RÉVAI

NAGY LEXIKONA

RÉVAI

NAGY LEXIKONA

AZ ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

XII. KÖTET

Kontúr—Lovas

A SZÖVEGBEN 184 ÁBRA; KÜLÖN MELLÉKLETÜL
53 KÉP, EZEK KÖZT 7 SZÍNNYOMAT, 5 MŰVÉSZETI
REPRODUKCIÓ, 2 TÉRKÉP ÉS 5 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1915

A SZÖVEGET VALAMENNYI SZÍNES ÉS FEKETE MŰMELLÉKLETTEL
NYOMTA A PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN

K.

Kontúr *Béla*, író és orvos, szül. Szarvason (Békés vm.) 1864 febr. 11., megh. Budapesten 1905 máj. 23. Tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, 1886. megszerezte az orvosi diplomát, a következő évben katonai szolgálatba állott, de 1889-ben kilépett s mint gyakorlóorvos a fővárosban telepedett le. 1905. önkezüleg vetett véget életének. Irt népszerű tudományos dolgozatokat az orvostudomány, az egyházi művészet s a természetrajz köréből (pl. *Mindennapi bakteriológia*, 1891 és 1896) s szépirodalmi műveket, melyek önállóan is megjelentek: *Százlevelü rózsa* (versek, 1882); *Sic fata tulere* (regény, 1883); *A hegy mögül* (elbeszélések, 1889); *Orgonaág* (versek 1891); *Morvaországból* (elbeszélések, 1891); *Mirrha* (rajzok, 1895); *Tassy galambjai* (elbeszélések, 1905).

Kontus, az ó-lengyel nemzeti viseletben finom posztóból vagy selyemből készült felöltő, hosszan felhasított lecsüngő ujjakkal, gyakorta ezüsttel vagy aranynyal kivert széles övvel és arany csattal összetartva. Innen átvitten *kantus* a lengyel nők zekéje (magyarul köntös). L. *Contouche*.

Konty, szoros értelemben női fejdísz, a hajtekercset fedő kis főkötő kemény papirosból, minőt a köznépnél az asszonyok a fejre való kendő alatt viselnek. Továbbá a tekercsre szedett női haj, mely a fej tetején vagy hátsó részén csomószerüleg van elhelyezve. Igy nevezik a madarak bóbitáját is. *Kontyos*-nak nevezték tréfás v. gúnyos értelemben elődeink a törököt, mert a tar feje közepén növesztett hajcsomót konty módra helyezte el a föveg alatt.

Konty alá való, így hívják a hölgyek által kedvelt édes csemegeborokat.

Kontyfedél (németül *Schopfdach*), olyan nyeregfedél, melynek két vége vagy egészen, vagy csak részben egy ferde fedélsíkkal, a kontysíkkal, le van vágva (l. *Fedél*, 4. és 5. ábra).

Kontyos buvárréce, l. *Buvárréce*.

Kontyos cinege *(búbos cinege)*, l. *Cinegefélék*.

Kontyos kacsa *(Fuligula fuligula* L.), a Lúdalakuak *(Anseriformes)* rendjébe, a Récefélék családjába tartozó madárfaj. Tarkóján levő hosszú bóbitájáról ismerhető fel. Csőre halványkék. Szárnytükre fehér, 14 kormánytollal. A nászruhás hím feje és nyaka fekete, háta sötétbarna, hasa fehér. A nőstény és a hím nyári köntösében általában barna. Hossza 42, szárnyhossza 21, farkhossza 7 cm. Északi faj, mely hazánkban őszi és tavaszi vonulás alkalmával vizek mentén közönséges.

Kontysík, a kontyfedélnek (l. o.) két végét alkotó kisebb ferde sík.

Kontyvirág *(Arum* L., növ.), az Araceae (K.-félék) család génusza, melynek 15 faja a Földközi-tenger vidékén és Közép-Európában él. Gumós növények, melyeknek nagy, nyíl- v. lándzsaalakú leveleik vannak. A virágzat tengelye megvastagodott, a virágtakaró nélküli virágok rajta ülők (torzsavirágzat) és pedig lent vannak a nő- és fölöttük a porzós virágok. Ezek fölött a virágzat tengelye megvékonyodik, majd ismét vastagodva szines bunkóban végződik. A virágzatot boritó buroklevél a porzós virágok felett összeszűkül. Virágzáskor a buroklevélben meleg fejlődik. Az *Arum maculatum* L. (Árongyökér, Áron szakálla, Áronvessző, német gyömbér, foltos K.) árnyas erdőkben gyakori. Buroklevele zöldes, a torzsavirágzat buzogányszerű vége barnás violaszínű. Termése sokmagvú piros bogyó. Minden *Arum*-faj gumója és rhizomája, valamint az egész növény mérges, az előbbiek azonban megszárítva és megpirítva ehetők és nagy keményítőtartalmuknál fogva táplálók. Az *Arum maculatum* rhizomáját liszthez is keverik, a görögök is ették, portlandi szágó néven árusítják is. Az *Arum italicum* Lam. déleurópai faj, Fiume környékén is előfordul, levele fehér erezetü. *Arum dracunculus* L. a. m. *Dracunculus vulgaris* (l. o.).

Kontyvirágfélék (növ.), l. *Araceae*.

Konvaleszcencia *(convalescentia*, lat.) a. m. megerősödés, az eredetileg érvénytelen jogügyletnek utólagos érvényessé válása. Az általános elv az, hogy ha az ügylet megkötésekor érvényességi kellék hiányzott, annak utólagos pótlása az érvénytelen ügyletet nem orvosolhatja. De vannak kivételek. A kiskorunak a törvényes képviselő beleegyezése nélkül kötött ügylete érvényessé válik, ha ahhoz a képviselő utóbb hozzájárul. A cselekvőképtelen személy házassága érvényessé válik, ha cselekvőképtelenségének megszünte után helybenhagyja (H. T. 44. §.) stb. — *K.* orvosi értelemben l. *Lábbadozás*.

Konvalidálás (lat.), érvényessé tétel, megerősítés. — *Házasság K.-a*, érvénytelen v. érvényességére nézve kétséges házasságnak újból megkötése az érvénytelenség okának megszünése

után. Házassági jogunk ezt az intézményt nem említi, de ki sem zárja. A gyakorlatban azonban kivételesen alkalmazzák.

Konvekció *(convectio,* lat.) a. m. tovavezetés. Ezt a kifejezést használják a melegnek folyadékokban és gázokban való tovaterjedésére, midőn a fölmelegedett részecskék szállítják tova a meleget. Ilyen jellegű az elektromosság áramlása folyadékokban, amennyiben ezt az ionok (l. o.) mozgása közvetíti. K. az is, ha elektromosságot mechanikai úton, elektromos test mozgatásával szállítunk tova.

K. a meteorológiában. A Nap sugárzó melege a Föld felületét felmelegíti anélkül, hogy a közbeeső levegőréteget számbavehetően felmelegítette volna. Az átmelegedett földfelület átadja melegét a vele közvetlenül érintkező levegőrészecskéknek, amelyek ilyenformán a fölöttük levő részecskéknél könnyebbek lesznek, apró légáramocskák alakjában felemelkednek s más hidegebb (s így nehezebb) légrészecskéknek adnak helyet. Ez a körfolyamat eszközli első sorban az alsóbb levegőrétegek felmelegedését.

Konvekciós elmélet, l. *Depresszió.*

Konvenció *(conventio,* lat.) a. m. megalkuvás, megegyezés, szóbeli egyezkedés, egyezmény; a gazdaság szempontjából l. *Szegődmény.* — K. továbbá a. m. a társadalmi formákban való megegyezés. A köszöntések, a hogy-lét iránt való kérdezősködések, de komolyabbakra vonatkozók is, a társadalmi érintkezésnek majdnem összes formái csak onnét merítik erejüket, hogy elismerjük őket. Természetes, hogy a K. csak formákat, tehát külsőségeket szabályozhat; ami így szabályozva van, *konvencionális*; ezek rendszere, iránya a K.; a szó gáncsoló jelentést nyer, ha valaki ezeket a formákat tartja legfontosabbaknak, ha semmi egyebet nem tekint; az ilyen ember konvencionális, ily gondolkodás és viselkedés puszta K. Hasonló szélsőség, ha semmiféle formát nem tartunk szükségesnek és olcsó szellemességgel ezeket a formákat ellentétbe állítjuk a dolog velejével. Az udvariasság pl. K., a barátság erkölcsi viszony, ezt a kettőt nem kell összezavarni, az udvariasság nem barátság, de azért igen értékes valami és a barátsággal is megfér.

Konvencionális, l. *Konvenció* és *Conventionalis.*

Konvenciós pénz, 1858-ig Ausztriában és Magyarországon a hivatalos pénzláb. Egy kölni márka tiszta ezüstből 20 pengőforintot vertek $13^1/_3$ latos finomság mellett. Mai értéke 2 korona 10 fillér.

Konveniál (lat.), egyezik, egybeillik, megfelelő. *Konveniencia,* illedelem, illomosság. L. még *Convenientia.*

Konvenienciális házasság, l. *Convenientia.*

Konvent (lat. *conventus* a. m. összejövetel), a római törvénykezési nyelven az az idő, melyet a szenátus az ítéletmondásra kitűzött, továbbá maga az e célból történt összejövetel és a hely, amelyen ez az összejövetel történt, azonkívül az azonegy tartományban élő római polgárok, amennyiben azok bizonyos testületet alkottak. A francia nemzeti K.-ról l. *Convention nationale* és *Franciaország.*

K. a kat. egyházban a. m. szerzetestelep; a szerzetesek, kik a konventben üléssel és szavazattal bírnak, konventuálisok *(conventuales),* l. *Karmeliták.*

K. a magyarországi ref. egyházban, l. *Egyetemes konvent* és *Generális konvent.*

Konventikulum (lat.), vallásos magánösszejövetel, minők különösen Spener idejében s az általa kezdeményezett Collegia pietatis hatása alatt jöttek szokásba (l. *Pietisták).*

Konventuális mise a kat. egyházban a nyilvános és közös zsolozsmához (rendesen az ú. n. Tertia-hoz) a káptalani, társas és kolostori templomokban csatlakozó szentmise, amelyet a káptalannak (konventnek) egyik tagja mond.

Konventuálisok, l. *Konvent.*

Konvergálás (új-lat.) a. m. összetartás, összehajlás; két egyenes vonal összefutása kisebb-nagyobb szeglet alatt. *Divergens,* széttartó, széthajló.

Konvergencia (új-lat., a. m. összetartás), 1. biológiai értelemben l. *Convergentia.*

2. *K.* a matematikában a végtelen műveletsorozatok (végtelen sorok, végtelen szorzatok, végtelen lánctörtek) elméletének egyik alapfogalma. Hogyha a sorozat tagjai a tagok számának növekedésével egy bizonyos véges meghatározott értékhez közelednek (l. *Határérték),* akkor azt mondjuk, hogy a sorozatból képezett végtelen sor, illetőleg végtelen szorzat, végtelen lánctört összetartó v. konvergens. Ehhez még csak azt tesszük hozzá, hogy e határértéknek a végtelen szorzat esetében a 0-tól is különbözőnek kell lennie. E határértéket magát az illető *végtelen sor, stb. értékének* nevezzük. Minden más esetben a végtelen sor *széttartó* v. *divergens.*

A végtelen sorok és szorzatok esetében a K. két esete fordul elő. *Föltétlenül összetartó* végtelen sorral v. végtelen szorzattal akkor van dolgunk, hogyha a végtelen sor, illetőleg szorzat értéke a sorozat tagjainak sorrendjétől független; ha ellenben a végtelen sor v. végtelen szorzat széttartóvá válik, v. pedig értéke változik, midőn a sorozatban a tagok sorrendjét megváltoztatjuk, a végtelen sort vagy szorzatot *föltételesen összetartónak* nevezzük.

Hogyha a sorozat tagjai valamely x változó függvényei, a végtelen sort *függvénysornak* nevezzük. Ide tartoznak pl. a hatványsorok és a Fourier-féle sorok (l. o.). E függvénysorok vizsgálatánál egyik alapfeladat annak megállapítása, hogy a sorok x változó minő tartományaiban összetartók. E tartományokat az illető sorok K.-tartományainak nevezzük és világos, hogy ezeken belül a sorok értéke mint az x változó függvénye fogható fel. A függvénysoroknál a K. egy új nemével, az *egyenletes K.*-val találkozunk, melynek függvénytani vizsgálatokban igen fontos szerepe jut. Hogyha ugyanis a végtelen sort, mely az első n tag elhagyása által keletkezik, R_n (x)-szel jelöljük, a *függvénysor a K.-tartomány x helyén egyenletesen összetartó* akkor, hogyha egy tetszőlegesen választott pozitív δ számnak megfelelőleg lehet egy pozitív egész számot N-t és egy pozitív számot ε-t megállapítani, úgy hogy R_n $(x+h)$ abszolut értéke min-

dig kisebb δ-nál, valahányszor $n > N$ és h abszolut értéke kisebb ε-nál.

Irodalom. A végtelen sorok K.-jának elméletét legelőször szigoruan tárgyaltak Cauchy, Cours d'analyse algebrique, Paris 1821, és Abel, Recherche sur la série binomiale. Crelle's Journ. I., v. Oeuvres compl. I. Ide vonatkozik P. du Bois-Reymond értekezése: Neue Theorie der Convergenz u. Divergenz von Reihen mit positiven Gliedern, Crelle's Journ. LXXVI. A föltételes összetartásra először Dirichlet figyelmeztetett, Abhandl. der Berliner Akad. 1837; míg az egyenletes K.-t Seidel vette észre, Denkschr. der bair. Akad., Bd. V., Abth. II. 1848. A végtelen szorzatok K.-jára vonatkozólag alapvető Weierstrass értekezése: Über die Theorie der analytischen Facultäten, Crelle's Journ. LI. L. még König Analizis c. munkáját I. k. 170—291. l.

Konvertálás (lat.), l. *Konverzió.*

Konvertiták (lat.) azok, akik egyik keresztény vallásfelekezetből más keresztény vallásfelekezetbe átlépnek. A katolikus egyháznál az átlépés esküvel (konvertita-eskü) történik, míg a protestánsok az úrvacsorának két szín alatt vételét tekintik az átlépés jeléül. L. még *Áttérés más vallásra.*

Konverzáció (franc. *conversation*) a. m. társalgás. K.-s darabok olyan szinművek, melyeknek nem a cselekvény fordulataiban, hanem a könnyed, finom, szellemes párbeszédben rejlik fővonzóerejük. Ilyenekben főleg a francia irodalom gazdag.

Konverzió (*conversio*, lat.), a *logikában* általában az ítélet megfordítása, azaz az ítélet tagjainak egymással való fölcserélése, az állítmánynak alannyá, az alanynak állítmánnyá tétele. Ez azért lehetséges, mert minden állító ítéletben az alany körét az állítmány körében egészen vagy részben benfoglaltnak tekinthetem (a kutya ugat a. m. a kutya egyik faja az ugatóknak), tehát a két fogalom köre legalább részben összeesik (az ugatók közt van a kutya, némely ugató: kutya), tehát meg is fordíthatom a viszonyt. A tagadó ítéletek közül csak az egyetemesek fordíthatók meg. A formalisztikus skolasztikus logikában nagy szerepe volt a K.-nak. — *K.* továbbá a. m. megtérés (l. o.).

K. közgazdasági értelemben mindazon változtatás, amelyeket az államadósságok egyes címleteinél oly módon eszközölnek, hogy ezáltal az államnak hitelezőivel kötött szerződései módosulnak. A K.-nak módjai a szorosabb értelemben vett K., a *kamatláb leszállítása* és a *konszolidáció.* Szűkebb értelemben ugyanis csak azt nevezik K.-nak, amidőn az állam egyes törlesztendő adósságait járadék-adóssággá alakítja át, vagy pedig a törlesztés feltételeit módosítja és végre amidőn a névleges kamatlábat akarja megváltoztatni. A K. lehet *önkéntes* v. *szabadakaratu K.*, amely esetben a hitelezők szabadon dönthetnek, hogy a megváltozó feltételek mellett meg akarnak-e maradni hitelezői viszonyukban. Ezzel szemben áll a *kényszer-K.*, amidőn t. i. az állam a maga hatalmánál fogva egyoldaluan kijelenti, hogy a konvertálandó adósság ezen és ezen feltételeit így és így változtatja meg. A K. keresztülvitelénél alapfeltétel az, hogy elintézése általános legyen, azaz kiterjedjen az illető adóssági címletnek minden hitelezőjére; nem helyes t. i. az ú. n. *fakultativ K.*, amelynél a hitelezők tetszésére van bízva, hogy akár megtarthassák régi címleteiket, akár elfogadhassák az új papirosokat. Az állam pénzügyi érdekei szempontjából a K. azért fontos, mert az által az állam a magára nézve terhes feltételeket alkalmasan módosíthatja. Legjelentékenyebb és legközvetlenebb haszonnal jár az, ha a K.-nál kamatláb-leszállítást lehet elérni. A kamatláb-leszállítás mértékét az ország átlagos kamatlábja irányítja s annak legalább megközelítőleg ehhez kell alkalmazkodnia. Minthogy a K. tulajdonképen egyik adósságnak felmondásából és egy másik adósságnak egyidejű kibocsátásából áll, ennélfogva gyakorlati keresztülvitele annyiféle lehet, ahányféle a kibocsátás (l. o.). Hazánkban az újabb időkben, nevezetesen 1889 óta, jelentékeny K.-műveletek vitettek keresztül, amelyek mindnyájan kamatlábredukcióval voltak összekötve.

Konvex (lat.) a. m. domború (l. o.).

Konvikció (*convictio*, lat.) a. m. meggyőzés.

Konviktus (lat. *convictus* v. *convictorium*), régi értelemben az az intézmény, melyben a katolikus teológiát tanulók közösen laknak és étkeznek. A kálvinistáknál a *köztartás* felel meg ennek, hol a tanulók csekély díjért ebédet kapnak. Mai értelemben K. rendszerint középiskolai tanulók számára létesített internátust, diákotthont jelent. Vannak magánegyének és testületek által fentartott v. állami K.-ok, egyházi és világi vezetés alatt álló, fiú- és leány-K.-ok. L. még *Internátus.*

Konvokáció (*convocatio*, lat.) a. m. összehívás.

Konvolvulin, *convolvulin*, *rhodeoretin*:

$$C_{31}H_{50}O_{16}.$$

A jalapa-gyantában előforduló szénvegyület. Tisztán előállítva fehér, átlátszó gyanta; 150 C°-on olvad. Úgy látszik glikozida.

Konvulzió (*convulsio*, lat.), l. *Görcs.*

Konvulzionáriusok, l. *Convulsionarius.*

Kóny, nagyk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 1857 magyar lak., vasútállomás, posta- és távbeszélőhivatal.

Konya, lefelé görbülőt jelent, pl. konyafülű ló, disznó stb. az, melynek fülei lefelé hajlanak. *Konyít* a ló, midőn füleit hátra hajlítja, mert haragszik s rúgni v. harapni készül.

Konyak, l. *Cognac.* — *K.-olaj*, l. *Cognac-olaj.*

Konyár, nagyk. Bihar vm. derecskei j.-ban, (1910) 2752 magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. A *K. sóstó* mellett fürdőintézet van, melyet a környék lakossága görvélykór ellen használ; a fürdő közigazgatásilag Hosszúpályi községhez tartozik.

Konyha, a lakásnak az a helyisége, amelyben főznek. Benne van a tűzhely és esetleg valamiféle sütőkemence, vízcsap kiöntővel, a szükséges asztalok, tálasok stb. A K. lehetőleg északnak feküdjék; külön bejáratu, világos, jól szellőztethető legyen; padozata kőlemezekből, terazzóból vagy téglából készüljön és mennyezete tűzbiztos legyen. Jó, ha a tűzhely fölé a szag és füst felfogására egy füstfogó köpeny van alkalmazva, amint az Francia- és Angolországban széltében szokásos (a mi parasztházainkban a kémény egyik oldalát tartó gerenda mély fekvése igen jól helyettesíti a füstfogó köpenyt). Közelében legyen a kamra, a cselédszoba és közelben, de azért célszerüen elválasztva, az ebédlő. Célszerű a K.-t — hacsak lehetséges — egy melléképületben elhelyezni; régi magyar kastélyokban szintén

igy volt a K. elhelyezve. Az alagsorban épült K. rendszerint az egész házat elárasztja bűzével. Nagyúri házakban v. vidéken melegebb téli és szellősebb nyári K. van. — Az ú. n. *mosó-K.* az, melyben a ruhát mossák, melyben tehát egy vagy több katlan talál elhelyezést. Ezt is célszerű a lakószobáktól elkülönitett épületbe helyezni. Nagyobb városok bérházaiban a mosó-K. rendszerint a pincében van; újabb épületekben azonban sokszor a padlásra helyezik, ami ha kivihető, jobb, mert a bűz, a párák stb. nem terjednek szét az egész lakosztályban.

A K.-edények készülhetnek agyagból (cserépedények törékenységük miatt nem ajánlatosak), vasból és pedig öntött vasból és pléhből; mindkettőt zománcozva használják. Cinezett pléhből v. fekete vaspléhből készitik a sütőtepsiket. Igen szép a rézedény, de a savanyú ételek ecetsavas rezet képezvén a rézzel, *használatra csak úgy ajánlatos,* ha jól ki van ónozva. Legszebb, de legköltségesebb a nikkel-edény. A K.-gépek közül legpraktikusabb a húsőrlő, zsemlyemorzsoló, kávédaráló, kávépörkölő, zöldbabvágó stb. (L. *Konyhai eszközök és gépek).* A takaréktűzhelyt újabban gázfőzőkályhákkal egészitik ki, ill. pótolják; ez tisztább, de költségesebb fűtési mód. Újabb időben az elektromos áramot is felhasználják hőfejlesztésre s igy sütésre és főzésre. Előnyei a tisztaság, a kényelmes kezelés és a kellemetlen égési termékek elkerülése, másrészt azonban még oly költséges, hogy csupán ama helyeken alkalmazható, hol a természeti erők szolgáltatják a villamosságot. Hogy pl. 1 l. vizet forrásba hozzunk, arra körülbelül 1·5 hektowatt óra szükséges s ha ez 2 fillér, úgy 1 l. viz forralása 3 fillérbe kerülne.

K. elnevezés alatt még az ételek készitési módját is értjük. Igy lehet szó magyar, francia, angol és német K.-ról. A *magyar K.* igen bőséges, túlsok tápláló anyagot halmoz össze s igy nehezen emészthető. Disznó- és libazsirt használ és a főzeléket rántással késziti, ritkán behabarja. Legkedveltebb fűszere a paprika. Jellemző magyar ételek a kolozsvári káposzta, a gulyás, a töltöttkáposzta, a tejfeles töpörtüs turós csusza, a halászlé stb. Zsir- és tejfelbőség jellemzik s ezért annyi a gyomorbajos hazánkban. Leghiresebb s legelterjedtebb a *francia K.*; az egész föld nagyvárosaiban s hiresebb szállóiban ily módon főznek. Jellemzi a francia K.-t az elkészités gondossága, az ételek könnyüsége és kitünő zamatja és a sok elő-, utó- és mellékétel. Zsir helyett friss vajjal főz és főzelékeit berántás helyett puhára főzve friss vajjal önti le. Az *angol K.* a húsokat kultiválja, épen úgy melegen, mint hidegen, erősen fűszerezett lével v. fűszeres mellékételekkel (Mixed Pickles). Nem igaz, hogy az angol K. félig nyers húsokat késztt, csak szereti a hirtelen sült marha- és birkahúst, amely kissé rózsaszinű a felvágásnál; a borju- és disznóhúst éppúgy kisüti teljesen, mint a magyar. A *német K.-k* közül az északnémet megegyezik az angoléval, a középnémet ellenben a legrosszabb és legízetlenebb mind között. Vizben kifőtt húsok egy általános lével leöntve, rossz levesek jellemzik. Sokkal jobb a délnémet K. Az *olasz K.* olajjal főz; igen egészséges, mert könnyen emészthető s ha az olaj szagtalan és friss, nagyon izletes.

Konyha, kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 1767 tót és német lak., vasútállomás, postahivatal; u. t. Nádasfő.

Konyhadiákság, l. *Konyhalatinság.*

Konyhadülő, Kiskunmajsához tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kiskunfélegyházi j.-ban, (1910) 1083 magyar lak.; u. p. és u. t. Kiskunmajsa.

Konyhahulladékhalmok (dánul: *Kjökkenmöddinger, Affaldsdynger).* Túlnyomó részben ehető kagylók héjából képződött hatalmas, sokszor egész 300 m. hosszú, keskeny lapos halmok, amelyeket először Dániában észleltek. Régebben a tenger árja által összehordott természetes képződményeknek tartották, azonban Steenstrup és Worsaae kutatásai kimutatták róluk, hogy egy kőkorszaki nép ételhulladékaiból keletkeztek. A halmokban osztrigák és egyéb ehető kagylók héjain kivül őz, szarvas, bölény, vaddisznó, medve, farkas, róka, nyest stb. csontjait, halpikkelyeket és csontokat találtak. Helyenként tűzhelyeket is észleltek a kagylórétegekben, hamuval elboritott egyszerű kőrakásokat. A K.-ban lelt kőszerszámok durva kinagyolt kova késpengék, vakarók, nyilcsúcsok és átfuratlan fejszék, amelyekkel némelykor csontszerszámokat és durva cserepeket is leltek. A fejsze kinagyolt, de már teljesen kialakult formájának jelenléte arra mutat, hogy a neolitkori kultúra legkezdetén álló néppel állunk szemben a K.-at hátrahagyó népben, amiért is azt jobbára úgy tekintik, mint a régibb kőkori műveltségi fokot az újjal összekötő kultúrfokok egyikét. Ilyen K.-at Dánián kivül Franciaországban, Portugáliában, Nagybritanniában, Braziliában, Afrika nyugati partjain, Japánban, délkeleti Ausztráliában is észleltek. Tévesen alkalmazzák a konyhahulladékhalom elnevezést a fejlettebb kultúrák emlékeit tartalmazó magyarországi őstelepekre, amelyek tartalmaznak ugyan konyhahulladékokat is, de már inkább épületek romjaiból és törmelékéből keletkeztek. V. ö. Sophus *Müller*, Nordische Alterthumskunde I. (Strassburg 1897); u. a., Affaldsdynger fra Stenalderen (Kopenhága 1900).

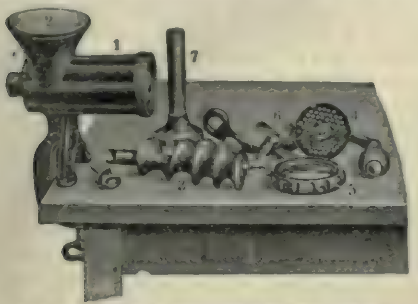
Konyhai bárd, l. *Bárd.*

Konyhai eszközök és gépek. A zománcolt vaslemezből vagy öntött vasból, ill. ónozott vörösrézből, aluminiumból és tiszta nikkelből, sőt gyakran kőagyagból is készithető különböző háztartási edények, mint fazekak, lábasok, serpenyők stb. mellett a legismertebb K. egyike az *1. ábrán* szemlélhető tejfőző edény, amelynek tölcséralakú betétje *(1)* a tej odaégését van hivatva megakadályozni azáltal, hogy a tejet forrás közben keringésre kényszeriti. A fenékről feltörekvő tej a tölcsér öblében talál felfelé utat, hogy köpenyfelületén újra alulra jusson. A *2. ábra* az általánosan ismert hús- és főzelékaprító gépet tünteti fel. Ennek etető tölcsérrel *(2)* ellátott tokjában *(1)* csigafelületű test *(3)* forog s az apritandó anyagot munkaközben a csavar-

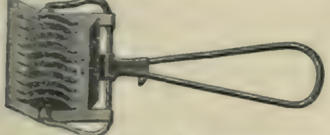
1. ábra. Tejfőző.

menetes gyűrűvel *(5)* rögzített lyukacsos tárcsán *(4)* átszorítja. A tárcsa előtt a csigatesttel együtt csillagalakú kés forog, mely az átnyomott hús- vagy főzelékszálakat keresztben szeli, felaprózza. A lyukacsos tárcsa és kés eltávolítása után megfelelő szájdarab *(7)* alkalmazásával ugyanez a gép kol-

2. ábra. Hús- és főzelékaprítógép szétszedve.

básztöltőként stb. is használható. A *3. ábrán* szemlélhető főzelék- és tésztametélő velejét több, közös vezetőkeretbe ágyazott s kézifogantyuval irányítható tárcsaalakú penge alkotja. Közhasználatu a *4. ábrán* szemlélhető reszelőgép, amely-

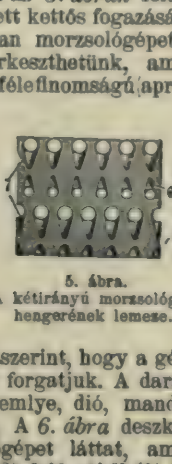

3. ábra. Főzelék- és tésztametélő.

nek az asztal lapjához rögzíthető ónozott öntöttvas tokjában *(1)* öntött vaslemezből való, forgatóval *(3)* hajtott bütykös henger forog s éleivel az etetőgaraton keresztül *(4)* dugasszal beszorított anyagot kézi reszelő módjára elaprózza. A törmelék (morzsa) a szájon *(5)* keresztül hagyja el a tokot. A bütykös hengernek az *5. ábrán* feltüntetett kettős fogazásával olyan morzsológépet is szerkeszthetünk, amely kétféle finomságú (apróbb

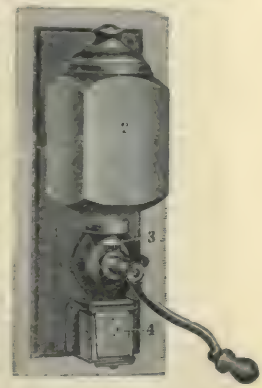

4. ábra. Reszelőgép.

5. ábra.
A kétirányú morzsológép hengerének lemeze.

és durvább) terméket ad, aszerint, hogy a gépet egyik vagy másik irányban forgatjuk. A darálógépet burgonya, száraz zsemlye, dió, mandula stb. aprózására használják. A *6. ábra* deszkára *(1)* erősített fali kávéőrlőgépet láttat, amely fedővel zárt etetőgaratból *(2)*, őrlőműből *(3)* és a kávédara felfogására szolgáló s egyben mérésre is berendezett alsó tartóból *(4)* áll. Az őrlőművet szemközt forgó fogazott kúpos acélkerekek alkotják, amelyeket kézi forgatóval tartunk forgásban. Nagyforgalmú konyhákban a kávéőrlőt elektromótorral hajtják. Hasonló szerkezetü gépeket bors stb. darálására is használnak. Gyümölcsnedveknek, tepertőnek stb. kisajtolására a *7. ábrán* ismertetett, hús- és főzelékaprító gépre emlékeztető prést használjuk, amelynek azonban kúpos és oldalán áttörésekkel ellátott tokja *(3)* van. Különben a gép egészen azonos elven működik. A folyékony termékek a tok nyílásain, a szilárd termékek a tok végén alkalmazott tárcsa nyílásain keresztül hagyják el a prést. Nagyobb háztartá-

6. ábra. Fali kávéőrlő.

7. ábra. Gyümölcs-, zsír- és burgonyaprés.

sokban kelendő a *8. ábrán* látható fagylaltgép is, amely fából való vederből *(2)* és ebbe helyezett

8. ábra. Fagylaltgép.

fémből való fagyasztó szelencéből *(4)* áll. Utóbbiban kúpkerék-áttevéssel *(8—8)* hajtott keverő és kaparó szerkezet van, amelynek velejét a *(7)* tengellyel együtt forgó s élükkel a szelence falához simuló kaparó s az ugyancsak a tengelyre erősített keverőlapátok alkotják. Az ipari sóval kevert

és fogas kalapáccsal szétzúzott jeget a szelence körül, a fagyasztandó anyagot a *(9)* fedő és a forgatómű leemelése után a szelencében helyezik el s azután a keverő művet mozgásba hozzák. A keverés következtében a jég hűtő hatása sokkal jobban érvényesül s a szelence egész tartalmára átterjed. A fagyasztás befejezése után a *(10)* szárnyas csavar lazításával a hajtószerkezetet leszerelik s a szelencét a fagylalt eltávolítására kiemelik.

Konyhakertészet, l. *Kert.*

Konyhakerti növények, olyan dudvaszárú növények, amelyeknek különféle részeit, ú. m. a leveleket, levélnyeleket, szárakat, sarjakat, vackokat, gyümölcsöt, répa- vagy gumóalakú gyökereiket friss állapotban vagy megfőzve emberi eledelül használják. E növények a legkülönbözőbb növénycsaládokba tartoznak. Gyakorlati használhatóságuk, valamint egyéb tulajdonságaik szerint a következő csoportokba osztályozzák: 1. *Kelkáposzta-félék.* Túlnyomóan a Brassica oleracea alakjai, amelyeknek zöld részeit használják fel. 2. *Gyökér- és gumó-félék.* Ezek táplálóanyaga főképen a megvastagodott húsos gyökerekben halmozódott föl, azért jó eledelnövények; némelyike nyersen is élvezhető (kalaráb, murok v. sárgarépa, petrezselyem, zeller, retek, feketegyökér v. pozdor). 3. *Saláta-félék.* Zsenge, kellemesen kesernyés ízű leveleiket többnyire nyersen és megsavanyított állapotban eszik (fejes saláta, kötöző saláta, endivia-saláta, zsázsa, raponc). 4. *Hagymafélék.* Kizárólag az Allium génuszból kikerülő fajok és változatok, melyek többé-kevésbbé csípős ízű, étvágyat gerjesztő és amellett tápláló eledelek (vöröshagyma, foghagyma, gyöngyhagyma, metélő hagyma, párhagyma). 5. *Hüvelyes növények.* Részint zsenge hüvelyeik, részint pedig a bennük foglalt magvak tápláló eledelt adnak (bab, borsó). 6. *Kabakfélék.* A nagy, gyakran tekintélyes méretű gyümölcsökben lágy és szivacsnemű bélállomány van, mely némely esetben édes és zamatos ízű; ezt frissen, megfőzve v. cukrozott állapotban eszik (tök, ugorka, dinnye). 7. *Laboda-félék.* Különféle növénycsaládokba tartozó fajok, amelyeknek zöld részét főzve eszik (kerti laboda vagy spenót, újzélandi laboda, mangold). 8. *Évelő főzeléknövények.* Nagyobb méretű növények, kitelelő tőkével, amelyeknek különböző részeit (sarjak, virágzati vacok, levélnyelek) használják eledelül (spárga, articsóka, kárdi, rebarbara). 9. *Fűszernövények.* Ezek voltaképen nem táplálóanyagok, hanem egyes részeik sajátszerű zamata és illata miatt az eledeleknek a fűszerezésére használják; ilyenek a petrezselyemlevél, majoranna, kakukfű, borsika v. borsfű, kömény, bazsalikum, tárkony, paradicsom, paprika, édes kömény stb. Ez utóbbiak jó része általános elterjedtségüknél és nagyobb fogyasztásuknál fogva az *ipari és kereskedelmi növények* közé is tartozik.

Konyhalatinság v. *konyhadiákság (latinitas culinaria)*, nem klasszikus, hanem elrontott latinság, kivált a középkori szerzetesek latin beszéde, mely az illetők anyanyelve szerint alakítva tele volt gallicizmussal, germanizmussal, hungarizmussal stb. Leghíresebb irodalmi terméke ennek az Epistolae Obscurorum Virorum (l. o.).

Konyhanövények, l. *Konyhakerti növények.*

Konyhasó, l. *Kősó* és *Só.*

Kónyi, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 469 magyar lak., vasúti megállóhely és postahivatal Ötvös-Kónyi; u. t. Somogyszob.

Kónyi, 1. *János*, író a XVIII. sz. utolsó negyedében. Életéről igen keveset tudunk. A népből került, valószínűleg protestáns volt, mint katona élt s egészen a strázsamesterségig vitte. Ezredével járt 1773 óta Budán, Prágában, Szigetvárt és Eszéken, 1792. nyoma vész. Értelmes, jó ízlésű ember volt, aki sokat olvasott németül s olvasmányait eleinte csak mesélte katonapajtásainak, később le is írta magyarul. Így lett 1774. íróvá s 18 év alatt 16 önálló könyvet adott ki. Eredetiség nincs bennük, de egyszerűen, a nép szája íze szerint ügyesen tudta magyarul megszólaltatni a német elbeszéléseket és drámákat, úgy hogy művei kapós olvasmányok lettek, a ponyvára kerültek, ott egyik-másik sok kiadást ért meg s még a mult század második felében is lenyomtatták, sőt ma is közkézen forog. Igen jó érzéket tanusított mintái megválasztásában. Gellert meséinek fordításával (1776) megelőzte Ráday Gedeont, Gessner idilljeinek átültetésével (1775) Kazinczyt, Marmontelből pedig Bárótzival egyidőben fordított novellákat (1775). Nagy tetszésre találtak D'Aulnoyból német közvetítéssel fordított meséi, a *Várta mulatság* (1774., majd 1809., 1831., 1859., 1860) s az *Elmefuttatások* (1792), a német forrásból dolgozott *Ártatlan mulatság* (1785 s még legalább tízszer). *A mindenkor nevető Demokritus* (1782., 1784., 1785., 1796., 1815) elevenen, fordulatosan elmondott anekdoták gyűjteménye, K. legjobb prózája, mely Aranyra is hatott (Jóka ördöge). A Zrinyiász értékét is fölismerte, át is dolgozta *Magyar hadi román* c. alatt (1779), de az eposzt fönségéből kivetkőztetve rímes krónikává sülyesztette. *Orfeus és Euriditze* énekesjátékát (1774, németből) 1811. Kolozsvárott, Möller *Gróf Valtron*-jának fordítását (1782) pedig Pesten adták elő 1784 és 1792 óta igen sokszor. Ez volt az első, Pesten szinre került magyar nyelvű dráma. V. ö. *Beöthy*, A széppróza elbeszélés II. (Egyetemes Philologiai Közlöny 1907, 166. l.); *György* Lajos, K. és D'Aulnoy (1911); u. a., Octavianus (Irod. tört. közl. 1914); *Karenovics* József, Zrinyi a magyar költészetben.

2. *K. Manó*, író és gyorsíró, szül. Kaposvárt 1842. okt. 12. Tanulmányait Pesten, majd Bécsben végezte. A Stolze-féle gyorsírást megtanulván, az 1863—64-iki nagyszebeni többnyelvű országgyűlés tárgyalásainak feljegyzésénél kiváló sikereket ért el. E gyakorlati működés révén őt és Fenyvessy Adolfot bízták meg az állandó gyorsíróhivatal szervezésével. 1865—1885-ig K. az országgyűlési gyorsiroda főnöke volt. Kiadta Deák Ferenc beszédeit jegyzetekkel, magyarázatokkal 6 kötetben (Budapest 1882–1901). További munkái: *Deák Ferenc miért nem ment el az 1848-iki országgyülésre?*; *Deák Ferencnek az 1861-iki országgyüléstől elfogadott két felirata*; *Beust és Andrássy 1870—1871.*

Konz *(Conz*, a rómaiak *Constitium*-a), porosz falu a trieri közigazgatási kerületben, (1910) 4711 lak., vasúti kocsijavító műhelyekkel. 1675 aug. 11.

a Lotharingiai Károly főherceg vezérlete alatt álló császári hadsereg a Créqui vezetése alatt álló francia csapatokat itt megverte. Maga a francia fővezér is fogságba került.

Konzekúció (lat.), l. *Consecutio.*

Konzekvencia *(consequentia,* lat.) a. m. következetesség, következmény, következés; a köznyelvben (főleg politikában, erkölcsi viszonyokban) az akarat és cselekvés elveinek állandósága, a szigorú kitartás az egyszer helyesnek elismert alapelvek mellett.

Konzekvens (lat.) a. m. következetes.

Konzerv (franc. *conserve).* K.-ek, vagyis tartós élelmiszerek (ném. *Dauerwaren)* az olyanok, melyek alkalmas műveletek folytán eredeti gyors romlandóságukat elveszítették és hosszabb ideig romlás nélkül eltarthatók. K.-nek a gyorsan romlandó élelmiszereket, ú. m. húst, halat, gyümölcsöt, főzeléket, gombát, tejet stb. dolgozzák fel. A K.-ek készítésének az az általános alapelve, hogy a romlást előidéző mikroorganizmusok működését megakadályozzuk. Ezt a célt többféle módon érhetjük el. Legelterjedtebb az ú. n. *Appert-féle* eljárás, mely azon alapszik, hogy az anyagot zárt edényekben (dobozokban) magas hőmérsékleten sterilizáljuk. Így készülnek a különféle dobozokban árusított hús-, hal-, főzelék-, gyümölcs- stb. K.-ek. Újabban a konzerválásnak egyre jobban elterjedt módja az alacsony hőmérsékleten ú. n. *hűtőházakban* való raktározás. Így különösen a friss húst, halat, vajat, tojást, friss gyümölcsöt tartják el. A K.-készítésnek harmadik módja a *beszárítás*, amit különösen halak, gyümölcsök és főzelékek konzerválására használnak. A K.-készítésnek negyedik módja a konzerváló anyagokkal való kezelés. Vannak megengedett és tiltott (nagyrészt ártalmas) konzerváló anyagok. A közönséges honyhasó, kevés salétrom, ecet, alkohol, cukor, mérsékelt kénezés, szénsav ártalmatlan és rendesen megengedett, a bórsav és sói, fluorvegyületek, szalicilsav, formalin stb. az egészségre káros és tiltott konzerváló anyagok. L. *Besózás, Gyümölcsaszalás, Halkonzerválás, Hús, Pasztőrözés.*

Konzerválás (lat.) a. m. fentartás, épen tartás. L. *Konzerv* és *Fa* (a fa tartósságának növelésére szolgáló eljárások).

Konzervativ (lat.) a. m. fentartó, «maradi»; így nevezik azt, aki valamely fennálló politikai irányhoz v. társadalmi intézményhez szívósan ragaszkodik s az azokon változtatni akaró reformtörekvések ellen küzd. A *K. pártok* programmja a különböző országokban a különböző viszonyok szerint nagyon különböző. Míg Angliában a K.-ek a fennálló alkotmány fentartása mellett korszerű reformok előtt korántsem zárkóznak el, másutt a K. párt a feudális és klerikális érdekeknek képviselője. Nálunk e néven nevezték a negyvenes években azt a pártot, amely Kossuth reformtörekvéseinek ellensúlyozását tűzte ki feladatul. Vezére Dessewffy Aurél gróf, közlönye a Világ volt. V. ö. Die Conservativen in Ungarn (Leipzig 1850); *Asbóth* J., Magyar konzervativ politika (3. kiad., Budapest 1875).

Konzervativ erők olyan erők, melyek csak a helyzeti energiának mozgási energiává való átváltozását idézik elő; ezzel szemben az elnyelő erők, pl. a surlódás, a hővé való, meg nem fordítható átalakulást okozzák. Megfelelő a «konzervativ rendszer» kifejezés jelentősége.

Konzervativ párt, l. *Konzervativ.*

Konzervátor (lat.) a. m. megóvó; muzeumok, gyüjteménytárak felügyelőinek címe.

Konzervatórium (ol. *Conservatorio,* franc. *Conservatoire,* ang. *Conservatory,* ném. *Konservatorium).* Olaszországban régen az árvaházak, nevelőintézetek megjelölése volt, amelyekben a zenében tehetséges növendékek zenei kiművelést is nyertek. Ma a nagyobb zeneiskolákat nevezzük így. A legrégibbek az olasz K.-ok. 1537-ben alapították *Nápolyban* a C. Santa Maria di Loretot, amely 1808. más hárommal Collegio reale di musica néven egyesíttetett és ma a Real Conservatorio San Pietro da Majella néven ismeretes. *Velencében* Ospedale (kórház) néven keletkeztek a zeneiskolák, amelyek közül kiválik a Liceo Benedetto Marcello. Nevezetes *olasz* K.-ok: Liceo musicale Rossini (Bologna 1864); Regio C. di musica Giuseppe Verdi (Milano, v. ö. Melsi: Cenni storici sul R. C. d. M. d. M. 1873); Regio instituto musicale (Firenze 1860); Liceo musicale Rossini (Pesaro, Rossini alapítása 1883); R. C. di musica di Parma; Liceo musicale (Róma). A legrégibb nem-olasz K. az Ecole royale de chant et de déclamation *Párisban* (1784). Szervezés dolgában nincs hozzáfogható az egész világon. Keletkezése óta igazgatói voltak: Sarette, Perne, Cherubini, Auber, Daniel, Thomas, Dubois, Fauré. V. ö.: Pierre Constant: Le conservatoire national de musique et de déclamation. Documents historiques et administratifs (Paris 1901). Nevezetes párisi K.-ok még: Ecole de musique classique et réligieuse (Niedermeyer 1853); Schola cantorum (Bordes, Guilmant és D'Indy alapítása 1896). Nevezetes *német* intézetek: a prágai K. (1811; v. ö. *Ambros*, das K. in Prag 1858); a K. der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien (1817 Salieri, v. ö. *Pohl* K. F., Die Gesellschaft der Musikfreunde 1871); a lipcsei K. (Mendelssohn alapította 1843., v. ö. Kneschke jubileumi iratát 1893); a berlini K., amelyet 1850. alapított Marx B. A., Kullak Th. és Stern, v. ö. Das K. der Musik zu Berlin 1875; 1855-ben Kullak Th. megalapította Berlinben a Neue Akademie der Tonkunstot; ma a Königliche Hochschule (1822) Berlin legjelentősebb zenei intézete; a Rheinische Musikschule (Köln 1850); a drezdai Kgl. K. (1856); a Hoch-féle K. (Frankfurt a/M. 1878., v. ö. Hanau emlékiratát 1903); a regensburgi egyházi zeneiskola (Haberl alapítása 1874); a Scharwenka-Klindworth K. (Berlin 1881). Világhírű a *brüsszeli* K. (1813); a *lüttichi* (1827); a *londoni* Royal Academy of music (1822) és az Academy of music (1861); a Trinity College (1872). *Amerikában*: az egyetemek zenei fakultásai, továbbá a Peabody Conservatory Baltimoreban, a Scharwenka Conservatory és a National Conservatory New Yorkban. *Oroszországban* az első K. 1862. nyilt meg Szent-Pétervárt. Híres a moszkvai K. (1866-ban Rubinstein alapítása). A legrégibb *magyar* K. a Nemzeti Zenede (l. o.). Világhírű az Országos Zeneakadémia (l. o.).

Konzisztoriális alkotmány, a prot. egyháznak az a szervezete, amely szerint az államfő az egyháznak is feje; kormányzatát egyházi s világi tagokból álló testület, ú. n. konzisztórium (egyháztanács), vagy a vallásügyi minisztérium által intézi. A német evangélikus tartományi egyházak (Landeskirchen) túlnyomólag konzisztoriális alkotmánnyal birnak, bár némelyiknél azt nem tisztán, hanem zsinatpresbiteri elemekkel vegyesen találjuk kifejlesztve.

Konzisztoriális per a. m. szentszéki per (konzisztórium a. m. szentszék), a róm. kat. és a gör. kel. szentszék elé tartozó perek. A polgári házasságról szóló törvény megalkotása előtt (1894: XXXI. t.-c.), amely e tekintetben a biráskodást a polgári biróságok hatáskörébe utalja, a K.-ek főtárgya a házassági biráskodás volt.

Konzisztórium, l. *Consistorium*.

Konzol (franc. *console)*, 1. díszbutor, l. *Console*. — 2. *K.* az építészetben, l. *Gyám*, 2. — 3. *K.* a hídépítészetben a tartószerkezetnek szabadon — vagyis végének megtámasztása nélkül — kinyúló része, amely oly összefüggésben van a tartónak többi részével, hogy terhek hordására éppúgy fölhasználható, mint a tartónak többi — szilárd oszlopokra támaszkodó — része, föltéve, hogy az egész szerkezet (esetleg megfelelő ellensúly alkalmazásával, vagy pedig lehorgonyzással, l. *Horgonyzás)* fölbillenés ellen biztosítva van. — 4. *K.*, állampapir, l. *Consol*.

Konzonancia (lat.) a. m. összehangzás, jó hangzás. Zenei értelemben: feloldásra nem szoruló, teljesen megnyugtató hangköz vagy akkord. Konzonáns hangközök: a tiszta prim, oktáva, quint és quart, a nagy és kis terc, a nagy és kis szext. Konzonáns akkordok: a dur-hármas és a mollhármas.

Konzonáns *(consonans*, lat.) a. m. mássalhangzó; l. *Hangok*.

Konzorcium *(consortium*, lat.) a. m. társaság, társulat. A börze szóhasználata szerint: pénzintézetek, bankárok egyesülése valamely tőzsdei műveletre (pl. értékpapirosok árfolyamának emelésére v. leszállítására), vagy valamely vállalkozásra (pl. részvénytársaságok alapítására). Az államadóssági kötvényeket rendszerint bankok K.-a veszi át meghatározott árfolyam szerint. Üzleti nyeresége abból áll, hogy a papirokat tovább eladásuk alkalmával magasabb árfolyamon helyezi el. A K. ügyeit vezető bizottságot a *szindikátus* névvel szokták megjelölni. Jogi értelemben a K.-ok legtöbbnyire *alkalmi egyesülések* (l. o.).

Konzul (lat. *consul)*, 1. az ókori Rómának legfőbb magisztrátusa. Mikor a királyokat Kr. e. 510. elűzték, helyükbe a két K. lépett, egyenlő hatalommal és jogkörrel; választásuk a centuriák szerint való komiciákon történt, mindig csak *egy* évre és Kr. e. 366-ig kizárólag a patriciusok sorából. Róluk nevezték el az esztendőt (fasti consulares), éppúgy mint Athénben az archon eponimoszról. Kr. e. 154 óta szabályszerűen jan. 1. foglalták el hivatalukat, mely éppúgy volt valódi hivatal, mint ahogy másrészt igazi méltóság. Ők a köztársaság gondviselői (tutores reipublicae), akiknek minden magisztrátus engedelmeskedni tartozik, az egyetlen néptribun kivételével. A diktatura esetén a K.-ok hatalma szünetelt. A K.-ok döntése ellen a néphez lehetett felebbezni. Egyébként mindenért, amit a K.-i méltóság tényleges birtokában tettek avagy elmulasztottak, felelősségre lehetett őket vonni és vád alá is helyezni. *Imperium*-uk (l. o.) a város területén nem volt, azt csak akkor ruházták rájuk a kuriák szerint való komiciák, mikor mint hadvezérek a háborúba vonultak, amikor aztán megkapták az élet és halál felett való korlátlan hatalmat. Joguk volt Rómában tanácskozásra hivni össze a szenátust, a komicia centuriatákat, a lex Valeria Horatia óta (Kr. e. 449) a komicia tributákat is és mindezekben elnökölni. Nagy belső vagy külső veszély esetén megkapták a felhatalmazást a diktátor nevezésére. Később maga a K.-i méltóság fokozódott diktátori hatalommá. Ámde emellett is megmaradt az utólagos felelősség. Mikor valamelyik K. a hivatalos év leteltének korábban halt meg, az életben maradt kollegának kötelessége volt haladéktalan választásról gondoskodni. Az utólag választott K. *suffectus*, vele szemben a másik K. *ordinarius*, jogkörük egyenlő. Ettől csak a legritkább esetekben tértek el (consul sine collega, pl. Pompeius Kr. e. 51.) A háborúban mindenik egyformán 2 légiót kapott a hozzátartozó szövetségesekkel egyetemben. A főparancsnokságban naponta váltakoztak, különböző csatatereken felosztották a terepet saját külön használatukra (provincia). Ha csak egy szállott síkra, az *armatus* volt, az otthon maradott pedig *togatus*. A K.-i hatalom jelvényei a *fasces*-ek voltak, melyeket előtte 12 liktor hordott. A birodalom gyarapodásával a K.-ok segítséget kaptak a prétorokban, úgy hogy ezentul kétféle provinciát ismerünk (provinciae consulares és provinciae praetoriae). A provinciákat a szenátus osztotta el, még pedig Gracchus törvénye óta a K.-választás előtt. Sullával kezdődik a K.-ok hatalmának hanyatlása. Rómában kellett lakniok, s így elveszett hatalmuk sarkköve, a katonai imperium. Caesar is mint triumvir gyakorolta hatalmát s így a konzulátus lassankint jóformán üres címmé, hónapokig tartó jutalommá lett a császárok barátai számára. Néha csak a címet adták, úgy hogy kétféle K.-okról beszéltek: valóságosakról *(consulati functi)* és tiszteletbeliekről *(consulares honorarii)*. Ezeknek a *viri consulares*-eknek anyagi hasznuk abban állott, hogy közülük a legöregebbek ketten-ketten ansziennitás sorrendjében megkapták a két leggazdagabb provinciát: Ázsiát és Afrikát. Valóságos K.-ok a császárok alatt is voltak, de csekély jogkörük volt; elnöklés a szenátusban, némi csekély juriszdikció, a játékok rendezése.

2. *K.* címe volt Bonaparte Napoleonnak 1799 nov. 9. (VIII. brumaire 18.) elkövetett államcsinye óta egészen 1804 máj. 18-án történt császárrá választásáig. Hatalmának körére és konzultársaira nézve l. *Franciaország* (története).

3. *K.* az állam kereskedelmi érdekeinek képviselete érdekében más államban állami felhatalmazásból működő egyén, aki lehet államtisztviselő v. tiszteletbeli funkcionárius (l. *Konzulátus)*. Az előbbiek fizetést húznak, az utóbbiak csak irodaátalányt kapnak, vagy fel vannak ruházva

a tarifaszerű illetékek szedésének jogával. A mi jogunk szerint konzulátusnál a fogalmazói szakba csak az léphet, aki a konzuli akadémiát (l. o.) sikerrel elvégezte vagy a konzuli attachéi vizsgát (l. o.) sikerrel letette. Rangfokozat szerint meg szokták különböztetni a fő-K.-t, K.-t és al-K.-t. Az első egy nagyobb konzuli kerület élén áll s felügyel az alája rendelt konzulatusokra, amelyek élén, ha ezek kisebb konzuli kerületek, K., ha pedig csak egyes városok, al-K. áll. A konzuli ügynök nem államhivatalnok, hanem egy K.-nak vagy fő-K.-nak magán-meghatalmazottja valamely helyen. Ezek működéséhez is exequatur kell (l. alább). A K. alkalmazása kinevezési okirattal történik, elfogadása székhelyének államában exequaturral, amely alatt általános engedélyt kell érteni arra, hogy székhelyének államában működhessék. Az exequaturt dipl. úton kérik ki s az meg is tagadható. Az exequatur hatálya megszünik, ha a küldő vagy az elfogadó államban az államhatalom tönkre megy. A K. elsősorban azon gazdasági érdekek szemmeltartásával foglalkozik, amelyek hazáját az ő működésének államához kötik. Ilyenek lehetnek kereskedelmi és forgalmi viszonyok, földmívelés, ipar, vám- és hajózási ügyek stb. Másodsorban a K. vigyáz arra, hogy a hazája és székhelyének állama közt e viszonyokra vonatkozólag kötött szerződések, egyezmények betartassanak. Harmadsorban támogatja saját honosait és védenceit az idegen államban. A honosokról és védencekről jegyzéket vezet, ez a K.-i anyakönyv. Ha erre fel van hatalmazva, állami anyakönyveket is vezethet, amelyeket meg kell különböztetni a K.-i anyakönyvtől. Ezenkívül a K. adminisztrativ tekintetben közreműködhetik kézbesítéseknél, útlevelek láttamozásánál, tengerészeti ügyekben rendőri hatóság szerepét játssza saját nemzetének keresk. hajóival szemben, a közjegyzőkéhez hasonló működést fejt ki aláírások hitelesítésénél, tények tanusításánál, okmányok felvételénél stb., katonai ügyekben segédkezik a hazai hatóságoknak. Biráskodás a K.-t csak a keleten illeti meg (l. *Konzuli biráskodás*). A K. jogosítva van a K.-i épületre, ha ugyanabban a városban államának nincs követsége, nemzetének lobogóját felvonatni, levéltára, ha a K.-i hivatalos iratok az ő magánirataitól elkülönittetnek, sérthetetlen; ha a K. bűntettet követ el az elfogadó államban, rendszerint át szokták engedni megbüntetés végett a küldő államnak; kényszer a K. ellen rendszerint nem alkalmazható; közvetlen személyes adóktól és terhektől mentesítve van. Ha a küldő és elfogadó állam közt háború tör ki, a K. funkciója megszünik; egyébként csak akkor szünik meg, ha a K. hivatalát veszti v. az exequaturt visszavonják. Ausztria-Magyarországnak K.-ai közül egyesek fel vannak jogosítva a házasságkötéseknél való közreműködésre és a magyar állami anyakönyvek vezetésére (l. a 20,000/906. I. M. sz. rend. Igazságügyi Közlöny XV. évf. 11. számának mellékletét és az 52.882/913. I. M. számú közleményt az Igazs. Közlöny XXII. évfolyamának 10. számában). Konzulátusaink kerületi beosztását és állományát évenkint rendeletben közzé szokták tenni; az 1914. évi ily rendelet a Budapesti Közlöny február 7-iki 30. számában jelent meg.

Konzuláris biráskodás, l. *Konzuli biráskodás*.

Konzuláris érmek, l. *Családi érmek*.

Konzulátus (lat. *consulatus*), 1. Rómában a konzul (l. o.) hivatala, méltósága és hivataloskodásának időtartama.

2. *K.*, Franciaország kormányformája 1799 nov. 9-től 1804 máj 18-ig, melyet Napoleon a *direktórium* megbuktatása után a maga személyes uralmának megalapítására létesített. L. *Franciaország* (története).

3. A modern *konzulátusok* intézményének semmi köze a római konzulok intézményéhez. A modern K.-ok a Földközi-tenger mellett levő államok kereskedelmi és tengerészeti testületeinek szervezetéből fejlődtek ki. Genua, Pisa és Velence a Kr. u. 2. évezred kezdetén közvetítői lettek Kelet és Nyugat forgalmának s ezen városoknak s más ily kereskedő városoknak céhszerű-köztársasági szervezetében fontos szerepet játszottak a tengerészeti testületek (curiae maris) és keresk. testületek (curiae mercatorum). Ezen testületek elnökeit, akik biráskodást is gyakoroltak, hívták konzuloknak (consules marianorum, mercatorum). A XIII. sz.-ban a tengerészeti testületekből állami hatóságok lettek, akiknek biráskodása a területükön tartózkodó minden egyénre kiterjedt. Ezen állami biróságok itéleteiből támadt a kereskedelmi és tengeri szokásjog, amely a Libro del consolat del mar c. munkában összefoglaltatott s egész Európában elterjedt. E K.-ok mellett már korán fellépnek a kereskedelmi flottával utazó birák, akiknek feladata a hazai jogot alkalmazni utazó honfitársaikra (Consules, Capitanei, Consuls sur mer). Ebben az időben ugyanis a személyiségi elv (l. o.) uralkodott, mindenki oda vitte a maga jogát, ahová ment. Amint azután külföldön keresk. telepek keletkeztek, itt is szükség volt biróra, aki a hazai jogot alkalmazza. Ezen keresk. telepek élére, a hazai mintára, ismét konzulokat állitottak, ezek voltak a consules ultramarini (Rectores, Bailones, Bajnli). Kezdetben ezeket választották (consules electi), később az állam befolyást nyert választásuk jóváhagyására, majd kinevezésükre, hazulról való kiküldésükre (consules missi). E K.-oknak talaja a Kelet (les échelles du Levant). Ezek a külső K.-ok csak a XIV. sz.-ban terjednek el a Nyugaton, elsősorban a Földközi-tenger mellett, később északon. Az olasz köztársaságok megtartották a konzul elnevezést, a Hanzaszövetségben a konzulokat Oldermann-nak, Angliában Courtmasternek (Gubernatores mercatorum), Németalföldön conservadoresnak nevezték. Amint azután a személyiségi elvet háttérbe szorította a területi elv (l. o.), amikor az állam a területén levő idegenekre is saját területi jogát kezdte alkalmazni, a Nyugaton a konzulok biráskodási joga elesett. A biráskodási jog azonban megmaradt a Keleten szerződések alapján. Nyugaton ennélfogva a konzulok kereskedelmi érdekek képviselőivé válnak (kereskedelmi konzulok); Keleten is azok, de emellett biráskodást is gyakorolnak (biráskodó konzulok). A mai konzulok egyrészt államhivatalnokok, hivatásos konzulok, akik megfelelő előképzettség kimutatása után lépnek e pályára (Consules missi, Consuls

envoyés, Consuls de carrière), másrészt választott vagy tiszteletbeli konzulok (Consules electi, Consuls choisis, Consuls négociants), akiket az előbbiekkel ellentétben a működéshelyük államának tekintélyesebb kereskedői közül az az állam választ v. nevez ki erre a tisztségre, amelynek kereskedelmi érdekei támogatására a másik államban szükség van. Magyarország és Ausztria vegyes rendszert követ, a fontosabb helyeken hivatásos, a kevésbbé fontosakon tiszteletbeli konzulokat tart; az utóbbiak száma négyszeresét teszi a hivatásos konzulok számának. A konzulok küldésének és elfogadásának joga a szuverén államokat illeti. Az európai államok egymás konzuljait bebocsátják, Keleten ehhez is külön szerződések kellettek. Ily szerződések vannak azonban európai államok közt is s ezek a konzulok hatáskörét, személyes mentességét írják körül (konzuli egyezmények, konzuli szerződések). A konzuli jog tehát ezeken a szerződéseken alapszik. Minthogy azonban e szerződésekben egyes tételek ismétlődnek, beszélhetünk a nemzetközi jogban konzuli jogról. A konzulokat a diplomatáktól az különbözteti meg, hogy a konzulok főleg kereskedelmi, a diplomaták (követek) főleg politikai érdekeket képviselnek. L. *Konzul.*

Konzuli akadémia. Mária Terézia 1784. Bécsben Keleti akadémia névvel intézetet alapított, melynek növendékei az előírt tanfolyam végzése után mint konzulok nyertek alkalmazást, leginkább Keleten. Ezt az intézetet 1898. újjászervezték s ekkor kapta a Cs. és kir. konzuli akadémia nevet. Az újjászervezés óta van keleti és nyugati szakosztálya. A tanfolyam most öt éves. Az intézetben az európai és keleti nyelvek tanítása mellett a következő szakok vannak: jog és államtudományi, történet-politikai és katonai, gazdasági, kereskedelmi. Növendékei osztrák és magyar állampolgárok fiai lehetnek; több állami alapítványi hely is van, köztük négy (egyenként 3000 koronás) magyar.

Konzuli anyakönyv, l. *Konzul.*

Konzuli attachéi vizsga. A cs. és kir. osztrák-magyar konzulátusoknál a fogalmazási szakban (l. *Konzuli rangfokozatok)* csak azok alkalmazhatók, akik v. a konzuli akadémiát (l. o.) elvégezték, v. a K.-t letették. K.-t tehetnek azok a magyar v. osztrák állampolgárok, akik magyar v. osztrák egyetemen v. magyar jogakadémián a jog- és államtudományi szakot sikerrel elvégezték az államvizsgákat letették v. jogtudori fokot szereztek, nőtlenek v. a kellő házassági biztosítékot kimutatni képesek, egy évig valamelyik cs. és kir. konzulátusnál próbaszolgálatot teljesítettek (államszolgálatot teljesítetteknél ez az idő megrövidíthető), egészségesek s kellő nyelvismeretekkel birnak. A K. írásbeli és szóbeli vizsgára oszlik. Az írásbeli vizsga tárgyai: a nemzetközi közjog (franciául), közgazdaságtan (németül), fordítás angolból németre. A szóbeli vizsga tárgyai: a nemzetközi közjog (franciául), a nemzetközi magán- és büntetőjog (németül), a konzuli ügy (németül), a tengerészeti törvények és szabályok (olaszul), közgazdaságtan (németül), a nemzetközi kereskedelmi isme és földrajz (németül), magyar és osztrák államjog (németül) és az angol nyelv. Vizsgára lehet jelentkezni a cs. és kir. közös külügyminisztériumnál.

Konzuli biráskodás. A K. a Törökbirodalomban az európai hatalmak által a Törökbirodalommal kötött szerződések alapján a XVI. sz. közepe után fejlődik ki. Ezek a szerződések a Capitulatiók (l. *Kapituláció*, 3.). Idők folyamán a K.-t más ázsiai államokra is kiterjesztették. A K.-t, nevezetesen azt az intézményt, hogy a Törökbirodalomban s az alább megjelölendő államokban honosaink és védenceink fölött konzulaink útján gyakoroljuk a biráskodást függetlenül az illető állam területi felségjogától, az a körülmény indokolja, hogy honosaink és védenceink így mentesíthetők a nem-európai mintára berendezett biráskodás önkénye s a keresztény világnézettől eltérő más erkölcsi rend nyomása alól, amelyben az európai államok nem találják meg azt a kölcsönösséget, amely alapja lehet annak, hogy egyik állam a másikkal mint egyenranguval bánjon el s annak szuverénitását és így területi felségjogát is teljes mértékben elismerje. A Törökbirodalomban létesült K. később kereskedelmi szerződésekkel kiterjesztetett Perzsiára, Kinára, Sziámra, Zanzibárra és Japánra, Tripoliszra, Tuniszra és Marokkóra, sőt egyideig érvényben maradt a Törökbirodalomból kiszakadt államokban, Szerbiában, Bulgáriában, Romániában is. Ma úgy áll a dolog, hogy K.-unk a fenti államok közül kifejezetten megszünt Bulgáriában, Szerbiában, Japánban, Tuniszban, Zanzibárban, Tripoliszban; Romániában de jure polgári ügyekre nézve érvényben van, tényleg azonban alkalmazása elé akadályok gördülnek s csakis hagyatéki ügyekre nézve lehet azt állítani, hogy ezekre nézve Romániában még K.-t gyakorlunk. Egyiptomban K.-unk az egyiptomi nemzetközi vegyes biróság (l. o.) javára háttérbe szorult. Legfontosabb K.-unk a Törökbirodalomban. Ez a K. az 1718. évi passarowitzi kereskedelmi és hajózási szerződésen, az 1739. évi belgrádi békekötésen, a magas Portának 1739 febr. 24-iki szenedjén és az 1791. évi szisztovi békeszerződésen alapszik. A belgrádi békekötés nekünk a legkedvezményezettebb nemzettel egyenlő elbánást biztosítván, K.-unk szempontjából figyelembe kell venni a Franciaország és Törökbirodalom közt 1740. évben kötött kapitulációt és az 1783. évi orosz-török keresk. szerződést, mert ezekben vannak a legkedvezőbb rendelkezések. A K. gyakorlását az 1891. XXXI. t.-c. szabályozza. A K.-t a konzulátusok mint konzuli biróságok honosaink és a védencek, valamint az ú. n. de facto alattvalók fölött gyakorolják. *De facto alattvalók* alatt értjük azokat, akik állampolgárságuk ellenére konzulátusaink védelmében részesülnek (dragománok, kavaszok stb.). A K. elsőfokú gyakorlása a konzuli hivatalokat illeti. Konstantinápolyban konzuli főtörvényszék állíttatott fel, amely a K.-t második és utolsó fokban gyakorolja. A tv. 10. §-a szerint a konzuli biróságoknál a magyar honosok jog- és cselekvési képessége és családi jogai, ideértve az atyai hatalmat, a gyámságot és gondnokságot, valamint a házassági vagyonjogot is, továbbá valamely elhúnyt magyar honos után az öröklési jog, ideértve a hagy. eljárást is, végre a magyar honosok által elkövetett büntetendő cselek-

mények azon törvények és szabályok szerint itélendők meg, amelyek ez államnak abban a részében vannak hatályban, amelyben az illető magyar honosnak községi illetősége van, illetőleg volt, s a m. kir. minisztérium felhatalmaztatik a fenforgó nemzetközi és sajátszerű helyi viszonyok tekintetbevételével megállapitani azt, hogy az e részbeli törvényekből és szabályokból melyek és mely változtatásokkal legyenek a jelen törvény hatálybaléptekor s melyek később hatályba léptetendők. Addig azonban a magyar honosokra vonatkozólag hatályban maradnak a konzuli biróságok által jelenleg alkalmazandó azon törvények és szabályok, amelyek az előbb felsorolt jogviszonyokat tárgyazzák. Minthogy eddig csak a házassági törvényt és a bűntettekről és vétségekről szóló magyar büntetőtörvénykönyvet léptették életbe — nem tekintve a védjegytörvénynek Marokkóban történt hatálybaléptetését — úgy áll a dolog, hogy a konzuli biróságok a fenti két törvényen kivül a magyarországi illetőségű magyar állampolgárok ügyeiben is az osztrák jogot alkalmazzák, sőt miután a magyar kihágási büntetőtörvénykönyv a K. területén életbeléptetve nincs s a konzuli biróságok végleg csak kihágási ügyekben itélkezhetnek, az elkövetett bűncselekménynél elsősorban azt nézik, hogy az az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint kihágásnak minősül-e, tekintet nélkül a magyar büntetőtörvénykönyvre (1878. V. t.-c.), s ha igen, akkor a magyarországi illetőségű magyar honos bűncselekményét is az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint bírálják el s ha a bűncselekmény az osztrák büntetőtörvénykönyv szerint bűntettnek v. vétségnek minősül, akkor csak az előnyomozatot folytatják le s azután a terheltet, ha a hazai ügyészség kívánja, hazaküldik Magyarországra. Amint ezekből is látszik, a konzuli biróságok hatáskörébe polgári (ideértve a kereskedelmi ügyeket is) perek és bűnügyek tartoznak elsősorban. E mellett tengerészeti ügyekben, csődügyekben járhatnak el s a perenkívüli eljárás is őket illeti meg magyar és osztrák honosokra, valamint védencekre vonatkozólag. A K.-ról szóló törvény, amely eredetileg csak 10 évi hatállyal birt, több izben meghosszabbíttatott, legutoljára az 1913. évben (1913. LIV. t.-c.). A legutóbbi meghosszabbítás 1917. dec. 31-ig terjed.

Konzuli biróságok, l. *Konzuli biráskodás.*

Konzuli egyezmények, a konzulok hatáskörét, személyes mentességét stb. meghatározó szerződések, l. *Konzulátus*, 3.

Konzuli főtörvényszék, l. *Konzuli biráskodás.*

Konzuli hivatalok, l. *Konzul*, *Konzulátus*, *Konzuli biráskodás.*

Konzuli illeték, l. *Konzuli tarifa.*

Konzuli irodai szolgálat. A kezelési teendők elvégzésére a cs. és kir. osztrák-magyar konzulátusoknál hivatásos v. tiszteletbeli irodai tisztviselők vannak alkalmazva. Hivatásos irodai tisztviselők lehetnek azok a magyar v. osztrák állampolgárok, akik 40. életévüket még nem töltötték be v. ha betöltötték, korengedélyt nyertek, megfelelő nyelvismeretük van és erkölcsi szempontból kifogástalanok. A német nyelv ismerete feltétlenül szükséges; emellett a közös külügyminisztérium súlyt helyez arra, hogy az illető lehetőleg a magyar nyelvet s emellett még a Magyarországon v. Ausztriában használatos nyelvek közül egyet v. többet értsen. A hivatásos konzuli irodai tisztviselőt a közös külügyminiszter nevezi ki a szükséghez képest valamely konzulátus vezetőjének előterjesztésére. Az ily irodai tisztviselők a X., IX. és VIII. rangosztályba vannak sorozva. A fizetés 2200 K-tól 4600 K-ig terjed: ehhez járul még a helyi pótlék.

Konzuli jog, a konzulok jogaira és kötelességeire vonatkozó jogszabályoknak foglalatja, másrészt a konzuli biráskodásnál alkalmazott jog, mely Keleten a belföldi jogtól lényegesen eltér, amennyiben ott a nemzeti tételes jogok mellőzésével sajátszerű, úgynevezett levantei szokásjog képződött ki. Továbbá *aktiv* K.-on értik az államnak jogát, amelynél fogva külföldön K.-okat alkalmazhat, *passziv* K.-on pedig az államnak jogát, melynél fogva területén külföldi konzuloknak a működhetési jogosultságot, az ú. n. exequaturt megadhatja.

Konzuli jogtanácsosok (ném. *Konsularrechtsanwalt)* alatt külföldi ügyvédeket kell érteni, akik a cs. és kir. osztrák-magyar konzulátusok székhelyén arra vannak hivatva, hogy a magyar v. osztrák feleknek az illető országban előforduló ügyeiben ezeket a feleket képviseljék. Ezekkel az ügyvédekkel a konzulátusok ebből a célból szerződést kötnek, amely biztosítja a magyar v. osztrák feleknek, hogy ügyeiket az illető jogtanácsos mérsékeltebb díjszabás szerint látja el. Az ily jogtanácsosok kinevezéséről hivatalos hirdetmények jelennek meg s a hirdetmények a m. kir. kereskedelmi muzeumnál megtekinthetők. K. vannak a következő székhelyeken: Belgrád, Szófia, Várna, Bukarest, Konstantinápoly, Nis, Viddin, Páris, Barcelona, Szent-Pétervár, Moszkva, Szaloniki, Szmirna, Hamburg.

Konzuli konvenciók a. m. konzuli egyezmények (l. o.).

Konzuli község. A Törökbirodalomban lakó magyar és osztrák állampolgárok, tekintet nélkül arra, hogy Magyarországban s Ausztriában minő községi illetőséggel birnak, K.-et alkotnak, amelynek terjedelme szabály szerint az ott levő cs. és kir. konzulátus területi hatásköréhez igazodik. A K. jelentősége abban áll, hogy a konzul a községhez tartozók felett rendőri felügyeletet gyakorol, sőt bizonyos korlátok közt szabályrendeleteket bocsáthat ki, sőt alkalmatlan egyéneket a K.-ből kiutasíthat, hazaszállíttathat.

Konzuli lobogó, azonos a kereskedelmi lobogóval (l. o.).

Konzuli rangfokozatok. A cs. és kir. osztrák-magyar konzulátusoknál a fogalmazói szakban alkalmazott tisztviselők rangfokozatai a következők: I. oszt. főkonzul, II. oszt. főkonzul, konzul, alkonzul, konzuli attaché. A konzuli attachét a cs. és kir. közös külügyminisztérium, a többi rangfokozatban levő konzuli tisztviselőket Ő Felsége nevezi ki a cs. és kir. közös külügyminisztérium által tett előterjesztés alapján.

Konzuli szerződések, l. *Konzuli egyezmények.*

Konzuli tarifa, azon díjtételek összeállítása, amelyeket a konzulátusok hivatalos cselekményeik után a felektől beszedhetnek. A cs. és kir. konzulátusok K.-ját az 1901. XXVI. t.-c. és az 1902. évi jan. 22-iki osztrák törvény tartalmazza.

Konzuli ügyvivő, l. *Konzul*.

Konzulok, l. *Konzul*.

Konzulság, l. *Konzulátus*.

Konzultálás, *konzultáció* (lat.), l. *Consultatio*.

Konzultum (*consultum*, lat.), határozat, végzés, pl. *Senatus consultum*, a tanács határozata.

Konzumció (*consumptio*, lat.) a. m. fogyasztás (l. o.). *Konzumens* a. m. fogyasztó.

Kooperál (lat.) a. m. együtt dolgozik. L. még *Cooperatio* és *Cooperator*.

Kooperativ társulatok oly egyesülések, amelyek szabadon választott formák mellett egységes cselekvésmóddal igyekeznek egyéni céljaikat előmozdítani. Legfontosabbak: a kartel, a ring, a trust.

Kooperátor (lat.) l. *Cooperator* és *Káplán*.

Kooptál (lat.), választ, különösen testületeknél v. testületek elöljáróságainál, amelyek választás által magukat kiegészítik.

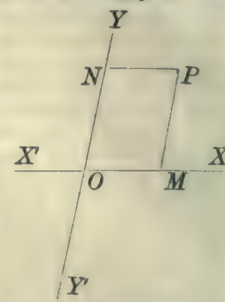
Koordináció (*coordinatio*, lat.) a. m. rendezettség, összerendezettség; az élettanban az izmoknak v. izomcsoportoknak célszerű, harmóniás együttműködése, amely valamely komplikáltabb (koordinált) mozgás véghezviteléhez szükséges. Ilyen koordinált mozgások a nyelés, a beszéd, a járás stb., amelyek mind meglehetősen nagyszámú izom egyidejű v. bizonyos sorrendben egymást követő igen szabatos mozgását tételezik föl. A koordinált mozgások létrejöttében nagy szerepe van az izom-, tapintási- és helyzetérzésnek; ezért ha ezek az érzések az idegrendszer bizonyos megbetegedéseinél kiesnek v. tompulnak, a mozgások K.-jában is nagy zavarok lépnek fel (ataxia). L. még *Koordinálás*.

Koordinációs gyakorlatok. A gyógyító tornában azok a gyakorlatok, melyek feladata az izomműködések rendezettségét fejleszteni. Különösen ataxiával járó betegségekben nagy jelentőségüek s a gyógyító torna önálló rendszerét alkotják. L. *Frenkel-féle torna*.

Koordinálás (lat.), egymás mellé rendelés, a logikában oly fogalmakról mondjuk, melyek egymást kizárva azonegy tágabb körü fogalomban foglaltatnak. Királyság, köztársaság egymás mellé rendelt fogalmak, mert egyik kizárja a másikat, de mindkettő alá van rendelve az állam fogalmának. L. *Fogalom*.

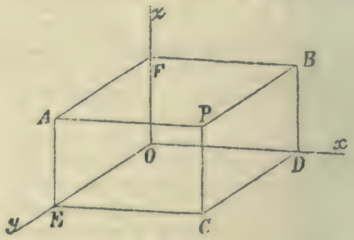
Koordináták (új-lat.). Valamely pont koordinátái a pont helyzetét jellemző számok. Ilyenek pl. a földrajzban a Föld felszinén levő pontok (városok, hegycsúcsok) geográfiai hosszuságai és szélességei, az asztronomiában a csillag magassága és azimutja vagy bármely más két csillagászati koordinátája (l. *Ég*). Hasonlóképen valamely egyenes vonalnak, valamely síknak vagy más geometriai alakzatnak koordinátái oly értékrendszerek, melyek az illető alakzatot teljesen meghatározzák. Pl. a síkban a kör koordinátái a középpont parallel koordinátái és a kör sugara. Úgy a pontnak, mint bármely más alakzatnak helyzetét csak bizonyos alapul vett szilárd vagy legalább szilárdnak tekintett alakzatokhoz képest határozhatjuk meg.

A legegyszerübb koordináta-rendszernél, a *síkbeli parallel K.-nál*, a sík pontjait két egymást metsző egyenesre (*1. ábra*) vonatkoztatjuk. Ezen $X'X$ és $Y'Y$ egyeneseket *koordináta-tengelyeknek* nevezzük, O metszéspontjukat pedig a koordináta-rendszer *kezdőpontjának*. Ha a sík valamely P pontján keresztül a tengelyekkel párhuzamos PM és PN egyeneseket húzzuk, akkor a P pont parallel koordinátái az $x = OM = NP$ *abszcissza* és az $y = ON = MP$ *ordináta*. Az $X'X$ tengelyt x-tengelynek v. az

1. ábra.

abszcisszák tengelyének, $Y'Y$-t pedig y-tengelynek v. az *ordináták tengelyének* hívjuk. Ha a két tengely egymásra merőleges, akkor a koordináta-rendszert *derékszögünek, közönségesnek* v. *Des-*

2. ábra.

cartes-félének nevezzük. Az imént leírt módhoz teljesen hasonlóan a *térbeli parallel K.* esetében a tér P pontját az O kezdőponton (*2. ábra*) keresztül vont x, y és z tengelyekre vonatkoztatjuk s a pont koordinátáinak az

$$x = AP = FB = OD = EC$$
$$y = BP = DC = OE = FA$$
$$z = CP = EA = OF = DB$$

hosszuságokat nevezzük. Ha a tengelyek mindegyike merőleges a többi kettőre, a koordináta-rendszert *derékszögünek*, ellenkező esetben *ferdeszögünek* mondjuk. Igen elterjedtek az úgynevezett polár-K. A síkbeli *polár*-K. esetében a sík pontjait egy *O kezdőpontra* v. *polusra* s egy rajta keresztül vont szilárd *x iránytengelyre* v. *polártengelyre* vonatkoztatjuk. A P pont polárkoordinátái pedig P-nek az O-tól való r távolsága (radius vector, vezérsugár) s az *irányszög* (polárszög, anomália), vagyis az a φ szög, melyet a *radius vector* az x iránytengellyel bezár. Hasonló K. a térben a *gömbi* v. *polár* és *hengeres* v. *szemipolár K.* Egy másik fontos térbeli rendszer a következő. Ha x, y, z derékszögű parallel K., továbbá a, b, c állandó számértékek, akkor az

$$\frac{x^2}{a+\lambda} + \frac{y^2}{b+\lambda} + \frac{z^2}{c+\lambda} - 1 = 0$$

egyenlet λ bármely értékénél egy-egy másodosztályu felületet ábrázol, és a λ különböző értékei-

hez tartozó felületek összessége egy konfokális felületsereget alkot. A tér bármely *P* pontján e felületseregnek három különböző felülete megy keresztül: egy ellipszoid, egy egypalástu vagy egyágú hiperboloid, és egy kétpalástu vagy kétágú hiperboloid. E három felületnek λ három különböző értéke felel meg, melyek a pont helyzetének jellemzésére használhatók. E három értéket az illető *P* pont *elliptikus* koordinátáinak nevezzük. Hasonlóképen nyerhetjük a tér helyett a síkban is az elliptikus K.-at, csakhogy ott a másodosztályu felületek szerepét egy konfokális kúpszeletsereg veszi át.

Valamint a tér pontjait három koordinátával s a sík pontjait két koordinátával jellemezzük, ugy egy görbe felületen is számtalan módon két koordinátával jellemezhetjük a pont helyzetét. Pl. bármely gömbön a pontot egészen hasonló K.-kal jellemezhetjük, mint amilyenek a Földön a geográfiai hosszuság és szélesség.

Az idomok projektiv tulajdonságainak (l. *Dualitás)* vizsgálatánál rendszerint a síkban *trimetrikus*, a térben *tetrametrikus* K.-at szokás használni, ezeket *projektiv* K.-nak is nevezzük. Még *homogéneknek* is mondjuk, mert a vonalak, illetőleg felületek egyenleteinek bal oldalai e K.-nak homogén függvényei. Ebben a rendszerben két koordináta helyett három koordinátával jellemezzük a pontot, de e három koordinátának csak viszonya jön tekintetbe. A *parallel* K. a trimetrikus K.-nak egy különös esetét alkotják.

Koordinátarendszer, l. *Koordináták*.

Kootenay (ejtsd: kutené; *Flatbow, Mac Gillivray), folyó* Kanadában és az északamerikai Egyesült-Államokban, a Columbia mellékfolyója. A Rocky-Mountains *K.-hegységében* ered kb. 3000 m. magasan, elfolyik a K.-erőd mellett, a *K.* v. *Flatbow-tóvá* szélesül ki s 500 km.-nyi folyás után torkollik. A K.-indiánus törzsről van elnevezve. A K.-disztrikt egyike Kanada értékes bányászterületeinek.

Kop, hollandiai űrmérték = 1 l.

Kopács (növ.). A száraz felnyiló termések hoszszanti felnyilásakor (l. *Kovadás)* a termés fala részekre, lebenyekre hasad, melyeket K.-nak neveznek.

Kopács, kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 1187 magyar lak.; u. p. és u. t. Bellye.

Kopacsel, kisk. Fogaras vm. fogarasi járásában, (1910) 1099 oláh lakossal; u. p. és u. t. Herszény.

Kopácsi *István,* az első magyar reformátorok egyike, meghalt Sárospatakon 1562 után. Élete kezdő korszakát homály borítja. Házfőnöke volt a sárospataki ferencrendieknek, midőn Sárospatak Perényi Péternek jutott birtokába, akinek pártfogásával Sárospatak reformálását mihamar munkába vette s munkája sikerének előmozdítására 1530 körül az iskola alapját is letette. Később Wittenbergbe is ellátogatott, de nemsokára hazatért s Drágfy Gáspár az erdődi egyház és iskola vezetését bizta reá. Az erdődi protestáns zsinatnak 1545. elnöke volt. 1547. Nagybányára ment lelkésznek, de már 1549. visszatért Sárospatakra és az iskolát kollégiummá alakította át. Az 1561-ik évi tarczali zsinat elnöki tisztét ő vitte, békitőleg hatva a predesztináció egyes részletkérdéseitől felizgatott kedélyekre.

Kopácsy, 1. *József,* hercegprímás, szül. Veszprémben 1775 május 30., megh. Esztergomban 1847 szeptember 18. Pappá szentelték 1798 máj. 30. 1799-ben az egyházjog és történet tanára a veszprémi papnevelőben, 1806. veszprémi plébános és alesperes, 1807. veszprémi kanonok. Az 1811—1812-iki országgyűlésen mint káptalani követ vett részt. 1817-ben a királyi tábla prelátusa, kevéssel ezután a hétszemélyes szék közbirája, prisztiniai választott püspök, 1822. székesfehérvári, 1827. veszprémi megyés püspök, mint ilyen a veszprémi püspökséghez csatolt régi jognál fogva megkoronázta Karolina Auguszta királynét. 1838 dec. 15. esztergomi érsek és hercegprímás. K. első volt, ki az egyházmegyei körleveleket (circularékat) magyar nyelven szerkesztette. Nagyon sokat áldozott közcélokra, iskolák és nőnevelő zárdák alapítására. Ő alapította 1843. a nagyszombati társaskáptalant és folytatta az esztergomi bazilika építését, melyre közel félmillió forintot költött. Esztergomban hajóhidat létesített. Kiadta magyarul Fleury apát művét: A keresztények és izraeliták szokásairól és erényeiről (1801—1802). Azonfelül egyes munkák kiadását jelentékeny összegekkel segélyezte. Igy az ő költségén jelent meg Kézai Simon mester és a Chronicon Budense-nak Toldi által rendezett díszes kiadása. Nagy költséggel gyüjtötte és másoltatta a magyar egyház történetére vonatkozó okmányokat. V. ö. *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

2. *K. Juliska,* szinésznő, szül. Komáromban 1870. Szini pályáját 1888. kezdette Debreczenben, mint operett-énekesnő. 1890-ben férjhez ment *Karczag* Vilmos íróhoz (l. o.). 1891—1894 között a budapesti Népszinház tagja volt, majd a bécsi Karl-szinházhoz szerződött. Azután külföldi körutat tett, vendégszerepelt Amerikában is és kellemes hangjával, élénk játékával mindenütt sikert aratott. Főbb szerepei: Szép Heléna, Denise (Nebántsvirág), Finum Rózsi stb.

Kopa-hágó, a Magas-Tátra és a Bélai mészkőhavasok közt (1773 m.), a Hátulsó-rézaknák völgyét köti össze az Elülső-rézaknák és a Fehértavak völgyével.

Kopaiba-balzsam v. *kopaivabalzsam* (növ.), l. *Copaiva-balzsam, Copaifera, Balsamum* és *Dipterocarpus*.

Kopaisz-tó a. m. *Topoliai-tó* (l. o.).

Kopaiva-fa (növ.), l. *Copaifera*.

Kopal, *Karl,* cs. kir. ezredes, a 10. vadászzászlóaljnak egykoron híres parancsnoka, szül. Schidrowitzon (Morvaország) 1788 febr. 3., megh. 1848 jún. 16. Részt vett az 1805., 1809., 1813., 1814. és 1815. évi hadjáratokban. A lipcsei csatában mint százados Paunsdorfra intézett sikerült rohamot, 1814. pedig a legnagyobb golyózáporban foglalta el Lyon külvárosát. Az 1848-iki olaszországi hadjáratban Santa Luciánál saját 10. vadász-zászlóaljával és a Zsigmond-ezred egy zászlóaljával 3 óra hosszat sikeresen tartotta magát öt ellenséges dandár ellen. Június 10. gyöngélkedése dacára részt vett a vicenzai csatában, melyben a legfontosabb pontnak, a Monte Berico

magaslatnak elfoglalása K. hősiességének és ügyességének volt köszönhető. Itt kapott sebében K. jún. 16. meghalt és halála után a Mária Terézia-rend lovagja lett, gyermekeit pedig 1852. bárói rangra emelték.

Kopál (növ.), gyanta, a kereskedelemben a következő fajtákban szerepel: 1. *keletafrikai* v. *zanzibári K.* (egyik fajtája a «chakazzi», l. *Copal* és *Trachylobium)*; 2. *nyugatafrikai K.* (l. *Copal)*; 3. *Kauri-K.* és 4. *Manila-K.* (l. *Agathis)*; 5. *keletindiai K.* (l. *Canarium)*; 6. *délamerikai K.*, e név alatt leggyakrabban a *Hymenaea courbaril* gyantája fordul elő a kereskedelemben (l. *Hymenaea)*. A K.-ok alkalmazására nézve l. *Copal.*

Kopálfa (növ.), l. *Hymenaea.*

Kopalin a. m. *copalin* (l. o.).

Kopan *(Copan), indiánus falu* Honduras középamerikai köztársaságban Guatemala határán; közelében a maja néptől származó nagyszerű romok. A romokat körülvevő falak hossza 870 m., magassága 20—30 m. Az óriási pilléreken faragványok, díszítések és hieroglifok maradványai láthatók. A romokról először Francisco de Fuentes adott hírt 1700., későbben Galindo.

Kopány v. *Kupa,* l. *Koppány.*

Kopaonik planina, Kosszovo felé húzódó hegység Szerbia DNy.-i részében, Szuvo Rudizstye nevű csúcsa 2106 m. magas, Szerbia legmagasabb hegye. A középkorban jelentős ezüst- és vasbányái voltak.

Kopár (azelőtt: *Roszos)*, kisközség Bereg vm. szolyvai j.-ban, (1910) 735 rutén lak.; u. p. Zajgó, u. t. Szolyva.

Kopárhegy (azelőtt: *Krokava)*, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. ratkói j.-ban, (1910) 293 tót lak.; u. p. Rónapatak, u. t. Ratkó.

Kopár terület tulajdonképen minden gazdaságilag nem hasznosítható terület. Rendesen azonban K. alatt a rendszertelen, a talaj termőerejét megtámadó használat által elsilányodott vagy tönkrement területeket értjük, amelyek további mezőgazdasági használatra v. csak alapos melioráció után, v. már egyáltalában nem alkalmasak, mely utóbbi esetben még a beerdősítés lehetősége áll fenn. Hazánkban igen nagy a K. kiterjedése, amely többnyire a teljesen elhanyagolt, sokszor feltétlen erdőtalajon kijelölt közlegelőkből, részben pedig erősen legeltetett erdei vágásterületekből származott. Az ily K.-en alig terem fű, a silány talajt vízmosások árkolják, melyek záporok alkalmával elárasztják az alant fekvő földeket. Ezért a legtöbb K. közveszélyes és talajának megkötése (erdősítés, rőzsefonások és kőgátak segélyével) közérdek. L. *Beerdősítés.*

Kopasz barack, l. *Őszibarack* és *Nektarin.*

Kopasz nádor, Barsa nembeli Tamás fia, Barsa Loránd erdélyi vajda és Beke bihari főispán, utóbb királyi tárnokmester testvére. 1284-ben főlovászmester, de két év mulva elpártol IV. Lászlótól. 1290-ben Kőrösszegen a király ostrom alá vette, ő pedig királyát meggyilkoltatta (legalább ellenfelei erről vádolják). III. Endrét egy ideig elismerte, de 1294. ellene is föllázadt. 1301-ben I. Károly pártjára állott s annak legtüzesebb pártvezére lett. 1304-ben elkisérte királyát a cseh hadjáratra s ekkor már bán volt. 1306-ban nádor lett s az maradt 1316-ig. Ekkor fellázadt, de Debreczennél seregét leverték. Innen Adorján, majd Sólyomkő várába menekült, de nemsokára megadta magát s a király fogságában halt meg. V. ö. Századok 1888, 15—32., 129—153.; 1882, 54. l.

Kopasznyakú tyúk, eredeti magyar, értékes, parlagi tyúkfajta, melyet leginkább Erdélyben tenyésztenek. Külföldön az 1875-iki bécsi nemzetközi kiállítás óta ismeretes, hol első nemesítője és kiállítója, *Szeremley* után nevezték el. A K. feje néha bóbitát visel, a taraj középnagy és csipkézett, az arc tollatlan vérpiros, a szakállebenyek hosszan lelógók, a nyak tollatlan, redős és vérpiros, a törzs terjedelmes, a farok hosszú sarlótollakkal benőtt, a szárnyak hosszuak. A K. színe fehér, hollófekete, kendermagos vagy vegyestarka; élősúlya 1·5—3 kg.; igen edzett, élelmes, gyorsan fejlődő, bő és ízletes húst termelő, nagy tojóképességű fajta. Az évi tojáshozam 130—200; a tojások 58—60 g. súlyuak. A tyúkok jó kotlók és csibenevelők. E fajta felkarolása igen kívánatos volna.

Kopaszság *(alopecia).* Az az állapot, amikor a rendszerint hajjal vagy szőrrel borított területet csak gyér, vagy semmilyen haj v. szőr sem fedi, mert vagy nem is keletkezett haj, vagy ami igen sokkal gyakoribb, kihullott az. A haj kihullásának számtalan oka lehet: általános vérszegénység, betegségek (pl. tifusz) és legyengülések (pl. gyermekágy), idegbajok, helybeli bőrbajok stb., melyeknél a hajhullás vagy az egész hajas fejbőrre, vagy csak egyes szigetekre terjed ki; az utóbbi esetben kerek kopasz foltok keletkeznek (pl. alopecia areata, area Celsi); de valamennyinél gyakoribb a parazitikus K. és ezek között különösen a szeborreás (l. o.). Ilyenkor vagy a halántékokon kezdődik a folyamat, a homlok két oldala nőni kezd, a középen azonban egy hajsziget egy ideig megmarad (Petrus-fej), vagy hátul a fejtetőn indul meg a hajhullás és okoz nagyobbodó kopasz szigetet (teozofikus a. m. tudós kopaszodás). A kezelés természetesen az alapbaj szerint különböző, az ujságokban hirdetett hangzatos szerek, kenőcsök, hagymakivonatok, villamos fésük stb. többnyire mind értéktelenek.

Kopasz zab (növ.), l. *Zab.*

Kopchányi *(Pap) Márton,* Szt. Ferenc-rendi szerzetes, XVII. sz.-beli egyházi író, szül. Kopcsányban (Nyitra) 1579., megh. 1638 júl. 28. 1608. 29 éves korában az esztergomi kanonokságról, melyet birt, lemondván, Szt. Ferenc-rendi szerzetes lett, majd tartományfőnök és definitor. Híres szónok és író volt. Önálló munkái: *A bold. Szüz Mária élete* (Bécs 1613); *Szerzetes rendtartó fenyítő tüköre* (u. o. 1630); *A keresztény életre intő elmélkedések* (u. o. 1633). V. ö. *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

Kopciher a. m. hopciher (l. o.).

Kopcsány, nagyk. Nyitra vm. szakolczai j.-ban, (1910) 2167 tót lak., postahivatallal; u. t. Holics.

Kópé, jókedvű, tréfára és mások megtréfálására hajlandó ember, ki ügyesen szinlel és szívesen élcel.

Kópé, *Benedek* Elek (l. o.) írói álneve.

Kopek, *kopejka,* orosz pénznem, a rubelnek 100-ad része; a régi K.-ek durva nagy alakjukkal

KOPPENHÁGA

REVAI-LEXIKON

KJÖBENHAVN.)

RÉVAI-KARTOGRAFIA

tünnek ki; a mult században a többszörös K.-ek (3, 5, 10) megfelelő számú pontokkal is meg vannak jelölve, hogy az olvasni nem tudó nép meg ne csalódjék.

Kopenhága (dán. *Kjöbenhavn*, l. a *mellékelt térképet*), Dánia székesfővárosa, a Kalvebodstrandnak, az Öresund ama keskeny ágának két partján, mely a Seeland-szigetet az Amager-szigettől elválasztja és biztos kikötőül szolgál; (1910) 462,161 lak. A Kalvebodstrandot ÉD.-i irányban cölöpsor választja ketté, a seelandi oldalon van a kereskedelmi, az amageri oldalon a hadikikötő (Orlogshavn) és az Amager előtti kis Nyholm, Frederiksholm, Arsenalör és Christiansholm szigeteken az arzenálok, hajógyárak és egyéb tengerészeti telepek. K. a dán ipari és kereskedelmi élet középpontja s pompás kikötőjéből rendes hajójáratok közlekednek a főbb Keleti- és Északi-, Földközi- és Fekete-tengermelléki kikötőkbe, valamint a dán gyarmatokba és New Yorkba. A legfontosabb gőzhajótársaság a Det forenede Damskibsselskab.

A városnak és forgalomnak középpontja a *Kongens Nytorv*, a város legszebb és legnagyobb tere; itt van a nemzeti szinház, a művészeti akadémia és ide torkollik K. legélénkebb forgalmu utcája, az Östergade. A tér közepén áll V. Keresztély ólomból öntött lovasszobra, a szinház előtt pedig Pehlenschläger ülő bronzszobra Bissentől és Holbergé Steintől. Itt van a Thorwaldsen gyönyörű márványszobraival ékesített Nagyboldogasszony templom, amelyet az 1807. romokká lőtt épület helyén Hansen tervei szerint újra építettek. Kiválóbb épületek még: az egyetem, a Christiansborg kastély, a hercegi palota az északi régiségek tárával, az etnográfiai muzeummal, az antik érem- és rézmetszetgyüjteménnyel; a börze, a királyi kastély sok történelmi érdekességet tartalmazó gyüjteménnyel és csinos parkkal; az Amalienborg, XV. Lajos király korabeli francia izlésben épített, egymással összefüggő 4 palota, a király téli lakóhelye; a Standard biztosító társaság palotája, a Frederikskirke, a városháza, a gliptotéka, iparművészeti muzeum, a Hirschprung-képtár, több szép és műalkotásokban gazdag templom, iskola, vásárcsarnok, népfürdő stb. A sík területen épült város 6 részből áll, ezek: a régi sáncok helyén épült körutaktól körülfogott belváros, Christianshavn, a vár, Vesterbro, Nörrebro és Österbro. A régi erődítményekből csak a citadella maradt meg; újabb erődítményeket (Kastrups-, Charlottenlunds-, Christiansholms-erőd stb.) építettek helyettök. K., mint egész Dánia szellemi életének középpontja, tudományos intézetekben, társulatokban és egyesületekben igen gazdag. A kiválóbbak: az 1478. I. Keresztély által alapított és III. Keresztély által megnyitott egyetem sebészeti akadémiával, csillagvizsgáló obszervatóriummal, botanikus kerttel, zoológiai és ásványtani muzeummal, kémiai laboratóriummal, gazdag könyvtárral (300.000 kötet és 5000 kézirat), amelyben különösen érdekesek az ó-perzsa és indiai kéziratok, továbbá az északi népektől eredő régi kéziratok (2000 db). Az egyetemmel szoros kapcsolatban van az 1829. alapított politechnikum; továbbá az állatorvosi, a katonai, a tengerészeti és a művészeti akadémia. A tudományos társulatok közül kiválóbbak: az 1742. alapított dán királyi tudományos társaság; az északi régészeti kir. társaság; földrajzi, zene-, iparművészeti stb. egyesületek. A tudományos és művészeti gyüjtemények közt kiváló helyet foglalnak el a III. Frigyestől alapított királyi könyvtár (500,000 kötet, 20,000, köztük számos szanszkrit, pali és szingaliai kézirat); az 1807. alapított régiségtár északi régiségek és különösen a kőkorszakból származó leletek tekintetében csaknem páratlan; az etnográfiai muzeum, különösen grönlandi és kelet-indiai tárgyakkal; a rézmetszet-gyüjtemény több mint 80,000 lappal; a Thorwaldsen-muzeum (egyemeletes épület, a pompeji és etruszk síremlékek mintájára 1839—48-ig Bindesböll építette), benne síremlékén kívül nagyobb befejezett és befejezetlen munkái, továbbá kép-, rézmetszet- és rajzgyüjteményei, butorai stb. vannak elhelyezve; továbbá a királyi képtár, főképen németalföldi mesterek képeivel; a Moltke-féle képtár stb. A kiválóbb sétahelyek a citadella és a város közt a Gröningen nevü eszplanád és ennek folytatása a Sund mellett. Igen szép helyek vannak még K. környékén Seeland partjain; Ny.-ra tőle a tőszomszédságában van Frederiksberg (1910: 97,287 lak.) az ugyanily nevü királyi palotával, az iparcsarnokkal, egy szabadság-oszloppal (Frihedstötten) és számos mulatókerttel szegélyezett fasorral. A város közelében vannak még a Bernstorff és Fredensborg nevü királyi kastélyok; a Dyrehave (állatkert) nevü szép erdőség és valamivel távolabb Klampenborg (l. o.) tengeri fürdőkkel.

Története. K. helyén egy *Höfn* nevű halászfalu volt, melynek később *Kjöbenhavn* (kereskedő-kikötő) lett a neve. Sokáig a roeskildi püspök birtokában volt, városi kiváltságait 1254. kapta. 1443-ban lett a dán királyok székhelye s 1479. egyetemet is kapott. IV. Keresztély (1588—1648) lényegesen megnagyobbította s új erődítményekkel vette körül. 1659-ben X. Károly svéd király ostromolta nagy erővel, de siker nélkül. 1801 ápr. 2. a dán hajóhad nagy vereséget szenvedett K. előtt Nelson angol admirálistól. 1807 szept. 2—5. angol hajók bombázták K.-t, mely alkalommal 300 háza leégett s több ezer lakosa elpusztult. Újabb időben *IX. Keresztély* király a folkething (képviselőház) akarata ellenére hatalmas szárazföldi és tengeri erősséggé alakította K.-t. V. ö. O. *Nielsen*, Kjöbenhavns Historie og Beskiwelse (1872—92, 6 köt., 1730-ig); *Bering-Lusberg*, Kjöbenhavn is gamle Dage (1898).

Kopenhágai porcellán. Mázalatti festékekkel díszített porcellándísztárgyak, melyeket a kopenhágai kir. porcellángyár és a kopenhágai Bing és Gründahl-féle gyár készít, l. *Agyagipar* (története) és *Porcellán*.

Kopera, *Felix*, lengyel műtörténetíró, szül. Krakóban 1871. 1901 óta a krakói Nemzeti Muzeum igazgatója, 1911. a Jagelló-egyetem rendkívüli tanára. Lengyel nyelven írt főbb munkái, melyekben sok a magyar vonatkozás: Krakói síremlékek (Krakó 1900—1904); A lengyel koronázó jelvények és kincsek (u. o. 1904); A krakói építészet története (Rocznik Krakowski VI. 1904); Stósz Vid Krakóban (u. o. X. 1907); A lengyel éptészet és szobrászat, a Lengyelország c. dísz-

műben (Lemberg 1907); Nyugatgaliciai fatemplomok (Krakó 1914).

Kopernikus, csillagász, l. *Coppernicus*.

Kopernikus-pálma (növ.) a. m. *Copernicia* (l. o.).

Koperta, l. *Boríték*.

Kopf, *Joseph*, német szobrász, szül. Unlingenben 1827 márc. 10., megh. 1903 febr. 2. Münchenben és Freiburgban tanult, 1852. Rómába ment, itt Cornelius és Overbeck pártfogásában részesült és utóbb állandóan letelepedett. Klasszicista fölfogású dekorativ műveket készített a württembergi király bergi nyaralója, a Szent-Pétervár melletti Oranienbaum, a Stuttgart melletti Rosenstein kastély, a stuttgarti kir. palota stb. számára. Százakra menő mellszobrot és domborművet mintázott uralkodók és kiváló tudósok után. Emlékiratai Lebenserinnerungen eines Bildhauers c. (Stuttgart 1899) jelentek meg.

Kophal (állat), l. *Kölönte*.

Kópháza, kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 1855 horvát lak., vasútállomás táviróval (Kópháza-Balf), postahivatal. Közelében magánosan álló régi templom van.

Kópia, l. *Copia* és *Másolat*.

Kopisch, *August*, német író és festő, szül. Boroszlóban 1799 máj. 26., megh. Berlinben 1853 febr. 3. A festészetről kezén támadt baja miatt korán le kellett mondania. Ezután az irodalomnak és archeológiai tanulmányainak élt. Évekig Olaszországban tartózkodott és ő fedezte fel Capri szigetén a híres kék barlangot. Mint író leginkább humoros irataival és Dante-fordításaival (1840, 3. kiad. 1882) tűnt ki. Összegyüjtött műveit Bötticher adta ki: Gesammelte Werke (5 köt., Berlin 1856).

Kopitar, *Bartholomaeus*, szláv nyelvész, szül. Repnjeben (Krajna) 1780 aug. 23., megh. Bécsben 1844 aug. 11. 1809-ben cenzorrá és udvari könyvtárnokká nevezték ki. Munkái: Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark (Laibach 1808); Glagolita Clozianus (Wien 1836); Hesychii Glossographi discipolus Russus (egy ó-görög szöveg orosz glosszáinak magyarázata) az értekezések egész sorával a szlavisztika köréből (1839); Prolegomena a Reimsben őrzött ú. n. Texte du Sacre-hoz (Paris 1843). 1829. egy ideig a Wiener Jahrbücher der Literatur szerkesztését vette át. K.-nak 1818-ig terjedő irod. munkáit kiadta Miklosich: Kopitars Kleine Schriften (Wien 1857). Halála után megjelent Evangelia slavice c. munkája is.

Kopits *Jenő*, orvos, szül. Kaposvárott 1869 nov. 15. Orvosi tanulmányainak bevégzése után Dollinger mellett testegyenészettel foglalkozott; 1898 óta a fővárosban magán testegyenészeti intézetet tart fenn. 1905 óta a Stefánia gyermekkórház testegyenész főorvosa, 1908 óta egyetemi magántanár. Szakmájába vágó számos dolgozata jelent meg a hazai és külföldi folyóiratokban.

Kopitz *(Copitz)*, szászországi község a drezdai közigazgatási kerületben, (1910) 5108 lak., jelentékeny iparral és kereskedéssel.

Kópja, 2—2½ méter hosszú döfő lándzsa, melyet a magyar lovascsapatok is egészen a XVII. sz. végéig használtak. A K.-t ugyan rendszeresen csak döfésre használták, de a külföldi (német és olasz) kútfőkben ismételten olvassuk, hogy kivételes esetekben, mint a lándzsás gyalogosok (Lanzknechte) által képezett négyszögek megtámadásánál, egyes csapatok a K.-kat, miután azokkal a négyszögbe be nem hatolhattak, a gyalogosok közé hajították s ezzel készítették elő a közvetlenül utánuk jövő lovas-osztagoknak a négyszögbe való betörését. A K.-val felfegyverzett idegen nemzetbeli lovast *kópjás*-nak, a magyar kópjást pedig *huszár*-nak nevezték.

Kopje (holland), összetett délafrikai helyneveknél fordul elő és hegytetőt, dombot jelent.

Koplalás, l. *Éhezés*.

Koplik-féle tünet, l. *Kanyaró*.

Kopó, a vadat csaholva nyomon hajtó vadászkutya (l. *Kutyák)*. A K. szimat után nyomozza a vadat és mikor megérzi a szagát, elnyiffantja magát, kergeti, míg a vadász elé kerül. Az elvesztett nyomot ismét felveszi és a vadat megfordítja, visszahozza, lövésre tereli. A K.-val való vadászat egyike a legérdekesebbeknek, csakhogy kárral jár, mert a vadat a területről elűzi. Azonban nagy összefüggő erdőségekben, meredek, hozzáférhetetlen hegységben, sűrű nádasokban a K. nélkülözhetetlen. — K.-füzér, l. *Füzér*.

Kopócsapáti, kisk. Szabolcs vm. tiszai j.-ban, (1910) 841 magyar lak.; vasútállomás táviróhivatallal, posta.

Kopogó beszéd. Börtönökben, fegyházakban az elkülönített rabok főként régebben K.-del érintkeztek egymással. A falon történt kopogtatással jelt adván egymásnak, a kopogások száma, tartama és erőssége szerint összeállították az ábécé különböző betűit s ilymódon érintkeztek egymással. Ez idő szerint már alig használják.

Kopogó bogár *(Anobium pertinax* L., állat). A farágó bogarak *(Xylophaga)* családjába tartozó rovar. Hengerded; sötétbarna, majdnem fekete; 5—6 mm. hosszú. Tora a fejet csuklyaszerüleg fedi. Ha hozzányúlunk, behúzza csápjait és lábait s holtnak tetteti magát; ha tűzbe dobjuk, akkor sem mozdul meg. Tőle származik a különféle régi bútorokon, ablakkereteken, ajtókon található apró lyukak legtöbbje. A hím megfeszítvén lábait a fában lévő járatában, fejével elég erősen kopog, mire a nőstény hasonlóképen válaszol. E kétféle hang mintegy óraketyegésre emlékeztet. Régi babona, hogy a haldoklók utolsó óráját jelzi, innen *halálóra, halálbogár* elnevezése is.

Kopogós, régi magyar tánc, nevét a ritmusban végrehajtott jellegzetes lábdobogástól nyerte. Egyik fajánál, a *szegedi K.-nál* a lányok patkót verettek cipőikre és a tánc közben olyan pokoli zajt csaptak, hogy a kutyák riadtan futottak szét. Innen a «kutya-K.» név.

Kopogó szellem, l. *Spiritizmus*.

Kopogó szú, a kopogó bogár (l. o.) más neve.

Kopogó termesz a. m. könyvtetű, l. *Fatetvek*.

Kopogtatás *(percussio)*, a test falainak ütögetése diagnosztikai célból. Feltalálója *Auenbrugger* (l. o.) 1761. Célja a kopogtatott helyen a mélyben fekvő szerv fizikai állapotának felismerése, ill. a különböző légtartalmú szervek határainak megállapítása a K.-nál keletkező hang és a kopogtató ujj által érzett ellenállás segítségével. A

kapott eredményt aztán dermográf segélyével föl is rajzolhatjuk a bőrre. Rendesen az ú. n. közvetett K.-t használjuk: a vizsgálandó testrészre reá illesztjük bal kezünk mutató v. középső ujját, esetleg egy alkalmas alakú, csontból vagy más megfelelő anyagból készült lemezt és azt jobb kezünk középső ujjával vagy kalapáccsal ütögetjük. A levegőt tartalmazó szervek fölött ú. n. éles K.-i hangot kapunk. A légtelen szervek K.-i hangja tompa. A légtartalom változásai szerint e két véglet között minden átmenet előfordul.

Kopogtató, l. *Ajtókopogtató.*

Kopoltyú *(branchia)*, a vízi állatok (halak, rákok, cefalopodák, csigák, kagylók, férgek stb.) lélegzőszervei. A K.-k rendesen a test falának kitüremlései, melyekben gazdagon ágaznak el a vérerek. A K.-k v. szabadon fekszenek, v. külön üregben, zsacskókban (K.-üreg v. K.-zacskó) foglalnak helyet. A felület nagyítása céljából sokszor fésű- v. levélalakuan cimpázottak, v. bojt- és faalakuan elágaznak. A Béllélegzőknél *(Enteropneusta)*, Zsákállatoknál *(Tunicata)* és Gerincesállatoknál *(Vertebrata)* a K.-k az előbélből fejlődnek.

Kopoltyúívek, tágabb értelemben egyértelmű a zsigerívekkel (l. o.), szűkebb értelemben a halaknál és a kétéltűek lárváinál a zsigerváznak a kopoltyúkat hordó ívei. A K. között vannak a *kopoltyúrések.* — A magasabbrendű gerinceseknél (madarak és emlősök) K. és kopoltyúrések csak az embriókorban vannak meg, később visszafejlődnek és a K. porcogós részei résztvesznek a nyelvcsont, gégeporcogók és a gégefedő képzésében.

Kopoltyúlábuak *(Branchiopoda*, állat.), az Izeltlábuak *(Arthropoda)* törzsén belül a rákok *(Crustacea)* altörzsében az alsóbbrendű rákok *(Entomostraca)* osztályának, a levéllábú rákok *(Phyllopoda)* rendjének egyik alrendje. Az ide tartozó fajok páncélnélküliek *(Branchipodidae)*, vagy kagylóformájú meszes, kitines páncélt viselnek *(Estheridae)*, v. pedig hajlékony, pajzsforma és csupán a test hátát borító héjjal fedettek *(Apusidae)*. Nagyságuk 0·5 és 4—5 cm. közt, lábaik száma 11—60 pár közt váltakozik. A lábak alakja lapított, karélyos levélhez hasonló. Legnagyobb részük édesvízi pocsolyákban él, de sok fajuk a sósvizeket kedveli. Az *Artemia* (l. *Sóféreg)* fajok hazánk tömény konyhasós tavaiban (pl. a tordai tavak) gyakoriak. L. *Branchipus.*

Kopoltyúnélküliek (állat), l. *Abranchiata.*

Kopoltyúrés, l. *Kopoltyúívek.*

Kopoltyús csigák (állat), mindazok a vízben élő csigák, amelyek kopoltyúkkal lélegzenek. A K.-kat két nagy csoportba osztják; aszerint, hogy a kopoltyújuk szívük előtt v. mögött van, megkülönböztetnek: 1. Elülkopoltyúsakat *(Prosobranchiata)*, amelyeknek lélegzőszervei a szív előtt a test elején fekszenek és 2. Hátulkopoltyúsakat *(Opisthobranchiata)*, amelyeknek kopoltyúi a szív mögött vannak elhelyezve. Maguk a kopoltyúk fonalasak, fésüsek v. lemezesek. A K. legnagyobb része tengeri, csak aránylag kevés közöttük az édesvízi csiga.

Kopoltyútlanok (állat), l. *Abranchiata.*

Kopolya, áradások folytán víz alá kerülő természetes mélyedések, melyek mint jó halashelyek szerepelnek.

Koponya *(cranium)*, a csontváz legbonyolultabb összetételű része, mely az emberen 22 csontból áll. A csontok majdnem mind varratok útján függenek össze, nehány porcogós összeköttetés s egy pár izület (alsó állkapocs) található.

K. nincs minden gerinces állaton; a legalacsonyabb rendüek, melyeknek nincs K.-juk (mint pl. az amphioxus), az *acrania*, a többiek a *craniota*. Végigmenve a gerinces állatokon, a különböző osztályokban különbözően fejlett K.-t találunk, úgy az egészet, mint a részek relativ nagyságát tekintve. A K. első, eredeti része a *primordiális* v. *elemi K.*, mely porcogós alapon fejlődik, míg a többi része, az ú. n. *fedőcsontok*, kötőszöveti alapon fejlődik. A magasabb rendű gerinceseken, így az emberen is a primordiális K. adja a K. alapját s az arc egy részét, a fedőcsontok a K. tetejét s az arc másik felét. A K., mint a törzs csontvázának felső végdarabja, elsősorban a gerincoszloppal függ össze s miután némi fejlődési kapcsolat is van közöttük azon az alapon, hogy a gerincoszlop alapformáját adó chorda dorsalis a K. alapjába is benyúlik, tetszetős idea volt a K.-t fejlődésileg a gerincoszlopra vezetni vissza, amely idea az először Goethe által felállított, majd Oken (1857) által kidolgozott *csigolyaelméletben* jutott kifejezésre. Ezen elmélet szerint a K. több csigolyából nőtt volna össze, amelyek rendeltetésüknek megfelelően módosultak. Ez elmélet ma el van vetve s csak annyiban állhat meg, hogy a K. egy része, az ősi rész, chordával van ellátva *(palaeocranium)*, a többiben pedig nincs chorda *(neocranium)*.

A leírás alkalmával a K.-t két részre szokás osztani, *agy-K.-ra* (cranium cerebrale) és *arc-K.-ra* (cranium viscerale). Az előbbi az agyvelőt magába záró tok, az utóbbi az érzékszervek s a bélcsatorna feji része számára több kisebb üreget zár körül.

Az **agy-K.** 8, illetőleg, ha a homlokcsontot kettőnek vesszük, 9 csontból áll. Hátul és lent van a *nyakszirtcsont* (os occipitale), melynek közepén a gerincvelő átlépésére szolgáló foramen occipitale magnumot találjuk. Hátul a *nyakszirtpikkely* emelkedik fel (squama occipitalis), melyen több izomréteg tapad. Alsó felszinén van a két *nyakszirti gumó* (condylus occipitale), melyek az első nyakcsigolyával izesülnek. Oldalt a halántékcsonttal a *foramen jugulare-t* fogja közre, melyen idegek s egy gyüjtőér lép ki. A nyakszirtcsont előtt van az *ékcsont* v. *ikcsont* (os sphenoidale), melynek *teste* (corpus), egy pár *kis szárnya* (ala parva) és *nagy szárnya* (ala magna) s *röpülő nyujtványai* (processus pterygoideus) vannak. Fontos rajta a felső felszinén levő *török nyereg* (sella turcica) v. hypophysis-árok, melyben az agyfüggelék (hypophysis) fekszik. Kétoldalt a két *halántékcsont* (os temporale) helyezkedik el; ennek főrészei a *pikkely* (squama), a K. legvékonyabb része, a *dobcsont* (os tympanicum), a *sziklacsont* (os petrosum) s a *csecsnyujtvány* (processus mastoideus). Belsejében, mint igen fontos érzékszerv, a hallószerv van elhelyezve. Elől van a *homlokcsont* (os frontale), mely eredetileg jobb

és bal félből áll, de ezek korán összenőnek. Pikkelye felhajlik a K. tetejére, másik része a szemgödör tetejét alkotja. A közepén levő kivágásba van beillesztve a *rostacsont* (os ethmoidale), mely igen finom, törékeny lemezekből van összeillesztve s a szaglás szervét foglalja magába. A homlokcsont, nyakszirtcsont s halántékcsontok közé ékelve a K. tetejének legnagyobb részét a *két falcsont* (os parietale) képezi.

Az agy-K. mint varratok útján összefűzött tok két részre osztható, *K.-alapra* (basis cranii) és *K.-tetőre* (fornix v. calvaria cranii). Az alap komplikáltabb alkotású, erek és idegek átbocsátására számos nyílással van ellátva, a tető sima s felülről borul reá az agyvelőre.

Az **arc-K.** az emberben kisebb jelentőségű s gyengébben fejlett, mint az agy-K., míg állatokon az arány fordított, az arci rész erősen előretolódik s az agy-K. hátul marad. Tizennégy csontból áll, melyek közül csak a *felső állcsontok* (maxilla) s az *állkapocs* (mandibula) nagyobbak, a többiek, ú. m. a 2 *járomcsont* v. *pofacsont* (os zygomaticum), a 2 *szájpadcsont* (os palatinum), az *ekecsont* (vomer), a két *alsó orrkagyló* (concha inferior, os turbinatum), a két *könnycsont* (os lacrimale) s a két *orrcsont* (os nasale) aprók. Míg az agy-K. egy nagy üreget zár körül, az arc-K.-ban több kisebb üreg van, a *szemüreg* (orbita), ennek hátsó részén két hasadék van (fissura orbitalis); továbbá az *orrüreg* (cavum nasi) s ennek *melléküregei* (sinus paranasales), a *szájüreg* (cavum oris), továbbá oldalt több tájbonctanilag fontos árok.

A K.-csontokat *varratok* (fejvarratok) egyesítik, amelyek által a csontok egymással oly módon függenek össze, hogy fogaikkal egymásba kapaszkodva, vagy lapjukkal egymásra simulva, kötőszövet által vannak egybetartva. A varratok az arc csontjain s az agy-K. csontjainak egy részénél az érintkező csontok szerint vannak elnevezve. Csak a K.-tető nagy varratainak van külön, jellemző nevük, és pedig: *koszorúvarrat* (sutura coronalis) a homlokcsont és falcsontok között, *nyílvarrat* (sutura sagittalis) a két falcsont közt, *pikkelyvarrat* (sutura squamosa) a halántékcsont és falcsont közt és *lambdavarrat* (sutura lambdoidea) a falcsontok és nyakszirtcsont közt. A varratok egyes pontjait a *koponyamérésnél* (kraniometria) kiinduló pontul használjuk; ilyen pontok a koszorúnyílpont *(bregma)* a két varrat találkozásánál, a *lambda* a lambdavarrat csúcsán, az *obelion* a tető legmagasabb helyén, az *inion* a külső nyakszirti gumónál, az *asterion* a csecsnyúlvány, falcsont és nyakszirtcsont találkozásánál stb. Az arckoponyán is vannak ilyen pontok, így a *dakryon* a szemgödör mediális oldalán.

A varratok nem maradnak meg mindvégig, előrehaladott korban elcsontosodnak (cranioscleroeis), esetleg teljesen elsimulnak.

A K. *embertani szempontból* igen fontos. Az antropológia a XIX. sz. közepéig alig állott másból, mint K.-búvárlatból. A K. súlya *Krause* szerint 468—1081 g. közt változik s középértékben férfiaknál 731, nőknél 555 g. súlyú. Csontjainak vastagsága helyek szerint különböző: így a fejtetőn 5—7 mm., a halántékpikkelyen 2 mm., a nyakszirtdudoron pedig néha 15 mm. Felülete kb. 670 cm².

A különböző életkorban a K. alakja más és más. A szülés deformálja ugyan, de már az első napokban visszanyeri természetes alakját. Az első hónapokban bizonyos külső befolyások kisebb alakváltozást idézhetnek elő rajta, általában azonban öröklődik a szülői K.-alak, úgy hogy az első életév után a gyermek K.-ja már felnőttkori alakját mutatja s a növés alatt csak a részletekben változik. Újszülöttnél az egyes csontokat még hártyák kötik össze, melyek kettőnél több csont találkozási helyén ú. n. kutacskákat (fonticuli) alkotnak. A legnagyobb kutacskát a koszorú- és nyílvarrat találkozási helyén *fejelágyának* nevezik. Jellemző a gyermek K.-jára az agy-K. relativ nagysága, az arc-K. fejletlensége (a fogak hiánya v. gyenge fejlettsége következtében), a homlok- és falcsontok feltűnő görbültsége (homlok- és faldudorok), a kicsiny csecsnyúlvány, az aránylag nagy szemüregek. Később az állandó fogak kibúvása erősen megváltoztatja az arc alakját.

A *női K.* általában kisebb, vékonyabb csontú, könnyebb, mint a férfié. Izomtapadási helyei, lécei, tarajai, nyúlványai gyengébbek, az egész K. általában simább, a homlok- és faldudorok fejlettebbek, arca alacsonyabb, a K.-tető aránylag magasabb, a csontos szemöldívek és a csecsnyúlványok gyengébben fejlettek, mint a férfinál. A női K. általában gyermekies alakú.

A K. teljes nyugalomban soha sincsen. Egyes részeinek fejlődése még be sem fejeződött s más részein már is megkezdődik a visszafejlődés, öregedés. A varratok lassan eltűnnek. Rendesen a 35—40 év közt kezdődik ez s a 60—70 év közt fejeződik be. Kivételkép azonban szellemileg kiváló egyéneknél 80 éves korig nyitva maradhatnak a varratok (Kant). Öregeknél a K. csontjai megvékonyodnak, a szivacsos csontállomány (diploe) felszívódik, a K.-tető főleg hátsó részén erősen belapul, az arc a fogmedrek felszívódása következtében alacsonyabb lesz s az állkapocs mindinkább előbbre áll.

A K. *alakja* egyének és rasszok szerint rendkívül változatos, a különbségek azonban csak kvantitativek. Minden rassznál mindenféle méreti és morfológiai jelleg előfordul s csak azok gyakorisága és kombinációja jellemző az egyes rasszokra. Ha pl. egy embercsoport hosszúfejű, az csak az egyének többségére vonatkozik, s kevés rövidfejű is lehet közöttük. Kvalitativ rassz-jelleg nincs s az egyes csoportok közt átmenetek vannak.

A K. rendes alaki jellegeivel a *kranioszkópia*, méreteivel pedig a *kraniometria* (l. *Koponyamérés)* foglalkozik. Előfordulnak azonban kóros rendellenes K.-alakok is. Ilyen pl. a *mikrokefália* (l. o.) s a *hidrokefália (vízfejűség*, l. o.). A varratok korai elcsontosodása is megváltoztathatja a K. alakját, amennyiben ilyenkor az illető varratra merőleges irányban a K. nem növekedhetik s kénytelen más irányban fokozottabb mértékben nőni. Így jön létre a *nyeregfejűség* (klinokefália), *csónakfejűség* (szkafokefália), *toronyfejűség* (akrokefália), *kerekfejűség* (trichokefália), *ferdefejűség* (plagiokefália) stb. Sőt egyes népek mester-

ségesen is megváltoztatják K.-juk alakját (l. *Koponyatorzitás.)* V. ö. *Bartels*, Geschlechtsunterschiede am Schädel (1897); u. a., Rassenunterschiede am Schädel (1904); *Le Double*, Variation de l'os du crâne (1904); *Frédéric*, Die normale Obliteration der Schädelnähte (1906); *Langer*, Gesichtsbildung (1870); *Ranke*, Die überzähligen Hautknochen des menschl. Schädeldaches (1899); *Sergi*, Variationen des menschlichen Schädels (1905); *Welcker*, Wachstum u. Bau des menschlichen Schädels (1862).

Koponyaalak, l. *Koponya.*

Koponya-amulettek. Számos franciaországi, algeriai és más lelet tanusítja, hogy az óskorban gyakran végeztek trepanációt és pedig úgy élőkön gyógycélból, mint holtakon, amely esetben a kimetszett koponyadarabot amulettként viselték, ezeket nevezik K.-nek.

Koponyacsontok, l. *Koponya.*

Koponyafekvés, l. *Magzatfekvések.*

Koponyafúrás, l. *Embriotomia, Kraniotomia.*

Koponyagyüjtemény, l. *Embertani intézet.*

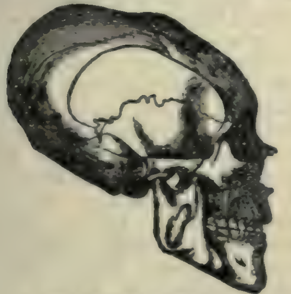
Koponyaizmok, l. *Fejizmok.*

Koponyajelző. *Retzius* András fellépése óta (1842) az antropológiában nagy szerepet játszanak az ú. n. *jelző*-k, vagyis két méretnek egymáshoz való százalékos viszonyai. Ma már igen sokféle jelző van alkalmazásban: K.-k, arcjelzők, szemüregjelző, orrjelző, szájpad-jelző stb. A K.-k között a legnevezetesebb a *Retzius* által felállított *kefál-index* vagy *hosszúság-szélességi jelző:* $\left(\frac{\text{koponyaszélesség} \times 100}{\text{koponyahosszúság}}\right)$, mely nagyjából az agykoponya általános alakjáról tájékoztat bennünket. A K. alapján a különböző koponyákat a következő csoportokba osztják (l. az *1—3. ábrát):*

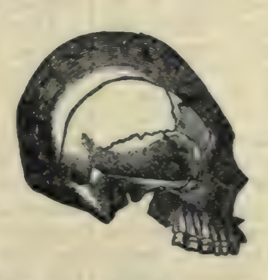
1. Túlságos hosszúfejűség (hiperdolichokefália)	—69·9-ig
2. Hosszúfejűség (dolichokefália)	70·0—74·9 »
3. Középfejűség (mezokefália)	75·0—79·9 »
4. Rövidfejűség (brachikefália)	80·0—84·9 »
5. Túlságos rövidfejűség (hiperbrachikefália)	85·0-tól felfelé

Téves azonban azt hinni, mintha a jelzők alapján egyedül osztályozni vagy megkülönböztetni lehetne az egyes embercsoportokat. A jelzők csak becses segédeszközök, melyek óvatosan kezelve igen becses eredményekhez vezetnek, mindig figyelemmel kell azonban lennünk a jelzőket alkotó eredeti méretekre is. V. ö. *Broca*, Sur la classificaton et la nomenclature craniologique d'après les indices céphaliques (1872); *Mies-Bartels*, Über die grösste Breite des menschl. Hirnschädels (1904); *Török*, Versuch einer systematischen Charakteristik des Cephalindex (1906); *Fürst*, Indextabellen (1902).

Koponyalékelés *(trepanáció, anatrézis)*, a koponya üregének sebészi megnyitása. K.-t a következő okokból szokás végezni: 1. valamely külső erőművi hatás folytán a koponyacsont belapult s az agyvelőre nyomást gyakorló darabjának, valamint 2. az agyvelőbe jutott, s arra nyomást gyakorló idegen testnek (golyó, késhegy stb.) eltávolítása céljából; 3. az agyvelőben, v. burkai között felgyült genny, vér lebocsátására, vérzés csillapítására; 4. agyvelődaganatok kiirtására; 5. kóros okokból megnövekedett agyvelőnyomás csökkentése szempontjából (dekompressziós trepanáció); 6. az epilepsziák bizonyos alakjánál stb. Ha a K.-t csak kis területen végzik, úgy erre a célra a koponyalékelőt (trepán, trephine) használják (l. o.); ha az agyvelőnek nagyobb darabját akarják szabaddá tenni, úgy inkább az oszteoplasztikus K.-hez folyamodnak, amelynek segélyével a koponya egyik felét is szabaddá lehet tenni. Az oszteoplasztikus K.-t vésővel, v. megfelelő marókkal, körfűrészekkel, fúrókkal végzik, a kimetszett koponyacsont a környezettel bőrlebennyel függ össze, s a műtét befejezése után visszafektethető a helyére, ahová ismét benő. A K. maga, mai technikája s az aszepszis mellett nem veszélyes beavatkozás. Némely kulturátlan nép között még ma is szokásos a gyermekek koponyájának meglékelése, hogy bizonyos betegségektől mentek maradjanak. L. még *Trepanáció.*

1. ábra. Hosszú (dolichokefál) koponya.

2. ábra. Középhosszú (mezokefál) koponya.

3. ábra. Rövid (brachikefál) koponya.

Koponyalékelő *(trepán)* harangalakú fűrész, amely forgatva a koponyán kerek korongokat fűrészel ki. A kimetszett csontkorongot megfelelő fúróval (tirefond) emeljük ki s a köralakú rés széleit az ú. n. lencsekéssel simítjuk el, amely a kemény agyvelőburok megvédésére szolgáló lappal bír. A K.-t más csontosfalú üregek megfúrására is használják, így a szegycsontot, csöves csontok velőüregét stb. szintén ilyen eszközzel fúrhatják meg, «megtrepanálják».

Koponyamérés (gör. *kraniometria*; l. a *képmellékletet).* Minthogy a koponya morfológiai vizsgálatánál szubjektiv momentumok és hibák tetemesen csökkentik az eredmény értékét, a kraniológia megalapítása után csakhamar mérni kezd-

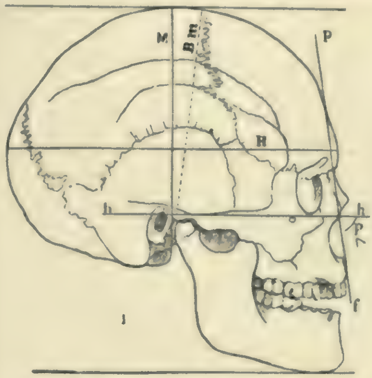
ték a koponyát. *Camper* a szögmérést, *Retzius* pedig a *jelzőket* vezette be. A XIX. sz.-ban a legtöbb antropológus főleg K.-sel foglalkozott, úgy, hogy ez ma az embertannak legjobban kidolgozott része. Minthogy a méréseket a különböző tudósok mind más és más módon végezték, csakhamar mérési útmutatásokra volt szükség, a minőket *Broca, Schmidt, Török, Luschan* s legújabban *Martin* szerkesztettek, másfelől pedig kongresszusok, megegyezések által törekedtek a sokféle mérést szabályozni, egyöntetűvé tenni (frankfurti, monakói megegyezés). Mindenekelőtt meghatározták a fix ú. n. *mérőpontokat* (l. o.), melyek között a méréseket eszközölni lehet *(Broca, Török;* nasion, bregma, inion, basion, lambda stb.) s ama síkokat, melyekbe a koponyát be kell állítani (német-, francia-, *Barclay-, Aeby-, Rieger-, Schwalbe-, Klaatsch*-féle vízszintes), hogy a különböző méretek összehasonlíthatók legyenek. A K. legfontosabb elve ma az, hogy csak morfológiai szempontok szerint szabad mérni. Mérik a koponyának és egyes részeinek kiterjedését a különböző síkok irányában (egyenes és görbe vonalméretek), a koponya kerületeit, görbéit, az arc- és agykoponya szögeit (Camper-féle, Tacquart-féle arcszög), sőt újabban háromszögeit is *(Klaatsch*-féle *kraniotrigonometria* a. m. *koponyaháromszögtan).* Az egyes méreteknél nemcsak azok abszolut nagyságát, hanem a különböző méreteknek egymáshoz való százalékos viszonyát, az ú. n. *jelzőket* is (l. *Koponyajelző)* vizsgálják. Megállapítják az egyes méretek és jelzők ingadozási szélességét, gyakorisági és mértani középértékeit, kraniometriai sorait, hogy belőlük a rasszjellegeket leszűrjék (brachykrania, dolichokrania, eurikefália, brachyprosopia, leptoprosopia, chamaeconchia, hyperconchia, anabaziális, katabaziális koponyatipus stb.). A K. foglalkozik a koponya felületének, köbtartalmának, súlyának meghatározásával. A különböző koponyákat újabban és igen eredményesen a körvonalrajzok (diagrammok, diagraph) alapján hasonlítják össze. A mérések exakt végrehajtására a legpontosabb (nonius) és igen komplikált mérőeszközök szolgálnak. Vonalméreteknél tolókás és tapintó mérőket, körzőket *(Broca, Virchow),* szögmérésre különféle *goniométereket (Ranke, Martin, Mollison, Török)* használnak. Emellett vannak külön speciális mérőeszközök, pl. cephalometer, Antelme-féle koponyamérő, állkapocsmérő *(Broca, Török),* szemüregmérő (orbitometer), orrhátmérő *(Mereskovszkij),* szájpadmérő (palatometer), ékszögmérő *(Török),* arcszögmérő stb. Sőt *Török* Aurél szerkesztett egy általános koponyamérőt (Universalkraniometer és goniometer) is. A görbületek, kerületek mérésére szalagmérőket és ciklométert *(Mollison)* használnak. Mérés közben a koponyát ú. n. *koponyatartókra* (l. o., kraniophor) állítják fel s részben v. egészben le is rajzolják (l. *Koponyarajzolás).* A legfontosabb kraniometriai eszközöket a *képmellékleten* látjuk. A K.-nek ma már szinte áttekinthetetlen irodalma van. A sok túlhajtás mellett azonban igen becses eredményei is vannak, különösen újabban a koponyakörvonalrajzok alkalmazása s a morfológiai vizsgálatokkal való szorosabb kapcsolat óta. V. ö. *Fürst,* Indextabellen (1902) és Einiges über anthropologische Winkelmessungen (1906); *Klaatsch,* Kraniomorphologie und Kraniotrigonometrie (1909); *Luschan,* Die Konferenz von Monaco (1906); *Martin,* Anthropometrisches Instrumentarium (1903); *Mollison,* Neue Instrumente zur Messung (1907); *Török,* Grundzüge einer systematischen Kraniometrie (1890); *Wetzel,* Apparate und Erläuterungen zur perigraphischen Technik (1911); *Broca,* Instruction craniologiques et craniométriques (1875); *Bertillon et Chervin,* Anthropologie métrique (1909); *Schlaginhaufen,* Zur Diagraphentechnik (1912); *Schmidt,* Anthropologische Methoden (1888); *Falkenburger,* Diagraphische Untersuchungen (1913).

Koponyamérő eszközök, l. *Koponyamérés.*

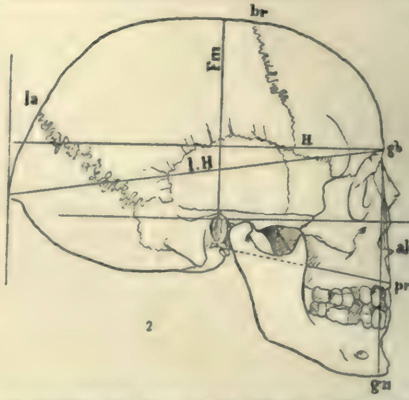
Koponya-rachitis, l. *Angolbetegség.*

Koponyarajzolás (gör. *kraniographia);* az újabb antropológiai vizsgálatokban nagy szerepet játszik s külön e célra szerkesztett készülékekkel (kraniograph, cephalograph) történik. Az eljárás merőleges vetítésen alapszik s a legtöbb rajzolókészülék úgy van szerkesztve, hogy egyik végét végigjártatjuk a koponya lerajzolandó részein, a másik ú. n. rajzoló vég pedig egyidejűleg eredeti vagy kisebbített nagyságban lerajzolja, illetve merőlegesen vetíti a koponyán érintett részeket. A koponya az egész eljárás alatt egy *koponyatartó*-ra (l. o.) erősítve bizonyos vízszintesbe (német, francia, stb.) van beállítva. Ilyen készülékeket *Lucae, Rieger, Lissauer, Broca, Klaatsch, Martin, Wetzel* stb. szerkesztettek (diagraph, metagraph, perigraph, parallelograph, dioptrograph, stb.) L. a *Koponyamérés* cikkhez csatolt képmellékletet. V. ö. *Falkenburger:* Diagraphische Untersuchungen (1913); *Martin,* Anthropologisches Instrumentarium (1903); *Schlaginhaufen,* Zur Diagraphentechnik (1912); *Stolhywo,* Der Osteophor-Projektiometer (1911); *Wetzel,* Apparate u. Erläuterungen zur perigraphischen Technik (1911) stb.

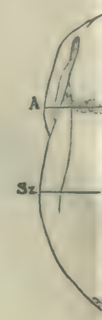
Koponyatan (gör. *kraniológia)* az emberi koponya rendszeres tudományos vizsgálatával foglalkozik s az embertannak egyik legterjedelmesebb, legjobban kidolgozott ága. A XVIII. sz. végén *Daubenton, Blumenbach, Sömmering, Camper* munkái alapították meg, a XIX. sz.-ban *Retzius, Broca, Virchow, Kollmann, Török, Welcker* fejlesztették s újabban *Klaatsch, Schwalbe, Martin, Sergi, Wilser* stb. tökéletesítették. Két főrésze van, ú. m. a koponya alaki, morfológiai vizsgálata v. *koponyaszemlélet (kranioszkopia),* melyet *Blumenbach* alapított, s méreti vizsgálata *(kraniometria),* melynek *Camper* és *Retzius* vetették meg alapját. A XIX. sz.-ban a kétféle vizsgálat mint két ellentétes irány szerepelt, de egyoldalú túlhajtásuk károsnak bizonyult. A koponyamérés legnagyobb túlhajtója *Török Aurél* volt, ki 5000 méretet vett fel egy koponyán, a morfológiai vizsgálatot pedig *Sergi* vitte túlzásba (zoológiai rendszer). *Klaatsch* és *Schwalbe* a két irányt egyesítették s megállapították a koponya alaki és méreti vizsgálatával egyformán foglalkozó modern kraniológiát. A modern K. a morfológiai leírásra fekteti ugyan a fősúlyt, ennek hiányait azonban az exakt mérések pótolják.

1. Brachykephal koponya oldalról (*Norma temporalis.*) M = legnagyobb magasság; Bm = bregma magasság; H = legnagyobb hosszúság; h—h = német vízszintes; $P<$ = arcszög.

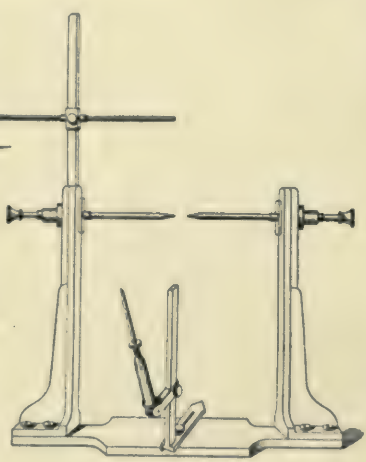
2. Dolichokephal koponya oldalról (*Norma temporalis*). Fm = fülmagasság; H = vízszintes hosszúság; lH = legnagyobb hosszúság. Mérő pontok: gb = glabella; br = bregma; la = lambda; in = inion; ak = akanthion; pr = prosthion; gn = gnathion.

3. Kopon
verticalis
ség; Sz—

7. Ranke-féle magasság-mutató.

8. Ranke-féle kraniophor.

9. *a*) Koponyatartó (kraniophor); *b*) Ranke—Ma
féle szögmérő (goniometer).

12. *A*) Dioptrograph; *B*) Martin-féle kubuskraniophor.

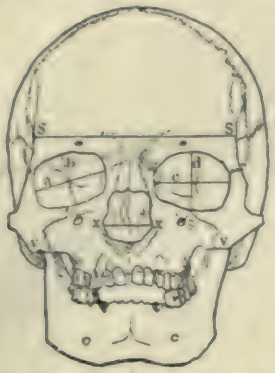
13. Kraniophor (koponya m

Ő ESZKÖZÖK.

3

felülről (Norma ... B = járomszéles- ... legnagyobb szé- ...ség.

4

4. Koponya elülről (*Norma frontalis*). S—S = legkisebb homlokszélesség; *a, b, c, d* = szemgödörnyílás legnagyobb és merőleges átmérői; *x—x* orrnyílás-szélesség; *v—v* = Virchow-féle arcszélesség.

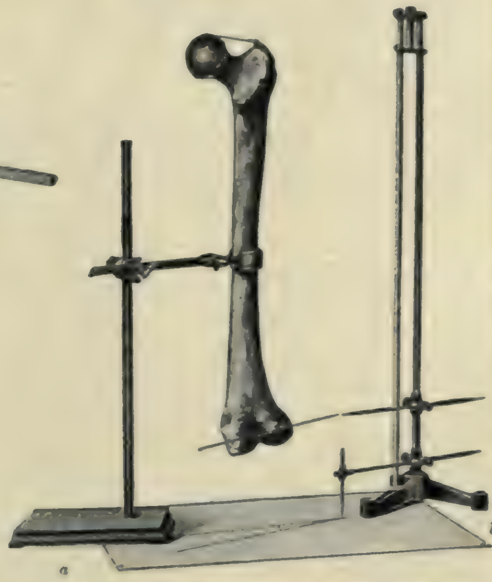
5. Tapintó-körző.

6. Tolókás mérő.

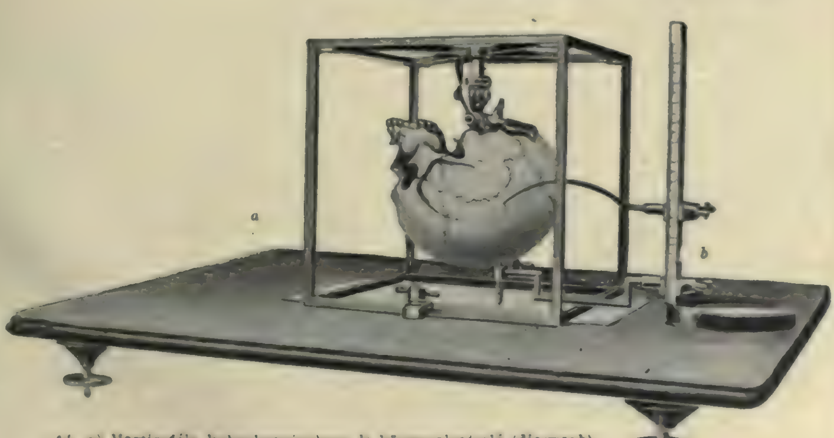
10. Mollison-féle koponyatartó (kraniophor).

11. *a*) Martin-féle osteophor *b* parallelograph.

...is felállítására.

14. *a*) Martin-féle kubuskraniophor; *b*) körvonalrajzoló (diagraph).

összehasonlító vizsgálata tárgyává teszi a koponya különböző alaki és méreti jellegeit úgy az egyes egyéneknél nem és életkor szerint, mint a különböző embercsoportoknál, sőt az állatvilághoz való viszonyát is. Könnyebb összehasonlítás céljából a koponyát bizonyos síkokban (német, francia vízszintes) és *normák*-ban (l. o.) vizsgálja. A legapróbb részletekre kiterjedő leírás mellett főleg az egyes jellegek variációját törekszik megállapítani. Legfőbb segítsége a *koponyamérés* (l. o.), de újabban mind nagyobb súlyt helyez a *koponyarajzolás*-ra (l. o.) s a tudományos fényképezésre is. Az ily módon felépített modern K.-nak nemcsak az ősember csontmaradványait sikerült pontosan diagnosztifikálni, hanem a mai rasszok vizsgálata terén is mind értékesebb eredményeket ér el. V. ö. *Frassetto*, Lezioni di Antropologia (1911—13); *Klaatsch*, Über die Variationen am Skelette der jetzigen Menschheit (1902); Kraniomorphologie etc. (1909); *Luschan*, Anthropologie (1905); *Schmid*, Anthropologische Methoden; *Bartels*, Rassenunterschiede am Schädel (1904); *Kollmann*, Beitr. zur Kraniologie (1882); *Sergi*, Variationen des menschlichen Schädels.

Koponyatartó (gör. *kraniophor*). Az egyszerübbek a koponyák muzeális felállítására szolgálnak, az összetettebbeket pedig a kraniológiai méréseknél és fényképezésnél az összes koponyáknak azonos vízszintesbe való beállítására használják. *Broca, Lucae, Seyfert, Martin, Mollison, Török, Stolhywo, Wetzel* stb. szerkesztettek ilyeneket. L. a *Koponyamérés* cikkhez csatolt képmellékletet.

Koponyátlanok, l. *Acrania*.

Koponyatorzítás. Az amerikai indiánusok, valamint egyes ázsiai és csendes-oceánszigeti törzsek fejüket mesterségesen torzítják. A népvándorlás régebbi szakában s a bronzkorban Európában is el volt terjedve a Kaukázustól egészen Franciaországig, sőt Bretagne és Normandia lakóinál bizonyos fokban még ma is meg van. A K.-t a gyermekkorban hajtják végre, különböző eljárás szerint. Néhol szíjjal, kötelékkel kötik körül a gyermek koponyáját, máshol léceket kötnek a gyermek homlokára, nyakszirtjére vagy fejetetejére aszerint, hogy milyen alakúvá akarják tenni a koponyát. *Ranke* kimutatta, hogy a K. nem mindig szándékos művelet eredménye, hanem bizonyos divatszokások, szűk fejkötők, szoros kendőfelkötés által is létrejöhet (Bretagne). Egyes amerikai indiánus törzseknél pl. a bölcső fedődeszkája idézi elő a koponyára gyakorolt állandó nyomás következtében, minthogy ott az anyák gyermeküket a hátukra erősített bölcsőben vagy tartóban hordják. Minden egyes törzsnek meg van a saját K.-i divata. Néhol csak a főnök családjának a kiváltsága. Bebizonyították, hogy a K. az agyvelőre alig van káros hatással, mert más irányban nőhet a koponya. *Gosse* 16-féle K.-t írt le. *Topinard* két főcsoportba, ú. m. a felegyenesedő és a lapított vagy fektetett koponyák csoportjába osztja a különféle torzításokat. A felegyenesedő koponyákat 2 v. 4 oldalról alkalmazott nyomás által idézik elő, miáltal az rövid és magas lesz. Ide tartozik az egyenes nyakszirti torzítás a Peru vidéki puelcheknél, a négyszögletü K. a délamerikai indiánusoknál, az ékalakú K. a nahuáknál. Legérdekesebb a 3 karélyú v. lóherelevélalakú K., mely a Sacrificiossziget lakóinál divatos. A fektetett v. lapított K.-nál a koponya hosszú és alacsony a homlokra v. fejtetőre alkalmazott deszka v. nyomás következtében. Ilyen a fektetett ékalakú torzítás a karaiboknál, a gyűrűs K. Franciaországban stb. Legismertebb közöttük az európai ú. n. *makrokefál* (l. o.) torzítás. V. ö. *Gosse*, Essai sur les déformations artificielles du crâne; *Lunier*, Déformations artificielles du crâne; *Lenhossék* József, Des déformations artificielles du crâne; *Török* Aurél, Über einen neueren Fund von macrocephalen Schädeln aus Ungarn.

Koponyatorzulások *(deformációk)*. A koponyának akár természetes, akár mesterséges úton keletkezett alakváltozásai, amik egyszerűen a varratok elcsontosodása, vagy valamely betegség folytán állottak elő, mesterséges torzításoknál pedig úgy keletkeztek, hogy a koponya arányos növését pólyázással stb. megakadályozva, a növést egy irányba kényszerítették haladni. Ilyen K. a makrokefália, a déformation toulousaine és limousaine, a tűzföldi szívalakú deformáció, mint mesterséges torzítások; természetes torzulások pl. a *csúcsos fej* (akrocephalia), *nyeregfej* (klinocephalia), *ferde fej* (plagiocephalia); ide sorolhatók a *vízfejüség* által okozott K. is (hydrocephalia).

Koponyatörés vagy a koponya boltozatán (a fejtetőn), vagy a koponyatok alapján lép fel, bár igen sok esetben egyik helyről át is terjedhet a másikra. A *boltozati törések* többnyire ott támadnak, ahol a koponyát valamelyes erőszak érte: rugás, ütés (kard, balta, puska), nekiütődés (asztalsarok, éles kődarab), lövés a leggyakoribb okok. A *koponyaalapi törések* v. a fejet közvetlenül a fejtetőn ért sérülésnél támadnak úgy, hogy a boltozati törésből kiinduló repedés ráterjed az alapra, vagy a fejet a szemüregen, orron, fülön, szájon át ért sérüléseknek (szúrás, lövés) következményei, vagy végre a test tengelyében történt bármely behatásnak (esés a farra, lábra) eredményei, ha az erőt a gerincoszlop átvezeti a koponyára. Minden K.-nek a veszedelmességét két tényező szabja meg: a koponyatokban foglalt agyvelő és agyidegek sérülése az egyik, a koponya üregébe jutott fertőzés a másik. Az olyan törés, amelynél a fedő lágyrészek épek s amelynél az agyvelő nem sérült, jóval könnyebb, mint az, hol a bőr, vagy a szomszédos nyálkahártyák (fül, orr, garat) sebesek, s ahol az agyvelő szenvedett (agyrázódás, agyzúzódás, agynyomás, idegzúzódás). Halálos a K. agyhártyagyuladás vagy súlyos agysérülés folytán lehet. A koponyaalapi törések mindig súlyosabb jelentőségűek, mint a boltozati törések; az utóbbiaknak felismerése is jóval könnyebb, mint a koponyaalapi töréseké, amelyek el lévén a mélyben rejtve, közvetlenül nem tapinthatók, csak bizonyos közvetett tünetekből (vérzések a környező bőrben, a szemen, vérfolyás az orrból, fülből, szájból) diagnosztizálhatók. A K.-ek kezelése a törés oka és a szövődmények szerint különböző.

Koponyaüreg *(cavum cranii)*, az agykoponya csontjai által körülfogott üreg, melyben az agyvelő foglal helyet.

Koponyavadászat, l. *Fejvadászat.*

Koponyazúzás, l. *Kefalotripszia.*

Koporsó, l. *Szarkofág* és *Temetés.*

Koporsófa, l. *Fűrészárú.*

Koporsóvirág (növ.), l. *Saponaria.*

Kopp *Lajos*, matematikus, szül. Budapesten 1860 dec. 14. A tanári pályára lépett és 1909. a fővárosi IV. ker. főreáliskola igazgatója lett. Főbb matematikai dolgozatai: *Focusok a sphaericus kúpszeleten* (doktori értekezés 1883); *Az invarians elmélet egyik alaptételéről* (Math. és Phys. Lap. I. köt.); *Egy tétel a sokaságok elméletéből* (u. o. II. köt.); *Régi magyar arithmetikák* (1893); *A középiskolák egyenlő jogosítása* (1912).

Kopp, 1. *Georg*, bíbornok, boroszlói hercegérsek, szül. Duderstadtban 1837 júl. 27., megh. Troppauban 1914 márc. 4. 1862-ben pappá szentelték, 1872. kanonok és érseki helynök, 1881. fuldai püspök lett. Mint a porosz urakházának tagja XIII. Leo pápát hathatósan támogatta a májusi törvények reviziójára irányuló törekvésében. 1887-ben boroszlói érsek lett, 1893. bíbornoki kalapot kapott.

2. *K.*, *Hermann*, német kémikus, született Hanauban 1817 október 30., megh. Heidelbergben 1892 febr. 20. Tanár volt a giesseni egyetemen 1864-ig, amikor Heidelbergbe hívták meg. Nevezetesebb munkái: Geschichte der Chemie (4 köt., Braunschweig 1843—1847); Einleitung in die Krystallographie (u. o. 2. kiad. 1862); Aurea Catena Homeri (u. o. 1880); Die Alchemie in älterer Zeit (Heidelberg 1886); Die Entwicklung der Chemie in der neuern Zeit (München 1883).

3. *K.*, *Joseph Eutychius*, svájci történetbuvár és politikus, szül. Beromünsterben (Luzern) 1793 ápr. 25., megh. Luzernben 1866 okt. 25. Tanár volt a luzerni liceumban. Az ő érdeme az, hogy beható oklevéltanulmányok alapján megdöntötte Tschudi krónikájának hitelét (Tell mondája), s ezzel alapját vetette Svájc hiteles történetének. Főműve: Geschichte der eidgenössischen Bünde (Luzern, Leipzig, Berlin 1845—1862, 5 köt.). Azonkívül több oklevélgyüjteményt bocsátott közzé Svájc történetére vonatkozólag. V. ö. *Lütolf*, Joseph Eutychius K. (Luzern 1866).

Koppa, görög betüjegy, mely a latin q-nak felel meg, mint számjegy 90-et jelentett. Jegye (ϙ).

Koppánd, kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 624 oláh és magyar lak.; u.p. Szind, u.t. Torda. K. és Túr közt a Túri patak áttöri az Aranyosmelléki hegységet, 3 km. hosszú keskeny sziklaszorost képezve, mely regényes képződményeivel a tordai hasadékhoz hasonlít. (L. *Túri hasadék.*) V. ö. *Czirbusz* Géza, A túr-koppándi hasadék (Földr. Közlemények 1890. évf.).

Koppanó, céldobójáték, *Nagy* Zsigmond festőművész találta fel; Budapesten *Vizy* Károly és *Halász* Zsigmond vivómesterek mutatták be 1908. A K. magában foglalja a vivás és céllövészet alapelvét. Fejleszti az egész izomrendszert, folytonos lélekjelenlétet igényel, növeli az energiát. A játék abban áll, hogy 20 m. távolságban szembe egymással leszúrják a céltáblákat. A játékosok szembe állnak egymással a saját táblájuk előtt, fejükön könnyű fejvédővel, melyek tetején szintén van kerek papiros-cél, természetesen jóval kisebbek a céltáblánál. Apró tömör gummilabdákkal igyekeznek az ellenfél fejvédőjén levő célt vagy a céltáblát eltalálni, mit balkarjukra erősített könnyű bőrpajzszsal igyekeznek kivédeni, a golyókat elhárítani. Győztes az, akinek több golyója érte a célt.

Koppantó *(hamvvevő)*, ollóforma, a végén tokkal és záróval ellátott eszköz, melylyel a faggyuvagy viaszgyertya hamvát elcsipték, hogy a világító láng annál szabadabban világíthasson.

Koppány v. *Kupa*, a tar Zerind fia, Somogyban 998. fegyvert fogott István vezér ellen, hogy a vezéri hatalmat magának követelje s a gyűlölt kereszténységgel s a nyugati reformtervekkel szemben megoltalmazza az ősi hitet s polgári és katonai szervezetet. Azonnal megrohanta István fejedelem szállásait s először Veszprémet ostromolta. Csata előtt Hunt és Pázmán lovagok német módon lovaggá ütötték Istvánt, ki megfogadta, hogy ha győz, a pártütők javait a pannonhalmi apátságnak adja. A győzelem tehát a régi és az új Magyarország diadalának kérdése volt; de ez utóbbinak javára dőlt el. A heves harcban Vencelin megölte K.-t, seregét pedig szétszórta s így a nyugati harcmodor fölényét is bebizonyította. K. testét István négyfelé vágatta, Somogy tizedét pedig a pannonhalmi apátságnak adatta. K. fölkelése volt Magyarországban az első eset arra, hogy vallás és politika a szabadság nevében szövetkezett. (Szt. István nagyobb legendájában a 6., a kisebbikben az 5., Hartviknál a 6., a Képes Krónikában pedig a 36. fejezet.)

Koppány, máskép *Kapatán* v. *Katpány (Catapanus) nemzetsége* oklevelesen a XIII. sz.-tól fogva szerepel; de már 998. említik Koppány vezért (l. o.) és száz év mulva K. püspököt, ki 1099. Kálmán király oroszországi háborujában Przemysl alatt elesett. 1271-ben Sebestyén Győr előtt esett el, Miklós és Mihály pedig több sebet kapott s utóbb szintén elesett; Benedek Bécs alatt sebesült meg. E nemzetségnek Zala, Győr, Komárom, Esztergom, Sopron és Borsod vármegyékben 1352-ig 28 birtoka volt; ezek közt Zalában Koppány. V. ö. *Wertner*, Nemzets. II. 150—157.

Koppány, a Kapos baloldali mellékvize, ered Somogy vm. É.-i részében Karád mellett, eleintén dél, majd kelet felé folyik s Alsómajsánál a Kaposba ömlik. Hossza mintegy 75 km.

Koppánymegyer (azelőtt: *Megyer)*, kisk. Somogy vm. tabi j.-ban, (1910) 706 magyar lak.; vasútállomás táviróhivatallal (Nagybábony—K.), u. t. Nagybábony.

Koppány monostora a győri egyházmegyében, Ács és Uj-Szőny közt feküdt. A bencések ezen monostora 1233—1268 közt a komáromi várhoz tartozott. Szerzetesei a törökök első bécsi hadjáratai után elszéledvén, 1537. Baranyay Mátyás tatai várparancsnok kezdte használni. 1540-ben I. Ferdinánd visszaadatta a pannonhalmi főapátnak, ki 1581. zálogba adta javait, hogy kijavíthassa a pannonhalmi várat és a leégett monostort. Pár év mulva a Zichyek kapták. A Komárom fö-

lötti monostori apátság néven címét a király most is osztogatja.

Koppányszántó (azelőtt: *Szántó*), nagyk. Tolna vm. tamási j.-ban, (1910) 1697 magyar lak., postahivatal; u. t. Szakcs.

Kopparberg, Svédország egyik vadregényes szépségű kerülete, melyet *Dalarne* (l. o.) néven is neveznek.

Koppasztókasza, l. *Cserzővargaság*.

Koppay *József*, festő, szül. 1857 márc. 15. Eleinte építész akart lenni s járt is a bécsi politechnikumra, de abbahagyva e tanulmányait, Makartnál és Canonnál tanult festeni. Főképp a könnyed pasztelltechnikát kedvelte s hamar népszerűvé lett könnyed női alakjai s arcképei révén. 1884-ben Münchenbe, később Bécsbe ment, ahonnan alkalmi genre-illusztrációkkal is ellátta kivált a német képes lapokat.

Koppe, *Johann Gottlieb*, gazda és író, szül. Beesdauban 1782 jan 21., megh. u. o. 1863 jan. 1. A mult század első felében Németország egyik legjelentékenyebb gyakorlati gazdája, szakírója s tanférfia volt. Thaer A. 1811. a möglini gazd. iskolájához hívta meg a gazdaság és juhászat kezelésére s vezetésére; itt írta meg igen elterjedt munkáinak nagy részét. Utóbb magánosok birtokait igazgatta, a kienitzi uradalmat kibérelte s itt 1837. egyikét az első répacukorgyáraknak alapította. Igen termékeny szakíró volt. Főmunkája: Unterricht im Ackerbau und in der Viehzucht, mely 11 kiadást ért, magyarul *Galjóczy* K. fordításában Földmívelés és állattenyésztés c. jelent meg (3. kiad. 1863). Továbbá: Revision der Ackerbausysteme (1818); Anleitung z. Kenntnis, Zucht u. Pflege der Merinos (1827); Anleitung zu einem neuen vortheilhaften Betrieb der Landwirthschaft (3 köt., 6. kiad. 1856) stb.

Koppi *Károly*, történettudós, szül. Váczon 1744 febr. 26., megh. Nagykárolyban 1801 ápr. 6. Mint kegyesrendi növendék és pap sokfelé tanított, 1774. Bécsben nevelősködött. 1777-ben a kassai, 1780. a kolozsvári akadémián tanított, 1785. a pesti egyetemen történettanárrá nevezték ki. Merész és hazafias előadásait nem nézték jó szemmel, s fölhasználva ürügyül összeköttetését a Martinovics-társaság beavatottjaival, 1796. eltávolították az egyetemről. Tudományos műveinek, filozófiai és történeti dolgozatainak, melyek mind latin nyelvűek, nagyrésze kéziratban maradt; 15 nyomtatott műve közül nevezetesebbek: Prolegomena Historiae ecclesiasticae (1786); Praelectiones historicae (1787); Historia belli Cosacco-Polonici (1789); Jus electionis Historia stirpis Arpadianae (1790, elkobozták).

Kopra *(copra*, növ.), l. *Kókuszolaj*.

Kopremézis (gör.) a. m. bélsárhányás (l. o.).

Koprivna, adók. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1910) 350 szerb és horvát lak.; u. p. Laczháza, u. t. Ernestinovo.

Koprivnica *(Kaproncza, Kopreinitz)*, sz. kir. város Horvát-Szlavonországban, Belovár-Körös vmegyében, a Koprivnica völgyében, (1910) 1324 házzal és 8018 lakossal (közte 7138 horvát, 120 szerb, 271 magyar, 232 német); a K.-i járási szolgabírói hivatal széke, van járásbírósága és adóhivatala, közjegyzősége, gimnáziuma, ferencrendi kolostora, ecet- és szeszgyára, barnaszénbányája, 3 takarékpénztára és több hitelszövetkezete, téglagyára, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala, telefonállomása; vára, régi román stilű temploma. Lakói élénk kereskedést űznek. K. már 1308. említtetik város gyanánt; 1356. szabad királyi várossá emeltetett s vásárjogot nyert. 1427. Zsigmond király K. várost és várát Alben Iván zágrábi püspöknek zálogosítá el. 1526. szept. 23. itt ült össze a horvát tartománygyűlés, mely Frangepán Kristófot Horvátország «gyámjává és oltalmazójává» választotta meg. A török betörések idejében K.-t megerősítették s jelentékeny erősség maradt egész a XIX. század közepéig, amidőn erődítványeit lebontották.

Koprivnički Ivanec, adók. és pk. Varasd vm. ludbregi j.-ban, (1910) 1731 horvát lak.; u. p. és u. t. Koprivnica.

Koprofágia (gör.), bélsárevés, zavart elméjű betegek cselekedete.

Koprofita (növ.), szűkebb értelemben azok a növények, amelyek az állatok ürülékén élnek, pl. a gombák, különben pedig a. m. szaprofita.

Koprofór (gör.), pormentes szemétgyűjtő és szállító készülék. Pormentes használata azon alapszik, hogy házakban, egészségügyi intézetekben, kaszárnyákban és utcákon fojtóan elzárható cinkezett normális gyüjtőedényeket állítanak fel s ezekbe rakják bele a felgyülemlő szemetet. A szemét elszállítása pedig úgy történik, hogy az edényeket vasredőnyökkel ellátott gyüjtőkocsiba tolják s így szállítják el.

Koprolalia (gör.), ocsmány szavak kiejtésére kényszerítő idegbaj, többnyire hiszteriás alapon.

Koprolitok (gör., *bélsárkövek)*, ősvilági állatok, főképen szauriusok és halak megkövesült ürülékei, melyek különösen a räti szisztémában, a liaszban és a krétaszisztéma legfelsőbb rétegeiben fordulnak elő. Különösen fontosak azért, mert az ősvilági állatok táplálkozási viszonyaira nézve adnak fölvilágosítást. Igy például az ichthyosaurusok koprolitjai világosan mutatják, hogy gazdáik falánk ragadozók voltak. Madarak bélsarának halmaza adja a guanót. Sokszor tévesztik össze a K.-at a foszforit-gumókkal, melyeket igen gyakran szintén K.-nak mondanak. Mindkettőnek nevezetes közös tulajdonsága a nagy mészfoszfáttartalom; a K.-ban 50—75%, azonkivül vagy 5% magnéziumfoszfát, továbbá mészkarbonát, kén, vas, klór, ammoniák és szerves anyagok, kevés kálium is. Nagyobb ipari alkalmazásuk — a guanót persze kivéve — nincs, mert ami koprolit néven kerül a kereskedésbe, az tulajdonképen alakra nézve hozzá hasonló foszforit-gumó. Hazánkban szép K. kerültek ki a nagykovácsii középeocén széntelepekből.

Koprologia (gör.), a bélürülék orvosi vizsgálatáról szóló tan.

Koprophaga (gör.), azon állatok gyüjtőneve, melyek más állatok ürülékével táplálkoznak. Ilyenek találhatók a rovarok, halak stb. körében. L. még *Ganajtúró bogarak*.

Koprosztázis (gör.), l. *Székrekedés*.

Koprova, a Magas-Tátra liptóvármegyei (Ny.-i) részének egyik legnagyobb völgye; kezdődik a 2370 m. magas K.-csúcstól D.-re s eleintén Hlinszka

név alatt ÉNy. felé húzódik, majd kissé kitágulva DNy.-ra fordul s a Tycha-völggyel egyesülve a Vág liptói lapályára nyilik. A Hlinszka-völgy felső részéből ösvény vezet a K.-hágón (2149 m.) át a Menguszfalvi-völgybe.

Kopsa (állat), l. *Kölönte.*

Kopt, l. *Koptok.*

Koptatás. A malmokban a tulajdonképeni lisztgyártást, a gabonanemüek felaprítását megelőző művelet. A K. célja: 1. a gabonanemüek közé keveredett idegen alkatrészek (kő, föld, zsineg, különféle gyommag) eltávolítása; 2. a gabonanemüekre tapadt tisztátalanság, élősdi leszedése; 3. gabonanemüek «szakáll»-részének a leszedése. E művelet nélkül egészséges, tiszta s eltartható liszt nem készíthető.

Koptatógépek célja a gabonanemüeket az őrléshez előkészíteni, e végből minden keverékanyagtól, gyommagvaktól s a gabonaszem héjára tapadt tisztátlanságon kívül a szakálltól is megszabadítani. A K. közé tartoznak: a vasrészek elkülönitésére a mágnesgép, a rögök, zsineg, kövek s hasonló, de nagyobb keverékanyag elkülönitésére a rázószita, a gömbölyű magvak elválasztására a triőrök, a csira, a szakáll s a legkülső héjrész leszedésére a hámozógépek, a könnyű tisztátlanságok elválasztására a tarár. Lényeges részei a koptatónak a szellőztetőgépek és a tömlős porgyüjtők. Azon esetben, ha a búzát az őrlés előtt megmossák, a fenti gépeken kívül használatosak a különböző búzamosó-, kőelválasztó-, szárítógépek.

Kopt egyház, l. *Koptok.*

Kopt művészet, a kora-keresztény Egyiptom művészete, mely a IV. sz. közepétől a VII. sz. végéig hozta létre legjellemzőbb alkotásait, kivált a nagy számmal keletkezett kolostorokkal és temetkezési helyekkel kapcsolatban. A K.-ben a hellenisztikus művészet hatása egyesül a régi egyiptomi hagyományokkal és a perzsa, valamint szíriai művészet befolyásával. Az építészet terén legjellemzőbb alkotásai a rendesen 3 apszisú, kupolás kolostortemplomok, melyek belsejét erősen stilizált, misztikus felfogású festmények és pazarul alkalmazott, de száraz ornamentika díszítették. Nevezetes templomok: Szt. Menas búcsújáróhelye Alexandria közelében, a Senudi által alapított 2 kolostor (ú. n. vörös és fehér kolostor) temploma a libiai sivatag szélén, a baúiti, negadahi és a Nátron-pusztában levő kolostorok stb. A koptok temetőinek sírkövei sajátságos primitiv domborműveket mutatnak. Nevezetesebbek ezeknél a szövetek, amelyek főleg a mult század 80-as évei óta igen nagy számmal kerültek elő a sírokból és a textilis művészet és viselettörténet legfontosabb emlékei közé tartoznak. E gazdag figurális és ornamentális dísszel ellátott szövetek a kairói muzeumon kívül főleg London, Berlin és Lipcse iparművészeti muzeumaiban találhatók, de a Magyar Iparművészeti Muzeumban is szép sorozat van belőlük. A kisplasztika terén kivált az elefántcsontfaragás virágzott és termékeit Nyugaton is elterjesztette. A K. az arab hódítás (640) után mindinkább az iszlám művészetének adott helyet Egyiptomban. V. ö. *Butler*, The ancient coptic churches of Egypt (Oxford 1884); *Forrer*, Die Gräber- und Textilfunde von Achmim-Panopolis (Strassburg 1891); *Dillmont*, L'art chrétien en Egypte (Dornach 1895); *Ebers*, Die koptische Kunst (Leipzig 1892); *Bock*, Matériaux pour servir à l'archéologie de l'Egypte chrétienne (Szent-Pétervár 1901); *Gayet*, L'art copte (Paris 1902); *Strzygowski*, Koptische Kunst (Leipzig 1904).

Kopt nyelv, a régi egyiptomi nyelv fejlődésének legutolsó foka, mely az arab hódításig Egyiptom népnyelve volt; a hódítás óta az arab nyelv elől mindinkább kiszorult; Alsó-Egyiptomból már a X. sz. óta, míg Felső-Egyiptomban, ahol a régiség hagyományai tovább maradtak fenn a nép között, még a XVII. sz.-ig használták. Azóta csakis mint egyházi nyelv maradt fenn. Irására a görög betükből származó jegyeket használnak, csakis néhány, a görögben meg nem levő hang kifejezésére alkalmaznak az egyiptomi demotikus írásból származó jegyeket. A K. több nyelvjárásra oszlik, melyek között legnevezetesebbek a *felső-egyiptomi* (máskép szahidi v. tébai) és az *alsó-egyiptomi* (máskép bohcirita v. alexandriai). Mindkettő, valamint még egyéb apróbb nyelvjárások az irodalomban is érvényesültek, mely túlnyomóan az egyháztörténet és teológia körére terjed. Csakis legújabb időben tüntek elő az Egyiptomban talált papiruszok közt világi és köznapi tartalommal biró okiratok is K.-en. A K. a *hamita* nyelvcsaládhoz tartozik, nagy számmal van benne görög kölcsönszó; a sémi nyelvcsaládhoz való viszonya, melyet legelőször *Benfey* vizsgált meg (Über das Verhältniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm, Leipzig 1844) mindeddig nincsen véglegesen tisztába hozva. A K. tanulmányozásának legjobb segédeszközei a legújabb időből: *Stern* L., Koptische Grammatik (Leipzig 1880) és *Steindorff*, (Porta linguarum Orientalium XIV. köt.). Szótárak: *Tattam*, Lexicon Aegyptiaco-Latinum etc. (Oxford 1835); *Peyron*, Lexicon linguae Copticae (Torino 1835) és *Parthey*, Vocabularium Coptico-Latinum et Latino-Copticum e Peyroni et Tattami lexicis concinnavit (Berlin 1844). Etimológiai tanulmányokat a K.-ről *Abel* tett közzé: Koptische Untersuchungen (2 köt., Berlin 1876—72). Szövegkritikai és exegetikai tanulmányokat *Oscar von Lemm* Koptische Miscellen címen folytatólag a szentpétervári tud. akad. Bulletinjében közöl, eddig (1914) 134 darabban. Irodalomtörténet: J. *Leipoldt*, Gesch. d. Koptischen Literatur (Die Literaturen d. Orients in Einzeldarstellungen VII., Leipzig 1907); A. *Baumstark*, Die christl. Literaturen d. Orients, I. köt. (Göschen-gyüjtemény 527. sz.).

Koptok, az ókori egyiptomiak utódai; így nevezik az egyiptomi keresztényeket. A név némelyek szerint Kopto várostól származik. Miután a nép nagyobb része az iszlám vallásra tért át és az arabokkal összekeveredett, a tulajdonképeni (keresztény) K. alig 20-ad részét teszik Egyiptom mai népességének; körülbelül 500,000 lélek, ebből 10,000 Kairóban, legnagyobb része a felső-egyiptomi Fajum (l. o.) vidékén lakik. (Egy kopt férfi színes képét l. az *Afrika* cikkhez csatolt képmellékleten.) A K. mindig zárkózottan éltek, jelenleg is csak egymás között házasodnak. A felekezet élén áll a kairói patriarcha; jog-

hatósága kiterjed Abesszíniára, hol ő választja és szenteli a patriarchát. A patriarchát a szerzetesek köréből választják. Van három liturgiájuk, melyeket Szt. Vazultól, Gergelytől és Cirilltől származtatnak. Szentséget hetet számítanak. A keresztséget a körülmetélés előzi meg. A keresztséget vízbemártás által szolgáltatják ki s a megkereszteltеket azonnal meg is bérmálják. Az oltári szentségről azt hiszik, amit a kat. egyház. Miután háromféle betegséget különböztetnek meg (testi, lelki és kedélyi), az utolsó kenet szentségét e háromfajta betegeknek adják fel, tehát a veszélyes betegeknek, bűnösöknek és szomorkodóknak. A házasságot igen könnyen bontják fel. A holtakért való imát, a bold. szűz Máriát, a szenteket és a szentképeket, az egyházi férfiakat, valamint a böjtöket nagy tiszteletben tartják. Különben a monofizita eretnekséghez tartoznak és számtalan babona, különösen az amulettek használata, mesterséges formalizmus dívik nagy mértékben közöttük.

Irodalom. Magrizi-Wüstenfeld, Gesch. der Copten (1845); Wansleben, Hist. de l'égl. d'Alex. (1677); Butler, Anc. Coptic Churches of Egypt (1884); Fowler, Christian Eg. (1901); Groffin és Nau, Patrol. Orient. I—II. (1904); Beth, Die orient. Christenheit (1902).

Koptoxil *(koptoxyl,* ném. *Sperrholz),* 3, 5 v. 7 egymást keresztező, száraz rétegekkel összeenyvezett falap, melyek jellemzője, hogy a fa dagadása és aszás útján való zsugorodása elmarad. A modern bútoriparban az uralkodó stilirány követelte anyag, mely megengedi, hogy nagy lapokat a fánál természetes követelményt alkotó rámaszerkezet nélkül készítsünk. Régóta ismert eljárás. Ujabban külön hatalmas sajtók segélyével külön gyárakban készül.

Kopt szövetek, l. *Kopt művészet.*

Kopula, l. *Copula.*

Kopuláció, l. *Copulatio.*

Kopulcs, Károly fia, a moldva-oláhországi kunok vezére; 1091. a Törcsvári-szoroson át Erdélyre tört, Bihar és Békés vmegyét is pusztította, sőt a Tiszán is átkelt s három csapatban dúlta a Tisza-Duna közét. Foglyokkal és zsákmányokkal megrakodva már hazafelé készült, midőn a Horvátországból megérkező Szent László utána eredt. A monda csodás részleteket emleget e hadjáratról. K.-ot László a Temes folyóba ömlő Pogányospataknál érte utól s megverte. A futók, hogy megmeneküljenek, sok arany- és ezüstpénzt szórtak el; ezeket azonban Szent László könyörgésére Isten kövekké változtatta. Maga K. is elesett. Azokat, kik a kereszténységet fölvették, Szent László a Tisza és Zagyva közt, a Jászságban telepítette meg; a többit szolgaságra vetette. Ezért a kunok újabban is reátörtek ugyan, Szent László azonban másodszor is leverte őket s ő maga szúrta le vezérüket, Ákost. V. ö. Szt. László legendája 6. és Képes krónika 62. fej.

Kopyczyńce (ejtsd: kopücsünce), mezőváros Husiatyn galiciai kerületben, (1910) 7350 lengyel és rutén lak., vasúttal, pálinkafőzéssel, gabonakereskedelemmel.

Koquillas (növ.), l. *Attalea* és *Coquilla-dió.*

Koquito (növ.), l. *Jubaea.*

Kor, fiziológiai és jogi szempontból l. *Életkor*; geológiai szempontból l. *Földtan*; történelmi szempontból l. *Világtörténelem.* — A *versenysportban* a ló kora nagy szerepet játszik, mert bizonyos futamok kizárólag csakis bizonyos korú lovak részére vannak fentartva; az olyan versenyekben pedig, amelyeket különböző korú lovak számára írnak ki, az egyes korok szerint különböző terheket is szabnak ki, illetőleg állapítanak meg (l. *Korteher. Korteher-táblázat*). A versenyló korát Európa minden államában azon év jan. 1-től számítják, amely évben a világra jött, úgy hogy a csikót az elletését követő év jan. 1-től dec. 31-ig egyévesnek tekintik. A versenylovat azon év jan. 1-től, amelyben 7-ik életévébe lép, «idős» melléknévvel jelölik. Az egyes korok jelzésére a következő rövidítéseket használják: 2é., 3é., 4é., 5é., 6é. és id. = 2, 3 stb. éves és idős. Egyévesek semmiféle versenyben nem indulhatnak; a kétévesek az osztrák-magyar monarchiában csakis ápr. 30. után vehetnek részt a versenyekben és júl. 1. előtt 1200 m.-nél hosszabb távolságú futamokban nem indíthatók, sőt handicapokban is csak ezen időpont után futhatnak, de az ilyen jellegű versenyekben soha koruknál idősebb lovakkal. A 3é.-ek jún. 30-ikának elteltével indulhatnak gátversenyekben, de akadályversenyekbe csak 4é. és idősebb lovakat lehet benevezni.

Kór, l. *Betegség.*

Kora, város Számosz szigetén, l. *Khora.*

Kora, két csúcsban végződő ó-indus kardforma.

Korábia, hegycsúcs Zalatnától É.-ra és Bucsumtól DK.-re Alsó-Fehér vm. nagyenyedi j.-ban, 1351 m. magas, aljában a vulkoji bányatelep s egy római temető van.

Korabinszky *János Mátyás,* híres térképész, szül. Eperjesen 1740 febr. 23., megh. Pozsonyban 1811 jún. 23-án. Pozsonyban liceumi tanár volt; 1769. nagyobb külföldi utat tett. Élete vége felé nagy nyomorba jutott és József nádor adott neki évi 400 frt nyugdíjat. A Pressburgisches Wochenblatt egyik szerkesztője volt. Művei: Geographisch-historisches und Producten-Lexikon von Ungarn (Pozsony 1786); Versuch eines kleinen türkischen Wörterbuchs (u. o. 1788); Almanach von Ungarn (Wien és Pozsony 1778); Beschreibung der kön. Freistadt Pressburg (Prag 1781). Főműve: Atlas regni Hungariae portatilis. Neue vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf LX Tafeln (Wien 1804, 2. kiad. Pozsony 1817).

Kórach, Lévi nemzetségéből származott férfiú, aki Mózes IV. 16. f. elbeszélése szerint a Ruben törzséből való Dátánnal és Abirámmal egyetemben Mózes és Áron ellen fel akarta lázítani az izraelitákat, de a föld őt társaival együtt elnyelte. Róla nevezték el azt az énekes családot, amelynek több zsoltárt tulajdonítanak.

Koraérettség, l. *Csodagyermek.*

Korai denevér, l. *Fecskedenevér.*

Korai ragya *(Early blight,* növ.), l. *Paradicsombetegségek.*

Korais, l. *Kureis.*

Koraisz, *Adamantiosz* (franc. *Coray),* új-görög tudós, az új-görög irodalmi nyelv megteremtője, szül. Szmirnában 1748 ápr. 27., megh. Párisban 1833 ápr. 6. Szmirnában, majd Amsterdamban kereskedő volt, majd egy nagy tűzvészben vagyonát elveszítvén, Montpellierben orvostant tanult.

1788-ban Párisban telepedvén le, szóval és írásaival harcolt hazája szellemi újjászületése érdekében. Az általa kiadott görög klasszikusokhoz (Βιβλιοθήκη Ἑλληνική, 20 köt., Paris 1805—27) újgörög bevezetéseket írt, arra törekedve, hogy a népnyelvet a régi nyelv alapján irodalmivá tegye. Politikai programmját a következő művében fejti ki: Mémoire sur l'état actuel de la Civilisation de la Grèce (Paris 1803). Nevezetes még: Atakta ou mélanges sur la littér. grecque moderne (u. o. 1828—35, 5 kötet). Görög grammatikát is írt. Összes művei 1881—91-ig Athénben jelentek meg 8 kötetben. Életét és munkásságát Therianos 3 kötetes munkája ismerteti (Triest 1889—90). Önéletrajza Párisban (1833) jelent meg, latinul Schultze Ferenctől (Liegnitz 1834). A kioszi liceum, mely gazdag könyvtárát örökölte, Canovával faragtatta meg márványszobrát.

Korakan (növ.), l. *Eleusine*.

Korál *(choral, cantus choralis)*, a keresztény istentiszteletben szereplő karének. A *katolikus* egyházban eredetileg a gregorián énekből áll. Legrégibb alkatelemei: a halleluja- és zsoltárének, az antifónák, a graduális ének, a himnusok, sequenciák. Mikor a kat. egyházban K.-ról beszélnek, értik alatta ezt a régi, liturgikus és *egyszólamú* éneket. Az újabb egyházi zene fentartotta ezt a stílust a papok énekében, a kar ellenben ugyanezekre a szövegekre többszólamulag énekel, hol fölhasználva régi K.-motivumokat, hol nem. A *protestáns* istentiszteletben szereplő első K.-ok — még Luther idejéből — dallamukat v. népdalokból merítették, v. más többszólamú, de azért népies világi énekekből, több esetben kat. himnusokból, de eredeti kompoziciók is akadnak már a reformáció kezdetén. Úgy a kat., mint a prot K.-nak eredetileg mozgékony ritmusa volt, utóbb ez egyforma értékű hangjegyekké merevült. A prot. K.-t később nagy kontrapuntikus művészettel dolgozták föl. Nemcsak vokális mesterművek jöttek ilyen módon létre, hanem hangszerre is, nevezetesen orgonára, berendeztek K.-kat. Bach J. S. e téren értékes munkát végzett.

Korál-hangjegy, l. *Hangjegyek*.

Korálkönyv: korálgyüjtemény, melyben a korálok egyszerű, négyszólamú feldolgozását vagy csak a számozott basszussal ellátott melódiát találjuk. A protestáns orgonista számára készül, aki a K.-ből kiséri a község énekét. A XVIII. század legterjedelmesebb K.-e König Balthazáré (Harmonischer Liederschatz, 1738). Nevezetes K.-ek szerzői: Doles (1785), J. Chr. Kuhnau (1786), I. Ad. Hiller (1793), C. G. Umbreit (1811), J. G. Schicht (1819), J. Chr. H. Rinck (1829), C. F. Becher (1844), L. Erk (1863), Jakob és Richter (1873), J. Faiszt (1876).

Korall, l. *Korallok, Nemes korall* és *Virágállatok*.

Korallachát, l. *Achát*.

Korallállatok v. *korallpolipok*, a telepeket alkotó korallok egyes egyéneinek neve. L. *Virágállatok*.

Korallbab (növ.), l. *Erythrina*.

Korallborsó (növ.), l. *Adenanthera*.

Korallcseresznye (növ.), l. *Physalis*.

Korall-érc, l. *Cinnóber* és *Higanymájérc*.

Korallfa (növ.), l. *Erythrina*.

Korallgomba (növ.), l. *Klárisgomba* és *Lasagomba*.

Korallgyökér (növ.) a. m. *Coralliorrhiza* (l. o.).

Korallhal (állat), l. *Chaetodon*.

Korallhalászat, l. *Nemes korall*.

Korallin, sárgásveres mesterséges festék, mely a fenolból tömény kénsavval való melegítés és sóskasav hozzáelegyítése útján készül. Többféle vegyület elegye, melyek közül a pararozolsav, mint tulajdoank épeni festőanyag, a legfontosabb. Sárgásbarna, fémfényű tömeg. Vízben nem oldódik, borszeszben sárgásvörös, lúgokban bíborvörös színnel oldódik. Azelőtt festékül használták.

Korallkígyó *(Ilysia*, állat), a Földi kígyófélék (l. *Kígyók)* családjába tartozó kígyónem. Egyetlen faj, a *földi K. (Ilysia scytale* L.) ismeretes. Színe korallpiros, fekete gyűrűkkel és fekete keresztsávokkal tarkítva. Venezuelában, Guyanában és Brazilia É.-i részében honos. 60—70 cm. hosszú.

Korallmoha (növ.), a. m. *korallmoszat*.

Korallmoszat *(Corallina* Lamour., növ.), a Pirosmoszatok egyik génusza, melynek mintegy 40 faját ismerik. Telepük korallszerűen ágas, erősen elmeszesedett, könnyen törik. A *Corallina officinalist*, az orvosi K.-ot régente *muscus corallinus* néven orvosságnak használták. Gyakran a féregmohának (l. o.) is egyik alkotórésze. Az Atlanti-, a Földközi- és az Északi-tenger lakója.

Korallok (l. *a két képmellékletet)*, a Virágállatok *(Anthozoa)* osztályába, a Hatsugaras virágállatok *(Hexacorallia)* és Nyolcsugaras virágállatok *(Octocorallia)* rendjébe, továbbá a Hidrozoák *(Hydrozoa)* osztályába, a Hidrás K. *(Hydrocorallia)* rendjébe tartozó, szilárd vázat alkotó állatok gyüjtőneve. Szűkebb értelemben K. néven csupán ezeknek az állatoknak a vázát értik. A *kőzetalkotó* és *korallszirteket* építő K. mindnyájan telepekben élnek. Legismertebb most élő K. a nyolcsugaras virágállatok rendjéből a parakorall *(Alcyonaria)*, tengeri tollkorall *(Pennatula)*, kéreg- v. szarukorall *(Gorgonia)*, nemes korall *(Corallium rubrum* Lam. = *Isis nobilis* Pall.), fehér korall *(Isis)*, orgona-korall *(Tubipora)*. A hatsugaras virágállatok rendjéből közönségesebbek a csillagkorall *(Astraea)*, gombakorall *(Fungia)*, kőkorall *(Astroides)*, szivacskorall *(Madrepora)*, fakorall *(Dendrophyllia)*, agykorall *(Maeandrina)*. A hidrás K. rendjéből ismertebb K. a *Milleporidák* és a *Stylastridák*. A kövült K. közül fontosabb nemek: *Calceola, Calamopora, Catenipora, Halysites, Pleurodictyum, Cyathophyllum, Chaetetes, Thamnastraea, Montlivaultia, Thecosmilia, Cyclolites, Turbinolia* stb.

Korallpolipok, l. *Korallállatok* és *Virágállatok*.

Korallsikló *(Elaps corallinus* Wied., állat), l. *Elapidae*.

Korallszigetek és *korallzátonyok*, a tengerből szigetszerüleg kiemelkedő korall- és bryozoatelepek felhalmozódása a tengerek oly helyein, ahol a tengerfenék mélységén kívül a tengervíz hőmérséklete (18—30°) a legkedvezőbb szaporodásukra. Képződésük úgylátszik különböző úton

KORALLOK I.

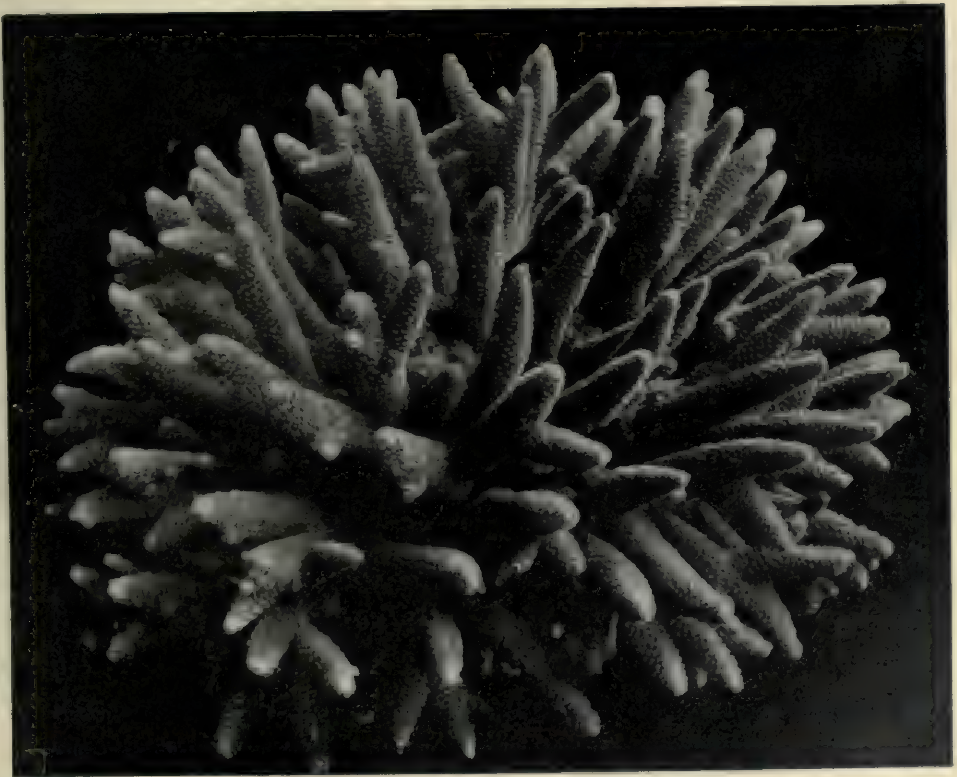

Élő korallok csoportja a tenger fenekén. *Carreras T.* rajza.

KORALLOK II.

Nemes korall-telep váza.

Madrepora cervicornis telepe.

lehetséges s ezért a szakemberek igen eltérőleg is magyarázták. Legelterjedtebb és legvalószinübb a *Darwintól* származó magyarázat. A tenger feneke, ahol a korallok megtelepedhetnek és megélhetnek, a különböző fajok szerint 30—50 m. lehet s csak kivételes esetekben egész 90 m., különösen, ha a tengerfenék ott szilárd kőzetből áll. Az ott megtelepedett korallok aránylag gyorsan szaporodnak, más tengeri szervezetek, mint foraminiferák, bryozoák, mészalgák, továbbá rákmaradványok, kagylók, tüskebőrüek stb. keverednek az egyes korallpadok közé, míg a fenmaradó üregeket a korallhomok tölti ki. A koralltelepek ily módon az áradás magasságáig nőnek fel s e magasságban azután a tenger hullámaitól odasodort magvakból és gyümölcsökből megtelepszik rajta a növényzet. A korallképződések a tengerbe sokszor igen tekintélyes mélységbe nyúlnak le. Az ilyenek képződését, tekintve, hogy a korallok csak csekély mélységben élhetnek meg, *Darwin* úgy magyarázta, hogy az eredetileg nem mély tengerfenék, ahol a korallok megtelepedtek, lassan tekintélyes mélységre sülyedt úgy, hogy a sülyedés mértéke mindig arányban állott a korallok épitő munkájával. A kontinensektől és szigetektől körülvett korallképződéseket *korallzátonyoknak*, a tengerek közepette fellépőket *K.-nek* nevezik. Azokat a tengerből alig kiemelkedő ovális vagy ritkábban köralakú K.-et, melyek több száz, sőt ezer m. mélységből meredeken nyúlnak a tenger szinéig s amelyek belsejét 60—150 m. mély víz foglalja el, *atollok*-nak *(lagunazátonyoknak)* nevezik. Ilyenek különösen az Indiai oceánban gyakoriak. Ezeknek keskeny barrière-szerű szegélyük csak 0·5—1 m. magasra emelkedik ki az áradás szintje fölé. Belső víztükrét, a lagunát pedig több keskeny csatorna köti össze a tengerrel. *Darwin* szerint minden atoll mint szegély- vagy barrière-zátony képződött egy sziget körül, míg *Gerland* szerint a korallok kihalt tengeralatti vulkánokon telepedtek meg. A nyugatindiai vizeken és a Fülöp-szigetek környékén az atollszerű képződésnek olyan módját észlelték, hogy a korallszigetek pereme a jobb táplálkozási viszonyok miatt gyorsabban nő s felülemelkedik a lassabban szaporodó belső részen. Korallképződések a felső szilurtól kezdve a legkülönbözőbb formációkból ismeretesek, gyakran mint dolomitosodott korallmeszek.

Korallszil (növ.), l. *Ostorfa.*

Korallszirti halak *(Pomacentridae,* állat), a Forrt-garatcsontuak *(Pharyngognathi)* alrendjébe tartozó halcsalád. Rövid, oldalról lapitott testüket tüskés szélű pikkelyek fedik; fogaik gyengén fejlettek; szájpadlásuk egészen fogatlan; csak egyetlen hátúszójuk van, melynek keménysugaras része legalább is olyan nagy, mint a lágysugarú része. Az idetartozó mintegy 120 faj egytől-egyig pompás, vagy épenséggel rikító szinű. A melegebb tengerekben a korallszirtek közt élnek. Apró tengeri állatokkal táplálkoznak. Nevezetesebb nemek: *Amphiprion, Premnas, Dascyllus, Lepidozygus, Pomacentrus, Glyphidodon, Parma* és *Heliastes.*

Koralltyúk a. m. arany hamburgi tyúk.

Korallzátony, l. *Korallszigetek.*

Kor-Alpe, l. *Alpok.*

Korán *(Al-korán),* helyesen ejtve *Kur'-án.* Al-K. v. *Kor-án* (arab) a. m. recitáció; az iszlám szentirása, melyet az ortodox iszlám istennek *örök idők óta* létező, Mohammednek Gábor angyal közvetítésével az emberek között való hirdetés végett kinyilatkoztatott szavának (Kalám Alláh a. m. Isten igéje) tekint. Mohammed a K.-t prófétai működése különféle korszakaiban hirdette, mindig isten nevében beszélvén. E beszédeket a próféta halála után legelőször Abú Bekr khalifa, Zejd b. Thábitnak, Mohammed iródiákjának segítségével gyüjtötte össze azon töredékekből, melyeket egyes emberek vagy irásba foglaltak, vagy pedig csak emlékezetükben megtartottak vala. Mivel azonban ez alapon oly kevéssé biztos szöveg jött létre, hogy a hóditások által egyre terjedő iszlámvilág különféle vidékein az isten szavát egymástól eltérő módon őrizték, a harmadik khalifa, Othmán (653) egy új, végleges szerkesztéssel állt elő, melynek eredményét az iszlám tartományaiba mint kötelező kánoni szöveget elküldött; egyúttal pedig az előbbi szerkesztés teljes mellőzését elrendelte. Ezt az Othmán-féle szerkezetet a K. végleges szövegének tekintik. Mindamellett az egyes szavakra vonatkozó eltérő olvasásmódok is meg vannak őrizve; a K.-olvasás hét legnagyobb tekintélye nevében fenmaradt variae lectiones magában az ortodox tudományban kegyeletes hagyományozás tárgyai és a kommentárokban híven fel vannak említve, sőt még az eltéréseket is isteni kinyilatkoztatásra szokták alapitani. A K. a mohammedán vallás kinyilatkoztatott alapját képezi. Tartalma nagyon változatos; ott találjuk az isten hatalmának magasztalását, az isteni itélet eleven szinű leirását, biztatást a hivők számára, fenyegetéseket a hitetlenek ellen; szól a paradicsom gyönyöreiről, a pokol kínjairól; a hitetlenek elé intő például állítja a prófétáikat üldöző régibb pogány népek pusztulását; előad bibliai történeteket, vallásos és polgári törvényeket szab a hivők község számára. A bibliai történetekre vonatkozó dolgok azokból az értesülésekből vannak merítve, melyeket Mohammed zsidókkal és keresztényekkel való érintkezésének köszönt; de az e forrásokból származó okulást nagyon homályos, sokféle félreértéstől zavart módon dolgozta fel. Kölcsönzésen alapul továbbá sok vallásos fogalom és műszó is, melyeket a saját vallása számára elsajátított. — A K. nyelvezete és stilusa nem egyenletes, egyöntetű. A tagadhatatlanul hatalmas költői erőt mutató darabok mellett terjengős, dagályos és zavaros stilü részeket találunk. Átalán a Mohammed prófétai pályájának kezdetéből származó darabok sokkal magasabb ihletről tanuskodnak; Mohammed pályája haladásával a K. stilje mindinkább elgyengül, ellapul. A K. külső szinét a prózai rímelés (szadzs') adja meg. Mohammed hirdetésében ugyanazokat a formákat alkalmazta, melyek a régi arab kuruzslók beszédét jellemzik. (V. ö. *Goldziher*, A pogány arab költészet hagyománya, Budapest 1893, 18—20. lap). Ez maradt a prófétai beszéd alakja később is. A mohammedánok szerint a K. nyelvének tökéletessége, stiljének szépsége utólérhetetlen, vele a legnagyobb szónokok és költők hiába versenyeznének és e

szempontból is a legnagyobb csoda, melyet a próféta művelt, kiről azt mondják, hogy teljességgel tanulatlan, írni-olvasni nem tudó ember volt. Különféle módon osztották fel a K.-t. Legközönségesebb a 114 fejezetre való felosztása; minden egyes fejezet neve: *szúra*, a szúrákon belül az egyes versek neve: *ájat*. A szúrák a tartalmukból kikapott egy-egy részlet, némelykor kezdő szavuk szerint vannak elnevezve; így a II. a tehén, a XVIII. a barlang, XX. T. H., XXI. a próféták stb. A szúrák nem keletkezésük sorrendje, vagy egymás közötti belső kapcsolatuk szempontjából következnek egymás után. A sorrend megállapításában a szerkesztőket pusztán külső szempontok vezették. A *fátihá*-n (l. o.) kezdődik a K. és ezután külső terjedelmük szerint következnek a szúrák, a leghosszabb másodiknak, azután a kevésbbé terjedelmesek, míg aztán legvégül vannak a legrövidebbek. Már a mohammedán tudomány is komolyan foglalkozott azzal, hogy e rendszertelen sorrendből a szúrák keletkezésének kronológiáját kiderítse. Vannak eszerint *mekkai* szúrák, azaz olyanok, amelyeket a próféta pályája tíz első évében hirdetett, vannak *medinaiak*, melyeket Medinába való kivándorlása (hidzsra) után mondott el; ezek után ismét *mekkaiak* következnek, azaz amelyeket Mekka meghódítása után nyilvánított. Az első mekkai szúrák, melyek a próféta lelkesedésének erejéből keletkeztek, lendületesség és eleven hatás tekintetében felülmulják azt, amit a próféta medinai korszakában hirdetett, midőn a próféta helyébe már a szervező államférfi, a közvetlen ihlet helyébe politikai okosság és számítás lépett. — A K.-nal kapcsolatos dogmatikai kérdésekre nézve az iszlám II. sz.-a óta nagy viták folytak; az ortodox tan ellenében a Mu'taziliták (l. o.) azt tanítják, hogy a K. nem örök időktől fogva létezik, hanem istentől *teremtve* van és eszerint az időben keletkezett. A K. magyarázása a mohammedán teológiai tudományok között a legelső helyet foglalja el és óriási irodalmat hozott elő (l. *Tafszir)*. A K. felolvasásának is megvannak a szabályai, melyeket a *tadzsvíd* tudománya foglal magában. — Európában a XVI. sz. óta kezdtek a K.-ra ügyet vetni; ekkor Santo Pagnini Velencében kiadást rendezett az iszlám szent könyvéből, melyet azonban pápai rendeletre elégettek. Utána Hinckelmann (Hamburg 1694) nyomatta ki a K. szövegét; nemsokára azután Maracci 2 kötetben adta ki (1698) terjedelmes bevezetéssel (Prodromus), latin fordítással, magyarázó jegyzetekkel és minden szúra után *Refutationes* cím alatt a tartalom megcáfolásával. Azóta több ízben jelentek meg a K. kiadásai; most leginkább használják Flügel szövegét (Lipcse 1834, legújabb kiadás 1883). Keleten ugyan vallásos nehézségeket támasztanak a K. kinyomatása ellen, mindamellett Indiában több ízben bocsátották sajtó alá; különben leginkább kőnyomatu sokszorosítások járják. Említést érdemel azonban az a tény, hogy a kínai könyvnyomtatás módjára már a X. sz.-ban is sajtó alá bocsátották a K. egyes darabjait; ez ősnyomtatványok maradékait most Rainer főherceg papirusz-gyüjteményében őrzik. (V. ö. Budapesti Szemle LXXVIII. köt. 6. l.) A K.-t sok ízben fordították európai nyelvekre. Legelőször a XII. sz.-ban Péter clugnyi apát fordíttatta le latin nyelvre Rob. Retensisszel, egyéb arab szövegekkel együtt, melyeknek fordítója dalmatiai Hermann. E munkát csak 1543. adta ki Baselben Bibliander, Melanchton bevezetésével. Utána következett Maracci latin fordítása (Padova 1698). Továbbá felemlítendők angol részről: *Sale* munkája (London 1734, több kiadást ért, legutóbb 1892), tájékoztató bevezetéssel az iszlámról; *Rodwell*-é (u. o. 1861, újabban 1878) és különösen *Palmer*-é (2 kötet, Oxford 1880, a Sacred books of the East során); francia részről: Savary, Le K. de Mahomet (Paris 1783, újabban 1891); Kasimirski jó bevezetéssel ellátott fordítása (u. o. 1840 és azóta több újabb kiadásban); német részről: Wahl-é (Halle 1828); Ullmann-é (1. kiad. Bielefeld 1840, 7. kiad. u. o. 1881); M. Henning (1901, Reclam), Grigull (Bibliotek der Gesamtlitteratur, Halle, 1501—1507. sz.); Rückert hagyatékából Müller Ágost a K. nagy részére terjedő német fordítást adott ki (Majna-Frankfurt 1888); Klamroth a mekkai szúrákat fordította (Die 50 ältesten Suren des K. in gereimter deutscher Übersetzung. Mit einem Anhang über die übrigen mekkanischen Suren, Hamburg 1890). Magyar fordítások: Alkorán, Mohammed Abdali fia hamis prófétának iszlámi hitvallása, magyarosították s jegyzetekkel ellátták *Buziday Szedlmajer* Imre és *Gedeon* György (Kassa 1831); *Szokolay*, A törökök politikai, társadalmi és vallásos törvénykönyvük (Pest 1854). V. ö. *Szemere* Bertalan, Utazás Keleten I. (Összegyüjtött munkái III. köt., Pest 1870).

Irodalom. A K. tanulmányozásába bevezetésül a következő munkák szolgálnak: Weil, Historisch-kritische Einleitung in den K., Bielefeld 2. kiad. 1878; Nöldeke, Geschichte des K., Göttingen 1860; 2. kiad. Schwally-tól I. köt. 1910; u. a. előbb az Encyclopaedia Britannica-ban megjelent, később az Orientalische Skizzen-ben (Berlin 1892) újból kiadott essay-je: Der Koran (21—62. l.); Garcin de Tassy, L'Islamisme d'après le Coran, Paris 1874; továbbá a Sale, Kasimirski és Palmer fordítását kisérő bevezetések. Hirschfeld, New Researches into the composition and exegesis of the K., London 1902; Goldziher, Előadások az iszlámról (Budapest 1912) I. fejezet. A K. idegen elemeiről: Geiger, Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen? Bonn 1833; H. Hirschfeld, Jüdische Elemente im K., Berlin 1878; u. a. Beiträge zur Erklärung des K., Leipzig 1886; Gerok, Christologie des K., Hamburg 1839; Sayous, Jésus Christ d'après Mahomet, Leipzig 1880. Tanítási célokra szolgál: Nallino, Chrestomathia Corani arabica, szótárral és magyarázatokkal, Leipzig 1893; Willmet, Rotterdam 1784, Penrice, London 1873 és Dieterici, Leipzig 1881, koráni szótárai. A K. kényelmes használatára fontos segédeszköz a Concordantia Corani; ilyet Kalkuttában (1811), Pétervárott (1859, Kazembeg), Beirutban (1323 hidzsra, Fejdalláh) adtak ki; leginkább a Flügel-félét (Leipzig 1842, azóta újabb kiadások) használják.

Korana, a Szávába ömlő Kulpa jobboldali mellékvize, ered a Plitvicai tavakból Lika-Korbava vmegye É.-i határán, egy darabon ez a határ Bosznia és Modrus-Fiume vmegye közt, balfelől a Mreznicát veszi fel és Karlovacnál (Zágráb vm.) torkollik. Hossza kb. 110 km., gyors folyású, keskeny medrű.

Korana *(Koraqua)*, hottentotta törzs, a Hart folyam és a Vaal-folyó mellett volt területüket a búrok foglalták el, mikor az Oranje szabad állam megalakult.

Koransko, adók. Modrus-Fiume vm. vojnići j.-ban, (1910) 562 szerb lak.; u. p. Perjasica, u. t. Generalski Stol.

Korán-takarók, a töröknél a szent könyvek beburkolására használt vászonkendők, amelyek fehér selyem hímzése csillagokat és egyéb áttört díszű mértani motivumokat ábrázol s a kendő közepén a hasonló motivumú szőnyegek példájára imafülkét utánoz.

Korányi *(tolcsvai)*, 1. *Frigyes* báró, egyetemi orvostanár, szül. Nagykállóban 1828 dec. 20., megh. Budapesten 1913 máj. 19. A szabadságharcban mint honvédorvos vett részt. 1851-ben orvosdoktorrá avatták. Miután egy évig Bécsben sebészetet tanult, 1852. szülővárosában telepedett meg mint gyakorló orvos. 1865-ben az idegkórtanból magántanárrá képesítették a budapesti egyetemen, 1866. pedig már mint a belgyógyászat rendes tanára működött egész 1908. történt nyugalombavonulásáig. K. nemcsak mint a tudomány művelője tünt ki nagybecsű és sokoldalú kutatásaival, hanem főleg mint a modern magyar klinikák, a magyar belgyógyászati iskola megteremtője szerzett halhatatlan érdemeket. Ezenkívül ő volt hazánkban a tuberkulózis elleni mozgalom egyik kezdeményezője és lelke. Hosszú élete alatt bőven érték kitüntetések; 1884. magyar nemességet, 1908. báróságot kapott. A főrendiháznak élethossziglan kinevezett tagja, az igazságügyi orvosi tanács, az országos közegészségügyi tanács, az orvosegyesület, a tüdőbeteg-szanatóriumegyesület stb. elnöke volt. Tanítványai 1901 ápr. 28. ülték meg nagy fénnyel 50 éves orvosi jubileumát s tiszteletére emlékérmet verettek. Óriási számú, a belgyógyászat minden ágát felölelő tudományos közleményei a külföldi szaklapokon kívül magyarul nagyobbrészt az Orvosi Hetilapban jelentek meg; ezenkívül ő írta Nothnagel: Spezielle Pathologie u. Therapie-ban a lépfenéről, takonykórról és a zoonózisokról szóló fejezetet, Eulenburg: Realencyclopädie-ban a tüdőbajokat; Bókayval és Kétlyvel együtt szerkesztette a *Belgyógyászat kézikönyvét* (Budapest 1896); nagyobb összefüggő munkája még: *A belgyógyászat újkori haladása* (u. o. 1908; Markusovszky-jubiláris előadások III.).

2. *K. Frigyes* báró, ifj., min. tanácsos, *K. 1.* fia, szül. Budapesten 1869 jún. 21. A budapesti, heidelbergi, párisi egyetemeken, továbbá a párisi Ecole libre des sciences politiques-en, valamint a londoni School of Economics-en tanult. Tanulmányainak befejeztével a pénzügyminisztérium tisztviselője, a hitelpolitikai osztály vezetője, utóbb pedig az Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója lett. Irodalmilag is működött. Említendő művei: *Hajnalhasadás* (társadalmi dráma, 1900); *Serédy Gábor* (regény, 1902); *Aranyfüst* (regény 1903); *Ireusi kertek* (1906). Irt ezeken kívül számos apróbb elbeszélést (*Gyónás, A halotthalász, Egy új asszony levelei* stb.). A Klasszikus Regénytár számára lefordította Goncourt: Demailly Károly és Maupassant: Mont Oriol és Erős, mint a halál c. műveit.

3. *K. Sándor*, báró, orvostanár, *K. 1.* fia, szül. 1866. Budapesten. Kezdetben inkább fiziológiai tanulmányoknak szentelte magát s 1891. az állatorvosi főiskolán az élettant ő adta elő. Azonban már a következő évben megvált ez állásától. 1893-ban az ideggyógyászatból magántanári képesítést nyert s a Stefánia-gyermekkórházban, majd a Szt. István-kórházban volt rendelő, ill. főorvos. Később azonban működését teljesen az apja klinikájára tette át, 1900 óta mint nyilvános rendkívüli tanár a belgyógyászati diagnosztikát adta elő, apja nyugalomba vonulása után pedig (1908), mint rendes tanár, a klinika vezetését is átvette. Nagyarányú munkásságot fejtett ki a belgyógyászat csaknem minden ágában és sok új felfedezéssel gyarapította a tudományt; legnagyobb érdeme azonban, hogy ő volt az első, aki a modern természettudományok fejlődését oly nagy mértékben befolyásoló fizikaikémia eredményeit a gyakorlati orvostudományban is értékesítette. A benzolban súlyos vérbetegségeknek hathatós gyógyszerét fedezte fel. Mint nagyobb összefüggő munkái említésre méltók: *Az ideggyógyászat alapvonalai* (Budapest 1895); *A vese megbetegedései* (Belgyógyószat kézikönyve 1899); K.-Richter, Physikalische Chemie u. Medicin (2 köt., 1908); *Belorvostani előadások* (1910 óta 4 köt.). A belgyógyászat több fejezetét feldolgozta német és francia gyüjtőmunkákban. Ezenkívül számtalan igen nagyjelentőségű cikk jelent meg tőle az Orvosi Hetilapban, Magyar Orvosi Archivumban, valamint a külföldi szaklapokban.

Korasszán *(Chorasan)*, l. *Khorasszán.*

Korasszán-macska, l. *Macska.*

Koraszülés, l. *Szülés.*

Koraszülött, a terhesség 28—40. hete közötti időben született magzat. L. *Újszülött.*

Korat, Nakhon Rasa Szema sziámi tartomány fővárosa, a Takrong-folyó mellett, kőfallal, citadellával, körülbelül 7000 jórészt lao s birmai lakossal. A város a sziámi kormányzó székhelye. Környékén nagy rézbányák és cukornád-ültetvények vannak.

Korax, szicíliai szónok. Hiero halála (Kr. e. 467.) után egy ideig kormányozta az államot, majd visszavonulva, szónoki iskolát nyitott s ő volt az első, ki az ékesszólást, mint a rábeszélés művészetét tanította. Tanítványa, Tisias (l. o.) foglalta rendszerbe tanítását.

Korax, hegy Etóliában (Görögország), 2352 m. magas, ma *Fardúziának* nevezik.

Korb, kisk. Fogaras vm. alsóárpási j.-ban, (1910) 453 oláh lak.; u. p. és u. t. Alsóvist.

Korb *Flóris Nándor*, építész, szül. Kecskeméten 1860 ápr. 19. A műegyetemet Berlinben végezte, azután Hauszmann Alajos irodájában működött Giergl Henrikkel együtt, akivel később önállósította magát. Főbb művei: József főherceg palotája a várban, a királyi bérpalota és a két Klotild-palota, a Pesti Hirlap bérpalotája, Lánczy Leo palotája, a kolozsvári tud. egyetem klinikái és könyvtára, a budapesti egyetem összes klinikái, a budapesti zeneakadémia. 1906-ban különvált Giergltől. A debreczeni egyetem építésével K.-t bízták meg.

Korbácsfű (növ.), l. *Reseda.*

Korbácsolás, az ókorban használatban volt büntetés, melyet szíjkorbáccsal vagy vesszőkkel hajtottak végre. A rómaiaknál alacsony származású vádlottak ellen a vizsgálat rendesen K.-sal (flagellatio) vette kezdetét; római polgárokkal

szemben annak, mint becstelenítő bánásmódnak, nem volt helye. A keresztényeknél a K. mint egyházi büntetés a klastromokban jött alkalmazásba, majd a klastromokon kívül is mint önkényes bűnhődés, amely a középkorban az ú. n. flagellánsoknál (l. o.) az őrültséggel határos rajongássá fajult.

Korban (héb.) a. m. áldozat, adomány; az áldozat neve a régi hébereknél, később minden dolog megjelölésére használt szó, amelyet a szentélynek felajánlottak.

Korbávia *(Krbava, Corbava)*, Horvát-Szlavonországban Lika-Krbava vmegye udbinai j.-nak egyik vidéke, melyet a Krbava folyócska öntöz. K. magas fekvésű (8—900 m.) felférség, melybe a Kamenita gorica déli nyúlványai belenyúlnak, 950—980 m. magasságig emelkedvén. A Krbava folyócska Udbinán alul a föld mélyébe vész. K. zsupánság volt már akkor is, mikor Horvátországot a magyarok meghódították. A korbáviai grófok ettől fogva tekintélyes szerepet vittek a királyok tanácsában. I. Curiatius vagy Cirják nyitja meg a K. (később Karlovicsnak nevezett) családból származó grófok sorát. A K.-i *püspökséget* Péter spalatói érsek 1185. alapította; a püspökség székhelyét azonban II. Pius pápa 1460. Modrusba tette át. 1433. és 1492. a magyar országgyűlés K.-t egy bandérium kiállítására kötelezte. A törökök 1528. szállták meg s ezzel megyeiségét megszüntették; a visszafoglalás után a kormány eleinte mint megyét igazgattatta, 1712. azonban a katonai határőrvidékbe kebelezte; ennek kötelékében tartotta 1883-ig, midőn az országgyűlés Lika-Krbava néven szervezte megyévé.

Korbay *Ferenc*, zeneszerző és zongoraművész, szül. 1846. Budapesten, megh. 1913 márc. elején Londonban. 19 éves korában a Nemzeti Szinházhoz szerződött és kisebb énekesszerepekben lépett fel. 1869-ben Amerikába vándorolt, New Yorkban gyorsan népszerű, sőt hírneves zongora- és énektanár lett. Feleségül vette *Ravasz* Ilona zongoraművésznőt, akivel zeneiskolát nyitott. New Yorkból a londoni zeneakadémiába kapott meghívást, amit el is fogadott. Lelkes terjesztője volt külföldön a magyar (különösen népi) zenének.

Kórboncolás, az a boncolás, melynek célja, hogy a testben lévő beteges elváltozásokat felkutassa és ebből az élőn észlelt beteges tüneteket megmagyarázza.

Kórboncolástan *(pathológiai anatómia)* az a tudomány, mely a betegségek okozta bonctani elváltozásokat felkutatja, leírja, azok összefüggését megmagyarázza, a betegségek kifejlődését tanulmányozza és azok okait kifürkészi. A K. a leíró boncolástanból fejlődött ki; bár a szervek beteges elváltozásait már azóta ismerik, amióta egyáltalában boncolnak, az első, aki ezeket az elváltozásokat összefoglalta, Giovanni Battista Morgagni paduai tanár volt (1761), aki a holttestben észlelt elváltozásokat már az élőn észlelt tünetekkel is igyekezett összefüggésbe hozni. Az orvosi gyakorlat igényeinek megfelelő első nagyobb rendszeres kórbonctant Cruveilhier irta saját vizsgálatai és Bichat, Corvisart, Laënnec, Dupuytren megfigyelései alapján; a francia iskola kiváló búvárainak munkáját a mult század 30-as éveiben Schönlein J. L. ültette át Németországba, aztán a Rokitansky nagy egyénisége körül csoportosult híres bécsi iskola: Skoda, Oppolzer, Schuh, Hebra alatt érte el első virágkorát a K., majd Virchow fellépésével ismét Németországban, Berlinben érte el legnagyobb felvirágzását. Magyarországon az első, aki a K.-t mívelte, vajdahunyadi Arányi Lajos volt, aki mint Rokitansky tanítványa került a budapesti egyetemre, hol 1843—1874-ig működött. Ő írta az első magyar K.-t is, röviden,kátészerűleg,kérdésekben és feleletekben. Utána tanítványa, Genersich Antal vette át a K.-i ismeretek terjesztését, ő a tulajdonképeni megalapítója a K. gyakorlati tanításának Magyarországon. Scheuthauer inkább a teoretikus orvostudomány mívelője volt. Mellettük különösen Pertik Ottó vált ki részint saját, részint tanítványainak munkásságával. Arányi idejében még csak a budapesti egyetemnek volt orvosi kara és K.-i intézete, később a kolozsvári egyetem alapításával már két K.-i intézetünk volt (1872), 1895-ben pedig a budapesti egyetem K.-i intézetét kétfelé választották, azóta három egyetemi K.-i intézetünk van. A gyakorlati irány terjedésével hazánk orvosai is belátták a kórboncolások nagy jelentőségét, ennek köszönhető, hogy a főváros kórházaiban s a vidéki nagyobb kórházakban is (Szeged, Pécs, Pozsony, Gyula, Kaposvár) prosecturákat rendeztek be. A K. azonban nemcsak a durva morfológiai elváltozásokkal foglalkozik, hanem a szövetek kóros elváltozásaival: *kórszövettan*; a kóros vegyi változásokkal: *kórvegytan*; a kóros fejlődéstannal: *torztan* is. Részei: az *általános* és *részletes K.*; segédtudományai: *a kisérleti kórtan*, a *bakteriológia* és *szerológia*.

Korbuly, 1. *Bogdán*, a kolozsvári Nemzeti Szinház volt intendánsa, szül. Szamosujvárt 1816 máj. 24., megh. 1911. Számos társadalmi és közművelődési ügyet anyagi áldozattal támogatott. Mint szinházi intendáns majdnem 60,000 frtnyi adományával támogatta a kolozsvári Nemzeti Szinházat is. A szinművészet fejlesztése körül kifejtett érdemeinek és áldozatkészségének elismeréséül 1879. *lompérdi* előnévvel magyar nemességet nyert.

2. *K. Imre*, jogi író, szül. Nagydersidán 1844 november 9., megh. Budapesten 1876 március 5. Papnak készült, de betegeskedése miatt a jogi pályára lépett. 1868-ban a győri jogakadémián tanársegéd és könyvtárnok, 1869. u. o. rendkívüli tanár lett. Ugyanabban az évben a pozsonyi jogakadémiára nevezték ki, 1870. u. o. rendes tanár, 1872-ben pedig a kolozsvári egyetemen a közjog rendes tanára lett. Művei: *A báni méltóság, tekintettel a horvát, dalmát és tótországi, nemkülönben a szörényi, bosnyákországi, macsói stb. bánságok történeti s közjogi viszonyaira* (Pest, 1868); *Magyarország közjoga. Tekintettel a történelmi fejlődésre* (Pest, 1871., 4. kiad. *Fésüs* Györgytől 1884.).

3. *K. József*, hirlapíró, szül. Kolozsvárt 1860 jan. 16. Jogi tanulmányait a kolozsvári és berlini egyetemen végezte. Kolozsvárt 1884—85-ig szerkesztette az Élet és Irodalom c. szépirodalmi hetilapot, 1888—90-ig Ferenczi Zoltánnal és Csernátoni Gyulával a Petőfi-Muzeumot, 1887—95-ig

pedig az Erdélyi Híradó c. politikai napilapot. 1895-ben a nemzeti párt meghívására Budapestre jött és a Nemzeti Újságnak, 1897 febr. pedig a Hazánknak lett szerkesztője. Művei: *Papirfoszlányok* (elbeszélések, Budapest 1885); *Mari és Margit* (regény, Kolozsvár 1885); *Modern Golgota* (regény, u. o. 1886): *Az apa szerelme* (népszínmű 3 felv., u. o. 1887). Felesége *Gerő* Lina (l. o.), a budapesti Nemzeti Színház tagja.

Korc. Bádogfedeleknél az egyes szomszédos bádoglemezeket egymásra hajtjuk — sokszor a hajtásba ú. n. férceléket (l. o.) téve — és fakalapáccsal jól összekalapáljuk; a tetőn így támadt $2^1/_2$—5 cm.-nyi emelkedéseket K.-nak hívjuk (l. *Fémfedél*). — K.-nak hívják még az alsószoknya, valamint a gatya felső redőit a derékkötésnél; továbbá a vesszőből vagy nádból kötött terelőfalakon stb. alkalmazott fonatos kötést. — *K.-vessző* a fentebbi célra, vagy más célra (nádfedelek készítéséhez, hasogatványból készített kerítések fejének összekötéséhez) gyüjtött és előkészített vessző.

Korcs. 1. *K. (bastard, mesztic, hybrid)* két különböző rasszhoz tartozó egyén párosodásából keletkezik. Az emberi K.-rasszok problémáját csak a legújabb időben kezdik rendszeresen tanulmányozni. Az eddigi vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a K.-rasszok termékenyek (eugenesis) s nem degenerálódnak. A keveredés után a rasszjellegek öröklődése általában az embernél is a Mendel-féle szabályok szerint történik. V. ö. E. *Fischer:* Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen (Jena, 1913). — Állattani értelemben l. *Bastard.* — Növénytani értelemben l. *Hybrid.*

2. *K.* az élőlényeknek vagy azok egyes szerveinek a rendestől eltérő alakja. L. *Korcsképződés, Torzképződmények.*

Korcsképződés vagy *korcsképződmény* (növ., *elkorcsosulás, elkorcsosodás, korcs, növénykorcs, álképződmény, rendellenesség, monstruositas plantarum)*, minden olyan átformálódása a növénynek v. valamely szervének, amely a természetes körülmények között állandó és rendes alaktól, a növénynek természetes bélyegétől eltérő. A K.-tól meg kell különböztetni a növénybetegséget, noha sokszor mint egymásnak következménye, egymással együtt szokott járni. A K.-t a következő fejezetek alá szokás beosztani: 1. A szervek nagyobbodása alakváltozás nélkül, pl. a gigantismus; 2. ugyanez alakváltozással, pl. a peloria, bodrosság; 3. a szervnek más morfológiai jellemre való átalakulása, pl. a porzók helyett szirmok képződése; 4. a szervek számának gyarapodása, pl. polyphyllia; 5. a szervek összeforradása; 6. a szervek számának és nagyságának csökkenése. A K.-ról a botanikának egészen önálló és külön ága keletkezett: a *teratológia.* Ez a növénymorfológia érdekében nagyon nevezetes, mert a K. a rendesen átalakult szervek keletkezését s morfológiai értékét gyakran szépen elénk tárja v. kideríti. V. ö. *Penzig:* Pflanzenteratologie (Genua 1890—94); *Szász* István, Adalékok a növények teratológiájához (Kolozsvár 1876).

Korcsma, egyike a legelterjedtebb üzleti ágaknak egész Magyarországon, mely a személyes szolgálati iparágak közül a legtöbb egyént foglalkoztatja. L. még *Italmérés vagy korcsmáltatás joga, Italmérési jövedék* és *Regálé.*

Korcsmahajók (ném. *fahrende Brantweinschenken,* franc. *cabarets flottants),* szeszes italoknak a tengeren árulásával foglalkozó hajók. Minthogy ezeknek a hajóknak működése sok visszaélésre vezetett (pl. a halászok az ily korcsmahajóknál elzálogosították a tulajdonukat nem képező halászati eszközöket) 1887. évi november 16. több állam Hágában egyezményt kötött, amelyben eltiltották a szeszes italoknak halászok részére tengeren való eladását v. szeszes italoknak halászok által tengeren megvételét. Szeszes ital alatt értendő minden olyan ital, amely 5 liter alkoholt tartalmaz hektoliterenkint. Az egyezmény végrehajtására a szerződő államok hadihajói ügyelnek.

Korcsmai hitel. A vendéglőkben, korcsmákban és más italmérési helyiségekben kiszolgáltatott szeszes italok ára fejében a bíróság csak oly összeget ítélhet meg, aminőt a törvényhatóság szabályrendelettel meghatároz, ez összeg azonban 4 K-nál kisebb és 16 K-nál nagyobb nem lehet. A bírói határozattal a hitelezőnek minden hasonló természetű korábbi követelése kiegyenlítettnek tekintendő, akár belefoglalta azt a hitelező a keresetbe, akár nem. Az ilykép megállapított követelés kiegyenlítése előtt ugyanazon adósnak újabb hitelt nyitni nem szabad (1883. XXV. t.-c. 22—27. §.).

Korcsmáltatás joga, l. *Italmérés vagy korcsmáltatás joga.*

Korcsolya, 1. a jégen való gyors tovahaladás eszköze. Eredete az őskorba nyúlik vissza, csont-K.-kat már a cölöpépítők korában használtak. A XVIII. sz.-ban már nagy haladást tapasztalunk a K.-készítés terén. Az acéltalpú fa-K.-kat szíjjal erősítették a lábhoz, majd teljes vasból készült K.-k jöttek használatba, melyeket különféle csavarokkal erősítenek a talphoz. Számtalan szerkezet ismeretes már; két magyar találmányú K. is van: Pirovits Aladár *Excelsior*-ja, mely főleg kezdők számára való és Rohonczy Gedeon *Columbus-K.*-ja, melyet könnyű felcsatolása miatt kedvelnek. Háromféle K.-t különböztetünk meg: *a)* gyors-K.-záshoz valót, melynek egyenesnek s meglehetős hosszúnak és élesnek kell lennie: *b)* a mű-K.-záshoz mozdulatlanul álló hajlított és erős élű K. kell; *c)* a tura-K.-záshoz pedig olyan K. való, mely egyesíti az előbbi kettő tulajdonságait legalább részben, azok hajlított részével lehetővé kell tennie a könnyű fordulásokat s egyenes közepével a gyors tovasiklást. — 2. *K.* (erdészet). A szálfák és fűrésztönkök vontatásánál, a talaj erősebb feltúrásának és a súrlódásnak jelentékenyebb csökkentése végett használt eszköz, melyre a fa előre menő vége tétetik s ahhoz láncos szeggel erősíttetik. — 3. *K.* az a létraszerű állvány, mellyel a hordókat a szekérről lebocsátják.

Korcsolyázás, a jégen való tovahaladás korcsolyával. Legrégibb módja a *gyors-K.,* mely az északi népeknél közlekedési mód volt, s igen szép eredményeket is értek el a XVI—XVII. században az akkor használatos kezdetleges korcsolyával

is. Természetes, hogy a mai gyorskorcsolyázók felülmulják ez eredményeket. Ma a gyorskorcsolyázó az ő modern korcsolyájával 500 m.-es utat 45 mp., 1500 m. utat 2 p. $^{1}/_{5}$ mp. alatt tesz meg, tiz kilométeres útra pedig 18 p. elégséges. Másik módja a K.-nak a *mű-K.*, mely manapság már valóságos művészetté fejlődött. A mű-K. figurái a jobbra-balra, előre-hátra, befelé és kifelé körözésből, e mozgásoknak mind a két irányban, mindkét lábra, a korcsolya mindkét szélére való váltakozásaiból állanak. Ez elemeknek kombinálása, a formák gyors és könnyed kivitele a mű-K.

Korcsona (azelőtt: *Kröcsma)*, kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 744 oláh lak.; u. p. és u. t. Bisztracseres.

Korčula, *Curzola* (l. o.) sziget és város szláv neve.

Korcyra, ión sziget, l. *Korfu*.

Kord v. *zsinórszövet*, a bélelt szövetek egyik válfaja (l. *Pamutbársony)*. A láncfonal az alapvetéssel vászonkötésben köt, a bélelő vetés azonban lazán marad, de 10 láncfonalon át a szövet színoldalán s további 10 láncfonalon át a szövet fonakján halad, ezzel a hosszuságirányban zsinórszerű vastagodások — bordák — állanak elő. Női ruhaszövetként használják.

Korda (Γόρδας), a hunnok királya volt a Boszporus mellett 520-ban, midőn Magyar (Μουγέλ) hunn vezér ellene támadt, a csatában megölte s helyébe magát választatta. V. ö. *Theophanes*, a bizánci írók bonni kiadásában, 269—272.

Korda (állat), l. *Garda* és *Kardos*.

Korda *Dezső*, gépészmérnök és elektrotechnikus, szül. Kisbéren 1864 jan. 8. A budapesti műegyetemen 1885. mérnöki oklevelet nyert és a Délivasúttársaság bécsi főműhelyében kapott alkalmazást, majd 1887. Franciaországban a Compagnies des Fives-Lille osztályának főnöke lett és később megalapította a Compagnie Générale D'Éléctrochimie-t. Ő kezdeményezte a ferroziliciumnak villamos kemencében való gyártását. Önálló irodalmi szakmunkái: *Magas feszültségű erőtér létesítése villamos kondenzátorokkal* (Budapest 1892); *Fényelőállítás szapora váltakozású áramokkal* (u. o. 1892); *Indukció közvetítésével működő kondenzátor* (u. o. 1893); Multiplication de la fréquence des courants alternatifs (Paris 1894); *Ferrosilicium előállítása villamos kemencében* (Budapest 1902); Effet du magnétisme sur la propagation de la chaleur (Paris 1902); Séparation électrostatique et éléctromagnétique des minerais (u. o. 1905).

Kordax (gör.), eredetileg az ó-attikai komédiában a karnak tánca, mely a részegséget utánzó tántorgó, illetlen és trágár mozdulatokból állott, innét aztán K. általában illetlen, trágár táncot jelent.

Kordé, kétkerekű, egyes vonóállatra v. kézi húzásra készült kisebb szekér. L. *Taliga*.

Kordéháza, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 327 tót lak.; u. p. Tajó, u. t. Beszterczebánya.

Kordiális (lat.) a. m. szivből fakadt, szives, szivből jövő; *kordialitás*, szivesség.

Kordierit *(dichroit, iolit*, ásv.), l. *Cordierit*. A szép kék K. elég értékes drágakő; a világoskék *vizes zafir* (saphir d'eau), a sötétkék *húzkő* v. *húzzafir* néven kerül forgalomba; a spanyolországi *spanyol lazulit* néven ismeretes. A K.-nek rendkívül sokféle mállási terméke van: esmarkit, klorofillit, aspasiolit, prazeolit, pirargillit, gigantolit, fahlunit, huronit, bonsdorffit, pinit, oosit, iberit, groppit, micarell, polichroit.

Kordilit *(cordylit*, ásv.), cériumföldeknek és báriumnak fluorkarbonátja.

Kordillerák (spany. *Cordillera* [ejtsd: kordillyera] a. m. lánc) v. *Cordillera de los Andes* szűkebb értelemben véve Dél-Amerika Ny.-i partjain végighúzódó magas hegység, másként *Andok*-nak is nevezik (l. o.). K.-nak nevezzük azt a hegységet is, amely Észak-Amerikában az Alaska félszigeten indul ki s innen közvetlenül a tengerparton megszakítás nélkül a Kaliforniai-öbölig húzódik. Kezdő része az *Alaskai-Cordillerák*, amelynek a gerincen ülő vulkánjai hatalmas magasak, ilyenek az Iliamna 3870 m., Wrangell 5350 m., Mount Elias 5490 m., Mount Logan 5940 m. Ezentúl D. felé kanyarodik a hegység, s a parti láncot a szigeteken, a szegélyvölgyet a tenger alá merülve, s a főláncot a parton találjuk meg. Ennek a neve itt *Északamerikai-Tengeri-Cordillerák*. Vancouver-szigetnél a parti lánc a szigetekről a partra lép igazán, s mellette a hosszanti völgy is remek kifejlődésben megtalálható. A főhegységet itt ismét nagy vulkánok koszoruzzák, mint a Mount Rainier és a Mount Shasta kb. 4400 m. körül. Az itteni hegység két részre: a *Kaszkád-hegységre* (l. o.) és a *Sierra Nevadára* (l. o.) oszlik. Tőlük K.-re hatalmas nagy fensíkok vannak nagy lefolyástalan területekkel, ezeknek a leszakadó pereme Ny. felé a föntemlitett két hegység. A Kaliforniai-félszigeten folytatódik a parti lánc, majd csekély megszakítás után Mexikó DNy.-i részén a parton ismét megtaláljuk, ez átvág egészen Vera-Cruz kikötőjéig, ott véget ér. A hosszanti völgy a Kaliforniai-öbölben tenger alá van merülve, majd ahol ismét szárazra kerül, ott a Colima vulkáni anyaga elfedi, ahol ismét kibukkan, ott a Rio de las Balsas folyik benne. A szegélyvölgy itt azután megszűnik. A főhegység, amely a Sierra Nevada folytatásaként mint *Sierra Madre occidentale* jön Mexikó területére, kb. Vera-Cruz táján visszakanyarodik és mint *Sierra Madre orientale* a keleti parton vonul É. felé s a Rio Grande del Norte forrásvidéke körül végződik el. A két Sierra Madre zárja be a mexikói magas medencét. Visszakanyarodásánál ismét hatalmas vulkánok ülnek a peremén, pl. az Orizaba (5550 m.) s az Ixtaccihuatl (5420 m.). *Geológiája* meglehetősen ismeretlen, különösen Dél-Amerikában. Itt 56 vulkánja van, ezek közül 26 ma is működik. Különösen jellemzők a K.-ra a gerinceken ülő, hatalmas, hófedett vulkánok, a leginkább őskőzetekből álló, törésekkel szabdalt, fölvetődött peremek tetején. Eruptivus kőzetük a vulkánok folytán igen sok van, pl. az *andezit* épen innen, az *Andes* elnevezéséből nyerte nevét. Észak-Amerikában hatalmas a Columbia-plató, amely tiszta lávával van fedve. *Növényzete*, mivel az arktikus világtól egészen az egyenlítő közeléig terjed, azon át is megy, természetesen rendkívül változatos. Az egyenlítő felé mindin-

kább emelkedő hóhatáron alul a hidegebb vidékeken tűlevelű fák tenyésznek, majd az egyenlítő felé haladva ezek fölfelé hatolnak s helyüket lombos fák, végül délszaki és trópusi növények, pálmák stb. foglalják el. *Állatvilágában* is a sarkok felé arktikus, antarktikus, az egyenlítő felé tropikus alakok az uralkodók; ezeket a viszonyokat részletesebben l. az egyes részek címszavai alatt.

Kordit, l. *Robbanószerek.*

Kordofán (*Kordifál*), tartomány keleti Szudánban, a Behr-el-Abiadtól Ny.-ra 30—37 km.-nyi szélességben terjed el Darfurig, körülbelül 108,000 km² területtel és 280,000 lakossal, akik között legnagyobb számmal vannak a nuba nevű négerek, továbbá a kababis és baggara, a ga'alin, szza'adab, mikringa stb. nevű beduin törzsek. Az ipar nagyon kezdetleges, mindamellett készítenek agyagedényeket, pamutkelméket, bányásznak szenet és vasérceket, amely utóbbiakat föl is dolgozzák. A kereskedelem főcikkei: a gummi arabicum, a structoll, a bőrök és az aranypor, amelyet Dar-Nuba mellett találnak. A legjelentékenyebb helység El-Obeid. Egykor K. a szennári királyoknak volt hűbértartománya. A XIX. század elején Makdum és Muszalem, Darfur hadainak vezérei, az országot Darfur hatalma alá vetették. 1820-ban azonban a Bara melletti csatában Mohammed bejtől, az egyiptomi hadak vezérétől vereséget szenvedvén, az ország egyiptomi uralom alá került, amelynek 1883. a mahdi vetett véget. Most megint az egyiptomi Szudánhoz tartozik.

Kordométer (gör.), l. *Húrmérő.*

Kordon (franc. *cordon*), a. m. zsinór, korlátkötél; továbbá elzáró őrvonal, az a rendőri vagy katonai őrség, mely valamely területet vagy épületet (járvány idején, tűzvésznél stb.) elzár. — A rendjeltanban *K.* (*nagykordon*) alatt ama rendjelek I. osztályú jelvényeit értik, amely rendjelek nem keresztalakuak; így pl. a török császársági vagy egyiptomi rendjelek I. osztályait jelölik e névvel.

Kordonia, l. *Alakfa.*

Kordon-rendszer, valamely ország határának rendszeres megerősítése apró önálló katonai állomások segítségével, melyek egymás között folytonos összeköttetésben állván, a terepet és a tábori erődítést is fölhasználják, hogy bizonyos területet ellenséges megrohanások ellen védelmezzenek. Az ilyen védelmi rendszer azonban, mely a tényleges haderőt aránylag nagy területen szórja szét, csak gyönge és félig vagy éppen nem civilizált ellenséggel szemben érvényesíthető némi eredménynyel. Nagyobb hadjáratokban a K.-ról már rég lemondottak. A K. hajdan nagy hasznára volt Ausztriának a törökök ellen; újabban csak Oroszország használja szomszéd törzsek berohanásai ellen. Franciaország a XVII. és XVIII. sz.-okban északkeleti határain sok apró várból alkotott vár-kordont, mely azonban sem 1814—15., sem 1870. nem tartóztatta fel a benyomuló ellenséget.

Kordovánbőr (*corduanbőr*), szömörcével cserzett, barkázott, de nem fényezett juh- vagy kecskebőr. A K. előállításának módja ugyanaz, amely szerint a szattyánbőrt készítik (l. *Szattyánbőr*). Nálunk, különösen Erdélyben sok kordovános (többnyire oláh) van, kik a K.-ök cserzésére a szömörcén kívül még a gubacsot és egerbogyót használják. A K.-t festik. Ez a bőr többnyire a természetes barkával jön a kereskedelembe, bár újabban ezt a bőrt is mesterségesen barkázzák. Legfinomabb a kecskebőrből készített K.

Korduene (*Gordyaea*), l. *Corduene.*

Korduševci, adók. Pozsega vm. brodi j.-ban, (1910) 244 szerb és horvát lak.; u. p. és u. t. Garcin.

Kordzs, darabszámmérték, l. *Corge.*

Koré (gör. a. m. *leány*), az eleuziszi misztériumokban (l. *Eleuziszi ünnepek*) Demeter istennő leányának, Persephonénék kultuszbeli neve.

Koré (*Koréh*) *Zsigmond* (*bikfalvi*), festő és író, szül. 1761., valószínűleg Bikfalván (Háromszék vm.), megh. Bécsben 1793 márc. 9. Nagyenyeden tanult, 1790. jelent meg első Kotzebue-fordítása, azután Bécsbe költözött, ahol kormánytámogatással tanult festeni. 1791-ben festette Horváth Ádám író képmását, 1793. jelent meg rézmetszetben Hadik András tábornok képmása és a Magyar kisasszony. *Hora és Kloska* c. pasztellrajza a nagyenyedi kollégiumba került. V. ö. Művészet VII. köt. és Századok 1874.

Korea (*Cso-szen, Cso-szön, Csao-szien, Szenbi, Kirin, Szinra,* japánul: *Tai-Han*; térképét l. a *Japán* cikkhez mellékelt térképen), a Sárga-, a Japáni-tenger és a Koreai-szoros közt fekvő félsziget és az azon elterülő ország, amelyet az orosz Amur-vidéktől és Kinától a Tuman (Mikiang) és az Ori (Ja-lu-kiang) folyók választanak el. Területe 217,826 km². Ny.-on és D.-en *partjai* nagyon szakadozottak és előttük számos sziget terül el; a keleti part kevésbbé szaggatott. A nagyobb szigetek: Ke-csjei (Kü-ci), Kang-hua a Han-kang torkolatánál, Csin-to, a Nan-hou szigetek, Kjo-tong. A legjelentékenyebb öblök, kikötők: a keleti parton Vön-szan, a Ny.-i részen a Koreai-öböl és D.-en az Unkovszkij-öböl; a nagyobb hegyfokok: Petit-Thouars, Buat, Kozakov és Klonar. K. egész kiterjedésében hegyes és halmos. Alapja kristályos pala, melyet gránit, azorit és porfir törtek át sok helyen. Ezenkívül még a karbon és harmadkor rétegei találhatók egyes helyeken. A fentemlített határfolyókon kívül még nagyobb folyók: a hajózható Taong, a Hang, amely Szöultól néhány mérföldnyire jobbról fölveszi a Szjo-jangot, torkolata közelében a Rimcsint, két ágban a Sárga-tengerbe torkollik és Szöul közeléig hajózható; egyéb folyók a Nak-tong (Lo-tung-kiang), amely a Broughton-csatornába torkollik; mintegy 230 km.-nyire hajózható. A K-i parton, mivel a vízválasztó közel esik a tengerhez, csak jelentéktelen parti folyók vannak.

Éghajlat és termékek. K. éghajlata egészen kontinentális. Az ugyanazon szélességi fokok alatt fekvő európai országhoz képest telei hidegebbek, nyarai ellenben melegebbek. A föld nagyobbára mindenütt termékeny. Termesztenek különösen rizst s hüvelyeseket, amik a lakosság főtáplálékai, továbbá pamutot, kendert, lent, dohányt, indigót, rebarbarát; gyümölcsök közül földi epret, baracкot, szelid gesztenyét, citromot, gránátalmát, szőllőt, narancsot; jelentékeny termék ezeken kívül a ginszeng-gyökér, továbbá a gyömbér. A bambusz

a D.-i vidékeken található, a mi erdeink fái pedig a középső és É.-i vidékeken borítanak nagy területeket; ezek mellett az eperfa és a paratölgy is megterem. K. ércekben is gazdag; van itt arany, ezüst, réz, vas, szén, cin, sőt petroleum is több helyen található, de nincs munkás kéz, amely e kincseket kiaknázná. Az állatvilág változatos, a kinaihoz és japánihoz hasonlít; különösen gazdag a partmelletti tengeri fauna.

Lakosság, ipar, kereskedelem. A lakosok száma (1913) 15.164,066. Egykor az ipar terén K. kiváló volt; már a XIV. sz.-ban ismerték a nyomtatást kivésett falapokkal; a K.-i porcellán- és fayence-tárgyak híresek voltak és a japániak ezt a mesterséget tőlük tanulták meg és tökéletesítették; ellenben a koreaiak azt csaknem teljesen elfelejtették. Iparuk most fejletlen, kereseti forrás a kés-, kard-, cserépedény- és főképen a papirkészítés; különösen ez utóbbit szivósságánál és tartósságánál fogva Kinában is nagyon keresik. Ügyesek még a koreaiak a fémtárgyak előállításában is. K. a külföldre nézve (Kinát kivéve) csak 1876. nyilt meg, midőn a japániak és az É.-amerikai Egyesült-Államok vele kereskedelmi szerződést kötöttek; követte őket 1883. Németország és Nagy-Britannia, 1884. Olasz- és Oroszország, 1886. Franciaország és 1892. az Osztrák-magyar monarchia. A bevitel főcikkei: pamutkelmék, gyapjukelmék, fémtárgyak; a kivitel főtárgyai bab, tehénbőr, rizs és ércek. A Han-folyón gőzhajójáratok vannak. Telegráfvonal köti össze a fővárost Fuszannal és Japánnal, továbbá Kinával és így a kinai telegráfhálózattal. Vasúthálózata (1911) 1345 km. hosszú.

Kormányzás. 1392 óta K.-ban a Ni dinasztia uralkodott. A hatalom örökös és abszolut volt éppen úgy, miként Kinában. K. ősidők óta bizonyos mértékben elismerte Kina szuverenitását. 1910-ben Japán annektálta. Azóta japáni főkormányzó áll az élén és az egész országban japáni törvények léptek életbe. A főváros Szöul. Az ősök tisztelete, miként Kinában, nagy becsben áll; egyébként azonban a vallás alárendelt helyet foglal el. Szöulban sem templom, sem papok nincsenek; a vidéken azonban találhatni buddhista kolostorokat. A keresztény vallás szintén terjedni kezd. A tanítás és vizsgálatok módszere a kinaiak utánzása. Az állam jövedelmét főképen a földadóból, a vámokból és a ginszeng-monopoliumból kapja. 1912—13. a budget 57.989,000 jenre rugott.

Története. K.-t Kr. u. az I. sz.-ban egy Mandzsuriából D. felé nyomuló nép foglalta el őslakóitól. Később a félszigeten alakult királyságok Kina és Japán befolyása alá jutottak. A XIII. sz.-ban a mongolok foglalták el K.-t és innen indultak Japán meghódítására. A mongol uralom után K. királya, *Taijo* 1392. önként meghódolt az új kinai *Ming*-dinasztiának. Ő alapította *Szöul* fővárost is, hol utódai 1910-ig uralkodtak. 1592 óta K. királyai Japánnak is adóztak. A Ming-dinasztia után következő Mandzsu dinasztia alatt is Kina hűbérese maradt K. Ezóta K. uralkodói távol tartották magukat minden külső politikától s az európai hatalmaknak még a XIX. század első felében sem sikerült K.-val kereskedelmi összeköttetésbe lépniök. Japán kötött először (1876) kereskedelmi szerződést K.-val, mire az európai országok előtt is megnyilt az eddig elzárkózott félsziget. 1885-ben Kina és Japán a *tiencini* szerződésben megegyeztek abban, hogy K.-ban mindkét állam élhet a közbelépés jogával. 1894-ben forradalom tört ki a romlott hivatalnokuralom ellen, mire Japán gyorsan megszállotta Csemulpót és Szöult s a K.-i kormányt reformok behozatalára szorította. Ezen egyoldalú beavatkozás ellen Kina tiltakozott, mire kitört a *japáni-kinai* háború (1894—95). A japániak *pjöng-jangi* győzelmük után (1894 szept. 15.) egész K.-t hatalmukba kerítették, a *simonoszekii* békében pedig (1895 ápr. 17.) Kina elismerte K. függetlenségét. A kinai fenhatóság helyébe ezután Japán befolyása lépett. K. igazi ura a szöuli japáni követ lett, ki reformokra szorította a K.-i kormányt és sok japáni tisztviselőt alkalmazott. A japániak legnagyobb ellenségét, a királynét, a japáni követség tudtával 1895 okt. 7. éjjelén saját lakosztályában kegyetlenül meggyilkolták. *Ji-Höng* király erre az orosz követségre menekült, s egy évnél tovább ott tartózkodott. Közben létrejött az *orosz-japáni* megegyezés (1896 máj.) K.-ra vonatkozólag. E szerint mindkét állam jogot kapott, hogy kisebb fegyveres erőt tartson K.-ban. Az oroszok azonfelül vasútengedélyeket, bányák és erdők kihasználásának jogát szerezték meg, míg a japániak a K.-i posta- és táviró-szolgálatot s a vámok kezelését vették át. A japániak ösztönzésére ezután Ji-Höng király a «*császár*» címet vette fel (1897 okt. 12.). K. ezóta Oroszország és Japán közt az ütköző állam szerepét játszotta. Mindkét hatalom K. teljes birtokára vágyódott. Japánra nézve életkérdés volt, hogy K. orosz kézbe ne kerüljön s ezért tört ki aztán 1904 febr. az *orosz-japáni* háború, melyben, bár nagy áldozatok árán, Japán győzött. Az 1905 szept. 5. megkötött *portsmouthi* békében az oroszok végleg lemondtak K.-ra tartott igényeikről. K. belső és külső politikájának irányítása most teljesen a japániak kezébe került. Maga *Ito* marquis vette át K. kormányzását, s mikor ezért a császár, egyik rokona által, a hágai békekonferencián panaszt emelt, a japániak 1907 júl. 17. lemondásra kényszerítették. Helyébe fiát, *I-Csahot* helyezték a trónra. Ugyanekkor feloszlatták a K.-i hadsereget is. A K.-i nemzeti párt elkeseredése politikai gyilkosságokban jutott kifejezésre (1909 okt. 25. Ito herceg meggyilkolása Karbinban). 1910-ben *Terauchi* japáni hadügyminiszter vette át K. kormányzatát, s aug. 22. a császárral szerződést iratott alá, melyben ez minden felségjogáról lemondott Japán javára. Ezért ő és a császári hercegek évi járadékot kapnak, a K.-i főnemesség és nemesség pedig felvétetik a japáni nemesség soraiba. E szerződéssel megszünt K. önálló állam lenni. *Cso-szen* néven Japáni gyarmata lett és közös igazgatás alá került Formózával és Szakhalinnal. Az új gyarmatot a japániak erős katonai megszállással és japáni bevándorlók betelepítésével igyekeznek birodalmukhoz csatolni. V. ö. *J. Ross*, History of Corea (London 1880); *Hulbert*, History of K. (u. o. 1906, 2 köt.).

Koreai nyelv és irodalom. A koreai nyelv az ú. n. agglutináló nyelvek közé tartozik. Névra-

gozása a szokott eseteken felül még egy sajátos esetet tud felmutatni, az ú. n. *oppositivust.* Rendkivül gazdag az udvarias nyelv választékos kifejezéseit illetőleg. Igen sok benne a kinai kölcsönszó, ami természetes, mert a koreai nép minden műveltségét Kinától kölcsönözte. Koreai *nyelvtan*: *Underwood*, Introduction to the Korean spoken language (Jokohama 1890). *Szótár*: *Underwood* és *Gale*, English-Korean Dictionary (u. o. 1890); *Gale*, Korean-English Dictionary (u. o. 1897). A koreai nyelvet a XV. sz. óta egy ind eredetü betüirással irják, melyet kinai módra felülről lefelé menő sorokban tesznek papirra. Azonkivül a kinai irásjeleket is használják. *A koreai irodalom* elég terjedelmes, de nem nemzeti, mivel a műveltek kinaiul irnak; leginkább a gyógyászatot, hadi- és jogtudományokat mivelik. *Konfucius* tanitása *Csuki* által reformált alakjában terjedt el náluk. Eredetiség csak a népköltészetben mutatkozik. Koreai nyelven olvashatók a kinai kanonikusok, népdalaik és népmeséik. V. ö. *Courant*, Bibliographie Coréenne (Paris 1895—1896).

Koreai szoros, mintegy 175 km. széles tengerszoros, amely Koreát Japántól választja el. A Cusima vagy Csuzima nevű kettős sziget van benne, amelyek mellett 1905 máj. 27. és 28. a japániak és az oroszok nagyjelentőségű tengeri csatát vivtak, ez az ú. n. csuzimai ütközet.

Korégia (gör., *choregia),* a régi görögöknél a *korégosz*-nak (karvezetőnek) tiszte. Lehetett lirai és drámai. A lirai K. abban állott, hogy a korégosz, valamely gazdagabb polgár, köteles volt lirai agónokra (versenyekre) egy vagy két *phylé*-vel (községgel) *együtt* a rendezés és begyakorlás költségeit viselni. A drámai K. pedig csak abban különbözött a liraitól, hogy a jobbmódú adófizető polgár a *költővel együtt* viselni tartozott a kar kiállitásának költségeit. A peloponnezusi háború után bekövetkezett elszegényedés folytán Athénben 2 polgár közösen viselhette a K. költségeit. Ezt *szünkorégiának* nevezték.

Korégosz, l. *Korégia.*

Korégosz-emlékek, a klasszikus görög korszaknak azok a szobrászati v. épitészeti emlékművei, melyeket a város utcáin v. terein magánszemélyek oly célból emeltek, hogy valamely nagy nemzeti ünnep alkalmával énekkaruk által kivivott győzelmük emlékét megörökitsék. Rendesen a győzelem dijának — egy bronz triposznak — épitettek többé-kevésbbé gazdag márvány talapzatot s a triposzt föléje helyezték. Athénben egy egész utca volt ilyen K.-kel diszitve, mely utcát a benne elhelyezett triposzokról triposz-utcának (háromlábas-utca) nevezték. Ezek közül reánk csak az ú. n. Lysikrates-emlék maradt (l. az *ábrát),* mely egyszersmind a görög korintusi épitészet egyik gyöngye (334. Kr. e.). Magas, négyzetes alapon nyugszik egy kerek felső épitmény, mely csúcsán egykor a most már elkallódott háromlábat hordta. A kis épület nemes arányaival, finom részleteivel egyike a görög korintusi stilus reánk maradt legbecsesebb műemlékeinek. Egyszerübb K. volt Trasyllos emléke, ennek azonban csak szegényes töredékei maradtak reánk. Hasonló jelentősége van a *korégoszi dombormüveknek*, melyeket a delfii énekes versenyeken a győzők emeltek. Ezeknek tárgya legtöbbször a győzelem istennője által üdvözölt, kitharán játszó Apollon, Artemis és Leto kiséretében. A dombormüvek stilusban az archaikus művészet irányához és tetszetősségre törekvő formavilágához kapcsolódnak. V. ö. E. *Reisch*, Griechische Weihgeschenke (Wien 1890).

Korein, város az egyiptomi Karkieh kerületben, (1907) 11,227 lak.

Koreis, középarábiai törzs, l. *Kureis.*

Korektópia (gör.), olyan fejlődési hiba, amikor a pupilla nem fekszik a szemhártya közepe mögött, hanem attól oldalt esik.

Korella (állat), l. *Kakadúpapagáj.*

Korelnök, valamely testületnek korra nézve legidősebb tagja, aki az elnökválasztás megejtéséig az elnökséget viszi.

Koremorfózis (gör.), olyan szemoperálás, melynél a szivárványhártyában a pupillát helyettesitő kereket lyukat vágnak.

Korégosz-emlék.

Korengedély (*venia aetatis*). Az államszolgálatba lépés rendszerint meg nem engedhető annak, aki 40. életévét már meghaladta. Ezen kormaximum alól a király v. a minisztérium által esetről-esetre adott felmentést nevezzük K.-nek K.-re nincs szükség annak aki mint állami nyugdijas a tényleges szolgálat kötelékébe visszavétetik, tov. az igazolványos altisztnek, akit igazolványa alapján 45 éves koráig ki lehet nevezni, egyébként a K.-t rendszerint nem kérik külön, hanem az a kinevezést v. alkalmazást tartalmazó okiratban implicite benfoglaltnak vélelmezendő, valahányszor 40 évet meghaladott egyén kinevezéséről van szó. A K. mellett alkalmazott nyugdijra csak akkor tarthat igényt, ha legalább 10 évi beszámitható szolgálati ideje van. A tulajdonképeni értelemben vett ezen K.-en kivül K.-nek szokás nevezni minden korfokozathoz kötött joghátrány elengedését, igy pl. a nagykorusitást, valamint a házassági törvény (1894. XXXI. t.-c. 7. §) értelmében a fejlett kor (férfinál 18, nőnél 16 év) mint házassági akadály alól az igazságügyminiszter által adott felmentést. — A kat. egyházban az egyházi rendhez szük-

ségelt kánoni kor (l. o.) alól a püspökök az öt évi felhatalmazások folytán (l. *Facultas)* adnak felmentést és pedig a presbyteri rendnél egy év alól, úgy hogy azok, akik 23 évesek és egy naposak, áldozópapokká felszentelhetők. Paphiány esetén a pápa 20 havi K.-t is ad.

Korenica, adó- és pol. község Horvát-Szlavonországban, Lika-Korbava vm. korenicai j.-ban, (1910) 4240 szerb lakossal; a járási szolgabirói hivatal székhelye, járásbirósággal, posta- és távirόhivatallal. Élénk kereskedést űz. 1520 máj. 20. itt véres ütközet volt a horvátok és törökök közt, mely a horvát sereg vereségével s vezérének, Berislavić Péter bánnak halálával végződött. 1655. a horvátok Zrinyi Péter vezérlete alatt itt megverték a törököket. K. közelében Mrsinjgrad vár romjai vannak, melyet a törökök 1467. feldúltak.

Koreničani, adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1910) 1070 szerb, magyar és horvát lak., u. p. és u. t. Veliki Bastaji.

Korenić-brdo, adók. Modrus-Fiume vm vrbovskói j.-ban, (1910) 155 horvát lak., u. p. Bosiljevo, u. t. Generalski Stol.

Korenovo, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1910) 905 szerb, magyar és horvát lak., u. p. és u. t. Belovár.

Koreográfia *(choreographia,* gör.), szószerint táncírás, vagyis a tánclépések és csoportok mozdulatainak ábrázolása. Thoinot Arbeau (Jehan Tabourot) használt először írásjegyeket a tánc, a vívás és a tornagyakorlatok lejegyzésére Orchésographie (1589) c. munkájában. A K. szót Le Feuillet használta először.

Koreománia *(choreomania,* gör.) a. m. tánckórság, táncdüh, a járványos idegbajok egyik megnyilvánulása. Tisztán sugallás útján terjedő, egyik egyénről a másikra átragadó tánckedv, mely azután oly mértéktelenül fokozódik, hogy az egyén teljesen kimerülve összerogy. A XIV. és XV. sz.-ban voltak nagyobb táncjárványok, százan és százan városról-városra vonultak táncolva, öregeket és fiatalokat hasonlóra ösztönözve. Akkor «Vitus-tánc»-nak nevezték, ma tudjuk, hogy ezek főképen hisztériás járványok voltak s nincs közük a ma ú. n. Vitus-tánchoz. Egy másik hasonló táncjárvány vol a *tarantizmus* Itáliában, melyet az akkori nép a Lykosa tarentula nevű pók csípésétől származtatott. Valóságban ez nem áll, mert teljesen ugyanaz, mint a többi hisztériás táncjárvány. A középkorban az ördögtől megszállottaknak tartották a táncolókat és ördögűzést alkalmaztak ellene, hisztériáról lévén szó, természetesen sokszor sikerrel. V. ö. *Laufenauer,* Előadások az idegélet világából (Budapest 1899).

Kores v. *Kurus,* perzsa neve *Kyros*-nak (l. o.).

Korészi *(Coresi),* erdélyi román diakonus, a román irodalom megalapítója. A XVI. sz. második felében (1560—1580), mikor még az oláhországi és moldvaországi románoknak nem volt nemzeti nyelvükön könyvük, több egyházi könyvet adott ki román nyelven, így az Evangéliumot, az Apostolok cselekedeteit, a Zsoltárokat s egy egyházi beszéd-gyüjteményt.

Koreutesz, a görög szinpadon alkalmazott éneklő és táncoló kar tagja. Innen *koreutika,* a szinpadi táncművészet neve; *koreuta,* táncos.

Korfokozat. Erdőrendezési fogalom, mely a különféle korú faállományok összességét jelenti. A K. szabályos akkor, ha minden korfok, ú. m. 1, 2, 3... éves egészen a vágható koruig, egyenlő termőképességű területtel van képviselve, amely esetben minden évben a legidősebb állabot levágván és területét felújítván, a szabályos K. folyton megmarad.

Korfu *(Kerkyra, Korkyra, Corcyra),* 1. *a görög királysághoz tartozó sziget,* az Ión-szigetek egyike, amelyet 4—12 km. széles csatorna választ el Epirusztól, 588 km² területtel, (1907) 93859 lak. Az ÉD.-i irányban 65 km. hosszú sziget É-i része 28 km. széles, itt emelkedik a krétaképződményekből álló hegység, amelynek legmagasabb csúcsa, a San Salvatore (Pantokrator, az antik Istone) 908 m. magas. A D.-i rész alacsonyabb és keskenyebb (7 km.). Bár magasabb hegység a szigeten nincs, tájképi szépségekben igen gazdag. Patakjai kiszáradnak, mindamellett földje termékeny; bőven terem rajta az olajfa, a szőllő, búza és déli gyümölcs. Szelid éghajlata miatt (évi középhőmérséklet 17·7°, évi esőmennyiség 1280 mm.) téli lakóhelyül is sokan fölkeresik. Boldogult Erzsébet királynénk is gyakran fölkereste és *Achilleion* névvel (l. o.) remek villát építtetett magának, amely 1907 óta a német császári család birtoka.

K.-nak az ókorban *Kerkyra* (róm. *Corcyra)* volt a neve és a homerosi Scheriával, a phaiákok hazájával azonosították. Eredetileg illiriai liburnok lakták, Kr. e. 734. a korinthosi Chersikrates alapított rajta gyarmatot, mely kedvező helyzeténél fogva annyira felvirult, hogy Korinthos irigye lett és megtámadta, de K. a háborúban teljes függetlenséget vivott ki magának. 434—432. újra háborúba keveredett Korinthosszal közös gyarmatuk, Epidamnos miatt s ez volt csírája a peloponnesusi háborúnak, melyben K. az athéniek oldalán volt, de belviszályok miatt jólétét elvesztette. Később illiriai kalózok garázdálkodtak rajta, kiktől a rómaiak szabadították meg 229. és nemsokára Epirushoz csatolták, később a birodalom keleti feléhez tartozott. Az újkorban K. a velenceiek birtoka lett, kik a törökök ellen nagy várakkal erősítették meg. 1797 óta az Ión-szigetek (l. o.) sorsában osztozkodott és 1863 óta Görögországhoz tartozik. Talaján sok régi emléket ástak ki, így legújabban (1910) egy archaikus görög templomot. V. ö. *Gregorovius,* Eine ionische Idylle (Leipzig 1884); *Warsberg,* Odysseische Landschaften (Wien 1878); *Partsch,* Die Insel K. (Gotha 1887); *Claparède,* Corfou et les Corfiotes (Genf 1899).

2. *K. (Kerkyra), K. sziget fővárosa,* görög és kat. püspöknek és több állam konzulának székhelye, a sziget K.-i partjának egyik nyúlványán két domb között, (1907) 28,254 nagyobbára görög lak., Garica vagyis Kasztradosz és Mandukion külvárosokkal. Ipara jelentéktelen, ellenben kereskedése élénk, különösen az osztrák-magyar monarchiával. A kivitel főcikkei: olaj, bor, mazsola apró szőllő, déli gyümölcs és bőr; a bevitele: gabona, vágómarha, cukor, kávé, gyapjú- és pamutkelmék. A félig olasz, félig görög jelleget viselő városnak legjelentékenyebb épületei a Szt. Spiridion-templom a szentnek csontjaival, a gim-

názium, amely 1865-ig egyetem volt, a szinház, börtön és számos hotel. Közelében a Gaszturi kúpján van Erzsébet királynénak volt kedvelt nyaralója, az Achilleion.

Korgály (*Psophia* L., állat), a Darvak rendjébe és a Dobosdaru-félék (*Psophiidae*) családjába tartozó madárnem. Körülbelül tyúknagyságuak. Csőrük rövid; az 5—8. evezőtoll a leghosszabb; farkuk rövid. Lábuk négyujjú, a hátulsó ujj rövid. Három fajuk ismeretes; Délamerikában honosak; a bölömbikáéhoz hasonló mély hangjuk van, innét kapták nevüket is. Legközönségesebb fajuk az *agámi* v. *trombitásmadár* (*Psophia crepitans* L.).

Korgás (gör.-lat. *borborygmus*), a bélgázokat is tartalmazó belek mozgásakor támadó jellegzetes hang. L. *Bélgázok*.

Korhadás (növ.), a szerves vegyületeknek egyszerübb vegyületekké való átalakulása, amelynél a szerves vegyületekben levő szénnek szénsavvá, a hidrogénnek vizzé, a nitrogénnek ammoniává és salétromsavvá való alakulása a levegő oxigénjének hozzájárulásával megy végbe és az apró organizmusok tevékenysége által úgy, hogy a tisztán kémiai folyamatok háttérbe szorulnak (Ramann). A K. bekövetkezik kevés nedvesség, bőséges levegő és mérsékelt hőmérséklet mellett, a keletkező vegyületek gázalakban távoznak el és csak kevés, szénben gazdag nitrogéntartalmú maradék marad hátra: a barna korhadék — a humusztestek.

Korhadéklakó (növ.), l. *Szaprofita*.

Korhadt fa, l. *Farevesedés*.

Kórhajlam, l. *Hajlamosság*.

Korhany a. m. *humusz* (l. o.).

Korhány, l. *Kunhalmok*.

Korhatár, l. *Életkor*.

Kórház, betegek ápolására szolgáló intézmény, amely szükölködők, nyomorultak, elaggottak, sőt vándorok számára felállított menedékhelyekből vette eredetét. Első nyomait Indiában találjuk, hol a buddhizmus hatása alatt már Kr. e. több száz évvel tartottak fenn ilyen emberbaráti intézményeket. A klasszikus ókorban, dacára a görögök és rómaiak egyébként oly magas kultúrájának, az altruizmus hiánya miatt K.-hoz hasonló berendezéseket nem találunk; csak a középkor elején, amikor a keresztény vallás elterjedésével a felebaráti szeretet kezdett az emberekben gyökeret verni, jelennek meg Európában a K.-hoz hasonló szeretetházak, menedékhelyek, amelyek főként nemeslelkü papoknak köszönhették eredetüket. Ilyenszerű intézmény volt az is, amelyet 368-ban Szt. Vazul püspök Cæsarea (Kis-Ázsia) mellett építtetett, s amelynek óriási méretei lehetővé tették, hogy szegényeken, bukott lányokon, vándorlókon stb. kivül igazi betegeket is ápoljanak benne. A VI. sz.-ban fellépő bélpoklosság (lepra), majd pestis arra kényszerítette az embereket, hogy külön elkülönítő épületeket (leprozéria, stb.) emeljenek, amelyek szintén a K. karakterével birtak. Nagy lendületet nyert a K.-ak ügye a szerzetes- (Benedek-rendiek, Johanniták stb.) és lovagrendek (német lovagrend stb.) keletkezésével, akiknek rendszabályaik közé tartozott a betegápolás. Az e korban keletkezett K.-ak hasonlók voltak a templomhoz, közepükön hatalmas magas teremmel, melyben oltár is volt. A renaissance idejében monumentális, keresztalakú alaprajzzal biró K.-ak épültek (Ospedale degli incurabili Genovában, Ospedale maggiore Milanóban, Ospedale san spirito Sassiában, Róma mellett), melyeknek termei két oldalról kaptak világosságot, s a modern higiene követeléseihez közelebb állottak. Azonban a K. ebben a korban is még azonos fogalom volt a menedékhellyel, árvaházzal stb., csak a genovai, velencei nagy pestis-járványok tanitották az embereket meg arra, hogy a K.-akat teljesen különitsék el az egyéb emberbaráti intézményektől, s hogy gondosan izolált épületeket emeljenek a fertőző betegek és vesztegzár alatt lévők számára. A Párist csaknem kipusztító 1562—1606-iki járványok vezettek a Hôpital St. Louis, Hôtel-Dieu, a Hôtel des Invalides építésére, továbbá a francia királyok folytonos háborúi a katona-K.-ak terén vezettek újításokra.

Azonban a K.-ak modern fejlődésének az első lökést csak a XVIII. sz. minden téren újítást hozó szelleme adta meg. Az 1710. épült Charité K. Berlinben már egy lépést jelent ebben az irányban, az 1714-ben Angliában épült St. Bartholomeus K. pedig az első pavillonrendszerben (különépületek a különböző betegeknek, különálló gazdasági hivatal, szóval decentralizáció) épült K. Az 1870—71-iki háború kapcsán pedig Németországban az ú. n. barakk-rendszert kezdték kultiválni: a nagy, áttekinthető kórtermeket, lehetőleg olcsó anyagból építve. Azóta a jótékonyság, a társadalmi áldozatkészség, nemkülönben az állami tevékenység egyaránt nagy buzgalommal karolta fel a K.-ak ügyét, s különösen az újabb időkben a monumentális K.-ak egész tömege emelkedett, amelyek a modern technika, építészet és higiene valóságos remekei.

Hazánkban a K.-akra vonatkozó legrégibb emlékeink az ezredik évig nyúlnak vissza, amikor is Esztergomban már a «Zent Lazar Ziginy»-t állították fel. A Szt. Rókus-K. építését 1796. kezdték meg; azonban modern kórházaink csaknem kivétel nélkül az újabb évtizedekben keletkeztek. A népesség, s különösen azon néprétegek szaporodása, amelyek a nyilvános K.-i ápolásra leginkább rá vannak szorulva, mind több és több K. építését teszi szükségessé, s bár az újabb időben a K.-ak száma rohamosan szaporodik, még ma is messze elmarad a szükséges mögött. Az 1907 évben Magyarországon 447 K. volt 37,813 ágygyal. Ha tekintetbe vesszük, hogy a statisztikai adatok szerint minden 1000 lakosra kb. 5 betegágyat kell számítanunk, Magyarországon a kb. 20.000,000 lakos mellett 100,000 ágynak kellene a K.-akban elosztva lennie.

A K.-ak építésöket illetően főleg két csoportba oszlanak. Az egyik a folyosó- v. korridor-szisztéma, a másik a pavillon-szisztéma. A régi K.-ak korridor-rendszerben épültek, ezeknél az épület vázát a folyosó alkotja, melynek két oldalán nyílnak a kórtermek, ugyanabban az épületben vannak a gazdasági, igazgatósági stb. hivatalok, a konyha, műtőterem stb. Az ilyen K.-aknak előnye a könnyű áttekintés, az adminisztráció, felügye-

let stb. egyszerű volta, azonban egészségügyi szempontokból sok hibájok van; egyrészt a betegek egymástól kellően nem izolálhatók, másrészt a kórtermek sötétek, nem eléggé szellőzhetők stb. Ezzel szemben a pavillon-rendszer a higiene feltételeinek sokkal inkább megfelel, a betegek izolálása tökéletes, a kórtermek világosak, szellősek; ez azonban nem mindenféle megbetegedésnél kedvező, s így a pavillon-rendszer sem válik be minden esetben. Hátránya még a pavillon-rendszernek az, hogy különösen nagyobb K.-akban az adminisztrációt, a betegek étellel való ellátását stb. nagyon megnehezíti és költségessé teszi. Ezen úgy igyekeztek segíteni, hogy a pavillonokat több emeletre építették; azonban a betegek szempontjából legföljebb a kétemeletes pavillon engedhető meg. Újabban a korridor-rendszer előnyeit igyekeznek a pavillon-rendszerrel összeegyeztetni; a gyakorlat azt mutatja, hogy habár egészségi szempontokból a betegeknek a lehetőségig való decentralizációja kívánatos, gazdasági szempontokból 200 ágyasnál kisebb kórházakat célszerűbb a korridor-rendszerben építeni, annál is inkább, mert ilyen kis K.-aknál ez semmiféle veszélyt nem rejt magában. Ezenkívül a nagyobb K.-akban is, amelyeknél egyébként a pavillon-rendszer az egyedül célszerű, jó, ha van bennük folyosó-rendszerben épített rész is, ahol a szem-, fül-, gége-bajosok, reumások és vesebajosok, továbbá a deliráló betegek sokkal jobban elhelyezhetők, mint a túl szellős és világos pavillonokban. Ami az egyes pavillonok beosztását illeti, újabban a régi modellektől eltérően kisebb kórtermeket, több különszobát építenek; súlyt fektetnek rá, hogy a betegek nappali tartózkodására külön helyiség legyen föntartva, továbbá, hogy a mellékhelyiségek tágasak, szellősek, világosak legyenek.

A K. megépítésénél egyébként mindazokat a követelményeket fokozott mértékben kell a szemünk előtt tartani, amit az egészséges lakástól általában megkivánunk. A talajnak csiramentesnek, száraznak kell lennie; a városon kívül, por- és füstmentes, széltől védett helyet kell számára választani, amely azonban a forgalmi központokból könnyen elérhető. Kitünő és bőséges víz, árnyas kert, villamosság és gáz, csatornázás feltétlenül szükséges. Az egész K.-at legcélszerűbb központi fűtéssel, szellőztetéssel és melegvízszolgáltatással berendezni. A fűtések közül legjobb az alacsony nyomású gőz- vagy melegvízfűtés. A szellőztetésnél fontos, hogy az ablakok felső szárnya külön kinyitható legyen (Pick-féle szellőző), ezenkívül azonban külön szellőző berendezések szükségesek; ezek közt a pulziós szellőzés ajánlható csak, mert egyenletes, s a levegőt hozzá külön csöveken megszűrve vezethetjük. Világításra a kórtermekben csak az elektromos világítás alkalmas; a gáz csakis a laboratóriumokban és a kisebb tea-konyhákban szükséges. A padlózatnak simának, lemoshatónak kell lennie; az oldalfalakkal képezett szögletek le legyenek kerekítve. A falakat lehetőleg világos színű olajfestékkel kell bemázoltatni, ha az egészet nem lehet, legalább embermagasságig.

A K. főbejáratánál vannak a kezelési irodák, igazgatói és egyéb lakások, gyógyszertár, felvevő helyiségek stb. elhelyezve. A pavillonok elrendezésénél ügyelni kell arra, hogy a betegek betegségeik és nemük szerint csoportosítva legyenek. A K. közepén szokott lenni a műtőterem (hacsak az a megfelelő pavillonokba beépítve nincsen, amint az nálunk általában szokásos) és a fürdőház, amelyre a modern K.-akban nagy súlyt fektetnek. Tisztasági fürdő számára minden pavillonnak bőven be kell rendezve lennie, ez csak a gyógyító fürdők, lég- és napfürdők, fényterápia stb. számára való. A fertőző betegek pavillonjai egészen külön elhelyezést és izolálást kívánnak; legcélszerűbb, ha külön felvevő irodával stb. is birnak. Minden pavillonnak bőven be kell rendezve lennie a ruhák, ürülékek sterilizálására, illetőleg megsemmisítésére.

A gazdasági épületek is külön csoportot képezzenek; jó, ha a K. megépítésénél olyan méretekben készülnek, hogy a K. későbbi fejlődésénél is megállják helyöket. A konyhában legcélszerűbb és legtisztább a gőzfőzés, ezenkívül gázzal is be legyen rendezve. Nagyobb K.-akat célszerű külön jéggyárral, elektromos központtal, esetleg külön vízvezetékkel ellátni. A K. végén szokott a halottasház, laboratórium, boncoló terem és a fertőtlenítő épület állani.

Természetesen, ha a K. bizonyos különleges célt szolgál, a berendezése is e szerint módosul. Ilyen speciális K.-ak az elmegyógyító intézetek, a fertőző betegek K.-a, tüdőbetegszanatóriumok, stb.

A K.-ak nagyságát illetően a tapasztalatok azt mutatják, hogy 500 ágynál nagyobb K.-ak már semmiféle megtakarítással nem járnak, s csak rendkívül megnehezítik az adminisztrációt; semmi esetre sem ajánlatos azonban 1000 ágynál nagyobb K.-at építeni, bár külföldön 2000 ágyas kórházak (Virchow-K. Berlinben, a Hamburg-Eppendorfi K.) is vannak, amelyeknek vezetése mégis mintaszerű. Az építés költségei is rendkívül változók; a nagyszűken mért költségek később bosszulják meg magokat. Viszont a túlságos fényűzés is fölösleges; mindenesetre ágyanként 4—5000 korona költséggel a K.-at egészen modernül lehet kiállítani.

A K.-akat legújabban a belügyminiszter 1902. évi 35,000. sz. rendelete szabályozza. Eszerint K. csakis a belügyminiszter engedélyével állítható fel; a hely alkalmas voltát a törvényhatóság állapítja meg, s a tervrajzokat jóváhagyás végett a minisztériumhoz terjeszti fel. A K.-ak négyfélék: államiak, közkórházak, nyilvánossági joggal felruházottak és magán-K.-ak. A betegforgalomról minden évben jelentés megy a minisztériumba. V. ö. *Thel*, Grundsätze f. d. Bau von Krankenhäusern (Berlin 1905); *Lenhartz-Ruppel*, D. moderne Krankenhausbau (Braunschweig 1908).

Kórházhajók (ném. *Hospital-* vagy *Lazarettschiffe)*, betegek, sebesültek és hajótöröttek felszedésével foglalkozó hajók, mely célnak megfelelően ringó (függő) ágyakkal, műtőszobával, gyógyszertárral stb. és a szükséges gyógykezelő személyzettel vannak ellátva. Modern K. 300—400 beteg és sebesült ellátására alkalmasak. Külön K.-kal csak a nagy flották birnak. Kisebb hajóhadak háború esetén megfelelően berendezhető nagyobb kereskedelmi gőzhajókat alkalmaz-

nak. A K. felismerhetők a genfi egyezményes lobogo (fehér mezőben vörös kereszt) és a különleges külső befestés által. A K.-nak a hágai béke-értekezleteken (l. o.) létrejött egyezmények (1913. XLIII. t.-c.) kíméletet és bizonyos mentességeket biztosítanak. A K.-ra vonatkozólag külön egyezmény is jött létre Hágában (1913. XLVIII. t.-c.), amely ezeknek az állam javára a hajókra kirótt minden illetéktől és díjtól mentességet biztosít.

Kórházi láz, régi, a kórházak kezdeti szakából fenmaradt fogalom, amely alatt mindazokat a lázas megbetegedéseket értették, amelyek az egészségtelen, túlzsúfolt kórházakban az egyik betegről a másikra átragadhattak; elsősorban tehát a sebfertőzést, annak minden alakját (orbánc, gyermekágyi láz stb.).

Kórházi üszök v. *ispotályüszök (gangraena* v. *phagedaena nosokomialis),* ma már csaknem ismeretlen ragályos alakja a sebfertőzésnek, amely azonban azelőtt a túlzsúfolt és piszkos kórházakban napirenden volt. A sebszélek s a szomszédos szövetek gyors, üszkös szétesésében nyilvánult meg, amelyekhez veszélyes vérzések, sőt vérmérgezés csatlakoztak. L. még *Sebfertőzés.*

Kórházvonatok, háború idején a súlyosan megsebesülteknek és megbetegedetteknek az ország belsejébe való szállítására berendezett vasúti vonatok, melyek mindegyikéhez a háború tartamára szükséges gyógyító (orvosok) és ápoló személyzetet vezénylik és a melyekhez a betegeket szállító kocsikon kívül konyha- és gyógyszertári és a vezényelt személyzet lakásául szolgáló hálókocsik is tartoznak. A K. lehetőleg gyorsan, minden okvetlenül nem szükséges megállás kikerülésével közlekednek. Ragályos betegségben sínylődők a K.-ba nem vétetnek fel.

Korhelyleves, savanyított káposztából készített s vízzel hígított leves, melyet gyengén berántanak s belé kolbászkarikákat és egy-két tojássárgáját tesznek. Nevét onnan kapta, hogy kellemes savanykás íze miatt a sok mulatozás, különösen pedig bő lakmározás után nagyon jól esik a gyomornak.

Korhiány, l. *Irregularitas.*

Koriándrom (növ.), l. *Coriandrum.*

Koriatovics *(Korjátovics) Tódor,* Koriat fia, Gedimin unokája, podoliai fejedelem. 1397-ben Magyarországba jött s itt Zsigmond a munkácsi várat adta neki. Itt élt aztán 1414-ig. Neki tulajdonítja a hagyomány a magyarországi oroszok v. rutének betelepítését és a munkácsi (csernekhegyi) bazilita monostor alapítását. V. ö. *Basilovits* Joannicius, Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits (1799—1805); *Hodinka,* A munkácsi gör. kat. püspökség története (1910).

Korica *(Gorcsa),* kereskedőváros Görögországban, a Grammosz É.-i végében, a Devol forrása körüli szép síkon, kb. 12,000 görög, szláv és albán lak., görög algimnáziummal.

Koridalin, *corydalin,* $C_{22}H_{27}NO_4$ összetételű növényi alkaloida. Szintelen kristályok. Op. 135°. Szesz, éter, kloroform oldja.

Koriféus (gör.) a. m. karvezér (l. o.); ma általában politikai v. szociális vezető, hangadó, néha megrovólag a nagyfejű szóvivőkről.

Korifin, l. *Coryfin.*

Kőrin (eredeti nevén *Ogata Koretomi),* japáni festő és lakkművész, szül. Kyotoban 1658(?), megh. u. o. 1716 júl. 20. Stílusa Kőetsuhoz áll legközelebb és voltaképen nem egyéb, mint annak tökéletesbítése. Jellemző sajátossága a dekorativ emlékszerűség, a nagylélekzetű dallamos vonalritmus, a költői lendület és levezetettség. Különös jelentőségű mint lakkművész. Lakkstílusa megfelel festőművészetének. Jellemzi a domboruan felrakott arany gazdag alkalmazása, az ólom- és gyöngyházberakások szerencsés összhangja. Eredeti művei nagy ritkaságszámba mennek. V. ö. *Perzyński,* K. und seine Zeit (Die Kunst, Berlin 1907); Masterpieces selected from the K. School (Tokyo 1903, I. és II. köt.).

Koringa *(Corangi),* kikötőváros Madrasz brit-indiai presidencyben a Bengáliai-öböl partján, a Godaveri-delta főágának torkolatánál, kb. 5000 lak., akik főképen Birmával folytatnak kereskedést. Kikötője zátonyos.

Korinna, melléknevén *Myia* (légy), görög költőnő, a boeotiai Tanagrából Kr. e. 500 táján, Pindaros tanítója. Néhány töredéke Bergknél található (Poetae lyrici Gr.). Ujabban egyiptomi papiruszon egy hosszabb költeménye került napvilágra (Berliner Klassikertexte, Berlin 1907, 5. Heft).

Korinthos, l. *Korintus.*

Korintus, Korintia járás székhelye az Argolisz és Korintia nomoszban, a K.-i földszoros Ny.-i végében, a K.-i öböl partján, vasút mellett, kb. 13,000 lak.; érseki székhely. E város (Neopolisz) csak 1859. keletkezett, midőn a földrengés az antik K. helyén épült várost egészen romokba döntötte és a lakosok 7 km.-nyire ÉÉK.-felé oly helyen, ahol a szél erős járása a levegőt tisztítja, maguknak új várost alapítottak. Az athéni amerikai régészeti iskola a régi K. helyén 1896 óta nevezetes ásatásokat folytatott. Az Eginai-öböllel csatorna köti össze.

K. (Korinthos) az ókorban Hellasznak legvirágzóbb kereskedő városa volt, melyben a dór elem volt az uralkodó, de kulturáján a föniciaiak is hagytak nyomot. A legrégibb időben királyság volt s a környező területével *Korinthia* a neve. Leghíresebb fejedelme Periandros, a hét görög bölcs egyike; K. e. 585-től kezdve már köztársaság. Várhegye, az *Akrokorinthos,* kedvező helyzeténél fogva kulcsa volt a Peloponnesusnak. Gyarmatai és kereskedelmi összeköttetései hamar felkeltették Athén irigységét; ezért biztatta K. Spártát a peloponnesusi háborura. Két kikötője volt: *Lechaion* a száron öbölben és *Kenchreai* a korinthosi öbölben. Irodalmi ember nem született benne, inkább művészek (ércöntés, K.-i oszlopfő a legjellemzőbb megkülönböztető vonásuk). Politikai jelentőségét még az achaiai szövetség korában is megtartotta, amikor a tanácskozás székhelye volt. Ezért pusztította el Kr. u. 146. Mummius római vezér és csak száz évvel később építtette fel újra Julius Caesar. A város ismét felvirágzott és Achaia provincia római helytartója itt lakott. A népvándorlás idején sorra pusztították az Isthmoson járó népek: gótok, szlávok, frankok egymásután elfoglalták. Később a törökök (1458—1687, 1714—1822), majd a velenceiek

(1687—1714) voltak az urai, míg végre a fellázadt görög nép 1822. a törököket végleg elvonulásra kényszerítette.

Korintusi csatorna, l. *Korintusi szoros.*

Korintusi érc, nemes fémet tartalmazó ötvény, mely Plinius szerint Korintus feldúlásakor a leégett házakban réz, arany és ezüst összeolvadásából keletkezett. Ezt az ötvényt műöntésekre használták. Mivel a régi bronzokban se ezüst, se arany nem található, bizonyára ez az ötvény se volt egyéb, mint bronz, melynek összeállítását titokban tartották. Valószínű, hogy majd fehérbe, majd sötétbarnába játszó szine és titokban tartott összetétele következtében keltette a Plinius-féle mesét. Ezt az ötvényt az ókorban edények készítésére használták, sőt belőle szobrokat is öntöttek. Ide tartozik a *hepatizon,* melyet szép májszine miatt szoborművekhez használtak. V. ö. *Bibra* L., Die Bronz- und Kupferlegirungen der alten Völker (Erlangen 1869).

Korintusi háború, melyben a szövetkezett Korinthos, Athén, Theba és Argos küzdöttek Spárta ellen Kr. e 394—387. L. *Görögország* (története, VIII. köt. 710. lap).

Korintusi levelek címén két nagyfontosságú terjedelmes levél olvasható az újszövetségi szentírásban. Mindkettőt Pál apostol írta, az elsőt Efezusból, a másodikat pedig innen való eltávozása után. Az elsőnek keletkezése indokául a Korintusban kiütött és elharapódzott pártoskodások s egyes kérdésekre nézve fenforgott hamis tanelvek szolgáltak, míg emezt az első levél örvendetes és kedvező hatásáról nyert értesülés, másrészt pedig az oktalanul dicsekedő tévtanítók üzelmeinek megszégyenítése íratta az apostollal. Szt. Pálnak tulajdonítanak egy harmadik korintusi levelet is, mely a szír és örmény egyházakban hosszú ideig szerepet játszott, de a kritika apokrifnak nyilvánította. L. *Apokrif könyvek.*

Korintusi oszlop, l. *Oszloprendek.*

Korintusi öböl v. *Lepantói öböl,* az Ión-tenger Livádia és Morea közt húzódó 125 km. hosszú és átlag 18 km. széles öble. Az Eginai-tengerrel a *Korintusi szoros* (l. o.), a Patraszi-öböllel, ill. az Ión-tengerrel pedig a Rhioni-szoros köti össze. Az öböl fiatal harmadkori kereszttörésű, 200 m.-ig lenyúló árok, környékén még ma is gyakoriak a földrengések.

Korintusi szoros, a Korintusi és az Eginai öböl közt fekvő, kb. 20 km. hosszú és legkeskenyebb részében 7 km. széles földszoros, legmagasabb pontja 250, legmélyebb 80 méter a tenger szine felett. Periandros, Korintus tirannusa volt az első, aki a szorost csatornával akarta átvágni, Nero ezt meg is kezdette, utánuk Herodes Atticus és az újkorban Capo d'Istrias foglalkoztak ezzel az eszmével, míg végre 1867. Renieri, Markosz és Manitakisz görög férfiak vetették fel újra az eszmét és fölkérésükre 1881. *Türr* István tábornok *Gerster* Bélát küldte hozzájuk, aki a panama-darieni földszoros átmetszése tervezésében hirnevet szerzett magyar mérnök volt. Gerster engedélyt szerzett az átvágásra, elkészítette a velencei III. földrajzi kongresszus által elfogadásra ajánlott terveket és igen sikerült munkaeljárást is állapított meg előrehajtott tárnákkal, a tárnákból a felszinre felhajtott kutakkal, a kutaknak tölcsérekké való kitágításával és bevágássá egyesítésével. Türr tábornoktól a 36 millió frank alaptőkéjű, Reinach által alapított részvénytársaság vette át az engedélyt, de a társaság, amint a panamai csatornánál, úgy itt is a Reinach-féle rossz gazdálkodás miatt tönkrement s így 1891. alakult görög társaság folytatta a munkákat és fejezte be 1893. A csatorna 6700 m. hosszú, fenékszélessége az 50 m. magas rézsük közt 22 m., mélysége víz alatt 8·5, víz felett 80 m. A két végén védett kikötők, s a Korintusi öbölben Pozeidonia, az Eginai öbölben pedig Isztmia nevű kis városok épültek. A csatorna bevétele alig haladja meg az üzem költségeit. V. ö. *Schafarzik* F., A korinthusi csatornáról (Term. Tud. Közlöny, 1895. 281—295. old.).

Kórisme, l. *Diagnózis.*

Kórista a. m. *karénekes* (l. o.).

Kořistka (ejtsd: korsisstka), *Karl,* lovag, geodéta és geográfus, szül. Brüsauban (Morvaorsz.) 1825 febr. 7., megh. Prágában 1906 jan. 29. Magasságmérésekkel foglalkozott. 1851. a prágai politechnikum geodéziai tanára lett. Művei: Studien über die Methoden u. die Benützung hypsometrischer Arbeiten (Gotha 1858); Generalkarte v. Böhmen (1860); Die Markgrafschaft Mähren u. das Herzogtum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen (Wien 1860); Die Hohe Tatra (u. o. 1864); Verzeichnis der in Böhmen trigonometrisch gemessonen Höhen (u. o. 1885). Szerkesztette az Archiv für die naturwissenschaftliche Landesdurchforschung Böhmens c. vállalatot.

Korisz (gör. *korys),* az ó-görög érċsisak neve, melynek homlok- és arcvédője és forgója volt.

Korita, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 231 szerb lak.; u. p Čaglić, u. t. Lipik.

Koritna, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1910) 992 horvát lak.; u. p. Semeljci, u. t. Semeljci-Siroko Polje.

Koritnó (most: *Alsóleszéte),* kisk. Nyitra vm. vágújhelyi j.-ban, (1910) 1078 tót lak.; u. p. Felsőleszéte, u. t. Brunócz.

Koritnyicza, Ószadához tartozó fürdő és klimatikus gyógyhely Liptó vm. rózsahegyi j.-ban, a Prasiva-hegység tövében, 847 m. magasságban gyönyörű fenyves erdők között. Fogadóiban s nagyszámú nyaralóiban közel 400 szoba áll a fürdővendégek rendelkezésére; a fürdőházban 30 kabin s egy nagy tükörfürdő van. Sok ásványos forrása közül leginkább a Béla-, Zsófia-, Ferenc József- és Ilka-források vannak használatban, azonkívül van itt lápfürdő, hidegvízgyógyintézet s alkalmazásban van a juhsavó-gyógymód is.

K. vizei földes-vasas savanyuvizek, melyeket a nagy mennyiségben előforduló vasbikarbonát és keserűsó jellemez. E vizeket gyomor- és bélbajok, máj- és lépdaganatok, epekő, sárgaság s aranyeres bántalmak ellen sikerrel használják; azonkívül a víz palackokba töltve is keresett forgalmi cikk. A fürdőt a kassa-oderbergi vasút Rózsahegy állomásával szárnyvonal köti össze. Van posta- és távíróhiv., telefonállomása. Részvénytársaság birja.

Korizmics *László,* gazdasági író, szül. 1816 márc. 29. Aggszentpéter pusztán (Fejér vm.), megh. 1886 okt. 5. Budapesten. 1845—46. az első

rétöntözést létesítette Magyarországon. 1848-ban Klauzál Gábor földmív. miniszter titkára lett. Az ezután következő korszakban az úrbéri pátens végrehajtási munkálatainak vezetője volt s e téren nagyon hasznos szolgálatokat tett az országos érdekeknek. Az ország mező- és közgazdasági ügyeinek és ujabbkori gazdasági haladásunknak egyik leglelkesebb harcosa volt. Nagy érdemeket szerzett az Országos gazdasági egyesület működése körül, amelyet 1850—57-ig vezetett, minek méltánylásául az egyesület 1857. alelnökévé választotta. 1862-től haláláig a magyar földhitelintézetnél a kölcsönosztály igazgatója volt. Irodalmi működése is gazdag és tartalmas. Főbb művei: *Levelek a rétöntözés érdekében* (Pest 1845); *Jószágrendezés* (u. o. 1848); *Gazdasági levelek* (u. o. 1867); *Levelek a szöllőből* (u. o. 1870). Közösen írta és adta ki Benkő Mihállyal és Mórocz Istvánnal a *Mezei gazdaság könyvét*, Stephens H. angol munkája nyomán a hazai viszonyokra alkalmazva (7 köt., Pest 1855—68). 1849-ben megalapította, majd hosszabb ideig szerkesztette a *Gazdasági Lapokat*. A M. Tud. Akadémiának tiszteleti tagja volt.

Korjákok. Kamcsatka É.-i részében és a szibériai Jakutszk tartományban lakó, mintegy 6 ezer főnyi, csak részben megtelepült palaeoasiaticus mongoloida nép, a rokon csukcsok szomszédja. Nevüket a khorana (a. m. rénszarvas) szóból származtatják. A déli K., az ú. n. pallancok és ukincok orosz alattvalók a petropavlovi kormányzóság területén, az északiak teljesen függetlenek. Az orosz hatás alatt levők névleg ugyan már óhitüek, de titokban ma is az ősi samanizmushoz ragaszkodnak. V. ö. *Martin*, Sibirica (Stockholm 1894—1897); *Radloff*, Ethnogr. Übersicht (Leipzig 1883); u. a., Das Schamanenthum (u. o. 1883); *Byhan*, Polarvölker (u. o. 1909); *Jochelson*, The Koryak Religion and myth. (Leiden 1905—1908); *Maydell*, Reise im Jakutsk-Gebiete (Petersburg 1896).

Korjakov, sós tó Szemipalatinszk orosz kormányzóság Pavlodar kerületében, 21 km. kerületü, évente 11—12 millió kg. sót szolgáltat.

Korjáradék, l. *Munkásbiztosítás*.

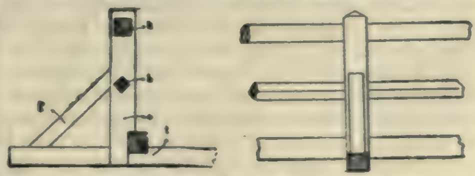
Korjátovics, l. *Koriatovics*.

Kórjel vagy *kórtünet* (symptoma), az a jelenség, amellyel a beteg különbözik az egészségestől. A betegséget a K.-ből ismerjük meg (l. *Diagnózis*). Vannak K.-ek, melyek jellemzőek valamely betegségre (*pathognomonikus K.*), máskor csak a K.-ek összessége alapján ismerjük föl a bajt. Sok K. sokféle betegségnek tünete (pl. láz, fájdalom, stb.). Vannak K.-ek, melyeket az orvos a betegtől függetlenül megállapíthat (*objektiv K.*), mások csak a beteg érzésében jelentkeznek (*szubjektiv K.*). A K. egy másik osztályozása szerint megkülönböztetünk *structuralis*, vagyis alaki megváltozáson alapuló, *functionalis*, vagyis csak működészavarból eredő és *reflektorikus*, vagyis az idegrendszer közreműködésével támadó K.-eket. A tudomány, mely az egyes betegségek K.-eit tanulmányozza, a *tünettan* vagy *symptomatologia*. Az egyes K.-ek jelentőségét kutatja a *semiotika* vagy *semiologia*.

Kórjóslat (*prognosis*), az orvosnak valamely betegség valószinű lefolyásáról tett nyilatkozata. A K. lehet jó, kétséges v. rossz (prognosis bona, dubia vel infausta). A K.-nak nagy gyakorlati jelentősége van úgy a beteg személyes érdekében, mint az életre és egészséggel összefüggő biztosítások szempontjából. A K. függ a betegség természetétől, súlyosságától, a beteg szervezeti tulajdonságaitól (életkor, erőállapot, régi betegségek stb.), a baj terápiájának fejlettségétől, a gyógyítás lehetőségének külső körülményeitől, stb. A K.-ot az orvos e tényezők ismerete alapján állítja föl, gyakran különösen ügyelve bizonyos tünetek megjelenésére (signum mali ominis).

Korkyra, l. *Korfu*.

Korlát. 1. K.-ot alkalmaznak nagyobb mélységeknél elvezető közlekedési vonalak mellett, különösen magas töltések szélein és hidak két oldalán, a közlekedés biztonsága érdekében. Készitik kőből, ilyenkor mellvédő fal a neve, fából, vasból, vagy kombinálva. Az egyszerű fa-K. ti-

1—2. ábra. Korlát.

pikus alakja az *1—2. ábrán* látható; egyes alkotó részeinek elnevezése: K.-talpfa *t*, K.-oszlop *o*, K.-karfa *k*, K.-heveder *h* és K.-gyám *g*. Kombinált K.-oknál az oszlopot kőből, a kart és hevedert fából v. vasból készitik. Öntött és kovácsolt vas-K.-okat a célhoz és az alkalmazás helyéhez képest díszesebben is készítenek. Újabban ócska sinekből, továbbá L és T vasakból is készítenek K.-okat.

2. *K.* az a szilárd, legtöbbnyire vastagabb szálfákból készült kerítés, mely a versenytereken a kimért s távolságjelző póznákkal ellátott futópályát mindkét oldalról szegélyezi s a feltünő megkülönböztetés céljából élénk színekre, leginkább fehérre van mázolva, v. befestve.

3. *K. tőzsdei értelemben* jelenti azt a léckerítést, amely a «parquet» tagjait, a tőzsde hivatalos világát a tőzsdeteremben körülveszi.

4. *Biztossági K.* az ipari üzemekben használt balesetvédő eszköz, amellyel egyes veszedelmes gépeket, közlőműrészeket, v. oly helyeket, ahol a munkás a leesés veszélyének van kitéve, bekerítünk.

5. *K.*, *tornaszer*, melyet Jahn használt először; főleg a felső test, a karok izmainak erősítését szolgálja az általános ügyesség fejlesztésén kivül. Áll két párhuzamos keményfarúdból, melyek 2—2 lábra vannak erősítve. Magassága és a karfák (a rudak) egymástól való távolsága (a K. szélessége) a tornász ügyességétől és korától függ. Az újabb K.-ok szabályozhatók, azaz magasságuk, szélességük változtatható. Készitik fából v. vasból. Úgy az iskolai, mint az egyleti tornázás egyik legkedveltebb tornaszere.

Korlát, kisk. Abaúj-Torna vm. gönczi j.-ban, (1910) 608 magyar lak., vasútállomás távíróhivatallal (K.—Vizsoly), postaügynökség.

Korlátfal. Közutak meredek szélén, v. kőből, betonból épitett hidak mentén, kőnemű anyagból épitett alacsony fal.

Korlátfalva (azelőtt: *Rozbehi)*, kisk. Nyitra vm. szeniczei j.-ban, (1910) 305 tót lak.; u. p. Korlátkő, u. t. Jabláncz. Közelében *Korlátkő* várának romjai láthatók.

Korláthelmecz (azelőtt: *Putkahelmecz)*, kisk. Ung vm. szerednyei j.-ban, (1910) 882 magyar lak., postaügynökséggel; u. t. Ungvár.

Korláti (azelőtt: *Korlát)*, kisk. Nógrád vm. füleki j.-ban, (1910) 1145 magyar lak.; u. p. és u. t. Balogfala. Bazaltkő-bányái híresek.

Korlátkő, kisk. Nyitra vmegye szeniczei j.-ban, (1910) 1159 tót lak., postahivatal; u. t. Jablánoz. Régi vára a XIII. és XIV. sz.-ban nevezetes védelmi pontja volt a vidéknek. A XIII. sz.-ban az Aba-nemzetség birta. Csák Máté is elfoglalva tartotta jó ideig, míg Harsendorfer Farkas egy 1324. kelt királyi oklevél szerint azt a királynak vissza nem vívta; később Stibor vajda és a korlátkői Bánfi-család birta. 1485-ben hűtlenség címén Mátyás király elvette a várat Bánfi Mihálytól és nyomban odaajándékozta udvari katonájának, kewnspergi Planker Jánosnak. Ez azonban nem vehette át a várat, mely még a XVI. sz.-ban is a Korlátkői nemzetség birtokában volt. Ma romban hever

Korlátkői- v. *Korlátkövi-család*, a Huntpázmán nemzetségből, a Bucsányi-családdal egy törzsből ered. A család a nyitravármegyei, jelenleg romban heverő Korlátkő váráról vette nevét. E várat 1445. szerezte meg Ujlaky Miklóstól 4000 arany forinton idősb Bucsányi *Ozsvát*, macsói albán, kinek egyik fia, *Mihály*, atyja új szerzeményü birtokáról és méltóságáról Korlátkői Bánfinak nevezte magát. Mihály testvére *Ozsvát*, ki 1502. Korlátkő és Berencs várának is birtokosa volt. K. Ozsvát 1502—1505-ig komáromi és tatai kapitány s egyúttal Komárom vm. főispánja, 1506. Ulászló követje a lengyelekhez. Elsőszülött fia, bucsányi K. *Péter* 1503. Ulászló főkamarása, elesett 1526. Mohácsnál. Neje a dúsgazdag gúti Ország Dorottya, kitől két leánya maradt. Ezek révén a család vagyona a Nyáryakra, Apponyiakra és Pongráczokra szállott.

Korlátnok a. m. kancellár (l. o.)

Korlátolt beismerés olyan beismerő nyilatkozat, amelyhez önálló, a beismert tényállást módosító új tényállítás van kapcsolva; pl. az alperes beismeri, hogy a pénzt a felperestől megkapta, de azt állítja, hogy nem kölcsön, hanem ajándékba kapta. Hogy az ily nyilatkozat beismerés v. tagadás-e, azt a bíróság az eset körülményei szerint itéli meg (Pp. 262. §).

Korlátolt beszámithatóság, a büntetőjogi beszámítás korlátozása az elhatározásra befolyást gyakorló rendellenes diszpozició következtében, l. *Beszámítás*.

Korlátolt cselekvőképesség, l. *Cselekvőképesség*.

Korlátolt dologi jogok, l. *Dologi jogok*.

Korlátolt felelősség a magánjogi felelősségnek az a faja, amely szerint valaki nem egész vagyonával hanem csak bizonyos vagyon erejéig felelős; pl. a megajándékozott az ajándék erejéig, az örökös az örökség erejéig a hitelező irányában, a betéti társaság tagja betéte erejéig.

Korlátolt felelősségű társaság (németül: *Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, rövidítve *G. m. b. H.)*, a német kereskedelmi társaságok egyik faja, amelynél a társaság tagjai a társaság tartozásaiért nem egész vagyonukkal felelősek, mint a közkereseti társaság esetében, másrészt nem csupán a jegyzett részvények erejéig, mint a részvénytársaságnál, hanem vállalt, különböző nagyságú üzletrészeik erejéig. A K. mintegy közbenső társasági forma a közkereseti társaság és a részvénytársaság között, viszonylag kevés tagból alakul, tehát inkább ú. n. személyegyesület, mint tőkeegyesület, másrészt a részvénytársasághoz hasonló ellenőrzési szabályok alatt áll. Nálunk K.-ot alapítani nem lehet, de a külföldön alakult K.-ok fióktelepei az itteni cégjegyzékekbe bevezethetők.

Korlátolt forgalmú állomás (vasút), amely v. csak árúforgalomra, v. csak személy- és poggyászforgalomra van berendezve.

Korlátolt lajstromos szavazás, l. *Kisebbség*.

Korlát úr, vagyis *Konrád*, Szt. Imre herceg legendája szerint a XI. sz.-ban bűneiért vezekelve, sorra járta a leghíresebb búcsúhelyeket, «de sem Jeruzsálemben, sem egyéb szenteknek koporsójánál irgalmat nem lelt», míg végre Székesfehérvárnál Szt. Imre koporsójánál «nagy zörgéssel, csattogással mind ízenként a vasak elszakadozának róla». *Toldy*, M. szentek legendái, 47—49. l.

Korma, kelta ital, l. *Sör*.

Kormány. 1. *K.* (ném. *Steuer, Ruder;* ol. *timone;* ang. *helm)*, a hajó menetének irányítására, K.-zására, igazgatására szolgáló eszköz, mely egy merőleges síkban fekvő fa-, vas- v. acéllapból, a *K.-lapátból* és az ehhez erősített függélyesen álló *K.-rúdból* v. *K.-tőből* áll. A rúd a hozzátartozó lapáttal együtt sarkvasai által a hajó tattőkéjén, propeller-hajóknál a K.-tőkén függ és hasonlóan mint egy ajtó, sarkvasaiban az oldalak felé (maximum 35°) mozgatható. Míg a K.-lapát a rendes merülésben levő hajóknál egészen a víz alatt van, a K.-tő nyakrészével a hajó hátsó falazatán át a hajó belsejébe nyúlik és a *K.-fejben* végződik. A K.-fej négyszögletesre ácsolt részére illesztetik a *K.-iga*, egy erős fadarab vagy vasrúd, mellyel kötelek és csigák segélyével (a kötelek a K.-kerék tengelydobja körül csavarodnak) a K. egyik vagy másik oldalra mozgatható. A víznek a rézsút kiálló K.-lapra okozott nyomása, mely a K.-lap nagyobb vagy kisebb kihajlásához mérten fokozódik vagy apad, eszközli a hajónak az óhajtott irányba való beigazítását, K.-ozhatóságát, illetve az irányából való kitérését. Nagyobb, kivált hadihajóknál az ú. n. *balance-K.* használatos, melynek K.-tője a K. lapját 1 : 2 arányban két részre osztja: $^1/_3$ rész felülettel előre, $^2/_3$ résszel hátrafelé. Az ilyen K. könnyebben, gyorsabban és kevesebb erőnek kifejtésével mozgatható mint egy hasonnagyságú közönséges K., miután az $^1/_3$ laprészre okozott víznyomás a hajó irányváltoztatásán, K.-ozásán kívül még a K. kihajlítását is elősegíti, és így az e célra szükséges erőnek kifejtését csökkenti. A *K.-iga* és ezáltal a K. kisebb

hajókon, csónakokon közvetlen a kézzel mozgattatik, nagyobb hajókon, miután ez nagyobb erőt is igényel, csigasorok, fogaskerekek, hidraulikus gépek vagy gőzgépek szükségesek, hogy a K.-lapatot a hajótő vonalából oldalt lehessen állítani. A K.-t működtető erőnek minősége szerint van *kézi* K., *hidraulikus K.* és tengeren járó hajókon jóformán kivétel nélkül *gőz-K.* A K.-lapat állását szabályozó és működésbe hozott erő első sorban a *K.-kerékre*, egy vízszintes tengely körül forgó kerékre hat (sokszor egy közös tengelyen forgó 3–4 kerékre is), amelynek tengelydobjára csavarodik a K.-igához vezető K.-kötél. Minthogy a gőz-K.-nak rendszerint igen kis méretű K.-kereke csak arra szolgál, hogy annak forgatása által a tulajdonképpeni forgató erőt szolgáltató gőzgép működésbe hozassék, a gőz-K. egy ember által is könnyen kezelhető.

2. *K.* (ném. *Regierung) az állami életben* a legfőbb államhatalom, ellentétben a kormányzott néppel, továbbá a végrehajtó hatalom gyakorlására rendelt központi igazgató s vezénylő főhatóság. Így nálunk a minisztérium, mely által az 1848. III. t.-c. 3. §-a értelmében a király a végrehajtó hatalmat gyakorolja. A K.-nak vezető s igazgató tevékenysége *kormányzat*, amely míg egyrészt mindig összefüggésben s szoros vonatkozásban áll az alkotmánnyal, másrészt ennek mintegy gyakorlati megvalósítását alkotja. A K. szervezésének módja a *K.-rendszer* v. *K.-forma.* A kormányzat elrendezésénél irányadó elveknek foglalatja *kormányzati politika,* melyen másrészt az országászat tudományának azt a részét is értik, amely a kormányzat legcélszerűbb elrendezésének, a helyes kormányzat alapelveinek kifejtésével foglalkozik. A kormányzati politika általános és különös. Amaz a kormányzat általános elveinek, emez az egyes kormányzati, közigazgatási ágakra vonatkozó elveknek foglalatja. Az elsőt törvényhozási és közigazgatási politikára szokás osztani. Amannak egyik főkérdését a törvényhozó testület szervezete alkotja, az utóbbinál a központosítás (centralizáció) v. önkormányzat (selfgovernment) s a közhivatalok szervezete az elsőrendű kérdések közé tartoznak. A különös kormányzati politika az egyes közigazgatási ügyágakra vonatkozó elveknek foglalatja. Ehhez képest megkülönböztetendő a szoros értelemben vett közigazgatási politika, a központi, a megyei s a községi szervezet és igazgatás nevezetes kérdéseivel, az igazságügyi, a rendészeti, a közművelődési és közoktatásügyi, a vallásügyi, a közgazdasági, a pénzügyi, a hadügyi, a külügyi kormányzati politika stb.

Kormánybiztos, a kormány részéről rendkívüli körülmények között vagy különleges feladatok végzésére kiküldött megbizott, aki közvetlenül a miniszternek van alárendelve. Fontos a K. működése a *háboru esetére szóló kivételes intézkedések* (l. o.) esetében.

Kormányfél, tengerészeti műnyelven a. m. jobb oldal.

Kormányforma, l. *Kormány,* 2.

Kormányfülke (ném. *Steuerei* ; ol. *timoneria),* a hajókon többnyire a kormánykerék közelében elhelyezett kamra, melyben a gőzkormánygépet, jelzőlobogókat s a hajózáshoz szükséges más szerelvényeket tartják.

Kormányiga (ném. *Ruderpinne* ; ol. *barra del timone* ; ang. *tiller),* l. *Kormány,* 1.

Kormányképesség alatt a tengeri hajónak a kormányállás iránti érzékenysége értendő. Minél jobban engedelmeskedik a hajó a kormánynak, vagyis minél kisebb kört ír le egyenlő szög alatti kormányállás mellett, annál nagyobb a K.-e. A K.-et befolyásolja, illetve csökkenti v. növeszti: a hajócsavar által okozott áram, a hajó útirányában fellépő vízellenállás, a hajó által a fordulat alatt kifejtett központfutó (centrifugális) erő, a hajó merülése, valamint annak alakja és hossza.

Kormánykerék, l. *Kormány,* 1.

Kormánykészülékek, l. *Kormány,* 1.

Kormánylapát, l. *Kormány,* 1.

Kormánylemez, l. *Eke.*

Kormánymű v. *vezérmű* (ném. *Steuerung),* a gépészetben olyan szerkezet, mely a váltakozó (ide-oda) mozgást tartja fenn az által, hogy a hajtó erőt hol az egyik, hol a másik oldalról v. irányban működteti. Például a gőzhengerbe egyszer egyik, másszor másik végén ereszti be a gőzt, s ez által a dugattyu is fölváltva előre és hátra tolatik; ez a váltakozó mozgás a K. által bizonyos törvény szerint tartatik fenn, úgy hogy ha a K. belső állásán nem változtatunk, az ide-oda mozgás is ugyanolyan marad. A K. két lényeges részre oszlik: az egyik a mozgatását idézi elő, a másik a gőz, gáz, víz stb. beeresztését, illetve elzárását eszközli. A K. mozgató részét az excenter vagy bütykös korong és a köztük és a zárórész közötti összeköttetésre szolgáló csuklós csapszemekbe illesztett csapszegek alkotják. Minél egyszerűbb mozgatószerkezet mozgatja a zárórészt, annál tartósabb a kormánymű.

Kormányos (ném. *Steuermann* ; ol. *timoniere),* a fedélzeti legénységnek az a tagja, aki a kormányrúd vagy kormánykerék segélyével a hajót irányának betartásában igazgatja. A német és angol keresk. tengerészetnél a K. minőség eléréséhez sikerrel letett szakvizsgálatról szóló bizonyítványt kivánnak meg, míg nálunk ehhez külön képesítés nem szükséges, hanem rendszerint oly hajósuhancokat neveznek ki K.-okká, akik teng. keresk. hajón legalább 2 évig szolgáltak.

Kormányozható léghajó, l. *Léghajó.*

Kormánypálca *(jogar),* l. *Koronázási jelvények.*

Kormányparancs, a hajó őrtisztje által a kormányosnak a hajó irányítását illetőleg adott utasítás. Az összes teng. államokban Angolország kivételével egyöntetüen van szabályozva és pedig úgy, hogy a K. mindig a hajó orrának irányítását célozza. Így pl. a *jobbra* K. utasítás a kormányos részére, hogy a hajó orrát jobbra fordítsa, míg az angol előírás szerint a hajónak balra kellene fordulnia.

Kormánypárt, a kormányt támogató országgyűlési párt.

Kormányrendelet, l. *Rendelet.*

Kormányrendszer, l. *Kormány,* 2.

Kormányrúd, l. *Kormány,* 1.

Kormányszeg, a kormányevező húzópántjának beakasztására szolgáló szeg.

Kormányszék. 1. A felelős minisztérium szervezése előtt a kormányzásra hivatott legfőbb hatóságokat K.-eknek nevezték. Nálunk a K.-ek a m. kir. udvari kancellária, a m. kir. helytartótanács és a m. kir. udvari kamara voltak. 1848-ban a felelős minisztérium felállítása folytán megszűntek, de a király 1860. még egyszer visszaállította s 1867-ig fennállottak, amikor ismét feloszlatták. L. *Kamara, Királyi udvari kancellária, Helytartótanács.*

2. *K.*, a tutajon a kormányrúd forgási tengelye, 10—15 cm. magas ék, mely a hevederbe van beverve s tetején csapja van, mely körül a kormányrúd forgatható, v. pedig kis járom, melynek egyik csapjára tétetik a kormányrúd.

Kormánytalp. Igy nevezik a mozgó kötésű vagy óriás tutajoknál az elülről számított második talpat, mely már vastagabb fából készül, mint az első vagyis a *vezértalp* (l. o.), különben pedig ezzel egyenlő szerkezetű. A K. hosszusága 6 m., szélessége elől 1·25 és hátul 1·40 m.

Kormánytanácsos (németül *Regierungsrat)*, Ausztria hivatalnoki szervezetében a VI. fizetési osztályba sorozott (az osztálytanácsossal egyenlő rangú) államtisztviselő, különösen a tartományi közigazgatásban (Landesregierungsrat), az udvari hivataloknál és a minisztériumokhoz bizonyos önállósággal kapcsolt hivataloknál. K.-i címmel a VII. fizetési osztályba sorozott közigazgatási tisztviselőket szokták felruházni.

Kormánytárs *(corregens)* az ország kormányzásában az uralkodóval osztozik. Hazánkban kétszer fordult elő az az eset, hogy a király a kormányzás terhét mással megosztani óhajtotta: Mária férjével Zsigmonddal és Mária Terézia férjével Lotharingiai Ferenccel. A K. intézménye mindegyik alkalommal az országgyűlés hozzájárulásával keletkezett és a törvény határozta a K. jogállását, hatáskörét, még pedig az utóbbi esetben az 1741. IV. t.-c. a fővonásokban következő: 1. A K. intézménye a királynő tetszéséig tartson. 2. A megállapított örökösödési rendet, a monarchia egységét nem sértheti, tehát Mária Teréziának utódok nélkül elhalálozásával a korona nem a K.-ra, hanem a pragmatica sanctio szerinti örökösre száll. 3. A kormányzat alkotmányos szervezete sértetlen marad. 4. De ha a királynő gyermeke mint kiskorú jutna a trónra, a K. a gyám és a gyámkormányzó. 5. Az alkotmányra a K. is esküt tesz.

Kormánytollak *(rectrices)*, a madarak farkában lévő ama nagy csapótollak, melyektől farkuk alakja, hosszúsága függ és amelyek a röpülésnél visznek nagy szerepet. Igy az egyes tollak hosszuságánál fogva lehet a fark villás, erősebb v. gyengébben kimetszett, ékidomú v. lépcsőzetes, lekerekített és egyenes v. lemetszett. A K. külön emelőizommal vannak ellátva. A repülésnél különösen a mozgás irányára vannak nagy hatással, amennyiben emelésükkor a madár alászáll, lecsapásuk alkalmával pedig emelkedik. A K. száma és hosszúsága a különböző madarakon más és más, de ugyanazon fajon állandó, azért igen fontos az egyes fajok meghatározásánál. A repülésen kívül még más feladatuk is lehet, pl. a kúszó madaraknál a kúszásnál mint támasztók és emelők működnek.

Kormányúszó *(pinna caudalis)*, a halak farkán levő páratlan úszó neve. Lehet részarányos és aszimmetrikus. A részarányos K. lehet igazi részarányos és álrészarányos. Az igazi részarányos K.-nál a gerincoszlop a K. közepén vonul végig és az úszót szimmetriásan hát- és hasoldali félre osztja; az ilyen K.-t *diphycerk*-nek nevezzük. Az álrészarányos K.-nál a gerincoszlop vége a K. háti felében található; az ilyen K.-t *homocerk*-nek nevezzük. Az asszimmetrikus K.-t mesterszóval *heterocerk* névvel jelölik.

Kormányválság, l. *Válság.*

Kormányzat, l. *Kormány*, 2.

Kormányzó, leginkább az államfő helytartójának címe, aki az egész ország, v. egyes részeinek politikai vagy katonai igazgatását vezeti (polgári vagy katonai kormányzó), de néha így nevezik a testület, intézet, lovagi vagy egyházi rend élén állókat is. Hazánkban e cím nem tudott gyökeret verni; régi alkotmányunk más közjogi műszókkal pótolja, mint vajda, bán, gróf, ispán és csakis a király kiskoruságának v. távollétének esetében alkalmazza: Hunyadi János V. László, Szilágyi Mihály pedig Mátyás idejében volt az ország K.-ja. K. volt a címe Kossuth Lajosnak is 1849 ápr. 14. után. Újabban Fiumének élén K. áll, mint «Fiume és magyar-horvát tengerparti kir. kormányzó». Az Osztrák-magyar bank vezetője szintén K. címet visel.

Kormányzói tanács, l. *Fiume.*

Kormcsája knyiga v. *Krmcsija (kormányos könyv)* az összes szláv ortodox keleti autokefális egyházak kánoni törvény- és jogtára. Összeállította a XIII. sz. elején Szent Száva, a szerbek első érseke.

Kormegállapítás: az életkor felismerése. Az *embernél* a K. legfontosabb támpontjait a fogak kibúvása és a koponyavarratok eltünése (elcsontosodása) szolgáltatja. A tejfogak kibúvása az első életév közepén kezdődik meglehetősen állandó sorrendben és pedig a középső metszőfogak a 6—8. hónapban, a szélső metszőfogak a 7—9., az első zápfog a 12—15., a szemfog a 16—20., a második zápfog a 20—24. hónapban tűnik elő. A 6-ik évben búvik ki az első állandó fog, és pedig az első nagyzápfog. A középső metszőfogak a 7—8., a szélső metszőfogak a 8—9., az elülső kiszápfogak a 9—10., a szemfogak a 10—11., a második kicsi zápfogak a 11—12., a második nagyzápfogak a 13—14., a harmadik v. utolsó nagyzápfogak a 16—22. évben bujnak ki. A 20. életév körül a hosszúcsontok végdarabjai (epiphysis) hozzácsontosodnak a középső darabhoz (diaphysis) s az ékcsont teste összeforrad a nyakszirtcsont testével. A koponya varratai a 35. évig nyitottak. 35—40. év közt kezdődik a varratok eltünése (elcsontosodás) s a 75—80. év körül fejeződik be. Ezen idő alatt a varratok eltünésének fokából lehet következtetni az életkorra, de csak nagy megközelítéssel. Hasonlóképen irányadóul szolgál a fogak rágó felületének kopottsága, a csontok megtartási állapota és még sok egyéb apró jelleg. A következtetésben azonban nagyon óvatosnak kell lenni, mert sok kivétel, rendellenesség is előfordul. Mindamellett kb. 5 évnyi pontossággal ezen idő alatt is meghatározható az életkor.

A K. az emlős *házi állatokon* a fogak, első sorban a metszőfogak állapotának, kopásának és kiváltásának megfigyelése alapján lehetséges; aranylag a legjobban, legpontosabban utalnak az illető állat életkorára a ló fogai, míg a többi emlős házi állatnál ezek az adatok gyakran kevésbbé megbízhatók, inkább csak a fiatalabb korra vonatkozólag értékesíthetők, míg idősebb korban különféle változásoknak vannak alávetve. Idősebb állatokon a szőrzet több helyen, leginkább a fején, megőszül. A szarvasmarha (tehén) életkorára a szarvak gyűrűiből is lehet következtetni, mert minden egyes borjazáskor egy gyűrű támad a szarvak tövén. A házi madarak életkorának meghatározásánál némileg útba igazíthat a csőr hossza, a karmok, ill. a lábak bőrének szerkezete.

Kormofita *(Cormophyta, száras növények)*, a *telepes* növényekkel (l. *Tallofita)* szemben azok, amelyeknek alaktanilag és szövettanilag jól megkülönböztethető *tengelyképletük* van, ahogy pl. egy fenyőfán, egy liliomon v. egy nyárfán látni. E tengelynek a növény rögzítésére szolgáló, a földben lévő része a *gyökér*, a föld feletti része, mely leveleket és ezek hónaljában rügyeket visel, a *szár*. Ha a szárnak is van földalatti része, ez mint rhizoma, gumó, hagyma ismeretes. A gyökér is, a szár is elágazhat; belső szerkezetére pedig az edénynyalábok jelenléte jellemző. Tengelyszerű képlete már a lombos moháknak van, de mivel sem gyökereik, sem edénynyalábjaik nincsenek, a K.-k a harasztfélékkel kezdődnek. Ezeknek szára, ha elágazik, villásan ágazik el és növekedését egy vezérsejt vezeti, míg a virágos növények tengelye monopodiális (l. o.) elágazású, növekedését pedig egy több sejtből álló tenyészőkúp vezeti.

Kormorán (állat), l. *Károkatona*.

Kormos (azelőtt: *Gormos)*, kisk. Sáros vm. hétházsi j.-ban, (1910) 515 tót lak.; u. p. és u. t. Paloncza.

Kormos *Tivadar*, geológus és zoogeográfus, szül. Győrben 1881 nov. 10. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s 1906. bölcsészetdoktori oklevelet szerzett. Több évig mint tanársegéd működött Lóczy Lajos földrajzi tanszéke mellett. 1908 óta a m. kir. földtani intézet geológusa. Hosszabb utazást tett Görögországban s Kisázsiában ősemlős-maradványok kutatása céljából. 1914. a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karán magántanári képesítést nyert. Mintegy 80, kisebb-nagyobb értekezése közül a legtöbb a Balatonbizottság tudományos munkálataiban, a Földtani Közlönyben s a m. kir. Földtani Intézet Évkönyvében jelent meg. Fontosabb művei: *A Püspökfürdő hévízi faunájának eredete* (1905); *A fejérmegyei Sárrét geológiai multja és jelene* (1909); *Uj adatok a balatonmelléki alsópleisztocén rétegek geológiájához és faunájához* (1910); *A polgárdi pliocén csontlelet* (1911); *A hámori Puskaporos pleisztocén faunája* (1911); *Canis (Cerdocyon) Petényii n. sp. és egyéb érdekes leletek Baranyamegyéből* (1911); *A tatai őskőkori telep* (1912); *Három új fossilis pézsmacickány-faj Magyarország faunájában* (1913); *Három új ragadozó a Püspökfürdő melletti Somlóhegy preglaciális rétegeiből* (1914). Szerkesztője a Földtani Intézet kiadványainak s munkatársa e Lexikonnak is.

Kormos alma, l. *Böralma*.

Kormos gabona. A learatott gabonát, ha az megázik, fekete, koromnemű foltok szokták belepni, még pedig mind a leveleket, mind a kalászokat, mit a gazdák *kormosnak* neveznek. A kormosságot a Cladosporium herbarum Link. nevű gomba okozza. Hogy ez a gomba a zöld növényt is megtámadja-e, vagy csak a megsérült zöld növényeken lép fel, avagy az ezen nemhez tartozó mintegy 150 fajta gomba közül melyik okozza a zöld növények veresbarna foltjait: még vizsgálódás tárgya.

Kormos körte (növ.), l. *Körtefa*.

Kormosó, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 385 tót lak.; u. p. Berencsfalu, u. t. Korpona.

Kormos róka v. *szenes róka*, l. *Róka*.

Korn, *Artur*, német fizikus, szül. Boroszlóban 1870 máj. 20. 1895-ben Münchenben magántanár, majd 1903. rendkívüli tanár lett, de 1908. lemondott állásáról. A molekuláris erők és elektromos jelenségek elméletével foglalkozott és 1906. a távolba való fotografozásnak egy rendszerét találta fel, melynek műszereit az 1906—08. években nagyon tökéletesítette (L. *Fotografozás távolba)*. Dolgozatainak címei: Eine Theorie der Gravitation und der elektrischen Erscheinungen auf Grundlage der Hydrodynamik (Berlin 2. kiad., 1896—98, 2 rész); Lehrbuch der Potentialtheorie (u. o. 1899—1901, 2 köt.); Abhandlungen zur Potentialtheorie (u. o. 1901—02, 5 füzet); Eine mechanische Theorie der Reibung in kontinuierlichen Massensystemen (u. o. 1901); Elektrische Fernphotographie und Ähnliches (Leipzig 1904 és 1907); Abhandlungen zur Elastizitätstheorie (München 1906, 2 rész).

Kornay *Richárd Mária*, operaénekes (basszista), szül. 1865 febr. 15. Budapesten. Festőnek készült. Az éneklésben Stoll Péter és Pauli Richárd volt a mestere, szinjátszásra Náday Ferenc tanította. Nagyszebenben egy német szintársulatnál kezdte pályafutását; Olmütz, Troppau, Pozsony, Kassel, Bécs, Graz után Budapestre szerződött, 1885 óta az Operaház tagja. Kiváló játékszerepekben.

Kornelit (ásv.), vashidroszulfát:

$$Fe_2(SO_4)_3+7\frac{1}{2}H_2O;$$

Krenner József budapesti egyetemi tanár fedezte fel Szomolnokon, Szepes vmegyében.

Kornéta v. *kornyéta*, az olasz *cornetta*, a francia *cornette* (l. o.) régibb irodalmunkban. Oroszországban a zászlóst hívják K.-nak.

Kornett, l. *Cornetto*.

Korneuburg, város, K. alsó-ausztriai kerületi kapitányság székhelye, a Duna jobbpartján, vasút mellett, (1910) 9058 lak., gőzhajóállomással, a közöshadsereg vasúti és távíróezredének állomáshelye, pokróc-, vattakészítéssel, gyertya és szappangyárakkal, nagy hajógyárral, só- és gabonakereskedéssel. Klosterneuburggal repülőhíd köti össze. K. már a XII. sz.-ban látogatott vásárhely volt; 1298. I. Albert városi rangra emelte, 1450. pedig várrá tették. É.-ra fekszik a Wilczek grófok remek, újonnan restaurált Kreutzenstein vára.

Kornfeld *Zsigmond* báró, kiváló pénzügyi szakember, szül. Jenikauban (Csehországban) 1852

márc. 27., megh. Budapesten 1909 márc. 24., mint a Magyar Általános Hitelbank elnök-vezérigazgatója. Prágai, bécsi és párisi bankházaknál dolgozott. Bank-, valamint pénzügyekben korán megnyilatkozott jártasságának köszönhette, hogy már húsz éves korában a Böhmischer Bankverein igazgatója lett, huszonhat éves korában pedig meghívásra elfoglalta a Magyar Általános Hitelbank igazgatói állását. K. 1878 óta kiváló szerepet vitt a magyar pénzügy, kereskedelem-, ipar- és közlekedésügy terén. A Hitelbankot átszervezte s a Rothschild-csoport egyetlen magyarországi tagjává tette. Tevékeny része volt a magyar állami pénzügyek rendezésében. Szoros kapcsolatba hozta a Hitelbankot az állam hitelműveleteivel. A magyar aranyjáradék konverziója, a papirjáradék forgalomba hozatala, a valutarendezés és az aranyfedezet beszerzésének bankműveleteiben K. vezető és döntő szerepet vitt. Hatalmas közgazdasági vállalatokat kezdeményezett, teremtett meg. Ilyenek pl. a Magyar folyam- és tengerhajózási részvénytársaság, a Budapest-pécsi vasút, a fiumei kőolajfinomítógyár rtg., a villamos- és közlekedési vállalatok rtg., a Budapesti giro- és pénztáregylet stb. K. érdeme kétségtelenül, hogy a budapesti piacot a külföld gyámkodása alól felszabadította és méltó helyet biztosított számára. Elnöke volt a budapesti árú- és értéktőzsdének. Érdemei elismeréseül a király ismételten kitüntette, 1902 január havában a főrendiház tagjává nevezte ki, 1909. februárban pedig magyar báróságot adományozott neki.

Kornhuber, *Andreas Georg,* osztrák természettudós, szül. Kematenben (Felső-Ausztria) 1824 aug. 2., megh. Bécsben 1905 ápr. 23. Pozsonyban az 1852. szervezett reáliskola tanára volt 1861-ig s a pozsonyi Verein für Naturkunde megalapításában (1855) jelentékenyen közreműködött. 1861-ben a bécsi műegyetemen a botanikai és zoológiai tanszékre nevezték ki. Mint geológus is kiváló volt. Önállóan megjelent művei: Beitrag zur Kentniss der klimatischen Verhältnisse von Pressburg (1858); Ergebnisse aus den meteorologischen Beobachtungen zu Pressburg während der Jahre 1858 u. 1859 (Pozsony 1860); Karte des Pressburger Comitates (1866); Karte des Neutraer Comitates (1871). Értekezéseket írt az 1858. évi moóri földrengésről, a bakonyi és nyitravidéki geológiai viszonyokról. A bécsi Verhandlungen d. k. k. Geol. R. A. évfolyamaiba írta Aufnahme d. Neutra-Thales (1858), Tertiäres zwischen Modern u. Bösing (1860), Pressburg u. Umgebungen (1865) c. értekezéseit, ugyanitt adta ki 1873. Über einen neuen fossilen Saurier aus Lesina c. művét.

Kornis-*család (gönczruszkai gróf),* régi nemes család, mely Abauj vármegyéből vette eredetét. A XV. sz. elején három testvér, Tabajdi Bertalan, Antal és *K.* (Cornis, Cornys) birta Gönczruszkát. Ez szolgáltatta eme K. utódainak, a K.-családnak, előnevét is. A K.-család Szapolyai János király uralkodása idejében kivándorolt Erdélybe, hol csakhamar szép névre és gazdagságra tettek szert. — *K. János,* Szapolyainak kegyelt híve, nagy birtokokat szerzett Udvarhelyszékben. Az 1537-iki szerencsétlen tokaji ütközetben menekülés közben a Tiszába veszett. Utódai a «homoród-szentpáli» előnevet is használták. — *K. Farkas* 1595. a feketehalmi táborban mint a székelység egyik főkapitánya szerepel. 1599-ben Báthory Endre pártján küzdve, Mihály vajda kezébe kerül, ki őt megfosztja életétől. Fiai, *K. Miklós* és *Zsigmond,* Székely Mózes fölkelő hadjában vitézkedtek és vezérükkel együtt estek el Brassó mellett (1603). — *K. Gáspár* neves katona és diplomata. 1570-ben Lengyelországban működik Báthory Istvánnak királlyá választatása érdekében. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemsége alatt a Habsburg-ház mellett s a törökkel való szövetség ellen agitált. 1596-ban Báthory Zsigmond megadományozta Radnóttal. (Innen előneve «radnóti» is.) Midőn Mihály vajda Báthory Endre ellen támadt, K.-t küldték Rudolf királyhoz segélyt kérni, ami maga után vonta Básta Györgynek Erdélybe jövetelét. A visszatért K. szerencsétlenségére a bosszuért lihegő Mihály vajda foglya lett, ki őt katonáival felkoncoltatta (1601). Három fia maradt: *K. Boldizsár,* 1604. a székelység tábornoka, 1607-ben Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem tanácsosa, 1608. háromszéki főkapitány, 1610. — férji becsületében megsértve — többekkel összeesküdött Báthory Gábor ellen, amiért életével kellett lakolnia; *K. Zsigmond* 1603. Básta seregében harcol, 1610. — bátyjának, Boldizsárnak cinkostársa lévén — számüzik és Erdélyből menekülni kényszerül, később visszatérve, Bethlen Gábor meg I. Rákóczi György fejedelmek alatt mint bihari főispán, aranysarkantyus vitéz, nagy tekintélyre tesz szert.; *K. György* (III.) testvéreivel együtt 1610—15. számüzetésben élt, később Kolozs vármegye főispánja volt. — *K. Gáspár* (III.) Kemény János erdélyi fejedelem buzgó párthíve volt s résztvett a szerencsétlen nagyszöllősi ütközetben is. 1673-ban marosszéki főkapitány. Ugyancsak egy *K. Gáspár* nagy befolyású híve volt Apafi Mihály fejedelemnek. Hirtelen, gyanus halállal mult ki (1680); állítólag a tőle megsértett és megfenyegetett Teleki megmérgeztette volna. (V. ö. *Cserei* Mihály históriája.) — *K. István* a Habsburg-ház párthíve, a nemzeti törekvések ellensége. Mint valóságos belső titkos tanácsos, főkamarásmester, erdélyi tartománybizt. kiváló szerepet vitt, az 1741-iki országgyűlésen a rendek elnöke is lett. Meghalt 1741. Testvére, kivel együtt 1712. örökös *grófságot* nyert, *K. Zsigmond,* cs. kir. kamarás és valóságos belső titkos tanácsos, 1710. udv. kancellár, 1713. erdélyi főkormányzó, meghalt 1731. — *K. Mihály* (1796—1835) 1826-ban kővárvidéki, 1829. kolozsvármegyei adminisztrátor, 1832. magyar kir. kincstári tanácsos, akinek az erdélyi országgyűléseken is nagy befolyása volt szakképzettségénél és népszerüségénél fogva. 1830-ban tagja lett a Magy. Tud. Akadémia igazgató-tanácsának. — *K. János* 1817. kővári adminisztrátor, 1827. erdélyi főkormányszéki alelnök és valóságos belső titkos tanácsos, 1837. erdélyi főkormányzó, megh. 1840.

Kornis, 1. *Gyula,* filozófus és pedagógus, szül. Váczon 1885 dec. 22. Budapesti kegyesrendi főgimnáziumi tanár, a Magyar Filozófiai Társaság titkára, a Pedagógiai Könyvtár szerkesztője. Főbb művei: *A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése*

(Budapest 1908); *Az ismerés a priori elemei Platonnál* (u. o. 1908); *Pszichológia és energia* (u. o. 1910); *Filozófia a középiskolában* (u. o. 1910); *A pszichológia jelen állása* (u. o. 1910); *A pszichológia és logika elemei* (u. o. 2. kiad. 1914); *Elemi pszichológiai kisérletek* (u. o. 1911); *Okság és törvényszerüség a pszichológiában* (u. o. 1911); *W. Dilthey* (u. o. 1913); *Értékelmélet és pedagógia* (u. o. 1913); *Történelem és pszichológia* (u. o. 1914).

2. *K. Károly (tótváradi)*, magyar emigráns és jogi iró, szül. Aradon 1822 ápr. 29., megh. Gyorokon 1863 jan. 27. Papnak készült, majd jogot hallgatott. 1848-ban a pesti egyetemen a büntető jog tanárává nevezték ki, de állását a szabadságharc idejében otthagyta és kormánybiztos lett az alvidéken, 1849. pedig közvádló a rögtönitélő biróságnál. A szabadságharc után külföldre menekült, itthon pedig halálra itélték és in effigie fel is akasztották. 1852-ben New Yorkban telepedett le, de miután itt sem a tőle szerkesztett Magyar Menekültek Lapjával, sem egyéb vállalkozásával nem boldogult, 1854. Rio de Janeiróba költözött és itt eleinte fényképészettel tartotta fenn magát, de csakhamar keresett ügyvéddé lett. Az ottani akadémia tagjává választotta, egyetemi tanársággal kinálták meg, de nem fogadta el. 1862-ben, már tüdőbajosan, hazatért és néhány hónap mulva meghalt. Művei közül említést érdemelnek: *Az 1848. IX-ik t.-c. 5. §-a* (Vácz 1848); *Eljárási rendszer a rögtönitélő biróságok számára* (Pest 1849); Processus Villa Nova de Minho (Rio de Janeiro 1856); O casamento civil (u. o. 1858; ném. Hamburg 1862); *Eszmék* (Arad 1863).

Kornislaka, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 326 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagyilonda.

Kornya, község, l. *Somfa*.

Kornyaréva, község, l. *Somosréve*.

Kóró (*góré, herba fructiciformis*, növ.), általában magas, bokornagyságú fünemű növény, melynek keményebb szára van, mint a rendes füveknek, azért soványabb takarmány, elszáradva pedig a szára sokáig állva marad. A pázsitfélék K.-it *pázsit-K.-nak* nevezzük (nád). A K.-t a félcserjétől az különbözteti meg, hogy fás része semmi sincs, sőt egy-két nyári is lehet, mint a Ricinus, kukorica, napraforgó, bürök. A kert magas, fünemű díszét *dísz-K.-nak* mondjuk.

Koroádók, nép, l. *Coroados*.

Korocsa, az ugyanily nevű járás székhelye Kurszk orosz kormányzóságban, a Donec mellékvize, a K. mellett, (1907) 10,235 lak., akik gyümölcstermeléssel, gabona- és sókereskedéssel foglalkoznak. A XVII. sz.-ban a tatárok ellen emelt kis erősség körül keletkezett.

Korócz (azelőtt: *Korejócz)*, kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 104 rutén lak.; u. p. Ladomérvágása, u. t. Felsővízköz.

Kóród (azelőtt: *Korod)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 377 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Kóródszentmárton.

Koroda *Pál*, költő, szül. Endréden (Bars vm.) 1858 márc. 7. Iskoláit Léván és Pozsonyban, a jogot Budapesten végezve, birtokán gazdálkodott, majd a fővárosba költözött. A 80-as években legjobb barátjával, Reviczky Gyulával egy kis irói kört alkotott, melyhez Komjáthy Jenő, Inczédi László, Szabó Endre stb. csatlakoztak. Magasabb becsvággyal írt költeményeiben és drámáiban komoly feladatokkal próbálkozott meg. Költeményeiben (*Lira*, 1897) emelkedett gondolatainak ad költői kifejezést. *Költői elbeszéléseiben* (1877) Byron hatása alatt sötét világfelfogását szólaltatja meg, drámái közül *A tulvilág komédiája* (1876) Goethe és Madách hatása alatt filozofikus célzatu, az *Ostrom* és *Az udvarlók* vigjátékok, az *Alkibiadesz* c. tragédia (1886 és 1896) és a *Wesselényi* c. dráma (1907) történeti tárgyúak s a Nemzeti Szinházban szinre is kerültek. Irt ezenkívül politikai és esztetikai cikkeket s a Magyarországba színi kritikákat. A Petőfi-társaság tagja. Sajtó alá rendezte Reviczky Gyula költeményeit.

Korodi rétegek (geol.). *Hofmann* K. és *Koch* A. szerint Erdélyben az alsó mediterrán emelet legalsó rétegcsoportja, mely főleg vékonytáblás rozsdasárga homokkőből és agyagos homokkőpadokból áll. Korod (most Kóród) és Kolozsvár környékén tengeri jellegüek e rétegek, Anomia costata, Pecten solarium, Pectunculus Fichteli stb. fajokkal, Nagyzombornál ellenben inkább édesviziek e lerakódások vékony széntelepekkel.

Kóródszentmárton (azelőtt: *Korodszentmárton)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 820 magyar, oláh és cigány lak.; vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.

Kóródy *Péter*, szinműiró, szül. Látrányban (Somogy vm.) 1852. Pápán tanult, majd 1871. színész lett s a Népszinház 1879-iki népszínműpályázatán megnyerte a jutalmat *A legény bolondja* c. népszínművével, mely 1880. u. o. színre is került. Ezután egy ideig a Budapesti Hirlapnál dolgozott, 1888 óta a fővárosnál hivatalnok. *A tékozló asszony* c. népszínműve 1884. a Népszinházban, *A lányok anyja* c., Kolozsvárt pályadíjat nyert népszínműve a kolozsvári Nemzeti Szinházban 1899. került színre.

Korog *(Kórógy)*, adók. Szerém vm. vukovári j.-ban, (1910) 1067 magyar lak.; valamennyien (1536 óta) reformátusok, valószínűleg avar maradvány; reformátoruk Sztárai M. volt. U. p. és u. t. Szentlászló-Kórógy (Laslovo-Korog).

Koroghi-*nemzetség*, l.. *Kórógyi*.

Korográfia *(chorographia*, gör.), a térképkészítés matematikai módszereiről szóló tan. Mint nagy területekkel összefoglalóan foglalkozó tan, a *topográfia* (l. o.) ellentéte.

Korogve, Német-Kelet-Afrika egyik fontosabb missziótelepe és kereskedővárosa; vasútállomás, posta- és táviróhivatal.

Kórógy, község, l. *Korog*.

Kórógyi *(Koroghi)-nemzetség* egyik őse nemzeti hagyomány szerint részes lett volna Szt. Gellért megöletésében (1046). — *K.* (I.) *István*, a Keled nemzetségből származó K.-család tagja. Ősi fészke az Eszéktől délre eső Kórógy. 1388-ban Harsány birtokát nyeri Mária királynőtől azon vitéz szolgálatai jutalmául, miket a garai támadásnál szerzett. Ekkor fogságba is esett. Ezenkívül a macsói bánság visszafoglalását s Palizsnay János meggyőzését is vitézi érdemei közt találjuk felsorolva. 1382—1385-ig macsói bán

volt. V. ö. *Márki*, Mária királynő 97—119. Századok 1875, 450—51. — *K.* (I.) *László* pécsi püspök 1315—1345. Az Anjouk szilárduló trónjának hű támasza volt. Mivel azonban családja egy időben összekoccant I. Károly királlyal, ez őt utolsó éveiben nem igen kedvelte s előmenetelének a pápa előtt nagy akadálya lett. I. László mindamellett Nagy Lajos koronázásán megjelent s ez által bizonyította be kétségbe vont ragaszkodását az Anjouk trónjához. V. ö. *Pór*, Lajos király 20—21. l. —*K.* (II.) *László*, Fülöp fia, 1365. tevékeny részt vett a bolgárok ellen viselt hadjáratban, melynek végén bolgár bánná nevezte ki Nagy Lajos. V. ö. *Pór*, Lajos király 389. — *K. Fülöp* előkelő főur volt Zsigmond király idejében; 1415. 30 főnyi kisérettel jelent meg a konstanzi zsinaton. V. ö. *Karácsonyi*, Magyarorsz. s a nyug. egyházszak., 64. l.; *Wertner* Mór, Az első K.-ak (Turul, 1892. évf.).

Koroibos, a görög hősmondában frig királyfi, ki Trója végnapjaiban beleszeret a trójai királyleányba, Kassandrába. A város védelmére siet, de Tróját már nem mentheti meg s ő maga is elesik.

Korojesd, kisk. Hunyad vm. puji j.-ban, (1910) 411 oláh lak.; u. p. Fehérvíz, u. t. Felsőszálláspatak.

Koroknya (azelőtt: *Krokna)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 1010 oláh lak.; postaügynökség, távbeszélőhivatal.

Koroknyai *Ottó*, festő, szül. Budapesten 1856., megh. u. o. 1898 ápr. 27. A bécsi képzőművészeti akadémián Wurzinger, később Makart volt a mestere. Hazajövet készültek magyar genreképei: *A javíthatatlan; Hogy megnőttél; Olyan nincs. A javíthatatlan* szerezte meg számára a 6000 frankos Munkácsy-díjat 1886., s K. a következő évben már Párisba utazott, hogy Munkácsy oldala mellett fejlessze tehetségét. 1892-ben hazajött, genreképeivel vett részt a kiállításokon, egy ilyen, a *Titok a sekrestyében* c. (1897) a Szépművészeti Múzeumban látható. Tetszetős képei sokféle reprodukcióban láttak napvilágot.

Kóroktan *(aetiologia)*. A betegségek okaival foglalkozó tudomány. Igen nagy jelentőségű, mert az eredményes gyógyítás egyik alapja. A K. szempontjából felosztjuk a betegségeket külső és belső okból származó és ismeretlen eredetű betegségekre. Külső betegségokok a fizikai erők, így a mechanikai erő, a légnyomás, a fény, a hő, a sugárzások stb.; a mérgek, a fertőzések, a paraziták s a pszichikus hatások. Belső betegségokok szerepelnek az öröklődő betegségek és bizonyos fejlődési rendellenességek eseteiben. A hajlamosság (dispositio), bár külső körülményekkel változó, mégis egyik belső ok gyanánt szereplő tényezője a betegségnek. Igen sok betegség okát nem ismerjük, s így nincs eldöntve, hogy belső vagy külső okok, vagy ezek együtt idézik-e elő, így pl. fehérvérüség, cukorbetegség, bizonyos organikus idegbajok, glaukoma stb.

Korolenko, *Vladimir Galaktionovics*, orosz író, szül. 1853 júl. 27. (orosz-napt. 15.) Zsitomirben (Volhinia). Már tanuló korában részt vett politikai mozgalmakban, amiért 1879. Szibíriába száműzték s csak 1885. tért vissza. K., mint Ukrajna szülöttje, rokonszenvezik a kisemberekkel s tollára veszi a «burlákot», a mezitlábast, mint Gorkij. Elbeszéléseinek a tárgyát Ukrajna vagy Szibíria népéletéből meríti. Első munkája a Son Makara (Makár álma, Szent-Pétervár 1885). Ezt követte ugyanez évben az Očerki sibirskago turista (A szibiriai turista naplója). Legismertebb művei a Slěpoj muzykant (A vak zenész) és O durnom obščestvě (Rossz társaságban). Említést érdemelnek még prózában írt költeményei. Összegyűjtött művei megjelentek a Niva mellékleteként 1914. Szent-Pétervárott. Magyarul megjelent: Szibériai vázlatok, ford. *Kovalik* (Budapesti Szemle 83. k.); A vak zenész, ford. *Ujkéri* (Budapest 1893). V. ö. *Kozlovszkij*, K. (Moszkva 1910).

Korológia *(chorologia*, gör.), az élő lényekkel foglalkozó tudományok azon része, mely az élő lényeknek földünkön úgy vízszintes (földrajzi szélesség és hosszuság szerinti), mint függőleges (azaz a szárazföldön magasság, a vizekben mélység szerinti) elterjedését kutatja s általános törvényekre visszavezetni törekszik.

Korom, finoman eloszlott szén, mely tökéletlen elégéskor a lángból kiválasztható, s melyet festéknek stb. használnak. Frankfurti K. a. m. *frankfurti fekete* (l. o.). L. még *Füst*.

Koromandel (ang. *Coromandel-Coast)*, Elő-Indiának a Bengáliai-öböllel határos homokos partja, amely a Kalimer-foktól a Kisztna torkolatáig nyúlik; hibásan néha az egész Keleti partot így hívják.

Koromandelfa, csíkos vagy tarka ébenfa, mely szöveti alkotásával nagyon hasonlít az igazi ébenfához, de színében változnak a fekete, kávébarna csíkok, melyek közé néha fehérsárga sávok vagy nagyobb foltok vannak beiktatva. Igen drága, mert ritka és eredeti szépségű. L. *Diospyros*.

Koromandel-lakk, l. *Coromandel-lakk*.

Koromégetés, l. *Fenyőkoromégetés*.

Koromfa v. *feketefa* (növ.), a *Dalbergia latifolia, Acacia melanoxylon* meg az *ébenfa* (l. o.).

Koromfekete, l. *Frankfurti fekete*.

Koromharmat (növ.), l. *Korompenész*.

Koromíró. Fizikai kisérleteknél gyakran szükséges bizonyos mozgásoknak, rezgéseknek olyan alakban való feltüntetése, amely látható nyomot hagy maga után. Legegyszerübb megoldás a kormozott lap használata. A mozgó alkatrész, pl. a hangvillára erősített írópecek, a hangvilla megszólalásakor ide-oda rezeg s az előtte elhúzott kormos lapra a rezgési görbéket bekarcolja. Újabban a színes nyomot hagyó módszerek is elég tökéletesek már s így a K.-kat csak kisebb laboratoriumban használják.

Koromlak (azelőtt: *Korumlya)*, kisk. Ung vm. ungvári j.-ban, (1910) 636 tót és német lak.; u. p. és u. t. Ungvár.

Koromnok (azelőtt: *Koramnik)*, kisk. Krassó-Szörény vm. orsovai j.-ban, (1910) 266 oláh lak.; u. p. Nagyzsupány, u. t. Orsova.

Koromorfózis (gör.) a. m. *koremorfózis* (l. o.).

Korompa (azelőtt: *Krompach)*, nagyk. Szepes vm. szepesváraljai j.-ban, a Hernád völgyében, (1910) 6378 magyar, tót, német, szerb és lengyel lak., vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal és telefonállomással. K. vidékén jelentékeny bá-

KORONÁK.

5. ábra. Nagyherceg-korona.

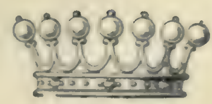
6. ábra. Mediatizált grófi korona.

4. ábra. Modern királyi korona.

8. ábra. Grófi korona.

9. ábra. Bárói korona.

2. ábra. Osztrák házi korona.

7. ábra. Marquis-korona.

10. ábra. Nemesi korona.

3. ábra. Az uj német császárság koronája. (Tervezet).

1. ábra. A római szent birodalom koronája.

nyászat folyik; az ezüst- és kénesőtartalmú ezüstércek bányászatánál azonban sokkal jelentékenyebb az itt működő K.-hernádi vasműbányatársulat üzeme, mely nagy vasgyárból s vasércbányákból áll.

Korompay *Péter*, püspök és kir. kancellár. 1679-ben váci, 1681. egri, 1687-től nyitrai püspök. Megh. 1690 május 12. Bécsben. Művei kéziratban maradtak meg a nyitrai egyházmegyei könyvtárban. Tartalmuk: kancelláriai följegyzések, naplójegyzetek. V. ö. *Vágner* József, A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai (Nyitra 1886).

Korompenész, *koromharmat* (növ.). Növényi betegség, melyet olyan gombák idéznek elő, melyeknek micéliuma v. konidiumpora feketeszínű. Főképen az *Apiosporium (Capnodium, Fumago,* képet l. a *Gombák* cikk *III. képmellékletén)* félék okozzák. Ezek micéliuma sűrűn ellepi a gazdanövény levelének felszínét. Nagyon gyakori az *Apiosporium salicinum* (Pers.) Kze, mely főképen a fűzfélék levelén él.

Koromszén, poralakú, lazán összefüggő kőszén.

Korona (lat. *corona*, l. a *képmellékletet*). 1. heraldikai értelemben koszorúszerű fejdísz, rendesen aranyból v. ezüstből, drágakövek- s gyöngyökkel ékítve. Fejedelmi személyek megkülönböztetési jele volt. A koronát, mint az uralkodói méltóság jelét, már a régi időkben használták. Igy Salamon királyról is említtetik, hogy koronát viselt. A régi asszir, babiloniai és egyiptomi királyok koronája, v. mint máskép nevezik, *tiarája, fejszalagja* csak fejdísz volt. A római királyok idejében kezdték először a koronákat gyűrűformában késziteni, ekkor még nyitott volt s 4—8 levélszerű díszítménnyel volt ékítve. A bizánci császárok idejében már zárt koronát használtak. A különböző koronák közül megemlitjük a római szent birodalmi koronát *(1. ábra)*, az osztrák házi koronát *(2. ábra)*. A *3. ábrán* feltüntetett új német császári K. tényleg még nem létezik, csak tervezetben van meg. A modern királyi koronák alakját a *4. ábra* mutatja. A *nagyhercegi, mediatizált grófi, marquis-, grófi, bárói* és *nemesi* koronák alakjait az *5—10. ábrák* mutatják. Az *osztrák főhercegi K.*-t négy arany pánt alkotja, érintkezési pontjukon kereszttel ékítve. Belül vörös bársonybéléssel van ellátva, a fejabroncsot hermelinprém boritja. *Hármas K.* vagy *tiara* a pápai K. Hármasnak nevezik, mert három egymás fölött álló részből áll. Az első s legalsó részt Konstantin császár adta Sylvester pápának világi hatalma jeléül; a másodikat 1294-ben VIII. Bonifác pápa illesztette az elsőre, annak jeléül, hogy a papi hatalom a világi hatalom fölött áll; a harmadikat 1362. V. Orbán pápa alkalmazta a két alsóra, jeléül, hogy a pápai hatalomnak minden világi és egyházi hatalom alá van rendelve. (Ábrájat l. *Föveg*). A magyar királyi koronát l. *Koronázási jelvények*. V. ö. *Ghyczy* Pál, A rangjelző koronák (Turul 1900 évf.); u. a., Adatok a pajzs-K. és a rangjelző K. fejlődésének történetéhez (Turul 1909. évf.).

2. *K.*, államjogi értelemben gyakran használt kifejezés e helyett: király v. állam. L. *Szent Korona*.

3. *K.* a csillagászatban: 1. Két csillagkép neve, l. *Corona australis (déli K.)* és *Corona borealis (északi K.)*. 2. Teljes napfogyatkozások alkalmával a Nap körül látható fénykoszorú, mely valószinüleg a Nap körül lebegő igen kicsiny részecskéktől származik. L. *Nap*.

4. *K.* a fák ágainak és lombjának összessége, l. *Fa*.

5. *K.*, fogé, l. *Fog*.

6. *K.* az állatanatómiában, l. *Párta*.

7. *K.*, l. *Agancs*.

8. *K.*, *koronázás*, az építészeti műnek vagy egyik részletének felső, befejező része, ha azt díszítéssel látjuk el (pl. ajtó-koronázat).

9. *K.* (jele K), az 1892-iki valutatörvény szerint mai pénzrendszerünk egysége = 100 fillér. Vernek 20 és 10 (ritkábban 100) K-ás éremdarabokat és pedig 1000 g. szinaranyból 3280 K értékben. Viszonya a többi pénzegységekhez a következő:

100 K = 85·06 márka,
100 K = 105·01 frank,
100 K = 50·41 hollandi forint,
100 K = 4·164 font sterling (£),
100 K = 20·26 $,
100 K = 75·61 skand. korona, stb.

A K.-ban való kötelező számítás (koronaérték) a kormány 1899 nov. 1. kelt rendelete folytán 1900 jan. 1. lépett életbe.

10. *K.*, a Skandináv éremszövetség (Dánia, Svéd- és Norvégország) pénzegysége (jele Kr) = 100 öre. 100 Kr = 132·26 K.

Koronabástya, az a bástya, amelyet két tompa szög alatt találkozó bástya alkot, l. *Vár*.

Korona-bőr *(crown-bőr)*, olyan bőr, melynek a cserzését következőleg végzik: A kellően előkészített pőréket 1. timsóval és konyhasóval és 2. zsiradékot és fehérnyéket tartalmazó anyagokkal cserzik. A pőréket gyakran cserzésük előtt híg cserléoldatba teszik, vagy kátrányfestékkel festik, hogy ily módon olyan külsőt nyerjenek, mintha cserlében cserezték volna. A K.-t főleg ökör- és tehénbőrökből gyártják, s szijbőrökre dolgozzák fel. Hazánkban is készítenek ilyen bőröket.

Koronaérték, l. *Korona*, 9.

Koronafa, l. *Ákácfa*.

Koronafedés, l. *Cserépfedél*.

Koronafürt (növ.) a. m. *Coronilla* (l. o.).

Korona-gyarmatok, azok a brit birtokok, melyeknek önálló törvényhozásuk, autonómiájuk nincs s ügyeikben a gyarmatügyi miniszter, vagy a király által kinevezett kormányzó intézkedik. Ilyen K.: Gibraltár, Szent-Ilona-, Barbados-, Trinidad-, Ceylon-, Mauritius-szigetek stb.

Koronagyökereztetés, l. *Koronaültetés*.

Koronahegy, a Pienin-hegység legmagasabb csúcsa (982 m.), a Dunajecz-áttörés egyik legfestőibb mészkőszirtje. L. még *Vörösklastrom*.

Koronahegyfürdő *(Szmerdzsonka)*, Lehniczhez tartozó kis fürdő Szepes vm. szepesófalui j.-ban, közel az ország határához, a Dunajecz folyó egyik mellékvölgyében, a Pienin-hegységben; posta- és telefonhivatallal. Hideg kénes égvényes forrásait fürdőül használják. Tulajdonosa a kincstár. Közelében van a *Vörösklastrom* (l. o.).

Koronahegyi klastrom, l. *Vörösklastrom*.

Koronaherceg, a német *Kronprinz* szónak lefordítása, magyarosan trónörökös (l. o.).

Koronahere (növ.), l. *Hedysarum.*

Korona-hitbizomány a fejedelmi ház olyan ingatlanaiból áll, melyeknek jövedelmét a fejedelem az államháztartástól teljesen függetlenül kapja és afölött teljesen szabadon rendelkezik, de maguk az ingatlanok a koronától elválaszthatatlanok, vagy a fejedelmi család hitbizományához tartoznak.

Koronahűbér, l. *Hűbér.*

Koronajáradék, l. *Magyar koronajáradék.*

Koronajavak *(bona et proventus Sacrae Coronae, bona mensalia)* a magyar jogban azok, amelyeknek különös rendeltetése az, hogy jövedelmeik a király s a kir. udvartartás szükségleteinek fedezésére szolgálnak. A K.-at az országgyűlés beleegyezése nélkül elidegeníteni nem szabad. A tilalom dacára történt elidegenítés érvénytelen. A K.-tól megkülönböztetendők a fejedelem magántulajdonát tevő javak (Schatullgut), melyeknek szerzése magánjogi úton történik és a tulajdonjog is a magánjogi szabályok szerint bíráltatik el. Ezek fölött a fejedelemnek szabad rendelkezési joga van. A K.-tól megkülönböztetendők még a *kincstári javak* (bona cameralia), amelyeknek jövedelme az államszükségletek fedezésére szolgál. L. *Államjavak.*

Koronaliliom (növ.), l. *Fritillaria.*

Koronamarsall, a régi Lengyelországban a legfőbb méltóság a király mellett. Főbirói és fővezéri tisztet gyakorolt s megfelelt a mi nádori méltóságunknak.

Koronaországok, így nevezik némely alkotmányban az állam ama részeit, amelyeknek az állam egységének megóvása mellett történeti különállás folytán, vagy mert a történeti fejlődés vezetett erre, széleskörű autonómiájuk van és így relative az államnak bizonyos ügykörökre önálló részei, valamint többé-kevésbbé külön történeti és politikai individualitással bírnak. Ilyenek a magyar államban Horvát-Szlavon-Dalmátországok, mint Szt. István koronájának országai, bár a törvény (1868. XXX.) e címet az egész államra vonatkozólag is használja; továbbá Ausztriában: Csehország, Morvaország, Galicia, Lodoméria, Bukovina, Tirol stb.

Koronaőrök, a magyar szent korona őrzésére királyi kijelölés alapján, született honfiak közül, valláskülönbségre tekintet nélkül, az országgyűlés által választott két világi rendű őr, akik rangban a zászlós urak (barones regni) után nyomban következnek. Rendesen egy katolikust meg egy protestánst választanak, még pedig az országgyűlés két házának együttes ülésében, akik esküjüket a király és országgyűlés előtt teszik le. A választás úgy, mint a lemondás vagy elhalálozás, a felelősség alóli fölmentés, vagy az örökösök fölmentése törvénybe iktattatik. A szent koronát kettős zár alatt őrzik és egyikük mindig annak közelében köteles lakni. Továbbá a K. mellé még a honvédség tényleges állományából egy őrcsapat szerveztetik, mely a szent korona mellett éjjel-nappal őrt áll. Régente az Árpádok idejében a szent koronát a székesfehérvári székesegyházban a kanonokok őrizték, de később Visegrádon és pedig világi rendüek, mint ahogy ezt az 1492. III., 1500. XXIII. t.-c. előírja. A XVII. sz.-ban törvényeink a pozsonyi várat jelölik ki a korona őrzésének székhelyéül; végre az 1791. VI. t.-c. Buda fővárosát, ahonnan csak veszély idején szállítható valamely biztosabb helyre, a nádor tudtával és beleegyeztével.

Koronaőrség *(magyar királyi)*, a magyar szent koronának és egyéb koronázási és országos jelvényeknek őrzése végett felállított önálló díszcsapat. Őrszolgálaton kívül még a hivatalos isteni tiszteleteknél, országos ünnepélyeknél és az 1896. kiadott új szervi határozmányok értelmében az udvari fogadtatásoknál is mint díszőrséget alkalmazzák. A K. a K.-i szolgálat tekintetében a két magyar királyi koronaőr alatt áll és a budapesti I. honvédkerületi parancsnokság útján a honvéd-főparancsnokságnak, ill. a honvédelmi minisztériumnak van alárendelve. L. még *Koronaőrök.*

Koronapimenta (növ.), l. *Calyptranthes.*

Korona-rendek. 1. *Bajorországi érdemrend,* melyet 1808 máj. 19. Miksa József király alapított, négy osztálya van. Szalagja világoskék, fehér csíkkal. — 2. *Indiai koronarend.* Alapította Viktória királynő-császárnő 1877 jan. 1. Jelvénye: gyöngyökkel ékített arany karika. Szalagja világoskék, két fehér szélcsíkkal, a bal vállon hordják. — 3. *Olasz K.* Alapította Viktor Emánuel király 1868 febr. 20. Olaszország egyesítésének emlékére. Öt osztálya van. Szalagja világosvörös, közepén fehér csíkkal. — 4. *Porosz K.* Alapította I. Vilmos király 1861 október 18-án. Négy osztálya van, s ezeken belül ugyanoly alosztályai. Szalagja égszinkék. — 5. *Román K.* Alapította I. Károly király 1881 márc. 14. Öt osztálya van. Szalagja világoskék, két ezüst csíkkal. — 6. *Sziámi K.* Alapította Somdetch Phra Paramindr Maha Mongkut király 1869 dec. 29. öt osztályban. — 7. *Vend K.* (l. o.). — 8. *Württembergi K.* Alapította 1702-ben Frigyes Károly herceg, 1807 márc. 6. Frigyes Károly *arany sasrend* nevet adott neki; mint ilyen 1818-ig maradt fönn. 1818 szept. 23. a *polgári érdem-renddel* egyesíttetett. Három osztálya volt. Az 1892 aug. 11. rendelet szerint a rend öt osztályra osztatott és a renddel egy arany érdemérem egyesíttetett. Szalagja karmazsinvörös (fejedelmi személyeknél skárlátvörös) fekete szegéllyel.

Koronás az olyan szarvas, melynek agancsainak végén három ág van, tehát a tizenkettestől felfelé minden szarvas K.

Koronás baziliszkus (állat), l. *Basiliscus.*

Koronás daru v. *pávadaru (Grus pavonina* L.), a Darvak *(Gruiformes)* rendjébe tartozó madárfaj. A fejbúb hátulsó részét serteszerű szálakból való bóbita ékesíti; a nyak- és begytollak hosszan lengők, a szárnyfedők foszlottak. Szine fekete, koronája sárga, szárnyfedői fehérek. Hossza 99, szárnyhossza 51, farkhossza 22 cm. Közép-Afrikában él.

Koronás galamb *(Megapelia coronata* L.), a Galambok rendjébe, a *Gouridák* családjába tartozó madárfaj. Szine kékesszürke, szárnyfedő és farktollain fehér harántszalaggal, fején legyezőformájú tollbóbitája van, innét a neve is. Csőre piszkosszürke, lábai vörösek. Hossza 75,

szárnyhossza 38, farkhossza 26 cm. Hazája Új-Guinea. Állatkertekben tartják.

Koronás indri (állat), l. *Indri-félék.*

Koronás majom (*Miopithecus talapoin* Erxleb., állat), a Cerkófmajmok (l. o.) egyik neme. Az igazi cerkófmajmoktól abban különbözik, hogy utolsó zápfogán 4 helyett csak 3 gumó van. Nyugat-Afrikában a Gabun-folyó mellett honos.

Koronás tallér, II. József, II. Lipót és I. Ferenc korában eredetileg Brabant és Flandria számára veretett, de hazai pénzverdékben. Egyik oldalukon a fejedelem képe, a másikon az aranygyapjasrend jelvénye látható, három korona (házi, magyar és cseh) között. Valamivel súlyosabb volt a közönséges tallérnál; vertek fél és negyed K.-okat is.

Koronaszélesség. Vasutak töltéseinek és bevágásainak a kavicságy alsó vonalában mért szélessége.

Koronatanács, a király elnökletével tartott tanácskozás.

Koronatanú (ang. *King's evidence*), az angol bűnvádi eljárásból képződött fogalom az olyan tanú elnevezésére, aki maga is vádlott ugyan a bűnperben, neki mégis büntetlenséget biztosítanak, ha a többi vádlott ellen vallomást tesz.

Koronatartományok, l. *Koronaországok.*

Koronatűz, az erdőégésnek az a neme, melynél a kezdetben a földön terjedő futótűz a fák koronájába csap s azt meggyujtja (sudartűz). L. *Erdőégés.*

Koronaügyész, a legfelső államügyészi közeg; nálunk az 1896. XXXIII. t.-c. szervezte; a IV. fizetési osztályba van sorozva, a kir. Kúria mellett teljesíti a közvádlói tennivalókat és résztvesz a Kúria jogegységi működésében is, l. *Királyi ügyészség, Jogegységi tanács.*

Koronaültetés. Azt értik alatta, hogy a fát a földből kiemelve, a kellő megnyesés után koronás részével ültetik a földbe; gyökérzetét pedig a korona helyzetébe hozzák. Ha a fa könnyen gyökeresedő, mint pl. a fiatal fűzfa, a beültetett korona gyökereket fejleszt, a levegőre hozott gyökeres részből pedig leveles hajtások nőnek. Az ilyen megfordított fa azonban még gondos ápolás után sem lesz tartós életű, sőt hamarosan elpusztul. Nincs az eljárásnak tehát semmi gyakorlati jelentősége.

Koronaüveg (crown-üveg), l. *Táblaüveg.*

Koronavárosok (Máramarosban), l. *Máramaros.*

Koronázás, a monarchák beiktatása uralkodói állásukba, ünnepélyes szertartással, amelynél a korona föltétele a közhatalom átszállását egy természeti személyre szimbolikusan kifejezi. Első jelenségeire már az ókorban az izraelitáknál találunk, ahol a főpap tette a király fejére a koronát, kezébe jogart adott és oldalára kardot kötött. De a görögöknél és a rómaiaknál a trónfoglalás nincsen ünnepélyes K.-sal összekötve, míg a bizánci császároknál, a frankoknál, longobardoknál, valamint más német törzseknél elfogadásra talál és igen általános lesz a középkor szimbolikus jogi életének megfelelően. A középkor folyamán a német királyokat Aachenben koronázzák meg, a római-német császárok megkoronázása pedig Rómában (1452-ig) a pápa által történik. Idővel ebből csak a császárrá K. maradt fenn és székhelyül a Majna melletti Frankfurt szolgált. Midőn I. Napoleon 1804. a franciák császára lett, a notredamei templomban szintén megkoronáztatott. Ez alkalommal saját maga tette fejére a koronát, míg a szertartás egyéb részeit a pápa végezte.

A K. jelentősége a különböző monarchiákban igen eltérő volt. Néhol csak puszta szertartás és idővel egészen háttérbe szorul, míg máshol nagyfontosságú közjogi tény, mint ahogy ezt a magyar alkotmány napjainkig megőrizte. Nálunk a K. a trónralépés kiegészítő része, mely nélkül a trónfoglalás befejezettnek nem tekinthető. De emellett még az alkotmány biztosítására is szolgál, minthogy a király akkor az alkotmányra esküt tesz (l. *Királyi eskü*) és hitlevelet (l. *Királyi hitlevél*) ad ki; továbbá a király csak koronaztatása után gyakorolhatja egész teljességében uralkodói jogait, így a törvények szentesítését és a kiváltságok osztogatását, valamint csak a koronás király tekintetik törvényes királynak, ahogy ezt már Werbőczy is kifejezi. A K. alkotmányunk szerint országgyűlésileg történik, ami azt a régi elvet jelenti, hogy a közhatalmat az országgyűlésileg megjelent nemzet ruházza az uralkodóra és ámbár a trónörökösödési törvények (1687. II., III.; 1723. I., II., III.) az örökösödés rendjét előre megállapították és így az utód jelenleg ez alapon lép a trónra, de azért ma is az országgyűlés feladata megvizsgálni, hogy az örökösödési törvényekben kikötött feltételeknek elég tétetett-e; valamint ugyancsak ő terjeszti a király elé elfogadásra a királyi hitlevél és eskü szövegét. Ez értelemben tehát mondhatjuk, hogy a trónralépésnél a K.-ban a nemzet hozzájárulása nyer kifejezést. A K. nálunk a királyság kezdetével egykorú, de azért csak a trónörökösödési törvények írják elő kötelezőleg. A K. ideje sem volt előbb közelebbről megállapítva és csakis, miután II. József nem koronáztatta meg magát, rendelkezik az 1791. III. törvénycikk akként, hogy a trónralépéstől hat hóra történjék; székhelyül pedig jelenleg Budapest, mint az országgyűlés székhelye szolgál. A K.-nál a főszerep az esztergomi érseket, az ország primását és a nádort illeti meg. Ha a nádori állás üresedésben van, az országgyűlés saját kebeléből küld ki egy megbizottat, ki a nádort helyettesíti. Egyébként pedig a szokás által szabályozott szertartás lefolyása a következő:

A király a K. napján az országgyűlés és udvara kiséretében a koronázási templomba vonul. Ez ünnepélyes menet alkalmával előtte viszi a nádor a koronát, az országbiró a királyi pálcát, a horvát bán az arany almát, a főpohárnok Szt. István kardját, egy főpap a kettős keresztet, a tárnokmester egy kisebb keresztet, a főkamarásmester egy másik kis keresztet és végre tíz főúr az ország tíz zászlaját: Magyar-, Horvát-, Szlavon-, Dalmát-, Bosnyák-, Szerb-, Bolgár- és Kunországok, Galicia és Lodoméria zászlóit. A templom kapujában az esztergomi érsek, az ország primása a szolgálattevő papsággal fogadja és a főoltár mellett levő trónhoz vezeti, a főoltár előtt rövid beszédet intéz a koronázandóhoz az ország helyes kor-

mányzásáról, melynek befejeztével a király az egyházi esküt leteszi, isten egyházának és jogainak védelmet fogadva. Erre a papság az előírt egyházi imákat elmondja, a primás pedig a királyt jobb vállán, karján és mellén szentelt olajjal felkeni. Majd kezdetét veszi a nagy mise és a király a nép felé fordulva, Szt. István kardjával három vágást tesz, annak jeléül, hogy a vallást bárhonnan jövő támadással szemben megoltalmazni kész. Az episztola és evangelium között pedig az oltár felső lépcsőjére térdel és a primás a nádor segédletével fejére teszi a szt. koronát. A királyválasztás idejében a nádor a néphez fordulva háromszor kérdezé: «Akarjátok-e, hogy a jelenlevő N. N. Magyarország királyává koronáztassék?» Mire a felelet volt: «Akarjuk, éljen a király!» Jelenleg pedig a kalocsai érsek szólítja fel a primást e szavakkal: «Főtisztelendő atya, a kat. anyaszentegyház kivánja, hogy a jelenlevő N. N.-t Magyarország királyi méltóságára emeljétek». A primás kérdezi: «Méltónak és hasznosnak vélitek-e őt e méltóságra?» A kalocsai érsek válaszol: «Tudjuk és hisszük, hogy méltó és hasznos isten egyházára, az ország kormányára». A korona feltétele után a király, jobb kezében a királyi pálcával, baljában az aranyalmával, a primás és a zászlós urak által a trónhoz vezettetik, hol a primás e szavakat intézi hozzá: «Tartsd meg e helyet, amelyet eddig az örökösödés jogán birtál!» A nádor pedig a nép felé fordulva kiáltja: «Éljen a megkoronázott magyar király!» Erre éljenzés, ágyudörgés és harangzúgás közt felhangzik a háladó ének (Te Deum). A mise befejeztével a király teljes K.-i díszben, nemzeti színű posztóval bevont úton kiséretével gyalog egy másik templomba vonul s ekkor az utána lóháton menő pénzügyminiszter (hajdan a tárnokmester) a nép közé arany és ezüst pénzt szór. A templomba érve, a trónra lép és a nádor által felhivottakat jobb vállukon Szt. István kardjával háromszor érintve, aranysarkantyús vitézekké avatja fel. Ennek megtörténtével a király lóra ül és a szintén lóra ült egyháznagyokkal, főurakkal, valamint az említett kiséretével a zászlók elülvitele mellett az e célra kijelölt térre megy, ahol emelt állványon, a szabad ég alatt esküt tesz az alkotmányra; ezután ismét lóra ül és egész kiséretével a K.-i dombhoz vonul, melyre egyedül felvágtatván, négy vágást intéz a világ négy része felé, annak jeléül, hogy az országot bárhonnan jövő ellenségtől megvédeni kész. Végre befejezésül következik a K.-i lakoma, melyen a K.-i díszben asztalhoz ülő királyt a zászlós urak szolgálják ki. — A királyné is megkoronáztatik, még pedig ha a király K.-akor már nős, ez alkalommal. Hajdan a királyné K.-a ugyanazon szertartásokkal történt, mint a királyé, de újabban, különösen I. Ferdinánd óta több eltérés van. A felkenést a primás végzi, aki azonban a szt. koronát a királyné vállához érinti és a tkp. K. a házi koronával történik, melyet a veszprémi püspök, mint kancellárja, tesz a királyné fejére.

Koronázási domb, l. *Királydomb.*

Koronázási eskü, l. *Királyi eskü.*

Koronázási hitlevél, l. *Királyi hitlevél.*

Koronázási jelvények, a király vagy császár koronázásánál a királyi hatalom szimbolikus kifejezésére használt jelvények, ú. m. korona, jogar, birodalmi alma. A német király koronázásánál még használatban volt Nagy Károly kardja, Szt. Móric kardja, a sarkantyúk, a dalmatika s egyéb ruhadarabok, melyek 1797 óta Bécsben őriztetnek.

A magyar K. (l. *a két színes képmellékletet)* a következők: a szent korona, a koronázási palást, királyi jogar, országalma. Azonkívül a Szt. Istvánnak tulajdonított kard, továbbá az apostoli kereszt, mely azonban már újabb mű, a XV. vagy XVI. sz.-ból. Régibb leltárak megemlékeznek még koronázási öltönyökről is, melyek azonban reánk nem jutottak. A ránk maradt K. között első helyen áll az ország szent koronája. Alakjára nézve két részből áll: a felsőből, melyet II. Sylvester pápa és az alsóból, melyet Dukas Mihály bizánci császár I. Géza magyar királynak küldött. (V. ö. *Pauler* Gyula, A magyar nemzet története I. kötet 172. és 563. oldal. A korona jogi jelentőségét l. *Koronázás.)* Pauler Gyula kétségbe vonta azt, hogy a szent korona felső része a Szt. István-féle korona. Ezzel szemben Karácsonyi János (Hogyan lett Szt. István koronája a magyar szent korona felső részévé. Budapest, Akadémia 1907) kimutatja, hogy a felső rész tényleg a Szt. István koronájának egyes részei. Szerinte Szt. Istvánt fején a koronával temették el, s minthogy ily módon a korona egyes részei megrongálódtak,csak az épen maradt részeket illesztették össze az alsó Dukas-féle koronával, Szt. László idejében. Az Árpádház kihalta után beállott zavarokban a korona sorsa is hányatott volt. Vencel király 1301 aug. 27-én történt koronázása után a koronát és a többi jelvényeket magával vitte Csehországba. Később Ottó bajor fejedelem javára lemondva, átadta neki a koronát. Ottó, hogy a versenytársak figyelmét kikerülje, — a monda szerint — fatokba, illetve fapalackba zárta a koronát, s úgy hozta magával. Útközben a korona elveszett, s csak hosszas keresés után találták meg egy mocsárban, a mai Fischamend tájékán. Állítólag ez időtől kezdve áll ferdén a kereszt a korona tetején. Ottó király a koronát ezentúl mindig magával hordta. Vele volt akkor is, midőn Apor László erdélyi vajda látogatására ment, ki neki leánya kezét igérte. Apor azonban a koronát Ottótól elvevé s magánál tartá, úgy hogy Róbert Károly, ki időközben királylyá választatott, magát meg nem koronáztathatta. Gentilis pápai követ ekkor új koronát készíttetett, mellyel Károly megkoronáztatott. De mivel ez nem a szt. korona volt, a koronázás nem ismertetett el érvényesnek, s ezért Gentilis minden igyekezetét arra fordítá, hogy Aportól a koronát visszaszerezze, ami végre 1310. sikerült is neki. A koronát ettől kezdve Budán a tárnokházban lévő királyi kincstárban a nádor őrizte. Zsigmond idejében Garay Miklós nádor halála után a korona az esztergomi érsek őrizetére bizatott, Albert alatt pedig Visegrádra vitetett. Albert halála után özvegye Erzsébet, udvarhölgye Kottanner Ilona (l. o.) által a koronát ellopatta, ki azt bársonypárnába rejtve kézbesíté a királynénak, aki azzal fiát, Lászlót Székesfehérvárt megkoronáztatta. Erzsébet királyné az országból kimenekülve, a koronát is magával vitte Ausz-

MAGYAR KORONA ÉS KORONÁZÁSI JELVÉNYEK

»Koronázási jelvények« cikkhez.

MAGYAR KORONÁZÁSI PALÁST.

«Koronázási jelvények» cikkhez.

triába, hol azt csakhamar IV. Frigyes császárnak elzálogosítá. Ulászló a szt. korona helyett a Szt. István fejereklyetartó mellszobrán lévő koronával koronáztatta meg magát. V. László idejében a rendek tárgyalásokat folytattak Frigyessel a korona kiadása ügyében, de eredménytelenül. Csak 24 év mulva került vissza a korona Mátyás uralkodása alatt, ki 1464 márc. 29-én megkoronáztatott. A mohácsi vész után a szt. korona Szapolyai János őrizete alatt volt, ki magát azzal megkoronáztatta. Koronázás után Perényi Péter koronaőr visszavitte Visegrádra, honnan újból Székesfehérvárra vitték Ferdinánd koronázására, innen ismét Visegrádra vissza. Midőn 1524. Szolimán szultán Magyarországba jött a koronával menekvő Perényi a törökök fogságába került. A szultán a koronát erre János királynak adta, ki azt magával Erdélybe vitte. Halála után özvegye, Izabella birtokába jutott, ki azt 1551. Ferdinándnak átadá. A bekövetkezett török háború idejében a korona előbb Pozsonyba, onnan Bécsbe, majd Prágába került. A bécsi béke 1606. a korona visszaadását kivánta, de e kivánság csak 1608. teljesült, amidőn II. Mátyás koronázása alkalmából visszahozatott, s a pozsonyi várban helyeztetett el. Bethlen Gábor fölkelése alatt a korona, hogy nagyobb veszélytől megőriztessék, előbb Zólyom várába, majd Kassára, Eperjesre, végre Ecsed várába vitetett. 1622. a korona újra Pozsonyba került, 1644. rövid időre Győrbe vitték, a Rákóczi-féle mozgalom idejében. 1683., midőn Kara Musztafa Bécsnek indult, a korona Pozsonyból Bécsbe, azután Linzbe, majd Passauba vitetett. 1687. újból Pozsonyban volt, honnan az 1703-iki tűzvész után Bécsbe vitetett. 1712-ben Pozsonyba visszakerült, hol 1784-ig maradt, midőn II. József a koronát újból Bécsbe viteté és a kincstárba, a többi ritkaság közé tétette. Bécsben maradt 1790-ig, amidőn József beleegyezett, hogy Budára vitessék, hova nagy ünnepélyek közt érkezett meg. A mult században a szt. korona több izben változtatott helyet. 1805-ben a francia háboruk miatt Munkácsba vitetett, honnan 1806. Budára, 1809. Egerbe, majd Gyöngyösre, végre ismét Budára hozták. 1848-ban a korona a honvédelmi bizottság meghagyásából Bónis Sámuel kirendelt országos biztos által Debreczenbe szállíttatott, hol addig maradt, mig a kormány Pestre vissza nem költözött. 1849-ben a korona Szegedre szállíttatott, honnan július hóban Szemere Bertalan hadügyminiszter Nagyváradra vitette, majd onnan magával vitte Aradra. A temesvári csata elveszte után Szemere a koronát előbb Lugosra, majd Karánsebesre, végre menekültében Orsovára vitte. Midőn pedig a határon átmenekült, Házmánnal és Grimmel együtt előbb egy üresen álló ház szobájában, majd egy füzesben elásták. Az abszolutizmus beállta után a kormány mindenfelé kerestette az elásott koronajelvényeket. Hosszas keresés után végre 1853 szept. 8. rátaláltak a koronára. A korona most Budára, onnan szept. 16. Bécsbe, innen pedig, miután az uralkodó a koronát megtekintette volt, szept. 20. Budára vitetett vissza, hol azóta őriztetik. 1882. a Magyar Tudományos Akadémia a koronáról és a koronázási jelvényekről felvételeket és leirásokat készíttetett.

Ami a *korona* műleirását illeti, utalva a *mellékelt szinnyomatra*, a következőket jegyezzük meg. A felső, azaz a II. Sylvester által adományozott rész két, keresztben alkalmazott, összesen tehát négy pántból áll, melyek oldalt lehajtva a főt boritó koronaívezetet alkotják. Külső felülete zománcképekkel díszített. A négy pánt közepén, ott, hol ezek egymást metszik, a Megváltó Jézus Krisztus képe van zománcban alkalmazva, a négy pánt lehajló négy szárának mindegyikén két-két, összesen nyolc apostol zománcolt képe látható. Ezek a következők: Szt. Péter, Szt. Pál, Szt. János, Szt. Jakab, Szt. András és Szt. Fülöp képe. Ezenkívül még két, az egybeforrasztás folytán már ki nem vehető apostolkép van a mai korona felső részén. Hiányzik tehát még négy apostolkép, melyek az eredeti koronán valószinüleg rajta voltak, s midőn a két rész egybe forrasztatott, levétettek. A keresztező helyen levő megváltó-kép közepén kerek lyukkal van átfúrva, mely a kereszt megerősítésére szolgál. A pántok sötétek, erősen aranyszinüek, ami arra mutat, hogy tisztább, de egyúttal vékonyabb s törékenyebb aranylemezek. Ezzel szemben az alsó korona tömörebb, vastagabb, de ezüsttel erősen kevert aranylemezből készült. Szine e körülménynek megfelelőleg halványsárgás. A zománcképek és a drágakövek foglalata már fejlettebb ötvösművészetre mutat, mint a felső koronáé s igy már szembetűnőleg látható, hogy a korona két, nem egykorú részből áll. Az alsó bizánci származású korona, ha azt a jelen koronától elválasztva képzeljük, az úgynevezett ormózatos, nyilt koronát mutatja. A homlokpánt fölé váltakozva csúcsos és félkörű oromzatok emelkednek elől, hátul a koponya-oldalon csakis egy félkörű oromzat emelkedik, az üresen maradt tért gyöngysor egészíti ki. Úgy a homlokpánt, mint az oromzatok zománcos képekkel vannak díszítve. Elől a korona oromzata közepén a Megváltó Krisztus képe, átellenben a korona hátulsó részén lévő oromzaton Dukas Mihályé. Azonkívül még a korona karimáján Konstantin trónörökös, Géza magyar király, Szt. Demeter, Szt. György, Szt. Mihály, Szt. Gábor, Szt. Demjén és Szt. Kozma arcképeit mutatja arany alapon zománcolva, megfelelő feliratokkal. E képeken kivül még a korona ormózatán lévő levelek zöld zománcos lapokat mutatnak. Ez utóbbiak nevezetesek azért, mert nincsenek sem aranyra, sem más fémlemezre zománcolva, hanem ú. n. à jour zománc, mely a maga nemében eddig teljesen ismeretlen volt. A zománcos képeken és lapokon kívül a koronának mindkét része gazdagon van díszítve drágakövekkel. És pedig a felső részen gyöngy és gránát szegélyzet, az alsó résznek karimáján alul-felül gyöngysorok. A zománcképek közt pedig s részben azok alatt és fölött az alsó karimán és ormózatain kisebb-nagyobb gyöngyök és drágakövek, ez utóbbiak közt gránát, zafir, ofir és rubin, részint köszörülve, részint csak simítva. Az alsó korona két oldalán mindkét felől négy-négy, hátul egy, összesen kilenc 10—13 cm. hosszú aranylánc függ le, végükön hármas levélkép alakítva foglalt ékkövekkel. A koronához tartozik még annak bélése, az ú. n. koppa, melynek rendeltetése volt, hogy a főt, miután a

korona nem volt teljesen zárt, betakarja. A magyar korona bélése a legutóbbi koronázás alkalmával készült, aranyszövetből. Ami a korona súlyát illeti, a legutolsó, 1882. eszközölt méretek alapján a súlya 2056 gr., a nagyobbik átmérője 0·216, a kisebbik 0·203 mm. Ami a koronát ékítő drágakövek értékét illeti, azok összes valódi belértéke az 1867 márc. 26. felvett jegyzőkönyv szerint 3409 frt.

A K. között második helyen a *koronázási palást* áll. Eredetére nézve misemondó ruha, melyet Gizella királyné, Szt. István neje 1031-ben a székesfehérvári templomnak ajándékozott. Hogy mikor kezdték mint koronázási palástot használni, pontosan meg nem állapíthatjuk, bizonyos azonban, hogy már a vegyesházi királyok alatt használatban volt. Alakjára nézve a régi kazulák, misemondó ruhák mintájára harangalakú volt, melynek csak egy nyilása volt a fej számára. Azonban a koronázási palást mindig mint palást, azaz elől szétvágott alakban említtetik; mikor történt ezen átalakítás, nem tudjuk. Kelméje keleti selyem mintázott szövet, rajta aranyfonallal himzett ábrák. Bock szerint a kelme alapja biborszövet, sodrott selyemfonallal átszőve. Mintázata csillag és négylevelű virág vagy rózsamintázat, azonban a régiség és nedvesség behatása folytán e mintázat jelenleg már el van mosódva. E kelmére van rávarrva az arany himzés, mint azt mellékelt képünk mutatja. A paláston több latinnyelvű felirat s himzett kép van. A paláshoz tartozik még a reá alkalmazott kivágott gallér is, melynek egykorú régi szövete és himzése a palástétól különbözik. Régebben a palást megkötésére himzett nyakszalag szolgált, melynek töredékei még megvannak, jelenleg aranybojtos újabb zsinórok szolgálnak kötésül. A palást alkalmasint a veszprémvölgyi görög apácakolostorban készült.

A királyi jogar nemcsak a legrégibb ilynemű tárgyak egyike, hanem alakjában is eltér minden más ismert jogartól. Hossza körülbelül egy láb, nyele vékony aranyozott ezüst pléhből készült, alul a markolatnál kidomborodó kisebb gömbbel, felül a nyélhez foglalva mintegy hét cm. átmérőjű kristálygömb, melynek három oldalán mesés állatalak van kivésve. A kristálygolyó szemcsés aranysodronynyal ékített 10 leveles körbe alakított lemezzel van befoglalva. A gömb négy oldalán és a nyélen hasonló aranylemezek futnak le. A díszítés technikája, a filigrán mű arra enged következtetni, hogy a jogar épp úgy, mint a korona és a palást egykoruak lehetnek. A jogar felső részéről, a filigrán rózsa-alakú foglalat felső levelei közül aranyláncok függenek le, végükön kis golyókkal. Jelenlegi számuk hat, valószinüleg tiz lehetett.

Az *országalma* aranyozott fémlemezből készült egyszerű golyó, felül kettős kereszttel. Ugy a kereszt egyenes vonalu képzése, mint a magyar címernek alakja, mely a magyar címert az Anjou-címerrel egyesítve tünteti fel, mutatja, hogy az alma Róbert Károly vagy Nagy Lajos idejében készülhetett. Ennél újabbkori a koronázásnál használt *kard*, mely, noha Szt. István kardjának mondatik, a XVI. sz.-ból való lehet. Alakja törre emlékeztet, kétélű, alul vékony, hegyes csúcsba fut, hossza két és fél láb. Felül, a kardmarkolat alatti lapon kétfelül, bevésett emberi alakokat mutat, melyek a renaissance-korbeli kardoknál gyakran előfordulnak. Hüvelye vörös bársonnyal bevont.

A K. közé tartozik még az *apostoli kereszt*, valamint az a kisebb *kereszt*, melyre a király az esküt leteszi, s mely az esztergomi kincstárban őriztetik. Eredetére nézve XI—XII. sz.-ból való mű, a talapzat azonban a XVI. sz.-ra vall.

A K. közé tartoznak még az *alba, stola, vállkendő, öv, kesztyü* és a *melldísz* vagy *mellkapocs*. Utóbbit Ipolyi a békecsókra nyujtott ú. n. *paxtáblának* tartja. Mindezen öltönyök, noha a régibb leltárak még megemlítik, napjainkra nem jutottak. Ide tartozott még az *ország zászlója* is, melyet azonban a régebbi leltárak is elveszettnek mondanak. Nyele, mint a krónikák mondják, Kis Károly koronázásánál veszett el, míg a zászló maga a mohácsi vészkor tünt el. Az öltönyökből egyedül csak a saruk és harisnyák jutottak napjainkra. Mindkettő vörös selyemből készült, előbbiek alakjuknál fogva Bock véleménye szerint a XV. sz.-ból, Mátyás korából származhatnak. Mindkettőt azonban az 1849-iki elásás alkalmával a behatolt nedvesség teljesen tönkretette, úgy hogy ma már teljesen hasznavehetetlenek.

Végre teljesség okáért megemlékezünk arról a *ládáról*, melyben a K.-et jelenleg őrzik. A koronának külön régi tokjáról több helyt tétetik említés. A jelenlegi láda, amint azt a rajta levő felírás és a címerek mutatják, 1608. készült II. Mátyás alatt. A láda előrészén Mátyás monogrammja koronázott pajzsban, s Magyarország négyezett, koronás címere. A láda maga keresztpántokkal van megvasalva.

Irodalom. A magyar koronázási jelvényekről rendkívül bő irodalommal birunk. Legrégibb ezek között Révay Péteré, De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius P. de R. comitis comitatus de Turocz. Augustae Vindelicorum, 1618. Az újabb művek közül: Bock, Die Kleinodien des heil. röm. Reiches deutscher Nation nebst den Kroninsignien Böhmens, Ungarns und der Lombardei, Wien 1864; Ipolyi Arnold, A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása, Budapest 1886. A teljes irodalmat v. ö. Ipolyi művében a VI—X. lapokon; Pauler Gyula, A magyar nemzet története, I. köt.

Koronázási szertartás, l. *Koronázás*.

Koronázási tiszteletdij. A magyar nemzet régi szokásból folyólag, állandóan ugy látszik II. Miksa óta, a királynak koronáztatása alkalmával ajándékot, vagy mint a törvények nevezik, K.-at ad; sőt II. Mátyás óta a király nejének is, midőn ez utóbbi megkoronáztatik. Az ajándék összegét (25,000—50,000 drb arany) az országgyülés esetről-esetre állapítja meg és küldöttsége által ajánlja fel; maga a tény pedig az összeg megnevezése nélkül törvénybe iktattatik (legutoljára az 1867. IV., V. t.-c.). A K. 1848. a nemesi jogokat gyakorlók terhe volt, de már 1867. az ország közjövedelmeiből fedezték.

Koronázási törvények, nálunk azok a törvények, amelyekbe a koronázás megtörténte, annak kiemelésével, hogy a király a koronázási hitlevelet kiadta és az esküt letette, ünnepélyesen becikkelyeztetik. Továbbá az 1608-iki törvényeket koronázás előttiekre (K. e.) és utániakra (K. u.) oszt-

ják, aszerint, amint tartalmukra az országgyűlés megállapodása koronázás előtt v. után jött létre.

Koronázó párkány, másképp *koszorú-* vagy *főpárkány,* valamely építménynek legfelső, díszes párkánya, mely az építményt fölül koszorú gyanánt övezi, a falsíkokat betetőzi. L. *Párkány.*

Koronczó, kisk. Győr vm. sokoróaljai j.-ban, (1910) 1587 magyar lak., posta- és távbeszélő hivatallal. K. és Szt.-Pál puszta határán ütközött meg 1704 jún. 13. Heister császári tábornokkal gróf Forgách Simon kuruc vezér, be nem várva a közelgő gróf Károlyi Sándor hadát. 2000 hajdú és 100 lovas esett el a csatában, melyben Forgách serege teljesen szétveretett.

Korond, nagyk. Udvarhely vm. parajdi j.-ban, (1910) 3752 magyar lak., kik agyagipart űznek, postahivatallal és telefonállomással K. fürdőjében ivásra használt savanyúvízforrás, két fürdésre szolgáló vasas savanyúvíz- s egy sósforrás fakad, melyek vérszegénység, gyomorbajok, csontbetegségek ellen sikerrel használtatnak. A Csigahegyen 1908. feltárt Rigler-forrás szénsavdús, arragonitot kiválasztó víz. A fürdő szép völgyben fekszik; felette a Firtos-hegy emelkedik váromladékaival.

Korondfürdő, Korondhoz tartozó fürdőtelep, l. *Korond.*

Korone, ógörög város a messeniai öböl partján, a mai Petalidi helyén.

Koroneia *(Coronea),* ókori város Beóciában, a Kopaisz-tó mellett; közelében tartották Beócia nemzeti ünnepeit (Pamboiotia), nemkülönben több csata volt itt: 447. Athén és Beócia közt, melynek következtében az utóbbi felszabadult; 394. pedig Agesilaos győzelme Beócia felett.

Korong, a gépészetben egy rövid, szilárdan álló, vagy egy síkjára merőleges tengely körül forgó henger. L. még *Fazekaskorong.*

Korong, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 787 vend lak.; u. p. és u. t. Muraszombat.

Korong-csoroszlya, l. *Csoroszlya.*

Koronghy *(Lippich), 1. Dénes,* író, *K. 2.* fia, szül. Budapesten 1889 márc. 25., megh. u. o. 1913 ápr. 9. Jogi tanulmányait Budapesten végezte s már ez idő alatt rendes munkatársa lett a Magyar Hírlapnak, melynél a Képzőművészeti rovatot vezette. Novellái a fővárosi napilapokban és szépirodalmi folyóiratokban jelentek meg, egyetlen nagyobb művének, a *Diadalének* c. regényének a komoly kritika is dicsérte pszichológiai analízisét és stílusát.

2. *K. Lippich Elek,* l. *Lippich.*

Korongoshasú halak *(Discoboli,* állat), a Gébalakú halak *(Gobiiformes)* egyik családja, melyre jellemző, hogy hasúszóik összenőttek és bőrszegéllyel körülvett tapadókorongot alkotnak, melynek segítségével kövekre, sziklákra s különböző tárgyakra vagy állatokra rátapadhatnak. Legismertebbek közülök a nyúlhalak *(Cyclopterus).* L. *Cyclopterus.*

Korongos medúzák *(Discomedusae, Discophora,* állat), a tömlős állatok *(Coelenterata)* törzsében a Csalánzók *(Cnidaria)* altörzsének, a Scyphozoák osztályának, a karélyos- v. fátyoltalan medúzák *(Acalephae, Scyphomedusae)* alosztályának egyik rendje. Korongjuk gyengén ívelt ernyőalakú és nyolc osztatú, párkányán 4—8 v. több szemformájú színes foltjuk és számos kinyujtható, gyakran rojtosszélű fonaluk van. A korong alsó részének közepén, kinyúló nyél végén van a száj, amely 8 vakbéllel bíró gyomorüregbe vezet. A szaporodás szervei külön zacskókban vannak elhelyezve a gyomor körül. Az egész testük tele van apró, szabadszemmel nem látható csalántokocskával. A K. szöveteiben olyan sok a víz, hogy ha itatós papirosra tesszük őket, a víz beivódása után az állatnak csak a körvonala marad meg a papiroson. A tenger felszínén ernyőjük lüktető összehúzódása által lökésekkel úsznak. Az európai tengerekben gyakori a *szőrös medúza (Cyanea capillata* Eschsch.), a kékszínű *gyökérszájú medúza (Rhizostoma pulmo* Haeck.), továbbá a világító rózsaszínű medúza: a *Pelagia noctiluca* Pér. és a *füles medúza (Aurelia aurita* Lam). Utóbbi néha óriási tömegeket alkot a Földközi tengerben. A *Cyanea arctica* Pér. korongjának átmérője egyes példányokon eléri a 2 métert; rablófonalainak hossza pedig a 40 métert.

A *K. fejlődése* nemzedékváltozással (l. o.) történik. A váltivarú állatok petéiből mandulaalakú csillangós lárva *(planula)* fejlődik. Egy ideig szabadon uszkál, aztán hegyesebb végével megtapad és körtealakúvá válik, felső vége pedig kehelyszerűen betüremlik. A kehelyalakú test felső széléből négy tapogató nő ki, úgy, hogy az állat polipocskához válik hasonlóvá. A neve ilyenkor *scyphostoma.* A scyphostoma tapogatói alatt gyűrűs befűződés keletkezik, amelynek széléből új tapogató fonalak sarjadzanak ki. Öt-hat ilyen tapogatóval ellátott befűződés fejlődik ki az állat testén, amelyet most már *strobilá*-nak hívnak. Időközben a legfelső gyűrűs befűződés olyan mélyre hatolt, hogy a test felső vége a legfelső tapogatókkal együtt leválik és az állat keresztben eldarabolja magát; ez a *strobilatio.* A levált korongok megfordulnak, úgy, hogy tapogatóik lefelé állnak és lüktetve tovább úsznak mint fiatal medúzák. Ekkor már *ephyráknak* hívjuk őket; ezek aztán lassan megkapják a K. végleges alakját.

Korongpár, l. *Görgőmalom.*

Korongvirág (növ.), l. *Fészkesek.*

Koroni *(Kolonidesz),* város a Peloponnezuson, Messzene kerületben, a róla elnevezett öböl mellett egy régi velencei várral koszorúzott szikla lábánál, kb. 8000 lak., aprószőllőtermeléssel. A róla elnevezett öböl a Matapan- és Gallo-fokok közt fekszik. — K. az ókori *Asszine* v. *Rhion,* amelyet az Argoliszból kiűzött ó-görög dryopok alapítottak.

Koronilla (növ.), l. *Coronilla.*

Koronillo (növ.), l. *Gleditschia.*

Koronini *(Coronini),* község, l. *Lászlóvára.*

Koronis, görög nimfa, ki Apollontól Asklepiost szülte, s kit utóbb hűtlensége miatt Apollon agyonnyilazott.

Korónisz, a görög összevonás (krázisz, l. o.) jele, pl. χἀλοκἀγαθία, a harmadik szótagon.

Koronka, kisk. Maros-Torda vm. marosi felső j.-ban, (1910) 911 magyar lak.; u. p. és u. t. Maros-Vásárhely.

Kororofa, négerország Ny.-i Szudánban, Benuétól délre, Adamauától nyugatra; fulbe-törzsek lakják. Főhelye *Vukari.*

Kórós (azelőtt: *Koros),* kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 677 magyar lak.; u. p. Sámod, u. t. Vajszló.

Kóros hangulat alatt a hangulatnak olyan elváltozását értjük, amely okszerű magyarázattal meg nem másítható, ellenkező hatású ingerekre is létesül, gyakran ok nélkülinek látszik, vagy az okkal nem áll arányban. Megkülönböztetjük három alakját a K.-nak: 1. az *emelkedett hangulat* (hyperthymia), ez a derült jókedv, a jó érzés kifejezője; 2. a *nyomott hangulat* (dysthymia) a szomorúság, a lehangoltság, a lelkifájdalom, aggodalom kisérője; 3. a *hangulathiány* (apathia) a közömbösség, a részvétlenség, az érdeklődéshiány jellemzője. A K. mindig valamely normális hangulatnak túlzott, fokozott képét viseli. Elmebajoknak egyik fontos tünete.

Korosszus-dió (növ.), l. *Elefántpálma.*

Koroszko, helység Nubiában a Nilus balpartján, az É. sz. 22° 40' alatt, 12—15 sárkunyhóval és a karavánok számára egy nagy udvarral. Innen indul ki az a 400 km. hosszú karaván-út, amely Bir-Murad és Abu-Hammed helységek érintésével a Nubiai-sivatagon át Szudánba visz.

Korosztály (erdészet). Szálerdőkben 20—20, sarj- és középerdőkben 10—10 v. 5—5 évnél nagyobb korkülönbözetet nem mutató faállományok összessége ugyanabban a vágássorozatban vagy üzemosztályban. Az állományoknak az egyes K.-ok szerinti kimutatása a *K.-táblázat*, amely az erdőgazdasági üzemtervek lényeges tartozéka. — *K.* a katonaságnál, l. *Kiegészítő szolgálat.*

Korotnok, kisk. Szepes vm. szepesváraljai j.-ban, (1910) 96 tót lak.; u. p. és u. t. Szepesváralja.

Korotoják, az ugyanily nevű járás székhelye Voronezs orosz kormányzóságban a Don partján, vasút mellett, (1907) 9391 lak., olajprésekkel.

Korozo (növ.), l. *Elaeis.*

Korörökség, l. *Hitbizomány.*

Korpa, 1. a gabonaőrlés terméke; tartalmazza az idegen alkatrészektől, gyommagvaktól megtisztitott s az őrlésre kellően előkészített gabonaszem héjrészein, csiráján kivül a héjrészre tapadt lisztes részeket is. A korpa annál jobb, minél tisztább s minél több lisztes rész van a héjon. Minthogy a korpát nagyon gyakran hamisitják, fontos tudni, hogy mit értünk K. alatt? s erre a helyes meghatározás a következő: K. alatt értjük a gyommagvaktól megtisztitott gabonaszem tiszta héjrészeit. Sok helyen a K. közé keverik a malomban a gabonanemüekből visszamaradt gyommagvakat, pelyvát megőrölt állapotban, nemkülönben a koptatás közben nyert egyes hulladékanyagot is. A vámkülföldre kerülő K.-ban kifogásolható a bizonyos mértéket meghaladó lisztes rész. A K. kétféle: finom K. és goromba (durva, pillangós) K., az előbbi többnyire a goromba K. összeőrléséből s különböző lisztes hulladékanyag összekeveréséből áll. A finom K. könnyen, a goromba K. azonban nem hamisitható. A K. mennyisége a gabonaszem minőségétől, a helyes tisztitástól és az őrléstől függ s nagy átlagban 100 súlyrész gabonából mintegy 15—20 súlyrész K. nyerhető.

A K.-t a háziállatok takarmányozására használják, még pedig leginkább a búza- és rozs-K.-t, amely fehérjében (18%), de egyúttal nyersrostban (29%) is gazdag takarmány, melynek keményítőértéke 42—48% között változik. A szervetlen anyagok közül aránylag sok a foszforsavas-, de kevés a mészsó. Főkép kifejlődött kérődző állatoknak (hizó és tejelő) való, lovakkal és növendékállatokkal vagy egyáltalában nem, v. pedig csak kis mennyiségben célszerű etetni, mert a szervezetre petyhítő hatást gyakorol. A K.-t sertésekkel is etetik, noha a sertés a K.-t nagy nyersrost-tartalmánál fogva kevésbbé jól használja ki. Lóval és kérődző állatokkal természetes minőségben, szecskával keverve, sertéssel langyos vizzel készült sűrű pép alakjában szokás etetni. A K.-t gyakran hamisitják gyommagliszttel, földdel, homokkal, fűrészporral stb., célszerű ennekfolytán a nem egészen megbizható cégtől vásárolt K.-t vegykisérleti állomáson megvizsgáltatni.

2. *K., a bőrgyógyászatban* a felhámról leeső parányi pikkelytömeg, mely összetapadt felhámsejtekből áll. Az egészséges embernél ez a levedlés észrevétlenül történik, csaknem sejtenkint; máskor nagy területekről cafatokban összetapadva válik le a felhám; a korpásodás a kettő között áll. Sok betegségnél mutatkozik, amelyeket görögösen *pityriasis*-nak neveznek. Legközönségesebb alakja a korpás hajhullás, l. *Szeborrea.*

Korpád, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 204 német lak.; u. p. Ibafa, u. t. Bükkösd.

Korpafű (növ.), l. *Lycopodium.* — K.-félék, l. *Lycopodiaceae.*

Korpafürdő, 1—2 kg. búzakorpa 4—6 l. vizzel főzve s főzővize a fürdőbe öntve. Néha ruhába kötve a kifőtt korpát is beleáztatják. Különösen bőrbetegségek kezelésére alkalmatos népies gyógyitómód.

Korpafüvek, l. *Lycopodiaceae.*

Korpakamara. A műőrlési üzemre berendezett malmokban nagyobbrészt szűrőszövet-falakkal elkülönített kamara, amelybe a dara- és dercetisztító-gépek ventilátorai facsövekkel fújják a darából és derceből elkülönített szállókorpát. A szállókorpa a K.-ban lecsapolódik, a levegő ellenben a falszöveteken átszűrődve kiszabadul. A szálló por robbanása miatt e kamrák felette tűzveszélyesek s ezért újabban tömlős szűrőgépek szolgálnak e célra. Ez utóbbiak előnye az, hogy kis helyet foglalnak el, csökkentik a tűzveszedelmet, nem okoznak tisztátlanságot s lehetővé teszik azt, hogy az egyes, különböző értékkel s felhasználhatósággal biró szállórészek külön-külön gyüjtessenek.

Korpakenyér, az a kenyér, melynek lisztje a korpától nem teljesen elválasztva jő forgalomba. E kenyér előnye abban van, hogy jobban előmozditván a bélmozgást, gyenge emésztésü egyének táplálására alkalmas. Ilyen az angol eredetü *Graham*-kenyér és a német *Liebig-kenyér.*

Korpás, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. nagyrőczei j.-ban, (1910) 162 tót lakossal; u. p. és u. t. Hizsnyóvizi vasgyár.

Korpavár, kisk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, (1910) 710 magyar lak.; u. p. Hosszúvölgy, u. t. Nagykanizsa.

Korpona, az Ipoly jobboldali mellékfolyója, ered Selmeczbányától K.-re, a Litavával egyesülve Ipolyság alatt torkollik.

Korpona (Karpfen), sz. kir. város címmel biró r. t. város Hont vm.-ben, (1910) 765 házzal és 4016 lak. (484 magyar, 3460 tót). Az ódon város belső részét bástyás kőfal övezi, melyen belül sok régi, részben gótikus épület áll, ezek közt a piaristák egykori rendháza és a r. kat. átmeneti stílű templom (IV. Béla idejéből) 1415-ből való csúcsíves szentéllyel (egy mellékoltáron a XV. sz.-i főoltár Madonnája és domborművei; a szentsírnál két szent nő szobra szintén a régi főoltárról), az 1553. épült alsó kapu; a vártemplom harangtornyába 1905-ben a bécsi békekötést előkészítő K.-i országgyülés 300 éves évfordulóján emléktáblát helyeztek el. A város szőllei közt áll az 1553—1556-ban épült őrtorony (Tarisznyavár). K.-n van járásbiróság, telekkönyv, szolgabirói hivatal, adóhivatal, pénzügyőri szakasz, áll. polgári fiúiskola, iparostanonc-iskola, takarékpénztár, népbank, új városháza (gazdag levéltárral), vasúti állomás, posta- és távíróhivatal; 8000 kat. holdnyi tölgy- és bükk-erdősége van. Lakói élénk gyümölcstenyésztést, földmívelést és állattenyésztést űznek.

Korpona város címere.

K. neve okmányainkban már 1135. feltalálható. Lakói «hospites»-nek neveztetvén, német telepítvényesek, hihetőleg II. Géza korából. IV. Béla király 1244. a városnak a tatárjáráskor elveszett régi privilégiumait megerősítette. 1326-ban K. kivándorló polgárai alapították Dobsinát. Zsigmond király 1428. neje, Borbála királynénak ellátására adván, ettől kezdve K. a bányavárosokkal együtt említtetik mint Erzsébet, Beatrix, Anna és Mária királynék birtoka. Mint megerősített hely a XVI. sz.-ban a török ellen végvárnak nyilváníttatott. Ezen időben menedékhelye volt a vidéki nemesség nek, mely mind nagyobb számmal telepedvén be, megfosztotta a várost kizárólagos német jellegétől. 1605-ben itt tartotta Bocskay István fejedelem azt a nevezetes tanácskozmányt, melyen az ú. n. 1606-iki bécsi békekötés pontjait megállapították. 1678-ban Thököly foglalta el. 1700-ban II. Rákóczi Ferenc generálisa, Ocskay felgyujtatta a várost, amely később annyira híve lett a nemzeti ügynek, hogy 1709. is, mikor már a császári hadaknak meghódolt volt, titokban segítette Rákóczi hadait s azok érdekében kémeket tartott. A szatmári béke után elveszítette fontosságát. A gazdag iparos és kereskedő polgárság itt is csatlakozott a reformációhoz s a XVI. sz.-ban jóhírű gimnáziumot tartott fenn. Az 1681. XXVI. t.-c. mint véghelyen meghagyta a protestáns iskolát, de azt 1702. azon indokolással, hogy K. megszünt véghely lenni, betiltották, helyébe Olasz Pál esztergomi kanonok alapította ott 1720. a piaristák iskoláját, mely 1874-ig mint algimnázium maradt fenn. V. ö. *Matunák* Mihály, Mikor és mi célból épült a K.-i Tarisznyavár (K.-i felső-népisk. értesítő 1897/8); K. sz. kir. város birái és polgármesterei 1266—1898 (Ipolyság 1898); A K.-i országgyűlés története (1905).

Korponay *János (komonkai)*, hadtudományi író, testőr, szül. 1819. Him községben (Abauj vm.), megh. 1881 jan. 15. Kassán. Katonai kiképeztetését a magyar testőrségnél nyerte. Innen főhadnaggyá neveztetvén ki, a magyar hadirodalmat kezdte szolgálni. Az Akadémia 1843 dec. levelező tagjává választotta. 1845-ben kiadta *Hadi földirás* c. nagy művének első, 1848 elején pedig második kötetét. Az 1848-iki mozgalmak kezdetén a magyar hadügyi minisztérium elnöki osztályának élére állították. A háború vége felé 1500 hiányosan felszerelt ujonc élére került s e fegyelmezetlen tömeggel s néhány ágyuval Tiszafüredre ment, hogy az oroszoknak a Tiszán való átkelését megakadályozza. 1849 júl. 25. Gorcsakov orosz tábornok Poroszlónál a Tiszán átverte s a túlnyomó erő elől Debreczenbe hátrált. Itt egyesült Nagy Sándor tábornokkal s az aug. 2. vívott debreczeni csatában a magyar balszárnyat vezényelte. A világosi fegyverletétel után Aradra vitték s 1850 márc. 4. golyó általi halálra ítélték, amit kegyelemből 16 évi várfogságra változtattak át. Fogságából kiszabadulva, Abauj vmegye levéltárnokává választotta.

Korporáció *(corporatio*, lat.) a. m. testület.

Korpótlék, lásd *Állami alkalmazottak illetményei*.

Korpulens (lat.) a. m. testes, kövér, jól megtermett.

Korpuszkuláris elmélet, a fénytanban az a nézet, melyet Newton 1669. állított fel, mely szerint a fénytünemények oka egy finom anyag, melynek részei a világító testből 300,000 kilométer sebességgel kilövellnek, s melyek a szembe jutva, a fénytüneményeket létesítik. Ezt az elméletet, mellyel szemben áll a Huygenstől (1678) származó vibráció- v. unduláció- (azaz hullám-) elmélet, még emanáció- avagy emisszió-elméletnek is hívják.

Korrajz, oly irodalmi mű, mely egy egész — kisebb v. nagyobb — kornak jellemző képét adja. Nem annyira a külszínt rajzolja, mint inkább a kor belső életét, eszméit, törekvéseit, fölfogását, érzelemvilágát, hangulatát. Szerepel önállóan is, de többnyire mint szerves alkotórésze történeti munkáknak és történeti regényeknek, amelyekben épp oly szükséges, mint egyes történelmi v. irodalmi alakok működéséről szóló monográfiákban. A kétféle, történeti v. regényes K. között lényeges eltérés nincs, legfőbb kellékük a hűség és jellemzetesség, amit a jellemző vonások ügyes kiválasztásával és arányos összeillesztésével lehet elérni. A regényes K. terén legkitűnőbbek Kemény Zsigmond művei s Jókai egyik-másik regénye, a történelmi K.-ban Horváth Mihály, Pulszky Ferenc, Salamon Ferenc, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt válnak ki.

Korrázió *(corrasio*, geol.), F. *von Richthofen* szerint az a surlódás, melyet a víz által tovacipelt kőzettörmelék medrük falaira gyakorol.

Korreális (lat. *correus*: együttes adós) a. m. egyetemleges. *K. tartozás*, amivel többen akként tartoznak, hogy a hitelező az adóstársak mindegyikétől követelheti az egész tartozást, de ha azt az adósok egyike kifizette, a tartozás alól valamennyi szabadul. *K. hitelezők*, akiknek együtt van olyan követelésük, hogy azt az adóstól bármelyikük egészben követelheti. A klasszikus római jogban a korreálitás az egyetemlegességnek egyik árnyalata a konszolidaritás mellett s a római jog tudományában élénk irodalmi vita folyt azoknak a különbségeknek a megállapítása körül, amelyek e két egyetemlegességi formát keletkezésében és hatásában elválasztják.

Korreális jelzálogjog a. m. egyetemleges jelzálogjog, l. *Jelzálogjog.*

Korreális kötelem, l. *Korreális* és *Egyetemlegesség.*

Korreferens (lat.) a. m. együttes előadó.

Korregens (*corregens*, lat.), l. *Kormánytárs.*

Korrekció (*correctio*, lat.), a. m. javítás; a csillagászatban oly — rendesen igen kicsiny — mennyiség, melyet az észlelés vagy mérés eredményeihez hozzá kell vennünk, hogy számításba vegyük a műszerek hibáit, az égi testeknek az észlelés idejében történő helyváltozását, stb. L. még *Correctio.*

Korrekcionalizáció (*correctionalisatio*, lat.). A büntetendő cselekmények hármas felosztásának — büntett, vétség, kihágás — rendszerét követő törvényhozásokban a büntető birónak engedett az a jog, hogy rendkivüli enyhítő körülmények fenforgása esetében a büntettnek büntetésétől vétségi büntetési nemre szállhat le, tehát pl. a magyar btkv. szerint börtön helyett fogházat, öt évet meghaladó államfogház helyett rövidebb tartamú államfogházat alkalmazhat. *De-K.* a vétségnek kihágássá lefokozása; ezt a magyar Btk. nem ismeri. Vitás kérdés, vajjon a korrekcionalizált büntett büntett marad-e, vagy pedig vétséggé minősitendő. Hazai joggyakorlatunk a kérdést az utóbbi értelemben döntötte el, l. *Büntetés kiszabása.*

Korrekcionárius, a javító intézeti növendék elnevezése; tágabb értelemben minden szabadságvesztésbüntetésre itélt letartóztatott.

Korrekt (a lat. *corrigere*-től, a. m. megjavitani), hibátlan, megjavitott, szabályszerű. Főleg a magaviseletre, cselekvésre alkalmazzuk, mely akkor K., ha az illendőségnek, szokásnak nem éppen formulázott, de érzett szabályai ellen nem vét. A művészet terén is az K., ami nem mutat sehol sem bántó ellenkezést a közizléssel, anélkül, hogy kiváló volna. De a művészet, erkölcs stb. terén magasabb követelmények vannak, mint a puszta K.-ség.

Korrektor (*corrector*, lat.; rossz magyarsággal *javitnok*), a nyomdának az az alkalmazottja, aki a szedésről készitett levonatot összehasonlítja pontosan a kézirattal, kijavítja a hibákat és ügyel egyúttal a szedés megfelelő technikai voltára is. Jó K. csak az lehet, akinek sokoldalú alapos ismerete van és a szedés technikájában is tökéletesen jártas. A könyvnyomtatás első századaiban nagyhirű tudósokat alkalmaztak K.-okul, ma leginkább műveltebb szedőket alkalmaznak erre a célra. Azt a K.-t, akinek az a feladata, hogy a sajtóból kikerült első példányt az imprimált korrektúrával összehasonlítsa, *revizornak* nevezik.

Korrektura (lat.) a. m. javítás, igazítás; a korrektor által eszközölt kijavítása a betűszedő ejtette hibáknak (korrigenda), különös tekintettel az írásmód következetességére, az interpunkcióra, rövidítésekre, stb. A javításokat a lenyomat szélére jegyzik, még pedig lehetőleg ama sor mellé, amelyben a hiba van. A lenyomatnak tisztának és egyenletesnek kell lennie az olvasás könnyítése végett. Az általánosan használt K.-jeleket a *mellékleten* mutatjuk be.

Korreláció (*correlatio*, új-lat.) a. m. kölcsönösség, viszonyosság. — K. a *logikában* oly fogalmak viszonya, melyek egymást fölteszik, ilyenek: hegy — völgy, ok — okozat, atya — anya; ily fogalmak korrelátok. — *K.*-nak nevezik egyesek a *nyelvtudományban* azt a viszonyt, mely két oly szó közt áll fenn, melyek jelentésüknél és használatuknál fogva egymással állandó kapcsolatokban fordulnak elő; pl. a kérdés és felelet kifejezései: *hol? sehol!*, *mennyi? ennyi!* stb. E kifejezések éppen együttes használatuk által kölcsönös hatással vannak egymás hangalakjára is. Pl. *inkább* ~ *mintsem* szópár (inkább elmegyek, mintsem .....) előfordul ily alakban: *inkább* ~ *mintsább*; a *mennyi* eredetileg így hangzott, hogy *minyi* (t. i. *mi-nyi*) s csak az *ennyi* analógiájára lett belőle *mennyi*. Hasonló nyelvi jelenségekre vonatkozólag l. *Kombináló szóalkotás* és *Analogia.* — A *testrészek* K.-ján (Cuvier) azt a törvényszerűséget értjük, hogy egy és ugyanazon állat különböző szervei között valami összefüggés, kölcsönhatás van, amennyiben valamelyik szerv megváltozása mindig a test távol levő részeinek megváltozását vonja maga után; emiatt a test egyes részeinek szerkezetéből a test többi részeinek szerkezetére is következtethetünk. A *kémiai K.* alatt azt a jelenséget értjük, hogy az egyes szervek, különösen az ú. n. belső szekréciójú szervek olyan anyagokat választanak el, amelyek a vérpályával valamely más szervhez jutva, annak működését célszerűen megváltoztatják. L. még *Belső elválasztás.*

Korrepció (lat.), az a jelenség, hogy a fény mozgó közegben, pl. áramló vízben gyorsabban halad, mint ugyanolyan nyugvó közegben, ha a fény haladási iránya megegyezik a közeg mozgásával, ellenben lassabban, mint a nyugvó közegben, ha a közeg mozgásáéval ellenkező irányban halad. A K.-s-együttható, vagyis a két sebesség viszonyszáma Fresnel szerint $\frac{n^2-1}{n^2}$, ha n a közeg törésmutatója. V. ö. *Julius*, Der Äther (holland nyelvből, Leipzig 1902).

Korrepetálás (lat.) a. m. együtt ismétlés; ismétlés útján való tanítás. *Korrepetitor*, a házi tanító; szinházaknál az a zenész, ki az énekesekkel zongora mellett gyakorolja a szerepeket.

Korrespektivitás (lat.) a. m. kölcsönösség. Korrespektiv végrendelet: kölcsönös végrendelet, amelyben a végrendelkezők egymást kölcsönösen örökösnek nevezik ki.

Korrespondeál (új-lat.) a. m. valakivel levelez, valakivel levélbeli összeköttetésben áll, továbbá megfelel, kölcsönös viszonyban áll. *Kor-*

KORREKTURA-MINTA.

Ha valamely hasábon betühiba van, ugy azt a korrektor áthúzza és a szerint, amint kicsiny vagy nagy betü, fraktur vagy antiqua szükséges oda, a helyes betüt a lapszélre irja. Ha sürübben fordulnak elő betühibák, más alaku jelet használ, nehogy tévedés történhessék. A szedésbe tévedt idegen betüket, t. i. az olyanokat, amelyek más betünembe valók, a lapszélen két kis vonalkával húzzák alá, a kopott vagy csorba betüket pedig egy aláhúzott vonással jelzik. Ha valamely betü, vagy szó vagy mondat duplán szedetett mondat duplán szedetett (lakodalom), a *deleatur* latin szó (a. m. töröltessék) első betüjéből képződött jegyet használnak. A fölforditott betüket áthúzzák s a vonallal együtt a lapszélre irják a vertatur-jegyet, amelynek kétféle alakja van. Ha hiányzik a szóból valamely betü, vagy az utána következőt, vagy az előtte valót húzzák át s a lapszélre jegyzik a hiányzottal együtt. Ha összetett szónak hiányzik egyik betüje, az áthúzandót abból a szórészből veszik, amelyhez a hiányzó tartoznék.

Ha csak egy maradt ki a szövegből, ugy ezt az illető sor mellé, a korrektura szélére jegyzik; ha azonban több szó (temetés), oda irják, ahol legjobban elfér. Megesik, hogy a szedő néhány sorra való dolgot kihagy, ilyenkor a korrektor, hogy megtakaritsa az annak leirásával járó időt és munkát, egyszerüen csak a «lasd kézirat» szavakat veti a korrekturára s a kézirat szedetlenül maradt részét szintén megjelöli.

Előfordulhat az az eset is, hogy a kézirat nagyon felületesen, hevenyészve van irva s a szedő egyik-másik szót nem képes elolvasni, hanem annak fejre állitott betükkel pótolja, vagy —o— hagyja. A korrektorra vár ekkor az a feladat, hogy az ily szavakat kibetüzze s a lapszélre irja. Ha más szó szedetett, mint amelyet a kézirat mutat, azt szintén keresztülhúzzák s a lapszélre jegyzik.

Föltolódott kizáró anyagok megjelölése kettős kereszttel történik; maguknak a kizárásoknak áthúzása fölösleges. Fölcserélt szavak helyes sorrendje: ha csak cseréltetett kettő föl, áttevő jellel; ha pedig több, számokkal irt föléjük jelölendő. Sorok összekeveredése esetén az oldalukra irt számok mutatják a sorrendet. Egymástól a szükségesnél távolabb álló betük összevonó jellel jelöltetnek; ha pedig két szó helytelenül összeszedetett, a szétválasztó jegyet alkalmazzák.

Azokat a szavakat, amelyeket a szedő ritkitott, holott nem kellett volna, sokszoros összevonó jegygyel vagy a szó alá jegyzett hullámos vonalkával jelölik ki. Ha a szedő a ritkitandó szavakat nem szedte igy, sokszoros elválasztó jegyet alkalmaznak. Ha a szedő folyóbetükkel szedett olyan szavakat, amelyeknek kiemelteknek kellett volna lenniök, ugy a korrektor azokat aláhúzza s a lapszélre irja, hogy az kurzivból szedessék.

Az egymástól távolabb álló sorokat ugy javítja ki a korrektor, hogy közéjük egy vonalat húz s a vonal végére befelé hajló félkört jegyez. Ha ritkitott szedésnél a szedő elfelejtett a sorok közé térzőt tenni, kifelé hajló félkörrel jelöli, hogy a sorok szejjelebb tolandók. Ha a szó egyes betüi egyenetlenül állanak, párhuzamos vonalat húznak a szó fölé és alá s ugyanezt a párhuzamos vonalat a lapszélre is följegyzik. Ugyanezt teszik, ha több sor áll egyenetlenül. Ha az egyes sorok nem egyforma szélesek, hanem helytelenül kijebb-beljebb állanak, függélyes vonal figyelmezteti a szedőt a hibaigazításra. Sokszor megesik, hogy a szedő nem veszi észre a kéziratban levő bekezdést s kimenet-csinálás helyett folytatólagosan szed egész passzusokat; ilyenkor sarkos jegyet tesz a korrektor a megfelelő helyre s a lapszélre az «alinea» vagy «kimenet» szót irja.

Ha azonban helytelenül csinált kimenetet a szedő, azt egy görbe áthúzó jegygyel összevonja.

Egyenetlen beosztásu sorokat az egyes szavak közé tett összevonó vagy szétválasztó jegyekkel szokás kijavitani.

«Korrektura» cikkhez.

respondeáló magasságok (megfelelő magasságok), valamely égitestnek delelése előtt és után elfoglalt egyenlő magasságai. Kevéssé pontos műszerekkel is kiváló módszert nyujtanak az idő meghatározására.

Korridór (franc. *corridor)*, l. *Folyosó.*

Korrigál (lat.) a. m. javít, kiigazít. L. *Korrektor* és *Korrektura.*

Korrigáló szerek *(corrigentia)*, a gyógyszertanban olyan anyagok és készítmények, melyeknek nincs számbavehető gyógyszeres hatásuk, hanem csak a rossz izű vagy szagú orvosságok kellemesebbé tételére szolgálnak, pl. cukor, arómas cukrok, szörpök, illatos drogok, arómás vizek és szeszek stb.

Korrigánok, a breton mitoszban apró szörnyetegek, melyek kedvelik a vallásos embereket, üldözik a korhelyeket és egyetlen gyönge oldaluk az, hogy roppantul félnek az olvasótól. — K. egy eszményi ballet címe is 2 felv., írták Coppée és Meraute, zenéjét szerzette *Vidor* K. Mária. Budapesten 1893 jan. 21. adták elő.

Korrigenda *(corrigenda*, lat.), javítandó sajtóhiba, l. *Korrektura.*

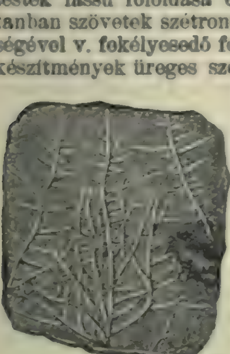
Korrigum (állat), l. *Dámálisz.*

Korroboráció (lat.), l. *Corroboratio.*

Korrobore, igy nevezik a régi utazók Ausztrália valamelyik kannibál törzsének szertartásos táncát. A férfiak szénnel, okkerrel és fehér agyaggal befestve, fantasztikus fejdísszel, lándzsával és páncéllal felfegyverkezve járják, a nők egyhangú éneke, fateknőn kivert taktusa kiséretében. A tánc a vadászatot, s a fehérekkel való harcot jelképezte. Holdtöltekor járták. A mai K. tánc, amit Parkinson pl. a bainingoknál látott, más jelentőségű, a legényavatás ceremóniáihoz tartozik.

Korror, a Palau-szigetek egyike (l. o.).

Korrozió *(corrosio*, lat.) a. m. kimarás, szilárd testek lassú föloldása edzőszerekkel; az orvostanban szövetek szétroncsolása marószerek segítségével v. fekélyesedő folyamatok által. — K.-s készítmények üreges szervekről nyert anatómiai készítmények, úgy állítják elő, hogy a szervüreget (véredényeket vagy a füllabirintust stb.) valamely megkeményedő anyaggal (celloidin, Wood-féle fém, viasz, ólom stb.) öntik ki s a köröttük lévő lágy szöveteket savakkal, lúgokkal kimaratják. L. még *Denudáció.*

A solenhofeni pala lemezén a szabad természetben talált gyökérmarás.

Korroziós rajz (növ.), l. az *ábrát).* Ha a gyökereket sima márványlap vagy festett gipszlemez felületén növesztjük, a gyökér kiválasztotta savas vegyület (Göbel és Czapek szerint hangyasav, Pfeffer szerint savas káliumfoszfát) növekedés közben a vele érintkező részeket feloldja, kimarja, miáltal a gyökér növekedése útját jelző kimart rajz marad vissza.

Korrumpál (lat.) a. m. megront, meghamisít, elcsábít, megveszteget; *korrumpált*, megrontott, romlott, meghamisított; *korruptibilis*, megrontható, megvesztegethető; *korrupció*, romlottság, megvesztegetés, erkölcsi romlottság, megvesztegethetőség; *korruptiv*, megrontó, megfertőztető, megvesztegető; *korruptor*, vesztegető, csábító.

Korrupció *(corruptio* lat.), l. *Korrumpál.*

Korschelt, *Eugen*, német zoológus, szül. Zittauban 1858 szept. 28. 1885-ben Freiburgban és 1887. Berlinben magántanárrá habilitálták. 1892 óta a marburgi egyetemen az állattan és összehasonlító bonctan tanára. Számos morfológiai, szövettani, összehasonlító- és kisérleti fejlődéstani meg sejttani dolgozatot tett közzé. Önálló nagyobb művei: Lehrbuch der vergleichenden Entwickelungsgeschichte der wirbellosen Tiere *(Heider*-rel, Jena 1890—1903, 9 rész); Regeneration und Transplantation (Jena 1907). 1902 óta szerkeszti a német zoológiai társulat munkálatait és 1903 óta a Zoologischer Anzeiger-t.

Korsó, egyfülű, hengerded, öblöshasú, keskeny nyakú töltőedény, főleg cserépből. A német és angol agyagipar különösen remekelt igen változatosan díszített kőedény K.-kkal. Híresek a *rajnai* és *kreuszeni* K.-k a XVI—XVII. sz.-ból.

Korsócskafű (növ.), l. *Sium.*

Korsör, város Seeland dán szigeten, 30 km.-nyire Sorötől a Nagy-Belt egyik kis öblénél, vasút mellett, (1910) 8065 lak., halászattal, sertés-, marha- és halkivitellel. A Kiel—K.-i gőzhajóvonal egyik végpontja.

Korstatisztika, l. *Népesség.*

Korszabad *(Chorsabad, Khorszabad)*, város Mezopotámiában, Mosszul-tól É.-ra, kb. 8000 lak. Az angolok által tervezett öntözőművek folytán nagy jelentőségre fog szert tenni. Itt állott *Dúr-Sarrukín* asszir város, l. *Khorszabad.*

Korszak, az emberiség vagy egyes nemzetek történetének egy-egy magában egészet tevő része. L. *Világtörténelem.* — Geológiai szempontból l. *Földtan.*

Korszakov, 1. *Alekszander Ivanovics Rimszkij*, orosz tábornok, szül. 1753 aug. 24., megh. Szent-Péterváron 1840 máj. 25. Már az 1788 és 1789 évi török háborúkban kitüntette magát, 1794. pedig mint tábornok a Fleurus mellett vívott csatában vett részt. 1799-ben a cár által 40.000 ember élén Svájcba rendeltetett, hogy Károly főherceg hadműveleti terve szerint onnan a franciákat kikergesse. Zürichi állását azonban Massena szept. 25. megtámadta és K.-ot Hotze altábornagy 25.000 emberével együtt visszanyomta. Visszavonulása közben K. egyesült Szuvarovval, aki aztán a sereg maradványait Oroszországba vezette vissza. 1805—30-ig K. Litau főkormányzója volt.

2. *K., Nikolaj*, orosz zeneszerző, l. *Rimszkij-Korszakov.*

Korszellem, amaz eszmék, felfogások, értékelések foglalatja, melyek valamely korszakban mint az emberek közös meggyőződése az egyesek gondolkodásának mintegy alapját, többnyire tudattalan alapját teszik. Nehéz meghatározni, jellemezni, mert mint az emberek gondolkodásának tudattalan közös alapja, iránya, ösztönzője a tudatos fölfogás alól könnyen kisiklik, de azért is, mert nem mindenben eléggé határozott, állandó és egyetemes. L. *Néplélek, Nemzeti szellem.*

Korszerű (esst.), ami egy kor — izlésben és felfogásban megnyilvánuló — jellemének megfelelő, ami egy kor törekvéseinek irányában fekszik, tehát idején való. K.-ség művészi követelmény, mely kivált régibb korokból vett tárgyaknál az illető kor jellemének hű visszaadását parancsolja a belső vonásokat (érzés, gondolkozásmód stb.) illetőleg ép úgy, mint a külsőségekben (bútorzat, ruha stb.) Az ilyen korhűség a realizmus elve.

Korszika, sziget, l. *Korzika.*

Korszovágy, a vértezet fölé öltött felöltő, l. *Bambusium.*

Korszun, orosz város, l. *Karszun.*

Kortan *(chronologia)*, vagyis az *időszámítás* (l. o.) tudománya, a történelemben szokásos különböző időszámítási rendszereket ismerteti, hogy azoknak keltezéseit átszámíthassuk, s a történeti események sorrendjét a mai időszámítás szerint megállapíthassuk. A K. a középkori oklevelek keltének meghatározása folytán a történetírásnak nélkülözhetetlen segédtudománya. Mint önálló tudományt csak újabban kezdték művelni. V. ö. *Knauz* N., Kortan (1876); *Horvát* Árpád, A diplomatikai K. alapvonalai (Budapest 1894); *Torma* J., Oklevelészeti naptár (Kolozsvár 1879); *Szentpétery* Imre, Oklevéltani naptár (1912, M. Tud. Akad. kiadása.)

Kórtan *(patológia)* az egyes betegségek okát, jelenségeit, az általuk okozott testi elváltozásokat kutató tudomány. A K. tehát az orvostudomány nagy részét magába foglalja. A testi elváltozások kutatásával foglalkozik a kórbonctan, a kóros életjelenségekkel a kórélettan, kóros fizikai és kémiai folyamatokkal a kórfizika illetőleg kórvegytan. Az általános K. mindazokat az általános törvényszerüségeket kutatja, amelyek a különböző szervek különböző megbetegedései között felösmerhetők, valamint azokat a külső viszonyokat, amelyek az egészséges életnek határt szabnak. A részletes K. az egyes szervek megbetegedéseit külön-külön tárgyalja. A kisérletes K. különböző megbetegedések mesterséges előidézése révén (főleg állatkisérletekkel) igyekszik a megbetegedések lényegét, természetét felösmerni.

Kortárs, aki valakivel egy és ugyanazon korban él, l. *Coaetaneus.*

Korteher, kizárólag lóversenyeknél előforduló sportműszó. A korterheket az évszázados tapasztalat állapította meg a különböző koroknak az év különböző szakaiban észlelt fejlődési viszonyai alapján. A K. feltétlen szükségszerüségét legelőször a sport anyaországában, Angliában látták be. Itt ennek nyomai már a XVII. sz. közepén föltalálhatók. L. *Korteher-táblázat.*

Korteher-táblázat, rendszeres és könnyen áttekinthető módon azokat a súlyokat, illetve súlykülönbségeket tünteti föl, amelyeket a galoppversenyekben a különböző évjáratokhoz tartozó lovaknak (a lovas élő súlyát betudva) vinniök kell, illetve amely súlykülönbségeknek fenn kell állnia közöttük, ha valamely korteher-futamban együvé kerülnek. A súlyok az egyes korok különböző fejlődési előhaladására s ennek folytán a kitartás emelkedésére való tekintettel nemcsak az év egyes szakaira, hanem a távolságokra is külön-külön meg vannak állapítva. A legrégibb K.-ot az angolok állították össze s tökéletesítették fokozatosan a mai alakjára, amelyet azután Franciaország, valamint később Magyarország és Ausztria, nemkülönben Németország is elfogadott a klimatikus viszonyoknak megfelelő módosításokkal. Ez a négy K. jelenleg az irányadó és kötelező minden szabályszerüen rendezett s ilyennek elismert meetingen. A K.-ok összeállításának kiindulási pontját, helyesebben az egyes koroknál észlelt *átlagos* képességek összevetésének alapját, mindenütt a 4 évesek alkotják, mert a lovat rendes körülmények között ekkor tekintik kifejlődöttnek. A gát-, akadály- és vadászversenyekre külön, aránylag magasabb terhek vannak kiróva. L. még *Korteher* és *Korteher-versenyek.*

Korteher-versenyek azok a lóversenyek, amelyekben a benevezettekre kirótt súlyok, ha egyenlőkoru lovak futnak együtt, teljesen a korteher-táblázat normálsúlyait, ha különböző korúak, az ugyanott megállapított arányokat, illetőleg különbségeket tüntetik föl.

Kortes, így nevezik nálunk, különösen képviselőválasztásnál, azt, aki a jelölt számára minél több szavazat gyüjtésén fáradozik. A szó a magyar nyelvben nem régi, a francia *cortège*-ből származik s ennek megfelelőleg régebben, még 1845. is, a párthíveknek, szavazóknak egész tömegét jelentette a K., s az, akit ma K.-nek neveznek, akkor *K.-vezér* volt, csak később rövidült a *K.-vezér*-ből a K. Nem népi érintkezés útján terjedt el nálunk (annak a szó hangtani alakja ellentmond), hanem a franciául beszélő műveltebb körök ültették át nyelvünkbe a franciából. L. még *Kortesdalok.*

Kortesdalok, *kortesnóták* népdalszerű versek, melyeket képviselőválasztások alkalmával énekelnek az egyes pártok emberei a maguk jelöltjének dicsőítésére s az ellenjelölt kigúnyolására, nem ritkán gyalázására. Rövid, többnyire négysoros, nyelvben és gondolatokban egyszerű, párrímes, énekelhető versek, melyek szinte önkéntelenül teremnek valamely ismert népdal dallamára (igen gyakori a Kossuth-nóta fölhasználása). Szerzőjük rendszerint ismeretlen, elterjesztőik a kortesek (l. *Kortes)*, innen nevük. Eredetük visszanyúl a mult század 20-as éveibe, mikor először vetettek nagyobb hullámokat a követválasztások, divatjuk él ma is, főként magyar lakosságú vidékeken.

Kortrijk (ejtsd: kortrajk), franciául *Courtrai*, város Nyugat-Flandria belga tartományban, vasutak és a hajózható Lys mellett, amelyet csatorna köt össze a Scheldével és így az északi Franciaország csatornáival, (1910) 35,689 lak., len-, pamut-, selyemszövőkkel és fehérítőkkel, csipkeveréssel, szappan- és dohánygyártással, cukorfinomítókkal és olajprésekkel. K. helyén a római korban *Cortoriacum* város állott. A középkorban a többi flandriai várossal együtt K. is felvirágzott és posztószövéséről volt nevezetes. Közelében folyt le 1302 júl. 11. az ú. n. *sarkantyus* csata, melyben Brügge és Ypern polgárai Szép Fülöp francia királynak Artois Róberttól vezetett lovagseregét megverték. A csata után zsákmányolt aranyos sarkantyukat a *groeninghi* apátság templo-

mában helyezték el a győzők. A XVII. és XVIII. sz. folyamán többször elfoglalták a franciák. V. ö. *Pirenne*, La version flamande et la version française de la bataille de Courtray (Gent 1892).

Kortum, *Karl Arnold*, német költő, szül. Mülheimben, a Ruhr mellett 1745 júl. 5., megh. Bochumban 1824 aug. 15. Orvos volt és kisebb költeményein kívül a *Jobsiade* név alatt ismert komikus époszt írta, e nemben a német irodalom egyik legjobb művét.

Kórtünet olyan jelenség, melyből a szervezetnek a normálistól eltérő, megváltozott állapotára v. működésére lehet következtetni, ilyen pl. a láz, hányás, fejfájás, nehéz légzés, vizenyő, bénulás stb. Bővebben l. *Kórjel*.

Korubin, korundtartalmú salak, amelyet a smirgel helyett csiszolásra használnak.

Korund (ang. *corundum*, franc. *corindon*, ásv.), izomorf a hematit- és ilmenittel. Közönséges kristályalakja a romboéder, a hatszöges prizma vagy piramis; igen gyakoriak a hordó- v. tonnaalakra legömbölyödött kristályok, amelyeknek felülete érdes, hullámos v. rovátkás; gyakran alkot ikerkristályokat. Aluminiumoxid: Al_2O_3. A gyémánt után a legkeményebb ásvány, keménységi foka 9. Szín és átlátszóság szerint sokféle változatát különböztetjük meg. 1. Nemes K., átlátszó, üvegfényű, szintelen v. szinezett. A vörös színű a *rubin*, a sötét a hím-, a világosabb a nő-rubin; a tiszta vörös színű az orientális rubin; ha szép sugaras fényjelenségeket mutat: csillagos rubin, rubin-asztéria, rubin macskaszeme; az ibolyás színű rubin: ametisztzafir vagy orientális ametiszt; a sárgás fehérbe hajló rubin: orientális jácint. A szinezést kevés krómoxid idézi elő. A kék nemes K. a *zafir*, fajtái: szép kék az orientális zafir, sugaras fényjelenséggel: csillagos-zafir, opálozó-zafir, zafirasztéria, a csillogókék a zafirmacskaszeme, a telt kék: indigó-zafir vagy hímzafir; halványfehérbe játszó kék: nő-zafir; feketés-zöldeskék: hiuz-zafir és macskazafir; tiszta zöldeskék: orientális aquamarin; igen halványkék: vizeszafir. Egyéb nemes K.-ok, tiszta zöld: az orientális smaragd; sárgászöld: orientális krizolit; eleven sárga: orientális topáz vagy sárga zafir és topáz-zafir; sugaras fényjelenséggel: topáz-asztéria; víztiszta: fehér zafir és leukozafir. Rendkívül csillogó az orientális girazol és a napköve. A rubin és zafir főkép a folyóhomokban fordul elő: Ceylon, Birma, Sziam, Miask és Kossoibrod az Uralban. A rubin és zafir elsőrangú drágakövek; a szép tiszta sötét rubin nagy szemokben igen ritka és drágább a gyémántnál. A rubin fehér foltjait melegítéssel el lehet tüntetni. A kékesvörös rubin erős hevítéskor megzöldül, kihülve újra megvörösödik. A kék zafir erős hevítéskor szintelen és a gyémánthoz hasonló lesz. Sok rubin és zafir, ha gömbösen (en cabochon) van csiszolva, a reáeső fénytelen 6 ágú fénycsillagot mutat (asztériás rubin és zafir stb.). Jelenleg nagy rubinokat és zafirokat mesterségesen is állítanak elő (l. *Mesterséges drágakövek* és *Drágakövek*). 2. A *közönséges K. és gyémántpát*, kevéssé tiszta és átlátszó; zavaros, szürke, kék színű: Ceylon, Ural, a folyóhomokban, dolomitban benőve Campo longo a Szt.-Gotthardon; kloritban az Uralban; mészkőben sok helyen Észak-Amerikában. Szienitben: Ditró Csik vmegyében, Ontario. Ha eruptiv kőzetek agyagpalát olvasztanak be magukba, akkor a kontaktuson a K. keletkezik; elvétve máskülönben is előfordul az eruptiv kőzetekben: bazaltban Ajnácskőn Gömör vmegyében, andezitben a Sághegyen Szobb mellett Hont vmegyében. 3. *Smirgel*, finomszemű, indigókék-kékesszürke, szennyezve magnetit és vasoxiddal: a csillámpalában telepet alkot Ochsenkopf mellett Szászországban, a szemcsés mészkőben Naxos szigeten és Kis-Ázsiában. A K. elsőrangú csiszolóanyag, azonkívül az órákban csapágynak is használják.

Korundofilit (*corundophilit*, ásv.), a kloritsornak egyik tagja. Mindig a korund társaságában fordul elő: Chester Massachusettsben és Asheville North-Carolinában. L. még *Klorit*.

Kórus (*chorus*), az építészetben a. m. templomoknak szentélye. Ma a K. névvel leginkább a szentélylyel átellenben fekvő karzatot nevezzük, ahol az orgona van és ahol a kar énekel. L. még *Kar* és *Karének*.

Koruszkó-dió (növ.), l. *Elefántpálma*.

Kórvegytan (*pathochemia*) a szervezet kórosan megváltozott vegyi folyamataival, a kórosan megváltozott szövetek és váladékok vegyi vizsgálatával foglalkozik. Nagy szerepe van a kóros folyamatok lényegének megismerésében, s nagy gyakorlati jelentősége a különböző betegségek felismerésében. Egyébként lényegében azonos az életvegytannal (biochemia), módszerei ugyanazok, l. *Élettan*. Nálunk a budapesti egyetemen az élet- és K.-i tanszék Plósz halálával megszünt és a K. a kórtani tanszékhez csatoltatott. A kolozsvári egyetemen van önálló élet- és K.-i tanszék.

Korvei, l. *Korvey*.

Korvetta (ném. *Korvette*, ol. *corvetta*, franc. és ang. *corvette*), a vitorláshajók korszakában oly, többnyire teljes árbocozatu hadihajó, mely nagyságra nézve a fregatta hadihajó után sorolt. A K. részt vett ugyan a csatákban is, de inkább a hírszerző és összekötő szolgálatot látta el. Később, midőn a hadihajók mint gőzhajók és vasból épültek, a kisebb e fajta hajókat, melyek főleg a földerítésre szolgáltak, szintén K.-knak nevezték eleinte és megkülönböztettek kerekes, csavaros, vértes K.-kat stb. Aszerint, hogy a lövegek a felső fedélzeten vagy az alatt álltak, fedett és síkfedélzetü K.-kat különböztettek meg (ném. gedeckte u. Glattdeckskorvetten). A K. elnevezés mindinkább kiment a használatból s helyébe a cirkáló lépett. Jelenleg már nincsenek K.-k.

Korvettakapitány (ném. *Korvettenkapitän*), néhány hadtengerészetben használatos elnevezése az őrnagyi rendfokozaton levő tengerésztisztnek.

Korvey (*Korvei, Corvey*), helység Minden porosz ker. kormányzóság Höxter nevű j.-ban, a Schelpe és a Weser mentén. A hajdani apátság épületei az udvarral és a templommal négyszöget képeznek. Egyik teremben az összes apátok arcképei láthatók; könyvtára több mint 150,000 kötetből áll; a gót templomban számos dinasztia sírboltja van. Az apátság birtokai (Höxter kivételével) most Ratibor hercegéi. K. hercegi benedekrendi apátság, a Corbie kolostor gyarmata volt, amelyet elő-

ször Erthában (a sollingi erdőben) alapítottak és amelyet Adalhard apát 822. mint Új-K.-t (Corbeja nova) Huxoniba helyezett át. Különös hírességű lett a kolostor azóta, amióta (836) szent Vitus csontjait megszerezte. Az apátnak hercegi rangja volt és közvetlenül a pápa fenhatósága alatt állott. Iskolájából sok híres ember (p. *Widukind)* került ki. 1804. K.-t szekularizálták s 1815 óta Poroszországé.

Korvin, 1. *János,* Mátyás király törvénytelen fia, szül. Budán 1473 ápr. 2., megh. Krapinán 1504 okt. 12. Anyjáról csak annyi bizonyos, hogy Borbálának hívták és német nő volt. Az újszülött vezeték- v. inkább neve: Corvinus (a. m. Hollós) célzás a Hunyadiak hollós címerére és magának Mátyásnak melléknevére. Mátyás király, miután 1476. a nápolyi király leányával, Beatrixszal kötött, immár harmadik házassága is gyermektelen maradt, fiául ismerte el s 1479. hunyadi grófi és liptai hercegi rangra emelte, adománylevelében így említvén őt: «méltóságos János, liptai herceg és hunyadi gróf, a mi egyetlen szülöttünk». A következő évben a győri püspökség gazdag javadalmához juttatta adminisztrátori címen, mihez a pápai szék megadta a kettős kánonjogi akadály: t. i. a törvénytelen születés és a testi fogyatkozás (K. bal lábára sánta volt) alóli fölmentést. A Bécsország ellen viselt hadjárat is első sorban e trónöröklés biztosítására célzott. Az ország u. i. 1462. szerződésileg kötötte le magát III. Frigyes császárnak, hogy abban az esetben, ha Mátyás *törvényes* fiutódok nélkül halna el, őt és maradékait ismeri el királyául. S midőn Mátyás a Habsburgok magyar trónigényeinek megsemmisítése végett 1484. Bécs városát is elfoglalja, bevonulásakor előre küldi K.-t, kit már ez időben minden ünnepélyes alkalommal jobbjára ültetett, nyiltan kifejezve, hogy örökösének akarja tenni. Ugyanez évben halt meg K. öreganyja, Hunyadi János özvegye, Szilágyi Erzsébet, ki roppant birtokait a különben már is dúsgazdag ifjú hercegre hagyván, őt az ország leggazdagabb dinasztájává tette. A Mátyás politikájából világosan kivehető, mily öntudatos számítással igyekezett legyőzni nemzete idegenkedését a törvénytelen születésü uralkodóktól. Kétségkívül főkép azért teremtett egész új arisztokráciát s azért szerezte meg számára Sziléziában a ratibori, troppaui, leobschützi, beutheni, tosti és loslaui hercegségeket, valamint a sagani és ölsi hercegségek örökösödési jogát. Végre Mátyás, a szabad királyválasztás elvének lábbal tiprásával, arra szánta el magát, hogy még életében királlyá emeli. Mindenekelőtt ausztriai hódításait és a cseh tartományokat kívánta átadni neki és hódolati esküt vett a várak kapitányaitól és a városi hatóságoktól is. Már-már célt ért, midőn hirtelen elhunyt. K., a 18 éves, határozatlan jellemű ifjú, minden támasz nélkül maradt. Filipec kancellár és Bakócz Tamás egri püspök, mindkettő Mátyás király teremtménye, lettek a helyzet urai, kik minden képzelhető aljas eszközökkel legelőbb is vele bántak el. Egyezségre szorították, mely szerint, ha nem választanák királlyá, kárpótlásul az új király által Bosznia királyává fog koronáztatni; Szlavoniát mint magyar fenhatóság alatti fejedelemséget birja, Horvát- és Dalmátország életfogytiglan való bánságával együtt. Ez a szerződés egyértelmű volt a trónról való lemondással, mit K. azonnal megbánt. Ujlaky Lőrinc herceg ekkor rávette K.-t, hogy az összes királyi kincsekkel Budavárából a Délvidékre menjen. A menekvőt Báthory István és Kinizsi Pál előbb Duna-Földvárnál, majd a Csonthegynél, Kölesd mellett támadta meg, seregét szétverte és a királyi kincseket zsákmányul ejtette. Maga K. Ujlakyval és Ernuszt pécsi püspökkel együtt vad futásban keresett és talált menedéket. Királysága azonban oda volt; még csak jelöltül sem szerepelt júl. 15., midőn a rendek Ulászló cseh királyt választották meg Magyarország királyává. Rövid idők K. személyesen is bemutatta hódolatát az új királynak, könnyek közt kérve annak védelmét. Bukásából csupán hercegi címeit és 40 nagy uradalomra menő fejedelmi vagyonát tudta megmenteni. Tényleges fejedelme maradt a troppaui hercegségnek, a boszniai koronázás azonban elmaradt és K. beérte azzal, hogy Szlavonia fejedelmének címezhette magát. 1595-ben erről is lemondott és ahelyett már csupán a kapcsolt részek bánja, de nem életfogytiglan, hanem ameddig a királynak tetszik. Egész vagyonában megtámadták igényekkel, követelésekkel és a Hunyadi-örökség a XV. sz. legnagyobb perhalmazatává lett. Szorult helyzetében kibékült régi ellenségével, Frangepán Bernardinnal, kinek leányával Beatrixszal 1496 márc. havában esküdött meg a modrusi várkastélyban. Egyidejüleg fegyverre kelt ipával együtt, kétségkívül első sorban Bakócz püspök lelketlen zsarolásaitól izgatva, melyekkel őt kapzsi álnoksággal vagyona jelentékeny részéből kiforgatta. A fölkelést a nádor csakhamar elnyomta és a gyönge kormány nem merte érte felelősségre vonni a vezetőket, sőt 1498. beleegyezett abba, hogy K. ismét Horvátország és Szlavonia örökös bánja legyen. A következő években, 1499—1502. Boszniát védelmezi sikeresen a török ellen. 1503. Geréb Péter nádor, családjának utolsó sarja, rokonát K.-t tette roppant vagyona egyetemes örökösévé. K. most a nádori méltóságra vágyott. De ebben sem ért célt, mert Perényi Imrét választották meg nádorrá. Még ebben az évben egy mérkőzése volt a törökkel, de ott is a rövidebbet húzta, kis híja volt, hogy el nem fogták. Tetemeit a lepoglavai pálos templomban temették el. Egyetlen fia, Kristóf herceg 1505 márc. 17. követte őt a sírba, Szerémi György szerint a Hunyadi névre féltékeny királyné által elrendelt mérgezés következtében. Életéről monográfiát írt *Schönherr* Gy., Hunyadi Corvin János címen (Budapest 1894).

2. *K. Mátyás,* l. *Mátyás.*

Korvina *(Bibliotheca Corviniana),* Korvin Mátyás magyar király világhírű budai könyvtára. A könyvkedvelő uralkodó hihetőleg legott 1464. bekövetkezett megkoronáztatása után kezdte fejleszteni azt a kéziratgyüjteményt, mely koronás elődeitől, jelesül a könyveket szerető I. Ulászlótól visszamaradt, de gyüjtő szenvedélye csakis Beatrixszal, Ferdinánd nápolyi király leányával 1476. kötött házassága után öltött nagyobb méreteket, amikor fényes budai udvara egyik főgyülekezőhelye lett az olasz humanistáknak. Egy

kései s éppen azért nem teljes hitelű följegyzés szerint (Heltai krónikájában) Mátyás 33,000 drb. aranyat fordított évenkint új könyvek, különösen fényesen miniált kéziratok beszerzésére. Ugyancsak késeiek s hihetőleg túlzottak azok a hirek, amelyek a K. kötetszámáról s régi görög és zsidó kéziratokban való nagy gazdagságáról regélnek. Ha a Mátyásnál kedvezőbb helyzetben lévő olasz fejedelmek korabeli könyvtárait vesszük számításunk alapjául, a K.-t legföljebb két-háromezer kötetre becsülhetjük s ha a mai nap ismert kétségtelen maradványaiból következtethetünk az egész könyvtár belső értékére, úgy kimondhatjuk, hogy Mátyás kora szellemének megfelelően nem a régi, külső megjelenésükben jelentéktelen, de a szövegkritika szempontjából megbecsülhetetlen kódexeket gyüjtötte leginkább, hanem a renaissance izlésében kiállitott, fényesen diszitett, tetszetős betükkel írt, de jobbára romlott v. jelentéktelen szöveget tartalmazó XV. sz.-i kéziratokat. Ezeket vagy kiküldöttei útján vásároltatta össze, vagy közvetlenül a saját számlájára rendelte meg a kézirat-másoló műhelyekben. Voltak olyan kéziratai is, melyek saját budai másoló műhelyében készültek, ahol Felix Ragusanus vezetésével állítólag 30 másoló dolgozott. Végül nem egy szép darabot kapott ajándékba a vele összeköttetésben álló vezető egyéniségektől, illetve a pártfogását kereső íróktól és kiadóktól. A kéziratok nagyrésze Olaszországban, nevezetesen Rómában, Bolognában, Firenzében vagy Nápolyban készült. A kor legkiválóbb firenzei könyvmásolói, így Sinibaldi, Cante di Bonagio de Cantinis, Carolus Gemianensis, Pietro Cennini mesterjegyével találkozunk a kétségtelen Korvinkódexeken. A firenzei miniátorok közül Francesco Antonio di Chorico, Monte és Gherardo del Favilla s a legnagyobb művész, Attavante degli Attavanti diszítették a pazarfényű kódexeket. A kódexek egy másik csoportja Pietro Burdeo francia származású nápolyi miniátor műhelyéből származott, aki Mátyás apósának és a pápai legátus minőségében Budán is többször megfordult sógorának szállítója volt. A budai műhely tagjait névszerint nem ismerjük, de nem lehetetlen, hogy Blandius, aki 1471. Mátyás megbizásából Olaszországban járt könyvek vásárlása végett és Sabatino Viola, aki Beatrix kiséretében jött Budára, tevékeny tagjai voltak e műhelynek. A budai műhely valószinű termékei közül Mátyás király Missaleja magaslik ki, amely jelenleg a vatikáni könyvtár egyik dísze.

A K. fényesen kiállított kéziratai megfelelően díszes külső mezbe öltöztettek. A könyvtáblákat részben selyembársonnyal, részben gazdagon aranyozott sötétvörös v. fekete kecskebőrrel borították. A kötések ez utóbbi fajtája, mely a keleti technika első nyugateurópai utánzása, a könyvkötés történetének egyik nagy fontosságú epizódját alkotja (l. bővebben a *Könyvkötészet* cikket). A keleti hatás vagy közvetlenül kelet felől, vagy a nápolyi udvar közvetítésével terjedt el a budai könyvkötő műhelyben, ahol kétségkivül hazai mesteremberek dolgoztak, amint ezt a fenmaradt áttört mívű kötések kezdetleges technikája igazolja.

A pazarul diszített kéziratok, amelyek sorába az akkor gyermekkorát élő könyvsajtó néhány terméke is belekerült, a budai vár DK.-i részén épült külön helyiségben voltak zárt szekrényekben és nyitott polcokon elhelyezve, még pedig fekvő helyzetben. A terem közepén volt a király nyugágya, világos jeléül annak, hogy a K. elsősorban az uralkodó magánhasználatára volt szánva. Természetesen Mátyás nem zárta el a nagy áldozatokkal összehordott szellemi kincseket az udvarában összegyült humanisták, sőt tudományt kedvelő alattvalói elől sem, amint ezt a Casanatekönyvtár egyik Korvin-kódexében fölfedezett, több kézből eredő magyar nyelvű bejegyzések igazolják. A K. élén külön könyvtáros állott. E tisztet Joannes Regiomontanus, Taddeo Ugoletti, Marzio Galeotti, Bartolomeo Fonte és Felix Ragusanus töltötték be.

Mátyás halála után a K. természetes fia, Corvin János, birtokába ment át, aki, amidőn a választási küzdelmekben veszve látta ügyét, az értékesebb kódexeket a várpalota egyéb kincseivel szekérre rakatta, hogy magával vigye. A csontmezei ütközetben, ahol Ulászló párthívei magukhoz ragadták az elszállított kincseket, veszhettek el az első kódexek. Pár héttel a csata után a nemzet arra kötelezte a herceget, hogy a K.-t hagyja meg eredeti helyén s csupán azt engedte meg neki, hogy a főrendek tudtával kikölcsönözhet belőle. A K. ekként nemzeti tulajdonná lett, de fönmaradása ezzel korántsem volt biztosítva. Felix Ragusanus halála után a könyvtáros állása betöltetlen maradt s a könyvtár II. Ulászló nemtörődömsége folytán csakhamar züllésnek indul. Az a néhány kódex, mely II. Ulászló címerével ékes, alighanem még Mátyás rendeletére, de a nagy uralkodó halála után készült el, akinek könyvtári tartozásai rendezésére 1498. Firenzébe küldte Farmoser Sándor ügyvivőjét. A sanyarú pénzügyi helyzet aligha engedte meg, hogy az összes tartozásokat kiegyenlítse s így történt, hogy néhány eredetileg Mátyásnak szánt kézirat sohasem került a K.-ba, hanem olasz gyüjteményekbe vándorolt. Ugyanekkor indult meg a K. kifosztása. Az udvarnál megforduló tudósok szabadon használhatták a kincseket s igen valószínű, hogy másolgatás közben egyik-másik kódexet is elemelték. Így juthattak Conradus Celtis birtokába azok a kéziratok, amelyekről levakarták Mátyás címerét. A kikölcsönzők kezén is sok kézirat sikkadt el; Bohuslav, Schlechta és mások évekig tartották maguknál a kódexeket, mignem végkép maguknál felejtették. A XVI. sz. elején azután megindult a K. szebb darabjainak az elajándékozgatása. Az udvarban megforduló tudósok, követek és főpapok sorra részesülnek a királyi kegy ilyetén megnyilatkozásában. II. Lajos alatt tovább folyt a kéziratok ilyetén elherdálása. Budavár török kézre jutása azután végleg megpecsételte a K. sorsát. A háború borzalmai közt a kéziratok javarésze elpusztult s azok a tárgyalások, amelyeket Pázmány Péter, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György a K. megszerzése érdekében indítottak, eredményre nem vezettek, még pedig, mint I. Lipót kezdeményezésére kiderült, azért, mert roncsaiból alig maradt meg valami.

Buda visszavétele után ez a kevés is külföldre, elsősorban Bécsbe került. A K. egy részét a török Konstantinápolyba vitte, innen 1875. került ismét haza 10 darab, 25 más kétes eredetü kézirattal együtt, mint II. Abdul Hamid szultánnak a magyar egyetemi ifjúságnak adott ajándéka.

A K. szétzüllésének itt vázolt útjain szinte minden nagyobb európai közkönyvtárba jutott egy-két maradványa. Felkutatása a XVIII. sz. vége felé indult meg s a nagy munkában a külföldi és hazai tudósok egész sora vett részt. Ez utóbbiak közül különösen Horvát István, Rómer Flóris, Fraknói Vilmos, Ábel Jenő és Csontosi János szereztek nagy érdemeket, jóllehet az eredet megállapításánál nem jártak el mindig a kellő kritikával. Teljesen kétségtelen K.-kódexeknek csakis azokat a darabokat ismerhetjük el, amelyek vagy eredeti kötésükben pompáznak s így bársonykötéseknél a csattokon, bőrkötéseknél a táblákon alkalmazott címer tanusítja származásukat, vagy pedig képdíszükben ábrázolják a király címerét, monogramját, jelvényeit, vagy arcképét. Azok a kódexek, amelyeket jobbára kései följegyzések, egyes humanisták szövegkiadásához irt előszavai alapján utalnak a K.-ba, csak mint többé-kevésbbé valószinü hipotézisek értékelhetők. Ilyen szigorú, de egyedül megbízható mértékkel mérve, a kétségtelen K.-kódexek számát 116-ra tehetjük, amelyek ekként oszlanak meg jelenlegi tulajdonosaik között:

A) *Magyarországon:*

Budapest, M. N. Muzeum Széchényi-Könyvtára	11
» M. K. Tud. Egyetem Könyvtára ...	10
» M. Tud. Akadémia Könyvtára... ...	1
Győr, Püspöki papnevelőintézet könyvtára ...	1
Marosvásárhely, gr. Teleky-könyvtár...	1
Zágráb, Délszláv Akadémia könyvtára	1
Összesen... ...	25

B) *Külföldön:*

Bécs, Cs. kir. hitbizományi könyvtár...	1
» Cs. kir. udvari könyvtár...	20
Besançon, Városi könyvtár	1
Brüsszel, Királyi könyvtár	1
Cambridge, Trinity College könyvtára	1
Cheltenham, Phillips-féle gyüjtemény	2
Drezda, Királyi könyvtár	3
Erlangen, Egyetemi könyvtár	1
Firenze, Laurenziana-könyvtár...	3
» Kir. levéltár	1
» De Maris antikváriusnál (1912)... ...	2
Göttingen, Egyetemi könyvtár	1
Göttweih, Bencés könyvtár	1
Holkham Hall, Leicester-könyvtár	1
Jena, Egyetemi könyvtár	1
Lainz, Jezsuita »	1
Lipcse, Városi »	1
London, British Museum könyvtára	1
Milano, Trivulzio-könyvtár	2
Modena, Este-könyvtár	15
München, Udvari és áll. könyvtár	6
Páris, Nemzeti könyvtár	3
Parma, Királyi »	1
Prága, Cs. k. egyetemi könyvtár	1
Róma, Casanate-könyvtár	1
» Vatikáni »	4
Salzburg, Cs. kir. tanulmányi könyvtár... ...	1
Stuttgart, Udvari könyvtár	1
Szent-Pétervár, Császári könyvtár	1
Thorn, Gimnáziumi könyvtár	1
Velence, Szt. Márk könyvtár	3
Wolfenbüttel, Hercegi könyvtár	8
Összesen	91

Irodalom. Brassicanus A., De bibl. imprimis regia Budensi, Basel 1530; Pflugk J., Epistola praeter fata bibl. Budensis, Jena 1688, megjelent Helmstadt 1708; Jänichen P., Dissertatio de meritis Matthiae Corvini im rem litterarium. 1717; Schier X., De bibliothecae Matth. Corvini, Wien 1779; Kovács-Martiny M., Fragmenta litteraria rerum hungaricarum, Jena 1808; Podhradszky J., Szmertinki M. levele némely kéziratok felől, melyek Mátyás király könyvtárából külföldre kerültek, Tudományos gyüjtemény, 1835; Budick P. A., Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen, Wiener Jahrbücher der Literatur, 1839; Vogel, Verzeichnis der Corv. Handschriften in öffentlichen Bibliotheken, Serapeum 1849; Rómer F., Korvin-kodexek Thornban, Königsbergben és Szent-Pétervárott, Magyar Könyvszemle, 1876; Csontosi J., A Konstantinápolyból érkezett K.-ák, Magyar Könyvszemle 1877; Pulszky F., A K. maradványai, Archaeologiai értesítő, 1877; Rómer F., Adalékok a K. történetéhez, Magy. Könyvszemle, 1877; Abel E., Die Bibliothek des Königs Math. Corvinus, Literarische Nachrichten aus Ungarn, 1878; Csontosi J., Külföldi mozgalmak a K.-irodalom terén, Magyar Könyvszemle, 1878; u. a., A pármai Korvin-kódex, u. o. 1878; Fischer L., König Mathias Corvinus und seine Bibliothek, Wien 1878; Ipolyi A., Gr. Prokesch-Osten Antal M. T. Akadémiai kültag emlékezete és Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése, Budapest 1878; Csontosi J., Auswärtige Bewegungen auf dem Gebiete der K.-Literatur, Literarische Berichte aus Ungarn, 1879; Reumont A., La biblioteca Corvina, Firenze 1879; Ricolti E., La biblioteca Corvina, Archivio storico italiano, 1879; Ábel J., A K. történetéhez, Magy. Könyvszemle, 1880; Csontosi J., A jenai Korvin-kodex, u. o. 1881; u. a., Latin Korvin-kodexek bibliografiai jegyzéke, u. o. 1881; Könyvkiállítási emlék. Budapest 1882; Szilágyi S., A K. történetéhez, Magyar Könyvszemle, 1882; Csontosi J., Attavantestől festett Korvin-kodexek, u. o. 1883; Mátray G., József nádor törekvései a wolfenbütteli Korvin-kodexek visszaszerzésére. u. o. 1883; Gebhardt O., Korvin-kodex a göttingeni egyetemi könyvtárban, u. o. 1884; Csontosi J., Mit tartsunk a hamburgi Korvin-kodexről, u. o. 1885; Venturi A., Über einige Miniaturen von Attavantes, Der Kunstfreund, 1885. s ehhez Csontosi megjegyzései a Zentralblatt für Bibliothekswesen és az Archaeologiai Értesítő 1885. évf.-ban; Fraknói V., Vitéz János által emendált Korvin-kodex. Magyar Könyvszemle, 1886; Abel J., Két ismeretlen Korvin-kodexről, u. o. 1888; Csontosi J., Egy hamisított Korvin-kodex a müncheni könyvpiacon, u. o. 1888; u. a., Két modenai Korvin-kodex története, u. o. 1891; Schönherr Gy., A thorni Korvin-kodexről, u. o. 1894; Kropf L., A British Museum Korvin-kodexe, u. o. 1896; Sebestyén Gy., Középkori könyvtáraink és a K., Beöthy, Képes irodalomtörténet, 1896, 3 kiad. 1906; Ráth Gy., A K. önálló könyvkötési stílusa, Magy. Könyvszemle, 1897; Geisenhof, Bibliotheca K., Brunschweig 1900; Erdélyi P., Mátyás király könyvtára, Márki S. Mátyás király emlékkönyv. Budapest 1902; Simonsfeld H., Einige Kunst- und literarische Funde, München 1902; Schönherr Gy., A római Casanate-könyvtár Korvin-kodexe, Magy. Könyvszemle, 1904; Varju E., A bécsi udv. könyvtár kötéskiállítása, u. o. 1905; Anziani N., Intorno due bellissime Biblie Corviniane, Firenze 1906; Gulyás P., Ujabb külföldi tanulmányok Mátyás király könyvtáráról, Magy. Könyvszemle. 1908; Varju E., Két Korvin-kézirat, u. o. 1908; Weinberger W., Beiträge zur Handschriften-Kunde I. Die bibliotheca K., Wien 1908; Hevesi A., Les miniaturistes de Mathias Corvin, Revue de l'art chrétien, 1911; Berzeviczy A., Két eltünt és újra előkerült Korvin-kodexről, Budapesti Szemle, 1912; Pongrácz J., A cambridgei Korvin-kodex, Magy. Könyvszemle, 1912; Fógel J., II. Ulászló udvartartása, Budapest 1913.

Korvinák a. m. Korvin-kódexek, l. *Korvina*.

Korvin-billikom, l. *Bécsujhely*.

Korybantok, az ókorban a frigiai (kis-ázsiai) Kybele istennő rajongó papjai, kik tomboló zene hangjai mellett vad táncban száguldtak istennőjük nyomán és őrjöngő viselkedésükkel maguk is démonoknak tüntek fel a nép előtt, mely őket ezért a *kurétekkel* (l. o.) azonosította.

Korydón, görög pásztornév Teokritos és Vergilius pásztori költeményeiben. Ma »szerelmes pásztor« értelmében használják.

Korykos *(Corycus),* ókori város Kilikiában a tengerpart mellett (ma Korgosz); közelében van a híres *K.-i* barlang (l. *Typhon*).

Korytowski, *Witold von*, lovag, osztrák politikus, szül. Posenben 1850 aug. 8. Dunajewski miniszter meghivására a pénzügyminisztériumba lépett, hol 1891-ig működött a vámtarifa-osztályban. Ezután a galiciai országos pénzügyigazgatóság alelnöke lett s 1901. megkapta a titkos tanácsosi méltóságot. 1906 jún. 2. — 1908. nov. 15. Beck báró kabinetjében pénzügyminiszter volt. Visszalépése után 1909. az urakházának tagjává nevezték ki.

Korzak (állat), a pusztai róka (*Vulpes corsac* L.) orosz neve.

Korzár a. m. kalóz, tengeri rabló.

Korzec, lengyel gabonamérték, Galiciában = 123 l.

Korzeniowski, *József*, lengyel iró, szül. 1797 márc. 19. Brodyban, megh. 1863 szept. 17. Drezdában. Irod. működését drámairással kezdte. Több ifjúkori kisérlete után 1830-ban jelent meg első drámája: Mnich (A szerzetes). Ezt követték: Karpaccy Górale (A kárpáti hegylakók); Żydzi (A zsidók 1843); Andrzej Batory (1846) stb. Ezután a regényhez fordult. Legsikerültebb a Spekulant (1846); a Kollokacya (1847) és a Tadeusz Bezimienny (1853). Műveit születésének 100. évfordulója alkalmából Pamięci Józ. Korzeniowskiego (Brody 1898) cimen újból kiadták. V. ö. K. *Kantecki*: Dwaj Krzemieńczanie t. II. (Lemberg 1879).

Korzet (franc. *corset*), nőknél használatos alsó ruhadarab, mely feszesen a derékhoz simul, s azt a csipőkben összeszorítva, arra szolgál, hogy a felső test plasztikus alakját érvényre emelje; magyarul fűzőnek vagy mellfűzőnek is nevezik. A középkorban, mikor a ruhák a mell és a test körül szűkek voltak, a férfiak is viselték. A K. használata, ha nem túlságosan szoros, előnyös a felső test egyenes tartása céljából, ha azonban nyomása a csipőkre és a gyomorra nagy, káros következményei lehetnek, mert nemcsak az emésztés folyamatát hátráltatja, hanem máj- és vesebajokat is idezhet elő.

Korzetszövet vagy *fűzőszövet*, négyfonalas sávolykötéssel biró erős szövet; sűrűsége pro cm. $\frac{44}{43}$, láncfonala pamut 24 m. sz. vetése len 13 m. sz.

Korzika (ol. *Corsica*, franc. *La Corse*), sziget a Földközi-tengerben, már a régi görögök előtt ismeretes volt (Kyrnos, Korsis). Földrajzilag Olasz-, politikailag Franciaországhoz tartozik, melynek 87-ik départementja. Szardiniától a 15 km. széles Bonifac szoros választja el. Legnagyobb hossza É.-ról D.-re 183, legnagyobb szélessége 84, kerülete 700 km., területe 8722 km², (1911) 288.820 lak. K. öt kerületre oszlik: Ajaccio, Sartène, Corte, Bastia és Calvi; fővárosa Ajaccio (itt született *I. Napoleon* francia császár), egyúttal a K.-i érsekség székhelye.

Felülete. K.-t D.-i irányban egy a tenger alatt Olaszországgal összefüggő gránit-hegylánc szeli át, mely kelet felé meglehetősen meredek, DNy. és ÉNy. felé pedig szétágazik és a tengerig nyúlik; emiatt a keleti part kikötőkben szegény, míg Ny.-on számos öböl van, errefelé igen mély (2000 m.) a tenger. Legmagasabb emelkedések: a Monte d'Oro (2391 m.), Monte Padro (2393 m.), Monte Rotondo (2625 m.) és a Monte Cinto (2707 m.). Szakadékos hegyi patakjai nem hajózhatók, nyáron ki is száradnak, csak a záporok töltik meg s akkor roppant pusztításokat visznek végbe (torrente); ilyenek: a Golo (84 km. hosszú), Tavignano (Nino-tó lefolyása), Gravone stb. K. belseje vad és lakatlan; a lankás lejtőkön szőllő- és olajültetvények, magasabban gesztenyések vannak. Kultura főleg a keleti partvidéken van.

Éghajlat, termények. Éghajlata kellemes, a hőséget a hegyvidéki és a tengeri szél hűsíti. A hőmérséklet évi átlaga a partok mentén 17·4°, a nyáré 24·5°, a télé 11·2°, az eső átlaga 571 mm. (Ajaccióban). Gyönyörű tölgy- és fenyőerdői vannak, az ú. n. *maquis* (vagyis cserjés) a hindu dzsungelhez hasonló. Főfoglalkozás az állattenyésztés: a lovak, szamarak és öszvérek kicsinyek, de erősek; a szarvasmarha nagy, de sovány; a juhok feketék, a kecskék szépek és jó fajta a sertés. Sok mézet és viaszt is termelnek. A partvidék lakói nagyban űzik a halászatot is (ton, osztriga, szárdella, ángolna és korall).

Partmelléki völgyei termékenyek, de a korzok restek a földmívelésre s az aratást is nagyrészt a luccai olaszok végzik; kitünő bort is termel, a legjobbak a sartènei és a Santa Lucia di Tallano vidékén termelt, a malagával egyenértékű aszu. A gesztenye (marrone) fő tápláléka a lakosságnak, mely búzakenyeret nem igen eszik. Híres a K.-i olaj, a déli gyümölcs; termel lent, kendert és kevés selymet is. Hasznos ásványokban gazdag, de bányáit nem mívelik; vasát 4 kohóban dolgozzák fel; van ezüsttartalmú ólom, réz, antimon és mangán; nagyobb mennyiségben fejtik a gránitot, porfirt, jászpiszt, szerpentint, márványt és alabastromot. Ásványos forrásai is vannak.

Műveltség, ipar és kereskedelem. A korz nép középnagyságú, izmos népfaj, a feniciaiak, ligurok, rómaiak, arabok, spanyolok, katalánok, franciák és új-görögök keresztezéséből ered; még félig őseredeti vad nép, becsületes, bátor, szabadság- és vendégszerető, de dolgozni nem szeret és nem tud lemondani a vérboszuról (vendetta), mely apáról fiura száll és gyakran a legcsekélyebb sértésnek eredménye. Ipara jelentéktelen, főleg a háziiparra szorítkozik; a tengeri kereskedelem nagyon jelentékeny. Francia-, Olaszországgal és Algeriával élénk forgalma van. Legfontosabb kikötői Ajaccio, Bastia és Calvi. A sziget belsejében a közlekedés nehezen járható hegyi utakon történik. Vasútvonalai (295 km.): Bastia—Calvi, Bastia—Ajaccio és Casamozza—Ghisonaccia közt vannak kiépítve.

Története. K. őslakói a *liguri* néptörzshöz tartoztak, partjain pedig később *görögök*, *etruszkok* és *karthágóiak* alapítottak gyarmatokat. Az első pún háború után 231. a rómaiak fenhatósága alá került. A népvándorlás folyamán *vandalok*, *keleti gótok* és *bizánciak* uralma váltotta fel egymást a szigeten, a VIII. sz. elején pedig megjelentek a *szaracén* hódítók. Ezektől a *longobardok* foglalták el, majd a longobard királyság bukása után a *frank* birodalomhoz került. II. Orbán pápa 1091. a *pisai* püspöknek adományozta a szigetet, melyre a *genovaiak* is igényt tartottak. 1284-ben Genova végleg legyőzte Pisát s azt K. átengedé-

sére kényszerítette. A genovai uralom ellen századokon át megújult a függetlenségre vágyó szigetlakók felkelése. 1735-ben K. lakói kimondták Genovától való elszakadásukat. E zavarok közt érkezett a szigetre *Neuhof* Theodor báró (l. o.) német kalandor, ki magát *I. Theodoro* néven királlyá kiáltatta ki. De Genova francia segítséggel elűzte őt. Az elégedetlenség azonban pár évtized mulva új felkelésben tört ki, melynek élére Pasquale *Paoli* (l. o.) állott. A genovaiak végre 1768 máj. 15. Franciaországnak adták el a szigetet 2 millió frankért. A K.-iak a franciákkal is felvették a harcot, de a *pontenuovoi* vesztett csata (1769 máj. 8) után Paoli, a felkelés lelke, elhagyta a szigetet. 1790-ben azonban visszatérhetett s a francia kormány K. kormányzójává nevezte ki. A konvent rémuralma ellen Paoli 1794. angol segitséggel új felkelést támasztott s 1794 jún. 19. Corteben K.-t önálló királysággá proklamálta. De mikor 1796. okt. francia csapatok jelentek meg, az angolok végleg elhagyták K.-t, mely azóta háborítatlanul a franciák birtokában van. V. ö. *Buttafoco*, Dictionnaire d'histoire et de géographie de la Corse (Montdidier 1887, 2. kiad.), *Galetti*, Histoire illustrée de la Corse (Paris 1863); *Jollivet*, Les Anglais dans la Mediterrannée etc. (Paris 1896); *Caird*, History of Corsica (London 1899).

Korzit *(corsit)*, gömbös szerkezetű dioritkőzet, elegyrészei: anortit és amfibol. Korzika szigetén fordul elő. Vele azonos a Napoleonit.

Korzó, l. *Corso*.

Korzok v. *korzikaiak*, Korzika (l. o.) szigetének lakói. «*A korzikai*» alatt általában I. Napoleon értendő.

Kos, 1. a juh-féle állatok hímje. *Kosbárány* az egy éven aluli hímnemű bárány, *toklyókos* a második életévben lévő, *hágókos* a tenyésztésre használt kos. L. *Juh*.

2. *Kos (Aries), a)* az állatkör első jegye: ♈; *b)* csillagkép az ég É.-i felén, 86 szabad szemmel látható csillaggal, melyek közül Hamal (α) másodrendű, λ pedig szép kettős csillag. A Kos csillagképét már Eudoxus és Aratus említik a Kr. e. IV. sz.-ban, s jelképe ama kosnak, mely az argonauták mitoszában szerepel.

3. *Kos*, oly készülék, mellyel a kövezet köveit lesulykolják, cölöpöket és czöveket vernek a földbe. A kézi-kos 10—60 kg. súlyú fatuskó, melynek alsó végén vasgyűrű vagy vassaru van, felső részén pedig fogantyúval van ellátva. Nagyobb cölöpök beverésére nagyobb, 300—1500 kg. súlyú kosok szolgálnak, melyeket e célra készített gépekkel emelnek fel.

4. *Kos (hidraulikus)*, l. *Hidraulikus kos*.

5. *Kos (hadi gép)*, l. *Aries*.

Kos, vár Verőcze vm.-ben, l. *Kos vára*.

Kos, sziget, a Sporádok egyike, l. *Kosz*.

Kós, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 1238 tót lak., vasútállomással, u. p. és u. t. Privigye.

Kósa, 1. *Benedek*, XVIII. sz.-beli ferencrendi szerzetes és híres szónok. Egy ideig tábori lelkész volt, azután a váczi, később a rozsnyói ház főnöke. Bójti egyházi beszédeit e címmel adta ki: *Juda és Jeruzsálem királya siralmas Szedékiás* (Vácz 1773).

2. *K. Zsigmond*, jogi író, szül. Olcsvaapátin (Szatmár vm.) 1857 máj. 1. Ügyvédi oklevelet szerezvén, hivatali pályáját 1882. az igazságügyminisztériumban kezdte meg, majd Nagykikindán törvényszéki jegyző volt, később mint alügyész Budapestre helyeztetvén át, itt az igazságügyminisztériumban is szolgált, majd Ipolyságon és Debreczenben volt ügyész. 1896-ban szabadalmi birónak nevezték ki és mint ilyen később miniszteri tanácsosi címet kapott. A budapesti egyetemen az ipari jogok- és a szabad. minta- és védjegyoltalmi jogból magántanárrá habilitálták. Művei: *A magyar szabadalmi törvények magyarázata* (Debreczen 1898., 2. kiad. Budapest 1911); *A magyar védjegymustra- és modell-oltalomról szóló törvények* (Budapest 1899). A kereskedelemügyi miniszter megbízásából *Lévy* Bélával készítette a találmányi szabadalmak oltalmáról szóló törvényjavaslatot (1907), továbbá ő készítette el az ipari minták oltalmáról szóló törvényjavaslat indokolását (1908).

Kosár, hajlítható vesszőkből font edény (l. *Kosárfonás*). — *Kardoknál* a vívó markát védő fémpántok v. fémrudacskák.

Kosarat adni a. m. a kérőt visszautasítani, l. *Kikosarazás*.

Kosarazás, *esztenázás*, *állítás* v. *fektetés*, a trágyázásnak az a módja, mely szerint a birkákat a megtrágyázandó földön tovavihető rácsok v. *esztenák* (l. o.) között éjjeleztetik és deleltetik, miközben elhullatott ürülékeikkel a megfektetett területet megtrágyázzák. L. *Esztenázás*.

Kosárfalva (azelőtt: *Papradnó*), kisk. Trencsén vm. vágbeszterczei j.-ban, (1910) 3155 tót lak., postahivatallal, u. t. Vághéve-Vágváralja.

Kosárfonás az az ipar, mely kosáráruk készítésével foglalkozik. Nyers anyagok ebben az iparágban a különböző fűzfélék, az espartófű, pálmalevelek, rotangnád, piassave, szalma, lúc- és jegenyefenyő fája, boróka, a nyár, mogyoró és más puhább fák forgács alakjában. A K.-nál szereplő fűzfélék a következők: a kecskefűz (Salix caprea), a kosár- v. kötőfűz (Salix viminalis), a cigolyafűz (Salix purpurea és a Salix purpurea viminalis), a mandulafűz (S. amygdalina), a parti fűz (S. helix) stb. E fűzfélék legjobban szeretik a televényfölddel kevert agyagot termőföldnek, mint azt folyók és patakok mentén gyakran találni. Jó a homokos agyag is, ha humusszal is át van hatva. Turfás talaj csak úgy jó erre, ha 20—25 cm. mélységben agyag fordul elő. A füzeseket dugványok útján szaporítják. A dugványvesszőket télen, v. két hóval dugás előtt decemberben (v. januárban) kell metszeni és február hó végéig nedves helyen, pl. pincében kell tartani. A dugványvesszők egyévesek legyenek és 15—25 cm. hosszúságuak. Az első vágás a második évben történik; ennek a vesszői azonban még hasznavehetetlenek. A metszés levélhullás után kezdődik és tart nov.—febr.-ig. A hajazandó fűzvesszőket ez időszak elején v. végén metszik, hogy az ilyenkor bennük levő nedvesség a hajazást megkönnyítse. Azután csomókba kötve egymáshoz támasztva gúlákba v. falhoz állítják. Hajazás előtt e csomók alsó végét 50 mm.-nyire vízbe teszik és rügyezésük idején lehámozzák. A hajazás a hámozóval, egy nyitott

rugós karikával történik, melyet szöggel asztalra megerősítünk. A végleges tisztítást más, fából való szerszámmal végezzük. Késsel nem szabad a vesszőket vakarni, mert ezzel a fát megsértjük. Hámozás után száraz földön 20—25 mm. vastag rétegekben kiterítjük és a napon szárítjuk. Hámozásnál mai nap már különleges készülékeket is használnak a haj meglazítására. Kosárkötés alkalmával a munkások négyenként-hatonként egy 100—110 cm. átmérőjű kerek asztal körül ülnek, mely megfelelő számú körszelvényre van fölosztva, közepén vizestállal, az asztal fölött pedig a 180 cm. magasságban levő fonóanyagtartóval és itt dolgoznak a már előzőleg áztatott vesszőkkel, azokat a kosár alakjának megfelelő fűz- vagy nyárfamintára ráfonva. A fonás megkezdésekor a munkás magának először erősebb vesszőkből, gyakran fapálcákból, vázat készít, melynek egyes vesszői a kosár bordáit alkotják. A fonásnál ezek a bordák a szövetek láncát, a fonóvessző pedig a szövet vetőlékét képviseli. A kosárfonó kötései is, hasonlóan a szövésnél használtakhoz, a legkülönbözőbbek lehetnek, de leginkább vászonkötésűek. Rotang-nádból font tárgyaknál a nádat gyakran tűz (faszénparázs v. szeszláng) fölött meg kell hajlítani. A finomabb kosáráruknál nagy szerepet játszanak még a fölszerelési anyagok is, mint «vasalások», szövet- és paszományáruk. Első helyen áll az egész világon a francia kosáripar, majd a német Lichtenfels és környékén levő. Ausztriában ez az ipar szintén magas fokon áll. Hazánkban, melynek számos vidéke predesztinálva volna ez ipar űzésére, még mindig kezdetleges állapotok uralkodnak ezen a téren.

Kosárfonó fűz (növ.), l. *Fűz* és *Kosárfonás*.

Kosárfonó iskolák, l. *Iparoktatás*.

Kosárfonók (állat), l. *Állatlakások*.

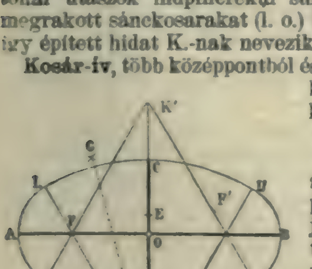
Kosárfűz, l. *Fűz* és *Kosárfonás*.

Kosárfűztermelés, l. *Kosárfonás*.

Kosárháza, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 153 vend lak., u. p. Tótkeresztúr, u. t. Felsőlendva-Mátyásdomb.

Kosárhíd, sekély vizeken való átkelésre a katonai utászok hídpillérekül súlyos anyagokkal megrakott sánckosarakat (l. o.) használnak s az így épített hidat K.-nak nevezik.

Kosár-ív, több középpontból és körívekből szerkesztett nyomott, kerülékes ív, l. *Ív*.

Kosárvonal

Kosárvágása (azelőtt: *Kosaròcz*), kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 287 tót lak., u. p. Göröginye, u. t. Kelcse.

Kosárvonal *(ovális)*, körívekből összeállított, ellipszisszerű görbe vonal, mely a magas és hídépítészetben nyer alkalmazást. Számos faja közül az egyiket a következő módon nyerjük (l. az *ábrát*). Vegyük fel az egymást *O*-ban merőlegesen metsző *AB* és *CD* tengelyek közül a kisebbiknek *OC* felső felén az *E* pontot tetszésünk szerint, és mérjük fel a nagyobbik tengelyen a *CE*-vel egyenlő *AF* és *F'B* távolságokat. Azután szerkesszük az *EF*-re merőleges és azt felező *GH* egyenest, mely *CD*-t *K*-ban metszi; továbbá legyen *OK'*=*OK*. Most K és K' pontokat egyenesekkel összekötjük *F* és *F'*-vel, s ezen egyeneseket *F* és *F'*-en túl is meghosszabbítjuk. Végre rajzoljuk az *AF*= *F'B* körzőnyílással *F* és *F'* középpontok körül az *MAL* és *M'BL'* köríveket, valamint *K* és *K'* középpontok körül a *KC*=*K'D* körzőnyílással az *LCL'* és *MDM'* köríveket.

Kosáry *Emma*, operaénekesnő, szül. 1889 máj. 31. Kisszebenben (Sáros vm.). Herald Lajosné tanítványa volt. 1909-ben *Buttykay* Ákos zeneszerző neje lett. 1912. a budapesti Operaházhoz szerződött. Szubrett- és koloraturszerepeket játszik. Nevezetesebb alakításai: Hamupipőke (Buttykay meseoperája), Az éj királynője, Lakmé.

Kosbor *(Orchis* L., növ.), az Orchidaceae, Kosborfélék (l. o.) családjának génusza; 70 faja mérsékelt övi, el van terjedve a Földközi-tenger környékén, Európában, Nyugat-Ázsiában, 2 Észak-Amerikában, 2 a Kanári-szigeteken. Gumós füvek. Gumójuk húsos, gömbölyű, hosszúkás v. tenyeres. Levelük osztatlan, hüvelyes. Virágzatuk végálló füzér. A virágtakaró öt tagja, vagy csak egy részük sisakká hajlik össze, az ajak sarkantyús 3 karélyú v. osztatú, csak igen ritkán osztatlan, a többi lepellevél épszélű. A két virágportömeg (pollinarium) nyelével összefüggő 2 ragasztómirigy külön-külön, de közös táskába van zárva. Magházuk sodort. Többnyire hegyvidékiek, gumójuk *szalep* néven orvosság, e célból gyüjtik is *(Orchis morio* L., agár-K.; *Orchis coriophora* L., poloskaszagú K.; *Orchis ustulata* L., sömörös K.; *Orchis militaris* L., vitéz-K.; *Orchis sambucina* L. bodza-K.; *Orchis maculata* L. foltos K. és mások). A tenyeres K.-gumóhoz sok babona fűződik.

Kosborfélék *(Orchidaceae*, növ.), az egyszikűek legmagasabb rendű családja; mintegy 7200 faja lévén, a növényország harmadik legnagyobb családja. A forró és a mérsékelt övben elterjedt füvek; termetük, virágzuk alkotása és színe páratlanul változik főkép a forró öv nedves, meleg hegyvidékein. Részben a földön, részben fákon laknak; v. zöldek és úgy táplálkoznak, mint a többi növények, vagy pedig szaprofitikusak. Főgyökerük nincs, helyette rhizomájuk van; ez lehet hosszú, hengeres, tojásdad, gömbölyű vagy tenyeresen ágas. Minden évben földfeletti száruk fejlődik, leveleik osztatlanok, fürt- v. füzérvirágzatuk, mely sohasem végződik virággal, vég- v. oldaltálló. A virág 2 ivarú, 3 tagú, legalább eredetileg mindig kétoldalas szimmetriájú. A virágtakaró lehet lepelszerű, máskor csészelevelek és szirmok vannak, ez utóbbiak közül a hátsó (felső), tehát a virágzati tengely felé eső, mindig másképp alakul ki, mint a másik 2; a legtöbb esetben sarkantyúja is van, melyben méz gyűlik össze. Ez az *ajakszirom* v. *mézajak (labellum)* a magház v. a kocsány 180°-nyi elcsavarodása v. meghajlása következtében előre-(alulra) kerül, míg az

elölálló, a szimmetriasíkba eső porzó ugyanekkor hátra-(fel) kerül; rendesen csak ez egy porzó termékeny és mindig a külső porzókör középső tagja, néha a belső kör 2 oldalsó tagja a termékeny. A porzó csak a portok 2 feléből s a köztük levő csatlóból (connectivum) áll; a két félben a virágporszemecskék egy tömeggé vannak összeragasztva; a ragaszték alul nyéllé *(caudicula)* merevedik s az alapján egy ragasztómiriggyel *(glandula, retinaculum)* van összefüggésben; a mirigy és a nyeles virágportömeg együtt a *pollinarium*. A magház alsó állású, együregű, a falak hosszában lefutó három magléccel, igen sok magkezdeménynyel; többnyire az üres vacokban ered, mely a virágtakaró leveleken túlnyúlván, összenő a 3 bibével s az *ivaroszlopot (gynostemium)* alkotja; a nyúlványszerű középső bibére *(rostellum)* a porzó van ránőve. A ragasztómirigy számára a rostellumnak lehet egy táskája *(bursicula)*. Az oszlop alatt van a sarkantyú nyílása, melyen át a látogató rovar a mézhez jut. A rovar eközben megérinti fejével a rostellumot, ez lehajlik, a ragasztómirigy a fejére ragad s mikor elszáll, kihúzza a két pollinariumot. Repülés közben ezeknek a nyele előregörbül, a virágtömegek lehajlanak s egy másik virágban a rovar *fejéről* a bibére kerülnek. A K. virága az öntermékenyítés kizárására nagyrészt kiválóan alkalmazkodott a rovaroktól való beporzásra; némelyiknek az alkotása csak egy bizonyos rovarfaj látogatását teszi lehetővé. Általában igen sokáig, több hétig, marad üde állapotban a kinyilt virág, de ha beporzódott, igen gyorsan elhervad. Termésük tok, mely hosszanti kopácsokkal reped fel, a csúcson a kopácsok összefüggésben is maradhatnak. A K.-et pompás virágukért tenyésztik, ismertebbek a *Cattleya, Laelia, Vanda, Odontoglossum* fajok stb.; más hasznos növények e családban csak kis számban vannak. A mexikói *Vanilla planifolia* termése (fructus vanillae) finom illatáért, egyes *Orchis-* és ezzel rokonfajok nem tenyeres gumója nyálkájáért (szalep) orvosilag használatos. Az *Angrecum fragrans* (l. o.) illatos leveléből a *faham-tea* készül.

Koschat, *Thomas,* osztrák zeneszerző és költő, szül. 1845 aug. 8. Viktringben, Klagenfurt mellett, megh. 1914 máj. 19. 1867-ben a bécsi Hofoperben kórista lett. 1871-ben feltünést keltettek karintiai népdal-stilusban tartott férfikvartettjei. Irt költeményeket és novellákat, továbbá énekes játékokat is. V. ö. *Schmid* O., Th. K. (1887); *Marold*, Das Kärntner Volkslied und Th. K. (1895).

Koschmin *(Kozmin)*, az ugyanily nevű járás székhelye Posen porosz kerületben a felső Orla és vasút mellett, (1910) 5091 lak., kertésziskolával.

Koschutta, a Karavankák egyik csúcsa (2135 m.).

Kosciuszko (ejtsd: kosejusko). Ausztrália legmagasabb hegycsoportja, legmagasabb pontja a Mt. Townsend (2240 m.) az Ausztráliai Cordillerákban. a szakadékokban nyáron át is megmarad a hó rajta.

Kosciuszko (ejtsd: kosejusko). *Tadeusz*, lengyel szabadsághős, szül. Mereczewszczyznában (Slonim kerület) 1746 febr. 12., megh. Solothurnban (Svájc) 1817 okt. 15. Francia katonai akadémiákon tanult s mint kapitány lépett a lengyel hadseregbe. 1777-ben elhagyta hazáját s Washington oldala mellett, mint annak hadsegéde harcolta végig az amerikai szabadságharcot. 1786-ban hazatért, s nagy szerep jutott neki az 1791-i új lengyel alkotmány védelmében. *Poniatowski* József herceg fővezérlete alatt mint tábornok vett részt az oroszok elleni harcban. Legfényesebb haditette volt az, amikor *Dubienka* mellett 1792 júl. 17—21. öt napon át védekezett sikeresen 4000 emberével és 8 ágyúval 18,000 orosszal és 40 ágyúval szemben. Lengyelország második felosztása után Lipcsében élt. Az utolsó lengyel szabadságharc kitörésekor 1794 márc. 23. Krakóban termett, hol a lengyel nemzetgyűlés márc. 27. diktátorrá kiáltotta ki. Ápr. 4. *Raclawice* mellett megverte az oroszokat, mire Varsóban is kitört a felkelés ápr. 18. K. innen az egyesült porosz és orosz seregek ellen indult, de *szczekoczyni* veresége után kénytelen volt Varsóba visszavonulni. Itt sikeresen védekezett az ostromló poroszok és oroszok ellen, úgy hogy ezek szept. 6. felhagytak az ostrommal. K. ezután felszabadította a lengyel parasztságot s lemondott diktátori hatalmáról. Ezalatt egy orosz sereg *Fersen* vezetése alatt újból Varsó felé közeledett. K., hogy Fersennek Szuvarovval való egyesülését megakadályozza, *Macsejovice* mellett 1794. okt. 19. bátran megtámadta ezt. De kicsiny serege vereséget szenvedett, ő maga meg több sebből vérezve lováról lebukott és az oroszok fogságába került. Az később költött mese, hogy K. ez alkalommal a *Finis Poloniae* (Vége Lengyelországnak!) szavakat mondta. Ezt maga K. cáfolta meg 1803 nov. 12-én Segur gróf hoz írt levelében. (V. ö. *Tóth* Béla: Mendemondák 318—319. l.) Az orosz fogságból II. Katalin halála után *I. Pál* cár bocsátotta szabadon (1796 nov.) K.-t, ki Anglián keresztül Amerikába ment, hol 1798-ig tartózkodott. Innen Franciaországba tért vissza. 1816-ban Solothurnban telepedett le s itt halt meg egy baleset következtében. Holttestét Sándor cár 1818. Krakóba vitette, hol a lengyel királyok sirboltjában helyezték el. Ugyancsak itt emelték 1823. tiszteletére a *K.-halmot,* mely felett emlékszobra áll. Életrajzát lengyel nyelven megírták: *Paszkovski* (Krakó 1872): *Zychlinski* (Posen 1876) és *Korzon* (Krakó 1894). V. ö. *Arnold*: Tadeusz K. in der deutschen Literatur (Berlin 1898).

Kosd, nagyk. Nógrád vm. nógrádi j.-ban, (1910) 2018 magyar lak., postahivatal, u. t. Vácz. Jó borterméléssel.

Kosegarten, *Johann Gottfried Ludwig,* német orientalista és nyelvtudós, szül. Altkirchenben 1792. szept. 10., megh. Greifswaldban 1860 aug. 18. 1817-ben Jenába, 1824. Greifswaldba nevezték ki a keleti nyelvek tanárává. Irodalmi működése első korszakában több művet tett közzé Pomerania története köréből; majd később a keleti irodalmakra szorítkozott tevékenysége; eközben főbb munkái Amr b. Kulthúm mo'allakájának (Jena 1819) s a Hudsailian Poems-nek (Lond. 1854) kiadásai; a Chresthomatia arabica (Leipzig 1827). Ő kezdte meg legelőször a Tabaru (l. o.) arab történelmének (arabul latin fordítással 1—3. köt. Greifswald 1831—35) és a kitáb al-aghání (1. köt. ugyanott 1840), úgymint az ind Pancsatantra (Bonn 1848. Greifswald 1859. 2 rész) kiadását.

mely munkákat azonban nem végezte be. K. a greifswaldi egyetem történetét is megírta (2 köt. Greifswald 1856—7).

Kosel (*Cosel*), járási székhely Oppeln porosz kerületben az Odera és Klodnitz összefolyásánál, (1910) 7832 lak., fűrész- és gőzmalommal és celluloz-gyártással.

Kosenill (*cochenille*), l. *Nopalea*, *Bibortetű*.

Koser, *Reinhold*, német történetíró, született Schmarsowban 1852 febr. 7. A porosz állami levéltar tisztviselője volt, 1896. pedig igazgatója lett. Közben (1891—96) a bonni egyetemen tanára is volt. Nevezetesebb kiadványai: Preussische Staatsschriften aus der Regierungszeit Friedrichs II. (Berlin 1877—85. I—II. köt.); Politische Korrespondenz König Friedrichs des Gr. (u. o. 1879—83. 1—10. köt.); Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1888—92, 1—4 köt.). Önálló művei: Friedrich der Grosse als Kronprinz (Stuttgart 1901 2. kiad.); König Friedrich der Grosse (u. o. 3 kötet, 1890—1903, 5. kiad. 1913). Nagy Frigyesnek eddig a legjobb életrajza.

Kóser (héb.) a. m. alkalmas, tetsző, a biblia-utáni héberben az, amit a zsidónak vallásos szabványai értelmében ennie, innia vagy egyáltalán használnia szabad. Minden rendben levő, helyes dologra is szokták használni.

Kosesd, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 261 oláh lak., u. p. Laszó, u. t. Holgya.

Kosfalu (azelőtt: *Kosztelecz*), kisk. Trencsén vm. vágbeszterczei j.-ban, (1910) 148 tót lak., u. p. Vágbeszterczе, u. t. Vághéve-Vágváralja.

Kosfej, olyan fejalakulás, melyen az egész arcél vagyis profilvonal domború; ha az arcél hajlása csak az orrhátra terjed ki, *félkosfej*-alakulásról szokás szólni. A K. a spanyol és nápolyi lovaktól származó kladrubi lovon, a félkosfej pedig többek között a lipicai és Nonius lovakon látható. A K.-et régen tetszetős fejalakulásnak tartották.

Kosgyán, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 830 oláh lak., u. p. Robogány, u. t. Szombatság.

Koshajó, l. *Vérteshajók*.

Kosijersko selo, adók. Modrus-Fiume vmegye vojnići j.-ban, (1910) 666 szerb lak., u. p. Barilović, u. t. Krnjak.

Kosinj, adók. Lika-Korbava vm. perušići j.-ban, (1910) 2813 horvát-szerb lakossal, postahivatallal, u. t. Perušić. Környékén számos őstelep nyomait találták; közelében vannak Bočaj vár romjai.

Koška, adók. és pk. Verőcze vm. nasiczi j.-ban, (1910) 1118 horvát, német és magyar lak., vasútállomás távíróval, posta- és távbeszélő hivatal.

Kóskata (állat) a m. *katica-bogár*. l. *Katica-bogarak*.

Koskinen, *Yrjö*, finn történetíró, l. *Forsman*, 2.

Koskócz, kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 477 tót, magyar és rutén lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Koslárd, kisk. Alsó-Fehér vm. tövisi j.-ban, (1910) 421 oláh lak., u. p. Tövis, u. t. Mihálczfalva.

Koslow, *Peter*, orosz Ázsia-kutató, l. *Koszlov*.

Kosmas, 1. *szent*, l. *Cosmas*, 1.

2. *K., a jeruzsálemi*, l. *Cosmas*, 2.

3. *K., a prágai*, l. *Cosmas*, 3.

4. *K. Indikopleustes* (a. m. India-utazó), görög geográfus a VI. sz.-ban Kr. u., Alexandriából. Mint kereskedő utazott Arábiában, Dél-Afrikában és mint barát egy sinai kolostorban utazásáról egy ábrándosan elfogult, de érdekes keresztény Topografiát írt, keresztény szempontból javítva a görög geográfusok rendszerét. Kiadta Migne a Patrologia Graecá-ban (88. köt. Paris 1860).

Kosmos (gör.), l. *Kozmosz*.

Kosmos, német teng. hajóstársaság 14 gőzössel, 94,160 össztonnatartalommal.

Kosmozoon, l. *Élet*.

Kosna, 1. nagyk. Beszterczе-Naszód vmegye óradnai j.-ban, (1910) 860 oláh és magyar lak., postahivatal, u. t. Tihucza. — 2. *K.*, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 530 szerb lak., u. p. Rujevački Bešlinac, u. t. Dvor.

Kosnica, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1910) 478 horvát lak., u. p. Novo Čiče, u. t. Nagygoricza.

Košnica, adók. Varasd vm. pregradai j.-ban, (1910) 1201 horvát lak., u. p. és u. t. Desinić.

Koso, l. *Hagenia*.

Kosovac, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1910) 345 cseh, horvát és szerb lak., u. p. és u. t. Okučani.

Kosów (*Kossow*), község, K. kerületi kapitányság székhelye Galiciában, a Pruth mellékvize, a Rybnica mellett, (1910) 5528 lak., vászonszövéssel, faúsztatással és sófőzéssel.

Kóspallag, kisközség Hont vmegye szobi járásában, (1910) 643 magyar és tót lakossal. Azelőtt jó illatú és kedvelt dohányt termeltek itt. Lakóit csak 1756. telepítették oda s azóta nagyobbrészt megmagyarosodtak. U. p. és u. t. Márianosztra.

Kospont, *tavaszpont* v. *aries-pont*, az égnek az a pontja, amelyben a Nap középpontját a tavaszi napéjegyenlőség pillanatában látjuk. Ez az ekliptika és az égi ekvátornak egyik metszéspontja, amelytől kezdve a hosszúságokat és rektaszcenziókat számítjuk. Csillagászati jele ♈ s jelenleg a Halak csillagképébe esik.

Kossa *Gyula* (*Magyary-K.*), orvos, szül. Debreczenben 1865 jan. 8. 1889—93-ig a budapesti egyetem gyógyszertani tanszékénél működött, majd Than tanár intézetében kémiai tanulmányokat végzett és az orsz. művegyészeti (most bírósági vegyészi) hivatalhoz nevezték ki. 1894-ben a budapesti egyetemen a méregtan magántanára, 1896. pedig a m. kir. állatorvosi főiskolán a botanika és a gyógyszertan ny. r. tanára lett. Főbb munkái: *Antagonisztikus tanulmányok a morfint illetőleg; Mérges növények; Gyógyszeres kisérletek a terhes méhen; Orvosi növények tenyésztéséről; Görcsokozó mérgek némely újabb ellenszerei; A pikrotoxin élettani hatásáról; Kémiai ellenszer cyános mérgezéseknél; A pental hatásáról; Mérgezések diagnosztikája; A formanilidról; Méregnyomok a vizeletben; Újabb adatok a ciánkálium és a káliumhipermangán közti antagonizmushoz; Az acetonchloroformról; Kisérletek gyógyszereknek lehűtött testrészekbe fecskendésével; Az epichlorhydrinről; Mesterséges köszvény előidézése méreg által; Adatok a cukrok hatásához; Mérgezések házi állatokon; Gyógyszerrendelés* stb.

Kossak, *Adalbert von*, lengyel festő, szül. Párisban 1857 jan. 1. Tanulmányait atyjánál, *Julius von K.* csatafestőnél kezdte meg, majd a müncheni akadémián és Párisban folytatta. Leginkább katonaképeket fest, élénk előadással, erőteljes színekkel és gondos kosztüm-tanulmánnyal. Nevezetesebbek: Tüzérség ütközetben; Varsói gyermekéveimből (a katonaság lever egy lázadást); A Raclawice melletti csata (panoráma Lembergben); Átkelés a Beresinán (panoráma, melyet Julian Falah-val együtt festett 1895. Berlinben); Királygránátosok Etoges-nál 1814.; Az 1. porosz huszárezred Heilsbergnél; II. Vilmos császár a nyugat-poroszországi hadgyakorlatokon 1901. stb. Az utóbbi képeket a német császár megrendelésére festette.

Kossalka *János*, mérnök, szül. Vajda-Hunyadon 1872 márc. 19. 1893-tól 1896-ig a kir. József-műegyetemen tanársegéd volt, 1896-tól 1898-ig a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából, állami ösztöndíjjal külföldi tanulmányúton járt. 1898-ban a m. kir. államvasutak szolgálatába lépett és a m. kir. kereskedelemügyi minisztériumba rendelték be, ahol 1911. műszaki főtanácsossá nevezték ki. 1903-ban a kir. József-műegyetemen műszaki doktori oklevelet kapott, 1906. műegyetemi magántanár lett és a kir. József-műegyetemen mint meghívott előadó a hídépítéstan előadásait és gyakorlatait látja el. A m. kir. kereskedelemügyi miniszter megbízásából 1909. Észak-Amerikában végzett a hídépítés körébe vágó tanulmányokat. Irodalmi munkássága a hídépítés és a vasbetonépítés körébe esik.

Kossalko *János*, kuriai biró, szül. Görgőn 1818 jún. 17., megh. Budapesten 1899 júl. 12. 1849-ben a királyi ügyek igazgatója és bizalmas embere Haynaunak, s mint ilyen sok kompromittált embert kisegített bajából. 1862-ben kir. ítélő táblai birónak, 1869. a pozsonyi váltótörvényszék elnökének, 1875. a legfőbb ítélőszékhez birónak nevezték ki. Munkája: Divus Franciscus I. augustus imperator et rex (Agriae 1875).

Kossava, az Al-Dunán előforduló erős délkeleti szél, mely a hideg hónapokban fúj és gyakran orkánná fajul. A Duna hajósai jól ismerik a K. veszedelmeit.

Kossel, 1. *Albrecht*, német fiziológus, szül. Rostockban 1853 szept. 16. 1886-ban Berlinben, 1895. Marburgban, 1901. Heidelbergben a fiziológia tanára lett. K. irodalmi munkái a fiziológiai kémia különböző fejezeteit ölelik fel; írt a fehérje kémiájáról, a szénhidrátokról, a nukleinsavnak a baktériumokra való hatásáról, a tripsinemésztésről stb. 1904-ben a cambridgei egyetem tiszteletbeli doktorává választották. 1910-ben megkapta a Nobel-díjat. Főműve: Die Gewebe des menschlichen Körpers u. ihre mikroskopische Untersuchung (Behrens-szel és Schiefferdecker-rel, Braunschweig, 2. kötet 1889—91).

2. *K., Hermann*, német higienikus, *K. 1.* öccse, szül. Rostockban 1864 nov. 2. 1898-ban Koch Róberttel tanulmányútra ment Olaszországba a malária, 1899. Finnországba a gyermekhaemoglobinuria és Oportóba a pestis kérdését tanulmányozni. 1904-ben a giesseni egyetemre nevezték ki a higienia tanárának. K. sokat dolgozott a difteria-szérum alkalmazásáról. Egyik könyvét: Die Behandlung der Diphtherie mit Behrings Heilserum (3. kiad. Berl. 1895) több nyelvre lefordították, így magyarra is: A diphteria gyógykezelése Behring-féle gyógysavóval, ford. *Breuer* Ármin (Budapest 1895).

Kossó, kisk. Krassó-Szörény vmegye facsádi j.-ban, (1910) 704 oláh lak., posta- és távbeszélő hivatallal.

Kossovich *Károly*, jogi író, szül. Ivánkán (Nyitra vm.) 1803 dec. 16., megh. 1841 jún. 9. Ügyvédi oklevelet szerzett. Az 1825—27-iki országgyűlésen mint távollevők követe és Nyitra vm. követeinek irnoka volt jelen. 1826—37-ig Nyitra vm. aljegyzője volt. Az Akadémia 1838. levelező és rendes tagjává választotta. Különböző folyóiratokban megjelent cikkein kívül nevezetesebb művei: *Az ipar és kereskedés története Magyarországban, a XVI. század elejéig.* (Buda 1842., megjelent az akadémiai történettudományi pályamunkák II. kötetében); *Az ősi javakról* (megjelent a Jogtudományi és Törvénykezési Tárban 1856). Mindkét műve akadémiai pályadíjat nyert.

Kossut, községek, l. *Kossuth* (79. old.).

Kossuth *név*. Eredetéről a legkülönbözőbb magyarázatok vannak. 1. *Kos*, mely szerint a K.-család címere ágaskodó kost ábrázol s így nem egyéb, mint beszélő címer, mely a család nevére utal. — 2. Bálint Gábor szerint a mongol-kalmuk *khosot* törzsnévvel egyezik. — 3. Szóba került a zsidó *koset* (igazság) szóval való egyeztetés. — 4. Legvalószínűbb, hogy a név szláv eredetű, s analógiája a cseh-tót Kossuch, s e szerint a név jelentése a. m. «kecskebak» v. «szarvas»; kuriózumszámba megy Wurzbach minden alapot nélkülöző azon állítása, hogy a név eredetileg a szláv Kohut (kakas) volt s ezt csak Kossuth Lajos magyarosította meg azzal, hogy a *h* betűt két *ss*-sel helyettesítette, kedvében akarván járni a tisztavérű magyaroknak. — 5. Maga Kossuth Lajos szeretett a római *Cossutia* nemzetséggel való névrokonságra hivatkozni, melyre Érdi János hívta fel legelébb a figyelmét. Ez a nemzetség a lovagi rendhez tartozott, belőle Lucius Cossutius Cajus fia Kr. e. 44. Julius Caesar alatt szerepelt, továbbá Kr. u. 54. Cajus Cossutius Maridianus a pénzverde igazgatója volt Rómában Nero alatt. Cossutianus Kr. u. 56. ciliciai kormányzó. Voltak aztán ilynevű építészek és szobrászok is; ilyen pl. Kr. e. 170. Cossutius, ki az athéni Zeus-templom építésében is részt vett, és Marcus Cossutius Cerdo, a kitünő szobrász. Noricumban római föliratos emlékeken egy Cosutus és egy Cosutius Firmus említtetik (Mommsen, Corp. Insc. Lat. III. 4. 4983, 5632). 1146-ban egy Cosuto, 1167—90 közt pedig egy Cosutti nevű zárai polgárt emlegetnek az okmányok. (Kukuljević J., Cod. Dipl. R. Croatiae. II. 40, 74, 90, 157.) A XIII. sz. folyamán a K. név mint egy pozsonymegyei várjószágnak és egy turóczi várjobbágynak a neve szerepel. Tekintve, hogy a K. név nem tartozik az általánosan elterjedt és közhasználatban levő nevek közé, föltehető, hogy Pozsony vmegyébe a dalmát partokról került a

név, annál is inkabb, mert más nyomok is vannak arra, hogy a pozsonyi várjobbágyság egy része délszláv eredetü volt, miként délszláv jelleget tüntet föl a K.-család őse, Math fia K. adományos társának, Voyan fia Voiszlónak a neve is.

Kossuth (*udvardi és kossuti* vagy *kossutfalvi*), régi nemes *család*, melynek első ismert őse, Math fia *Kosuth* (Coswth), IV. Bélától kapott királyi adományban egy darab földet a Turócz folyó jobb partján Pósa fia Kocscsal (Coch) és Voyan fia Voiszlóval, kik úgy látszik rokonai voltak. Mivel azonban ezt az adománylevelet Detre zólyomi ispan megsemmisítette, helyette 1263. IV. Béla új adománylevelet állitott ki, melyben az adományosokat turóczi nemeseknek (nobiles de Turuch) mondja. Eszerint a birtokból két részt kapott Kocs és csak a harmadik rész (a későbbi Udvard v. Kossut község) jutott Kosuthnak és Voiszlónak. A család tagjai közül K. fia *András* 1359. oltalomlevelet nyert udvardi birtokára, s ennek fia *Pál*, mivelhogy vitézül harcolt a velenceiek

Kossuth-család cimere.

ell n. 1374. örök birtokul kapja Nagy Lajos királytól Udvardot. Pál fiai közül *Miklós* deák (literatus), turóczi alkapitány, nagy birtokszerző volt, 1408-ben megkapta Kisszóczot és a kelecsényi soltészságot, 1416. Nyitrában szerez birtokokat. A család ezen ága Miklós fia *Lászlóban* halt ki. A másik ág K. fia *Andrástól* származik. Ebből való *Tamás*, ki 1489. Udvardra új adományt szerezvén, a jobbára elidegenített Kossutfalva egy részét megmentette a család számára. A leszármazási táblát l. a 72. oldalon.

I. Tamás ivadékai közül nevezetesebbek: *K. IV. Miklós*, Lajos egyenes őse, az Érsekújvárra küldött turóczvármegyei huszárok hadnagya. A perbetei ütközetben megsebesülve, török fogságba esett, Esztergomba hurcolták s ott mint rabot eladták. A fogságból 1651. szabadult meg 1800 tallér váltságdíjért és egy török rab árán, ezt a nagy összeget (mai értékben körülbelül tizszeres pénz) azonban kossuti részjószágának zálogba vetése által sem lévén képes előteremteni, maga helyett kezeseket állított s Ali, párkányi lovas aga két évre szóló útlevelével megindult a váltságdíj hátralevő részének összegyüjtésére. Támogatták is őt ebben mindenfelől, úgy hogy az összeg nemsokára együtt volt s K. lefizethette a váltságdíjat. Kossuti részbirtokát is sikerült visszaszereznie s később turóczi alkapitány lett. Megh. 66 éves korában, 1661 dec. 17. Török rabságban hordott vasbékóit mellé temették a turóczszentmártoni, akkoriban evang. templomba. Díszes temetési zászlaja ma is ott csüng a turóczszentmártoni templom falán. *K. Sándor*, Ebergényi László báró huszárezredében kapitány, 1705 őszén, midőn Strassburg környékén harcolt a franciákkal, puskagolyótól találva nehéz sebet kapott. A golyó a bal füle mellett ment a fejébe s a jobb szemén jött ki. Mindamellett fölgyógyult, a Szilágyságban telepedett meg s később középszolnokvmegyei táblabiró volt. *K. II. Tamás*, János fia, azon turóczvmegyei nemesek közé tartozott, kik Rákóczi hivei maradtak akkor is, midőn 1709 elején a császáriak Turócz vmegyéből kiszorították a kurucokat. K. mindenét odahagyva, egy szál fegyverrel s egy paripával menekült. Nem is tért vissza többet Turóczba, hanem — úgy látszik — Nógrád vmegyében telepedett meg, hol ilyennevü fia 1755. Losoncz-Apátfalván lakott s alapította a nógrádvmegyei ágat; egy másik, *József* nevü fiától származott unokája, *Pál*, Tápió-Györgyén telepedett meg; középső fia, *András*, előbb Kassára, aztán 1744 körül Sárospatakra költözött a felesége, Fogarassy Sára útján, aki II. Rákóczi Ferencz főpohárnokának volt a leánya vagy unokahuga; ezen Andrástól származnak a sátoraljaújhelyi, gömöri és sárosi Kossuthok. *II. László*, a K. Lajos apja, szül. Kossuton 1762. Iskolái végeztével Zemplén vmegyébe költözött, hol iktató lett a vmegyénél, aztán ügyvéd, előbb a gróf Andrássy-családnál Monokon, majd Sátoralja-Újhelyen. 1796-ban nősült, nőül véve Weber Karolinát, a liszkai postamester leányát. 1837-ben Alsó-Dabasra (Pestvmegye) költözött és itt halt meg 1839. Neje túlélte őt és a függetlenségi harc után sok zaklatásnak volt kitéve; leányaival együtt elfogták és 7 hónapi fogság után oly feltétel alatt bocsátották szabadon, hogy Európát elhagyja. 1852-ben Anglia felé vette útját, de mielőtt ezt elérhette volna, meghalt Brüsszelben 1853. K. Lászlónak és Weber Karolinának öt gyermeke volt: 1. A legidősebb *Lajos*, Magyarország kormányzója (l. alább); 2. *Karolina*, Breznay István neje; 3. *Emilia*, Zsulavszky Zsigmond neje, 1852. családjával Amerikába költözött és Brooklynban halt meg 1861.; 4. *Lujza*, szül. 1810., Ruttkay József abonyi postamester neje, 1852. ő is kényszerült elhagyni Magyarországot és ekkor anyjával Brüsszelbe, ennek halála után 1853. három fiával együtt Amerikába ment. 1883-ban testvéréhez költözött Torinóba és ápolta haláláig. megh. Budapesten 1902 okt. 13.; 5. *Zsuzsánna*, Meszleny Rudolf ügyvéd és országgyülési követ neje. A szabadságharc alatt a kórházak országos felügyelője volt; annak leveretése után anyjával és nőtestvéreivel együtt őt is elfogták és csak 7 hónap mulva bocsátották szabadon. 1850-ben Pesten iskolát nyitott, de ettől csakhamar eltiltották, később pedig el is fogták és Bécsben tartották 1852-ig. amikor neki

is el kellett hagynia Magyarországot. Amerikába költözött, ahol 1854 jún. 19. halt meg. Lajos gyermekei: 1. *Ferenc* (l. alább); 2. *Vilma*, szül. 1843 máj. 10., megh. Nerviben 1862 ápr. 22.; 3. *Lajos Tódor* (l. alább).

Címert *Kossuthi Miklós* (Nicolaus de Koswth) kapott Mátyás királytól 1479., mely a következő: négyelt pajzs, jobboldali vörös és kék mezejében fehérszínű ágaskodó *kos* (és nem zerge vagy vadkecske, mint régebben gondolták), mely három felé ágazó zöld szárú fehér liliomra támaszkodik, a liliom szára választja el a pajzs jobb- és baloldalát, a baloldali kék és vörös mezőben éppen középütt arany sisak. A pajzs fölött zárt lovagsisak, rajta két váltakozó színű vörös és kék sas-szárny közt az arany sisak, belőle kiemelkedik a pajzsbeli kos a három ágú liliommal. Cafrang: kék és vörös.

Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *K. Ferenc Lajos Ákos*, politikus, *K. 2.* fia, szül. Pesten 1841 nov. 16., megh. Budapesten 1914 máj. 25. Első nevelését házitanítójától, Karády Ignácztól nyerte; keresztatyja Deák Ferenc volt, s «hogy köztünk a baráti kötelék még szorosabbra fűződjék, adtam első szülöttemnek keresztatyja nevét» — írta később K. Lajos Helfy Ignáchoz intézett egyik levelében. K. gyermekkora eléggé viharos és változatos volt: mint az ország kormányzójának fiát, nyolcéves korában honvéd-vadászhadnaggyá nevezték ki, utóbb azonban nevelőjével és testvéreivel kénytelen volt a Dunántúlon bujdosni, míg Haynau megengedte, hogy 1850 júniusában atyjához Kiutahiába utazhasson. Ezután az emigráció alatt testvérével együtt mérnöki tanulmányokat folytatott a párisi politechnikumon, majd mint műszaki gyakornok Angliában a Forest Central Railway építésénél dolgozott. 1861-ben Olaszországban a liguriai vasutak, 1864. a montcenisi alagút, 1873. a cesenai bányatársaság munkálataiban vett részt, az utóbbi helyen mint

Math
Kossuth 1263.
Kossuth de Udvard

András 1359. † 1360. — Pál de Udvarcz 1360., 1374., 1391.

(András 1359. † 1360. gyermekei:) András, — Fülöp, — János.
Fülöp → László.
László → Tamás 1489. — János,
Tamás 1489. → Mihály
Mihály → Mátyás (Rakovszky Mártha)
Mátyás → Miklós, — András, 1623. (Zathureczky Katalin). — János. Ettől származott a nógrádi, turóczi, tápióbicskei, sátoraljaújhelyi, sárosi és gömöri ág.
András → György, — János, (Nedeczky Anna)
János → Pál, — Miklós, turóczi alkapitány. † 1661. XII/17. 66 éves. (Borcsányi Magdolna, 1665. 1671.). — András.
Miklós → Dániel, 1665. 1671. — István, 1665. 1696. Ettől származik a magyar-jesztrebi, tiszaszalóki, hegyi, komlóstótfalusi és bodrogközi ág.
Dániel → András, 1696., 1715., 1765. — Pál 1696., 1715. — Imre, 1696. Végrendelkezik 1765. — Anna 1715. (regőczi és krepláni Husszár István.)
András → *turóczmegyei ág.*
Pál → György 1765. (Raksányi Katalin)
György → Sámuel, — Pál turóczmegyei táblabiró. Lakott Kossuton. (Neje Beniczky Péter és Prónay Éva leánya, Beniczky Zsuzsánna.)
Pál → Simon, — László, szül. 1762. Kossuton, megh. 1839. A.-Dabason. (1796-tól neje: tyrlingi Weber András és Hidegkövy Erzsébet leánya, Weber Karolina, szül. 1770. Liszkán, megh. 1853. Brüsszelben). — György, lakott Kossuton. — Johanna (Záborszkyné)
László → LAJOS, szül. Monokon 1802. szept. 19., megh. 1894 márc. 20. Torinóban. 1848—49-ben Magyarország pénzügyminisztere és kormányzója. (Neje 1841 jan. 9-től Meszleny János kisdémi birtokos leánya Teréz, szül. 1810., megh. 1865 szept. 1. Torinóban, eltemettetett Genovában, majd 1894 márc. 31. Budapesten). — Karolina, megh. (Breznay István) — Emilia, megh. 1861. Amerikában. (Zsulavszky Zsigmond). — Lujza, megh. 1902. (Ruttkay József abonyi postamester). — Zsuzsánna, megh. 1854 jun. 19. Amerikában (1841-től Meszleny Rudolf neje, megh. 1848 jan. 2.)
Lajos → Ferenc, szül. Pesten 1841 nov. 16., megh. 1914 máj. 25. Budapesten. (1. neje Hoggins Emilia, 2. neje özv. gr. Benyovszky Sándorné Kvassay Mária.) — Vilma, szül. Pesten 1843 máj. 10., megh. 1862 ápr. 22. Nerviben, eltemettetett Genovában, majd 1894 márc. 31. Budapesten. — Lajos Tódor, szül. Pesten 1844 máj. 26.

(Pál de Udvarcz gyermekei:) Mihály. — Miklós deák. 1408—1416. — András. — János
Miklós deák → Zsigmond (Hedvig)
Zsigmond → Miklós, 1479. címerszerző. — Zsófia, (Cserni Bálint).
Miklós → László, — Dorottya.
Dorottya → Perpetua. Özvegy 1512. (tótprónai Seraphil György)

vezérigazgató, korabbi alkalmazásainál mint a műszaki munkák főnöke. 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság titkára lett s általában tevékenyen közreműködött az emigrácionális mozgalmakban, kivált Olaszországban, ahova az állampolgári kötelek, atyja közelsége s elfoglaltsága csatolta. 1876-ban nőül vette Hoggins Emiliát, az angol költők által dicsőitett *Sarah* exeteri őrgrófnő dédunokáját (megh. Firenzében 1887 okt. 30.). 1877-ben a nápolyi Impresa Industriale Italiana vezérigazgatója lett, utóbb elnyerte a nilusi acélhidak terveire és építésére való megbizatást s itt végzett munkássága által Európaszerte becsült nevet vivott ki magának a vasútépités, alagútfurás és hídépités terén. 1885-ben elnyerte az olasz commendatore cimet. 1894-ben hazakisérte atyja tetemeit Magyarországra s még ez év őszén véglegesen hazaköltözködött. Miután 1894 nov. 16. letette a magyar állampolgári esküt, 1895. előbb a tapolczai, 1896. az általános választásoknál a czeglédi kerület választotta meg képviselőnek. K. már családi hagyományainál fogva is a függetlenségi párthoz csatlakozott, amely őt csakhamar pártelnökké választotta, s Kossuth a pártvezéri uralma alatt mérsékleténél és európai színvonalánál fogva egyre nagyobb politikai súlyra emelkedő 48-as és függetlenségi anyapárt kebelében vett részt az ellenzék parlamenti küzdelmeiben. 1899-ben obstruált Bánffy ellen s ennek bukása után aláírta a Széll-féle paktumot. 1903-ban az ujonclétszám fölemelése miatt újból kitört az obstrukció, amely megbuktatta Széllt s K.-ot ismét az ellenzék élére állította. K. azonban hajlandó volt a kibontakozás és a parlamenti béke létrehozatala céljából gr. Khuen-Héderváry újonnan kinevezett miniszterelnökkel szemben az obstrukciót megszüntetni s az indemnitást átbocsátani az ujonctöbblet visszavonásáért, de mikor pártja dezavuálta, 1903 nyarán kénytelen volt lemondani elnöki méltóságáról. Minthogy azonban a Szápáry-féle vesztegetési kisérletek kipattanása más fordulatot adott az eseményeknek, K. újból átvette pártjának vezetését, sőt most már ő állt az ellenzéki harc élére, mikor 1903 szeptemberében a chlopyi hadiparancs, valamint a Körber osztrák miniszterelnök jogtalan beavatkozása tárgyában Khuen-Héderváryt interpellálta és az erre adott válasz után a Házzal elfogadtatta azt az inditványát, hogy a miniszterelnök válasza feletti vitát tűzzék napirendre. Mikor végre a király a kilences bizottság katonai programmja alapján gr. Tisza István első minisztériumát kinevezte, K. ismét hajlott a békére, amelynek fejében a miniszterelnöktől a választói jog reformját követelte. 1904 elején csúzos betegsége egy időre meggátolta a közügyekkel való foglalkozásban, az ugrai levél után azonban ismét pártja élén tiltakozott az egyoldalú házszabálymódositás, illetve a nov. 18-iki parlamenti csíny ellen, amely nemcsak összeforrasztotta a három frakcióból álló függetlenségi pártot, hanem gr. Apponyi Albert belépésével K. vezérlete alatt a párt részére oly társadalmi rétegeket is megnyert (az értelmiség és az arisztokrácia egy része), amelyek eddig évtizedeken át távol állottak a függetlenségi iránytól. K. Apponyi társaságában bejárta a félországot s együttes kortesútjuk meghozta a párt számára az 1905 jan. választásokon a viszonylagos parlamenti többséget, valamint a szabadelvűpárt összetörését. A nov. 18. óta szövetkezett ellenzék vezérlőbizottsága K.-ot elnökévé választotta, s gr. Andrássy Gyula, mint az ellenzéki többség bizalmi férfia, az ellenzéki politikusok közül első sorban őt ajánlotta a kibontakozás előkészitésére és kihallgatásra. A híres audencia, amely 1905 febr. 16. nemcsak az ország, hanem úgyszólván az európai közvélemény lázas érdeklődése mellett folyt le, nem hozta meg a várt eredményt, mire megkezdődött a nemzeti küzdelem az imparlamentáris Fejérváry-kormány ellen. A vezérlő bizottság K. irányításával vezette a társadalom és a vármegyék küzdelmét, míg az 1906 ápr. 6. létrejött paktum alapján Wekerle megalkotta koaliciós kabinetjót, amelyben K. a kereskedelmi tárcát vállalta, és kiírta az új választásokat, amelyekből a függetlenségi párt abszolut többségben került ki. K. kormányzatának a kereskedelmi resszortot illetőleg főbb eredményei: a vasutasok pragmatikája, az államvasúti beruházások törvényei, új iparfejlesztési irányzat, az 1907-iki vám- és kereskedelmi szerződés Ausztriával, amiért ő felsége őt a Lipót-rend nagykeresztjével tüntette ki, miután 1907. már titkos tanácsosává kinevezte. Az önálló bank kérdése azonban nemcsak Ausztriával szemben támasztott nehézségeket, hanem meghasonlást idézett elő magában a kabinetben is, miután az önálló kartell-banknak K. által ápolt eszméje nem nyerte meg a korona beleegyezését. Erre a függetlenségi párt 1909 őszén két táborra szakadt, a bankos többség Justh Gyula vezetése alatt elvált a koaliciótól, miután pedig Andrássynak a K. által is szorgalmazott katonai követelései nem vétettek figyelembe, a Wekerle-kormány másodszor is beadta lemondását (1910 jan.). Az új választások (1910 június) a nemzeti munkapártnak hozták meg a győzelmet, míg a K. és Apponyi vezetése alatt álló függetlenségi és 48-as Kossuth-párt mintegy 60 taggal jött vissza az új parlamentbe, amelyben — úgy látszott — bizonyos gazdasági és választójogi dolgokban ez a párt közelebb állott az ortodox 67-es Tiszához és Andrássyhoz, mint a 48-as Justh Gyulához. A konzervativ választójog mérsékeltebb kiterjesztése híveinek új koalicióját, amelyben egyenlően részt vettek volna Andrássy, Tisza, Apponyi és K., az új véderőtörvények bontották meg, majd az új obstrukció és annak letörése Tisza által (1912 jún.) újból szélső ellenzékbe hajtotta K.-ot is a nemzeti munkapárttal, illetve a Lukács- és Tisza-féle kormányokkal szemben. Közben azonban folytonos gyöngélkedése K.-ot mindinkább visszatartotta a küzdelmekben való aktiv részvételtől, s mikor a két függetlenségi párt gr. Károlyi Mihály vezetése alatt újból egyesült, K. csak egyik elnöki méltóságot fogadta el az új alakulásban. 1914 jan. 12. nőül vette özv. Benyovszky Sándorné grófnét. Már ekkor nagybeteg volt s baja egyre súlyosbodott. Hónapokon át tartott szen-

vedés után ugyanez év máj. 25. meghalt. Temetését a főváros rendezte s országos részvét mellett helyezték el holttestét atyjáé mellett a K.-mauzoleumban. V. ö. *Hentaller* Lajos, K. 30 parlamenti beszéde (Budapest 1906).

2. *K. Lajos*, a magyar nemzet világtörténelmi alakjainak egyike, szül. Monokon (Zemplén vm.) 1802 szept. 19., megh. Torinóban 1894 márc. 20. Középiskolai tanulmányait Sátoraljaújhelyen és Eperjesen, a jogot Sárospatakon végezte, mint a híres Kövy professzor tanítványa. A hagyomány szerint tanára már akkor fölismerte rendkívüli tehetségét, de azt mondotta, hogy «országháborító» lesz belőle. Az ügyvédi oklevelet Pesten szerezte meg s egyideig Horváth Ferenc táblai referens gyakornoka volt. A fiatal ügyvéd már az 1825—27-iki országgyűlésen mint báró Révay Ferenc özvegyének meghatalmazottja, mint *ablegatus absentium* vett részt, ezután szülővármegyéjében telepedett meg, ahol kitünő műveltsége, már ekkor felcsillant szónoki tehetsége, de egyúttal szokatlan hevessége által meglehetős feltünést keltett. Ifjuságának néhány könnyelmű ténye, amelyek azonban nem vetettek jellemére foltot, erre a korszakra esik s ő maga is évek mulva nyiltan megvallotta, hogy még most is borzalom fut végig idegein, ha meggondolja, minő örvény szélén állt, de másrészt önérzettel hivatkozott arra, hogy a válság óráit szerencsésen leküzdötte s hogy ebben a szerencsétlen időszakban is mindig barátja volt az igazságnak s az igazságos ügyben még ellenségei is beléje vetették bizalmukat. Az 1832—36-iki országgyűlésen ismét, ezúttal mint báró Vécsey Sámuel megbizottja vett részt, de míg az első reformországgyűlésen az ifjú jogász neve árnyékban maradt, 1832. diétai ujságjának megalapitásával egyszerre a legtöbbet emlegetett nevek sorába került s egy csapással a magyar ifjuság vezére lett. Az *Országgyűlési Tudósítások* megjelenése előtt sok nehézséget kellett elháritani. A kormány sem nyomdával, sem litográfiával való nyomatását nem engedélyezte, mire maguk az országgyűlési juristák vállalkoztak a szükséges példányok lemásolására és expediálására. K. lapja nem száraz kivonata volt a diétákon elhangzott beszédeknek, hanem ragyogó és velős resuméja, esetleg szépítése az ellenzéki követek szónoklatainak, míg a konzervativ és kormánypárti megnyilatkozásokat rövid kivonatban közölte. Az Országgyűlési Tudósítások által került érintkezésbe, utóbb bizalmas viszonyba az ellenzék vezérférfiaival, kivált Wesselényivel s ez a körülmény okozta, hogy néhány év alatt a legnépszerűbb és legünnepeltebb politikusokkal egy sorban emlegették. A hosszú országgyűlés bezáródása után a közvélemény érdeklődésének ébrentartása céljából vállalatát *Törvényhatósági Tudósítások* néven folytatta, a nádor tilalma ellenére, a vármegyék és a régi diéta védelme alatt. Midőn a nádor, a tudósításokban hagyományoknak ellenmondó és lázító tendenciát sejtvén, ismételten tilalom alá vetette, az exisztenciájában is megtámadott K. a vármegyei gyűléseken nemzeti közsérelemnek nyilatkoztatta a hatóságok eljárását. A füzetek mindaddig megjelentek, míg 1837 máj. 4. éjjel katonai karhatalommal a budai kaszárnyában K.-t fogságba hurcolták és ugyanakkor iratait és leveleit pesti szállásán lefoglalták. A királyi tábla három évre, a hétszemélyes tábla pedig felsőbb nyomás alatt négy évre itélte el s a vérszemet kapott reakció egyidejüleg Wesselényi báró és az országgyűlési ifjuság ellen is felségsértési keresetet indított.

A fogságban eltöltött évek azonban nem zsibbasztották el K. tevékeny és rugalmas szellemét, sokat olvasott, politikai műveltségét kimélyítette, megtanult angolul, megismerkedett a nagy francia és angol doctrinairek államtudományi elméleteivel. A mártiromság pedig hallatlan módon fokozta K. egyéniségének politikai jelentőségét s miatta folytak az 1839—40-iki országgyűlés legszenvedelmesebb vitái, amelyeket az ellenzék részéről Deák Ferenc irányított. 1840 tavaszán a többi politikai foglyokkal egyetemben amnesztiát nyervén, Landerer pesti nyomdatulajdonos felszólítására elvállalta az új ellenzéki politikai sajtóorganum szerkesztését, s miután Metternich hiába tett kisérleteket, hogy K. publicisztikai erejét a kormány céljára hasznosítsa, a Pesti Hirlap szerkesztését abban a föltevésben engedélyezte, hogy K. izgató hatását a cenzura mérsékelni tudja. K. publicisztikai működésének egyik történelmi jelentősége abban áll, hogy a hirlapírást a politikai küzdelmeknek oly fókuszává tette, amelynek hatása versenyzett az országgyűlési megnyilatkozásoknak a közvéleményre gyakorolt befolyásával s a sajtót a politikai izgatásoknak eddig nem tapasztalt hatékonyságú eszközévé kovácsolta. Senkisem volt annyira tisztában a kimondott és leírt szavak hatalmával, mint K. Nem annyira politikai készültségével, nem is eszméinek kifejtésével, hanem csodálatraméltó előadásával hatott. Falk Miksa azt írja róla, hogy K. hirlapírói stílusa dús keleti színpompa, valódi déli tűzzel párosult bűvös kert, telve a legbájosabb virágokkal, melyeknek illata az olvasót annál jobban elmámorosítja, mennél tovább halad benne. A magyar sérelmi politikának páthosza soha erőteljesebben nem zúgott, mint K. írásaiban, kivált vezércikkeiben, amelyeknek mint zsurnalisztikai műfajnak is ő volt a megalapítója. Emellett azonban föltétlen híve volt az újításnak s noha a reform-munka megindítóját, gróf *Széchenyi* Istvánt nem elvi, hanem csak taktikai eltérések választották el tőle, már a tizenhetedik vezércikk után megjelent a *Kelet népe*, amely egy megriadt nagy szellem keserű vitairata volt K. és az ő ujságírói működése ellen, azzal vádolva őt, hogy végre forradalomba és az enyészetbe dönti hazáját. K. e támadásra nemes mérséklettel válaszolt *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* c. röpiratában, amelyet Deák is helyeselt s maga Széchenyi is bevallotta, hogy K. ügyesen bontakozott ki a hálóból. A Pesti Hirlap 1841 január 1-től K. szerkesztése alatt példátlan módon föllendült, 6000 előfizetője volt, uralkodott a közvéleményen s a többi között az egyesületi életre is kiterjesztette befolyását. Különösen az 1841 végén megalakult iparegyesületre volt nagy hatása. 1842-ben rendezte az első hazai iparkiállítást. Hatása annyira egyetemes volt, hogy Széchenyi azt a tanácsot

adta Metternichnek: *utilisieren oder aufhängen*. De minthogy a kormány részére való megnyerés nem sikerült, ellene föllépni pedig többé nem merészeltek, K., Széchenyi és a konzervativ Dessewffy Aurél minden iparkodása ellenére is, korlátlan hatalommal uralkodott a közvélemény felett.

1844 júl. 1. a Landererrel való meghasonlás miatt elhagyta a Pesti Hírlapot, melynek szerkesztésében Szalay László lett az utódja. Nyugalmat nem ismerő tettvágyával csakhamar oly térre központosította munkásságát, amelyen az osztrák rendszernek sorvasztó hatása a legártalmasabb volt: a gazdasági, illetőleg az ipari térre. Megteremtette a *Védegyletet* a honi ipar felkarolására és az osztrák ipar kiszorítására. Az egylet amelynek ügyvivő igazgatása K. kezében volt, a maga 50.000 tagjának agitációjával sokat tett a vállalkozó kedv fölélesztésében, gyárak alapítása, kereskedelmi társaságok szervezése, az idegen tőkének importálása körül. A kivitel azonban alatta maradt a terv merészségének: K.-ot nemcsak eszméinek technikai megvalósításában érték csalódások, hanem az anyagiak körül megnyilatkozó naivitása, a kellő szakértelem hiánya, hűtlen vagyonkezelések, a fiumei—vukovári vasúti vonal tervének kudarca egyformán aláásták az agitáció hitelét, amelynek teljes összeomlása csaknem kétségbeejtette és személyes integritását is egy pillanatra megrongálta. «Ugy látszik — írta akkor — Isten kiválasztott minden gúnynak, rágalomnak, bántalomnak, akadályozásnak tárgyául.» S bár személyes becsületességéről maga nagy ellenfele, Széchenyi kezeskedett, K. a szerencsétlenségtől szinte lesujtottnak érezte magát, mert vállalkozásainak kudarca anyagi zavarokba döntötte. A lethargia időszaka, K. életének e második nagy pszichológiai válsága nemsokára elmult, termékeny képzelete új politikai lehetőségeket mutatott neki s már 1846 tavaszán a Wesselényihez írt levelében a jobbágyság sürgős és teljes felszabadításában látta a magyarság jövőjének biztosítását. Néhány hónappal később, mikor tinnyei kis birtokán végre kipihente a védegyleti campagne fáradalmait, már az a hír járta felőle, hogy új Dózsa gyanánt a parasztok fellázítása céljából be akarja utazni az országot. K. valóban ezekben a nehéz hónapokban lépett oly közeli viszonyba a demokratikus eszmékkel, mint a politikában még senki Magyarországon. Úgy látszik, hogy ezt kortársai közül egyedül Széchenyi fogta fel s ismerte fel e fordulat horderejét. Ő érezte át, hogy K. körül a levegő villamossággal van teli s félelmének ebben a lázában írta meg K. ellen második nagy riadóját, a Politikai Programmtöredékeket. Az ország hivatalos közvéleményét egyébként inkább az adminisztrátori rendszer okozta forrongás tartotta izgalomban s egészen természetes volt, hogy K., mint régi municipalista, a pestmegyei gyűléseken a középpontjába került az ellenzéki harcoknak s ő volt Apponyi György gr. politikájának legkíméletlenebb ostorozója. Széchenyi, aki mindenütt «vért és vért látott», K.-t *flagellum Dei*-nek nevezte el, azzal vádolta, hogy «őrjöngő politikai viszketeg» vezeti s kérvekérte, hogy lépjen vissza a nemzet vezetésétől, amelyre képességei nem predesztinálják. Széchenyi tévedése csak abban állott, hogy az általa megjövendölt forradalmat inkább szociális természetünek sejtette s azóta, hogy a Pesti Hirlapban a «veletek—ellenetek—nélkületek» fenyegetése elhangzott, K.-ban elsősorban egy szociális demagógot látott. Széchenyi azonban a közvéleményben semmi hatást nem tudott kiváltani. Nemcsak az ifjúság, amelynek K. bálványa volt, hanem az ellenzék mérsékeltebb árnyalata is helytelenítette és elítélte Széchenyi föllépését: a nagy perben Széchenyi lett a vesztes. Abban a páros mérkőzésben tehát, amely az elsőségért K. és Széchenyi közt 1840-től fogva folyt, Széchenyi letört és K. presztizse szinte félelmes arányokban növekedett.

Az 1847-iki követválasztásokon K. mint az ellenzék hivatalos vezére jelöltetett Pest vármegyében, ahol okt. 18. a Batthyány grófok támogatásával óriás többségben választották meg. K. követté választatása korszakos történeti átalakulások nyitánya volt: ezt mindenki érezte s ezért az ország első vármegyéjének diadala a nemzeti demokrácia nagy nyertes csatáját jelentette. Széchenyi is teljes mértékben méltányolva K. megválasztatásának jelentőségét, mint pártonkívüli követ, Moson vármegyétől küldette föl magát az alsó táblára, K. ellensúlyozására. Nov. 22. a válaszfelirati vitánál szólalt fel először K., mint az egységes ellenzék vezére s bár erősen támadta az adminisztrátori rendszerben s a többi közjogi sérelmekben a kormány politikáját, kijelentette, hogy «hűségben, loyalitásban magát senki által fölülmulatni nem engedi». Mikor azonban az ő felirati javaslatát a főrendiház aulikus és konzervativ többsége ismételten visszautasította, K. egy geniális, de szinte forradalmi fordulattal a javaslat félretételét indítványozta az alsó táblán, amely azt el is fogadta. K. hajthatatlan ellenzékisége, másrészt a kormány jóindulata az adminisztrátori kérdésben, továbbá némely személyes természetü ellentétek a liberális ellenzék kebelében, K. vezérségét veszedelembe sodorták s úgy látszott, hogy Szentkirályi és társai Apponyi segítségével kisebbségre szoríthatják K. eddigi túlsúlyát. Az adminisztrátori ügyben csakugyan pár szóval győzött a kormány, e pyrrhusi siker azonban még ádázabbá és gyülölködőbbé tette a pártok harcát: K. maga is egyre szenvedélyesebb lett. «Legyen tehát harc az utolsó percig», mondta egy alkalommal, Széchenyi pedig azt írta róla, hogy «nem alszik, nem eszik, lefogy: már benne van a forradalom fanatizmusában». A csüggedésnek e szomorú napjaiban, mikor K. újból kockán forogni látta egész politikai létét, érkezett meg a híre a párisi februári forradalomnak. K., aki Beöthy Ákos szerint minden helyzet ura volt, most egy csodálatos államférfiui divináció hatása alatt nemcsak az országgyűlés, hanem a monarchia sorsát is — egy csapással — a kezébe vette. 1848 márc. 3. elmondott beszéde valóban sokkal több volt szónoklati és politikai remekműnél: történeti tett volt. Miután előrebocsátotta azt: hogy «a nép örök és öröknek kivánjuk a nép hazáját, és örök nek ama dinasztia fényét, amelyet uralkodónk-

nak ismerünk; a mult kor emberei egy-két nap után sírba szállanak, de a Habsburg-ház nagyreményű ivadékára, Ferenc József főhercegre, ki első föllépésekor a nemzet szeretetét magáévá tette, egy fényes trón öröksége várakozik, mely erejét a szabadságból meríti», kifejtette, hogy a dinasztia jövője a birodalom különböző népeinek érzés- és érdekazonosságához van kapcsolva. Ezt az egyesülést viszont csak az egyes nemzetiségek respektálása mellett az alkotmány teremtheti meg. Azt indítványozta tehát, hogy a birodalmi kormányt alkotmányos alapokra fektessék. Ahol az örökös tartományokkal szemben érdektalálkozás forog fenn, Magyarország önálló nemzeti jogainak megóvása mellett örömest nyujt kezet a kiegyenlítésre. K. indítványa egyhangulag elfogadtatván s a bécsi márciusi eseményeknek egyik kiindulópontjává válván, elhatározták, hogy a magyar *petition of rights*-t márc. 15. egy száztagú küldöttség, a *magyar Argonauták* csapata vigye a trón elé Bécsbe, ahol Metternichnek és rendszerének hirtelen bukása után K.-t leírhatatlan entuziazmussal fogadták.

A király, illetőleg az udvar némi huzavona után István főherceg-nádor energikus föllépésének hatása alatt elfogadta az országgyűlés kívánságait, hozzájárult a magyar minisztérium megalakításához, amelynek elnökévé Batthyány Lajos grófot, a főrendi ellenzék vezérét nevezték ki (márc. 17.). Az új kabinet valódi koaliciós szinezetű volt, amelyben a konzervativ Esterházy herceg, az egyeztető és pártonkívüli Széchenyi, a mérsékelt Deák és a radikálisabb Szemere, továbbá a centralista Eötvös egyesültek, s amelyben K.-nak a pénzügyi tárca jutott. Mielőtt hivatalát elfoglalta volna, szinte hihetetlen gyorsasággal az ő szövegezésében megalkották az 1848-iki reformtörvényeket, amelyeket V. Ferdinánd a prezumtiv trónörökös jelenlétében ápr. 11. szentesített. A lelkesedés mámora után az új kabinetre, elsősorban a pénzügyminiszterre válságos napok következtek: a király háta mögött álló felelőtlen kormány, a bécsi minisztérium, a régi dikasztériumoknak néhány elbocsátott magas hivatalnoka már akkor kezdték szervezni a nemzetiségek ellenforradalmát, első sorban a magyar Vendéeben, Horvátországban, amelynek bánjává a hirhedt illir agitátort és császári ezredest, Jellachich József bárót a magyar felelős kormány hozzájárulása nélkül nevezték ki. K. maga csaknem kiürített pénztárakat vett át s emellett elő kellett teremtenie a régieknél sokszorosan nagyobb költségeket s életbe léptetnie a közteherviselést. A perifériákon fenyegető veszedelemhez még az új népképviseleti országgyűlés összeülése előtt az olaszországi segélykérés nehézsége járult, amelyet az udvar a pragmatika szankcióra való hivatkozással követelt a Batthyány-kormánytól. A minisztérium többsége hajlandó is volt a 40.000 ujoncot megajánlani az olaszok szabadságharcának elnyomására, ha a király Innsbruckból Magyarország fővárosába teszi át lakhelyét, de K., aki az alsó házban az összes kormány hivatalos szónoka volt, a képviselők közt akként módosította a kormány formuláját, hogy Magyarország a kért segélyt csak abban az esetben ajánlja meg, ha az olaszokkal «méltányos béke köttetik» s ha Magyarország ellenei az egész vonalon lefegyvereztetnek. K. a kabinet kebelében csak úgy tudta álláspontját védeni, hogy a kormányból való kilépéssel fenyegetőzött, jól tudva, hogy lemondásával a Batthyányt támogató többség menten kisebbséggé zsugorodik. A magyar kormány K. és a pesti utca nyomása alatt épen a legfontosabb pontban tagadta meg a szolidaritást Ausztriával s ezzel az udvar idegenkedése, majd bekövetkezett ellenséges magatartása szilárd talajon látszott állani. Ámde az igazságos történelem anélkül, hogy szemet hunyna K. egyes tévedései előtt, a fődologban, abban ugyanis, hogy ő látta be előbb az önvédelmi harc kikerülhetetlenségét, kénytelen neki igazat adni. Batthyány, Deák, Széchenyi kétség és remény között ingadoztak, a fikciók, önáltatások és könyörgések politikájának sikertelenségében is csak fokról-fokra bontakozott ki előttük a reakció munkája, holott K. már egyes jelekből (Jellachich daca, a dákóromán, szász antiunionális mozgalom Erdélyben, a szerbek nyilt lázadása délen) tisztában volt azzal, hogy az olasz segély felfüggesztése nem oka, hanem csak ürügye lehet az ellenforradalomnak. K. júl. 11. elmondott beszédével rálépett a cselekvés terére s az önvédelem céljára 42 millió forintot és 200,000 ujoncot szavaztatott meg. Az ellenzék is, a *törpe minoritás*, a percek «irtózatos nagyszerűségének szorítása alatt» s hogy «a haza veszélyben van», mint egy ember állott fel és a többséggel együtt «megadjuk» kiáltás mellett teljesítette K. kívánságát. K. akkor mondta e halhatatlan szavakat: «Én leborulok a nemzet nagysága előtt s csak azt mondom: annyi energiát a kivitelben, mint amennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban s Magyarországot a poklok kapui sem dönthetik meg». Ez a hatalmas beszéd K. politikai pályájának zenitjét jelentette, de útja csakhamar véglegesen elvált a minisztérium többségétől. Júl. 1. óta a *Kossuth Hirlapjá*-ban szólt a nemzethez s már a közvélemény előtt sem csinált titkot abból, hogy más a politikája, mint Batthyányé és Deáké. Az országgyűlésen mindinkább a radikálisokhoz közeledett s mikor az osztrák kabinet követelései egyre vakmerőbbek lettek s az osztrák minisztérium nyiltan állást foglalt az 1848-iki törvények ellen, Jellachich betört, Batthyány pedig lemondott, az országgyűlés K.-nak tökéletesen uralma alá került. A szept. 11-iki ülés tényleg már forradalmi határozatokat hozott a pénzügy és katonaság dolgában s miután Batthyány új kabinetalakító kisérletei hajótörést szenvedtek, K. indítványára szept. 22. megalkotják a Honvédelmi Bizottmányt, amelynek elnökségével s a honvédelem szervezésével az országgyűlés őt bízta meg. K. szept. 24-től kezdve személyesen utazta be az Alföldet, amelynek nagyobb városaiban, Czegléden, Kőrösön, Szolnokon, Kecskeméten, Szegeden fegyverre szólította a tősgyökeres magyar népet. K. egyébként is bámulatos tevékenységet fejtett ki s miután István főherceg távozásával és Batthyány lemondásával tulajdonkép diktátori hatalommal rendelkezett, nemcsak az osztrák kormány, hanem a nemzet is K. személyét azonosítani kezdte a forradalom és

szabadságharc ügyével. Lamberg gr. sajnálatos meglincseltetése és Jellachich folytonos előnyomulása a mérsékeltek előtt is világossá tette, hogy a fegyvernek kell döntenie, s hogy ebben a háboruban senki sem pótolhatja K. organizáló tehetségét és azt a hatalmat, melyet az elmék és kedélyek fölött gyakorolt. S ha részeről optimizmus volt is a siker reménye Ausztria és utóbb Oroszország egyesült katonai erejével szemben a végleges diadal lehetőségében, ez mindenesetre hozzájarult ahhoz, hogy a nemzet Windischgrätznek a fővárosba nyomulásakor idő előtt el ne csüggedjen s megmenthető legyen az, ami megmenthető volt: a nemzet becsülete.

K. az osztrák hadak inváziója elől az országgyüléssel Debreczenbe ment, ahol kezében tartva a legfőbb polgari kormányt, szervezte a pénzügyeket, a seregeket úgyszólván a földből varázsolta elő, szonoklataival és csüggedhetetlenségével gondoskodott a nemzet áldozatkészségének ébrentartasaról, összetartásra buzdította a széthúzó vezéreket s ekkor lépett oly benső kapcsolatba az alföldi néppel, amiért az szinte a csillagokig emelte nevet. A debreczeni kormányt azonban súlyos tévedések is terhelik: K. nem válogatta meg szerencsével a környezetét, az ú. n. békepárt éles ellenkezésbe került vele, a magyar hadak élére a tehetetlen öreg lengyel Dembinszkit allította és már márciusban a lengyelek támogatására elkötelező igéreteket tett, sőt mindvégig Magyarország érdekében a nyugati hatalmak beavatkozásával kecsegtette magát. K.-nak a szabadságharc folyamán a legnagyobb tévedése azonban az áprilisi köztársaság és detronizáció proklamálása volt, amelyet ő az osztrák 1849 márc. 4-iki alkotmányra való politikai válaszként mondatott ki az országgyüléssel, holott most már nyilvánvaló, hogy a képviselők többsége nyiltan vagy titokban ellenezte az elszakadást. Ugyanakkor a parlament legkiválóbb tagjai által személyében is kiméletlenül meghurcolt Madarász László inditványára az ország kormányzójává választották. K. másik végzetes hibája volt, hogy csakhamar a szabadságharc kezdetén föl nem ismerte, hogy e harcnak mondhatni predesztinált fővezére nem lehetett más, mint Görgey, az a férfiú, aki a K. által előteremtett hadsereget fegyelmezte, harcképessé tette és a szabadságharc második stádiumában dicsőséges diadalokra vezette. A magyar fegyvereknek Buda visszavétele az utolsó nagy sikere. Az orosz invázió elől a kormány előbb Szegedre, majd Aradra menekült s minthogy közben Görgey sem volt képes áttörni az osztrák fősereget Komáromnál, a déli hadsereg pedig Dembinszki és Bem alatt döntő csatakat vesztett Szöregnél es Temesvárnál, K. aug. 11. Görgeyre ruházta a legfőbb polgári és katonai hatalmat. Görgey Világosnál az egyetlen le nem győzött magyar sereggel aug. 13 megadta magát az oroszoknak, K. ellenben Lugoson és Orsován át Törökországba menekült.

A K. vezetése alatt álló magyar emigráció előbb Viddinben, majd Sumlában tartózkodott, hol K. nejét és gyermekeit is magához vette, majd a porta Kiutahiába (Kis-Ázsia) belebbezte, hogy Ausztriának és Oroszországnak kiadatására vonatkozó követeléseit meghiusitsa. 1851-ben az amerikai kormány egy hajót küldött érte, amelylyel K. szept. elején Angliaba érkezett. Útja valóságos diadalmenet volt. Nemcsak hire és személyes megjelenése, hanem a klasszikus angol nyelvben való mesteri jártassága ragadta el az angolokat. K.-ot Southamptonban, Londonban, Birminghamben, Manchesterben ünnepélyesen fogadták s bár a királyi kormány nem vett részt az ünnepeltetésben, mindenütt az egész angol nemzet vendége gyanánt bántak vele. 1852 elején Amerikaba érkezett, hol az Unió kormánya a washingtoni kapitóliumban az ünnepi fogadtatás tisztességével köszöntötte oly rendkívüli módon, ahogy valamikor Lafayettet fogadták. Innen visszatérve 1852—59-ig állandóan Londonban telepedett meg, hol körüle egész emigracionális kolónia keletkezett. K. és az emigráció itt mindent elkövetett, hogy európai kérdéssé tegye a magyarság ügyét, de ez a törekvésük az 1854—55-iki krimi háboru miatt, midőn a nyugati hatalmak kénytelenek voltak kimélni a hozzájuk hajló Ausztriát, nem sikerült. Némi fordulatot jelentett az 1859-iki olasz-francia-osztrák háború. III. Napoleon érintkezésbe lépett a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjaival, Klapkával, Telekivel és K.-tal; ez azonban csak abban az esetben volt hajlandó a magyarság részvételét megigérni, ha a francia zászló becsülete hozzá lesz kötve a magyar forradalom sikeréhez s akkor egyszersmind Ferencnek, a vörös hercegnek a magyar trónt is felajánlotta. Ő maga az angol publikumot izgatta fel a magyarok mellett felolvasásaival és beszédeivel. Az emigracionális tevékenység financiális fedezésére K. aláirásával oly bankjegyek is hozattak forgalomba, amelyeknek értékbonitását az önállóságát visszanyert magyar kincstár elismerte volna. Ebből keletkezett az u. n. dollárpör (l. *Kossuth-dollárok)*. Ám a villafrancai béke, majd a Cavour halála derékban kettétörte K. terveit. A magyar kérdés súlypontja ekkor már egyébként Magyarországba került s az októberi diploma után a nemzet túlnyomó része nem K.-tól és az emigránsoktól, hanem Deák Ferenctől várta reményeinek valósitását. Az 1861-iki országgyülés tárgyalásai alatt K. nem avatkozott Deák munkájába, különben is az őt ért csapások (Vilma leánya 1862., felesége 1865. elhalt), valamint az emigrációs politika csalódásai egészen rezignálttá tették. A dunai konföderáció terve, amelyet a nemzet egyértelmüleg elutasitott, mutatja, mennyire eltávolodott K. politikai ideológiája a közvéleménytől. K. a keleti kapcsolatok megteremtésében révedezett, mikor Deák már a kiegyezés feleútján járt. 1866-ban már inkább Klapka az emigráció feje, de azért K. jellemének és történeti egyéniségének tartozott vele, hogy 1867 máj. 22. Párisból megírja hirhedt és megrázó Cassandra-levelét, amelyben Deákot jogfeladással vádolta. A nemzetet, bár módfelett felizgatta a nagy önkéntes számüzött szózata, nem birta letériteni haladásának önként választott útjáról.

Életének hátralevő részét Felső-Olaszországban Torinóban és Collegno al Baraccone-ban élte le, hol anyagi gondokkal kellett küzdenie, mert

különben sem jelentékeny vagyonát a torinói bankok bukásakor elvesztette. Helfy Ignácnak buzdítására fogott hozzá *Iratainak* szerkesztéséhez, melyeknek fényes sikere biztosította existenciáját. Számüzetését nővére, Ruttkayné és Ihász Dániel honvédezredes osztották meg, mert fiait is csakhamar elszólította mellőle a megélhetés gondja. Az 1879-iki honossági törvény miatt keserűen panaszkodott, hogy hontalan lett, s noha több város díszpolgárául választotta, a magyar országgyűlés elbánása mindvégig tüske maradt szivében. Az 1848-as és függetlenségi párttal élete végéig összeköttetésben állott: ez a párt K. nimbuszától nyerte népszerűségét és politikai jelentőségét. E párt elveivel azonban nem értett egyet; legutolsó politikai nyilatkozatában a maga elveit ekkép formulázta: «Nem a Habsburg-háznak, hanem az osztrák császári és magyar királyi méltóság egy személybe kumulációjának vagyok ellensége; ennek igenis, bár tehetetlen, de megtörhetetlen, de hajthatatlan ellensége vagyok és maradok, mind halálomig». K. életének utolsó éveiben megérte saját apoteózisát: minél teljesebben szakított hazája a 49-es hagyományokkal, s minél mélyebbé és teljesebbé érlelődött Deák kiegyezési műve, annál általánosabbá és elevenebbé vált megint az ő népszerűsége. Torinói lakóháza búcsújáró zarándoklatok központja lett; az egész magyar nép kegyeletes csodálattal tekintett a reformkor utolsó nagy alakjára, aki megérte, hogy az egész fiatalabb nemzedék mint alázatos hódoló térdepelte körül. A nép, a szegény magyar nép, amelyet ő szabadított fel s amely az ő szavára rohant csatákba, a lelkébe foglalta, mint még senkit és mitikus hőst csinált belőle. K. valóban megérte, hogy még életében eszmévé finomult: foglalata gyanánt egy nemzet vágyainak. Hosszú betegségét az egész Magyarország lázas részvéte mellett végre befejezte a halál. Hamvait felesége és leánya holttestével együtt Budapest főváros hozatta haza s páratlan nemzeti gyász övezte körül a temetést, amelyen Jókai Mór, ki élete legremekebb szónoklatát mondta el, azután Horánszky Nándor és Herman Ottó búcsuztatták el. Apponyi Albert gr. a képviselőházban mint *honunk ujjáalkotóját* dicsőítette s a nemzet gyászát Wekerle miniszterelnök, Justh Gyula és Herman Ottó tolmácsolták. Dicsőségét szerteszét az országban hetvennél több szobor hirdeti.

Irodalom. I. *Kossuth Lajos művei. Emlékiratok, összes művek.* Irataim az emigrációból, I—XIII. k., Budapest 1880—95; németül: Meine Schriften aus der Emigration, I—III. köt., Pozsony 1880; K. Lajos iratai összevont népies kiadásban. A szerző meghatalmazásával szerkesztette Helfy Ignác, 1—14. füzet, Budapest 1885; K.'s gesammelte Werke. Aus dem Ungarischen übersetzt und herausgegeben von G. Zerffy, 3 köt. Grimma és Leipzig 1850—1851; Aus K.'s Memoiren. Ins Deutsche übertragen vom Grafen S—, u. o. 1850. *Beszédei*: Pest vmegye közgyülésén tartott beszéd, Pest 1847. K.'s Rede in der ungarisch-croatischen Angelegenheit, Pozsony 1848; K.'s Rede in der Ständesitzung am 3. März 1848; K. Lajos, Speeches in England with a brief sketch of his life, London 1851; Select speeches of Kossuth. Condensed and abridged with Kossuth's express sanction by Francis W. Newman, u. o. 1853; Karádfy es Ráthkay, Kossuth parlamenti élete, Pest 1861; K. Lajos nyilt levele Deák Ferenchez, u. o. 1864 *Levelei*. K. Lajos levelei a magyar szabadságharc karvezéreihez 1848–49-ben. Közli Meszáros K., Ungvár 1862 K. Lajos levelei Bem altábornagyhoz 1848 március—juniusig, kiadja Makray Aladár, Pest 1870; K. Lajos a cseh válságról. Három levélben Helfy Ignác, a Magyar Ujság szerkesztőjének, u. o. 1871; K. Lajos két levele, felelet sokaknak, u. o. 1869. *Politikai röpiratok, vegyesek*: K. Lajos, Felelet gróf Széchenyi Istvánnak, Pest 1841; Ungarns Anschluss an den deutschen Zollverband, Leipzig 1842; Jelentés az első magyar iparműkiállításról 1842; Ungarn's Wünsche. Von Lajos von K . . . ., Leipzig 1843; K. a forradalom végnapjairól. Jegyzetekkel kisérve Szilágyi Sándortól, Pest 1850, megjelent németül, olaszul, franciául és angolul; K. Louis, Le congrès, l'Autriche et l'Italie. Révélations sur la crise italienne, Bruxelles 1859; K. Louis, La question des nationalités. L'Europe, l'Autriche et la Hongrie, 2. kiad. u. o. 1859, 3. kiad. 1859; K. Lajos, A magyar nemzet szebb jövője. Fordította és kiadja Kozma Imre, Győr 1861. *Lapszerkesztés:* Törvényhatósági tudósítások. K. Lajos levelezése 1836 július 1-től 1837 máj. 7-ig, Budapest 1879; Pesti Hirlap, szerkesztette 1840 dec. 29—1844 jún. végéig; K. Hirlapja, felelős szerkesztő Bajza József, Pest 1848.

II. *A K.-ra vonatkozó irodalomból* fölemlítjük a következőket: 1. *Magyar nyelven:* Önéletrajz. Némely adatok életem folyamából. Közölte Gracza Gy. K. Lajos élete és működése, 4 s következő lap; Áldor Imre, K. Lajos élete és pályája, Budapest 1878, 2. kiad. u. o. 1892; Grünwald Béla, K. és a megye. Válasz K. Lajosnak, u. o. 1885; Hentaller Lajos, K. és kora, u. o. 1894; Székely József, K. fogsága és Pest vármegye rendei, u. o. 1894; Szöllősy F., K. és a magyar emigráció török földön, u. o. 1870; Vischer Konrád, K. és a légió Olaszországban, Bécs 1863; K. és Görgey. Lenyomat a Budapesti Szemléből, u. o. 1881; A magyar emigráció mozgalmai 1859—62. K. emlékiratai nyomán, u. o. 1883; Beöthy Ákos, A magyar államiság fejlődése, III—IV., u. o. 1906; Halász Imre, Egy letünt nemzedék, u. o. 1911; Pompéry Aurél, K. hütlenségi pere, u. o. 1903; Pethő S., Politikai arcképek, u. o. 1911. 2. *Német nyelven:* Alvensleben L., K. nach der Capitulation von Világos, seine Flucht nach der Türkei und sein Anfenthalt alldort, Weimar 1852; Chownitz J., Die wahre Lage Ungarns, Nachrichten über Ludwig K.'s Charakter, Frankfurt a. M. 1849; Frey A., Ludwig K. und Ungarns neueste Geschichte, 1—3. kötet, Mannheim 1849; Horn J. E., L. K. 1. als Agitator, 2. als Minister, Leipzig 1851; Levitschnigg Heinrich lovag, K. und seine Bannerschaft, Pest 1850; Somogyi A., Ludwig K., Berlin 1894; Szemere Bertalan, Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig K., Politische Charakterskizzen, Hamburg 1853; Ungar, K., seine Laufbahn und seine Verbrechen. Vischer Konrad, Kossuth und die Legion in Italien, 1862; K. als Staatsmann gegenüber von Oesterreich und Deutschland, u. o. 1848; K. in England und seine Reden vor dem brit Volke, Braunsch. 1851; K. in England. Ein Beitrag zur Gesch. unserer Zeit, Grimma 1852; K. und Bem, Paris 1858; K., Mazzini und Garibaldi. Wien 1861. 3. *Francia nyelven:* Castille H., Louis K., Paris 1859. 4. *Angol nyelven:* Headley P. C., Life of Louis K. governor of Hungary with an introduction of Horace Greeley, Auburn 1852; Headley P. C., K. and his generals, Buffalo 1852; Massingberd Algernon, K. and the Hungarian question; a letter, London 1851; Pridham Ch., K. and Magyarland, or personal adventures during the war in Hungary, u. o. 1851; Smith Johna Toulmin, K., Esterhazy and Batthyanyi, u. o. 1852; K. and the last revolutions in Hungary and Transylvania, u. o. 1850; K., his career, character and companions, u. o. 1851; Authentic life of His Excellency L. K., governor of Hungary, u. o. 1851; K. in New England, u. o. 1853; Hungary, its history and revolutions, with a copious memoir of K., u. o. 1854.

3. *K. Lajos Tódor*, *K. 2.* fia, szül. Pesten 1844 május 26. Tanulmányait bátyjával, Ferenccel együtt a párisi politechnikumon végezte, ezután ugyancsak ő vele együtt vett részt a mont-cenisi alagút és az Alta-Italia vasúthálózatainak építésében, 1885. a délolaszországi vasutak igazgatója lett s szakmájában való kitűnő munkásságáért az olasz király a commendatore címmel tüntette ki. Magyarországon több ízben megkínálták képviselői mandátummal, de nem fogadta el s megmaradt olasz állampolgárnak. Atyja temetésére hazajött ugyan s azóta is több alkalommal meglátogatta bátyját, s megjött 1914 májusában bátyja halála alkalmából, de a marasztalások ellenére nem telepedett meg hazájában. 1895-ben a

londoni vasúti kongresszus egyik elnökévé választotta, 1905. a Societa delle strade ferrate per l'Appenino e l'Adriatico vezérigazgatója lett, 1909. az államosítás következtében nyugalomba vonult s Milanóban telepedett meg. 1909-ben a ceglédi takarékpénztár egyik házát K.-ra íratta. Politikával egyáltalán nem foglalkozik.

4. *K. Sándor*, K. István pestmegyei inszurgens hadnagy s tápióbicskei birtokos és Perlaky Judit fia, szül. Pesten 1816., megh. 1855. 15 éves korában tüzér lett, mint a később elosztrákosodott s nevét is Udvardyra változtató bátyja, Károly tüzérőrnagy. 1835-ben a nádor-huszárokhoz ment át, kiknél főhadnagy lett. 1846-ban nyugdíjaztatta magát, de a szabadságharc alatt ismét kardot kötött, Görgey hadtestében küzdött s csakhamar őrnagy lett. Kitüntette magát a győri ütközetben, ekkor meg is sebesült, lövést kapott a lábaszárába. A világosi fegyverletétel után mint lábbadozó beteg menekült Arad felé, de az osztrákok elfogták, az aradi várba hurcolták, ahol 1849 dec. 4. golyó általi halálra ítélték, melyet kegyelemből 16 évi várfogságra változtattak. Ebből 4 évet Olmützben töltött, honnan az 1854-iki amnesztia alkalmával szabadult ki s Pestre internálták.

Kossuth községek: 1. *K. (Kossut)*, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, a Turócz folyó mellett, (1910) 26 tót lak., u. p. és u. t. Turóczszentmárton. Eredetileg a turóczi várbirtokok közé tartozó Zábor-földnek egyik része, a XIII. sz. közepe óta a K.-család tulajdona. Régi neve *Udvard*, a XV. sz. vége felé *Kossuthfalva*, mely aztán az előbbi elnevezést teljesen kiszorította. Egykor nagyobb volt a területe, midőn azonban a XV. sz. második felében a K.-család egyik ága Kossuthi Miklósban s fiában Lászlóban kihalt, a már előbb Detricheknek és Zablatiaknak elzálogosított és eladott kossuti birtokrészt Révay Ferenc szerezte meg s ezt elszakítva, a szklabinyai uradalomhoz csatolta. — 2. *K.* (*Kosút*, most *Nemeskosút*), kisk. Pozsony vm.-ben, l. *Nemeskosút*.

Kossuth, county Iowa északamerikai államban, székhelye Algona.

Kossuth-bankó névvel jelölik az 1848-iki magyar kormány, illetőleg Kossuth Lajos pénzügyminiszter által kibocsátott pénzjegyeket. Ezek közé tartoztak: *a*) az 1 és 2 frtos bankjegyek, melyek ércpénzalapra bocsáttattak ki és *b)* az állami pénzjegyek, melyeket 42 millió frt erejéig bocsátottak ki és a közpénztáraknál ezüstpénz gyanánt teljes névértékben voltak elfogadandók. Fedezetül nem ércalap, hanem az ország jövedelmei szolgáltak. Ily jegyek eredetileg 5, 10, 100 és 1000 frtos címletekben adattak ki, később 15 és 30 kros kincstári utalványok is forgalomba bocsátottak. A szabadságharc elnyomása után az abszolut kormány a K.-kat minden kárpótlás nélkül beszedette és megsemmisíttette.

Kossuth-csillag v. *Kossuth-virág* (növ.), l. *Portulaca*. — Kossuthcsillag-félék, l. *Portulacaceae*.

Kossuth-dollárok *és a pénzjegypör*. Kossuth az emigráció idején kétféle papirpénzt bocsátott ki, az egyik faj New-Yorkban készült 1852-ben s febr. 2. és júl. 1. dátummal van jelezve, 1, 5, 10, 50 és 100 dollár értékben, angol szöveggel. A másik pénzfajt, a megujítandó szabadságharc folytatására Cavour támogatása mellett Londonban nyomatta 1860. Day Vilmos és fiai nyomdájában. Ezek 1, 2 és 5 forintosok, magyar nyelvűek s hasonlítanak az 1848—49-iki hazai papirpénzekhez. A bankjegyek nyomása a legnagyobb titokban folyt ugyan, de előbb-utóbb kiszivárgott a Magyarország nevében nyomódó papirpénzek híre, sőt egy példány a londoni osztrák követség útján a rendőrség feje, Sir Richard Mayne kezébe is került, aki Day Vilmos nyomdászt magához rendelte s közölte vele, hogy Ausztria megkeresést intézett az angol kormányhoz, hogy vegyen birói megtorlást mindazok ellen, kik e jegyek előállításához járultak. A pör 1861 febr. 27. indíttatott meg Kossuth és Day ellen a kancellári ítélőszék előtt, s Kossuthnak több mint 3000 font költségébe került (ennek lefizetéséhez Napoleon herceg Kiss Miklós ezredes közbenjárásával ezer, Cavour pedig kétezer fonttal járult). Az ítélet értelmében az összes bankjegykészletet elégették az angol nemzeti bank hamvasztó kemencéiben.

Aradon már 1852 okt. *Vörös* Antal elnöklete alatt bizottság alakult, hogy az Amerikában nyomott dollárjegyek elárusításával a forradalom céljaira pénzt szerezzen s Kossuthnak az orosz-török háború küszöbén érkezett forradalmi kiáltványát terjessze. A dollárokat Szerbia felől *Hajnóczy* evang. lelkész csempészte be az országba és Vörös azokat *Csomortányi* Károllyal azonnal forgalomba hozni igyekezett. Nov. 23. beavatták a titokba az aradi minorita-tanárok egy részét is. *Vinkler* Brunó tanár hét vármegyét elárasztott a dollárokkal, melyeknek elárusításából szerzetes-társa, *Kosztka* Libor, mint pénztárnok aranyban és ezüstben állítólag csakhamar 72,000 frtot kezelt. Vinkler egy titkos küldöttje 1853 jan. 13. átkelt Szerbországból Pancsovára s közölte a titkot *Haach* Salamon minorita házfőnökkel, kihez Vinkler ajánlotta. Másnap visszatért ugyan Szerbiába, de a révész fecsegése nyomra vezette a rendőrséget, mely *Haachot* azonnal elfogta és vallomásra kényszerítette. *Csomortányi* Károlynál, ki önmagát ismételve föladta, Almás-Iratoson márc. 27. eredményre vezetett a házkutatás. A dollárok egy részét megtalálták s elfogatása után Csomortányi bevallotta azt is, hol van elrejtve a többi és kik az összeesküvés tagjai. *Vinkler* Brunót máj. 10. szintén elfogták. Társait, *Kosztka* Libor aradi minorita házfőnököt, *Lakatos* Ottó aradi gimn. igazgatót, *Eperjesy* Aurél, *Csüdör* Tamás, *Zetykó* Kelemen és *Livéry* Dániel minorita tanárokat, valamint *Mülek* Ferenc, *Simon* Ignác ügyvédet, *Szabados* István és *Nagy* József tanítókat, *Görög* Imre nevelőt, *Vörös* Antalt stb. Aradon csak 1854 szept. 21. fogták el. Lassankint mintegy százan kerültek a pesti Ujépületbe, hol *Kosztka* Libor nov. 5. saját kezével vetett véget életének, *Zetykó* pedig vizsgálati fogságban halt meg 1854 okt. 22. és *Csüdör* 1855 szept. 13. Az ítéletet 22 vádlottra csak 1855 aug., 6-ra szept. 9. mondták ki. Ezek közül *Vinkler* kapta a legsúlyosabb büntetést (18 évet vasban), *Eperjessyt* 16, *Lakatost* 14, *Livéryt* 8 évre ítélték el. Az elítéltek Theresienstadtban, majd Josefstadtban raboskodtak, míg 1857 jan. 16. az

uralkodó egy részüknek vissza nem adta szabadságát.

Kossuth-emlékérmek. Az emigráció idejéből kétféle német és egy angol szövegű K.-emlékérmet ismerünk. Németek: 1. Ludwig Kossuth, geb. d. 27. April 1806. Szembenéző mellképe. Rev. Gott beschütze Ungarn. 1849. Magyarország koronátlan címere cartouche-ban damaszkozott mezőben. Ezüst és ón. — 2. Lud. Kossuth. Jos. Bem. Vereint i. Kampf für Ungarns heil'ge Freiheit; két szembe néző mellkép, alul 1849. Rev. Des Ruhmes unwelkbaren Lorbeer windet d. Geschichte euch beiden (babérkoszoruban); ón. — Angol: Louis Kossuth the Washington of Hungary; balra néző mellképe. Rev. Now in the name of eternal truth, and by all that is sacred and dear to man; since the history of mankind is recorded, there has been no cause more just than the cause of Hungary! — ezüst és bronz. Veretett Amerikában. Halála alkalmából három magyar feliratu bronz és ón emlékérem készült: 1. Kossuth Lajos. Dicső korszak lánglelkű alkotója. Született 1802 szept. 16. Meghalt 1894 márc. 20. — 2. U. a. kisebb. — 3. Kossuth Lajos. Szabadság, Egyenlőség, Testvériség. 1848.

Kossuthfalva, 1. (*Bácskossuthfalva*, azelőtt: *Omoravicza*), nagyk. Bács-Bodrog vm. topolyai j.-ban, (1910) 7105 magyar és német lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal. — 2. *K.*, Erzsébetfalvához tartozó népes telep Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kispesti j.-ban, u. p. és u. t. Erzsébetfalva.

Kossuth Hirlapja, politikai napilap, melyet Kossuth Lajos pénzügyminiszter-korában saját organumául alapított és saját programmjával indított meg 1848 júl. 1. *Bajza* József volt a szerkesztője; közreműködtek a lapnál: Kossuth vezércikkeivel, továbbá Ábrányi (Eördögh) Emil, Garay János, Hunfalvy Pál, Szabó Károly, Szathmáry Károly, Szeberényi Lajos, b. Wesselényi Miklós stb. Megjelent dec. 31-ig, összesen 156 szám.

Kossuth-induló címen hatásos magyar indulót írt *Müller* József, a Turszky-ezred volt jeles katonakarmestere 1848 tavaszán Kossuth Lajos tiszteletére.

Kossuth-kalap, gömbölyű kupakú, felhajló karimájú pörge kalap; magyaros viselet; a mult század 50-es éveinek elején tüntetés számba ment, a 70-es évek elején ismét divatban volt.

Kossuth-könyvtár. Kossuth Lajos könyvtárát az 1894 febr. 12-iki, Turinban kelt szerződés szerint a nagy hazafi tisztelői 32,130 frankon vették meg s 1894 márc. 15-én a Nemzeti Muzeumnak ajándékozták Kossuth Lajos könyvtára címen külön kezelés feltételével. A Nemzeti Muzeum 1894 máj. havában vette át Turinban leltár mellett; áll 4303 kötetből és füzetből. Június havában u. o. a Széchenyi-teremben állították föl. A könyvtár nem szorosan bibliofil-gyüjtemény, nagy része ajándékokból áll autogrammokkal ellátva, mi a könyvek becsét növeli. Majdnem teljes a forradalom és emigráció irodalma (1848—66) s az ezzel kapcsolatos röpiratirodalom. Sok a természettudományi mű, így megvan benne a *Natural history of New York* 16 k.-ben, melyet Kossuth nemzeti ajándékul kapott. Becsessé teszik a könyveket Kossuth széljegyzetei, hírlapi cikkeinek fölragasztott gyüjteménye, sok magyar prima editio és az, hogy a cím- és leltározás az ő felügyelete és felvilágosító jegyzetei mellett történt. V. ö. Magyar Könyvszemle (1894).

Kossuth-mauzoleum, Kossuth Lajos hamvainak művészi és monumentális síremléke, amelyet közadakozásból Gerster Kálmán és Strobl Alajos tervei után állították fel és 1909 nov. 24. fényes nemzeti kegyeletes ünnepségek keretében leplezték le. Kossuth régi sírhelyéről nov. 23. fiai jelenlétében exhumálták a hamvakat s miután hivatalosan agnoszkálták, elhelyezték az új és nagyszerű K.-ba, a Kerepesi-temetőben. A K.-ban helyezték el 1914. Kossuth Ferenc hamvait is.

Kossuth-nóta, a legnépszerűbb dal Magyarországon. A dallama igen régi: a Rákóczi-kor zenéjének egyik szép maradványa, amelyre időnként más-más szöveget énekeltek. A legrégibb ismert szöveg, melyet erre a később nagyhírű dallamra énekeltek, 1711-ből való:

Szaladj kuruc, jö a német,
Lásd mely okos, tudós féreg;
Hidd el, ha elér, majd megcsap,
Félre begzott hajadba kap.
Nyalka kuruc!

A napoleoni harcok alatt, 1809 körül, huszárnóta lett belőle:

Beállottam katonának,
Ferenc császár huszárjának;
Tiz esztendő nem a világ,
Enyém lesz a legszebb virág.
Éljen a huszár!

1848. e nóta dallamára verbuváltak, s Szegeden Damjanich János ujoncai e verssel énekelték:

Magyarország édes hazám,
Neked szült és nevelt anyám,
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság!
Éljen a haza!

Később, mikor az országgyűlés a 200,000 ujonc toborzását elrendelte és Szegeden felállították a 33. zászlóaljat is, következőleg dalolták:

Kossuth Lajos azt izente,
Hogy kevés a regementje;
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni.
Éljen a haza!

Midőn az országgyűlés újból 60 zászlóalj felállítását határozta el, így énekelték:

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regementje;
Ha elfogyott kettő, három,
Lesz helyébe harminchárom.
Éljen a haza!

A szabadságharc alatt még számtalan verset alkalmaztak dallamára, legismertebb a következő:

Esik eső karikára,
Kossuth Lajos kalapjára;
Valahány csepp esik rája,
Annyi áldás szálljon rája.
Éljen a haza!

A K.-át még a világosi fegyverletétel után is újabb meg újabb szövegekkel énekelték, a legutolsó akkor keletkezett, mikor a sok magyar küldöttség Olaszországban fölkereste nagy számüzöttünket:

Ott voltam én mostanában,
Kossuth Lajos szobájában,
Áldott kezét megfoghattam,
Élő szavát hallgathattam.
Éljen a haza

Kossuth-párt, l. *Magyar országgyülési pártok*.

Kossuth-tövis (növ.), a *Xanthium spinosum* népies neve túl a Tiszán. A név abból az időből ered, midőn a szabadságharc idején ez a tövis főleg az alföldi vármegyékben megjelent és széthurcolódott.

Kossuth-virág (növ.), l. *Portulaca*.

Kossyra, sziget, l. *Pantelleria*.

Kosszeir, kikötő a Vörös-tenger egyiptomi partján, végső pontja a Kennehből kiinduló és a zarándokoktól követett karavánútnak, mintegy 1500 lak., düledező citadellával; Arábiával élénk kereskedést folytat.

Kosszeusok, rabló nép a méd-elamita határhegységben, Babiloniától északra és ÉK-re. Sanherib asszir király hadat vezetett ellenük. A perzsa királyok adót fizettek nekik, hogy félelmes íjászaik ne tegyenek kárt országukban. Végre Nagy Sándor megfékezte őket Kr. e. 324.

Kosszieh, egyiptomi város a sziuti tartomány Manfalut kerületében, kb. 8000 lak.

Kosszo-gol (*Khubszu-gul*), édesvizü tó Mongolországban, 1620 m. magasban, 3300 km² területü, 133 km. hosszú, 39·5 km. legnagyobb szélességű, közepes mélysége 150 m., legnagyobb mélysége 247 m. Közepén van Dalai-Kui buddhista szent sziget. Lefolyása a Szelengába az Egin-kol. 1903-ban Jelpacsevszki kutatta át vidékét.

Kosszovo, hajdani törökországi vilajet, melyet 1913. Szerbia, Montenegró és Albánia közt osztottak szét. Prizren, Üszküb, Jeni-Bazar és Dibre szandzsákságokra oszlott. Nevét a Kosszovo-síkságról (l. *Rigómező*) kapta.

Kosszovo-polje, l. *Rigómező*.

Kostajnica, adó- és polit. község Horvát-Szlavonországban, Zágráb várm., az Una balpartján igen kies vidéken, a sziklás Djed-hegy (246 m.) aljában; szolgabirói hivatal székhelye, van járásbirósága és adóhivatala, takarékpénztára, vasúti állomása posta- és távíróhivatallal, telefonállomása. K.-nak (1910) 417 háza és 2090 horvát és szerb lakosa van. Lakói Boszniával kereskedést, továbbá ipart és földmívelést űznek. K. vára, mely ma is meglehetősen ép; már a XVI. sz.-ban fennállott az Una folyó szigetén. A török háboruk alatt gyakran szerepelt; 1556. parancsnoka, Lurthaler a várat a töröknek 2000 aranyért átadta, de árulásáért halállal lakolt; a törökök azonban 1596-ig birták a várat, amikor Draskovics János bán a törököket megverte s a várat felgyujtotta. 1624-ben Zrinyi György, 1657. Erdődy Miklós bán leverte a törököket s tőlük végleg visszahódította K. várát.

Kostajnica (*Bosnyák-K.*), az ugyanily nevű járás székhelye Banjaluka bosnyák kerületben, az Una jobb partján, kb. 2000 lak. 1556-ban a török ostrom alá fogja, de Zrinyi Miklós fölszabadítja, 1690. pedig Draskovics horvát bán 50,000 törököt ver itt meg.

Kostajničko Selište, adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1910) 373 horvát lak., u. p. Majur, u. t. Kostajnica.

Kostaki (*Costaki*), román államférfiú, l. *Epureano*.

Kóstáltatás, a ferblinek nevezett kártyajáték egyik műszava; az osztónak azt a jogát jelenti, hogy a két utolsó kártyát bizonyos meghatározott díj mellett adhatja le a játékban résztvevőknek.

Kostanecki, *Anton von*, osztrák nemzetgazdasági író, szül. Myszakowban 1866 jan. 9. 1891-ben rendkívüli, 1902. rendes egyetemi tanár lett Freiburgban (Svájc), 1910. rendes tanár a lembergi műegyetemen. Főbb művei: Der wirthschaftliche Wert vom Standpunkt der geschichtlichen Forschung (1900); Der Lagerschein als Traditionspapier (1902); Arbeit und Armut (1909).

Kostanjevac, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 850 horvát lak., postahivatal, u. t. Krašić.

Kostan-tau, a Kaukázus 5151 m. magas csúcsa.

Kostel, adók. a hasonlónevű hegység (l. *Kosztel-hegység*) tövében, Varasd vm. pregradai j.-ban. (1910) 1413 horvát lak., u. p. és u. t. Pregrada.

Kostel (csehül: *Podivin*), város Göding morva kerületi kapitányságban, a Thaya és vasút mellett, (1910) 244 lak., cukorgyárral; Cyrill szláv apostol 685. állítólag régi városházának kriptájában mondta az első misét morva földön.

Kostel., növénynevek után *Kosteletzky* Vinzenz Franz, Prágában az orvosi botanika tanára (megh. 1887.) nevének rövidítése. Művei: Clavis analytica in floram Bohemiae phanerogamicam (Prága 1825); Allgemeine medizinisch-pharmazeutische Flora (u. o. 1831—36, 6 köt.).

Kostelec nad Labem, város, l. *Elbekosteletz*.

Kostelec nad Orlici, város, l. *Adlerkosteletz*.

Kosteletzky, *Vinzenz Franz*, l. *Kostel*.

Kosten, az ugyanily nevű járás székhelye Posen porosz kerületben, (1910) 7810 lak., vasöntéssel, cukor- és szivarkészítéssel; őrültekházával. Fontos vasúti csomópont.

Kostenko, *Leo Feofanovics*, orosz tábornok és utazó, szül. Szentpétervárott 1842., meghalt u. o. 1891. okt. 10. Közép-Ázsia felkutatása terén szerzett érdemeket; 1873. az Amu, 1876. a Pamir vidékére vezetett expediciót. Orosz nyelven irott főművei Közép-Ázsiáról, Bokharáról és Kínáról szólnak.

Koster, *Edward Bernard*, németalföldi költő, szül. Londonban 1861 szept. 14. 1896 óta a *De Nederlandsche Spectator* c. folyóirat szerkesztője Hágában. Művei: Gedichten (Leiden 1888); Liefde's dageraad (A szerelem hajnal-hasadása, Deventer 1890); Niobe (Doetinchem 1893), a modern németalföldi irodalom egyik legjelentékenyebb epikai költeménye. K. teljes Shakespeare-fordításon dolgozik, melyből eddig több tragédia jelent meg.

Kostheim, község a hesseni nagyhercegség mainzi kerületében, (1910) 7473 lak., vegyészeti gyárakkal, műkőgyártás, bortermelés.

Kostić, *Laza*, szerb költő, l. *Kosztics*.

Kostrena Sveta Barbara, adóközség Modrus-Fiume vm. sušaki j.-ban, (1910) 472 horvát lak., u. p. és u. t. Bakar.

Kostrena Sveta Lucija, adók. Horvát-Szlavonországban, Modrus-Fiume vm. sušaki járásában, (1911) 1552 horvát lakossal. K., valamint a szomszédos *Kostrena Sveta Barbara* (l. o.) a buccarii félszigeten fekszik. Innen kerülnek ki a legjobb tengerészek s idevalók voltak azok a matrózok is, kik az osztrák-magyar északsarki expedicióban (Weyprecht és Payer alatt) részt vettek.

valamint Orth János (János főherceg) Sta Margherita hajójának tengerészei is.

Kostreši, adók. Zágráb vm. koştajnicai j.-ban, (1910) 298 szerb lak., u. p. és u. t. Saš.

Kostyán, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 488 tót és magyar lak.; postaügynökség, u. t. Turóczszentmárton.

Kosút, község, l. *Nemeskosút*.

Kosutány, 1. *Géza*, jogi író, szül. Gyulajon (Szabolcs vm.) 1841 jún. 29., megh. Budapesten 1908 nov. 12. Ügyvéd, majd 1868. Pest vármegye tiszti ügyésze lett Budapesten. 1872-ben kir. alügyész, 1880. törvényszéki, 1893. ítélőtáblai bíró lett. Fiatal korában a Nefelejts c. lapba írt költeményeket, később a jogi lapokba szakcikkeket. Önálló műve: *Nevezetesebb bűnesetek tára* (Budapest 1890—93, 4 köt.).

2. *K. Ignác*, egyházjogász, szül. Mátészalkán 1851 júl. 6. Pályáját 1872. a pesti kir. törvényszéken kezdte, majd 1875. a pécsi, 1896. a pozsonyi jogakadémián lett tanár, 1900. pedig a kolozsvári egyetemre nevezték ki az egyházjog rendes tanárává. 1912—13-ig rektor volt. Művei: *A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve* (Budapest 1895); *Az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyáról általában s különösen Magyarországon* (u. o. 1897); *Jogtörténelmi tanulmány Werbőczi azon állítása fölött, hogy a régi magyar peres eljárás francia eredetű* (Jog. Egyl. Értekezések); *Egyházjog* (A magyar szent korona területén lévő egyházak alkotmánya és közigazgatási joga, 3. kiad. Kolozsvár 1907); *A pálosok története* c. munkájával a M. Tud. Akadémián pályadíjat nyert. E Lexikonnak is munkatársa.

3. *K. Tamás*, agrikulturkémikus, író, szül. Nyirlugoson (Szabolcs vm.) 1848 márc. 7. Gazdasági és egyetemi tanulmányainak végzése után 1871 őszén a magyaróvári gazd. akadémiához nevezték ki segédtanárnak, itt lett azután rendes tanár s ott működött 1903-ig, mikor is a budapesti orsz. kémiai intézet és központi vegykisérleti állomás igazgatójává nevezték ki. Számos, a hazai és külföldi szaklapokban megjelent cikkén és tanulmányán kívül főbb művei: *Borászati vegytan alapvonalai* (Magyaróvár 1873, pályamunka); *Magyarország jellemzőbb dohányainak chemiai és növényélettani vizsgálata* (Budapest 1877—1881, pályamunka); *Trágyázás alapelvei* (u. o. 1887, Cserháti Sándorral); *Gazdasági szeszgyártás kézikönyve* (u. o. 1891, Lázár Pállal); *Takarmányozástan* (u. o. 1884, Cselkó Istvánnal); *A szőlő és a bor* (1896); *A magyar búza és a magyar liszt* (1907); *Mezőgazdasági kémiai technológia* (1908). A kir. József-műegyetemi mezőgazdasági kémiai technológia tanszékét három évig töltötte be. A M. Tudományos Akadémia 1894. levelező tagjává választotta. 1883-ban megalapította és 1904-ig együtt szerkesztette Cserháti Sándorral a *Mezőgazdasági Szemle* című havi folyóiratot.

Košutarica, adók. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1910) 802 horvát lak.; u. p. és u. t. Jasenovac.

Kos vára, a mai Koska helyén állott Verőcze vármegyében. 1386-ban urai, a Szeglaki Fülpe család tagjai, a Horváthy-párthoz csatlakozván, emiatt K.-t Garai (II.) Miklós ostrom alá vette és megvívta. Ezután a Kórógyi család kapta és bírta.

Koswig *(Coswig)*, város Anhalt hercegségben, az Elbe partján, (1910) 9327 lak., gyufa-, papir- és cserépedénykészítéssel. Közelében van *Friederikenbad*, ásványvízforrással.

Kosz, főleg a gyermekek fején összegyűlő zsíros mirigyváladék, leváló hámpikkely, kihullott haj, piszok stb., mely tömeg különösen a fej lágyán ül. Noha undorító, piszkos, genyedések forrása és fentartója s hajhullás, fertőzés stb. származhatik belőle, mégis a nép között az a babona van elterjedve, hogy a kosz a még gyenge csontot védő berendezés. A kosztömegeket természetesen mindig el kell távolítani, de nem erőszakosan, hanem olajos borogatásokkal és mosásokkal. — *K.* alatt a *favus* betegséget is értik, l. *Favus*. — Állatorvosi értelemben l. *Koszosság*.

Kosz, a magyar bucó (l. *Bucó)* népies neve.

Kosz v. *lucerna-kosz* (növ.), a *Cuscuta epithymum* népies neve, l. *Aranka*.

Kosz *(Ko, Kos, Sztanko* v. *Isztanköi)*, a Sporádok egyike az Egei-tengerben, Kis-Ázsia DNy.-i partja mellett, Kalymno, Kappari és Niszyre szigetek közt, 52 km. széles és 10 km. hosszú, 286 km² területtel, (1912) 22,069 török és görög lakossal. Partjain jó kikötő nincs. Földje, kivéve a Dikhio Vuno D.-i kopár lejtőjét, igen termékeny. Fővárosa Kosz, a sziget keleti partján van, 3000 lak. Az ókorban itt Asklepiosnak híres temploma volt, melyben Apellesnek híres Afrodite Anadyomene képét őrizték; a templomhoz orvosi iskola tartozott, ahol Hippokrates (l. o.) is tanult. Ő és Philetas költő Koszon születtek. Kosz híres az ott készített finom, átlátszó selyemruhákról *(vestes Coae)*. Asklepios szent kerületének tekintélyes maradványait 1902—3. tárták föl. A középkorban *Isola di Lango* volt a neve.

Kosz *(cos)*, keletindiai mérföld = 1828·78 m.

Kósza pocok, l. *Vízi pocok*.

Koszkol *Jenő*, festő, szül. Dorogon (Esztergom) 1868 ápr. 30. Esztergomban és Budapesten járta a gimnáziumot, 1885-től a mintarajz-iskolában Gregus János, Székely és Lotz vezetése alatt három esztendeig tanult. Innen külföldre utazott; volt Rómában, Velencében s Németország nagyobb városaiban. K. legörömestebb az aquarell- és pasztell-festészettel foglalkozik s csendélet-, valamint genreképei a budapesti kiállításokon már nem egyszer feltűnést keltettek. *Konyhacsendélet* c. vízfestményére 1896. az Esterházy-díjat kapta.

Koszkoroba - hattyú *(Coscoroba coscoroba* Mol. = *Cygnus chionis* Illig., állat), a Lúdalakuak rendjébe tartozó madárfaj. Házilúd nagyságú, fehér szárnyának hegye fekete, csőre és lába piros. Az igazi hattyúktól abban különbözik, hogy nyaka rövidebb, mindig fölfelé tartja és csűdje hosszabb. Patagoniában, Chilében és Paraguayban honos.

Koszlov, 1. székhelye K. járásnak Tambov orosz kormányzóságban, vasút mellett, (1907) 45,030 lak., faggyuolvasztókkal, gyertyaöntéssel, gép-, dohány- és bőrgyártással, élénk gabona- és szarvasmarhakereskedéssel. — 2. *K.* v. *Eupatoria*, kikötő Tauria orosz kormányzóságban, a Krim-félsziget

Ny.-i oldalán, 18,931 lak. 1854—55-ben a franciák és törökök főállomása volt.

Koszlov, *Peter K.*, orosz ezredes és Ázsiakutató, szül. Duchovščinában (Szmolenszk) 1863. 1889—90-ben résztvett Pjevzov Kelet-Turkesztanba és a Küenlühöz tett utazásában. 1893—95-ig Roborovszkival a Tiensan és Nansan-hegységhez vezetett expedicióban vett részt. 1899—1901-ig az Altai, Gobi, felső Hoangho és Mekong vidékeit tanulmányozta. 1908-ban újból belső Ázsiában járt. Gyüjteményei az orosz tudományos akadémia néprajzi muzeumában vannak. Utazásainak leirásai és eredményei orosz, angol és francia nyelven jelentek meg.

Koszmász, l. *Cosmas* és *Kosmas.*

Koszorány (azelőtt: *Koczuricz)*, Nyitra vm. pöstyéni j.-ban, (1910) 206 tót lak.; u. p. Rákfalu, u. t. Vágterbete.

Koszorú, 1. köralakú növényfonat levél- és virágdísszel. Az ókorban lakomákon, vallásos áldozatok bemutatásakor a fej-K. volt használatos. Különösen Görögországban terjedt el használata, ahol a győztes hadvezér s a versenyen nyertes költő homlokát babérkoszorúval ékesítették. A középkor elején a *hercegek* jelvénye, amiből a VIII. sz. idején a *korona* keletkezett. Ma a *hajadonok* jelvénye (menyasszonyi K.). *Sírokra* emlékdíszül valószinüleg annak az építészeti ornamensnek nyomán kezdték alkalmazni, amely a románstílű emléképületeken jelen meg először. L. még *Koszorúvirág* és *Corona.*

2. *K.* a XIX. sz. első felében divott társas tánc; szerzője *Kőhegyi* József táncmester volt, zenéjét *Rózsavölgyi* Márk írta. Öt szakasza (figurája) fölött a következő címeket találjuk: 1. Lassú séta; 2. Kereszt lejtő; 3. Beálló; 4. Hegyező; 5. Szapora. A század közepén divatba jött keringő és polka ezt a táncfajt is, mint a vele egyidőben divott körmagyart (l. o.) kiszorította.

Koszorú, 1. a Tudományos Gyüjtemény c. havi folyóirat szépirodalmi melléklete, mely az 1821—1827-ig megjelent *Szépirodalmi Ajándék* helyét 1828. elfoglalva s új címe mellett a régit is megtartva (K. Szép-literaturai ajándék a Tudományos Gyüjteményhez) *Vörösmarty* szerkesztésében 1841-ig állt fönn Pesten, összesen 13 évf. (VIII—XX.). — 2. *K.*, szépirodalmi s általános műveltségterjesztő hetilap. Mint a Szépirodalmi Figyelő folytatását szerk. és kiadta *Arany* János 1863 jan. 4-től 1865 jún. 25-ig Pesten. Hetenként változatos és értékes tartalommal jelent meg, de pártolás hiánya miatt megszűnt. — 3. *K.*, a Petőfi-Társaság havi közlönye, szerk. *Szana* Tamás, 1879—1882-ig, ekkor átalakult hetilappá s az utolsó évfolyamot (1885) *Ábrányi* Emil szerkesztette. Túlnyomóan szépirodalmi tartalmú lap volt. — 4. *K.* címen népies füzeteket adott ki a M. prot. irod. társ.

Koszorúerek, l. *Koszorús verő- és vivőerek.*

Koszorúfa v. *süvegfa*, favázas épületekben az a vízszintes gerenda, mely a szárfákat fölül összeköti, l. *Favázas fal (1. ábra: w gerenda).*

Koszorú-füge, l. *Füge.*

Koszorúgyalu, l. *Hímzőgyalu.*

Koszorú-nyilpont *(bregma)*, l. *Koponya.*

Koszorúpárkány, l. *Koronázó párkány.*

Koszorús, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 489 tót lak.; u. p. Jánosgyarmat, u. t. Garamszentkereszt.

Koszorús költő *(poeta laureatus)* volt a görögök és rómaiak mintájára a középkorban és különösen Olaszországban a XIII. sz.-ig az, akit a költészet terén rendezett versenyekben a győzelem jeléül koszorúval tüntettek ki. Olaszországban e koszorúzás a Capitoliumon történt Rómában (pl. Petrarca 1341). Angolországban a K. (poet laureate) címét a király adományozza (pl. K. volt Tennyson).

Koszorús verő- és vivőerek v. *koszorúerek (arteriae et venae coronariae)* olyan erek, amelyek az általuk táplált szervet körülfogják. Igy a szíven és a gyomron találunk K.-et.

Koszorúvirág (növ.) akárminő virág lehet, vagyis koszorút sok mindenféle virágból szokás fonni. Nevezetesebb K. azonban a mirtusz, rózsa, szegfű, Chrysanthemum, nefelejts, búzavirág, szalmavirágok stb. A Hypnum trigretrumból fonják a mohakoszorút.

Koszosság, l. *Kosz* és *Favus.* — *K. állatokon.* Rendszerint koszos egerekről ragad át a fertőzés főleg a macskákra, néha házi nyulakra és a kutyákra, amikor a fejen vagy a lábakon hasonló varok keletkeznek, mint az ember K.-a esetén. A karmok környékének, de néha a házi nyulak egyéb testrészének megbetegedésekor is varok helyett vaskos, repedezett pörkök fejlődnek. A betegség gyakran magától is, de főleg megfelelő kezelésre gyógyul. Állatokról a K. az emberre is átragadhat. A *tyúkok K.-a,* népiesen tarajpenész, nagyon gyakori, melyet az *Achorion Schönleinii* gombának egy válfaja okoz. E K. képe és okozója elüt az emlősök K.-ától, emiatt egyes szerzők önálló betegségnek tekintik és *Lophophytia* néven említik. Tanácsos a beteget az egészségesektől elkülöníteni és a baromfiólat megtisztítani és fertőtleníteni.

Koszt, horogvessző, v. horogszerszám nyele.

Kosztafalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 717 oláh lak.; u. p. Kupsafalva, u. t. Oláhlápos.

Kosztajnica, l. *Kostajnica.*

Kosztarika, köztársaság, l. *Costa Rica.*

Kosztbaadás, kosztbavevés, a tőzsdei határidőüzletek halasztásánál előforduló kifejezések. Ha ugyanis a haussier spekulációja nem válik be és a papirosok a vétel óta estek, vagy ha azt várja, hogy az árfolyamok még tovább fognak emelkedni, nem «fedez be», vagyis nem adja el veszteséggel a papirosokat, hanem keres valakit, aki neki a papirosokra a jövő hó végéig kölcsönt ad, még pedig úgy, hogy helyette a folyó havi ultimókor átveszi a papirosokat és ellenértéküket kifizeti. A jövő havi ultimókor azután az a haussier, aki így papirosainak elzálogosításával, *reportálásával* halasztotta engagementját, köteles lesz a papirosokat attól, aki ideiglenesen átvette, *kosztba vette* azokat, visszavásárolni. A baissier viszont szintén halasztani akar, ha spekulációja balul üt ki és a papirosok nem estek, de emelkedtek. Ultimókor azonban mégis szállítania kellene, de nem tud, mert nincsenek birtokában a papirosok. Keresnie kell tehát valakit, aki köl-

csönadja neki a papirosokat, vagyis tőzsdei nyelven szólva, *kosztba adja* neki. Ez a deport-üzlet lényege.

Kosztel-hegység, a Macelj-hegység egy része, leginkább miocén halmokból áll Varasd vm.-ben.

Kosztesd, kisk. Hunyad vm. szászvárosi járásában, (1910) 770 oláh lakossal; u. p. és u. t. Szászváros.

Kosztics *(Kostić) Lázár (Laza)*, szerb költő, szül. 1841 febr. 12. a bácsmegyei Kovilyon, megh. Bécsben 1910 dec. 9., eltemették Zomborban. Jogi tanulmányokat végzett Pesten és Bécsben. Előbb tanár volt Ujvidéken, azután városi főjegyző s egyízben országos képviselő. Szakítva a politikai élettel, előbb Szerbiába, utóbb Montenegróba költözött, hol a hivatalos lapot szerkesztette. A 90-es évek elején visszatért Magyarországba s megnősülvén, végleg Zomborban telepedett le. Különösen drámai munkásságával alapította meg hírnevét. Őt tekintik a szerb történeti tragédia megalapítójának. Legsikerültebbek: Maksim Crnojević (1866) és Pera Segedinac (1887). Nagy művészettel fordította szerbre Shakespearet (III. Richardot, Hamletet, Lear királyt, Romeo és Juliát) és Homerost. Más költői művei közül *balladái* keltettek nagy hatást. Összes költeményeit a szerb Matica adta ki Ujvidéken 1909.

Kosztin-sár, tengerszoros Novaja-Zemlya és a Mesdusár-szigetek közt az Északi-Jegestengerben, 45 km. hosszú; számos sarki utazás révén híressé vált.

Kosztnic, város, l. *Konstanz.*

Kosztolány, községek, l. az *összetételek* alatt *(Fenyőkosztolány* stb.).

Kosztolányi, 1. *Dezső*, költő, szül. Szabadkán 1885 márc. 29. Iskoláit szülővárosában, a filozófiát a budapesti egyetemen végezte, majd 1907. a Budapesti Napló modern írói gárdájába lépett, újabban a szépirodalmi folyóiratokba (M. Figyelő, Nyugat, A Hét, Élet) dolgozik. Vampa és Lehotai néven ír esztétikai és kritikai cikkeket is, de írói nevét verseivel alapította meg. Újszerű, egyéni jellemű költészete szimbolikus irányával széles körben keltett figyelmet. Első könyve, mely ismertté tette nevét, a *Négy fal között* c. versciklus (1907); második versciklusa, *A szegény kis gyermek panaszai*, 1910 óta négy kiadást ért meg; legújabb verskötete a *Mágia* (1912). Verseiből több le van fordítva németre is. Elbeszéléseinek *(Boszorkányos esték* 1908; *Bolondok* 1911; *Beteg lelkek* 1912) nagy része is megjelent németül *Die magische Laterne* c. 1913. Írt egy drámai formájú művet is, *A lotuszevők* című mesejátékot (1911). Sokat fordít idegen költőkből is, így Maupassant összes verseit (1909), Molière *Szeleburdi*-ját, Wilde *Páduai hercegnő*-jét (előbbit a Nemzeti, utóbbit a Magyar Szinház adta elő 1910., ill. 1909.). Kisebb műfordításai összegyűjtve *Modern költők* c. alatt 1914. jelentek meg.

2. *K. György*, másként rendesen *Georgius Polycarpus*, I. Mátyás király diplomatája és humanista, szül. Kosztolányban (Nyitra), meghalt Rómában az 1489. év után. Tanulmányait Gvarino humanista alatt Ferrarában végezte; itt Janus Pannoniusnak tanulótársa volt és Vitéz János támogatta. 1458-ban mint Mátyás király titkára a kir. kancelláriában volt alkalmazva és nemsokára diplomáciai megbizatásban járt a külföldi udvaroknál. 1468-ban mint «apostoli irnok» pápai szolgálatba lépett. 1472-ben IV. Sixtus pápa a megüresedett veszprémi és székesfehérvári kanonokságokat adományozta neki (világi ember létére). K. 1489. még élt; halálának időpontja kétes. Levelei és költeményei közül több reánk maradt. V. ö. *Fraknói*, Mátyás király diplomatái, I. (Századok. 1898 1. s köv. l., hol a régebbi irodalom [Reumont, Ábel Jenő] is fellelhető). *Ábel* J. a Philolog. Közlönyben írt róla György kalocsai érsek c. alatt (1880, 32. old.).

3. *K. Gyula*, festő, l. *Kosztolányi-Kann.*

4. *K. László (nemes-kosztolányi)*, báró, tábornok, szül. Kosztolányban 1739 jún. 30., megh. ugyanott 1806 június 30. Már mint 15 éves ifjú a 2-ik magyar gyalogezredbe lépett és részt vett a hét éves háború három első hadjáratában, később a török elleni háborukban tünt ki s 1788 máj. 29., mint előőrs, Vasziley helység mellett egy 2000 főnyi török dandárt megszalasztott. A következő évben (1789 aug. 28.), midőn Clerfayt osztrák tábornokot 25,000 főnyi török had Mehádia mellett megtámadta, K. lovasrohama döntötte el az ütközet sorsát. A csata után vitézségéért a lovag-keresztet, majd később a bárói rangot kapta. Utóljára (1793) a lauterburgi vonal bevételénél tüntette ki magát; a rá következő évben tábornoki ranggal nyugalomba vonult.

5. *K. Mór (nemes-kosztolányi, alsó- és felsőkemenczi)*, százados, szül. 1806 nov. 27., megh. Nemes-Kosztolányban 1884 máj. 16. A honvédség felállításakor belépett a magyar hadseregbe századosi ranggal. Móga és Görgey alatt végigküzdötte a szabadságharcot s az utóbbinak Komárom alól történt elvonulásakor Klapkával maradt a várban. A kapitulációt mindvégig ellenezte s Komárom átadása után visszavonult birtokaira.

6. *K. Sándor*, ferencrendi szerzetes, XVIII. sz.-beli író. Lelkész volt Köröstarcsán. Művei: *Egyházi beszédek* (2 köt., Pozsony 1794); *Böjti napokra rendeltetett beszédek* (4 köt., u. o. 1798); *Három szakaszokra osztott szent beszédek* (Pest és Pozsony 1800).

Kosztolányi-Kann *Gyula*, festő és építész, szül. 1868 jan. 9. Budapesten. Építészi oklevelet szerzett, de már 1888. festeni is tanult Münchenben Hollósynál. Első kiállított képe csendélet (1889). Bár 1893. Holzmindenben, Németországban, építésztanári tanszéket kapott, számos külföldi tanulmányút után 1895. végleg Budapesten telepedett le s főképp tájképekkel vett részt a kiállításokon. *Szeptemberi délután* című művére 1911. a Ráth-díjat kapta meg, *Tornác* c. képe (1901) a veszprémi, *Lussingrande* c. műve (1905) a Szépműv. Muzeumba, *Vízparti sétány* (1910) és *Hollandi házak* (1906) c. képei államtulajdonba kerültek. Összegyüjtött ideális épülettervei Bécsben jelentek meg Schroll kiadásában, *Architektonische Skizzen u. Studien* címmel (I. köt. 1902, II. k. 1909). Budapesti épületei közül legismertebb a Kelenhegyi-uti Műterem-bérház. V. ö. Művészet II. 1903.

Kosztolna, községek, l. *Nagyegyházas* és *Vágegyháza.*

Kosztomarov, *Nikolaj*, orosz történetiró, szül. Osztrogoszban (Vorones korm.) 1817., meghalt Szent-Pétervárott 1885 ápr. 19. Először kisorosz nyelven adott ki költeményeket *Jeremija Halka* álnéven, de mikor az orosz kormány ezt eltiltotta, a történetirásnak szentelte életét. Több müvet irt a kozákok történetéről (Chmielnicki Bogdán élete, 4. kiad. 1884), azonkivül megirta a novgorodi és pszkovi orosz köztársaságok történetét (1863, 2 köt.) és Oroszország történetét nevezetesebb fiainak életrajzaiban (1873. és köv. években).

Kosztos horgászat, a halfogásnak az a neme, midőn a horog inánál fogva vesszőre van kötve. L. *Halászat*.

Kosztos horog v. *csapó horog*, l. *Halászat*.

Kosztroma, 1. *kormányzóság* Oroszország középső részében Vologda, Vjatka, Nizsegorod, Vladimir és Jaroszlavl között, 84,695 km² területtel, (1907) 1.700,900 lak. A kormányzóság a Volga vízkörnyékéhez tartozik; ennek hajózható mellékfolyói: a K. és mellékvize a Vioxa, az Unzsa és Vetluga. Nagyobb tavai a Galics (57 km²) és a Csukloma (43 km²). Majdnem egész K. permi képződményekből áll. Az időjárás meglehetősen zord és nedves. K.-ban az évi középhőmérséklet 2·5°, a júniusi 25·7° és a januáriusi —23·7°. A megművelt föld alig teszi az egész területnek ¹/₈-át. Legjobban megterem a len, kender és burgonya; a nagy kiterjedésű erdőkben az erdőgazdaság virágzik. Az állattenyésztés nem jelentékeny, csakis a méhtenyésztés. Bányászatot csak az Unzsa mentén találni foszfátokra. Az ipar újabban fejlődésnek indult; legnevezetesebb a szövő- és bőripar. A kereskedelmet a Volga hajózható mellékvizeivel vasúthálózat élénkíti. K. föl van osztva a következő 12 járásra: K., Buj, Galics, Jurjevec, Kinesma, Kologriv, Makarjev, Nerekhta, Szoligalics, Csukhloma, Varnavin és Vetluga. — 2. *K.*, az ugyanily nevü kormányzóság és püspökség *székhelye* a Volga és a Kosztroma folyó összefolyásánál, az előbbinek balpartján, vasút mellett, (1907) 46,700 lak., pamut- és lenszövőkkel, bőrgyártással, hajókészítéssel, gépgyárakkal, vászon-, len-, bőr-, termény- és sókereskedéssel, nyilvános könyvtárral és középiskolákkal. A nagyobbára újabb házakból álló város legszebb épülete a halmon épült székesegyház. — 3. *K.*, a Volga 320 km. hosszú baloldali mellékfolyója, 140 km. hosszúságban hajózható.

Kosztüm (fr. *costume*, jelmez, öltözet), a népek és nemzetek viselete, ruházata a különböző korszakokban. A K.-öt minden időben az éghajlati viszonyok, a népek jellege határozta meg. A K. eredetileg nemzeti viselet is volt, mely az osztályok, fajok és nemzetiségek közötti különbséget is feltüntette. A római viselettel együtt kezdődött a *divat* a szó mai értelmében; Róma után Bizánc következett, a viseletbe több szín, több keleti élénkség vegyült; a keresztes hadjáratok után a népek és nemzetiségek közötti nagy különbségek a K.-ben szünni kezdtek s a XI. sz.-ban bizonyos egységesebb divat indult ki hol Franciaországból, hol Spanyolországból. Néha az olasz befolyás érvényesült az általános divatban, a XIV—XV. sz.-ban a flandriai és burgundi viselet volt az irányadó; ekkor kezdődtek a divat túlzásai és kinövései. A XVI. sz. közepén a spanyol viselet dominált, míg végre a XIV. Lajos korabeli viseletek és szokások új korszakot teremtettek. A *nemzeti viselet* mindenütt első sorban a pórnép viseletére van alapítva, a magyaroknál azonban a *magyar nemzeti díszruha* különös specialitás s a K.-történet legérdekesebb lapjait tölti meg. A különböző jelesebb szinpadok vezetői s egyes híresebb szinészek igen sokat tettek a K. történetének kutatása és a régi viseletek korhű bemutatása érdekében. L. még *Magyar viselet*.

Irodalom. Weisz, Kostümkunde (az ókort és középkort tárgyalja), 2 köt., Stuttgart 1856—72, 2. kiad. 1881—1883; Herbé, Costumes français, Paris 1834; Pauquet, Modes et costumes historiques, u. o. 1862—64; Kretschmer és Rohrbach, Die Trachten der Völker, 2. kiad. Leipzig 1880—82; Hottenroth, Trachten der Völker alter und neuer Zeit, 2. kiad. Stuttgart 1882—90; Racinet, Le costume historique, Paris 1876—86; Falke, Kostümgeschichte der Kulturvölker, Stuttgart 1881; Hefner-Alteneck, Trachten, Kunstwerke u. Gerätschaften vom frühesten Mittelalter bis Ende des 18. Jahrhunderts, 2. kiad. Frankfurt 1879—90.

Kosztüzlet, tőzsdei kifejezés, l. *Kosztbaadás, kosztbavevés*.

Koszva, a Kama baloldali mellékfolyója Perm orosz kormányzóságban, 320 km. hosszú, ebből 130 km. hajózható; partjain rezet, vasat, kőszenet és gipszet bányásznak.

Kót, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 234 magyar lak.; u. p. és u. t. Alsólendva.

Kóta, 1. (franc. *cote)*, építészi és mérnöki rajzokba (különösen alaprajzokba és metszetekbe) beirt számjegyek, melyek az egyes alkotórészek méreteit, azoknak egymástól való távolságát stb. jelzik. — 2. *K.*, l. *Hangjegyek*. — 3. *K.*, nagy gyékénynyaláb, mely kötélhez erősítve s a víz felszinén úszva, mutatja azt a pontot, mely felé a halászok a hálóval keríteni akarnak.

Kótaisi (japán. *kó* = császári, *tai* = nagy, *si* = gyermek), a. m. trónörökös.

Kótaj, nagyk. Szabolcs vmegye nyírbogdányi j.-ban, (1910) 4088 magyar és tót lak.; vasútállomás, posta- és távbeszélőhivatal.

Kotáng v. *katáng* (növ.), l. *Cichorium*.

Kotangens, l. *Trigonometriai számok*.

Kotányi *Zsigmond (algyői)*, a m. kir. államvasutak forgalmi igazgatója, szül. 1855. Szegeden. A bécsi műegyetem elvégzése után a Tiszavidéki vasút szolgálatába lépett, 1881. pedig e vasút államosítása után az államvasutak tisztviselője lett Kassán, majd a miskolczi üzletvezetőségnél: 1886. az igazgatósághoz helyezték, ahol 1894. ügyosztályfőnök, három év mulva szakosztályfőnök, 1899. igazgatóhelyettes, 1905. pedig igazgató lett. Ugyanez évben megkapta az udvari tanácsosi címet. Az államvasutak nagyarányú fejlesztésének egyik legkiválóbb munkása; nagy része volt a zónaidő behozatalában s a forgalmi utasítások és szabályzatok modern alapokra fektetésében is. A magyar vasúti és hajózási klubnak, melynek működésében tevékenyen közreműködött, alelnöke.

Kota Radzsa, fővárosa Acsinnak (l. o.) Szumátra szigetén.

Kotarnin, $C_{11}H_{13}NO_4$. Benzolból szintelen, csillagszerüen csoportosult, 132°-on olvadó tűkben kristályosodik, melyek forró vízben kevéssé,

alkoholban s éterben jól oldódnak. Oldata lúgos. Egysavú szekundér bázis. Nitrogénatomjához metilgyök kapcsolódik, vagyis a $H \cdot N \cdot CH_3$ atomcsoportot tartalmazza, miből következik, hogy nitrogénatomja nincsen gyűrűszerű kötésben. Vizes oldatban három tautomer alakja van egymás mellett jelen és pedig mint quartér ammoniumbázis, mint alkohol (karbinol-alak) és mint aldehid. A K. tulajdonképen aldehid, de az aldehid- és aminocsoportok közelléte folytán könnyen lép fel gyűrűs záródás a molekulában és ezzel kapcsolatban az említett tautomer alakok keletkeznek. Metiljodid hatására *metil-K.-metiljodid* $C_{13}H_{14}(CH_3)NO_4.CH_3I$ keletkezik belőle, melyből lúggal nitrogénmentes aldehid: *kotarnon* hasad le. Ez utóbbi oxidációkor kétbázisú savat, *kotarnsavat* szolgáltat. A K. redukciókor *hidrokotarnint* $C_{12}H_{15}NO_3, \cdot {}^1/_2H_2O$ szolgáltat. A K. rendkívül keserű ízű, savakkal jól kristályosodó sókat alkot. Keletkezik opiansav mellett a narkotin oxidációjakor:

$$\underset{\text{narkotin}}{C_{22}H_{23}O_7N} + O + H_2O = \underset{\text{K.}}{C_{12}H_{15}O_4N} + \underset{\text{opiansav}}{C_{10}H_{10}O_5}$$

Legcélszerübben 1·4 fajsúlyú salétromsavval végezzük az oxidációt. Az oldatból a K. lúggal leválasztható. A K.-t főképen mint vérzéscsillapítót, kivált méhvérzésnél alkalmazzák. A gyakorlatban főképen sósavsóját és ftálsavsóját használják. Az előbbit *stipticin* néven (sárgásfehér, 132°-on olvadó lapocskák), az utóbbit *stiptol* (sárgás, vízben jól oldódó por) néven.

Kotau, a kinai őskultuszban és a hajdani császárok vagy helyetteseik előtt szokásos hódolat kifejezése mély meghajlással és a homloknak háromszor a földhöz érintésével.

Kotel, város, l. *Kazán, 3.*

Kotéria (franc. *coterie)*, eredetileg a. m. társulat, társaság, továbbá olyan kör, melyben mindenki bizonyos részletet fizet, innen zárt kör; azután párt, midőn egy másik párt ellenében, még pedig az utóbbinak hátrányára tanácskozik, miért is gúnyos értelemben a. m. klikk, l. *Klikk.*

Kothornos (gör.), l. *Koturnus.*

Koti, Borneo szigetének vidéke, l. *Kutei.*

Kotile (gör. *kotyle)*, két fülű, merítésre és ivásra szolgáló görög csészeforma. Mint mértékegység régebben 0·27, később 0·205 l.

Kotillon, l. *Füzértánc.*

Kotinga-félék *(Cotingidae,* állat), az Éneklők rendjének és a Kiabálók *(Clamatores)* alrendjének egyik családja. Külsejük általában és kiváltkép csőrük részben a varjakéra, részben a rigókéra emlékeztet. Lábaik rövidek. Tollazatuk durva, lesimuló. Alsó gégefejüket harangalakú húsképződmények borítják, vagy légzőcsövük tág kamrává bővül. Ezzel a készülékkel idézik elő jellemző, erős hangjukat. Dél-Amerika őserdeit népesitik. Nevezetesebb fajaik: a *kapucinusmadár (Cephalopterus calvus* Gm.), a *sisakos madár (Cephalopterus ornatus* Geoff.), a *harangozó madár (Charmorhynchus nudicollis* Vieill.), a *szirti madár (Rupicola crocea* L.) és az *örvös kotinga (Cotinga cincta* Kuhl.).

Kotirozás (franc. *coter)*, valamely értékpapirnak fölvétele a hivatalos tőzsdei árjegyzési lapba. Az értéktőzsdéken rendszerint csak azok az értékpapirok a tőzsdei forgalom tárgyai, melyek a tőzsde elöljáróságának engedélye alapján és bizonyos föltételek teljesítése után a hivatalos árjegyzésre bocsáttatnak. A budapesti árú- és értéktőzsdén kizárólag a tőzsdetanács határoz a K. fölött. A bécsi tőzsdén a K. engedélyét a tőzsdekamara javaslatára a pénzügyminiszter adja meg. — *K.-i illeték*, az a díj, melyet az értékpapirok kibocsátói a tőzsdének vagy egyszersmindenkorra, vagy évenkint fizetnek azért, hogy az illető papir a hivatalos árjegyzési lapba fölvétetett, illetőleg, hogy forgalomra jogosítottnak elismertetik.

Kotka, 1873. alapított kikötőváros Wiborg finn kerületben, a Finn-öböl É.-i partja közelében fekvő kis szigeten, vasút mellett, kb. 6000 lak., fűrészmalmokkal és fakereskedéssel.

Kotlás, a madárnál az az ösztönszerű állapot és időtartam, midőn a madár tojásain ülve, fiókáit teste melege által költi ki, l. *Költés.*

Kotlett, l. *Cotelette.*

Kótliget (azelőtt: *Kotyiklet)*, kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 654 oláh lak.; u. p. és u. t. Drágcséke.

Kotlin, a Finn-öböl keleti végében fekvő alacsony sziget, a Neva torkolata közelében, 15 km² területtel; rajta épült Kronstadt (l. o.) vára.

Kotljarevszkij, *Ivan Petrovics*, kis-orosz költő, szül. Poltavában 1769 szept. 9. (aug. 29.), megh. u. o. 1838 nov. 10. (okt. 29.). K. volt az első, ki költeményeit kis-orosz nyelven írta és így ő tekinthető a rutén irodalom megteremtőjének. Legjelentékenyebb munkája a travesztált Aeneis: Vergilieva Eneida na ukrajinszku movu perelicovana (Szent-Pétervár 1798), mely a szabadságuk elvesztése folytán elkorcsosult kozákokat gúnyolja. Egyéb művei: Moszkal-Csarivnjik (A varázsló katona, kis-orosz operaszöveg 1 felvonásban); Natalka Poltavka (Poltavai Natália, kisorosz vaudeville). Összes művei legutóbb Kievben jelentek meg (1911).

Kotló, a tojásokat kiköltő baromfi. A gazdaszszonyok előbb kipróbálják, hogy türelmes, «jó ülő»-e a K. Alája testnagysága szerint 17—19—21 tojást rakunk, melyek 21 napnál nem idősebbek.

Kotmány (azelőtt: *Kotman-Lehota)*, kisközség Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1910) 707 tót lak.; u. p. Vámosfalva, u. t. Lónyabánya.

Koto, 1. a szudán-négerek egyik ága az Alsó-Binue és a Niger balpartján. Fejük egyik felét borotválják, arcukat pedig a homloktól az állig húzódó metszéssel torzítják el. — 2. A Basszongo-Mino (l. o.) néger törzs elavult neve.

Koto, 13 húros japáni hangszer.

Kótogó (bány.), 60—70 cm. hosszú, 8—10 cm. széles, 2—3 cm. vastag száraz bükkfahasáb, mely emelkedettebb helyen zsinórokra van fölakasztva és melyet fakalapáccsal ütögetnek, ha az idő elérkezett, hogy a munkások a bányába szálljanak. Ennek hangja hívja a bányászt munkára és ennek hangja kiséri harangozás helyett utolsó útjára is.

Koto-kéreg, boliviai eredetű drog, melynek főzetét, tinkturáját hasmenés ellen használják. Hatóanyaga egy csipős, keserű anyag: a *kotoin.*

Kotoko, néger törzs, l. *Makari.*

Koton, l. *Condom.*

Kotonu, Francia-Nyugat-Afrika egyik jelentősebb kikötővárosa, mely hajdan a dahomei szultán fenhatósága alatt állott.

Kotor (azelőtt: *Kottori)*, nagyk. Zala vmegye perlaki j.-ban, (1910) 4095 horvát és magyar lak., vasútállomás távíróhivatallal (Kotor-Alsódomború), posta- és távíróhivatal.

Kotor, *Cattaro* (l. o.) szláv neve.

Kotorgárt (cseh: *kotrkál, kotrgal*, középk. latin: *quadrigale*), a XV. sz.-beli *pajzs* neve, melyet említ úgy a beszterczei, mint a schlägli szójegyzék s 1490—1522. közti oklevelekben is előfordul. Így nevezték őseink azt a nem nagy, négyszögletű, homorú s felső peremén a lándzsa számára nyilással ellátott lovassági pajzsot, mely nálunk s a lengyeleknél a XV. sz.-ban tűnik fel, a század vége felé pedig a nyugateurópai lovasságnál is elterjedt.

Kotormány, kisk. Vas vmegye szentgotthárdi j.-ban, (1910) 151 magyar lak., vasútállomás távíróhivatallal (Dávidháza-K.), u. p. Őrihodos.

Kotri (állat), l. *Dendrocitta*.

Kotrógép, l. *Exkavátor* és *Kotrókomp*.

Kotrókomp (ném. *Bagger)*, valamely úszómű testébe beépített emelő- és markoló- v. szívógép, mely vízi csatornák és kikötők létesítésénél a meder mélyítésére, a hullámos fenék kiegyenlítésére v. robbantásoknál az anyag kiemelésére és elszállítására szolgál. Az úszótest (komp) és gépezet méretei a markolók, vedrek, vederláncok, szívócsövek, szivattyúk stb. berendezésétől és nagyságától függnek, ami viszont a K. rendeltetéséhez képest változik. A K. legelterjedtebb válfajai: a *markoló-K.*, mely különféle vízmélységeknél és talajviszonyoknál használható a kotrási munkálatok végzésére. E K. gépezete egy markoló- és emelőkészülékből (markoló kosár) áll, mely forgatható emelődarun függőláncokhoz van erősítve. A daru körül elhelyezett állványon gőzfelhúzó (winch) van felszerelve, melynek segélyével a markolókosár felhúzása, lebocsátása, felnyitása és elzárása, valamint az egész K.-nak beállítása történik. A *vedres K.* rendszerint kemény vízfenék kotrásánál és oly kikötőépítkezéseknél használtatik, ahol egyenletes móló- vagy rakpartprofil létesítendő. A kotrókészülék e K.-nál egy vederrendszer (lánc), melyet az úszótesten alkalmazott széles nyíláson keresztül húznak, mialatt a komp lassan előrehalad. A kiemelt anyag a K.-hoz oldalt vagy annak farához erősített ontóvályuk segítségével külön sárdereglyékbe kerül, amelyekkel azután az anyag elszállíttatik. A vedres K.-hoz hasonló berendezésűek a *szívó-kotrókompok*, melyek a legkülönfélébb talajviszonyok mellett használhatók, feltéve, hogy a fenék nem túlságosan köves. A szívócső a vedres K. vederrendszeréhez hasonló módon, az úszótesten e célból alkalmazott nyíláson vezettetik át. Habár az e fajtájú K.-nak hajtása, minthogy kotrófelszerelése csak egy szivattyúból és szívócsőből áll, egyszerű szerkezeténél és aránylag kis súlyánál fogva kevés erőt igényel, tekintettel arra, hogy a kotrási munka végzésénél az anyagon kívül annak mintegy ötszörösét tevő vízmennyiség is kerül a szívócsőbe, a hajtógépnek mégis a vedres K. gépezetével legalább egyenlő teljesítőképességűnek kell lennie. Végül felemlítendő a kombinált *vedres-* és *szívó-K.*, melyet különleges helyi viszonyok között szintén gyakran alkalmaznak kotrási műveletek végzésére.

Kotrómacska (ném. *Dregghaken;* ol. *rampino)*, kis vasmacska, 6—8 hegyes ággal, mely egy kötélhez kötve és a feneketalajon húzva, vízbeesett tárgyaknak kiemelésére, illetve azok megkeresésére szolgál.

Kotroman *István*, Bosznia bánja (1272—98), a *Kotromanić* bosnyák királyi dinasztia megalapítója, megh. 1314 körül. Eredetére nézve valószínüleg német volt s mint *IV. Béla* király hű vitéze került Boszniába. 1272-ben Felső-Bosznia bánja lett magyar fenhatóság alatt, 1283 óta pedig *Dragutin István* szerb királyt ismerte el urának, kinek leányát, *Erzsébetet* nőül is vette. 1298-ban *Subić Pál* elűzte őt Boszniából. Legidősebb fia volt *Kotromanić István* (megh. 1353), kinek leánya, *Erzsébet*, Nagy Lajos magyar király felesége lett. Második fiától, *Ulászlótól* származtak *Tvrtko István* (megh. 1391) és *Osztoja István* (megh. 1395) bosnyák királyok. V. ö. *Wertner* Mór, A középkori délszláv uralkodók genealógiai története (Temesvár 1891) és *Klaić* Vjekoszlav, Bosznia története (ford. Szamota István, Nagybecskerek 1890).

Kotromanić (ejtsd: —ics) *István*, Bosznia bánja 1322—1353, Kotroman István bán és Szerbiai Erzsébet fia, Subić Mladen bán legyőzetése után jutott atyjának trónjára. Mindjárt uralkodása kezdetén Róbert Károly királyunk pártjára állott és annak egyik rokonát, Kázmér kujaviai vajda leányát, Erzsébetet vette nőül. 1325-ben egyesítette Hum földjét, a mai Hercegovinát, bánságával, legyőzvén Miklós humi fejedelmet. Ugyanez évben elfoglalta Makarskát és Zavržjét és így országát a tengerig terjesztette. 1337-ben XII. Benedek pápa keresztes háborút hirdetett ellene, mint bogomil eretnek ellen, de sikertelenül. 1340. Róbert Károly király tanácsára katolikus lett. 1345. és 1346. Nagy Lajos királyunk pártján harcolt Dalmáciában a horvát pártütők és Velence ellen, de titokban Velence érdekében dolgozott és oka volt Zára elvesztének. K. leányát, Erzsébetet, Nagy Lajos királyunk 1353 júl. 20. vette nőül. K. még ugyanaz évi szept. 28. meghalt és Mileševóban temették el. V. ö. Századok 1893. 156—157. old.

Kotrott tőzeg a. m. *iszapos tőzeg* (l. o.)

Kotschenreiter, *Hugo*, német festő, szül. Hofban 1854 jan. 6., megh. 1908 ápr. Tanulmányait a nürnbergi művészeti iskolában és a müncheni akadémián (Piloty mellett) végezte. Genreképeket festett. Játék közben című festménye a müncheni modern képtárban látható.

Kotschubeyit (ásv.), a kloritcsoport egyik tagja. Kémiai tekintetben a pennin és klinoklór közé illeszkedik be, de 4—11% krómoxidot tartalmaz. Karmazsinpiros pikkelykék alakjában Ufalejszk mellett a déli Uralban és Texasban (Pennsylvania) fordul elő. L. *Klorit, Pennin* és *Klinoklór*.

Kotschy, *Theodor*, osztrák botanikus, szül. Ustronban (Osztrák-Szilézia) 1813 ápr. 15., megh. mint a bécsi botanikus muzeum segédőre 1866

jun. 11. 1836 óta több kutató utazást tett Európában, így hazánkban is, Előázsiában, Perzsiában és Egyiptomban. Nagy művet írt a tölgyekről Die Eichen Europas und des Orients címmel (Wien 1859–62). Számos útleírást, növényleírást közölt.

Kottabosz (gör.), játék, időtöltés az ókori lakomák alkalmával, mely abból állott, hogy bort kellett a pohárból v. a szájból egy meghatározott célba fecskendeni. Másik neme a K.-nak az volt, hogy egy vízzel telt edényt állítottak fel, amelynek felszínén üres tálacskák v. edénykék úsztak; ezeket kellett a borsugárral úgy eltalálni, hogy elmerüljenek. A hagyomány szerint a K. Szicíliából eredt és mint szerelmi jóslás szerepelt. V. ö. *Richter-Takács*, A görögök és rómaiak játékai (Kassa 1894).

Kottanner *Ilona*, Albert magyar király özvegyének, Erzsébetnek udvarhölgye. Előbb Gelusch Péter Sopron városi tanácsos neje, azután Kottanner János Bécs városi kamarás vette nőül. A Habsburg-házból származott Albert király 1439 okt. 27. hirtelen meghalt, teherben hagyva maga után özvegyét. Fiúutódja nem volt, csak egy Erzsébet nevű kis leánya, kinek K. volt a szárazdajkája. Az özvegy mindenkép azon volt, hogy hatalmába kerítse a magyar szent koronát, hogy ha netán fiat szülne, az a királysághoz biztosabban juthasson s evégből megbízta K.-t, mint ravasz, eszes és megbízható nőt, hogy a feladatot végrehajtsa. K. a magyar koronát a visegrádi fellegvárból 1440 február 20. és 21. közti éjjelen csakugyan el is lopta s a Duna jegén át Komárom várába, az ottan vajudó özvegy királynéhoz vitte. Február 22. már megszületett V. László. Ez utószülött csecsemőnek is K. volt a dajkája. Az alig 3 hónapos csecsemőt ő tartotta az ölében Székesfehérvárt 1440. máj. 15. végbement koronázásakor. Ulászló közeledtének hírére K. a koronával, melyet az ő tanácsára a bölcső szalmájába rejtettek el, Erzsébettel és fiával együtt Sopronba menekült. Többet nem tudunk K. életéről, mert itt megszakad nagyérdekű emlékirata, melyben részletesen megírta a magyar korona elsikkasztásának történetét. E művet Endlicher adta ki Lipcsében 1846-ban: Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin cím alatt. V. ö. Irodalomtörténeti Közlemények I. évf.; *Szerémi* és *Ernyey:* Majthényiak és a felvidék I. k.

Kottbus *(Cottbus)*, az ugyanily nevű járás székhelye Frankfurt porosz kerületben a Spree és vasút mellett, (1910) 48,643 lak., jelentékeny iparral, főképen gyapjuszövéssel és pedig posztó-, kammgarn-, szőnyegszövéssel, továbbá gép-, bútor-, dohánygyártással, szeszégetéssel, malátagyárral; számos iskolával (többek között szövőiskolával), szép új szinházzal és jótékony intézettel, közelében szép, nagy parkban fekvő kastélylyal. Állítólag I. Henrik német császár által a vendek ellen épített tábor helyén keletkezett, 1429. a husziták foglalták el. 1445-ben vétel útján II. Frigyes brandenburgi választófejedelem birtokába jutott. A 30 és a 7 éves háborúban többször földúlták. 1806-ban Szászországhoz, 1813. Poroszországhoz került.

Kotterbach, község, l. *Ötösbánya*.

Kottingbrunn, Bécs közelében, Baden fürdőhely mellett fekvő telep, világhírű versenypályával. K.-ban az osztrák zsoké-klub nyáron nagy meetinget rendez, melynek programmján egész sereg gazdag díjazású klasszikus futás szerepel. A közönséget külön vonatok viszik Bécsből a pályáig.

Kottok, a jenisszeji osztjákoknak a Kan folyó mellékén lakott, 1863 óta végleg kipusztult ága.

Kottusi Alpok, a Nyugati-Alpok kristályos vonulatának egyik csoportja, l. *Alpok*.

Kotu, az Alföldön a tőzeges föld v. ásatlan tőzeg neve.

Kotu *(kot, cotu)*, moldvai rőf selyem- és vászonárúknál = 63·14 cm.

Kotuliliom (növ.), l. *Fritillaria*.

Kotur, erőd Aszerbeidzsán perzsa tartományban, az ázsiai Törökország határán. Miután régebben Perzsiához, 1850 óta Törökországhoz tartozott, a berlini szerződés 1878. 1125 m² területtel és 8000 lakossal visszaadta Perzsiának.

Koturnus (gör. *kothornos*, lat. *cothurnus)*, a lábszár feléig érő vadászcipő, melyet szíjakkal erősítettek föl. Aischylos honosította meg használatukat a tragédiában, magas fatalpat erősítve a K. alá, hogy ezáltal magasabb, fenségesebb alakot adjon a tragikus szinművészeknek. A komédiában a szinészek lábbelije alacsonyabb volt (soccus). Ez a két szó aztán képletesen a tragédiát és komédiát jelentette. A mai szinészetben a mesterkéltség, fenhéjázás kifejezésére használják.

Kotus hely, csíkfogásra alkalmas, mélyebb vizű, kövérföldes láprész.

Kotyaion *(Cotyaeum)*, ókori város, l. *Kutahija*.

Kótyavetye a. m. árverés; *kótyavetyélés*, K. útján való eladás.

Kotyogó, erjesztő tölcsér vagy erjesztő cső, az erjedésben levő bort ezzel szokták elzárni a külső levegőtől. A K.-n keresztül a fejlődő szénsav elszállhat, de a külső levegő nem juthat a borba. L. még *Akona*.

Kotys, 1. az ókorban Trácia vad törzseinek istenasszonya (más néven *Kotytto)*, kit a trákok őrjöngő kicsapongások között ünnepeltek s kinek orgiái a nagyobb idegenforgalommal biró görög kereskedővárosokba (így Athénbe és Korinthosba) is eljutottak. — 2. Egy régi görög népgenealógia szerint a kisázsiai lydek Manes (az első ember) két fiától, K.-tól és Atystól származnak. Ez a férfi-K. nyilván nem egyéb, mint K. istennő mása. L. még *Atys*.

Kotyulás, l. *Luca*.

Kotzebue, 1. *Alexander von*, orosz festő, *K. 2.* fia, szül. Königsbergben 1815 jún. 9., megh. Münchenben 1889 febr. 24. A katonai pályára lépett, de csakhamar festéssel kezdett foglalkozni, Szent-Péterváratt és Párisban tanult, sokat utazott, végre Münchenben telepedett le. Az oroszok háborúiból merített sok képet festett. Szentpétervár alapítását ábrázoló képe a müncheni Maximilianeumban van.

2. *K.*, *August Friedrich Ferdinand von*, német drámaíró, szül. Weimarban 1761 máj. 3., megh. Mannheimban 1819 márc. 23. Korán árván maradt; szülővárosában gimnáziumot, Jenában és

Duisburgban jogot végzett, ez utóbbi helyen már szindarabokat irogatott. Rövid weimari ügyvédkedés utan 1781. jutott, mint Bauer tábornoknak, a német szinház vezetőjének titkára Szent-Pétervárra. Bauer halála után orosz állami szolgálatba lépett s rövid idő alatt az észt tartomány kormányszéki elnöke lett. Ekkor már megirta Menschenhass u. Reue c. drámáját, mellyel neve egyszerre ismertté lett. 1790-ben külföldi úton volt, megfordult Pyrmontban, ahol egészségét állította helyre, Párisban és Mainzban, majd állásairól lemondva, orosz birtokára vonult vissza. 1797-ben a bécsi udvari szinház költője lett, de két év mulva innen is mennie kellett. Ujabb két évig Weimarban és Jenában lakott, végre 1801 visszatért Oroszországba, ahol elfogták és Szibiriába száműzték. 4 hó mulva kegyelmet kapott s a szentpétervári német szinház igazgatója lett. Pál cár meggyilkoltatása után ismét Weimarba ment, itt Schillert akarta Goethével összekülönböztetni, majd Berlinbe, onnan Párisba költözött. Ismét orosz szolgálatba lépvén, Königsbergben főkonzul lett, végül Weimarba küldték, hogy a német állapotokról, politikáról, pénzügyről, hadügyről és kulturáról jelentést tegyon. Mivel hivatását az ifjuság hazafiatlannak, őt magát a Burschenschaftok ellenségének tartotta, egy Karl Sand nevű diák tőrrel meggyilkolta. K. nagyon termékeny drámairó volt (operáival, paródiáival és előjátékaival együtt 219 drámai művet írt); két évtizednél tovább uralkodott a német szinpadokon. A szinpadi hatást jól ismerte s jól perdülő cselekvényeivel ki is használta. A szentimentalizmus épúgy hatalmában volt, mint a helyzetkómikum. Ezeknek köszönhette nagy népszerűségét. Jelentőségének egykorú túlbecsülését az utókor indokoltan és alaposan megnyirbálta. Műveinek laza szerkezetét és pongyola stílusát méltán rótták meg. Inkább ügyes mestere volt a szinműnek, mint művész. Hatása azonban nagy volt, így a mi irodalmunkra is. Legnagyobb hatással Révain és Verseghyn kívül, akik inkább csak fordították, Kisfaludy Károlyra volt. Írt elbeszéléseket, költeményeket és történeti műveket is. Híres Goethe-gyűlölete korában megvetést szerzett neki, ma nevetségesnek mutatja. Művei: K.-s Theater (Wien 1810—20, 56 köt.); Sämmtl. dram. Werke (Leipzig 1827—29, 46 köt.); Ausgew. prosaische Schriften (Wien 1842—43, 45 köt.). Drámáinak jelentékeny része megjelent a Reclam Univ.-Bibl.-ban. Magyarra igen sokan fordítottak műveiből; a 20 kötetes gyüjteményen kívül: K. A. jelesebb szindarabjai, fordították többen (Kassa 1834—1836) megjelentek: Az embergyűlölés és megbánás, A szerelem gyermeke, Nemes hazugság (ford. *Kóré* Sigmond); A szerecsen rabok (ford. *Kozma* Gergely); Zaid (ford. *Kiss* János); Az atyám története, Eduárd Skóciában, Az önnön áldozat (ford. *Benke* József); Vakon töltve, Az arábiai por (ford. *Domahidy* Menyhért); A spanyolok Peruban (ford. F. ** D.); A persely, A jegyzőkönyv (ford. *Lőtsei* Sp. Sám.); Az ostoba árvának szerencséje (ford. *Szatthmáry* K. Józs.); A keresztes vitézek (ford. *Onody* Jonathán); Szivet formáló történetecskék (ford. *Molnár* András); A szerencsétlenek (ford. *Szabó* Anna); Az ezüst lakodalom (*Balogh* Sámuel): Oktató s érdekes történetecskék, A kis Laci olvasó könyve (ford. *Molnár* André); Leontina (*Deáky* Fülöp Sám.): A boszuálló lelkiismeret (*Dudok* Pál); A kétségbeesésnek egy kifakadása (ford. *Hermann* Samu); Elbeszélések fiaim számára (ford. *Zanbauer* Ágoston): A kellemetlen vőlegény (Pachter Feldkümmel von Tippelskirchen), bohózat (ford. *Dénes* J. Gyula).

Irodalom. Fr. Cramer, A. v. K., Leipzig 1820; H. Döring, K., Weimar 1830; Wilh. v. Kotzebue, A. v. K., Dresden 1881; Ch. Rabany, A. de K., sa vie et son temps, Paris 1903; Farkas Ferenc, K. A. szindarabjai, Pest 1809; Bleyer, K. és a pesti német szinház megnyitasa, Heinrich-Album, 1912; Lám Fr., K.: Der hyperboreeische Esel, Phil. Közl. 1909.

3. *K., Otto von,* orosz utazó, *K. 2.* fia, szül Revalban 1787 dec. 30., megh. u. o. 1846 febr. 15. 1803—1806-ban Krusensternt elkisérte földkörüli útján. 1815-ben a Rurik hajóval Chamisso és Eschscholz kiséretében kutatott a németalföldi hajósok által fölfedezett ausztráliai szigetek között és kereste a Bering-szoros közelében az ÉK.-i átjárást. A Rurik- és Krusenstern-szigetek, a Kotzebue-öböl és a Romanzow-szigetek felfedezője. Útleírása: Entdeckungsreise in die Südsee und nach der Beringsstrasse zur Erforschung einer nordöstlichen Durchfahrt 1815—18 (Weimar 1821).

4. *K., Paul,* gróf, orosz tábornok, *K. 2.* fia, szül. 1801 aug. 22., megh. Revalban 1884 máj. 2. 1820-ban lépett az orosz hadseregbe s 1846. a kaukáziai hadtest vezérkari főnöke lett. 1853-ban mint a Dunai fejedelemségekben működő orosz haderők vezérkari főnöke részt vett Szebasztopol védelmében s azután mint Gorcsakov vezérkari főnöke Lengyelországba ment, majd 1862. Új-Oroszország és Besszarábia kormányzója lett. 1875-ben grófi rangot kapott.

5. *K., Wilhelm von,* orosz diplomata és német író, *K. 2.* fia, szül. Revalban 1813 márc. 19., megh. u. o. 1887 nov. 5. *Augustsohn W.* álnév alatt írta két drámáját: Ein unbarmherziger Freund és Zwei Sünderinnen; névtelenül jelentek meg: Bilder und Skizzen aus der Moldau (Leipzig 1860); Laskar Vioresku, moldauisches Genrebild (u. o. 1862).

Kotzebue-öböl, Alaska Ny.-i partján, a viharok ellen a halászoknak keresett menedéke. 1816-ban Kotzebue Ottó (l. o.) fedezte föl.

Kotzman *(Kicman),* község, K. bukovinai kerületi kapitányság székhelye, Czernowitztól ÉNy.-ra, (1910) 5585 lak., akik nagyobbára mezőgazdák.

Kouřim, város, másként *Kauřim* (l. o.).

Kov. v. *Brass. és Kov.,* magyar növénynevek mellett *Brassai* Sámuel és *Kováts* Gyula (l. o.) nevének rövidítése.

Kova, *kovakő,* a kvarcnak népies elnevezése; nagy keménysége (7 fok) miatt régente a K. segítségével tüzet csiholtak. L. *Kvarc.*

Kovačevac, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, 566 horvát és szerb lak., u. p. és u. t. Újgradiska.

Kovačević *István,* horvát politikus, szül. Tovarnikon (Szerém vm.) 1841., megh. Zágrábban 1913 ápr. 25. 1886—1901-ig zágrábi főispán, 1905—1906. horvát miniszter volt és belső titkos

tanácsos lett. Tagja volt a horvát és a magyar országgyűlésnek. Mindenkor magyarbarát érzelmeivel tűnt ki.

Kovách, 1. *Aladár*, sebészorvos, a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület igazgató-főorvosa, szül. Budapesten 1866 máj. 24-én. 1887 óta működő tagja és egyik alapítója a Budapesti Önkéntes Mentőegyesületnek, melynek 1901-ben igazgató-főorvosa is lett. Nagy érdemei vannak az első segítség-nyujtás ügyének rendezésében, a vidéki mentőegyesületek megalapításában; 1899. ő rendezte az országos mentőkongresszust is. Munkái: *Az első segélynyujtás kézikönyve* (Budapest 1893); *Első segély hevenymérgezesek esetében* (u. o. 1889); *Mentés dióhéjban* (u. o. 1896); *Gyakorlati útmutató mentők használatára* (u. o. 1897); *Az első segítség-nyujtás rövid vázlata mindenki számára* (u. o. 1899).

2. *K. László (telegdi)*, ügyvéd és író, szül. 1816 márc. 24. Debreczenben, megh. 1894. szept. 4. u. o. Résztvett a szabadságharcban, azután bujdosott. Miután az ügyvédségtől eltiltották, gazdasági és hirlapírói tevékenységet folytatott szülővárosában. Írt néhány úti könyvet, valamint gazdasági és jogi műveket.

3. *K. László (visontai)*, gazda és politikus, szül. Gyöngyösön 1827 okt. 26., megh. Abbaziában 1889 máj. 7. 1848—49-ben honvéd százados volt. 1858-ban a Hevesmegyei Gazd. Egyesületet alapította s annak 30 éven át elnöke volt. Élénk gazdasági irodalmi munkásságot fejtett ki a lapokban. Önálló munkája: *Értekezés a szántás-vetésről* (1860). Az alkotmányos korszak kezdetétől haláláig tagja volt az országgyűlésnek, hol a háznagyi hivatalt egy negyed századon keresztül viselte.

Kovachich *(senkviczi)*, 1. *József Miklós*, jogtörténeti kutató és diplomatikus, *K. 2.* fia, szül. Tatán 1798 febr. 15., megh. Bécsben 1878 nov. 27. A diplomatika tudományába atyja vezette be, ki magával vitte őt oklevélkutató útjaira. 1816-ban a Muzeumi Könyvtár adjunktusa, 1817. Borsod vm. táblabírája, 1825. az Országos Levéltár alleveltárnoka, 1832. országos levéltárnok lett. 1870-ben nyugalomba vonult. Atyjának és saját magának 175 kötetre menő gyüjteményét a M. Tud. Akadémiának adományozta. Művei: Monumenta veteris legislationis hungaricae (Kolozsvár 1815., második része: Segmentum secundum, Zágráb 1815); Monumenta veteris legislationis hungaricae hactenus inedita (u. o. 1815); Lectiones variantes decretorum comitialium (Pest 1816); Provocatio ad optimos (u. o. 1816); Epicrisis documentorum diplomaticorum (u. o. 1817); Sylloge decretorum comitialium (u. o. 1818., 2. köt.); Notitiae praeliminares ad syllogen (u. o. 1820); Astraea (u. o. 1823. atyjával együtt). Több műve maradt kéziratban.

2. *K. Márton György*, jogtörténeti kutató és diplomatikus, szül. Senkviczen (Pozsony vm.) 1743 nov. 9., megh. Budán 1821 dec. 21. Tanulmányait a pesti egyetemen elvégezve, 1774. az Egyetemi Könyvtárban írnok, majd második őr lett. 1784-ben a kir. kincstárnál mint lajstromozó kapott alkalmazást. 1810—15-ben fia társaságában felkutatta az ország levéltárait az ott lévő kincsek összegyűjtése végett. Kézirati gyűjteményét a Nemzeti Muzeumnak adományozta. Művei: Entwurf zu einer Sammlung kleiner Schriften (Buda 1787); Dissertatio de religione (Pest 1878); Vestigia comitiorum (u. o. 1790); Solemnia inauguralia (u. o. 1790); Institutum diplomatico-hungaricum (u. o. 1790); Institutio grammato-phylacii (u. o. 1792); Series chronologica diariorum (Buda 1797); Supplementum ad vestigia comitiorum (u. o. 1798—1801. 3. köt.); Scriptores rerum hungaricorum minores (u. o. 1798., 2. köt.); Formulae solennes styli in cancellaria (Pest 1799); Codex authenticus iuris tavernicalis (Buda 1803); Nuncium ad excelsos regni Hungariae proceres (u. o. 1804); Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke (u. o. 1805); Indices reales historici in decreta (u. o. 1806); Codex juris decretalis ecclesiae hungaricae (Pest 1815., 2 köt.); Astraea (Buda 1824., fiával együtt). Több műve maradt kéziratban.

Kovacinkérc (ásv.), a. m. kalamin és hemimorfit.

Kovács. A kisipar körébe tartozó ipari foglalkozás. Leginkább helyi jelentősége van, csak kocsigyárakkal és hámorokkal kapcsolatban fejlődik nagyiparrá. L. még *Gyógykovács*, 1.

Kovács, 1. *Ágoston*, író, l. *Kováts*, 1.

2. *K. Aladár*, orvos, l. *Kovách*, 1.

3. *K. Albert (székelykeresztúri)*, politikus, református teológiai tanár, szül. Mezőbándon 1838 aug. 8., megh. Budapesten 1904 febr. 4. A pesti teológiai akadémián az egyházjog és a gyakorlati teológia tanára volt. Az országos egyházi közalap ügyeit, mint előadó, sokáig intézte és ez intézmény alapítása, népszerüsítése és megszilárdítása körül érdemeket szerzett. 1881-től fogva országgyűlési képviselő s a nemzeti párt kötelékében Apponyi Albert gróf mellett, akinek egyik legodaadóbb híve volt, s mint a párt alelnöke, élénk részt vett a politikai küzdelmekben. Buzgó munkásságot fejtett ki az egyházi irodalom terén. Szerkesztette a Protestáns Teológiai Könyvtárt, a Magyarországi Protestáns Egylet Évkönyveiből három kötetet, az Egyházi Reformot (1871—74) s az Egyházi Szemlét (1875—1876). Önállóan megjelent művei a következők: *Magyar protestáns énekeskönyv* (Budapest 1872—1873); *A protestantismus és a véleményszabadság* (u. o. 1873); *Keresztyén dogmatika* (Lang H. után fordította Kereszturi Sándor álnév alatt, Budapest 1876); *Egyházjogtan* (u. o. 1878); *A keresztyén egyház a IV—VI. sz.-ban* (Baur után fordította Kereszturi Sándor álnév alatt, u. o. 1879). Mint posthumus munkáját adta ki a Prot. Irod. Társ. *Homiletika vagy egyházi ékesszólástan* c. művét (Budapest 1904). Hátrahagyott iratai közt van kéziratban: *A nemzeti párt története*.

4. *K. Antal*, méhtenyésztési felügyelő, szül. Szegeden 1854 jún. 6. Kepeten (Temes várm.) és Buziásfürdőn mint tanító működött és a Magyar Méh c. szakközlöny szerkesztője volt. 1885-ben az I. méhészeti kerület szaktanítójává, 1893. felügyelővé nevezték ki. 1897. a földmív. minisztériumban a méhészeti ügyek vezetését bízták reá. Szakcikkeivel és népszerű munkáival, a gödöllői áll. méhészeti gazdaság megalkotásával

és a méhészmunkás-tanfolyamok szervezésével hathatósan előmozdította a hazai méhészet fejlesztését. E Lexikonnak is munkatársa.

5. *K. Dénes (szemerjai)*, hirlapiró, szül. Nagy-Váradon 1861 nov. 24. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte s filoz. doktori oklevelet szerzett. 1882-ben a hirlapirói pályára lépett s hosszabb ideig középiskolai tanár is volt. A *Kis-Ujság* c. pol. napilap felelős szerkesztője. Főbb művei: *Gvadányi József gróf élete és munkái* (Budapest 1884); *Gvadányi-Album* (u. o. 1886); *A berlini magyar egyesület 40 éves története* (Berlin 1886); *Koronázási emlékkönyv* (u. o. 1892); *A kerepesi-úti temető* (Budapest 1894); *A magyar királyi anyakönyvvezető* (u. o. 1895); *Házassági káté* (u. o. 1895); *Kossuth-Emlékalbum* (u. o. 1909).

6. *K. Ferenc*, tudós jezsuita, iró, szül. Dobrono-kon 1717 nov. 1., megh. 1800. Részint mint hitszónok, részint mint misszionárius működött. Művei: *Angyali ifjunak Gonzaga szt. Aloyziusnak dicsérete* (Buda 1734); *Az oltári szentségnek oltalma* (Kolozsvár 1775); *Hitbéli okoskodás* (Kassa 1775); *A magyar krónikának röviden lerajzolt sommája* (Buda 1782).

7. *K. Ferenc*, politikus és publicista, szül. Hódmező-Vásárhelyen 1823 május 11., megh. Tátrafüreden 1895 aug. 5. Mint Klauzál Gábor juratusa vett részt az 1843—44-iki országgyűlésen s a diétákról pontos jegyzőkönyvet vezetett, amelyet 1893. hat kötetben *Az 1843—44-iki magyar országgyűlés alsótábla kerületi üléseinek naplója* címen bocsátott a nyilvánosság elé, amely valósággal hézagpótló a reform-országgyűlések történetirására. A hatvanas években Csongrád vármegye tisztviselője, az 1865-i és 1881-i országgyűlési ciklusokban pedig szülővárosának képviselője volt.

8. *K. Ferenc*, nemzetgazdasági iró, l. *Kováts*, 2.

9. *K. Gábor*, nemzetgazd. iró, szül. Miskolczon 1883 jan. 4. 1905-ben a debreczeni jogakadémián a társadalmi és államgazdaságtannak rendes tanára lett. 1909-ben állami ösztöndíjjal a brüsszeli Institut Solvay de Sociologie-ban és Párisban dolgozott. 1910-ben a kolozsvári egyetemen a társadalmi gazdaságtanból magántanárrá habilitálták. Hazai és külföldi szaklapokban megjelent cikkein kivül önálló munkái: *Az orosz mir-szervezet szociálgazdaságtani értéke* (Budapest 1904); *Az orosz mir-szervezet történelmi fejlődése* (u. o. 1904); *Pénzügytan* (u. o. 1906); *A szociálizmus* (u. o. 1907); *A népesedés elmélete* (Debreczen 1908); *Társadalmi gazdaságtan* (u. o. 1914).

10. *K. György (madi)*, cs. és kir. táborszernagy, szül. Pakson 1840 ápr. 2., megh. 1901. jul. 1. tolnamegyei gerjeni birtokán. 1859-ben részt vett az osztrák-francia hadjáratban, továbbá az 1866-iki olaszországi hadjáratban. A custozzai csatában tanusított kiváló bátorságáért és ügyességéért legfelsőbb elismerésben volt része. 1871-ben a honvédséghez helyezték át. 1886-ban a VI. honvédkerület parancsnoka, 1887. pedig altábornagy lett. 1889-ben az V. honvédkerülethez helyezték át. 1891-ben a cs. és kir. közös hadsereghez helyezték vissza és a 2-ik (bécsi) hadtest vezénylő tábornokhelyettesévé, majd pedig a 6-ik hadtest (Kassa) vezénylő tábornokává nevezték ki.

11. *K. Gyula (ecsedi)*, szinész, szül. Gebén (Szatmár vm.) 1839 febr. 14., megh. Segesvárt 1899 aug. 2. Debreczenben végezvén iskoláit, 1856. fölcsapott szinésznek. Mint vidéki vándorszinész sokat nyomorgott, mignem 1862. Egressy Gábor és Felekiné pártfogása bejuttatta a Nemzeti Szinházhoz. Fölváltva hol Kolozsvárt, hol újra a Nemzeti Szinháznál szerepelt, végre 1881 óta állandóan Kolozsvárt. Ekkor már mint egyik legkiválóbb tragikusunk, akinek nevét Shakespeare-alakításai országos hirűvé tették. Rendkivül lelkes szinész volt, aki tehetségét folytonos tanulmányokkal támogatta. Halálát gutaütés okozta, amely éppen akkor érte, midőn Petőfi halálának ötvenedik évfordulóján, 1899 júl. 31., a segesvári honvédsiroknál rendezett országos ünnepen az ódát szavalta. Nagy kedvvel irt verseket is, melyek sok elismeréssel találkoztak, noha hatásukat egyenetlenségeik és túlzásaik lényegesen csökkentik. Költeményei összegyűjtve 1869., 1892., 1900. jelentek meg, ez utóbbi elé *Ferenczi* Zoltán megirta életrajzát. A Petőfi-Társaság 1876. megválasztotta tagjának.

12. *K. Gyula*, paleontológus, l. *Kováts* 3.

13. *K. Gyula*, egyházjogász, l. *Kováts*, 4.

14. *K. Gyula*, nemzetgazdasági iró, szül. Monoron 1856 aug. 1. 1880-ban a miskolczi keresk. és iparkamara titkára lett, majd 1890. a keresk. minisztériumba került. 1891. a kereskedelmi muzeum aligazgatója, 1905. pedig igazgatója lett. 1907-ben az udvari tanácsosi címet kapta. Hivatalos állásában nagy érdemeket szerzett a muzeum kirendeltségeinek a Keleten való szervezésével. Magyarországot több külföldi kiállításon képviselte, az ezredéves kiállítás szervezésében is tevékeny részt vett. 1891-ben a budapesti egyetemen a nemzetgazdaságtanból magántanárrá habilitálták. *Az ázsió ingadozásáról* irt tanulmányával a m. tud. akadémián pályadíjat nyert. Főműve: *Közgazdaságtan* (1. köt.: *A közgazdaság általános jelenségei és törvényei*, Budapest, 1899; 2. köt.: *A közgazdaság különös jelenségei és törvényei*, u. o. 1902). Egyéb műveiből említjük: *Borsod vármegye háziipara*; *A regále-ügyről*; *A magyar háziipar törzskönyve* (Miskolcz, 1898). A szerkesztésében kiadott *Kiviteli címtár* nyolc nyelven jelent meg.

15. *K. Gyula*, politikus, szül. Felsőiregen (Tolna vm.) 1875 okt. 4. Gazdasági tanulmányokat végzett s mint gazda Somogy vármegyében intenziv gazdálkodást folytatott s főként a kisgazdák és mezőgazdasági munkások helyzetének javításával foglalkozott. 1910-ben a békésgyomai kerület választotta képviselővé 48-as kisgazdapárti programmal. K. 1912 jún. 7., miután az ellenzéki képviselőket a Ház üléstermeből karhatalommal eltávolították, három lövést tett Tisza István gr. házelnökre az ülésteremben, de a lövések egyike sem talált. Ezután öngyilkossági kisérletet követett el s bár súlyosan megsebesitette magát, hosszas betegség után felgyógyult. Tettéért hosszadalmas vizsgálati fogság után a budapesti esküdtszék elé állították,

amely fölmentette. 1912 őszén lemondott mandátumáról.

16. *K. Ignác,* történetíró, szül. 1840 júl. 18. Hidegségen (Sopron vm.). 1865-ben pappá szentelték. Segédlelkész volt Lókon és Pándorfon, 1868. plébános Peresznyén (Sopron vm.), 1902. soproni kanonok, 1913. címz. prépost. Művei: *A győri püspökség megalapítása* (Magyar Sion, 1865); *Az első győri főpap* (1866); *A róm. kath. egyház története Magyarországban. I. korszak* (jutalmazott pályamű, 1884); *A borsmonostori apátság története* (1910).

17. *K. Imre,* író, szül. 1792 dec. 13. Aradon, megh. 1862 jún. 25. Nagy-Váradon. 1837-ben a szalontai járásban szolgabiró, 1838. biharmegyei központi szolgabiró lett. A magyarban ő használta először a *gyorsírás* elnevezést a *stenographia* helyett. *Stenographia, vagy a sebes, másképen a gyorsírás mestersége* c. dolgozata, Danzer német gyorsírásának fordítása, úttörő munka. Irt több szindarabot, melyek közül nyomtatásban megjelent: *Zoltán házassága* (Nagy-Várad 1835).

18. *K. Imre,* regényíró, szül. Borsán (Máramaros vm.) 1823., megh. külföldön valószinüleg az 50-es évek végén. A jogot Pesten elvégezve, hazament vmegyéjébe hivatalnokoskodni; a szabadságharc kitörésekor sereget toborzott, melynek előbb tisztje volt, s később a 21. honvédzászlóalj őrnagya. A világosi fegyverletétel után Komáromba, majd onnan külföldre menekült. 1851-ben Grimmában, 1856. Ostendeben élt, későbbi sorsáról nincsenek adataink. Külföldön német nyelven irt magyar tárgyú regényekkel tartotta fönn magát, melyeknek hőseiül közéletünk legkitűnőbb alakjait tette, ilyenek: Palatin und Insurgent (1850) és Batthyány (1851); tábori naplója alapján készült a Kampf und Verrath c. emlékirata (1850).

19. *K. J. István,* ref. teológus, l. *Kováts,* 5.

20. *K. János,* emberbarát, l. *Kováts,* 6.

21. *K. János (fiátfalvi),* unitárius főgimn. tanár, szül. Fiátfalván 1846 aug. 8., megh. Kolozsvárott 1905 jan. 27. Külföldön folytatott teol. és bölcseleti tanulmányokat s 1872. a kolozsvári unitárius főgimnázium tanára lett. Főérdeme az, hogy a magyar unitárius egyházat összeköttetésbe hozta az angliai és amerikai unitáriusokkal. A kolozsvári új unitárius iskolaépület költségeit Amerikában tartott felolvasásai révén szerezte be. Számos eredeti és fordított cikke, tanulmánya jelent meg magyar és angol lapokban, folyóiratokban. Szerkesztette a Kriza-Albumot és a Keresztyén Magvetőt. Önállóan megjelent művei: *Paget János életirata* (Kolozsvár 1893); An oration in memory of the late John Paget (u. o. 1893); Az eszmény, A mi atyánk egyháza, Hopps P. Jánostól, angolból ford. (u. o. 1896).

22. *K. János (székelykeresztúri),* pedagógus, szül. Mezőbándon (Maros-Torda vm.) 1856 dec. 10. 1881-ben kinevezték a budai polgári iskolai tanárképző tanárává. 1890—1897-ig a Felső Nép- és Polgáriiskolai Közlöny szerkesztője volt. 1894 óta az Orsz. Közokt. Tanács tagja, 1906 óta előadó tanácsosa, 1897—1904-ig a Magy. Paed. Társ. titkára, 1900—1906-ig a Magy. Paedagogia szerkesztője. Irt számos tanügyi cikket és több emlékiratot, főképen a polgári és rokon iskolák szervezetéről; továbbá természettani, vegytani és csillagászati földrajzi tankönyveket polgári iskolák és tanítóképző-intézetek számára. Főbb művei: *A felső nép- és polgári iskolai oktatás* (a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbizásából az 1896-iki ezredéves kiállítás emlékére, Budapest 1896); *A polgári iskola reformjához* (u. o. 1901).

23. *K. (Háló) József,* író, l. *Kováts,* 7.

24. *K. József (Rím-Kovács),* l. *Kováts,* 8.

25. *K. József,* rézmetsző, l. *Kovátsch.*

26. *K. József (vasvári),* szinész, szül. Pakson 1832 febr. 17., megh. Nagysurányban 1894 okt. 2. Résztvett a szabadságharcban, szini pályáját 1850. kezdette, 1875 óta tagja volt a budapesti Népszinháznak, 1892. nyugalomba vonult. Mint szinész nem volt jelentékeny, de a főváros tipikus alakja volt magyar ruhájában s mint a *nemzet funerátora,* aki minden meghalt híres ember koporsója előtt vitte a keresztet vagy fejfát, utoljára a Kossuth temetésén.

27. *K. József (erdőteleki),* orvostanár, szül. 1832. Tengeliczén (Tolna vm.), megh. Erdőtelken 1897 aug. 7. Orvosi oklevelét Bécsben szerezte, ezután Budapesten sebészetet tanult. 1862-ben magántanárrá lett. Az 1866-iki háború sebesültjeinek szakszerű kezelésével magára vonta a figyelmet, s 1868. mesterének, Balassának halála után ő került a sebészeti tanszékbe. 1890-től haláláig elnöke volt az igazságügyi orvosi tanácsnak; 1896. magyar nemességet kapott. Korának egyik legkiválóbb sebésze volt; különösen a húgyszervek sebészi kezelésének volt mestere. Munkái: *A húgykövekről* (Budapest 1883); *Gyakorlati sebészet* (u. o. 1890, csak az első füzet jelent meg).

28. *K. József,* orvos, szül. Szobránczon (Ung vm.) 1869 ápr. 27. Eleinte Pertik és Plósz Pál tanárok intézeteiben dolgozott, majd Korányi Frigyes tanár belklinikáján. 1907-ben a budapesti tüdőbeteggondozó intézet igazgató-főorvosává nevezték ki, 1909. magántanári képesítést nyert. 1911 óta a székesfővárosi balparti közkórházak egyik belosztályának főorvosa. Fontosabb tanulmányai: *Az anaemia befolyása a veseműködésre; A tüdőgümőkór korai diagnózisáról; A gümőkóros fertőzésről; A tüdő- és hörgmirigygümőkór némely vitás kérdéséről;* Über latente tuberkulöse Lungenherde.

29. *K. Lajos (járdánházi és berzenczei),* politikus és publicista, szül. Homonnán 1812 febr. 25., megh. Szatmáron 1890 dec. 19. A jogot Pozsonyban végezte, majd Széchenyi eszméinek befolyása alatt közgazdasági tanulmányokat végzett s beiratkozott a selmeczbányai bányászati főiskolába. Ezután Kolozsvárra ment, hol összeköttetésbe lépett báró Wesselényi Miklóssal és az erdélyi liberális ellenzék tagjaival s Kemény Zsigmond báró társaságában szerkesztette az Erdélyi Hiradó c. ellenzéki hirlapot. Szatmár vmegye az 1839-iki országgyűlésen követévé választotta: ezen a diétán lépett benső összeköttetésbe Széchenyivel, kivel mindvégig összetartott s mellette az 1848-i Batthyány-kabinetben a közlekedésügyi minisztérium államtitkárságát

vállalta el. Midőn gr. Széchenyi István betegsége miatt tárcájától visszalépni kényszerült, K. egyideig Kossuth alatt a honvédelmi bizottmánytól függőleg vezette a közlekedési ügyeket. A debreczeni országgyűlésen egyike volt ama mérsékelteknek, akiket gyüjtőnéven békepártnak neveztek s akik Kossuthot mérsékelni s a «flamingók» befolyása alól megmenteni igyekeztek, hogy a szabadságharc le ne sikoljon a törvényesség sineiről s a kiegyezés lehetőségét fentartsák. E célra irányult Madarász Lászlónak a gyémántperben való megbuktatása, a Görgeyvel való összeköttetésük s az a hirlapi campagne, amelynek középpontjában K. és Jókai Mór állottak az általuk alapitott Esti Lapokban. E törekvéseiket azonban az ápr. 14-iki államcsiny meghiusította. A szabadságharc után dabasi birtokára vonult vissza. Főbb munkái: *Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, 1846—48* (2 köt., Budapest 1889); *Kisérlet a rendezési kérdések megoldása tárgyában* (Pest 1863); *A békepárt a magyar forradalomban* (Bpest 1883); Der Theiss—Köröser Kanal (Wien 1864).

30. *K. László (telegdi)*, író, l. *Kovách*, 2.

31. *K. László (visontai)*, l. *Kovách*, 3.

32. *K. Marcell*, jogi író, szül. Csákon (Temes vm.) 1868 febr. 5. 1890-ben birósági szolgálatba lépett és 1912. a temesvári kir. itélőtáblához biróvá nevezték ki. Önálló munkái: *Részletkérdések a polgári perrendtartás javaslatában* (Jog. Egyl. Ért. Budapest, 1910); *A polgári perrendtartás magyarázata* (u. o. 1911—13, 2. köt.); *A perrendtartás és váltóeljárás* (Jog. Egyl. Ért., u. o. 1913); *A polgári perrendtartás zsebkönyve* (u. o. 1914).

33. *K. Mátyás*, író, l. *Kováts*, 9.

34. *K. Mihály*, festő, szül. Abádszalókon (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) 1819 júl. 18., megh. Budapesten 1892 aug. 3. Báró Orczy László pártfogásával első oktatását a rajzban Pesten nyerte, majd Bécsbe került Danhauserhez. Bécsből 1842. Olaszországba ment. Rómában több évig időzött. 1848-ban hazajött és a szabadságharc lezajlása után előbb Egerben élt, ahol Tárkányi Bélával ismerkedett meg, aki mindhalálig lelkes támogatója volt, aztán Pesten rendezett be magának műtermet. Művei közül nevezetesebbek: *Márk evangélista holttestét Alexandriában átadják a velenceieknek* (Bécsben a császári ház gyüjteményében); *Szent István* (oltárkép a sajó-szentpéteri templomban, Borsod vmegyében); *Mózes, Ecce Homo, Szt. Regina, Sybilla*. Történelmi kompoziciói közül legjobban el van terjedve *Árpád fejedelemmé választatása*, melyet műlapjául választott a pesti műegyesület. V. ö. Művészet (1910. évf.).

35. *K. Mihály*, szinész, szül. 1862., megh. Budapesten 1911 dec. 19. Vidéki szinészkedés után a budapesti Népszinház tagja lett, amelynek egyik legnépszerűbb komikusa volt. 1907-ben a Nemz. Szinházhoz szerződött, de itt nem igen talált magának megfelelő szerepkört.

36. *K. Miklós*, erdélyi püspök, l. *Kováts*, 10.

37. *K. Ödön (székelykeresztúri)*, református teológus, *K. 3.* testvéröccse, szül. Mezőbándon 1844 febr. 4., megh. Nagyenyeden 1895 máj. 16. 1869-ben Nagyenyeden teológiai tanár. A magyarországi református egyház teológiai oktatásának magasabb szinvonalra emelésében és a Magyarországi Protestáns Egyletben kiváló szerepet vitt. Önállóan kiadott művei: Het protestantisme in Hongarije gedurende de laatste Swintig jaren (Leiden 1869); *A teológia helye az egyetemen* (1871); *Jézus személyének jelentősége a mai keresztyén vallásos tudatban* (Egyházi Reform 1872—73); *A vallásbölcsészet kézikönyve* (2 kötet, 1876—77); *A legújabb hittani rendszerek* (a Tájékozás az újabb teológia körében c. könyvben, 1879); *A középkori keresztyén egyház* (Baur után fordította, 1883). V. ö. Emlékkönyv dr. K. tanárságának huszonötéves ünnepélye alkalmából (1894).

38. *K. Pál*, novella- és szinműiró, szül. Dégen (Veszprém vm.) 1808 júl. 1. (mások szerint jún. 29.), megh. Győrött 1886 aug. 13. Irói hajlamát atyjától, Ferenctől örökölte. Pápán elvégezve középiskoláit, Pestre ment és miközben szorgalmasan készült orvosi pályájára, kedvvel irogatott. 1827. egy beszélyével föltünvén, csakhamar oly népszerüségre tett szert, hogy mint a vig novella egyik legsikerültebb művelőjét, Kisfaludyval és Fáyval együtt emlegették. Már neves író volt, mikor Németországba ment tanulmányútra, ahonnan mint a homeopátia buzgó híve tért vissza. Győrött telepedett le s itt élt haláláig mint gyakorló orvos, köztisztelettől és szeretettől környezve. Fölvirágoztatta a szinészetet, átvette a *Hazánk* (később Győri Közlöny) c. lap szerkesztését, magyarrá tette Győr lapját, a Vaterlandot, melynek munkatársaiul Petőfit és Aranyt is megnyerte. Irodalmi érdemeit méltányolták az irodalmi körök is, az Akadémia 1833. levelező, 1839. rendes tagjának választotta, a Kisfaludy-Társaság 1838. iktatta tagjai sorába. 1877-ben 50 éves irói jubileumán mint a szépirodalom nesztorát ünnepelték. Irói működésével Kisfaludy Károlyhoz csatlakozott. Igazi magyaros zamatú elbeszéléseket írt, többnyire derült hangulatú realisztikus történeteket, melyekben jóízű humorral rajzolta a magyar polgári társaság viszonyait, embereit, erkölcseit, s friss, kedves hangon mulattatta olvasóit. Drámáival kevesebb sikert aratott, sem érdekfeszítő cselekményt, sem jellemeket nem tudott alkotni. Két gyűjtemény jelent meg belőlük: *Thalia* I—III. (1833—37); *Eredeti szinművek* (1846); novellái egy részét a *Beszélyfüzér* c. gyűjtemény 3 kötetébe foglalta össze (1841—1846). V. ö. *Beöthy* Zsolt, K. emlékezete (Kisfaludy-Társ. Évlapjai XXI); U. a., K. Pál (Figyelő 1878); *Koltai* Virgil, K. élete és működése (1889).

39. *K. Pál*, technikus, szül. Bácsföldváron 1848 jan. 25. 1894-től a kereskedelemügyi minisztérium műszaki osztályában a villamos és egyéb különleges vasutak műszaki előadója volt. 1896-ban Zenta városa országgyűlési képviselőnek választotta. Művei: *Az elektrotechnika kézikönyve* (Budapest 1890); *Amerikai tanulmányutam* (u. o. 1894).

40. *K. Pál*, jogi író,, szül. Kecskeméten 1855 jan. 27. Eleinte ujságiró volt, belső munkatársa a Közvélemény-nek, majd a Függetlenség-nek. 1881—84-ig pedig a kecskeméti függetlenségi

pártlapját, a Kecskemét-et szerkesztette. 1883-ban a kecskeméti jogakadémián a közigazgatási jog és a statisztika rendes tanára, 1891. a jogakadémia igazgatója lett. 1905-ben állásáról lemondott. Főbb művei: *A törvényhozó hatalom viszonya a végrehajtó hatalomhoz* (Kecskemét 1884); *A magyar közigazgatási jog* (I. köt. u. o. 1885, 2. kiad. és 2. köt. 1887); *Törvényhatósági és községi önkormányzat* (u. o. 1886); *Közigazgatási értekezések és iránycikkek* (u. o. 1887); *Büntetőjogi értekezések* (u. o. 1887); *Kritikai dolgozatok és értekezések a jog- és államtudományok köréből* (u. o. 1891); *A kötelező polgári házasságról* (u. o. 1893).

41. *K. Zoltán (szemerjai)*, hirlapíró, e Lexikon szerkesztője, szül. 1863 márc. 16. Erken (Heves vm.). 1882. Budapesten a Magyar Ujság, majd a Magyar Távirati Iroda munkatársa, 1886–1888-ig a Budapesti Ujság politikai napilap felelős szerkesztője volt, azután visszatért a Magyar Távirati Irodához. 1893–1900-ig a Pallas Nagy Lexikona segédszerkesztője, 1901. a Budapesti Hirlap szerkesztőségi titkára, 1904—07-ig Fiuméban A Tengerpart c. polit. napilap főszerkesztője volt. 1907. lépett a Révai Nagy Lexikona szerkesztőségébe, melynek előbb segédszerkesztője, majd 1913. szerkesztője lett. Széleskörű hirlapírói munkásságán kívül számos verse, novellája és több kötet regényfordítása jelent meg. Nagyobb munkája a bibliai *Salamon Prédikátor Könyvének* verses átdolgozása, melyből számos részletet közöltek a lapok.

Kovácsbéka (*Hyla faber* Wied., állat), l. *Leveli békák.*

Kovácscimer (növ.), l. *Hippocrepis.*

Kovacsevics, 1. *Gábor*, szerb író, szül. Irigen (Szerém vm.) 1770., megh. Zimonyban 1832. Foglalkozására nézve könyvkötő volt. Igen termékeny író, aki sok hisztorikus költeményt írt népies szerb nyelven. Főműve az első szerb szabadságharcról írt hősköltemény e (Pesma o slučajnoj buni stb., Belgrád 1832).

2. *K. István*, l. *Kovačević.*

Kovácsfalva, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 385 tót lak.; u. p. Zólyombúcs, u. t. Zólyom.

Kovácsháza, községek, l. *Mezőkovácsháza, Reformátuskovácsháza.*

Kovácshida, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 385 magyar lak., vasútállomás, postaügynökség; u. t. Harkány.

Kovácsi, kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 180 német lak.; u. p. Tevel, u. t. Lengyel. — L. még az *összetételek* alatt (*Fülekkovácsi* stb.).

Kovács-kőszén (bány.), apróra tört és mosott kőszén, mellyel a kovácsok tüzelnek.

Kovácsműhely, az a vasipari hely, ahol a kovácsvasat és acélt izzó állapotában dolgozzák föl (l. *Kovácsolás*). A legkezdetlegesebb K.-ben, minőt cigányaink is használnak, földbe ásott tűzhelyet, kézi fuvót, üllőt s a legszükségesebb kalapácsokat és tüzi szerszámokat találjuk. A modern K.-ekben, minőket a gépgyárakkal kapcsolatosan találunk, különálló falazott v. öntött tűzhelyeket, gőz- vagy transzmissziós kalapácsot s a fuvó levegő befuvására külön gőzgéppel hajtott fuvót használnak. V. ö. *Schmelzer* H., Einrichtung und Betrieb der Schmieden. (L. még *Kalapács* és *Kovácsolás.*)

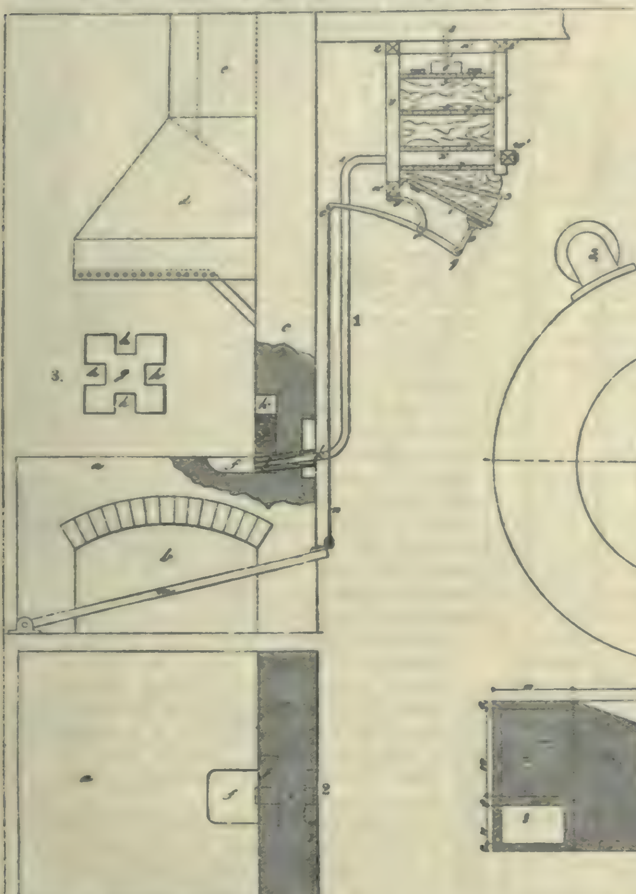
Kovácsművészet, l. *Vasművesség.*

Kovacsóczy, 1. *Farkas*, erdélyi államférfiú, történetíró, szül. 1540 körül, megh. Szamosújvárt 1594 szept. 11. Padovában tanult Báthory Istvánnal együtt, aki, midőn fejedelem lett, maga mellé vette s magával vitte Lengyelországba is, hol (1576—1578) az erdélyi államügyek kancellárja volt. 1578-ban Báthory Kristóf kancellárja lett, kinek halála után Zsigmond fejedelem kiskorúsága alatt előbb a 12-es tanács, majd (1538) a triumvirátus tagja; a kancellári tisztet mindvégig megtartotta. 1594-ben a törököktől való elszakadást ellenezve, Báthory Boldizsárhoz csatlakozott, kinek szomorú sorsában osztozott; aug. 28. elfogták és szept. 11. a szamosújvári börtönben megfojtották. — Fia, *István*, Bethlen Gábor alatt szintén a kancellári méltóságot viselte; megh. 1640 körül. K. Farkas életrajzát megírta Szádeczky Lajos (ki K. leveleit is kiadta 1891.) a Történeti életrajzok-ban.

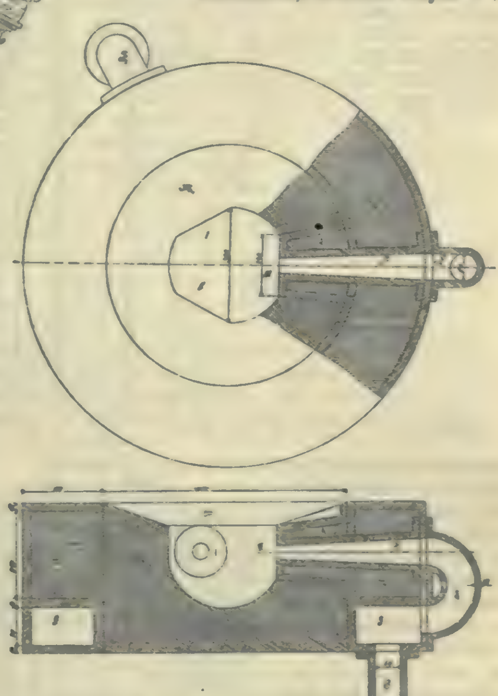
2. *K. Mihály*, író és hirlapíró, szül. Sződön (Pest vm.) 1801 márc. 19., megh. Pesten 1846 jan. 13. Ügyvédi oklevelet szerzett Pesten, ahol megfordult Kisfaludy Károlyék körében s már korán dolgozott az Aurorába, majd a maga Aspasia c. zsebkönyvébe (1824). Kazinczynak figyelmét is magára vonta, de jelentősebb írói tevékenységet csak kassai akadémiai tanár kora óta folytatott. Megindította a *Nefelejts* (1832—34) és *Árpádia* című zsebkönyvet (1833, 1835, 1838), a *Szemlélő* c. tudományos és szépirodalmi közlönyt (1833—37), s egyideig a kassai szinház igazgatója is volt, majd Pestre költözve megalapította az első magyar napilapot, a hetenként négyszer megjelenő Közleményeket (1841) s 1843. átvette és fölvirágoztatta a bukás szélén álló Nemzeti Ujságot. Sok ismerete és szép műveltsége volt, de erejét igen lefoglalta a szerkesztés s a fordítás (főképen szinműveket fordított, Kotzebue-n kívül nagyszámmal német és francia divatos drámákat), azonkívül sem munkálkodása körét nem szorította kellő határok közé, sem kitartása komolyabb munkához nem volt. Igy, bár se szeri se száma a maga és mások folyóirataiban megjelent cikkeinek, ismertetéseinek, kritikáinak, verseinek, eredeti és fordított novelláinak, s mint szerkesztő is jó szolgálatot tett a magyar irodalomnak és kultúrának, maradandó nevet nem tudott magának szerezni. Nyomtatásban megjelent művei közül mégis említendők: *Jeruzsálemi sz. János lovagrendje története* (1837); *Barátságos vizsgálat az angol egyházról* (1837); *Anglia története* (1838); *Történeti táblák* (1839), mind fordítás vagy kompiláció. Kotzebue magyarra fordított drámái közül 1834—36-ig 20 kötetet közrebocsátott.

Kovácsolás, az izzó fémeknek, különösen pedig a kovácsvasnak és acélnak megmunkálása az üllőtőkén (chabotte), álló üllőn megfelelő szerszámokkal. A K.-hoz az élénk veresizzás, egyes esetekben a gyenge fehérizzás a legalkalmasabb. Minél kevesebb szén van a vasban, annál nagyobb hőmérsékletnél kovácsolható. Az acélt nem izzíthatjuk annyira meg, mint a kovácsvasat, mert jó minő-

séget elveszti. K.-ra hengerelt v. kovácsolt vasrudakat használnak, legjobb, ha már eleve a tárgynak megfelelő méretűt választunk. Ezeknek a rudaknak egyenlőtlen vagy tisztátalan részeit forrasztással v. az izzítást követő K.-sal tesszük egyneműekké, használhatókká. Ily módon vashulladékból is lehet egynemű és használható vasat készíteni (a hengerművekben használt nyalábok). A vasat a K. céljaira szerkesztett tűzhelyekben fa-, kőszén- v. koksztűzzel hevítjük fel. A közönséges kovácstűzhelyek falazottak. Az *f* tűzfészek (l. *1—3. ábra)* a *b* boltozat tartotta falba van sülyesztve, egyik oldalát a *c* tűzfal határolja. Itt látjuk a négyszegletes *g* öntött vastűzpartot, melynek *h* bevágásai az *l* száklyavas befogadására valók. Ha a tűzpart egyik oldala elégett, megfordítjuk; ilyképen egyazon öntvény négyszer használható. A tűzpart másik oldalát rendszerint negyedgömb-alakú vasdarab (l. *6. ábra)* alkotja. A fuvó levegőt az *m* lábító hajtotta fuvó szolgáltatja. A fuvóból kiágazó *k* cső a száklyavasba torkollik. A felszálló füstöt *d* ernyő fogja fel és vezeti az *e* kürtőbe. A legtöbb esetben a tűzhely szabad oldalán vízvályú is van, hogy a tüzet időközönként erős sugárzó melegének csökkentése céljából megnedvesíthessük. A *4—5. ábrabeli* szerkezet nagyobb darabok izzítására való, minden oldalról szabad tűzhelyet tüntet fel, melynek I., II., III. fuvókái *M* vízmedencén áthatolva torkollanak az M_1 tűzfészekbe. A fuvó levegő *C* csövön jön fel és a *G* csatornába árad, honnan F_1.. F_2... csöveken jut a száklyavashoz. Ezeknek a szabadon álló tűzhelyeknek fel- és lemozgatható kürtőjük szokott lenni. Újabb időben nagy tért hódítottak az öntöttvasból való tűzhelyek, mert szállíthatók, felállításuk könnyű és alakjuk tetszetősebb. A *6. ábrában* ily tűzhelyet tüntetünk fel. Az *LL* lábakon álló öntöttvas asztalon látható *PP* pofák (negyedgömb-alakuak) határolják az *F* tűzfészket, baloldalt látjuk a *V* vízvályut. *E* a kürtő, mely a füstöt az öntöttvas *C* csőbe tereli. A fuvó levegő C_1 csövön hatol a C_2 csőbe és innen a száklyavashoz. Amint látjuk, ez a fuvó nem oldalt, hanem alul torkollik a tűzfészekbe. Az alszéllel működő kovácstüzek azért jobbak, mert a tűz nagyobb terjedelmű és az izzítás hathatósabb lehet, szóval a tűzfészket jobban kihasználhatjuk. Ezeknek a tűzhelyeknek az is kiváló előnyük, hogy a tűzmedencét minden oldalról szabaddá tehetjük és a száklyavas nincs az elégésnek nagy mértékben kitéve. Ezekkel szemben áll az a hátrányuk, hogy a száklya-

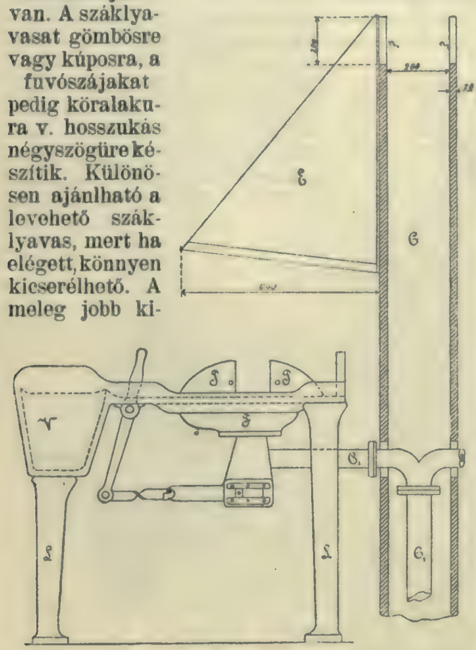

1 és 2. ábra. Falazott kovácstűzhely oldalnézete és keresztmetszete. 3. ábra ehhez való tűzpart.

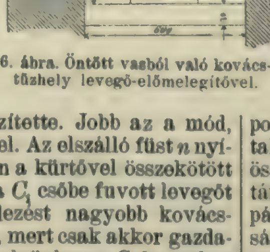

4. és 5. ábra. Nagy darabok izzítására való kovácstűzhely felülnézete és függőleges metszete.

vasat a lehulló salak miatt gyakran kell tisztogatni. A szegkovácsműhelyekben beboltozott fészkű tűzhelyeket is találhatunk; a szegecs- és sínszeggyárakban pedig tűzálló téglával bélelt hengeres kemencét használnak, melynek alján a fuvó levegő bevezetésére nyílás van. Az izzítandó szeget, illetve szegecseket a hengeres akna oldalain levő nyílásokba dugják be. Az akna belsejét kokszszal töltik meg. Az alszéllel dolgozó kovácstűzhelyeknek négyszögletes vagy köralakú tűzmedencéjük van. A száklyavasat gömbösre vagy kúposra, a fuvószájakat pedig köralakura v. hosszukás négyszögűre készítik. Különösen ajánlható a levehető száklyavas, mert ha elégett, könnyen kicserélhető. A meleg jobb ki-

használása céljából sok helyen az elszálló füsttel, vagy a tűzfészek felesleges melegével a fuvólevegőt hevítik fel. Régebben az elszálló füstöt a kéménybe helyezett fűtő kigyóval érintkeztették, azonban ez nem bizonyult jónak, mert a kémény huzatát gátolta és a csövekre rakodó korom, por és hamu a melegközlést nagyon megnehezítette. Jobb az a mód, melyet a *6. ábra* tüntet fel. Az elszálló füst *n* nyíláson jut a *C* csőbe, s innen a kürtővel összekötött *Cs* csatornába, e közben a C_1 csőbe fuvott levegőt előmelegíti. Ilyen berendezést nagyobb kovácsműhelyekben használnak, mert csak akkor gazdaságos, ha több kovácstűzhelyünk van. Sok esetben a száklyavasat vízzel hűtik. E célból a tűzpartot vízmedencével kötik össze és a levegőt a vízmedencébe torkolló száklyavason át fujtatják a tűzhez *(4. és 5. ábra)*. A kovácstűzhelyek tüzét kellő hőmérséklet fejlesztése céljából befujt levegővel táplálják. A fuvók lehetnek hegyes v. hengeres fuvók és ventillátorok. A hegyes fuvók és a hengeres fuvók lökésszerűen adják a levegőt, ami különösen az egyszerűen ható fuvók működésekor észlelhető. A kovácstűzhelyekben faszenet, kőszenet, kokszot, barnaszenet és tőzeget használnak. A *faszén* azért legjobb tüzelő szer, mert hamuja oly anyagokat nem tartalmaz, melyek a vas jóságára károsan hatnának, azonban drágasága miatt általánosan nem használható. Ha acélt kovácsolunk, csak faszenet vegyünk, mert a kénes koksz és kőszén a drága acélt nagyon megronthatja. A faszenet diónagyságú darabokra törjük, a porszén nem célszerű. Sok helyen a faszenet kőszénnel keverik (1 sr. kőszén és 1 sr. faszén, vagy 2 sr. faszén és 3 sr. kőszén). Legjobb a keményfák szene (bükk, berkenye, tölgy, éger), a puhafák szenét (fenyő) a levegő könnyen szétfujja, s nem is adnak oly erős koncentrált meleget. Átlag 80—90 kg. faszén 100 kg. kőszénfogyasztásnak felel meg. A *kőszén* használatát olcsóságának tulajdoníthatjuk. Legjobban használható a *tapadószén*, mert könnyen meggyúl és tapadóssága miatt kérget kap, mely alatt a szén igen élénk izzásba jöhet. Ha a tűz felszinét vízzel meglocsoljuk és gondoskodunk az elégett kőszén pótlásáról, ily módon igen jó kovácstüzünk lesz. A kőszenet apró darabokra (Grus, Schmiede-Grus) törjük és használat előtt vízzel jól meglocsoljuk, hogy belőle apróbb halmokat alakíthassunk. Minél kevesebb kén van a kőszénben, s minél kevesebb salakot hagy, annál jobb; 10% salakot tartalmazó kőszén még elég jól használható. A *koksz* akár magában, akár pedig kőszénnel keverve, intenziv és gyors hatása következtében alkalmas tüzelő anyag. Átlag 10 kg. kőszénnek 55—60 kg. koksz felel meg. A *barnaszén* és *tőzeg* csekély hatásuk és porlékonyságuk miatt a legkevésbbé használható tüzelő anyagok (300—350 kg. tőzeg felel meg 100 kg. kőszénnek). Jól kezelt kovácstűzben 100 kg. vasra 80—150 kg. kőszenet számíthatunk. Ujabban speciális célokra, így pl. a láncgyártásra, használnak *villamos kovácstűzhelyeket* is. A munkadarabot a villamos árammal izzítják meg. Az első ilyen gyárat nálunk Harmata rendezte be Szepesváralján.

6. ábra. Öntött vasból való kovácstűzhely levegő-előmelegítővel.

Az izzó vastárgy alakítására és kezelésére többféle szerszám kell. Az ú. n. *tüzi szerszámokon* értjük a különféle fogókat, melyek az izzó tárgy tartására valók, továbbá a kalapácsokat, a piszkavasat, a szénlapátot, a locsolót és a vashűtő dézsát. A tüzifogók szája a kovácsolandó tárgy alakjához szabandó, ezért lapos, félgömbölyű, gömbölyű, stb. szájú fogókat találunk. A fogók szárát néha gyűrűvel kötjük össze, hogy az előkovácsnak ne kelljen sok erőt a tárgy tartására fordítania. Az izzó tárgyat kalapáccsal alakítjuk ki. A kisebb tárgyak kovácsolására kézzel mozgatott nyeles kalapácsokat, a nagyobbak kovácsolására pedig mótorikus erővel hajtott nyeles v. keretes kalapácsokat, *hulló kalapácsokat* használnak (l. *Kalapács)*. Nagyobb kovácsműhelyekben kovácsoló-sajtót is találunk.

Midőn a kalapácsot az üllőre tett izzó vasra ejtjük, az előzőben felhalmozott munka az utóbbit

megnyujtja. A kalapács foka e tekintetben sokkal hatásosabb munkát végez, mint a talpa, mert ékalakja a puha vasba való behatolását szerfelett megkönnyíti. A kalapács talpa gyenge nyujtásra és arra való, hogy a fok okozta horpadásokat kiegyenlítse. Kis tárgyak kovácsolására elégséges egy ember, nagyobb tárgyak kovácsolására egy, két, sokszor három munkás is kell, az elsőt *előkovácsnak*, az utóbbiakat *ráverőnek* nevezzük. *Odorokkal* v. *alakvasakkal* való alakítás az, midőn az izzó vasat megfelelően alakított homorú formába verjük. *Acélozás* a kovácsvas burkolása acéllal, mely műveletnek csakis a szerszámgyártásban van fontossága és célja az, hogy a drágább acélból kevesebbet használjunk el, a szerszámok pedig kellő szivósak is legyenek. Különösen a metsző és vágó szerszámok élét és a verő szerszámok fokát acélozzák meg, hogy a dolgozó rész kemény, a szerszám többi része pedig puha legyen. A hegesztő felszinek laposak vagy fecskefarkalakuak legyenek. A nagyobb lapokat néha bevagdalják, hogy az acél kiálló karmai a puha vasba nyomódjanak.

Irodalom. Prechtl, Technologische Encyclopädie, 13. kötet 285—290 tábla, 1843; Karmarsch és Heeren, Technisches Wörterbuch VII köt., III. kiad.; Schmelzer H., Einrichtung und Betrieb d. Schmieden, 1888; Ledebur, Verarbeitung d. Metalle; Poulot, Methode d'enseignement manuel, 1889.; Schubert H., Metallarbeiter; Hoch, Technologie der Schlosserei, 1901.

Kovácsolható öntöttvas. A nyers vasat szilárd állapotban is átváltoztathatjuk kovácsvassá vagy acéllá, csak olyan anyagokkal izzítsuk, melyek belőle a szenet a kivánt mértékig kiégethetik. Ily módon gyártják a kovácsvas-minőségű K.-at (schmiedbarer Guss) és az acélminőségű lágyított öntvényt (Temperguss). A kettő gyártása között velős különbség nincsen. A K. rugalmasság és szilárdság dolgában versenyez a kovácsvassal. Húzás elleni szilárdsága 25·6—36·4, megnyulása a hosszuság 0·01—0·2 részét teszi. Gyártására legjobban az a fehér vasfajta használható, melyben csak kevés mangán és szilicium van, mert ez a két elem a szén kiégetését nagyon megakasztja. A használt nyers vashoz szükség szerint kovácsvas- és acélhulladékot is kevernek, hogy az ömledékben minél kevesebb legyen a kiégetendő szén, 1·5%-nál nagyobb karbontartalom már nem ajánlható.

A keveréket tégelykemencékben ömlesztik meg, és öntés előtt a vas folyósságát akként próbálják meg, hogy a kellőképen felhevített vasnyárs végét az ömledékbe mártják. Ha rögtöni kihúzás után a vasnyárs vége szikrákat hány, a vasat önthetjük. Jó az ömledék akkor is, ha a vas forr. Nagy mennyiségű keverék megömlesztésére kupolakemencéket és lángallókat is használnak. A formázáshoz szénpor nélküli homokot vegyünk, melyhez porrá tört kőszénsalak keverendő. Öntés után az öntvényeket a homoktól jól megtisztogatják (pl. forgó dobokban kokszszal v. fadarabokkal, esetleg homokfúvó géppel) és csak ezután rakják a lágyító kemencébe. A lágyításra, vagyis a szénnek kiégetésére fémoxidokat használnak. Ha ezekkel az öntvényt izzítjuk, a széntartalom a fémoxidok oxigénjének behatása következtében kiég. Mivel a lágyítás következtében a fémoxidok oxigént veszítenek, oxidáló erejük megcsökken, a már használt lágyító porhoz 25% friss anyagot kevernek. Mennél nagyobb a lágyítandó öntvény, annál nagyobb legyen a friss lágyító por százaléka. A lágyításhoz leginkább foszfor- és kénhíjas vörös és barna vasércport és 25—30% pörölyrevét használnak, melyhez porrá tört konyhasót kell keverni, mert ez megakadályozza azt, hogy a lágyító por és az öntvény összesüljenek. A kisebb öntvényeket lágyító üstökben, a nagyobbakat falazott kemencetokokban izzítják. A lágyító üstök kör, négyszög vagy ovális keresztmetszetűek lehetnek. Használnak öntött és hengerelt üstöket, az előzők 30, az utóbbiak 10—15 mm. vastagok, amazok 6—7, emezek 8—9 izzítást birnak ki. Külső felszinüket a tűz heve ellen agyagburokkal, belsejüket pedig mésztejjel védjük a lágyító por behatása ellen.

A falazott kemencetokokat jól kitapasztják, hogy belsejükbe levegő ne juthasson. A tok alját 80 mm. vastag pörölyreveréteggel fedik be, melyre 60 mm. vastagon a tulajdonképeni lágyító port terítik és jól megsulykolják, ebbe a rétegbe ágyazzák az öntvényeket. A megtöltött lágyító üstöket a kemencébe állítják és az ajtót téglával elfalazzák, a tokos kemencékre pedig ráteszik a boltozatot, ezután tüzelnek. Az izzítás három szakaszra oszlik. Az előmelegítés 36—48 óráig, az *izzítás* több (2—3) napig és a *lehűtés* 36—48 óráig tart. Ha a kemence teljesen lehűlt, az öntvényeket gondosan kiszedik és reszelővel v. kalapáccsal megpróbálják, hogy elég lágyak-e; ezután a felszinükre tapadt ércport lekefélik és a további tisztítás céljából szénporral és bőrhulladékkal megtöltött rázó dobokba teszik. A K.-ból leginkább nagy szivósságot kivánó apróbb használati tárgyakat, jelesen kulcsokat, zár-ötlőket és záralkotó részeket, srófkulcsokat, kilincseket, lószerszámot stb. készítenek. A lágyított öntvényeket pedig gépalkotórészeknek használják.

Kovácsoló gép, csavarfejek, csavaranyák, szegecsek, csapok stb. tömeges előállítására szolgáló szerszámgép. A K. általában vízszintes elrendezésű s hajtását transzmisszióról nyeri. Forgó főtengelye forgattyúszerkezet, illetőleg excenter segélyével egy v. több verőfejet alternativ mozgásba hoz. Úgy a verőfejek, mint az álló pofák a kikovácsolandó tárgy külső körvonalaival megfelelően mélyítve vannak.

Kovácsoló sajtó, l. *Sajtó*.

Kovacsos ólomképződmény (bány.). Az érces erek településviszonyaira vonatkozó tapasztalatok lehetővé tették némely bányavidéken, hogy az egyes erek képződésének korát meghatározhassák; így különböző korú érképződéseket lehetett megállapítani, melyek gyakran azzal a tulajdonsággal is birnak, hogy az egykoruak csapása egyközi, érctartalmuk hasonló, viselkedésük a mellékkőzet irányában egyenlő és érkitöltésük is egynemű. Igy megkülönböztetnek a freibergi kerületben Szászországban: nemes kvarcképződésű, nemes ólom- és barnapát-baritos ólom- és K.-képződésű ereket.

Kovácspalota (azelőtt: *Tuzsina*), kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 2788 német lak.; postaügynökség, u. t. Németprona.

Kovácspatak, nyaralótelep Hont vármegye szobi j.-ban, közvetlen a Duna mellett. Vasúti állomása *Esztergom-csavargőzös* nevet visel.

Kovácsrét (azelőtt: *Kusnicza)*, kisk. Máramaros vm. dolhai j.-ban, (1910) 1780 rutén és német lak.; vasútállomás, u. p. Kereczke, u. t. Dolha.

Kovács-Sebestyén, 1. *Aladár*, mérnök, műegyetemi tanár, *K. 2.* fia, szül. Pesten 1858 márc. 17. A műegyetemet Zürichben végezte, hol 1880. mérnöki oklevelet nyert. Résztvett a Szt.-Gotthard-vasút építésében. Állami szolgálatba 1880. lépett. Előbb a fiumei kikötőépítésnél, majd a körös-tisza-marosi ármentesítő társulat töltésépítésénél működött. 1889-ben a temesvári folyammérnöki hivatal főnöke lett. 1893-ban Budapestre, a vízrajzi osztályhoz került. 1896-ban miniszteri osztálytanácsos. Kiváló szakismeretei révén 1897. Klimm halála után rendes műegyetemi tanárrá nevezték ki. 1899—1906-ig a Vág balparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat miniszteri biztosa. 1911. udvari tanácsos; 1912 óta a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöke. Művei: *A Temes-Béga folyó szabályozásának terve* (Vízügyi Közlemények II.); *Vízépítészet az 1896. évi ezredéves orsz. kiállításon* és számos értekezés. Mint a körös-tisza-marosi ármentesítő társulat elnöke, az országos vízügyi tanács tagja stb. vízi ügyekben igen élénk tevékenységet fejt ki.

2. *K. Endre*, orvos, híres műtő, szül. Garamvezekényben 1814 szept. 27., megh. Budapesten 1878 máj. 17. Orvosi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, ahol 1841. avatták orvosdoktorrá, majd Balassa asszisztense lett. 1848-ban a m. kir. közoktatásügyi miniszter orvosfakultási titkárrá nevezte ki, 1849. pedig Pest főváros tanácsa a Szt. Rókus-kórház egyik sebészeti osztályának főorvosává választotta. 1858-ban a Magy. Tud. Akadémia levelező tagja lett. 1875-ben miniszteri tanácsosi címet és a Szt. István-rend kiskeresztjét kapta. K.-t, mint Deák Ferenc orvosát, 1874. az országgyűlés hálairatban üdvözölte. Nagyobb munkája a *Gyakorlati sebészet* Balassa tanár előadásai nyomán, 6 kőre metszett táblával. Emlékére családja 25,200 koronás alapítványt tett 1879., melynek kamataiból a budapesti egyetem orvosi kara *dr. Kovács-Sebestyén Endre alapítvány* címen évenkint 2400 koronás utazási ösztöndíjat utalványoz ki.

Kovácsszén. Ellentétben a *kohó*-vagy *darabos szénnel* az ennél valamivel kisebb faszéndarabokat használják K.-nek.

Kovácsszénája (azelőtt: *Kovaczéna)*, kisközs. Baranya vm. hegyháti j.-ban, (1910) 271 magyar lak.; u. p. és u. t. Abaliget.

Kovacs-szinpor (bány.), az ércekkel együtt előforduló pirit szinpora, mely rendesen csak nagyon kevés ezüstöt és aranyat tartalmaz és legértékesebb alkotórésze a benne levő kén.

Kovácstűzhely, l. *Kovácsolás* és *Kemence*.

Kovácsvágás, kisk. Abauj-Torna vm. füzéri j.-ban, (1910) 787 magyar lak.; u. p. és u. t. Pálháza.

Kovácsy, 1. *Béla (hadadi)*, gazdasági író, szül. Tasnádszántón 1861 nov. 22. A budapesti állatorvosi, majd a magyaróvári gazdasági akadémia elvégzése után 1881. a földmívelésügyi minisztériumba beosztott vesztegintézeti segéddé, 1884. állami állatorvossá Sopronba, 1885. a kassai gazdasági tanintézet állattenyésztési tanszékének rendes tanárává, 1895. pedig ugyanezen tanintézet, utóbb pedig akadémia igazgatójává nevezték ki, ahol 1907-ig működött, amikor az orsz. m. kir. gyapjuminősítő intézet igazgatója lett Budapesten. Szerkesztette a *Gyakorlati Mezőgazdát*. Főbb művei: *A ló s annak tenyésztése* (3. kiadás Budapest 1905); *A sertés, annak tenyésztése és hizlalása* (Monostori Károllyal együttesen, Kassa 1890); *Takarmányozástan* (u. o. 1894); *Tanulmány a kefirről* (u. o.); *Abauj-Torna vármegye mezőgazdasági viszonyai* (Magyarország vármegyéi és városai c. mű részére); *Szarvasmarhatenyésztés* (Budapest 1907); *A cukorrépa trágyázása* (u. o. 1912); L'Etat actuel de l'Elevage du Mouton en Hongrie (Róma 1913).

2. *K. Sándor*, közgazda, szül. Kisaknán (Alsó-Fehér) 1844. 1867-ben a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumba lépett, 1882. osztálytanácsos lett. 1889-ben mint a vízjogi ügyek előadója a földmívelési minisztériumhoz ment át. Hivatalos működésének ideje alatt több fontos alkotásban vett részt; így a kereskedelmi törvényt szerkesztő bizottságnak volt tagja, a vízjogi törvény szerkesztésében volt része, a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslatot készítette el. 1896-ban képviselővé választották. A protestáns árvaház elnöke, a budapesti ref. egyház presbitere, majd 1907. főgondnoka lett.

Kovadás (növ.), a száraz felnyíló terméseknek (l. *Termés)* megéréskor való felrepedése, felnyílása. A K. *kopácsos* v. *lebenyes*, midőn a hüvely v. tok csúcsától aljáig felnyílik (bab), *fogas*, midőn a termőlevelek a csúcsokon válnak szét fogak alakjában (szegfűfélék), *kupakos*, midőn a tok csúcsán harántul repedve fel, fedéllel nyílik (csalmás tok), *likacsos*, midőn a tok csúcsán lyukak keletkeznek (mák), *cikkes*, midőn a hüvely vagy a becő a magvak szerint harántul repedve, részletekre törik (retek).

Kovafa (növ.), 1. a *Pithecolobium Unguiscati* (Mimoseae) adja az Antillák kovafáját; 2. a *Calliandra tetragona* (Mimoseae) szolgáltatja a mexikói kovafát.

Kovafluorid *(sziliciumtetrafluorid)*, l. *Fluorszilicium*.

Kovafolysav, H_2SiFl_6. Vízben oldható sav, mely akkor képződik, ha sziliciumfluoridot, $SiFl_4$, vízbe vezetünk. Ilyenkor ugyanis kocsonyás kovasav válik le, míg a K. az oldatban marad. E sav csak vizes oldatban ismeretes, mert erősebben besűrítve sziliciumfluoridra és fluorhidrogénre bomlik. Sói közül megemlíthetjük a vízben kevéssé oldható báriumsziliciumfluoridot és káliumsziliciumfluoridot.

Kovaföld, l. *Kovaliszt*.

Kovaföld-dinamit, l. *Dinamit*.

Kovagálma (ásv.) a. m. kalamin és hemimorfit.

Kovahidrogén, l. *Sziliciumhidrogén*.

Kovakarbid, l. *Sziliciumkarbid*.

Kovaklorid, l. *Sziliciumtetraklorid*.

Kovakő, l. *Kova*.

Kovalerakódás, *kovaváz* (növ.), l. *Elkovásodás*.

Kovalevszky, 1. *Alexander*, orosz zoológus, szül. Dünaburgban 1840 nov. 7. (19.), megh. u. o.

1901 nov. 22. Heidelbergben és Tübingenben végezte tanulmányait, beutazta a Földközi-tenger vidékét, Szuezt, Algériát stb., a szentpétervári egyetemen lett tanár, tagja volt az ottani tud. akadémiának. Az újabb zoológia részére becses munkákat tett közzé az aszcidiák (1866—71) és az Amphioxus fejlődéséről (1867).

2. *K., Pavel*, orosz festő, szül. 1843., megh. Szent-Péterváron 1903 márc. 7. A szentpétervári művészeti akadémia növendéke, később ugyanezen intézet tanára. Többnyire csataképeket festett. Az 1877—78-iki orosz-török hadjáratban személyesen is részt vett Vladimir nagyherceg kiséretében. Nevezetesebb képei közé tartoznak: A lipcsei csata első napja; Római ásatások stb.

3. *K., Szonja (Zsófia)*, annak a lengyel családnak ivadéka, mely magát Hunyadi Mátyástól származtatja; hírneves matematikus, szül. Moszkvában 1850 jan. 15., megh. Stockholmban 1891 febr. 10. Atyja, *Corvin Krakowski*, nyugdíjazott orosz tábornok volt. Tőle nyerte első oktatását is. Később külföldön akarta folytatni tanulmányait, de mivel atyja ezt ellenezte, titokban férjhez ment K. Valdemár nevű egyetemi hallgatóhoz. Atyja utóbb belenyugodott a házasságkötésbe. 1869-ben Heidelbergbe, 1870. Berlinbe ment. 1874-ben nyerte el a doktori címet Göttingenben. Disszertáció gyanánt Zur Theorie der partiellen Differentialgleichungen című értekezését küldte be. Ezenkívül még két dolgozatot mutatott be a göttingeni fakultásnak: Über die Reduction einer bestimmten Classe Abel'scher Integrale 3-ten Ranges auf elliptische Integrale (Acta mathematica 4-ik köt.) és Zusätze u. Bemerkungen zu Laplace's Untersuchung über die Gestalt der Saturnusringe (Astron. Nachrichten 3-ik kötet). Ezután hazájába, majd Párisba ment. Nemsokára azonban férje öngyilkosságot követett el s ekkor ő nehéz betegség kiállása után Berlinbe tért vissza. 1884-ben Stockholmban az egyetemen az analizis tanára lett, hol 1889. rendes tanárrá neveztetett ki. Ez idő tájt nyerte a párisi akadémián a Baudin-féle nagy díjat: Sur le problème de la rotation d'un corps solide autour d'un point fixe (Acta math. 12. köt.) c. munkájával. Néhány évvel később, 1891. tüdőgyuladásban meghalt. Matematikai művein kívül még szépirodalmi műveket is írt, melyek közül a svéd és dán, majd később orosz nyelven megjelent regény: A Rajevszkij nővérek, Oroszországban is méltó feltünést keltett (Szent-Pétervár 1893).

Kovaliszt *(kovaföld, infuzoriaföld, diatomeapelit, tripoli*, ném. *Kieselguhr)*. Kovaközet, lényegében opálanyag, eredetét tekintve elhalt diatomeák páncéljaiból áll; könnyű fehér, szürke, barna anyag; sovány tapintású, rendkívül nedvszívó, a nyelvre tapad; nem ég, a vegyi szereknek többnyire ellenáll. A harmad- és negyedkori üledékek között hatalmas telepeket alkot, főkép a barnaszén és tőzeg társaságában: Lüneburger Heide (12 m. vastag), Szurdokpüspöki és Gyöngyöspata között a Mátrában; a Hegyalján; Berlin körül; Kaliforniában. Rendesen agyaggal, mészkarbonáttal, vasoxiddal stb., nálunk pedig vulkánhamuval van tisztátlanítva, amelytől részben iszapolás által szabadítható meg. Építészeti és egyéb műszaki szempontból rendkívül becses, mert az eddig ismert anyagok közül a legtökéletesebb hőszigetelő s egyszersmind tűzbiztos is. Súlya csekély. Amerikában az épületek vas v. acélvázát K.-ből és agyagból készített likacsos, veresszínű téglával burkolják. Továbbá kitünő szűrő anyag s hangfogó. Cementtel keverhető s annak szilárdságát emeli. De éppen így elegyíthető aszbeszttel, kaucsukkal stb. Szárítószernek is kiváló, mert saját súlyának 75%-a erejéig képes folyadékot felszívni. Ez okból a dinamitgyártásban használják. Jeles tulajdonságai dacára igen olcsó anyag, mert bányászata nem költséges.

Kovamalachit (ásv.), l. *Krizokolla*.

Kovamészkő, kovasavval átjárt mészkő, rendesen világos színű. Néha a kovaerek annyira átjárják a mészkövet, hogy ennek kioldása után a kovaerek mint igen finoman recés szerkezetű, a habkőhöz hasonló laza tömeg maradnak hátra. Gyakran vasoxid színesre festi. A kovasav jelen lehet kvarc-, opál-, kalcedon-, szarukő-alakban. Főképen a Zechstein-, kagylósmészkő-, kréta- és terciérüledékek között van elterjedve.

Kovamonoxid, l. *Sziliciummonoxid*.

Kovamoszatok *(Bacillariaceae, Diatomaceae*, növ.). Egysejtű szervezetek, melyek magányosan, láncsorba v. kolóniákba csoportosulva élnek vizeinkben, a tengerekben v. nyirkos talajon. Legjellemzőbb tulajdonságuk, hogy a sejtnek kovasavtól erősen átjárt páncélja van, amely páncél két részből áll, egy kisebből és egy nagyobból, amelyek úgy illenek egymáshoz, mint a skatulya és a hozzátartozó fedél. A páncél ritkán sima, rendesen gyöngysorok, vonalkák, bordák díszitik a legváltozatosabb módon. Ezenkívül a páncélt számtalan parányi nyílás járja át. A kovasavban való gazdagság okozza, hogy ezek a páncélok a vizek fenekén összegyülnek és övezredek során vastag rétegeket alkotnak. Ismeretesek már a krétakorszakból is. Hazánkban a harmadkorszakból ismerünk kovamoszat-telepeket (Körmöczbánya, Hegyalja stb.). Sok faj helyét is tudja változtatni, mások ellenben kocsonyaszerű nyeleken ülnek, rátelepülve valamely vízinövényre vagy egyéb vízbe merült tárgyra. Jellemző tulajdonságuk továbbá, hogy sárgás színű festéket tartalmaznak, az ú. n. diatomint, ettől származik sárgás-barna színük. Rendes szaporodási módjuk az oszlás. A sejt kettéoszlik s az új leánysejtek öröklik az anyasejt páncéljának egy-egy felét. A leánysejtek az örökölt páncélfélhez maguk választják ki a hiányzó másik páncélfélt, még pedig a kisebbiket. Többszörös oszlás után ilyen módon mindig kisebb és kisebb egyének keletkeznek. A fokozatos eltörpülésnek az *auxospóra* képződése vet véget, melyből ismét az eredeti nagyságot viselő sejtek keletkeznek. A szaporodás másik módja a párosodás. A tenger felszinén élő (plankton) K. páncélján sajátságos függelékek és horgok vannak. Jelentőségük eléggé nagy. A halaknak szolgálnak táplálékul. A fosszilis fajok kovaföldjéből üveget és dinamitot készítenek. K. kovapalái jó hőszigetelő anyagot adnak. Több mint 2000 fajt írtak le. A K.-nak óriási az irodalma, melyről legjobb áttekintést nyujt *De Toni*, Sylloge Algarum Vol. II. Patavii (1891—93) és F. *Habri-*

schaw, Catalogue of the Diatomaceae c. müve. K.-kal foglalkozik a *Le Diatomist* c. folyóirat. Hazánkban *Pantocsek* J. szerzett nagy érdemeket a Balaton, a Fertő és sok kőzet kovamoszatainak tanulmányozásával.

Kovand *(piritoid),* ásványcsoport; a fémeknek kén-, arzén- és antimonvegyületei. Többnyire sárga, fehér v. vörös színüek; általában ridegek, elég kemények. Ide tartozik pl. a pirit (vas-K.), kalkopirit (réz-K.).

Kovanövény az, amely nagyobb mennyiségű kovasavat tartalmaz, mint a füvek, Equisetumok, Diatomeák (kovamoszatok). A legtöbb növényben a kovasav nagyon csekély mennyiségben van meg, sőt a gabonanemüek tenyészéséhez sem szükséges, mert vízkulturában rendesen fejlődnek kevésbbé kemény levelekkel; tudvalevőleg száraik szilárdságát nem a felbőr tartalmazta kova adja meg, hanem a sklerenchyma és stereida sejtek. K.-nek mondják azokat is, amelyek kiválóan kovahomokon élnek, pl. Fasetia incana, Carex arenaria.

Kovapala, tömött, rendesen fekete v. szürke, ritkábban vörös- vagy barnakvarc-, kalcedon- és opálnak az elegyéből áll, többnyire agyaggal, mészkővel, vasoxiddal, szénnel van keverve. Egyik legismertebb változata a *lidiai kő* v. *lidit,* mely egészen fekete és az ékszerész rajta végzi az aranypróbát, amiért is *próbakő* a neve. Gyakran tartalmaz szerves anyagokat, amelyek feketére festik, sokszor csíkos erezett (jászpis-K.). Főkép az idősebb formációkban alkot nagyobb telepeket.

Kovapáncél (növ.), *Kovamoszatok.*

Kóvár, kisk. Hont vm. ipolynyéki j.-ban, (1910) 539 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Balassagyarmat.

Kovarc a. m. *kvarc* (l. o.).

Kovarcz, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 1182 tót és magyar lak.; postahivatal, u. t. Appony.

Kovariáns, l. *Invariáns.*

Kovarra, a *Niger* (l. o.) alsó folyása.

Kovás, kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 1385 oláh és magyar lak.; postaügynökség, u. t. Nagysomkút.

Kovasavak és sóik. A kovasavak a szilicium-dioxid: SiO_2 vízzel való vegyületei. Magukat a savakat alig ismerjük; sóik a *szilikátok,* a természetben előforduló ásványok között a leggyakoriabbak. A kovasavak közül megemlítjük a következőket:

Ortokovasav: H_4SiO_4. E sav csak oldatban ismeretes, sói közül több a természetben előfordul. Híg sósavat és híg nátriumszilikát-oldatot elegyítve csapadék nem képződik; az oldatban e sav jelenlétét kell feltételeznünk. Az egyidejüleg képződött nátriumklorid dializissel eltávolítható. Ez oldat bizonyos fokig besüríthető, de azután az ortokovasav elbomlik és a folyadék kocsonyaszerüen megmered. Sói közül megemlítjük az *olivint* (Mg_2SiO_4), a *cirkont* ($ZrSiO_4$).

Metakovasav: H_2SiO_3. Az oldható kovasavsók oldatából savak hozzáadására kocsonyás csapadék alakjában leválik. Sói közül, melyeket *metaszilikátoknak* neveznek, megemlítjük a *Wollastonitot* ($CaSiO_3$), az *ensztatitot* ($MgSiO_3$).

Polikovasavak. E savak szabad állapotban egyáltalán nem ismeretesek, de sóikat jól ismerjük. Ugyanis a természetes szilikátok legnagyobb része nem az orto- vagy metakovasavból vezethető le, hanem olyan savakból, melyek 2, 3, 4 atom szliciumot tartalmaznak. E savakat ennek megfelelően *polikovasavaknak,* az egyeseket pedig di-, tri-, tetrakovasavnak nevezik. Az *üveg* szintén szilikát és pedig lényegébenv. nátrium-kalcium- (nátronüveg) v. kálium-kalcium- (káliüveg) szilikátból áll. Ugy az említett üvegféleségek, mint más üvegek pontosabb összetételét l. *Üveg* alatt. A vízben oldható, lényegében nátriummetaszilikátból vagy káliummetaszilikátból álló *vízüveget,* úgyszintén a *porcellánt,* mely szintén szilikát, l. e címszók alatt.

Kovasavassó a. m. szilikát.

Kováskápolnok, kisk. Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 680 oláh lak., u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Kovásodás, valamely ásványnak v. kőzetnek átváltozása tömött kvarccá, avagy valamely szerves anyagnak kövesítési folyamata kovasav által. Az ásvány v. kőzet rendesen úgy kovásodik, hogy kovasav járja át, mely idővel egészen kiszorítja az eredeti anyagot és annak helyét maga foglalja el. — *K.* (növ.), l. *Elkovásodás.*

Kovás puskák, a XVII. sz. végén Franciaországban feltalált, kovás gyujtókészülékkel ellátott puskák; a cső oldalába fúrt gyujtólyuk előtt kis vasserpenyő volt, melybe elsütés előtt finom szemű lőport öntöttek; a serpenyőt tengely körül forgatható fedél födte, melynek szélén a céllap állt felfelé; ez utóbbival szemközt volt a «kakas», mely «kovát» (tűzkövet) tartott; a ravasz hátraszorítása által egy a kakasra ható rugó működésbe hozatott, a kakas előre csattant és e közben a kova az acéllaphoz ütődött; ez által a serpenyőfedél hátraszoríttatott s az összeütközés közben keletkezett szikrák (izzó acélrészecskék) a serpenyőbe repültek s az ott levő lőport fellobbantották. A K. katonai célokra való alkalmazásakor már a szuronyokat is alkalmazták.

Kovás vas, a piritnek egyik neve Zay Mineralogiájában.

Kovász, a kenyérdagasztás és szakasztás után a tálban visszamaradt nyers tészta, melyet kis lágy cipó-alakban meghagynak s a következő sütésnél langyos vízzel felhigítva mint erjesztő anyagot használnak.

Kovászi (azelőtt: *Kovaszincz),* nagyk. Arad vm. világosi j.-ban, (1910) 3848 oláh és magyar lak.; vasútállomás, posta- és távbeszélőhivatal.

Kovaszivacsok *(Silicispongia,* állat), a *Szivacsok* (l. o.) egyik rendje. L. *Szivacsok.*

Kovászna, nagyk. Háromszék vm. orbai j.-ban, (1910) 5451 magyar és oláh lakossal, az orbai járás szolgabirói hivatalának székhelye, van járásbirósága, telekkönyve, adóhivatala, takarékpénztára, ipar- és hitelszövetkezete, két gőzfűrésze, élénk fakereskedése, vasúti állomása, posta- és távirőhivatala. K. nevezetes sokféle és ritka ásványos forrásairól; legnevezetesebb a község közepén fakadó *Pokolsár,* kabinokkal körülépített fedett vízmedence, melynek 10 fokú égvényes konyhasós savanyúvizét a fenéken levő iszappal

együtt az óriás mennyiségben folytonos morajjal feltörő szénsav örökös forrásban tartja, időnként nagyobbszerű kitörések (1837., 1856. és 1885.) is fordulnak elő. A csuzos és köszvényes bajok ellen használt Pokolsáron kívül itt van a Mikesfürdő, Cifrakút (vasas savanyúvíz), Horgászkút (égvényes konyhasós savanyúvíz), sósfürdő és Hankókút, melyeket vérhiány, gyomor-, bél- és tüdőhurut ellen használnak. A fürdővendégek elhelyezésére 400 szoba van a községben; újabban nyaraiok is épülnek.

Kovásznai, 1. *Péter*, ref. püspök, szül. 1616. vagy 1617., megh. Kolozsvárt 1673 júl. 21. Először Fonyon, majd Ecseden, azután Nagy-Váradon lelkészkedett. Váradnak 1660. török kézre jutása után híveinek egy részével Kolozsvárra vonult, ahol szintén megválasztották lelkésznek. Itt aztán kolozskalotai esperes, 1668. pedig az erdélyi egyház püspöke lett.

2. *K. (Tóth) Sándor*, író és fordító szül. Fintaházán (Maros-Torda vm.) 1730 febr. 12., megh. Maros-Vásárhelyt 1792 márc. 8. Tanulmányait a leideni egyetemen befejezve, 1764-től haláláig a maros-vásárhelyi kollégiumban tanárkodott. Sok alkalmi verset és beszédet adott ki latinul (1761—1781), halotti búcsúztatói 1782. összegyüjtve is megjelentek Carmina exequialia c. alatt. Egyéb munkái közül csak latinból való műfordításai jelentek meg, Cicero Catója, Laeliusa és Scipio álma együtt 1782., De officiise Az embernek tisztéről c. alatt 1795.; *Két komédia* c. alatt Plautus Mostellariája és Terentius Andriája (1782, 1836). Kéziratban maradtak egy pár latin görög és magyar versén kívül történeti művei is.

Kovászó, kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 668 rutén és magyar lak., u.t. és u. p. Bene. Nevezetes a kaolinbányájáról.

Kovászos káposzta, a fejes káposzta meggyalult v. összevagdalt, besózott és párolt kovásszal megerjesztett leveleiből párolt v. berántott főzelék.

Kovászó vára Bereg vmegyében 1492-ben már fennállott. 1557—65-ig a János Zsigmond és Ferdinánd közt folyt harcokban több ostromot állott ki.

Kovásztalan kenyér ünnepe, l. *Pászka-ünnep.*

Kovatestek (növ.). Eltekintve a sejtfal (l. o.) elkovásodásától, egyes növényi rendekben és családokban (*Scitamineae, Palmae, Orchidaceae, Podostemonaceae, Hymenophyllaceae)* némely sejt belsejében K. is válnak ki; ezek lehetnek buzogányfej-, gömb-, v. kalap-alakúak; a sóskasavas *kristályoktól* (l. o.) könnyen megkülönböztethetők, mert higított sósavban nem oldódnak, hanem csak fluorhidrogénsavban. A K.-et tartalmazó sejteknek — a *kovás sejteknek* — egyik faja az ú. n. *stegmata*, melyek a háncsrostok mellett levő számos, apró, fél lencséhez hasonló alakú sejtek. A háncsrosthoz fekvő faluk többé-kevésbbé megvastagszik, míg a szemben fekvő faluk kiöblösödik, közepén vékony marad és szélei felé lassanként megvastagszik. A stegmaták egyes ipari rostok (Manila-kender, koir a. m. kókuszdiórost) felismerésében fontos szerepet játszanak. Egyes esetekben pl. a *Pandanus odoratissimus* stegmatáiban lehet sóskasavas mész is.

Kováts, 1. *Ágoston*, szentferencrendi szerzetes, író, szül. Győrött 1747 ápr. 4., megh. Esztergomban 1823 okt. 2. Rendjének egyik legkiválóbb szónoka volt. Több kolostorban gvardián volt, 1818-ban provinciális. Szónoki művei: *Szentek dicsérete és követése* (Pest 1801); *Alkalmatos és alkalmatlan rajtalétel* (u. o. 1802); *Bünösök keserve* (u. o. 1805); *A lélek gondgya* (u. o. 1805). V. ö. *Zelliger* A., Esztergomvármegyei írók (1888).

2. *K Ferenc*, nemzetgazd. író, szül. Pozsonyban 1873 márc. 15. 1900-ban a pozsonyi jogakadémia könyvtárnoka lett, 1903. a kolozsvári egyetemen a statisztikából magántanárrá habilitálták és ugyanabban az évben a pozsonyi kir. jogakadémia rendes tanárává nevezték ki. Számos cikkén kívül, melyek nagyrészt az 1900—05. tőle szerkesztett Magyar Gazdaságtörténeti. Szemlében jelentek meg, önálló művei: *Városi adózás a középkorban* (Pozsony 1900): *Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában* (Budapest 1901): *A középkori magyar pénztörténet vázlata* (u. o. 1901): *Nyugatmagyarország árúforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján* (u. o. 1902); *Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg (Pozsony) im Spätmittelalter* (Köln 1914); *A nagy pozsonyi telekkönyv 1439—1517.* (Pozsony 1914).

3. *K. Gyula (kézdiszentléleki)*, paleontológus, szül. 1815 szept. 15. Budán, megh. 1873 jún. 22. Budapesten. 1850-ben a Nemzeti Muzeum tisztviselője lett. Mint a Földtani Társulat első titkára beutazta Hegyalját, ahonnét pompás kövesült növénygyüjteményt hozott a Nemzeti Múzeumnak. Nevezetesebb művei: *A hátszegi medencének kövületei* (1866, Bányász. és Kohászati Lapok), *Ungarns fossile Flora, Petrefacte der Ofner Gegend; Erdőbényei ásatagvirány és tályai ásatagvirány* (Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatainak I. kötetében, 1856, 7 kőre metszett táblával).

4. *K. Gyula (keveházi)*, az egyházi jog tanára, szül. Pesten 1849 jan. 28. Miután tanulmányait a pesti egyetemen bevégezte és 1872 jogi doktorrá avatták, pesti kir. törvényszéki aljegyzőnek, majd kir. ítélőtáblai fogalmazónak nevezték ki. 1873 a birósági szolgálatot elhagyta és Budapesten ügyvédi irodát nyitott. 1883 a budapesti egyetemen az egyházi jogra magántanárrá habilitálták. Ugyanebben az évben budapesti kir. ítélőtáblai pótbiróvá nevezték ki, 1887 rendes biró lett. 1888 a budapesti egyetemen az egyházi jog nyilvános nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Az egyetemen két izben volt a jogi kar dékánja, az 1913/14. tanévben pedig az egyetem rektora. A M. Tud. Akadémia 1884 levelező tagjává választotta. 1899-ben m. kir. udvari tanácsos lett. Törvényelőkészítő munkálatokban nem egyszer vett részt. Különösen a polgári házasság behozatala körül. Neve munkái révén a német szakirodalomban is ismert név. A jog- és államtudományi oktatás reformja körüli vitákban mindig részt vett. Nem egyszer szállt síkra az egyetemi önkormányzat érdekében. Önálló munkái: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint, tekintettel törvényhozásunk feladatára* (Budapest, 1883): *A házassági javaslat a törvényhozás előtt* (u. o. 1884): *Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690.* (u. o. 1885); *A párbér Magyar-*

országon (birálat *Timon* Ákos könyve felett, u. o. 1885); *A párbér jogi természete* (felelet *Timon* A párbér jogi természete c. válaszára, u. o. 1886); *Felelet báró Roszner Ervin Régi magyar házassági jog c. munkájára* (u. o. 1887); *Báró Roszner Ervin válaszára* (u. o. 1888); *Az utolsó két egyházpolitikai törvényjavaslat* (u. o. 1894); *A jogi vizsgák reformja* (u. o. 1902).

5. *K. J. István*, ref. teológus, szül. 1880 nov. 20. Kisteleken, Csongrád vmegyében. A jog- és bölcsészettudományok doktora. Hazakerülvén Edinburghból, lelkész volt Szlavoniában, Nagykőrösön, Veresegyházán, végül Budapesten. Megszerezte a ref. lelkészi és a teol. tanári oklevelet, majd a bécsi egyetem prot. teol. fakultásán a teol. licentiatust. 1910-ben a szatmári nagy egyház választotta meg egyik lelkészévé. 1913-ban a dunamelléki ref. egyházkerület a budapesti teológia rendes tanárává választotta. Nagy előszeretettel erősítgette a magyar ref. egyház külföldi összeköttetéseit. Irt több vallás- és egyháztörténeti, egyházjogi munkát: *A Nirvána* (1908); *A budhizmus és a kereszténység* (1912); *Kálvin és Servet*; *A Ne temere és a ius placeti*, stb. Több munkát fordított magyarra. Társszerkesztője a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap-nak. A gyorsirás terén is nagyobb irodalmi munkásságot fejtett ki.

6. *K. János*, emberbarát, szül. Egerben 1764 aug. 25., megh. Bécsben 1834 ápr. 12. Tanulmányait Egerben és Bécsben elvégezve, majd egy félszázadig működött mint nevelő, 18 évig az udvarnál, hol Rajner és Lajos királyi hercegeket, valamint a későbbi V. Ferdinánd királyt tanította magyar nyelvre. Dús jövedelmeiből meggazdagodva, vagyonát emberbaráti és kulturális célokra fordította, nagy alapítványokat tett többek közt a M. T. Akadémiánál, halálakor pedig egész vagyonát Eger város kórházának és szegényintézetének hagyta. A M. T. Akadémia 1833. tiszteleti tagjául választotta.

7. *K. (Háló) József*, műfordító, ref. lelkész, szül. Győrött 1761 márc. 17., megh. Nagykőrösön 1830 okt. 10. Debreczenben tanult, majd u. o. tanított (Csokonait is), két évet töltött német, holland és angol egyetemeken, 1791. Nagykőrösön, 1815. Halason lelkészkedett, 1826 óta Nagykőrösre vonult vissza, mindenütt nagy kedveltségben állván mint szeretetreméltó, vidám ember. 1788 óta több alkalmi költeménye jelent meg önállóan és kora lapjaiban; lefordította Racinenak *A vallásról* szóló verses művét (1798) és rímes, magyaros versekben Vergilius Aeneisét *Magyar Aeneis* c. alatt (I. r. 1799., II. r. 1804., III. r. 1831.). Az 1808. megújított ref. énekeskönyvben tőle való a 148., 149., 161. ének.

8. *K. József*, ifjabb, az ú. n. *Rím-Kovács*, híres versfaragó a mult század elején, szül. Tótvázsonyban (Veszprém vm.) 1780 ápr. 1., megh. Kaposvárott 1809 febr. Veszprémben és Pápán tanult, itt a teológiát elvégezvén, Pátkán két évig tanitóskodott, 1805-ben segédlelkész Városhidvégen, 1808. egy boros fővel elkövetett csinyjéért három évi fogságra ítélték, de már a következő évben meghalt a kaposvári börtönben. Sok nyelvet bírt s nagy virtuózitással verselt; rímei hírhedtté tették s a keresett rímeket (sok szótagú, toldott, kínrímet) az ő nevével kapcsolatban emlegették (v. ö. Arany János versét Kemény Zsigmondhoz). Versei a debreczeniek szellemében készültek, többnyire alkalmiak, s a formán kívül más érdemük nincs. Egy pár a Magyar Kurirban jelent meg, a legtöbb csak kéziratban keringett. Halála után összegyűjtve Ferdős Dávid adta ki őket *K. J. versei* c. alatt (1817., újra 1835.), egyházi beszédei is megjelentek a Fábián-Látzai Pred. Tárház III. k.-ben.

9. *K. Mátyás*, egri prépost-kanonok, író, szül. Polgáron (Szabolcs) 1790 febr. 24., megh. Egerben 1861 máj. 4. Tanulmányainak befejezése után felszenteltetvén, tanulmányi felügyelő lett a pesti központi papnevelőben. 1820-ban egri teológiai tanár, 1832. egri kanonok, később egervári prépost. Nevezetesebb művei: Biographia Joannis Hunyadi etc. (Eger 1818); *Barátságos értekezés a vallási egyesülés ideájának szerzőjével* (Pest 1830); *A ker. kat. anyaszentegyház hit- és erkölcsbeli szabásainak foglalatja* (u. o. 1826); *A hitetlenségről bizonyos ifjuhoz intézett levél* (u. o. 1829); Nexus fundamentorum Religionis Christianae (Buda 1830); *A vegyes házasságról* (Eger) stb. Ezeken kívül Pesten alapította az *Egyházi Folyóirás* című lapot és több egyházi beszédet adott ki.

10. *K. Miklós (tusnádi)*, erdélyi r. kat. püspök, szül. 1769 jan. 26. Tusnádon, megh. 1852 okt. 15. Kolozsvárt. Kitünt nemes célokra tett adományaival, melyek 1847-ig 157,250 frtot tettek ki. 1833-ban 10,000 frtos alapítványt tett le Kézdivásárhelyen 2—2, a katonai pályára készülő székely ifju részére, Károlyvárosban pedig szemináriumot alapított és abban két bölcseleti tanszék költségeit vállalta el. Későbbi, leginkább az erdélyi szabadságharc alatt elpusztult templomok és intézetek felépítésére tett adományai a 150,000 frtot meghaladják.

Kovátsch *József*, rézmetsző, szül. Bécsben 1799 ápr. 22., u. o. tanult s nagyszámú rézmetszetet készített magyar zsebkönyvek stb. számára. Nevezetesebb művei a bécsi Belvedere-képtár több művének metszete (kiadta Haas), dolgozott Guido Reni, Teniers, Dow után. Magyar vonatkozású műve Kováts Jánosnak, az eperjesi könyvtár megalapítójának Miklóssy festménye nyomán készült arcképe.

Kováts-Martiny *Gábor*, fizikus, szül. Topolyán (Nógrád) 1782 márc. 4., megh. Pozsonyban 1845 jul. 19. A pozsonyi liceumon a matematika és fizika tanára volt. Nevezetesebb munkái: Compendium matheseos purae in usus auditorum suorum classis philosophicae conscripsit (u. o. 1822); Compendium physicae quod in usus auditorum suorum classis philosophiae conscripsit (u. o. 1823); Oeconomiae ruralis compendium, quod in usum auditorum suorum conscripsit (u. o. 1843).

Kovatufa *(gejzerit*, ném. *Kieselsinter)*, meleg forrásokból, gejzirekből lerakódó laza szerkezetű kova, illetőleg opál. Gyakran növényeket és más tárgyakat von be és a legkülönbözőbb szinekben jelenik meg. A Yellowstone National Parkban egész terrasszokat alkot, melyek úgy különböző alakulatuknál, mint szinüknél fogva bámulat tárgyai. Egyéb gejzir-területen is megvan. A közön-

séges K.-tól megkülönböztetik a gyöngyfényű, fürtös alakú *fioritot* Santa Fioráról Toscanában.

Kovaváz, kovasavat tartalmazó növények és állatok maradványa. Szerkezetéből felismerhető az illető növény v. állat, melynek maradványa a K. A legszebb K.-ak a diatomákból maradtak reánk. L. még *Elkovásodás*.

Kovdoszero, tó Archangel orosz kormányzóságban, 584 km.² területű, lefolyása a 70 km. hosszú *Kovda*, mely a Kandalaksa-öbölbe ömlik.

Koveit, jól épült, tiszta város El-Hazában, Török-Arábiának Baszra vilajethez tartozó részében. Az ország É.-i részében, a Satt-el-Arab torkolatától délnyugatra fekszik. K.-nak, melyet *Kovein-el-Koveit*-nek v. *Kveit*-nek is neveznek, több mint 20,000 lakosa van. Kikötője igen jó, hajói és hajósai a legjobbak közül valók. E kikötőt a Bagdad-vasút végpontjául szemelték ki, melynek baszra-koveit-i részét az angolok építik és e végpont is az ő protektorátusuk alatt áll.

Kovel, az ugyanily nevű járás székhelye Volhinia orosz kormányzóságban a Turia és vasút mellett, (1907) 19,430 lak., vászon- és szesziparral.

Kovicsinok, az északamerikai Vancouver sziget és a Fraser folyam mentén lakó, a szelis nyelvcsaládhoz tartozó indiánus halásznép. Különleges, szépen faragott csónakjait vörös cédrusból készíti. A koponya-torzítás náluk nagyban elterjedt.

Kovil, községek, l. *Alsókabol* és *Felsőkabol*.

Koviljacsa, fürdő, l. *Losznica*.

Kovilszentiván, község, l. *Sajkásszentiván*.

Kovno *(Kauna)*, 1. az egykori Szamogiciának, Litvánia egyik tartományának területéből alakított *orosz kormányzóság* Kurland, K-i Poroszország, Szuvalki és Vilna között, 40,640 km² területtel, amelyből 452 km² esik a tavakra, 1.775,900 lak. Felülete egészben sík, csak két dombsor húzódik rajta, amelyeknek legmagasabb csúcsai sem haladják meg a 255 m.-t. Az éghajlat mérsékelt és nedves. A földnek mintegy 60%-a áll művelés alatt; főtermékek: a rozs, árpa, zab, amelyeket kivitelre is termelnek; a Novo-Alexandrovszk járásban termő len igen jó. Az állattenyésztésre, bár az állatok száma elég nagy, csak újabban fordítanak gondot. A Maliunakh és Szmerdon melletti kénes források említésre méltók. Az ipar leginkább csak vászonszövésre és szeszgyártásra szorítkozik. A kivitel főcikkei: gabona, len és fa. A kormányzóság járásai: K., Vilkomir, Novo-Alexandrovszk, Poneviezs, Rosszieni, Telsi és Savli. A főváros K. — 2. *K. (Kauna)*, az ugyanily nevű kormányzóságnak *székhelye*, elsőrangú vár a Njemen jobbpartján, a Vilia beletorkolásánál, amely utóbbi ó- és új-városra osztja, vasút mellett, 79,600 lak., szappan-, bőrgyártással, kötélveréssel, vasöntéssel és cserépedény-készítéssel; több középiskolával; egy öntöttvas-piramissal az 1812-iki események emlékére. A XI. sz.-ban alapított város már a XIV. században Litvánia legnagyobb forgalmu városa volt. 1655—1661-ig az oroszok tartották megszállva. 1842 óta kormányzósági székhely.

Kovrágy, kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 459 oláh lak.; u. p. Oláhbrettye, u. t. Magyarbrettye.

Kovrov, város Vladimir orosz kormányzóságban, vasúti gócpont, szövőgyárakkal és (1907) 17,000 lakossal.

Kovsa, több európai oroszországi folyó neve, legfontosabb a *Ny.-i K.*, amely a *K.-tóból* ered Olonez kormányzóságban, 107 km. hosszú s a Bjelo-tóba ömlik.

Kowalski-Wierusz (ejtsd: —vjerus), *Alfred*, lengyel festő, szül. Szuvalkiban 1849 nov. 11. Münchenben Wagner Sándor és Brandt vezetése alatt végezte tanulmányait. Művei tárgyát többnyire az orosz-lengyel és galiciai népéletből meríti. A magyar honvédtábornoki kart ábrázoló képét b. Fejérváry miniszter megvette a magyar állam részére.

Kow-loong, kikötő Hong-kong mellett, l. *Kaulung*.

Koxalgia (gör.), l. *Coxalgia*.

Koxin. A fotografálásban használt festőanyag, mely a hatásos fénysugarakat elnyeli. Az előhívóba keverve, a hívást nappali világosságnál lehet végezni.

Koxitisz (gör.), l. *Csípőizületi gyuladás*.

Koy *Tóbiás*, osztrák származású entomologus, szül. Bécsben 1757., megh. Budán 1809 júl. 3. Bécsben nevelkedett, de később hazánkba került s itt a magyar udvari kamara pénztárosa volt. Szabad idejét a Budapest körül tenyésző rovarok összegyüjtésére fordította és gyüjteseinek eredményéről az irodalomban is számot adott a következő két dolgozatban: Beschreibung eines neuen Werkzeuges zum Insektenfange (Braunschweig 1801) és Alphabetisches Verzeichniss meiner Insektensammlung (Buda 1800).

Koyang, hátsó-indiai gabonamérték, l. *Kojang*.

Koyter, németalföldi anatómus, l. *Coiter*.

Kozákok (orosz. *kazakij)*, orosz harcos osztály, melynek neve az idők folyamán külön etnikus fogalommá fejlődött, noha kezdetben, a XIV. sz.-ban nem volt ily jelentősége. *Kozák* eredetileg kóborló martalócot jelent s az orosz nyelvben «szabad ember» értelemben használják. Maguk a K. orosz eredetűek, fajilag tatár elemekkel bővültek, de az orosz nyelvet, vallást megtartották. Korán külön váltak az oroszoktól s már a középkorban is függetlenek voltak. A K. két nagy csoportra oszlanak: *kis-orosz* és *nagy-orosz* K.-ra.

A kis-orosz *(csernomorci)* K. 948. a Dnyepr deltája körül laktak. Később fölfelé húzódtak a folyam mentén *(szaporogi K.)* és halászattal foglalkoztak. Megszaporodva a hozzájuk csatlakozott lengyelekkel, beolvasztott tatárokkal és földesuraiktól szökött oroszokkal, észak felé egész Kijevig hatoltak. Ezóta különböztetik meg őket mint *szaporogi* (vagyis folyammenti) és *ukraini* (vagyis határőrvidéki) K.-at. A szaporogi K. teljesen függetlenül éltek az ó-szláv földközösség alapján berendezkedve. A Dnyepr szigetein erődített váraik (szjecsij) voltak. 1520-ban egyik atamanjuk, Daszkovics, szervezte a martalóc bandákat. Az ukraini K. a nogáj és krimi tatárokkal folytatott évszázados küzdelmekben edződtek meg a lengyelek szolgálatában. De midón a lengyelek jobbágyokká akarták őket tenni, Bulyba Tárász ataman vezérlete alatt fölkeltek és több ízben megver-

ték a lengyeleket. 1647-ben Chmielnickij Bogdán ataman kényszerítette János Kázmér királyt, hogy a K. régi jogait és szabadságát megerősítse. De midőn a lengyelek az 1650.-i szerződést megszegték, Chmielnickij az orosz cárhoz (Alexej Mihajlovics) fordult, s 1653. szövetséget kötött vele Moszkvában, melynek alapján Ukraina Oroszországhoz csatoltatott. Igy vesztették el az ukraini K. függetlenségüket, Mazeppa is svéd szövetségben hasztalan igyekezett lerázni az orosz igát; utánuk a szaporogi K.-ra került a sor, kik 1775. jutottak orosz uralom alá.

A többi K. mind a nagy-orosz K.-hoz tartoznak. Ezek független, de birtoknélküli harcosok voltak, kik a mongol hordák betörései előtt számos *druzsinában*, önkéntes katonai szövetkezetben harcoltak orosz fejedelmek alatt. A mongol iga idejében a druzsinák feloszlottak, tagjaik elköltöztek a pusztán túl a Don mellékére, hol szabadon élhettek. E törzsek a XVI. sz.-ban megszaporodtak az orosz tartományokból hozzájuk szökött elégedetlen harcosokkal. Az így kialakult *doni K.* sokáig védőbástyái voltak az orosz területnek, sőt később maguk kezdtek támadó harcokat. Jermak ataman 1581. indította meg Szibíria elfoglalását az ázsiai hordák betörései ellen.

A XVII. sz.-ban érték el a K. fénykorukat, Rasin lázadásakor. Mikor érdemeiket a cárok nem méltányolták, lázadásban törtek ki, de Bulavin vérbe fojtotta a lázadást s 1000 kozák családot Szibíriába vitt. A száműzöttek hódították meg ezt az óriás területet, kiirtván a benszülötteket. 1732-ben alakult meg a *volgai K.* serege s ettől kezdve a K. harci készségét használta fel a cár a kalmukok, kirgizek, baskirok, mongolok, a kaukázusi törzsek és más addig független népek meghódítására. Sikereik közepette vesztették el nyomrólnyomra függetlenségüket a K. is, míg végre atamanjaik közönséges orosz hivatalnokokká, hetmanokká lettek. Most mindenkor a trónörökös az atamanjuk. A szaporogi K. 1788. áttelepítve, *csernomorci*, Fekete-tengert védő csapattá alakultak át. A Pugacsev-lázadásban résztvett *jaikai K.* 1775. az *Uralba* kerültek s az *orenburgi* kormányzó szolgálatára rendeltettek. A XIX. sz. elején már hatalmasan megnőtt a K. ereje és az 1812-iki nagy oroszországi háborúban mintegy 90.000 lovasuk harcolt Napoleon ellen s ez időtől kezdve számuk és jelentőségük folyton emelkedett. Kivált a határ mentén Kina ellen tettek jó határvédelmi szolgálatokat. 1874 óta a K. is az általános védkötelezettség elvei alapján soroztatnak be s békelétszámuk 60.000, hadiállományuk pedig 200.000 – 250.000 lovasra tehető. A kozákalakulások elnevezése vidékek szerint történik; vannak: Don-, Kuban-, Orenburg-, Transzbajkál-, Terek-, Ural-, Asztrakán-, Amur-, Usszuri- stb. K. Békében 320 századot és 20 lovagló üteget, háborúban pedig 950 századot és 40 lovagló üteget állítanak fel. Az 1904—5-iki orosz-japáni háborúban a K. nem feleltek meg teljesen a beléjük helyezett várakozásnak, miért is átreformálásuk tervben van. Különleges harci formájuk az úgynevezett *kozákláva*; ez annyiban különbözik a rendes lovasság támadó alakzatától, hogy míg utóbbi zárt sorokban, a K. nyitódva törnek rá az ellenségre.

A K. vendégszerető, bátor és kalandos szellemű nép. Vallásuk ortodox orosz. Az egykori martalócokból szorgalmas földmívelő nép vált, amely már csak katonai szervezetében emlékeztet a régi K.-ra. A család feje mindig az atya, s a gyermekek nem válnak külön, hanem házasságuk után is a családban maradnak és közösen dolgoznak (l. *Ó-szláv közületek).*

Irodalom. Lesur, Histoire des Cosaques, Paris 1814; Bronevszkij, Isztorija Donszkago Vojszka, Pétervár 1834; A. von B., Die K. in ihrer gesch. Entwickl., Leitmeritz 1877; Koroskin, Die Kosakenheere, Pétervár 1881; Tettau, Die Kosakenheere, Berlin 1892; Die russ. Armee in Krieg und Frieden, u. o. 1890; Löbell, Jahresber. über die Veränd. und Fortschritte im Militärwesen, u. o. 1874 óta; Nietsch, Les cosaques, Paris 1898; Tettau, Die russ. Armee, Berlin 1900.

Kozáktánc (ol. *alla Cosacca)*, középgyors tempóban, páros időmértékben lejtett orosz tánc. Mozdulatai nem szépek: groteszk taglejtések kíséretében gyakori guggolás mellett a lábakat váltakozva ki kell rúgni. Orosz balletekben mint táncbetét elég gyakori.

Kozalj-vrh, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 336 horvát lak.; u. p. Netretič, u. t. Duga Resa.

Kozaperovica, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1910) 347 szerb lak.; u. p. Mali Gradac, u. t. Glina.

Kozarac, adók. Zágráb vm. topuskói j.-ban, (1910) 471 szerb lak.; u. p. Bović, u. t. Vrginmost.

Kozarac *József*, horvát író, szül. Vinkovcén (Szlavonia) 1858., megh. Koprivnicán 1906. A legkedveltebb horvát nyelvű elbeszélők közé tartozik. Legjobb elbeszélései: Biser Kata (Gyöngy Katalin); Naš Pilip (A mi Pilipünk); Proletarci (A proletárok). Regényei közül legértékesebb a Mrtvi Kapitali (Holt tőkék) című regénye.

Kozárd, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 463 magyar lak.; u. p. Ecseg, u. t. Pásztó.

Kozarevac, adók. Belovár-Körös vm. gjurgjevaci j.-ban, (1910) 924 horvát és magyar lak.; u. p. és u. t. Kloštar.

Kozári *Gyula*, kat. áldozópap, író, szül. Marczaliban 1864 okt. 27. 1887-ben pappá szentelték. 1897. tanár a pécsi, 1902. a nagyváradi honvéd hadapródiskolában, 1912. honvéd plébános. Főbb művei: *Korunk bölcselete* (Pécs 1892); *Az átöröklés problemája* (Budapest 1894); *Korkérdések konferencia-beszédeimből* (Szeged 1894); *Életföladat és életörömök* (Pécs 1895); La loi des trois états. Travail pour le congrès III. intern. Bruxelles (1895); *Descartes és szent Tamás* (Budapest 1897); *Idealizmus az irodalomban* (u. o. 1897); *Comte, a pozitivizmus és az evolució* (3 köt., u. o. 1905); *Az egyház és a demokrácia* (u. o. 1906); *A fejlődés és a leszármazás elmélete* (u. o. 1907); *Emberi okmányok, a Tegnap, Ma és Holnap irodalmából* (u. o. 1910); *Pascal* (Tanulmányok), Az Emberi okmányok 2. köt. (u. o. 1914).

Kozarica, adók. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1910) 615 horvát és magyar lak.; u. p. Novska, u. t. Lipovljani.

Kozárok, l. *Kazarok*.

Kozárvár, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 1731 oláh és magyar lak.; vasúti megállóhely, postaügynökség, u. t. Dés. Mellette az ugyanily nevű vár romjai látszanak.

Kozdi esperesség vagy *dékánság*. Az erdélyi püspökséghez tartozó 7 szász kerület egyike volt.

Kőhalom vidékén terült el s a Kozd pataktól vette nevét. L. *Kizdi esperesség.*

Kozein *(kosein)*, l. *Hagenia.*

Kozelszk, város Kaluga orosz kormányzóságban, vasút mellett, élénk gyáriparral, len-, olaj- és fakereskedelemmel. Kb. 6500 lak.

Kozibrod, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 253 horvát lak.; u. p. Divuša, u. t. Volinja.

Kozice, adók. Verőcze vm. szlatinai j.-ban, (1910) 785 horvát és szerb lak.; u. p. és u. t. Szlatina.

Kozina *Sándor (felsőpulai)*, festő, szül. 1808. Sagh'ban (Sopron vm.). Pesten Peschkynél, Bécsben Krafft Péternél tanult. 1829-ben Olaszországba utazott, ahol öt évet töltött. 1834—1836-ig Budán lakott s ott főképp arcképfestéssel foglalkozott. Azután Nagy-Váradon át, ahol szintén munkálkodott, 1841. Oroszországba ment s ott dolgozott 1844-ig, amikor hazajött, ismét számos arcképet festett mintegy 1851-ig, midőn régi tervét megvalósítva, Párisba s onnan Londonba ment, ahol egyik képet kiállította. A következő évben ismét Bécsben s nagyritkán Pesten dolgozgatott, de az 1855-iki világkiállítás ismét Párisba csalta, ahol a többi közt megfestette Dubois dr., a császárné orvosának arcképét is. Élete további folyásáról nincs feljegyzés. V. ö. Művészet (1907, VI. köt.); Nemzeti Ujság (1840, 23. sz.).

Kozjača, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1910) 575 horvát lakossal: u. p. és u. t. Nagygoricza.

Kozjan, adók. Lika-Krbava vm. korenicai j.-ban, (1910) 381 szerb és horvát lak.; u. p. és u. t. Bunić.

Kozjenice, város Radom orosz-lengyel kormányzóságban, a Visztula mellett, a lengyel királyok régi vadászkastélyával és kb. 7000 lak. I. Zsigmond születési helye.

Kozla, az aldunai szoros egyik sellője, Drenkován alul, a meder jobbpartján; a szabályozás alkalmával hajózóutat repesztettek benne.

Kozlatelep, Berszászkához tartozó telep Krassó-Szörény vm. újmoldovai j.-ban, a Duna partján, (1910) 345 oláh és német lak., postaügynökséggel, u. t. Drenkova; kőszén- és fűrészteleppel.

Kozma, l. *Kozmás* és *Kozmás olajok.*

Kozma, kisk. Zemplén vm. gálszécsi j.-ban, (1910) 915 tót és magyar lak., vasútállomás táviróhivatallal, posta.

Kozma *(Kozmasz)*, szent, l. *Cosmas*, 1.

Kozma, 1. *Andor (leveldi)*, költő és hirlapíró, *K. 8.* fia, szül. Marczaliban (Somogy vm.) 1861 jan. 12. Középiskoláit Pápán, Felsőlövőn és Budapesten elvégezve, jogot hallgatott, majd az Első magyar ált. biztosító társaság tisztviselője, utóbb vezértitkára lett. 1910 óta a liptószentmiklósi kerület országgyűlési képviselője. Már tanuló korában jelentek meg versei a fővárosi szépirodalmi és élclapokban, melyek magyaros szellemukkel és találó szatirájukkal föltűnést keltettek. Azóta állandó munkatársa legbefolyásosabb lapjainknak; dolgozott a Pesti Hirlapnak, a Budapesti Hirlapnak, a Nemzetnek, 1903 óta Az Ujságnak s megszakítás nélkül a Borsszem Jankónak; ír verseket, tárcákat, novellákat, vezércikkeket s irodalmi tanulmányokat a Budapesti Szemlébe. Érdemei elismeréséül a Kisfaludy-Társaság 1893. rendes, a M. T. Akademia 1. tagjává választotta s az előbbinek 1899 óta másodtitkára. Több izben nyert akadémiai jutalmat is. Újabb költőink között a legkiválóbbak egyike s határozottan a legnemzetibb, mind tartalomban és szellemben, mind dikcióban és technikában. Arany János költői tradicióinak folytatója s tősgyökeres magyar érzésvilágával, mesteri verselésével nem méltatlan követője. Szatirikus ere rendkívül gazdagon buzog, szelleme gazdag és bámulatosan fogékony az emberi élet és társadalom fonákságai iránt. Mély részvéttel fordul az elnyomottak felé s erős erkölcsi fölháborodással ostorozza a nyegleséget, törtetést, svihákságot. Nyelve kristálytiszta és kifejező. Művei közül több németre és franciára is le van fordítva. Rendesen használt álnevei *Andronicus* és *Koboz*. Önállóan megjelent művei: *Tegnap és ma* (politikai versek, 1899); *Versek* (1892); *Próza* (1892); *Humoros históriák* (1894, le van fordítva cseh nyelvre is); *Korképek* (1898): *A szabadság ünnepére* (alkalmi drámai költemény, 1898); *Víg elbeszélések* (1898); *Szatirák* (legértékesebb politikai, társadalmi, irodalmi szatirái, 1898); *Öngyilkosok* (tárcák, 1902); *Vallásos költemények* (1902); *Magyar symphoniák* (K. költészetének legérettebb, legbecsesebb termése s benne a hasonló című elbeszélő költemény, a Gellért-legenda egy mozzanata, újabb költészetünk egyik dísze, 1909). Az ő *Prolog*-jával nyílt meg a Vígszinház (1896). Tanulmányai közül a *Gyulai Pál*-ról és az *Arany László*-ról szóló külön is megjelentek (1912, ill. 1909) és sajtó alá rendezte a *Magyar Remekírók* c. gyüjtemény számára Arany László műveit (1904).

2. *K. Erzsébet (Veress Zoltánné)*, szobrász, szül. 1879 máj. 30. Maros-Vásárhelyen. Főkép Fadrusz János útmutatásai s később Möller építész tanácsai alapján foglalkozott plasztikával s munkássága főkép képmásokra terjed ki. Ilyenek: *Brassai Sámuelé* (Kolozsvár 1901); *Zizi* (1904); *Bláthy O. T.* (márványrelief 1908); *gr. Andrássy Károly* (márvány, 1912). Azonkívül mintázott egy sor emlékérmet és plakettet, pl.: *Kováts Gyula* egyet. rektorét (1913).

3. *K. Ferenc (leveldi)*, *K. 8.* öccse, szül. Sörnyén (Somogy vm.) 1826., megh. Mezőhegyesen 1892 júl. 6. Iskolái után 1844. felvétetett a magyar kir. testőrcsapatba, ahonnan 1848. megvált, lovas-honvéd lett s mint tiszt végigküzdötte az egész szabadságharcot. Hosszabb bujdosás után Fejér vármegyében Baracskán telepedett le, ahol 1861-ig gazdaságának élt, mikor főszolgabiróvá választották meg. De a rövid alkotmányos élet után újra visszatért a gazdálkodáshoz. Utóbb helytartótanácsi titkári állásra hívta meg báró Sennyey Pál elnök, 1867. pedig Gorove István kinevezte földmívelésügyi miniszteri titkárrá, majd 1868. a lótenyésztési ügyosztály élére állította. K. azonnal megkezdte a ménestelepek újjászervezését s az állami lótenyésztés irányát megalapította, Bábolnán tiszta arab, Kisbéren telivér angol, Mezőhegyesen s Fogarason többféle kitünő fajtát hozván be, s e jól megválasztott nemes fajtákból elárasztotta az országot elsőrendű apaállatokkal. Különös érdeme az a gond s tapintat, mellyel kiválogatni s az ország részere megszerezni tudta

az elsőrendű telivér lovakat, melyektől azután a bel- és külföldi versenyeken is győztes és híressé vált lóivadék származott (pl. a *Kincsem*, a *Kisbér* stb.). De a telivér nemes anyagon kívül a többféle használati lóanyag fejlesztéséről is gondoskodott. Ő állította fel és szervezte a vmegyei lótenyésztési bizottságokat is. Keze alatt lettek a ménesbirtokok elsőrendű hazai mintagazdaságokká. Övé az érdem, hogy a magyar állam jelenlegi lóanyaga, Angliát és Franciaországot kivéve, minden egyéb európai államét túlhaladja s a lókivitel és a katonai kincstár számos millió koronát juttat a tenyésztőknek. A lótenyésztés körében fennálló intézményeink K. emlékét tartják fenn. Hivatalos szemleútja alkalmával Mezőhegyesen érte váratlanul a halál. K. életében számos bel- és külföldi kitüntetésben s a társadalom osztatlan tiszteletében részesült. Halála után a kisbéri ménesintézet 1896. Kisbéren, 1898. pedig az összes katonai és gazdatiszti kar adakozása mellett a földmívelésügyi miniszter Mezőhegyesen emlékszobrot állíttatott neki és a baracskai temetőben levő sírján is díszes emlékművet emeltetett. A Magyar Lovaregylet K. emlékére 60,000 kor. összes díjjal *Kozma Ferenc-emlékversenyt* alapított. A Torontál vármegyei Gazd. Egyesület pedig 1898. *Kozma-alap* címen 4000 K alapot létesített a legjobb egyéves csikók díjazására. V. ö. Kozma Ferenc emléke (1898., kiadta a földmív. m. kir. miniszter).

4. *K. Ferenc (kézdi-szent-léleki)*, író, szül. Csekefalván (Udvarhely) 1844 febr. 17. A kolozsvári unitárius szemináriumban papi oklevelet szerzett. 1870. a székelykeresztúri állami tanítóképző intézethez nevezték ki tanárnak, majd igazgatónak. 1886. Kolozs vármegye kir. tanfelügyelője lett. Ő szervezte az első népbankot Erdélyben (Székelykeresztúron). Főmunkája, melylyel 1880. az akadémiai levelező tagságot is elnyerte, 1879. jelent meg *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* címen (a Székely-egyesület ezer forint pályadíjjal jutalmazta). Egyéb dolgozatai közül megemlítendők: *K. Gergely unitárius pap és esperes életirata* (függelékül Kazinczy Ferenc levelei és egy bírálata K. Gergelyhez, u. o. 1876); *Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben* (akadémiai székfoglaló, 1882 máj. 8.).

5. *K. Ferenc*, költő, l. *Bárd Miklós*.

6. *K. Károly*, egyházi író, szül. Mezőkeresztesen (Borsod vm.) 1824 márc. 12., megh. Egerben 1901 dec. 6. 1853-tól kezdve mint szemináriumi elöljáró, teológiai tanár, a liceum teológiai és jogi fakultásának prodirektora Egerben működött. 1880-ban kanonok lett s 1898. scardoniai címzetes püspök. Művei: Liturgica Sacra Catholica etc. (Eger 1861, 2. kiadás Regensburg 1863); *Májusi virágok* (Eger 1873); *Szűz Mária élete* (u. o. 1874) stb.

7. *K. Lajos*, építész és grafikus, szül. 1884 jún. 8. Kiskorpádon (Somogy vm.). A műegyetemi tanulmányok elvégzése után külföldön utazgatott, végre azonban az erdélyi népművészetre terelődött figyelme s Kalotaszegen hosszabb időt töltött. A népművészet formakincsét értékesítette aztán építészeti, bútortervelési és grafikai munkáiban. Az utóbbiak *Utolsó ábrándok* c. alatt 1908. jelentek meg. Tőle valók Révész B. *Találkozás Hamupipőkével* c. novelláinak illusztrációi is. Legújabb bútorai 1913 telén voltak kiállítva az Ernst-muzeumban s ugyanez év decemberében nyílt meg Budapesten az általa alapított s lakásberendezéssel foglalkozó *Budapesti Műhely*. K. 1913 óta a tervezés tanára a Székesfővárosi Iparrajziskolában.

8. *K. Sándor (leveldi)*, főügyész, *K. 3.* testvérbátyja, szül. Köröshegyen (Somogy vm.) 1825 szept. 2., megh. Budapesten 1897 aug. 5. Ügyvédi oklevelet nyert, s az 1848-iki országgyűlésen *Szegedy*, majd *Madarász* László mellett volt országgyűlési segéd. Végigharcolta a szabadságharcot és a harc befejezése után besorozták az osztrák hadseregbe, de onnan csakhamar kiszabadult és Somogy vármegyében folytatott ügyvédi gyakorlatot. Az 1861-iki országgyűlésre képviselővé választották és azon mint a Deák-párt híve tekintélyes szerepet játszott. A minisztériumok szervezésekor (1867) az igazságügyminisztériumba osztálytanácsossá nevezték ki, de már 1869. legfőbb ítélőszéki bíró, 1872. pedig az ügyészségek felállításakor főügyész lett. K.-nak hervadhatatlan érdemei vannak a magyar ügyészség fejlődésében. Akkor, amikor az újonnan szervezett intézmény élére került, hatásköre, mint főügyészé, egész Magyarország területére kiterjedt. Az új intézmény működését a kezdet nehézségein kívül az is megnehezítette, hogy sem büntetőtörvénykönyvünk, sem bűnvádi perrendtartásunk nem volt. Hogy az ügyészség e nehézségek ellenére is csakhamar kiváló polcra emelkedett, az első sorban K. érdeme. Sorra járta a vidéki ügyészségeket is és egyéniségét, igazságszeretetét, tudását, szigorú kötelességérzetét rányomta az egész ügyészi szervezetre. Mikor a többi főügyészségek felállításával hatásköre szűkebb területre szorult, szelleme sokáig tovább élt az egész magyar ügyészi karban.

9. *K. Xav. Ferenc*, jezsuita, író, szül. Nagymagyaron (Pozsony vm.) 1728 okt. 18., megh. Lovasberényben 1806 nov. 29. A nagyszombati konviktusnak 3 évig volt igazgatója. A rend eltörültetése után esztergom-egyházmegyei pap volt. Művei: *Jekoniás* (szomorú szabású, víg kimenetelű játék, Győr 1754); *Ditsőült Szent István első apostoli magyar királyunknak ép, romlatlan szent jobbja* (Buda 1771).

Kozmaalmás (azelőtt: *Almás)*, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 1708 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Bályok.

Kozmadombja *(Puszta-Kozmadombja)*, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 265 magyar lak., postaügynökség; u. t. Zalabaksa. L. még *Szentkozmadombja*.

Kozmafa, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1910) 167 magyar lak.; u. p. Felsőoszkó, u. t. Győrvár.

Kozmai monostor, Valkó vármegyében, a mai Illok közelében feküdt; csupán 1231. említik s még az is ismeretlen, mely rendhez tartozott. Kozmafalva néven 1455. a harapkói Bothos-családé volt.

Kozmás *(empyreumás)*, így neveznek az ásványtanban és kémiában minden olyan anyagot,

mely szerves anyagnak tökéletlen elégése következtében sajátságos szúrós, kellemetlen szagot áraszt. A K. ételek szintén a tökéletlen égés termékeitől kapják kellemetlen zamatukat.

Kozmás (azelőtt: *Csik-Kozmás)*, kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 1391 magyar lak. postahivatallal; u. t. Csíkszentmárton.

Kozmás facet, l. *Acetum*.

Kozmás olajok (ném. *Fusel)*, a szeszes erjedés melléktermékei, melyek forráspontja a közönséges (aethyl-) alkoholénál magasabb és a kierjedt folyadék nyers párlatának (nyers szesz) sajátságos jellemző zamatot kölcsönöznek. Ez a zamat a borpárlat (konyak), rum, arrak, gyümölcs és más nemes pálinkák esetében kellemes és a párlat értékét növeli. Más esetekben pedig, ú. m. burgonyából, kukoricából, melászból stb. készült nyers szesz esetében igen kellemetlen, miért is ezeket a nyers párlatokat előbb a finomítás műveletével a K.-tól megszabadítjuk, hogy élvezhető, ú. n. finomított szeszt kaphassunk. A K. zömét amilalkoholok alkotják, melyekről sokáig azt tartották, hogy mellékerjedések termékei. *Ehrlich* korszakot alkotó felfedezései alapján ma már tudjuk, hogy az amilalkoholok és velük rokon egyéb magasabbrendű alkoholok, melyek a K.-ban előfordulnak, megfelelő α-aminosavakból az élesztőgomba táplálkozása folyamán keletkeznek. Ha tehát ezek mennyiségét az erjedő cefrékben csökkentjük vagy érvényesülésüket megfelelő módon megakadályozzuk, a nyers szesz K. tartalmát a minimumra csökkenthetjük. Ha ellenkezőleg a megfelelő aminosavakat szaporítjuk, a K. tartalmát lényegesen növelhetjük. Amióta a K. fő alkotó vegyületeit, az amilalkoholokat a füstnélküli lőporgyártásban, festékiparban, mesterséges gyümölcséterek készítésében stb. nagyban alkalmazzák, a K. piaci értéke 2—3-szor akkora, mint a tiszta szeszé, s ezért a szeszt finomító gyárak arra törekszenek, hogy minél több K.-at kapjanak.

Kozmasz és **Damianus**, l. *Cosmas*, 1.

Kozmatelke, kisk. Kolozs vmegye tekei j.-ban, (1910) 1119 oláh lak.; u. p. és u. t. Tancs. Itt van eltemetve a Kemény János által Görgényben 1661. elfogott Barcsay Ákos erdélyi fejedelem.

Kozmetika *(cosmetica)*, a testnek, első sorban a bőrnek és függelékeinek: a körömnek, hajnak, szakállnak ápolásával és szépítésével foglalkozó ismeretek gyűjteménye. Eltekintve a távolabb eső részek, pl. a fogak ápolásától, az ortopédia egyes részeitől, főleg a bőr tisztítása, fürösztése, apróbb hibáinak meggyógyítása vagy kendőző szerekkel való eltakarása, a szín-eltérések, hegek javítása, a felesleges szőrök eltávolítása, a kopasz területek benövesztése, az ősz haj befestése, a bőr rózsaszínű, fényes, ápolt jellegének elősegítése stb. a célja. Már a legrégibb bronzkori sírokban is találtak szőrtépő csipeszeket; a régi egyiptomiak valóságos kultuszt űztek testükből és hogy a viszonyok ma sem változtak, mutatja a hamis hajnak, fülbevalóknak, arcfestéknek stb. népszerűsége.

Az első és legfontosabb K.-i szabály, hogy az egész szervezet lehetőleg egészséges legyen; a K. tehát mindig csak egy része az általános orvosi beavatkozásoknak — masszőrök, borbélyok, patikárusok annak eredményes művelésére nem képesek. Világos továbbá, hogy a bőr élete egészen más férfinál és nőnél, gyermeknél és aggastyánnál, a szabályok és a kezelési tervek nem lehetnek mindenkinél egyformák. Céljainak elérésére a K. segélyére nemcsak a víz, szappanok, kenőcsök, illatszerek, vegyi anyagok stb. áll, de a fény, villamosság, masszázs, sebészet, klimatológia stb. segítségét is igénybe veszi. Ismeretes, hogy a fürdők, a test rugalmasságának, szépségének ápolása, a masszázs stb. már az ókorban mily népszerűségnek örvendtek. Egyiptomban és Athénben minden testrésznek megvolt a maga külön kenőcse, így a hajat majoránnás, az állat és tarkót kakukfüves, a karokat mentás zsírral kenték. A rómaiak az ibolyát Athénből, a rózsát Kyrénéből, a nárdust Asszíriából, a hennát (Lawsonia inermis) Egyiptomból stb. hozatták és piperetárgyakra óriási összegeket áldoztak. Licinius Crassus konzul el is tiltotta illatszerek behozatalát a provinciákból, de hasztalan. Nero különösen bolondja volt a rózsáknak épen úgy, mint az illatszereknek. A középkorban alig alkalmazták; Medici Katalin 1533. hozta megint divatba a piperét, mely XIV. és XV. Lajos alatt valósággal tirannizálta a közéletet. Pompadour évenként ½ milliót adott ki csak illatszerekre. Az ókorban olajjal, borral, ecettel vonták ki a virágok illatát, ma ezt az eljárást (effleurage) már csak a délfrancia Grasse, a szász Miltitz, a bolgár Kazanlik városokban űzik, egyébként mindent vegyi úton, vagy hamisítva állítanak elő (l. *Illatos szerek)*. A szappanok régente ismeretlenek voltak: kagylók megőrölt porát, v. Quillaya-félék gyümölcsét használták, melynek porát borral kivonva, illatosítva, habzó, jól mosó folyadékot kaptak. Ma a szappanokat már óriási gyárakban készítik vegyészek felügyelete alatt, gyógyszerek, illatszerek, festékek hozzáadása mellett, különösen arra ügyelve, hogy fölösleges lúg ne maradjon benne, ami a bőrt erősen marná. A víznek, a szappannak a K.-ban nagy szerepe van, mosások, fürdők, borogatások, öblítések, zuhanyok, párakötések stb. alakjában a bőr megtisztítása céljából masszázszsal vagy anélkül alkalmazva.

A bőr megnyugtatására, simítására, befedésére puderek, kenőcsök, paszták szolgálnak. A kenőcsök alapanyaga ma már csaknem kizárólag a vazelin. Állati zsírokat már alig használnak, főleg avasodásuk miatt; a növényi zsírok között még a kókuszolaj használatos. A puderek között főleg a rizskeményítő, a síkpor (talcum), cink és magnézium porok, végre a mészkarbonát használatosak; a pudereket kenőcsökkel összekeverve pasztákat kapunk, amelyek a bőr védelmezésére különösen alkalmasak, mert jól tapadnak, fednek és a párolgást nem akadályozzák. A bőr felpuhítására ú. n. *créme* anyagok valók, melyek a zsíron kívül sok vizet és némi glicerint, vagy a *jellyk*, melyek valami ragadós anyagot, pl. zselatinát, agart, tragacanthát stb. és glicerint tartalmaznak. A bőrön levő pattanások, szeplők, májfoltok, értágulatok ellen a legkülönbözőbb hámozó szereket használják, sokkal célszerűbb azonban szakértő orvoshoz fordulni, mint magát a bőrgyula-

dás veszélyének tenni ki. Az ily jelenségek elfödésére festékeket szoktak alkalmazni, amelyek között veszélyesek a fém-, főleg ólom- és higanyfestékek; veszélytelenek a fehér cinkpor és cinkpaszta és az ezekkel készült preparátumok.

A hajhullás-ellenes szerek elsősorban bőrveresítők és céljuk, hogy a vérbőség útján a hajnak fokozott táplálását érjük el; ha hatásosak, óvatosan kell velük bánni, mert könnyen gyuladást keltenek. A szőrtelenítés biztosan csak elektromos úton történhetik; az összes dépilatoire-ok mind csak a hajszálat pusztítják el bőrön kívüli részében, s állandó utókezelést igényelnek, amely alatt a bőrt még durvább szőrök lepik el. (L. még *Hajápolás*).

Ami a körmöket illeti, ezek növekedésükben magukkal húzzák a rájuk boruló «sáncokat», amelyek előbb-utóbb berepednek, ha azokat gondosan és kíméletesen vissza nem toljuk. A gondos tisztaság mellett a körmök rendszeres levágása, esetleg némi krétaporral való csiszolása ajánlatos. A körmök festése, mint ahogy az keleten hennával történik, nálunk vörös borral való borogatás v. karminos kenőcs használatával, ízléstelen; repedező, gyenge körmű ember jól teszi, ha éjjel bezsírozott bőrkeztyűvel alszik.

Az összes K.-i készítmények igen-igen kevés hatóanyag mellett egy kevés zsírnak, spiritusznak, glicerinnek, pudernek, illatszernek, pl. víznek kombinációjából szoktak állani és többnyire semmi arányban sincsenek értékükben az értük követelt árakkal.

Koźmian, *Kajetan,* lengyel költő, szül. Galenzowban 1782., megh. Piotrowicában 1856. Költői hírnevét hazafias ódáival alapította meg (1809). Írt egy négyénekes tanköltеményt Ziemaństwo polskie címen (1839). Főműve a 12 énekes Stefan Czarniecki (1858) hőseposz, amelyen 25 évig dolgozott. Prózai munkái közül említést érdemelnek emlékiratai: Pamiętniki.

Kozmikus (gör.), ami a világra (kozmosz) mint egészre v. az égitestek összességére vonatkozik. L. *Kozmológia.*

Kozmikus felkelés, l. *Csillagok felkelése.*

Kozmikus fizika, l. *Kozmológia.*

Kozmikus meteorológia az égitesteknek az időjárásra gyakorolt hatásával foglalkozik, nevezetesen a Napon végbemenő változásokat törekszik a Föld meteorológiai változásaival összefüggésbe hozni.

Kozmikus por a Föld légkörében elégett meteoroktól keletkezik.

Kozmikus testek v. *Platon-féle testek:* az öt szabályos test. Platon Timaiosza szerint a földatomok hexaéder alakuak, a tűzatomok tetraéder alakuak, a levegő atomjai oktaéder alakuak, a víz atomjai ikoszaéder alakuak. A dodekaéder a világegyetem foglalatja. V. ö. M. *Cantor,* Vorlesungen über Geschichte der Mathematik (2. kiad., 1. köt. Leipzig 1894).

Kozmin, város, l. *Koschmin.*

Kozmogónia (gör.), a világegyetem, különösen pedig a Naprendszer keletkezésének és fejlődésének tana. Ennek egyik része a geogónia, a Föld fejlődésének tana. Már a régi görög filozófusok igyekeztek elfogadható K.-t alkotni s a világtérben szétszórt ködszerű anyag összesűrűsödésére gondoltak. Nissai Gergely IV. sz.-ban élt egyházatyánál a Kantéhoz hasonló K.-ra találunk. Kepler, Descartes is foglalkoztak ily kozmogonikus spekulációkkal, melyeket az idősebb Herschel felfedezései új életre keltettek, mikor a ködfoltokban új világok primitiv alakját vélték látni. Határozottabb formában már Kant foglalkozott a problémával az Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels (1755) című művében. A bolygóknak és holdjaiknak köralakú s egyirányú mozgásából arra következtetett, hogy ugyanazon, mozgásban levő ősanyagból, chaoszból keletkeztek, mely valamikor azt az egész teret kitöltötte, melyet az égitestek most elfoglalnak. E gáztömegnek részecskéi valahol kezdtek összesűrűsödni s ez első sűrűsödésből keletkezett a Nap, mely a ráeső részecskékből nyerte forgó mozgását. A bolygók szintén ily sűrűsödéseknek köszönik keletkezésüket. 1796-ban jelent meg Laplace ködelmélete Exposition du Système du monde című munkájában. Laplace csak a Naprendszerre szorítkozik. Az az izzó köd vagy gáztömeg, melyből a Naprendszer keletkezett, egyenletes forgó mozgásban volt. A forgás következtében gyűrűk váltak le, melyekből később a bolygók keletkeztek, míg a hátra maradt gáztömeg a kihűlés folytán összébb húzódott; Kant-Laplace-féle elméletnek is nevezik ezt a ködelméletet. Laplace óta számosan állítottak fel újabb K.-kat. Így Darwin G. H. a jelen állapotból kiindulva az árapály-tünemények befolyását kutatja az égitestek fejlődésére úgy előre, mint visszafelé a multba. (The tides and kindred phenomena etc. 3. kiadás; magyarul Tengerjárások címen a Term. Tud. Társulat kiad.). Moulton és Chamberlin a tőlük planetezimálisnak nevezett K.-i elméletet dolgozták ki. Szerintük a Naprendszertől elfoglalt tér eredetileg meteorkövekkel volt tele, melyek több rajban keringtek, mint még most is és belőlük verődtek össze a bolygók. Más K.-kat alkottak Arrhenius, Das Werden der Welten; See, Evolution of Stellar systems (2 kötet), továbbá Faye, Ligondès, Duprel, Vogt s legújabban Belot. V. ö. *Poincaré,* Leçons sur les hypothèses cosmogoniques (2. kiadás, Paris 1913); *Wolf,* Les hypothèses cosmogoniques (u. o. 1886); *Faye,* Sur l'origine du monde (4. kiad., u. o. 1907); *Moldenhauer,* Das Weltall und seine Entwickelung (2. kiadás, Köln 1884, 2 köt.).

Kozmográfia, l. *Kozmológia.*

Kozmolin, l. *Vazelin.*

Kozmológia (gör.), a világegyetem ismerete, összefoglalása mindannak, amit a világegyetemről érzékeink és értelmünk révén megismerhetünk. *Kozmonómiának* nevezzük, mikor főleg a világegyetemben érvényesülő törvényekkel foglalkozunk, míg a *kozmográfia* a közvetlenül észrevehető rész történetét és leírását adja. A kozmonómiának az a része, mely az égitestek mozgásának törvényeit vizsgálja, s melyet Laplace égi mechanikának nevezett, az asztronómiába tartozik. A *kozmozófia* misztikus úton, belső szemlélődéssel, túlvilági erők segélyével akar a világegyetem benső összefüggésének ismeretéhez jutni, vagy pedig a csillagok és a földi élet között keres kapcsolatokat, mint az asztrológia, chiro-

mantia és metoszkópia. *Kozmikus fizikának* nevezzük a fizikának azt a részét, mely a világegyetemben érvényesülő erőkkel, mint a milyen pl. a gravitáció, fény, mágnesség stb. foglalkozik, amennyiben a természetben nagyban végbemenő tüneményekben megnyilatkoznak.

Kozmológiai érv, l. *Isten*.

Kozmonómia, l. *Kozmológia*.

Kozmopolita (gör.) a. m. világpolgár, l. *Kozmopolitizmus*.

Kozmopolita állatok azok az állatok, melyek a Föld legnagyobb részén el vannak terjedve. A legtöbb kozmopolita állatot találjuk az alsóbbrendű állatok (pl. Véglenyek, Kerekesférgek stb.) sorában. A repülő állatok sorában is sok a világpolgár. A szárazföldi állatok között a repülő rovarok, madarak és denevérek tűnnek ki kozmopolitaságukkal. A kozmopolita *fajok* száma aránylag nagyon kicsi; sokkal gyakoribbak a kozmopolita *nemek* és kozmopolita *családok*. Sok állat az ember közreműködésével vált kozmopolitává. Ilyenek a házi állatok (pl. kutya, juh stb.), házi egér, patkány, poloska, légy, svábbogár stb.

Kozmopolita költészet. Arany János egy ilyen című költeménye alapján elterjedt kifejezés. Az erős magyar érzéssel eltelt költő fájdalmasan látta a 60-as években, hogy az ifjabb költői nemzedék a művelt nyugat eszméin föllelkesedve, nem arra használja a nyugati műveltséget, hogy vele a magyarság szellemi színvonalát emelje, hanem hogy kedvéért a magyarságát megtagadja, magyar gondolat- és érzelemvilágát idegennel cserélje föl. Az idegenért való lelkesedés szólalt meg lantjukon, s ez a K. a nyelven kívül jóformán semmi közösséget nem tartott a magyarsággal: szellemben, formában egyaránt idegenné vált. A K.-et Reviczky Gyula, maga is egyike a kevésbbé erős magyar érzésű költőknek, vette védelmébe, de illő tisztelettel a nagy költő iránt. Újabban az ú. n. Nyugatos költői irány ellen lehet hangoztatni a K. vádját.

Kozmopolita növények azok, amelyek az egész földön, vagy legalább nagyrészén el vannak terjedve, természetesen mindig oly helyeken, melyek a nekik megfelelő életfeltételeket nyujtják. Körülbelül 100 ilyent ismerünk a virágos növények közül. Számos közülök vízi növény, mint a *Najas*, *Lemna*, *Ceratophyllum*, *Scirpus*, a *Potamogeton* stb. Ezek v. úszva (levált részek), v. a madarak és nagyrészt az ember révén terjedtek el. Az *ubikvista* (mindenütt előforduló) növények olyan K., amelyek úton, omladékon, mezőn, vetésben fordulnak elő, főkép mint gyomok, pl. az *Urtica urens*, *Chenopodium album*, *Solanum nigrum*, *Poa annua* stb. Ezek úgy a talaj, mint az éghajlat iránt meglehetősen érzéketlenek. Főkép az ember terjesztette el őket. A K. közé tartozik sok virágtalan növény is, így algák, gombák, zuzmók, mohák, harasztok, melyeknek spóráit a szél könnyen tova viszi, elterjedésük közvetítője tehát a levegő.

Kozmopolitizmus (gör.) a. m. világpolgárság: *kozmopolita* az az ember, akinek érzelmei és érdekei számára a haza kicsiny, aki ennélfogva az egész világ, az emberiség céljait és érzelmeit tartja szem előtt és ezek vezérlik cselekedeteiben.

Kozmoráma (gör.), több különböző vidék képeinek egyesítése, melyek nagyító üvegen, mesterséges világításnál nézve, csaknem természetes nagyságban látszanak. L. *Panoráma*.

Kozmosz (gör.), eredetileg díszt, rendet jelent; ennek alapján a görög filozófiában a rendezett világot, a világrendet. (L. *Világ*.) Humboldt Alexander e címet adta nagy munkájának, melyben a világról való természettudományi ismereteinket egységes képpé akarja összefoglalni. Ennek analógiájára az ember: kis világ, *mikrokozmosz*, s ezzel ellentétes a nagy világ: *makrokozmosz*.

Kozmozófia, l. *Kozmológia*.

Kozo *(koso)*, l. *Hagenia*.

Kozolya, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 496 oláh lak., u. p. és u. t. Déva.

Kózsa, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 376 oláh lak., u. p. és u. t. Marosillye.

Kozsani, város és püspöki székhely Szerbiában, Monasztir volt török vilajetben, mintegy 10,000, nagyobbára görög lakossal, dohány-, bortermeléssel, méh- és selyemtenyésztéssel; bőrkészítéssel.

Kozsány, kisk. Sáros vm. girálti j.-ban, (1910) 170 rutén és tót lak., u. p. Kurima, u. t. Margonya.

Kő, 1. minden szilárd ásvány v. kőzet.

2. *Kő* orvosi értelemben az emberi test üregeiben azok váladékából kicsapott szerves v. szervetlen sókból álló kemény képzet. A kő nagyon különböző nagyságú, porszemtől ökölnagyságúig; a legnagyobb kő, melyet Dechamps írt le ,$1^1/_2$ kg. súlyú, 32·5 cm. kerületű húgykő volt; a kő alakja is különböző, általában a tömlő vagy csatorna alakjához alkalmazkodik, amelyben helyet foglal: gömbölyű, lapos, tojásdad stb., előfordul egyes és többes számban, százakra, sőt ezrekre menő követ is számoltak; felszíne: sima, érdes, dudoros, ágbogas; színe: szennyesfehér, szürke, világosabb v. sötétebb barna, ami a benne levő festéktől függ. Keménysége vegyi összetétele szerint változik, legpuhábbak az epekövek (körömmel karcolhatók), legkeményebbek a kemény szénsavas mészkövek (márványkeménységűek); amely kő az üveget karcolja, kívülről került a szervezetbe. A kő metszéslapján rendszerint réteges, legbelső rétegét magnak nevezzük, ami kicsapódott sókból, de idegen, kívülről bejutott anyagokból is állhat. A követ aszerint nevezzük el, hogy hol találjuk: húgyhólyag-, vesemedence-, epehólyag-, nyálmirigy-, orr-, fog- stb. kő; tudományos meghatározása vegyi vizsgálattal történik. A kövek a legkülönbözőbb vegyi anyagokból állanak: szénsavas és foszforsavas sókból, húgysavas káliumból, h. natriumból, h. ammoniakból, oxalsavas mészből, cisztinből, koleszterinből, epefestékes mészből stb., amelyek vagy amorf, vagy kristályos alakban vannak a kőben. Ezek a kőképző sók mindig szerves vázba vannak ágyazva, amelyet kimutathatunk, ha a kőképző sókat kioldjuk a kőből. A kőképződés oka a váladék pangása, bizonyos vegyi anyagok túlságos felhalmozódása, vagy a váladék vegyhatásának megváltozása, ami leggyakrabban idült gyuladások következménye. Idegen testek körül is sók rakód-

nak le, ezt nevezzük *inkrusztációnak.* A kő mechanikus izgalmat tart fenn, tömlőket elzár, csatornákat szűkít s emiatt rendszerint a tömlők izomfalának túltengését okozza; ha mozog a kő és érdes, sérüléseket okoz, az izmok görcsös összehúzódása pedig fájdalmakkal jár (epekőkólika, vesekólika), végül idült gyuladást tart fenn a kő, vagy esetleg nyomási elhalást és átfúródást is okoz. A legsúlyosabb esetekben a kő súlyos betegséget, sőt halált is okozhat. A kő többnyire lassan nő új sók lerakódása által, de sokszor fel is oldódik, sőt belülről oldódhatik s a kioldott sók helyére más sók rakódhatnak le (metaschematismus). Miután a köveket belső kezeléssel nem lehet feloldani s így a kőbetegséget meggyógyítani, a legjobb és legradikálisabb gyógyítás a kő eltávolítása operációval.

Kő, 1. kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 369 magyar lak., u. p. Herczegszöllős, u. t. Karancs. — 2. *Kő (Kew, Keu, Ku),* község Szerém vmegyében, l. *Banoštor.*

Kő-akna, l. *Akna,* 3.

Kőalja, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 432 magyar és oláh lak., u. p. Czéczke, u. t. Élesd.

Kőaljaohába, kisk. Hunyad vm. puji j.-ban, (1910) 373 oláh lak., u. p. Fehérvíz, u. t. Bajesd.

Kőanyag, *kőanyagárúk* (ném. *Steinzeug),* kemény, kagylóstörésű, de át nem tetsző agyagárúk, melyek v. mázatlanok, v. legtöbbnyire ú. n. konyhasó-mázzal vannak bevonva. Megkülönböztethetünk durva és finom K.-ot. A *durva K.* természetes, másodrendű tűzálló agyagból készül, mely aránylag sok finom kvarclisztet és el nem mállott földpátot tartalmaz. Az ily agyag magas hőmérsékletnél összezsugorodik, kemény kagylóstörésű és nem-likacsos tömeggé lesz. A K.-agyag rendesen szürke vagy sárgásbarnás szinűvé ég ki. Az agyagot áztatják és gyúrással készítik elő. Kisebb tárgyak, úgymint korsók, söröskancsók, ásványvizpalackok és zsírbögrék a fazekas-korongon készülnek és gyakran domborművekkel is díszítik. A nagyobb tárgyakat gipszmintákban formálják, a csöveket pedig sajtolják. A K. égetésére a fazekaskemencéhez hasonló kemencéket alkalmaznak. Az árut kezdő fehérizzásig felhevítik és ekkor a kemence boltozatában levő nyílásokon át, rendszerint két ízben, konyhasót hintenek be, és ezalatt a tűzhelyre apró, nedves fát tesznek. A konyhasógőz az izzó szilikát jelenlétében a vízgőzzel klórhidrogénné és nátriumoxiddá bomlik, mely utóbbi az agyagtárgyak felszinén vékony üvegmázat (nátriumaluminium-szilikátot) képez. A K.-árut leginkább csak barnakővel és kobalt-oxiddal festik, melyeket mint engobeot a nyers tárgyon alkalmaznak. Kiterjedt K.-ipar van Angolországban (Lambethben, London közelében), továbbá a Felső-Rajnán (Siegburg Raer) és Koblenz körül az ú. n. Kannenbäckerlandban, hol a nép főképen kancsókat és ásványvízkorsókat (seltersviz-korsók) készít. A *finom K.-áru* a finom fayence és porcellán közé sorozható és az utóbbitól főképen csak abban különbözik, hogy át nem tetsző. A finom K. közé sorozható az ú. n. *Wedgewood-áru* is. (L. *Agyagipar).* A Wedgewood-féle, a XVIII. sz.-ban Etruriában alapított gyár jelenleg is leginkább régi modorban dolgozik.

Kőanyagárúk, l. *Kőanyag.*

Kőanyagcsövek a kőanyagagyagból készülnek, (l. *Kőanyag),* de ehhez durvább homokot vagy chamotte-lisztet kevernek, hogy az aránylag nagy és vastagfalú tárgyak száritáskor meg ne repedjenek és tűzben alakjukat jobban megtartsák. Az agyagkeverékből a csöveket sajtolják; a készülékeket és edényeket a vegyszergyárak számára ugyanabból a keverékből gipszmintákban formálják. A K.-et rendszerint oly kemencékben égetik, melyekben a láng felülről lefelé húzódik, és az izzó árut konyhasó behintésével mázolják. Némely gyárban, pl. a bunzlauiakban a szikkadt csöveket könnyebben olvadó agyagmázzal engobeozzák, mely máz agyagiszapból és hamuzsírol-datból készül. Ez az engobe mázszerüen olvad meg a tűzben, míg a cső tűzálló anyaga csak kemény lesz. A csövek engobeozását azért alkalmazzák, mert a soványított agyagból készített csövek kissé likacsosak szoktak lenni.

Kőanyagipar, l. *Kőanyag* és *Agyagipar.*

Kőárok, Szt. István királynak 1009. és Szt. Lászlónak 1093. kiadott oklevele szerint a Szerémségben a pécsi püspökségnek határvonala volt. Szt. László vízvezetéknek mondja s a mai Mitrovic helyén állt Sirmiumban. A Lezsemer és Szilszeg (Szuszeg) közt levő hegyek forrásvizét bevezető aquaeductust értették rajta, melynek romjai ma is megvannak.

Köb, 1. a. m. kocka (l. o.); 2. a. m. harmadik hatvány, l. *Hatványozás.*

Kőbánya, Budapest székesfőváros X. kerülete, l. *Budapest.*

Kőbarázdák, l. *Malomkövek.*

Köbcsont *(os cuboideum),* a lábtő csontvázának egyik alkotórésze.

Kőbél, l. *Kövületek.*

Kőbenyomat, l. *Kövületek.*

Kőbetegség, l. *Kő 2.* és *Húgykő.*

Köbgyök. Valamely adott szám K.-én azt a számot értjük, mely harmadik hatványra emelve az adott számot adja. Pl. 8-nak K.-e 2, mert $2^3 = 2 \times 2 \times 2 = 8$. Jele $\sqrt[3]{8}$ L. *Gyökvonás.*

Köblény, kisk. Baranya vm. hegyháti j.-ban, (1910) 527 német lak., vasútállomás táviróhivatallal, u. p. Szalatnak.

Köblér, kisk. Ung vm. szerednyei j.-ban, (1910) 916 rutén és német lak., u. p. és u. t. Szerednye.

Köblös (azelőtt: *Zárjecs-Kebló),* kisk. Trencsén vm. nagybicscsei j.-ban, (1910) 230 tót lak., u. p. Szedernye, u. t. Nagybicscse.

Köbmérték. A testek térfogatának megméréséhez egységre van szükség. Térfogategységül oly kockaalakú test szolgál, melynek éle a hosszúságegység, tehát egy méter, egy deciméter, egy centiméter, egy láb stb. A test térfogatának mértékét K.-nek mondjuk. A K. egysége lehet egy köbméter, egy köbdeciméter stb. (l. *Köbméter).* A test térfogatát az a szám fejezi ki, mely azt mutatja, hogy hányszor nagyobb az illető test térfogata, mint a mértékegységül fölvett K. A K.-et némelykor űrmértékül is használják. L. *Űrmérték.*

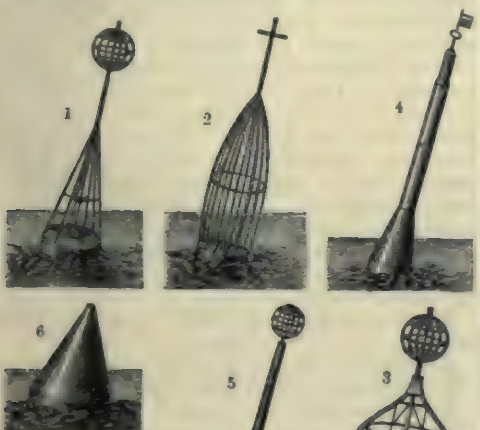
Köbméter, oly kockaalakú test térfogata, melynek minden éle egy méter. A K. szó kiírása helyett elfogadott szokás m^3-t írni. Egy K. a. m.

1000 köbdeciméter vagy liter, egy *köbdeciméter* = 1000 *köbcentiméter* és egy köbcentiméter = 1000 *köbmilliméter*. Egy K. = 31·66695 köbláb.

Kőboldogfalva, kisk. Hunyad várm. vajdahunyadi j.-ban, (1910) 527 oláh lak., u. p. Pusztakalán, u. t. Bácsi. A helységből fel a Maguratetőre vezető ösvény mellett jellegzetes őskori cserepek találhatók. Ugyancsak a Magura gerincén a Facset (Bükkös) erdő felett találták meg a nép által pincének nézett római kőbányákat. Ugyaninnen egy kis nimfa-szobor feje, márványból, a dévai muzeumban található. A Martinuzzi kincstárában talált számos Kozon-aranyat állítólag itt lenn a Sztrigy partján egy kidőlt fa nyomában találta egy halászgató oláh. Hajdan *Boldogasszonyfalvának* hívták s itt, mint a Hátszeg mellékén, a havasi juhászattal kapcsolatos juhvásárokat tartanak folyvást. Tavaszi «kalkuk» vására (Szt. György nap körül) a juhok felhajtásának kezdetét jelenti s messzi földről látogatják a juhvásárlók.

Köböl, 1. űrmérték, l. *Akó* és *Mérő*.

2. *K.* (l. az *1—8. ábrát*), a tengeren úszó lehorgonyzott v. kikötött jelzőtest, mely a vízi utak v. zátonyok, szirtek s egyéb, a hajózás szempontjából veszélyes helyek megjelölésére szolgál.

1. és 2. útjelző köböl; 3. harangozó köböl; 4. és 5. rudas köböl; 6. kúpalakú köböl; 7. hengeralakú köböl; 8. gömb-köböl.

A kikötők v. a tengerbe ömlő folyók bejáratát rendesen *útjelző* köblökkel, a zátonyokat v. szirteket a hullámzás által működésbe hozott síppal ellátott *vészköböllel* v. *világító* köböllel szokás jelezni. Különösen oly tengerpartok mentén, ahol a ködös időjárás gyakori, a hajózásra nézve veszélyes helyek *harangozó* köböllel is jeleztetnek. Ennek a köbölnek felépítményében egy harang van felfüggesztve, mely a hullámcsapás által könnyen mozgásba hozott kalapácsok által megütve, éles jelzést ad. A tengeri hajók által látogatott folyamokban a partok mentén fekvő zátonyok jelzésére rendszerint *rudas* köblöket v. *kúp-* és *hengeralakú* köblöket alkalmaznak, míg a folyam közepén levő zátonyokat a *gömb*-köböllel jelzik.

Köbölkút, kisk. Esztergom vm. párkányi j.-ban, (1910) 2021 magyar lak., vasút-, távíró- és távbeszélő-hivatal.

Kő-bőr a. m. aszbeszt.

Köbös v. *kubikus* a. m. harmadfokú.

Köbözés, l. *Hajóköbözés*.

Köbözési okmány, l. *Hajóokmányok*.

Köbszámok *(kubuszok, hexaedrálszámok)*, az egész számok harmadik hatványai: 1; $8=2^3=2\times2\times2$; $27=3^3=3\times3\times3$; $64=4^3=4\times4\times4$; 125, 216, 343, 512, 729, 1000, stb.

Köbtáblák. Törzsek, tönkök, rudak, gerendák, fűrészáruk s más erdei nyers- és félterményck köbözésére szolgáló táblák, amilyenek bent foglaltatnak a földmivelési magyar királyi minisztérium által 1883-ban kiadott Erdészeti Segédtáblákban és az Országos Erdészeti Egyesület által évente kiadott erdészeti naptárban.

Köbtartalom, l. *Térfogat*. — A K. (capacitas) meghatározása a kraniológiában igen fontos. Az eljárás *akolásból*, azaz a koponyaüreg kitöltéséből és *köbözésből*, vagyis a töltőanyag térfogatának meghatározásából áll. Töltésre folyadékot, növényi magvakat, lisztet, homokot, ólomsörétet, üveggyöngyöt stb. használnak. A koponya űrtartalma tág határok között (1000—2000 cm^3) ingadozik. Európai férfiaknál átlagban 1450—1500 cm^3, nőknél 1300—1340 cm^3. *Mikrokefália* (l. o.) esetében leszállhat 400 cm^3-re s *vízfejűeknél* felemelkedhetik 3000 cm^3-re is. A K. alacsonyabb kulturájú népeknél általában kisebb. A kultura a kapacitást fokozza. A nők koponyája minden népnél kisebb űrtartalmú, mint a férfiaké. Ujszülött fiúnál 390 cm^3 és leánynál 370 cm^3 a kapacitás. *Virchow* a K. alapján a következő osztályozást állította fel: 1. kicsiny agyüreg (nannokephalia) 1200 cm^3 alatt; 2. közepes agyüreg (eurykephalia) 1200—1600 cm^3; 3. nagy agyüreg (kephalon) 1600 cm^3 felett. A koponya-K. legkisebb az ausztráliaiaknál és veddáknál. Majmok, még az emberszabásuak is, messze elmaradnak e tekintetben az ember mögött; a legnagyobb gorillánál is alig 500 cm^3. V. ö. *Froriep*, Bestimmung der Schädelkapazität (1910); *Welcker*, Die Kapazität etc. (1886); *Buschan*, Kultur u. Gehirn (1904).

Kőburkolat, l. *Kövezet*. — A *vízépítésben* K. alatt hajózócsatornák, folyómedrek, töltések stb. kisvíz feletti lejtőinek terméskővel való befedését értik, mely műveletnek célja a lejtők földanyagának hullámverés által való kimosását v. bedőlését megakadályozni. A K.-okat, melyeknek vastagsága 30—50 cm. körül szokott lenni, rendszerint kavicságyazatra fektetik. A nagyon erős hullámverésnek kitett v. a meredek K.-okat nem szárazon rakják, hanem cementhabarccsal falazni szokták. A kőburkolatok többnyire a kisvíz alatti kőhányásokra (l. o.) támaszkodnak.

Köchel, *Ludwig*, lovag, osztrák zenetörténész és természettudós, szül. Stein an der Donauban (Alsó-Ausztria) 1800 jan. 14., megh. Bécsben 1877 jún. 3. Jogi pályára készült. 1827—42-ig Albrecht, Károly Ferdinánd, Frigyes és Vilmos főhercegek nevelője volt. Mint botanikus és mineralógus beutazta egész Európát. Nevezetes munkái: Chronologisch-thematisches Verzeichnis sämtlicher Tonwerke W. A. Mozarts (1862); Die kaiserliche Hofmusikkapelle zu Wien von 1543 bis 1867 (1768); Johann Joseph Fuchs (1872); 83 neuaufgefundene Originalbriefe Ludwig von Beethovens an den Erzherzog Rudolf (1865). Ásványtani munkája: Die Mineralien des Herzogtums Salzburg (1859).

Köchlin, *Samuel*, német nagyiparos, szül. Mühlhausenben 1719., megh. u. o. 1776. Ő alapította az első szines gyapotkelme-gyárat (1746) Mühlhausenben s azóta családja a legelsők egyike a német nagyiparosok közt. A K.-család tagja volt *K.-Schlumberger* Joseph geológus is (szül. 1797., megh. 1863.), ki Mühlhausenben a Société industrielle vállalatot alapította.

Köchly, *Hermann*, német klassz. filológus, szül. Lipcsében 1815 aug. 5., megh. Triesztben 1876 dec. 3. 1840-től kezdve a drezdai Kreuzschule tanára volt. 1849-ben beválasztották a második szász kamarába. A májusi küzdelemben résztvevén, Brüsszelbe menekült; 1851. zürichi, 1864. heidelbergi tanár lett. Tanügyi művein kívül mint filológus különösen a görög epikusok és hadi írók körül szerzett érdemeket. Nevezetesen: De Iliadis carminibus dissert. VII. (Zürich 1850—1859); Iliadis carmina XVI. (u. o. 1861); De Odysseae carminibus dissert. III. (u. o. 1862—64); Opuscula epica (1864); De diversi Hesodeae Theogoniae partibus (1860). Továbbá: Corpus poetarum epicorum Graecorum (befejezetlen, 7 köt. Leipzig 1857—72); Quintus Smyrnaeus (u. o. 1850, 1853); kiadta továbbá Arrianos Anabasisát (1861), Euripides taurosi Iphigeniáját és Medeáját (Berlin 1863—67). Hadtudományi műveit nagyobbrészt Rüstow-val készítette; nevezetesen: Geschichte des griechischen Kriegswesens (Aarau 1852); Sammlung griech. Kriegsschriftsteller, német fordítással és magyarázattal (2 köt., Leipzig 1853—55); Einleitung zu Caesars Commentarien über d. gallischen Krieg (Gotha 1857). Kisebb művei összegyüjtve: Opuscula academica (Leipzig 1853—56, 2 köt.); Akademische Vorträge und Reden (Zürich 1859—82); Opuscula philologica (Leipzig 1881—82, 2 köt.). V. ö. *Hug*, H. Köchly (Basel 1878); *Böckel*, H. Köchly. Ein Bild seines Lebens und seiner Persönlichkeit (Heidelberg 1904).

Köcöle, l. *Hamvas*.

Kőcsatorna (áll.), l. *Tüskésbőrüek*.

Kőcse (azelőtt: *Horvátkécsa)*, nagyk. Torontál vm. csenei j.-ban, (1910) 991 horvát, magyar, oláh és szerb lak., vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélőhivatallal.

Köcsény, kisk. Nyitra vmegye pöstyéni j.-ban, (1910) 259 tót lak.; u. p. és u. t. Verbó.

Kőcsepp (növ.) a. m. *Coix* (l. o.).

Kőcsiszoló iskola, a kőcsiszolás gyakorlati tanításával foglalkozó ipariskola, minő van Turnauban (Csehország), amely drágakövek csiszolásával foglalkozik. Hazánkban Zalatnán van ilyen iskola.

Köcsög, olyan cserépedény, melynek alsó része öblös, felső része pedig szűkebb. Nálunk a kisebb háztartásokban általánosan el van terjedve, de tejfölözésre azért kevésbbé alkalmas, mert a K. hasas részében lévő zsírgolyócskák nem képesek felszállni. Ezért lefölözésre csak oly edényeket kellene használni, melyek legalább egyenes vagy kifelé hajló fallal birnak.

Köcsögkalap a. m. *cilinder-kalap*, l. *Kalap*.

Köd, a vízgőz megsűrűsödése az alsó légrétegekben, mely a levegőt kisebb-nagyobb mértékben átlátszatlanná teszi. Felhő és köd között nincsen lényeges különbség, pl. a hegyet burkoló köd alulról felhőnek látszik. Szárazföldön a köd rendesen a hideg évszakban éjjel és reggel keletkezik, midőn a talaj kisugárzás következtében legjobban lehűl és a legalacsonyabb légrétegek, melyek párákban bővelkednek, azáltal a telítettség állapotába kerülnek. Mocsarak és ingoványok fölött még nyáron is keletkezik köd derült, csendes éjjeleken. Sík földön a szelek rendszerint a ködöt eloszlatják, hegyvidéken pedig ellenkezőleg a szelek kedveznek a ködképződésnek. Ha valamely folyó v. tó vize melegebb a fölötte elvonuló levegőnél, az alkalmat ad a köd keletkezésére, tengerparton is a szárazföld és víz hőmérsékleti különbsége hasonlóan elősegíti a ködöt, ugyancsak a hideg és meleg tengeráramlatok találkozási helyén is gyakori a köd (újfundlandi ködök). Nagy szerepe van a köd létrejöttében a levegőben előforduló apró tisztátlanságoknak, melyek körül a parányi cseppek kiválása megindul; ezek az apró szemecskék Aitken szerint a kondenzációs magvak. A városi ködök a levegőben lebegő sok égési terménynek köszönik gyakoriságukat (londoni ködök, fogs). Vannak *száraz ködök* is, l. *Légköri füst*.

Kőd, kisk. Szilágy vm. zsibói j.-ban, (1910) 1096 oláh lak.; u. p. és u. t. Náprád.

Ködatolya, l. *Datolyakagyló*.

Köddi *(ködde, gödde)*, arab űrmérték = 7·57 l.

Ködfátyolképek *(ködképek)*, l. *Bűvös lámpa*.

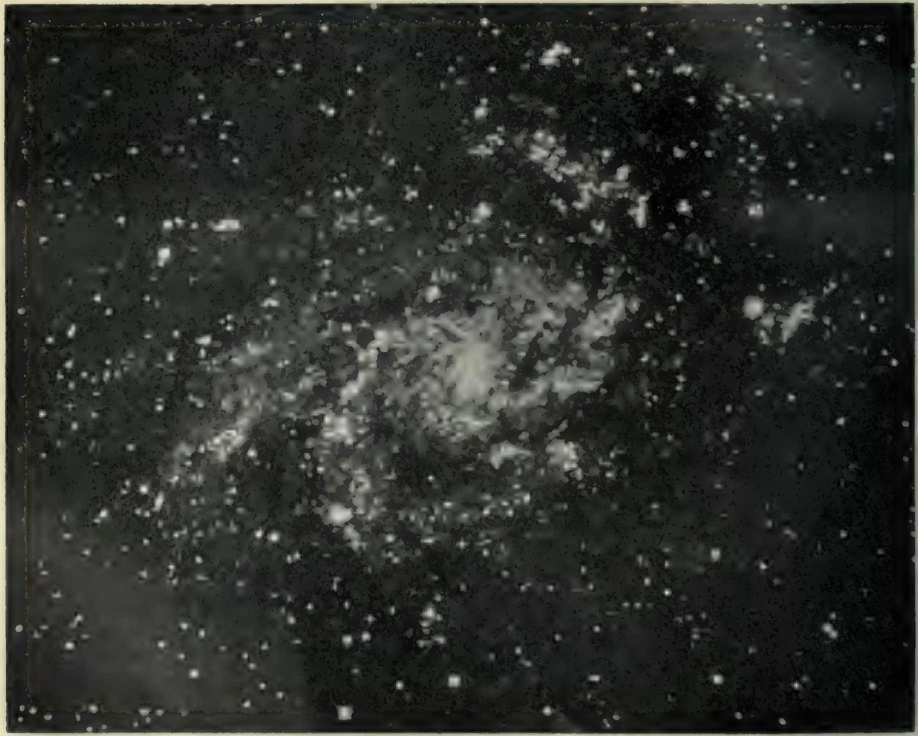
Ködfényű kisülés, l. *Elektromos kisülés*.

Ködfoltok (l. a *képmellékletet)*, gyengefényű, többnyire csak távcsővel látható, fénylő ködhöz hasonló égi objektumok. Az ókorban Hipparchos három ködfoltot ismert, kettőt a Perseusban s az ú. n. jászolt a Rákban. De ezek távcsővel nézve csillagok halmazának látszanak s így nem valódi K. Az Andromeda ködét már Galilei ismerte. Az Orion nagy ködét Cysatus említi 1619. Halley a D.-i égen több ködfoltot fedezett fel 1677-ben. Messier Katalogusa 103 ködfoltot sorol fel. Herschel W. 2303 ködfoltot és 197 csillaghalmazt fedezett fel az ő nagy tükörteleszkópjával. Dreyer új katalógusa (1890 és 1895) már 9369 objektumot sorol fel.

A K.-ról való ismereteinket tetemesen bővítette a fotográfia alkalmazása. Segítségével sok ködfoltot fedeztek fel, az ismerteknél pedig a részletek oly finomságát tárták fel, aminőt a szem a távcsövön át soha észre nem vehetett. Hogy valamely köd igazi ködfolt-e vagy pedig csillaghal-

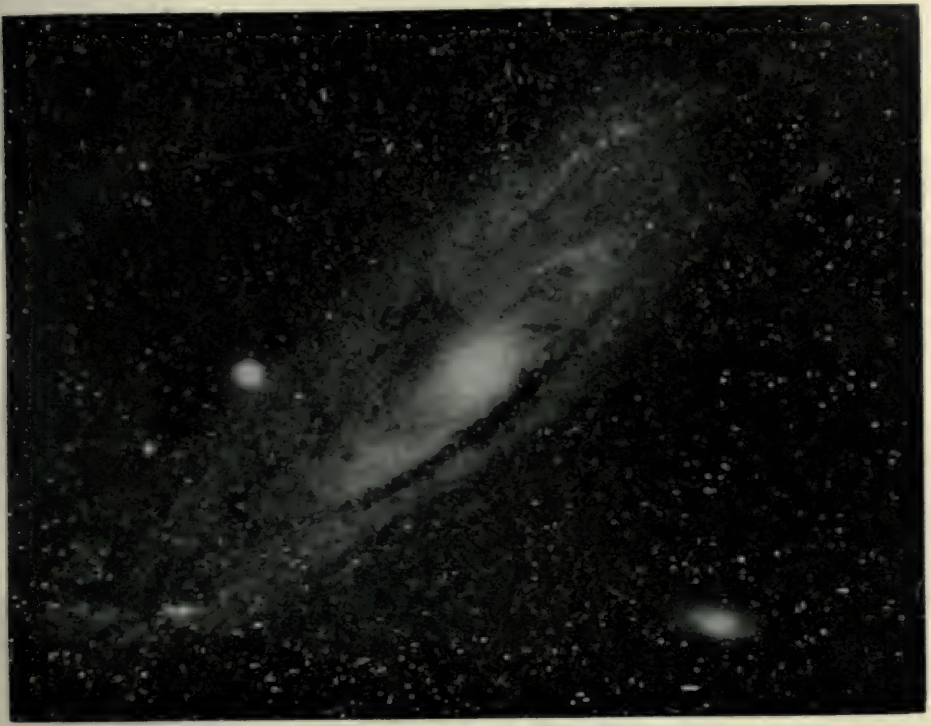

1. A nagy Orion-köd. Fényképezte Ritchey a Yerkes-csillagvizsgáló reflektorával.

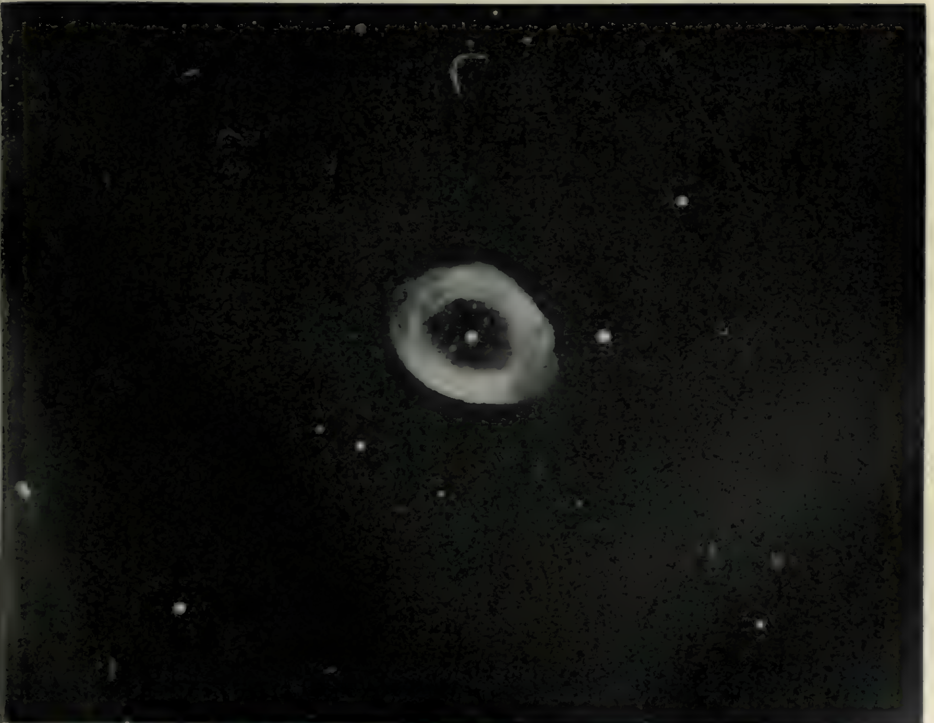

3. Spirális köd a Háromszög csillagképében. Fényképezte Ritchey a Yerkes-csillagvizsgáló reflektorával.

»Ködfoltok« cikkhez.

2. Az Andromeda-köd. Fényképezte Ritchey a Yerkes-csillagvizsgáló reflektorával.

4. Gyűrűs-köd a Lyrában. A Lick-obszervatórium Crossley-reflektorával készült fénykép után.

maz, azt a távcső nem képes eldönteni, mert nagyobb távcsőben sok ködfolt feloldható csillagokra, míg kisebb műszeren át ködfoltnak látszik. Ellenben a spektroszkóp (l. *Asztrofizika* és *Asztrofizikai műszerek)* éles megkülönböztetést tesz lehetővé. A valódi K. színképe t. i. csak 3 v. 4 v. csupán 1 fényes kék v. zöld vonalból áll, míg a csillaghalmazok és a nem valódi K. színképe folytonos. A valódi K. eszerint nagy kiterjedésű, felette ritkított állapotban levő, izzó gáztömegek, míg az oly K., melyek távcsőben fel nem bonthatók csillagokra, de folytonos színképük van, igen nagy távolban levő csillaghalmazoknak tekintendők. A csillaghalmazok leggyakoriabbak a Tejút közelében, míg a K. ott ritkábbak. Alakjuk szerint szabálytalan és szabályos K.-at különböztetünk meg; az utóbbiak lehetnek oválisak gyűrűsek, spirálisosak, planetáriusak és ködcsillagok.

A legnagyobb és legszebb szabálytalan ködfolt az Orion nagy köde. Az újabb fényképfelvételek szerint ez a ködfolt sokkal nagyobb látszólagos területet foglal el az égen, mint a Hold. Az Orion-köd középső, legfényesebb részében 4 csillag foglal helyet, az ú. n. Trapéz (Θ_1 Orionis). Színképe a valódi K.-é. Az ú. n. Dumbbell-köd a Róka csillagképében szintén valódi ködfolt. Újabb fényképfelvételek a közepében csillagot mutatnak. Más szabálytalan K. az Omegaköd és a Trifid-köd a Nyilasban, a Crabköd a Bikában. A fotográfia útján felfedezett ködök nagyobb része szintén szabálytalan.

A szabályos K. legtöbbje ovális vagy ellipszis-alakú, mint pl. a szabad szemmel is észrevehető Andromeda-köd, mely azonban az újabb fotográfiák szerint tulajdonképen spirális köd. Ez az alakja gáznemű halmazállapotot sejtet, másrészt pedig színképe folytonos. Valószinüleg a belső része már összesűrűsödött s csak a belső burkok gáznemüek. A legszebb spirális ködök egyike a Vadászkutyában levő. A gyűrűs K. között legérdekesebb a Lantban levő. 1888-ban Gothard Jenő a gyűrű közepében csillagot fedezett fel, de ez is csak gáz lehet, mert csupán kék és viola sugarakat bocsát ki. A planetáris ködök a bolygókhoz hasonlóan korongalakot mutatnak, csekély nagyitásnál csillagnak látszanak. Legérdekesebb a Vizöntőben levő ilynemű ködfolt. Újabb fényképek szerint a tulajdonképeni ködgolyó a Szaturnusz-gyűrűkhöz hasonló alakzattal látszik körülvéve lenni. Ködcsillagok oly csillagok, melyek köddel vannak körülvéve. Vannak kettős és többszörös K. is. Ezek minden valószinüség szerint fizikailag is összetartoznak. Változó köd csak kevés ismeretes. A K. távolságát, parallaxisát, eddig még nem sikerült biztosan megmérni. De minden valószinüség szerint távolságuk olyan rendű, mint az állócsillagoké. Keelernek sikerült spektroszkópikus úton néhány ködfoltnak sebességét a látósugár irányában megmérni. Ez a sebesség is olyan rendű, mint az állócsillagoké s 1 és 60 km. között váltakozik.

Ködfoltos párduc *(Felis nebulosa* Griffith, állat), a Macska-félék családjába tartozó ragadozó emlősállatfaj. Olyan nagy, mint egy kisebbfajta közepes párduc. Törzse hosszúra nyúlt, farka kb. akkora hosszú, mint a teste, feje kicsi és gömbölyű, fülei lekerekítettek. Bundája fölül az ordasszürkétől a világos barnássárgáig változó, fekete foltokkal és sávokkal, hasa halványabb színű. Ázsia DK.-i részében és a Szunda-szigeteken honos. A ritkább fajok közé tartozik.

Ködió (növ.) a. m. *elefántcsontdió* (l. o.).

Ködképek, l. *Bűvös lámpa*.

Ködmön, csávázott juhbőrből készült öltöny, majd rövid, majd hosszú kabátformára s gombokkal vagy kapcsokkal bekötve viselik férfiak, nők egyaránt. Van hímzett, tulipános, szirmos K.; néhol bőr-övedző, belül szőrös, téli meleg ruha v. ujjas bunda, melyet rendesen bekötve, felöltve viselnek; a bundától és gubától különben abban különbözik, hogy szorosan a testhez van szabva.

Ködmönös, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 365 oláh lak.; u. p. Nagyilonda, u. t. Hosszúrév.

Ködös öntudat, l. *Öntudat*.

Ködrianás (ang. *mist-puffers)*, távoli ágyúlövésekhez hasonló tompa dörrenések, melyeket az Északi-tengeren (főleg Németalföldön, Belgiumban, Franciaország északi partvidékein), a Ganges folyó torkolatánál (ott barizal-lövéseknek hívják, barisal guns) hallanak. A jelenség keletkezése még nincsen teljesen tisztázva.

Ködsipka, a német *Tarnkappe* mitológiai névnek félreértésen alapuló fordítása; a *Kappe* szó itt tudniillik nem sipka, hanem köpeny, ruha (közép-latin *cappa* a. m. köpeny). L. *Varázsköpeny*.

Ködtenger. Hegyről v. léggömbről nézve az alant elterülő felhő v. ködréteg felszine hullámzó tengerfelületnek látszik.

Kőedény, l. *Agyagipar* és *Fayence*.

Kőemelő daru. Malmokban a kőjáratoknál alkalmazott kisebb forgó- vagy futódaru, mellyel a felső követ kiemelik, illetőleg azt ismét a kőtengelyre illesztik.

Kőemelő készülék, a kőjáratoknál az a szerkezet, amellyel a kőtengelyt s azzal együtt a forgókövet függélyes irányban állítani, ezáltal a két malomkő őrlőfelületének egymástóli távolságát változtatni s az őrlő hatást szabályozni lehet.

Kőemlékek, magános v. csoportos kövekből álló emlékek, amelyeket holtak emlékére v. bizonyos események megörökítésére emeltek. A név nem csatlakozik szorosan az őskori emlékekhez. Az őskori emlékeket l. *Dolmen*, *Cromlech*, *Menhir*.

Kő- és agyagipar-iskola, l. *Iparoktatás*.

Kőeső, a vihar által felkapott apró kavicsok, melyek más helyütt leesnek.

Kőfal, lóversenypályákon téglából ugratás céljából épített 1—1·20 m. magas akadály. Felülete gyep v. homok, hogy a lovak lábai az esetleges érintésnél erős ütődést ne szenvedjenek. K. van csaknem mindegyik akadálypályán s ahol nincs, rendesen kidöntött hatalmas fatörzs pótolja.

Kőfali fecskék, *szikla-* v. *kazári-fecskék (Cypselidae)*, a Rikácsolók *(Coraciaeformes)* rendjébe tartozó madárcsalád. Csőrük rövid, alacsony és kávájuknak szélei nem sertések. Hosszú szárnyukban 7. és 8. másodrendű evezőtollal, a 3. és a 4. evezőtoll a leghosszabb. Középhosszuságú farkuk kimetszett. Körülbelül 100 fajuk ismeretes,

melyek — kivévén az új-zélandi szubregiót — az egész földön el vannak terjedve. Kitartó és gyors röpülők. Leginkább rovarokkal táplálkoznak, melyeket röpülés közben fognak el. Fészküket nyállal ragasztják össze. Hazánkban 3 faj, ú. m. a *nagy kőfali fecske (Cypselus melba* L.), a *közönséges kőfali fecske (Cypselus apus* L.) és az *egérszínű kőfali fecske (Cypselus murinus* Brehm.) él.

Kőfalu (azelőtt: *Petrosza),* kisk. Krassó-Szörény vm. facsádi j.-ban, (1910) 577 oláh lak.; u. p. Kurtya, u. t. Holgya.

Kőfaragás, a szobrászat egyik technikája. Anyaga lehet homokkő, mészkő, gránit, bazalt, de főleg márvány. Szerszámai különféle vésők, kalapácsok és fúrók. Közvetlenül kőből csak ritkán faragnak szobrot, hanem a gipszbe öntött agyagmintát másolják mértani pontossággal, a minek eszköze a kipontozás (mise au point). E végből a mintát és a kőtuskót egymás mellett egyformán magas polcra helyezik s mind a kettő fölé megfelelő nagyságú vízszintes fakeretet feszítenek ki. Az utóbbiról ólomsúlyokkal kifeszített fonalak csüngnek alá, amelyek fokozatosan a minta és a kő más-más síkjába állíthatók be. A fonalak és a minta kiemelkedő pontja közötti távolságokat a munkás körzővel egymásután átviszi a hasonlóan fölszerelt kőtuskóra s az így nyert pontokat megfúrva, ezek irányítása mellett a szobrot vagy dombormüvet szerszámaival kinagyolja. A művész csak a finomabb formákat dolgozza ki s ezután a szobor csiszolás alá kerül. A kipontozást és kinagyolást ma többnyire a kőbányákban végzik.

Kőfaragó, iparos, aki a követ megfaragja és szállítja. Az elhelyezés már a kőmíves munkakörébe vág.

Kőfaragó iskolák olyan ipariskolák, amelyek kőfaragók képzésével foglalkoznak. A legkitűnőbb szakiskola e nemben Hořic csehországi községben van, négy évfolyammal. Nálunk vannak K. Székely-Udvarhelyen és Zalatnán, mindkettő szintén négy évfolyammal. Bővebben l. *Iparoktatás*.

Kőfaragó-jegy, ismertető jel, bélyeg, mellyel az épület valamely részéhez szánt és ahhoz mérten kifaragott minden követ ellátnak, hogy ekként annak elhelyezését és szabatos összeillesztését megkönnyítsék. Az ácsok és épületasztalosok az illesztéken át vonalakat vagy barázdákat húznak s ha ezek pontosan összevágnak, akkor helyes az egyes darabok összeillesztése. A kőfaragóknak régi időtől fogva az a szokásuk, hogy e célból bizonyos jegyeket, geometriai alakokat, betüket, s effélét vésnek a kőbe, miután azt kifaragták. A csúcsíves építészet idejében e jelekből keletkeztek a K.-ek, azaz bélyegek, amelyek közül minden kőfaragó egyet-egyet választott, vagy a mester mindegyiknek egyet-egyet kiosztott, hogy azzal mintegy saját monogrammjával megjelölje azt a darabot, melyet kifaragott. A kőfaragó legény a saját jegyét egyenesen és pusztán a kőre véste, míg a mester jegye pajzson állott.

Kőfaragó-munka az épületen a megfaragott kövek elkészítéséből áll. Tömör falakat kövekből az épületeken manapság alig készítenek, legfölebb egyes igen nagy nyomásnak ellenállni hivatott pillérekot. A kőfaragó munkája a háznak leginkább csak azon részére vonatkozik, melyek nagyobb nyomásnak, kopásnak v. viszontagságnak vannak alávetve. Ilyenek az oszloptörzsek, a lábazati burkoló lemezek, a kéményfedő lemezek, a lépcsőfokok, aknafedő kövek stb., néha a főpárkányban a csepegő, a szemöldökpárkányokban a sarkok stb.

Kőfarka, kisk. Szolnok-Doboka vm. bethleni j.-ban, (1910) 562 oláh és magyar lak.; u. p. Középfalva, u. t. Magyarnemegye.

Kőfedél, a tűzálló fedélhéjaknak egyik neme, mely abból áll, hogy pala vagy tégla módjára kisebb-nagyobb kőlemezek takarják egymást s az alattuk levő térséget. Nagyon ritkán készítik és csak ott (mint pl. Solingenben, Svájcban), hol vékonyabb, lemezesen hasadó homokkő-fajok vannak. Az ily fedél fölötte súlyos. Az egyiptomiaknak voltak kőfedeleik, melyek roppant vastag architrávokra vízszintesen fektetett hosszukás vékonyabb kőlemezekből állottak; a bizánci és szaracén építészek nagy bolthajtásaikat malterágyba fektetett kőlemezekkel fedték és a román stílus templomtornyainak sisakjai szintén sokszor kőlemezekkel vannak borítva.

Kőfejtés (bány.), nem érces kőzet kivájása építő vagy más célokra.

Kőfészek, kőjáratoknál az a szerkezet, melybe az alsó nyugvó malomkő ágyalva van, s melynek három álló csavarával ezt a követ vízszintesen beállítani lehet. A kőnek a felső forgókő tengelyéhez való központos beállítására három vízszintes állító-csavar szolgál, melyek a K.oldalaiból a kőnek hengeres oldalfelületéhez nyúlnak.

Köflach, község Voitsberg stiriai kerületi kapitányságban, a Sallabach és vasút mellett, (1910) 2976 lak., bőr- és üveggyártással, környékén több vasművel. K. a stiriai barnaszénbányák legfontosabbika.

Kőforgató (*Arenaria interpres* L., állat), a Lilealakuak rendjébe és a kőforgatófélék családjába tartozó madárfaj. Háta feketebarna, foltokkal; hasa, a kormánytollak töve és a szárnyán levő harántsáv fehér; farktöve, csőre fekete; lábai sárgák. Csőre különben alig olyan hosszú, mint a feje. Hátsó ujja ki van fejlődve, ujjai pedig szabadok. Hossza 21, szárnyhossza 15, farkhossza 6 cm. Az óvilágrészek északibb vidékeinek lakója. Ószszel és télen melegebb vidékekre vonul, amidőn mint vendégfaj hazánkat is felkeresi. Nevét onnan vette, mert a tengerpartok vagy a vizek mentén levő köveken ugrál, azokat esetleg fölemelve, keresi apró kagylókból, férgekből álló táplálékát.

Kőfrinkfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 235 oláh lak.; u. p. Galgó, u. t. Szamossósmező.

Kőfúró (bány.), bányász-szerszám, mellyel repesztés céljából lyukat fúrnak, vagyis inkább vésnek a kőzetbe. A véső-fúró éle mindig acélból készül, a nyele kovácsvasból is lehet. A nyél keresztszelvénye rendesen négyszögű, letompított szögletekkel, vastagsága 2—$2^1/_2$ cm., hosszusága különböző, az él hosszusága 3—4 cm.

Kőfúró, a vágó csík (*Cobitis taenia* L.) népies neve.

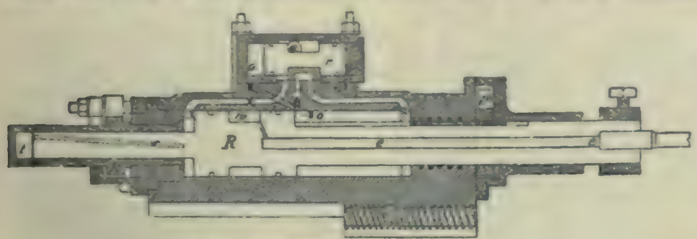
Kőfúrófélék (állat), l. *Körszájuak.*

Kőfúrógép (bány.). A kemény kőzetben dolgozó bányász munkaidejének legnagyobb részét a repesztő lyuk kifurására kénytelen fordítani. Hogy ezt a munkát gyorsabban lehessen végezni, újabb időkben gépeket alkalmaznak, melyeket vagy kézzel, vagy vízzel, sürített levegővel, v. elektromos erővel hajtanak. Szerkesztettek e végre ütve működő és forogva működő gépeket; a forogva működő gépek azonban csak egyenletes szövezetű és nem nagyon kemény kőzetben működnek jó eredménnyel. Sokkal általánosabban vannak elterjedve az ütve működő K.-ek, melyeknél gyakran sűrített levegőt alkalmaznak hajtóerőül, minek az a jó eredménye is van, hogy a gépek működése közben nagymennyiségű tiszta levegő jut a munka helyére.

1. ábra. Brosmann Jenő kőfúrógépe.

De az elektromos erőt is alkalmazzák a fúrógépek hajtására. Az ütve működő gépek úgy dolgoznak, mint a kézzel fúró bányász, csakhogy az ütést, forgatást, előretolást és visszahúzást a gép maga végezi. E fúrógépekkel igen jó eredményt lehet elérni; olyan kőzetben, melyben kézi munkával alig lehet 24 óra alatt egy méterre előre haladni, jól szerkesztett gépekkel és az eltakarításra és biztonosításra szolgáló munkák kellő berendezése mellett 24 óra alatt 4—5, sőt 7 méter előhaladást is értek el, és az egy méternyi előhaladásra számított költség kisebb volt, mint a kézi munkánál. Ez okból most

2. ábra. Richter Gusztáv kőfúrógépe.

már rendesen alkalmazzák az ilyen gépeket a vasúti alagutak építésénél és minden olyan bányamunkánál, melyet gyorsan kell végezni.

Az egész világ gépészmérnökei versenyeztek a K.-ek szerkesztésében és hazai gépészeink is kitűnő s a külföldiekkel egyenlő hatásu fúrógépeket állítottak elő. A külföldiek közül csak a Burleigh, Dubois-François, Ingersoll, Mac-Kean és Sachs-féle gépeket említjük meg, egyszersmind bemutatjuk *Broszmann* és *Richter* fúrógépeit, mint hazai találmányokat, melyeket Kachelmann Károly gépgyára Vihnyén igen jól állított elő. *Broszmann* Jenő selmeczi gépészeti felügyelő fúrógépének hosszanti és keresztszelvényét mutatja az *1. ábra*, melyből kitetszik, hogy Broszmann a sűrített levegő szétosztására külön szekrényt alkalmaz, melyben *r* ramács mozgatja az osztó tolókákat *a*, a sűrített levegő, mely e mozgatáshoz szükséges, a hajtó hengerből lép a kis *r* ramács hengerébe, és hatását végezvén, ismét a hajtóhengerbe tér vissza. A hajtó ramácsot *R* az *i* nyiláson beömlő sűrített levegő a rajzban kitüntetett állásig visszalöki, mialatt a ramács másik vége a *d* nyiláson kiszorítja a szabadba a már működött levegőt, ekkor az osztó ramács *r* elzárja a baloldalon levő kifúvó nyilást és megnyitja a jobboldalit, minek következtében *R* ramács a vele összekapcsolt fúróval együtt gyorsan előre löketik. A visszahúzás alatt (a keresztszelvényben jól kivehető) *k k* zárókerekek segítségével *R* ramács és vele együtt a fúró is egy csekély szögű forgást végez. A gépet a kézzel hajtott *m* csavarorsó tolja előre. Ez a fúrógép kitűnően működik, valamint *Richter* Gusztáv bányagondnok fúrógépe is; e magyar gépek szerkezete egyszerű, egyes részei könnyen szétszedhetők és összerakhatók, és minden törés v. elgörbülés ellen biztosítva vannak. A *2. ábra* mutatja a Richter-féle gép hosszanti szelvényét. A sűrített levegő *a* nyiláson tódul be a gép osztó-szekrényébe és ha *r* tolóka a rajzolt helyzetben áll, *x* csatornán át a hajtóhengerbe lép és *R* ramácsot előre löki a vele összekapcsolt fúróval együtt; eközben az osztó tolókát balfelé szorítja a sűrített levegő, *x* csatornát elzárja és megnyitja *z* csatornát, minek következtében *R* ramács a fúróval együtt visszavonatik. A fúrót *p* és *k* zárókerekek forgatják minden visszahúzás alkalmával; a fúrók előtolása kézzel történik.

Az ütve működő fúrógépek igen erős rázkódásoknak, a forogva működők pedig nagy nyomásnak vannak kitéve; szükséges tehát, hogy erősszerkezetű állványokkal legyenek összekapcsolhatók. A fúró-állvány szerkesztése nem kevésbbé fontos, mint a fúrógépé; egy jó állványnak kevés helyet kell elfoglalnia, nem szabad fúrás közben a helyéből elmozdulnia és úgy kell szerkesztve lennie, hogy a fúrógépet minden irányban meg lehessen rajta erősíteni. Igen célszerű Richter Gusztáv állványa, melyen egyszerre 3 fúrógép dolgozhatik.

Kőfűrész, kőzetek darabokra metszésére szolgáló szerszám.

Kőgereblye. A faúsztatást akadályozó nagyobb köveknek a mederből való kihúzására szolgáló kétágú eszköz, melyet három férfi kezel.

Kőhalmi *József*, író, l. *Klimstein.*

Kőhalom (Reps), nagyk. Nagy-Küküllő vm. kőhalmi j.-ban, (1910) 2941 német, oláh és magyar lakossal; a járási szolgabirói hivatal székhelye, van járásbirósága, telekkönyve, takarékpénztára,

és adóhivatala, Ferenc-rendi kolostora, iparostanonciskolája, vasúti állomása (Homoród-K., 1 órányira a községtől), posta- és távíróhivatala és telefonállomása. A csinos község fölé 120 méternyire emelkedő bazalthegyet K. vára koronázza, melyről gyönyörű kilátás nyilik a brassói és fogarasi hegyekre. A XIII. sz.-ban épült várat 1323. Róbert Károly király Tamás vajda által a Henning szász ispán vezetése alatt keletkezett lázadás büntetéseül megostromoltatta. Az alsó vár kútja 1623—29. készült. A vár ma raktárul szolgál. A várhegyoldalon kén- és konyhasótartalmú gyógyfürdő van. K. azelőtt az ugyanily nevű szék főhelye volt.

Kőhalom szék, azelőtt Erdélyben a szászok földjének egyik széke, melynek területe 619 km², lakóinak száma 21,387 volt. Székhelye Kőhalom volt. Az 1876-ik évi XXXIII. t.-c. K.-et az újonan alakított Nagy-Küküllő vármegyébe kebelezte be.

Kőhányás, víz által való alámosás veszélyének kitett építmények (hídpillérek stb.) és partok megvédésére, illetőleg részben már alámosott művek és partok helyreállítására szolgál, s abból áll, hogy a meder illető helyén megfelelő mennyiségű terméskövet a vízbe sülyesztenek, gondot fordítván arra, hogy a K. formája lehetőleg megegyezzék az esetről-esetre tervezett szabályos keresztmetszettel. A K.-t olyan nagy kövekből kell késziteni, melyeket a víz már nem képes elsodorni. Ezért gyorsabb folyású vizekben nagyobb, lassú vizekben közepes kövekből szokták a kőhányásokat késziteni.

Kőharapó, a vágó csík (*Cobitis taenia* L.) népies neve.

Kőhát, vulkáni hegy, l. *Gutin*.

Kőhavas (*Nagykőhavas, Peatra mare*), a Keleti-Kárpátok egyik homokkő láncának, a Bodokihegységnek elszakadt hegycsoportja, 1840 m. magas, É. felé nyilt ívalakú, a Csukáshoz csatlakozik. Alsó-Tömös felől 5 óra alatt megmászható, rajta a Siebenbürgischer Karpathen-Verein menedékháza van. Töle D.-re ered a Tömös-patak, Ny.-i oldalán van a *Tamina* mészkő hasadék, szép vízeséssel.

Kőhegy, Pomáz és Szent-Endre fölött Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye pilisi járásában levő 367 m. magas eruptivus anyagú hegy, a Börzsönyihegység egyik darabja. A K. alatt vitt a rómaiak Szent-Endrétől Esztergom felé vezető egyik főútja. Az Árpádkori okiratok Kyhug és Promontorium Pomaziense néven említik. IV. László 1278. nővérének, a mai Margitszigeten levő apácazárda fejedelemasszonyának ajándékozta, de a XIII. sz.-ban többször elfoglalták tőlük erőszakosan, 1467. pedig Pomázi Chyko János foglalta el. Mátyás király kétszer is visszaadta az apácáknak. A török hódoltság idejében a Vathay-családé volt, s mivel 1667. Wesselényi nádor a pozsonyi klarisszáknak adományozta, a Vathay-család az apácákkal sokat pörösködött. V. ö. *Thallóczy* L., A szentendre-pomázi K. (Arch. Értesítő, 1877, XI. köt., 255. l.); *Koch* Antal, A dunai trachit-csoport (Budapest 1877).

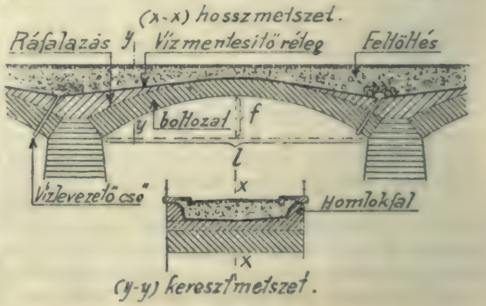
Kőhegy (azelőtt: *Lukovistye*), kisk. Gömör- és Kis-Hont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 342 tót és magyar lak., postaügynökség, u. t. Rimabánya.

Kőhegység v. *Sárosi Magura*, régebben az Ondova-Tapoly völgyei közt levő hegyeket s dombokat foglalták össze ezen a néven.

Kőheliogravür, Eckstein által föltalált fotokromolitográfiai eljárás, mely szerint féltónusos képeket lehet kőnyomás útján késziteni. Az autotipiától abban különbözik, hogy a féltónusokat nem a negativ fotográfiai fölvételekor, hanem ennek kőre való átvitele előtt bontják raszter segítségével pontokra. A kőre vitt képet mélyre maratják és éppen ezért különbözik a kréta- vagy tollrajzú kromolitográfiától.

Kőhengerek, l. *Kőkosarak*.

Kőhid, olyan ívhíd, melynél a hídfők v. pillérek közti nyilást faragott v. terméskőből készült boltozat hidalja át. A boltozat alakja lehet félkör, körszelet, v. körívekből összetett kosárvonal, ritkán csúcsív. Újabban a boltozat alakját sokszor akkép állapítják meg, hogy szilárdsági szempontokból a lehető legelőnyösebb legyen, vagyis a boltozat olyan alakú, mint az állandó terhelésre szerkesztett kötélvonal. Körszeletalakú boltozat esetében a *viszonylagos ívmagasság*, vagyis az ívmagasság (*1. ábra: f*) viszonya a hídnyíláshoz

1. Ábra. Kőhid.

(*l*), : 1 : 5—1 : 10—1 : 12. A boltozatra a záradéktól, a vállak felé való esésben *ráfalazást* szokás alkalmazni, mely egyrészt a boltvállak megerősítése és nagyobb megterhelése által a boltozat szilárdsági viszonyait befolyásolja kedvezően, másrészt pedig a boltozatra jutó víz elvezetését teszi lehetővé. A ráfalazásra jön a *vízmentesítő réteg* (cement-simítás, v. ólombetétes aszfaltlemezek stb.), amelyen azután a víz lefolyhat a vízlevezető csövekhez (*1. ábra*). A boltozat két szélén az út szinéig érő falak, az ú. n. *homlokfalak* láthatók, melyek a ráfalazásra helyezett kavics- v. homokfeltöltést megtámasztják. A feltöltésre jön az útburkolat, vasúti híd esetében a vágány. Ezen elrendezésen kívül másik jellegzetes alakja a K.-nak az, midőn a híd súlyának csökkentésére a boltvállaknál a boltozat fölött a hídtengelyre keresztirányban takaréküregeket létesítenek, kisebb boltozatok segítségével.

K.-at már a rómaiak is építettek, azonban nagyobb fejlődés a K.-ak építése terén csak a XVIII. sz. végén indult meg, kiváló francia mérnökök munkássága folytán. A K. a *maradandóság* jellegével bír, amennyiben fentartást tulajdonkép nem kíván, nagy súlyánál fogva pedig a terhelések növekedésével szemben jóformán ér-

zékeflen, ami főleg vasuti hidaknál igen fontos. A K. ezen kiváló tulajdonságainál fogva jelenleg, a vas uralma idejében sem vesztette el jelentőségét, sőt azt látjuk, hogy különösen hegyi vasutakon előszeretettel építik a hidakat kőből ma is. A K. alkalmazhatóságának természetes határt szab egyrészt nagy súlya, másrészt magas és nagy nyílású hidak esetében az építési állvány létesítésének nehézsége és nagy költsége. Újabban azonban épp a K. megépítése terén hatalmas fejlődés észlelhető, úgy, hogy anyagszállító drótkötélpályák és gépi berendezések segítségével csak a legszükségesebb állványozásra szorítkozva, magas és nagy nyílású K.-ak létesülnek. Jelenleg a legnagyobb nyílású közúti K. Plauen-ben (Szászország) van, mely 90 m.-es nyílást hidal át, *(2. ábra)*, míg a vasúti K.-ak sorában nevezetes a 85 m. nyílású Isonzo-híd Salcano mellett, Görz közelében, és a Valserine-híd Bellegarde-nál (Franciaország), melynek 80 méteres íve mély völgy fölött emelkedik. Különös figyelmet érdemel a Pétrusse-híd Luxemburgban *(3. ábra)*, mely 84 m. nyílású. Két, egymástól 6 m. távolságban épült 5·35 m. széles boltozatból áll, amelyek közötti űrt a rájuk fektetett vasbeton-födém hidalja át.

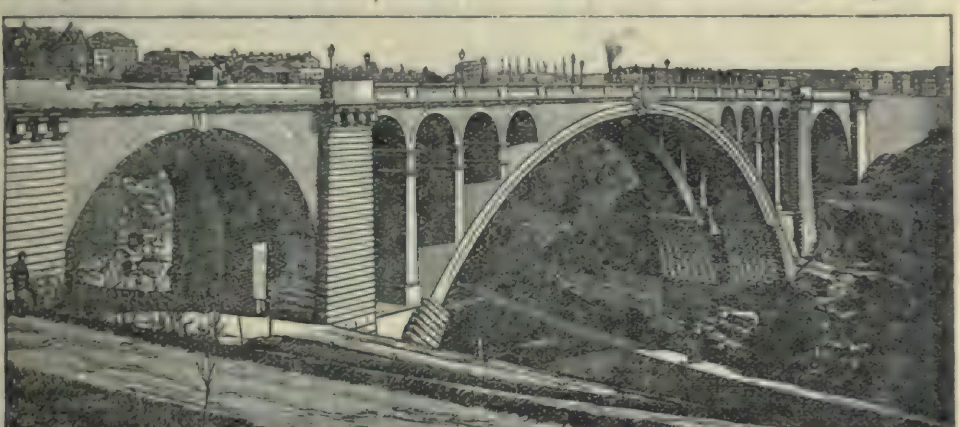
A K.-dal kapcsolatban kell említést tenni a *beton-hidakról*, melyek a K.-akhoz hasonló elrendezéssel épülnek. A beton a kőnél rendesen olcsóbb, a készítéséhez szükséges homok és kavics általában könnyebben szerezhető be és ez magyarázza meg a mult század 90-es évei óta észlelhető térfoglalását. A beton-hidak külső fölületét jobb esztetikai hatás elérésére sokszor kővel burkolják, úgy hogy a K. benyomását keltik. A betonhidak boltozata gyakran mint 3 csuklós ív épül. A betonhidak sorában jelenleg a leghatalmasabbak az Észak-Amerikában Cleveland közelében a Rocky-folyó fölött épült híd, melynek nagy íve 85 m. nyílású, továbbá a Spokane-híd 86 m. nyílással.

2. ábra. Közúti híd Plauenben.

Kőhida, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 181 vend lak.; u. p. Ferenczlak, u. t. Muraszombat.

Kőhídgyarmat, nagyk. Esztergom vm. párkányi j.-ban, (1910) 1410 magyar lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. Itt kötötték meg 1625. május havában a törökökkel a *gyarmati békét*, mely a zsitvatoroki és bécsi békével azonos. A béke szövegét Gévay A. közölte (Bécs 1837).

3. ábra. A Pétrusse-híd Luxemburgban.

Köhler *(Koehler, Koeller, Kéler) János*, felsőmagyarországi festő, a XVI. sz. első harmadában dolgozott Dürer metszeteinek felhasználásával a dunai iskola stiljében. A bártfai muzeumban 1522-ből való festménye alapján neki tulajdoníthatjuk a héthársi templom főoltárának szárnyképeit, a kassai dóm olajbafőtt szent János festményét. 1527-ben Bártfán városi szenátor, majd

biró lett. Valószinüleg ő az őse a bártfai Kéler-családnak. L. *Kéler Béla.*

Köhler, 1. *Gustav,* német bányász, szül. 1839 ápr. 1. Zellerfeldben. 1874-ben bányaigazgató, 1876. a bochumi bányaiskola, 1880. a klausthali bányászakadémia tanára. Nevezetesebb munkái: Lehrbuch der Bergbaukunde (Leipzig 1884, 6. kiad. 1903); Wörterbuch der bei Bergbau und Aufbereitung angewendeten technischen Ausdrücke; deutsch, englisch, französisch (Klausthal 1885); Die Störungen der Gänge, Flöze und Lager (Leipzig 1886); Leitfaden der Bergbaukunde (u. o. 1903).

2. *K., Louis,* német zongoraművész, zeneszerző és zenei író, szül. 1820 szept. 5. Braunschweigban, megh. 1886 febr. 16. Königsbergben. 1847-ben Königsbergben zeneiskolát alapított. Operái: Maria Dolores (1844); Gil Blas. Kompoziciónál nevezetesebbek pedagógiai és elméleti művei: Systematische Lehrmethode für Klavierspiel und Musik (1856—58); Führer durch den Klavierunterricht (1859); Der Klavierfingersatz (1862); Der Klavierpedalzug (1882); Allgemeine Musiklehre (1883).

3. *K., Reinhold,* német irodalomtörténetíró és folklorista, szül. Weimarban 1830 jún 24., megh. u. o. 1892 aug. 15. A weimari nagyhercegi könyvtárnak 1857-től könyvtárosa, 1881-től főkönyvtárosa volt. A tárgytörténeti (forráskutató) irány egyik alapvető munkása. Művei: Über die Dionysiaka des Nonnus v. Panopolis (Halle 1853); Zu H. v. Kleists Werken (Weimar 1862); Dantes Göttliche Komödie u. ihre deutschen Übersetzungen (u. o. 1865); Herders Cid und seine französische Quelle (Leipzig 1867). Van több becses szövegkiadványa is (Hans Sachs, Wieland, Schiller műveiből). Folyóiratokban megjelent kisebb cikkeit Johannes Bolte gyüjtötte össze: Kleinere Schriften, I—III. (Weimar, 1898—1900).

4. *K., Ulrich,* német epigrafikus és régiségtudós, szül. Kleinhausenben (Weimar) 1838 nov. 6., megh. Berlinben 1903 okt. 24. 1872-ben a stuttgarti egyetem rendes tanára lett. 1875-ben az athéni német régiségtani intézet titkárává, 1886. a berlini egyetem rendes tanárává nevezték ki. A Corpus inscriptionum atticarum-nak (Berlin 1877—83, 2 rész) főmunkatársa volt.

5. *K., Walter,* német prot. teológus, szül. 1870. Elberfelden. 1909-ben zürichi rendes teológiai tanár. Főbb művei: Luther und die Kirchengeschichte (Erlangen 1900); Reformation und Ketzerprocess (Tübingen 1901); Die Entstehung des Problems Staat und Kirche (u. o. 1903); Die wissenschaftlichen Leistungen der neueren katholischen Theologie auf dem Gebiete der Reformationsgeschichte (Giessen 1905); Katholizismus und moderner Staat (Tübingen 1908); Idee und Persönlichkeit in der Kirchengeschichte (u. o. 1910).

Köhögés (lat. *tussis*). A K. többnyire a lélegzőutakból eltávolítandó váladék kisegítésére szolgáló reflexműködés. A K. lényegében erőltetett kilélegzés, melynek egyideig a zárt hangrés ellentáll. A hangrés áttörésekor keletkező légáram a gégében stb. levő váladékot magával ragadja. A K.-t a gégegarat, mellhártya stb. és a lélegzőcső nyálkahártyájának izgatása váltja ki. A K. lehet egyszerűen ideges, ha annak oka nem a levegőutakban rejlik, hanem általános idegességben (hiszteria) vagy a gyomor, sőt egyes még távolabb fekvő szervek egyes kóros állapotaiban. Az ilyen K. többnyire igen hangos, erős. A száraz K. a gége v. légzőcső egyszerű bővérűségénél fordul elő. Az ideges K. is száraz. A nedves v. váladékos K. oka a lélegző utakban v. a tüdőkben keresendő, a legtöbb váladékot a tüdővízkór (erősen habzó, híg, savós) meg az idült hurutok (bő, tapadós, genyes) szolgáltatják. A K.-ből egyedül ritkán lehet az alapbajt is megismerni; ilyen jellegzetes K. a *szamár-K.* v. *szamárhurut* (tussis convulsiva). Jellemző K. még a krupos is (l. *Croup).* Igen heves K.-nél vérzések támadhatnak úgy a levegőutakban, mint a szem kötőhártyájában is, sőt arra hajlamos egyéneknél gutaütésre, koraszülésre stb. is vezethet. A K. gyógyítása részint az előidéző ok kezelésében áll, részint a köhögési inger csökkentésére irányul. Ez utóbbit bódító szerek: kodein, heroin, morfin, opium stb. beadásával érjük el; a K. megkönnyítésére szolgálnak a köptető szerek (l. o.).

Kőimádás, bizonyos kiválasztott kövek tisztelete, mely úgy a régi, mint a jelenkori pogányságnál divatos. Eredeti és legalacsonyabb foka a *fétis*-imádás, midőn t. i. a kiválasztott követ isten gyanánt tisztelik. Ilyen K.-ra akadtak az amerikai indiánus törzseknél, Ausztráliában, Indiában, Afrika több részében, Lapponiában, stb. Az ókori kulturnemzeteknél is feltaláljuk a K. nyomait. Az egyiptomiak, kik azt hitték, hogy az istenek szivesen lakoznak a kövek közt, *kőoltárokon* áldoztak. Az ilyen K. csaknem minden népnél szokásos volt; a zsidóknál Bethel, Jeruzsálem és Garizim kőoltárai, az egyiptomiaknál a fekete Izisz-kövek, a mohammedánoknál a mekkai Ka'ba, az É.-i néptörzseknél Stonehenge sziklaköve, a hinduknál a Buddha-kövek, az asszíroknál a napisten fekete sziklája, melyet Heliogabalus császár diadallal vitt Rómába, az inkáknál a véres áldozatok napoltárköve, stb. — A K. részben a kereszténységbe is átnyúlik, ahol az amuletek és ereklyék tiszteletében nyilatkozik meg; különösen a latin eredetű népek (olaszok, spanyolok, románok, stb.), kik egyébként is nagyon babonások, számos kőnek (lapis lazuli, karneol, ametiszt, opál, stb.) titkos varázserőt tulajdonítanak. V. ö. *Tylor,* Anfänge der Kultur (Leipzig 1873); *Caraccio,* Feticismo e superstizione in bassa Italia (Nápoly 1892).

Kőipariskolák, l. *Iparoktatás.*

Kőirás, a nyomdászok így neveznek egy betűnemet, amelynek valamennyi vonala egyforma vastag és szögletes; szélességére nézve a K. háromféle: keskeny, rendes és széles. Van kurziv K. is.

Köj (török) a. m. falu. Gyakran fordul elő összetételekben, pl. *Kadi-köj* (Sztambul egyik városrésze), *Orta-köj* stb.

Kőjáratok, l. *Malmok.*

Kőkamrasirok, l. *Dolmen.*

Kőkarc, a berlini Schulte által föltalált eljárás féltónusú képek előállítására. Az eljárás ha-

sonlít a rézkarc előállításához. Az aszfaltréteggel bekent kövön, ha azt ujjal dörzsölik, féltónusú részletek keletkeznek, és így akár egész képet lehet a kőre dörzsölés útján rajzolni. A rajz kivitelére elasztikus törlőt használnak. Ha kész a rajz, a követ a tónusok szerint többszörösen is maratják, miáltal a féltónusú részek vízfelvevőképesek lesznek. Ha már most eltávolítják a fedőréteget terpentinnel és vízzel való lemosás útján, felszabadulnak azok a részletek is, melyek festékfelvevőképesek, és ha erről a kőről egy levonatot készítenek, ugyanazt a képet nyerik, amelyet a fedőrétegbe törlővel készítettek. Művészi szempontból igen szép dolgokat lehet így reprodukálni. Nagyjelentőségű a K. többszínű nyomatok szempontjából is, mert egy szín egy kőről több árnyalatban is nyomható.

Kőkaró (azelőtt: *Kakaró*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 417 oláh lak., u. p. és u. t. Körösbökény.

Kökény *(kikiny*, tájszóval: *boronafa*, mert boronálnak vele, *Prunus spinosa* L., növ.), a szilvafának vad testvére, erdő szélén, mezőn, mesgyén, árokban stb. gyakori tövises cserje; virága fehér; rendesen virágzás után lombosodik. Gyümölcse kékesfekete, deres, aprószemű, fanyar, csak mikor már a dér megcsípte, akkor ehető, borízű, néhol megszárítva télen eszik. Szőllőmusttal összetörve vörös, mandolaízű kökénybor lesz belőle. Bimbójából (kökényvirág, flores acaciae nostratis) vértisztító teát főznek. Fája apróbb tárgyaknak feldolgozható, vékony hajtásából sétapálca készül, szétterpeszkedő csemetéjét a sósűrítőkben koncentrálónak, a szabadon álló fiatal gyümölcsfa elkerítésére, kerítésnek stb. használják. Élősövénynek azonban nem ajánlatos, mert sok bogár él rajta, amely a szilvafának is ártalmas.

Kökény, kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1910) 735 horvát és magyar lak., u. p. Keszű, u. t. Pellérd.

Kökényes, nagyk. Máramaros vm. taraczvizi j.-ban, (1910) 3093 rutén és német lak., vasútállomás, postahivatal, u. t. Taraczköz.

Kökényesd, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 1405 magyar lak., postahivatal, u. t. Halmi.

Kökényesi monostor, a nógrádvmegyei Aszódtól északkeletre eső Kökényesen állott. A premontrei kanonok-rend birta. A Kökényes-Radnót nemzetség építette. A XIV. sz.-ban virágzott. V. ö. Anj. okm. (II. 635.).

Kökényszilva (növ.), l. *Szilvafa*.

Kőképződés az a kóros folyamat, amelynek révén a szervezetben szilárd anyagok csapódnak ki s lassanként kövekké állanak össze (concrementum), l. *Kő*, 2.

Kőkéreg, kőjáratoknál fából v. vaslemezből készült hengeres vagy csonkakúpalakú köpeny, mely a kőfészekre van állítva s a felső követ körülveszi. Kisebb kőjáratoknál a K. fedőlapja a felöntő-garatot, nagyobb malmokban csak a felöntő-készüléket hordja. A K. oldalán a kövek őrlő felületeinek irányában van a *lisztlyuk*, melyből az őrlemény kiömlik.

Kőkeszi, kisk. Hont vm. ipolynyéki j.-ban, (1910) 209 magyar lak.; postahivatallal, u. t. Balassagyarmat.

Kőkólika, húgykő, illetőleg epekő által okozott kólikaszerű fájdalmak. L. *Húgykő* és *Epekő*.

Kőkonkréció (növ.). Egyes gyümölcsökben(körte, birs, naspolya) levő kis kemény rögök, melyek kősejtekből állnak.

Kőkor v. *kőkorszak* (l. *a képmellékletet)*. Magában foglalja az emberi műveltség őskorát az ércek használata előtti időkből. Tartamát még csak megközelítőleg sem tudjuk megállapítani. Némelyek több százezer (Mortillet szerint 230 ezer), mások 25—30 ezer évre teszik, míg Boulay szerint legfölebb 8 ezer évig tartott. Némely nép ma is a K.-ban él, mint Afrika és Délamerika őserdőségeinek több törzse, s némely sarkvidéki és óceániai nép, melyek ma sem használnak érceket, hanem a csonton és fán kívül kőből állítják elő eszközeiket és fegyvereiket. Európában $3^1/_2$—4, sőt némely német tudós szerint több mint $4^1/_2$ ezer évvel ezelőtt szűnt meg a K., a mikor lassankint a réz és bronz váltotta fel a kő használatát. Rendesen két, időtartam tekintetében egymástól aránytalanul különböző főkorszakra osztják a K.-t: a *régibb vagy palaeolith* v. az *újabb vagy neolith* korszakra. Amaz magában foglalja a főleg kovából ütögetéssel és pattintgatással készült eszközöket; míg a neolithkorban feldolgozott kőnemek, az agyagpala, diorit, bazalt, gránit, kvarc, szerpentin stb. másféle technikát kívántak meg, t. i. csiszolást, hogy megkapják a kívánt formát. Újabban a palaeolith előtt egy Mortillet G. által *eolithnak* (a. m. a K. hajnala) nevezett kort is fölvesznek, mely a harmadkori ember eszközeit foglalná magában s franciaországi lelhelyek után két alkorszakra osztják (Thenaysien, Puycournien), de a harmadkori ember létezését Európában még nem lehetett kimutatni s az eolith legfölebb a palaeolith kezdő szakára alkalmazható, a mikor még nem tudott alkalmas formát adni az ősember a használatba vett kődarabnak, hanem használta úgy, a hogy készen kapta a természettől, vagy egyszerű ütéssel apróbb darabokra törte. Mivel a palaeolith egy nagy geológiai korra terjed ki s maga a technika még a neolith régebbi szakára, a diluviumból a mai geológiai korba való átmenet idejére is jellemző, legalkalmasabbnak látszik a K.-i kultura egyes korszakainak geológiai alapon történő felosztása.

I. Praeglacialis kor. Magában foglalja az utolsó interglacialis (a 3-ik és 4-ik jégkor közti) időket. Két korszakra oszlik (az elnevezés Mortillettől való, francia lelhelyek után), ú. m. 1. *Chellèsi*. Idetartozik a legpontosabban átvizsgált lelhely: a taubachi (Thüringia), továbbá a krapinai (Horvátország). Durván kinagyolt silexek. Az éghajlat meleg és nedves. Az ember kortársa a kihalt állatok közül az Elephas antiquus és Rhinocerus Merckii s a melegebb éghajlat alá költözött Hippopotamus amphibius és foltos hiéna. 2. *St. Acheuli*, a Somme-völgyben. A kovaeszközök finomabbak. Az éghajlat kezd hidegedni.

II. Jégkor. 3. *Moustieri* vagy barlangi leletek kora. Hideg és igen nedves kor. Elterjed a mammut, barlangi medve, rhinocerus tichorchinus, pézsma-ökör. Az emberfaj a neander-völgyi rasszhoz tartozott. Egységes kultura Nyugat-Európa,

Észak-Afrika, Egyiptom, Sziria és Kaukázus területén. Ezentúl önállóan fejlődnek.

III. Postglacialis kor. Finoman kidolgozott babér- és fűzfalevélalakú eszközök (vakarók, kések, lándzsák), mammut- és iramszarvas csontjából készített szigonyok, tőrök, árak stb. A művészet kezdete, csontfaragványok (busman-jellegű női szobrok, mammut, vadló, iramszarvas stb. ábrázolása), festmények Délfrancia- és Spanyolországi barlangokban. Igen hideg és száraz időjárás, a sivatag állatvilágával. Igen sok vadló és iramszarvas, a mammut, orrszarvú s hiéna lassankint kivesz. A lakosság közt volt egy busman-jellegű törpe s egy nagy termetű, hosszúfejű (ú. n. Cromagnon) rassz. 4. *Aurignaci* és 5. *Solutréi* kor. A mammut- és lóvadászok kora. Ezen korból valók a magyarországi palaeolithleletek (Miskolcz és a Bükkhegység barlangjai, a Kis-Kárpátokban Detrekő—Sz.-Miklós, Tata, Ó-Buda—Kis-Kevélyhegy, Bihar vm. a nagyrévi és pestere-kőrösi s Hunyad vm. a csoklovinai barlang). A Solutré végső szakával összekapcsolódik a 6. *Magdalen* vagy iramszarvasvadászok kora. Tundraképződés elszigetelt erdőségekkel. Az eszközök főanyaga az iramszarvas csontja. Kulturájához nagyon hasonló a sarkvidéki népek, szibiriaiak, eszkimók primitiv kulturája.

IV. Átmeneti (Mesolith) kor. Az éghajlat fokozatosan kezd enyhülni s a mai geológiai kor kialakulni. Nagy esőzések és áradások, talajsülyedések és emelkedések. [Dél-Skandinávia előbb összefügg Dániával és Észak-Németországgal s a Balti-tenger édesvizű nagy beltenger, előbb jég borítja (Yoldia-kor), aztán a jég kezd olvadni (Ancylus-kor); majd megszakad a Dániával és Németországgal való összefüggés, Norvégia kb. 200 méterrel emelkedik, a Balti-tenger sósvizzel telt meg (Litorina-kor)]. Az iramszarvas visszavonul északra, helyébe lép a mostani állatvilág, a jávor- és gimszarvas, barna medve, vadtulok, bölény, barna medve stb. 7. *Azylien* vagy *Tourassien*, a Magdalen-kultura folytatása, azzal a különbséggel, hogy az iramszarvas helyett gimszarvas, őstulok stb. csontjaiból készítették az eszközöket. Jellemzők a mas d'azili festett kövek pontokkal, körökkel, egyenes és görbe vonalakkal, sőt írásforma jegyekkel ellátva. Ezzel egyidejű egy kis, háromszögű eszközökből álló mikrolithikus kultura, mely már a Magdalen legelső rétegeiben előfordul, ez a 8. *Tardenoisien;* hasonló miniatür kőtárgyak Észak-Afrikában, Sziriában és Indiában. Ezek után a kulturában nagy visszaesés következett be. A 9. *Flenusien* (Belgium, Észak-Franciaország stb.) eolith-jellegű durva kőeszközöket foglal magában; kora megfelel a skandinávia ancylus-kornak. A 10. *Campignien* az előbbinek továbbfejlődése. A kovaeszközök mellett föltűnnek a csiszolt kőeszközök is. Dániában megfelel a *kagyló-halmok* (kjökkenmöddingek) régebbi szakának.

V. Neolith vagy csiszolt K. (Mortillet sz. Robenhauseni). Svájcban a cölöpépitészet, északon a megalith sirok kezdete. Az európai ősnépesség ethnikai csoportjai szerint (északon a dolichokefál nagytermetű szőke, délen a szintén dolichokefál, de barna, középen a középtermetű brachikefál barna s északkeleten a hasonló, szőke rassz) több csoportra oszlik, melyekben vidékenként különböznek az alkorszakok. Főbb csoportok: a) *Megalith emlékek* csoportja, a Földközi- és Atlanti-tenger mentén s északnyugaton, Észak-Németországban és Skandináviában ezzel jár a zsinórkeramika (Schnurkeramik). Magdeburg vonalától délre Közép- és Dél-Németországban kezdődik; b) *a szalag-* (Band)-keramika csoportja, melyből fejlődött a spiral-meander s kiterjedt a Közép-Dunától az egész Balkánon; c) *az övszalagos* (zónás) keramika, a K. végső szakában, nálunk a tököli leletben; d) *a festett keramika*, kiindulva a délkeleti kultúrából a Fekete-tenger mellékén, Al-Dunánál, Erdélyben, Csehorsz. és Galiciában. Itt már nehéz az egymást keresztező kulturális és ethnikai áramlatok miatt kortanilag különválasztani az egyes csoportokat.

Irodalom. A K. irodalma igen gazdag. A *magyarok* közt tüzetesebben foglalkoztak vele: Herman O., Hillebrand J., László F., Márton L., br. Miske K., Ortfay T., Platz B., Pulszky F., Rómer Fl., Roska M., Wosinszky M. *Francziák*: Dèchelette, Boulay, Cartailhac, De la Porterie, Harlé E., Joly, Mortillet, de Nadaillac, Piette E. stb. *Németek*: Hoernes M., Kossina G., Much M., Reinecke P., Reinhardt, Schlitz, Schmidt R. R., Schweinfurth, Tischler, Virchow, Wilke stb. *Skandinávok*: Arentz, Montelius O., Müller Sophus, Worsaae stb. *Angolok*: Evans, Lartet, Lubbock, Seton Karr. *Svájciak*: Heierli, Nehring, Nüesch stb. *Belga*: Rutot. *Finn*: Aspelin I. Rh. *Oroszok*: Antonovics, Kascsenko, Nefedov, Putjetin, Zaborovszki stb. *Csehek*: Červinka J. K., Jira, Makowsky, Maška stb.

Kőkori ember, l. *Ősember*.

Kőkorszak, l. *Kőkor*.

Kőkosarak, *kőhengerek, közsákok* stb. alatt drót- vagy egyéb hálóba helyezett kő- v. kavicstömeget értenek. Az ilyen nagysúlyú tömböket folyómedrek elzárásánál, partok, víziépítmények alámosás ellen való megvédésénél stb. használják.

Kőkoszorú, kőjáratoknál a kőfészeknek az alsó kő oldalfelülete alatt levő felső széle. A K. és a kő oldalfelülete közötti hézagot kóccal körültömik, hogy az őrleménynek a kőfészekbe való ömlését megakadályozzák. Innen a koszorú elnevezés.

Kökörcsin (növ.), l. *Anemone*.

Kőkörök, l. *Cromlech*.

Kőkörte vagy *kövikörte* (növ.), az Amelanchier vulgaris, l. *Fanyarka*.

Kőkös, kisk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 1207 magyar és oláh lak., vasútállomás, postaügynökség; u. t. Uzon.

Kő-kötés, építmények faragott kövekből szerkesztett falaiban az egyes kő-kockáknak vagy lemezeknek összeépítési módja. A köveknek kötése az anyag természetéhez és ellenálló képességéhez, valamint a helyhez alkalmazkodik, melyben a követ felhasználják. Faragott kövekből készült falakhoz homokkőből és mészkőből szokták leginkább a kockákat faragni; gránitot, porfirt stb. nagy keménysége miatt igen ritkán használnak, legfölebb ott, hol egyes oszlopoknak v. pilléreknek igen nagy súlyt kell hordani. A kifaragandó követ nem szabad azonnal feldolgozni, amint a bányából kikerül, hanem várni kell körülbelül egy évig, míg az ú. n. bányanedvet kiadta; tanácsos, hogy a faragott kő

KŐKORSZAKBELI ESZKÖZÖK.

1—5. Paleolit eszközök kovából Miskolcz vidékéről. — 6—11. Kova- és obszidián nyílcsúcsok. — 12—18. Csontkalapácsok, tőrök, lyukasztók szarvasagancsból. — 19—30. Csiszolt kőeszközök, vésők, balták, csákányok, köszörűkövek (26. szarvasagancsba illesztve, 27. fúrási kisérlettel).

olyképen feküdjék a falban, ahogy az a bányában feküdt. Ma többnyire csak burkoljuk a falakat faragott kővel és pedig v. kockakövekkel, v. lemezekkel; az ily falazatnál természetesen igen kell vigyázni a burkolt fal ülepedésére. A kockakövekből rakott buroknál minél több kötőt alkalmazunk, annál jobb a K. A kötők csak olyan falakban nyúlnak az egész fal vastagságában végig (ha ez egyáltalán lehetséges), amelyek hullámverésnek stb. vannak kitéve; ilyenkor a futókat és kötőket fecskefarkalakulag össze is kötjük egymással. Rezsutos falakon a köveket úgy kell megmunkálni, hogy hézagaik a fal külső szinére merőlegesen álljanak, mert különben, ha a hézagok azt hegyes szög alatt találják, az élek könnyen letöredeznek. A lemezekkel való burkolás azonban csak kisebb magasságig célszerű, mert könnyen elválhatnék a többi falazattól. Mi az épületek lábazatait szoktuk 6—8 cm. vastag lemezekkel burkolni, melyeket egyszerűen csak egymás mellé helyezünk és vas- vagy bronzkapcsokkal kötjük a falazathoz. Faragott kövekből készült boltivek K.-e sugaras irányú, az egyes boltkövek néha könyökösek.

A csúcsíves épitészet a K.-eket a legnagyobb tökélyre vitte; a lehető legkisebb falvastagságokat használván, természetes, hogy úgy a kövek megmunkálására, mint a szorgos kötésre és hézagolásra kiváló gondot kellett fordítania. A jelesebb francia és német emlékszerű csúcsíves építmények falainak, pillléreinek, bordáinak, az ablakok v. ajtók áttört geometrikus díszítményeinek stb. K.-ei a legnagyobb tudással és a legraffináltabb számítással vannak megszerkesztve. A renaissance inkább díszítő, mint szerkesztő művészet lévén, a K.-ekben nem sok újat teremtett. Erkélybábok, fedőkövek, talapzatok csapokkal köttetnek össze. A K.-nél tiszta oltott meszet v. híg cementet használunk ragasztószer és hézagkitöltés gyanánt.

Kőköz, festői mészkőszoros Torda-Aranyos vmegye toroczkói j.-ban, Gyertyános község mellett. Hossza kb. 3 km., szikláin számos barlang van, amelyek egyikében a nagyenyedi menekültek húzódtak meg Tige pusztításai elől 1704. A K. mellett a Csetátye-hegy 773 m. magas, a szorost végig csaknem 250 m. magas, majdem függőleges sima sziklafalak veszik közre.

Kőkultusz, l. *Kőimádás.*

Kőkúp. Magas töltéseknek a hídfőhöz csatlakozó *kúpjait* kővel szokták burkolni, v. egészben

Kőkúp.

kőből készíteni. Ilyen esetben a K.-nak a töltéshez csatlakozó része ugyanolyan rézsüvel készül, mint amilyen a töltés rézsüje, ellenben a hídfőhöz csatlakozó rész meredekebb rézsüt is nyerhet; ehhez képest a K. nem kör-, hanem elliptikus alappal fog bírni. A K.-nak bizonyos mélységű kőalapot szoktak adni, valamint a töltés testébe is kellően bekötik. (L. az *ábrát.)*

Kőkút, Kiskunmajsához tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kiskunfélegyházi j.-ban, (1910) 337 magyar lak.; u. p. és u. t. Kiskunmajsa.

Kőkutató v. *kőszonda,* tömör hengeres fémrúd, amelynek katéterszerű hajlása van s különböző vastagságban áll rendelkezésre. Mint a neve mutatja, húgykövek felismerésére, megtalálására szolgál. A vízzel megtöltött hólyagba bevezetve ide-oda mozgatjuk; ha kő van a hólyagban, úgy az hozzáütődik, s ezt megérezzük, sőt meg is halljuk. A kapott hang erősítése céljából a K.-ra különböző rezonátorok is erősíthetők.

Kölber *Dezső,* festő és iparrajziskolai tanár, szül. Budapesten 1870. A Képzőművészeti Főiskolának volt növendéke 1890—97. s főképp dekorativ mozaik terveivel vonta magára a figyelmet. Ily munkákat készített pl. a kerepesi temető árkádsírboltjai számára és a budapest-jánoshegyi Erzsébet-kilátótoronyba.

Kölcse, kisk. Szatmár vmegye fehérgyarmati j.-ban, (1910) 1173 magyar lak.; posta- és távíróhivatallal. L. még *Kővárkölcse.*

Kölcsény (azelőtt: *Kölcsén),* kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 536 rutén és magyar lak.; u. p. Őrhegyalja, u. t. Frigyesfalva.

Kölcsey *Ferenc,* költő, kritikus és szónok, szül. Sződemeteren (Közép-Szolnok vm.) ős nemes családból 1790 aug. 8., megh. Csekén (Szatmár vm.) 1838 aug. 24. Szüleit korán elvesztvén, a debreczeni kollégiumban tanult. Magábavonuló gyermek volt, mire az is hatott, hogy félszemét himlőben elvesztette; szabad idejében könyveibe mélyedt, s már 1803 óta írogatott verseket. Majd megtanult franciául és németül s szellemét állandóan művelve, 1809. elvégezte tanulmányait s Pestre ment törvénygyakorlatra. Már ekkor levelezés útján ismeretségbe került Kazinczyval (1805), akinek pártfogása irányítólag és ösztönzően hatott fejlődésére. Pesten kiegészítette jogi ismereteit, de egész hajlama az irodalom felé vonzotta, hol nevét az ú. n. arkádiai pörben Kazinczy védelmére írt dolgozata ismertté tette. Pesten Kazinczy irányához csatlakozott s különösen Szemere Pállal kötött egész életre szóló barátságot. A függetlenség és az irodalom szeretete arra bírta, hogy az ügyvédi pályától visszalépjen; így elment Álmosdra, bihari birtokára, gazdálkodni, majd 1815. egy szerelmi csalódás után Csekére ment lakni, hol szinte másfél évtizedet töltött, elvonulva a világtól csak gazdaságának és irodalmi terveinek élve. Dolgozatai sorát 1814. *Róza* c., románca nyitotta meg. Nagyobb figyelmet keltett *Felelet* c., Szemerével együtt készített gúnyirata (1815), melyben a nyelvújítást támadó Mondolatot ostromolja. Tehetségét csakhamar méltóbb téren gyümölcsöztette, mint az új iro-

dalmi irány kritikusa, bírálatot írván a kor legjelesebbnek tartott költőiről, Csokonairól, Kis Jánosról, Berzsenyiről (Tudományos Gyüjt. 1817). Mint a magasabb szempontú német kritikusoknak (Schiller) tanítványa, szokatlan szigorúsággal fogalmazta ítéleteit. Bírálatai ellen fölzúdultak az írók s a közvélemény, ami elriasztotta K.-t a kritikai pályától, noha e bírálataival éppen ő alapította meg a tudományos, elvi szempontból ítélkező kritikát. 1826-ban Pesten járva megismerkedett az Auróra-körrel, de lélekben inkább Szemerével tartott, akinek széptani folyóiratában, a kettejüktől szerkesztett Élet és Literaturában (1826—1833), közölte legbecsesebb esztétikai dolgozatait: a *Nemzeti hagyományokról*, *A komikumról*, *Körner Zrinyijéről*; e két utóbbiban megvetette a magyar dramaturgia alapját, az elsőben pedig Herder hatása alatt először tekinti költészetünket filozófiai szempontból. Rövid csekei tartózkodás után kilépett a nyilvánosság terére, miután Szatmár vármegye az első aljegyzői, majd 1832. a főjegyzői székbe ültette s még az évben követül küldte a pozsonyi országgyűlésre, hol szónoklataival (főbbek: a magyar nyelv és a vallásszabadság ügyében, a jobbágyság és a lengyelek érdekében) művészi színvonalra emelte a parlamenti szónoklatot. Mint politikus ellenzéki álláspontja miatt nem érvényesülhetett, de nemes idealizmusával nem közönséges gyakorlati érzéket párosított s eszméi még Deákra is hatottak. *Országgyűlési naplója* rendkívül becses adalék a kor vezető férfiainak és törekvéseinek ismeretére. 1834-ben vármegyéjében a konzervativ párt kerülvén uralomra, meggyőződésével ellenkező utasításokat küldött neki, amire K. lemondott s ezzel fényes példáját adta az abban a korban nem mindennapi elvhűségnek. Búcsúbeszéde 1835 febr. 9. annyira megindította a rendeket, hogy aznapra fölfüggesztették az ülést. Visszatérte után vármegyéjében újra diadalra juttatta a szabadelvű eszméket, de már az alispáni székbe való emelését, melyre pártja jelölte, megakadályozta a főispán erőszakoskodása. Mint főjegyző szolgálta továbbra is vármegyéjét s élt az irodalomnak, gazdaságának s unokaöccse, Kálmán, nevelésének, akihez intézte a *Parainesis* c. intelmet, ezt az erkölcsi irodalmunkban páratlanul álló beszédet az emberi kötelességekről. Az 1830. megalakult Akadémia rendes tagjává neveztetvén ki, Kazinczy és Berzsenyi fölött tartott fényes emlékbeszédével (1832., 1836) megalapította az akadémiai szónoklatot. A 30-as években fokozott buzgalommal látott irodalmi terveihez, közreadta verseit, írt prózai dolgozatokat s szándéka volt újra kezébe venni a kritikusi tollat, de ettől elvonta az a nagyszabású védirat, melyet a hűtlenségi pörbe fogott barátja, Wesselényi Miklós b. ügyében készített. A nagy munka befejezése után bélgyulladásba esett s nemsokára meghalt. Szatmár vm. megfestette székháza számára arcképét, Szatmárnémetiben 1860. fehér márványszobrát állították föl Ferenczi Istvántól, Nagykárolyban 1897. Kallós Edétől. Születésének százéves fordulóját 1890. megünnepelték Szatmárnémetiben s emlékére Kölcsey-egyesület alakult Aradon 1881., Nagykárolyban 1898.

K. mint ember egyike közéletünk legnemesebb jellemeinek. Szelidség, emberszeretet és igazságérzet egyesültek benne nagyfokú függetlenséggel s szinte antik hajthatatlansággal. Mint író sokoldaluságával és nagy általános műveltségével vált ki; korának legképzettebb írója volt, tudós és költő egy személyben. Költői tehetségére eleinte Kazinczy hatott irányítólag, az ő példájára, de tanulmányai alapján több joggal, lelkesedett a görög klasszicizmusért, aminek hatása antik formájú ódáin nyilvánvaló. Megismerkedvén a német irodalom klasszicizáló irányával (Goethe) meg a szentimentalizmussal, mindjobban a német költészet hatása alá került. Egyénisége, sajátos életviszonyai is a szentimentalizmus felé vonták, mely így nála nem eltanult divat, hanem szükségszerű fejlemény volt, s fokozatosan eltávolította a klasszicizmustól és a romanticizmushoz közelítette. Alapjában véve K. modern lélek, s költészetének legértékesebb termékei modern szelleműek és formájúak. Ábrándos lelke könnyen hangolódott, de már nehezebben találta meg érzelmeinek költői kifejezését; innen bizonyos nehézkesség a formában, homályosság a tartalomban. Mint erősen alanyi költő elsősorban a lírát művelte: a szerelmi dalt, melyet Herder példájára megkisérelt népdalszerű motivumokból fejleszteni, a bölcselkedő költeményt, melybe először vitte be irodalmunkba a humort *(Vanitatum vanitas)* s a hazafias ódát. Ez utóbbi modern formájú verseiben tetőzik K. költészete. Kiszabadítva magát a szentimentalizmusból, kiemelkedve a homályosságból, szokatlan erővel és határozottsággal szólaltatja meg a félve bizakodó reményt a *Hymnusban* (1823), mely csakhamar nemzeti énekünkké vált, a hazafiui fájdalom kétségbeesett hangjait a *Zrinyi dala* (1830) és *Zrinyi második éneke* (1838) c. verseiben. Egyéb költői kisérletei kevésbbé jelentősek. Legértékesebbek még Bürger és Schiller nyomán készült balladái, e műfaj első magyar példái. K.-nek mint költőnek jelentősége egyfelől, hogy működésével áthidalt két irodalmi korszakot, a fölújulás korát és a reformkort, másfelől, hogy kezdeményező, irányadó munkásságával új áramlatokat indított és új műfajokat honosított meg költészetünkben. Egy pár költeménye állandó birtoka marad a magyar szellemnek.

Irodalom. K. versei összegyüjtve először 1832. jelentek meg Szemere Pál kiadásában; Minden munkáit először barátai 1840—48. hat kötetben, másodszor Toldy 1859—1861. nyolc kötetben bocsátotta közre. Legteljesebb a harmadik kiadás 1867—87. tíz kötetben. Egyes munkái, különösen versei, külön is, többször megjelentek; a szemelvényes kiadások közül legjobb Angyal Dávidé a Magyar Remekírók c. gyüjteményben (190). — K.-ről teljes kimerítő életrajzokat írtak Vajda Viktor, 1875; Jancsó Benedek 1885 s az előzők adatait fölhasználva és kiegészítve Vértesy Jenő, 1907. Az eredeti forrásművek közül pontosabbak Kállay Ferenctől K. F. gyermek- és ifjúkori életrajza, 1839; Pap Endre K.-ről (Magyar szónokok és státusférfiak) 1851 és Ormós Zsigmond, Visszaemlékezés K.-re (Tört. és Rég. Ért.) 1876. A méltatások közül a részletkérdésekkel foglalkozókat mellőzve, a legjelentősebbek: Eötvös és Gyulai emlékbeszédei (l. Emlékbeszédeik közt), Greguss Ágost tanulmánya K.-ről (Tanulmányok I.); Flegler Sándor, Kölcsey Ferenc, fordította Szinnyei J.; Angyal Dávid tanulmánya, Bpesti Szemle CXIII. köt., 1903, K. működésének legrészletesebb és legbecsesebb méltatása.

Kölcsey-egyesület Aradon 1881. alakult meg azon célból, hogy felolvasásokat rendezzen, könyv-

tárat létesítsen és a zene terjesztését művelje. Később azonban kezébe vette a kulturális és társadalmi munkák egész sorozatát. Megiratta Arad és Arad vármegye monográfiáját, felállította az ereklyemuzeumot, kiadta az aradi vértanuk albumát, az aradi vesztőhelyet obeliszkkel jelölte meg, kezdeményezte az aradi kulturpalota felállítását, amelyben az ereklye-muzeum, a 40.000 kötetes könyvtár és a 400,000 korona értékű képtár nyert elhelyezést.

Kölcsey-himnusz. *Kölcsey* Ferenc «Isten áldd meg a magyart» kezdetű nemzeti himnuszát 1844. zenésítette meg Erkel Ferenc. Először a pesti Nemzeti Szinházban játszották 1844 júl. 2-án.

Kölcsön (lat. *mutuum*, ném. *Darlehensvertrag*, franc. *prêt*, ol. *mutuo*, ang. *loan)*, ú. n. reális szerződés, amelynél fogva valaki pénzt v. egyéb helyettesíthető dolgot mástól tulajdonába kap és ennek fejében ugyanolyan fajú és minőségű dolgokat ugyanolyan mennyiségben köteles a K. adójának visszaadni. A K.-t meg kell különböztetni a haszonkölcsöntől (l. o.), melyet a közönséges életben szintén K.-nek neveznek; továbbá a K. adása iránt kötött szerződéstől, melynél fogva valaki K. nyujtására kötelezi magát, ez nem a tulajdonképeni K.-szerződés, mert csak a K. adásának követelésére ad jogot. A K. csak a házastársak és a jegyesek között van közokirat formájához kötve (1886. VII. t.-c. 22. §.), egyébként a K. létesítése alakisághoz kötve nincs. K.-nél a kamatot külön ki kell kötni, de kereskedő az adott K., előleg és kiadások után a teljesítés, illetőleg a kiadás napjától kamatot számíthat (1875. XXXVII. t.-c. 284. §. 2. bek.) A visszafizetés idejére nézve a felek megállapodása irányadó, ennek hiányában a hitelező a visszafizetés követelésére, az adós a visszafizetésre bármikor jogosítva van. L. *Állami kölcsön, Hajókölcsön, Stornodíj.*

Kölcsönhatár, az a legmagasabb összeg, a melyig az ingatlanra jelzálogos kölcsönt lehet engedélyezni. Gyámi törvényünk meghatározza, hogy az ingatlanokat, illetőleg bizonyos értékpapirokat milyen K.-ig lehet a gyámpénzek kölcsönbeadásánál biztosítékul elfogadni.

Kölcsönhatás, az a viszony két tárgy közt, melynél fogva egymásra hatást tesznek, ill. mindegyik előidéz a másikban változást, tehát mindegyik ok is, okozat is. Minden mechanikai hatás K., de bonyolódott szellemi viszonyokban is van K., pl. a nevelő hatással van a fogékony ifjura, az ifjú fogékonysága fokozza a nevelő buzgalmát.

Kölcsönkamatadó, l. *Tőkekamat- és járadékadó.*

Kölcsönkönyvtár, oly rendezett, nyerészkedésre alapított könyvgyüjtemény magántulajdonban, mely előfizetés vagy egyszeri illeték mellett könyveket ad ki olvasásra. A K.-ak gyakran be vannak lapokra is rendezve. Sokszor rontó hatásuak s ezek ellen működnek a különböző *nép-* és nyilvános *közkönyvtárak*, meg *olvasócsarnokok.*

Kölcsönkötvény, l. *Kötvény.*

Kölcsönös ajándékozás, l. *Ajándékozás.*

Kölcsönös becsületsértés, l. *Becsületsértés.*

Kölcsönös biztosítás, l. *Biztosítás.*

Kölcsönös biztosítóintézet, *társulat, társaság*, l. *Biztosítás.*

Kölcsönös oktatás. Így nevezik az oktatásnak azt a módját, mely szerint a kisebb tanulókat a tanító felügyelete alatt a magasabb osztályok növendékei tanítják. A K. eszméjét a XVIII. sz. végén a skót *Bell* (l. o.) és az angol *Lancaster* (l. o.) egymástól függetlenül csaknem egyszerre dolgozta ki és népszerűsítette. A Bell-Lancaster-féle módszer szerint a tanító csak a segédeiként szereplő nagyobb tanulókat, a monitorokat tanítja, akik aztán a tanító által pontosan megszabott módon végzik a többi gyermek oktatását s így a tanító maga tulajdonképen olyan szerepet játszik, mint valami munkafelügyelő a gyárban. E módszer, melynek pedagógiai előnyeiről alapítói komolyan meg voltak győződve, kezdetben nagy népszerűségre tett szert s mind az öt világrészben elterjedt, lassanként azonban győzött a jobb belátás s ma már mindenütt napirendre tértek a K. módszere felett, mely gyermekek kezébe játssza át a gyermekek nevelését.

Kölcsönösség elve, l. *Viszonosság.*

Kölcsönösségi biztosítás, l. *Biztosítás.*

Kölcsönös végrendeletek, l. *Végrendelet.*

Kölcsönpénztárak (ném. *Darlehnskassen)*, 1. Németországban elterjedt hitelintézetek szövetkezeti alapon, a kisebb helyi érdekeltség hiteligényének kielégítésére. Körülbelül az a szerepük, mint a mi falusi hitelszövetkezeteinké. — 2. K.-at létesített Németországban 1848., 1866. és 1870. maga az állam, hogy lakosainak inséges helyzetén rövid lejáratú kölcsönök nyujtásával segítsen.

Kölcsönporzás (növ.) a. m. idegen megporzás (l. o.).

Kölcsönszerződés, l. *Kölcsön.*

Kölcsönszók a. m. *jövevényszók* (l. o.).

Köldök, 1. *(umbilicus)*, a hasfal közepe táján, a linea albában fekvő heges behúzódás, maradványa annak a helynek, honnan a magzatban a *K.-zsinór* indult ki. A K. maga a magzatban azáltal jön létre, hogy ezen a ponton találkoznak össze belül a magzat bélcsatornájának, kívül pedig a bőrének összenövő részei (bél-K. és bőr-K.). A bél később elválik s csak fejlődési rendellenességképen marad vele összefüggésben. A hasüreg felől itt találkoznak össze a K.-erek s az allantois, melyek szalagszerű kötegek alakjában felnőttben is fellelhetők. A külső felszinen itt indul el magzatban a *K.-zsinór*. Ha a K. elhegesedése a születés után nem tökéletes, vagy ha utólag a heg enged, *K.-sérv* keletkezhetik.

2. *K. (hilum, umbilicus,* növ.), a mag azon pontja, amelyen a magzsinórhoz illeszkedik. L. *Magkezdemény, Mag.*

3. *K.*, az *építészetben* fecskefark-alakú, rövidebb vasdarab, mellyel két faragott követ kapcsolnak össze egymással, hogy egykönnyen szét ne válhassanak. Az ácsmunkában a csapos gerendákat (l. o.) összetartó keményfacsapokat is K.-nek nevezzük.

Köldökbetegségek. A születés után a köldökzsinór átmetszetvén, a csecsemőn csonk marad vissza, amely beszárad és a 3—8. napon leesik. A leválás helyén kis fekély marad vissza, amely pár nap alatt beheged. A köldökcsonk igen könynyen fertőződhetik és a fertőzés sokszor általá-

nossá válhatik. A lokális köldöklobból, köldöküszögből a fertőzés a köldökedények gyuladása folytán átterjedhet a hashártyára, sőt a kórokozó a véráramba jutván, általános fertőzést, genyvérűséget okozhat. Igen veszedelmes az életre a köldökvérzés, amely vagy általános vérfertőzésnek, vagy veleszületett szifilisnek a tünete. A köldökgomba a köldökseb sarjadzása folytán keletkező vadhús, amely lekötéssel gyógyul. A köldöksérv gyakori a csecsemőkorban és könnyen gyógyítható.

Köldökcsap, hengeres rövid (50—80 mm. hosszú) csap, melyet hosszabbításnál és szélesbítésnél fakötés gyanánt használunk.

Köldökfű (növ.), l. *Omphalodes.*

Köldökgerenda a. m. csapos gerenda (l. o.).

Köldöksérv, a hasüregi szervek kitódulása a nyitott köldökgyűrűn át a bőr alá. Igen sok esetben együttszületett; kövér egyéneken, nőknél gyakoribb. L. *Sérv.*

Köldökszemlélők, l. *Hezichaszták.*

Köldöküszög, l. *Köldökbetegségek.*

Köldökvas, olyan szerszám, mellyel az asztalos és a kádár a köldökcsapokat a fának áthajtása segélyével hengeresre készíti.

Köldökvivőérgyuladás, l. *Bénaság.*

Köldökzsinór, 1. *(funiculus umbilicalis).* A magzatot a méhlepénnyel összekötő, 50 cm. hosszú, ujjnyi vastag köteg. Feladata a magzatot tápláló vér szállítása a benne levő erek útján (vena umbilicalis és két arteria umbilicalis). Az erek kocsonyás kötőszövetbe (Wharton-féle kocsonya) vannak ágyazva, a felületet hám fedi. Fiatal magzatban a K. egyenes, sima, később csavarodott lesz. Néha igen rövid, máskor igen hosszú s ilyenkor rászorulhat a magzat nyakára vagy csomók támadhatnak rajta.

2. *K. (funiculus,* növ.), az a kis nyél, amely a magkezdeményt (l. o.) odaerősíti a placentához.

Kőlen a. m. aszbeszt (l. o.).

Köles (növ.; képét l. a *Gabonafélék* cikk *II. képmellékletén), a Panicum* (l. o.) pázsitfű génusz faja *(Panicum miliaceum* L., termesztett vagy kása-K.), a gabonanemüekhez tartozik. Valószinüleg Kelet-Indiából terjedt el, itt, Kinában, Japánban nagyban termesztik, Európában jelentékenyebb mennyiséget Dél-Oroszország és Rumélia termel belőle, más európai országok gyérebben, így nálunk szórványosan homokos talajon. 3—10 dm. magas, egyéves. Levele pelyhes, szélesen szálas; laza, terebélyes bugája féloldalra bókol, kalászkája szálkátlan, tojásdad, pelyvája 7-erű, az első félakkora, mint a második. Gömbölyded szemtermése sárga v. pirosló, fényes. Köleskása készül belőle, másrészt baromfitáplálék. A K. tartalma 13·15% víz, 10·91 magfehérje, 3·67 zsír, 56·89 keményítő és dextrin, 13·06 farost, 2·32 hamu. A belőle készített étel tápláló, de kissé nehezen emészthető. Ha kenyérnek sütik, tanácsos ugyanannyi búzaliszttel keverni. Gazdaságilag több faját művelik, ú. m. a közönséges v. kásakölest (Panicum miliaceum), az olasz v. rókafarkú kölest (Panicum italicum), a vérkölest (Panicum sanguinale). Ezek közül legnagyobb jelentősége van a kásakölesnek. A kásaköles ismét lehet *bugás* és *csomós.* Mindkettőnek van fehér, szürke, barna, fekete, piros és sárga félesége. Újabban kiváló takarmányköleseknek bizonyultak a szenegáli, a japáni és a kelet-indiai gyöngyköles. Legjobban a jó erőben lévő középkötöttségű és húmuszdús talajt kedveli, de meghálálja a friss töréseket is. Jó előveteménye a lucerna, lóhere és az összes kapásnövények. Tavasszal későn vetjük, még jún. vége felé is vethető. A K.-t tanácsos sorba, 20 cm. sortávra vetni, mely esetben holdanként szükséges 18 liter vetőmag. Érési ideje aug.—szeptember. Egyenlőtlenül érik; ha a bugák felső szárai és a magvak szürkés-sárga színüek, akkor meg kell kezdeni az aratást, mert a köles később pereg. Az aratás után kis baglyákba kell gyüjteni, v. felkötözni. A kévék csak 15 cm. átmérőjüek legyenek, mert a köles hamar meg is fülledhet. Termése ingadozó, holdanként teremhet 8—20 hl. mag és 7—15 q szalma. A takarmánykölesek jó esztendőben adhatnak kat. holdankint 25—45 q. szálas takarmányt. *Betegségei* közül legkártékonyabb a *kölesüszög,* mely a K. bugáját teszi tönkre. Ellene a magnak csávázása (l. *Gabonaüszög)* ajánlható. *Rozsda,* mit a Puccinia rubigo vera nevű gomba (l. *Gabonarozsda)* okoz. Egyéb gombafélék károsításai nem nagyok. Előfordul még néha *anyarozs* (l. o.) is. Trópusi tájakon takarmányul tenyésztik az Afrikából származó *Panicum altissimum* Jacqu. fajt, a *guineai füvet.*

Kölesd, nagyk. Tolna vm. simontornyai j.-ban, (1910) 2077 magyar lak.; vasúti állomás, posta- és távíróhivatal.

Kölesér, Bihar vm.-ben feküdt, a mai Nagyszalontától kissé ÉNy.-ra, hol egy puszta és egy ér őrzi ez esperesség és helység nevét. 1273-ban már a váradi püspök falva; 1481. mezőváros s még 1525. is vámhely. A róla elnevezett főesperesség (a váradi egyházmegyében) 1566. szünt meg. Maga a város 1598. pusztult el.

Köleséri, 1. *Sámuel,* id., ref. lelkész, szül. Nagy-Váradon 1634., megh. Debreczenben 1683. 1657-ben nagyváradi teológiai tanár, 1659. szendrői, 1667. után tokaji s innen az üldözések elől menekülve, 1672. debreczeni lelkész lett. Itt később esperessé és egyházkerületi jegyzővé választatott. Az egyházi irodalmat szorgalmasan művelte s főbb művei: Disputatio theologica ostendens utilitatem lingvae sanctae in interpretatione scripturae (Leiden 1655); *Aranyalma* (prédikációk, Debreczen 1673); *Szentirás rámájára vonatott fél-keresztyén* (prédikációk, u. o. 1677). A váradi bibliát széljegyzetekkel látta el. Emlékét Brabeum vitae... S. Köleséri (Debr. 1683) c. kiadvánnyal örökítették meg tisztelői.

2. *K. Sámuel,* ifj., az előbbinek fia, a teológia, bölcsészet és orvostudományok doktora, az erdélyi kir. titkos kormánytanács tagja és titkára, szül. Szendrőn 1663 nov. 18., megh. Nagyszebenben 1732 dec. 24. Nagyszebenben mint városi, majd tartományi orvos nagy hírnévre tett szert. Legmaradandóbb értékű munkája: Auraria Romano-Dacica (Szeben 1719), mely az erdélyi bányákról, főleg az aranybányászatról értekezik.

Kölesfalu (azelőtt: *Prosznė),* kisk. Trencsén vm. vágbeszterczei j.-ban, (1910) 443 tót lak.; u. p. Marikó, u. t. Vágbeszterczе.

Köleshimlő v. *kásahimlő (miliaria)*, köles nagyságú hólyagos kiütés, mely igen különböző megbetegedésnél is előfordulhat; így az ártatlan hőkiütésen kívül az angol izzadás, vörheny, sőt kanyaró is jelentkezhetik ilyen alakban. L. még *Miliaria*.

Kölesshulladékok, állati takarmányok, melyek a köles koptatása közben keletkeznek. Ugyanis, amikor a kölest emberi táplálékul készítik el, először héját választják le s ez alkotja a majdnem értéktelen (keményítő-érték 6%) *köleskorpát*; a héjától megfosztott köles azután a csiszoló malomba kerül, melynek vitorlái a köles külső lisztes részét és csiráját leválasztják, ezt a hulladékot *kölesfisztnek* nevezik. Némely malom a vitorlához tapadt csirákból sajtolással *kölespogácsát* készít. A kölesliszt, különösen pedig a kölespogácsa tápláló anyagokban (szénhidrát és zsír) gazdag gyári hulladék, mely főképen hizlalásra hasznalatos. Minthogy a K. összetétele s így tápláló értéke, a köleskorpa hozzákeverése folytán igen változó (a keményítő-érték 30—80% között), célszerű a vásárlás alkalmával elővigyázatosnak lenni.

Kölesi *Lujza*, l. *Blaha Lujza*.

Kölesi sármány (állat), l. *Sármány* és *Pintyfélék*.

Köleskása (növ.), l. *Köles* és *Kása*.

Köleskorpa, l. *Köleshulladékok*.

Kölesliszt, l. *Köleshulladékok*.

Kölesperje (növ.), l. *Milium*.

Kölespogácsa, l. *Köleshulladékok*.

Kölesüszög, l. *Köles*.

Kölesvölgy, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 337 vend lak.; u. p. Mátyásdomb, u. t. Felsőlendva-Mátyásdomb.

Kölesy *Vince*, író, szül. 1780 körül, megh. Pécsett 1851 körül, mint a pécsi káptalan tiszttartója. Földrajzi, gazdasági, természettudományi cikkeket írt magyarul és németül a Tudományos Gyüjteménybe s a kor többi folyóirataiba. Legnevezetesebb munkája a Melczer Jakabbal kiadott *Nemzeti Plutarkus* négy kötete (1815—1816), amelyben történeti korszakok szerint csoportosítva nemzetünk 105 nevezetes történeti személyiségének életrajzát állította össze.

Köle-Sziria, l. *Coelesyria* és *Bekáa-el-Aziz*.

Kölked, kisk. Baranya vm. mohácsi j.-ban, (1910) 938 magyar lak.; u. p. és u. t. Mohács.

Köll., természetrajzi nevek mellett *Kölliker* Albert (l. o.) nevének rövidítése.

Kölle, *Sigismund Wilhelm*, prot. misszionárius, az afrikai nyelvek kutatója, szül. Kleebronnban 1823. Előbb Sierra Leoneban, később Konstantinápolyban működött. Legnevezetebb munkái: Polyglotta africana (London 1854), melyben több mint száz afrikai nyelv szavai vannak összegyüjtve, továbbá a kanuri nyelvről szóló munkái: Grammar of Kanuri language és Kanuri literature and vocabulary (mindkettő 1854).

Kölliker, 1. *Albert von*, svájci anatómus, szül. Zürichben 1817 júl. 6., megh. Würzburgban 1905 nov. 2. 1845-ben Zürichben a fiziológia és összehasonlító boncolástannak tanárává nevezték ki, 1847. pedig hasonló minőségben Würzburgba ment, ahol 1902-ig az anatómiát, szövettant és fejlődéstant tanította. Főképpen az épszövettan terén volt nagyhírű tekintély, különösen, midőn Handbuch der Gewebelehre c. könyve megjelent, mely 1852-től sok kiadást ért és közismertté lett. Azonkívül mint zoológus a puhatestüekről és férgekről szóló úttörő munkákat tett közzé. 1849 óta haláláig Sieboldal együtt szerkesztette a Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie c. folyóiratot.

2. *K.*, *Theodor*, svájci sebész, *K. 1.* fia, szül. Würzburgban 1852 máj. 28. 1885 óta a lipcsei ortopedikus poliklinika igazgatója és 1891 óta egyetemi tanár. Fontosabb munkái: Die Verletzungen u. chirurg. Erkrankungen der periph. Nerven (Stuttgart 1890); Über die Fortschritte der operativen Chirurgie des Rückenmarks u. der peripherischen Nerven (u. o. 1892); Die Gipsdrahtschiene (Leipzig 1900).

Köllin, *Konrad*, német dominikánus, teol. író, szül. Ulmban 1476 körül, megh. Kölnben 1536 aug. 26. Heidelbergben rendjének priorja és egyetemi tanár volt, később hasonló minőségben Kölnben működött. 1527-ben Mainz, Köln és Trier inquizitora. Művei: Commentarius ad I^am II^ae (1512); Quodlibeta 27 per modum dialogi (1523); Eversio Lutherani Epithalamii (1527) stb.

Kölln *(Cölln an der Elbe)*, előbb önálló város Drezda szász kerületi kapitányságban, 1906. Meissen várossal egyesült.

Köllő *Miklós*, szobrász, szül. Gyergyócsomafalván (Csik vm.) 1861., megh. Budapesten 1900 szept. 17. Münchenben Hess és Knabl vezetése alatt végezte szobrászati tanulmányait. Budapesten az aradi vértanuk szobrának s a budai honvédemléknek kivitelénél Zalának segédkezett. Tőle való *Reviczky* Gyula síremléke a kerepesi-úti temetőben; a *Bölcseség* szobra a budai kir. palota épületén; *Szent István, III. Károly* és *Mária Terézia* szobrai az új országházban; *Kassai* Vidor mellszobra. Főműve *Petőfi* Sándor szobra, amelyet Segesváron 1897 júl. 31. és *Kossuth* Lajos szobra, amelyet Marosvásárhelyen 1899 jún. 11. lepleztek le.

Köln, 1. *közigazgatási kerület* (13 járással) a porosz Rajnai tartományban, 3977 km² területtel és (1910) 1.249,151 lakossal.

2. *K.*, az ugyanily nevű kerületnek *székhelye*, a porosz Rajnai tartomány s a Német birodalom egyik legjelentékenyebb kereskedő városa, elsőrendű vár a Rajna mindkét partján, római kat. érsek székhelye, (1910) 516,527 lak., cukor-, dohány-, enyv-, szappan-, bőr-, zongora-, gép-, szeszgyárakkal, tapéta-, kölni víz-, bútor-, keztyű- stb. készítéssel. Kereskedelmét részint a Rajna (1912. 1.200,000 t. árúval), részint a többfelé elágazó vasúti vonalak közvetítik. Tudományos és kulturális intézetei közül a különböző középiskolákon kívül a legjelentékenyebbek: az érseki papnevelőház, a zene-konzervatorium, a városi könyvtár (115,000 kötet, 2000 inkunabulum), az érseki muzeum, az 1861. Felten tervei szerint elkészített Wallraf-Richartz-muzeum római és középkori régiségekkel, régi kölni mestereknek (a XIV. és XV. sz.-ból) Cranachnak, Holbeinnak stb. képeivel; az állatkert és a Flora nevű botanikus kert. Ismeretes hirlapja a Kölnische

Zeitung. A város épületei közül az első helyet foglalja el a világhírű kölni dóm (l. o.); egyéb egyházi épületek a Gross St. Martin román ízlésű templom a XII. és XIII. sz.-ból, hatalmas toronynyal; a St. Maria im Capitol, keresztalakú román bazilika, a város legrégibb temploma, melyet 1049. szenteltek föl; a Szt. Péter temploma Rubens egy Péter apostol keresztre feszítését ábrázoló oltárképével; a Neumarkton, a város legnagyobb terén, az apostolokról elnevezett templom a XIII. sz.-ból festői kórussal; a St. Gereon, érdekes 10 szögletű gótikus hajóval és az alatta levő kriptában érdekes, XI. sz.-beli mozaikkal; a Szevér-templom; a jezsuita-templom, a Szent Pál és Luther-templom és a Rajna jobb partján a Heribertus-templom román ereklye-szekrénnyel. A profán épületek közül a kiválóbbak a városháza, amelynek Hanza-termében tartotta 1347 nov. 19. a hanza az első általános gyűlését; a gót ízlésű Gürzenich, a rendőrségi és igazságügyi palota, a fővámhivatal, vasútigazgatóság palotája, a központi vásárcsarnok, több muzeum, iskola és kórház stb. Az emlékszobrok: IV. Frigyes Vilmos lovasszobra Bläser és mások mintázata után a Rajna balpartján, I. Vilmos lovasszobra Draketól a jobbparton, Bismarck bronzszobra Schapertől, Moltke szobra ugyanazon művésztől, III. Frigyes Vilmos lovasszobra Draketól, a Vilmos császárkörúton I. Vilmos császár szobra, továbbá Auguszta császárné és III. Frigyes szobra. 1872 után kezdték a várost újból megerősíteni és azóta a Rajnának mind a jobb, mind a balpartján hatalmas erődöket építettek. A 25 millió márka költségbe kerülő építkezést 1910. fejezték be s az új sáncok néhány K.-nel szoros összeköttetésben lévő külváros: Bayenthal, Lindenthal, Ehrenfeld és Nippes fejlődését teljesen megakasztották. A sáncokon belül került az azóta bekebelezett Kalk és Vingst, valamint a K.-Deutz nevű városrész.

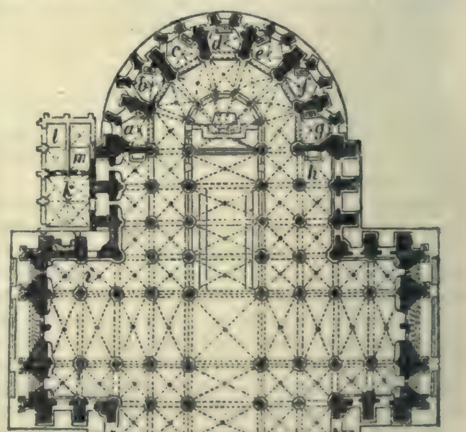
Története. K. egy állandó római tábor helyén keletkezett Kr. u. 50 körül *Colonia Agrippina* néven. A népvándorlás korában a *frankok* szállották meg. A frank birodalom felbomlása után Németországhoz került, érseke pedig a német választófejedelmek sorába emelkedett. A városi polgárság százados harcokat vívott az érsekkel, míg végre 1288. kivívta függetlenségét s szabad birodalmi várossá lett. Ezóta még jobban fellendült ipara és kereskedelme s a *Hanza*-szövetség vezető városai közé tartozott. 1396 óta az összes céhek képviselői közül választották a tanácsot és a két polgármestert. A város 1389. a maga erejéből állított fel egyetemet és sok monumentális templomot, első sorban a nagyszerű *dómot* (l. *Kölni dóm*) építtette. A reformáció idejében egyik érseke, *Wied Hermann* (l. *Hermann* 3.) nyiltan a protestantizmushoz pártolt, de a város hű maradt a kat. valláshoz. Egyetemét a jezsuiták foglalták el s a német szellemi ellenreformáció egyik középpontja lett. Gazdasági jólétét azonban a hollandi és angol kereskedelem fellendülése, a 30 éves és a francia háborúk pusztításai tönkre tették. A forradalmi háborúkban K. is francia kézre jutott (1794) s a *Roer*-département egyik kerületi fővárosa lett. 1815-ben végleg Poroszország birtokába került s azóta újabb lendületnek indult, mint a rajnavidéki kereskedelem középpontja. 1881-ben lerombolták régi falait, miáltal fejlődését előmozdították, 1888. pedig egyesítették vele a Rajna mindkét partján fekvő külvárosait.

A *K.-i választófejedelemség,* melyet 1583—1761-ig a bajor Wittelsbach-család tagjai birtak, 1794. szünt meg, de hivatalosan csak a *lunevillei* béke (1801) engedte át a franciáknak. Az utolsó K.-i választófejedelem *Miksa* főherceg, Mária Terézia legifjabb fia volt (megh. 1801). A porosz kormány 1824. visszaállította az érsekséget. V. ö. Quellen zur Geschichte der Stadt Köln (kiadták Ennen és Eckert, Köln 1860—79, 6 köt.); *Ennen,* Geschichte der Stadt Köln (u. o. és Düsseldorf 1863—1879, 5 köt.); a Chroniken der deutschen Städte 12—14. kötete (Leipzig 1875—77, 3 köt.); *Keussen,* Historische Topographie der Stadt Köln im Mittelalter (Bonn 1906).

Kölni agyag, Köln vidékéről való fehér agyag, az umbrával azonos; vízi festékül szolgál.

Kölni barna, l. *Umbra.*

Kölni dóm, a gótikus építés legkiválóbb alkotása (alaprajzát az *ábra* mutatja). Abból a székesegyházból keletkezhetett, amelyet Nagy Károly uralkodása alatt Hildebold érsek építtetett 814. azon a helyen, ahol a mai K. áll. Amióta I. Barbarossa Frigyes 1162. a három szt. király csontjait a székesegyháznak ajándékozta, a zarándokok sűrű csoportokban keresték fel. Valószinű, hogy

a Engelbertus-kápolna; *b* Maternus-kápolna; *c* János-kápolna; *d* Háromkirály-kápolna; *e* Ágnes-kápolna; *f* Mihály-kápolna; *g* István-kápolna; *h* Mária-kápolna; *i* kincstár; *k* sekrestye; *l* káptalanterem; *m* könyvtár.

1248. a székesegyházat tűzvész pusztította el, úgy hogy újjáépítése vált szükségessé. Az újjáépítést Gerhard mester az amiensi székesegyház mintájára a szentéllyel kezdte meg s 1322. befejezte azt; 1388. a hajók egy része készült el, 1447. a déli torony a gúláig. A XVI–XIX. sz.-ig az építés szünetelt. 1840-ben folytatták, 1880. befejezték s Vilmos császár jelenlétében fölszentelték. Az egész épület hossza 135·6 m., szélessége 61 m., a keresztbajóké 86 m. A tornyok magassága 157 m. 1885 óta a székesegyház belsejének kiépítésével és ékítésével vannak elfoglalva. V. ö. *Helmken*, Der Dom zu Köln (4. kiad., Köln 1899).

Kölni ecet, l. *Ecetek*.

Kölni fekete, l. *Elefántcsontfekete*.

Kölni márka, a pénzverésnél alkalmazott régebbi súlymérték = 233·87 gr.

Kölni sárga, krómsárga azaz krómsavas ólom; sárga festék.

Kölnische Zeitung, naponkint háromszor megjelenő politikai lap Kölnben, 1802. indult meg. 1809-ben Napoleon elnyomta, de 1814 jan. 16. ismét megjelent. A lap jó hírnevét Joseph *Dumont* alapította meg, ki 1831–61-ig szerkesztette. Nevesebb szerkesztői voltak: H. K. *Brüggemann*, Levin *Schücking*, Heinrich *Kruse* és Hermann *Grieben*.

Kölni umbra, fás, könnyen szétmorzsolható barnaszén Köln vidékéről, festéket készítenek belőle.

Kölni választófejedelemség, l. *Köln*, 2.

Kölni víz, l. *Eau de Cologne*.

Kölni zománc, l. *Zománc*.

Kölnök (azelőtt: *Kölnik)*, kisk. Krassó-Szörény vm. resiczabányai j.-ban, (1910) 2200 oláh lak.; vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.

Kölósna, kisk. Szolnok-Doboka vm. csákigorbói j.-ban, (1910) 1090 oláh lak.; u. p. Kecsoládfalva, u. t. Létka.

Kölönte *(Cottus* L., állat), a tüskeparás csontos halak *(Acanthopterygii)* alrendjében a Páncélos arcuak *(Cataphracti)* családjába tartozó halnem, békafejszerüen lapított, tüskés nagy fejjel, úszóhólyagja hiányzik, teste meztelen. 26 faj ismeretes, melyek Európa és Észak-Amerika északibb tengereiben és az északi félgömb édesvizeiben honosak. Hazánk vizeiben három faja él: a *botos K. (Cottus Gobio* L.), a *cifra K. (Cottus poecilopus* Heck) és a *kis szájú K. (Cottus microstomus* Heck). Mindhárman hegyi patakvizek lakói. Húsuk jóízű ugyan, de csak a szegényebbek eszik. Március és április hónapokban ívnak, a hím a petéket 4–5 hétig kitartással védi és őrzi. A *botos K.* népies nevei: békahal, botos, ebhal, kolty, kophal, kopsa, kutyahal és ördöghal.

Kölönték, l. *Kölönte*.

Kölpény, nagyk. Bács-Bodrog vm. újvideki j.-ban, (1910) 3254 tót, szerb és német lak.; posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.

Kölpény vára, ma *Kupinovo* Szerém vármegyében, a Száva közelében. 1445-ben Hunyadi János, 1456-tól kezdve a rác despoták birták. Itt laktak az utolsó fejedelmi Brankovicsok. 1526 júl. foglalták el a törökök.

Kölpön *(Culpun, Kolpán)*, a Névtelen jegyző (41. fej.) szerint Árpád anyai nagybátyja, a honfoglalás idejében Bodrogban (Bács déli részében) a Vajas folyó mellett telepedett le népével. Nevét fentartotta a Vajas-ér mellett fekvő Kulpin falu (Újvidéktől ÉNy.-ra), melyet régente K.-nek (Cwlpwn) neveztek. K. fia Botond (l. o.) volt.

Kölreuter, *Joseph Gottlieb*, l. *Koelreuter*.

Költemény, tulajdonképen és szorosan véve költött valami (fictio), ellentétben a valósággal; azután minden költészeti termék (l. *Költészet)*.

Költés, 1. a költő alkotó működése; költészet (l. o.).

2. *K.*, a tojásokkal szaporodó állatoknál a megtermékenyített tojásban rejlő ivadéknak kifejlesztése meleg által. A madaraknál a tojásokat rendesen a szülők költik ki, csak néhány madár bízza a K.-t más madarakra (pl. kakuk), vagy a Nap melegére (pl. flamingó, struc). A kiköltéshez 38–40° meleg szükséges. A kiköltést rendesen a nőstény végzi, sok madárfajnál azonban a nőstény és a hím felváltva ülnek a tojásokon, v. éppenséggel csak a hím vesz részt a kiköltés munkájában. A kiköltésre szükséges idő madárfajok szerint változik. Pl. az ökörszem 11, a kolibri 12–14, a tyúk 20–22, a gyöngytyúk 25, a fácán 24–28, a pulyka 27, a kacsa 28, a lúd 29, a hattyú 35, a gólya 42, a struc 49, a kazuár 65 nap alatt bujik ki a tojásból. A madártojásokat mesterségesen ú. n. *költőkemencékben* v. *költőgépekben* lehet kikölteni. Ma már nagyon sokféle költőgép áll rendelkezésre. A mesterséges kiköltésnek nemcsak gyakorlati, hanem nagy tudományos jelentősége is van, mert csak ily módon lehet a madár embriójának fejlődését pontosan tanulmányozni.

A *baromfitenyésztésnél* a tenyésztojások belsejét tojásvizsgáló lámpával át szokás világítani s ilyenképen megállapítani, hogy K.-re alkalmas-e. A K.-re középnagy, ép héjú, friss (5–14 napos) tojás alkalmas, mely az átvilágításkor tiszta, átlátszó és amelynek levegőkamrája kicsiny. Természetes K. esetén a kiválogatott tojásokat fészekbe helyezzük s biztosan ülő, ép tollú kotlót használunk a K.-re. A baromfiak közül a pulyka és tyúk a legjobb, a kacsa a legrosszabb kotló. A tyúktojás K.-e 19·5–22 napig tart, a többi baromfiaké 26–32 napot igényel. A mesterséges K.-re költőgépeket használnak, melyek belsejében levő szellőztetett költőűr hőmérsékletét lámpa v. forróvíz önműködő szabályozó készülék segítségével állandóan a kivánatos hőfokon tartja. A költőgépbe helyezett tojásokat naponta kétszer meg kell forgatni, továbbá naponként hűteni és szükség esetén permetezni. A költőgépek alkalmazása főképen a nagyüzemben gazdaságos. Nálunk leginkább a Teleki-féle, a Cyphers és a Prairie State költőgép használatos.

A halak, kétéltűek, csúszómászók és a gerinctelen állatok, csekély kivételt nem tekintve, tojásaik kiköltését a Nap melegére bízzák. L. még *Ivadékgondozás*.

Költésrothadás, a méh álcáinál föllépő ragályos betegség, melynek szelídebb alakjánál egyes álcák pusztulnak el, kásás, rosszszagú gomollyá válnak s utóbb beszáradnak; ezeket a méhek kihordják a kasból s a baj néha magától is megszünik. Veszedelmesebb a betegség másik

alakja, amely ragályos és az egész költést megtámadja s elrothasztja. Ezt a bajt káros baktériumok és pedig a Bacillus alvei, Streptococcus apis, különösen pedig a Bac. brandenburgiensis okozzák. A betegség csirái befertőzik a lépeket, a kereteket s a kas egész belső részét, ezeket kell tehát fertőtleníteni, mire a szalicilos oldatot ajánlják. A fertőzött kaptárt erősebb fertőtlenítő szerrel, pl. karbolos mésszel kell bemeszelni, nyitva félretenni és néhány évig nem kell használni.

Költészet (gör.-lat.: *poézis),* művészi ábrázolása annak, ami esztétikailag értékes, az emberi nyelv segítségével. A K. tehát a művészetnek az az ága, melynek eszköze a beszéd, más szempontból: az irodalomnak művészeti ága. Az irodalom többi ágától az különbözteti meg, hogy a K. alkotásai nem szolgálnak sem elméleti célt (tudomány), sem gyakorlatit (szónoklat), hanem mint az esztétikailag értékes (tetsző, szép) nyilvánulásai gyönyörködtetnek. Épen ebben a céljában egyezik a K. a többi művészetekkel, s a gyönyörködtető hatást szintén az ember valójának jellemző és eleven ábrázolásával éri el, s még kirekesztőbben, mint a többi művészet, mert a K. mint «az emberi szív eleven és szabatos rajza» (Gyulai), első sorban érzelmeket fejez ki konkrét, képszerű formában és érzelmeket kelt. A valóságot azonban, s ebben is egyez a művészetekkel, nem másolja, hanem visszatükrözi, azaz nem azon nyersen, hanem esetlegességeitől megtisztítva, a jellemzőt kiemelve és kiélezve, szóval eszményítve mutatja be. Aszerint, hogy kisebb-nagyobb mértékben él eszményítéssel a költő, lesz a K. realisztikus v. idealisztikus. Az alkotó művésznek azt a lelkiállapotát, midőn a valóságot úgy látja, mint egy határozott eszme kifejezőjét, s eszerint alakítja: *illuziónak* (l. o.) nevezzük. Ha olvasójában is fölkelti az illuziót, akkor elérte a költői mű célját. Különbözik azonban a K. a többi művészetektől először kifejező eszközében, a beszédben. A beszéd hangoknak, szavaknak egymásra következő (successiv) sora lévén, a K. is, mint a zene, időbeli művészet szemben a térbeli, ú. n. képzőművészetekkel (képírás, szobrászat, építészet). A K. csak a beszéd révén érvényesülhet, s mivel a beszéd sokkal szellemibb, mint a többi művészetek közegei (szín, vonal, kő), kevesebb az érzéki eleme. A szavak azonban a K.-ben nem a hangjukkal keltenek gyönyörködtető hatást, hanem szellemi felükkel, a jelentésükkel, s mivel a hallott hang csak az illető nyelvet értőkben kelti föl ugyanazokat a képzeteket, a K. köre minden művészeténél szűkebb, de épen azért a legnemzetibb minden művészet között. A K. főnehézsége abban rejlik, hogy érzelmeket kell gondolatok kifejezésére szolgáló szavakkal, puszta jelekkel, érzékeltetnie, e tekintetben nem is versenyezhet a hozzá legközelebb eső művészettel, a zenével, mely érzéki hangokat használván közegül, a hangulatokat, lelki izgalmakat közvetlenül tudja tolmácsolni. Viszont sokkal világosabban tudja kifejezni a tudatos érzelmeket, s azonkívül ábrázolhat folyamatokat, élményeket, eseményeket, szóval a tárgyatlan zenével szemben tárgyas művészet. A képzőművészetekkel szemben hátránya egyfelől az, hogy azok, mint a zene, közegükkel egyenesen az érzékeinkre hatnak, míg a K. ezt csak a képzeletünk segítségével teheti, másfelől az, hogy alkotásai sokkal kevésbbé szemléletesek, hiszen a puszta szó sohasem kelthet olyan határozott képzetet, mint a színekkel, vonalakkal ábrázolt kép, vagy a maga testiségében bemutatott szobor. Ezzel szemben a K. leggazdagabb tárgykörű művészet, mely nemcsak tárgyakat és állapotokat ábrázolhat, hanem folyamatokat, fejlődést, mozgást és cselekvést is, sőt elvont gondolatokat, eszméket is, ha érzékelhető formában tudja megjeleníteni, még pedig közvetlenül, nem mint a képzőművészetek, allegorikus úton. Így a K. a legtartalmasabb művészet, amely a valóság minden nyilvánulását értékesítheti a maga céljaira. Hatása nem oly megrázó, mint a zenéé, nem szól annyira érzékeinkhez, mint a képírás és szobrászat, alkotásai nem olyan monumentálisak, mint az építészeti remekek, de mint művészet mindannyinál tágabb körű, szabadabb és gazdagabb.

A K., mint a művészet általában, egyike az emberiség ősi tevékenységeinek; mint irodalmi ág, régibb a prózánál. Kezdetben szoros kapcsolatban volt a zenével, azzal együtt alkotott egy művészetet, az éneket. Idővel elváltak egymástól, de egyik ága, a líra, még ma is megőrizte az eredeti kapcsolat emlékét, az énekelhetőségét. Bizonyos kapcsolat a többi költői ágaknál is fönnmaradt az ősi közösség emlékeként: a versforma. A verset használja ma is rendszerint a K., de nem szükségkép. Vannak prózában írt költői művek (regény, elbeszélés) s vannak versek, melyek nem tartoznak a K. birodalmába. A K. maga ismét fő- és alfajokra oszlik. A legáltalánosabb fölosztás szerint a K.-nek három fő ága van: líra, epika és dráma (l. egyenkint o.) s e három főág számos alfajra, műfajra oszlik. A K. alkotásait *költeményeknek* nevezik, az alkotó művész pedig a *költő.* A költői tehetség természettől nyert adomány ugyan s mint ilyen sem meg nem szerezhető, sem el nem sajátítható, de szoros rokonságban van avval a költői érzékkel, mellyel minden a K.-et élvező lélek bír s ettől inkább csak quantitative különbözik; az igazi költőt a műélvezőtől a nagyfokú hangolhatóság, fejlett kedélyélet, az alkotó fantázia önkénytelen és gyors működése választja el, amellyel a hangulatot szavakban kifejezhető képzetekké dolgozza föl.

Költészettan (gör. *poétika),* a költészet elmélete, a művészettannak vagyis a gyakorlati esztétikának az az ága, mely a költészet mivoltával, eredetével és fejlődésével, fajtáinak, a költői műfajoknak természetével, tartalmi, szerkezeti és formai sajátságaival foglalkozik. A K.-t hosszú ideig törvényhozó tudománynak fogták föl, mely szabályokat, gyakorlati útmutatást ad a költőknek vagy legalább is irányítólag hat a költői alkotásra. E fölfogás jogosulatlan. A költői lángelme nem szorul vezetésre, másfelől semmiféle elméletből nem lehet teremtő erőt meríteni. Az újabb K. tehát imperativ és gyakorlati irány helyett leíró és elméleti irányt vett: a költészet törvényeit csak kutatja, a költői alkotásokat magyarázza s belőlük levonja az eddig érvényes, de normativ

erővel nem bíró műszabályokat. Ezzel megváltozott a K. módszere is; míg régebben általános elvekből, bizonyos alaptételekből iparkodott spekulativ úton levezetni törvényeit, az újabb tudományos K. a költészet termékeinek elemzéséből építi föl s magát a költészetet történeti és lélektani úton világítja meg. A legrégibb K.-t Aristotelesnek köszönhetjük; Poetikájának azonban csak az eposzról és a tragédiáról szóló töredékei maradtak ránk, amelyek töredékes alakjukban is rendkívül becses fejtegetések, sőt ma is alapjai a K.-i elmélkedésnek. Nagyrészt az ő visszhangja a másik ókori K.-i kódex, Horatius híres tanító költeménye, az ú. n. *Ars poetica*, mely szintén leginkább a drámára vonatkozólag ad finom ízléssel és éles megfigyeléssel gyakorlati tanácsokat. Ez a tanköltemény jóformán a XVIII. sz. végéig törvénykönyve maradt a költészetnek. Utánozták a renaissance didaktikus költői (Scaliger, Vida), rajta alapszik a francia Boileaunak L'art poétique-je (1674), melyet a klasszicizmus idején törvényhozó erejűnek tartottak, és az angol Pope Essay on criticisme, mindkettő verses K. (magyarul is megjelentek). A német elméletírók közül legnagyobb jelentőségűek Lessing vizsgálódásai, aki korának franciás fölfogása és divatja ellen Shakespeareből kiindulva és Aristoteleshez közeledve állapított meg alapvető igazságokat a drámáról *(Hamburgische Dramaturgie)* és a festészet meg költészet viszonyáról *(Laokoon)*. A tudományos K.-i fejtegetések közül legnagyobb hatásúak voltak az angol Home (Elements of criticism) és Blair Hugó (Esztétikai és retorikai leckék, ford. Kis János), meg a francia Batteux Károly, akinek gondolatait a német Ramler népszerűsítette. A magyar K.-i elmélkedés a fölújulás korában indul meg egészen német nyomokon s jobbára gyakorlati céllal. Kölcseynél és Bajzánál elméleti irányt vesz, azóta inkább csak műbírálók (Erdélyi János, Salamon Ferenc, Gyulai Pál) és költők (Arany) voltak azok, akik a magyar K.-t nevezetes eszmékkel gazdagították. Az elméletírók közül Greguss Ágostot kell említenünk, aki egy rendszeres, bár dogmatikus könyvben *(Költészettan)* az egész tudományszakra kiterjedő munkát adott, és Beöthy Zsoltot, ki könyveiben *(A tragikum)* s egyetemi előadásaiban *(Poétika)* az újabb fölfogásnak adott kifejezést, kimélyítve a K. történeti, szociális, lélektani alapjait. Bár iskolai célokra készültek, igen sok finom megfigyelésben gazdagok Riedl Frigyes és Négyesy László K.-i.

Irodalom. Az említetteken kívül nevezetesebb összefoglaló K.-i művek: Sulzer, Allg. Theorie der schönen Künste, utolsó kiad. 1792—94; Carriere, Das Wesen und die Formen der Poesie, 1884; Kleinpaul, Scherer, Borinski, Wolff és Roessken poetikái; Wackernagel, Poetik, Rhetorik und Stilistik; nálunk inkább csak a dráma elméletével foglalkoztak, így Beöthyn kívül Szigligeti, Névy, Rákosi és Péterfy. A K.-i tanköltemények közül kiemelendők Aranyéi (Vojtina Ars poetikája, Vojtina levelei). Az egyes műfajok (epigramma, elégia stb.) elméletét l. a megfelelő címszavaknál.

Költő, l. *Költészet*.

Költőgép, l. *Költés*.

Költői elbeszélés, mind az a verses elbeszélés, ami az eposz, epopeia, verses regény, ballada, románc, mese határozottabb fogalommal összekötött neve alá nem foglalható. Az eposztól a csodás elem s a nagyarányú világkép hiánya, a verses regénytől bonyodalmának egyszerűbb volta, a balladától a részletezőbb előadás különbözteti meg. Általán afféle mű, mint a prózai elbeszélés, csakhogy verses formájú. Terjedelme szerfölött különböző, lehet egész kötetnyi, de lehet pár versszakos költemény is. Irodalmunk legkitűnőbb költői elbeszélése Vörösmarty Szép Ilonkája. A modern K. egyik iránya az, melyet Byron kezdett meg és Puskin is művelt: az alanyi elemekkel vegyített K., ami ismét lehet lírai (Arany: Katalin), vagy humoros (Arany: Bolond Istók, Gyulai: Romhányi), vagy szatirikus stb.

Költői igazságszolgáltatás, az a mérték, amely szerint az epikus vagy a drámai költő személyeinek tetteit megtorolja vagy jutalmazza. A jogi életből vett kifejezés sok félreértésre adhat alkalmat; a K. mindenekelőtt nem jogi, hanem esztétikai törvények szerint történik, továbbá nem azon naiv ízlés szerint, hogy a darab végén a jó emberek mind boldogok legyenek, a rosszak pedig megbűnhődjenek, hanem a K., mely ellen különben az újabb esztétika s nálunk Péterfy Jenő fölemelte szavát, csak abban áll, hogy a mű alapjául szolgáló erkölcsi világrend következetesen érvényesüljön.

Költői levél (gör.-lat. *epistola*), levélalakú költemény, melyet a költő valamely irodalmi, közéleti v. magánéleti ügyben egy más, esetleg költött személyhez intéz. Műértéke akkor van, ha általános érdekű s mégis visszatükrözi a levélíró személyiségét. A világirodalom leghíresebb K.-it Horatius írta, aki egyszersmind hosszú időre megszabta e műfaj karakterét: napi eseményeket, társadalmi, irodalmi kérdéseket tárgyalt enyelgő vagy szatirikus hangon, könnyed szellemességgel, hexameterekben, néha didaktikus céllal (Ad Pisones, de arte poetica). A németek a hexametert iambussal, a franciák alexandrinussal cserélték föl. Nálunk a franciás iskola költői honosították meg, művészi fokra Kazinczy és Berzsenyi emelték. Újabban Petőfi, Tompa, Arany költői leveleiben az általános elem helyét alanyi és személyes mozzanatok pótolják.

Költői szabadság *(poetica licentia)*, a közönséges nyelvhasználat szabályaitól eltérő kifejezések, szóalakok, mondatszerkezetek használata a költői nyelvben, a mérték és a rím kedvéért. A K. csak annyiban tűrhető, ha kis mértékben élnek vele, ha a használt formák mégis megvannak a nyelvben (pl. dialektusokban), s ha a költői nyelv természetéből látszik eredni; ahol a mérték kényszere erősen érzik, nem lehet szabadságról szó.

Költői verseny már a klasszikus görög korban divatozott, amikor mint komolycélú költői vetélkedés a drámaírók körében rendszeresítve volt. Dionysios ünnepein a drámaírók előadatták műveiket a színházban s a közönség állapította meg a pályázó művek sorrendjét. Rendszerint trilogiával vagy tetralogiával pályáztak. A versenyzés szokása később s a renaissance alatt is divatos volt, de már inkább mint költői játék. Irodalmunkban az az első ismertebb K., melyet Szemere Pál rendezett 1829., Pfeffel német író egy regéjét tűzve ki föladatul. Versenyműve-

ket küldtek többek között Vörösmarty (Ugod), Kisfaludy Károly (Hős Fercsi), Kazinczy (Gibárt és Irma) stb. Ilyen költői verseny eredménye Vörösmartynak és Kisfaludy Károlynak a «szegény tatár» motivumot földolgozó költeményei. Legnevezetesebb K. azonban az volt irodalmunkban, mikor Kerényi Frigyes s a nála tartózkodó Petőfi Sándor és Tompa Mihály *Az erdei lak* c. megénekeltek egy Eperjes mellett, a Villec-hegyen fekvő csőszkunyhót (1845 ápr. végén). Mind a három költemény megjelent a Pesti Divatlap 1845. folyamában. Tompa egy későbbi nyilatkozatában azt állította, hogy a verseny tárgya költött volt, de magának Petőfinek, a kortársaknak és szemtanuknak egybehangzó állítása igazolja a hagyományt. A Petőfi-laknak nevezett kunyhó szomszédságában az eperjesi Széchenyi-Kör 1885. egy obeliszket emeltetett a K. emlékére.

Költött számla (olasz. *conto finto*, ang. *simulated account sales, a/s. s.)*, oly számla, mely képzelt üzletről, ill. ennek az üzletnek költségeiről szól. Célja különösen az export- és importüzlet keretén belül, hogy a tényleges üzlet részére kalkuláció legyen készíthető egy-egy ilyen K. alapján, melyet a külföldi bizományos, v. szállítócégek készítenek el tájékozódás végett.

Költött személy, l. *Jogi személy.*

Költözködési költség annak az állami tisztviselőnek jár, akit hivatalból más állomáshelyre helyeznek át és fizetésbe, illetőleg nyugdíjba beszámítható illetményben nem nyer. A K. áll napidíjból, útiköltségből és bútorkárpótlásból. Napidíjas tisztviselőnek csak saját személyére jár, míg az útiköltség megilleti a vele tényleg átköltözött családtagok és szolgaszemélyzet után is. Bútorkárpótlás fejében a nőtlen tisztviselőnek v. gyermektelen özvegynek egy havi, az 1—2 családtaggal költözködőnek pedig 3 havi fizetésre van igénye. L. *Állami alkalmazottak illetményei.*

Költözködési mozgalom, l. *Bevándorlás, Kivándorlás.*

Költöző madarak v. *vándorló madarak (Aves remigrantes)*, ellentétben az állandókkal, azok a madarak, melyek, mielőtt az élelem hiánya fenyegetné őket, bizonyos, évenkint visszatérő és meghatározott időben születéshelyüket elhagyják, hogy új, eledelben gazdagabb otthont keressenek, pl. a gólya, fecske stb. Ezek ismét lehetnek igazi költözők (a. remigrans), mint a sárga rigó, gólya, fecske stb., melyet az ornitologusok kettős fekvő nyíllal jelölnek ←——→ v. átvonulók (a. transmeans), mint a sárszalonka, melynek a jele kettős nyíl közepén ferde vonallal ←/→; vagy helyenként áttelelő (a. passim hibernans), mint a kölesi sármány, melynek jele hasonló, csakhogy közepén kis karika van ←○→; és végül északi költöző (a. hospes hiemalis), mint a kis, nagy, közép buvárkacsa stb., melynél a kettős nyíl közepére még egy csillagot is rajzolnak ←*→. L. még *Kóborló madarak.*

Költség az a kiadás, mellyel szemben anyagi ellenszolgáltatást nem kapunk. A K. lehet produktiv, ha általa gazdasági előnyöket szerzünk, pl. házbér, munkabér, hirdetés stb., de lehet improduktiv is, ha az előny, melyet elérni óhajtottak, nem áll elő, pl. egy eredménytelen üzleti út költségei stb. A kereskedő szempontjából a K.-eket különfélekép lehet csoportosítani: így beszélhetünk a vétel, az eladás, az üzletvezetés, a propaganda stb. költségeiről, aszerint, hogy azzal az áldozattal, melyet hozunk, mily célt akarunk szolgálni. A vétel és eladás költségei nagy szerepet játszanak az árúk kalkulációjánál (l. o.). A nagyobb távolságokról hozott árúknál, ahol a szállítmányozást külön cégek végzik, a vétel költségeinek egy része önálló számlában, az ú. n. K.-számlában nyer kifejezést. E számlák főkép a következő költségeket tartalmazzák: csomagolás, jelzés, mázsálás, szállítás, biztosítás, alkuszdíj, jutalék és ú. n. kisebb kiadások. A követelések behajtásánál is gyakran felmerülnek költségek, melyeket *incasso-költségeknek* neveznek. A költségnek az üzleti forgalomhoz való kellő aránya legbiztosabb alapja az üzlet sikeres vezetésének és jövedelmezőségének.

Költségelőirányzat, l. *Állami költségvetés.*

Költségelőleg, l. *Ügyvédi díj.*

Költségjegyzék, l. *Díjjegyzék.*

Költségmegállapító eljárás polgári ügyben, ügyvédi díjra és kiadásra nézve akkor van helyén, ha akár a fél, akár az ügyvéd kéri (1912. LIV. t.-c. 18. §). L. *Ügyvédi díj.*

Költségmegtérítési biztosítás, l. *Biztosítás.*

Költség nélkül (ném. *ohne Kosten,* franc. *sans frais,* ejtsd: szañ fré), feljegyzés a váltón; ugyanannyit jelent mint «óvás nélkül» azaz, hogy az a váltóadós, aki ilyen megjegyzés mellett írja alá a váltót, az óvást elengedi, s így a váltó kifizetésére akkor is köteles marad, ha a váltóbirtokos a váltót meg nem óvatoltatta.

Költségszámla (ném. *Spesen-Konto, Unkosten-Konto,* ol. *conto sospeso).* Azokat az összegeket, amelyeket azért fizettünk, továbbá azokat az adósságokat, amelyeket azért kellett vállalnunk, hogy az üzletmenet folytonosságát biztosítsuk, a közös K.-ra írjuk. Ha azonban a költség *részletes* kimutatását óhajtjuk, különböző K.-kat kell megnyitnunk: világítás-, fűtés-, tisztítás-, telefon-, automobil-, nyomtatvány-, hirdetés-, személyzeti fizetés-, adó- stb. K.-t. Általános üzleti elv, hogy minden költséget annak a könyvelési időszaknak terhére kell elkönyvelnünk, amelyben valósággal felmerült. Kivétel a részvénytársaságok első szervezési költsége (Kt. 199. §.); biztosítóknál pedig a szervezés költsége (Kt. 459. és 460. §.). A K. egyenlegét a mérleg készítésekor átkönyveljük a Veszteség- és nyereségszámlára (l. o.).

Költségvetés *(előirányzat, budget, état)*, valamely gazdaságban a gazdálkodási egységként megállapított időben előreláthatóan felmerülő kiadásoknak mint szükségletnek és a remélhető bevételeknek mint fedezetnek a gazdaság rendszeréhez alkalmazott olyan összeállítása, hogy abból a gazdálkodás valószinű eredménye könynyen áttekinthetően megállapitható legyen. A K.-ben mennyiségileg és minőségileg megismervén a gazdaság tényezőit és ezeknek egymáshoz való viszonyát, gazdálkodásunk e réven tervszerűvé és céltudatossá válik, ami növeli az eredményes gazdálkodás esélyeit. A megbízásból vitt gazdaságokban (első sorban állam, vármegye,

község) a K. ezenkívül még az ellenőrzésnek, illetve a számonkérésnek is fontos alapja. Az államháztartás K.-ét a K.-i törvényben a törvényhozás állapítja meg (1897. XX. t.-c.); a vmegyei törvényhatóságok K.-ét a törvényhatóság közgyűlése állapítja meg, de azt okt. hó 15-éig felülvizsgálat, illetve jóváhagyó tudomásvétel végett a belügyminisztériumba kell felterjeszteni (1883. XV. t.-c.); a városi törvényhatóságok a községi törvény rendelkezései szerint állapítják meg költségvetésüket (1886. XXI. és XXII. t.-c.); a községek K.-ét a községi elöljáróság (tanács) az őszi közgyűlés elé terjesztvén, azt a kisebbség különvéleményével és az egyesek észrevételeivel együtt fölülvizsgálás, illetve jóváhagyó tudomásulvétel végett a törvényhatósághoz felterjesztik, mely a vele ellenkező község számára egy évre hivatalból állapíthatja meg a K.-t, fenn lévén tartva a község felebbezési joga. A K. egyes főcsoportjainak sommás eredményeit egymással szembeállítja és az egész K. végeredményét feltünteti a *K.-i mérleg*, mely *aktiv* vagy *passziv* (fölösleggel v. hiánnyal záruló) aszerint, amint a fedezet a szükségletet meghaladja v. azon innen marad. Ha a szükséglet a fedezettel egyenlő, akkor a K.-i mérleg, illetve a gazdaság *egyensúlyban* van. A K.-i rendszer *brutto* vagy *netto*; az előbbinél beállítjuk a szükségleti és fedezeti tételeket a maguk eredeti mivolta szerint nyers összegekkel, az utóbbinál ellenben eleve leütjük a nyers bevételekből a bevételek előállítási költségét (pl. az egyenesadó-bevételből az adókivetési, beszedési, behajtási költségeket), a nyers kiadásokból pedig az ezekkel kapcsolatban előforduló bevételeket és csak a fenmaradó tiszta tételeket vesszük fel a K.-be. Közköltségvetéseknél a bruttorendszer az előnyösebb, mert abból többet tudunk meg, de még az ilyen K.-t is célszerű netto átnézettel kiegészíteni; magángazdaságoknál azonban célszerű lehet a netto-rendszer alkalmazása. A magyar állami K. brutto, van azonban benne jelentős netto tétel is, jelesül az Ausztriával közös ügyekre vonatkozó kvótaszerű szükséglet. A szükséglet és fedezet *rendes (ordinarium)* és *rendkívüli (extraordinarium)*; az előbbi a gazdaság természetéből folyó és ezért állandóan előforduló tételek foglalata; a többi tétel, mely nem rendes folyománya az illető gazdaság vitelének s ezért nem bír állandó jelleggel, teszi a rendkívüli részt. Az állami háztartásban a rendkívüli szükséglet két alosztályra oszlik: az *átmeneti* és a *beruházási* kiadásokra, az utóbbiak az ingatlan vagyonba fektetendő kiadásokat jelentik. A K.-i hiány vagy fölösleg jelentőségét csak az egyes tételeknek, főleg pedig a rendkívüli tételeknek tüzetes bírálatából tudjuk meg, mert más a gazdasági jelentősége a szoros értelemben vett költségeknek, mint a befektetéseknek és más a rendes jövedelmi forrásokból, mint a vagyoncseréből avagy a kölcsönökből eredő bevételeknek. A K.-i hiányt a szükséglet leszállításával avagy új fedezeti eszközök előteremtésével (az állami háztartásban új adók behozatalával v. a meglevők fölemelésével, esetleg kölcsön fölvételével) szüntetik meg. A gazdálkodási (K.-i) időszak a legtöbb gazdaságban egy év és pedig a naptári év. Így volt ez eddig a magyar állami háztartásban is, az 1914-ik évtől kezdve azonban az állami *K.-i év* július hó 1-jével kezdődik és a következő évi június hó 30-ával végződik (1913. XXVI. t.-c.). A vármegyei és a községi háztartásban a K.-i év egyelőre továbbra is a naptári év. A külföldi államoknál sem esik össze mindenütt a K.-i év a naptári évvel; jelesül április 1-vel kezdődik a K.-i év Angliában, Dániában, Németbirodalomban, Württembergben, Bajorországban, Szászországban, Hessenben és Japánban; július 1-vel Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Norvégiában, északamerikai Egyesült-Államokban, Kanadában, Mexikóban. A K. mikénti végrehajtását a *zárszámadás* (l. o.) mutatja. Ismerünk azonban másfajta K.-t is, amennyiben mindennemű beszerzés (vásár, szállítmány) v. munka valószínű költségének előzetes, hozzávetőleges v. pontos megállapítását szintén K.-nek (előirányzatnak) nevezzük. Ezek közül a legfontosabbak az *építési K.-ek* (l. o.). Ezekben a többek közt minden egyes munka- v. szállítmánytételnél pontosan ki kell tenni az *egységárakat* (l. o.), melyek, ha versenytárgyalásról van szó, egyik alapját teszik az árlejtésnek. Középítkezéseknél *rendszerint* csak egységáras K.-t szabad bekivánni és nincsen megengedve a vállalkozókat átalányösszeg megajánlására felhívni vagy a kiírási művelethez ártételekkel kitöltött hivatalos K.-t csatolni avégből, hogy a pályázók százalékos engedményt vagy felülfizetést ajánljanak. Ez csak kivételesen van megengedve olyan ipari (építkezési) munkáknál, amelyeknek összköltsége a főméretek alapján — általánosan ismert gyakorlati tapasztalat szerint — kellő megközelítéssel nehézség nélkül megállapítható. L. még *Állami költségvetés, Községi háztartás.*

Költségvetésen kívüli állapot, l. *Állami költségvetés.*

Költségvetési deficit, l. *Deficit.*

Költségvetési hitel, a költségvetést megállapító tényező (törvényhozás stb.) által a költségvetést végrehajtani hivatott felelős szervnek (minisztereknek stb.) a költségvetésben adott azon felhatalmazás, amelynél fogva ez a szerv a költségvetésben megállapított összegek erejéig az ot kitűzött célok érdekében rendelkezhet (a bevételek beszedése és a kiadások teljesítése iránt eljárhat). Az állami költségvetési törvény csak a minisztereknek és a legfőbb állami számvevőszék elnökének juttat közvetlenül K.-t, az utalványozási joggal felruházott középfokú hatóságok K.-ét az illetékes miniszterek szabják meg és osztják ki a *hitelfelosztás* útján. A K.-eket kiegészítik a *pót- és rendkívüli hitelek*, melyeket akkor kérnek s illetve szavaznak meg, ha oly szükséglet merül fel, amelyről a költségvetésben nem kielégítő mértékben, v. egyáltalán nem volt gondoskodva. L. *Állami költségvetés, Költségvetés, Hitellekötés.*

Költségvetési provizórium, az a gazdálkodási időszak, amelynek saját költségvetése nincsen s amely alatt rendszerint az előző gazdálkodási időszak költségvetése szerint intézik a gazdaság ügyeit az erre illetékes tényezőtől ebben az értelemben vett *felhatalmazás* alapján (indemnity). L. *Állami költségvetés.*

Költségvetési vita, l. *Állami költségvetés.*

Költségvisszatérítési biztosítás, l. *Biztosítás.*

Kölykezés, főleg a kutya- és macskafajhoz tartozó házi és vadállatok szaporodása.

Kőlyuk, barlang, l. *Homoródalmás.*

Kölyű, l. *Betűkölyű.*

Kőmag (növ.), l. *Lithospermum.*

Kőmagzat *(lithopaedion),* rendesen a méhen kívül, a szabad hasüregben fejlődő, ott elhalt s elmeszesedő magzat. Néha az anya minden jel nélkül viseli haláláig, rendszerint azonban gyuladások, gennyedések kiinduló pontját képezi.

Kömény, *köményfű* v. *köménymag (Carum* L., növ.), az Ernyősviráguak génusza, 22 faja egy-két éves vagy évelő fű Európában, Ázsiában, Észak-Amerikában. Legnevezetesebb a *hasznos K.* (konyha-K., *Carum carvi* L.). Kétéves. Levele kétszer, majdnem háromszor szárnyas, keskeny sallangokkal. Szára barázdás. Se ernyőjének, se ernyőcskéjének nincs gallérja; vagy csak 1—3 serteszerű levélke. Virága fehér, néha piros. Május-júniusi termése a K.-mag vagy népiesen keménymag (semen v. fructus carvi), fűszeres ízű és szagú, hosszas; kenyérbe, sajtba, levesbe (keménymagos leves) v. süteménybe stb. teszik. A K.-magot különösen cukorral K.-likőrnek vagy K.-szesznek (spiritus carvi) használják. Magva meg ennek illanó olaja (oleum carvi), valamint a *K.-víz* és *K.-szesz* emésztést elősegítő, a felfúvódást gátló gyomor- és idegerősítő, leggyakrabban pedig házi orvosság kólika ellen. Olajával illatszert is készítenek. Fekete K., l. *Nigella;* édes K., l. *Ánizskapor;* római v. egyiptomi K., l. *Cuminum.* A *Carum ajowan* Bent. et Hook-ot, mely az ajowa-olajat és a cymen-t szolgáltatja, l. *Ptychotis* alatt.

A K. nálunk vadon is előfordul, bizonyítja ezzel, hogy a mi viszonyaink között jól megterem. Talaj iránt nem igényes. Meszes vályogban legjobban díszlik. Termeszthető védőnövénnyel tavasszal, vagy valamely korán lekerülő növény után nyáron kipalántázható; hazánkban jobb az első mód. Védő növény lehet az árpa vagy bármely korán lekerülő takarmánynövény. A trágyát meghálálja. Chilisalétromot fejtrágyaként jól lehet alkalmazni. Porhanyóan elkészített földbe 32—40 cm. sortávolra holdanként 5—6 kg. vetőmag szükséges, akkor júliusban kell kiültetni és pedig 32—50 cm. sor- és 10—15 cm. növény-távolság szerint. Az ápolás többszörös kapálásból áll. A második évben szárba indul és július elején megérik. Aratni akkor kell, ha a mag még nem kemény, mert akkor már pereg. A K. magtermése kat. holdanként 6—10 q. lehet. Magja ismeretes házi és konyhai fűszer és a K.-pálinka (Allasch) készítésére is használják. Illó olajtartalma a magvaknak 3·5—6%. Szántóföldi termesztésre hazánkban is érdemes.

Köménymag vagy népiesen keménymag (növ.), l. *Kömény.*

Köménymagolaj, l. *Kömény.*

Köménymák (növ.), l. *Nigella.*

Köménymoly v. *sárgarépamoly (Depressaria nervosa* Hw.), az aprópillék *Gelechiidae* nagy családjába tartozó lepkefaj. Mellső szárnyai vörösos szürkebarnák, az ereken feketések, a szárnycsúcson fehér kampóalakú rajzzal; a hátsó szárnyak szürkésbarnák. Szárnyterjedelme 21 mm. Az áttelelt molyok tavasszal petéiket a kömény-, sárgarépa- s vadon nővő ernyősökre *(Umbellifera)* rakják le. A hernyók kifejlődve 15 mm. hosszuak, olajzöldek, széles narancssárga oldalsávval, hátukon fehér gyűrűbe foglalt fekete szemölcsökkel, a virágzatot összefonják és azt pusztítják; májustól aug.-ig találhatók. Majd a szárakba furakodnak, egybe néha 30 is, s itt bebábozódnak. Védekezés: a fertőzött részek leszedése, esetleg erős nyomású permetezőgéppel petroleumemulzióval, thanatonoldattal stb. való permetezés.

Köményszesz, l. *Kömény.*

Kőmeteorit, főleg szilikátokból v. széntartalmú anyagokból álló meteorkő.

Kőmetszés, a faragottkő-homlokzatokon látható kőhézagok kiosztása, elrendezése. Az ékszeriparban a nemes kövek csiszolását nevezik így. L. még *Kőfaragás.* — Orvosi szempontból l. *Húgykőmetszés.*

Kőmíves l. *Kőműves.*

Kömlő, nagyk. Heves vm. hevesi j.-ban, (1910) 3028 magyar lak.; postahivatallal, u. t. Tarnaszentmiklós.

Kömlőd, nagyk. Komárom vm. gesztesi j.-ban, (1910) 693 magyar lak.; postahivatallal, u. t. Bokod-Dad. A Pázmándy-család ősi fészke. Számos régiség került itt napfényre.

Kőmorzsolás, l. *Húgykőmorzsolás.*

Kőmorzsoló, l. *Erdei szellemek* és *Hegygörgető.*

Kőmozsár, a XVIII. sz. elejéig használt nagyöblű mozsár, melyből 40—60 cm. átmérőjű kőgolyókat hajítottak az ostromlott várakba. Ha a kőmozsarat ellenséges csapatok ellen működtették, akkor két félgömbalakú, rőzsékből font s kavicsokkal stb.-vel megtöltött kosarat kötöttek össze golyóalakú testté s ezt hajították az ellenségre.

Kőmöge, 1. *Dupapiatra* hunyadvmegyei kisközségnek a törzskönyvi bizottság által javaslatba hozott új neve. A brádi j.-ban fekvő község lélekszáma 2240 s valamennyien oláhok; u. p. Kristyór, u. t. Abrudbánya. — 2. *K.,* a *Dupapiatra* nevű hunyadvármegyei hegység magyaros elnevezése.

Kömörő, kisk. Szatmár vm. fehérgyarmati j.-ban, (1910) 794 magyar lak.; u. p. Túristvándi, u. t. Penyige.

Kőműves, képesítéshez kötött, az építő-ipar körébe tartozó iparos, akinek iparűzéséhez külön szakvizsgát kell a K.-, ács- és kőfaragó mestereket vizsgáló bizottságok előtt letenni, míg önálló iparűzésre engedélyt nyerhet. Ez a bizottság rendesen az államépítészeti hivatalokkal kapcsolatosan van szervezve, melyeknek főnökei egyúttal elnökei ezeknek is. Ily bizottságok vannak: Aradon, Budapesten (ez építőmestereket is képesít), Brassóban, Debreczenben, Kolozsvárt, Máramarosszigeten, Nagy-Váradon, Pécsett, Sopronban, Szegeden, Temesvárt, Veszprémben, Zalaegerszegen és Zomborban. A K.-ipar természetszerüleg Budapesten fejlődött ki leginkább, ahol igen magas fokon áll, míg a vidéki városokban most van inkább fejlődés alatt.

Kőművhíd, mozgó állvány, melynek főalkatrésze egy köteleken lógó dobogó (l. *Állvány)*. Leginkább homlokzatok vakolásának helyreállításánál és javításánál használják.

Kőműves-iskolák v. *építő-ipari szakiskolák*, l. *Építőipariskola* és *Építőipari téli tanfolyamok*.

Kőműves-jegy, l. *Kőfaragó-jegy*.

Kőművesmester, építéssel foglalkozó iparos, aki a falazásokat végzi.

Kön. v. *Koen.*, természetrajzi nevek mellett, l. *Koen.*

Kőnaspolya (növ.) a. m. *Cotoneaster* (l. o.).

Könd (*Kond*, *Kund*), Kurszán, a Nemzeti Krónika szerint Kusid és Kupián atyja, a hét vezér közé tartozott. Talán maga volt a Kende (l. o.); a Névtelen jegyző (6. fej.) csakugyan Köndönek (Cundu) írja. Törzsével Buda, Diód és Százhalom közt szállt meg, ahol a Korzár vagy Kartal nemzetségnek voltak a birtokai, míg a Nemzeti Krónika szerint a Nyír körül lakott, hol a Kaplon nemzetség (gróf Károlyi, Sztáray stb.) volt az ivadéka.

Köneny, a hidrogén (l. o.) rossz magyar neve.

König, 1. *Dénes*, matematikus, *K. 2.* fia, szül. Budapesten 1883 szept. 21. 1911-ben a József-műegyetemen magántanár, 1912. pedig a matematika meghívott előadója lett. Hazai és külföldi szaklapokban számos értekezése jelent meg; *Mathematikai mulatságok* c. két kisebb gyüjteményt tett közzé (Budapest 1902—1905); lefordította *Couturat* L'algèbre de la logique c. munkáját (u. o. 1908) és sajtó alá rendezte atyjának Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre c. hátrahagyott könyvét (Leipzig 1914).

2. *K. Gyula*, a legkiválóbb magyar matematikusok egyike, szül. Győrött 1849 dec. 16., megh. Budapesten 1913 ápr. 8. Bécsben, mint az orvosi fakultás hallgatója már matematikával foglalkozott; Bécsből Heidelbergbe ment, ahol Helmholtz és Königsberger vezetése alatt dolgozott. Itt írta az elliptikus modulfüggvények elméletére vonatkozó disszertációját, amelynek alapján a heidelbergi egyetemen a doktori címet nyerte. Heidelbergből Berlinbe ment, ahol Kummert, Kroneckert és Weierstrasst hallgatta. Hazatérése után 1872. egyetemi magántanárrá, később a műegyetemen helyettes- és 1874. u. o. a mennyiségtan nyilvános rendes tanárává nevezték ki. Előadásai a modern matematika majdnem minden ágát felölelték. 1876-ban több tanártársával együtt megindította a *Műegyetemi Lapok* c. folyóiratot. Néhány évre rá Eötvös Loránd báróval együtt a Matematikai és Fizikai társulatot létesítette. Részt vett a középiskolai tantervek készítésében, valamint a műegyetem és a tanárképző újjászervezésében. A műegyetem igazgatásában előbb mint dékán, majd mint rektor vett részt. A Magyar Tudományos Akadémia 1881. levelező, 1889. rendes tagnak és 1894. a harmadik osztály titkárának választotta. 1909. az Akadémia igazgatóságának is tagja lett. Egyike volt azoknak, akik a Bolyai-díj (l. o.) alapítását indítványozták. Dolgozatai 4 csoportba foglalhatók össze: 1. függvényelméletiek; 2. algebrai és számelméletiek; 3. differenciálegyenlet-elméletiek; 4. halmazelméletiek. Főbb művei: *Az elliptikai függvények alkalmazásáról a magasabb fokú egyenletek elméletére* (1871); *Az n-ed fokú algebrai egyenletek egy általános megfejtéséről* (Műegyetemi Lapok, I.); Ein allgemeiner Ausdruck für die ihrem absoluten Betrage nach kleinste Wurzel der Gleichung n-ten Grades; Nouvelle démonstration du théorème de Taylor (Nouvelles Annales de Mathématique, 1874); *Taylor sorának érvényességi föltételeiről; A hatványsorok egyik tulajdonságáról; A gamma-függvények elmélete*. Algebrai dolgozatainak legtöbbje a *Galois*-féle elmélet továbbfejlesztésére és egyes alkalmazásaira vonatkozik. *A resolvensek elméletéhez* (1880); *Véges alakrendszerek a racionális függvények elméletében* (1880); *Az algebrai egyenletek elméletéhez; Az alternáló csoportról; A Hamilton-féle rendszerek és az elsőrendű parciális differenciálegyenletek általános elmélete* (1881; németül Math. Annalen, XXIII. kötet); *A másodrendű és két független változót tartalmazó parciális differenciálegyenletek elmélete* (1885; ezt a M. T. Akadémia a Bézsán-díjjal tüntette ki); *A dinamika alapegyenleteinek jelentéséről; Bevezetés a felsőbb algebrába* (Budapest, 1877); *Algebra a középtanodák felsőbb osztályai számára; Analizis, Bevezetés a mathematika rendszerébe*. E munkát az Akadémia 1890. a nagy jutalommal tüntette ki. 1897-ben Réthy Mórral kiadta és jegyzetekkel ellátta Bolyai Tentamenjét, majd 1899. Bolyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezését. Egyik főműve: *Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai* 1903. a Magy. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg s ezzel másodízben nyerte meg az Akadémia nagyjutalmát. E munka egyidejűleg Lipcsében németül is megjelent. A halmazelméletre vonatkozó dolgozatot tett közzé 1906. a párisi Akadémia Comptes Rendus-iben. Élete utolsó nyolc évében a halmazelméletben fellépett ellenmondások mély logikai és ismerettani spekulációkhoz vezették K.-et, ki az aritmetika ily irányú megalapozásán fáradozott. Idevágó vizsgálatait egy csaknem teljesen befejezett kéziratban hagyta hátra, melyet fia, K. Dénes rendezett sajtó alá. A munka Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre címen 1914. német nyelven jelent meg.

3. *K. Péter*, zeneszerző, szül. 1870 máj. 29. Raseggben (Stájerország). A bencés-rendből, melynek tagja volt, 1893. kilépett, Budapestre jött és az Országos Zeneakadémián fejezte be zenei tanulmányait. Szegeden a zenekonzervatórium igazgatójának választották meg. Főbb művei: *egyháziak*: Leó-kántáte, a capella mise, requiem, Tedeum (Haynald-díjat nyert); zenekari darabok: *d*-moll szimfónia (magyar stílusban); Bohém-nyitány; írt több kamarazeneművet, zongoradarabot, dalt és kórust.

König, 1. *Franz*, német sebész, szül. Rotenburgban 1832 febr. 16., megh. Berlinben 1910 dec. 12. Hanaui törvényszéki és kórházi orvos lett; 1869-ben Rostockba, 1875. pedig Göttingenbe hívták a sebészet egyetemi tanárának. 1895-ben a berlini egyetem tanára. Művei: Lehrbuch der speciellen Chirurgie (Berlin 1875, 6. kiad. 1893—1894, 3 köt., francia fordítása Páris 1888—90);

Lehrbuch der allgemeinen Chirurgie (1883—89); Die entzündlichen Processe am Hals (Stuttgart 1882); Die Tuberculose der Knochen und Gelenke (Berlin 1884); Die specielle Tuberculose der Knochen und Gelenke (I. rész 1896, II. rész 1902).

2. *K., Friedrich*, a könyvnyomó gyorssajtó föltalálója, szül. Eislebenben 1774 ápr. 17., megh. Oberzellben 1833 jan. 17. Már 1803-tól foglalkozott azzal: miként lehetne a könyvnyomó gyorssajtót megjavítani; kisérletei eredményét fölajánlotta a szász és osztrák kormányoknak, de mindkét helyről elutasították. 1806-ban Szent-Pétervárra ment, hol tömöntőgéppel is foglalkozott. Itt is csalódván, Londonba utazott, hol 1807. egy Bensley nevű könyvkereskedő módot nyujtott gépműhelyének fölállítására, melyet K. társával, a stuttgarti *Bauer* Andreas Friedrich mechanikussal nagy virágzásra emelt. Az 1810.szabadalmaztatott tégelyes nyomógép volt az első gyakorlatban beváló találmánya. 1811., 1813. és 1814-ben szabadalmaztatott gépei már hengeresek. 1818-ban visszatértek Németországba és Würzburg mellett a prémontreiek hajdani oberzelli kolostorában rendezték be gépgyárukat. A júliusi forradalom hatása alatt a gépek ellen fölingerelt nyomdászok összetörték gyorssajtóikat. Később Schwarzachon, Würzburg közelében, gép- és papirgyárat állítottak. K.-nek 1891-ben szobrot állítottak Eislebenben. Jelenleg a gyár mint betéti társaság áll fenn K. fia Friedrich és unokája: *Bolza* Albert vezetése alatt.

3. *K., Friedrich Eduard*, evang. teológus, szül. 1846 nov. 15. Reichenbachban (Szászország). 1900 óta bonni teol. tanár. Főbb munkái: Historisch-kritisches Lehrgebäude der hebräischen Sprache (Leipzig 1881—97); Der Glaubensakt des Christen, nach Begriff und Fundament untersucht (u. o. 1891); Einleitung in das Alte Testament (Bonn 1893); Stilistik, Rhetorik, Poetik in bezug auf die biblische Literatur (Leipzig 1900); Neueste Principien der alttestamentlichen Kritik (u. o. 1902); Bibel und Babel (10. kiad., u. o. 1903); Die Babel-Bibel-Frage und die wissenschaftliche Methode (u. o. 1904).

4. *K., Gottlob*, német erdész, szül. 1776 júl. 18. Hardislebenben (Sachsen-Weimar nagyhercegség), megh. 1849 okt. 22. Eisenachban. Az eisenachi erdészeti tanintézet igazgatója volt s kiváló érdemeket szerzett az erdészeti ismeretek tudományos megalapozása körül, különösen matematikai tekintetben. Nevezetesebb művei: Waldpflege (Gotha 1849, 3. kiad. 1875); Die Forstmathematik (u. o. 1835, 5. kiad. 1864).

5. *K., Gustav*, német festő, szül. Koburgban 1808 ápr. 21., megh. 1869 ápr. 30. Nürnbergben és Münchenben tanult. Festményeinek és rajzainak tárgyait nagyrészt a német történetből, nevezetesen a reformáció korából merítette, úgy hogy Luther-K.-nek nevezték el. Luther életét ábrázoló kompoziciói Martin Luther, der deutsche Reformator c. rézmetszetekben is megjelentek.

6. *K., Johann Gerhard*, botanikus, l. *Koen*.

7. *K., Joseph*, német kémikus, szül. Lavesumban (Vesztfália) 1843 nov. 15. 1881 óta a gazdasági kémia tanára Münsterben. Főleg a táplálkozási cikkek kémiai vizsgálatával foglalkozik. Főműve: Chemie der menschlichen Nahrungs- und Genussmittel (4. kiad., Berlin 1903—10, 3 köt.). Egyéb munkái: Zusammensetzung und Verdaulichkeit der Futtermittel (u. o. 1887); Die Untersuchung landwirtschaftlicher u. gewerblich wichtiger Stoffe (4. kiad., u. o. 1911); Zusammensetzung und Nährgeldwerth d. menschlichen Nahrungsmittel (8. kiad., u. o. 1906).

8. *K., Karl*, német természettudós, l. *Koen*.

9. *K., Leo*, báró, német festő, szül. Braunschweigban 1871 febr. 28. Tanulmányait a berlini művészeti akadémián és a párisi Julian-akadémián végezte. A berlini Secession egyik vezetőtagja. Többnyire arcképeket, gyakran csoportos képmásokat fest lágy, kissé sötét színekkel.

10. *K., Otto*, német szobrász, szül. Meissenben 1838 jan. 28. Drezdában Hähnel tanítványa volt és utóbb a bécsi osztrák muzeum iparművészeti iskolájának tanára lett. Nagyobb szoborművei: Nejének és három gyermekének síremléke; a gyászoló Viktoria alakja Miksa mexikói császár polai emlékszobrán; a szimfónia négy részét jelképező négy gipszszobor; díszítő domborművek a bécsi udvari muzeumok és várszinház számára.

11. *K., Rudolf*, német akusztikus, szül. Königsbergben 1832 nov. 26., megh. Párisban 1901 okt. 2. Párisban 1858. akusztikai műszerek készítésére gyárat alapított. A grafikus módszert az akusztikára alkalmazta és vizsgálatokat végzett a hang sebességét, mozgó hangforrások hangváltozását, manometrikus lángokat stb. illetőleg. Főbb munkái: Quelques expériences d'acoustique (Paris 1882); Catalogue des appareils d'acoustique (1859). Gyártmányai nevét híressé tették. Különösen keresettek voltak rezonánceszekrényes hangvillái és szirénái, melyekre nézve beható kísérleti tanulmányokat végzett.

König-féle manométer, az akusztikában használatos műszer. Kis fa- vagy fémdoboz középen levő rugalmas vékony hártyával két rekeszre van osztva. Az egyik oldalon kis csapos cső a gázvezetékkel kapcsolható össze s egy másik, kis nyilású cső mint gázégő szerepel. A másik oldalon kissé tágabb cső valamely hangforrás elé helyeztetik. A gáz meggyujtásakor kis hegyes láng keletkezik, melynek képe forgó tükörben sima fényes sáv. Ha a hártyát hanghullámok érik, a láng is rezgővé lesz és ennek képe a forgó tükörben lángnyelvek sorozatából áll, melyek annál sűrűbben következnek egymásra, mennél magasabb a hang.

Königgrätz (cseh. *Hradec Králové)*, város, K. cseh kerületi kapitányság és kat. püspökség székhelye az Adler és Elbe összefolyásánál, vasúti csomópont, (1910) 11,064 cseh lak., gép-, sörgyártással, fuvóhangszer-, kesztyű-, viasz-, szappan-, gyertyakészítéssel; régi kastélylyal, gót székesegyházzal (XIV. sz.), szép Mária-szoborral, papnöveldével és többféle iskolán kívül műlakatos-iskolával. K. régi település, I. Przemysl Ottokár emelte várossá, a huszita, majd a 30 éves háboruk alatt sokat szenvedett, 1424 Ziskát itt temették el. 1765. II. Frigyes várfalakat emeltetett, amelyek 1893. lerombolttattak. Ismeretes ama nagy kihatású csatáról, amelyet közelében 1866 július 3. poroszok és osztrákok vívtak. A szerencsétlen

kimenetelű nachodi, trautenaui és jičini ütközetek után (jún. 27—29.) az osztrák hadsereg fővezére, Benedek Lajos táborszernagy, 215,000 főből és 770 ágyúból álló seregét K.-nél összpontosította, hogy itt a 230,000 főnyi porosz sereg támadását bevárja, mely 3 hadseregre tagozódott. Az I. hadsereg Frigyes Károly porosz herceg vezénylete alatt a 2., 3. és 4-ik hadtestből állott; a 7. és 8-ik hadtestből álló Elbe-hadsereg parancsnoka Herwarth gyalogsági tábornok volt, míg a Frigyes Vilmos porosz trónörökös vezényelte II-ik hadsereg a gárda-, 1., 5. és 6. hadtestből alakult. A támadást reggel nyolc órakor Frigyes Károly herceg hadserege vezette be, aki abban a hitben, hogy csak három osztrák és a szász hadtest áll előtte, a Bistritzen való átkelés kierőszakolása után a mögötte fekvő lipai magaslatokat akarta elfoglalni s az ellenség középhadát áttörni. Ámde az osztrákoknak mesterségesen és erősen megerődített állása igen előnyös volt, melynek ellenálló képességét a fölényes osztrák tüzérség még inkább fokozta. Ennek folytán a porosz I. hadsereg a Bistritzen való átkelés után igen nehéz helyzetbe jutott, kivált mikor az osztrák jobbszárny a tartalékban volt 2. és 4-ik hadtest által támogatva, ellentámadásba ment át a Swiep erdőt megszállva tartó porosz 7-ik hadosztály ellen, hogy így a porosz derékhad oldalába kerüljön. Ez a támadás már-már sikerrel kecsegtetett, amikor délután egy óra tájban a porosz trónörökös hadserege a csatatérre érkezvén, az osztrák jobbszárny oldalába és hátába került, ami a csatát el is döntötte. Délután három órakor már az osztrák állás kulcspontja, Chlum helység is az osztrákok hősies és kétségbeesett védekezése dacára porosz kézre került. Erre a poroszok az egész vonalon általános támadásba mentek át és az osztrákokat csakhamar az Elbe túlsó partjára szorították, s ezzel a csata sorsa végleg eldőlt. Az osztrák tüzérség, az utolsó percig hősiesen kitartott állásában s óriási veszteségek árán fedezte a visszavonulást, mely Olmützön és a Kárpátokon át Pozsony—Bécs felé történt. Az osztrák sereg vesztesége 20,642 fő volt, közte 1313 tiszt, továbbá 187 löveg, hadifogságba 22,000 fő jutott. A poroszok 9153 főt vesztettek. V. ö. *Breit*, Az egyetemes hadtörténelem vázlata (2 köt.).

Königgrätzi csata, l. *Königgrätz.*

Königinhof (csehül *Králová Dvur nad Labem)*, város, K. cseh kerületi kapitányság székhelye, az Elbe balpartján, vasút mellett, (1910) 15.062 cseh lakossal, pamutkelme-szövéssel és festőkkel, lencérnafonással, sörgyárral és műmalommal. 1421. a husziták rohammal vették be. 1866 jún. 29. az osztrákok itt egy kisebb ütközetet veszítettek. 1817-ben Hanka K. egyik templomában fedezte föl a K.-i kéziratot.

Königinhofi kézirat *(Rukopis Králodvorský* v. *Královédvorský)*, 12 kis pergamenlapból és 12 lapszélből álló könyvtöredék, amely ó-cseh nyelven írott epikai és lírai költeményeket tartalmaz. Írása és nyelve után ítélve a XIII. sz. végéről v. a XIV. sz. elejéről valónak látszik. A K.-ot Hanka találta Königinhofban (l. o.) 1817 szept. 16. és ugyanez év őszén az ú. n. *grünebergi kéziratot* is felfedezte, amely úgy látszik a IX. sz.-ból származik. A K.-ot 1819 óta számos ízben kiadták (újabban Zákrejs adta ki Alšov rajzaival 1886—1888. és Prusik 1898). Később azután Dobrowsky mind a két kéziratot hamisnak nyilvánította. Ez Palacky, Schafarzik, Gebauer közt élénk vitára adott alkalmat, amelynek eredménye az volt, hogy a két kézirat tényleg hamisnak bizonyult. Később is még sokat vitáztak a kézirat fölött, míg végre Gebauer az Archiv für slav. Philologie-ban 1887—88. kétségtelenül bebizonyította, hogy mind a két kézirat Hanka hamisítása, amit ma már minden pártatlan tudós elismer. A kéziratot több nyelvre lefordították.

Königliche Weinberge (csehül *Královské Vinohrady)*, 1. cseh kerületi kapitányság, 364 km², (1910) 182,478 lak. — 2. *K.*, város, K. kapitányság székhelye, egyúttal Prága külvárosa (1910) 77,120 nagyobbára cseh lak.; vasgyárakkal, cukor-, csokoládé-, hangszer-, vegyszergyárakkal.

Königlich Schmelz, porosz város, l. *Schmelz.*

Königsberg, 1. *közigazgatási kerület* Kelet-Poroszország porosz tartományban, az orosz határon, 14.010 km² területtel, (1910) 914,559 lak., 15 járásból áll.

2. *K. in Preussen (Krolewiec, Regiomontum)*, Poroszország második székes fővárosa, (1910) 245,994 lak., nagy vasöntőkkel, gép-, különösen lokomotivgyártással, sörgyárakkal, gőz- és fűrészmalmokkal, dohány-, gyufa-, zongoragyártással és híres marcipánkészítéssel. Ipara és kereskedelme igen jelentékeny. A halmos területen épült város 3 egykorú önálló városból és ezek külvárosaiból áll; az egykorú önálló városok: Altstadt (a Schlossteich és Pregel közt), a Kneiphof (a Pregel szigetén) és a Löbenicht (a Schlossteich és az új Pregel közt). Körülbelül a város közepét a 105 m. hosszú és 67 m. széles tornyos kastély foglalja el, melynek kápolnájában történt 1701 jan. 18. I. Frigyesnek és 1861 okt. 18. I. Vilmosnak királlyá koronázása. A kastélyon kívül a kiválóbb épületek: az egyetem, a városi muzeum mintegy 300 újabb és 52 régibb olasz mester festményével, a Kneiphofban a gót dóm, az altstädti templom, a börze, a Bessel által berendezett csillagvizsgáló, a Prinzessinstrasseban a Kant-féle ház, 3 új templom (két evang. és 1 kat.), a vakok intézete, a mezőgazdasági kamara palotája, több iskola és kaszárnya, az új Pregel-híd stb. K. kulturális intézményei között az első helyet foglalja el az 1544. I. Albert porosz herceg által Collegium Albertinum néven alapított egyetem. Hozzá tartozik 9 különféle szeminárium, csillagvizsgáló, a mezőgazdasági akadémia és a könyvtár (220,000 kötet, 1100 kézirat). K. a korábbi századokban meg volt erősítve; 1814. nyilt várossá tették; 1843. azonban újabb erődítésekkel fogták körül. K. eredetileg 3 külön városból állott. Midőn Marienburgot a lengyelek 1457. elfoglalták, K.-t tették a nagymesterek, 1525—1618-ig pedig a porosz hercegek székhelyévé. 1701 jan. 18. itt koronáztatta meg magát porosz királlyá III. Frigyes brandenburgi választó és ez esemény emlékére alapította a fekete sas-rendet. 1757—62-ig az oroszok tartották megszállva. 1807-ben a franciák foglalták el és 1.748.350 tallér hadi sarc fizeté-

sére kényszerítették. Kant, Herder és Hamann itteni működése folytán Németország szellemi életében is jelentékeny szerepet játszott. V. ö. *Stein*, Das alte K. (Königsberg 1910); *Sam*, Wegweiser durch K. (2. kiad. u. o. 1910).

3. *K. in der Neumark*, az ugyanily nevű járás székhelye Frankfurt porosz kerületben a Rörike és vasút mellett, (1910) 3339 lak. Neumarkban a legrégibb és legszebb gót templommal. A brandenburgi őrgrófok és a pomerániai hercegek közti háboruban jelentékeny szerepe volt.

4. *K. in Franken*, a szász-koburgi hercegek birtokaitól körülfogott és a bajor Alsó-Frank-kerülethez tartozó város, vasút mellett, (1910) 891 lak. Ismeretes mint Regiomontanus (l. o.) szülővárosa, kinek emlékét a piacán fölállított szobra hirdeti.

Königsberger, *Leo*, német matematikus, szül. Posenben 1837 okt. 15. 1864-ben Greifswaldban, 1869. Heidelbergben, 1875. a drezdai műegyetemen, 1877. a bécsi egyetemen és 1884 óta újra a heidelbergi egyetemen tanár. Főleg az elliptikus függvényekkel és a differenciálegyenletekkel foglalkozott. Nevezetesebb művei: Vorlesungen über die Theorie der elliptischen Functionen; Die Transformation u. die Modulargleichungen der elliptischen Functionen; Vorlesungen über die Theorie der hyperelliptischen Integrale; Geschichte der elliptischen Functionen in den Jahren 1826—29; Allgemeine Untersuchungen aus der Theorie der Differentialgleichungen; Lehrbuch der Theorie der Differentialgleichungen; Die Principien der Mechanik (1901); Hermann von Helmholz (1902—3., 3 kötet); Carl Gustav Jacob Jakobi (Leipzig 1904).

Königsbergi csatorna, a Frische-Haffon keresztül vágott csatorna Königsberg mellett Németországban, 34 km. hosszú, 30 m. széles, 6·7 m. mély, 1894—1901. készült.

Königsbergi töredék. A XIII. sz. első harmadából való Halotti Beszéd után két évszázadon keresztül más összefüggő nyelvemléket föl nem mutathatunk, mint ama rövid kézirat-töredéket (Szűz Máriához való ének töredéke), melyet a königsbergi egyetemi könyvtárban egy XIV. sz.-beli, teológiai tartalmú latin kódexnek a szövege elé kötött pergamenlapján Zacher Gyula dr. germanista 1862 végén vagy talán 1863 legelején fedezett föl, az ú. n. K.-et. E nyelvemlékről a hírt Pott Ágoston hallei egyetemi tanár küldte meg Toldynak a hasonmással egyetemben s ez az Akadémiában 1863 július 13. szólt róla először, a róla igért tanulmányt azonban nem készítette el. Jó ideig összesen 9 sor volt e nyelvemlékből ismeretes. Azonban 1894. Szily Kálmán, az Akadémia akkori főtitkára, könyvészeti és paleográfiai fölvilágosításokat kérvén a fontos emlék felől a königsbergi egyetem könyvtár-igazgatóságától, innen Schwenke dr. igazgatótól azt az érdekes értesítést nyerte, hogy a pergamenlapnak a kötésbe becsiptetett részén, kissé kifeszítve, még több magyar szó is előtünik, amelyek eddig láthatatlanok voltak. E hírre Szily Kálmán a könyvtártól a kötés fölfejtését kérte, valószinünek tartván, hogy a könyvkötő a szétvagdalt pergamenlap többi darabjait is felhasználta. E sejtelem nem is volt alaptalan, mert azóta a könyvből öt pergamenszalagot fejtettek ki s ezeken világosan olvasható magyar szöveg töredékeit lehetett fölfedezni. Hogy a fontos nyelvemléknek ez újabban napfényre jutott töredékeit nagyobbára kibetűzve birjuk, az *Nagy* Gyula érdeme, ki paleográfiai mesterpróbával a szalagok szövegét részint kiolvasta, részint valószínűséggel visszaállította. A K. nyelve hangtani, helyesírási s alaktani tekintetben jobbára a Halotti Beszéddel egyezik. Érdekes az *-at -et* névszó képzőnek *v*-vel teljesebb formája: *kezdetvitül, születetvi* (mint a Halotti Beszédben *intetvinek, ildetvitül*, s még ma is *hitves* a *hites*-társ mellett). A mai *-ből* és *-be* ragok helyén még a *belől, belé* névutókat találjuk: *ágbelől, mogzotbelől, pusztébelé* (e helyett posztóbelé). Érdekesebb szók: *bezzögség* a. m. bizonyság, *hugy* a. m. csillag. Bőven tárgyalta e nyelvemléket *Zolnai* a Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás előtti korból c. könyvben.

Königsborn, Unna városához tartozó bányatelep Arnsberg porosz kerület Hamm járásában, 1000 lak. A sóbányával sósfürdő és gyermekgyógyító intézet van összekötve.

Königsbrunn, hidegvízgyógyintézet, l. *Königstein*.

Königsbrück, város Bautzen szászországi kerületi kapitányságban a Pulsnitz és vasút mellett, (1910) 3730 lak., szép kastéllyal és vastartalmú ásványvizforrással.

Königsdorf-Jastrzemb, falu Oppeln kerület Rybnik járásában, 620 lak., jód- és brómtartalmú sós forrásokkal, jól berendezett iszap- és zuhanyfürdőkkel és inhalációval.

Königsee, Schwarzburg-Rudolstadt hercegség K. nevű járásának székhelye, a Türingiai-erdő lábánál a Rinne mellett, (1910) 3209 lak. Kelmefestéssel és ólomfehér-készítéssel.

Königsegg, ősnemes sváb nemzetség, mely a VII. sz. közepéig viszi vissza származását, amikor *Cuno* v. *Chuno*, az elszászi fejedelmi ház sarja, Altsdorf közelében Chunsegge (Chunigseck) várat építette. Innen a család neve. 1470-ben bárói rangot nyernek. A XVII. sz. elején a *Rothenfels* és *Aulendorf* ágra szakadt a család. Az első és régibb ágat königseggi és rothenfelsi báró *K. Hugó* (1595—1666), császári kamarás alapította. Fia *Lipót Vilmos* (1630—1694) birodalmi alkancellár, 1665. birodalmi gróf, 1675-ben palotagrófi méltóságot nyer. Magyar honosságot *Károly Ferdinánd* (kinek ága kihalt) és *Ferenc Hugó* az 1752. erdélyi III. t.-c. által nyertek, s a család ősi birtokai Rothenfels és Staufen Boros-Jenővel és Boros-Sebessel cseréltettek ki. (Szentesítést nyert 1804.) A másiknak, az *Aulendorf* ágnak alapítója aulendorfi báró *K. János György* (1598—1666), Ferdinánd és Zsigmond főhercegeknek tiroli főkamarása, birodalmi grófságot nyert 1629 júl. 29. Magyar honosságot 1751. (XL. t.-c.) aulendorfi *K. Siegfried Károly* nyert, mint az oroszlánkői és illavai uradalmak birtokosa. Mindkét ág egyenes leszármazóit az 1886. VIII. t.-c. a magyar főrendiházban örökös tagsági joggal ruházta föl.

Königsfeld (csehül *Královo Pole*), község Morvaország brünni ker. kapitányságában. Brünn

közelében, attól É.-ra, vasút mellett, (1910) 13,082 cseh lak., gép-, acél- és zománcárúgyárakkal, kocsi- és fedőlemezkészitéssel. Régi kastélya egykor kartauzi kolostor, most kadétiskola.

Königsfelden, egykori apátság Aargau svájci kantonban, helyén ma elmebetegek intézete áll. Az apátságot (Klarissza-apácák) Ágnes magyar királyné, III. Endre király özvegye alapította atyjának, I. Albertnek 1308. történt meggyilkoltatása után. A klastromból csak a templom és Ágnes királyné lakása maradt meg. V. ö. *Brunner*, K.-s Schicksale, aus seinem Urkundenschatz (Aarau 1875); *Merz*, Führer durch die Klosterkirche zu K. (Reinach 1898).

Königsgnad, nagyközség Krassó-Szörény vm.-ben, l. *Királykegye*.

Königshofen *(K. in Baden)*, város Mosbach badeni kerületben, a Tauber és vasút mellett, (1910) 1388 lak. 1525 jún. 2. a sváb szövetség itt verte le a fellázadt parasztokat.

Königshütte, város Oppeln porosz kerületben, 11 km.-nyire az orosz és 15 km.-nyire az osztrák határtól, (1910) 72,561 lak., nagy vas- és acélművekkel, szénbányákkal; gőz- és fűrészmalommal. A várostól keletre egy magaslaton Reden grófnak, a felső-sziléziai bányászat megalapítójának bronz-szobra látható.

Königslutter, város Braunschweig hercegség hasonlónevű járásában az Elm és vasút mellett, (1910) 3126 lak., két cukor-, posztó-, papir- és keményitőgyárral, sörgyártással és jelentékeny kőbányával. A város előtt van a Szt. Péter és Pálhoz címzett egykori bencésapátság, templommal, Észak-Németország legszebb bazilikájával; ebben van II. Lothár német császárnak és nejének síremléke.

Königsmark *(Königsmarck)*, 1. *Hans Cristoph* gróf, svéd hadvezér, szül. Kötzlinben (Brandenburg) 1600 márc. 7., megh. Stockholmban 1663 márc. 2. Először császári tiszt volt, 1630. azonban svéd szolgálatba lépett s vitézül harcolt Banér és Torstenson vezérlete alatt. 1646-ban önálló vezér lett s Wrangellel egyesülten győzött *Zusmarshausen* mellett (1648 máj. 17.). Az ő vezérlete alatt történt a 30 éves háború utolsó fegyverténye, Prága külvárosának, a *Kleinseitének* elfoglalása (1648 júl. 26.). 1651-ben gróf lett, 1655. pedig tábornaggyá nevezték ki. 1656-ban a lengyelek fogságába került, honnan csak az olivai béke után 1660. szabadult ki. Életrajzát megirta *Nordin* (Stockholm 1813).

2. *K., Marie Aurora*, grófnő, *K. 4.* nővére, szül. Stadeben 1662 máj. 8., megh. Quedlinburgban 1728 febr. 16. Anyja halála után 1694. a drezdai udvarba ment, hogy eltünt öccse (l. *K. 4.*) érdekében lépéseket tegyen. Itt szépségével annyira megnyerte *II. Ágost* szász vál. fejedelem tetszését, hogy az kedvesévé tette. E viszonyból született 1696 okt. 28. *Szász Móric* herceg, ki mint francia hadvezér tünt ki *(Maréchal de Saxe)*. A viszonynak ezután vége szakadt s K. a quedlinburgi zárdába vonult vissza, melynek 1701. főnöknője lett. 1702-ben II. Ágost megbizásából (állítólag) XII. Károly svéd királynál járt diplomáciai megbizásban, de a nőgyűlölő királyra semmi hatást sem tett. 1706-ban végleg visszavonult a kolostorba. Emlékiratait *Cramer* adta ki (Leipzig, 1836, 2 köt.). V. ö. *Corvin-Wiersbitzky*: Maria Aurora Gräfin von K. (Rudolstadt, 1902, 3. kiad.).

3. *K., Otto Wilhelm*, gróf, hadvezér, *K. 1.* fia, szül. Mindenben 1639 jan. 15., megh. Methoniban (Görögország) 1688 szept. 25. Nagy műveltségre tett szert s 1661 óta mint diplomata működött Angliában, Franciaországban és Németországban, 1668—74-ig francia katonai szolgálatban állott. 1675-ben a fehrbellini csata után tábornagy lett és a svéd sereg fővezére. Hősiesen harcolt Pomerániában, de 1678 okt. 25. Stralsundban kapitulálni volt kénytelen. XI. Károly alatt elveszitvén birtokait, 1685. a császári seregbe lépett és részt vett Érsekujvár ostromában. 1686-ban a velencei köztársaság fővezére lett s győzelmesen harcolt a törökök ellen Navarino, Nauplia és Athén mellett. Ez utóbbi ostrománál (1687) pusztult el a *Parthenon* (l. o.). A győzelmes hadvezért nemsokára a pestis ragadta el. Velence szobrot emelt emlékének: Semper victori felírással. K. életét megírta *Geijer* (Stockholm 1847).

4. *K., Philipp Christoph*, gróf, *K. 3.* unokaöccse, szül. Stadeben 1665 márc. 14., eltünt 1694 júl. 1. Fiatal korában beutazta Ágost szász trónörökössel Itáliát, majd mint szász ezredes 1685. és 1686. hazánkban harcolt a törökök ellen. Ezután a hannoveri vál. fejedelem szolgálatába lépett. Itt később azzal gyanusították, hogy György trónörökös (a későbbi I. György angol király) nejével, *Zsófia Dorottya* hercegnővel szerelmi viszonyt folytat. Ellenségei valószinüleg meggyilkolták, mert 1694 júl. 1. nyomtalanul eltünt. A *Palmbladtól* 1847. kiadott levelezés (K. és a hercegnő között) a hannoveri udvar érdekében készült koholmány. V. ö. Fr. *Bülau*, a Geheime Geschichten und rätselhafte Menschen 12. köt.-ben (Reclam Univ. Bibl. 1901).

Königssee *(Bartholomäussee)*, Bajorország berchtesgadeni járásában levő tó 601 m. magasan a 2714 m. magas Watzmann s a Schönfeldspitze (2651 m.) közt, 188 m. mély, 8 km. hosszú, 1 km. széles, 5·2 km² területű, a Kesselbach folyik belé. Közel hozzá van egy búcsújáró kápolna, a St. Bartholomä-templom s egy vadászkastély 1731-ből. Szt. Bertalan napján (aug. 24.) sok búcsújáró keresi föl. A K.-t egy omlás választja el az Obersee-től.

Königsspitze, az Ortler-Alpok második legmagasabb csúcsa (3857 m.).

Königsstuhl, 1. a német császárok történetében híressé vált hely a Rajna balpartján Rhens városka alatt. — 2. *K., hegycsúcs* (568 m.) a Schwarzwaldban Heidelberg mellett.

Königstein, város Drezda szász kerületi kapitányság Pirna j.-ban, (1910) 4802 lak., gép- és vasgyártással, hidegvízgyógyintézettel (Königsbrunn). Szorosan K. mellett, az Elbétől balra van *K. vára*, amely már a XII. sz.-ban mint Novum castrum szerepelt. Azóta többször cserélt gazdát, míg végre a XVI. században a szász hercegek birtokába került. 1756-ban Nagy Frigyes itt kényszeritette meghódolásra a szászok 16,000 főből álló hadseregét. 1849-ben II. Frigyes Agost talált itt menedéket. A vár a bevehetetlenség hírében

áll, noha igazán kemény ostromot eddig nem kellett kiállania. V. ö. *Klemm,* Der K. in alter und neuer Zeit (Leipzig 1905).

Königs- und Laurahütte *(Vereinigte K.),* Németország egyik legnagyobb bánya- és kohó-részv.-társasága. Telepei: Königshütte, Laura kőszénbánya, Laurahütte, Dubensko bánya, Katharinenhütte stb. 21,000 munkást foglalkoztat.

Königswart *(Kinžvart),* város Plan cseh kerületi kapitányságban, vasút mellett, (1910) 2100 német lak., a Metternich hercegi család 1691. épült kastélyával. Mellette van K. fürdőhely 5 vasas és savanyúvízforrásokkal. V. ö. *Urban,* Geschichte der Städte Königswart und Sandau (Mies 1894).

Königs-Wusterhausen, falu Potsdam porosz kerületben, a Notte és vasút mellett, (1910) 4380 lak., szarutárgyak készítésével, malomiparral. A német császár udvari vadászatokat szokott itt tartani.

Könnern *(Cönnern),* város Merseburg porosz kerületben a Fuhne és Saale közt, (1910) 4254 lak., vasöntőkkel, cementgyárakkal és kőbányával.

Könny, a K.-mirigyek váladéka, illetőleg annak keveréke a kötőhártya nedvességével, amely utóbbi úgy tekinthető, mint egy laposan elterülő K.-mirigy. Normális körülmények közt napi mennyisége kb. 3—6 cm³-re tehető, különös ingerek hatására sokkal több lehet (könnyezés, sírás). Vegyhatása alkalikus, fajsúlya valamivel nagyobb a vízénél; 98% vizet, 0·5% fehérjét s majdnem 1·5% konyhasót tartalmaz, ezért íze erősen sós. A K.-mirigyek a külső szemzug fölött vannak elhelyezve s úgy a szimpatikus idegrendszer, mint a háromágú ideg (némelyek szerint az arcideg) izgatása révén működésbe hozható. Az elválasztott K.-folyadék a felső szemhéj szélén levő számtalan nyíláson át a szem felületére csorog, azt megnedvesíti s a pislogás által a belső szemzugba terelődve, ott meggyűlik (K.-tócsa). Az ide bemerülő K.-pontokon keresztül a K.-tömlőbe jut s abból az alsó orrjáratba. Feladata a szem felületét a száradástól s különböző más inzultusoktól megvédeni.

Könnycsatorna *(ductus nasolacrimalis),* a szemgödör felső faláról az orrüreg alsó járatába vezető, lefelé tölcsérszerűen táguló cső, mely a felesleges könnyet vezeti az orrba. Nyílásánál gyakran egy billentyű van (Hasner-féle billentyű). Gyuladások a K. megszűkülését okozhatják.

Könnycsövecske *(canaliculus lacrimalis),* l. *Könnykészülék.*

Könnyelműség, a cselekvés következményeinek meg nem fontolása, a bekövetkezhető bajoknak meg nem gondolása, föl nem vevése.

Könnyezés olyankor keletkezik, ha a könnyeket az orrba elvezető csatorna a könnyfolyadékot nagy mennyisége miatt v. pedig a csatorna megszűkülése vagy elzáródása miatt nem képes levezetni. A szemben felgyülemlő könnyek ilyenkor az arcra csordulnak. Gyuladtszemű embereknél a K. a könnyfolyadék termelésének fokozódásától ered.

K. (növ.) alatt értjük a növények sebeiből kiszivárgó vizet, amely megjelenik a főszár, ill. a törzs, ágak, levelek v. gyökerek levágásakor v. megfúrásakor és kapcsolatos a gyökérnyomással, amely erő a vizet a törzsbe v. a szárba hajtja. A fakönnyezést, favérzést, K.-t régi idő óta ismerik a szőllő metszésekor és a nyírfa megfúrásakor. A K. megjelenésére az évszak, hőmérséklet, sőt a fény és a nehézségi erő is befolyással van, pl. a szőllő januárban, a nyír decemberben és januárban, a borostyánszőllő novembertől áprilisig nem könnyezik. A K. folytán megjelenő víz mennyisége is tetemes, pl. 12 éves nyír 7 nap alatt 36 litert adott le; az Agave K.-e a kivágott virágzati rügy helyéből naponkint 7·5 l. és a K. 4—5 hónapig tart. A K. folyadéka nem tiszta víz, hanem tartalmazza a talajból kioldott szervetlen vegyületeket és ezenkívül a növényben meglevő szerves vegyületeket, mint oldott fehérjenemű vegyületeket, de különösen szénhidrátokat, pl. cukrok tekintélyes mennyiségét. Némely növény K.-folyadéka oly sok cukrot tartalmaz, hogy belőle cukrot nyernek, pl. az északamerikai cukorjuhar és szakálasjuhar nedve 0·5% cukrot tartalmaz, úgy hogy egy fa 2—3 kg. cukrot is ad.

Könnyező gomba v. *futó gomba* (növ.) a. m. *házi gomba.*

Könnyfisztula, l. *Könnytömlőgyuladás.*

Könnyfű (növ.), l. *Coix.*

Könnykészülék *(apparatus lacrimalis),* a könny előállítására és levezetésére szolgál. A könny előállító része a *könnymirigy* (l. o.), honnan a váladék a két szemhéj s a szemgolyó által közrefogott résbe, a *könnypatakba* jut. Ezen át a felső szemzugban levő *könnytócsába* kerül. Itt kezdődik a könnylevezető készülék, mely áll a szemhéjak szélén levő *könnypontokból,* a *két könnycsövecskéből,* az ezeket magába felvevő *könnytömlőből* (dacryocysta) s a *könnyvezetékből.* A könnytömlő a szemgödör orr felőli falán fekvő, borsónyi zsákocska, amely a könnycsont gödrében fekszik.

Könnymirigy *(glandula lacrimalis),* a szemgödör felső külső szögletében fekszik, kötőszöveti sövény által elválasztott két mirigyből áll. Tág csövű mirigy, mely váladékát, a *könnyet* finom csövecskék útján bocsátja a kötőhártya boltozatába.

Könnypatak *(rivus lacrimalis),* l. *Könnykészülék.*

Könnypont *(punctum lacrimale),* l. *Könnykészülék.*

Könnysipoly, l. *Könnytömlőgyuladás.*

Könnytartó palackok, így nevezték tévesen az antik sírokban talált üveg- v. agyagból való kenőcstartó edényeket.

Könnytócsa *(lacus lacrimalis),* l. *Könnykészülék.*

Könnytömlő *(dacryocystis, saccus lacrimalis),* a belső szemzugban a bőr alatt fekvő tömlő, melyben a könnytócsából a könnycsövecskék által odavezetett könny felgyűlik. A könnyvezeték (ductus nasolacrimalis) révén összefügg az alsó orrjárattal. Gyuladásai (dacryocystitis, l. *Könnytömlőgyuladás)* a szemet is veszélyeztetik; genyedése áttörhet a bőr felé (aegilops) s állandó könnysipolyt (fisztulát) hozhat létre.

Könnytömlőgyuladás rendszerint olyankor támad, ha a könnyeket a szemből az orrba elve-

zető könnycsatorna valamely okból annyira megszűkül, hogy a könnyek rajta keresztül le nem folyhatnak. A szűkült hely fölött pangó könnyfolyadékban a szemből odajutott baktériumok erősen elszaporodnak és gyuladást keltenek a könnytömlő falát képező nyálkahártyában. Ennek genyes váladéka megtölti és kitágítja a könnytömlőt. Ha megnyomjuk a könnytömlő tájékat, ez a zavaros genyes folyadék a könnycsöveeskéken át a szembe bugyog vissza (dacryocystitis chronica). A gyuladás átterjedhet a könnytömlőt környező szövetekre is, amikor azután a könnytömlő tájéka igen megdagad, megvörösödik, majd később a bőr egy helyen felpuhul, átlyukad, a tályog kifakad. A nyílásból egy ideig geny ömlik ki, majd a genyedés megszüntével a nyílás állandósul és ezentúl a szemből a könnytömlőbe futó könnyek ezen át folynak ki az arc bőrére (könnysipoly, könnyfisztula). A könnytömlő betegségeit néha csatorna szondázásával, legtöbbször azonban csak a tömlő teljes kiirtásával lehet megszüntetni. A könnytömlő betegségei nagy bajokat okozhatnak, mert a könnytömlőben nagy számmal szaporodó genyesztő baktériumok igen könnyen megfertőzhetik magát a szemet és olykor vaksággal végződő súlyos szemhártyagyuladásokat támaszthatnak.

Könnyű csapatok, régebben a három főfegyvernem (gyalogság, lovasság, tüzérség) akként kiegészitett, kiképzett és felszerelt csapatai, hogy a többi csapatoknál gyorsabban és kitartóbban mozoghassanak s oly akadályokon is gyorsan áthatolhassanak, melyeken a többiek átvezetése nehézségekbe ütközött volna. Fürge, intelligens és merész emberekből állították össze és könnyű lovakkal meg kis öblű ágyúkkal látták el. A K.-at főleg a felderítő és biztosító szolgálatban és nagy csapattömegek mozgatására nem alkalmas vidékeken működtették. A jelenkorban a hadseregek valamennyi csapatait a K. módjára szervezik; a mult század közepéig azonban a gyalogságnál a vadászok, voltigeurök, a huszárok és dzsidások és a könnyű ütegek voltak K.-ok.

Könnyűcsőrűek *(Levirostres)*, régebbi madártani rendszerekben a kúszó madarak egyik csoportja, ahová a kakukhoz hasonló, hosszú szárnyfedő tollú, erős vállizmú, kis lapos nyelvű és különböző alakú, de többnyire könnyű nagycsőrű madarak tartoznak.

Könnyű fémek. A fémeket régebben fizikai sajátságuk, fajsúlyuk alapján osztályozva, azokat nevezték K.-nek, melyeknek fajsúlya 5-nél kisebb; az ennél nagyobb fajsúlyuak a nehéz fémek. Ellenére annak, hogy ez osztályozás nem tudományos értékű, az elnevezést gyakorlati szempontból gyakran még ma is használják.

Könnyű kezek v. *gyönge kezek* a tőzsde világában azok a spekulánsok, akik jelentékeny tőke fölött nem rendelkezvén, korán kénytelenek szabadulni engagementjaiktól, mivel nem képesek a kedvezőbb konjunkturát kivárni.

Könnyű lovasság, l. *Könnyű csapatok*.

Könnyű töltény, a lövészetben való kiképzésre használt gyakorló töltény, mely a célba ütődve szétfreccsen s így a környéket kevésbbé veszélyezteti, mint a rendes éles töltény.

Könnyzacskó a. m. *könnytömlő* (l. o.).

Köny és összetételei, l. *Könny*.

Kőnyomás *(litográfia)*, rajzoknak kémiai krétával, tintával v. vésővel valamely kőlapon való olyatén megrögzítése, hogy róluk megfelelő festékezés útján lenyomat nyerhető. Lényegére nézve a K. a réz- és fametszés között foglal helyet. Mert míg az elsőnél homorú, a másodiknál domború rajzú dolgot nyomnak, a K.-nál (kivéve a karcoló és véső eljárást) a rajz magán a kőlap síkján fekszik. A K. alapelve a víz és olaj nem keveredhetőségén alapszik. Ha valamely követ, amely víz v. olaj felszívatására egyaránt alkalmas, bizonyos helyein olajjal itatunk, úgy a kő e helyeken később nem vesz fel vizet; ép úgy a kő vízzel itatott részei csak vizet vesznek föl. Az ú. n. litográfiai kő porózus mészpala. Legjobbak a solenhofeniek. A köveket 5—10 cm. vastag lapokra vágják s homokkővel simára csiszolják. A már nyomásra használt kövek csiszolás útján ismét használhatók. A K.-nál negativ képet rajzolnak a kőre s a kő többi részét vízzel itatják. Nyomás közben aztán csak azok a részek veszik fel a festéket, amelyek víztől mentesek. Hogy a fehéren maradó részeket biztosítsák a festékeződéstől, salétromsavval maratják s azután gummival bekenik. A gummizás következtében a festék csupán a rajz vonalaira tapad.

A kőre rajzoláshoz leginkább a litográfiai krétát használják, a rajznak tollal való rajzolása litográfiai tintával történik. A nyomásra való előkészítés mindkét rajzmódnál egyforma. Különbözik ezektől a *kőkarc* (l. o.), mely hasonlatos a rézmetszés eljárásához. A véső eljárásnál nem maratnak, hanem a fenyőkoromból és vízben oldott gummiból álló fedőrétegbe vésik karcolótűvel, v. mélyebb helyeken vésővel a rajzot. A vésett helyeket olajjal itatják, hogy csak azok a helyek festékeződjenek, a fedőréteget pedig lemossák.

A magas nyomású litográfiát *akrográfiának* v. *litotipiának* is nevezik, ezzel utánozták a fametszést. Ennél a világosan maradó részeket maratták, hogy csupán a rajz maradt meg kiemelkedően és így könyvnyomó sajtón is lehetett nyomni a lemezeket. Ide tartozik a *tipolitográfia* is. Az *antitipolitográfia* v. *negativ nyomás* az, mikor a rajzot vagy szöveget átnyomás útján viszik a kőre. A *színes nyomás* azáltal különbözik a közönséges K.-tól, hogy több kő szükséges hozzá, melyeken a rajz egyes részleteinek különböző színei vannak meg és ezeket bizonyos sorrendben nyomják egymás után. Ebből keletkezett a *kromolitográfia* v. *litokrómia*, ha aquarell-festményt utánoznak: *aquarell-nyomásnak* is nevezik. Az *olajnyomás* szintén ebből származott. A kromolitográfiai képeket úgy állítják elő, hogy a reprodukálandó kép összes kontúrjait a kőre pauzálják, erről azután több nyomatot készítenek preparált papirosra és azokat átnyomják a kőre. Annyi levonatra van szükség és annyi kőre, ahány színt használnak; ez váltakozik 6 és 20 között. Az egyes színek köveit, ha ki vannak dolgozva, külön és meghatározott sorrendben nyomják. Az olajnyomatokat azonkívül, hogy hasonlóvá tegyék az eredeti festmény vásznához,

még préselésnek vetik alá, olyan kőről vagy cinklemezről, mely göröngyösen van maratva, hasonlóan a vászon szálaihoz, ezáltal megkapja a kép a kivánt érdességet, azonkívül még firnászszal is átnyomják. A *fotolitográfia* réz- és fametszetek, kéziratok sokszorosítására szolgál. L. még *Autográfia*.

A kőnyomás csak kisebb példányszám esetén történik közvetlenül az eredeti metszetről, ha nagyobb példányszámról van szó, megfelelő számú *átnyomatot* szoktak készíteni. Erre a célra átnyomó-papirost és átnyomó-festéket használnak. Az átnyomásnak háromféle módja van. A legmegszokottabb az, mikor az eredetiről nyirkos átnyomó-papirosra vett levonatot rajzos felével a száraz kőre fektetik és több, fokozatosan erős nyomással a kőre nyomják, azután szivacscsal nedvesítik és újabb nyomást adnak neki néhányszor, azután a követ meleg vízzel leöblítik és a megpuhult átnyomó-papirost leválasztják róla óvatosan. Átnyomásra használják még a *kőpapirost* (l. o.) is.

A K. külön erre a célra konstruált kőnyomó sajtókon (l. o.) történik.

Művészeti szempontból a kőrajz rokon hatású és stílusú a ceruza-, kréta- vagy tollrajzzal s a legnagyobb mértékben megengedi a kéz szabad rajzoló-futamát, miáltal jeles művészek kezén a kőrajz a művészi rögtönzésnek és szabad vázlatosságnak tág teret nyit s ezzel rendkívül érdekessé válhatik. Ezzel a lehetőséggel bőven éltek a nagy francia művészek (Raffet, Daumier stb.). A színes kőrajz nagy példányszám előállításánál gazdaságos lévén, csakhamar kiszorította a kézzel színezett grafikai lapokat s módot adott a könyviparnak arra, hogy illusztrált könyveit aránylag olcsó áron sokszínű képekkel lássa el. A színes kőrajz létet adott a XIX. sz. egyik jellemzetes grafikai műfajának, a színes *plakátnak*, amelynek művészi fejlesztése elsősorban francia művészeknek köszönhető. Oly mesterek is foglalkoztak vele, mint pl. *Puvis de Chavannes*. Magyarországon a kőrajz technikájával előállított első valóban művészi plakát a *nagybányai művészek* (l. o.) kiállításait hirdette. Azóta *Márk* Lajos, *Vaszary* János, *Rippl-Rónai* József s más kiváló mesterek kezdeményezése után felette felvirult a művészi plakát. Ezen a műfajon kívül önálló vagy albumba fűzött sokszínű kőrajz-lapokat is adtak ki magyar művészek (a *Könyves Kálmán* r.-t. kezdeményezésére és kiadásában). Nagy lendületet kapott nálunk a kőrajz művészi szempontból az Iparművészeti Iskola újjászervezett grafikai tanfolyama révén. A művészi értékű kőrajzot minden nagyobb művészeti muzeum gyüjti. A leggazdagabb nálunk e téren a Szépművészeti Muzeum, amelynek grafikai gyüjteménye minőség dolgában elsőrangú.

Már 1788. kisérletezett *Schmidt* Simon bajor udv. káplán a K.-sal, de mégis *Senefelder* Alajos (l. o.) a voltaképeni föltaláló (1796). Azóta óriási módon fejlődött a K. A kromolitografiával először *Zahn* professzor foglalkozott 1827-ben. A K.-t csakhamar szolgálatába szegődtette az illusztrált folyóiratok egész serege. A nehézkesebb fametszet helyett francia képes- és élclapok szívesebben közöltek illusztráció gyanánt kőrajzokat és gyakran elsőrangú művészekkel (mint *Daumier*, *Gavarni* stb.) készíttették azokat. Ily illusztrációk révén vált világhírűvé s ma is rendkívül becsessé a Párisban megjelent *Charivari* (l. o.). Csak a kőrajz könnyű és gyors technikája tette lehetővé, hogy a XIX. sz. derekán szinte elárasztották a közönséget az ú. n. divatlapok és illusztrált regényfüzetek. Ilyfajta rajzokkal (divatképek, híres személyek arcképei stb.) nálunk legszaporábban *Barabás* Miklós (l. o.) látta el a lapokat. Míg a fotografikus reprodukció fejletlen volt, a kőrajz eszköze volt híres mesterek képei, szobrai reprodukciójának is. Egész képtárakat adtak ki litografált másolatokban s ezáltal a drága metszetek megszerzésére nem eléggé módos közönség is megismerkedhetett a művészet kincseivel. Nálunk a *Képzőművészeti Társulat* adott ki tagsági jutalékul egy sor ily reproduktiv kőrajzot.

V. ö. *Senefelder*, Lehrbuch d. Lithographie (München 1818); *Neubürger*, Farbendruck auf der Steinpresse (Berlin 1867); *Hesse*, Die Chromolithographie (2. kiad. Halle 1900); *Haynié*, Der litographische Umdruck (Frankfurt a. M. 1900).

Kőnyomatos. Litográfiai úton sokszorosított jelentés a nap eseményeiről a hírlapok számára. Többféle K. van. A helyi értesítő (Budapesten a *Hircsarnok*, *Magyar Hiradó* stb.) helyi, rendőri, törvényszéki stb. hírekkel látja el a lapokat. Távirati hírekkel szolgálnak a távirati ügynökségek K.-ai (Budapesten a *Magyar Távirati Iroda* stb.). Speciális fajtája a K.-nak a félhivatalos K., amely fentartójának vagy támogatójának, pl. a kormánynak szándékairól, terveiről és elhatározásairól hoz — nem hivatalos formában ugyan — hírt vagy cáfolatot.

Kőnyomó sajtók némiképen különböznek a könyvnyomósajtóktól. A litográfiai kézi sajtón például nem a tégely egyszerű nyomása hozza létre a nyomtatványt, hanem a nyomórésznek széléhez való erős dörzsölődés. A legkorábban használatos léces sajtó főrésze olyan szerkezet volt, amelynek segélyével a kövön lévő papirosra erősen rányomódott a léc s ez alatt húzódott el a kő. Későbben olyan gépet szerkesztettek, amelynek felső nyomó része szilárdan állott s a követ az alatta lévő csillagformájú rész vitte előre-hátra. A hengeres kőnyomógép (gyorssajtó) e gépnek tökéletesítése, amennyiben a szilárdan álló felső nyomórészt fölcserélték a tengelye körül forgó hengerrel. A kő folytonos áztatását itt külön készülék végzi. A kézi sajtókon, ha nagyobb kövekről nyomnak, csak 200—300 példány nyomható naponkint, kisebb kövekről 1000 példány is nyomható. A litográfiai gyorssajtón napjában 6—8-szor ennyi nyomást lehet végezni.

Könyök *(cubitus)*, a felkar és alkar találkozási helye. Itt van a *K.-izület*, melyet a felkarcsont, orsócsont és singcsont alkot, s amely hajlítást, nyujtást s az alkar forgatását képes végezni, mint kombinált forgó és csavarizület. Az elülső felszinen a K. mint *K.-hajlat* vagy *K.-árok* mutatkozik, hátul a singcsont erős nyujtványa, a *K.-kampó* (olecranon) emelkedik ki s az emellett lévő barázdában halad a feltűletesen kitapintható singideg (n. ulnaris).

K. az állat elülső végtagján az alkar felső végének hátulsó része, melynek szilárd vázát az alkart alkotó két csont: az orsócsont (radius) és a K.-csont (singcsont, ulna), közül csupán az utóbbinak a K.-csontnak felső végén hátul levő dudor, a *K.-búb* (olecranon) alkotja. Az állat könyöke ezek szerint természetszerűleg ugyanazon megfelelő helyen van, mint az emberé. — A ló könyökén előforduló kóros duzzanat a *patkókelés* (ném. *Stollbeule*), mely onnan nyerte nevét, mert rendesen a patkó sarkainak (ném. *Stollen*) nyomása okozza és pedig többnyire oly kehes (fulladozó) lovakon, melyek elülső lábaikat behajlítva, azokat maguk alá szedve nyugodnak.

Könyök, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 278 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Nyitra.

Könyökcső, a csővezeték hajlásaiba vagy elágazásaiba való olyan cső, mely derékszög alatt hajlik. A gáznemű testekhez sarkos, a cseppfolyós testek vezetésére pedig ívben hajló K.-ket használnak.

Könyökemelő, sajtóknál nagy nyomás létesítésére való emeltyűknek könyökszerű csoportosításából alkotott szerkezet, melyet szőllősajtókhoz, kőzúzókhoz és másgépekhez általában használnak.

Könyök-equatoriál, l. *Asztronómiai műszerek.*

Könyökérintkezés, katonaságnál a szomszédok laza érintkezése a sorban.

Könyökfa, l. *Járom* és *Favázas fal.*

Könyökfal, *könyöklőfal, korlátfal,* kőnemű anyagból épült 80—90 cm. magas fal az ablaknyílások előtt. *Gerébfal*-nak v. *karfal*-nak is nevezik. Az erkélyeknél, terraszoknál alkalmazott áttört K.-at *balusztrád*-nak hívják (l. o.).

Könyöklő, l. *Ablak.*

Könyöklő párkány, l. *Párkány.*

Könyökös boltkő, kőkockákból szerkesztett bolthajtásoknak az a boltköve, melynek alsó része hézagos irányban megy a bolthajtás középpontja felé, felső része pedig két vízszintes lappal a vízszintes kő- vagy téglarétegekbe nyúlik be.

Könyökös pánt, egyszerűbb, közönségesebb ajtókat a béléshez erősítő pánt, melynek könyökös formája megengedi azt, hogy kinyitáskor az ajtót egészen a fal mentében lehet fektetni. Kivetőpántnak is hívják.

Könyörgő napok, l. *Kérőnapok.*

Könyörületesség a. m. irgalmasság (l. o.).

Könytömlő, l. *Könnytömlő.*

Könyv (gör. *biblos* = papyrus-káka, melyből a papir készült, innen biblia; lat. *liber* = háncs s innen *könyv*) valószinüleg a *gön-gyöl volumen,* a *volvere* szótól, jelent oly egészet, mely együvé fűzött vagy kötött papirusz, papir, hártya, pergament lemezekből áll akár tisztán, de kivált beirva vagy nyomtatva, de jelenti egy nagyobb mű egy részét is. Elözői a görög-római papirusz v. bőr irott-tekercsek és az összekötött római viasztáblák (tabulae) A valódi könyvek anyaga előbb papirusz (III—IV. sz. Kr. u.) s azután a pergament, majd a IX. sz.-tól kevéssé a pamut- és a XIII. sz.-tól a rongypapir lett; a mai lapokból összefűzött vagy kötött (codex) alakját Kr. u. az I. sz. közepén nyerte. Természetesen a könyvnyomtatás feltalálásáig csak kéziratos könyvek voltak. A mozgatható betükkel nyomott könyveket megelőzték a fatáblás, egyoldalú nyomású füzetek. A pergamentkéziratok gyakran rendkívül díszesek, miniatürökkel díszítve, bíborra, feketére festett pergamentlapokra arany, ezüst-festékkel írva (Codex argenteus, Upsala; Codex Grimani, Velence stb.) s a középkorban egész festőiskolák voltak ez irányban. Az első mozgatható betűs nyomtatványok a kéziratos könyveket törekedtek utánozni úgy rövidítéseikben, mint kézzel festett kezdőbetüikkel, miniatürjeikkel, rubrikálásaikkal. A fa- és rézmetszetekkel díszítés későbbi. A nyomtatott díszítések Fust és Schöffer Psalteriumában fordulnak elő először 1457. s az első fametszetekkel díszített K. Torquemada Meditationes-e (Ulrich Hahn, Roma) 1467-ből. Ezóta gyorsan elterjedtek, úgy hogy híres festők (Cranach, Dürer, Geoffroy Tory, Jean Cousin, Du Cerceau stb.) készítettek fa-, rézmetszeteket, kezdőbetüket, melyeket a XVII. sz. második felétől a szép rézmetszetű címlapok, sőt egész rézmetszetű lapokkal nyomtatott könyvek követtek a vignettás, rézmetszetekkel illusztrált könyvekkel, melyek elnyomták a fametszetet. A XVIII. sz. második felétől a K.-kiállítás teljesen üzletszerűvé lett s mindenütt nagy hanyatlás állott elő. Kivált a francia forradalom után mintegy félszázadig nemcsak a kiállítás, hanem papir, minőség, minden rosszabb lett. A romanticizmus kora óta emelkedik újra a K. kiállítása egész máig s a K. művészi díszítésén a technikai eszközök tökéletesedésével újra művészek is nagy arányban foglalkoznak (illusztrációk, lap-, záródíszek, fejlécek stb.). *Amatör-könyvkiadások* egyes ily célra alkalmas irodalmi műveknek gyüjtők (l. *Gyüjtés*) részére kevésszámú — rendszerint számozott — példányban készülő díszes kiadásai, régibb v. újabb művészeti stílben, finom papiron, drága anyagú díszes kötésekben.

Irodalom. Birt, Das antike Buchwesen, Berlin 1882; Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter, 3. kiad., Leipzig 1896; Luther, Buchdruck und Buchschmuck der alten Meister (Berlin 1901); W. Crane, Of the decorative illustrations of books old and new (London 1896, németül Leipzig 1901, 2. kiad.); Putnam, Books and their makers in the middle ages (New York 1896); Pollard, Early illustrated books, London 1893; Rouveyre Éd., Connaissances nécessaires à un bibliophile, Paris 1899; Cim Alb., Une bibliothèque, I—V., u. o. 1902—1908; Dankó J., A francia könyvdísz a renaissance-korszakban, 1886; Szana Tamás, A könyv régen és most, 1888; Magyar Könyvszemle, Iparművészet, Magyar Nyomdászat c. folyóiratok stb.

Könyvadós az az adós, akinek tartozásáról könyveinkben feljegyzés van, ill. szorosabb értelemben az az adós, akivel szemben követelésünket csakis a könyvben való feljegyzés alapján tudjuk igazolni. A kifejezés szoros kapcsolatban van a könyvhitel kifejezéssel, amely azt jelenti, hogy a hitelt minden külön okmány és biztosíték nélkül engedélyezték, tisztán a könyvekben való megterhelés ellenében. Az az egyén, aki ily hitelt engedélyez, a könyvhitelező, aki ily hitelt élvez, a K. l. *Adósság.*

Könyvárús, l. *Könyvkereskedelem.*

Könyvbarát, l. *Bibliofil.*

Könyvbeíró gép, l. *Irógép.*

Könyvbetű, így nevezik a nyomdászok a könyvek, ujságok stb. rendes szövegbetüit, l. *Betűnemek.*

Könyvcímer, l. *Exlibris.*

Könyvdísz, l. *Könyvdíszítés.*

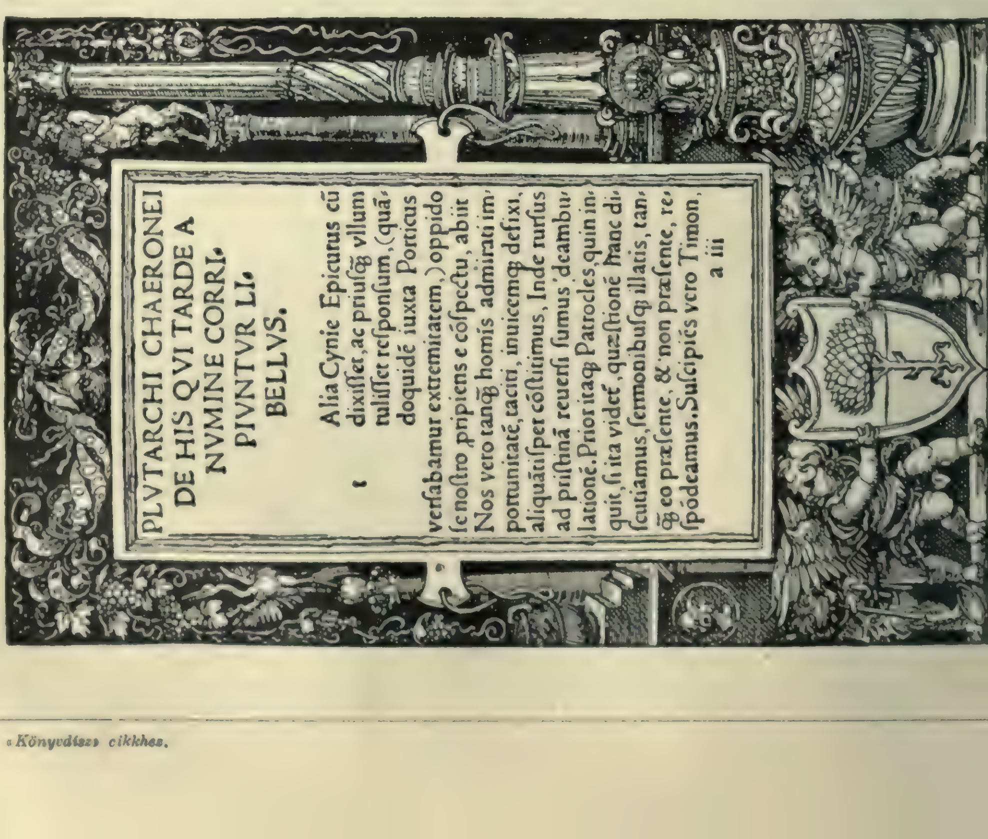
Könyvdíszítés (l. a *képmelléklelet)*, a könyv külső kiállításának művészete. Eszközei a szöveg, az illusztráció, a könyvkötés és az exlibris. Szűkebb értelemben a K. alatt a könyv szövegének és képeinek v. ékítményeinek egymással harmonikus, művészi kivitelét értjük. A K. a könyvvel egyidős. A középkorban legelőször az egyház szent könyveit díszítették fényesen, különösen Bizáncban, amely e téren Nyugat-Európának is mintául szolgált. A szöveget fehér vagy bíborszínűre festett hártyán, arany- vagy másszínű festékkel írták, a kezdőbetűket, homlokléceket, keretdíszítést, cím-, szöveg- és záróképeket kifestették (l. *Miniatürfestészet*). A könyvnyomtatás a XV. sz. végéig az írott kódexek K.-ének rendszerét megtartotta, de elemei fametszetek lettek, amelyek nem egyszer kiváló művészek rajzai nyomán készültek. A vonalasan metszett kezdőbetűket és képeket ősnyomtatványokon utólag gyakran kifestették. A XV. sz. elejétől kezdve előbb Itáliában, majd Németországban a K.-ben is a renaissance stílus érvényesül s a könyvnyomtatás főhelyein többnyire egy-egy kiváló művész hatása alatt mindenütt nagy föllendülést mutat. Így Velenczében, Basel (Holbein), Nürnberg (Dürer), Augsburg (Burgmaier), Halle (Cranach), Lyon és Páris városokban. A XVI. sz. végén a K.-ben a rézmetszet terjed el. Anversben a Plantin-Moretus-nyomda ducait Rubens és tanítványai rajzolják. A rézmetszet a XVIII. sz.-i K.-ben is általános s alighanem az a körülmény, hogy a képeket és a szöveget külön nyomták, vezetett ezek szerves összefüggésének meglazulására. A XIX. sz. elején a K. nagyot sülyedt; jóformán csak a könyvkötésre adnak valamit. Jó rajzolók az utolsó két században mindenütt voltak, képeik azonban könyvekben sokszorosítva is önálló jellegűek s így tulajdonképen K.-nek nem tekinthetők. A XIX. sz. hetvenes éveinek iparművészeti fellendülésével kapcsolatban a K. is új virágzásra kél. Először a régi stílusokat utánozza, különösen az ú. n. díszművekben, ahol a szövegnek még mindig alárendelt szerepe van. Zichy Mihály volt az elsők egyike, aki a képek és szöveg harmóniájának szükséges voltát korunkban felismerte s Arany János balladáinak képeihez a szöveget is sajátkezűleg írta. Képei plasztikus hatásával szemben az angol K., mely a modern K.-re elhatározó befolyással volt, a síkdíszítés jellegét hangsúlyozza s mintái középkori kódexek és XV—XVI. sz.-beli nyomtatványok voltak. William Morris, aki e téren irányadó nyomdáját, a Kelmscott Presst 1890. alapítja, még szolgai módon utánozza ezeket. Walter Crane jóval önállóbb és egyéni fölfogást mutat, tulajdonképen ő az atyamestere a modern K.-nek, amely Európaszerte angol hatás alatt lendült föl, de ma már mindenfelé, különösen azonban Németországban, sok önállóságot mutat.

Irodalom. Egger, Histoire du Livre, Paris 1880; L. Pissaro, De la typographie et de l'harmonie de la page imprimée, London 1898; Walter Crane, Von der dekorativen Illustration des Buches in alter und neuer Zeit, Leipzig 1901; Ráth György, Könyvkiállítási emlék, Budapest 1882; Czakó Elemér, A könyvnyomtatás és könyvdíszítés iparművészete, u. o. 1902.

Könyvdráma v. *drámai költemény*, l. *Dráma*.

Könyvelés v. *könyvvitel* (ném. *Buchhaltung* v. *Buchführung*, franc. *tenue des livres* v. *comptabilité*, ang. *book-keeping*, ol. *tenuta dei libri)*, általában véve minden rendszeres könyvszerű feljegyzés a gazdálkodó alany vagyonára, illetőleg annak változásaira vonatkozóan. Szorosabb értelemben K.-nek nevezik azokat a megállapított rendszerek szerint történő könyvviteli elszámolásokat, amelyek egyrészt a gazdálkodó alany vagyona kezelésének ellenőrzésére, másrészt gazdálkodásának irányítására szolgálnak. A K.-nek, hogy kettős gazdasági célját elérhesse, az egyén vagyoni gazdálkodását kell nyomon követnie; mivel pedig a vagyoni gazdálkodás formailag a vagyon egyes részeinek célszerű forgatásában rejlik, a K. közvetlen feladata a gazdálkodó egyén vagyonának és az események folytán abban végbemenő változásoknak rendszeres feljegyzése. Mivel pedig a vagyon vagy annak részeinek nagysága mennyiségekben (akár érték, akár más mérték szerint) fejezhető csak ki, változások csakis ezeknek a mennyiségeknek szaporodásában vagy csökkenésében nyerhetnek kifejezést. Igy a K.-nek a vagyon részletes feljegyzésein kívül csak kétféle vagyonváltozást kell permanensen nyilvántartania, t. i. a növekedéseket és csökkenéseket, erre pedig a legalkalmasabb formául a könyvviteli számla mutatkozott. Minden gazdálkodó alany gazdálkodása természetéhez képest annyi és oly természetű számlát fog könyvelésében alkalmazni, amennyit és aminőt szükségesnek tart abból a célból, hogy egyrészt vagyonának kezelését ellenőrizhesse, másrészt a kellőképen csoportosított adatokból képet alkothasson magának az elmult évek gazdasági eredményéről és következtetést vonhasson gazdálkodásának további irányítására. A K. tehát a gazdálkodó alany gazdálkodásának vagyoni statisztikája, amelyben a fölmerülő adatokat oly meghatározott szabályok és rendszer szerint állítják össze, hogy abból a gazdálkodásra vonatkozóan a lehető legtöbb és legvilágosabb következtetés és tájékozódás vonható le.

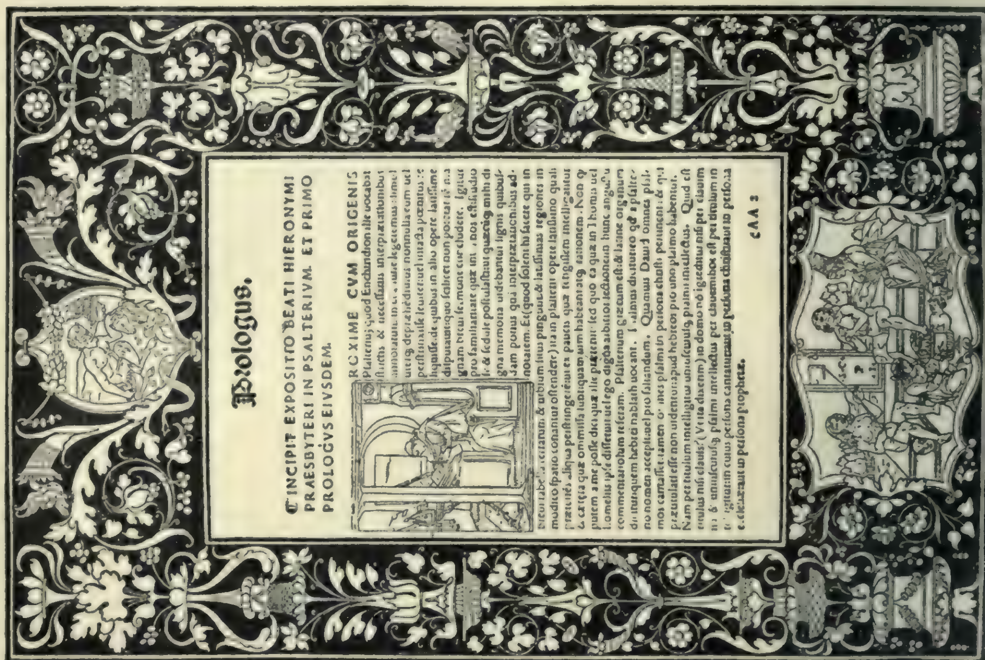
A K.-nek általában két rendszerét szokták megkülönböztetni: az *egyszerű* és *kettős könyvvitelt* vagy — amint újabban helyesebben nevezik — a K.-i feljegyzéseket és rendszeres (szisztematikus) könyvvitelt. A magyar kereskedelmi törvény nem írja elő a K. formáját, csupán arra kötelezi a kereskedőt, hogy Leltárán és Mérlegén kívül rendszeres K.-t vezessen, melyből vagyonának mindenkori állapota és üzletének menete felderíthető legyen. Ennek a feladatnak kisebb üzletekben meg lehet felelni az ú. n. egyszerű könyvvitellel, amely csak arra szorítkozik, hogy az összes üzleti eseményeket történeti sorrendben feljegyzi (Pénztárban, Naplóban, Számlakönyvekben, Raktárkönyvekben, Váltókönyvekben stb.) és az így elkönyvelt adatokból csupán azokat csoportosítja új szempontból, amelyek az üzletfelekkel való tartozási és követelési viszonyra vonatkoznak. (Folyószámla, Árúszámla, Személyszámla v. egyszerű könyvviteli Főkönyv.) Az egyszerű könyvvitel tehát, mint különféle K.-i feljegyzések összessége, a vagyonváltozások történeti (kronologikus, idősoros) feljegyzése által lehetővé teszi azt, hogy a K.-i feljegyzésekből a vagyonállapot

PLVTARCHI CHAERONEI
DE HIS QVI TARDE A
NVMINE CORRI-
PIVNTVR LI-
BELLVS.

Alia Cynie Epicurus cũ dixisset, ac priusq̃ vllum tulisset responsum, (quãdoquidẽ iuxta Porticus versabamur extremitatem,) oppido se nostro pripiens e cõspectu, abiit Nos vero tanq̃ homis admirati importunitatẽ, taciti, inuicemq̃ defixi, aliquãtisper cõstitimus, Inde rursus ad pristinã reuersi sumus deambulationẽ. Prior itaq̃ Patrocles, quin inquit, si ita videt, quæstionẽ hanc discutiamus, sermonibusq̃ illatis, tanq̃ eo præsente, & non præsente, respõdeamus. Suscipiẽs vero Timon,

a iii

Prologus.

INCIPIT EXPOSITIO BEATI HIERONYMI PRAESBYTERI IN PSALTERIVM. ET PRIMO PROLOGVS EIVSDEM.

RCXIME CVM ORIGENIS

cAA 2

«Könyvdísz» cikkhez.

Chapter II. Evil tidings come to hand at Cleveland

NOT long had he worked ere he heard the sound of horse-hoofs once more, and he looked not up, but said to himself, "It is but the lads bringing back the teams from the acres, and riding fast and driving hard for joy of heart and in wantonness of youth". But the sound grew nearer and he looked up and saw over the turf wall of the garth the

3. William Morris és Walter Crane 1894.

IX

Tekinteted olyan volt, mint a sas,
Mely büszke szárnnyal, bátran a magas
Felhők fölé evez.
Szálltában már le sem nézett a földre, –
Mindig remegtem, eltűnik örökre,
Mikor a messzeségbe vesz

Tekinteted most, hogy szeretsz, be más!
Szelíd galamb! A röpte vallomás, –
Körülrepes vele.
Az édes étket ajkaimról várja,
S ha ráborúl tekintetem, – a párja –,
Érzem, hogy megremeg bele

4. Körösfői-Kriesch Aladár 1903.

bármikor megkonstruálható legyen, de az üzletmenetről, ill. a gazdálkodás eredményéről csak a legkisebb üzletekben adhat felvilágositást, ahol az események kis számánál fogva az áttekintés külön K.-i művelet nélkül is megvan. A kettős v. rendszeres könyvviteiben az események történeti sorrendjén kivül minden egyes K.-i adatot számlák szerint is kell csoportositani, vagyis fel kell jegyezni egyrészt azt, hogy az üzleti eset a vagyon egyes részeiben minő változást okozott s másrészt, hogy az okozott változás hatással volt-e az üzleti eredményre s ha igen, milyen forrásból származott a kedvező (nyereség), ill. mily okból keletkezett a kedvezőtlen (veszteség) eredmény.

A szisztematikus könyvvitel kiindul a vagyonállapot feljegyzéséből olykép, hogy minden vagyonrésznek nyit számlát (aktiváknak és passziváknak) s ennek különbözetét, mint az üzlet tiszta vagyonát külön számlára írja. (Tőkeszámla, társasvállalatnál minden tagnak külön tőkeszámlája van, részvénytársaságoknál a kezdő tiszta vagyont a részvénytőke alkotja.) Ha a rövidség kedvéért az aktiv vagyonrészeket A-val, a passzivákat (negativ vagyon) $-P$-vel, a tiszta vagyont pedig T-vel jelöljük, akkor a K. kiinduló pontja: $A - P = T$.

Az üzleti események folytán mind az A-ban, mind a $-P$-ben történnek változások, melyek mindaddig nem érintik a T-t, míg a vagyon csak formailag változik (pl. az adós fizet: több lett a készpénz, de ugyanannyival kevesebb lett a követelésem), viszont nyereséget vagy veszteséget eredményező üzleti eseteknél a T értéke a nyereséggel növekszik, ill. a veszteséggel csökken. Az időszak leteltével e szerint A a különböző változások (a) után $A + a$ lett, $-P$ a különböző változások által $-P \cdot p$ lett, a T-hez pedig hozzájárultak a nyereségek (n), ill. veszteségek (v), vagyis az eredeti vagyonállapot a következő alakot öltötte:

$$A + a - P \cdot p = T + (n - v)$$

ahol az egyenlet baloldala mutatja a gazdálkodó vagyonát az üzleti időszak végén, mint az aktivák és passzivák különbségét, a jobboldal pedig ugyancsak a záró tiszta vagyont mutatja, de mint az üzleti kezdő vagyon és az üzleti eredmény (nyereségek-veszteségek) összegét. Igy jut a rendszeres K. két különböző úton a záró tiszta vagyon megállapításához és innen nyerte a «kettős» elnevezését; azokat a számlákat, melyeken az aktivákat és passzivákat tartják nyilván: *vagyonrész-számláknak*, azokat pedig, melyekben a tiszta vagyon változásait mutatják ki: *tisztavagyonszámláknak* (tőkehelyettesitő- vagy eredményszámlák) nevezik. A vagyon kétirányú nyilvántartásának eredménye az, hogy minden egyes tételt okvetetlenül *két helyen* (számlán) kell feljegyezni. Mert, ha a vagyonnövekedéssel szemben ugyanakkora csökkenés jelentkezett, akkor az üzleti eset két vagyonrész-számlán kerül elszámolásra, az egyiken mint növekedés (tartozik oldal, baloldal), a másikon mint csökkenés (követel, jobboldal), ha pedig a vagyonváltozás nem volt egyforma, akkor a különbséget, mint veszteséget v. nyereséget a megfelelő tisztavagyon-számlára kell írni. Hogy a tisztavagyon-számlákon mutatkozó elszámolás necsak ellenőrzése, hanem egyszersmind próbája is legyen a vagyonrészek elszámolásának, a könyvek megnyitásakor a tiszta vagyont a Mérlegben a passziv (követel) oldalon könyvelik el, ami által a Mérleg két oldala kiegyenlítődik; ennek megfelelően minden nyereség továbbra is az illető tisztavagyon-számla követel oldalán, a veszteségek pedig a tartozik oldalon szerepelnek, úgy, hogy a tartozik és követel oldalak megegyezése a kettős könyvitelben az egész K.-en végighúzódik, mint a K.-t jellemző számtani ellenőrzés, ami külső kifejezést is nyer az összes számlákból készült havi kivonatokban (nyers mérleg, próbamérleg), melyeknek a tartozik és követel oldalak teljes megegyezését kell igazolniok.

K.-i formák. A szisztematikus v. kettős könyvvitel összes elszámolásai egyetlen egy könyvben egyesülnek, az ú. n. Főkönyvben, mely egyenlő minden üzletben, legyen az bármily fajú, bármily nagy vagy bármily kicsiny. Ha mégis különféle K.-i formák léteznek, azok mind csupán abban térnek el egymástól, hogy 1. mikép készítik elő a Főkönyvbe való könyvelést, 2. miképen csoportosítják a több egyén által vezetett alapkönyvekben foglalt adatokat, 3. miképen ellenőrzik a Főkönyvet. A leglényegesebb és legelterjedtebb formák a következők: 1. az *egy alapkönyves* (francia) mód (az összes tétel előbb idősorrendben könyveltetik el, azután számlák szerint a Főkönyvben); 2. *két alapkönyves* (olasz) mód, melynél az idősorban elkönyvelendő tételeknél külön könyvbe vezetik a készpénzzel kapcsolatos eseményeket (Pénztár) és külön a többit (Napló) s a kettőből szerkesztik meg a Főkönyvet; 3. *négy alapkönyves* (német) mód, melynél az eseményeket négy alapkönyvbe vezetik be: Pénztár, Beérkezett számlák, Elküldött számlák könyve és Napló és ezekből készül a Főkönyv; 4. *közvetett* mód, mely a két vagy négy alapkönyves módból fejlődött olykép, hogy a két v. négy alapkönyv adatait a Főkönyvbe való átvezetés előtt egy külön könyvben (Gyüjtő-napló v. Gyüjtő-főkönyv) csoportosítják és számlák szerint egy-egy összegben vezetik át; 5. *táblázatos* (amerikai kettős K.) mód, melyben az adatok számlaszerű csoportosítása már az alapkönyvekben történik meg táblázatos összeállítás szerint. (Ennek egy faja a logiszmográfia, l. o.).

Elméletek: A kettős vagy szisztematikus könyvelés igazolására különféle elméletek fejlődtek ki, melyek részint az elszámolást véve alapul, *matematikaiak*, részint a könyvelés tárgyát tevő gazdasági eseményeket, s mint ilyenek *gazdaságiak*. A matematikai elméletek közül említésre méltók a *kettős* számlasorú (mely a vagyonrész-számlákat és a tisztavagyon-számlákat egymással algebrailag szembe állítja) és az *egységes számlasorú* elmélet (mely a két számlasort egymással kompenzálja): a gazdaságiak közül az *üzleti* (mely a főnököt és üzletét állítja egymással szembe), a *tisztán gazdasági* (mely a saját és idegen tőkét állítja az üzleti vagyonnal szembe) és a *realisztikus* (mely a készpénzt állítja az összes vagyonrészekkel szembe). (L. bővebben L. *Kohlmann*: Die Theorien unserer Doppel-Buchhaltung. Linz 1907 és

Kuntner Róbert: A könyvvitel elmélete, Kolozsvár 1913).

Irodalom. Az első ismert könyvviteli szakmunka Fra Luca Pacciolo: Summa de Aritmetice című művének 11. Tractatusa 1494-ből. Az utána következő könyv, melyet ismerünk, Dominico Manzoni versben megírott Libro mercantile című munkája 1564-ből. Utána idősorrendben a következők fontos könyvek a külföldi irodalomban: A. Pietra, Indirizzo agli economi, Mantua 1586; Sim. Stevin, Vorstelicke Boekhouding . . Leyden 1607; De la Porte, Guide des negociants et teneurs de livres, Paris 1685; E. Th. Jones, Englisches System von einfachem und doppeltem Buchhalten, 1796; J. M. Leuchs, Die Kontorwissenschaft, Nürnberg 1820; Aug. Schiebe, Die Lehre von der Buchhaltung . . ., Grimma 1836; C. G. Odermann, Praktische Anleitung zur einfachen und doppelten Buchhaltung, Leipzig 1844; G. Kurzbauer, Lehrbuch der kaufm. Buchhaltung, Wien 1850; G. D. Augspurg, Die kauf. Buchführung, Bremen 1852; G. Cerboni, Primi saggi di Logismografia, Firenze 1873; F. Hügli, Die Buchhaltungssysteme und Buchhaltungsformen, Bern 1887; J. Fr. Schär, Versuch einer wissenschaftlichen Behandlung der Buchhaltung, Basel 1890; M. Berliner, Schwierigere Fälle der kauf. Buchhaltung, Hannover 1893; Reisch u. Kreibig, Bilanz & Steuer, Wien 1900; R. Stern, Buchhaltungs-Lexikon, Leipzig 1903; Bielochlawek, Zeitschrift für Buchhaltung, Linz. A magyar könyvviteli irodalom főbb művei: Josephus Calas. Königsacker, Scripture Dupplex, Pest 1789; Jof. Szarra, Lehrbuch der Comptabilitätwissenschaften, Pest 1822; J. E. Bibanco, Die kauf. Buchführung, Ppest 1842; Fogarasi János, Egyszerű és kettős könyvvitel, Pest 1850; Novák Sándor, Az egyszerű és kettős könyvvitel tankönyve, Budapest 1877; Trautmann Henrik, Kereskedelmi könyvviteltan, Budapest 1893; Zahár Gyula, Könyvviteltan, Budapest 1897; Zsengeri Manó, Könyvvitel és Mérleg, Budapest 1906; Kuntner Róbert, Könyvviteltan, Kolozsvár, 1908.

Könyvelési rendszerek, l. *Könyvelés.*

Könyvelő, az a személy, aki valamely magángazdaság vagyonában előkerülő változások rendszeres följegyzésével és e vagyon kezelésének ellenőrzésével hivatásszerüen foglalkozik. Ahol a K. teendőit a nagyszabású üzleti forgalomnál fogva egy ember nem végezheti, a fő-K. mellé segéd-K.-ket rendelnek. A K. bizalmas embere főnökének, mert az üzleti élet minden részletét és titkát ismernie kell.

Könyves (lósport), l. *Bookmaker.*

Könyves Kálmán, magyar király, l. *Kálmán.*

Könyves Kálmán *magyar műkiadó részvénytársaság,* Magyarország legnagyobb műkiadó és műkereskedelmi vállalata. 1891-ben alakult meg. Alaptőkéje 1.500,000 kor. A vállalat működése a hazai viszonyok szempontjából úttörő, amennyiben a külföldi selejtes rossz olajnyomatokat és litográfiákat teljesen kiszorította s a magyar művészek festményeinek sokszorosításával és terjesztésével magyar eredetű és magyar gyártmányú műlapokat hoz forgalomba. A K. volt az első vállalat, amely a sokszorosítási jogért a művészeknek honoráriumot fizetett. 1914-ig 220 művész 1150 műlapját hozta forgalomba. Munkácsy, Lotz, Székely, Benczúr, Szinyei-Merse, Bihari stb. műveiről készített műlapokat. A K. egyúttal állandó művészi kiállítási szalont tart fenn és meghonosította az ú. n. kollektiv-kiállításokat. 1914-ig a K. itthon és külföldön 68 kiállítást rendezett, valamint ő rendezte Magyarországon az első művészi aukciót. A magyar művészek alkotásai a K. közvetítése útján kerülnek a külföldi képes lapokba.

Könyves sors-vetés, l. *Istenítéletek.*

Könyves Tóth, 1. *Kálmán,* ref. lelkész, szül. Debreczenben 1837 szept. 8., ahol tanulmányait is végezte. 1863-ban kunszentmiklósi, 1866. laczházai, 1883. debreczeni lelkész lett. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Önálló munkái: I. Egyházi érdeküek: *Egyházi beszédek különféle alkalmakra* (Debreczen 1871); *Az Úr házában,* imádságok (Budapest 1896); *A koporsónál,* halotti imák (u. o. 1876 és 1889); *A hit temploma,* prédikációk Spurgeon nyomán (6 kötet, u. o. 1881). II. Társadalmiak: *Önsegély* (u. o. 1873); *Jellem* (u. o. 1874); *Takarékosság* (u. o. 1878); *A kötelesség* (u. o. 1882), Smiles nyomán. *A tudomány vértanui* (u. o. 1886) és *A munka bajnokai* (u. o. 1887), Tissandier nyomán. III. Az elbeszélő irodalom köréből: *Életem alkonyán* (Debreczen 1905); *A gyermekvilágból* (4 kötet); *A Thököly árvák; Utazás a betük országában; Világlátók.*

2. *K. Mihály,* ref. lelkész, az előbbinek atyja, szül. Debreczenben 1809 nov. 30., megh. u. o. 1895 febr. 4. 1836-ben lelkész lett szülővárosában. A szabadságharc folyamán tartott hazafias beszédei miatt halálra ítélték, de büntetését várfogságra változtatták át. 1856 ápr. kiszabadult, de lelkészi és tanári hivatalt tilos volt elfoglalnia s ennélfogva mint egyházkerületi levéltárnok s főiskolai és egyházközségi számvevő, majd mint a püspöki iroda vezetője működött. 1863-ban karczagi lelkészszé s még ez évben hevesnagykunsági esperessé választották, míg 1871 júliusában ismét Debreczenbe ment lelkésznek. Mint jeles szónok és erélyes egyházkormányzó nagy hírnévre tett szert. Tudományos irányú dolgozatai közül jelentékenyebbek: *Az apostoli kor története s jelleme; Az apostoli korszak vértanui; A keresztyén egyház élete a három első században,* melyek mind az Egyházi Könyvtár 1858-ik évi folyamában jelentek meg.

Könyvészet (gör. *bibliographia; biblion* a. m. könyv, *graphia* a. m. leírás), vagy *könyvészettan (bibliológia),* az az ismeret vagy tudomány, mely leírja a különböző nemzetek és idők irott termékeit, tehát a kéziratos műveket épúgy, mint a nyomtatványokat. Ma ezt elsősorban az utóbbiakra értik. A K. lehet időrendi (chronologikus), betűrendes (alphabetikus) és szakszerinti (systematikus). Befoglalhatja az egész irodalmat vagy csak egyetlen tudományt v. végre ennek egyik ágát v. tárgyát, lehet továbbá egy-egy különlegességnek is K.-e, pl. anonym, pseudonym könyveké, egy-egy foglalkozási ágé, egy-egy kérdésre stb. vonatkozó. Lehet továbbá egyetemes és egyes nemzetek irodalmát magába foglaló. Ma egyetemes könyvészet, az egész földre vonatkozó, megvalósíthatatlan, sőt a régibbek is csak a becses és ritka könyvekre terjeszkedtek ki, mint Brunet J. Ch., Manuel du libraire (5. kiad. Paris 1860—1880, 6 köt. és 3 pótk.); Grässe, Trésor des livres rares et précieux (Dresden 1859—69, 7 rész). Nemzeti bibliográfiája minden művelt nemzetnek van. Az összes német kiadványokat adják: Heinsius W., Allgem. Bücherlexikon 1700—1892 (Leipzig 1812—94, 19 köt.); Kayser Ch. G., Vollständiges Bücherlexikon von 1750—1902 (u. o. 1834—1904, 32 köt. és Regist. 3 köt.); Kirchhoff A., majd Hinrichs, Fünfjähriger Bücherkatalog 1851—1912 (1856—1912, 13 köt., 6 k. Register) s ugyancsak Hinrichs ad ki folytatólagos teljes fél-

évi könyvjegyzékeket. Franciaországban: Quérard J. M., La France littéraire (Paris 1827—57, 11 köt., magában foglalja kivált a XVIII—XIX. sz. irodalmát) s ennek folytatása: La littérature française contemporaine, XIX. siècle (u. o. 1842—1857, 6 köt. terjed 1827—49), melyet már mások fejeztek be. Ezek folytatása Lorenz O., majd Jordell, Catalogue général de la librairie française 1840-től máig (u. o. 1867—1913, eddig 24 köt.). Az évi bibliográfiára kimerítő a Bibliographie de la France, amely több mint száz esztendeje jelenik meg évenkent. Angliában: Low S., The English catalogue of books (London 1864—1901, 6 köt.); English catalogue of books (évenkint 1862 óta). Olaszország: Pagliani A. Catalogo generale della libreria Italiana 1847—99 (Milano 1901—1905, 3 köt. és pótlékok) s a firenzei állami könytár által 1886 óta kiadott Bolletino delle publicazioni italiane stb. Amerika: Evans Ch., American bibliography 1639-től kezdve, kronologikus (Chicago 1903—1913, 7 köt.); Leypoldt, American catalogue (New York 1876 és 4 suppl. 1876—1900); The annual American catalogue (u. o.). Magyarországon: Szabó K., Régi magyar könyvtár (Budapest 1878—1898, 3 köt., 4 részben, folytatása Hellebrant Á.-tól) 1711-ig terjed. Ennek folytatása: Petrik G., Magyarország bibliografiája 1712—1860 (u. o. 1888—1892, 4 köt.); Magyar K., 1860—75 (u. o. 1885); Kiszlingstein S., Magyar K. II. 1876—85 (u. o. 1890); Petrik G., Magyar K. 1886—1900 I. (u. o. 1908); Magyar könyvkereskedők évkönyve 1891 óta (u. o.); gr. Apponyi Sándor, Hungarica, Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok (u. o. 1900—1902, 2 köt.). Az első nevezetes magyar K.-i mű Sándor István Magyar könyvesháza volt (Győr 1803).

Az egyes nagyobb könyvtárak is adtak ki nevezetes betűrendes címtárakat. (V. ö. Minerva Jahrb. der gelehrten Welt.) Világhírűek a British Museum General catalogue-ja (London 1881—99, 393 rész s Catalogue of the Accessions évenként 1880 óta) és a Bibliothèque nationale Catalogue général-ja (Paris 1897—1914, eddig 51 köt.). Hazánkban nevezetesebbek: Catalogus bibliothecae Hung. Fr. Com. Széchenyi (Sopron 1799—1807, 2 köt. és suppl.) s az egyetemi könytárról: Pray G., Index variorum librorum (1770—81, 2 köt.) s ugyanennek évi gyarapodási Címjegyzékei 1876-tól, eddig 36 köt. A többit v. ö. Magyar Minerva.

A címtárak katalogusát is többen állították össze. Leghíresebb Petzholdtól Bibliotheca bibliographica (1866), melyet bővítve kiadott Vallée Leon 1883, s utóbb Stein Henri, Manuel de bibliographie générale cím alatt (1897). Az egyes szakkönyvészeti művek felsorolhatatlanok. E nemben gyakran jelesek a nagy antiquariusoktól kiadottak is. Újabban Brüsszelben állami támogatással létrejött egy Office international de bibliographie, mely a Dewey-féle 10-es rendszer szerint akarja a nyomtatott műveket az egész földről szakszerűen feldolgozni. A természettudományok összességének K.-t adja a Catalogue international (London 1909 óta), mely nemzetközi segéllyel jelenik meg. L. *Inkunabula*, *Könyvtár*, *Könyv*.

Könyvfogadás (lósport), l. *Könyvrefogadás*.

Könyvgerinc, a könyv hátulsó, kötött éle, rajta a szerző nevével, a könyv címével és a kötet számával. Vékonyabb köteteknél a címet alulról fölfelé szokás szedni, vastagabbaknál pedig a gerinc szélességében rövidke sorokká alakítva.

Könyvhitel, l. *Könyvadós*.

Könyvhitelező, l. *Könyvadós*.

Könyvjegy, l. *Könyvnyomdai jelvények*.

Könyvkedvelők, l. *Gyüjtés*, *Bibliofil* és *Bibliománia*.

Könyvkedvelők társasága, l. *Bibliofil*.

Könyvkereskedelem, sokszorosított irodalmi termékeknek előállításával, forgalombahozatalával és terjesztésével iparszerűleg foglalkozik. A K. szervezete különféle irányban fejlődött ki; a különböző országok szervezetei között legfigyelemreméltóbb s legjobb a *német*, s az ennek mintájára szervezett *magyar K.*, melynek általánosságban 6 főága van: 1. a könyvkiadás, 2. a szortiment, 3. a részletüzlet, 4. a kolportázsüzlet, 5. a bizományosság, 6. az antiquariatus.

1. *A könyvkiadás* tevékenysége a K.-ben a *termelés* jellegével bír. Legelemibb formája, hogy a kiadó az irodalmi mű szerzőjétől a kiadás jogát szerződéses alapon (l. *Kiadói ügylet*) megszerzi és azután az illető műnek megfelelő sokszorosításáról (kinyomtatásáról) valamint forgalomba hozataláról gondoskodik. A kiadó tevékenysége igen sokrétű és a szellemi kultura fejlődésére kiható akkor, ha a kulturális szükségleteket felismeri, ha van benne kezdeményező erő és vállalkozó kedv. Mert a kiadó az, aki a maga tőkéjével, munkájával és szervezetével az irodalmi termelő erők, a tudósok, írók, művészek érvényesülését előmozdítja, irodalmi vállalkozásokat tervez és létesít s ezzel munkaalkalmat teremt nemcsak a szellemi munkakészség számára, hanem az ipari technika és iparművészet legkülönfélébb szakmái számára is (pl. papirgyártás, könyv- és kőnyomás, térképészet, mű-sokszorosítás, könyvkötés, könyvdíszítés stb.), melyeknek fejlődése és virágzása a könyvkiadói tevékenységgel áll szoros összefüggésben. A kapitalizmus mai korszakában a könyvkiadás is a tőkekoncentráció és tömegtermelés felé hajlik és oda törekszik, hogy az ipari technika vívmányainak kiaknázásával nagy példányszámokban s ezekhez mért olcsó áron, de szép kiállításban minél tágabb néprétegekhez juttassa el az irodalom legkülönfélébb termékeit. A nagytermelés magával hozza azt is, hogy az egyes kiadóvállalatok munkaterülete egyre jobban elhatárolódik: vannak kiadók, akik csakis szépirodalmi jellegű műveket adnak ki, mások csak jogtudományi, csak orvostudományi, csak technikai kiadványokkal foglalkoznak stb.

2. *A szortiment* a K. ben az a szerv, mely a kiadótól a vásárlóközönséghez juttatja a kiadványokat; legtöbbnyire nyilt üzlet, melybe a közönség bejár és szükségletét megvásárolja. A szortiment-könyvkereskedés ehhez képest a K. egyik legfontosabb szerve, mely a fogyasztó közönséggel állandó érintkezésben van.

A szortiment a maga szükségletét a kiadótól szerzi be s ettől az egyes művek bolti árából

melyet egyébként a kiadó állapít meg, engedményt (rabattot) kap. A hozatalok vagy *bizományba* történnek, mely esetben a könyvkereskedő kisebb engedménnyel kénytelen beérni, de az el nem adott példányokat visszaküldheti, v. *szoros számlára*, amidőn visszaküldésnek nincsen helye, de nagyobb a rabatt. Bizományba előzetes megrendelés nélkül is szokta küldeni a kiadó ujdonságait a vele számlai összeköttetésben álló cégeknek. Az elszámolás alkalmával a könyvkereskedő az el nem kelt példányokat disponálhatja (l. *Disponens*). Az elszámolás a naptári évre vonatkozóan rendszerint az azt követő március végén történik; ez a könyvkereskedői hitel, melyet a kiadó természetesen csak hitelképes cégeknek nyujthat. Egyébként a K.-ben a modern hiteltechnika legkülönbözőbb válfajait alkalmazzák. A hozatalnak még egy módja a *különszámla*, midőn a könyvkereskedő a kiadó részéről megjelölt bizonyos kiadványcsoportból bizonyos relative nagyobb fix-összegű mennyiséget egy meghatározott időn belül való szukcesszív átvétel kötelezettsége mellett rendel meg, aminek ellenében a szokottnál nagyobb rabattot és hosszabb hitelt élvez.

3. *A részletüzlet* a szortiment-üzletből fejlődött ki. Célja az, hogy nagyobb terjedelmű és árú gyüjteményeket, sorozatos műveket, enciklopédiákat a vételárnak havi vagy hosszabb időközi egyforma részletekben való törlesztése mellett szállítson a vásárló közönségnek. A részletüzlet tehát *hitelezés* mellett elégíti ki a közönség könyvszükségletét s bár hosszú hitelt nyujt, — rendszerint sokkal hosszabbat, mint aminőt a kiadótól kap — a kiadó által megszabott bolti árat nem emelheti fel. A részletüzlet és a magánfél között létrejövő ügylet alapja a rendelő hitelképessége és a részletek be nem tartása esetén a jogkedvezmény elvesztése mellett a teljes vételár esedékessége. Magyarországon a részletüzlet, mely különösen a középosztály igényeit és szükségleteit elégíti ki, a K. egyik fontos tényezője, amennyiben nagyszabású és jelentős irodalmi művek megalkotását teszi lehetővé és ezzel a kultúra terjedésének, a könyvvásárló kedv előmozdításának egyik bevált eszköze.

4. *A kolportázs-üzlet* a K.-ben a részletüzlet nagyarányú terjeszkedése folytán már csak az alsó néprétegekre szorítkozik és leginkább füzetes vállalatok terjesztésével foglalkozik. A kolportőr házról-házra, lakásról-lakásra jár, leadja a terjesztendő mű első füzetét és azután újra jelentkezik a megrendelésért, míg a folytatást a könyvkereskedő rendszerint kihordók, kézbesítők útján szállítja. Ide tartozik a könyvekkel való *házalás* is, melyet szintén népies irányú, kisebb terjedelmű és olcsó árú füzetekkel és folyóiratokkal folytatnak, melyeket a házaló magával hord s az ár kifizetése ellenében azonnal átad. (L. még *Kolportázs*.)

5. *A bizományosság* az a K.-i üzletág, amely főképen a központban székelő K.-nek a vidéki K.-mel való üzletforgalmának lebonyolításával foglalkozik. Németországban több ily központ van, nálunk csak Budapest. A bizományos legfontosabb teendői: átveszi a megbízójától érkező, valamint az ennek szóló könyvárusi rendeléseket, szállítmányokat és azokat továbbítja; beváltja a megbízója számára érkező készpénzszámlákat, inkasszálja a megbízójától küldött számlákat, megbízója kiadványaiból raktárt kezel. E teendőkért a bizományos a lebonyolított forgalom után számított jutalékot kap.

6. *Az antiquariatus* régi és használt könyveknek rendszerint készpénzért való vételével és eladásával foglalkozik. *A tudományos antiquariatus* régi és ritka könyveket, kéziratokat, metszeteket, egész könyvtárakat vásárol meg, mely utóbbiakat azután egyenként értékesíti, sokszor igen nagy értékű ritkaságokat hozva felszinre a feledés homályából, melyeknek árára nézve állapotuk, kötésük művészi volta, a nyomtató mester hírneve és első sorban ritkaságuk, illetve a felszinre került példányok száma stb. irányadó. Legfontosabb ügyfelei a gazdag gyüjtők, muzeumok, tudósok. *A modern antiquariatus* forgalomban levő könyveket vesz és ad el mérsékelt áron. De nemcsak az ú. n. használt könyvekkel kereskedik, hanem összevásárolja a kiadóknál egyes munkákból fennmaradt készleteket is, melyeket *könyvbazárokban* tár a közönség elé.

A K. mellékágainak tekinthetők a *zenemű-, térkép- és műkereskedés*. A nagy kulturközpontokon vannak ugyan külön zeneműkiadók és kereskedők, de vidéken leginkább könyvkereskedők terjesztik a zeneműveket. A térképkereskedés teljesen a K. útján bonyolódik le. A műkereskedelem (l. o.) útján forgalomba kerülő sokszorosított műlapok eladásával a legtöbb könyvkereskedés foglalkozik, míg eredeti festményeket csak elvétve egy-egy cég von üzlete körébe.

A magyar K. üzleti középpontja az 1878. alakult *Magyar Könyvkereskedők Egylete* (l. o.), melynek székhelye Budapest, hivatalos közlönye a havonként háromszor megjelenő «Corvina». Magyarországon (1914.) 327 az *egylet keretében* működő szortiment-könyvkereskedő: *Budapesten* 46, ezek között 27 kiadóvállalat, mely szortiment-könyvkereskedéssel is foglalkozik (köztük 1 műkiadóvállalat, 1 térképészeti intézet, 5 részletüzlet, 5 antiquarius, 7 zeneműkiadó, 4 bizományos); *vidéken* 181 (köztük 3 térképészet, 1 részletüzlet, 6 antiquarius). *Az egylet keretén kívül* (beleszámítva a különféle tudományos társulatokat is): könyvkiadói vállalat Budapesten 37, vidéken 4; antiquarius Budapesten 28, vidéken 4; zeneműkiadó és kereskedő Budapesten 4; könyvkötők és papirkereskedők, valamint kiskereskedők, akik mellékesen könyvek árusításával foglalkoznak: Budapesten 40, vidéken 241. Az egylet keretén kívül állók legnagyobb része nem közvetlen a kiadótól, hanem másodkézből szerzi be szükségletét.

A többi európai ország könyvkereskedelme nagyrészt a német K.-hez hasonló szervezettel bir, azokkal az eltérésekkel, melyeket speciális viszonyok fejlesztettek ki. Teljesen eltérő és lényegében más az *angol* és *francia K.*, melyeknél a kiadó és könyvkereskedő között való ügyletek lebonyolítása, az elszámolás, a könyvnek mint árúcikknek manipulálása és forgalomba hozatala más elvek és szokások szerint történik, mint nálunk v. Németországban. Ilyen az *amerikai K.* szervezete is, melynek lényegében az angol K. szolgál mintául.

A K. története. Már az egyiptomiak, föniciaiak és zsidók oly célból készitettek kéziratokat (l. *Kézirat*), hogy azokat áruba bocsássák. Görögországban Nagy Sándor alatt keletkezett a kéziratkereskedelem; a szellemi élet központjain, Athénben és később Alexandriában könyvvásárokat tartottak (bibliopoliai) és voltak könyvkereskedők, akik a régibb művek másolatait, valamint a kortársak munkáit nemcsak helyben árusitották, hanem a gyarmatokba és a hellenizált országokba is kivitték. Rómában már a köztársaság utolsó évtizedeiben a felsőbb társadalmi rétegek nagy szeretetet tanusitottak az irodalom iránt, míg a császárság alatt a művészet és irodalom szeretete még fokozódott s az előkelő római könyvtárában fogadta vendégeit. A könyveket leirás útján sokszorositották (l. *Könyvmásolók*). A kéziratkereskedelem egyik legfőbb tárgyát alkották az iskolakönyvek. A pergament drágasága a középkor elején a kéziratok árúsitását megnehezitette s az teljesen a papság kezében volt. A szerzetesek nemcsak a kolostor számára másoltak, hanem eladás céljára is és ez különösen a bencéseknek volt szigorú kötelességük. A műveltség haladásával, a rongypapir feltalálása után és különösen az egyetemek keletkezésével, midőn a könyvmásolás mindjobban terjedt, a kéziratokkal való kereskedést már nemcsak a papok, hanem a világiak is folytatták iparszerüen. A kéziratkereskedelem a XIV. sz.-ban már virágzó ipar volt és tankönyvekre, imakönyvekre, röpiratokra terjedt ki. Azok a másolók, kik nem állottak egyetemi fenhatóság alatt, búcsukra és vásárokra jártak és számottevő forgalmat bonyolítottak le kéziratokkal. Bejárták egész Európát és Erdélyig is eljutottak. Magyarországban a kéziratkereskedelemnek nem találták nyomait, bár az Árpádházbeli királyok között voltak, akik a könyveket kedvelték és könyvtárakat alapítottak. A könyvnyomtatás (l. o.) feltalálása után is soká fennmaradt a kéziratkereskedés, de a könyvnyomtatás fejlődésével a kéziratkereskedőkből könyvkereskedők váltak. Az első könyvnyomtatók még arra voltak utalva, hogy közvetlen érintkezést keressenek a közönséggel búcsukon és vásárokon, ahol termékeiket kirakták.

Eleinte ők maguk voltak a nyomtatók, kiadók és könyvkereskedők. Ha valamely munka kiadásához nem volt elegendő tőkéjük, vagy többen álltak össze, vagy pedig fejedelmektől és előkelő uraktól kaptak anyagi támogatást. Később sok esetben a könyvkereskedő előlegezte az előállítás költségeit. Igy fejlődött ki az önálló iparág, mely a könyvterjesztést tette feladatává és később oly túlsúlyra vergődött, hogy a könyvnyomtatók már csak technikai segéderőivé lettek a könyvkereskedőknek és kiadóvállalkozóknak. A könyvkereskedők is felkeresték az országos és heti vásárokat, hol kirakták könyveiket, v. ezek címlapjait v. jegyzéket függesztették ki. A szenzációs újdonságokról az utcákon kikiáltók értesítették a közönséget, a kisebb iratokat férfiak, asszonyok és gyerekek árúsitották. A bolti ár nem volt megállapítva, engedmény sem létezett, a kiadó oly áron adta el árúit, amilyen lehetséges volt. A könyvvásárlók száma nagy arányban csak a reformáció korában növekedett. Ekkor a könyvterjesztést már a *kolportázs* és *vándorüzlet* közvetítette, mely különösen a népies iratokkal ért el nagy eredményt. Jelentős volt a vásárokon a csereüzlet, melyet a kiadók kötöttek egymás között. A K. mindenütt engedélyhez volt kötve és ezzel, valamint különféle korlátozásokkal és tilalmakkal a K. céhszerű jelleget kapott.

Magyarországon a rendszeres K. első nyomai Mátyás király alatt mutatkoztak Budán, ahol 1484-től egész a mohácsi vészig (1526) számos könyvárus működött, mint pl. Feger Tibold (1484—1494); Ruem György (1490—93); Paep vagy Pap János (1498—1515); Kaym Orbán (1503—19); Várdai István (1511); Nagybányai Heckel István (1512—14); Schaller Jakab (1511—15); Murarius Antal (1513); Milcher Mátyás (1514); Kaym Orbán örökösei (1520); Sessardiai (Szegszárdi ?) Lénárd (1523); Gryneus György (1524); Prischwicz Mihály (1524—25). Ezek voltak a magyar K. legelső úttörői, akik, nyomda hiján, kiadványaikat mind külföldön, főkép Velencében, Augsburgban és Strassburgban nyomatták. Az említett budai könyvárusok különösen a hazai egyházak számára szükséges könyveket adták ki, amire őket Mátyás királynak 1479-iki rendelete ösztönözte, melyben az egyházakat misekönyveik és breviáriumaik kinyomatására utasította. Döntő befolyással volt a magyar K.-re a reformáció. Ennek terjedésével gondoskodni kellett a szentírásnak és a szükséges tankönyveknek magyar nyelven való kiadásáról. A XVI. sz. első nyomtatványai, elegendő magyar nyomtató műhely hiján, nem az országban készültek. Krakó, melynek akkor híres egyetemét a magyar ifjak nagy számmal látogatták, volt hosszabb ideig a magyar irodalmi szükséglet előállítója, azután pedig Bécs. Az 1526. mohácsi gyásznapok után Buda is a török birtokába jutván, az odavaló könyvárusság lehetetlenné vált és két évszázadon át szünetelt. Ezalatt a vidéken is csak igen lassan fejlődött a K., mindamellett Brassóban 1535-ben, Kolozsvárt 1550., Magyaróvárt 1558., Debreczenben 1560., Nagy-Váradon 1565., Gyulafejérvárt 1567., Eperjesen 1573., Pápán 1577., Bártfán, Beszterczebányán és Nagyszombatban 1578., Németújvárt 1583-ban, Pozsonyban 1594., Sárvárt 1602., Keresztúron 1604., Kassán 1610., Lőcsén 1611., Trencsénben 1637. találunk már könyvkereskedőket, míg az ország többi részében csak a XVIII. sz.-ban fejlődött ki a K. Első helyen állt mindig Buda és Pest, míg a vidéki városok közt különösen Pozsony, Kassa, Lőcse, Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Debreczen és Győr voltak számottevők.

A könyvkereskedői ipar űzése azelőtt a céhrendszer alapján engedélyhez volt kötve, ezt azonban csak I. Ferenc rendezte véglegesen 1806. kibocsátott szabályrendeletével. Kezdetben a hatóság igen nehezen adta meg a könyvkereskedői iparjogot. A mult század első évtizedeiben jelentékeny könyvkereskedők voltak többek között: a pozsonyi Wigand Károly Frigyes, a debreczeni Csáthy György, a nagyszebeni Hochmeister Márton, akik — mint mások is — megrakott kocsin járatták be a szomszédos vármegyéket, hogy az olvasni és tanulni vágyó magyar közönséget ott

is ellássák könyvekkel, ahol akkor könyvkereskedő még nem telepedett le.

A modern Magyarország könyvkereskedelmének úttörői Wiegand, Heckenast, Landerer, Emich, Kilian, akiknek tevékenysége a mult század 40-es éveiben a nemzeti irodalom újjáébredésével kapcsolódik össze. Ők nyitottak utat a korukban feltünt kiváló magyar íróknak a közönséghez. A szabadságharcot követő abszolutizmus ideje alatt sok nehézséggel folytatták nagy horderejű tevékenységüket, melynek során Petőfi, Jókai, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jósika Miklós, Arany János, Szalay László, Vajda János, Vas Gereben munkái láttak napvilágot, amellett, hogy a külföldi irodalom kiváló termékeinek magyar fordítását is közreadták. Az abszolutizmus korszakának bátortalan munkásságát a magyar K. terén felváltotta a pezsgő élet, amely a kiegyezéssel indult meg a magyar kultura minden vonalán. Ráth Mór, aki 1857. alapította üzletét, most kezdte kifejteni jelentős kiadói tevékenységét és egymásután alakulnak az új cégek, amelyek nagyrésze ma is tényezője a magyar K.-nek. A 80-as évek végén a részletüzletet vezetik be Magyarországon, mely új utakat nyit a K. számára. Napvilágot látnak a szellemi élet minden terén oly nagyszabású irodalmi művek, amelyeknek előállítása és terjesztése nagy tőkéket köt le s a gazdasági élet jelentős tényezőjévé válik. Napjainkban az Athenaeum (l. o.), a Franklin-Társulat (l. o.), Révai Testvérek (l. o.), Singer és Wolfner (l. o.), Grill (l. *Grill-féle könyvkereskedés)*, a Szent István-Társulat (l. o.) és más cégek sokoldalú és nagyszabású tevékenységet fejtenek ki, mely méltó helyet jelöl a magyar K.-nek a nyugati művelt nemzeteké mellett.

Könyvkiadó, l. *Kiadói ügylet, Könyvkereskedelem.*

Könyvkivonat, l. *Számlakivonat.*

Könyvkötés, l. *Könyvkötészet.*

Könyvkötészet (l. *a képmellékletet)*, az az eljárás, mellyel a könyvek íveit összefűzik és borítékkal ellátják. Van kézműipari és különböző bonyolult gépekkel dolgozó gyáripari K. A kézműipari K.-nél a munkás a könyv íveit megfelelően összehajtogatja, rétegeli, azután rendbeszedi az íveket s az önálló mellékleteket erős papir- vagy vászonszeletekre aggatva a megfelelő helyre beilleszti. Az ilykép átszámlált könyvet néhány órára besajtolják, majd verőkalapáccsal megsulykolják, aminek az a célja, hogy a könyv összeálló tömböt alkosson. Ezután a kötet első és utolsó ívét különböző minőségű, sokszor rajzzal is díszített papirból v. selyemből készült előzékkel, ú. n. védőlappal látják el, mely arra való, hogy egyrészt a könyvtestet a táblákkal szorosabban egyesítse, másrészt a könyv első és utolsó lapját a gyors piszkolódástól megóvja. Most a könyv íveinek összefűzése következik. E célra a fűzőállvány szolgál, melyen mozgatható csavarok segélyével feszítik ki a könyv alakjának megfelelő számban és közökben a fűzőzsinegeket. Maga a fűzés kétféleképp történhetik: szabadon álló szalagokra, melyek a könyv gerincén kiálló bordákat alkotnak, vagy pedig a gerincbe fűrészelt rovátkokba ágyazott lenzsinegekre. Ma az utóbbi eljárás a gyakoribb; előnye, hogy egyszerre több egyforma nagyságú füzetet is megfűzhetnek. A könyv íveit fehérítetlen cérnával varrják a fűzőzsinegekhez. Az egyszerű papirborítékkal ellátott ú. n. fűzött könyvek íveit csupán cérnával fűzik egybe, ez az egyöltéses v. ú. n. hollandi fűzés. A megfűzött könyv gerincét leverik s forró enyvvel beecsetelik, majd néhány órára bepréselik. Ha az enyvréteg már megszikkadt, a jól bepréselt kötetet körülmetszik, még pedig előbb az előrészen, majd felül és alul vágnak le belőle egy keveset kézigyaluval vagy éles acélpengével fölszerelt vágógépekkel. A meggyalult lapszéleket, a metszést vagy azon fehéren hagyják, vagy pedig színezik. A színezésnek számos válfaja van. Az egyszínű metszésnél a festéket lágy ecsettel hordják fel s ha megszikkadt, viasszal bevonják és agátkővel fényesítik. A pöttyözött metszésnél a festéket egy kefével dróthálón át a díszítendő felületre permetezik. A márványmetszés úgy készül, hogy lágy vízben megfőzött tragantból vagy carageenmohából készített kocsonyás alapra epével és alkohollal kevert festékeket csöppentenek s e csöppek az alapon szétfolyva, a hozzávaló eszközök segélyével fésű, pávafark, csiga és csokor alakban szétoszlatva márványszerű mintázatot alkotnak. A könyv metszési felületeit ezután óvatosan, de gyorsan az alapba mártják, majd kiemelve a kötetet, megszárítják, bepréselik és a márványozott felületet viasszal és agáttal fényesítik. Legnehezebb az arany- (ezüst-) metszés előállítása. Ez esetben a könyv présbe kerül, az aranyozandó metszésfelületet acélpengével simára csiszolják és bolus (poliment) földből s tojásfehérjéből meg vízből készült aljvízzel egyenletesen bekenik. Ha az így nyert alap megszáradt, selyempapirral vagy más puha papirszeletekből alkotott csutakkal fényesre dörzsölik, ezután újból tojásfehérjével egyenletesen bekenik s rárakják az aranyfüstöt vagy az ezüstöt helyettesítő vékony aluminiumlapocskát. Ha mindez megszáradt, agátkővel fényesítik. Az aranymetszést poncokkal vagy festékkel különbözőkép cifrázhatják. A metszés elkészülte után a könyv gerincét kalapáccsal gömbölyítik, azután a sajtóba szorítása következik. A gömbölyített gerincü könyvet 2 deszka közé helyezik, úgy hogy a deszka széle a gerinc gömbölyödésénél kissé beljebb álljon. A sajtóba szorított könyv ekként kiálló gerincét kalapáccsal veregetve puhítják és ezután a keményítőragasszal nedvesített gerincet bordázó vassal alakítják addig, míg a könyv gerincén mindkét oldalon párkányszerű kiemelkedés keletkezik. Az ekként formázott könyv gerincét felül és alul színes pamutból vagy selyemből font oromszegőkkel látják el, ami egyrészt fokozza az ívek összetartozását és a könyvhát gömbölyűségét, másrészt emeli a kötés tetszetős összbenyomását. Az ekként elkészült könyvet betáblázzák, vagyis gerincére két lemezt erősítenek, melyek régente fából, manapság szinte kizárólag kéregpapirosból s a könyv alakjánál valamivel nagyobb méretekben készülnek. A fölerősítésnek három módja van. Az első és legjobb eljárás a következő: a munkás a táblát pontosan a könyv párkányába illeszti s belső szélén minden fűző-

1. Korvin-kötés.
(Magyar XV. sz.)

2. Kolozsvári kötés.
(Magyar XVII. sz.)

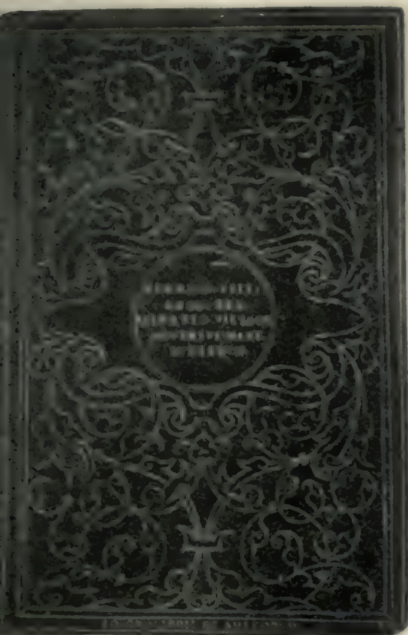

5. Roger Payne kötése.
(Angol XVIII. sz.)

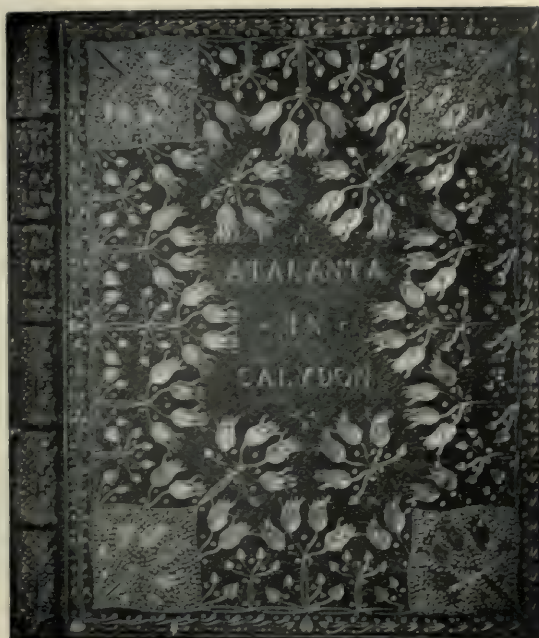

6. Paul Kersten kötése.
(Német XIX. sz. vége.)

»Könyvkötészet« cikkhez.

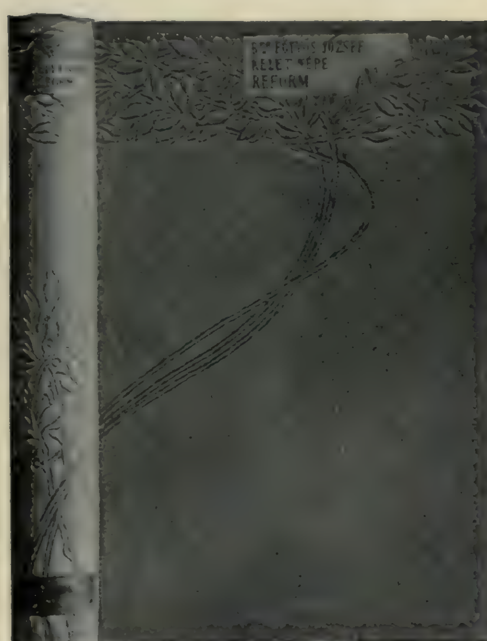
3. Grolier-kötés
(Francia XVI. sz.)

4. Cobden-Sanderson kötése.
(Angol XIX. sz. vége.)

7. Vászonkötés.
(Angol XX. sz.)

8. Révai-kötés.
(Magyar XX. sz.)

zsineg számára 2 vagy 3 lyukat szur, melyen keresztül huzva a zsineget, elszelesztett végét a tabla külső felületére ragasztja. A táblázás második módja a párkányillesztés, mely abban áll, hogy a párkányba illesztett táblák tetejére ragasztják a jól kirojtozott zsinegeket. Végül a harmadik s legkönnyebb mód a beakasztás, mely abban áll, hogy a jól elszelesztett zsinegeket a táblák alsó felületére ragasztjak. Táblázás után a födeleket éles kés segélyével kellő alakúra formálják. Formálás után régente a könyvek gerincét (hátát) és födeleit egyszerűen bevonták bőrrel, de amióta a hát aranyozása divatba jött, a könyv felnyitásakor támadó ráncokat úgy akarták elkerülni, hogy a borítóanyagnak a gerincre eső részét kéregpapirossal kibélelték. E szilárd hátak a könyv felütését igen megnehezítik, miért is újabban a borítóanyagot nem közvetlenül a hátra, hanem a mozgékony gerincfödőre erősítik, mely a könyv felütésekor félköralakban elválik a könyv gerincétől s a becsukáskor ismét odasimul. A táblák és a gerinc borításához minden elképzelhető anyagot alkalmazhatnak s tényleg alkalmaznak is. Ha a borítóanyag papiros, úgy előáll a papirkötés. Ha a gerincre és a táblák szegleteire vászon kerül, míg a táblák papirral boríttatnak, úgy félvászonkötésről, ha a vászon helyett bőrt alkalmaznak, félbőrkötésről beszélhetünk. Ha az egész külső borítók vászon, úgy egészvászonkötéssel, ha pedig az egész bőr, úgy egészbőrkötéssel van dolgunk. A könyv gerincét és szegleteit, sokszor a táblákat is különbözőkép díszíthetik. Leggyakoribb a kéziaranyozás, melynél a címfelírást s a geometrikus vagy virágdíszeket sárgaréz betükkel és aranyozó műszerekkel, bélyegekkel, melyek poncok, körívek és görgetők lehetnek, nyomják be a borítóanyagba. Ha a nyomásnál aranyfüstöt nem használnak, úgy vaknyomású díszítésről beszélünk. Szalagdíszt és virágmotivumokat az alaptól eltérő színű, selyempapirvékonyra hántolt bőrrészek, bőrpajzsok ráragasztásával is állíthatnak elő, ez a bőrfeltét, bőrberakás v. bőrmozaik, melynek kontúrjait szintén meg szokás aranyozni. Egyéb bőrdíszítő technikák, minők a metszés, domborítás és égetés, szintén előfordulnak a díszes kötéseken. Vászontáblákra a címfelírást aranyfüst helyett festékkel is készíthetik. A gyárüzemű K. menete nagyjában ugyanaz, csakhogy az egyes műveleteket megfelelő gépekkel végezteti. Füzéshez kétféle gépet használhatunk: a drótfűzőgépet, mely az íveket nikkelezett drótkapcsokkal erősíti egy darab organtinszövethez, s a fonalas fűzőgépet, mely cérnával varrja fel az íveket a megfelelő számú szalagokra. Az utóbbi mód sokkal előnyösebb, mint a drótfűzés, mely megrongálja az íveket. A legnagyobb különbség a gyári kötéseknél a tábla előállításában van. Ezeket a könyvtől elkülönítve készítik önműködő gépekkel, melyek naponta több ezer kötéstáblát is képesek termelni. A táblák vak-, arany- vagy színes nyomású díszítése megfelelő sajtó útján készül. A kész tábla hátrészébe a kötés gerincét beenyvezik, a kötőket helyettesítő organtinszövetet s a védlapokat pedig a táblákra ragasztják. A gyári fél- és egészbőrkötésekhez a bőröket hántológéppel készítik ki megfelelő vékonyságúra.

A K. története. A könyvkötés első termékeit a klasszikus ókorban följegyzésekhez használt diptichonok (l. o.) sokszor művészi faragványokkal díszített fedőlapjaiban kell keresnünk. Amikor a mai könyvforma a kereszténység térfoglalásával karöltve általánosan elterjedt, a könyvfedelek készítésénél a diptichonok faragványait utánozták. Ha az elefántcsontfaragvány nem volt elég nagy ahhoz, hogy a födél egész felületét beborítsa, úgy drágakövekkel, gyöngyökkel kirakott v. zománcozott ötvösművű kerettel vették körül. A legrégibb fenmaradt emlék a Kr. u. VII. sz.-ból való s a monzai székesegyház birtokában van. Az Árpádok korában nálunk is divatban voltak ilyen kötések. Az esztergomi főegyházmegyei kincstár Sztaurotekéje a XI. sz.-ból eredetileg szintén könyvtábla lehetett. A XII. sz. óta mind sűrűbben előfordulnak a bőrrel vagy bársonnyal bevont kötéstáblák is, melyek sarkaira és középrészére különböző anyagból és technikával készült fémapplikáció került. Talán a legszebb ilynemű emlék a Selmeczbánya régi városi és bányajogát tartalmazó veretes bársonykötés a XV. sz.-ból. Később a fémmel borított kötéstáblák divatjukat multák s csak szórványosan jelentkeztek. Így Németországban és Erdélyben a XVI. és XVII. sz. folyamán. Az egyszerűbb középkori kötéseket, melyek szinte kizárólag kolostorokban készültek s ezért barátkötéseknek is neveztetnek, különböző házi és erdei állatok bőrével borították s a bőrfelületet többféle technikával díszítették. Ezek a bőrmetszés, a bőrdomborítás és a vaknyomás v. préselés. A vaknyomású kötéseken, keleti hatás alatt, már a XV. sz. közepe óta alkalmaztak az olasz könyvkötők aranynyomású pöttyöket (ú. n. gyöngyöket), de az aranyozás nagyobb méretű alkalmazása csupán a XVI. sz. folyamán terjedt el Európaszerte. Egész Európát megelőzte e téren Magyarország, ahol már a XV. sz. második felében nagyszerűen föllendült az aranyozott bőrkötés technikája. Mátyás király híres könyvtárának, a Korvinának (l. o.) egyes darabjai ugyanis vagy selyembársonyba v. sötét színű kecskebőrbe voltak kötve s míg amazokat zománcos ezüstveretek és csattok díszítették, emezek renaissance-ízlésű aranyozásban ragyogtak. Ezen páratlan szépségű műipari termékek (l. a *képmelléklet 1. ábráját)* kétségkívül Budán készültek, esetleg valamely keleti mester útmutatása nyomán. Sajnos, a Mátyás halála után beállott kedvezőtlen viszonyok lehetetlenné tették, hogy ez iparág hazánkban szervesen tovább fejlődjék.

A XVI. század legjelesebb könyvkötőmesterei Olasz- és Franciaországban dolgoztak. A keletiektől eltanult aranyozó-technika első állandó alkalmazását az Aldusok velencei nyomdájából kikerült sajtótermékek bekötésein találjuk, melyek nagy hatással voltak az új kötésdísz nyugateurópai fejlődésére. Hihetőleg az ő műhelyükben készült a legnagyobb bibliofil, a francia *Jean Grolier* számára jellegzetes szalagművel és telt v. rovátkos bélyegzőkkel díszített kötések egy része is (l. a *képmelléklet 3. ábráját)*, míg ugyane gyüjtő későbbi szerzeményeit valószínűleg Párisban köttette be. Az olasz könyvkötőművészet

XVI. sz.-i fejlődésére nagy hatással volt továbbá két finom ízlésü könyvgyüjtő, *Maioli Tamás* és *Canevari Demeter;* a későbbi századokban Olaszország elvesztette vezetőszerepét e téren. Franciaországban a művészi K. megizmosodását az uralkodóház bibliofil hajlamai nagyban előmozdították. III. Henrik idejében alakult ki az *à la fanfares*-stílus, melyre jellemző a szalagfonadék közeit betöltő hajszálvékony, apró levelekben kihajló csigavonal. E stílus megteremtését az Èvecsalád nevéhez fűzik, melynek tagjai XIII. Lajos idejéig mint udvari könyvkötők szerepelnek. A XVII. sz. huszas éveiben kezdik alkalmazni a francia könyvkötők az ú. n. filigránvonalakat, amelyek a díszítmények kontúrjait kipontozva ábrázolják (pointillé-stílus). E könnyedebb dísz alkalmazását a kor legnépszerűbb könyvkötőmestere, Le Gascon érdemének szokás tulajdonítani. A XVIII. sz. francia mesterei két újítással állottak elő; az egyik volt a sokszor leheletszerűen finom vonalakból és virágmotivumokból összerakott aranyozott csipkekeret, melynek legjelesebb mestere *Nicola Denis Derome* volt, aki a sarokdíszbe szívesen alkalmazott egy kis madárkát ábrázoló bélyegzőt, miért is kötéseit *à l'oiseau*-kötéseknek szokás nevezni; a másik újítás volt a színes bőrfeltét, ú. n. mozaik alkalmazása, melynek legszakavatottabb művelője *Antoine Michel Padeloup* volt. A forradalom kitörésétől a XIX. sz. közepe tájáig úgy kivitel, mint anyag dolgában erősen hanyatlott a francia K. szintje. *Thouvenin aîné* műhelyéből került ki a XIX. sz. második könyvkötőnemzedéke, mely bámulatos technikai tudás által válik ki, de beéri a históriai stílusok szellemtelen utánzásával. 1890 óta a többi műipari ágakhoz hasonlóan a K. terén is új ízlés bontogatja szárnyait, melynek első képviselője *Amand* volt. Az új irányt igen előkelő ízlésű munkákkal képviselik *René Wiener, Petrus Ruban* s a kiváló *Marius Michel.*

Angolországban aránylag későn, 1540 körül kezd fellépni a kéziaranyozás. A XVIII. sz. legkiválóbb mestere *Thomas Mearne* volt, akinek a pointillé-vasakkal alakított *cottage-roof* stílű kötések megteremtését tulajdonítják. E megjelölés a szalagműből és virágos gallyakból szövődő díszítmény külső keretének ereszformájától ered. A XVIII. sz. folyamán a legnagyobb angol mester *Roger Payne* volt (megh. 1797), aki a naturalisztikus virágmotivumokból nagy eredetiséggel és sok ízléssel alakította a könyvtáblák díszeit. A XIX. sz. első kétharmada a nagy technikai tudású mesterek egész sorát foglalkoztatta, akik a históriai stílusok többé-kevésbbé szolgai másolására szorítkoztak. A megújhodást e téren is *William Morris* reformátori működése vezette be, akinek irányelveit a K.-ben elsőnek *T. J. Cobden-Sanderson* (l. a *képmellékletet)* valósította meg. Az ő iskolájából kerültek ki: *Douglas Cockerell, Cedric Chivers* stb. Az új angol iskola csapásain járnak az amerikaiak is, élükön *Léon Maillard*-dal és *Otto Zahn*-nal.

Németalföld, ahonnan a dúcokkal préselt bőrkötés divatja Európaszerte elterjedt, a kéziaranyozásban nem sokra vitte. Fordulat e téren mindmáig nem állott be. Ezzel szemben Dániában az új angol iparművészeti mozgalom termékeny talajra akadt s oly nevek, mint *J. L. Flygge* és *Anker Kyster* végleg bekerültek a K. történetébe. Norvégia és Svédország, melyek K.-e egész a legújabb időkig túlnyomóan francia hatás alatt állott, szintén követik Dánia példáját.

Németországban és Ausztriában szintén nem jutott valami nagy eredetiségre a kéziaranyozású bőrkötés. Legkiválóbbak *Jakob Krause* drezdai mester művei a XVI. sz. második feléből és a *Friedrich Georg Krause* bécsi cég empirestílű alkotásai a XIX. sz. első felében. Az 1900 óta érvényesülő angol elveken fölépülő új könyvkötészeti stílus leghivatottabb művelője *Paul Kersten* Berlinben, aki mellett még a düsseldorfi *Paul Adam*, a berlini *W. Collins* és a Wiener Werkstätte érdemel említést.

Magyarország újkori K.-ét nehéz egységes képbe foglalni, mert inkább sporadikus jelenség, semmint sorozatos művekkel képviselt fejlődés eredménye. A XVII—XVIII. sz. folyamán főleg Kolozsvárt, Debreczenben, Pozsonyban és Nagyszombatban készültek figyelemre méltó könyvkötések, jeles technikával, de főleg északnémet és holland minták hatása alatt. Legkedvesebb virágmotivumaik a szegfű és körömvirág. Készítőik nevét jobbára nem ismerjük. Kivétel néhány aranyozott és festett hártyakötés, melyekről tudjuk, hogy a debreczeni *Telegdy Péter* és *Tóth Mihály*, ill. a kolozsvári *Guttmann János* (megh. 1831) készítette. A bécsi empireiskola hatását mutatják a XIX. sz. elején készült kötéseink, melyek legjobbjai alighanem *Trattner János Tamás* pesti könyvkereskedő saját könyvkötészeti műhelyéből kerültek ki. Hazánkban a gyáriparszerű K. ujabb keletü; *Gottermayer Nándor* 1880. volt az első, aki gépüzemre rendezkedett be. Műhelyében külön osztályban állandó iparművészeti segédszemélyzetet foglalkoztat könyvtári és díszkötések készitésére. *Halfer József* különösen kéziaranyozás- és bőrbetét-munkákkal foglalkozik; ő az u. n. márványozó folyékony festékek készitője és meghonositója. Említésre méltók még kiváló munkájukért *Dávidházi Kálmán* Debreczenben és *Galamb József*, aki a székesfőváros továbbképző könyvkötő-tanfolyamának tanítója.

A nagyobb tömegben előállitott kiadói vagy gyárikötés, melynek anyaga a XVI—XVIII. sz.-ban a hártya, disznó- és borjubőr, a XVIII. sz. második felében a tarka papiros s 1822 óta szinte kizárólag a vászon, illetve kalikó, egész a legújabb időkig csak szórványosan szegődött művészi törekvések szolgálatába. Igy *Geoffroy Tory* (1485—1533) párisi nyomdász és könyvkiadó ízléses kötései. A XIX. sz. kiadói sokáig beérték azzal, hogy olcsó kalikóra a régi mesterek remekbe készült kézimunkájának silány utánzatát vigyék át gépi úton, vagy pedig sokszínű, tarkabarka képekkel éktelenítsék el a könyvfedelet. A kötés borítóanyagának s a sokszorosítás technikájának megfelelő, művészek tervei nyomán készült díszítmények alkalmazása 1890 óta kapott lábra s ma már mindjobban elterjedt. Az angol *Gleeson White, Anning Bell, Walter Crane* és *Talwin Morris*, az amerikai *Will. H. Bradley*,

a német *Cissarz, Eckmann, Kersten. Pankok* és *Fogeler* ilynemű alkotásai a legismertebbek e téren. A magyar könyvkiadók régebben nagyobbára külföldi mintákat utánoztak, ujabban azonban dicséretes törekvést fejtenek ki eredeti, szép kötéstáblák alkalmazására, melyeknek megtervezésében főleg *Fa'us Elek, Helbing Ferenc, Lakatos Artur, Muhics Sándor, Nagy Sándor* és *Zádor István* tűnnek ki.

Irodalom. Paul Adam, Handbücher der Buchbinderei, 3 köt., Halle a. S. 1906; G. A. E. Bogeng, Der Bucheinband, u. o. 1913; E. Bosquet, Traité de l'art du relieure, Paris 1890; Douglas Cockerell, Bookbinding and the care of books, 2. kiad., London 1906; Gulyás Pál, A könyvkötés technikája, Budapest 1904; Halfer J., A könyvkötői márványozás, u. o. 1886; Paul Kersten, Der exakte Bucheinband, 2. kiadás, Halle 1912; J. Zaehnsdorf, Art of bookbinding, 6. kiadás, London 1903; H. Béraldi, La reliure au XIX. s., 4 köt., Paris 1895—97; Brassington, History of the art of bookbinding, London 1892; Th. Gottlieb, Bucheinbände, Wien 1910; L. Gruel, Manuel historique de l'amateur de reliure, 2 köt., Paris 1887, 1905; Gulyás Pál, Egy felsőmagyarországi könyvkötőcsalád feljegyzéseiből, Budapest 1912; u. a., A könyvkötés (Az iparművészet könyve, III. köt.), u. o. 1912; J. Loubier, Der Bucheinband in alter und neuer Zeit, Berlin és Leipzig 1904; S. T. Prideaux, Modern bookbindings, London 1906.

Könyvkövetelések, másként *könyvbeli nyilt követelések, künnlevőségek*, azok az összegek, amelyeket valaki adósain könyvbeli följegyzései alapján követel. A K. úgy keletkeznek, hogy a vevő nem ad váltóelfogadványt a megvásárolt áru értékéről. Ezért megterhelik a számlán megállapodásszerű lejárattal. Amikor az adós tartozását lejáratkor lerója, számláját elismerik és evvel könyvkövetelése kiegyenlítődik. A modern pénzintézetek szélesbülő üzletkörében új ágként szerepel a K. leszámítolása, amelynek az a lényege, hogy valamely cég elzálogosítja üzletfeleivel szemben fennálló könyvbeli járandóságait. A kölcsönvevő részletes jegyzéket küld a kölcsönadónak az elzálogosított (engedményezett) K.-ről és az illető folyószámlalapra ráírja, vagy bélyegzővel rányomja pl.: «az e számlán mutatkozó követelést X. Y. takarékpénztárra engedményeztük. A befolyó összegek tehát a nevezett intézetet illetik meg».

K.-nek nevezik egyes német államokban az olyan államadóssági kötvényeket, amelyeket a kötvénytulajdonos kívánságára az államadóssági könyvben (ahol ilyet vezetnek) a tulajdonos nevére bevezettek.

Könyvkövetelések biztositása, l. *Biztosítás*.

Könyvmásolók. A könyvnyomtatás feltalálása előtt irott könyvek (l. *Kézirat)* közvetítették a tudományos ismereteket. Sokszorosításuk másolás útján történt. A régi keleti népek (egyiptomiak, zsidók) könyvmásolóiról alig vannak adataink; úgylátszik náluk inkább felolvasás útján terjesztették ismereteiket írástudóik. A görögök, még inkább a rómaiak az irodalom fellendültével a köztársasági kor végén és a császárság alatt nagyszámú szép- és gyorsírású rabszolgát tartottak, kik vagy önállóan másoltak, vagy diktálás után egyszerre többen írták ugyanazt a szöveget (librarii). Az így sokszorosított kéziratok a korrektor kezén átmenve, kereskedésbe jutottak (l. *Könyvkereskedelem)*. A diktálás után író rabszolgák már gyorsírási jegyeket is alkalmaztak (l. *Gyorsírás*). Cicero egyik könyvmásoló rabszolgájának, M. Tullius Tironak (Kr. e. 103—Kr. e. 4) is tulajdonítanak egy ilyen gyorsírási rendszert *(notae Tironianae*, notae compendariae), melynek némely jegye átment a középkori latin kódex- és oklevélírásba is. A középkor első századaiban a tudomány a kolostorokba, uralkodók és főpapok udvaraiba szorult, itt kell tehát keresnünk a könyvírókat és K.-at. A kéziratsokszorosítás nagy lendületet azonban itt sem vett, magánhasználatra készített másolatot, akinek szüksége volt valamely könyvre. A vallásos élet és tudomány fellendültével azonban mind nagyobb lett a könyvek kelendősége. Az egyre szaporodó kolostoroknak, egyházaknak szüksége volt a mise-, zsolozsmás- és szertartásos könyvekre, manuale-ra, evangéliumra, bibliára, teológiai és egyházjogi könyvekre; a püspöki székhelyeken, káptalanok mellett iskolák keletkeztek, melyek nem nélkülözhették a tankönyveket. A XII—XIII. sz.-ban az olasz egyetemek keletkezése, majd az egyetemeknek egész Európában való elszaporodása következtében ez a szükséglet mind nagyobb arányokat öltött. A könyvírás, másolás és festés csakhamar a kolostorok falain kívül is rendszeresen űzött műággá fejlődött. A XIII. században Olasz- és Franciaországban már találunk az egyetemek felügyelete alatt álló kéziratkölcsönzőket (stationarii) és könyvkereskedőket (venditores librorum, librarii), kik fizetett írnokokat, másolókat és rubrikátorokat (scriptores) tartottak. 1292-ben Párisban a könyvkölcsönzők, könyvkereskedők, az írnokok, másolók, rubrikátorok, könyvfestők (miniatorok és illuminatorok) a pergamentkészítőkkel és kereskedőkkel együtt céhet alkottak. Hasonló állapotokat találunk Németországban is, hol a XIV. sz.-ban keletkező egyetemeken először a tanárok diktálták le a könyveket a tanulóknak, később a könyvmásolás és könyvkereskedés üzletágakká lettek. Mindezen helyeken írnokokat és másolókat képző iskolákra, majd a XV. sz.-ban valóságos kéziratgyárakra akadunk (Joannes Aurispa Velencében, Vespasiano Philippi Firenzében, Lauber Diebold Hagenauban). Nálunk tömegesen működő K.-ra csak Mátyás király korában találunk (l. *Korvina)*. A K. működése jóval túlhaladja a könyvnyomtatás feltalálását. A sajtó első, kezdetleges termékei nem elégítették ki a díszes kéziratokhoz szokott könyvbarátokat. A középkori kolostorokban dolgozgató könyvmásoló és könyvfestő szerzetesek, majd a pénzért dolgozó scriptorok és illuminátorok ugyanis nem kímélték az időt és fáradságot, egy-egy díszes kézirat másolásán, festésén gyakran évekig eldolgoztak; az előbbiektől már a korai középkorból, az utóbbiaktól a XIV—XV. sz.-okból valóságos remekbe készült, művészi tökéletességű kezdőbetűkkel (initiale), lapszéli keretezésekkel és egész lapnyi aranyozott, ezüstözött és színes rajzokkal (miniature) díszes kéziratokkal birunk. Nagy becse is volt a középkorban a kéziratnak, a K. munkáját drágán fizették.

Magyarországon épúgy, mint az előbb említett országokban, az első írástudók, könyvírók és másolók eleinte külföldi, majd magyar szerzetesek és világi papok voltak. Szt. István az első püs-

püspökségeknek, székesegyházaknak és monostoroknak maga ajándékozott könyveket. Szigorú törvényben intézkedik, hogy a falusi egyházakat a püspök lássa el a szükséges egyházi könyvekkel. A magyarság megtérítésében leghűbb társa, Szt. Gellért még maga másolgatja, tisztázza vallásos elmélkedéseit. Kancelláriájában külföldi papok írják az okleveleket az egykorú német császárok oklevelei mintájára. Harmadik utóda, I. Endre azonban már magyar püspökkel, *Miklóssal* iratja a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelét, ki még latinul sem tud kifogástalanul, oly helyeken, hol nem boldogul a latin nyelvvel, magyar szavakat és ragokat sző az oklevél szövegébe. Ő az első magyar, kinek írása fenmaradt. Az Árpádok korából — bár tudjuk, hogy számos kolostorban folyt a könyvírás és másolás, hisz ezt a szerzetesi szabályok is meghagyják, két bencés kolostornak, a pannonhalminak és bakonybélinek már Szt. László korában (1085 és 1093) egész kis könyvtára van, Kálmán királyt könyvszeretetéért «*Könyves*»-nek nevezik krónikáink, a veszprémi káptalannak és a mellette működő főiskolának egy 1276. évi oklevél szerint 3000 márka értékű, a székesfehérvári egyháznak 1295. aranyba, drágakövekbe foglalt könyveik égtek el, — csak egy magyarországi könyvmásoló nevét ismerjük. Ez Magyar Tadé mester, ki távol Spanyolországban, Toledóban 1175. fejezte be Ptolomaeus Pheludensis egy arabból fordított művének másolatát. A XII. sz. legvégéről való legrégibb missalónkat, az ú. n. *Pray-kódexet*, mely egyszersmind legrégibb összefüggő nyelvemlékünket, a *Halotti Beszéd és Könyörgést* is tartalmazza, pannonhalmi bencés másolta, de nevét épúgy, mint másik fenmaradt árpádkori misekönyvünk, a *Németújvári missale* másolójáét sem ismerjük. Szt. István törvényeinek XI. sz.-i, *Hartvik* püspök Szt. István legendájának XII. sz.-i, *Anonymus* Gesta Hungarorum-jának és *Kézai* Simon Krónikája XIII. századi másolóinak nevei is feledésbe mentek. A XIV. századból azonban már egész sereg magyar és magyarországi könyvmásoló neve és munkája ismeretes. Egy 1300 körül valószínüleg a Dunántúl írt szentbeszédgyüjtemény tartotta fenn második legrégibb összefüggő nyelvemlékünket, a *Gyulafehérvári glosszá*-kat, írója a vitás nevű *Vathachai* (?) esetleg *Újtatai János* ferencrendi szerzetes. Konrád, a szepesmegyei látókövi (Lapis Refugii) karthauzi monostor első perjele 1307—1310 közt számos egyházi könyvet másolt, 1310. lemondott a perjelségről, hogy még inkább a könyvmásolásnak szentelhesse idejét. Szepesi János 1340. másolta Thomas de Argentina egy teológiai művét, hártyakézirata egykor Nagy Lajos udvari papjáé, Bálinté volt, jelenleg a krakói Jagello-könyvtár tulajdona. Magyarországi János 1348. Ulrik aschbachi apátnak másolt pénzért. 1358-ban iratott a fényes kiállítású, 142 gyönyörű miniature képpel díszített *Bécsi képes krónika* (Cronica de gestis Hungarorum). Festőjének és másolójának nevét nem ismerjük, de a képeken látható típusok, costume-ök, épületek stb. kétségtelenné teszik, hogy Magyarországon készült. 1367-ben Visegrádon másolja Szt. Gergely pápa egy erkölcstani művét a dortmundi származású, de hazánkban meghonosodott Bredenscheyd János, Nagy Lajos udvari jogtudósa. Benedek fia, Pál, szepesi pap 1357. egy Liber diurnalist másolt. 1377-ből való a díszes *Esztergomi missale*, a magyarországi könyvfestés egyik remeke, Westfaliai Stephani Henrik csukárdi (Pozsony vmegye) plébános másolta és festette Imre fia, János, pozsonyi kanonok megrendelésére. Theuczendorfi (Poprád, Szepes vmegye) bíró fia, Miklós, 1386. egy zsoltármagyarázatot másol, 1394. Bernát és Temlinus Esztergomban egy biblia másolatán felváltva dolgoznak, u. e. évben Miskolczi László másolt egy hibáktól hemzsegő, de fényes kiállítású misekönyvet és egyet Theodoricus a nagyszebeni kalandosok társulata számára. 1397-ben Ferenc byrthelmi plébános és medgyesi kerületi esperes összegyüjtötte és lemásolta a medgyesi káptalan statutumait, u. e. évben másolta Szenczi Gergely a pozsonyi káptalan könyvtárának egy szentbeszéd-gyüjteményét. Egy 1388-i ítéletlevél Konrád pilisi cisztercita scriptor nevét említi. — A XV. sz.-ból már oly sok könyvmásolónk és könyvfestőnk neve ismeretes, hogy csak a legkiválóbbakat tartjuk szükségesnek felemlíteni: 1403. Nagyszombati Mihály pozsonyi kanonok, 1410. Stoll Péter bencés és Pétervárадi János, 1423—25. Libetbányai Magyar Péter; körülbelül ezen időben másolta Tótországi (szlavoniai) György vándortanító a *Beszterczei szójegyzéknek* nevezett első latin-magyar szógyüjteményünket. Libetbányai Magyar Péter 1424—1426 közt már Prágában másol, három könyvet ismerünk tőle: egy a British Museumban, egy a berlini kir. könyvtárban és egy a lipcsei egyetemi könyvtárban van. 1426-ban kezdették *Körmöczbánya város jegyzőkönyvét*, a XV. sz.-i góthstílű festészet egyik magyarországi legszebb remekét, a végítélet és a keresztrefeszítés képével. Ebből a korból való a selmeczbányai városi jegyzőkönyv feszület-képe, melyet Gobil Bálint rajzolt. 1430-ban Péter nagyszebeni másoló özvegyét említik, tehát ő már világi ember volt. 1446-ban Nagyszombati Miklós krakói egyetemi tanuló Kremonai Gellért csillagászati munkáját másolja, egy u. o. egyetemi tanuló, Fehérvári Antal, 1459-ben fáradoz egy csillagászati mű másolatán. 1451-ben Iwanich Pál váradi kanonok Vitéz János leveleit másolja. 1456-ban másolja Columnai Guido trójai históriáját Dertar György bécsi egyetemi baccalaureus, szomolnoki városi jegyző és iskolamester. 1460-ban Brassai Péter Bécsben másol. 1466-ban másolja Moldovának Tatros városában Hensel Emre fia, Némethi György, a legrégibb magyar bibliafordításból, az úgynevezett ferenciek bibliájából a 4 evangéliumot (*Müncheni* vagy *Jászay-kódex*). Ebben az időben vetette meg Mátyás király híres budai könyvtára, a *Korvina* alapját. Budán 30, Firenzében 4 másolót tart állandóan. Nevezetes másolói egy névtelen madocsai apát, *Attavantes de Attavantibus*, *Vespasianus Florentinus* stb. (L. *Korvina*). Vitéz János esztergomi érsek könyvmásolója Bereck palánkai pap. Mátyás történetírójának, Bonfininek könyvmásolóját, Jánost II. Ulászló nemesi rangra emeli. Említhetők még e korból: lőcsei Henckl György, Szegedi Gergely

pálosszerzetes, kiváló könyvdiszitő, Köhalmi Mihály betűfestő és ősnyomtatványdiszitő, Esztergomi János betűfestő és rubrikátor. Batthyány Boldizsár missaléját (1489), elején magyar naptárral és számos magyar bejegyzéssel, Fánesy Antal másolta. Szalkay László, a Mohácsnál elesett esztergomi érsek sárospataki tanuló korában Theodulos eklogáit másolgatta s látta el magyar glosszákkal (1489—90-ig), ugyanilyenekkel van ellátva a Nyirkállay Tamás-féle kir. kancelláriai formulaskönyv, melynek legnagyobb részét Magyi János másolta 1476—90 közt. A XV. sz. vége és XVI. sz. elejéről való magyar *nyelvemlék-kódexeket* leginkább magyar szerzetesek másolták a testvér apácarendek számára. De ismerünk már e korból szorgalmas apáca másolókat is: *Ráskay Lea* (1510—22-ig) a *Margit-legenda* s számos más nyelvemlékünk másolója, *Sövényházi Márta* (1529—31-ig) az Érsekújvári és Thewrewk-kódexek másolója, mindketten domokosrendi apácák és egy Katalin nevű betegeskedő apáca (1516). Megemlíthetjük még Halabori Bertalan papot, a Dobrentei-kódex, és Kálmáncsei László papot (1519), a Lányi-kódex másolóit (l. *Nyelvemlékek*).

A mindjobban tért hódító könyvnyomtatás lassanként kivette a szorgalmas könyvmásolók kezéből a tollat, a könyvfestőknek azonban még egy ideig munkát adott a dísztelen nyomtatványok kezdőbetűinek és színezetlen metszeteinek díszitése.

Irodalom. Magyar Könyvszemle, 1877—1914; Csontosi János, Adalék a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez; u. a., Magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban (Könyvszemle 1879); u. a., Ismeretlen magyarországi könyvmásolók és betűfestők a középkorban (Könyvszemle 1880); Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Muzeum részéről rendezett könyvkiállitáshoz, 1882; Varjú Elemér, A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, 1899—1901.

Könyvmoly, **tréfás elnevezése a könyvek közt élő, könyveket búvárló embernek.**

Könyvnyomda, l. *Könyvnyomtatás*.

Könyvnyomda-festék, l. *Nyomdafesték*.

Könyvnyomdai jelvények (*kiadói jelek, signum*), **szimbolum, melyet a nyomdász v. könyvkiadó valamely könyv címlapján vagy esetleg a könyv hátán tüntet fel. Már Fust és Schöffer 1457. megjelent Psalteriumán is van ilyen jelvény. Ezeket a jelvényeket régebben kiváló művészek rajzolták és bizonyos jelentőségük volt,** mely vonatkozásban állott a könyv készitőjével, a nyomdásszal. Ilyen jelvényeknek köszönhetjük azt, hogy a könyvnyomtatás első évtizedeiben **készült könyvek némelyikéről egész határozottsággal meg lehetett állapitani, hogy kinek a műhelyéből kerültek ki. Ma is használnak nyomda**jeleket, de rendesen a nyomda címe is föl van **rajta tüntetve. V. ö.** ***Sylvestre***, **Marques typogra**phiques (Paris 1867, 2 köt.); *Harre*, Marques **typographiques des imprimeurs et libraires An**versois (Anvers 1883—84, 2 köt.); *Delalain*, **Inventaire des marques d'imprimeurs et de libraires (2. kiad., Paris 1892);** ***Heitz*** **többek közre**működésével: Die Büchermarken oder Buch**drucker- und Verlegerzeichen (Strassburg 1892);** *Heichen*, Die Drucker- und Verlegerzeichen der Gegenwart (Berlin **1892**).

Könyvnyomdász-címer (l. az *ábrát*). **III. Frigyes német császár címert adományozott a könyvnyomtatóknak.** Ennek **pajzsán arany alapon kétfejű fekete sas áll, mely jobb lábának karmai között tonákulumot a kézirattal, bal lába karmai között pedig szedővasat tart. A pajzs fölött levő zárt sisak aranykoronával van díszítve; ebből griff madár emelkedik ki, karmai között két egy**máshoz értetett festé**kező labdával. A sisak körüli foszlányok ezüst- és vörösszinűek.**

Könyvnyomdász-címer.

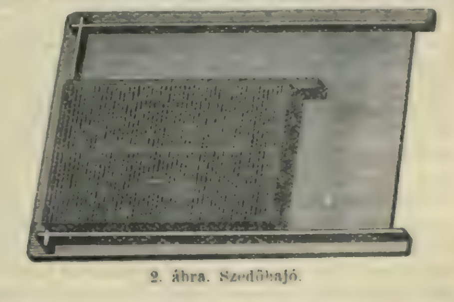
Könyvnyomtatás (*tipográfia*), szellemi **termékeknek betükből összeállitott szedésről való sokszorositása. A K. technikája két részből áll: a** ***szedésből*** **(l.** ***Betüszedés*****) és a** ***nyomásból***, mely **az összeállitott betüknek, ill. szedésnek gépen való sokszorositása. A szedést a** ***betüszedő*** **vagy** ***szedő***, **a nyomtatást a** ***nyomó*** **v.** ***gépmester*** **végzi. A szedésnek ismét két fajtája van: az** ***akcidens***

1. ábra. Szedővas.

és *kompressz szedés*, az előbbihez a kereskedelmi **nyomtatványok, táblázatok s egyéb díszesebb nyomtatványok szedése, az utóbbihoz pedig a könyv- és ujságszedés tartozik.**

A kézi szedéshez szükséges betüket ú. n. szekrényekben (l. ***Betüszekrény*****) tartják. A szedő a betüket** ***szedővasba*** **(l.** ***az 1. ábrát*****) rakja, s hogy azok fennakadás nélkül sorakozzanak egymás**hoz, a *szedőléniát* használja, amely betümagas-

2. ábra. Szedőhajó.

ságú vékony rézlemez s két végén füllel van ellátva, hogy könnyen kiemelhető legyen a sorok közül. Midőn a sor már csaknem teljes, a szedő azt kizárja, vagyis a szavak közé a különféle vastagságú kizárásokat arányosan beosztja, ezáltal a sorokat egyenlő szélességűvé teszi. A legutóbb szedett sor alól ekkor kihúzza a szedőléniát s reája téve, megkezdi az új sor betüinek szedését (l. ***Betüszedés*****). Ha a szedővas megtelik,** a szedő a sorokat ügyes fogással a *hajóra* (l. *a 2. ábrát*) emeli, addig míg a *hasáb* el nem éri a

kellő magasságot. Ha nem hasábokba, hanem *kolumnákba* (l. o.) szed a szedő, akkor annak elébe *kolumna-címet* és a végére *vaksort* tesz. A hasábokat v. kolumnákat spárgával erősen körülkötik. A kész szedést vagy papiroslapokból való alátétre (porte-page) helyezik, v. formadeszkára teszik. A könyv oldalainak alakítását rendesen a *tördelő* (l. o.) végzi, az ú. n. *sorszedő* csak a beosztatlan szedésdarabokat állítja elő.

Ha valamely könyvet v. lapot könnyebben olvashatóvá akarnak tenni, v. ha a tér azt megengedi, különféle vastagságú *térzőkkel* (l. o.) ritkítják a sorokat. A még hasábokban levő szedésről *levonatot* (l. *Kefelenyomat)* készítenek, s ezt átadják a nyomdai *korrektornak* (l. o.), ki azt gondosan átolvassa, a hibákat a levonat margójára jegyzi (l. *Korrektura).* A szedő a hibákat *ár* segítségével javítja ki a kézi szedésben. Tördelés után rendesen a mű szerzőjének is küldenek levonatot, ki azt újból átolvassa s ha jónak találja, minden egyes ívre reáírja: *corr. corr. impr.* (a. m. a hibák kijavítása után nyomható), ezt *imprimálásnak* nevezik.

Az ily módon elkészült egy ívnyi szedést kilövik a zárólapra (l. *Kilövés),* hol körülrakják a könyv margójának megfelelő ürpótlókkal, a kolumnák köré csavart zsinórt óvatosan eltávolítják, ügyelve arra, hogy az oldalak szélein levő betük le ne dőljenek, s most az oldalakat együttesen csavarokkal vasrámákba szorítják s azután a sajtóba teszik (l. *Gyorssajtó).* Régebben *kézi sajtón* (l. o.) nyomtattak. Ma már a kisebb nyomtatványokat ú. n. *amerikai* v. *tégelynyomó sajtókon* nyomják, a nagyobbakat különféle szerkezetű gyorssajtókon, a nagy terjedelmű és nagy példányszámú napilapokat körforgógépeken (l. *Gyorssajtó)* nyomják. A gyorssajtókon nyomandó ívnek csak egyik oldala nyomható egyszerre; az először nyomtatott oldalt *külső-* v. *szépnyomatnak,* a hátoldalt pedig *belső-* v. *ellennyomatnak* nevezik. Nyomás előtt végzik az *egyengetést,* ez abból áll, hogy a betük v. klisék (l. *Cliché)* magassági egyenetlenségeit a nyomóhengerre vont egyengető íven, melyre előzőleg levonatot készítenek, papirosdarabkák felragasztásával pótolják. Az egyengetésnek v. beigazításnak különösen nagy szerepe van képek (klisék) nyomásánál, mert ezek egyes részleteinek gyöngébb vagy erősebb árnyékolása az egyengetéstől függ.

A jó nyomás feltétele még a jó festékező henger és a tökéletes festékeldörzsölés. A festékező hengereket többnyire a nyomdákban öntik mintákba, enyv, szirup v. glicerin és zselatin keverékéből. Régebben lószőrrel töltött bőrlabdával festékezték a szedést. A gyorssajtó a nyomtatást — az ívek berakásának kivételével — önmaga végzi, a gépmesternek csupán a gép működésére, az egyenletes festékezésre kell ügyelnie. Ma már azonban sok helyen vannak ú. n. önberakó készülékek a gépekre szerelve, melyek automatikusan viszik az íveket az ívfogókhoz. A körforgógépeken pedig a hengerpapiros is önműködőleg csavarodik le.

A szedésről nyomás után lemossák a festéket alkalmas folyadékkal, leöblítik vízzel, újra körülkötik zsinórral az oldalakat s azok ismét visszakerülnek a szedőhöz, ki azokat széjjelszedi (elosztja), és minden betüt visszatesz abba a szekrénybe, amelyből szedte azokat (l. *Osztás, Betünemek, Betüöntés).*

A kinyomtatott íveket, különösen ha azok finomabb és kényesebb nyomtatványok, szárítani és préselni kell, hogy felületük egyenletes legyen.

Ma már oda fejlődött a K., hogy az ujságokat, de a könyveket is némely nyomdában különféle tipusú *szedőgépeken* (l. o.) szedik. A nagy példányszámban nyomandó nyomtatványokat rendszerint nem magáról a szedésről nyomják, hanem *anyamintát* (l. o.), matricát készítenek róla és azt kiöntik betüfémmel (l. *Tömöntés),* ezt *stereotipiának* nevezik. Ha ezeket körforgógépeken nyomtatják, mint pl. az ujságot, akkor félköralakura öntik, hogy a nyomóhengerre lehessen illeszteni őket, míg a lapos gyorssajtókhoz lapos lemezeket készítenek.

Újabban a körforgógépeken való ujságnyomás terén új eljárások feltalálása folytán nagy változások történtek. Ma már lehet ezeken a gépeken a rézmetszetekhez tökéletesen hasonló mély nyomatokat készíteni (l. *Mélynyomás).* Az *Offset-féle nyomás* (l. o.) meg ugyancsak körforgógépen nem az öntvényről történik közvetlenül, hanem gummiról.

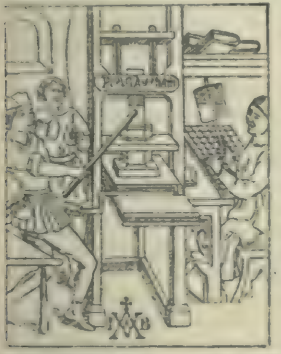
A különböző nyomtatási eljárásokat a megfelelő címszavak alatt tárgyaljuk.

A K. története. A K. föltalálása előtt a könyveket kézzel írták, másolták a kolostorokban. Ilyen irott könyvek ma is vannak még egyes könyvtárakban szép számmal. A nagyobb mérvű kereslet a másolásnak iparszerű űzését teremtette meg és ezekből alakult ki a *levél-* és *kártyafestők* céhe, kik közül ismét különváltak a *bélyegmetszők* és *levélnyomók,* kik inkább képes ábrázolásokat készítettek, amellyel a kivánt értelmet kifejezésre juttatni iparkodtak, később azután ezek fémtáblákba betüket is véstek és ezeket nyomták le. A fémtáblákról azután a könnyebben vésható falemezeket kezdték használni. Akkoriban a papirosnak csak egyik oldalára nyomtak. Később két ilyen lapot a hátával összeragasztottak, hogy a lap mindegyik oldalán legyen nyomás. A fametszetekről való nyomást már a XIV. sz.-ban megtaláljuk játékkártyák és szentképek alakjában. Ezeket *fatábla-nyomatoknak* nevezik.

A mozgatható betükkel való K. föltalálása a XV. sz. második harmadába esik. Hogy ki a föltaláló, erre nézve eltérők a vélemények, de túlnyomólag a mainzi *Gutenberg* Jánost (l. o.) tartják annak. Azok közül, akiket Gutenberg mellőzésével a K. feltalálójának tartanak, első helyen áll a schlettstadti *Mentel* (Mentelin) János, ki szépíró volt s úgylátszik Gutenberg segédjeként szerepelt Mainzban. A bambergi *Pfister* Albertet is gyakran említik a K. föltalálójaként, de ő is csak tanítványa volt Gutenbergnek. Az olaszok *Castaldi* Pamfilio feltrei (Velence) polgárt tartják a K. feltalálójának. Sokan pedig a hollandus *Coster* Lourenst (l. o.) tartják a föltalálónak, kinek szobrot is emeltek. A legtöbb valószinüség azonban Gutenberg mellett szól. Gutenbergnek kiinduló pontja a bélyegző volt, melyen a betü-

kép megfordítva és kiemelkedően volt vésve, erről, ha befestékezték, lenyomatot lehetett készíteni. Ebből indult ki az avignoni *Waldvogel* is, ki 1444—46-ig szintén foglalatoskodott ebben az irányban. Gutenberg érdeme a betük mechanikai sokszorosítása; ő készített olyan öntőkészüléket, mellyel egyenlő nagyságú és magasságú betüket lehetett önteni és ő teremtette meg a kézisajtót is. Első nagyobb nyomdai vállalkozása az ú. n. 42 soros biblia volt, melynek előállításához 1450. *Fust* Jánossal (l. o.) társult. De még be sem fejezte e művét, midőn Fust lefoglalta a nyomdát és vezetőjévé későbbi vejét, *Schöffer* Pétert (l. o.) tette, ki szintén Gutenberg segédje volt. Fust és Schöffer azután társultak 1455. és ők fejezték be 1457. a híres Psalterium nyomását.

Németországban igen gyorsan terjedt el az új találmány, úgy hogy 1462 előtt már Strassburgnak, Bambergnek is volt könyvnyomdája. Azután jött Köln, Augsburg, Lübeck, Nürnberg, Lipcse. *Ausztriában* Pilsen 1468. állított nyomdát, Bécs 1478. A XV. sz. végével Németország csaknem valamennyi nagyobb városában volt nyomda. *Olaszországban* még gyorsabban terjedt el a K. 1480. már 40 városban volt nyomda, míg Németországnak ugyanakkor csak 23 nyomdavárosa volt. A *franciák* csak 1470. állítottak fel nyomdát Párisban, a Sorbonne két tanára: Heynlin Hans és Fichet Vilmos kezdeményezésére, kik Kolmarból három nyomdászt: Gering Ulrikot, Grantz Mártont és Friburger Mihályt hívták meg oda. 1510-ben 20 könyvnyomtatója volt Párisnak, köztük Gourmont Gilles, ki először nyomtatott görög és héber könyveket, Badius (akinek kézisajtóját 1607-ből l. a *3. ábrán*), Etienne és Didot, ez utóbbi családnak könyvnyomtató ágazata még ma is létezik.

3. ábra. Badius Iodocus sajtója 1607.

Németalföldre 1473. vonult be a K. Antwerpenben a XVI. sz.-ban *Plantin* Kristóf által alapított nyomda egész felszerelésével együtt jelenleg a város tulajdona és most Plantin-muzeum név alatt ismeretes. *Angliába* *Caxton* Vilmos londoni kereskedő ültette át a K.-t. 1471. nyomtatta első könyvét. Londonban csak 1477. telepedtek meg könyvnyomtatók. *Svájcban* Baselnek már 1468. voltak könyvnyomtatói. *Spanyolországban* német litográfusok űzték először a K.-t 1474. *Portugáliában* zsidók voltak az első könyvnyomtatók. *Oroszországban* Csernigovban állítólag már 1493. volt könyvnyomtató. Moszkvában császári rendeletre létesült az első nyomda. Stockholmban már 1474. dolgozott egy vándor nyomdász, 1483. pedig állandó nyomdát rendeztek be.

A *Balkán-félszigeten* II. Bajazid szultán 1483. halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a K.-t. Titokban nyomtattak ugyan, de elenyészően csekély az így készült irodalmi termékek száma. Csak 1727 engedte meg III. Achmed egy szultáni nyomdának a fölállítását, melynek vezetője, a magyar renegát Ibrahim efendi, maga öntötte a Hollandiából hozatott anyamintáról a betüket, melyekkel azonban a Koránt és kánoni könyveket sokszorosítani nem volt szabad.

A K.-nak más világrészekben való elterjesztése a misszionáriusoknak, a kereskedőknek az érdeme. Az *amerikai* kontinensen Mexikó városa dicsekedhetett legelőször könyvsajtóval; a német Cromberger János volt ott az első könyvnyomtató 1544. Észak-Amerikába Glover József vitte be a K.-t kinek felszerelését, mivel útközben meghalt, felesége állította fel Cambridgeben 1638.

A legrégibb *afrikai* nyomtatvány az Azori-szigetek egyikén, Terceirán készült 1583. Észak-Afrikába a K. I. Napoleon zászlai alatt vonult be 1798. *Ausztráliába* az angol kormány küldött 1795. nyomdai fölszerelést.

Magyarországon az első, vagyis a *budai nyomdát* (2000 ezüst forint költségen) Mátyás király tudós alkancellárja, Karai László budai prépost állíttatá fel Hess András által, kit evégett Velencéből vagy Rómából hivatott fel Budára. Itt jelent meg 1473. két latin nyelvű nyomtatvány, ú. m.: a Magni Basilii de legendis poetis és a Chronica Hungarorum, vagyis Chronicon Budense. Ezután a budai műhelynek teljesen nyoma veszett, s habár Budán egész szövetkezete állott fenn a könyvárusoknak, ezek rendelményeiket külföldön készíttették. Csak 1536., tehát a budai nyomda megszünte után 63 évvel állíttatott fel a XVI. sz.-ban a legelső nyomda *Sárvár* mellett *Újszigeten* (Neonesos) Nádasdy Tamás és ennek neje Kanizsay Orsolya költségén és patrónussága alatt. Itt jelent meg Abádi Benedek (Vietoris Jeromos krakói nyomdász magyar tanítványa) vezetése alatt Erdősi Sylvester János reform. predikátornak Magyar nyelvtana 1539; 1541. pedig ugyancsak Erdősinek Új testamentuma, Vy Testamentű magar ńelven címmel. 1541 után ez a nyomda is beszüntette működését.

Erdélyben, hol állítólag *Szebenben* már 1529. volt nyomda, 1535-től 1596-ig megszakítás nélkül működött *Brassóban* a hírneves Honter János-féle nyomda. Fennállott továbbá 1550-től 1601-ig *Kolozsvárt* a Heltai Gáspár által felállított és évtizedeken át majd önállóan, majd Hoffgref György által, végül fia, ifj. Heltai Gáspár által vezetett és mindvégig elsőrangunak ismert virágzó műhely, mely a hagyomány szerint ifj. Heltai Gáspár halála után a kolozsvári református kollégium tulajdonába ment át. Ez idő alatt Magyarországon — nem számítva az 1579-től 1597-ig fennálló Gutgesell Dávid-féle tekintélyes *bártfai* műhelyt — csupán *vándornyomdák* működtek, még pedig: a Huszár Gál Anaxiusé, Hofhalter Rafaelé és Rudolfé, Bornemisza Péteré, Mantskovits Bálinté s végül a Manlius Jánosé, valamennyi a reformáció szolgálatában.

A katolikusok ez időtájban legnagyobb részben Bécsben voltak kénytelenek nyomatni hittani munkáikat, míg végre Telegdi Miklós 1582. saját költségén és házánál állított fel nyomdát, mely

1584. külön szabadalmat is nyert. E nyomda Telegdi halála után (1586) az esztergomi káptalan tulajdonába ment át. 1615-ben Forgách Ferenc e nyomdát a Jézus-rendi atyáknak ajándékozta, helyette *Pozsonyban* állíttatván fel a kor igényeinek teljesen megfelelő új és nagyobb nyomdát. Itt nyomatták Pázmány Péternek örökbecsű iratait.

A XVI. sz.-ban (Erdélyt bele nem értve) hazánkban csak 23 nyomdahely volt, úgymint: Bártfa, Beszterczebánya, Debreczen, Detrekő és Rárbok, Galgócz, Gyulafehérvár, Alsó-Lendva, Magyar-Óvár, Monyorókerék, Nedelicz, Német-Keresztúr és Német-Újvár, Pápa, Sárvár, Sempte, Nagy-Szombat, Szerveszta, Német-Sitz (Lövő), Nagyvárad és Vizsoly, s számuk a XVII. sz.-ban csak 15-tel szaporodott. Ezek voltak: Csepreg, Csik, Eperjes, Kassa, Keresd, Késmárk, Lőcse, Lorétom, Sárospatak, Somorja, Sopron, Szakolcza, Tejfalu, Trencsén és Zsolna. Ezek közül kiemelendők az 1626-tól 1643-ig fennálló Farkas Imre-féle *csepregi*, az 1627-től 1709-ig virágzó Brewer (Breuer) Lőrinc által alapított, utóbb fia Brewer Sámuel, majd ennek özvegye, végül pedig örökösei által gonddal vezetett *lőcsei*; az 1656-tól 1675-ig *Sárospatakon*, majd 1677-től 1682-ig Rosnyai János által vezetett *debreczeni*; Erdélyben pedig a Szenczi Kertész Ábrahám haláláig, vagyis 1072-ig működő hírneves *kolozsvári* nyomda.

A XVIII. sz.-ban a nyomdahelyek száma ismét csak 20-szal szaporodott, ezek voltak: Buda, Diószeg, Eger, Eszék, Esztergom, Fiume, Győr, Kalocsa, Nagy-Károly, Komárom, Pécs, Pest, Puchó, Selmecz, Temesvár, Újvidék, Vácz, Varasd, Veszprém és Zágráb. Gyorsabb terjedését e felette üdvös és fontos iparágnak a cenzura békója gátolta; igazolja ezt az a körülmény, hogy a XIX. sz.-ban, főleg annak második felében — vagyis a cenzura eltörlése után — rohamosan terjedt és haladt a könyvnyomdászat hazánkban. A legutóbbi statisztika szerint (1911.), Erdélyt is beleértve, 1167 nyomdahelyet mutathatunk fel hazánkban, melyek nyomdái állandóan 5436 szedőt és 1245 gépmestert foglalkoztatnak, s az évenkint megjelenő könyvek és füzetek száma ezrekre megy.

Irodalom. A könyvnyomtatást tárgyaló kiválóbb munkák: Ballagi Aladár, A magyar nyomdászat tört. fejlődésének vázlata 1472—1877., Budapest 1878; Ferenczi Zoltán, A kolozsvári nyomdászat története, 1896; Bartók Lukács, A kolozsvári kath. lyceum nyomdája Debreczenben 1849-ben, Vasárnapi Ujság, 1871. 33. szám; Éble Gábor, Egy magyar nyomda a XVIII. században, Budapest 1891; Eötvös Lajos, A bártfai nyomda multjához, Vasárnapi Ujság 1870. 22. sz.; u. a., A pápai nyomda története 1577—1867., Századok 1868., 1869; Firtinger Károly, Hazánk könyvnyomtatói Hunyadi Mátyás idejétől 1848—1849., Grafikai Szemle 1892; Frics József, A debreczeni nyomda története, Gutenberg 1866. 2. sz.; Horvát István, Eperjesi, abrudbányai és varasdi könyvnyomtató műhelyekről a XVI. sz.-ban, Tud. Gyüjtem. 1818. V.; Karcsu A. A., A váczi könyvnyomdászat története, Vácz 1875; gróf Kemény József, Magyar és erdélyi nyomdászok külföldön 1472—1494. s a budai könyvárusok 1484—1525., Uj Magy. Muzeum 1857. I.; Koncz J., A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium könyvnyomdájának száz éves története, Maros-Vásárhely 1887; Kováts S. János, A könyvnyomtatás története Vasmegyében, Szombathely 1891; Német J., A magyarországi és erdélyi könyvnyomtatóknak neveik és a helyek ahol, és az idő, ameddig nyomtattak. Tud. Gyüjtem. 1817. XI.; Probászka Ferenc, A komáromi nyomdának történeti vázlata, Gutenberg 1866. 13. 14. sz.; Ráczkevy Lajos, A pápai nyomda működésének rövid vázlata, Veszprém 1866. 3. 4. sz.; Sennovitz Adolf, Esztergom könyvnyomdászatának története, Magyar Nyomdászat 1895; Szabó József, A pozsonyi könyvnyomdák tört. 1610—1826. Gutenberg 1866. 20—23.; Szabó Károly, A XVI. sz.-i magyar nyomdászatról s különösen Heltai Gáspár nyomdájáról, Vasárnapi Ujság 1870. 18—20. sz.; Szilágyi P. A debreczeni nyomdászat történetéhez, Prot. Figy. 1873.; Csűrös, A debreczeni városi nyomda története, 1911.; Toldy Ferenc, Visszatekintés a nyomdászat négyszázéves történetére Magyarországon, M. akad. évk. XIV. köt.; Thomas L., A könyvnyomtatás és a vele rokon találmányok. Ford. Fésüs György, Pozsony 1885; Trausch J., Wo und wann wurde die erste Buchdruckerei in Siebenbürgen errichtet? Magazin f. Gesch. Siebenb. II.; Vajda Viktor, A magyar könyvnyomtatás történetéből, Főv. Lapok 1876. 220. sz.; Von der Ofnerschen Buchdruckerey unter dem Könige Mathias Corvin, Ung. Mag. 1782. II.; Bigmore és Wyman, Bibliography of printing, London 1880—84, 4 köt.; Weigel és Zestermann, Die Anfänge der Buchdruckerkunst in Bild u. Schrift, Leipzig 1866, 2 köt.; van der Linde, De Haarlemsche Costerlegende, Hága 1870; u. az, Gutenberg, Geschichte u. Erdichtung, Stuttgart 1878; Mayer A., Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882, Wien 1883—86, 2 köt.; Vinne, The invention of printing, New-York 1876; Dupont, Histoire de l'imprimerie, Paris 1883; Lorck, Handbuch der Geschichte der Buchdruckerkunst, Leipzig 1882—83 2 köt.; u. az, Die Herstellung von Druckwerken, u. o. 1883; Faulmann, Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst, Wien 1882; Bachmann, Neues Handbuch der Buchdruckerkunst, Weimar 1875; Franke, Handbuch der Buchdruckerkunst, 5. kiad. u. o. 1885; Lefèvre, Guide pratique du compositeur, Paris 1855 és 1872, 2 köt.; J. J. Weber, Katechismus der Buchdruckerei, Leipzig 1901; Southward, Practical printing, 5. kiad., London 1899; Meisner u. Luther, Erfindung der Buchdruckerei, Bielefeld 1900; Karabacek, Die ältesten Druckwerke auf Papier, Führer durch den Papyrus Rainer 247. old.; ugyanaz, Neue Quellen zur Papiergeschichte, Mitteilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer IV., 75—122. — *Folyóiratok:* Archiv für Buchdruckerkunst, Leipzig; Buch- u. Steindrucker, Breslau; Journal für Buchdruckerkunst, Braunschweig, 1834 óta; Oesterreichisch-ungarische Buchdruckerzeitung, Wien; Schweizer Graphische Mitteilungen, St. Gallen; Imprimerie, Paris; Printing Times, London; American Model Printer, New York. Magyar nyelvűek: Gutenberg (szerk. Tóth István lovag, Eger 1866); Grafikai Szemle; Magyar Nyomdászat; Grafika.

Könyvrefogadás (lósport). Angol eredetű fogadórendszer, amely nem a befolyt összeg arányos elosztásán alapul, mint a totalizatőr-fogadás, hanem két félnek egymással üzleti alapon megkötött fogadásán. Az egyik fél, a fogadó megjelöli azt a lovat, amelyre fogadást akar kötni, a másik fél, a *könyves* (ang. *bookmaker*, l. o.) pedig a nála előzőleg és mások által kötött fogadásokhoz irányítva kínálja a megfelelő hányszorost, amelyet a megjelölt lóra kockáztathat. Miután a könyves ügyleteiben nagy a forgalom, fogadásairól könyvet kell vezetnie. Innen ered a könyvrefogadás elnevezés. A könyves hitelez a fogadónak s az elszámolás kikötött időközökben a lovar- egyesületek által delegált egyén útján történik.

Könyvrevizor, l. *Könyvvizsgáló*.

Könyvskorpió, l. *Álskorpiók* és *Chelifer*.

Könyvszabadalom *(kiváltság)*. A szerzői jog megalkotása előtt a fejedelmek kiváltságlevélben biztosították a könyv szerzőjének v. kiadójának bizonyos időre a könyv kizárólagos kiadását. A könyv utánnyomását a kiváltságlevél büntetés terhével tiltotta el. A K. kiváltságát a XVI. sz.-tól a XVIII. sz.-ig adományozták. A szerzői jog a szerző jogos érdekeinek ilyen kiváltságos védelmét feleslegessé tette.

Könyvszakértő, l. *Könyvvizsgáló*.

Könyvszakértői szemle. Ha akár büntető, akár polgári perek v. hagyatéki eljárás közben az ügyre nézve fontos ténykörülmények megállapí-

tasara vagy felderítésére személyes megfigyelés szükséges, bírói *szemlét* tartanak. Amennyiben a szemlével megállapitandó tények felismeréséhez specialisan a könyvvezetés, vagy a kereskedelmi élet ismerete szükséges, a bírói szemle kereskedelmi könyvszakértők közbenjöttével történik meg. Ilyen K.-re a hagyatéki vagyon megállapításánál, általában kereskedelmi tárgyú pereknél van szükség, valamint a következő bűnselekmények esetében: csalás, sikkasztás, hűtlen kezelés, uzsora, csalárd- és vétkes bukás stb. A K. eredményéről a könyvszakértők véleményes jelentésükben számolnak be, amelynek mindazokra a kérdésekre magyarazatot kell adnia, melyekre nézve a szemlet elrendelő végzés felvilagositást kér. A K.-nek minden körülmények között és elsősorban arra kell kiterjeszkedni (akár van erre nézve közvetlen kérdes, akar nincs), hogy a rendelkezésre allott könyvanyag egyrészt elégséges-e arra, hogy abból a feltett kérdésekre kellő válasz adassék, másrészt, hogy a könyvek formailag és lényegileg alkalmasak-e a tények bizonyítására. A K. csak akkor nyujt kellő támaszt a folyamatban levő ügyre nézve, ha a könyvszakértő véleményében nemcsak a számszerű adatokat állapítja meg, hanem szakértelme alapján a könyvelés tárgyát tevő eseményekre is következtet s azokat a szemlét elrendelő hatóság előtt kellő világításba helyezi. A K.-t hatósági kirendelésre egy vagy több szakértő végzi; ezek lehetnek a hatóság állandó hites szakértői vagy ad hoc kirendelt és megesketett szakértők is. A legtöbb esetben az érdekelt feleknek jogukban van saját költségükön ellenőrző szakértő kirendelését is kérni.

Könyvszedő. Vannak olyan betüszedők, akik csaknem kizáróan könyvek szedésével foglalkoznak. Ezeket K.-knek v. kompressz-szedőknek nevezik. L. még *Betüszedő.*

Könyvtár (gör. *bibliothéka.* a. m. *biblion.* könyv és *théké,* szekrény), 1. az a terem v. épület, melyben a K. el van helyezve; 2. oly könyvgyűjtemény, mely valamely terv szerint osztályozva és rendezve van. Itt az utóbbi értelemben lesz róla szó. Lehet magán-, nyilvános- (országos) és társulati-, tudományos- és közművelődési- vagy nép-, szak- és egyetemes K. Egyiptomban és Ázsiában már Kr. e. a XIX. sz.-ban van K.-aknak nyoma vallásos könyvekből, mint Memphisben, Susában, Jeruzsálemben a templomok mellett, s K.-maradványok az asszir-babiloniai ékiratos cserepek is stb. Görögországban a legrégibb K. a Peisistratusé; volt ott több intézetnek is K.-a. Leghíresebbek voltak a II. Eumenes és II. Attalus által alapított Pergamonban s a Ptolemeus Soteré Alexandriában, amaz 200.000, emez 700.000 kötetből (tekercs). Rómába Paulus Aemilius, Sylla és Lucullus hozták Görögországból és Ázsiából az első könyvtárakat; híres magánkönyvtára volt Ciceronak, Varronak, Atticusnak. Utóbb Caesar egy és Augustus két K.-t alapított. Kr. u. a IV. sz.-ban 28 nyilvános K. volt Rómában. E tájt híres volt a Szt. Pamphiliusé Caesareában (Kr. u. 309.), N. Konstantiné Bizáncban (Kr. u. 336.). A középkorban a barátok másolataiból állottak elő a kolostori könyvtárak (Sinai, Athos-hegyen, Monte Cassinon, ilyenek a Fleuri sur Loire-i, hersfeldi, ratisboni, clugny-i, canterburyi, yorki, durhami, korvei-i, fuldai, st.-galleni apátságokéi és a templomok mellettiek stb.). A legrégibb köztük a vatikáni (V. sz. Kr. u.) s a leghíresebb is. A könyvnyomtatás s a humanizmus nagy lendületet adott a K.-alapításnak, midőn már fejedelmek s magánosok, olykor városok is könyvtárakat alapítottak, mint I. Mátyás Budán a híres Korvinát (XV. sz.) és Frederigo Borromeo Milánóban az Ambrosianá-t (1609.). A XIV. sz. óta létrejöttek az egyetemi könyvtárak: Prágában (1348.), Heidelbergben (1386.), Lipcsében (1409.), Pécsett (1350.), Cambridgeben (1475.), Nagyszombatban (1635.) stb. Ezeket követik a humanizmus és reformáció által létrehozott városi közkönyvtárak: Ratisbon (1430.), Bécs (1440.), Frankfurt a/M. (1484.). A feloszlott kolostorok könyvei is nyilvános könyvtárakba kerülnek, melyek már a XVII—XVIII. században megnövekednek. Itáliában az első nyilvános K.-t Firenzében alapította Niccoli (1437.), ebből lett 1441. a külön épületben elhelyezett Laurentiana. Franciaországban a Bibliothèque Nationale-t V. Károly alapította 1368. Amerikában Jamestownban alapult az első K. 1621., a Harvard University-é 1638., New-Yorkban 1700., majd a híres Library of Congress 1800. alapult Washingtonban. Angliában az oxfordi Bodleiana alapult 1602., a British Museum könyvtára 1753. — A könyvtáraknak ma, céljaikhoz képest, számos fajuk van s a közművelség terjesztésének a tanintézeteken kívül legszámottevőbb tényezői. Első helyen állanak az ú. n. országos s azután az egyetemi könyvtárak. Amazok kötelessége mindent befogadni, ami nyomtatásban egy ország területén megjelenik, nem számítva egyéb tudományos anyagot; emezek kivált az egyetemeken művelt összes tudományágak tudományos laboratoriumai. Legnagyobbak a Bibliothèque nationale (Páris), 2.800.000, British Museum (London) 2.200,000, Császári K. (Szentpétervár) 1.500,000, Kir. K. (Berlin) 1.200,000, Library of Congress (Washington), Udvari K. (Bécs) több mint 1—1 millió, Királyi K. (München) kb. 1 millió, Egyetemi és tartom. K. (Strassburg), Public Library (Boston), Muzeumi K. (Moszkva), Public library (New-York) kb. 8—800 ezer, Egyetemi K. (Bécs), Bodleiana Library (Oxford), Nemzeti K. (Madrid) kb. 6—600 ezer kötettel. Összesen több mint 121 K. van a földön, több mint 200 ezer kötettel. Hazánkban a legnagyobbak: Nemzeti Muzeumi K. 467.000, Egyetemi K. 492,053, M. Tud. Akadémiai K. 184,000, Műegyetemi K. 88,000, Központi statiszt. K. 112,000, Budapest városi K. 85.000, Kolozsvári egyetemi és muzeumi K. kb. 180,000, Ref. kollégiumi K. (Debreczen) 139.000, Esztergomi főszékesegyházi K. 112,000. Szt. Benedekrendi K. Pannonhalmán 186.000. Bruckenthal-muzeumi K. (Nagyszeben) 116,000. Iparművészeti muzeumi K. (Budapest) 118,000 kötettel. Újabban, a mult század közepe óta nagy változás állott elő a könyvtári politikában, mely Észak-Amerikából és Angliából eredt. t. i. a könyvtárakat a nemzeti művelődés ép oly esz-

közeivé tették, mint az iskolát. Ezt azzal érték el, hogy Angliában az Ewart-törvény által (1850.) és Észak-Amerikában Quincy Josiah kezdeményére (1847.) községi stb. könyvtárak állítására külön pótadót rendeltek. Ennek hatása majdnem csodával határos lett s e két ország szószerint be van hálózva mindenfajta közművelődési közkönyvtárakkal. A mozgalmat hatalmasan támogatják Észak-Amerikában a Library Association s a magánosok adományai, kik közül Carnegie Andrew kb. 50 millió K-át adott e célra. Európában Németország jár elöl e nyomon. Hazánkban az elszigetelt jelenségeket nem számítva, a K.-ügy nagyobb arányú fejlődése a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége és tanácsa működésével indult meg (1897.), melyek főleg állami segéllyel működnek. A tanács első sorban a népkönyvtári üggyel foglalkozik s a hazai közművelődési egyesületek segélyével ma már több városi K. mellett 1004 népkönyvtárt alapított 395,759 kötettel, melyek 2000—3000 kötetes tipusuak, a főfelügyelőség pedig 30 nagyobb tudományos könyvtárt segélyez és nyitott meg nagyobb helyeken. E működéshez járul a városok mozgalma, melyek közt Szeged volt időrendben első s most Budapest fővárosa amerikai mintára szervezi központi és fiókkönyvtárait. A népkönyvtári ügyet hathatósan karolta fel a földmívelésügyi minisztérium, mely 1914-ig 3837 községbe és tanyára stb. adott földmívelési népkönyvtárt. Mellőzve itt azt, hogy nálunk is mindenfajta tanintézetnek megvan a maga kisebb-nagyobb szakkönyvtára, melyek közül egyes régibb felekezeti intézeteké gyakran meghaladja a 30—40 ezer kötetet és számos ezek közül ifjúsági könyvtárakat is tart fenn, kivált 1902 óta jöttek létre nagyobb számmal a népiskolai ifjúsági könyvtárak is, melyek részére Wlassics Gyula miniszter alakította a Népiskolai ifjusági könyvtárakat intéző bizottságot (Nikib) s ennek közreműködésével 1904 óta újra szerveztettek e könyvtárak, melyekkel ma mindenfajta népiskola el van látva s összesen kb. 5—600 ezer kötet van bennök.

Irodalom. Greenwood, Public libraries, London 1891; Bostwick Arth. E., The American public library, New York, London 1910; Library Journal, 1877 óta New York; Maire, Manuel pratique du bibliothécaire, Paris 1896; Graesel, Handbuch der Bibliothekslehre, Leipzig 1902; Centralblatt für Bibliothekswesen, u. o. 1884 óta; The Library, London 1889 óta, előbb The Library Chronicle; Revues des bibliothèques, Paris 1891 óta; Brown James Duff, Manuel of library economy, London 1907; Morel E., Bibliothèque, Paris 1908; Greve H. E., Das Problem der Bücher- u. Lesehallen, Leipzig 1908; Ludwig P., Politik der Bücherei, u. o. 1912; Ferenczi Zoltán, Könyvtártan, Budapest 1903; Gulyás Pál, A népkönyvtárak szervezése, fentartása és kezelése 2. kiad. 1913; Muzeumi és könyvtári értesítő, 1906 óta; Magyar könyvtárszemle, 1876 óta. L. még Könyv, Könyvtártan, Inkunabula, Könyvészet alatt.

Könyvtárak országos felügyelete, l. *Muzeumok és könyvtárak országos felügyelősége és tanácsa* és *Könyvtár*.

Könyvtárépület. Kezdetben a könyvtár vala-mely más épület része volt, egy szoba, terem, gyakran csak előre dült lapokkal ellátott szekrény. A könyvek szaporasága létrehozta az ú. n. teremkönyvtárakat, ezek díszes nagy teremből álltak, magas falszekrényekkel, a terem közepén dolgozó-asztalokkal, s a könyveket hágcsón vették le. (Velenczei San-Marco, Vatikáni könyvtár, St. Geneviève, Páris s nálunk is a legtöbb: pannonhalmi, egri, sárospataki, Batthyány-könyvtár Gyulafehérvárt stb.). Ezt követték az oly teremkönyvtárak, melyek galériával vannak ellátva s a könyveket kézzel lehet levenni. Ezeknél is a szekrények mind a falak mellett álltak. Ilyeneket a legújabb időkig is építenek s építészeti kiképzésre nagyon alkalmasak. Lényegileg a nagy olvasótermek a közkönyvtárakban ma is ilyenek. A leghíresebb ezek közül a Müncheni kir. könyvtár (1832—34). Ennek egyik alakja az Angliában és Amerikában elterjedt alkov- v. kulisszás rendszer. Mind e rendszerek hiánya, hogy a hely nincsen kihasználva, a könyvek lehozása fárasztó és zajjal jár, a kibővítés majdnem lehetetlen. Mind e hiányokon a raktárszerű könyvtár (magazin-rendszer) segített, melyet először a British Museumban (London 1854—57) s aztán a Bibliothèque Nationale-ban (Páris 1863) alkalmaztak. Újabban a nagy könyvtárakat az egész földön így építik. Nagyszerű mintái a berlini kir., a New York public és a Congress library (Washington), nálunk ilyenek a kolozsvári egyetemi, a budapesti műegyetemi könyvtárak. A budapesti egyetemi könyvtár (1875) még galériás-rendszerű. E könyvtárépítés alapelvei: a könyvraktár és a könyvtárkezelési részek teljes különválasztása s amazoknak a legnagyobb egyszerűséggel építése. A raktár csupa 2·30—2·50 m. magas emeletekből áll szilárd, üveg v. áttört vaspadlóval, melyekben az állványok 1·50—2·50 m. távolságban a falakkal merőlegesen vannak felállítva s így minden könyv kézzel levehető. A falaknál tehát állványok nincsenek, csak kivételesen. E raktárakban ma már minden vasból készül, tehát az állványok is, melyek polcai fel és le mozgathatók s e mozgatható beakasztásra ma mintegy 30 rendszer van, belőlük külföldi utánzásra nálunk is három szabadalmazva, melyek el is terjedtek. Minde könyvtárakban azonban a ritkaságoknak fajok szerint külön tűzmentes helyiségek készülnek. Az igazgatási, bibliográfiai (hivatali), olvasó és könyvkölcsönző helyiségek az előbbiektől és magukban is ma elkülöníttetnek. Az olvasóterem rendszerint felül- v. magas oldalvilágítással központi elhelyezésű, hogy a raktárhoz könnyen hozzá lehessen férni. Ezt fogadták el az amerikaiak, kiknél a könyvtárépítés a legmagasabb fokon áll. Nálunk eltértek ettől úgy a kolozsvári egyetemi, mint a budapesti műegyetemi könyvtárnál. A mai könyvházépítés főbb alapelvei: önálló könyvtárépület, minden oldalról szabad tér, világosság, száraz helyiségek építése, a bővítés lehetősége, a közönség által használt összes helyiségek könnyű s a raktártól és hivataltól elkülönített elérhetése, a könyvkivétel könnyű lebonyolíthatása, több olvasóterem (nagy olvasóterem kézikönyvtárral, hirlapok, tudósok, esetleg nők, gyermekek, vakok stb. számára olvasótermek), tágas, világos könyvkivevő hely, tágas katalógusterem, kiállítási terem, kéziratok terme, előadó terem, esetleg nyomda, könyvkötő-műhely stb.

Irodalom. Kortum, Handbuch der Architektur, IV. rész 6., 4. füz., Darmstadt 1893; Schmieden, Baukunde der Arch.-

tektur, Berlin 1892; Jürges, Die modernen Systeme von Büchergestellen, Leipzig 1895; Champneys A. L., Public libraries, London 1907; Clark J. W., The care of books, Cambridge 1901 és Libraries in the mediaeval and renaissance periods, u. o. 1894; Koch Th. W., A book of Carnegie libraries, Ann Arbor 1907 és A portfolio of Carnegie libraries, u. o. 1907; Fletcher W. J., Public libraries in America, London 1894; Ferenczi Zoltán, Könyvtártan, Budapest 1903; Szalay Imre, Tájékoztató muzeumok és könyvtarak építésére, u. o. 1909. Minthogy a könyvtárépitészet a könyvtártan egyik része, az irodalmat l. o. is.

Könyvtártan (gör. *bibliothekonomia)*, azon ismeretek összege, melyek a *könyvtár*-ra (l. o.), azaz a könyvtárépitésre, könyvészetre (l. o.), könyvtárak történetére, kezelésére vonatkoznak. Itt a kezelésről lesz főleg szó. Schrettinger óta (Versuch eines vollständigen Lehrbuches d. Biblioth., München 1808) szokás ezen ismeretek összegét könyvtártudománynak is nevezni s több tudományaggal való kapcsolata (könyvészet, könyvtártörténet, könyvnyomtatás, kéziratok ismerete, palaeografia) kétségtelen. A könyvtárkezelés közelebbről jelenti a könyvtár gyarapítását, a könyvek cimtározását, felállítását, kötését, megőrzését, közhasznuvá tételét (helyi használat, kikölcsönzés). Minden beérkezett könyvtári anyagot legelőször a jövedéki naplóba kell beírni s ennek számát a beérkezett tárgyra is feljegyzik. Ezt követi a cimtározás (katalogizálás), szakszerinti beosztás, számozás, kötés és felállítás. Minden könyvtár három alapcimtárt kíván: általános betűrendeset, betűrendes szakcimtárt és helycimtárt. Az első a legfontosabb és leghasználtabb. Ebben az anyagot szerzők, ilyenek nemlétében tárgy- v. a kezdőszók szerint könyvészeti pontossággal kell leírni, mire ma részletes, kimerítő utasítások vannak. Ennek teljesen megfelelő tartalmuak a szakcimtár cédulái, csakhogy amazok egyetemes abc-, emezek szakok szerinti abc-sorban helyeztetnek el akár megfelelő dobozokban, akár kapcsos könyvekben, milyenek számos rendszerűek vannak, vagy fiókokban megrögzítve szintén a számos módszerek valamelyikével. Minden cédulára a könyvészeti adatokon kívül ráirandó a könyv szak- és helyjegye, amaz betűvel v. római, emez arab számmal s ezen kívül más, a könyv beszerzésére stb. szükséges adatok, mint jövedéki szám, darab, kötés stb. A helycimtárt többnyire könyvbe írják ama sorszám szerint, amint a könyvek fel vannak állítva; ez a könyvtár ama leltára, melyből mindig megállapítható, hogy valamely helyen mely könyv áll. A munka nagysága és költségkímélés miatt a legnagyobb könyvtárak ma nem készitenek ilyet, mert a szakkatalógus ezt helyettesítheti. A könyvek felállítása ma kevés kivétellel szakrendszerű. A végtelen sor szerinti, szakokat mellőző felállítás (bécsi, kolozsvári egyet. könyvtárak) nem helyeselhető. A szakrendszer megválasztása a könyvtár anyagától függ. Ma mintegy 500 szakrendszer ismert. Ujabban kivált Amerikában meglehetősen elterjedt a Melvil Dewey-féle 10-es szakrendszer, ki 10 önkényes főszak alá 9—9 alszakot s ezek alá szintén 9—9 még alsóbb szakot osztott be, összesen 990-et, mely már is sok változáson ment át s általában a tudományokkal ellenkezik. Ezt fogadta el módosítva az Office international de bibliographie (Brüsszel) s nálunk a budapesti főv. könyvtár. A szakon belül a könyvek három (2^r, 4^r, 8^r és kisebbek) csoportban állíttatnak fel felülről lefelé menő elhelyezésben egy v. három sorszámmal. Olykor felállíttatnak betűrendben a szerzők és tárgyszók szerint (Müncheni kir. és Budapest Nemz. Muz. könyvtár) s ezen belül időrendben. Gyorsan gyarapodó könyvtáraknál nehezen megvalósítható mód. Máshelyt az egyes szakokra vonatkozó műveket megjelenésük időrendjében állítják fel, de a nehézségek szintén nagyok, még nagyobbak. Arra is törekszenek ma, hogy a könyvtárak szótárszerű címszók alá sorozott cimtárat készítsenek, mely magában foglalja tárgyszók szerint a könyvtár anyagát, de eddig megvalósíthatatlannak bizonyult. Ezeket pótolják sok tekintetben az oly katalógusok, mint Hinrichs-é, Lorenz-é (l. *Könyvészet)*, a Georg's Schlagwort-Katalog (1883 óta, eddig 7 k.), Bibliographie der deutschen Zeitschriften-Literatur (1896 óta, eddig 32 k.), Bibliographie der deutschen Recensionen (1900 óta, eddig 15 k.), Bibliographie der fremdsprachigen Zeitschriftenliteratur (1911 óta, eddig 3 k.), a természettudományokra nézve az International Catalogue, az egyes tudományágak szakkatalógusainak számtalan mennyisége s a különböző enciklopédiák. Mindezeken kívül minden könyvtárnak több külön címtára is van a kéziratokról (l. o.), inkunabulákról (l. o.), régi magyar könyvtárról, egyéb ritkaságokról (cimelia) s minden más, külön felállított gyüjteményéről. A könyvtár használatát (helyi használat, könyvkivétel helyben és vidékre küldéssel, csereviszony a könyvtárak közt) mindenütt külön szabályok állapítják meg. E tekintetben a könyvtárak vagy olyanok, hogy a könyveket v. épen nem adják ki (British Mus.), v. kiadják otthoni használatra is. Mindkét használatra külön, kötelezvény erejű térítvények szolgálnak. Ma a könyvtári munkák rendkívüli kiterjedtsége és nagysága miatt különböző próbákat tesznek a címtárak központi készítésére, kinyomatására és szétküldésére s a nyomtatott cimtárak egyesítésére. Amazt célozza a brüsszeli Office international, a berlini kir. könyvtár, emezt pl. Svédországban megvalósították az összes áll. könyvtárak évi gyarapodási címjegyzékében.

Irodalom. Cousin, De l'organisation et de l'administration des bibliothèques, Paris 1882; Richon, Traité de l'administration de bibliothèques publiques, u. o. 1885; Maire, Mannel pratique du bibliothécaire, u. o. 1896; Macferlane, Library administration, London 1898; Transactions and proceedings of the Library Association; Rye, The libraries of London, 1910; Brown J. D., Library classification, London 1912; Clark A. L., Mannel of practical indexing, u. o. 1905; Library economics, u. o. 1909; Dewey, Decimal classification, Boston 1894, 5 kiad.; Dziatzko, Instruktion f. die Ordnung der Titel im alphabetischen Zettelkatalog, Berlin 1886; Wheatley, How to catalogue a library, London 1889; Instruktionen f. die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken, Berlin 1890; Szabó Ervin, Könyvtarak nemzetközi szabályozó rendszere, Budapest 1912, eddig 1–2 V. ö. még Inkunabula, Kézirat, Könyvtárépítés, Könyvtár, Könyvészet. Általában mind e kérdésekkel minden könyvtártan foglalkozik.

Könyvtartozás a. m. könyvadósság, l. *Könyvadós*.

Könyvtető, l. *Fatetvek*.

Könyvvallás, így nevezik a kinaiak vallását az öt King (a. m. könyv), az indekét a Védák, a buddhistákét a Tripitaka, a régi perzsákét az

Aveszta, a mohammedánokét a Korán, a zsidókét és keresztényekét a Talmud és a Biblia használata miatt.

Könyvvitel, *könyvvezetés* a. m. *könyvelés* (l. o.).

Könyvvizsgáló *(könyvrevizor, könyvszakértő)* az, aki üzleti könyvek rendszeresítésével, vezetésével, megbirálásával, helyreigazításával, lezárásával, mérleg készítésével foglalkozik. A hatóságok (biróság, árvaszék) részéről megbizott *hites* könyvszakértők szintén könyvvizsgálók, akik vizsgálódásuk eredményét többnyire írásos szakvéleménybe foglalják. Peres, hagyatéki és csődügyekben gyakran veszik a hatóságok a K. szaktudásának hasznát. A K.-k működése náluuk formai képesítéshez nincsen kötve. Többnyire a szakirodalom művelőit szokták K.-nak kinevezni. A külföldi államokban részint államilag, részint autonóm szervezve vannak a K.-k s igy a külföldi törvények által előirt állandó és alkalomszerű reviziókat hivatásszerűen végzik. Nálunk a törvények hivatalos reviziót még nem ismernek, az érdekeltek pedig üzleti titkaik féltésében annyira mennek, hogy mindenféle külső revizió ellen tiltakoznak.

Könyvzacskó, bőrből, selyemből, bársonyból, brokátból és más drága anyagokból készült zsákocska, amelyet a középkorban az övön egy zsinóron hordtak és értékes imakönyvek (hóráriumok, breviáriumok) megőrzésére szolgált.

Kőolaj *(petroleum)* alatt értjük az ásványolajnak (l. o.) 150—300° C. között forró részét, melyet kénsavval és szódával tisztitottak. Rendesen tartalmaz kevés 150° alatti és 300° fölötti desztillátumot is. Megitélésénél a következő szempontok tartandók szem előtt. A K. jól finomitott és savtalanitott legyen, vizet v. bármi más oldott v. oldatlan anyagot ne tartalmazzon. Lámpában az olajtartó kifogyásáig a láng nagyfokú csökkenése nélkül, szép világos lánggal kell égnie anélkül, hogy a bél utólagos felcsavarása válnék szükségessé v. a lámpaüveget kormositaná, végül égés közben bűzt ne terjesszen. 15° C.-nál a K. fs.-a 0·82-nél nagyobb nem lehet, továbbá —20°-nál még folyós legyen. A K. szine legalább 140 Stammer-foknak feleljen meg. A K. lobbanási pontja 760 mm. nyomásnál 21·0 Abel-foknál kisebb nem lehet. Az *Aurora-olaj* elnevezés tiszta K.-ra használatos.

Kőolajadó, l. *Ásványolajadó*.

Kőpad, az ú. n. szállítható, valamint a helyhez kötött kisebb malmokban az a faállvány, amely a kőjáratnak egyes alkotórészeit egy teljes egésszé egyesíti.

Kőpapiros, litográfiai átnyomásra való, a litográfiai kőhöz hasonló összetételű réteggel bevont kartonlap. Már régóta kisérleteztek az előállitásával, de ez csak 1900. sikerült a bécsi grafikai társulatnak. Négyféle fajtája van: az egyik sima, a többi durva felületű. Nagy előnye, hogy használata mellett az eredeti toll v. krétarajz hosszú időkig megőrizhető, amennyiben a K. csak kis helyet foglal el, nem úgy, mint az eredeti kő. Átnyomat az ismert eljárásokkal bármikor készíthető róla; amellett fotográfiai ezüst-, cián-, platin- v. krómmásolat is előállitható rajta. A K.-ra való rajzolás technikája is megegyezik a másfajta átnyomó-papirosra és kőre meg aluminiumlemezre való rajzolásával. A rajz korrekturája egyszerű: az illető helyet terpentinnel kimosva, 2%-os citromsav-oldattal kezelik.

Kőpatak, kisk. Vas vármegye kőszegi járásában, (1910) 197 német lakossal; u. p. Pörgölény, u. t. Borostyánkő.

Köpcke, *Klaus*, német hídépitő mérnök, szül. 1831 okt. 28. Hannoverben, megh. 1911 nov. 21. Drezdában, ahol mint műegyetemi tanár működött. K. számos nehéz műszaki problémát oldott meg tudományos alapon. Ő épitette a loschwitzi függőhidat, a riesai és drezdai Elbe-hidakat, melyek K. eredeti szerkezetei. Egyik legfőbb munkája a drezdai új pályaudvar. Szászországban a keskenyvágányú vasutak egész hálózatát teremtette meg és az ő eszméje a «homokvágány» is, mely a vonatok veszélytelen megállitására való.

Köpcsény (Kittsee), nagyk. Moson vm. rajkai j.-ban, (1910) 3123 német, horvát és magyar lak., vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, gr. Batthyány-féle kastéllyal és nagy kertekkel. K. történelmileg többszörösen nevezetes hely; 1271 máj. 9. Ottokár cseh király megverte itt az V. István vezérlete alatt Habsburgi Rudolf segítségére siető magyarokat; 1454. V. László király ide akarta tőrbe csalni Czilley Ulrik ármánykodása folytán Hunyadi Jánost; 1620. pedig (okt. 17.) Bethlen Gábor serege itt verte meg a kozákokat. Itt született *Joachim* József hegedűművész; szülőházát 1911. emléktáblával jelölték meg.

Köpecz, kisk. Háromszék vm. miklósvári j.-ban, (1910) 1299 magyar lak.; vasúti megálló, postahivatal, u. t. Ágostonfalva; itt van az erdővidéki bánya-részvénytársaság barnaszén- (lignit-) bányája. 1848-ban az osztrák sereget követő oláhok itt nagy vérengzést vittek végbe.

Köpenick *(Cöpenick, Köpnick)*, igen régi város Potsdam porosz kerületben, 11 km.-nyire Berlintől, vasút mellett, a Spree és Dahme összefolyásánál, (1910) 21,236 lakossal, jelentékeny kelmefestéssel, linoleum-, viaszkos vászon-, szappan-, cikóriakészítéssel, üveghutával, fűrészmalommal. K. 1157. szláv fejedelmeknek volt székhelye. 1239-ben a brandenburgi őrgrófok véglegesen a hatalmukba kerítik. 1631 áprilisban Gusztáv Adolfnak K. mellett volt találkozása György Vilmos választófejedelemmel. 1571 jan. 8. itt halt meg II. Joakim választófejedelem.

Köpenicki kapitány, a világszerte hirhedtté vált *Voigt* Wilhelm nevű börtönviselt varga, aki 1906. a poroszországi Köpenick városban (l. o.) tüzérkapitányi egyenruhában megjelent a kaszárnyában, parancsot adott egy káplárnak és hat közlegénynek, hogy kövessék s ezek kiséretében fölment a városházára, ott hamis rendeletet mutatván elő, lefoglalta a pénztárt, a benne levő pénzt magához vette, a polgármestert pedig letartóztatva, fogolyként a kaszárnyába kisértette. A városi tisztviselők minden ellenmondás nélkül engedelmeskedtek. A csalás csakhamar kiderült, de Voigt már eltünt a városból. Később elfogták s több esztendei börtönre itélték. A tiszti egyenruha előtt való vak meghunyászkodás sok gúnyolódásra adott akkor alkalmat a sajtóban és a szinpadon.

Köpeny. 1. *Szent K.* Állítólag Krisztus varratlan köpenye, amelyet több példányban, így az argenteuili egyházban, a laterani bazilikában Rómában és még több helyütt ereklyeként tisztelnek. Ezek közül legismertebb és legnevezetesebb a trieri székesegyházban őrizett szürke K. Ősrégi hagyomány szerint ugyanis Ilona császárné, aki a szentföldről való visszatértében több ideig Trierben tartózkodott, e városnak még a IV. sz.-ból való székesegyházát azzal a K.-nyel ajándékozta meg, amelyet Krisztus utolsó útján viselt és amely fölött a katonák sorsot vetettek. A szent K.-t, amelyről egy másik hagyomány azt tartja, hogy Eygel királynak palesztinai útjában hajótörést szenvedett Orendel nevű fia hozta Trierbe, több ízben tettek ki nyilvános tiszteletre. Legelőször 1196. állították ki Miksa császár óhajára. Említésre méltó az a búcsújárás, amelyet Arnoldi trieri püspök 1844. a szent K. tiszteletére rendezett, amely alkalomból több millió keresztény zarándokolt Trierbe. Rendes körülmények között a szent K.-t minden 25 évben teszik ki nyilvános tiszteletre. Legutolsó kitétele 1891. volt.

Irodalom. Euen, Medulla Gestorum Trevir. 1512; Scheckmann, Tractatulus, 1512; Beissel, Die Geschichte des hl. Rockes, 1889; Willems, Der hl. Rock, 1891; ugyanattól, La s. Robe de Trèves et la relique d'Argenteuil. 1892—1894; Kaufmann, Legende vom hl. Rock, 1904 stb.

2. *K.* a heraldikában, l. *Díszek.*

3. *K.* (áll.), l. *Puhatestűek.*

Köpenyeg (bány.). A bányászatban több értelemben használják. Általánosságban a tömzsszerű településű éreeknél a felső, a napszintre kinyúló és a levegő behatása folytán elváltozott érere szokták használni, ahol a K. mintegy beborítja az alsóbb éreet. *Vas-K.* (vaskalap): az eredetileg kénkovandból vagy vaspátból álló vasérctömzs barna vasérccé átváltozott része. *Réz-K.* Sok helyen a vasérc felett rézben dús érc települt. Számos bányánk van, melyet régen rézre műveltek, mélyebbre haladva már csak vasércet találnak benne. *Aszfalt-K.:* az aszfaltréteg feletti aszfalttal átitatott kemény homokréteg.

Köpenyhasadék, l. *Agyvelő.*

Köpenylemez, l. *Kazánlemez.*

Köpenyvonal, l. *Kagylók.*

Köpenyzsák, bőrből vagy posztóból készült hengeralakú tok, mely egy hosszában nyíló kapoccsal kibontható; utazó eszközöknek, a katonaságnál pedig a lovasok holmijának eltevésére szolgált s a nyereg hátulsó részére csatolták.

Kőpénz, l. *Nummulitok.*

Köper (ném.) a. m. sávoly (l. o.).

Kőperény (azelőtt: *Ulozsa),* kisk. Szepes vm. lőcsei j.-ban, (1910) 394 tót lak.; u. p. és u. t. Lőcse.

Kőpersely, kőjáratoknál az alsó, nyugvó malomkő nyílásában levő csapágy, mely a kőtengelyt körülveszi. Kisebb kőjáratoknál a K. a malomkő nyílásában van megerősítve, nagyobb kőjáratoknál a K. a kőfészekből a kőnyílásba nyúló vastokban van elhelyezve.

Köpesdy *Sándor,* pedagógus, főgimnáziumi igazgató, szül. Kiskunfélegyházán 1840 dec. 10. 1881-től a budapesti VII. ker. magy. kir. állami gimnázium igazgatója volt; majd az V. ker. állami főgimnáziumban lett igazgatótanár. 1873—1874-ig az Országos Tanáregyesület Közlönyének szerkesztője volt. Önálló munkái: *A görög irodalom története* (Pest 1873); *Magyar-latin és latin-magyar kézi szótár* (u. o. 1881—82, két rész, Holub Mátyással együtt, több kiadást ért); *Tanügyünk és a középiskolai törvényjavaslat* (u. o. 1882).

Köpet *(sputum),* a légutaknak köhögés vagy krákogás segítségével a szájon kiürített váladéka, amelyhez többnyire a garatból, az orrból és különösen a szájból származó anyagok keverednek. Ép légutakból K. nem származik. Mennyisége különösen nagy akkor, ha a tüdőben kóros üregek (cavernák) vannak, ha nagyobb tüdőcsőtágulatok vagy tüdőtályog tartalma ürül ki K. alakjában. Színe, levegőtartalma, összeállása különböző. A K. vizsgálata fontos némely betegség felismerésénél, pl. kezdő tüdőtuberkulózis, tüdőgyuladás, asztma, tüdőtályog, tüdőechinococcus stb. megállapításánál.

Köpf, *Josef,* osztrák festő, szül. Bécsben 1873 jan. 16. Tanulmányait u. o. végezte a művészeti akadémián Trenkwald és Pochwalski vezetésével. Nevezetesebb képei: Egyedül a világon; Régi folyosó; Fonó asszony stb.

Köpfel, *Wolfgang,* reformátor, l. *Capito.*

Köping (ejtsd: csőping), régi város Westmanland svéd länben, a Mälar-tó Ny.-i végében, vasút mellett, (1910) 4919 lakossal, élénk vas-, gabona- és fakereskedéssel.

Kőpor, egyes sziklák elporlásából keletkezett törmelék. Budapesten és vidékén a dolomitos K.-t (dolomit-hamu) súrolásra használják.

Köpölyözés, régebbi időben gyakran használták: ma az orvosi gyakorlatból csaknem teljesen kiszorult s csupán kuruzslók kezén szerepel. A lényege: vérelvonás a bőrből azzal a célzattal, hogy a mélyebb gyuladt területek vértartalmát ezáltal csökkentsük. A K. úgy történik, hogy a bőrt kis lándzsával vagy késsel, vagy külön e célra szolgáló eszközzel felsebezik több helyen, s azután a felsebzett területre valamelyes szívókészüléket *(köpöly)* alkalmaznak, mely a sebeken át lassan vért szív ki. A legegyszerűbb köpöly egy kis üvegharang, amelyben melegítéssel megritkítják a levegőt s azután hirtelen a sebes területre borítják; a kihűlő levegő szívó hatást fejt ki. Ha a szívást előzetes felsebzés nélkül alkalmazták a bőrre, száraz K.-ről beszéltek. Ez az alapgondolata az újabb időkben nagy érdeklődést keltő Bier-féle kezelésnek (l. o.).

Köpösd, kisk. Nyitra vm. vágsellyei j.-ban, (1910) 1289 tót lakossal, postahivatallal; u. t. Mocsonok.

Köppen, 1. *Friedrich Theodor,* természettudós, szül. Karabaghban (Krim) 1833., meghalt Szent-Péterváron 1907 jún. 6. Először mezőgazdaságtannal foglalkozott, majd 1872. a szentpétervári császári nyilv. könyvtár főkönyvtárosa lett. Utóbbi állásában nagy irodalmi munkásságot fejtett ki; főleg az entomológiai és dendrológiai irodalom terén szerzett nagy érdemeket. Főműve Oroszország káros rovarairól szól (német nyelven megjelent Szent-Pétervár és Leipzig 1880, oroszul 1881—83, 3 köt.). Másik jeles műve Oroszország európai része és Kaukázus fáinak földrajzi

elterjedését ismerteti (u. o. 1888—89, orosz nyelven 1889). Élete végén főleg Oroszország emlősállatainak földrajzi elterjedését tanulmányozta. Becses műve a Bibliotheca zoologica rossica, mely az oroszországi állatvilágról szóló művek pontos jegyzékét foglalja magában.

2. *K., Karl Friedrich Albert*, német pandektista, szül. Goldbergben (Mecklenburg-Schwerin) 1822 dec. 17., megh. Lichtenthalban (Baden) 1898 máj. 13. 1857-ben Marburgban, 1864. Würzburgban, 1872. Strassburgban egyetemi tanár. Főbb művei: Die Erbschaft (Berlin 1856); System des heutigen römischen Erbrechts (Jena 1862—1864); Lehrbuch des heutigen römischen Erbrechts (Würzburg 1886—88, 2 rész).

3. *K., Peter*, orosz geográfus és régiségtudós, szül. Harkovban 1793 febr. 19., megh. Karabaghban 1864 jún. 4. Több geográfiai, etnográfiai és archeológiai kutató utat tett Oroszországban. Művei: Nordgestade des Pontus (Wien 1822); Materialien zur Kulturgeschichte Russlands (1825); Ueber die Deutschen im Petersburger Gouvernement (1850); Die vorzüglichsten Seen und Flussmündungen Russlands (1860); Ethnographische Karte des europäischen Russland (1851).

4. *K., Vladimir*, meteorológus, *K. 3.* fia, szül. Szent-Pétervárott 1846 szept. 25. 1875-ben a hamburgi Seewarte osztályvezetője lett. 1903 óta a Seewarte sárkányállomását vezeti Grossborstelben. Munkálkodása a meteorológiai tudományt jelentékenyen előmozdította, különösen szinoptikai és tengerészeti irányban. Számos értekezése jelent meg a Repertorium für Meteorologie, a Meteorologische Zeitschrift, az Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie c. folyóiratokban, amely két utóbbinak egyideig szerkesztője is volt. Összefoglaló munkái: Grundlinien der maritimen Meteorologie (1899); Klimalehre (2. kiad. 1906).

Köpping, *Karl*, német rézkarcoló, szül. Drezdában 1848 jún. 26., megh. 1914 júl. 16. 1889-ben a berlini akadémia rézmetsző mesteriskolájának vezetője lett. Legkitűnőbb rézkarcai: Froufrou, Clairintól; Éjjeli csavargók, Krisztus a Golgotán, Munkácsytól; Férfi-arckép, A posztócéh elöljárói, Rembrandttól. Színes üvegek előállításával is foglalkozott.

Köprili *(Köprülü)*, albán eredetű, Kis-Ázsiába vándorolt török család, mely nevét *Köpri* községtől kapta. E családból a Törökbirodalom három jeles nagyvezére származott:

1. *K. Mohammed*, török nagyvezér, szül. 1596., megh. Drinápolyban 1661 nov. 1. Részt vett a perzsa háborúkban s a damaszkuszi helytartóságig emelkedett. Hatvan éves korában a kiskorú IV. Mohammed szultán anyja nagyvezérré emelte 1656 szept. K. ügyes, ravasz, erélyes és kíméletlen politikusnak bizonyult. Rendbehozta a birodalom pénzügyeit, helyreállította a hadsereg fegyelmét és leverte a lázadásokat. Egyúttal fel akarta újítani a régi hódító politikát, melyre az egész török hatalom épült. 1657-ben elvette a velenceiektől *Tenedosz* és *Lemnosz* szigeteket, azután *II. Rákóczi György* erdélyi fejedelemmel éreztette haragját, ki a porta tilalma ellenére indított hadat Lengyelország ellen. 1657 őszén letétette őt s helyébe *Rhédei* Ferencet választatta fejedelemnek. Minthogy Rákóczi ezután is ragaszkodott a hatalomhoz, K. parancsára török hadak törtek be Erdélybe s azt 1658—1659. feldúlták. *Barcsay Ákos*, az új fejedelem csak az adó felemelésével és óriási hadisarc árán vásárolhatott békét. 1660-ban Rákóczi eleste után a törökök elfoglalták *Nagy-Váradot* is, Erdély kulcsát. 1661-ben a német-párti *Kemény János* ellenében K. *Apafi Mihályt* tette meg fejedelemnek s 1661. Erdélyt újból feldúlatta töröktatár seregekkel. Halála előtt fiát, *Achmedet* ajánlotta utódának.

2. *K. Achmed*, török nagyvezér, az előbbinek idősebbik fia, szül. 1633., megh. 1676 okt. 30. Atyja őt ulemának (törvénytudósnak) neveltette. Mint *erzerumi* és *damaszkuszi* helytartó okos és becsületes kormányzásával a lakosság szeretetét és a szultán bizalmát érdemelte ki. Atyja halála után 27 éves korában nagyvezér lett, mire még nem volt példa Törökország történetében. Ő is atyja szellemében vezette a birodalom kormányát s új hódításokkal akarta a hanyatló oszmán hatalmat feléleszteni. I. Lipót császár és magyar királynak Erdély ügyeibe való beavatkozását azzal torolta meg, hogy 1663 nyarán hadüzenet nélkül Magyarországba tört s 1663 szept. 25. elfoglalta a fontos *Érsekújvárt*. A következő évben Zrinyi Miklós eszéki hadjáratának megboszulására a Mura balpartján épült *Zrinyivárat* (Zerinvár) foglalta el *Montecuccoli* császári vezér szemeláttára (1664 jún. 30). Ezután a Rába balpartján északra húzódó Montecuccolit *Szent Gotthárd* mellett aug. 1-én csatára kényszerítette, de itt súlyos vereséget szenvedett. Mégis 10 nap mulva a hazánkra nézve oly káros és végzetes *vasvári* békében oly előnyöket szerzett magának, mintha ő győzött volna. Lipót császárral ezután barátságot tartott fenn, azért nem hallgatta meg a hozzáforduló magyar elégedetlenek kérését *(Wesselényi* összeesküvése). Magyarországi sikerei után befejezte *Kréta* meghódítását. 29 hónapi ostrom után 1669 szeptember 27. elfoglalta annak fővárosát, *Kandiát* a velenceiektől. 1672-ben Lengyelország ellen indított háborút s elfoglalta *Kamienic* várát *Podoliával* együtt. E hódításait *Sobieski János*, az 1674. megválasztott lengyel király győzelmei dacára megtartotta.

3. *K. Musztafa*, török nagyvezér, az előbbinek testvéröcsese. *III. Szulejmán*, kinek életét egy felkelés alkalmával megmentette, 1689. nagyvezérré nevezte ki. 1690 nyarán visszafoglalta Szerbiát a császáriaktól, okt. 8. pedig *Nándorfehérvárt* is visszavette. Ugyancsak ő küldötte *Thököly Imrét* Erdély visszafoglalására, ki a *zernyesti* csatában verte meg a császáriakat (aug. 21.). A következő évben K. új sereggel jelent meg a harctéren és *Szalankemén* mellett ütközött meg *Badeni Lajos* császári hadvezérrel (1691 aug. 19.) A sokáig kétes kimenetelű, rendkívül véres ütközetben a törökök vereséget szenvedtek s maga K. is hősies harc után elesett. V. ö. *Brosch*, Geschichten aus dem Leben dreier Grossveziere (Gotha 1899).

Köprü (török) a. m. híd; innen a *köprülü* szó, mely mint személynév gyakran fordul elő.

Köprülü *(Küprülü, Kjöprilü, Velesza)*, város Görögországban, Szaloniki volt török vilajetban, a fahiddal áthidalt Vardar minket partján, vasut mellett, 20.000 nagyobbára bolgár lak., régi erősséggel, érdekes bolgár templomokkal és kolostorokkal; selyem-, gyapju-, lószőrszövéssel és cserepedénykészitéssel. Az ókorban *Bylazora* volt a neve.

Köprü-szu, az *Eurimedon* (l. o.) pamfiliai folyó mai neve Kis-Ázsiában.

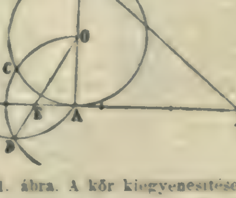
Köptető szerek *(expectorantia, bechica)* azok, amelyek a légutak váladékának kiürítését elősegítik, s igy főleg a légzőszervek bántalmaiban alkalmaztatnak. Többnyire oldják a nyálkát, fokozzák a csillóhám mozgását a légutakban (ami a nyálka kifelé haladását segíti elő), a garat ingerlése által pedig köhögésre késztetnek. A K. egyik csoportja ezenfelül maga is izgatja a nyálkahártyát bővebb elválasztásra, s a váladék igy felhígulván, könnyebben lesz kiüríthető; ilyenek: a konyhasó, a kétszer szénsavas nátrium (szóda bikarbona), a szalmiák, az ipecacuanha s a senega-gyökerek, a quillajakéreg, a stibium sulfuratum aurantiacum stb.

Köpű, 1. kaptár, amelyben a méhek laknak s a mezet lerakják, továbbá a. m. köpülő (l. o.). — 2. *K.* a gépészetben a munkatermelő gépnek az a része, melyben a dugattyú mozog. Ugyanazt jelenti a szivattyúgépeken is, azonban inkább henger néven ismeretes. — 3. *K.* a zúzóban, a zúzógépnek az a része, melyben a zúzás történik, l. *Ércelőkészítés*. — 4. K. a szigonynak tülökszerű része, amelybe a rudat illesztik.

Köpülő, olyan eszköz, mely a megfelelő hőmérsékletű (15—16 C°) tejszinből vagy tejfölből rázás, ütés vagyis verés útján a vajat kiválasztja. A K. rendszerint tölgy- vagy bükkfából készült hengeres, hordószerű edény, mely mozgatható verőszerkezettel és verőlécekkel van ellátva. Hajtása nagy erőt vesz igénybe, melyet kis üzemben kézierő, nagy üzemben pedig géperő szolgáltat. Hazánkban a kis kéziköpülőkön kívül az álló és erőhajtásra berendezett holsteini, továbbá a Viktória nevű vajköpülő van leginkább elterjedve. A köpülés munkája 25—50 percet vesz igénybe, mialatt tökéletes munka esetében a tejszin zsírtartalmának 96%-a válik ki s alakul át vajjá.

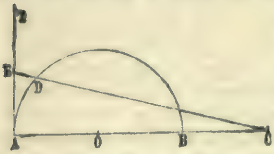
Kör. 1. *K. (circulus)*. Ha egy pont a síkban úgy mozog, hogy egy szilárd ponttól való távolsága állandóan ugyanaz marad, önmagába visszatérő görbe vonalat ír le. Ez a *körvonal* s az a síkrész, melyet körülzár, a kör. Rendesen a körvonalat is, mely tulajdonképen a kör *kerülete*, röviden csak körnek nevezzük. Az a pont, melytől a kör pontjai egyenlő távolságra vannak, a kör *középpontja* (centrum), a középponttól a kör kerületének vm. pontjához vont egyenes vonaldarab a kör *sugara* (küllő, radius). Egy egyenesnek a kör kerületével csak akkor lehetnek (valós) közös pontjai, ha az egyenes merőleges távolsága a középponttól nem nagyobb, mint a sugár. Ha egyenlő a sugárral, akkor az egyenesnek a körrel csak egy közös pontja van. Az egyenest ekkor *érintőnek* (tangens) s a körrel való egyetlen közös pontot érintési pontnak hívjuk. Az érintő merőleges az érintési ponthoz húzott sugárra. Ha az egyenes kisebb a sugárnál, akkor az egyenes két pontban metszi a kört és *szelő* (secans) a neve. A szelőnek a két metszési pont közé foglalt része a *húr* (chorda). A húr legnagyobb, ha a szelő keresztül megy a középponton, akkor a metszési pontok közé foglalt részt *átmérőnek* (diameter) nevezzük. Az átmérő hossza a sugár kétszeresével egyenlő. Bármely átmérő felezi a reá merőleges húrokat. A körvonal bármely részét *körívnek* (arcus) nevezzük. Egy körív és a végpontjait összekötő húr által bezárt síkrész neve *körszelet* (körszegvény, segmentum), egy körív és a kör középpontjától ezen ív végpontjaihoz húzott sugarak által bezárt síkrész neve *körcikk* (sector).

A körvonal és a körív hosszúságának, valamint a kör, körszelet és körcikk területének meghatározásával a *körmérés* (ciklometria) foglalkozik. A kör *kerülete*, vagyis az egész körvonal hosszúsága $2r\pi$, hol r a körnek sugara és $\pi = 3{\cdot}14159\ldots$ a *Ludolf-féle szám*. A kör kerületének 360-ad része a *fok* (°); egy foknak hosszúsága tehát $\frac{r\pi}{180}$. A φ fokú körív hosszúsága $\frac{r\pi}{180}\varphi$. A kör *területe*: $r^2\pi$, a $\varphi°$-ú körívhez tartozó körcikk területe: $\frac{r^2\pi}{360}\varphi$, s a megfelelő szelet területe: $r^2\left(\frac{\pi\varphi}{360} - \frac{\sin\varphi}{2}\right)$. A körmérés első szigorú tárgyalása Archimedestől való. Szerinte a kör kerületének az átmérőhöz való viszonya (π) nagyobb mint $3\frac{10}{71}$, de kisebb mint $3\frac{1}{7}$. Utána számosan foglalkoztak e viszony pontosabb kiszámításával. Ludolf van Ceulen a XVI. sz. végén ezt a számot először 20, utóbb 35 tizedesre számította ki. Századunkban *Dase* 200 tizedest számított ki, s akadtak, akik még több tizedest számítottak ki. A kör kerületének meghatározását *kiegyenesítésnek*, *rektifikálásnak* v. *rektifikációnak*, a terület meghatározását a kör *négyszögítésének* v. *quadraturájának* szokás nevezni. Sokan e két feladatot úgy akarták megoldani, hogy pusztán vonalzó és körző segítségével oly vonaldarab előállítására törekedtek, mely egyenlő hosszú egy adott sugarú kör kerületével s egy oly négyzet szerkesztésére, mely egyenlő területű egy adott sugarú körrel. Végre *Lindemann* 1882. kimutatta, hogy ily szerkesztés lehetetlen. Ennek oka abban rejlik, hogy a π szám *transzcendens*, azaz nem gyöke oly *algebrai* egyenletnek, melyben az együtthatók egész számok. De ha a teljesen pontos szerkesztés lehetetlen is, nagy megközelítést nyujtó szerkesztéseket többen találtak. Különösen használható *Kochanski* lengyel jezsuitáé 1685., mely π helyett $3{\cdot}14153\ldots$-at adja, s a következő *(1. ábra)*: Rajzoljuk a K. AB átmérőjének A végpontja körül az adott kör sugarával egyenlő körzőnyílással az OCD körívet s ennek az adott körrel való C metszési pontja körül az AD kör-

1. ábra. A kör kiegyenesítése.

ívet, mely OCD-t D pontban metszi. Az OD egyenesnek és az A pontban vont AF érintőnek E metszéspontjából mérjük fel a sugár háromszorosával egyenlő EF hosszúságot és ennek F végpontját kössük össze B-vel. Az így nyert BF vonaldarab igen keveset különbözik a kör félkerületétől. Egy tetszőleges, de 45°-nál kisebb ív kiegyenesítésére *Snellius* a következő közelítő szerkesztést találta *(2. ábra)*: A kiegyenesítendő AD körív A végpontján keresztül vonjuk meg az AT érintőt s az AB átmérőt, melynek meghosszabbítására mérjük fel a sugárral egyenlő BC hosszuságot. Ha E pont a CD egyenesnek AT-vel való metszése, akkor az AE egyenes vonaldarab csak igen kevéssel rövidebb az AD körívnél.

2. ábra. Körív kiegyenesítése.

2. *Kör*, logikai műszó, fogalom köre, azoknak az alárendelt fogalmaknak v. egyedeknek összessége, melyek a felső fogalomban foglaltatnak.

Kőrajz, l. *Kőnyomás.*

Kőrakás (ném. *Steinhaufen)*, azok a kerek halmok, amelyek pusztán felhalmozott kövekből állanak és földdel elborítva, fölhantolva nincsenek; e halmok jobbára sírokat födtek, de határdombok és emlékhalmok is vannak ilyenek. E halmokhoz legtöbb vidéken az a babona füződik, hogy a mellette elhaladó köteles reájuk egy követ vetni, s ha elmulasztja, szerencsétlenség éri útjában. L. még *Cairn* és *Gomila.*

Kör-alagút, l. *Alagút.*

Körárnyúak, l. *Árnyéktalanok.*

Körbástya, l. *Rondella.*

Körben való bizonyítás *(circulus vitiosus)*, ha A tételt B tétel által bizonyítom, de B-t ismét A által; világos, hogy akkor egyik sincs bizonyítva. L. *Bizonyítás.*

Körber, 1. *(Koerber) Ernst von*, osztrák államférfiú, szül. Trientben 1850 nov. 6. Állami szolgálatba 1872. lépett s a kereskedelmi minisztériumban szolgált, hol 1895. az államvasutak vezérigazgatója lett. 1897 nov.—1898 márc.-ig kereskedelmi miniszter volt *Gautsch* kabinetjében, majd rövid ideig (1899 okt.-dec.) belügyminiszter *Clary* kormányában. Ennek bukása után a császár 1900 jan. 19. őt állította a kormány élére s a belügyminiszteri tárcát is reábizta. Miután az a törekvése, hogy a csehek obstrukcióját megszüntesse, nem sikerült, 1900 szept. 7. feloszlatta a képviselőházat és az alkotmány 14. §-a értelmében kormányzott. 1901 jan. megtörténtek az új választások s az új képviselőházban meginduló obstrukciót K. vasút- és csatornaépítési javaslatokkal tudta leszerelni. De végleges békét ő sem tudott teremteni a *cseh-német* nyelvi kérdésben. 1902 végén kötötte meg *Széll* Kálmán magyar miniszterelnökkel az új kiegyezést, mely K. makacssága következtében csak nehezen jött létre. Eppoly ellenséges álláspontot foglalt el a magyar nemzet katonai kívánságaival szemben s az 1903 szept. 17. kelt *chlopy*-i napiparancs kiadása után az osztrák képviselőházban oly magyarellenes beszédet tartott, mely általános felháborodást keltett a magyar politikai közvéleményben. A magyar képviselőházban pártkülönbség nélkül elítélték K. viselkedését s leszavazták *Khuen-Héderváry* miniszterelnököt, ki nem védte meg eléggé a magyar álláspontot. Minthogy K. ezután is kétségbe vonta a magyar országgyűlés alkotmányos közreműködésének jogát a hadsereg kérdésében, gróf *Tisza* István, Khuen-Héderváry utóda, 1903 nov. 18. K. nyilatkozatát egy *«előkelő idegen»* (distinguished foreigner) véleményének minősítette. K. erre sértődve válaszolt s a német pártok tüntettek is mellette, de mindez nem biztosította K. kormányának állandóságát. 1904-ben magára haragította a németeket az innsbrucki egyetem olasz fakultásának felállításával s mikor a troppaui és tescheni tanítóképzők mellé cseh, ill. lengyel párhuzamos osztályokat állított, teljesen elvesztette népszerüségét. Az 1904 nov. megnyilt új ülésszakon a csehek is ellene fordultak, mire K. 1904 dec. 31. beadta lemondását.

2. *K., Gustav Wilhelm*, l. *Kbr.*

Kördal v. *körének*, társas előadásra szánt ének, melyben minden versszaknak kezdetét v. végét az egész kar, a többit egy énekes adja elő.

Köregők, l. *Petroleumlángzók.*

Kör-erődítés az, melynek művei köralakú térséget veszn'ek körül.

Kőrész *Kelemen*, ferencrendi áldozópap, író, szül. Nagyszombatban 1821 szept. 7., megh. Esztergomban 1891 nov. 10-én. Több helyen mint tanár, könyvtárnok, hitszónok működött. Önálló művei: *Krisztus követése* (Pest 1857); *Mária tisztelete* (u. o. 1858); *Nyelvészeti tanulmányok a szakjelekről* (u. o. 1859); *Nyelvészeti tanulmányok a mondatkötésről* (u. o. 1860); *Bölcsészeti tanulmányok* (u. o. 1861); *Szentkereszt úti intések* (Esztergom 1868) stb.

Körfa, l. *Alakfa.*

Körfal, az ágyúknak általános használata előtt a városokat körülvevő, hátul gáttal, elül árokkal erősített, kőből, védő cölöpökből, v. rőzsefonatok közé sulykolt földből épített várfal, melyhez egymástól kétszeres nyillövésnyi (250—300 lépés) távolságra kifelé és befelé nyúló védő-tornyok voltak építve, hogy azokból a K.-ra rohanó ellenségre oldalvást is lehessen lőni s hogy a netalán a K.-ra s a gátra jutott ellenséget a tornyokból folytatott lődözés által ismét visszavonulásra lehessen kényszeríteni.

Körfolyamat, a testek állapotváltozásának olyan sorozata, amelyeken keresztülvezetve a test újból kezdeti állapotába tér vissza. V. ö. *Jalsoviczky*, A tűzgépek és a stabil-gőzgépek szerkezete és kezelése.

Körforgó-gép, l. *Gyorssajtó* és *Rotációs gép.*

Körfutás, a futásnak az a neme, melynél a futás pályája nem egyenes, hanem köralakú; mint kitartó futást gyakorolják.

Körfűrész, l. *Fűrész.* — *K.-gépek*, l. *Famunkáló gépek.*

Körgallér, *nyakpajzs*, fémből készült félhold alakú gallér, az országos címerrel, vagy más egyébbel díszítve. Némely hadseregben még jelenleg is, mint a hajdan viselt vértezés utolsó maradványa, a tisztek szolgálati jelvénye.

KŐRISFA.

Magas kőrisfa. (Fraxinus excelsior.)

1, 2 A rügy fakadása. — 3. Virágzó hajtás. — 4, 5, 6. A kétivarú virág, különböző oldalról tekintve. — 7. A porzós virág, melyet csak 2 porzó alkot. — 8. A termő. — 9. A magház felnyitva, a főtengely irányában levő magléceu a csüngő magkezdemények látszanak. — 10. Ugyanannak keresztmetszete. — 11. A termő ág vége a csüngő termésekkel. — 12. Szétnyitott termés, közepén a mag. — 13. A szétválasztott sziklevelek, a jobb oldalon lévén a csira. — 14. A csiranövény.

Körgyalu, sík felületek előállítására szolgáló szerszámgép. A tárgy a gyalugépekkel ellentétben forgó mozgást végez. Ismeretesek függélyes tengelyű eszterga (l. *Szerszámgépek*) v. karusszelpad elnevezéssel is.

Körgyám, l. *Község*.

Körgyürü oly felület, mely valamely körnek egy síkjában fekvő, de a kört nem metsző egyenes (tengely) körül való forgásából keletkezik. Gyakran K.-nek nevezzük a két koncentrikus kör kerülete közé eső síkrészt is.

Körhagyó sajtó, fémmegmunkáló szerszámgép, l. *Sajtó*.

Körhajó (ném. *Kreisschiff*; oroszul *Popovka*), Popov orosz tengernagy tervei szerint épített vértezett, köralakú, lapos fenekű hajó. A tengerpart megvédésének céljaira használták mint mozgó erődöt. Tüzérségi felszerelése két nagy kaliberű Obuchov-ágyú volt. Az oroszok összesen két ilyen hajót építettek, de miután a kívánalmaknak meg nem feleltek, abbahagyták ily hajók építését.

Körhenger, l. *Henger*.

Körhinta, l. *Függőszerek*.

Körhitellevél, l. *Hitellevél*.

Kőrigó (*Monticola saxatilis* L.), az Éneklők rendjébe és a Rigófélék családjába tartozó madárfaj. A hím feje és torka hamu-kék, a nősténynél és a fiataloknál a hát szürkésbarna, világosabb v. sötétebb foltokkal, a torok pedig fehér. Különben a fark rozsdaszínű, a szárny sötétbarna, világosabb szegéllyel. Hossza 20, szárnyhossza 13, farkhossza 7 cm. Hazája Közép- és Dél-Európa. Vándormadár. Magyarország sziklás, hegyes vidékein elég gyakori. Földön fészkel. L. *Rigófélék*.

Körirat (*cirkuláre*), az olyan hatósági vagy magánközlemény, melynél az a cél, hogy arról a közönség v. a hatóságok minél szélesebb körben tudomást szerezzenek, hogy az kézről-kézre adassék.

Kőrisbogár (*Lytta [Cantharis] vesicatoria* L., állat), a hólyaghúzó bogarak egyik közismert faja. A 15—22 mm.-es, selyemfényű, zöld bogár május—júniusban, kisebb-nagyobb számban, évente megjelenik a kőrisfákon, a fagyalon s orgonabokrainkon, tűrhetetlen erős, fűszeres, fojtó szagot árasztva s a bordákig lekopasztva a lombot. Bonyolult, túlátalakulással (l. o.) járó fejlődése vadméhek fészkében történik.

A kőrisbogarakban, különösen a már teljesen kifejlődött rovarnak nemzőszerveiben, egy mérges zsírsav: a *kantaridin* van. A frissen szedett bogarakból már 1·5 gr. halálos lehet. Az állatgyógyászatban tett tapasztalatok kétségen kívül igazolják, hogy a K. porának a nemi ösztönt fokozó tulajdonságai vannak; emberen is bekövetkezhetnek a K. bevétele után efféle izgatottságnak jelei, de rendesen már csak akkor, mikor a veséket és a húgyutakat a méreg már erősen gyuladásba hozta. A vele történt mérgezés jelei: nehéz nyelés, égető érzés és hólyagképződés a szájban vagy a garatban, erős szomjúság, véres hányás és hasmenés, vizelési inger, fájdalom a vesék táján, olykor görcsök és fájdalmas merevedések. A veszedelem a hamar beálló vesegyuladásban van, vizelet alig választódik el, a beteg urémiában pusztul el. A gyógyulás mindig lassu, krónikus vesebajok hátrahagyásával. A gyógykezelés nyálkás italoknak és langyos ülőfürdőknek, izzasztóknak rendelésében áll; tilos belsőleg olajos szereket (tejet, ricinust) adni, mert ezekben a kantaridin jobban oldódván, könnyebben szívódik fel.

Kőrisbogárkámfor, l. *Kantaridin*.

Kőrisbogár-kenőcs (*cantharis-kenőcs, unguentum cantharidum*), kőrisbogarak pora 1—10%-ban kenhető zsiradékokkal keverve. Bőrvörösítő, hólyaghúzó a koncentráció szerint.

Kőrisbogár-tapasz (*cantharis-tapasz*) kétféle van: 1. *hólyaghúzó-tapasz*, mely áll 200 gr. sárga viasz, 25 gr. szezamolaj és 50 gr. terpentinbalzsam összeolvadt keverékéből, mihez 50 gr. kőrisbogárport szitálnak s egyenletesen eldörgölik; 2. *bőrvörösítő-tapasz*, amely kevés kőrisbogárport s inkább bőrizgató gyantákat (euphorbium, ammoniacum) tartalmaz. Vászonra késhátvastagon kenve felkötik őket; bezsírozott bőrön erősebben hatnak. L. *Hólyaghúzó szerek*.

Kőrisfa v. *kőrösfa* (*Fraxinus* L. növ., l. a *képmellékletet*), az Olajfafélék génusza; 39 faja az É.-i félgömbön honos fa. Levele csaknem mindig páratlanul szárnyas, a szárnyak legtöbbször fűrészesek. Virága apró, porzós v. termős és kétlakú v. kétivarú; rendesen 4 tagú, virágtakarója hiányozhatik. A virágzat csoportos, összetett fürt. A termés lapos, keskeny, szárnyas, rendesen 1 magú. A *magas* v. *közönséges K.* (*Fr. excelsior* L.) 20—40 m. magas, csinos fa, törzse magas, kérge csak idősebb korban repedezett. Rügye fekete. Levélszárnyai kihegyezettek, fűrészesek. Virága lombfakadás előtt jelenik meg sötétlila csoportokban, csészéje és pártája nincs. Termése csüngő. Gyökere nem hat mélyre, inkább szélességben terjed. Kertben szomorú (csüngő ágú, var. *pendula*), bodros és tarka, sőt osztatlan levelű fajtája is van. Európában az é. sz. 62°-áig terjed, a keleten is el van terjedve; nedves talajon erdőt alkot. Hegyen rendesen csak szálanként nő, erdőt csak ültetve alkot. Friss, termékeny földet szeret, a fiatal gyorsan és buján nő, de néha a fagy megviseli, másrészt a vad, a legelő marha és az egerek rágásától is szenved. Fájában a bélsugarak igen finomak. A fa szép, sárgásfehér, sugármetszetben fényes; kemény, nehezen hasad, szívós, hajlékony. Mindenféle asztalos, esztergályos, kocsigyártó munkára, sokféle gazdasági és házi eszközre kiválóan alkalmas. Zöldre pácolva mint *zöld ébenfa* ismeretes. Csomoros fája, különösen a magyarországi K.-é, gyönyörű burkolatfát ad. Kérgével cserzenek, feketére és kékre festenek. Lombja kitűnő juhtakarmány (főkép Stiriában, Karintiában). Magva októberben érik; rendesen csak másodévre csírázik. Rovarellenségei közül a *kőrisbogár* a lombot pusztítja. A *virágos* v. *manna K.* (*Fr. ornus* L.) 9 m. magas fa. Rügyei szürkésfehérek, molyhosak. Levélkéi nyelesek. A virágok a levelekkel egy időben jelennek meg, illatosak; zöld csészéjük és 4 sárgásfehér szirmuk van. Termése már júliusban érik. Főkép Dél-Európában van elterjedve; Horvátországban és Dalmáciában erdőt alkot; azután a Keleten és Közép-Európában. Gyakori díszfa. Fája keményebb, finomabb rostú

és fehérebb az előbbinél. Szicíliában a bemetszett kéregből kifolyó nedvből a *mannacukrot* (mannit) nyerik, mely orvosságnak használatos, l. *Manna*. Néhány K.-faj nálunk díszfa.

Kőrisjuhar (növ.), az *Acer negundo*, l. *Juharfa*.

Kőrispatak, nagyk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 1313 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Erdőszentgyörgy.

Körítés, a húsételek mellékétele, mely a hús minősége szerint édes, pikáns v. savanyú ízű. Célja részben a hús emészthetőségét, részben a tálalás csinosságát előmozdítani. K.-ül alkalmazhatunk salátát, ugorkát, tormát, céklát, főzelékfélét és befőttet.

Körív, l. *Kör* és *Fok*.

Körjárat, l. *Őrjárat*.

Körjáratú gyorssajtó az olyan, amelynél a taliga ki- és bejárását fogaskerék közli. Nyomógépekre König és Bauer alkalmazták először 1832. A nagyobbik kör belső oldalán fogazott, miért is fogas koszorunak nevezik; átmérete a járat hosszának megfelelő. A benne forgó kisebb kör saját tengelye körül is forog. Fogainak száma fele annyi, mint a fogas koszorúé. A belső kereket táncos keréknek is nevezik, ehhez van a tolórúd egyik vége erősítve, a másik vége pedig az alapzat hátuljának alsó részéhez. A belső kereket az alatta elhelyezett kúposan fogazott kerék mozgatja; ez a kerék közvetlen a hajtótengelyen elhelyezett kisebb, szintén kúposan fogazott kerékkel van egybekapcsolva.

Körjegyzék, l. *Jegyzék* és *Kollektiv jegyzékek*.

Körjegyző, l. *Községi jegyző*.

Körkamra (ném. *Rundblickkamera)*, fotografiai készülék, mely a szerkezet forgatása által a köröskörül levő táj teljes lefotografálását teszi lehetővé. L. még *Panoráma-készülék*.

Körkánon (zene), l. *Kánon*.

Körkemence, l. *Tégla*.

Körkép, l. *Panoráma*.

Körkörös edénynyaláb (növ.) a. m. koncentrikus edénynyaláb, l. *Edénynyaláb*.

Körkúp, l. *Kúp*.

Körlaptábla. Oly táblázatos kimutatás, mely az átmérőknek megfelelő körlapok területeit mutatja.

Körlevél, l. *Kereskedelmi levelezés*.

Körmagyar. Az angol contredanse és a francia quadrille mintájára készült a XIX. sz. harmincas éveiben. Zenéjét legelőször *Rózsavölgyi* Márk írta, követői nagyrészt az ő táncainak beosztását vették át. A K. hat része a következő: 1. andalgó, 2. lelkes, 3. toborzó, 4. ömledező, 5. három a tánc, 6. kézfogó. L. még *Koszorú*.

Körmend, fejlődő nagyk. Vas vm. K.-i j.-ban, a Rába mellett, (1910) 687 házzal és 7153 magyar lak.; a járási szolgabírói hivatal székhelye, van járásbírósága, telekkönyve, polg. fiú- és leányiskolája, kórháza, királyi közjegyzősége és adóhivatala, csendőrszakasz-parancsnoksága, két takarékpénztára, honvédkaszárnyája. K. ipara és kereskedelme is élénk, van gőzmalma, magpergetőgyára, fűrésztelepe, élénk marha- és fakereskedése, gabonapiaca; vasúti állomás, posta- és távíróhivatal és telefonállomás. Legnevezetesebb épülete Batthyány-Strattmann herceg hitbizományához tartozó pompás kastélya (gazdag gyüjteményekkel, levéltárral), melyet nagy angolkert övez. A Batthyány-téren Kossuth Lajos szobra áll. Van csinos ág. ev. temploma és ref. temploma. 1459-ben Nagy Simon, Mátyás király vezére itt ütközött meg III. Frigyes német császárral, de kénytelen volt visszavonulni. K.-et 1595 előtt Erdődy Tamás és Péter bírták, 1595. azonban kaszaházi Joó János, László és Pál testvérek birtokában volt. V. ö. Századok, 1889. évfolyam 227. l.

Körmendi Frim, 1. *Ervin*, festő, szül. Budapesten 1885 márc. 27. Első művészeti tanulmányait Hollósynál végezte, aztán Párisban dolgozott J. P. Laurensnál s 1904 óta szerepel Páris, Budapest, London kiállításain.

2. *K. Jenő*, szobrász, szül. 1886 okt. 21. Budapesten. Tanulmányait főkép Párisban végezte. Első nagyobb műve, amellyel a nyilvánosság elé lépett, az 1910. Jászberényben leleplezett *Török és magyar hősök emlékszobra*. *Vámbéry Ármin szobrát és plakettjét* 1912. készítette a Turáni Társaság számára. *Khuen-Hédervány Károly gróf plakettjét* a belügyminisztérium, *Hubay Jenőét* Szabadka megbízásából készítette (1912). 1913-ban mintázta *Korányi Frigyes báró márványszobrát* a budapesti klinika számára.

Körmend-németújvári h. é. v. A Máv. Körmend állomásától Németújvárig terjedő, 23 km. hosszú, rendes nyomtávolságú gőzüzemű h. é. v. a Máv. kezelésében. Megnyilt 1899.

Körmend - zalalövő - őriszentpéter - muraszombati (Magyar délnyugati) h. é. v. A Máv. Körmend állomásától Muraszombatig terjedő, 74 km. hosszú, rendes nyomtávolságú, gőzüzemű helyi érdekű vasút a Máv. kezelésében. Megnyilt Körmendtől Salig 1906., innen Muraszombatig 1907.

Körmenet, l. *Isteni szolgálat* és *Processio*.

Körmérés v. *ciklometria*, a geometriának az a része, mely a kör kerületének és területének meghatározásával foglalkozik. L. *Kör*.

Körmérési számok, *ciklometrikus számok* v. *ciklometrikus függvények*, a trigonometriai számok v. függvények megfordításai. Ha pl. x annak a szögnek mérőszáma ívmértékben, melynek szinusza $y = sin.\ x$, akkor $x = arc\ sin.\ y$. Hasonlóképen az $y = cos.\ x$, $y = tg.\ x$, $y = cot.\ x$ egyenletek megoldásai a következő K.: $x = arc\ cos.\ y$, $x = arc\ tg.\ y$, $x = arc\ cot.\ y$. Ritkábban használt K.: a következő egyenletek megoldásai:

$$y = \frac{1}{cos\ x},\ y = \frac{1}{sin\ x},$$

$y = 1 - sin\ x$, $y = 1 - cos\ x$, melyek rendre következőleg jelöltetnek: $x = arcsec.\ y$, $x = arccosec.\ y$, $x = arcsinvers.\ y$, $x = arccosvers.\ y$.

Körmondat (gör. műszóval *periodus)*, a grammatikában oly mondat, mely több szorosan összefűzött mondatból van kerekded egésszé alkotva. Az egyes mondatoknak egymásba való fűzését körmondatalkotásnak, az egészről szóló tant pedig K.-tannak (periodológia) nevezzük. A mondatoknak terjedelem és szám dolgában helyes arányt kell feltüntetniök és az egésznek oly kerekdednek lennie, hogy a teljes jelentés a K. utolsó szavával kerekedjék ki. A főmondat majd több

közbevetett mondat által van kettéválasztva, majd több mondat mellérendelt viszonyban van benne felsorolva, majd ismét előrészt és utórészt különböztethetünk meg, melyek közbeeső mondatokkal, többnyire alkalmas kötőszók segítségével függnek össze. Ezen elvek és szabályok képezik a szónoki K. alapját. Ez utóbbiak kitünősége a tagok (az egyes) mondatok számarányától és a beszédnek ritmikus menetétől függ.

Körmozgás, a kör kerületén mozgó pont mozgása. Ennek legfontosabb esete az egyenletes K., amidőn a pont állandó sebességgel halad a körpályán. Ilyen pontnak van a középpont felé irányuló gyorsulása, mely csak a pályát görbíti, de a mozgást nem gyorsítja. Ezt a gyorsulást a mozgó pont (test) tömegével szorozva, megkapjuk a középpont felé tartó (centripetális) és vele egyenlő nagyságú (centrifugális) erőt. Ha a körpályán egyenletesen mozgó pontot minden pillanatban a kör egy átmérőjére vetítjük, a *rezgő* mozgás fogalmához jutunk. A átmérőn mozgó pont ugyanis a középponttól a kör kerületéig, aztán ismét a középpont felé tartva s azon túl haladva, az átmérő tulsó végpontjaig mozog stb. s ez éppen az a mozgás, melyet rezgő mozgásnak neveznek (l. o.). Ugyanilyen jellegű az ingamozgás is.

Körmöcske, község, lásd *Ókörmöczke*.

Körmöczbánya (Kremnitz), rendezett tanácsú város sz. k.

Körmöczbánya címere.

és főbányaváros címmel Bars vármegyében, mély és szűk völgyekben (560 m. magasságban) fekszik. K. egyike Felső-Magyarország legrégibb és legérdekesebb városainak. A belvárost, mely csak 38 házból áll, kerítőfalak vették körül s ebben van a tornyos kapukkal erősített fellegvár, a díszes Szt. Katalin-templommal (XIV—XV. sz., 1884. restaurálva), valamint itt volt a talaj aláaknázott volta miatt 1879. lebontott plébániatemplom. A főtéren áll a városháza, felette becses levéltárral és régiségekkel; közelében Mária királynő házai, melyeknek egyikében gyönyörű famennyezet van (ma gyógyszertár). A külső városrészek újabb jellegűek; nevezetesebb épületeik a Szt. Erzsébet-templom (1383) és városi ápolda, a ferencrendi templom és kolostor (1634), az ev. templom, a pénzverő, s a bányatisztség háza. K. ma, noha bányászata már korántsem oly jelentékeny, mint hajdan volt, egyike Felső-Magyarország nevezetesebb bányavárosainak. Van állami főreáliskolája, polg. leányiskolája, siketnémaintézete, csipkeverő tanműhelye, városi női ipariskolája, 2 kórháza, járásbirósága, kir. közjegyzősége, bányahivatala, muzeuma, adóhivatala s néhány ipari vállalata, mint pipa-, festék-, kőedény- és fémárúgyár; továbbá takarékpénztár és népbank; vasúti állomás, posta- és távirohivatal és telefonállomás. Bányászata aranyra, ezüstre és zúzóércre ma is jelentékeny, bár hajdanta sokkal kiterjedtebb volt; bányaműve a m. k. arany- és ezüstbánya, mely K. és a szomszédos községek határában van. Legnevezetesebb azonban a K.-i

magy. kir. *pénzverőhivatal*, mely jelenleg hazánk egyetlen s joggal nagyhírű pénzverője, melyben évenként átlag 8—10 millió K. arany- és ezüstpénzt vernek. A bányaművekhez a vizet Turócz vmegyéből a turcseki völgyből egy 20 km. hosszú csatornán vezetik, egy másik vízvezeték (3·6 km.) a várost ivóvízzel látja el. Természeti szépségekben gazdag környekét télen-nyáron állandóan látogatják a turisták, akik részére a város kényelmes menedékházat létesített a Szkalka nevü erdőben. Lakóinak száma (1910) 4515, ezek közt 1501 magyar, 1514 német és 1482 tót, hitfelekezet szerint 3487 róm. kat., 674 ág. ev. és 297 izraelita. A lakóházak száma 511. Határa 9952 ha.

Története. K. alapítását a hagyomány már a 750—776-iki évek közé teszi, amikor a város közelében levő Sachsenstein nevű hegyen, majd a bányák jobb művelése érdekében a mai K. helyén alakultak telepek. 1328-ban már sz. kir. város; 1335 óta a kamaragrófok széke. Királyaink a XIV. és XV. sz.-okban sok kiváltsággal és szabadalommal ruházták fel a bányaműveléssel foglalkozó polgárságot, mely itt is a Ringbürger névvel ékeskedett és jogosítva volt saját házában boltot nyitni és italt mérni. A huszita háboruk idejében K. is sokat szenvedett a cseh és a királyi hadaktól. A város mint szab. kir. bányaváros szerepel, a kir. városok minden jogosítványával. Az 1445-iki országgyülésre meghívatván, országrendi állásra jutva, elsősége az alsó-magyarországi bányavárosok közt biztosíttatott. 1429-ben Zsigmond király Gara Miklós nádornak, II. Lajos 1522. nejének, Máriának adta, akitől Thurzó Elek királyi kincstárnok vette bérbe. A Thurzó-család a Fuggerekkel szövetkezve, csaknem egy századon át gyakorolt döntő befolyást az egész bányavidékre. A XVI. sz. harcai közben a protestáns polgárság mindig rokonszenvezett Bocskay, Bethlen, a Rákócziak mozgalmaival és 1644. I. Rákóczi Györgyhöz hű ragaszkodása miatt hűtlenségi perbe is került. 1678-ban Thököly Imre elfoglalta a várost s az itt talált aranyból saját nevére veretett itt pénzt. II. Rákóczi hadai 1705. rövid időre megszállották. Ezután vára és körfalai jelentőségüket elveszítve, pusztulásnak indultak. V. ö. *Wagner* G. Ede: K. képes kalauza (Kassa 1913); *Krizskó* P.: A körmöczi régi kamara és grófjai (Budapest 1880).

Körmöczbányai hegycsoport, az ÉNy.-i Kárpátok vulkanikus vonulatának egyik tagja Bars és Zólyom vm.-ék határán. Jelentékenyebb kiemelkedései: a Flochova (1324 m.), Vihnatova (1281 m.), Suchahora (1227 m.), Goldbrunn (1266 m.) és Laurin (1026 m.). Nem lehet a Fátra folytatásának tekinteni, mert a Fátra kristályos kőzetekből, ez pedig eruptivus kőzetekből áll, s így nem egyforma eredésűek. Körmöczbánya vidékén nagymérvű bányászat folyik a hegységben.

Körmöczbányai magyar egyesület 1880. alakult a magyar nyelv terjesztése érdekében. Az egyesület működésének nagy része van a város megmagyarosodásában.

Körmöczi arany, l. *Arany*.

Körmöczliget, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 281 tót és német lak.; u. p. és u. t. Körmöczbánya.

Körmöczy *Imre*, egyházi író, szül. Pest vm.-ben 1811., megh. 1871 okt. 22. A kalocsai szemináriumban az egyháztörténet és jog tanára volt. 1844-ben Pestre nevezték ki az egyháztörténet tanárává, 1846. nagyváradi kanonok. 1852-ben lemondott tanszékéről. Önálló művei: *Az igaz hazafiuság alapvonalai* (1837); *A keresztény hit és egyház történeti kifejlődése* (4 köt., 1846); *A magyar kat. egyház jogállása a mai viszonyokban* (Pest 1867).

Körmös, 1. kisk. Liptó vm. németlipcsei j.-ban, (1910) 92 tót lak.; u. p. Kisolaszi, u. t. Liptótepla. — 2. *K.* (azelőtt: *Kozsuhócz*), kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 134 rutén lak.; u. p. Alsókomárnok, u. t. Felsővízköz.

Körmösbékák *(Dactylethridae*, állat), a Nyelvetlen békák *(Aglossa*, l. *Békafélék)* egyik családja, melyre jellemző, hogy az idetartozó fajok felső állkapcsában fogak vannak és hogy végtagjaik három első ujját éles hegyű körmök fegyverzik. Legismertebb az Afrika trópusi részében élő *közönséges körmösbéka (Xenopus laevis* Dand.).

Körmös golyóbis, l. *Kajomteke*.

Körmöshal, a csapó sügér népies neve.

Körmös majmok *(Cebidae*, állat), a széles-orrú majmok *(Platyrrhini)* egyik családja. Az idetartozó 72 élő fajra jellemző, hogy valamennyi lábujjuk körömmel van ellátva; fogaik száma 36. Testük karcsú és kicsi; farkuk van s rendesen kapaszkodó szervül szolgál; pofazacskójuk és fargumójuk nincsen. Az őserdők fáin élnek. Kitünően kúsznak és nagyszerüen ugranak. Az ó-világi majmoknál azonban lomhábbak, esetlenebbek és kevésbbé értelmesek, de kevésbbé kártékonyak is. Amerika trópusi részében honosak. Idetartoznak a Bőgőmajom-félék (l. *Bőgőmajom* és *Bőgőmajom-félék)*, Csuklyásmajom-félék (l. *Csuklyásmajmok)*, Sátánmajom-félék (l. *Sátánmajmok)* és Éjimajom-félék (l. o.).

Körmös patkó, l. *Patkó*.

Körmös rúd, a ladiknak nád között való tolására szolgáló hosszú rúd, mely az alján elálló fakörömmel bír, hogy ne hatolhasson az iszapba.

Körn., l. *Kcke*.

Kör négyszögitése, l. *Kör*.

Körner, 1. *Christian Gottfried*, német író, *K. 4.* apja, szül. Lipcsében 1756 júl. 2. megh. Berlinben 1831 máj. 13. Drezdában a főszentszék, majd a fölebbezési törvényszék tanácsosa volt. Schillerhez benső bizalmas barátság fűzte. Schiller 1785—87-ig K. vendégszerető házában lakott. K. 1815. porosz szolgálatba lépett. Fiának műveit ő adta ki és látta el bevezetéssel (1814), valamint Schiller műveit is (Stuttgart 1812—1815 12 kötet). Eredeti művei leginkább esztetikai és államtudományi munkák. Schiller és Körner levelezését kiadta Geiger (Stuttgart 1893); Humboldt Vilmossal való levelezését Jonas F. (Berlin 1879); fiával váltott leveleit A. Weldler-Steinberg (Leipzig 1910). V. ö. *Peschel* u. *Wildenow*: Th. K. und die Seinen (2 k., Leipzig 1898).

2. *K.*, *Edmund*, német festő, szül. Drezdában 1873 aug. 23. Tanulmányait szülővárosában és Münchenben végezte G. Kuehl és P. Höcker vezetésével. Leginkább tájakat, városképeket és kikötőket fest.

3. *K., Ernst* német festő, szül. a ny.-poroszországi Stibbeben 1846 nov. 3. v. 6. Tanulmányait különböző mestereknél végezte, azután nagy utazásokat tett, melyek közben ismételten megfordult a Keleten is. Képeit E. Hildebrand modorában festi. Nevezetesebbek: Suez látképe (stettini muzeum); Az Arany-Szarv; A Faraglioni-sziklák Caprinál; Baalbek; Az edfu-i templom; Dendera stb.

4. *K., Theodor Karl*, német költő, *K. 1.* fia, szül. Drezdában 1791 szept. 23., elesett 1813 aug. 26. Schwerin és Gadebusch között Rosenberg falu mellett. 1808—1810-ig a freibergi bányászakadémiát látogatta, majd a lipcsei egyetemre iratkozott be. Csakhamar belekerült a diákság mozgalmaiba s az egyetemről kitiltották. Ekkor Berlinbe, majd később Bécsbe ment, ahol apjának befolyásos barátai, W. v. Humboldt és Fr. v. Schlegel szívesen fogadták. Itt eljegyezte *Adamberger* Antoniet (l. o.), a Burg-szinház szinésznőjét. Ifjúkori költeményei már 1810. megjelentek Knospen (Bimbók) c. alatt. Bécsben több drámát írt. Legismertebb darabja a Zriny, melynek tárgyát a magyar történelemből vette. Zriny 1812 dec. 30. került szinre és igen nagy hatást gyakorolt különösen a szinházban jelen volt magyarokra. Két fordítása is keletkezett. Az egyik *Petrichevich Horváth* Dániel műve (Kolozsvár 1819), a másik *Szemere* Pálé (Élet és Litteratura 1826, ujabban 1879). Szemere fordításával együtt jelent meg Kölcsey kiváló tanulmánya K. Zrinyijéről. Számos kis vígjátékán kívül bécsi tartózkodása alatt megírta Die Sühne, Toni, Hedwig, Rosamunde c. tragédiáit. Az 1813. kitört szabadságharc első hírére Boroszlóba ment, ahol márc. 19. beállott Lützow szabadcsapatába. Itt nemsokára fővadász, majd hadnagy és Lützow adjutánsa lett. Jún. 7. a Kitzen melletti összeütközésben (Lipcse közelében) súlyosan megsebesült; Karlsbadban meggyógyulván, visszatért a harctérre és Mecklenburg területén ismét csatlakozott Lützowhoz. Alig néhány nappal megérkezése után esett el egy kisebb csetepatéban. Utolsó költeménye volt a halála előtt két nappal keletkezett szép Schwertlied. Wöbbelin mellett temették el. A szabadságharcban való részvétele alatt K. hazafias költeményeivel és csatadalaival állandó lelkesedést tudott társaiba önteni. Igazi fontossága ezekben a költeményekben van, amiket apja Leyer und Schwerdt c. alatt adott ki 1814. (Berlin). Műveinek első összkiadását 1834. adta ki Streckfuss (Berlin); legjobb kiadása az A. Sterné (Kürschner: Deutsche Nationalliteratur, Stuttgart 1890).

Irodalom. Peschel und Wildenow, Th. K. und die Seinen, Leipzig 1898; Karl Berger, Th. K., Bielefeld und Leipzig 1911; A. Weldler-Steinberg, Th. K.-s Briefwechsel mit den Seinen, Leipzig 1910; Th. Herold, Werther und die deutschen Zriny-Dramen, Münster i. W. 1898; A. Weber, Th. K. u. seine Beziehungen zu Ungarn, Ungarische Rundschau 1914.

Körnicke, *Friedrich*, német botanikus, szül. 1828 jan. 29., megh. 1908 jan. 17., l. *Kcke*.

Körnóniusz, l. *Nóniusz*.

Környe, nagyk. Komárom vm. tatai j.-ban, (1910) 2000 magyar és német lak., vasútállomás, posta- és távirohivatal. Nagy kiterjedésű alapfalak, továbbá az időnkint ki-kiásott áldozó oltárok, föliratok stb. azt mutatják, hogy itt a római korban jelentékeny városnak kellett állania.

Környei *Béla*, operaénekes, szül. 1875 máj. 18. Perőcsényben (Hont vm.). 1903-ban Budapesten a Király-szinház, majd a Népszinház-Vigopera tagja lett, 1907. pedig az Operaház tenoristája. Kiválóbb alakításai: Don José (Carmen), Canio (Bajazzók), Turridu (Parasztbecsület), Manrico (Troubadour), Radames (Aida), Pedro (A hegyek alján).

Környéktérkép, a nagyobb helyőrségeket környező terepről készített térképek 1 : 200,000 és 1 : 75,000 arányban, hogy gyakorlatok alkalmával csak egy, ne pedig több térképpel kelljen dolgozni.

Köroglu, egy kis-ázsiai török népmondának a hőse. Roppant nagy erejéről és csodával határos bátorságáról híres, aki rabló seregével évtizedeken át rettegésben tartotta a szultán birodalmát. *Csámli-bilben* volt rablóvára, ahonnan kirohanásait szokta volt tenni. Egyúttal lantos költő is, és számos, mai nap is ösmeretes népdal fűződik nevéhez. V. ö. *Kunos* Ignác, K., egy kis-ázsiai török népregény (Budapest 1893).

Kőrontó (növ.), l. *Saxifraga*. — K.-félék, l. *Saxifragaceae*.

Kőrorvos, l. *Község, Orvos*.

Kőrosta, l. *Cséplőgépek* és *Gabonatisztító gépek*.

Körosztás. A kör kerületének meghatározott számú egyenlő részre osztása. Minthogy a kör egyenlő íveinek egyenlő középponti szögek felelnek meg és az egész körnek megfelelő középponti szög a négy derékszögből álló teljes szög, azért a K. problemája azonos azzal a feladattal, mely a teljes szög meghatározott számú egyenlő részre való felosztását kívánja. Másfelől ha valamely egyenlő részekre felosztott kör egymásra következő osztópontjait egyenesvonalú közökkel kötjük össze, egy a körbe írt szabályos sokszöget nyerünk, amiből az következik, hogy a körbe írt szabályos sokszög szerkesztése szintén egyenlő értékű feladat a K. problemájával. A kört geometriai szerkesztéssel, azaz a körző és vonalzó alkalmazásával egyenlő részekre osztani bizonyos esetekben már a régiek is tudták. *Euklides* elemeiben benne vannak az elemi geometria kézikönyveiben előforduló ama módszerek, melyek segítségével a kört 2, 6 és 10 egyenlő részre oszthatjuk fel. A 6 és 10 egyenlő részre való felosztással együtt megvan a 3 és 5 egyenlő részre való felosztás is, másrészt pedig, minthogy $\frac{1}{6}-\frac{1}{10}=\frac{1}{15}$, ezek alapján a kört 15 egyenlő részre is fel tudjuk osztani. Ha még tekintetbe vesszük, hogy minden ív felezése geometriai szerkesztés segítségével végezhető el, világos, hogy a kör felosztása 2^r, illetőleg $2^r.3$, $2^r.5$, $2^r.3.5$ egyenlő részre szintén geometriai szerkesztés segítségével elvégezhető. Vajjon a K. problémájának csupán e felsorolt esetei oldhatók meg geometriai szerkesztés segítségével, vagy ezeken kívül más ilyen esetek is léteznek, egészen a jelen század elejéig eldöntetlenül maradt. *Gaussnak* az $x^n-1=0$ alakú egyenletekre vonatkozó vizsgálataiból (l. *Egység gyökei*), melyeket a K. problémájával való összefüggésük miatt K.-i egyen-

letéknek is szokás nevezni, kitünik, hogy a kör felosztása *n* egyenlő részre geometriai szerkesztés segítségével végezhető el, ha törzstényezőire felbontva $n = 2^k p_1 p_2 \ldots p_r$, hol $p_1, p_2 \ldots p_r$ csupa különböző törzsszámot jelentenek, melyek a $2^t + 1$ alakban állíthatók elő. Igy pl. szerkeszthető a körbe írt szabályos 17 szög, mert $17 = 2^4 + 1$.

Körosztási egyenlet, l. *Binom egyenlet*.

Kőrózsa (növ.), l. *Sempervivum*.

Köröm, 1. (lat. *unguis*, gör. *onyx)*, a kéz és láb ujjainak végső, ú. n. körömpercén, az ujj feszítő oldalán helyet foglaló képződmény, mely a bőr hámrétegéből alakult. Egyes állatokon mint *pata*, másokon mint *karom* jelenik meg. (L. *Csülök, Karom, Mancs, Pata)*. Az emberen felfelé domborodó, lekerekített négyoldalú lemez, amely a bőr irharétegének egy módosult részén, az ú. n. *körömágy*-on fekszik. A K. felületes rétege a bőr szaru-rétegével azonos, ez tolódik előre a K. növésekor; amely réteg élő sejtekből áll, ez a *matrix*. A K. a tövénél és két oldalt a környező bőr alá tolódik; a rátolódott bőr a *K.-sánc*, az erről lecafatolódó hámszövet az *eponychium*. A K. tövén látható félholdalakú fehér folt a *lunula;* az itt-ott látható fehér pontokat a K. rétegei közé kerülő levegő okozza. A K.-ágy erekkel és idegekkel bőven van ellátva, ezért vérzik és fájdalmas, ha a K. «eleven»-jébe vágunk bele. A K. alakja, gondozottsága stb. jelentékeny befolyással van a kéz minőségére.

2. *K. (unguis,* növ.), némely sziromlevél (l. o.) alsó megnyúlt része, ellentétben a felső kiszélesedett lemezzel (pl. a szegfűszirma).

Köröm, kisk. Zemplén vm. szerencsi j.-ban, (1910) 803 magyar lak.; u. p. Girincs, u. t. Tiszalúcz.

Körömágy, l. *Köröm*.

Körömbetegségek néven nevezik a páros ujjú patás állatok patáinak («körmeinek», csülkeinek, mancsainak) megbetegedéseit, l. *Körömfájás*.

Körömelkorcsosodás. Az ember körme két irányban nő: hosszirányban a telep (matrix), vastagságban a körömágy működése miatt. Ha a matrix megbetegszik, a hosszirányú növekedés szabálytalan, rostos, barázdás, gödrös stb. lehet; ha egészen elpusztul, a köröm csak vastagságban nő, merőlegesen felfelé, néha az egyik oldalon gyorsabban, amikor a kos szarvára emlékeztető kunkorodó tömegek keletkeznek. Viszont, ha az ágy nem működik, csak a matrix, a köröm lemeze satnya, vékony, berepedező stb. lesz, szóval a köröm termelőhelyeit érő behatások a legkülönbözőbb nyomorék fejlődésű körmöket eredményezhetik.

Körömfájás, legtöbbször mint a száj- és körömfájás (l. o.) egyik tünete észlelhető hasított körmű állatok lábvégein. Önállóan és nem fertőző jelleggel kifejlődhetik, ha az állatok rossz, göröngyös, kemény utakon járnak v. piszkos, nedves talajú istállókban tartózkodnak. Különös alakjai az ilyen K.-nak: 1. *A csülök közti bőr üszkös gyuladása,* mely többnyire nyáron, a tarlón való legelés közben támad; heveny gyuladás kíséretében a csülkök közti bőr egyes részei elhalnak és ellökésük után szennyes, cafatos szélű fekélyek maradnak vissza. 2. *A csülök közti kipállás,* melynek folyamán a csülkök közti bőr gyuladásán kívül a szaru a talpnak a sarokvánkosokba való átmenetele helyén cafatos és sokszor berepedezett. 3. *A juhok sársántasága,* itt a körmök közt a csülkök közti faggyumirigy megnagyobbodott és belőle sok genyes anyag nyomható ki. Mindig sáros utakon való járás következtében fejlődik ki. 4. *A juhok büdös sántasága,* melynél a gyuladásban levő lábon a szaru-tok pártaszéli részén sárgás-fehéren áttetsző foltokat láthatni, melyeknek megfelelőleg a szaru és a húsos fal között kevés bűzös geny foglal helyet. Trágyalében vagy ilyennel beivódott almon való hosszas állás idézi elő. A felsorolt esetekben első sorban az előidéző okot kell eltávolítani, azután pedig a tiszta, száraz, lehetőleg puha talajú helyen tartott állatok beteg lábai fertőtlenítő folyadékokkal mosandók, vagy hasonló és még összehúzó hatású porokkal behintendők. Gyógyulás természetesen csak akkor remélhető, ha a lábak végein feltünőbb eltorzulások még nem jöttek létre.

Körömfű (növ.), l. *Tussilago*.

Körömhüvely, l. *Macskafélék*.

Körömméreg *(panaritium)*, l. *Ujjgyuladás*.

Körömrovás, az ácsmunkában a gerendakötéseknél a rárovásoknak egyik neme, l. *Rovás*.

Körömszélke, a körömre ráhajló, azt beborító hámsánc könnyen berepedhet és nyelvalakú lebenykéket képezhet, amelyek környéke meglobosodva, fertőzve körömméregre (panaritium) vezethet.

Körömszépítő szerek, l. *Kozmetika*.

Körömvas, bányász-szerszám, mellyel a repesztő lyuk fúrásánál képződő fúróiszapot a lyukból kikaparják.

Körömvasalás, l. *Patkolás*.

Körömvirág (növ.), l. *Calendula*.

Körös, a Tisza egyik legjelentékenyebb baloldali mellékfolyója, a *Sebes-*, *Fekete-* és *Fehér-K.* egyesüléséből ered.

1. A *Sebes-K.* Kolozs vm. Ny.-i részében Bánffyhunyadtól DK.-re Körösfő község közelében fakad és kb. 25 km. folyás után a Kalota-patakot, azután a Sebest veszi fel, amely Havasrekettye községtől D.-re ered a Gyalui-havasokban s kb. 25 km. hosszú. Azután Kissebesen alul fölveszi a *Dragan* (l. o.) patakot, amely a Vlegyásza felől jő s igen bővizű, kb. 35 km. hosszú. Leginkább innen kezdve nevezik *Sebes-K.*-nek, amely átmegy Bihar vármegyébe s itt Barátka és Rév községek közt gyönyörű barlangi eredetű mészkő hasadékvölgyel tör keresztül a mészkőhegységen s azután már mindinkább táguló völgyben siet Ny. felé Élesd, Mezőtelegd s Nagy-Várad érintésével. Köröstarjánnál DNy-ra, Okánynál ENy-ra, majd Ny-ra kanyarodik s a Kissárréten keresztül folyva Körösladány alatt a Fehér-Körössel egyesül. Hossza 288 km., a forrása és torkolata közti egyenes távolság 121 km., esése 1536 m., tehát km.-enként 8·33 m., bár Nagy-Váradtól kezdve már csak 42 m.-t esik, ahol szélessége 35—70 m.

2. A *Fekete-K.*, Bihar vármegye DK.-i határán Rézbánya közelében ered vadregényes helyen (Biharkapu vagy Portale) több forráspatakból. ÉNy. felé folyik az Alföldnek ide benyúló belé-

nyesi-öblében, Belényesnél Ny. felé fordul, Belényesszentmiklósnál kiér az Alföldre, Tenke, Tamáshida érintésével nagy kanyargásokkal Doboz mellett a Fehér-K. csatornázott medrébe torkollik (régi medre Békésnél egyesült). Hossza 258 km., esése 1343 m., kilométerenkint 5·21 méter, mélysége 0·4—2 méter, szélessége alsó folyásában 30—50 m.

3. A *Fehér-K.* Hunyad vármegye É.-i határán Bulzesd község mellett ered: eleinte D.-nek, Biharkristyórtól Ny.-nak, Brádtól ÉNy.-nak folyik, Körösbányát érintve Arad vm. területére ér, mindinkább szélesedő völgyben hatalmas kanyarulatokkal NyÉNy.-i irányban folyik, Borossebesnél ér ki az Alföldre, érinti Borosjenőt, Kisjenőt, Gyulát s a Fekete-Körössel egyesülve csatornázott mederben ÉNy.-nak folyik és Köröstarcsán alul a Sebes-Körössel egyesül. Ez a leghosszabb K., hossza 303 km., esése 1303 m., km.-enként 4·30 m., olyan mély és széles, mint a Fekete-K.

4. Az *Egyesült-K.* Köröstarcsától kezdve kanyarogva Ny. felé folyik, Gyoma, Szarvas, Öcsöd, Kunszentmárton érintésével Csongrád mellett ömlik a Tiszába. Az Egyesült-K. szakasz rendetlen árvízű, sok helyütt mocsaras, hossza 273 km., az egyesülése és torkolata közti egyenes távolság azonban csak 63 km. Békéstől a Tiszáig 219 km. hosszuságban evezős hajókkal és tutajokkal hajózható.

A K. szabályozása. Az a terület, melyet nagyobb árvizek alkalmával a három Körös és a velök egy vízrendszerbe tartozó Berettyó elárasztottak, mintegy 4600 km². 1820-tól kezdve az érdekelt törvényhatóságok: Arad, Békés, Bihar vármegyék és a Nagy-Kunság több ármentesítő munkálatot hajtottak végre; védőtöltéseket emeltek, csatornákat húztak, sőt egy-két átvágást is készítettek: ezek a munkálatok azonban többnyire minden összefüggés nélkül történtek.

Az 1855. bekövetkezett árvizek pusztítása végre meggyőzte az irányadó köröket arról, hogy ilyen rendszer mellett az ármentesítő munkálatok több kárt, mint hasznot okoznak. A Nagy-Váradon székelő helytartó-tanács tehát megbizta Henter-Bodoky Károly főmérnököt, hogy a Körös-Berettyó vízvidékére vonatkozólag szabályozó tervet dolgozzon ki. A munkálatok 1856. megindíttatván, szakadatlanul folytak 1860-ig, amikor csaknem egy egész évtizedig tartó szünet állott be. Nagyon hátrányos körülmény volt, hogy bár a kivitel a megállapított terv keretén belül mozgott, a nagyobbára közerővel foganatosított végrehajtásban a kellő egymásutánt nem tartották be, hanem minden község egyszerre belefogott a határába eső átvágások elkészítésébe és ezek kellő kiképződését be nem várva, a védőtöltések felépítésébe. Ennek az eljárásnak az volt a következménye, hogy a töltések közé szorított árvizek a kiegyenesített folyókon gyorsan az alsó vidékre zúdultak, ott megrekedtek és folyton nagyobb és nagyobb magasságra emelkedtek. Mindjárt az alkotmány helyreállítása után a magyar kormány 1869. a Kettős- és Hármas-Körös fejlődésben elmaradt átvágásainak kibővítését határozta el. E végre Gyulán folyammérnöki hivatalt állított föl, amely a rendelkezésére bocsátott csekély összeggel (évi 60,000 kor.) foganatosította az átvágások kisebb mérvű kibővítését. A hetvenes évek második felében, különösen 1879-ben (és később 1881-ben) bekövetkezett igen magas és tartós árvizek kártételei azonban arra kényszerítették a kormányt, hogy nagyobb figyelmet fordítson a K.-re. E célból az évenkénti beruházást 600,000—800,000 koronára emelték. A folytatólagos szabályozást a *Kettős-Körösön* kezdették meg, minthogy Békés város körül mutatkozott a legnagyobb veszedelem. A *Hármas-Körös* rendezésekor, ill. az átvágások méreteinek és a töltések egymástóli távolságának megállapításakor az a szempont volt irányadó, hogy az árvízi meder a legnagyobb árvíz tömegét is képes legyen levezetni még akkor is, amikor a Tisza magas vízállása következtében a vízszin esése igen csekéllyé válik. A munkálatok 1883. kezdődtek. Mostanáig a szabályozás már túlnyomó részében sikeresen be van fejezve és megkezdődött a munkák újabb fázisa: a folyónak csatornázás útján való hajózhatóvá tétele (l. *Folyók csatornázása).* E célra az első vízlépcső, a Tiszába való betorkolás közelében elhelyezett ú. n. bökényi kamarazsilip és duzzasztómű (l. *Mozgógát)* már 1907. elkészült. A további vízlépcsők kiépítése is biztosítva van az 1908. XLIX. t.-c.-ben.

Körös *vármegye,* azelőtt Horvátország egyik vármegyéje, mely többször szenvedett területi változást; így 1870-ben 1366·92 km², 1881-ben 2163·22 km² területű volt, lakossága pedig a két évben 87,752, illetve 120,416 lélek volt. Székhelye *Körös (Križevci,* l. o.) volt. Az 1886. évi politikai felosztáskor Belovár-K. és Varasd vármegyéhez csatoltatott. K. vmegye a középkorban nagy szerepet játszott a történelemben. V. ö. *Csánki* Dezső, K. megye a XV. sz.-ban (Budapest 1893).

Körös *(Križevci),* város Belovár-Körös vmegyében, l. *Križevci.*

Kőrös, községek, l. az *összetételek* alatt *(Csomakőrös, Kiskőrös, Nagykőrös* stb.).

Körösbánlaka (azelőtt: *Bánlaka),* kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 1368 oláh lak., vasúti megállóhely; u. p. és u. t. Barátka.

Körösbánya, nagyk. Hunyad vm. K.-i j.-ban, a Fehér-Körös mellett, (1910) 1001 magyar és oláh lakossal; a járási szolgabirói hivatal székhelye, van járásbirósága, kir. közjegyzősége, adóhivatala, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Plébániaépülete nemrég várszerűleg erődített ferencrendi zárda volt. Határában arany- és ezüstbányák vannak. K. hajdan sokkal jelentékenyebb hely és Zaránd vm. székhelye volt.

Körösbányai hegyvidék, az Erdélyi Érczhegység egy része a Fehér-Körös forrásvidéke körül.

Körösbaralfalva, azelőtt *Barest* néven önálló község Bihar vm. vaskohi j.-ban, 1912 óta önállósága megszünt és Vaskoh-hal egyesült. L. *Vaskoh.*

Körösbarlang (azelőtt: *Pestere),* kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 657 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Élesd.

Körös-belovár-verőcze-barcsi h. é. v. Több h. é. v. egyesítéséből létesült. Az 1912 máj. 31. kelt egységes engedélyokirat szerint a r.-t. tar-

tama 90 év. Alaptőkéje 25,416.800 K. Kaproncza és Körös állomásokon a Máv.-hoz, Verőczén a barcs—pakráczi vasúthoz csatlakozik. Megnyílt: Körös—Belovár 1894., Belovár—Misulinovac 1899., Misulinovac—Katalena 1900., Körös—Verőcze 1900., M.-Józseftárna—Eduárdtárna 1899., Klostár—Virje 1909., Virje—Kaproncza 1912. A Máv. üzemében van. Rendes nyomtávolságú, gőzüzemű.

Körösbökény (azelőtt: *Buttyin)*, nagyk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 3632 oláh és magyar lak.; van járásbirósága és adóhivatala, kir. közjegyzői széke, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala, postatakarékpénztára, telefonállomása.

Köröscsente (azelőtt: *Csintye)*, nagyk. Arad vm. kisjenői j.-ban, (1910) 1781 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Nadab.

Körösdombró (azelőtt: *Dumbráva)*, kisk. Arad vm. nagyhalmágyi j.-ban, (1910) 368 oláh lak.; u. p. és u. t. Peleskefalva.

Körösény (azelőtt: *Krusinyecz)*, kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 94 rutén lak.; u. p. és u. t. Sztropkó.

Körösfa, l. *Körisfa.*

Körösfeketető (azelőtt: *Feketető)*, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 2296 oláh lak., vasúti megállóhely, postaügynökség; u. t. Csucsa.

Körösfényes (azelőtt: *Fényes)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 458 oláh lak.; u. p. Koroknya, u. t. Honcztő.

Körösfő, kisk. Kolozs vmegye bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 1073 magyar lak., postaügynökség; u. t. Bánffyhunyad.

Körösfői-Kriesch *Aladár*, festő, szül. 1863 okt. 29. Budapesten. Első mestere Székely Bertalan volt, azután Münchenben és Rómában tanult. Első izben 1886. állított ki egy arcképet Budapesten, azután történeti képeket: *II. Rákóczi György halála a fenesi csatában* (1888); a *Tordai országgyülés* (1896), amelyet a Műbarátok díjával tüntettek ki, azután *Dobó István megvédi Eger várát* című képét, amelyre 1900. a Vaszary-díjat kapta. K. főképp a monumentális falfestés felé vonzódott, ily művei pl. az *Ősvadászat* és *Őshalászat* az Országházban, azután a budapesti Zenepalota és a marosvásárhelyi kultúrpalota freskódísze. Ezenkívül számos akvarellt s grafikai lapot készített, illusztrációkkal ékesítette Lippich E. verskötetét, nagyszámú rajzot készített a magyar népművészet tárgyairól s ez utóbbi tanulságainak értékesítésével iparművészeti terveket készített, ilyenre kapta 1907. az Iparműv. Társulat kiállításán a nagy aranyérmet. Mint művészeti író is széleskörű működést fejtett ki a szaklapokban. Önálló kötete: *Ruskinről és az angol praerafaelitákról* (1906). *Önarcképét* (1903) és *Pihenő parasztok* (1903) c. festményét a Szépművészeti Muzeum őrzi. K. egyik vezetőmestere a gödöllői művésztelepnek s üvegfestészet és textilmunkák számára való kartonokat is tervezett. Azonkívül szobrászattal foglalkozik, ilyen műve: *Sancta Mater* (márvány).

Körösgégény (azelőtt: *Gégény)*, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 201 oláh lak.; u. p. és u. t. Rév.

Körösgyéres (azelőtt: *Gyíres)*, kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 1932 oláh és magyar lak., vasútállomás távíróhivatallal; u. p. és u. t. Köröstarján.

Kőröshegy, a Bakony legmagasabb csúcsa, Bakonybél közelében, 713 m. magas.

Kőröshegy, kisk. Somogy vmegye tabi j.-ban, (1910) 1525 magyar lak., postahivatallal; u. t. Szántód. 1040—41. épült híres román-gót templommal, melyet a Műemlékek Országos Bizottsága 1907-ben restaurált.

Kőrösi, 1. *Albin*, tanár és műfordító, szül. Selmeczbányán 1860 jan. 16. Belépett a kegyes tanítórendbe, áldozópap lett, majd tanári oklevelet szerzett. 1891-ben a budapesti piarista gimnázium tanárának nevezték ki. A spanyol kir. akadémiának 1899, a barcelonainak 1901 óta levelező, a Spanyol Irók és Művészek Társaságának 1902, a kölni Litterarische Gesellschaftnak 1907 óta tagja. 1912-ben a budapesti egyetemen a spanyol nyelv lektora lett. Főbb művei: *A XIX. század spanyol költői* (Budapest 1893); *A spanyol költészet gyöngyei* (u. o. 1895); *Spanyol téli esték* (1901); *Gustave A. Bequer (a spanyol Heine) dalai és válogatott versei* (1902); *Idill* (G. Nuñez de Arce-től); *Az apja fia* (I. M. Pereda regénye) stb. Tankönyvirodalmi művei: *Föld- és természetrajz a középiskolák számára* (5 köt.); *Az európai gyarmatok térképe a XVIII. század végén.* Átdolgozta Kozma Gyula földrajzi atlaszait, munkatársa a Világatlasznak. K. ismertette először spanyol nyelven Petőfit. Munkatársa e Lexikonnak is.

2. *K. Henrik*, pedagógus, szül. Nagykőrösön 1859. aug. 1. Tanulmányainak elvégzése után mint középiskolai tanár működött. 1897. szolgálattételre a közoktatásügyi minisztériumba rendelték be kir. tanfelügyelő címmel. A kultuszminisztérium népoktatásügyi osztályában tevékeny részt vett az ezer új állami elemi iskola létesítésének, az analfabéták, az uszályhajók tanköteles gyermekei számára rendezett tanfolyamoknak, valamint az ifjusági könyvtárak szervezésének munkálataiban. Az iskolai helyesírás előadói munkáját ő végezte, továbbá a tanfelügyelői kongresszust 1911. Kacskovics Mihály min. tanácsossal ő készítette elő s szerkesztette annak *Napló*-ját. Ugyancsak ő dolgozta ki a tanfelügyelői iskolalátogatók *Utasítását.* Munkái: *A magyar népmesék anyagáról* (Budapest 1889); *Pedagogiai Kalauz* (u. o. 1900); az Uránia műsordarabja: *Magyar Lant* (zenéjét szerzette Sztojanovits Jenő, 1901); *Népoktatásunk nemzetközi megvilágításban* (u. o. 1911). Ifjusági iratai: *Petike* (u. o. 1902); *Bözsike* (u. o. 1904); továbbá: *Népiskolai szemléltető képek* (Benedek Elekkel és Tomcsányi Jánossal, u. o. 1903—1914); *Vezérkönyv a magyar szó megtanulására.* Irt ezenkívül több tankönyvet is. Kiadta *Apponyi Albert gróf válogatott beszédeit* (u. o. 1902). Szabó Lászlóval együtt szerkeszti *Az elemi népoktatás enciklopédiáját* (I. köt. 1911, II. köt. 1912), továbbá 1913 óta szerkesztője a *Néptanítók Lapjának.* Munkatársa e Lexikonnak is.

3. *K. József*, statisztikus, l. *Kőrösy*, 1.

4. *K. Judit*, szinésznő, l. *Krasznayné.*

5. *K. László*, író, szül. Esztergomban 1859 jun. 27. 1892-ben az V. ker. áll. főreáliskola tanárává nevezték ki. 1894-ben alapította a *Korrajzok* c. füzetes vállalatot. Irt néhány regényt, rajzokat és elbeszéléseket (Budapest 1892), több irodalomtörténeti és esztetikai tanulmányt, életrajzokat.

6. *K. Márk István* (lat. *Crisinus*), boldog, a kassai vértanuk egyike, szül. Körösön (Horvátorsz.) 1538., megh. Kassán 1519 szept. 7. Tanár és rektor volt a nagyszombati papnevelőben, később esztergomi kanonok és a széplaki bencés-apátság adminisztrátora. Mint ilyen szenvedett vértanui halált Grodecz Menyhért és Pongrácz István jézustársasági atyákkal. Boldoggá avatta X. Pius 1905 jan. 15. Emléknapja szept 7.

7. *K. Sándor*, jogi író, szül. Kecskeméten 1824 dec. 19., megh. Budapesten 1895 máj. 20. Ügyvédi vizsgát tett, de a szabadságharc kitörése pályájától elszólította, hadbiró, majd katonai vésztörvényszéki elnök lett. A szabadságharc után halálra itélték, de büntetését kegyelemből hat évi várfogságra változtatták át, melyből öt évet Josefstadtban ki is töltött. Hazajövén, 1861. Komárom városa főjegyzőjévé választotta, de állásától a provizórium alatt önként megvált és ügyvéd lett. 1864-ben a pápai, 1875. a debreczeni jogakadémián választották meg tanárnak. 1881-ben a debreczeni III. kerület szabadelvű programmal képviselőnek választotta. Tanári állásáról 1887. lemondott. Művei: ***Büntető jogtan*** (Pápa 1872, 2. kiadásából *A magyar büntetőjog tankönyve* c. alatt 12 füzet jelent meg); ***Az amerikai párbajról*** (Debreczen 1878); ***A vallásfelekezetek- és lelkészekre vonatkozó magyar, főleg büntető törvények magyarázata*** (u. o. 1881); ***Az uzsoráról és káros hitelügyletekről szóló 1883. XXV. t.-c. magyarázata*** (Budapest 1883).

8. *K. Sándor*, író és tanár, szül. Nagykörösön 1857 jún. 27. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. *Élő meg elavult képzők* c. tanulmányát a M. T. Akad. dicsérettel tüntette ki. A közoktatási kormány megbizásából Olaszországba ment, ahol a római egyetemet látogatta, egyuttal pedig Szarvas Gábor biztatására a római, firenzei és velencei könyvtárakban magyar nyelvbeli olasz kölcsönszavak anyagát gyüjtötte össze. 1884-ben a fiumei áll. főgimnáziumhoz a magyar nyelv tanárának nevezték ki és ebben a minőségében a magyar nyelv olasz nyelven való tanításának alapját vetette meg. 1893-ban Fest Aladárral együtt alapította a Magyar Tengerpart c. lapot és ennek 1898-ig szerkesztő-tulajdonosa volt. Három éven át volt Lipót főhercegnek (a későbbi Wölfling Lipótnak) magyar nyelvtanára. 1900-ban Budapestre helyeztette magát, hol az István-úti gimnázium tanára. Említendő művei: *Olasz kölcsönszók* (1884—87); *A magyar nyelvbeli olasz elemek* (1892); Grammatica teoretico-pratica della lingua ungherese (1890 és 1898, 2 köt.): *Adalékok Fiume néprajzához* (Kolozsvár 1892); *Az actiók a magyar nyelvtanítás szempontjából* (Budapest 1901); *Zrinyi és Macchiavelli* (u. o. 1902); *Az iskolai és akadémiai helyesírás* (u. o. 1903); *Olasz-magyar szótár* (u. o. 1912), melyet a közoktatásügyi kormány megbizásából készített. Munkatársa e Lexikonnak is.

Kőrösi Csoma *Sándor*, híres ázsiai utazó, a tibeti nyelvnek legérdemesebb tudósa, szül. Kőrösön (most Csomakörös, Háromszék vm.) 1784 ápr. 4., megh. Dardzsilingben 1842 ápr. 11. Mint szegény katonai szülők gyermeke csak nagy nehézségek leküzdésével végezhette el a nagyenyedi főiskolát s ugyanott tanár lett. Már ekkor felébredt benne a vágy az ősök ismeretlen hónának felkeresésére. Pártfogói segítségével harmadfél évet tanult Göttingenben, a jeles Eichhorn mellett. Tőle hallotta, hogy a középkori arab írókban a magyarok ázsiai történetéről és vándorlásairól sok adat van; ezért elhatározta magát ezen arab írók tanulmányozására s az arab nyelv elsajátítására. Blumenbach egy megjegyzése is sarkalta ázsiai útjára, mely szerint a magyarok a kinai évkönyvek uigurai volnának. 1819-ben tehát Németországból hazajövet végleg elhatározta, hogy keleti útjára elindul s ezt barátaival is közölte. Először Oroszországon keresztül szándékozott behatolni Kina felső részébe azon az úton, melyen át a magyar ősök kijöttek Ázsiából; e célból előbb a szláv nyelvet akarta megtanulni s gyalog Zágrábba ment, hol több hónapig tartózkodott.

Kenderesy Mihály kormányszéki tanácsos volt első pártfogója, aki száz forintot adott útjára. Ezzel indult el Oláhországon, Bulgárián és Rumélián keresztül, DK.-i irányban törekedve célja felé. Alexandrián, Palesztinán át szenvedések, nélkülözések közepette Aleppóba, majd 1820 őszén Bagdadon át Teheránba, Perzsia fővárosába érkezett, hol a perzsa nyelvet s Willock pártfogása mellett az angolt tanulta. Itt s későbbi útjain is segítette őt anyagiakkal az angol konzulátus. Innen nemsokára Tibet felé vette útját, hová őt néhány tibeti szó magyaros hangzása csábította. 1821 tavaszán örménynek öltözve Khorasszánon keresztül Bokharába, majd 1822 január 6-án Kabulba érkezett. Lahoret és Kasmirt francia tudósok társaságában érte el, kikkel útja közben találkozott; itt megismerkedett Moorcrafft angol tudóssal is. Bokharán keresztül a Gobi-sivatag felé vette útját s Tibetbe érve, bejárta az egész Tibetet s a Himalaja völgyeit, alaposan, forrásaiból tanulva meg a tibeti nyelvet s irodalmat, miben Moorcrafft volt legnagyobb segélyére. Tibeti tartózkodását homály takarja, de valószinűleg buddha zárdákban szenvedések és nélkülözések közt dolgozott s összeirt mintegy 40,000 tibeti szót s elkészítette a tibeti nyelv első nyelvtanát és szótárát. Elkészítve nagy művét, Subhatu felé Kalkuttának indult. Subhatuban az angol-indiai kormány egy darabig feltartóztatta, míg a kalkuttai főkormányszéktől a továbbutazásra vonatkozó engedély megérkezett s a rezidens búcsút véve több hónapon át magánál tartott s megkedvelt vendégétől, Princep Jakab híres kalkuttai tudósnak ajánlotta s a kormányhoz intézett legkedvezőbb jelentéssel bocsátotta útjára. Ennek következménye lett, hogy Kalkuttában a legszivesebben fogadták. Az ázsiai társaság 1830. tagjává választotta; ugyanezen társaság támogatásával kiadta tibeti nyelvtanát és szótárát s újabb erővel fogott a szanszkrit nyelv megtanulásához. Az angol társaság, tudományos érdemei jutalmául, könyvtárnokává nevezte ki s megbizta 100 kö-

tetből álló kéziratgyüjteményének rendezésével, mely munkát ő 18 hónap alatt végtelen pontossággal és lelkiismeretességgel elvégezte. Ugyanekkor a társaság havi 200 rupia tiszteletdíjat akart adni neki, K. azonban ezt nem fogadta el. Közben érkezett meg az az összeg, melyet az 1830-iki országgyűlésen itthon gyüjtöttek neki. Önzetlensége annyira ment, hogy mivel az angoloktól nyert munkadíjakból szerényen meg tudott élni, a részére idehaza gyüjtött segélyt s különösen az Akadémiától s Nagyenyedről küldött 200 s 450 aranyat, melyeket Esterházy herceghez s Döbrenteyhez, a magyar Akadémia titkárához intézett leveleiben hálásan megköszönt, visszaadta az illetőknek, nevezetesen: 200 aranyat az Akadémia tőkéjének növelésére ajánlott fel, 450 aranyat pedig a nagyenyedi kollégiumnak juttatott Kenderessy-Csoma nevet viselő alapítványra, első jótevőjének emlékéül, végül 100 aranyat a kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetnek ajándékozott. 1834-ben kiadván két nagy munkáját, a tibeti nyelv angol nyelvű grammatikáját s a tibeti és angol szótárt, e nagy műveiből 25 hazai könyvtárnak küldött ajándékpéldányokat. Ezenkívül tudományos cikkeket írt angol folyóiratokba s az angol misszionáriusoknak számos liturgiát, zsoltárokat, imakönyvet fordított le tibeti nyelvre. Ekkor már nagy tekintélyben állott az angol tudósok előtt. 1835-ben, miután a szanszkrit nyelvet tökéletesen megtanulta, elhagyta Kalkuttát s 1836. tavaszától kezdve ismét a Himalaja tövében, benszülöttek kunyhóiban időzött egész 1837 nov.-ig hogy nyelvtanulmányait s történeti kutatásait más irányban folytassa. Akkori meggyőződése szerint ugyanis a dzsungar nevű nép, mely Lasszától ÉK. felé Kina határán lakik, lett volna az a nép, melyben végre a magyarok rokonait s az ősök ivadékait feltalálhatja, mire a nyelvrokonság s történeti források utalták. 1841 márc. 24. ért Dardzsilingbe, hol Campbell angol ügyvivő igen szivesen fogadta. Rövid idő mulva azonban az ott uralkodó veszélyes lázt megkapta s nemsokára elhunyt.

K. összes gyüjteményeit a kelet-indiai angol kormánynak, pártfogójának rendelkezésére bocsátotta. Sírja fölé az ázsiai angol társaság emlékoszlopot emeltetett. Duka Tivadar K. összes dolgozatait kiadta életrajzával s arcképével együtt (Budapest 1885); ugyanő e művet angolul is kiadta (London 1885). A Magyar Tudományos Akadémiában b. Eötvös József mondott felette emlékbeszédet. 1910-ben szülőközsége, Csomakőrös állított sírja fölé márványoszlopot. A Magy. Tud. Akadémia koszoruját *Tóth* Jenő hazánkfia helyezte el a dardzsilingi nagy halott sírjára.

Kőrösihegy, Kecskeméthez tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben, (1910) 497 magyar lak.; u. p. és u. t. Kecskemét.

Kőrösi hegység, l. *Kalnik.*

Kőrösi monostor, Baranya vármegyében, Kisasszonyfától északra a mostani kőrösi pusztán állott. A Negol-nemzetség építtette. A XIII—XIV. sz.-ban virágzott. V. ö. *Csánki*, Magyarország földrajza (II. 499).

Kőrösi püspökség, a legkisebb s egyedüli gör. szertartású katolikus püspökség Horvát-Szlavonországban, melyet az 1611 nov. 21. V. Pál pápa által alapított és 1612 jan. 10. királyi megerősítést nyert svidnicei, a zágrábi püspökök joghatósága alá tartozó, felszentelt püspöki jelleggel biró apátságnak önálló püspöki egyházmegyévé történt átszervezésével 1777. Mária Terézia királynő alapított és a zágrábi érseki tartományhoz tartozik. A kőrösi püspök joghatósága alá a horvát-szlavonországi, dalmáciai és bácsbodrogvármegyei görög katolikusok tartoznak. Hivei főleg Zágráb, Szerém és Bács-Bodrog vmegyékben laknak. Az egyházmegye védőszentjei: Aranyszájú Szt. János és nagy Szt. Vazul.

Kőrösi Uri *János*, ref. teológus, l. *Uri.*

Körösivánd (azelőtt: *Juonesd*), kisk. Arad vm. nagyhalmágyi j.-ban, (1910) 375 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagyhalmágy.

Körösjánosfalva (azelőtt: *Jánosfalva*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 552 magyar és oláh lak.; u. p. és u. t. Várasfenes.

Köröskisjenő (azelőtt: *Kisjenő*), kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 1817 oláh és magyar lak.; postaügynökség, távbeszélőhivatal.

Köröskisújfalu (azelőtt: *Kisújfalu*), kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 738 oláh és magyar lak.; u. p. Köröskisjenő, u. t. Mezőtelegd.

Köröskocsoba (azelőtt: *Kocsuba*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 112 oláh lak.; vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Borossebes.

Körösladány, nagyk. Békés vm. szeghalmi j.-ban, (1910) 7585 magyar lak.; vasúti állomás, posta-, táviró- és távbeszélőhivatal.

Körösmart (azelőtt: *Rippa*), kisk. Bihar vm. tenkei j.-ban, (1910) 908 oláh lak.; vasútállomás, u. p. és u. t. Tenke.

Kőrösmező, nagyk. Máramaros vm. tiszavölgyi j.-ban, (1910) 2351 házzal és 9795 lakossal (közte 1461 magyar, 1484 német, 6824 rutén; hitfelekezet szerint 1285 róm. kat., 6904 gör. kat., 1520 izr.), vasúti állomással, posta- és távirói hivatallal, kir. erdészeti hivatallal. Óriási határát (45,453 ha.) magas hegységek és rengeteg erdők borítják. A lakosok juhtenyésztést és sajtkészítést űznek. K. közelében petroleumforrások vannak.

Körösnagyharsány (azelőtt: *Nagyharsány*), nagyk. Bihar vm. cséffai j.-ban, (1910) 1411 magyar lak.; vasúti megállóhely, postaügynökség, u. t. Körösszakál.

Kőröspatak, község, l. *Sepsikőröspatak.*

Kőröspataki *János*, XVII. sz.-beli versszerző, mezőcsávási pap, ki 1655. megénekelte II. Rákóczi György győzelmét Lupuj vajda felett: *Lupuj vajdáról való ének* (Lőcse 1655) és *A havasalföldi harcról való historia* (1686). Műve jelentékenyen kiválik a korabeli históriás költemények közül, kivált előadásának itt-ott balladai erejével és jó verselésével.

Körössebes (azelőtt: *Sebes*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 472 oláh lak.; u. p. és u. t. Belényes.

Kőrössy *György (ér-kőrösi és sámsondi)*, berczeli birtokos, a sárospataki trinitárius kolostor alapítója; 1680-tól a gyermek II. Rákóczi Ferenc belső kamarása volt, 1688-tól a Rákóczi-ház szolgálatában pataki várnagy, majd borinspektor. Utóbb Rákóczi főkamarásává nevezte ki. 1711

elején Rákóczi kineseivel követte urát Lengyelországba és Franciaországba, de 1714-től 1730-ig ismét Patakon kormányozta a Rákóczi-féle elkobzott javakat. Följegyzéseit Thaly Kálmán közölte a Századok 1875. és 1888-iki évfolyamában.

Körösszakál (azelőtt: *Szakál*), nagyk. Bihar vm. biharkeresztesi j.-ban, (1910) 886 oláh és magyar lak.; vasutállomás, posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.

Körösszáldobágy (azelőtt: *Szelistye-Száldobágy*), kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 1038 oláh lak.; u. p. és u. t. Venter.

Körösszeg, nagyk. Bihar vm. cséffai j.-ban, (1910) 1443 oláh és magyar lak.; vasúti megálló, u. p. és u. t. Berekböszörmény. Van benne egy régi vártorony (1400. mint «arx antiquissima» szerepel), 4 m. vastag falakkal. Történetileg arról nevezetes K., hogy 1290 júl. 10-én itt gyilkolták meg IV. (Kun) László királyt.

Körösszegapáti (azelőtt: *Apáti*), nagyk. Bihar vm. biharkeresztesi j.-ban, (1910) 2144 magyar és oláh lak.; u. p. és u. t. Körösszakál. Környékén tartották a kunok IV. László alatt gyűléseiket.

Köröstarcsa (azelőtt: *Tarcsa*), nagyk. Békés vm. békési j.-ban, (1910) 5650 magyar lak., vasúti állomás, posta- és távbeszélőhivatal; a pályaudvaron távíróhivatallal és postaügynökséggel.

Köröstarján, kisk. Bihar vm. központi j.-ban, (1910) 2234 magyar és oláh lak., posta- és távbeszélőhivatallal.

Köröstárkány (azelőtt: *Tárkány*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 1483 magyar lak.; u. p. és u. t. Belényes.

Körös-tisza-marosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat, nagyságra nézve a negyedik helyet foglalja el ármentesítő társulataink között. Kiterjedése 388,045 kataszt. hold. A Körösnek Békéstől és a Marosnak Apátfalvától lefelé eső része és a Tisza közt fekszik Békés, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád és Csanád vármegye területén. Töltéseinek hossza 196 km., melyből 29 km. téglaburkolattal van ellátva. Beruházása 30.442,800·96 K, melyből 28.354,244·48 K az ármentesítésre és 2.088,556·48 K a belvízrendezésre esik. Belvízrendező csatorna-hálózata 838 km. hosszú, melyeken 1130 belvízzsilip és áteresz van. Az összegyüjtött belvizek levezetésére a következő zsilipek szolgálnak: 1. *Szent-András fölött* 30·5 m. hosszú és egyenként 150 cm. átmérőjü kettős betonesö; 2. a 18·75 m. hosszú és 4 m. széles nyílású *Kurcza-zsilip*; 3. a *kunszentmártoni* nagyéri 42 m. hosszú, 1 m. átm. betonesö; 4. a *Kósdi-zsilip*, mely 5 db 150 cm. átmérőjű egy alapra épült, egyenként 48 m. hosszú betoncsőből áll. A porgányi zsilip rozzantsága miatt használaton kívül van helyezve (be van földdel tömve). A társulat belvizeit árvíznél 5, összesen 5150 l/sec. teljesítőképességű szivattyútelep emeli át a Tiszába. A társulat 3 szakaszra (1. a békés-báboczkai Szarvas székhellyel, 2. a báboczka-mindszenti Szentes székhellyel és 3. a mindszent-apátfalvi Hódmezővásárhely székhelylyel) van fölosztva. A központi igazgatás székhelye Szentes. 1912-ben a szárazéri társulat egy részét is a K.-hoz csatolták.

Köröstopa, kisközség Bihar vármegye élesdi járásában, (1910) 434 oláh lakossal; u. p. és u. t. Rév.

Köröstyén (azelőtt: *Kristyán*), kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 1043 német lak.; u. p. és u. t. Gyanafalva.

Körösvajda (azelőtt: *Vojvogyen*), kisk. Arad vm. borosjenői j.-ban, (1910) 331 oláh lak.; u. p. Barza, u. t. Borossebes.

Körös-varasdi ezred, azelőtt a horvát-illír határőrvidék egyik házi-ezrede, melynek területe 1625 km², lakóinak száma (1870) 66,187 volt. Az 1886. évi területrendezés Belovár-Körös vmegyéhez csatolta.

Körösy (*szántói*), 1. *József*, hírneves statisztikus, szül. Pesten 1844 ápr. 20., megh. 1906 jún. 23. 1868-ban a Pesti Napló, később a Reform gazdasági rovatának szerkesztője lett. 1870-ben a fővárosi újonnan alakított statisztikai hivatal főnökévé választották s ebben az állásban maradt meg állandóan. 1879-ben a Magy. Tud. Akadémia levelező, 1904. rendes tagja lett. Mint statisztikus számos kongresszuson szerepelt és a nagy városok nemzetközi statisztikájának szerkesztése reá bizatott (Statistique internationale, 2 kötet; Bulletin annuel des finances, 10 évf.; Bulletin hebdomadaire de stat. internationale, 18 évf.). A fővárosi statisztikai hivatal kiadványai túlnyomólag az ő tollából kerültek ki. Különösen sokat foglalkozott statisztikailag a lakáskérdéssel és halálozással; az ő indítványára léptették életbe Budapesten a közegészségügyi profilaktikus óvóintézkedéseket. Nagy elismerést arattak módszeres dolgozatai is, melyek közül a relativ intenzitás elméletéről s az indexszámításról szólók általánosan elterjedtek; előkelő szerepe volt a himlőoltás körül folyt nemzetközi vitában, melyet Kritik der Vaccinations-Statistik (Berlin 1890) és Neue Beiträge zur Frage des Impfschutzes (Berlin 1891) c. műveiben a himlőoltás javára dülőre vitt; a születési statisztika fejlesztésében is korszakot alkot az ő működése s a budapesti észleletek alapján szerkesztett első natalitási tábla megteremtése, An estimate of the degree of legitimate natality (London 1895) c. művében. Szerkesztette a Nemzetgazdasági írók tárát és a Megyei monográfiákat. Ezenkívül számos nemzetgazdasági és statisztikai dolgozata jelent meg magyar, német, francia és angol nyelven, minők: Projet d'un recensement du monde (Paris 1881); *Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról* (Bpest 1874); Armuth und Todesursachen (Wien 1886); Place de la démographie (1884); Über den Zusammenhang zwischen Armuth u. infectiösen Krankheiten (Leipzig 1894); Mass und Gesetze der ehelichen Fruchtbarkeit (Wien 1894); Demologische Beiträge (Berlin 1892); *Demologiai tanulmányok* (1889); *Hontmegye nemzetiségi állapota* (Budapest 1883); Die seculäre Weltzählung (Berlin 1897); *A felvidék eltótosodása* (4 füzet); *A részvénytársulati statisztika reformja* (1900).

2. *K. Kornél*, fiziológus, egyetemi magántanár, *K. 1.* fia, szül. Budapesten 1879 dec. 2. 1903-ban orvosi diplomát szerzett, de hajlamai a teoretikus tudományok felé vonzották. 1911.

magántanári képesítést nyert. Nagyszámú dolgozataiban a fehérjék kémiájával, anyagforgalmával, a klorofil-asszimilációval, a cukoranyagforgalommal stb. foglalkozik. K. érdeme továbbá, hogy a biometria számítási módszereit az orvostudomány eredményeinek értékelésébe bevezette.

Körözés általában valamely iratnak v. intézkedésnek több személlyel közlése, pl. a szóbeliségre alapított peres eljárásokban az előkészítő iratoknak a tanuk minden tagjánál K.-e. A bűnvádi eljárásban (Bp. 468—470. §§) a megszökött v. ismeretlen tartózkodású terhelt kézrekerítésére irányuló hatósági intézkedés, amely abban áll, hogy a Bp.-ben meghatározott esetekben, bűntett esetében a vádtanács v. a vizsgálóbiró körözőlevelet (ném. Steckbrief), nyomozólevelet bocsát ki, amelynek alapján a rendőrség a terheltet kutatja és ha bárhol megtalálja, a körözö biróság elé állítja. Vétség esetében a biróság felhivja a hatóságokat, hogy a terhelt feltalálásáról értesítést küldjenek. Kihágások esetében járásbirósági ügyekben a K.-t a figyelőlap (l. o.) pótolja.

Körözőlevél, l. *Körözés.*

Körözvény, parancsnak, meghagyásnak, értesítésnek írásban közlése mindazokkal, akiket illet.

Körözvénytáviratok, a távirdahivatalokat érintő, sürgős távirati rendelkezések, melyek a körözvényjel előrebocsátása után a távirdavezetékbe kapcsolt összes hivataloknak egyszerre adatnak. Ily táviratok főleg új hivatalok megnyitását, kábelutak megszakadását, a meteorológiai intézetek időjóslását, az árú- és értéktőzsde árzárlatait tartalmazzák. Ily módon juttatja el sürgős rendelkezéseit az igazgatás is az összes távirdahivatalokhoz s ily módon történik naponkint déli 12 órakor a pontos időjelzés is.

Körpa, kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 1057 oláh lak., vasútállomással s ugyanitt posta- és táviróhivatallal.

Körrendelet, a felsőbb hatóság által az alantas hatóságokhoz egyforma szövegezésben intézett rendelet.

Körrey *György (Iberáll-)*, festő, szül. Tótmegyeren (Nyitra vm.) 1811 nov. 21., megh. 1880 ápr. 3. Pesten Peski Józsefnél tanult, majd a bécsi festészeti akadémiába került, ahonnan visszatérvén Budapestre, eleinte Peski József műtermében dolgozott, majd pár év mulva önálló műtermet nyitott s mint mestere, ő is a vidék több templomát látta el szentképekkel. A függetlenségi harcban mint nemzetőr szolgálta hazáját, annak végével pedig előbb Pesten, majd 1858-tól fogva Segesvárt festegetett. Utolsó műve volt a félegyházi templomban lévő két oltárkép.

Körsánc, l. *Erődítés.*

Körszájuak *(Cyclostomi* v. *Cyclostomata*, állat), a Halak osztályának egyik rendje. A valódi halaktól s a többi magasabb gerincesektől abban különböznek, hogy állkapcsaik és páros végtagjaik nincsenek. Bőrük pikkelytelen, hát- és hasoldalukon páratlan úszótaraj vonul végig. Gerincoszlopuk a csigolyák helyett háthúrból (chorda dorsalis) áll, amely azonban tagolt. Koponyájuk egyszerű porcogós tok. Agyuk igen kicsiny, szemeik néha a bőr alatt mélyen fekszenek és a halakénál egyszerűbb szerkezetűek. Orrnyílásuk egyszerű, páratlan bemélyedés, amely néha a garattal is közlekedik. Hallószervük nagyon egyszerű szerkezetű. Szájuk kerek nyílás, melynek húsos falazata szívókorongok módjára működik s az egész szájüreg falazatán kúpalakú szarufogak emelkednek. A garat két oldalán 6—7 pár zacskóalakú képződményben vannak kopoltyúik elrejtve; a kopoltyúzacskókba a víz rendesen a külső lélegzőnyílásokon áramlik be. Szívük a kopoltyú közelében van. Uszóhólyagjuk nincs. Bélcsatornájuk, veséik és ivarszerveik egyszerű szerkezetűek, csirasejtjeik előbb a testüregbe jutnak. A ma élő 17 fajt két családba osztják. 1. család: Kőfúrófélék *(Petromyzontidae)*. Orrüregük vakon végződik; szívószájuk és nyelvük szarufogakkal van ellátva; hét pár kopoltyúzacskójuk van; bélcsövükben a spirális billentyű gyengén fejlett; átalakulással fejlődnek. Ide tartozik az ingola *(Petromyzon)* nem három ismertebb fajjal: tengeri ingola *(Petromyzon marinus* L.), vak ingola *(Petromyzon fluviatilis* L.) és a Planer-ingola *(Petromyzon Planeri* Bloch). A tengeri ingola 1 m. hosszúságot is elérhet és a Fekete-tenger kivételével az összes tengerekben honos. A folyókban ívik. A vak ingola 30—50 cm. hosszú: az Európa, Észak-Amerika és Japán körüli tengerekben él, de ívás idején a folyókba vándorol, hol helyenként állandóan megtelepszik. Hazánkban a Dunában, Poprádban, Erdély több vizében, a Rákos-patakban, Garamban észlelték. A Planer-ingola hossza 20—25 cm.; hazánkban a Béga-patakban és Erdélyben találták; egyébként az Európa és Észak-Amerika körülötti tengerekben honos. 2. család: Élősdi halak *(Myxinidae)*. Orrüregük a szájüreggel összeköttetésben áll; szájukat négy bajuszszál veszi körül; ajkuk hiányzik; nyelvüket fésűalakú fogak borítják. A hidegebb tengereket lakják és a tengeri halakban élősködnek. 5 faj ismeretes. Legközönségesebb a tőkehalak, félszegúszók, tok-félék stb. izmai és belső szervei közt élő *giliszthal (Myxine glutinosa* L.); 20—30 cm. hosszú. L. *Giliszthal.*

Körszék, a kötőszövőgépek egyik válfaja, amelynél a tűk egy nagyobb gyűrűben sugarasan vannak elhelyezve. A K.-en készült árú (l. *Kelme)* tömlőszerű. L. *Kötés és kötőszövés.*

Körszektor. Szektornak általában a síknak olyan részét nevezzük, melynek valamely görbe vonal egy darabja és az eme darab végpontjait a sík bizonyos pontjával összekötő két egyenes vonal a határai. A K.-nál a kör középpontja az utóbb említett pont, úgy hogy a határoló egyenesek a kör sugarai. A testeknél is beszélhetünk szektorokról. Ezeknek határai a görbe felület egy része és azon kúppalást, melyet a görbefelületrész határvonalának a tér egy bizonyos pontjával való egyenesvonalú összekötése révén nyerünk. A gömbszektornál a gömb középpontja az utóbb említett pont.

Körszelet, l. *Kör*, 1.

Körszelet-ív, *szegment-* v. *romanát-ív*, az ívek egyik neme, mely a körívnek egy részéből áll; van lapos és magas K., l. *Ív* (4. ábra).

Körtánc csaknem minden nemzet táncai között található. A német K.-ot (Reigen, Reihen) láncszerűen összefogózva lejtették, többnyire

1. Bosc kobak. — 2. Téli esperes. — 3. Vilmos körte (Williams). — 4. Jozefina. — 5. Erdei vajkörte. — 6. H

«Körtefa» cikkhez.

ÉK.

...ai tea vajkörte. — 7. Liegel vajkörte. — 8. Árpával érő körte. — 9. Őszi császárkörte. — 10. Zöld Magdolna.

ugro lépésekben; a francia K.-ot tréfás dalok kiseretében. Később több táncot *egy* sorozatos tánccá foglaltak egybe, így keletkeztek a XVIII. sz. végen és a XIX. sz. elején a *française*, *anglaise*, *quadrille*, *cotillon*, *koszorú* és *körmagyar* társas táncok.

Körte (növ.), l. *Körtefa* és *Termés*.

Körte, kemény fából faragott sulyok, mellyel hajókikötésnél a kötelet vetik át az állóhídra.

Körte, *Gustav*, német archeológus, szül. Berlinben 1852. 1881-ben a rostocki, 1907 óta a göttingeni egyetem tanára; közben 1905–06. a római német archeológiai intézet első titkára volt. Testvérével, Alfreddal vezette a gordioni ásatásokat, erről szóló művük: Gordion. Ergebnisse der Ausgrabungen im Jahre 1900 (Berlin 1904). Főművei: Die antiken Skulpturen aus Böotien (Athen 1879); I rilievi delle urne Etrusche (Róma-Berlin 1890–96; II. köt., I. köt. Brunntól): Etruskische Spiegel (Berlin 1884–97).

Körte-barométer, l. *Barométer*.

Körtebetegségek, l. *Körtefa*.

Körtebor, l. *Gyümölcsbor*.

Körtéd (azelőtt: *Krusicza*), kisk. Temes vm. fehértemplomi j.-ban, (1910) 2317 szerb és cseh lak.; u. p. és u. t. Fehértemplom.

Körteéter v. *körteolaj*, etil- és amilacetát keveréke. Likőr és cukorkák készítéséhez használják. L. *Ecetsav eszterei*.

Körtefa v. *körtvélyfa (Pirus communis* L., v. *P. piraster* (L.) Borkh.; l. *a színes képmellékletet)*. Az almától össze nem forradt bibeszála, meg a gyümölcs alakja különbözteti meg, melynek a nyelénél levő végén nincs köldökszerű mélyedése, mint az almának. A körte belsejének rekesze (5) kifelé kerekített, az almáé hegyes. 6–20 méter magas fa, koronája nem ritkán tornyosan nő. Levele tojásdad, aprón fűrészes, később a hajtással együtt lekopaszodik. Vadon v. sovány földben tövises, jó földben a tövise elmarad; áprilisban és májusban virágzik a lombfakadással egy időben; virága kis ernyőkben áll, szirma fehér, ritkábban rózsaszínű. Hegyi erdőben csaknem egész Európában s Ázsiának É.-i részén vadon nő (vadkörte), a bükk határáig felhatol, 845 méterig, sőt Tirol D.-i részén 1300 méterig tenyészik. Mintegy 1500 fajtáját az É.-i sz. 60°-áig termesztik. Gyümölcse színére, alakjára, ízére és nagyságára, valamint a húsa minőségére nézve is nagyon különböző.

A K.-nak vad törzse 1. a *P. piraster* Wallr. v. *vackor*. Gyümölcse apró, gömbölyded, belőle származnak a gömbölyű fajta körték. 2. A *P. achras* Gaertn., levelének a molyha tovább megmarad, gyümölcse hosszas. Ebből tökéletesedett a nyakas körte. Ennek a két fajnak a fája tövises. A *kerti körte* (P. communis L. var. sativa DC.) tövistelen, gyümölcse jóval nagyobb és jóízű. A kerti fajták gyarapításához a kaukázusi, kisázsiai és örmény *Pirus elaeagrifolia* Pall., a szíriai, arab és perzsa *P. persica* Pers. meg a mediterrán *P. cordata* Desv. faj is hozzájárul, részint mint termesztésbeli elfajzás, részint véletlen kereszteződés útján.

A körték érés szerint *nyáriak*, *ősziek* és *téliek*, melyek csak eltartás közben lesznek éretté (utóérés). A körte alakja szerint vannak *lapos* (pogácsa-, bergamott-körte), *kúpforma*, *hosszas* és *nyakas* (kobak-) körték. Szín szerint *egyszínű*, *színes* és *kormos* vagy rozsdás körték vannak. Lucas körterendszere 15 csoportból épül fel; megkülönböztetve 1. vaj-K., 2. félvaj-K., 3. bergamott-K., 4. félbergamott-K., 5. zöld hosszú-K., 6. kobak-K., 7. Kálmán-K., 8. pirók-K., 9. Muskatály-K., 10. háj-K., 11. szegfű-K., 12. hosszukás főző-K., 13. gömbölyded főző-K., 14. hosszukás bor- v. must-K. és 15. gömbölyded bor- v. must-K. csoportját. Napjainkig az ismert és pomologiailag leírt körtefajták és változatok száma meghaladja az ezret.

Legelterjedtebb és legajánlatosabb körtefajták (érési időszerinti sorrendben): *nyáriak:* Zöld-Magdolna, Júliusi esperes, Árpával érő körte, Giffard-vajkörte, Takarék-körte, Nagy szegfű-körte, Clapp-kedvelt, Stuttgarti pirók, Római hájkörte, Amanlis-vajkörte, Kongresszus emléke, dr. Guyot Gyula, Jó szürke, Vienne diadala, Vilmos-körte, Esperen úri-körte, stb.; *ősziek:* Hardy-vajkörte, Avranchesi jó Lujza, Marianna hercegnő, Capiaumont, Német nemzeti bergamott, Legfinomabb vajkörte, Erdei vajkörte, Császár-körte, Bosc-kobak, Clairgeau-vajkörte, Charneuxi ízletes, Napoleon-vajkörte, Társulati esperes, Angoulêmei hercegnő, Diel-vajkörte, Papkörte, Liegel téli vajkörte, Hardenpont-vajkörte, Six-vajkörte, Pisztráng-körte, stb.; *téliek:* Nemes kolmár, Drouard elnök, Nemes Crassane, Jozefina, Serres Olivér, Téli esperes, Esperen-bergamott, Lepin jegyző, Cognée asszony stb.

A körtében általában 80·02 rész víz, 19·98 száraz anyag, 6·53 oldatlan rész, 13·43 a levében feloldott anyag, 9·26 cukor, 3·01 pektin, fehérje és só, 0·58 szabad sav van. *A termesztett gyümölcsfajták között egyik a körte, melyben sok cukor van,* ezért tápláló, de körülbelül 4% emészthetetlen része van, azért gyenge gyomrunak kevésbbé ajánlatos, sőt csersavtartalma folytán székrekedést is okoz. A körte rögének (kövecsességének) hasonló összetétele van, mint a fának. A körte összezúzása és kisajtolása útján lesz belőle a *körtelé* (Soot) és *körtebor*; a *körte-szirup*, melyet méz helyett süteményhez, leveshez, csemegéhez stb. adnak; továbbá ezekből erjesztés útján készül ecet, sőt az összecsömöszkölt és szeszes erjedésen átment körte-cefre lepárlása útján készítenek belőle *körte-pálinkát* is. Az almához hasonlóan készíthető a körtéből: *kocsonya*, *íz* és *sajt* is. Be is szokták főzni vagy megaszalják. Az ecetgyártásnál visszamaradt magvaiból Türingiában olajat sajtolnak. A körtét hűvösebb szellős helyen jobb tartani, mint a levegőtől tökéletesen elzárni, mert ilyen helyen könnyen erjedésbe megy. Aszalása tovább tart, mint az almáé, fáradságosabb is. Magyarország és Erdély alma-, szilva- és barack-termése után a körte következik; aszalva Trencsén, Nógrád, Sopron és Nyitra vármegye szállít sokat kifelé. A vad K. fája fiatal korában csaknem fehér, később pirosas, kemény, gyakran lángos, finom, tömött, sokszor csinos csomorja van, könnyen simítható és faragható; az asztalos, esztergályos vagy képfaragó feldolgozza. Mindenféle faragvány, hangszer, nyomtató forma és mo-

-lell stb. lesz belőle. A nemesített K. fája minden tekintetben hitványabb. A K. mély rétegű, inkább laza agyagos meleg földet szeret, a nemesebb fajtáknak védett hely és gondos kezelés is szükséges. Gyakran vadtőre oltják, melyet közönséges fajták magvából neveltek. A finomabb fajtát alakított és törpefán is termesztik, kivált az északibb vidéken. A törpe K.-t birsre oltva nevelik, télre pedig a törzse környékét lombbal és vékony trágyával letakarják. Száraz sovány talajon galagonyára is szokás oltani. Ezen bőven terem, de kevésbbé finom a gyümölcse. Némelyik faj a birsalanyon meg nem marad, ilyenkor más birsen jól díszlő körtefajt oltanak rá, jövő esztendőre ezután erre oltják a birsen egyenest nem boldoguló körtefajt. Több fajtáját a szabadban vagy út mellett is lehet termeszteni.

Betegségei, amelyek gyakrabban fordulnak elő és a gyümölcstermesztést többé-kevésbbé károsan befolyásolják, a következők: 1. *Fagylemezek*, a kéregfelület elhalt, besüppedt és sötétebb színű foltjairól ismerhetők fel; a kevésbbé ellenálló fajták vagy hiányosan táplált csemeték kérgén fagyás folytán keletkeznek. Ilyen esetben hosszában ejtett erősítő bemetszések alkalmazandók, lefelé az ágalapig; emellett gondoskodni kell a kellő trágyázásról. 2. *Varbetegség* (varasodás), a K. hajtásain, levelein és gyümölcsein a Fusicladium pirinum nevű gomba okozza. A vesszők héjja cserepesen fölrepedezik és elszárad; a leveleken sötétolajbarna foltok, a gyümölcsökön pedig szabálytalan alakú és utóbb felrepedező foltok keletkeznek, amelyek alatt a gyümölcs húsa kövecsessé válik. A védekezés az elszáradt koronarészek eltüzelésében és a koronának bordeauxi lével való permetezésében rejlik. 3. *Törzs-redvesedés*, amikor a törzsben a fatest porhanyóvá válik, okozója többféle kalapos gomba, legtöbbnyire pedig a Polyporus velutipes, Hydnum. A gombás fát megmenteni alig lehet a benne levő évelő gombától; a többi fák megóvása végett az évenként a törzsből vagy az ágakból előtörő gombakalapokat idejekorán el kell távolítani és eltüzelni. 4. *K.-levélrozsda* okozója a Gymnosporangium Sabinae rozsdagomba, amely a leveleken narancsvörös foltokat idéz elő, amelyek fonákán 2—3 mm.-es bibircsalakú termőtestek emelkednek ki; ezekből szóródnak ki a spórák, amelyek azonban a K.-n a betegséget nem terjesztik, s csak a nehézszagú borókán (Juniperus Sabina) fertőznek, ahol a fiatal kérgeken fodros alakú, kocsonyaszerű termőtesteket növesztenek. Ezeknek a felületén képződő spórák veszedelmesek a K.-levelekre, olykor az éretlen gyümölcsre is. A védekezés a közeli boróka-bokrok kiirtásán alapul. 5. *Fehér levélfoltok* okozója a Septoria piricola gomba; e foltok tömegesek, aprók, áttetszők, a levél színén szürkésfehérek, a fonákán barnásak; augusztus elején a levelek fonnyadását és lehullását okozzák. Hasonló tüneteket okoz, de kevésbbé pusztító a Phyllosticta pirina nevű gomba; az általa okozott foltok nem áttetszők és a levélszínén tekintve, vörös szegélyük van. Védekezésre ajánlatos a rézgálicos szódás vagy a bordeauxi folyadék, mellyel első ízben a virágzás előtt és másodízben a virágzás után permetezünk. 6. *Levélbarnulás* okozója a Morthiera (Stigmatea) Mespili gomba, mely különösen a faiskolák vadkörte-csemetéin veszedelmes. A levelek kibontakozása után apró, halavány-karminszínű foltokat okoz, melyektől utóbb az egész levél megbarnul és a koronák már nyár derekán lombtalanokká válnak. A védekezés bordeauxi lével való permetezéssel történik május és június hónapokban. 7. Az *Entomosporium maculatum* Lév. az ú. n. levélbarnulást idézi elő a K.-n, mely betegség gyakran a fa lombozatának teljes lehullásával végződik. 8. *Korompenész* (l. o.). 9. *Kövesedés* v. *kövecsesedés* többnyire száraz nyarakon fordul elő, amikor a körtegyümölcs húsában kemény szemcsék (kősejt-csoportok) képződnek. Oka a talajnedvesség hiánya, ezenfelül a nem megfelelő alany is és pedig némely fajtánál a birsalma és a galagonya. Segítséget nyujthat a tő körül a talaj felhalmozása az oltási helyen valamivel felül és száraz nyáron a fák locsolása. 10. *Gyümölcshasadozás* éppen az ellenkező okból támad, t. i. tartósan esős nyáron a gyümölcsök héja és húsa mélyen behasadozik. 11. *Monilia-betegség* (l. o.).

Körtefabetegségek, l. *Körtefa*.

Körtekapu, kisk. Maros-Torda vm. régeni alsó j.-ban, (1910) 551 oláh lak.; postaügynökség, u. t. Tancs.

Körtekepálya, l. *Tekézés*.

Körtés (azelőtt: *Krusevlya)*, nagyk. Bács-Bodrog vm. zombori j.-ban, (1910) 976 német lak.; vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Gádor.

Körte tejgomba (növ.), l. *Kenyérgomba*.

Körtike (növ.), l. *Pirola*. — *K.-félék*, l. *Pirolaceae*.

Körting, *Gustav*, német romanista, szül. Drezdában 1845 jún. 25., megh. Kielben 1913 febr. 1. Főművei: Geschichte der Litteratur Italiens im Zeitalter der Renaissance; Petrarcas Leben und Werke (1878); Boccaccios Leben und Werke (1880); Encyklopädie u. Methodologie der romanischen Philologie (1884).

Körting-féle gőzfúvó, l. *Fuvógép*.

Körtöltés. Még a legtökéletesebben készült védőtöltések is ki vannak téve annak a veszedelemnek, hogy előre nem látható okok következtében az árvíz elszakítja, áthágja v. megkerüli őket. Hogy ilyen esetben az ártéren fekvő városok és községek belsőségei s az itt felhalmozott vagyon és főleg a lakosság élete az elpusztulástól meg legyenek mentve, sok esetben szükséges azokat még egy második védőtöltéssel is körülvenni, mely a nem folyó mellett fekvő községeknél egy önmagába visszatérő vonalat képezvén, K. nevet kapott, noha alakja sohasem szabályos kör, hanem rendszerint szabálytalan sokszög. L. még *Ármentesítés*.

Körtöltésközi belvízlevezető társulat. Alakult 1883. oly célból, hogy az *Alsószabolcsi tiszai ármentesítő társulat* tiszadobi átvágásának jobbparti töltése és az átvágott tiszai kanyarulat balparti töltése között levő 5368 kataszt. hold nagyságú területről a belső vizeket levezesse. A társulat beruházása 57,933·18 kor., az évi fentartás és igazgatás költsége 1300 korona.

Körtvélyes, kisk. Abauj-Torna vmegye tornai j.-ban, (1910) 403 magyar lak.; u. p. Szádalmás, u. t. Bódvaszilas.

Körtvélyesi apátság. Máramaros vármegyében Hosszumező mellett állott. Alapitották Balk és Drág (a bélteki Drágfyak őse) 1390 körül Szent Mihály főangyal tiszteletére. 1391. a konstantinápolyi patriarcha közvetlen joghatósága és védelme alá vette s a Máramaros, Szatmár, Szilágy vármegyékben lakó görög keletieket ez apátság alá rendelte. 1494. a jászvásári (jassyi) érseket ismerte el egyházi fejéül, de hosszas huzavona után 1556. mégis csak a munkácsi püspök hatalma alá került. 1658 körül pusztult el. V. ö. Magyar Sion 1888. 336—53, 508—525.

Körtvélyestető, l. *Bekecs.*

Körtvélyfa (növ.), l. *Körtefa.*

Körtvélyfája, kisk. Maros-Torda vm. régeni alsó j.-ban, (1910) 1211 magyar lak., vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Gernyeszeg.

Körtvélypatak (azelőtt: *Krusovecz*), kisk. Krassó-Szörény vm. teregovai j.-ban, (1910) 685 oláh lak., vasúti megállóhely, u. p. Kuptorja, u. t. Domásnya-Somfa.

Körtvélytó, Csongrád vmegyében a Gyümölcsény-erdő közelében feküdt. Zalán legyőzetése után Árpád itt 34 napon át tanácskozott a nemzettel s a hozott törvényekről a tanácskozás helyét Szernek (l. *Pusztaszer*) nevezték el. A Kalán-nemzetség utóbb monostort építtetett erre a helyre. K. az oklevelekben 1509. még mint halastó, 1571. mint falu s 1668. mint puszta van említve. Az 1450—1488 közt szerepelt *Körtvélyes* falu ugyane néven most puszta, Hódmezővásárhelytől Ny.-ra, a Tisza jobbpartján.

Kőruta (növ.), *Asplenium ruta muraria* L., l. *Bodorka.*

Körutak alatt a városi úthálózat olyan főbb útvonalait értjük, melyek a város központi része körül köralakban vagy más görbített vonal szerint húzódnak el. A K. először régi erődített városokban keletkeztek, midőn az erődök fölhagyásakor a várost körülfogó erődgyűrű területén új főutat teremtettek. A K. a sugárúttal együtt az ilyen városok terjeszkedési területeinek főbb útvonalai. (L. *Sugárút*). A körutakat rendszerint mint nagy szélességű sétányutakat képezték ki. Egyik legszebb körút a bécsi, mely az 1860-as években eltávolított erődítmények helyén áll és félköralakú széles sétányt képez az egész Belváros körül, melyen egyúttal a város legszebb középületei vannak elhelyezve. Budapestnek több körútja van. Egy a régi Belváros körül, melynek részei a Deák Ferenc-utca, Károly-, Muzeum- és Vámház-körút, és az 1870-es években épült Nagykörút, melynek részei a Lipót-, Teréz-, Erzsébet-, József- és Ferenc-körút. Egy harmadik külső körút, a Hungária-körút, most van épülőfélben. A budapesti K. mentén nyilvános parkok és ültetvények létesítését sajnos elmulasztották és így ezek kizárólag a forgalom céljaira szolgálnak. Szabadfekvésü városokban, melyek megerősítve nem voltak, hol tehát a K. számára szükséges terület kezdettől fogva rendelkezésre nem áll, a K. helyett célszerűbben más irányú főútvonalakat lehet alkalmazni.

Körutazási jegy, l. *Menetjegy.*

Körülirás (lat. *circumlocutio*, gör. *periphrasis*), stilisztikai alakzat, az a kifejezésmód, midőn a fogalmat nem közvetlen nevén nevezzük, hanem közvetve, sajátos ismertető jelei, tulajdonságai, részei felsorolásával; ilyen K. pl. Magyarország helyett: a négy folyó és a hármas bérc hona.

Körüljárt (ang. *walk over*), lóversenyeknél használt kifejezés. Ha valamely versenyben csak egy ló jelentkezett az indulásra, úgy annak lovasával a nyergében a pályát körül kell járnia.

Körüllakók, l. *Antipodusok.*

Körülményhatározó, l. *Határozó.*

Körülmetélés (lat. *circumcisio*, gör. *peritome*, héberül *milah*), az ókor sok népénél előforduló szokás, amely abban áll, hogy a férfi nemző szervének felső bőrét nagy részben lemetszik. Megvolt a régi egyiptomiaknál, feniciaiaknál és hébereknél. Megvan még ma is a zsidóknál és mohammedánoknál. Az utóbbiak a K.-t a 13-ik év betöltése után, a zsidók nyolc nappal a gyermek születése után szokták elvégezni. Valószínű, hogy a különböző népeknél más-más képzetek adtak alkalmat a szokás meghonosodására. A zsidóknál különösen nagy jelentőségre tett szert a bibliai elbeszélés folytán (Mózes, I. 17. fejezet), amely szerint a K. a szövetségnek a jele, amelyet isten Ábrahámmal kötött. Bizonyos, hogy a prófétáknál az emberi szív tisztátalanságának eltávolítását jelentette (Jer. 4_4, 9_{25}). A középkori zsidók közül némelyek az önmegtartóztatás jelének tekintették. Az intézmény eredetére nézve eltérők a vélemények, csak annyi bizonyos, hogy nem egészségi okokból hozták be. V. ö. *Ziffer* K., Az izraeliták körülmetélése történeti és orvosi szempontból (Budapest 1880); *Kohlmann* I. C., Ansichten über den jüdisch-religiösen Beschneidungs-Akt (Buda 1858).

Körülmetélési ünnep, a zsidó fiú születése nyolcadik napján szokásos családi ünnep. E nevet viseli (festum circumcisionis) a január elseje is, mint Jézus körülmetélésének (Luk. 2, 21) a napja.

Körülzárás (ném. *Zernierung*, a francia *cerner*, körülfogni szóból), valamely helynek, különösen várnak bekerítése csapatokkal oly célból, hogy az harc árán megadásra kényszeríttessék.

Körvadászat az a vadászat, melynél a vadászok a rendszeresen beosztott hajtókkal együtt egy területet körülfognak és a középpont felé közelednek. Midőn a kör szűkül, kürtjellel tiltják el a befelé való lövést; ha a vadászok és hajtók egymáshoz nagyon közel állnak, a vadászok helyt maradnak, a hajtók pedig bemennek a körbe és kihajtják a vadat. K.-ot rendesen csak nyúlra rendeznek.

Körvasút. Nagyobb városok különféle pályaudvarait összekötő vasútvonal, mely a pályaudvarok egymásközötti, főleg átmenő teherforgalmának lebonyolítására szolgál. Nagyobb országrészeket átfogó összekötő vasutakat is neveznek K.-nak. Igy pl. hazánkban a székely K., mely Székely-Kocsárdról kiindulva, Marosvásárhely—Szászrégen—Gyergyószentmiklós—Sepsiszentgyörgyöt köti össze egymással és Brassónál ismét csatlakozik a fővonalhoz.

Körver *(Cörver)*, 1. *Elek* báró, piarista, filozófus, szül. Tornán 1714 május 19., megh. Nyitrán 1747 jún. 4. 1738-ban Olaszországba utazott s tanulmányait oly sikerrel végezte, hogy Nápolyban olasznyelvű előadásokat tartott Leibniz és Wolf bölcseletéről. 1743. megkezdte filozófiai előadásait a pesti piarista kollégiumban. Ellenségei, főleg a jezsuiták, egyházellenesnek igyekeztek feltüntetni tanítását, de ő bátran folytatta azt. Munkái közül legfontosabb: Philosophiae omnium recentissimae (1741); 1746. jelent meg a Compendium elementorum geometricae practicae, ugyanez idötájt a Selectae Positiones c. munkája. Ezeken kívül lefordította és kiadta Chelucci Pál matematikáját és beszédeit, Politus Sándor beszédeit és Pelzhoffer báró Lacon Politicus című munkáját.

2. *K. János* báró, piarista, pedagógus, *K. 1.* öccse, szül. Tornán 1715 szept. 16., megh. Bécsben 1773 aug. 12. 1738—44-ig Rómában a teológiát és bölcseletet hallgatta s járt Párisban és Berlinben is. Hazatérvén, a nyitrai nemesi nevelőház igazgatója lett. 1751—56-ig Bécsben a piarista rend prokurátora. 1757. a magyar piaristák rendfőnöküknek választották. Mint ilyen adta ki 1757. híres tanügyi szabályzatát: Methodus instituendae iuventutis apud Scholas Pias, amely legelőször teszi kötelezővé a hazai nyelv tanítását. 1761-ben pesti házfőnökké választatván, felépíttette a kollégium esküteri szárnyát, s biztosította a filozófiai osztályok fenmaradását. 1766-ban ismét Rómába indult; innét visszatérvén, Bécsbe ment. Itt írta francia nyelven nagy pedagógiai művét: Politique Chrétienne aisée et abrégée méthodiquement à l'usage des Jeunes Princes, et de la Noblesse propre à les rendre habiles à procurer le bien publique, des états et leur propre et particulier (Bécs 1770).

Körvers, l. *Rondeau*.

Körvonal, 1. l. *Kör*. — 2. *K.* (fr. *contour*, ol. *contorno)* az a vonal, amely valamely ábrázoláson az alakokat körülveszi, környezetüktől elhatárolja.

Körzeti idegrendszer v. periferiás környéki idegrendszer, l. *Idegrendszer*.

Körző (régi neve: *cirkalom)*, hosszúságok lemérésére és átvitelére, valamint körök rajzolására szolgáló eszköz. A *mérő-K.* két egyenes és egyenlő hosszú szárú K., amely közös tengely körül forgatható, esetleg pontosabb mérésekhez a két szárt mikrométer-csavarral közelítjük vagy távolítjuk. Pontosabb beosztásokra szolgál az *osztó-*, *rúgós* v. *hajszál-K.*, amelynek két szára acélrúgó, s ezek is mikrométercsavarral vannak ellátva. Gömbölyű testek (henger, gömb) méreteinek lemérésére kifelé domború szárú körzőket használnak, amelynek alakja összecsukva O betűhöz hasonlít, míg ellenben csövek, üregek belső méreteit kifelé homorú szárú körzőkkel mérik. E kétféle K. egyike is rendszerint csekély változtatással mindkét célra alkalmas. Szögek vagy háromszögek átvitelére szolgál a *háromszárú K.* Az *arány-K.* két egymás fölött levő vonalzóból áll, amelyek egy pont körül közös síkban elforgathatók, de ez a forgáspont tetszés szerint változtatható helyzetű, s a körző egyik vége mindig a kívánt nagyításban v. kicsinyítésben adja a másik véggel mért méretet. Ma használtabb arány-K. az ú. n. *kettős-K.*, amely két körzőből áll, az egyiknek szárai a másik folytatásában vannak. A körzőnek az egyik acélcsúcsa rendesen kicserélhető ceruzás hüvellyel v. rajztollal, ha az körök rajzolására is szolgál. Igen kis körök rajzolására szolgálnak a *nulla-K.*-k, amelyekkel félmilliméter, sőt ennél kisebb átmérőjű körök is rajzolhatók. Nagy körívekhez a K. egyik szárát toldalékkal meghosszabbítják vagy *rúd-K.*-t használnak. Ez fából v. fémből készült merev rúd, amelyen két eltolható és rögzíthető hüvely van, mindkettő acélcsúccsal, v. az egyik hüvely acélcsúcsa ceruzára vagy rajztollra kicserélhető. Az eddig leírt körzőktől elüt a K.-k másik, többé-kevésbbé összetettebb szerkezetű alakja, amelyeknek beállításához vagy akár a kör megrajzolásához is nem szükséges a kör középpontja. Ezeknek egyik egyszerű alakja a *centrográfus*, amely két vonalzóval bezárt rögzíthető szögből áll, a vonalzók csúcsában van a ceruza vagy a rajztoll. Ha a szögnek a két szárát mindig a körnek két adott pontján vezetjük keresztül, akkor a szög csúcsa körívet ír le.

Kősejt (növ.), l. *Elrögesedés* és *Szklerenchima*.

Kösen, porosz város és látogatott fürdőhely a merseburgi közigazgatási kerületben, (1910) 3006 lak. A K.-i sósfürdőt évente 6000—7000 fürdővendég látogatja.

Kősírok, l. *Dolmen*, *Megalitikus emlékek*.

Kösk (perzsa), l. *Kioszk*.

Köslin *(Cöslin)*, 1. *közigazgatási kerület* Pomeránia porosz tartományban, a Keleti-tenger partján, 14,035 km² területtel, (1910) 619,343 lak.

2. *K.*, az ugyanily nevű kerület és járás *székhelye*, (1910) 23,236 lak., vasöntőkkel, papir- és téglagyártással, gőzmalommal, mesterséges halastóval, liba- és halkereskedéssel; I. Frigyes Vilmos emlékszobrával és többféle középiskolával. A harmincéves háboruban csaknem egészen elpusztult.

Kősó v. *aknasó (halit*, ásv.), rendesen kockákban kristályosodik; néha az oktaéder vagy rombdodekaéder is megjelenik a kombinációkon. Kristályosodva általában csakis ott szokott előfordulni, ahol a sótelepekbe víz hatolt be és a só átkristályosodott. A természetben többnyire csak szemcsés, ritkábban rostos tömegekben vagy rétegekben fordul elő. A kocka szerint kitűnően hasad. Gyakoriak benne a parányi folyadékzárványok. Keménysége 2, körömmel könnyen karcolható. Színtelen, víztiszta, de gyakran színezett, vörös (finoman eloszlott vasoxid), sárga, szürke, kék, zöld. A kék színezés okára nézve a vélemények eltérők; sokak szerint szénhidrogének vagy vasfoszfát, v. berlini kék vagy nátriumszubklorid (Na_2Cl) idézné elő a színezést; a legújabb vizsgálatok szerint ultramikroszkóposan eloszlott fémes nátrium a színező anyag; a színtelen kősó zárt üvegcsőben fémes nátriummal együtt hevítve megszíneződik. A kék- és ibolyaszínű só a levegőn hevítve színét veszti. Üvegfényű, átlátszó, íze sós; a legnagyobb mértékben diatermán test. Nátriumklorid ($NaCl$). A vulkánokban és lávákban szublimáció útján keletkező K. mindig sok káliumkloridot tartalmaz. Vízben igen könnyen ol-

dódik, forró vízben jobban, mint hideg vízben. A nedves levegőn lassan szétfolyik. Azok a K.-kristályok, amelyek nagy nyomás alatt levő gázzárványokat tartalmaznak, a vízben való oldáskor pattogzanak. Hevítéskor a K. erősen pattogzik (dekrepitál), megolvad és elég magas hőmérsékleten teljesen elillan. A nagy K.-telepek mind egykori tengereknek az üledékei; rendesen sóagyag, anhidrit és gipsz és esetleg még a káliumsók is kisérik. Főkép a diasz- vagy permi (Stassfurt) és a triaszformáció, továbbá a harmadkor (máramarosi, erdélyi és sárosi sótelepek) tünnek ki sóbőségük révén. A K. előfordul még mint a talaj kivirágzása (Kaspi-tó, Chile), továbbá némely vulkán kráterében és a lávák repedéseiben. Oldott állapotban a tengervízben és némely tóban (Holt-tenger, Utah) fordul elő. A K.-nak igen sokféle gyakorlati alkalmazása van: eledelek sózása, *(konyhasó)*, hús és halak besózása, marhasó, műtrágya; a sósav, szalmiák és különböző orvosságok előállítása, üveg- és szappangyártás, zománckészítés. Észak-Afrika sivatagjain építőkő gyanánt is használják. Hazánkban a K. nagy mennyiségben található. Erdélyben Parajd és Szováta mellett a kősósziklák a szabadban láthatók. Sóbányáink vannak Aknaszlatinán, Rónaszéken, Sugatagon, Désen, Tordán, Parajdon, Marosújváron; Vizaknán, Sóváron pedig oldatából főzik a K.-t.

Kősó-formáció (geol.), lokális megnevezése ama geológiai szekciónak v. emeletnek, amelyben nagyobb mennyiségű kősó fordul elő. Így pl. a mi kárpáti kősó-formációnk alsó mediterránkorú, az alpi (salzburgi) triászkorú, a német permi stb.

Kősor *(alignement)*, l. *Megalitikus emlékek*.

Kösöntyű, nyakra való ékesség, nyaklánc, továbbá karkötő, végre ruhaékesítő nagy kapocs v. öregcsatt, mely félhold, boglár vagy más alakban paláston, köpenyegen, kacagányon stb. a nyak táján a ruhadarab összefoglalására szolgál.

Kösseni rétegek néven a felső alpi triász egyik emeletét nevezik Kössen falu után. Tipusos K. nálunk Dernán, Gömörben fordulnak elő. L. *Triász*.

Köster, *Albert*, német irodalomtörténész, szül. Hamburgban 1862 nov. 7. 1892-ben Marburgban, 1899-ben Lipcsében egyetemi tanár. Művei: Die Wormser Annalen (1887); Schiller als Dramaturg (1891); Der Dichter der Geharnischten Venus (1897); Gottfried Keller (2. kiad. 1907); kiadta Schönaich: Die ganze Ästhetik in einer Nuss c. röpiratát (1900); Gottfried Keller és Storm levelezését (1904) és Goethe anyjának leveleit (1904).

Köstlin, 1. *Christian Reinhold*, német büntetőjogász és költő, szül. Tübingenben 1813 jan. 29., megh. u. o. 1856 szept. 14. Szülővárosában 1839. magán, 1841. rendkívüli, 1851. rendes egy. tanár lett. *C. Reinhold* név alatt folyóiratokban költeményeket és elbeszéléseket is írt, melyek összegyüjtve is megjelentek (Bremen 1847—48. 3 köt.). Jogi művei közül nevezetesebbek: Die Perduellio unter den römischen Königen (Tübingen 1841); Neue Revision der Grundbegriffe des Kriminalrechts (u. o. 1845, 2 rész); Der Wendepunkt des deutschen Strafverfahrens im 19. Jahrhundert (u. o. 1849); Die Geschwornengerichte (Leipzig 1851); System des deutschen Strafrechts (Tübingen 1855, 1. köt.). Halála után jelent meg: Geschichte des deutschen Strafrechts (u. o. 1859). Felesége, *Josephine Lang* (1815—1880) mint dalköltő ismeretes.

2. *K., Heinrich Adolf*, német zenetörténész és teológus, *K. 1.* fia, szül. Tübingenben 1846 szept. 4., megh. Darmstadtban 1907 jún. 5. 1895-ben a giesseni egyetemen a teológia tanára lett. Több becses munkát írt, ilyen: Geschichte der Musik (5. kiad. 1899); Geschichte des christl. Gottesdienstes (1887); Die Lehre von d. Seelsorge (2. kiad. 1907); Die deutsche Tonkunst (1908).

3. *K., Julius*, német ev. teológus, szül. Stuttgartban 1826 máj. 17., megh. Halleban 1902 máj. 12. 1855-ben teol. tanár Göttingenben, 1860. Boroszlóban, 1870. Halleben. Főbb művei: Luthers Theologie (2. kiad. 1901, 2 kötet); Luther (5. kiad. 1903); Luthers Leben (9. kiad. 1891); Der Glaube und seine Bedeutung (1895); Christl. Ethik (1898). V. ö. *J. Köstlin*, Autobiographie (Danzig 1891).

4. *K., Karl Reinhold*, német prot. teológus és esztetikus, szül. Urachban 1819 szept. 28., megh. Tübingenben 1894 ápr. 12. 1854 óta a tübingeni egyetemen az esztetika tanára volt. Főbb művei: Goethe's Faust u. seine Ausleger (Tübingen 1860); Aesthetik (u. o. 1862—69); Der Ring der Nibelungen (1877); Gesch. der Ethik (1887); Prolegomena zur Aesthetik (1889).

Kősüllő *(Lucioperca volgensis* Pall., állat), l. *Süllő*.

Kőszáli antilóp, l. *Antilópok*.

Kőszáli kecske *(Capra ibex* L., állat), a Kecskék (Capra) nemébe, a Kőszáli kecskék (Ibex) alnemébe tartozó emlősfaj. Törzse zömök; nyaka közepes hosszú; feje aránylag kicsi; homloka erősen ívelt; szarvai, melyek mindkét nemen előfordulnak, a bakon igen nagyok és vastagok s ívben rézsút görbülnek hátrafelé; lábai izmosak. Teljes hossza 1·5—1·6 m., magassága vállban 80—85 cm., súlya 75—100 kg., szarvának hossza 80—100 cm. s súlya 10—15 kg. is lehet. A nőstény szarvai kicsinyek, rendesen 15—18 cm.-nél nem hosszabbak. Szőrözetének minősége és színe kor és évszak szerint változó. Nyáron a szőr rövidebb, vékonyabb, fényesebb és túlnyomóan vörösesszürke, télen hosszabb, vastagabb, kondor és sárgásszürke színű. Homloka, feje, orra, háta és torka sötétbarna; állán, szeme előtt, füle alatt és orrlikai mögött inkább rozsdafakó. Hasa közepe fehér. Farka fölül barna, végén feketés. Az Alpokban honos; száma a régi időkhöz képest tetemesen megcsappant. Az, hogy Kárpátainkban élt-e K., még nincs tisztázva. *Bielz* szerint Erdély bérceiről csak rövid idő előtt pusztulhatott ki. Ásatag maradványait Krassó-Szörény vármegye barlangjaiban megtalálták.

Kőszáli sas *(Aquila Chrysaëtus* L., állat), a Ragadozók *(Accipitriformes)* rendjébe és a Sólyomfélék családjába tartozó madárfaj. Feje sárgás, fölül és alul sötétbarna, szárnya és farka barnásfekete. Hossza 90, szárnya 60—64, farka 34 cm. Hazája Európa, Észak-Ázsia és Észak-Amerika. Nálunk magas hegységeinkben állandó, télen a síkságokat is fölkeresi. Veszedelmes ragadozó.

Kőszeg (Güns), rend. tan. város szab. kir. város címével Vas vm.-ben, a Gyöngyös patak partján s a Kőszegi-hegység tövében, igen kies, termékeny vidéken. A csinosan épült s tiszta város magva a belváros, melynek központja a tornyokkal ellátott, de eredeti jellegéből teljesen kivetkőzött s ma már gazdasági célokra szolgáló vár. A városháztéren áll a XV. sz.-ból való városháza (gazdag levéltárral), a plébánia- (magyar) templom (1620), a bencések temploma (Szent Jakab-v. német templom 1407-ből, benne Jurisics Miklós gyermekeinek és Széchy Máriának sírja) s a bencések székháza. A belvárost övező várkerületen van az árvaház (Magyarország legrégibb árvaháza 1749), a kisdedóvó, a polgári iskola stb. A Kayszrál-utcában a díszes kat. főgimnázium. A várkerület végében van K. legszebb tere, a Flóriántér, az 1892. épült díszes gótizlésű kat. templommal. Innen a Király-út, K. legélénkebb utcája vezet a vasút felé. A várost kelet felől öntöző Gyöngyös partján szép sétányok s kertek s a folyón túl a katonai alreáliskola nagy épülete (1853—56) és szép parkja van; a város nyugati végén a Dreiszker-féle vízgyógyintézet, mely fölött a szép Kálváriahegy (393 m.) emelkedik. K. a K.-i járás szolgabirói hivatalának, járásbiróságnak, kir. közjegyzőségnek, adóhivatalnak székhelye, van bencésrendi főgimnáziuma (1680), katonai alreáliskolája, ev. felsőbb leányiskolája, községi polgári fiuiskolája, róm. kat. polgári és elemi tanítónőképzője és polgári leányiskolája, s több alsófokú iskolája. Ezen számos régi tanintézet hatása folytán K. hazánk legműveltebb városai közé tartozik. Van itt továbbá kat. árvaház, vasúti árvaház, betegház, négy szegényápoló, két takarékpénztár, hitelszövetkezet, többféle jótékony és közhasznu egyesület. Van villamos világítása. Ipara azelőtt jelentékenyebb volt, hajdan virágzó posztóipara ma már teljesen megsemmisült, a kallót átalakították nemezgyárrá; van sör-, tégla-, csipke- és nemezgyára, gőzmalma. Kereskedelme marhában és gabonában, borban és gyümölcsben elég élénk. K. a szombathely—K.-i, sopron—K.-i és zalabér—sárvár—bükki vasúti vonal végállomása, van posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Lakóinak száma 1850-ben 5802 volt, 1910-ben 8423, köztük 5134 magyar, 3066 német s 187 horvát; hitfelekezet szerint 6448 róm. kat., 1639 ág. ev. és 266 izraelita. Lakóházainak száma 985. Termékeny határa 5016 ha. Környékén jó szőllő, kitünő gyümölcs és gesztenye terem.

Kőszeg város címere.

K. várát a németujvári grófok a XIII. sz. közepe táján építették, s körülötte telepedett le a környék népe, mig a 609 m. magas (ma Óháznak nevezett) hegyen álló felsővár lassankint eltünt. 1327-ben Róbert Károly a várost a hűtlen Németújváriaktól végleg visszavette; 1439. Erzsébet királyné K. városát III. Frigyes császárnak zálogosítá el; Ulászló király alatt ugyan ismét magyar kézre került, de 1445. III. Frigyes azt újra elfoglalta s ezután többször cserélt urat, míg végre 1482. Mátyás király visszafoglalta. Mátyás halála után K. másfélszázadon át (1491—1647) Ausztriához volt csatolva. A török uralom alatt aratta K. legnagyobb diadalát, amidőn 1532. Jurisics Miklós, K. kapitánya, 28 huszárból, 18 német lovas katonából és 700 menekült fegyvertelen parasztból álló csapatjával 25 napig (aug. 5—30.) feltartóztatta az óriási török hadsereget, mely végre is eredménytelenül volt kénytelen K. alól elvonulni. I. Ferdinánd 1537. K. várát örökbirtokul Jurisicsnak ajándékozta s a polgárok vitézségét nevezetes kiváltságokkal jutalmazta meg. Jurisicsnak azonban egyenes örökösei nem lévén, K. idegen kézre szállt. 1647. III. Ferdinánd visszakapcsolta K. városát Magyarországhoz. 1689-ben Esterházy Pál szerezte meg. A Rákóczi-féle háboruban K. igen sokat szenvedett, 1710 szept. 27. Bezerédj Imre kuruc ezredes felégette és kirabolta a várost. A város megfogyatkozott lakosságát 1713. rajnavidéki németekkel szaporították, kik Kőszegfalvát alapították. 1848-ban Windischgrätz herceg rendeletére a magyar érzelmü K.-et ostromállapotba helyezték és erős sarccal sujtották. Azóta fejlődése csak lassú. 1893 szept. itt tartották a nagy hadgyakorlatokat, melyeken II. Vilmos német császár és a szász király is részt vett.

Irodalom. Chernel Kálmán, Kőszeg szabad királyi város jelene és multja, Szombathely 1877, 2 köt.; Wittinger Antal, Kőszeg városa és környéke, Kőszeg 1890; Chernel Kálmán, A K.-i felső- és alsóvár története az Árpádház alatt, Századok 1869. évf., 98. l.; Kutatások a kőszegi Szent Jakab-egyház sírboltjában, u. o. 1875, 128. l.

Kőszegdoroszló (azelőtt: *Doroszló)*, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 415 magyar lak.; u. p. Kőszegszerdahely, u. t. Lukácsháza. A XIII. sz.-ban Kőszeg várának tartozéka s a németujvári grófok tulajdona volt. 1441 óta Kőszeggel együtt Palóczi Simon és Guthi Ország Mihály birta s mint a kőszegi urodalomhoz tartozó birtok, evvel együtt többször cserélt urat.

Kőszeghi, 1. *János*, tudós jezsuita, író, szül. 1698., megh. 1750. Sopronban. Különösen történettel és bölcselettel foglalkozott. Később mint rektor működött. Műve: Magni manes Transsilvaniae Principum (Kolozsvár 1722).

2. *K. Sándor*, genealógus, szül. Veszprémben 1859 febr. 16. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1885-ben a veszprémi liceumon az egyházjog és történelem tanára lett, 1887—96-ig az Országos Levéltárnál működött, 1896-tól pedig Pest vármegye főlevéltárnoka. Önálló művei: *Nemes családok Pest vármegyében* (1899); *Ezer ősfa* (sajtó alatt).

Kőszeghy, 1. *Károly*, operaénekes, szül. Kőszegen 1820., megh. Újpesten 1891. A soproni liceumban teológiát végzett. Később az énekművészetben képeztette ki magát, 1844-ben *Bartay* András, a Nemzeti Szinház igazgatója szerződtette a magyar operához. Az új Operaház megnyiltakor 1887. nyugdíjba vonult. Fia *Géza* több sikerült operettet s népszínmű-zenét írt; ifjan halt meg 1894 ápr. 30.

2. *K. Pál* gróf, Bercsényi Miklós titkára, megh. 1703 körül. 1695-ben, mikor Bercsényi házas-

ságra lépett Csáky Krisztina grófnővel, szép magyar dieskölteményt irt az új pár tiszteletére. E nagyterjedelmű költeményt Bercsényi házassága c. alatt Thaly K. adta ki.

3. *K. Zsuzsánna*, gróf Bercsényi Miklósnak Rodostóban elvett harmadik neje, szül. 1700 körül, megh. Jaroszlavban 1750 márc. 21. Bercsényi régi hű titkárának, K. Pálnak volt leánya, kit atyja halála után a gróf s a grófnő neveltettek föl udvarukban: mikor pedig Lengyelországba menekültek, a még alig tiz éves kis árvát magukkal vitték. K. azután Bercsényinek rokonszenvét annyira megnyerte, hogy Csáky Krisztina grófnő halála után (1723) a közel 60 éves nagynevű főúr (okt. 15.) nőül vette őt. K. szerényen és odaadó hűséggel ragaszkodott a grófhoz, kit 1725-iki halálos betegségében önfeláldozóan ápolt s midőn özvegyen maradt (nov. 6.), soha többé férjhez nem ment.

Kőszegiek, így nevezhetők az 1274. a fövenyi csatában elesett Henrik tótországi bán ivadékai mindaddig, míg állandó családneveket (Herczeg, Kakas, Rohonczi, Tamassy) nem vettek föl. *Németújváriak*-nak nevezik ugyan őket történetiróink, mert ősük a mai Németújvárt, mikor ezt még Küszinnek hivták, monostort épitett. E réven azonban csak a *Küszini* vagy, mint mások írják, *Güssingi* név illetné meg őket, nem Németújvári, mert biztos, hogy Németújvárt nem ők épitették és jogosan nem is birták. Ellenben a vasvármegyei Kőszeg várost ők alapitották, kiváltságokkal ők ruházták fel, történetük mindig e körül forog, úgy hogy nagyobb joggal senki sem viselheti a Kőszegi nevet, mint ők. A XIV. sz.-ban éltek közülök: *András*, Ivánnak Gergely nevű fiától származott unokája, 1314. zalavármegyei főispán volt. 1320. föllázadt a király ellen, de bár több osztrák lovag jött segitségére, Kőszeg mellett leverték a királyi csapatok s Kőszeget elvesztette. *II. János*, ragadványnéven *Farkas*, Ivánnak fia. Ő meg 1326 körül lázadt fel I. Károly király ellen, de szintén szerencsétlenül, mert a kőszegi két várat, Sárvárt és Németújvárt elvesztette, illetőleg Németújvárt a békeszerződés szerint visszaadta. Kőszeg ekkor végleg a király kezén maradt. *II. Miklós*, az emlitett András testvére, Róbert Károly hive lett 1308. 1311—13-ig tárnokmester volt, 1314. e hivatalában unokabátyja, *Herczeg János* (III. Henrik fia) váltotta föl. V. ö. Századok 1895. 141—48.: Hazai okm. 124, 151, 147; Anjoukori okm., II. 344. fejez., Cod. Dip. VIII/3. 279.

Kőszegi-féle talajművelőgép, l. *Motoros talajművelés*.

Kőszegi hegység, az Alpokhoz tartozó Wechsel masszivum Magyarországba is átérő, lealacsonyodó része Vas vármegye ÉNy.-i részében, Kőszegtől Ny.-ra. Mint a Wechsel, úgy ez is kristályos közetekből áll, magasabb csúcsai az *Óház* (609 m.) régi várromok nyomaival, *Zeigerhegy* (665 m.), *Gemlig* (720 m.), *Nagy-* és *Kis-Szarvaskő* (862 és 840 m.) s az *Irottkő* (883 m.), amely az egész hegység s a Dunántúl legmagasabb kiemelkedése. A hegységet erdők, néhol fenyvesek, keleten szőllők boritják, Ny.-on helyenkint a magasabb részek is fel vannak szántva. A K. belsejében kevés, D.-i aljában annál több község van.

Kőszegi páloskolostor, a baranyavármegyei dunajobbparti Kőszeg (másként Batina, ma Kiskőszeg) faluban állott a szentséges Üdvözitő tiszteletére. 1330—1526-ig virágzott. Nagy jótevője volt a Szekcsövi Herczeg-család és Mátyás király. V. ö. *Rupp*, Magy. helyr. tört. (I. 397.).

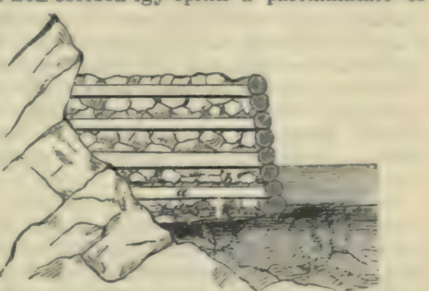
Kőszegpaty (azelőtt: *Nagy- és Kispaty*), kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 481 magyar lak.; u. p. Nemescsó, u. t. Lukácsháza.

Kőszegremete (azelőtt: *Remete*), kisk. Szatmár vm. avasi j.-ban, (1910) 823 magyar lak.; u. p. Kányaháza, u. t. Avasújváros.

Kőszegszerdahely (azelőtt: *Szerdahely*), kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 443 magyar lak.; postahivatal, u. t. Kőszeg.

Kőszeg-szombathelyi h. é. vasút. A Máv., illetőleg a Déli vasút Szombathely állomásától a sopron—kőszegi h. é. v. Kőszeg állomásáig vezető, rendes nyomtávolságú, 17·3 km. hosszú h. é. v., 1911 máj. 1. óta a Máv. kezelésében. Alaptőkéje 627,200 kor. Megnyilt 1883.

Kőszekrény, hazánkban a patakok és kisebb folyók szabályozásánál és fa-úsztatásra s tutajozásra való berendezésénél gyakran használt szerkezet. Sok esetben így épitik a parttámasztó és

Kőszekrény.

terelő falakat, a párhuzamos műveket, sarkantyúkat stb. A szerkezet egyszerű. Az 1·50—2·00 m. távolságban fekvő és a fal homlokát s hátát képező két gerendafal, vagy csak gömbölyű szálfafal, felváltva keresztkapcsokkal van egymással egyesitve. A belsejében eképen keletkező közök nehezékképen kövekkel töltetnek ki. Innét a K. elnevezés. Hogy a töltelék el ne sülyedjen és a víz által el ne sodortassék, ha a K. alámosatik, az alsó keresztkapocs-sorra *a* (l. az *ábrát*) *fenék-* v. *súlypadolatot b* kell helyezni s erre kell azután a köveket hányni. Ilyen súlypadolat 8—10 cm. vastag rudakból áll, melyek közvetlenül egymás mellé helyeztetnek.

Kőszén, ásatag szén v. ásványszén. A K. megnevezés különféle ásatag szénre vonatkozik. A különféleséget már a szén külseje árulja el, de mindannyi megegyezik abban, hogy évezredek során keletkeztek a víz alá került v. a föld alá temetett őskori növényekből. Minél idősebb a K., annál kevésbbé ismerhető fel rajta növényi eredete. Mindazonáltal képesek vagyunk a különböző geológiai korszakokban keletkezett K.-re nézve megállapitani, hogy milyen növények alkották azt a növényzetet, melyből ama tömérdek szén keletkezett. Egyrészt a kőszénen még látható

(sokszor csak nagyítóval vékony csiszolatban) növényi szerkezet, másrészt a K.-et fedő rétegben található növényi lenyomatok árulják el, miféle növények járultak a szén képződéséhez. A keletkezés korára nézve, a megszenesedés mértéke szerint a K. különböző fajtáit lehet megkülönböztetni. Legfiatalabb és legtökéletlenebb szén a *turfa* v. *tőzeg;* régibb, de még tökéletlenül szenesedett meg a *lignit*, melynek még fás szövezete látható; a korban utána következő *barnaszén* a növényi szövezetet már nem mutatja; a még régibb, *igazi K.* már teljesen fekete; a legteljesebben elszenesedett, legkorosabb K. pedig az *antracit*.

A K. képződési folyamata a következő: Minden szerves testben, tehát a növényekben is van karbonium, oxigénium, hidrogénium és nitrogénium (C, O, H, N). A növény, ha elhalt, csakhamar bomlásnak indul. Ha az elhalt növény víz alá kerül v. a föld alá temetődik és így a levegőtől (ennek oxigénjétől) elzáratik, a bomlás igen lassú. Az oxigén, a hidrogén csak lassan, csak hosszú idő multán válhatnak ki a növényből. A növény eleinte megbarnul és mennél több oxigén, hidrogén és nitrogén távozott el belőle, annál inkább feketedik, szenesedik, tehát K.-né lesz. Mennél hosszabb ideig volt a növény a levegőtől elzárva, annál tökéletesebb a megszenesedés; ezt elősegíti és sietteti a nagy nyomás, mely az eltemetett növényzet fölött levő rétegek, kőzettömegek súlyából származik. Mennél nagyobb e nyomás, annál rövidebb idő alatt történik a megszenesedés.

A K.-nek alkotórészei részben szervesek, részben szervetlenek, utóbbiak adják a hamut. A szerves alkotórész elemei: karbonium, hidrogén, oxigén, nitrogén, kén, tehát ugyanazok, mint a növényekben, melyekből a szén keletkezett. A K. százalékos összetétele a növényekétől abban különbözik, hogy benne a széntartalom nagyobb és pedig annál nagyobb, minél régibb a K. A széntartalom növekedésével az oxigén és hidrogén menynyisége csökken, miként a következő százalékos összeállításból kitetszik:

	C	H	O
Fa...	50·0	6·3	43·7
Tőzeg	58·0	6·0	36·0
Lignit	65	5·5	29·5
Barnaszén ...	70·0	5·0	25·0
Kőszén, feketeszén	82·0	5·0	13·0
Antracit	95·0	2·5	2·5

A nitrogén mennyisége a K.-ben 2%-ot nem halad meg és legnagyobb mennyiségben a tőzegben van meg. A barnaszén- és K.-ben a nitrogén átlag 1%, az antracitban csak nyoma fordul elő. A K. hamutartalma változó. Jó K. hamuja 2—12%, a silányabbaké 20%, sőt ha agyagpalával kevert, akkor 30%-ra is emelkedhetik. A hamu rendes alkotórészei: kovasav, vasoxid, timföld, mész, magnézia, kénsav, foszforsav, széndioxid, klór, kén, alkáliák. Némely K. hevítés közben többé-kevésbbé megolvad, miközben térfogata v. megnagyobbodik, v. pedig lényegesen nem változik. Ezen tulajdonság alapján a K.-et *sovány, zsugorodó* és *tapadó* fajtákra szokták osztani. A *tapadó* szénnek még a legapróbb pora is egésszé forr össze a tűzben, miért is e szenet kokszolásra használják. A *zsugorodó* és *sovány szén* tűzben alig v. éppen nem olvad, amiért is kazán- és kályhafűtésre igen jó. A K.-et lángja szerint *hosszú-* és *rövidlángura* is szokás osztani. Rövid lángot csak a sovány és zsugorodó szén ad; hosszú lángot nemcsak a tapadó, hanem a zsugorodó és sovány K. is adhat. A tőzegnek, lignitnek és a barnaszénnek karca barna, az igazi K.-é és az antracité fekete.

Az igazi K. v. feketeszén legjellemzőbb tulajdonsága, hogy poralakban v. darabokban, levegő kizárása mellett hevítve, egy tömeggé forr össze, azaz kokszolható. Ez a tulajdonsága azonban némely barnaszénnek is megvan. A valódi K. kálilúggal főzve nem változik, a fiatalabb szénfajták pedig a kálilúgot megbarnítják. A valódi K. és antracit hevítésekor ammoniákos, tehát alkalikus reakcióval bíró gázokat fejleszt, a többi fosszil tüzelőanyagok gázai pedig savanyú reakciót adnak. Az igazi K. és az antracit gázai aromás szénhidrogéneket adnak, a többiek gázait a metáncsoportba tartozó szénhidrogének jellemzik. A fiatalabb K.-fajták a levegőn idővel elmállanak, néha nagy halomban raktározva maguktól *kigyuladnak*. A kigyuladás oka rendesen a K.-ben mutatkozó vegyi bomlás folytán beálló hőkifejlődés, melyet a kénkovand jelenléte gyorsít. Igen gyakran bekövetkezik a kőszénbányákban a K. gyúlása az ott rendesen fellépő gáztömegek (Schlagende Wetter) robbanása következtében is, amidőn a tűz keletkezési oka majd mindenkor a munkások gondatlanságára vezethető vissza. Az ily bányaégés nemcsak a bennlévő munkásokra, hanem az oxigénes lélegzőkészülékekkel behatoló mentőkre is felette veszélyesek és csakis az égő bányarész elfalazása vagy vízzel való elárasztása útján fojtható el. Felette fontos tehát kőszénbányáknál a hőfok és gázmennyiség állandó megfigyelése, gondos szellőztetés és teljesen tűzbiztos világítás, végül jól felszerelt és kiképzett mentőcsapatok készenléte.

A K. nagy kiterjedésű telepekben szokott előfordulni, sokszor több rétegben egymás felett. Alatta és felette rendesen homok, homokkő, agyag, agyagpala és mészkő szokott lenni. A K.-telepekben igen gyakoriak a vetődések (l. o.). A telep vastagsága nagyon különböző, egészen vékony 1—2 cm.-től kezdve 20—30—40 méteren túl is. A legtöbb és legjobb K. a *K.-szisztémában* képződött (l. *Karbonszisztéma*), de alig van szisztéma, melyben K. ismeretes nem volna. A hazai K.-ek legnagyobb mennyisége a harmadkorban képződött, de van régibb is, nevezetesen az ajkai (Veszprém vmegye) a krétából, a pécsi és steierlaki a jurából, nevezetesen a liaszból, a szekuli és eibenthali a K.-szisztémából.

Nincs ásványi anyag, a vasat kivéve, amely a kultúrember életében oly nagy szerepet játszana, mint a K. A K.-nek köszöni úgyszólván valamennyi iparág fellendülését és nélküle alig fejlődhetett volna az ember a művelődés mai magas fokára. Igazi nagy nemzetgazdasági jelentőségét azonban csakis a XIX. sz. kezdetén ismerték fel, amidőn a gőzgépek nagy fontosságát mindjobban és jobban tanulták megbecsülni. Anglia termelt (1910.) 264 millió tonnát; az

Egyesült-Államok 417 millió tonnát; Németország 152 milliót, Franciaország 38 milliót, Belgium 23 millió tonnát. (Magyarország K.-termelését l. alább). A Földön körülbelül 25 milló mm. K.-et fogyasztanak mindennap. Az egyes K.-fajokat illetőleg rövid összefoglaló ismertetésük a következő:

1. *Az antracit*, a legrégibb és legtökéletesebb K., vasfekete, néha szürkésfekete, kagylós törésű, vagy földes szövezetű, erősen fémes fényű, gyakran héjas szerkezetű. Majdnem tiszta szén, széntartalma 85–94%-ra rúg; hidrogén 0·9–5%, oxigén és nitrogén 2–6%, hamuja 0·9–12%. A szenesedésnek legutolsó produktuma; néha szoros kapcsolatban lép fel a fekete szénnel és egyazon K.-telepben a feketeszénből az antracitba mindennemű átmenet lehetséges. Szilur, devoni és kőszén-szisztémabeli rétegek közt találni telepekben, fészkekben avagy egyes kisebb tömegekben. A telepek vastagsága 4–16 m. Helyenként a feketeszén- és barnaszéntelepek közt mint lokális képződmény ismeretes, amikor vulkánikus kőzetek feltörésének eredménye, amennyiben a feltörés közben előállt meleg és nyomás változtatta az illető szenet antracittá. Az antracitról sokáig azt hitték, hogy hasznavehetetlen és nem is bányászták, különösen nem fűtési célokra. Csakis az újabb időben ismerték fel nagy jelentőségét és mindenütt ott, hol magas hőmérsékre van szükség, a legfényesebb eredménnyel használható. Kohókban, gázmotorok gázfejlesztőiben használják koksz helyett, mivel össze nem sül, sem kátrányt nem fejleszt.

2. *Az igazi K.*, vagy röviden csak *K.*, vagy *feketeszén*, *feketekőszén*, bársonyfekete, fekete karccal, kagylós töréssel; a szilurtól kezdve a kréta-szisztémáig képződött szén, tehát az első- és másodkorúak tartoznak az igazi K.-ek közé, főképen pedig a kőszén-szisztémában képződöttek. Külsőre és általában kőzettani szempontból a fiatalabb, vagyis harmadkori szén néha egészen hasonlít az igazi K.-hez, viszont az igazi K., melyről biztos, hogy régibb korú, feltűnően hasonlíthat a fiatalabb barnaszénhez. Széntartalma 75–85%, hidrogén 1·75–7·85, oxigén 0–20, nitrogén 0–2%, hamu 5–20%. Kálilúggal főzve nem változik. Külső tulajdonságok szerint szokás megkülönböztetni: *palás szenet*, *leveles szenet*, *rostos szenet*, *koromszenet* (földes, erősen szint ereszt), *szurokszenet* (szurokfekete, zsírfényű). Az igazi K.-hez tartozik a *gyertyaszén* is (candle coal, cannel coal, l. o.). A fentebb említett beosztása a K.-nek: *sovány*, *zsugorodó* és *tapadó K.*-re, legfőképen az igazi K.-re vonatkozik. A hazai szénfajták közül az aninai és steierlaki, a drenkovai, a pécsi és az ajkai szén igazi K.

3. *A barnaszén* fiatalabb, leginkább harmadkorú, világos, sötétbarna v. fekete színű, karca barna. Kagylós, fényes v. földes, fénytelen törésű, a növényi szövezet rajta csak ritkán látható. Széntartalma 50–75%, hidrogén 3–5%, oxigén 26–37%, nitrogén 0–2%, hamu 5–25%. Hazánk legnagyobb kiterjedésű széntelepeit a barnaszén alkotja. (L. még *Barnaszén*).

4. A *lignit* fiatal szén, rendesen a negyedkorú rétegekben fordul elő. Átmenet a barnaszén és turfa között. Sötét vagy világosbarna színű, fás vagy földes szövezettel, melyben az eredeti növény még jól felismerhető. Széntartalma 50–65%, hidrogén 3–6, oxigén 25–40%, nitrogén 0–2%, hamu 5–30%. Hazánkban a *lignit* nagyon sok helyen és telepekben fordul elő.

5. A *turfa* v. *tőzeg* (l. o.).

Az első K.-bányát Magyarországon Sopron városa vidékén, Brennberg mellett nyitotta meg egy Németországból bevándorolt kovács 1765. 1780. szintén egy kovács fedezte fel a zsemlyei széntelepeket Komárom vmegyében; körülbelül ez időben kezdték a dománi széntelepeket is mívelni Krassó vmegyében Resicza mellett; 1790. pedig a steierlaki széntelepeket fedezte fel egy Mariazellből bevándorolt favágó és 1792. nyitottak ott szénbányákat, melyek azóta Magyarországban nagy jelentőségre emelkedtek. A XIX. század első évtizedében kezdték a Baranya vmegyében levő pécsi széntelepeket mívelni, de csak 1860 óta emelkedett az ottani szénbányászat mostani jelentőségére. Körülbelül ugyanakkor nyitották meg Esztergom vidékén, Sárisáp mellett az annavölgyi szénbányákat is. A 40-es években nyitották meg Nógrád vmegyében a salgótarjáni szénbányákat, ugyanebbe az időszakba esik a Szörény vmegyében fekvő berszászkai és eibenthali széntelepek mívelésének kezdete. Veszprém vármegyében a 60-as években a szápári és a 70-es évek kezdetén az ajkai szénbányákat kezdték mívelni. Magyarországon 1912. termeltek 13.024,046 q kőszenet 16.904,192 K értékben és 82.848.708 q barnaszenet és lignitet 80.696,600 K értékben, összesen 95.872,754 q szenet 97.600.792 K értékben. Az 1854 máj. 23-iki osztrák általános bányatörvénykönyv a K.-et is a bányaúrjog, vagyis a fejedelem kizárólagos rendelkezése alá tartozó, az új, ú. n. fentartott ásványok közé sorozta, s a földtulajdonosoknak s jogutódaiknak csak azt a kedvezményt engedélyezte, hogy a törvény életbeléptétől számítandó 5 év alatt — tehát 1859 október hó végéig — szabadságukban áll minden mást, ki még birtokban nincs, annak használatából kizárni s a K. vájását maguknak űzni; az 1861-iki országbírói értekezlet azonban a földbirtokosok javára mások kizártával a fentebb említett záros határidőhöz kötött K.-bánya-nyithatási s felkérhetési előjogot akként élesztette fel, hogy bányászati adomány és kőszénkutatási engedély a földbirtokos beleegyezése nélkül senkinek sem adható s így az országbírói értekezlet által megállapított ideigl. törv. szabályok hatályának területén bányajogosítványt a K.-re nézve csak a földtulajdonos igazolt beleegyezésével lehet nyerni. A bányatulajdonos, ki másnemű ásvány termesztése mellett K.-et is előállítana, azt a termesztési költség aránylagos megtérítése mellett a földbirtokosnak átengedni köteles. L. *Bányajog*.

Irodalom. Hantken Miksa, Magyarország széntelepei, Budapest 1878; Grittner Albert, Szenelemzések, különös tekintettel a magyarországi szenekre, u. o. 1895; Toula F., Die Steinkohlen, Wien 1888; Geinitz, Fleck és Hartig, Die Steinkohlen Deutschlands u. anderer Länder Europas, München 1865; Mietzsch, Geologie der Kohlenlager, Leipzig 1875; Pechar, Kohlen u. Eisen in allen Ländern der Erde, Stuttgart 1878; Muck, Grundzüge der Steinkohlenchemie, Bonn 1881; u. a., Chemisches Steinkohlenbüchlein, u. o. 1882; Demanet, Betrieb der Steinkohlenbergwerke, Braunschweig

1886, 2. kiad. 1905; Potonié, Die Entstehung der Steinkohle, 4. kiad. Berlin 1907; Dannenberg, Geologie der Steinkohlenlager, u. o. 1909; Jahrbuch der deutschen Braun- u. Steinkohlen- u. Kaliindustrie, Halle.

Kőszénbányászat, l. *Kőszén* és *Bányamívelés.*

Kőszénkátrány, l. *Kátrány.*

Kőszénképződmény, l. *Karbonszisztéma.*

Kőszénképződmény flórája, l. *Karbonszisztéma.*

Kőszénkreozot, l. *Kreozot.*

Kőszénmész, a kőszén-szisztémában (l. *Karbonszisztéma)* nagy tömegekben képződött mészkő.

Kőszénszisztéma, l. *Karbonszisztéma.*

Kőszénszurok, a kőszénkátrány desztillációjánál visszamaradó anyag, melyet aszfalt pótlására használnak.

Kőszerszám, l. *Kőkor.*

Kőszita, l. *Gabonatisztító gépek.*

Köszméte, l. *Egres.*

Kőszonda, l. *Kőkutató.*

Köszöntés, bizonyos megállapodott mozdulatokkal kisért szavak, melyekkel az emberek ismerőseik iránt tiszteletüket v. barátságos indulatukat fejezik ki. A K. ősi formája mély alázkodást mutatott és teljes földreborulásból állott; e helyzetből az üdvözlő csak engedéllyel kelt föl. Keleten ma is divatos (a kinaiak: koto-ja ilyen). E forma idővel térdelséssé, meghajlássá, bókolássá enyhült. A görögök: chaire! (örvendj!) kiáltással üdvözölték egymást; a római, ha érkezett: ave! (légy üdvöz!), ha távozott: vale! (légy egészséggel!) szóval köszönt. A zsidók bizalmasabb ismerőseiket kéz-, fej- v. vállcsókkal fogadták, szokásos köszöntőformájuk: sólem áléchem! (béke veled!) volt. A kalaplevétel divata nem régibb a XVI. sz.-nál. A katolikusok: «Dicsértessék»-jét XIII. Benedek pápa 1728. hozta szokásba a feleletkép hangoztatott: «Mindörökké, ámen»-nel együtt. Társadalmi rendek, egymesterségüek többnyire sajátos K.-móddal jelzik összetartozó voltukat, ilyen pl. a bányász-üdvözlés: Szerencse föl! stb. Bő anyagot állított erről össze Herbert *Spencer:* Principles of Sociology cimű művében (II. köt.).

K. a katonaságnál. Valahányszor alattas találkozik fölebbvalóval, köteles annak a szabályzatokban megállapított módon köszönteni, ami valamennyi európai hadseregben nem a föveg levételével, hanem az egyik kéznek a föveghez való felemelésével történik.

Köszörűgép, l. *Köszörülő gép.*

Köszörűkő, l. *Fenőkő.*

Köszörülés, a fémek vagy más anyagok forgácsolásának az a módja, amikor a tárgy leköszörülendő felületét gyorsan forgó köszörűkőhöz szorítjuk s ez belőle vékony, néhány századrész milliméternyi réteget szed le. Nélkülözhetetlen módszere a gépipari szerszámkészítésnek, valamint a pontos gépgyártásnak.

Köszörülő gép vagy *csiszoló gép* (l. a *képmelléklet*), szerszámok vagy géprészek köszörülésére szolgáló szerszámgép. Megkülönböztetünk szerszámköszörülő gépeket és gépipari köszörülő gépeket. A *szerszámköszörülő gépek* alakja más és más a köszörülendő tárgy alakja szerint. Az *1. ábra* egy *közönséges szerszám-K.-et* mutat, amelyen főleg egyszerű gyalu- és esztergakéseket köszörülnek, de egyéb tárgyak, mint öntvények tisztítására vagy simítására is felhasználható. Transzmisszióról *S* szíjdobbal a *K* követ forgásba hozzák, s a kést az *a* asztalkára téve szabad kézzel a kőhöz szorítják. *F* kézikar a tárgy beállítására szolgál. Marók (l. o.), dörzsárak stb. köszörülésére oly K.-ek használatosak *(2. ábra)*, ahol a kővel *K* szemben a tárgyat *T* csúcsok között elforgathatjuk. Elterjedtek azonkívül a különleges spirálfúró-, fűrészfog- stb. K.-ek is.

A *gépipari K.-ek* a gépiparban újabban nélkülözhetetlen tényezővé váltak, egyrészt mert edzett acéltárgyakat is képesek megmunkálni, másrészt mert lehetővé tették, hogy gépalkatrészeinket 0·01 m/m. pontossággal előállíthassuk. Aszerint, amint inkább sík vagy henger, esetleg üreg megmunkálására alkalmasabbak, megkülönböztetünk sík- K.-et, henger- K.-et és hengerfurat- K.-et. A *sík-K. (3. ábra)* alakja a gyalugéphez (l. o.) hasonló. A köszörülendő tárgyat az *A* asztalra erősítjük, melyet a transzmisszió S_1 szíjdobja a *B* állványon a gyalugéphez hasonló szerkezettel ide-oda mozgat, mig a *K* köszörűkövet az S_2 szíjdob külön szíjhajtása gyors forgásba hozza. A köszörűkő *C* szerszámtartó bakja a *D* keresztvezetéken vízszintes irányban, s ez utóbbi az *E* állványon függélyes irányban egyenletesen elmozoghat, illetőleg beállítható. Készítenek függélyes tengely körül forgó sík-K.-eket is.

A *henger-K.(4. ábra)* főleg hosszú, vékony rudak köszörülésére alkalmas. A tárgyat *T* az esztergáéhoz hasonló csúcsok Cs_1 és Cs_2 közé fogjuk, amelyek C_1 illetőleg C_2 tartó bakja az *A* asztallal a *B* állványon ide-oda elmozoghat. Ugyanekkor a tárgyat aránylag lassú forgásba hozzuk. A *K* köszörűkő el nem mozdítható, de gyors forgó mozgást kap, amelyet a transzmisszióról *S* szíjdob közvetít. A tárgyat egyidejüleg alternativ egyenes, valamint forgó mozgásba hozva, különböző átmérőket köszörülhetünk, aszerint, amint a követ a tárgy tengelyére merőlegesen a tárgyhoz közelítjük, vagy attól távolítjuk.

A *furat-K. (5. ábra)* főleg géphengerek furatának kiköszörülésére alkalmas. A *T* tárgy *A* asztalon nyugszik. A *K* köszörűkő a *C* szerszámtartó szerkezettel a *B* állványon elmozoghat, úgy, hogy tengelyirányú egyenesmozgásán kivül kettős forgásba jön akként, hogy forgó főmozgásának csapágyazása maga is forgó mozgást végez *(6. ábra)*. Azáltal, hogy az utóbbi forgás *e* sugarát planétás kerékszerkezettel növeljük, a köszörűkő által leirt külső kör *R* sugarát is megnagyobbíthatjuk, s így a követ különböző átmérőjű hengerfurat köszörülésére használhatjuk.

Köszörűs, l. *Késes.*

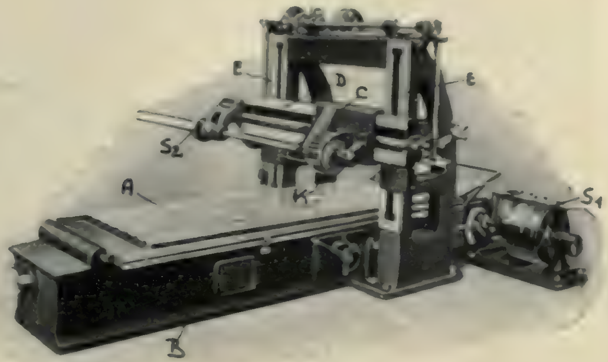
Kösztendil *(Kjusztendil)*, város Bulgáriában, l. *Küsztendil.*

Köszvény *(húgysavas diatézis)* az anyagforgalom krónikus betegsége, mely abban nyilvánul meg, hogy a testben képződött húgysav, ill. húgysavas sók bizonyos testrészekben visszatartatnak és lerakódnak, sajátságos izületi gyuladásos elváltozásokra (arthritis urica) vezetnek, sőt a belső szervekben is elváltozásokat hoznak létre. Bőséges, különösen sok húsneművel való táplálkozás,

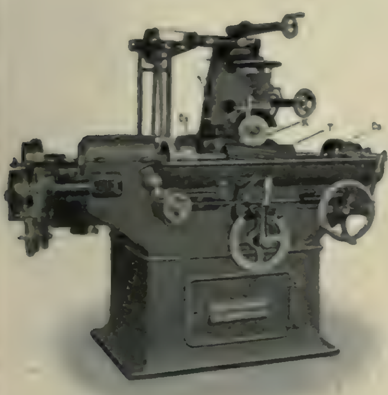
KÖSZÖRÜLŐ GÉPEK.

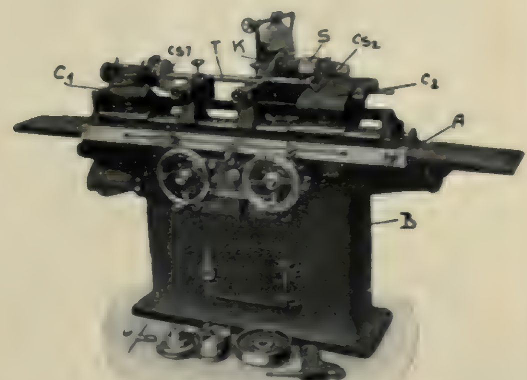
1. Közönséges szerszámköszörülő gép.

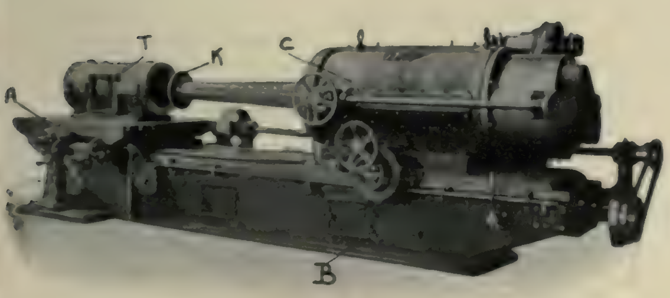
3. Síklapköszörülő gép.

2. Egyetemes szerszámköszörülő gép.

4. Hengerköszörülő gép.

5. Hengerfuratköszörülő gép.

6. A hengerfuratköszörülő gép főtengelyének kettős forgása.

krónikus ólommérgezés, mértéktelen szesz-élvezés szerepet játszanak néha a K. keletkezésében, mely azonban lényegileg még homályos. Bizonyos, hogy némely családban öröklődő bajként szerepel a K. s gyakran társul az elhízással és cukorbetegséggel egy és ugyanazon egyénnél. A K. gyakran az ú. n. köszvényrohammal kezdődik, még pedig legtöbbnyire a láb öregujji bütykében levő ízületben keletkező igen heves és éjjelente erősbödő fájdalommal, miközben az izület meg is dagad s érintésre igen fájdalmas *(podagra)*. Ugyanilyen elváltozások léphetnek fel az ujj- *(chiragra)*, váll- *(omagra)* stb. izületekben. Ilyen roham alatt a vizeletben a húgysav meg van szaporodva. A roham egy v. több napig is eltart, rendszerint ismétlődik s mindig gyakrabban, sőt más izületekben is támad ilyen K.-roham. Többszörös roham után maradandó elváltozásokat látunk a megtámadott izületekben, ezek megvastagodnak, alakjukat vesztik és merevekké is válhatnak. Igen jellemzők a K.-re a köszvényesomók (tophus), melyek a test sok helyén keletkezhetnek (gyakran a fülön, könyök felett, térdkalács felett gombostűfejnyi-diónyi, húgysavas sókat tartalmazó gombócskák). A krónikus K.-nél a K.-csomók és izületi elváltozások mellett étvágytalanság, bélzavarok, lélegzőszervi hurutok, érelmeszesedés, krónikus szívizomelfajulás, ekzéma, szembajok, mint szivárványhártya-gyuladás stb., gyakran idegzsábák és vesezsugorodás, vese- és hólyagkőképződés, elhízás, cukorbetegség is észlelhető. A K. krónikus lefolyású betegség, kezelésében legfontosabb az étrend és az életmód helyes megállapítása. Az *antarthriticát* l. *Köszvénypapiros*.

Köszvényes, kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 911 oláh lak., u. p. és u. t. Kisszedres.

Köszvényesremete, község, l. *Nyárádremete*.

Köszvényfű, a Balatonnál ma a Potentilla argentea; állítólag nagyon hathatós orvosság; l. még *Infű* és *Aranka*.

Köszvénymenta, l. *Mentha*.

Köszvénypapiros v. *vászon* (*Charta resinosa, antirheumatica, antarthritica*), többnyire gyantákkal, aromatikus, bőrvörösítő anyagokkal átitatott papiros v. vászon, amelybe a köszvényes vagy reumás testrészt göngyölik (l. *Hólyaghúzó szerek*).

Köszvényszemcsék (növ.), az *Anguillula tritici* Roffr. nevű fonalféreg okozta feketebarna gubacs, mely a búzaszemből képződik.

Köszvényvászon, l. *Köszvénypapiros*.

Kötbér (lat. *poena conventionalis*, ném. *Vertragsstrafe*, fr. *clause pénale, peine*, ol. *poena stipulata*) vagy *szerződési, egyezményes bírság* az a vagyoni szolgáltatás, amit egyik fél a másik fél részére a szerződés nem teljesítése vagy nem kellő teljesítése esetére igér. Köztörvényi ügyekben a K.-t, ha ahhoz az érdekhez mérten, aminek biztosítására kikötötték, aránytalanul magas, a bíróság megfelelően mérsékelheti. K. után kamat nem jár. A K. nem követelhető, ha a nem kellő teljesítésnek a jogosított is oka, ha a teljesítés vétlen baleset miatt vált lehetetlenné, v. ha a teljesítést a hitelező minden fentartás nélkül elfogadta. Minthogy a K. bírság természetével bír, csak kifejezett szerződési kikötés esetében követelhető és ez a kikötés szorosan magyarázandó, a szerződésben tüzetesen ki nem fejezett esetre ki nem terjeszthető. A kereskedelmi jogban: 1. a K. összege semmi korlátozásnak alávetve nincsen; 2. az adósnak kétség esetében nem áll jogában a K. lefizetése által magát a teljesítés alól kivonni; 3. a K. kikötése kétség esetében nem zárja ki az igényt a K. összegét meghaladó kártérítéshez; 4. a teljesítés és a K. követelése szabály szerint csak vagylagos (alternativ) jogosítvány, azaz ha teljesítést követelnek, a K.-t nem lehet követelni; 5. a K. lejár, ha valaminek abbanhagyása végett köttetett ki, a kikötéssel ellenkező cselekvény folytán, ha pedig valaminek teljesítésére volt irányozva, az adós késedelmével; 6. a K. nem követelhető, ha a szerződés teljesítése vétlen baleset miatt v. a hitelező vétkessége miatt lehetetlenné válik, vagy ha a szerződés teljesítése fentartás nélkül elfogadtatott (1875. XXXVII, t.-c. 273—275. §-ai). Kivéve kereskedők egymásközti ügyleteit és a váltót, a fizetendő tőke után a kamatokkal együtt 8%-nál magasabb K. sem közjegyzői okiratban, sem bírói ítélet által meg nem állapítható, sem biztosítási vagy kielégítési végrehajtás tárgya nem lehet, de ha megfizették, vissza nem követelhető.

Kötcse (azelőtt: *Köttse*), kisk. Somogy vm. tabi j.-ban, (1910) 1813 magyar lak., vasútállomás, távíróhivatal és postaügynökség: Kötcse-Csicsalpuszta pályaudvar.

Köteg, másképen *nyaláb*, kisebb-nagyobb tárgyaknak egy csomóba kötött mennyisége. Táblaüvegnél, pamut- és cérnacsomagoknál stb. használatos.

Kötegyán, nagyk. Bihar várm. nagyszalontai j.-ban, (1910) 2951 magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.

Kőtej, természetes mésztej, melyet néhol mészkő üregeiben lehet találni.

Kötél, l. *Drótkötél*, *Hajókötélzet*, *Kenderfonás*.

Kötélbak, l. *Bak, 4*.

Kötéldíszítmény vagy *hajókötél-díszítmény*, külső alakra nézve a kenderkötelet híven utánzó vékony tagozat, melyet kőből faragva főleg a román építészet használt gyakran párkányok, ívek, ablak- és kapu-keretezések díszítésére. Újabban az amerikaiak alkalmazzák elég gyakran öntött vasból. Modern művészi szempontból nézve, a naturalisztikus utánzat értéktelen díszítő motívum s így kerülendő. Azonban az anyagnak megfelelően stilizálva célszerűen használható.

Kötéldob. Az emelőgépeknek egyik alkatrésze, melyre az emelőkötél felcsavarodik. A K. öntöttvasból készült henger, két végén peremmel. Átmérője a reá csavarodó kötél vastagságának 10—12-szeresére választható. L. *Kúpos kötéldob*.

Kötelek, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. jászsági alsó j.-ban, (1910) 2989 magyar lak.; posta- és távbeszélőhivatal.

Köteléki díjszabás, l. *Díjszabás*.

Köteléki díjtétel, l. *Díjtétel*.

Köteléki forgalom. A vasutak a kölcsönösen kiszolgált forgalmi területen a féktelen verseny kizárása céljából kartelt, illetve K.-megállapodást kötnek a kormány ellenőrzése mellett. E megállapodások meghatározzák a forgalmi terü-

letet; a forgalom tárgyát; a forgalomra jogosult útirányokat és azt a hányadot, hogy az egyes útirányok az évi forgalom hány %-át jogosultak szállítani: a díjtételek képzési módját és azoknak a részes vasutak közt való felosztásának módozatait, elvül kimondván, hogy közösen kiszolgált viszonylatban az egyazon díjosztályra v. cikkre érvényesítendő díjtétel valamennyi szállításra is jogosult útirányon egyenlő; a forgalom kiegyenlítésénél és évi leszámolásánál követendő eljárást, ha egyik-másik vasút a jogos forgalomnál többet v. kevesebbet szállított; végül a díjszabási és az ellenőrzési jogot. A K.-ban az ügyvitelt választás útján az egyik vasútigazgatóság ügyrendszerüleg látja el. A K.-ban felmerülő minden kérdést részben levelezés útján, részben az időközönkint tartott értekezleteken tárgyalják.

Kötelékí per, oly házassági per, melynek tárgya a házasság fennállásának kérdése, különösebben a házasság érvényessége. L. *Házassági jog.*

Kötelem *(obligatio)* az a jogviszony, amelynél fogva a jogviszonyban álló egyik fél, a hitelező, a másiktól, az adóstól, valaminek, az ú. n. szolgáltatásnak teljesítését követelheti. A szolgáltatás, amellyel az adós tartozik, a legkülönbözőbb lehet. Állhat valaminek tevésében (pl. dolog átadásában, munka elvégzésében stb.) és állhat nemtevésben (abbanhagyásban v. tűrésben) is, így pl. akkor, amikor az üzlet átvevője kiköti, hogy az üzletét átruházó ott helyben afféle üzletet bizonyos ideig ne nyisson *(versenytilalom).* A szolgáltatásnak lehetségesnek, jogilag és a jó erkölcsök szempontjából megengedettnek és végül meghatározhatónak, t. i. kezdettől fogva határozottnak v. olyannak kell lennie, amely később válik azzá. Ez utóbbi eset forog fenn az ú. n. *vagylagos kötelmeknél,* amelyeknél a hitelező, az adós v. harmadik személy meghatározásának (választásának) van fentartva, hogy az adós a vagylagosan meghatározott több szolgáltatás közül melyiket lesz köteles teljesíteni. A választási jog kétség esetében az adóst illeti. Dologszolgáltatásra irányuló kötelmeknél lehet, hogy a szolgáltatandó dolog nincs egyedileg (ez v. az a dolog) meghatározva, hanem csak faj és ezen belül súly, szám v. mérték szerint (pl. 100 palack bor). Ez az ú. n. *fajlagos (genus) kötelem.* Ma már általánosan elismert elv, hogy az adós ilyen esetben középfajú és minőségű dolgot tartozik szolgáltatni. Ha a jogviszonyban álló két fél közül az egyik kizárólag hitelező, a másik kizárólag adós, a kötelem egyoldalú (unilateralis), ha a hitelező egyszersmind adós is, az adós egyszersmind hitelező, a K. kétoldalú (bilateralis). Ugyanabban a kötelmi jogviszonyban egynél több hitelező, vagy egynél több adós fordulhat elő; ilyenkor ha a szolgáltatás osztható, amennyiben a törvény v. a felek akarata ellenkezően nem rendelkezik, a hitelezők mindegyike a szolgáltatásnak csak egyenlő részét követelheti, s mindegyik adós a szolgáltatásnak csak egyenlő részével tartozik. Ennek ellentéte az egyetemlegesség és az együttesség (l. *Egyetemlegesség).* A hitelező a szolgáltatás kikényszerítése végett az adóssal szemben rendszerint igénybe veheti az állam segélyét (bírói jogsegély). Az olyan kötelem, amelynél a kikényszeríthetőség hiányzik, *naturális kötelem.* Ilyen a játékból eredő kötelem, ilyen az elévült követelés. Az adós önkéntes teljesítése ilyenkor is joghatályos, vissza nem követelhető, de ha az adós nem akar teljesíteni, a hitelező őt erre bírói úton nem szoríthatja. A K. keletkezhetik jogügyletekből, jelesül szerződésből és tiltott cselekvényekből, továbbá más okokból, így pl. abból, hogy valaki megbízás nélkül eljárt másnak ügyében v. hogy más rovására alaptalanul gazdagodott. Az egyoldalú, el nem fogadott igéret (pollicitatio) csak a törvény különös rendelkezésénél fogva szül kötelmet. A K. megszűnik teljesítés, beszámítás, újítás, egyezség, elengedés, a követelésnek és tartozásnak egy személyben egyesülése, feloldó feltételhez v. időhöz kötött K. a feltétel beállta v. az időnek lejárta által. A törvénynél, v. a jogügylet erejénél, vagy a szolgáltatás természeténél fogva jogutódokra át nem szállható K. megszűnik alanyainak halála által. — A magánjogi jogszabályok rendszerbe foglalásánál *kötelmi jog* alatt a kötelmekre vonatkozó jogszabályokat értjük.

Kötelend, kisk. Kolozs vm. mocsi j.-ban, (1910) 897 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Alsózsuk.

Kötelep (azelőtt: *Kruzslyó),* kisk. Sáros vm. bártfai j.-ban, (1910) 550 rutén és tót lak.; u. p. Sárosmáriavölgy, u. t. Bártfa. Gőzfűrésszel. Régebben vasgyár is volt itt, de ez megszűnt.

Köteles *Sámuel,* filozófiai író, szül. Új-Tordán (Erdély) 1770 jan. 30., megh. 1831. Tanult Enyeden és Jenában, ahol Fichtét hallgatta; visszatérve előbb Marosvásárhelyt, azután Nagyenyeden tanított, s nagy hatással volt Erdély szellemi életére. Előbb Kantot, később Krugot követte. Magyarul írta filozófiai műveit, melyek közt a főbbek: *Az erkölcsi filozofiának eleje* (Marosvásárhely 1817); *Közönséges Logika* vagy az értelem tudománya (3. kiad., Nagyenyed 1830); *A Philosophia Encyclopaediája* (u. o. 1829). A filozófia története, Görög filozófia históriája, Szép ízlés tudománya kéziratban maradt. Hasonlóképen latin kéziratban: Metaphysica, jus naturae privatum, publicum ac Gentium universale, melyet a cenzura nem engedett kinyomatni. Műveit főleg világos előadásuk tette kedveltté; erkölcstani munkáiban nemes hévvel Kant eszméit hirdette. A M. Tud. Akadémia 1830. tagjai közé választotta.

Kötelesmező, kisk. Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 589 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Köteles példány. A sajtótermékekből részint hivatalos, részint tudományos célra egy v. több példányt kell a törvényben megjelölt hatósághoz, illetőleg helyre beszolgáltatni. Ezek az ú. n. K.-ok. Minden nyomtatványból és ábrázolatból egy példány a helybeli hatóságnak átadandó. A nyomtató, illetve a kiadó bizonyos nyomdatermékekből statisztikai célokra egy-egy példányt köteles a m. kir. központi statisztikai hivatalnak beszolgáltatni (1897. XXXV. t.-c. §.); tudományos célokra a nyomtató a nyomdatermékekből két példányt tartozik ingyen beszolgáltatni és pedig egy példányt a M. Nemzeti Muzeumnak, egy példányt a M. Tud. Akadémiának (1897. XLI. t.-c. 1. §.). E kötelesség elmulasztása kihágás, amely 200 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő

s amelynek elbirálása a járásbiróság hatáskörébe tartozik (1897. XLI. t.-c. 12. §.). Az új sajtótörvény 7. §-a az 1897. XXXV. és XLI. t.-c. idézett rendelkezéseit érvényben hagyta s azt rendeli, hogy a nyomda- v. a kőnyomdavállalat tulajdonosa minden sajtóterméket köteles egy példányban az illetékes kir. ügyészségnek a terjesztés megkezdésével egyidejüleg megküldeni (7. §.); időszaki lapok utcai terjesztésre szánt egyes számait a kiadó köteles a terjesztés megkezdésével egyidőben az illetékes helyi hatóság első tisztviselőjénél bemutatni (12. §.).

Köteles rész v. *törvényes osztályrész* a törvényes örökösök közül a leszármazóknak, ilyenek nem létében a szülőknek az a törvényes örökrésze, amelytől őket megfosztani nem lehet, úgy, hogy ha a végrendelkező semmit, vagy a K.-nél kevesebbet hagyott rájuk, K.-ük kiegészítését követelhetik. A K. általában fele annak, amit a jogosult végrendelet hiányában törvényes örökrészül kapott volna.

Kötelesség, tágabb értelemben annak az érzése, hogy valamely cselekedetet (magatartást), ámbár nem vagyunk kényszerítve rá, tartozunk elkövetni. K.-szerüen cselekedni, K.-et teljesíteni a. m. az erkölcsiség parancsainak eleget tenni; de ez a cselekvés csak akkor igazán erkölcsös, ha egyedüli inditó oka a K. tudata. Aki valamely K.-ét teljesíti, de nem mert K.-e, hanem mert hasznot remél belőle, nem cselekedett belsőleg erkölcsösen. A K.-ek tana iparkodik megállapitani, melyek kötelességeink, milyen a fokozatuk; ez az egész erkölcstannak legfontosabb része. Szokás *egyetemes* és *különleges* K.-eket különböztetni meg; további *jogi* K.-eket, melyeket a törvény állapít meg és erénybeli, *lelkiismeretbeli* K.-eket, melyekre a törvény nem kötelezhet, melyek az erkölcsi törvényből folynak. — *Kötelességérzet* a K. kötelező erejének érzete. K.-ek összeütközése áll be, mikor különböző K.-ek érzete egymással ellentétes, egymást kizáró cselekedeteket (magatartást) követel tőlünk. L. *Erkölcs*.

Kötelezett a. m. adós, az, ki valamely szolgáltatással tartozik. *Kötelezettség*, az ennek megfelelő kötelmi viszony.

Kötelező biztosítás, l. *Biztosítás*.

Kötelező viszontbiztosítás, l. *Biztosítás*.

Kötelezvény v. *kötvény:* tartozásnak beismerését tartalmazó okirat, amelynek rendeltetése, hogy a követelés létrejöttét bizonyítsa. Nevezik adóslevélnek (l. o.) is. Alaki kellékek tekintetében l. *Okiratok*.

Kötélfejő v. *kötélszedő*, a jég alatt való halászatnál az a legény, ki a kötelet húzza.

Kötélfülke (ném. *Kabelgatt*; ol. *stiva delle gomene*; ang. *cable stage*), a hajó elején a legmélyebb részen levő kamara vagy fülke, amelybe a tartalék- v. más, használatban nem lévő vastagabb köteleket raktározzák.

Kötélhágcsó (ném. *Jakobsleiter*; ol. *brascalina*; ang. *Jacob's ladder*), két párhuzamosan futó kötéldarabból és azokhoz erősített páleákból v. kötelekből készült hágcsó, melyet a hajón a mászás megkönnyítésére az árbocozaton használnak.

Kötélhajtás, transzmisszió-tengelyeknek kötéllel való hajtási módja. Messzebb fekvő transzmissziótengelyeket ugyanis drót- v. kenderkötéllel szokás hajtani, mert fogaskerék vagy dörzskerék a nagy távolság miatt nem alkalmazható. A drótkötelet többnyire ott használják, hol az egyik tengely a másiktól több száz méterre fekszik, mint pl. valamely nagyobb vízi erő kihasználásakor ez gyakran előfordul. Ily esetben a kötél több rövidebb darabból van összetéve s a két állomás között az egyes kötéldarabok végződésénél több áttevő-állomást készítenek. Kenderkötelet csak fedett helyen használnak. Egy-egy kenderkötél vastagsága 40—50 mm. s ha nagyobb erőt kell átvinni, 20—30 kötelet alkalmaznak egymás mellé.

Kötélhid, l. *Drótkötél-hid* és *Függőhid*.

Kötélhúzás, társas tornagyakorlat; abban áll, hogy hosszú kötél mindkét végére egyenlő számú tornász áll s adott jelre húzzák a kötelet; amelyik párt a kötelet bizonyos távolságra elhúzza: a győztes.

Kötéljáró, l. *Kötéltáncos*.

Kötélkar, l. *Agyvelő*.

Kötélkerék, a kötélhajtáshoz való kerék. A K. kerülete a kötél vastagságának megfelelő vágánnyal van ellátva.

Kötélláb, l. *Akasztófa*, 2.

Kötéllel fúrás, l. *Földfúrás*.

Kötéllétra, l. *Függőszerek*.

Kötelmi jog, l. *Kötelem*.

Kötelmi szerződés az olyan szerződés, amelynek célja kötelem (l. o.) létesítése.

Kötélnyereg a. m. *aknahám* (l. o).

Kötélpálma (növ.), l. *Attalea*.

Kötélpálya, l. *Drótkötélpálya*.

Kötélpipa (állatorvostan), l. *Pipa*.

Kötélszedő, l. *Kötélfejő*.

Kötéltáncos vagy *kötéljáró (akrobata)*. Kifeszített kötélen járó, táncoló s ott mutatványokat végző egyének már a görögöknél s még inkább a rómaiaknál ismeretesek voltak; a vastag kötelen járók neve volt: *funambuli*, a húrból készült kötelen járók neve *neurobatae*. Ez utóbbiakat *aërobatae* néven is nevezték, mert a kötél vékonysága miatt a puszta levegőben látszottak járni. Kötéljáró mutatványokat látunk régi vázákon és falfestményeken, kyzikosi érmek toronyhoz erősített kötélen járást ábrázolnak. Később Indiából és Egyiptomból jöttek K.-ok Konstantinápolyba és a középkorban íly fajtájú ind, perzsa és más keleti K.-okat ismertek. Arcangelo *Tuccaro* képes munkát adott ki e mesterségről (Páris 1599). Újabban különösen olaszok tüntek ki e művészetben, nevezetesen a Chiarinik, kik akrobatáknak nevezték magukat, míg mások előbb *equilibristák* névvel működtek. Újabbi időben *Blondin* Károly keltett nagy csodálkozást, aki kötélen több ízben átkelt a Niagara folyamon.

Kötélút, a kikötőgátak, vízi csatornák és folyamok mentén vezető út, melyen a hajókat vontató emberek v. állatok haladnak.

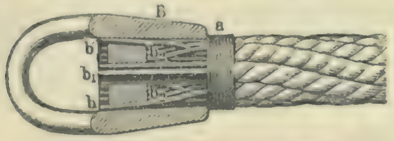
Kötélvasút, l. *Drótkötélpálya* és *Drótkötélvontatás*.

Kötélverő, iparos, aki köteleket, zsinegeket és ú. n. kötélverő-árúkat készít. Régi magyar kisipari ág, mely azonban teljesen pusztulófélben van, helyét a kenderfonógyárak foglalták el, me-

lyek ugyanezeket a cikkeket nagyban készítik. Leginkább még Bács-Bodrog vmegyében és az erdélyi részekben vannak K.-iparosok.

Kötélverő gép, l. *Kenderfonás*.

Kötélzár, készülék, amely köteleknek kocsira stb.-re való megerősítésére és szilárdsági vizsgálatok alkalmával megfeszítésre szolgál. A kötél végét úgy kell a K.-ba befogni, hogy ne csak a

Keller-féle kötélzár hosszmetszete.

kerületén lévő szálak vegyék fel az erőt, hanem a keresztmetszet közepén lévő szálak is. A mellékelt *ábra* a Keller-féle K.-t mutatja. A kötél végét a *B* kúpalakú hüvely fogja meg egy ruganyos csonka kúp segítségével. A kötél felbomlását az *a* fonál v. drót körültekerése által érjük el.

Kötélzet a hajón, l. *Hajókötélzet*.

Kőtengely, kőjáratoknál a forgó malomkőnek vas- vagy acéltengelye. A K.-nek alsó végébe a *pincke* nevű acélcsap van illesztve, a felső végén lévő keresztvassal pedig a követ forgatja.

Kőtenger (geol.), kőtuskók halmaza, mely rendesen omlás folytán keletkezik. Nálunk ismeretes Selmecz és Vihnye között ilyen kőtuskók alkotta nagy terület, melyet ott a nép is K.-nek nevez.

Köteny, kun vezér, l. *Kuthen*.

Kötény, l. *Kötő*, 2.

Kötés, 1. a *sebészetben* különböző célokra szolgál s a cél és testrész szerint különböző az anyaga és alkalmazásának technikája. Az ezekre vonatkozó szabályokat a sebészet külön fejezete, a K.-tan *(desmologia)* foglalja össze. A kötések egyes *alakjai* a következők: a) *Fedő kötést* alkalmaznak általában sebekre, hogy a kívülről behatoló csírákat a sebtől távol tartsák. Bevarrt sebeket lezárhatunk egyszerüen kollódiummal átitatott gaze-csíkkal. Nyilt sebekre, származzanak azok műtétből vagy sérülésből, nagyobb K.-t teszünk, amely a test felszinén sterilis v. beitatott gazeból s e felett vattából áll, melyet pólyával v. tapasszal rögzítünk. Ott, ahol erősebb vérzést kell csillapitani, v. ahol nagyobb üreg falait kell egymáshoz közelíteni, a K.-t nagyobb erővel szoritjuk (esetleg flanel- v. gummipólyával) a testfelszinhez (nyomó K.). b) *Rögzítő kötést* alkalmazunk sérült, operált vagy beteg testrészekre, ha törött csontokat akarunk összenövésükig mozdulatlanul tartani v. beteg izületeket akarunk a mozgatástól megkimélni. A rögzítés történhetik szükségből bármely hosszabb, kemény tárggyal (deszka, seprőnyél, puska), ahol lehet: külön e célra szolgáló sinekkel (fából, guttaperchából, pléhből, drótból) vagy megkeményedő anyaggal beitatott pólyákkal (gipsz, keményítő, vízüveg, dextrin, túró és mész keveréke). c) *Nyujtó kötésnek* nevezzük a K.-t akkor, ha valamely testrészt állandó húzás közben rögzít. Történhetik ez a húzás súlyokkal, melyeket v. közvetlenül a testfelszinre erősítünk ragasztó csíkokkal v. pedig a testrészre először alkalmazott sinekre akasztunk *(Volkmann, Bardenheuer)*. Történhetik a húzás alkalmas fektetéssel, amikor a húzó súlyt a test saját súlya képviseli (*Cooper*-lejtő, *Zuppinger*-féle K.); legismertebb példája az ilyen fektető nyujtásnak az, hogy gerincoszloptöréseknél a beteget fejénél fogva rögzítve a fejvégen felemelt ágyba fektetjük. Történhetik a húzás külön e célra szerkesztett gépekkel is *(Taylor, Hessing, Dollinger, Bardenheuer)*. A nyujtó K.-eket izületi bajoknál, csonttöréseknél alkalmazzák. d) *A gyógyító kötéseket* gyuladásos testrészekre alkalmazzuk, hogy a vérkeringést az illető helyen megváltoztassuk v. hogy bizonyos orvosságokat vigyünk be a bőrön át a test mélyébe. Ide tartoznak az egyszerű Priessnitz-borogatáson kívül a különböző párakötések (borvízzel, szublimáttal, alkohollal, aluminium aceticum-, Burow-oldattal) és különböző gyógytapaszok, kenőcsök.

2. *K.*, *elkötés*, babonás módja annak, hogy valakit (tolvajt, támadót) mozdulatlanná lehessen tenni. A K. állítólag egy-egy ráolvasó jelmondással történik. A középkor egész folyamán nagy hitelnek örvendett s a legrégibb följegyzések között sűrűn találunk ilyen titkos és bűverejű mondást. Hasonlók a golyó- és kardhárító jelmondatok. Még a mult század háborúiban is török, olasz, orosz, francia katonák ruhája alatt, puszta mellükön hordták e papirszeletre nyomtatott óvószert. A 30 éves háborúban volt talán leginkább elterjedve. V. ö. G. *Freytag*, Bilder aus der deutschen Vergangenheit (2 köt.). L. még *Kúnkötés*.

3. *K.*, némely *növényen* a. m. fogamzás létrejötte, pl. «köt a kukorica», v. a hüvelyesek, azaz a termés kezdete megtörtént.

4. *K.*, az *ültetésnél* a csemetéknek egymáshoz való távolsága a sorokban. Van hármas és négyes K.

5. *K. a zenében*. A kötő jelek: ⁀ v. ‿. Ha két egyenlő magasságú hangot kötnek össze, akkor a másodikat nem ütjük meg, hanem az elsőt kitartjuk. Ha a kötőjel nem két azonos hangot köt össze, akkor csak azt jelenti, hogy két v. több hangot egymásba fűzve (legato) kell előadni.

6. *K. az elektrotechnikában*. Az elektromos vezetékekhez használt drótot a gyárak csak korlátolt hosszusággal szállítják, amiért is a kifeszítésnél szükséges azok összekötése. A kötési helyen a vezetéknek ne legyen nagyobb elektromos ellenállása, mint a drót bármely más helyén és a vezeték szilárdsága a K. helyén ne legyen kisebb, mint a vonal bármely helyén. E végből a két drótvéget néhány menetben egymásra csavarják és azután forrasztják. Vastagabb drótokat pedig úgy kötnek, hogy mintegy 75 mm. hosszban a kötendő két drót végét felhajlítják s erre való szerszámmal a K. helyét kötődróttal körülcsavargatják s a K.-t a jó kontaktus biztosítása végett forrasztják *(1—4. ábra)*. Szigetelt vezetékek *(5—6. ábra)* kötési helyét azonkívül még szigetelni is kell. Vannak hüvelyes kötések is, ahol a két drótvéget külön fémhüvelybe húzzák be és a kiérő végeket felhajlítják; a drót és hüvely között fenmaradó tért pedig vagy forrasztó ónnal töltik ki, vagy pedig a hüvelybe behúzott drótokat a hüvellyel együtt egymás köré csavarják; vagy

végre a K.-t magát nem forrasztják, hanem a a K.-en túl fenmaradó két drótvéget összehajlítják és ezt forrasztják.

7. *K. az építészetben* az egyes szerkezeti alkotórészeknek egymással való összekötése, összekapcsolása, hogy az egész szerkezet a reá ható erőknek, az idő viszontagságainak stb. ellenállhasson. Különösen a *kőkötést*, *téglakötést* és a *gerendakötést* különböztetjük meg.

8. *K. a tőzsdén* létrejött bárminemű ügylet általában, amennyiben az a tőzsdei jogszokások megtartása mellett létesült. Továbbá K. még az a minimális mennyiség, mely a tőzsdei jogszokások szerint tőzsdei ügylet alapját képezheti. Igy a budapesti áru- és értéktőzsde jogszokásai szerint effektiv gabonából egy vaggonrakomány, vagyis 100 q képez egy K.-t, míg a határidőüzletben búza, árpa, zab és tengeri 1000 q, rozs és

Elektromos vezeték-drótok kötése.

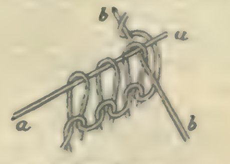
repce 500 q egy K. Az értéküzletben egy tőzsdei K. a százalékok szerint árult értékpapiroknál névérték szerint 10,000 koronát tesz, a darabszámra árult értékpapiroknál pedig rendszerint 25 részvény v. kötvény. 5000 korona névérték egy K. némely sorsjegynél, 9600 korona pedig oly összegekről szóló kötvényeknél, melyek névértéke hárommal osztható. A részvények közül egy drb egy K. az Első magyar általános biztosító társaság és a Pesti hazai első takarékpénztár részvényeinél. Azokból az iparvállalati részvényekből, melyeknek névértéke magasabb, rendszerint öt, a többieknél tíz képez egy tőzsdei K.-t. A kisebb sorsjegyekből ötven, a Jó sziv-sorsjegyekből száz ad egy K.-t. A hivatalosan jegyzett tőzsdei árak rendesen csak egész K.-re vonatkoznak, míg egyes címletek rendszerint magasabb áron adatnak és olcsóbban vétetnek.

9. *K.*, l. *Alapkötés*. *Kötés és kötőszövés*.

Kötés és kötőszövés. A hurkos kelméket általában *kötött árúknak* hívják. A kézi hurkolás igen régi keletű s kétféle módon készül, t. i. horgos avagy sima tűvel. A horgos tűvel való munkát az

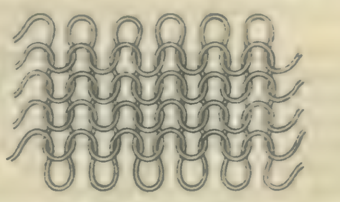

1. ábra. Horgolás.

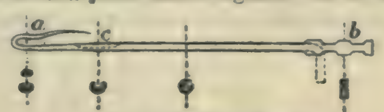

2. ábra. Kötés.

1. ábra jelzi; ennél ugyanis a fonal a már meglévő hurkon horog segélyével huzatik át, ez a *horgolás*. Az ily módon készült árú igen tömött

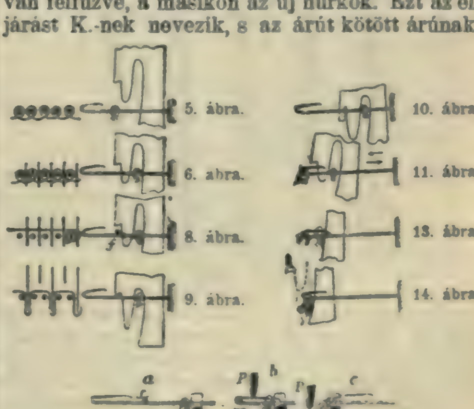

3. ábra. Kötött szövet.

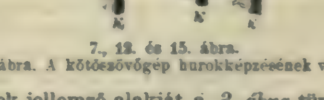
és változatos mintázatú lehet, mert a fonal bármely hurkon áthúzható. A sima tűvel való munkát a *2. ábra* jelzi. Ehhez legalább két tű szük-

4. ábra. A kötőszövőgép tűje.

séges; az egyik tűn a régi hurkok utolsó sora van felfűzve, a másikon az új hurkok. Ezt az eljárást K.-nek nevezik, s az árút kötött árúnak,

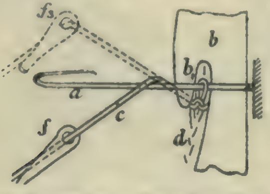

7., 12. és 15. ábra.
5—15. ábra. A kötőszövőgép hurokképzésének vázlata.

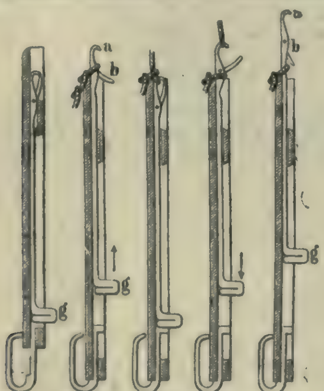
amelynek jellemző alakját a *3. ábra* tünteti fel. A kézi K. gépies utánzását 1589. *Lee* W. nevű angol szövő oldotta meg. Lee a K. gépies kivitelénél a szövőszék munkáját tartotta szem előtt s a feladatot csak összetett szerkezettel volt képes

megoldani. Gépét *kötőszövőszéknek* (Wirkstuhl) nevezik. E gép jellemző részét a rugalmas véggel ellátott tűk képezik. Ily tű alakját a *4. ábra* mutatja. A tű *a* jelű rugalmas része arra való, hogy lenyomás által *c* mélyedésbe hatolva, teljesen zárt fület alkosson. A tűknek egész sorozata lécek közé van forrasztva. A munka folyama az *5–15. ábrákon* van előtüntetve. Első sorban ugyanis a

16. ábra. A láncfonalas kötőszövőgép fonalvezetője.

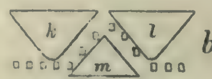
hattyufej-alakú platinák (l. *5.* és *6. ábrát)* a régi hurokszemeket a tű tövére tolják; azután a fonalvezető a fonalat a tű kampója elé helyezi, úgy hogy a fonal a *7. ábrán f* betüvel jelzett helyzetet foglalja el. Ezt követőleg az előbb már említett platinák a fonal *hullámosítását* eszközlik *(8.* és *9. ábra)*, illetőleg a fonalakat a tűk között hullámszerüen helyezik el. A hullámosított fonalat a platinák a tű fülébe tolják, mint a *10.* és *12. ábra* mutatja és a tűk rugalmas végeit a *p* betűs léc a *12. ábrán* jelzett módon lenyomja, minek folytán a tűvégek zárt füleket alkotnak, amelyek fölött a tűk tövén levő régi árú áttolható. A régi árú tehát a tűfülekben levő fonalhullámokra

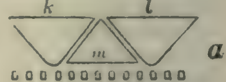
17. ábra. A kötőgép tűje.

illeszkedik s ezzel új huroksor keletkezik, miként ez a *13., 14.* és *15. ábrán* látható. Minden újabb sor kötése alkalmával a most elmondott munkaszakok ismétlődnek. A leírt kötőszövőgép a munkát időszakosan végzi, ezért munkaképessége csekély. Ezen a hiányon Andrieux (Párisban) 1815. segített az által, hogy a tűket gyűrűbe foglalta s azoknak sugárirányú elrendezést adott. Az ilyen gépeket francia körszéknek nevezik. Ezeknél a munka folytonos s az árú tömlőszerű. A munka folyama teljesen azonos a közönséges kötőszövőgép munkájával. A körgép tömlőszerű kelméjéből harisnyanemüek csak kiszabás és összevarrás útján állíthatók elő, ezért a körgépen nyert árút kiszabott árúnak hívják; míg a közönséges gépen készült árút szabályosnak nevezik, mert ezek a gépen teljesen elkészülnek a kivánt alakban, t. i. a hurkok fogyasztása v. pótlása által. A körgép oly elrendezést is nyert, hogy a tűk hengerköpenyt alkotnak. Ez az angol körszék.

Az eddig ismertetett gépeken vetülékfonalas kötveszövött árút készítenek; láncfonalas kötveszövött árút a Crane által Northinghamben 1775. feltalált gépen lehet előállítani. A Crane-féle gép lényege a *16. ábrán* látható. Ennél a tűk egyenes

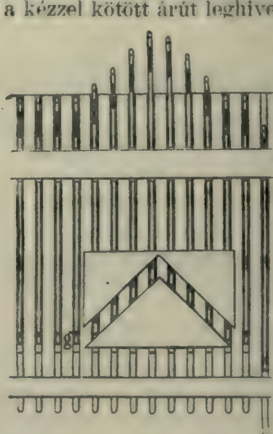

18. ábra. A kötőgép zára működésben.

19. ábra. A kötőgép zára működésen kívül.

vonalban vannak elhelyezve épp úgy, mint a Lee-félénél, alakjuk *(a)* is azonos. A fonalak hullámszerű elrendezését és a régi hurkok tologatását is ugyanolyan platinák *(b)* eszközlik, csak a fonalvezető *(f)* különbözik. Az előbbi gépeknél ugyanis a fonalvezető az egész tűsoron végighaladt, itt pedig csak a szomszéd tűig megy a fonalvezető, vagy esetleg néhány tűn megy végig, miért is ezen gép számos fonallal dolgozik, amelyek közös hengerre vannak felvetve, éppen úgy, mint a szövőszékeknél a láncfonalak. A kötőszövőgépek legfontosabb javítását Lamb (1860) eszközlé. A Lamb-féle gépen a kézzel kötött árút leghivebben lehet

20. ábra. A kötőgép zára működésben.

utánozni, ezért e gépet *kötőgépnek* nevezik. Lamb kötőgépének jellemző részét a tű képezi, mely a *17. ábra* szerint a kötőszövőgépek tűitől abban különbözik, hogy vége nem rugalmas, hanem csuklós nyelvecskéje *(b)* van, amelynek az *(a)* kampóra való reáfekvése folytán zárt fül keletkezik, visszahajlása folytán pedig a kampó nyitott. További jellemző sajátossága, hogy a tűk nincsenek közös foglalatba forrasztva, hanem minden tű külön vezetékben — *ágyazatban* — szabadon mozoghat. Minden tűnek púpja *(g)* van, mely az ágyazatból kiáll s ütközőként működik. A tűk mozgatására a *18. ábrán* látható *k, m, l* háromszögek szolgálnak, amelyek a *kötőgép zárát* alkotják. Ha a zár

elrendezése a *19. ábra* szerinti, a gép nem köt; ha azonban *m* lejebb helyezkedik el, miként a *18.* és *20-ik ábrán* látható, ekkor az *m* a tűk kiálló részeibe ütközik, s azokat feltolja és minthogy ugyanekkor a fonalvezető a tűk kampói elé helyezi a fonalat, a tűket pedig az *l* lap ismét lefelé csúsztatja, a fonal a kampókba akad, hullámos elrendezést nyer s ekkor a régi áru a tűkön átcsúszik, úgy hogy új huroksor keletkezik. A kötőgépek egyszerűbb szerkezetűek a kötőszövőgépeknél, munkabírásuk is nagyobb, hátrányuk azonban, hogy a tűk nem helyezhetők el sűrűn s így csak durva s közepes finomságú árúk gyártására alkalmas.

Kötesk, besenyő vezér, l. *Kutesk.*

Kötés rajza, mustrás szövetek iparirajza, amely a lánc- és vetülékfonalak kereszteződésének (kötésének) sorrendjét jelzi, l. *Alapkötés.*

Kötetlen beszéd, l. *Kötött beszéd.*

Köthen (*Cöthen*), járási székhely Anhalt hercegségben a Ziethe pataknál, (1910) 23.416 lak., fémiparral, csokoládé-, konzerv-, jelentékeny maláta- és cukorgyártással. Kiválóbb épületei: a gót plebánia-templom, régi üvegfestményekkel és régi hercegi kriptával; a kat. Mária-templom, értékes üvegfestményekkel és a hercegi kastély a XVI. sz.-ból. Hahnemann, Lutze, Bach Sebastian és Neumann ornitológus szobra ékesítik a várost. K. már I. Henrik császár idejében fontos telepe volt a vendeknek. I. Albert a XIII. sz.-ban eltiltotta a bíróságoknak a vend nyelv használatát. K. 1853-ig Anhalt-Köthen hercegség fővárosa volt.

Kötjegy, az a kereskedelmi okirat, amelyet a tőzsdei alkusz az ügylet megkötése közvetítésének bizonyítékaképp a szerződő felek számára köteles kiállítani. A K. tulajdonképen nem más, mint az alkusz üzleti naplójának kivonata, amelyben az üzlet lényeges feltételei benfoglaltatnak. Rendszerint két példány állíttatik ki; a vevőnek járó K.-et az eladó és az alkusz, az eladó példányát pedig a vevő és az alkusz írják alá. A K. megkülönböztetendő a *kötlevéltől.* A budapesti árúüzleti szokások 3. §-a értelmében az írásbeli elismerést követelő fél tartozik a másik félnek az ügylet feltételeit tartalmazó kötlevelet megküldeni és őt az ellenkötlevél beküldésére felhívni. Eltérő tartalmú kötlevél és ellenkötlevél esetén annak tartalma irányadó, amelyet a kötelezett fél írt alá. Kötlevél lebonyolítás utáni visszacserélése a szerződés hatályának megszűntét jelenti. K.-ek, kötlevelek, amennyiben a kereskedők üzletkörére vonatkoznak, feltételes bélyegmentességet élveznek, azaz csak a bíróság elé való terjesztés által válnak bélyegkötelesokiratokká. Alkuszok kötlevelei darabonként 10 fillér illeték alá esnek.

Kötke, kisk. Szolnok-Doboka vm. kékesi j.-ban, (1910) 331 oláh lak.; u. p. Kékes, u. t. Szamosújvár.

Kötlevél, l. *Kötjegy.*

Kötményezés v. *vinkulálás.* A bemutatóra szóló papiros nem szól senkinek a nevére, az abban megjelölt összeget az értékpapirost kibocsátó intézet a papiros minden felmutatójának kifizeti. Ha a papiros tulajdonosa azt kívánja, hogy azt ne fizessék ki rajta kívül másnak, azt lekötheti. Az erre vonatkozó eljárás a K. A K.-nek magára az értékpapirosra vezetett feljegyzés alakjában kell történnie. A K. által a bemutatásra szóló papiros a névre szóló (ú. n. rekta) papiros természetét veszi fel.

Kötő, 1. kő- v. téglafalazatban az a kőkocka v. tégla, melynek bütüje (rövidebb oldala) van a fal színében, míg hosszabb oldala benyúlik a falazatba és így a fal külső részét abba mintegy beköti. Téglafalazatban futó- és K.-téglákat váltakozva használunk, úgyszintén futó- és K.-sorokat (l. *Téglakötés).* Kockakövekből készült falban futó- és K.-kövek mindig váltakoznak.

2. *K., előkötő* v. *kötény,* ruházati darab, melyet a köznép asszonyai, a házimunkát végző asszonyok, továbbá a munkások derékra kötve viselnek. A szabadkőművesek páholymunkájukon rövid fehér bőrkötényt hordanak.

Kötőanyag, l. *Kötőszer.*

Kötőbak (ném. *Poller*; ol. *bitta*: ang. *bollard*), a hajó felső fedélzetébe illesztett és abból kiálló erős vasoszlop, melyhez a hajók kikötésénél vagy más súlyos munkáknál a vastag köteleket vagy láncokat kötik.

Kötődrót, tűzben kilágyított kovácsvasdrót, melyet puha volta miatt tárgyak összekötözésére használnak. Drótostótjaink ilyennel drótozzák meg az eltört cserépedényeket. L. *Drót.*

Kötőfék, zabla nélküli szíj-kantár, v. kötélverő munkából készült, kantárhoz hasonló s kötőszárral ellátott fejfék, melyet az állatoknak istállóban való megkötésére és vezetésére használnak.

Kötőfűz, l. *Fűz* és *Kosárfonás.*

Kötőgép, l. *Kötés és kötőszövés.*

Kötőgerenda v. *kidaló gerenda (főgerenda),* feszítő szerkezeteknek és függesztő műveknek erős, vízszintes gerendája, mely az egész szerkezet alapjául szolgál; úgyszintén a fedélszerkezetekben az egyes főszaruknak vízszintes gerendája, mely az álló széket v. a függő szerkezetet tartja és a főfalakat is összeköti. Innét van elnevezése. A kötőgerendák keresztmetszete rendesen $^{21}/_{24}$—$^{24}/_{27}$—$^{27}/_{31}$ cm., melyben a nagyobbik méret a magasságot, a kisebbik a szélességet adja meg. Ha elég vastag kötőgerendánk nincs, akkor fogazással v. csaposkötéssel kötünk kettőt vagy többet egymáshoz.

Kötőháncs. Vékony szalagok, melyeket a növények kötözésére használnak. A K.-ot egyes fák, főleg a hársfa háncsából állítják elő. Újabban azonban a hársháncsot majdnem teljesen kiszorítja a raffiaháncs; de ezt nem a háncsból, hanem a *Raphia* nevű pálma különböző fajainak leveléből széthasogatással készítik. A raffiaháncs Madagaszkár szigetéről és Nyugat Afrikából kerül a kereskedelembe. L. még *Kötözőanyag.*

Kötőhangzó, a képzők és ragok előtt olyan rövid magánhangzó, melyet nyelvérzékünk sem a szótőhöz, sem a képzőhöz v. raghoz nem számít, p. *ökr-ö-k, ház-a-k, ad-o-m, mëgy-ë-k.* A magyar kötőhangzó eredetileg többnyire a szótő véghangja volt, de miután a ragtalan formában elveszett, nem érezték többé a szótőhöz tartozónak. L. *Szótő.*

Kötőhártya (*conjunctiva*), l. *Szem.*

Kötőhártyagyuladás *(conjunctivitis)* sokféle okból keletkezhetik. Legközönségesebb a *hurutos K.* (kötőhártyakatarus), amely a szempillákat bélelő kötőhártyarész megvörösödésével és csipásodással jár. Okai olykor bizonyos baktériumok, máskor por, füst, romlott levegő. A K.-ban szenvedők szemei könnyeznek, égnek, viszketnek, gyakran olyan érzés van bennök, mintha valami idegen test, por hullott volna beléjök. A hevenyés hurutos K. napok vagy egy két hét alatt meggyógyítható, a krónikus lefolyású azonban sokkal tovább is eltarthat. *A görvélykóros (phlyktaenás)* K. már komolyabb betegség, mert a szaruhártyát is megtámadhatja. Görvélykóros v. arra hajlamos gyermekeknél szokott előfordulni. A K. egyéb súlyosabb féleségei a kankós szemgyuladás, a trachóma (l. o.), továbbá a ritkán előforduló difteriás, gümőkóros K.-ok és a rendkívül makacs, nehezen gyógyítható ú. n. tavaszi vagy nyári K., amely különösen kellemetlen viszketéssel jár.

Kötőhártyakatarus, l. *Kötőhártyagyuladás.*

Kötőhézag, a könyvnyomtatók így nevezik a zárt forma szemközt álló oldalai között levő hézagot. A nyomtatott és összehajtott íveket a K.-on keresztül fűzi a könyvkötő. A K.-nak az oldal tulsó margójával arányban kell állania.

Kötőjegy a. m. kötjegy (l. o.).

Kötőjel *(accolade, divis)*, az írásban s nyomtatásban az a jel, mely egyrészt a sor végén (vagy néha más okból is) kettészakadó szórészek összetartozását jelenti, másrészt olyan összetett kifejezésekben használatos, melyek nem forrtak anynyira egybe, hogy egészen egy szónak írnók, pl. *Észak-Amerika, gyász-istentisztelet.*

Kötőkar *(brachium coniunctivum)*, l. *Agyvelő.*

Kötőmód v. *foglaló mód (conjunctivus)* az igének azon módja, mely által valamely cselekvés logikai lehetőségének viszonya fejeztetik ki, ellentétben az indicativussal vagyis jelentő móddal, mely a tényleg megtörtént cselekvést fejezi ki.

Kötöny, kun vezér, l. *Kuthen.*

Kötőréteg, l. *Téglakötés.*

Kötörő (növ.), l. *Saxifraga.* — K.-félék, l. *Saxifragaceae.*

Kötörőfű, l. *Saxifraga.*

Kötörő gép, a makadám-utakra szükséges kövek felaprózására alkalmas gép, melynek szerkezete egy pár kemény acél, rágó szájhoz hasonlóan működő, fogazott lapból áll, melyeknek egyikét egy excenterrel mozgatott könyökemeltyű tartja mozgásban. A rágólapok közé dobott kődarab minden rágás után valamivel kisebb darabokra törik, míg végre a kellő nagyságot elérve, a rágólapok alsó része között levő, megfelelő nagyságura készített nyiláson kihull. Nagy munkaképessége miatt útépítési célokra igen alkalmas.

Kötősor, l. *Téglakötés.*

Kötőszer, folyékony v. pépszerű anyag, mely az összetartozó testek érintkezési lapjai közé téve, a megkeményedés után a két testet összetartja és a hézagokat kitölti. Az építészetnél szokásos K.-ek a vakolat, a gipsz és a cement; famunkálatoknál az enyv stb. A festészetben K.-nek azt az anyagot nevezik, melyet azért kevernek a festékhez, hogy folyékony legyen és tapadjon; ilyen K.-ek az olaj, a gyanta, a kence, az enyv stb. A K. szerint sokféle a festészeti technika. L. még *Ragasztószer.*

Kötőszóhalmozás, l. *Poliszindeton.*

Kötőszók *(conjunctiones)*, azon alakszók vagy beszédrészecskék, melyek egész mondatoknak gondolkozási viszonyait kifejezik s azokat egymással összekapcsolják, tehát mondatviszonyító szóknak is mondhatók, melyek nélkül a gondolatok összefüggése s egymásra való finomabb vonatkozása gyakran határozatlan, sőt érthetetlen maradna. A K. nagyobbrészt határozószókból származtak, sőt többen még a mai nyelvben is határozók (pl. *részint, következőleg, különben* stb.). Egyesek névmásokból keletkeztek (pl. *azonban, mialatt, midőn* stb.), mások igeszói alakok. Egyátalán minden szó kötőszóvá válhatik, ha valamely egész mondatra (nemcsak annak egyes elemeire) vonatkozik és azt más mondattal bizonyos viszonyba hozza. A K. v. mellérendelők, v. alárendelők, a fogalmakat v. egymás mellé, v. egymással ellentétbe helyezik, továbbá egymással hely és idő, mennyiség és minőség, ok és okozat, módosság és egymástól való függés szerint viszonyítják (pl. a feltétel viszonyát fejezik ki a *feltételező mondatok*, ezeknek kötőszava a *ha*, stb.). A K. ezen osztályai ismét alosztályokra ágazván, számuk jelentékennyé növekedik és alapos, minden irányban való meghatározásuk a nyelvtudomány egyik legszebb föladata. V. ö. *Simonyi* Zsigmond, A magyar K., egyúttal az összekötő mondat elmélete (akadémiai pályamunka, 3 kötet).

Kötőszövet, az állati test négy alapszövetének egyike. Nevét onnan kapta, hogy ez tartja össze a többi szövetet és a szerveket, erre támaszkodik, mint vázra (csontok, porcogók) az egész test. Különféle rendeltetése szerint számos fajtája van, de mind a mezodermából (l. *Embrió*) ered, s mindnek közös kiindulási alapja az *embrionális K.*, mely csak nyúlványos *sejtekből* s ezeket egybetartó enyvadó *alapanyagból* áll. Kifejlődött állapotban három fő csoportja van, a szorosabb értelemben vett K., a porcogó (l. o.) és a csont (l. o.). Mind a háromnak közös jellemvonása az enyvet adó alapanyag (collagen, chondrin, glutin), s az ebben elhelyezett sejtek és rostok. A szűkebb értelemben vett K.-ben a sejtek vagy fix sejtek v. vándorsejtek, a rostok enyvadó vagy rugalmas rostok. A részek relativ mennyisége szerint a K.-nek több alfaja van, ú. m. a *kocsonyás K.*, a *laza K.*, a *tömött rostos K.*, a *rugalmas K.*, a *recés* vagy adenoid K., a *festékes K.* és a *zsírszövet.* A K. *pathológiai szempontból* is nagy fontosságú, mert elsősorban alkalmas gyuladások keletkezésére (phlegmone, szövetközti lob), azután ő pótolja a más szöveteken támadt s az eredeti szövet által ki nem töltött hiányokat és hézagokat (heg, forradás). Speciális fajtája a K.-nek az idegrendszer K.-e, a *neuroglia* v. *glia*, mely sok nyúlványú, ú. n. *póksejtekből*, rostokból stb. áll. Élesen elválasztandó a közönséges K.-től, mert nem mezodermális, hanem az idegsejtekkel egyenrangú ektodermális eredetű szövet. L. *Neuroglia.*

Kötőszövetdaganat vagy *rostdaganat* a. m. fibroma (l. o.).

Kötőszöveti gyuladás, l. *Flegmone* és *Gyuladás*.

Kötőszöveti porcogó vagy *rostos porcogó*, l. *Porcogó*.

Kötőszövőgép, l. *Kötés és kötőszövés*.

Kötött árúk, *kötött-szövött árúk*, l. *Kötés és kötőszövés*, *Kelme*, *Harisnyaárúk*.

Kötött beszéd, a verses előadás, amennyiben az a ritmus és a metrum törvényeihez van kötve; ellenben a prózát *kötetlen beszédnek* nevezik.

Kötött birtok, l. *Birtokmegoszlás*.

Kötött forgalom, a külkereskedelmi forgalomnak vámügyi ellenőrzés alá eső része. L. *Vám*.

Kötött hő. Ha szilárd testet melegítünk, ennek hőfoka csak az olvadási pontig emelkedik s itt megállapodik, míg csak az egész test cseppfolyóssá nem lett. Az a meleg tehát, melyet olvadó testtel, pl. jéggel közlünk, hőmérővel ki nem mutatható s ezért nevezték el lappangó vagy K.-nek. Mai felfogásunk szerint az olvadó testtel közölt meleg belső munkát végez, amennyiben a szilárd test tömecsei között az összefüggést lazítja, őket egymástól távolabbra tereli s végre a szilárd testet cseppfolyóvá változtatja. Az erre szükséges hőt most *olvadási hőnek* nevezzük. Hasonló a dolog, midőn folyadékot addig hevítünk, míg végre gőzzé változtatjuk azt. Itt sem elég a folyadékot a forráspontig hevíteni, hanem jelentékeny menynyiségű hő, az ú. n. *párolgási hő* szükséges ahhoz, hogy a folyadék teljesen gőzzé alakuljon. Ezt a hőt sem lehet hőmérővel kimutatni, tehát ez is K.

Kötött játék (zene), l. *Kötés*.

Kötött megbízás, l. *Megbízás*.

Kötőtű, l. *Tű*.

Kötővas, az építési szerkezetekben használt, mintegy 4—5 cm. széles és 1 cm. vastag szálvas kovácsolt vasból, melyet azért használunk, hogy vele v. bizonyos egynemű anyagból készült szerkezeti alkatrésznek (pl. falnak) állóképességét, biztosságát növeljük, vagy különböző szerkezeti alkatrészeket (pl. falat és gerendázatot) egymáshoz kapcsoljunk. Az építészetben különösen *falkötő vasakat* és *gerendakötő vasakat* különböztetünk meg. *Falkötő vasakat* (falkapcsok) jobb építkezésnél az épület minden vastagabb falában és minden emeletsoron helyezünk el, rendszerint az ablakok boltíve közepének magasságában. A K. a falnak egyik végétől a másikig ér és a két végén áttolóval van a falazathoz erősítve. Minden K.-nak legalább is 2 darabból kell állania (hogy a fal két végét összehúzhassuk), míg hosszabb K.-ak több darabból is állhatnak. A *gerendakötővasakkal* az épület födémének vas- v. fagerendáit kötjük egymáshoz és a falazathoz. Körülbelül minden ablakpillér közepére eső gerendát kötünk így be.

Kötözőanyag *(kertészeti)*, vessző és ennél idősebb fásrészek megerősítéséhez leginkább fűzvessző, hársfaháncs, szövetszalagok stb., hajtások és zöldrészeknél: raffiaháncs, hársfaháncs, különféle sás és káka, szamócainda, papiros és jutafonál stb. használatos. Oltások lekötözéséhez raffia- és hársfaháncsot, papirost, vásznat és kaucsuk-szalagot, pamutot, spárgát stb.-t szokás használni. L. még *Kötöháncs*.

Kötözőcérna *(spárga)*, l. *Kenderfonás*.

Kötözőflanel, vékony félgyapju-szövet, mindkét oldalon borzosítva.

Kötözőgéz *(gaze)*, vékony pamutszövet, amelynek sűrűsége pro cm.: 11/12, fonalainak ang. fin száma: 20/24.

Kötözőmuszelin, vékony pamutszövet, amelynek sűrűsége pro cm.: 12/13, fonalainak ang fin. száma: 40/48.

Kötözőszerek azok az anyagok, melyeket sebészi kötések elkészítésére használunk. A sebek *fedésére* a régebben alkalmazott anyagok hosszú sorát (fagyapot, tőzeg, juta, gyaluforgács, homok stb.) teljesen kiszorította a mull (gaze) és a gyapot (vatta). Az előbbit (l. *Mull)* vagy sterilizálva, szárazon, vagy valamely fertőtlenítő anyaggal átitatva szárazon (jodoform, vioform, xeroform), vagy fertőtlenítő folyadékba (szublimát, karbolvíz, bórvíz) áztatva, nedvesen alkalmazzák. Az ily módon előkészített gazet kisebb-nagyobb négyszögletű darabokra vágva (törlő) több rétegben helyezzük a sebfelszinre vagy csíkokra vágva vezetjük be a sebüregekbe. A gyapotot ugyancsak sterilizált állapotban, szárazon vagy antiszeptikus oldatba áztatva használjuk. Párakötéseknél (l. *Kötés)* a nedves vattára valamelyes vízáthatatlan szövet (Billroth-batiszt, Mosetig-batiszt, guttapercha) kerül. A *kötésrögzítésre* szolgál a pólya, ritkább szövésű szövetből, kivált mullból, ritkábban calicóból, flanelből, vászonból készült 5—15 cm. széles, 5—10 méter hosszú, felgömbölyített csík, melyet szabályos járatokkal a testfelszinre csavarunk. A pólyák szorító hatásának fokozására gummiszövésű pólyákat használunk; a rögzítő hatást pedig a pólyákba impregnált megkeményedő anyagokkal (keményítő gipsz) tehetjük tökéletesebbé. Ugyancsak rögzítésre szolgálnak a különböző ragtapaszok (l. *Tapasz)*. A különleges célokat szolgáló kötésekhez különböző segédeszközökre van szükség (l. *Kötés)*.

Kötözővászon, lenfonalakból szőtt vászon, amelynek sűrűsége pro cm.: 17/18, fonalainak metr. fin. száma: 20.

Köttse, község, l. *Kötcse*.

Kőtűz a malmokban igen gyakran előforduló speciális tűzeset, amidőn idegen tárgy jelenléte (súrlódás) vagy a kő üresjárása folytán az őrlőkőben keletkezett szikra az őrleményt meggyujtja. Veszélyessége abban áll, hogy az őrlőkő a ventilációs csatorna és felvonó révén összeköttetésben áll az egész malommal s így a tűz igen gyorsan elterjedhet, ha idejében eleje nem vétetik. Első teendő a szélkerék megállítása és a szélcsatorna átkutatása; azután elzárandó és megállítandó a felvonó, bezárandó a garat és végül felemelendő az őrlőkő, a hol a parázs oltására kevés víz használandó; a felvonót gondosan át kell vizsgálni és kiüríteni.

Kötvény, 1. minden adóslevél, de különösen az, amit az állam bocsát ki az adósságáról (állam-K.). Mint értékpapiros megtestesíti a benne kifejezett követelést, úgy hogy a követelés átruházása a papirnak átruházásával történik. Az ily K. többnyire előmutatóra szól, azaz a követelést mindenki érvényesítheti, aki a K.-t felmutatja. Kamatozása a csatolt kamatszelvények beváltásá-

val történik. Vannak névre szóló ily K.-ek is, ezekről törzskönyveket vezetnek s átruházásukat is a törzskönyvben vezetik keresztül. (Az angolok a bemutatóra szóló K.-t *bond*-nak, a névre szóló K.-t *stock*-nak nevezik.) — 2. Biztosítási K. az az okirat, amelyet a biztosítótársaság állít ki a biztosítási ügylet megkötéséről s amelynek alapján a biztosított v. a kedvezményezett, illetőleg a K. birtokosa a szerződésből eredő jogokat a biztosítóval szemben érvényesítheti. L. *Biztosítás*. — 3. Kereskedelmi K. az, amelyet kereskedő állít ki; erre nézve a keresk. törv. 261. §. 20. bekezdése kimondja, hogy ha csak ellenkezője magából az okmányból ki nem tűnik, azt a kereskedelmi üzlet folytatásához tartozónak, tehát magát az ügyletet kereskedelmi ügyletnek kell tekinteni. *Annuitás* az olyan K., amely bizonyos számú éveken át egyenlő évi összegben kamatot és tőketörlesztést magában foglaló részletekben fizetendő kölcsöntartozásról szól.

Kötzler, *Joseph Christoph,* l. *Kessler.*

Kötzschenbroda, község Drezda szászországi ker. kapitányságban, az Elbe és vasút mellett, (1910) 6444 lak., számos nyaralóval. 1645 aug. 27. a szászok és svédek itt kötöttek fegyverszünetet.

Kőutak, l. *Út.*

Kőüszög, l. *Gabonaüszög.*

Kővág, kisk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 495 oláh, tót és magyar lak.; u. p. Alsótótfalu, u. t. Hagymádfalva.

Kővágás (azelőtt: *Kőporuba),* kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 677 tót lak., postahivatal; u. t. Rajeczfürdő.

Kővágó (azelőtt: *Kőporuba),* kisk. Zemplén vm. varannói j.-ban, (1910) 313 tót lak.; u. p. Csemernye, u. t. Szacsúr.

Kővágó csákány, l. *Csákány.*

Kővágóhal, a vágó csík *(Cobitis taenia* L.) népies neve.

Kővágóörs, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1910) 2146 magyar lak., vasútállomás távíróhivatallal (Kővágóörs—Révfülöp), posta-, távíró- és távbeszélőhivatal.

Kővágószőllős, kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1910) 769 magyar lak., postahivatallal; u. t. Pellérd.

Kővágótöttös (azelőtt: *Töttös),* kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1910) 499 magyar lak.; u. p. Kővágószőllős, u. t. Pellérd.

Kővár, l. *Kővár vára.*

Kőváralja (azelőtt: *Váralja),* kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 697 oláh lak.; u. p. Kővárgara, u. t. Nagysomkút.

Kővárberencze (azelőtt: *Berencze),* kisk. Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 987 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Kővárfonácz, kisk. Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 796 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Kővárfüred, kisk. és fürdőhely Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 801 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Kővárgara (azelőtt: *Gaura),* kisk. Szatmár vm. nagysomkuti j.-ban, (1910) 724 oláh és magyar lak., postaügynökség: u. t. Nagysomkút. Nevezetes bronzleleteiről.

Kővárgyertyános, kisk. Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 318 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Kővárhely (azelőtt: *Podhragy),* kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 446 tót és német lak.; u. p. Nyitraperjés, u. t. Nagytapolcsány.

Kővárhosszúfalu (azelőtt: *Hosszúfalu),* kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 1104 oláh és magyar lak., postahivatallal; u. t. Kisfentős.

Kővárkölcse, kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 587 oláh lak.; u. p. Szakállasfalva, u. t. Nagysomkút.

Kővárremete, kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 1200 oláh és magyar lak., postaügynökség; u. t. Nagysomkút; közelében Kővár várának romjaival (l. *Kővár vára).*

Kővársolymos (azelőtt: *Kissolymos),* kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 247 oláh lak.; u. p. Kocsoládfalva, u. t. Létka.

Kővár vára, Szatmár vmegyében, Kővárremete (l. o.) mellett, a Lápos folyótól körülfolyt 407 m. magas hegyen vannak romjai. A vár 1390 körül épült; Zsigmond király alatt Drág máramarosi főispán, a Drágfiak ősének birtoka. Drágfy Gáspár magtalan elhalálozása után hol az erdélyi fejedelmek, hol a Habsburgok kezén volt. Báthory Zsigmond neje, Mária Krisztina ausztriai főhercegnő, férjétől elváltan hosszabb időt töltött a várban. Utóbb a vár a császár kezére jutott, de Bocskay István 1605. elfoglalta; 1613. Dóczy András csellel bevette a magyar király részére, de Bethlen Gábor 1615. egyezmény útján II. Mátyástól újra visszanyerte. Kővár eredetileg Középszolnokmegyéhez tartozott, de a XVI. század végén Kővárvidék név alatt önálló közigazgatási területté lett. II. Rákóczi Ferenc idején gróf Teleki Mihály volt a főkapitánya, ki a német parancsnokot vasra verette. 1713-ban Rabutin légberöpíttetė a várat.

Kővárvidék, azelőtt Magyarországnak (1849—1860-ig Erdélynek), egyik külön közigazgatási kerülete, melynek területe 1089 km², lakossága (1870) 51,744 lélek volt. Székhelye Nagy-Somkút volt Az 1876. XXXIII. t.-c. K.-et megszüntette, annak területét részint Szolnok-Doboka, részint Szatmár vmegyéhez csatolta. K. Kővár várától (l. o.) vette nevét.

Kőváry *László,* történet- és statisztikai író, született Tordán 1820 jul. 7., megh. Kolozsvárt 1907 szept. 25. 1848-ban az országos statisztikai hivatal rendes tagja lett. Ugyanezen évben alapította az *Ellenőr* c. politikai lapot. A Magyar Tudományos Akadémia 1863. választotta tagjává. Művei: *Székelyhonról* (Kolozsvár 1842); *Erdélyország statisztikája* (u. o. 1847); *Erdély régiségei* (Pest 1852); *Erdély természeti ritkaságai* (Kolozsvár 1853); *Erdély nevezetesebb családai* (u. o. 1854); *Erdély története* (1—6. köt., u. o. 1859—67); *Erdély története 1848—49-ben* (Pest 1861); *A magyar családi és közéleti szokások és viseletek a nemzeti fejedelmek korában* (Kolozsvár 1861); *Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi eseményekhez* (u. o. 1861); *Erdélyország statisztikája* (Kolozsvár (1874); *A millennium lefolyásának története* (Budapest 1897); *Brassai százéves pályafutása* (Kolozsvár 1897); *Magyar-*

ország története (Kolozsvár 1907.) A kolozsvári egyetem 1902. a bölcsészeti tudományok tiszteletbeli doktorává avatta. V. ö. *Márki*, Emlékbeszéd K. L. felett (Akadémia, 1910).

Kövecses, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. tornaljai j.-ban, (1910) 311 magyar lak., vasútállomás, postahivatal, u. t. Tornalja.

Kövecses lőpor, a vontcsövű ágyúk használása óta gyártott lőpor, melynek különböző nagyságú, kövecsalakú darabjait szitákkal választják össze nagyság szerint.

Köved (azelőtt: *Kujed*), kisk. Arad vm. tornovai j.-ban, (1910) 1723 oláh lak., postahivatal, u. p. Körösbökény.

Kövegy, nagyk. Csanád vm. nagylaki j.-ban, (1910) 837 magyar lak., u. p. és u. t. Csanádpalota.

Kövelő (halászat), az eresztő háló alsó inára kötött kis kövek.

Kövelő (ásv.), régi bányászelnevezés; tulajdonképen a kaolinit-csoportba tartozó ásványt jelent. Tömött, gyakran keményebb kaolin-féleség, vesealakú vaskos halmazokban fészkeket és üregeket tölt ki; sárga, fehér, húspiros. Ide tartozik a Szászországban porfirtufában található *mielin* és *carnat*. Előfordul a topázszirtben Schneckenstein mellett Szászországban; a malafirban Cainsdorf közelében; az ónérctelepeken Zinnwald-, Schlaggenwaldban (Szászország); Neurode mellett (ú. n. pholerit). L. még *Kaolinit*, *Nakrit*.

Kövend *(Kivend)*, kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 1015 magyar lak. K. egyike volt a régi Aranyos-szék főhelyeinek. Tiszta székely község, lakói mind unitáriusok. U. p. Bágyon, u. t. Torda.

Kövér, 1. *Ilma*, írónő, szül. Budapesten 1862. Atyja K. Lajos, ismert nevű drámaíró volt, anyja Komlóssy Ida, ünnepelt szinművésznő, aki leányát szintén a szini pályára nevelte s vidéki szinpadokon egypárszor föl is léptette. K. azonban nem a színészet, hanem az irodalom iránt viseltetett vonzalommal, s Jókaitól buzdítva mind nagyobb szorgalommal dolgozott a fővárosi szépirodalmi lapokba, időnként mint rendes munkatársuk. Elbeszéléseinek száma meghaladja a másfélszázat; önállóan megjelent regényei közül nevezetesebbek; *Damáz Margit* (1892); *Vadrózsa kisasszony* (1894, mindkettő Jókai előszavával); *Két világ közt* (1897); *Margit férje* (1898); *Révész Magda* (1910).

2. *K. István (Acontius)*, sunnai érsek és a mechitaristák kongregációjának 3-ik főapátja, szül. Gyergyó-Szt.-Miklóson (Csik) 1740 nov. 20., megh. Velencében 1824 jan. 29. 1763-ban pappá szentelték Velencében, ahol később a kolostori nevelőintézet igazgatásával bízták meg. A francia háboru kitörése után Erdélybe küldték, hogy ott faj- és hitrokonait szónoklatai által vigasztalja s erősítse. Itt 1799-ig élt, midőn I. István főapát haláláról értesült és az új apát választására Velencébe hívták. Megérkezvén, 1800 nov. 10. a kongregáció tagjai őt választották meg egyhangulag *II. István* névvel főapáttá. VII. Pius pápa 1804. sunnai érsekké nevezte ki s szentelte föl. Általános földleírást írt 1785. örmény nyelven (11 kötet). Lefordította s kiadta a szentírást örmény nyelven, az ó-testamentomot négy, az újat három kötetben. Megírta továbbá Mechitar Péter első apát történetét.

3. *K. Lajos*, szinműíró, szül. Rátóton (Temes) 1825., megh. Pesten 1863 ápr. 11. Iskoláit Aradon, Nagyváradon, Pesten elvégezvén, megyei szolgálatba lépett, élénk részt vett az ellenzék küzdelmeiben, s 1848. honvédnek állt. A szabadságharc befejezte után az osztrák hadseregbe sorozták s két évig Olaszországban katonáskodott. 1851-ben tért haza, az írói pályára lépett s kezdetben több jeles novellával keltett figyelmet. 1853-ban lépett föl mint drámaíró *Este és reggel* című vígjátékával s attól fogva majd minden évben egy pár újszinművel adta jelét fejlődő tehetségének. A francia Scribe-et választotta mintájául, s inkább szinszerüség és gazdag lelemény által tünt ki, mint költői ereje vagy jellemrajzoló tehetsége által. A szinpadtól később elvonta a zsurnalisztika. Szerkesztette a *Trombitát* és a *Jövőt* s e két lap fölemésztette életkedvét s vagyona jó részét. Elégületlen, bús lett s közbejött betegségét csak súlyosbította műveinek hanyatló sikere. Nevezetesebb vígjátékai: *Csak kitartás*, *Nőm meghalt*, *Hűség hűtlenségből*; drámái: *Coelestina*, *Gazdagság és szegénység*. Összes darabjai, melyeknek nagy része szinre került a Nemzeti Szinházban, megjelentek összegyüjtve *K. Lajos szinművei* (4 köt., 1860). Neje *Komlóssy* Ida (l. o.). V. ö. *Bayer* József, A magyar drámairodalom története (1897).

Kövér betük, a könyvnyomtatásban azok a betük, amelyek a közönséges könyvbetüktől alapvonalaiknak sokkal vastagabb volta által különböznek (pl. azok a betük, amelyekből e lexikon címszavai vannak szedve). E két betüvastagság között van még egy átmeneti is: a *félkövér*.

Kövérfarkú juh, melynek faroktöve körül a bőr alatti kötőszövetbe sok zsír rakódott le. Ezt a fajtacsoportot Francia-, Olasz-, Török- és Oroszország déli részén, továbbá Perzsiában és Észak-Afrikában élő számos fajta képviseli, ilyen az *asztrakánjuh* a krimi félszigeten Dél-Oroszországban, mely az ismeretes asztrakán v. krimi báránybőröket szolgáltatja.

Kövérítő kúra, l. *Hízókúra*.

Kövér növények, a. m. *húsos növények* (l. o.).

Kövérség, l. *Elhízás*.

Kövér víz, természetes haltáplálékban gazdag víz.

Köves (halászat), az öregháló fölfejésénél az a legény, ki a háló alsó inát szedi.

Köves (azelőtt: *Kolbócz*), kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 121 rutén lak., u. p. és u. t. Sztropkó.

Kövesd, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 618 oláh lak., u. p. és u. t. Élesd.

Kövesdi vár, Nagykövesd (l. o.) mellett Zemplén vmegyében romjaiban hever. 1323-tól száz évig a sóvári Sós- és Szerdahelyi-családok közös birtoka. 1444—47-ig a Pálócziak tartják elfoglalva, hihetőleg valami követelés fejében. 1450-ben Hunyadi János elrendelte, hogy miután Szerdahelyi Miklós és János a K.-t a csehek ellen nem tudják megoltalmazni, adassék át Sós Györgynek, Istvánnak és Miklósnak. De a vár mind-

amellett már a következő évben mégis a csehek kezébe esett, kiktől Mátyás király 1459. fegyverrel vette vissza. A XVI. sz.-ban a Bocskaicsaládé. Leromboltatott 1673-ban.

Kövesedés, l. *Kövületek* és *Körtefa* (betegségei).

Kövesegyháza, kisk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 259 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Hagymádfalva.

Kővésés, l. *Gliptika*.

Kövesfalva (azelőtt: *Kamionka)*, kisk. Szepes vm. ólublói j.-ban, (1910) 1215 rutén lak.; postahivatallal, u. t. Gnézda.

Köveskál (azelőtt: *Köveskálla)*, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1910) 1086 magyar lak.; vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Köveskő (azelőtt: *Kamencsan)*, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 320 tót lak.; u. p. Bolesó, u. t. Nemsó.

Köveskút, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 509 magyar lak.; u. p. és u. t. Acsád.

Kövesliget, kisk. Máramaros vm. huszti j.-ban, (1910) 3936 rutén, német és magyar lak.; postahivatallal, u. t. Handalbustyaháza.

Kövesligethy *Radó*, csillagász, szül. Veronában 1862 szept. 1. A bécsi egyetemen 1884. nyerte el a doktori fokozatot. 1883-ban az ógyallai csillagvizsgáló obszervátora volt. 1890-ben egyetemi magántanár, 1897. nyilv. rendkívüli tanár, 1904. a kozmográfia és geofizika nyilv. rendes tanára. 1895-ben a Magy. Tud. Akadémia levelező, 1909. rendes tagjává választotta. Az Adria-kutató bizottság ügyvezető elnöke. Egyideig az ógyallai asztrofizikai obszervatórium aligazgatója volt. 1906 óta az Association Internationale de Sismologie titkára. Ugyanebben az évben létesítette Budapesten a Magyar Földrengési Számoló Intézetet és az egyetemi Földrengési Obszervatóriumot. 1897—1914-ig a Mat.-fizikai Lapok ügyvivő titkára, a Beiträge zur Geophysik szerkesztőségének tagja. A kereskedelmi tanárképző igazgatója. 1914. sorozatos előadásokat tartott Rómában az ottani egyetem meghívására. Számos csillagászati, asztrofizikai és szeizmológiai értekezései, az ógyallai obszervatórium évkönyvveiben, a Magy. Tudományos Akadémia Értekezéseiben, a Term.-Tud. Társ. Közlönyében, a Földrajzi Közleményekben, Mat.-fizikai Lapokban, Astronom. Nachrichten-ben, az angol Royal Society Monthly Notices-ében, a Beiträge zur Geophysik-ban és egyéb külföldi lapokban jelentek meg. Egyéb művei: Grundzüge einer theoretischen Spektralanalyse (Halle a. S. 1890); *A mathematikai és csillagászati földrajz kézikönyve* (Budapest 1899); *Seismonomia* (Modena 1906, latinul); *A világegyetem* (Műveltség könyvtára, Budapest 1906). Magyarra fordította G. H. Darwin-nak *A tengerjárás és rokontünemények naprendszerünkben* c. művét (u. o. 1904, Term. Tud. Társ.).

Kövesmocsár (azelőtt: *Mocsár)*, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 569 tót lak.; u. p. és u. t. Selmeczbánya.

Kövessy, 1. *Albert*, színész és színműíró, szül. Kótajon (Szabolcs) 1860 okt. 6. 1877-ben a kolozsvári Nemzeti Színház tagja lett, majd mint rendező és színigazgató működött a vidéken s az óbudai Kisfaludy-színháznál, utóbb a kecskeméti, végül a pécsi Nemzeti Színház igazgatója lett. Sok színművet fordított (köztük a nagy sikerű *Sulamithot*, Goldfaden operáját) s több eredeti operett-szöveget és életképet írt, melyek közül legnagyobb színi sikert arattak: *A diurnista*; *Goldstein Számi, az új honpolgár*; *A talmi hercegnő*; *Diplomás kisasszonyok*; *Háromláb kapitány*; *Nincsenek már gyermekek*. *Keserű mézeshetek* c. vígjátéka nyomtatásban is megjelent (1908).

2. *K. Kálmán, Császár* Ferenc (l. o.) írói álneve, különösen kritikai cikkei alatt.

Kövesült erdők (geol.). Többnyire kovásodott fatörzsek felhalmozódása bizonyos elmálló vagy erodált rétegek felszínén. Ilyenek vannak nálunk is a kamaraerdői alsó mediterrán rétegek területén Budafok és Törökbálint közt, Tarnócz (Nógrád vm.) határában stb. Híresek a mokattami (Kairo) K. és Arizonában a megkövesedett fatörzsek.

Követ, l. *Követek* és *Országgyülés*.

Követek. A K. az államoknak képviselői külföldön, ahol államuk külügyeinek intézésével foglalkoznak. Ha az államok egyenlőségét elvileg el kell ismerni, ebből folyik a K. egyenlősége is. A K. akkreditálása, képviseleti jellege és a szertartások szempontjából azonban az egyes K.-ek közt vannak különbségek. Az aacheni kongresszus óta (1818 nov. 21.) négy követségi osztályt különböztetünk meg. Az *elsőbe* tartoznak a világi nagy-K. (Botschafter, ambassadeurs) és a pápai nagy-K., akik ha megbízásuk ideiglenes, legátusoknak (legati dati, legati a latere, l. de latere, oldal-K.), ha pedig állandó, nunciusoknak (legati missi, Nuntii apostolici) neveztetnek. Ha a nuncius bíbornok lesz, a nagykövetség ügyeit csak mint pronuntius (prononcé) viheti. Az első osztályba tartozó ezen K. állását jellemzi, hogy ők az elfogadó állam *fejénél* vannak akkreditálva s hogy képviseleti jellegük (caractère représentatif) van, azaz, hogy nemcsak államukat, hanem az *államfő személyét* is képviselik (L'ambassadeur représente le souverain dans sa personne et dans sa dignité). Ez a gondolat nincs következetesen keresztülvíve, de ebből mégis a következő jogok folynak: 1. jog ünnepélyes kihallgatásra az államfőnél s annak nejénél; 2. a föveg feltételének joga a kihallgatáson (a felszólítást erre be szokták várni); 3. jog arra, hogy a nagykövet a külügyi hivatal v. minisztérium megkerülésével magával az államfővel tárgyalhasson (ennek csak abszolut államokban van még értéke); 4. az excellencia (eminentia) címzésre való jog; 5. jog arra, hogy a nagykövet a székhelyén levő dipl. testület tagjaitól követelhesse az első látogatást (droit de la première visite); 6. jog arra, hogy a nagykövet fogadótermében mennyezetet (dais, alatta trónszéket) állíthasson fel; 7. ünnepélyes alkalmakkor hatlovas fogaton járhasson s a lovak fejére piros selyem bojtokat (flocchi) alkalmazhasson (hercegi és bíbornoki praerogativa). A *második* osztályba tartoznak a meghatalmazott miniszterek, a rendes és rendkívüli K. Az ebbe az osztályba tartozó K. ma kettős címet viselnek: Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire. Ide tartoznak az internunciusok is;

a pápának kisebb államokba (Németalföld, délamerikai köztársaságok) küldött követei. Ezek szintén az elfogadó állam fejénél vannak akkreditálva, de képviseleti jellegük s ebből folyólag a fenti jogaik nincsenek; udvariasságból azonban nekik is megadják az excellencia címet. A *harmadik* osztályba tartoznak azok a miniszterrezidensek, akik az elfogadó állam fejénél vannak akkreditálva (classe intermédiaire). A *negyedik* osztályba tartoznak a külügyminisztériumnál akkreditált miniszterrezidensek, a közönséges rezidensek és Keleten a konzulok. A K. kiküldésük alkalmával megbízólevelet (literae credentiales, lettre de créance, Beglaubigungsschreiben) kapnak, amelyet az 1—3. osztályba tartozó K. az államfőnek, a 4. osztályba tartozók a külügyminiszternek adnak át. Ha a követ megérkezik székhelyére, erről a külügyminisztériumot a megbízólevél másolatának csatolása mellett értesíti s kettős útlevelét a külügyminisztériumban leteszi. A K. helyi rangsora ugyanazon rangosztályú más K.-kel szemben ezen értesítés keltétől (après la date de la notification de leur arrivée) számítódik. A K.-et az immunitás (l. alább) attól a pillanattól fogva illeti meg, amint az elfogadó állam területére lépnek. A K.-et hivatásuk gyakorlására az ált. jog attól a pillanattól kezdve illeti meg, amikor megbízólevelük átvétetett. A hivatalos érintkezést azonban szokás szerint csak az első látogatás megtörténte után kezdhetik meg. A K. immunitása alatt az ú. n. négy anyagi követségi jogot értjük, a sérthetetlenséget, exterritorialitást, igazságszolgáltatási jogot és a vallás szabad gyakorlatának jogát. A sérthetetlenség alatt azt értjük, hogy a K. személyét megtámadások ellen jobban védi a büntetőtörvény, mint másokat. Az igazságszolgáltatási jog ma nagyon szűkkörű, csak a Keleten van meg egészében, azonban ott is a konzulok gyakorolják. Fel lehetnek ruházva a K. a polgári házasságkötés jogával. A mi követségeink közül ily joga a teheráninak és tokióinak van (20,000/906. k. m. sz. rend.). A vallás szabad gyakorlatának joga csak ott fontos, ahol nincs vallásszabadság. A követ feladata ápolni a jó egyetértést hazája és az elfogadó állam közt, továbbá az elfogadó államban mindent figyelemmel kísérni, ami a követ hazáját, ennek érdekeit, továbbá honfitársainak érdekeit érintheti, feltéve, hogy ily érdek nem pusztán magánérdek, hanem általánosabb jelentőségű. A követ működése megszűnik, ha a küldő és az elfogadó állam közt háború tör ki vagy ezek egyikében a főhatalom tönkre megy; ha visszahívják (rappel, visszahívólevél a. m. lettre de recréance, recreditiva); ha kiutasítják (expulsion), ez történhetik hallgatólagosan, az útlevelek visszaadása által is; ha a követ maga szakítja meg az érintkezést (rupture) és végül, ha a követ meghal. Nem szűnik meg a K. működése, hanem csak szünetel, ha valamely okból a diplomáciai érintkezés folytatása ideiglenesen nem látszik célszerűnek.

Követek táblája, l. *Országgyűlés.*

Követel, l. *Adósság* és *Főkönyvek.*

Követelés az az összeg, melyet a hitelező adósával szemben követel, azaz amely összeggel az adós a hitelezőnek tartozik. K.-nek nevezik még azoknak a tételeknek összegét, melyek egy számla «követel» oldalán vannak, szemben azokkal a tételekkel, melyek a «tartozik» oldalon szerepelnek.

Követelések lefoglalása, l. *Végrehajtás.*

Követelési verseny (lósport), l. *Claiming-stakes.*

Következés, logikai értelemben két tétel közül az, melynek a másik alapul szolgál: ratio et consecutio, alap-ok (okadat) és K. A K. következik az alap-okból; ha ez adva van, a K. szükségkép folyik belőle. L. *Ok* és *Okság.*

Következetes *(konzekvens)*, ami logikai szükségességgel kapcsolatos; vagy az a cselekvés, mely változatlanúl egy alapelv szerint megy végbe; az ellenkező *következetlen*, inkonzekvens.

Következtetés, neve a gondolkodás ama műveletének, mely által adott ítéletekből új ítéletet származtatunk. A K.-t két fajra szokás osztani; az egyik az egyetemesből a részlegeshez vagy egyeshez jut, ez a *szillogizmus* a szó szoros értelmében; a másik a részlegesből indul s az egyetemesre következtet, ez az *indukció* (l. o.). Némelyek még az *analógia*-K.-t (l. *Analogizmus*) is külön fajnak tekintik, amely az egyesből v. részlegesből más egyesre v. részlegesre következtet. Minden szillogizmus két ítélet egybekapcsolásából áll s az összetettebb formák is erre az egyszerűre vezethetők vissza, illetőleg ily egyszerűekből állanak. Két ítélet pedig csak akkor kapcsolható egybe, ha közös fogalom találtatik bennük. A két ítéletnek a közös fogalom által közvetített kapcsolata az a művelet, melyet szill. K.-nek nevezünk. A szillogizmusnak különböző fajtáit, e fajták jelzését, érvényességük föltételeit a középkorban Aristoteles tanítása alapján, kinek elméletét lényegesen nem módosíthatták, nagy és pedantikus gonddal állították össze és egy mesterséges formalisztikus rendszerré fejlesztették barbár szimbolikával, melynek a skolasztikusok szőrszálhasogató vitatkozásaikban nagy hasznát vették. E visszaélések okozták, hogy az újkorban mind Descartes, mind Bacon egyaránt a tudományos haladás akadályának tekintették a szillogizmust s haszontalannak, értéktelennek nyilvánítván, hévvel küzdöttek ellene. Minthogy a középkori terminológia még ma is fennáll, ennek megértésére a következőkről kell tudomást venni. A két ítéletet, melyből következtetünk, *előzményeknek*, premisszáknak nevezik; a leszármaztatott új ítéletet *következménynek* (conclusio), a két előzményes ítélet közös fogalmát *középső* fogalomnak (terminus medius), a következmény alanyát *alsó* (terminus minor), állítmányát *felső* (terminus major) fogalomnak. Ennek alapján azután az előzmények két ítéletét is megkülönböztethetjük egymástól. Amelyikben a felső fogalom, a *major*, foglaltatik, annak a neve *felső tétel* (propositio major), amelyikben a minor fordul elő, az az *alsó tétel* (propositio minor) s a következményt most jobban *záró tételnek* (conclusio) nevezhetjük. A középső fogalom, melynek jele *M* (medius), az előzményekben négyfélekép fordulhat elő: 1. lehet a felső tételben alany, az alsóban állítmány; 2. a felső és alsó tételben állítmány; 3. a felső és alsó tételben alany; 4. a felső tételben állítmány, az

alsó tételben alany; jelezzük a minort *S*-szel (subjectum), a majort *P*-vel (praedicatum), akkor a négyféle szillogizmusnak ez lesz a szkémája:

I. M P	II. P M	III. M P	IV. P M
S M	S M	M S	M S
S P	S P	S P	S P

Hogy e szkémában mindig a propositio major van elsőnek írva, hagyományos rend, melynek alapja az, hogy az állítmány fogalmának köre rendesen a tágabbik. E különböző formáit a szillogizmusnak nevezik *figuráknak*, s amint jeleztük, úgy számozzák (első, második, harmadik, negyedik figura). A három első Aristotelestől származik; a negyediket Galenusnak tulajdonítják.

Igen egyszerű elmélkedés útján megállapíthatni, hogy minden figurában mely föltételek mellett van érvényes K. Nyilvánvaló, hogy ha mindkét előzmény tagadó, nem következhetik semmi, mert hiszen ez esetben a középső fogalom, melynek feladata a két összekapcsolandó fogalom közt közvetíteni, egyikkel sem lévén összekapcsolva, nem is közvetíthet semmit (ex mere negativis nihil sequitur). Hasonlókép csupa részleges előzményekből sem következik semmi, mert a középső fogalom csak részben lévén összekapcsolva a két fogalommal, nem tudhatni, hogy vajjon ugyanaz a része van (v. nincs) összekapcsolva mindkét fogalommal (ex mere particularibus nihil sequitur.) Mellőzve egyebeket, csak az eredményt közöljük, t. i., hogy az első figura szerint csak akkor lehet következtetni, ha a felső tétel egyetemes, az alsó pedig állító, azaz négy esetben. Ha az egyetemesen igenlő ítéletet *a*-val, az egyetemesen tagadót *e*-vel, a részlegesen igenlőt *i*-vel, a részlegesen tagadót *o*-val jelezzük, ama négy eset a következő: 1. *a a*, 2. *e a*, 3. *a i*, 4. *e i*; a záró tétel e figurában a felső tétel mennyiségét, az alsó minőségét követi, tehát lesz: 1. *a*, 2. *e*, 3. *i*, 4. *o*. A skolasztikusok az egyes eseteket *modusoknak* nevezték s jobb emlékezetben tartás végett szókat csináltak, melyeknek magánhangzói közül az első és második az előzményeknek, az utolsó a zárótételnek mennyiségét és minőségét jelzi; ezek: *Barbara, Celarent, Darii, Ferio*. Barbara tehát az első figura első módusa, pl. Minden szerves lény halandó, az emberek szerves lények, tehát halandók, szkémában

M a P | S a M | S a P.

A többi figurák módusaira nézve megjegyzendő, hogy mind visszavezethetők az első figura módusaira, ámbár magukban is bizonyító erejűek.

Eddig csak azt az esetet tekintettük, melyben a premisszák mind kategorikus ítéletek. Ezekben a bizonyító erő a subsumtio (alárendelés) elvén alapul, amely a régi logikában a *dictum de omni et nullo* név alatt ismeretes, ami valamely nemről áll, a nem összes fajairól is áll; ami a nemre nézve nem áll, a fajokról sem állhat. Ennek helyébe Wundt ezt az általánosabb törvényt ajánlja: Ha különböző ítéletek közös fogalmak útján viszonyba kerülnek egymással, ez ítéletek nem közös fogalmai is új ítéletben kifejezett viszonyba jutnak. Valamely általánosabb formulára azért van szükség, mert nemcsak kategórikus ítéletek vannak, tehát a K.-ek e szempontból is különbözők. Ha valamely előzményes tétel problematikus, a záró tétel is az lesz. Ha a felső s alsó tétel, vagy csak az egyik feltételes, hipotétikus, a záró tételben is a föltételesség jut kifejezésre. Itt megkülönböztetjük a *modus ponenst* és a *modus tollenst*. Ezek szkémája a következő: ha *A* van, *B* is van; *A* van, ennélfogva *B* is van; ha *A* van, *B* is van; *A* nincs, ennélfogva *B* sincs. Az előzmények lehetnek továbbá szétválasztók (diszjunktivok). *A* v. *B* v. *C*; de *A*—*C*, ennélfogva nem lehet *B*; *A* v. *B* v. *C*, de nem *C*, ennélfogva csak *B* lehet; e két mód így neveztetik: *modus ponendo tollens*, *modus tollendo ponens*. Ha a felső tétel föltételes és szétválasztó (ha *A* van, akkor v. *B* v. *C*), származik a *lemma*, amely aszerint, hogy hány lehetőség van fölsorolva, *dilemma* (kettő), *trilemma* (három), *polilemma* (sok), amely *szarvas okoskodásnak* (syllogismus cornutus) is neveztetik, mert bármily lehetőséget is választ az ellenfél, ugyanaz a következmény fogja meg.

Összetett K.-ek több oly egyszerű K.-ből állanak, melyeknek közös tételeik vannak. Ha a tételek mind felsoroltatnak, az összetett K. neve *K. lánca* (catena syllogismorum); ezeknél az egyik K. záró tétele a következőnek felső tétele; az előbbi *prosyllogismus*, az utóbbi *episyllogismus*. Ha egyszerű K.-ben egyik premisszát elhagyjuk (csak gondoljuk, de ki nem fejezzük), e K. neve *enthymema*, ha az összetett K. egyes tételeit összevonjuk, származik az *epicherema*. Ha a lánc olykép egyszerüsíttetik, hogy minden egyszerű K. benne enthymemává vonatik össze, keletkezik a *lánc-K.* (sorites). Ha a K. formai tekintetben hibás (fallacia), *paralogizmus* (álokoskodás) a neve, ha tévedés forog fenn; ha szándékos a csalás, *szofizmának* neveztetik. A legközönségesebb hibák azok, melyek egy kifejezés többértelmüségéből származnak, vagy pedig a fogalmak körének hamis felfogásából erednek. A többértelmüségből eredt hibák többnyire három fogalom helyett négyet használnak fel K.-re (quaternio terminorum). V. ö. *Mill* Logikáját, ford. *Szász* Béla.

Követségek. A K. intézményének kifejlődése az ad hoc követek küldésének szokásából fejlődött ki. Ily ad hoc követek küldése már Salamon király idejében ismeretes volt. Az első állandó követséget a milanói herceg tartotta a genuai köztársaságnál (1455). Velence és Firenze Olaszország határain túl is elterjesztették az állandó K. intézményét. Katolikus Ferdinánd (1466—1516) idején az állandó K. intézménye Nyugat- és Közép-Európában már ki volt fejlődve; a K. intézménye azonban szilárd alakot csak XIV. Lajos francia király alatt nyert. V. ö. *Hübler*, Magistraturen des völkerrechtlichen Verkehrs (Berlin).

Követségi jog szubjektiv értelemben az a jog, amelynél fogva valaki követeket küldhet és fogadhat (aktiv és passziv K.), objektiv értelemben pedig azoknak a szabályoknak összesége, amelyek az államoknak diplomáciai érintkezését szabályozzák. E szabályok egy része a nemzetközi jogba, más része az államjogba tartozik. A követnek állása is kettős, kinevezése alapján állami tisztviselő, külföldi államban működése folytán a nemzetközi jognak közvetlen alanya. A K. azt

illeti meg, akit a szuverénitás megillet. Ezen általános szabály alól kivétel a pápa. A pápát csak a szuverénitás attributumai illetik meg azóta, hogy világi hatalma megszünt; aktiv és passziv K.-a azonban megmaradt. Nemzetközi kötelesség nincs arra, hogy valamely állam más állam követeit befogadja; Európában azonban ezt megteszik. Keleten e célból szerződések voltak szükségesek. A követek kiküldése előtt meg szokták kérdezni az elfogadó államot, hogy a követ személye ellen nincs-e kifogás *(Demande d'agréation).* A kifogást nem kell megokolni. A reciprocitás gondolata, nevezetesen, hogy mindegyik állam olyan rangú követeket küldjön a másikhoz, mint ez hozzá, nincs általánosan elismerve. Ujabb időben csak a nagyhatalmak fogadnak el nagyköveteket egymástól, a pápa pedig csak a nagy katolikus államoktól fogad el nagyköveteket. (V. ö. *Hübler*, Magistraturen des völkerrechtlichen Verkehrs, Berlin). A követek helyi rangsora ugyanazon rangosztályú más követekkel szemben a megbizólevél keltétől *(date)* számítódik. A követségi jogot kiegésziti a követnek nemzetközi jogállása, személyi és dologi különjogai, amelyeknek az elismerése különösen a Keleten annyira ment, hogy az egész kerület, amelyben a követ lakott, a helyi hatóságok hatásköre alól kivétetett. Ez a jus franchisiae v. quarteriorum.

Követségi tanácsos (ném. *Legationsrat).* Követ mellett alkalmazott magasabb rangú hivatalnok címe. A K.-nál kisebb rangú a *követségi titkár.*

Kövezés (lat. *lapidatio),* l. *Megkövezés.*

Kövezet a kővel készült útburkolat. A K. célja, hogy az utakat minden időben használható állapotban tartsa. A legelterjedtebb kőburkolat a makadam (föltalálója Mac Adam után), mely 16—20 cm. vastag terméskőalapzatból és erre teritett zúzott kőboritásból áll. A kőanyag a helyi viszonyokhoz képest mészkő vagy más kőanyag, nagyobb forgalomnál gránit vagy bazalt. Az alapozás fölé beágyazott zúzott követ gőzhengerrel lehengerlik, míg a kő teljesen nem kötött. Legújabban a makadamutakat a por- és sárképződés megakadályozása végett kátrányozzák. A makadamút föntartása drága és nagy gondot kiván. Ezért makadamutak helyett újabban ú. n. kiskőburkolatot alkalmaznak. Kiskő-burkolat alatt szabálytalan alakú, minden irányban 8—10 cm. nagyságú kövekből álló, zúzott kő- vagy betonalapzaton alacsony homokágyazatba fektetett burkolatokat értünk. A kősorok között csak nagyon kicsiny hézagok vannak, melyek rendesen ívalakban haladnak. A hézagokba finom kvarchomokot mosnak be. Forgalmasabb utakon ú. n. fejkőkövezetet szoktak alkalmazni, mely 8—10 cm. vastag folyamkavics-ágyazaton nyugszik és ez alatt rendesen még alapzattal bir. A fejkőnek felső lapja 18/18 cm. méretű négyszög, alsó lapja a felsővel párhuzamos és ennek $^2/_3$-ada, úgy hogy a kő csonka gúlaalakú. Nagyobb forgalommal biró utakon kockaköveket alkalmaznak, melyeknek mérete Budapesten 18/18/18 cm. A kockakövezet 8—10 cm. vastag kavicságyazaton és ez alatt 16—20 cm. vastag lehengerelt zúzott kő- vagy betonrétegen nyugszik. A franciák, angolok és németek a kockák helyett 8—10 cm. széles, 16—20 cm. hosszú, 9—13 cm. magas kövekkel köveznek és pedig rendesen egyenes sorokban, míg nálunk 45 fokú szög alatt köveznek. A kocsiút-kövezetek hézagait rostált kaviccsal töltik meg, úgy hogy azt a hézagokba besöprik, bemossák és tömővasakkal betömik, közbe a köveket az ágyazatba erősen bedöngölik addig, míg azok ágyukban többé nem mozognak. Budapesten a 90-es évek kezdetéig a nagyforgalmú utakon, így a körutakon gránit-, a többi utcákban trachitkockákkal következtek. A 90-es évek vége óta a különböző hazai bazaltokkal a külföldi gránitkockákat majdnem teljesen kiszorították. Elterjedt azonkívül a keramitburkolat, melyhez mesterségesen előállitott, keményre égetett agyagból készült téglaformájú köveket használnak. A kocsi- és gyalogutakat nemcsak kövezik, hanem más anyagokkal is burkolják (l. *Útburkolatok).*

Kövezetvám, a város v. község útburkolatának igénybevétele alapján a fuvarok, állatok és vasúti szállitmányok után szedett illeték. Hajdan egyes városok külön privilégiumok, királyi kiváltságlevelek alapján minden kötelezettség nélkül gyakoroltak K.-szedési jogot. Az 1890. évi I. t.-c. értelmében K.-szedési jog kormányhatósági engedély alapján is nyerhető. Az engedélyokirat állapítja meg a vámdíjtételek nagyságát és azt az időtartamot, melyre az engedély szól. K. kétféle van: vasúti és belső (sorompó-) vám. A vasúti vámot a vasúton érkező v. továbbitandó szállitmányok után azok súlya szerint szedik. A vasúti vámok alól több tárgy mentességben részesül (a kir. udvar, véderő, posta stb. szállitmányai). A sorompóvámnál a község vagy város sorompókkal zárt körzetet alkot, amelynek meghatározott vámköteles tárgyakkal való átlépése a meghatározott vámdíj fizetését vonja maga után. A K. nyomasztólag hat a forgalomra; kétségtelen azonban, hogy sok város és község az utcák, terek és burkolatok építésével és fentartásával járó tetemes kiadásokat a K. szedésével fedezheti legigazságosabban. Régi kir. adományozás alapján csak 11 város szed K.-ot, a többi engedélyes városok és községek kormányhatósági engedély alapján kaptak jogot K. szedésére.

Kövi, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. nagyrőcei j.-ban, (1910) 863 tót és magyar lak., postahivatallal, u. t. Jolsva.

Kövi csík, l. *Csík-félék.*

Kövi dinka, szőllő, l. *Dinka.*

Kövi hal v. *kövi csík,* l. *Csík-félék.*

Kövi körte *(Amelanchier ovalis,* növ.*),* l. *Fanyarka.*

Kövi málna (növ.), l. *Vaccinium.*

Kövi rák, l. *Rák.*

Kövi rózsa (növ.), l. *Sempervivum.*

Kövülés, l. *Kövületek.*

Kövületek *(Fossilia, Petrefactum),* a geológiában és paleontológiában mindazon állati és növényi maradványok, amelyek a Föld mostani korát megelőző korszakokban éltek, elhaltuk után pedig a Föld rétegeibe ülepedtek. Ezek vannak összességükben hivatva arra, hogy az elmult geológiai korszakok állat- és növényvilágáról képet nyujtsanak. Az állatoknak rendesen csak a keményebb

részei maradtak meg, így a gerinceseknek a fogai és csigolyái, ritkábban a többi csontjai, bőrpáncélja v. pikkelye és a hallókövek (otholitok); a rákoknak és tüskebőrüeknek a külső vázuk; a fejlábuaknál (cephalopoda), karlábuaknál (brachiopoda), puhányoknál (mollusca) és a foraminiferáknál a ház; a radiolariák belső váza; a korallok és bryozoák meszes házai, telepei, míg azon állatok, amelyeknek kemény részük nincs, nyomtalanul eltüntek. Néha kövült állatok maradványain puha testrészek (bőr és hús) megmaradt nyomait is sikerült kimutatni. Különösen a Württemberg (Holzmaden) posidonomyás-palájában talált Ichthyosaurus vázaival kapcsolatban mutatták azt ki. Bajorország fehér jurájában talált különféle halainak és Cephalopodáinak vázával kapcsolatban szintén konstatálták. Az izom helyeit mész v. foszforit igen vékony rétege pótolja, melyeknek finoman rostos szerkezetét úgy magyarázzák, hogy az az izom eredeti rostozatának felelne meg. A növények néha megkövesülnek meszes v. kovasavas víz behatása alatt (faopál, mésztufa), máskor átszenesülnek (szén, lignit); a diatomáknak belső kovapáncélkái, a mészalgáknak pedig a kiválasztott mészrészei maradnak meg. Legtöbbnyire azonban magának a növénynek az anyaga elpusztul, hanem a körülzáró anyagban v. homokkőben megmarad a lenyomata. Az állati eredetü kövületnél is, mint pl. a csigáknál, előfordul az, hogy maga a ház utólag feloldódik és teljesen eltünik, míg ellenben a körülvevő megkeményedett anyagban megmarad a külső alakja, benyomata, pl. sok mészkő- v. homokkőben; ezt nevezzük *benyomatnak*, a csiga v. kagyló belsejét kitöltő megkeményedett anyagot pedig *kőbélnek* v. *kőmagnak*. Kövületnek nevezzük még az olyan nyomokat is, amelyek valamely állattól erednek, a nélkül azonban, hogy az állatot magát meg lehetne ott találni, így állati lábnyomokat találni egyes homokkőben, amelyek akkor keletkeztek, mikor még a mostani homokkő lágy iszap volt. A kövesedés főbb módjai: 1. az *elszenesülés*, ez leginkább növényeknél fordul elő, amikor vagy részben vagy egészben átszenesedik; állatnál ez ritkán fordul elő (rovarnál a borostyánban); 2. az anyagot mész- v. kovasav-tartalmú folyadék járja át és az kövesíti meg, vagy 3. az állati eredetű maradék anyaga kilúgozódik és más anyag pótolja, pl. a meszet kovasav v. vasas anyag helyettesíti.

Kövülettan a. m. őslénytan vagy paleontológia.

Kövült fa, *fosszilis fa* (paleont.), fás növényi részek megkövesedett maradványai, melyeket főkép vaspát és más vasérc, mész, aragonit, kova és pedig ennek kalcedon- és opálfélesége megvédett az elpusztulástól. Pl. opálosodott fa (faopál) hazánkból igen szép példányokban ismeretes. A K., ha nem szenesedett, nagyon jól megtartja belső szerkezetét s mikroszkóppal megvizsgálható vékony csiszolatok alapján az illető részeknek rendszertani hovatartozósága is gyakran megállapítható. Megkövesedett maradványok nyujtanak felvilágosítást növénycsaládok fellépéséről, vagy elterjedéséről, letünéséről. Ezek alapján vezetjük vissza pl. a nyitvatermők kezdetét a devonkorszakba a ma már nem élő Cordaitaceae (l. o.) családdal, az egy- és kétszikűek kezdetét a krétakorszak elejére. Ezekből tudjuk, hogy a harmadkorban a kétszikűek már ma is élő fagénuszokkal, mint tölgy, szil, nyir, mogyoró, gyertyán, bükk, gesztenye, dió, juhar, platán stb. hatalmasan képviselve voltak. A kövült fák igen gyakran jó útbaigazítást nyujtanak a fenti génuszokra valló levél- és más maradványok rokonsági kapcsolatának megállapításában.

Kövy *Sándor*, jogtudós, szül. Nádudvaron (Szabolcs vm.) 1763 júl. 15., megh. Sárospatakon 1829 júl. 23. Teológiát és bölcsészetet Debreczenben, jogot Pozsonyban (1784) hallgatott, amely utóbbi helyen a nagyhírű Fleischaker Jakab tanítványa volt. Majd Pestre ment és itt ügyvédi oklevelet szerzett, de ügyvédi gyakorlatot nem igen folytatott. 1793-ban a sárospataki főiskolán felállított hazai jogi tanszékre egyhangulag őt választották meg. A jogtudományban iskolát alapított. 1829-ben előrehaladott kora miatt állásáról lemondott és még abban az évben meghalt. Országos tekintélyét mutatja az is, hogy a nádor tagul hívta meg abba a bizottságba, mely a Magyar Tudományos Akadémia alapszabályait volt hivatva megállapítani. Előadásait latinul tartotta. Nevezetes az a tudományos háború, melyet *Kelemennek* Institutiones juris hungarici privati c. 1814. megjelent nagy munkájára Ratio jurisprudentiae hungaricae cum quibusdam locis ejus obscuris ad ductum Institutionum Kelemenianorum propositis (Bécs 1817) c. alatt írt birálatával felidézett. A birálattal szemben *Szlemenics* Discussio opusculi, cui nomen: Ratio jurisprudentiae ... (Pest 1817) és *Grusz* Antal Disquisitio Rationis jurisprudentiae hungaricae (Pest 1817) c. röpiratában *Kelement* védelmébe vette, mire K. Rationes rationis jurisprudentia hungaricae seu responsis ad discussionem Szlemenicsianam et Gruszianam (Sáros patak 1819) c. röpiratával felelt. Erre még *Szlemenics* felelt Aliquid ad rationes jurisprudentiae (Pozsony 1820) c. röpiratával, mire a polemia elhallgatott. K. egyéb munkái: *A magyar törvények rövid summája* (Pozsony 1798, több kiadást ért; tótul Tablič Bohuszlávtól, Vácz 1801), mely sokáig tanulókönyvül szolgált; Elementa jurisprudentiae hungaricae (Kassa 1800, több kiadást ért), mely K. legjelesebb munkája és melyet tanítványa, *Fogarasi* János, *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei* (Pest 1839, 6. kiad. 1847) c. alatt magyarra fordított; Summarium elementorum jurisprudentiae hungaricae (Pozsony 1822); *A magyar polgári törvény* (u. o. 1822 és 1837, Marczibányi-jutalmat nyert).

Köz. 1. *K.* v. *közület*, az embereknek bizonyos egységbe kapcsolt nagyobb számú társasága. Társadalmi értelemben az embereknek közös eszmék és törekvések által egybekötött köre. Közjogi értelemben azoknak csoportja, akik mint nemzet, törvényhatóság, község, egyházi és egyéb köztestület a közjogok szempontjából alkotnak társas egységet. Magánjogi értelemben közületi formák: a társaság, amelyben az egyes tagok megtartják külön jogalanyiságukat és a külön jogalanyisággal felruházott ú. n. jogi személyt képező egyesület.

2. *Köz*, igen keskeny utcának v. két épület közötti keskeny térnek a neve. L. még *Csepegőköz* és *Intervallum*.

3. *Köz*, bányászati és geológiai kifejezés valamely más teleptestek közé betelepedett tömegek megjelölésére. Szénetelepeknek pl. palából álló köze lehet, érctelepekben pedig kvarcból álló meddő köz fordulhat elő.

Közadós, l. *Csőd*.

Közalap, l. *Közalapítványi javak*.

Közalapítvány, l. *Alapítvány* és *Közalapítványi javak*.

Közalapítványi erdők, l. *Közalapítványi javak*.

Közalapítványi javak v. röviden *közalapok* azok az ingó és ingatlan jószágok, amelyek bizonyos általánosságban megjelölt kulturális v. jótékonysági célzattal adattak át egyes hatóságoknak kezelés és felhasználás végett. Ezekkel ellentétben *alapítványoknak* nevezik a gyakorlati életben alkalmazott terminológia szerint azokat a nyilvános kezelés és ellenőrzés alatt álló javakat, amelyek meghatározott, konkrét célra rendeltettek (l. *Alapítvány)*. A két rokon fogalom között tehát csupán a cél kijelölése tekintetében van különbség. A magyar K. ingatlan és ingó jószágokból s jelentékeny pénztőkéből állanak, amelyek természetük szerint vannak beosztva az egyes szakminiszterek kezelése alá, közülök legtöbb esik a vallás- és közoktatási minisztérium ügykörébe. Legfontosabbak a következők: 1. *A magyarországi katolikus vallás-alap* (l. *Vallás-alap)*; 2. *A magyarországi katolikus tanulmányi alap* (l. *Tanulmányi alap)*; 3. *Az egyetemi alap* (l. *Tudomány-egyetemi alapok)*; 4. *A magyar országos református egyházi közalap* (l. o.); 5. *Ludovika-alapítvány* (l. *Ludovika-akadémia)* stb. A tanulmányi és a vallás-alapnak felügyelete és ellenőrzése ideiglenesen külön ellenőrző-bizottságra van ruházva. A többi K. azonban a miniszterek rendes alkotmányos felelőssége mellett kezeltetnek. *Közalapítványi erdők* az említett közalapítványok erdőbirtoka. Ezekre az erdőtörvény II. fejezete különösen az üzemterv és az erdészeti személyzet alkalmazása tekintetében különös határozatokat állapít meg ugyanugy, mint az állam, törvényhatóságok, községek, egyházi testületek és személyek, hitbizományok és közbirtokosságok erdeire nézve.

Közalapítványi királyi ügyigazgatóság, 1849 előtt a kormányoknak az összes közalapok és alapítványok jogügyeiben intéző és tanácsadó közege volt. A szabadságharc után megszünt és az abszolut-korszak alatt teendőjét a kincstári jogügyigazgatóság látta el. Az alkotmány helyreállítása után újra felállították s eljárását az 1867 szept. 27-én 10,165. szám alatt kelt vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet utasításai szabályozzák. Hivatása az állam által kezelt közalapok (pl. vallásalap, tanulmányi alap, egyetemi alap) és közalapítványok jogi képviselete, ezeket érdeklő ügyekben jogi vélemények adása, a megüresedett püspökségi javak jövedelmeinek a vallásalap részére biztosítása stb. Székhelye Budapest; a vallás- és közoktatásügyi miniszter alá van rendelve.

Közalapok, l. *Közalapítványi javak*.

Közalapos elágazás (növ.), l. *Elágazás*.

Közbecsü (latinul: *aestimatio communis)*, régi magyar jogunkban bizonyos dolgoknak törvényben megállapított állandó becsára, értéke. Ezek Werbőczy Hármas könyvének I. 133 és 134. címében vannak felsorolva. L. *Becsü*.

Közbeiktatás v. *interpoláció*. Ha vm. függvény természetét annyira ismerjük, hogy a függvénynek teljes meghatározására már csak véges számú adat szükséges, akkor ezen véges számú adatból a függvényt K. segítségével határozzuk meg, pl. vm. F (x) n-ed fokú racionális egész függvénynek meghatározására elég tudnunk, hogy $n+1$ egymástól különböző

$$\alpha_0, \alpha_1, \ldots, \alpha_n$$

helyen minő

$$u_0, u_1, \ldots, u_n$$

értékeket vesz fel, mert akkor *Lagrange* interpoláló képlete szerint

$$F(x) = \frac{u_0}{f'(\alpha_0)}\frac{f(x)}{x-\alpha_0} + \ldots + \frac{u_n}{f'(\alpha_n)}\frac{f(x)}{x-\alpha_n}$$

hol

$$f(x) = (x-\alpha_0)(x-\alpha_1)\ldots(x-\alpha_n)$$

és $f'(x)$ az $f(x)$ differenciálhányadosa. Ha vm. függvényről csak azt tudjuk, hogy folytonos, akkor véges számú adatból a függvényt csak *megközelítőleg* határozhatjuk meg, amennyiben közelítőleg racionális egész függvénynek tekintjük. Igy járnak el számításaiknál a fizikusok, csillagászok stb.

Közbéke, az állam és közegei által biztosított jogrend, jogbiztonság állapota. A magyar felelős minisztériumról szóló 1848. III. t.-c. 32. §-a értelmében a miniszterek (jogi) felelősségre vonhatók a közcsend vagy bátorság fentartásában elkövetett mulasztásokért, amennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bizott végrehajtási eszközökkel elháríthatók voltak.

Közbenső törvények (ném. *Zwischengesetz)*, a büntető jogban a bűncselekmény elkövetése és annak megítélése között érvényben volt törvények. Ilyen K. a jognak más területein is előfordulnak. A büntetőjogban elfogadott elv az, hogy ha a bűncselekmény elkövetésétől az ítélethozásig különböző törvények voltak hatályban, ezek közül a legenyhébb alkalmazandó.

Közbenjárás, l. *Közvetítés*. — *K. (intercessio)*, katolikus *egyházi értelemben* a küzdő egyház tagjainak egymásért és a tisztító helyen szenvedő egyház tagjaiért, a győzedelmes egyház tagjainak, a szenteknek a mennyekben, a küzdő és szenvedő egyház tagjaiért való könyörgése. L. még *Szentek egyessége* és *Szentek tisztelete*. — *Intercessio Christi*, Krisztus közbenjárása alatt értjük azt a Szentírásból és hagyományból folyó ker. kat. tant, mely szerint a világ Megváltója *e földön* imádkozott magáért és másokért s *a mennyben* is közbenjár Istennél az emberi nemzetért. — «Krisztus az egész éjszakát Isten imádásában tölté.» (Luk. VI, 12.). — «Az Isten jobbján van, ki közbenjár érettünk». (Róm. VIII. 34.)

Közbenső bástya, l. *Bástya*.

Közbenső kereskedelem v. *közvetítő kereskedelem*. 1. az olyan állam kereskedelme, mely

földrajzi helyzeténél fogva különböző államok árúforgalmát közvetíti (átviteli kereskedelem); 2. az ú. n. detail- vagy közvetítő kereskedelem, amely az árút a termelőtől v. a nagykereskedőtől beszerzi és a fogyasztónak tovább adja. Ez a K. a fogyasztási cikkeket megdrágítja s azért fogyasztási szövetkezetekkel, hatósági közvetítéssel és elárúsítással törekszenek feleslegessé tenni.

Közbenső váltópiac az a hely, amelyre a fizetés fejében küldött váltót (az ú. n. rimesszát) a teljesítési hely helyett kiállítják azért, mert az érvényben levő váltóárfolyam szerint a fizetést az e helyre szóló váltóval olcsóbban lehet teljesíteni, mintha a váltót arra a helyre állítanák ki, ahol a fizetést teljesíteni kell.

Közbenszóló határozat (lat. *interlocutum*), a polgári eljárásban oly határozat, amely nem az ügy érdemét dönti el, hanem vagy az eljárás keresztülvitelét készíti elő (pl. bizonyítást rendelő végzés), vagy az eljárásnak valamely előző szakát fejezi be (pl. illetékességi hatásköri végzés).

Közbenszóló ítélet, l. *Itélet*.

Közbirtokos, l. *Közbirtokosság*.

Közbirtokosság azoknak a részes feleknek összessége, akik valamely nemesi vagy más hasonló jellegű (pl. jász-kun vagy hajdúkerületi) haszonvételre nézve közösségben vannak *(compossessio)*. Alapja a vérségi leszármazás vagy a közös adomány. Ma már csupán a közös legelőkre és erdőkre nézve van a K.-nak jelentősége. A K. kényszerközösség, amelynek fentartása v. megszüntetése nincs a részes felek tetszésére bízva.

Azt a birtokrendezési eljárást, amelynek célja megállapítani a közösségben részes feleket s azoknak illetőségeit, arányosításnak nevezzük. Az arányosításkor a részes felek a közösségből kiválhatnak. Az 1908. XXXIX. t.-c. hatálybalépése előtt az ország Királyhágón inneni részeiben a részes felek tetszésétől függött, hogy az arányosításkor közülök kik váljanak ki a közösségből és kik maradjanak továbbra is közösségben. Az 1908. XXXIX. t.-c. azonban e részben is korlátokat állított fel, amennyiben csak azok a részes felek igényelhetik azt, hogy a közösből járó egyéni illetőségüket a természetben is külön kiadják, akiknek kihasítandó illetősége, ha erdőről vagy legelőről van szó, a 100 kataszteri holdat meghaladja. Szántó- és rétilletőség kiadása nincs ilyen korlátnak alávetve. Úgyszintén nincs korlátnak alávetve a K.-ban részes volt földesúrnak az elkülönítési joga sem, mert a volt földesúr különben nem adhatná ki a volt úrbéreseknek faizás és legeltetés fejében járó elkülönítő területet. Ezeket a nemzetgazdasági szempontokból üdvös korlátokat az ország erdélyi részeiben — a fent előadottakból némi csekély eltéréssel — már az 1871. LV. t.-c. felállította, majd az 1880. XLV. t.-c. kiterjesztette; de az arányosításnak újból való kérésével (újra-arányosítás) meg a részes felek illetőségeinek összevásárlásával (arányjogvásár) kijátszották. Ennek csak az 1908. VII. t.-c. vetett gátat, midőn megtiltotta az újra-arányosítást s azt, hogy az összevásárolás folytán egy kézbe halmozódott illetőségek után a természetben is elkülönítsék az egyéni illetményt, még ha az különben a 100 kataszteri holdat meghaladja is.

A K. rendszerint megfelelő szervezettel ellátott jogi személy, mely K.-i elnök vagy igazgató személyében perbe vonható vagy pert is indíthat, jogokat szerezhet s elidegeníthet. A K. szervezetét ritka esetben határozzák meg alapszabályok. A szervezet többnyire szokáson alapul. Igazgató vagy elnök alatt működik. Rendszerint van választmánya s a fontosabb ügyeket a közbirtokosok közgyűlése szótöbbséggel intézi. Újabban mindinkább sürgetik a K. szervezetének törvényi szabályozását, mert a törvényi szabályozás s megfelelő alapszabályok hiánya a gyakorlatban sok nehézséget okoz. Az 1913. X. t.-c. értelmében a K.-nak a közbirtokossági legelőre nézve külön jogképes társulatot kell alakítani. A K.-ok között legfontosabb az árvai K., amely Thurzó nádornak hitbizományszerű alapítására vezethető vissza, s amelyben hazánk legnevezetesebb családjai a részesek.

Közbirtokossági erdők. A volt úrbéresek és más közbirtokosságok (vagyonközségek) erdei Magyarországon 967,737 ha., Horvát-Szlavonországban 633,878 ha. területet foglalnak el. A magyarországi K. legnagyobbrészt állami kezelés alatt állanak (1898. évi XIX. t.-c.).

Közbiztonság az a társadalmi rend, melyben az egyéni, társadalmi és állami feladatok megvalósítására törekvő egyéni és együttes működés minden bekövetkezhető zavar v. veszedelem ellen a lehetőségig biztosítva van, a bekövetkezett veszedelmek pedig elháríttatnak és azok okozóival szemben meg is toroltatnak. Előfeltételeinek biztosítása rendőri feladatot képez, mely háromféle irányban jelentkezik, ú. m. megfigyelés, megelőzés és felfedezés. A budapesti állami rendőrség törvénye (1881 : XXI. t.-c. 2. §.) is így írja körül. A megtorlás már birói feladat. S amennyiben a közbiztonságot veszélyeztető cselekmények nem jogsérelmek, hanem csak kihágások, azokat a rendőri büntetőbiróságok, — a jogsérelmeket ellenben a rendes büntetőbiróságok torolják meg. A K. fentartását a rendőrség a törvényekben meghatározott jogaival s a rendelkezésére álló törvényes eszközökkel és módokon eszközli. Rendkívüli esetekben fennálló diszkrécionális joga is csak a K. határáig terjedhet. A K.-i rendészetet Budapesten a fővárosi állami rendőrség, a megyei törvényhatóságokban a csendőrség, a határokon az állami határrendőrség, egyebütt pedig a helyi rendőrség látja el.

Közbocsánat, l. *Amnesztia*.

Közbülső nemüek (ném. *geschlechtliche Zwischenstufen*) a férfinak és nőnek nemüktől eltérő sajátságokkal felruházott változatai. A nemi szerveik rendes fejlődéstiek, csak egyes másodlagos nemi sajátságaikban eltérő, ilyenek a férfias nők, a nőies férfiak, úgy testi alakjukat, mint szellemi sajátságaikat tekintve. A nemi bélyegeknek ilyen keveredése sokféle változatot eredményezhet.

Közcsendháborítás. Minden, nyilvános helyen illetéktelenül okozott zaj, lárma v. durva botrány, amely a közönség nyugalmát, élvezetét, különösen pedig, amely az éjjeli csendet zavarja,

K.-t képez, s mint ilyent, a legtöbb helyen kihágásnak – büntetendő cselekménynek – minősítik.

Közeg, a fizikában az az anyag, melyben valami tünemény végbe megy. A K. lehet súlyamérhető, azaz közönséges, érzékelhető anyag, vagy az a hipotetikus anyagféle: az éter, mely a fényhullámokat közvetíti és mely felfogásunk szerint a sugárzó hő, az elektromosság és mágnesség terén is kiváló szerepet visz.

Közegellenállás. Ha szilárd test folyadékban vagy légnemű közegben mozog, több-kevesebb folyadék- vagy gázrészecskét kénytelen maga előtt el- és félretolni s ez a mozgás elé akadályt gördít, melyet K.-nak neveznek. Ezen ellenállás annál nagyobb, mennél nagyobb a mozgó test keresztmetszete és sebessége, továbbá mennél sűrübb a közeg. A sebesség növekedtével a K. négyzetes arányban nő, sőt nagyobb sebességeknél még gyorsabban. A K. mozgást létesítő tenyező is. Az evezés, madárrepülés, lapátkerekű és csavargőzösök haladása a K. nélkül lehetetlen volna. A K. továbbá lehetővé teszi a magasból való leszállást.

Közeges gyapju, l. *Kétnövésü gyapju*.

Közegészség. Mindenki törekszik, hogy az életét v. egészségét fenyegető veszedelmet elhárítsa, s egészségét fejlessze, gyarapítsa. Erre azonban az egyes ember a maga korlátolt eszközeivel ritkán képes; nem képes nevezetesen, ha mások cselekedetei vagy pedig nagy természeti befolyások okozzák az ártalmat. Ezek nem csupán az ő egyéni egészségével, hanem számos embernek, egész községnek, sőt az ország népessége összességének, az államnak egészségével, a *közegészséggel* állanak vonatkozásban. Ilyen viszonyok közt már számos embernek, a község, az állam összességének közreműködésére van szükség, hogy az ártalom elháríttassék. Az ártalom elhárítása és az egészség fejlesztése nemcsak az egyesnek, hanem az államnak is érdeke; egészséges ember dolgozik, anyagi, szellemi javakat gyarapít, beteg erre képtelen, sőt ápolása mást leköt s bénít a munkában. Mennél nagyobbak a népességre ható ártalmak, annál többen betegszenek meg. Betegség, halál nemcsak az egyest, illetve a családot, hanem az államot is sujtó baj és veszteség; az államra tehát az a nagy felelősség hárul, hogy a népesség egészségét alkalmas eszközökkel fentartsa és gyarapítsa. L. *Közegészségtan* és *Közegészségügy*.

Közegészség elleni büntettek és *vétségek* a magyar btkv szerint a következők: 1. közfogyasztás tárgyát képező s elárusításra v. szétosztásra rendelt élelmi cikkek közé az egészségre ártalmas anyagoknak keverése, valamint az ekként meghamisított cikkeknek raktáron tartása; 2. a fennebbiek szerint meghamisított élelmi cikknek áruba bocsájtása vagy szétosztása; 3. használatban levő kútnak, vízvezetéknek, víztartónak megmérgezése; 4. ragály idején elrendelt hatósági zár vagy egyéb felügyeleti szabályoknak megszegése.

Közegészségi egyesület, l. *Országos közegészségi egyesület*.

Közegészségi felügyelő és *főfelügyelő (kir.)* feladata: az 1876. XIV. t.-c. értelmében személyes tapasztalás útján közvetetlen meggyőződést szerezni a közegészségi viszonyokról, az egészségügyre vonatkozó törvények s rendeletek végrehajtásáról s amennyiben szükségesnek mutatkoznék, a hatósági és községi közegeket a törvények s rendeletek végrehajtása körül útbaigazítani és szakszerű tanácscsal ellátni. E célból a működési köréül kijelölt törvényhatóságokat időszakonkint meglátogatja s tapasztalatairól a belügyminiszternek jelentést tesz. L. *Közegészségügy*.

Közegészségtan. Az *orvostudományból* a XIX. sz.-ban hatalmas fejlődése folyamán vált ki az *egészségtan*, mint amely az ember és környezetének egymáshoz való viszonya kutatásával önálló, határozott feladat megoldására törekedett, ami azonban csak újabb időben valósult meg teljes mértékben, midőn az egészségtan szintén természettudományi, kisérleti alapra helyezkedett. Ez irányban *Pettenkofernek*, a müncheni egészségtani iskola mesterének vannak elévülhetetlen érdemei. Ő tette az 1865. Münchenben létesített egészségtani tanszéket az egészségtudomány tanításának, önálló művelésének s a K. gyakorlati feladatai megoldásának központjává. A 70-es évek vége felé az egészségtan a *fertőző* betegségek kutatásával nagy lendületet nyert. Korszakot jelez nevezetesen az a működés, melylyel *Koch* Róbert adott irányt az újabb egészségtani buvárkodásnak. Az ő hatásának tulajdonítható főképen, hogy Németország, majd más államok is, egészségtani *intézetekkel* látták el egyetemeiket. A budapesti tudományegyetemen már 1875. létesült az egészségtani tanszék, melyben elsőül *Fodor* József vezette az egészségtani oktatást és buvárkodást. A közegészségtan Magyarországon az orvosi szigorlat tárgya. A kolozsvári egyetem pedig 1883. gyarapodott az orvosi tudományok eme körével. Ma már nemcsak egyetemeken (nálunk bölcsészethallgatók, gyógyszerészjelöltek és joghallgatók részére is), hanem technikai főiskolákban, pap- és tanítóképző intézetekben, sőt középiskolákban is a tanítás körébe foglalják az egészségtant; ilyen módon mindinkább nagyobbodó körben terjesztik az egészségügyi felvilágosultságot, amely alapfeltétele az egészségügy helyes ápolásának s így a közegészség javulásának. Az egészségügyi felvilágosítás értékes eszközei az egészségügyi *muzeumok*, amelyekben minták, készítmények, grafikonok, leírások stb. teszik a tárgyat szemlélhetővé s könnyen megérthetővé.

Közegészségtani intézetek *(higienikus intézetek)* a közegészségtan tanítására s tudományos művelésére szolgáló tanintézetek, l. *Közegészségtan*.

Közegészségügy. A népesség egészségének javára szolgáló eszközök, a közegészség feltételei összességükben alkotják a K.-et. Fontosabb részei: 1. A *lakás* egészségügye (telke, környezete, építése, vízzel való ellátása, világítása, szellőzése, fűtése, a folyós és szilárd szenny elhelyezése, illetve eltávolítása. Tömeglakás, zsufolás, szennyezés, fertőzés). Az építési szabályrendelet arra szolgál, hogy az épület részéről esetleg fenyegető életveszedelemnek, illetve egészségi ártalomnak elejét vegye és irányadó a hatóság-

nak a hozzá jóváhagyás végett beterjesztett épülettervek elbírálásánál, továbbá az elkészült épületben teljesítendő hatósági szemlénél és az ezen alapuló lakhatási engedély kiadásánál. 2. *Utcák, közterek* levegőjének és talajának tisztasága (burkolás, öntözés, seprés, szemétkezelés, vízlevezetés stb.). 3. *A táplálkozás* egészségügye (a népességnek hamisított, romlott, fertőzött élelmiszerektől, italoktól, élvezeti stb. cikkektől való megóvása; felügyelet piacok, élelmiszer üzletek, vendéglők, korcsmák, vágóhidak stb. felett; szakértő felügyelők alkalmazása, vizsgáló intézetek létesítése). 4. *Zsengekoruak egészségügye* (dajkaságbaadás, bölcsőintézetek, gyermekmenhelyek és telepek, gyermektejosztó intézetek, csecsemőkórházak, gyermekszanatóriumok, árvaházak stb.). 5. *Iskolai egészségügy*. 6. *Katonai egészségügy*. 7. *Ipari egészségügy*. 8. *Vasúti és hajóegészségügy*. 9. *Börtönök, javítóintézetek egészségügye*. 10. Gondoskodás szegény *elaggottakról, vakokról, siketnémákról, hülyékről* és egyéb ügyefogyottakról (szegényházak, vakok, siketnémák intézetei, menhelyek stb.). 11. *Védekezés közveszélyes fertőző betegségek ellen* (l. *Fertőző betegségek*). 12. *Gyógyítási ügy* (testi és elmebetegekről való gondoskodás, kórházak, szanatóriumok, gyógyfürdők, orvosok, ápolók, bábák, fogtechnikusok, masszálók stb., gyógyszerészek. Mérgek, gyógyszerek árusítása.) 13. *A halottakkal való elbánás* ügye (halottak vizsgálata, szállítása, halottasház, temetés, halotthamvasztás.).

A régi népek közül az egyiptomiak, a zsidók egészségügyi vonatkozású szabályaikat vallási szempontokkal kötötték össze. A görög államok s még inkább Róma története kiváló bizonyságát adja, hogy a népesség egészsége érdekében fontos intézkedések történtek. A középkorban a K. nagyon el volt hanyagolva, mindamellett, hogy a pusztító járványok, mint közártalmak, elég nyilvánvaló okul szolgáltak állami intézkedésre. Figyelemreméltó e korszakban — egyes orvosés egészségügyi szabályokon kívül — a betegápolás és gyógyítás felkarolása (a templárius, johannita stb. lovagrend által). Jelentékenyebb fejlődésnek a XVII. és XVIII. sz.-ban indul a K., amikor az egészségről való gondoskodást már állami feladatul tekintették, s a gyógyítást képzettséghez, állami vizsgálathoz kötötték, a gyógyító személyzet működését pedig a közigazgatási szervezetbe vonták. Csakhogy e korszak egészségügyi tevékenysége aprólékos, az egyes embert óvó rendőri szabályzatok alkotásában merült ki. A közegészségnek, mint az összesség egészségének magasabb felfogására, a közegészség nagy feltételeinek tudatára a XIX. sz. jutott. E nevezetes eredmény létrehozatalában egyrészt az orvosi, illetőleg az egészségtudomány fejlődése, másrészt a 30-as években Európába tört kolera működött közre. Ilyen befolyások alatt létesítettek különösen Angolországban nagy egészségügyi közműveket és adtak a K.-nek külön, önálló szervezetet. A közegészséget fenyegető veszedelmek elhárítását és a közegészség feltételeinek előállítását az állami tevékenység körébe foglalták. Így a K. az államok beligazgatásának egyik tárgya lett és mint ilyen — bár tartalmát az orvosi tudomány, nevezetesen az egészségtan szolgáltatja — gyakorlati alkalmazásában közigazgatási elveket és rendszert követ.

A K. *hazánkban* hatósági gondoskodás tárgyaképen Mária Terézia kora előtt jórészt csak városainkban, különösen azokban szerepelt, amelyekben a gyógyítás és a közegészség ügyét a városi orvosi intézmény létesítésével gondozni törekedtek. Mária Terézia az 1770. kiadott Generale Normativum Sanitatisban a K.-et az egész országra kiterjedően szabályozta. Ez a szabályzat a helytartótanács, mint központi hatóság mellett egy protomedikust, a vármegyékben illetve a városokban 1—1 fizikus alkalmazását rendelte el. Későbben a törvényhozás is foglalkozott ugyan egyik-másik alkalommal a K.-et illető kérdésekkel, de önálló K.-i törvény nem jött létre. 1849-től az alkotmánynak 1867. történt helyreállításáig helytartótanácsi, majd 1876-ig miniszteri rendeletek szabályozták a K. egyikmásik részét. Egységes, önálló rendezéséről a törvénykezés az 1876. évi XIV. t.-c.-kel gondoskodott. Ez a törvény intézkedik, hogy olyan vidékeken, amelyekben a *halálozás* a rendes arányt — járvány nem létében is — meghaladja, az okát kinyomozzák és elhárítsák. A lakóhelyek levegőjének tisztántartása érdekében elrendeli az egészségre ártalmas posványok lecsapolását, továbbá csatornázást, növényzet ültetését; megakadályozza a *lakások* zsúfoltságát; intézkedik az utcák, terek, lakóházak, iskolák, gyárak, börtönök, vágóhidak tisztántartása, állati hullák eltakarítása és általában mindannak eltávolítása iránt, ami a levegőt, talajt és vizet tisztátlanná teszi. *Lakóházak* építésénél a közegészségi feltételeket figyelembe kell venni, s evégre építészeti szabályokat alkotni, új vagy átalakított helyiségek lakhatása csak kielégítő egészségrendőri szemle után engedhető meg; egészségre veszedelmes lakóhelyek kiürítése, használatuk eltiltása, sőt kisajátítás útján való eltávolítása is elrendelhető. *Vágóhidakon* az állatok levágása csak előzetes szemle és közfogyasztásra szánt bárminemű hús egészségügyi vizsgálat alapján bocsátható áruba. Ártalmas gyümölcsnek, gombának, úgyszintén minden romlott, hamisított vagy ártalmas anyaggal kevert *tápszernek* vagy *italnak* árúsítása, nemkülönben az ezek előállítására és eltartására szolgáló ártalmas *edények* készítése és használata tilos.

A K.-i törvény intézkedik továbbá ipartizletek egészségügyi felügyelete és az ezekben alkalmazott munkások egészsége, szülőházak, lelencek, dajkaságba adott gyermekek ügyében, mérgek és méregtartalmú anyagok árusításának ellenőrzése, házi és ragadozó állatok által előidézhető veszedelem megelőzése iránt; gondoskodik a gyermekek egészségi állapotának felügyeletéről, nevezetesen arról, hogy a 7 évesnél fiatalabbakat megbetegedés esetén orvos gyógyítsa; szabályozza a *dajkálás* ügyét (l. *Dajka*); az *iskolákat* egészségi felügyelet alá helyezi (l. *Iskolai egészségügy*); gondoskodik az állami fegyházak és börtönök felett gyakorlandó egészségi felügyeletről, továbbá a balesetek alkalmával való se-

gélynyujtásról, a segélynyujtás tanitásáról s mentőintézetek felállitásáról. Szabályozza az *orvosi gyakorlatot*, amelybe csakis valamely hazai egyetem orvosi oklevele jogosit; ezt a jogot külföldi oklevél Magyarországon való honositás után adja meg. Ugyanez áll a *bába-oklevélre* (l. *Bába*).

A K.-i törvény rendelkezik a *kuruzslás* (jogositvány nélkül való gyógyitás) megakadályozása és megtorlása, titkos összetételű gyógyszerek, gyógyitási módok, új gyógyszerek ügyében. A *kórházak* (állami-, köz-, nyilvános jellegű és magánkórházak) létesitését a belügyminiszter engedélyéhez köti, akit a főfelügyelet joga is illet (l. *Kórház*). Elrendeli közveszélyes elmebetegeknek (l. *Elmebetegek jogviszonyai*) elmekórházban való elhelyezését. A K.-i törvény a vasúti és hajózási forgalom körében az alkalmazottak és az utasok egészségének megóvására való rendelkezést állami (miniszteri) feladatul jelöli ki, a *járványok- és ragályokról* szóló fejezetben gondoskodik a ragályos (fertőző) betegségek bejelentéséről, terjedésük meggátlásáról és az evégre szükséges kórházakról (elkülönitésről), orvosokról, gyógyszerekről, ápolókról, fertőtlenitésről, kényszergyógyitásról, veszteg- és határzárról; külön rendelkezik a *himlőoltásról* (l. *Himlő*).

A K.-i törvény meghatározza, milyen *fürdők* tartoznak a gyógyfürdő fogalma alá, milyen feltételekhez van kötve a gyógyfürdő elnevezés, amire az engedélyt a felügyelettel megbizott törvényhatóság meghallgatása mellett a belügyminiszter adja; intézkedik továbbá a természetes és mesterséges ásványvizek ügyében. Szabályozza a *hullák* körül követendő eljárást, kötelezővé teszi a halottvizsgálatot (halottkémlést), rendelkezik az orvosrendőri s a tudományos hullabonczolás, a temetés, a temetőhelyek és a hullaszállítás ügyeben (a község köteles kellően berendezett temetőhelyet fentartani, ha a temetkezés szabadsága az ott létező felekezeti temetőben nincs biztositva).

A K.-i törvény a *gyógyszerészetet* az állam felügyelete alá helyezi (l. *Gyógyszerészet*, *Gyógyszertár*).

Az 1876. évi törvény a K. vezetését az állami, nevezetesen a belügyi igazgatás körébe utalta, úgy, hogy a vezetés, szervezés és ellenőrzés a belügyminisztert, a felügyelet és a közvetlen intézkedés a törvényhatóságokat, a végrehajtás a községeket illeti.

A K.-i törvény elrendeli:

I. hogy mindaz, ami a közegészség fentartására, javitására és a megromlottak helyreállitására szolgál, *hatósági felügyelet és intézkedés tárgya*; II. hogy a közegészség elleni *kihágások a rendőri biráskodás* hatáskörébe tartoznak.

I. A hatóság a felügyeletet úgy gyakorolja, hogy időnkint szemléket és vizsgálatokat tartat és ezek eredménye alapján intézkedik. Erre van hivatva, mint elsőfokú hatóság: a főszolgabiró (községekben), a polgármester (rendezett tanácsú városokban), a rendőrfőkapitány (törvényhatósági jogú városokban, Budapesten a kerületi elöljáró), mint másodfokú hatóság: az alispán (községekben és rendezett tanácsú városokban), a polgármester (törvényhatósági jogú városokban), mint harmadfokú hatóság; a vármegyei közigazgatási bizottság (törvényhatósági jogú városokban).

II. A közegészség elleni *kihágási* ügyekben (a K.-i törvény 4. §-át módositó 1901. XX. t.-c. 13. §-a alapján) a következő rendőri biróságok itélnek: *elsőfokon* a főszolgabiró, illetve szolgabiró (községekben), a rendőrkapitány, illetve helyettese (rendezett tanácsú és törvényhatósági jogú városokban); *másodfokon* az alispán (községekben és rendezett tanácsú városokban), a városi tanács (törvényhatósági jogú városokban); *harmadfokon* a belügyminiszter (községekben, rend. tanácsú és törvényhatósági jogú városokban egyaránt).

A K.-i törvénynek vagy az ennek alapján fentartott vagy kibocsátott rendeleteknek áthágásai, amennyiben büntettet vagy vétséget nem képeznek, 600 kor.-ig terjedhető birsággal, nem fizetés esetén pedig 60 napra terjedhető fogsággal büntetendők. A birságpénzek az 1901. XX. t.-c. 23. §-a alapján ép úgy, mint a többi büntetéspénzek, felerészben az érdekelt községet, felerészben az államkincstárt illetik; a község a maga részét csak a szegényügyi célokra fordithatja.

Az 1908. XXXVIII. t.-c. a községi és körorvosok számára *országos nyugdijintézet* létesitését rendelte el (l. *Orvos*).

A K. rendezéséről szóló 1876. XIV. és ennek II. része I. fejezetét (a községi egészségügyi szolgálatot) módositó 1908. XXXVIII. t.-cikken kivül következő külön *törvények* szabályoztak közegészségi ügyeket:

Az 1886. V. t.-c. a trachoma (egyiptomi szembetegség) ellen való védekezést, az 1887. XXII. t.-c. a himlőoltást tette szigorubbá és hathatósabbá; az 1898. XXI. t.-c. a kórházi, elmegyógyintézeti, községi ápolás és a fertőző betegségek ellen való védekezés költségeinek viselését szabályozta: *Országos betegápolási alapot létesitett* az egyenes állami adókkal együttesen kivetett és behajtott 3, majd 5%-os betegápolási pótadóból; az 1909. XXI. t.-c. a *kolera* és a *pestis* ellen való védekezés érdekében kötött különböző nemzetközi egyezményeket egységesitő és tökéletesitő 1903. évi párisi egészségügyi egyezményt foglalja magában, amelynek szem előtt tartásával adatott ki a kolera ellen való védekezésről szóló 1911. évi 110,000. számú belügyminiszteri rendelet. A K. egyik-másik fontosabb ágát miniszteri rendeletek és utasitások, továbbá a törvényhatóságoknak önkormányzati joguknál fogva saját hatáskörükben alkotott szabályrendeletei szabályozzák.

Közegészségügyi szolgálat. 1. A *községekben (rendezett tanácsú városokban).* A K.-i törvény idevonatkozó II. része I. fejezetét módositotta az 1908. XXXVIII. t.-c. Eszerint a város (község) *K.-i teendői:* végrehajtja a törvények- és rendeleteknek a K.-re vonatkozó intézkedéseit; különösen gondoskodik a községi szegény, a kórházi ápolásban nem részesülő, továbbá a kórházból elbocsátott gyógyithatatlan betegek, gyógyithatatlan, de nem veszélyes elmebetegek, a szegény és ártalmatlan hülyék, némák, siketnémák, vakok, nyomorékok eltartásáról, úgyszintén a ta-

lált, nemkülönben a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított 7 évesnél idősebb gyermekek ápolásának, eltartásának és nevelésének költségeiről; felügyel a magánfelek által dajkaságba adott, az állami gyermekmenhelyek által elhelyezett gyermekek, továbbá az elmegyógyintézetek kötelékébe tartozó, de családi ápolásba elhelyezett elmebetegek ápolására; gondoskodik a belvizek, mocsarak és szennyvizek levezetéséről, egészséges ivóvízről, közkutak, vízmedencék és vízvezetékek fentartásáról és tisztaságáról, temetőkről és halottasházakról; viseli — a kolera és a pestis s némely más eset kivételével — a hevenyfertőző betegségek ellen való védekezésnél felmerülő költségek egyik felerészét (másik felerésze az orsz. betegápolási alapot terheli az 1898. XXI. t.-c. 3. § *c* pontja szerint); gyakorolja választási jogát a községi egészségügyi személyzetet illetőleg.

A város (község) *egészségrendőri teendői:* a hússzemlének, az árúba bocsátott, úgyszintén a közintézetekben kiszolgáltatott tápszerek és italok vizsgálatának ellátása; az egészségrendészet terén előforduló hiányok, kihágások bejelentése az illetékes elsőfokú hatósághoz orvoslás, illetve megbüntetés végett; kihágás esetén lefoglalás foganatosítása, esetleg elkobzás végrehajtása; az életet vagy testi biztosságot és egészséget veszélyeztető esetekben rögtönös eljárás.

Ezeket a teendőket törvényhatósági jogú városokban rendőrkapitánysági közegek, r. t. városban a rendőrkapitány, községekben a biró és a jegyző a városi, illetőleg a községi (kör-) orvos véleményének meghallgatása mellett végzik. A törvény minden várost és minden vármegyei székhelyül szolgáló községet, továbbá minden községet, amelynek legalább 5000 lakosa van, városi, illetve községi orvos alkalmazására kötelez. A város (község) több városi (községi) orvost alkalmazhat. R. t. városokban és községekben, amelyekben több városi (községi) orvos van, ezek közül a képviselőtestület a szolgálat egységes teljesítéséért felelős *ügyvezető* orvost jelöl ki. Az 5000-nél kevesebb lakossal biró községeket a törvényhatósági bizottság orvosi körbe osztja, amely körorvost alkalmaz.

Az 1908. XXXVIII. t.-c. rendelkezése szerint minden város és minden község, amelynek legalább 800 lakosa van, okleveles *bábát* köteles alkalmazni. Az annál kisebb község a belügyminiszteri bábatanfolyamon kiképzett és a tiszti főorvos által képesített bábát is alkalmazhat. 2000—5000 lakosig kettő, 10,000 lakosig három, ezenfelül minden további 5000 lakos után 1—1 községi bába tartására kötelezhető. A községi bába évi járandóságát a községi képviselőtestület állapítja meg. A belügyminiszter helyi pótlékot is engedélyezhet. Minden község *halottkémről* (halottvizsgálóról) is köteles gondoskodni (l. *Halottkémlés).* Minden rendezett tanácsú városban és külön orvossal biró községben 3 évi megbizatással *egészségügyi bizottságot* kell választani (l. o.), mely veszélyes járvány idejében a polgármester, ill. főszolgabiró elnöklete alatt járványbizottsággá alakul. *A rendezett tanácsú város* közigazgatási tekintetben a vármegyei járáshoz hasonló. Élén a polgármester áll, aki közegészségi intézkedésekben elsőfokú hatóság. Egészségügyi szakközege a tiszti orvos (orvosok). Minősítése, hatásköre, jogviszonya megegyezik a járásorvoséval (l. *Orvos).*

2. *A közigazgatási járásokban* K.-i és egészségrendőri ügyekben elsőfokú hatóság a főszolgabiró, aki megfigyeli a közegészségre ható mozzanatokat, saját hatáskörében intézkedik, ill. felsőbb hatóságához jelentést, javaslatot tesz; felügyel az egészségrendőri szabályok foganatosítására, felügyel arra, hogy betegedés, szülés, hirtelen életveszély esetén a szükséges segély rendelkezésre álljon stb.

Egészségügyi szakközege a *járási tisztiorvos* (l. *Orvos).*

3. *K.-i szolgálat a vármegyei törvényhatóságokban.* Az alispán, ill. törvényhatósági jogú városban ennek polgármestere felügyel arra, hogy a K.-i szabályok pontosan végrehajtassanak; megállapítja a járványt, úgyszintén annak megszüntét, s a járványok ügyében intézkedik; rendelkezik tanintézetek, gyógyszertárak, fogházak, egészségügyi vizsgálat, iskoláknak (járvány esetén való) bezárása iránt; engedélyezi a hullaszállítást más törvényhatóság területére és a külföldre; orvosoknak kézi gyógyszertárt engedélyez, gyógyszertár részére szabálytalan kezelés esetén új kezelőt rendel; kinevezi a községi kórházak orvosi személyzetét, megállapítja a himlőoltási köröket; engedélyezi a fürdői gyógydijak szedését, engedélyt ad mesterséges gyógyvizek készitésére, külföldi gyógyszereknek magánegyének által való behozatalára; másodfokon határoz az elsőfokú hatóság intézkedései ellen hozzá benyujtott fellebbezések iránt.

Az alispán (törvényhatóság) közegészségügyi szakközege a törvényhatósági *tiszti főorvos* (l. *Orvos).*

4. Törvényhatósági *közigazgatási bizottság* (l. o.). Az 1876. VI. t.-c.-kel életbe léptetett közigazgatási, ellenőrző és fegyelmi hatóság, amelynek tagjai közé tartozik a tiszti főorvos is, mint egészségügyi szakelőadó.

5. *A törvényhatósági bizottsági közgyülés* közegészségi ügyekben a fennálló törvények határai között szabályrendeleteket alkothat, intézkedik az egészségre ártalmas posványok lecsapolása, növényzet ültetése, csatornázási vagy más idevágó rendszer behozatala tárgyában; kihirdeti a letelepülő orvosok, bábák okleveleit; himlőjárvány idején a felnőttek kötelező újraoltását elrendelheti; az orvosi köröket beosztja stb.; szabályrendeletben megállapítja a városi, községi és körorvosok látogatási, műtéti és távolsági díjait; intézkedik okleveles bábáknak községekben való alkalmazhatása iránt, megszabja a látogatási díjakat. Intézkedései ellen a belügyminiszterhez lehet felebbezni.

6. *K.-i szolgálat városi törvényhatóságokban.* A városi törvényhatóságok egészségügyi *szakközegei* a *tiszti főorvos* és a *kerületi tisztiorvosok.* A tiszti főorvost a főispán nevezi ki, a ker. tiszti orvosokat a közgyülés választja élethossziglan. *Egészségügyi bizottságuk* is van, a vármegyeihez hasonló feladattal. Közigazgatási bizottságá-

nak szintén a vármegyeivel azonos szervezete és hatásköre van.

Budapest székesfőváros közigazgatási kerületekre van osztva, mindegyiknek élén 1—1 *elüljáró* áll, akinek közegészségügyi *intézkedési* ügyekben hozott elsőfokú határozatai a polgármesterhez, K.-i kihágási ügyekben hozott ítéletei a tanácshoz felebbezhetők. Egészségügyi szakközegek a tiszti főorvos és a kerületi tiszti orvosok; az előbbit 6 évre, az utóbbiakat élethossziglan a közgyűlés választja. Ugyancsak 6 évre választja a közgyűlés az ú. n. «kerületi orvosokat», akiknek főteendője a szegények gyógyítása és a himlőoltás.

7. *K.-i szolgálat a központban.* A K. állami főfelügyelete és ellenőrzése a belügyminisztert illeti, aki intézkedik, szabályrendeleteket bocsát ki, engedélyeket ad a K.-i törvény alapján hatáskörébe tartozó ügyekben; kormánybiztosokat küldhet ki közegészségi ügyekben oly célból, hogy a K.-i törvény alapján tett rendelkezéseinek érvényt szerezzen. Az ország egészségügyi szolgálatának intézésére, szervezésére és ellenőrzésére a belügyminisztérium *K.-i főosztálya* van hivatva, melynek orvostisztviselői ugyanolyan elbánásban részesülnek, mint egyéb állami tisztviselők. Közülök a *közegészségi felügyelők* — kiki saját kerületében — a külső felügyeletet és ellenőrzést teljesítik. A belügyminiszternek, mint indítványozó, véleményező tudományos testület, az *Országos közegészségi tanács* áll rendelkezésére, amelynek elnöke, másodelnöke, jegyzője, 12 rendes tagja és határozatlan számú rendkívüli tagja van; a tanács tagjai még a belügyi, honvédelmi, közoktatásügyi és a földmivelésügyi minisztérium 1—1 képviselője. Az elnököt a király, a másodelnököt és a tagokat a belügyminiszter nevezi ki; jegyzőt a tanács maga választ. Az elnökök, a jegyző működése és a rendkívüli tagok kinevezése 6 évre szól, a rendes tagok harmadrésze pedig 3 év leteltével sorsolás útján kilép, de valamennyien újra kinevezhetők.

Közegészségügyi bizottság, l. *Egészségügyi bizottság* és *Közegészségügy.*

Közegészségügyi és demográfiai kongresszus *(nemzetközi).* Az a belátás, hogy a közegészségügy a közjólétre nagy befolyást gyakorol, az egészségtannak mind újabb s újabb ismeretekkel való gyarapodása és az a törekvés, hogy azokat mennél előbb közöljék, hozta létre a nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszusokat, amelyeken az egészségtan terén búvárkodó tudósok és a gyakorlati élet körében működő orvosok, technikusok és egészségügyi közigazgatási szakemberek ismertetik tanulmányaikat, tapasztalataikat, javaslataikat. Az első nemzetközi közegészségügyi kongresszust 1852. és a legutóbbit, a XV-iket 1911. tartották meg (a VIII-ikat 1894. Budapesten).

Közegészségügyi intézmények mindazok, amelyek hivatva vannak valamely ország vagy város egészsége fölött őrködni, azt előmozdítani. Ide tartoznak a kórházak (l. o.), fertőtlenítő intézetek stb. (l. *Közegészségügy).* A fertőtlenítő intézetek építésére újabban mind több és több gondot fordítanak, mert felismerték benne a városok közegészségének s a járványok megakadályozásának legfontosabb faktorát. A fertőtlenítő intézetek két részre vannak osztva, a tiszta s a fertőzött részre. A két rész között semmiféle átjáró nincsen, csak a fertőtelenítő kazánokon, illetőleg a fürdőmedencén keresztül lehet a fertőzött oldalról a tiszta oldalra átjutni. A városból beszállított fertőzött holmit berakják a kazánokba, a megtörtént fertőtlenítés után pedig a tiszta oldal felől kiszedik azokat. A vele érintkező emberek pedig levetkőzve a fürdőbe mennek, a tiszta oldalon azután visszakapják a közben fertőtlenített ruháikat. Budapesten jelenleg két fertőtlenítő intézet van, a régebbi 1898. épült a Gyáli-úton s működésének köszönhető, hogy kb. 10 év alatt a fővárosban a fertőző betegségek száma kb. 44%-kal csökkent. 1912-ben építették a még nagyobb méretű második fertőtlenítő intézetet a Váczi-úton.

Közegészségügyi mérnöki szolgálat, fölállították 1893. a kultúrmérnöki intézménnyel kapcsolatban oly célból, hogy a városi és községi vízvezetékeket és csatornázásokat tervezze, kivitelükre felügyeljen s az e célra magánosok által készített terveket elbírálja; hatáskörébe tartozik még az ártézi és másféle kutak, bármiféle vízbeszerzési helyek, ivó- és gyógyforrások ügyében való véleményadás, valamint ebbe az ügykörbe eső munkálatok tervezése, kivitele és felülbirálása, végül a lecsapolások céljait szolgáló szivattyútelepek tervezése és felülvizsgálása. 1910-ig az orsz. vízépítési igazgatóság egyik alosztálya volt, ez évben azonban áthelyeztetett a belügyminisztériumba.

Közegészségügyi statisztika a népesség egészségügyi viszonyait számokban tünteti föl. Az idevonatkozó adatokat hazánkban (Horvát-Szlavonországokat is beleértve) a m. kir. közp. statisztikai hivatal gyüjti és dolgozza fel (Budapest sz. fővárosnak külön községi statisztikai hivatala van).

I. *Terület, népesség* 1910-ben.

	Magyarország	Ausztria	Németország	Franciaország	Olaszország	Nagy-Britannia	Svédország
Terület □ km.	325.411	300,004	540,858	536,463	286,682	313,649	447,864
Népesség	20.886,000	28.572,000	64.926,000	39.528,000	34.377,000	44.915,000	5.499,900

II. *Házasságkötés* 1000 lakosra:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1901—1905	1906—1910
Magyarország	8·8	8·6	8·1	9·1	8·4	8·8	10·0	9·2	8·7	8·6	[illegible]	9·1
Ausztria	8·2	7·8	7·9	7·8	7·9	7·9	7·6	7·7	7·6	7·6	7·9	7·7

Magyarországon tehát aránylag több házasságot kötnek, mint Ausztriában.

III. *Születés* (élve) 1000 lakosra:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1881—1890	1891—1900	1901—1910
Magyarország...	37·8	38·9	36·9	37·4	36·1	36·5	36·6	37·0	37·7	35·7	44·0	40·6	37·0
Ausztria	36·8	37·3	35·4	35·8	34·0	35·2	34·1	33·8	33·5	32·6	37·9	37·1	34·7
Németország	35·7	35·0	33·8	34·1	33·0	33·1	32·2	32·0	31·0	29·8	36·8	36·1	32·9
Franciaország	22·0	21·6	21·1	20·9	20·6	20·5	19·7	20·1	19·5	19·6	23·9	22·2	20·6
Olaszország	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37·8	31·2	29·1
Nagy-Britannia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35·0	29·1	27·1
Svédország	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32·7	26·9	25·8

Az idejegyzett államok sorában hazánknak van a legnagyobb, Franciaországnak a legkisebb arányszáma, a középhelyet Nagybritannia és Svédország foglalja el. Általában *minden államban* fokozatosan *csökken* a születések száma. Ugyanezt mutatják a nagyvárosok adatai:

	1881—1885	1906—1910		1881—1885	1906—1910
Budapest	35·4	26·7	London	34·3	26·5
Bécs	36·6	23·5	Stockholm ...	32·9	24·3
Berlin...	36·6	23·5	Szt.-Pétervár	30·5	29·3
Páris	27·4	18·3			

Halva szülött esik 1000 lakosra:

	1901—1905	1906—1910
Magyarország...	2·0	2·0

Nem törvényes esik 1000 összes szülöttre:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1901—1910
Magyarország	93	94	94	97	94	98	96	92	92	93	94
Ausztria	135	133	126	128	126	123	126	124	118	122	127

Ausztriában tehát a törvénytelen szülöttek száma sokkal nagyobb, mint hazánkban.

100 születés közül esik Magyarországon:

1910	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
	8·7	8·4	9·4	8·8	8·2	7·5	7·8	8·2	8·5	8·7	7·9	7·9

IV. *Halálozás.* 1000 lakosra esik:

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Magyarország	25·4	27·1	26·2	25·0	28·1	25·1	25·6	25·3	25·6	23·5
Ausztria	24·1	24·9	23·9	23·9	25·2	22·6	22·8	22·5	23·0	21·3
Németország	18·3	18·0	18·0	17·7	—	—	—	—	—	—
Franciaország	19·9	20·2	19·0	19·3	18·0	—	—	—	—	—
Olaszország	20·8	20·7	20·3	21·4	19·6	—	—	—	—	—

A felsorolt államok között Magyarország halálozási (valamint születési) arányszáma legmagasabb, de, mint másutt, hazánkban is fokozatosan alább száll. Ezt még világosabban mutatják a következő adatok:

Halálozás 1000 lakosra esik:

	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910
Magyarország	31·8	27·9	26·4	25·1

Halálozás 1000 lakosra 1910-ben:

Budapest	18·5	London	14·4
Bécs	15·8	Stockholm	14·6
Berlin	14·7	Szt.-Pétervár	24·1
Páris...	16·7		

E világvárosok sorában tehát London halálozása aránylag legkisebb, Szt.-Péterváré legnagyobb, Budapesté a középhelyen van.

Tanulságos még a következő összehasonlítás is:

1000 lakosra halálozás	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
Budapest	18·9	19·7	19·9	20·1	20·6	19·1	20·1	17·3	17·3	18·5
London...	18·1	18·2	16·1	17·2	16·3	16·4	16·0	15·3	15·7	14·4

100 halálozás közül esik Magyarországon:

1910	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jun.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
	8·7	8·2	9·5	9·4	8·9	8·0	8·2	7·7	6·9	7·7	8·0	8·8

Csecsemőhalálozás (1 éven alul). 1000 élveszületett közül *egy* évben *átlag* elhalt:

	1901—1902	1903—1904	1905—1906	1907—1908	1909—1910
Magyarország	211·1	203·4	217·2	203·7	203·2
Ausztria	212·5	212·2	216·2	204·0	198·7
Németország	195·0	200·1	195·2	176·9	165·7

A csecsemőhalálozás különösen Németországban fokozatosan, sőt 1907 óta feltünően csökken. A javulás hazánkban igen lassú, de kétségtelen, amit az is bizonyít, hogy a vonatkozó szám 1910-ben és 1912-ben 194, illetve 186 volt.

1000 élveszületett közül elhalt *1 éven* alul:

1910-ben	Budapest	Bécs	Berlin	Páris	London	Stockholm	Szt.-Pétervár
	147	176	157	118	103	92	262

A világvárosok eme sorában Szt.-Pétervár mutatja a legnagyobb és Stockholm a legkisebb csecsemőhalandóságot.

1000 élveszületett közül elhalt 5 (öt) éven alul:

	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910
Magyarország	400	342	325	306
Ausztria	—	—	297	—

Ezek az adatok is azt mutatják, hogy hazánkban is fokozatosan, bár lassan, csökken a *gyermekhalandóság*.

Halálokok. E tekintetben nagy jelentőségű a fertőző betegségek csoportja. Ebben a hazai hivatalos statisztika összeállítása alapján a következők foglalnak helyet: kolera, hólyagos himlő, kanyaró, vörheny, kiütéses hagymáz, szamárhurut, diftéria, hasi hagymáz, gyermek-hasmenés, vérhas, gümőkór, gyermekágyi láz, veszettség, pokolvar, orbánc.

Jelentőségüket megvilágítják a következő számok:

1910-ben Magyarországon *elhalt:*

Összesen ... ... 490.689 = 100 százalék
Fertőző betegségekben ... 122.399 = 24·9 „

Budapesten ez az arányszám valamivel még magasabb, t. i. 28·5%.

A halál okául tehát az esetek negyedrészében fertőző betegség szerepel. A haláloki statisztika azonban többé-kevésbbé tökéletlen, mert a halál okát nem minden esetben állapítja meg orvos; pl. hazánkban 1910-ben az esetek 56·4%-ában jelezte orvos a halál okát, aminek az a magyarázata, hogy nálunk 1910-ben az összes halálesetek-nek csupán 52%-ában szerepelt orvosi kezelés.

A fertőző betegségek közül a *gümőkór* (tuberkulózis) követeli a legtöbb áldozatot, 1910-ben Magyarországon 72.423-at (az összes fertőzéses halálesetek száma, a tuberkulózist is beleértve: 122.399).

Összehasonlításra szolgáljanak a következők:

10.000 (tizezer) lakosra esett *tuberkulózis*-halálozás:

	1906	1907	1908	1909	1910	1901—1905	1906—1910
Magyarország	40·6	38·0	36·0	36·0	36·0	39·6	37·4
Ausztria	31·8	31·8	30·5	30·4	28·9	34·2	31·1
Olaszország	16·8	17·0	16·6	16·7	15·9	16·4	16·6
Anglia és Wales	16·5	16·2	15·9	15·4	14·3	17·4	15·7

Elszomorító tanulságot adnak ezek a számok; hazánkban a tuberkulózis erősebben pusztít, mint Ausztriában és több mint kétszer nagyobb mértékben, mint Angol- és Olaszországban. Az a csökkenés, amelyet az évek során tapasztalunk – bár lassú – remélni engedi, hogy hazai viszonyaink céltudatos javítása kedvezőbb eredményekre fog vezetni.

Nagy veszteséget okoznak különösen a zsengekorú gyermekek közt a *vörheny, kanyaró, diftéria* és a *gyermek-hasmenés*. Erről ad számot a következő összeállítás:

1000 lakosra esett:

	Vörheny		Kanyaró		Diftéria		Gyermek-hasmenés	
	1905—1909	1910	1905—1909	1910	1905—1909	1910	1905—1909	1910
	évben							
Budapest (1906—1910)	0·54	0·40	0·44	0·25	0·41	0·17	0·19	0·00
Bécs	0·13	0·09	0·33	0·33	0·20	0·13	1·41	1·03
Berlin	0·17	0·19	0·20	0·13	0·23	0·34	1·58	1·07
Páris	0·06	0·08	0·18	0·27	0·07	0·10	0·73	0·41
London	0·12	0·05	0·41	0·44	0·15	0·10	0·59	0·30
Stockholm	0·17	0·29	0·07	0·38	0·16	0·28	0·54	0·28
Szt.-Pétervár	0·56	0·46	0·88	1·07	0·57	0·38	3·73	2·02

Ebből a táblázatból is kitünik, milyen vészes jelentőségű Budapesten a *vörheny*.

V. *Szaporodás.*

A természetes szaporodás mértékét az a szám adja, amellyel az élveszületések a halálozásokat felülmulják. 1000 lakosra esett *szaporodás:*

	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
	évben									
Magyarországon	12·4	11·9	10·6	12·4	8·0	11·4	11·0	11·8	12·1	12·1
Ausztriában	12·6	12·4	11·5	11·8	8·7	12·5	11·3	11·3	10·5	11·4

1000 lakosra évi átlagban:

	1891—1895	1896—1900	1901—1905	1906—1910
	időszakban			
Magyarországon...	9·9	11·5	11·0	11·7

1000 lakosra az 1801—1900. évi időszakban *évenkint:*

Budapest	125·4	München	115·0
Bécs	57·8	Páris	89·5
Berlin	99·8	London	37·3

Magyarország természetes szaporodása, ha többé-kevésbbé ingadozott is, az elmult évtized vége felé majdnem ugyanazon a fokon maradt, amelyre annak elején helyezkedett; Budapest pedig népessége számának mult évszázadbeli emelkedése tekintetében az első helyet foglalja el. Budapest emelkedéséről szólván, helyén való többi hazai városaink *népmozgalmáról* is számot adni.

A következő összeállítás a *törvényhatósági jogú városok* idevonatkozó adatait foglalja magában:

Hazai városaink népmozgalma:

Város	Jelenlevő népesség száma	Házasságkötés	Élve született	Összesen meghalt	5 éven alul meghalt	Természetes szaporodás	Tényleges szaporodás	
		1000 (ezer) lakos közül			1000 élve szül. közül	1000 lakosra	a népesség %-ában	
	1910-ben						1890—1900	1900—1910
Arad	63166	9·1	27·3	20·1	297	8·8	28·8	12·3
Baja	21032	8·2	26·7	22·9	272	0·3	2·5	3·3
Budapest...	880371	9·5	25·4	15·8	219	6·9	44·8	20·2
Debreczen	92729	7·7	33·0	20·2	288	11·2	27·2	23·6
Fiume	49806	8·9	34·4	18·8	281	11·7	28·4	27·8
Győr	44300	7·8	28·4	17·2	219	9·2	20·4	18·0
Hódmező-Vásárhely	62445	8·1	25·6	17·0	209	8·5	9·4	2·6
Kassa...	44211	7·5	31·5	20·3	264	9·5	24·7	10·2
Kecskemét	66834	8·2	39·3	24·6	310	14·4	16·6	15·6
Kolozsvár	60808	9·8	31·8	21·1	292	6·1	29·9	23·3
Komárom	22337	6·8	24·6	16·7	229	4·2	9·7	11·7
Marosvásárhely...	25517	7·9	28·7	21·3	319	3·3	24·9	30·7
Miskolcz...	51459	7·2	29·9	19·6	278	7·4	33·5	19·4
Nagy-Várad...	64169	8·7	27·9	23·5	361	0·5	23·1	27·9
Pancsova	20808	8·7	27·1	24·5	321	0·2	4·1	9·3
Pécs	49822	8·0	24·9	20·8	268	— 1·1	24·1	13·3
Pozsony...	78223	8·4	29·7	18·5	249	6·3	17·5	18·8
Selmeczbánya	15185	7·9	27·5	21·0	205	6·3	7·2	7·3
Sopron	33932	8·2	25·4	17·6	261	6·7	13·3	1·4
Szabadka	94610	9·1	41·7	30·1	392	10·8	11·4	13·2
Szatmár...	34892	9·1	32·0	22·7	345	8·3	26·7	29·8
Szeged	118328	8·6	33·6	21·5	282	11·8	17·8	14·9
Székesfehérvár...	36625	6·6	30·3	16·5	180	10·9	11·1	13·9
Temesvár	72555	9·9	26·4	22·1	331	3·2	22·4	22·5
Ujvidék	33590	8·1	28·4	22·0	309	5·4	16·3	14·7
Versecz	27370	8·8	31·0	24·8	359	5·7	13·9	8·6
Zombor	30593	7·9	31·5	28·0	384	2·8	9·9	3·3
Eszék...	31388	7·4	24·0	23·0	358	3·5	16·0	25·9
Varasd	13398	6·8	25·1	16·8	182	6·3	7·6	3·6
Zágráb	79038	9·5	29·8	20·2	250	5·4	47·1	29·6
Zimony	17131	8·0	30·4	22·6	292	2·9	14·8	13·6

A *születések* száma 1910. aránylag legnagyobb volt Szabadkán (41·7), Kecskeméten (39·3) és legkisebb Eszéken (24·0), Komáromban (24·6).

A *halálozási* arányszám tekintetében szintén nagy szélsőségek vannak; legmagasabb Szabadkán (30·1), legalacsonyabb Budapesten (15·8). (Szem előtt tartva, hogy városokban rendesen sok idegen illetőségű halott van, akiknek beszámítása a halálozási arányt a valóságosnál magasabbnak tüntetné fel, ezeknek, úgyszintén a talált idegen hulláknak leszámításával helyesbitve lettek a halálozási arányszámok). Városaink halálozásának átlaga az országos átlag (23·5) alatt áll és ezt csak 6 haladta meg. Gyermekhalálozásuk azonban többnyire még mindig magas; legmagasabb Szabadkáé és Zomboré.

A *természetes szaporodás* tekintetében (1910) legkedvezőbben áll Kecskemét (14·4), legkedvezőtlenebbül, mert fogyást mutat, Pécs (—1·1), ami annál figyelemreméltóbb, mert az előző (1909) évben szintén fogyást (—2·1) tüntet fel.

A *tényleges szaporodás* az 1890—1910. évi időszakban aránylag leggyengébb Baján, Varasdon, Hódmező-Vásárhelyen, legjelentékenyebb Zágrábban, Budapesten, Szatmárnémetin, Fiuméban, Marosvásárhelyen.

VI. *Közegészségügyi szervezet, személyzet és intézmények 1912-ben.* (Csak az anyaországban, Horvát-Szlavonországok nélkül).

Nagy- és kisközségek	száma	12,400
5000-nél népesebb községek	«	301
Rendezett tanácsú városok	«	112
Törvényhat. jogú városok	«	27
Vármegyék	«	63
Orvosok	«	5,475
Sebészek (alsóbb képesitésű orvosok) száma		98

Ezek közül volt:

Központi (belügy-min.) tisztviselő	Várm. tiszti főorvos	Járásorvos	Thj. városi orvos	R. t. városi orvos	Közs. és körorvos	Összesen
17	65	427	185	179	1425	*2298*

Rendszeresitett és betöltött orvosi állással biró *községek* száma	426
Rendszeresitett községi *orvosi állások* száma	536
Ezek közül be volt töltve	478
Közegészségi körök száma...	1,307
Ezek közül *saját* körorvosuk volt	947

Bábák száma	13,565
Okleveles gyógyszerészek száma	1,836
Orvos-halottkémek «	1,602
Nem orvos halottkémek «	10,691
Kórházak «	427
Kórházi ágyak «	40,836
Járványkórházak «	3,447
Járványkórházi ágyak «	12,470
Gyógyszertárak «	2,183
Gyógyfürdők «	230

Közegészségügyi szolgálat, l. *Közegészségügy*.

Közegészségügyi tanács (*Országos közegészségi tanács*), l. *Közegészségügy*.

Közeli-szigetek, l. *Aleutok*.

Közelitő eset, így nevezték régebben a nyelvtanban azt az esetet, mely közelítést fejez ki: *házhoz, kerthez, földhöz*. A *-hoz, -hez, -höz* ragot ***közelítő ragnak*** is nevezik.

Közelitő izmok, l. *Adduktor-izmok*.

Közelitő tört, l. *Lánctört*.

Közellátás v. *közellátóság, rövidlátóság (brachymetropia, myopia*, gör.), a szemnek az a fénytörési hibája, amelyet a szem megnyúlása vagyis a szemtengely meghosszabbodása okoz. A kelleténél hosszabb szemekben a nagyobb távolságban lévő tárgyakról a szem ideghártyáján nem képződik éles kép, miért is az ilyen szemű ember a tőle messze eső tárgyakat csak igen homályosan v. egyáltalában nem látja meg. A közelebb eső tárgyakat a közellátó szem már jobban látja, ha pedig a megnézett tárgy a szemnek ú. n. távolpontjában vagy még annál is közelebb van, a látás teljesen tiszta és éles. Minél közelebb esik a szemhez ez a «távolpont», annál nagyobb fokú a K. Ha egy közellátó ember már tisztán látja a tárgyat, ha ahhoz 1 m.-nyire közeledik, akkor az ő K.-át 1 dioptriásnak mondjuk. Ha valaki 10 cm.-nyire ($^1/_{10}$ m.-nyire) kénytelen a tárgyhoz közeledni, hogy azt élesen meglássa, annak a K.-a 10 dioptriás stb. Aránylag elég kedvező helyzetben van az olyan közellátó ember, akinek a távolpontja szemétől $^1/_3$ m. távolságban van. Az ilyen még távolra is lát valamelyest, írni és olvasni pedig úgyszólván könnyebben tud, mint a rendes szemű, mert szemeinek alkotásánál fogva az $^1/_3$ m.-nyire tartott írást v. nyomtatást minden erőltetés nélkül — az ú. n. alkalmazkodás igénybevétele nélkül — igen jól látja. A nagyobbfokban közellátó ember szemüveg nélkül még olvasni is bajosan lát; így egy 10 dioptriás K.-ú ember a könyvet 10 cm.-nyire lenne kénytelen közelíteni, hogy a betüket felismerhesse.

A közellátóság öröklékeny és arra hajlamos embereknél fokozódhatik, különösen a gyermek- és serdülő korban és pedig főképen olyankor, ha az illető igen sokat ír v. olvas (innen a német *Schulmyopie* elnevezés). A K. azáltal fokozódik, hogy a szem mindinkább tágul és folyton hosszabbra nyúlik; ez különböző, többé-kevésbbé súlyos és a látóképességre káros elváltozásokat okozhat a szem belsejében, amilyenek az érhártya sorvadása, az üvegtest elhigulása, az ideghártya leválása stb. A miopiás szemek összetérő (konvergáló) képessége gyengébb a kelleténél, ami néha széttérő kancsalságra vezet.

A közellátó szemű embernek távolba nézéshez concav (homorú) szemüvegre van szüksége, amelynek olyan erősnek kell lennie, hogy a rajta keresztülmenő fénysugarak éppen a szem ideghártyáján érjenek össze. Az igen nagyfokú közellátóságot közönséges szemüveggel teljesen kijavítani nem lehet, mert a 8—10 dioptriásnál erősebb concav üvegek igen torzítanak és szédülést okoznak. Az ilyen nagyfokban közellátók számára valók a szinházi látócsövekhez hasonló szerkezetű ú. n. *distalis* pápaszemek, amelyeket azonban feltünő alakjuk miatt kevesen viselnek. Ámbár a miopiás fénytörésüek egy része írni-olvasni üveg nélkül is jól lát, mégis célszerű, ha az ilyenek közelre nézéskor is szemüveget használnak. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szemüveget állandóan (távolra és közelre) használó miopiások közellátósága kevésbbé fokozódik, mint az olyanoké, akik pápaszem nélkül írnak és olvasnak. Miopiás gyermekeknél még arra is kell ügyelni, hogy csak kifogástalan jó világítás mellett, egyenes testtartással írjanak és olvassanak és a könyvre vagy írásra a kelleténél közelebb ne hajoljanak.

Középafrikai brit protektorátus, l. *Nyasszaföld*.

Középágy a Mannlicher-fegyveren, l. *Ágy*, 4.

Középagyvelő a. m. *középvelő (mesencephalon)*, l. *Agyvelő*.

Középajta (azelőtt: *Ajta)*, nagyk. Háromszék vm. miklósvári j.-ban, (1910) 1473 magyar lak.; u. p. és u. t. Nagyajta.

Közép-állomás. A vonalak forgalmi szempontból szakaszokra vannak beosztva. Az egyes szakaszok elején levő, rendszerint nagyobb gócpontokat rendelkező állomásoknak, az ezek között levő állomásokat pedig K.-oknak nevezik. L. *Állomás*.

Középalmás, kisk. Hunyad vm. algyógyi j.-ban, (1910) 483 oláh lak.; u. p. és u. t. Zalatna.

Közép-Amerika (*térképét* l. *Amerika* cikknél), Észak- és Dél-Amerika kontinentális területei közötti átmeneti vidék, amely a tehuantepeci szorostól ÉNy.-ról DNy.-nak a Panama-csatornáig húzódik. K. választja el egymástól a Csendes- és az Atlanti-óceánt, amelyek Panamánál 50, Costa Ricánál 75 és Tehuantepecnél 220 km.-nyire közelednek egymáshoz. Területe Brit-Honduras-sal, Mexikó DK. államaival (Campeche, Tabasco, Chiapas és Yucatan) és a 6 köztársasággal 764,130 km², lakossága 6.058,361. K. úgy geológiailag, mint morfológiailag nagyon eltér a két Amerikától, mert É.- és D.-Amerika vetődött hegységeivel szemben K.-ban eurázsiai, gyűrt hegyláncokat találunk, amelyek a nyugatindiai szigetekről jönnek át K. területére; Yucatan félsziget mészkőből, koralliumzátonyokból és homokturzásokból áll, a hegység mészkővonulatához tartozik. K. kristályos és paleozoos kőzetekből áll, a Keletről Ny.-ra végighúzódó lánchegységek Guatemalában a Sierra de las Minasban elérik a 3000 m., az Altos Cuchumatanesben a 3700 m. magasságot. K. hegységei teljesen elkülönülnek az észak- és délamerikai Cordilleráktól, Costa Rica hegyláncai és a Cordillera de Veragua erősen gyűrt és töredezett hegyrendszerek, amelyek a nyugatindiai szigetvilággal vannak szerkezeti összefüggésben. Az őskőzetekre települt kréta és

harmadkori mész-, homokkő- valamint márgarétegeket számos vetődés járja át és zavart tektonikája számos fiatal, nagyrészt működő vulkánjában is megnyilvánul. Vulkánjai a Tacana (3990 m.), Tajamulcu (4210 m.), Santa Maria (3768 m.), Irazu (3417 m.), Chiriqui (3437 m.) stb. A nagy vulkáni működés mellett számottevő földrengéses tevékenysége is, és K. gyakran szinhelye romboló földrengéseknek is. K. geológiai és biológiai viszonyai arra mutatnak, hogy itt valamikor szigetvilág volt és csak a harmadkorban egyesültek a két kontinenst összekötő hiddá. K. *partalakulata* kikötők részére általában kedvező, a meredek Csendes-óceáni part mentén jobb kikötőket nyujtanak a következő öblök: a Fonseca, Nicoya, Dulce, Montija, valamint a nagy Panama. A Karibi-tenger felől lankás partok mentén nagy erdők vannak, öblei mentén a part felette sekély és itt jó kikötőhelyekben nagy a hiány. Főbb öblei: Chetumal, Honduras, Caratasca és a Mosquitó-öböl a Chiriqui-lagunával. K. partjai mentén kevés sziget van, jelentékenyebb a Csendes-oceánban Panama előtt a Coiba, a Karibi-tengerben a Honduras-öbölben Cuzumel, Ambergris, Turneffe, Utilla, Roatan és Bonacca. Nicaraguától keletre nagyobb távolságban vannak az Old Providence és a S. Andres. K. *vizeinek* nagyrésze az Atlanti-oceánba ömlik, É.-ról D.-nek haladva a jelentékenyebbek: Ilondo, Molagua, Chamelecorn, Santiago, Aguan, Tinto, Patuca, Segovia, Rio Grande, S. Juan, a Csendes-oceánba torkoló főbb folyói: Lempa, Choluteca, ezek általában jóval rövidebbek, ami a hegységek K.-án való elhelyezkedésének eredménye. *Tava* igen sok van, köztük jelentékenyek a Dulce, Atitlan, Yojoa, Managua és a legnagyobb: a Nicaragua.

Eghajlata. K. az é. h. 6°—20° között nagy tengerek mellett terül el, így éghajlata tropikus és esőben is felette gazdag, miről az alábbi adatok kellő felvilágositást nyujtanak:

	Hőmérséklet C°			Csapadék
	évi	nyár	tél	mm.
Belize és Colon	26·2	34·5	15·4—18·9	4—6000
San José (1135 m.)	19·6	34·7	8·2	1754
Guatemala (1480 m,)... ...	18 6	30·8	7·6	1410
Quezaltenango (2350 m.)	14·2	—	—3·0	—

K.-ban két esős évszak van: máj.—júl. és szept.—nov. között. Esőt főleg az északkeleti passzátszél hoz.

Növényzete. A buja, tropikus növényzet mellett a magas hegyvidékeken uralkodó enyhe, sőt hideg klimának is megvan a maga boreális és szubtropikus növényvilága. A Pinus occidentalis Guatemalában 3300 m. magasságig előfordul és Nicaragua Csendes-oceán melletti vidékén az É.-i koniferák öve véget ér. Buja erdeiben a Bactris, Geonoma, Elaeis és a Chamaedorea-pálmák és a fás páfrányfélék igen elterjedtek. A növényvilág az esőbőség miatt a keleti partokon bujább és gazdagabb, mint a Csendes-oceán felőli vidéken, ahol a szavannák, mimozabokrok, bombax és xerophilek fordulnak elő. Guatemalában főleg a korozopálma (Attalae Cohune), a kaucsukfa (Castilloa Elastica), a mahagoni és a kampesfa, valamint az örökzöld tölgy a jellemzőbb fásnövények. Gazdasági növényei közt a kávé, gyapot, pamut, indigó, banán, vegyes déli gyümölcs, kokuszdió, kakaó, cukornád, rizs, kukorica és burgonya igen bő termést szolgáltatnak. Nicaraguában sok dohány terem.

Állatvilága nagyban egyezik Dél-Amerikáéval. 69 emlőse közt csak 2 bőregér jellemző K.-ra, 41 faj neotropikus, 5 neoboreális, 9 amerikai, míg 12 faj a Földön általában előfordul. Az emlősök közt a jaguár, puma, hangyászmedve, tapir, pecari, paca, öves állat és a lajhár Dél-Amerikában otthonosak; van erdeiben farkas, szarvas, nyúl, mókus stb. Madárvilága felette gazdag jellemző fajokban, ilyenek a guatemalai Quesal, számos papagáj, penelopida. A Bothrops, Crotalus mérges kigyók, a kajmán, iguanodonok, békák stb. hüllők képviselik a csúszó-mászók világát. Halai, valamint bogarai kis területeken felette eltérők.

Ásványországa gazdag arany-, ezüst-, rézércekben, széntelepei is vannak, valamint platina, cink, vasérc, antimon, nikkel és ólom is bányászásra érdemes mennyiségben fordul elő, főleg Hondurasban és Nicaraguában.

K. *lakossága* túlyomó részben indiánus, de a délibb részekben, valamint a keleti partokon négerek és mulattok is nagy számban élnek. A fehérek száma kb. 30.000. (Bővebben lásd az egyes K.-i országok alatt.)

K. *politikai felosztását* a következő kimutatás tünteti fel:

	Területe km²	Lakossága	Év	Egy km²-re esik
Mexikó tartományai: Yucatan, Campeche, Chiapas, Tabasca	231,127	1.043,340	1910	4·5
Brit-Honduras	19,580	40,458	1911	2·6
Costa Rica	48,410	379,533	1910	7·8
Guatemala	113,030	1.992,000	1910	17·6
Honduras	114,610	553,446	1910	4·8
Salvador	21,160	1.070,555	1910	50·6
Nicaragua	128,840	600,000	1910	4·7
Panama	87,480	419,029	1910	4·8
Összesen	763,737	6.098,361	—	8·[illegible]

K. legsűrűbben lakott része Salvador, míg Brit-Honduras igen gyéren lakott.

Közlekedési szempontból K.-nak nagy jelentősége van és ez fokozódik most a Panama-csatorna (l. o.) megnyitásával. A csatorna közvetlen környéke az északamerikai Egyesült-Államok birtoka és ezerint Mexikó D.-i tartományaival együtt 8 köztársaság között oszlik fel K. birtoka. Történelme, államalakulása, kereskedelme, közlekedése, mezőgazdasága stb. részletes leirását lásd *Mexikó, Brit-Honduras, Guatemala, Honduras, Salvador, Nicaragua, Costa Rica* és *Panama* címszók alatt.

Irodalom. Az egyes K.-i államok irodalmán kívül: Die Republiken Central-Amerikas, (Zeitschrift der Gesellschaft Erdkunde in Berlin, 1889—1891); Keane, Central America and West-Indien, London 1902; Preusz, Expedition nach Zentral- und Süd-Amerika, Berlin 1901; Sapper K. (l. o.) munkái; Bancroft, History of Central-America (San Francisco 1881—87).

Középamerikai köztársaság. A jelenlegi öt K. *(Guatemala, Honduras, Salvador, Nicaragua, Costa Rica)* területe a spanyol uralom alatt egy kormányzó alatt állott és 7 kis tartományra oszlott. 1821-ben ezek a tartományok is felkeltek

a spanyol uralom ellen s 1823 ápr. 1-én megalakították a *Középamerikai Egyesült-Államokat.* De már 1839. megszünt a szövetséges állam s a jelenlegi öt kis köztársasággá bomlott fel. 1851-ben Honduras, Nicaragua és Salvador új kisérletet tettek a régi szövetség visszaállítására, de az egyesülést ellenző Guatemalával szemben vereséget szenvedtek. Jóval később (1889) Guatemala vetette fel az egyesülés eszméjét, most azonban Salvador ellenállásán hiusult meg a terv. 1895 jun. 20. Honduras, Nicaragua és Salvador elnökei szerződést kötöttek, mely szerint a három köztársaság külön államisága fentartásával kifelé egy szövetséges államban egyesül *(Republica Mayor de Centro America).* E szerződést a három köztársaság kongresszusai is elfogadták s már megállapodtak a közös címerben és zászlóban, mikor a Salvadorban kitört forradalom véget vetett az újabb szövetségnek is. 1904 aug. 20. az említett három köztársaság megegyezett abban, hogy közös erővel fogja fentartani a békét Közép-Amerikában.

Középapsa, kisk. Máramaros vmegye szigeti j.-ban, (1910) 3719 oláh és német lak., postahivatallal, u. t. Aknaszlatina.

Középarányos, l. *Középérték.*

Közép-Ázsia, Ázsia középső lefolyástalan területeinek elnevezése. Határai az Altai, a Khingan, a Pamir, továbbá a kinai és az indiai főfolyók vízválasztói. Ide tartoznak még az iráni és orosz-turkesztáni fenföldek (l. *Ázsia).*

Középázsiai vasút (ezelőtt *transkaszpi vasút),* kizárólag orosz katonai és politikai érdekből épült államköltségen. Fővonala Krasznovodszktól Szamarkandig s innen Andidzsánig, szárnyvonalai Mervtől Kuskáig, Kagantól Bokharáig és Csernjajevótól Taskendig terjednek, hol a taskendi vasúthoz csatlakozik. Hossza 2361 verszt. Első, michailovszk-mullai szakasza 1880. nyilt meg.

Középbél a magzat bélcsatornájának az a része, melyből a nyelőcső, gyomor, vékonybél és vastagbél fejlődik.

Középbeszterczе (azelőtt: *Középbisztricze),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, ((1910) 522 vend lak.; u. p. Cserföld, u. t. Belatincz.

Középbirtok. Tulajdonképeni K.-ról inkább csak elméleti, mint területi meghatározást lehet adni. Elméleti alapon K.-nak azt lehet mondani, amelynek tulajdonosa a kezelést, intézést, felügyeletet maga végzi, de a gazdaság dologi munkálataiban már nem vesz részt, azokat cselédeivel és munkásaival végezteti. Terület szerint a birtokok a sűrű népességű országokban kisebb terjedékekre oszlanak, magas és igen magas belterjességnél még kisebbek lesznek. Míg Cseh, Szászországban, Sziléziában a 4—500 holdas, Belgium- és Hollandiában a 100 holdas birtokok nagybirtok számba mennek, addig nálunk s tőlünk keletre csak a több ezer holdas területeket tekintik ilyeneknek. Igy áll a K-ok helyzete is. Hazai statisztikánk a K.-ot területük szerint kis- és valódi K.-ra osztotta, előbbiekhez sorozván a 100—500-ig, utóbbiakhoz az 500—1000 holdig terjedőket. Statisztikánk adatai azonban még 1896-iki keletüek. Azóta a valóságos birtokállapot különösen a parcellázások és tagosítások után lényegesen megváltozott; nagy birtokokból számos kisebb, s a tagosítások s összevásárlások után pedig a kisbirtokokból számos kisközép- és valódi K. alakult, l. *Birtokmegoszlás.*

Középbog, l. *Agancs.*

Középbókony, l. *Főbókony.*

Középborgó, kisk. Beszterczе-Naszód várm. jádi j.-ban, (1910) 1257 oláh lak., u. p. és u. t. Borgóprund. Közelében verte ki 1849 jún. 22-én a magyarokat sáncaikból Grotenhjelm orosz tábornok.

Középcsöpöny, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 348 tót lak, u. p. és u. t. Szered.

Középerdő, l. *Üzemmód.*

Középérték. 1. Hogyha valamely változó mennyiség mérőszámát több esetben észleltük, a mérőszám észlelt értékeinek K.-e vagy ***átlagos értéke*** az a hányados, melyet nyerünk, ha az értékek összegét elosztjuk az észlelési esetek számával. Ily értelemben beszélünk pl. valamely hely havi vagy évi középhőmérsékletéről. Ha valamely állandó mennyiség mérőszámát észlelések segítségével akarjuk meghatározni, az észlelésnél elkövetett hibák miatt a különböző, akár egyidejüleg is elvégzett észlelések a mérőszám különböző értékeire fognak vezetni; a mérőszám leginkább valószínű értékét szolgáltatja a fentebb jellemzett eljárással kiszámított K. Tiszta matematikai vizsgálatokban a K.-ek különböző fajai fordulnak elő. Több szám ***aritmetikai K.-én*** vagy ***aritmetikai középarányosán*** azt a hányadost értjük, melyet nyerünk, ha a számok összegét elosztjuk a számok számával. Pl. a és b aritmetikai középarányosa $\frac{a+b}{2}$. Több pozitiv szám ***geometriai K.-e*** v. ***középarányosa*** a számok szorzatából vont n-dik gyök pozitiv értéke, hogyha n a számok számát jelenti. Igy pl. a és b geometriai középarányosa $\sqrt{ab}$. A geometriában ***két egyenes vonaldarab geometriai középarányosán*** azt a vonaldarabot értjük, melynek mérőszáma a két vonaldarab mérőszámának geometriai középarányosa. E köz az adott közökből geometriai szerkesztés, azaz körző és vonalzó segítségével állítható elő és e körülménynek igen sok szerkesztési feladatban hasznát vesszük. Több szám ***harmonikus K.-én*** v. ***középarányosán*** azt a számot értjük, melynek reciprok értéke az adott számok reciprok értékeinek aritmetikai középarányosa. Pl. a és b harmonikus középarányosa $\frac{2ab}{a+b}$. Hogyha a és b pozitiv számok, K.-eik is mind pozitiv számok lesznek, amelyek között a legnagyobb az aritmetikai és a legkisebb a harmonikus K.

2. *K.* (meteorológia). Vannak napi, havi és évi K.-ek. Közép-Európában és hazánkban is naponta 3-szor olvassák le a műszereket, reggel 7, délután 2 és este 9 órakor, e 3 érték számtani közepe adja az illető elem napi K.-ét. Hőmérsékletnél a valódi K. ismerete is kivánatos, mely 24 óraérték számtani közepe, a többi elemnél az említett 3 terminusadat K.-ével érik be.

Középes, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 1402 oláh, tót, magyar és német lak., u. p. és

u. t. Papfalva. Hozzá tartozik *Feketeerdő* (l. o.) üveggyár.

Középeurópai idő, l. *Egységes idő*.

Középeurópai Közgazdasági Egyesület, 1904. évben Berlinben megalakult egyesület, amely Középeurópa államai közt kereskedelmi politikájuk szempontjából bizonyos egységet kíván létesíteni, hogy így Angliának és Amerikának közgazdasági túlsúlyát megtörje. Erre a célra a közgazdasági (kereskedelmi stb.) jognak egységesítésére, a nemzetközi árúforgalom könnyítésére, választott vámbíróságok létesítésére stb. törekszik s ebben az irányban kívánja a törvényhozásokat és kormányokat befolyásolni. A K. magyarországi osztálya 1904-ben alakult meg.

Középfajd, l. *Fajdfélék*.

Középfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. bethleni j.-ban, (1910) 1043 oláh lak., postaügynökség; u. t. Magyarnemegye.

Középfejűség, l. *Mezokefália*.

Középfelnémet irodalom, l. *Német irodalom*.

Középfelnémet nyelv (röv. *kfn.)*, így nevezik az 1050-től 1500-ig terjedő korszakban azt a köznyelvet és azokat a nyelvjárásokat, amelyek Köln—Kassel—Posen között húzható vonaltól D.-re voltak a német nyelvterületen elterjedve.

Középfog v. *középső fog*, a ló és a sertés második metszőfoga (I_2), kérődző állatokban, melyeknek alsó fogsorában 6 metszőfog van, a második a *belső* K. (I_2), a harmadik a *külső* K. (I_3).

Középfogalom, l. *Következtetés*.

Középfok, l. *Fokozás*.

Középfolyás a folyó középső szakasza, l. *Folyó*.

Középfőfal. Kétsoros (dupla traktusú) épületeknél a külső főfallal párhuzamos középső fal, mely a menyezetszerkezet által két oldalról van megterhelve. Mint ilyen «szerkezeti fal» s a kéményeket is magában foglalja. L. *Fal*.

Közép frank kerület *(Mittelfranken)*, közigazgatási kerület Bajorország É.-i részén Felsőfrank, Felsőpfalz, Felsőbajor és Svábföld kerületek között, 7590·37 km² területtel és (1910) 931,691 lakossal. 17 járásból és 9 önálló közigazgatási hatáskörrel biró városból áll.

Középfül, l. *Fül*.

Középfüld, kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 744 oláh lak.; u. p. és u. t. Bánffyhunyad.

Középfülgyuladás *(otitis media)*, a középfülnek (dobüregnek és járulékainak) gyuladása. A K. lehet *heveny* és *idült*. Legtöbbször fertőző betegségek folyamán fejlődik (nátha, influenza, kanyaró, vörheny stb.), főként gyermekeknél, de felnőtteknél is igen gyakori. Megkülönböztetjük a középfülhurutot a genyes K.-tól, bár az ok sokszor ugyanaz, csak a klinikai lefolyás a genyedő folyamatoknál sokkal súlyosabb. A K. mindig az orr- és orrgaratüreg kóros változásaival kapcsolatban fejlődik, amennyiben az orr- és orrgaratüreg lobos folyamatai a fülkürt (Tuba Eustachii) közvetítésével egyenesen beterjednek a dobüregbe. Míg a könnyebb lefolyású hurutos folyamatok csak a hallást veszélyeztetik és rontják, addig a genyedő folyamatok ezenfelül a hozzájuk társuló szövődmények folytán (csonthártyalob, agyhártyagyuladás, sinusthrombosis) nem ritkán az életet is komolyan veszélyeztetik. A K. gondos orvosi kezelést kíván; nemcsak a hallás menthető meg a megfelelő kezelés által, hanem az idejekorán végzett beavatkozással a súlyos jellegű genyedő folyamatoknál is legtöbbnyire sikeresen háríthatjuk el a fenyegető veszélyt.

Középharkály, l. *Harkályfélék*.

Középhatáridő kiszámítása. Ha valaki több, különböző határidőben fizetendő összeggel tartozik és tartozásait a maga és a hitelezők megkárosítása nélkül egyszerre akarja kifizetni, az erre megfelelő időpont meghatározására szolgáló számolási eljárás a K. Menete a következő példából érthető meg: Tartozunk 800 koronával, melyet 3 hó mulva, 700 koronával, melyet 5 hó mulva és 900 koronával, melyet 7 hó mulva kellene megfizetnünk. Mikor fizethetjük ki károsodás nélkül ezen összegeket egyszerre? Így okoskodunk:

800 korona 3 hó alatt annyi kamatot hoz, mint 3×800=2400 korona 1 hó alatt; továbbá 700 korona 5 hó alatt annyi kamatot hajt, mint 5×700=3500 K 1 hó alatt; végül 900 korona 7 hó alatt annyi kamatot hajt, mint 7×900=6300 korona 1 hó alatt.

Összes tartozásunk 800+700+900=2400 korona. Ennek a különböző határidőkben hozott kamatja annyi értékű, mint

$$2400+3500+6300=12,200$$

korona 1 havi kamatja. Tehát most így állítjuk fel a kérdést: Mennyi idő alatt hoz 2400 K annyi kamatot, mint 12,200 korona 1 hó alatt? Ezen egyszerű hármasszabály (l. o.) megoldása után a középhatáridő: 5 hó és 2 nap. Hasonló menetű a középpercent kiszámítása is, amikor valaki több, különböző percent mellett kapott összeget akar egy kamatláb mellett kamatozó tartozásokká átalakítni.

Középhegységi erdő, a tenger szine felett 600—1000 m. magasságot foglalván el, benne a bükk már megosztja uralmát a lucfenyővel olyanformán, hogy a lucfenyő inkább a hidegebb északi oldalakat, a bükk pedig a verőfényes melegebb helyeket foglalja el. Hazánk középhegységeinek nagy részén nemcsak az imént említett fanemek, hanem a jegenyefenyő is otthonos.

Középhely, az asztronómiában a csillagoknak deklinációja s rektaszcenziója, megszabadítva a precesszió-, nutáció-, aberráció- és saját mozgástól.

Középhomoród, kisk. Szatmár vm. erdődi j.-ban, (1910) 692 oláh és magyar lak., vasútállomás táviróhivatallal; u. p. Meddes.

Középidő, l. *Közép-napidő*.

Közép-India, összefoglaló, hivatalos neve 6 nagyobb és 80 kisebb indiai ügynökségnek és államnak, melyeknek kormányzója *Indor* városában székel. Kilenc politikai kerületre (ügynökségre) oszlik: Bagelkhand, Bundelkhand, Bhil, Bhopal, Deputy-Bhil, Guna, Gvalior, Indor és Malva. A két legnagyobb benszülött állam Gvalior és Reva. Ide tartozik még a kis Datia állam is (kb. 1000 km.², 50,000 lak.) az ugyanily nevű fővárossal (25,000 lak.). A többiekre nézve l. *India*.

Középipariskola, l. *Iparoktatás*.

Középiskola. Ez a kifejezés nálunk és Ausztriában, valamint Dél-Németországban összefoglaló neve azoknak az iskolafajoknak, melyek kö-

zépen állnak az elemi iskola és az egyetem között s ez utóbbira készítenek elő. Ilyen iskolák nalunk (az 1883. XXX. t.-c. értelmében) a gimnáziumok és reáliskolák, Ausztriában pedig ezeken kívül még a reálgimnáziumok is. Észak-Németországban ez iskolanemeket felsőbb iskoláknak *(höhere Schulen)* hívják s K. *(Mittelschule)* név alatt oly iskolákat értenek, melyeket a mi felsőbb népiskoláinkkal v. elemi és polgári iskolaink kapcsolatával lehetne némileg összehasonlítani. A háromféle K. (gimnázium, reálgimnázium és reáliskola) közül a legrégibb a *gimnázium,* melynek eredete a renaissance, ill. a reformáció korába nyúlik vissza. A gimnázium alapját a XVI. sz.-beli humanisták vetették meg abban az időben, mikor még a latin volt a tudomány és műveltség nyelve. E humanisztikus jellegüket a gimnáziumok mindmáig megőrizték s bár a fejlődés során lehetetlen volt elzárkózniok az elől, hogy a tantervükbe lassanként felvegyék a modern műveltségnek számos nélkülözhetetlen elemét, ma is megmaradtak oly intézeteknek, melyekben jellegzetes vonás a klasszikus tanulmányok ápolása. Ámde már a XVI. sz. végétől kezdve sok kiváló ember sürgette az iskolának olyan szellemű átalakítását, hogy a reális élet követelményei nagyobb figyelemben részesüljenek. Ebből a törekvésből született meg Poroszországban a XVIII. sz. elején a *reáliskola,* mely hazájában csakhamar virágzó iskolafajjá nőtte ki magát. Az első reáliskolát *Semler* Kristóf alapította Halléban 1706. A reáliskolából fejlődött aztán a latin nyelv bevezetése által a harmadik K.-típus: a *reálgimnázium.*

Németországban a K. ma 9 évfolyamból áll. A humanisztikus gimnáziumot jellemzi, hogy nagy óraszámmal tanít latint és görögöt s csak egy modern idegen nyelvet ölel fel (a franciát). A reálgimnázium mellőzi a görögöt s tanít latint és két modern idegen nyelvet (franciát, angolt), a főreáliskola pedig mindkét klasszikus nyelv kirekesztésével behatóbban műveli a két modern idegen nyelvet és a természettudományokat. A gimnázium mellett keletkezett újabb iskolatípusok érettségi bizonyítványai kezdetben sokkal szűkebb körű jogosító erővel voltak felruházva, mint a gimnáziumi érettségi bizonyítvány, de lankadatlan agitációval Poroszországban már sikerült kivívni az egységes jogosítást (1900 nov. 26-iki kir. rendelet), más német államokban azonban a reáliskolát végzett növendékek elől egyes felsőbb tanulmányok még most is el vannak zárva. Ami a számarányt illeti, Németországban a reális irányú intézetek (reáliskolák és reálgimnáziumok) a gimnáziumokhoz viszonyítva többségben vannak.

Ausztriában hasonló K.-típusokkal találkozunk. Vannak gimnáziumok, melyek azonban modern idegen nyelvet nem tanítanak; reálgimnáziumok, melyekbe a görög helyett csak egy modern idegen nyelv (a francia) van bevezetve; reformreálgimnáziumok, melyek annyiban térnek el az előbbiektől, hogy a latin tanítását csak az V. osztályban kezdik. E nyolc évfolyamos K.-fajok mellé sorakoznak a hétosztályos reáliskolák.

A *magyar K.* újabb fejlődése egészen a német és osztrák nyomokon halad. A szabadságharc után a császári kormány az osztrák K.-ra érvényes tanulmányi szervezetet, a Thun-féle *Organisationsentwurf*-ot teszi kötelezővé a magyarországi *gimnáziumokra* nézve is. Amint azonban a kiegyezés megtörtént, báró Eötvös József, az akkori közoktatásügyi miniszter nyomban tervbe vette a gimnázium újjászervezését. A gimnáziumi oktatást kilenc évre akarta kiterjeszteni és három tagozatra osztani: négyéves kisgimnáziumra, kétéves nagygimnáziumra és hároméves liceumi kurzusra, mely utóbbiban a tanulmányok háromfelé ágaztak volna. A kis- és nagygimnázium tanterve 1868. életbe is lépett, a liceumi kurzusról szóló törvényjavaslat azonban nem készült el. 1871-ben Pauler Tivadar visszaállította az *Entwurf* tantervét módosított alakban. Azután különféle tantervi kísérletezések következtek, míg végre Trefort Ágost 1879. kiadta az új gimnáziumi tantervet, mely Kármán Mór alkotása s a Herbart-Ziller-féle pedagógia szellemében készült. A hozzávaló értékes *Utasítások* 1884. jelentek meg. Ugyancsak Trefort minisztersége alatt jött létre első K.-i törvényünk (az 1883. XXX. t.-c.), mely egészben véve ma is fennáll, csak az 1890. XXX. t.-c. tette rajta azt a változtatást, hogy megszüntette a görög nyelv és irodalom tanulásának kötelező voltát. E törvény értelmében a gimnázium V. osztályába lépő tanulók választhatnak a görög nyelv és irodalom vagy görögpótló tantárgyak (magyar irodalom részletesebb tanulmánya, görög remekíróknak magyar fordításban való olvasása, görög irodalom- és művelődéstörténet vázlata és rajz) között.

A gimnázium mellett már az 50-es években meghonosult nálunk a hatosztályos *reáliskola,* melyet az 1875-iki új reáliskolai tanterv nyolcosztályúvá fejlesztett ki, oly módon azonban, hogy a reáliskolai érettségi bizonyítvány nem kapta meg ugyanazt a jogosítást, amivel a gimnáziumi érettségi bizonyítvány bírt. (L. *Jogosítás).* Ezt a jogosításbeli különbséget fenntartotta az 1883-iki K.-i törvény is, sajátságos ellenmondásban azzal, hogy a gimnáziumot és reáliskolát egyformán K.-nak minősítette. Ennek folytán a reáliskola mind a mai napig az elnyomott kisebb testvér szerepét játssza a mindenre képesítő gimnáziummal szemben s ez a magyarázata annak, hogy nálunk a reáliskolák száma Németországgal ellentétben oly csekély maradt (183 fiú- és 3 leánygimnázium mellett van 33 reáliskola). 1887-ben a minisztérium egyelőre 10 állami reáliskolában elrendelte a latin nyelvnek az V. osztálytól kezdve rendkívüli tantárgyként való tanítását. 1884. a reáliskolák új tantervet, 1886. pedig új utasításokat kaptak.

Miután így a kétféle K. már csaknem két évtizeden át párhuzamosan haladt, mind érezhetőbbé vált annak a szüksége, hogy valamiképen segíteni kell azon a bajon, mely abban rejlett, hogy a gyermek jövője már 9—10 éves korában el volt döntve, aszerint, amint a gimnáziumba v. reáliskolába adták. E baj orvoslása végett hívott össze gr. Csáky Albin 1894. egy értekezletet, melyre az a feladat várt, hogy megcsinálja az *egységes K.-t.* Az értekezlet tárgyalásai azonban nem jártak eredménnyel. Ehelyett Wlassics Gyula minisztersége alatt 1899. mind a gimnáziumok,

mind a reáliskolák számára új tantervek készültek. E tantervrevíziónak az volt a célja, hogy a két iskolafajt némileg közelebb vigye egymáshoz. Az új tantervekkel kapcsolatos gimnáziumi utasítások már 1903. napvilágot láttak, míg a reáliskolaiak 1912-ig várattak magukra. Lukács György minisztersége idejében ismét napirendre került a K. reformja. Újra szakértekezlet ült össze, mely elé dr. Fináczy Ernő egyetemi tanár terjesztett javaslatot az egységes alsó tagozatú, felső tagozatában többfelé elágazó és *egységes jogosítású K.-ról*, mely a gimnáziumok és reáliskolák helyébe lépett volna. De ez a szaktanácskozás is meddő maradt, mert a vélemények rendkívül szétágazók voltak. (L. *Iskolareform.*) Legújabban Jankovich Béla közoktatásügyi miniszter fogott hozzá erős szándékkal a K. reformjának megoldásához. Ezirányú tevékenysége még folyamatban van. V. ö. *Fináczy* Ernő, A magyarországi K.-k multja és jelene (Budapest 1896); *Pirchala* Imre, A magyarországi K.-k rendje (u. o. 1905). A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentései 1870 óta évenként megjelennek.

Középiskolai tanár az 1883. évi középiskolai törvény értelmében az, aki a budapesti v. kolozsvári országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság előtt oklevelet szerzett s középiskolában (gimnáziumban vagy reáliskolában) működik. A K.-i oklevél négy évi egyetemi tanulmány és egy évi gyakorló tanárjelölti minőségben való működés alapján szerezhető meg. A K. először mint helyettes tanár alkalmaztatik (az államnál újabban rendszerint 2—3 évig) 1600 kor. évi díjjal. Az állami középiskolai rendes tanárok a IX., VIII. és VII. fizetési osztályokba vannak beosztva, még pedig az 1913-iki költségvetés szerint a következő módon: IX: 526, VIII: 334, VII: 259. Szolgálati idejük Mária Terézia óta mindig 30 év volt, az 1913 jan. 1. után kinevezendő tanárok azonban már 35 évi szolgálatra vannak kötelezve. Legnagyobb egyesületük az *Országos Középiskolai Tanáregyesület*, mely 1913-iki közgyűlésén 2651 tagot számlált s immár csaknem félszázados multra tekinthet vissza. Németországban a főiskolai képzettségű K. hivatalos címe *Oberlehrer*, de bizonyos szolgálati idő után megkapják a *Professor* címet.

Középiszkáz, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1910) 610 magyar lak.; postahivatallal; u. t. Tüskevár.

Középítési hivatal, az állam, törvényhatóság, község középítkezéseit tervező, vezető, ellenőrző hivatal. Az út- és középítés a kereskedelmi minisztérium ügykörébe tartozik, a vízépítés és talajjavítás a földmívelésügyi minisztériumhoz. Külső hatóságok: a törvényhatóságonként szervezett államépítészeti hivatalok, a folyammérnöki és a kerületi kultúrmérnöki hivatalok. A minisztériumok véleményező testületei az Országos Középítési Tanács, a Vízügyi Műszaki Tanács, a m. kir. országos vízépítési igazgatóság. A fővárosra vonatkozólag a székesfőváros tanácsának út- és csatornaépítési (II.), városépítészeti (III.) és építkezési (XIII.) ügyosztálya intézi a középítkezéseket. Jelentékeny hatásköre van e tekintetben még a fővárosi közmunkák tanácsának is.

Középkereskedelmi iskola, l. *Kereskedelmi szakoktatás.*

Középkert, Hajdúböszörményhez tartozó puszta, Hajdu vm.-ben, (1910) 1003 lak.; u. p. és u. t. Hajduböszörmény.

Középkor, 1. *Földtani* v. *geológiai középkor:* nevezik még másodkornak, szekundér v. mesozoikus kornak. A történeti földtanban v. rétegtanban a föld jól megkülönböztethető nagy korszakainak egyike, amelynek szisztémái a régibb ókori vagy palaeozoikus szisztémák fölött következnek és az újkori vagy kainozoikus szisztémák telepszenek rájuk. Három szisztémára tagoljuk: a triasz, jura és kréta szisztémára. A geológiai K. növény- és állatvilága már jelentékenyen magasabb fokon áll, mint az ókoré, de még messze elmarad az újkori növény- és állatvilág fejlettsége mögött. Növényvilágában a *cycadeák* és *coniferák* uralkodnak s az ókorban legfejlettebbként szereplő kryptogámok háttérbe szorulnak. A krétában pedig már a lombos kétszikűek is fellépnek. Az állatvilág főjellegét egyfelől a *cephalapodák* és pedig az *ammonitesek* és *belemnitesek* uralkodó szereplése adja meg. Ezek már az ókorban is szerepelnek, de még alárendelten és más alakuak, fő kifejlődésüket azonban itten érik el, viszont a kréta végén teljesen kihalnak. Az ókorban oly nagy fontosságú trilobiták itten már egyáltalán nem szerepelnek. Az állatvilág fő jellemvonása a *hüllők* nagymértékű kifejlődése és uralkodó szerepe a gerincesek közt. Rendkívüli változatosságban és nagy egyedszámban léptek fel ekkor a különböző tengeri, édesvizi és szárazföldi hüllők. A *madaraknak* és *emlősöknek* csak az előfutárjai ismeretesek a K.-ban. A vulkáni tevékenység általában meglehetős gyenge volt a K. folyamán. Speciálisan hazánkban azonban elég jelentősek az e korbeli erupciós termékek. Ilyenek pl. a triasz-szisztémabeli melafirok és tufáik és diabázok, a kréta-szisztémabeli granodioritok és porfiritek.

2. *K.* (lat. *Medium aevum*, ném. *Mittelalter*, franc. *Moyen-âge*, ang. *Middleage)*, az egyetemes történelem azon kora, mely a görög-római világ összedűlésétől Európa mai államrendjének megalakulásáig terjed. Határpontjait egyrészről a *népvándorlás* kezdetével (Kr. u. 375), vagy a *Nyugat-római* birodalom bukásával (Kr. u. 476), más részről a *felfedezések* kezdetével (1492) vagy *Luther* fellépésével (1517) szokták jelezni. A K. legfontosabb eseményei a népvándorlás folyamán keletkezett *germán* államalakulások, a *frank* birodalom megalakulása és felbomlása, az *iszlám* előnyomulása és a *keresztes háboruk*, a *császárság* és *pápaság* emelkedése és összeütközése s végül *nemzeti* államok kialakulása. A K. legjellemzőbb intézményei a *császárság* és *pápaság*, a *hűbérrendszer* és *lovagság*. A K.-i tudomány és művészet teljesen az *egyház* szolgálatában állott, a K.-i ember érzését, képzelet- és gondolatvilágát a keresztény vallás dominálta. A XIV—XV. sz. folyamán megbukott a császárság, tekintélyét vesztette a pápaság, bomlásnak indult a hűbérrendszer. A *renaissance* új tudományt és

művészetet alkotott, a *felfedezések* megdöntötték a régi terménygazdaságot, a *reformáció* megbontotta a vallási egységet, a *lőpor* alkalmazása halálos csapás volt a lovagságra, a *fejedelmi abszolutizmus* pedig a hűbérrendszert törte meg. Csak a nemesi kiváltságok és a jobbágyság intézménye maradt fenn a K. intézményeiből a legújabb időkig. A K. elnevezés *Cellarius*, hallei tanár (megh. 1707) népszerű történeti kézikönyvei által lett általánossá, melyek a Historia antiqua, Historia medii aevi és a Historia nova címet viselték.

A K. politikai történetét megírták újabban *Assmann* (Braunschweig 1875–91, 3 köt.); *Prutz* (Berlin 1885—87, 2 köt.). V. ö. még: *Potthast*, Bibliotheca historica medii aevi (Berlin 1893—1896, 2 köt., 2. kiad.); *Ebert*, Allgemeine Geschichte der Literatur im Mittelalter (Leipzig 1874—87, 3 köt.); v. *Eicken*, Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung (Stuttgart 1887); *Grupp*, Kulturgeschichte des Mittelalters (u. o. 1894—95, 2 köt.); *E. Mayer*, Mittelalterliche Verfassungsgeschichte (Leipzig 1899, 2 köt.). Magyarul: *Marczali*, Nagy képes világtörténet IV—VI. kötet (Budapest 1900—4); *Márki* a Műveltség könyvtárában, II. sorozat, II. kötet (u. o. 1910).

Középkori latin irodalom. A latin nyelv nem halt ki a római birodalom vesztével. A barbárok által is használt jog- és törvénygyüjtemények s a nyugat-római egyház, a klasszikus műveltségre törekvés még mintegy ezer éven át fentartotta. A különböző vidékek, népek nyelvének hatása alatt egy ú. n. latinitas media keletkezett; a kolostorokban a latin nyelv konyhalatinsággá romlott. Egyes korok azonban, pl. a Nagy Károlyé, az Ottóké, klasszikus latinságra törekedett. Fontos elemmé lett az irodalmi formák változása, nev. a *rím*, mely a prózában is szerepelt, s a hangsúlyos verselés alkalmazása. A metrikus versek mellett mindinkább elterjednek a hangsúlyos, rímes versek, különösen egyházi énekek, sőt a rím a metrikus versekbe is betolakodik. A latin nyelvű termékek főleg egyháziak vagy egyházi célt szolgálnak. Irországban, mely távol áll a kontinens mozgalmas eseményeitől, majd az angolszászoknál is virágzó latin irodalom keletkezik. Kivándorló irek és angolszászok alapítják meg a Karolingkor renaissance-át. Francia- és Németország benediktinus kolostorai, udvari iskolái szintén latin irodalmi góczpontokká válnak. Olasz- és Spanyolország jó ideig elmaradnak, de amaz a XI., ez a XII. sz.-tól kezdve kitűnik az arabok által közvetített görög orvostudomány, Spanyolország még a matematika, asztronómia és filozófia művelésével. A keresztes hadjáratok is előmozdították az irodalmi érintkezéseket. Egyetemek keletkezése és szaporodása is fontos tényező. Ezalatt azonban a nemzeti irodalmak megerősödnek és föléje kerekednek a latin irodalomnak.

Irodalom. Általában: *Docen*, Über die Ursachen der Fortdauer der lat. Sprache (München 1815); *Bury*, The life of St. Patrik (London 1905). A nyelvtanról: *Bonnet*, Le latin de Grégoire de Tours (Paris 1890); *Ronca*, Cultura medioevale (Roma 1892); *Seiler*, Ruodlieb (Halle 1882); *Voigt*, Ysengrimus (u. o. 1884); *Eckstein*, Lat. u. griech. Unterricht (Leipzig 1887); *Fierville*, Une grammaire du XIII. siècle (Paris 1886). Szókincsről: *du Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis (Paris 1678), legjobb kiadása Henscheltől (u. o. 1840—50, 7 köt.); *W. Meyer*, Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rhythmik (Berlin 1905); Du Cange-t egészíti ki a magyarországi latinságra nézve *Bartal* Antal Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae c. műve (Budapest 1902). Az irekről: *Zimmer*, Pelagius in Irland (Berlin 1901); *Reeves*, Life of Columba by Adamnan (Dublin 1857). Az angolszászokról: *Hahn*, Bonifaz und Lul (Leipzig 1883); *Specht*, Gesch. des Unterrichtswesens in Deutschland (Stuttgart 1885); *Salvioli*, L'istruzione publica in Italia (Firenze 1898); *Steinschneider*, Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters (Berlin 1893, 2 köt.) és Die arab. Übersetzungen aus dem Griechischen (Leipzig 1897); *Comparetti*, Virgilio nel medio evo (Firenze 1896, 2. kiad.); *Norden*, Die antike Kunstprosa (Leipzig 1898).

Próza. Fő helyen áll a vallásos irodalom, leginkább exegetikus és homiletikus művek (*Egino* prédikációi a VIII. sz.-ból), jórészt egyházatyák műveinek kivonatai, majd dogmákat, egyházjogot és politikát fejtegető önállóbb prédikációk, disputációk és értekezések, általában nagy *hagiographikus* irodalom (vitae, passiones, miracula. Első gyüjtemény a genuai Jakab Legenda aurea-ja a XIII. sz.-ból; visiones, revelationes, melyek mintegy Dante előkészítői). A szórakoztató irodalom szűkkörű, ókori személyekhez (N. Sándor, Tyrusi Apollonius) fűződik. A XII. sz.-ban anekdotagyüjtemények keletkeznek, mint pl. a Walter Map és Gervasiusé. Hasonló a Caesarius Dialogus miraculorum-ja és a Gesta Romanorum (l. o.). Állatmesék, gnóma-gyüjtemények iskolák számára; csodakönyvek (Lapidarius, Physiologus, Bestiarius) állatok, növények és kövek bűvös erejéről. A történetírás krónikaszerű, de előadása a régi klasszikusokat utánozza. Csodált mű volt a IX. sz.-ban a *Vita Karoli Magni* Einhardtól. Fontos szerepet játszott az irodalmi *levélírás*. Nevezetesek a cordobai Albarus, a ferrières-i Lupus levelei a IX., a ferrières-i Gerbert-éi a X. századból. A *tudományos irodalom* a régi rómaihoz csatlakozott és csak akkor lendült fel, mikor a görög művek fordításban elterjedtek. A VIII. században Spanyolországban keletkezett az első «conversationslexikon»-szerű összefoglaló munka.

Költészet. Ezen leginkább meglátszik a római irodalom hatása. Mindenféle jelentéktelen tárgyat feldolgoznak iskolás módon, többnyire tanítók és tanulók s egyéni ambició nélkül alaposan kizsákmányolják hozzá a római költőket. Leginkább művelték az alkalmi költészetet, az epigrammát s az ú. n. *titulus*-okat, melyeket magyarázatul a képzőművészet alkotásaira írtak. (V. ö. *Steinmann*, Die tituli und die kirchliche Wandmalerei, Leipzig 1892). Nevezetesebb epikus költemények Venantius Fortunatus Vita Martini-je s Beda Vita Chuthberthi-je. Ezek nyomán készül-

tek más szentek legendái is. Nevezetesebb udvari eposzok: Carmen de Karolo Magno Angilberttől, Ermoldus Nigellus dicsérő költeménye Jámbor Lajosról, Gunther Ligurinusa, mely I. Frigyes tetteit énekli meg. Kiváló a szent-galleni I. Ekkehard Walthariusa és Châtillon Alexandreïse. Divatozott az *eklogaköltészet* is, szintén régi példák nyomán, sokszor párbeszédes, vitatkozó alakban (certamen, altercatio). Erkölcsi és szatirikus téren kiváló st.-amandi Milo Carmen de sobrietate-ja, Amarcius Sermones-e. Az orléansi és toursi költői iskola a XI. és XII. sz.-ban Ovidius eleganciájára törekszik. Főképviselői Hildebert de Lavardin és Matthaeus de Vendôme. Kóbor klerikusok és scholarok művelték a sokszor egyházi énekeket parodizáló, ritmikus lírát, melyben életöröm, élvezet s az egyén joga tükröződött. Ilyeneket foglal magában a híres Carmina Burana c. gyüjtemény (v. ö. W. *Meyer*, Fragmenta Burana, Berlin 1901). Legjelentősebb az *egyházi költészet*, melynek himnuszait eleinte antik mértékekben, később rímes ritmusokban szerkesztették. (V. ö. *Chevalier*, Bibliotèque liturgique 1893 sk.; *Julian*, Dictionary of hymnologie, London 1892). Némely kezdetleges egyházi éneknek tökéletesítésén nemzedékek dolgoztak, míg végleges alakjukat elnyerték. Ilyenek a híres: Dies irae dies illa vagy a Stabat mater dolorosa, melyeket hivatott műköltők öntöttek jelenlegi alakjukba, mint a franciskánus Jacopone (XIII. sz.), Celanói Tamás vagy a nagy formaérzékű Abälard. (Dreves, Hymniarius Paraclitensis, Paris 1891). A misztériumokat kivéve drámai irodalom latinul nem fejlődött. Hrotsvit legendái könyvdrámák, Comoediái distichonokban felolvasásra lehettek szánva. Előadásra szánta egy tegernseei szerzetes (XII. sz.) az Antikrisztusról írt eleven politikai drámáját. A K. egész anyagát összefoglalta *Gröber:* Grundriss der romanischen Philologie c. művében (Strassburg 1893). Fontos bibliografiai segédeszköz: *Chevalier*, Répertoire des sources historiques du moyen âge (Paris 1877—86). Legteljesebb feldolgozása az anyagnak: *Max Manitius*, Gesch. der latein. Literatur des Mittelalters, melynek 1911-ben (München) megjelent első része a X. sz. közepéig terjed.

Középkristály, l. *Kubooktaéder*.

Középlak, kisk. Kolozs vm. hidalmási j.-ban, (1910) 903 magyar és oláh lak., postaügynökség, u. t. Váralmás.

Közép-latin, *középkori latinság* (media latinitas) a latin nyelvnek a középkori kolostorokban és udvaroknál használatos s a tiszta klasszicizmustól sok tekintetben eltérő alakja. Akkor kezdődik, mikor a római provinciákban a klasszikus latin nyelv az illető provinciabeli nép nyelvéből idegen szavakat (barbarismus) és szólásokat (soloecismus) vett magába. Éppen ily módon alakultak az új-latin vagy román nyelvek. A kolostorokban elterjedt beszédmód a konyhalatinság (l. o.). Ez ellen támadtak fel Erasmus, Reuchlin és Hutten Ulrik a híres Epistolae obscurorum virorum-mal. A középkori latinság szókincsét *Du Cange* híres szótárában találjuk meg: Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis (7 kötet, utolsó kiadása Henscheltől, Paris 1840—50). A középkori magyar hivatalos okiratok nyelvét *stilus curialis*-nak nevezik (l. *Hivatalos stílus)*. A magyarországi középkori latinság szótárát Bartal Antal szerkesztésében a M. Tud. Akadémia adta ki (Budapest 1902). L. még *Latin nyelv, Neolatin nyelvek* és *Középkori latin irodalom*.

Középlemez (növ.), l. *Sejtfal*.

Középlő fúró, l. *Fúró*.

Középmérték, így nevezik a büntetésnek azt a mértékét, melyet a bíróság akkor alkalmaz, ha a súlyosító és az enyhítő körülmények egyenlő súlyuak, vagy ha sem súlyosító, sem enyhítő körülmény nincs. L. *Büntetés kiszabása*.

Közép-napidő v. egyszerűen *középidő* az az idő, amely szerint a polgári életben igazodunk. A nap-nap tartama (a Nap két delelése között eltelt idő) nem állandó, hanem folyton változik. Ezért szükséges a közepes nap, mely a különböző tartamú valódi nap-napok számtani közepe s változatlan tartamú. A középidő és a valódi napidő (amilyent például a napórák mutatnak) közti különbséget időegyenletnek nevezzük, mely $\pm 16\frac{1}{4}$ perc között váltakozik. Csillagidőben kifejezve a középnap tartama 24 óra 3 perc 56·57 mperc. L. *Időmeghatározás* és *Időmérés*.

Középnémet, így nevezik az Elszásztól, Württembergtől és Bajorországtól északra, Köln—Kassel—Posen között húzható vonaltól délre elterülő vidéken elterjedt német nyelvjárásokat. L. *Német nyelvjárások*.

Középnövények, l. *Mezofiták*.

Középorbó, kisk. Alsó-Fehér vm. nagyenyedi j.-ban, (1910) 433 oláh lak.; u. p. Nagyenyed, u. t. Tövis.

Középorom, a Magas-Tátra egyik csúcsa a Nagy- és Kis-Tarpatak völgye közt (2440 méter). Először Téry Ödön dr. mászta meg 1876 aug. 11. V. ö. *Téry*, A K. első megmászása (Magy. Kárp. Egyl. Évk. VI. évf. 168. l.).

Középorrúság, l. *Mezorrhinia*.

Középosztály. A proletárság és nagytőkések gazdasági és politikai szervezkedése nem maradt hatás nélkül azokra a társadalmi rétegekre, melyeket együttesen K.-nak szokás nevezni. A K. e lassubb ébredése és kisebb szervezettsége onnan ered, hogy ez az osztály fölötte különböző természetű és eredetű elemekből áll, melyeknek céljai is nem ritkán homlokegyenest ellenkeznek egymással. Nehéz meghatározni, hogy kik tartoznak a K.-hoz. Az idetartozás jele nem lehet sem a foglalkozás (pl. testi v. szellemi munka), sem a gazdasági függés v. függetlenség. Legdöntőbb választóvonalnak a jövedelem látszik, mely természetesen országok szerint különböző. Igy Gustav Schmoller Németországra nézve 2700—8000 márka jövedelmet v. maximálisan 100,000 márka vagyont tekint a K.-hoz tartozás jelének, ismét mások (Suchsland) 900—9500 márkáról beszélnek. Nálunk körülbelül 1000 és 6000 korona szerepelhetne szélső határokul. A K. két, egymástól meglehetősen heterogén elemből áll. Az egyik a régi, mely kisiparosokból, kiskereskedőkből és kis- és középbirtokosokból, a másik az új, mely köz- és magántisztviselőkből áll. A régi K.-t jellemzi a proletáriátussal szemben a gazdasági önállóság, az újat pedig az állás nagyobb állandó-

sága és az, hogy az általa végzett munka túlnyomólag szellemi. A régi K. általában konzervativ jellegű, mely társadalmi, főleg pedig törvényhozási úton igyekszik helyzetét megvédeni. A verseny és a nagytőke, szóval az egész modern gazdasági haladás egy osztály érdekeit sem veszélyezteti annyira, mint az övét. Ezért küzdenek a gyáripar és a nagyüzemű kiskereskedés (áruházak) ellen. Barátai az iparűzés képesítéshez való kötésének és a tisztességtelen verseny mindenféle korlátozásának. Küzdenek a házalás, ügynökösködés és fegyházmunka ellen és maguknak követelik a közmunkákat és közszállításokat. Egyrészt termelő szövetkezés útján igyekeznek fölvenni a versenyt a nagytőke ellen, másrészt követelik a fogyasztószövetkezetek nagyobb mérvű megadóztatását. Az államhatalmat az előbbi támogatására és az utóbbi korlátozására igyekeznek fölhasználni. Az új K., a régivel ellentétben, a nagytőkének és a modern állami élet fejlődésének köszönheti kialakulását. A köztisztviselők száma minden haladó államban egyre nő, a magántisztviselőké nemkülönben. Az új K. gazdasági törekvései elsősorban a fizetés javításában (fizetésrendezés), a nyugdíjban és a halálozás esetén hátramaradó családtagok ellátásában jutnak kifejezésre. A magántisztviselők különösen a törvényhozás által biztosított nyugdíjért küzdenek, melyet nálunk még ezideig nem értek el, továbbá az egész munkaviszony szabályozásáért. A szolgálati pragmatika nálunk egyik legtöbbet hangoztatott követelése az állami tisztviselőknek is. Az új K. gazdasági törekvéseiben, elsősorban a fogyasztószövetkezetek kérdésében erősen összeütközik a régi K. érdekeivel. A drágaság kérdésében hasonló érdekösszeütközés mutatkozik; egyébként az élelmiszerek és nyerstermékek (ipari anyagok) védelmi és árpolitikájában az ipari és mezőgazdasági K. közt is megvan ez az ellentét.

A politikában úgyszólván minden párt igyekszik a K.-t megnyerni magának. A K. súlyának növekedését mutatja a «kisember» és a «nemzetfőntartó K.» védelmének erősödő hangoztatása. A szociáldemokratapárt különösen a középosztály alsó rétegét igyekszik annak hangoztatásával megnyerni, hogy érdekei mint munkásnak nagyobbak, mint tőkének. Németországban a Hansabund tesz sokat a K. politikai és gazdasági érvényesüléséért. Nálunk az Omke (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) képviseli a kereskedelmi, az Országos Iparegyesület az ipari érdekeket (azonban mindkettőben a nagytőke is képviselve van), a Magántisztviselők Országos Egyesülete és a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesülete pedig a magántisztviselők érdekképviselete. Ezeken kívül kiegészítő részei a K.-nak a ház- és telektulajdonosok, kik a K. konzervativ szárnyához tartoznak, továbbá a szabad szellemi foglalkozásuak: orvosok, ügyvédek, írók és művészek, kiknél az osztályöntudat még igen fejletlen. 1905-ben a K. nemzetközi szervezésére való első lépésül Liègeben összeült az első nemzetközi K.-kongresszus, melyet azóta többször megismételtek.

Középosztálymozgalom, Németországban a nyolcvanas évek közepén keletkezett a kézműiparosság körében, azzal a céllal, hogy az önálló kisembereket egyrészt a nagytőke beolvasztó tendenciáival, másrészt a munkásság elhatalmasodásával szemben megvédje és az egész osztálynak ellenállóképességét fokozza. A mozgalom később kiterjedt a kereskedőkre is, sőt körébe foglalta a szellemi foglalkozások művelőinek nagy részét is. A K. eszközei általánosságban kétfélék. Egyrészt az önsegély elvén alapulnak és szövetkezés (beszerzési, termelő-, értékesítő- és fogyasztási szövetkezetek), társulás, olcsó hitel biztosítása, közös műhelytelepek létesítése, másrészt törvényhozási, közigazgatási, adópolitikai stb. intézkedések utján igyekeznek a kisebb exisztenciákat védeni és versenyképességüket fokozni. Ilyen intézkedések pl. a képesítési kényszer az iparban, az áruházak erősebb megadóztatása a kereskedelemben, a szövetkezetekben egyesült kisiparosok előnyben részesítése közszállításoknál stb. Németországban a K.-nak 1904 óta Deutsche Mittelstandsvereinigung néven állandó egyesülete is van. A K. természeténél fogva konzervativ jellegű és így leginkább a konzervativ irányú politikai pártok támogatják. L. még *Középosztály.*

Irodalom. Denkschrift über die gegenwärtige Lage der Handel- und Gewerbetreibenden im deutschen Mittelstande (Einbeck 1896); Waentig, Gewerbliche Mittelstandspolitik (1898); Biermer, Die Mittelstandsbewegung (1905); Wernicke, Kapitalismus und Mittelstandspolitik (1907); Schriften des deutschen Mittelstandskongresses (München 1911).

Közép-Pacific-vasút *(Central Pacific Railway).* Ez a társaság az Union Pacific Railwayval együttesen 1862. engedélyt kapott az Egyesült-Államoktól arra, hogy az előbbi társaság Sacramentótól keletre, az utóbbi pedig Omahától nyugatra 28 millió dollár összegű állami segély mellett vasutakat építsenek. A két társaság sinjei 1869 május 10-én Ogdennél találkoztak. 1884-ben a K. összes (2100 km.) vonalait a Southern Pacific Railway 90 évre bérbe vette.

Középpalojta, kisk. Hont vm. ipolynyéki j.-ban, (1910) 947 tót és magyar lak., u. p. Alsópalojta, u. t. Balassagyarmat.

Középpeterd, kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 463 oláh lak., u. p. Szind, u. t. Borrév.

Középpont *(centrum),* valamely idomhoz tartozó oly pont, amelyen egyeneseket húzván keresztül, ezek az idomot csak páros számú pontokban metszik s ezek a metszőpontok az illető pontra nézve szimmetrikus fekvésűek. Ily értelemben beszélhetünk a parallelogramm, parallelepipedon, szabályos sokszögek és szabályos poliéderek K.-járól. K.-ja van továbbá a körnek, ellipszisnek, hiperbolának, lemniszkatának, gömbnek, ellipszoidnak, hiperboloidnak stb.

Középpontfutó erő, l. *Centrifugális erő.*

Középponti a. m. a középpontra vonatkoztatott, a középpontban álló, centrális. L. még *Centrális* és *Központi*. . . .

Középponti állás v. *központias állás,* haderőknek az ellenség által megtámadható több helyiség között fekvő vidéken oly felállítása, hogy a bármerre előrenyomuló ellenséggel előnyös viszonyok között meg lehessen ütközni.

Középponti egyenlet *(aequatio centri),* 1. az *asztronómiában* a bolygó valódi és közép-anomá-

liája között levő különbség, amely onnét származik, hogy a bolygók nem köralakban, egyenletes sebességgel keringenek a Nap körül, hanem ellipszisben. Ezt az első ú. n. egyenlőtlenséget Hipparchosz excentrikus körrel igyekezett megmagyarázni. — 2. A *geometriában* valamely kúpszeletnek a középpontjára vonatkoztatott egyenlete.

Középponti erő az az erő, mely az ú. n. centrális mozgást fenntartja. Igy a Nap vonzása a bolygókat, a földé a holdat tartja meg pályájukon. Zsinegre kötött követ forgatva, a kéznek bizonyos erővel kell a követ visszatartani a középpontfutó erővel szemben. L. *Centrális mozgás.*

Középponti gyujtás, így nevezik a puskatölténynyeknek azt az elsütését, melyet a töltényhüvely hátulsó lapjának közepén levő gyutacsnak ütés, illetőleg szúrás által való fellobbantásával eszközölnek.

Középponti idegrendszer v. *középidegrendszer,* l. *Idegrendszer.*

Középponti ingerek, l. *Ingerelhetőség.*

Középponti mozgás, l. *Centrális mozgás.*

Középponti nap, l. *Centrális nap.*

Középponti szög az oly szög, melynek csúcsa egy adott kör középpontjában van, szárai pedig a kör sugarai.

Középponti vetület a. m. *centrális projekció* (l. o.).

Középpontkivüliség, l. *Excentricitás.*

Középpontozó gép, a gépiparban egyszerű szerszámgép, amely arra szolgál, hogy azokon a darabokon, amelyeket az eredeti hosszú rúdvasból határozott hosszúságra lefűrészeltek, azok végébe a két határoló sík középpontjába egy-egy kis kúpos lyukat fúrjon. A lyukakra avégett van szükség, hogy a rudat ezután az esztergapad csúcsai közé befoghassuk.

Középpulya, kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 459 magyar lak.; u. p. és u. t. Felsőpulya.

Középretartó erő *(centripetális erő)* a. m. középponti erő, l. *Centrális mozgás.*

Középrím, l. *Belső rím.*

Középsebesség, általában a megtett útnak az időhöz való viszonya s értékét megkapjuk, ha az út hosszát az időegységek számával elosztjuk. A *folyami hidraulikában* azonban más jelentése van a K.-nek. A folyóviz egyes részeinek sebességére nemcsak a meder minden kis egyenetlensége és alakváltozása, hanem még irányváltozása is (kanyarulat) befolyást gyakorol; sőt még a víznél sokszorosan könnyebb levegő mozgása (a szél) is. Itt tehát nem lehet a K. fogalmát nagyobb távolságra kiterjeszteni, minthogy már ugyanazon szelvény különböző helyein is a legkülönbözőbb sebességek észlelhetők. K. tehát az egy pontnál, illetve ugyanegy szelvényben észlelt különböző sebességek átlagos értéke s ezt úgy kapjuk meg, ha a szelvényen az időegység alatt átfolyó víztömeg mennyiségét a szelvény területével elosztjuk.

Középsin, l. *Fogaskerekü vasutak.*

Középsók, l. *Hashajtó szerek.*

Középső Andok, délamerikai hegység, l. *Andok.*

Középső Apenninek, olaszországi hegység, l. *Apenninek.*

Középső hólyagszalag, l. *Allantoisz.*

Középsőkertek, Zenta városhoz tartozó puszta Bács-Bodrog vm.-ben, (1910) 1908 lak.; u. p. és u. t. Zenta.

Középszólamok, így nevezik a zenében azokat a szólamokat, melyek a legfelső *(diszkant, szoprán)* s a legalsó *(basszus)* közt szerepelnek, tehát az *alt* és a *tenor.*

Közép-Szolnok *vármegye,* azelőtt Magyarország tiszántúli kerületének egy vármegyéje, melynek területe 2212·6 km², népessége (1870) 113,639 lélek volt. Székhelye Zilah volt. Az 1876. évi XXXIII. t.-c. a vmegyét megszüntetvén, azt az újonnan alakított Szilágy vmegyébe kebelezte be.

Középtenger a. m. *Földközi-tenger* (l. o.).

Középtengeri flóra *(mediterrán flóra),* a Földközi-tenger közvetlen környezetének és szigeteinek flórája v. tágabb értelemben azé a területé, mely az Azoroktól, Madeirától és a Kanári-szigetektől a Földközi-tengeren és környezetén át keletre Kis-Ázsián és Perzsián át csaknem Elő-Indiáig húzódik, É.-ra pedig a Kaukázus-Elbursz-Hindukus hegyláncig. E terület növényei örökzöld fák és cserjék, részben pedig sivatag- vagy steppelakó elemek. E területen általában csak 2—3 (az örmény felföldön 3—5) hónapig tart a tél, hó és fagy csak a magasabb hegyvidékeken van, a növényzet febr. és márc.-ban kel új életre és a 3—5 hónapos forró időszak beálltáig már virágzott és termést is hozott. Az őszi csapadék a tenyészetnek egy újabbi, őszi föllendülését idézheti elő. L. még *Növényföldrajz.*

Középtengeri rassz v. *fajta.* Ez az elnevezés mint külön embertipus neve a rasszantropológiában *Müller* Frigyes óta szerepel, ki a dravidákkal és mibákkal együtt a fürtöshajuak csoportjába foglalja össze őket. Ma már *Topinard, Deniker,* sőt *Sergi* felosztásában is szerepelnek, hol mint külön rassz, hol mint külön egységes típus. Ide tartoznak a baszkok, kaukázusiak, hamiták, semiták, indogermánok. Jellemző reájuk az oválís átmetszetű fürtös, barna haj, keskeny (leptorrhin) orr, hosszú (dolichokefál) koponya és aránylag kicsiny termet.

Középterjes, l. *Belterjes.*

Középtiszai ármentesitő társulat, árterének kiterjedését tekintve az ötödik nagyságú. Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyékben fekszik, a Tisza balpartján. Töltésvonalának hossza 113 km., melyből 32 km. téglaburkolattal van ellátva. E tekintetben úttörőnek tekinthető hazai társulataink között. Ártere 329,141 kataszt. hold. Beruházása 8.843,935·62 K, melyből 8.450,512·13 K az ármentesítésre és 393,423·49 K a belvízrendezésre esik. Belvízcsatornáinak hossza 273 km., melyeken 80 zsilip és 21 híd van. A belvizeket 1 szivattyútelep emeli át, részben pedig a társulat keleti, nagyobb felén a *Hortobágy-Berettyóvidéki* belvízszabályozási társulat gondoskodik a belvízrendezésről. Székhelye Tisza-Roff.

Középtúr, kisk. Hont vm. ipolysági j.-ban, (1910) 315 magyar lakossal; u. p. Felsőtúr, u. t. Ipolyság.

Középvárcza, kisk. Szilágy vm. szilágycsehi j.-ban, (1910) 325 oláh lak.; u. p. Szilágycseh, u. t. Szilágyillésfalva.

Középvelő, l. *Agyvelő.*

Középvisó, kisk. Máramaros vm. visói j.-ban, (1910) 1895 oláh és német lak.; 1914. a vele összeépült *Felsővisó* (l. o.) kisközséggel nagyközséggé egyesült, ideiglenesen *Felsővisó* néven.

Középviz v. *középvizállás*, tágabb értelemben véve a folyóvizek és a változó felszinü tavak, valamint a tengerek közepes magasságú vízállásait jelzi; szükebb értelemben véve pedig valamely időszak alatt észlelt vízállások középértékét (pl. havi és évi K.).

Középvonal, a geometriában a háromszög valamely csúcspontját az átellenes oldal felezőpontjával összekapcsoló egyenes. A háromszög három K.-a a háromszög súlypontjában metszi egymást. A súlypont a középvonalakat 2:1 arányban metszi. A középvonalakat *súlyvonalaknak* is szokás nevezni.

Közérdek, az emberek nagy többségének közös érdeke. A Btk. 263. §-a rágalmazás és becsületsértés esetében az állított tény vagy kifejezés valódiságának bizonyítását megengedi, ha a vádlott igazolja, hogy állításának célja a K., vagy jogos magánérdek megóvása v. előmozdítása volt.

Közértékmérő, l. *Értékmérő*.

Közérzések, l. *Belső érzések*, *Általános érzések*.

Közérzet, l. *Belső érzések*.

Közérzület, az az érzés, ami az emberek nagy tömegében közös, az embereket együttes törekvésekben, cselekvésben egyesíti.

Kőzet v. *sziklanem* (l. a *színes képmellékletet)*. K. alatt azokat az ásványos tömegeket értjük, melyekből a földkéreg felépül. A *K.-tan (petrográfia, lithologia)* az a tudomány, amely a K.-ek geológiai megjelenésmódját (a településüket), a K.-ek anyagát, vegyi összetételét és a kőzetrészecskék egymáshoz való illeszkedését, azaz a K.-ek szövetét vizsgálja. A K.-tan tehát a geológiának egyik ága; fejlődése a legutóbbi időben rendkívül rohamos volt, ami főképen annak köszönhető, hogy a polarizációs mikroszkóp segítségével lehetséges lett a K.-ek legapróbb részecskéit is felismerni és megvizsgálni. A geológiai fellépés alatt a K.-ek térbeli eloszlását és a K.-tömegeknek egymáshoz való kölcsönös fekvését értjük; e tekintetben megkülönböztetjük a *réteges* és *tömeges* K.-et; az előbbiek lemez- v. táblaalakú rétegekből állanak, a rétegek egymással párhuzamosak; az utóbbiak ilyenféle szerkezetet nem mutatnak. A tömeges K.-ek eruptiv eredetüek (l. *Eruptiv kőzetek)*, tehát a föld mélyéből kitódult lávaszerü anyagok *(magma)* megmerevedése révén jöttek létre; a réteges K.-ek valami közegből, t. i. vízből *(szedimentkőzetek)* vagy levegőből *(szubaërikus* vagy *äolikus* K.-ek) folytatólagosan rétegenként ülepedtek le *(üledékes* K.-ek); a leülepedés vagy egyszerüen mechanikai úton történt *(mechanikai üledékek*, pl. homokkő), vagy pedig a K.-ek anyaga oldatokból fizikai-kémiai törvények szerint csapódott ki *(kémiai üledékek*, pl. kősó, gipsz). A réteges K.-ek rendesen kövületeket, azaz növényi vagy állati maradványokat tartalmaznak, amelyek a keletkezés alkalmával kerültek beléjük. A rétegcsoportok lehetnek *konkordánsak* v. *diszkordánsak*. A tömeges K.-ek többnyire szabálytalan darabokra válnak szét; geológiai megjelenésmódjuk többnyire szabálytalan, rendesen a többi kőzetekben repedéseket (erupciós csatornákat, teléreket, üregeket stb.) töltenek ki és a mellékkőzetbe számos nyulványt *(apofizis)* bocsátanak (átható település). A tömeges K.-ek a keletkezés alkalmával a mellékkőzeten v. áttörtek és a föld színére kiömlöttek *(kiömlési, effuziv K.-ek*, l. o.), v. pedig a föld kérgében bent maradtak *(betódulási, benyomulási* v. *plutói, mélységbeli, intruziv* K.-*ek*, l. o.). Az intruziv K. geológiai megjelenési alakját tekintve lehet *tömzs (massivum)*, amidőn a térnek három irányában körülbelül egyforma kiterjedésü, v. *lakkolit*, azaz lepényalakú tömeg, amely kocsányok révén a föld mélyével összefügg és amelynek eruptiv anyaga eredetileg a rétegek közé nyomult és azokat szétfeszítette. Az effuziv K.-ek *lávaáramokat* v. szélesen szétterült *takarókat*, *teléreket*, vulkáni *kúpokat* alkotnak; röviden *vulkáni* K.-nek is nevezik őket, mert a mai vulkánokhoz hasonló módon jöttek létre.

A K.-ek anyaguk eredete szerint lehetnek: *minerogének*, azaz tisztán ásványos eredetüek, v. *organogének*, azaz lényegileg szerves eredetüek; az utóbbiak vagy *fitogének* (növényi), v. *zoogének* (állati eredetüek). Ha a minerogén K.-ek növényi, ill. állati maradványokat tartalmaznak, akkor *fitofor*, ill. *zoofor* K.-nek nevezzük. A minerogén K.-ek vagy *protogének*, amidőn anyaguk a helyszinén keletkezett és ott kapta mai alakját, vagy pedig *deuterogének (klasztikus* vagy *törmelékes* K.-ek), amelyek más K.-ek mechanikai felaprózódása, törmelék összehalmozódása és esetleges összecementálódása révén keletkeztek. A protogén K.-ek szövet tekintetében lehetnek: 1. *kristályosak*, amidőn csupa kristályos szerkezetü szemecskéből állanak (ú. n. *kristályos-szemcsés* K.-ek), a szemecskékben vagy csakis egyetlen ásványfajt *(egyszerü* K.-ek), vagy pedig többféle ásványfajt ismerhetünk fel *(összetett* K.-ek); 2. *porfirosak*, amidőn a kristályos ásványszemek mellett amorf anyagot (üvegbázis) is tartalmaznak; 3. *amorf* K.-ek, amelyek lényegében csakis amorf anyagot tartalmaznak, ezek megint eredetüket tekintve lehetnek vízből leülepedettek, azaz porodin-amorfok, v. eruptivek, azaz hialin-amorfok (üvegesek).

Azokat az ásványokat, amelyek a K.-et alkotják, *elegyrészeknek* nevezzük. Megkülönböztetünk: *lényeges* oly részeket, amelyek a K. jellegét megadják és amelyek a K.-ből nem hiányozhatnak, tov. *mellékeseket*, *járulékosokat (akcesszorikus)* és *esetlegeseket*; más szempontból megkülönböztetünk *primér* (eredeti) elegyrészeket, továbbá *szekundéreket*, amelyek a primérek átalakulása révén keletkeznek. A fontosabb K.-alkotó ásványok a következők: 1. oxidok: kvarc, limonit, hematit, magnetit, ilmenit; 2. kloridok: kősó; 3. karbonátok: mészpát, dolomit, vaspát; 4. szulfátok: anhidrit, gipsz; 5. szilikátok: a földpátok, augit- és amfibol-félék, csillámok, nefelin- és haunycsoport ásványai, leucit, olivin, turmalin, gránát, talk, szerpentin, klorit-félék; 6. szerves vegyületek: grafit, antracit, kőszén. Járulékos tömegek a konkréciók, szekréciók, zárványok.

A protogén K.-ek *szövete* első sorban az elegyrészek alakjától függ: az elegyrészek lehetnek

szem-alakuak, lemezesek vagy oszloposak. A K. szövete lehet szemcsés (gránit), pikkelyes (pala), rudas stb. Ha a kristályos szemecskék olyan aprók, hogy még nagyítóval sem ismerhetők fel, akkor a K. szövete tömött *(afanitos* szövet); a *fluidális* szövet az effuzivkőzetnél, főkép a láváknál fordul elő, melyekben a mozgás alkalmával az elegyrészek a folyás irányában helyezkedtek el; a *gömbös* szövetnél egyes elegyrészek gömbalakba helyezkednek el, pl. *szferolitoknál* a gömbök egyuttal sugaras-rostos szerkezetüek, az *oolit* szövetnél a gömbök héjas szerkezetüek *(pizolit, borsókő)*; *porfiros* szövet l. *Porfir*; l. még *Szemes gnájsz.* Az elegyrészek egymással való összefüggését tekintve van: *kompakt, hólyagos, szivacsos, sejtes, habos, likacsos, salakos, mandulaköves (amigdaloid)* szövet (l. *Achát* és *Kalcedon).* A törmelékes K.-ek többféle szövetüek ú. m. *breccia, konglomerát, milonit, pszefit, pszammit* és *pélit* (l. o.).

Ha az elegyrészek oly nagyok, hogy szabad szemmel felismerhetők, akkor a K. *faneromer*, ha igen aprók, akkor a K. *kriptomer.* Ilyenkor a K.-ből *vékony csiszolatot* készítünk. A vékony csiszolat olyan K.-lemezke, amelynek vastagsága 0·02 mm.; ez a lemez kanadabalzsamba beágyazva két üveglemez közé foglaltatik. Ilyen vékonyságban néhány éreet kivéve minden ásvány átlátszó és a polarizációs mikroszkóp segítségével megvizsgálható. Az ásványszemek felismerésében segítségül szolgálnak a kémiai és mikrokémiai módszerek. A porrá tört K.-ből nehéz folyadékok segítségével lehet az egyes ásványnemeket elkülöníteni. A vékony csiszolaton magán mikrokémiai reakciókat lehet végrehajtani. L. még *Nehéz folyadékok* és *Mikrokémiai módszerek.*

A kőzeteket újabban mesterségesen is állítják elő. A természetes K.-üvegek lassan lehűtve kristályosak lesznek; másrészt azonban sikerült a K.-eket valósággal szintetizálni is. Az alaktalan kalciumkarbonát nyomás alatt kristályos mészkővé lesz. Újabban a kémiai szedimenteket (gipsz, anhidrit stb.) csaknem mind sikerült előállítani. E téren különösen sokat dolgozott Fougué, Michel Lévy, Doelter és Vogt.

A K.-ek tudományos rendszerezése genetikai alapon történik. Primér K.-ek az eruptiv-kőzetek, szekundérek az üledékek. Úgy az eruptiv, mint az üledékes K.-ek metamorfózis (dinamometamorfózis és kontaktmetamorfózis) révén átalakulhatnak és ekkor metamorf kőzetekké lesznek. Az eruptiv K.-ek kétfélék (l. fent): intruzivek és effuzivek. Az effuziveknél szokás még a keletkezés kora szerint különbséget tenni. Ha a K. erupciója a harmadkor előtt történt, akkor paleovulkánikusnak, ha pedig a harmadkorban vagy utána történt, akkor neovulkánikusnak nevezzük. Az intruzivek szövete kristályos szemcsés, az effuziveké porfiros-üveges. Minden egyes intruziv K.-nek egy effuziv K. felel meg; a kettő ásványösszetétel tekintetében azonos, de szöveti tekintetben eltér egymástól.

A K.-rendszer vázlatos táblázatos áttekintése:

I. *Eruptiv kőzetek.*

lényeges ásványok	kvarc ortoklász csillám	ortoklász amfibol	ortoklász amfibol nefelin	plagioklász amfibol (csillám) (kvarc)	plagioklász augit	plagioklász augit olivin	olivin piroxén
intruziv eredet, szemcsés szövet	gránit	szienit	nefelin-szienit	diorit (kvarc-diorit)	gabbro	olivin-gabbro	peridotit
effuziv eredet, paleovulkánikus	kvarc-porfir	porfir	eleolit-porfir	porfirit (kvarc-porfirit)	diabáz	olivin-diabáz melafir	pikrit
effuziv eredet, neovulkánikus	liparit	trachit	fonolit	andezit (dácit)	andezit	bazalt	pikrit

E táblázatban épen csakis a legfontosabb tipusok vannak feltüntetve, amelyeken kívül még igen számos egyéb (átmeneti) tipus van, amelyek mind külön névvel vannak ellátva. Némely rendszerező mint külön csoportot említi a telér-kőzetek csoportját (vogézit, kersantit, minette stb.).

II. *Üledékes kőzetek.*

1. *Kémiai üledékek:* jég, kősó, salétrom, anhidrit, gipsz, kén, kovasav (kvarcit, lidit, tűzkő, szarukő, jaspis, kovatufa), mészkő, dolomit, magnezit, vaskövek, foszforit.

2. *Törmelékes kőzetek:* homokos K.-ek: homok, kavics, görgeteg, dara, homokkő, konglomerát, breccia; agyagos kőzetek: kaolin, agyag, lösz, márga, palás agyag.

3. *Szerves eredetű égő anyagok:* turfa, lignit, kőszén, antracit, grafit, petroleum, aszfalt.

III. *Metamorf kőzetek.*

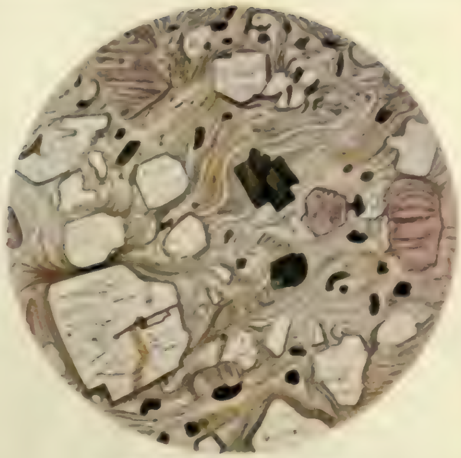
Gnájsz, csillámpala, fillit, amfibolit, kloritpala, steatit, talkpala, szerpentin; vasércek, márvány, grafit, smirgel.

K.-ek technikai alkalmazása. A kőzeteknek építési, burkolási és alapozási célokra való felhasználása előtt meg szokták állapítani azoknak fagyállóságát és hordképességét. A fagyállóságot többszöri fagyasztás útján próbálják ki. A hordképesség (nyomási szilárdság) függ a K. elegyrészeitől és szövetétől. A kisérletekre kockákat használnak, amelyeknek élhossza 5—10 cm.; ezeket külön e célra szolgáló gépekben nagy nyo-

KŐZETEK.

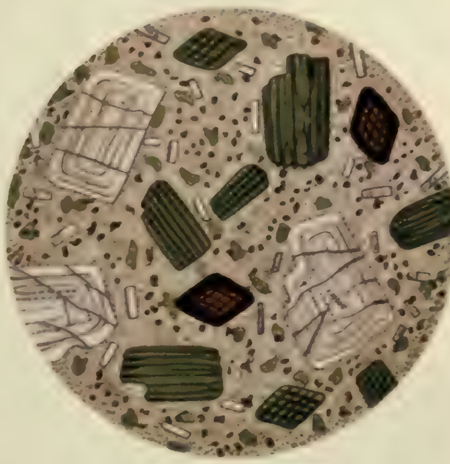
1. Gránit poláros fényben.

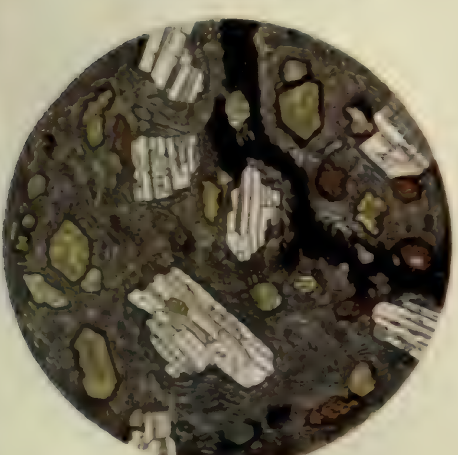
2. Kvarcporfir fluidális szövettel.

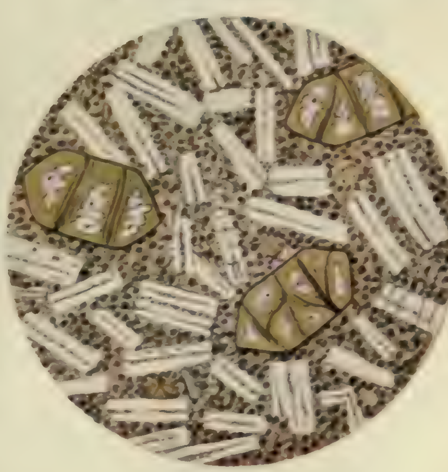
3. Obszidián fluidális szövettel.

4. Amfibol andezit (zöldkő).

5. Amfibol andezit poláros fényben.

6. Bazalt.

Eruptiv kőzetek vékonyesiszolatainak mikroszkóposan nagyított képei.

másnak teszik ki és pedig addig, míg a kockákban repedések támadnak v. a kocka összeroppan. A hordképességet az 1 cm^2-nyi felületre eső kg.-nyi nyomással szokás megadni. Igy pl. a hordképesség kitesz:

homokköveknél	120—2000 kg cm^2-t
mészkő- és dolomitnál	500—1200 «
granitnál	800—3500 «
bazaltnál	1100—5000 «

Mállás és többszöri fagyasztás természetesen csökkenti a hordképességet.

Megkülönböztetünk kemény (5 foknál keményebb) és puha (5 foknál lágyabb) köveket. Továbbá termés- és faragott köveket. Előbbieket a bányákban feszitéssel v. robbantással nyerik, az utóbbiakat az oldalfelületeken pontos rajz szerint, kézierővel vagy gépekkel munkálják meg. Ismerünk közönséges épitési köveket és díszköveket. Utóbbiakhoz tartoznak a márványok, a labradorit, a gránitok némely faja, az onix, stb. A kövek anyaga szerint megkülönböztetünk mész- és homokköveket, gránitot, porfirt, palás kőzeteket, trachitot stb. Vannak még *műkövek* is (l. o.). Épületek külsején csakis fagyálló köveket használhatunk.

Irodalom. Szabó József, Geologia, kiváló tekintettel a petrografiára, Budapest 1883. (elavult); Zirkel F., Lehrbuch der Petrographie, 2. kiadás, 3 vaskos kötet, befejeződött 1895.; Rosenbusch H., Mikroskopische Physiographie der Mineralien und Gesteine, Stuttgart 1904—1908; Zirkel F., Die mikrosk. Beschaffenheit der Mineralien und Gesteine, Leipzig 1873; Kalkowsky E., Elemente der Lithologie, Heidelberg 1886; Hussak E., Anleit. z. Bestimmen d. gesteinbild. Mineralien, Leipzig 1885; Roth J., Beiträge zur Petrographie d. plutonischen Gesteine, Berlin 1869—1884; u. a., Allg. und chem. Geologie, II. köt. Petrographie, u. o. 1885; Cotta B., Gesteinslehre, Freiberg 1862; Roth J., Die Gesteinsanalysen in tabell. Uebersicht, Berlin 1861; Senft, Analytische Tabelle für Mineralien und Gebirgsarten, Hannover 1874; Lasaulx, Elemente d. Petrographie, Bonn 1875; u. a. Einführung in die Gesteinslehre; Breslau, 1886; Lang, Grundriss der Gesteinskunde, Leipzig 1877; Blaas, Katechismus der Petrographie, u. o. 1882; Vogelsang, Philosophie der Geologie, Bonn 1867; Cohen, Sammlungen von Mikrophotographien zur Veranschaulichung der mikr. Struktur v. Mineralien u. Gesteinen, Stuttgart 1880 óta; Fouqué F. és Michel Levy, Minéralogie micrographique, roches éruptives, Paris 1879; u. a., Synthèse des minéraux et des roches, u. o. 1882; u. a., Tableaux des minéraux des roches, u. o. 1889; Böckh H., Geologia I. Selmeczbánya 1903; Rosenbusch, Elemente der Gesteinslehre, III. kiadás; Weinschenk, Die Gesteinbildenden Mineralien és Allgemeine Gesteinskunde; Osann, Chemische Petrographie.

Kőzetdara, primér helyen a kőzetek szétmállása, illetve szétomlása által keletkező szögletes, borsó-mogyoró nagyságú kőzetdarabkák laza halmaza.

Kőzetek, l. *Kőzet*.

Kőzetképződés *(petrogenezis)*, l. *Kőzet*.

Közétkezés (franc. *ménage)*, a katonaságnál az egy alosztályt képező legénység számára katonák által főzött ebéd, melynek alkatrészeit vagy az állam adja (étape), vagy pedig a csapat a valamennyi élelmeztetésre igényt tartható ember számára felszámítható, időnkint a piaci áraknak megfelelően megállapított K.-i pénzből bevásárolbatja, mely bevásárlást és a bevásárolt élelmi cikkeknek kellő felhasználását a minden csapatnál tisztekből, altisztekből, őrvezetőkből meg közvitézekből összeállitott *közétkezési bizottság* intézi és ellenőrzi. — *K.-re való járulékot* kapnak némely seregben — mint pl. a németben — az alantas tisztek és tiszthelyettesek, de csakis abban az esetben, ha a többi tiszttársakkal együtt étkeznek s továbbá csak akkor, amikor a csapatok s ezekkel a tisztek sem kapnak az államtól étape-okat. — L. még *Konviktus*.

Kőzetmágnesség oly eruptiv kőzeteken figyelhető meg, melyek mágnesvasércekben dúsak. Az ilyen kőzetek egyformán vonzzák a mágnestűt; oly kőzetek ellenben, melyek villámcsapásoknak voltak kitéve, poláros mágnességet szoktak mutatni. A mágnestű É.-i sarkának kitérittetését megfigyelték a nagyági (Hunyad) bányákban levő dácit vonzása folytán, Kisczellen (Czelldömölk, Vas vm.) az ottani bazalt által és Alsónyiresfalván (Hunyadban) egy porfiritsziklán. Vulkáni bombák szintén sarkitott mágnességet mutatnak.

Kőzettan, l. *Kőzet*.

Közfal v. *választófal*. Azokat a vékonyabb falakat nevezzük így, melyek ugyanazon lakosztálynak egyes szobáit választják el egymástól; e falak tehát önsúlyukon kívül mást nem hordanak, egyedüli funkciójuk az elválasztás. Vastagságuk téglából, vakolt állapotban 0·16 m. Ha több áll egymás fölött, a felsőbbeket vastartók hordják. Készitik élére állított téglából is, ekkor 0·08 m. vastag (Katona-fal), továbbá rabitzból, gipsz-salakból, gipsz- és betontáblákból, nádazott és vakolt deszkázatból, parafakőből stb., mely esetben a K. vastagsága 0·05—0·20 m. közt váltakozik. Hang és hőszigetelés végett kettős vagy dupla K.-at is készitenek, e kettő közt légréteggel.

Közfalu, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 235 oláh lak.; u. p. Nagyilonda, u. t. Szamossósmező.

Közfürdő, l. *Fürdő*.

Közgazdaság, l. *Közgazdaságtan*.

Közgazdasági alap *(országos)*, eredetileg a hazai mezőgazdaság, ipar és kereskedelem emelésére teremtett állami alap volt, melyet a pénzügyminiszter kezelt. Ugy mezőgazdasági, mint ipari segélyeket adtak belőle. 1904-ben külön törvényt alkottak róla, külön-külön 15—15 millió koronát adva mezőgazdasági és ipari célokra. Az előbbi célra maradt a K.; az utóbbira az orsz. *ipar- és kereskedelmi alap* (l. o.) szolgál.

Közgazdasági egyesületek olyan egyesületek, amelyek a közgazdasági ismeretek fejlesztésével és terjesztésével foglalkoznak; ide tehát tulajdonkép a tudományos társulatok számíttatnak, nem pedig azok, amelyek mint iparegyesületek, kereskedelmi egyesületek, kereskedelmi csarnokok, bimetallisztikus egyesületek, agráregyesületek stb. gyakorlati feladatokkal foglalkoznak. A leghíresebb K. közé tartoznak a Cobden Club, a British Economic Association Londonban, a Société d'économie politique Párisban, a német Verein für Sozialpolitik, az osztrák Gesellschaft der österreichischen Volkswirthe stb. Hazánkban 1875. alapitottak közgazdasági egyesületet, mely rövid fennállás után megszűnt. 1894-ben megalakult a Magyar Közgazdasági Társaság, amely élénk működést fejt ki. Havi folyóirata a Közgazdasági Szemle.

Közgazdasági egyetem. Újabb időben, különösen Németországban, felmerült az az eszme, hogy a közgazdasági vonatkozású tárgyak, amelyeket az egyes főiskolák különböző fakultásai

elkülönítve tárgyalnak, külön közgazdasági fakultásokon, vagy K.-en egyesíttessenek és hogy ezek az intézmények a többi főiskolákkal egyenlő értékű képesítést nyujtsanak. Nálunk a K. eszméje pozitiv formában először 1906. merült fel, amikor a selmeczbányai bányászati és erdészeti főiskola tanárai az iskolának nagyobb centrumba való áthelyezését és K.-mé való kifejlesztését kérték. 1912 májusában az Országos magyar gazdasági egyesülés kezdeményezésére külön bizottság alakult a többi szakegyesületek részvételével, amely a kormányhoz memorandumot intézett a K. ügyében. 1913-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium elhatározta, hogy K. helyett a József műegyetemen szervez közgazdasági osztályt (fakultást). Ő Felsége 1914 febr. 14-én kelt legfelsőbb elhatározásával ez osztály szervezeti szabályzata is jóváhagyást nyert. E szerint a műegyetemen a közgazdasági tudományokban való kiképzésre kétféle tanfolyam létesül: egy *egyéves*, mely már az 1914/15-iki tanévben megnyílik, és egy *négyéves*, mely később lesz szervezendő. Az egyéves tanfolyam rendes hallgatói azok lehetnek, akik a műegyetemen, bányászati- és erdészeti főiskolán, keleti kereskedelmi akadémián, a budapesti, illetve kolozsvári kereskedelmi akadémia felsőbb tagozatán, a fiumei kiviteli akadémián, gazdasági akadémián, vagy ezekhez hasonló jellegű külföldi főiskolán a tanulmányaikat *elvégezték*. Az ilyenek az egyéves tanfolyam sikeres elvégzése után *közgazdaságtudományi oklevelet* szerezhetnek, amelynek alapján azok, akiknek építészi, mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki, bánya-, fémkohó- vagy erdészmérnöki oklevelük is van, a *közgazdasági mérnöki* címet viselhetik. Azok, akik közgazdaságtudományi oklevelet szereztek és közgazdasági téren számottevő irodalmi működést fejtettek ki, esetleg egy évi sikeres szemináriumi munkát végeztek, a közgazdaságtudományi doktori szigorlat alapján a *doktori* képesitést is megszerezhetik. (L. *Tájékoztató* a m. kir. József-műegyetem közgazdasági osztályáról. Kiadja a József-műegyetem, 1914).

Közgazdasági kongresszusok olyan kongresszusok, amelyek közgazdasági kérdések vitatásával foglalkoznak. Legnagyobb hírre tettek szert a német nemzetgazdák kongresszusai, melyek főképpen a mult század 60-as éveiben nagy tekintélylyel birtak (különösen Prince-Smith, Braun, Michaelis, stb. vezetése alatt). Újabban főként a közgazdasági tudomány óriási terjedelme folytán általános K.-at nem tartanak és helyükbe egyes kérdéseket v. szakokat felölelő szakkongresszusok léptek. Nálunk is tartottak közgazdasági kongresszust 1872. és 1913.

Közgazdasági Szemle, havonként megjelenő folyóirat. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nemzetgazdasági bizottságának hozzájárulásával a Magyar Közgazdasági Társaság. Szerkesztője Mandello Gyula. 1914-ben a folyóirat XXXVII. évfolyamába lépett.

Közgazdaságtan az a tudomány, amely a népek és a társadalmak gazdasági jelenségeinek megfigyelésével, ábrázolásával és az ezekben működő törvények kifejtésével foglalkozik. Régebben leginkább *nemzetgazdaságtannak* (úgy látszik Ortes használta először e nevet 1774.), *köz- v. nyilvános gazdaságtannak* nevezték (économie politique a franciáknál, political economy az angoloknál; a németek is gyakran használják most a politische Ökonomie kifejezést); e nevet először használta Montchrétien, Traité de l'économie politique c. munkájában (1615); tulajdonkép azonban ez a név az, melyet már Aristotelesnél olvasunk. Újabban mindinkább *társadalmi gazdaságtan* (először használta Buat 1773.) nevet használnak. Használják a következő neveket is: *krematisztika, kameralisztika, katallaktika, plutologia,* sőt a következő cifra nevet is: *laofiziognozia*. Nálunk régebben *studium politico-camerale*-nak nevezték; Skerletz *oeconomia politicát* említ; hasonlókép nevezi Henfner; Horváth *oeconomia publicá*-ról szól; használják végül a *közgazdaságtan* és *társadalmi gazdaságtan* elnevezést is. Sokáig két különböző módszernek, az induktiv és a deduktiv módszernek voltak hivei. A K. mindkét módszerre rászorul, mindkét módszer alkalmas ismereteinket a gazdasági élet törvényeiről előmozdítani. A deduktiv módszer legkiválóbb mestere *Ricardo* volt. A K. rendesen két részre osztatik: az *elemi* (elméleti, általános) részre, mely az elemi, általános jelenségeket és törvényeket tárgyalja és a *gyakorlati* (alkalmazott) részre, mely *közgazdasági politikának* is neveztetik, mely a bonyolultabb jelenségeket és az államnak a közgazdaság érdekében kifejtett tevékenységét tárgyalja. A K.-i ismeretek egyes elemeire már a legrégibb időkben akadunk. A klasszikai ókor népeinél, görögöknél és rómaiaknál az anyagi érdekek előnyomulásával a gazdasági jelenségek kutatásával is foglalkoznak. A görögöknél különösen Plato, Aristoteles, Xenophon stb. már behatóan foglalkoznak egyes gazdasági kérdésekkel. Plato az egyszerű életet pártolja; Aristoteles a fényűzés hasznosságát védi. Aristoteles nem képes a kamat, a kereskedelem jogosultságát felismerni, ellenben szükségesnek tartja a rabszolgaságot. A rómaiaknál is sok író foglalkozik közgazdasági kérdések fejtegetésével, ami már a jog beható művelésével függ össze. Különösen a forgalom, a pénz, a mezőgazdaság egyes kérdései részesülnek tárgyalásban; ez utóbbi különösen a híres agrár írók, Varro, Columella munkáiban. Cicero, Seneca, az idősebb Plinius munkáiban is számos közgazdasági eszmére akadunk; Paulus igen érdekes fejtegetését adja a pénznek. A középkorban az egyházi irók, első sorban azok, akik egyúttal gazdasági kérdésekkel foglalkoztak, leginkább az erkölcs szempontjából vizsgálták a gazdasági jelenségeket; azért volt nekik a méltányos ár (justum pretium), a kamat, a pénz kérdése oly fontos. Különösen a szegényügy kérdései is tárgyaltattak. Kiválóbb irók e korban: Aquinói Tamás, Albertus Magnus, Oresme, Firenzei Szt. Antal, Sienai Szt. Bernát, Colonna, Petrarca stb.

Az újkor változott viszonyaival új közgazdasági eszmék és felfogások terjedtek. A középkori decentralizáció helyébe lép a centralizáció; nagyobb államok keletkeznek erősebb központi kormányokkal. A központi hatalom növekedése és súlyának fentartása, párosulva a megváltozott hadi szervezettel, nagyobb igényeket támasztott

az állami pénzügy terén és már ez okból mindinkább elterjedt az a nézet, hogy az állam hatalma a pénztől függ. A pénz nagy fontosságát még az ipar és kereskedelem emelkedése fokozta, mely utóbbi azonban egyúttal okozata volt a nemes ércek szaporításának. Azok az írók, akik az állam anyagi jólétének forrásait kutatták, a nemesérceket tekintették a gazdagság legfőbb tényezőjének. Ez a felfogás legerősebb kifejezésre jutott ama tanban, mely a *merkantilizmus* nevén az első jelentékenyebb közgazdasági rendszer. Igen különböző irányai vannak a merkantilizmusnak, legtökéletesebb alakját képezi az úgynevezett *mérlegtan*, mely szerint a legbiztosabb eszköz a nemes ércek megszerzésére a külkereskedelem oly irányú alakulása, mely kedvező árumérleghez vezet, azaz oly mérleghez, mely szerint nagyobb az állam árukivitele, mint árubevitele, mert ilyenkor a külföldnek nagyobb vásárlásait nemes érccel kell kiegyenlítenie. A kedvező mérleg előidézésére pedig különösen beviteli és kiviteli vámokat, kiviteli jutalmakat, az ipar minden módon való előmozdítását, gyarmatalapítást, a hajózás emelését stb. tekintették legalkalmasabb eszközöknek. A merkantilizmus Spanyolországból indul ki, legtökéletesebb, jóformán legfinomabb alakját Angliában találta; képviselői közé tartoznak: Serra, Mélon, Forbonnais, Mun, Child, Culpeper, Klock, Seckendorff, Justi, Hornek; részben ide tartoznak még Szenart, Sonnenfels, Genovesi is. A merkantilizmusnak kiváló államférfiak is voltak hivei, nevezetesen Colbert (l. o.), miért is e rendszert gyakran *colbertizmus*nak nevezik. E rendszer visszahatása az a felfogás, mely míg egyfelől a nemes érceknek, az iparnak és kereskedelemnek tulajdonított túlzott fontossággal szemben a természetre utal, mint a gazdagság első forrására, másrészt azáltal is ellentétbe helyezkedett a merkantilizmussal, hogy nem az állam gyámkodásától, hanem a gazdasági élet természettörvényeinek működésétől várta a gazdaság fellendülését; ezért az állami beavatkozással szemben a gazdasági szabadság, a laissez faire elvét hirdette. Ez a tanrendszer a *fiziokratizmus* (l. o.).

Korszakalkotó az a rendszer, melynek forrásául Smith Ádámnak 1776-ban Inquiry into the nature and causes of wealth of nations (Vizsgálódások a nemzetek gazdaságának természetéről és okairól) című korszakalkotó munkáját kell tekinteni. E rendszer főbb elvei a következők: 1. a nemzeti gazdagság forrásának első sorban a munkát tekinti, habár mellette a természet és a tőke jelentőségét elismeri; 2. az anyagi boldogulást az egyénre és a nemzetre vonatkozólag az egyesek versenyére vezeti vissza, mely azonban csak teljes gazdasági szabadság mellett fejlődhetik; 3. az egyén gazdasági tevékenységének fő rugóját az önérdekben találja, mely azonban a verseny mellett oly irányt nyer, hogy a közérdekkel összhangba jut. Smith könyve új rendszer alapja lett a K.-ban és e rendszer egyes lényeges részeiben maradandó jelentőséget szerzett. A smithianizmushoz nagyjában csatlakoznak Ricardo és Malthus, a két másik korifeusa az újkori nemzetgazdaságtannak, kik különösen a jövedelemeloszlási és népességi tanok vizsgálódásába bocsátkoztak s így lényeges pontokon Smith tanait kiegészítették. E triász tudományos alkotása az újkori K., melyet a *smithianizmus, indusztrializmus, liberális, angol, ortodox* stb. K. néven említenek és mely tulzásaiban különösen a szocialisták részéről vulgaire, bourgeoisie, manchester ökonomiának is neveztetik. A társadalmi gazdaságtan terén még különösen a következő irányok és iskolák említendők:

Történeti iskola, amely az angol ortodox iskola tanításával ellentétbe helyezkedett, azt hirdetvén, hogy a nemzetgazdaságtan nem képes örök érvényű, csak fejlődési törvényeket felfedezni, melyek azt tanítják, hogy a nemzetgazdasági intézmények változnak a nép fejlődési foka, kulturális állapota szerint, jogosultságuk tehát a népélettel való összefüggésben rejlik. Alapvető munkái: Knies, Die politische Ökonomie vom geschichtlichen Standpunkte (Braunschweig 1853); Hildebrand, Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft (Frankfurt a. M. 1848); Roscher, Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirthschaft nach geschichtlicher Methode (Göttingen 1843); az angoloknál különösen Cliffe Leslie volt a történeti iskola lelkes szószólója, melynek legjelentékenyebb képviselői Thorold Rogers, Cunningham, Ashley stb. Az első ellenzék az individualisztiko-egoisztikus angol nemzetgazdaságtannal szemben tulajdonkép nem a történeti, hanem a *romantikus iskolából* indul ki, mely az egyénnel szemben az állam szerves összefüggését és fejlődését hangsúlyozza, mely eszményét a középkorban keresi és a társadalmi élet erkölcsi természete mellett a vallásra fektet nagy súlyt. Legkiválóbb képviselői ez iránynak Burke, Müller Ádám, Haller, Gentz stb.

Tanszéki v. *katedra-szocializmus* (Kathedersozialismus). Különösen a történeti iskola befolyása alatt több író az induktiv módszer alkalmazását vette célba és ennek segítségével vizsgálva a gazdasági jelenségeket, azon eredményhez jutott, hogy a régi nemzetgazdaságtan több tana, így az állam beavatkozására vonatkozó tan, a munkabér és általában a jövedelemeloszlás tana módosítandó. Minthogy ez irány leginkább a munkáskérdéssel foglalkozott, ezen a téren gyakorlati követelményeket fogalmazott és többnyire a német egyetemek tanárai hirdették, tanszéki szocializmus nevet nyert. A legnevezetesebb iratai ez iránynak: Schmoller, Grundfragen des Rechts in der Volkswirthschaft (Jena 1875); Brentano, Die englischen Gewerkvereine (Leipzig 1872); Scheel, Die Theorie der sozialen Frage (Berlin 1872). Az angoloknál ezekhez legközelebb áll: Ingram, The present position and prospects of political economy (Dublin 1878).

Etikai iskola. Főképpen a régi elméletnek ama tana ellen foglal állást, mely szerint a gazdasági életben egyedül a rideg egoizmus működik. Ez irány képviselőihez számíthatók különösen: Thünen, Wagner, Schäffle, Lange Németországban; Ingram, Sidgwick, Syme, Toynbee, Marshall, Ruskin Angliában; Clark, Walker, Ely Amerikában; Necker, Sismondi, Gide Franciaországban; Cossa, Loria, Cusumano Olaszország-

ban; Azcarate Spanyolországban stb. Angliában különösen a nagy történetírónak, Carlylenak föllépésével függ össze ez iskola terjedése.

Matematikai iskola, amely a gazdasági törvények fölfedezésére a matematikai módszert tartja legalkalmasabbnak. Ide tartoznak különösen Cournot, Fuoco, Gossen, Walras, Jevons, Macleod, Edgeworth, Fisher stb.

Természettudományi iskola, amely a természeti és gazdasági élet nyilvánulásai között hasonlatosságot ismervén föl, a gazdasági jelenségek magyarázatára a természettudományi törvényeket akarta felhasználni; ez írók közé tartoznak Schäffle, Spencer Herbert, Lilienfeld, Lavergne-Peguilhen stb.

Védvámiskola, amely a gazdaság természetes fejlődéséhez szükségesnek tartotta a termelési ágak összhangzatos fejlődését és ennek biztosítására bizonyos körülmények között a gyengébb és a külföldi verseny által létökben veszélyeztetett termelési ágak, első sorban az ipar érdekében védvámok alkalmazását kivánta. A védvámiskola legkiválóbb mesterei voltak List Friedrich, Carey, kiválóbb képviselői közé tartoznak Greeley, Peshine Smith, nálunk Kossuth, Beöthy Leó, Mudrony stb. Lásd még *Kereskedelmi politika*.

Irodalom. A nagyobb közgazdasági rendszereken kivül, milyenek: Wagner, Schäffle, Schönberg, Cohn, Marshall, Kautz, Földes, stb. munkái, lásd különösen a következő irodalomtörténeti munkákat: Kautz, Die geschichtliche Entwickelung der Nationalökonomie und ihrer Litteratur, Wien 1860; Ingram, History of political economy, Edinburg 1888; Eisenhardt, Geschichte der Nationalökonomie, Jena 1881; Bonar, Philosophy and political economy, London 1893; Contzen, Geschichte der volkswirthschaftlichen Litteratur im Mittelalter, Berlin 1872; Roscher, Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, München 1874; u. a., Zur Geschichte der engl. Volkswirthschaftslehre, Leipzig 1852; Macculloch, The literature of political economy, London 1845; Twiss, View of the progress of political economy, u. o. 1847; Laspeyres, Geschichte der volkswirth. Anschauungen der Niederländer, Leipzig 1878; Biedermann, Über den Merkantilismus, Innsbruck 1870; Horn, L'économie politique avant les physiocrates, Paris 1870; Lavergne, Les économistes français du XVIII. siècle, u. o. 1870; Dühring, Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus, Leipzig 1871; Wiskemann, Darstellung der in Deutschland zur Zeit der Reformation herrschenden nationalökonomischen Ansichten, u. o. 1862; Schmoller, Zur Litteratur der Staats- und Sozialwissenschaft, Berlin 1888; Földes, Adalékok a nemzetgazdaságtan történetéhez. Quesnay, Turgot, Smith, Budapest 1881; Kautz, A nemzetgazdasági eszmék fejlődéstörténete Magyarországon, u. o.; Cossa, Introdusione all e. pol., Milano 1892; Loria, Economia politica, Torino 1910; Schwiedland, Volkswirtschaftslehre, Wien 1910; Lexis, Allg. Volkswirtschaftslehre, Leipzig 1910; A magyar közg. irodalmat ismerteti Barcza Imre, Közgazdasági irodalmunk 1886—1900, Közg. Szemle 1901. Az egyes rendszerekről és írókról az illető helyen.

Közgazdasági folyóiratok. A közgazdasági tudomány továbbfejlesztésére és terjesztésére kiváló fontossággal birnak a szakfolyóiratok. A nevezetesebb közgazdasági folyóiratok a következők: Közgazdasági Szemle, Mandello Gyula, Budapest. Előbb Nemzetgazdasági Szemle. Alapíttatott 1877. — Zeitschrift für Volkswirthschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung. Organ der Gesellschaft österr. Volkswirthe, Wien, Prag, Leipzig. Alapíttatott 1892. — Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. Herausgegeben von dr. Johann Conrad. Jena, Gustav Fischer. Alapíttatott 1863. Hildebrand Bruno által. — Rau, Archiv der politischen Ökonomie und Polizeiwissenschaften. Alapíttatott 1835. — Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen, Laupp'sche Buchhandlung. Fünfzigster Jahrgang. Ez a folyóirat 1844. alapíttatott Mohl Róbert indítványára a tübingeni egyetem államgazdasági kara által. — Zeitschrift für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften. Leipzig, Hirschfeld. Alapíttatott 1893. — Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirthschaft im Deutschen Reich. Herausgegeben v. Gustav Schmoller. Leipzig, Duncker u. Humblot. Alapíttatott 1871. — Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahrschrift zur Erforschung der gesellschaftlichen Zustände aller Länder. Tübingen, Laupp. Alapíttatott 1888. — Zeitschrift für Sozial- und Wirthschaftsgeschichte. Freiburg in Br. és Leipzig. Mohr. Alapíttatott 1893. — Journal des Économistes. Revue mensuelle de la science économique et de la statistique. Paris, Guillaumin et Cie. Alapíttatott 1842. — Revue d'économie politique. Paris, Larose. Alapíttatott 1887. — The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. London, Macmillan and Co. Alapíttatott 1891. — The economic Review. Published quarterly for the Oxford University branch of the Christian Social Union. London, Percival & Co. Megindult 1891. — The quarterly Journal of Economics. Published for Harvard University, Boston, Ellis. — Political science quarterly. Edited by the faculty of political science of Columbia College. Boston, Ginn et Comp. — Giornale degli Economisti. Rivista mensile degli interessi italiani. Róma. Alapíttatott 1875. — La riforma sociale. Rassegna di scienze sociali e politiche. Torino, Róma. Alapíttatott 1894. — Nationalökonomisk Tidsskrift. Udgivet af nationalökonomisk Forenings Bestyrelse. Kopenhága, Petersen-Studnitz. Ide tartozik a német Vierteljahrschrift für Kulturgeschichte stb. is, mely túlnyomóan nemzetgazdaságtannal foglalkozik.

Közgazdasági szótárak: Dictionnaire de l'économie politique. Első kiadását Guillamin és Coquelin szerkesztették. — Dictionnaire des finances, Paris. — Dictionary of political economy, London és New York. — Handwörterbuch für Staatswissenschaften. Ez a legjelentékenyebb közgazdasági enciklopédia, mely eddig megjelent. Nyolc kötet. Jena. — Volkswirthschaftslexikon der Schweiz, Bern. — Cyclopädia of political economy, Chicago 1881—84. — The dictionary of commerce and commercial navigation. Szerkesztette Macculloch. London. Újabb kiadás 1882. — A dictionary of political economy. Szerkeszti Macleod. London 1863. Csak az első kötet jelent meg. — Dizionario universale di economia politica e commercio. II. kiadás Milano 1875—77. — Elsters Wörterbuch der Volkswirtschaft. — Közgazdasági Lexikon. Szerkesztették Halász és Mandello. Budapest 1898—1901. — A közgazdasági szótárak közé tartozik kitünő közgazdasági cikkei alapján jó részben a Bluntschli-Brater-féle jeles Staatswörterbuch is.

Közgyám, a község gyámügyi közege, akinek legfontosabb tennivalója a községbeli gyámoltak és gondnokoltak nyilvántartása és a gyámok és gondnokok eljárására való felügyelet. (1897. XX. t.-c. 170., 173. §§.). L. *Község* és *Gyámhatóság*.

Közgyűlés, részvénytársaságoknál, szövetkezeteknél, egyesületeknél az a gyűlés, amelyre valamennyi társulati tag a törvény v. alapszabály szerint meghivandó s részvételre jogosult. A K. az összes tagokat képviseli, s bizonyos kérdésekben a határozathozatalra kizárólag jogosult; ilyenek a társaság szervezése, a választások, a társaság fenmaradása, feloszlása stb. A szabályszerüen összehivott K. határozatképes, ha a törvény vagy alapszabály a határozatképességet még más feltételektől, vagy bizonyos számú tagok megjelenésétől függővé nem teszi. Részvénytársaságoknál szabály szerint minden részvény egy szavazattal bir, minden részvénybirtokosnak tehát annyi szavazata van, ahány részvénye. De a szavazatoknak ekként való számítását a nagy részvényesek tulsúlyának kikerülése végett korlátozni szokás akként, hogy bizonyos számú szavazatnál többel egy részvényes nem birhat. A tilalmat azonban e fölös számú részvényeknek szinlelt átruházása által gyakran ki szokták játszani. Amennyiben a törvény v. alapszabály eltérően nem intézkedik, az egyszerű szótöbbség dönt (egyszerű szótöbbség: eggyel több mint a beadott szavazatoknak fele). Vannak rendes és rendkivüli K.-ek.

Közhasznú az, ami az emberiségnek általános javára szolgál. A XVIII. sz. végének szellemi

irányzata (az ú. n. racionalisztikus felvilágosodás hívei) különösen követelte a K. intézmények létesítését. Egyébként ma is előszeretettel használt jelző a közjóra alakult egyesületek, alapítványok általános megjelölésére. A nevelés történetében jelentős szerepet játszott a K. ismeretek körének, azaz azoknak az ismereteknek a meghatározása, amelyeket K. voltuknál fogva a népiskolákban is tanítani kell.

Közhely (lat. *locus communis*) a. m. közönséges, elcsépelt kifejezésmód.

Közhír, a régi magyar jogban fordul elő a köztudomáshoz hasonló értelemben. K. alapján, vagyis ha valakit az egész község bűnösnek tartott, még nem volt elitélhető.

Közhirrététel, gondoskodás arról, hogy valami köztudomásra jusson. A K. módjai a hirlapokban, különösen a hivatalos lapban való közzététel, kifüggesztés a hatóságok arra rendelt hirdetési tábláin; faluhelyen szokásos a dobszó mellett való kihirdetés.

Közhit az a hit, mely az emberek bizonyos nagy számával közös. Rendesen nem vallásos értelemben vétetik, inkább rokon a *közszellem*, *közvélemény* kifejezésekkel.

Közhitelesség, a nyilvánkönyveknek (telekkönyvnek, cégjegyzéknek stb.) az a tulajdonsága, amelynél fogva az, aki a bejegyzés alapján jogot szerez, ezt abban az esetben is megszerzi, ha a bejegyzés a valóságos joghelyzetnek meg nem felel.

Közhitelező, csődben az elsőbbséggel nem biró hitelező.

Közhivatal, l. *Hivatal*.

Közhivatalnok, l. *Hivatalnok*.

Közigazgatás, (*adminisztráció*, ném. *öffentliche Verwaltung*, franc. *administration publique*) fogalma alá a három államhatalom (törvényhozó hatalom, végrehajtó hatalom, birói hatalom) közül kiválóképen a végrehajtó hatalom működése és pedig az a tevékenysége tartozik, amellyel egyes konkrét ügyeket elintéz, eligazít, gondoz; a végrehajtó hatalom szervei a király, a miniszterek, különféle állami hatóságok, a törvényhatóságok, községek, nemcsak egyes konkrét ügyek eligazításával, de általános (nemcsak egyes esetre szóló) szabályok alkotásával is foglalkoznak (rendeletek); ez a tevékenységük formailag szintén a K. keretébe tartozik. Némely, tartalmukat tekintve K.-i aktusokat a törvényhozó hatalom szervei is végeznek (pl. az állami költségvetés megállapítása, zárszámadások megvizsgálása); ugyancsak így a biróságok is (pl. kereskedelmi cégjegyzések vezetése). A magyar K. feje a király, aki a végrehajtó hatalmat felelős miniszterei által gyakorolja (1848. III. t.-c.). A miniszterek fenhatósága alatt a K.-i teendők végzésére egyfelől különféle állami hatóságok (hivatalok, intézetek), másfelől pedig a törvényhatóságok (l. o.) és a községek (l. o.) állanak.

A legáltalánosabban elfogadott osztályozás szerint a K.-nak a következő főügykörei vannak: 1. A belügyi K., amelynek körébe a népességi rendtartás és a rendőri K., az egészségügyi, vallás- és közoktatásügyi, mezőgazdasági és egyéb őstermelési, ipari és kereskedelmi, közlekedési K. tartozik. 2. A külügyi K., amely más államokkal való viszonylatok intézésével foglalkozik. 3. A pénzügyi K., amelynek feladata az állam részére a szükséges anyagi eszközök megszerzése. 4. A hadügyi K., amely az állam fegyveres védelmére szükséges eszközökről gondoskodik. Szokás még 5. igazságügyi K.-ról beszélni, ez alatt azonban nem maga az igazságszolgáltatás, a tulajdonképeni biróság és birói működés, mely a K.-tól külön van választva, hanem a végrehajtó hatalmi szerveknek (különösen az igazságügyminiszternek) és maguknak a biróságoknak adminisztratív tevékenysége értendő, amelyek a biróságok működhetésének előfeltételeit megteremtik (pl. birósági személyzet kinevezése, illetményeik utalványozása, a biróságok hivatali helyiségeiről és felszereléseiről való gondoskodás stb.).

A K.-i szervek: hatóságok, hivatalok, intézetek. A hatóságokat jellemzi az, hogy imperiummal (parancsolás, tilalmazás jogával) birnak; hatóság pl. a miniszter, az alispán, a polgármester, a városi tanács, a főszolgabiró. A hivatalok működése kiválókép csak gondozó működésekben áll, pl. ilyen a postahivatal, amely a postai továbbítás céljaira küldeményeket elfogad és továbbít. Gondozó működéseket fejtenek ki az intézetek, pl. a tanintézetek, kórházak, élelmiszervizsgáló állomások stb. is; az intézeteket a hivataloktól a rendszerint nagyobbszerű dologi felszerelés, illetőleg a dologi szükségleteknek nagyobb jelentősége különbözteti meg. Tágabb a «hatóság» kifejezés értelme ebben a kifejezésben «hatósági közegek», mert akkor pl. a hivatalok és közintézetek közegeit is odaértjük. Sokszor beszélünk csak egyszerűen «hatóságok»-ról, pl. ebben a kifejezésben «hatósági szervezet», amikor a hivatalok, intézetek szintén megint odaértendők. Az igazgatás már magában véve is bizonyos tervszerű, szabályok szerint folyó tevékenységet jelent. A K. is szabályok szerint végzett tevékenység. E szabályok sorában első helyen a jogszabályok állanak. Az ú. n. jogállamnak lényegét éppen az teszi ki, hogy a mindnyájunkra úgy is súlyosan nehezedő közhatalom meghatározott és pedig alapelvekben törvények által meghatározott jogi tételek szerint és nem önkényesen gyakoroltatik. A K.-t szabályozó jogi tételek, jogi szabályok összessége: *K.-i jog*. Ez szabályozza különösen a K.-i hatóságoknak (hivataloknak, intézeteknek) a polgárok irányában és egymás irányában való jogait és kötelezettségeit, nemkülönben a polgároknak a K. irányában való jogait és kötelességeit. A közigazgatási határozatok, intézkedések ellen törvényekben (különösen 1896. XXVI. t.-c.) megállapított esetekben és módozatok mellett a K.i biróság előtti panasznak (pernek) van helye. A magyar K.-i jogra nézve v. ö. *Kmety, Boér, Rényi* K.-i jogi kézikönyveit.

Közigazgatás államositása, l. *Államositás*.

Közigazgatási bejárás, l. *Bejárás*.

Közigazgatási biráskodás, l. *Közigazgatási hatóság* és *Közigazgatási biróság*.

Közigazgatási biróság. A királyi Kúriával egyenlő rangú különös biróság, amely előtt panasznak (pernek) van helye a törvényben (1896. XXVI. t.-c.) meghatározott esetekben közigazga-

tási hatóságok határozatai ellen. A megtámadott határozat dolgában a K. dönt végérvényesen. A K. hatáskörét újabb törvények még kibővitették. A K. hatáskörének kiterjesztéséről szóló külön törvény (1907. LX. t.-c.) e biróság hatáskörét különösen a törvényhatóságok és a kir. kormány közt fenforgó jogvitákra, illetőleg a törvényhatósági hatáskör védelmére terjesztette ki. A közigazgatási biráskodást némely államok a rendes biróságokra, ismét mások az államtanácsra bízzák. A magyar törvényhozás — úgy mint a német és az osztrák — a különös K.-i rendszert fogadta el egyetlen fokú K.-gal. A K. alatt nincsenek alsóbb fokú K.-ok. A K. nem közigazgatási, hanem birói hatóság. Határozatait azonban a közigazgatási hatóságok hajtják végre. Magyar birodalmi biróság jogi állásával bir, mert egyes ügyekben (állami alkalmazottak illetményi és nyugdíjügyeiben) hatásköre nemcsak az anyaországra és Fiuméra terjed ki (mint általában a rendes biróságoké), hanem Horvát-Szlavonországokra is. A K., mint legfőbb biróság határozata ellen rendes perorvoslatnak nincs helye, ha azonban a fél a panasz beadását elháríthatatlan akadály miatt elmulasztotta, igazolással, ezenkivül a törvényben meghatározott esetekben újrafelvétellel élhet.

Közigazgatási bizottság, a törvényhatóságok kebelében az 1876. VI. t.-cikk által állami és önkormányzati elemekből vegyesen alakított testület, az állami és törvényhatósági közigazgatás közötti összhang fentartására. Hatáskörét a most említett törvény határozza meg. A K. kétféle tagokból áll, ú. m. a törvényhatósági közgyűlés által választott tagokból és olyanokból, akik hivataluknál fogva tagjai a K.-nak. Választható csak az, aki a törvényhatósági bizottságnak is tagja, ennek a tagságnak megszüntével a K.-i tagság is megszünik. A választás 2 évre szól, s kijelölés nélkül szavazatlapokkal titkosan viszonylagos többséggel történik. Hivatalból tagjai: a főispán (főpolgármester), az alispán (polgármester), a főjegyző, a tiszti ügyész, az árvaszéki elnök, a főorvos, a kir. pénzügyigazgató, a kir. államépítészeti hivatal főnöke, aki 1882 óta a posta- és távirdaügyeket is képviseli; a kir. tanfelügyelő, a kir. ügyész és 1913 jan. 1 óta az 1913. XXIII. t.-c. alapján a kir. gazdasági felügyelő. A fővárosban: a főjegyző helyett az első alpolgármester, a kir. pénzügyigazgató helyett a kir. adófelügyelő; továbbá az államrendőrség főkapitánya és a második alpolgármester. Elnöke a főispán (főpolgármester); akadályoztatása esetében az alispán (polgármester). A hivatalnok s tisztviselő tagok egyszersmind előadók. A K. hatásköre háromféle. Eljár ugyanis a törvény által hatásköréhez utasított ügyekben: *a)* mint elsőfokú közigazgatási hatóság; *b)* mint felebbviteli közigazgatási hatóság (pl. a törvényhatósági árvaszék határozata ellen); *c)* mint részint elsőfokú, részint felebbviteli fegyelmi hatóság. Az államkormányhoz való viszonyából kifolyólag a K. a miniszteri rendeleteket végrehajtatja s végrehajtásukat ellenőrzi. Ha a rendelet végrehajthatósága ellen aggályai vannak, erre a minisztert figyelmeztetheti, de egyúttal intézkedni tartozik, hogy a rendelet, ha azt a miniszter kifejezetten vagy azzal, hogy 14 napig nem válaszol, hallgatólagosan fentartja, azonnal végrehajtassék. Ki vannak véve az országgyűlésileg meg nem szavazott adók s ujoncok tényleges behajtására, illetőleg kiállítására vonatkozó rendeletek, melyeket a K. végre nem hajthat, hanem további intézkedés végett a törvényhatósági közgyűléshez tartozik áttenni. A K. minden félévben a közigazgatás összes ágainak állapotáról tüzetes jelentést tesz a kormánynak, s javaslatba hozhatja a szükségesnek talált s a kormány vagy törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket. A törvényhatósághoz való viszonyát tekintve intézi s ellenőrzi a közgyűlés által a bizottság körébe tartozó ügyekben alkotott szabályrendeleteket s hozott határozatokat; jogosítva van a törvénytelennek talált határozat végrehajtását felfüggeszteni s az illető szakminiszter határozatát kikérni.

Közigazgatási döntvénytár, a Jogtudományi Közlöny (l. o.) melléklapja, amely a közigazgatási biróságnak és a közigazgatási hatóságoknak, valamint a hatásköri biróságnak elvi jelentőségű határozatait közli. Szerkesztője Marschalkó János.

Közigazgatási egység, l. *Egység*, 4.

Közigazgatási eljárás az a működés, amelyet a közigazgatás szervei valamely közigazgatási tény létrehozása végett egyedül (bürokratikus K.), vagy külső elemek bevonásával (tárgyaló, összetett K.) kifejtenek. Ezt a működést rendes K.-nak is nevezzük, megkülönböztetésül a peres (birói) K.-tól, amely a keresettel megtámadott közigazgatási tény törvényszerüségének megbirálására irányul, s nem közigazgatási, hanem birói funkció. A rendes K. szabályai nálunk nincsenek egységes kódexbe foglalva. Legtöbbet ölel fel az ide tartozó kérdésekből a K. egyszerüsítéséről szóló 1901. XX. t.-c. Ez állapította meg a hatósági intézkedések nemeit (végzés, határozat, véghatározat). Továbbá rendezte a jogorvoslati eljárást. Eszerint harmadfokú határozat ellen nincs semmiféle felebbvitel, az elsőfokú és az elsőfokutól érdemben különböző másodfokú határozat ellen felebbezésnek, az elsőfokuval érdemben egybehangzó másodfokú határozat ellen a miniszterhez felülvizsgálati kérelemnek van helye, az utóbbinak azonban csak azon az alapon, hogy az alsófokú hatóság nem volt illetékes, v. határozata v. eljárása törvényt, törvényes kormányrendeletet vagy szabályrendeletet sért; mind felebbezéssel, mind felülvizsgálati kérelemmel csak az érdekeltek és csak véghatározat ellen élhetnek, s mindkettőt az elsőfokú hatóságnál kell szóval vagy írásban előterjeszteni, mely a meg nem engedett vagy elkésett felebbvitelt végzésileg hivatalból visszautasítja; a felebbviteli határidő minden közigazgatási ügyben 15 nap; a határozat végrehajtását a felülvizsgálati kérelem rendszerint nem akadályozza, de ha a végrehajtás helyrehozhatatlan kárt okozna vagy egyéb méltánylandó esetekben a hatóság a végrehajtást felfüggesztheti, míg a felebbezett határozatot rendszerint nem lehet végrehajtani; aki a határidőt elháríthatatlan akadály miatt elmulasztja vagy az idézésre meg nem jelenik, az újabb 15 nap alatt igazolással élhet; közigazgatási vitás (con-

tentiosus) ügyekben az alapügy befejezésétől számított egy éven belül újrafelvétel kérhető, ha a fél időközben olyan döntő bizonyíték birtokába jut, amelyet a főeljárás folyamán önhibáján kívül nem használhatott. Ezenfelül az 1901. XX. t.-c. a kézbesitést is szabályozta, főelvül kimondván, hogy a közigazgatási hatóságoknak magánfelekhez intézett hivatalos iratait rendszerint postai úton kell kézbesiteni; rendőri büntető eljárásban behozta a büntető-parancs intézményét, a rendőri büntető eljárás részletes szabályozását pedig a bel- és igazságügyminiszterre bízta, akik 1910-ben adták ki rendeletüket; a törvényhatósági és községi ügyvitel, pénzkezelés és számvitel kérdéseit részben rendezte, részben pedig rendeleti szabályozásukra a belügyminiszternek felhatalmazást adott. E törvényen kívül csak egyes elszórt és hézagos rendelkezések találhatók a különböző törvényekben a közigazgatási hatóságok hatáskéréről, illetékességéről, s a K. némely más kérdéséről. A K. számos lényeges pontjára nézve (minők az idézés, a meghatalmazottak, a tárgyalás szabályai, a bizonyítási eszközök, a bizonyítási teher stb.) csak a gyakorlatra lehet utalni, amely ingadozó. A közigazgatási peres eljárás szabályai kodifikálva vannak a közigazgatási biróságról szóló 1896. XXVI. t.-c. harmadik részében.

Ami az eljárásnak külön törvényben nem szabályozott elveit illeti, általános szabály, hogy az eljárás kezdetén a hatóság «hivatalból», vagyis nemcsak a felek kifogásai alapján tartozik vizsgálat tárgyává tenni, vajjon a konkrét ügyben való eljárásra hatáskörrel és illetékességgel bir-e. Míg a biróságok előtti eljárásban per esetén okvetlenül két fél van, közigazgatási ügyekben a hatóság előtt igen sok esetben csak egy fél áll (aki a hatósághoz fordult, vagy akire nézve a hatóság határozni fog, vagy egyáltalán érdekelt fél). Minthogy bizonyos jogok az eljárásban csak feleket illetnek meg, sok esetben tisztázandó, ki tekintendő félnek. Ha a fél maga cselekvőképességgel nem bir, képviseletre van szükség (törvényes képviselők, atya, gyám, gondnok, jogi személyek képviselői). A K.-ban való cselekvőképességet a törvények sok esetben az általános magánjogi cselekvőképességtől eltérően állapítják meg. Meghatalmazottként való eljárásra a közig. hatóságok előtt az ügyvédek általában jogosítottaknak tekintendők.

Az eljárás megindítása némely esetekben csakis a fél kérelmére (pl. iparengedély kiadása), más esetekben hivatalból indítandó meg (pl. közérdekből teendő közbiztonsági rendőri intézkedések).

A fél kérelmének írásban való előterjesztése (kérvény) nem tekinthető kizárólagos szabálynak. Igen sok esetben szóbeli kérelemre (pl. telefon útján előterjesztett kérelemre is) történhetik intézkedés. Tárgyalás alatt az eljárásnak az a szaka értendő, amely az eljárás megindításától az ügy elintézéséig tart. Az eljárás ezen szakára nézve a legkevésbbé egységesek a különféle ügyekben való eljárást (közigazgatási különös eljárásokat, pl. az iparengedély, a telepengedély, a vízimunkálati v. vízhasználati engedély, vasúti engedély, kisajátítási jog megadása körüli eljárásokat) meghatározó szabályok. Az eljárásnak ezen lényegileg informativ rendeltetésű szakában a törvények (rendeletek) hol a közvetlenséget, hol pedig csak az intézkedő hatóságnak alárendelt valamely alsóbb hatóság által való meghallgatást, hol a szóbeliséget, hol pedig az írásbeliséget írják elő. Általános szabály, hogy a tárgyalás során hozott ú. n. közbeneső határozatok ellen nincs felebbvitelnek helye, hanem rendszerint csak az ügyet eldöntő véghatározat ellen. Eskü által való bizonyításnak a K.-ban nincs helye (más a fél v. tanu megesketése, amire azonban csak törvény által erre felhatalmazott közig. hatóság jogosult). Tanuk megidézésének jogával is csak törvényben erre felhatalmazott közig. hatóságok (pl. a rendőrhatóságok) birnak. A K.-nak egész természete, különösen az is, hogy a közérdeket is figyelembe kell vennie, kizárja azt, hogy ezen eljárásban a kötött bizonyítási rendszer uralkodjék. A hatóság tehát nincsen a felek által felajánlott bizonyítékokhoz kötve, maga is kutathat, sőt kutatni tartozik a tényállás, a viszonyok és körülmények teljes felderítése érdekében. A K. a bizonyítás terén az inkvizitórius rendszer felé hajlik, bár a feleknek éppen a hatóság útbaigazítása érdekében is minél teljesebb bizonyítási szabadságot enged. A bizonyítékokat a hatóság szabadon mérlegeli. Az ügy letárgyalását a feleknek a tárgyalásról való elmaradása (nem nyilatkozása) rendszerint nem zárja ki. A hatóság azonban még ilyenkor is tartozik figyelembe venni az elmaradt félnek nemcsak jogait, de közérdekbe nem ütköző méltányos érdekeit is. Némely esetben törvény határozza meg az elmaradás jogi következményeit (pl. a kisajátítási terv ellen nyilatkozatot nem tevő fél részéről a kisajátítási terv elfogadottnak tekintendő).

A közigazgatási hatóságok határozatait általában közigazgatási úton, a közigazgatási hatóságok és közegeik hajtják végre. A felsőbb hatósági (pl. miniszteri) határozatokat rendszerint az alsóbb hatóságok hajtják végre. A *végrehajtás* alatt szűkebb értelemben a kényszervégrehajtás értendő. Az erre vonatkozó szabályok is nagyon szétszórtan találhatók a különféle törvényekben. Csak a közadók végrehajtás útján való beszedése van egy helyen (1909. XI. t.-c.) kimerítően szabályozva. A végrehajtás eszközeiként részint erkölcsi kényszereszközök (pl. megintés, birsággal, büntetéssel fenyegetés), részint vagyoni kényszer (pl. adóknak árverés megtartásával behajtása, az intézkedésnek a nem engedelmeskedő fél terhére és költségeire való foganatosítása), részint a személy ellen alkalmazott kényszer (pl. a meg nem jelenőnek hatósági úton elővezetése, toloncozás, karhatalom) szerepelnek, ahhoz képest, hogy milyen természetű határozatnak végrehajtása forog szóban, illetőleg mely kényszereszközöket enged adott esetben a törvény. Általános szabály a kényszereszközök dolgában, hogy azok, amennyiben lehet, fokozatosan és a fenforgó ellenállás nagyságához mérten alkalmaztassanak. Közigazgatási úton hajtatnak végre némely egyházi hatóságok határozatai is és általában olyan köztartozások, amelyek behajtását a törvény abban a kedvezményben részesíti, hogy azokat nem kell

előbb biróság előtt peresíteni, hanem közadók módjára hajtják be (pl. a vízszabályozó társulati járulékok).

Az *eljárási költségek* kérdése úgyszólván a legkevésbbé rendezett kérdés a K. terén. Itt-ott egyik-másik törvény szól az állam, törvényhatóság stb. költségeiről és arról, hogy ki viselje azokat. A költségek viselése felől, amennyiben annak helye van, szintén a véghatározatnak kell rendelkeznie. Ügyvédi képviselet esetén közigazgatási hatóság nem állapíthatja meg az ügyvédi díjakat. A felek és ügyvédjeik közt e viszonyból támadható viták a bíróságok elé tartoznak.

Közigazgatási hatóság: a birói hatóságot kivéve, a többi közhatóság (l. *Hatóság)*. Működési körébe elsősorban a közigazgatás (l. o.) tennivalói tartoznak, azonban, habár az 1869. IV. t.-c. 1. §-a a biráskodást a közigazgatástól elkülönítette, későbbi törvényeink, különösen csekélyebb jelentőségű v. gyors elintézést kivánó ügyekben mind a magánjog, mind a büntetőjog terén a biráskodást is a K. elé utalták (l. *Közigazgatási jogszolgáltatás)*; így biráskodást gyakorol: a községi biróság, a főszolgabiró, alispán, miniszter cselédügyekben, munkásügyekben, az iparhatóság iparos és segédje között a munkaviszonyból felmerülő ügyekben, továbbá az előbb felsorolt K.-ok számos kihágási ügyben. A K.-ok államiak, törvényhatóságiak, községiek. Államiak a minisztériumok, pénzügyigazgatóságok, tanfelügyelőségek, iparfelügyelők, a katonai hatóságok stb. A helyi igazgatást a községi hatóságok, a törvényhatóságok igazgatását törvényhatósági hatóságok, tehát nem állami hatóságok végzik, amelyek az állami igazgatás tennivalóit is közvetítik. A K. eljárása ellen rendszerint a felsőbb K. előtt, bizonyos ügyekben a közigazgatási biróság (l. o.) előtt lehet orvoslást keresni. L. *Közigazgatási eljárás* és *Közigazgatási szolgálat.*

Közigazgatási hatóságok biráskodása, l. *Közigazgatási hatóság.*

Közigazgatási hitel, a közigazgatási hatóságok, különösen minisztériumok által a rendelkezési alapból (l. o.) élvezett hitel.

Közigazgatási jog, l. *Közigazgatás.*

Közigazgatási jogszolgáltatás, közigazgatási kérdéseknek, célszerűségi tekintetekből hozzájuk utalt magánjogi vitás kérdéseknek, pl. cseléd és gazda, iparos és segéd közötti munkaviszonyból felmerült magánjogi kérdéseknek a közigazgatási hatóságok által való eldöntése. L. *Közigazgatási hatóság.*

Közigazgatási politika, l. *Közigazgatástan.*

Közigazgatási rendelet, a közigazgatási jogban szokásos felosztás szerint az a rendelet, amely tartalmában is csupán csak közigazgatási cselekményt foglal magában, azaz a törvényt végrehajtja v. egyes esetben intézkedik (foganatosító és rendelkező közigazgatás) szemben a közigazgatási hatóság olyan rendeletével, amely bizonyos viszonyokat általános érvénnyel szabályoz s ezért tartalma szerint jogszabályalkotó rendelet.

Közigazgatási rendészet, összefoglalása mindazoknak a rendészeti intézkedéseknek, amelyek a közrend fentartására, nemkülönben a rendőri tevékenység akadálytalan menetének a biztosítására szolgálnak s különösen a megelőzés feladatait töltik ki. Nagyvárosok rendőrségeinél, így Budapesten is külön ügyosztály feladata ez ügykör ellátása.

Közigazgatási szemlék. A katonai szemlék egy neme; céljuk a csapatok gazdászatkezelésének ellenőrzése.

Közigazgatási szolgálat, az állami hivatalokban, valamint a vármegyei és városi törvényhatóságoknál, rendezett tanácsú városoknál és községeknél végzett hivatali működés. Az alkalmazás előfeltételeit a minősítési törvény (1883. I. t.-c.) állapítja meg. E szerint a K.-ra általában csak oly magyar állampolgár alkalmazható, aki csőd v. gondnokság alatt nem áll, büntett v. vétség miatt vád alá helyezve v. általában szabadságvesztés büntetése alatt nincs, nyereségvágyból eredő büntett v. vétség miatt elitélve nem volt, hivatalvesztésre szóló ítélet hatálya alatt nem áll s erkölcsi tekintetben kifogás alá nem esik és ki tudja mutatni azt az elméleti képesítettséget, amely az illető K.-ban megkivántatik. Az elméleti képesítettségen fölül sok szakban gyakorlati vizsgák letétele kötelező. Az állam K.-át a miniszterek vezetése és főfelügyelete alatt a minisztériumok és az ezek alá rendelt állami hivatalok teljesítik, míg a vármegyei, városi és községi K.-ot ezek önkormányzati közegei végzik. L. *Allamszolgálat.*

Közigazgatási törvénykezés, l. *Közigazgatási hatóság* és *Közigazgatási jogszolgáltatás.*

Közigazgatási végrehajtás, a közigazgatási hatóságok és közegek által foganatosítandó végrehajtás. A közigazgatási hatóságok határozatának végrehajtása szabályszerint K.-ra tartozik.

Közigazgatási vizsga. A köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. I. t.-c. 3. §-a szerint elméleti K., 23. §-a szerint pedig általános gyakorlati K. lett volna létesítendő az ott meghatározott közigazgatási tisztviselői állások előfeltételeként. Az előbb említett K. nem valósult meg s azt ma is az ügyvédi oklevél, vagy az államtudományi v. jogtudományi doktorság, főleg pedig az államtudományi államvizsga helyettesíti. Az általános gyakorlati K. szintén nem valósult meg, e helyett azonban egyes szakokra vonatkozó különleges gyakorlati K.-t létesítettek különösen a pénzügyi, a belügyi, a kereskedelemügyi és az igazságügyi igazgatásban. L. *Államszámviteltan, Igazságügyi kezelői vizsga.*

Közigazgatástan *(közigazgatási politika)*, a politikai tudománynak egyik ága (alkotmánytan és közigazgatástan). A K. megkülönböztetendő a közigazgatási jogtól; mert míg az utóbbi az egy-egy államban a közigazgatásra nézve fennálló (tételes) jogi szabályoknak foglalatja és ezen jogi szabályoknak jogi alapelvekre való visszavezetésével és fejtegetésével foglalkozik: a K. a közigazgatási intézményekben azok célszerű berendezését, alkalmasságát teszi tudományos vizsgálat tárgyává. Az a kérdés pl., hogyan alkalmaztatnak, pl. választatnak a községi tisztviselők, szabályszerű volt-e a választás, vagy mely ingatlanok élveznek községi adómentességet, közigaz-

gatási jogi kérdések, amelyeket a megfelelő törvények alapján kell eldönteni. Ellenben az a kérdés, melyik a községi tisztviselők választásának helyesebb avagy nálunk helyesebb módja (a főszolgabirói kijelölés alapján való választás-e avagy a szabad választás); hogyan rendezendő be törvényhozásilag a tisztviselők megválasztásának eljárása; mely ingatlanoknak a községi adó alóli mentesítése ajánlatos: lényegileg közigazgatástani (közigazgatási politikai) kérdések. A pénzügyi közigazgatási joggal szemben a pénzügytan foglal el a K.-hoz hasonló helyzetet.

Közjáték, a rendes előadások felvonásközei alatt eljátszott rövid előadás. A K. igen régi s különböző formákat mutat. A görögöknél zenei részből állott, a rómaiaknál tréfás apróságokból (mimus) és némajátékból. Az újkori szinpadon is meghonosult, l. *Intermezzo*.

Közjavak, l. *Államjavak*.

Közjegyző, jogeselekmények felvételére s hitelesitésére államilag megbizott hiteles személy. Hazánkban a K.-i intézményt az 1874. XXXV. t.-c. léptette életbe, melynek több tekintetben lényeges módositását az 1886. VII. t.-cikk tartalmazza. A K. hatásköre kiterjed: közokiratok és végrendelkezések felvételére; tanusítványok kiállítására (pl. másolat, fordítási könyvek, aláírás hitelesítéséről, életbenlétről, egyik fél által a másikkal közölni kivánt értesítvényről stb.), okiratok és értéknemüek őrizetére; hagyatéki ügyek körüli eljárásra; birói és gyámhatósági megbizatások teljesítésére. Bizonyos esetekben a jogügylet érvényességéhez K.-i okirat szükséges; más esetekben okirat által való bizonyítás csak K.-i okirattal történhetik. Ide tartoznak főleg a házastársak és jegyesek között létrejött szerződések; házastársak v. jegyesek által egymás részére kiállított okiratok, amennyiben azok mint bizonyító okiratok harmadik személyekkel szemben használtatnak; vakok, siketnémák, siketek és némák által kiállított okiratok. Ezek a megszorító intézkedések váltókra ki nem terjednek, de a vakok által kiállított váltónyilatkozatok váltójogi hatályához az aláírásnak K.-i hitelesítése szükséges. A K.-t az igazságügyminiszter nevezi ki. Képesítési kellékek: teljes kor, magyar állampolgárság, az állam hivatalos nyelvének (a magyar nyelv) teljes birása, ügyvédi vagy birói gyakorlati vizsga letétele s 3 évi közjegyzői gyakorlat vagy 4 évi birói, ügyészi, ügyvédi működés. Nem nevezhető ki, aki csőd v. gondnokság alatt áll, büntett vagy vétség miatt vád alá van helyezve, aki szabadságvesztés-büntetés alatt van; nyereségvágyból eredő bűntett v. vétség miatt elitélve volt; hivatalvesztésre szóló itélet hatálya alatt áll; erkölcsi tekintetben kifogás alá eshetik. A K. nem lehet egyszersmind országgyűlési képviselő, gyakorló ügyvéd, nyilvános tanár; nem viselhet más közhivatalt vagy szolgálatot s nem űzhet semmi más oly foglalkozást, mely állásával össze nem fér. A K. biztosítékot tartozik letenni és pedig Budapesten 14,000 koronát; 20.000 lakossal biró városban 8000, más helyeken 4000 kor. A K.-i állás megszünésének a halál esetén kívül rendes módja a lemondás. Egyéb eseteket a törvény határoz meg, mely egyúttal a K.-nek függetlensége érdekében elmozdíthatatlanságot biztosít. K.-i jelölt csak az, aki mint ilyen a K.-i kamaránál bejegyezve van. A K.-k érdekeinek képviseletére s a K.-k felett gyakorlandó felügyeletre szolgálnak a K.-i kamarák, melyeknek számát és székhelyeit az igazságügyminiszter határozza meg. A K. fegyelmi birósága a helybeli királyi törvényszék elnökének elnöklete alatt a törvényszék két birájából s a K.-i kamara két tagjából áll. Fegyelmi büntetések K.-nél: írásbeli feddés, pénzbirság 100—2000 koronáig és elmozdítás. A K. e minőségben teljesített működéseért munkadíjat, írásdíjat s a megfelelő esetekben távozási és utazási költséget számíthat fel.

Közjegyzői kényszer, a tételes jognak az az intézkedése, mely szerint bizonyos jogügyletek csak úgy érvényesek, ha közjegyző előtt kötik. L. *Közjegyző*.

Közjegyzőjelölt, l. *Közjegyző*.

Közjegyzőség, l. *Közjegyző*.

Közjog, tág értelemben a közéletet vagy államéletet szabályozó jogok összessége, ellentétben a magánjoggal, amely a magánosok egymás közti viszonyára vonatkozik. Már a rómaiak mondották: «Jus publicum est, quod ad statum reipublicae Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem» (Ulpianus). A K. az állam keletkezésének folyománya, a közérdek által van áthatva és csakis olyan jogviszonyokban fordulhat elő, melyekben az állam mint közszemély (tehát nem mint magánjogi személy) szerepel. A K. gyakorlása közkötelesség, míg a magánjog szerint jogosított jogát megváltoztathatja, sőt egészen elhagyhatja. Modern jogfejlődésünk a K.-ot a magánjogoktól elválasztja. A K. tág értelemben a jogtudomány egyik törzse, amelynek több ága van. Ilyenek az *alkotmányjog v. államjog*, a *közigazgatási jog*, a *büntető jog*, a *perjog*, a *pénzügyi jog*. De a K. szorosabb értelemben is használtatik egyik ágának, az állam- v. alkotmányjognak megjelölésére; így különösen nálunk és a francia jogi irodalomban. A K. tudományos és szigoruan jogászi feldolgozása újabban nagy virágzásnak indult. Ismertebb K.-i művek: *Nagy* E., Magyarország közjoga (7. kiad., 1911); *Kmety*, Magyar K. (5. kiad., 1911). Az előbbi az irodalommal is bőségesen foglalkozik,

Közjóléti bizottság (franc. *Comité de salut public)*, l. *Jóléti bizottság*.

Közjószág, az a mezőgazdasági célra szolgáló terület (legelő, erdő stb.), amely a község lakosainak közös használatára van átengedve.

Közjótékonyság, l. *Szegényügy*.

Közkatona (ném. ezelőtt *Gemeiner)*, a hadsereg legalsóbb rangfokozatú egyéneit nevezték ezelőtt így; jelenleg az illetőnek fegyverneme szerint nevezik: gyalogosnak, huszárnak, dragonyosnak, dzsidásnak, tüzérnek stb. Magyarországon még a mult század első felében a nép a közkatonát *közvitéz*-nek nevezte, népiesen ma is *közlegény*.

Közkereseti társaság (franc. *société en nom collectif)* a kereskedelmi törvény 64. §-a értelmében keletkezik, ha két v. több személy kereskedelmi üzletet közös cég alatt korlátlan és egyetemleges felelősség mellett folytat. A társasággá egyesült tagok tehát üzletüket egy közös cég alatt folytat-

ják és a társaság kötelezettségeiért egész vagyonukkal felelősek. A társaság keletkezéséhez sem okirat, sem más alakszerűség nem kívántatik. Az üzlet megkezdésekor bejelentendő az illetékes törvényszéknél a cégjegyzékbe való bevezetés végett. A bejelentésnek magában kell foglalnia: 1. a társasági tagok nevét, polgári állását és lakhelyét; 2. a társaság cégét és székhelyét; 3. a társaság keletkezésének időpontját; 4. azt, hogy ki vagy kik vannak a társaság képviseletére felhatalmazva. A társasági tagok egymásközötti jogviszonyaira a társas szerződés irányadó. Ilyennek nem létében főelv, hogy a társasági tagok valamennyien egyformán vannak a társaság képviseletére és az üzletvezetésre jogosítva és valamenynyien a társaságnak kötelesek szentelni összes tevékenységöket és a társaság üzletkörébe nem eső ügyletekkel nem foglalkozhatnak. A társaság érdekében tett kiadások megtérítését követelhetik, de viszont ők is tartoznak megtéríteni a társaságnak okozott károkat. Ha csak egyes tagok vannak az üzletvezetésre feljogosítva, a többieknek is jogukban áll a társasági ügyek menetéről meggyőződni és a társasági könyvekbe betekinteni. Az üzleti év végével a tagok betétei után kamatok számíttatnak, az olyan tagoknak pedig, akik csak munkájokkal járultak a társasághoz, megfelelő munkadíj számíttatik. Harmadik személyekkel szemben a társasági viszony joghatálya a cégjegyzésbe történt bevezetéssel kezdődik, de előbb is, mihelyt a társaság üzletét tényleg megkezdette. Aki valamely fennálló társaságba lép, a belépése előtt keletkezett társasági kötelezettségekért a többi tagokkal egyenlően felelős. A képviseleti jogosultság korlátozása harmadik személyekkel szemben joghatállyal nem bir. Az egyes tagok magánhitelezői a társaság vagyonát igénybe nem vehetik, hanem csupán az illető tagoknak a társaságtól járó illetőségét, mely reájuk felszámolás esetén jut és e végből a hitelező felmondhatja a társas szerződést. A társaság feloszlása bejegyzés végett az illetékes törvényszéknél bejelentendő. A társaság feloszlása után, csőd esetét kivéve, *felszámolásnak* van helye, mely abból áll, hogy az evégből kirendelt felszámolók a folyó ügyeket befejezik, a társaság kötelezettségeit teljesítik, a társasági vagyont készpénzzé teszik. Erre nézve a felszámolók korlátlan meghatalmazással bírnak. A felszámolás befejezése után a társaság könyvei s egyéb iratai a tagok közös megbizottjának, ilyennek hiányában az illetékes törvényszéknek adatnak át megőrzés végett. Az egyes tagok ellen a társaságot terhelő igények alapján támadható keresetek a társaság feloszlásától, az illető tag kilépésétől v. kizárásától számított öt év alatt évülnek el, kivéve, ha a társaságnak felosztatlan vagyona marad, akkor ezen vagyonból az öt éven túl is követelhetnek a hitelezők kielégítést.

Közkölcsön alatt értik általában az állam, a községek (városok) és más nyilvános testületek által felvett hosszúlejáratú kölcsönöket. L. még *Államadósság* és *Államhitel*.

Közlegelő v. *közös legelő*, oly legelőterület, mely v. egy község magántulajdonát, v. több birtokos közös tulajdonát képezi és közös használat alatt áll. A K.-k sorába számítandók tehát egyrészt a *községi* legelők, másrészt a *közbirtokossági* legelők, mint állandó legelő-területek, de azonkívül ideiglenes legelők is, mint nevezetesen az ugar-, tarló- és rétlegelők is lehetnek közös legelők, ha közösen használtatnak. A közlegelő azon régi birtokrendszer maradványa, melynél az összes földbirtok közös tulajdont képezett. L. még *Legelőkezelés*.

Közlegelő-felosztás. Közlegelők: a volt úrbéresek közös legelői, a közbirtokosságok közös legelői, a tagosítás alkalmával kihasított legelők, az államsegéllyel szerzett közbirtokossági legelők, vagy azok a legelők, amelyeket a közös legelő helyébe vagy kiegészítésükre szereztek. Felosztásukról, amihez a földmívelésügyi miniszter engedélye szükséges, részletesen az osztatlan közös legelőkről szóló 1913. X. t.-c. rendelkezik.

Közlekedés, azon intézmények és eszközök összessége, melyek személyek, javak és hírek szállítására szolgálnak; céljuk az üzleti érdekben, művelődési vagy politikai tekintetből szükséges érintkezést lehetővé tenni. Hogy a K. rendeltetésének megfelelhessen, szükséges K.-i eszközöket (utak, hajók, vasutak stb.) létesíteni és K.-i intézeteket (posta, távíró, vasút, hajózás stb.) felállítani. Mindez a K.-i minisztérium (l. *Kereskedelmi minisztérium)* hatáskörébe tartozik.

Közlekedési muzeum, l. *Magyar kir. közlekedési muzeum.*

Közlekedési tanfolyamok. Vasúti hivatalnokokat, posta-távirdai tisztviselőket és hajózási alkalmazottakat képző intézet Budapesten, mely a kereskedelemügyi minisztérium főhatósága alatt áll. Három külön szakosztálya van: vasúti, ahova csak érettségi vizsgát tett, valamely hazai vasútnál tényleg már alkalmazásban álló fiatal emberek vétetnek fel, kiket az illető vasút rendel be; a tanidő tartalma egy év; posta-távirdai osztály, amely tulajdonképen továbbképző jelleggel bir, ide a posta-távirda-vezérigazgatóság rendeli be a fiatalabb tisztviselőket különböző tartamú időre; végül hajózási osztály, melynek szervezete változó a mindenkori tényleges szükséghez képest. Az intézet egész önállóan van szervezve, élén a fentartók képviselőiből álló felügyelő bizottsággal.

Közlekedési tartam (vasút). Egyes vonatok nem közlekednek egy-egy időszakos (nyári, illetve téli) menetrend *egész* tartama alatt, hanem rendeltetésükhöz képest megszabott *rövidebb időn át.* Igy pl. vannak fürdővonatok, melyek csak az illető vidék fürdő-idénye alatt közlekednek, vannak a téli sport idényére rendszeresített vonatok stb. Ehhez képest egyes időszaki vonatok közlekedési tartama 4, a másiké $1^1/_2$ hónap stb.

Közlekedő edények. Két vagy több, fölül nyitott csőalakú edény, melynek alsó része egymással összeköttetésben áll, úgy, hogy az egyikbe öntött folyadék mind a többibe átfolyhatik. Ha a folyadék egynemű, akkor a folyadék felszíne minden csőben egy vízszintes síkba esik, bármilyen legyen különben a csöveknek alakja és tágassága. Ha kétágú közlekedő edénybe két különböző fajsúlyú, nem keveredő folyadékot öntünk,

a kétféle folyadék érintési lapjától számított folyadékoszlopok magasságai fajsúlyaikkal fordított arányban állanak.

Közlési kötelezettség, l. *Biztosítás*.

Közlető szemgyuladás, l. *Szimpatiás szemgyuladás*.

Közlőcsöves szintező, l. *Csatornaszintező*.

Közlöny, hivatalos lap; a magyar belügyminiszterium megbízásából szerkesztette *Gyurmán* Adolf. Megindult Budapesten 1848 jún. 8. Feladata volt a kormány hivatalos rendeleteit és intézkedéseit gyorsan a közönség elé juttatni s az országgyűlés lefolyásáról teljes képet nyujtani, azért a képviselőházi s főrendiházi beszédeket egész terjedelmében közölte (1848. 203 száma jelent meg). A lap a kormánnyal és az államnyomdával együtt vándorolt; így 1849 jan. 14-től jun. 3-ig Debreczenben adták ki; jún. 5-től jul. 3-ig ismét Budapesten; júl. 13-tól júl. 29-ig Szegeden; aug. 5., 10. és 11-én Aradon. A szerkesztést 1849 júl. 1-től *Emődi* Dániel vette át. Megjelent nagy ívrétű egy íven, gyakran fél-fél ívnyi, az 1849 jún. 26. számhoz egy ívnyi melléklettel. 1849. összesen 165 szám adatott ki. (A 8. szám kétszer jelent meg, egyiknek folyószáma sokkal kisebb nyomású; a 147. júl. 3-iki rendkívüli szám csak Mészáros Lázárnak Dembinszkyhez intézett nyilt rendeletét tartalmazza.)

Közlött nemesség *(nobilitas communicata)*, a magyar jogban a nemesség, melyet a nem nemes nőszemély nyer azzal, hogy nemes férfival házasságra lép. A K. megszünik, ha a nő férjének halála után nem nemeshez megy férjhez; mert az új házassággal a nő első férjének nevét és rangját elveszti.

Közmondások *(proverbia)*, közszájon forgó népies szólások, melyek valamely tapasztalati igazságot fejeznek ki gyakran élces s többnyire ritmikus alakban. Mint a nép eszejárását jellemző adalékok, nevezetes részét alkotják a *folklore*-nak (l. o.). Eredetüket népek szerint meghatározni alig lehet, minthogy nagyon alkalmasak arra, hogy egyik néptől a másikhoz kölcsönbe vándoroljanak. Ennyiben a K. közeli rokonai a *jeles* vagy *ékes mondások* (sententiae, gnomae, apophthegmata), *idézetek, szálló igék* (v. röpke szók), amelyek szintén szájról szájra, néptől néphez vándorolnak hagyománykincs gyanánt.

A K. *forrásait* illetőleg különösen a kinyomozhatólag *irodalmi* eredetüek, tehát a K.-ká vált tulajdonképeni idézetek (quotationes, citationes) ősforrásai az ó- és újtestamentomi könyvek. Utánuk a nyugateurópai népeknél nem jelentéktelen mértékű járulékkal a görög-római klasszikusok következnek. A K. *irodalma* aránylag igen gazdagnak mondható. Gyüjtésük- és fejtegetésükkel már az ókorban is foglalkoztak; a görögöknél pl. *paroemiographusok* (l. o.) nevén egész csoport író művelte ez irodalmi ágat. Az ő nyomaikon haladtak a renaissance-kor azon filológusai (pl. Rotterdami Erasmus) és követőik, akiknek csakhamar nálunk is akadtak utánzóik. A legtöbbet és a legmegbízhatóbb folklorisztikus anyagot a nép ajkáról gyüjthetni, s újabban e részt nálunk is igen dicséretes munkásságot fejtettek ki főleg a *Nyelvőr* és az *Ethnographia* népnyelvi anyagának szorgalmas gyüjtői. Lásd még *Jogi közmondás*.

Irodalom. Magyar: Baranyai Decsi Csimor János, Libellus Adagiorum latino-hungaricorum, Bártfa 1583; Kis-Viczay Péter, Selectiora Adagia latino-hungarica, Bártfa 1713; Kovacs Palnak Magyar példa- és közmondasi, Győr 1794; Szirmay Antal, Hungaria in parabolis, etc., Buda 1804; Dugonics András, Magyar példabeszédek és jeles mondások, I—II., Szeged 1830. Ujabban köteteket gyüjtöttek Ballagi Mór, Erdélyi János, Margalits Ede és Sirisaka Andor. A külföldi közmondás-irodalom élén Rotterdami Erasmus már említett gyüjteménye áll, mely Adagiorum chiliades etc., Venetia 1508. címen a görög és latin közmondások dús kincsét tartalmazza és csakhamar mindenféle utanzásra talalt. Germán és román K. összehasonlító gyujteményét állította egybe Reinsberg-Düringsfeld, 1872—1875, 2 köt. Hollandi K.-at Harrebomée adott ki, Utrecht 1853—70, 3 köt.; angolokat Hazlitt, 2. kiad. London 1882; franciákat Barjavel, Bladé és Sébillot, Perron, Sauvé. A K. bibliografiajához l. még: Zacher, Die deutschen Sprichwörtersammlungen, Leipz. 1852, és Duplessis, Bibliographie parémiologique, Paris 1847.

Közmunka, 1. szélesebb értelemben minden olyan munka, amitköztestület (állam, törvényhatóság, község) rendel meg. Az ilyen K. annyiban igényel szabályozást, hogy a belföldi ipar kedvezményezése, de egyébként szabad verseny mellett nyilvános árlejtések alapján a köztestület a munkálatokat a leggazdaságosabban végeztethesse. Az ide vonatkozó szabályokat az iparfejlesztésről szóló 1907. III. t.-c. alapján a minisztertanács hozzájárulásával a kereskedelmi miniszter részéről kiadott Közszállítási Szabályzat, ill. a törvényhatóságok és községek szükségletei tekintetében a belügyminiszter részéről kiadott Közszállítási Szabályrendelet tartalmazza. — 2. Szűkebb értelemben K. alatt az ingyenes K.-t értjük, amire az állam polgárait kötelezi. A közterheknek pénzben lerovása (adózás) óta a K. jelentősége lényegesen csökkent. Ma csupán útépítés céljaira vehető igénybe a K. Az útügyi törvény (1890. I. t.-c.) 24. §.-a szerint vármegyékben a törvényhatósági közgyűlés elhatározhatja, hogy a törvényhatósági útadónak egy részét, legfeljebb felét, a kötelezettek kézierő, illetve napszám, v. igavonó állati erő segélyével róhassák le. Ezenkívül minden, egyenes adót nem fizető, 18 évet betöltött, 60 évet még el nem ért férfi útadótartozás fejében három kézi napszámot köteles természetben leszolgálni v. pénzzel megváltani. A községi közdülő-utak építésére, kezelésére és fentartására szolgál a *községi közmunkaerő*, esetleg annak váltságösszege. A községi K. vagy igás munka, vagy kézi munka. Minden vonóállat után évenkint legfeljebb 2 igásnapszám jár, egyébként a község lakosait a törvényben megszabott mérték szerint (49. §.) évenkint 1—4 napszám teljesítésére v. megváltására kötelezik. A K. egy nemét állapítja még meg a községi törvény (1886. XXII. t.-c.) 136. §-a, amely szerint közveszély esetében a községi elöljáróság az összes gyalog és szekeres erőt a veszély elhárítására a K.-ba betudás nélkül felhasználhatja.

Közmunka- és közlekedési minisztérium, l. *Kereskedelmi minisztérium*.

Közmunkatanács. Az 1870. évi X. t.-c. intézkedvén a Dunának a főváros melletti szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Budapesten létesítendő egyéb közmunkákról, 24 milliós kölcsön fölvételét engedi meg, amelyből létesült a külön fővárosi pénzalap a K. hatáskörébe tar-

tozó munkálatok végrehajtására. E munkálatok és a törvényben részletezett egyéb teendők keresztülvitelére a *fővárosi közmunkák tanácsa* címen külön állandó közeg állíttatott fel. A K.-nak hivatása: a fővárosban közlekedési fővonalaknak nyitása (Andrássy-út, nagy körút, Hungária-út stb.), új hidak építése, a Duna szabályozása, a főváros fejlesztésére szükséges egyéb beruházások, a szükséges technikai és kisajátítási előmunkálatok költségeinek megállapítása, a főváros részére építési szabályrendelet megalkotása stb. E tanács egy elnökből és 18 rendes tagból áll, akik közül 9-et a kormány nevez ki, 9-et a székesfőváros közgyűlése választ; ezeken kívül tanácskozási joggal tagjai még a városi tanácsosok, a középítési bizottsági tagok és a főmérnökök közül két-két képviselő. Közvetlen teendőin kívül felügyeletet és fellebbviteli hatóságot gyakorol a főváros területén építési és építészrendőri ügyekben.

Közműhely, a kisipar fejlesztésének egyik eszköze. A K. egyik faja az ú. n. *szabad műhely*, amely egy-egy iparág legfontosabb gépeivel van berendezve, melyet az iparosok rendesen óránkint megállapított díjak ellenében használhatnak. Ennek nagy előnye az, hogy nem kell minden iparosnak beszerezni gépeket s holt tőkét kezelni, hanem az iparosok nagy száma részére egyetlen jól berendezett műhely szolgál. K. létesült megfelelő állami támogatással a Budapest melletti Erzsébetfalván, mely igen szép eredményeket mutat fel; egy másik Budapesten, mely időközben azonban megszűnt; azután Aradon. Ipariskolákkal kapcsolatos K.-ek vannak Marosvásárhelyen és Brassóban. Külföldön a K.-ek kitűnően beváltak, nálunk még tekintélyes állami támogatás mellett is nehezen vernek gyökeret.

Közművelődés, l. *Művelődés*.

Közművelődési egyesületek, l. *Magyar közművelődési egyesületek*.

Közművelődési házak, l. *Kultúrpaloták*.

Köznemesség, l. *Nemesség*.

Köznév, nyelvtani műszó, jelenti szemben a *tulajdonfőnevekkel* azokat a főneveket, amelyek nem egy bizonyos személynek, v. tárgynak nevei (pl. *István, Budapest* stb.), hanem a dolgok, fogalmak egy fajának *közös* elnevezései, pl. *ajtó, fiú, város* stb. Ezért is a régi grammatikusok a köznevet *fajnévnek* is nevezték.

Közokirat, l. *Okirat*. — K.-hamisítás, l. *Okirathamisítás*.

Közoktatási tanács, l. *Országos közoktatási tanács*.

Közoktatásügy, l. *Iskola*.

Közoktatásügyi minisztérium, l. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium*.

Közoktatásügyi statisztika, l. *Tanügyi statisztika*.

Közömbös, a kémiában e melléknévvel jelölik az olyan vegyületeket, melyek se savanyú, se lúgos kémhatásúak. Helyesebben semlegest, illetőleg semleges kémhatást mondunk.

Közömbösség, l. *Közöny*.

Közönséges bűntett, ellentéte a politikai bűntett. L. *Bűntett* és *Politikai bűntettek*.

Közönséges jog *(jus commune)* a. m. általános jog, amelynek hatálya nem szorítkozik egyes osztályaira a személyeknek. A német államokban az északnémet-szövetség, illetőleg a német birodalom megállapításáig (1866, 1870) K. (gemeines Recht) alatt értették ezen államok közös jogát szemben az egyes államok és területek külön jogával.

Közönséges nádi sármány *(Emberiza schoeniclus* L., állat), az Éneklők rendjébe és a Pintyfélék családjába tartozó madárfaj. Feje és torka fekete, háta vörhenyes, alul fehér. Hossza 15 cm. Nálunk mocsarakban közönséges, állandó madár.

Közönséges pirók *(Pyrrhula pyrrhula* L., állat), az Éneklők rendjébe és a Pinty-félék családjába tartozó madárfaj. Feje és álla fekete, háta hamuszürke, alsó része piros. Hossza 17, szárnya 9, farka 7 cm. Nálunk a hegyvidéken gyakori, ősszel és télen nagyobb csapatokban kóborol és a lapályokat is fölkeresi. Bogyókkal és magvakkal él, a rovarokat csak nyáron eszi.

Közönséges sebességmérő, l. *Hajózási műszerek*.

Közöny, *közömbösség*, az érdeklődés, szeretet és gyűlölet, megkívánás és elutasítás hiánya. Ez az állapot némelykor megelőzi az indulatos magatartást, máskor követi, de gyakran állandó állapotunk bizonyos dolgok iránt. Ignoti nulla cupido, amit nem ismerünk, azt nem kívánjuk meg. Tompa, tudatlan, önző lélek könnyen közömbös.

Közös (lat. *communis)*, másképen *kétes* (lat. *anceps)* a prozódiában az oly szótag, mely mind rövidnek, mind hosszunak vehető, pl. ad — ád, irigy — írigy; továbbá K. a metrikában az olyan hely, melyre mind hosszú, mind rövid szótag jöhet, pl. közös a jambusi sorok páratlan számú ütemeinek tezise, valamint a sorok végső szótagja; jele $\underline{\smile}$, illetőleg $\bar{\smile}$.

Közös birtok: 1. az, amikor valamely dolgot többen osztatlanul együtt tartanak birtokukban, l. *Birtok*. — 2. *K.* nemzetközi jogi értelemben, l. *Közös terület*.

Közös bűntettek *(delicta communia)* azok, amelyeket bárki elkövethet; ellentéte a *különös bűntettek* (delicta propria), amelyeket csak bizonyos tulajdonságokkal jellemzett személy követhet el.

Közös egyetértéssel elintézendő ügyek, Magyarországnak és Ausztriának oly ügyei, amelyeket e két állam közös egyetértéssel intéz s amelyeknek ez az elintézési módja a célszerűség és a politikai tekintetek következménye; amelyeknek tehát a közössége nem jogi következménye a pragmatica sanctióból származtatott kölcsönös védelmi kötelezettségnek, mint az ú. n. közös ügyek közössége (l. *Közös ügyek)*. Ily csoportokul az 1867: XII. t.-c. a következőket jelöli meg: *a)* az addig az osztrák császárságot terhelő államadósságok (53—55. §.), vmint új közös kölcsönök felvételének (56. §.) ügyét (l. *Osztrák államadósság), b)* a kereskedelmi ügyeket (58—62. §.), ezzel összefüggésben az iparpártolással kapcsolatos adók ügyét (63. §.), továbbá *c)* bizonyos vasutak feletti intézkedést (65. §.), vmint a pénzlábat és pénzrendszert (66. §.) (l. *Vám- és kereskedelmi szövetség)*. Nem ezek között az ügyek között sorolja fel az 1867: XII. t.-c. a védelmi rendszer megállapítását, hanem kapcsolatban a közös ügyek körvonalozásával (13. §.), de mivel a vé-

delmi rendszer egyforma és közös egyetértéssel való megállapitását a célszerűségre alapítja: azt ebből a szempontból szintén a K. közé lehet sorolni (l. *Védelmi rendszer)*. Az 1867: XII. t.-c.-ben megjelölteken kívül is van továbbá oly ügy, amely közös egyetértéssel intéztetik el és amelyre nézve a közösség csak a célszerűségen alapszik. Ez a jegybank ügye (l. *Osztrák-magyar bank)*.

Közös élet testvérei (*Fratres communis vitae, Fratres bonae voluntatis, Fratres devoti)* v. *Gerhardinusok* névvel is nevezik a *Groot* Gerhard (l. o.) és *Radewin* Florentius által alapított keresztény testvérületet, melyet *Zerbolt* Gerhard fejlesztett tovább. A testvérek saját házukban kolostori életet folytattak, de szent fogadalmat nem tettek. Szigorú aszketa életet éltek s főként könyvmásolással, imádkozással s az ifjuság nevelésével foglalkoztak. Voltak nőtestvér-házak is, melyeknek gondozóit *Mártának* nevezték. Ezeket a testvérületeket több pápa megerősítette, valamint a konstanzi zsinat is. Főként Németalföldön terjedtek el, de voltak É.-i Németországban, Olaszországban és Portugáliában is házaik. A XV. sz. végén házaik száma 130 volt. Később közülök többen a reformációhoz csatlakoztak, mások birtokába a jezsuiták helyezkedtek, úgy hogy a K. lassankint megszüntek. A K.-hez tartozott Kempis Tamás, Kopernikus Miklós, Wessel János stb. V. ö. *Delprat*, Die Brüderschaft des gemeinsamen Lebens (1840); *Ullmann*, Reformatoren vor der Reformation (1866, 2 köt.); *Bonet-Maury*, De opere scholastico fratrum vitae communis (1889); *Hoening*, Die Brüder des gemeinsamen Lebens (1894); *Döbner*, Annalen und Akten der Brüder des gem. Lebens in Lüchtenhofe (1903).

Közös függő államadósság. Ausztriának a kiegyezés megkötésekor (1867) államjegyekből és váltópénzjegyekből álló, eredetileg 312 milliót kitevő függő (ércfedezet nélküli) államadóssága, amely Ausztria és Magyarország közt kötött, az 1867. XV. t.-c.-be becikkelyezett pénzügyi egyezmény szerint (5. §.) mindkét fél közös jótállása alá helyeztetett. Az 1868. XLVI. t.-c. a K. kezelését a közös pénzügyminiszterre bízta s megállapította, hogy a kezelés ellenőrzésére mind Magyarország, mind Ausztria külön-külön 6 tagból és 3 póttagból álló bizottságot válasszanak. Az Ausztriával az érme- és pénzrendszer tárgyában kötött, az 1892. XVIII. t.-c. becikkelyezett egyezmény XIX. cikke elhatározta a függő államadósságnak az államjegyek (1 frtos, 5 frtos és 50 frtos) bevonásával leendő törlesztését, akként, hogy annak költségéből Ausztriát 70%, Magyarországot 30% terhelje. Az 1899. XXXI. t.-c. szintén intézkedik az akkor már 112 millióra csökkent államadósság teljes beváltásáról. A beváltás végső határideje 1907 aug. 31. lejárt. Ekkor még 1 és $^1/_4$ millió maradt a felmondott államjegyekből beváltatlanul. Ez az említett %-os arányban a két állam javára iratott. Ezzel a K. végleg megszünt.

Közös haderő. Magyarország és Ausztria közös hadereje a közös hadsereg (l. o.) és a hadi tengerészet (l. *Tengerészet)*. Nem közös haderő a két állam honvédségei és népfelkelései.

Közös hadsereg. Magyarországon és Ausztriában az általános védkötelezettség alapján kiállított katonaságból szervezett hadsereg, mely mind a két államnak közös szerve. A K. alatt a két államnak szintén közös és egységesen szervezett haditengerészete nem értetik (l. *Közös haderő)*. Az 1889 okt. 17. kelt legfelsőbb kézirat alapján a *cs. és kir. hadsereg* címet viseli.

Közös hadügyminisztérium. Magyarország és Ausztria közös hadügyminiszterének vezetése alatt álló hatóság, melynek ügykörébe a közös hadügyek kormányzata tartozik (l. *Közös ügyek, Közös minisztérium)*. A K. 1867 óta működik mint ilyen. Teendőit 1868 előtt a cs. kir. birodalmi hadügyminisztérium, 1848 előtt pedig az udvari hadi tanács végezte, melyet I. Ferdinánd 1556. állított fel.

Közös hajókár (franc. *havarie grosse)*, l. *Biztosítás*.

Közös iskolák, amelyeket fiúk és leányok vegyesen látogatnak. L. *Koedukáció*.

Közös konyha célja a tüzelés és a munkaerő megtakarítása azáltal, hogy nagyobb mennyiségben több családnak főzve, jobban és olcsóbban állíthatja elő az élelmiszereket. Sokfelé létesültek Magyarországon K.-k, Budapesten is, de részben a hiányos vezetés, részben a közönség részvétlensége folytán tönkrementek.

Közös költségvetés, l. *Állami költségvetés*.

Közös külügyminisztérium. Magyarország és Ausztria közös külügyminiszterének vezetése alatt álló főhatóság, amelynek ügykörébe a közös külügyek kormányzata tartozik (l. *Közös ügyek, Közös minisztérium)*. Hatásköre különösen a külügyi politika és a diplomáciai kar irányítása és vezetése, továbbá Magyarország és Ausztria, illetőleg az osztrák-magyar monarchia jogainak és érdekeinek a külfölddel szemben képviselete, az összes más ügyekre vonatkozó nemzetközi szerződéseknek közvetítése, valamint más állami ügyekre vonatkozólag a külföldi államok kormányaival, illetve követségeivel való érintkezés közvetítése. A vám- és kereskedelmi szövetség (l. o.), illetve az 1900. XII. t.-c.-be iktatott szerződés XI. cikke értelmében ide tartozik továbbá a konzulátusi ügy vezetése s ebből folyólag a konzulátusok mint bíróságok és a konstantinápolyi konzuli főtörvényszék feletti felügyeleti jog gyakorlása (l. *Konzuli bíráskodás)* és a konzuli akadémia vezetése. A K. ezenfelül a cs. és kir. ház minisztériuma is és ennél a minőségénél fogva teljes címe egy 1895 okt. 4. kelt kézirat szerint *a cs. és kir. ház és a külügyek minisztériuma* (k. u. k. Ministerium des kaiserl. u. kön. Hauses und des Äussern). A K.-nak alárendelt hatóságok és intézmények a követségek (l. *Állami képviselet* és *Követek)*, a konzulátusok (l. o. és *Vám- és kereskedelmi szövetség)*, a konzuli főtörvényszék, a konzuli akadémia Bécsben és a házi, udvari és állami levéltár. A K. csak 1867 óta áll fenn. Tennivalóit 1848-tól 1868-ig az osztrák cs. kir. külügyminisztérium, 1848 előtt pedig az 1762. felállított házi, udvari és állami kancellária végezte.

Közös legfőbb számvevőszék *(Császári és királyi)*. Magyarország és Ausztria közösügyi

pénzkezelésének ellenőrzésére hivatott közös hatóság. Az 1867. XII. t.-c. a közösügyi pénzkezelésről és annak ellenőrzéséről nem intézkedett, de a közös nyugdíjakról szóló 1868. XLVII. t.-c. 4. §-a kimondta, hogy a közös kül-, hadügyi s pénzügyi minisztériumok mellett azoktól függetlenül felelős és K. állítandó fel. Az ennek folytán felállított K. az osztrák legfőbb számvevőszék mintájára szerveztetett és rá ennek 1866 nov. 21. szabályzatának elvei alkalmaztattak. A K. elnökének felelőssége alatt működik, ez a felelősség a delegációk irányában azonban nincs szabályozva. Az elnökön kívül, akit az uralkodó nevez ki, áll még 1 osztályfőnökből, udvari tanácsosokból, osztálytanácsosokból, udvari titkárokból, főszámtanácsosokból és számtanácsosokból.

Közös minisztérium. A Magyarország és Ausztria közötti közös ügyeknek (l. *Közös ügyek)* arra a részére nézve, amelyek tisztán a kormányzat körébe tartoznak, az 1867. XII. t.-c. 27. §-a értelmébe K. áll fenn. A K. a közös ügyek mellett sem az egyik, sem a másik állam külön kormányzata ügyeit nem viheti, azokra befolyást nem gyakorolhat. A K. minden tagja felelős mindazokra nézve, amik köréhez tartoznak; az egész minisztérium felelős együtt oly hivatalos intézkedéseire nézve, amelyeket együtt állapított meg. De az 1867. XII. t.-c.-ben megállapított három közösügyi ügycsoport szerint három közös miniszter van, t. i. külügyi, hadügyi és pénzügyi. A közös miniszterek felelősségre vonását a delegációk (l. o.) gyakorolják. A közös miniszterek «császári *és* királyi» (K. u. K.) jelzőt használnak, megkülönböztetésül az osztrák miniszterek és egyéb hatóságok «cs. kir.» (K. K.) jelzőjétől. 1867-ben Ő Felsége az akkori közös miniszterek kinevezésekor azokat — figyelembe véve azt is, hogy a «birodalom» kifejezés a magyar kiegyezési törvény (1867: XII. t.-c.) szövegében szintén ismételten előfordul — «birodalmi» külügy-, hadügy-, illetőleg pénzügyminiszterekké nevezte ki (1867. dec. 24. legf. leirat a m. kir. miniszterelnökhöz, 1867. Rend. Tára 207. sz.). A hivatalos nyelvhasználatban azonban a «birodalmi» jelző idővel eltűnt, kivéve a hadügyminiszternél, aki magyar hatóságokkal való levelezésben «közös hadügyminiszter»-nek, egyébként azonban «Reichskriegsminister»-nek nevezte magát. 1911 óta Ő Felsége a hadügyminisztert sem birodalmi hadügyminiszternek, hanem egyszerűen hadügyminiszternek nevezi ki és a hadügyminisztérium hivatalos címe: «cs. és kir. hadügyminisztérium».

Közös nevező az egyenlő nevezővel biró törtek nevezője.

Közös okirat az okirat azok között a személyek között, akiknek érdekében van kiállítva v. akiknek kölcsönös jogviszonyait tanusítja, továbbá közösnek tekintendők az érdekeltek között v. azok egyike és egy közös közbenjáró között valamely jogügyletre nézve folytatott írásbeli tárgyalások is. A bizonyító fél követelheti, hogy ellenfele a birtokában lévő K.-ot mutassa fel, különben senkisem köteles másnak bizonyítékot szolgáltatni.

Közös osztó. Azokat a számokat, melyek az $a, b, c, \ldots m$ adott egész számokban maradék nélkül foglaltatnak, ezen utóbb felsorolt számok K.-inak nevezzük. Hogyha a és b két szám közül a a b-nek többszöröse, akkor K.-ik nem mások, mint b-nek osztói, melyek közt a legnagyobb b. Midőn azonban a két szám közül az egyik nem többszöröse a másiknak, a K.-kat külön meg kell határozni s erre a célra a legnagyobb K. felkeresésére szolgáló algoritmus szolgál. A két adott szám legnagyobb K.-jának az a leglényegesebb tulajdonsága, hogy minden osztója a két szám K.-ja és viszont a két szám minden K.-ja által osztható. E módszer szerint az adott nagyobbik pl. a számot elosztjuk az adott kisebbik b számmal. Egy hányadost és egy osztási maradékot nyerünk. Most a volt osztót elosztjuk a maradékkal, majd az első maradékot a másodikkal és így tovább. Ezt az eljárást addig folytatjuk, míg zérus a maradék s akkor az utolsó osztó lesz egyszersmind az a és b két adott szám legnagyobb K.-ja. Hogyha a, b, c három egész szám legnagyobb K.-ját kell keresnünk, először kikeressük az első két szám legnagyobb K.-ját, azután pedig meghatározzuk ennek és a harmadik számnak legnagyobb K.-ját. Ez lesz egyszersmind a három szám legnagyobb K.-ja. Egész hasonló módon nyerhetjük akárhány egész szám legnagyobb K.-ját. A racionális egész függvények elméletében, mely az oszthatóság kérdésének szempontjából egészen analog a közönséges egész számok oszthatóságára vonatkozó elmélettel, két v. több racionális egész függvény legnagyobb K.-ját ugyancsak ennek az algoritmusnak segítségével állíthatjuk elő.

Közös pénzügyminisztérium. Magyarország és Ausztria közös pénzügyminiszterének (l. *Közös minisztérium)* vezetése alatt álló minisztérium, amelynek hatáskörébe a közös pénzügyek (l. *Közös ügyek)* tartoznak. Alárendelt hivatalai a közös központi pénztár és a számosztály. A közös pénzügyminiszter Bosznia-Hercegovina közigazgatásának vezetésével is meg van bízva, de ilyen minőségben a közvetlen vezetése alatt álló hivatali személyzet, a közös pénzügyminisztérium különbeni személyzetétől elkülönített létszámot alkot és azzal szervi összeköttetésben nincs (l. még *Bosznia)*.

Közösségek. Általában véve minden olyan jogviszony, amelynél fogva valamely jog többeket közösen illet. Tágabb értelemben K. a magánjogi társaságok is. Szűkebb értelemben K. alatt értjük a volt úrbéres, közbirtokossági és más hasonló jellegű, főleg földközösségeket, vagyis a volt úrbéresek, közbirtokosok vagy más hasonló jellegű birtokosok közösségét bizonyos ingatlanokra nézve. Ilyen K. ma már főleg csak a közös erdőkre és a közös legelőkre állanak fenn. Fontosságuk úgy szociális mint gazdasági tekintetben megbecsülhetetlen, mert a társulásban rejlő erő a kisbirtokosoknak rendkívüli erősséget ad. Épen azért az újabb törvényhozások ezeknek a K.-nek a fentartására törekednek. Igy hazai törvényhozásunk az erdőközösségekre megalkotta az 1898. XIX. t.-c.-et, amely a közös birtokosoknak gazdasági ügyvitelét szabályozza; legújabban pedig az 1913. X. t.-c.-et, amelynek alapján a közös legelőkben részes felek jogképes társulattá

kötelesek alakulni, hogy a közösségben rejlő erő minél inkább éreztethesse hatását. Az 1913 : X. t.-c. a társulattá alakulásnak kétféle alakulatát ismeri. Az első alakulat akkor jön létre, ha a társulattá alakuló részes feleknek illetőségei telekkönyvezve vannak, a második alakulat pedig főleg akkor, ha ezek az illetőségek telekkönyvezve nincsenek. Az első alakulatnak hatásköre kisebb, mint a másodiké. Az első alakulatnak megfelelő társulatra ugyanis a közös ingatlan tulajdona nem megy át, az a közös ingatlan jelzálogul lekötésére nincs jogosítva ; tehát a részes felek gazdálkodását nem képes annyira előmozdítani, mint a második alakulatnak megfelelő társulat, amelyre átmegy a közös legelő tulajdona is és amely a közös legelőre jelzálogos kölcsönt is vehet fel. A közös legelő tulajdonának a társulatra átszállása azonban csak jogi formula, a tulajdonjog valóságban mégis a részes feleket, a társulat tagjait illeti, mert mihelyest feloszlik a társulat, a tulajdonjogot a telekkönyvben a részes felek javára kell bekebelezni. Az 1913. X. t.-c. a K.-et hatósági felügyelet alá helyezi ; felügyelő hatóságok : a közigazgatási bizottságnak gazdasági albizottsága s a földmivelésügyi miniszter. Az 1913. X. t.-c. gondoskodik arról is, hogy a társulati tagok illetőségei lehetőleg azok kezén maradjanak, akiknek gazdálkodását van hivatva előmozdítani a társulat. Evégből a törvény elrendeli, hogy az illetőségeket csak a társulat választmányának hozzájárulásával szabad átruházni. Azonfelül a társulatnak, a községnek s az államnak az illetőségekre elővásárlási joguk is van.

Közös számla. Megtörténik, hogy két vagy több üzletbarát K.-ra árút vásárol nyereséggel való eladás végett. Ha ketten állnak össze ilyen közös adás-vételre, *feles*, a metà-ügyletről, ha pedig hárman kötik meg, terzo-ügyletről van szó. Az ebből eredő K. a *conto a metà (feles számla)* és a *conto a terzo (hármasban való számla)*.

Közös számvevőszék, l. *Közös legfőbb számvevőszék.*

Közös telepek, l. *Elektromos áramfejlesztő központi telepek.*

Közös terület (lat. *condominium*), a nemzetközi jogban az a terület, amely egyidejűleg több állam fenhatósága alatt áll. Ily condominiumot, helyesebben coimperiumot gyakoroltak az 1864. évi okt. 30-iki bécsi béke után Ausztria és Poroszország Schleswig-Holstein és Lauenburg fölött. Szudán jogilag szintén coimperium alatt áll, amelyet Nagybritannia és Egyiptom gyakorolnak (1899 jan. 19-iki szerződés). A megszállást és igazgatást, amelyet valamely állam más állam területének egy része fölött gyakorol, condominium inégal-nak szokták a nemzetközi jogban nevezni. Ily c. inégal volt Bosznia és Hercegovina helyzete 1878-tól 1908-ig, ilyen ma is Ciprus szigetének és a Panama-csatornának jogi helyzete.

Közös többes. Azokat a számokat, melyekben az $a, b, c, \ldots m$ egész számok maradék nélkül foglaltatnak, ezen utóbb felsorolt számok K.-einek mondjuk. Ezek közül a legkisebb az, mely bennünket első sorban érdekel, mert ennek minden többese az adott számoknak K.-e. Két a és b szám esetében e legkisebb K. $\frac{ab}{D}$, ahol D az a és b legnagyobb közös osztóját jelenti. Ha a, b, c három szám legkisebb K.-ét kell keresnünk, először a és b legkisebb K.-ét keressük ki, ezután meghatározzuk e legkisebb K. és c legkisebb K.-ét. Ez lesz majd a három szám legkisebb K.-e. Egészen hasonló módon járunk el akárhány adott szám esetében is. Két vagy több racionális egész függvény legkisebb K.-ét ugyanazzal a módszerrel határozhatjuk meg, mint az egész számok legkisebb K.-ét.

Közös tulajdon (lat. *condominium*) az, amikor a dolog eszmei hányadok szerint többek tulajdona. A magyar magánjog szerint ilyenkor a tulajdonostársak mindegyike a maga illetőségéről (tulajdoni hányadáról) szabadon rendelkezhetik, azt átruházhatja, megterhelheti. Illetősége arányában mindegyikük használhatja a dolgot és ugyanezen arányban őt illetik a dolog hasznai. De minden rendelkezéshez, amely a többi tulajdonostárs jogait is érinti (pl. az állag megváltoztatásához, az ingatlannak telki szolgalommal terheléséhez stb.) az összes tulajdonostársak hozzájárulása szükséges és szótöbbségi határozatnak nincs helye. Mindegyik tulajdonostárs bármikor kívánhatja a *közösség megszüntetését.* A megszüntetésnek — ha a felek annak keresztülvitele iránt másként meg nem egyeznek — a dolog felosztása és ha ez nem lehetséges, árverésen eladása és a vételár felosztása által kell történnie. Egyes tulajdonközösségeknek, amelyeknél jogunk a közösség megszüntetését kizárja, ezért és a tulajdonostársak rendszerint igen nagy számánál fogva, messzebbmenő, a többségi elvet érvényre juttató szervezetet ad. Ezek az úrbéri és közbirtokossági erdők és legelők tekintetében fennálló és némely velük rokon természetű közösségek. Ezekben a tulajdonostársak a használat, sőt az állag felől is szótöbbséggel rendelkezhetnek (1898. XIX., 1913. X., 1913. XXXI. t.-cikkek) és a legelőközösségeket egyenesen jogi személyiséggel felruházott társulatokként szervezi az 1913. X. t.-c. L. *Közösségek.*

Közös ügyek Magyarországnak Ausztriával való viszonyát tekintve a két államnak azok az ügyei, amelyeket az ú. n. pragmatika szankcióból (l. o.), vagyis az 1723. I., II. és III. törvénycikkekből származó kölcsönös és viszonos védelmi kötelezettségből kifolyóan az 1876. XII. t.-c. a két állam közös ügyéül elismer és mint ilyeneket körvonaloz. Az 1867. XII. t.-c. 7—17. §-ai szerint mint a pragmatika szankcióból folyó közös és együttes védelemnek eszközei közösek : 1. *azok a külügyek*, melyek az Ő Felsége uralkodása alatt álló összes országokat együtt illetik ; 2. *a hadügyek annyiban*, hogy mindaz, ami az egész hadseregnek és igy a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el ; 3. *a pénzügyek annyiban*, amennyiben közö-

sek azok a költségek, melyek a közösöknek elismert külügyre és hadügyre fordítandók. Az 1867. XII. t.-c. 12., 13. és 14. §-ainak kifejezett rendelkezése szerint nem közös ügy a magyar hadseregnek időnkénti kiegészítését s az ujoncok megajánlásának jogát, a megajánlás feltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, úgyszintén a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedések; továbbá a védelmi rendszer megállapítása vagy átalakítása és végül a magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak. Mint közös pénzügy közösek a közös minisztérium (l. o.), a közös legfőbb számvevőszék (l. o.), továbbá a közösügyi intézmények (külképviseleti hatóságok, közös haderő, l. o.), valamint egyes, tényleg a közös minisztériumok alatt álló intézmények, így a házi, udvari és áll. levéltár, konzuli akadémia költségei. Azt az arányt, amelyben a közösügyi költségeket a két állam viseli, az 1867. XII. t.-c. 18—22. §-ai szerint kell meghatározni; l. erre nézve *Kvóta.*

A K.-et a közös minisztérium kezeli (l. o.), a K. ama részét pedig, amely nem tisztán a kormányzat körébe tartozik, a delegációk (l. o.). A K. kezelési módjára vonatkoznak az 1867. XII. t.-c. 23—52. §-ai. A K.-et Ausztria részéről az 1867. évi dec. 21-én kelt (a Reichsgesetzblattban 146. szám alatt közzétett) törvény 1. §-a határozza meg, némileg eltérően a magyar törvénytől. Azokon a tárgyakon kívül, melyek a pragmatika szankcióból kiindulva tekinthetők közösen elintézendőknek, vannak még más nagyfontosságú közügyek, amelyeknek közössége nem folyik ugyan a pragmatika szankcióból, de amelyek részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva célszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönítve. Az ezek tekintetében fennálló viszony lényegesen különbözik a közösügyi kapcsolattól s ezek iránt részletesebben az 1867. XII. t.-c. 52—68. §-ai rendelkeznek s ezek terjedelmének meghatározására az Ausztriával időnként kötött kereskedelmi szövetségünk, ill. 1908 óta kereskedelmi szerződésünk az irányadó. L. *Közös egyetértéssel elintézendő ügyek.*

Közös ügyletek (ol. *conto a metà,* franc. *à demi),* vállalkozók közt közös nyereségre, közös számlára vállalt ügyletek. A K.-nek egyik példája az anticipációs ügylet, azaz az olyan bizományi ügylet, ahol a bizományos, még mielőtt az árút eladná, tehát rendszerint akkor, amikor azt átveszi v. neki megküldik, az árú árának bizonyos hányadát, rendszerint a felét a bizományba adónek előlegezi (anticipálja).

Közösülés *(elhálás,* állatoknál *párzás*; *coitus, cohabitatio),* két különböző nemű egyén nemi szerveinek egyesítése, ami az ivarsejtek egymáshoz terelését, illetve a megtermékenyítést lehetővé teszi. Ez nem minden kétnemű állatfajnál van így, pl. a halaknál a nőstény lerakja petéit, a hím az úszkáló petéket ondójával bevonja. Az embernél a K. az idegrendszer szabályozó befolyása alatt történik s csak ha az idegrendszer a megfelelő lelki állapotot (nemi vágy, libido) megteremtette, válik lehetővé a K. Innen van az, hogy a megfelelő lelkiállapot hiánya az ú. n. *pszichikus impotenciát* teremti (l. *Nemi tehetetlenség).* A nemi szervek egyesítését kéjérzés kiséri, mely az ondókilövelés pillanatában tetőfokát (orgasmus) éri el. A férfi az aktiv, a nő passziv szereplő. Az ondószálak a nő ivarszerveiben tartózkodnak, míg petesejtre akadva, azt megtermékenyítik (l. *Termékenyítés).* Az ivarszervek fejlődési rendellenességei megakadályozhatják a K. végrehajtását (l. *Nemi tehetetlenség).*

Közös vagyon, l. *Közös tulajdon.*

Közös vámterület, l. *Vámügy.*

Közös vasutak. Az Ausztrián és Magyarországon áthúzódó vasutakat 1867 előtt engedélyokirat (pátens) alapján építették. Ezeknek nagy része már teljesen beolvasztatott a magyar vasutak hálózatába, azonban még mindig van, mint pl. a Déli és a Kassa-oderbergi vasút, melynek vagyona osztatlanul kezeltetik. Ezek a K.

Közös végrendelet, l. *Végrendelet.*

Közpénztár, l. *Pénztár.*

Központ, l. *Középpont.*

Központfutó erő, l. *Centrifugális erő.*

Központfutó gép, l. *Centrifugális gép.*

Központi állampénztár, l. *Állampénztár.*

Központi állás, l. *Középponti állás.*

Központi állítókészülék v. *bak,* l. *Központi váltó- és jelzőállítás.*

Központi díj- és illetékkiszabási hivatal *Budapesten.* Hatásköre illetékügyekben csak a székesfőváros területére, míg a díjak kiszabására és előírására nézve egész Magyarország területére terjed ki. Kiszabja a székesfőváros területén a készpénzben fizetendő bélyeg-, jog- és egyenértéki illetékeket, megállapítja a vasúti vállalatok részére az általuk megszerzett ingatlanok után járó vagyonátruházási illetéket a magyar állam egész területén, illetékügyekben a felek előterjesztésére határozatokat hoz és a kiszabott illetéket és birságokat módosítja v. egészben is törli, megállapítja a magyar állam egész területére a díjakat stb. Illetékügyekben hatásköre hasonló a pénzügyigazgatóságok hatásköréhez, személyzete is hasonló kvalifikációval biró tisztviselőkből áll. Az illetékek előírását, elszámolását, a kimutatások összeállítását a melléje rendelt számvevőség végzi.

Központi erkölcsrendészeti hatóság *(erkölcsrendészeti központi hatóság),* a leánykereskedés (l. o.) és a fajtalan közlemények forgalmának elnyomása (l. *Pornografia)* végett létrejött és az 1912. XLIX. és L. t.-cikkekbe iktatott nemzetközi megállapodások folytán a m. kir. belügyminiszternek 43030/903. számú rendeletével (R. T. 723. l.) szerveztetett abból a célból, hogy a leánykereskedés meggátlása és a fajtalan közlemények forgalmának elnyomása céljából szükséges értesítések központosíttassanak.

Központi Értesitő, a m. kir. kereskedelmi minisztérium hivatalos közlönye, melyben a megtörtént cégbejegyzések kihirdetés végett közzététetnek. A Horvát-Szlavonországban történt cégbejegyzést az ottani hivatalos lapban kell közzétenni.

Központi fűtőberendezések, l. *Fűtés.*

Központi hatalom, szövetséges államokban (északamerikai Egyesült-Államok, Svájc stb.) az a hatalom, amelyet a szövetséghez tartozó minden állam fölött a központi (szövetségi) törvényhozás és kormány gyakorol. Az abszolut időkben, illetőleg a provizórium alatt történtek kisérletek Ausztria és Magyarország központi törvényhozó szervének megalkotására a Reichsrat oly szervezésével, amelyben Magyarország az osztrák tartományok módjára lett volna képviselve.

Központi hatóságok a legfőbb államhatóságok, amelyeknek az alsóbb (helyi v. külső) közigazgatási hatóságok alá vannak rendelve. Ilyenek nálunk a minisztériumok.

Központi háztartás, több e célra egyesült háztartás szükségleteinek együttes kielégítése. A K. alapeszméje az, hogy nagy munkapazarlás az, amikor minden háztartás külön cselédet tart, külön főz, takarít stb., holott munkaegyesítés által mindez olcsóbban és jobban valósítható meg. Igy keletkezett 1905. Kopenhágában az első K., melyet több más követett. 24—45 család lakik együtt, kiknek külön konyhájuk, éléskamrájuk és cselédszobájuk nincs. A központi konyha látja el őket tetszés szerinti időben, tetszés szerinti ételekkel, van központi fűtés, világítás, ventilláció, magáncseléd nem kell, meghatározott díjakért végzik a takarítást és egyéb háztartási munkát. Ily intézmények Németországban is keletkeztek. V. ö. *Schwimmer* Rózsa, A huszadik század otthona (Városi Szemle, 1909).

Központi henger v. *sztele* (növ.). Az endodermiszen (l. o.) belül levő szövetek együttesen alkotják a K.-t, mely tehát magába foglalja a pericikelt vagy perikambiumot (l. o.), az edénynyalábokat, az elsődleges bélsugarakat és a belet. A növények legnagyobb részében egy K. van, ez az ú. n. *monosztélia*. Vannak azonban növények (*Nymphaeaceae*, egyes *Ranunculaceae*, *Limnocharis*, *Ophioglossum*, *Equisetum*), melyekben minden egyes edénynyalábnak külön endodermisze, külön pericikelje van, mert az eredetileg egy középponti henger annyi részre szakadt, ahány edénynyaláb van; ez a van Tieghem-féle *asztélia*, melyet Strasburger *schizosztéliának* nevez. Végül van még *polisztélia*, mikor kezdettől fogva több K. van (*Auricula Gunnera* és a *harasztok*).

Központi hitelszövetkezet, l. *Szövetkezetek*.

Központi idegrendszer, l. *Idegrendszer*.

Központi igazgatás, a központosítás elvei szerint szabályozott közigazgatás, ellentéte az *önkormányzat* (self-government). Igy nevezik továbbá a központi hatóságok hivatali tevékenységét.

Központi Kárpátok néven foglalták össze helytelenül a Kárpátok teljesen elütő eredetű és szerkezetű darabjait. L. *Liptói havasok*, *Tátra*, *Bélai mészhavasok*, *Pieninek* és *Árva-Liptói mészkőhegység*.

Központi kézbesítő hivatal, 1. bírósági, 2. Budapesten rendőrségi, amely a városi kézbesítő közegek munkáját végzi. L. *Kézbesítés*.

Központi kir. járásbiróság Budapesten van, felállította az 1913. XXV. t.-c. a budapesti balparti, t. i. a IV., V., VI., VII. és VIII—X. ker. kir. járásbiróságok helyébe. Működését 1914 szept. 1. kezdte meg.

Központi leszámoló hivatal, l. *Vasúti központi leszámoló hivatal*.

Központi magvuak (növ.), l. *Centrospermae*.

Központi mintapince, l. *Mintapince*.

Központi mozgás, l. *Centrális mozgás*.

Központi nap, l. *Centrális nap*.

Központi sejt, l. *Embriózsák*.

Központi sugarak (*centrális sugarak*), azok a sugarak, melyek a homorú tükröt vagy optikai lencsét középső részéhez (optikai középpontjához) közel érik. Csakis az ilyen sugarak egyesülnek visszaverődés v. törés után egy pontban és csak ilyen sugarak egyesüléséből keletkezhetik a világító tárgy éles képe. A szélső sugarak egyesülése a lencséhez v. tükörhöz közelebb következik be s ezek szóródásos, nem éles képet hoznak létre.

Központi szőllészeti kisérleti állomás, l. *Szőllészeti kisérleti állomás*.

Központi szövetkezet az a szövetkezet, amely több szövetkezetből alakul arra a célra, hogy ezeket a szövetkezeti cél elérésében hitellel stb. támogassa. A K.-ben az egyes szövetkezetek hasonló jogállást foglalnak el, mint az egyes szövetkezetekben a szövetkezeti tagok, az üzletrészek tulajdonosai. A K.-nek tagjai nem természeti személyek, hanem a szövetkezetek. A hitelszövetkezetek K.-ét: az Országos Központi Hitelszövetkezetet nálunk törvény (1898. XXIII. t.-c.) állította fel s határozta meg azokat a feltételeket, amelyek mellett hitelszövetkezetek az Orsz. Központi Hitelszövetkezet kötelékébe léphetnek.

Központi telekkönyvek, az 1868. I. t.-c. szavai szerint «összpontosított telekkönyvek», amelyek a magyar korona országaiban levő vasutak és csatornák ingatlan vagyonát összefüggő egészben tüntetik fel és tartják nyilván. A K.-be kell bevezetni a vasút- v. csatornavállalatnak akár kisajátítás, akár szerződés útján megszerzett mindazt az ingatlanát és ezeknek tartozékát, melyek a vállalat létesítésére és fentartására szükségesek (1881. LXI. t.-c. 3. §.). A K.-et az igazságügyminisztérium kötelékébe tartozó központi telekhivatal vezeti, amelynek élén egy miniszteri osztálytanácsos áll. A központi telekkönyvi hatóságot pedig a budapesti kir. törvényszék gyakorolja, amelynél a központi telekkönyvi hatóság ügyeit a központi telekhivatal főnöke adja elő.

Központi tűz v. *tüzes központ* néven a Föld izzó folyó belsejét értik, amelyre a geológia a lefelé egyre növekedő geometrikus gradiens, részint pedig a tüzes láva alapján következtet. L. *Föld* és *Vulkánok*.

Központi váltó- és jelzőállítás. A K. célja a forgalom biztosságának növelése (l. *Biztosító berendezések a vasutaknál*). A berendezést a magyar vasutaknál általánosan használt rendszer alapján ismertetjük. A vonatszemélyzet értesítésére szolgáló jelzőket (l. *Helyhez kötött jelzők*), valamint a vágányokban lévő váltókat egy helyről, egy központból állítják s ez az állító központ, illetőleg maga az állítás blokkberendezés útján még külön felelős forgalmi hivatalnok vezetése és ellenőrzése alatt áll. A váltók és jelzők állítása a központból általában mechanikai úton kézi erővel, drótvezeték, ritkábban rudazatok segítségével történik. De vannak vizynomással és légnyo-

mással, továbbá villamos árammal állított berendezések is, melyeknek kiterjedtebb állomásokon nagy forgalom mellett van jelentőségük a biztosító berendezés kezelésének egyszerűsítése és gyorsítása érdekében. Az állítás maga az ú. n. központi állítókészülékre v. bakra felszerelt külön állítóemeltyűkkel történik. A vonatok bejárásának és kihaladásának biztosítására a helyhez kötött bejárati és kijárati jelzőknek és a központból állítható váltóknak, illetőleg a központban az állítóemeltyűknek egymással oly szerkezeti összefüggésben kell lenniök, hogy egy bizonyos menetirány, bejárat v. kijárat részére egy helyhez kötött jelző mindaddig nem állítható «Szabad»-ra, míg az illető menetirányba eső, tehát a vonat által érintett összes váltók, valamint a mellékvágányokon lévő s a vonatot esetleg veszélyeztető ú. n. ellenséges váltók is előzetesen helyes állásukba hozattak és elzárattak. A váltókat közvetlenül a mellettük elhelyezett váltóállító zár állítja, egyszersmind szélső helyzetükben elreteszeli. Kisebb állomásokon a váltókat a helyszínén kézzel is állítják s egyszerű váltóreteszekkel központilag elreteszelik; ez a központi váltóreteszelő berendezés. A központi állítókészülékek a váltók közelében nagy ablakokkal ellátott állítóbódéban vagy a nagyobb készülékek állítótoronyban vannak elhelyezve; állomási berendezéseknél az állomás két végén.

A blokk-berendezés részei a forgalmi vagy térfelügyelőségi irodában elhelyezett blokk-készülék és az egyes állítókezelői blokk-készülékek, melyek kábelvezetékek útján egymással villamos összeköttetésben vannak. A blokk-készülékek mind az irodában, mind az őri központokban ablakokkal ellátott egyes blokkelemekből állanak, amelyeket egyszerű indított váltóárammal blokkozni — elzárni, vagy deblokkozni — feloldani lehet. Blokkozni szokták a jelzőket és az ú. n. vágányutakat. Ehhez képest van bejárati és kijárati jelzőblokk, melyeknél valamely jelző állítóemeltyűjét az illető állító központban lezárva tartják s az mindaddig nem állítható, míg a felelős hivatalnok a forgalmi irodában a jelzőt a blokkzár alól fel nem oldja. A jelzőblokk ablaka blokkozva vörös, deblokkozva fehér színt mutat, mely egyszerre változik mind az irodai, mind a váltókezelői blokk-készüléken. A vágányúti blokknál valamely menetirányba vagy vágányútba eső s már helyesen állított összes váltók emeltyűi külön blokkzár alá kerülnek. A vágányúti blokk ablaka blokkozva fehér, deblokkozva zöld színt mutat. Szabványos helyzetben, ha vonatok nem közlekednek, az összes váltók szabadon állíthatók, míg a jelzők «Megállj» állásban blokkzár alatt vannak. Vonatközlekedés esetén a kezelés sorrendje szerint előbb az iroda deblokkozza az illető jelzőt s jelzi a vágányutat is; ekkor az állító központban a váltókezelő beállítja a megfelelő vágányutat és ezt blokkozza. A vonat eltávozása után a váltókezelő «Megállj»-ra állítja a jelzőt és blokkozza, mire az iroda deblokkozza a vágányutat. Van még hozzájárulási blokk egyes állító készülékek egymás közti függésének létesítésére. Van feloldóblokk egyenáramú blokkszerelvénynyel s fehér-fekete blokkablakkal, szigetelt sinek, nyomó sinek, időzár szerkezetek alkalmazásánál, pl. blokkvonalak csatlakozásánál. L. *Térközbiztosító berendezés.*

Irodalom. K. Lipthay Sándor, Vasútépítéstan, II. k. II. f., Budapest; Kádár Gusztáv, Vasútépítmények és berendezések, u. o. 1912. Egyes tanulmányok a Magyar Mérnök- és Építész-egylet közlönyében, a Vasúti és hajózási hetilapban Dalmady Ödöntől, Soulavy Ottokártól. Székely Izsótól, Wünscher Frigyestől, a Közlekedési szakkönyvtárban Frank Ottótól, továbbá Schubert, Die Sicherungswerke im Eisenbahnbetriebe, Wiesbaden 1900; Scholkmann, Signal- und Sicherungsanlagen, u. o. 1904; Scheibner, Die Mechanischen Sicherheits-Stellwerke, Leipzig 1904, 1906.

Középpontkívüliség, l. *Excentricitás.*

Központos épület *(centrális épület)*, a négyszögű, poligonális v. köralaprajz fölé emelt kupolából származik, mely köré utóbb sugáralakban fülkék, sőt egész épületszárnyak csatlakoztak.

Központos fúró, l. *Fúró.*

Központosítás, l. *Centralizáció.*

Központosított kezelés, a birtokkezelésnek az a neme, melynél az egyes gazdaságok vagy gazdasági kerületek kezelői (intézők, ispánok) a központi igazgatóság rendelkezései szerint tartoznak eljárni. Belterjesebb viszonyok között a rendszert *szavatossági rendszer* szokta felváltani. V. ö. *Hensch*, Jószágberendezés- és kezeléstan (Magyaróvár 1900).

Központozás *(interpunctio)*, l. *Írásjelek.*

Közraktárak (franc. *entrepôts, magasins généraux*, ang. *dock*). Általánosságban olyan vállalatok, amelyek árúknak harmadik személyek számára való beraktározásával iparszerűleg foglalkoznak. Kereskedelmi törvényünk (1875. XXXVII. t.-c. 434—43. §.) meghatározása szerint azok a vállalatok, melyek áruk elhelyezésével és közraktári jegyek kibocsátásával foglalkoznak. A K. a letett árukról rakjegyeket *(warrant)* adnak, amelyekre kölcsönt is nyujthatnak. E jegyek részben tőzsdeszerű üzletek alapjául is szolgálhatnak. A K. felállítása nálunk elvileg szabad. Állami engedély, mint pl. Ausztriában, Francia- és Oroszországban, ahhoz nem szükséges. A feltételek nálunk a következők: 1. legalább egy millió korona tényleges alaptőke, mely a közraktári ügyleten felül másra nem fordítható; 2. a K. felállítása az illetékes törvényszéknél bejegyzés végett bejelentendő, azonban az alaptőke kimutatása nélkül a vállalat be nem jegyezhető. Az áruk beraktározásán felül a K.-at következő jogok és kötelességek illetik: *a)* az elhelyezés és kezelés végett elfogadott árukra az érték kétharmada erejéig előleget adhatnak; *b)* kötelesek koronkint megállapítani és közzétenni díjszabásait; *c)* az árú- és zálogjegy birtokosának hitelezői a K.-ban letett tárgyakra sem kielégítést, sem biztosítást nem vezethetnek. Maga az árú, illetőleg a zálogjegy azonban végrehajtás tárgya lehet. A K.-nak fekvő kötelezettségei: 1. Megőrizni az árut. 2. Biztosítani az árukat; erre a törvény nem kötelezi a K.-at, hanem az üzletszabályzatban rendszerint bennefoglaltatik. 3. Megengedni az árú- és zálogjegy birtokosának a letett áruk megtekintését. 4. Az árut a jogosított kívánságára kiszolgáltatni. Jogai: *a)* törvényes zálogjog díjai tekintetében; *b)* ha a letéti idő elteltével, vagy a letételtől számított egy év után az áruk ki nem váltatnak, ezeket hiteles személy

közbenjöttével elárvereztetni és a vételárból magát követelései tekintetében kielégiteni. A K. őseit a középkorban találjuk; egyes német városok építettek ilyen raktárakat, főként rossz termések esetére gabonaelraktározás céljából. Angolországban az első dock-ot 1709 építették Liverpoolban, ahol ma a K. majdnem 500 hektár területet foglalnak el; Franciaországban Colbert 1664-ben 11 városban építtetett entrepôt-t. Angolországban a *warrant-rendszer* a törvényhozás minden beavatkozása nélkül fejlődött. Franciaországban utoljára az 1858. évi május 28-iki törvény, Belgiumban az 1862 nov. 18-iki törvény, Németországban (Bréma városa) az 1877 május 13-iki törvény, német kereskedelmi törvénykönyv 302—305. §§, Ausztriában az 1866 jún. 10-iki törvény rendelkezik a K.-ról, az Egyesült-Államokban az 1846 aug. 6., 1854 márc. 28. és 1866 márc. 14-iki törvények. A gabona-közraktárak rendszerint gabona-elevátorokkal, azaz oly berendezésekkel kapcsolatosak, amelyek segélyével a hajókból v. vaggonokból a nem zsákolt, hanem csak betöltött gabona kiemelhető.

Irodalom. Bayerdörffer, Das Lagerhaus u. Warrantsystem, 1878; Hecht, Die Warrants, 1883; Leonhardt, Der Warrant als Bankpapier, 1886; dler, Das österr. Lagerhausrecht, 1892; Damaschino, Traité des magasins généraux, 1860; Scansa, Traité d. mag. gén., 1890; Dubron, Etude juridique et économique sur les magasins généraux, 1898; Fischer, Die Entwicklung des Warrantverkehrs in Europa und Amerika, [illegible]; Thiele, Die deutsche Lagerhausindustrie, 1910.

Közraktári jegy, az az okmány, melyet a közraktár a nála letett tárgyakról kiállít, melyben ezek átvételét elismeri és magát azok kiadására kötelezi. E mellett azonban a K. oly értékpapir, mely a közraktárban elhelyezett árúkat helyettesíti, úgy hogy a K.-gyel való rendelkezés kihat a dologi jogok átruházása tekintetében magára az árúra is. A K. két részből áll: az *árújegyből* (cédule, récépisse, weight-note, Lagerschein) és a *zálogjegyből* (warrant). Eme részek összefüggők, de egymástól elválaszthatók. Az elválasztás által a K. két önálló értékpapir szerepét vállalja magára, úgy hogy az árú feletti teljes és szabad rendelkezést mind a két papir birtoka adja meg, a zálogjegy maga pedig zálogjogot ád az árúkra adott kölcsönösszegre, az árújegy pedig az ezen zálogjegyet terhelt rendelkezési jogot, úgy, hogy e kettéválasztás (kétjegyrendszer) megadja a lehetőséget, hogy az árú letevője egyrészt kölcsönt vehessen az árúkra és a zálogjegygyel biztosítsa hitelezőjét, másrészt pedig az árújegy alapján egyidejüleg eladhassa az árút. Az ú. n. egyjegyrendszer mellett, ahol a K. csupán egy darabból áll, az árút egyidejüleg elzálogositani és eladni nem lehet. A K. hátirattal átruházható, úgy mint minden forgatható papir; kivételt szenved csupán a zálogjegy első átruházása. Mivel ezáltal tulajdonképen a zálogjog adatik egy bizonyos kölcsönösszeg erejéig, a zálogjegy külön átruházása esetében az első hátiratnak tartalmaznia kell: 1. a kölcsönadó nevét és lakását; 2. a kölcsönösszeget; 3. a kölcsön lejárati idejét. Ezek az adatok az árújegyen is kitüntetendők és a közraktárnak bejelentendők.

Közraktári ügylet, árúnak közraktári elhelyezéséből és közraktári jegy kibocsátásából felmerülő ügylet, l. *Közraktári jegy.*

Közraktári üzlet, l. *Közraktárak.*

Közrend, az állam és társadalom rendje együttvéve, vagyis az embereknek a jog és természet határai közt való szabad együttélése.

Közrend elleni kihágások sorába tartoznak mindazok a nyilvános helyen elkövetett garázdálkodások, korcsmai dorbezolások, verekedések, közbotrányt okozó részegeskedések, engedély nélkül való mutatványok, táncmulatságok, menetek, tűzijátékok, szinielőadások stb. rendezése, v. a nyilvános ünnepélyek, körmenetek és más csoportosulások alkalmával a rend fentartása céljából kiadott hatósági intézkedések megszegése, a nyilvános műemlékek, közterületen levő köztulajdont képező tárgyak megrongálása s más hasonló rendetlenkedések, amelyek a közrendet zavarják. Hazánkban a kihágási törvény rendelkezik ezen cselekmények megbüntetéséről. Megelőzésük és megtorlásuk a helyi rendőrség feladata.

Közrendészet, a közrend előfeltételeinek biztosítása, fentartása és a megzavart közrend helyreállítása. Részei: az állami, közbiztonsági és közigazgatási rendészet.

Közrez-hágó a Gyergyói hegységben van, l. *Kárpátok.*

Község (ném. *Gemeinde,* fr. *commune*), tágabb jelentése szerint meghatározott területen (K.-i területen) együtt lakó v. ott ingatlannal biró polgárok testülete. Fennálló törvényeink szerint azonban a K. elnevezés csak a vármegyék keretében lévő és vármegyei hatóság alá tartozó K.-ekre nézve használandó. Egyes nagyobb városi K.-ek kivétettek a vármegyei hatóság alól és a vármegyékkel párhuzamosan, mint szintén önálló törvényhatóságok, közvetlenül a kir. kormány alatt állanak. A K.-i törvény (1886. XXII. t.-c.) szerint a K.-eknek három főcsoportja van: *a)* rendezett tanácsú városok, amelyek a törvény határozmányainak megfelelőleg berendezett tanáccsal birnak; *b)* nagyközségek, amelyeknek rendezett tanácsuk nincs ugyan, de a törvény által reájuk ruházott tennivalókat saját erejükből teljesíteni képesek; *c)* kisközségek, amelyek a törvény által a K.-ekre ruházott teendőket korlátolt anyagi viszonyaik miatt saját erejükből teljesíteni nem képesek és evégből más K.-ekkel kell szövetkezniök. Horvát-Szlavonországoknak a K.-i szervezet megállapítása autonóm ügyük; a társországokban csak a nagyobb helységek hagyattak meg önálló K.-eknek, a kisebb helységek többen együtt egy közös K.-i szervezetbe foglaltattak össze. A K.-ek száma (megszűnés, egyesülés, új K. alakulása stb. folytán) időnkint változik. Kerekszámokban szólva az anyaország területén 12,750 K. van; a horvát-szlavon helységek száma, amelyek azonban nagyrészt nem élnek külön K.-i életet, 4500-ra tehető. A K. a törvény korlátai közt önállóan intézi saját belügyeit (ezt nevezik K.-i *önkormányzatnak*), továbbá végrehajtja a törvénynek, a kormánynak és a törvényhatóságnak az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit (ú. n. átruházott hatáskör). A K.-i törvényben és más törvényekben adott hatásköri felsorolást figyelembe véve azt lehet mondani, hogy csak a rend. tan. városok

birnak nagyobb önállósággal; a nagy- és kis-K.-ek szerepe a közigazgatásban nagyrészt csak a felsőbb hatóságok rendelkezéseinek előkészítésére és végrehajtására szorítkozik. Ebben a körben azonban a K.-ek a közigazgatásnak valóságos mindenesei, a K.-i irodában a közigazgatásnak legkülönfélébb ügyei megfordulnak és a közigazgatásnak, amelynek első láncszeme a király, illetőleg illetékes minisztere, utolsó láncszeme a K., különösen annak jegyzője. A K.-ek saját belügyeikben, nemkülönben a törvényekben meghatározott más ügyekre nézve *szabályrendeleteket* alkothatnak és határozatokat hozhatnak, költségvetésüket megállapitják. A szabályrendeletek azonban mindig, egyéb határozatok pedig többnyire a törvényhatóság (vármegye) jóváhagyását igénylik; némely esetben még miniszteri jóváhagyást is. Felebbviteli jogorvoslattal a K.-i határozatokat szintén a vármegyénél lehet megtámadni. A K.-ek önállósága vármegyéjükkel szemben kisebb, mint a vármegyéé a kir. kormány irányában. A K.-i közigazgatás költségei első sorban a K.-i törzsvagyon (l. *Községi vagyon)* jövedelmeiből fedezendők; amennyiben ezek nem elegendők, a K. pótadót (K.-i pótadó) vethet ki, amely az állami egyenes adóösszegeknek mindig egy bizonyos, a K.-i költségvetésben megállapitandó százaléka. Ahol az ilyen pótadó nagyobb mérvű, a K. az állami közvetett v. fogyasztási adók összegei után is szedhet fogyasztási adópótlékot. Vannak, különösen a rend. tan. városokban, egyéb K.-i közszolgáltatások is (pl. illetékek, díjak stb.). Természetben lerovandó K.-i közszolgáltatások pl. a K.-i közmunka, a közerőben való részvétel, előfogat-állítás, tűzoltói, éjjeli őri stb. soros szolgálat. Állami hozzájárulásokban (segélyben) főleg a rend. tan. városok részesülnek. A K. önkormányzati jogát *képviselőtestülete* útján gyakorolja. A K.-i képviselőtestület felerészben a K.-i választók által választott tagokból, felerészben pedig a K. területén legtöbb egyenes állami adót fizetőkből (virilisták) áll; azonkívül tagjai a K.-i elöljáróság főbb tagjai is. A felsőbb hatóságok rendeleteit és a képviselőtestület határozatait az *elöljáróság* hajtja végre. Az elöljáróság áll kisközségekben: a biróból és helyetteséből (másod- v. törvénybiróból), legalább két esküdtből, a körjegyzőből, a körgyámból és a körorvosból; nagyközségekben: a biróból és helyetteséből, legalább négy esküdtből, a pénztárnokból, a K.-i jegyzőből (jegyzőkből), a közgyámból és a K.-i, illetőleg (ha több K. együtt tart orvost) a körorvosból; a rend. tan. városokban az elöljáróságot alkotják a polgármester, a rendőrkapitány, a tanácsnokok, a főjegyző, a rendes fizetéses jegyzők, a főügyész, a rendes fizetéses ügyészek, az árvaszéki ülnökök, a pénztárnok, a számvevő, az ellenőr, a közgyám, a levéltárnok, az orvos, a mérnök, az erdőtiszt s a K. által a helyi igények szerint rendszeresített más tisztviselők. Az elöljárósági állásokat — kivéve a rend. tan. városi rendőrkapitányét, akit a vármegye főispánja nevez ki — választás útján töltik be. Csak a tisztújító szék elnöke (főszolgabiró), illetőleg rend. tan. városokban a kijelölő választmány által kijelölt 3 egyén közül lehet választani. Amint a képviselőtestületi tagok választása, úgy az elöljárósági tagok választása körüli szabálytalanságok miatt is a vármegyéhez való felebbezésnek, a vármegyei határozat ellen pedig a közigazgatási biróság előtt emelhető panasznak van helye. A K.-i biróvá választás elfogadása, kivéve a törvényben meghatározott mentő okok eseteit, kötelező (l. *Biró).* A K.-i (városi) elöljáróság és a segéd- és kezelőszemélyzet minden egyes tagja mindama kárért, melyet hivatalos eljárásában akár cselekvése, akár mulasztása által szándékosan vagy vétkes gondatlanságból az államnak, a törvényhatóságnak, a K.-nek és egyeseknek jogtalanul és illetéktelenül okozott, ha a kár szabályszerű jogorvoslattal elhárítható nem volt, teljes kártérítéssel tartozik, melyet a biróság itél meg. Hivatali bűncselekményeikért a büntető biróságnak, fegyelmi vétségeikért pedig fegyelmi hatóságaiknak tartoznak felelősséggel. A K.-i elöljáróknak, tisztviselőknek a vármegyéktől függő helyzetére jellemző világot vet, hogy fegyelmi hatóságaikként vármegyei hatóságok, különösen a közigazgatási bizottság (amelynek fegyelmi választmányában ismét állami tisztviselőké a többség) járnak el; legfelső fokon a belügyminiszter. A rend. tan. városokban az elöljáróság főbb tagjaiból áll a *városi tanács*; ennek tagjai a polgármester mint elnök, a rendőrkapitány, a tanácsnokok, a főjegyző, a főügyész és a tiszti orvos. Kis- és nagyközségekben tanácsi szervezet (községi tanács) nincsen. A rend. tan. városi tanács hatásköre sok tekintetben egybevágó a járási főszolgabiró hatáskörével, mert a rend. tan. városok a járási hatóság alá nem tartozván, a maguk területén a városi tanács (részben a rendőrkapitány) által látják el azokat a közigazgatási ügyeket, amelyeket a járási területen, kis- és nagyközségekre nézve a főszolgabiró intéz. A «*község*» kifejezés használatos más testületek pl. a «hitközségek», «egyházközségek», v. az egykori jobbágyok jogutódaiból álló és némely ingatlanokra, pl. legelőre, erdőre nézve ma is közösségben lévő egyének, mint «urbéres K.» elnevezésére is. Ezekkel szemben a K. egyszerű neve alatt az 1886. XXII. t.-c.-ben szervezett ú. n. politikai, közigazgatási K. értendő. A falu, mezőv ros stb. csakis néprajzi, közgazdasági stb. fogalmak és nem jogi kategóriák. A községeknek csak a fentebb említett 3 csoportja van (kis- K.-ek, nagy-K.-ek, rend. tan. városok).

Községek bekebelezése, a nagyobb városok közelében fekvő községeknek a várossal való egyesítése, a városi közigazgatásba való beolvasztása. Különösen nagyobb ipari központokra nézve kivánatos, hogy ezzel a növekvő lakásszükséglet kielégítésére nagyobb teret nyerjenek; s másrészt a városi közigazgatásnak, különösen pedig a fejlettebb rendőri szervezetnek ezekre az elővárosszerű községekre való kiterjesztésével biztositsák magukat ama veszélyek ellen, amelyek a közbiztonságot az ilyen helyeken meghúzódó kétes elemek részéről fenyegetik. London, mely eredetileg csak a City-ből állott, ma 100-nál több elővárost, falut stb. egyesít magában. Németország sok városa nagy mértékben folytatja a K.-t (Lipcse, Drezda, Köln, Nürnberg stb.). Ezen

az úton növekedett meg 1890 óta Bécs is (Gross-Wien). A Budapest környékén levő egyes falvaknak beolvasztására nézve folytatott tárgyalások eddig nem vezettek eredményre, s csupán annyi történt, hogy a közbiztonság érdekében a székesfővárosi államrendőrség hatáskörét a törvényhozás 1889-ben Ujpest és Rákospalota, 1912-ben pedig Erzsébetfalva, Kispest és Pestszentlőrinc községekre kiterjesztette.

Községenkinti választójog, l. *Általános választójog.*

Községi adó, a községi lakosoknak a község számára, a községi szükségletek fedezésére fizetett pénzbeli szolgáltatása. Legfontosabb neme az ú. n. községi pótadó, melyet az állami egyenes adók bizonyos százalékában vetnek ki. A kivetés jogát a községi képviselőtestület gyakorolja törvényhatósági jóvahagyás mellett. Az 1886. XXII. t.-c. szerint csak a községi törzsvagyon jövedelméből nem fedezhető kiadásokra lehet pótadót kivetni. A pótadót 1. a község minden tagját egyenlően érdeklő közigazgatási költségek fedezése végett minden községi adózóra az összes állami egyenes adók után; 2. a földbirtok érdekében szükséges kiadások fedezésére csak az érdekeltekre földadójuk után; 3. a belrendőrségi és közbiztonsági költségek fedezésére pedig a földadó, bányaadó és pusztai haszonbérlők haszonbérletük után fizetett adójának kivételével a többi egyenes állami adók után vetik ki. Nagysága községenkint nagyon különböző; országos átlaga 1908. 46·4% volt. Az 1886. XXII. t.-cikk alapján kivethető pótadón kívül egyes különleges célokra is lehet kivetni pótadót külön törvény alapján. Ilyen az iskolai, óvodai pótadó. A pótadót mindenkinek a község pénztáránál kell fizetnie, s az elöljáróság hajtja be; az eljárásra a közadók kezeléséről szóló törvény irányadó. A pótadón kívül a törvényhatósági és a rend. tan. városok önálló K.-t és fogyasztási adókat is vethetnek ki az 1886. XXII. t.-c. alapján. Különböznek ezektől az illetékek és díjak, melyeket ellenszolgáltatásképen szednek azoktól, akik egyes közintézményeket igénybe vesznek. (1886. XXI. t.-c. 15. és 1886. XXII. t.-c. 132. §). Közegészségügyi közintézmények létesítése vagy fejlesztése érdekében az 1912. LVIII. t.-c. alapján a belügyminiszter kötelezheti is a városokat a megfelelő közszolgáltatás behozatalára.

Községi árvagyám a. m. közgyám (l. o.).

Községi békítő hivatal, l. *Községi közvetítő hivatal.*

Községi biráskodás alá, vagyis a községi bíróságok (l. o.) hatáskörébe tartoznak *polgári ügyekben* pénz fizetése, munka teljesítése vagy ingó dolog iránti perek, ha a per tárgyának értéke 50 K-t nem halad meg. Nem tartoznak azonban ily értékhatárral sem ide ingatlanra vonatkozó dologi jog iránti, hitbizományi, örökösödési, közszerzeményi, özvegyi jogot tárgyazó, részvénytársasági, szövetkezeti viszonyból származó perek, váltóperek stb. A K. alá tartozó perekben is járásbiróság jár el, ha a községi biró érdekelt, ha felperes követelését fizetési meghagyás útján érvényesíti, ha a községi bíróság késedelmeskedik: az eljárást 30 nap alatt nem fejezi be, ha a fél a községi biróság ítéletével nem lévén megelégedve, az ügyet 15 nap alatt a járásbiróság elé viszi, végre, ha a fél az ítéletet v. az egyességet a perújításra szabott határidőben a járásbiróságnál keresettel megtámadja. Az illetékességet az alperes lakhelye, tartózkodási helye, a szerződés teljesítésének helye, a kereskedő, az iparos üzletének helye, a kár elkövetésének helye határozza meg, de az idézés az alperesnek mindig csak a községi biróság területén vagy székhelyén kézbesíthető. A képviseltetés következtében felmerült költségtöbblet az ellenfél terhére nem ítélhető meg. Az eljárást egyebekben a belügyi és az igazságügyi miniszterek rendelettel fogják megállapítani (Pp. 758—766. §§.). A községi bíróságra a Pp. életbelépése (1915 jan. 1.) előtt még az 1877. XXII. t.-c. némileg eltérő szabályai irányadók. *Büntető ügyekben* K. alá tartoznak, ha a feljelentést a községi bíróságnál terjesztették elő: 1. mezőrendőri és erdei kihágások, ha a megtérítendő érték, kár, kártérítés v. kárdíj 40 K.-t nem halad meg; 2. oly cselédügyi kihágások, amelyekben a biráskodásra a törvényhatóság miniszteri jóváhagyással a községi biróságot feljogosította; kivéve azonban az 1. és 2. alól azt az esetet, ha a kihágásra a törvény elzárást állapít meg v. ha a terhelt ellen 40 K.-t meghaladó pénzbüntetést kellene kiszabni. Nem járhat el továbbá ez a biróság területenkívüliséget, személyes mentességet, mentelmi jogot élvezők, katonai, csendőrségi személy, ismeretlen terhelt ellen sem (1901. XX. t.-c. 14. §.). Az eljárás részleteit a rendőri büntető eljárás (65,000/909. sz. B. M. rend.) 237—281. §-ai szabályozzák.

Községi biró, l. *Biró.*

Községi biróságok (ném. *Ortsgerichte, Dorfgerichte)*, a községi biráskodást (l. o.) gyakorló községi (városi) közegek, nevezetesen: 1. törvényhatósági és r. t. városokban a közgyűlés által erre a célra kirendelt tisztviselő; 2. nagyközségben a biró a tanács egy tagjával és a jegyzővel v. helyettesével, 3. kisközségben a biró az elöljáróság két tagjával, ha a jegyzőkönyvet a jegyző vezeti, a községi biróság egyik tagja a jegyző; 4. Budapesten a kerületi városbiró (1893. XXXIII. t.-c. 22. §.). Törvényhatósági és r. t. város több kerületre is felosztható (Pp. 755. §.). A községi biráskodás gyakorlására a belügyminiszter békebirót is kinevezhet, amikor a K. csak a békebiró helyetteseképen járnak el. Az újabb szabályozás az előbbitől (l. *Békebiróság)* abban tér el, hogy jogi képesítést nem, hanem csak megfelelő értelmi és erkölcsi kellékeket kíván. Nem lehet békebiró: állami tisztviselő, községi v. körjegyző, ügyvéd, ügyvédjelölt, közjegyző, tényleges katona v. csendőr, lelkész, szerzetes, néptanító (Pp. 756. §.). A községi biráskodást az oda tartozó kihágási ügyekben is a fentebb 2. és 3. p. a. elsorolt közegek gyakorolják, de községi v. körorvost e K. tagjául akarata ellenére nem szabad kijelölni.

Községi birtokrendszer, l. *Mir.*

Községi bizonyítvány, a községi elöljáróság tanusítványa olyan körülményről, aminek tanusítását törvény v. rendelet a község hatáskörébe utalja (pl. szegénységi bizonyítvány, erkölcsi bizonyítvány, gyermektelenségi bizonyít-

vány). A büntetőtörvénykönyv 6 hónapig terjedhető fogházzal és 400 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel és hivatalvesztéssel sujtja azt a községi elöljárót, aki valakinek erkölcsi viseletéről v. vagyoni állapotáról tudva hamis tartalmú bizonyítványt ad ki (btk. 411. §).

Községi biztosítás, l. *Biztosítás*.

Községi elöljáróság, l. *Község*.

Községi erdők. Terjedelmük (a törvényhatóságok és városok erdeit ide értve) Magyarországon 1.515,019 ha., Horvát-Szlavonországban 159,245 ha. Sok község és város legjelentékenyebb jövedelmi forrása az erdő (pl. Körmöczbánya, Igló, Selmeczbánya stb.). Mint ilyen s nagy terjedelmüknél fogva is az állam különös gondoskodásának tárgyai. Gazdasági állapotuk és gondozásuk hiányos lévén, az 1898. XIX. t.-c.-kel a K. és az 5000 holdnál kisebb városi erdők állami kezelésbe vétettek. L. *Erdészeti közigazgatás*.

Községi háztartás a községnek az a tevékenysége, amellyel a feladatai teljesítésére szükséges anyagi eszközöket megszerzi, kezeli és felhasználja. Nálunk az 1886. XXII. t.-c. tartalmazza a K.-ra vonatkozó tételes rendelkezéseket, amelyek lényeges vonásaikban a törvényhatósági városokra is kiterjednek. A község főbb jövedelmi forrásai: 1. A községi ingatlanok. Kiterjedésük hazánkban 5.590,144 kat. hold. A törzsvagyont csonkítatlanul kell fentartani; elidegenítéséhez kis- és nagyközségekben különleges eljárás szükséges (r. t. és törvényhatósági városokra megszüntette ily eljárás szükségét az 1912. LVIII. t.-c. 10. §-a). Kis- és nagyközségekben az ingatlanok jövedelme 1908-ban 18.129,148 K volt, az összes rendes községi bevételek 21·2%-a. 2. Községi (különösen ipari, közlekedési) üzemek és hasznosítható jogok (vadászati, halászati jog, vásárjog stb.). A községek és városok közgazdasági tevékenysége újabb időben igen emelkedett fontosságában, s különösen a nagy közérdekű (közlekedési, világítási stb.) vállalatok községi kezelésére irányuló törekvések mind háztartási, mind szociális szempontból nagy jövővel biztatnak. Kis- és nagyközségeink jövedelme üzemekből és jogokból 1908-ban 5.960,425 K. volt, rendes bevételeik 7%-a. 3. Közjogi és községi bevételek, ú. m. községi adók (l. o.), egyéb kivetések és díjak, amelyekből a község más forrásokból (vagyon, üzemek stb.) eredő jövedelmeit kénytelen pótolni, hogy szükségleteit fedezhesse. Összegük 1908-ban 52.253,688 K. volt, s a rendes bevételek 61·2%-át tették ki. E bevételi csoport kisközségeknél a legnagyobb jelentőségű. 4. Államsegély, melyet részint rendkívüli alkalmakkor, részint rendszeresen kapnak a községek. Az utóbbiak közé tartoznak különösen az 1904. XI. t.-c., s újabban az 1913. X. t.-c. alapján a jegyzők és segédjegyzők, s az 1908. XXXVIII. t.-c. alapján az orvosok fizetésére adott államsegély, a több törvényünkben megállapított iskolai segélyek, a r. t. és tvhatósági városoknak az 1912. LVIII. t.-cikkben biztosított államsegély, mely 1913-ban 5.000,000, 1914-ben 6.000,000, 1915-ben 7.000,000, azontúl pedig évenkint 8.000,000 koronát tesz ki. — A községek főbb kiadásai: 1. Közjogi kiadások, amelyek közé tartoznak a községi vagyon után járó államadók és illetékegyenértékek, vízszabályozási járulékok stb. E címen (ismét csak a kis- és nagyközségek) 1908-ban 6.959,657 K-t adtak ki, ami az összes rendes kiadások 7·6%-a. 2. Közigazgatási kiadások, ú. m. a tisztviselők illetményei, nyugdíj-járulékok, adóbehajtási, fősorozási stb. költségek. Ezek 1908-ban 29.559,235 K-t emésztettek fel, az összes rendes kiadások 32·4%-át. 3. Közegészségügyi kiadások, különösen az orvosok személyi pótléka és lakáspénze (a törzsfizetést az állam adja), szülésznő, halottkém tartása, fertőző betegségek elleni védekezés stb. Erre a célra 1908-ban 5.119,365 K-t költöttek kis- és nagyközségeink, az összes rendes kiadások 5·6%-át. 4. Közjótékonysági kiadások, melyek legnagyobb részét a község szegényügyi feladatainak ellátása foglalja le (1908-ban 1.987,173 K, az összes kiadások 2·2%-a). 5. Közművelődési kiadások (1908-ban 9.438,355 K, az összes kiadások 10·4%-a), továbbá belrendőri, mezőgazdasági, közlekedési, beruházási kiadások és a kölcsönök kamat- és törlesztési terhe. A község rendes és rendkívüli kiadásait — különös tekintettel azokra, amelyeknek teljesítésére törvény kötelezi a községet — évenkint költségelőirányzatba kell foglalni; ezt az őszi rendes közgyűlés állapítja meg s a törvényhatóság vizsgálja felül. A költségvetés rovatainak megfelelően kell késziteni a községi számadást, melyet a tavaszi közgyűlés állapít meg s ugyancsak a vármegyei közgyűlés vizsgál felül. Törvényhatósági városokban a belügyminiszter hagyja jóvá a költségvetést. A községi s még inkább a városi háztartások az utóbbi évtizedekben roppant fejlődésen mentek át. Dr. *Buday* Lászlónak Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben című becses úttörő műve (Budapest 1913) szerint községeink 1881-ben 34·3 millió bevételt értek el, 1903-ban 92·1 milliót, 1908-ban 116·9 milliót; kiadásaik az 1881. évi 32·6 millióról 1903-ban 84·8, 1908-ban pedig 108·6 millió koronára emelkedtek. Huszonhét év alatt a bevételek 241·3%-kal, a kiadások 233·4%-kal emelkedtek. Városaink háztartási adatairól a magyar városok országos kongresszusának iratai közt megjelenő Magyar Városok Statisztikai Évkönyve tájékoztat (szerk. dr. Thirring Gusztáv, I. évf. Budapest 1912).

Községi illetőség, jelenti valakinek valamely község kötelékébe tartozását, mely leszármazás, örökbefogadás, házasság és a községi kötelékbe történt kifejezett v. pedig hallgatólagos felvétel útján szerezhető (1886. XXII. t.-c.); minden állampolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia. 1. Törvényes v. törvényesített gyermekek atyjuk illetőségét követik; törvénytelen ágyból származott gyermekek ama község kötelékébe tartoznak, amelybe születésük idején anyjuk tartozott. 2. Az örökbefogadott kiskorú gyermekek az örökbefogadónak illetőségét követik. 3. A nő férje illetőségét követi és azt mint özvegy is megtartja mindaddig, míg önjogulag más községi illetőséget nem szerez. A nő, ha férjétől biróilag elválasztatott, v. ha a házassági kapocs biróilag felbontottnak mondatott ki, azon község kötele-

kébe lép vissza, melyhez férjhezmeneteléig tartozott. 4. Kifejezett felvétel útján a K. településsel vagy település nélkül szerezhető; a település ellen az illető község a törvényben meghatározott okokból óvással élhet; a települt kedvezőbb előfeltételek mellett folyamodhatik a K. megadásáért. A községi kötelékbe történt felvételért a községek szabályrendeletben megállapitott mérsékelt dijat szedhetnek. 5. Hallgatagon megszerezhető a K. a községben 4 évi helybenlakás és ez alatt a község terheihez történt járulás (többnyire községi adózás) útján. A K. elvesztésének egyetlen módja, hogy valaki a törvény szerint más községben szerez illetőséget; ezek előbbi K.-e megszünik. A magukat közsegély nélkül fentartani nem tudó szegények ellátásáról az a község tartozik gondoskodni, amelyben illetőséggel birnak; törvény (1898. XXI. t.-c.) által meghatározott esetekben gyógyittatásuk költségeit is az illetőségi község viseli. Egy másik fontos szolgálatot tesz a K. intézménye a törvények alapján tartózkodási szabadságunkban korlátozott egyének helyhez kötése szempontjából. Így pl. közbiztonságra veszedelmes egyének, különösen pedig a csavargók, szokásos munkakerülők stb. a rendőri hatóság, esetleg biróság által azon községből, ahol éppen találtatnának, kiutasíthatók és illetőségi községükbe utalhatók (toloncozás v. kényszerútlevél). Az ily egyének illetőségi községükben való maradásra kötelesek és illetőségi községük tartozik esetleg foglalkoztatásukról is gondoskodni. A K.-i intézmény hiánya mellett a kóborlás, csavargás országos veszedelemmé válhatik (francia cheminot-ok). Viszont a K. intézménye az egyik alap, amelyről kiindulva a kóborlás megszüntetésének megoldását elérni lehet. Illetőségi községe területén kinek-kinek feltétlen tartózkodási joga van; onnan hatóságilag ki nem utasítható. Van a K.-nek még egyéb közigazgatási szerepe is, a hadköteles pl. abban a járásban tartozik sorozás alá állani, amelynek területén illetőségi községe van, az árvaszék illetékessége azon egyénekre terjed ki, akik azon a területen, melyre nézve mint gyámhatóság működik, K.-gel birnak stb. Mindezekből világos, hogy a K. a népesség bizonyos rendszerben tartására szolgáló intézmény, amelynek azonban a községi szervezet életében való részvételhez közvetlenül semmi köze sincsen.

Községi iskola. Az állami és felekezeti elemi iskolák mellett vannak községi elemi iskolák, melyeknek felállítását Magyarországon az 1868. XXXVIII. t.-c. rendelte el. Ezeknek az iskoláknak nincs felekezeti jellegük és felügyelet tekintetében ép oly elbirálás alá esnek, mint az állami iskolák. Elsősorban akkor köteles a község K.-t állítani, ha a községben vagy nincs népiskola, v. ha van is, de a törvény kellékeinek nem felel meg, továbbá, ha van ugyan felekezeti elemi népiskola, de ez iskolát fentartó egyház hivein kívül más hitfelekezethez tartozó legalább harminc tanköteles gyermek van, kiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják. Ezenkívül a törvényben külön felsorolt esetekben. 1911-ben K. volt az összes elemi iskolák 8%-a.

Községi jegyző, községi tisztviselő, a községi elöljáróság tagja, a községi önkormányzati és közvetített állami igazgatásnak legfontosabb szerve, akinek hivatalos tevékenysége a közigazgatásnak csaknem minden ágára kiterjed. Az állami anyakönyvekről szóló 1904. XXXVI. t.-c. értelmében a községi anyakönyvi kerületben a K. az állami anyakönyvvezető. Képesítését az 1900. XX. t.-c. szabja meg. K. az lehet, aki a közigazgatási tanfolyamot elvégezte és a községi közigazgatási vizsgát letette. A tanfolyamon azok vehetnek részt, akik a középiskola 8 osztályát elvégezték s egy évig jegyzői irodában gyakorlaton voltak. A jogtudorok v. államtudorok v. akik megfelelő államvizsgát tettek, a tanfolyam hallgatása nélkül vizsgára bocsáthatók. Akiknek ügyvédi oklevelük van, vagy vármegyei valóságos tisztviselők, a jegyzői állásra képesítve vannak. A megürült K.-i állásra a községnek pályázatot kell hirdetnie, a jegyzőt a pályázók közül a tisztújító szék elnöke (főszolgabiró) által kijelölt 3 egyén közül a képviselőtestület közgyűlése élethossziglan választja. A K. illetményeit (fizetés és természetbeni járandóság) a község szervezeti szabályrendelete határozza meg. Az 1904. LX. t.-c. értelmében a jegyző legkisebb javadalmazása 2000 K, a segédjegyzőé 1400 K, amennyiben egyes községekben a törvény hatálybaléptekor kisebb javadalmazás volt rendszeresítve, ezeket erre az összegre az állam egészíti ki. A természetbeni járandóság pénzértékének megállapítása bizottsági becslés útján történik. A K.-k fizetésüket a községjegyzői fizetési alapból kapják, amely a vármegye székhelyén levő állampénztárban (adóhivatalban) kezeltetik, amelybe a községek a költségvetésben a jegyzői illetményre megszabott összeget beszállítani tartoznak. A községi ügyviteli szabályzat feljogosítja a K.-t, hogy magánfelek részére díjért magánmunkálatokat végezzen (beadványok szerkesztése, szerződések felvétele stb.). A díjazást a vármegye szabályrendeletben állapítja meg. A belügyminisztérium e végből minta-szabályrendeletet adott közzé, ami arról is tájékoztat, melyek azok a magánmunkálatok, amelyeket a jegyzőnek végeznie szabad. Peres ügyekben a K. magánmunkálatokkal nem foglalkozhatik. A K. vagyoni és fegyelmi felelősségéről a községi törvény (1886. XXII. t.-c.) rendelkezik. Több kisközség a jegyzői teendők ellátása végett körré alakulhat s hányad szerint járul hozzá a körjegyző illetményeinek fedezéséhez.

Községi képviselet, l. *Község.*

Községi kölcsönök azok a hitelügyletek, amelyekkel községek és törvényhatóságok részint rendes, részint rendkívüli szükségleteik ellátása céljából pénzt vesznek fel kölcsön. A magyarországi községek és törvényhatóságok kölcsönvételi ügyleteiről az 1886. XXII. t.-c. 24. és 165. §-ai intézkednek s azt rendelik, hogy a kölcsönvételre vonatkozólag a tanács által községi költségvetés keretében (l. *Községi háztartás)* tett előterjesztés fölött a képviselőtestület határoz s e határozathoz a kis- és nagyközségeknél a törvényhatóságnak, a törvényhatósági joggal biró városoknál a belügyminiszternek jóváhagyása szükséges.

Községi költségvetés, l. *Községi háztartás.*

Községi kör, több község együttvéve, amely a közigazgatás bizonyos ágának együttes ellátása végett körré alakul. Nálunk a K.-ök elsősorban jegyzői körök, azaz a körbe tartozó községeknek közös jegyzőük van (a körjegyző), akit közösen fizetnek.

Községi köteléki díj, l. *Községi illetőség.*

Községi közigazgatási tanfolyamok. Az 1900. XX. t.-c. által községi közigazgatási közegek, elsősorban a jegyzők szakszerű kiképzésére felállított állami jellegű intézetek. Igazgatóját és előadóit a belügyminiszter nevezi ki. Hallgatóul a K.-ra azt veszik fel, aki 8 középiskolai osztályt végzett és ezután jegyzői irodában kitöltött 1 évi gyakorlatot igazol. A tanfolyam 1 évig tart s elvégzése után a tanfolyam székhelyein az előadókból és külső szakemberekből szervezett bizottság előtt községi közigazgatási vizsgálatot lehet tenni; az így nyert képességi bizonyítvány országos érvényű. Községi és körjegyzőül csak az alkalmazható, aki a K.-at elvégezte és a községi közigazgatási vizsgát letette. Ügyvédek, birák, vármegyei valóságos tisztviselők azonban jegyzői állásra e nélkül is minősítve vannak; rend. tan. városokban pedig az is, akinek az 1883. I. t.-c. 3. §-ában a közigazgatási szakra megszabott minősítése van. Az első K.-at 1900 szept. 1. állították fel; számuk először 10 volt, majd 8-ra, s 1913 szept. 1-jével 4-re szállt le. Ugyanekkor e K. mindegyikét internátussal látták el. Székhelyeik: Kassa, Maros-Vásárhely, Nagybecskerek, Szombathely.

Községi közmunka a községi (közdülő) közutak fentartására szolgál, l. *Közutak* és *Közmunka.*

Községi közvetítő hivatal vagy *békítő hivatal* (ném. *Gemeindevermittlungsamt*), Ausztriában a községi képviselő testület részéről választott bizalmi férfiakból alakuló hivatal arra a célra, hogy polgári peres ügyekben és becsületsértési ügyekben a perek megelőzése végett a felek kiegyeztetését megkiséreljék.

Községi orvos, l. *Orvos.*

Községi pótadó, l. *Községi adó.*

Községi szabályrendeletek azok, amelyeket a község saját belügyeiben alkot. A K. a törvénnyel, a kormány- és törvényhatósági szabályrendeletekkel nem ellenkezhetnek, különben őket a törvényhatóság megsemmisíti. Kihágási szabályrendeleteket csak rend. tan. város alkothat, más község azonban nem. A K.-et jóváhagyás végett a törvényhatósághoz kell terjeszteni és csak jóváhagyás után lehet végrehajtani. Ha a törvényhatóság a felterjesztést követő legközelebbi közgyűlésen nem nyilatkozott, azt a törvény hallgatólagos jóváhagyásnak tekinti. L. még *Helyhatósági szabályrendeletek.*

Községi számadás, a közigazgatási év folyama alatt tényleg előfordult községi kiadások és bevételek összeállítása, l. *Községi háztartás.*

Községi szocializmus, a községi politika oly iránya, mely a közszükségleteket (világítás, vízellátás stb.) a község által kezelt intézményekkel akarja kielégíteni. Minthogy a modern városi élet egyre növeli az ily szükségleteket, a K. egyre fontosabb kérdéssé válik. Ellenségei azt állítják, hogy a K. természetes következményeként az üzemek rosszabbul fizetett és ennélfogva nem szakértő vezetés alá kerülnek, hogy a kezelés bürokratikus, tehát drága, és hogy a befektetések által a városok óriási terhet vállalnak magukra. Barátai viszont azzal védik, hogy a tények bizonyítéka szerint városi üzemnél ép úgy érvényesíthetők az üzleti elvek, mint magánvállalatnál, hogy a legjobb szakértők még kisebb fizetésért is szivesebben dolgoznak városi, mint magánüzemnél és hogy az adósság nem jelent anyagi megterhelést, mert ellenértéke megvan a befektetésben. L. még *Községi üzemek.*

Községi törvény alatt a községi szervezetről szóló törvény (1886. XXII. t.-c.) értendő. 1914-ig nincsenek külön törvényeink a falusi községekről és a városi községekről, amint ez több német államban szokásos (Landgemeindeordnung, Städteordnung). Szó van azonban arról, hogy a városi szervezetről külön törvény alkottassék.

Községi törzskönyv, l. *Helynevek.*

Községi utak, l. *Közutak.*

Községi üzemek alatt a községeknek olyan vállalatait értjük, melyek bizonyos meghatározott gazdasági feladatok teljesítésére vannak hivatva. Kétféle ilyen üzem van: olyan, mely az egész lakosság szükségleteit szolgálja, és olyan, mely csakis a községnek saját szükségletét elégíti ki a magánvállalkozás elkerülésével. Az első csoporthoz tartozó községi üzemek között vannak olyanok, melyek monopolszerű jelleggel birnak és a magánvállalkozás versenyének vagy egyáltalában nem, vagy csak nagyon szűk keretben vannak kitéve. Ilyenek pl. a gázgyárak, villamos művek, közúti vasutak. Vannak továbbá olyanok, melyek monopolszerű jelleggel nem birnak, mint pl. kenyérgyárak, téglagyárak, jéggyárak, élelmiszerüzemek stb., és melyek rendesen csak ott létesülnek, hol a magánvállalkozás a lakosság szükségletét kielégíteni nem tudja, v. ahol a község beavatkozása az árszabályozás szempontjából válik szükségessé. A község saját szükségleteinek kielégítésére szolgáló üzemek, melyek magánosok számára egyáltalában nem dolgoznak, pl. a községi nyomdák, fuvartelepek, kőbányák stb.

Nem számítódnak a gazdasági értelemben vett K.-hez azok a községi berendezések, melyeknek célja aköztisztaság és közegészségügy előmozdítása, és melyek a nyereségre dolgozó magánvállalkozás tárgyát egyáltalában nem képezik. Ilyenek pl. a kórházak, fertőtlenítő intézetek, csatornázások stb. A vízellátás, mely dacára elsőrangú közegészségügyi fontosságának, régente gyakran képezte mgánvállalkozás tárgyát, ma már majdnem kivétel nélkül a községek házi kezelésében van és közegészségügyi hivatása mellett a községi háztartásban gazdaságilag is fontos szerepet játszik.

A monopoljellegűknél fogva jól jövedelmező K., így a vízvezeték, gázgyár, villamostelep, közúti vasút, eleinte rendszerint magánvállalatok birtokában voltak és a község házikezelésébe csak néhány évtized előtt kezdtek átmenni. Ennek a változásnak okai pénzügyi, gazdasági és szociális természetűek. A magánvállalkozás számára a monopolszerű üzemeket ugyanis csak az tette le-

hetségessé, hogy a község a közterület használatát a magánvállalkozás céljaira átengedte. A régi víz- és gázszolgáltatási szerződések rendszerint kizárólagos jogot adtak a vállalkozóknak, míg az újabb keletű villamossági és közúti engedélyezési szerződések kizárólagos jogot többé nem adnak. Az ilyen szerződések rendszerint hosszú időre, 50 v. még több évre szólnak. A községek a legnagyobb előrelátás mellett sem képesek arra, hogy abból a nagy haszonból, melyet ezek a vállalatok rendszerint hajtanak, a város pénztárának és a közönségnek a szerződés egész tartamára megfelelő részesedést biztosítani tudjanak. Minthogy pedig a városi élet folytonos fejlődése és a kiadásoknak ezzel járó folytonos növekedése a városokat mindinkább arra kényszerítette, hogy az adóbevételeken kívül minél több más jövedelmi forrás után nézzenek, mindinkább előtérbe nyomult az az igyekezet, hogy a községek ezeket a jövedelmező üzemeket, ha arra alkalom kínálkozik, akár a szerződés lejártakor, akár pedig időközi beváltás révén saját kezelésükbe átvegyék és így az e vállalatokból származó hasznot a maga egészében maguknak biztosítsák.

Az a mozgalom, mely a községi üzemeknek házi kezelésbe való vételére irányul, különösen kezdetben erős ellenmozgalmat váltott ki. A községi üzem hátrányául hozták fel, hogy a hatósági kezelés nehézkesebb, tehát kevésbbé gazdaságos, mint a magánkezelés, hogy a hatósági kezelés műszaki újításokkal és javításokkal szemben tartózkodóbb, hogy nem törődik annyira az üzemek fejlesztésével, a fogyasztás és ezáltal a nyereség növelésével, hogy a protekció túltengése folytán több és kevésbbé alkalmas személyzet beállításával és ezáltal nagyobb személyzeti költségekkel jár, hogy a felügyelet nem olyan hatékony és szigorú, mint a magánkezelésben álló vállalatoknál és hogy a hatóság sokkal nehezebben tud majd a munkásság fokozódó követeléseinek ellenállni. Ezzel szemben a házi kezelés hívei rámutatnak arra, hogy az üzemeknek üzletvezetését a községi kezelés mellett épúgy lehet szigorúan kereskedelmi alapon berendezni, mint a magánvállalkozásban, ha ezeket az üzemeket a többi községi vagyonkezeléstől függetlenül mint elkülönített kereskedelmi vállalatokat kezelik. A hivatalnokok érdeklődését a nyereség növelése, az üzem gazdaságossága és a műszaki haladások által lehetővé tett megtakarítások iránt biztosítani lehet, ha elsőrangú embereket állítanak az üzemek élére és a főbb hivatalnokokat az elért tiszta nyereségben arányosan részesítik. A protekció túltengése ellen biztosítani lehet az üzemeket, ha azoknak vezetőit kellő önállósággal ruházzák fel. A felügyelet a város által kiküldött bizottságok révén legalább oly hatékony, mint a részvénytársaságoknál a felügyelő bizottság révén. Ami a munkások követeléseit illeti, úgy községi kezelés mellett is csak a jogos követelések kielégítése kerülhet szóba, ezeknek kielégítése pedig szociális szempontból hátrányos nem lehet.

Egyébként is a hatósági kezelés előnyéül tudják be, hogy az több érzékkel bir a közüzemeknek szociális hivatása iránt. Igy pl. a közúti vasutak magánkezelésben rendszerint csak nagyon nehezen birhatók rá oly vonalak építésére, melyeknek közvetlen és azonnali rentabilitása biztosítva nincsen, de melyekre a város fejlesztése és lakáspolitikája érdekében szükség volna. A magánkezelés megnehezíti továbbá a község szabad mozgását a tarifák megállapítása terén is. A község házi kezelés mellett olcsóbb tarifákat állapíthat meg mind a közúti vasutakon munkások számára bizonyos órákban, mind a gáz és villamos áram szolgáltatásáért bizonyos iparágak fellendítése céljából, míg magánkezelés mellett ilyen rendszabályok rendszerint nagy akadályokba ütköznek.

A magánvállalkozóknak adott kizárólagosság gyakran megakadályozza a város általános fejlődését is. Igy az a körülmény, hogy a gázgyáraknak minden más világításra nézve is kizárólagossági jogot adtak a közterületek használatát illetőleg, sok helyen megakadályozta vagy legalább is nagyon megnehezítette a villamostelepek felállítását. A műszaki haladás, de még a szükséges karbantartás követelményei is gyakran figyelmen kívül maradnak magánkézen lévő telepeknél a szerződés lejárta előtti években, amikor közeledik az az időpont, melyben a telepeket a szerződés értelmében ingyen kell majd a községnek átadni.

A községi üzem előnyeinek és hátrányainak mérlegelése mindinkább a házi kezelés melletti állásfoglalásra birja a községeket. Németországban 1862-ben 266 gázgyár közül csak 62 volt házi kezelésben, 204 pedig magánvállalkozásban, 1895. már 367 városi gázgyár van 254 magánkézen lévő gázgyárral szemben. A villamos telepek még inkább vannak magánüzemben, de a fejlődés itt is a községi üzem felé irányul. Magyarországon a községi üzem szintén mindinkább tért hódít. 1908-ban a magyar városok statisztikai évkönyve szerint 48 városban volt vízvezeték, ebből csak kettő volt vállalati kézben. Gázvilágítás volt 27 városban, ebből városi kezelésben 8. Azóta a budapesti gázgyár is városi kezelésbe ment át. A városi villamostelepek száma ugyanabban az időben 79 volt, ebből városi tulajdonban és házi kezelésben volt 18, városi tulajdonban, de vállalati kezelésben 19 és vállalkozók birtokában 42 telep. Budapest székesfőváros üzemei közül felemlítendő a vízvezeték, csatornázás, kenyérgyár, fürdők, fuvartelep, lóhúsüzem, hirdető vállalat, élelmiszerüzem, gázgyár, városi villamostelep.

A községi kezelés egyik válfaja a vegyes üzem, melynél a magánvállalkozás és a község együtt vesznek részt valamely vállalat vezetésében. Ennek feltétele, hogy a község megszerezze a vállalat részvényeinek bizonyos részét. Igy pl. Budapest székesfőváros megvette a városi villamos vasút részvényeinek többségét, mi által döntő befolyást nyert a vállalat ügyeinek rendezésére. A K. előmozdítását szolgálja a Les Annales de la Régie directe című, Genfben megjelenő folyóirat, mely az összes idevágó irodalmat ismerteti. A magyar városok községi üzemeit illetőleg v. ö. *Thirring* Gusztáv, A magyar városok statisztikai évkönyve (Budapest, 1912).

Községi vagyon alatt tágabb értelemben a község (l. o.) tulajdonát képező vagyontárgyak érthetők. Szűkebb és sajátképeni értelemben

azonban K. alatt a «községi törzsvagyon», vagyis a község vagyonához bizonyos állandósággal tartozó alkotórészek értendők, amelyeknek a község részéről való elidegenítését, eladását stb. a községi törvény (1886. XXII. t.-c.) csak kivételesen engedi meg, illetőleg megnehezíti. Oka ennek az, hogy a K. jövedelmei fordítandók első sorban a községi közigazgatás költségeinek fedezésére, a K. megcsonkítása tehát a polgárokra nehezedő községi pótadóteher sulyosbítását eredményezheti. A K.-hoz tartoznak a község tulajdonát képező ingatlanok (pl. mezőgazdasági v. erdőbirtok, bérház, malom, gyár stb.) vagy ingók (pl. értékpapirok, készpénztőkék stb.), nemkülönben különféle hasznot hajtó jogosítványok (pl. a község vadászterületein a vadászati jog, vámszedési, helypénzszedési stb. jogok). A K. egy része ú. n. közigazgatási vagyon természetével bir, egyáltalán nem hajt jövedelmet vagy rendeltetésénél fogva úgy kezeltetik, hogy annál nem a jövedelem szerzésének szempontjai állanak előtérben (pl. községháza, iskolák, közutak, utcák, terek, némely közművek stb.). A K. kezelésének módját a képviselőtestület határozza meg; egyes részei bérbeadás útján is hasznosíthatók (pl. szántóföldek, ház, vadászati jog, helypénzszedési jog stb.). A K. leltára minden évben a községi zárszámadáshoz csatolandó. L. *Községi háztartás.*

Községi választások, l. *Község.*

Községi vállalatok, l. *Községi üzemek.*

Községszerkezet, l. *Község.*

Községtanács a magyar községi szervezetben csak a rend. tan. városokban ismeretes, ahol az elöljáróságnak az 1886. XXII. t.-c.-ben meghatározott tagjai alkotják a városi tanácsot (l. *Község*). A francia közigazgatási szervezetben községi tanácsnak (conseil municipal) a községi képviseletet, vagyis azt a szervet nevezik, amelynek nálunk községi képviselőtestület a neve. A német államok egy részében a K. (Gemeinderat) a község igazgatását vezető elöljáróságnak, más részében pedig szintén a községi képviselőtestületnek elnevezésére szolgál.

Közszellem, meggyőződések, vélemények, érzések, fogékonyságok összessége, melyek valamely közösségben el vannak terjedve, uralkodnak. Az egyén nem él elszigetelten; korának, nemzetének, környezetének, családjának eszméi, fölfogásai, nézetei, meggyőződései ezer csatornán át behatolnak lelkébe s egész belső életének állandó hatalmas tényezője gyanánt működnek. Igy származott közhit, közvélemény, közerkölcs, közfelfogás, stb. Ezekkel foglalkozik a *néplélektan* (l. o.).

Közszemérem elleni kihágás. A Kbtk. 81—83. §-ai szerint: K.-t követ el 1. a kéjnő, aki a hatóság által előirt szabályokat meg nem tartja; 2. aki gyógy- vagy szülészintézet, továbbá fürdő felállítására és kezelésére a közszemérem érdekében kiadott szabályt megszegi; 3. aki a közönség szemléletének kitett helyen szemérmet sértő módon öltözet nélkül fürdik. Büntetése az 1. esetben egy hónapig terjedhető elzárás, a 2. esetben 600 K-ig terjedhető pénzbüntetés, a 3. esetben nyolc napig terjedhető elzárás. Itél a közigazgatási hatóság.

Közszerzemény (lat. *coacquisita conjugum,* ném. *Errungenschaft*). A magyar magánjog arról, amivel a házastársak, akik nem tartoznak sem a nemesi, sem a honorácior (magasabb értelmiségi) osztályhoz, vagyonukat a házasság tartama alatt gyarapították, azt tartja, hogy azt a házastársak közösen, közös munkával (innen: közszerzemény) szerezték és ebből kiindulva azt rendeli, hogy ez a vagyontöbblet felerészben osztandó meg a házastársak között. A házasság fennállása alatt azonban ennek a szabályozásnak nincs gyakorlati kihatása, mert ez idő alatt a házastarsak mindegyike ép oly szabadon rendelkezhetik a házasság alatt szerzett vagyonával, mint azzal, ami a házasságkötéskor már megvolt és a házasság alatt a K.-nek sem biztosítását, sem megosztását nem lehet követelni. De ha a házasság megszünik (az egyik fél meghal v. a házasságot felbontják), mindegyik házastárs (esetleg örökösei) követelheti a másik házastárstól (esetleg örököseitől), hogy adja ki neki a felét annak, ami az ő vagyonában K. Minthogy pedig a rendes eset az, hogy a házasság alatt szerzett vagyon a férj vagyonába olvad, rendesen a nő (illetőleg az ő örökösei) lesz az, aki K. címén igényt támaszt a férjjel (illetőleg annak az örököseivel) szemben. De nincs kizárva az ellenkező eset, valamint az sem, hogy kölcsönösen mindkét részről támasztanak ily igényt. A K. kiszámítása pedig olykép történik, hogy megállapíttatik, mi volt a házastárs vagyona a házasság megkötésekor és mi az, amihez a házasság alatt öröklés vagy ajándék címén (tehát nem szerző tevékenysége útján, ami külön vagyon) jutott és megállapíttatik a házasság megszünésekori tiszta vagyona. Amennyivel ez utóbbi a külön vagyont meghaladja, az a K. és ennek felét köteles a másiknak és pedig elsősorban a házasság alatt szerzett és még meglévő vagyontárgyak megosztása útján kiadni. Nemes és honorácior házastársak között K. csak akkor van, ha ezt a házastársak házassági szerződésben kikötötték.

Közszolga a. m. *bérszolga* (l. o.).

Közszolgálat, magánalkalmazással ellentétben állami, törvényhatósági, városi és községi szolgálatban teljesített szolgálat. K.-ban levőknek tekintendők tehát azok a köztisztviselők, akik az állam közigazgatási vagy igazságszolgáltatási, vagy valamely törvényhatóság vagy község hatósági teendőinek teljesítésére hivataluknál vagy különös megbízatásuknál fogva kötelezvék, úgyszintén azok is, akik az állam, a törvényhatóság vagy a község által közvetlenül kezelt közalapítványoknál, kórházaknál, tébolydáknál mint felügyelők, orvosok, hivatalnokok vagy szolgák vannak alkalmazva (Btk. 461. §.). Ide tartoznak még a kir. közjegyzők, a lelkészek, anyakönyvvezetők, államvasúti alkalmazottak, a községi biró, tanító, éjjeli őr, vámőr, útkaparó és a tényleges szolgálatban álló katonatisztek. A K.-ban állók közül a közhivatalnokokra nézve a Btk. 462—481. §-ai súlyosabb minősítés alá eső hivatali bűncselekményeket állapítanak meg.

Közszolgáltatások, a közszükségletek fedezésére teljesítendő (adó, illeték stb.) szolgáltatások, amelyek adókezeléséről szól a K. egyesített

kezeléséről alkotott, de még hatályba nem lépett 1909. XII. t.-c.

Köztakaró *(integumentum commune)*, l. *Állat* és *Bőr*.

Köztársaság *(respublica)*, általában véve a. m. állam; szorosabb értelemben azonban s mint államforma az egyeduralomnak (monarchiának) ellentéte. Fejedelmi szuverénitás helyett népszuverénitás. Fejedelmi uralom helyett népuralom. Aszerint, amint az államhatalmat a népnek egy kiváltságos osztálya v. pedig maga a nép gyakorolja, a K. kétféle: arisztokrácia és demokrácia. Az utóbbi ismét kétféle: abszolut vagy tiszta és korlátolt vagy képviseleti demokrácia, aszerint, amint a népösszesség közvetlenül vagy csak közvetve választott képviselők által gyakorolja az uralkodást. Minthogy az újabb korban a tiszta demokrácia, néhány svájci kantont nem tekintve, nem fordul elő, az utóbbit antik demokráciának, a képviseleti demokráciát pedig modern demokráciának is szokás nevezni, s minthogy továbbá az újabb korban az arisztokrácia mint államforma szintén nem fordul elő, K. alatt a szónak modern értelmében a képviseleti demokráciát szokás érteni. A K. élén — rendesen határozott időre — választott elnök áll, aki mint ilyen valóságggal államfő, jóllehet, legalább a modern K.-ban, szemelyes szuverénitás nélkül. Nemzetközi jogilag a K.-i elnököt, mint államának képviselőjét, a szuverén államfőkkel teljesen egyenlő jogok illetik meg, ami szükségszerű s természetes folyománya annak az elvnek, hogy az államok rangjára az államforma befolyással nincs.

Köztársasági párt, 1. *(Republicans)*, politikai párt az északamerikai Egyesült-Államokban, mely a másik nagy párttal, a *demokratákkal* küzd az uralomért. 1789—1800-ig *Washington* és *Adams* elnökök ellenzéke volt. 1800-ban kormányra jutott s *Jefferson*, *Madison* és *Monroe* elnököket adta az Uniónak. 1824-ben a demokraták leszorították a hatalomról s a K. egyideig mint *whig*-párt szerepelt. A polgárháborút megelőző években új erőre kapott a K. s 1860. *Lincolnt* ültette az elnöki székbe. A déli államok leveretése után kíméletlen párturalmat gyakorolt 1884-ig. Ezután két cikluson át (1884—88-ig és 1892—96-ig) a demokrata *Cleveland* volt az elnök. 1896—1912-ig ismét a K. volt uralmon *Mac Kinley*, *Roosevelt* és *Taft* elnökökkel. Az 1912-iki elnökválasztáson a K.-ot Taft és Roosevelt versengése megbontotta s a demokrata *Wilson* (l. o.) lett az elnök 435 szóval Taft 15 és Roosevelt 81 szavazatával szemben.

2. Magyarországon a *K.* mint politikai párttényező 1911. alakult meg Hódmező-Vásárhelyen *Nagy* György volt orsz. képviselő elnöklete alatt. 1912-ben mozgalmát országossá teendő, a fővárosban is megalakult, de a főkapitány az alakuló gyűlést betiltotta. A K. mint a függetlenségi pártok legextrémebb alakulása jött létre, 1913 elején azonban feloszlott.

Köztartás, l. *Konviktus*.

Közteher: 1. az ingatlan után közcélokra (állami, törvényhatósági, községi, egyházi adóban, illetékben, vízszabályozási járulékban stb.) fizetendő közszolgáltatás; 2. általában mindaz a szolgáltatás, amivel az állampolgár a köznek tartozik. Az 1848. VIII. t.-c. állapította meg a közös teherviselést, kimondván, hogy Magyarország minden lakosa minden közterhet különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselni tartozik.

Köztelek, 1. az Orsz. M. Gazd. Egyesület budapesti szék- és bérháza az Üllői-út 25. és a Köztelek-utca 2. sz. a. Az Állattenyésztő társulat, mely 1835. Gazdasági egyesület nevet vett fel, 1832. elhatározta, hogy Károlyi György gróf 1200 négyszögölre terjedő üllői-úti telkét a rajta levő épületekkel megvásárolja abból a célból, hogy a társulat saját helyiséget nyerjen. A helyiség Széchenyi István gróf indítványára K. nevet kapott. Az egyesület később a telken egy nagyobb bérházat és egyesületi székházat építtetett.

2. *K.*, köz- és mezőgazdasági lap, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos egyesületi közlönye, 1890. alapíttatott, hetenként kétszer jelenik meg s az egyesület tagjai ingyen kapják. Főszerkesztője *Rubinek* Gyula, felelős szerkesztője *Buday* Barna.

Köztengely v. *közalap (monopodium*, növ.), az olyan főtengely, mely a csúcsa alatt oldalvást hozza létre az ágakat, l. *Elágazás*.

Közterület az oly terület, mely mindenkinek szabad rendelkezésére áll, rendeltetéséhez képest mindenki által használható, egyesek által birtokba nem vehető s így a közforgalomból ki van zárva. Ilyenek a közutak és közterek. Szorosabb értelemben K.-nek az oly telek is mondatik, melynek használatára többen jogosultak, nevezetesen a *közlegelő* s a *közerdő*.

Köztes használat, l. *Mezőgazdasági elő- és köztes használat*.

Köztes mívelés v. *köztes termelés* alatt azt az eljárást értik, mikor valamely gazdasági főnövény közé még más növényeket is vetnek. Ennek az a célja, hogy a talajról egyszerre többféle termést és így nagyobb hasznot nyerjenek. A K.-re legalkalmasabbak a soros kapásnövények. Nálunk különösen a tengeri-mívelésnél folytatnak K.-t s a tengeri közé vetnek gyalogpaszulyt, takarmányrépát, tököt, a föld szélén pedig cirkot és napraforgót. A K. a fogatos sormívelést megnehezíti s meg is akadályozza, tehát oda való, ahol a tengerit kézi erővel mívelik, így a kisgazdáknak s azoknak ajánlható is.

Közti agyvelő v. *közti velő (diencephalon)*, l. *Agyvelő*.

Közti állkapocs a. m. *intermaxilla* (l. o.).

Köztisztaság alatt általában az ember által használt helyeken (városokban, községekben és azok környékén, utakon, közlekedési eszközökön) keletkező mindennemű hulladékanyagok összegyűjtése, eltávolítása és ártalmatlanná tétele, továbbá a por, füst és korom elleni védekezés, végül a talaj és talajvíz beszennyezésének meggátlása értendő. A szorosabb értelemben vett K. (ném. Strassenhygiene) fogalma alá azonban ma már csupán az utcák, utak és terek tisztántartása és pormentesítése, azokról a hó eltakarítása, továbbá az utcai, házi és piaci szemét összegyűjtése, eltávolítása és ártalmatlanná tétele tartozik. Ez utóbbi teendők ellátása kisebb községekben rendszerint az ingatlantulajdonosok feladata,

rendezettebb városokban azonban — tekintettel a kérdés nagy horderejű közegészségügyi vonatkozására — a hatóság maga látja el és pedig saját közegeivel, saját, külön e célra szolgáló berendezéseivel. Az utak, utcák és terek tisztántartásának alapfeltétele, hogy azok műszakilag helyesen legyenek megépítve, vagyis megfelelő burkolattal bírjanak, csatornázva és vízzel ellátva legyenek. Maga a tisztántartás vagy csupán kézi munkaerővel, vagy pedig — különösen forgalmasabb helyeken — gépek segélyével is történik. Az itt használt gépek, az utcaseprő és mosógépek, vagy lóüzemüek vagy pedig automobilok. A hóeltávolítás szintén vagy csupán kézi munkaerővel, vagy pedig gépekkel is történik, az e célra használt gépek, a hóekék ezidőszerint még többnyire lóüzemüek. Ugyancsak kézi vagy gépi erővel történik a hótól, jégtől, vagy ólmos esőtől síkossá vált utak homokkal, kaviccsal vagy más megfelelő anyaggal való felhintése is. Az utak pormentesítését túlnyomórészt vízzel való fellocsolás révén érik el, mely teendő ismét vagy tömlőzéssel, közvetlenül a vízvezetéki csapokból, v. pedig ló- v. gépüzemű locsológépekkel történik. Újabban víz helyett, különösen a nem szilárd burkolattal ellátott (makadam) utakon, különféle, részben tömény, részben vízben emulgálható olajokat, kátrányos anyagokat és higroszkópikus sóoldatokat is használnak. Az utcatisztogatás alkalmával összegyült utcai és piaci szemetet megfelelő ló- vagy automobilüzemű fuvarozó eszközökön többnyire a város határán kívül viszik, ott vagy mélyen fekvő területek (gödrök) feltöltésére használják, vagy pedig mezőgazdasági célokra trágya gyanánt értékesítik. Az utcákon összegyült havat, amíg még tiszta, folyóvizekbe vagy lerakóhelyekre, ahol pedig a város csatornázása elég bővizű, ennek főgyüjtőibe hordják. A házi szemetet ugyancsak külön e célra szolgáló ló- v. automobilüzemű kocsikba gyüjtik és azokon v. lerakóhelyekre, v. szemétégetőkbe, v. pedig szemétfeldolgozó telepekre viszik. A lerakóhelyeken a házi szemetet egyszerüen feltöltésre vagy trágyázásra használják, mely eljárás azonban közegészségi szempontból elvetendő és azért csak igen kis községekben használható. A szemétégetőkben a házi szemetet, úgy amint kikerül, eredeti állapotban elégetik és a nyert hőből villamos energiát állítanak elő, melyet aztán rendszerint közcélokra használnak fel. Az elégetés után fenmaradó salak és hamu feltöltésekre, útépítési célokra stb. szolgál. A szemétfeldolgozó telepeken a házi szemetet részben gépi s részben kézierővel alkatrészeire bontják fel, ill. kiválogatják belőle az iparilag még értékesíthető anyagokat (csontot, rongyot, papirt, fémeket, üveget stb.), a maradványokat pedig v. elégetik, v. feltöltésre használják.

Köztisztviselők v. *közhivatalnokok* azok, akik az állam, törvényhatóság v. a község hatósági v. másnemű köztevékenységét állandóan élethivatásként végzik. L. *Állami alkalmazottak*, *Törvényhatóság*, *Község*, *Közszolgálat*.

Köztisztviselők minősítése alatt értjük azokat a kellékeket, melyekkel valakinek birnia kell, hogy köztisztviselőnek alkalmaztathassék. A K.-ről általában l. *Közigazgatási szolgálat*.

Köztörvényhatóságok, l. *Törvényhatóságok*.

Köztörzs, l. *Rokonság*.

Köztudomás (lat. *notorietas*, ném. *Offenkundigkeit*, franc. *notoriété)*, olyan tény, amit mindenki tud v. legalább a megfelelő életviszonyok között élő emberek általában tudnak, pl. hogy télen este 7 órakor sötét van, hogy a budapesti lánchídon nem jár villamos vasút, hogy Ő Felsége koronázása 1867. történt stb. A K.-ú tényt, amit a biró ilyennek ismer, a perben nem kell bizonyítani s a bíróság akkor is figyelembe veszi, ha a felek nem hozták fel. Ugyanez áll arra a tényre is, amiről a birónak hivatalos tudomása van.

Köztudomású tények, l. *Köztudomás*.

Köztulajdon, ami mindenkié és senkié, azaz amitől senki mást el nem tilthat. Minthogy a tulajdonnak jogi jelentősége éppen a kizárólagosságban van, az, ami K., voltakép nincs senki tulajdonában, nem tárgya a tulajdonnak (pl. a levegő, a vízfolyás, a szerzői jog által már nem védett írói munka stb.). Meg kell ettől különböztetni a közös tulajdont, ami több személy tulajdona és a közösség tulajdonát, azt, ami köztestületnek tulajdonában áll.

Közutak, a közlekedés céljait szolgáló, magántulajdonban nem lévő utak. Ilyenek úttörvényünk (1890. I. t.-c.) felsorolása szerint: 1. az államutak; 2. törvényhatósági utak; 3. vasúti állomáshoz vezető utak; 4. községi közlekedési (ú. n. vicinális) utak; 5. községi (közdülő) utak és 6. egyesek által közforgalom céljaira létesített K. A K.-nak létesítése, fentartása s kezelése terheli: az 1. alattiaknál az államot; 2. alattiaknál a törvényhatóságot; 4. alattiaknál, amilyenek a több község közlekedésének közvetítésére szükséges utak, az érdekelt községeket; a csak egy község közlekedési érdekeinek szolgáló 5. alattiaknál az illető községeket; a 6. alattiaknál a létesítőket, míg a 3. alattiaknál vagyis oly K.-nál, melyek a vasúti állomásokat a legközelebbi állami, törvényhatósági vagy községi úttal összekötik, a költségek a törvényhatóság, az érdekelt községek, az érdekelt kereskedelmi s iparvállalatok és az illető vasút által aránylag viselendők. Az államutaknak közigazgatása a kereskedelmi miniszter hatáskörébe tartozik, akinek jogában áll, hogy az országos v. hadászati fontosságukat vesztett államutakat törvényhatósági utakká átalakíthassa, s viszont a hadászati vagy országos fontosságot nyert törvényhatósági utakat az állami utak hálózatába felvehesse. A törvényhatósági utak hálózatát a miniszter jóváhagyásával a törvényhatóság állapítja meg; a közigazgatás a miniszter felügyelete alatt a törvényhatóságot illeti, mely a fentartási költségek fedezetére szükség esetében útadót (l. o.) is vethet ki. A vasúti utak közigazgatása rendszerint a törvényhatóság, a vicinális utak hálózatának megállapítása a törvényhatóság, azoknak közigazgatása a külön erre a célra szervezett bizottság hatásköréhez tartozik. A községi (közdülő) K. hálózatát a községi képviselőtestület állapítja meg; közigazgatásuk az elöljáróságnak feladata. A fentartási költség fedezésére a községi közmunka szolgál. Új K. építésénél az előmunkálati

engedélyt rendszerint a kereskedelmi miniszter adja meg. A K.-hoz szükséges területek szükség esetében kisajátítás útján szerzendők meg. A K.-ról műleírásokból és térképekből álló törzskönyvek készítendők. A K.-on a kereskedelmi miniszter engedélyével szedhető vámokról l. *Vámok*.

A forgalom biztonsága, az úttestek és műtárgyak épsége és fentartása, új közutak, kompok, hajóhidak, vámszedési jog engedélyezése és ennek gyakorlása érdekében a törvény számos intézkedést tartalmaz, melyeknek megsértése elzárással, a legtöbb esetben kisebb-nagyobb pénzbüntetéssel büntetendő kihágás.

Közúti lokomotiv, l. *Lokomotiv*.

Közúti vasút (ném. *Strassenbahn*, ang. *tramway)* alatt műszaki szempontból a városok utcáin v. akár az országúton fekvő, sűrű időközökben induló, többnyire egyes kocsikkal, esetleg rövidebb vonatokkal helyi személyforgalmat lebonyolító olyan vasutat értünk, melynek vágányai nem külön pályatesten, hanem az útburkolatban feküsznek. Hogy a K. az út egyéb forgalmát ne akadályozza, vágányát különleges, hosszrendszerű, többnyire keresztalpak nélküli olyan vályússinekből készítik, melyekhez az útburkolat jól csatlakozik. A nyomtávolság lehet szabványos (1435 mm.), gyakran azonban keskeny (50—100 cm.). A hajtóerő eleinte állati volt (lóvasút), ma leginkább az elektromosságot használják (l. *Elektromos vasút)*, ami vasúti vontatásra éppen a K.-nál nyert legelőször nagyobb mérvben alkalmazást.

Jogi szempontból a K. más engedélyezési feltételek alá esik, mint a többi vasút, mert nem saját területén, hanem rendszerint a közterületet képező utakon épül. Tehát, hacsak nem valamely törvényhatóság maga építi a vasutat, a területet annak tulajdonosától a vasúttársaság bizonyos ellenszolgáltatás mellett bérli. Ilyen lehet a jövedelemben való részesítés, továbbá a háramlási és beváltási jog biztosítása stb. A K. engedélyideje hazánkban rendszerint csak 50 év; e vasutakat az állam nem segélyezi, másrészt azonban a K. szállításiadó-mentes. A városok fejlődése és az ezzel fokozódó helyi forgalom lebonyolítása körül a K.-nak igen jelentős szerepe van, mert az ipar és kereskedelem űzésének megkönnyítésén kívül a K. érdeme az is, hogy a nagyváros lakosainak ma már módjában áll a munkahelytől távolabb fekvő, egészségesebb és olcsóbb városrészekben lakni. Ámbár a világvárosokban a nagyobb terjedelmű helyi forgalom céljára ma már tökéletesebb forgalmi eszközöket is tartanak üzemben (l. *Gyorsvasút* és *Városi vasút)*, ezek mellett a K. még mindig nagyfontosságú közlekedési eszköz marad, mert az utca teljesen helyi szükségletéhez jól hozzásimuló tömegforgalmat csak a *társaskocsival (omnibusz*, l. o.) és a K.-tal lehet lebonyolítani. Hazánk első és egyúttal a világ egyik legrégibb K.-ja a *Budapesti közúti vaspálya-társaság* (l. o.). 1911 végén Magyarországban összesen 28 K. volt üzemben, kereken 360 km. összes vonalhosszal.

Kőzúzás, l. *Húgykőmorzsolás*.

Kőzúzó *(lithotriptor)*, l. *Húgykőmorzsoló*.

Közügy, mindaz, ami nem az egyes embert magánviszonyaiban, hanem az emberek nagyobb közösségét, esetleg az egész nemzetet egyaránt érdekli. A K. és magánügy gyakran nehezen elhatárolható fogalmán határolódik el a K.-eket szabályozó közjog és a magánügyeket szabályozó magánjog.

Közület, l. *Köz*.

Közvád. Ellentéte a magánvádnak, amelyet a sértett mint fő- v. pótmagánvádló képvisel. A K.-at a törvényszék előtt a kir. ügyészség, járásbiróság előtt az ügyészségi megbizott, a rendőri büntetőbiróság hatáskörébe utalt ügyekben a törvényhatósági tiszti és a városi ügyész, a m. kir. államrendőrség előtt a belügyminiszter által kinevezett ügyészi megbizott képviseli. A K. tárgyai: *a)* a hivatalból üldözendő bűntettek, vétségek és kihágások, ideszámítva a felhatalmazásra és kívánatra üldözendő rágalmazás és becsületsértés eseteit is (Btk. 279—272. §-ai); *b)* a magánindítványra üldözendő büntetendő cselekmények, amennyiben azok nem főmagánvád tárgyai. A főmagánvád eseteit a Bp. 41. §-a sorolja fel. A K. eseteiben a sértett csak akkor veheti át a vád képviseletét, mint pótmagánvádló, ha azt a közvádló át nem vette, vagy ha az a vádat elejtette.

Közvádló, a bűnvád képviseletével megbizott hatósági személy. Ezek felsorolását l. *Közvád*, *Királyi ügyészség*.

Közvágóhíd, községi épület, mely arra szolgál, hogy a község területén belül fogyasztásra szánt állatok egyedül csak ott legyenek levághatók. A K.-nak két fő rendeltetése van: *a)* közegészségi és *b)* pénzügyi. Közegészségi rendeltetésénél fogva arra szolgál, hogy csak teljesen egészséges, fogyasztásra alkalmas állatok vágassanak le és csak az ily állatok húsát árusíthassák el. Ezen cél elérhetése végett a K.-akon folytonos orvosi felügyeletnek kell lenni és pedig e felügyeletnek ki kell terjednie a vágásra felhajtott marha előzetes megvizsgálására, a vágás körüli eljárásra, a vágókamarák, aklok és az összes helyiségek tisztántartására, a jégtartókra; a levágott és kizsigerelt marhának húsát szintén meg kell vizsgálni és csak akkor szabad kibocsátani, ha teljesen egészségesnek találtatott. Pénzügyi szempontból arra szolgálnak a K.-ak, hogy a húsfogyasztási adó általuk biztosíttassék. A K.-ak, ahol csak lehet, a marhavásárral kapcsolatosan állítandók fel, így van ez Budapesten is, ahol a K. 1872. épült és a vele kapcsolatos marhavásártérrel együtt a székesfővárosnak egyik nevezetessége és bő jövedelmi forrása. Úgyszintén a *sertés-K.* is, melynek kiválóan célszerű berendezése mellett lehetővé válik a leöléstől kezdve a piacképes hús előállításáig minden műveletet mechanikai művek segélyével jó munkamegosztással, gyors egymásutánban s legnagyobb tisztasággal végezni. A szomszédságában levő *lóvágóhíd* is minden szempontból jól megalkotott s berendezett intézmény. Nagyobbszabású vágótelepek szükséges részei: bőséges vízvezeték, vágókamrák, bél- és pacaltisztító helyiségek, trágyaház, kazán- és gépház s ebből a szükséges áttételek más helyiségekbe, hűtőházak v. kamrák, a melléktermékek, pl. faggyú, albumin stb. feldolgozására szolgáló

épületek, állategészségügyi intézet vagy osztály, igazgatósági s üzleti helyiségek, istállók és vasúti kirakodók stb. Az istállóknak oly térfogatuaknak kell lenniök, hogy egy *nagyvágási napon* levágandó marháknak legalább a felét befogadhassák. V. ö. *Hennicke*, Bericht über Schlachthäuser u. Viehmärkte in Deutschland, Frankreich, Belgien, England u. der Schweiz (Berlin 1881); *Schwarz*, Bau, Einrichtung und Betrieb von öffentlichen Schlachthöfen (u. o. 1903) és Maschinenkunde für den Schlachthofbetrieb (u. o. 1901); Buda-Pest főváros K.-ja és marhavásárja. A városi hatóság megbízásából építették 1870—72. évben Hennicke Gyula és v. D. Hude építészek. (Nyomatott a cs. kir. udvari és államnyomdában Bécsben. 13 rajztáblával).

Közvédő. A vádlott részére bizonyos esetekben hivatalból kell védőt kirendelni (Bp. 56. §). A hivatalból kirendelt védőtől különbözik a K., mert kirendelése nem bizonyos vádlott részére szól, hanem az ügyek és vádlottak egész sorozatára vonatkozik. A K. ily értelemben a kir. tábla főtárgyalásaira kirendelt védő. A kir. tábla főtárgyalását ugyanis védő közreműködése nélkül nem lehet megtartani. E végből a kir. tábla mindegyik büntetőtanácsának heti ülésszakára az ügyvédi kamara havonkint előre a szükséghez képest egy v. több K.-t rendel ki. A K. elmaradásának v. akadályoztatásának esetében helyettest a felebbviteli tárgyalást kitűző, ill. vezető tanács rendel ki. A K. megbízása kiterjed a királyi táblának ugyanama tanácsa előtt, a heti ülésszakban tartandó valamennyi főtárgyalásra és az azoknál érdekelt mindegyik vádlottra, kivéve azt a vádlottat, kinek érdekében külön védő jelent meg. A K. az államkincstárból megfelelő díjazásban részesül (Bp. 409—411. §).

Közvégrendelet, l. *Végrendelet.*

Közvélemény. Az emberek minden közösségében, mely közügyekkel foglalkozik, bizonyos közös vélemény szokott kialakulni a közéletben szereplő emberekről, a közélet ügyeiről, eszméiről, intézményeiről stb. Ez a K. Nincsen mindig megformulázva, nem mindenkiben tudatos, de e K. alapján itélünk és cselekszünk. Hogy a mai korban a sajtó, az egyesületek, a népgyűlések nagyon hozzájárulnak ily közös meggyőződések képződéséhez, könnyen elképzelhető. L. *Néplélek, Néplélektan, Tömeglélektan.*

Közveszélyes bűntettesek azok, akiknek oly tulajdonságuk van, hogy annak folytán normális viszonyok között a legcsekélyebb ingerre is jogsértésre ragadtatják el magukat. A közveszélyességet hazai jogunkban legelőször az 1913. XXI. t.-c. értékeli (v. ö. különösen ennek 7. §-át), l. *Közveszélyes munkakerülők* és *Megrögzött bűntettesek.*

Közveszélyesek, l. *Közveszélyes bűntettesek, Megrögzött bűntettesek.*

Közveszélyes munkakerülők, a társadalomnak azok a veszélyes elemei, akikkel szemben a büntetésen kívül biztonsági rendszabályok (l. o.) alkalmazása indokolt. A K.-ről hazánkban legutóbb az 1913. XXI. t.-c. rendelkezik, melynek 1. §-a mindenekelőtt kijelenti, hogy az a kerestetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog v. egyébként munkakerülő életmódot folytat, kihágás miatt 8 naptól 2 hónapig terjedhető elzárással büntetendő. E cselekmény vétség, ha a tettes amiatt már két izben meg volt büntetve és a cselekmény elkövetésekor utolsó büntetésének kiállása óta két év még nem telt el (a büntetés 8 naptól 3 hónapig terjedhető fogház; 2. §), továbbá: ha a tettes magát vagy családját munkakerülő életmódjával erkölcsi romlásnak teszi ki (3. §. 1. pont), vagy ha oly tények merültek fel, amelyekből meg lehet állapitani, hogy a tettes rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát (3. §. 2. pont, a büntetés ez utóbbi két esetben 15 naptól 6 hónapig terjedhető fogház). Vétség miatt 15 naptól 6 hónapig terjedhető fogházzal és 500 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő végül: aki nyilvános vagy a közönségnek nyitva álló helyen űzött tiltott szerencsejátékból tartja fenn magát vagy mások szenvedélyét, könnyelmüségét, tapasztalatlanságát vagy értelmi gyöngeségét üzletszerüen kihasználja, vagy aki kéjnővel vagy tiltott kéjelgésből élő nővel tartatja ki magát (4. §.). A vétségek eseteiben a biróság a tettest fogházbüntetés kiszabása helyett itélettel dologházba utalhatja, ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja (5. §). A visszaesőt (aki vétség miatt volt büntetve s utolsó büntetésének kiállása után két éven belül ismét az 1—4. §-ok valamelyike alá esik) a biróság fogházbüntetés kiszabása nélkül dologházba utalja, de ezt mellőzheti s egy hónaptól egy évig terjedhető fogházbüntetést állapithat meg, ha az elitélt egyéniségéből és az eset körülményeiből alaposan lehet következtetni arra, hogy a tettes a büntetés kiállása után munkás és rendes életmódot fog folytatni (6. §). A munkakerülést értékeli az 1913. XXI. t.-c. 7. §-a is, melyben kimondatik, hogy dologházba utalhat a biróság itéletében oly bűntettest is, akit az élet, testi épség, szemérem v. vagyon ellen elkövetett bűntett v. vétség miatt fegyházra, börtönre vagy legalább három havi fogházra itélt, ha megállapitotta, hogy ez a bűntett v. vétség a tettes munkakerülő életmódjával van összeköttetésben. Az ily elitéltet a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása után kell a dologházba szállitani. A biróság azonban itéletében elrendelheti, hogy a fogházra itélt ezt a büntetését is dologházban állja ki. Mellékbüntetésként mindenik esetben a kitiltás, külföldivel szemben pedig a kiutasítás alkalmazható.

Közveszélyesség, l. *Közveszélyes bűntettesek, Megrögzött bűntettesek.*

Közveszélyű cselekmények *(közveszélyű bűntettek és vétségek)* azok, amelyek előre meg nem határozható számú embereknek életét, testi épségét, vagyonát veszélyeztetik. Ilyenek a Btk. szerint: 1. vasúton v. hajón levő személyeknek v. árúknak veszélynek kitétele, a vaspályának, hajónak v. ezekhez tartozó tárgynak megrongálása, vaspályán v. annak közelében levő személyeknek v. árúknak veszélynek kitétele a szabályszerű jelzés elmulasztása v. hamis jelzés által. A cselekmény szándékosan és gondatlanságból követhető el, s a büntetési tételek ehhez és az esetleg bekövetkezett eredményekhez képest különbözők;

2. vaspályán v. közelében levő személyeknek v. árúknak veszélynek kitétele a vasuti alkalmazottak részéről barmely szolgálati kötelesség megszegése által; büntetés 2—5 évig terjedhető fogház; 3. távirdarongálás, s használhatoságának félbeszakítása szándékosan, gondatlanságból, v. távirdai alkalmazottak reszéről szolgalati kötelessegeik megszegese által; 4. hajó megfeneklésének, elsülyedésének v. összezúzatasanak másnak élete v. vagyona veszélyeztetésével járó okozása, szándékosan v. gondatlanságból; 5. marhavész terjedése ellen elrendelt hatósági zár v. egyéb felügyeleti szabályoknak megsértése. Külön fejezetben tárgyaltatnak, de szintén a K. fogalma alá esnek: a vízáradas okozasa; a gyujtogatás s a közegészség elleni bűntettek és vétségek.

Közvetett adó, l. *Adó* és *Fogyasztási adó.*

Közvetett alkalmazkodás *(indirekt alkalmazkodás)*, l. *Alkalmazkodás.*

Közvetett bizonyítás, l. *Bizonyítás, Bűnjelenségek.*

Közvetett tettes. Tettes az, aki a bűncselekményt elköveti. Ha ezt maga közvetlenül, sajat személyében teszi, akkor közvetlen tettesről szólunk. Ha mas valakit, akinek a cselekmény be nem szamitható, az elkövetés eszközéül felhasznál, pl. elmebeteget, koránal fogva vagy állapotánál fogva beszámithatatlan egyént (holtrészeget vagy olyat, kit szándékosan tévedésbe ejtett, v. a kinek felismert tévedését felhasználta), akkor K.-ről szólunk. Ha beszámitható egyént birt reá a bűncselekmény elkövetésére, akkor az elkövető a tettes, ő pedig a felbujtó. A felbujtó törvényünk szorint a tettessel egyenlő büntotés alá esik. L. *Részesség.*

Kozvetett választási rendszer, l. *Osválasztás.*

Közvetett viszontbiztositás, l. *Biztosítás.*

Közvetités, az árúkereskedelemben jelenti azt a kereskedelmi szolgalatot, mellyel némely kereskedő masok kereskedelmi ügyleteinek lebonyolítasat elősegiti. Ilyenek a bizomanyosok, ügynökök, alkuszok és képviselők. A K.-ért a lebonyolított üzlet értékével arányos közvetítői díj jár, melyet jutalék-, bizományi díj-, alkuszdíj-, v. jótállódíjnak neveznek aszerint, aminő a K. természete volt. L. még *Közvetítő kereskedelem.*

Közvetítő hevederek, más néven *átmeneti hevederek* (vasút), a különböző rendszerű sinekkel épülő vaganyok csatlakozási pontjain szükségesek a sinek olyan összefoglalasara, hogy a sinek fejének felső színe és fejének belső oldala egy síkba essék, az átmenő kerekek akadalytalan közlekedése végett. Az átmeneti hevederek egyik fele tehát az egyik, másik fele a másik sinrendszer hevederkamrájának megfelelőleg alakítandó. Középen ennek következtében az atmeneti heveder keresztszelvénye hirtelen változik. Ennek folytán, valamint a nagy igénybevétel miatt az átmeneti hevederek a közönséges hevedereknél is nagyobb számban törnek. Ezért alkalmaznak olyan sineket is, amelyek két különböző sinből lévén összeforrasztva, az átmeneti hevedereket feleslegessé teszik.

Közvetítő intézetek, a fokozatos (progresszív) és pedig ir büntetési rendszernél a büntetés végrehajtásának egyik (harmadik) stádiuma. Az említett rendszernél a büntetés végrehajtásának négy fokozata van: 1. éjjel és nappal való magánelzárás; 2. közös elzárás nappal, magánelzárás éjjel; 3. K.; 4. feltételes szabadságra bocsátás. A magyar btkv is ezt a büntetési rendszert fogadta el. K.-be szállítandók azok, kik legalább 3 évi fegyházra v. börtönre ítéltetvén, büntetésük $^{2}/_{3}$ részét kitöltötték és szorgalmuk s jóviseletük által a javulásra alapos reményt nyujtottak. Az életfogytig tartó fegyházra itéltek büntetésük 10-ik évének elteltével szállíthatók K.-be. A K.-be szállítottak munkakényszer alatt állanak, de egyebekben enyhébb bánásmódban részesülnek. A K. célja a teljes szabadságra való előkészítés. A szállítást a felügyelő bizottság meghallgatása után az igazságügyminiszter rendeli el, fegyelmi vétség esetében visszaküldésnek lehet helye. K. hazánkban a lipótvári, kishartai és váczi.

Közvetítő kereskedelem az a kereskedelem, mely az árúknak egyik idegen országból, masik idegen országba való eladását közvetíti. E közvetítés lehet olyan, hogy a közvetítő állam vétel és eladás útján biztosítja jövedelmét, de lehet csak olyan, hogy a közvetítés pusztán az átszallításra vonatkozik (szorosabb értelemben vett transito- v. átviteli kereskedelem), amely esetben a közvetítő állam jövedelme pusztán a szállítódíjban van. L. még *Közbenső kereskedelem.*

Közvetítő teológia, egyik főiránya a prot. teológiának a XIX. sz.-ban. Megalapítója (1828) Ullmann és Umbreit. Organuma a Theol. Studien und Kritiken; főképviselői Neander, Nitzsch, Twesten, Lücke, Bleek, Rothe, Müller, Dorner, Beyschlag, Martensen. A pietizmus és tudományos szempontból Hegel, Schelling, különösen Schleiermacher hatása alatt állott. A kritikai iránytól, amely szintén Hegel iskolájából nőtt ki, főként abban különbözik, hogy a szentíráshoz és az egyházi tanhoz ragaszkodva, a keresztény kijelentés és Jézus személye abszolut isteni voltat hangsulyozza. Masfelől azonban a konfesszionális teológiával szemben az egyházi dogma éleit tördeli és a keresztény hit igazságait tudományos alapon igyekszik megvilágositani. Éppen azért a szentírás történeti oldalara súlyt fektet és az uniónak barátja. V. ö. *Schwarz* Karoly, Adalékok a prot. teológia történetéhez c., magyar nyelven is megjelent munkáját.

Közvetlen, ami egyenesen, minden közvetítő befolyás nélkül történik.

Közvetlen adók, l. *Adó.*

Közvetlen akció (franc. *action directe)*, egyes szocialista irányok (szindikalizmus, anarchizmus) ama taktikája, mely a cél elérésére a törvényes formák megtartása helyett az erőszakot tartja helyesebbnek. E taktika egyik főtanítása az, hogy a munkásság a politikai hatalmat ne a parlamentarizmus, hanem a K. által igyekezzék elérni.

Közvetlen alkalmazkodás *(direkt alkalmazkodás)*, l. *Alkalmazkodás.*

Közvetlen fuvarozás. A vasút kötelezve van arra, hogy az árúforgalomra berendezett valamennyi állomásról az összes ilyen állomasokra az árúkat fogadja el fuvarozásra, anélkül, hogy az egyik vasútról a másik vasútra való átmenet végett közvetítőre lenne szükség. A K. lehetőségé-

nek feltétele azonban az, hogy a feladási állomás a rendeltetési állomással közvetlen v. gőzkomp által közvetített sinösszeköttetésben álljon.

Közvetlen idézés, a törvényszék és az esküdtbiróság hatásköréhez tartozó bűnügyekben részint vád alá helyező eljárás, részint K. előzi meg a főtárgyalást. A K.-nek lényege az, hogy a vádirat ellen nem lehet kifogásokat tenni és így az nem kerül a vádtanács elé, hanem közvetlenül a főtárgyalásra hivatott birósághoz adatik be. A Bp. szerint K.-nek van helye öt évig terjedhető szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény esetében: 1. ha tettenkapás forog fenn; 2. ha a terhelt bűnösségét biróság előtt beismerte és beismerése a nyomozás vagy a vizsgálat adataival összhangzásban áll. Sajtóügyekben csak a nyomtatvány szerzője ellen rendelhető el K. (Bp. 572. §.).

Közvetlen másolás, l. *Fotográfia.*

Közvetlenség, a birósági eljárásnak az az alapelve, mely szerint az ügy tárgyalása, ideértve a bizonyítás felvételét is, az előtt a biró előtt folyik le, aki az itéletet meghozza; ha a biró személyében az itélet előtt változás történik, a tárgyalást ismételni kell. A K. elvén, amely a modern peres eljárások egyik főelve, alapszik a mi sommás eljárásunk és az új polgári perrendtartás, valamint a bűnvádi perrendtartás is, ellenben pl. a mai rendes írásbeli eljárás, továbbá a francia per nem közvetlen, amennyiben a bizonyítást nem az itélőtanács, hanem a kiküldött biró veszi fel.

Közvetlen választójog, l. *Általános választójog.*

Közvetlen viszontbiztosítás, l. *Biztosítás.*

Közvetlen vonat az, amely rendszerint a kiinduló állomáson történt összeállításában a végállomásig közlekedik. Közvetlen személy- és közvetlen tehervonatokat különböztetünk meg. A közvetlen személyvonatot használó utasnak az az előnye van meg, hogy átszállás nélkül, vagyis *közvetlenül* utazhatik e vonat végállomásáig, a közvetlen tehervonat pedig a teherelegy szállítása szempontjából bir előnnyel a többi közönséges tehervonattal szemben, amennyiben az abba sorozott teherkocsik hosszas veszteglés nélkül és tolatások lehető kikerülésével továbbittatnak 1—1 rendelkezési állomásig, ill. onnan csatlakozó közvetlen tehervonatokkal egészen rendeltetési állomásukig.

Közvilágítás, l. *Világítás.*

Közvitéz, l. *Közkatona.*

Köz-zsinat, l. *Zsinat.*

Kr, a *kripton* (krypton) kémiai jele.

kr, a *krajcár* jele.

Kra *(Krao)*, az a földszoros, amely Malakka félszigetét Hátsó-Indiához fűzi, átlag 70, legkeskenyebb helyén 42 km. széles. A Bengáliai-öböl felőli oldala lapos, mocsaras, de vannak jó kikötői, különösen a Pak-csan torkolata, amely 13 km. széles.

Kraatz, *Gustav*, német entomologus, szül. Berlinben 1830., megh. u. o. 1909 nov. 2. Berlinben és Jenában jogi és természettudományi, főleg zoológiai tárgyakat tanult. Promoveálása után teljesen az entomologiának szentelte életét. 1856-ban megalapította a berlini entomologiai egyesületet, melynek 1904-ig elnöke volt. Ő alapította meg a német entomologiai nemzeti muzeumot is, melynek odaajándékozta gazdag gyüjteményét és könyvtárát. Entomologiai dolgozatainak száma 1400.

Krabba a gótikában, ferdén futó oromzat-párkányokon, toronyéleken, fiálékon alkalmazott és kőből kifaragott levéldísz.

Krach (a német *krachen*, a. m. ropogni, recsegni szóból), mint szálló ige terjedt el 1873., a németországi és ausztriai tőzsdei válság idejében; keserű humorral jelölték meg vele a szóban forgó válságot, mely az 1871-iki francia hadisarc által hirtelen előidézett óriási túltermelés következménye volt.

Krácsfalva, kisközség Máramaros vm. sugatagi j.-ban, (1910) 1448 oláh és német lak., u. p. Desze, u. t. Aknasugatag.

Kracsi, afrikai város, l. *Kete-Kracsi.*

Kraemer, *Adolf*, német gazda és író, szül. 1832 máj. 25. Berleburgban, megh. 1910 dec. 3. Zürichben. 1871. a zürichi politechnikum gazdasági osztályának vezetője és tanára lett. Főbb művei: Landw. Rechenbuch (Stuttgart 1867); Die Buchhaltung des Landwirtes (Bonn, 2. kiadás 1881); Beiträge zur Wirtschaftslehre des Landbaues (Aarau 1881); Das schönste Rind (Zürich 1883,2. kiad. 1894); Die Grundlagen u. die Einrichtungen des landw. Betriebes (1890); Die Landwirtschaft im schweiz. Flachlande (1897); Die Landschaft im 19. Jahrhundert (1902); Elementargeometrie in der Bodenkultur (1905). 1874-től 1881-ig a Schweizerische landw. Zeitschrift és 1881-től fogva a Schweizerisches landw. Zentralblatt c. szakfolyóiratokat szerkesztette. — Fia, *Hermann*, szül. Zürichben 1872 aug. 17. Előbb Bernben volt tanár, 1908 óta a berlini állatorvosi főiskola tanára. Tudományos és irodalmi működése főkép az állati fajtaismére és a tenyésztési kérdésekre terjed ki.

Kraepelin, *Emil*, német elmeorvos, szül. Neustrelitzben, Mecklenburgban 1856 febr. 15. Wundt tanítványa volt. 1886-ban Dorpatban, 1890. Heidelbergben, 1903. Münchenben a pszichiatria rendes tanára. K. a kisérleti lélektan módszereit a lelki zavarokra alkalmazta s az elmebetegségeknek új rendszerét alkotta meg. Főművei: Psychiatrie (Leipzig, 7. kiad. 1904, 2 kötet); Zur Hygiene der Arbeit (Jena 1896); Die psychiatrischen Aufgaben des Staates (u. o. 1900); Übergeistige Arbeit (u. o. 4. kiad. 1903).

Krafft, 1. *Antal*, cseh származású gordonkaművész, szül. 1752 dec. 30. Rokitzanban, megh. 1820 aug. 28. Bécsben. 1778—1790. tagja volt Kismartonban Esterházy herceg híres zenekarának, amely Haydn vezetése alatt állott. 1790—1795. Grassalkovich, 1795—1820. Lobkowitz hercegek zenekarában működött. Haydn tanította zeneszerzésre. Számos művet írt csellóra és Esterházy herceg kedvenc hangszerére: baritonra. — Fia, *Miklós*, szintén kiváló gordonkaművész, szül. Eszterházán 1778 dec. 14., megh. Stuttgartban 1853 máj. 18. A híres Szuppanigh-vonósnégyes tagja volt. Számos kompozicióval gazdagította a gordonka-irodalmat.

2. *K. Borbála*, festő, szül. Iglón (Szepes vm.) 1764., megh. Bambergben 1825. Oktatását atyjától nyerte, később Bécsbe költözött, majd Salz-

burgba, Prágába, utoljára pedig Bambergbe tette át lakását. Önálló művei közül való: *Szt. Gotthard* (1801).

Krafft, 1. *Adam*, német szobrász, l. *Kraft*.

2. *K.*, *Guido*, német gazdasági író, *K. 3.* unokája, szül. Bécsben 1844 dec. 15., megh. u. o. 1907 febr. 28. A magyaróvári gazd. tanintézetet elvégezvén, 1869. a bécsi műegyetemen a mezei gazdaság és erdészettan tanára lett. Főbb művei: Die normale und anormale Metamorphosis d. Maispflanze (Wien 1870); Ein Grossgrundbesitz der Gegenwart; Die Besitzungen des Fürstenhauses Schwarzenberg (u. o. 1872); Lehrbuch der Landwirthschaft (Berlin, 8. kiad. 1905); Illustriertes Landwirthschafts-Lexikon (Berlin 1900, 3. kiad). Keletkezésétől, 1875-től fogva szerkesztette az Österr. landw. Wochenblatt c. szaklapot, úgyszintén az Österr.-ungarischer landw. Kalender-t és 1890 óta szerkesztette és kiadta az Österr.-ungarische landw. Bücherei-t. Munkáit kiváló alaposság és világosság jellemzi.

3. *K.*, *Peter*, német festő, szül. Hanauban 1780 szept. 15., megh. Bécsben 1856 okt. 28. Párisban és Rómában tanult, utóbb Bécsben telepedett le és többnyire nagyméretű történeti festményeivel nagy népszerűségre tett szert. Két nagy képét, melyek I. Ferenc megkoronázását (1823) és Zrinyi kirohanását (1825) ábrázolják, 1826. nagy lelkesedéssel a Nemzeti Muzeum számára gyüjtés útján vették meg. Amaz ma a Történelmi Képcsarnokban, ez a Szépművészeti Muzeumban van. A Történelmi Képcsarnokban van azonkívül K.-tól II. Ferenc és Károly főherceg képmása. Egyéb művei közül legismertebb az asperni csatát ábrázoló nagy festmény.

Krafft-Ebing, *Richard*, báró, német orvos, szül. Mannheimban 1840 aug. 14., megh. a Grác melletti Mariagrünben 1902 dec. 22. 1872-ben Strassburgban, 1873. Grácban, 1889. Bécsben az elmekórtan nyilvános rendes tanára lett. K. működése a pszichiatria terén alapvető s különös figyelmet érdemelnek a neurológiával foglalkozó dolgozatai. Főbb művei: Grundzüge der Kriminalpsychologie (2. kiadás, Stuttgart 1882, magyarra fordította *Rákosi* Béla: A bűnügyi lélektan alapvonalai, Budapest 1876); Lehrbuch der gerichtlichen Psychopathologie (3. kiad. u. o. 1900, magyarra fordította *Schwartzer* Ottó: A törvényszéki elmekórtan, Budapest 1886); Lehrbuch der Psychiatrie (7. kiad. u. o. 1903, magyarra fordította *Laufenauer* K.: Az elmebetegségek tankönyve, Budapest 1883; Az elmebetegségek általános kór- és gyógytana, fordította *Moravcsik* E. és *Zofáhl* Rezső, u. o. 1886); Über gesunde u. kranke Nerven (5. kiad., Tübingen 1903, magyarra fordította *Osváth* Albert: Egészséges és beteg idegek, Budapest 1885); Über Nervosität (3. kiadás, Graz 1884); Psychopathia sexualis (Stuttgart 1886, 13. kiad. 1907, magyarra fordította *Fischer* Jakab dr., Budapest 1894 és *S. K. M.* dr., u. o. 1908); Die progr. allg. Paralysis (1894—95); Psychosis menstrualis (u. o. 1902).

Kraft *Antal* és *Miklós*, gordonkaművészek, l. *Krafft*, 1.

Kraft, *Adam*, német szobrász, szül. Nürnbergben a XV. sz. közepe táján, megh. 1508. v. 1509. A fafaragó Stoss Veit és a bronzöntő Vischer Peter mellett K. korának legkiválóbb nürnbergi szobrásza, kinek kivétel nélkül kőből faragott művei a német gótikus szobrászati hagyománnyal való összefüggés mellett modernebb, valószerű felfogásról tanuskodnak és olykor szinte monumentális egyszerűségűek. Híres műve, a Krisztus keresztvitelét ábrázoló 7 dombormű (1490 kör.), eredetileg a nürnbergi Szt. Jánostemetőbe vezető úton volt elhelyezve, ma a German. Nationalmuseumban van és másolatok pótolják az eredetieket, míg a temetőben K. Kálvária-csoportja, ha töredékekben is, fenmaradt. Patricius-családok számára készített kőepitáfiumjai közül a Schreyer-család síremléke (1492, Sebaldus-templom), a Rebeck-család (Frauenkirche) és a Landauer-család epitáfiuma (Szt. Egyedtemplom) válik ki. Ünnepelt és sokszor utánzott mű a Szt. Lőrinc-templom közel 20 m. magas szentségháza (1493—96), pazar gazdagságú gótikus fölépítésével és figurális díszével a legnagyszerűbb ily művek egyike. V. ö. *Wanderer*, Adam K. u. seine Schule (Nürnberg 1869); *Daun*, Adam K. und die Künstler seiner Zeit (Berlin 1897); u. a., Peter Vischer u. Adam K. (Bielefeld-Leipzig 1905).

Krafto, *Szakhalin* sziget (l. o.) japáni neve.

Krag, 1. *Thomas Peter*, norvég író, szül. Krageröben 1868., megh. Kristianiában 1913 márc. 13. Mélabús, sokszor komor hangulatú regényeinek tárgyát rendszerint a vidéki vagy népies élet köréből meríti, misztikus varázzsal vonva be a norvég tengerpart és a fjordok természeti szépségeit. Nevezetesebb regényei: Az érckigyó (1895), Ada Wilde (1896), Ulf Ran (1897), Beata háza (1898), Az özvegy (1899).

2. *K.*, *Vilhelm*, norvég költő, *K. 1.* öccse, szül. Kristiansandban 1871 dec. 24. Először lirai költeményekkel lépett fel, amelyekkel az új romantikus irány legkiválóbb norvég képviselőjének bizonyult. 1908-ban a kristianiai norvég nemzeti szinház igazgatójává választották. Számos drámát és regényt is írt. Drámái: A jó öregek (1895); Az utolsó nap (1896); Az élet játék (1901). Regényei: Honvágy (1895); Rachel Strömme (1898); Karácsony (1899) stb.

Kragerö, kikötőváros Kristiania norvég tartomány bratsbergi járásában, a Skager-rak végében, (1910) 5220 lak.; halászattal, parti hajózással és osztrigatenyésztéssel, továbbá fa- és osztrigakereskedéssel.

Kraguis, kisk. Hunyad várm. hátszegi j.-ban, (1910) 218 oláh lak., u. p. és u. t. Hátszeg.

Kraguj, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 394 szerb lak.; u. p. Lipik, u. t. Pakrácz.

Kragujeváe, az ugyanily nevű szerbiai járás székhelye a Lepenica és vasút mellett, a Sumadia nevű halmos vidéken, (1911) 19,124 lak., fegyvergyárral, arzenállal és gimnáziummal, közelében lőporgyárral. K. régebben a szerb fejedelmeknek volt székhelye; a régi fejedelmi laknak egy részét tűz pusztította el, másik része tiszti kaszinóul szolgál.

Krahmer, *Gustav*, német tábornok és katonai író, szül. Elbingerodéban 1839 dec. 29., megh. Wernigerodéban 1905 okt. 7. Az 1866-iki had-

járatban mint a 25. gyalogezred, a német-francia háborúban pedig mint a partvédő főparancsnokság segédtisztje vett részt. Művei: Russland in Asien (Leipzig 1895—1904, 7 köt.); Geschichte der Entwicklung des russischen Heeres von der Tronbesteigung des Kaisers Nikolai I. (u. o. 1897); azonkívül németre fordította Geschichte des russisch-türkischen Krieges auf der Balkanhalbinsel cím alatt az orosz vezérkarnak e háborúról írt hivatalos munkáját.

Kraich, a Rajna jobboldali 65 km. hosszú mellékfolyója Badenben, Németországban.

Krailsheim *(Crailsheim)*, járási székhely Jagst württembergi kerületben, a Jagst partján, (1910) 5723 lak., sör- és bőrgyártással, cement- és gipsztárgyak készítésével; szép városházzal (a XVI. sz.-ból), 71 m. magas toronnyal.

Krain, *Krajna* hercegség (l. o.) német neve.

Kraina *(Krajina)*, kerület Szerbiában a Duna, Timok és Pek folyók közt, 3259 km² területtel, (1911) 113,128 lak., székh. Negotin.

Krainburg *(Kranj)*, város, K. krajnai kerületi kapitányság székhelye, a Kanker és Száva összefolyásánál, 385 m. magasságban, (1910) 2579, nagyobbára szlovén lak. K. régente a krajnai határgrófok lakóhelye volt, régi várral (Kieselstein). Főgimnáziuma van.

Kraj, adók. Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1910) 1717 horvát lak.; u. p. és u. t. Savski Marof.

Krajcár, a XIII. sz.-ban először Tirolban vert aprópénz, melyet a rajta lévő kereszt után középkori latin nyelven *crusatus-*, *cruciatus-*, *crucifer-* vagy *cruciger*-nek neveztek, amiből a német *Kreuzer* és a magyar *K.* lett. A K. mindenütt a forintnak bizonyos része volt és rendszerint rézből verték, csak a bajor K. volt ezüstből. Nálunk a XVIII. század végén és a XIX. század elején a *sájn-K.* volt, mint a sájn-forint $^1/_{60}$-ad része; későbben forgalomba jött a *konvenciós K.*, mint a megfelelő forint $^1/_{60}$-ad része, $2^1/_2$ sájn-K. tett egy konvenciós K.-t. 1858-ban az osztrák értékkel együtt forgalomba jött az *osztrák értékü K.*, mint a megfelelő forint századrésze. A K.-t és *félkrajcárt* a m. kir. pénzügyminiszter 1897 máj. 23. kelt rendeletével vonták be.

Krajcsik *János*, egyházi író, szül. Baánban (Trencsén vm.) 1804 jún. 10., megh. Nyitrán 1890. Több helyen való segédlelkészkedés után Palugyay Imre püspök udvarához került és már 1841. kanonok lett. 1845-ben zoborhegyi apát, később nagyprépost és címzetes püspök. Számos vallásos könyvet fordított. Önálló nagyobbszabású munkája: Jus ecclesiasticum practicis rationum momentis illustratum (2 kötet, 1854—57).

Krajina *(Török-Horvátország)*, Bosznia ÉNy.-i része Horvát-Szlavonország, Banjaluka és Travnik közt. Főhelye Bihács.

Krajina, kerület Szerbiában, l. *Kraina.*

Krajna, 1. adók. Verőcze vm. nasici j.-ban, (1910) 240 szerb és horvát lak.; u. p. Orahovica, u. t. Cačinci. — 2. *K.*, község, l. *Karaj.*

Krajna *(Carnia, Krain;* térképét l. *Karintia* cikknél), hercegség és az osztrák birodalmi tanácsban képviselt tartományok egyike Karintia, Stiria, Horvátország, Isztria és Görz-Gradiska közt, 9955 km² területtel. *Felülete:* K.-t részben az Alpok, részben a Karszt takarja, melyek közt választó vonal az Idria, Laibach és Száva völgyei. Az É.-i határon Karintia felől a Karavankák, Stiria felől a Sannvölgyi Alpok húzódnak (Grintouz 2559 m.). DNy.-ra van a Juli-Alpok Terglou-csoportja (Tirglav 2864 m.). A barlangokban és földalatti vizekben gazdag Karszthoz tartozik a Birnbaumi-erdő (Nanos 1300 m.), a Piuka Planina (Javornik 1266 m.) és a krajnai Schneeberg (1796 m.). A tartomány DK.-i részét a vend határgrófság fensíkjai foglalják el, egyik része a Hornwald (Hornbühel 1099 m.). A horvát határon a Gurkkal egyközüen az Uszkókhegység húzódik. A Karavankákban fontosak a wurzeni, loibli és kanki hágók. 60-nál több nagy barlangot tártak fel K.-ban, amelyek közt legkiválóbbak az Adelsbergi-, a Magdolna-, a Planinai- és a Szt. Lőrinc-barlang. Kisebb lapályai is vannak, a legtermékenyebb a Gurki-mező és a Laibach körüli lapály, a nagyrészt lecsapolt Laibachi-láppal. *Vizei* részint az Adriai, részint a Fekete-tenger környékéhez tartoznak. Főfolyója a Száva, a Wurzi- és Wocheini-Száva összefolyásából ered, fölveszi a Kankert, a Feistritzot, a Zayert, Laibachot és a Gurkot a Temenitz-cel. Az Idria és Wippach itt erednek, de csakhamar átlépnek a partvidékbe; DNy.-on folyik a Rjeka. Az Alpok közt vannak a Weissenfelsi-, a Wurzeni-, a Veldes- és a Wocheini-tavak, a Karszt-vidéken pedig a híres Zirknitzi-tó. *Éghajlata* felső K.-ban zord alpi jellegű, többi részeiben enyhe, leghidegebb a Karszt vidéke. Laibach évi középhőmérséklete 9·4°, Rudolfswerté 9·8°; az évi csapadék Laibachban 1420 mm. A zivatarok gyakoriak (Adelsbergben évenként 45). 1895 ápr. 14. K.-t, de főleg Laibachot, erős földrengés pusztította.

A *lakosság* száma 1830. 425,959, 1910. pedig 525,995 (1 km²-re 53) volt, 94% szlovén, 5—6% német, kevés horvát és olasz vagy ladin; túlnyomóan katolikusok.

Mezőgazdaság. Földmívelése, állattenyésztése a szükségletet nem fedezi. K. 95·6%-a termékeny, ebből 44·4% erdő, 15% szántóföld, a többi rét és legelő, évi (1909) termése 247,000 hl. búza, 116,000 hl. rozs, 91,000 hl. árpa, 150,090 hl. zab, 215,000 hl. kukorica, 2.050,000 hl. burgonya, 150,250 hl. bor, 783,000 mmázsa lóhere és széna, 3600 mmázsa len. Igen fontos gyümölcs-, méz- és selyemtermelése, valamint nagyhozamú az erdőgazdasága. Állattenyésztése nem nagy jelentőségü; lovai kicsinyek; sertés és házi szárnyas kivitele van. A vadászat jövedelmező. A mezőgazdaságnál jelentékenyebb a *bányászat*, főbb termékei: a vas, higany és Sagor mellett a barnaszén. Idria Almaden után Európa leggazdagabb higany-bányája. 1906-ban a bányászat terméke (mmázsákban): 901,432 higanyérc, 5716 higany, 20,787 ólom, 6847 cink, 21,315 mangánérc és 3.111,710 barnaszén $4^1/_5$ millió K. értékben. Az *ipar* fejletlen. Elterjedt a vászonszövés és durva csipkék készítése; vaseszközöket, faárúkat, kő- és cserépedényeket gyártanak. Cinóber-, lőpor-, gyufa-, enyv-, pótkávé- és acélárúgyárai vannak. Átmenő kereskedelme van, amit a déli vasút vonalai, a tarvis-laibachi államvasúti vonal és ki-

sebb helyiérdekű vasutai (összesen 508 km.) mozdítanak elő. *Oktatásügyét* 2 papnövelde, 7 gimnazium, 2 reáliskola, 4 tanító- és tanítónőképző, 400 nép- és polgári iskola, 8 kereskedelmi, 30 ipar-, 6 mezőgazdasági, 1 állatorvosi és egy bábaiskola szolgálják. K. *alkotmánya* 1861 febr. 26-ról kelt, a tartományi gyűlés tagjai a laibachi érsek és a 6 évre választott 36 követ: a nagybirtokosok 10, a városok és iparos helyek 8, a laibachi kereskedelmi és iparkamara 2 és a községek 16 taggal vannak képviselve. A bécsi birodalmi tanácsba K. 11 képviselőt küld. Közigazgatásilag Laibach városra és 11 kerületi kapitányságra van felosztva:

A közigazgatási kerület	Területe km²-ben	Lakóinak száma
Laibach városa	35	41,727
Adelsberg	898	43,200
Gottschee	1158	41,708
Gurkfeld	868	55,505
Krainburg	1022	53,356
Laibach vidéke	913	67,045
Littai	687	36,579
Loitsch	1208	41,009
Radmannsdorf	1075	34,028
Rudolfswert	934	47,522
Stein	611	39,561
Tschernembl	546	24,755
Összesen	9955	525,995

K. élén a cs. kir. tartományi kormány áll, székhelye Laibach. Igazságügyi hatóságai: tartományi törvényszék Laibachban, járási törvényszék Rudolfswertben és 30 járásbiróság. A másodfokú biróság székhelye Grác. A pénzügyi igazgatás élén a laibachi pénzügyigazgatóság áll; ennek van alárendelve 1 fővámhivatal, 2 fő- és 28 adóhivatal. Idriában cs. kir. bányaigazgatóság van.

Az ország szinei: vörös, kék, vörös, címerében hercegi kalappal borított ezüst mezőben koronázott kék sas, vörös-arany sávozású mellpajzszsal.

Története. K. neve a szláv *Krajina* (határ) szóból származott, melyet a VI. sz. végén beköltözött *szlovén* lakói adtak neki. A VIII. sz.-ban K., mint a nagy *Karantánia* egy része, a bajor hercegséghez tartozott, majd ezzel együtt a frank-birodalomhoz került. A frank-birodalom felbomlása után a Németbirodalom egyik őrgrófsága lett *Craina marcha* néven s 976 óta *Karintia* hercegség alkotó része volt. Ettől 1040. szakadt el Isztriával együtt és külön őrgrófok alatt élt. 1077-ben az *aquilejai* patriarchák fenhatósága alá került s maradt több mint száz éven át; 1269. *II. Otakár* cseh király foglalta el Karintiával együtt. Otakár legyőzése után *Habsburgi Rudolf* 1282. fiainak ajándékozta, de 1286. átengedte zálogképen buzgó hivének, *Meinhard* tiroli grófnak. Csak mikor ennek családja 1335. kihalt, jutott K. végleg a Habsburgok birtokába. Ettől kezdve az ú. n. *belső osztrák* tartományokhoz számították. 1809-ben a *bécsi* békében Ferenc császárnak le kellett mondania Napoleon javára K.-ról, mely 1813-ig az *Illir-tartományok* kiegészítő része volt. 1813-ban visszakerült Ausztriához s az *Illir-királyságba* osztották be; 1849. önálló koronatartomány lett. 1867 óta K. is részese Ausztria alkotmányos életének. Képviselői 1879 óta a délszláv csoportot erősítették, 1907 óta pedig önálló *szlovén* pártot alkotnak. Az Ausztriában dúló nemzetiségi harcokban a szlovének is élénk részt vesznek, képviselőik gyakori obstrukciókkal nehezítik meg a kormányok helyzetét, *Laibach* lakossága pedig 1908 szept. véres utcai zavargásokban adott kifejezést németellenes érzelmeinek. Az újabban felmerült *délszláv trialisztikus* törekvéseknek egyik főtámogatója a K.-i tartománygyűlés.

Irodalom. Goll W., Die Karst-Luftforstung in Krain, Laibach 1898; Penck und Richter, Die Seen von Kärnten, Krain und Süd-Tirol, Wien 1896; Gemeindelexikon von K. auf Grund der Volkszählung vom 31 Dez. 1900. K. K. Statist. Zentralkommission, Wien 1905; Dimitz, Kurzgefasste Geschichte Krains, Laibach 1886.

Krajnij, *Anton*, álnév, l. *Hippiusz*.

Krajnikfalva, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 397 oláh lak.; u. p. Szászfalva, u. t. Rév.

Krajova, község, l. *Bélkirálymező*.

Krajova, város Romániában, l. *Crajova*.

Krak (állat), mesebeli tengeri szörnyeteg, amely Pontoppidon norvég püspök régi elbeszélése szerint oly nagyra nőtt, mint egy sziget és számos hosszú, borzalmas szívókorongokkal megrakott karával hajókat rántott le a mélységbe. Valószinüleg óriási lábasfejüek (polipok, *Cephalopoda)* szolgáltatták ennek a mesének a magvát.

Krakatau v. *Krakatoa*, *Krakatova* is, sziget a Szunda-szorosban, Szumatra és Jáva között. 1883 augusztusig csak két, a tengertől 823 és 859 méter magasra kinyúló kúpalakú vulkánikus hegyből állott, melyekről csak annyit tudtak, hogy 1680 májusban volt az utolsó kitörésük s azóta kiégett tűzhányóknak tartották. Azonban 1883 májusban a K. ismét működni kezdett és ugyanazon évben az aug. 26-ról 27-re következő éjjel a tűzhányó oly hevesen tört ki, hogy az újkor ahhoz fogható vulkánikus kitörést nem jegyzett fel. K. egyrésze elsülyedt. Óriási hullámok öntötték el a Lampong-öblöt szegélyező földrészeket s a szemközt levő Jáva szigetet, messzire behatolva a sziget belsejébe, különösen Anjer felé, hol a víz magassága 30 méternyire emelkedett, és Telok Betong felé, mindenütt óriási pusztítást okozva. A szerencsétlenségben elveszett emberek számát 25—75 ezerre teszik. A hullámverést megérezték Cejlon, Réunion, Mauritius szigeteken, sőt egész a Panama-földszorosig elhatolt, de miután a szigetek és a sík tenger Ausztrália és Ázsia között megtörték, a Csendes-oceánon túl már nem terjedhetett. A levegőrázkódtatás sajátságos ingadozásokat idézett elő a légnyomásban, melynek maximuma Európában 1·3 mm. volt. A magasba szórt anyagok különös fénytüneményeket idéztek elő az egész földön (1883 közepétől 1884 februárig), minők a levegő elhomályosodása, a nap szinesedése, a Bishop-féle gyűrűk és különösen az alkonyati pír intenzitása.

Krakau, előbb önálló porosz község a magdeburgi közigazgatási kerületben, 1910 óta Magdeburg város egyik kerülete.

Krakéler (a holland *krakeel:* civódás, veszekedés szóból), annyi, mint civódó, veszekedő.

Krakkó, község, l. *Boroskrakkó*.

Krakó *(Krakkó, Kraków, Krakau, Cracovia)*, város és vár Galiciában, Lengyelország egykori fővárosa és királyainak temetkező helye, a Visztula balpartján, 1850. megnyitott híd köti össze Podgorzéval, (1910) 151,886, nagyobbára lengyel lak., püspökség, ker. kapitányság, rendőrigazgatóság, másodfolyamodású biróság, pénzügyigazgatóság, bányakapitányság, ipari és kereskedelmi kamara és az 1. hadtestparancsnokság székhelye; bőr-, gépgyártással, posztó-, viaszgyertya-, gyufakészítéssel, hentesiparral, sörgyárral, gőzmalmokkal és olajkészítéssel. Állat-, fa- és gabonakereskedelemmel, tojás- és vajkivitellel. K. a Visztula és Rudava összefolyásánál tágas síkságon épült. Legkiválóbb épülete a Wawel hegyen a székesegyházzal egybeépített királyi kastély, amelyet (XIV. sz.) Nagy Kázmér alapított, nagyobb része II. Ágost idejéből való; 1610-ig a lengyel királyok székhelye, ekkor III. Zsigmond Varsóba tette át székhelyét. 1846 óta kaszárnya és katonai kórház. Keleti oldalán a gót székesegyház 1359-ből való, a lengyel királyok és hősök temetkező helye. A királyi kriptában nyugszik a 3 legnagyobb lengyel hős is: Szobieszki János, Ponyatovszki József és Kosciuszko Tádé. A mellékkápolnákban láthatók: Potocki Vladimir szobra Thorwaldsentől; János Albert és Nagy Kázmér síremlékei (Veit Stosstól); a vörös márványból készült királyi trón, Báthory István és III. Szobieszki János síremléke; ezüst koporsóban a Boleszló király által (1079) az oltár előtt meggyilkolt Szt. Szaniszlónak, Lengyelország védőszentjének földi maradványai vannak. K. többi temploma közül kiválóbbak: a gót Mária-templom (a XIII. és XIV. sz.-ból) óriási főoltárral és kereszttel (Veit Stosstól), a dominikánus-templom Buonaccorsi (Callimachus) humanistának, I. Zsigmond király nevelőjének bronzsírlapjával (Vischertől); a ferencrendi-templom (a XIII. sz.-ból) Jagello Vladiszlav síremlékével. A köztér legnagyobb épülete az ú. n. Sukiennice, a nemzeti muzeummal, Matejko, Siemiradzki (Nero égő fáklyái) s több lengyel művész képeivel és egyéb műkincsekkel; itt van az állandó képtár. Jelentékeny épületei még: az egyetem, Księżarski tervezte (1881—87) gót épület, szép aulával, régiségtárral, műtörténelmi gyüjteménnyel; a Szt. Anna-templom Copernicus síremlékével; a lengyel szinház; a tudományos akadémia; a Czartoryski-muzeum kép- és művészeti tárgyak gazdag gyüjteményével (Rembrandt, Rafael, Lionardo képeivel); a Florián-kapu, a régi erődítmények egyedüli maradványa; a Floriántemplom XII. sz.-beli szép szárnyas oltárral. A várost körülvevő új erőd 1902. készült, sugara 8 km. A belvárost a következő külvárosok fogják körül: Stradom, Piasek, Kleparz, Wesola és Kazimierz. A tudományos és kulturális intézmények közül a kiválóbbak: a régi európai hírű Jagello-egyetem, amelynek alapját 1364 máj. 12. Nagy Kázmér vetette meg, a XV. sz.-ban a csillagászati és humanisztikus tudományokat ápolta és évente 8000 hallgatója is volt; később hanyatlott, 1817. újra szervezték; 1870 óta a tanítás nyelve a lengyel; 1911—12-ben 128 tanár működött benne és 3404 hallgatója volt. Az egyetemhez tartozik a csillagvizsgáló és a botanikus kert. K. a lengyel tudományos akadémia székhelye, van szépművészeti iskolája, 4 gimnáziuma, leánygimnáziuma, 2 reáliskolája és 2 tanítóképzője (férfi és női), műipari és kereskedelmi iskolája, irodalmi-, zeneegyesülete és egy konzervatoriuma. K.-tól 3 km.-nyire ÉNy. felé van a 34 m. magas Kosciuszko-domb, amelyet 1820—23. Kosciuszko emlékére a lakosság hordott össze. 1855-ben az erősséggé átalakított Bronislawa hegytől D.-re Podgorze mellett van a Krakus-hegy (276 m., háromszögelési pont), amelyet a monda szerint Krakusnak (v. Kroknak) a város hagyományszerinti alapítójának emlékére ugyancsak a lakosság hordott össze.

K. története. K.-t a lengyel hagyomány szerint a mesés *Krok* fejedelem alapította. *I. Boleszláv* király (992—1025) itt püspökséget alapított s azóta K. jelentősége egyre emelkedett. A tatárok 1241. elpusztították, de *német* bevándorlók új virágzásra emelték. *Lokietek Ulászló* király 1320. székvárosává tette s azóta a lengyel királyok koronázó és temetkező helye lett. *Nagy Kázmér* 1364. egyetemet alapított itt, mely a XV. sz.-ban nagyon felvirágzott és sok magyar ifjú is látogatta. *III. Zsigmond* (1587—1632) Varsóba tette át székhelyét, de K. az ország második fővárosa maradt. 1655. *X. Károly* svéd király, 1657 márc. 20. pedig *II. Rákóczi György* erdélyi fejedelem szállta meg. Lengyelország *harmadik* felosztásakor 1795. K. Ausztria birtokába jutott, de már 1809. át kellett azt engednie a *Varsói nagyhercegség* számára s ahhoz tartozott 1814-ig.

A K.-i köztársaság (1815—46). A *bécsi* kongresszus 1815. K. városát környékével (1220 km²) együtt semleges államnak nyilvánította Ausztria, Oroszország és Poroszország védnöksége alatt. A kis államot 8 tagú szenátus, élén egy elnökkel kormányozta. Az 1830—31-iki lengyel felkelés leveretése után igen sok lengyel menekült ide s azóta K. lett az új lengyel forradalmi törekvések középpontja. Már 1836. felkelés tört ki itt, melyet osztrák és orosz csapatok hamarosan elfojtottak. 1846 elején újabb forradalom támadt, melyet *Benedek* alezredes vert le osztrák csapatokkal. Erre 1846 nov. 6. a három védő állam megegyezett abban, hogy K. Ausztriába kebeleztessék. 1849-ben az új birodalmi szervezés alkalmával K. *Galicia* királyság alkotórésze lett.

Irodalom. Essenwein, Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau, Leipzig 1869; Bucher, Die alten Zunft- u. Verkehrsordnungen der Stadt Krakau, Wien 1889; Österreichisches Städtebuch, IV., u. o. 1891; Szujski, Stary Krakow, K. 1901.

Krakovány (azelőtt: *Krakován)*, kisk. Nyitra vm. vágújhelyi j.-ban, (1910) 910 tót lak.; u. p. Vágterbete, u. t. Verbó.

Krakoviák *(Cracovienne)*, $^{2}/_{4}$-es lengyel tánc; nevét Krakó városától kapta, minthogy ennek vidékén lejtették leginkább. Jellege a súlytalan ütemrészén felbukkanó gyakori hangsúlyozás és a sűrűn alkalmazott szinkópa-képlet. A műzenébe Chopin ültette át.

Kraków, *Krakó* (l. o.) lengyel neve.

Kraku-Almás, hegység Krassó-Szörény vármegyében, l. *Almás-hegység.*

Krakuska, lapos lengyel sapka.

Krakúzok, lengyel könnyű lovasság, melyet Uminski tábornok szervezett Krakóban 1812. és

Krakus mitikus lengyel fejedelem nevéről nevezett el. 1830-ban a felkelő lengyelek összes újonnan alakított lovascsapatait K.-nak nevezték.

Kral (szláv) a. m. király. A törökök általában K.-nak mondják az összes uralkodókat, mellette ismerik a magyar hatás alatt átvett *»császár»* szót, ami körülbelül Zsigmond kora óta a magyar király megkülönböztető címe. — *Kraljevics* a. m. királyfi.

Král, a kaffereknél és hottentottáknál kerítéssel körülvett kunyhócsoport. Megfelel a nálunk is divott zárt falvaknak. Rendesen ez is körben épült.

Král, *Janko,* tót költő, szül. Liptószentmiklóson 1822 apr. 24., megh. Aranyosmaróton 1876 máj. 23. 1848-ban a tótajkú lakosságot fegyveres felkelésre akarta birni, azonban elfogták. Rövid idő mulva kegyelmet kapott. A Bach-rendszer alatt Znióváralján szolgabiró, a rendszer bukása után Aranyosmaróton ügyvéd volt. Lirai dalokat irt, melyek egy része mint népdal ment át a nép ajkára. Irt balladákat és románcokat is. V. ö. J. *Vlček,* Verše Janka Krála (1883), a költő életrajzával és bibliográfiával.

Králik *Lajos,* jogi iró, szül. Pesten 1849 okt. 11., megh. Pozsonyban 1913 júl. elején. Tanulmányai végeztével 1874. ügyvéd lett Budapesten. Az igazságügyminiszter K. munkálkodását a törvényelőkészítés terén többször igénybe vette. Művei: *Az eskü a polgári perben* (Budapest 1879); *A csődtörvény* (u. o. 1881, 3. kiad. 1904); *A magyar ügyvédség: Az ügyvédi kar* (u. o. 1903, 2 köt.); *Jogi dolgozatok 1875—1905* (u. o. 1905); *A magyar ügyvédség; Az ügyvédség multjából* (1. köt.); *Az Árpádok kora* (u. o. 1906); *Görgey és Kossuth* (u. o. 1906).

Králiky, város, l. *Grulich.*

Kralingen, régebben önálló németalföldi község, 1895 óta Rotterdamhoz tartozik.

Kraljeva Velika, adók. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1910) 785 horvát lak.; u. p. és u. t. Lipovljani.

Kraljevčani, adó- és polit. közs. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1910) 302 szerb és horvát lakossal; vasútállomás távíróval, postahivatal.

Kraljevci, adó- és polit. közs. Szerém vmegye rumai j.-ban, (1910) 1093 szerb lak.; vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Ruma.

Kraljevec, adó- és polit. közs. Varasd vmegye klanjeci j.-ban, (1910) 1445 horvát lak.; postahivatal, u. t. Klanjec.

Kraljevica, község, l. *Portoré.*

Kraljevič Marko, l. *Marko Kraljevič.*

Kraljevics (szláv) a. m. királyfi.

Kraljevina, szőllőfajta, l. *Kralovina.*

Kraljevo (1881-ig *Karanovac),* falu Rudnik szerb kerületben, az Ibar balpartján, 3·5 km.-nyire a Moravába való torkollásától, a cičai püspök székhelye, kb. 5000 lak., mezőgazdasági iskolával. K.-tól 3 km.-nyire van a *cičai kolostor,* a szerb királyok koronázási templomával.

Kraljev Vrh, adók. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1910) 902 horvát lak.; u. p. Bistra, u. t. Dolnja Stubica.

Krall, *Jacob,* osztrák egyiptológus, szül. Voloscában 1857 júl. 27., megh. Bécsben 1905 ápr. 27. 1900. Bécsben az egyiptológia rendes tanára lett. Munkái: Die Komposition und Schicksale des Manethonischen Geschichtswerkes (1879); Studien zur Geschichte des alten Egyptens (1890—1891, 4 rész); Die etruskischen Mumienbinden des Agramer National-Museums (1892); Koptische Texte, I. (Corpus Papyrorum Raineri, Rainer főherceg gyüjteményének 2. kötete, 1895); Demotische Lesestücke (1897—1903., 2 rész); Grundriss der altorientalischen Geschichte I. (1899).

Kralova hola, a *Királyhegy* (l. o.) tót neve.

Kralován, kisk. Árva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 550 tót és magyar lak.; az Árva és Vág összefolyásánál, élénk forgalommal; posta- és távíróhivatal. A Kassa-Oderbergi vasutból itt ágazik ki az Árvavölgyi vasut.

Kralovina *(Kraljevina),* a piros portugizi szőllőfajtának neve Horvát- és Stájerországban. Kerek, halványpiros, vastaghéjú bogyói könnyű bort adnak.

Kralup *(K. an der Moldau),* város Schlan cseh kerületi kapitányságban, a Moldva balpartján, vasút mellett, (1910) 5848 lak., vasművek, sör-, cukor-, kémiai gyárak, gőzmalom és fakereskedés. Közelében Mühlhausen falu, felette a Lobkowitz-hercegek XVI. sz.-beli várkastélyával. Dvořak Antal zeneszerző születési helye.

Kramař (ejtsd: kramarzs), *Karel,* osztrák-cseh politikus, szül. Hochstadtban (Csehország) 1860 dec. 27. Jogot tanult Prágában, Strassburgban és Párisban. Hazatérve hirlapiró lett és megalapította Prágában a *Cas* c. napilapot. 1891-ben jutott az osztrák képviselőházba, hol az ifjú-csehek egyik vezére lett; 1897. a képviselőház alelnökévé választották és *Abrahamovicz* elnökkel együtt működött a németek obstrukciójának erőszakos letörésében. *Badeni* visszalépése után 1897 nov. ő is lemondott az elnökségről. 1911 óta az egyesült cseh politikai pártok egyik elnöke.

Kramberger *Károly,* geológus, l. *Gorjanović-Kramberger.*

Kramer, 1. *Arnold,* német szobrász, szül. Wolfenbüttelben 1863 máj. 17. Tanulmányait Braunschweigban kezdte meg Howaldnál és a drezdai akadémián folytatta Hähnel vezetése alatt. Szobrai: Luther és Melanchton (bronzreliefek a schellenbergi templomban); Nietzsche-szobrocska (a weimari Nietzsche-levéltárban); különböző mellszobrok, kutak, síremlékek stb.

2. *K., Josef von,* német szobrász, szül. Augsburgban 1841 máj. 26., megh. Münchenben 1908 máj. 28. A müncheni akadémián és Berlinben tanult. Többnyire épületek szobrászati diszitésével foglalkozott. Ő készítette többek között a müncheni Luitpold-kávéház rokokódíszét.

Krämer, *Adolf,* l. *Kraemer.*

Krameria *L.* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) Caesalpinioideae alcsaládjába tartozó génusz; 12 faja Amerika meleg részein honos félcserje vagy fű. A *K. triandra* Ruiz et Pav. vörös virágaival és ezüstös leveleivel szép, gyakori növénye a perui és boliviai Andoknak. Gyökere és ennek kérge a *ratanhiagyökér* (v. kéreg, *radix* és *cortex ratanhiae).* A ratanhia cserσavtartalmánál fogva összehúzó szer (pl. vérzésnél), készítenek

belőle fogport és szájvizet, piros forrázatával a bort festik és hamisítják. Más K.-fajok gyökere is használatos: *K. ixina* L. (szabanilla, kolumbiai v. antillai ratanhia), *K. argentea* Mart. (parai v. braziliai ratanhia); Európába hazájukból kerül a gyökér, különösen az első fajé.

Krammer, 1. *Ferenc,* prépost-kanonok, teológiai író, szül. Gajáron (Pozsony vm.) 1748 dec. 3., megh. Nagyszombatban 1818 okt. 22. Ő volt az esztergomi kanonokok közül az utolsó, ki a nagyszombati menhelyen halt meg. Művei: Institutiones Historiae Litterariae Theologiae (Buda 1783, folytatása Pozsony 1785); Institutiones Historiae Litterariae Theologiae Dogmaticae (u. o. 1787); Fragmentum Isagogicum etc. (Nagyszombat 1814, II. kiad. 1824); Fragmentum secundum (u. o. 1814); Fragmentum tertium, quartum, quintum, sextum (1814, 1817, 1818). E fragmentákat német nyelvre Binterim (Düsseldorf 1851) fordította le, ki előszavában említi, hogy e tárgyú, ehhez hasonló munkák a gazdag német irodalomban nincsenek. V. ö. *Zelliger* Alajos, Egyházi írók csarnoka.

2. *K. József,* pedagógus, sz. Mágocson (Baranya vm.) 1858 nov. 18. 1906 óta Pozsonyban az állami polgári iskola igazgatója. Számos pszichológiai, pedagógiai és iskolaszervezési tanulmányt írt különféle szaklapokba. Főbb művei tankönyvein kívül: *A kérdés jelentősége a nevelőtanításban* (Budapest 1905); *A lecketanulás és a szorgalom* (u. o. 1906); *A házi nevelés főbb irányelvei* (Pozsony 1910); *Öntevékenységre és önállóságra való nevelés* (Budapest 1911); *Az iskolai kert a biológia tanításának szolgálatában* (Pozsony 1913).

3. *K. Teréz,* operaénekesnő, szül. Budapesten 1868 aug. 2. Az énekben Bellovics Imre (l. o.) volt a mestere. 1888-ban a lipcsei opera tagja lett, 1900. a drezdai opera első énekesnője. 1902—1911-ig a budapesti Operaháznak volt tagja. 1899-ben Weintraub (Vágó) Lipót boroszlói karnagy neje lett. Szerepköre magában foglalja a drámai és a koloratur, az olasz és a wagneri operák szopránszerepeinek nagy részét. Legnevezetesebb alakításai: Elisabeth, Vénusz, Szilágyi Erzsébet, Melinda, Szulamit (Sába), Adelhaid (Götz v. Berlichingen), Rosalinda (Fledermaus), Aida, Tosca, Berta (Próféta), Kundry (Parsifal, 1914).

Krampács, l. *Csákány.*

Krampampuli, meleg, édes, fűszeres égettbor (pálinka), egy neme a grognak.

Krampusz, l. *Luca.*

Kramszkoj, *Iván Nikolajevics,* orosz festő, szül. Vorones kormányzóságban 1837., megh. 1887 ápr. 6. A szentpétervári művészeti akadémián tanult. Legkiválóbb történeti és genreképein kívül korának híres költőiről és művészeiről készített képmásainak hosszú sora is a moszkvai Tretjakov-képtárban van.

Krán *(kerán, kirán),* perzsa ezüst pénz = $\frac{1}{10}$ toman = 40 sahi. Különböző változtatások után értékét 1877. állapították meg végleg, az 1 fr. ezüstérem alapul vétele mellett, így értéke 0·952 kor.

Kranach, *Lukas,* l. *Cranach.*

Krancsevics *Dragomir,* hegedűművész, szül. Pancsován 1847. 1869—73-ig külföldön hangversenyezett. A XIX. sz. 70-es éveiben vonósnégyestársaságot alapított Budapesten, ahol a m. kir. Operaház hangversenymestere volt.

Krane, *Anna,* bárónő, német regényíró, szül. Darmstadtban 1853 jan. 26. Vallásos tárgyú regényei, melyek közül nem egynek maga Jézus a főhőse, erős történeti érzékről tanuskodnak. Művei: Märchen (1890); Von der Palette (1894); Sybille (1900); Vom Menschensohn (1907); Magna Peccatrix (1908); Das Licht u. die Finsternis, Legenden (1910); Wie der König erschrak (1911); ... es ging ein Säemann aus zu säen (1911). Magyarul megjelent: Az ember fiáról (fordította *Hodács* Ágost, Budapest 1911); Magna Peccatrix (ford. megnev. nélk., u. o. 1911).

Kranichfeld, egykori thüringiai grófság és város; eredetileg Alsó- és Felső-K.-re oszlott s a XV. sz.-ban Reuss hercegnek jutott birtokába. 1826-ban a gothai hercegség kettéosztása után került a weimari és meiningeni hercegek kezébe. Maga a grófság területe Szász-Weimar és Szász-Meiningen hercegségekhez tartozik. K. város ez utóbbi hercegség területén fekszik s lélekszáma (1910) 2140.

Kranidion, város Argolisz félszigetének DK.-i végében, a Peloponnezuson, kb. 7000, nagyobbára albán lak., parti hajózással és szivacshalászattal.

Kraniofor *(kraniophor,* gör.) a. m. *koponyatartó* (l. o.).

Kraniográf *(kraniograph,* gör.), l. *Koponyarajzolás* és *Cephalograph.*

Kranioklaszt *(Simpson, Braun),* szülészeti műszer, mely a magzat megfúrt koponyájának összezúzására és kihúzására szolgál. Egyik szára a koponyában bent van, a másik kívül az arcon fekszik. Van három szárú K. is. L. *Kraniotomia.*

Kraniológia (gör.) a. m. *koponyatan* (l. o.).

Kraniológus (gör.) a. m. koponyavizsgálattal foglalkozó, koponyabúvár, l. *Koponyatan.*

Kraniometria (gör.) a. m. *koponyamérés* (l. o.).

Kranioszkópia (gör.), koponyaszemlélet vagy leíró koponyatan, a koponya alaki (morfológiai, anatomiai) jellegeinek vizsgálatával foglalkozik. L. *Koponyatan.*

Kraniota (állat), l. *Craniota.*

Kraniotábesz, l. *Angolbetegség.*

Kraniotomia *(kefalotomia,* gör.), szülészeti műtét, a még meg nem született s másként világra nem hozható magzat fejének megkisebbítése, bármi módon. Történhetik vagy a fej megfúrásával (perforáció, trepanáció) vagy anélkül a fej összezúzásával (kranioklázis, kraniotripszia). Vagy önálló műtét v. a magzat teljes földarabolásának (embriotomia, l. o.) része.

Kraniotrigonometria (gör.) a. m. koponyaháromszögtan. Megalapítója Klaatsch Hermann boroszlói egyetemi tanár, világhírű antropológus. L. *Koponyamérés.*

Kranj, város Krajnában, l. *Krainburg.*

Kranjčević, *Silvije Strahimir,* horvát költő, szül. Zenggben 1865 febr. 17., megh. Sarajevóban 1908 okt. 29. Szerkesztő, tanár, később tanfelügyelő lett. K. az újabb horvát költők között is-

merten első helyen áll. Versei több kötetben jelentek meg és pedig: Bugarkinje (elegiák, Spalato 1885); Uskočke-elegije (Uszkók elegiák) és Trzaji (Vonaglások, Zágráb 1898); Prvi grijeh (Első bűn, allegorikus költemény 3 részben, u. o. 1893). Hátrahagyott verseit a zágrábi horvát írók egyesülete adta ki díszes kiadásban (Zágráb 1909).

Krannon, ókori görög város Thesszália közepén; romjai Hadzsilári mellett. A lamiai háborúban 322. Kr. e. itt csatázott Antipatros az athéniekkel és szövetségeseikkel.

Kranz *(Cranz)*, falu és látogatott tengeri fürdő Königsberg porosz kerület Fischhausen járásában, a Keleti-tenger partján, vasúttal, evangélikus templommal, lazac-halászattal és füstöléssel, (1910) 2570 lak.

Krao, földszoros, l. *Kra*.

Krao, állítólag egy sziámi hivatalnok leánya, aki arról nevezetes, hogy testét sűrű szőr borítja. A mult század 80-as éveiben nagy feltünést keltett s Európa nagyobb városaiban mutogatták, mint majomembert, összekötőkapcsot (missing link) az emberi és állati típus között, míg *Virchow* és *Bartels* Berlinben megvizsgálták a leányt s kimutatták, hogy ez nem más, mint az egész testre kiterjedő ú. n. általános *túlszőrösség* (Hypertrichosis universalis, l. *Hipertrichózis)* egyik esete.

Krao.

Krapac *János*, püspök, szül. Karlovacban 1843 jún. 19. Pappá szentelték 1866. Tanulmányait a budapesti tud. egyetemen végezte, hol teológiai doktorátust is szerzett. Papi pályája nagy részét a zágrábi káptalanban töltötte. 1898-ban nándorfehérvári és szemendriai püspök, 1910 ápr. 7. óta boszniai v. diakovári és szerémi püspök. 1912-ben megkapta a belső titkos tanácsosi méltóságot.

Krapf, *Johann Ludwig*, német utazó, szül. Derendingenben 1810 jan. 11., megh. Kornthalban 1881 nov. 26. Mint hittérítő működött 1837—54-ig Abesszíniában és Mombaszban, Erhardt és Rebman társaival több utat tett és elsőknek állapították meg, hogy Afrikában az egyenlítő körül nagy tavak és hóval borított hegyek vannak. Útleírása: Reisen in Ostafrika 1837—1855 (Kornthal 1858). Több afrikai nyelvészeti művet is írt.

Krapina, adó- és polit. község Varasd vm. K.-i j.-ban, (1910) 4430 horvát lak.; a járási szolgabírói hivatal széke, van járásbírósága és adóhivatala, kir. közjegyzősége, algimnáziuma, takarékpénztára, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala és telefonállomása. Nevezetesebb épületei a XV. sz.-ban épült gót székesegyház s a ferencrendi kolostor. K. romokban heverő nagy vára Horvátország történetében nagy szerepet játszott; már 1193. említik; Zsigmond király 1397. a Cilleicsaládnak ajándékozta, mely kihaltáig bírta. Utóbb Korvin Jánosé volt; 1523. Keglevics Péter horvát hadvezér nyerte el, kinek utódai ma is bírják. *Gaj* Ljudevit horvát író szülőhelye. L. még *Krapinai lelet*.

Krapinai lelet. Krapina (l. o.) községtől ÉNy.-ra, a Krapiniča patak jobb oldalán fekvő Husnjakovo hegy lejtőjén 1899-ben *Gorjanović-Kramberger* Károly (l. o.) zágrábi egyetemi tanár egy barlangot fedezett fel, melyet a Krapiniča patak vájt ki még akkor, amidőn 25—30 m.-rel mai szintje felett folyt. A barlangot a diluviális ősember lakóhelyül használta, később azonban a lehulló törmelék teljesen kitöltötte. *Kramberger* 1905-ig folytatta a barlang kiásását s 9 tűzhelyet talált. A tűzhelyek körül több mint 500 drb. emberi csontváztöredék került elő, Rhinoceros Merckii, barlangi medve, Bos primigenius stb. csontjainak társaságában. Az emberi csontok legalább 10 egyén csontvázából valók s a $1^1/_2$ éves gyermektől a 40 éves felnőttig minden korú és nemű egyén előfordul közöttük. Jellemző, hogy a csontok legnagyobb része törött és pörkölt állapotban találtatott s a hosszú csontok azonos módon a velő kedvéért fel voltak hasítva, ami azt bizonyítja, hogy a krapinai ősember (Homo Krapinensis) *kannibál* volt. A csontok tudományos vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy a krapinai ősemberek ama legrégibb diluviális emberi típushoz tartoztak, melyet Homo primigenius neandertaliensis-nek nevez a tudomány. *Kramberger* több típust vélt a csontvázak között felfedezni, *Schwalbe* azonban kimutatta, hogy a krapinai embercsontok jellegei mind a neandertali típusvariáció körébe esnek. A K. korát *Kramberger* és *Hoernes* a kőeszközök megmunkálása s a kisérő fauna alapján a Mousterien, újabban azonban *Obermeyer*-rel együtt mind többen a késői Chelléen kultúraszakba teszik. V. ö. K. *Gorjanović-Kramberger*, Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien (Wiesbaden 1906). L. még *Ősember*.

Krapina-Teplicz *(Krapinske-Toplice)*, adó- és polit. község Varasd vm. pregradai j.-ban, (1910) 1243 horvát lakossal, vasúti állomással, posta- és távíróhivatallal és telefonállomással. K. Horvát-Szlavonország legjelentékenyebb fürdői közé tartozik; az itt fakadó források tiszta hévvizek (41—43° C), zárt völgyben (152 m.) fakadnak. A nagy fürdőházban s a többi épületekben 200 szoba áll a fürdővendégek rendelkezésére. A fürdők tükör- és kádfürdők. Leginkább köszvény, reuma, idült bőr- és idegbajok ellen használják jó sikerrel. A fürdőhöz szép park csatlakozik. A vasúti állomástól 1 óranyira fekszik. A fürdő *Aquae Jasae* név alatt már a rómaiak idejében ismeretes volt.

Krapivna, orosz város, l. *Tula, 1.*

Krapje, adó- és polit. község Pozsega vmegye novskai j.-ban, (1910) 1080 horvát lak., postahivatal, u. t. Jasenovac.

Krapotkin *(Kropotkin)*, *Péter Alexejevics*, herceg, orosz földrajzi tudós és forradalmár, szül. Moszkvában 1842 dec. 9. a legrégibb orosz főnemesi családok egyikéből. Miután a hadseregbe lépett, az Amur-kozákok hadosztályában szolgált Szibiriában. Visszatérve Szent-Pétervárra, a mennyiségtani tudományokat hallgatta s egyúttal az ottani földrajzi társaság jegyzője lett és a Reclus szerkesztése alatt megjelenő Géographie Universelle számára megírta Oroszország föld-

rajzát. 1872-ben Belgiumban és Svájcban utazott; ez alkalommal megismerkedett a szocializmussal és nemsokára a nemzetközi liga legbuzgóbb híve lett. Visszatérve Oroszországba, részt vett a nihilisták forradalmi mozgalmaiban. 1874. elfogták s börtönbe zárták, ahonnan 1875. megszökött és Genfbe menekült. Itt szervezte a szociálista és nihilista mozgalmakat egészen addig, míg Genfből és egész Svájcból ki nem utasították. Ekkor Franciaországba ment. Egy ideig Párisban tartózkodott, azután Lyonba ment, hol a selyemszövő munkások között az anarchiát terjesztette. 1883-ban egy véres anarchista-zendülés elfojtása után őt is elfogták és öt évi börtönre ítélték, de már 1886. megkegyelmeztek neki. Ekkor Londonba ment s azóta ott lakik. Főbb művei: Paroles d'un révolté (1884); La conquête du pain (1888); L'anarchie (1898); Fields, factories and workshops (1899); Memoirs of a Revolutionist (1900, magy. ford. *Gergely* Győző: Egy orosz forradalmár emlékiratai, 1912); Mutual aid (1902, magy. ford. *Madzsar* József: Kölcsönös segítség mint természettörvény, 1908).

Krapp (növ.), l. *Festéknövények, Rubia.*

Krapplakk, az a vörös színű festék, amely képződik, ha a krapp festőanyagának timsóoldatban való oldatát szódával telítjük és főzzük.

Krašić, adó- és polit. község Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 1783 horvát lak., posta-, távíró- és távbeszélő hivatal.

Krasica, adó- és polit. község Modrus-Fiume vm. sušaki j.-ban, (1910) 1278 horvát lak., postaügynökség, u. t. Buccari.

Krasicki, *Ignacy,* gróf, lengyel költő és író, szül. Dubieckóban 1735 febr. 3., megh. Berlinben 1801 márc. 14. 1767. ermlandi, 1795. gneseni érsek lett. K. kiváló tehetségei legjobban érvényesültek szatirikus és didaktikus irányú műveiben: Monachomachia (1778) és Antimonachomachia (1780) című szatirikus eposzai a papság, főleg a szerzetesek tudatlanságát és léha pöffeszkedését ostorozzák. Meséiben és paraboláiban kitünő humor és mélyreható filozófia nyilatkozik meg. Hős eposza: Chocimska Woyna, az 1621-iki események dicsőítése. Ő ismertette először lengyel nyelven az idegen költőket: O rymotwórstwie i rymotwórcach című munkájában. Összes művei Varsóban jelentek meg (1878). V. ö. J. J. *Kraszewski,* K. Życie i dziela (Varsó 1879).

Krasiński, *Zygmunt,* gróf, lengyel költő, szül. Párisban 1812 febr. 19., megh. u. o. 1859 febr. 23. Irodalmi működését 16 éves korában Walter Scott hatása alatt írt regényeivel kezdte meg. Csakhamar társadalmi kérdések felé fordult s drámákban: Nieboska Komedya (Istentelen színjáték, Páris 1835) és Irydion (Páris 1836) akarta azokat megoldani. Költeményei a lírai költészet valódi gyöngyei. Legismertebbek: Przedswit (Látomások, Páris 1843); Psalm wiary i Psalm nadziei (A szeretet és remény zsoltárai, u. o. 1845). Műveit rendesen álnév alatt vagy névtelenül adta ki s ezért a lengyelek névtelen költőjének is nevezik. Összes műveit T. Pini adta ki 8 köt., Pisma Z. K. (Lemberg 1904). V. ö. J. *Kallenbach,* Z. K. (Lemberg 1904); *Klaczko* J., Le Poète anonyme de la Pologne (Paris 1862).

Kráska, kisk. Ung vm. nagykaposi j.-ban, (1910) 424 tót és magyar lak.; u. p. Pályin, u. t. Nagymihály.

Krašković, adók. Verőcze vm. szlatinai j.-ban, (1910) 881 magyar és szerb lak.; u. p. Slatinski Drenovac, u. t. Mikleuš.

Krasno, adók. Lika-Krbava vm. zenggi j.-ban, (1910) 1483 horvát lak.; u. p. és u. t. Szentgyörgy (Sveti Juraj).

Krásnohorská, *Eliška* (családi néven *Pechová Eliška),* cseh költőnő, szül. Prágában 1847 nov. 18. 1875-től szerkeszti a feministák közlönyét, a Ženske Listy-t. A nőmozgalomról munkát írt: Ženska otázka česka (A cseh nőmozgalom, Prága 1881) címen. Költői művei is politikai és társadalmi meggyőződésének a szócsövei s telve vannak erőszakos allegóriákkal. Említést érdemelnek: Z maje žiti (Az élet tavaszából, Prága 1870); Ze Sumave (A Cseherdőből, u. o. 1873); Pevec volnosti (A szabadság dalnoka, u. o. 1874) stb.

Krassó, folyó, l. *Karas.*

Krassó *vármegye,* azelőtt Magyarország egyik vármegyéje, területe 5225·6 km², lakóinak száma (1870) 259,079, székhelye Lugos volt. Az 1881. évi LV. törvénycikk Krassó vármegyét Szörény vármegyével egyesítette *Krassó-Szörény* név alatt (l. o.). Krassó vmegye Krassófő váráról vette nevét, mely a Karas balpartján emelkedett; ma már csak kevés falmaradvány jelöli helyét.

Krassó, közs., l. *Kiskrassó, Szamoskrassó.*

Krassóalmás (azelőtt: *Jabalcsa),* kisk. Krassó-Szörény vm. resiczabányai j.-ban, (1910) 396 krassován lak.; u. p. és u. t. Krassóvár.

Krassóbarlang (azelőtt: *Pestyere),* kisközség Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 596 oláh lak.; u. p. és u. t. Kavarán.

Krassóborostyán (azelőtt: *Brostyán),* nagyk. Krassó-Szörény vm. oraviczabányai j.-ban, (1910) 1711 oláh lak.; u. p. és u. t. Oraviczabánya.

Krassóbükk, *Bukovecz* Krassó-Szörény vármegyei kisközségnek az Országos községi törzskönyvbizottság által javasolt neve. *Bukovecz* a facsádi járásban van, (1910) 787 oláh lak.; u. p. Bozsor, u. t. Igazfalva-Rakitta.

Krassócser (azelőtt: *Czerova),* kisk. Krassó-Szörény vm. resiczabányai j.-ban, (1910) 880 oláh és cigány lak.; u. p. és u. t. Resiczabánya.

Krassócsörgő (azelőtt: *Klokotics),* kisközség Krassó-Szörény vm. resiczabányai j.-ban, (1910) 1199 krassován és cigány lak.; u. p. Resiczabánya, u. t. Krassóvár. Kőszénbányászat.

Krassófüzes (azelőtt: *Füzes),* nagyk. Krassó-Szörény vm. boksánbányai j.-ban, (1910) 2142 oláh, magyar és német lak., vasútállomás, postahivatal, távíró.

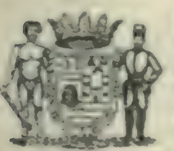
Krassógombás (azelőtt: *Zgribest),* kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 2004 oláh, magyar és rutén lak., postaügynökség; u. t. Gavosdia. 1913-ban a rutén telep *Zoltánfalva* néven elszakadván tőle, most lakosainak száma 1105.

Krassóhódos (azelőtt: *Hodos),* kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 680 oláh lak.; u. p. és u. t. Boldor.

Krassószékás (azelőtt: *Székás),* kisk. Krassó-Szörény vm. oraviczabányai j.-ban, (1910) 1058 oláh lak.; u. p. és u. t. Kákófalva.

Krassószombat (azelőtt: *Szuboticza*), kisk. Krassó-Szörény vm. jámi j.-ban, (1910) 611 szerb és magyar lak.; u. p. és u. t. Jám.

Krassó-Szörény *vármegye*, hazánk Maros és Duna közti részében; É.-on Arad vm. határolja, melytől a Maros folyó választja el, Ny.-on Temes, keleten Hunyad vm. és Románia, D.-en Szerbia határolja, melytől a Duna választja el. Területe 11,074 km². K. vm. hazánk leghegyesebb vmegyéi közé tartozik. É.-i részében a Pojána Ruszka-hegység (1380 m.) emelkedik. A Temes völgyétől Ny.-ra a Szemenyik-Plessuva-hegység terül el, mely ÉK.-ről DNy. felé vonulva, É.-i részében a Szemenyik (1447 m.) és D.-en a Plessuva csúcsban (1159 m.) kulminál. A hegységhez Ny. felé a Délmagyarországi Érczhegység (1047 m.) csatlakozik, melynek tagjai a Dognácskai-hegység (809 m.) és az Aranyos-hegység (551 m.). A Néra völgyétől D.-re a Lokva (549 m.), Almás (854 m.) és Szörényi (Orsovai)- hegység (1226 m.) van: utóbbi a szerb hegyekkel együtt a Klisszura- és Kazánszorosokat alkotja. Végül a Temes- és Cserna völgyelésétől keletre a vmegye legmagasabb hegytömege, a Godján-Szárkó emelkedik, melynek legkiválóbb emelkedései a Muntye mik (1806 m.), Pojána Nedjei (1939 m.), Szárkó (2190 m.), továbbá a román határon a Gugu (2294 m.) és Godján (2229 m.); végül a Cserna völgyétől keletre a Domogled (1190 m.) regényes csoportja emelkedik.

Krassó-Szörény vármegye címere.

Folyóvizekben K. vmegye igen gazdag; É.-on a Maros, D.-en a Duna a vmegye határát jelöli s utóbbi Drenkovától Orsováig képezi a híres aldunai szorost. A Szemenyik-hegységben ered a Temes, mely a Szárkó-hegységből fakadó Hidegfolyóval egyesülve, ÉÉNy.-i irányban hasítja a vármegyét; mellékvizei közül a Sebes, Bisztra, a Nadrági patak, a Néra és a Poganis a legnagyobbak. A Béga a Pojána Ruszka-hegységben ered, eleintén É.-ra folyik, Marzsinánál Ny. felé fordul, a Temessel két csatorna által van összeköttetésben. A Berzava a Szemenyik-hegységben ered; eleintén melyre bevágódott szurdokvölgyben É.-ra folyik, majd ÉNy. felé fordul s Németbogsánon alul éri el a lapályt. A Karas v. Krassó a Délmagyarországi Érczhegységben ered, hasonló szurdokvölgyben folyik É. felé Krassováig, onnan DNy. felé. A Néra a Szemenyik aljában fakad, D.-re, majd nagy kanyargásokkal Ny. felé folyik, a vm. DNy.-i sarkában a Dunába ömlik; Almás-völgy név alatt ismeretes lapályszerű kitágulása igen termékeny s népes vidék. A Godján-hegységben (már román területen) eredő Cserna Orsovánál torkollik a Dunába.

Éghajlata déli fekvésénél fogva melegebb volna, de a magasabb hegyek a fekvés okozta hőemelkedést ellensulyozzák. Az évi közepes hőmérséklet a síksághoz közelebb fekvő Lugoson 11·5, ellenben a hegyek közt fekvő Ruszkabányán csak 8·3, Ferenczfalun 7·5; Orsova és Mehádia déli fekvésénél fogva ismét melegebb. Az augusztus hőfoka Lugoson 21·9, Ruszkabányán 17·9, sőt Ferenczfalun csak 16·5; a január közepes hőmérséklete Lugoson —1·1, Ruszkabányán —2·0 és Ferenczfalun —2·8. A hőmérséklet abszolut ingadozása Lugoson 51·4 s Ruszkabányán 55·0° C. A csapadék a lapályról a hegyek felé haladva tetemesen gyarapszik (Lugoson 653, Ruszkabányán 1067 mm.).

Terményei az ásványországból igen gazdagok; a délmagyarországi hegyvidék hazánknak ásványkincsekben legdúsabban megáldott részei közé tartozik: itt találjuk az alsó jurában a nagyhírű kőszéntelepeket (Stájerlakanina, Bozovics, Szászkabánya, Csiklóbánya, Oraviczabánya, Tiszafa, Domány, Kemenczeszék, Resiczabánya, Berzászka), továbbá előfordul itt aranytartalmú vaskéneg (Újmoldova), rézérc (Szászkabánya, Oravicza, Csiklóbánya), ezüsttartalmú ólomkéneg (Csiklóbánya, Oravicza, Dognácska), aranyérc és ólomérc (Szászkabánya), kitünő és nagymennyiségű vasércek (Stájerlakanina, Dognácska, Vaskő, Domány, Nadrág), nagymennyiségű krómvasérc (Dunavölgyes, Naszádos, Tiszócza, stb). Ruszkiczán és Kapreváron jeles márványt, Zsidóváron gránodioritot fejtenek. Ezenkívül megemlítendők kitűnő ásványvízforrásai, melyek Herkulesfürdőn fakadnak s európai hírre tettek szert.

Állatvilága szintén gazdag; állatállománya volt az 1910-iki összeírás szerint 39,633 ló, 171,584 szarvasmarha, 369 szamár, 24 öszvér, 142,551 sertés, 535,023 juh, 47,214 kecske. A szarvasmarhatenyésztésben az erdélyi magyar fajta mellett a berni és siementhali fajta divik. A kiterjedt hegységek, melyeken nagyterjedelmű havasi legelők vannak, a juhtenyésztésnek kedveznek. Az erdőségekben vad is bőven fordul elő, u. m. medve, zerge, vaddisznó, szarvas, siketfajd; a folyókban halak. Itt fogják a legtöbb tokot, kecsegét, e halak ikrájából készül a híres orsovai kaviár.

Termőtalaja 1.053,053 ha., ebből szántóföld 238.230, kert 37,101, rét 89,487, legelő 158,443, szőllő 1636 és erdő 511,239 ha.; terméketlen terület 52,032 ha. A földmívelésnek a hegyes vidék és a zord éghajlat nem nagyon kedvez; az összterületnek alig ötödrésze szántóföld s a földmívelés sok helyen lehetetlen. Legjobban el van terjedve a kukorica művelése (96,172 ha.), nagyobb mérvű még a búzatermelés (78,761 ha.), míg a rozs, kétszeres, árpa, zab és burgonya termesztése aránylag jelentéktelen. A szőllőművelés nem játszik nagy szerepet. A gyümölcstenyésztés K. vmegyében igen jelentékeny; legelterjedtebb, bár az utolsó időben csökkent, a szilvatermelés, mely azelőtt jelentékeny pálinkafőzés alapja volt. Óriási erdőségeiben túlnyomó a bükkös (386,480 ha.) és tölgyes (105,491 ha.); a fenyves csak a legmagasabb hegyekre szorítkozik (19,268 ha.).

Lakóinak száma (1869) 378,077 volt, legutóbb (1910) 466,147; az utolsó évtizedben a szaporodás 5·2% volt. Egy km²-re jelenleg 42 lélek esik s így K. vmegye hazánk ritkábban lakott vmegyéi közé tartozik. Nemzetiség szerint K. vmegyében csak 33.787 (7·3%) magyar van, továbbá 55,883 (12·0%) német, 2908 tót, 336,082 (72·1%) oláh, 14,674 (3·1%) szerb és 20,143 egyéb (jórészt

bolgár Krassóvár vidékén, 638 török Adakále szigetén és 9846 cseh). A nem magyar anyanyelvűek közül csak 39,739 (9·2%, 1890-ben 2·06%) beszéli a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint van (1910) 90,479 (19·4%) róm. kat., 20,006 gör. kat., 337,153 (72·4%) gör. kel., 2875 ág. evang., 10,400 helv. és 4795 izraelita. Foglalkozásra nézve ekként oszlik meg a lakosság: őstermelés 71·1%, bányászat és kohászat 2·8, ipar 12·9, keresk. és hitel 1·8, közlekedés 2·5, közszolgálat és szabad foglalkozások 2·1, véderő 0·5, napszámosok 2·1, házi cselédek 0·9%. Az összes kereső népesség száma 212,989, ebből őstermelés 151.968, bányászat 4841, ipar 25.986, keresk. és hitel 3481, közlekedés 3978, közszolgálat és szabad foglalkozások 4084, véderő 1984, napszámosok részl. nélk. 3950, házi cseléd 4126. A népességnek jelentékeny foglalkozási ága a bányászat és kohászat, melynek legfőbb központja Resiczabánya (az osztrák-magyar államvasúttársaság vasművei). Nevezetesebb gyártelepek: vasgyárak (Nándorhegy, Nadrág), vasolvasztó, acélmű és hídalkatrészgyár (Resiczabánya), vaskohó és vashengermű (u. o. és Stájerlakaninán), vasöntő (Stájerlakanina) vashámor (Nadrág), csavar- és szeggyár (Stájerlakanina), gépgyár (Resiczabánya, Várboksán, Csernahéviz), üveggyár (Tamásd), cementgyár (Orsova, Lugos), kőolajfinomító (Orsova, Tuffás), falepárolótelep és kokszmelléktermékgyár (Resiczabánya és Stájerlakanina), hajójavító műhely (Orsova), fűrésztelepek és téglagyárak több helyütt és több kisebb gyár Lugoson, Resiczabányán, Karánsebesen stb. A kereskedelem legfőbb cikkei vas- és acéláruk, kőszén, fa és faárúk, gyümölcs és élő állatok; nevezetesebb piacok Lugos és Karánsebes. Jelentékeny foglalkozás az erdőművelés és erdei munka, továbbá a gyümölcstermelés; a selyemtenyésztést (1912) 252 községben 4584 termelő család űzi, mely 92,081 kilogramm gubót termelt. A méhészet is lendülőben van; 335 községben 22,219 méhkas van. Az üzleti élet élénkítésére 55 bank és takarékpénztár és 50 szövetkezet szolgál. A K. vmegyei és a karánsebesi gazdasági egyesület is jelentékeny eredménnyel működik.

Közlekedésének főere a Duna, mely az alsó szakaszán végzett nagy szabályozási munkálatok által nyilt meg. A Maroson csak tutajok közlekednek, a többi folyók a vmegye területén nem hajózhatók, csak jelentékeny faúsztatás folyik rajtuk. Vasutak több irányban hasítják. Legjelentékenyebb vonala a m. kir. államvasutak budapest-orsovai vonala és a vejte-bogsánbányai és karasjeszenő-stájerlakaninai szárnyvonalak; továbbá a lugos-marosillyei, a karánsebes-hátszegi és oravicza-resiczabányai helyi érd. vasutak. E vasutak összes hossza 419 km. Van továbbá a vmegye területén 293 km. állami és 998 km. törvényhatósági út.

Közművelődése még alacsony fokon áll. A vmegye lakosságának még igen nagy része, ú. m. (1910) a 6 éven felüli lakosságnak 49·3%-a (1890-ben 67%) nem tud sem írni, sem olvasni s (1912) 11.104 tanköteles gyermek nem járt iskolába. A vmegye területén van: 25 kisdedóvó, 416 elemi-, 323 ismétlő-, 33 gazd. nép-, 14 iparosinas-, 3 keresk. inas- és 10 polg. iskola, 2 tanítóképző (Lugos és Karánsebes), 3 főgimnázium (Lugos, Karánsebes és Oraviczabánya), 1 gör. kel. hittud. főiskola Karánsebes), 1 gör. kat. hittudományi főiskola (Lugos), 1 áll. földmívesiskola s 1 emberbaráti intézet, mindössze 63,000 tanulóval. A szellemi élet központjai Lugos és Karánsebes mellett a bányavárosok, mint Resiczabánya, Oraviczabánya, továbbá Orsova.

Közigazgatás. K. vmegye 14 járásra oszlik és van benne 2 rendezett tanácsú város, ú. m.:

Járás	Községek száma	Lakosság száma (1910)	Ebből			Lakóházak száma
			magyar	német	oláh	
Bégai	27	23,825	5,626	962	16,897	4,719
Boksánbányai	21	36,458	2,643	4,189	27,747	7,720
Bozovicsi	19	29,795	350	396	27,521	7,461
Facsádi	38	24,895	3,979	724	19,932	5,128
Jámi	28	35,593	728	655	32,526	8,086
Karánsebesi	36	35,802	898	3,069	30,755	7,185
Lugosi	24	21,084	777	3,378	16,037	4,147
Marosi	25	20,807	749	151	19,700	4,870
Oraviczabányai	22	44,608	1,856	12,437	27,890	8,998
Orsovai	23	28,237	2,629	2,884	19,420	5,050
Resiczabányai	25	49,934	3,031	11,819	25,583	9,043
Temesi	30	25,915	1,193	2,864	19,242	4,965
Teregovai	20	33,182	436	3,032	29,461	6,720
Újmoldovai	22	28,195	604	753	13,228	5,659
Karánsebes r. t. v.	1	7,988	1,413	2,419	3,916	1,406
Lugos r. t. v.	1	19,818	6,875	6,151	6,227	2,839
Összesen	362	466,147	33,787	55,883	336,082	93,996

K. vmegyében van 2 rendezett tanácsú város, 29 nagy- és 331 kisközség, továbbá 55 puszta. A községek általában középnagyságúak, 2000-nél több lakosa 47-nek van. A legnépesebbek: Lugos 19,818, Resiczabánya 17,384, Stájerlakanina 12,336, Karánsebes 7988 és Orsova 5795 lakossal. Székhelye *Lugos*. Az országgyűlésbe K. 8 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben az egész vmegye (33 egyházközség) a csanádi róm. kat. püspöki megyéhez, a 34 gör. kat. egyház a lugosi püspöki egyházmegyéhez tartozik, a gör. kel. egyházak közül 233 a karánsebesi román, 40 az aradi s 12 a versecziszerb püspöki egyházmegye területébe van beosztva; a fennálló 5 ág. evang. egyház a bányai, a 7 ref. egyház a tiszántuli egyházkerülethez tartozik. Az izr. anyakönyvi kerületek száma 5.

Törvénykezési szempontból K. vármegye a temesvári kir. ítélőtábla s a lugosi, karánsebesi s részben a fehértemplomi törvényszék kerületébe tartozik; járásbiróság Lugoson, Karánsebesen, Teregován, Szászkabányán, Bozovicson, Orsován, Boksánbányán, Facsádon és Oraviczabányán van, az első 2 kivételével mind telekkönyvi ügyekben birói hatáskörrel felruházva. Illetékes kir. főügyészsége Temesvárt, (ügyészség Karánsebesen és Lugoson), bányabirósága a lugosi és fehértemplomi törvényszék területére Fehértemplomban, a karánsebesire ott helyben, sajtóbirósága Temesvárt és Karánsebesen, pénzügyi birósága Fehértemplomban és Temesvárt székel. Kir. közjegyzőségeire (Karánsebes, Lugos, Facsád,

Boksánbánya, Oraviczabánya) a temesvári közjegyzői kamara illetékessége terjed ki; ügyvédi kamara Temesvárt van.

Hadügyi tekintetben K. a karánsebesi 43-ik hadkiegészítő parancsnokság s a 7. és 8. honvéd gyalogezred területét alkotja; csendőr-szárnyparancsnokság Lugoson, Orsován és Karánsebesen, szakaszparancsnokság Lugoson, Karánsebesen, Resiczabányán, Újmoldován és Orsován van.

Pénzügyigazgatósága Lugoson székel, adóhivatalok Boksánbányán, Facsádon, Karánsebesen, Bozovicson, Lugoson, Oraviczabányán és Orsován, pénzügyőrbiztosi állomások Lugoson, Herkulesfürdőn, Boksánbányán, Ómoldován, Oraviczán, Karánsebesen és Orsován vannak. Orsován és Báziáson fővámhivatal, Ómoldován mellékvámhivatal van. Ipari és kereskedelmi ügyekben az egész vmegye a temesvári kamara területéhez tartozik, államépítészeti hivatala Lugoson van, közúti- és posta- s távirdaügyekben a temesvári kerületi felügyelő, illetőleg igazgatóság alá van rendelve. Orsován belépő állomás van. Kulturmérnöki ügyekben a temesvári hivatal működési területéhez tartozik, illetékes folyammérnöki hivatala Temesvárt székel. A vármegye területén 68 orvos, 1 sebész, 243 bába, 41 gyógyszertár és 10 kórház van (389 ággyal).

Története. A mai K. vmegye területe már a történelem előtti korszakban is lakott föld volt; a praehistoriai leletek itt gyakoriak. Első lakói — kiket a történet felemlít — az agatirszok (l. o.) lehettek. A rómaiak meghódítván Dáciát, a mai K. vármegye területe is a római birodalom Dacia ripensis provinciájának egyik alkotórésze lett, de Kr. u. 275. a barbárok birtokába került. A római hódítás erős nyomokat hagyott e vidéken; egyes helyeken a római kőút még most is használható. Délmagyarország legtekintélyesebb római municipiuma: Tibiscum e vármegyében feküdt a mai Zsuppa helyén, Bersovia gyarmat a mai Zsidovin helyén. Nevezetes hely volt Herkulesfürdő. Helyén nagybecsű régiségek, szobrok, feliratos kövek, oszlopok, érmek stb. kerültek elő. A rómaiak uralmát egymásután váltotta fel a gótoké, hunnoké, gepidáké, longobardoké, avaroké, majd a magyaroké. A népvándorlás alatt elpusztult itt a római műveltség.

A magyarok bejövetelekor a Maros-Duna-Tisza szögét a Névtelen jegyző szerint Glád birta, kit Szoard, Kadocsa és Boyta győztek le s az egész vidéket Orsováig, sőt azon túl is elfoglalták. E Gládtól származott Ohtum (Ajtony), Szt. István kortársa, ki e vidéken magának önálló fejedelemséget akart alapitani, István azonban legyőzte s ettől fogva szorosabban csatolta e földet Magyarországhoz; hogy pedig a katolikus hit mélyebb gyökeret verjen, István a *csanádi püspökséget* alapította. Mint várispánság, Krassó 1230. fordul elő okmányainkban először. A szörényi bánság nevét a Traján hidja közelébe eső arx Severinától (ma Turn-Severin) nyerte. Biztos történeti alapot legelőször 1233. érünk, midőn Lukács mester mint szörényi bán említtetik; 13 évvel később találkozunk már az első szörényi püspök, Gergely nevével is. IV. Béla király a szörényi bánságot 1238. egész az Oltig megszállta, mire csakhamar telepitvényesek kerültek oda. A tatárjárás után a király a szörényi bánságot 1247. hűbéri kötelezettséggel a János-vitézeknek adományozta, de ezek már 1260 táján elhagyták e vidéket, mert ez időtájt nagyon ki volt téve a bolgárok pusztításainak. Lőrinc mester, az új bán, kiűzte a bolgárokat és helyreállította a rendet. 1324. Pál, valkói, szerémi és bodrogi főispán viselte a báni méltóságot; ezentúl 1330-ig ily bánra nem találunk; valószinű, hogy Basaraba oláh vajda kerítette a bánságot hatalmába. Károly Róbert király 1330. betört Oláhországba, a szörényi várat bevette és Széchy Dénest nevezte ki szörényi bánná. 1365-ben Kóroghi László és Széchenyi Kónya voltak együttesen szörényi bánok; első példája volt ez annak, hogy e hivatal egyszerre két férfiura ruháztatott. Nagy Lajos halálától kezdve a szörényi bánok sorozata tökéletesen ismeretes. Egypárszor előfordul, hogy egy-két oláh vajda, mint Mircse és Vlád, Zsigmond király idejében szörényi grófoknak, a Szörénység urainak nevezik magukat, de ez nem egyéb bitorlásnál; Zsigmond a német lovagrendnek adta át e bánságot. A lovagok 1429. meg is érkeztek s 1430. már Redwitz Miklós, a magyarországi német lovagrend nagymestere nevezi magát szörényi bánnak. A lovagrend új telepét 1432. a törökkel szövetkezett Vlád oláh vajda elseperte; a lovagok a szörényi vár védelmében mind elhullottak, Redwitz azonban még 1435. is viselte a báni méltóságot. Utána Thallóczy Frank, majd Hunyadi János volt a szörényi bán. A törökökkel szakadatlanul folyt itt is a harc. Csulai More Fülöp bán 1492. két szekér török fejet küldött fel az országgyülésre. 1522. a törökök elfoglalták Orsovát, 1524. pedig Szörény várát. A mohácsi vész után az Olt és Duna közötti rész is megszünt Magyarország kiegészítő része lenni. A szörényi bánság erre megszünt, de helyette megszületik *Szörény vármegye*, mely János király, majd az erdélyi fejedelmek birtokához tartozott. Magában foglalta e megye az előbbi Krassó vármegyét és a volt szörényi bánság még meglevő részeit, tehát kiterjedt a Marostól egész Orsováig. Főnökeit azonban nem nevezték sem főispánoknak, sem szörényi bánoknak, hanem karánsebesi és lugosi bánoknak. Hivataluk soha külön nem vált; az egésznek élén mindig egy bán állott, ki Karánsebesen lakott. E változás legfeljebb 1536. történt; Somlyai Mihály volt az első bán. A bánok kormányozták e nagyterjedelmű vidéket az erdélyi fejedelmek nevében egész 1658-ig, amikor Barcsay Ákos, az utolsó lugosi és karánsebesi bán, hogy az erdélyi fejedelemséget elnyerje, Lugost és Karánsebest a töröknek átadta. Az ezutáni harminc év e vidékre nézve a török uralom korszaka. A nemesség lassankint kivándorolt, leginkább Erdélybe. Midőn Veterani 1688. Karánsebest visszafoglalta, Szörény vármegye is újra feléledt, ebben már akkor Macskássi Péternek alispáni minőségében fontos szerepe volt; szörényi főispánnak kineveztetett 1698. s mindaddig, míg a karlovici béke után a törökkel kötött egyezség szerint Szörény vármegye a töröknek ismét visszaadatott, az is maradt. Mikor történt ez, az nem bizonyos, de Macskássi a szörényi fő-

ispáni címet még 1707. is viselte. A passarovici béke (1718) szabadította ugyan fel a temesi vidéket a török alól, de már a háború kitörése előtt is jókora területet birtak a császáriak a temesvári pasa tartományából. Midőn Szavójai Jenő a délvidéket véglegesen visszafoglalta a töröktől, nem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem 1716-tól 1751-ig katonai kincstári, 1751—1779. polgári kincstári közigazgatás alatt állott. Mikor 1779. a Maros és Duna közötti vidéken Temest és Torontált új életre keltették, ugyanakkor ezektől keletre Krassó vármegyét támasztották fel, a volt szörényi bánság egy része pedig mint katonai határőrvidék továbbra is elszakítva maradt hazánktól. Ettől kezdve Krassó és Szörény története megint kétfelé ágazik.

Krassóba mindjárt a török uralom alól való felszabadulás után számos gyarmatost telepítettek; sok bányászcsaládot is hozatott ide a kormány a felvidékről és Németországból és megint művelés alá vették a bányákat. A kormány cseheket és németeket szeretett volna ide telepíteni, de miután elegendő számmal nem jöttek, szivesen látták az oláhokat is. 1717-ben a karánsebesi kerületben 91 falu volt 3915 házzal. 1738-ban a török ismét berontott s a temesi részekkel e vidék is, habár csak néhány hónapra, ismét a török birtokába került. Mikor Mária Terézia a volt temesi bánságot az országhoz visszakapcsolta, a régi vármegyéknek már a nevét is elfeledték. Hosszas tárgyalások után végre megállapodtak, hogy a három új vármegye egyike Krassó legyen 109 mf² területtel, Lugos székhellyel. Járási székhelyek lettek: Lugos, Bolcs, Kápolnás, Krassova és Oravicza; az új vármegyében ekkor 223 község volt. Első főispánja gróf Haller József lett. Gróf Niczky Kristóf nevében Vörös Antal alnádor 1779 aug. 5-én iktatta be a megyei tisztikart. Sok idő után ekkor hangzott itt először magyar szó. Ezóta Krassó a magyar alkotmányos élet áldásait élvezte 1849-ig; 1849-től 1860-ig a német nyelvű szerb vajdaságnak és temesi bánságnak volt kiegészítő része. Visszaállíttatván a megyei kormányzat, 1860. Krassót is alkotmányosan szervezték. A szörénysági rész 1779 után még majdnem egy századig maradt mint határőrvidék elszakítva, mignem az 1871 jún. 8-iki királyi rendelet a bánsági határőrvidéket feloszlatta s 1872 jan. 1.-től fogva az anyaországba visszakebelezte. Az 1873. XXVII. t.-c. végre felállította *Szörény vármegyét*; meghatározta területét, székhelye az önálló törvényhatósági joggal felruházott Karánsebes városa, első főispánja Jakab Bogdán lett. Az új vármegye aztán hét évi fennállás után Krassóval egyesíttetett s azóta vele együtt alkotja K. vármegyét. 1913 máj. 12-én *Adakale* szigetét Medve Zoltán főispán a török birodalomtól Magyarország területéhez csatolván, a vármegye területe 120 kat. holddal és 638 lélekkel szaporodott.

Irodalom. Pesty Frigyes, Krassó vármegye tört. és oklevéltára, I—III. köt; u. a., A szörényi bánság és Szörény vármegye története, I—III. köt., Budapest 1877; u. a., A magyarországi várispánságok története, 1 köt., u. o. 1882; u. a., Eltűnt vármegyék I—II.; Szentkláray I., Száz év Dél-Magyarország legújabb történetéből, I. köt., Temesvár 1879; Ortvay, Dácia feliratos emlékei, Budapest 1874, I.; u. a., Magyarország egyházi földleirása a XIV. sz. elején, u. o., Akad. kiadv. I—II. köt. és térképek; Ortvay-Szentkláray, Történelmi adattár Csanád egyházmegye hajdana és jelenéhez, I—III. köt.; Történelmi és Régészeti Értesítő, a Délmagyarországi tört. és rég. mus.-társ. közlönye, I—IV. és új folyam I—XI. köt.; Bél Mátyás, Compendium Hungariae Geogr., Pozsony és Kassa 1777; Griselini Fr., Versuch einer politisch. u. natürl. Geschichte d. Temesvárer Banats, Wien I—II. rész. 1870; Böhm Lénárd, Délmagyarország, vagy az úgynevezett Bánság külön történelme, Pest 1867. I—II.; Schwicker J. Heinr., Geschichte des Temeser Banats; Vaniček, Spezialgeschichte der Militärgrenze I—III. köt. Csánki, Magyarország történelmi földrajza, I. köt.; Borbás V., Jelentés az 1873. évben Bánság területén tett növénytani kutatásokról, Budapest 1874; Szentkláray Jenő, Krassó vármegye óshajdana, 1900; Turchányi Tihamér, Krassó-Szörény vármegye tört. I. k.

Krassó-Szörényi Érczhegység, a Déli-Kárpátok, ill. a Krassó-Szörényi hegyvidék egyik tagja. Krassó-Szörény vmegye DNy.-i határán nagyobb jura-krétakori mészkővonulat huzódik Bogsán tájáról le egészen a Dunáig Újmoldovánál s ebben mintegy 78 km. tektonikus vonal mentén törtek föl granodioritok, amelyek a mészkővel érintkezve számos érintkezésbeli (kontaktus) ásványt hoztak létre; ezeket bányásszák is, innen a hegység neve. Főbb ásványai; gránát, vezuvián, wollastonit, tremolit, kalcit, pyroxén, tömzsökben és telérekben; magnetit, hematit, limonit főleg Vaskő és Dognácska vidékén, pirit és kalkopirit Dognácska, Csiklova, Szászkabánya, Újmoldova mellett található.

Krassova, község, l. *Krassóvár*.

Krassovánok, bolgár eredetű, szerb elemmel keveredett nép Krassó-Szörény vármegyében, főleg a Karas völgyében. Legnagyobb falujok, a többi bolgár falvak központja *Krassóvár* (azelőtt: *Krassova)*, mely nevet adott az egész népnek. Még Nagy Lajos idejében jöttek be, de oláh hatás alatt erősen megváltoztak. 1726. szerbek telepedtek le köztük. Ma a K. 7 faluban tisztán és 10-ben oláhokkal vegyest laknak. V. ö. *Czirbusz* G., A délmagyarországi bolgárok (Temesvár 1882).

Krassóvár (azelőtt: *Krassova)*, kisk. Krassó-Szörény vm. resiczabányai j.-ban, (1910) 3195 túlnyomóan bolgár lak.; K. állomása a jaszenovaaninai vasúti vonalnak, van posta- és táviróhivatala, telefonállomása. Cementmárgája és mészköve nevezetes. A község a Karas vizétől kimosott sziklatöbörben fekszik. K. központja ama vidéknek, hol nagyrészt már eloláhosodott krassován bolgárok laknak (l. *Krassovánok)*. Közelében *Krassófővár* romjai vannak.

Krassóvermes (azelőtt: *Vermes)*, kisk. Krassó-Szörény vm. boksánbányai j.-ban, (1910) 2311 oláh és magyar lak.; posta- és távbeszélőhivatal.

Krassóviszák (azelőtt: *Viszág)*, kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 2084 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Vecseháza.

Kraszewski (ejtsd: krasevszki), *József Ignacy* (álnéven *Boleslavita)*, lengyel író, szül. Varsóban 1812 júl. 28., megh. Genfben 1887 márc. 19. Gródeki birtokán gazdálkodva az Atheneum (Vilna 1841—51) című folyóiratot adta ki; aztán Varsóban a Gazeta Polska (1860—62) lapot szerkesztette. 1863-ban végkép elhagyta Varsót és Drezdában telepedett le, hol (1876) szász polgárjogot kapott; 1879. nagy ünnepek közt ülte meg 50 éves írói jubileumát Krakóban. 1884-ben hazaárulás miatt perbefogták, mert a német katonai kezelés bizalmas iratait

eladta Franciaországnak; a lipesei főtörvényszék $3^1/_2$ évi várfogságra ítélte s a marburgi fogházba szállították. 1885 év őszén megrendült egészségének helyreállítása végett kaució ellenében szabadságot kapott és délvidékre utazott (San-Remo) onnan pedig betegen Genfbe ment, hol meg is halt. K. az összes szláv írók között a legtermékenyebb. Az irodalom minden műfaját művelte több-kevesebb sikerrel; nem számítva rengeteg cikkeit és levelezését, Estreicher kimutatása szerint 346 munkát írt '00 kötetben. Irodalmi szempontból K.-nak főérdeme az, hogy regényeivel (240) kiszorította hazájából a francia regényirodalmat és hatalmas lökést adott a lengyel nemzeti szellemnek. Legismertebb regényei s elbeszélései: Hrabina Cosel (Kosel grófnő, 1874); Brühl gróf (1865); Ulana (Vilna 1843); Chata za wsią (A faluvégi kunyhó, Pétervár 1854—55); Dziecię starego miasta (Az ősi város gyermekei, 1863); Stara baśń (Régi rege). Irt még számos lírai verset, drámát, vigjátékot, történeti, művelődéstörténeti, esztetikai, bölcsészeti és régiségtani munkát. Magyarul megjelentek: A kor gyermekei, ford. *Timkó* Iván (Budapest 1882); Morituri, ford. *Scossa* Dezső (u. o. 1880); Ulána, ford. *Timkó* Iván (u. o. 1890); Hogyan házasodott meg Pál úr? ford. *Leövey* Klára (u. o. 1886). V. ö. *Bogdanovits*, K. in seinem Wirken u. seinen Werken (Leipzig 1879); P. *Chmielowszky*, J. I. K. (Krakó 1888).

Kraszna, a Szamos baloldali, mintegy 200 km. hosszú mellékfolyója. Ered Szilágy vm. D.-i határán a Meszes és Réz hegység összeszögelésénél, fölveszi É. felé folyva a Zilah patakot, átfolyik az Ecsedi-lápon, Olcsvánál torkollik.

Kraszna *vármegye*, azelőtt Magyarország tiszántuli kerületének egyik vármegyéje, melynek területe 1148·8 km², lakóinak száma (1870) 62,714 volt. Székhelye Szilágysomlyó volt. Az 1876. évi XXXIII. t.-c. a vármegyét megszüntette, azt Szilágy vármegyébe kebelezvén be. K. vmegye 1849—1860. Erdélyhez tartozott.

Kraszna, nagyk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 3884 magyar lak., szolgabirói hivatal és járásbiróság székhelye; posta-, táviró- és telefonállomás. Váráról vette a volt K. vármegye nevét.

Krasznabéltek, nagyk. Szatmár vm. erdődi j.-ban, (1910) 2245 magyar lak., a szatmár-erdődi esperesség székhelye; fürdővel, postaállomással; u. t. Ákos.

Krasznaczégény, kisk. Szilágy vm. tasnádi j.-ban, (1910) 339 magyar és oláh lak; u. p. és u. t. Ákos.

Krasznafüzes (azelőtt: *Füzes)*, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 669 oláh lak.; u. p. és u. t. Alsóvalkó.

Krasznaháza (azelőtt: *Krasznapaczalusa)*, kisk. Szilágy vm. tasnádi j.-ban, (1910) 162 magyar és oláh lak.; u. p. és u. t. Érszőllős.

Krasznahidvég (azelőtt: *Hídvég)*. kisk. Szilágy vm. szilágysomlyói j.-ban, (1910) 930 oláh és magyar lak., postaügynökség; u. t. Sarmaság.

Krasznahorka, kisk. Árva vm. vári j.-ban, (1910) 537 tót lak., vasúti megállóhely; u. p. és u. t. Turdossin.

Krasznahorkaváralja, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 1037 magyar lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal. *Krasznahorka* (tót szó a. m. szép hegy) *vára* az Anjouk korában a Csetnekiek, majd a pelsőczi Bebek-család tulajdona volt. 1441-ben a husziták foglalták el, de 20 év mulva Bebek István visszaszerezte. A Szapolyai és I. Ferdinánd közti harcok idejében ura a hatalmaskodó Bebek Ferenc, Szapolyai híve volt, aki innen sarcolta a vidéket. 1556-ban I. Ferdinánd tábornoka, Puchaim rút vereséggel kényszerült a vár alól elvonulni, néhány év mulva azonban Schwendi Lázár elfoglalván a Bebek-féle birtokokat, Krasznahorka a koronára szállott. A királyi vár 1585. a hozzá tartozó birtokokkal ideiglenes donáció címén Andrássy Péter kezére került. Fia, Mátyás 1642. végleg megszerezte s azóta folytonosan az Andrássy-család birtokában van. A XVII. sz. nemzeti harcai közben 1678. Andrássy Miklós kemény ostromot állott itt ki Thököly hadaitól. Később fia, György, kénytelen volt a fejedelemhez állani, amiért aztán Schulz tábornok vette a várat ostrom alá. E mozgalmak közben, valamint II. Rákóczi Ferenc felkelése után is, noha a vár ura, Andrássy István tábornok a fejedelem híve volt, megmaradt a vár az Andrássyak birtokában. Andrássy Istvánnak neje volt Serédy Zsófia, kinek teteme a vár kápolnájában levő üvegkoporsóban összeaszva bár, de máig épségben van meg. A várat 1817. villámcsapás borította lángba. A tulajdonos újra befedetve, megmentette az enyészettől s 1902. gróf Andrássy Dénes díszesen kijavíttatta. Kép- és fegyvertárával megtekintésre méltó nevezetessége a vidéknek. Az 1545—1597. öntött 7 darab Bebek-féle ágyúból kettőt még 1848—49. a honvédek is használtak. A községhez egy puskalövésnyire fekszik a gr. Andrássy Dénes által neje, Franciska grófné emlékére egy millió korona költséggel 1904. építtetett mauzoleum.

Krasznahorvát, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 719 oláh és magyar lak, postaügynökség, távbeszélőhivatal.

Krasznahosszúaszó (azelőtt: *Hosszúaszó)*, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 326 oláh lak.; u. p. és u. t. Kraszna.

Krasznai lelet, l. *Aranyleletek*.

Krásznai szoros, l. *Bodza* (folyó).

Krasznaja gorka, szó szerint «szép domb», az oroszok leánynéző tavaszi ünnepe, husvét utáni vasárnapon. Az ünnepen leányok és legények szüleikkel jelennek meg, hogy játék és tánc mellett megismerkedjenek. Mása a nálunk is dívó leányvásár (l. o.).

Krasznajáz (azelőtt: *Jáz)*, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 862 oláh lak.; u. p. Gyümölcsénes, u. t. Szilágynagyfalu.

Krasznamihályfalva (azelőtt: *Mihályfalva)*, kisk. Szilágy vm. tasnádi j.-ban, (1910) 757 magyar lak.; u. p. és u. t. Ákos.

Krasznarécse (azelőtt: *Récse)*, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 1064 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Varsolcz.

Krasznasándorfalu (azelőtt: *Sándorfalu)*, kisk. Szatmár vm. erdődi j.-ban, (1910) 592 német és magyar lak.; u. p. Szakasz, u. t. Erdőd.

Krasznaszentmiklós (azelőtt: *Szentmiklós)*, kisk. Szatmár vm. nagykárolyi j.-ban, (1910) 1008

oláh és magyar lak., postaügynökség; u. t. Kismajtény.

Krasznaterebes (azelőtt: *Terebes)*, kisk. Szatmár vm. erdődi j.-ban, (1910) 1531 magyar, oláh és német lak., vasútállomás távíróhivatallal, postaügynökség.

Krasznatótfalu, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 425 oláh lak.; u. p. Felsőszék, u. t. Alsóvalkó.

Krasznayné, családi nevén *Kőrösi* Judit, szinésznő, szül. Tornán 1825 dec. 10., megh. Kolozsvárt 1895 márc. 12. Szinpadi működése 1843. kezdődött Eperjesen. A budapesti Nemzeti Szinháznál is vendégszerepelt, hová szerződtetni akarták, de ő atyja társulatánál maradt. 1850-ben egybekelt *Philipovics* István szinésszel, kivel együtt Kolozsvárra szerződtek. 1852-ben férje társigazgató lett,de társulata 1862. megbukott. 1869-ben Budán a Molnár-féle társulatnál játszott, 1871. visszament Kolozsvárra, hol azóta az ottani Nemzeti Szinháznak tagja volt. Itt ment másodszor férjhez *Krasznay* Mihályhoz.

Krasznibród, község, l. *Laborczrév*.

Krasznij, járási székhely Szmolenszk orosz kormányzóságban, (1907) 3537 lakossal. 1812-ben két ízben ütköztek itt meg az oroszok a franciákkal; aug. 14. Murat és Ney legyőzték Rajevszkij orosz vezért, nov. 16—19. pedig Kutuszov szorította vissza Davoût és Ney csapatait.

Krasznij-Jar, l. *Krasznojar*.

Krasznik, város Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, kb. 10,000 lak. és régi kastéllyal. 1914 aug. 23—24. a magyar és osztrák csapatok *Dankl* lovassági tábornok vezérlete alatt fényes győzelmet arattak itt az oroszokon. L. *Világháború*.

Krasznisora, község, l. *Taraczkraszna*.

Kraszno (orosz) a. m. vörös v. szép; helynevek összetételeiben gyakori, a megfelelő nembeli végzettel: *Krasznij, Krasznaja, Krasznoje*.

Krásznó, község, l. *Karásznó*.

Krasznojar *(Krasznij-Jar)*, város Asztrakán orosz kormányzóságban, a Buzán mellett, kb. 10,000 lak. Közelében salétrombányák.

Krasznojarszk, az ugyanily nevű járásnak és Jenisszejszk orosz-szibiriai kormányzóságnak és püspöknek székhelye a Jenisszej és Krasznaja-Jarka összefolyásánál, (1910) 62,430 lak., tégla-, bőr- és szappangyártással; a közeli aranybányákkal való kereskedés középpontja.

Krasznoje Szelo, falu Szent-Pétervár orosz kormányzóságban, vasút mellett, 3126 lak., cári kastéllyal és parkkal, számos nyaralóval. Közelében van a K.-i állandó tábor, az orosz gárda évenkénti gyakorlóhelye.

Krasznokvajda (azelőtt: *Krasznik-Vajda)*, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 602 magyar lak., postahivatal, távbeszélő.

Krasznoszlobodszk, az ugyanily nevű járás székhelye Penza orosz kormányzóságban, a Moksa balpartján, vasúti gócpont, (1907) 7381 lakossal.

Krasznosztav *(Krasnystaw)*, az ugyanily nevű járás székhelye Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, a Vieprz mellett, (1907) 9846 lak., malomiparral. 1914 aug. 28. *József Ferdinánd* főherceg csapatai visszaverték itt az oroszokat. L. *Világháború*.

Kraszno-Ufimszk, az ugyanily nevű járás főhelye Perm orosz kormányzóságban, az Ufa mellett, kb. 7000 lak. 1736-ban mint várat a baskírok ellen építették.

Krasznovodszk, az orosz-középázsiai transzkaspi tartomány megerősített főhelye, a Kaspi-tenger Balchan-öblének É.-i partján. 1869-ben alapították, (1907) 6322 lakosa van. Az ivóvizet a tenger vizének desztillálásával nyerik. A lakosság halászattal, só- és szénbányászattal foglalkozik. Innen indul ki a transzkaspi vasút.

Kratečko, adó- és polit. község Zágráb vm. sziszeki (sisaki) j.-ban, (1910) 710 horvát lak.; u. p. és u. t. Sunja.

Kratér (gör.), agyagból, fémből vagy kőből készült nagy edény, mely az ókorban a bor és a víz vegyítésére szolgált. Alakján jellemző a

1. ábra. Egyiptomi kratér. 2. ábra. Asszíriai kratér.

tágas nyílás, melynek átmérője rendszerint nagyobb az edény bármely részének átmérőjénél; hol van, hol nincs füle. A K.-t külön állványra

3. ábra. Etruszk kratér.

helyezték, amelynek legszokásosabb alakja a háromláb. A háromláb gyakran gazdag díszű volt, emberi és állati alakok voltak a lábak, úgy hogy a K. kevésbbé lényegesnek látszott *(1. ábra)*. A kőből faragott nagy K. háromláb helyett magas talapzaton állt *(2. ábra)*. Szokásos volt az alacsony háromláb is. Utóbb a háromláb a K. egyik alkotó részévé válik, de azért meglátszik rajta, hogy egykor külön volt *(3. ábra)*. A görögöknél, kivált Nagy-Görögországban a kehelyalakú, gazdagon díszített K. divott s ilyenek vannak legnagyobb számmal a gyüjteményekben *(4. ábra)*.

4. ábra. Magas és alacsony lábu kratér.

Kráter (gör.), a vulkán csúcsán vagy oldalán levő, rendesen tölcsér-, üst- v. tányérforma nyílás,

amelyen keresztül a kitörés történik. Ha a vulkán csúcsán van, akkor *fő-K.*, ha oldalán, *mellék-K.* A K.-en a szélét, falát és alját szokás megkülönböztetni. A mellék-kráterek rendesen sugaras elhelyezést mutatnak a fő-kráterhez képest. A K. átmérője nagyon különböző. A legkisebb mélyedéstől egész 5000 m. átmérőig vannak példák. A Stromboli kráterének átmérője 670 m., a Vezuvé 620 m., az Etnáé 700 m., a Popocatepetlé 1700 m., a Kilaueáé (Hawaii) 4700 m. Vannak vulkánok K. nélkül is. L. *Vulkanizmus.*

Krateros, Nagy Sándor gyalog testőrségének egyik vezére, kit hűségéért ura nagyon szeretett. Az indiai hadjáratban egy lovasosztályt vezetett, visszafelé pedig az északi sereget. 324-ben azzal a megbízással vezette vissza a veteránokat hazájukba, hogy Makedoniában Antipatrost váltsa fel a kormányzásban. Mivel útközben érte ura halálának híre, Antipatrosszal együtt kapta a birodalom felosztása alkalmával Makedoniát, Epiruszt és Görögországot. Nőül vette Antipatros leányát, Philát és apósa kiséretében részt vett a lámiai háborúban; 321. pedig Perdikkas ellen Ázsiába vonult, de egy kappadokiai ütközetben Eumenes ellen életét vesztette.

Krátertó, l. *Maar.*

Krates, 1. *malloszi* (Kilikia) híres görög grammatikus, a pergamoni iskola főképviselője, mely a nyelvben az anomáliát tartotta uralkodónak és Homeros műveiben allegóriákat látott. Mint filozófus a stoicizmus híve volt. Mint II. Attalos követe Rómában kitörte a lábát s ezért hosszabb ideig ott maradt, előadásokat tartott s meghonosította Rómában a filológiai tanulmányokat. Homerosról 9 könyvben írt nagy kritikai-exegetikai művéből csak kevés töredék van. V. ö. *Wachsmuth*, De Cratete Mallota (Leipzig 1860). — 2. *K., tébai*, Diogenesnek oly buzgó híve volt, hogy vagyonát elajándékozta és szegénységben élt, mint mestere.

Kratinos, 1. görög komédiaíró, a politikai vígjáték megalapítója Kr. e. 520—423 közt. Erősen támadta az embereket és intézményeket, kivált a «hagymafejű Zeust», Periklest. Iszákosságáért Aristophanes kigúnyolta. Erre felelt utolsó darabjában, a Flaskóban, mellyel Aristophanes Felhőin győzelmet aratott. Töredékei Kocknál (Fragmenta comic. graec. I.) találhatók. — 2. *K., ifj.*, az újkomédia művelője Kr. e. a III. sz.-ban.

Krátó, 1015 ápr. 18-tól Zárától kezdve vezetője volt Szt. Gellértnek a körösvmegyei Novigradig, hol őt más kalauzra bizván, ő maga Esztergomig vagy talán Pannonhalmáig kisérte Razina apátot. Nem lehetetlen, hogy azonos azzal a K.-val, ki bakonybéli szerzetes volt akkor, mikor tizedmagával 1029. Szt. Gellért marosvári püspökségébe ment, hogy, tökéletesen tudván magyarul, a népnek a keresztény vallást hirdesse.

Kratos (gör.), az *erő* fogalmának megszemélyesítése a régi görögöknél. Nővére *Bia*, az erőszak.

Kratovo *(Karatova)*, város Szerbiában, Koszovo volt török vilajetben, hegyes vidéken. Lakosai száma kb. 5000, legtöbbnyire keresztény szlávok, kiknek főfoglalkozásuk az ólombányászás és az ezüstöntés.

Kratzau, város Reichenberg cseh kerületi kapitányságban, a szász határ közelében, (1910) 4486 német lak., gyapjukelmeszövők, pamutfonók és szövők, orgonakészítés és üvegfestők.

Kratzmann *Ede*, az első magyarországi üvegfestő-műintézet megalapítója, szül. Prágában 1847 ápr. 29. Atyja az Esterházy-képtárnak volt őre. 1871-től fogva a kormány ösztöndíjával külföldön tanult, 1874. Münchenben üvegfestő-műhelye volt. Ekkor már üvegfestményeket készített Budapest számára, így a belv. plébánia-templomban a Szt. István-ablakot Thán nyomán, az Angyali üdvözletet a Szt. Anna-templomban. 1878-ban kormánytámogatással megalapította Budapesten üvegfestő műintézetét, amelyből számos mű került Magyarország templomaiba és palotáiba, a budapest-ferencvárosi, a budai Mátyás-templomba, az új városházába, a szegedi törvényszéki palotába, a betléri Andrássy-kastélyba stb. A legtöbb magyar üvegfestő ebben az intézetben végezte első tanulmányait. V. ö. Arch. Értesítő, régi f. VIII. köt.

Kraunhia *Rafin.* (növ.), a Hüvelyesek pillangós virágú génusza; 4 faja magasra kúszó, páratlanul szárnyas levelű cserje Japánban, Kínában, Észak-Amerikában. Európában tenyésztve a *K. floribunda* (Willd.) Taub. (Wystaria v. Glycine chinensis) fordul elő Kínából. Egyike a legszebb felfutó növényeknek, falra, lugasra, házakra futtatják fel. Tavasszal nyíló, ibolyás virágú, illatos, csüngő fürtjei pompás díszt adnak; van fehér virágú változata is, de ez nem olyan hatásos. Hüvelyét sűrű szőr borítja. Kedvező években júl. és aug.-ban másodszor is virágzik. Védett helyzetben a telet kibírja. Több változatban kultiválták az előbbinél kisebb *K. frutescens* Rafin.-t is Észak-Amerikából. A *K. magnifica* nevű fajta ibolyaszínű virágain sárga folt van.

Kraurit vagy *dufrenit* (ásv.), gömbös, vesealakú, szöllőded, zöldszínű halmazok. Bázikus vasfoszfát: $Fe\,PO_4 . Fe\,(OH)_3$.

Kraus, 1. *Alessandro*, báró, szül. Firenzében 1853 okt. 12. Zongoraművészi pályára készült, később hangszertörténettel foglalkozott. K. a firenzei páratlanul gazdag hangszergyüjtemény megalapítója. Munkái: Ethnographie musicale, La musique au Japon (1878); Catalogo della sua collezione etnografica musicale (1901); Appunti sulla musica dei popoli nordici (1907).

2. *K., August*, német szobrász, szül. Ruhrortban 1868 júl. 9. R. Begas mestertanítványa és később munkatársa lett. Művei: Iltis-emlék Shangaiban; Szandalkötőnő (a düsseldorfi műcsarnokban); Bocciajátékos (a berlini nemzeti képtárban és a lipcsei muzeumban); Pásztor a szabin-hegyekből (a brémai műcsarnokban) stb.

3. *K., Carl von*, német irodalomtörténész, szül. Bécsben 1868 ápr. 20. A bonni egyetem tanára. Igen jelentékeny munkásságot fejtett ki a középkori német irodalom története terén.

4. *K., Ernst*, német tenorista, szül. Erlenbergben 1863 jún. 1. Sörfőző volt; Schimann-Regan asszonytól tanult énekelni. 1893-ban Mannheimba, 1896. a berlini operaházhoz szerződtették első hőstenornak.

5. *K., Felix von*, német basszista, szül. Bécsben 1870 okt. 3, 1894-ben bölcsészdoktorrá avat-

ták. Az éneklésben autodidakta. 1899-ben lett világhírű két bayreuthi alakításával: Hagen és Gurnemanz szerepével. 1908-ban a müncheni zeneakadémia énektanárává nevezték ki. Felesége: *K.* (leánynevén *Osborne) Adrienne,* szül. Buffalóban 1873. Götze Marie és férje tanítványa. Kitünő koncerténekesnő (alt).

6. *K., Franz Xaver,* német kat. teológus és archeológus, szül. Trierben 1840 szept. 18., megh. San-Remóban 1901 dec. 28. Pappá szentelték 1864. 1872-ben a művészeti archeológia tanára a strassburgi egyetemen, 1878-tól az egyháztörténelem tanára a freiburgi egyetemen. Nevezetesebb művei: Lehrbuch der Kirchengeschichte für Studierende (4. kiad. Trier 1896); Die christliche Kunst in ihren frühesten Anfängen (Leipzig 1872); Roma sotterranea. Die römischen Katakomben (Freiburg, 2. kiad. 1879); Realencyclopädie der christlichen Altertümer (u. o. 1882—86, 2 kötet); Geschichte der christl. Kunst (2 köt., 1896—1900); Dante (1897); Cavour (1902) stb. — K. emlékére 1904. Münchenben egyesületet *(Kraus-Gesellschaft)* alapítottak a vallásos és kulturális haladás ápolására. V. ö. *Hauviller,* Fr. X. K. (1904).

7. *K., Friedrich,* német orvostanár, szül. Bodenbachban, Csehországban 1858 márc. 31. Klinikai működését *Kahler* mellett kezdte meg 1886-ban, akit utóbb mint asszisztens Bécsbe is követett, ahol 1888. magántanár, 1893. rendkívüli, 1894-ben pedig a gráci egyetemen a belgyógyászat rendes tanára lett. 1902 óta a berlini egyetemen Gerhardt utóda és a II. belgyógyászati klinika igazgatója. K. igen sok klinikai és kísérleti dolgozatot készített: a vér alkalicitásáról betegségekben, a cukor oxidációjáról a vérben stb. Nagyobb monográfiái: Die Erkrankungen der Mundhöhle und der Speiseröhre (Nothnagel belgyógyászatában, 1897—1902) és Krankheiten der sogenannten Blutdrüsen, az Ebstein-féle gyüjteményes munkában.

8. *K., Karl,* német író, szül. Gitschinben 1874 ápr. 28. Különös feltünést keltett Fackel c. folyóiratával, melynek elterjedt piros füzeteit nagyrészt maga írja. Felolvasásai Budapesten is nagy közönséget vonzottak. Művei: Sprüche u. Widersprüche (1909); Die chinesische Mauer (1910); Heine und die Folgen (1911); Pro domo et mundo (1912); Kultur und Presse (1913); Untergang der Welt durch schwarze Magie (1913) stb.

9. *K., Viktor,* lovag, osztrák politikus és történetíró, szül. Prágában 1845 nov. 2., megh. Bécsben 1905 nov. 3. 1880. megalapította a *Német Iskolaegyletet* (Deutscher Schulverein) s nagy tevékenységet fejtett ki a szláv lakossággal határos németség nyelvének és kulturájának fentartása érdekében. 1883—1896. a képviselőház tagja is volt, hol a liberális iskolai reformoknak volt szószólója. K. mint történetíró is kitünt. Főműve: Deutsche Geschichte im Ausgang des Mittelalters, melyből azonban csak az I. kötet jelent meg: Deutsche Geschichte zur Zeit Albrechts II. u. Friedrichs III. 1438—1486 (Stuttgart 1889—1905).

Krause, 1. *Aurel* és *Artur,* német utazó testvérpár, szül. a Schwetz melletti Polnisch-Konopathban, *Aurel* 1848 dec. 30. (megh. Grosslichterfeldében 1908 márc. 14.), *Artur* 1851 jan. 25. A brémai földrajzi társaság megbizásából 1881—1882-ig a Behring-szoros és Észak-Amerika ÉNy.-i partvidékét kutatták. Utjokról a Deutsche Geographische Blätter 4. és 5. kötetében számoltak be. *K. Aurel* műve: Die Tlinkitindianer (Jena 1885).

2. *K., Ernst Ludwig,* német író, ismeretesebb *Carus Sterne* írói álnevén, szül. Zielenzigben 1839 november 22., megh. Eberswaldeban 1903 aug. 24. Irodalmi működése Darwin természettudományi elveit népszerűsítette, e cél szolgálatában állanak: Werden und Vergehen (1884); Die Krone der Schöpfung (1884); Ch. Darwin und sein Verhältniss zu Deutschland (1885); Alte u. neue Weltanschauung (1886) c. művei.

3. *K., Gottlob Adolf,* német Afrika-kutató, szül. Ockrillában (Meissen mellett) 1850 jan. 5. A 70-es években belső Afrikában Ahaggart és attól D.-re Szokotót utazta be. 1884-ben Felső-Guinea partjain kutatott, 1888—1894. az Aranyparttól Togo belsejébe számos kereskedelmi expediciót vezetett. Munkái: Ein Beitrag zur Kenntniss d. folischen Sprache (Leipzig 1884); Die Musuksprache in Zentralafrika (Wien 1886).

4. *K., Karl Christian Friedrich,* német filozófus, született Eisenbergben (Altenburg) 1781 máj. 6., megh. Münchenben 1832 szept. 27. Jenában tanult teológiát, de azonkívül matematikát s Fichte és Schelling mellett filozófiát is; ugyanott habilitáltatta magát magántanárnak 1802. 1806-ban Drezdában szabadkőműves lett s a szabadkőművességben látta az emberiség szövetségének továbbfejleszthető csiráját. De a szabadkőművesség titkolózásai ellen polemizálván, a páholy kizárta. Fichte halála után 1814-ben Berlinben lett magántanár, de hiába folyamodott tanárságért. 1816-ban visszatért Drezdába, itt kikelt két művében a német filozófiai műnyelv ellen s maga csinált műszókat. Sok hányattatás után Göttingenben találjuk, ahol 1824. magántanár lett. Itt sem adtak neki rendes tanárságot. 1831-ben Münchenbe költözött, de a rendőrség varázslat (!) miatt vizsgálatot indít ellene s midőn e nevetséges vádat elejtik s a müncheni egyetem tanárai kedvezően nyilatkoznak tanárrá kinevezése mellett, Schelling akadályozza meg a kinevezést. Egy év mulva meghalt. K. külön filozófiai rendszer megalapítója, melynek főleg Belgiumban, Spanyolországban és Dél-Amerikában akadtak követői. Egy ideig Magyarországon is voltak hívei a jogfilozófia terén. K. a Kant indította fejlődésnek, Fichte, Schelling és Hegel mellett, egyik önálló tagja; rendszerét *panenteizmusnak* nevezi. Részint ő, részint tanítványai a filozófia egész rendszerét dolgozták fel s főleg a társadalom problémáinak fejtegetésére fordítottak nagy gondot. Főbb művei: Abriss des Systems der Logik als phil. Wissenschaft (1828); Vorlesungen über das System der Philosophie (1828, 2. kiad. 1869); Abriss des Systems der Philosophie des Rechts (1828); Vorlesungen über die Grundwahrheiten d. Wissenschaft (1829). Előadásait, hátrahagyott iratait kiadták Leonhardi, Leutbecher s mások 1834—1848. Utoljára jelent meg: System der Rechtsphilosophie (kiadta Röder 1874); Vorlesungen über Aesthetik (1882); System der Aesthetik (1882); Vorlesungen

über synthetische Logik (1884); Einleitung in die Wissenschaftslehre (1885); Vorlesungen über angewandte Phil. der Geschichte (1885); Abriss des Systems der Phil. (1886); Grundriss der Gesch. d. Phil. (1887, kiadták Hohlfeld és Wünsche). Leonhardi 1869–1874. folyóiratot is adott ki a rendszer terjesztésére: Die neue Zeit címmel.

Irodalom. Lindemann S., Übersichtl. Darsteilung des Lebens und der Wissenschaftslehre K. C. Fr. Krauses, 1869; Dr Martin, K. Chr. Fr. Krauses Leben, Lehre und Bedeutung; 1881, uj kiad. 1885; Eucken, Zur Erinnerung an Krause, 1881, Leonhardi, K.-s Leben und Lehre 1902.

5. *K., Wilhelm*, német festő, szül. Dessauban 1803 febr. 27., megh. Drezdában 1864 jan. 8. Berlinben tanult. A norvég, hollandi és normandiai tengerpartokról, valamint a Földközi-tenger partvidékeiről festett tengeri képei, melyek közül néhány a berlini Nationalgalerieben látható, nagy kedveltségnek örvendtek és Berlinben a tengeri festés művelését megnyitották.

6. *K., Wilhelm*, német anatómus, szül. Hannoverben 1833 júl. 12., megh. Berlinben 1910 febr. 2. 1860-ban rendkívüli tanár Göttingenben, 1892. a berlini anatómiai intézet vezetőjének hívták meg. Főbb munkái: Die terminalen Körperchen d. einfach sensiblen Nerven (Krause-féle testek, Hannover 1860); Die Anatomie des Kaninchens (Leipzig 1868, 2. kiad. 1883); Handbuch d. menschlichen Anatomie (3 kötet, Hannover 1876–80; magyarul megjelent *Mihálkovics* G. fordításában: A leiró emberbonctan kézikönyve, Budapest 1883). Ezenkívül még számtalan kisebb monográfiát és értekezést írt.

Krause-féle idegvégtestecskék különböző helyeken fordulnak elő, így *izületi* végtestek a synovialis hártyában, *genitalis* végtestek a hímvessző makkján és a csiklón, *érző* végtestek a kötőhártyán. Mind érző idegvégződések.

Krauskopf, *Wilhelm*, német rézmetsző és rézkarcoló, szül. Zerbstben 1847 jún. 30. Eleinte rézmetszeteket, majd rézkarcokat készített Lindenschmit, Kurzbauer, Defregger, Kirchbach stb. festményei után, de vannak önálló karcai is (tájképek és képmások).

Krauss *Frigyes*, nyelvész és etnográfus, szül. Pozsegában 1859 okt. 7. 1891–98-ig kiadta az Am Urquell c. etnográfiai folyóiratot. 1905. az Antropophyteia c. évkönyvet alapította. Főbb művei a hazai délszláv népek etnográfiájára vonatkoznak: Sagen und Märchen der Südslaven (1883–1884, 2 kötet); Südslavische Pestsagen (1884), Hexensagen (1884); Sitte und Brauch der Südslaven (1885); Die Königreiche Kroatien u. Slavonien (1889); Das Burgfräulein von Kanizsa (Budapest 1895).

Krauss, *Gabrielle*, német származású francia operaénekesnő, szül. Bécsben 1842 márc. 24., megh. Párisban 1906 jan. 6. A bécsi konzervatóriumon nyerte kiképzését. 1860–68-ig a bécsi, 1875–87-ig a párisi nagy opera első énekesnője volt. Legnevezetesebb alakításai: Norma, Desdemona, Aida, Jeanne d'Arc és Pauline (Polyeucte). V. ö. *Charnacé*, Les étoiles du chant (1868–1869).

Krausz, 1. *Bálint* (latinosan *Valentinus K. de Corona)*, XV. sz.-beli magyar humanista (a dunai tudós társaság tagja), szül. Brassóban. Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1487-ben magister lett, 1492. pedig az egyetemi magyar prokurátorok közé került. Tulajdonképen orvosi tanulmányokat végzett, de a humaniorákkal is foglalkozott, melyekbe Celtes Konrád (l. o.) által vezettette be magát. E tanulmányok révén jutott közelebbi viszonyba az akkori bécsi tudós világ kitünőségeivel, különösen Balbus Jeromossal (l. *Balbi* 3.) 1499-ben földiei hazahívták, úgy látszik a brassói városi iskola tanáráuI, de nem volt megelégedve hazájában és Celteshez intézett utolsó levelében külföldre készült (Brassó, 1500 febr. 25.). Ezentúl nyoma vész; költeményei és egyéb munkái is lappangnak. V. ö. *Fraknói* Vilmos, Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. sz.-ban (p. 32); *Abel* Jenő, Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság (Akad. értek. Budapest 1880).

2. *K. Sámuel*, zsidó tudós és író, szül. Ukkon (Zala vm.) 1866 febr. 18. 1893-ban a héber nyelv és vallástan tanára az országos izrael. tanítóképzőben Budapesten és 1906 óta a bécsi rabbiképzőintézet tanára. Önálló művei: *A zsidók Szt. Jeromos műveiben* (Budapest 1893); *A görög és latin hangok kiejtése az ókori zsidó irodalom tanusága szerint* (u. o. 1894); *Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai* (u. o. 1898); Zur griechischen und lateinischen Lexicographie aus jüdischen Quellen (Leipzig 1893); Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum (2 köt., Berlin 1898–99); Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen (u. o. 1902); Talmudische Archäologie (3 köt., Leipzig 1900–1912); Antonius u. Rabbi (Wien 1910).

Kravall a. m. utcai lázongás, csődület. A szó valószinüen a középkori latin *charavalliumból* származik. L. *Charivari*.

Kravang, hollandi rezidensség Jáva Ny.-i felének É.-i partján Batávia és Seribon közt, 4930 km², kb. 500,000 lak. Termékeny földjét a Tarum öntözi. Főtermékei a rizs, cukornád, indigó és kávé. Főhelye Purvokarta.

Kravarsko, adó- és polit. közs. Zágráb vm. nagygoriczai (velika gorical) járásában, (1910) 672 horvát lakossal; u. p. és u. t. Nagygoricza (Velika Gorica).

Kraxelhuber Tóbiás, a Borsszem Jankó állandó alakja, egy fiktiv pozsonyi német polgár, aki az országos eseményeket a maga sajátos fölfogásával ítéli meg.

Kray, porosz község a düsseldorfi közigazgatási kerületben, Essen közelében, vasút mellett, (1910) 17,856 lak.; hatalmas kőszénbányával, vasművekkel, sörgyártással és téglagyárral.

Kray *Pál (krajovai)* báró, osztrák táborszernagy, szül. Késmárkon 1735 febr. 5., megh. Pesten 1804 jan. 19. Résztvett a hétéves háborúban, továbbá a törökök elleni hadjáratban (1788–89). A békekötés után bárói rangot nyert. Az erdélyi oláhok zendülése alkalmával 1784. ő fogta el az oláh pórnép fanatikus vezéreit, Horát és Kloskát. 1793–1795-ig Németalföldön harcolt s Pichegru felett győzelmet aratott. 1798 őszén Olaszországban fényes hadi tettei voltak. Érdemeiért táborszernaggyá nevezték ki s Mantova megszállásával bízták meg, melyet kéthavi kemény ost-

rom után megadásra bírt. 1888 óta a 67. cs. és kir. gyalogezred K. nevét viseli. Életrajzát megírta Kray Miksa báró, a Szepesvmegyei tört. társ. IV. évk. 1888. V. ö. K. P. és az 5 napi rajnai hadjárat 1795. (Hadtört. Közlem., 1892).

Krayenhoff, *Cornelis Rudolf Theodor,* báró, németalföldi tábornok, szül. Nimwegenben 1758 jún. 2., megh. u. o. 1840 nov. 24. Az 1795-iki hollandi zavargások kitörése alkalmával a franciák pártjára állott és az amsterdami gárda parancsnokságát vette át. Napoleon Lajos 1806. főhadsegédévé, később tábornokká, 1809. pedig hadügyminiszterré, 1810-ben I. Napoleon a hadmérnökügyek főfelügyelőjévé nevezte ki. K. azonban 1813. elpártolt Franciaországtól és az új kormány által Amsterdam kormányzójává neveztetett ki és 1815. bárói rangot nyert. Főbb művei: Précis historique des operations géodésiques et astronomiques faites en Hollande par le L. G. K. (Haag 1815); Levens by zonderheden (Nimwegen 1844).

Krázisz (gör.) a. m. vegyülés, a görög grammatikában két különböző szóhoz tartozó két szótagnak egybeolvadása, melynek jele a *korónisz.* Pl. τὸ ὄνομα K.-szal: τοὔνομα. A régi orvostudományban «a nedvek» keveréke. *Dyskrasia* (l. o.) a nedvek hibás, betegségre vezetően kevert volta.

Krbava, l. *Korbávia.*

Krbavica, adók. Lika-Krbava vm. korenicai j.-ban, (1910) 1247 szerb lak.; u. p. és u. t. Bunić.

Krč, adók. Varasd vm. novimarofi j.-ban, (1910) 614 horvát lak.; u. p. és u. t. Novi Marof.

Krčedin, adó- és polit. közs. Szerém vmegye ópázovai (starapazovai) j.-ban, (1910) 3482 szerb és német lak.; postaügynökség, u. t. Beška.

Krčevo, adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1910) 537 szerb lak.; u. p. és u. t. Majur.

Krcsmárik *János,* jogtudományi író, szül. Szarvason 1857. A keleti nyelveket elsajátítván, 1883—1890-ig a sarajevói országos kormány szolgálatában állt s mint a török ügyek előadója és az országos vakufbizottság kormánybiztosa a vakufügyek rendezésében és a mohammedán közoktatás fejlesztésében működött közre. 1891. Szarvason főszolgabiró, 1901 orsz. képviselő, 1906. a Fejérváry-kormány alatt Békés vmegye főispánja lett. Ugyanettől az évtől kezdve tanácsos a boszniai kormánynál, 1911 óta udvari tanácsos a közös pénzügyminisztériumban. Keleti költeményfordításai különféle szépirodalmi lapokban, tudományos értekezései magyar és német folyóiratokban jelentek meg. Főbb művei: Das Vakufrecht (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 45. kötet Leipzig); *A török jogrendszer és igazságszolgáltatás* (Budapest 1899; németül a Zeitschr. der deutschen Morgenl. Ges. 1904. LVIII. füz.).

K'ré (aram.) másként *keri* (l. o.).

Kreáció (lat.), a. m. teremtés, alkotás, l. *Creatio.*

Kreál (lat.) a. m. alkot, teremt; egy szerepet K., valamely új darabnak egyik szerepét a saját önálló fölfogása szerint megalkotja.

Kreasz, szövet, l. *Creas.*

Kreatianizmus, l. *Creatianismus.*

Kreatin és kreatinin. E két fiziológiailag fontos vegyület a guanidinnek származéka. A kreatin *metilguanidinecetsav;* a kreatinin ennek belső anhidridja.

$$HN{:}C\begin{cases}NH_2\\ N(CH_3)-CH_2{\cdot}COOH\end{cases}$$
kreatin

$$HN{:}C\begin{cases}NH\text{———}CO\\ \quad\quad\quad\quad\quad\;|\\ N(CH_3)-CH_2\end{cases}$$
kreatinin

A kreatin név a κρέας a. m. hús görög szóból származik, amennyiben *Chevreul* 1834. a húslében fedezte fel a kreatint.

A *kreatin* a gerinces állatok izomnedvének állandó alkotórésze. Az emberi izom kreatin-tartalma 0·3%; felnőtt ember izomzata összesen mintegy 90 g. kreatint tartalmaz. Kis mennyisége az agyban és a vérben is előfordul. A normális vizelet kreatint nem tartalmaz. A kreatin egy molekula vizet tartalmazó színtelen, keserű ízű prizmákban kristályosodik. 100°-on elveszíti kristályvizét. 18°-on 74·4 sr. vízben, 9410 sr. alkoholban oldódik. Előállítására húskivonat oldatából a foszfátokat ólomacetáttal leválasztják és miután az ólmot kénhidrogénnel eltávolították, a besűrített oldatból a kreatin kikristályosodik. A kreatinból, azt hosszabb ideig híg savval főzve, víz hasad le és *kreatinin* keletkezik.

A *kreatinin* normális alkotórésze az emberi vizeletnek. Felnőtt férfi 24 óra alatt körülbelül 2 g. kreatinint ürít ki szervezetéből a vizelettel. A nők K. kiválasztása jóval kisebb. Kis mennyiségben a vérben is előfordul, az izomban azonban nem. Kis mennyisége a talajban is előfordul, úgyszintén némely növény csirájában, pl. a búzacsirában. Úgy látszik, hogy a kreatinin a növényi anyagcserénél szerepet játszik. Forró oldatból vízmentes prizmákban kristályosodik. 17°-on 1 sr. feloldására 10·7 sr. víz szükséges. Oldata lúgos, kissé maró. Előállítása a kreatinból történik sósavval (l. fentebb). Kimutatására kevés nitroprusszidnátriumot és cseppenkint híg nátronlúgot adnak oldatához. Előbb rubinvörös, majd sárga színeződés keletkezik. A kreatint úgy mutatják ki, hogy előbb kreatininné alakítják és ennek reakcióit végzik. A kreatinin könnyen oxidálódik; Fehling oldatot redukál. Alkaliák hatására kreatinná változik. Úgy a kreatin, mint a kreatinin savakkal sókká egyesül. A kreatinin a normális állati szervezetben előforduló bázisok legerősebbje.

Kreatinin, l. *Kreatin.*

Kreatura (lat.) a. m. teremtmény.

Krebo v. *grebo,* néger törzs, l. *Glebo.*

Krebraomagvak (növ.), l. *Hydnocarpus.*

Krebs, 1. *Karl August,* német zeneszerző és karnagy, szül. Nürnbergben 1804 jan. 16., megh. Drezdában 1880 máj. 16. 1826. a bécsi Hofopernél, 1827-ben Hamburgban, 1850. Drezdában karmester. Művei közül legnevezetesebbek dalai és operái: Silva (1830) és Agnes Bernauer (1835, átdolgozva 1858).

2. *K., Karl,* német zenekritikus, szül. Hausebergben, Königsberg mellett, 1857 febr. 5. A berlini Hochschulén 1895. zenetörténeti tanár lett. Művei: Haydn, Mozart, Beethoven (1906), Ditters-

dorfiana (1900), Schaffen und Nachschaffen in der Musik (1902). Nevezetes kiadványai: Ph. E. Bach szonátái (1895); Beethovens Sonaten im Urtext (1898) és Brahms, Des jungen Kreislers Schatzkästlein (1908).

Krechowiecki, *Adam*, lengyel író, szül. Lembergben 1850. Eleinte társadalmi regényeket írt, pl. Jestem (Vagyok), de azután Sienkiewicz sikerein felbuzdulva, a történelmi tárgyak felé fordult s különös szeretettel a XVII. sz. politikai s társadalmi viszonyait rajzolja. Legismertebbek az e kort rajzoló regényei közül Starosta Zygwulski és O tron (A trónért); A Fiat lux a XIV. sz.-ban játszik. Drámái közül legnagyobb sikere volt a My-nek (Mi 1906).

Krečmann, *Theobald*, cseh zeneszerző, szül. Knosban (Prága mellett) 1850 szept. A bécsi Hofoper magángordonkása, vonósnégyes vezetője. Művei: Die Brautschau (1895 operett); Das Panoptikum (1905); Salome, die zweite (1906, burleszk).

Krecsányi, 1. *Ignác*, szinész és szinigazgató, szül. Margittán (Bihar vm.) 1844 márc. 29. Pályaját 1863. kezdte Molnár György budai Népszinházánál. 1867-ben abbahagyta a szinészkedést s az Athenaeum nyomdászvállalat korrektora lett. 1873-ban szintársulatot szervezett Kecskeméten; azóta több nagyobb vidéki városban megfordult, legutóbb Temesvárott. 1883 nyarán bérelte először a budai nyári szinkört, mely azóta rendesen az ő nyári állomása volt. Szinigazgatósága első idejében maga is játszott, de később már csak mint rendező működött; 1914. nyugalomba vonult. Felesége: *Kiss* Veron népszerű szinésznő volt, 1910. visszavonult a szinpadtól.

2. *K. Sarolta*, szinésznő, *K. 1.* nővére, szül. Várpalotán 1849., megh. Budapesten 1908 ápr. 5. Működését a budapesti Nemzeti Szinháznál kezdette 1861., de rövidesen vidékre távozott, hol több nagyobb szintársulat tagja s a vidék egyik legünnepeltebb primadonnája lett. 1903-ban a budapesti Népszinházhoz szerződött változott szerepkörrel, mint komika.

Krecsunesd, kisk. Hunyad vm. brádi j.-ban, (1910) 591 oláh lak.; u. p. és u. t. Boicza. Határában arany- és ezüstbányák vannak.

Kredenc, l. *Pohárszék*.

Kredibilitás (lat.) a. m. hitelérdemlőség.

Kredit (a lat. *creditum*-ból) a. m. hitel (l. o.).

Kreditálni a. m. hitelezni.

Kreditiva (*creditiva*, lat.), l. *Megbízó levél*.

Kreditor (*creditor*, lat.) a. m. hitelező.

Kreditrubel, rubelre szóló orosz papirpénz, államjegy.

Kredo, l. *Credo*.

Kredulitás (lat.) a. m. meggyőződés. *Juramentum credulitatis*, az az eskü, amit a fél nem arról tesz le, amit közvetlenül tud, hanem amit hisz, amiről meg van győződve. K. annyi is mint hiszékenység.

Kredzs (*kredj*), Dar Fertit belsőafrikai ország népeinek gyüjtőneve. Idetartoznak a *gdorok*, *fertitek* stb. a njam-njam ághoz tartozó kisebb népek. Schweinfurt 1874-iki látogatása idején is már pusztulóban voltak. Az újabb leírások pl. a fertiteket már nem is említik.

Kreenfeld, Szt. Gellért legendájában a Gellérthegy német neve. Emlékeztet a Rajna közelében levő Krefeldre. Magyarosan az oklevelek Kelenföldnek, néha Kerenföldnek írják.

Krefeld (*Crefeld*), város és járási székhely Düsseldorf porosz kerületben, a Rajna balpartján, vasút mellett, a bekebelezett Bockum-Verberg és Oppum községekkel együtt (1910) 129,406 lak. Németországban a legnagyobb selyem- és bársonyiparral. Az üzemben levő mechanikai szövőszékek száma (1907) 12,645 volt s az 1912. évi selyemszövetgyártmányok értéke meghaladta a 30 millió márkát, míg a félselyem szöveteké a 60 milliót. A város hajóforgalma is igen jelentékeny. Az évi forgalom meghaladja a 2000-et s a szállított áruk súlya a 250,000 tonnát. 1904 nyitották meg az uj rajnai kikötőt. A legjelentékenyebb épület a városháza Janssen nagy freskóképével (A teutoburgi csata). Az újabb építkezések közül jelentősebbek: a birodalmi bank palotája, a pályaudvarok, a fővámhivatal, több középiskola stb. K.-nek felsőbb szövőiskolája, kereskedelmi továbbképző és gazdasági iskolája van. A városnak 1373 óta vannak városi jogai. 1702-ben került Poroszországhoz. A XVII. és XVIII. sz.-ban a Jülich és Berg hercegségekből bevándorolt reformátusok és mennoniták honosították meg a selyemszövést és előmozdították ezzel a város felvirágzását. Az 1758. Ferdinánd braunschweigi herceg által a franciákon kivívott győzelem emlékére 1858. a csata szinhelyén emlékoszlopot állítottak föl.

Krehl, 1. *Ludolf*, német orientalista, szül. Meissenben 1825 jún. 29., megh. Lipcsében 1901 máj. 15. 1852-ben a drezdai királyi könyvtár titkára lett, majd 1861-ben a lipcsei egyetemen nyert tanszéket; egyúttal az ottani egyetemi könyvtár igazgatója volt. Főbb munkái: Über die Religion der vorislamischen Araber (Leipzig 1863); Das Leben u. die Lehre des Muhammed (I. köt., u. o. 1884). Kiadta Bokhári (l. o.) tradició-gyüjteményének egy részét (3 köt. Leiden 1862—68) és részt vett Makkârinak a spanyol arabok történetét tárgyaló arab munkája (u. o. 1855—61) kiadásában.

2. *K., Ludwig von*, német orvos, *K. 1.* fia, szül. Lipcsében 1861 dec. 26. 1899-ben rendes tanár Marburgban, 1900. Greifswaldban, 1902. Tübingenben, 1904. Strassburgban, 1907. Heidelbergben, 1912 óta pedig a belgyógyászat tanára Münchenben. A belgyógyászat körébe vágó számos dolgozattal és tankönyvvel gazdagította a tudományt. Nevezetesebbek: Pathologische Physiologie (1910, 6. kiad.); Lehrbuch d. innern. Medizin (1909, 6. kiad.). Kiadja még 1902 óta Moritz és Müllerrel a Deutsches Archiv für Klinische Medizin című folyóiratot; és Marchand-dal a Handbuch der allgemeinen Pathologie c. gyüjteményes munkát. Ő rendezte sajtó alá Mering belgyógyászati kézikönyvének újabb kiadásait is.

Kreibig, *Josef Clemens*, osztrák filozófiai író, szül. Bécsben 1863 dec. 18. 1895-ben egyetemi magántanár lett Bécsben. Brentano hatása alatt áll a lélektanban. Művei: Geschichte u. Kritik des Skepticismus (1896): Die Aufmerksamkeit als Willenserscheinung (1897); Psych. Grundlegung

eines Systems der Welttheorie (1902); Die intellektuellen Funktionen (1908).

Kreil, *Karl,* osztrák meteorológus és csillagász, szül. Bairisch-Riedben (Felső-Ausztria) 1798 nov. 4., megh. Bécsben 1862 dec. 21. 1845-ben a prágai csillagvizsgáló intézet, 1851. a bécsi meteorológiai és földmágnességi központi intézet igazgatója lett. K. számos mágnességi és földrajzi helymeghatározást végzett. Ezenkívül több önjelző meteorológiai műszert szerkesztett. Nevezetesebb munkái: Magnetische und geographische Ortsbestimmungen im österreichischen Kaiserstaat (Wien 1846—51, 5 köt.); Anleitung zu magnetischen Beobachtungen (2. kiad., u. o. 1858); Entwurf eines meteorologischen Beobachtungssystems für d. österreichische Monarchie (u. o. 1850). Kiadta a Jahrbücher der Zentralanstalt für Meteorologie u. Erdmagnetismus c. évkönyveket.

Kreis, *Wilhelm,* német építész, szül. Eltvilleben 1873 márc. 17. Pályája kezdetén Bismarckemlékműveivel keltett feltűnést (Friedrichsruh, Nürnberg, Augsburg, Drezda), 1901. készítette a drezdai kiállítási csarnokot s úgy itteni, mint egyéb építészeti és iparművészeti sikerei alapján 1908. a düsszeldorfi iparművészeti iskola igazgatójává nevezték ki, ahol az építészeti fakultás művészi irányban való fejlesztésére nagyszabású kisérleteket folytat. Foglalkozik városrendezési kérdésekkel is.

Kreisler, *Fritz,* osztrák hegedűművész, szül. Bécsben 1875 febr. 2. Hellmesberger, továbbá Massenet és Delibes (Páris) voltak a mesterei. Számos hegedűátirata kedvelt. Budapesten sokszor hangversenyezett nagy sikerrel.

Kreiten, *Wilhelm,* Jézus társ. atya, kritikus, irodalomtörténész és költő, született Gangeltben (Rajna-tart.) 1847 jún. 21., megh. Kerkradeban (Hollandia) 1902 jún. 6. Művei: Voltaire (2 köt., 1878, 2. kiad. 1884, magyarra ford. *Makra* Imre és *Rózsa* József, Szeged 1888); Molière's Leben und Werke (1887, 2. kiad. 1897); Lebrecht Dreves (1897); költemények: Heimatweisen aus der Fremde (1882, 2. kiad. 1889); Splitter und Späne (1903, kiadta K. életrajzával együtt Gietmann); Allerlei Weisheit (Aforizmák, 1901) stb.

Kreith *grófi család,* Angliából származik. Innen Németalföldre és Bajorországba, majd a XVII. sz.-ban egy ág Magyarországba költözött. *K. Béla* szül. Aradon 1851. Első feleségének, Farnek Jankának (megh. 1898.) közreműködésével összegyüjtötte és megalapította az 1848—49-iki ereklyék muzeumát, amelynek nagy részét később a Magyar Nemzeti Muzeum vette meg.

Kreitner, *Gustav,* lovag, utazó, szül. Ostrauban 1848 aug. 2., megh. Jokohamában 1893 nov. 20. A tengerészeti és diplomáciai pályán működött és több izben beutazta Kelet-Azsiát. Résztvett Széchenyi Béla gróf kinai expediciójában is (1877—80). Majd osztrák-magyar főkonzul volt Japánban. Értekezései német és hazai földrajzi szaklapokban jelentek meg: Japán a nemzetközi kereskedelemben (Földrajzi Közlemények, Budapest 1890). Főmunkája: Im fernen Osten (Wien 1881); magyarul: Gróf Széchenyi Béla keleti utazása (Budapest 1882). A Gróf Széchenyi Béla keletázsiai tudományos utazásának eredményei, 1877—1880 (Budapest 1890—97, I—III. kiad. és atlasz) című nagy munkájában a topográfiai helymeghatározó és az atlaszbeli kartográfiai részek K.-től származnak. Ez a munka németül is megjelent: Resultate der wiss. Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien 1877—80 (Wien 1893—1899, I—III. Band u. Atlas).

Kreittmayr, *Aloys,* báró, bajor államférfiú és jogtudós, szül. Münchenben 1705 dec. 14., megh. u. o. 1790 okt. 27. Neki köszönheti Bajorország legfontosabb törvényeinek kodifikálását. Főbb műveit latin nyelven írta: Codex juris bavarici criminalis (München 1751, 3. kiad. 1785); Codex juris bavarici judiciarii (u. o. 1753, új kiad. 1813); Codex Maximilianus bavaricus civilis (u. o. 1756, új kiad. 1844). Német nyelven csak egy munkát írt: Grundriss des allgemeinen deutschen und bayrischen Staatrechts (München 1770, 3 köt., új kiad. 1789). München városa 1845. emlékszobrot emelt neki.

Kreittonit (ásv.), a gahnit- (automolit)-tal rokon cink-vas-spinell: $(Zu,Fe,Mg)(Al,Fe)_2O_4$.

Kreka, l. *Réka.*

Kreling, *August von,* német festő és szobrász, szül. Osnabrückben 1819 máj. 23., megh. Nürnbergben 1876 ápr. 23. 1853. átvette a nürnbergi művészeti iskola igazgatását és minden erejével annak újjászervezése körül fáradozott. Festményei közül kiválik: Bajor Lajos megkoronázása a müncheni Maximilianeumban. Igen elterjedtek Goethe Faustjához készített kompoziciói. Szobrászati művei közül nevezetesek: Utószülött Reuss Henrik herceg nagy bronzszobra Gerában és Kepler szobra.

Krell, *Nikolaus,* szász kancellár, l. *Crell.*

Krém, l. *Crème.*

Kremaster-reflex alatt a hererázó izom összehúzódását értjük a comb belső fölszinének simogatására. Így van ez rendes viszonyok között, egyes betegségekben hiányozhatik.

Krematisztika *(chrematistica,* gör.), a javaknak csere útján való beszerzése, ellentétben azokkal, melyeket a magunk használatára magunk termelünk.

Krematológia *(chrematologia,* gör.), a pénzt ismertető tanok rendszeres összefoglalása.

Krematonomia *(chrematonomia,* gör.), a pénz gyakorlati alkalmazásáról szóló tanok ismertetése.

Krematórium, l. *Halotthamvasztás.*

Kremen, adók. Modrus-Fiume vm. szluini (slunji) j.-ban, (1910) 1372 horvát és szerb lak.; u. p. és u. t. Szluin (Slunj).

Kremencsug, az ugyanily nevű járás székhelye Poltava orosz kormányzóságban, a Dnyepr balpartján, vasút mellett, Krjukov külvárossal együtt (1911) 72,900 lak. Kocsi-, gazdasági gép-, bőr-, dohánygyártással, gőzfűrészmalmokkal. K. Kis-Oroszország kereskedelmének egyik középpontja; a forgalom legkiválóbb cikkei a só, gabona, faárúk, zsiradékok és gyapju.

Kremenec *(Krzemieniec),* az ugyanily nevű járás székhelye Volhinia orosz kormányzóságban, 5 km.-nyire az Ikva balpartjától, (1907) 17,704 lak. Kocsi-, zongora- és ékszerkészitéssel: természetrajzi muzeummal, nyilvános könyvtárral és bota-

nikus kerttel; egykori erődítményeinek romjaival. Batu khán sikertelenül ostromolta, 1648. azonban a kozákok elfoglalták.

Krementz, *Philipp*, bibornok, kölni érsek, szül. Koblenzben 1819 dec. 1., megh. Kölnben 1899 máj. 6. Pappa szentelték Trierben 1842 okt. 22. Mint ermlandi püspök résztvett 1869—70. a vatikáni zsinaton, ahol az infallibilitás ellenzőihez tartozott, de a dogma kimondatván, azt megyéjében kihirdette. 1885-ben kölni érsek, 1893-ban bíbornok lett. Irodalmi munkássága: Das Haus Gottes (Koblenz 1854); Die Stadt auf dem Berge oder Offenbarung und Abfall (u. o. 1861); Israel, Vorbild der Kirche (Mainz 1865); Das Evangelium im Buche Genesis (Koblenz 1867); Grundlinien zur Geschichtstypik der Heiligen Schrift (Freiburg 1875); Die Offenbarung des heil. Johannes (u. o. 1883) stb.

Kremer, 1. *Alfred*, báró, osztrák orientalista, szül. Bécsben 1828 máj. 13., megh. Ober-Döblingben 1889 dec. 27. A bécsi egyetemen jogi és keleti tanulmányokat folytatott. Miután 1849—51-ig Szíriát és Egyiptomot beutazta volt, hazatérése után a bécsi műegyetemen a vulgáris arab nyelv tanárává, majd 1859—70-ig kairói, galaci, később beiruti főkonzullá, 1872. a külügyi minisztériumban miniszteri tanácsossá és a konzulsági ügyek referensévé nevezték ki. 1880-ban osztrák kereskedelmi miniszter lett, mely állásáról 1881. lemondott. Ezalatt az iszlám állam- és kultúrtörténete terén úttörő irodalmi működést fejtett ki. Főbb művei: Mittelsyrien und Damaskus (Wien 1853); Aegypten. Forschungen über Land u. Volk (Leipzig 1863, 2 kötet); Über die südarabische Sage (u. o. 1866—67); Geschichte der herrschenden Ideen des Islams (1868); Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen (Wien 1875—77, 2 köt.); Ibn Chaldun und seine Geschichte d. islam. Völker (u. o. 1879); Beiträge zur arabischen Lexikographie (u. o. 1883); Über d. Geschichte des Labyd. (u. o. 1881). Ezenkívül több arab szöveget adott ki. Magyarul megjelent: A régi arabok családi élete, ford. *Polgár* Mihály (Budapest 1879).

2. *K.*, *Gerhard*, geográfus, l. *Mercator*.

3. *K.*, *Jozef*, lengyel filozófus és esztétikus, szül. 1806. Krakóban, megh. 1875 jún. 2-án. 1847-ben a krakói egyetemre a filozófia tanárává neveztetett ki. Főbb művei: A filozófia rendszere (1849—52, 2 köt.); Levelek Krakóból, 3 köt. 1843—55 (esztétikája 1 köt. és a művészi fantázia története 2 köt.). Hegel rendszeréből indul ki.

Kreml (orosz) a. m. vár, citadella, tulajdonképen ugyanaz, amit a görög akropolisz (l. o.) jelent, vagyis a városnak magasabb, megerősített, árokkal és sánccal kerített belső része. Legismertebb a moszkvai K., amelyet a K. néven rendesen értenek.

Kremnitz, *Marie (Mite)*, német írónő, szül. Greifswaldban 1852 jan. 4. Férjével Bukarestbe költözött s itt Erzsébet román királynéval *(Carmen Sylva)* együtt adta ki a Rumänische Dichtungen (1885) c. fordításokat és *Dito und Idem* álnév alatt regényeket: Aus zwei Welten (Bonn 1886, 2. kiad.); Astra (u. o. 1887, 3. kiad.); Feldpost (u. o. 1887, magyarul: Tábori posta) stb. Saját nevén írta meg a román királyné életrajzát: Carmen Sylva (1903); König Karl von Rumänien és regényeket: Ausgewanderte (1890); Herr Baby (1901); Eine Hilflose (1906); Siegerin Zeit (1907); Ist das — das Leben? (1909); Laut Testament (1911). *George Allan* néven pedig Fluch der Liebe (1880); Aus der rumänischen Gesellschaft (1882); Ein Fürstenkind (1886) c. könyveket.

Kremnitzky *Fülöp Jakab*, geológus és bányász, szül. 1828 ápr. 28. Oláhláposbányán, megh. 1904 júl. 14. Nagybányán. A felsőbányai állami bányaművek tisztje, majd később a veresvizi m. kir. bányamű vezetője volt. Művei az Österr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen 1863–1867. évfolyamaiban a Szamosvölgy geognosztikai viszonyairól s Erdély ásványairól, továbbá a Verhandlungen und Mitteilungen für Naturwissenschaften 1866. évfolyamában a Kelemen-hegység kéntelepeiről s a Bányászati s Kohászati Lapok 1887. évf. a verespataki ércekről szólnak.

Kremométer, l. *Cremometer* és *Galaktométer*.

Krems, 1. a Duna baloldali, 56 km. hosszú mellékfolyója Alsó-Ausztriában, K. városnál torkollik.

2. *K.*, város, K. alsóausztriai kerületi kapitányság székhelye, a K. és Duna összefolyásánál, a Wachau termékeny vidékén, vasút mellett, Und, Kremsthal, Hohenstein és Gartenau külvárosaival (1910) 14,385 lak.; ecet-, mustár-, konzerv-, acélárúgyártással és élénk kereskedelemmel; városi muzeummal, tanítóképzővel, kereskedelmi, gyümölcsészeti és vincellér-iskolával. K. Hunyadi Mátyás idején több évig magyar kézen volt. 1895 aug. megülték fennállásának 900. évfordulóját. K. Schmidt osztrák táborszernagynak, ki azt 1805. a franciák ellen védelmezte, szobrot emelt. Régi neve: Chremisa. V. ö. *Kerschbaumer*, Geschichte d. Stadt K. (1885); Aus dem Kremser Stadtarchiv (1895).

Kremser, 1. *Eduard*, osztrák zeneszerző, szül. 1838 ápr. 10. Bécsben, megh. u. o. 1914 nov. 27. 1869-ben a Wiener Männergesangverein karigazgatója lett. Művei: Dalok; Kórusok zenekarkisérettel (Balkanbilder; Prinz Eugen; Das Leben ein Tanz); operettek (Eine Operette 1874, Der Botschafter, Der kritische Tag 1891).

2. *K.*, *Viktor*, német meteorológus, szül. 1858 ápr. 20. Ratiborban, megh. 1909 júl. 27. Berlinben. 1892-ben a berlini meteorológiai intézet klimatológiai osztályának vezetője lett. Számos cikken kívül különösen a német folyamvidékek éghajlatáról írt négy munkát (Klimatische Verhältnisse des Oderstromgebietes, des Elbestromgebietes, des Memel-, Pregel-, Weichselstromgebietes, des Weser- und Emsgebietes), azonkívül: Über die Schwankungen der Lufttemperatur in Norddeutschland 1851—1890 (Hann-Band); Fünfzigjährige Temperaturmittel für Norddeutschland (1900).

Kremsier *(Kroměříž)*, város, K. morva kerületi kapitányság székhelye a termékeny Hanna síkságon, a Morva mellett, (1910) 16.523, nagyobbára cseh lak., gépgyárral, vasöntővel, sör-, maláta- és cukorgyárakkal; több középiskolával, mezőgazdasági-, ipari és zeneiskolával. Az olmützi érsek nyaraló palotájában (1664—98) tartotta üléseit 1848 nov. 15-től 1849 márc. 7-ig között az első osztrák birodalmi tanács. 1885 aug. 25. a magyar király és az orosz cár itt találkoztak.

Kremsieri országgyülés (1848 nov. 15.—1849 márc. 7.). Az októberi forradalom elől Olmützbe menekült V. Ferdinánd császár 1848 okt. 22. az osztrák képviselőház üléseit áthelyezte a morvaországi kis *Kremsier* városba, hogy ott zavartalanul működhessék. Az ülések meg is kezdődtek nov. 15. s a képviselők előbb az *alapjogokat* (Grundrechte) állapították meg rendkívül liberális szellemben. Azután egy ötös bizottság az alkotmány kidolgozásához fogott. A német *Mayer* tervezete alapján meghagyták Ausztria tartományi beosztását, a törvényhozást egy 360 tagú képviselőház *(Volkskammer)* és egy közös tartományi gyülekezet *(Länderkammer)* közt osztották meg, melybe minden örökös tartomány 6—6 tagot küld. De e tervezetből nem lett semmi, mert Windischgraetz győzelmi jelentéseinek hatása alatt I. Ferenc József császár 1849 márc. 7. feloszlatta a K.-t és az *1849 márc. 4-ről* keltezett *oktrojált* alkotmányt hirdette ki, mely hazánkat megfosztva külön alkotmányától, Ausztria tartományává tette.

Kremsi fehér (ném. *Kremserweiss)*, l. *Ólomfehér.*

Kremsmünster, község Steyr felsőausztriai kerületi kapitányságban, a Krems és vasút mellett, (1910) 3733 lak., nagy marhavásárokkal; mellette egy halmon épült régi, gazdag bencés-apátsággal, melyet 777. II. Tasszilo bajor herceg alapított. Van benne főgimnázium, internátus, gazdag könyvtár (70,000 kötet, 1700 kézirat, 840 inkunábulum), egy 1758. épült, 57 m. magas, jól berendezett csillagvizsgáló torony; templomában (XIII. sz.) egyházi kincstárral, amelynek legérdekesebb tárgya a Tasszilo-kehely.

Kréné (gör.) a. m. kútfő, forrás, forrásvíz.

Krenner, 1. *József*, hazánk egyik legkiválóbb mineralógusa, szül. Budán 1839 márc. 2. Tanulmányait a budapesti műegyetemen és a tübingeni egyetemen végezte. 1866 óta a M. N. Muzeum ásványtárának főnöke; 1870. a műegyetemen, 1894. a tud. egyetemen az ásvány-kőzettan tanára volt. Nyugalomba vonult 1913 szept. 1902-ben udvari tanácsos lett. Számos kitünő ásványtani munkát írt, több teljesen új ásványspeciest állított fel, úgymint: Andorit, Semseyit (mindkettő Semsey Andorról elnevezve), Lorandit (b. Eötvös Lorándról elnevezve), Warthait (Wartha Vince után), Szomolnokit, Rhomboklász, Avasit, Krennerit, Fizélyit és Kornelit. Működése alatt fejlődött a M. Nemzeti Muzeum ásványtára a világ egyik legelső gyüjteményévé. Értekezései főkép a M. T. Akadémia, a Földtani Közlöny és Groth's Zeitschrift f. Krystallographie kiadványaiban láttak napvilágot. Legfontosabb munkái: Kryst. Studien über den Antimonit; *A felsőbányai trachyt Wolframitja; Bunsenin, egy új tellurásvány; Magyarhoni anglesitek; Dioptas Magyarországon; Felsőbányai miargyrit; Tellurezüst Erdélyből; Az Avasitról; Az arksutfjordi kryolit; A magyarországi Fischerit; Bizmutin Moraviczáról; A bottinói Meneghinitről; A japáni antimonitról; A kryolith-csoport grönlandi ásványai; A manganokalcitról; A piseki Bertrandit optikai viszonyai; Ujabb adatok a Veszelyit ismeretéhez; A magyar vivianitok; Emplektit és Tremolit Rézbányáról; A Szaboitról; A zygaditról; Symplesit Felsőbányáról; Az akantit; Dognácskai hämatit, a szomolnoki coquimbit és voltait; A vezuvi pszeudobrookit; Andorit; Lorandit; Dimorphin; A Danubitről.* Legkiválóbb és legnagyobb alkotása: *Magyarország ásványai*, 1908. az Akadémiától a Semsey-féle 20,000 koronás jutalmat nyerte. E munkában egész életének tapasztalatát és tudását halmozta össze.

2. *K. Viktor*, festő és író, l. *Tardos.*

Krennerit (ásv.), Hunyad vmegyében Nagyágon *Krenner* József budapesti egyetemi tanár fedezte fel és *Bunsenin*-nak nevezte el; mivel az utóbbi név már egy másik ásvány számára le volt foglalva, von Rath a K. nevet adta neki. A legbecsesebb aranyércek egyike. A rombos rendszerben kristályosodik; színe ezüstfehér-sárgarézsárga, fémes fényű, át nem látszó. Aranytellurid $AuTe_2$, de ezüstöt is tartalmaz. Lelőhelye Nagyág Hunyad vmegyében és Cripple Ceek Coloradóban. A bányászok sárgaércnek *(Gelberz)* hívják és pedig különösen azt a fajtáját, amely ólmot és antimont is tartalmaz. Vele azonos a *fehértellur.*

Kreodontok, kihalt ősragadozó állatok, amelyek v. ujjonjárók, vagy félig talponjárók voltak. Húsevők. Sok sajátságuk közös az erszényesekkel és a rovarevőkkel. *Cope* állítása szerint valószinüleg az erszényesekből származnak. A K. az ó-harmadkor elején kezdettek szerepelni a föld történetében és a fiatalabb harmadkor elején már kihaltak.

Kreofágok (gör.) a. m. húsevők; így nevezték a régi Etiopia egyik népét is.

Kreolin, kőszénkátrányból készült antiszeptikum. Előállítási módját a gyárosok titkolják. Sötétbarna kátrányszerű folyadék, vízzel tejszerű folyadékot képez. 1—2%-os oldatait használják sebmosásra, fertőtlenítésre.

Kreol nyelvek, a hollandi és angol nyelvek meg az ázsiai, afrikai és amerikai benszülöttek nyelveinek összevegyüléséből keletkeztek.

Kreolok, spanyol felfogás szerint kreol mindenki, aki idegen fajból az országban, főleg Amerikában született. Ezért K.-nak hívják az amerikai spanyol és portugál gyarmatokban a bevándorolt fehérek utódait, az ott született nem keresztezett négereket is. K.-nak nevezik Afrika és Kelet-India egykori spanyol, francia és portugál gyarmataiban született földieiket is, ellentétben a bevándorolt európaiakkal, akiket Amerika spanyol gyarmataiban *chapetones*, Mexikóban *gachupines*, Braziliában *filhos do reino* v. *brasileiros* néven ismernek. Ez utóbbiaknak francia és angol szavakkal kevert dialektusa az ú. n. kreol nyelv. V.ö. *Olsner-Monmerqué*, Der Kreole (Berlin 1848); *Saint Quentin*, Etude sur la Gramm. créole (1872).

Kreon (gör. a. m. uralkodó), több görög mitikus király neve. 1. Az Antigone tragikus mitoszában szereplő thebai király, Menoikeus fia, Jokaste testvére, Haimon atyja. (L. *Antigone.)* — 2. Némely mondaváltozat szerint az 1. K. azonos azzal a K. nevű thebai királlyal, kinek leányát, Megarát Herakles feleségül vette. — 3. Korinthos királya, Kreusának, Jason második feleségének atyja, l. *Medea.*

Kreozol, *metilguajakol, metilpyrocatechin-methylaether*: $CH_3 \cdot C_6H_3(OH)OCH_3$, a bükkfakátrány és a bükkfából előállított kreozot (l. o.) egyik fő hatóalkotórésze. Szintelen, kellemes szagú, olajszerű folyadék. Fp. 220°. Víz alig, szesz bőségesen oldja. Szeszes oldata ferrisó-oldattól sötétzöld szint ölt.

Kreozot, a bükkfakátrányból előállított olajszerű folyadék. Nem egységes vegyület, hanem több benzolszármazék elegye. Főalkotórésze a *guajakol* (a pirokatechin monometilétere) és a *kreozol* (metilguajakol): ezek mellett kevés krezolt, metilkrezolt, xilenolt stb. is tartalmaz. A K.-ot 1832. *Reichenbach* fedezte fel a bükkfakátrányban. Előállítására bükkfakátrányt tömény lúggal rázogatnak, amely a K. alkotórészeit oldja. A kátrányos anyagoktól elkülönített lúgos oldatot savval elbontják és a kivált olajszerű K.-ot mosása és szárítása után frakciós desztillálással (200—220°-on) tisztítják. Kőszénkátrányból is készitenek K.-ot *(kőszénkreozot)*, ez azonban főképen fenolt és krezolokat tartalmaz. A K. sárgás szinű, olajsűrűségű, átlátszó, semleges kémlőhatású folyadék; erősen füstszagú és maró-égető izű. Fajsúlya 1·08—1·09; fp.-ja 200—220°. Még —20°-on sem fagy meg. Szesszel, éterrel elegyíthető. Kb. 120 sr. forró víz oldja, kihüléskor az oldat megzavarosodik. Szeszes oldata ferrikloridoldattól megzöldül. A K. igen fontos gyógyszer. Kellemetlen ize és szaga miatt manapság számos többé-kevésbbé iztelen és szagtalan K.-készitmény is gyógyszerül használatos. Ilyen pl. a *kreozotál (kreozotkarbonát)*, amely K.-ből karbonilkloriddal készül, sűrű-folyós, halványsárgás, csak kissé szagos, vizben, szeszben oldható folyadék. Az iparban használatos *barnaszén-K.* fenolok elegye, amelyeket kátrányolajból nátronlúggal oldanak ki; az oldatból *(K.-nátrium)* savval kiválasztott K.-ot fa impregnálására *(kreozotálására)* és dezinficiensül használják. A beszárított K.-nátriumból száraz desztillálással világító-gázt *(K.-gáz)* kapnak, a maradék a nátriumban dús ú. n. *nátriumkoksz.*

Kreozotcserje (növ.). l. *Larrea.*

Kreozotozás, l. *Fa* (telítése).

Krepatura *(Crepatura)*, a Királykő hegycsoportjának vadregényes hasadéka, amely a Nagy- és Kis-Királykőt választja el; legkönnyebben Zernyest felől közelíthető meg.

Krepidoma (gör.), a görög templomok lépcsős alépítménye.

Krepinfű (növ.) a. m. *Asclepias* (l. o.).

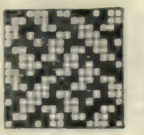
Krepitáció (lat.), l. *Crepitatio.*

Krepon *(crépon*, franc.), fodros, illetőleg hullámos felületű női fésüsgyapju ruhakelme. Fodrossága azáltal áll elő, hogy kétféle vetüléket alkalmaznak, t. i. egy rendes sodratút s egy túlsodratút; mindegyikkel kétszer vetnek be egymásután. A fonalak szokásos sűrűsége pro cm. 24/42, a láncfonal metrikus finomsági száma 64/2, a vetésé 42.

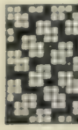
Krepp, l. *Kreppszövet.*

Kreppkötés, l. *Kreppszövet.*

Kreppszövet (franc. *crêpe)*, hullámos felületű női ruhakelme. Az eredeti K.-hez, amelyet kinai kreppnek is neveznek és selyemből készült, részben jobb irányban, részben bal irányban sodrott fonalat használtak. A láncirányban váltakozott egy jobb- s egy balsodratú, a vetésben pedig két jobbsodratú után jött a balsodratú. A jelenleg divó mintás K.-ek oly bélelt szövetek, melyeknek az alapszövetet képező lánc- s vetülékrendszeren kivül még egy ritka beállítású láncrendszerük is van. Ezt a láncrendszert szövés közben erősebben feszítik a rendes láncnál s az alapszövetbe csak helyenként kötik le, minek folytán e lánc szövés után összehúzódva a kötpontjai között levő alapszövetet összezsugorítja, azaz kreppszerű felületet létesít. Legtöbb K. egyféle fonalból, de különleges kötéssel készül, kötését az *1.* és *2. ábra* mutatja.

1. ábra.

2. ábra.

Krepuska *Géza*, fülorvos, egyetemi tanár, szül. Budapesten 1861 szept. 5. 1892-ben a budapesti tud. egyetemen a fülgyógyászat magántanára, 1913. nyilv. rendkív. tanára lett. A Szt. Rókuskórház fülészeti rendelő orvosa. *A hallószerv gliofibromája* című művét a Balassa-féle jutalomdíjjal tüntették ki, azonkívül számos önálló dolgozatot írt a hallószerv tuberkulózisos, skarlatinás megbetegedéséről, annak következményeiről és kezeléséről, a hallószerv sérüléséről, daganatairól stb.

Kresilas, kydoniai (Kréta) származású görög szobrász a Kr. e. V. sz.-ban, Phidias és Perikles kortársa. Legnevezetesebb szobrait: a sebesülten összeroskadó harcost, amazonját és Perikles portréját római-kori másolatokból ismerjük. A Periklesfej jobb példányai: a londoni British Museumban és a Vatikánban. L. a *Görög művészet* cikknél: *II. tábla, 7. ábra.*

Krešimir *(Cresimir)* a. m. *Kriesimir* (l. o.).

Kreskay *Imre Tamás*, író, szül. Székesfehérváron 1748 nov. 5., megh. Pápán 1811 körül. Mint pálos szerzetest rendje hosszabb tanulmányútra küldte Olasz- és Németországba; visszatérve Pesten 1777. a rend könyvtárosa lett s benső barátságot kötött kora íróival, Bessenyeivel, Ányossal, Virággal, Révaival s a már növendékpap korában éledő versíró hajlamát e férfiak ösztönző társasága nagyon kifejlesztette. 1780-ban Szatmárra rendelték, 1786. a szerzet eltörlésekor világi pap lett, nevelősködött és lelkészkedett Dunántúl. Latin és magyar verseket írt, többnyire alkalmi költeményeket és költői leveleket, nagy buzgalommal és hazafias szellemben, de határozottabb költői tehetség nélkül. Munkásságának csak kis része jelent meg nyomtatásban, egypár latin ódáján kivül: *Egy magyar musának filozófiai gondolatai* (1795); *Magyar poema* (1797); *Békesség* (szinre alkalmazott költemény József nádor tiszteletére, 1808); *Buzdító versek a felkelő magyar nemességhez* (az utolsó insurrectio alkalmával, 1809). Költőtársaival folytatott *Költői levelezését* Hattyuffy Dezső adta ki a Régi Magyar Könyvtár 22. kötetében (1906), ugyanott megirta életrajzát és közölte kéziratban maradt művei jegyzékét,

melyek közül fontosabbak: *K. I. versei és fordításai 1789-ből; Barátságos mulatozások versekben* (1779); *Összes költeményei; Homiliák* és *Harmadnapi elmélkedések* c. vallásos művei. Igen értékes *Magyar ódák* c. kéziratos gyüjteménye, egy antológia kora jónevű és ismeretlen költőinek műveiből.

Kresolok, l. *Krezolok.*

Kresotinsavak, l. *Krezotinsavak.*

Kresphontes, a *Heraklidák* (l. o.) egyike.

Krešteiovac, adók. Pozsega vmegye daruvári j.-ban, (1910) 583 magyar és szerb lak.; postaügynökség, u. t. Daruvár.

Krestovič, l. *Kresztovics.*

Kresylalkohol *(krezilalkohol)*, l. *Krezolok.*

Kresylit, l. *Krezilit.*

Kresz, 1. *Géza (szemlőhegyi)*, orvos, szül. Pesten 1846 aug. 30., megh. Budapesten 1901 ápr. 10. Ő alapította Budapesten az önkéntes mentő-egyesületet, amelynek igazgatója lett. Rendezte a betegszállítást a fővárosban. Mint szakíró számos művet írt, főképen a közegészségi ártalmakról, a fertőző bajokról, a tejről, a mentésről, a baleseteknél szükséges első segítségről, az első segélyről a gyermekszobában. 1900-ban *«szemlőhegyi»* előnévvel magyar nemességet kapott.

2. *K. Géza*, hegedűművész, szül. Budapesten 1882 júl. 11. Gobbi Alajos, Hubay, Sevcik és Ysaye voltak mesterei a hegedülésben. 1906 óta külföldön hangversenyez. 1907-ben a Wiener Tonkünstler-Orchester versenymesteréül választotta. 1909-ben a bukaresti Conservatorium tanára lett.

Kresznerics *Ferenc*, törvénytudományi és nyelvészeti író, szül. Ivánczon (Vas vm.) 1766 febr. 25., megh. 1832 jan. 18. 1812-ben sági plébános. Sokat fáradozott a magyar nyelv, de főleg a műszók és a gyökérfejtés dolgában, mely érdemeinek elismeréseül az Akadémia tiszteleti taggá választotta. Művei: *Magyar szótár gyökérrenddel* (Buda 1831); *Julianus császárai* (Pozsony 1806) és *Magyar nyelvkönyv*, mely utóbbi azonban egy terjedelmes (5 kötetes) közmondásgyüjteménnyel együtt kéziratban maradt.

Kreszt (orosz) a. m. kereszt, földrajzi nevekben gyakori összetétel.

Kresztomatia *(chrestomathia*, gör.), oly gyüjtemény, mely valamely körből, főleg a *prózai* irodalom termékeiből az oktatás céljaira legalkalmasabb darabokat foglalja magában (az *antológia* inkább *költői* szemelvények gyüjteménye). A görögök szerkesztettek először kresztomatiákat, így Proklos (l. o.). A renaissance idejében nagyon divatosak voltak kivált antik történeti és szónoki irodalomból összeállított kresztomatiák. Ma általában iskolai használatra való olvasókönyveket is neveznek így, kivált valamely idegen nyelv megtanulása céljából összeállítottakat.

Kresztonia, vidék *Makedóniában* (l. o.).

Kresztovics *(Krestovič) Gavril pasa*, török politikus, Kelet-Rumélia utolsó kormányzója, szül. Kotelben (Kelet-Rumélia) 1822., meghalt Konstantinápolyban 1898 nov. 28. Párisban tanult, azután *Vogoridesz* számoszi fejedelem titkára és helyettese volt. 1868 óta Konstantinápolyban működött különböző főbirói állásokban. 1878-ban a belügyi osztály főnöke és Kelet-Rumélia államtitkára lett. 1884 máj. *Aleko* pasa helyébe vezéri és musiri rangban kinevezték ugyanezen tartomány kormányzójának. De már egy év mulva az 1885 szept. kitört forradalomban elvesztette méltóságát. Megírta Bulgária történetét *Istorija blgarska* címen (1869—71).

Kresztovszkája, *M. V.* (családi nevén *Kartovzov Maria)*, orosz írónő, szül. 1862., megh. 1910 júl. 7. (jún. 24.) Mariokán (Finnország). Irt több regényt s elbeszélést. Említést érdemelnek: Artistka (Věstnik Europy 1891); Ispověd Mytiščeva (M. gyónása 1901); Pověsti i razskazy (1904) stb.

Kresztovszkij, 1. *Vszevolod Vladjimirovics*, orosz író, született 1840 február 23. (11.) Malaja Berezjankában, megh. 1895. Varsóban. Számos regényt és elbeszélést írt; műveit erős realisztikus szín jellemzi. Említést érdemel a Dědy c. I. Pál korában játszó regénye. Összes művei 8 kötetben jelentek meg Szent-Pétervárott.

2. *K., Vszevolod* (valódi nevén *Hvoscsinszkájá Dmitrijevna Nadjezsda)*, neves orosz írónő, szül. 1825 jún. 1. (máj. 20.) Rjazanban, megh. Peterhofban 1889 jún. 20. (jún. 8.). Kiválóbb regényei: Vsztrjecsa (Találkozás 1857); Vozsidanii lucssavo (Jobb idők várása, 1861); Ba riton (1866); Baljsoj mjedvjed (Nagy medve 1871) stb. Összegyüjtött munkái Szent-Pétervárott jelentek meg (5 köt. 1898).

Kréta, földes mészkő, apró mészkorongok, az ú. n. kokkolitok és parányi tengeri állatocskák (foraminiferák) mészvázának halmaza. Nagyító alatt a K.-kőzetnek porában az állatocskák váza szépen meglátható. A természetben a K. nem éppen olyan kinézésű, mint az írókrétánk, rendesen kovaszemeket, mészpát-darabokat, különösen pedig tűzkő-gömböket, gumókat tartalmaz. Ha egészen tiszta, akkor hófehér, puha; de rendesen agyag és vasoxid szürkére, sárgára festi, valamint keményebbé is teszi. Gyakran vannak benne glaukonitszemek is, amikor azután kékes-zöld színű és *glaukonitos K.* a neve. Hazánkban igazi K. nincs. A felső-kréta-formációban Anglia (Albion) DK.-i, Franciaország ÉNy.-i partjain (Meudon), Dániában, Rügen szigetén, Oroszország számos vidékén, Kréta szigetén, Szíriában, Arábiában stb. igen nagy tömegekben egész hegyeket, meredek sziklákat alkotva fordul elő. Legnagyobb mennyiségben Meudonban és Rügen szigetén (breslaui K.), továbbá az angol partokon bányásszák. Az *író-K.*, amint azt használjuk, úgy készül, hogy a természetes K.-kőzetet finom porrá törik vagy őrlik és vizet eresztenek rá. A K. finom pora a vízben lebegve marad és a tejnemű folyadéknak üledékéből alakítják (rendesen egy kevés ragasztóanyagnak hozzáadásával) az írókréta-darabokat. Sokszor finom porrá őrölt gipszet is hoznak kereskedésbe K. helyett. A legfinomabban megiszapolt K.-t *bécsi mész* v. *bécsi fehér, spanyol fehér, dán fehér, márványfehér, bolognai K., champagnei K.* néven hozzák kereskedésbe. A *spanyol K., briançoni K.* v. *velencei K.* (szabó-K.) zsírkő (l. o.). A francia-K., párisi-K. és fekete-K. tulajdonképen agyagpala. L. még *Kréta-szisztéma.*

Kréta *(Kriti, Kirid, Kandia)*, az Égei-tengert D.-ről határoló hosszukás sziget a Földközi-tengerben az É. sz. 34° 55' és 35° 40' között. Hossza 260, szélessége 12—55 km. Területe 8580 km². A szigeten NyK.-i irányban hegyek vonulnak át, amelyek három, alacsonyabb hegyhátakkal összekötött hegytömeget alkotnak. Ny.-on vannak a Fehér-hegyek (Leuke, mint a régi, Aszprovuna, mint a modern görögök hívják), v. másképen Szfakiottiki, középen az Ida, ma Psziloritisz és keleten a Laszithi-hegyek, a régiek Diktéje. Az Idát (2456 m.) tekintették mindig K. legtekintélyesebb hegységének, de magasságra nézve az Aszprovuna (2469 m.) felülmulja. K.-t csak kisebb, nyáron kikiszáradó patakok öntözik. Az éghajlat szelid és az eső is gyakoribb mint Görögországban; a föld pedig a völgyekben igen termékeny. Legértékesebb termékek az olaj, amelyből igen sok szappant készítenek és ezzel a Levante egy részét el is látják, továbbá a szőllő, a méz és csekélyebb mértékben a gabona. Az állattenyésztés ágai között csak a juhtenyésztés jelentékeny. Sok kezet foglalkoztat még a szivacshalászat. A kivitel főcikkei: olaj, szappan, bor, déligyümölcs és az ú. n. szfakia-sajt; a bevitelé az iparcikkek és gyarmatárúkon kívül a gabona és pamut. A leginkább görög és török lakosság száma 344,000; a velenceiek uralma idejében egy millióra rúgott. A keresztények nagyobbára görög eredetüek; nemzeti jellemüket leginkább megőrizték a róluk elnevezett hegységben lakó szfakioták. K. 1898-ig török uralom alatt állt és Kirid néven külön vilajetet alkotott, amely a következő 5 szandzsákságra volt fölosztva: Kanea, Kandia, Retimo, Szfakia és Laszithi. A főváros Kanea, a tenger mellett, a kormányzónak és egy görög érseknek székhelye, (1911) 24,399 lak. Egyéb jelentékenyebb helyek még: Retimo, az ókori Rhytymna (9000 lak.), Kandia vagy Megalokasztron, a régebbi főváros (12,000 lak.) és a D.-i parton Hierapetra, az ókori Hyerapytna helyén (2000 lak.). 1913-ban bekebelezték Görögországba.

Története. K. fekvésénél fogva — három világrész összeszögelésén — mindenhonnan vonzott telepeseket. Nemgörög őslakói az eteokretek és kydonok, a Kr. e. II. évezred közepe táján pelaszgok vándoroltak be, a görög népvándorlás megindultával achájok, majd dórok vették a szigetet birtokukba. Virágkora Minos (l. o.) nevéhez kapcsolódik, ki a szigetet nagy tengeri hatalmassággá tette s kinek népe eredeti, fejlett műveltséget és művészetet teremtett (l. *Minosi kultúra* és *Knozosz)*. Homeros is tud K. gazdaságáról és sűrű népességéről, 100 virágzó városáról. A hellén történetben nem játszik fontosabb szerepet. A római birodalomhoz Q. Metellus Creticus csatolta Kr.e. 66. A római birodalom kettéoszlása után Kr. u. 395. K. a Keleti-birodalomhoz tartozott. 823—961-ig az arabok tartották megszállva, kiktől *Nikephoros Phokas* császár foglalta vissza. Konstantinápoly bukása után 1204. K. is a keresztesek kezébe került (L. *Keresztes háborúk, IV.)*. Ezektől 1292. a *velenceiek* vásárolták meg s majdnem 400 évig bírták. A velencei uralom alatt rendkívül felvirágzott a sziget, melynek ezentúl *Kandia* lett a használatos neve. 1645-ben megkezdődött a *török* hódítás és 24 évi háború után elesett *Kandia*, a sziget fővárosa is 1669. A török uralom alatt minden pusztulásnak indult, a görög lakosság elszegényedett s folyton lázongott. A görög szabadságharc alatt 1824. *Mehemed Ali*, egyiptomi alkirály szállotta meg s bírta azt zálogképen 1840-ig. A rossz termések és a nyomasztó adók 1866. általános felkelést idéztek elő, melyet görögországi önkéntesek is támogattak. A törökök 1867. nagyjából leverték ugyan a felkelést, de csak adóelengedéssel tudták azt végleg elcsendesíteni, a nagyhatalmak pedig 1869. erővel kényszerítették Görögországot, hogy a felkelés támogatásával hagyjon fel. Újabb elégedetlenség elkerülése végett 1878. a törökök a *halepai* szerződésben a szigetnek némi autonómiát adtak és keresztény kormányzót helyeztek élére. Mindamellett 1896. a régi gyűlölet új lángra lobbant a mohammedán uralom ellen. A szultán most újabb reformokat igért, melyeket az 1889 óta egybehívott nemzetgyűlés is elfogadott. De mikor a reformok végrehajtására került a sor, összeütközés támadt a keresztény és mohammedán lakosság közt. A krétaiak most már a török uralomtól való elszakadást és a Görögországgal való egyesülést követelték. Most már beavatkozott a görög kormány is; 1897 febr. 15. *Vassos* ezredes 2000 főnyi csapattal megjelent a szigeten s azt a görög király nevében birtokába vette. E beavatkozás vonta maga után az 1897-iki *török-görög* háborút, melynek a görögökre nézve szerencsétlen kimenetele után a nagyhatalmak vették kezükbe K. sorsának intézését. Még a háború alatt ostromzár alá vették a szigetet, a görög sereget visszavonulásra bírták és a görög zászlót eltávolították *Kanea* erősségéről. A további közreműködésben ezután csak *Anglia, Franciaország, Olaszország* és *Oroszország* vettek részt.

Ez az ú. n. négy *védőhatalom* 1898. *György* görög herceget, a görög király második fiát nevezte ki három évre a sziget teljes hatalmú *főbiztosának (harmostes)*. A szultán felségjogai megmaradtak K. felett, de a török őrségnek el kellett vonulnia s a védőhatalmak csapatai szállották meg a szigetet. A főbiztos 1898 dec. 22. foglalta el hivatalát s 1899. nyílt meg a nemzetgyűlés, mely új alkotmányt dolgozott ki. E szerint a törvényhozás joga a 70 tagú nemzetgyűlés kezében van, a főbiztos nevezi ki az öt miniszterből álló tanácsot, hivatalos nyelv a görög, a hadkötelezettség általános. Nagy nehézséget okozott a pénz- és hitelhiány, melyen az 1899. alapított K.-i bank sem tudott segíteni. Az új alkotmány 1901. lépett életbe s ezután György herceg két ízben is bejárta az európai udvarokat, hogy keresztülvigye Krétának Görögországhoz való csatolását, de fáradozása sikertelen maradt. Ezzel szemben *Venizelosz* (l. o.), ki 1901-ig igazságügyminiszter volt, a várakozás politikáját hangoztatta s az ellenzék élére állva, a török fenhatóság fentartása mellett K. számára külön fejedelmet kívánt. Hívei 1905 márc. felkelést támasztottak, de a védőhatalmak ellenállása és Görögország óvatos magaviselete meghiusított minden változást. 1906-ban György herceg lemondott állásáról s helyébe a védőhatalmak

Zaimiszt nevezték ki főbiztosnak, ki oly eredményesen kormányozott, hogy 1908 nyarán a védőhatalmak csapatai végleg elhagyták a szigetet. Az újtörök forradalommal járó bonyodalmak, Bulgária függetlensége, Bosznia annexiója arra bírták a K.-i nemzetgyűlést, hogy 1908 okt. 6. kimondta a Görögországgal való egyesülést. Rögtön életbe léptették a görög törvényeket. A védőhatalmak tiltakozása csak abban nyilvánult, hogy 1909 júl. eltávolították a görög lobogót Kanea erődjéről. 1910 máj. háromtagú kormány alakult Venizelosz elnöklete alatt, a nemzetgyűlésből pedig kizárták a mohammedán képviselőket, akik nem akartak a görög királynak hűséget esküdni. Venizelosz ezután beválasztatta magát a *görög nemzetgyűlésbe* s hogy a török kormány ezt ne tekintse casus bellinek, lemondott minden K.-i tisztségéről. 1911-ben a K.-i nemzetgyűlés elhatározta, hogy képviselőket küld az athéni nemzetgyűlésbe. Bár angol hadihajók két ízben megakadályozták ezt a vállalkozást, néhány K.-i képviselőnek mégis sikerült Athénba jutnia 1912 máj. végén. A görög kamara azonban Venizelosz miniszterelnök indítványára kimondotta, hogy a K.-i képviselőket nem bocsátja be. 1912 jún. 1. fegyveres katonai kordon tartotta vissza őket, hogy a kamarába vonuljanak. Az 1912 őszén kitört *balkáni háború* végre meghozta a krétaiak régi vágyának teljesülését. A megvert és megalázott Törökország a második *londoni* békekonferencián 1913 máj. 30. lemondott Krétáról, mely az 1913 aug. 10-iki *bukaresti* békében végleg Görögország birtokába ment át. Az ünnepélyes birtokbavétel 1913 dec. 14-én történt, mikor XII. Konstantin király sajátkezüleg tűzte ki a görög zászlót Kanea azon erődjére, ahonnan azt a védőhatalmak 1909 júl. eltávolították.

Irodalom. Spratt, Travels and researches in Crète, 2 köt., London 1865; Raulin, Description de l'île de Crète, 3 köt., Paris 1859—69; Elpis Melena, Erlebnisse u. Beobachtungen auf K., Hannover 1892; Simonelli, Candia, Parma 1896; Laroche, La Crète ancienne et moderne, Paris 1898; Bothmer, K. in Vergangenheit u. Gegenwart, Leipzig 1899; Burrows, The discoveries in Crete etc., London 1907; Lagrange, La Crète ancienne, Paris 1908; Bérard, Les affaires de Crète, u. o. 1898; Kriaris (új-görög nyelven), K. története a legrégibb időktől az 1866-iki felkelés végéig, Athen 1902, I. köt.

Krétaformáció, l. *Kréta-szisztéma.*

Krétai mustár (növ.), l. *Iberis.*

Krétai vers, görög versmérték, melynek alapüteméül az ú. n. krétai versláb *(Creticus, amphimacer)* szolgált. E versláb (— ⏑ —) voltaképcsak a paeonnak összevonás útján keletkezett változata, s azért hol egyik, hol másik hosszú tagját gyakran két rövidre is bontják. Ez ütemforma jellemezte a krétaiak táncát, használták a nagy görög lyrikusok, valamint a szinműírók is a dráma karénekeiben. A magyar költészetben csak néhány elszórt esetben fordul elő, pl. Garaynál: Aethnatűz | érzelem || Égeti | keblemet stb.

Krétakor, l. *Kréta-szisztéma.*

Kréta-mykenei művészet, így nevezik főlelőhelyei után a Kr. e. III. és II. évezredben virágzó művészetet, melyet általánosabban *minosi művészet*-nek (l. o. és *Mykene*) szoktak nevezni.

Krétapapiros *(glacé-papiros)*, enyves krétával, vagy kréta- és ólomfehérkeverékkel bevont papiros, amelyből névjegyeket készítenek. Egyik faját *indikátor-papiros*-nak használják. Ónólomötvözetből készült dróttal írva rá, oly nyomok maradnak, amelyek törlőgummival el nem távolíthatók.

Krétarajz (ol. *pastello*), a krétához hasonló, de mesterséges anyagból készült színes rajzvesszővel papiron, pergamenen v. vásznon előállított ábrázolás. A rajzvessző úgy készül, hogy föld- vagy fémfestékkel megfestett gipszet v. égetett alabastromot mézes vízzel keverünk, s az ekként előállított tésztanemű lágy anyagból hengeralakú vesszőket formálunk. E vesszők oly porhanyók, hogy apró részecskéi a legenyhébb nyomásra leválnak és a papir fölszinére tapadnak, ahol aztán v. újjunk hegyével v. dörzsölővel szétdörzsöljük, s ekként a legfinomabb árnyalatú átmeneteket állíthatjuk elő. Mindazáltal a K. a festészeti ábrázolás egyik legfogyatékosabb technikája, amenynyiben a kréta lazán tapad a bolyhos fölszinű papirra is s a legenyhébb érintésre v. eldörzsölődik v. lehull. A kisérletek, hogy a kréta jól tapadjon a papirra, eddig csak félsikert értek el. A K.-ot e gyarlóságánál fogva üveggel fedjük be. A festők színes vázlatok előállítására már a XVI. sz.-ban is használták a színes krétát, azonban művészi ábrázolások előállítására csakis a XVIII. sz.-ban kezdték használni. Állítólag *Vivien* József, *Lebrun* tanítványa lett volna az első kiváló mester e téren, mások szerint a Danzigban élő *Heid*, ismét mások szerint az erfurti születésű *Thiele* János Sándor találta volna fel a festés e technikáját. A K. legkiválóbb művelői: Carriera Rosalba (1675—1757); Jean Étienne Liotard (1702—88); Maurice de la Tour (1703—88). E század első felében a K. majdnem egészen feledésbe merült, mintegy 15—20 év óta ismét divatossá vált s többen megkisérelték a mézgafestéssel összeegyeztetni.

Krétarajz-nyomat, Widmann által ismertetett eljárás, melyhez sík- és magasnyomáshoz alkalmas lemezeket állítanak elő. A rajzot litográfiai krétával cinklemezre készítik, melyet alkalmas anyaggal beporoznak, úgy hogy a szemcsék hevítés által a lemezre tapadjanak. Azután lehet magasra maratni könynyomtató sajtókra, vagy csak edzeni kőnyomás céljára.

Krétarendszer, l. *Kréta-szisztéma.*

Kréta-szisztéma (geol.; l. a *két képmellékletet)*, a geológiai középkornak a legfiatalabb tagja. Rétegei a jura-szisztémára telepszenek s fölöttük az ó-harmadkori rétegek következnek. A K. nevét az írókrétától nyerte, amely kőzet Német-, Francia-, Svéd- és Dánországnak baltitengeri tájain a felső-K. felső részét alkotja. A legalsó K. Nyugat-Európában édesvízi és elegyesvízi lerakódásokkal kezdődik, amit *wealden*-nek neveznek. Észak- és Dél-Amerikában hasonlóképen édesvízi és brackvízi üledékekkel kezdődik a K. rétegsora (Potomac-formáció, bahiai rétegek). A felső K.-ban volt a Keleti-tenger kiterjedése a legnagyobb. Az északabbra eső területeken más a K. kifejlődése, mint a délibb fekvésű területeken, amit egyes tudósok a különböző klimatikus viszonyokra vezetnek vissza. A déli kifejlődéshez, a melyben a *rudista, caprotina* vastaghéjú kagy-

KRÉTAFORMÁCIÓ I.

KRÉTAFORMÁCIÓ II.

1. Inoceramus concentricus. *(Kagyló.)*

2. Exogyra columba. Kb. 2/3. *(Osztrigaféle.)*

3. Inoceramus Cripsi. 1/2. *(Kagyló.)* a zárpermen a sarokpánt gödröcskéivel.

4. Hippurites cornu-vaccinum. 1/2. *(Kagyló.)*

5. Caprina adversa. A kisebbik héj belülről.

6. Trigonia scabra. *(Kagyló.)* a háti-, b oldalnézetben.

7. Halpikkelyek. *(Halak.)* a Cycloidpikkely (Naucrates), b Ktenoidpikkely (Solea).

8. Ptychodus latissimus infoga. Kb. 2/3. *(Cápaféle.)* a felülről, b oldalról.

9. Hippurites radiosus. 1/2. *(Kagyló.)* a fedelrész oldalról, b az alsó héj belseje.

10. Caprina adversa. Kb. 1/3. *(Kagyló.)*

11. Hesperornis regalis. 1/12. *(Madár.)*

12. Otodus appendiculatus foga. *(Cápaféle.)*

13. Hesperornis foga. *(Madár.)*

14. Protocardium Hillanum. *(Kagyló.)*

15. Crania Ignabergensis. *(Karlábu.)* a kivülről, b az alsó héj belseje.

16. Ostrea carinata. *(Osztreaféle.)*

17. Mosasaurus Hofmanni fejváza. Kb. 1/20. *(Hüllő.)*

RÉVAI NAGY LEXIKONA.

lók, az *actaeonella* csiga, *korallok*, a *phylloceras*, *lytoceras* ammonitesek az uralkodó alakok, tartozik hazánk területe, az Alpok és Dél-Európa területe. Az ettől É.-ra eső területen a másik kifejlődés van jelen, ahol a *belemnitellák* és az *inoceramus* kagylók uralkodnak. A felső K. végen Észak-Amerikában a tenger visszahúzódott s óriási édesvizű tó keletkezett a helyén. Ennek a tónak az üledékei az ú. n. *laramie-rétegek*, amelyekben édesvizi csigák és kagylók héjai s azonkivül hatalmas hüllő *(dinosaurus)* és egyéb állati csontvázak fordulnak elő.

A K.-t ma alsó és felső K.-ra osztják. Az alsó K.-t 6 emeletre tagolják, alulról fölfelé: *berriasien, valanginien, hauterivien, barrémien, aptien, albien* vagy *gault*. A felső K.-t 5 emeletre tagolják: *cenomanien, turonien* (ennek alsó része *ligérien*, felső része: *angoumien)*, *emscherien, senonien* (alsó része: *santonien*, f. r. *campanien)*, *danien*. Az alsó krétát az albien kivételével közös névvel *neokom*-nak is nevezik. Hazánkban a felső kréta gosaui-i tipusa nagyon elterjedt és sok kerületet, valamint kőszéntelepeket is tartalmaz (Ajka, Nagybáránd).

A K. közetei: a mészkövek különböző fajtái, köztük az irókréta; márga, homokkő, alárendelten agyag és palás agyag, ritkán széntelepek. A vulkánizmus nehol elég jelentékeny volt, egyebek közt hazánkban is. Sziléziában a pikritek és teschenitek feltörése, hazánkban a mecseki fonolitok és trachydoleritok, a krassó-szörényi granodioritok és porfiritek kitörése erre az időre esik. Hazánkban a krétaüledékek főleg a Bakonyban, Mecsekben, a Krassó-szörényi hegységben, Biharban, az Erdélyi Érczhegységben s a Péterváradi hegységben vannak kifejlődve. Utóbbinak pompás faunáját Pethő Gyula írta le. Az ÉNy.-i Kárpátokban az alsó K. foltos márgák, chocsdolomit, a felső K. márgák, konglomerátumok és homokkövek alakjában van meg. A Kárpátok külső övén egy hatalmas homokkőöv vonul végig, az ú. n. *flis*, vagy *kárpáti homokkő* öve, amely DK.-nek Romániába, Ny.-nak pedig az É.-i Alpok területére húzódik át. Ez igen kövületszegény rétegcsoport, de viszont helyenkint (Galicia, Románia) petroleumot tartalmaz. Széntelepek előfordulnak a K.-ban Ajkán, Ruszkabányán és Nagybáródon.

Európa alsó K.-jának *növényvilágából* a lombos fák még hiányzanak és csak *cycadeák, sequoiák, pinusok, páfrányok* stb. szerepelnek, míg a felső K.-ban a lombos fák is tömegesen lépnek fel, mint a *Credneria, Platanus, Ficus, Populus* stb. Észak-Amerikában már az alsó K.-ban is tömegesen szerepelnek a lombos fák. A K. *állatvilágában* a protozoumok közül az *orbitulinák* helyenkint közetalkotó tömegben szerepelnek (Krassó-Szörény). Gyakoriak a kovavázú *szivacsok*. A *korallok (Trochosmilia, Cyclolithes)* főleg a déli fáciesű K.-ban fordulnak elő. Helyenkint bőséggel éltek *echinusok (collyrites, holaster, micraster)*. A *brachiopodák* közül főleg a *craniák* és *rhynchonellák* említendők, a kagylók közül a *requienia, toucasia, caprotina* vastaghéjú kagylók, a *rudisták* közül az óriási *radiolitesek* és *hippuritesek*, melyek a felső K. legjellemzőbb alakjai. Ezenkivül még az *astreák, alectryoniák, volák, trigoniák*, a csigák közül a *glauconiák, pyrguliferák* (Ajka), *nerineák, actaeonellák* a legjellemzőbbek; a cephalopodák közül a *lytoceras, holcostephanus, acanthoceras, crioceras, macroscaphites, turrilites* genusok elterjedtek. A belemnitesek közül a *duvalia* és *belemnitella* szerepelnek főkép. A gerincesek közül a *csontoshalak*, főképen pedig az édesvizi *(crocodilia)* és óriási szárazföldi *hüllők (dinosauria)* uralkodtak. Dinosauriusok vázrészei hazánkban is (Hátszeg) előfordulnak. A madarak közül a még foggal biró *ichthyornis* és *hesperornis* fordulnak elő. Emlősmaradványok még ritkák.

Női kretin.

Kréta-tufa, a krétához hasonló laza, könnyen szétmorzsolható mészkő, melyet briozoák, foraminiferák, echinodermaták és molluszkák héjai alkotnak. Lelőhelye Maastricht.

Krétázás, fehér posztónak vízben feliszapolt krétával való festése vagy krétaporral való bedörzsölése a gyapjú sárgás színének födése céljából. K. előfordul a textilárúk festésénél és tarkázásánál is, ha a szövetet pácfestő anyagokkal való megfestés vagy tarkázás céljából fémsókkal pácolták. A krétát ilyenkor gyakran a rögzítésre való tehénganéjfürdőbe adagolják. A kréta a savak közömbösítésére és a fémhidroxidoknak a textilanyagon való lecsapására szolgál.

Kréti és Pléti (héber) a. m. krétai és filiszteus, Dávid király testőreinek (v. ö. II. Sámuel

818) neve; most, átvitt értelemben, vegyes társaság, mindenféle kevert nép.

Kretikus, l. *Krétai vers.*

Kretinizmus *(gyügeség)* alatt ma a pajzsmirigy megbetegedése következtében támadt bántalmat értjük, melyet a szervek fejlődésbeli elmaradottsága, elfajulása és gyöngeelméjűség kisér. A pajzsmirigy megbetegedése gyakran világrahozott s az agyvelő fejlődését is gátolja, ezért régebben a hülyeséggel zavarták össze. A K. lehet tájbetegség (endémia) és léphet föl szórványosan (sporádikus). Az endémiás K. nagyfokú golyvaképződéssel (l. *Golyva)* jár. Az újabb kutatások szerint az endémia a földtani alakulattal függ össze, a harmadkori eocén és pliocén (tengeri molasz) rétegek talaján találjuk. Az ezekből fakadó források és kutak vize golyvát okoz. Magyarországon a Bakonyban, a Kárpátok lejtőin, a Csallóközben, Vas vm.-ben, Erdélyben, Horvátországban és Szlavonországban fordul elő endémiás K. Igen sok a kretin Svájcban, Stájerországban, az Alpok völgyeiben. A kretinek törpe növésüek (l. az *ábrát* a 283. old.), csontrendszerük rosszul fejlett, a csontosodás elkésett, bőrük száraz, fakó, ráncos, myxoedemás; a hajnövés ritkult, a nemi szervek fejletlenek. E testi tünetek mellett szellemileg a legsúlyosabb gyöngeelméjűségtől a korlátoltságig minden fokozat meglelhető. A szórványosan előforduló K.-ban a pajzsmirigy fejletlen, különben ugyanazok a tünetei. A K. első leírója *Höfer* K. győri orvos (1614—81) volt. A K. elleni küzdelemben legfontosabb a megelőzés, a kretines vidékek jó ivóvízzel való ellátása (vízvezeték, artézi kutak). A kifejlődött K. ellen keveset tehetünk, néha a pajzsmiriggyel való orvoslás bevált.

Kreton, l. *Cretonne* és *Pamutszövet.*

Kretschmer, 1. *Edmund*, német zeneszerző, szül. Ostritzben (szász Oberlausitz) 1830 aug. 31., megh. Drezdában 1908 szept. 13. Mint karnagy és tanár működött. Művei: négy mise; operák: Die Folkunger (1874); Heinrich der Löwe (1877); Der Flüchtling (1881); Schön Rotraut (1887); karra és zenekarra: Pilgerfahrt, Festgesang, Sieg im Gesang. Verseskönyve 1904. jelent meg. V. ö. Otto *Schmidt*, E. K. (1890).

2. *K., Paul*, német nyelvbuvár, szül. Berlinben 1866 máj. 2. 1896-ban beutazta Görögországot, hogy a görög népnyelvet tanulmányozza. 1897. marburgi rendkívüli, 1899. bécsi rendes egyetemi tanár. Fő munkái: Die griech. Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht (Berlin 1894); Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache (Göttingen 1896); Der heutige lesbische Dialekt (Wien 1905). 1907 óta egyik kiadója a Glotta c. nyelvészeti folyóiratnak.

Kretzer, *Max*, német író, szül. Posenben 1854 jún. 7. Regényeinek főtárgya Berlin társadalma, melyet jól ismer s realisztikusan ír le. Regényei közül ismertebbek: Die Betrogenen (1882); Die Verkommenen (1883); Meister Timpe (1888); Söhne ihrer Väter (1907); Herbststurm (1908); Die Blanken Knöpfe (1912). E társadalomjavító művektől teljesen elüt romantikus-szimbolista irányban haladó regénye: Das Gesicht Christi (1897) és drámai költeménye: Der wandernde Taler (1902).

Kretzschmar, *Hermann*, német zenei író, szül. Olbernhauban 1848 jan. 19. 1887-ben Lipcsében egyetemi zenei igazgatóvá, 1898. a konzervatórium zenetörténeti professzorává, 1904. a berlini egyetem zenetörténeti katedrájára, 1909-ben a Hochschule igazgatóságába nevezték ki. Nevezetes nagy műve: Führer durch den Konzertsaal (Leipzig 1887—90, 3 köt.).

Kreusa (gör. a. m. *királynő)*, több görög mitikus királyleány neve: 1. Kreon korinthosi király leánya, Jason második felesége (l. *Medea).* — 2. Priamos trójai király leánya, Aeneas felesége, ki férjével együtt menekül Trójából, de az úton eltünik (v. ö. Vergil. Aeneis II. 736—795). — 3. Erechtheus athéni király leánya, Ion, Doros és Achaios (a három görög törzsatya) anyja.

Kreussen *(Creussen)*, város Oberfranken bajor tartomány pegnitzi kerületében; van (1910) 1185, jobbára ágostai hitvallású lakosa, posta- és távíróhivatala, községi kórháza. Keresettek voltak és még most is azok a K.-ban készült (a XVI. sz. második felétől a XVIII. sz.-ig) *majolika* edények (K.-i fayence), kemény, barna v. szürkés agyagból, melyet a város mellett találtak. E készítmények — rendszerint ivópoharak vagy kancsók — kezdetleges, idomtalan formájuak; többnyire alakok, vagy kevéssé kidomboruló reliefek ékesítik, melyek erősen be vannak égetve. A gyüjtők nagy becsben tartják a *K.-i fayence*-ot, melyet már készítésével egyidejüleg a Mulde és Eger völgyében hamisítottak.

Kreuth, falu a bajorországi Oberbayern kerületben, 10 km.-nyire a Tegern-tótól, (1910) 1074 lak. Tőle 3 km.-nyire van *Wildbad K.* 829 méter magasban, kéntartalmú ásványvízforrásokkal, jelentékeny fürdőházzal, hotelekkel és Miksa király emlékszobrával.

Kreutz, *Heinrich*, német csillagász, szül. Siegenben 1854 szept. 28., megh. Kielben 1907 júl. 13. 1883-ban a kieli csillagvizsgáló obszervátora, 1896. az Astronomische Nachrichten kiadója. Munkái: Untersuchungen über die Bahn d. grossen Kometen 1861 (II. Bonn 1880); Über d. Bahn des Kometen von 1771 (Wien 1882); Untersuchungen über das Kometensystem, 1843 I., 1880 I. und 1882 II. (3 rész, Kiel 1888, 1892 és 1900); Über die Bahn des Kometen 1873 V. (u. o. 1894); Bahnbestimmung der Planeten (226) Weringia (u. o. 1894).

Kreutzer *Lipót*, közgazdasági író, szül. Tornán 1867 nov. 13. 1902-ben kinevezték a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanárává és elnöke lett a Magántisztviselők Országos Szövetségének. Főbb művei: *Svájc.* Gazdasági és társadalmi képek (1902); *Tanulmányút* (Kolozsvár 1903); *Egy kongresszus tanulságai* (u. o. 1904); *A legnagyobb kérdés.* Jegyzetek az alkotmányválságról (u. o. 1905); *Magyar Jegybank* (1908); *A munkaviszony a kereskedelemben* (a Magy. Tud. Akadémia részéről a Magy. Keresk. Csarnok Széchenyi-adományából jutalmazott pályamű, 1912) stb. Számos tárcacikket írt *Fabula* János álnéven.

Kreutzer, 1. *(Kreuzer), Konradin*, német operakomponista, szül. Messkirchben 1780 nov. 22., megh. Rigában 1849 dec. 14. 1800-ban került szinre első énekesjátéka: Die lächerliche Wer-

bung. Albrechtsbergernél tanult Bécsben. Harmine operát irt, egy oratóriumot (Die Sendung Mosis) és számos múdarabhoz zenét. Operái közül a legnevezetesebbek: Das Nachtlager in Granada (Wien 1834); Die Verschwender (Raimund szövegére 1833); Konradin von Schwaben; Jerry und Bätely (1810); Melusina (Grillparzer szövegére, 1833); Libussa (1822). Kórusai ma is népszerüek. V. ö. *Riehl*, Musikalische Charakterköpfe (I. köt.).

2. *K., Rodolphe*, francia hegedűművész és zeneszerző, szül. Versaillesban 1766 nov. 16., megh. Genfben 1831 jan. 6. Első művét, egy hegedűversenyt, 13 éves korában irta. 1790-ben került szinre Jeanne d'Arc à Orléans c. operája, amelyet még negyven zenemű követett. 1795-ben a párisi új konzervatórium hegedűtanára, 1817. a Nagy Opera első karnagya, 1802. Napoleon, 1815. XVIII. Lajos kamaravirtuóza lett. Munkái közül legnevezetesebb 40 hegedűetüdje. Irt még 19 hegedűversenyt, 2 kettősversenyt és számos kamarazeneművet. Rode-val és Baillot-val kiadta a Conservatoire nagy hegedűiskoláját. Beethoven K.-nek ajánlotta az azóta róla K.-szonátának nevezett op. 47. hegedű-zongoraszonátáját. V. ö. *Kling*, R. K. (1898); *Hering* K., Über R. K.'s Etuden (1858); B. *Cutter*, How to study K. (1907).

Kreuzburg *(in Oberschlesien)*, az ugyanily nevű járás székhelye Oppeln porosz kerületben, a Stober és vasút mellett, (1910) 11,588 lak., vasöntővel, gép-, faszeg- és cukorgyártással, gőzmalmokkal és őrültekházával.

Kreuzeck, a Hohe-Tauern egyik csúcsa (2697 méter).

Kreuzen, falu és hidegvízgyógyító intézet Perg felsőausztriai kerületi kapitányságban Grein mellett.

Kreuzer (ném.) a. m. *krajcár*; továbbá *cirkálóhajó*.

Kreuzer, *Konradin*, német zeneszerző, lásd *Kreutzer*, 1.

Kreuzli-hágó *(Krüzli-hágó)*, a Glarusi-Alpokban 2350 m. magasban.

Kreuzlingen, falu, K. járás székhelye Thurgau svájci kantonban, a Boden-tó balpartján, Konstanz mellett, (1910) 6401 lak., templomában értékes fafaragás (közel 2000 alak) Krisztus kínszenvedésének történetét ábrázolja. Kantonális tanítóképzővel a régi ágostonrendi apátság (alap. 968., megszűnt 1848.) 1653-ból való épületében.

Kreuznach, város és az ugyanily nevű járásnak székhelye Koblenz porosz kerületben, a Nahe mindkét partján, vasút mellett, (1910) 23,167 lak., kémiai iparral, bőr-, dohány- és pezsgőborgyártással, üveghutával és jelentékeny sósfürdőkkel, amelyek közül az Erzsébet-forrást főképen ivásra, a többieket fürdésre használják. A fürdők, belélegzők és egyéb fürdőintézetek a legújabb igényeknek megfelelően vannak berendezve. A fürdővendégek száma meghaladja a 6000-et. A Nahe balpartján, a Kauzenbergen (150 m.) egy 1689. lerombolt kastély körül szép ültetvények és szőllők terülnek el. Közelében vannak egy római castrumnak romjai, továbbá Karlshalle és Theodorshalle sósfürdők.

Krezilalkohol, l. *Krezolok*.

Krezilit, a franciák által használt trinitrokrezolból álló robbanó szer; erősebb hatása van, mint a melinitnek.

Krezilmész, l. *Krezolok*.

Krezilsav, l. *Krezolok*.

Krezolok *(metilfenol, oxitoluol, krezilalkohol, krezilsav)*, a toluol oxi-származékai, képletük $C_6H_4.CH_3.(OH)$. Három izomer krezolt ismerünk: az *orto-*, *meta-* és *parakrezolt* (l. *Aromás vegyületek)*. Mind a három izomer vegyület, a kőszénkátrány 200° körül forró részében foglaltatnak. Az *ortokrezol* kristályos test, mely 31°-on olvad és 188°-on forr. A *metakrezol* sűrű olajszerű folyadék, mely erős lehűtéskor sem fagy meg, 201°-on forr. A *parakrezol* közönséges hőmérséken szilárd, 36°-on olvad és 198°-on forr. Az árúbeli nyers krezol, melyet *krezilsavnak* is neveznek, mind a három krezolt tartalmazza; kitünő antiszeptikum. A karbolsavnál hatásosabb, ugyanis az emberi szervezetre kevésbbé mérges, de a mikroorganizmusokat gyorsabban és nagyobb hígításban is elöli. Egyedüli hátránya, hogy vízben kevésbbé oldódik, mint a karbolsav. A *Fodor* tanártól dezinficiensnek ajánlott *krezilmész* az árúbeli krezol és mésztej elegyítése útján készül.

Krezotinsavak, *homoszalicilsavak*, *oxitoluilsavak*: $C_6H_3(CH_3)(OH)COOH$. A három izomer nátriumkrezolátból a három izomer krezotinsav szalicilsavhoz (l. o.) hasonlóan állítható elő. Az ortokrezolból előállított krezotinsav 163—164°-on, a metakrezolból előállított 177°-on, a parakrezolból előállított 151°-on olvad. Mind a három tűalakú kristályokat alkot; vízgőzzel elillannak. Vizes oldatuk ferrikloridtól ibolyaszinű lesz.

Krézus *(Krözus)*, l. *Kroisos*.

Kri, indiánus törzs, l. *Cree*.

Kria (gör.), l. *Chria*.

Kribi, Kamerun német-afrikai gyarmat ugyanily nevű kerületének (amely a gyarmatnak a Szelangától D.-re fekvő részét foglalja magában) több faluból álló székhelye a K.-patak jobbpartján, a tenger mellett, kat. hittérítőállomással, iskolával és terjedelmes kávéültetvényekkel; a benszülötteken kívül (1910) 250 fehér lakossal.

Kribrális (növ.) a. m. a háncshoz tartozó.

Kribrovazális edénynyaláb (növ.) az olyan edénynyaláb (l. o.), melyben megvan a háncs és farész, de nem számítjuk hozzá a mechanikai elemeket (háncsrostokat és libriform-sejteket); ha ezeket is az edénynyalábok részeinek tekintjük, akkor az edénynyaláb *fibrovazális*.

Kričke, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 612 szerb lak.; u. p. Čaglić, u. t. Lipik.

Krickerhäuer (ném.), l. *Krikehájok*.

Kricket, labdajáték, l. *Cricket*.

Kricsfalva, kisk. Máramaros vm. técsői j.-ban, (1910) 1384 rutén és német lak.; u. p. Kövesliget, u. t. Bustyaháza.

Kricsó (azelőtt: *Kricsova)*, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 1076 oláh lakossal; u. p. Gavosdia, u. t. Zsidóvár. Itt van eltemetve *Hanák* János zoológus.

Krida *(crida*, közép-lat.) a. m. bukás, csőd.

Kriebel *János Sámuel*, ev. lelkész és történetíró, szül. Késmárkon, megh. Eperjesen 1778 máj. 30. Halléból hazatérve, előbb a késmárki liceum

szubrektora, majd eperjesi lelkész 1758-tól haláláig. Nyomtatásban megjelent művei: Geschichte der Buchdruckerey in Ungarn; Geschichte des Thökölischen Hauses; Geschichte des Thurzóischen Hauses; Anzeigen aus den k. k. Erbländern (Wien IV—V., 1774—75); Geschichte der königl. Freyenstadt Eperies in Ober-Ungarn (u. o. V—VI. 1775—76); Beytrag zur Geschichte des Menschen (u. o. IV. 1774). V. ö. *Hörk* J., Az eperjesi evang. collegium története II. (Kassa 1897); *Palcsó* J., A késmárki evang. lyceum története (Késmárk 1893).

Krieghammer, *Edmund von,* lovassági tábornok, szül. Landshutban 1832 jún. 4., megh. Ischlben 1906 aug. 21. 1849-ben a szabadságharcban a magyarok ellen harcolt. Résztvett azokban a hadjáratokban is, melyeket Ausztria az olaszok (1859) és a poroszok (1866) ellen viselt. 1869-ben őrnaggyá és Ferenc József császár és király szárnysegédévé nevezték ki. 1891-ben lovassági tábornok s 1893 szept. 23. közös hadügyminiszter lett. 1902-ben lemondott állásáról s nyugalomba vonult.

Kriehuber, *Joseph,* német festő és grafikus, szül. Bécsben 1800 v. 1801 dec. 14., megh. u. o. 1876 máj. 30. A bécsi műv. akadémián tanult. Arcképek és tájképek festésén kívül különösen a litográfia új találmányát karolta fel és kőre rajzolt arcképeinek ezreivel e téren Bécs legügyesebb és legkedveltebb művésze volt, főleg a fényképezés elterjedése előtt. A kor szellemét érdekekesen visszatükröztető arcképei sok magyar előkelőséget, politikust (Deák, Széchenyi, stb.), főpapot, stb. is ábrázolnak. Nagy sorozat van belőlük a budapesti Szépművészeti Muzeumban és Történeti Képcsarnokban. V. ö. *Wurzbach,* Joseph K. Katalog der von ihm litografierten Porträts (München 1902).

Kriemhild (ó-ném. *grima* a. m. sisak, *hiltja* a. m. harc, tehát: *sisakos harcoló),* valószinüleg egy walkür neve, a német hőslegendák, különösen a Nibelung-ének leghatalmasabb nőalakja. A wormsi Gunther burgundi király nővére, ki Sigfrid felesége lesz. K. sógornőjével, Brunhilddal vitatkozva férjeik hősiességén, önkéntelen okozója lesz, hogy Hagen megöli Sigfridet. Az özvegy K. bátyja udvarában él, mignem Etzel (Attila) nőül veszi. Ezután sok év mulva meghívja burgundi rokonait udvarába és Sigfridet megbosszulandó, mindnyájukat leöleti. Hagent maga gyilkolja meg Sigfrid kardjával, de ő is meghal az öreg, marcona Hildebrand, berni Detre fegyverhordozójának keze által.

Kriens, falu Luzern svájci kantonban és kerületben, 520 m. a tenger fölött, a Pilatus É.-i lábánál, Luzernbe vezető villamosvasúttal, gépgyárakkal, harangöntéssel, selyemszövéssel, tésztagyárral, (1910) 7137 lak. Közelében vas- és rézhámorral. D.-en *Schauensee* kastély szép kilátással, DNy.-on *Herrgottswald,* fürdő- és búcsújáróhely (854 m.) és *Eigenthal* klimatikus gyógyhely (1030 m.); Ny.-ra a *Sonnenberg* (780 m.) gyógyító intézettel és elzüllött gyermekek menedékházával.

Kries, *Johannes von,* német fiziológus, szül. Roggenhausenben 1853 okt. 6. Dolgozott Helmholtz mellett Berlinben, 1880. az élettan tanára lett Freiburgban. K. dolgozataiban főleg az érzékszervek fiziológiájával foglalkozott, de az élettan más fontos fejezeteit is bővítette vizsgálataival. Nevezetesebb dolgozatai: Studien zur Pulslehre (1892); Physiologie der Gesichtsempfindungen (1905).

Kriesch, 1. *Aladár,* festő, l. *Körösfői-Kriesch.*

2. *K. János,* zoológus, szül. Reinthalban (Alsó-Ausztria) 1834 márc. 29., megh. Budapesten 1888 okt. 21-én. 1861-ben tanulmányai végeztével hazánkba jött Ungvárra gimn. tanárnak; rövid idő multán a budai főgimnáziumhoz nevezték ki. 1864-ben a József-műegyetemen a természetrajz, majd a zoológia tanára lett; a Magyar Tudományos Akadémia 1886. levelező tagjai sorába választotta. Főleg a tankönyvirodalom terén fejtett ki nagy tevékenységet. 1871-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a Magas-Tátra zoológiai viszonyait tanulmányozta. *Halaink és haltenyésztésünk* c. munkájával a Magyar Tudományos Akadémia Vitéz-féle, a nadályról írt művével a Természettudományi Társulat Bugát-féle pályadíját nyerte el. Szerkesztette a Méhészeti és Halászati Lapokat.

Kriesimir *(Krešimir),* 1. *I. K., horvát király,* Tomiszláv király fia, uralkodott 930—945-ig. Konstantin Porphyrogenetos császár művéből csak annyit tudunk róla, hogy atyjának birodalmát erőben és dicsőségben fentartotta. Utódja fia, Miroszlav lett.

2. *II. K., horvát király* (1009—1035.). Uralkodása kezdetén háborút kezdett Velence ellen, mely eltartott 1017-ig. Ebben a háborúban Urseolo Ottó dogétól visszafoglalta a dalmáciai latin városokat, melyek addig Velence birtokában voltak. Ezáltal ura lett az Adriai-tengernek. De már 1019-ben kénytelen volt II. Basilios Bulgaroktonos bizánci császár fenhatóságát elismerni. 1030-ban mint Szt. István magyar király szövetségese harcolt II. Konrád német császár ellen. Állítólag Szt. Istvánnal rokonsági összeköttetésbe lépett azáltal, hogy leányát István fiának, Imre hercegnek feleségül adta. Ez volt az első barátságos érintkezés a magyar és horvát nemzetek között. K. meghalt 1035. Utódja István, Szvetoszlav fia lett.

Krig, kisk. Szepes vm. késmárki j.-ban, (1910) 178 tót lak.; u. p. Szepestótfalu, u. t. Busafalva.

Krik, indiánus törzs, l. *Muszkogi.*

Krikehájok *(Krickerhäuer),* a Bars, Nyitra és Turócz vmegyékben három csoportban tótok közt lakó németek gyüjtőneve. Eredetileg az alsó bányavárosok gyarmatai. A főcsoport Körmöczbánya körül Bars és Nyitra vármegye felvidékén Krickerhäu (Krikeháj, tótul Handlova; most Nyitrabánya) községen kívül még kilenc faluból áll, melyeknek német neve többnyire Häu-ra végződik. Krickerhäu a körmöczi Chriker Henrik alapítása (1376), kinek neve szerint Chriker vágása, Henul (Henrik) lehotája néven szerepelt. A többi telepeket a Giletek, Ilsvaiak stb. mint Bajmócz urai hozták az óriási «Széperdő» területére. A második csoport Nyitra vmegye legészakibb részében Németpróna nagyközség 7 faluval, a harmadik csoport Turócz vmegyében 7 falu, köztük Turóczremete (Vriczkó); ezenkívül a megyében

még 8 falu lakossága többé-kevésbbé német elem. Tájszólásuk rokon a szepesi gründlerek nyelvével. V. ö. *Schwicker* I. H., Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen (Wien 1881); *Szerémi* és *Ernyey*, A Majthényiak és a felvidék (Budapest 1913); a Magyarország vármegyéi és városai vállalat kötetei.

Kriket, labdajáték, l. *Cricket*.

Krikotracheotomia, a gyűrűporc átmetszésével kapcsolatos légcsőmetszés, l. *Gégemetszés*, *Gégecsőmetszés*.

Krilov (*Krylov*), orosz város, l. *Novogeorgijevszk*, 2.

Krilov, *Iván Andrejevics*, orosz meseköltő, l. *Krylov*.

Krim v. *Krimia (Krym)*, Taurisz orosz kormányzósághoz tartozó nagy félsziget a Fekete- és Azovi-tenger közt, amelyet a 30 km. hosszú és 9 km. széles Perekopi-szoros csatol a kontinenshez és amely K. felé a hosszukás Kercsi-félszigetben, a Kercsi-szorosnál végződik. A négyszögletű félsziget összes partjainak hossza 1000 km.; ezen partok nagyobbára szaggatottak; az Azovi-tenger felől alacsonyak. A folyók nem hajózhatók; köztük a legjelentékenyebbek: a Szalgir, Buzulcsa, Buiuk-Karaszu, Alma és Kacsa. A tavak száma mintegy 400, de mind kicsiny. A hőmérséklet enyhe, különösen a Jailától a hideg szelek ellen védett helyeken. Szimferopolban a nyári középhőmérséklet 8·5°, Szebasztopolban 9·4°, a téli amott —0·9°, emitt —2°. A hegyes vidékek termékenyek, a sík részek steppék. Amabban a partok közelében a flóra olyan, mint a Földközi-tenger mellékein, mert megterem a szabadban a babér-, füge-, gránátalma-, pisztácia-, mandulafa stb. A steppék ellenben ásványkincsekben gazdagabbak; són kivül bányásznak rajtuk porfirt, vasat és különböző szinű márványt. Lakosságát és gazdasági életét l. *Tauria*.

Története. K.-nek az ókorban *Chersonesus Taurica* volt a neve. Partjain több virágzó görög város keletkezett (Pantikapaion, Theodosia). *VI. Mithradates* pontusi király fia, *Pharnakes* K.-ben alapította a *boszporuszi királyságot* (Regnum Bosporanum), mely később a római birodalomhoz került. A népvándorlás folyamán hunnok, gótok, avarok, kazárok, besenyők, kúnok fordultak meg itt. A XIII. sz. elején a tatárok foglalták el a félszigetet és a *kipcsaki* tatár khánsághoz csatolták. Ekkor kapta a K. nevet is, mely erősséget jelent. 1441-ben önálló khánsággá alakult a *Giráj* dinasztia alatt, de már 1478. hűbérese lett II. Mohammed szultánnak. Ezóta a K.-i tatárhadak résztvettek a törökök hadjárataiban s hazánk is több izben érezte dúlásaikat. 1657-ben a K.-i tatár khán fogta el *II. Rákóczi György* erdélyi hadait Lengyelország keleti határán és sok ezer erdélyi pusztult el ekkor K. félszigetén. A XVIII. sz. óta az oroszok vágyódtak K. birtokára. Az 1774-iki *kücsük-kainardzsii* békében a szultán elismerte K. függetlenségét. 1783-ban az utolsó khán, *Szahib Giráj* letétele után az egész félsziget orosz uralom alá jutott. II. Katalin cárnő kegyencére, *Potemkin* hercegre bizta az új tartomány kormányzását, mely visszakapta régi nevét, *Tauriát*. Ugyancsak ő alapította 1784. *Szebasztopol* városát a félsziget egyik Ny.-i öblénél, melyből idővel hatalmas hadi kikötő lett. Ennek elfoglalásáért folyt 1854—55-ig az ú. n. *K.-i háború* (l. o.). V. ö. *Hammer-Purgstall*, Geschichte der Khane der K. unter osmanischer Herrschaft (Wien 1856); *Canale*, Della Crimea e dei suoi dominatori etc. (Genova 1856, 3 köt.).

Krimárvára (azelőtt: *Krivobara)*, kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 618 oláh lak.; u. p. és u. t. Temesszékás.

Krimicsau, a munkáltatók harci eszköze, mely abban áll, hogy a munkáltatók a munkások tömeges elbocsátása által igyekeznek őket föltételeik elfogadására (kisebb munkabér, hosszabb munkaidő stb.) kényszeriteni. E név *Krimmitschau* várostól (l. o.) származik, ahonnan hozzánk e harcmód hire először érkezett. Szokásos elnevezés ugyane fogalomra még a *kizárás* szó is, mely az angol *lock out* forditása.

Krimi gótok, l. *Gót nyelv és irodalom*.

Krimi háború (másképen *keleti háború)*, az a hadjárat, melyet (1853—56) Törökország — Anglia és Franciaország (1855 óta Szárdinia is) szövetségében — Oroszország ellen viselt. Okot az adott rá, hogy midón Abdul Medzsid szultán 1852. a görög keleti egyház tulajdonjogát a szent sírra nézve elismerte, Mencsikov herceg (1853 febr. végén) e fermán biztositéka gyanánt azt követelte a portától, hogy szerződésileg ismerje el Oroszország fenhatósági és védnöki jogát a görög keleti egyház fölött. A szultán ezt megtagadta s Oroszországnak erre következő ultimátumát elvetette; ekkor Gorcsakov herceg egy hadosztállyal megszállta a dunai fejedelemségeket, mire a porta háborut izent Oroszországnak. Omer pasa (1853) okt. 23. átkelt a Dunán, a szövetségesek egyesült hajóhada pedig okt. 25. a Boszporuszba evezett, honnan — miután Nahimov tengernagy (1854 jan. 5.) Szinope mellett a török hajóhadat megsemmisítette, — átvitorláztak a Fekete-tengerbe; mikor pedig innen küldött ultimátumukat Miklós cár válaszra sem méltatta, a szövetségesek is háborut izentek (márc. 28.) Oroszországnak. E közben (jan. 6.) a törökök eredménnyel ütköztek meg Csetate mellett az oroszokkal, Paskievics ellenben nem tudta megvenni Szilisztria várát; sőt midőn az osztrák-magyar monarchia haderejét a szerb, erdélyi és galiciai határokon kezdte összpontosítani, Miklós cár nemcsak kiürítette a dunai fejedelemségeket, hanem a bécsi konferenciára is békés hangú nyilatkozatot küldött. A nyugati nagyhatalmaknak négy pontban összegezett követelését azonban megtagadta, mire a francia (Saint-Arnaud tábornagy, 40,000 ember élén) és angol (lord Raglan, 15,000 katonával) hadsereg Gallipolinál egyesült. A szövetségesek 1854 szept. 14. szállottak partra Krimben, Eupatoria mellett, s hat napra rá, az Alma-folyó mezején véres győzelmet arattak az oroszok (Mencsikov) fölött; Szebasztopol (l. o.) ostromát okt. 9-én kezdték meg s héthónapi (1855 április 9-től szept. 9-ig) lövetés után végre elfoglalták. Eközben (márc. 2.) meghalt Miklós cár, de II. Sándor tovább folytatta a háborut. Még az előző (1854) év tavaszán egy francia s egy angol flotta a Keleti-tengerbe evezett, hol egye-

sült Bomarsund ostromára, mely aug. 16. meg is adta magát; 1855. a parancsnokságot Dundas admirális vette át, de miután Sveaborgot hasztalan lövette, elhagyta az orosz vizeket és hazavitorlázott. Kis-Ázsiában egy 65,000 főnyi török sereg már 1853 okt. 28. átlépte az orosz határt, de többször megveretve, lassan visszavonulni kényszerült; midőn pedig az oroszok a kaukázusi törzsek lázadását elnyomták, a háború szinhelyét áttették Törökországba s 1854 aug. 5. a török sereget teljesen tönkre verték. A következő évben Muraviev lett orosz fővezér, míg a török hadakat Vasszif pasa vezényelte, ki Erzerum mellett foglalt állást és Karsz városát 13,000 főnyi őrséggel rakta meg. Muraviev heves harc után a várat végre (november 28.) bevette. Igy folyt a háború 1855 végéig, anélkül, hogy tulajdonképeni célját elérte volna, midőn Napoleon (1856 március 30.) megkötötte a párisi békét (l. o.).

Irodalom. Rüstov, Der Krieg gegen Russland, Zürich 1856; Bogdánovics, Az 1853—56-iki keleti háború, oroszul Pétervár 1876; Petrov, Az 1853—54-iki aldunai hadjárat, ném. is Berlin 1891; Hamley, The war in the Crimea, London 1891; Du Casse, La Crimée et Sébastopol de 1853 à 1856, Paris 1893; Kinglake, Invasion of the Crimea, London 1863—1888; Geffcken, Zur Geschichte des orientalischen Krieges, Berlin 1881; Dubrowin, Geschichte des Krimkrieges und der Verteidigung Sebastopols, orosz. Szt.-Pétervár 1900, 3 köt.

Kriminálaetiológia, l. *Kriminálaetiológia.*

Kriminálantropológia *(bűnügyi embertan)*, a tudományos embertan egyik legújabb praktikus irányú hajtása, mely a gonosztevő természetrajzával foglalkozik szomatológiai, pszichológiai, szociológiai és patológiai szempontból. Megalapítása, tudományos rendszerbe foglalása Cesare *Lombroso* nevéhez fűződik, eszméi azonban visszanyulnak egész az ókor bölcselőihez. Már *Socrates, Aristoteles, Cicero* stb. műveiben találunk elszórt megjegyzéseket, melyek a külsőről a belsőre való következtetés eszméjét, mely a K.-nak is egyik alaptétele, tükröztetik vissza. Ugyancsak ez az eszme nyilvánul meg a középkori ú. n. *jogi csillagászattanban* (astrologia juridica), valamint kissé konkrétebben a *fiziognómusok* és *frenológusok*, így főleg *Porta, Lavater, Gall, Spurzheim* stb. munkáiban. *Clapham* és *Clark* már 1846. összehasonlító vizsgálatokat végeztek a bűntettesek koponyájára vonatkozólag (The cranial outline of the insane and criminal, 1846), *Casper* pedig 1854. arra hívta fel a figyelmet, hogy egyes szomatológiai jellegek a gonosztevőknél igen gyakoriak (Mörderphysiognomien, 1854). *Maudsley, Despine, Lauvergne* szintén beható tanulmány tárgyává tették a bűntettesek testi és lelki sajátságait, *Morel* pedig felállította az elfajulás (degeneratio) tanát (Traité des dégénérescense de l'espèce humaine, 1859). *Lombroso* volt azonban az első, ki 1872. megjelent nagy munkájában (L'uomo delinquente in rapporto all'anthropologia, giurisprudenza ad alle discipline carcerarie, 1872—1876) a K. rendszerét kidolgozta s a tudományos vitatkozás porondjára vetette azt az eszmét, hogy van gonosztevő-tipus. Szerinte minden igazi gonosztevőt határozott, egymással okozatilag összefüggő testi, antropológiailag kimutatható és lelki, pszichopatológiailag kimutatható jellegeknek egész sora jellemez, amelyek őt az emberi nemnek külön változatává (varietas), sajátságos antropológiai tipusává teszik, s amelyek következtében e jellegek birtokosa kérlelhetetlen szükségszerűséggel gonosztevővé lesz. Az ilyen ember tehát gonosztevőnek született: *delinquente nato.* A gonosztevő-tipus *Lombroso* szerint úgy szomatológiailag, mint pszichológiailag *visszaütés (atavizmus)* a fejlődés primitivebb szakaira, az ősemberre, a mai vadakra, a gyermekre, az állatokra (pithekoid, primatoid, theromoph-jellegek). A gonosztevő tehát, mint alacsonyabb fejlődési fokon visszamaradt ember, nem tud alkalmazkodni a mai fejlett társadalmi élethez, annak ellene szegül s gonosztevővé lesz. Ma már kétségtelen ugyan, hogy *Lombroso* hipotézisét az adatok kellő kritikai mérlegelése nélkül állította fel s olyan, antropológiai értelemben vett gonosztevő-tipus, aminőt ő képzelt, nem létezik, mindazonáltal a K. terén szerzett érdemei maradandó értékűek. Eszméinek csakhamar egész iskolája keletkezett *(Ferri, Garofalo, Marro* stb.) s nagy tudományos munka és vita indult meg úgy pro, mint kontra, melyek eredményeképen a *Lombroso* által elvetett mag átalakulva, megújhodva a modern K.-vá fejlődött. Az új tudomány még ma is némi forrongásban van, eredményei azonban már elvitathatatlanok. Olasz, francia, német, angol nyelven óriási irodalma keletkezett, mely a gonosztevő-tipust egészen új világításba helyezte. A mai K. nem egyoldalúan foglalkozik a büntettes egyénnel, hanem azt minden szempontból (szomatikai, pszichológiai, szociológiai, patológiai, statisztikai) vizsgálja. Ily módon kiderült, hogy a kriminalitás, főleg a visszaeső és ifjúkori kriminalitás ijesztő mértékben szaporodik s hogy előidézésében az egyénben rejlő (endogén, öröklött szomatológiai és pszichikai) okok épp oly fontos szerepet játszanak, mint a külső (exogén, fizikai és szociológiai) tényezők. A gonosztevő tehát sokféle belső és külső okok eredője. Egységes gonosztevő-tipusról azonban legfeljebb csak átvitt értelemben beszélhetünk, amennyiben a fegyházak lakóinál, főleg az ú. n. javíthatatlan bűnösöknél, az emberi test méretei és morfológiai jellegeinek szélső értékei jóval gyakoriabbak, mint a tisztességes embereknél. Még igen sok kutatásra van azonban szükség, hogy a K. tételei teljesen biztos alapokra legyenek helyezhetők s ha ideális végcélját, a gonosztevőknek a külsőből előre való felismerését nem is fogja elérni, vizsgálatának eredményei mégis megbecsülhetetlenek lesznek úgy a büntetőjog és szociológia, mint az embertan szempontjából. A K. is kriminológia (l. o.), azaz a bűntett tudománya, mert azokat a törvényszerűségeket kutatja, amelyek a bűntettek létrejöttében megnyilvánulnak, csakhogy a kriminológiának főként egyik irányát fejezi ki, azt, amely a bűntettet első sorban az egyénben rejlő tényezőkre vezeti vissza, szemben a kriminálszociológiával, amely a társadalmi tényezőkben keresi a bűntett keletkezésének okait.

Irodalom. A már fönnebb említett munkákon kívül: Lavater, Physiognomische Fragmente, 1775; Gall, Introduction au cours de physiologie du cerveau, 1808; Despine, Psychologie naturelle; Ferri, La sociologie criminelle, 1893; Marro, I caratteri dei delinquenti, 1887; Ga-

rofalo, La criminologie, 1888; Kurella, Naturgeschichte des Verbrechers, 1893; Sernoff, Die Lehre Lombrosos, 1896; Ettinger, Das Verbrecherproblem, 1909. Kurella, Cesare Lombroso, 1910; u. a., Antropologie u. Strafrecht 1912; Török Aurel, A Lombroso-féle bűnügyi embertan alapeszméje, Budapest 1906; Irk Albert, Kriminologia, u. o. 1912.

Kriminálantropológiai és pszichológiai laboratórium és muzeum a budapesti kir. orsz. gyüjtőfogház keretében van felállítva, az igazságügyminisztérium tartja fenn. Nagyjelentőségű, eddig még kezdeti stádiumban lévő intézmény, melyet a külföldi hasonló rendeltetésű intézmények nyomán rendezett be *Tél* Ferenc dr., az intézet vezetője. L. még *Bűnügyi muzeum.*

Kriminálетiológia *(kriminálaetiológia,* lat.-gör.) a. m. a bűncselekmények tényezőinek, okainak tana. L. *Kriminológia.*

Kriminális (lat.) a. m. büntető, büntetőjogi, v. bűnügyre vonatkozó. — K. biróság, l. *Büntető biróságok.*

Kriminálista (új lat.) az, aki bűnügyekkel foglalkozik. K. tehát nemcsak a büntetőjog gyakorlati és elméleti művelője, hanem a kriminológiával foglalkozó szakember, valamint a bűnügyi rendőrség tagja is. Köznapi használatban K. rendszerint a bűnügyi védelemmel foglalkozó ügyvédet jelenti.

Kriminalitás, l. *Kriminológia.*

Kriminálpszichológia a. m. *bűnügyi lélektan.* Egyrészt jelenti a lélektan alkalmazását a bűnügyekkel kapcsolatban, így különösen a terhelt és a tanuk vallomásának lélektani értékelésére vonatkozó tudományt (l. *Tanuvallomások lélektana),* másrészt K. alatt a kriminológiának a bűntettesek lélektani sajátosságaival foglalkozó részét értjük, l. *Kriminológia.*

Kriminálstatisztika, l. *Bűnügyi statisztika.*

Kriminálszociológia a. m. bűnügyi szociológia. L. *Kriminológia.*

Kriminológia (lat.-gör.) a. m. bűntettek tudománya, amely arról a kérdésről nyujt felvilágosítást, hogy a büntetendő cselekményeket minő tényezők hatása alatt követik el s hogy azok a társadalmi életben minő alakban nyilvánulnak. Foglalkozik végül a K. a büntetendő cselekmények megelőzésére vonatkozó eszközökkel és módszerekkel is. A természettudományok behatóbb fejlődése a XIX. sz.-ban, másrészt az emberi cselekedetek statisztikai törvényszerűségének felismerése irányította a figyelmet a bűntettre, mint a társadalomnak és az egyéni életnek jelenségére. Különösen *Lombroso*-nak a született gonosztevőre vonatkozó, bár téves feltevése szolgált okul, hogy a bűntettes ember egyéniségét, az ő testi és lelki tulajdonságait vizsgálják és *Quetelet*-nek, valamint a Lombrosoval és követőivel (Ferri, Garofalo, Marro) szembehelyezkedő kritikai irány munkásainak (Lacassagne, Manouvrier, Tarde) fellépése irányította a figyelmet a bűntettek társadalmi tényezőire. Az ellentét a körül forgott, hogy az egyéniséggel veleszületett v. adott társadalmi környezetéből reá ható tényezők vannak-e túlsúlyban. Miként a kriminálantropológiai irány az egyéniségben, akként a kriminálszociológiai irány a társadalomban rejlő tényezők túlsúlyát állítja, anélkül azonban, hogy a másik tényezőcsoport jelentőségét teljesen tagadná. A *kriminálantropológia* és *kriminálszociológia* tehát nem két tudományág, hanem csupán a K.-nak két külön módszere, amelyek közül az első a bűntettes emberből, a második a kriminalitásból indul ki ugyanannak a tüneménynek, a büntetendő cselekménynek a magyarázatában. Minden bűntett ép úgy, mint minden más emberi cselekvés, a tényezők e két csoportjának eredője. Ugyanazok a külső hatások az egyén jellemének különbözése szerint indítják az embert arra, hogy valamely bűntettet elkövessen vagy ne kövessen el.

Legáltalánosabb jelentőségű a bűntett *társadalmi* tényezői közt a gazdasági állapot s különösen annak változásai (gazdasági válságok) gyakorolnak befolyást az ország kriminalitására. Egyéb tényezők többé-kevésbbé kapcsolatosak a gazdasági helyzettel és az adott társadalom szerkezetével. A műveltség (iskolázottság) a kriminalitásra túlnyomóan csökkentőleg hat, a családi állapot hatása nemek és életkor szerint különböző, a foglalkozás befolyása eltérően nyilvánul a bűntettek különböző nemei szerint. Egyedül az alkoholizmus tekinthető oly társadalmi tényezőnek, amely, bár a gazdasági helyzettel ugyancsak szoros összefüggésben áll, a bűntettek termelésére világosan felismerhető hatást gyakorol, részint közvetlenül az ittasságban elkövetett bűncselekmények által, részint közvetve, mint a bűncselekmények élettani tényezői közt szereplő degeneráció előidézője. Még a társadalmi tényezőkénél is nehezebben mutatható ki egyéb környezeti tényezőknek (égalj, évszak, földrajzi fekvés stb.) összefüggése a kriminalitással. Ha pl. valószinünek látszik is a statisztikai adatokból, hogy északon a vagyon, délen az élet és testi épség elleni bűntettek túlnyomóak, hogy télen és ősszel több lopást követnek el, mint tavasszal és nyáron, úgy e körülmények hatását a gazdasági tényező nem ritkán ellensúlyozza.

Még nehezebb és még ingatagabb alapon nyugszik a bűncselekmények *egyéni okainak* kutatása. Ha pl. a nemi különbség befolyása a nők kriminalitásának alacsony voltában (hazánkban 1910-ben 16%) szemmelláthatóan mutatkozik is, úgy ezt elsősorban mégis a nő passziv társadalmi helyzete magyarázza. A faj szerepét szintén lehetetlen gazdasági és műveltségi helyzetének befolyásától elkülöníteni, az életkor jelentősége a gyermek- és fiatalkor kriminalitásában észrevehető ugyan, de magában véve nem tényezője a kriminalitásnak, hanem csupán élesebben világítja meg az egyéniségben és a környezetben rejlő tényezők viszonyát. Teljesen ingatag alapon nyugszik mindaz, amit a K. az egyéni jellemnek és a bűntetteknek összefüggéséről ezideig kiderített. Kétségtelen ugyan, hogy vannak olyan gonosztevők, akiknek kriminális hajlandósága oly nagyfokú, hogy az egyéniség a társadalmi tényezők befolyását teljesen háttérbe szorítja, de az ily társadalomellenes egyéniségek etiológiáját csak részben vagyunk képesek a degenerációnak önmagában is nehezen körülhatárolható fogalmával megmagyarázni. Az általános lélektan módszertani hiányai a *bűntettes lélektanának* megismerését ezidőszerint még akkor sem tennék

lehetővé, ha lelki tulajdonságai minőségileg s nem csupán mennyiségileg különböznének az átlagember lelki alkatától. Annak a viszonynak az értékelésén, amelyben a bűntett külső (exogén) és az emberben rejlő (endogén) tényezői állanak, alapszik a bűntettesek osztályozása. Azok, akik a bűncselekmény egyéni tényezőinek túlsúlyát vitatják, többnyire a bűntetteseknek Lombrosótól és Ferritől származó felosztásából (született gonosztevő, szenvedély-bűntettes, elmebeteg bűntettes, hivatásos és alkalmi bűntettes) indulnak ki, viszont azok, akik a bűncselekmény keletkezésében a társadalmi tényezőknek tulajdonítanak nagyobb befolyást (Liszt, Prins), a bűntettesek osztályozásában ösztönszerű (krónikus) és alkalmi bűntettesek közt különböztetnek. Noha az osztályozások még nem megállapodott K.-i tanuságoknak eredményei s gyakorlati használhatóságukat megnehezíti a lélektani ismérveknek törvényes megjelölése, mégis épen a bűntettesek osztályozásában nyilvánul a K. legnagyobb jelentősége.

Ellentétben a büntetőjognak a XIX. sz. elején egész Európában elfogadott álláspontjával, amely a kriminalitás elleni állami küzdelemben a bűncselekmény elvont jogi fogalmából indult ki és a bűntettest átlagembernek fogta fel, a K. az *emberre* fordította a figyelmet, aki a bűncselekménynek, mint jogi megítélésben részesülő társadalmi életjelenségnek hátterében áll. A K.-nak kritikai megállapításai a *büntetőpolitikát* új irányba terelték. Reámutattak arra, hogy a büntetéstől csak úgy várhatunk a mainál nagyobb megelőző hatást, ha az egyéniesítve nyer alkalmazást s ha végrehajtásában lehetőleg kiküszöbölni törekszik azokat a tényezőket, amelyek a bűncselekményt létrehozták. Ennek a büntetőpolitikai irányváltozásnak hatásai elsősorban a *fiatalkorú* és a *hivatásos* bűntettesekkel szemben követett célszerübb bánásmódban nyilvánultak. Míg az előbbiekre nézve a legtöbb kultúrállamban a nevelés, az utóbbiakra az ártalmatlanná tétel gondolata lépett előtérbe. Ezenfelül az alkalmi bűntettesek visszaesésének megakadályozására, amely részben a rövidtartamú szabadságvesztésbüntetések megrontó hatásának volt tulajdonítható, majdnem mindenütt elfogadták a büntetés végrehajtásának, vagy az ítélethozatalnak feltételes felfüggesztését (*feltételes elítélés*, l. o.). Minthogy azonban a büntetés hagyományos felfogása a megtorlás gondolatától csak lassan függetleníthető, a büntetések mellett épen a K.-nak hatása alatt fejlődött ki az ú. n. *biztonsági rendszabályok* (l. o.) rendszere, amelyekkel az állam közvetlenül a bűntettet előidéző tényezők ellen fordul. Ily biztonsági intézkedés a közveszélyes munkakerülők megfékezésére használt dologház (1913. XXI. t.-c.), az iszákosok gyógyítóintézetei, a hivatásos gonosztevők biztonsági őrizete stb. Míg a büntetés alkalmazására állítólag az egyén erkölcsi bűnössége szolgál alapul, a biztonsági intézkedés alkalmazását a társadalmi veszélyesség igazolja.

Irodalom. Garofalo, La criminologie, 1891; Ferri, Sociologia criminale, németül: Das Verbrechen als soziale Erscheinung, 1896; Lombroso, Le crime, causes et remèdes, 1899; Colajanni, Sociologia criminale, 2. kiad. 1889; Prins, Science pénale et droit pontif, 1899; Tarde, La philosophie pénale, 5. kiad. 1900; Maxwell, Le crime et la société, 1909; Aschaffenburg, Das Verbrechen als soziale Erscheinung, 2. kiad. 1906; Földes, Statisztikai előadások, I. 1904; Irk, Kriminológia I., 1912; Vámbéry R., Kriminológia (A fiatalkoruak birái részére rendezett továbbképző tanfolyamon tartott előadások I. sorozata) 1913. 19—91.

Krimmitschau vagy *Crimmitzschau*, város Zwickau szász kerületben, a Pleisse felső völgyében, (1910) 28,818 lak., jelentékeny fonó- és szövőiparral, férfi-ruhakelme-készitéssel, sörgyártással, vasolvasztókkal és téglagyárral. L. még *Krimicsau*.

Krinagoras, görög epigrammaíró Mytilenéből; mint hazája követségének tagja járt Rómában, Augustus udv rában (Kr. e. 29. és 27), ki költészetéért nagyra becsülte. 51 kedves epigrammája maradt fenn, melyeket Rubensohn adott ki: Crinagorae epigrammata (Berlin 1888). V. ö. *Cichorius*, Rom und Mytilene (Leipzig 1888).

Krinoideák (állat), l. *Tengeri liliomok*.

Krinoideás rétegek, oly kőzetek, melyek telve vannak krinoideáktól eredő nyéltagokkal és a széjjelhullott kacsok részeivel. Előfordulhatnak a szilurtól kezdve minden formációban.

Krinolin (a latin *crinis* a. m. haj szótól, franc. *crinoline)*, tulajdonképen lószőrből és gyapot-fonalakból készült tágabb szövésű szövet, melyet zsákokra, csomagolásra használnak. Ujabb időben (a XVIII. sz. óta) ilyen kelméből alsószoknyákat készítettek, melyek abroncs-alakú acéllemezek segítségével harangalakot képeznek. E szoknyákat, melyek először Franciaországban (XIV. Lajos alatt) jöttek divatba, a franciák lószőrszoknyának (crinoline), nálunk kámvás rokolyának nevezték és többé-kevésbbé hosszabb ideig viselték. Legutóbb Eugenia császárné, III. Napoleon neje, hogy elpalástolja reményteljes állapotát, 1855 végén annyira divatba hozta a K.-t, hogy aztán az egész világon viselték. A császárság végső éveiben azonban ismét kiment a divatból s csak igen kevés, az ú. n. *tournure* (vagy *condition)* maradt meg belőle.

Krinomenon (gör.) a. m. megkülönböztető jel.

Krio, török falu a hasonló nevű hegyfok mellett Kis-Ázsiának DNy.-i részén, ahol az antik *Knidosz* (l. o.) városának tekintélyes romjai láthatók.

Kriofór (*kryophor*, gör., *jégtartó)*, készülék, mely a víznek párolgása alkalmával történő melegkötésnek kimutatására szolgál. A készülék két, egymással kétszer derékszög alatt meggörbített csővel közlekedő üveggömbből áll és annyi vizet tartalmaz, hogy azzal az egyik gömb körülbelül felényire meg legyen töltve. A levegő a készülékben lehetőleg ritkított. Ha az üres gömböt hűtőkeverékbe tesszük, benne a vízpárák gyorsan cseppesülnek, ami a másik gömbben foglalt vizet gyors párolgásra indítja. Az ezzel járó melegkötés folytán a hátramaradó víz folyton hül s végre megfagy.

Kriogénfestékek, l. *Kénfestékek*.

Kriogenin, *kryogenin, cryogénine :*

$$C_6H_4\begin{matrix}-CONH_2\\-NH.NH.CO.NH_2\end{matrix}$$

metabenzamidosemikarbazid. Színtelen és szagtalan kristályos por. Vízben kevéssé oldódik. Íze kesernyés. Benzamid és semikarbazid kondenzációjá-

val állítják elő. Antipireticum. Egyes adagja 0·2—0·5 g.

Kriohidrátok *(kryohidrátok)*, szilárd testek telített vizes oldatának megfagyasztásakor a szilárd test és a jég bensö keveréke (eutektikus keverék) válik ki. A kiválás hőmérséklete (eutektikus hőmérséklet) annál alacsonyabb, minél jobban oldódik az anyag és minél nagyobb fagyáspontcsökkenést okoz. Ezen tulajdonságuknál fogva a K.-at alacsony hőmérsékletek előállítására használják. Igy pl. víz és konyhasó keverékének eutektikus hőmérséklete −21·2 C°; a kalciumkloridé és vízé pedig −55 C°. A keverékek célszerű arányát l. *Fagyasztó-szerek*.

Kriokonit *(kryokonit)*, l. *Jégpor*.

Kriolit *(kryolith, chryolith,* ásv.), magyarul *jégkő*-nek is nevezték, mivel jégszerű külseje van és a lángban könnyen olvad. Kristályai kockaalakuak, de Krenner József vizsgálatai szerint az egyhajlású rendszerbe tartoznak és gyakran igen bonyolódott ikrek. Rideg, színtelen, szürkés, sárgás, vöröses, néha zöldes vagy feketés; üvegfényű, többnyire csak áttetsző, de vízbe mártva átlátszóbb lesz. Nátrium-aluminium-fluorid: Na_3AlF_6, rendkívül könnyen megolvad. Termőhelye Evigtok Grönlandban, ahol a gnájszban tömzsöt alkot és társaságában számos fluortartalmú ásvány és ónkő is fordul elő; továbbá Miask az Uralban; gránitban: Pikes Peak Coloradóban. Sokféle ipari alkalmazása van: timsó, szóda, folysav, K.-üveg gyártására használják. A K.-üveg tejfehér, szilárd, szívós porcellánszerű anyag, amelyet K., kovasav és cinkoxid összeolvasztása útján nyernek. A K.-ból állította elő H. Rose a fémaluminiumot. Jelenleg Kopenhágában és Pittsburgban dolgozzák fel.

Kriolitionit *(kryolithionit,* ásv.), víztiszta üvegfényű rombdodekaéderek. Litium-nátriumaluminium-fluorid: $Li_3Na_3Al_2F_{12}$. Evigtok mellett Grönlandon fordul elő.

Kriolitüveg *(kryolithüveg,* ang. *hot cast porcelain)*, fehér, átlátszatlan üveg, melyből az American hot cast porcelain Company Pittsburgban porcellánt pótló tárgyakat sajtol. A K.-et nyerik kriolit, kvarchomok és ónoxid összeolvasztásával. Ez alkalommal a fluorszilicium elpárolog és aluminium-nátriumszilikát keletkezik, mely lehüléskor kristályos, tehát átlátszatlan lesz. A hozzá kevert ónoxid az üveget fehérebbé és átlátszatlanabbá teszi. A kriolit helyett a belőle gyártott nátrium-aluminiátot is alkalmazhatják.

Kriométer *(kryometer,* gör.), mély hőmérsékletek mérésére való hőmérő, mely szénkéneget, toluolt, vagy petroleumétert tartalmaz hőmérői anyagul.

Kriophoros (gör., a. m. *kost hordó), Hermes* (l. o.) egyik mellékneve.

Krioszkópia *(kryoskopia,* gör.), az az eljárás, mellyel megállapítják, hogy egy oldott anyag az oldószer fagyáspontját mennyivel csökkenti. *Raoult* törvénye alapján a fagyáspont csökkenés értékéből az oldott anyag molekulasúlyát kiszámíthatjuk. A fagyáspontcsökkenés u. i. arányos az oldott anyagmennyiséggel és a különböző anyagok molekulasúlynyi mennyisége ugyanazon oldószer egyenlő mennyiségében ugyanakkora fagyáspontcsökkenést okoz. Legyen pl. a p ezrelékes oldat fagyáspont csökkenése Δ, akkor molekulasúlya (M) a mondottak szerint: $M = tm \frac{p}{\Delta}$. Minden egyes oldószerre tm állandó érték és jelenti azt a fagyáspontcsökkenést, melyet egy gramm molekulasúlynyi anyag okoz az oldószer 1000 grammjában. A vízre ez az érték 1·84 C°, a benzolra 4·9 C°, a jégecetre 3·9 C°. A sók, az erős savak és bázisok, tehát a jó elektrolitok, anomális fagyáspontcsökkenést mutatnak, mely jelenséget az elektrolitos disszociáció (l. o.) magyarázza. A fagyáspontcsökkenés meghatározására rendszerint *Beckmann* eljárását használják, melynek elve a következő: A fagyasztóedény egy oldalsó toldalékkal ellátott bővebb kémcső, melyet szigetelő levegőréteggel veszünk körül azáltal, hogy azt egy másik, valamivel bővebb kémcsőbe erősítjük. Ez utóbbi a hűtőkeveréket tartalmazó vastagfalu üvegedény fedelének középső nyílásába illeszthető. Ugyane fedőn még két másik nyílás is van, egyik a kavaró, másik pedig a hőmérőnek elhelyezésére való. A fagyasztó kémcső nyílását kétfuratú kaucsukdugó zárja el, egyik furatába a *Beckmann*-féle hőmérő (l. *Hőmérő)* van erősítve, a másikon pedig a kavaró nyele megyen át. Ez utóbbi egy vékony üvegbot, melyre vastag platinadrótgyűrű van forrasztva. Ha a hőmérőt az oldószer fagyáspontjának hőmérsékletére beállítottuk, az oldalcsövön bevisszük az oldószer ismert mennyiségét és a folyadékot lehűtjük. Ilyenkor az oldószer rendszerint túlhűl és a jégképződést alkalmas módon, ilyen az erős keverés vagy az oldószer egy kristályának bevitele (beoltás), megindítjuk. Amint ez megkezdődik, a hőmérséklet az olvadáshő által felszabadult hőmennyiség következtében az oldószer fagyáspontjáig emelkedik, melyet észlelünk. Ezután az oldalcsövön a vizsgálandó anyag lemért mennyiségét visszük az oldószerbe és a fentihez hasonló eljárással észleljük az oldat fagyáspontját. Ez észleléskor azonban óvakodnunk kell attól, hogy sok oldószer fagyjon ki, mert ezáltal az oldottanyag és oldószer viszonyos mennyisége megváltozik. Éppen ezért, a hűtőkeverék hőmérsékletét úgy kell megválasztani, hogy ez ne legyen sokkal alacsonyabb az oldat fagyáspontjánál. A K. az orvostudományban nagy jelentőséggel bír a vizelet fagyáspontjának, illetőleg fagyáspontcsökkenésének megállapitásánál, amely a vese működőképességéről nyujt felvilágositást (l. *Fagypontcsökkenés)*. V. ö. Gotthold *Fuchs*, Anleitung zur Molekulargewichtsbestimmung (Leipzig 1895); *Ostwald-Luther*, Physiko-chemische Messungen (u. o. 1912); *Stähler*, Handbuch der Arbeitsmethoden in der anorganischen Chemie III. Bd. 1. Hälfte (u. o. 1913).

Kripta (gör.), a rómaiaknál földalatti sötét helyiséget, folyosót jelentett; az őskeresztények a katakombák folyosóinak misék meghallgatása végett kiszélesített részét hívták e néven. Midőn később a vértanuk és szentek sírjai fölé kezdtek templomokat emelni, úgy építették, hogy azoknak padozata alatt a szent sírjának vagy ereklyéinek előkelő helyet biztosítottak. Még később a K. a templom v. kolostor papságának is temetkezési

helyül szolgált. A K. rendszerint a templom szentélye alatt van; eleinte csak egy kisebb-nagyobb üreg volt, sok esetben azonban kiterjedése miatt valóságos alsó templomot alkotott. A kriptáknak ez a fontossága azok belső magasságának emelésére is késztetett; innen van az, hogy az őskeresztény bazilikáknak szentélye a templomhajók padozatánál néha $1^1/_{20}$—2 méterrel is magasabban fekszik. A szentély alatt fekvő K. így csak félig volt a földbe beásva, szellősebb és világosabb volt és a szentély két oldalán levezető lépcsők megengedték, hogy oda nagy processziók és egyéb sokaság lemehessen. Hazánkban egyik legérdekesebb ilynemű K.-ja a pécsi székesegyháznak van, mely kiterjedtségénél és architektonikus kiképzésénél fogva egyszersmind a középkor legnagyobbszerű K.-i közé is sorolható. A pécsi székesegyház K.-ja az egész szentély alsó részét és a két mellékapszist is magában foglalja. Már a XIII. sz.-ban kezdették a szentek tetemeit külön e célra készült díszes fémkoporsókban és ládákban magában a templomban, az oltárok mögé vagy alá elhelyezni. A K. tehát lassanként fölöslegessé válik és így látjuk, hogy pl. Franciaországban, az e korban alapjuktól kezdve épült templomoknak K.-juk nincs. A csúcsíves templomoknak nálunk sincs már K.-juk, legalább olyan értelemben, mint az őskeresztény és román építészetben.

Kripteia *(krypteia*, gör.), az ókori Spártában dívó intézmény a helota-lázadás megakadályozására, mely abból állott, hogy az eforoszok hivatalbalépésükkor (a vérbűn elkerülésére) nyilt hadat izentek a helotáknak és aztán spártai ifjakat küldtek ki, hogy éjszaka titkos mészárlással kiirtsák a gyanus helotákat.

Kriptikusok, l. *Kenotikusok és kriptikusok.*

Kripto... *(krypto ....*, gör.), összetételekben a. m. rejtett, titkos.

Kriptodepresszió, a szárazföldeken a tenger szine alá mélyedő területek, amelyeket tó takar. Eredetükre nézve lehetnek tektonikus v. glaciális eredésü tómedrek, amilyeneket Európában is sokat ismerünk pl. a Ladoga-, Onega-tó, több ir, skandináv és brit tó, valamint a szép olasz alpi tavak: Lago Maggiore, Como, Iseo stb. Tektonikus a Bajkál-tó, az északamerikai Nagy-tavak, a Holttenger stb.

Kriptogám növények, l. *Cryptogamae.*

Kriptográf, olyan gépezet, amellyel titkos írást lehet késziteni és annak a hasonmásával ugyanazt távolabbi helyen is megfejteni.

Kriptográfia a. m. titkos írás, jelirás. Az ideális K. olyan írás, melyet csupán az fejthet meg, olvashat el, akinek a kulcs (l. o.) a kezei közé kerül. A K. igen régi, már a görögök és rómaiak is ismerték. Megfejtésük az előre megbeszélt, megállapitott jelszók, táblázatok, vagy leirás alkalmazásával történik. A K. különösen a diplomácia körében ismeretes, nemkülönben a hirlapok fontosabb s titokban tartani kivánt hireinek telegrafálása alkalmával. A jelzésre vagy összeforgatott ABC, vagy számok (innen chifferezés), vagy különféle irott jegyek vannak használatban. Az elfogott jelentések kibetűzésére az ellenfél dechiffrirozó (l. *Déchiffrer)* irodákat állít, mert nagy jártassággal, e téren való ügyességgel minden eddigi kriptogramm megfejthető. Bármilyen komplikált is az írás, bizonyos szabályszerűségek és kombinációk révén több-kevesebb idő alatt kibetűzhető és pedig a betűk előfordulásának arányszámaival és különösen a rövid szók kifürkészésével. Ma még abszolut megfejthetetlen titkos írást nem ismerünk.

Kriptokálvinisták, így nevezték a XVI. sz.-ban azokat a lutheránusokat, akik titokban, kivált az urvacsorai tant illetőleg, Kálvinhoz szitottak; de különösen így nevezték a szász választó-fejedelemségben s főként a lipcsei és wittenbergi egyetemeken működő lutheránusokat, kik Melanchton szelidebb, mérsékeltebb hittani nézeteit törekedtek 1570 körül diadalra juttatni s a reformátusokkal az uniót létrehozni (l. *Filippisták).*

Kriptokatolicizmus, l. *Kriptopapizmus.*

Kriptokristályos az az ásvány és kőzet, amely szabad szemmel tekintve tömöttnek látszik, de mikroszkóp alatt felismerhető, hogy csupa kristálykából áll (bazalt).

Kriptol *(kryptol)*, laza szemcsés massza karborundum-, agyag- és grafitból, mely mint ellenállás elektromos áramkörbe kapcsolva 2500 foknál magasabb hőmérsékre is jut. A K.-t v. az illető készülékekbe töltjük, v. agyaglapokon szétterítjük s aszerint, amilyen a felhalmozott rétegnek vastagsága s az áram erőssége, különböző hőmérsékeket állíthatunk elő. Főzőedényeket közvetlen a K.-rétegre állíthatunk. A K.-t kémiai laboratóriumok különféle készülékeiben használják, továbbá olvasztó- égető és edző kályhákban, sőt szobafűtésre is.

Kriptolumineszcencia, az a jelenség, hogy Röntgen-sugarak, ha fémekre esnek, ott különböző új sugarakat idéznek elő (fénysugarak, másodlagos sugarak).

Kriptomer, l. *Faneromer.*

Kripton *(krypton)*, a nemes gázok (l. o.) csoportjába tartozó elem. Jele: Kr; atomsúlya 81·8. *Ramsay* és *Travers* fedezték fel 1898. a levegőben *neon* és *xenon* mellett folyós levegő, illetőleg argon szakgatott lepárlása útján. Nevét κρυπτός (a. m. rejtett) görög szóból alkották. A légköri levegő K.-tartalma: 0·000014 súly %; 1 sr. K. tehát 7 millió sr. vagyis 20 millió térfogat levegőben van. Színtelen és a többi nemes gázokhoz hasonlóan teljesen indifferens elem, vagyis semmiféle vegyületét nem ismerjük. Fontosabb fizikai állandói: fp. = —151·67 C°; op. = —169 C°; krit. hőm. = —62·5 C°; krit. nyomás = 41,240 mm. Hg. Sűrűsége (0 = 16) = 40·88 törés mutatója (levegő = 1) = 1·450; 1 cm³ folyós K. súlya = 2·155 g.

Kriptonim (gör. *kryptonymos)* a. m. rejtett nevű, álnevű.

Kriptopapizmus v. *kriptokatolicizmus* (gör.-lat.), titkos pápistaság. A túlbuzgó lutheránusok a XVII. sz. közepe körül Calixtus György ev. teológust vádolták azzal, hogy alattomban a r. kat. egyház érdekeit szolgálja, mivel egyfelől a reformátusokkal való egyesülést ajánlotta, másfelől a szentek tiszteletét nem tartotta bálványimádásnak és a pápát nem tekintette antikrisztusnak.

Kriptoprozópia *(kryptoprosopia*, gör.) a. m. rejtettarcuság, az emberi koponya ama sajátsága,

hogy a szépen fejlett domború homlok az arckoponyát annyira eltakarja, hogy felülről, tetőkeretben (norma verticalis) nézve semmi v. csak elenyészően csekély része látszik. Ezzel szemben az állati koponyáknál a homlok hiánya következtében tetőkeretben nézve az egész arc látszik, amit nyitottarcuságnak *(phaenoprosopia)* neveznek.

Kriptorchizmus (gör.), a here helyzeti rendellenessége, ami abban áll, hogy a here nem végzi el a rendes leszállási folyamatot s nem jut le a herezacskóba, hanem v. a lágyékcsatornában v. esetleg már a hasüregben akad fenn. A K. lehet féloldali v. kétoldali. Gyakran *anorchidiával* társul, vagyis a here egyuttal igen satnyán fejlett. A K.-os egyéneken a szekundér nemi bélyegek rendesen igen gyengén vannak kifejlődve.

Kriptoszkóp, l. *Röntgeneljárás*.

Krisa v. *Krissa*, ógörög város, l. *Kriza*.

Krisna (szanszkrit, a. m. fekete), régi alakjában, mely néhol a Mahábharatában is előfordul, egy ind népnek, a Jádaváknak nemzeti hőse, az époszban a Pándavák szövetségese. Egy tehénpásztor nevelt fia volt és eredetileg Govindának hívták. A régi monda K.-nak számos hőstettéről számol be. Mikor a brahmánok Visnu kultuszát elterjesztették, K. Visnu megtestesülése lett. K. egyszermind neve egy folyónak Kelet-Indiában, amely Kisztna néven is ismeretes.

Krisna, keletindiai folyó, l. *Kisztna*.

Krispin, *szent*, l. *Crispinus*.

Krispina, *szent*, vértanu, előkelő és gazdag nő Thagarából. Dioklecián üldözése alatt 304 dec. 5. lefejezték. Afrikában nagy tiszteletnek örvendett. Szt. Ágoston ismételten dicséri. Ünnepe dec. 5.

Krišpolje, adók. Lika-Krbava vm. brinjei j.-ban, (1910) 3177 horvát lak.; posta- és táviróhivatal.

Krissa, ógörög város, l. *Kriza*.

Kristály *(jegec* v. *jegőc*, l. *a két képmellékletet* és az *Ásvány* cikk *színes képmellékletét)*, görög eredetű szó (krystallos a. m. jég); eleinte csak a kvarckristályt értették alatta, amely az égi tüzek folytán a legnagyobb mértékben megszilárdult víz lett volna; később átvitték a szó jelentését mindenféle K.-ra. K. alatt általában olyan sík lapoktól határolt és meghatározott kémiai összetételű testet értünk, amelynek külső alakja a benső molekuláris szerkezetnek, ill. a kémiai összetételnek törvényszerű folyománya. Kedvező körülmények között, midőn a K. háborítatlanul tud növekedni (pl. valami nem ellentálló közegben szabadon lebegve lassan növekedik), a K. köröskörül a szabályszerű sík lapokkal van határolva *(benőtt* K.); máskülönben a K.-ok vagy valami alzaton ülnek és akkor csakis egyik végükön fejlődtek ki szabadon *(fennőtt* K.) v. pedig a K.-ok ú. n. *kristályos* halmazt alkotnak, amelyben az egyes K.-ok a szabad kifejlődésben egymást gátolták és a törvényszerű sík lapoktól határolt külső alak teljesen hiányzik (pl. számos eruptiv kőzet elegyrészei). Az elemek, szervetlen vegyületek, sőt még a szerves vegyületek túlnyomó része is mind képesek kristályosodni; némelyek igen könnyen, mások nehezen kristályosodnak. A K.-os állapotnak ellentéte az *amorf* (alaktalan). K.-ok keletkeznek, amidőn a kristályosítható anyag folyadék- v. gázállapotból szilárd állapotba megy át; a keletkező K.-ok nagysága az anyag speciális tulajdonságaitól függ. A mikroszkóp alatt felismerhető legapróbb K.-ok a *mikrolitok* és a valamivel jobban felismerhetők a *krisztallitok*. A K. növekedése úgy történik, hogy a lapokra mindig új anyag rakódik rá; a K.-lap önmagával párhuzamosan mintegy kifelé halad. Ha az új anyag rárakódása nem minden irányban, azaz nem minden lapon egyenlő, akkor eltorzult K.-ok v. K.-vázak jönnek létre. Minden körülmények között azonban a K.-lapoknak egymáshoz való *hajlási szöge* ugyanaz marad. Ezért oly rendkívül fontos a hajlásszögek megállapítása, ami a *goniométer* (l. o.) segítségével történik.

A természetben előforduló torzult K.-ból úgy kapjuk meg az ideális K.-képet, ha a lapokat a középponttól egyenlő távolságra gondoljuk. Ekkor az *egyenértékű* lapok egybevágók. Ha a K.-on minden lap egybevágó, akkor az *egyszerű* K., ha pedig többféle lap van rajta, akkor a K. *kombináció* és pedig annyi egyszerű alaknak kombinációja, ahányféle lap van rajta. A K.-ok tanulmányozására karton-, üveg- vagy fából K.-mintákat szokás késziteni.

A K.-ok igen változatosak és lapokban igen gazdagok lehetnek. A mészpáton néhány száz K.-alak ismeretes; a folypát-K.-t néha 300 K.-lap határolja. Azok a lapok, amelyek egymást párhuzamos élekben metszik, egy *öv*-ben *(zóna)* fekszenek; a párhuzamos élekkel a K. középpontján át fektetett párhuzamos egyenes az *övnek a tengelye (zónatengely)*.

A nagy változatosság mellett is a K.-ok néhány csoportba *(rendszerbe)* sorozhatók. Számos K., ha a középpontján át egyenest (képzeleti tengelyt) fektetünk, akkor a tengely körül bizonyos forgatásra önmagával teljesen fedésre jön *(szimmetriatengely)*, vagy pedig a K. a középpontján át fektetett síkkal két (tükörképi) szimmetrikus félre vágható *(szimmetriasík)*. Ha a szimmetriatengely két végén a K. nem egyformán van kifejlődve, akkor a szimmetriatengely *poláros* és a K. *hemimorf* módon (l. *Hemimorfizmus*) van kifejlődve. A szimmetriasíkok és tengelyek száma szerint 32 kristályosztályt különböztetünk meg, amelyeket a következő 6 ***kristályrendszerbe*** szokás összefoglalni:

1. *aszimmetrikus* (háromhajlású, triklin) K.-rendszer; nincsen egy szimmetriasíkja sem;

2. *monoszimmetrikus* (monoklin, egyhajlású) kristályrendszer; egyetlen szimmetriasíkja van, amelyre az egyetlen szimmetriatengely merőleges;

3. *rombos* K.-rendszer; három egymásra merőleges szimmetriasíkja van, amelyek három egymásra merőleges egyenesben, a három szimmetriatengelyben metszik egymást;

4. *négyzetes* (tetragonális) K.-rendszer, amelynek 5 szimmetriasíkja van; a 4 függőleges melléksziinmetriasík egymással 45°—45°-ot zár be és a függőleges *főtengelyben* metszi egymást, az ötödik (a *főszimmetriasík)* az előbbi négyre merőlegesen, azaz vízszintesen fekszik;

5. *hatszöges* (hexagonális) K.-rendszer, amelynek 7 szimmetriasíkja van; a hat ú. n. mellék-

szimmetriasík egymást a függőleges főtengelyben metszi és egymással 30°—30°-ot zár be; a vízszintes főszimmetriasík tehát az előbbiekre merőleges; 6. *szabályos* (tesszerális) K.-rendszer; 9 szimmetriasíkja van; a három főszimmetriasík egymásra kölcsönösen merőleges, a 6 mellékszimmetriasík pedig a három főszimmetriasíktól alkotott derékszöget megfelezi.

A hat K.-rendszeren belül a további szimmetria-viszonyok szerint alakulnak a K.-osztályok, amelyeknek száma összesen 32. Valamely anyagon *csakis ugyanazon osztálynak* a K.-alakjai fordulhatnak elő.

A K.-alakokat bizonyos képzelt (a K. középpontján áthaladó) egyenesekre, az ú. n. *K.-tengelyekre* szokás vonatkoztatni; ezek a tengelyek összeesnek a szimmetriatengelyekkel. A K.-tengelyek tehát tulajdonképen egy koordinátarendszernek a tengelyei, a koordinátatengelyeken lemetszett darabok *(parameter)* határozzák meg a K.-alakot. Minden kristályosodott anyagon ezek a lemetszett darabok egy bizonyos *alapalak* metszeteinek racionális többszörösei (a parameter-viszonyszámok racionalitásának törvénye). Az alapalak pedig minden egyes anyagra eltérő és jellemző; az ő szimmetriája és alakja alatt értjük az illető anyag kristálytani elemeit.

L. még külön címszók alatt az egyes K.-rendszereket és *Feles alak, Holoéder, Tetartoéder, Meroedria, Hemimorfizmus, Enantiotrop, Mimézia.* A juxtapoziciós ikerkristályokat l. *Ikerkristály.*

A K.-ok alakja, továbbá egyéb fizikai tulajdonságaik és a kémiai összetétel között a legbensőbb összefüggés van. Minden geometriai szimmetriasík egyúttal a többi fizikai tulajdonságokra nézve szintén szimmetriasík. Különösen feltünő ez a *hasadás* (l. o.), *étetés* (l. *Étetési rajzok), optikai viselkedés* (l. *Kristályoptika), hő-* és *elektromos* tulajdonságok tekintetében. Elektromosság tekintetében vannak jó és rossz vezetők. Rossz vezetők a kvarc, kén, amelyekben dörzsölés, nyomás stb., de főkép melegítés és hűtés révén elektromosság (piroelektromosság) gerjeszthető. Ha a K. hibátlan, akkor az elektromosság eloszlása a szimmetriának megfelelően történik; az egyenértékű végeken azonos töltés keletkezik; a hemimorf szimmetriatengelyek 2 végén ellentétes töltés létesül. A K.-nak az a vége, amely melegítéskor pozitiv töltést kap, lehűtéskor negativ lesz és fordítva. Ha a lehűlő K.-t finom minium- és kénpor keverékével beszórjuk, akkor a negativ pólusra tapad a vörös minium és a pozitivra a sárga kénpor. Ez úton gyakran lehet a rejtett ikerösszenövéseket felismerni. A vezetőképesség szintén összefügg a szimmetriával; egyenértékű irányokban a vezetőképesség azonos, különböző értékű irányokban eltérő; ezek az eltérések azonban általában kicsinyek. A kémiailag izomér és fizikailag allotrop testek vezetőképessége rendkívül eltérő; az izomorf testeké alig különbözik egymástól. A hőtani tulajdonságok tekintetében különösen azt kell kiemelni, hogy a szabályos rendszerbe tartozó testek minden irányban egyenlően terjednek ki. A többi rendszerekben a kiterjedés különféle irányokban eltérő, a lapok alkotta szögek tehát némileg a hőmérséklettől is függnek. Hőemelkedéskor azonban nem változik a szimmetria, a párhuzamos lapok és élek továbbra is párhuzamosak maradnak. A kémiai tulajdonságok és a K.-alak közötti összefüggésre nézve lásd *Izomorfia, Heteromorfizmus, Polimorfia* és *Folyékony kristályok.*

Az *elegykristályok* két különböző anyagot változó mennyiségben tartalmaznak és olyan tulajdonságokkal vannak felruházva, amelyek a két összetevő anyag tulajdonságai között vannak. L. *Izomorfia.*

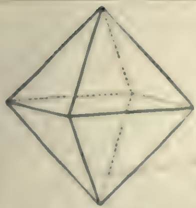
Irodalom. Szabó József dr., Asványtan 4. kiadás, Budapest 1893; Schmidt S. dr., A kristályokról, Népszerű természettudományi előadások 1884; Zimányi K., Kristályszámítás gömbprojekció segélyével, Pótfüzet a Természettudományi Közlönyhöz 1892; Naumann, Lehrbuch der reinen und angewandten Krystallographie, 2 kötet, Leipzig 1829; ugyanaz, Elemente der theoretischen Krystallographie, u. o. 1856; Kupffer, Handbuch der rechnenden Krystallonomie, Pétervár 1831; Miller, Treatise on crystallography, Cambridge 1835, németül Grailich, Wien 1856; Lang, Lehrbuch der Krystallographie, u. o. 1866; Schrauf, Lehrbuch der physik. Miner., 2 kötet, u. o. 1868; Quenstedt, Grundriss der bestimmenden u. rechnenden Krystallographie, Tübingen 1873; Rose G., Elemente der Krystallographie, 3 kötet, Berlin 1887; Groth, Physikalische Krystallographie, 4. kiadás Leipzig; Klein, Einleitung in die Krystallberechnung, Stuttgart 1876; Mallard, Traité de Crystallographie, 2 köt., Paris 1884; Liebisch, Geometrische Krystallographie, Leipzig 1881; Fock A., Einleitung in die chemische Krystallographie, u. o. 1888; Sohncke, Entwickelung einer Theorie der Krystallstruktur, u. o. 1879; Lehmann, Molekularphysik, 2 köt. 1889; Groth, Chemische Krystallographie, Leipzig 3 kötet 1906; Linck, Grundriss der Krystallographie, Jena 1913; Viola, Grundzüge der Krystallographie, Leipzig 1904.

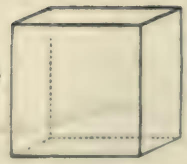
K. (növ.). A növényi szövetekben előforduló K.-ok legtöbbször sóskasavas, ritkábban szénsavas mészből állanak és a legkülönbözőbb növényi részek szöveteiben megtalálhatók. A vakuolákban (l. o.) képződnek és tovább növekedve néha az egész sejtet kitöltik. A sóskasavas mész monoszimmetriás és négyzetes rendszerben kristályosodik. A K.-ok lehetnek: 1. *egyes K.-ok,* melyek néha tekintélyes nagyságot érnek el és pontosan megállapítható, hogy melyik rendszerbe tartoznak (pl. számos *Iridaceae* gyöktörzsben); 2. *K.-homok,* mely igen apró kis K.-okból áll és alakja nem állapítható meg pontosan, ilyen van a bodza elsődleges kérgében; 3. *rafidok:* ezek hosszú, tűalakú K.-ok, melyekből több fekszik szorosan egymás mellett és az egész tűnyaláb egy nagy, gummiszerű nyálkát tartalmazó vakuolába van beágyazva, pl. a *Liliaceae, Orchidaceae* levelében; 4. *buzogányfejalakú K.-csoport,* ú. n. *K.-drúzák, K.-fészek,* mikor igen sok K. a buzogány fejéhez hasonlóan nő össze, pl. *Chenopodiaceae, Caryophyllaceae* stb.; 5. *K.-gömbök* (sphaero-K. vagy sphaeritek), apró K.-okból álló gömbök, sóskasavas mészből ritkák, ilyenek vannak a *Terminalia bellerica* és *T. paniculata* ágainak a belében, némely kaktuszban és egyes *Caryophyllacae,* pl. a *Silene cucubalus* magjának a héjában. K.-gömbök alakjában válik ki a fészkes viráguakban *(Dahlia, Helianthus*-gumó) az inulin (l. o.) is, ha a gumót v. a belőle készített metszetet hosszabb ideig alkoholban tartjuk.

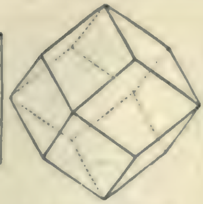
Kristályalkohol. Számos vegyület alkoholokkal molekulavegyületté egyesül. Az alkoholok e vegyületekben a kristályvízhez hasonló szerepet játszanak, ezért kristályalkoholoknak nevezik őket. Ilyen vegyületek pl.

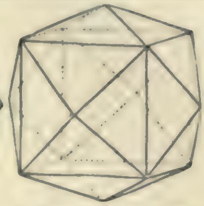
$$CaCl_2.4CH_3.OH : Mg(NO_3)_2.6C_2H_5.OH$$

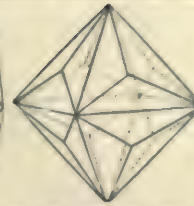
KRISTÁLYOK I.

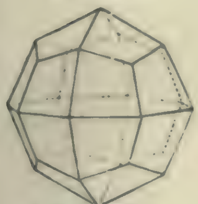

1. Oktaéder.

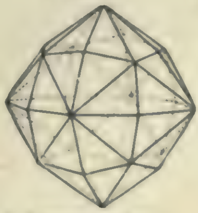

2. Kocka.

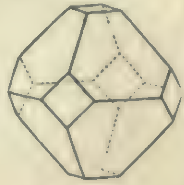

3. Rombdodekaéder.

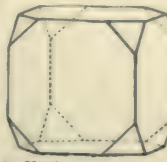

4. Tetrakiszhexaéder.

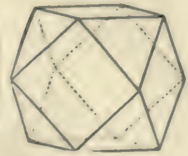

5. Triakiszoktaéder.

6. Ikozitetraéder.

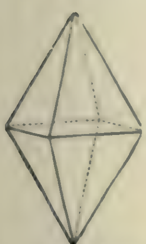

7. Negyvennyolcas (Hexakiszoktaéder).

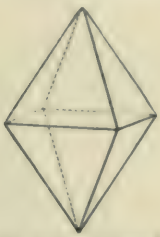

8. Oktaéder a kockával kombinálva.

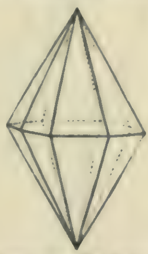

9. Kocka az oktaéderrel kombinálva.

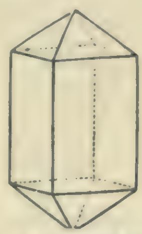

10. Kubooktaéder.

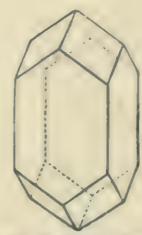
1—10. ábra: Szabályos kristályalakok.

11. Protobipiramis.

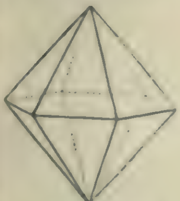

12. Deuterobipiramis.

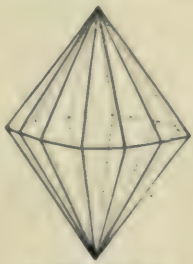

13. Ditetragonális bipiramis.

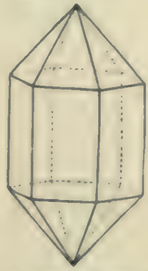

14. Protobipiramis és protoprizma kombinációja.

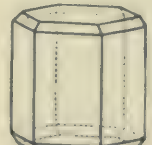

15. Deuteroprizma és protobipiramis kombinációja.

11—15. ábra: A négyzetes rendszer kristályalakjai.

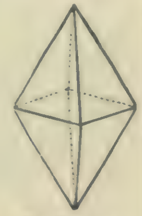

16. Protobipiramis.

17. Dihexagonális bipiramis.

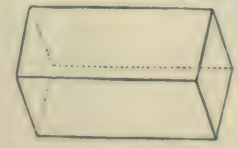

18. Protoprizma és protobipiramis kombinációja.

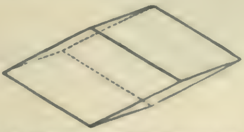

19. Protoprizma, protobipiramis és bázis kombinációja.

16—19. ábra: A hatszöges rendszer kristályalakjai.

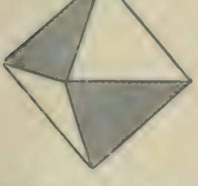

20. Rombos bipiramis.

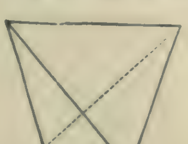

21. Rombos prizma és bázis.

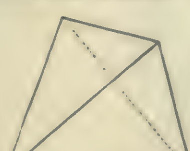

22. Makrodoma és oldallap.

23. Brachidoma és harántlap.

20—23. ábra: A rombos rendszer kristályalakjai.

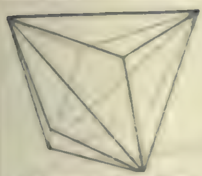

25. A két tetraédernek az oktaéderből való leszármaztatása.

26. Pozitiv tetraéder.

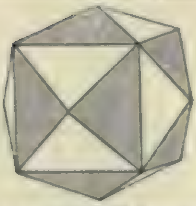

27. Negativ tetraéder.

24. Egyhajlású prizma, oldallap és hemipiramis.

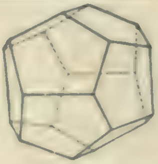
KRISTÁLYOK II.

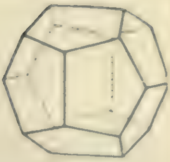

1. Trigondodekaéder.

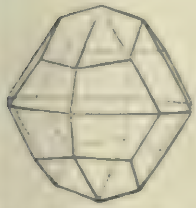

2. A két pentagondodekaéder leszármaztatása a tetrakiszhexaéderből.

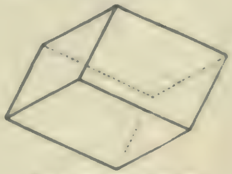

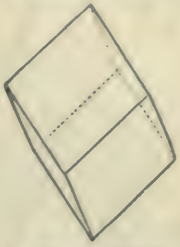
3. Pozitiv, 4. negativ pentagondodekaéder.

5. Diakiszdodekaéder.

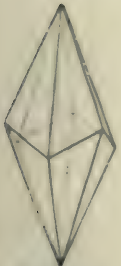
6. Pozitiv romboéder.

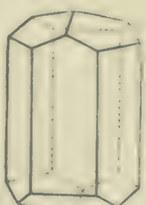
7. Negativ (hegyesebb) romboéder.

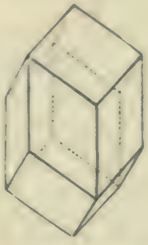
11. Hemimorf turmalinkristály.

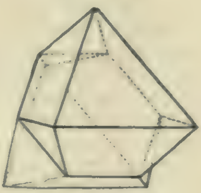
8. Hatszöges szkalenoéder.

9. Protoprizma és romboéder kombinációja.

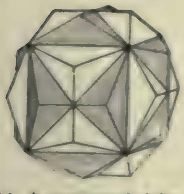
10. Deuteroprizma és romboéder kombinációja.

12. Spinell-iker.

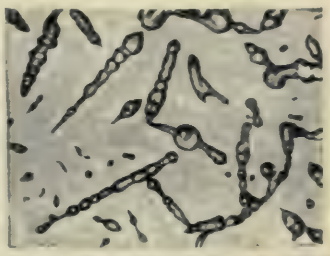
13. Gipsz-iker (ú.n. fecskefark).

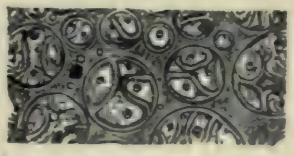
14. A pentagondodekaéderek áthatási ikerkristálya (pirit).

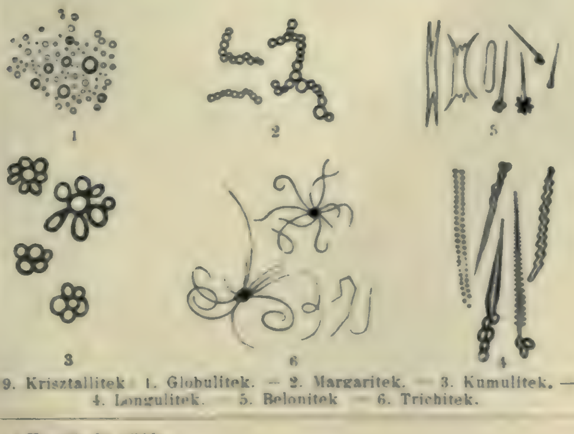
15. Ammoniumoleát-kristályok kopulációja.

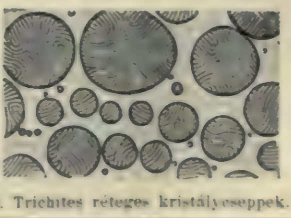
16. A p-azooxibenzoésav folyékony kristályai.

17. Összefolyt cseppek, a régi határvonal kivehető.

19. Krisztallitek: 1. Globulitek. — 2. Margaritek. — 3. Kumulitek. — 4. Longulitek. — 5. Belonitek. — 6. Trichitek.

18. Trichites réteges kristálycseppek.

stb. A benzol és kloroform is alkotnak hasonló vegyületeket. Beszélünk tehát *kristálybenzolról*, pl. $CH(C_6H_5)_3 . C_6H_6$; továbbá *kristálykloroformról*, pl. $(C_7H_4O_2)_4 . 2CHCl_3$.

Kristálybenzol, l. *Kristályalkohol.*

Kristálycsoport v. *kristálydrúza*, közös alapon nőtt kristályok halmaza, amelyek a tökéletes kifejlődésben egymást többnyire kölcsönösen gátolják. Főképen hasadékokban és üregekben keletkeznek; a K.-ot ritkán alkotják egymagukban egy ásványnak a kristályai, hanem rendesen több ásvány vesz részt a felépítésükben, amelyek bizonyos egymásutáni sorrendben keletkeztek. A legidősebb az alzaton ül és reá telepedtek az ifjabbak. Keletkezésük rendesen infiltráció útján történt. Pl. mészkőben kalcit-, az achátmandulákban ametiszt-, a bazaltban zeolitdrúzák. Legnagyobb K.-ok az ú. n. kristálypincékben keletkeznek (az Alpokban a kvarcdrúzák).

Kristálycukor, l. *Cukor* (gyártása).

Kristálydiszítmény, román ékítményes forma, mely lefelé álló hegyű gúlasorból áll.

Kristálydrúza, l. *Kristálycsoport.*

Kristályelektromosság. Megolvadt anyagok megdermedésekor gyakran észleltek elektromos töltéseket, melyek azonban a szilárduló anyagnak az edény falaihoz való surlódásából eredhetnek. Arra is van eset, hogy a kristályképződést az oldatok belsejében fényjelenségek kisérik, melyek elektromos kisülésekre emlékeztetnek. Ilyen jelenséget pl. az arzénes sav, hamuzsír, szóda és más sók kristályosodásakor észleltek. Igen élénk fénylést, sőt apró szikrákat láttak olyan oldatokban, amelyekben kristályosodás nagyon gyorsan megy végbe, pl. midőn a konyhasónak telített oldatát alkohollal keverték. Lehetséges, hogy itt is surlódás okozza az elektromosság keletkezését.

Kristályfalu (azelőtt: *Richwald)*, kisk. Szepes vm. szepesófalui j.-ban, (1910) 576 tót lak.; postaügynökség, u. t. Nagyhársas.

Kristálygömb (növ.), l. *Kristály.*

Kristályhomokkő, olyan homokkő, amely kvarcanyaggal összecementált homok- (kvarc-) szemekből áll. Tulajdonképen minden egyes homokszem kovasav hozzájárulásával tovább növekedett és így a homokszemek mintegy kvarckristályokká igyekeztek regenerálódni és nagyrészt kristálylapokkal vannak határolva. A mikroszkóp alatt többnyire élesen lehet látni az eredeti szem és az utólag rárakódott kvarcköpeny közti határt.

Kristályibolya (ném. *Kristallviolett)*, a kátrányfestőanyagokhoz tartozó hexametil pararozanilin sósavas sója; ezzel a bázikus ibolyaszínű festőanyaggal a gyapjut és a selymet szokták festeni.

Kristálykeményítő, l. *Keményítő.*

Kristályképződés, l. *Kristály.*

Kristálykloroform, l. *Kristályalkohol.*

Kristálylencse *(lens cristallina)*, a szemlencse, l. *Szem.*

Kristálymágnesség. A kristályok különböző irányokban különböző mértékben mágnesezhetők és mágneses térben különbözően helyezkednek el. Ez elhelyezkedés szerint bizonyos irányokat állapítottak meg, melyeket a kristályok mágneses főtengelyeinek neveztek el. Ilyen rendesen három van, de némely kristályoknál csak egy ilyen irány állapitható meg határozottan s az rendesen a kristály optikai tengelyével esik össze.

Kristálymérő, l. *Goniométer.*

Kristályminták, azok a fából, papirosból, gipszből, csillámból, üvegből és még egyéb anyagokból is készült kristályalakok, melyeket a kristályok tanulmányozása céljából készítenek és amelyek a kristályt ideálisan tüntetik fel, vagyis úgy, amiként a kristály akkor keletkezett volna, ha semmiféle külső zavaró körülmény nem játszott volna közbe. Legújabban Goldschmidt V. heidelbergi egyetemi tanár szerkesztett egy rendkívül célszerű és egyszerű készüléket, amelynek segítségével könnyen és gyorsan lehet igen pontos gipszkristálymintákat előállítani.

Kristályoptika, a kettős fénytörés és fénysarkítás jelenségeinek és törvényeinek alkalmazása a kristályok optikai tulajdonságainak megvizsgálására. A megvizsgálandó kristályt, vagy az abból metszett lemezt polarizációs készülék analizórje és polarizórje közé helyezik, pl. két Nicol-féle hasáb közé, melyek keresztezett helyzetben vannak, hogy az alsó Nicolból kiinduló fényrezgés a másikon ne mehessen keresztül. A felső Nicolon átnéző szemre nézve a látómező sötét. Ez az állapot megmarad akkor is, ha a két Nicol közé olyan kristálylemezt tesznek, mely a fényt csak egyszerüen töri. Amint azonban kettősen törő kristálylemez kerül a két Nicol-hasáb közé, a látómező részint különböző világosságú és szinezetű, részint a kristályokra jellemző színes gyűrűk v. megnyúlt és 8-as al kú ábrák mutatkoznak aszerint, amint a lemezre párhuzamos sugarak v. lencsével összehajlókká tett sugarak esnek. A K.-nak főfeladata már most az észlelt színekből, ábrákból, azoknak a lemez forgatásakor történő változásaiból a kristályok tengelyeit és egyéb adatait meghatározni. Az erre szolgáló készülékek: *konoszkóp, ortoszkóp, polarizációs mikroszkóp* és *K.-i egyetemes készülék* (l. o.). V. ö. P. *Groth*, Physikalische Kristallographie.

Kristályoptikai egyetemes készülék, Paul Grothtól eredő eszköz, melyet Leisz módosított és különböző vizsgálatokra alkalmassá tett. A műszer használható mint goniométer a kristálylapok hajlásainak mérésére, mint spektrométer különböző anyagok törésmutatójának meghatározására, mint polarizációs készülék a kristálylemezeknek párhuzamos és összehajló sugarakkal való megvizsgálására, mint mérőeszköz az optikai tengelyek hajlásának meghatározására. A készülék ehhez képest pontos beosztású körlappal, forgatható és körbeosztással ellátott asztalkával, Nicol-féle hasábokkal, spektrumok vizsgálására való berendezéssel stb. van ellátva. V. ö. *Leisz*, Die optischen Instrumente der Firma R. Fuess (Leipzig 1899); A. *Becker*, Kristalloptik (Stuttgart 1903); P. *Groth*, Physikalische Kristallographie (Leipzig, 4. Aufl. 1905).

Kristályos az az anyag, amely csupa apró kristályszemecskéből épül fel; az egyes kristályegyének nem kristálylapokkal vannak határolva, amennyiben egymást a szabad kifejlődésben kölcsönösen gátolták. K. szövete van számos kőzet-

nek (gránit, márvány). *Kristályosodott*-nak mondjuk az ásványt akkor, ha nemcsak benső kristályos szerkezete van, hanem egyúttal szabadon is tudott kifejlődni és ennek folytán kristálylapokkal van határolva.

Kristályos folyadékok. 1877-ben azt tapasztalta *Lehmann*, hogy a 146—450 C° hőmérséklet között megolvasztott ezüstjodid kristályos állapotban van. Ezt követte 1888. *Reinitzernek* az a felfedezése, hogy a benzoilkoleszterinnek két olvadáspontja van, az egyik 145°-on, mikor egy zavaros kettősen törő (anizotrop) folyadékot szolgáltat, a másik 179°-on, mely hőmérsékleten a folyadék már teljesen izotrop. Ennek a kettős olvadáspontnak és anizotropiának a magyarázatára tételezte fel Lehmann (1889.), hogy egyes folyadékok kristályos szerkezettel birnak. Napjainkig még számos, főleg organikus anyagnál észlelték ezeket a sajátságokat. *Riecke* szerint nem jogosult a kristályos folyadék elnevezés, helyette az anizotrop folyadék elnevezést ajánlja. *Tammann* szerint a kristályos folyadék nem egyéb, mint két különböző módosulatú, egymással nem elegyedő folyadék emulziója. Mint látható, sok ellenvetés merült fel a K. létezése ellen, az erről szóló vita még napjainkig sincs eldöntve. V. ö. D. *Vorländer*, Kristallinischflüssige Substanzen (Stuttgart 1908); R. *Schenck*, Kristallinische Flüssigkeiten und flüssige Kristalle (Leipzig 1905); O. *Lehmann*, Molekularphysik mit besonderer Berücksichtigung mikroskopischer Untersuchungen (Leipzig 1889).

Kristályosítás az a művelet, melynek célja készítményeket kristályos alakban előállítani. E végből a kristályosítandó testet alkalmas oldószerben oldják és az oldatot rendesen melegítéssel kellően besűrítik. A folyadék kihülésekor az illető test kikristályosodik. Némely test, így különösen a sók könnyen és szépen kristályosodnak, mások nem szivesen vesznek föl kristályalakot, mig mások egyáltalán nem kristályosíthatók. A K.-t néha csak a besűrített oldat hosszú ideig való állásával lehet elérni, legtöbb esetben a kész kristályos test csekély mennyiségének az oldatba való tevése a K.-t nagyon elősegíti.

Kristályos kőzetek alatt a kristályos szemekből álló kőzeteket értjük, ilyen pl. a gránit, szienit, márvány.

Kristályosodási erő különösen az (enantiotrop vagy monotrop) átalakulási jelenségeknél nyilvánul. Pl. a protokatechusav labilis modifikációja nagy erőkifejtéssel alakul át a másik modifikációba; kisebb akadályok ilyenkor könnyen legyőzetnek; még sokkal feltünőbb e jelenség a paraazofenetolnál.

Kristályos palák. Régebben a K.-at föld első szilárd kérgének tartották, később a forró ősoceánból kicsapódott kőzeteknek. E két nézet ma teljesen fel van adva; mai felfogásunk szerint a K. nem mind ősrégiek. A K. átalakult (metamorfizált) eruptiv vagy szedimentkőzetek. Az átalakulás szilárd állapotban történt, de okaira nézve a vélemények eltérők; abban azonban mind megegyeznek, hogy fizikai körülmények idézték elő a metamorfózist. A főbb tényezők a következők lehettek: a nagyobb mélységben uralkodó magasabb hőmérséklet, nagyobb nyomás és a víz. A metamorfózistól élesen különbözik a felszini mállás. Az eruptiv kőzetekből származnak az *orto*-K., a szedimentekből a *para*-K. A származást gyakran még biztosabban elárulja a kémiai összetétel. A metamorfózis lényege az átkristályosodásban nyilvánul. Az egyik ható tényező, a víz, különféle eredetű lehet: 1. nedvesség, amely a kapilláris repedésekben cirkulál, 2. a kötött víz, amely magasabb hőfokon felszabadul, 3. a juvenilis víz, amelyet az eruptiv kőzetek hoznak fel magukkal. A mélységben a magas hő és nagy nyomás miatt a víz oldóképessége jóval nagyobb, az oldott anyagot ionjaira bontja szét és a mélységgel arányosan nő a savas jellege. A magas hő a reakciók sebességét növeli; lent nagy mélységben, közel az olvadásfokhoz, a folyamat mindinkább hasonlít a kontaktmetamorfózishoz. A nyomásnak szerepe a következő: nyomásnövekedés az oldást, nyomáscsökkenés a kristályosodást segíti elő. A térfogat törvénye szerint: nyomásnövekedés azoknak a vegyületeknek a keletkezését segíti elő, amelyeknek térfogata kisebb és megfordítva. Pl. nyomás alatt a titándioxid három alakja közül a súlyosabb: a rutil keletkezik. Anyagcsere esetében ugyanez áll, pl. olivin Mg_2SiO_4 (molekulatérfogata 43·9) és augit $CaAl_2Si_2O_8$ (mol. térf. 101), összes molekulatérfogata 145, gránátot ad

$$Mg_2CaAl_2Si_3O_{12},$$

amelynek molekulatérfogata 121. A kőzetalkotó ásványoknak két csoportja van: 1. az ásvány mol. térfogata kisebb, mint az azt összetevő oxidok mol. térfogatának összege; 2. ennek az ellentéte. Az 1. csoport ásványai főkép a K.-ban, a 2. csoport ásványai főkép az eruptiv kőzetekben szerepelnek. A nyomás hatása kétféle: 1. minden irányban egyforma (hidrosztatikai); 2. egyoldalú (ú. n. stress). A hidrosztatikai nyomás főkép nagyobb mélységben szerepel és lefelé mindinkább növekszik. 1 cm²-re a nyomás 1 km. mélyben (ha a ráteplülő kőzet fs 2·6) 260 kg., tehát 10 km. mélyben 2600 kg. Nagy mélységben főkép olyan ásványok keletkeznek, amelyeknek térfogata a lehető legkisebb; a nyomás a molekulák mozgékonyságát csökkenti, tehát a metamorfózis csak lassan mehet végbe. A *stress (oldalasnyomás)* egy vagy két irányban hat; ez tehát csak a felülethez közel lehetséges. Ha a stress csakis egy irányban hat, akkor lemezes-leveles szövetű K. keletkeznek; ha két egymásra merőleges irányban hat, akkor rudas szövetű K. jönnek létre. A stress hatása diszlokációkban (gyűrődés, vetődés), mechanikai átalakításokban (katakláz-szövet) és a kémiai és mineralógiai átalakulások elősegítésében nyilvánul. A Riecke-féle elv szerint a nyomás és húzás okozta deformáció a testek olvadáspontját leszállítja, az oldást pedig elősegíti. E tényezőkkel szemben a különféle kőzetek viselkedése igen különböző. Az ásványok csak bizonyos hőmérséklet- és nyomásnál állandóak (exisztenciaképesek); a nyomás és hőmérséklet a mélységgel változik és ezzel átalakulnak az ásványok is. A K. ásványos összetétele ennek folytán bizonyos mértékig a mélységtől függ; ezek alapján különböztetjük meg a mély-

ségbeli zónákat, amelyeknek ásványos összetételét a következő táblák tüntetik fel:

A zónák ásványos összetétele:

	Al	Al+Fe	Mg	Mg+Ca	Mg+Al	Ca+Al	Na+Al	K+Al	K+Al+Fe+Mg	Na+Fe	Fe	Ti
Felső zóna	disztén	kloritoid granat	antigorit		klorit	zoizit epidot	albit	szericit	biotit		pirit hematit	
Középső zóna	disztén	staurolit alman-din		amfibol	pirop	zoizit epidot	albit glauko-fán	muszko-vit	biotit	amfibol	hematit pirit	titanit
Alsó zóna	szillima-nit	alman-din	rombos piroxén olivin	piroxén diopszid omfacit	pirop cordierit	anortit	albit jadeit	mikro-klin orto-klász	biotit	akmit	pirrho-tin magne-tit	rutil ilmenit

Az egyes zónák tényezői:

	Hőmérséklet	Hidrosztatikai nyomás	Stress	A nyomás hatása
Felső zóna	közepes	kicsi	erős	mechanikai
Középső zóna	magasabb	erősebb	igen erős	kémiai (térfogat-törvény, Riecke-féle elv)
Alsó zóna	igen magas	igen nagy	gyengébb	kémiai (lassú átkristályosodás a forma megtartása mellett)

A zónák kőzetei:

Felső zóna:
- kvarcfillit, szericitfillit, mészfillit, kloritoidpala, kloritpala, talkpala, szerpentin, fazékkő, epidotszirt
- konglomerátpala, porfiroid
- kvarcit, kataklázos tömeges kőzetek

Középső zóna:
- muszkovit-, muszkovitbiotit-, biotitpala
- gránát-, staurolit-, aktinolitpala, nefrit, glaukofánpala
- amfibolit, granulit, epidotszirt, gránátszirt
- csillám-, amfibol-, gránát-, epidotgnajsz
- márvány, kvarcit

Alsó zóna:
- biotit-, piroxen-, sillimanit-, cordierit-, gránátgnájsz
- biotitpala, granulit, gránátcsillámpala, gránátszirt
- eklogit, jadeit, augitszirt, márvány, kvarcit.

A K. szövete is a mélységtől függ; fent a vékonypalásak, lent a tömeges külsejüek vannak. Az alaphegység kristályos palái az alsó zónába tartoznak (katarchei emelet, Finnország); a felsőbb archei és algonki palák (kevés gnájsz-, több szediment-eredetű pala) a középső zónába illeszkednek be. Ezek a földünkön mindenhol meglehetős egyöntetüek; a fiatal lávahegységek kristályos palái mezozoi és kainozoi szedimentek voltak, ezek a középső és felső zónába tartoznak és rendkívül változatos összetételüek.

A beosztás elsősorban kémiai alapon történik; de azonos kémiai összetételű K. a mélységbeli zóna szerint igen változó ásványos összetételüek lehetnek.

Az ásványok táblázata.

Csak eruptiv-kőzetben	Eruptiv-kőzetben (primér) és kristályos palában	Csak kristályos palában
tridimit, leucit	kvarc, ortoklász, mikroklin, muszkovit	szericit, paragonit, sakktábla-albit, zoizit, epidot
melilit, nosean, szodalit, haüyn	plagioklász, pertit, mikropertit, amfibol	tremolit, aktinolit, uralit, nefrit, glaukofán, antofillit
bazaltos-amfibol	augit, biotit	jadeit, klorit, kloritoid, merev csillám, staurolit, disztén
	gránát, sillimanit, andaluzit, cordierit, olivin, magnetit, ilmenit, hematit, pirit, apatit, cirkon, rutil, titanit	szerpentin, talk

Kristályospala-szisztéma, l. *Huron-szisztéma.*

Kristályos sejt (*lithocystis*, növ.) az olyan sejt, amelyben kristályok, kristálycsoport v. cisztolit (l. o.) van.

Kristályos üveg. Ha üveget hosszabb ideig a megpuhulásig felhevítünk, az alaktalan üvegtömegből finom túalakú kristályok válnak ki s végre átlátszatlanná és durva felszinüvé is lesz. Az ilyen üveget az üveggyárosok *rühes*-nek is mondják. Réaumur már 1728. az üvegnek ezt a sajátságát felismerte és az üvegnek homok között való hevítésével porcellánt akart késziteni. Újabban különösen *Ebell* kisérleteivel kimutatta, hogy a normális összetételű üveg magasabb hőfoknál képes kovasavat, aluminium-oxidot s általában mindenféle fémoxidot, sőt fémeket is nagyobb mennyiségben feloldani, mely testek az üveg gyors lehűtésekor oldatban maradnak, de lassú lehüléskor, v. ha

az üveget újból felhevítjük, megint kikristályosodnak. Ezen a tüneményen alapszik a fehér, átlátszatlan üveg (alabastromüveg, csontüveg, kriolitüveg), az avanturin-, a rubinüveg stb. képződése.

Kristály öve, l. *Kristály*.

Kristálypalota (ang. *Crystal-Palace)*, a világ legnagyobb és legfényesebb mulatóhelye, mely egyszersmind állandó kiállítás is, Sydenhamben, Londontól DK.-re. A roppant épület, mely csupán csak üvegből és vasból készült (innen a neve is), az 1851. tartott londoni kiállítás főépülete volt. Körülbelül 120 hektár területet föd be és gyönyörű tavak, parkok, szigetek, kertek és terrasszok közepén emelkedik. Középső hajója 490 m. hosszú; ebben van a Händel-orchester 4000 tag számára s a nagy orgona (4568 sippal) a hallgatóság számára fentartott hellyel együtt. Van továbbá egy nagy hangversenyterme, melyben mindennap játszanak és szinháza, mely kétezer vendéget fogad be. A főhajót növénytani, állattani és néprajzi csoportozatok töltik be, mesteri elrendezésben, melyek minden éghajlat állat- és növényvilágát bemutatják. Nagybecsű tudományos értékkel birnak, különösen a művészettörténelem szempontjából, a palota két felén berendezett udvarok (Courts), melyekben a művelt népek építészeti és szobrászati fejlődése időrendben látható. Három vasútvonal, melyeken negyedóránkint közlekedik a vonat, köti össze a kristálypalotát Londonnal.

Kristálypince, az Alpok gránit- és gnájszkőzetében levő nagy üregek, amelyeknek fala gyakran gyönyörű kvarckristályokkal van beborítva. Az Uri-kanton (Tiefengletscher) egyik K.-jében 1868 aug. havában 300 métermázsa mennyiségű szép kvarckristályt találtak, köztük a híres Nagyapót és Királyt, amelyeket a berni muzeumban őriznek; az előbbi 133½, az utóbbi 127½ kg.-ot nyom.

Kristályponceau: $C_{20}H_{12}N_2O_7S_2Na_2$, vörös azofesték, melyet gyapjufestésre használnak.

Kristályrendszerek, l. *Kristály*.

Kristályszóda *(kristályos szóda)*, l. *Szóda*.

Kristálytan *(krisztallográfia)*, a kristályokkal és azok tulajdonságaival foglalkozó tudományág. A K. körébe tartozik: 1. a számító v. matematikai K.; 2. az alaktan, mely a létező kristályok viszonyainak felderítésével foglalkozik; 3. a fizikai tüneményekkel foglalkozó fizikai K., melynek főrésze a kristályoptika; 4. a kristálykémia, vagyis az alak és vegyi összetétel összefüggését tárgyaló K.

Kristálytartók (növ.), kristályokat tartalmazó sejtek, melyek leggyakoriabbak az edénynyalábok (l. o.) parenchimás szövetei között. Alakjuk különböző: így megtarthatják rendes parenchimás alakjukat, ezek a *kristályos sejtek* (lithocystis), máskor tömlőalakuak, ezek a *kristályos tömlők* (utriculus crystalli). A sejtfalak gyakran elparásodnak; rendesen egyesével állnak, máskor sorokat alkotnak. Némely fában az összefüggő sor úgy képződik, hogy egy kambium-sejt több harántfallal apróbb sejtekre oszlik, melyeknek mindegyikében egy-egy kristály van: ezek a *kristályos rostok* (Kristallfasern; Hartig) v. *kristályos kamrásrostok* (Kristallkammern-Fasern.). A kamrák száma lehet 1—2, de van 20—30 kamrás is.

Kristálytengelyek, l. *Kristály*.

Kristálytermet (vagy *habitus)* alatt a kristályok kifejlődési alakját értjük, t. i. hogy milyen speciális kristályalakok v. kombinációk és lapok uralkodnak a kristályon. Ugyanazon anyagnál a K. különféle lehet; az ingadozás oka még nincsen minden esetben tisztázva. Sok esetben a K. attól függ, hogy az oldatban, amelyből a kristályosodás történt, milyen anyagok voltak jelen. Pl. a timsó vizes oldatból oktaéderekben kristályosodik; de ha az oldatban valami lúg (ammoniák, stb.) volt jelen, akkor kockákban vagy kubooktaéderekben válik ki. A konyhasó tiszta vízből kockákban, ureumot tartalmazó vízből oktaéderekben kristályosodik. Úgylátszik, hogy a hőmérséklet, az oldat sűrűsége és térfogata, a párolgás időtartama, a légnyomás nem nagy hatással vannak a K.-re. Másrészt a szabályos összenövések, pl. az ikerösszenövések erősen befolyásolják a K.-et. Pl. a spinellikrek mindig az ikerlap szerint táblásak. A K. ingadozásának okát még sok esetben nem tudjuk megmagyarázni.

Kristálytömlők (növ.), l. *Kristálytartók*.

Kristályüreg, a kőzetekben előforduló, többnyire gömbölyded üregek, amelyeknek falán kristálycsoportok (drúzák) ülnek. Az üregek különféle eredetüek lehetnek: hasadékok, kimosások, hólyagszerű felfúvódások. Pl. Raiblnál Karintiában a dolomitban gömbölyded üregek vannak, amelyeknek fala galenit-, szfalerit- stb. rétegekkel van bevonva. A mészkövek üregeiben gyakran cseppkövek fordulnak elő. Az Alpokban a gránit és gnájsz üregeiben (kristálypincék) nagy kvarc-kristálycsoportokat találunk.

Kristályüveg, a finoman csiszolt üvegtárgyakat K.-nek is mondják. L. *Üveg*.

Kristályvíz, számos kristály erősebb-gyengébb hevítéskor vizet veszít. A víz háromféleképen lehet kötve a kristályban: 1. mechanikailag, mint nedvesség, az egyes részecskék között lehet jelen; 2. molekulárisan lehet bennük mint kristályvíz; 3. tulajdonképen nincs is bennük vízalakban, hanem az atomisztikusan kötött hidrogén és oxigén igen erős hevítéskor egymással vegyülnek és víz keletkezik. Az 1. alatt felsorolt vizet nevezzük higroszkópos víznek. A 2. alatt felsorolt víz a K. Erről az a felfogás uralkodik, hogy az mint víz (H_2O) a molekuláris (kristályosodási) erők következtében az anyag molekulái közé törvényszerűleg van közbeiktatva. A K. nincs erősen a molekulához kötve. Ha az anyag vizes oldatból kristályosodik, akkor egy vagy több molekula vizet felvesz magába; a felvett molekulák szám többnyire attól a hőmérséklettől (és nyomástól) függ, amelynél a kristályosodás történt. A kristályalak a K.-molekulák mennyisége szerint ugyanazon anyagnál teljesen eltérő szokott lenni. Pl. a kalciumszulfát $CaSO_4$ vízmentesen mint anhidrit rombosan kristályosodik; 2 molekula K.-zel, mint gipsz egyhajlású kristályokban válik ki. Konyhasóoldatból 0° felett K.-mentes konyhasókockák, 0° alatt az egyhajlású

$$NaCl + 2H_2O \text{ (hidrohalit)}$$

kristályosodik ki. A K. könnyen távozik el a kristályokból. Néha elégséges, ha csak levegőn szabadon vannak a kristályok, máris a vizüket vesz-

KRISZTIÁNIA.

RÉVAI-LEXIKON.

RÉVAI-KARTOGRAFIA.

tik. Hevítéskor mind elvesztik a vizüket. A gipsz 100—200° között összes vizét elveszti, de megnedvesítéskor újra fel is veszi. Erősebb izzításkor a gipsz agyon van égetve és többé semmi vizet fel nem vesz. Hevítéskor a vízveszteség gyakran törvényszerüen következik be: a vasvitriol ($FeSO_4+7H_2O$) előbb 3, azután erősebb hevítéskor megint 3, végül még erősebb hevítéskor utolsó molekula K.-ét is elveszti, amit a következő módon szokás jelölni: $FeSO_4+H_2O+3H_2O+3H_2O$; a keserűsónál: $MgSO_4+H_2O+5H_2O+H_2O$; a cinkvitriolnál: $ZnSO_4+H_2O+H_2O+5H_2O$. Teljesen más a szerepe a szerkezeti (konstituciós) vagy kémiailag kötött víznek (l. *Szerkezeti víz)*.

Kristályvíz *(Kristály-forrás-ásványvíz)*, a Szt. Lukács-fürdőnek egyik nagy mélységből fakadó hidrokarbonátos ásványvízforrása. 1899 óta van üzemben, átlagos napi forgalma kb. 20.000—30,000 üveg. Szétküldik a világ minden részébe.

Kristian, férfinév, a. m. *Keresztély.*

Kristiana, nőnév, l. *Krisztiána.*

Kristiania *(Krisztiánia, Christiania*, l. a *mellékelt térképet)*, Norvégia fővárosa, a K.-fjord belső végében, a 129 m. magas Eke-hegy lábánál, vasútnál, festői szép fekvéssel, (1910) 243,801 lak., 16·6 km² területtel. Az évi középhőmérsék +5·2° s az évi esőmennyiség 671 mm. K. nemcsak a legtöbb hatóságnak székhelye és püspöki székhely, de mint iparos- és kereskedő-város is igen előkelő helyet foglal el. Az iparvállalatok közül jelentősebbek: a szövő-fonógyárak, papir-, sör- és vegyészeti gyárak, gép- és szerszámkészítő gyárak stb. Az összes beviteli kereskedelemnek mintegy fele K.-n megy keresztül. Rendes gőzhajóösszeköttetése van London, Newcastle, Middlesborough, Grangemouth angol városokkal, továbbá Hamburggal, Brémával, Antwerpennel, Rotterdam-, Amsterdam-, Havre- és Bordeaux-val. Számos szép tere közül a jelentékenyebbek: a Grev-, Wedel-, az Eidsvold-tér Wergeland költő szobrával. Ezen a szobron kívül említendő még: János Károly lovasszobra a királyi kastély előtt, a Schweigaard-szobor, IV. Keresztély szobra Jacobsentől a Stomtorveten. A kiválóbb épületek a régi Agershuus erősség, falakkal és szép ültetvényekkel körülvéve; a város Ny.-i végében az Oscarlot, az új palota; a Gamle Akerskirke, a templomok közt a legrégibb (1150 előtti időkből); a gót Szentháromság-templom; a kat. Szt. Olaf-templom; a Megváltó temploma; az országház (Storthings-Bygning); a városháza, a nemzeti szinház, az igazságügyi palota, történelmi muzeum stb. A kulturális intézmények: az 1813. megnyitott egyetem öt fakultással, nagy könyvtárral (250,000 köt., 1500 kézirat), csillagvizsgálóval, meteorológiai intézettel, fizikai szertárral és laboratóriummal, zoologiai muzeummal, botanikus kerttel, etnográfiai és gazdag régiségtárral; a tanítás ingyenes. Továbbá a hadi iskola, katonai főiskola, technikai és rajziskola és többféle középiskola; a művészeti muzeum skandináv, hollandi és más külföldi festőktől származó festményekkel, szobrokkal, metszetekkel; a műiparmuzeum szintén értékes gyüjteménnyel; a Deichmann-féle könyvtar stb. A legkiválóbb újságok: a Dagbladet, Morgenbladet stb. K. újabb keletű város. IV. Keresztély Oslo leégése után 1624. vetette meg az alapját.

Kristiania-fjord, Dél-Norvégiának leghosszabb fjordja (97·5 km.); a Hfal-szigetektől Kristiniáig nyúlik, sok elágazása közül a leghosszabb a Drammens-fjord (30 km.).

Kristians, Hamar norvég tartomány kerülete (amt), 25,368 km² területtel, (1910) 119,081 lak. Nagyobb részét hegyek takarják. A főfolyó a Lågen. A nép főfoglalkozása az állattenyésztés és halászat. A kerület székhelye Lillehammer, 3804 lak.

Kristiansand *(Christiansand)*, 1. norvégiai *tartomány* az Atlanti-oceán és a Skager-Rak, Kristiania és Bergen közt. Részei: Bratsberg, Nedenäs, Lister og Mandal és Stavanger. — 2. *K.*, az ugyanily nevű tartomány *fővárosa*, püspöki szék- és kikötőhely, a Skager-Rak egy Ny.-i nyulványa végében az Ottarå torkolatánál, (1910) 15,154 lak., vitorlavászonkészítéssel és ácsműhelyekkel, szép székesegyházzal. Kereskedelme élénk s kivitelének főcikkei: fa, halak, bőr, réz és vas. Rendes hajóösszeköttetése van Bergen, Stavanger, Kristiania, Kopenhága, Hull, Leith és Hamburg városokkal. Az 1641-ben IV. Keresztély által homokos síkságon épített város szép, egyenes utcákból áll. 1892-ben nagy tűzvész jó részét elpusztította.

Kristiansö *(Christiansö)*, azelőtt *Ertholme*, sziklás *szigetcsoport* 18 km.-nyire Bornholm dán szigettől, melyhez közigazgatási szempontból tartozik. A három sziklasziget: *Kristiansholm, Frederiksholm* és *Gräsholm* eredetileg (1684. épült) erőd volt, melyet 1855-ig állami fogháznak használtak. Kristiansholm szigetén van a templom, az iskola és az élelmezési raktár; Frederiksholmban néhány kaszárnya s az előbbi fogház; lakói (1911-ben 121) mint révkalauzok és ügyes halászok tartják fenn magukat. Gräsholm teljesen kopár és csaknem egészen lakatlan.

Kristianstad *(Christianstad)*, 1. *län* vagyis tartomány Svédország D.-i végében, 6493 km² területtel, (1910) 228,321 lak., K. székhellyel. A főkeresetforrás a földmívelés és szeszfőzés. Márványt és épületköveket is bányásznak benne. — 2. *K.*, az ugyanily nevű län *székhelye*, egykor megerősített város a Balti-tenger egyik fjordján, (1910) 11,567 lak., posztószövéssel, bőr- és dohánygyártással, kesztyűkészítéssel; élénk gabona- és pálinkakereskedéssel; szép templommal a XVII. sz.-ból. K.-ot 1614. IV. Keresztély dán király alapította. 1658-ban a roeskildei béke Svédországhoz csatolta. 1847-ben erődítményeit nagyobbára lerombolták.

Kristiansund *(Christiansund)*, város és kikötőhely Romsdal norvég járásban, (1910) 13,012 lak.; élénk halkereskedéssel. K.-ot 1734. IV. Keresztély dán király alapította.

Kristinehamn *(Christinehamn)*, város Wermland svéd länben, a Wener ÉK.-i végében, vasút mellett, (1910) 8762 lak.; gép-, dohány- és gyufagyártással. A közeli vidék bányáinak termékeivel is élénk kereskedést űz.

Kristóf *(Christophorus), szent*, vértanu. A legrégibb idők óta egyaránt tisztelték úgy a keleti,

mint a nyugati egyházban. Kánaánból származott és míg a pogányságnak volt híve, Reprebus nevet viselt; később, mint keresztényt, valószinüleg Decius császár uralkodása alatt lefejezték. A legenda szerint az óriás termetü és erejü K. csak a leghatalmasabbnak akart szolgálni, ezért előbb egy királynak, azután az ördögnek és végül Krisztusnak állott szolgálatába. Egy alkalommal Krisztust, mint gyermeket, vitte át a folyón, aki mindinkább nőtt és hordozóját a vízbe merítette és így megkeresztelve őt, a Christophorus (Krisztushordozó) nevet adta neki. A középkori művészet így is szokta őt ábrázolni. Emlékünnepe a latin egyházban júl. 25, a görög egy házban máj. 9.

Kristóf, pápa, l. *Christophorus.*

Kristóf, több uralkodó neve:

[Bajorország.] 1. *K., bajor herceg,* III. Albrecht herceg negyedik fia, szül. 1449 jan. 6., megh. Rhodos szigetén 1493 aug. 15. Bátyja, IV. Albrecht ellen kétszer is fellázadt s fogsággal bünhődött. 1475-ben lemondott 10 évre uralkodói igényeiről néhány vár és város fejében. 1476 dec. jelen volt Mátyás és Beatrix esküvőjén. Ezután kalandor életet élt s rettenthetetlen bátorságával tünt ki. 1490-ben résztvett *Miksa* király magyarországi hadjáratában s ő hágott fel először *Székesfehérvár* falára (1490 nov. 16.). 1485-ben harmadszor is fellázadt bátyja ellen, de leveretvén, a Szentföldre zarándokolt, honnan visszatértében Rhodos szigetén érte utól a halál.

[Dánia.] 2. *I. K., dán király* (1252–59), II. Valdemár király negyedik fia, szül. 1219., megh. 1259. Bátyjának, *Ábelnek* halála után, 1252. jutott a trónra. A főpapsággal való összeütközése által interdiktumot vont országára. Valószinüleg mérgezés következtében halt meg.

3. *II. K., dán király* (1319–32), VI. Erik király ifjabbik fia, szül. 1276., megh. 1332 aug. 2. Bátyja, VI. Erik után jutott a trónra 1319. Erőszakossága miatt 1326. elűzték s 1330-ig öccse, III. Valdemár uralkodott helyette.

4. *III. K., dán, svéd és norvég király* (1440—1448), János bajor herceg fia, szül. 1418 febr. 16., megh. 1448 jan. 6. Nagybátyját, III. Eriket, 1440. Dánia, 1441. *I. K.* néven Svédország, 1442. Norvégia trónján követte. Nagy ellensége volt a Hanza-szövetségnek s mint jeles törvényhozó tünt ki. Gyermektelenül halt el.

[Oldenburg.] 5. *K., Oldenburg grófja,* XIV. János gróf legifjabb fia, szül. 1502. vagy 1504., megh. 1566 aug. 4. Az egyházi pályára adták, de mint kölni kanonok, a reformációhoz csatlakozott. Ezután sokáig *Fülöp* hesseni tartománygróf udvarában élt. 1534-ben elüzött rokona, III. Keresztély dán király érdekében fogott fegyvert s Dánia kormányzójának kiáltották ki. 1536-ban III. Keresztély elüzte őt s birtokaira vonult vissza. Utoljára a schmalkaldeni háboruban, 1546—1547-ig harcolt a protestánsok oldalán. Sok kegyes alapítvány őrzi emlékét.

[Svédország.] 6. *I. K., svéd király* (1441—1448), l. *K. 4.*

[Württemberg.] 7. *K., Württemberg hercege* (1550—68), Ulrik herceg fia, szül. Urachban 1515 máj. 12., megh. Stuttgartban 1568 dec. 28. Mikor atyját a sváb szövetség elűzte, 1520—1532-ig Ferdinánd főherceg és V. Károly császár udvaránál nevelkedett. Württemberget V. Károly 1530. öccsének, Ferdinánd magyar királynak adományozta, de K.-nak 1532. sikerült Itáliából hazaszöknie s miután atyja 1534. visszafoglalta ősi országát, K.-nak örökösödése is biztosítva volt. 1550-ben foglalta el Württemberg trónját, melyet aztán háborítatlanul birt, minthogy 1553. nagyobb pénzösszeggel elégítette ki Ferdinánd királyt. Buzgó híve volt a reformációnak s 1559. Luther szellemében rendezte Württemberg egyházi kormányzatát. Ő építtette Stuttgartban az ú. n. *régi kastélyt*, mely előtt 1889. felállított ércszobra hirdeti emlékét.

Kristófalva, kisk. Zala vmegye csáktornyai j.-ban, (1910) 459 horvát lak.; vasútállomás, u. p. Murasiklós, u. t. Muraszerdahely.

Kristóffű (növ.) a. m. békabogyó, l. *Actaea.*

Kristóffy *József*, politikus, szül. Makón 1857 szept. 7. Középiskoláit Makón, Temesvárt és Aradon, a jogot Budapesten és Bécsben végezte. Ezután Csanád vmegyében vállalt hivatalt, közben az akkori közmunka- és közlekedésügyi minisztériumban volt min. fogalmazó. Majd ismét visszatért a megyei szolgálatba s mint megyei főjegyzőt 1896. szabadelvű programmal képviselővé választották. A Házban főleg szociálpolitikai és közigazgatási kérdésekkel foglalkozott. 1904-ben a Tisza-kabinet bizalmából másfél évig Szatmár vmegye főispánja volt s ebben a helyzetben találta az imparlamentáris Fejérváry-kabinet alakítása, melyben a belügyminiszteri tárcát elvállalta. K. a parlamenti viszonyok elfajulásának okát a szűk választójogban kereste s nagy meglepetést keltett, midőn németbogsáni beszédében (1905 szept. 9.) orvoslásul az általános titkos választójogot kormány-programm gyanánt proklamálta. Az általa tervezett választójogról törvényjavaslatot is készített, melyet bő indokolással és statisztikai adatokkal felszerelve nyilvánosságra bocsátott (Budapest, 1906). Emiatt, továbbá azért is, mert a passziv ellenállásba lépő törvényhatóságoknak az adó- és ujoncmegtagadásra vonatkozó határozatait megsemmisítette, a legélesebb küzdelmek ütközőpontjába került. A törvényhatóságok ellenállásának megtörésére irányultak továbbá azok az intézkedései is, hogy főispánok, kormány- és királyi biztosok kirendelésével, a vármegyei közgyülések betiltásával, az állami szubvencióknak tőlük való elvonásával és az ellenálló tisztviselőknek felfüggesztésével a nemzeti küzdelem legerősebb várait is megsemmisítette. Midőn a szövetkezett ellenzék a kormány átvételére hajlandónak mutatkozott, K. készítette elő és hozta létre Fejérváryval a korona és többség közti paktumot 1906 ápr. 6-án. Állásától történt felmentése után 1906—1911-ig széleskörű agitációt indított az általános titkos választójog érdekében, s ezen időre esik két nagyobb műve: *A választójogi harc* (Budapest 1910) és *Választójogi beszédek* (u. o. 1911). Midőn a koaliciós kabinet megbukott s Khuen-Héderváry gr. kormányelnöksége alatt ismét a régi szabadelvű párt jutott uralomra, K. is visszatért a Házba, miután

1911 jún. 2. Békéscsabán az ottani parasztpárt képviselőjévé választotta. K. azonban nem igen vett részt a Ház tanácskozásaiban, mert radikális választójogi elvei miatt nem tudott elhelyezkedni a parlamenti pártok keretében. Ebbeli politikai szerepe véget ért egy összeférhetlenségi bejelentéssel, mely után 1913 decemberében K. lemondott mandátumáról.

Kristyán, község, l. *Köröstyén*.

Kristyor, kisk. Hunyad vmegye brádi j.-ban, Brád mellett, (1910) 2247 oláh és magyar lak.; posta-, telefon- és távíróhivatallal. A határához tartozó Gurabárza bányatelepen van a brádi bányaművek nagy része, leginkább a Rudai 12 apostol társulat tulajdonában; az itteni zúzómű nagyszabású telep.

Krisuvigit (ásv.), l. *Brochantit*.

Krisztallin a. m. *anilin* (l. o.).

Krisztallit, ama mikroszkópos kicsinységű testek, melyeket főképen vulkáni üvegekben és salakban lehet látni és amelyek mintegy középhelyet foglalnak el a kristályok és az amorf anyag között. Anyagukat meghatározni gyakran igen bajos. Némelyek általánosan *mikrolit*-nak mondják. Elnevezésük az alakjuk szerint történik: az olyan K.-nak, melynek alakja gömb, *globulit* a neve; amelyek olvasó módjára sorakoznak egymáshoz, azok *margaritok*; a hosszúkásak a *longulitok*; a szabálytalanul összehalmozott globulitok a *kumulitok*; a buzogányalakuak a *belonitek*; a hajszálszerűek a *trichitek*. Mesterségesen is elő lehet állítani a K.-okat, ha valamely kristályosodó üvegbe valami sűrű, a kristályosodást gátló tömeget teszünk.

Krisztallofánia, a krefeldi Thomastól föltalált áttetsző-nyomásos eljárás. Spiritusszal ablakra ragasztható képek készülnek a K. útján s ezek a fölragasztás után teljességgel lemoshatatlanok.

Krisztallofizika, a kristályok fizikai sajátságainak összefoglaló tana.

Krisztallogénia a. m. kristálykeletkezés vagy kristályosodás.

Krisztallográfia a. m. kristálytan (l. o.).

Krisztalloidok. *Graham* használta a K. elnevezést megkülönböztetésül a kolloidoktól. A krisztalloid anyagokra jellemző, hogy oldataikban gyorsan diffundálnak, könnyen kristályosodnak és oldataikban az oldatok jellemző tulajdonságait mutatják. — *Krisztalloid anyagok* ásványtani szempontból olyan mikroszkópikus kicsinységű testek, amelyek nincsenek kristálylapokkal határolva, de a polarizált fényre hatnak, ide tartoznak tehát az ú. n. mikrolitok. — *K.* (növ.), fehérjéből álló kristályok, melyek különösen az aleuron-szemecskékben fordulnak elő, de megtalálhatók néha a citoplazmában (l. o.) is, mint pl. a burgonya külső, keményítőben szegény sejtjeiben. A szabályos és hatszöges rendszerben kristályosodnak. A valódi kristályoktól könnyen megkülönböztethetők, mert jódtól sárgaszinűek lesznek.

Krisztalloid oldatok, l. *Kolloid oldatok*.

Krisztallolumineszcencia, a fénylés, mely egyes anyagok kristályosodása pillanatában észrevehető. Így, ha arzénes sav, fluornátrium, kénkálium és kénnátrium kristályosodik, fénylés mutatkozik. Folyékony ezüst a megmerevedés pillanatában fénylőbb lesz.

Krisztallometria (gör.), a kristályok mérésével foglalkozó tudomány, l. *Goniométer*.

Krisztallonomia (gör.) a. m. kristályszámítástan, vagyis az az ága a kristálytannak, mely a kristályok paraméter-viszonyainak, szögeinek stb.-nek számításával foglalkozik.

Kriszte elejszon (gör.), l. *Kirie*.

Krisztián, férfinév, a. m. *Keresztély*.

Krisztiána, *szent*, állítólag egy angol királynak egyetlen leánya a VIII. sz.-ból. Ünnepe júl. 26. A róla elnevezett női kongregációt *(Szent K. nővérei)* tanítás és nevelés céljára Madame Tailleur alapította 1807. Metzben és XIII. Leo erősítette meg 1888. és 1899. Elszász-Lotharingiában, Belgiumban stb. vannak elterjedve.

Krisztiána, magyarországi gazdag nemes olasz nő. 1129. János görög császárnak elárulta II. István magyar király azon tervét, hogy Barancs építése közben a Dunán hirtelen átkelve meglepje és szétverje megfogyott seregét. A császár nagynehezen elmenekült a király elől, ki az áruló K.-t elevenen megégettette.

Krisztiánia, Norvégia fővárosa, l. *Kristiania*.

Krisztiánia-fjord, l. *Kristiania-fjord*.

Krisztics, 1. *Filip*, szerb államférfiú, szül. Belgrádban 1819., megh. Mentoneban 1905 febr. 15. Párisban tanult s hazatérvén birói és hivatalnoki pályán működött. 1859-ben Milos fejedelem kabinet-titkára, 1860. pedig külügyminiszter lett. 1870-ben Konstantinápolyba küldték követnek, hol 1873-ig maradt; 1873—74. közoktatásügyi miniszter volt. 1878-ban konstantinápolyi, 1879. bécsi, 1882. londoni követ lett. 1885-ben a szerb nemzeti bank élére állott.

2. *K., Nikola*, szerb államférfiú, szül. Mitrovicban (Szerém vm.) 1818., megh. Belgrádban 1902 jan. 25. Tanulmányait Magyarországon végezte, de 1839. átköltözött Szerbiába s a birói pályán működött. 1860—68-ig belügyminiszter volt. Mikor gyámfia, *Milán* fejedelem trónra lépett, 1868. miniszterelnök lett rövid időre. 1888 ápr. 27. újból őt állította Milán király a kormány élére s ő dolgozta ki Szerbia új, liberális szellemű alkotmányát. 1889 márc. Milán lemondása után ő is távozott. Utoljára *Sándor* király alatt volt miniszterelnök 1894 okt.—1895 jún.-ig. 1901-ben az államtanács elnökévé nevezték ki s az maradt haláláig.

Krisztina, 1. *szent*, vértanú Kr. u. 300 körül. Diokletián alatt Bolsenában szenvedett halált, miután gyermeki buzgalmában atyjának házi bálványait szétrombolta. Ünnepe júl. 24.

2. *Belgiumi K., szent (mirabilis* a. m. *csodálatos* jelzővel), szül. 1150. Brüsthemben, megh. 1224 körül St. Trondban. 17 esztendeig magános életet élt, mint pásztornő. 1182-ben súlyos betegség után holtnak hitték, amikor rendkívüli dolgok történtek vele, amelyek azonban csak részben hitelesek. Ünnepe júl. 24.

Krisztina, *svéd királynő* (1632—54). Gusztáv Adolf svéd király leánya, szül. Stockholmban 1626 dec. 18., megh. Rómában 1689 ápr. 19. Atyjának halála után 1632 nov., mint hat éves gyermek került Svédország trónjára s 1644-ig gyám-

ság alatt állott. Tudományos neveltetése és hajlamai folytán nem sokat törődött az államügyekkel. Miután összes kérőit visszautasította, 1649. unokatestvérét, *Károly* pfalz-zweibrückeni herceget fogadtatta el a svéd országgyűlés által utódjának. Jövedelmének nagy részét képek és régiségek vásárlására pazarolta, udvarában pedig sok francia és hollandi tudós *(Descartes, Hugo Grotius)* fordult meg. Mindez visszatetszést keltett a svéd nemességben és papságban s K. látván az ellene irányuló elégedetlenséget, 1654 jún. 16. lemondott a svéd trónról évi 600,000 márkányi jövedelem kikötése mellett. Ezután *Brüsszelbe* ment, hol 1654. karácsony napján titokban áttért a kat. vallásra. 1655 nov. *Innsbruckban* nyiltan megismételte ezt és Rómába ment, hol VII. Sándor 1655 dec. 21. nagy ünnepséggel fogadta. 1656—58-ig a francia udvar vendége volt s itt Fontaineblauban ismeretlen okokból halálra ítélte és megölette főlovászmesterét, *Monaldeschi* marquist. Később két izben is meglátogatta Svédországot (1660, 1666), de népszerűségét itt teljesen elvesztette. 1668-ban végleg Rómában telepedett le s haláláig tudományos és művészi körökkel érintkezve töltötte éveit. Emlékiratait először *Arckenholtz* adta ki (Amsterdam 1751—1760, 4 köt.), majd *Woodhead* (London 1863, 2 köt.). V. ö. *Szentimrei* Márton, Svédországi K. (Budapest 1882); *Bain*, Christina, queen of Sweden (London 1889); *Friis*, Dronning Christina af Svenig (Kopenhága 1896, németül Leipzig 1899); *Claretta*, La regina Cristina di Svezia in Italia (Torino 1892); *Franklin* A., Christine de Suède et l'assassinat de Monaldeschi (Paris 1911).

Krisztina-legenda v. *Krisztina élete*, magyar nyelvemlék a XVI. sz. elejéről. Negyedrétű, végén csonka papiros-kódex, eredeti címlappal, ami kódexeknél szokatlan. Egészen egy kéz írása, leírója azonban ismeretlen. Kora nincs följegyezve; ismertetőinek egyező véleménye szerint a XVI. sz. elejéről való. Tartalmát címe mutatja. Említést érdemel különös helyesírása. E kódex ugyanis a hosszú magánhangzóknak a rövidektől való megkülönböztetésére a kettőzésen (aa, ee) s az egymás fölé való íráson kívül *(å, ẻ)* egy fölül alkalmazott ˇ jegyet is használ, még pedig az *ó* és *ő* hangoknál is. Ezenkívül a jés hangokat úgy fejezi ki, hogy a *g, l, n, t* betük mellé fölül jobbra egy apró *i*-t ír. A *Nemzeti Muzeum* tulajdona. Kiadta Volf Gy. az akadémiai Nyelvemléktár VII. kötetében. V. ö. *Zolnai*, Nyelvemlékeink a könyvny. koráig (1894).

Krisztinkovich, 1. *Aladár*, vízügyi szakíró, szül. 1828 szept. 15. Kislángon (Fejér vm.), megh. 1901 febr. 18. Enyingen. Az 1848—49-iki szabadságharcban népfelkelési parancsnok volt, azután ügyvéd lett. Több röpiratot írt a Sió szabályozása tárgyában. Mint a Sió-szabályozó társulat igazgatója, megirta a Sió-szabályozás történetét 1835-től a legújabb időkig.

2. *K. Antal*, vízügyi szakíró, szül. 1827 okt. 10. Muthon (Tolna vm.), megh. Budapesten 1899 márc. 19. Mint okleveles ügyvéd állt be 1848. honvédnek s kapitányságig emelkedve végigküzdötte a szabadságharcot. Bujdosás után Kaposvárott ügyvédi irodát nyitott. 1867-ben törvényszéki, majd árvaszéki ülnök, 1869. pedig honvédlovassági százados lett. 1878—1890-ig Győrmegye főszámvevője volt; 1890. Budapesten *Vízügyi és Hajózási Közlöny* cím alatt szakfolyóiratot indított s azt haláláig szerkesztette.

3. *K. Béla*, műépítész és zongoraművész, *K. 2.* fia, szül. Kaposvárott 1860 dec. 13. Liszt Ferenc tanítványa volt s Weimarba is követte mesterét, aki őt 1880. Wagner Richardhoz küldte. Később műépítészi oklevelet szerzett s a székesfőváros szolgálatába lépett, ahol műszaki tanácsos lett. K. volt a budapesti automobilklub egyik alapítója s alvezére az önkéntes gépkocsicsapatnak.

4. *K. Ede*, id., író, *K. 2.* öccse, szül. 1830 szept. 13. Kálozon, megh. 1900 márc. 15. Győrött. Mint ügyvéd beállott 1848. honvédnek s végigküzdötte a hadjáratot Komárom kapitulációjáig. A csornai csatában lelőtte az osztrák vezért, Wyss tábornokot. 1868-ban Győr vármegye tiszti főügyésze lett. Megalakította a Rábaszabályozó társulatot s mint igazgató 1881-ig vezette. 1881-ben a győrszigeti kerület képviselővé választotta. 1893-ban *Közvélemény* címen Győrött lapot indított. Munkái: *Az életből* (filozófiai tanulmány, Budapest 1868); *A túladunai közép- és felvidék vizeinek szabályozásáról* (Győr 1872); *Országgyűlési beszédek* (u. o. 1884).

5. *K. Ede*, ifj., író, *K. 2.* fia, szül. Kaposvárott 1859 márc. 25. 1882-ben a közmunka- és közlekedésügyi, 1889. a földmívelésügyi minisztériumba nevezték ki. 1906-ban min. tanácsos lett és a földmívelésügyi minisztérium szaktudósítója Berlinben. 1894-ben alapította a négy nyelven megjelenő *Néplapot*, melyet 1896 végéig szerkesztett, továbbá szerkesztésében jelent meg a *Magyarország földmívelése* (Budapest 1896) c. munka. A víziutak érdekében a szakfolyóiratokban igen élénk agitációt fejt ki. Művei: *A Rábaszabályozás története* (Budapest 1887); *A víziutakról* (u. o. 1901, a M. T. Akadémia nagydíjával tüntette ki; *A birtokrendezésekről* (u. o. 1901); *A mesterséges víziutak kérdése Magyarországon* (u. o. 1902); *A mezőgazdasági érdekképviselet Németországban* (u. o. 1908); *Mezőgazdasági kamarák* (u. o. 1910). Több szépirodalmi munkát is írt *Barang* álnéven, így: *A bűn* (regény, Győr 1888); *Husvét* (regény, 2 köt. Bpest 1902); *A magyar szabadságharc története. Nautilus* írói néven jelent meg: *Kibontakozás; Közlekedésügyi föladataink* (Bpest 1903); németnyelvű munkája: Die Bedeutung der Donau-Theiss und Donau-Save Kanals für den mitteleuropäischen Wasserverkehr (Berlin 1903).

6. *K. Iván*, jogi szakíró, szül. 1860 jún. 24. Lébenyben (Moson vm.), megh. 1899. Budapesten. 1894-ben ügyvéd volt Budapesten. Számos jogi és gazdasági cikket írt a szaklapokba. Önálló munkája: *A haszonbérleti jog mai érvényében* (Budapest 1896).

Krisztofánia (gör.), Krisztus megjelenése. Krisztusnak háromféle megjelenését különbözteti meg az evangélium és a keresztény teológia: *a)* testben való megjelenését születése alkalmával; *b)* a világ szinterén való megjelenését művei által; *c)* második eljövetelét a világ végén, az utolsó ítélet megtartása végett.

Krisztolatria (gör.) a. m. Krisztus imádása. A kereszténység hite szerint Krisztus a Szent-Háromság második személyének megtestesülése, valódi Isten, és mint ilyet megilleti az imádás.

Krisztológia (gör.), Krisztusról szóló tan, a keresztény hitágazattan (dogmatika) azon része, mely a Jézus Krisztus személyére vonatkozó hitcikkeket tárgyalja. A keresztény K. lényege a következő: Krisztus istenember, azaz igaz Isten, a Szent-Háromság második személye, azonkívül valóságos ember; az isteni és emberi természet benne egy isteni személyiségben van elválhatatlanul egyesülve (hypostatica unio); Krisztus emberré lett, hogy az emberi nemet bűneitől megváltsa; e célból szenvedett és a keresztfán meghalt, feltámadt és mennybe ment s ott az Atya-Isten jobbján ül. Ő a zsidók által várt Messiás (a. m. felkent király és főpap); ő lesz az emberi nem birája az itéletkor. A K.-ról az ősegyházban századokig tartó óriási viták voltak, melyek közt legnevezetesebb a Krisztus istenségét tagadó arianizmussal folytatott s a politikai történelemre is kiható vita.

Krisztopulosz, *Athanáziosz*, az új-görög költők egyik legjelesebbje, az új-görög Anakreon, szül. Kasztoriában (Makedónia) 1772., megh. Oláhországban 1847 jan. 29. Tanulmányait Bukarestben, Budán és Padovában végezte, Konstantinápolyban és Oláhországban élt. Irt jogi műveket és lirai költeményeket, drámát (Achilleus); az Iliászt és Sappho maradványait átirta új-görögre. 21 darab fordítással együtt található Pecz Vilmos újgörög nyelvtanában. Egyes darabokat *Latkóczy* M. és *Erődi* Béla is fordítottak. V. ö. *Pecz* Vilmos által írt életrajzát (Erd. Muz. 1892).

Krisztus *(Christus)*, l. *Jézus Krisztus.*

Krisztus-akác a. m. *Gleditschia* (l. o).

Krisztus eljövetele, l. *Chiliasmus* és *Krisztofánia.*

Krisztus fegyverei (lat. *arma Christi)*, a XV. sz.-ban igen elterjedt szentkép, mely Krisztus szenvedésének eszközeit ábrázolta.

Krisztushal, a heringkirály *(Zeus faber* L.) más neve. L. *Kakashal-félék.*

Krisztus hivatalai alatt érti a kereszténység Krisztus hármas méltóságát, amely neki megváltói feladata alapján jár és pedig a prófétai (tanítói), főpapi és királyi méltóság. E hármas méltóságot röviden a Messiás (fölkent) név jelzi.

Krisztusképek. A legrégibb keresztény művészet Krisztust jelképesen, szimbólum (hal, jó pásztor, Orpheus stb.) v. ótestamentumi alakok (Dániel, Jónás stb.) képében ábrázolja, de már a II. sz.-tól kezdve valóságos K. is föllépnek, nevezetesen azok 1. tipusa, mely K.-t — szellemileg nyilván a gnosztikus tanok, formailag a hellenisztikus művészet hatása alatt — mint szakálltalan, rövid (Keleten inkább hosszú)hajú, ideális ifjút mutatja be. A 2. tipus, mely a III. sz.-tól lép föl, amazt mindinkább háttérbe szorítja és utóbb szinte egyedül uralkodik, a szakállas Krisztus képe, melynek keletkezése talán arra a törekvésre vezethető vissza, hogy Krisztus történeti egyéniségét és nemzetiségét kifejezésre juttassák. E K.-et a mind keskenyebb arcot övező és a vállrahulló hosszú, középen többnyire elválasztott haj és többé-kevésbbé hegyes szakáll jellemzi. Ez a tipus az, melyhez a keresztény művészet az izlés, fölfogás változásai mellett mind a mai napig ragaszkodik. A jámbor hit régi idötől fogva egyes K.-nek különös hitelességet tulajdonított, egyeseket Lukács evangelistára v. Nikodemusra vezetett vissza, másoknak nem festés útján való létrejöttét (εἰκόνες ἀχειροποίηται) hitte. Ilyenek a Krisztus testének formáit föltüntető halotti lepleken kívül az ú. n. Abgar-kép, Krisztus arcvonásainak kendőre való lenyomata (l. *Abgar)*, továbbá Veronika kendője (sudarium). A mindkettőről fönmaradt példányok a szokott hosszúhajú tipust mutatják. Krisztus legnagyszerűbb, legünnepélyesebb ábrázolása a trónoló Krisztus (Maiestas Domini, παντοκράτωρ). — A Krisztus történetéből merített képek sorozata eleinte szerény. Az első századokban a napkeleti bölcsek imádása és Krisztus egyes csodái fordulnak elő leginkább, Konstantinus ideje óta azonban az ikonográfiai kör mindegyre bővül. Oly tárgyak is, melyeket a korábbi művészet csak rejtve, inkább szimbólikus n adott elő (Krisztus feltámadása, mennybemenetele), történeti formát öltenek, mind nagyobb jelentőségre jutnak Krisztus kinszenvedésének egyes jelenetei és főleg a keresztrefeszítés, a keresztény művészet legjellemzőbb témája. A római Palatinuson levő híres gúnyfeszületen (l. o.) kívül, mely a III. sz. első felében keletkezett, a keresztrefeszített Krisztus legrégibb ábrázolásai nyilván a római S. Sabina-templom kapuját díszítő dombormű (V. sz.) és a londoni British Museumban levő dombormű, mely a tárgynak már gazdagabb kialakítását mutatja és a kereszt alatt Márián és Jánoson kívül a Krisztust lándzsájával megszúró Longinust is ábrázolja. Ez az alapja a keresztrefeszítés későbbi fejlődésének, mely főleg a kereszt alatt levők számára, szerepére és kifejezésére nézve bővelkedik változatokban. Az újabb korok művészei a régi tipusokkal szemben többé-kevésbbé szabadon alkotják műveiket, amelyek értéke legtöbbször már nem az egyházi szempont szigorú hangsúlyozásában keresendő. V. ö. *Wessely*, Monographie Gottes und der Heiligen (Leipzig 1874); *Hauck*, Christustypus in der abendl. Kunst (Heidelberg 1880); *Weis-Liebersdorf*, Christus- und Apostelbilder (Freiburg 1902).

Krisztus keze (növ.), l. *Orchis* és *Ricinus.*

Krisztuskoszorú (növ.), l. *Paliurus.*

Krisztus könnye (növ.), a. m. *Jób könnye* (l. o.).

Krisztus követése, l. *Kempis.*

Krisztuslepény (növ.), l. *Gleditschia.*

Krisztuslétra (növ.), a *Cirsium lanceolatum* nevű tövises aszatkóró népies neve.

Krisztus megdicsőülése, l. *Megdicsőülés.*

Krisztus megjelenése, l. *Krisztofánia.*

Krisztus-monogramm, Krisztus nevének feliratokban gyakran előforduló jele. Legrégibb alakjai egy dült kereszt vagy *X* és a név két első betüje *X* (Ch) és *P* (R), még pedig úgy, hogy a *P* az álló v. dült keresztbe illesztetett, tehát ☧ v. ⳨. Ez utóbbi alakkal rokon az egyiptomi füles kereszt ☥, az élet jele, melyet az egyiptomi keresztények a kereszt helyett használnak. A másik alak a IV. sz. óta síremlékeken és sírbeli tár-

gyakon fordul elő, Nagy Konstantin a labarumra s a katonák pajzsára tétette. Ehhez csatolták már igen korán az A Ω (alfa és omega) betüket, később olajfakoszorut s a Szentlélek szimbolumát, a galambot. A XII. sz. óta érmeken és ábrázolásokon a Krisztus szó két első és legutolsó betüjét használták: XC és XPC v. XPS; és a Jézus nevének hasonló rövidítését: IH és IHC v. IHS (újabban a középső betü fölött kereszttel). Ez utóbbi monogramm különösen a középkor vége felé jutott nagy tekintélyhez; később a jezsuiták rendjük jelvényéül fogadták el. V. ö. *Kraus,* Realencyclopedie der Christl. Alterthümer (2. kötet); *Traube,* Nomina Sacra (1907) stb. L. még *Hal.*

Krisztus nyilvánulása (gör. és lat. *epifánia, manifestatio, apparitio)* t. i. Krisztus istenségének nyilvánulása és pedig: a Jordán vizében való megkeresztelésekor, a kánai menyegzőn és a napkeleti bölcsek által. Ünnepe jan. 6. L. *Epifánia.*

Krisztuspálma (növ.), l. *Ricinus.*

Krisztus pokolba szállása, l. *Descensus ad inferos.*

Krisztus-rend. 1. *Pápai* legmagasabb érdemrend, mely eredetét tekintve tulajdonképen portugáliai. A templárius-rend megszünte után ugyanis Dyonis portugál király a rendet országában K. neve alatt 1317. újra föltámasztotta. XXII. János pápa a rendet 1319. megerősítette, de fentartotta magának is a jogot, hogy a rendet adományozhassa. A rend idők folyamán tisztán érdemrenddé változott át s jelenleg a pápai széknek legmagasabb érdemrendje, melyet csak nagy ritkán adományoznak. A rendnek csak egy osztálya van. — 2. *Portugáliai* legmagasabb rendjel, melynek eredetéről föntebb volt szó. Később a rend, melynek eleinte tisztán egyházi jellege volt, mindinkább világi renddé változott át, míg végre VI. Hadrián pápa a nagymesterséget a portugál királyra ruházta. A királyság bukása óta nem adományozzák. A portugál K. *Braziliába* is átment. A császárság bukásakor a rend a többivel együtt eltöröltetett.

Krisztustövis (növ.), több növény neve: l. *Gleditschia, Magyal, Mespilus, Paliurus, Zizyphus.*

Krisztusvirág (növ.), l. *Helleborus.*

Kritenchima (növ.), l. *Koleochima.*

Kriterium (gör.), ismertető jel, rossz szóval: *ismérv,* ami a gondolkodás valamely tárgyát minden mástól megkülönbözteti, tehát azt felismerhetővé teszi. A K. negativ, ha meglétéből valaminek a nemlétére, pozitiv, ha meglétéből valaminek a létére következtethetünk. A K. fogalma fontos a logikában; itt egyetemesen kérdezem: mi az igazság K.-a? v. részlegesen: mi bizonyos meghatározott igazságok K.-a? Logikai gondolkodásunk mivoltából folyik, hogy az ellenmondás nem fér meg az igazsággal; az ellenmondás tehát negativ K.-a az igazságnak; amiben ellenmondás van, az nem lehet igaz. Megszoktunk formai és anyagi K.-ot megkülönböztetni; amaz a gondolatoknak egymással való megegyezése; emez a gondolatnak a dologgal való egyezése.

Krith (gör. a. m. árpaszem, kis súly), így nevezte *Hofmann* A. V. német kémikus a 0° hőmérsékleten és 760 mm. nyomás alatt mért, más szóval a szabályos térfogatú 1 liter hidrogén-gáz súlyát, melyet ő a gázok térfogatsúlyánál egységül használt.

Kriti, új-görög neve *Kréta* (l. o.) szigetének.

Kritias, athéni államférfiú régi előkelő családból, a szofisták neveltje, de akit tehetségéért Sokrates is kedvelt. Nyughatatlan becsvágyában arisztokrata létére 411. segített a 400-ak uralmának megbuktatásában, kieszközölte a számüzött Alkibiades visszahívását, de ennek második bukása után maga is számkivetésbe ment. Midőn Lysandros Athént elfoglalta (404) és 30 előkelőt bizott meg a város kormányzásával, K. is közéjük került s ő volt e zsarnokok közt a legtekintélyesebb, de a legkíméletlenebb és leggyülöltebb is, kinek halála a Thrasybulos ellen vívott pártharcban (403) nagy örömet keltett a demokraták között. Mint költő, szónok, történetíró és filozófus is nevet vívott ki, de ránk csak néhány verstöredéke maradt. V. ö. *Bergk,* Poëtae lyrici Graeci.

Kriticizmus (gör.), Kant terminológiájában jelenti a filozófiának azt az eljárását, mely szerint mielőtt a világ filozófiai megismerését megkisértenők, előbb az ismeretérőt vizsgáljuk, hogy megtudjuk, mely erőkkel rendelkezünk e feladatra, meddig terjed ez erők köre, mely határok előtt kell megállnunk. Amely filozófia ezt az előző kutatást mellőzi, az Kant szerint *dogmatizmus,* úgy hogy e szempontból az összes filozófiai rendszerek kritikaiakra és dogmatikaiakra oszthatók. A tiszta ész kritikáj jelenti tehát, hogy itt magát az észt teszik kritika tárgyává.

Kritika (gör.) a. m. *bírálat,* rossz szóval *itészet:* tények, cselekvések, adatok, föltevések megítélése bizonyos szempontokból, határozott elvek alapján. Az adat-kritika az állított tényeket hitelességök szempontjából birálja, ilyen a *történelmi* és a *filológiai K.,* a tényekre és cselekvésekre vonatkozó K. inkább azok helyességét teszi vizsgálat tárgyává, pl. morális v. tudományos vagy esztétikai tekintetben. K. néven kiválólag a müalkotások (irodalmi művek, képzőművészeti, zenei alkotások) bírálatát, vagyis a műkritikát értjük, melynek célja az alkotás jelességeit és fogyatkozásait kimutatva a közönséget tájékoztatni, a szerzőnek és a közönségnek ízlését, tudását fejleszteni. Ennek is megvannak a maga határozott, de nem egészen változhatatlan törvényei. E törvényeket az illető művészet v. tudomány elméletei (pl. a poetika, retorika, tudománytan, módszertan stb.) igyekszenek nyilvántartani és tovább fejleszteni. Az elvek érvényére jó ideig az a felfogás uralkodott, hogy az elmélet egyszersmindenkorra szóló K.-i elveket állapíthat meg. Ez volt a *dogmatikus* és *törvényhozó K.* kora, mely rendszerint a maga korának ízlésében és felfogásában elfogulva diktált szabályokat költőnek és írónak, melyeket egy-egy újabb lángész vagy egy újabb kor szelleme minduntalan áttört. E miatt a K. ellen sok kifogás merült fel, s a tapasztalatokon okulva a K.-i dogmatizmus mindjobban háttérbe szorult s az a fölfogás tört utat magának, hogy a K. nem állíthat fel apodiktikus szabályokat s mivel tételei csak az eddigi irodalmi, költői, vagy művészeti gyakorlat-

ból lehetnek csak elvonva, azért új irodalmi vagy művészeti fejleményekkel szemben nem lehet ítélő szerepe, mert könnyen igazságtalan lesz, hanem csak megfigyelő, regisztráló szerepre van joga. E felfogásból termett az ú. n. *deskriptiv K.* fogalma is, mely szerint a bírálatnak nem a mű értéke felett kell ítélnie, hanem csak természetét, sajátságait leírnia és számba vennie. Ez a felfogás tisztán elméleti szerepre szorítja a K.-t és ép ezért egyoldalú. (L. *Skepticizmus.)* Újabban *impresszionista, szubjektiv, lírai K.* neve alatt még egyoldalúbb törekvés jelentkezik, mely a kritikát a művészet köréhez közelítve, pusztán a bíráló egyéni impresszióinak művészi összefoglalását tűzi ki célul. *Kritikai fönek* mondjuk, ki a tudományban, művészetben, politikában stb. nem alkotó szerepet visz, hanem különös kedvvel, arravalósággal mások alkotásait bírálja. *Kritikus,* bíráló (rosszul: itész), többnyire műbíráló, aki a művészet termékeit bírálja.

Kritikai Lapok, 1. irodalmi folyóirat, melynek megindítását még 1826. elhatározta Kisfaludy Károly és köre; megindult 1831. *Bajza* József szerkesztésében időhöz nem kötött füzetekben. 1836-ig összesen hét füzet jelent meg Pesten. — 2. *K.*, tudományos, szépirodalmi és művészeti kritikával foglalkozó folyóirat, szerkesztette *Riedl* Szende. Megjelent havonkint kétszer Pesten, 1862 márc. 1-től 1863 ápr. 26-ig, összesen 35 szám.

Kritikus (lat.) a. m. döntő, válságos, veszélyes; pl. K. napok, pillanat stb. — *K.* továbbá a. m. bíráló, l. *Kritika.*

Kritikus állapot. Ha folyadékot zárt csőben hevítenek, a folyadék sürüsége folyton kisebbedik, a telitett gőzé folyton nagyobbodik; végre bizonyos hőmérsékleten, az ú. n. *kritikus temperaturán* (l. *Folyósítás)* a folyadék és telitett gőze között a különbség teljesen megszünik, a folyadék határfelülete eltünik. A kétféle állapot helyett egységes állapot áll be: a K., amelyen a megfelelő nyomást *kritikus nyomásnak*, az elfoglalt térfogatot *kritikus térfogatnak* nevezik.

Kritikus hőmérséklet, l. *Folyósítás* és *Gázok folyósítása.*

Kritikus kor, a klimakterium kora, l. *Klimakterium.*

Kritikus napok, 1. orvostudományi értelemben azok a napok, melyeken a betegség krizise várható. Tüdőgyuladásban régi — téves — hiedelem szerint az 5, 7, 9 és 11-ik napja a betegségnek kritikus. — 2. *K.* az időjárás szempontjából, l. *Falb.*

Kritikus nyomás, l. *Kritikus állapot.*

Kritikus pont, a grafikus ábrázolásokban a kritikus temperaturának megfelelő pont.

Kritikus sebesség. Ha az elektromosság mennyiségének egységét az elektromágnesi és elektrosztatikai rendszerben kifejezve, a kettő viszonyát képezzük, hányadosul a fény sebességét kapjuk (300,000 km. mp.-ként). Ugyanezt az értéket, vagy ennek négyzetét kapjuk, ha az áramerősség, potenciál, ellenállás stb. egységét használjuk fel ugyanolyan módon. Ezt az értéket nevezték el K.-nek.

Kritikus temperatura *(kritikus hőmérséklet),* l. *Folyósítás* és *Gázok folyósítása.*

Kritikus térfogat, l. *Kritikus állapot.*

Kritios, görög szobrász Athénben a Kr. e. V. sz. első tizedeiben. Társával Nesiotessel együtt készítette el a zsarnokölő Harmodios és Aristogeiton szoborcsoportját, melyet 476. Kr. e. az athéni Keramaikosban állítottak fel, pótlásául annak az emlékműnek, melyet Antenor készített és Xerxes elrabolt. A K. és Nesiotes-alkotta szoborcsoportnak jó rómaikori márványmásolatát a nápolyi Museo Nazionale-ban őrzik.

Kritolaos, peripatetikus filozófus, ki *Karneadesszel* és *Diogenesszel* ama híres filozófusi küldöttséghez tartozott, mely 156. Kr. e. megjelent Rómában és ott nagy hatást tett. Műveiből semmi sem maradt fenn.

Kriton, Sokrates egyik tanítványa, ki fogoly mesteréért váltságdíjul felajánlotta egész vagyonát s akiről jutalmul Plato egyik szép dialógusát nevezte el. Fia, *Kritobulos* is tanítványa volt Sokratesnek.

Kriva, kisk. Árva vm. vári j.-ban, (1910) 622 tót lak.; vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Dluha.

Krivácsy *József,* ezredes, szül. Szepesolasziban 1825., megh. Budapesten 1903 okt. 31. A magyar kir. testőrségnél szolgált, de a szabadságharc kezdetén hazajött s a honvédek közé lépett. 1848 szept. 14. a tüzérséghez osztották be s nemsokára Komáromba küldték tüzérparancsnoknak. Márc. 23. őrnagy, az augusztusi kirohanás után pedig alezredes lett. A kapitulációt mindvégig makacsul ellenezte s annak megtörténte után sem lépett le a forradalmi térről; belekeveredett a May-Mack-féle összeesküvésbe, mely tettéért halálra, kegyelem útján pedig várfogságra ítélték. 1860. az olasz hadseregbe lépett ezredesi ranggal, de 1863. nyugdíjazták. Műve: *Görgei és Klapka,* vagy az 1848—49-iki önvédelmi harc (Budapest 1881).

Krivádia, kisk. Hunyad vm. petrozsényi j.-ban, (1910) 306 oláh és magyar lak.; vasúti állomással, távíróhivatallal, u. p. Merisor. K. mellett hatalmas római őrtorony áll, mely a Petrozsény előtti Bolivárról (Csetatye Boli) a Vulkán-hágónak vezető út őrizésére volt hivatva. K. közelében szép mészsziklák, vízesések s egy csontbarlang (Piatra Pojeni) is vannak.

Krivaj, adók. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1910) 458 horvát és cseh lak.; u. p. és u. t. Lipovljani.

Kriván, 1. a Magas-Tátra legnyugatibb csúcsa Liptó vmegyében, 2496 m. magas. A Koprovavölgytől keletre emelkedik, Podbanszko felől öt óra alatt megmászható. Először Frigyes Ágost szász király mászta meg 1840., a csúcson ennek emlékére emelt obeliszket magyar fölirata miatt a tótok lerombolták. — 2. *Kis-K.*, l. *Fátra,* 1.

Kriván-Fátra, l. *Fátra.*

Krivány, 1. kisk. Sáros vm. héthársi j.-ban, (1910) 960 tót és magyar lak.; vasúti megállóhely, postaügynökség, u. t. Héthárs. — 2. *K.*, Gyetvához tartozó telep Zólyom vm. nagyszalatnai j.-ban, (1910) 763, legnagyobbrészt tót lak.; vasútállomás, posta és távíróhivatallal.

Krivic, félelmes északkeleti szél Romániában, amely nem ritkán 20—25°-os hidegben lökésszerű

rohamokban jelentkezik s egész a Balkánig terjed.

Krivicsok, szláv néptörzs Oroszországban, a polocsánok egyik ága a Volga felső folyása, az Oka és Dnyepr közti területen. Főhelyük Szmolenszk volt.

Krivina *(Cervena),* község Bulgáriában, a Jantra folyónak a Dunába torkolása mellett. 1810 szept. 7. itt győzték le az oroszok Kamenszki vezetésével a Kusane Ali parancsnoksága alatt levő törököket.

Krivi Put, adó- és polit. közs. Lika-Krbava vm. zenggi j.-ban, (1910) 2651 horvát lak.; postahivatal, u. t. Brinje.

Krivoj-Rog, orosz város Herszon kormányzóságban és kerületben, ott, ahol a Szakszagan és Ingulez folyók összeömlenek. Vasúti elágazási pont a Jekaterinoszlav-Dolinszkaja fővonalon, melyből itt a Krivoj-Szakszagan szárnyvonal szakad ki. Lakóinak száma 10,000; gazdag vasbányája (vasércében a tiszta vastartalom 65—69%) évenkint 10 millió pud vasat termel.

Krivoscsekovo, falu Tomszk orosz-szibíriai kormányzóságban, az Ob jobbpartján, az Ina torkolata közelében. Az Ob folyón itt 1110 m. hosszú híd van, amely a nagy szibíriai vasút nyugati vonalát összeköti a középszibíriai vonallal.

Krivosije *(Crivoscie),* a Dinári-Alpoknak Hercegovina, Montenegro és a Bocche di Cattaro közt levő része Dalmácia D.-i végében. Karsztos, fátlan, kopár terület, dolinákkal, amelyek a vizet elnyelik s fönn alig lehet vizet találni. Legmagasabb pontja az Orijen (1898 m.). Nehezen járható út vezet át rajta Risanóból Dragalj várába. A szerb eredetű lakosság kiváltságai folytán az általános katonai kötelezettség alól föl volt mentve egy ideig s amikor ezt 1881. törölték és be akarták sorozni őket, fölkelésben törtek ki, amely Boszniára és Hercegovinára is átterjedt, de a ledenicei és orahovaci ütközetekkel (1882) és Dragalj bevételével véget ért.

Kriz *(Keris),* a legtöbb maláj népnél használt, főleg Jáva szigetén készített, mintegy félméter hosszú, kétélű tőrkés, melynek markolatát és hüvelyét művésziesen díszítik. A penge barna, meteoritvas, finom damaszkszerű munka, mely vallásos szertartások közben készült. V. ö. *Groneman,* Der Kris (Leiden 1910).

Križ, adó- és polit. közs. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1910) 1005 horvát és szerb lak.; posta- és távíróhivatal.

Kriza *(Krissa),* ógörög város Fókiszban, Delfitől Ny.-ra, a K.-i öböltől 1½ órányira, a mai Krüszo falu mellett. Lakosai megsarcolták a Delfibe zarándoklókat, ami okul szolgált az ú. n. I. szent háborúra, mely K. teljes elpusztításával végződött (585 Kr. e.).

Kriza *János,* költő, unitárius püspök, szül. Nagyajtán (Háromszék vm.) 1811 jún. 28., megh. Kolozsvárt 1875 márc. 26. Székely faján odaadó szeretettel csüngött s népköltési gyűjteményével. maradandó emléket állított a székelység szellemi életének. Papi tanulmányait Kolozsvárt végezte s itt, mint az olvasó-társaság buzgó munkása, megindította a *Viola,* később *Remény* c. folyóiratot. 1835—36-ig külföldi tanulmányútja után Kolozsvárt unitárius lelkész lett. Már abban az időben írt az Athenaeumba verseket, 1839. pedig kiadott egy *Remény* c. zsebkönyvet, melynek javarészét ő írta. Mivel egyházi hivatala, melyben fokozatosan emelkedett a szuperintendensségig (1861), mind jobban elvonta a költészettől, 1843-tól kezdve elhallgatott és szabad idejét a székely népköltési emlékek gyűjtésére fordította. 1861-ben megindította a ma is virágzó *Keresztyén Magvető* c. egyházi és tudományos szakfolyóiratot. Érdemeiért az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagsági oklevéllel (1841., illetve 1861.) tüntette ki. K. eredeti költeményei, melyek Kovács Jánostól összegyűjtve 1894. jelentek meg a Kisfaludy-Társaság kiadásában *(K. költeményei)* legnagyobbrészt dalok; egyszerű, szívhez szóló hangjukon megérzik a népköltemények naiv bája. Szerelmi dalai közül több átment a nép ajkára; katonadalai a székely nép melankóliáját szólaltatják meg. Legnagyobb érdeme K.-nak mégis a székely népköltési termékek összegyűjtése. Már ifjú korában gyűjtögetett, 1843-ra előfizetést is hirdetett, de pártolás híján gyüjteménye akkor nem jelent meg, úgy, hogy Erdélyié megelőzte, s csak 1863. látott napvilágot Mikó Imre gr. költségén *Vadrózsák* címmel. E gyüjtemény, amely a magyar közönséget a székely balladák egész tömegével ismertette meg, korszakalkotó jelentőségű. Maga a gyüjtemény a közölt versek megválasztására és értékére nézve mintaszerű s a székely kiejtés szerint közölt szövegek az esztétikai és folklorisztikai értéken kívül. nagy nyelvészeti értéket is biztosítanak a kötetnek. A II. kötet anyaga kéziratban maradt. A *Vadrózsák* szövegét bő jegyzetekkel és magyarázatokkal s terjedelmes bevezetéssel közrebocsátotta újabban (1913) *Sebestyén* Gyula a Kisfaludy-Társaság Népköltési Gyüjteményében. V. ö. *Gyulai* Pál, Emlékbeszédek; *Szász* Károly, Emlékbeszéd K. fölött (Akad. Ért. 1876); *Kovács* János, Kriza-Album (1892); *Versényi* György, K. emlékezete (Bud. Szemle 1912).

Kriza-kódex, magyar nyelvemlék 1532-ből. Tizenhatodrét alakú kis hártya-kódex, meglehetős ügyesen rajzolt és csinosan festett kezdőbetűkkel és cifrázatokkal. Az első lap kivételével egy kéz írása, Garay Pál dömés szerzetesé, ki az utolsó lapon olvasható följegyzés szerint 1532. írta. Tartalma: imádságok. Nevét *Kriza* Jánosról veszi, mert az ő révén jutott az akadémiai könyvtár birtokába. Kiadta és röviden ismertette Volf György (Nyelvemléktár, II. köt.). V. ö. *Zolnai,* Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (1894).

Krizaminsav *(chrysaminsav), l. Aloesav.*

Križanić (ejtsd: —zsanics) *György,* a legrégibb pánszláv író, szül. Dubica környékén, Boszniában 1617., megh. Oroszországban 1676 után. Katolikus pap lett és Rómában Szt. Jeromos illír kongregációjához tartozott. Pánszláv törekvései 1659. Oroszországba vezették őt, hol a szláv nyelvek tanulmányozásával foglalkozott. 1661-ben ismeretlen okból Tobolszkba, Szibíriába száműzték. 1676. a szibíriai számkivetésből visszatért. Szibíriában több munkát írt, köztük egy nagy művet, melyben Oroszország minden tekintetben való reformálását ajánlja; továbbá egy könyvet a val-

lásfelekezetekről. A nyelvészet történetében kiválóan érdekes összehasonlító szláv nyelvtana, melyet 1665. írt. Munkái csak újabb időben jelentek meg nyomtatásban Moszkvában 1859—60, Bessonov P. kiadásában).

Krizanil a. m. *chrysanilin* (l. o.).

Krizantémum (növ.), l. *Chrysanthemum.*

Krizantémum-rend, l. *Chrysanthemum-rend.*

Krizarobin, l. *Chrysarobin.*

Krizatropasav *(chrysatropasav)*, l. *Atropa.*

Krizaurein *(chrysaurein)*, l. *Tropeolin.*

Krizazin *(chrysazin)*: $C_{14}H_6(OH)_2O_2$. Vörösbarna, 191—192°-on olvadó tűk. Előállítására nitrovegyületét: a *tetranitrokrizazint* vagy *krizaminsavat* redukálják *hidrokrizamiddá*, melyet salétromossavval, majd alkohollal főzve K.-ná alakítanak.

Krizba, nagyk. Brassó vmegye alvidéki j.-ban, (1910) 1897 magyar és oláh lak., postahivatallal, u. t. Földvár. Lakói virágzó gyümölcstenyésztest űznek s kivitele Németországba jelentékeny. A községtől ÉNy.-ra emelkedő Várhegy (1106 m.), melynek tetején a hajdani nevezetes vár nyomai még látszanak, érdekes kiránduló hely.

Krizelefantin (gör.) a. m. aranyból és elefántcsontból való. L. *Aranyelefántcsontművészet.*

Krizén *(chrysen)*: $C_{18}H_{12}$, a kőszénkátrányban fordul elő, mely krómsavval oxidálva krizénkinonná: $C_{18}H_{10}O_2$ alakítható.

Krizeolin *(chryseolin)*, l. *Tropeolin.*

Križevački Kraljevac, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1910) 858 horvát és szerb lak., u. p. és u. t. Rovišće.

Križevci *(Körös)*, sz. kir. város Belovár-Körös vm.-ben, a Glogovnica folyócska mellett, (1910) 4897 horvát, szlovén és német lakossal. Gör. kat. püspök és káptalan, a járási szolgabirói hivatal, járásbiróság, kir. közjegyzőség, adóhivatal és pénzügyőrség székhelye; van kir. mezőgazdasági és erdészeti tanintézete (földmívelési iskolával kapcsolatban), borászati vándortanítója, faárúgyára, vasúti állomása, posta-, távíró- és telefonhivatala. K. régi város, melynek első keresztény temploma 1090. a Szent keresztnek szentelve épült (innen neve Križevci). 1257-ben sz. kir. várossá emeltetett. 1299-ben itt tartották az első horvát országgyűlést, melyen Károly Albert herceget III. Endre ellenében Horvátország királyává választották meg. 1324-ben ismét itt ülésezett az országgyűlés, 1397 febr. 27. pedig itt tartatott a «véres országgyűlés», melyen Laczkfy Istvánt és Endrét lekaszabolták. 1405-ben megerősítették a belvárost, 1527-ben ismét országgyűlés volt itt. 1553. és 1565-ben a törökök elfoglalták a várost, 1591. Hasszán pasa ostromolta, de vereséget szenvedett. 1664-ben pálosok telepedtek itt le, kik gimnáziumot alapítottak és 1786-ig tartózkodtak itt. K. székhelye volt Körös vármegyének (l. o.).

Križic, adók. Belovár-Körös vmegye belovári j.-ban, (1910) 377 horvát lak., u. p. Ivanska, u. t. Belovár (Bjelovar).

Krizik-féle vasmag. Az elektromágnes vasmagját nem minden helyzetében húzza be magába egyenlő erővel. Sok esetben kívánatos, pl. ívlámpák szabályozó szerkezetében, hogy ez a vonzó erő egyenletes legyen. Krizik készített oly kettős kúpalakú vasmagot, melynek közepe legvastagabb, két vége felé pedig kúposan vékonyodik.

Krízis (gör.) a. m. válság. 1. Az *orvosi műnyelvben* valamely lázzal járó betegség gyors megszűnése, aminek legfontosabb jele, hogy a láz 12—36 óra alatt megszűnik. A K.-sel végződő betegségek rendesen akut módon, gyakran rázó hideggel kezdődnek. Legszabályosabb a K. lefolyása a croupos tüdőgyuladásnál és a visszatérő láznál (febris recurrens). A láz alábbszállásán kívül a K. egyéb tünetei: bő izzadás, mély álom, amelyből a beteg kipihenve ébred fel, a láz alatt szapora pulzus ritkábbá, erősebbé válik, a vizeletből bő húgysavas üledék válik ki. A húgyanyag a K. előtti és utáni napokon a vizeletben felszaporodik, a K. alatt megkevesbedik. Néha a K. bevégződése 24 óránál több időt igényel: *tartós K.* A K.-t néha szokatlan hőemelkedés, esetleg rázó hideg és más aggasztó tünetek előzik meg: *perturbatio critica.* Ha a K.-es hőalábbszállásnál, mielőtt a hőmérséklet a rendes fokra esnék le, újabb hőemelkedés következik be és a K. csak azután válik teljessé, *megszakított K.-ről* szólunk. Ha a K. kezdeti tünetei után újabb tartós hőemelkedés észlelhető, *ál-K.* ment végbe. — A régi vízgyógyászatban K. az az állapot, mikor a beteg a hidegvízbeavatkozásokkal «betelt». Tagfájdalmak, bágyadtság, főfájás, szédülés, néha láz voltak a jelei. K.-nek számították pattanások és furunculusok megjelenését is, melyeket persze a dörzsöléssel közvetített fertőzés okozott. A K. volt a jele, hogy a vízkúrát abba kell hagyni.

2. *K.*, a *dráma* szerkezetének eleme, a cselekvény ama pontja, mikor az egymással szemben álló pártok küzdelme az egyik párt felé hajol. Innen kezdve a mese gyorsan halad a megoldás, a hős győzelme vagy bukása felé.

3. *K.* közgazdasági értelemben, l. *Válság.*

Križko (ejtsd: krisskó) *Pál*, történetkutató, szül. Beszterczebányán 1841 máj. 30., megh. Körmöczbányán 1902 márc. 25. Központját 1860. Körmöczbányán mint ág. hitv. ev. tanító kezdte. 1872. városi levéltárnoknak választották meg, mely állását 1877. a főszámvevői hivatallal volt kénytelen felcserélni. 1889-ben a levéltárnoki hivatalt újra elnyerte. A körmöczbányai városi gazdag levéltárban már 1861. megkezdte kutatásait és száznál több, különféle kisebb-nagyobb cikket és munkát írt főleg tót, de amellett magyar és német nyelven is. A *körmöczi bányakamara és grófjai* c. művét a M. T. Akadémia adta ki (Budapest 1880).

Krizma *(chrisma, chresam*, gör.), faolajból és balzsamból összevegyített kenet, amely alkotórészekhez a keleti keresztények még mindenféle illatszereket vegyítenek. A katolikus anyaszentegyház egyebek között a keresztség és bérmálás szentségeinek kiszolgáltatásánál, a püspökök szentelésénél, a kehely és kehelytányérkák, a harangok megáldásánál stb. használja.

Krizmapénz *(chrismales denarii)* neve annak a pénzösszegnek, melyet az egyes egyházmegyék plébániái a püspöki (székesegyházi) templom sekrestye-igazgatójának fizetnek a püspök által nagycsütörtökön szentelt olajokért.

Krizmatin *(chrismatin,* ásv.), a földi viasz egy félesége. Kenőcsszerű, félig folyós anyag, innen az elnevezése. Szagtalanul ég. Szén-, hidrogén- és oxigénből áll. Wittlinben (Szászország) karbonkorú agyagos homokkőben fordul elő.

Krizo .... (*chryso* ..., gör). összetételekben a. m. arany.

Krizoberill *(chrysoberyll,* ásv. ; l. a *Drágakövek* cikk *színes képmellékletén),* rombos táblák, többnyire hármas ikrek, amelyek teljesen hatszöges külsejűek *(alexandrit).* Benőtt kristályok, vagy legömbölyödött szemek. Sárgazöld, üvegfényű (emlékeztet a berillre; K. = aranyos berill), átlátszó; berilliumaluminát: $BeAl_2O_4$. Előfordul: amfibolgnájszban Marschendorf mellett Morvaországban, csillámpalában az Uralban, gránitban Haddam mellett Connecticutban; Stoneham és Canton mellett Maineban. Becses ékkő; fajtái: *alexandrit,* sötét smaragdzöld, este gyertyafénynél vérvörös; előfordul Takovaja mellett az Uralban és Ceylon szigetén a homokban; *cimofan,* kékes, imbolygó csillogással, főkép ha gömbölyűre (en cabochon) van csiszolva; hasonló a csillogó vagy opalizáló krizolit, a K.-macskaszem, az orientális vagy igazi macskaszem. A nemes K.-t a homokban találják Ceylon, Borneo szigetén, Braziliában. A zöld színezést kevés krómoxid idézi elő. A legnagyobb K.-t Braziliában találták, súlya 8 kg.

Krizobullon (gör.) a. m. aranybulla (l. o. és *Pecsét*).

Krizofán (ásv.), l. *Holmesit.*

Krizofánsav, l. *Chrysophansav.*

Krizofenin, l. *Chrysophenin.*

Krizofillum (növ.), l. *Chrysophyllum.*

Krizográfia *(chrysographia,* gör.), arany- vagy ezüsttintával pergamenre való írás. Az aranyos betűk különösen a X. sz.-ig voltak divatban, a XI—XIII. sz.-ban gyérebbek, a XIV. sz.-tól kezdve egész a XVI. sz.-ig ismét nagyon kedvelték.

Krizoidin *(chrysoidin)* a. m. diamidoazobenzol. Pamutfesték, azonkívül bőr- és zsiradékok festésére is használják. Sárga, ú. n. chamoisszínezeteket ad.

Krizoidok *(chrysoidok)* a. m. krizoidinek, l. *Krizoidin.*

Krizoin *(chrysoin),* l. *Tropeolin.*

Krizokalk *(chrysocal, chrysochalk),* a bronzhoz és tombakhoz hasonló ötvények. Kétféle összetételt használnak: a keményebbik 90·5 rész vörösrézből, 7·9 rész cinkből és 1·6 rész ólomból, a puhábbik 95 rész vörösrézből és 5 rész ónból áll. Színe az aranyéhoz hasonló, leginkább megaranyozandó csecsebecsék készítésére használják.

Krizokolla *(chrysocolla,* ásv.), víztartalmú rézszilikát ($CuSiO_3 + 2H_2O$). Szőllőded v. veséded, zöld- v. kékszínű amorf halmazokban és mint bevonat terem; néha pszeudomorfozák alakjában más ásványok után. Gyakori kisérője a rézérceknek, nevezetesen pedig a malachitnak, melytől csak abban különbözik, hogy nem karbonát, hanem szilikát, azért *kovamalachit* is a neve; *rézzöldnek* meg *kovaréznek* is mondják. Termőhelye: hazánkban Rézbánya, Szászkabánya, Moldova, Moravicza, Szomolnok, Úrvölgy, Libetbánya. Nagyobb mennyiségben az Uralban (Bogoszlovszk) bogoszlovszkit néven; Chile rézérctelepein; Bajorország: Kupferberg; Szászország: Schneeberg, Saida, Schwarzenberg; Harz: Lauterberg; Tirol: Schwatz; Türingia: Saalfeld; Anglia: Cornwall. Az Uralban található s külön nevekkel, mint *asperolit, demidoffit, rézkék,* megkülönböztetett ásványok nem egyebek többé-kevésbbé tiszta K.-nál. Limonittal vagyis barnavasérccel való keverékének *rézcukorérc* a neve. Ide tartozik még a *dillenburgit* (Nassau), *rézszurokérc, hepatinérc, pilarit, cianokalcit, somervillit* stb.

Krizolit *(chrysolith,* ásv.), drágakő, szebb fajta, ú. n. *nemes olivin,* melyet másodlagos fekvőhelyen vagyis homokban, átlátszó legömbölyödött kristályokban találnak Ceylon szigetén, Hátsó-Indiában, Felső-Egyiptomban és Braziliában. Sárgászöld színű és neve annyit jelent, mint «aranyos kő». A hagymazöld színűeket *estéli smaragdnak* is szokták nevezni. Néha a prehnitet is K.-nak mondják. Sorosan v. táblásan, ritkábban rózsának s dombosan szokták megmunkálni. Értéke nem igen nagy; elég nagy, hibátlan darabokban sem igen ritka. A kereskedésben *ceyloni K.*-nak mondott drágakő sárgás-zöld színű turmalin; a *hamis, vizes K.* v. *pszeudokrizolit* nem egyéb, mint moldavit; az *orientális K.* v. sárgás-zöld krizoberill, vagy sárgazöld színű korund; a *csillogó* vagy *opalizáló K.* ugyancsak krizoberill; a *szászországi K.* topáz. L. még *Olivin.*

Krizománia *(chrysomania,* gör.) a. m. aranydüh, aranyéhség, pénzvágy, kapzsiság.

Krizomelán (ásv.), l. *Hercinit.*

Krizopál, almazöldszínű opál (l. o.).

Krizoprász *(chrysopras,* ásv.; l. a *Drágakövek* cikk *színes képmellékletén),* világos-, ill. almazöldszínű, szemcsés szövetű kalcedon, mely szép, kellemes színe s nagyobb darabokban való ritkasága miatt a drágakövek között is szerepel. Olykor halvány kékes-zöld színű és szépen áttetsző; nikkeloxid festi zöldre. Különösen nagy becse volt az ó- és középkorban, ma már értéke nem nagy, de az összes kalcedonok között még mindig a legbecsesebb. Legfőbb termőhelye Szilézia, ahol Frankenstein közelében (Kosemitz) a puha szerpentinben ereket alkot, de ugyanott a vízmosásokban kisebb görgetegek alakjában is előfordul. Hazánkban Hunyad vm.-ben Brád mellett Ruda vidékén is találni, továbbá Salzburg mellett a Stubachthalban és Észak-Amerikában. Gyakran repedéses; köszörülés közben is gyakran repedések támadnak rajta, vigyázva kell megmunkálni. A kereskedésben az ú. n. *éretlen K.*-nak mondott kő almazöldszínű opál. A világosságon megfakul; nedves gyapotba burkolva vagy meleg nikkelnitrátoldattal kezelve azonban színét lassan visszanyeri.

Krizorin *(chrysorin),* l. *Musszivarany.*

Krizotil *(chrysotil),* l. *Aszbeszt* és *Szerpentin.*

Križovljan, adók. Varasd vm. ludbergi j.-ban, (1910) 1066 horvát lak.; u. p. Martijanec, u. t. Ludbreg.

Križovljanska Dubrava, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1910) 694 horvát lak.; u. p. és u. t. Vinica.

Krizsán *György,* oláh néplázító, lásd *Hóralázadás.*

Krizsna, a Nagy-Fátra egyik legmagasabb csúcsa (1575 m.), Óhegy községtől ÉNy-ra. Liptó, Túrócz és Zólyom vármegyék határán.

Krjukov, l. *Kremencsug*.

Krk, sziget, l. *Veglia*.

Krka, dalmáciai folyó, l. *Kerka*.

Krmann *Dániel*, ev. püspök, szül. Missénben (Trencsén vm.) 1663 aug. 28., megh. Pozsonyban 1740 szept. 17. 1683-ban illavai tanító volt, de innen vallása miatt elűzték. 1684. mosóczi iskola-igazgató, 1687. turoluki lelkész, atyja utóda lett. 1690. a miavai egyházba költözött, honnan 1699. rövid ideig tartó fogság után menekülnie kellett és hosszabb időt töltött külföldön. 1706-ban a bittsei egyházkerületnek s a bajmócziból fenmaradt egyházaknak szuperintendensévé választották. 1708—1709-ig Podhorszky Sámuel birtokossal a magyar protestáns egyház és az eperjesi főiskola érdekében követségben járt a svéd királynál. Két év mulva Miavára került, ahol nagymérvű irodalmi munkásságot fejtett ki. 1729-ben ellenségei börtönbe vetették, ahonnan Frigyes Vilmos közbenjárása dacára sem szabadult ki. Mint teológus az ortodoxia híve s a pietizmusnak nagy ellensége volt. Művei: Dissertatio theologica (Wittenberg 1703); Acta et conclusiones conventus seu synodi Solnensis, Szepes-Varallyiensis et nuper nostrae Rosenbergensis (u. o. 1707); Agenda ecclesiastica slavonica (tótul, h. n. 1734, kiadásáról gondoskodott s előszóval ellátta Ambrózy György); A keresztyén tan kettős kátéja (tótul, h. n. 1738). Bél Mátyással együtt kiadta a tót bibliát (Halle 1722). Kéziratai is nagy számmal maradtak, mint a Hungarica evangelica és a Historia ablegationis Danielis Krmann et Samuelis Podhorszky ad regem Sveciae Carolum XII., melyet a Magyar történelmi évkönyvek és naplók II. kötetében közöltek. V. ö. *Fabó*, Rajzok (1868); *Zsilinszky* M., K. Dániel élete (Protestáns Szemle 1891); *Mencsik* F. és *Kluch* J., K. Dániel életrajza (kiadott műve bevezetése 1894).

Krmpote, 1. adók. Lika-Krbava vm. zenggi j.-ban, (1910) 516 horvát lak.; u. p. Krivi Put, u. t. Zengg. — 2. *K.*, adók. Modrus-Fiume vm. cirkvenicai j.-ban, (1910) 1453 horvát lak.; u. p. és u. t. Klenovica.

Krndija, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1910) 1016 német lak.; u. p. Polje, u. t. Semeljci Široko Polje.

Krnjak, adók. és pk. Modruš-Fiume vm. vojnići j.-ban, (1910) 1027 szerb lak.; posta- és távirőhivatal.

Krnješevci, adók. Szerém vm. zimonyi j.-ban, (1910) 1004 szerb lakossal; u. p. Batajnica, u. t. Ópazova.

Krnka-puska, az orosz hadseregnek *Krnka* Szilveszter prágai puskaművesszabadalma szerint hátultöltőkké átalakított régi elültöltő puskái, melyekkel most már csak néhány kelet-ázsiai csapat van felfegyverezve.

Krnov, város, l. *Jägerndorf*, 2.

Krobatin *Sándor* lovag, cs. és kir. táborszernagy, közös hadügyminiszter, szül. Olmützben 1849 szept. 12. 1869-ben tüzérhadnagy; 1896. mint ezredes a hadügyminisztérium 7. osztályának főnöke, 1903. tábornok és a következő évben csoportfőnök lett. 1905-ben altábornaggyá lépett elő, 1910. valóságos belső titkos tanácsos és táborszernagy, 1911. a 14. tábori tarackezred tulajdonosa, 1912 dec. 12. pedig közös hadügyminiszter lett.

Krocein-narancs *(croceinorange, ponceau 4GB)*. Griess 1878. állította elő legelőször anilinból és β naftolszulfosavból. Vörösszínű por, mely vízben narancssárga színnel oldódik, sósavval sárgásbarna csapadékot ád. A gyapjut savanyú fürdőben narancssárgára festi.

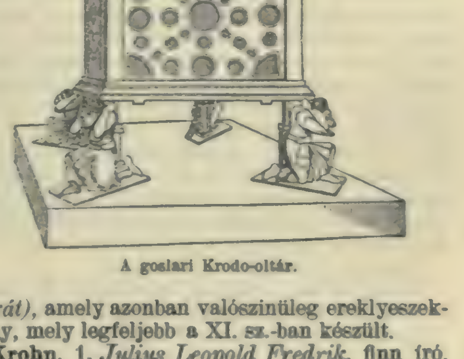
Kroceinsav, *croceinsav:* $C_{10}H_6(OH)SO_2 \cdot OH$. β-naftolból tömény kénsav hatására két izomer szulfosav keletkezik: a *K.* és a *Schäffer-féle sav*. E két izomer savat Bayer és tsa kémiai gyár dinátriumsóik segítségével 1881. különítette el egymástól. Ha a tömény kénsav β-naftolra hosszabb ideig hat, két izomer diszulfosav: R-sav és G-sav keletkezik, melyeket 1878. a höchsti festékgyár izolált külön-külön. E savak az azofestékek előállítása szempontjából fontos vegyületek.

Krocetin, l. *Krocin*.

Krocin, *crocin, polychroit:* $C_{44}H_{70}O_{28}$. A sáfránban előforduló glikozida-szerű sárga festék. Sárga, kevéssé édes, vízben, alkoholban bőségesen, éterben kevéssé oldódó por. Tömény kénsavtól előbb indigókék, majd ibolyaszínű lesz. Híg savakkal főzve hidrolizál és d-glukóz mellett *krocetin:* $C_{34}H_{46}O_9$ keletkezik belőle.

Krocket, társasjáték, l. *Croquet*.

Krodo, állítólag a régi szászok bálványa. Goslar városában ma is látható egy K.-oltár (l. az

A goslari Krodo-oltár.

ábrát), amely azonban valószinűleg ereklyeszekrény, mely legfeljebb a XI. sz.-ban készült.

Krohn, 1. *Julius Leopold Fredrik*, finn író, költő és folklore-tudós (költői nevén: *Suonio)*, szül. Viborgban 1835 május 19., megh. Helsingforsban 1888 aug. 28. Mint költő keveset alkotott, de az újabb finn műköltésnek egyik számottevő képviselője. Az első képes lapot finn nyelven ő szerkesztette s a gyermekirodalomnak és a finn történelemnek egyik buzgó munkása volt. Irodalomtörténeti nyomozásai és jeles történetföldrajzi módszere, melyet a helsingforsi egyetemen is előadott, a finn folklore-tudományt korszakalkotó lépéssel vitték előre. A finn szépirodalmat gondos műfordításokkal gyarapította. Petőfiből is fordított. Egyik dala, a Hold regéi című, Andersen után írt rajzai, valamint a Kalevala

egyik, K. által szerkesztett epizódja Kullervo énekei címen, *Vikár* Béla fordításában, magyarul is megjelentek.

2. *K., Kaarle Leopold,* finn folklore-tudós, *K. 1.* fia, szül. Helsingforsban 1863 máj. 22. A finn és összehasonlító néptudomány tanára a finn egyetemen. Atyja történet-földrajzi módszerének kifejlesztésével a finn néphagyomány kutatását széles alapra fektette. Atyjának hátrahagyott iratait bővítve kiadta; ezek közül a pogány finnek istentiszteletéről szólót dr. *Bán* Aladár fordításában a M. T. Akad. is közzétette (1908). K.-nak különösen a Kalevala egyes tárgyaira vonatkozó folklorisztikus értekezései becses új eredményekkel gazdagították a tudományt. Német folyóiratában: a Finnisch-Ugrische Forschungen-ben (1901-től) a magyar néphagyományt is állandóan a legszorgosabb figyelemmel kiséri. K. a népköltésbúvárlat nemzetközi szervének (Folklore Fellows) is élén áll s e tudománynak egyik legkiválóbb képviselője. A Kisfaludy-Társaság levelező tagja.

Kroisos *(Croesus, Krőzus),* Lidia utolsó királya, Alyattes fia, akinek előbb uralkodótársa, majd 563. utóda lett. Ephesost elfoglalta és a kisázsiai görögöket adófizetőivé tette; keletre is egészen a Halys folyóig kiterjesztette uralmát. Sardesben felhalmozott kincsei közmondásosak lettek s alakját valóságos mithosz vette körül. Midőn sógorát, a méd Astyagest, a perzsa Kyros megfosztotta trónjától (550 körül), K. a delfii jóshelyhez fordult, s innen azt a választ kapta, hogy ha átlépi a Halys folyót, egy nagy birodalmat fog tönkretenni. Erre K. tényleg átkelt a folyón, de vesztére, mert Pteriánál vereséget szenvedett s mielőtt új erőt gyűjthetett volna, Kyros Sardesig előrenyomult s azt rövid ostrom után elfoglalta és K.-t megfosztotta trónjától (546), de jól bánt vele és haláláig tanácsosának tekintette. A monda szerint előbb máglyahalálra ítélte és a legyőzött király már az égő máglyán állott, midőn K. kétségbeesésében Apollonhoz segítségért könyörgött, megemlékezve a nála járt Solonnak mondásáról, hogy halála előtt senkit sem lehet boldognak mondani. A hirtelen kitört zápor a máglyát eloltotta és a meglepett Kyros kegyelmébe fogadta a trónjavesztett királyt.

Kroket, társasjáték, l. *Croquet.*

Kroki (franc. *croquis),* eredetileg festészeti műszó s könnyed, elnagyolt vázlatot jelentett (l. *Croquis),* újabban a hirlapírás is lefoglalta a maga számára és rövid, vázlatos, de színesen és szellemesen elmondott, rendszerint költött történetecskét, csattanósan fogalmazott ötletet értenek rajta.

Krokidolit *(krokydolith),* a *riebeckit* rostos, aszbesztforma változata, indigókék, átlátszó vagy áttetsző, selymesfényű, igen rugalmasan hajlékony; Dél-Afrikában az Oranje-folyó vidékén nagy mennyiségben terem. A gollingi (Salzburg) zafírkvarc kék szinét K. zárványok okozzák. A *griqualandit* nevű sárgás-barna rostos ásvány, amely a Doorn- és Griquastad-hegyeken Dél-Afrikában fordul elő és mint *tigrisszem* drágakőnek is szolgál, kvarccal impregnált átalakult krokidolit.

Krokna, község, l. *Koroknya.*

Krokodil v. *krokodilus,* l. *Krokodilusfélék.*

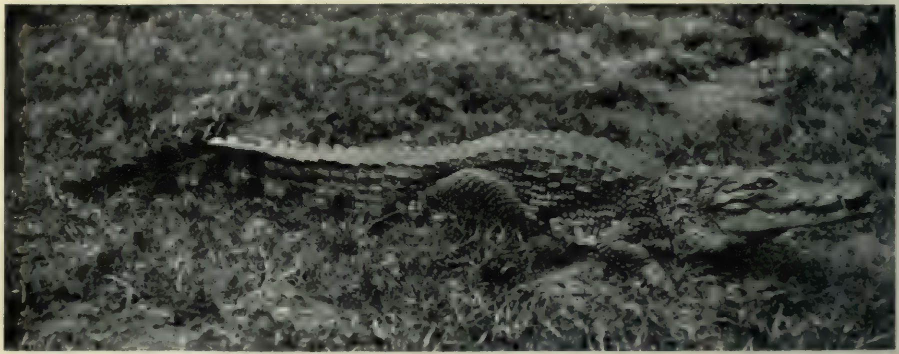
Krokodilopolisz, ó-egyiptomi város, l. *Arsinoë.*

Krokodilusbőr, l. *Bőr.*

Krokodilusfélék *(Crocodilia, Emydosauria, Hydrosauria,* állat, l. a *képmellékletet),* a Csúszómászók *(Reptilia)* osztályának egyik rendje. Nagytermetű, nagyjában gyíkhoz hasonló alakú, csontos pajzsokkal fedett, hosszú, oldalt összenyomott evezőfarkú állatok. Elülső lábuk 5 ujjú, hátulsó 4 ujjú; a hátulsó végtagjukon levő ujjakat úszóhártya köti össze. Fül- és orrnyílásuk elzárható. Fogaik kúpalakuak, hegyesek, elül és hátul élesszélüek, gyökerük egyszerű. Alsó állkapcsuk negyedik foga leggyakrabban a többinél nagyobb szakítófog, mely a felső állkapocs mélyedésébe illik bele. Még a nyakcsigolyák is bordásak. Szegycsontjuknak hátulsó vége nyujtványban folytatódik, amelyről kis bordák emelkednek. Kereszttájuk csupán két csigolyából áll. Szemeiknek a két szemhéjon kívül pislogóhártyájuk is van; orruk és fülük nyílását bőrlebeny zárja el. Nyálmirigyeik nincsenek és bélcsövük a madarakéhoz hasonlít. Szívük kétpitvaros és kétkamarás. Húgyhólyagjuk nincs. Európa kivételével valamennyi földrészen, a forró égövi tájakon honosak. Kizárólag vízben élnek, nevezetesen folyamokban, nagyobb patakokban, édesvizű és sós beltavakban, ingoványokban, mocsarakban. Tojásaikat a szárazföldre rakják és kiköltésüket a nap melegére bízzák. Rendesen tömegesen élnek. Ragadozók. Ismertebb nemeik: 1. *Csőrös krokodilusok* v. *gaviálok* (l. *Gaviál).* 2. *Krokodilusok (Crocodilus),* Afrikában, Ázsia D.-i és DNy.-i részében, Észak-Ausztráliában és Amerika trópusi részében honosak. Nevezetesebb fajok a következők: *Páncélos krokodilus (Crocodilus cataphractus* Cuv.), Afrika keleti partjainak folyamait lakja Szenegáltól Gabunig. A *hegyesorrú* v. *amerikai krokodilus (C. acutus* Gray) hazája Közép- és Dél-Amerika és Kelet-India. A *tarajos krokodilus (C. biporcatus* Gray) Dél-Ázsia vizeit lakja, továbbá Ceylont, Új-Guineát és Ausztrália É.-i partjait. A *nilusi krokodilus (Crocodilus niloticus* Laur.) mintegy 5—6 m. hosszúra nő, sötét bronzzöld szinű, feketén foltozott, hasa szennyes-sárga. Afrika minden nagyobb vizében otthonos, főleg pedig a nagy tavakban, de Egyiptomban már csaknem teljesen kiirtották. A vízben igen ügyes, a szárazon meglehetős lassú. Látó és halló szerve igen éles, de szellemi képességei meglehetős korlátoltak. Társaságban él. Az embertől ugyan fél, de azért a vízben mégis nekiront. A párzás idején erős mosusz-szagot áraszt. A nőstény 20—90 lúdtojás-nagyságú tojást tojik s ezeket a homokba rakja és lelkiismeretesen őrzi. Mosusz-mirigyeinek váladékáért igen vadásszák; húsa is ilyen illatú, de azért a benszülöttek megeszik, tojásait finom nyalánkságnak tekintik; egyik-másik testrészét még most is gyógyszerül használják. A régi egyiptomiak nagy tiszteletben tartották. A *mocsári K. (C. palustris* Lesson) Indiában, Ceylonban és a Maláji-félszigeten honos s a folyamtorkolatokból a tengerbe is ellátogat. *A tömpeorrú K. (Osteolamus tetraspis* Cope) átmenet a krokodilusok és az alligátorok között. Nyugat-

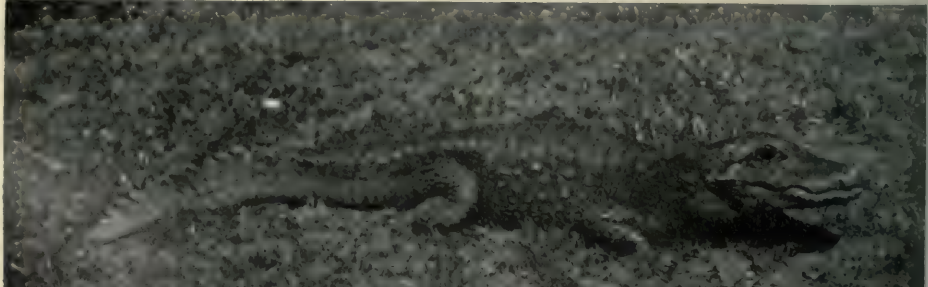
1. Gangesi gaviál (*Gavialis gangeticus* Gm.). Term. nagys. 1/50-e.

2. Nilusi krokodilus (*Crocodilus niloticus* Laur.). Term. nagys. 1/30-e.

3. Bordás krokodilus (*Crocodilus porosus* Schn.). Term. nagys. 1/30-e.

4. Tömpeorrú krokodilus (*Osteolaemus tetraspis* Cope). Term. nagys. 1/12-e.

«Krokodilus-félék» cikkhez.

5. Csukaorrú alligátor (*Alligator mississipiensis* Daud.). Term. nagys. 1/40-e

6. Kinai alligátor (*Alligator sinensis* Fauv.). Term. nagys 1/15-e.

7. Törpe kajmán (*Caiman palpebrosus* Cuv.). Term. nagys. 1/10-e.

Afrikában és Amerikában az Ogowe-folyóban él. 3. *Alligátorok* (Alligator), l. *Alligátor*. 4. *Kajmánok* (Caiman), l. *Kajmán*.

Krokodilus-folyó, a *Limpopo* (l. o.) egyik forrásfolyója.

Krokodilusintő v. *krokodilusőr (Cursorius aegyptius* Lash., állat), a Gázlók rendjébe, a Lilefélék családjába tartozó madárfaj. Kicsiny, zömök testalkatú, rövidnyakú, meglehetős erős, középhosszu-csőrű állat. Háta, nyaka, melle és kormánytollai feketék, a többi részei fehéres-szürkék, melle halvány-vörösbarna. Lábai kékesszürkék. Hossza 22, szárnyhossza 13, farkhossza 7 cm. Hazája a Nilus környéke, továbbá Palesztina és Kelet-Afrika. Sajátszerű fütyülő hangja van, melyet mindenkor hallat, ha veszélyt érez. Rendesen ott tartózkodik, ahol krokodilusok élnek, mert eledele egy részét a krokodilusok testéről és fogai közül szedi ki. A krokodilusok ösztönszerűleg nem bántják, mert a reájuk kellemetlen élősködőktől szabadítja meg őket. Képük a régi egyiptomi maradványokon gyakran látható.

Krokodilus-könnyek a. m. képmutató könnyek, tettetett részvét; ez az elnevezés maga pedig onnan ered, mert a régi néphit azt tartotta, hogy a krokodilus, hogy áldozatait közelebb csalja magához, kisgyermekek siránkozását utánozza, továbbá, hogy a krokodilus ugyanakkor, midőn áldozatait fölfalja, siratja is őket.

Krokodilusőr (állat), l. *Krokodilusintő*.

Krokoit vagy *kallochrom* (ásv.), vörös ólomérc, egyhajlású prizmák, többnyire szép csoportokban; lágy, jácintvörös-hajnalpiros, áttetsző, gyémántfényü. Ólomkromát $PbCr_2O_4$. Mállott gránit kvarcos ereiben galenit társaságában terem Berezovszk, Mursinszk és Nisne-Tagilszk közelében az Uralban; talkpalában Luzon-szigetén, Tasmaniában; Rézbányán Bihar vmegyében és Moldován Krassó-Szörény vmegyében is előfordult.

Krokro (ang. *craw-craw)*, Nyugat-Afrikában előforduló bőrbetegség, a bőrben tömött, csomós megvastagodások keletkeznek, amelyek utólag ellapulnak, visszafejlődnek.

Krokydolith, l. *Krokidolit*.

Krolevec (ejtsd: kroljevec), az ugyanily nevű járás székhelye Csernigov orosz kormányzóságban, a Szvidna és Dobraja összefolyásánál, 15,000 lak., akik földmíveléssel és lenszövéssel, mint házi iparral, foglalkoznak.

Krolewiec, *Königsberg* poroszországi város (l. o.) lengyel neve.

Kroll, *Wilhelm*, német klasszikus filológus, szül. Frankensteinban (Szilézia) 1869 okt. 7. 1899. rendes tanár lett a greifswaldi egyetemen, 1900. Münsterben. Tőle való: Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrhundert (Leipzig 1905). Ő adja ki a Bursian által alapított Jahresberichte über die Fortschritte der Altertumswissenschaft-ot s 1908 óta a Pauly-Wissowa-féle Realencyclopaediát. Kiadta német kommentárral Cicero Oratorát (Berlin 1913). Megirta a Göschen-gyüjteményben a klasszikus filológia rövid történetét.

Krolopp, 1. *Alfréd*, gazdasági író, gazd. akad. igazgató, szül. Nagyszombatban 1872 jan. 25. Gazdasági tanulmányait itthon és külföldön végezte. A magyaróvári gazd. akadémián tanított és 1900. a földmívelésügyi minisztériumba osztották be. A földmív. minisztert több nemzetközi gazdasági szakoktatási kongresszuson képviselte. 1903—1910-ig a Gazdasági ismétlő iskola c. lapot (a Néptanítók Lapja mellékletét) szerkesztette, 1914 óta a Vadászlap s. szerkesztője. Önálló munkái: *A Botrytis cinerea* Pers. (1898); *Bosznia-Hercegovina mezőgazdasági viszonyai* (1903); L'enseignement agricole en Hongrie *(Vörös* Sándorral, 1905); *Az aprómarha tartása és nevelése* (1907); *Adatok a Setariák összehasonlító anatomiai vizsgálatához* (1914).

2. *K. Hugó*, gazdasági író, szül. Nagyszombatban 1873 márc. 26. 1906-ban a debreczeni gazd. akadémia tanára; 1908. az Orsz. gazd. egyesület és a Magyar mezőgazdasági szesztermelők orsz. egyesületének titkára; belmunkatársa a Közteleknek és szerkesztője a Magyar Szesztermelő c. szaklapnak. Nagyobb műve: *Mezőgazdasági kereskedelemtan* (2. kiad. 1906). 1910-ben Szenczen munkapárti programmal orsz. képviselőnek választották.

Króm *(chrom, chromium)*. Fémes elem. Jele Cr, atomsúlya 52,0. Szinállapotban a természetben nem fordul elő, ércei közül legfontosabb a *krómvaskő* $FeCr_2O_4$; ritkább érce a vörösólomérc $PbCrO_4$. A berill, a smaragd és szerpentin króm nyomát tartalmazza, hasonlóképen más szilikátok is. Oxidjából szénnel való redukció útján készülhet. Szürke kristályos fém. Nagyon nehezen olvad. Fs. 6·8. A levegőn erős izzításkor is csak alig oxidálódik. Sósav és kénsav melegen feloldják. Vegyületeiben kétféle pozitiv gyökként szerepel. E gyökök a *kromo*- Cr^{IV}_2 és a *kromi*-gyök Cr^{VI}_2; a K. továbbá mint negativ savképző elem is ösmeretes (krómsav, felkrómsav). Vegyületei, különösen a krómsavak sói, élénkszinüek és fontos ipari jelentőséggel birnak.

Króma (gör.) a. m. szín. — K. a *zenében* a. m. kromatikus félhang vagyis az a távolság, amely egy hang és ennek kromatikus (egy ♯-tel v. egy ♭-vel való) módosítása közt jelentkezik, pl. *c-cis*, *d-des*.

Krómacél, l. *Vasötvények*.

Kroman, *Kristian Frederik Vilhelm*, dán tudós, egy hollandi hajós fia, szül. 1846-ban. 23 éves korában lépett a tudományos pályára. Jonstrupban, a tanítóképzőintézetben végezte előtanulmányait. 1877-ben doktori oklevelet nyert. Vor Naturerkjendelse (Természetismeretünk) c. művét 1882. a tud. akadémia az aranyéremmel tüntette ki, 1884. a kopenhágai egyetemen a bölcsészet rendes tanára és az akadémia tagja lett. Művei: Tänke-og Släleläre (1882, 2. kiad. 1888); előadásai a következő címen jelentek meg: Om Maal og Midler for den höjere Skoleunderwisning stb. (pedagógia mű 1886); Grundträk of Själeläran (1889, 2. kiad. 1894). Irányán Kant hatása mutatkozik.

Kromatika *(chromatika)*, a szinekről való tan.

Kromatikus *(chromatikus*, gör. a. m. szinezett), a zenében azt jelenti, hogy egymásra következő félhangokban föl- v. leszálló (pl. hangletra). Az optikában a színes jelenségek megjelölésére használják (pl. K. polarizáció).

Kromatikus aberráció, az a jelenség, hogy a közönséges optikai lencsék a különböző szinű sugarakat nem egyesítik egy pontban. A lencse ugyanis prizma módjára töri meg a sugarakat, de a fehér fényben levő vörös sugarakat kevésbbé téríti el irányukból, mint a többieket. Legerősebben töretnek meg az ibolyaszinű sugarak s ezek a lencse mögött hamarább egyesülnek, mint a többiek. A vörös sugarak egyesülési pontja legmesszebbre esik a lencsétől. Emiatt valamely ernyőn felfogott kép az ernyő helyzete szerint sárgásvörös vagy kékesibolya szegélyű; a kép nem éles. E bajon csak úgy lehet segíteni, ha különböző anyagú lencséket kombinálnak, pl. koronaüvegből való gyüjtőlencse mögé flintüvegből való, fele oly vastagságú szóró lencsét helyeznek. Az ilyen lencse *színtelenítő* v. *akromatikus* lencse; az ezzel létesített kép színes szegély nélküli és éles kép.

Kromatikus billentyűsor. Már többen kisérleteztek a hangrendszer oly átalakításával, melynél a 12 félhangra osztott oktávköz minden egyes hangját, az alapskála mellőzésével, egyenrangunak tekintsék, úgy hogy a *cisz* hang pl. nem a *c* hang módosítása, hanem azt nevezik *d*-nek, viszont a *d* = *e* a *disz* = *f*, stb. E kromatikus rendszernél tehát a zongora fehér és fekete billentyüi folytonosan, megszakítás nélkül váltakoznak. *Rohleder*, Erleichterung des Klavierspiels vermöge einer neuen Einrichtung der Klaviatur und eines neuen Notensystems (1792); *Vincent*, Die Neuklaviatur (1874); *Hahn*, Die Tonkunst c. zenelap (1876), valamint a magyar születésű *Jankó*, Eine neue Klaviatur (1886), kisérleteztek a K. megszerkesztésével. Főleg Jankó (l. o.) zseniális találmánya, a lépcsőzetes Jankó-klaviatura érdemel figyelmet.

Kromatikus jelek, ezek a zenei írásban a ♯, a ♭, a kettős kereszt (×) s a kettős ♭♭. Hangok fölemelésére és lejebbítésére szolgálnak.

Kromatikus polarizáció, azoknak a színtüneményeknek összefoglaló elnevezése, amelyeket a kettősen törő anyagok mutatnak, ha poláros fényben vizsgálják. L. *Fénysarkítás, Kettős törés, Konoszkóp, Kristályoptika.*

Kromatin *(chromatin)*, a sejtmagnak alkálikus festékekkel erősen szineződő, apró rögökből és fonalkákból álló, gyakran hálózatosan rendezett alkotórésze. Bele van ágyazva a rosszul festődő akromatikus alapanyagba. Vegyileg azonos vagy nagyon közel álló a *nuclein*-hez.

Kromatipia *(chromatipia)*, a lipcsei Kramertől 1850 vége felé föltalált sokszorosító eljárás könyvsajtón készült szines nyomatoknak porcellán-edényekre való átvitelére. A kromatipia útján átvitt képek az egyéb olcsó porcellánfestményeknél jóval szebbek.

Kromatizmus *(chromatismus*, növ.), l. *Coloratio.*

Kromatofóra *(chromatophora*, gör.), számos *állat* bőrében levő, festékszemecskékkel dúsan megrakott sejtek neve. Mozgásukat, vagyis nyújtványaik szétterülését és behúzódását az idegrendszer szabályozza, ezzel kapcsolatosan a K.-sejtekkel ellátott állatok színüket meg tudják változtatni. Erről a tulajdonságukról különösen a Lábasfejüek *(Cephalopoda)*, bizonyos halak, rákok és a kameleón híresek. Az egysejtű véglényeknél K. néven a testük belsejében levő szines (rendesen sárga v. zöldszinű), különböző alakú testecskéket értik; élettani működésük a magasabbrendű növények klorofilljával egyezik meg.

K. a *növényi* sejt protoplazmájának egyik alkotórésze. A K.-k apró, erősen fénytörő plazmatestecskék, melyek az embrionális sejtekben színtelenek és a sejtmag körül csoportosulnak; később vagy továbbra is színtelenek maradnak, v. pedig zöldre, vörösre, sárgára festődnek és eszerint megkülönböztetnek *leukoplasztákat, kloroplasztákat* és *kromoplasztákat.*

A *leukoplaszták* színtelen, többnyire gömbölyded, néha megnyult plazmatestecskék és ilyenkor bennük egy fehérje kristály van. Ha napfény éri őket, megzöldülnek, kloroplasztákká alakulnak át, amint ez a földből kiálló és *megzöldült* burgonyagumón látható. Fiziológiai jelentőségük abban van, hogy a raktározó szövetekben az oldott szénhidrátokat keményítőszemecskékké alakítják.

Kloroplaszták (chloroplast) vagy *klorofilltestecskék* a zöld színű K.-k, melyek a napfény hatására a színtelen kromatofórákból képződnek. A Cormophytáknál és a zöld Thallophyták igen nagy részénél ellipszis alakú, kissé összelapított szemecskék, míg az alsóbbrendű moszatoknál szalag-, csillag-, lemez- stb. alakuak. Alapanyaguk színtelen, szivacsos szerkezetű plazma: a *stróma*, melyben igen sok zöldre festett olajszerű cseppecske, a *grana* van. A zöld festőanyag a *klorofill*, melyet alkohollal, acetonnal, éterrel, kloroformmal könnyen kioldhatunk a zöld növényi részekből. Az ilyen oldat áteső fényben smaragdzöld, ráeső fényben pedig a fluoreszkálás miatt vérvörös és benne nemcsak a zöld klorofill, hanem emellett még más festőanyagok is, mint a narancsvörös *karotin* és a sárga *xantofill* találhatók. A zöld klorofillnak két alakját különböztetik meg: a kristályosítható és amorf klorofillt, mindkettő igen bonyolult vegyület, de a vasnak bennük nyomát sem találni, noha vas hiánya esetében a növények nem zöldülnek meg.

A klorofill mennyisége a zöld növényi részekben igen kevés: 1 m² zöld lomblevél csak 0·2—1·0 gramm klorofillt tartalmaz. Az újabbi kutatások szerint a klorofill kémiailag rokon az állati vörös vértestecskék hemoglobinjával. Ősszel a levelekben levő kloroplaszták felbomlanak, értékesebb anyagaik visszavándorolnak a törzsbe, a levél elveszti zöld színét és a visszamaradó festőanyagoktól sárga, sok cukor jelenlétében pedig vörösszinűek lesznek. A fenyőfélék leveleiben télre a kloroplaszták megbarnulnak és tavasszal újra zöldek lesznek.

A karotintól vagy a xantofilltől szinezett kromatofórák a *kromoplaszták* (chromoplast), melyek vagy a leukoplasztákból vagy a kloroplasztákból képződnek és ezektől vannak részben a virágok, gyümölcsök különböző színei. Az anyagcseréjében nincs szerepük, de annál nagyobb a biológiai jelentőségük, amennyiben ezek adják a virágok színeit és így a beporzást végző rovaroknak a virágok már messziről feltünnek.

Kromátok, l. *Krómsavak és sóik.*

Kromatológia (gör.) a. m. szintan.

Kromatoszkóp, l. *Kaleidoszkóp.*

Kromatózis (gör.), l. *Chromatosis.*

Kromát-pácok, l. *Pácok.*

Kromatróp (gör., a. m. szinjátszó), a bűvös lámpához tartozó mellékkészülék. Fakeretbe foglalt, egymás mögött álló két köralakú üveglap, amelyekre élénken színezett, sokszögű, csillagszerű stb. rajzok vannak festve. Fogantyú segélyével a két befestett körlap ellentett irányú forgásba hozható, ami az ernyőre vetített kép rajzának és szinezésének változatos módosulását idézi elő.

Kromau (*Mährisch-K., Krumlov Moravskij*), város, K. morva kerületi kapitányság székhelye a Rokitna balpartján, (1910) 2106 lak., pamutszövéssel és szénbányával, várromokkal, a Liechtenstein hercegek kastélyával, akiknek családi sírboltja a plébániatemplomban (XV. sz.) van.

Krómavanturin. Az üveg magas hőfoknál sok krómoxidot képes feloldani, mely aztán lassú lehülés közben kristályos pikkelyek alakjában kikristályosodik. Az ilyképen nyert zöldszinű üveg csiszolt felületén fémfényű, csillámszerű pikkelyeket mutat és dísztárgyak előállítására szolgál, l. *Avanturin. Avanturin-üveg és Kristályos üveg.*

Krómbőr. K.-nek nevezzük a krómvegyületekkel kicserzett bőrt, amelyet arról ismerhetünk föl, hogy a vágási felület, nemkülönben elégetés után a hamuja zöldes szinű. Jellemzi ezeket a bőröket az aránylagos vízáthatlanság és nagy szilárdság. Kellemetlen tulajdonsága a krómfelsőbőröknek az, hogy az izzadságból származó nedvességet nem eresztik át. A K.-ök savak hatásával szemben más bőröknél érzékenyebbek, miért is a K.-ből készített lábbelieket közönséges cipőfényezővel, amely savat tartalmaz, nem szabad fényezni, hanem ehelyett külön a K.-ök részére való fénymázakat használunk. A K.-öket *Schulze* találta fel. A K. gyártása Amerikában fejlődött ki először és manapság is Amerikában készül a legtöbb K. A K.-ök gyártásánál kétféle módszer szokásos, az egyiket egycsávás, a másikat kétcsávás eljárásnak nevezzük. Az egycsávás eljárásnál a bőröket bázikus krómisók oldatában cserezzük. Erre a célra pl. a következő összetételű só alkalmas: $Cr\,(SO_4)\,OH$. A kétcsávás eljárás lényege az, hogy a kellőképen előkészített bőrpörét valamely savas kromát oldatával itatjuk és azután a bőrt egy második oldatba (innen az elnevezés, hogy «kétcsávás eljárás»), amely valamely redukáló anyagot tartalmaz, mártogatjuk. Ilyen redukáló anyag pl. a nátriumtioszulfát. Ilyenkor a kromátokból bázikus krómsók keletkeznek, amelyek a bőrt cserzik. A savak teljes lekötése végett az első mosóvízbe boraxot szoktak tenni. Megjegyzendő, hogy a krómmal cserzendő bőröket előzetesen a pikkel-lel, t. i. kénsavat és konyhasót tartalmazó oldattal pácolni kell. A krómcserzési eljárást manapság csaknem mindenfajta bőrre tudják alkalmazni. Ilyen bőrök a hajtószíjjak, talpbőrök, ütő-gépszíjak, varrószíjak, pneumatik-bőrök, blank- és nyerges bőrök, különböző krómos borjúbőrök, pl. boxcalf, boximitáció, borjúkitt, borjúszatin, krómos marha-felsőbőrök, krómos lóbőrök, krómos kecske-, chevreaux-, bárány-, birka-, juhbőrök. A K. lehet fekete vagy színes.

Krómcinnóber, l. *Ólomkromátok.*

Krómcsillám (ásv.), a fuchsithoz hasonló csillám; körülbelül 6% krómoxidot tartalmaz. Ide tartozik az *avalit* is, amely Belgrád mellett az Avala-hegyen, finom pikkelyek alakjában, a kvarcitban fordul elő.

Kroměřiž, város, l. *Kremsier.*

Krómfekete, kékfa-kivonattal és krómsavas káliummal gyapjún v. gyapoton előállított fekete.

Krómfluorid, *kromifluorid*: CrF_3 keletkezik, ha kromihidroxidot oldunk fluorhidrogénsavban. Nyolc molekula kristályvízzel sötétzöld, igen állandó kristályokat képez. Vízben könnyen oldódik, hevítésnél vizet veszít és nehezen oldhatóvá válik; magas hőmérsékleten szublimál. Kettős sóit pácok készítésére használják, melyek a szövetfestészetben és kartonnyomásban nyernek alkalmazást.

Krómgránát, l. *Gránát* és *Uvarovit.*

Krómhidroxid: $Cr(OH)_3$, krómoxidsók vizes oldatából ammoniákkal állítható elő. Ha vörös krómsavas kálit bórsavval összeolvasztunk és az olvadékot kilúgozzuk, akkor tüzes sötétzöld K.-ot: $Cr_2O(OH)_4$ kapunk, melyet a tapétafestészetben alkalmaznak (Guignet-zöld).

Krómhidrózis, l. *Chromhidrosis.*

Kromiacetát, l. *Ecetsavas króm.*

Krómibolya: $C_{22}H_{14}O$ és ennek homológjai képződnek szalicilsav és formaldehid kondenzációjakor. A kartonfestészetben használják krómpáccal vörösesibolya árnyalatok előállítására.

Kromidrózis v. *krómhidrózis*, l. *Chromhidrosis.*

Kromifluorid, l. *Krómfluorid.*

Kromiklorid, l. *Króm kloridjai.*

Kromilklorid (*chromylchlorid*), *krómacikloríd*: CrO_2Cl_2 keletkezik, ha káliumkromát és konyhasó összeolvasztott elegyét koncentrált kénsavval desztilláljuk. Kékesvörös, 117°-on forró folyadék, fs. 1·96. Víztől, sósav és krómsav keletkezése közben, elbomlik. Igen erős oxidálószer, a ként, a foszfort, az alkoholt robbanásszerűen oxidálja.

Kromipácok, l. *Pácok.*

Kromisók, *krómoxidsók, krómsók* a három vegyértékű krómalkotórészt tartalmazó sók. Az egyes sókat l. a megfelelő címszóknál.

Kromiszulfát, l. *Króm szulfátjai.*

Kromit (*chromit*) v. *krómvaskő* (ásv.), oktaéderek; többnyire csak szemcsés-vaskos tömegek. Izomorf a spinellel és magnetittel. Barnásfekete, félig fémes fényű, igen vékony lemezkéi vöröses sárga v. barnás szinnel átlátszóak; nem mágneses. Lényegében vaskromit: $FeCr_2O_4$, de a Fe^{II} helyett Mg és Cr^{II}-ot, a Cr^{III} helyett Fe^{III} és Al-ot szokott tartalmazni. Szerpentinben fordul elő: Tiszafa közelében Krassó-Szörény vm.-ben, Silberberg Sziléziában, Hrubschitz Morvaországban, Kraubat Stájerországban, Baltimore az Egyesült-Államokban; nagy mennyiségben Kis-Ázsiában. Az egyetlen ásvány, amelyből a krómot és vegyületeit nagyban előállítják.

Króm kloridjai. Kettő ismeretes, a *kromiklorid:* $CrCl_3$ és a *kromoklorid:* $CrCl_2$. A *kromiklorid* úgy készül, hogy szénporral kevert kromioxidot klórgázban hevítenek. Ilyenkor ibolyaszínű fénylő kristályokban szublimál. Vízben nem oldódik, de ha kevés kromokloridot v. más redukáló szert teszünk hozzá, oldhatóvá válik. A hat molekula kristályvizet tartalmazó kromikloridnak két módosulata van, az egyik ibolyaszínű, a másik zöldszínű. *Kromoklorid* keletkezik, ha kromikloridot hidrogénáramban redukálunk, v. ha a krómfémet sósavgázban hevítjük. Nagymértékben higroszkópos, selyemfényű tűk. Vizes oldata égkékszínű, igen erős redukálószer. Az oxigént nagy mértékben abszorbeálja, ezért a gázelemzésben az oxigén meghatározására is használják. Négy és hat molekula kristályvízzel tűalakú, kékszínű kristályokat alkot.

Krómklorit (ásv.), l. *Kämmererit.*

Krómklorür a. m. *kromoklorid,* l. *Króm kloridjai.*

Kromlech, l. *Cromlech.*

Kromo... *(chromo...,* gör.), összetételekben a. m. szín v. színes.

Kromo *(chromo),* a kétvegyértékű krómalkotórész neve.

Kromoacetát, l. *Ecetsavas króm.*

Kromocinkográfia, könyvnyomdai gyorssajtón előállított többszínű nyomások cinkográfiai úton előállított lemezekről.

Kromodioszkóp, a Lumière-féle színes autokrómfotográfiákhoz való nézőkészülék.

Kromofór-csoportok, l. *Kátrányfestőanyagok.*

Kromofotográfia. Fotográfiai másolatok színezésére való, divatját mult eljárás, melynél egy olvasztott viaszban átlátszóvá tett papirmásolatot egy másik másolaton színesen aláfestettek.

Kromofototerápia (gör.) a. m. *radioterápia* (l. o.).

Kromofototipia, színes fénynyomás, l. *Fénynyomás.*

Kromogén *(chromogen),* l. *Festékképző.*

Kromoklorid, l. *Króm kloridjai.*

Kromo-kollotipia, színes fénynyomat, különösen régi mesterművek reprodukálására használják.

Kromolit (gör.), kemény, mázatlan edény, reliefszerű díszítményekkel. A díszítmények más színüek, mint az edény anyaga.

Kromolitográfia, l. *Kőnyomás.*

Kromooxid, l. *Króm oxidjai és hidroxidjai.*

Kromoplaszták, l. *Kromatofóra.*

Kromopszia, l. *Színlátás.*

Kromoradiométer, Benoist által (Páris) szerkesztett eszköz a röntgensugarak áthatolási képességének (keménység) mérésére. L. *Röntgenfotografálás.*

Kromosók, a kétvegyértékű krómalkotórészt tartalmazó sók. Nagymértékben redukáló sajátságuak.

Kromoszciaméter (Holmgren) és *kromoszcioptikon* (Cohn), a színvakság felismerésére való eszköz.

Kromoszféra *(chromosphaera,* gör.), színes gömb (réteg), 9000—18,000 km. vastag gázréteg, mely a Nap látszólagos felülete fölött terül el és teljes napfogyatkozások alkalmával mint ragyogó skarlátpiros gyűrű észlelhető. Színképének állandó, fényes vonalai hidrogéniumtól és kalciumtól, valamint egy Ramsaytól 1895. a clevit nevű ásványban felfedezett új elemtől, a héliumtól származnak. L. még *Nap.*

Kromoszkóp, Ives által (Amerika) szerkesztett nézőkészülék a színes fotografáláshoz. A háromszín-eljárással (l. *Fotográfia)* készült részletnegativokról egyszerű fekete diapozitiv-másolatot készítünk. Mindegyik másolatot a megfelelő színű (narancs, zöld, ibolya) üvegen át világítjuk meg. Az így nyert 3 képet tükrök egybeolvasztják. A készülék a képet természetes színben sztereoszkóposan mutatja.

Kromoszóma (növ.), a fonalas magosztódásnál (l. o.) összetömörült magfonalzat (linin) egyes darabjainak a neve.

Kromoterápia (gör.), l. *Chromotherapia.*

Kromotipia, többszínű nyomatok előállítása könyvnyomdai úton, különösen többszínű autotipiák. L. *Színes nyomás.*

Kromotipográfia, összefoglaló neve a könyvnyomó sajtón való színnyomó eljárásoknak. L. *Színes nyomás.*

Kromotipo-nyomás, a lipcsei Arnold-testvérek által 1899-ben föltalált színnyomó eljárás, a könyvnyomtatásnak és litográfiának egyesítésén alapszik. Az eredeti festményről finom hálózatos vörösréz-autotipiát készítenek, amely a képet féltónusokban tükrözi vissza, s ha utoljára nyomandó lemezül véve, ibolyaszínnel tört fekete festékkel nyomtatunk róla : az összes színek gyöngéd fokozatait mutatja, a többi lemez (többnyire csak három alapszíné) tollrajzos litográfia, valamivel világosabban kell róluk nyomtatnunk, mint a könyvnyomdai színnyomásos lemezekről, mert a litográfián jóval nagyobbak a képet tevő pontok, mint az autotipián s e mellett még megszakítatlan színfelületek is vannak rajta. Az eljárással igen szép képek készíthetők.

Krómoxid, l. *Króm oxidjai és hidroxidjai.*

Krómoxidhidrát a. m. kromihidroxid, l. *Króm oxidjai és hidroxidjai.*

Króm oxidjai és hidroxidjai. A króm fontosabb oxidjai és hidroxidjai a következők: *kromooxid* CrO és *kromohidroxid* $Cr(OH)_2$, tisztán alig ismeretes vegyületek, melyek igen könnyen kromokromioxiddá Cr_3O_4 alakulnak. A *kromioxid* Cr_2O_3 a kromihidroxid $Cr_2(OH)_6$ v. krómtrioxid CrO_3 izzítása útján készülhet; így előállítva smaragdzöld, amorf por. Kristályosan igen kemény, zöldesfekete fénylő kristályokból áll. Üvegbe olvasztva azt szép zöldre festi, ezért alkalmazzák az üveg- és porcellán-festésre. A *kromihidroxid* kékeszöld, kocsonyás csapadék alakjában leválik, ha kromisóoldathoz lúgot elegyítünk. Ammoniában nem oldódik; kálium- v. nátriumhidroxidban könnyen oldódik, de a forraláskor ismét leválik. A kromioxid és hidroxid elegy zöld festék (Guignet-féle zöld, Pannetier-féle zöld, olajzöld). A kromioxidnak még számos más vegyületét és keverékét használják festőanyagul. Zöld festék maga a kromioxid (krómzöld, smaragdzöld) és a foszforsavas kromioxid is (Plessy-zöld). A *krómtrioxid* v. krómsavanhidrid rendesen pirokrómsavas ká-

liumból készül olyformán, hogy e só alkalmas töménységű oldatát tömény kénsavval elegyítik. A forró folyadékból a lehűléskor kikristályosodik. E kristályokat likacsos lemezekre teszik, hogy a reatapadt anyalúgot eltávolítsák. Fénylő sötétvörös kristályokból áll. A levegőn szétfolyik. Vízben könnyen oldódik. Vizes oldata sárgásveres, erősen savanyú kémhatású, miért is ez oldatban a *krómsav* H_2CrO_4 és *pirokrómsav* $H_2Cr_2O_7$ jelenlétet kell feltételeznünk. Hatalmas oxidáló anyag, így organikus anyagokkal összehozva, azokat gyakran tűz tüneménye között oxidálja. Hevítve oxigen fejlődése közben kromioxiddá Cr_2O_3 alakul. Tömény sósavval melegítve klorgázt fejleszt. Vizes oldatához hidrogénhiperoxid-oldatot elegyítve, ez kék színűvé válik a keletkező *hiperkrómsavtól*; e vegyület ez oldatából éterrel való kirázással kivonható, száraz állapotban előállítani azonban nem sikerült.

Krómoxidsók a. m. kromisók (l. o.).

Kromoxilográfia, színes nyomatok előállítása fametszetekről. L. *Színes nyomás.*

Krómötvények. Ipari fontossága csak a vaskrómötvényeknek van. Ilyen a ferrokróm is, mely 60% krómot tartalmaz (l. *Vasötvények).*

Krompach, község, l. *Korompa.*

Krómpácok, l. *Pácok.*

Krompecher *Ödön*, orvostanár, szül. Poprádon (Szepes vm.) 1870 febr. 15. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Már 1893-tól kezdve Pertik tanár oldalán kórbonctannal foglalkozott. Pertik halála után (1913) a II. kórbonctani intézet vezetésével lett megbízva; 1914-ben rendes tanár s az intézet igazgatója lett. K. igen nagyszámú irodalmi dolgozatai között a legnevezetesebbek: *A többes sejtoszlás mechanikája* (1895); *A bazalsejtű rák* (1903); Kristallisation, Fermentation, Zellen u. Leben (1908).

Krómsárga, l. *Ólomkromátok.*

Krómsav: H_2CrO_4. Sóalakban előfordul a természetben a vörös ólomércben, főnicitben és vanquelinitben; sóiból tömény kénsavval állítható elő. A kátrányfestékiparban a hulladék krómoxidból elektrolitikus úton állítják elő. Krómsavanhidrid CrO_3, szétfolyó, vízben és alkoholban könnyen oldódó anyag; 190°-on olvad, 250°-on szétesik krómoxidra és oxigénre.

Krómsavak és sóik. A krómsav: H_2CrO_4 csak vizes oldatban ismeretes. Sóit, a *kromátokat* jól ismerjük. A kromátok több tekintetben a szulfátokhoz hasonlók. A közönséges krómsavon kívül a *pirokrómsav* $H_2Cr_2O_7$ sóit: a *pirokromátokat* v. *bikromátokat* is jól ismerjük; maga a szabad sav nincs előállítva. E krómsavak sói sárgák, illetőleg vörösek; közöttük fontosabbak a *káliumkromát* K_2CrO_4, a *káliumpirokromát* $K_2Cr_2O_7$, a *ferrokromit* v. *krómvaskő* $Fe(CrO_2)_2$, a leggyakoribb krómérc, hazánkban a Bánságban lelhető; a króm vegyületeit leginkább ez ércből gyártják; *ferrikromát*, $Fe_2(CrO_4)_3$, többféle bázisos só, pl. $O_2Fe_2CrO_4$ (siderin-sárga) alakjában is ismeretes; az *ólomkromát* (krómsárga), mint ásvány *krokoit* (vörös ólomérc), $PbCrO_4$: a *bázisos ólomkromát* (krómvörös) $PbCrO_4.PbO$. Úgy a krómsav, mint a pirokrómsavsók oxidáló hatásuak, különösen megsavanyított oldatban, mert ilyenkor krómsav van az oldatban. Reakciói közül felemlítjük, hogy krómsavsó- vagy pirokrómsavsó-oldathoz ólomacetát-oldatot elegyítve, sárga csapadék ($PbCrO_4$), ezüstnitráttól pedig sötétvörös csapadék (Ag_2CrO_4 illetőleg $Ag_2Cr_2O_7$) keletkezik.

Krómsavas ammonium, l. *Ammoniumkromátok.*

Krómsavas bárium, l. *Báriumkromát.*

Krómsavas cink, l. *Cinkkromát.*

Krómsavas ezüst, l. *Ezüstkromát.*

Krómsavas kálium, l. *Káliumkromát.*

Krómsavas krómoxid előállítható, ha 1 molekula krómhidroxidot 3 molekula krómsavnak vizes oldatában feloldunk. A festékiparban nyer alkalmazást.

Krómsavas nátrium: $Na_2Cr_2O_7$, krómvaskőből mésszel és szódával a levegő hozzájárulása mellett való izzítással állítható elő. Vízben jól oldódik és ugyanoly alkalmazása van, mint a krómsavas káliumnak.

Krómsavas ólom, l. *Ólomkromátok.*

Krómsavas vasoxid a. m. ferrikromát, l. *Krómsavak és sóik.*

Krómsav sói a. m. *kromátok*, l. *Krómsavak és sóik.*

Krómsók a. m. *kromátok*, l. *Krómsavak és sóik.*

Krómszulfát *(kénsavas króm, kromoszulfát)*, l. *Króm szulfátjai.*

Króm szulfátjai. A króm két szulfátját ismerjük, ezek a *kromoszulfát* $CrSO_4$ és a *kromiszulfát* $Cr_2(SO_4)_3$. Az előbbi só kék kristályokból áll; 7 molekula vizet tartalmaz. A magnéziumszulfáttal izomorf. Igen könnyen oxidálódik. A kromiszulfát ibolyaszínű, 18 molekula vizet tartalmazó kristályokból áll. Vízben ibolyaszínnel oldódik. Ez oldatot felforralva megzöldül. A kromiszulfát káliumszulfáttal a közönséges timsóval analog összetételű, izomorf vegyületet $K_2Cr_2(SO_4)_4.24H_2O$ képez, melyet ezért *krómtimsónak* neveznek. Ibolyavörös, majdnem fekete kristályokból áll, melyek vízben ibolyaszínnel oldódnak. A krómtimsó káliumát más egyvegyértékű fémgyökökkel (Na, H_4N, Rb, Cs) is helyettesíthetjük. Az így keletkező sók szintén izomorfak a közönséges timsóval (l. o.).

Krómtimsó, l. *Króm szulfátjai* és *Timsó.*

Krómtrioxid, l. *Króm oxidjai és hidroxidjai.*

Krómvaskő, l. *Kromit.*

Krómvörös, l. *Ólomkromátok.*

Krómzöld alatt értik a króm oxidjait és a krómsárgának berlini kékkel való keverékeit (olajzöld, cinnóberzöld, amerikai zöld, smaragdzöld stb.).

Krómzselatin, káliumbikromáttal kezelt zselatin, melynek az a tulajdonsága, hogy fény hatására vízben oldhatatlanná válik. Ezt a tulajdonságát a fotográfiában értékesítik.

Kron *Jenő*, festő és grafikus, szül. 1882. Szobránczon (Ung vm.). Eleinte litografus volt, de több kedvet érzett magában a festéshez, beiratkozott tehát a Képzőművészeti főiskolába, ahol Zemplényinek és Olgyai Viktornak volt tanítványa. 1903-ban szerepelt először a Műcsarnok kiállításán, 1912. tíz rézkarcból álló mappa jelent meg tőle, amelyek a diósgyőri

hámorból veszik motivumaikat. Néhány grafikai lapját megszerezte a Szépművészeti Muzeum.

Kronach, az ugyanily nevű járás székhelye a bajorországi Oberfranken kerületben a Rodach és Hasslach összefolyásánál, vasút mellett, (1910) 5434 lak., fa- és szénkereskedéssel. K. szülővárosa Cranach Lukácsnak.

Kronau, *Friderika*, német szinésznő, szül. Ruhrortban (rajnai Poroszország) 1841 márc. 7. A szini pályára lépett és 1860—63. a bécsi Burgszinházban működött, majd 1863—65-ig Majna-Frankfurtban, mignem 1865. Ascher a bécsi Carl-szinházhoz szerződtette, melynek azután 1873-ig elsőrangú csillaga volt. Rosen, a Carl-szinház akkori dramaturgja, tucatjával írt számára kedves szerepeket. 1873-ban megvált a szinpadtól és nőül ment *Edelsheim-Gyulai* Lipót báró lovassági tábornokhoz (l. o.). Hét évvel Edelsheim báró elhunyta után 1900. Budapesten *Lobkowitz* Rudolf herceg táborszernagyhoz (l. o.) ment nőül.

Kronawetter, *Ferdinand*, osztrák politikus, szül. Bécsben 1838., megh. u. o. 1913 jan. 30. 1873—1902-ig az osztrák képviselőház tagja volt és erélyes, sőt sokszor nyers fellépése és szólásmódja közismertté tették alakját. Azon ritka osztrák politikusok közé tartozott, kik rokonszenveztek Magyarországgal s ezt ki is merték fejezni. 1903-ban pozsonyi látogatása alkalmával nagy ünneplésben volt része.

Kronberg *(Cronberg)*, város Wiesbaden kerület obertaunusi j.-ban, (1910) 3226 lak. Közelében van Friedrichshof, Frigyes német császár özvegyének kastélya; úgyszintén *Kronthal*, ásványvízforrásokkal s fürdővel.

Kronberg, *Julius*, svéd festő, szül. Karlskronában 1850 dec. 11. 1885 óta a stockholmi festészeti akadémián tanár. Főbb művei: Dávid és Saul (1885); Romeo és Julia (1886); Sába királynője (1888). 1890—1892 két kolosszális képet festett a stockholmi királyi palota lépcsőházába II. Oszkár király megbizásából.

Kronborg, erősség Helsingörnél Seeland dán sziget ÉK.-i végében, a Sund bejáratánál, világító toronnyal, széles árkokkal, fegyvertárral; most kaszárnyául szolgál. K.-ot 1574—85-ig II. Frigyes király építtette Orekrog helyén.

Krondorf, falu Kaaden cseh ker. kapitányságban, az Eger mellett, Okenau községhez tartozik, szénsavas ásványvízforrással.

Krone (*K. an der Brahe, Polnisch-K.*), porosz város a brombergi közig. kerületben, (1910) 5307 lak., malomipar, sörgyártás.

Krone, *Hermann*, német fotofizikus, szül. 1827 szept. 14. Boroszlóban. Tanulmányai végeztével egészen a fotografálásnak szentelte magát s 1851. Lipcsében egy daguerreotipiai intézetet rendezett be, majd 1852. Drezdában telepedett le, ahol fényképészeti tanintézetet nyitott. 1870-ben a fényképészet előadója lett a drezdai politechnikumon, 1895. tanárrá nevezték ki, 1898 óta pedig a fényképészet tanára a drezdai technikai főiskolán. 1874-ben résztvett abban a német expedicióban, mely az Auckland-szigeteken tanulmányozta a Vénusz átvonulását, s erről felvételeket készített. Nevezetesebb művei: Darstellung der natürlichen Farben durch Photographie (Weimar 1894); Geschichte der Photographie (Dresden 1904, 2 köt.); Über radioaktive Energie vom Standpunkte einer universellen Naturanschauung (1905).

Kronecker, 1. *Hugo*, német fiziológus, szül. Liegnitzben 1839 jan. 27., megh. 1914 jún. 6. 1868. Ludwignál dolgozott, 1872. magántanár, 1875. rendkívüli tanár, 1877. osztályfőnök a berlini élettani intézetben, 1885 óta Bernben a fiziológia rendes tanára volt. K. sok fiziológiai kutatásában főleg a szívvel, a lélegzés beidegzésével, az állati meleg forrásaival stb. foglalkozott. Az ő vizsgálatainak köszönhetjük az *életmentő konyhasós infuziókat* is. 1908-ban a Magyar Tud. Akadémia kültagjává választotta.

2. *K.*, *Leopold*, német matematikus, szül. Liegnitzben 1823 dec. 7., megh. Berlinben 1891 dec. 29. 1835-ben doktorrá avatták. 1860-ban a berlini tud. akadémia rendes tagjává választotta s mint akadémikus 1861 óta előadásokat tartott az egyetemen, rendes tanárnak azonban csak 1883. nevezték ki. Kiváló érdemeket szerzett az algebra továbbfejlesztése és rendszeresítése körül. Weierstrassal, majd egyedül kiadta Crelle «Journal für Mathematik»-ját. Nevezetesek az elliptikus függvények elméletének a számelméletben való alkalmazására vonatkozó vizsgálatai. Értekezéseit és előadásait Hensel és Netto, öszszes műveit az akadémia megbizásából Hensel adta ki. Kültagja volt a Magy. Tud. Akadémiának. Említendő művei: Vorlesungen über Mathematik (kiadta Hensel és Netto); Einfache u. vielfache Integrale (Leipzig 1894); Zahlentheorie (u. o. 1901); Determinanten (u. o. 1903) stb.

Kronenberg *(Cronenberg)*, város Düsseldorf porosz kerületben, vasút mellett, (1910) 12,869 lak., vas- és acélárúkészítéssel, kovácsműhelyekkel. Vasipara már a Hanza korában is ismeretes volt.

Kronenburg, előbb önálló német falu Strassburg elszász-lotharingiai város közelében, 1910. Strassburggal egyesült.

Krones, 1. *Franz Xav. (marchlandi)*, lovag, osztrák történetíró, szül. Ungarisch-Ostrauban (Morvaország) 1835 szept. 19., megh. Grácban 1902 okt. 17. A bécsi egyetemen tanult s 1857. a kassai (akkor császári) jogakadémián az osztrák történelem tanárává nevezték ki. Itt megtanult magyarul s ennek később nagy hasznát vette Magyarországot érintő történetírói munkásságában. 1861-ben a gráci gimnáziumhoz helyezték át, majd 1865. az egyetemen az osztrák történelem tanára lett s itt működött haláláig. Ausztria történetére nézve alapvető munkákat írt. Ezek: Handbuch der Geschichte Österreichs (Berlin 1876—79., 5 köt.); Grundriss der österreichischen Geschichte (Wien 1881—83., 4 köt.); Zur Geschichte Österreichs im Zeitalter der französischen Kriege und der Restauration 1792—1816 (Gotha 1886); Österreichische Geschichte I—II., bis 1648 (Sammlung Göschen 1907). Magyar vonatkozású és tárgyú kisebb munkái: Zur ältesten Geschichte der Freistadt Kaschau (Wien 1864); Die österreichischen, böhmischen und ungarischen Länder 1437—1526 (u. o. 1864); Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rá-

kóczi's II. (u. o. 1870); Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II. (Graz 1870); Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli (u. o. 1883); Die deutsche Besiedelung der östlichen Alpenländer (Stuttgart 1889). Ezeken kívül számos kisebb magyar tárgyú értekezése és könyvismertetése jelent meg német történeti folyóiratokban. Érdemes munkásságáért a Magy. Tud. Akadémia 1892. külső tagjai közé választotta. V. ö. *Wertheimer* Ede, Emlékbeszéd K. Ferenc felett (Budapest 1904).

2. *K.*, *Therese*, osztrák szinésznő, szül. Freudenthalban 1801 okt. 7., megh. Bécsben 1830 dec. 28. 1821-ben lett a bécsi Leopoldstädter Theater tagja s a közönség ünnepelt kedvence megnyerő játéka s pezsgő, vidám temperamentuma miatt. Raimund, a népszerű költő, neki írta a legjobb szerepeket. Néhány népies színművet K. maga is írt (*Sylphide*, *Nebelgeist* stb.). Változatos élményekben bővelkedő életét *Bäuerle* regényben, *Haffner* pedig szindarabban dolgozta föl.

Kroniák (*Cronia*), Kronos isten tiszteletére Hekatombaion havában tartott athéni ünnep.

Kronidák (gör.) a. m. *Kronos* (l. o.) fiai.

Krónika (gör.), oly történeti följegyzések, melyek időrend szerint vázolják a fontosabb eseményeket; írói az ú. n. *krónikások*. Értelme e tekintetben némileg megegyezik az *annales*-szel vagy *évkönyv*-vel. Aranykorát a középkorban élte, amikor a történetírásnak csaknem kizárólagos faját képezte. A régibb magyar K.-k szintén évkönyvek voltak. Ilyen a Pray-kodexben a Halotti Beszéddel együtt megőrzött *Pozsonyi Évkönyv*. Ezeket a szűkszavú K.-k váltják föl, minők a *Zágrábi* és a *Váradi K*. Nálunk szerencsére már a XI. sz.-ban szerkeszteni kezdik az ú. n. Nemzeti K. kánonszövegét, mely alapja lett minden későbbi bővítésnek és folytatásnak. A Vak Béláig terjedő bő szöveg az egyetemes K.-irodalom remekének tekinthető. Regényessége indította *Anonymus*-t arra, hogy 1203 táján egy kritikailag ellenőrzött K.-t kezdjen írni; de ő csak a honfoglalás korát tudta megírni. Az Árpádkori *Nemzeti K.* kánon-szövegét 1221 táján — hihetőleg Szent Erzsébet lakodalma alkalmából — már a hunn-avar ősökről szóló résszel is kibővítették. Ez a teljes szöveg lett aztán alapja az 1358-iki *Bécsi Képes K.*-nak, a *Pozsonyi*, *Dubniczi* s az 1473. kinyomatott *Budai K.*-nak. Ezt másolta a magáéba *Thuróczi* is, midőn 1488-iki augsburgi és brünni híres K.-it kiadta. Sőt ugyanez volt az alapja *Kézai* Simon 1282 táján kivonatolt és eredeti szöveggel szintén megtoldott K.-jának is. *Középkori krónikások* címmel Gombos Albin idáig 15 kötetet adott ki magyarul.

Krónikák könyvei (héb. *Dibré ha-jámim*, gör. *paraleipomena*, lat. *Libri Chronicorum*), a zsidó biblia utolsó könyve, amely eredetileg egy egészet képezett, most két könyv. Az első templom korának levitikus szellemben megírt története, amely az északi törzsek történetét figyelmen kívül hagyja és mindent elhallgat, ami Dávid királynak és nemzetségének dicsőségét csökkenthetné. A Makabeusok és Nagy Sándor kora előtt iratott.

Krónikások, l. *Krónika*.

Krónikus a. m. idült, megrögzött. — *K. betegségek (idült, megrögzött betegségek)* a hosszú ideig tartó, lassú lefolyású betegségek, amelyeket jellemző bonctani elváltozások kisérnek. L. *Akut*.

Kronion, l. *Zeus*.

Krono... (az időt jelentő χρόνος görög szóból), összetételekben gyakori.

Kronoberg, län vagyis tartomány Svédország D.-i részében, 9997 km² területtel, (1910) 157,968 lak. A halmos vidéknek több mint $^1/_{10}$-ét víz borítja. A nagyobb tavak: az Asnen, a Helga, a Möckeln, Tolg és Bolmen. A főbb folyók: a Lickeby, Ronneby, a Helga-â és Lagâ. Székhelye Wexiö.

Kronodeik (gör. a. m. időmutató), ifj. Chandlertől szerkesztett csillagászati műszer, mely a korrespondeáló magasságok elvén alapuló időmeghatározás eszközlésére szolgál. Hengeralakú fémtokban tárgylencséjével lefelé irányított távcső foglaltatik, mely változtatható hajlású síktükörre néz. A síktükör előtt a fémtok réssel bír, melyen a Nap vagy valamely csillag fénye reá eshetik. Ha a fémtokot, alapját vízszintezvén, egynéhány órával dél előtt (vagy csillag esetében ennek delelése előtt) a Nap (vagy csillag) felé irányítjuk, akkor a látmezőben kifeszített fonalkereszten az átmenet idejét észlelhetjük. Ha délután, a műszer újabb vízszintezése és forgatása által változatlan tükörhajlás mellett újból észleljük a Nap képének összeesését a fonalkereszttel s feljegyezzük az időt, úgy a két időadat számtani közepe (csekély javítással) a valódi dél (vagy csillag esetében a csillag valódi delelésének) pillanata, amiből az időegyenlítés segítségével a helyes középidőt és az óra állását kapjuk.

Kronofotográfia. Marey által feltalált fotográfiai eljárás mozgások tanulmányozására. Mozgásban levő testekről gyors egymásutánban készült felvételek sorozata. Muybridge, Anschütz, Lumière és mások tökéletesítései után ebből fejlődött a kinematográfia (l. o.).

Kronográf (gör. a. m. idő-író), időpontok nagypontosságú feljegyzésére szolgáló műszer. Az első K.-ot Bond és Walther szerkesztették 1848. Csillagászati ingaóra (regisztráló óra) elektromos kontaktussal van ellátva, mely minden másodpercben zárja az áramot. Az áram elektromágnesre hat, mely áramzáráskor emeltyűt ránt magához, amely emeltyű egyenletesen tovamozgó papirszalagra jelt nyom. Egy másik elektromágnes emeltyűje szintén nyom jelt e szalagra, ha a megfigyelő az áramot zárja. E jelnek a másodpercjelekhez való helyzetéből az áramzárás és így a megfigyelés idejét lehet pontosan megállapítani. Henger- és szalagkronográfokat szokás megkülönböztetni. A hengerkronográfoknál a jelek papirossal beborított, egyenletesen forgó hengerre nyomatnak, míg az elektromágnesek síneken lassan tovamozognak s a velük összekötött írótollak az egész hengeren végigvezettetnek. Áramzáráskor a tollak oldalt eltolódnak, ami által zegzugos csigavonal keletkezik a hengeren. A szalag-K. berendezése lényegében megegyezik a Morse-féle telegráfműszerrel, csakhogy két elektromágnessel van ellátva. Nagyon elterjedtek a Fuess- és a

Hipp-féle K.-ok. A K.-ok az asztronómiában főleg a csillagoknak a távcső fonalkeresztjén való átmenetének megfigyelésére szolgálnak. K. nélkül az óra ketyegésére és a csillagra kell figyelni s azonkívül a másodperceket számolni, a csillag átmenetét tizedmásodpercekre becsülni. K. segítségével a csillagász egész figyelmét az átmenet megfigyelésére fordíthatja, melynek időpillanatát a szalagról századrészmásodpercnyi pontossággal lehet lemérni, a megfigyelést magát pedig az órától tetszőleges távolságban, sőt valamely másik obszervatóriumban lehet végezni, amint ez pl. a földrajzi hosszuságok meghatározásánál történik.

Kronográfia (gör.), időrend szerint való történetirás.

Kronogramm, l. *Khronogramm.*

Kronológia *(chronologia,* gör.), l. *Időszámítás.* A geológiai K. abban különbözik a történelmitől, hogy a képződmények korát nem abszolut, hanem csak relativ értékű időegységekben fejezi ki. L. *Föld.*

Kronométer *(chronometer,* gör. a. m. időmérő), igen pontosan járó billegős óra, mely a kompenzációs ingaóra után a legjobb időmérő eszköz. A közönséges zsebóráktól főleg a billegő és a gátszerkezet konstrukciójában tér el. A billegő hőmérsékletre lehetőleg jól van kompenzálva, de a billegő kompenzációja sohasem oly tökéletes, mint az ingáé. A gátszerkezet pedig ú. n. szabad gátszerkezet. A hajtórugó erőátvitele nem közvetlenül történik, hanem ú. n. csiga közvetítésével. A kúpalakú csiga és a hajtórugó dobja köré vékony lánc csavarodik, mely a dob forgása közben a csigáról lecsavarodik, még pedig a kúp csúcsától az alapja felé; ekként a lecsavarodó rugónak csökkenő ereje mindig nagyobbodó emeltyűkarral működik, ami az óra lepergését egyenletesebbé teszi. A K. a hajó egyik legfontosabb és nélkülözhetetlen eszköze az idő- és helymeghatározásnál. Minden hajó rendesen három v. négy, sőt több finom K.-rel van ellátva, melyeket csillagászati megfigyelések segítségével állandóan ellenőriznek. A hajó mozgásainak zavaró befolyását akként ellensúlyozzák, hogy a K.-t ú. n. Cardan-féle felfüggesztéssel helyezik egy alkalmas szekrénykébe. A K. ily felfüggesztésnél mindig vízszintes helyzetben marad a hajó lengései közben. Az első kronométereket az angol Harrison készitette Newton kezdeményezésére. Ezek a K.-ek hőmérsékletre nem voltak jól kompenzálva. Jobb kompenzációt Leroy talált. Bréguet, Arnold, Kendal s mások tökéletesitették a K.-t. V. ö. *James,* Traité théorique et pratique d'horlogerie (Paris 1906); *Jurgensen,* Principes de l'exacte mesure du temps par les horloges; u. a., Mémoires sur l'horologerie exacte (Paris 1832); *Caspari* cikke az Encyklopädie der mathem. Wissenschaften-ben; *Gelcich,* Die Uhrmacherkunst (Wien 1892).

Kronos *(Chronos,* latinosan *Cronus),* a görög mitológiában Uranos (az Ég) és Gaia (a Föld) fiai (a 12 titán) közül a legfiatalabb és legravaszabb. Mikor Gaia elpanaszolja fiainak, a titánoknak, hogy Uranos a testvéreiket, a Kyklopsokat a föld mélyébe sujtotta, mert féltette tőlük hatalmát, a ravasz K. úgy bünteti meg atyját, hogy meglesi őt, mikor éjjel Gaiához közeledik és sarlóval levágja nemző szervét (l. *Uranos).* Ezután K. magához ragadja atyja hatalmát és testvéreivel együtt megalapítja az égi uralkodói rend második korszakát, a titánok uralmát. De miként Uranos, úgy ő is félti trónját gyermekeitől s ezért, amint felesége, Rhea megszüli őket, K. rögtön elnyeli gyermekeit. Csak Zeus menekül meg, mert ő helyette anyja egy követ nyeletett el K.-szal. Mikor Zeus felnő, italt ad be atyjának, melytől ez kiadja gyermekeit (Demeter, Hera, Hestia, Pluton, Poseidon). Erre Zeus és testvérei a föld mélyéből előhivott Kyklopsok segitségével harcot inditanak K. és a többi titán ellen s hosszú, elkeseredett harcban legyőzik s a Tartarosba taszítják őket. Ezzel megkezdődik az istenuralom 3. korszaka, a *Kronidák* (K. gyermekei) kora. A rómaiak a maguk *Saturnusával* azonosították K.-t; egy másik, teljesen alaptalan azonosításáról l. *Chronos.*

Kronosi tenger *(Oceanus Cronius* v. *Hyperboreus),* a mesés Északon, Thulén túl (a mai Anglia fölött) elterülő tenger neve, ahol a görög monda szerint a trónjától megfosztott Kronos arany barlangban aludta álmát.

Kronoszkóp (gör.), olyan óra, melyen a másodpercmutatót adott pillanatban meg lehet indítani vagy megállítani. A szerkezet rendesen olyan, hogy az óra középpontjában forgó nagy másodpercmutatót egy kis gomb megnyomása elindítja, egy második nyomás megállítja, harmadik nyomásnál pedig visszaugrik zérusra. Ilyen órákat a sportvilágban használnak. Finomabb szerkezetű kronoszkópokat tudományos célokra használnak. Van regisztráló K. is. V. ö. *Gelcich,* Die Uhrmacherkunst (Wien 1892).

A fizikában alkalmazott *elektromos K.* Wheatstone-tól származik s eredetileg azon kis idő megmérésére szolgált, melyre valamely kilőtt ágyú- v. puskagolyónak szüksége van, hogy pályájának valamely részén áthaladjon. E végből közvetlenül a lövőfegyver előtt vékony drót volt kifeszítve s abba a drótvezetékbe kapcsolva, mely a galvántelep egyik sarkát egy elektromágnes egyik szárával kötötte össze, míg ennek másik szárától a telep másik sarkához külön drót vezetett. Amíg a vékony drót épségben van, áram keringhet a vezetékben s az elektromágnes rugó segélyével megakasztja egy pontosan járó órának járását. Amint a kilőtt golyó átszakítja a drótot, az áram megszünik, az elektromágnes elveszti erejét s a megakasztott óramű járni kezd. Ez addig tart, míg a golyó a kijelölt pálya végéig nem ér, ahol vaslemezre talál, mely kis fémrugót szorít oly fémdarabhoz, mely drót által szintén össze van kötve a teleppel és az elektromágnessel, úgy, mint az átszakított drót. Ekkor az elektromágnes ismét működni kezd és megakasztja az óra járását. Lényegesen javult az eszköz *Hipp* ama módosítása következtében, hogy az elektromágnes nem az óramű járását indítja és szakítja meg, hanem csak a mutatókat állítja meg vagy szabadítja föl, ami sokkal könnyebben megy. Az ily műszerrel már a másodpercnek $^1/_{500}$, sőt $^1/_{1000}$ részét is meg lehet mérni. Még pontosabb mérések eszközölhetők a *Babo*-féle vibrációs K.-pal, melynek alapgondolata Siemens Wernertől ered. Ez t. i. azt

ajánlotta, hogy az elektromágnes vonzási hatásai helyett az elektromos szikra nyomait használják fel gyorsan forgó hengeren. Míg azonban Siemens a hengernek határozott forgási sebességet adott, addig a vibrációs K. hengerét akár kézzel is lehet forgatni, amennyiben ennek kormozott felületén rezgő hangvilla jelzi hullámvonalait s a hangvilla végén levő kis fémcsúcs az időszakonként (pl. másodpercenkint) átugró elektromos szikrákat is közvetíti. Ha a hangvilla rezgésszáma ismeretes és gondoskodva van róla, hogy a rezgések hosszabb ideig tartsanak, ami ismét elektromágnesek segélyével lehetséges, az egymást követő szikranyomok közötti hullámvonalakból rendkívül kis időközöket lehet megállapítani. Újabban Beetz forgó henger helyett öntött vaslemezt használ, mely vörösre festett sellakfirnásszal van bevonva s aztán kormozva.

Kronosztichon, l. *Khronogramm*.

Kronstadt, kikötőváros és tengeri erősség Szent Pétervár orosz kormányzóságban, 49 km.-nyire Pétervártól, a Finn-öbölben, Kotlin-sziget keleti partján, az orosz admiralitás és katonai kormányzó székhelye, (1911) 65,900 lak., nagy hajógyárakkal, kaszárnyákkal és fegyvertárakkal; több közép- és népiskolával, hajóiskolával és Nagy Péter cár szobrával. A szabályos utcákból álló város mint hadi és mint kereskedelmi kikötőhely is jelentős. A kikötők, amelyeket szép ültetvények szegélyeznek, a D.-i oldalán vannak; Ny.-on épült a kereskedelmi kikötő mintegy 1000 hajó számára, keleten a hadi kikötő az orosz keleti-tengeri flottának és a kettő között a hajók fölszerelésére szánt kikötők. Védelmére K.-nak 30 erőditmény szolgál, amelyek közül 14 van a szárazon, 9 a D.-i és 7 az É.-i tengeri úton; ezek úszó erődök. A legjelentékenyebbek a Sándor, I. Péter, Risbank és Kronszlot. A középső kikötőből a Nagy Péter-csatorna vezet a dokkokhoz, a kereskedelmi kikötőből pedig egy másik csatorna a város belsejébe visz és egy Szent-Pétervárra. K. Szent-Pétervár kikötőjéül is szolgál és ezért több ezer kereskedelmi hajó fordul meg benne évenkint. A Finn-öböl mellékén fekvő helyeken kívül rendes összeköttetésben áll Rigával, Stockholmmal, Lübeckkel és Hullal. 1703-ban épült Kronszlot, 1710. pedig Péter cár megvetette alapját a várnak, amelyet későbben mindig újabb és újabb erődítések követtek. A város és Szent Pétervár közti tengerrész a K.-i öböl.

Kroo, nép, l. *Kru*.

Kropatschek, *Alfred*, lovag, cs. és kir. táborszernagy, szül. 1838. Bielitzben, megh. 1911 máj. 2. Lovranában. A tüzérségi akadémia elvégzése után résztvett az osztrák-szárd-francia háborúban. 1895-ben a tüzérség főfelügyelőjévé, 1898. valóságos belső titkos tanácsossá, 1902-ben pedig táborszernaggyá nevezték ki. K. 1873. szerkesztett ismétlő fegyverével, melyet később több nyugati állam is elfogadott, világszerte ismertté tette nevét; Franciaország a tonkingi háborúban igen nagy sikerrel használta K. ismétlő fegyverét és a francia Lebel-puska K. ismétlő puskája nyomán készült. Mint tüzérségi főfelügyelő, ágyúmintát is szerkesztett, melyet 1908. az osztrák-magyar hadsereg számára el is fogadtak.

Kropatschek-puska, l. *Kropatschek*.

Kropf *Lajos*, Angliában élő magyar mérnök és történetbuvár, szül. Pesten 1852 aug. 18. A gimnáziumot és a műegyetemet u. o. végezte. 1874 óta Londonban lakik. Eleintén egy vasúttársulatnál, majd mint magánmérnök működött. Már a 70-es és 80-as években is közölt cikkeket a Fővárosi Lapokban és az Egyetértésben; 1885. óta pedig serény munkatársa a Századoknak, a Történelmi Tárnak és Turulnak, a Magyar Könyvszemlének, Budapesti Szemlének és a Hadtörténelmi Közleményeknek, valamint az Engl. Hist. Review- és Hungarian Spectatornak, melyekben különösen angol könyv- és levéltári kutatásainak eredményeit foglalta össze. Nagyobb művei: Folktales of the Magyars (Magyar népmondák, Jones Henrik közreműködésével, London. A Folklore Society kiadványai között XIII. köt.); angolra ford. Jausz Ferenccel Kossuth Lajos emlékirataínak I. kötetét. A Magyar Tud. Akadémia 1903. kültagjává választotta.

Kropotkin, l. *Krapotkin*.

Kropp, *Diedrich*, német szobrász, szül. Brémában 1824 dec. 11-én. Tanulmányait Münchenben, Drezdában és Rómában végezte. Nevezetesebb művei: a brémai tőzsde északi és nyugati homlokzatának szobrászati dísze; Hegyi beszéd (márványdombormű a brémai Remberti-templom kapuja felett) stb.

Krosno, város, K. galiciai kerületi kapitányság székhelye, a Wisłok és vasút mellett, (1910) 5539 lengyel lak. Szövőipari iskolával, kolostorral, kastélyromokkal. Tőle DNy.-ra van Galiciának naftában leggazdagabb része.

Krossen *(Crossen)*, 1. *járás* Odera-Frankfurt poroszországi kerületben, 1308 km² területtel, (1910) 59,664 lak. — 2. *K., város* az ugyanily nevű járásban, a Bober folyónak az Oderába való torkolatánál, vasút mellett, (1910) 7588 lak., élénk kereskedéssel és posztógyártással.

Krotafion *(krotaphion*, gör.) a. m. halántéki pont; mérőpont a koponyán a halántékcsont, ékcsont és falcsont találkozási helyén.

Krotafosztenózis *(krotaphostenosis*, gör.) a. m. halántékszűkület. Amíg az állatoknál a koponya a homlok-halántéki tájon erősen megszűkül (dynatokrotaphostenosis), addig a mai emberfajtáknál csak kis mértékben (oligokrotaphostenosis). A neandervölgyi emberfajtánál a K. nagyobbfokú, mint a mai fajtáknál, ami az alsóbbrangúság jele.

Krotália, l. *Füljegyzés*.

Krotalon (gör., lat. *crotalum)*, a régi rómaiaknál és görögöknél nagyon használt ütőhangszer, melyet a mai castagnetta mintájára, mind a két kézben tartva, a táncritmus erősebb hangsúlyozására összeütögettek.

Kroton, ókori város Bruttiumban, a tarentumi öböl partján, ma *Cotrone*. Achivok alapították Kr. e. 710., akik kereskedelmük által virágzásra emelték. K. volt Alsó-Itália (Magna Graecia) első városa. Hatalmának tetőpontján akkor állott, mikor az elpuhult *Szibariszt* legyőzte. Itt tanított Pythagoras. Kr. e. 195. római gyarmat lett belőle.

Kroton (növ.), l. *Croton*.

Krotonklorál, l. *Butilklorál*.

Krotonmag, l. *Croton.*

Krotoschin *(Krotoszyn),* az ugyanily nevű járás székhelye Posen porosz kerületben, (1910) 13,064 lak., posztó- és vászonszövéssel, gimnáziummal és felsőbb leányiskolával. K. hercegségnek középpontja, amelyet 1819. a Thurn és Taxis hercegi család kapott Poroszországtól a Rajna jobbpartján fekvő birtokaiért kárpótlásul.

Krotta, kelta eredetű vonós hangszer, l. *Chrotta.*

Krottendorf *(Crottendorf),* község és klimatikus gyógyhely a szászországi chemnitzi közigazgatási kerületben, (1910) 5050 lak.; jelentéktelen iparral.

Kroyer *(Kröyer), Peter Severin,* dán festő, szül. Stavangerben 1851 jún. 24., megh. 1909 nov. 21. Párisban Bonnat tanítványa volt. Művei többnyire egyes v. genreszerüleg felfogott csoportképmások, jelenetek a dán nép életéből, szabadvilágítású tájképek, főleg a skageni partvidékről: Vonósnégyes a műteremben (a kristianiai nemzeti képtárban); A kopenhágai francia kiállítás bizottságának ülése; A dán királyi tudományos akadémia ülése; Holger Drachmann költő képmása; A művész felesége kutyával; Fürdő fiúk a skageni parton; Halászok éjjeli halászatra indulnak; A skageni tengerpart (a müncheni modern képtárban) stb.

Kröger, *Timm,* német író, szül. 1844 nov. 29. Haaleban (Holstein). Mint a holsteini népélet költője, elbeszélő műveivel lett ismeretessé: Eine stille Welt (4. kiadás 1906); Der Schulmeister Handewitt (4. kiadás 1906); Die Wohnung des Glücks (2. kiad. 1906); Leute eigener Art (4. kiad. 1908); Das Buch der guten Leute (1908); Aus alter Truhe (1908); Des Reiches Kommen (1909). V. ö. G. *Falke,* T. K. (Hamburg 1908).

Kröner, 1. *Adolf,* német könyvkereskedő, szül. Stuttgartban 1836 máj. 26., megh. 1911 jan. 29. Stuttgartban 1859. kiadóüzletet alapított, társa lett 1877. testvére, *K. Paul* (szül. 1839 nov. 13., megh. 1900 febr. 25.) «Gebrüder K.» cég alatt. Megvette 1883. Keil Ernő, 1889. a Cotta-könyvkereskedést Stuttgartban. Az eredeti üzletből lett az «Union, Deutsche Verlagsgesellschaft» 1890. s a Cotta-féle üzletből lett 1904. «J. G. Cottasche Buchhandlung Nachfolger», melynek fióküzlete van Berlinben is. Híres kivált Bismarck műveinek, ifjúsági és díszműveknek kiadásáról. Jelenlegi tulajdonos: fia, *K. Alfred,* szül. 1861.

2. *K., Christian,* német festő, szül. Rintelnben 1838 febr. 3., megh. Düsseldorfban 1911 okt. 16. Münchenben és Düsseldorfban tanult. Állatképei, de kivált a rajzai után készített fametszetű illusztrációk világszerte ismeretesek: finom megfigyeléssel, jellegzetes módon ábrázolta a német erdők állatvilágát.

Krönig, 1. *August Karl,* német fizikus, szül. Schildeschében 1822 szept. 20., megh. Berlinben 1879 jún. 5. Főérdeme egy általa fölállított gázelmélet. K. legnevezetesebb munkája, melyben gázelméletét adja elő, Grundzüge einer Theorie der Gase cím alatt jelent meg a Poggendorf's Annalen-ban.

2. *K., Bernhard,* német nőorvos, szül. Bielefeldben 1863 jan. 27. 1903-ban Jenában, 1904 óta Freiburg i. Br.-ban a nőgyógyászat rendes tanára. A nőorvoslás körébe vágó számos dolgozatot és könyvet írt; Handbuch der Geburtshilfe és Kurzes Lehrbuch der Gynaekologie című könyvei több kiadást értek.

3. *K., Georg,* német orvos, szül. Potsdamban 1856 ápr. 22., megh. Berlinben 1911 jún. *Frerichs, Waldeyer* és *Gerhardt* tanároknak volt tanítványa. 1888-ban magántanár, 1894 óta a a friedrichshaini kórház egyik belgyógyász főorvosa, 1895 óta professzori címe van. K. sok kazuitikus közleményén kívül a belorvoslás körébe vágó dolgozatokkal gyarapította az irodalmat, több mikroszkópiai eszközt is szerkesztett, mégis különösen a tüdőgümőkór korai diagnozisának felismerésére inaugurált *módszerével,* a *Krönig-féle kopogtatással* szerzett világhírű nevet.

Krönlein, *Rudolf,* svájci sebész, szül. Steinban, Schaffhausen kantonban 1847 febr. 19., megh. Zürichben 1910 okt. 26. 1879-ben a sebészet rendkívüli, 1881. pedig rendes tanára Zürichben. Főbb művei: Die Lehre von den Luxationen (Stuttg. 1882); Verletzungen des Gehirns (2. Aufl. 1903).

Kröyer, *Peter Severin,* dán festő, l. *Kroyer.*

Krőzus, l. *Kroisos.*

Kršinci, adók. Verőcze vm. nasici j.-ban, (1910) 359 horvát és magyar lak., u. p. és u. t. Podgorač.

Krško, város Krajnában, l. *Gurkfeld.*

Kršnjavi *Izidor,* horvát tudós. szül. Našicén 1845 ápr. 21. 1877-ben a zágrábi egyetemre hívták meg a műtörténelem és régiségtan tanárául. Megalapította a zágrábi művészeti és iparművészeti egyesületet s a zágrábi országos ipariskolát átszervezte. 1891—1896-ig a horvát országos kormány közoktatásügyi osztályának főnöke volt. A tanügy terén nagy reformokat létesített. Tudományos munkái közül nevezetesebbek: Oblici graditeljstva u staro doba (Az építészet ókori emlékei); Dvije radnje o umjetnosti (két dolgozat a művészetről, Zágráb 1876); Znamenovanje povijesti i archeologije o umjetnosti (A történelem és régészet jelentősége a művészetben, u. o. 1878); Zur Historia Salonitana (u. o. 1900); Ein Nachwort zu den Studien über die Hist. Sal. (u. o. 1902); Dvadeset i pet godina hrv. umjetnosti (25 év a horvát művészet köréből, u. o. 1905); Dante Poklának horvát fordítása prózában (u. o. 1909).

Krstinja, adók. és pk. Modrus-Fiume vm. vojnići j.-ban, (1910) 1650 szerb lak., postahivatal, u. t. Vojnić.

Krstijnska Svinica, adók. Modrus-Fiume vm. vojnići j.-ban, (1910) 1168 szerb lak., u. p. Krstinja, u. t. Vojnić.

Kru *(kroo),* guineaparti néger törzs (neve az angol crew-men szóból); a fulbe nép szorította ki Afrika belsejéből mostani területére, a Meszurado és Palmasz előfok vidékére és az egész Borspartra. A kruk két csoportra oszlanak: a grebók és a tulajdonképeni kruk. A grebók (gedebo) magas, erős termetűek, kékesfekete színűek, nagyon tevékenyek és értelmesek. Mint munkásokat kitartásuk és józanságuk miatt becsülik. A Sierra Leone ÉNy.-i partvidékén a kiskereskedést ők bírják. A tulajdonképeni K.-k pedig (kroomen, krooboys) mint merész, ügyes hajósok ismeretesek; a Panama-csatorna építésénél alkalmazott néger munkások javarésze K. volt.

Kr. u. a. m. Krisztus után.

Kruciferák (növ.), l. *Cruciferae*.

Krucsay *István*, II. Rákóczi Ferenc bizalmas embere és diplomatája, szül. 1670 körül, megh. mint emigráns Jaroslauban (Galicia) 1747 ápr. 4. Előbb gróf Csáky István országbiró titkára volt, azután (1699) az udvari kancelláriához került, honnét lángoló hazafias érzülete 1704. Rákóczihoz vitte, aki őt az udvari titkos iroda főnökévé tette. Ő szerkesztette Rákóczinak legtöbb hadi rendeletét, diplomáit, nem egy követi utasítását, valamint részben a kormánytanács üléseinek jegyzőkönyveit. Rákóczi utóbb Lengyelországban úgy saját, valamint az emigráció pénzügyeinek vezetésével is megbízta. K. ekkor Jaroslauban telepedett le és ezen uradalomnak zálogba vetése iránt is ő kötötte meg az alkut ura megbizásából Sieniavszki-Lubomirszka hercegnővel. V. ö. Századok (1888., 310. s köv. l.)

Krucsó, kisk. Sáros várm. girálti j.-ban, (1910) 97 tót lak., u. p. és u. t. Margonya.

Krúdy *Gyula*, író és hirlapíró, szül. Nyiregyházán 1878 okt. 21. Szatmárt, Podolinban, Bécsben és Nyiregyházán tanult, majd Debreczenben és Nagyváradon működött mint hirlapíró. 1896. a fővárosba költözött s a Pesti Napló, később a Magyarország és Az Ujság munkatársa lett. Rendkívül termékeny elbeszélő, aki a vidéki nemes élet sajátos mozzanatait s a történelem eseményeit gazdag képzeletével érdekes, noha nem mindig szerves novellákká és regényekké dolgozza föl. Ereje a megyei élet s a falusi világ rajzában, valamint írói nyelvezetében van. Irt egy pár ifjusági munkát is, legnagyobb sikerü közöttük *A cirkusz-király* (1905) s 1913. *Zoltánka* c. színre hozta Petőfi özvegyének és fiának sorsát (előadták a Magyar Szinházban). Művei: *Üres a fészek és egyéb történetek* (1897); *Ifjúság* (rajzok. 1899); *A víg ember bús meséi* (1900); *Diák kisasszonyok* (elbeszélések, 1905); *Az álmok hőse* (rokonának, K. Kálmánnak tettei a szabadságharcban s az abszolutizmus alatt, 1906); *A podolini kisértet* (nagyhatású regény a felvidéki emberek küzdelmeiről, 1906); *Pajkos Gaálék* és *A szakállszárítón* (elbeszélések, 1907); *Andráscsik örököse* (regény, 1909); *A bűvös erszény* (elbeszélések, 1909); *Nyíri csend* (1909); *Hét szilvafa* (elbeszélések, 1910); *Esti út* (elbeszélések, 1911); *Szindbád ifjúsága* és *Szindbád utazásai* (novellisztikus visszaemlékezések az Ezeregyéjből ismert, örökké utazó Szindbád nevéhez kapcsolva, 1912); *A francia kastély* (regény, 1912); *De Ronch kapitány csodálatos kalandjai* (elbeszélések, 1913); *A vörös postakocsi* (K.-nak legnagyobb sikert aratott regénye, három kiadást ért nyolc hónap alatt, 1913); *Első szerelem* (elbeszélések, 1914); *Palotai álmok* (regény, 1914); *Púder* (elbeszélések, 1914); *A 42-ős mozsarak* (regény, 1915). *Összegyüjtött műveinek* 16 kötetes kiadása megindult 1914-ben.

Krueger, *Adalbert*, német csillagász, szül. Marienburgban (Poroszország) 1832 dec. 3., megh. Kielben 1896 ápr. 22. Előbb a helsingforsi, majd a gothai, végül 1880 óta a kieli csillagvizsgáló igazgatója volt. Tevékeny részt vett a Bonner Durchmusterung csillagkatalógushoz szükséges észlelésekben. A nemzetközi csillagászati központi távíróállomást vezette és kiadta az Astronomische Nachrichten c. folyóiratot 1881—1896. Két nagyobb csillagkatalógust is adott ki.

Kruesz *Krizosztom János*, pannonhalmi főapát, író, szül. Völgyfalván (Sopron vm.) 1819 jan. 21., megh. 1885 jan. 11. Mint a Szt. Benedek-rend tagja, több helyen tanár és igazgató volt. 1865-ben pannonhalmi főapát lett. Tiszteleti tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Önálló művei: *Természettan* (1862); *Vegytani adatok* (1862); *A szerves és szervetlen vegytan rövid vázlata* (1865, 3. kiad. 1869); Bullae summorum pontificum sacramenti poenitentiae administrationem concernentes (1867, kőnyomat); *A vegytan alapvonalai* (1872) stb. V. ö. *Hollósy* J. emlékbeszédét (Akad. III. sor., 10. sz.); Vasárnapi Ujság 1885.

Krug, 1. *Bonifacius*, montecassinói főapát, szül. 1838 szept. 9. Hunfeldben (Fulda mellett), megh. 1909 júl. hóban. Pennsylvaniában nevelkedett. 1860-ban a Szt. Benedek rendjébe lépett. 1874-ben prior és 1888. apát lett a cesenai kolostorban. 1897-ben XIII. Leo montecassinói főapáttá nevezte ki. Kiváló zenész volt és szerzeményei (Leben Jesu) nagy tetszésben részesültek. Különös érdemei vannak a *beuroni festőiskola* (l. o.) létesítése körül.

2. *K.*, *Wilhelm Traugott*, német filozófus, szül. Radisban (Wittenberg mellett) 1770 jún. 22., megh. Lipcsében 1842 jan. 13. Wittenbergben habilitálta magát 1794., 1801. a filozófia rendkívüli tanára Odera-Frankfurtban, 1804. Kant utódja Königsbergben, 1809. a filozófia tanára Lipcsében. A szabadságharcban mint lovas kapitány vett részt a szász lovas vadászokkal. Tömérdek sokat írt; főbb művei: System der theoretischen Phil. (1806—1810, 3 köt.); System der prakt. Phil. (1817—1819, 3 köt.) Handbuch der Phil. (1820—21, 2 köt.); Allg. Handwörterbuch der phil. Wissenschaften (1827—28, 4 köt.) és sok más. Magyarországon is olvasták műveit és feldolgozták. Valóságos iparosa a filozófiai irodalomnak, ki minden fajtát a legnagyobb könnyüséggel produkál, mindenről tudomást vesz, mindenhez hozzászól, egészben nem eredeti, nem mély, de becsületes tudásával és törekvésével mégis szolgálatot tett az irodalomnak s a filozófiának.

Kruge, adók. Lika-Krbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1910) 620 szerb lak.; u. p. Nebljusi, u. t. Alsólapacz (Donji Lapac).

Krugit (ásv.), a polihalithoz hasonló szulfát; fehér v. bitumentől szürkére festett. Kalciumszulfát és kálium-magnéziumszulfát kettős-sója:

$$4CaSO_4.K_2Mg(SO_4)_2+2H_2O.$$

Termőhelye Neu-Stassfurt (Poroszország). Káliumtartalma miatt becses műtrágya.

Kruja (törökül *Akhisszár)*, város Albániában, Durazzótól ÉK.-re, Szkanderbég hajdani székhelye; kb. 6000 albán lak.

Krukovszkoi *(Krukovszki)*, *Pierre*, orosz származású francia író, szül. 1847., megh. Asnièresben 1899 júl. 10. Mint hirlap- és szinműíró élt Párisban s rendszerint Pierre *Corvin* álnéven adta ki műveit, mivel Korvin Mátyás ivadékának tartotta magát. Legsikerültebb műve a Dumas

fils társaságában írt Les Danicheffs c. drámája, mely nálunk is szinre került.

Krukowiecki, *Jan,* gróf, lengyel hadvezér, szül. 1770., megh. Varsóban 1850. Kezdetben az osztrák hadseregben szolgált, majd 1806. átlépett a varsói nagyhercegség seregébe, hol 1813. tábornok lett. Az 1830-iki felkelés kitörésekor Varsó kormányzójává választották a felkelők s erős kézzel tartotta fenn a rendet. Ez állását azonban nemsokára *Skrzynecki*-nek kellett átengednie. 1831 aug. 15. a varsói lázadás nyomása alatt a nemzetgyűlés a kormány fejévé nevezte ki, de sem erélyt, sem ügyességet nem tanusított. Mikor a *wolai* csata (szept. 7.) után az oroszokkal Varsó átadása felől alkudozni kezdett, a nemzetgyűlés letette. Mindamellett Varsó bevétele után az orosz kormány egy időre Kazánba száműzte.

Krum, *bolgár fejedelem* (802—815). Nagy hódító volt s birodalmát Szófia (809) és Makedonia elfoglalásával gyarapította. 811-ben megverte és megölte az ellene vonuló *Nikephoros Phokas* császárt. 813-ban Drinápolyt is elfoglalta és Konstantinápoly falai alá hatolt. Csak *V. Leo* császár tartóztatta őt fel további hódításaiban.

Krumau (cseh. *Krumlov),* város, K. németcseh ker. kapitányság székhelye a Moldva és vasút mellett, (1910) 8716 lak., lenfonással, posztószövéssel, papir-, cellulóz-gyártással, sörgyárakkal, gőzfürész- és őrlőmalmokkal; egy meredek sziklán a Schwarzenberg hercegek kastélyával (egykor a Rosenbergek családi fészke). A minoriták templomában Nápolyi II. Károly és Mária magyar hercegnő fiának, Szt. Lajosnak a lemondását ábrázoló kép van. V. ö. *Pór* Antal, A K.-i Mária-kép (Archaeologiai Értesítő, 1883).

Krumbacher, *Karl,* német nyelvész és irodalomtörténetíró, szül. Kürnachban (Bajorország) 1856 szept. 23., megh. Münchenben 1909 dec. 12. 1886-ban kiadta Griechische Reise, 1891-ben Geschichte der byzant. Litteratur c. nagybecsű munkáját (2. kiad. 1897). Erre mindjárt a közép- és újgörög filológia rendkívüli tanárává nevezték ki, 1897. rendes tanárrá; a Trübner-cég pedig rábizta a Byzantinische Zeitschrift szerkesztését. Ő a bizánci filológia megalapítója. 1900-ban a Magyar Tud. Akadémia kültagjává választotta. Nevezetes művei még: Das Problem der neugriechischen Schriftsprache (München 1903); Populäre Aufsätze (Leipzig 1909). V. ö. *Pecz* Vilmos akadémiai emlékbeszédét (Budapest 1910).

Krumbholz, *Karl Gotthelf,* német iparművészeti tervező, szül 1819. Grosschönauban, megh. 1907. Különösen textil-mustrákat rajzolt, 1875—1881 között a drezdai iparművészeti iskolában tanár volt. Több kötetnyi mintalapot adott ki.

Krumir *(khrumir, kumir),* arab és berber törzsekből alakult nép Tunisz ÉNy.-i részén; a francia Ain-Draham körüli, erdős, termékeny területen. A krumiroknak az alger területre vezetett rablóhadjárata indította a franciákat arra, hogy Tuniszba hatoljanak (1881 márc.). V. ö. *Guérard* és *Boutineau,* La Kroumirie et sa colonisation (Paris 1892); *Antichan,* La pays de K. (u. o. 1892).

Krumpér, *krumpli* (növ.), l. *Burgonya.*

Krumplicukor *(burgonya-keményítőcukor),* a burgonyakeményítőből előállított cukor, melyet rendesen mindjárt szeszre dolgoznak fel, de mint cukrot is alkalmazzák, különösen a borok gallozására (l. o.), valamint befőttek, marmeládok s egyéb cikkek édesítésére.

Krung-Kao, város Sziámban, l. *Ajuthja.*

Krup, betegség, l. *Croup.*

Krupa, község Bihács boszniai j.-ban, az Unna mellett, 3000 görög-ortodox lak., erőddel. 1524-ben a törökök itt nagy vereséget szenvedtek, de 1565. elfoglalták az erődöt.

Krupanj, falu Podrinje szerbiai kerületben, a Csadjavica mellett, 1000 lak. Környékén sok ezüsttartalmú antimon- és ólomérc van. K. környéke 1914 szept. és nov. véres harcok szinhelye volt, amelyekben *György* szerb herceg is megsebesült. A magyar és osztrák csapatok nov. 8. rohammal elfoglalták K.-t. L. *Világháború.*

Krupp, betegség, l. *Croup.*

Krupp, *Alfred,* német iparos, szül. Essenben 1812 ápr. 26., megh. u. o. 1887 júl. 14. Atyjának, Friedrichnek egy kis acélöntője volt Essenben, melyet anyja 1848. egészen átadott K.-nak. Kezdetben sok pénzbeli nehézséggel kellett megküzdenie, de szorgalmával és kitartásával sikerült a gyárat felvirágoztatnia, mely, miután még 1886. összeolvadt az anneni Asthöwer & Co. acélöntő céggel, a világ legelső és legnagyobb intézete lett. A gyárat egyetlen fia, *K. Friedrich Alfred* örökölte, kinek halála óta családi társaság vette át, melynek élén egy három tagú direktórium áll. Németország legnagyobb vasipari telepe.

Krupp-féle gyorstüzelő lövegek, l. *Löveg.*

Krupp-féle képlet, szolgál a vérttörő gránátok átütőképességének kiszámítására:

$$Pv^2=5800dS^2$$

mely képletben P a lövedék súlya kg.-ban, v a felcsapódó sebesség m.-ekben, d a kaliber (űrátmérő) és S a vértlemez vastagsága cm.-ekben. E képlet 80—150 mm. vastag, keményített nikkelacéllemezek ellen végrehajtott újabb kisérleteken alapszik.

Kruppin, sok nikkelt tartalmazó nikkel-acélötvény, Krupp esseni gyára állítja elő.

Kruščica, adók. Lika-Krbava vm. perušići j.-ban, (1910) 491 horvát lak.; u. p. Pazarište, u. t. Perušić.

Kruse, 1. *Heinrich,* német drámaíró, szül. Stralsundban 1815 dec. 15., megh. Bückeburgban 1902 jan. 13. 1847—84-ig a Kölnische Zeitung szerkesztője volt. Mint drámaíró először Die Gräfin című tragédiájával lépett föl (1858, 4. kiad. 1872), ezt követték: Wullenweber (1870); König Erich (1871); Moritz von Sachsen (1872); Brutus (1874); Marino Falieri (1876); Raven Barnokon (1880); Ditzlav von Rügen (1881); Alexei (1882); Arabella Stuart (1888) stb.

2. *K., Max,* német szobrász, szül. Berlinben 1854 ápr. 14. Szobrászati tanulmányait a berlini akadémián végezte Schapernél és Wolfnál. Nevezetesebb szobrai: Győzelmi hirnök (a berlini nemzeti képtárban); Uhlandherma (a berlini Viktoria-parkban); Max Liebermann, Gerhart Hauptmann, Walter Leistikow mellszobrai fából stb. Számos technikai kérdéssel is foglalkozott, így feltalált egy másológépezetet, egy repülőkészüléket, az áttetsző márványszobrok készítését.

Részt vett a szinpad modern átalakításában és eszméit Reinhardt is felhasználta. A berlini Sezession alelnöke.

3. *K., Otto Friedrich*, siketnéma pedagógus, szül. Altonában 1801., megh. 1879. Hat éves korában elvesztvén hallását, a siketnémák schleswigi intézetében képezték ki. Több helyen volt siketnémák intézetében tanitó. Főbb művei: Der Taubstumme im unkultiwierten Zustande (Bremen 1832); Über Taubstummen (Schleswig 1853).

Krušedol, község Szerém vmegye irigi j.-ban, (1910) 777 szerb lakossal, postahivatal; u. t. Irig. K.-ban a Szent Bazil-rend kezében levő ort. kel. szerb zárda van, melyet a XV. sz.-ban *Brankovics* Maxim (világi néven *György*) szerb despota, majd szerémi, egy ideig oláhországi metropolita alapitott. 1716-ban a törökök leégették. Újra épitették 1721—51-ig. K. a szerbek sok nagynevű férfiának földi maradványait őrzi; így a szerbeknél szentek hírében elhunyt Brankovicsok néhány testrészét, továbbá Csarnojevics Arzén (III.) pátriárcha, több metropolita, Brankovics György áldespota, Suplyikác István vojvoda, Obrenovics Milán szerb király holttestét. K.-ban volt egyideig (1707—20) a magyarországi szerb metropoliták székhelye.

Krusenstern, *Adam Johann*, lovag (az oroszoknál *Fedorovics Iván)*, híres tengerész, szül. Haggudban 1770 nov. 19., megh. Assban (Esztonia) 1846 aug. 24. Amerika partjainak kutatására 1803—1806-ig orosz tudományos expediciót vezetett. Több fölfedezést tett a Csendes-oceán É.-i részében, de Japánnal a tervezett kereskedelmi összeköttetés nem sikerült. Megirta utazását a föld körül 3 kötetben (Szt.-Pétervár 1810—12).

Krusetnicza, kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 742 tót lak., postaügynökség; u. t. Klinzakamene.

Kruševac, az ugyanily nevű szerb járásnak (2710 km², (1910) 17,353 lak.) székhelye a szerb és bolgár Morava összefolyása közelében, 8417 lak. 1389-ig a szerb uralkodóknak székhelye volt. Lázár cár nagyterjedelmű palotájából csak egy düledező torony és romokban heverő falak vannak. Megmaradt még, bár erősen megrongálva, a XIV. sz.-ból a templom. A törökök 1428. foglalták el és 1833. vesztették el. Közelében van az 1389 jún. 15-iki rigómezei csatában elesettek emlékére létesitett emlékmű, amelyet 1904 jún. 28. leplezték le.

Kruševica, adók. Szerém vm. zsupanyai j.-ban, (1910) 728 horvát lak.; u. p. és u. t. Šamac.

Krusevlya, község, l. *Körtés*.

Kruševo, város Szerbiában, 1176 m. magasban, a Crna-Reka síkság fölött emelkedő hegyoldalban, a Blato vize közelében, mintegy 13,000 lakossal.

Krusics-*család (lepoglavai)*, varasdvármegyei eredetű család, melyből *Péter* 1525. esztergomi, 1530. klisszai várkapitány volt s ez időtájban grófi rangra emeltetett. 1537. Dalmáciában vezeti a török elleni hadjáratot. Eleintén szerencsés, később azonban Salona mellett véletlenül meglepik, serege szétrebben, ő maga Spalatóban hajóra menekül, mely megfeneklik s K. ekkép az ellenség kezébe jut. K.-nak a törökök fejét vették, mire a klisszaiak a várat menten feladták. Holttestét huga, Katalin ezer aranyon váltotta meg a töröktől s a tersaci templomba temettette. Fia, *János* 1547. a schmalkaldeni háborúban mint zászlótartó vett részt. 1562-ben mint korponai kapitány török fogságba esett s Konstantinápolyba hurcoltatván, onnan csak 1565. tudott haza szabadulni. Benne kihalt a K.-család.

Krusicza, község, l. *Körtéd*.

Kruska, orosz folyadékmérték = 1·23 l.

Kruškovac, adók. Lika-Krbava vm. gospići j.-ban, (1910) 239 szerb lak.: u. p. és u. t. Medak.

Kruškovača, adók. Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1910) 1828 horvát és szerb lak.; u. p. Cetingrad, u. t. Szluin (Slunj).

Kruspér *István*, matematikus és geodéta, szül. Miskolczon 1818 jan. 25., megh. Budapesten 1905 júl. 2. Eleinte jogot hallgatott, majd Bécsben 3 évig a műegyetemet látogatta és Stampfer tanár asszisztense lett. 1850-ben hívták meg a pesti József-ipartanodába népszerű mechanikai előadásokat tartani, u. o. 1857. műegyetemi helyettes, azután rendes tanár lett, 1894. nyugalomba vonult. Eleinte mechanikát, mennyiségtant és technológiát, később csak geodéziát adott elő. 1858. az Akadémia levelező, 1869. *Földmértan* c. munkája megjelenésekor rendes, 1899 máj. 5. tiszteleti tagjává választotta. Földmértana 200 arany jutalmat nyert. Mérnöki műszereken is elmés javításokat tett, valamint 1870. Szily Kálmán műegyetemi tanárral Párisba küldetvén, a Nagy Károly-féle méter- és kilogramm-etalonokat az eredetiekkel összehasonlítva rájöttek, hogy a komparátor sinjei elgörbülnek s ez a mérőpálcákat hordó kocsi kerekeinek egyenlőtlen gördülése miatt hibát okoz. Ezt kijavította. 1870-ben még a méterkonferenciára küldötte ki a kormány s bizottsági taggá választották. 1874-ben a kormánytól felállított mértékhitelesítő bizottság igazgatója lett. Itt két új mérlegrendszert készített, amelyek egyike Párisban ezüst (1878), a másika Brüsszelben (1885) arany érmet nyert a kiállításon. Sok kisebb értekezése jelent meg az Akadémia, Term.-Tudományi Társulat s a francia méterbizottság kiadványaiban. Főérdeme az, hogy akkor, amikor még hazánkban alig volt képzett technikus, modern szinvonalon álló mérnökgárdát nevelt.

Kruzslyó, község, l. *Kötelep*.

Krücken, *Oscar von*, irói álnév, l. *Jásznigi*.

Krüdener, *Barbara Juliane von*, orosz származású irónő, szül. Rigában 1764 nov. 11., megh. Karaszu-Bazarban (Krim) 1824 dec. 25. Apja, *Vietinghoff* livlandi földbirtokos Párisban neveltette. Férjét, *K. Burchard* bárót, aki orosz követ volt Kopenhágában, 1801. elhagyta. Franciaországban Madame de Staël-lal, Chateaubriand-nal és Bernardin de Saint-Pierre-rel érintkezett. Férje halála után kiadta szentimentális regényét (Valérie, Paris 1803), amelyben velencei élményeit öltözteti költői mezbe. Negyvenéves korában az addig könnyelmű és kacér nő vallásos rajongók befolyása alá kerül és egészen a pietizmus karjaiba veti magát. Azóta Németországban, Svájcban és Elszászban próféta szerepet játszott és számos misztikus gyűlést rendezett. Nemsokára politikai szinezetűvé vált miszticizmusa, jóslásai

Napoleon ellen irányultak, közeli bukását jósolva. 1815-ben bejutott I. Sándor orosz cárhoz, akire igen nagy és káros befolyást gyakorolt. Ő keltette fel a cárban a Szent Szövetség eszméjét. A politikai nyugalom helyreálltával Genfbe ment, ahonnan azonban nemsokára kiutasították, majd Németországból az orosz határra toloncolták, ahol előbb livlandi birtokán, majd Krimben lakott. V. ö. *Lacroix*, Madame de K., ses lettres et ses ouvrages inédits (Paris 1880); C. *Ford*, Life and letters of Madame de K. (London 1893); E. *Mühlenbeck*, Étude sur les origines de la Sainte Alliance (Paris 1909).

Krüger, 1. *Adalbert*, német csillagász, l. *Krueger*.

2. *K.*, *Eduard*, német filológus és zenei író, szül. Lüneburgban 1807 dec. 9., megh. Göttingenben 1885 nov. 9., ahova 1861 nevezték ki zenetanárnak. Kritikáin kívül nevezetesebb művei: Grundriss der Metrik antiker und moderner Sprachen (1838); Beiträge für Leben und Wissenschaft der Tonkunst (1817); System der Tonkunst (főműve, 1866). 1876-ban megindította a Siona c. egyházi folyóiratot.

3. *K.*, *Franz*, német festő, szül. Radegastban 1797 szept. 3., megh. Berlinben 1857 január 21. Autodidakta volt. Berlinben élt, ott korának egyik legkedveltebb arcképfestője s utóbb porosz udvari festő volt, azonkívül pedig különösen lóképeivel aratott nagy sikereket. Mindkét minőséget egyesíti előkelő lovasokat, katonai felvonulásokat stb. ábrázoló képein, amelyek, mint a régi Berlin hű ábrázolásai, kultúrtörténeti szempontból is becsesek. A berlini Nationalgalerieben 10 képe látható. Finom megfigyelésről tanuskodó rajzait újabban nagyrabecsülik. V. ö. *Osborn*, Franz K. (Bielefeld-Leipzig 1910).

4. *K.*, *Gustav*, prot. teológus, szül. Brémában 1862 jún. 29. 1891. teol. tanár Giessenben. Főbb művei: Geschichte der altchristlichen Literatur (Freiburg 1895, Nachträge 1898); Das Dogma vom Neuen Testament (Giessen 1896); Die Entstehung des Neuen Testaments (Freiburg 1896); Das Dogma von der Dreieinigkeit und Gottmenschheit in seiner geschichtlichen Entwickelung (Tüb. 1905). Ezenkívül kiadta K. Hase: Kirchengeschichte auf der Grundlage akademischer Vorlesungen és Polemik (Leipzig 1900) c., magyarra is lefordított műveit. 1895 óta kiadja a Theol. Jahresberichten (Berlin) c. folyóiratot.

5. *K.*, *Hermann Anders*, német költő és irodalomtörténész, szül. Dorpatban 1871 aug. 11. Különböző főiskolákon mint tanár működött s mint a német romantikának alapos ismerője, értékes irodalomtörténeti könyveket tett közzé: Der junge Eichendorff (2. kiad. 1904); Pseudoromantik (1904); Der junge Raabe (1911); Lexikon d. deutschen Literatur (1914). Drámákat is írt, de ezeknél nagyobb sikere volt regényeinek: Weg im Tal (1903); Gottfried Kämpfer (1904); Kaspar Krumbholtz (1909). V. ö. *Kammerhoff*, H. A. K. (Leipzig 1910).

6. *K.*, *Karl Wilhelm*, német klassz. filológus, szül. Gross-Nossinban (Pommern) 1796 szept. 28., megh. Weinheimben 1874 máj. 1. Résztvett az 1813—15-iki szabadságharcban, 1827. tanár lett a berlini joachimstali gimnáziumban és egyetemi magántanár. Főműve: Griechische Sprachlehre für Schulen (Berlin 1842—56, 2 köt., 6. kiad. 1892); ezt magyarra is átdolgozták *Finkey*, *Soltész* és *Somossi* (Sárospatak 1853). Egyéb munkái: Homerische Formenlehre (1849), később e címen: Homerische und Herodotische Formenlehre (5. kiad. 1879); kiadta halikarnassosi Dionysiost (Halle 1823); Xenophon Anabasisát (1826), melyhez szótárt is készített; Arrianost, Thukydidest, Herodotost, stb. Latinra fordította Clinton Fasti Hellenici-jét (Leipzig 1830). Későbbi műveinek gyüjteményei: Historisch-philol. Studien (Berlin 1836—51, 2 köt.); Kritische Analekten (u. o. 1863—74, 3 füz.); Geschichte der englischen Revolution unter Karl I. (Berlin 1850). Éles kritikájával sok ellenséget szerzett magának. V. ö. *Pökel*, K. W. Krügers Lebensabriss (Leipzig 1885).

7. *K.*, *Paul*, német jogtudós, szül. Berlinben 1840 márc. 20. 1863-ban Berlinben, 1871. Marburgban, 1872. Innsbruckban, 1874. Königsbergben, 1888. Bonnban jogtanár. Főbb művei: Kritik des Justinianischen Kodex (Berlin 1867); Kritische Versuche (u. o. 1870); Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts (Leipzig 1888, franciául Brissaud-tól, Paris 1893). Főérdeme a Codex Justinianus (Berlin 1877), továbbá Justinianus Institutióinak kiadása, valamint közreműködése *Mommsen* nagy Pandekta-kiadásában (u. o. 1870). Kiadta azonkívül *Mommsen* és *Studemund* társaságában a Justinianus előtti kútfőket, valamint egyéb római jogi forrásokat is.

8. *K.*, *Stephanus Johannes Paulus*, búr államférfi, a Délafrikai köztársaság utolsó elnöke, szül. Vaalbank farmon (Fokföld) 1825 okt. 10., megh. Clarensban, Montreux közelében (Waadt kanton) 1904 júl. 14. Szüleivel együtt 1834. Natalba, majd 1848. Transzválba vándorolt ki. Honfitársai közt annyira kitűnt okosságával és bátorságával, hogy 1880. őt választották fővezérré az angolok elleni háborúban. Ezután négy izben, 1883., 1888., 1893. és 1898. választották meg a Délafrikai köztársaság elnökévé. 1896-ban visszaverte *Jameson* (l. o.) betörését, 1899. pedig a Johannesburgba özönlő idegenek honfiusítása kérdésében összetűzött az angol kormánnyal. *Oranje* állammal szövetségben fel is vette a harcot az angol világhatalommal (1899 okt.). A háború szerencsétlen fordulata után K. a hatalmat *Schalk-Burger* alelnöknek adta át, ő meg Lourenzo-Marquez portugál kikötőn át egy hollandi hadihajón Európába utazott (1900 okt.). Franciaországban nagy lelkesedéssel fogadták, de a francia kormány semmit sem tett a búrok érdekében. II. Vilmos német császár és II. Miklós orosz cár pedig nem is fogadták. Ezután Hollandiában telepedett le; 1904 nyarán a Genfi-tó partjára ment üdülni, hol utólérte a halál. Holttestét 1904 dec. 16. Pretóriában temették el. Emlékiratai hollandi, német és angol nyelven 1902 nov. jelentek meg. V. ö. *Statham:* Paul K. and his times (London 1898).

Krügersdorp, a délafrikai Unió egyik jelentős helye a Witwaterrand-hegység tövében, Johannesburgtól kissé Ny.-ra, ahol 1896 jan. 2. Jameson csapatai a búrok ellenében magukat hősiesen védelmezték.

Krümmel, *Otto,* német oceanográfus, szül. Exinben 1854 jul. 8., megh. 1912 okt. 12. 1883—1911-ben a kieli egyetemen, majd Marburgban egyetemi tanár. 1889-ben Hensen vezetése alatt a National plankton-expediciójában vett részt. Tanulmányai főleg a tengerisme és a meteorológia köréből valók. Főbb munkái: Versuch einer vergleichenden Morphologie der Meeresräume (Leipzig 1879); Der Ozean (u. o. és Prága 1886. Magyarra fordította *Csopey* László: Az oceán, Budapest 1888); Die Bewegungsformen des Meeres (Stuttgart 1887); Reiseergebnisse der Plancton-Expedition (1894); G. v. Boguslawski Handbuch der Oceanographie cimű művét átdolgozta (Stuttgart 1907).

Krüzli-hágó, l. *Kreuzli-hágó.*

Krylov, orosz város, l. *Novogeorgievszk,* 2.

Krylov, *Iván Andrejevics,* orosz meseköltő, szül. Moszkvában 1768 febr. 13. (febr. 2.), megh. Szent-Pétervárt 1844 nov. 21. (orosz n. 9.). K. kiválóan szerencsés volt a mese művelésében. Vigjátékai: Modnaja Lavka (A divatszalon) és Urok dočkam (Feladat a lányoknak) nem nagy népszerűségnek örvendettek. Több lapot is szerkesztett. Kiadásai közül legszebb a mesék kiadása Orlovtól (Paris 1825), melyhez egyszersmind políglott (négynyelvű) fordítás járult. Meséinek legújabb kiadása: Basny Krylova (K. meséi, Szent-Pétervár 1894, belőlük magyarra ford. *Csopey* László, Budapest 1882). Szent-Pétervárt az u. n. nyári kertben, hol leginkább a gyerekek játszanak, díszes emléket emeltek neki. Műveinek legújabb kiadása: Sočinenija, 4 köt. (Prosvěščenije, Szent-Pétervár 1904—05).

Krym, félsziget, l. *Krim.*

Krynica, falu és látogatott fürdő Neusandez galiciai ker. kapitányságban, a Kárpátok egyik völgyében, vasút mellett, (1910) 2637 lengyel és rutén lak., számos szénsavas és vasas ásványvízforrással, nagy fürdőházakkal, természetes szénsavfürdőkkel és egyéb fürdőberendezésekkel.

Kryogenfestékek, l. *Kénfestékek.*

Kryogenin, l. *Kriogenin.*

Kryohydrátok, l. *Kriohidrátok.*

Kryokonit, l. *Jégpor.*

Kryolith, l. *Kriolit.*

Kryolithionit, l. *Kriolitionit.*

Kryolithüveg, l. *Kriolitüveg.*

Kryometer (gör.), l. *Kriométer.*

Kryophor (gör.), l. *Kriofor.*

Kryoskopia (gör.), l. *Krioszkópia.*

Krypteia (gör.), l. *Kripteia.*

Kryptikusok, l. *Kenotikusok és kriptikusok.*

Krypto . . . (gör.), összetételekben a. m. rejtett, titkos. L. *Kripto . . .*

Kryptogam növények, l. *Cryptogamae.*

Kryptol, l. *Kriptol.*

Krypton, l. *Kripton.*

Kryptorchizmus, l. *Kriptorchizmus.*

Krzemieniec, város, l. *Kremenec.*

Ksajarsa, l. *Xerxes.*

Ksatrija, a hadi kaszthoz, a Ksatrához tartozó egyének neve a régi ind államban. Ez a kaszt, mely rangban a brahmánok után, a második helyen állt, a királyokat, fejedelmeket és nemeseket foglalta magában. Jelenleg nincsenek többé a kasztok között K.-k; az ú. n. radzsputok foglalták el helyüket, kiknek száma Hunter szerint 5.800,000. V. ö. *Hopkins,* The social and military position in the ruling east of ancient India (Newhaven 1889); R. *Fick,* Die soziale Gliederung im nordöstlichen Indien zu Buddhas Zeit (Kiel 1897).

Ksinna, község, l. *Kesnyő.*

Kt., lóversenyekkel foglalkozó közleményekben használt rövidítés, a. m. korteher.

Kt., Angliában a *knight* (lovag) szokásos rövidítése.

Kteatos, l. *Aktorion.*

Ktema esz aei (Κτῆμα ἐς ἀεί, gör.), maradandó értékű, örök időre szóló kincs, szerzemény. Idézet Thukydidesből (I. köt. 22. fej.).

Ktenoidpikkely, l. *Halak.*

Ktesias, ókori történetiró, Xenophon kortársa Knidoszból (Kária). Kr. e. 416. mint fogoly a perzsa udvarhoz került s elkisérte Artaxerxes Mnemont Kyros elleni hadjáratára s a kunaxai csatában (401) kapott sebét gyógyította. 399-ben visszatért hazájába, majd Spártába ment. Persica cimen 23 könyvben, új-ión nyelvjárásban nagy munkát irt Asszíria és Perzsia történetéről, melyből csak töredékek maradtak. Perzsia viszonyait jól ismerte, de munkáját már a régiek sem tartották megbizhatónak. Indiára vonatkozó másik nagy művéből (Indica) szintén csak gyér töredékek és sovány kivonatok vannak Photiusnál. Az összes töredékeket összegyüjtötte Baehr (Frankfurt 1824), továbbá Müller (Fragmenta Historicorum Graecorum). V. ö. *Rüter,* De Ctesiae fide et auctoritate (Bielefeld 1873).

Ktesibios, görög matematikus, szül. Aszkrában Kr. e. 150 körül. Borbély, majd mechanikus és Hero tanítója volt. Vízorgonákat, víznyomással működő műveket, automatákat és vízórákat (klepszidrákat) szerkesztett. Mindezeknél a műszereknél K. fogaskerekeket alkalmazott. Szivattyúja nem sok eltérést mutat a még most is használatban levőktől. Egy ilyen régi szivattyút Castrum novum romjai között Civita Vecchiánál találtak. Vitruvius szerint még más ilyforma készüléket is szerkesztett; bizánci Philon pedig a szélpuska feltalálását is neki tulajdonítja.

Ktesibios orgonája, l. *Orgona.*

Kteszifon *(Ktesiphon),* ókori város Babiloniában, a Tigris folyó balpartján, szemben Seleuciával; későbbi időben Asszíriának legjelentősebb városa és a pártus királyok régi székesfővárosa volt. A római korban erős vár. Romjai El Madein mellett vannak.

Kth., latin növénynevek után *Kunth* K. S. (l. o.) nevének rövidítése.

K'tib (aram.), másként *Ketib* (l. o.).

Ktonios (tkp. *Chthonios),* azoknak a régi görög istenségeknek melléknevе, melyek a föld mélyében (gör. *chthon)* működnek, pl. Hades, Demeter, Persephone. *Ktonikus* (chthonikus) istenségeknek is nevezzük őket.

Ktze, növénynevek mellett *Kuntze* Otto (l. o.) nevének rövidítése.

K. u. a. m. a koronázás utáni, l. *K. e.*

Kua, l. *Pa kua.*

Kualuz, néptörzs, l. *Kaliz.*

Kuando, délafrikai folyó Angola portugál gyarmatban, alsó részén *Csobe*-nak nevezik (l. o.).

Kuandu (állat), l. *Coendu.*

Kuang-csou-fu, kinai város, l. *Kanton.*

Kuang-csou-van *(Kvan-csou-van)*, öböl Kuang-tung kinai tartomány Lai-csou félszigetének keleti oldalán, szélessége 18½ km., mélysége 10—24 m. s a tengerrel két, mindössze alig 1 km. széles csatorna köti össze. Az öblöt a kinaiak 99 évre bérbeadták a franciáknak. A bérterület 700 km² 60,000 lakossal. 1900 óta politikailag francia Indo-Kinához számítják, 1902 óta a szabad kereskedelemnek megnyitották.

Kuang-hszi *(Kvang-hszi)*, kinai tartomány Tong-king, Kuang-tung, Jün-nan, Kuei-csou és Hunan közt, területe 217,300 km², 5.872,720 lak. az 1911. népszámlálás szerint. A tartomány főfolyója a Hszi-kiang, hegyei mind a délkinai szini rendszerű hegyekhez tartoznak, DNy.—ÉK.-i irányú párhuzamos láncokból állanak, amelyeket a hajózható folyók szűk szurdokokkal vágnak át. A Lung-kiang és Kuei-kiang folyók csatornával vannak összekötve. A tartomány a taiping lázadás egyik szitója volt s hegyi lakói, a miao-ce és lolo népek gyakran be-betörnek Ton-kingba. Fővárosa Kuei-lin-fu, a Kuei-kiang partján; nevezetesebbek még Szün-csou, Nan-ping v. Tai-ping, Vu-csou és Lung-csou, ahonnan 101 km. hosszú vasút vezet Ha-noiba. Liu-csou kerülete gazdag arany-, ezüst- és vasércekben. Fontos terméke a kámfor s a Cinnamomum aromaticum (cimmet) termése és olaja. K. egyike Kina legkésőbben meghódított tartományainak.

Kuang-nan, Kuang-tung és Kuang-hszi tartományok együttes neve.

Kuango *(Kvango, Nzadi, Zaire)*, a Kasszai mellékfolyója Közép-Afrikában; ered Angola portugál gyarmatban a Kasszai forrásaihoz közel, mintegy 1600 m. magasban. Egy darabon a folyó a határ a portugál gyarmat és Kongo állam között. A Vilmos császár vízesése 118 m. magas. Ngambe mellett torkollik a Kasszai Wissmannpool nevű kiszélesedett részébe. Kb. 300 km. hosszuságban gőzbárkákkal hajózható. Mellékfolyói legnagyobbrészt kikutatlanok, nevezetesebb a Vamba és a Dzsuma v. Kuilu. Forrásait Capello és Ivens 1877., felső vízvidékét Kingunsi-ig Mechov 1880., alsó részét Grenfell 1886. kutatták át.

Kuang-tung *(Kvang-tung)*, kinai tartomány a Délkinai-tenger, Fu-kien, Kiang-hszi, Ho-nan és Kuang-hszi közt. Területe, Hai-nant is beleszámítva, 243,000 km², 25.208,900 lak. az 1911. évi népszámlálás szerint. A tartományban, épúgy, mint Kuang-hsziben, szini rendszerű DNy.—ÉK.-i irányú hegyláncok vannak. Fu-kien tartománnyal a hajózható Han-kiang, Kuang-hszivel a Hszi-kiang köti össze, legfontosabb hajóútja a Pei-kiang nagy mellékfolyóival. A hegyeken a Mei-ling-hágó visz át Kiang-hszi tartományba. Nagyobb szigetei: Nan-au-tar, Lam-ma, Lan-tau, amely 1898 óta Angliának van bérbeadva és *Hai-nan* (l. o.). Apró öblei még most is a tengeri kalózok rejtekhelyei. Terményei: selyem, tea, cukornád, dohány, déli gyümölcsök, banán. 15 kerületre van fölosztva. Fővárosa Kanton, ezenkívül még kikötői: Szvatou, Pak-hoi, Szam-sui, az idegenek számára is nyitva vannak: Siu-king, Tak-king, Kum-csuk és Kong-mun. Hong-kong és Kau-lung angol, Macao portugál, Kuang-csou-van öböl Lai-csou félszigettel francia birtok.

Kuan-tung *(Kvan-tung)*, Liau-tung félsziget és Mandzsuria neve. Szűkebb értelemben először orosz, 1905 óta pedig japáni bérterület Mandzsuria D.-i részében. Ez magában foglalja a Liau-tung félsziget DNy.-i részét a Pe-csi-li és a Koreai-öböl közt s az ottani szigeteket, területe 3168 km², 264,000 lakossal (az orosz-japáni háború előtt), ebből 365 km² terület a szigetekre jut 15,000 lakossal. Az öbölben volt Port-Arthur híres orosz erőd, valamint a Ta-lien-van öbölben Dalnij szabad kikötő, amely az orosz szibíriai vasút végpontja volt; innen szárnyvasút vezetett Port-Arthurba. A területet É.-on semleges öv vette körül, amelyen belül Kina csak az oroszok beleegyezésével tarthatott csapatokat. 1898-banvették az oroszok bérbe 25 évre, de a japániak ezt a területet 1904—5. elfoglalták s a portsmouthi béke értelmében az övék is lett.

Kuanza *(Kvanza)*, afrikai folyó, l. *Quanza.*

Kuara *(Kvorra)*, a Benuéval egyesült *Niger* (l. o.) neve.

Kuba, 1. sziget, l. *Cuba.*

2. *K.*, az ugyanily nevű járás *székhelye Baku* transz-kaukáziai *orosz kormányzóságban*, a Kubinka (Kudjal-csai) jobbpartján, 15,303 lakossal, selyem- és szőnyegszövéssel. K. járás egykoron önálló khánság volt, amely eleinte Perzsiához tartozott, 1799. a derbendi khánsággal egyesíttetett és 1806. Oroszországhoz került.

Kubai cédrusfa (növ.), l. *Cedrela.*

Kubai grenadill-fa, l. *Grenadill-fa.*

Kuban (az ókori *Hypanis* v. *Vardanes*, a cserkeszek közt *Psi-cse* a neve), folyó Oroszország D.-i részében. Az Elbrusz gleccserein ered (5660 m.), a Batalpasinszki-szoros áttörése után a síkságra ér, Jekaterinodar alatt két ágra oszlik; az egyik *Protoka* néven Acsujevnél az Azovi-tengerbe torkollik; a másik K. néven még tovább folyik s ennek egyik ága az Azovi-tenger Temriuk-öblébe, a másik pedig *Kara-K.* néven a Fekete-tenger Kizil-tas öblébe ömlik. Hossza 880 km., vízterülete 55,657 km². Fő mellékfolyói: Laba (316 km.), Bjelaja (250 km.), Kis- és Nagy-Zelencsuk. Gőzhajók a Laba torkolatáig, 118 km.-nyire mehetnek föl rajta.

Kubango *(Okavango)*, délafrikai folyó, Angola portugál gyarmatban ered a bihéi magasföldön, a Kuanza forrásaihoz közel s részben föld alatt a Kunenével csaknem párhuzamosan folyik, csakhamar kiszélesül 40 m.-re 3 m. mélységgel, de azután a Ngami-tótól É.-ra számos ággal elvész a síkságon. Esős időszakban valószinüleg a Kuandóba (Csobe) folyik s így lefolyik ezáltal a Zambézibe, egyik ága pedig, a Tioge (Taoge, Touke) eléri a Ngami mocsarait. A K. vízterülete kb. 758,000 km².

Kuban-terület *(Kubanyszkaja oblasztj)*, orosz Cisz-Kaukázia egyik tartománya, a doni kozákok területe, Sztavropol, a Terek-vidék, Kutaisz, a Fekete- és Azovi-tenger közt 94,904 km² területtel, amelyből 1948 km² a tavakra esik, (1910) 2.625,800 lak. A Kuban balparti része hegyes és

erdős, jobbparti része ellenben halmos és steppei jellegű. Ny.-i határán emelkedik a Kaukázus főlánca, K.-en pedig a Sogales lánc emelkedik. Folyói a Kuban és mellékvizei. Földje, különösen a Taman-félszigeten és a Kuban mentén igen termékeny. A főtermék a gabona; termesztenek azonkivül dohányt és szőllőt. A steppés vidéken az állat-, főképen a merino-tenyésztés virágzó. A méhtenyésztés is jelentékeny és évenkint több mint 1 millió kg. mézet és majdnem 100,000 kg. viaszt szolgáltat. A hegyekkel takart részeken az erdők nagy területeket foglalnak el, amelyekben különösen szép fa a kaukázusi fenyő (Pinus Nordmanniana). A lakosok részint ortodox oroszok, részint nem ortodox keresztények, raszkolnikok, mohammedánok, izraeliták és pogányok. A kereskedelem emelésére 586 km. hosszú vasúti hálózat szolgál; fő cikkei: gabona, fa, gyapju, hal és só. Az iskolák száma kb. 500. A terület 7 járásra oszlik; ezek: Jekaterinodar, Batalpasinszk, Jejszk, a kaukázusi, Laba, Maikop és Temrjuk. Fővárosa Jekaterinodar.

Kubany *(Boubin)*, 1358 m. magas hegy a Cseh-erdőben Csehországban, igen szép kilátással.

Kubányi *Lajos*, festő, szül. Alsó-Esztergályon (Nógrád vm.) 1855 máj. 5., megh. u. o. 1912 máj. 5. A gyógyszerészi pályára készült, de Keleti biztatására 1881. Münchenben tanult. Azután szülőhelyén telepedett meg, hol minden idejét a festészetnek szentelte. Kivált lovakat festett s ily műveivel rendkivüli népszerűségre tett szert a 80-as és 90-es években.

Kubarost, a nyugatindiai *Hibiscus elatus* szárának a háncsa, amit régebben a kertészetben kötözőül s a szivarcsomagok átkötöző szalagjául használtak. Jelenleg, néha megfestve is, női kalapokat készitenek belőle.

Kubary, *Jan Sztaniszlav*, lengyel utazó és etnográfus, szül. Varsóban 1846., megh. Ponapén (Karolina-szigetek) 1896 okt. 9. Résztvett az 1863-iki lengyel fölkelésben, azután Hamburgba szökött, hol Godeffroy muzeumához gyüjtőnek fogadta s a D.-i tengerre küldte. 1868—74-ig Mikronézia nagy részét bejárta, 1882. Japánba utazott, 1883. a berlini néprajzi muzeum megbizásából a Palao-szigeteken járt. Munkái: Ethnographische Beiträge zur Kenntniss der karolinischen Inselgruppe und Nachbarschaft (Berlin 1885); Ethnographische Beiträge zur Kenntniss des Karolinen-Archipels (Schmelz-zel együtt, Leiden 1889—95).

Kuba-Sztaraia, az ugyanily nevű járás székhelye Baku transzkaukáziai orosz kormányzóságban, a Kudjal-csaj (Kubinka) mellett, kb. 15,000 lak., selyem- és gyapjuszövőszékekkel, bőrcserzéssel. A járás egykoron önálló khánság volt.

Kubatura (új-lat.), a testek térfogatának kiszámítása.

Kubba, *kubbe* (arab) a. m. kupola; különösen a mohammedán szentek sirjai fölé emelt épület, melyet *turbá*-nak (törökösen: türbe) is szoktak nevezni. Egyéb szentélyekre is alkalmazzák a K. nevet; különösen Jeruzsálemben *Kubbat alszakhra* (a szikla kupolája) az *Omar mecsetjé*-nek nevezett templom, mely a világ alapkövének tekintett sziklát foglalja magában. Az európai nyelvekbe névelőstül (al-) átment a K. szó, nevezetesen a spanyol *alcoba*, olasz *alcova*, francia *alcôve* alakokban.

Kubbet *(Gubbet)*, a francia keletafrikai Szomáli-part vidéke a Tadzsura-öböl Ny.-i végénél, homokos, legelőnek való terület.

Kubéba-bors v. *nyeles bors (Piper cubeba,* növ.), l. *Bors.*

Kubéba-kámfor (növ.), l. *Bors.*

Kubelik *János*, hegedűművész, szül. 1880 júl. 5. Michleben, Prága mellett. 1892—1900-ig a prágai konzervatóriumon Sevčik tanitványa volt. 1899. Budapesten tünt fel. Káprázatos technikájával az egész világot meghóditotta. 1903-ban feleségül vette *Széll* Farkas itélőtáblai tanácselnök leányát, Mariannet és magyar állampolgár lett.

Kubera v. *Kuvera*, a gazdagság istene az indeknél. Rendesen 3 fejjel, 3 lábbal és egyik szeme helyén sárga folttal ábrázolják. Visravasz és neje, Idavida fia s igy a hires démonkirálynak, Rávanának féltestvére. Az északi vidék uralkodója és a tündér Jaksák és a Kimnarák fejedelme. Székhelyét Kailászán, a Himalája hegység egyik csúcsán képzelték.

Kubikgödör, népies elnevezése az anyaggödörnek, amiből a földet kiásták.

Kubikos, a töltésépitéssel és földmunkával foglalkozó munkások népies neve, akik munkabérüket a kiemelt s elhelyezett föld köbmétere (kubik) után kapják. A K.-ok az Alföld népesebb városaiból (Hódmezővásárhely, Szeged, Szentes, Csongrád stb.) kerülnek ki és messze földre eljárnak munkára s ehhez képest vándoréletet élnek. Rendesen egy vállalkozó alatt egyesülnek a munkára s munkájuk alatt szervezkednek életmódjukra nézve. Legtöbbször ketten laknak. Hálóhelyük 30—40 cm.-re a földbe ásott, 1—1$^1/_2$ m. széles és 2—3 m. hosszú gödör, melyet az időjárás viszontagságai ellen való védelmül félhengeralakban gyékény takar be. Derekalj és paplan gyanánt a bunda szolgál. Maguk főznek maguknak vagy egy társukat bizzák meg az élelmezés gondjaival; eledelük jobbadán lebbencs, tarhonya és főleg paprikás meg gulyáshús. Feleségüket a legritkább esetben viszik magukkal. Rendkivül edzett, munkabiró és földmunkákhoz kiválóan értő munkások, kiket a nagy vállalatoknál, vasútépitésnél, folyószabályozásoknál szivesen alkalmaznak. Munkaviszonyaikat az 1899. évi XLI. t.-c. szabályozza.

Kubikus v. *köbös* a. m. harmadfokú.

Kubin, községek, l. *Alsókubin* és *Felsőkubin.*

Kubinszkoje, halgazdag tó Vologda orosz kormányzóságban, 65 km. hosszú, 15 km. széles, területe 393 km^2. Számos folyó táplálja, lefolyása a Szuhona, hajózása a víz sekélysége miatt veszélyes. A halászat évente kb. 150,000 rubel értékű.

Kubinyi *(felső-kubini, nagy-olaszi és deménfalvi)*, nagy kiterjedésű ősnemes *család.* A család első ismert őse *Ite, Jute* vagy *Ete*, aki 1288. veszi meg testvérével, Györkével, a Meskó-család ősével a revucsei birtokot Liptó vármegyében, melyet unokáik 1355. elcserélnek Lajos királlyal az árvavármegyei Felsőkubinért. A XVI. sz.

végén élő *László* kamarai tanácsos Esterházy Magdolnát vette nőül, a később gróffá és nádorrá lett Esterházy Pál nővérét. A család származásfáját legjobban tisztázta s történetét kimerítőleg megirta magának a családnak egyik tagja, *Péter*, aki a Nemzeti Muzeumra 4600 frtot adott s 1832. kir. tanácsos lett. A család jelenleg két főágban: a *nagyolasziiban* és a *deménfalviban*, ezeken belül pedig több ágazatban virágzik. V. ö. Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. Nemes családok I. köt. (Budapest 1905). — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *K. Ágoston,* a Nemzeti Muzeum igazgatója, szül. Videfalván (Nógrád vm.) 1799 máj. 30., megh. Budapesten 1873 szept. 19. Szülőmegyéjében kezdte meg hivataloskodását. Szenvedélyes természettudós és gyüjtő lévén, részt vett a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein, hol több izben az alelnökséget viselte. 1843-ban a Nemzeti Muzeum igazgatójává nevezték ki s e tisztséget 1869-ig viselte. Az Akadémia 1843. tiszteleti s 1853. igazgató tagjává választotta. Érdemeket szerzett a Nemzeti Muzeum kincseinek a nehéz időkben eszközölt gondos megmentése által, valamint több tudományos egyesület, igy a Magyarhoni Földtani Társulat megalapítása körül, melynek 1849. első elnöke volt. A muzeumi kert alakítására s a muzeum belső felszerelésére közel százezer forintot gyüjtött. Irodalmi téren, nagyszámú kisebb dolgozatain kívül, főbb munkái: *A magyarországi mérges növények* (1842); *A Magyar Nemzeti Muzeum* (1848); *A szegszárdi régiségek*, magyarul és németül (1857); *Rimaszombat s Ferenczi István,* utazási vázlat (Divatcsarnok 1855).

2. *K. András,* szül. Nagyolasziban 1776 dec. 4., megh. Pilinben 1851 márc. 22. Főleg az egyház és iskola terén szerzett érdemeket; mint buzgó protestáns a nógrádi egyházmegyének 16 évig volt felügyelője; becses könyvtárt, numizmatikai és egyéb gyüjteményeket szerzett. Fiai: *Ferenc* (l. *K. 3.)* és *Ágoston* (l. *K. 1.)*.

3. *K. Ferenc,* politikus, *K. 1.* testvérbátyja, szül. Videfalván 1796 márc. 21., megh. u. o. 1874 márc. 28. Középiskolai tanulmányait Debreczenben végezte, azután öccsével nagyobb külföldi tanulmányútra indult. 1819-ben mint patvarista került a fővárosba, majd Pest vármegyében vállalt hivatalt, utóbb pedig, mint Nógrád követe, 1839-től fogva részt vett valamennyi reformországgyűlésen, a szabadelvű ellenzék tagjaként. Emellett nem lankadt érdeklődéssel vett részt a magyar tudományos mozgalmakban s ő maga is főként régészettel és természettudományokkal foglalkozott. Az Akadémia 1840. levelező, 1858. pedig tiszteleti tagjává választotta. A Magyarhoni Földtani Társulatnak több évig elnöke volt. Az első népképviseleti országgyűlésen mint Losoncz város képviselője jelent meg s a szabadságharcban egyike lett Kossuth legszemélyesebb híveinek. Világos után 9 évi várfogságra itélték, de már 1852. amnesztiát nyert. 1853—1861-ig politikával nem foglalkozott, 1861. a határozati párt tagja lett. Élete alkonyán főleg a Korvinák gyüjtésével foglalkozott. Az Akad. Értesitőben és a tud. folyóiratokban számos archeológiai, földtani és őslénytani értekezése jelent meg. Az Akadémiában a két Kubinyi-testvérről *Nendtvich* Károly tartott emlékbeszédet (1876).

4. *K. Ferenc,* szül. Kóváron (Hont vm.) 1836., megh. u. o. 1903 júl. 14. Tizenkilenc éves korában átvevén elhúnyt apja, *Vilmos* birtokát, a család levéltára is birtokába jutott, melyet feldolgozott s *A K.-család története* c. (1901) kiadott. Ezenkívül kiadta: *Árpádkori oklevelek* és *Oklevelek Hont vármegyei magánlevéltárakból* (mindkettő a Mon. Hung. Historica Akad. gyüjt.); *A régi magyarok személynevei* (I. k.) c. művet és *Béla király Névtelen jegyzőjének kora* című munka 1. kötetét. Szépirodalmi dolgozatai *Vers és próza* c. jelentek meg (1900).

5. *K. Géza,* szül. Szkároson (Gömör vm.) 1851 dec. 9. 1882. a rozsnyói járás főszolgabirájává s 1883. egyházi felügyelővé s az egyetemes evang. egyház törvényszéki birájává választatván, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a gömöri ág. ev. esperességből a pánszlávizmus mételye kiküszöböltetett. 1891-ben és 1892-ben a jolsvai kerület országgyűlési képviselőjévé választották meg. 1905—1906-ig Komárom vármegye és Komárom szab. kir. város főispánja volt. 1910-ben Jolsván újra képviselővé választották. 1913. kinevezték Gömör és Kishont vármegye főispánjává.

6. *K. Lajos*, nemzetgazdasági író és lapszerkesztő, szül. Újfehértón (Szabolcs vm.) 1821 ápr. 22., megh. Budapesten 1880 márc. 12. Ügyvédi vizsgát tett, de ujságíró lett. 1865-től a Honnak volt belmunkatársa, majd különböző lapokba írt. Főbb munkái: *Vezéreszmék jobblétünk előmozdítására* (Pest 1858); *A haladók és maradók csatározásai* (u. o. 1858); *Viszonyaink és teendőink* (u. o. 1867); *Közgazdaságunk életfeltételei* (Budapest 1874); *Nemzetgazdasági statisztika* (u. o. 1875, 2. kiad. 1884); *Állítsunk-e vámkorlátokat*? (u. o. 1875); *Iparunk* (u. o. 1877); *Magyarország érdekei és a vámügy* (u. o. 1878). Írt több népszerű gazdasági munkát is.

7. *K. Pál*, nőorvos, szül. Nádasdon (Borsod vm.) 1870 márc.20. 1903—1908-ig némi megszakítással Tauffer tanár szülészeti klinikáján működött. 1908 óta a budapesti poliklinikai egyesület nőgyógyász főorvosa. 1909-ben magántanári képesítést nyert. *A méhrák és gyógyítása* című monográfiájával (Budapest 1907) pályadijat nyert. Nagyobb tanulmányt írt a hátrahajlott terhes méh beszorulásáról, a nehéz hasi műtétek technikájáról s a méhmiómák rosszindulatú elfajulásáról. Magyarra fordította Bumm E. A szülészet tankönyve c. művét, ezenkívül a Handbuch d. Frauenheilkunde (Berlin) számára írta a petefészek, méhkürt és a vakbél megbetegedéseit.

8. *K. Sándor*, festő, szül. 1875 márc. 14. Debreczenben. Tanulmányait leginkább Münchenben végezte, ahol meg is telepedett. Elsősorban a grafikát míveli s e téren jelentékeny sikereket ért el különösen többszínű eredeti linoleummetszeteivel, amelyek egy részét Szépművészeti Muzeumunk is birja. 1911-ben megkapta Budapesten a Nemzeti Szalonban a grafikai figurális nagydijat. Sok illusztrációt rajzolt müncheni képes lapokba is.

Kubinyia *Schulzer* (növ.), a Mamiania gombagenusz elavult neve.

Kubista festők, a XX. sz. elején feltűnt néhány párisi festő, akik főképpen *Picasso* példájára szakítván az impresszionista festészettel, új módszerű képeket kezdtek festeni, amelyeknek legfeltűnőbb jellemvonása az, hogy a testek (ember, állat, gyümölcs stb.) kőbökké, hengerekké, prizmákká vannak átalakítva s inkább hasonlítanak kristályokhoz, mint szerves testekhez. Miután legtöbb képükön a be nem avatottak alig képesek megállapítani, hogy az mit ábrázol, a közönség teljesen közömbösen fogadta ezt a festési modort, amelynek semmi kilátása sincs arra, hogy a művészet szó által megjelölt fogalomkörben helyet kapjon. V. ö. Kubista álmok, Művészet, 1913. 119. és Elvont művészet, u. o. 405. l.

Kubitális az, ami a könyökkel (cubitus) összefüggésben van. — *K. mirigyek:* a könyökhajlatban fekvő néhány kicsi nyirokcsomó, amelyek az alkar s a kéz nyirokereivel függenek össze. Sajátságos tünet, hogy szifilises egyéneken duzzadtak.

Kubláj, *mongol főkhán, kínai császár* (1259—1294), Tuli khán ifjabbik fia, Temudzsin unokája, szül. 1214., megh. 1294. Bátyjának, *Mangunak* halála után 1259. lett a mongolok főkhánja. Hosszú harcok után elfoglalta Kínát és 1264. Pekingbe tette át székhelyét. Hatalmát kiterjesztette Koreára, Tibetre és Hátsó-Indiára is, csak Japán ellen indított hadjáratai végződtek kudarccal. Kínában a Buddha-vallást juttatta uralomra s ő volt a *Jüan* mongol dinasztia megalapítója, mely 1368-ig uralkodott. K. udvarában élt 1275—1292-ig *Marco Polo* (l. o.), velencei utazó, ki csodás dolgokat jegyzett fel a pekingi udvar hatalmáról és fényéről.

Kubooktaéder, az olyan oktaéder és hexaéder alkotta kombináció, melyen a két kristályalak egyensúlyban van, tehát egyik sem uralkodó. Régi, ma már nem használatos név; ma *középkristály* a neve.

Kubota, japáni város, l. *Akita*.

Kubra (többes számban *cubras)*, Dél-Amerikában és az Egyesült-Államokban felmerülő színes faj, a mulattok vagy pardók, tehát néger és fehér ember kereszteződéséből származó gyermekek másodfokú vérkereszteződése. Tulajdonképen K. a mulatt + néger vérből származó gyermekek megkülönböztető neve.

Kubuk. Indoausztrál vérű nép Dél-Szumatra belsejében, a gajok szomszédságában; az elmaradt, kulturátlan népek prototipusának tartják, igazi vad módjára tengődik határozott lakóhely, házak stb. nélkül, faodukban, vermekben tanyázva. Törzsrendszerük még nincs, családi életük is a lehető leglazább, vagyonuk nincs (legújabban a kutya és tyúk az egyetlen értékük). Mai ismereteink szerint az egyetlen nép, melynek nincsenek transzcendentális fogalmai, nincsen vallása. Martin ezt az állapotot fakorszaknak nevezi, amilyen korábban Szumatra, Ceylon és Borneo egyes népeinél uralkodott. V. ö. *Martin*, Inlandstämme der malaiischen Halbinsel (Jena 1905): *Sarasin*, Die Veddas von Ceylon und die sie umgebenden Völker (Wiesbaden 1892).

Kubusz (lat. *cubus)* v. *köb* = 1. kocka (l. o.), 2. harmadik hatvány (l. *Hatványozás* és *Köbszámok)*.

Kućan, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1910) 1489 horvát lak.; u. p. és u. t. Varasd (Varaždin).

Kućanci, adók. Verőcze vm. alsómiholjáczi j.-ban, (1910) 1338 szerb, horvát és magyar lak.; u. p. és u. t. Alsómiholjácz (Donji Miholjac).

Kuče, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1910) 1321 horvát lak.; u. p. Novo Čiče, u. t. Nagygoricza (Velika Gorica).

Kuch-Bechar, brit-indiai hűbérállam, l. *Kocs-Bihar*.

Kuchenspitze, a Rätiumi Alpok 3170 méter magas csúcsa.

Kuckó, így hívják azt a szögletet, amely a szoba sarkához közel állított kemence és a fal között van. Tulajdonképeni K.-t csak az ú. n. búbos kemence (beugró kemence) alkot, mert ez körül van padkázva s a padka benyulik a K.-ba is és itt a gyerekeknek buvó, a felnőtteknek pedig pihenő helyül szolgál.

Kucooláhok *(kuco-vlahok)*, l. *Cincárok*.

Kucsa, kelet-turkesztáni város Közép-Ázsiában, 970 m. magasban, a Kasgar-Hami út mellett.

Kucsa-darja *(Kokcsa-darja)*, az *Amu Darja* (l. o.) mellékfolyója.

Kucsajna, falu Pozsarevac szerb kerületben, kb. 2000 lak. Mintegy 2 km.-nyire tőle van Majdan K., ahol, miként számos nyom bizonyítja, már az ókorban voltak arany- és ezüst-bányák. A szerb kormány 1849. a bányászást újból és sikeresen megkezdette. 1868 óta 90 évre a bányászat jogát egy angol társaságnak adták át.

Kucsan, város Khorasszán perzsa tartományban, az Atrek és Kesef völgyeinél. Stratégiailag fontos hely volt; kb. 10,000 lakosa gyapjuval, faggyuval és állatokkal kereskedett. 1895-ben a várost földrengés pusztította el.

Kucs-Behar, brit-indiai hűbérállam, l. *Kocs-Bihar*.

Kucséber, l. *Gottschee*.

Kucsi, hegyi nép délkeleti Montenegróban a 2488 m. magas Kucski-hegy tövében, Moracsa és Cijevna között. Számuk mintegy 10,000. Eredetileg albán katolikusok voltak, de Montenegróba bekebeleztetvén (1849), nyelvüket és hitüket elvesztették. Véglegesen csak 1880. csatoltattak Montenegróhoz. Két főtörzsre oszolnak: Drekalovicsi és Krajnákra.

Kucsinocu, japáni kikötő Kiu-siu sziget Ny.-i partján, kb. 7000 lakossal, 1889 óta az idegen kereskedelemnek is nyitva van.

Kucsma *(gucsma)*, szőrös téli föveg; különböző alakjainak nevei: csalma, kalpag, sapka, bagósüveg.

Kucsmagomba, l. *Kucsmagomba-félék*.

Kucsmagomba-félék, a Helvellaceae család tagjai. Termőtestük tönkből és kalapból áll. A spóratermő réteg a kalap felső felületét borítja és kezdettől fogva szabadon áll. A spórák tömlőkben jönnek létre, melyek érés idején kis fedővel nyílnak. Nálunk a következő génuszok vannak: *Morchella*, *Gyromitra*, *Verpa* és *Helvella*. Többé-kevésbbé húsos gombák, ehetők. A tönk rendesen fehér és a kalap barna színű. A kalap

felületén rendesen ráncok és üregek vannak. Erdőben és ligetben teremnek tavasszal. Könnyen felismerhetők. Nevezetesebb fajai: a *kucsmagomba* (szömörcse, Morchella esculenta; színes képét l. a *Gombák* cikk *I. képmellékletén*), a *hegyes kucsmagomba* (Morchella conica), a *fattyú szentgyörgygomba* (Verpa bohemica), a *papsapka* (kókistaréj, Gyromitra esculenta). Tanácsos a K.-et leforrázni és a forrázatot leönteni.

Kucsmamedúzák, l. *Ctenophora.*

Kucsó, kisk. Szilágy várm. zsibói j.-ban, (1910) 1096 oláh lak., u. p. és u. t. Zsibó.

Kucsorja, l. *Borkorcsolya.*

Kucsöng *(Gucsen,* mongolul *Szoncsi),* város a kínai Dzungáriában, Urumcsitól keletre, a Kuldzsától Barkulba vivő úton, az orosz-kinai határforgalomnak fő vásárhelye.

Kucsuk Kainardzsi, l. *Kücsük Kainardzsi.*

Kucsuláta, kisk. Fogaras vm. sárkányi j.-ban, (1910) 1487 oláh és magyar lak., postaügynökség, u. t. Homoródhévíz.

Kucsumbi, az amerikai farksodró *(Cercoleptes caudivolvulus* L.) neve hazájában.

Kuczora (azelőtt: *Kuczura),* nagyközs. Bács-Bodrog vm. kulai j.-ban, (1910) 4129 rutén, német és magyar lak., posta- és távíróhivatallal.

Kudalur *(Cuddalore),* város Madrasz brit-indiai presidency Dél-Arkat nevű disztriktusában, a Bengáliai-öböl Ny.-i partján, 52,215 lak., papirgyártással, cukorkészítéssel, sófőzéssel, halászattal és pamutkivitellel.

Kudatku Bilik (török, a. m. boldogító tudomány), az orkhonvidéki emlékek megfejtése s a taklamani manicheus szövegek fölfedezése előtt a legrégibb török nyelvemlék, mely Bogra khán idejéből, 1069. egy Juszuf nevű írótól származott. Ennek egyik, 1439-ből való, Heratban készült másolatát a bécsi császári könyvtár őrzi és ennek egy részét adta ki *Vámbéry* Ármin (Uigurische Sprachmonumente u. das Kudatku B., Innsbruck 1875). A munka 73 fejezetben hirdeti azokat az erkölcsi, vallási, kormányzati és társadalmi elveket, melyeknek minden jó és életrevaló államban uralkodniok kell. A XVII. fejezetben hirdetett hadtudományi elvek nagyban megegyeznek Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér elveivel. V. ö. *Thúry* József, Zrinyi Miklós hadtudományi elveinek forrása (Hadtörténeti Közlemények, III. 1890, 36. l.).

Kudernatsch, *Johann,* osztrák geológus, szül. Prágában 1810., megh. Bécsben 1856 ápr. 14. Irodalmi munkái főkép a bánsági hegység geológiájával foglalkoznak s a bécsi geológiai intézet évkönyveiben jelentek meg. Igy 1851. írta Gefundene Cephalopoden in Svinica, nächst Orsova című becses értekezését; 1855-ben Geologische Verhältnisse in den Umgebungen von Steierdorf in Banat, 1863-ban Geognosie und Bergbau des Banates c. leírásait. Legnagyobb munkája: Geologie des Banater Gebirgszuges címen 1856. térképpel s 4 tábla rajzzal jelent meg.

Kudlich, *Hans,* osztrák politikus, szül. Lobensteinben (Osztrák-Szilézia) 1823 okt. 23. Mint az első osztrák képviselőház tagja, 1848 júl. 26. ő indítványozta a jobbágyi terhek eltörlését. Az októberi forradalomban egyik vezére volt a bécsi népnek, azután Németországba menekült, hol 1849. a pfalzi felkelésben vett részt. Minthogy Ausztriában halálra ítélték, egy ideig Svájcban élt, majd Amerikába költözött. Itt New York mellett Hobokenben mint orvos működött. 1872-ben hazatért egyidőre Ausztriába s Bécs város díszpolgárává választotta. Emlékiratai Rückblicke und Erinnerungen címen jelentek meg (Wien 1873, 3 köt.).

Kudora, 1. *János,* egyházi író, szül. Tatán 1849 máj. 14. 1877-ben plébános lett Zelizen, 1879-ben Ipolyvisken; 1899-ben tanf. esperes, 1908. ker. esperes, 1909. pléb. Nagyölveden. Főbb művei: *Katolikus egyházi szónoklattan* (1891); *A görög nyelvű szent atyákról* (1893); *A latin nyelvű szent atyákról* (1894); *A katolikus magyar egyházi ékesszólás jelenlegi állása* (Horváth-díjjal jutalmazott pályamunka, 1894); *Francia egyházi szónokok: Bossuet és Bourdaloue* (1898); *A kat. egyházi beszéd-irodalom ezeréves története* (1902); *Magyar egyházi szónokok: Telegdy, Káldy, Pázmány, Szabó Imre* (1903) és számos egyházi és emlékbeszéd különféle alkalmakkor.

2. *K. Károly,* budapesti egyetemi könyvtárőr, szül. Tatán 1851 szept. 17. 1875-ben egyetemi könyvtártisztté nevezték ki, 1889. másodőr lett. 1914. nyugalomba vonult. Rendezte a késmárki liceum (1884–85), a vallás- és közoktatásügyi minisztérium (1886), az O. M. G. E. (1891–92), a jászóvári premontrei rend könyvtárát (1897). Önálló irodalmi művei: az első magyar *Könyvtártan* (Budapest 1892); *Nemzeti irodalmunk az ezredéves országos kiállításon* (1897); *Könyvfestészetünk a párisi magyar történelmi kiállításon* (1899); *Jogi könyvtár* (1910); *Könyvtárpolitika és az új egyetemek* (1912) stb. Ezeken kívül 1884—90. szerkesztette az egyetemi könyvtár címjegyzékét, amelynek egy külön része *Az egyetemi könyvtár segédkönyvtára* cím alatt jelent meg.

Kudowa *(Cudowa),* fürdő Breslau porosz kerület glatzi j.-ban, (1910) 600 lak. Három szénsavas forrásának vizét ivásra és fürdésre használják ideggyöngeség, sápkór és gyomorbajok esetében.

Kudrun (alnémet nyelvjárásban *Gudrun),* német népies eposz — melynek mondai tárgya Németalföldön keletkezett s 1100 előtt már Bajorföldön ismeretes volt — nagytehetségű költőnek 1210 körül írt műve. A költemény alapeszméje a Nibelung-énekével megegyezik; az egész egy rövidebb és egy hosszabb részből áll: az első a másodiknak mintegy előjátéka. Ebben Hagen feleségül veszi Hildát, ki egy hasonlónevű leánnyal ajándékozza meg; mikor ez felnő, Hagen csak annak akarja odaadni, aki őt viadalban legyőzi. Hettel dán király azonban három emberével elrabolta az ifjú Hildát, az üldöző apát a szép leány kibékíti Hettellel és míg belőlük egy pár lesz, Hagen elégedetten él birodalmában. A másik, terjedelmesebb rész Hettel és Hilda leányának, K.-nak története, akit szülei nem akarnak sem a normandiai Hartmuthoz, sem Herwighez nőül adni, mert kicsinylik ezeknek családját. Herwig erre hadat üzen, de K. megszereti őt, kibékíti atyjával és jegyese lesz. Hartmut ebbe nem nyugszik bele: atyja, Ludwig segítségével elrabolja a menyasz-

szonyt s az ennek segitségére siető apát, Hettelt, Ludwig harcban megöli. Igy K. Hartmut foglya marad hét évig; ekkor öccse, Ortwein és vőlegénye, Herwig harccal kiszabaditják őt s a jegyespár frigyre léphet. Ludwig a harcban elesik, Hartmutot közben maga Herwig menti meg a haláltól, de foglyává teszi. — A költemény legrégibb kézirata a XVI. sz.-ból való; szövegkritikája Karl Müllenhofftól (Kiel 1845), elterjedt kiadása Karl Bartschtól (Leipzig 1865, negyedszer 1880). Újnémet forditói közül Simrock (Stuttgart 1843), Gotth. Klee (Leipzig 1873), L. Freytag (Berlin 1888) és Legerlotz (Bielefeld 1893) említhetők. Magyarra *Kőrös* Endre forditotta (Budapest 1910). V. ö. még *Heinrich* G., K., a monda és az eposz (Budapest 1885).

Kudsz *(El-Kudsz)*, Jeruzsálem arab neve.

Kudu *(Strepsiceros kudu* Gray, állat), az Antilópok családjába tartozó emlősállatfaj. Testalkotása a mi szarvasunkéra emlékeztet, de annál nagyobb. A bikának 90—105 cm. hosszú, csavarodott szarva van. Alapszine barnás vörösesszürke, a has hátulsó részén és a nyak elején fehéresszürke; nyarkszirtsörénye barnásfekete; farka felül sötétbarna, alul fehér, bojtja fekete. Törzsét 7—9 fehér sáv díszíti. Afrika legnagyobb részén honos. A bikák magánosan, a tehenek 4—6 főnyi csapatokban élnek. Izletes húsáért és értékes bőréért nagyban vadásszák. Abessziniában *agazén* néven ismerik.

Kudzsir, nagyk. Hunyad vmegye szászvárosi j.-ban, (1910) 4866 oláh, magyar és német lak., vasúti állomással, postahivatallal és postatakarékpénztárral, jelentékeny m. k. vas- és acélgyárral (500 munkás). K. azelőtt az I. oláh-ezred egyik őrnagyi székhelye volt.

Kudzsiri havasok, a Déli-Kárpátok metamorfikus vonulatának tagja Hunyad vm. DK.-i részében, Szászvárostól és Kudzsirtól D.-re. D.-en a Magyar-Zsil, Ny.-on a Sztrigy, É.-on a Maros, keleten a Sebes-patak határolja, D.-en 1662 m. magas hágó választja el a Parengtől. Legmagasabb csúcsai: a Surján (2061 m.), Bitrina (1794 m.), Paltinej (1649 m.). A hegységből erednek: a Magyar-Zsil, Sztrigy, Sebes és Kudzsiri-patakok. A hegységet kiterjedt havasi legelők borítják. A környék lakossága 1852-ig az egyik hegycsúcson (a Szkiernán) összegyűlt nyár derekán a pörös ügyeket elintézni nagy népünnepéllyel kapcsolatban; ma már ez nincs meg.

Kuehl, *Gotthard*, német festő, l. *Kühl.*

Kuei-csou vagy *Kvei-csou*, kinai tartomány Sz'-csuan, Hu-nan, Kiang-hszi és Jün-nan közt, területe 157,200 km², 8.858,000 lakossal az 1911-i népszámlálás szerint. Legnagyobbrészt hegyes vidék, DNy.-ÉK. irányú párhuzamos szini rendszerű hegyláncokkal, ezek azonban nem emelkednek 1200 m. fölé. Hegyvidékein lakik a miao-ce nép. Főfolyója a Vu-kiang, amelynek partján van a főváros is: Kuei-jang. Higany-, vas-, réz- és sóbányái vannak, Kuei-jang-fu kerületében pedig jelentékeny a lótenyésztés.

Kuei-hua-csöng, kinai város, l. *Kuku-choto.*

Kueit *(Kveit)*, l. *Koveit.*

Kuenen (ejtsd: künen), *Abraham*, hollandi teológus, szül. Haarlemben 1828 szept 16., megh. 1891 dec. 9-én. 1853-ban Leidenben teológiai tanár és Hollandiában az ú. n. modern iskola által képviselt szabadelvű teológiai irány fő képviselője. Nagyszámú cikkein, röpirataín, egyetemi beszédein kívül jelesebb művei a következők: Historisch-kritisch ondersoek naar het onstaanen de varzameling van de boeken des Ouden Verbands (Leiden 1861—65, 3 köt., második kiadás 1885—1893); De godsdienst van Izraël het den ondergang van den Joodschen Staat (Haarlem 1869—70, két köt.); De profeten en de profetie on der Izraël (Leiden 1875, 2 köt.). Életét és működését magyarul megirta Antal Géza a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1892. évi 52. számában.

Kuen-lün *(Kven-lün)*, Közép-Ázsia egyik leghatalmasabb, mindenesetre leghosszabb hegyrendszere. Kiindul a Pamirhoz simuló Musztag-Atalánc folytatásában az ú. n. Orosz v. Ruskij-lánccal s azután a kinai nagy alföld előtt igazi eurázíai módon szűnik meg: láncokra bomolva szét. A K. középső részén számos párhuzamos ágra bomlik föl, amelyek medencéket zárnak be, mint pl. az Altün-tág, Nan-san vagy Richthofen-lánc s a Dél-Kuku-nor a *Kuku-nor* (l. o.) medencéjét, az Altüntág, Dél-Kuku-nor, Przsevalszkij- és Marco Polo-hegységek a Caidám-medencét. A Marco Polo-hegységtől D.-re levő Csillagtavakból ered a Hoang-ho s még itt a K. láncai közt keresztülfolyik az Oring- és Cáring-noron s kanyarulatával az Amnemacsin-pora hegységet vágja le. A középső K. láncai a Min-sanban, majd Cing-ling-sanban egyesülnek ismét egy darabon, azután ebből kiágazik a Hoang-ho nagy kanyarulatába vágva a Lo-pansan, amelynek folytatása Pekingtől ÉNy.-ra a Vu-tai-san vagy Északkinai-Alpok. Ugyancsak a Cing-ling-san azután még fölbomlik a Hsziung-örl-san és Fu-niu-sanra, az utóbbinak folytatása a Huai-san, evvel a hegység megszünni látszik, de talán átvág Nipon japáni sziget D.-i részére is. A hegység Ny.-on legmagasabb, átlagos gerincmagassága itt több mint 6100 m. s a földön csak a Karakorum-hegység múlja fölül ebben a tekintetben. Csúcsainak magassága itt 6700—6800 m. A középső K. D.-ről É. felé alacsonyabb láncokat mutat föl. D.-en a Dzsinri és a Sapka Monomakha kb. 6000 m. s az Ullug-Musztag kb. 7360 m. magas. A közbezárt medencék is mind magasak, a Kuku-noré 3000 m., a Caidámé 2700 m., a Hoang-ho forrásaié 4200—5000 m. Keletnek mindinkább alacsonyodik, a Pai-san 3300 m., a Pai-jün-san a Fu-niu-sanban 2400 m. s a Huai-san kb. 1200—1500 m. magas hegység. A K. az Alpoknál mindenesetre idősebb hegység, a mezozooszban már fel volt gyűrve. Legnagyobbrészt archaikus kristályos közetekből áll, amelyekre helyenként krétatakaró is terül. Keleti részén igen erős a löszképződés. A Széchenyi-expedíció a legészakibb láncait vizsgálta a Góbi sivatag és a Kuku-nor tava között, a Nan-sannak É.-i lejtőin haladva eljutott Szá-csouig, de innen visszafordulni kényszerült. A bejárt részről igen jó képet nyujtott szerkezeti és geológiai tekintetben *Lóczy* L., az expedíció tagja.

Irodalom. Schlagintweit, Reisen in Indien und Hoch-Asien, Jena 1869—80, 4 köt.; von Richthofen, China, Berlin 1877—1882, 2 köt.; Wegener, Orographie des K., Zeitschrift d. Ges. für Erdkunde zu Berlin 1891; Bogdanovics, A Pjevcov-

féle tibeti expedició eredményei, oroszul Szt.-Pétervár 1892; Lóczy munkálatai a Széchenyi-exp. tudományos eredményeiben 1877—80, 3 köt.; Hedin Sven, Die geogr.-wiss. Ergebnisse meiner Reisen in Centralasien 1894—97, Peterm. Mitt. 131. pótfüzet, 1900.

Kuetz., növények latin neve után *Kützing* (l. o.) német botanikus nevének rövidítése.

Kúfa, város Mezopotámiában, amelyet nemsokára Kteszifon bevétele után, Baszra várossal egyidejüleg (636) Omár khalifa alapított Kadesia közelében. A tudományok székhelye volt; a *kúfai iskola* különösen a nyelvtani tudományokkal és a hagyományok kutatásával foglalkozott. A város most már jelentéktelen falu.

Kúfai írás, l. *Arab nyelv.*

Kufár az a kiskereskedő, aki vásárokon vagy nyilvános bódékban árúsítja árúit. A K. T. ezeket nem sorolja a rendes kereskedők sorába.

Kufara, oázis, l. *Kufra.*

Kufárkodás a. m. gazdálkodás. Már elavult kifejezés, újabban gyakran a *kereskedés* szó helyett használják.

Kufe, régi sörmérték, Poroszországban 4·58, Szászországban 7·86 hl. tartalommal.

Kufercos, a Bácskában dívott tánc, melyet nagy vásárok befejezésekor csapott dáridókon lejtettek. Énekszó mellett járták ló- és marhakereskedők, ezért nevezték *kupecеs*-táncnak is. A tánc első része lassú szólótánc, második része «friss», melyben valamennyi résztvevő ugrólépésekben jár körbe.

Kuff (holland), a német és holland tengerészetekben az Északi-tengeren használatos vitorlás jármű, telt idomokkal. Kormánylapátja a tat fölé emelkedik. A K. sok rakományt elbír és igen tengerképes.

Kufferas, a boszniai benszülöttek ezt a gúnynevet adták az okkupáció után bevándorolt idegeneknek, első sorban az osztrák és magyar hivatalnokoknak, mérnököknek, orvosoknak stb. Általában azokat hívják így, akik «csak egy kofferrel» jöttek az országba.

Kufferath, *Maurice*, belga zenei író, szül. Brüszszelben 1852 jan. 8. Munkatársa, később szerkesztője és kiadója lett a Guide musical c. zenei lapnak, amelytől 1900. vált meg. 1901-ben a Monnaie-szinház igazgatói állását foglalta el. Irt két egyfelvonásos vígjátékot, továbbá jeles zenetörténeti műveket, amelyek közül nevezetesebbek: Berlioz et Schumann (1879); Le théâtre de Wagner de Tannhäuser à Parsifal (1891—98); L'art de diriger l'orchestre (1891); Henri Vieuxtemps (1883); La Salome de Richard Strauss (1908).

Kúfikus érmek, a mohammedánok legrégibb pénzei aranyban (dinar), ezüstben (dirhem) s rézben (fils, többes: fulus), melyek nevüket a Kúfa városáról nevezett sajátságos arab írásjelektől vették.

Kufra *(Kufara, El-Kofra)*, oázis-csoport a Libiai-sivatagban, Fezzantól keletre, 17,824 km² területtel. A legnagyobb köztük Kebabo (8793·5 km²), azután Taizerbo, Zigen, Bu-Zeima és Erbena. A lakosok a szenuszi nevű fanatikus mohammedán felekezethez tartoznak; legnagyobb helységük Dzsof, a Kebabo oázison.

Kufstein *(Kopfstein)*, város, K. tiroli kerületi kapitányság székhelye, egykori vár, az Inn jobbpartján, a bajor határon, vasút mellett, (1910) 6458 lak., hidraulikus mész- és cementkészítéssel. K. mellett meredek sziklán van (606 m.) Geroldseck vára, régebben állami fogház, jelenleg kaszárnya. A világosi fegyverletétel után számos magyar szabadságharcos itt volt bebörtönözve, valamint régebben Kazinczy Ferenc is. A várba csak egy meredek út vezet föl. K.-ban van Friedrich *List* eltemetve. 1366-ban a bajorok foglalták el. 1503-ban I. Miksa kerítette hatalmába és védelmezőjét, Pienzenauert tisztjeivel lefejeztette. 1703—1705-ig és 1805—1814-ig ismét a bajoroké volt. K. 1893. ülte meg 500 éves fennállását mint város. K.-tól É.-ra, a Tierberg (723 m., XI. századbeli toronnyal) lábánál van az Ottokápolna, keletre fekszik Klienbergklamm fürdő és gyógyintézet. V. ö. *Prem*, Schicksale der Festung u. Stadt K. (1893); *Maretich*, Die Feste K. (1895); K. und seine Umgebung (1904).

Kug. v. *Kugl.*, l. *Kugel.*

Kuge, a japáni hűbérúr neve a hűbériség idejében, a *buke* katonai nemességgel szemben.

Kugel. *(Kug.* és *Kugl.)*, tudományos rovarnevek után *Kugelann* Johann Gottlieb osterodei gyógyszerész, entomológus nevének rövidítése.

Kugler *Pál Ferenc*, szobrász, szül. Sopronban 1836., megh. Bécsben 1875. Tanulmányai javarészét Rómában végezte a hatvanas évek közepén, de még utazása előtt megmintázta Deák Ferencet. Rómában készítette Liszt Ferenc és Ormós Zsigmond képmását. A hatvanas évek végétől fogva Bécsben és Temesvárott dolgozott. 1869-ben készült Siklósy Gyula szemorvos plakettje, 1871. a Pulszky-család síremléke számára való plakett, 1873. a király temesvári látogatását megörökítő dombormű (Temesvár, megyeház) stb. Képeket is festett.

Kugler, *Franz*, német műtörténész, történetíró és költő, szül. Stettinben 1808 jan. 19., megh. Berlinben 1858 márc. 18. 1833-ban a berlini egyetemen a műtörténet magántanára lett, majd mint előadó tanácsos működött a porosz közoktatási minisztériumban. Főműve, amely a műtörténelmi irodalomban úttörő: Handbuch der Kunstgeschichte (Stuttgart 1841—42, 5. kiad. 1871—72, 2 köt.) először kisérli meg az egész műtörténelmet egybefoglalni a világtörténelmi korszakokkal; egyéb művei: Handbuch der Geschichte der Malerei (2 köt.); Kleine Schriften und Studien zur Kunstgeschichte (1853—54, 3 köt.); Geschichte der Baukunst (1855—60, I—III. köt.).

Kuglizás, l. *Tekézés.*

Kuglóf (a német *Gugelhopf*-ból), félgömbalakú cifra formában sütött finom élesztős tészta, melyhez újabban sütőport használnak élesztő helyett.

Kuguár (állat), l. *Puma.*

Kuh v. *Koh* (perzsa), a. m. hegy, pl. Hindukuh.

Kuh, *Emil*, osztrák-német költő és irodalomtörténetíró, szül. Bécsben 1828 dec. 13., megh. Meranban 1876 dec. 30. Előbb a bécsi napilapoknál mint kritikus működött, 1864-től a bécsi kereskedelmi akadémián a német irodalom tanára volt. Költői alkotásai nem jelentékenyek, Hebbel életrajza azonban alapvető munka. Művei: Drei Erzählungen (Troppau 1857); Gedichte (Braunschweig 1859); Biographie Fr. Hebbels (Wien

1877): Zwei Dichter Oesterreichs: Grillparzer und Stifter (Pest 1872).

Kuhač (ejtsd: kuhács), *Franjo Ksaver*, horvát zenei író és zeneszerző, szül. Eszéken 1834 nov. 20., megh. Zágrábban 1911 jan. 20. A budapesti és lipcsei konzervatóriumban, továbbá Weimarban Liszttől tanult. Délszláv népdalokat gyüjtött és adott ki zongorakisérettel. Számos zenetörténeti munkája jelent meg. Irt a többi között a délszláv népdalok dallamairól, a délszlávok nemzeti hangszereiről, a szlovének hangjegyeiről s a szerb zene történetéről.

Kuhfirsten *(Churfirsten)*, a Nyugati-Alpok mészkőzónájának egyik tagja St. Gallen svájci kantonban, a Walen-tavától É.-ra. Legmagasabb csúcsai a Brisi (2280 m.) és Hinterruk (2309 m.). Tágabb értelemben még a Faulfristot (2413 m.) és az Alviert (2363 m.) is hozzászámítják.

Kuhi (állat), l. *Elanus*.

Kuh-i-Baba, a Hindukus egyik lánca Afganisztánban. L. *Koh-i-Baba*.

Kuhisztán, l. *Kohisztán*.

Kuhl, *Heinrich*, német természetbúvár, szül. Hanauban 1797., megh. Bataviában 1821. Különösen a papagájok és denevérek tanulmányozásával foglalkozott. Nevezetes művei: Die deutschen Fledermäuse (Hanau 1817); Beiträge zur Zoologie u. vergleichenden Anatomie (Frankfurt 1820); Conspectus Psittacorum (Bonn 1820).

Kuhlandi marha *(brachycephalus)*, Morvaországban (Kuhländchen) honos, hármashasznú szarvasmarhafajta, melyet a régi morva marhának eleintén dux-zillertali, később berni bikákkal való keresztezésével állítottak elő. A K. feje, a füleket kivéve, továbbá a gerinc és a törzs alsó része fehér, egyebütt piros foltos. A tehenek 400—600 kg. súlyuak; az évi tejhozam 1800—2000 l. Hizékonyság jó, az ökrök igázásra is alkalmasak.

Kuhlau, *Friedrich*, német zeneszerző, szül. Ülzenben (Hannover) 1786 szept. 11., megh. Lyngbyeben (Kopenhága mellett) 1832 márc. 12. Kopenhága számára írta operáit: A rablóvár (1814), Elisa, Lulu, A varázshárfa, Hugo és Adelheid, az Eurydice c. drámai jelenetet és zenét Heiberg Erlenhügel (1828), továbbá Boye Shakespeare (1826) c. színdarabjához. Neve ma főleg mint zongoradarabkomponistáé népszerű. Irt fuvolára és kórusra is. V. ö. K. *Thrane*, Fr. K., zur 100-jähr. Wiederkehr seines Geburtstages (1886).

Kuhlenbeck, *Ludwig*, német jogtudós és filozófus, szül. Osnabrückben 1857 ápr. 23. Ügyvéd volt, majd 1903. a lausannei egyetemen tanár, de állását 1908. ott kellett hagynia és ismét ügyvéd lett Jenában. Fontosabb művei: Von den Pandekten zum Bürgerlichen Gesetzbuch (Berlin 1898—1901, 3 köt.); Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (u. o. 1898—1901, 3 köt.; 2. kiad. 1903—1904); Die Rechtsprechung des Reichsgerichts in Beziehung auf die wichtigsten Begriffe und Institute des Zivilrechts (u. o. 1895—1905, 2 rész); Das deutsche Scheckgesetz und seine Ergänzungen (Breslau 1908). Filozófiai munkái: Giordano Bruno, sein Leben und seine Weltanschauung (München 1888); Der Schuldbegriff als Einheit von Wille und Vorstellung in ursächlicher Beziehung zum Verantwortlichkeitserfolg (Leipzig 1892). Lefordította azonkívül Giordano Bruno munkáit (Jena 1904—1906, 4 köt.); írt társadalmi és etnikai műveket, kiadott több költeménykötetet is.

Kuhn, növénynevek után *Kuhn* Max berlini tanár (1842—94) neve. Harasztokkal foglalkozott.

Kuhn, 1. *Adalbert*, német nyelvész, szül. Königsbergben 1812 nov. 19., megh. 1881 máj. 5. Berlinben, mint gimnáziumi igazgató. Érdemeket szerzett az összehasonlító nyelvészet, de különösen az indogermán mitológia tanulmányozásának terén. 1851 óta (eleintén Aufrechttel) a Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung c. folyóiratot szerkesztette. Kiválóbb művei: Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker (Berlin 1845), amelyben etimológiai kutatások alapján az indogermán ősnép legrégibb kulturállapotát írja le; Die Herabkunft des Feuers u. des Göttertrankes (u. o. 1859, 2. kiad. 1886), amely úttörő munka volt az összehasonlító mitológia terén. Mitológiai tanulmányait összegyüjtve a fia adta ki (Gütersloh 1886).

2. *K.*, *Ernst*, szanszkritista és nyelvtudós, *K. 1.* fia, szül. 1846 febr. 7. Berlinben. 1875-ben az összehasonlító nyelvészet és szanszkrit nyelv tanára volt Heidelbergben és 1877 óta Münchenben. Nevezetesebb művei: Beiträge zur Pâligrammatik (Berlin 1871); Über die Herkunft u. Sprache der transgangetischen Völker (München 1883). Ő adta ki 1888. a Litteraturblatt für orientalische Philologie-t és kiadótársa volt az atyjától alapított Zeitschr. für vergleichende Sprachforschungnak és a Grundriss d. iranischen Philologie-nak (Strassburg 1898).

3. *K.*, *Franz (kuhnenfeldi)*, báró, cs. és kir. táborszernagy, szül. Prossnitzban (Morvaország) 1817 júl. 15., megh. Görzben 1896 máj. 25. Résztvett az 1848—49-iki olasz hadjáratban, kitűnt Santa Luciánál és Custozzánál. 1849-ben hazánkban is küzdött. Azután a XI. magyarországi hadtest vezérkari főnöke lett; 1852. bárói rangra emelték. Az 1859-iki olasz háború küszöbén Gyulai vezérkari főnökévé nevezték ki. 1866-ban mint Déltirol főparancsnoka sikerrel harcolt Garibaldi önkénteseivel. A béke megkötése után altábornaggyá léptették elő, 1868 jan. 18. pedig közös hadügyminiszterré és táborszernaggyá nevezték ki. Mint hadügyminiszter főként az osztrák Landwehr szervezése körül szerzett érdemeket. Mint hadászati író különösen Der Gebirgskrieg (2. kiadás, 1878) c. munkájával szerzett elismerést. Írt számos hadtörténeti és csillagászati értekezést is. 1874-ben lemondott miniszteri állásáról és Grácba ment mint hadtestparancsnok. Ebben az állásban 14 évig működött.

Kuhnau, *Johann*, német zeneszerző, a többtételes zongoraszonáta megteremtője, szül. 1660 ápr. 6. Neugeisingben (Szászország), megh. 1722 jún. 5. Lipcsében. 1701-ben a Thomaskirche kántorának választották meg, mely tisztében Bach S. S. közvetetlen elődje volt. Művei: Neue Klavierübung (1689—95); Frische Klavierfrüchte oder sieben Sonaten (1696); Musikalische Vorstellung einiger biblischen Historien in sechs Sonaten (a programmzene egyik legrégibb példája). Összes zongoraművei a Denkmäler deutscher

Tonkunst 4. kötetében jelentek meg. Szatirikus írását: Der musikalische Quacksalber (1700) Benndorf adta ki (1900). V. ö. R. *Münnich*, J. K. (1902); H. *Bischoff*, Über J. K's musikalische Vorstellung einiger biblischen Historien (1877).

Kuhnert, *Wilhelm*, német festő, szül. Oppelnben 1865 szept. 28. Kiváló állatfestő. Képein leginkább az afrikai ragadozókat ábrázolja, melyeknek életét 1891. Kelet-Afrikában tett utazásán alkalma volt közvetlenül megfigyelni és alaposan tanulmányozni. Főművei: Zsákmánylásra induló oroszlánok; Elefántok gyülekezőhelye; Egy tigrispár házastársi viszálya (az elberfeldi városi képtárban); Leselkedő oroszlánok; A vadon félelmetes hangjai; Életre-halálra (oroszlán—bivaly párbaja) stb. Az illusztrálás terén is működik.

Kuhnt, *Hermann*, német szemorvos, szül. Senftenbergben 1850 ápr. 14. 1880-ban Jenában, 1892. a königsbergi egyetemen a szemészet rendes tanára. K. kiváló és nagyszámú irodalmi dolgozata a szemészet körébe vág. 1905-ben megnyerte a nemzetközi trachoma-pályadíjat, melyet a magyar belügyi kormány a trachoma gyógyítását tárgyaló legjobb munkának jutalmazására alapított. K. alapította 1899. és azóta Michellel együtt szerkeszti és kiadja a Zeitschrift für Augenheilkunde című folyóiratot.

Kuhreigen (*Kuhreihen*, ném.; franciául *ranz des vaches)*, svájci nemzeti melódia, eredetileg az alpi pásztorok kürtjele volt. Az idők folyamán kantononként más és más alakot öltött. V. ö. *Groves* Dictionary-jának megfelelő cikkét és *L. Gauchat*, Étude sur le ranz des vaches fribourgeois (1899).

Kuilenburg (ejtsd: kailenbörch) vagy *Culemborg*, város Geldern németalföldi tartományban a Lek D.-i partján, 1300 m. hosszú vasúti híddal, (1910) 8965 lak., szalagszövéssel, 1518-ból való jó kikötővel, szép gót városházzal.

Kuilu, 1. *(Quillu)*, 1600 km. hosszú *folyó* Nyugat-Afrikában. Ered Francia-Kongo egyik 480 m. magas fensíkján *Niadi* v. *Niari* néven, Makabana mellett egyesül a Lallival, Ngotunál kiér a síkságra s az Atlanti-oceánba ömlik. Alsó részén 50 km.-nyire gőzhajók, Makabanától Stephanievilleig (200 km.) csónakok járhatnak rajta. — 2. *K.* v. *Dzsuma* a neve a *Kuango* (l. o.) egyik mellékfolyójának.

Kuindshi, *Archip J.*, orosz festő, szül. 1842., megh. Szent-Péterváratt 1910 júl. 24. Művészeti tanulmányait a szentpétervári akadémián végezte Ajvázovszkij vezetésével. A tájfestés terén működött. Képei: Éjjel a Dnyeperen; Ukrajnai holdas éjszaka; Elhagyatott falu; Reggel a Dnyeperen stb. Az orosz művészeti körökben különösen jótékony áldozatkészségével tűnt ki és szerzett magának köztiszteletet.

Kuj (állat), l. *Coendu.*

Kuj *(Cui), Cézár Antonovics*, orosz zeneszerző, szül. 1835 jan. 18. Vilnában. A pétervári mérnökakadémián tanult és a hadseregben altábornagyi rangig vitte fel. Nevét a párisi Revue et Gazette Musicale-ban megjelent cikksorozata: La musique en Russie tette Európaszerte ismertté. K. mint zeneszerző is nagyjelentőségű. Az új orosz iskolához tartozik, noha nem írt orosz faji muzsikát. Nevezetesebb operái: A Kaukázus foglya (1857, átdolgozása 1881—82); A mandarin fia (1859); William Ratcliff (1868); Angelo (1876); A szaracén (1889); Mamzelle Fifi (1900); A kapitány leánya (1908). Egyéb művei: 2 scherzo és 4 suite zenekarra; vonósnégyes; kétszáznál több szalondarab. V. ö. *Mercy-Argenteau* grófnő, C. C. Esquisse critique (1888); *Weimarn*, C. Kuj mint dalköltő (1896); *Koptjaev*, C. Kuj mint zongorakomponista (1895).

Kujavia, igen termékeny vidék a Visztula balpartján, jelenleg nagyobbára Bromberg porosz kerülethez tartozik. A XIV. sz.-ig, midőn a lengyelek elfoglalták, külön hercegség volt.

Kujed, község, l. *Köved.*

Kuji v. *kuj* (állat), l. *Coendu.*

Kujnik, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1910) 270 horvát lak.; u. p. és u. t. Oriovac.

Kujon (franc. *couyon*, ol. *coglione)* a. m. gazfickó; de használják nálunk enyhébb, tréfás értelemben is (furfangos, nagy kópé).

Kujundzsics, *Milán*, szerb politikus és író, szül. Belgrádban 1842 febr. 16., megh. 1893 nov. 26. 1882-től 1885-ig a szerb szkupstina elnöke, 1886-tól 1887-ig pénzügyminiszter volt. Néhány filozófiai munkát bocsátott közre; írt a szerb filozófiáról (1868); az emberiség haladásáról (1871); a lelkiismeret tanáról (1872). Majd *Aberdar* álnév alatt két kis kötet lírai költeményt adott ki s a Glasznik című tudományos folyóiratot szerkesztette.

Kujundzsik vagy *Kojundzsuk*, nagy domb a Tigris balpartján, Moszul várossal szemben. A K. Ninive romjait takarja. Itt kezdték meg 1852. az ásatásokat és itt találták meg Szardanapal király híres ékírásos agyagtábla-könyvtárát. L. még *Ninive.*

K. u. k. (ném.), a *kaiserlich und königlich* (a. m. császári és királyi) rövidítése.

Kuka, 1. a.m. siketnéma, buta, bárgyu.— 2. *K.*, kajmós fa, melynek segélyével a dohányfüzért fölakasztják. — 3. *K.* (ném. *Seilfurgel)*, a lovas vontatásnál használt dereglye közepén alkalmazott kétágú villaalakú horgas fa, melyben a lovaskötél csúszik. A tölgyfahajó őrfájának oldalában szintén van ily fahorog alkalmazva, mely arra szolgál, hogy a lovaskötelet, vagy kukázáskor a kukázókötelet a beszedés alkalmával csúsztassa, ezt *őrfa-kukának* (ném. *Segelbaumfurgel)* nevezik.

Kuka (növ.), l. *Erythroxylon.*

Kuka *(Kukaua)*, Bornu (l. o.) fővárosa a középső Szudánban, a Csád-tó Ny.-i partja közelében, mintegy 60,000 lak. K. két, falakkal körülvett részből áll: a Ny.-i (Billa fulebe) és a keleti (Billa gedibe) városból; ez utóbbiban áll a fejedelem palotája és a főmecset. A legélénkebb élet az előbbiben, a vásártéren (dendal) van. A kereskedelem főcikkei: rabszolgák, lovak, bőrtárgyak, pamutkelmék, üveggyöngyök és élelmi szerek.

Kukac, a meztelen testű hernyó vagy féreg népies neve.

Kukacfű (növ.), l. *Sedum.*

Kukacgubacs v. *pondrógubacs*, a bogarak lárváinak rágása folytán támadt növénygubacs.

Kukacvájó madár *(Buphaga* L.), az Éneklők rendjébe, a Seregély-félék családjába tartozó madárnem. Csőre széles. Felső kávája gyengén haj-

lott. Szárnyai hosszuak, a 2. és a 3. evezőtoll a leghosszabb. Farka hosszú, széles és kihegyezett csucsú kormánytollakkal. Rövid csüdje erős. Erős karmokkal ellátott ujjai hosszuak. 2 faja ismeretes, melyek kisebb csoportokban (6—8) Afrika trópusi részében élnek, ahol a marhákat, teveket, elefántokat, rinoceroszokat stb. követik és csőrük segitségével bőrük alól kiszedik a rovarlárvákat, a kukacokat, innét a nevük is. Az *afrikai K. (B. africana* L.) barna, 21 cm. hosszú, a Kapföldön és Szenegál vidékén él. A *vöröscsőrű K. (B. erythrorhyncha* Stanl.) háta olajbarna, hasa rozsdasárga, csőre világosvörös. Hasonló nagyságú, Közép-Afrikában él.

Kukacvirág (növ.), l. *Portulaca.*

Ku K'ai-csih, kinai festő, 350—410 körül szül. Vu-hszi-ben, Kiangfu tartományban. A keletázsiai festőművészet egyik atyamestere és hagyományossá vált lineáris emlékszerű stílusának megalapítója. Festett vallásos (buddhista) tárgyú képeket, arcképeket és tájképeket. Eredeti festményeit nem ismerjük. Másolatok is csak kevés számban állanak rendelkezésünkre (British Museum, kinai magángyüjtemények).

Kukajáró, a dunai fahajók tetején levő egyenes deszkázat, melyen a hajó eleje és hátulja között szabadon közlekedhetni. Egyszerüen *járás*-nak is nevezik, sőt a németajkú hajósok is így hívják.

Kukázás (az aldunai és tiszavidéki hajósoknál *gugorázás)*, a hajó tovamozdításának az a módja, melynél a hajó horgonyát kötélre erősítve a parton előreviszik s ott járgányra v. tekerőre (l. *Kukora)* tekerve, annál fogva húzzák a hajót.

Kukljić, adók. Lika-Krbava vmegye gospići j.-ban, (1910) 372 szerb lak.; u. p. és u. t. Medak.

Kukló, nagyk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 1285 tót lak., vasúti megállóhely, postahivatal: u. t. Jókút.

Kuklux-klan, északamerikai titkos társaságnak a neve. E társaság Észak-Karolinában alakult 1867. és rövid idő alatt az egész Unio területét behálózta fiókjaival. A K. társulat tagjai egymást esküvel a legszigorúbb titoktartásra kötelezték és titkosan, álarcban gyilkolták meg a gyűlölt négereket. Csak a törvényhozás szigorú intézkedései voltak képesek a társulat rémes működésének véget vetni.

Kukmér, kisk. Vas vm. németújvári j.-ban, (1910) 1284 német lak., postahivatallal; u. t. Németújvár.

Kukojsza (növ.), l. *Vaccinium.*

Kukóka (állat), l. *Kukókák.*

Kukókák *(Zanclostominae*, áll.), a Kakuk-félék egyik alcsaládja. Mintegy 90 faj ismeretes, melyeket két csoportba osztanak, ú. m. *igazi K.-ra (Zanclostomi)* és *földi K.-ra (Geococcyges).* Az előbbi csoportba tartozik a kokil *(Zanclostomus tristis* Less.); Bengáliában, Közép-Indiában, a Himalájában, Asszámban, Birmában, Malakkában gyakori. Idetartozik még a Jamaika szigetén élő esőkukóka *(Saurothera vetula* L.), melyet esőmadár néven is ismernek. A *földi K.* közül említendő a Dél-Kaliforniában és Közép-Texastól Mexikóig honos szaladó kukóka *(Geococcyx mexicanus* Gm.) és az Északkelet- és Ny.-Afrikában élő sarkantyús kakuk *(Centropus senegalensis* L.), továbbá a Kelet-Indiában és a Maláji-szigeteken honos fácánkakuk *(Centropus phasianus* Lath.).

Kukolynik, *Nesztor Vaszilyevics*, orosz író, szül. Szt.-Pétervárott 1809 szept. 20. (orosz napt. 8.), megh. Taganrogban 1868 dec. 21. (orosz napt. 9.). K. korának a legjobb orosz drámaírója. Legsikerültebb műve: General poručik Patkul'. Legnagyobb sikere a Ruka Vsevyšnjago Otečestvo spasla (A mindenható megmentette hazánkat) c. drámájának volt. K. az 1831. megnyílt Alekszandrinszki-szinháznak volt a drámaírója s a repertoirt valósággal elárasztotta patetikus és hazafias darabjaival. Irt még számos történeti elbeszélést és regényt.

Kukora, a járgányhoz hasonló célú, csak hordozhatósága miatt más szerkezetű tekerő-készülék. A henger, melyre a kötelet rátekerik, saját tengelye körül függélyesen forog. Tájanként nevezik *koborának, bugorának* és *gugorának* is.

Kukorékolás, a kakasnak a hangja, melyet korán reggel (2 óra felé) hallat, ha álmából felébred v. napközben, ha a tyúkokat az ólból kivezeti, v. azokat összehijja, ha eledelt talál, hogy azt köztük elossza; a kakasviadal után a győztes mindig hangos K.-sal adja tudtul győzelmét. A K.-t egyes népek, a régi görögök, rómaiak, izraeliták, stb. időmutatónak tartották v. időszámításul is (egyik K.-tól a másikig) használták, végül távolságszámításnál is szerepelt: addig, ameddig a K. hallatszik. L. még *Kakasszó.*

Kukorica vagy *tengeri (Zea* L., növ.), a Pázsitfűfélék génusza. Egyetlen faja a *Z. mays* L. (csöves tengeri, egyiptomi, indiai v. török búza, málé), fontos gabonanemű. Egyéves. A bambusznád után a legmagasabb pázsitfű, szára 1—5 m. magas, 1—6 cm. vastag; belül bél tölti ki. Levele hosszú, hullámos szélű, felső része visszahajló. Virágai egylakuak. A porzós virágok a szár csúcsán füzéres bugát alkotnak (a K. *forgója)*, a termős virágok a levél hónaljában egy torzsán (a K. *csutkáján)* ülnek 4—11 páros sorban, több levélhüvelybe (csuhaj, csuhéj) burkolva, a burok csúcsán a selymes bibeszálak (K.-*haj)* kinyúlnak. Az érett K.-t (a K. *csöve)* ebből a burokból *kifosztják.* Termése (a K.-*szem)* összenyomott, síma v. ráncos, fényes, sárga, fehér, barnáspiros; minden tulajdonságában fajták (kb. 60) szerint igen változatos. A K. csak termesztve ismeretes. Hazája valószinüleg Mexikó. Manapság nemcsak forróövi és szubtropikus vidékeken, hanem a mérsékelt öv melegebb részein is mindenütt, hazánkban is nagyban termesztik, mint eleség- és takarmánynövényt; Amerikában az é. sz. 54°-ától a d. sz. 30°-áig, Európában az é. sz. 52°-áig, ahol a nyár hőmérséklete legalább 18°.

A K. emberi tápszerül, állati takarmányul és ipari célokra szolgál. Megőrölve, sárgás lisztje tisztán vagy más gabonaliszttel keverve, kenyérsütésre is alkalmas. Erdélynek túrós és tejes *puliszkája*, a Dunántúl *prószája, máléja* és *dödölléje*, Nógrád *görhéje*, az oláhok *mamaligája*, az olaszok *polentája* — mind kukoricalisztből készül. Elsőrangú takarmánya gazdasági állatainknak és pedig úgy szemesen, mint zúzva és darálva is. A sűrűn vetett K. sok és jó zöld

takarmányt ad (l. *Csalamádé*), száraz leveleit is jól elfogyasztják a szarvasmarhák; csőtakaró leveleit a házi iparban használják fel és papirgyártásra is alkalmas. Szára almozásra, csutkája tüzelésre való.

A K.-szem tartalma: 10·05% fehérje, 2·84% cellulóz, 66·78% keményitő és dextrin, 4·76% zsir és 1·69% só, 13·88% vizzel.

A K. fajtái számosak, mert az éghajlat és talajviszonyok változtatásával eredeti tulajdonságait könnyen változtatja, vagyis átalakul és elfajzik. Vannak koránérő és későnérő K.-fajták. Ez utóbbiak szára, csöve, szeme nagyobb. A szem nagysága, alakja, szine és a csövön való elhelyezés szintén nagy eltéréseket mutat. A nagyság: borsszemtől mogyoróig terjedhet; az alak lehet gömbölyű, lapos, összenyomott (lófogú); felülete: síma, behorpadt, töpörödött, ráncos; szine: tarka, fehér, sárga, vörös, violaszinű, fekete; a minőség szerint vannak üveges, keményszeműek és lisztes, puhaszeműek. A *magyar* K. nagy és puha szemű, későnérő, sok a csutkája, a kisgazda sokra becsüli. Változatai közül a korai székely, az alcsúti, bánkúti, szalontai, szerémi, putyi fajtákat emlithetjük meg. A számtalan idegen s újabb és újabb fajtákat a különleges szakmunkákban és az árjegyzékekben találjuk meg. Étkezésre kiválóan alkalmas az ú. n. *mazsola*-K. A K. sok meleget kiván, észak felé csak az é. sz. 52°-ig terem. Tenyészideje 70—185 nap. Legjobban diszlik a mélyrétegű, televényes agyag- vagy vályogtalajban, friss törésben és általában a buja talajokban. A forgóban két gabona közé osztjuk be.

Ősszel szántott, tavasszal esetleg csak porhanyitott és már fölmelegedett földbe vessük a K.-t. Az istállótrágyát legjobban meghálálja. Vethető a K. kapa, eke, jelzőeke és zsinór után, v. sor- és fészekvető géppel. A sortávolság koraérésüeknél 40 cm., közepes érésüeknél 50—55 cm., későérésüeknél 65—75 cm. A Hermann-féle K.-művelés szerint a sortávolság 100—150 cm. és a növénytávolság 80—100 cm. Ilyen távolság mellett lehetséges a kézi erő mellőzésével az összes kapálásokat fogatos sorművelő eszközökkel keresztbe-hosszába végeztetni. Rendes művelés szerint a K. ápolása a következő munkákból áll: kapálás, egyezés, töltögetés és fattyazás. Némelyek (Hermann és követői) a töltögetést elhagyják. Minél többször kapáljuk a K.-t, annál nagyobb lesz a termése. Ha a K. levele erősen zörög-zireg, akkor megérett és törhető. Nagyobb termelő a csöveket tisztán töreti, kisgazda héjastól, s otthon fosztják meg. A K.-t törés után morzsolni nem szabad, mert előbb ki kell száradnia. A száradás góréban (kas, hambár, kotárka) történik. Teremhet kat. holdankint 8—18 q. szemben, 20—25 q. szárban, 5—7 q. csutkában. Ha K. közé babot, tököt is vetünk (köztes vetések), úgy teremhet kat. h.-ként 2—5 q. bab, 30—60 q. tök. A szem és csutka közötti arány igen különböző. Lehet 1 q. csövesből 85 kg. szem és 15 kg. csutka, de lehet 55—60 kg. szem és 35—40 kg. csutka is.

Betegségei és ellenségei: A növényi paraziták közül a *tengeriüszög* (Ustilago Maydis) és a *rozsda*, de egyik sem okoz nagy károkat. Kártékony állatok a K.-ra *varjak*, a cserebogár *csimasza*, főképen a *drótféreg* és a *kukoricamoly* (Botys nubilalis Hübn.). Az utóbbi időben nagyban mutatkozó kukoricamoly (l. o.) kártételének, azaz a szár és a csövek elszáradásának és letörésének elejét vehetjük, ha a K. cimerét, ahol a moly petéjét lerakja, idejében levágjuk, zsákba tesszük és elhordjuk, megégetjük, vagy bevermeljük.

Irodalom. Pethe Ferenc, A kukoritza termelése, 1805; Bonafons, Hist. nat., agr. et économique du maïs, Paris és Torino 1836; De Candolle, Termesztett növényeink eredete, Budapest 1894; Rodiczky Jenő, Tanulmány a tengeriről, Magyaróvár 1883; Ruisz Gy., A kukoricaművelésről, Kolozsvár 1905; Varga Kálmán, Erdélyi tengeri termesztése, u. o. 1906; Balás A., Cserháti S. és mások növénytermelési munkái.

Kukoricafia (növ.), a kukorica fattyúhajtása.

Kukoricafosztógép, Amerikában már régóta használt, nálunk azonban még csak elvétve előforduló, mótorikus erővel hajtott készülék, mely a kukoricacsöveknek a kukoricaszárról való eltávolítására szolgál. Külső alakja a cséplőgépekhez hasonlit. Lényeges alkotórésze egy gyorsan forgó, érdes felületű, hornyokkal ellátott etető hengerpár, melynek hengerei között levő keskeny hézagon a vékonyabb és puhább kukoricaszár keresztülhatolhat, a keményebb és nagyobb méretű csövek azonban nem, úgy, hogy ez utóbbiak a szárakról leválnak és egy ferdén elhelyezett tengelyek körül forgó fogazott hengercsoportra esnek. E *fosztóhengereken* a kukorica lassan lefelé haladva elgördül s a hengerek fogai a csuhát a cséveről lehántják. Az etetésnek úgy kell történnie, hogy az etető hengerek közé a kukoricaszár alsó vége kerüljön előbb. A K.-et rendszerint kukoricaszártépő géppel szokták egyesiteni.

Kukorica-keményitő, l. *Keményítő*.

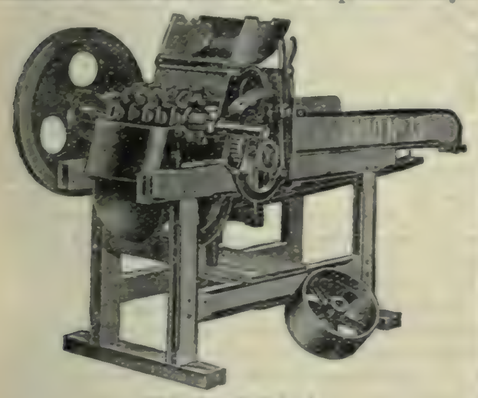
Kukoricaliszt, l. *Kukorica*.

Kukoricamoly (*Botys nubilalis* Hb., állat), a Tűzpillék (Pyralidae) családjába tartozó lepkefaj. A kiterjesztett szárnnyal körülbelül 24 mm.-es pille nősténye világos agyagsárga. Valamivel nagyobb himje a szárnyain levő ibolyaszinű rajzoktól sötétebb szinű. Júniusban rajzik, mikor a kukorica cimerét már kihányta s ennek ágacskáira rakja a tojásait. A hernyócskák a zászló szárába furakodnak, majd ismételten lejebb-lejebb vándorolva, a vastagabb szárrészek belében élősködnek. A bejáró lyukból kicsüngő szemetjük mindenkor elárulja hollétüket. A teljesen kifejlődött, 22—24 mm. hosszú hernyó fehér hasoldalának a kivételével szürkés szinű és zsiros felületű. A mezőn hagyott v. behordott kukoricaszárban vagy csutkában telel s alakul bábbá s azért mindezeknek elhasználása, illetve elégetése a tavaszi kirajzás előtt a védekezés érdekeben elengedhetetlen. A K. 1897. az ország sok részén tetemes károkat okozott. A tengerin kivül kenderben, komlóban, cirokban és kölesben is megél és szaporodik.

Kukoricamorzsoló gép, a tengeriszemeknek a csövekből való eltávolítását végző gép. Szerkezete igen sokféle, azonban lényeges alkotórésze minden esetben egy tengely körül forgatható, érdes felületű fogazott korong, kúp vagy henger,

melyhez az etetővályún átvezetett kimorzsolandó kukoricacsöveket nyomófelületek és rúgók vagy súlyok segítségével hozzászorítják. A K.-et sok esetben polyvatisztitószerkezettel és osztályozókészülékkel is felszerelik. Kukoricamorzsolásra felhasználják nagy üzemeknél a cséplőgépet is, melynek dobkosara és dobja helyébe ily esetben különleges morzsolókosarat és dobot szerelnek. A kézi erővel hajtható K. óránkinti teljesítőképessége 3—10 hl. között változik; ennél nagyobb teljesítőképességű K.-et jargánnyal v. mótorikus erővel tartanak üzemben.

Kukoricaszártépő gép (l. az *ábrát*), oly készülék, mellyel a kukoricaszárat és a kukorica levelét a bennük rejlő takarmányérték tökéletesebb kihasználhatósága végett aprítani, darabokra tépni v. szálakra foszlatni lehet. A K.-et első izben Amerikában (shredder) kezdték használni. Szerkezete a répa- és szecskavágógépekéhez hasonlít, amennyiben a kukoricaszár apritását egy vízszintes tengely körül forgó dobhenger végzi, melynek palástjára fogazott tépőtárcsákat vagy foszlató-késeket szerelnek fel. Az apritandó anya-

Kukoricaszártépő gép.

got végtelen láncszalagból és fogazott hengerpárból álló etetőkészülék segítségével adagolják a készülékbe. Az Ásványi-féle kukoricaszártépő szerkezete a cséplőgép dobjának a helyére szerelhető be. A legtöbb K. gabonaszalma és zöldtakarmány apritására is felhasználható. Hajtása többnyire járgánnyal v. géperővel történik. Egy 2—10 lóerős erógéppel hajtott K. óránkinti teljesítőképessége 500—2000 kg. között változik.

Kukoricavetőgép, l. *Vetőgépek.*

Kuksz, *kux* vagy *kuxa*, l. *Bányarészvény* és *Bányatársulat.*

Kukta *(léhűtő)*, az a férfi, ki a konyhán a szakácsnak a főzés körül segédkezik s a mellett főzni tanul; *kuktáskodni* a. m. a főzésben itt-ott segíteni. K.-k különösen nagyobb főúri és főpapi konyhán és vendéglőkben vannak; fehér sapkát, testhez álló derekat és kötényt viselnek.

Kuku-choto (a. m. kék-város, kinai neve: *Kuei-hua-csöng)*, város San-hszi kinai tartományban, 988 m.-nyire a tenger szine fölött; innen fontos országút vezet Pekingig.

Kukučin, *Martin* (családi néven *Bencúr* Matej), tót író, szül. 1860. Jaszenován (Árva vm.). Először tanító volt szülőföldjén, majd 1887. Prágába ment s itt orvosi diplomát szerzett. 1894-ben Brazza szigetén (Dalmácia) telepedett le, 1907-ben Dél-Amerikába vándorolt ki. K. egyike a legkiválóbb tót íróknak. Kedves falusi képei egyszerű, világos nyelvezetük s hű leírás által tűnnek ki. A tót életből vett művei közül említést érdemelnek: Vel'kou lyžicou; Sviatočné dumy; Rekrúti; Keď báčik z Chocholova umre. Újabb műveiben: Svatbě (1896), Dom v strani (1900) s útleírásaiban a szerb-horvát népéletet rajzolja. Összegyüjtött művei Sebr. spisy Kukučinovy címen Turóczszentmártonban jelentek meg (1910-től kezdve 1913-ig, 5 köt.). V. ö. Votrubov a Neresnicki: K. a Prúdy I. 1910.

Kukucskafű (növ.), l. *Thymus.*

Kukui-olaj (növ.), l. *Aleurites.*

Kukujevci, adó- és polit. község Szerém vm. šidi j.-ban, (1910) 2287 horvát és német lak., posta- és távbeszélőhivatal, vasúti állomás táviróval: Kukujevci-Erdővég.

Kukujo *(Pyrophorus noctilucus* L., állat), a Pattanó bogarak *(Elateridae)* családjába tartozó bogárfaj. Hossza 3—4 cm.; egyszinűen barna, szürkés, sűrű, nemezes szőrözettel borított; torán mindkét oldalt egy-egy viaszsárga folt van, amely sötétben világít. Szent János-bogár módjára röpköd, de fénye erősebb. Hordják mint eleven ékszert is. Lárvája drótféregszerű s a cukornád szárában él. Csak Kuba szigetén honos.

Kukulion, a görög egyházbeli magasabb fokú szerzeteseknek fövege, mely a fejen és vállon kívül a mellet is takarja és elöl hosszan leér. Figyelmezteti a szerzetest, hogy neki testben is angyali életet kell élnie.

Kukuljanovo, adók. Modrus-Fiume vm. sušaki j.-ban, (1910) 1008 horvát lak.; u. p. Škrljevo, u. t. Buccari.

Kukuljević-Sakcinski *Iván*, horvát történetíró, szül. Varasdon 1816 máj. 29., megh. puhakoveci birtokán 1889 aug. 1. 1848-ban élénken részt vett az akkori politikai eseményekben és Jellachich horvát országos levéltárnoknak nevezte ki. 1861-ben zágrábi főispán és 1875. az országos közoktatási tanács elnöke lett. Ő volt alapítója és elnöke a délszláv történelmi és régészeti társulatnak, melynek Archiv című évkönyveit (1851—75., 12 köt.) ő szerkesztette. Számos műve közül említendők: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (Zágráb 1861—62, 3 köt.); Monumenta historica Slavorum meridionalium (a legrégibb időktől 1599-ig, u. o. 1868—75, 3 köt.); Bibliografija hrvatska (Horvát bibliográfia, u. o. 1863); A délszláv művészek lexikona (u. o. 1869); Codex diplomaticus, (u. o. 1874—75, 2 köt.); Glasoviti Hrvati prošlih vjekova (Mult századok hírneves horvátjai, u. o. 1886); Regesta documentorum regni Croat. Slav. Dalm. saeculi XIII. (u. o. 1897); Juran i Sofija c. drámáját Zágrábban 1840-ben adták először, mint első horvát drámát a zágrábi szinpadon. Költeményei, drámái és elbeszélései Različita djela (Különféle munkák) c. alatt jelentek meg Zágrábban 1842—47., 4 köt.

Kukumuki gomba (növ.), l. *Őzlábgomba.*

Kukunjevac, adó- és polit. község Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 1725 szerb és cseh lak., vasút-

állomás s ugyanott postaügynökség és táviróhivatal.

Kukunjevačke Brezine, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 657 horvát lak.; u. p. és u. t. Kukunjevac.

Kuku-nor *(Koko-nor*, mongol szó, a. m. kék tó, tangutul *Cso-ngong-bo*, kinaiul *Cing-hai)*, középázsiai tó a Kuen-Lün hegység láncai közt. É.-on a Richthofen-hegység v. Nan-san, keleten a Humboldt- és Ritter-hegység, D.-en a *Dél-Kuku-nor hegység*, keleten a Ki-lien-san és a Lóczy-lánc határolják a medencéjét. Kb. 3040 m. magasban van, mintegy 370 km. kerületű, 5 szigete van, egyikükön buddhista-kolostorral; nem nagyon mély tó, a Bukhain-gol és Kargin-gol táplálják; lefolyástalan, de nem régóta, mert vize, bár kezd sóssá válni, még iható. D.-en a Dél-K. hegység 4—5000 m.-ig emelkedik, Przsevalszkij DNy.-i részében egy 3960 m.-es hágón ment rajta át, kelet felé vezető hágója 3410 m. magas. A K.-t tanulmányozta a Széchenyi-expedició is.

Kukurbeta, a Bihar-hegység legmagasabb pontja (1849 m. magas), Torda-Aranyos és Bihar vármegye határán Rézbányától DK.-re, onnan is szokták megmászni, de keletről Aranyosfő (Szkerisóra) felől is elérhető. A K. más neve *Nagy-Bihar*.

Kukuruzari, adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1910) 697 szerb és horvát lak.; u. p. Mečenčani, u. t. Majur.

Kul, orosz ürmérték, a. m. *csetvertj* (l. o.).

Kula (szerb), várszerű torony és erődített kastély a délszlávoknál; különösen Boszniában és Hercegovinában volt divatban.

Kula, 1. nagyk. Bács-Bodrog vm. kulai j.-ban, a Ferencz-csatorna mellett, (1910) 1856 házzal és 9125 lakossal (közte 3679 magyar, 2425 német, 2510 szerb, 456 rutén). K. a járási szolgabirói hivatal széke, van járásbirósága, adóhivatala, kir. közjegyzősége, áll. polgári fiu- és leányiskolája, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása, Kossuth-emléke. K. élénk gabonakereskedést űz, lóvásárai hiresek. Nagy határának déli részében, az öntöző csatorna mellett van *Pékla* puszta, hol sikeresen űzik a rizstermelést.

2. *K.*, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 646 német és horvát lak.; u. p. Bekteže, u. t. Kutjevo.

Kulacs v. *csutora*, l. *Facsutora*.

Kulak, keletindiai súlymérték. Bataviában = 4·46 kg.

Kulaly, lakatlan, mocsáros sziget a Kaspi-tengerben, a Kocsak-öböl bejáratánál; 32 km. hosszú; a halászok föl-fölkeresik.

Kulán (állat), l. *Dzsiggetáj*.

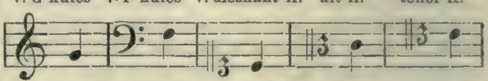
Kulang-szu, Fu-kien kinai tartományhoz tartozó kis sziget, szemben Amoy szerződéses kikötővel, angol kereskedőteleppel. Itt van az 1857. Swinburne alapította természettudományi társaság. Az 1899 máj. 5-iki szerződésben Anglia kikötötte, hogy Kina a szigetet idegen hatalomnak át nem engedi.

Kuláns (franc. *coulant)*, eredetileg a. m. folyékony, átvitt értelemben készséges, előzékeny.

Kulcs (lat. *clavis*, franc. *clef)*, 1. valamely zár felnyitására vagy bezárására szolgáló eszköz (l. *Zár)*. A K. büntetőjogi jelentőséghez jut a Kbtk. 133. §-nak 2-ik bekezdésében, amely szerint lakatosok vagy más iparosok, akik lakatokat vagy zárakat készítenek vagy árulnak, 400 kor.-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők, ha olyan K.-ot, mellyel valamely lakás, helyiség, pénztár vagy zárral ellátott más tartály felnyitható, másnak rendeletéből készítenek, vagy másnak adnak át, mint annak, akiről tudják, hogy arra jogosultsággal bir. A K. szerepel még a Btk. 336. §. 4. pontjában meghatározott *minősített lopásnál* (l. *Lopás)*.

2. *K.*, a *zenében* olyan jel, amely megadja a vele egy vonalon levő hangjegynek az értelmét. A következő táblázatban megtaláljuk a kulcsokat, fölöttük a neveiket, alattuk azt a hangot, amelyre utalnak:

hegedű- v. G-kulcs | basszus- v. F-kulcs | szoprán- v. diszkant-K. | alt-K. | tenor-K.

g^1 | kis *f* | c^1 | c^1 | c^1

Az utolsó három K.-ot *c*-K.-nak is mondják. A hegedű-K. tehát arra utal, hogy a második vonalon van a g^1, ennélfogva a második vonalközben van az a^1, a harmadik vonalon a h^1 stb. Ugyanígy értelmezendők a többi K.-ok. Bizonyos K.-ok már nem használatosak, pl. a *bariton-K.*, amely a harmadik vonalra tette a kis *f*-et. Régente a vonalak különböző szinezésével, majd a vonalak elé írt betükkel céloztak arra, amire ma a kulcsok utalnak.

3. *K.*, a *kriptográfiában* (l. o.) az a táblázat, leírás vagy jelszó, melynek segitségével a K. tulajdonosa a titkos irást könnyedén megfejtheti.

4. *K.* a lövőfegyvernél, l. *Závárzat*.

Kulcsár, a nagyobb úri háztartásokban régebben az az alkalmazott, aki a kastély összes kulcsait őrizte s ezek között a pincekulcsot is. Mai napság a K. a gazdaságokban a helyiségekre, különösen a magtárra és raktárakra vigyáz és ügyel arra, hogy a cselédség megtegye a kötelességét.

Kulcsár, 1. *Endre*, író, szül. Nemesdéden (Somogy) 1858 dec. 11. 1883-ban a csurgói ev. ref. főgimnáziumba, majd innen 1891. a debreczeni kollégiumba a magyar és latin nyelv és irodalom tanszékére hívták meg. Önálló művei: *Disszonancia* (költemények, Budapest 1881); *Etele* (szomorujáték 5 felv., Nagykanizsa 1887); *A magyar stilus* (Debreczen 1896—97, 2 köt.).

2. *K. György*, prot. lelkész, szül. Alsólendván (Zala). Kiképeztetése után ismeretlen helyen lelkészi állomást nyert, melyből elűzetvén, szülőföldjére vonult. Itt előbb tanító, 1573 végén v. a következő év elején pedig lelkész lett. Megh. 1577 jún. 11. Művei: *Az halálra való készületről rövid tanulság* (Alsólendva 1573); *Az ördögnek a poenitentiatartó bűnössel való vetekedéséről* (Regius Orbán után fordította, u. o. 1573); *Postilla* (u. o. 1574; még három kiadása van, mindenik Bártfán nyomatott, egy 1579., egy 1597. és egy meg nem határozható évben). V. ö. *Eötvös* Lajos (Révész Figyelmezője 1870); *Kulcsár* Endre (Abafi Figyelője XXIII. köt.) és *Zoványi* Jenő (u. o.) róla szóló cikkeit.

3. *K. István*, író és hirlapíró, l. *Kultsár*.

Kulcsárfalu, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 130 horvát lak.; u. p. Felsőkethely, u. t. Városszalónak.

Kulcsárkarcsa, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 139 magyar lak.; u. p. és u. t. Királyfiakarcsa.

Kulcsár-kódex, magyar nyelvemlék 1539-ből. Kis negyedrét-alakú papiros-kódex. Egy kéz írása, *Pápai* Pál szerzetesé, ki az utolsó két sorban nevét s a másolás évét is (1539) följegyezte. Főtartalma a zsoltárok fordítása. A zsoltárok ugyanazon fordítás másolatai, mint az 1522-ből való Keszthelyi kódexéi. Egykori birtokosáról s első ismertetőjéről, *Kulcsár* (Kultsár) Istvánról kapta nevét. A Nemzeti Muzeum könyvtáráé. Kiadta és ismertette *Volf* György, Nyelvemléktár VIII. köt. V. ö. *Zolnai*, Nyelvemlékeink a könyvny. koráig (1894).

Kulcscsont *(clavicula)*, felnőtt emberben 14—15 cm. hosszú, S alakban görbült csont, a vállöv elülső része. Nevét a hasonló alakú karikahajtó pálcától kapta. Hegyes szögben keresztezódik az első bordával, közöttük haladnak a kulcscsont alatti erek s a felső végtag idegei. Ragadozó állatokon igen gyenge, vagy teljesen hiányzik (macska).

Kulcscsonti árkok, a kulcscsont előregörbülése miatt fölötte és alatta keletkező bemélyedések. Orvosilag igen fontosak a rajtuk áthaladó hatalmas ér- és idegtörzsek miatt. A *kulcscsont fölötti árok* (fossa supraclavicularis) rendesen mélyebb, különösen sovány egyéneken. A tüdő csúcsa idáig ér fel s tuberkulotikusoknál a tüdőcsúcs zsugorodása feltünő méllyé teheti az árkot. A *kulcscsont alatti árkot* jórészben a nagy mellizom takarja, itt megy fel a felső végtag legerősebb bőrgyüjtőere, a vena cephalica.

Kulcscsontjóslás, l. *Omoplatoszkópia.*

Kulcshatalom *(potestas clavium)*, tágabb értelemben Máté 18, 18-on alapuló, az apostoloknak és utódaiknak adott, a bűnöket megbocsátó (föloldó) és megtartó hatalom; szorosabb értelemben Máté 16, 19. szerint az egyedül Péternek adott legfőbb pásztori hatalom, t. i. hogy az anyaszentegyházat, mint annak látható feje, vezesse és kormányozza. L. még *Két kard elmélete.*

Kulcsjóslás, l. *Szitajóslás.*

Kulcsod, kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 411 lak., u. p. Csilizradvány, u. t. Medve.

Kulcsok (zene), l. *Kulcs.*

Kulcsos (azelőtt: *Klucsó)*, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 264 tót lak., u. p. és u. t. Nemsó.

Kulcsos dugvány, l. *Dugványozás.*

Kulcsos hegedű, l. *Organisztrum.*

Kulcsos regény, francia műszóval *roman à clef*, olyan regény, mely költött nevek alatt valóságos személyeket léptet föl. *Kulcs*-nak nevezik azt a jegyzéket, mely a regény költött neveit megfejti. A K.-ek divatját Sannazaro *Arcadia* c. pásztorregénye (1495) kezdte meg; legismertebb példái a francia irodalomban d'Urfé *Astrée*-je, a latin nyelvű *Argenis* (Barclay regénye), nálunk Dugonics *Etelkája* (1788), aki egy Árpád-kori meséț használ föl, hogy II. József önkényes uralkodását támadhassa, továbbá Kisfaludy Sándor hátrahagyott levélregénye, a *Két szerető szív története*, amelyben saját életének eseményeit örökíti meg.

Kulcs-szám, l. *Kamatszámítás.*

Kulcsvirág (növ.), l. *Primula.*

Kuldeer, l. *Culdees.*

Kuldiga, orosz város, l. *Goldingen.*

Kuldó, kisk. Fejér vm. váli j.-ban, (1910) 189 magyar lak., u. p. Gyúró, u. t. Vál.

Kuldzsa *(Küre, Küra, Jili, Huei-jüen)*, az ugyanilyen nevű kinai kerület székhelye Dzungáriában. A kerületet az Ili folyó öntözi. 1871—1881-ig orosz katonák tartották megszállva, de legnyugatibb részét kivéve visszaadták Kinának az ú. n. Ili-egyezség szerint, amelyben az oroszok a visszaadott terület ellenében Mongoliában és Mandzsúriában előnyöket biztosítottak maguknak. Ezt az egyezményt minden 10 évben meg kellett újítani. 1911 elején az oroszok az egyezmény előnyösebb megújítása végett ismét megszállották a kerületet s 1911 szept. új egyezmény jött létre. K. főváros az Ilitől 1 km.-nyire fekszik, Közép-Ázsiának egyik jelentős kereskedelmi piaca, kb. 10,000 lakossal.

Kulebra *(Culebra)*, 1. földhát, a Panama-szoros vízválasztója az Atlanti- és Nagy-oceán közt. E földhát átvágása volt a Panama-csatorna építésének legfőbb nehézsége a földcsuszamlások miatt. Vasút vezet át rajta.

2. *K.*, sziget az Atlanti-oceánban, Portoricótól 30 km. keletre. Jó kikötője, hajóépítő- és javítóműhellyel, egyuttal az északamerikai hadiflotta bázis-állomása. Az atlanti-oceáni és karibi flotta találkozóhelye.

Kuleli-Burgasz, falu a török Drinápoly vilajethez tartozó Edirne szandzsákban. Itt ágazik el a belgrád—konstantinápolyi vasúttól a Dedeagacs felé vivő szárnyvonal.

Kulepa (növ.), l. *Kókuszpálma.*

Kulevi, orosz kikötő, l. *Redutkalé.*

Kulfela, afrikai helység, l. *Gurma.*

Kuli *(coolie)*, Elő-Indiában a napszámos neve; továbbá oly napszámosok, kik Kelet-Ázsiából, különösen Kinából v. Japánból Amerikába és Afrikába kivándorolni kénytelenek, hogy olyan munkát végezzenek, melyre a rabszolgakereskedés eltörlése előtt négereket vásároltak. L. még *Kinai kérdés.*

Kuli (török), l. *Abd.*

Kuliffay, 1. *Ede*, költő és hirlapíró, szül. Mácsán (Pest vm.) 1839 ápr. 15., megh. Budapesten 1881 ápr. 7. Mint kispap a bécsi Pázmáneumban is tanult, de fölszentelése előtt kilépett és jogot hallgatott, majd nőül vette *Beniczky* Irma írónőt (l. o.). Azután hirlapíróskodott. 1874-től fogva a budapesti Nemzeti Szinház segédtitkára volt. Az irodalomban 1860. lépett föl egy kötet szerelmi dallal: *Fehér rózsák*, emlékül egy piros rózsának. Költeményfüzér (Pest). Vallásos költeményeket is adott ki: *Szentelt koszorú*, költeményfüzér (Pest 1862). Fordított számos szindarabot; *Budapesten* című átdolgozott darabja sokáig műsoron maradt. Népszerű történelmi műveket is írt a Kis Nemzeti Muzeum számára.

2. *K. Izabella*, zongoraművésznő, *K. 1.* leánya, szül. Budapesten 1863 dec. 28. Az Országos Zeneakadémián Erkel Gyula (zongora) és id. Ábrányi

Kornél (zeneszerzéstan) tanítványa volt, később József főherceg leányainak zenetanárnője és 1890. a magyar zeneiskola tanára lett. Művei: dalok és zongoradarabok; írt egy cimbalomiskolát, továbbá elbeszéléseket és verseket is.

3. *K. Zsigmond*, ref. lelkész, szül. Verőczén (Nógrád) 1796., megh. Kunhegyesen 1868 febr. 7. 1824. kunhegyesi lelkész lett. A nyelvészet és egyházi irodalom terén buzgó munkásságot fejtett ki. Főbb művei: *Egyházi beszédei* (3 köt., Kecskemét 1852, 1853 és 1870); *Belfegor és Honestu vagy a páros élet nyilvános titkai* (fordítás versekben, u. o. 1875); *A nyelvek eredete* (Pest 1866); *Az emberről* (Pope után ford., Kecskemét 1867). Kéziratban is sok érdekes munkája maradt.

Kulikoro, hegység a francia Szudánban, a Niger folyam bal partján, Bammako katonai állomástól keletre 65 km.-nyi távolságban, a Niger flottillájának állomása és a Szenegál-vasút tervezett végállomása.

Kulikovi mező *(Kulikovo-polje)*, nevezetes történeti jelentőségű harcmező Jepifan mellett, Oroszországnak tulai kormányzóságában; 1380 szept. 8. IV. Dmitrij orosz cárevics itt győzte le Mamai mongol khánt.

Kulik-ünnepélyek (lengy. *kulig)*, lengyel farsangi mulatság, januártól hamvazó szerdáig, mikor állatképű, borsó-szalmába öltözött alakokat vezetnek házról-házra. Mása nálunk a bunyevác farsang.

Kulilabánkéreg (növ.), l. *Cinnamomum*.

Kulin, 1180. Borics halála után lett Bosznia bánja. Manuel görög császár halála után 1189. már mint önálló uralkodó kötött szerződést Raguzával. 1191-ben a raguzai érsek hatósága alól a pápa a spalatói alá rendelte a boszniai püspökséget, hogy III. Bélának Boszniára való befolyását növelje. K. bán erre feleségével s 18,000 alattvalójával együtt a bogumilokhoz állt, de a Raguzával való egyházi összeköttetést tovább is fentartotta. Imre királyt a pápa Bosznia megszállására 1200 okt. 11. egyenesen felszólítván, K. azzal igyekezett megnyugtatni Imrét, hogy ő a bogumilokat jó katolikusoknak tartotta s vizsgálatot kért Rómában. A pápa 1202 nov. 21. Bernát spalatói érseket és Casamaris János udvari káplánt küldte ki Bosznia egyházi ügyeinek megvizsgálására s Casamaris 1203 ápr. 18. K.-t és családját a bogumilok főbbjeivel együtt reá is birta a római kat. hit visszafogadására. K. fia egy küldöttség élén ápr. 30. a Nyúlak szigetén Imre király és a magyar urak előtt is ismételte esküjét, 1000 márka bánatpénzzel kötvén le magát, hogy eretneket többé nem tűr Boszniában. Csak így kerülhette el K., hogy Bosznia már ekkor magyar uralom alá jusson. K. különben sokban felvirágoztatta országát s a legnépszerűbb uralkodók közé tartozott. 1204 után nincsenek róla többé adatok. Utóda István bán lett, ki talán fia volt. V. ö. *Klaics*, Bosznia története, I. 64—76.

Kulináris latinság a. m. *konyhalatinság* (l. o.).

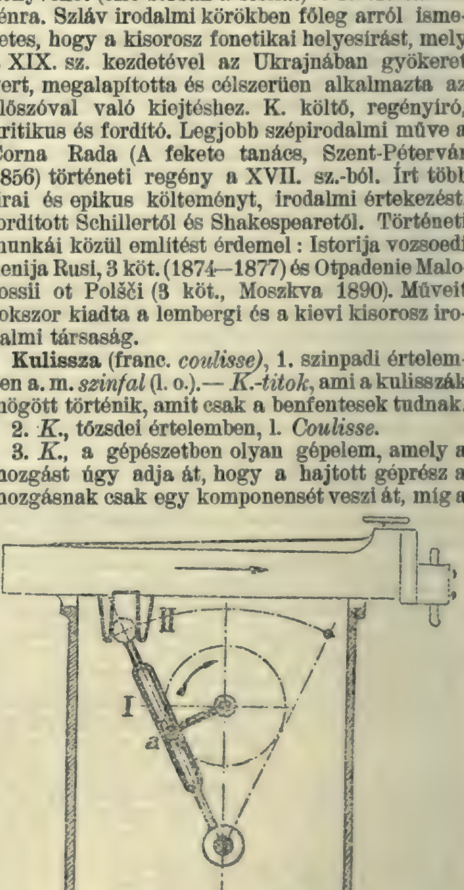
Kulinyi *Zsigmond*, hirlapiró, szül. Szentesen (Csongrád vm.) 1854 márc. 29., megh. u. o. 1905 jún. 6. Tanulmányait Budapesten és Bécsben befejezve, a hirlapírói pályára lépett; előbb (1873) a Szegedi Hiradónál dolgozott, 1874. megalapította Gelléri Mórral az *Alföldi Iparlap* c. szaklapot, 1876. szerkesztette a Szentesi Lapot, majd a Szegedi Naplónál dolgozott alapításától fogva haláláig, előbb mint főmunkatárs, azután (1884) mint felelős, végül (1900) főszerkesztő. 1891 óta titkára volt a szegedi kereskedelmi és iparkamarának s elnöke a vidéki hirlapírók orsz. szövetségének. Művei: *Árvíz után* (1880); *A szegedi zsidók* (1885); *Szeged újabb története* (1900).

Kulis, *Pantelejmon Alekszandrovics*, kisorosz (ukrajnai) író, szül. Voronezsben 1819 júl. 27. (15), megh. Matronovkában 1897 febr. 14 (2). Állítólagos államellenes törekvések miatt sok üldöztetésnek volt kitéve és huzamos ideig fogva. A vallásos könyveket (első sorban a bibliát) ő fordította rutenra. Szláv irodalmi körökben főleg arról ismeretes, hogy a kisorosz fonetikai helyesírást, mely a XIX. sz. kezdetével az Ukrajnában gyökeret vert, megalapította és célszerűen alkalmazta az élőszóval való kiejtéshez. K. költő, regényíró, kritikus és fordító. Legjobb szépirodalmi műve a Čorna Rada (A fekete tanács, Szent-Pétervár 1856) történeti regény a XVII. sz.-ból. Írt több lirai és epikus költeményt, irodalmi értekezést, fordított Schillertől és Shakespearetől. Történeti munkái közül említést érdemel: Istorija vozsoedinenija Rusi, 3 köt. (1874—1877) és Otpadenie Malorossii ot Polšči (3 köt., Moszkva 1890). Műveit sokszor kiadta a lembergi és a kievi kisorosz irodalmi társaság.

Kulissza (franc. *coulisse)*, 1. szinpadi értelemben a. m. *szinfal* (l. o.).— *K.-titok*, ami a kulisszák mögött történik, amit csak a benfentesek tudnak.

2. *K.*, tőzsdei értelemben, l. *Coulisse*.

3. *K.*, a gépészetben olyan gépelem, amely a mozgást úgy adja át, hogy a hajtott géprész a mozgásnak csak egy komponensét veszi át, míg a

Kulissza.

kiegészítő komponens hatástalanná válik az által, hogy a hajtó rész a K. hornyában elcsúszhatik. A mellékelt *ábra* hajtóművének *I.* K.-ja az *a* csap forgómozgását lengőmozgássá változtatja, míg a *II.* K. ez utóbbit vizszintes mozgássá alakítja.

Kuljani, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 389 szerb és horvát lak.; u. p. Divuša, u. t. Volinja.

Kul-kjája (török), a janicsár aga helyettese, segédje s mint ilyen a janicsárság törzskarának s az aga divánjának egyik tagja. Ez nevezte ki a janicsárok tisztjeit az ezredestől lefelé. Innen: *kulluk*, mely a főőrséget jelenti.

Kullahegy *(Kullen)*, hegycsoport Malmöhus svéd länben, a Kattegatba kinyúló foka 191 m. magas, világító torony áll rajta. Az É.-i Öresundba és a Skelder-Viken-öbölbe nyúlik be.

Kullak, *Theodor*, német zongoraművész és pedagógus, szül. 1818 szept. 12. Krotoschinban, megh. 1882 márc. 1. Berlinben. 1850-ben Marx A. B.-vel és Stern Juliussal egyetemben megalapította a berlini (Stern-) konzervatóriumot. 1855-ben megvált a konzervatórium kötelékéből és Neue Akademie der Tonkunst néven iskolát nyitott. Tanítványai közül kiemeljük Hans Bischofot, Moszkovszkit és Scharwenka Ph.-t. K. számos, pedagógiai szempontból értékes kompoziciót hagyott hátra. V. ö. *Reinsdorf*, Th. K. und seine Neue Akademie der Tonkunst in Berlin (1870); *Bischoff*, Zur Erinnerung an Th. K. (1883).

Kullam, l. *Bis-barmak*.

Kullancs (állat, *Ixodes ricinus* L.), az Atkafélék rendjébe, a Kullancsfélék családjába tartozó állatka. Első lábpárjának csipőjén hosszú, hátrafelé irányuló, tüskeszerű nyujtványt visel. Hímje 1·25—2 mm. hosszú, hátán nagy fénylő barna pajzst visel; a nőstény hátpajzsa kisebb, de ormánya hosszabb; koplaláskor 2·2 mm., ha egészen tele szívta magát, borsónagyságúra is megdagadhat. Kutyákon, juhokon, madarakon s más melegvérű állatokon élősködik, néha az emberre is rámegy. Legjobb olajjal, benzinnel vagy dohánylével eltávolítani, mert ha letépik, feje a sebbe szakad és gyuladást okoz. Hazánkban még két fajrokona *(Ixodes crenulatus* Koch. és *Ixodes hungaricus* Karp.) él.

Kullancsfű (növ.), l. *Galium*.

Kullancslegyek v. *csimbék*, a Kétszárnyú rovarok (Diptera) rendjében a *Hippoboscidae* család több nemébe tartoznak. Emlősök és madarak élősködői. Bábtojók (pupipara), az anya lárvát szül, mely születése után átalakul bábbá. Ismertebbek: a *lócsimbe* (Hippobosca equina L.), mely a ló és szarvasmarha, a *juhcsimbe* (Melophagus ovinus L.), mely a juh élősködője. Előbbi a ritkás szőrű helyeken (farok alatt, hason, lágyékon), utóbbi a gyapjuban tartózkodik s a gazdaállat vérét szívja.

Kullancsok *(Ixodidae*, állat), az Atkafélék egyik családja. A földön 100 faj ismeretes. Eddig hazánkban az *Ixodes* és *Rhipicephalus* nemből összesen négy fajt észleltek. Leggyakoribb a közönséges kullancs *(Ixodes ricinus* L. = *Ixodes reduvius* Charl.), l. *Kullancs*.

Kulleh *(kula)*, olajmérték Észak-Afrikában. Algirban 16²/₃ l.

Kullen, l. *Kullahegy*.

Kullervo, Herkuleshez hasonló epikus hős neve a *Kalevala* K.-epizódjában. Az epizódnak egy bővült változata Kaarle *Krohn* szerkesztése alapján külön bibliofil kiadásban jelent meg magyarul, Gallén Axel illusztrációival, *Vikár* Béla fordításában (Budapest 1908).

Kullinan-gyémánt, l. *Cullinan-gyémánt*.

Kullogó, három vagy négy cölöpre rakott lábvetővel biró ülőhely, melyen az örveshálóval dolgozó halász foglal helyet.

Kulluk (török) a. m. főőrség, továbbá kis határerőd.

Kulm (geol.), a kőszénformáció alsó improduktiv osztályának neve. Főleg mészkőből szokott állani. L. *Karbonszisztéma*.

Kulm, 1. falu Aussig csehországi kerületi kapitányságban, a Cseh-Échegység lábánál, vasút mellett, (1910) 1081 német lak., barnaszénbányával, vasöntődével és a Westphalen grófok kastélyával. Emlékezetes az 1813 aug. 29. és 30. vívott ütközetről, amelyben a szövetséges osztrákok, oroszok és poroszok a Vandamme vezérlete alatt álló franciákat megverték és Vandamme-ot 10,000 emberrel elfogták. Az ütközet szinhelyén Arbesau mellett három (osztrák, orosz és porosz) emlék áll.

2. *K. (Culm, Chelmo)*, az ugyanily nevű járás székhelye Marienwerder porosz kerületben, vasút mellett, (1910) 11,718 lak., vasöntéssel, gépgyártással, gőzmalommal, sörgyárral és fűrészmalommal. K. egyike Nyugat-Poroszország legrégibb városainak és már a német lovagrend letelepedése előtt fönnállott. 1466-ban Lengyelország birtokába jutott, 1773. II. Frigyes foglalta el.

3. *K.*, püspökség Nyugat-Poroszországban, amelyet IV. Ince pápa 1245. alapított. Székhelye eredetileg Kulmsee volt, később Löbau, most Pelplin (a stargardi járásban). V. ö. Urkundenbuch des Bistums K. (Kulm 1884—87).

Kulmbach *(Culmbach)*, az ugyanily nevű járás székhelye a bajorországi Oberfranken kerületben, a Fehér-Majna és vasút mellett, (1910) 10,731 lak.; mechanikai pamutfonással, vászonszövéssel, fehérítőkkel, műmalmokkal, nagy téglaégetőkkel és sörfőzőkkel. Közelében van Plassenburg erősség, amely 1398-tól kezdve a brandenburg-kulmbachi őrgrófoknak volt székhelye, amíg Keresztély azt Bayreuthba át nem tette.

Kulmbach, *Hans von* (tkp. *Suess)*, német festő, szül. Kulmbachban 1476 körül, megh. 1522. Valószinüleg Wohlgemutnak, azután Jacopo de' Barbarinak volt tanítványa Nürnbergben, ahol Dürer is közvetlen erős hatást gyakorolt reá, sőt műhelyében is foglalkoztatta. 1514—18-ig Krakóban élt, ott több műve (szárnyasoltárok képei) fenn is maradt és erős befolyással volt a lengyelországi és nyilván a felsőmagyarországi festészetre is. Dürer rajza után festette 1513. a nürnbergi Sebaldus-templom Tucher-féle oltárát. Ennek, valamint egyéb műveinek (pl. Szt. Kozma és Demjén képei a nürnbergi Germanisches Museumban; A királyok imádása a berlini Kaiser Friedrich-Museumban stb.) a finom kolorizmus a legerősebb oldala. V. ö. *Koelitz*, Hans Süss von Kulmbach (Leipzig 1891).

Kulmináció v. *kulminálás* (lat.) a. m. a legmagasabb pont (tetőpont) elérése. — Csillagászati értelemben l. *Delelés*.

Kulmsee *(Culmsee)*, porosz város a marienwerderi közigazgatási kerületben, (1910) 10,612 lak.; cukor-, sajt- és vajgyárakkal. 1251-ben épült dómja 1823-ig a kulmi püspökségnek volt székesegyháza.

Kuloj, folyó Archangel orosz kormányzóságban, a Pinega járásban ered *Szotka* néven, 320 km. hosszú folyás után a Mezeni-öbölbe ömlik.

Kulp *(Kulpi)*, orosz telep Erivan transzkaukáziai tartományban, az Arasz közelében, 4000 lak.; nagy sótelepekkel.

Kulpa, a Száva egyik legjelentékenyebb jobboldali mellékfolyója, ered Modrus-Fiume vármegye legészakibb csücskében, mint Csabari patak, a krajnai Hóhegy keleti tövében. Glavicánál É.-ra, Möttlingnél keletre fordul s a folyó a határ Möttlingig Horvátország és Krajna közt. Möttlingen alul Zágráb vmegyébe ér, majd Karlovactól kezdve ismét keletnek folyik és Sisak (Sziszek) mellett torkollik. 379 km. hosszából 129 km.-t a határon folyik. Esése 1593 m., km.-enkint 4·20 m., vízkörnyéke 17,207 km². Karlovactól torkolatáig (136 km.) evezős hajókkal és tutajokkal járható. Jelentékenyebb mellékfolyói jobbról: Dobra, Korana és Glina; balról: Blatnica, Okricsnica és Odra.

Kulpin, nagyközség, most *Kölpény* (l. o.).

Kulteránisták, l. *Culteranos*.

Kultivál (lat.) a. m. tenyészt, művel, ápol, képez, finomít.

Kultivált növény, l. *Termesztett növények*.

Kultivátor, l. *Ekeszerű gépek* és *Mótoros talajmívelés*.

Kultsár *István*, író és szerkesztő, szül. Komáromban 1760 szept. 16., megh. Pesten 1828 márc. 30. Belépett a bencés rendbe, majd rendje eltörlése (1786) után 1788—99-ig Komáromban, Szombathelyen és Esztergomban tanárkodott, utóbb főúri házaknál nevelősködött. 1806-ban Pestre költözött s megindította a *Hazai Tudósítások* c. lapot, az első nagyobb magyar hirlapot, mely címét 1808. *Hazai és Külföldi Tudósításokra* változtatta s 1845-ig állt fönn, 1817—42-ig a nagyhatású *Hasznos Mulatságok* c. ismeretterjesztő és népszerüsítő melléklappal. Ez utóbbi indította meg a magyar népdalok közlését. K. igen nemesen gondolkozó, lelkes ember volt, aki minden erejét és jövedelmét a magyar nyelv és kultúra fölvirágoztatására szánta. Lapjában, mely azonban nem haladta meg kora szinvonalát, fölkarolt minden nemes eszmét s azonkívül is írásban és tettel buzgólkodott eszméi érdekében. Különösen a magyar színügyet hordozta szívén. Kitartó izgatásával sikerült az ügyet napirenden tartani, sőt 1813—15-ig az eloszló félben levő színtársulat igazgatását is elvállalta és saját költségén föntartotta. Az állandó szinpad megtartása érdekében két röpiratot is adott ki: a *Hazafiúi javallást* (1814) és a *Buzdítást* (1815), az építendő színház számára pedig telket ajánlott föl. A magyar nyelv kiművelése érdekében 1804. pályadíjat tűzött ki: Mennyire ment már a magyar nyelv kimíveltetése? micsoda módok és eszközök által kellene azt nagyobbra vinni?, melynek díját Kis János felelete nyerte el. A magyar írókat állandó támogatásban részesítette műveik kiadásában, már 1794. kiadván Mikes Kelemen Törökországi Leveleinek véletlenül kezébe került kéziratát; szerkesztő korában kiadta többek között Teleki László, Kis János, Pánczél Pál magyar nyelv állapotát tárgyaló műveit, Baróti Szabó Aeneis-fordítását, Vályi Nagy idill-fordításait, Ungvárnémeti Tóth László görög verseit magyar tolmácsolatukkal, Karacstól Európa atlaszát, Beregszászi Nagy Pálnak nyelvújítás ellen írt művét (De derivatione et formatione vocabulorum) stb. Mint jó kedélyű, társaságot szerető ember nyílt házat tartott s hirlapja révén is egyik központja volt 20 éven át a pesti írói társaságnak. Vendégei között voltak Teleki László gróf, Horvát István, Helmeczy Mihály, Fejér György, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, s irodalmunk e vezéralakjai ebédeit és estélyeit nagyjelentőségű irodalmi tényezővé tették. Kedvvel vitatták a fenforgó irodalmi kérdéseket, különösen a nyelvújítás ügyét, amelyben K. a maga konzervativizmusával Kazinczyval szemben az ortológusok álláspontjához közeledett. Maga K. keveset írt, fiatal korában szépirodalmi kisérleteket tett *(Bajnoknék levelei Ovidiusból*, 1789; *B. Laudonnak nándorfehérvári győzelme*, 1790, *Práy György emlékezete*, vers, 1801), hivatottság híján inkább csak mint műkedvelő, majd a történettudomány terén dolgozott, kiigazította és folytatta Gebhardi művének magyar fordítását *(Magyarország históriája*, I—IV. köt., 1803), *Krónika* c. forrásgyűjteményt adott ki, később közérdekű kérdésekhez szólt hozzá, de művei csak nemes tendenciájuk által érdekesek, nyelvük ósdi, előadásukból hiányzik a művészi elem. Az Akadémiát előkészítő bizottságnak még tagja volt K., de fölállítását már nem érte meg. Életrajzát megírta *Bausz* J. Teodorik a komáromi gimn. értesitőjében (1902—1903) és *Alapi* Gyula, K. István (1911). V. ö. még *Váczy* János jellemrajzát, Figyelő, XXIII. köt.

Kultúra *(cultura*, lat.) a. m. művelés; tenyésztés, termesztés; művelődés, műveltség.

Kultúrállam, l. *Állam*.

Kultúrfajták, az ember tenyésztőművészete útján mesterségesen előállított, kozmopolita elterjedésű, ismert újabb keletű, értékes és kiválóan haszonhajtó állatfajták, ellentétben a *primitivfajtákkal*, mely utóbbiak nagy földterületen elterjedt, régi, ismeretlen keletű, kisértékű és kevésbbé haszonhajtó állatokat képviselnek. A K. keretén belül a *törzset* (egy kiváló tenyészhim utódai) és a *családot* (egy kiváló anyaállat utódai), a primitivfajták keretén belül a *tájfajtát* különböztetjük meg. K. pl. az angol telivér ló, a yorkshirei sertés, a sorthorn-marha stb.; primitivfajták: a magyar parlagi ló, a parlagi sertés, a mokány marha stb.

Kultúrfenség, az államnak a kulturális, azaz a közművelődést szolgáló közigazgatásra, a tanügyre, egyházakra stb. vonatkozó főhatalmi joga.

Kultúrharc (ném. *Kulturkampf*), a Német Birodalom, illetve Poroszország harca a kat. egyházzal 1872—79-ig. A K. elnevezést 1873. Virchow liberális képviselő használta először oly értelemben, hogy az «harc a kultúráért», míg a katolikus (centrum) párt azt «harcnak a kultúra ellen» minősítette. A K.-ot az 1870-iki *vatikáni zsinat* határozatai ellen támadt ellenhatás idézte fel. Bevezetésül szolgált hozzá az 1871-iki *szószékparagrafus (Kanzelparagraph)* és az 1872-iki *jezsuitákat kitiltó* törvény. A K. csúcspontját az

1873-iki ú. n. *májusi törvények* (kat. iskolák és papnevelők állami ellenőrzése, polgári házasság) megszavazása után érte el. *Bismarck* és *Falk* porosz közoktatásügyi miniszter a legkeményebb eszközökkel (pénzbirság, fogság, állásvesztés) iparkodtak a kat. püspökök és lelkészek ellenállását letörni. Végre *XIII. Leo* pápa *Jacobini* bécsi nuncius útjan Bismarckot engedékenységre birta, s miután Falk is távozott (1879), a májusi törvények büntető intézkedéseit nem hajtották végre. A letett püspökök és lelkészek ujra elfoglalhatták állásaikat s az egyre erősödő centrumpárt 1887-ig, a polgári házasság kivételével, az összes májusi törvényeket eltöröltette. 1913 febr. 19. a német birodalmi gyűlés a jezsuiták kitiltásáról szóló 1872-iki törvényt is hatályon kívül helyezte. V. ö. *Majunka*, Geschichte des Kulturkampfes in Preussen-Deutschland (Paderborn 1902, 2. kiad.); *Brück*, Die Kulturkampfbewegung in Deutschland 1872–1900 (Mainz 1901).

Kultúrmérnökség. Életbe lépett 1879. Az intézmény első mérnöke és szervezője *Krassay* Jenő (l. o.) volt. A K. elkészíti és vezeti úgy egyesek, mint társulatok részére mindazon talajjavítási terveket és munkálatokat, melyekkel a földmivelésügyi miniszter megbizza; a gazdaközönséget a talajjavító munkálatok keresztülvitelében támogatja; továbbá betölti azt a hatáskört, melyet a vizjogi törvény és az annak végrehajtására vonatkozó rendeletek részére a közigazgatási teendők közül kijelölnek. Ez utóbbi hatáskör 1886. a vizjogi törvény életbeléptével ruháztatott a K.-re. Az akkori szervezés szerint az ország 8 kultúrmérnöki kerületre osztatott, amelyek az azóta már átszervezett országos kultúrmérnöki hivatal felügyelete alá helyeztettek. Jelenleg a földmivelésügyi minisztériumnak, illetőleg az országos vizépitési igazgatóságnak kultúrmérnöki osztálya intézi a kultúrmérnöki hivatalok összes központi ügyeit. Összesen 19 hivatal van, a következő helyeken: Arad, Beszterczebánya, Brassó, Budapest, Debreczen, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Máramarossziget, Miskolcz, Nagyenyed, Nagyszeben, Nagy-Várad, Pécs, Pozsony, Sátoraljaujhely, Székesfehérvár, Szombathely, Temesvár. 1879-től mai napig a kultúrmérnökség mintegy 1 millió kat. holdra terjedő lecsapolást, 35,000 kat. hold alagcsövezést és 30,000 kat. hold öntözést foganatositott. Ez adatok eléggé kidomborítják a K. rendkívül nagy közgazdasági fontosságát. A kultúrmérnökök igénybevétele a földm. minisztertől kérhető és kiküldetésük a kérelmezőre költséggel nem jár. A K. kötelékébe csak oly okl. mérnökök vétetnek fel, kik gazdasági ismereteiket a magyaróvári gazdasági akadémia tanári karából összeállított vizsgáló-bizottság előtt igazolják.

Kultúrnövények, l. *Termesztett növények*.

Kultúrpaloták *(közművelődési házak)*. I. Ferenc József megkoronáztatásának negyvenedik évfordulója alkalmából a törvényhozás fölhatalmazta a kormányt, hogy több vidéki városban közművelődési házakat létesítsen. Az 1907: XXVIII. t.-c. alapján e célra az 1908. évben 550,000 K-t, a következő években pedig átlagosan 75,000 K-t fordítottak. A K. célja egyrészt az, hogy az illető vidék kultúrális, muzeális és etnográfiai emlékeit összegyüjtsék s megőrizzék, másrészt, hogy a szellemi és gazdasági fejlődést szabadoktatás útján előmozdítsák. E célra szolgálnak a K.-ban levő, felolvasásra és zenei előadásra alkalmas termek, muzeum, kölcsönkönyvtár, kisérleti laboratórium, háziipari termékek boltja, a nagyobbrészt állami bevásárlásokból és ajándékokból eredő festmények, szobrok stb. Kultúrpalota van már Maros-Vásárhelyt, Aradon, Máramarosszigeten, Békéscsabán, épül Pécsett stb. A K. létesítésének eszméje *Molnár* Viktor volt kultuszminisztériumi államtitkár nevéhez fűződik.

Kultúrpolitika, az államkormány által a tudomány, művészet, közoktatás, vallás és egyház terén követett elveknek foglalatja; mint tudomány a K. a közigazgatási politikának ága. L. még *Egyházpolitika*.

Kultúrrendészet v. másképp *jóléti rendészet*, a korábban elfogadott tudományos felosztás szerint mindaz a rendészeti tennivaló, ami túlhaladja a biztonsági rendészet körét, aminek tehát a célja nem csupán az, hogy a személy- és vagyonbiztonságot a bűncselekményekkel szemben megőrizze. Ilyen pl. az egészségrend, erkölcsrend, közlekedési rend stb. Az újabb doktrina a K.-et a közigazgatási rendészet elnevezéssel jelöli.

Kultúrréteg, őskori vagy kora történeti időből való lakótelepek ama rétegeit nevezik így, amelyek szerszámokat, cserépedényeket, az emberi kéz munkáját tanusító egyéb tárgyakat és konyhahulladékot tartalmaznak. Ásatásoknál azért fontos a K.-ek jelenlétének megállapítása, mert belőle az ember létezésére, a benne lelt tárgyakból pedig műveltségi fokára következtethetünk.

Kultúrtörténet a. m. művelődéstörténet.

Kultusz (lat. *cultus*, a *colo* a. m. tisztelni igétől) a. m. tisztelet és pedig istentisztelet, istenimádás. Szoros összeköttetésben van a K. a vallással, amennyiben, ha a vallás úgy határozható meg, hogy az az embernek egész benső élete az Istennel való személyes közösségben, akkor a K. nem más, mint ez életnek szent és ünnepélyes formában való kinyilatkoztatása. K.-a többé vagy kevésbbé kifejlett formában, szellemiebb vagy anyagiasabb alakban, minden időben minden népnek volt és van; egyidős az az emberiséggel. A K. Istent tételez föl, de világias értelemben szoktunk beszélni a szellem, az ész, a génie, a szépség stb. K.-áról is. Az Istenre vonatkozó K.-ról, tehát az istenitiszteletről, ennek elveiről, formáiról, berendezéséről egyik gyakorlati teológiai tudomány, az egyházszertartástan, a *liturgika* (l. o.) tanít. L. még *Holtak tisztelete*.

Kultuszminisztérium, l. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium*.

Kulugli vagy *kuroglu* (eredetileg *kul-oglu*, a szolgák fiai). Berberiában, különösen Algeriában, a bevándorolt törökök és a benszülött nők keresztezéséből származott nép. Habár nem is volt annyi joguk, mint az uralkodó török fajnak, mégis kiváltságos helyzetnek örvendtek az elnyomott mór, arab és berber törzsekkel szemben. Mióta a franciák Algeriát meghódították, a K. nép helyzete megjavult, mert azonnal meghódolt

és hivatalviselő osztállyá lett. A belföldi kereskedelem egészen az ő kezükben van.

Kulun-Nor, tó, l. *Dalai-Nor*.

Kuluri, sziget, l. *Szalamisz*.

Kulyes, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 171 oláh lak., u. p. és u. t. Marosillye.

Kum (orosz), koma, nőnemben *kumá*, komaasszony.

Kum (török), helynevekben mint összetétel gyakran fordul elő, pl. Kara-kum, Kizil-kum. Eredeti értelme: homok, sivatag.

Kum *(Kom)*, város Irak-Adzsemi perzsa tartományban, a nalbari völgy kijáratánál, kb. 20,000 lak., porózus agyagedénykészítéssel; Fatma kupolás síremlékével, amelyet számos zarándok keres föl. A 203-ban alapított város, mely régen egyike volt Perzsia legnépesebb városainak, most $^3/_4$ részében romokban hever.

Kuma, folyó Cisz-Kaukáziában; ered a Kubanterület Batalpasinszk részében, Ter területen át a sztavropoli kormányzóságba jut s egy darabon ez a határ az asztrakáni kormányzóság felé. Homokos mélyedésben vesz el a folyó, de áradások idején eléri a Kaspi-tengert. 636 km. hosszú, vízterülete 38,624 km², fő mellékfolyója a Podkumok.

Kuma, az örvös medve *(Ursus thibetanus F. Cuv.)* japáni neve. L. *Medve*.

Kumagyar *(Kumagar)* a neve a XIV. századbeli Abulfeda arab író szerint (szül. 1273.) a Kuma folyó mellett lakó magyarságnak, melynek fővárosa Magyar (Maggaria).

Kumamoto, Kiu-sziu japáni sziget legnépesebb városa és az ugyanily nevű kerület székhelye a Sirakava mellett, (1908) 61,233 lak., a XVI. sz. végéről való erősséggel.

Kumán, nagyk. Torontál vm. törökbecsei j.-ban, (1910) 6136 szerb és magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal.

Kumani, a Kaspi-tengerben újabban feltünt sziget, melyet fölfedezőjéről neveztek el. 1861 máj. 7. vették először észre. Ugyanazon év nov.-ben ismét elmerült.

Kumánia *(Cumania, Kunország)*, így nevezi a magyar közjog Moldva- és Oláhországnak az Olt folyón túl elterült részét. II. Endre király óta a mohácsi vészig, amidőn török kézre került, mindkét tartomány Magyarországhoz nem ugyan szorosabb politikai kapcsolatban, hanem a magyar szent korona védhatalma alatt, tehát ahhoz mintegy hűbéri alárendeltség viszonyában állott, amelynél fogva a magyar király irányában hűséggel s engedelmességgel, évi adópénzzel és segédhadakkal tartozott. L. még *Cumania*.

Kumán-tarrasi lecsapoló társulat, alakult 1893. Kumán székhellyel oly célból, hogy Kumán és Tarras (most Tiszatarros) községek mélyen fekvő területeiről a belső vizeket levezesse. Érdekeltségi területe 9290 kataszt. hold. A lecsapolás céljaira 54·75 km. hosszú csatorna, továbbá egy szivattyutelep szolgál. Befektetése 300,000 korona.

Kumaon *(Kamaon, Kamaun)*, politikai elnevezése a brit-indiai ÉNy.-i tartományokban azon területnek, mely a K., Garhval és Terai kerületeket foglalja magában; É.-on Tibet, Keleten Nepal, D.-en Rohilkhand és Rampur, Ny.-on Dehra-Dun és Gharval határolja; kiterjedése 32,214 km², (1911) 1.328,858 lak. Főhelye Almora.

Kumára (szanszkrit) a. m. fiú, fiatal herceg, az ind hadistennek, Kárttikéjának egyik neve. Az ind mitológiának egyik legcsodálatosabb eredetű istene. K., kit saját nevén Skandának hívnak, Siva istennek nő nélkül született gyermeke. Rendesen páván lovagolva ábrázolják. Kálidásza egyik éposza, a Kumára-szambhava, a hadisten születését énekli meg.

Kumaranövény, l. *Ipomoea*.

Kumari, Kelet-India déli fokának neve, melyet a portugálok és angolok *Comorin* néven ismernek.

Kumarin *(cumarin)*, *tonkababkámfor:*

$$C_9H_6O_2 \text{ v. } C_6H_4 \begin{cases} CH:CH \\ \quad\;\; | \\ O - CO, \end{cases}$$

Szerkezete szorint a K.-sav laktonja. Kellemes, a szénaillatra emlékeztető szagú, hideg vízben kevéssé, forró vízben, alkoholban s éterben jól oldódó, színtelen, 67°-on olvadó prizmák. 291°-on forr. Alkaliákban oldva a lakton kötés felnyílik és a K.-sav sói keletkeznek. A növényekben elterjedten található. Nagyobb mennyiségben a *tonkababban* (Dipteryx odorata és D. oppositifolia), az *Asperula odoratá*-ban, a *Melilotus officinalis*-ban, a különböző *orchidea*-félékben stb. fordul elő. Régebben a tonkababból állították elő; jelenleg mesterségesen készítik: szalicilaldehidet ecetsavanhidriddel és nátriumacetáttal melegítenek. Az illatszergyártásban alkalmazzák.

Kumaron: C_8H_6O v. $C_6H_4 \left\langle \begin{matrix} O \\ CH \end{matrix} \right\rangle CH$, a nehéz kőszénkátrányolajban fordul elő.

Kumarunafa (növ.), l. *Dipteryx*.

Kumasszi *(Coomassie)*, egykor Asanti nyugatafrikai királyság székhelye, körülbelül 7000 lak. Tőle egy km. távolságra van elővárosa, *Bantama*. Asszafu királyi palotáját, valamint K.-t az angolok Wolseley alatt 1874. elpusztították, de a város megint hamar felépült. 1901. véglegesen megszállották az angolok. L. *Asanti*.

Kumasz, *Konsztantinosz Michael*, új-görög polihisztor, szül. Larisszában 1777., megh. Triesztben 1836 májusban. A görög szabadságharc alatt Triesztben tartózkodott, s ott 1834. a görög iskolát igazgatta. Legnevezetesebb munkája Világtörténelme (1826—32, 12 kötet).

Kumatológia *(kymatologia)* néven akarta V. *Cornish* összefoglalni mindazt a tudományt, ami a mozgásban volt, vagy mozgásban levő anyagok határfelületein keletkező, hullámszerű jelenségekkel foglalkozik. Ilyenek pl. a víz hullámai, a homokfodrok, a hófodrok, a bárányfelhők, sőt még a gyűrt hegységek redői is. Mivel ez a dolog tulajdonképpen egy fizikai tüneménynek földrajzi alkalmazása volna, nem érdemli meg a külön tudomány elnevezést s nem is honosodott meg. V. ö. *Cornish*, On kumatology (Geographical Journal, 1899).

Kumbaradzsi (török), a bombát jelentő *kumbara* szó továbbképzése s jelentette a hadsereg azon csoportját, mely bombát dobált az ellenség sorai közé. E katonák parancsnoka a *K. basi* volt.

Kumbhakarna (szanszkrit, a. m. fazék- vagy korsófülü), egy óriás termetű ráksasza azaz démon az ind mondában. V. ö. *Jacobi*, Das Rámáyana (Bonn 1893); *Baumgartner* Das Ramáyana und die Ráma-Litteratur d. Inder (Freiburg 1894).

Kumbhakonam (*Kambakonam, Combaconum*), város Tandzsur brit-indiai disztriktusban, Karikaltól Ny.-ra, kb. 60,000 lakossal, régi palotákkal, amelyeken a stucco-művek emberi és állati alakokat ábrázolnak. Történelmileg mint a régi Csola nevű hindu dinasztiának egykori fővárosa ismeretes.

Kumbria, l. *Cumbria*.

Kumbriai hegység (*Cumbrian Mountains*, ejtsd: kömbrien mauntensz), a régi Caledoniai hegység egyik darabja Angliában Cumberland és Westmorland grófságok közt. A K.-et az Eden és Lune völgyei választják el a Pennini-hegységtől, D.-en pedig a Cumbrian-síkság határolja. A diluviumban el volt a hegység jegesedve s ezért a hegyek előtt sugarasan szép glaciális eredetű tavakat találunk, kb. 20-at, ezek között nevezetesebbek: a Windermeere, Derwentwater és Ullswater. Rendkívül esős hely, Európában a legcsapadékosabb helyek egyike. Főbb csúcsai: Scafell (984 m.), Helvellyn (932 m.) és Stiddaw (921 m.). Az év nagy részében hóval borított hegység szilúr palákból áll gránit és szienit telérekkel, továbbá széntelepekkel. Vas-, ólom-, réz-, grafit- és szénbányászata jelentős.

Kumbum, nevezetes láma-kolostor Kan-szu kínai tartomány Hszi-ning kerületében. Régebben 7000 lámapap volt itt, de a mohammedánusok lázadása óta, akik 1872. és 1874. elpusztították, csak kb. 2000.

Kumičić (ejtsd: —csics) *Jenő*, horvát regényíró, szül. Bersečben (Isztriában) 1850 jan. 11., megh. 1904 máj. 13. Számos regényt, elbeszélést és drámát is írt. Legjobb munkái: Jelkin bosiljak (1881); Gospodja Sabina (Szabina úrhölgy, 1884); Sirota (Az árva, 1885); Teodora (1889); Urota Zrinjsko-Frankopanska (A Zrinyi-Frangepán összeesküvés, nagy történeti regény 3 köt., 1893).

Kumidin *(cumidin)*, amidokumol, amidoizopropilbenzol. A kumolból úgy származik, hogy annak egy hidrogén-atomját az amidogyökkel — NH_2 — helyettesítjük; képlete tehát:

$$C_6H_4.NH_2.C_3H_7.$$

Előállítása úgy történik, hogy a nitrokumolt alkoholos ammoniumszulfiddal redukálják. Halványsárga színű, erősen fénytörő, sajátságos szagú és égető ízű olajos folyadék. Fajsúlya 0·9526, forrpontja 225°. Vízben igen kis mértékben oldódik, borszesz, éter, széndiszulfid és zsíros olajok azonban könnyen oldják. Savakkal könnyen egyesül, amikor többnyire kristályos, savanyú kémhatású sók keletkeznek belőle. A gyáriparban festékek előállítására használják.

Kumir, nép, l. *Krumir*.

Kumisz, a cukorban gazdag kancatejből erjedés útján (kész K. vagy erjesztő anyagok hozzátétele által) készült, szénsavban gazdag, édeskés szeszes ital. Dél-Oroszországban s Közép-Ázsia nomád népeinél igen megszokott élvezeti cikk, tejfehér, kellemes, savanykás-édeskés és kissé csípős ízű, mivel még erjedésben van és szénsav fejlődik benne. Az ősmagyarok is K.-t hordtak magukkal börtömlőkben és az kedvenc italuk volt. Nálunk mesterségesen készítik mostanában lefölözött tehéntejből, tej- és szőllőcukorral. 10 kl. sovány tej, 4200 g. víz, 175 g. nádcukor, 78 g. tejcukor 16—18 g. friss söréleesztővel 37°-on 2 óra hosszat áll, mialatt 5—6-szor meglóbáljuk. Az erjedt tejet óvatosan pezsgős üvegekbe fejtik, patentzárral látják el és 12°-os pincében tartják el. Hat napig is eláll; a 3. napon legkellemesebb. A K. tartalmaz átlag 87·88% vizet, 1·59% alkoholt, 1·06% tejsavat, 3·76% cukrot, 2·83% kazeint, 0·94% zsírt, 0·88% szabad szénsavat, 1·07% szervetlen szilárd alkotórészt. Idővel tovább erjedve folyton növekszik alkohol-, tejsav- és szabad szénsavtartalma, míg cukortartalma csökken. A K.-t rendelik az orvosok kúraszerüleg a táplálkozás javítására és tápszerül. Különösen tüdővészeseknél megbecsülhetetlen tápanyag s e mellett javítja az étvágyat, kissé izgat. L. még *Kefir*.

Kumlik *Emil*, író és könyvtáros, szül. Pozsonyban 1868 jún. 5. Középiskolai és jogi tanulmányait Pozsonyban végezte s 18 éves kora óta ujságíró. Előbb a pozsonyi lapokba dolgozott, majd rendes levelezője is lett a fővárosi és külföldi lapoknak. 1894—1900-ig a miniszterelnöki sajtóosztályban szolgált, majd a pozsonyi könyvtár vezetője lett, 1914. pedig kinevezték a pozsonyi egyetemi könyvtár igazgatójává. Főként politikai, jogi és történeti dolgozatokat ír, magyarul és németül, hazai és külföldi lapokba. Önálló művei közül nevezetesebbek: *Művészeti divatok* (1904); *A szabadságharc pozsonyi vértanui; A pozsonyi Toldy-kör története* (1905); *Rómer Flóris élete és működése* (1907); *Adalékok a pozsonyi országgyűlések történetéhez* (1908); *Helyi önkormányzat a magyarországi róm. katholikus egyházban;* Die Laien-Autonomie der Pressburger röm. kath. Gemeinde (1909); *Katholikus egyházközségek önkormányzata* (1911). Németre fordított Herczeg Ferenc és Berczik Árpád novelláiból.

Kummer, 1. *Ernst Eduard*, német matematikus, szül. Sorauban (Alsó-Lausitz) 1810 jan. 29., megh. Berlinben 1893 máj. 14-én. 1842-ben a boroszlói egyetemen a matematika tanára lett s midőn 1855. Dirichlet elhagyta Berlint, K. lett az utóda. Az akadémiának már 29 éves kora óta levelező tagja volt. Az analizisben fontos vizsgálatokat köszönünk neki, melyek a hipergeometrikus sorra, a határozott integrálokra, az Euler-féle függvényekre és a lassan konvergáló sorok összeadására vonatkoznak. A geometriában K. nevét egy érdekes negyedrendű felület viseli, melyet ő vizsgált meg először. Az algebrában a másodrendű felületek főtengelyeinek meghatározására szolgáló harmadfokú egyenlet diszkriminánsát vizsgálta meg részletesen. Ismét más dolgozatai a sugárrendszerekre és a légköri fénytörésre vonatkoznak. Működésének legnagyobb részét azonban a számelméletnek szentelte. Az egységgyökökből képezett komplexszámok elméletére vonatkozó vizsgálatait a párisi akadémia 1857. az egyik nagy díjjal tüntette ki.

2. *K., Karl Robert*, német festő, szül. Drezdában 1810 máj. 30-án, megh. u. o. 1889 dec. 29.

Drezdában főleg Dahl hatása alatt képezte ki magát, azután Olasz- és Magyarországba, Dalmáciába, Montenegróba, Skóciába, Portugáliába és Egyiptomba tett utazásain sok anyagot gyüjtött, melyet utóbb festményeiben dolgozott föl. Képeinek java a drezdai képtárban és a lipcsei városi muzeumban van.

Kummet (ném.), lószerszám, amelyet a nehéz terhet vonó lovak nyakán helyeznek el. A lovat nagyobb erő kifejtésére teszi képessé, mert egész testsúlyával neki tud feküdni a húzásnak. Használják díszszerszámnak is.

Kumo-elf, finnországi folyó. A Näsi-järvi és Pyhä-järvi kifolyásaképen ered és kb. 140 km.-nyi folyással a Botteni-öbölbe ömlik Björneborgnál. Vízterülete 35,760 km², mellékfolyója a Loimijoki. A K. halban gazdag, de csak kis darabon hajózható.

Kumol *(cumol)*, izopropilbenzol. A benzol homológjai közé tartozó szénhidrogén, mely úgy származtatható a benzolból, hogy abban egy hidrogén-atomot az izopropil-gyökkel — $CH(CH_3)_2$ — helyettesítünk; képlete tehát $C_6H_5—CH(CH_3)_2$. Szintetikus úton többfélekép előállítható, így izopropiljodid és brómbenzol elegyéből, ha azt nátriumfémmel hozzuk össze. A K. színtelen, olajszerű, erősen fénytörő folyadék; fp. 153°, fs. 0·879 (0°-on). Vízzel nem elegyedik, de borszesszel, éterrel, illó olajokkal könnyen elegyíthető. Koncentrált salétromsav hatására nitrokumollá lesz, melyből redukció folytán amidokumol v. kumidin képződik.

Kumtapoh *(Kintampoh, Quamtapoh)*, az angol Gold-coast (Aranypart) gyarmathoz tartozó nyugatafrikai város Kumasszitól 120 km.-nyire, kb. 15,000 lakossal.

Kumuláció *(cumulatio*, lat.), halmozás; 1. mint *retorikai műszó* szónoki figurát jelent: a fogalom megvilágítását, élénkebbé tevését hasonló fogalmak halmozása útján.

2. *K.* a *büntetőjogban* a quot delicta tot poenae megvalósítása olyaténképpen, hogy annyi büntetést szabnak ki, ahány bűncselekmény elkövettetett. E rendszer ma már csak a pénzbüntetéseknél jön alkalmazásba; egyebütt mellőzik, mert bizonyos esetekben (halálbüntetésnél s életfogytig tartó fegyháznál) keresztülvihetetlen, de egyébként is túlszigorú, mert az időleges szabadságvesztésbüntetések összeadásából oly hosszú időtartam jöhet ki, mely ellentétben áll a büntetéshez fűzött hatásokkal; megállapított tény ugyanis, hogy bizonyos időn túl a szabadságvesztésbüntetés úgy testileg, mint szellemileg károsan hat az elítéltre, de ettől eltekintve öt évi egyhuzamban végrehajtott szabadságvesztésbüntetés súlyosabb, mint a megszakítással végrehajtott két évi és három évi. L. *Bűnhalmazat, Összbüntetés.*

3. *K.* a *gyógyszertanban* valamely méregnek a szervezetben lassú felhalmozódása kicsiny, magukban ártalmatlan adagok után, amivel persze a hatás halmozódása is együtt jár, úgy, hogy egyszerre mérgezéssel állunk szemben. Oka ennek rendesen a lassú kiválasztódás s egyes anyagoknak az általuk megtámadott szervek sejtanyagaihoz szoros kötődése (organofixatio). Tipikus példák a digitalis, amely gyógyszer helyett méregként hat a szívre huzamos és orvosilag nem ellenőrzött szedés mellett, s az ólom, amely hihetetlen kis napi adagok mellett is felhalmozódik a szervezetben és krónikus mérgezést okoz.

Kumulálás joga, az aránylagos választási rendszereknél, ahol a választó liszta szerint több jelöltre szavaz, a szavazónak az a joga, hogy valamennyi szavazatát csupán a liszta egynehány v. csupán csak egy jelöltjére adja le, akit így egynél több szavazattal (pl. 10 jelölt esetében esetleg 10 szavazattal) ruház fel. A K. lehetővé teszi a kisebbségnek megfelelő arányú képviseltetését.

Kumulativ fogadás, l. *Halmozott fogadások.*

Kumulativ választás, l. *Kumulálás joga* és *Kisebbség.*

Kumundurosz *(Komundurosz), Alexandrosz,* görög államférfiú, szül. Messeniában 1814., megh. Athénben 1883 febr. 27. Az ügyvédi pályán működött s 1851. választották be a képviselőházba, melynek 1855. elnöke lett. I. György uralkodása alatt, mint a konzervativ párt vezére, több izben volt miniszterelnök. Az ő kormánya alatt (1881) kapta meg Görögország háború nélkül Thesszáliát és Epirusz egy részét. 1882 márc. 15. Trikupisz buktatta meg.

Kumükok *(kumykok)*, török-tatár néptörzs, állítólag a régi kazárok utódai. A Kaukázusban és a Kaspi-tenger hosszában Derbentig laknak, számuk kb. 92,000. 1559 körül Oroszországnak meghódoltak, de 1604. fellázadtak és függetlenítették magukat. Önállóságukat 1722. végleg elvesztették. Most békés nép. Főfoglalkozása az állattenyésztés.

Kun, nép, l. *Kunok.*

Kun *(osdolai)*, grófi család, l. *Kuún.*

Kun, 1. *Béla (kozmai)*, igazságügyi miniszteri tanácsos, szül. Sátoraljaujhelyt 1861 ápr. 24. Tanulmányai elvégzése után Sáros vmegye szolgálatában állt mint közigazgatási gyakornok és tb. aljegyző, majd Budapesten ügyvédjelölt volt. 1885-ben az igazságügyminisztériumba nevezték ki, ahol 1908 óta miniszteri tanácsos és a fiatalkoruak ügyeit intéző osztálynak vezetője. A fiatalkoruak büntetőjogi és társadalmi védelmét szolgáló intézmények megteremtése jórészt K.-nak az érdeme. A fiatalkoruak javító nevelését célzó intézetek újjáalakításában, új intézetek, valamint a fiatalkoruak fogházainak létesítésében vezető szerepet vitt. A hazai patronázs-egyletek majd mindegyikében vezető állást tölt be. Művei: *A m. kir. javítóintézetek ismertetése* (Budapest 1899); *A fiatalkoruak kriminalitása elleni küzdelem Magyarországon* (*Láday* Istvánnal, u. o. 1905); *A fiatalkoruak támogatására hivatott jótékonycélú intézmények Magyarországon* (*Marschalkó* Jánossal és *Rottenbiller* Fülöppel, u. o. 1911); *A fiatalkoruakra vonatkozó büntető jogszabályok magyarázata* (*Angyal, Láday, Rottenbiller, Tóth* B.-vel, u. o. 1911).

2. *K. Béla*, jogi író, szül. Monostorpályiban 1874 nov. 8. 1897-ben Máramarosszigeten, 1905. Debreczenben lett jogakadémiai, 1914. egyetemi tanár. Mint máramaros-ugocsai egyhm. fő- és tiszántúli egyhker. világi aljegyző igen nagy tevékenységet fejt ki egyházi és iskolai ügyekben. Főbb munkái:

Bevezetés a jog- és államtudományokba (1901); *Kálvin egyházalkotmánya* (1905); *Magyar ref. egyházalkotmány* (1908); *Kálvin mint egyházszervező* (a Kálvin-emlékkönyvben 1909); *Egyházi törvényeink revizíója* (1913)

3. *K. Bertalan,* ref. püspök, szül. Felsőnyárádon 1817 jan. 21., megh. Miskolczon 1910 szept. 28. A tiszáninneni egyházkerület 1854. aljegyzőjévé, 1860. főjegyzőjévé, 1866. szuperintendenssé választotta. A főrendiház tagja lett; megkapta a Lipót-rend középkeresztjét, Genfben pedig 1909. hitt. doktori cimet kapott. A tiszáninneni egyházkerület 1891. megünnepelte huszonötéves püspökségét. A Székács-Török-féle Prot. Egyh. és Isk. Lapban számos cikke jelent meg. Ezeken s egyes alkalmi beszédein kívül a következő művei láttak napvilágot: *Visszhang a vegyes házasság ügyében* (névtelenül, Lipcse 1844); *Egyházi szónoklattan* (Miskolcz 1855).

4. *K. Gyula (szentpéteri),* szül. Pesten 1845 jún. 24. 1868-ban a főváros szolgálatába lépett s 1883. tanácsossá választották. Előbb a középítészeti osztály ügyeit vezette s az általános vízvezeték, általános csatornázás, a közúti és villamos vasutak előmunkálatait végezte. 1890-ben a magánépítészeti osztály élére állították s ez állásában a helyi érdekű vasutak, a városi általános szabályozás, az új hidak környékének szabályozása, a kisajátítási és magánépítési ügyek stb. megoldásán munkálkodott. 1910-ben nyugalomba vonult. Egyik alapítója a magyarországi tornaegyesületek szövetségének.

5. *K. László,* cimbalomművész és karmester, szül. 1869. Sarkadon (Bihar vm.). Zenei tanulmányait az Országos Zeneakadémián végezte. 1897-ben a Vigszinház karnagya és az Országos Zeneakadémián tanár lett. K. az általa szervezett Országos Szimfóniai Zenekar élén sokat tett a művészi zene népszerűsítése érdekében. Mint cimbalomművész páratlan. Kompoziciói közül különösen népszerűek népdalai *(Lehullott az őszi rózsa levele,* stb.); *Ezer népdal* c. népdalgyüjteményt is adott ki. Zenét írt Benedek Elek Többsincs királyfi c. tündérregéjéhez (1899), Szent-Gály Gyulával egyetemben, Kada Elek Helyre asszony c. darabjához (1906) és Rákosi Viktor Rákóczi fia c. szinművéhez (1906).

6. *K. Margit,* zongoraművésznő, K. Bertalan ref. püspök unokahuga, szül. Miskolczon 1871., megh. Bártfán 1897 aug. 4. Zenei kiképzését az Orsz. M. Kir. Zeneakadémián nyerte. Kelen Idával (l. o.) és Hollósy Kornéliával (l. o.) egyetemben zongorahármast alapított, amely különösen kétzongorás-kompoziciók előadásában excellált.

7. *K. Melanie,* írónő, l. *Kvassay,* 2.

8. *K. Róbert,* történetíró, szül. M.-Szigeten 1842 febr. 21., megh. Déván 1897 ápr. 12. 1878 óta dévai főreáliskolai tanár volt. 1880-ban tevékeny részt vett a hunyadvmegyei történelmi és régészeti társulat megalapításában, melynek Évkönyveiben adta ki a nagyszebeni katonai levéltár eddig sehol sem közölt adatainak alapján a Hóra-lázadás hunyadvmegyei részét érdeklő történeti tanulmányát. 1887-től kezdve szerkesztette a Hunyad c. hetilapot.

9. *K. Sámuel,* filozófiai író, szül. Pápán 1849 márc. 8. Comte pozitivizmusának híve (l. *Comte*). Magyarra fordította *Diderot* néhány filoz. művét (Fil. Irók Tára). Önállóan megjelent művei: *A pozitivizmus mint vallásrendszer* (Comte Ágost munkái nyomán, 1892); *Az esztetika elvei a pozitivizmus szempontjából* (1896); *Nemzeti kultura és nyugati civilizáció* (1899, Pozitivista könyvtár I.); *Egy anya intelmei* (Mme de Lambert után franciából, 1900, Pozitivista könyvtár II.).

Kuna (többes szám: *kuni*), oroszul nyest, többes számban nyestbőr; Oroszországban pénzegység volt ez a cserekereskedésben, ezért egy régi ezüstpénz szintén K. néven volt forgalomban.

Kunágota, nagyk. Csanád vmegye mezőkovácsházi j.-ban, (1910) 5770 magyar lak., posta-, távíró- és telefonhivatallal, gőzmalommal. Határában érdekes avarkori leletekre bukkantak.

Kunama, ritkábban *sangalla,* nyelvileg az etiopiai nyelvek újabb, ú. n. nilusi ága, mely a bareai és nubiai nyelvekkel együtt hamita jellegű ugyan, de emellett annyi idegen elemet foglal magában, hogy eredete kétes. V. ö. *Reinisch,* Die K. Sprache (Wien 1881—1890, 3 köt.).

Kunavar, Basar (l. o.) északi része.

Kunaxa, híres csatamező az Eufrátes közelében, 90 km.-nyire Babilontól É.-ra. Itt folyt le az ókor legnagyobb csatáinak egyike: a mérkőzés ifjabb Kyros és fivére Artaxerxes közt (401), melyben az előbbi elesett, mire a hadseregében lévő 10,000 görög Xenophon vezetése alatt visszavonult.

Kunbaja, nagyk. Bács-Bodrog vm. bácsalmási j.-ban, (1910) 2769 német és magyar lak., vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Bácsalmási szöllők.

Kunchfalu, község, most *Nagykunczfalva* (l. o.).

Kun címer, a király koronázásakor vitetni szokott címerek közt ma is szerepel. Koronázott, ragadozásra kész oroszlán kék mezőben, melynek felső részén egy csillag, az alsón növekedő hold látszik.

Kunckel *(Kunkel) von Löwenstjern, Johann,* német alchémista, szül. Rendsburg közelében 1638., megh. 1703 márc. 20. Atyjának mesterségét folytatta, ki udvari alchémista volt; először a Lauenburgi herceg, majd II. János György szász választófejedelem udvarában folytatta az alchémiát 1679-ig. Ekkor Berlinbe ment, ahonnan nemsokára IX. Károly svéd király Stockholmba hivta, bánya-tanácsossá nevezte ki és nemesi rangra emelte, Löwenstjern előnévvel. A foszfor előállításában némi javításokat hozott be, de különösen az üveggyártással foglalkozott és feltalálta a rubinüveget. Legismeretesebb munkája: Vollständige Glasmacherkunst (Nürnberg 1789).

Kunckel-üveg, *Kunckel* J. (l. o.), a rubinüveg feltalálója után elnevezett, rendesen fémbe foglalt rubinüvegek, melyeket leginkább 1680—1732 között a Potsdam melletti Pfaueninsel-en készítettek.

Kun-csang, város Kan-szu kinai tartományban a Vei-ho (Hoang-ho mellékfolyója) partján, kb. 50.000 lakossal.

Kuncsorba, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai közép j.-ban, (1910) 1241 magyar lak., u. p. Fegyvernek, u. t. Pusztapó.

Kuncsut (növ.), l. *Sesamum.*

Kuncz, 1. *Adolf,* a magyar premontrei kanonok-rend feje, csorna-premontrei prelátus, szül. Sálon (Vas vm.) 1841 dec. 18., megh. Keszthelyen 1905 szept. 12. Tanár volt Keszthelyen, azután Szombathelyen, ugyanitt az 1873—74. tanévtől igazgató. 1884. Szombathely képviselőjévé választották meg, de még ugyanebben az évben a csorna-premontrei rend prelátusa lett s ekkor letette mandátumát. Szombathelyen új főgimnáziumot és rendházat építtetett. 1893. a premontreiek főhelynöke lett. Önálló műve: *Szombathely monográfiája* (1880—94).

2. *K. Elek,* pedagógus, szül. Kisfaludon (Zala vm.) 1846 jan. 30. 1868-ban a nagyszebeni állami gimnáziumhoz nevezték ki tanárrá. 1875—1882-ig a losonczi, 1882-től fogva az aradi főgimnázium és főreáliskola igazgatója volt. 1890-ben a nagyváradi, két év mulva a kolozsvári tankerület főigazgatója lett. *Gimnáziumi pedagógia* című műve 1874. Nagyszebenben jelent meg. Értekezései különböző szaklapokban láttak napvilágot.

3. *K. Ignác,* jogtudós, szül. Rédén 1841 júl. 13., megh. Kolozsvárott 1903 jan. 25. Tanulmányai végeztével 1864. Fejér vm. szolgálatába lépett mint aljegyző. 1866-ban a pécsi jogliceumon, 1873. a győri, 1874. a pozsonyi jogakadémián lett tanár, 1893. pedig a kolozsvári egyetemen a politika rendes tanárává nevezték ki. A M. Tud. Akadémia 1896. levelező tagjává választotta és itt székét *Állami önkormányzat* (Budapest 1896) c. értekezésével foglalta el. Munkái: *Az államélet főbb mozzanatai, tekintettel a magyar közjogra* (Pécs 1870); *A demokrácia eszméje és szervezete* (Budapest 1885); *A nemzet-állam tankönyve* (Pozsony 1888, 2. kiad. 1900), mely K. politikai elméletét a maga teljességében tartalmazza.

4. *K. Ödön,* kereskedelmi jogász, szül. Aradon 1884 jan. 18. A kolozsvári egyetemen sub auspiciis regis doktorrá avattatván, 1907. mint budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéki aljegyző birósági szolgálatba lépett. 1913-ban igazságügyminiszteri fogalmazónak nevezték ki és a hiteljogi kodifikáció referensének a törvényelőkészítő osztályba osztották be. A kolozsvári egyetemen 1911. a kereskedelmi jogból magántanárrá habilitálták, 1914. pedig nyilvános tanárrá nevezték ki. A jogi szaklapokban megjelent cikkein kívül önálló munkái: *A részvénytársaság védelme igazgatósági tagjainak egyéni érdekeivel szemben* (Kolozsvár 1909); *Felmentésadás a részvényjogban* (Budapest 1909); *Alaptőke-felemelés* (u. o. 1911); *Részvényjogi reformkérdések* (u. o. 1913); *Az osztalékjog és a fiktiv osztalék* (u. o. 1913); *A részvény-bevonás (amortizáció) és az élvezeti részvény* (u. o. 1913). *A Kereskedelmi Jog* c. lap egyik szerkesztője.

Kuncze *Leó,* egyházi író, szül. Pozsonyban 1840 máj. 15., megh. Pannonhalmán 1886 jan. 24. Mint a pannonhalmi Szt. Benedek-rend tagját 1865 aug. 2. pappá szentelték. Tanár volt Pápán, Komáromban. 1870-ben pannonhalmi másodkönyvtárnok, 1875. főkönyvtárnok. Önálló munkái: *A pannonhegyi szt. Benedek-rendi könyvtár duplányai Győrszentmártonban* (1874); Kurze Andeutungen über die Weihmünzensammlung in d. Bibliothek d. Benedictiner Erzstiftes Martinsberg (1874); Repertorium zur Monatsschrift Natur u. Offenbarung I—X. Erster Band (1875); Weihmünzensammlung I. (1876); *Ájtatosságok a legszentebb szívnél közbenjáró Asszonyunk tiszteletére* (1878, 2. kiad.).

Kund, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 564 német, oláh és magyar lak., u. p. Gógán, u. t. Erzsébetváros.

Kund *vezér,* l. *Könd.*

Kund *buvár,* helyesebben talán Zottmund fúrta ki és sülyesztette el 1052. a Pozsonyt ostromló III. Henriknek a Dunán álló hajóit. L. *Zottmund.*

Kund, *Richard,* német Afrika-kutató, szül. Zielenzigben 1852 jún. 19., megh. Sellinben (Rügen) 1904 júl. 31. A német afrikai társulat megbizásából 1884—1886. nagyobb expediciót vezetett a Kongo vidékére. 1887-ben Németországból Kamerunba küldték, hogy a gyarmat déli vidékét elfoglalja. A benszülöttekkel gyakran kellett küzdenie és 1888. meg is sebesült. Az alsó Sannaga mentén gyarmatot alapított. Betegsége miatt 1890. visszatért hazájába.

Kundmann, *Karl,* osztrák szobrász, szül. Bécsben 1838 júl. 15. A bécsi akadémián Bauer Franz, Drezdában Hähnel tanítványa volt. Rómában is tanult. 1872—1909-ig a bécsi művészeti akadémia tanára volt. Az osztrák szobrászati tradiciót követő műveinek hosszú sorából kiemelendők: Schubert zeneköltő emlékszobra a bécsi Stadtparkban (1872), Grillparzer szobra a bécsi Volksgartenben állított emléken, szobrok a bécsi Burgtheateren és udv. művészeti muzeumon, Tegetthoff emlékszobra Bécsben és Pólában, Grün Anastasius és Hamerling költők emlékszobrai Grácban. A bécsi temetőket K. sok síremléke díszíti.

Kundorozsma, község, l. *Kiskundorozsma.*

Kundrie, a grálmonda szerint a grál követje. Jelentős szerepe van Wolfram von Eschenbach Parzivaljában, ahol ijesztő csunyaságú nőnek van festve.

Kundrovi tatárok, l. *Karagások.*

Kundt, *August,* német fizikus, szül. Schwerinben (Mecklenburg) 1839 nov. 18., megh. Israelsdorfban (Lübeck mellett) 1894 máj. 22. A berlini egyetemen, majd Zürichben, Würzburgban és Strassburgban tanított. Kiváló előadó és kisérletező volt. Hangtani kisérletei igen becsesek. K. észlelte először a hangzó zárt csövekben föllépő poralakokat; ezzel a fizika egyszerű és megbizható módszert nyert a hangsebességnek különböző gázokban való meghatározására. Vizsgálatai kiterjedtek az anomális diszperzióra, a gázok hővezetésére, a surlódásra és a polarizáció síkjának gázokban történő elforgatására.

Kundt-féle porábrák. Ha 1—2 m. hosszú, 25—30 mm. átmérőjű üvegcső egyik végét parafadugóval elzárják és a parafadugó középső furatán sokkal vékonyabb és szintén 1—2 m. hosszú üvegcsövet szúrnak át, úgy, hogy fele a tágabb csövön belül legyen, másik fele azon kívül, akkor a külső cső végét nedves posztóval dörzsölvén, tiszta hang keletkezik, mely a cső hosszrezgéseitől ered. Ennek rezgésszáma szirónával vagy monokorddal

meghatározható. A hangzó cső hossza fele a hanghoz tartozó hullámhossznak. Ez adatokból már kiszámítható a hangnak a cső anyagában való terjedési sebessége. Ha most a tágabb cső másik vége felé, ahová a vékony cső már nem ér, korpafűliszt kis adagát teszik, amely a cső hajlításával keskeny sávvá húzódik szét, és a vékony csövet ismét hangzásra birják, a korpafűliszt élesen határolt, orsószerű alakokat tüntet fel, melyeket egymástól csomók választanak el; e helyeken a liszt nyugalomban maradt. Egy-egy orsó állóhullámnak felel meg azon gázban, mely a tágabb csövet kitölti. Ez adatból és a rezgésszámból meghatározható a hang sebessége az illető gázban.

Kunduk, besszarábiai folyó, l. *Kogilnik*.

Kunduriotisz *(Konduriotisz)*, *Lazarosz*, görög szabadsághős, szül. 1768 körül Hydra szigetén, megh. u. o. 1852 jún. 17. A görög szabadságharc kitörésekor, 1821., K. és fivére *Georgiosz*, akik gazdag hajótulajdonosok voltak, nagy pénzáldozatokkal segitették a mozgalmat s elszegényedtek. Azonkívül K., mint Hydra-sziget szenátusának elnöke, egyébként is előmozdította a szigetbeliek között a szabadságharc ügyét. Midőn Görögország alkotmányos királyság lett, K. csak hálátlanságban részesült áldozatkészségéért és csupán halála után ismerték el érdemeit.

Kunduz, vidék Közép-Ázsiában, a Pamirtól DNy.-ra Khulm és Badaksán közt; É.-on az Amu-Darjáig nyúlik. Lakóinak számát, akik nagyobbára tadzsikok és üzbégek, 400,000-re becsülik. Főhelye K., körülbelül 1500 lak.

Kunene *(Cunene)*, 1200 km. hosszú folyó Angola portugál-afrikai gyarmatban; ered a Bihéi magasföldön kb. 1600 m. magasban a Kuanza és Kubango forrásainál, a Sella-hegységből jövő Kahulovar folyóval Hunobe mellett egyesülve nagy mocsárrá szélesül ki, azután Ny. felé fordulva a damarák földje felől határul szolgál és az Atlanti-oceánba ömlik. Hajózhatatlan torkolatát Chapman angol kapitány fedezte föl 1824., szárazföldi folyását pedig Magyar László ismertette először. V. ö. *Warburg*, K.-Zambezi-Expedition H. Baum 1903 (Berlin 1903).

Kunerol, l. *Kókuszolaj*.

Kunersdorf, porosz helység a frankfurti kerületben, kb. 1000 lakossal. 1759 aug. 12. a Henrik porosz herceg vezetése alatt álló porosz sereget a szövetséges osztrák-orosz hadsereg itt teljesen tönkre verte. V. ö. *Eberhardt*, Die Schlacht von K. am 12. August 1759 (Berlin 1903).

Kunfalva, kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 1038 tót lak; hozzátartozik *Rajeczfürdő* (l. o.); u. p. és u. t. Rajeczfürdő.

Kunfélegyháza, község, l. *Kiskunfélegyháza*.

Kunffy *Lajos*, festőművész, szül. 1869 okt. 2. Orczin (Somogy m.). Már jogi tanulmányai idején művészeti tanulmányokkal is foglalkozott s elnyervén az államtudományok doktori oklevelét, Münchenben egy évig s Párisban huzamosabb ideig tanult festeni, főképp Benjamin Constanttól. Először 1894. állított ki Párisban és Budapesten. 1899. festette *Nympha* c. képét (Szépművészeti Muzeum), attól fogva inkább a somogyi népéletből vett jeleneteket fest, többnyire nagyméretű képeken. Ily művei: *Alakok a falumból* (1900), *Parasztgyermek temetése* (1906), *Vasárnap* (1907), *Cigányok* (1911) stb.

Kunfi *Zsigmond*, ujságíró, szociáldemokrata vezérférfiú, szül. 1879 ápr. 28. Nagykanizsán. A kolozsvári egyetemen bölcsészet-doktori diplomát nyert; Kolozsvárott kezdte ujságírói pályáját, Temesvárott 4 évig reáliskolai tanár volt. Dolgozótársa volt a Huszadik Század c. folyóiratnak, melybe oktatásügyi és szociológiai cikkeket írt. 1907., amikor a szociáldemokrata mozgalomban kezdett részt venni, lemondott tanári állásáról; belépett a Népszava c. napilap szerkesztőségébe, e lapnak helyettes szerkesztője és a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja lett. 1908 óta szerkesztője a párt tudományos folyóiratának, a Szocializmus-nak. 1914 nyarán több függetlenségi párti képviselővel az északamerikai Egyesült-Államokban agitációs körúton volt. Publicisztikai munkássága legnagyobbrészt oktatásügyi, választójogi, külpolitikai és szocialista elméleti problémákra terjed ki. Művei: *Toldy Ferenc*. Irodalomtörténeti tanulmány (Budapest 1903); *Jókai* (u. o. 1905); *A francia kulturharc* (u. o. 1906); *Népoktatásunk bűnei* (1908); *Ki tanítja a magyar népet ?* (1909); *Az általános választójog* (1911); *A másik út* (1911). Lefordította és magyarázatokkal ellátta *Lassalle* legkiválóbb műveit: *Alkotmány, szocializmus, demokrácia* c. alatt (u. o. 1914) és *Ipolyi* Tamás néven a *Kommunista Kiáltvány*-t és *Schäffle* egyik füzetét.

Kung v. *Kong* (eredeti nevén *Jih-szin)*, herceg, kinai államférfiú, Taokvang császár hatodik fia, szül. 1833 jan. 11., megh. 1898 máj. 2. A franciákkal és angolokkal kitört háborúban 1860. ő volt a közvetítő a kinai udvar részéről. Bátyjának, *Hszienfeng* császárnak halála után 1861. a fiatal *Tungcsi* császár mellett régens lett és kivégeztette ellenfeleit. Hogy az angoloknak és franciáknak a *taiping*-lázadás leverésére nyujtott segítségét meghálálja, a reformok felé hajlott és a keresztényeknek vallásgyakorlatot engedett. Többször elvesztette rangját, de 1894. a *cung-li-jamen* elnöke lett.

Kungelf *(Kongelf)*, város Svédországban, a Götaelf északi ágánál. Közelében vannak a régi *Bohus* erőd (l. o.) romjai.

Kung-fu-ce v. *Kong-fu-ce*, l. *Konfuceu*.

Kungur, járási székhely Perm orosz kormányzóságban, a Szilva és a nagy szibíriai út mellett, 14,295 lak., gép- és bőrgyártással.

Kunhalas, község, l. *Kiskunhalas*.

Kunhalmok. Ama részint magukban álló nagyobb, részint sűrűn egymás mellett emelt alacsonyabb halmok neve, amelyek szemmelláthatóan emberi kéz alkotásai s a bennük található hamu, égett csontok, edények, ékszerek, fegyverek, korhadt fagerendák stb. tanusága szerint régi sírhalmok. Hazánkban gyakoriak, de nagy számmal fordulnak elő Bolgárországban, Romániában, Besszarábiában, Dél- és Kelet-Oroszországban, Szibíriában, Közép- és Belső-Ázsiában is. Az oroszok kun-tatár néven *kurgánoknak* nevezik s nálunk is gyakran előfordul ez elnevezés *korhány*, *gorgány* alakban, mint az Alföldön Békés, Bihar, Csongrád, Jásznagykun és Szolnok vm.-ben, vala-

mint Erdélyben. Az elnevezés arra mutatna, hogy a kunoktól valók e sírhalmok, kikről XIII. sz.-beli írók, mint Rubruquis, Alberichus Monachus és Joinville mondják, hogy nagy halmot emeltek az elhúnyt fölé s azt lovastul és néha leghívebb szolgájával együtt temették el, ahogy szokásuk volt a régi japániaknak is régi krónikáik szerint. De a régészeti tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a magyarországi K. általában véve jóval régebbiek. Vannak olyanok, amelyek egész a kőkor végső szakáig nyúlnak vissza. A K. igazi kora azonban a vaskor elejétől a népvándorlásig terjedő kb. ezer éves időszak (Kr. e. VI.—Kr. u. IV. sz.). Ezek két csoportból állnak: a dunántúli és alföldi csoportból. Mindegyiknek jellemző sajátsága a halom közepén tölgyfagerendákból készített sírkamara, amely többnyire kövekkel volt megrakva, de míg a Dunántúl elégették a holttestet v. urnába tették a hamvakat, az alföldiekben rendesen zsugorítva temették el a csontvázat; abban is eltérnek, hogy nyugaton százszámra sűrűn egymás mellett emelkednek a legtöbbször alacsony halmok, a keletiek magasak, sok köztük a magános, öt-hatnál több nem igen szokott előfordulni s úgy látszik, fejedelmek, törzsfőnökök temetkező helyei voltak, mert gazdagabbak, de többnyire ki vannak fosztva. A K.-at összefoglalva ismertette *Rómer* Fl. (Résultats généraux du mouvement arch. de Hongrie, 1878). A bácsmegyeiekről írt *Dudás* Gyula, a szabolcsmegyeiekről *Jósa* András a Nyirvidék 1910. és 1911. évf. s a Magyarország Vármegyéi c. monográfia-vállalatban, u. o. kisléghi *Nagy* Gyula a torontáliakról, *Márton* Lajos a pestmegyeiekről. Gazdag anyag van az Arch. Ért. és Arch. Közlemények köteteiben.

Kunhegyes, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai felső j.-ban, (1910) 9832 magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal.

Kunia, sziget, l. *Pins* (Ile des).

Kunić, adók. Modrus-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1910) 618 szerb lak.; u. p. és u. t. Plaški.

Kunigunda, *szent*, lützelburgi (Luxemburg) Siegfried gróf leánya és szent II. Henrik császár neje, megh. 1039 márc. 3. Férjével egyetemben megalapította 1007. a bambergi püspökséget, 1017. a benediktinák kolostorát Kaufungenben, ahová 1025. Henrik halála után visszavonult. A legenda szerint férjével ú. n. Józsefházasságban élt; Rodulf Glober clugny-i szerzetes krónikája azonban ez ellen szól. Szentté avatta III. Ince 1200. Ünnepe márc. 3. V. ö. *Toussaint* (1901); *Müller* (1906); *Günter*, Kaiser H. der Hl. (1904). — L. még *Kinga*.

Kunigundafű (növ.), l. *Eupatorium*.

Kunimund, a gepidák utolsó királya, 567. a longobárdok elleni csatában esett el. A hagyomány szerint maga *Alboin* longobárd király ölte meg s koponyájából ivóserleget készíttetett magának, leányát, *Rosamundát* pedig nőül vette s egy lakoma alkalmával arra kényszerítette, hogy e serlegből igyék.

Kunišinci, adók. Verőcze vm. alsómiholjáczi (dolnji-miholjac-i) j.-ban, (1910) 790 horvát és német lak.; u. p. és u. t. Valpó (Valpovo).

Kunits *Ferenc*, író és szerzetes, szül. Németcziklinben 1697 aug. 8., megh. Sopronban 1763 okt. 26. 17 éves korában belépett a jezsuita szerzetesrendbe, melynek szolgálatában előbb mint hallgató Bécsben és Grácban, majd mint tanár és rektor több ízben tartózkodott Kolozsvárt, Nagyszombatban, Kassán, Budán és Egerben; járt Olaszországban is. Több latin történeti és kánonjogi művén kívül (Compendium Historicum de monarchiis, 1732, de regnis, 1733; Regulae iuris canonici, 1741) legnevezetesebb műve a *Szedeciás* c. iskolai dráma (1753), Granelli olasz jezsuita drámájának fordítása, mely a jezsuitadrámák között egyike a kevésszámú nyomtatásban megjelent (Egerben színre is került) magyar drámáknak.

Kunja (arab), a személyek tulajdonneveinek tektonimikus jelölése, l. *Abú*.

Kunjut, tartomány, l. *Kunsut*.

Kunkel (ném.) a. m. rokka és fonóház (középlat. *conucula)*, a női nem jelképezésére is szolgál. Ezért *Kunkellehen* oly hűbér, mely a női ágra is szállhat; *Kunkeladel*, anyai ágról származó nemesség; *Kunkel-* (v. *Spill-)Mage*, nőágon rokon.

Kunkel, 1. *Adam*, német farmakológus, szül. Lohrban 1848 nov. 27., megh. a starenbergi tó melletti Ammerlandban 1905 aug. 21. 1883-tól a gyógyszertan tanára volt a würzburgi egyetemen. Nevezetes munkája a Handbuch der Toxicologie, mely több kiadást ért.

2. *K.*, *Johann*, l. *Kunckel*.

Kunkor, 1. *(bostryx*, növ.), az áltengelyes bog (l. *Elágazás)* gyakori alakja, midőn a bekunkorodó áltengelyt alkotó ágak valamennyien ugyanarra az oldalra esnek. L. még *Virágzat*. — 2. *K.*, a *Heliotropium* (l. o.) magyar neve.

Kunkötés (Arany Jánosnál *hunkötés)*, a kunoknál használatos módja a csomóba való kötésnek, mely eredetileg csupán a kötélre nézve volt használatban, de később a nép babonájában bizonyos babonás jelentőséget vett fel. Később bűbájos erőt is tulajdonítanak neki, de ekkor nehezen megoldható csomót jelent, melynek nyitját csak beavatottak ismerik. Ilyen értelemben lesz aztán belőle *kuncsomó*, latin fordításban «Vulcanium vinculum» (nyilvánvaló célzással arra a hálóra, melyben Vulcanus Arest és Aphroditét meglepte és megfogta). V. ö. *Arany* János jegyzete Buda halálához és *Gyárfás*, A jászkunok története (III. köt. 155).

Kunlaczháza, község, l. *Kiskunlaczháza*.

Kun László, magyar király, l. *László*.

Kunmadaras (azelőtt: *Madaras)*, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai felső j.-ban, (1910) 7584 magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal. Nagy határa igen termékeny.

Kun miatyánk. Ezen a néven ismeretes több török-tatár nyelvű miatyánk-töredék, mely már a XVIII. században is foglalkoztatta a keleti nyelvekhez értő tudósokat. Másolatai a debreczeni kollégium könyvtárában és a kunszentmiklósi városi levéltárban maradtak meg s néhány énektöredékkel együtt a kunok régi nyelvének maradványai. Az előbbit *Jernei* adta ki és e szöveg alapján *Vámbéry* fejtegette a Nyelvtudományi Közlemények 9. kötetében. Szerinte e nyelvészeti kuriózum a török-tatár nyelvcsoport-

hoz tartozik, melynek semmiféle, sem nyelvi, sem történeti fontossága nincs. Sokkal alaposabban fejtegeti e szöveget *Kuún* Géza gróf Codex cumanicus c. művében s a kun nyelv töredékét látja e fennmaradt szövegben. Értelmezései nagyobbára beválnak és szófejtései megállják a helyüket. Legujabban *Mészáros* Gyula foglalkozott kimeritően e maradványokkal. Magának a miatyanknak ime egy pár sora, ahogy azt Kuún gróf összeállította:

Bezem atamíz kim sen küktä.
Senlä-dn sen ading
deśnedin sen könglüng nigäkkim
ģerdä alaj küktä
Bezem etmäkemezne her bezgä
buton botun bu gön.

Kunó, kisk. Nyitra vm. szeniczei j.-ban, (1910) 474 tót lak.; u. p. és u. t. Szenicze.

Kunok (ol.-lat.: *comani, cumani*; orosz-lengyel: *polovce*; bizánci: *uz*; arab: *ghuz)*, uralaltajiak, akik 900 táján a Volga és Jajk, valamint a Kaukazus vidékein tüntek föl először s az oguz-törökökből és a régi hunmaradványokból alakultak. A bizánciak guzoknak, uzoknak, a magyarok K.-nak, az oroszok palócoknak nevezik. Latin cumanus nevük onnan van, hogy a Kuma partjain laktak, hol több helynév emlékeztet rájuk, valamint Dagesztánban is; így Khunsak vagy Kunsakh. Az orosz évkönyvek először csak 1061. említik őket s a palovecek, azaz K. négy ága Nestor szerint: *besenyő, turkmén, török* és *palovec*. A Névtelen azonban már 894. szerepelteti Kijevnél a hét kun vezért, kik előbb az oroszokkal, majd a magyarokkal szövetkeztek, ezeket azonban a másik krónika-csoport hunoknak nevezi s nyilván a hun-bolgár eredetű kabarok értendők alattuk. A hét kun nemzetséget IV. László is említi. Egyik vezérük *Alpra*, másként *Ozul*, 1279. a kun nép egyik követe volt azon az országgyűlésen, mely a kunok állandó letelepítésével és viszonyaik szabályozásával foglalkozott. A besenyők és kunok különböző voltáról ismert nézeteket l. *Besenyők*. K. meg a XIII. sz.-ban is nagy számmal laktak Fekete-Kunországban, ahogy magyar krónikák is nevezgették Krimia és Dél-Oroszország kunságát. Velencei s olasz kereskedők érdemesnek tartották megtanulni nyelvüket; ennek köszönhető az 1303-ból való Petrarca-kódex, mely a főbb kun szavakat és szólásmódokat tartalmazza. (Codex Cumanicus. Kiadta gr. Kuún Géza). Magyarországi történetüket l. *Besenyők, Jászok, Palócok* és *Kuthen* címszók alatt.

Irodalom. Fejér György, A kunok eredete, Pest 1850, 8 r. 104; Neumann K., Die Völker des südl. Russlands; Blau, Über die Nationalität und Sprache der Kumanen, Zeitschr. der Deutschen Morgenländ. Gesellsch. 1876, 23. köt.; Kuún Géza, Codex Cumanicus, 2 kötet, 1880—83. és a Relationes mindkét kötetének számos lapján; Hunfalvy, Ethnogr. 405—410 s több más helyütt; Kumy, Bél a Comanusokról. Tud. Gyűjt. 1834. VII.; Horvát István, A c. nyelvről és népről, u. o. 1833. 36. számos füzetben; Gyarfás, A jászkunok története, 4 kötet; Kropf, Balbinus tudósítása a régi kunírás állítólagos maradványairól, Arch. Ért. 1897.

Kunország, l. *Kumánia.*

Kúnos *Ignác*, turkológus, a budapesti m. kir. keleti kereskedelmi akadémia igazgatója, szül. a Debreczen melletti Sámsonban 1862 szept. 22. Ugor, majd török-tatár nyelvészettel foglalkozott, hosszabb ideig tartózkodott Kis-Ázsiában, Egyiptomban és a Balkánon. 1889-ben a párisi Société asiatique külső tagnak, 1893. a M. Tud. Akad. levelező tagnak választotta meg, 1899. a budapesti m. kir. keleti keresk. akadémia igazgatójának nevezték ki. A nemzetközi közép- és keletázsiai társaság alelnöke, egyetemi m. tanár és a Keleti Szemle szerkesztője. Főbb munkái: *Nyelvőr-kalauz* (Budapest 1883); *Három karagözjáték* (u. o. 1886); *Oszmán-török népköltési gyüjtemény* (u. o. 1887—89); *Orta-Ojunu*, török népszinjáték (u. o. 1889); *Török népmesék* (u. o. 1889); *Anatoliai képek* (u. o. 1891); *Kisázsiai török nyelvjárások* (u. o. 1892); *Kis-ázsiai török népregények* (u. o. 1892); *Köroglu*, Ázsia rablóhősének regénye (u. o. 1893); Turkish fairy tales and folk tales (London 1896); *Kisázsia török dialektusairól* (Budapest 1896); Mundarten der Osmanen (St.-Petersburg 1899); *Naszreddin hodsa tréfái* (Budapest 1899); Chrestomathia turcica (u. o. 1899); Schejch Sulejman efendi's Tschagataj-osmanisches Wörterbuch (u. o. 1902); Janua linguae ottomanicae. *Oszmán-török nyelvkönyv* (u. o. 1905); Türkische Volksmärchen aus Stambul (Leiden 1905); *Ada-kaleki népdalok* (Budapest 1906); Fortyfour Turkish Fairy Tales. Illustrated by Willy Pogány (London 1913). Munkatársa e Lexikonnak is.

Kunoss *Endre*, lirai költő, író és hirlapíró, szül. Hetyén (Vas vm.) 1811 ápr. 9., megh. Kálozon (Fejér vm.) 1844 jún. 22. A bölcsészetet és jogot Győrött elvégezvén, Pesten ügyvédi vizsgálatot tett. Politikai írói pályáját 1836. a Jelenkornál kezdte meg, utóbb a Hirnök segédszerkesztője, majd a Világ (szerk. Császár Ferenc) tárcaírója volt. Később nevelő lett Zichy Ödön, majd Batthyány gróf családjánál. Ezalatt sok verset írt a lapokba, melyek az Athenaeum korának jelesebb ifjú lirikusai közé emelték; dalainak forrása Horváth Nina iránt érzett szerelme volt. (Legismeretesebbek: Képeddel alszom el... és Kitárom reszkető karom... kezdetű dalai.) Verseit gyüjteményekben is kiadta: *Dalfüzér* (Pozsony 1840) és *K. versei* (2. bővített kiad. Pest 1843). Irt egy drámát és több kézikönyvet: *Alapvonatok a honi nevelés köréből* (Pest 1833); *Szófüzér* (u. o. 1834, új szók és fölélesztett szók jegyzéke volt, 4-ik kiad. Pest 1843, német címmel is megjelent); *Gyalulat*, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak stb. (Pest 1835, németül is: Fremdwörterbuch der ung. Sprache); *Honi törvénytudomány*, I. oszt. Polgári magánjog (u. o. 1838); *Dajkakönyv* (Buda 1842, 2. kiad. Pest 1843); *A selymészet kézikönyve* (u. o. 1843). 1838. Vajda Péterrel megindította a Természet cimű folyóiratot. Az 1843-iki pozsonyi országgyűlésen távollevők követeként volt jelen és a Hirnök című lapba írt országgyűlési tudósításokat.

Kunostein-Engers, l. *Engers.*

Kunosvágása, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 1913 német lak.; postaügynökség, u. t. Jánoshegy.

Kunovec, adók. Varasd vm. ludbriegi j.-ban, (1910) 1535 horvát lak.; u. p. és u. t. Rasinja.

Kunovina, a horvát nemzeti dinasztia és később az Árpádok és vegyesházbeli királyok korában egész Horvátországban és Szlavoniában divatos

adónem, mely nyestbőrökből állott (kuna a. m. nyest); latin neve *marturina*, mely kifejezés régibb okleveleinkben igen gyakori. Ez adónem emléke megmaradt máig Szlavonia címerében, melynek középső vörös mezejében a nyest látható.

Kunrépa *(Cyclamen* L., növ.), a Kankalinfélék génusza; 16 faja Közép-Európa és a mediterrán vidék hegyein honos gumós növény. Legtöbbjét díszül cserépben is ápolják. Hazánk Ny.-i és ÉNy.-i részében erdős völgyekben előfordul a közismert *C. europaeum* L. (ligeti K., disznókenyér, disznórépa, alpi v. alpesi ibolya, földi kenyér). A középeurópai hegységekben E.-ra Csehországig van elterjedve. Levele kerekded szívalakú, kanyargós v. csipkés szélű, színe fehéres erű és fehéres zónája van, visszája piroslő. Tőkocsánya egyvirágú, a virág jó illatú, bókoló; rózsaszínű vagy fehéres pártája visszahajló. Az érett termés kocsánya összecsavarodik és dugóhúzóhoz hasonlít. Gumója mérges, hatóanyaga a *ciklamin* (cyclamin, arthanin, $C_{20}H_{34}O_{10}$), szín- és szagtalan, csípős méreg. Ezelőtt a gumót (radix cyclaminis vagy arthanitae) féreghajtónak használták. A sertés állítólag veszély nélkül megeszi. Szárítva és pörkölve elveszti hatóanyagát s ekkor állítólag ehető, gesztenyeízű. Úgy ez a faj, mint a *C. persicum* Mill. (Elő-Ázsia, Égei szigetek) is, tőalakja számos kerti változatnak. Az utóbbi faj virága fehér, a torkában piros. Szobában többnyire ezt látni.

Kunság *(Kis-* és *Nagy-),* azelőtt hazánknak két (számos elkülönített területi darabból álló) kiváltságos kerülete, amaz (1870) 74,715, ez 60,215 lakossal. A vármegyék rendezéséről szóló 1876. XXXIII. t.-c. a két kerületet megszüntette. L. még *Jász-kun kerület* és *Kunok.*

Kunsági, *Illésy* György (l. o.) írói álneve.

Kunsut *(Kunjut),* Kasmirtól függő kis tartomány a Karakorum D.-i lejtőjén; a harcias hunza és nagar törzsek lakják, kiket az angolok 1891—1892. meghódítottak és ekkor a megerősített *Nilt* helységet választották a brit kormányzóság székhelyévé. Legnevezetesebb helye a kb. 7000 lakosú *Baltit*, mely 2560 m. magasságban fekszik.

Kun-szan, kikötő Korea nyugati partján, az é. sz. 36° alatt; 1899-ben nyitották meg az idegenforgalomnak.

Kunszentmárton, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai alsó j.-ban, a Körös balpartján, (1910) 2242 házzal és 10,410 magyar lakossal; van járásbirósága, pénzügyőrbiztosi állomása, polg. fiu- és leányiskolája, iparos-iskolája, ipartestülete, gőzfűrésze és gőzmalma, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala és telefonállomása. Régebben rend. tanácsú város volt. Nagy határa igen termékeny; földmívelése és állattenyésztése jelentékeny.

Kunszentmárton-szentesi h. é. v., Kunszentmártontól Szentesig terjedő, 22·2 km. hosszú, rendes nyomtávolságú, gőzüzemű h. é. v. a Máv. kezelésében. Szentes város tulajdona. Alaptőkéje 880,000 kor. Megnyílt 1887.

Kunszentmiklós, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. K.-i j.-ban, (1910) 1747 házzal és 8321 magyar lak.; a járási szolgabírói hivatal székhelye, ref. főgimnáziummal, járásbirósággal és adóhivatallal, van vasúti állomása, posta- és távíróhivatala és telefonállomása.

Kunszentmiklós-dunapataji h. é. v., a Máv. Kunszentmiklós-Tass állomásától Dunapataj állomásig vezető 49·6 km. hosszú, rendes nyomtávolságú, gőzüzemű h. é. v. a Máv. kezelésében. Megnyílt 1902.

Kunsziget, kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 1025 magyar lakossal; u. p. és u. t. Öttevény.

Kunszőllős (azelőtt: *Szőllős),* kisk. Torontál vm. zsombolyai j.-ban, (1910) 1071 német és oláh lak., postaügynökség; u. t. Nagykomlós.

Kunszt *József,* kalocsai érsek, szül. Zubrohlaván (Árva vm.) 1790 jún. 28., megh. Pesten 1866 jan. 5. 1851-ben kalocsai érsek lett. A kalocsai papnevelő-intézetet újjáalakította. Jótékony célokra közel egy milliót áldozott. A Magyar Tud. Akadémiának is tizezer forintot adományozott. V. ö. *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

Kuntapolcza, kisk. Gömör vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 831 magyar és tót lak. A csetneki Concordia vasműtársulatnak itt vaskohója és olvasztója van.

Kuntelep, kisk. Somogy vármegye nagyatádi j.-ban, (1910) 601 magyar lak.; u. p. és u. t. Görgeteg.

Kuntersweg, l. *Eisack.*

Kunth, *Karl Sigismund,* német botanikus, szül. Lipcsében 1788 jún. 18., megh. Berlinben 1850 márc. 22., mint egyetemi tanár és a botanikus kert aligazgatója. Humboldt és Bonpland amerikai növényeit dolgozta fel ezekkel együtt a Nova genera et species plantarum (Paris 1815—28, 7 köt., 700 rézmetszet) c. főművében. Az Enumeratio plantarum-ban (Stuttgart 1833—1850, 5 köt.) az egyszikűeket dolgozta fel.

Kunto, három nagyobb tó neve Archangel orosz kormányzóságban. A három tavat egy km. széles csatorna köti össze s a Kemj folyó viszi le vizüket a Fehér-tengerbe. A felső K. területe 291 km², a középsőé 493 km², az alsóé 237 km².

Kuntze, 1. *Johannes Emil,* német jogtudós, szül. Grimmában 1824 nov. 25., megh. Lipcsében 1894 febr. 11. A lipcsei egyetemen 1851. magán-, 1856. rendkívüli, 1869. rendes tanár lett. Főbb művei: Deutsches Wechselrecht (Leipzig 1856); Institutionen u. Geschichte des röm. Rechts (u. o. 1869, 2 köt., 2. kiad. 1879—80).

2. *K., Otto,* német botanikus, szül. Lipcsében 1843 jún. 23., megh. San Remóban 1907 jan. 28. Eleintén droguista volt, 1863—73-ig illanó-olajgyára volt, 1874—76-ig földkörüli utat tett, 1876—1878-ig Lipcsében és Berlinben tanult, 1884—90. feldolgozta nagy gyüjteményanyagát, 1891—92. Dél-Amerikát, 1894. Dél-Afrikát, 1904. Ausztráliát kutatta. Utazásainak eredményét Revisio generum plantarum (Leipzig 1891—98, 3 köt.) c. művében foglalta össze, amelyben érvényesítette a párisi kongresszus nomenklaturai határozatait, miáltal új elnevezéstani vitákat indított meg. 1895 óta San Remóban élt, hol hatalmas gyüjteményt halmozott fel. Művei közül fontos még a Tom v. Post-tal együtt írt: Lexicon generum phanerogamarum (Stuttgart 1903).

Kunwald *Cézár,* magyar festő, szül. Grácban 1870 júl. 25. Előbb a budapesti műegyetemet végezte s ott adjunktus is volt, de azután a festészet iránt érdeklődött s 1901—03-ig Weimarban,

1903—05-ig Párisban, aztán Berlinben és Budapesten folytatta művészeti tanulmányait, amelyeknek gyümölcsei egy sor arckép és csendéletkép. Mindkét műfajból egy-egy darabot megszerzett a Szépművészeti Muzeum.

Kunya, a Kongo mellékfolyója, l. *Alima*.

Kunyhó *(gunyhó)*, kezdetleges, kisméretű födött helyiség, mely az embert a szél és az idő viszontagságai ellen védi. Nálunk rendesen nádból v. szalmából készül; ilyenek a halászkunyhók, csősz-kunyhók stb.

Kunz *Jenő*, jogi író, szül. Temesvárott 1844 okt. 29. Szolgált a jogügyigazgatóságnál, majd a bíróságnál, 1871. pedig ügyvédi gyakorlatot kezdett. 1895-ben visszavonult. Hosszabb ideig volt Spanyolország magyarországi konzulja. A Magy. Tud. Akadémia 1903. levelező tagjává választotta. Művei: *A munka* (Budapest 1902); *Az uzsora ellen; A jog* (u. o. 1907).

Kunz, *Hermann*, porosz hadtörténeti író, szül. Ogrosenban (Brandenburg) 1847 márc. 12., megh. Berlinben 1905 nov. 19. Részt vett az 1866-iki és 1870—71-iki háborúban. Művei: Von Montebello bis Solferino (1888); Die Schlachten des Krimkrieges (1889); Der Feldzug der ersten deutschen Armee in Nord Frankreich 1870—71 (1889); Die Feldzüge von 1848—49 in Italien, Der Feldzug von 1866 és Der Feldzug von 1870—71 (1889); Die Feldzüge des Feldmarschalls Radetzky in Ober-Italien 1848—49 (1890); Einzeldarstellungen von Schlachten aus dem Kriege Deutschlands gegen die französische Republik 1870—71 (7 rész, 1890—1895); Die deutsche Reiterei in den Schlachten des Krieges 1870—1871 (Berlin 1895); Kriegsgeschichtliche Beispiele aus dem deutsch-franz. Krieg (1896—98, 18 füzet); Taktische Beispiele aus den Kriegen der neuesten Zeit 1880—1900 (Berlin 1901—02, 3 füzet).

Kunze, 1. *Gustav* (rövidítve *Kze)*, német botanikus, szül. Lipcsében 1793 okt. 4., megh. u. o. mint a botanika tanára 1851 ápr. 30. Munkái: Analecta pteridographica (Leipzig 1837); Die Farnkräuter (u. o. 1840—51); Supplemente der Riedgräser (u. o. 1840—50); *Schmidt*-tel együtt: Mycologische Hefte (u. o. 1817—23).

2. *K.*, *Max*, német erdész, szül. Wildenthalban 1838 febr. 10. Drezdában. 1870—1911-ig a tharandti erdészeti akadémián mint tanár működött. Főbb művei: Lehrbuch der Holzmesskunst (Berlin 1873); Anleitung zur Aufnahme des Holzgehaltes der Waldbestände (u. o. 2. kiad. 1906).

Kunzen, *Friedrich Ludwig Ämilius*, dán operakomponista, a dán faji zene jeles reprezentálója, szül. Lübeckben 1761 szept. 24., megh. Kopenhágában 1817 jan. 28. Holger Danske című operájában a dán nemzeti zenét művészi magaslatra emelte. Irt ezenkívül még 12 operát, sok szinpadi muzsikát és dalt.

Kunzit (ásv.), l. *Spodumen*.

Kuopio, 1. *län*, azaz tartomány Finnországban 42.731 km² területtel (ebből 6984 km² tó) s (1910) 333,777 lak. É.-i részében nagy kiterjedésű erdők vannak, de egyébként nem termékeny; a halászat, vadászat és erdőgazdálkodás a főfoglalkozások. — 2. *K.*, az ugyanily nevű tartomány *fővárosa*, püspöki székhely a Kallavesi Ny.-i partján, vasút mellett, (1910) 15,845 lakossal, fa- és vajkereskedéssel; székesegyházzal.

Kúp *(conus)*. Ha egy egyenes úgy mozog, hogy mozgása közben folyvást egy adott ponton megy keresztül, *kúpfelületet* ír le. Az adott pontot e felület *középpontjának* v. *csúcspontjának* nevezzük. A csúcspont és a kúpfelületnek tetszőleges P pontja által meghatározott egyenes a *kúp alkotója*. A kúpfelületen fekvő és a kúpalkotók mindegyikét metsző görbének *vezérgörbe* a neve. Egy vezérgörbe és a csúcspont teljesen meghatározza a kúpfelületet. Ha vezérgörbének kört választunk, akkor *másodrendű* kúpfelületet nyerünk. Ha a kúp csúcspontját összekapcsoljuk az alapkör középpontjával, a kúp *tengelyét* nyerjük. Ha ez merőleges az alapsíkra, a kúpot *egyenes*-nek, ha nem, *ferdé*-nek mondjuk. Szorosabb értelemben *kúp* az a test, melyet egy másodrendű kúpfelületnek a csúcspontja és egy körmetszése közé eső része (kúppalást vagy kúpköpeny) és a síkmetszésnek körlapja *(kúp alapja)* határol. A csúcspontnak az alapsíktól való merőleges távolsága a kúp *magassága*. Ha a kúpot egy, az alapsíkhoz parallel síkkal ketté szeljük, akkor a csúcs felé eső rész egy kisebb kúp, az alapsík felé eső rész pedig ú. n. *csonka kúp* lesz. A csonka kúp határai tehát két parallel körlap és a kúpfelületnek e körlapok közé eső része (palást). A kúp és csonka kúp *egyenes*, illetőleg *ferde*, aszerint, hogy palástjuk egy egyenes vagy egy ferde körkúpfelületnek a része. Egyenes kúp esetében az alkotóknak a csúcs és az alapsík közé eső részei, egyenes csonka kúp esetében pedig az alkotóknak a két síklap közé eső részei egyenlők. Az alkotók hosszúságán mindig a palástalkotók imént mondott részeinek hosszuságát értjük. A kúp *köbtartalma* $v = \frac{m}{3} r^2 \pi$, hol *m* a kúp magassága, *r* az alapkör sugara, $\pi = 3{\cdot}14159\ldots$ A csonka kúp köbtartalma $v = \frac{m}{3}(R^2 + Rr + r^2)\pi$, hol *m* a magasság, vagyis a párhuzamos körlapoknak egymástól mért merőleges távolsága, *R* és *r* pedig e köröknek sugarai. Az *egyenes* kúp és csonka kúp palástjának felszine $lr\pi$, illetőleg $l(R+r)\pi$, hol *l* az alkotók hosszúsága.

Kúp, kisk. Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 943 magyar lak.; u. p. Pápakovácsi, u. t. Pápa.

Kupa vezér, l. *Koppány*.

Kupa, 1. egyfülű, zömök arányú, hengerded, felfelé keskenyedő ivóedény füllel és ezen felcsapható fedéllel, különösen fémből. A cserépkupát német mintára inkább korsónak nevezzük. L. *Siegburgi korsók*.

2. *K.*, a ló metszőfogainak rágófelületén levő bemélyedés, mely a rágólap kopása folytán az évek során más-más, az állat életkorára jellemző alakot ölt (kezdetben haránttojásdad, majd kerek, háromszögletes, végül visszástojásdad). Az életkor jeleinek hamisítása céljából a K. alakját egyes lócsiszárok vésővel, még inkább tüzes vassal való égetéssel megváltoztatják, ez a durva hamisítás azonban könnyen felismerhető, mert ilyenkor a K. széle nem egyenletes, hanem zegzugos.

Kupa, kisk. Abauj-Torna vm. szikszói j.-ban, (1910) 485 magyar lak.; u. p. és u. t. Homrogd.

Kupacs *(cupula,* növ.), pikkelyalakú előlevelek módosulásából, összenövéséből, esetleg elfásodásából keletkező csészealakú képlet, mely a nővirágokat vagy virágcsoportokat, később a termést veszi részben v. egészen körül (tölgy, bükk, mogyoró). A gyertyán, mogyoró s más rokonfajok K.-a nem fásodik meg és gyakran vékony (álcsésze); ellenben a tölgyfajoké vastag, fás. A K.-os növényeket *Cupuliferae* név alatt is szokás összefoglalni. L. *Betulaceae* és *Fagaceae.*

Kupak, 1. fedele vagy teteje valaminek, különösen a pipa fedele bádoglemezből v. ezüstből. 2. *K.* *(operculum,* növ.), a toktermések egyik faja felső részében keresztben kovad (l. *Kovadás),* ez a felső fél a K. v. *csalma,* mely a pipakupakhoz hasonlóan válik le (pl. a Hyoscyamus, csalmatok).

Kupakos tok *(pyxidium, csalmás tok, dehiscentia circumscissa),* általában az olyan többmagú, száraz gyümölcs, amely megéréskor keresztben reped fel, azaz a teteje kupak vagy fedőcske képében esik le róla, pl. útifű, paréj. L. *Hyoscyamus.*

Kupaktanács, az értelmetlen, szűrös atyafiakból álló falusi tanács gúnyos elnevezése. Használják tréfásan fecsegő, pletykázó társaságra is.

Kúpalakú boltozat az, melynek alakja kúpfelületet képez. L. *Süvegek* és *Fiókboltozat.*

Kupalo (orosz), tulajdonképen a. m. fürdő; népünnep déli és nyugati Oroszországban, Szt. István éjszakáján (jún. 24.), mikor a legények és leányok koszorúkkal díszítik föl magukat és énekelve körültáncolják a szent tüzet; reggel pedig a folyóban fürdenek. Ez a népszokás, bár fürdés nélkül, megvan hazánkban is Szt. István-napi tűzugrás néven. V. ö. *Benosics* B., Ethnogr. (1906).

Kupang, város, l. *Timor.*

Kupás fúró, l. *Fúró.*

Kupás téglakötés, a porosz süvegboltozatok elkészítésénél használatos szerkezet, melynél a fekvő hézagok sugarasan állanak. A futósorok a boltozat tengelyével párhuzamosan feküsznek és kötőleg váltakoznak egymással.

Kupás véső v. *homorú véső,* a faiparban használt olyan íves élű véső, amelyet vájolatok készítésénél használnak.

Kupcsay *Felicián,* író, miniszteri titkár, szül. Hosszufaluban (Brassó vm.) 1876 jún. 8. Középiskoláit Brassóban kezdte és Kolozsvárt folytatta, u. o. és Berlinben végezte az egyetemen jogi tanulmányait. Nagyobb tanulmányutat tett Németországban, Angliában és Franciaországban, azután a kultuszminisztérium szolgálatába lépett. Szépirodalmi művei: regények *(Zarathustra mumiája, A szeretet vize)* és novellák *(A boldogság kis kátéja).*

Kúpcsiga v. *kúpos csiga* (állat), l. *Kúpos csigák.*

Kupcsok *Sámuel,* botanikus és író, szül. Breznóbányán 1850 ápr. 21., megh. Bakabányán 1914 júl. 26., ahol 1870 óta állami tanító volt. Florisztikai közleményeket írt a Magyar Botanikai Lapokba, főképen a *Rubusokat,* szederféléket ismertette. Költeményei: Novy Vinšovnik (Új köszöntő) címmel két kiadást (Túróczszentmárton 1905, 1911) értek.

Kúpcsőrüek *(Conirostres),* régebbi madártani rendszerekben az Éneklők *(Passeriformes)* rendjének egyik csoportja, ahová tartozó madarak csőre erős, kúpalakú, vége felé hirtelen vékonyodó, tövén vastag, általában a magvak megtörésére való. Ide többnyire kis madarak, szövőmadarak (Ploceidae), tanagridák, pintyfélék (Fringillidae) és cinke-félék (Paridae) tartoznak.

Kupé, l. *Coupé.*

Kupec *(kupec,* orosz) a. m. kereskedő, régebben egyszersmind harcos is; utóbb a városi kereskedők neve, akik 1863-ig három rendbeli céhbe tömörülve, külön társadalmi osztályként szerepeltek.

Kupeces tánc, l. *Kuferces.*

Kupeczky *János,* festő, szül. Bazinban (Pozsony vm.) 1667., megh. Nürnbergben 1740. Apja, aki 1666. vándorolt be Csehországból, először a szövőszék mellé fogta, de a gyermeknek nem tetszett ez a foglalkozás, megszökött az atyai háztól, Bécsben festővé képezte magát és 22 évi Rómában való tartózkodás után mint elsőrangú festő tért vissza az osztrák fővárosba, hol csakhamar megnyerte az udvar különös kegyét. K.-nek vallási meggyőződése miatt (a cseh testvérekhez tartozott) annyi kellemetlensége támadt, hogy végre is 1724 körül Nürnbergbe kellett költöznie. K. művein az olasz mesterek befolyásán kívül leginkább Rembrandt hatása érezhető. Művei túlnyomórészt arcképek (köztük több példányban önarcképe is szerepel) s több van Magyarországon is a Szépművészeti Muzeum gyüjteményében (l. *a képmellékletet),* a Fővárosi Muzeumban, Andrássy Manó gróf, Keglevich István gróf, Harkányi Frigyes, Zichy Jenő gróf, Esterházy herceg és mások képtáraiban. 18 művéből 1913. kiállítást rendezett az Ernst-Muzeum Budapesten. V. ö. *Nyári* S., K. (Bécs 1889); *Zsilinszky* M., K. (Budapest 1878) és a Művészet 1911. évfolyamát.

Kupelwieser, 1. *Franz,* német kohász, szül. Bécsben 1830 szept. 14., megh. Pörtschachban (Karintia) 1903 aug. 5. 1866. a kohászattan rendes tanára lett Leobenben. Főbb munkái: Studien über den Bessemerprocess (1870); Beiträge zum Studium des Hochofenprocesses (1873).

2. *K., Leopold,* osztrák festő, szül. Piestingben 1796 okt. 17., megh. Bécsben 1862 nov. 17. A bécsi művészeti akadémián tanult. 1824—25-ig Olaszországban tartózkodott. Az egyházi festés terén mint a bécsi műv. akadémia tanára is nagy szerepet játszott és Bécs sok templomát díszítette oltárképeivel és freskóival. Tőle való a kalocsai székesegyház és a budapest-józsefvárosi plébániatemplom főoltárképe.

3. *K., Leopold,* cs. és kir. altábornagy, történetíró, *K. 2.* fia, szül. Bécsben 1829. 1851-ben a műszaki csapatnál résztvett az osztrák csapatok vaskapui munkálatainál. 1892-ben altábornagy lett. Főművei: Ungarns Kämpfe mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526 (Wien—Leipzig 1895); Die Kämpfe Österreichs mit den Osmanen 1526—1537 (Wien 1899).

Kupeczky cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

KUPECZKY JÁNOS: A MŰVÉSZ CSALÁDJA
(BUDAPEST SZÉPMŰVÉSZETI MUZEUM)

Kupertino *(Copertino) József, szent*, szül. Copertinoban 1603 jún. 17., megh. Osmóban 1663 szept. 18. Előbb kapucinus laikus testvér volt, később, mint ferencrendit 1628. pappá szentelték. Legérdekesebb alakja a keresztény misztikának, amelynek legfeltűnőbb jelenségei oly sűrűn fordultak elő K. mindennapos életében, hogy az egyházi inkviziciós törvényszék Nápolyba és Rómába idézte és félreeső kolostorokba (Assisi, Pietrarossa, Fossombrone és Osmo) internálta. Boldoggá avatták 1753, szentté 1767. Ünnepe szept. 18.

Kúpfalva, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 196 német lak.; u. p. Pörgölény, u. t. Borostyánkő.

Kúpfarkuak *(Conurinae*, állat) vagy Ékfarkú papagályok, a Papagály-félék egyik alcsaládja. Hosszú, ékalakú, lépcsőzetes farkuk jellemzi őket. Amerika forró övének lakói. L. *Papagályfélék.*

Kúpfedél, l. *Fedél.*

Kúpfelület, l. *Felület.*

Kupfer, *Johann Michael*, bécsi festő, szül. Schwabachban 1859 jún. 4. Tanulmányait a nürnbergi iparművészeti iskolában kezdte meg, majd Münchenben és a bécsi akadémián (Hellmernél és Wurzingernél) folytatta. Eleinte szobrásznak készült s csak később fordult egészen a festészet felé. Többnyire genreképeket fest az osztrák főváros életéből, melyeket hamisítatlan bécsi kedélyesség jellemez: Tánc a Hängstatton (a bécsi városi múzeumban); A nussdorfi «heuriger»; A vén lump (Der alte Drahrer); Szünet a mosólányok bálján stb.

Kupferdreh, község Düsseldorf porosz kerületben, a Ruhr és vasút mellett, (1910) 9552 lak., vasművel, rézkohóval és kőszénbányával.

Kupffer, 1. *Adolf Theodor*, fizikus, született Mitauban 1799 jan. 18., megh. Szent-Péterváron 1865 jún. 4. A kazáni egyetem tanára, a szentpétervári tud. akadémia tagja, majd az 1843. létesített mágnesi-meteorológiai központi intézet igazgatója volt. A meteorológiára és földmágnességre vonatkozó számos vizsgálatot végzett; az orosz partokon viharjelző-állomásokat létesített.

2. *K.*, *Karl*, német anatómus, szül. Lestenben (Kurland) 1829 nov. 14., megh. Münchenben 1902 dec. 16. 1866-ban Kielben, 1876. Königsbergben, 1880. Münchenben az anatómia tanára. K. nagyszámú összehasonlító bonctani, hisztológiai és embriológiai tanulmányt tett közzé. Főműve: Studien zur vergleichenden Entwickelungsgeschichte des Kopfes der Kranioten (1893—1900).

Kupica a. m. pálinkás pohár.

Kupido, l. *Cupido.*

Kupido-tyúk (állat), l. *Prairie-fajd.*

Kupina, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1910) 351 horvát lak., u. p. Velika Kopanica, u. t. Andrijevci.

Kupinec, adók. és pk. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1910) 2072 horvát lakossal, u. p. és u. t. Zdenčina.

Kupinečki Kraljevec, adók. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1910) 982 horvát lak., u. p. és u. t. Stupnički Leskovec.

Kupinovo, adók. és pk. Szerém várm. zimonyi j.-ban, (1910) 2372 szerb lak., posta- és távbeszélőhivatal. L. még *Kölpény vára.*

Kupirovo, adók. Lika-Krbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1910) 875 szerb lak., u. p. és u. t. Srb.

Kupjanszk, kerületi székhely Karkov orosz kormányzóságban. Vasúti gócpont, 6893 lak.

Kuplé, l. *Couplet.*

Kupljenovo, adók. Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1910) 1985 horvát lak., u. p. Zaprešić, u. t. Pušća-Bistra.

Kupljensko, adók. Modrus-Fiume vm. vojnići j.-ban, (1910) 1030 szerb lak., u. p. és u. t. Vojnić.

Kúpmetszet, l. *Kúpszelet.*

Kupola (ol. *cupola)*, félkörnél magasabb bolthajtás valamely centrális tér fölött. Magát a boltozatot *K.-boltnak* hívjuk, míg a K. név magában foglalja a betetőző szerkezet esetleges egyéb alkotórészeit is (a pendentivokat, a dobot, a lámpást, stb.). A K. épülhet kerek, poligonális, quadratikus avagy ellipszis-alakú tér fölött; boltozatának legősibb és manapság is legmegszokottabb formája a gömbboltozat. A gömbboltozatot állékonyságának csorbítása nélkül függélyes síkokkal metszhetjük. Ha ez a sík a tengelyen megy át: fél K. származik. Három vagy több excentrikus függélyes sík metszése folytán származik a poligonális kupola-alaprajz, s ez esetben a K.-t a megmaradó pillérek hordják. Ha a K. süvegét vízszintes síkkal lemetsszük, a megmaradó gömbháromszögeket pendentivoknak, csegelyeknek nevezzük. A K. boltozásánál az összes fekvő hézagok a gömb középpontja, vagy inkább tengelye felé vannak irányítva. A bolthajtás tehát egymáson fekvő gyűrűkből áll. Éppen ezért és mivel a K.-nak csak igen kevés oldalnyomása van, a K. boltozásához külön alakzó állvány nem szükséges és a boltozást bármelyik gyűrűnél félbe lehet hagyni anélkül, hogy az így támadt kerek nyílás szélét alá kellene támasztani. A kupola-bolthajtás tömegének nagy súlyát kisebbítendő, már a rómaiak *kaszettákat* (l. o.) mélyítettek abba; a ravennai San Vitale K.-jának szerkezete egymás mellé fektetett üres cserépkorsókból áll; alul nem látható bordás és teherhárító íves szerkezetek is képezhetik a K.-bolt magvát, amelyek közeit kitöltő boltozatnak kisebb vastagságot lehet adni, mint a bordáknak stb. A K.-boltozat lapos, ha az egész gömbboltozat helyett csak egy gömbsüveget szerkesztünk. (L. még *Boltozat.*) Magyarországban — sajnos — alig mutathatunk fel az architekturában számot tevő K.-t. A régiebbek közül egyik legérdekesebb a budai Rudasfürdő török eredetű lapos K.-ja. Nagyobb K.-s templomaink mind újabb keletűek, mint pl.: a váczi, egri, esztergomi bazilikák és az Ybl által újra épített budapest-lipótvárosi Szt. István-bazilika K.-ja. Újabb időben a vas és vasbeton K.-k nagy tért kezdenek hódítani.

Kupolaboltozat, l. *Boltozat.*

Kupoladob, a csegelyekre állított hengeralakú fal. L. *Boltozat, Kupola.*

Kupola-kemence, a vas olvasztására való négyszögletes v. körkeresztmetszetű aknás kemence. L. *Öntés.*

Kupolasír *(tholus)*, az ókori mykenei és görög sírépítkezésnek egyik módja. Rendesen három részből állott: egy nyilt folyosóból (dromos), mely a földalatti kupolához bejáratul szolgált, a

méhkas formára a földbe épített tágas helyiségből és az ehhez csatlakozó kisebb kamarából. Leghíresebb példájuk az Atreus kincsesházának nevezett K. Mykenében (a kupola magassága és átmérője 15 m.; l. az *ábrát)*, melyen kívül ugyan-

Atreus sírjának keresztmetszete.

ott még számos K. van; a görög szárazföldön több helyütt fordulnak elő ilyen monumentális K.-ok (Menidi, Orchomenos, Dimini, Pylos stb.); Krétán is van rá példa. V. ö. *Beöthy*, Művészettörténet I. 141. 5 k. l.

Kúpos cserép, l. *Cserépfedél.*

Kúpos cséve, oly cséve, melynél a fonal felgombolyítása kúpfelületen történik (l. *Cséve).*

Kúpos csiga, l. *Kúpos csigák.*

Kúpos csigák *(Conus*, állat), a Csigák *(Gastropoda)* osztályába, az Elülkopoltyusok *(Prosobranchiata)* rendjébe tartozó csiganem. A K. háza begöngyölített, többnyire fordított kúpalakú. A K. nagy mélységben élnek a tenger iszapos fenekén. Mintegy 400 fajuk ismeretes, melyek közül több házának nagy szépségével tűnik ki s ezért a csigagyűjtők különös kedveltje. Egyes fajok, mint pl. a *Conus admiralis, C. cedo nulli* stb. házáért rendkívül nagy árat fizetnek. *Rumph* szerint több fajukat eszik, hasonlóképen táplálékul szolgál a *C. marmoreus* ikrája is. Indiában dísztárgyakat és ékszereket készítenek a K. csiszolt és fényesített házaiból.

Kúpos kötéldob (bány.), az aknakötél föltekerésére szolgáló kúpalakú dob, mely úgy van szerkesztve, hogy a kötélnek az aknába függő vége, melyre a terhet szokták akasztani, a dob legkisebb átmérőjét érinti, a kötél felső vége pedig a dob legnagyobb átmérőjére tekerődött; ennek a szerkezetnek következménye, hogy a gép a teher fölhúzása alkalmával folytonosan egyenlő munkát végez.

Kúpos kucsmagomba, l. *Hegyes kucsmagomba.*

Kuppenheim, város Baden nagyhercegség badeni közigazgatási kerületében, (1910) 2412 lak., Favorite nevű nagyhercegi várkastéllyal. 1796 júl. 5. a Moreau tábornok fővezérlete alatt álló franciák a Latour vezényelte osztrák hadsereget itt visszaszorították; ugyancsak itt 1849 jan. 29. a poroszok és a badeni felkelők között volt kisebb ütközet.

Kuprea-kéreg, kinin-tartalmú kéreg, melyet a kininfa-félékkel rokon Remijián találtak Santander kolumbiai államban.

Kupri *(cupri)*, a kétvegyértékű rézalkotórész neve.

Kupriacetát, l. *Rézacetát.*

Kupriarzenit, l. *Scheele-zöld.*

Kupribromid, l. *Réz bromidjai.*

Kuprifoszfát, l. *Foszforsavas réz.*

Kuprihidroxid, l. *Réz hidroxidjai.*

Kupriklorid, l. *Réz kloridjai.*

Kuprin, *Alekszander Ivánovics*, orosz író, szül. 1870. K. az új orosz irodalom egyik legkiválóbb képviselője. Igazi realista, úgy írja le az életet, amint látja s igazi művészettel festi a test szépségeit. Első önálló munkája: Razskazy (Elbeszélések, Szent-Pétervár 1902) nagy sikert aratott s ismertté tette nevét hazájában. Szenzációs hatása volt a Poedinok (A párbaj, Szent-Pétervár 1905) c. művének, amelyet több nyugati nyelvre is lefordítottak. Elbeszélésében rámutat az orosz hadsereg vezetésében uralkodó hibákra s az embertelen bánásmódra. A társadalmi életből vett elbeszélései közül kiváló a Boloto (A fertő), továbbá Moloch, Kloun, Židovka, Jama stb. Összes művei 1912. jelentek meg Szent-Péterváron a Niva mellékleteként. Magyarul megjelent: Oleszja, regény, ford. *Lengyel* Géza (Budapest 1914). V. ö. *Koltonovszkaja*, K. kak vyrazitel epochi (Szent-Pétervár 1910, a Sbornik Novaja Žižň-ben).

Kuprioxid, l. *Réz oxidjai.*

Krupriszulfid, l. *Réz szulfidjai.*

Kuprit *(vörös rézérc*, ásv.), igen becses érc; a szabályos rendszerben kristályosodik (oktaéder, hexaéder); gyakran csak vaskos-szemcsés halmazok; könnyen átalakul malachittá. Az oktaéder szerint hasad. Cochenille-piros; fémes gyémántfényű; skarlátvörösen áttetsző vagy át nem látszó. Kuprooxid (rézoxidul) Cu_2O. Rézércteléreknek a kibuvásában fordul elő: Dobsina, Rézbánya, Moldova; nagyobb mennyiségben: Chessy bányahelyen Lyon mellett, Cornwallban sok helyen, az Ural- és Altai-hegységben, Arizonában, Burra-Burra közelében Ausztráliában. A *rézvirág* vagy *kalkotrichit* finom hajszálszerű karminpiros K.; Moldova, Cornwall, Arizona. A *téglaérc* téglavörös, földeskülsejű anyag; K. és limonit elegyéből áll.

Kupro *(cupro)*, az egyvegyértékű rézalkotórész neve.

Kuprobizmutit (ásv.), fémesfényű vékony prizmák, réz-bizmutszulfid. A *dognácskait* szürke, a levegőn befuttatódó érc, amely szintén réz-bizmutszulfid; Krenner József fedezte fel Dognácskán, Krassó-Szörény vmegyében.

Kuprobromid, l. *Réz bromidjai.*

Kuprohidroxid, l. *Réz hidroxidjai.*

Kuprojodid, l. *Réz jodidjai.*

Kuproklorid, l. *Réz kloridjai.*

Kupromangán, a réz és mangán ötvénye. A kereskedelemben 30% mangánt tartalmazó ötvényt is hoznak forgalomba. Az ömlesztett bronz és sárgaréz tisztítására használják. L. *Mangánötvények.*

Kupronelem, rézcinkelem, a folyadék marónátron; elektromótoros ereje 0·8 volt. A depolarizátor rézoxid, mely a rája rakódott hidrogénnek az oxigénjét leadja s rézre változik át. Áramzáráskor a rézoxid fémi része redukálódik, s a cink cinkoxidra oxidálódik. A cinkoxid a nátronlúgban oldódik s így az elem elektromótoros ereje meglehetősen állandó marad. Egyike azon kevés galvánelemeknek, melyeknek áramát kis fényforrásoknak időnkint való előállítására használhatjuk; állandó

elektromos világításra azonban ez sem alkalmas, mert a cinkpótlás költséges.

Kuprooxid, l. *Réz oxidjai.*

Kuprosók, az egyvegyértékű rézalkatórészt tartalmazó rézsók.

Kuproszulfid, l. *Réz szulfidjai.*

Kuprotipia, l. *Kličotipia.*

Kupsafalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarlápos j.-ban, (1910) 1042 oláh lak., postaügynökség, u. t. Oláhlápos.

Kúpszelet vagy *kúpmetszet*, legáltalánosabb értelemben véve bármely kúpfelületnek bármely metszése, de rendesen csak *másodrendű kúpnak* (egyenes v. ferde körkúpnak) valamely *síkmetszését* szokás K.-nek nevezni. Aszerint, amint a másodrendű kúp középpontján keresztül, a metszősíkhoz párhuzamosan fektetett sík a kúpot *nem metszi*, egy alkotó hosszában *érinti*, vagy *két egyenesben metszi*, a K. egymástól lényegesen különböző alakot mutat és *ellipszis, parabola (hajtalék)*, illetőleg *hiperbola* a neve. Az ellipszisnek minden pontja a végesben fekszik, a parabola egy irányban a végtelenbe nyúlik a végesben fekvő *aszimptota* (l. o.) nélkül, míg a hiperbolának két végtelenben fekvő pontja és ezeknek megfelelőleg két aszimptotája van. A kúpszeleteknek e *sztereometriai* definiciója alapján oly tulajdonságokat vezetünk le, melyek *planimetriai* definició alapjául szolgálhatnak.

1. Adva lévén F szilárd pont, f szilárd egyenes és ε állandó számérték, azonkívül a P pont távolságát F-től, illetőleg f-től r-rel, illetőleg d-vel jelölvén: *ama P pontok geometriai helye, melyekre nézve $\frac{r}{d}=\varepsilon$, kúpszelet, még pedig ellipszis, hiperbola vagy parabola, aszerint, amint ε kisebb, nagyobb az egynél, vagy pedig egyenlő az egységgel.* Az ellipszisnél és a hiperbolánál az F és f-en kívül találunk még egy másik F_1 pontot és f_1 egyenest, amelyre nézve a hasonlóan definiált viszonyszám

$$\frac{r_1}{d_1}=\frac{r}{d}=\varepsilon.$$

Az f_1 egyenes parallel az f-fel és mindkettő merőleges az F és F_1 pontokat összekötő egyenesre.

2. Adva lévén két pont, F és F_1, melyeknek egymástól való távolsága $2c$, a P pontnak távolságát F-től, illetőleg F_1-től r-rel, illetőleg r_1-gyel jelölvén: *ama P pontok geometriai helye, melyekre nézve az r és r_1 összege, illetőleg különbsége egyenlő valamely $2a$ állandóval — ellipszis, illetőleg hiperbola.* Ellipszisnél $a > c$, hiperbolánál $a < c$. Ha $c = o$, tehát F_1 az F-fel összeesik, akkor a K. kör, melynek középpontja F, sugara a.

3. *Valamely adott F ponton keresztülmenő és adott F_1 középpontból, $2a$ sugárral leírt szilárd kört érintő körök középpontjainak geometriai helye K., még pedig ellipszis vagy hiperbola, aszerint, amint F az adott szilárd kör kerületén belül vagy kívül fekszik.* Ha a szilárd kör helyébe egyenest veszünk, akkor a definiált geometriai hely *parabola.*

F és F_1 *gyujtópontja* (gócpont, focus) — f és f_1 *vezérvonala* (directrix) — az FF_1 köz felező pontja, M *középpontja* a kúpszeletnek, ε a numerikus, c a *lineáris excentricitás*, míg a gyujtóponton keresztülmenő, a vezérvonallal parallel $2p$ húr a *parameter*. A parameter *fele* az ellipszisnél $p=\frac{a^2-c^2}{a}$, a hiperbolánál $p=\frac{c^2-a^2}{a}$ és a parabolánál egyenlő a gyujtópontnak a vezérvonaltól való távolságával. Az ellipszisnek és hiperbolának *két-két* gyujtópontja, hozzátartozó vezérvonala és *egy* középpontja van, a parabolának csak *egy* gyujtópontja és vezérvonala van, de nincs középpontja, helyesebben: a parabolának második gyujtópontja, második vezérvonala és középpontja a végtelenben fekszik.

Parallel húrok felezési pontjai egy és ugyanazon egyenesen, úgynevezett *átmérőn* feküsznek. Az összes átmérők az ellipszisnél és a hiperbolánál *a középponton mennek keresztül.* A parabolánál az átmérők merőlegesek a vezérvonalra, tehát *parallelek egymással.* A parabolánál minden átmérő végtelen hosszú.

A vezérvonalakkal parallel, illetőleg reájuk merőleges húrrendszert felező átmérő *merőleges a megfelelő húrrendszerre* és *főtengely*, vagy egyszerűen *tengely* a neve. Az ellipszisnek és hiperbolának tehát *két* egymásra merőleges, a parabolának csak *egy* főtengelye van. Minden főtengely *szimmetriatengelye* a K.-nek. A főtengelyekben fekvő K.-pontokat *csúcspontoknak*, a hozzátartozó és a főtengelyekre merőleges érintőket *csúcsérintőknek* nevezzük.

Az ellipszisnél a vezérvonalakra merőleges főtengely neve *nagy tengely*, hossza $2a$; a vezérvonalakkal parallel főtengely a *kis tengely*, hossza $2b$. Az a, b és c között a

$$b^2=a^2-c^2$$

összefüggés létezik. Az összes átmérők közt a nagy tengely a legnagyobb, a kis tengely a legkisebb.

A hiperbolánál a vezérvonalakra merőleges főtengelyt, melynek hossza $2a$, *valós tengelynek* is hívjuk, ez az összes átmérők közül a *legkisebb*. A vezérvonalakkal parallel főtengely a hiperbolát nem metszi valós pontokban és ezért *képzetes tengelynek* is nevezik. A csúcsérintőnek a hiperbola két aszimptotája közt fekvő darabját $2b$-vel jelölvén, az a, b és c között a

$$b^2=c^2-a^2$$

összefüggés létezik. Ennek segítségével megszerkeszthetjük a hiperbola aszimptotáit, ha a gyujtópontok és a csúcspontok adva vannak. Ha $b=a$, akkor a két aszimptota egymásra merőleges és a hiperbolát *egyenlőoldalúnak* nevezzük. — *Kapcsolt* (conjugált) *átmérőpárok* azok, amelyek közül mindegyik a másikhoz parallel húrrendszert felezi. L. még *Másodrendű görbe.*

Kuptore-Szekul, község, l. *Kemenczeszék.*

Kuptorja (azelőtt: *Kuptoria*), kisk. Krassó-Szörény vmegye teregovai j.-ban, (1910) 997 oláh lak., postaügynökség, u. t. Somfa.

Kuptos moha (növ.), l. *Lycopodiaceae.*

Kúptükör *(kónikus tükör)*, olyan tükör, melynek tükröző felülete kúpnak oldalfelületét képezi. A csúcstól az alaphoz vont egyenes irányában mint síktükör hat; minden más irányban mint domború tükör. A csúcs felé mindig kisebb és kisebb sugarú tükörnek felel meg s azért torzított képeket ad. Lehet olyan torzított képeket

készíteni, melyek a tükörben rendes alakúaknak látszanak, ha azt alapjával a rajz lapjára helyezik.

Kupuszina, község, ma *Bácskertes* (l. o.)

Kur v. *Kura*, folyó Cisz-Kaukáziában; ered a pjatigorszki kerületben. Terek orosz-kaukázusi kerületben, a Kuma és a Terek közt keletre folyik, Sztavropol kormányzóságban 98 km.-nyi futás után elvész a steppében.

Kura, 1. (ókori *Kyros* vagy *Cyrus*, georgiai *Mtkvari*, örményül *Gur*, perzsául s arabul *Kur*, tatárul *Kjur*), Transz-Kaukázia legnagyobb folyója. Karsz területén ered a Kizil-Gjaduk (2024 m.) hegyen. Először a Karsz területén, majd Tiflisz, Jelizavetpol és Baku kormányzóságokon keresztülfolyva, két főágú deltával a Kaspi-tengerbe ömlik. Hossza 1328 km., vízterülete 155,178 km², rendkívül halgazdag folyó. Mellékfolyói balról: Liachva, Arachva, Jora, Alazan, jobbról pedig az Arasz (1022 km.), amely 1896 óta ismét inkább a régi folyását követve, a Kizil-agacsöbölbe ömlik. Gőzhajók 207 km.-nyire, hajók a Jora torkolatától föl 553 km.-re járhatnak rajta. — 2. *K.*, folyó, l. *Kur*.

Kúra *(cura* lat.) a. m. gond, ápolás, gyámság. Orvosi értelemben a. m. gyógyítómód; leginkább hosszú ideig tartó, rendszeres gyógyító eljárásokat értenek alatta, amit esetleg a beteg maga alkalmaz, pl. ivó-K., kenő-K. stb.

Kurais, néptörzs, l. *Kureis*.

Kural, nagyk. Esztergom vmegye párkányi j.-ban, (1910) 803 tót és magyar lak., postaügynökség, u. t. Bény.

Kurama *(kuramincek)*, közép-ázsiai turk nép, fajilag szárt-kirgiz keverék, mintegy 50,000 főnyi tömegben. Orosz-Turkesztánban a Csircsik és Angren völgyében földmívelést űznek.

Kuranda, *Ignaz*, osztrák publicista, szül. Prágában 1812 máj. 1., megh. Bécsben 1884 ápr. 4. Mint ujságiró működött Lipcsében, Stuttgartban és Brüsszelben. 1848-ban a frankfurti parlamentbe választotta Teplitz (Csehország) városa. 1848 okt. lapot alapított Bécsben *Ostdeutsche Post* néven, mely 1866-ig állott fenn s nagy tekintélynek örvendett. 1867-től haláláig az osztrák képviselőház tagja volt, hol magvas szónoklataival tünt ki.

Kuranko *(Koranko)*, Ny.-Afrika egy kis országa, 160 km.-nyire Sierra Leonétól a Szulimania, Szangara, Kisszi és Limba között. Lakói nagyobbára békés földmívelők, csak a Niger forrásvidékén vadak. 1826-ban Laing őrnagy, 1869. Reade és 1879. Zweifel és Moustier jártak benne.

Kurare (növ.), a délamerikai, kivált az Orinoko-vidéki indiánusok hirhedt nyílméregé, melyet a *Strychnos Castelnaei, St. Gubleri, St. toxifera* s egyéb fáktól nyernek, melyeket emiatt kurare-fáknak is neveznek. A *Paullinia Cururu* és rokon felfutó cserjéktől is származtatják a K.-t. L. *Curare*.

Kurarin *(curarin)*, l. *Curare*.

Kurátor (*curator*, lat.) a. m. gondnok, felügyelő. Igy nevezik különösen a hazai ref. egyházakban az egyházközségek felügyelőjét, ki az egyház anyagi ügyeit gondozza. Minden egyházmegyének is van gondnoka (coadjutor curator), ki az esperes mellett elnököl az egyházmegyei üléseken.

Kuratórium (lat.) a. m. gondnokság.

Kurbán-Bairám, l. *Bairám*.

Kurbarilfa (növ.), l. *Hymenaea*.

Kurbrandenburg, l. *Brandenburg*.

Kurcza, patak, l. *Csongrád* vmegye.

Kurd, nagyk. Tolna vmegye dombovári j.-ban, (1910) 1735 német és magyar lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. Kurd mellett találták a híres etruszk eredetű cisztákat.

Kurdisztán, Ny.-Ázsiának a kurdoktól lakott vidéke, a Tigris középső és felső folyásától É.-ra és keletre. Hossza mintegy 900, szélessége 1—200 km., lakóinak száma valamivel több mint 2 millió. K. csak a Tigris közelében lapályos; egyebütt hegyek, az Örmény-felföld kiágazásai takarják és a Tigris számos mellékvize öntözi, amilyenek a Balman-szu és Bohtan-szu. Ennek közelében, tőle K.-re emelkedik a Bohtan-hegység. A Dzselo-dag a perzsa határon húzódik el; mellette folyik a Nagy-Zab, vagyis Zab-Ala, amely a hegyláncot áttörvén, éri el a Tigrist. Ettől keletre a kurdok földje Ardilan perzsa tartományba nyulik be. A magas hegyláncok magvát archaikus kőzetek alkotják; a Tigris felé azonban a föld harmadkori; a Tigris és Eufrát közt ellenben paleozoikus rétegekből áll. Az időjárás száraz; nyáron nagyon meleg, télen pedig igen hideg, különösen a magasabb fekvésű helyeken. Az esőmennyiség csekély. A völgyeket tölgy-, cédrus- stb. erdők takarják. Alpi tájképek csak a Van-tótól K.-re láthatók. Egész K. névleg a magas portának és a perzsa birodalomnak van alárendelve. Amahhoz tartozik Diarbekr, Erzerum vilajet és Bagdad egy része, ehhez K. D.-i csúcsa. Azonban sem a török, sem a perzsa hatalom a vad kurdokat a maga hatalmának teljes elismerésére birni nem képes. Török K.-ban Diarbekr, Bitlisz és Van, perzsa K.-ban pedig Kermansah a legnagyobb helységek.

Kurdok. A perzsákkal nyugat felől (Kurdisztán) szomszédos hegyi nép az örmény fensíkon, a Tigris folyó Ny.-i hegységeiben, a Van- és Urmia-tavak vidékén, főleg az orosz Transz-Kaukáziában, hol mintegy 150,000 főnyi tömegben laknak együtt, ezenkívül a török és perzsa területen lakó fajrokonaikkal, a guránokkal és lurokkal együtt számuk $1^1/_2$ milliónál nagyobb. Az ó-görögök *karduchok, corduene, gordiuszok* néven ismerték. Eredetileg két főkasztra oszlottak. A harcos *asszirétek* és *jezidek* állattenyésztők voltak, a *guránok* földmívelők, fegyvert nem viselhettek; de a szétszóródás óta e különbség jórészt elenyészett. A harcos osztály lenne a néhai asszirok maradványa, a másik rabszolgaelem, de ez annyira beolvadt, másfelől annyi idegen elemet vettek be, hogy antropológiai kurd típusról nem beszélhetünk. Nyelvük iráni, az ó-perzsának külön dialektusából alakult elamita hatás alatt. Vallásuk szunnita iszlám, de van két saját szektájuk, a természetimádó kizilbas és az ármányimádó jezida. Saját törzsfőnökök alatt élnek. A K. állandó lázongásai sok zavart okoznak Perzsiában és Törökországban egyaránt, főleg az örmények ellen intézett véres támadásaik az európai hatalmak beavatkozását idézik elő. V. ö. *Jaba*, Dictionnaire kurde-français (Szt. Pé-

tervár 1879); *Buttyka* T., Die Kurden und ihre Wohnsitze (Ungar. Revue 1892); *Oppenheim*, Vom Mittelmeer zum Pers. Golf (Berlin 1899).

Kureis (*Kurejs, Korais, Koreis, Kurais*), középarábiai törzs, mely a Kr. u. V. sz.-ban a Hidzsázt lakó néptörzsek felett hegemóniát gyakorolt azáltal, hogy Mekkát birta és az arabság központi szent házát, a Ká'bát (l. o.) gondozta. E törzsből származott Mohammed. Egészen addig az ideig, hogy a khalifátus a török szultánokra szállt, a mohammedánok köztudata szerint csakis a K. törzsből származó férfiú tarthatott igényt az iszlám világ e legfőbb méltóságára (l. *Khalifa*). Az arab irodalmi nyelvben a K. dialektusa jutott érvényre; ezen van szerkesztve a Korán is.

Kurejs, l. *Kureis*.

Kurelac *Ferenc*, horvát író, szül. Bruvnóban 1810., megh. Zágrábban 1874 jún. 18. Fiuméban gimnáziumi tanár volt. Munkái: Fluminensia (1862); Runje i pahuljice (élces költemények, 1868); Jačke (a magyarországi horvátok népköltészete, 1871) stb. Főérdeme a különböző horvát tájszólások összegyüjtése. Egy egységes délszláv irodalmi nyelv szerkesztésén fáradozott, de ebbeli igyekezetével kudarcot vallott.

Kuren, perzsiai folyó, másként *Karun* (l. o.).

Kureszta (az ókori *Orestis*), Makedónia DNy.-i részében fekvő, hegyektől környezett kerület, melyhez körülbelül 50 helység tartozik, keresztény s török lakosokkal; főhelye *Kasztoria*.

Kurétek, Kréta szigetén az ókorban tisztelt jóságos démonok. Mikor Rhea a csecsemő Zeust el akarja rejteni Kronos elől, ők veszik a gyermeket ápolásukba és lármás táncuk zajával túlharsogják a gyermek sivítását. E lármás tánc képzete arra vezetett, hogy a K.-et utóbb a korybantokkal azonosították.

Kurety, kisk. Hunyad vm. brádi j.-ban, (1910) 941 oláh lak., kis aranybányával; u. p. és u. t. Kristyór.

Kurföld, l. *Kurland*.

Kurg (ang. *Coorg*, ind. *Kodagu*), brit provincia Délnyugat-Előindiában, 4100 km², (1911) 175,004 lak. Fővárosa *Merkara*, 6732 lak. Az egész tartomány hegyes, pompás őserdőkkel. Főfolyama a Kaveri. Van 502 faluja s két városa. A lakosok jobbára kávétermeléssel foglalkoznak.

Kurgán v. *korgán*, l. *Kunhalmok*.

Kurgán, kerületi székhely Tobolszk oroszszibíriai kormányzóságban, a transzszibíriai vasút mellett, melynek felvirágzását köszönheti, (1911) 35,700 lak. Nevét a környékén nagy számmal előforduló sírdombok — kurgánok — adták.

Kurhessen, l. *Hessen-Kassel*.

Kúria (lat.), l. *Curia*. — Magyar királyi Kúria, l. *Királyi Kúria*.

Kúriai biráskodás, l. *Képviselőválasztás*.

Kuriális prelátusok, l. *Pápai prelátusok*.

Kuriális rendszer, l. *Pápai rendszer*.

Kuriális stilus, l. *Hivatalos stílus*.

Kuriális szavazat, több szavazásra jogosult által adott összszavazat. Igy pl. az 1848 előtti rendi táblánál a szabad kerületeknek összesen egy, a városoknak összesen szintén egy szavazatuk volt; a vármegyék, habár két-két követ által voltak képviselve, szintén csak egy-egy szavazattal birtak; ellentéte a személyi virilis szavazat, amidőn minden szavazónak külön szavazata van.

Kurialisták, 1. a római (pápai) Curia hivatalaiban működő tisztviselők. — 2. *K.* a pápai hatalom védői, kik a pápai hatáskör és szuverénitás növelése mellett kardoskodnak. L. még *Pápai Kúria*. — 3. *K.* a régi magyar úrbéri jogban azok, akik nem úrbéri, hanem ellenszolgálatok fejében majorsági birtokot kaptak a földesúrtól. Épen azért a földtehermentesítés reájuk ki nem hatott; a szolgáltatásokat azonban az 1896. XXV. t.-c. értelmében állami közvetítéssel megválthatják (l. *Majorsági zsellérek*).

Kuria-Muria-szigetek, sziklás szigetcsoport Arábia D.-i partján, területük 76 km². Gyér lakosságuk a szemközt levő szárazföldön lakó benigharah törzshöz tartozik, de nyelvük elüt az arabtól. A Kr. u. I. sz.-ban *Insulae Zenobii* néven említik. Most guanójuk miatt bérbeadták.

Kurili tea (növ.), l. *Chamaenerium*.

Kurilok (*Ci-sima*), 1200 km. hosszú szigetsor, amely az Okhocki- és Nagy-óceán közt, Kamcsatka déli végétől Jesszo szigetéig nyúlik; területük 14,826 km², 16 jelentékenyebb és több apró szigetből állnak. A nagyobbak: Kunasir, Sikotan, Iturup vagy Yetorufu, Urup, Simusir, Sziaszkotan, Karimkotan, Onekotan, Paramusir és Sumsu. Míg keleten óriási mélység (8513 m.) környékezi, Ny.-on a tenger alig mélyebb 600 m.-nél. A szigetek vulkáni eredetüek. Milne 52 vulkáni kúpot sorol föl, melyek közt 9 működő és köztük Alaid a legnagyobb. Az Uruptól É.-ra fekvő szigetek nagyobbára hóval vannak takarva, a D.-re fekvőket azonban terjedelmes erdők borítják. Az állatvilág (róka, farkas, coboly) sűrűbb D.-en, mint É.-on. A lakosok ainók, számuk kb. 3000. 1875 óta japáni birtok. Vries Gerrit, hollandi kapitány volt 1643. az első európai, aki hírt adott a K.-ról. Benyovszky, midőn Szibíriából menekült, szintén több szigetet meglátogatott és leírt közülök.

Kurilovec, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1910) 1064 horvát lak., u. p. és u. t. Nagygoricza (Velika Gorica).

Kurima, kisk. Sáros vm. giráltí j.-ban, (1910) 983 tót és német lak., postahivatallal, u. t. Margonya.

Kurinszk, sziget a Kaspi-tenger DNy.-i partján, Baku transzkaukáziai kormányzóságban. Halásztelep van rajta, mely évenkint kb. 2 millió korona értékű halat és halterméket ad el.

Kurir (franc. *courrier*) a. m. *futár* (l. o.).

Kurisches Haff, 98 km. hosszú, 45 km. széles tengeröböl Poroszország É.-i részén, amelyet a *Kurische Nehrung* hosszú homokturzása (120 km. hosszú, 2—3 km. széles) zár el a Keleti-tengertől s avval csak 250—600 m. széles vízi úton van összeköttetésben.

Kurityán, kisk. Borsod vm. edelényi j.-ban, (1910) 436 magyar lak., u. p. Felsőnyárád, u. t. Disznóshorvát.

Kurjak, adók. Lika-Krbava vm. udbinai j.-ban, (1910) 607 szerb lak., u. p. és u. t. Udbina.

Kurjantó, Fülöpszálláshoz tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kunszentmiklósi j.-ban, (1910) 444 lak., u. p. és u. t. Fülöpszállás.

Kurkreis, a régi szász választófejedelemség egyik kerülete az Elbe mindkét partján, mely

Wittenberg vidékét foglalta magában. 1815-ben Poroszországhoz került és most *Sachsen* tartomány egy része.

Kurkuma (növ.), festőanyag és olaj egyes *Curcuma*-fajok (l. o.) testében. Ezek közül a *C. longa* fajt sárgagyökérnek vagy gurgemei-nek nevezik.

Kurkuma-keményítő, l. *Arrow-root.*

Kurkuma-olaj, l. *Curcuma.*

Kurkuma-papiros, *indikátor-papiros*, lúgoktól barnássárga színű lesz, savanyú oldatokban pedig világossárga. A Curcuma longa Lin. nevű növény gyökerének kivonatából készül, úgy hogy a szűrőpapirost ebbe bemártják és megszárítják.

Kurkumasárga, l. *Kurkumin.*

Kurkumin, *kurkumasárga*: $C_{19}H_{14}O_4(OCH_3)_2$. Vöröses sárga, 183°-on olvadó prizmák. Alkohol és éter jól, széndiszulfid nem oldja. Oldata intenzív sárga és zöldesen fluoreszkál. Alkáliáktól vörösbarna színűvé válik, ezért mint indikátort használják (l. *Kurkuma-papiros).* A kurkumagyökérben (curcuma longa és curcuma viridiflora) fordul elő és a széndiszulfiddal zsírtalanított gyökerekből éterrel vonják ki. Tisztítás céljából forró benzolból v. metilalkoholból átkristályosítják.

Kurland *(Kurföld, Kursemme, Kurlyandszkaja gubernija)*, orosz kormányzóság Livonia, a Rigai-öböl, a Keleti-tenger, Kelet-Poroszország, Kovno és Vitebszk között, 27,286 km² területtel (ebből 261 km² tó), (1910) 741,200 lak. Partjai laposak és csaknem egyenes vonalban húzódnak a Memeltől a Domesnäs-fokig; velük egyközüen homokpadok vonulnak el; azért csakis Libau, Polangen és Vindau a jó kikötők. Nagyobb síkság a partokon és az Aa mellett a Mitaui. A kormányzóság többi része dombos. A Düna és Aa közti földhát és vízválasztó a Kuri-felföld; az Aa és Vindau közt pedig a Kék-hegyek emelkednek. Tavainak száma 300. Az éghajlat mérsékelt; a júliusi középhőmérséklet 22, a januáriusi — 13, az évi 6·2°. A lakosok 76%-a lett, 7%-a német, 8%-a izraelita, 4%-a orosz, a többi lengyel, litván stb. A főfoglalkozás földmívelés, továbbá állattenyésztés, halászat és kereskedés. A gyáripar (kb. 400 gyár) Libau és Mitau városok kivételével csekély jelentőségű és főkép mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalkoznak. A vasúti vonalak hossza kb. 400 km. Kikötőiből a kivitel évenkint mintegy 62, a bevitel 28 millió rubel. Tíz járásra oszlik. Fővárosa Mitau.

Története. K. nevét őslakóitól, a lett származású *kuroktól* kapta, kiket a XIII. sz. folyamán a német lovagrenddel rokon *kardrend* (Schwertorden) vitézei hódítottak meg és térítettek keresztény hitre. 1561-ben *Ketteler* Gotthard (l. o.) szekularizálta a rend birtokát, a protestáns hitre tért s K.-ból hercegség lett lengyel fenhatóság alatt. Kettelert 1587. fiai, *Frigyes* (megh. 1642) és *Vilmos* követték az uralkodásban, de ez utóbbit a nemesség 1616. megfosztotta az uralomtól. Ezután *Jakab* (1642—1682), Vilmos fia lett K. hercege, ki 1658. a svédek fogságába esett s az olivai békében kapta vissza szabadságát és országát. Utána fia, *Frigyes Kázmér* (1682—1698), majd ennek fia, *Frigyes Vilmos* (1698—1711) uralkodtak. Ezután *Ferdinánd* herceg, Frigyes Kázmér öccse következett, kiben 1737. kihalt a Ketteler-család. Ekkor *Anna* cárnő III. Ágost lengyel király beleegyezésével kegyencét, *Biron János Ernő* herceget ültette K. trónjára. Bironnak 1740. számüzetésbe kellett mennie, mire K. rendjei 1758. *Károly* szász herceget választották uralkodójuknak. De II. Katalin 1763. visszahelyezte Biront, ki 1772. halt meg. Fiát, *Péter* herceget a K.-i rendgyűlés 1795 márc. 18. letette s az országot orosz fenhatóság alá helyezte. Azóta K. orosz tartomány, mely 1860 óta erősen oroszosodik. V. ö. E. *Seraphim,* Geschichte Liv-, Esth- u. Kurlands (Reval 1895—1896, 2 köt.).

Kurländer *Ignác,* meteorológus, szül. Balassagyarmaton 1846 dec. 25. Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. 1870-ben mint asszisztens került a meteorológiai intézethez, melynek 1875. obszervátora és 1890. aligazgatója lett. Ily minőségben 1899. nyugalomba vonult. Földmágnességi méréseket végzett az országban, melyek *Földmágnességi mérések a magyar korona országaiban 1892—1894* cím alatt jelentek meg (Természettud. Társ. kiad. 1896); azonkívül főképen a meteorológiai évkönyvek szerkesztésében vett tevékeny részt.

Kurlandi királyok, az orosz Kurland tartomány és a Kurische Nehrung «Goldinger Amt»-ja hét falujának lakosai, kik magukat a régi törzsfőnököktől származtatták s századokon át nagy kiváltságokat élveztek (adó- és katonamentesség). 1854-ben elvesztették e kiváltságaikat. Lettül beszélnek és csak egymás közt házasodnak. Számuk 400-ra tehető.

Kurmark, régebben a brandenburgi őrgrófságnak volt főrésze, míg kisebb része Neumark volt. K.-hoz tartozott Altmark (fővárosa Stendal), Vormark v. Prignitz (Perleberg) és Mittelmark (Brandenburg); továbbá Ukermark (Prenzlau) és Beeskow meg Storkow uradalmak, összesen 25,000 km². Nevét akkor kapta (1356), mikor Brandenburg ura is választófejedelem (Kurfürst) lett. A tilsiti béke után Altmark hozzákapcsoltatott Vesztfália királysághoz, míg Brandenburg a magdeburgi hercegséget kapta. Altmark ezután 1813. a poroszoké lett.

Kurna *(Harpactes fasciatus* Penn., állat), a Varjúszerű madarak (Coracornithes) rendjébe, a Trógon-félék *(Trogonidae)* családjába tartozó madárfaj. Malabár, Közép-India és Ceylon sűrű erdeiben honos. Rovarokkal táplálkozik. Hossza 31, szárnya 13, farka 15 cm. hosszú. L. még *Trógon-félék.*

Kurnik, város Posen porosz kerület Schrimm járásában, a K.-tó mellett, (1910) 2552 lak. Nevezetessége Zamoyski gróf gazdag könyvtára, melyben főleg a lengyel történetre vonatkozólag igen sok értékes mű és kézirat van (140.000 köt., 200 inkunábulum és 1100 kézirat).

Kuró, kisk. Sáros vm. bártfai j.-ban, (1910) 505 rutén lak., u. p. Galbató, u. t. Bártfa.

Kuroglu, nép, l. *Kulugli.*

Kurok. A mai *Kurland* őslakói, finn eredetű nép, mely mint hírhedt tengeri rabló a rigai öböl felől veszélyeztette a szomszédokat. Hatalmát a német lovagrend törte meg (1260), a fenmaradt töredék a szomszéd lettekkel olvadt össze. V. ö. *Sommer,* Das kurische Haff (1898).

Kuroki, *Tamemoto,* báró, japáni tábornok, szül. Szagában 1844 márc. 16. 1871-ben mint százados részt vett a tokiói császári hadsereg szervezésében, 1878. pedig a fölkelő szacumaiak ellen vívott harcokban kitűnvén, ezredessé nevezték ki. A japáni-kínai háborúban 1895 febr. 15. Vejhajvej bevételénél tűnt ki. Az orosz-japáni háborúban 1904—05. az 1. hadsereget vezényelte és máj. 1. a Jalu folyón való átkeléssel a japániak részére kedvezően vezette be a háborút. Jún. havában tovább előnyomulván, a Fönsuilin-hegység hágóit ejtette birtokába, júl. végén pedig érintkezésbe lépett a másik két japáni hadsereggel és szept. 4. a liaojáni csatában, valamint az ezt követő Sahó-menti ütközetekben és a döntő mukdeni csatában K. hadseregének jelentékeny része volt a győzelem kivívásában.

Kuron, keletindiai pénz, a. m. *crore* (l. o.).

Kuropatkin, *Alekszej Nikolajevics,* orosz katonai író és hadvezér, szül. 1848 márc. 29. A vezérkari akadémia elvégzése után a vezérkarba került, ahol később az ázsiai szekció főnöke lett. Az 1877—78-iki orosz-török háborúban Szkobelev vezérkari főnöke volt, 1898-ban pedig hadügyminiszter és a cár főhadsegéde lett. Az orosz-japáni háború kitörése alkalmával 1904. a cár az összes csapatok főparancsnokává nevezte ki. K. elejétől végig szerencsétlenül harcolt a japániak ellen és az egész hadjárat alatt a japániak támadó fellépésével szemben majdnem kizárólag mindig védekezni volt kénytelen. A katonai irodalom terén nagy munkásságot fejtett ki. Irt a többek között az 1877—78 iki orosz-török háborúkról (1885—90, 3 köt.). Legújabb munkáiban az orosz-japáni háborúban tanusított szereplését igyekszik igazolni, de kevés eredménnyel.

Kuro-Szivo *(Kuro-Sio,* a. m. fekete só), tengeráramlás Ázsia és Japán keleti partjain a Csendes-óceánban. Formozától keletre az észak-ekvatoriális áramlásból indul ki, egy ága a Sárga- és a Japáni-tengerbe megy és Szakhalin szigeténél egyesül a Japán keleti partjain húzódó főággal. Egy része a Bering-tenger felé megy, más része pedig a nyugati szél hatása alatt egészen keletnek, majd DK.-nek tart és Kalifornia Ny.-i partjain, mint kaliforniai áramlás halad D. felé, hogy a Sandwich-szigetek körül az észak-egyenlítői áramláshoz csatlakozva zárja a víz köráramlását. A különben melegvizű áramlás hatása Japán klímájára annyiban nem nyilvánul, hogy Japánban a középázsiai nagy légnyomás monszunja miatt télen ÉNy.-i szél lévén az uralkodó, ez a szigetektől K.-re levő áramlás melegebb, páradús levegőjét a szigetekre nem engedi jutni.

Kurotrophos *(gyermekeket tápláló),* több görög istennő melléknevе.

Kurovszky *Zsigmond,* fémkohász, szül. 1860. Szinérváralján, megh. 1913. Zalatnán. 1885—91-ig Kapnikbányán működött, ahol a fémlúgozás terén új eljárást dolgozott ki. 1891-ben az orosz kormány meghívására a Dél-Szibíriában levő Zyrianovszka bányatelepre utazott, hogy eljárását ott is meghonosítsa. Hazatérvén, a kapnikbányai kohó főnöke lett. 1897. pedig a zalatnai kohó vezetésével bízták meg. 1908. ugyanitt a bánya- és kohóhivatal főnöke lett.

Kurpeny, kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 290 oláh lak.; u. p. és u. t. Hátszeg.

Kurpény, kisk. Hunyad vm. algyógyi j.-ban, (1910) 434 oláh lak.; u. p. Algyógy, u. t. Alkenyér.

Kurpfalz, l. *Pfalz.*

Kurrachee, város, l. *Karacsi.*

Kurrens betű, így nevezik a könyvnyomtatók a kis (a, b, stb.) betűket, ellentétben a verzális, vagyis nagy betűkkel (A, B, stb.).

Kurrentálás a. m. körözés (l. o.) a büntető eljárásban.

Kurri (növ.), l. *Paprika.*

Kursachsen, a volt szász választófejedelemség, l. *Szászország* (története).

Kursid, 1. *K. pasa,* l. *Guyon.*

2. *K. (Chursid) pasa,* török hadvezér, 1806. szerencsétlenül harcolt az egyiptomi Mehemed Ali ellen, ellenben 1810. és 1813. a szerbek ellen több eredményt mutatott fel s azután Bosznia kormányzója lett. 1822-ben Epiruszba küldetvén, a janinai Ali pasát megfutamította ugyan, de mintán a háború további folyamán Missolunghit bevennie nem sikerült, még ugyanazon év nov. havában Larissában mérget ivott és meghalt.

Kúrszalon, valamely fürdőhelyen mulatság és szórakozás számára épült díszesebb épület, rendesen kávézó-, étkező- és játszó-helyiségekkel kapcsolatban.

Kurszán (Κούρσαν, török jelentése *kalóz),* Künd fia, Árpáddal együtt az etelközi magyarok vezére volt, midőn 893 táján a nemzet Simon bolgár fejedelem ellen Bölcs Leo császár követével, Niketasz Szklerosz-szal szövetségre lépett. Nevét Kézai és a Képes Krónika *Kusid*-ra (Cusid) ferdíti s némelyek Csörsznek ejtik. A Névtelen (6. és 46. fej.) csak mint Künd fiát említi. Tőle származott a K. vagy Kartal nemzetség.

Kurszk, 1. *orosz kormányzóság* Orel, Voronezs, Kharkov, Poltava és Csernigov között, 46,456 km² területtel és (1910) 3.016,700 lakossal. Csakis keleti részében vonul át rajta földhát; egyébként sík. A földhát legnagyobb magassága 340 méter. Több mint 500 folyóvize van, melyek a Dnyepr és Don környékéhez tartoznak. Egy sem hajózható. Az éghajlat enyhe. K. városban az évi középhőmérséklet 4, a januáriusi —4·8, a júliusi 15·2°. A föld, némely homokos folyómentét kivéve, fekete föld és igen termékeny, a talaj 70%-a művelés alatt áll; a főtermék a rozs és árpa, azonkívül búza, kétszeres, köles és kender; termesztenek még cukorrépát, dohányt; ismeretes végül az alexejevkai ánizs. A városok közelében sok a gyümölcsös. Az erdők alig takarnak fél millió ha.-nyi területet. Virágzó az állattenyésztés is. A gyárak és nagyobb műhelyek száma meghaladja a 400-at, ezek főképen cukorgyárak, szeszégetők, malmok, bőrcserzők, szappan-, gyertyagyárak és gyapjumosók. A vasúti vonalak hossza 558 km. 15 járásra oszlik. — 2. *K.,* az ugyanily nevű kormányzóság és járás *fővárosa,* püspöki székhely a Kur és Tuszkor összefolyásánál, vasút mellett, (1910) 82,530 lak., élénk iparral, tőzsdével, tanítóképzővel, sebésziskolával.

Kurta baing (állat), l. *Baing.*

Kurtafejűség (gör. *brachykephalia)* alatt oly koponyaalakot értünk, melynél a hosszuság-szé-

lességi jelző $\left(=\frac{\text{kop. szélesség} \times 100}{\text{kop. hosszuság}}\right)$ értéke 80 v. még annál is nagyobb. Erősebb foka a túlságos rövidfejüség (hyperbrachykephalia), ha a jelző értéke a 85-öt is meghaladja. Legjellemzőbb a K. a mongolféle népekre. Kisebb számban azonban csaknem minden népnél előfordul. A mai magyarok is kurtafejüek. L. még *Koponyajelző.*

Kurtakalapács *(kék harkály, Sitta* L. állat), az Éneklők rendjébe, a Küllőfélék családjába tartozó madárnem. Csőre egyenes és csak kevéssé van oldalt összenyomva, fejhosszáságú; a felső káva széle domború; farka egyenes; a csüd olyan hosszú, mint a hátulsó ujj. Hazánkban csak egy faj, a *közönséges K. (S. caesia* W. et M.) él. Háta szürkéskék, szemein keresztül fekete sáv húzódik, hasa rozsdasárga, torka fehér. Szürkésbarna evezőtollai világos szegélyüek. A külső kormánytollak feketék, hamuszinű csúccsal, a középsők ellenben szürkéskékek. Csőre szurokfekete, lábai sárgák. Hossza 14, szárnyhossza 8, farkhossza 5 cm. Hazája Európa. Erdeinkben egész éven át közönséges kóborló madár. Bogarakkal és olajdús magvakkal táplálkozik. Faodukban fészkel, melyeknek nyílását sárral kitapasztva alakítja kisebbre. Április vége felé 5—8 fehér, vörösen pontozott tojást rak, melyeket a nőstény egyedül költ ki. Fogságban könnyen tartható.

Kurtakér, nagyk. Arad vm. tornovai j.-ban, (1910) 2192 oláh lak.; u. p. és u. t. Tornova.

Kurtakeszi, kisk. Komárom vm. udvardi j.-ban, (1910) 1058 magyar lak., postahivatal, u. t. Hetény.

Kurta kigyó, a közönséges vipera *(Vipera berus* L. = *Pelias Berus* Merr.) régi székely neve. A közönséges viperát a latin «berus» név átidomításával beri kigyónak is nevezik. L. *Vipera.*

Kurta kocsma, faluvégi kis kocsma, szegénylegényeknek, utas embereknek szállása, mulatóhelye.

Kurtapatak, kisk. Háromszék vmegye kézdi j.-ban, (1910) 545 magyar lak.; u. p. Esztelnek, u. t. Bélafalva.

Kurtatopp (növ.) a. m. szálkaperje, l. *Brachypodium.*

Kurth, *Godefroid,* belga történetíró, szül. Arlonban 1847 máj. 11. A lüttichi egyetem tanára volt 1872—1906-ig, azután a belga történeti intézet igazgatója lett Rómában. Főbb művei: Les origines de la civilisation moderne (Bruxelles 1902, 5. kiadás); Les corporations ouvrières au moyen âge (u. o. 1893); Clovis (Paris 1901, bőv. kiad. 2 köt.); St. Boniface 680—755 (u. o. 1902, németül Fulda 1903); Notger de Liège et la civilisation au X. siècle (u. o. 1905, 2 köt.).

Kurtics, község, l. *Kürtös.*

Kurtidae (állat), l. *Kurtus-félék.*

Kurtikios, görög vezér, 1129. II. István magyar király ellen hősiesen védelmezte, de nem tudta megoltalmazni Barancs várát. K. a vár végső veszedelmének láttára menekült, miért János császár mint árulót megvesszőztette.

Kurtina, l. *Bástya.*

Kurtizán, l. *Courtisan.*

Kurtka, a lengyel lovasok nemzeti viseletéhez tartozó, zsinórokkal, sujtásokkal, stb.-vel díszített rövid katonakabát.

Kurtulázás (ném. *Kurteln, Seilauflegen),* folyamhajózási műnyelven a. m. a hajót vagy csónakot vontató kötélnek a cserjéktől, fa-ágak- és törzsektől, szóval ágtól-bogtól menten való tartása, a szükségnek megfelelőleg rövidebbre szedése, meghosszabbítása és az útban levő akadályokon átvetése.

Kurtulázófa (ném. *Aufstricker),* hajók partról vontatásánál használt dorong, mellyel a vontatókötelet az útba eső akadályokon a *kurtulás* (a vele bánó ember) átvetegeti.

Kurtus-félék *(Kurtidae,* állat), a tüskésszárnyú csontoshalak (l. *Csontoshalak)* egyik csoportja, amelybe a trópusi tengerekben élő, mintegy 8 faj tartozik. Legismertebbek a *Pempheris-halak* (l. o.).

Kurtya, kisk. Krassó-Szörény vmegye facsádi j.-ban, (1910) 1325 oláh lak.; postahivatal, távbeszélő.

Kurtz, *Johann Heinrich,* német evang. teológus, szül. Montjoieben, Aachen vidékén, 1809 dec. 13., megh. Marburgban 1890 ápr. 26. 1850—70-ig dorpati rendes tanár. Főbb művei: Bibel und Astronomie (Mitau 1842, 5. kiad. Berlin 1865); Lehrbuch der heiligen Geschichte (Leipzig 1895); Christliche Religionslehre (1902); Lehrbuch der Kirchengeschichte für Studierende (u. o. 1899, 2 köt.); Abriss d. Kirchengeschichte (1901); Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte (1858). Bibliai történeteit Fabó A. fordította magyarra.

Kuru, óindiai néptörzs és mondai király, ki a szent Dehli körül uralkodott. A kurumezőn (kuruksetra) esett a nagy csata, mely a nagy ind époszınak, a Mahábháratának tárgya.

Kuruc, a császár vagy a német ellen támadó felkelő magyar vitéz. Legelőbb 1673. fordul elő e név, s legsűrűbben Thököly és (II.) Rákóczi (Ferenc) kurucait emlegetik. Ellentéte a *labanc* (l. o.).

Kuruc dalok, így nevezzük azokat a magyar nótákat, amelyekről feltehető, hogy Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc korában keletkeztek. Dalköltésünk váratlan és nagyszerű fellendülést vett ebben a korban, amelynek zenei termése bő és értékes. A dalok legnagyobb részének szerzőit nem ismerjük. Valószinű, hogy komponáltak is *Barna* Mihály (l. o.), *Czinka* (l. o.), *Cedron* mester (l. o.) és a többi cigány és udvari zenész, de bizonyosat csak kevés dalról tudunk. A szatmári békekötés után a kuruc nótákat nem volt szabad többé énekelni, sőt a kor kedvelt hangszerét, a tárogatót is elégették. A nóták mégsem mentek feledésbe. A régi dallamra új, nem rebellis szöveget énekelt a nép és Bécs úgy vélte: a muzsikától nincs mit tartania, nem veszélyes. A kuruc nóták közül 1892. harmincat összegyüjtött és feldolgozott *Káldy* Gyula (l. o.).

Kuruc költészet, így nevezi az irodalomtörténet a kuruc mozgalmak idejéből, tehát a XVII. sz. második feléből és a XVIII sz. elejéről fenmaradt ama költői munkákat, melyek a kor vallási és politikai küzdelmeire vonatkoznak. A kuruc költemények nagyrésze népies eredetű: protestáns papok egyházuk üldözését, hazafiak a németek garázdálkodását és a haza szenvedéseit panaszolják, vereségeken búslakodnak. Nagyrit-

kán szó van egy-egy diadalról; itt-ott megszólal a kuruc önbizalma és hetykesége, a német ellen érzett gyülölet és megvetés; azonban legtöbbször és legmeghatóbban a legyőzött, itthon, vagy idegenbe bujdosó katonák nyomorusága és bánata. Ehhez képest a K. általában szubjektiv. Az elbeszélést mindössze egypár krónikás versezet képviseli: *Dálnoki Veres Gerson* székely vitéz elbeszélése Rákóczi hadjáratáról, *Székudvari Jánosé* Kecskemét pusztulásáról (1707) s egypár balladás költemény *(Kerekes Izsák)*; az uralkodó műfaj a lira, a dal és elegia, melynek termékei között néhány igen szép és számos sikerült költemény található: *Te vagy a legény Tyukodi pajtás; Ne higyj magyar a németnek; Mikor virrad; Koronczói harc; Most jöttem Erdélyből; Geszti István dala; Gondviselő édes atyám; Egy bujdosó szegénylegény; Édes hazám szánjad világom; Rákóczi kesergője; Rákóczi imája; Mit búsulsz kenyeres* stb. A kornak híres terméke a *Rákóczi-nóta* is, melynek bánatos, síró dallamából utóbb a Rákóczi-indulót szerzették. E költeményeket jórészt *Thaly* Kálmán gyüjtötte össze és közölte Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez c. kétkötetes munkájában (Pest 1872), míg dallamaikat *Káldy* Gyula bocsátotta közre *(Kuruc dalok)*. A Thaly-féle gyüjtemény ellen azonban idővel alapos kifogások merültek föl. *Tolnai* Vilmos (Egyet. Filológiai Közl., 1913) és különösen *Riedl* Frigyes (Irodalomtörténet, 1913) súlyos érvekkel mutattak rá, hogy Thaly a valódi kuruc maradványok közé több saját alkotású költeményt iktatott *(Esztergom megvételéről; Ocskay Lászlóról való ének; Bezerédi nótája; Ujváriak dicséretéről; A kölesdi harcról; Nagy Bercsényi Miklós; Balogh Adám nótája; Német sas vert fészket; Dunántúli bujdosó kurucok éneke)*, melyeket az irodalom évtizedeken át a K. legkiválóbb termékeinek ismert és ennélfogva a hagyományozott anyag a tudósok részéről még szigoru birálatra szorul.

Irodalom. Arany László, A m. polit. költészetről, Budapesti Szemle, 1874; Ferenczi Zoltán, A kuruc világ énekei, Figyelő, 188[illegible]; Kis Sandor, A kuruc világ költészete, 1888; R. Kiss István, Adalekok, Századok, 1904; Badics Ferenc, Kuruc világ és kuruc költészet, Budapest 1906; Harsányi, Gulyás és Simonfi, A kuruc balladák hitelessége, Sárospatak 1914.

Kurucsesme, Konstantinápoly egyik külvárosa a Boszporusz európai partján, Ortaköj és Arnautköj közt, a tenger és egy meglehetősen meredek hegylejtő közt terül el. Nagyobbára görögök lakják.

Kuruczfalva (azelőtt: *Kudlócz)*, kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 691 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Homonna.

Kurui fürdők, l. *Coury-les-Bains.*

Kuruman, a Délafrikai Unióhoz tartozó Becsuana-föld egyik helysége és missziótelepe, ahol Livingstone 1840. először kezdte meg térítői és kutató munkáját.

Kurume, japáni város Kiu-siu szigetén; Chikugo tartomány fővárosa, a Simabara-öböl közelében; lakóinak száma kb. 30,000.

Kurus, l. *Kyros.*

Kurus, a Kaukázus legmagasabban fekvő helysége 2494 t. sz. feletti magasságban, kb. 5000 lak.

Kuruspán (növ.), a Balaton mellékén a *Buxus* (l. o.).

Kuruzslás a gyógyítás, betegkezelés megfelelő jogosultság (orvosi diploma) nélkül. A mi törvényeink (1876. XIV. t.-c.) csak akkor büntetik, ha azt valaki keresetképen űzi; ugyanígy van ez Ausztriában is, míg Németországban az 1869-iki ipartörvény az ipari szabadságot az orvosi praxisra is kiterjesztette; azonban újabban a K.-t ott is sok tekintetben megszorították. Régebben az orvostudomány és a K. határai összefolytak, részben, mert az orvostudomány sem tudott sok pozitivet felmutatni, másrészt az orvosok képesítése, kiképzése sem volt egységes; azonkívül az orvostudomány is sok olyan eszközzel dolgozott, amelyet ma a kuruzslók módszereihez kell sorolnunk. Ma, midőn az orvostudomány a modern természettudományok alapján áll, a K. káros, sőt veszélyes konkurrense annak. A K. rendszerint csak pénzszerzés miatt történik, ha sokszor nem is közvetlen úton; ilyen módon tekintélyes összegek mehetnek el hiábavalóságokra (Németországban az utóbbi 15 év alatt 14·5 millió márka). Legnagyobb baj azonban a K.-nál az, hogy általa igen sok, kezdetben gyógyítható betegség kerüli el az idejekorán való orvosi beavatkozást (rák), továbbá, hogy különösen a fertőző betegségeket fel nem ismerik, vagy ha fel is ismerik, a hatóságoknak be nem jelentik s ilyen módon a járványok meggátlása, elfojtása esetleg nagy nehézségekbe ütközhetik.

Kuruzsló, a törvény szerint: mindenki, aki hivatásszerűen foglalkozik gyógyítással arra szerzett képesítés nélkül; a nép közt pedig K. az, aki hagyományos babonaszerekkel vagy babonás körülmények között szerzett füvekkel stb. gyógyít. A nép egyéb babonasággal foglalkozó alakjaitól abban különbözik, hogy nem rontó természetű, nincs bajokat okozó hatalma, mint a bűbájos, varázsló, táltos, boszorkány, garaboncás, stb.-nek (l. *Babona)*. A gyógyításhoz értők közül is inkább a ritkábban előforduló férfit hívják K.-nak, míg az ilyeshez tudó asszonyt többnyire *javas*-nak (l. o.) nevezik. Mesterségük ugyanaz, t. i. gyüjtik a bajban hathatós füveket, őrzik a jobbulás igézetes szavait, főzik az *ír*-ek bűbájos keverékét, amely anyagok megszerzése is körülményes hagyományokhoz van kötve, míg a *ráolvasás*-nak (l. o.) szertartásos gesztusai vannak, mellyel a testbe küldött baj (démon) onnan kiűzhető. Szintén biztosnak vehetjük, hogy a K. az ősi turáni bűbájos *samán*-nak (l. o.) leszármazottja nálunk; mely utóbbi azóta differenciálódott s rontó hatalmát mások, a javítót a K. vette át örökül. A székelység a K.-t *kanta* néven ismeri, füves szerei is *kanta-ír*-ek. V. ö. *Krohn*, A finn-ugor ősvallás (Budapest 1908); *Mészáros* Gyula, A csuvas ősvallás emlékei (u. o. 1909, 268—392. l.); *Kandra* Kabos, Magyar mythologia (Eger 1897).

Kurveométer *(curveometer)*, l. *Görbemérő.*

Kurz, 1. *Heinrich*, német irodalomtörténetiró, szül. Párisban 1805 ápr. 28. német szülőktől, megh. Aarauban 1873 febr. 24. Mint a keleti nyelvek alapos ismerője Münchenben a kinai grammatikáról tartott felolvasásokat. Egy ellenzéki költeménye miatt két évi várfogságra itélték.

Megszabadulván, Svájcba ment, hol tanár lett. Sok irodalomtörténeti tanulmányán kívül összefoglaló főműve: Geschichte der deutschen Litteratur (1851—68 és újabb kiadások 1882).

2. *K., Hermann,* német novellairó, szül. Reutlingenben 1813 nov. 30., megh. Tübingenben 1873 okt. 10. Egyideig lelkész volt, majd az irói pályára lépett. Karlsruhéban 1844—48-ig a Deutsches Familienbuchot, majd Stuttgartban 1848—54-ig a demokrata szellemű Beobachtert szerkesztette. 1863. a tübingeni egyetem könyvtárosa lett. A sváb iskola inkább lirai tehetségű költői között csakhamar a népies irány felé hajló erős elbeszélő tehetségével vált ki. Regényein (Schillers Heimatsjahre, 1843; Der Sonnenwirt, 1855) kívül legmaradandóbbak többnyire a svábok életéből vett jóizű humoreszkjei és novellái (Das Wirtshaus gegenüber; Wie der Grossvater die Grossmutter nahm) s bájos elbeszélései (Der Weihnachtfund; Die beiden Tubus); Ariosto-forditása is nevezetes. Irodalomtörténettel is foglalkozott: Zu Shakespeares Leben und Schaffen (1868); Zum Leben Gottfrieds von Strassburg (1870). Összes műveit Paul Heyse adta ki, aki életrajzát is megirta (Gesammelte Werke, Stuttgart 1874—75, I—X.). Nem teljes, de jó a Fischer-kiadás is (Leipzig 1904). V. ö. Isolde *Kurz,* H. K. (München 1906); *Sulger-Gebing,* H. Kurz (Berlin 1904).

3. *K., Isolde, K. 2.* leánya, német novellairónő és költőnő, szül. Stuttgartban 1853 dec. 21. A kilencvenes évek egyik kedvelt irónője. Elbeszéléseinek javarésze olasz ég alatt játszik, romantikus és érzelmes. Versei erős formaérzékre vallanak. Művei: Gedichte (Stuttgart 1889); Neue Gedichte (u. o. 1905); Florentiner Novellen (u. o. 1890); Phantasien und Märchen (u. o. 1890); Italienische Erzählungen (u. o. 1895); Von dazumal (Berlin 1900); Die Stadt des Lebens (Leipzig 1902); Lebensfluten (u. o. 1907); Florentinische Erinnerungen (u. o. 1909); Wandertage in Hellas (1913). Megirta atyja életrajzát is (l. *K. 2.).*

4. *K., Joseph,* német szinész, l. *Bernardon.*

5. *K., Selma,* német operaénekesnő (koloraturszoprán), szül. 1876 okt. 15. Bielitzben. Bécsben, Ressnél tanult énekelni. Első szerződése a frankfurti operaházhoz kötötte. Rövid idő alatt világhírű lett. 1901 óta a bécsi Hofoper tagja, kamaraénekesnő. 1910. Halban professzor bécsi nőorvos felesége lett. Több izben fellépett Budapesten is.

Kurzbauer, *Eduard,* osztrák festő, szül. Lembergben 1840 márc. 2., megh. Münchenben 1879 jan. 13. A bécsi akadémián tanult, azután Münchenben Pilotynak volt tanítványa. Genreképei nagyon kedveltek voltak és reprodukciókban világszerte elterjedtek, kivált Az utolért szökevények (1870, Bécs, udv. muzeum), továbbá: A visszautasitott kérő, Oktalan féltékenység, Viharos eljegyzés, Temetés előtt, A rágalom (drezdai képtár) stb.

Kurziv (új-lat., a. m. futó, ferdén járó), a könyvnyomtatásban a. m. dült betű; l. *Betünemek.*

Kurzus (lat.) a. m. futás; tanfolyam, vmely tudomány összefüggő előadása, vagy több rokontudomány rendszeres tárgyalása; maga a tanulmány ideje is, pl. egy félévi K. — *K.* a tőzsdén jegyzett cikkek hivatalos megállapitott ára, árfolyama (l. o. és *Jegyzés).*

Kus (héber, egyipt. *Kos*), a zsidó hagyomány szerint Hamnak legidősebb fia és a róla elnevezett *K. földje* a Septuagintában és Vulgatában a. m. Etiopia, majd általán az ókorban a. m. Nubia és az a föld, mely Nubiától délre egészen a mai Khartumig terjed. Különösen a Nilus völgyére terjesztették ki ezt a földrajzi fogalmat és annak is arra a darabjára, mely a Kék-Nilus torkolatáig húzódik. *Kusiták* nevén egyébként Lepsius óta sokáig nem csupán K. lakóit, hanem mindazon kelet-afrikai, nem semita néptörzseket értették, akikről Lepsius föltételezte, hogy mint hajós nép az Eufrát mellékén keletkezett kultúrát Afrikában és Elő-Ázsiában előkészítették. Lepsius elméletét ma már nem tartják helytállónak. V. ö. *Lepsius,* Nubische Grammatik (Berlin 1880).

Kus-Adasszi *(Scalanova,* gör. *Nea Ephesos),* kikötőváros Aidin kisázsiai török vilajetben, mintegy 8000 lak., szőllő- és gabonakereskedéssel. Kikötőjét Kus-Ada és Szamosz sziget őrzik.

Kusaly, kisk. Szilágy vm. zilahi j.-ban, (1910) 811 oláh és magyar lak., postaügynökség, u. t. Diósad. 1450—1550-ig virágzó Ferenc-rendü kolostor volt itt, melyet a K.-i Jakcs-család épittetett. Itt irta Ilosvai Selymes Péter a XVI. században egyik versét.

Kú-san-c', ezüstbánya, közelében vas- és szénbányákkal, kinai-mongol területen Pekingtől É.-ra kb. 8 napi járásra; amerikaiak kezelésében van.

Kusics (azelőtt: *Kussics),* nagyk. Temes vm. fehértemplomi j.-ban, (1910) 2823 szerb, cigány és oláh lak.; u. p. és u. t. Fehértemplom.

Kusid, l. *Kurszán.*

Kusiták, l. *Kus.*

Kusk-i-Nakhud *(Kisk-i-Nakhud),* afganisztáni város Kandahartól Ny.-ra. Az angolokat itt Ejub khán 1880 júl. 27. megverte.

Kuskus-gyökér vagy *vetver-gyökér* (növ.), az *Andropogon squarrosus* gyökere, l. *Andropogon.*

Kusma, kisk. Beszterce-Naszód vmegye jádi j.-ban, (1910) 672 oláh és német lak.; u. p. és u. t. Petres.

Kusmanek *Ármin (burgneustädteni),* cs. és k. gyalogsági tábornok, szül. Nagyszebenben 1860. A bécsújhelyi katonai akadémián tanulmányait végezvén, hadnaggyá nevezték ki. 1883-ban vezérkari szolgálatra Budapestre rendelték; 1889. a hadügyminisztérium elnöki osztályába osztották be, amelynek később vezetője lett. 1908-ban vezérőrnagy lett és dandárparancsnok Győrött, majd Linzben, 1911. altábornagy és hadosztályparancsnok Laibachban. 1914-ben a háború kitörésekor przemysli várparancsnokká nevezték ki. A Lembergtől történt visszavonulás után szept. közepén az oroszok körülzárván Przemyslt, a várat hősileg védelmezte. Okt. 10. Przemysl felszabadult. K.-nak a király a vár védelmében tanusított vitézségéért a hadi ékítménnyel diszített I. o. vaskoronarendet adományozta, 1914 nov. pedig gyalogsági tábornokká nevezte ki. A lengyelországi hadműveletek során az orosz túlerő ellenében a német és osztrák-magyar hadseregek ismét a krakói vonalra lévén kénytelenek visszavonulni, nov. 11. Przemyslt az oroszok ismét körülzárták. A várat négy hónapon át tartotta a helyőrség, amely többszörös kirohanással érzékeny veszte-

ségeket okozott az ellenségnek. Ezalatt a várban teljesen elfogyott az élelem. Az éhségtől is elcsigázott védősereg 1915 márc. 19. kitörést kisértett meg, de sikertelenül. Felsőbb parancsra márc 22. reggel, miután az erődöket és ágyukat felrobbantották, K. feladta a várat. Az oroszok hősiességének elismeréseül meghagyták kardját, majd vezérkarával együtt Kievbe vitték. A király külön rendeletben méltatta vitézségét.

Kusnicza, község, l. *Kovácsrét.*

Kusonje, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 909 szerb lak.; u. p. Spanovica, u. t. Pakrácz.

Kusonjski Lipovac, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 544 szerb lak.; u. p. Španovica, u. t. Pakrácz.

Kusscinum crystallisatum, l. *Hagenia.*

Kusser *Zsigmond János*, l. *Cousser.*

Kussics, község, l. *Kusics.*

Kussmaul, *Adolf*, német orvostanár, született Karlsruhe mellett Grabenben 1822 febr. 22., megh. Heidelbergben 1902 máj. 28. 1855-ben Heidelbergben. 1859. Erlangenben, 1863. Freiburg i. Br.-ban, 1876. Strassburgban tanár. K. egyike volt a legkiválóbb belgyógyászoknak, aki számos vizsgálattal és önálló gyógyeljárással gyarapította az ismereteket. A gyomormosásnál új irányba terelte a terápiát. Főbb művei: Untersuchungen über das Seelenleben des neugebornen Menschen (3. kiad. 1895); Die Störungen der Sprache (3. kiad. 1885); Über die Behandlung der Magenerweiterung durch eine neue Methode (1869) stb.

Kusszala (növ.), a *Hagenia abyssinica*, l. *Hagenia.*

Kusszó *(kusso)*, l. *Hagenia.*

Kusszóvirág (növ.), l. *Hagenia.*

Kustánfalva, kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 521 rutén lakossal; u. p. Órhegyalja, u. t. Munkács. Határában több őshalmot találtak.

Kustánszeg, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 852 magyar lak.; u. p. Csonkahegyhát, u. t. Nova.

Kustány (azelőtt: *Alsó-* és *Felső-Kustány*), kisk. Zala vm. zalaszentgróti j.-ban, (1910) 530 magyar lak., vasútállomás távíróhivatallal, u. p. Zalaszentlászló.

Kustély, község, l. *Mélykastély.*

Kusunda, Nepal egyik hegyi népe, a csepang néptől Ny. felé eső területen. A nepali őslakosság maradékának mondják.

Kusz, az egyiptomi Kena tartomány egyik nagyobb városa, (1907) 7263, nagyobbrészt keresztény kopt lakossal. A város az ókori *Apollinopolis* helyén épült s még a XIV. sz.-ban az araboknak egyik legnagyobb kereskedővárosa volt.

Kuszkokvim, folyó Alaska észak-amerikai territoriumban, 1300 km. folyás után a Bering-tenger *K.-öblébe* ömlik.

Kuszkusz *(Phalanger*, állat), a Kevésfogú erszényesek *(Diprotodonta*, l. *Erszényesek)* egyik neme. Az idetartozó 10 faj esetlen termetű, csupasz és fogódzó farkú, tömött bundájú, repülő vitorla nélküli állat. Hazájuk: Új-Guinea, Celebes, Molukki-szigetek és Queensland É.-i része. Legismertebb a *rangál* v. *foltos K. (Ph. maculatus* E. Geoffr.), feje és törzse 60, farka 48 cm. hosszú. Húsát eszik. A malájok *kuzu* néven ismerik.

Kuszkusz (növ.), l. *Pennisetum.*

Kuszkusz-gyökér, l. *Kuskus-gyökér.*

Kuszkusz-kása, l. *Pennisetum.*

Kuszma (állat), l. *Törékeny kuszma.*

Kuszó *(kusso)*, l. *Hagenia.*

Kúszóbankák *(Irrisor)*, a Rikácsolók *(Coraciiformes)* rendjébe és a Bankafélék *(Upupidae)* családjába tartozó madárnem. Nyúlánk, hosszúcsőrű, kurtalábú és szárnyú, hosszúfarkú madarak. A nem 12 faja Afrikában és Madagaszkárban honos. A *piroscsőrű kúszóbanka (Irrisor viridis* Licht.) körülbelül akkora, mint a mi búbos bankánk. Szép fémfényű, kék, sötétzöld és bíborszínű csillogással. A szélső farktollak végén fehér folt. Társaságban mászkálnak a fákon, nagyon összetartanak, különböző rovarokkal táplálkoznak. Faodvakba 6—8 kékeszöld tojást tojnak.

Kúszógéb *(Periophthalmus Koelreuteri* Bl. Schn., állat), a Géb-félék *(Gobiidae)* családjába tartozó halfaj. Arról nevezetes, hogy mellúszói kúszásra alkalmassá módosultak; a K. mellúszóit láb gyanánt használja és segítségükkel a tengerparton és az iszapban ide-oda szaladgál. Táplálékát a parton keresi. Mindössze 15 cm. hosszú. Színe és mustrázata különböző; alapszíne rendesen világosbarna vagy szürkészöld, ezüst- és barnaszínű foltokkal. Afrika nyugati partjain honos.

Kúszóhal *(Anabas scandens* Daldorff, állat), a Labyrinth-halak *(Labyrinthici)* családjába tartozó csontos halfaj. Arról nevezetes, hogy a vízből kimászik és szárazon nagyobb utakat tesz meg. Első tudományos észlelője: *Daldorff* 1791. egy K.-at pálmafára felkúszva talált. A száraz időszak kezdetével az iszapba fúrja be magát. Ilyenkor a benszülöttek az iszap felásásával halásszák ezeket a különös halakat. Hossza rendesen 20 cm. Háta barnászöld, hasa sárgás; hátúszója és alsó úszója ibolyáskék, hasúszója és mellúszója vöröses, farkúszója barnászöld. Indiában, Ceylonban, a Filippi- és Maláji-szigetek folyóiban és állóvizeiben honos.

Kúszólóher a. m. *fehér lóher* (l. o.).

Kúszómadarak *(Scansores)*. Régebbi madártani rendszerekben egyesítették e néven a Kakukok (Cuculiformes), Harkályok (Piciformes) és a Papagályok (Psittaciformes) rendjét. Kúszólábuk van, bár testalkotásban és életmódban nagyon is különböznek egymástól. Rendesen középnagyságuak, fészeklakók. Különböző alakú és nagyságu csőrrel, billentyű nélküli orrlyukakkal. Lábaik négy ujjuak, melyek közül rendesen kettő előre, kettő hátrafelé áll s ezek segítségével az erdőkben, ahol tartózkodnak, a fákon ügyesen tudnak kúszni. A kúszásnál azonkívül segítségükre van többnyire farkuk is, melynek tollai merevek és erősek. Némelyeknek vetélő ujjú lábuk van. Nyelvük különböző, majd húsos (papagály), majd pedig messzire kiölthető, ragadós nyállal borított s a végén visszafelé álló horgocskákkal ellátott és így a rovarok megfogására kiválóan alkalmas (harkály). Csőrük majd egyenes, erős, vésőszerű (harkály), majd pedig vaskos és kampós (papagály). Szárnyaik aránylag rövidek. Többnyire erdőkben élnek és rovarokkal táplálkoznak, tehát hasznosak. Egyes családok azonban gyümölccsel és növényekkel is élnek. Az egész földön el vannak

terjedve, de leginkább a trópusi vidékeken tartózkodnak.

Kúszónövények, nem azonosak a *kapaszkodó* növényekkel, amelyeket a liánokhoz sorolnak. A K. nem iparkodnak a magasba, hanem erős, gyökeresedő képességű gyökértörzseikkel, vagy tarackokkal vagy pedig indákkal kúsznak, illetőleg képesek helyeikről tovább terjedni, pl. Iris, Fragaria, Ajuga reptans, tarackbúza. K.-nek mondják azokat is, amelyeknek heverő szára a talaj felületén heverve növekedik, pl. Lysimachia nummularia.

Kúszópatkány, l. *Capromys.*

Kúszósül-félék *(Coendidae,* állat), a Rágcsálók *(Rodentia)* rendjének egyik családja. A gyalogsül-félékkel (l. o.) a legközelebbi rokonságban állanak, azonban termetük karcsúbb, farkuk többnyire kapaszkodó, gereznájuk szőrei közt rövid tüskék vannak; a nőstényeknek csak négy emlőbimbójuk van. 16 fajuk ismeretes, melyek Amerikában honosak. Közönségesebbek: az *urzon* (l. *Urzon),* a *mexikói sül (Coendu novae-hispaniae* Briss.), az *amazon sül (Coendu prehensilis* L.) és a kuji *(Coendu villosus* Cuv.). L. *Coendu.*

1. ábra. A m. kir. postánál használatos kúszóvasak.

Kúszóvas, 1. 30—40 cm.-nyi magasságokban a falazatba vert patkóalakú gömbölyű vasak, melyeken mint fokokon a kémény szádjához vagy tűzfalra, fára stb. fel lehet mászni. — 2. *K.*-ak a telegráf- és telefonépítéseknél használatosak és arra valók, hogy külön létra alkalmazása nélkül a vezetékekre felvigyázó egyén az oszlopokra felmehessen és ott a szigetelőkkel és huzalokkal dolgozhasson. Az *1. ábra* a m. kir. postánál használatos kúszóvasakat tünteti fel, a *2. ábra* pedig azt mutatja, hogy miként dolgozik a felvigyázó a K.-ak segélyével. A K.-ak szerkezete olyan, hogy a lábhoz szíjjazat segélyével felkapcsolható, a kinyúló horog azután az oszlopot körülfogja és ennek segélyével a vonalfelvigyázó az oszlopra felhághat.

2. ábra. A kúszóvasak alkalmazásának módja.

Kuszpidin *(cuspidin,* ásv.), víztiszta v. halvány rózsaszínű, üvegfényű, lándzsaalakú, egyhajlású kristályok. Kalciumszilikát: $2CaO.SiO_2$, kevés kalciumfluoridot is tartalmaz. A Monte Somma (Vezuv) mészkőbombáiban fordul elő.

Kút (ném. *Brunnen,* franc *puit).* Az altalaj egy része a vizet át nem bocsátó rétegekből (tömör kőzetekből, agyagból stb.) áll, melyek át meg át vannak szőve olyan erekkel és rétegekkel (kavics, homok, likacsos kőzet), melyeken képes a víz áthatolni. A vízátbocsátás mértéke nagyon különböző. Görgetegből és durva kavicsból álló talajok szita módjára olyan erősen bocsátják át a vizet, hogy azokon át a talajszíne alatt valóságos földalatti folyók folynak. A közepes és aprószemű kavics, a durva és finom homok vízátbocsátó képessége fokozatosan kisebb. A nagyon finomszemű, iszappal stb. kevert homok már csak kevés vizet bocsát át, úgyszintén a humusztalajok is.

A kútnak, mely egy függőleges csőből vagy aknából áll, az a célja, hogy a föld felszinéről hozzáférhetővé tegye az altalajban levő, vizet átbocsátó rétegeket. Ezt a felszinről az alsóbb rétegekbe vezető nyilást (kutat) nemcsak a víz feltárására (hozzáférhetésére), hanem — különösen kevésbbé átbocsátó talajokban — a hosszabb időn át lassan beszivárgó víznek az összegyüjtésére is felhasználják. Néhol a vízátbocsátó ereken át források (l. o.) alakjában egészen a talaj felszinéig jut a víz és ott kibukkan. E források vizének összefoglalására szolgáló medencéket v. egyéb építményeket is kútnak szokták nevezni.

A kutak legprimitivebb alakja a közönséges nyilt kő- v. téglakút. Ezt úgy készítik, hogy egészen a talajvíz szinéig szárazon egy gödröt ásnak, abban egy rendszerint deszkából álló, vasalt vágóéllel ellátott dobot készítenek, melyet azután téglával v. kővel falaznak ki. Ezt nevezik *kútkoszorúnak* v. kútdobnak. Amikor a koszorúban belül vízmerítés v. szivattyúzás mellett elkezdik a földet kiemelni, a koszorú fokozatosan lejebb sülyed. Ennek megfelelően a dob falazatát fent állandóan magasítják. Ez a művelet addig folyik, míg a kút vágóéle lejut a kellő mélységre. Ha annyi víz jön, hogy vízmerítéssel v. szivattyúzással már nem győzik sülyesztés közben a kút belsejét szárazon tartani és még lejebb akarnak menni, a sülyesztést víz alatt való földkiemelés (kotrás) segélyével folytatják. Kő v. tégla helyett újabban a kutakat gyakran beton- v. vasbetétes betongyűrűkből (csődarabokból) készítik.

A kutak főbb csoportjai: 1. *ivóvíz nyerésére szolgáló kutak;* 2. *üzemi (gyári) kutak;* 3. *alapozás céljaira sülyesztett kutak;* 4. *nyelő kutak.*

1. *Az ivóvizet szolgáltató kutaknál* rendkívül fontos, hogy a felszinről ne folyhasson be a rend-

szerint fertőzött víz a kútba. Ezért az újabb kutak felső részét gondosan elzárják. A közönséges ivókutak v. falazottak, 1·0—1·5 m. átmérővel, v. pedig alúl szürő kosárral ellátott vascsövekből állnak. Ez utóbbi csoportba tartoznak az ú. n. *Norton*-kutak (l. o.), melyek egyszerüen a földbe vert vascsövekből állnak. A mélykutakat l. *Artézi kút* alatt.

2. *Az üzemi vizet szolgáltató*, gyárakkal vagy egyéb nagy üzemekkel kapcsolatos kutaknál a legfontosabb az, hogy nagy vízmennyiséget szolgáltassanak. Ezért nagyobbára folyók v. patakok mellett és olyan mélyre készülnek, hogy a legkisebb vízállásnál is 2—4 m. víz legyen a kútban. Az üzemi kutak közé tartoznak a víz szine alatt végrehajtandó alapozási munkák (l. *Alapozás)* szárazon való végrehajthatása céljából szükséges építési szivattyúkutak is.

3. Azokat a kutakat, melyekre építményeket helyeznek rá, l. *Alapozás*.

4. *A nyelőkutakat* (v. negativ kutakat) ott alkalmazzák, ahol a föld felszinén vagy a felső rétegekben öszegyülő vizeket egy mélyebb rétegbe akarják levezetni. Ilyenkor a talajt egészen egy alsó, erősen vízátbocsátó és kellő lefolyással biró rétegig megfúrják. E kutakon át a felső vizek lehuzódnak az alsó rétegekbe és a talaj felszine szárazzá válik. Igy mocsarakat is csapoltak le.

Az ivóvizet szolgáltató kút vize ugyanolyan elbírálás alá esik, mint általában az ivóvíz (l. o.). A kútvíz rendesen kemény és ezért főzésre, mosásra kevésbbé alkalmas, mint pl. a folyóvíz. Igen fontos továbbá, hogy a kút ne fertőzött talajba, régi ember-, ill. állatlakások, temetők stb. helyén furassék, mert az ilyen talajból nyert víz is fertőzött s az egészségre ártalmas lehet. Meg kell azonkívül a kutakat arra nézve is vizsgálni, hogy vajjon nem függ-e valahogyan össze az árnyékszékkel, gazdasági-, baromfiudvar talajával stb. Járványok esetén az ilyen befertőzött kutak — mivel általában a kutaknak öntisztulása rossz — igen sokáig lehetnek fészkei a fertőző betegségeknek.

Kutacska *(fonticulus*, olaszosan: *fontanella)*, az újszülött koponyáján a koponyatető csontjainak találkozásánál kimaradó, csak kötőszövettel borított nyílás. Megkülönböztetünk: 1. *nagy* kutacskát a homlokcsont és falcsontok találkozásánál (a gyermek feje lágya); 2. *kis* kutacskát hátul a falcsontok és a nyakszirtcsont találkozásánál; 3. *elülső* és *hátulsó oldal*-kutacskát; ezek jelentéktelenek. A K.-nak, nemkülönben a koponyacsontok széle között levő hasadékszerű hézagoknak nagy jelentőségük van a szülésnél, amikor a csontok egymásra tolódását s a fej megkisebbedését teszik lehetővé. A kutacskák a csontok növése folytán már a legelső életévekben eltünnek, a gyermek *«feje lágya»* 1½ éves korban *«nő be»*.

Kútágas, gémes kutaknál a kút közelében függőlegesen a földbe állított s a felső végén kétágú gerenda, melynek ágai közé a *gémfát* (l. *Kútgém)* helyezik.

Kutahija *(Kutahia, Kjutahija)*, az ugyanily nevű szandzsákság fővárosa Khodavendikjar kisázsiai török vilajetben, K.-szu mellett, termékeny vidéken, mintegy 30,000 lak., szőnyegkészítéssel; pamut-, dohány- és szőnyegkereskedéssel, híres fayence-készítéssel. Az antik Cotyaeum helyén épült város egyike Kis-Ázsia leggazdagabb és legélénkebb forgalmú helyeinek. Kossuth Lajos bujdosása alatt 1850—51-ig itt volt internálva. 1833 máj. 4. Mehemed Ali itt kötött békét a portával.

Kutaisz, 1. orosz *kormányzóság* Transz-Kaukáziában a Fekete-tenger, Szuhum-Kale, Terek, Tiflisz, Achalcik és ázsiai Törökország közt 21,093 km² területtel, (1910) 990,800 lak., akik közt vannak imereciaiak, guriak, adzsarok, mingreliaiak és lázok, szvanetok, örmények, abkházok, izraeliták, törökök, osszetek, kurdok, görögök és oroszok. A Rion-medencét kivéve, egész K.-t a Kaukázus-hegyrendszer ágai takarják. A folyók mind a Fekete-tengerbe torkolnak, ezek: az Ingur, a Khopi, a Rion a Kvirilával, a Szupsza, Natanebi és a Csoloka. Legnagyobb tava a Paleosztom. Az éghajlat a hegyek közt zord; ellenben a Rion völgyében enyhe, sőt a tenger mellett forró és egészségtelen is. A hegyekben mangánércek, kőszén, márvány, ólom-, ezüst-, rézércek találhatók. A völgyekben a talaj igen termékeny; termesztenek kukoricát, búzát, szőllőt, a magasabban fekvő helyeken rozst és árpát; gyümölcs (szelid gesztenye, füge, gránátalma) szintén bőven terem. Az állat- és méhtenyésztés virágzó, a selyemtenyésztés fő jövedelmi forrás. Az erdők nagy területeket foglalnak el. Az ipar jelentéktelen; a forgalom, különösen a kikötőkben (Szuhum-Kale, Poti és Batum) igen élénk. A belföldi forgalom szolgálatában 387 km. hosszú vasúti vonal áll. A kormányzóság, amelyet 1846. Guria, Mingrelia, Imerecia, Abkházia, Lazisztán s Szvanetia részeiből alakítottak, 7 járásra van fölosztva; ezek: K., Szugdidi, Lecsgum, Oszurgeti, Racsa, Szenaki, Saropani; ezekhez járul Szvanetia, Redut-Kale és Poti, amelyeknek külön közigazgatásuk van. — 2. *K.*, az ugyanily nevű kormányzóság és járás *székhelye*, a Rion mellett, közel a Kvirila torkolatához, vasútnál, kb. 39,500 lak., meglehetős iparral, gazdasági akadémiával. A magaslatokkal körülvett, félkörben épült város nagy része európaias külsejű. Legrégibb épülete a templom, régiségéről az is tanuskodik, hogy Procopius a VI. sz.-ban Kutatision néven ismeri. Sokáig Georgiának volt a fővárosa. 1810-ben jutott véglegesen Oroszország birtokába.

Kút-akna, l. *Akna*, 3.

Kútalapozás, l. *Alapozás*.

Kutas, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 1462 magyar lak.; vasútállomás, posta- és táviróhivatal.

Kutasó (azelőtt: *Kutassó)*, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 248 magyar lak.; u. p. Cserhátszentiván, u. t. Pásztó.

Kutasy *János*, esztergomi érsek, szül. a XVI. század első felében, megh. 1601 szept. 16. Nagyszombatban. Ugyanott tanár, 1577-ben esztergomi kanonok, 1587. pécsi, 1592. győri megyés püspök lett. 1597 jan. 22. esztergomi érsekké és kir. helytartóvá nevezték ki. Többször követségben járt el, a török ellen segélyt sürgetendő. Azonkívül az ország belső kormányzatá-

ban is nagy része volt. Halála előtt visszaállította az esztergomi szemináriumot. Műve: Kutassi Joan. Episcopi Jaurin. ac Joannis Joo Personalis, Oratorum Regni Hungariae ad SS. et OO. Imperii (Regensburg 1594). V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka.

Kutasz, l. *Kutató*.

Kutatás, a bányajogban ásványoknak műszerű felkeresése természeti fekvényeikben. L. *Bányajog, Bányamívelés* és *Turzás*.

Kutatási jog, l. *Bányajog, Házkutatás, Személymotozás*.

Kutató *(kutasz, szonda)* névvel a sebészetben az eszközök két csoportját szokás összefoglalni. 1. A *sebkutatónak* két alakja van használatban: a *gombos sebkutató*, 10—20 cm. hosszú, fémből (acélból, ezüstből, sárgarézből) készült, vékony pálcika, mely egyik végén kis gombban végződik. Ezzel határozzák meg a sebek mélységét, járatok irányát, tágasságát, ezzel keresik a sebekben az elhalt csontdarabkákat, idegen testeket (lövedékek, üvegdarabok), ezzel vezetik a sebek mélyébe a szükséges kötőszereket. A *vájt sebkutató* (vályus szonda, vezető K.) 3—4 mm. széles, vaskosabb vályúalakú fémeszköz, mélyebb sebek ejtésénél az egyes rétegek metszéséhez irányítóul szolgál (l. még *Itinerarium*). 2. Az *üreg-kutatók* a szondák másik csoportja, amelyek a legkülönbözőbb testüregek (húgycső, húgyhólyag, bárzsing, végbél, méh, könnycsatorna) vizsgálatára használatosak és a célnak megfelelően különböző alakuak.

Kutatóakna, l. *Akna*.

Kutei *(Koti, Kuti)*, Borneo szigetének vidéke, a D.-i és keleti rezidensség ÉK.-i része, Bandzsermasszin és a Mangkasszari-szoros közt. Az egész vidék síkság, a K. vagy Mahakkam folyó lapálya. Főtermékei a rizs és cukornád. Lakóinak számát 100,000-re becsülik. Főhelye Szamarinda, a K. folyó jobb partján.

Kuterevo, adóközs. Lika-Krbava vm. otocsáni (otočac-i) j.-ban, (1910) 1214 horvát lak.; u. p. és u. t. Otocsán (Otočac).

Kutesk *(Kötesk)*, a moldvai besenyők pogány vezére, 1085. betört Magyarországba, elpusztította a Szamos és Felső-Tisza mellékét; a Nyirség É.-i részén azonban Szent László tönkretette seregét. Salamon és K. «mint a karvaly körmétől megtépett rucák, futva menekültek». László a csata helyén templomot építtetett. K. azontúl nem háborgatta az országot.

Kútfalva, nagyk. Alsó-Fehér vm. kisenyedi j.-ban, (1910) 1890 oláh lak.; u. p. és u. t. Koncza.

Kútfej, a mocsaras helyeken mutatkozó nyilt mélységek.

Kútfej, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 450 magyar lak.; u. p. Kerkaszentmiklós, u. t. Alsólendva.

Kútflóra alatt foglalják össze mindazokat az alsóbb rendű kriptogam-növényeket, különösen Diatomákat, Protococcaceákat és hasadó gombákat, amelyek helyenkint v. időközönkint a kút vizében megjelennek. A hasadó gombák közül elsősorban a szálasbaktériumok említendők, mint aminő a Cladothrix és a nyálkás hüvelyében vasoxidot tartalmazó Crenothrix és Leptothrix, amelyek fehéres, rozsdaszínű v. sötétbarna úszó v. a kút szilárd részeihez odanőtt pelyhes csomókat v. szálakat képeznek, a vizet élvezhetetlenné, undorítóvá, sőt még némely ipari célra is használhatatlanná téve. Hasonlóképen viselkedik a Phycomycetákhoz tartozó Leptomitus lacteus. Tiszta források táplálta kutakban rendszerint nem találni baktériumot v. csak nagyon keveset; szivattyús és vedres kutakban nem ritkán már nagyobb mennyiségű baktérium van, mint pl. a Micrococcus ureae, Bacillus putridus, sőt a trágyatartók és pöcegödrök közelében (10 m.-en belül) levő kutak K.-ja bőségesen tartalmaz baktériumokat és nem ritkán pathogén baktériumokat, miáltal vizük élvezésekor a betegségeket terjesztik (tifusz, kolera). A kutak vizének 1 cm³-ben található baktériumok számával határozzák meg a kutak, vizvezetékek vizének használhatóságát. Bizonyos körülmények közt magasabbrendű gombák miceliumai is bejutnak a vízbe, sőt a virágos növények (pl. fűz, éger, nyár) gyökerei is, különösen pedig a vizvezetékekbe és a tömötten fejlődött járulékos gyökereik alkotta gyökérvarkoccsal azokat eldugaszolják.

Kútfő vagy *kútforrás*, általában véve jelenti ama helyet, hol a forrást képező vízmennyiség a föld felületét eléri; átvitten továbbá a történelmi tudományos búvárlat segédeszközeit (könyveket, emlékeket, gyüjteményeket).

Kútgém, a kútágas gémtengelyén billenő, alsó végén inkább megterhelt gerenda, melynek felső, vékonyabb végéhez a víz merítésére szolgáló vedret tartó pózna, az ú. n. *kútostor* van függesztve.

Kutha, ókori temetőváros Babiloniában, amelyben egy helyi istenségnek, az alvilág istenének, *Nergal*-nak temploma volt. Ezt a templomot, melynek története szorosan összefügg K. város történetével, az angol Rassam tárta fel a Babilontól öt órányira fekvő Tell-Ibrahim halmon.

Kuthen *(Kötöny* v. *Köteny)*, a Dnyepr balpartjától a Donig tanyázó kunok vezére volt 1238., midőn országára rontottak a mongolok, kikkel a Kalka vize mellett már 1224. harcolt. A csatával együtt most országát is elvesztvén, 40,000 főnyi népével IV. Béla magyar királytól kért befogadtatást. IV. Béla a kereszténység növekedését s a királyi sereg és tekintély nevezetes gyarapodását várta e telepítéstől. 1239 őszén Magyarország határán IV. Béla nagy fénnyel fogadta őket. A nép még itt fölvette a kereszténységet s K.-nek maga Béla lett a keresztapja. A király a Temes, Maros és Körös közében telepítette le. A magyarok növekedő elégedetlenségének láttára a király 1240. a kői monostorban a magyar és kun urakkal tanácskozott s elhatározta, hogy a kunokat nemzetségenként külön megyékbe osztja fel s a magyarok és kunok közt való igazságtételt az illető megye ispánjára bizza. A kunok szét is oszlottak a megyékbe, maga K. pedig Pesten telepedett le. A bizalmatlanság azonban egyre tartott s midőn az év végén a mongolok jövetelének híre terjedt, a nép szerte hirdette, hogy K. s kunjai csak előreküldött kémeik, kik a mongolok betörése után azonnal a magyarokra támadnak. Midőn 1241 márc. 12. a nádor már megütközött a mongolokkal, IV. Béla a németeken kívül a kunokat is Pest alá rendelte. Midőn itt portyázás közben az

elfogott mongolok közt kunt is találtak, utcai forradalom tört ki s a tömeg ostrom alá vette a kun vezér házát. K.-t és házanépét lekaszabolván, holttesteiket az ablakokon át az utcára dobta. Erre a vidéken is elkezdődött a kunok üldöztetése. A kunok, kik pedig éppen a királyhoz készültek csatlakozni, keményen ellenálltak, dúltak, pusztitottak s ha egy-egy magyart levágtak, rendesen hozzá tették: «Ezt Kuthenért!» Végre nagyrészük a Száván át Bolgárországba menekült. (Rogerius Siralmas éneke.)

Kuthen *(Barina Vendel)*, költő, szül. Kiskunhalasen 1835 okt. 20., megh. Tápiógyörgyén 1875 aug. 8. mint ottani lelkész. Már papnövendék korában fellépett mint költő, verseket és beszélyeket irt. Első gyüjteményét *Költemények* c. alatt Kalocsán 1859. adta ki, *Ujabb költeményeit* pedig Pesten 1866. Eleinte tisztán a vallásos költészettel foglalkozott, majd hazafias költeményeket, dalokat, népdalféléket és elbeszélő népies költeményeket is irt. Nem volt erősebb egyénisége, de lirájának volt lendülete s csinja és jeles minták hatását éreztette. *Hátrahagyott költeményeit* nőtestvére megbizásából Gyurinka Antal nagykőrösi esperes rendezte sajtó alá (Nagykőrös 1888). Egyéb művei: *A főispán családja* (regény, Pest 1861); *Fehér Bandi* (u. o. 1865) és egyéb népiratok.

Kuthy, 1. *Dezső*, zoológus, szül. Szarvason (Békés várm.) 1844 jún. 7. Jogi tanulmányokat végzett a budapesti egyetemen. Súlyos tüdőbaja azonban a szabad természetbeni foglalkozásra utalta s ezért a zoológia tanulmányozására adta magát. A Magyar Nemzeti Muzeum őrévé, majd igazgató-őrévé nevezték ki. 1914. nyugalomba vonult. Évekig tartó entomológiai tanulmányainak eredményét: rendszertani és iskolai rovargyüjteményeit az 1885-iki országos kiállitás juryje a nagy éremmel, az 1891-ben tartott tanáregyesületi jubileumi kiállitás pedig diszoklevéllel tüntette ki. A Természettudományi Társulat megbizásából megirta A Magyar birodalomból eddig ismert állatok rendszeres lajstroma (Fauna Regni Hungariae) cimű munkának bogarakról szóló részét (Budapest 1896).

2. *K. Dezső*, orvos, l. *Okolicsányi-Kuthy*.

3. *K. Lajos*, novella- és szinműiró, szül. Érmihályfalván (Bihar vm.) 1813 január 9., megh. 1864 aug. 27. Mint református lelkész fia, ő is a papi pályára készült Debreczenben, de 1833. odahagyta a teológiát s nevelőnek ment. A bihari nemesség csakhamar megkedvelte, megválasztották aljegyzőnek és az országgyülési követ mellé patvaristául felküldték Pozsonyba. A Lovassy-perbe keveredvén, elbujdosott Erdélybe, onnan atyjához menekült, de 1835. elfogták és csak két év mulva bocsátották szabadon. Elfoglalta újra aljegyzői állását, majd fölment Pestre jurátusnak. Politikai magatartása miatt nem kapván engedelmet az ügyvédi vizsgálatra, 1838. iróvá lett. Az Athenaeumban megjelent első novelláit egész csomó elbeszélés, regény és dráma követte, melyek K.-t csakhamar a legkedveltebb prózairók sorába emelték; az Akadémia 1843., a Kisfaludy-Társaság 1845. tagjai közé iktatta. Jó modora, derült kedélye, szellemes társalgása utat nyitottak számára a főuri társaságba is. Batthyány Lajos gróf magántitkárául fogadta s e révén a gyáralapitó-társaság jegyzője lett. Most már maga is nagyúri életet folytatott, estélyein a főváros legjelesebb iróit s az előkelő világ számottevő alakjait gyüjtötte össze. Résztvett Batthyány gróf oldalán a pozsonyi országgyülésen s a szabadságharc alatt miniszterelnöki irodaigazgató, majd a belügyminisztériumban osztálytanácsos lett. A világosi katasztrófa után nagy nyomorba jutott. A jómódhoz, gondtalan élethez szokott finomlelkű ember nem tudta elviselni a nélkülözéseket, hosszú lelki küzdelem után elfogadta az Albrecht főhercegtől fölkinált megyei biztosi állást. Szatmárt, Aradon, majd Pesten hivatalnokoskodott, amiért a közvélemény a legkegyetlenebb büntetéssel sujtotta: mindenki kerülte, legjobb barátai elfordultak tőle. Az iránta érzett megvetés főként akkor tört ki nagy erővel, mikor K., valószinűleg kényszerités, sőt fenyegetés hatása alatt, üdvözlő költeményt irt Erzsébet királynéhoz (1856). Még a hatalom is elejtette, s bár utóbb újra adtak neki állást a nagy-váradi törvényszéknél, mikor 1863. csődbe került, nyugalomba küldték. Önmagával s a világgal meghasonolva élt diószegi szőllőjében, mignem 1864. megváltotta szenvedéseitől a halál.

K.-nak a harmincas évek végén irt drámakisérletei *(Ariadne*, szinre került 1838 szept. 24. a Nemzeti Szinházban; *Fehér és fekete*, u. o. 1839 febr. 19.; *I. Károly és udvara*, nyomt. 1840) Victor Hugo romantikus irányának hajtásai, annak minden túlzásával, erősebb drámai élet azonban nincs bennük. Publicisztikai dolgozatainak, így a *Polgári Szózat* c. politikai röpiratának (1841) sem volt nagy hatása, annál nagyobb és kötetről-kötetre növekvő tetszéssel találkoztak magyaros, ragyogó stilusú novellái, melyek *K. munkái* c. alatt 8 kötetben 1842—52-ig összegyüjtve is megjelentek. A közönséget megkapta e novellák érdekfeszitő, sőt idegizgató meséje, melyeket a féktelen romanticizmus minden szertelenségével és borzalmával alkotott meg. Hatásának és népszerűségének tetőpontjára a *Hazai Rejtelmek* cimű regényével emelkedett (1846—47., újra 1901. és 1906.). Ebben a Sue hatása (Les mystère de Paris) alatt keletkezett regényben K. fantáziája már tobzódik a megrázó, kalandos, borzalmas képekben. Meséje képtelen, a lelki élet, a társadalmi állapotok rajza hazug, nyelve modoros, de mesteri az érdekkeltés művészete s a szenvedélyek egy-egy nyilvánulását megkapó erővel és plaszticitással rajzolja; különösen hiresek alföldi képei és genre-jelenetei. *A királyné olvasója* c. történeti regénye, mely a Budapesti Hirlapban jelent meg (1860), nem tett hatást, a *Korvin* c., melyen diószegi magányában dolgozott, már meg sem jelent. Mint irónak az a jelentősége, hogy novelláiban és regényeiben nagy sikerrel rajzolta a magyar világot és életet és stiljével hatott az elbeszélő próza fejlődésére. V. ö. *Degré* Lajos, Emlékbeszéd egy elitélt fölött (Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, V., az első hang, mely K.-t védelmébe veszi a közvéleménynek megokolt, de túlságosan szigorú itéletével szemben); *Váli* Béla, K. élete

és munkái (1888); *Wallentinyi* Dezső, K. életrajza (1897); *Weszely* Ödön bevezetése a Hazai Rejtelmek 1901-iki kiadása előtt; *Kovács* János, Sue hatása a magyar regényirodalomra (1911).

Kuti, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1910) 704 horvát és lengyel lak., u. p. Brodski Stupnik, u. t. Oriovac.

Kuti, vidék Borneo szigetén, l. *Kutei*.

Kúti drótféreg, l. *Phreoryctes*.

Kutigurok, nép, l. *Kuturgurok*.

Kutikula (növ.), az a vékony, kutintartalmú réteg, mely a földfölötti növényrészek felbőrének külső falát vonja be. A K. már fiatal korban megkülönböztethető az alatta levő cellulózás rétegtől; kutintartalma később növekedik és a felbőrt a külső behatásokkal szemben ellenállóbbá teszi. A K. külső felülete néha rovátkolt, máskor, különösen trópusi növények levelein, tükörsima, erősen fénylik és visszaverve a fénysugarak egy részét, védi a növényeket az erős napsütés ellen. A K. csökkenti a levelek víz-elpárologtatását is, azért a száraz vidékek növényein különösen vastag a kutikula.

Kutikuláris párolgás (növ.), l. *Párolgás*.

Kutin (növ.), a szuberinhez (l. o.) hasonló anyag, mely glicerin- és más összetett eszterekből, továbbá kloroformban oldhatatlan, de kálilúggal felbontható anyagokból áll. L. *Kutinosodás*.

Kutina, adók. Belovár-Körös vm. K.-i j.-ban, (1910) 3105 horvát, német és magyar lak.; a járási szolgabirói hivatal széke, járásbirósággal, vasúti állomással, posta-, telefon- és táviróhivatallal. K. a Moszlavina-hegység legjelentékenyebb községe, igen régi község, mely már XIV. sz.-beli oklevelekben Kotinna néven fordul elő.

Kutinica, adók. Belovár-Körös vm. garešnicai j.-ban, (1910) 237 szerb lak., u. p. Velika Bršljaca, u. t. Garešnica.

Kutinosodás (növ.), a *kutin*-nak a cellulóza-tartalmú sejtfalba való lerakódása. A K. hasonlít az elparásodáshoz, de ettől abban különbözik, hogy a kutinban nincs fellonsav, míg az elparásodást okozó szuberinben ez mindig kimutatható. Az elkutinosodott sejtfal igen ellenálló (l. *Kutikula)*, még tömör kénsav sem támadja meg. Klórcinkjódtól sárgásbarna, kálilúgtól sárga lesz, rézoxidammoniák nem oldja.

Kutira (növ.), l. *Astragalus*.

Kutiramézga (növ.), l. *Cochlospermaceae*.

Kutjevo, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 1750 horvát, magyar és német lak., állami ménteleppel, posta- és táviróhivatallal. A cisztercitáknak itt nagy uradalmuk volt, mely 1700 óta a jezsuiták, utóbb a horvát-szlavon tanulmányalap tulajdonában volt s jelenleg a Turkovics testvéreké. Ez uradalomban kiterjedt gesztenyések vannak. K. határában ásványos források fakadnak.

Kutkeled, l. *Gutkeled*.

Kútkoszorú, l. *Kút*.

Kútmérgezés, a kutak vizének megmérgezése révén létrejövő megbetegedés. A kút vize megmérgeződhetik gyárak, istállók stb. szennyvizének bejutása, tudatlanság v. méregnek szándékos belekeverése révén. Az utóbbi főleg háborúkban volt azelőtt szokásban. Nem tévesztendők a K.-sel össze azok a betegségek, amelyek a baktériumok (tifusz, kolera) által megfertőzött kút vizének élvezete folytán keletkeznek. — Jogi szempontból l. *Közegészség elleni bűntettek*.

Kútmester, az az egyén, aki a kutak készítésével iparszerüleg foglalkozik.

Kutnjak, adók. Varasd vm. ludbregi j.-ban, (1910) 824 horvát lak.; u. p. és u. t. Rasinja.

Kutno, az ugyanily nevű járás székhelye Varsó orosz-lengyel kormányzóságban, az Okhnia és vasút mellett, (1910) 11,250 lak. 1914 nov 15. *Mackensen* német tábornok nagy győzelmet aratott itt az oroszokon; zsákmánya 23,000 fogoly, számos ágyú és gépfegyver volt. L. *Világháború*.

Kutonaqua *(Kootenay)*, kihalt északamerikai indiánus nép, a Kolumbia folyó forrásvidékén.

Kútostor vagy *kútsudar*, a gémes kutaknál a gémről lelógó vékony pózna, mely a vedret tartja.

Kutovi, adók. Verőcze vm. nasiczi j.-ban, (1910) 654 horvát, szerb és magyar lak.; u. p. Zdenci, u. t. Čačinci.

Kutrigurok, nép, l. *Kuturgurok*.

Kutschera, *Hugo*, báró, osztrák-magyar diplomata, szül. Bécsben 1847 márc. 16., megh. Vöslauban 1909 szept. 1. A keleti akadémiát elvégezvén, 1873—82-ig a konstantinápolyi követségen működött. 1882-ben a boszniai kormány belügyi osztályfőnökévé nevezték ki, majd 1887. *Appel* báró mellett Bosznia és Hercegovina polgári adlátusa lett. Mint kiváló orientalista, tapintatos és méltányos kormányzásával nagy népszerüségnek örvendett különösen a mohammedán lakosság közt. Érdemeit az uralkodó 1886. bárói címmel jutalmazta, 1891. titkos tanácsos, 1904. a közös pénzügyminisztérium egyik osztályfőnöke lett.

Kutschker, *Johann Baptist*, bíbornok, bécsi hercegérsek, szül. Wieseben (Osztrák-Szilézia) 1810 ápr. 11., megh. 1881 jan. 27. 1852-ben bécsi udvari plébános, 1862. carrhei püspök in part. infidelium és a bécsi egyházmegyének érsekhelynöke, 1875. bécsi hercegérsek, 1877. bíbornok lett. Főbb művei: Die gemischten Ehen (Wien 1838); Das Eherecht der katholischen Kirche nach seiner Theorie und Praxis (5 kötet, u. o. 1856—57).

Kuttenberg, város, K. cseh kerületi kapitányság székhelye, vasút mellett, (1910) 15,671 cseh lak., vasöntéssel, orgonaépítéssel, sör-, cukor- és mezőgazdasági eszközök gyártásával; rajz-, mintázó- és földmíves-iskolával és tanítóképzővel a régi Hradek várban. K. legkiválóbb épületei: a gót Borbála-templom (1390-ből), a gót Jakab-templom (a XIV. sz.-ból) és az egykori pénzverő, amelyben 1300. az első ezüstgarasokat verték. K. több cseh király székhelye volt, országgyűléseket is tartottak itt. Egykori virágzását ezüstbányáinak köszöni, amelyeket 1237. fedeztek föl; a XVIII. sz.-ban nem mívelték, de 1874. ismét üzembe helyezték.

Kutter, igen kedvelt egyárbocú vízi jármű, melyet tengeri v. belföldi vizeken való utazásokra, halászatra s különösen sportcélokra használnak.

Kutter, *Wilhelm*, német vízépítészeti mérnök, szül. Ravensburgban 1818 aug. 23., megh. Bernben 1888 máj. 6. *Ganguillet*-vel együtt a vízmozgás sebességének mérésére szolgáló formulát szerkesztett. Ugyancsak Ganguillet-vel tette közzé:

Versuch zur Aufstellung einer neuen allg. Formel für die gleichförmige Bewegung des Wassers in Kanalen und Flussen (Bern 1877); irta tovabba a Die neuen Formeln für die Bewegung des Wassers in Kanälen und regelmässigen Flusstrecken (Wien 1877, 2. kiad.) c. müvet.

Kutti, nagyközség, l. *Jókút*.

Kuttyogató a. m. *buttyogató* (l. o.).

Kutu, afrikai vidék, l. *Khutu*.

Kuturgurok *(kutigurok, kutrigurok, kotragok)*, a hunnok nyugati ága, melyet a VI. sz. első tizedeiben kezdenek emlegetni a keleti ággal, az utrigurokkal együtt. A két vér, nyelv és szokások szerint testvérnep valószinüleg Irnákh halála után vált el egymástól s mivel a K. neve ultziagir alakban is előfordul, ez pedig megfelel a török «altiagir» (hatagir) szónak, a K. név sem lehet más, mint a magyar-ugor «kut-ugor», «hatugor», az utrigur pedig «öt-ugor». A két testvérnép a legadázabb ellenségeskedésben élt egymással; a testvérharcnak az avarok vetettek véget, kik 558. mindkét népet meghódították s a K. nagyrészét magukkal ragadtak a mai Magyarországba.

Kutuzov, *Michail Ilarionovics Golyeniscsev-K., szmolenszki herceg*, orosz táborszernagy, szül. 1745 szept. 16., megh. Bunzlauban 1813 ápr. 28. Résztvett a lengyelek ellen viselt hadjáratokban (1764—69), majd 1770-től kezdve Romanzov alatt a törökök ellen küzdött. Krimben azonban fején veszélyesen megsebesült s egyik szemét elvesztette. Részt vett Odessza és Bender ostromában, a rimniki csatában (1790) is hősiesen viselkedett. Pál cár ekkor Konstantinápolyba küldte, majd Finnország kormányzójává és azután berlini nagykövetté nevezte ki. Pál cár meggyilkoltatása után I. Sándor cár a franciák ellen küldött orosz hadak fővezérévé tette (1805). Résztvett az austerlitzi csatában is. 1806—11-ig Kijev kormányzója és a török ellen küldött hadak fővezére lett. A bukaresti békekötés (1812) után átvette az I. Napoleon ellen folytatott hadjárat főparancsnokságát s előbb a francia császárt verte meg egy véres ütközetben Borodino mellett, majd Davoût és Ney egyesült hadai fölött is győzelmet aratott Szmolenszk mellett. Ezért kapta a *szmolenszki herceg* címet. A franciákat Kalischig üldözte, honnan egész Európához kiáltványt intézett (1813 márc. 25.), hogy irtóháborút üzenjenek Napoleonnak. De megbetegedvén, még a háború kezdete előtt meghalt. Bunzlauban, ahol meghalt, és Szt.-Péterváron emlékszobrot állítottak neki. Életrajzát megírta *Danilevszkij* (franc. ford. Fizelier, Paris 1860).

Kuty, város Galicia koszovi j.-ban, a Pruthba ömlő Ceremosz mellett, (1910) 6741 többnyire német-zsidó és rutén lak., szattyánbőrgyárral. Erdői szurkot, gyantát, kátrányt és terpentinolajat szolgáltatnak. A határos *K.-Sztare* (Ó-K.) faluban rutének laknak.

Kutya *(eb)*, l. *Kutyák*.

Kutyaadó, l. *Ebadó*.

Kutyabarlang (ol. *Grotta del cane)*, l. *Agnano*.

Kutyabenge (növ.), l. *Benge*.

Kutyabetegség, l. *Szopornyica*.

Kutyabogyó (növ.), l. *Solanum*.

Kutyabolha, l. *Bolhák*.

Kutyabőr, l. *Bőr*. A *szőrmekereskedelemben* legtöbbször a *mandzsuriai házikutyának* gereznájával találkozunk. Leggyakrabban a fekete, szürke és sárga szinvegyülékkel. Nem nagy értékű, de ott, ahol olcsó, nagy hidegek ellen védő szőrméről van szó, már tartóssága miatt is nagy a kelete. Említendő még a *mongol* kutya, valamint a farkashoz hasonló *keletszibíriai* kutya, szintúgy a *kamcsadál* kutya.

Kutyacseresznye (növ.), Diószegiék szerint a veres berkenye (l. *Berkenye)* meg a Lonicera xylosteum (l. *Lonicera)*. L. még *Prunus*.

Kutyacsillag, a. m. *Sirius*, elsőrendű csillag a Nagy Kutya (Canis maior) csillagképben. Az ég legfényesebb állócsillaga. Szabályosan változó saját mozgásából Bessel arra következtetett, hogy a Sirius kettőscsillag. A Sirius gyengefényű kisérőjét A. Clark fedezte fel 1862., midőn a chicagói obszervatórium részére készített refraktorát akarta kipróbálni.

Kutyaegér *(Cynomys*, állat), a Mókus-félék családjába tartozó emlősállat-nem. Alakra és nagyságra az ürgék és marmoták közt áll. 5 faj ismeretes. Észak-Amerikában honos. Legközönségesebb a *társas K.* vagy *társas prairie-kutya (C. ludovicianus* Ord.). Felül szürkésfeketével tarkázva vörösesbarna, hasa piszkos-fehér; rövid, bozontos farkavége barnacsíkú. Hossza 40 cm., miből a farkára 7 cm. jut. Nevét kutyára emlékeztető hangjáról kapta. Nagy telepekben él.

Kutyaemberek. 1. Az emberi embrió egész testén mindenütt szőrös, de már a születés előtt vagy pár hónapra a születés után elveszíti testének nagy részéről a szőrtelepeket. Néha ez a veszteség nem következik be, amikor a telepek tovább fejlődnek és definitiv szőröket eredményeznek. Ilyenkor az egész test, a tenyerek és talpak kivételével, tehát a homlok, orr, pillák stb. is sürű szőrözettel lehet beborítva, úgy hogy az illető állatra emlékeztető külsővel birhat. Ritka és egyes családokban csoportosan fellépő jelenség. L. *Hipertrichózis*. — 2. *K.*, l. *Farkaskoldus*.

Kutyafa (növ.), l. *Benge*. Egyik fajának, a kutyafa-bengének *(Rhamnus frangula)* kérge, levele és gyümölcse levéből nyerik a katharinsavhoz hasonló meghajtó *avornin*-t.

Kutyafejű majmok, l. *Ebfejű majmok*.

Kutya-félék *(Canidae*, állat), a Ragadozók *(Carnivora)* rendjébe, a Hasadtujjú ragadozók *(Fissipedia)* alrendjébe tartozó emlősállatcsalád. A ragadozók közül leginkább a K. alkalmazkodtak a futáshoz. Testük karcsú, végtagjaik hosszúak, erősek, fejük hosszukás, arcorruk megnyúlt, többé-kevésbbé hegyes, nyakuk gyönge. Elülső végtagjaikon 5, a hátulsókon 4 ujjuk van, melyek erős, de tompa, vissza nem húzható karommal vannak ellátva. Fogazatuk 38—48 fogból áll: ezek közül a felső és az alsó állkapocsban 6 metszőfog, 1—1 szemfog és 4—4 előzápfog számban állandó, az utózápfogak száma nemek szerint változik, így pl. a kutyáknál, rókáknál és a hiénakutyáknál felül 2—2, alul 3—3, a lapátfülű rókáknál (Otocyon) felül 3—3 vagy 4—4, alul 4—4, a nyestkutyáknál fölül 1—1, alul 2—2. A metszőfogak a felső állkapocsban nagyok, a külsők csaknem elérik a szemfog fejlettségét. A

szemfogak nagyok és kissé görbültek. Felül a negyedik, alul az ötödik zápfog a tépőfog. A felső tépőfog taraja tompa, elülső csúcsa nagy és hátrafelé hajlott. Nem kizárólag állati táplálékkal élnek s nem olyan vérengzők, mint a macskafélék. Az emlős állatokon, madarakon, gyíkokon, halakon, rovarokon stb. kívül gyümölcsöt, gyökereket, füveket, rügyeket s különböző növényi részeket is megesznek. Átlag 4—9 kölyköt szülnek. Az egész földön el vannak terjedve. Ma 70 élő és 40 kihalt fajt ismerünk. E családba tartozik a farkas (l. o.), a sakál (l. o.), a házi kutya (l. *Kutyák*), a nyestkutya (l. o.), a róka (l. o.), a vadkutya (l. o.), az erdei kutya (l. o.), a hiénakutya (l. o.) és a lapátfülű kutya (l. o.).

Kutyahagyma (növ.), az *Allium vineale* L., bajuszos v. fekete hagyma, vad mezei hagymafaj.

Kutyahal, a tarka menyhal (*Lota vulgaris* Cuv.), a lábi póc (*Umbra canina* Marsigli) és a botos kölönte (*Cottus gobio* L.) népies neve. Egyes vidékeken K.-nak nevezik a békaporontyot is.

Kutyahús, l. *Hús*.

Kutyák (*négy képmelléklettel*), a Ragadozók (*Carnivora*) rendjébe, a Hasadtujjú ragadozók (*Fissipedia*) alrendjébe, a Kutya-félék (l. o.) családjába, a farkasok (*Canis*) nemébe tartozó házi kutya (*Canis familiaris* K.) fajnak igen változatos fajtái. A K. pontos jellemzése, minthogy a fej, arcorr, fogazat, termet, fark s általában az összes külső jellegeik nagyon változatosak, alig adható meg s éppen ezért a rokonfajoktól is alig választhatók el élesen. Linné egyik főjellemvonásuknak balrahajló farkukat nézte. Nagyságuk az erős farkasé és a patkányé közt váltakozik; termetük majd zömök, majd karcsú és vézna; arcorruk rövid és durva alkotású, majd hosszú és hegyes; lábaik magasak vagy rövidek; fülük fölálló, lehajló vagy lecsüngő; bundájuk rövid és símaszőrű, vagy szálkás és lompos, gyakran göndör, olykor, némelyik fajtán, selyemszőrű. Színezetük és szőrük mintázata, továbbá természetük és képességeik is végtelenül sokfélék. Éppen ezért a K. származásának kiderítése az állattan legnehezebb feladatainak egyike s még máig sincs megoldva. Nagyon valószinű azonban az a föltevés, hogy a «Kutyák» neve csak gyüjtőnév, mely különböző farkas-, sakál- és vadkutyafajoknak az ember által megszelidített származékait és keresztezésének eredményeit foglalja magában. *Pelzeln* vizsgálatai szerint a házi kutya fajtái legalább kilenc, esetleg azonban még több vadon élő, vagy egykoron élt farkas-, sakál- és kutyafajtól származnak s az egész földön mindenütt az ember közreműködésének és tenyésztő hatásának köszönik keletkezésüket. A K. egyik főjellemvonása a tanulékonyság, jóindulat, hűség, gyorsaság és az éles szaglótehetség. Táplálék dolgában nem válogatósak, kiválóan szeretik ugyan a húst, de azért mindazt megeszik, amit az ember nekik juttat. Majdnem valamennyi kitűnően úszik és fut, de meglehetős ügyetlen, sőt rossz mászó. Alvásuk éber. Évenkint kétszer párzanak, rendesen februárban és augusztusban, 63 nap mulva 4—6 kölyket hoznak a világra, amelyek csupán 10—12 napos korukban kezdenek látni. Fogváltásuk a 3-ik v. 4-ik hónapban következik be. Életkoruk meglehetős rövid, a 25 évet csak ritkán érik el és 12 éves korukban már az elöregedés jelentkezik náluk. Az emberre nézve a K. nélkülözhetetlen háziállatok és sokféleképen hasznosak. Egyik-másik néptörzs húsukat is megeszi. Bőrüket különböző célokra dolgozzák fel, leggyakrabban cipőt varrnak belőle, nálunk régebben fontos okmányok, oklevelek kiállításánál a pergamentpapir helyett alkalmazták. Bundájukat néhol prémnek dolgozzák fel. Életükben ház- és nyájőrzőkként, vadászatra, kocsihúzásra, szánkahúzásra használják, az utóbbi célra különösen a sarkvidékek lakói. Alig van még egy másik olyan állatfaj, amelynek egymástól annyira eltérő és oly sokféle fajtája lenne, mint a K.-nak. A fajták csoportosításában még nincs megegyezés. A természetes csoportosítást megnehezíti az a körülmény, hogy sok fajtának származását nem ismerjük pontosan.

A főbb csoportok a következők: **1.** *Agarak (Canis familiaris grajus)*. Valószinüleg az abessziniai vörös farkastól (*Canis simensis* Rüpp.) származnak. Jellemvonásaik: Fejük kicsiny, hosszú, felülről lapított; homlokuk lapos; arcorruk hosszú, hegyes; ajkuk feszesen lesimuló; fülük keskeny, hosszú, hegyes, tövén felálló, csúcsán lecsüngő; nyakuk hosszú és vékony; törzsük karcsú és vézna; mellük keskeny; végtagjaik karcsuk és magasak, az elülsők egészen egyenesek; farkuk meglehetősen hosszú és nagyon vékony; szőrözetük rövid és sima, de vannak bozontos-szőrüek is. Ismertebb féleségei: a símaszőrű közönséges agár, a nubiai, perzsa, skót, ír, olasz, görög, orosz agár, csupasz agár. 2. *Szelindekek (Canis familiaris molossus)*. Fejük nagy, gömbölyded és magas; homlokuk feltünően domború; arcorruk rövid, magas, előrefelé nem keskenyedő és nagyon tompa; ajkuk lecsüngő; fülük hosszú és nem nagy, széles, csúcsosan kerekített, félig fölálló; nyakuk nagyon vastag és rövid; törzsük zömök; mellük széles; végtagjaik erősek, középmagasak, az elülsők egészen egyenesek; farkuk hosszú és vastag; szőrözetük többékevésbbé rövid és lesimuló. Idetartozik: a dán, német, kubai, tibeti szelindek, a boxer, a közönséges szelindek, a bulldog (dog), a mopsz stb. 3. *Tacskók (Canis familiaris vertagus)*. Fejük nagy és hosszú; arcorruk nagy, hosszú és tompa csúcsú; fülük hosszú, széles és csüngő; nyakuk vastag, rövid; törzsük hosszú és zömök; mellük széles; végtagjaik nagyon rövidek és vastagok, az elülsők a kézcsuklóban feltünően befelé görbülnek és kifelé hajlanak; farkuk rövid és vastag. Ismertebb fajtái: a közönséges gajcsoslábú tacskó, melyből a tacskónak számos alakja származott (szálkásszőrű, hosszúszőrű, hasítottorrú, egyeneslábú, disznófarkú, tarka-, hullámosszőrű tacskó stb.). Idesorozzák a vidraebet is, mely valószinüleg az egyeneslábú tacskó és a bozontos pincsi korcsa. 4. *Vadászkutyák (Canis familiaris sagax)*. Jellemzésük a sok változatos és nagyszámú fajta miatt úgyszólván lehetetlen. Mindannyian izmos, gyors állatok és kitűnő érzékeik közül különösen finom szimatjukkal tünnek ki. Legismertebb féleségei: a vizsla, a véreb, a szarvasűző kutya, az angol símaszőrű véreb (Greyhound), a skót

KUTYÁK I. (VADÁSZ- ÉS FÖLDBÚVÓ EBEK.)

1. Simaszőrű angol agár. — 2. Hosszúszőrű orosz agár. — 3. Szálkásszőrű skót agár. — 4. Angol kopó. — 5. Foxterrier.
6 és 7. Sima- és hosszúszőrű tacskó. — 8. Selymér.

«Kutyák» cikkhez.

II. táblázat.

«Kutyák» cikkhez.

KUT

II. táblázat. Juhászebek és törpe változataik. 1. Német juhászeb. — 2. Skót juhászeb (Collie). — 3. Spic. — 4. Dobermannpincs. — 5. Airedaleterrier. — 6. Szálkásszőrű pincs. — 7. Pudli v. uszkár. — 8 és 9. Simaszőrű és szálkásszőrű törpepincs. — 10. Törpespic. — 11. Máltai öleb.

III. táblázat. Dogok és törpe változataik. 1. Német dog. — 2. Angol dog. — 3a. Rövidszőrű, 3b hosszúszőrű szent-bernáthegyi kutya. — 4. Ujfundlandi eb. — 5. Boxer. — 6. Angol buldog. 7. Francia törpebuldog. — 8. Mopsz.

KUTYÁK IV. (VÉREBEK ÉS VIZSLÁK.)

1 2 3 4 5 6 7

1. Véreb. — 2. Angol véreb. — 3. Pointer v. angol simaszőrű vizsla. — 4 és 5. Ír és angol szetter v. hosszúszőrű vizsla. — 6, 7 és 8. Német rövidszőrű, szálkásszőrű és hosszúszőrű vizsla.

‹Kutyák› cikkhez.

szálkásszőrű véreb (Deerhound), a rókaeb, a foxterrier, a kajtató eb stb. A vizslák közül hazánkban leginkább a rövidszőrű, hosszúszőrű és szálkásszőrű német vizsla, továbbá a rövidszőrű angol vizsla (pointer) és a hosszúszőrű angol vizsla (setter) van elterjedve; az utóbbinak 3 alakját (angol, Gordon- és ir setter) tenyésztik. 5. *Selyemszőrű K. (Canis familiaris extrarius).* Fejük hosszukás: fülük hosszú, széles, kerekített és lecsüngő: törzsük zömök, lágyékuk táján behúzódott: lábaik közepes hosszúsaguak, erősek, de nem vastagok, az elülsők egészen egyenesek, a hátsókon nincs vendégkarom: farkuk középvastag és közepesen hosszú: szőrözetük hosszú, bozontos és selymes; szinük különböző. Idetartoznak: az újfundlandi kutya, a bernáthegyi kutya, az uszkár. 6. *Pincsi kutyák (Canis familiaris gryphus).* Csupán csontvázuk és koponyájuk alkatában térnek el a selyemszőrű kutyáktól. Idetartozik a patkányfogó eb, a bolognai kutya és a majompincsi. 7. *Tulajdonképeni házi kutyák (Canis familiaris domesticus).* Jellemzésük *Fitzinger* szerint a következő: Fejük közepes nagy, hosszú és nem magas; homlokuk kevéssé domború, vagy lapos; arcorruk meglehetősen rövid, középmagas, előre keskenyedő és csúcsoshegyű; fülük rövid, hegyes végű, egészen v. félig felálló, csúcsa kissé lekonyul, vagy kajla; nyakuk rövid és vastag; törzsük kissé zömök, ritkábban némileg karcsú és telt; mellük nem igen széles; lábaik közepes magasak és erősek; farkuk vastag és hosszú; szőrözetük hosszú, rendesen sima és bozontos. *Pelzeln* az ide tartozó K.-kat két csoportra osztja: *a)* farkasalakú K.-ra és *b)* hegyesfülű K.-ra. Az előbbiek nagy, gyakran igen nagy állatok; arcorruk közepesen hegyes; füleik felállók; végtagjaik magasak; bozontos farkuk lecsüngő; bundájuk hosszúszőrű; arckifejezésük a farkasérа emlékeztet. Pelzeln ezeket a közönséges farkastól származtatja. A hegyesfülű K. termete zömök; fejük vastag és széles; arcorruk vékony, a rókáéhoz hasonlit; füleik felállók; végtagjaik meglehetősen alacsonyak; bundájuk hosszúszőrű; farkuk bozontos s azt rendesen a hátuk felé kunkorítva hordják. A hegyesfülű K. Pelzeln szerint negyedkori kihalt fajtól származnak. A tulajdonképeni házi-K. legismertebb féleségei: a farkas-K., a pásztor- v. nyájőrző-K., ezek közt a magyar komondor (l. o.), a kuvasz, a spic, a puli, az eszkimókutya (l. o.) stb. Az elvadult házi-kutyák közül említendő az ausztráliai vadkutya vagy dingó (l. *Dingó*) és a páriakutya (l. o.).

A K. tenyésztése. A szuka kilencheti vemhesség után elli le kölykeit, ezek 3—4 hétig szopnak; az anya érdekéből a negyedik hétben már el kell azokat választani s eleintén tejeslével, zabkásával, rizzsel, kutyapogácsával s lágy csontokkal táplálni. A K. tulajdonképen mindentevők, de a húsnélküli táplálékot nem birják ki hosszabb ideig. Erősen sós és fűszeres eledelek nem valók nekik. Kiskorukban naponta többször kell, de kevéssel, kifejlett korukban csak egyszer kell etetni. Fogváltáskor (háromhónapos koruk vége felé) keményebb csontokat is kaphatnak, de baromficsontok nem valók nekik, mert mohón, nem eléggé megrágva nyelik le s az éles csontdarabok beleiket megsérthetik. Tiszta ivóvizről mindig gondoskodni kell részükre. Egyes K. elhelyezésére szolgálnak az inkább fából, mint téglából épített kisebb házikók v. ólak, ezekben a fekvőhely legyen száraz, a deszkapadló tiszta szalmával v. fagyapottal legyen beágyazva s többször változtatva; az ól nyilása a szélmentes oldalon legyen s téli időben egy darab zsákot v. pokrócot kell elébe akasztani. Nagyobbszámu K.-nak, pl. kopófalkának, v. tenyésztőtelepen *(kennel)* nagyobb és különálló istállót építenek külön fekvő-, kifutó- és etetőhelyekkel az ú. n. kutyaudvarban. A tenyésztő ketrecekben egy pár állatra 1·5—2 m² helyet számítanak; minden ketrechez kell egy homokos kifutó és egy kis előudvar. A fekvőhely alapja lehet mindenütt beton, aszfalt v. tégla, de erre deszkapadkát kell még fektetni és tiszta szalma-, fagyapot- v. finom forgácsból bő almot adni. Az ilyen nagy telepeket még fűtésre is berendezik.

A K. idomítása. Az idomítás az állat bizonyos hajlamainak s képességeinek kifejlesztése az ember céljainak szolgálatára. Az idomításnak általános szabályai nincsenek, legfeljebb azt lehet főtanácsul felállitani, hogy az idomításnál az állat természetét s hajlamait kell alaposan megfigyelni s az állatot ezek szerint kell kezelni. Házi állataink idomításánál az erőszakos és durva bánásmód nem vezet célhoz; kitartó türelemmel, szelídséggel, de a szükséghez képest alkalmazott erélylyel legtöbbre lehet menni a K.-nál, melyeket a természet már eredetileg nagy tanulékonysággal s az emberhez való ragaszkodással látott el. A K. körében leginkább a vadászebek idomításáról lehet szó, melyeket 6—8 hónapos koruk előtt nem ajánlatos az idomításra befogni. A külső idomítást megelőzi a szobai idomítás, aminél bizonyos szolgálatokat, engedelmességet és szófogadást kell jól begyakorolni. Ezután jön a szabadban való idomítás és pedig előbb pórázon, utóbb szabadon. A rendőri és pásztorebek idomítása e főelvek alapján, de a különleges célnak megfelelően történik. V. ö. *Oberländer,* Die Dressur u. Führung des Gebrauchshundes (Neudamm 1907); *Wörz,* Der Vorsteh- u. Gebrauchshund (u. o. 1909); *Mika* Károly dr., A vizsla par force idomítása (Budapest 1894).

A K. betegségei. A K. sajátos betegségei közül leggyakoribb és legismertebb a *hurutos* és *ideges kutyabetegség* (l. *Szopornyica).* Ehhez némileg hasonló, de lényegében eltérő és ritkább a *kutyatifusz.* Az emberre és más állatokra való veszélyessége miatt igen fontos a *veszettség,* mellyel gyakran összetévesztik a *fertőző nyúltvelőbénulást,* vagy *Aujeszky*-féle betegséget. A *lépfene* csak kivételes és a *takonykór* még ritkább a K. betegségei között. *gümőkórban* ellenben gyakrabban megbetegednek. Szervi betegségeken kívül gyakoriak a parazitás betegségek a bőrön, bélben stb. A külső élősdiek közül leginkább a bolhától (Pulex canis), azután a tetvektől, a kullancstól és a rühatkától szenvednek. L. még *Galandféregkór. Gilisztabetegség. Kutyatetű, Kutyatifusz. Légcsőférgesség. Paralysis bulbaris. Piroplasmosis. Rühösség. Tuberkulózis. Veszettség.*

Irodalom. Brehm-Mébely, Az Állatok Világa, 2 köt., Budapest 1902, 62—170. lap; Mivart, A monograph of the Canidae, London 1890; Ellenberger-Baum, Anatomie des Hundes, Berlin 1891; Studer, Die praehistorischen Hunde in ihrer Beziehung z. d. gegenwärtig lebenden Rassen, Zürich 1901; Nolde, Galerie edler Hunderassen, 2. kiad., Leipzig 1880; Chaw, Illustriertes Buch vom Hunde, u. o. 1888, 2 köt.; Bungartz, Kynos; Handbuch zur Beurteilung der Rassenreinheit des Hundes, Stuttgart 1884; Beckmann, Geschichte und Beschreibung der Rassen des Hundes, Braunschweig 1894—95, 2 köt.; Ströse, Unsere Hunde, Neudamm 1902, 2 köt.; Schön, Rassekennzeichen der Hunde nach offiziellen Festsetzungen, 2. kiad., München 1904; Strebel, Die deutschen Hunde und ihre Abstammung, u. o. 1904; Bergmiller, Unsere Hunde, 19 színes és 2 fekete képmelléklettel, Stuttgart 1909; Ströse, Grundlagen der Hundezucht, Neudamm 1897; Fitzinger, Der Hund u. seine Rassen, 1891; Specht, Hunderassen, Stuttgart 1876; Bungartz, Illustriertes Muster-Hundebuch, Hamburg 1890; Flügel, Hunderassen, Berlin 1891; Sperling, Rassehundtypen und Hundeporträte. Eberswald 1896 és Der Jagdhund, 16 táblával, Berlin 1909.

Kutyakiállítás. A K.-ok az 1863-iki hamburgi s az 1869-iki altonai gazdasági kiállításokkal kapcsolatban indultak meg s nyomukban kezdettek megalakulni az *ebtenyésztő egyesületek* is. Angliában a vadászebek nemesítése céljából 1872. alakult Kennel club rendez évente K.-t és 1874 óta adja ki a Kennel Gazette lapot és a K. C. Studbook törzskönyvet. 1878-ban a berlini Hektor-egylet rendezett nagy K.-t, mellyel kapcsolatban egy kiküldött bizottság megállapította az egyes fajták jellegeit s ezzel a K.-ügy rendezéséhez és a bírálati eljáráshoz biztosabb alapokat teremtett. Nálunk az Orsz. Magyar Ebtenyésztő Egyesület Budapest székhellyel és az Orsz. Magyar Foxterrier- és Tacskótenyésztő Egyesület Sátoraljaújhely székhellyel foglalkoznak az ebtenyésztés és kiállítás ügyeivel; az előbbi évenkint Budapesten, az utóbbi időnkint rendez K.-t. Ez orsz. egyesületeken kívül még számos kenneltulajdonos foglalkozik főleg vizslatenyésztéssel és idomítással.

Kutyakopogós, tánc, l. *Kopogós.*

Kutyalábuak *(Herpestinae,* állat), l. *Cibetmacska-félék.*

Kutyalepény, az ebek etetésére való eledel, melyet 1863. Spratt gyártott először Angliában, de azóta más gyárak is foglalkoznak előállításával. A K.-t húslisztből készítik liszt segítségével és a kétszersülthöz hasonló lepények alakjában hozzák a forgalomba. Ilyen a Spratt-féle Fibrine Cakes és a Terrier Biscuit, a Fattinger-féle húsrostos eblepény, továbbá a Polsterer-féle eblepény, puppy-lepény, csemegelepény, Welpin stb. A K. sok fehérjét tartalmazó tápláló eledel, melyet felaprítva szárazon, áztatva, esetleg főzve is etetnek, télen zsír hozzákeverésével.

Kutyamacska, l. *Gepard.*

Kutyamajmok, a cerkófmajmok *(Cercopithecidae)* régebbi neve.

Kutya-őrség, tengeri hajókon az éjféltől reggel négy óráig tartó őrszolgálat.

Kutyapázsit (növ.), a. m. *Cynodon dactylon* (l. o.).

Kutyapecér a. m. gyepmester (l. o.).

Kutyaperje (növ.), hol a *tarackbúza* (l. o.), hol a *Dactylis* (l. o.).

Kutyapetrezselyem (növ.), a mérges ádáz, l. *Aethusa.*

Kutyatej (növ.), l. *Euphorbia; K.-félék,* lásd *Euphorbiaceae.*

Kutyatetű néven a kutyán élősködő rovarokat foglaljuk össze. Az egyik faj, a *valódi K. (Haematopinus piliferus* Denny), a kutya vérét szívja; a másik, a *kutyaszőrtetű (Trichodectes canis* Deg.) a lehámló hámsejtekkel és fiatalabb szőrszálakkal táplálkozik. Viszketést és ekcémás bőrgyuladást okozhatnak. Parazitaellenes szerekkel elpusztíthatók.

Kutyatífusz, *ebtífusz (typhus canum),* a kutyák járványos fertőző betegsége, mely 1898. Németországban, később másutt is elterjedt s 1903. Budapesten is megfigyelték. Kóroktana még ismeretlen. Vérrel, tüdőnedvvel, gyomor- és béltartalommal a betegség átvitele kisérleti állatokra nem sikerült. A betegség tünetei hányás, eleinte szorulás, később hasmenés, elesettség, ingadozó járás, étvágytalanság. A száj nyálkahártyáján, nyelven, foghúson ólomszürke, majd csokoládészínű hártyák, leválásuk után pedig vörösalapú, vérző fekélyek támadnak. A kórbonctani elváltozások közül a száj fekélyes gyuladásán kívül legszembetűnőbb a gyomor- és az epésbél vérömléses gyuladása, a lép és a bélfodorbeli nyirokmirigyek duzzadása. Orvoslása csak tüneti kezelésben és megfelelő táplálásban állhat.

Kutyavargánya (növ., *őszi vargányagomba, veres vargányagomba, hiripgomba, Boletus subtomentosus* L.). Kitünő gomba. Kalapja domború, 10 cm. széles. Teteje olajbarna v. vörösesbarna, puha szőrökkel fedett, ezért bársonyos, később repedezett. Bőre alatt a hús megpirosodik v. megsárgul. Húsa sárga, a törés felületén halványan megkékül. Tönkje tömött, sárgás, felül szemcsésen érdes. A kalap alsó felületén citromsárga csövek vannak, melyek később kissé megzöldülnek. A spórapor olajbarna. Különösen fenyvesekben terem nyáron és ősszel. Aszalni nem lehet.

Kutyazab (növ.), l. *Lolium.*

Kutyfalva, kisk. Alsó-Fehér vm. marosújvári j.-ban, (1910) 748 magyar és oláh lak., vasúti megállóhely, postahivatal; u. t. Marosbogát.

Kuún-*család (osdolai, gróf),* egyike a nevezetesebb erdélyi, székelyeredetű családoknak, mely előnevét a Háromszék vmegyében fekvő Osdola faluról írja. A terjedelmes családfát K. *Antal* kezdi meg, ki 1506. az agyagfalvi gyűlésen Kézdiszék részéről jelent meg. Uralkodó volt a családban a Gotthard, magyarosan mondva *Kocsárd* név. Századokon keresztül összeházasodtak és sógorosodtak Erdély legelőkelőbb nemzetségeivel, a Keményekkel, Bethlenekkel, Barcsayakkal, Gyulayakkal, Rhédeyekkel, Telekiekkel, Nopcsákkal, Inczédiekkel, Kornisokkal, Bruckenthalokkal stb. A család 1762. K. László és Istvánban grófi rangot nyert. A család levéltárát a Hóra-világ elpusztította, ez okból a család 1791. az országgyűléstől adományleveleinek újbóli kiadását kérte. — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *K. Géza* gróf, orientálista, szül. Nagyszebenben 1837 dec. 28., megh. Budapesten 1905 ápr. 9. 1856—58-ig a pesti egyetemen a klasszika-filológiával és régiségtudománnyal foglalkozott, majd 1858—59-ig a göttingeni egyetemen Ewald híres semitista előadásait hallgatta. 1857-ben jelent meg első semitista értekezése *A sémi névmódról* a Magyar Nyelvészet III. kötetében,

mely dolgozatát 1865-től kezdve az összehasonlító sémi nyelv és régiségtudomány köréből az értekezések gazdag sorozata követi a Nyelvtudományi Közleményekben és az Akadémia első osztályának értekezései között. Különösen kiemelendők: *Az örökkévalóság fogalmának kifejezése a sémi nyelvekben* (1865); *Az assyriologia tanulságairól a sémi nyelvhasonlításra* (1866); *A sémi nyelvgyökerekről* (1867); *Cyprus-sziget sémi feliratairól* (1868); *Az árja-sémi nyelvrokonság elméletéről* (1870); *A moábita emlékkőről* (1874); *A biblia chronologiájáról; A Ximenes bíbornoktól kiadott polyglott bibliáról* (1874) stb. A keleti irodalom egyéb ágaival, különösen a törökkel is foglalkozott és e körből több értekezést tett közzé (*Adalékok Krim történetéhez*, Akad. 1873). Úttörő munkája e téren a M. Tud. Akadémiától 1880. kiadott könyve: Codex Cumanicus ad templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit Comes G. K., mely nagyszabású munka nyomában még számos tanulmányt tett közzé, nevezetesen Additamentorum ad Codicem Cumanicum nova series (1883); *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről* (1885); Quinquaginta aenigmata cumanica (1888); *Ujabb adatok a kún Petrarca-codexhez* (1892). Török tanulmányai körébe tartozik: Kritische Beiträge zur uralaltaischen Philologie (Westöstliche Rundschau, 1897). E tanulmányai a magyarság históriai etnográfiájának búvárlására vezették; szorgalommal derítette fel a magyarság régiségeiről és vándorlásairól szóló keleti értesítéseket, mely tanulmányainak eredményeit több munkában tette közzé; legnevezetesebb nagy könyve: Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima (2 köt., Kolozsvár 1892—95) és a Pauler Gyulától szerkesztett A magyar honfoglalás kútfői c. gyüjteményben megjelent *Keleti kútfők* (1898). A távolabbi keletre vonatkozik tanulmánya: *Ismereteink Tibetről* (Akad. 1900). Nagy kedvvel művelte eközben az összehasonlító vallástudomány kérdéseit; erre vonatkozó dolgozatai 1875—1903-ig évről-évre a Keresztény Magvetőben jelentek meg; közülök különös említést érdemel *Adalékok az imádság történetéhez* c. tanulmánya (1889). Nagy érdeklődéssel viseltetett a hazai történettudomány körében Erdély régi és újabb története iránt, miről az *Erdélyi Muzeumban*, az *Erd. Irod. Társaság* kiadványaiban sűrűn megjelent dolgozatai tanuskodnak. 1873-ban kiadta és bevezető tanulmánnyal kisérte anyai nagybátyja, *gróf Gyulai* Lajos naplótöredékeit, melyeknek feldolgozását 1904-ben halála után (Erdélyi Muzeum 1905) megjelent *Az 1834-iki erdélyi országgyűlésről* c. közleményekben folytatta. Számos tudományos társaságban, nevezetesen a Hunyadmegyei Régészeti Társulatban, az Erdélyi Irodalmi s a Magyar Néprajzi Társaságban mint azoknak elnöke buzgó tevékenységet és irodalmi közreműködést fejtett ki. Élénk részt vett az erdélyi ev. ref. egyházi életben is, mint az egyházkerület főgondnoka. Irodalmi munkássága kiterjedt a külföldi, leginkább olasz, tudományos folyóiratokra is. Számos külföldi tudományos testület választotta tagjai sorába, a M. Tud. Akadémia 1867. levelező, 1883. tiszteletbeli, majd igazgató tagjává, 1901—1904-ig másodelnökévé választotta meg; tiszteletbeli doktora volt a leideni és a kolozsvári egyetemeknek (1895). A főrendiház tagja s belső titkos tanácsos volt. Özvegye, szül. *Kemény Vilma* bárónő, férje életének számos emlékét több kiadványban tette közzé. Emlékbeszédeket *Szádeczky* Lajos az Erdélyi Irod. Társaságban (Erdélyi Muzeum 1905-iki 8. füzetében) és *Goldziher* Ignác a Magy. Tud. Akad. ünnepélyes közgyűlésén, 1907 máj. 5. (Emlékbeszédek, XIII. köt. 4. szám) tartottak róla.

2. *K. István* gróf, gazda és költő, szül. Erdélyben 1842., megh. u. o. 1904. A hányatott sorsú főúr egész életében szerencsétlen volt. Egy spanyol leány iránti szerelme Peruba vitte, de a leány kezét még sem nyerhette meg. Hazatérvén, kétszer is megnősült, mindkét ízben szerencsétlenül. Nagybátyjával, K. Kocsárddal első házassága miatt meghasonolva, szegény emberré lett s gazdálkodásán sem volt áldás. Csalódásait és bánatát, szenvedéseit és vívódásait megható versekbe foglalta, melyeket *K. hátrahagyott költeményei* cím alatt 1905. bocsátott közre az Erdélyi Irod. Társ. Életrajzát u. o. *Felszeghy* Dezső írta meg.

3. *K. Kocsárd*, Szapolyai János király hűséges hadvezére. 1528-ban Kassa mellett, Athinai Simonnal egyesülten megverte Ferdinánd vezérét, Révay Istvánt. 1531-ben Szapolyaitól Algyógyot kapta, mely már akkor híres volt meleg fürdőiről. 1536-ban Szapolyai őt küldte ki Váradról Szatmár vára elfoglalására. A vár ostroma alatt lábaszárán egy ágyúgolyó halálos sebet ejtett, mely őt aug. 25. sírba vitte. Szapolyait a halál-eset anyira felizgatta, hogy midőn Szatmárt elfoglalta, szokása ellenére kegyetlen boszut állott Horváth Mátyás, tőle elpártolt parancsnokon, kit karóba húzatott.

4. *K. Kocsárd* gróf, szül. Algyógyon 1803 jún. 25., megh. u. o. 1895 jan. 11. 1818-ban a bécsi mérnöki akadémia hallgatója volt, majd Nagyenyeden bölcseleti és jogi tanulmányokat végzett. Ügyvédi oklevelet nyervén, az erdélyi guberniumhoz került. 1830-ban alispán lett, három év mulva azonban lemondott s algyógyi birtokára ment gazdálkodni. 1848-ban országgyűlési képviselővé választották, majd Hunyad vmegye főispánjává nevezték ki. Az 1848—49-iki eseményekben, mint kormánybiztosnak nagy szerepe jutott. A szabadságharc leveretése után jószágait elkobozták s hat évig szenvedett Komáromban várfogságot. 1856-ban szabadságát s jószágait is visszanyerte s ezentúl gazdaságának élt. 1866. Hunyad vmegye hátszegi kerülete képviselőjévé választotta s 1867. újra Hunyad vármegye főispánjává nevezték ki, de e hivataláról megrongált egészsége miatt már egy év mulva kénytelen volt lemondani. Társadalmi téren és a nevelésügy szolgálatában azonban igen érdemes tevékenységet fejtett ki. A szászvárosi ref. kollégium épületét, melynek főgondnoka volt, saját költségén megújíttatta s 120,000 frtnyi alapítvánnyal gazdagította, 1887. pedig negyedmillió értékű algyógyi birtokát az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesületnek ajándékozta, mely örökös tiszteletbeli elnökévé választotta. Néhány

évvel halála előtt megmaradt vagyonát: szászvárosi házát s földjeit is az Emké-nek ajándékozta. V. ö. Vasárnapi Ujság 1866. 121. sz.; K. K. haditörvényszéki itélete, M. Hirlap 1851. 581.

Kuva, Goa (l. o.) régibb neve.

Kuvasz, ebfajta a pásztorebek csoportjából. A komondornál kisebb termetű, de nyúltabb arcorrú és nem lompos, hanem síma vagy kevéssé borzasszőrű állat. Eredeti színét fehérnek lehet venni, de a sok kereszteződés folytán sok színváltozatot nyert. K. névvel különben a nagyobbrészt különösebb fajtajelleg nélkül való falusi házi vagy tanyai pásztorebeket illetik.

Kuveit *(Kueit, Koveit)*, kis arab állam a Perzsa-öböl É.-i csúcsán. Fővárosa *Koveit* (l. o.). Az angolok sokáig fáradoztak azon, hogy fenhatóságuk alá kerüljön, de 1913 őszén a kuveiti sejk a török kormány fenhatóságát ismerte el.

Kuvera, a gazdagság istene az indeknél, lásd *Kubera*.

Kuveždin, adók. Szerém vmegye mitroviczai j.-ban, (1910) 570 szerb, horvát és tót lak.; u. p. és u. t. Čalma.

Kuvik, *csuvik* (állat, *Athene noctua* Scop., képét l. a *Baglyok* cikk *képmellékletén)*, a Baglyok *(Strigiformes)* rendjébe tartozó, nálunk közönséges bagoly. Felül sötétbarna, tojás formájú fehér foltokkal tarkázott, alul fehér, barna foltokkal és hosszsávokkal. Hossza 24—28, szárnya 15—18, farka 8—9 cm. Elhagyott padlásokon, tornyokban fészkel, esti kiáltozása révén alaptalan babona fűződik hozzá (halálmadár).

Kuvin, község, l. *Aradkövi*.

Kuvrát, kubánvidéki bolgár fejedelem, ki 630 körül elszakadt az avaroktól s az Azovi-tenger, Volga és Fekete-tenger északi mellékén önálló államot szervezett az ott tanyázó hunn törzsekből, ú. n. unugurokból, bolgárokból és a kuturgurok maradványaiból (kotragokból). Halála után öt fia külön hordát alapított (L. *Batbajan* és *Aszparuk*), közülük a két legfiatalabb 678 körül Pannoniába költözött az avarok közé s az ő népük maradványának tekintik némelyek a székelyek nyugati ágát.

Kux v. *kuxa*, l. *Bányarészvény, Bányatársulat*.

Kuxhaven *(Cuxhaven)*, község Ritzebüttel hamburgi j.-ban, a kis Wetterung és az Elbe összefolyásánál, (1910) 14,888 lak., halászattal és halfüstölőkkel; régi kastéllyal. K. a hamburgi hajókalauzok állomása. Kikötőjét, melyet 1901. tetemesen kibővítettek, különösen télen nagy hajók is fölhasználják. Tengeri fürdőjét sokan látogatják.

Kuyper (ejtsd: kejper), *Abraham*, hollandi teológus és államférfiú, szül. Maasluisban 1837 okt. 29. 1901. júliustól 1905. júliusig miniszterelnök és belügyminiszter volt egy kálvinista-katolikus koaliciós kormány élén. Mint teológus a szigorú kálvinista iránynak a híve; 1880. Amsterdamban szabad egyetemet alapított, melyen a teológiát tanította. Ő adta ki Johannes *Laski*, lengyel reformátor műveit (Haag 1866).

Kuza, l. *Cuza*.

Kuzisztán *(Chuzisztán, Arabisztán)*, perzsa tartomány Luristán, Irak-Adzsemi, Farzisztán, a Perzsa-öböl és ázsiai Törökország közt. A tartomány Ny.-i része terjedelmes, tercier-közetekből álló síkság, amelyen a Kerkha és Karun folyik végig és amely nyáron mocsaras, télen száraz és kopár; a keleti rész dombos és homokkő-hegyláncok takarják. A parti síkság forró, kopár és egészségtelen. A völgyekben rizst, búzát és árpát meg különféle gyümölcsöt termesztenek. Néhol tölgyerdők is láthatók. A lakosság gyér. Az egykoron fontos iszpahan-susteri kereskedelmi út K.-on vonul át, de most el van hanyagolva, mivel a bakhtijar törzs tagjai a személy- és vagyonbiztonságot rajta veszélyeztetik. K. az ókorban Susiana vagy Kissia volt Susa fővárossal. Ma Diszful és Suster a legjelentősebb helyei.

Kuzma, 1. kisk. Vas vmegye muraszombati j.-ban, (1910) 586 vend lak., u. p. Felsőlendva, u. t. Gyanafalva. — 2. *K.*, adók. Verőcze vmegye szlatinai j.-ban, (1910) 277 szerb lak., u. p. és u. t. Vočin.

Kuzmány, *Karol*, tót iró, szül. Breznóbányán 1806 nov. 16., megh. Turóczszentmártonban 1866 aug. 14. Előbb zólyomi, majd 1832 óta beszterczebányai ág. ev. lelkész. 1849—60-ig teol. tanár a bécsi egyetemen. A pátens idejében elfogadta a pátens alapján a szuperintendensi kinevezést s visszatért Beszterczebányára, azonban a patentális egyházak száma nyolcra olvadván le, 1863. elhagyta Beszterczebányát s Turóczszentmártonba költözött, hol a Matica alelnöke volt, s úgy egyházi, mint szépirodalmi téren nagy tevékenységet fejtett ki. 1836—38-ig szerkesztette a Hronka című szépirodalmi lapot cseh nyelven, de már a negyvenes évektől kezdve tótul írt. Irt több iskolai imakönyvet és lirai költeményt, melyek közül néhány ma is közismert. V. ö. *Chrastek*, Nar. kal. na 1867.

Kuzmica, adók. Pozsega vmegye pozsegai j.-ban, (1910) 267 horvát lak., u. p. és u. t. Blacko-Jakšić.

Kuzmik *Pál (eperjesi)*, orvostanár, szül. Eperjesen 1864 jún. 22. 1891—1908-ig Réczey tanár sebészeti klinikáján működött. 1898-ban magántanári képesítést nyert a budapesti egyetemen. 1905. Pest vmegye tb. tiszti főorvosa lett, 1908 óta a fővárosi Szt. János-kórház sebész-főorvosa volt. 1909-ben a sebészeti műtéttan professzora lett. 1908 óta az állami munkásbiztosító hivatal orvosi tanácsának tagja. 1913-ban magyar nemességet kapott. 1914-ben a sebészet ny. rendes tanárává nevezték ki. Nagyobb művei: *A bőrátültetésről* (M. Orv. Archivum 1893); *A bélvarratok bírálata* (u. o. 1897); *A traumatikus törések és ficamodások alapvonalai és atlasza* (Helferich H. után fordítás 1898); *Magyar orvosi vademecum* (1902, II. k. A sebészi rész); *A gyökeres rákműtéteknél követendő elvek* (Orv. Hetilap 1907); *Az appendicitis* (Orvosképzés 1911); *Adatok az alsó végtagok gyüjtőértágulatainak sebészeti kezeléséhez* (Orvosi Hetilap 1912) stb.

Kuzmin, adók. és pk. Szerém vmegye mitroviczai j.-ban, (1910) 3745 szerb és német lak., vasútállomás, postahivatal, u. t. Martinczi.

Kuzminec, adók. Varasd vm. ludbregi j.-ban, (1910) 760 horvát lak., u. p. és u. t. Rasinja.

Kuzneck, *város* Oroszország szaratovi kerületének ilynevű j.-ban, (1910) 25.100 lak. Van 4 temploma, sok kovácsa, élénk bőr- s gyapjúipara.

Kuzsinszky *Bálint*, történet- és régiségtudós, szül. Szabadkán 1864 nov. 6. 1887-ben a Magyar Nemzeti Muzeum szolgálatába lépett. 1888-ban vette át a főváros megbizásából az aquincumi ásatások vezetését, melyek azóta rendszeresen folynak. A kiásott tárgyakból berendezte a helyszinén épitett és utóbb kibővitett aquincumi muzeumot. 1899-ben a fővárosi muzeum tervezésével és vezetésével bízták meg, amelyet a Városligetben rendezett be. 1892-ben magántanár lett a budapesti tud. egyetemen, 1911. az ókori egyetemes történelem rendes tanárává, 1914. pedig az érem- és régiségtan rendes tanárává nevezték ki. 1907-ben a M. T. Akadémia levelezőtagnak választotta meg. Másodelnöke lett az orsz. régészeti és embertani társaságnak és előadója a M. T. Akad. archeológiai bizottságának. Tanulmányai az Arch. Értesitőben, az Egyetemes Philol. Közlönyben és Budapest Régiségeiben, valamint az Ung. Revueben láttak napvilágot. Főbb munkái: *Aquincum és romjai* (Budapest 1890, magyar, német és francia kiadásban); *Pannonia és Dácia* (u. o. 1895, a Szilágyi-féle Millen. magy. tört. I. kötetében); *Pannoniai föliratok* (a Corpus Inscr. Latin. III. kötetében); *Magyarország emlékszerü maradványai a római korban* (a Beöthy-féle Művészettört. I. kötetében); *A Balaton környéke a honfoglalás előtti időkben* (a Lóczy-féle Balaton-monografiában); *Római kőemlékek a vidéki muzeumokban és egyéb helyeken* (1914). Szerkesztője (a IV. kötettől kezdve) *Budapest Régiségei*-nek.

Kuzu, az erszényes róka *(Trichosurus vulpecula* Kerr.*)* és a foltos kuszkusz más neve. L. *Erszényes róka* és *Kuszkusz.*

Küathosz, görög edény, l. *Cyathus.*

Kübekháza, nagyk. Torontál vmegye törökkanizsai j.-ban, (1910) 1817 magyar és német lak., postahivatal, távbeszélő. K.-t csak 1843. alapították s a legvirágzóbb telepes községek közé tartozik.

Küchenm., természetrajzi nevek után *Küchenmeister* Friedrich (l. o.) nevének rövidítése.

Küchenmeister, *Friedrich,* német orvos és zoológus, szül. Buchheimban (Lausigk mellett) 1821 jan. 22., megh. Drezdában 1890 ápr. 13., ahol orvos volt. A bélférgek, főleg a galandférgek és trichinák tanulmányozásával szerzett nagy érdemeket. Sokat foglalkozott a halottégetés ügyével is. A gothai krematórium egyik főalapitója volt. Nagyobb művei: Versuche ü. d. Metamorphose der Finnen u. Bandwürmer (Zittau 1853); Entdeckung ü. d. Umwandlung der sechshakigen Brut gewisser Bandwürmer und Blasenwürmer (u. o. 1853); Über Cestoden im allgemeinen u. die des Menschen insbesondere (u. o. 1853); Die in und an dem Körper des lebenden Menschen vorkommenden Parasiten (14 táblával, Leipzig 1855–56, 2. kiad. *Zürn*-nel, Leipzig 1878–79).

Küchm., tud. állatnevek után *Küchenmeister* Friedrich (l. o.) nevének rövidítése.

Kücsük (török) a. m. kicsi. *K. Ahmed* (kis Ahmed), *K. Aja-Szófia* (kis Aja-Szófia), egy dzsámi neve Konstantinápolyban.

Kücsük Kainardzsi *(Kücsuk Kainardzsi),* 1913 óta Romániához tartozó falu Dobrudzsában; ismeretes azon békéről, amelyet 1774 júl. 21. II. Katalin kötött a portával, amelyben ez utóbbi lemondott a Dnyepr és Bug közti birtokairól, elismerte a krimi és kubáni tatárok függetlenségét és Oroszországnak protektorátusát Moldva és Oláhország fölött.

Kücsük Menderez (ókori *Kaystros),* folyó Kis-Ázsia Ny.-i részében Aidin vilajet szmirnai szandzsákságában; ered a Boz-dagon s 96 km. hosszú szép völgyén átfolyva, 40–50 m. széles torkolattal a régi Efezustól nem messze, a Kus-Adasszin-öbölbe ömlik.

Kücsük Szaid *pasa,* török államférfi, l. *Szaid.*

Küddow *(Küdde),* a Netze 105 km. hosszú jobboldali mellékfolyója; a neu-stettini tóhátságon ered, Usch várossal szemben torkollik, Jastrow felett 89 km.-nyire tutajozható.

Kügelgen, 1. *Gerhard von,* német festő, szül. Bacharachban 1772 febr. 6., megh. 1820 márc 27. Rómában tanult, azután Münchenben, majd 1795–1805-ig Oroszországban élt, 1805. a drezdai műv. akadémia tanára lett. Akadémikus jellegű egyházi és mitológiai képeinél becsesebbek Goethe, Herder, Wieland és más híres kortársainak képmásai.

2. *K., Karl von,* német festő, az előbbinek ikertestvére, szül. Bacharachban 1772 febr. 6., megh. 1832 jan. 9. Testvérével együtt tanult és ment Oroszországba, hol K. udvari festő lett és I. Sándor cár megbizásából Krimbe és Finnországba tett útjain sok rajzot és festményt készitett.

3. *K., Wilhelm von,* német festő, *K. 1.* fia, szül. Szent-Péterváron 1802 nov. 20., megh. 1867 máj. 25. Drezdában és Rómában tanult, 1827–30-ig Oroszországban, azután Drezdában és Bernburgban élt. Festményeinél nevezetesebb Jugenderinnerungen eines alten Mannes (Berlin 1870) c. könyve, mely sok kiadásban igen elterjedt.

Kühl, *Gotthard,* német festő, szül. Lübeckben 1850 nov. 28., megh. 1915 jan. Festészeti tanulmányait a drezdai akadémián kezdte meg, majd Münchenben (Wilhelm Dieznél) Párisban és Hollandiában folytatta. Művészetének kialakulására hatással voltak a modern francia naturalisták és a régi hollandiak, különösen Pieter de Hosch és Jan van der Meer. 1895 óta a genrefestés tanára volt a drezdai művészeti akadémián. Művei genreképek, tájak, épitészeti festmények, templom-intérieurök, szobák. A Szépművészeti Muzeum modern képtárában két festménye látható: Kötő árvák, Az Augustus-híd Drezdában.

Kühn, 1. *Julius,* német gazda és tanár, szül. Pulsnitzban 1825 okt. 23., megh. Halleban 1910 ápr. 14. A gyakorlati gazdálkodásban 19 évet töltött. Közben 1855–57-ig a bonni és a lipcsei egyetemeken végezte felsőbb tanulmányait. Már gyakorló gazda korában fontos megfigyeléseket és felfedezéseket tett a kulturnövények betegségeiről s ezeket önálló munkákban írta le; 1862. a hallei egyetemen a mezőgazdasági szakma tanára lett. Kiváló érdeme, hogy az egyetem

gazdasági intézetét megalapította, felvirágoztatta s a mezőgazdasági szakma tanításának az egyetem körébe való bevonását kivívta. Irodalmi működése felöleli a természettudományok s a mezőgazdasági ismeretek legtöbb ágát. Főbb műveiből kiemelendők: Die Krankheiten der Kulturgewächse etc (2. kiadás, Berlin 1859); Die zweckmässigste Ernährung des Rindviehs (jutalmazott pályamunka, Dresden 1864, 12 kiadást ért; magyarra *Cserháti* S. fordította ily cím alatt: A szarvasmarha okszerű táplálása, Budapest 1879); Über das deutsche landwirtsch. Unterrichtswesen; Das Studium der Landwirthschaft an der Universität Halle (1888); Der Versuchsfeld des landwirthsch. Instituts der Universität (u. o. 1901). V. ö. *Wohltmann* u. *Holdefleisz*, Jul. Kühn, sein Leben und Wirken (Berlin).

2. *K., Ludwig*, német festő és rézkarcoló, szül. Nürnbergben 1859 ápr. 24. A müncheni festészeti akadémiát látogatta, hol Raab és Löfftz voltak mesterei. Nevezetesebb festményei: Az anya kedvenc dala; Virágvasárnapján stb. Rézkarcaival néha eredeti rajzait, de leggyakrabban mások (pl. Frans Hals, Rembrandt, Tizian, Terborch, Gabriel Max, Walther Firle stb.) alkotásait reprodukálja.

Kühne *Ede*, gyáros, szül. 1839. Hamburgban, megh. 1903 dec. 13. Mosonban. Atyja egyik alapítója volt a Bochumer Verein nevű világhírű acélgyárnak. K. 1862. vezetője lett a mosoni Pabst és Krauss cég gépjavító műhelyének, melyet később gazdasági gépgyárrá fejlesztett s mely 1869-től kezdve K. tulajdona lett. A gyárban, mely idővel a legkiválóbbak közé emelkedett, állandóan több száz munkás dolgozik s vetőgépei, ekéi, rostái Európa keleti és déli államaiba is nagy kivitelnek örvendenek. K. 1895. cégtársául fogadta fiát *Károlyt* (szül. 1869 okt. 2., megh. 1912 okt. 15. Mosonban); 1908 óta a gyár részvénytársaság.

Kühne, 1. *August* (írói nevén *Johannes von Dewall)*, német regényíró, szül. Herfordban 1829 nov. 29., megh. Wiesbadenben 1883 ápr. 16. Porosz testőrségi tüzértiszt volt 1848—1875-ig, résztvett az osztrák (1866) és francia (1870—71) hadjáratban és mint alezredes vonult nyugalomba. Az irodalomban 1864 óta szerepelt. Főbb művei: Eine grosse Dame (1873, magyarra ford. *Bérczi* Gyula: A nagyvilági hölgy, 1874); Der Spielprofessor (1874); Auf schiefer Ebene (1880); Nadina (1881); Graf Rübezahl (1882); Ein Mann (1883, ugyanezen évben magyarul is: Egy férfiu, *Relle* Iván ford.); Der Kommandant (1884); Der tolle Baron (1887); Bunte Bilder (1891); Skizzen aus dem Feldzuge von 1866 (1868).

2. *K., Ferdinand Gustav*, német regényíró és kritikus, szül. Magdeburgban 1806 dec. 27., megh. Drezdában 1888 ápr. 22. A bölcsészeti doktorátus elnyerése után ujságíró, majd szerkesztő lett és az ifjú Németország egyik jelentékeny szereplője. Műveiben eleinte a romanticizmusnak hódolt, későbbi kiforrottabb alkotásaiban már némi tendencia is mutatkozik. A magyar származású Beck Károlynak egyik fölfedezője és pártfogója volt. Nevezetesebb művei: Gedichte (1831); Eine Quarantaine im Irrenhause (1835); Weibliche und männliche Charaktere (1838); Mein Karneval in Berlin (1843); Die Freimaurer (1855); Die Verschwörung v. Dublin (dráma, 1856); Schillers Demetrius, fortgesetzt (1859); Gesammelte Schriften I—VII. (1862—67).

3. *K., Moritz*, porosz tábornok és katonai író, szül. Magdeburgban 1835 jan. 26., megh. 1900 márc. 12. Mint vezérkari tiszt részt vett az 1866. és az 1870—1871-iki hadjáratokban. Főműve: Kritische und unkritische Wanderungen über die Gefechtsfelder der preussischen Armeen in Böhmen 1866 (3. és 4. kiadás Berlin 1888—1898, 5 füzet).

4. *K., Wilhelm*, német fiziológus, szül. Hamburgban 1837 márc. 28., megh. Heidelbergben 1900 jún. 10. 1868-ban Amsterdamban, 1871-től haláláig Heidelbergben volt a fiziológia tanára. K. sok élettani vizsgálatot végzett az izmok, idegek, a táplálkozás és anyagcsere élettanában; dolgozott a fehérje-emésztésről, az albumózokról és peptonokról, a színérzésről nevezetes felfedezéseket is tett. Főbb művei: Lehrbuch der physiologischen Chemie (Leipzig 1866—68); a Hermann-féle Handbuch der Physiologie-ben Fick- és Heringgel: Die Physiologie des Gesichtssinnes (1879). 1883-tól C. Voittal kiadta a Zeitschrift für Biologie című folyóiratot.

Kühnemann, *Eugen*, német irodalomtörténész és filozófus, szül. Hannoverben 1868 júl. 28. 1906 óta Boroszlóban főiskolai tanár, 1908/09 telén mint cseretanár az északamerikai cambridgei Harvard-egyetemen tartott előadásokat. Művei: Herders Persönlichkeit (1893); Kants und Schillers Begründung der Ästhetik (1895); Herders Leben (1895); Grundlehren der Philosophie (1899); Schiller (1905).

Kühner, *Raphael*, német klasszikus filológus és pedagógus, szül. Gothában 1802 márc 22., megh. Hannoverben 1878 ápr. 16. 1825—63-ig a hannoveri liceumban tanár és igazgató. Főművei: Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache (Hannover 1834—35, 2 köt., 3-ik kiadását Blass és Gerth dolgozták át 1890—92; 1898—1904); Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache (u. o. 1877—79, 2 köt., 2-ik kiadása Holzweissigtől és Stegmanntól 1912. folyamatban). Kiadta Cicero Tusculanae disputationes-ét (Jena 1829, 5. kiad., Hannover 1874); Xenophon Memorabiliáját latin kommentárral (Gotha 1841, 2. kiad., 1858), némettel (Leipzig 1862, 6. kiad. 1902); Xenophon Anabasisát (Gotha 1852).

Kühnit (ásv.), l. *Berzeliit.*

Kükemező, kisk. Sáros vm. giráltі j.-ban, (1910) 391 tót és cigány lak.; postaügynökség, u. t. Girált.

Kükenthal, *Willy*, német zoológus és utazó, szül. Weissenfelsben 1861 aug. 4. 1898 óta a boroszlói egyetemen a zoológia és az összehasonlító anatómia tanára. 1883. és 1885-ben beutazta Norvégia Ny.-i partvidékeit és a bergeni muzeumban dolgozott, 1886. Tromsőből első sarkvidéki útjára indult. 1889-ben a brémai földrajzi társaság megbizásából még egy sarkvidéki utazást tett. 1894-ben zoológiai és etnográfiai szempontból átkutatta a maláji szigettengert, különösen pedig a Molukki-szigeteket. Főbb művei: Forschungsreise in das europäische Eismeer (Bremen

1890); Forschungsreise in den Molukken und Borneo (Frankfurt 1896); Leitfaden für das zoologische Praktikum (u. o. 1898, újabb kiad. 1908). Egyéb művei az Abhandl. d. Senckenberg-Gesellschaft-ban és Sievers Allg. Länderkunde-ben jelentek meg.

Kükercs (növ.), a kikirics (l. *Colchicum)* és a kökörcsin (l. *Anemone)*. Sárga K., l. *Primula*.

Küklés, l. *Vedlés*.

Kükörcs (növ.), l. *Primula*.

Küküllei *János*, krónikaíró, családi neve: *Tót-Solymosi Apród* János, nemes Apród Miklós fia. Atyja javaiból kiesve, a királyi nagy kancellária íródeákja lett, s itt ügyességével, szorgalmával megszerezte a király kegyét; visszanyerte Tót-Solymos (Toleselmes puszta Sáros vm.) birtokát is. 1355-ben küküllei főesperes lett, 1363—80-ig az esztergomi érseknek lelkiekben és ideiglenesekben helytartója. Még 1395 körül írta össze Nagy Lajos király viselt dolgait uralkodása kezdetétől egész végéig, sőt az ország történetét azon túl is 1386-ig. Hű és megbízható korirata az Anjou-kor elsőrangú történelmi kútforrása. Műve Turóczi Krónikájának III. könyvébe van iktatva s legújabban Mátyás Flórián adta ki a Fontes Domestici c. gyüjteményben. Magyarul megjelent a Középkori krónikások c. vállalatban. V. ö. Századok, 1893. évf.

Küküllő, Erdély két nagyobb folyója, a Maros baloldali mellékvizei. 1. A *Nagy-K.* a K.-Főmező hegyen ered a Görgényi-havasokban, Udvarhely vmegye É.-i részében, a Sikaszó felvétele után Bikafalváig lassan táguló völgyben DDNy.-nak, azután Ny.-nak folyik, Segesvárt, Erzsébetvárost és Medgyest érinti; Kis- és Nagy-K. vármegye közt ez a folyó a határ, majd Alsó-Fehér vármegyébe érve, Mihályfalva mellett torkollik. Hossza 190 km., esése 740 m., vízkörnyéke 5800 km². Nevezetesebb mellékvizei balfelől az Erked és Viza, jobbfelől a Fejérnyikó, Gagy és Kis-K. — 2. A *Kis-K.* a Nagy-K. forrásaitól kissé É.-ra, a Feleszilása hegyen ered a Görgényi-havasokban, DNy.-i irányban folyik, Szovátánál Maros-Torda, Kiskendnél pedig Kis-K. vm.-be ér és Balázsfalvánál a Nagy-K.-be ömlik. Hossza 144 km., esése 700 m., vízkörnyéke 2300 km², mellékvize a Korond és Küsmöd.

Küküllőalmás (azelőtt: *Szász-Kis-Almás)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 833 oláh és magyar lak.; u. p. Erzsébetváros, u. t. Ecel.

Küküllődombó (azelőtt: *Dombó)*, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 1001 magyar és oláh lak.; vasútállomás, u. p. Dicsőszentmárton, u. t. Ádámos.

Küküllőfajsz, kisk. Kis-Küküllő vm. hosszúaszói j.-ban, (1910) 875 oláh lak.; u. p. és u. t. Zsidve.

Küküllőiklód (azelőtt: *Kis-Iklód)*, kisk. Kis-Küküllő vm. hosszúaszói j.-ban, (1910) 538 oláh lak.; u. p. Szancsal, u. t. Balázsfalva.

Küküllői nyelvjárás, a többi királyhágóntúli nyelvjárástól (l. *Nyelvjárás)* csak az különbözteti meg, hogy nemcsak az *ē* helyett ejt nyilt *e*-t s az *o* helyett nyilt *a*-t, hanem az *ö* helyett is nyilt *œ* magánhangzót, ugyanazt, melyet pl. a francia ejt, csakhogy orrhanggal, az *un* névelőben. Nevezetes továbbá e nyelvjárásban az ajakhangú illeszkedés hiánya: *ökrek, fühez, sütett*.

Küküllőkeményfalva, kisk. Udvarhely vm. udvarhelyi j.-ban, (1910) 591 magyar lak.; u. p. Zetelaka, u. t. Székelyudvarhely.

Küküllőkőrös (azelőtt: *Kőrös)*, nagyk. Kis-Küküllő vmegye erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 1103 oláh és német lak.; u. p. és u. t. Darlacz.

Küküllőközi hegysor, a Kis- és Nagy-Küküllő közti dombok helytelen neve, mert ezek csak az erdélyi medence halmai.

Küküllőlonka (azelőtt: *Lunka)*, kisk. Kis-Küküllő vm. hosszúaszói j.-ban, (1910) 540 oláh lak.; u. p. Hosszúaszó, u. t. Mikeszásza.

Küküllőmagyarós (azelőtt: *Szászmagyarós)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 577 német lak.; u. p. és u. t. Szásznádas.

Küküllőmenti bor. Az erdély-küküllőmenti borvidék Nagy- és Kis-Küküllő vmegyékre terjed ki. E vidéken igen jó fehér bor terem, jó években asszu is, vörös bort azonban csak keveset termelnek. Fő szőllőfajták: járdovány, leányka, király, hóviz, kövér és furmint, amit Erdélyben somnak, a szászok Schmiegernek neveznek, mint régiek, — rizling, tramini, carbanet és ruländi, mint újabban behozottak míveltetnek.

Küküllőpócsfalva (azelőtt: *Pócsfalva)*, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 484 magyar és oláh lak.; u. p. Abosfalva-Vámosgálfalva, u. t. Dicsőszentmárton.

Küküllősárd (azelőtt: *Sárd)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 574 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Héjjasfalva.

Küküllősolymos (azelőtt: *Oláhsolymos)*, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 714 oláh lak.; u. p. és u. t. Kóródszentmárton.

Küküllőszéplak, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 932 magyar és oláh lak.; postaügynökség, távbeszélő.

Küküllővár (Kockelburg), nagyk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 1767 oláh és magyar lak.; vasúti állomással, postahivatallal és élénk vásárokkal. L. még *Kis-Küküllő* vm. története.

Külbiztosítás. A tűzbiztosítások érvénye rendesen bizonyos helyhez v. helységhez van kötve. Hogy azonban a biztosított ne legyen kénytelen az esetleges helység- v. helyváltoztatásokat bejelenteni, a biztosítók külön megállapodás alapján megengedik, hogy a biztosítás érvénye a rendes megőrzési helyen kívül is érvényben legyen. Főleg divik ez a mezőgazdasági átalány- (törzs-) biztosításnál. L. *Biztosítás*.

Küldöttség (lat. *deputatio)*, testület, társulat, gyülés által saját kebeléből egyes közös érdekek képviseltetésének megbízásával menesztett tagoknak összessége. A latin *deputatio* szót választmány értelmében is használják.

Küldvény (ol. *rimessa)*, az a külföldi váltó, amelyet valaki a tőzsdén azért vásárol, hogy külföldi hitelezőjét pénzküldés helyett az ilyen váltó elküldésével fizesse. *Küldvényezni* v. *remittálni* annyit tesz, mint valakinek más által kifizetendő váltót adni birtokába. A küldvényezésnek igen nagy fontossága van a nemzetközi kereskedelem-

ben, amennyiben az áruk forgalma folytán előállott tartozásokat és követeléseket ez úton egyenlítik ki. Pl. Budapest kap Manchesterből szövött árukat; ha az ekként keletkezett tartozást Budapest úgy egyenlíti ki, hogy valamelyik budapesti banktól Manchesterben fizetendő váltót vásárol s ezt hitelezőjének elküldi: akkor Budapest küldvényezett Manchesternek; a szóban forgó váltó Budapestnek is, hitelezőjének is K.-e, a művelet pedig küldvényezés lesz. A K.-nek vételével és eladásával foglalkozó ügyleteket *K.-ügyleteknek* nevezzük. L. még *Váltó*.

Küldvény-számla (ném. *Rimessen-Konto)*, az a számla, amelynek tartozási oldalára írják a beérkező vagy a leszámítolt váltóküldvény névértékét. Az egyes küldvények beszedése alkalmával névértékben (vagyis teljes értékben) elismerik a K.-t. Ugyanezt az eljárást követik a küldvények leszámítoltatása, illetve viszontleszámítoltatása alkalmával. A mérleg aktivái között ott találjuk a K. tartozik-egyenlegét, amelynek össze kell vágnia a valóságos váltókészlet összegével. L. még *Váltószámla, Váltókamatszámla, Viszontleszámítolt váltók számlája*.

Külélősködő vagy *epifita, ektoparazita* (növ.), a gazdanövény testének felületén marad és annak felületén kifejlesztett testéből, a micéliumból egyes ágakat mint szívókat (haustoriumokat) bocsát a gazdanövény testébe, mint pl. a lisztharmat. A virágos élősködők legnagyobb része is K.-ként viselkedik. L. *Élősködő növények*.

Külesély (ang. *outsider)*, gyakran használt turfkifejezés, amelyet a futásokban résztvevő lovak esélyeinek az elbírálásánál használnak. K.-lyel biró lovak azok, amelyeknek az előző eredmények alapján nincsen emminens esélyük. Az ilyen lovak esetleges győzelme jelent rendszerint nagy totalizatőr-osztalékot.

Külföld, államjogi értelemben ellentéte a belföldnek. Az állam területéhez nem tartozó terület az illető államra nézve K.

Külföldi *Viktor*, szociáldemokrata agitátor, a Népszava c. szociáldemokrata lap megalapítója, szül. 1844. Württembergben, megh. 1894 márc. 5. Budapesten. A családi neve *Mayer-Rubcsics* Jakab volt. Kétesztendős korában hozták Magyarországba. 1870-ben megindította az Általános Munkás-Ujság c. szociáldemokrata hetilapot, mely azonban a 17. számmal megszünt. Egyik fővádlottja volt a budapesti *hütlenségi pernek* (l. o.), melyben felmentették. Részt vett 1873. a munkáspárt megalapításában, a szociáldemokraták lapjának, a Munkás Heti-Krónikának a szerkesztésében; majd párttaktikai kérdések miatt a párton belül ellenzéket teremtett és 1877 máj. megindította a Népszavát. A szocialisták két lapja 1880. egyesült, egy darabig a Népszava címen megjelenő lapot K. szerkesztette, de nemsokára visszavonult a szociáldemokrata pártélettől. Több szocialista agitációs füzetet írt.

Külföldiek: idegen állam polgárai. Minthogy Horvát-Szlavonország nem külföld, azok, akiknek ez országokban van községi illetőségük, nem K. Bosznia-Hercegovinának állami hovátartozósága egyelőre nincs megállapítva, sem Ausztria, sem Magyarország államterületéhez nem csatoltatott, de minthogy Bosznia-Hercegovina nem idegen állam, az ottani tartományi illetőségű egyéneket külföldieknek tekinteni nem lehet. Ausztria reánk nézve külföld, állampolgárai K., bár egyes vonatkozásban a többi K.-nél kedvezőbb elbánásban részesülnek. A modern jogfejlődés általános elve szerint a magánjogok és az ipari jogosítványok tekintetében belföldi és K. közt általában nincs különbség. A közjogi jogosítványok ellenben (választói jog, választhatóság,közhivatalviselési képesség stb.) a belföldieknek vannak fentartva, aminthogy a védkötelezettséget is csak belföldiek tartoznak teljesíteni. Államrendészeti szempontból a külföldiek ittlakása bizonyos korlátozásnak van alávetve, amennyiben az 1903. V. t.-c. szerint erkölcsi előéletüket s azt, hogy családjukat tartósan fentartani képesek, igazolni tartoznak, ellenkező esetben kényszer útján eltávolítandók. A K., ha bűntett miatt elitéltetnek, egyúttal az országból való kiutasításra is ítélhetők.

Külföldiek házassága. Ha külföldi Magyarországon akar házasságot kötni, tartozik kimutatni, hogy házassága hazájának törvényei szerint akadályba nem ütközik. Az igazságügyminiszter ennek kimutatása alól felmentést adhat (1894. XXXI. t.-c. 113. §). Ami a külföldiek házasságának akadályait, valamint a házasság érvényességét illeti, az az általános szabály, hogy azt a külföldi saját hazájának törvényei szerint kell megítélni (108., 109. és 111. §). L. még *Hágai nemzetközi magánjogi konferenciák*.

Külföldiek letelepedése, l. *Bevándorlás*.

Külföldieknek Magyarországon lakhatása, l. *Bevándorlás*.

Külföldiek nyilvántartása magasabb állami érdek lévén, hazánkban az 1903. V. t.-c. a bejelentés kötelezettségét a külföldiekre nézve is kiterjesztette, még pedig az ország egész területére. Eszerint minden külföldi, aki Magyarország valamely községében megszáll, úgy érkezésekor, mint távozása alkalmával a szállást adó által 24 óra alatt bejelentendő. A mulasztót súlyos pénzbüntetéssel sujtja a rendőri hatóság. A bejelentési lapok alapján azután a helyi hatóságok nyilvántartást kötelesek vezetni. Az állandó tartózkodáshoz külön lakhatási engedély szükséges. Az aggályos külföldieket a rendőrség felügyelet alá helyezheti, indokolt esetben pedig kiutasíthatja. A kiutasítási esetek ugyancsak belekerülnek a nyilvántartásba. A települést két év után kérhetik, a honosítást pedig csak öt év után nyerhetik el azok a külföldiek, akik a fentemlített törvény rendelkezéseinek eleget tettek.

Külföldiek váltóképessége váltótörvényünk szerint annak az országnak törvénye szerint ítélendő meg, melyhez a külföldi mint alattvaló tartozik. Ha a külföldi a váltókötelezettséget belföldön vállalta el, abban az esetben is felelős, ha a belföldi törvény szerint váltóképes, bár hazája törvénye szerint nem az.

Külföldi fanemek megtelepítésével és meghonosításával Európa majdnem minden államában kisérleteznek úgy az erre hivatott erdészeti kisérleti intézetek, mint számos gazdaság. Aránylag kevés azonban még az a külföldi fafaj, amelynek megtelepítése gazdasági jelentőséget nyert

volna. Ilyennek legszebb példáját nálunk az Észak-Amerikából átszármazott ákác nyujtja, amely Alföldünkön teljesen meghonosodott. Kívüle csak a Fraxinus americana, a Juglans nigra, az Acer negundo, a Juniperus virginiana és a Pinus strobus emlitendők, mint oly fajok, melyek megtelepitése sikerrel járt. L. a *Fa* cikknél a külföldi szerfák szines tábláját.

Külföldi itélet elismerése, l. *Itélet*.

Külföldi itélet érvényessége, l. *Itélet*.

Külföldi itélet joghatálya, l. *Itélet* és *Külföldi itélet végrehajtása*.

Külföldi itélet végrehajtása, polgári birósági itéletre nézve l. *Végrehajtás*. Büntető ügyben külföldi biróság itéletét a magyar állam területén nem lehet végrehajtani.

Külföldi kézbesítés, l. *Hágai nemzetközi magánjogi konferenciák*.

Külföldi ló, a Magyarország területén általános érvényű versenyszabályok szerint az, amelyet Európa bármelyik államában az ottani versenyszabályok belföldinek minősitenek. A K. addig semmiféle versenyben nem indulhat, míg mindazokat a külföldi igazolványokat, amelyek a ló korát, nemét, származását, színét és minden egyes különös jelét, melyekről az felismerhető, tartalmazzák, az illető versenyegyesület bejelentési hivatalánál nem deponálják. A viszonossági egyezmény folytán kivétetnek e szabály alól azok a németországi vagy külföldről Németországba bevitt lovak, melyek a berlini Union-Club lajstromaiba, mint versenyben már indultak, be vannak iktatva.

Külföldi részvénytársaságok, ha üzletüket Magyarországban flókintézet v. ügynökség által saját cégük alatt folytatni akarják, cégüket nálunk is bejegyeztetni tartoznak, kötelesek továbbá a keresk. törvénynek reájok felállitott rendelkezéseit megtartani, jelesül a belföldi üzletről külön könyveket vezetni. Ugyanez áll a külföldi szövetkezetekre is. A külföldi biztositó társaságokra nézve ezenkívül kereskedelmi törvényünk még külön megszorító rendelkezéseket tartalmaz.

Külföldi váltó. Külföldön kiállitott váltók lényeges kellékei annak a helynek törvénye szerint itélendők meg, ahol a váltónyilatkozat keletkezett (locus regit actum), de belföldiek közt külföldön keletkezett váltónyilatkozatok érvényesek, habár csak a belföldi törvénynek felelnek meg. A K. főként a nemzetközi forgalomban, mint fizetési eszköz, a pénzküldemény helyettesitésére szolgál. A kereskedő, akinek külföldön fizetnie kellene, a tőzsdén vásárol olyan váltót, amilyet abban az országban kell kifizetni, ahol hitelezője lakik s ezt küldi el hitelezőjének fizetés helyett (l. *Küldvény*). Minthogy ennek folytán a tőzsdén a K.-k, ú. n. rimesszák, devizák, küldvények után kereslet van, azoknak árfolyamuk alakul (váltó- v. devizaárfolyam), amely a kereslet és kínálat viszonyai szerint ingadozik, de rendszerint a pénz elküldésének valóságos költségeit meg nem haladja. Váltóarbitrázs (váltó- v. devizakémlés) az a bankári üzlet, amellyel a bankár a fizetési célra alkalmas váltók olyan beszerzéséről gondoskodik, esetleg nem a fizetés helyére szóló, de az ottani váltópiacon értékesithető olyan váltók megvételével, ami mellett a tartozás kiegyenlitése a legolcsóbb.

Külföldi váltó kémlése *(deviza-arbitrázs)*, l. *Külföldi váltó*.

Külföldi váltók számlája *(deviza-számla)*. A vett és eladott külföldi váltók nyilvántartására, ill. az árfolyamokon és kamatokon elért nyereség v. veszteség megallapitására vezetik a külföldi váltók számláját. A külföldi váltók elkönyvelésénél a felmerülő kamatot, vagy diszkontót nem célszerű külön számlára könyvelni — mint a belföldi váltóknál — mert a külföldi váltók értékének kiszámitásánál előforduló kamat- v. diszkont-összegek pusztán az árfolyamot kompenzálják és igy nagyságuk az árfolyam jegyzési módjától függ.

Külföldön elkövetett bűncselekmények. A magyar btkv szerint: *a)* Alapelv a területiség elve, amely a btkv. 5. §-ában nyer kifejezést, amely szerint: a btkv hatálya a magyar állam egész területére terjed ki (Horvát- és Szlavonországok kivételével); az ezen a területen akár magyar honosok, akar külföldiek által elkövetett büntettek és vétségek a magyar btkv határozatai szerint büntettetnek; *b)* a magyar btkv szerint büntetendő az a magyar honos is, aki az abban meghatározott valamely büntettet vagy vétséget külföldön követ el; *c)* a külföldi, aki külföldön követ el büntettet vagy vétséget, a magyar btkv. szerint csak akkor büntetendő, ha kiadatásának helye nincs és az igazságügyminiszter a bünvádi eljárás megindítását elrendeli; *d)* külföldön elkövetett büntett v. vétség miatt bünvádi eljárásnak nincs helye, ha az elkövetett cselekmény a magyar törvény v. az elkövetés helyének törvénye szerint nem büntethető, vagy azok egyike szerint megszünt büntethető lenni, v. ha a büntetést az illetékes külföldi hatóság elengedte; *e)* ha az elkövetett büntettre v. vétségre az elkövetés helyének törvénye enyhébb büntetést állapit meg, mint a magyar törvény, akkor az enyhébb törvényt kell alkalmazni; *f)* ha a bűnös a külföldön reá kiszabott büntetést részben kiállotta, a büntetésnek külföldön kiállott része a büntetésbe beszámítandó. Ha a bűnös a külföldön kiszabott büntetést egészen kiállotta, akkor bünvádi eljárásnak helye nem lehet, mert a büntetés kiállása által a cselekmény megszünt büntethető lenni, de *g)* magyar honos ellen, ha oly cselekményt követett el, mely miatt a magyar törvény szerint hivatalvesztés, v. a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése van megállapitva, e mellékbüntetések alkalmazása végett a bünvádi eljárás megindítandó akkor is, ha külföldön büntetését kiállotta, vagy azt a külföldi hatóság elengedte; *h)* bizonyos bűncselekmények, minthogy a nemzet politikai s gazdászati életét rendkívül s közvetlenül érdeklik, feltétlenül s kizárólag a magyar törvény szerint büntetendők és pedig akkor is, ha azok miatt a bűnös a külföldön megbüntettetett; ezek a következők: felségsértés, hűtlenség, lázadás és magyar állampénztáraknál fizetés gyanánt elfogadott pénzre s magyar közhitelpapirokra vonatkozólag elkövetett pénzhamisítás, végül, de csak magyar honosra nézve, a királysértés s a királyi ház tagjainak megsértése; *i)* külföldön elkövetett kihágás nem büntetendő.

Külföldön kötött házasságok. Ha magyar állampolgár külföldön köt házasságot, a házasság alakilag érvényes, feltéve, hogyha oly alakban kötötték meg, amelyben a házasságkötés helyén érvényes házasságot lehet kötni. Így pl. alakilag érvényes lesz az a házasság, amelyet magyar állampolgár Ausztriában, Szerbiában stb. csupán lelkész előtt köt, mert ezekben az országokban a házasságkötésnek ez a formája van megszabva. Ugyanilyen szempont szerint kell megítélni a Horvát-Szlavonországokban kötött házasságokat is. A házasság anyagi érvényessége szempontjából azonban mindegy, vajjon a házasságot Magyarországon v. külföldön kötötték. (L. *Házassági jog.*) A magyar állampolgártól külföldön (Ausztriában, Németországban, Svájcban), ahol házasságot kiván kötni, tanusítványt szoktak kivánni arról, hogy házassága Magyarország törvényei szerint nem ütközik akadályba. Ilyen tanusítványt a kihirdetést tanusító bizonyítvány vagy felmentés alapján az igazságügyminiszter ad.

Külképviselet, l. *Diplomata, Követek.*

Külkereskedelem, l. *Kereskedelem* és *Kivitel.*

Küllene, kikötőhely, l. *Klarenca.*

Küllő, 1. a *geometriában* némelyek így nevezik a kör, illetőleg gömb sugarát, azaz a kör, illetőleg a gömb valamely pontjának a középponttól való távolságát.

2. *K.*, a kocsikerék ama részei, melyek a kerék agyát és talpát összekötik. Szivós és szilárd, egészséges, göcstelen s egyenes rostszálú hasított fából készülnek. Legjobb anyagok a hyckori, kőris, ákác és tölgyfa. Keresztmetszetük tojásalakú, hogy forgás közben a levegőnek minél kisebb ellenállást nyujtsanak. Talpcsapjuk rendesen hengeres, de néha régi gall szokás szerint prizmatikus is; agycsapjuk mindig lapos prizma. A K.-k összenyomásra és kihajlásra vannak igénybe véve és együttesen a kocsi tengelye felé lapos kúpszerű boltozatot képeznek, minek folytán a nagy oldalnyomásnak jobban ellentállanak, ami rossz úton főképen teherkocsiknál fontos. Könynyebb járóműnél és gépkocsiknál a K.-k acéldrótból készülnek és húzásra vannak igénybe véve.

Küllő, 1. *(Sitta caesia* Mey. et Wolf., állat), az Éneklők rendjébe tartozó madárfaj. Felül kékesszürke, alul fehér v. rozsdás, homlokán és szemei fölött kissé fehéres; a csőr tövétől fekete sáv indul, mely a szemen áthúzódva a nyak oldalára terjed. Lábai rövidek, erősek; ujjai erős, sarlós körmökkel vannak ellátva; három ujj előre, egy hátra irányul. Csőre erős. Hossza kb. 14, szárnya 8·2—9, farka 5—5·5, csüdje 1·6—1·9 cm. Tojásai fehér alapon rozsdásan permetezettek. Fészke tág odú, melyet sárral annyira betapaszt, hogy csak bebuvó lyuka marad. Közép- és Dél-Európában és Ázsia egyrészén honos. Hazánkban mindenütt közönséges. Rovarpusztító, ezért hasznos.

2. *K. (Colaptes,* állat), a Harkályfélék (l. o.) családjába tartozó madárnem. Amerikában honos és mintegy 40 faja ismeretes. Az idetartozó fajok csőre vékony, lapos és hajlott. Legismertebbek: az arany-K. *(Colaptes auratus* L.), a réz-K. *(C. mexicanus* Iwains), a lármás K. *(C. formikivorus* Iwains), a mezei K. *(C. campestris* Vieill.) és a vörösfejű K. *(C. erythrocephalus* L.).

3. *K. (Gobio* Cuv., állat), a Pontyfélék családjába tartozó halnem. Pikkelyei meglehetős nagyok, oldalvonala élesen látható, szája alsóállású és a szájsarokból eredő két hosszú bajuszszállal ellátott; garatfogai horgosan hajlók. Két faja ismeretes. A *folyami* v. *fenékjáró K. (Gobio fluviatilis* Flem.), teste nyulánk, farka oldalt összenyomott, háta szürkés, zöldessárgába hajló, feketén pettyezve, oldalain ezüstöskék, oldalvonalán fekete foltokkal. 10—15 cm. hosszú. Egész Európában, kivéve az északi és legdélibb vidékeket, a folyókban mindenütt honos; jóízű húsa miatt nagyban halásszák. Ívási ideje tavasszal van. A *felpillantó K. (Gobius uranoscopus Ag.)* teste még karcsúbb és színe is sokkal világosabb, mint az előbbié. Hossza 10 cm. A Duna és Dnyesztr vízkörnyékén fordul elő.

Küllő, kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 558 német lak.; u. p. és u. t. Sopronkeresztúr.

Küllőd (azelőtt: *Kollút),* nagyk. Bács-Bodrog vm. zombori j.-ban, (1910) 2529 német lak.; vasútállomás, postahivatal, u. t. Bezdán.

Küllődi vár, a mai *Küllőd* (előbb *Kollut)* helyén állott Bács-Bodrog vármegyében. 1482-ben a Geszthy-családé volt. 1529-ben Zápolya János egy darabig itt táborozott. 1541-ben a török hatalmába jutott. Romjait ma *Békavárnak* hívják.

Küllőnyök (állat), a tengeri csillagok régi, elavult rossz neve. L. *Tengeri csillagok.*

Küllőrojt (növ.), l. *Erigeron.*

Küllyődi vár a. m. *Küllődi vár* (l. o.).

Külmérték. Fövenytorlatokban, folyammedrekben, különösen görgetegekben, torlaszhegyekben v. elhagyott gorcokban található ásványokra, valamint szemes vasércre és gyepi vaskőre nézve a bányamívelési engedély (bányaadományozás) nem bányamérték (l. o.), hanem K. kijelölése útján történik. Egy K. 32,000 négyszögölnyi térmérték (mint maximum) és mélységben rendszerint csak az alatta levő kőtömegig terjed. Éppen azért, minthogy nem a föld belsejébe hatol, nevezik K.-nek. A K. nem tárgya a bányatelekkönyvi bejegyzésnek. L. *Bányajogosítvány.*

Külmisszió, l. *Hitterjesztés.*

Különadó, átmeneti, pl. háborúokozta szükségletek fedezésére kivetett adó, mely lehet akár egészen önálló adónem, akár a létező adóknak bizonyos pótléka.

Különalakuság, l. *Heteromorfizmus.*

Különáram. Indukciós áram, s akkor keletkezik, ha egy áramkört nyitunk vagy zárunk, még pedig abban az illető áramkörben. Áramzáráskor a képződött külön (extra-) áram ellenkező irányban kering, pl. egy dróttekercsben, mint az őt létesítő elsőd (primér) áram. Áramnyitáskor, vagyis megszakításkor, ellenben a különáram ugyanazon irányban keringene, mint az eredeti áram; de minthogy a vezeték meg van szakítva, nyitási áram ugyan nem jöhet létre, de megvan az elektromótoros ereje, mely bizonyos körülmények között áramlást idézne elő.

Külön biróság, a rendes biróságok szervezetén (l. *Birói szervezet)* kivül álló biróságok a személyek v. ügyek bizonyos csoportjára, ilyen a főudvarnagyi biróság, a tőzsdebiróság, a munkásbiztosítási választott biróság stb.

Különbözet (lat. *differentia*), a tőzsdei üzletek leszámolásánál a leszámoló-iroda által az egyes üzleti felek javára, ill. hátrányára kimutatott összeg. Ez összegek beszedését és kifizetését nálunk a Budapesti Giró- és Pénztár-Egylet r. t. vezetése alatt álló leszámoló-iroda végzi. A különbözeti összegek a fizetőnapon d. e. 9—11 óra között fizetendők be a leszámoló-irodánál, amely azok kifizetését déli ½12 és 1 óra közt eszközli. — L. még *Különbség*.

Különbözeti tanok, l. *Szimbolika*.

Különbözeti tarifák, l. *Differencialis tarifák* és *Díjtétel*.

Különbözeti ügylet, a kereskedelmi vételnek az a neme, melynél a szerződő felek szándéka nem az árúk valóságos szállítására irányul, hanem már előzetesen megállapodnak abban, hogy a teljesítés napján csak az a különbség téríttessék meg, amely a vétel napjának és a lebonyolítás napjának árfolyamai között mutatkozik. (L. *Déport* és *Report*.) A K.-nél a vevő mindig áremelkedésre számít, à la hausse spekulál, azaz a vevő haussier; az eladó ellenben áresésre, azaz à la baisse spekulál. A K. egyik fajtája a díjügylet (l. *Prémiumügylet*). Minthogy a K.-ek nem a termelés és fogyasztás érdekeit szolgálják, hanem pusztán üzérkedés céljából köttetnek, s az áralakulást a tőzsdejáték érdekében mesterségesen befolyásolják, mind élénkebben nyilvánul meg a kívánság korlátozásuk iránt, amit a legújabb idők tőzsdereform-javaslatai törekszenek is megvalósítani. Nálunk Magyarországon különösen az agráriusok panaszkodnak amiatt, hogy a tőzsdei K.-ek a gabonaárak alakulására kedvezőtlen hatást gyakorolnak.

Különbözeti üzlet (*differencia-üzlet*), l. *Különbözeti ügylet*.

Különbözeti vámok (*differenciális vámok*), általában az oly vámok, amelyek az árúkat bizonyos körülmények között a rendestől eltérő (különböző) alacsonyabb vagy esetleg magasabb vámtételekkel terhelik. A különbözeti vámkedvezmények leggyakoribb célja bizonyos behozatali útvonalak (pl. tengeri kikötő, a határ bizonyos pontjain át vezető utak) árúforgalmának mesterséges fejlesztése, rendszerint a külföldi közvetitőkereskedelem kiküszöbölése végett. Az ily különbözeti vámkedvezmények lényege az, hogy az illető kedvezményezett útvonalon át szállított árúk vámtételei a rendes vámtételeknél mérsékeltebbek. Egyes államok, így Franciaország, különbözeti vámkedvezményeket adnak a saját gyarmataikból szállított árúkra nézve. A nemzeti kereskedelem előmozdítását célozzák azok a különbözeti vámok is, amelyek az idegen lobogó alatt (surtaxe de pavillon), továbbá az európai kikötő közvetítésével szállított tengerentúli árúkat (surtaxe d'entrepôt) a rendes vámtételeknél súlyosabb vámokkal terhelik. A K. közé sorozhatjuk azokat a vámpótlékokat (surtaxe) is, amelyeket az ú. n. brüsszeli cukoregyezményt aláíró államok olyan cukor behozatala alkalmával szednek, amely cukorkiviteli jutalmakat nyujtó állam területéről ered.

Különböztetés (a német nyelvészeknél *Differenzierung*), az a jelenség, mely szerint két egyeredetű s régebben egyjelentésű kifejezés idővel bizonyos okok miatt két különböző kifejezéssé válik szét. Pl. a *fő* melléknév s a *fej* főnév eredetileg azonegy szó. Régebben a főnév is csak *fő*-nek (fé-nek) hangzott, de minthogy ez a személyragos alakban került elő legtöbbször (feje), lassanként a *fej* alak terjedt el a *fő* rovására, míg az átvitt jelentésű *fő* (különösen mint melléknév) megmaradt. Ilyenek még *jók* és *javak*, *jós* és *javas*, *szól* és *szaval*, *só* és *sav* stb.

Különbség v. *különbözet* (lat. *differentia*), általában véve ama jegyek összessége, melyekre nézve két tárgy egymással meg nem egyezik. A mennyiségtanban l. *Kivonás*.

Különbségek elmélete. Ha a számoknak egy sora van adva s ha mindenik számot az utána következőből kivonjuk, új sort nyerünk, melyet az adott sorozat *első* v. *elsőrendű különbségeinek* nevezünk. Ugyanazon a módon, amint az adott sorozatból képeztük az első különbségek sorát, ebből képezhetjük az adott sorozat *második különbségeinek*, ebből a harmadik különbségeinek stb. sorát. Ha az utolsó különbségi sor tagjai mind egyenlők egymással, a sort *számtani*-nak hívjuk, még pedig annyiadrendűnek, ahányadik különbségi sorban egyenlők a tagok. A K.-nek a differenciálszámítás némely fejezetében szerepe jut. Leggyakrabban *interpoláció-képletek* levezetésénél.

Különbzék a. m. differenciál, l. *Infinitezimális számítás*.

Különcsapat (franc. *extra corps*) az, melynek tisztjei és legénysége különleges szolgálatok teljesítésére képeztetnek ki; ilyenek az aknászok (mineurs), hidászok (pontoniers), utászok (pionniers) stb. E csapatok legénységét rövidcsövű és könnyű puskákkal fegyverezik fel s az ily puskát *K.-puskának* nevezik. Jelenleg ez elnevezést már nem igen használják.

Különfélék számlája (olasz. *conto pro diversi*). A kereskedő gyakran jön abba a helyzetbe, hogy rövid időre kénytelen kisebb-nagyobb összegeket hitelezni s ilyenkor nem érdemes az adós részére különálló számlát nyitni. Ezért az effajta követeléseket vagy tartozásokat közös számlára vezetik, melyet K.-nak v. Többek számlájának neveznek.

Különítmény (franc. *détachement*), a katonaságnál oly csapatrész, mely az egésztől különváltan van hivatva bizonyos tevékenységek végzésére, legkivált pedig a harcra. Ha a K. a három főfegyvernem mindegyikéből, vagyis gyalogság-, lovasság- és tüzérségből alakul, akkor *vegyes* v. *mind a három fegyvernemből álló* K. a neve.

Különítő készülék, l. *Ércelőkészítés*.

Különjogok (ném. *Sonderrechte*), a német birodalomhoz tartozó egyes államoknak a többi államtól eltérő külön jogállást biztosító jogai. A magyar államnak is vannak jogterületei (Horvát-Szlavonországok, Fiume és kerülete, Erdély és a volt határőrvidék), amelyeknek joga eltér az állam többi területének jogától s ily értelemben szokásban van Horvát-Szlavonország, Fiume stb. külön (területi, partikuláris) jogáról beszélni. Máskor az egy-egy társadalmi osztály v. foglalkozási ág különleges életviszonyait szabályozó jogsza-

hályokat értik ez osztály (pl. a nemesség, a kereskedők stb.) külön joga alatt.

Külön kielégítésre jogosult hitelezők azok, akik magukat a kielégítésükre szolgáló dologból csődeljárás mellőzésével kielégíthetik. L. *Csőd.*

Különleges célokra szolgáló hajók (ném. *Spezialschiffe* v. *Schiffe für spezielle Zwecke),* l. *Flotta.*

Külön osztályok. Abból a gondolatból kiindulva, hogy az átlagos iskolai oktatás csak az átlagos tehetségű tanulókra lehet tekintettel s nem részesítheti kellő figyelemben sem az átlagon alul maradó gyengébb tehetségű gyermekeket, sem az átlagon felülemelkedő kiváló tehetségeket, német pedagógusok K. felállítását sürgették e két utóbbi csoportba tartozó tanulók számára s tettek is ily irányú kisérleteket. A gyengébb tehetségű gyermekekkel alaposabban foglalkozó s ezáltal e gyermekeknek a tanulásban való haladását jobban előmozdító K. *(Nebenklassen* v. *Förderklassen)* az elemi iskolákban divatoznak, míg a kiválóan tehetséges tanulóknak nagyobb figyelembe vételével inkább a középfokú oktatásban találkozunk. Több középiskolában ugyanis a tanfolyam vége felé nagyobb szabadságot adnak a tanulóknak, hogy hajlamaikat követve kedvenc tanulmányaikra több időt szentelhessenek s így speciális képességüket korán fejleszthessék. Ezért bizonyos határokon belül választást engednek egyes tantárgyak között, avégből is, hogy a tanulókat lassanként önállósághoz szoktassák s a középiskola és a tanszabadság alapján álló főiskolai oktatás között némi átmenetet teremtsenek. V. ö. *Petzoldt,* Sonderklassen für hervorragend Befähigte (Leipzig 1905); *Budde,* Die freiere Gestaltung des Unterrichts auf der Oberstufe der höheren Knabenschulen (Langensalza 1910); *Petzoldt,* Die Einwände gegen Sonderklassen für hervorragend Befähigte (Leipzig 1911).

Különös bűntettek, l. *Közös bűntettek.*

Különös jövedelmi adó, l. *Adó.*

Különös napok azok, melyeknek a babona jó vagy rossz befolyást tulajdonít az emberek cselekedeteire (l. *Babonás napok),* másoknak viszont a közhit az időjóslásnál tulajdonít különös szerepet. L. *Időjárási szabályok.*

Különszirmuak (növ.), a. m. szabad- v. váltszirmuak, l. *Archichlamydeae.*

Külön vagyon, azokban a jogrendszerekben, amelyek a házastársak között vagyonközösséget állapítanak meg, az a vagyon, amely nem tartozik a vagyonközösségbe. A magyar magánjogban, amely a házastársak között vagyonközösséget nem állapít meg, jelenti a közszerzeménnyel (l. o.) szemben azt a vagyont, amely a házastársnál a házasság megkötésekor már megvolt, és azt, amelyhez a házasság tartama alatt ugyan, de öröklés vagy ajándék útján jutott.

Külön vámtarifa, l. *Autonom vámtarifa.*

Különvélemény, l. *Szavazás.*

Különvirágzás (növ.) a. m. *aszingamia* (l. o.).

Különvonat, az érvényben levő menetrendben nem levő, tehát külön befektetendő, illetve bevezetendő vonat. Megjegyzendő, hogy ha a vasút *saját szükségletére* vezet be különvonatot, azt *szükségleti* vonatnak nevezik (l. o.). K.-nak csak a magánosoktól rendelt vonatokat nevezik. Ezek az indulás előtt 24 órával rendelendők meg, díjtételük számításakor az alaptételen felül az utazó személyek száma, illetve a kocsiszükséglet is figyelembe vétetik.

Különzéki hangok. Ha két, különböző rezgésszámú test egyszerre hangzik, egy harmadik, mély hang is hallható, melynek rezgésszáma a két hangzó test rezgésszámainak különbségével egyenlő. Ha az egyik hang a másiknak magasabb oktávája, tehát rezgésszáma kétszer akkora, mint a másiké, akkor a harmadik hang nem hallatszik, mert azonos a mélyebb hanggal. K.-at könnyű előállítani hangvillák erőteljes megszólaltatásával v. a Helmholtz-féle kettős szirénával. A K.-at *Sorge* fedezte fel 1744. Hamburgban, *Romieu* 1753. Montpellierben és *Tartini* 1754. Padovában.

Külpe, *Oswald,* német filozófus, szül. Candauban (Kurland) 1862 aug. 3. Tanítványa G. E. Müllernek Göttingenben és Wundtnak Lipcsében, kinek lélektani laboratóriumában 1887—1894-ig asszisztens volt. 1894-ben rendes tanára a filozófiának Würzburgban, melynek lélektani laboratóriumát külön lélektani iskola középpontjává tette. 1909-ben Bonnba hívták meg, 1912. Münchenbe. Művei számos értekezésen kívül: Grundriss der Psychologie (1893); Einleitung in die Philosophie (6. kiad. 1913); Die Philosophie der Gegenwart (1904); Immanuel Kant (3. kiad. 1912); Erkenntnistheorie u. Naturwissenschaften (1910); Die Realisierung (1. köt. 1912); Psychologie u. Medizin (1912).

Külponti v. *központkívüli,* l. *Excentrikus.*

Külső ablak a. m. szimpla ablak, l. *Ablak.*

Külső-belső ablak a. m. dupla ablak, l. *Ablak.*

Külsőbőcs, kisk. Borsod vm. miskolczi j.-ban, (1910) 684 magyar lak.; u. p. Berzék, u. t. Alsózsolcza.

Külső csésze (növ.), l. *Csésze.*

Külső ellenállás, l. *Belső ellenállás.*

Külső erő, 1. a testekre kívülről ható erő, ellentétben a testek belsejében érvényesülő molekuláris erőkkel. L. *Erő.* — 2. *K.,* szilárdságtani és hídépítéstani műszó, jelenti azokat a mechanikai természetű behatásokat, amelyeknek valamely tartó v. szerkezeti rész ki lehet téve. Így K. minden, a szerkezetet megterhelő súly, a tartót alátámasztó építménynek a tartóra gyakorolt visszahatása, a szerkezetet érő szélnyomás stb., ellentétben a *belső erővel,* amely alatt a szerkezet anyagában a K.-k által előidézett belső feszültséget értjük. A K.-k nyomatékáról l. *Nyomaték.*

Külső érzések a belső érzésekkel szemben mindazok, amelyeknek kiváltó oka nem a szervezetben, hanem a környezetben rejlik, amelyek tehát nem a szervezet, hanem a környezet állapotáról nyujtanak felvilágosítást. L. még *Általános érzések.*

Külső hangvezető, l. *Fül.*

Külső lágyéksérv, l. *Sérv.*

Külső nyomások a birtoknak a majortól távolfekvő, jobbadán gyengébb talajminőségű, ezért külterjesen kezelt s leginkább legelőknek használt részei.

Külsősárd, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 168 magyar lak., u. p. és u. t. Rédics.

Külső szólamok, a zenében a legmagasabb és legmélyebb szólam.

Külső szög v. *külszög*, l. *Belső szög*.

Külső telek v. *kültelek*, a belső telek ellentéte, azaz a birtoknak a város, falu v. major kerületén kívül fekvő része. Általában a szántóföld, rét, legelő, szőllő s erdő esnek e fogalom alá.

Külsővat, kisk. Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 951 magyar lak., vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Vinár.

Külső váz, l. *Bőrváz*.

Kültag, 1. némely irodalmi és tudományos társaságnak idegen országbeli megválasztott tagja; 2. betéti társaságnál az a tag, aki csak kikötött vagyonbetételével felelős, ellentétben a beltagokkal, akiket korlátlan és egyetemleges felelősség terhel. L. *Betéti társaság*.

Kültelek, l. *Külső telek*.

Külterjes gazdálkodás, l. *Extenziv gazdálkodás* és *Gazdálkodási rendszerek*.

Külügyek azok az államügyek, amelyek az államnak más államokhoz való viszonyára vonatkoznak. Az államhatalomnak ezen a téren kiváló jogai közé tartozik a szövetség- és szerződéskötési, a követségi és a háborújog. A külügyek vezetése nálunk a közös külügyminisztert illeti (l. *Közös külügyminisztérium*. *Közös ügyek*, *Közös egyetértéssel elintézendő ügyek*). V. ö. *Apáthy J.*, Tételes európai nemzetközi jog (II. kiad., Budapest 1888); *Csarada J.*, A tételes nemzetközi jog rendszere (u. o. 1901); *Rényi J.*, A külügyi közigazgatás (u. o. 1913); A cs. és kir. külügyi szolgálat évkönyve, újabban magyarul és németül.

Külügyi képviselet, l. *Diplomata* és *Követek*.

Külügyminisztérium, l. *Közös külügyminisztérium*.

Külvám, l. *Vám*.

Külvilág, ama dolgok összessége, melyek érzéki fölfogásunk tárgyai, tehát saját testünk is a K.-hoz tartozik; ellentéte a belvilág, gondolataink, érzéseink, akaratunk összessége, amelyekről nem a külső érzékek, hanem közvetetlenül tudatunk útján veszünk tudomást. Minthogy mindaz, amit érzékeink útján veszünk észre, a térben van (mindazt a térben helyezzük el), így is mondhatjuk: a K. a tér világa; igaz, hogy a K. is csak annyiban létezik ránk nézve, amennyiben érzékeinkre hat, azaz, amennyiben tudatunkat megilleti; mégis egyéniségünket, énünket meg kell különböztetnünk a tudatnak érzéki részétől s így semmi okoskodás a világon nem szüntetheti meg ezt a legnagyobb különbséget, mely ránk nézve létezik: a külső és a belső világét.

Külvíz, nyelvtanilag ellentéte volna a *belvíznek* (l. o.); a közhasználatban azonban ezzel azonos fogalom, amennyiben minden belvíz a keletkezési helyén kívül eső ama területekre nézve, ahová lefolyik v. amelyet elöntéssel fenyeget: K.

Külz, *Eduard*, német fiziológus, szül. Deetzben 1845 ápr. 17., megh. Marburgban 1895 jan. 13. 1879-ben rendes tanára lett a fiziológiának a marburgi egyetemen. K. igen fontos vizsgálatokat végzett a glikogén- és cukorképződésről az állati szervezetben. Művei: Beiträge zur Pathologie und Therapie des Diabetes mellitus (2 köt., 1874—75) és Diabetes mellitus und insipidus der Kinder, mely a Gerhardt-féle gyógyászati gyüjtőmunkában jelent meg.

Külzelék a. m. differenciál. L. *Infinitezimális számítás*.

Kümmel, *Hermann*, német sebész, szül. Corbachban 1852 máj. 22. Kezdetben Berlinben, majd Hamburgban működött, ahol 1883. a Marien-Krankenhaus, majd 1896. a Hamburg-eppendorfi óriási kórház sebészfőorvosa lett. Egyike a világ legkiválóbb és legtermékenyebb sebészeinek. Dolgozatai a sebészet minden ágát felkarolják, sokat foglalkozott a belek, különösen a vastagbél, féregnyujtvány, a hólyag, vese sebészetével, a csontátültetéssel stb. A Handb. d. prakt. Chirurgieban ő írta a mellkas sebészi bántalmait, a Handb. d. prakt. Medizin-ben a hólyagbetegségeket. Bierrel és Braunnal együtt adja ki: Chirurgische Operationslehre (Leipzig 1912—14, 3 köt.).

Kümmerle *Jenő Béla*, botanikus, filoz. doktor, szül. Budapesten 1876 márc. 4. 1901-ben *A kétszikű dudvanemű növények béldiaphragmája* c. dolgozata az egyetemen Margó-díjat nyert. 1902-ben muzeumi segédőr, 1902. őr lett. Több közleménye jelent meg az ernyősök anatomiájáról, a tengerparti flóráról, főképen a harasztokról a Botanikai Közleményekben és a Magyar Botanikai Lapokban. Összeállította Nomenclator Simonkaianus címen a Simonkai által közölt összes új növényeket a Botan. Közl. IX. kötetében, amely folyóiratban a botanikai bibliográfiát és repertóriumot közli állandó rovatban.

Kümmerle, *Salomon*, német egyházi zenész, szül. Malmsheinban, Stuttgart mellett 1838 febr. 8., megh. 1896 aug. 28. Samadenben, ahol mint tanár működött. Legfontosabb műve: Enzyklopädie der evangelischen Kirchenmusik (4 kötet, 1883—95).

Künett (franc.), l. *Cunette*.

Küngös, kisk. Veszprém vm. enyingi j.-ban, (1910) 321 magyar lak., vasútállomás, u. p. Csajág, u. t. Berhida.

Künholm *(Kinno Saar)*, sziget a Rigai tengeröbölben, 12 km.-nyire a livlandi parttól, 7 km. hosszú és 3 km. széles.

Künzing, falu és fürdőhely a bajorországi Niederbayern közigazgatási kerületben, mintegy 200 lak. Germánia elfoglalásakor az 5. római légiónak volt főhadiszállása s közelében szénsavas és jódtartalmú, még a rómaiak által épített fürdő állott. 1909-ben a gyógyforrást gróf Preysing kitisztíttatta s föléje modern fürdőépületet emeltetett.

Küp, sziámi hosszmérték = 25 cm.

Küra *(Küre)*, l. *Kuldzsa*.

Kürassz (franc. *cuirasse)*, l. *Mellvért*.

Kürasszirok, l. *Vértesek*.

Kürenberg *(Der von K.)*, l. *Kürnberg*.

Kürinek, a dagesztáni leszghek Szamur mentén lakó, 160,000 főnyi ága.

Kürmesszer *Péter*, kassai ötvösmester, 1605—1608-ig Lyonban a Guise hercegek, majd Párisban IV. Henrik francia király udvari ötvöse. Egyetlen ismert műve: serleg 1603-ból, a bártfai muzeumban. V. ö. *Mihalik* J. cikkét, Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1909. 74. l.

Kürnberg *(Der von K.* v. *der Kürnberger)*, német Minnesänger (1160—70 körül), valószinüleg

Linz mellékéről származott. A nevén ismeretes dalok a régi német szerelmi lírának értékes emlékei, de nem bizonyos, hogy a neki tulajdonított dalokat mind ő költötte. Költeményeit nagyrészben a régies nibelungstrófákban szerzette, ezért némelyek tévesen benne akarták fölismerni a Nibelung-ének szerzőjét. V. ö. *Vollmöller*, K. u. die Nibelungen (Stuttgart 1874); *Bühring*, Das Kürenberger-Liederbuch (Arnstadt 1901).

Kürnberger, *Ferdinand*, német író, szül. Bécsben 1823 júl. 3., megh. Münchenben 1879 okt. 14. Mint forradalmi szökevény, 1848—59-ig Ausztrián kívül tartózkodott s csak az amnesztia után jött vissza. Számos regényt, novellát és kritikai dolgozatot írt; ezek közt nagyobb sikert értek el: Der Amerikamüde (1856), melynek hőse Lenau; Der Haustyrann (1876); Das Schloss der Frevel (hagyatékából 1904). V. ö. *Haimann* Hugó, K. Ferdinánd regényei és novellái (Budapest 1909).

Kürózsa (növ.), l. *Sempervivum*.

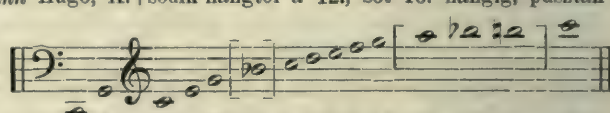
Kürpöd, nagyk. Szeben vm. újegyházi j.-ban, (1910) 1559 német és oláh lak., postaügynökség; u. t. Újegyház.

Kürschák *József*, matematikus, szül. 1864 márc. 14. Budán. Tanulmányai végeztével a debreczeni főreáliskolán, a rozsnyói főgimnáziumban és a budapesti V. ker. főreáliskolán volt tanár. 1891-ben a József-műegyetemen magántanári képesítést nyert és tanársegéd lett. 1896-ban megkapta a műegyetemen a nyilv. rendkívüli tanári címet és jelleget. 1900-ban kinevezték nyilv. rendk. tanárnak, 1904. pedig nyilv. rendes tanárnak. 1906—1909-ig a vegyészmérnöki és egyetemes osztálynak dékánja volt. A M. Tud. Akadémiának 1896 óta lev., 1914 óta rendes tagja. Főbb akadémiai értekezései: *A variatioszámítás partialis differenciál egyenleteinek transformatiójáról* (Mathematikai és Természettudományi Értesítő, 17. köt.); *Az általánosított kinetikai potenciál létezésének feltételei* (u. o., 23. köt.); *Az abszolut érték fogalmának általánosítása* (u. o., 30. köt.). Az utoljára említett dolgozat eredményeit 1912. Cambridgeben az 5. nemzetközi matematikai kongresszuson is bemutatta.

Kürschner *Jakab*, szociáldemokrata agitátor, szül. a somogyvármegyei Mosdóson 1852 márc. 27. A kereskedelmi iskola elvégzése után hivatalnok lett, majd 1872 dec. meghívták az akkor alakult Általános Munkásbetegsegélyző- és Rokkantpénztárba, ahol 1890 óta ügyvezető titkár. Tevékeny része volt a munkásbiztosítás ügyének fejlesztésében. Kezdettől fogva a magyar munkásmozgalom legbuzgóbb vezetői közé tartozott. Éveken keresztül szerkesztette a szociáldemokraták Népszava c. központi pártlapját is.

Kürschner, *Joseph*, német író, szül. Gothában 1853 szept. 20., megh. Tirolban 1902 júl. 29. Az ő szerkesztésében jelent meg a Deutsche National-Literatur (Spemann), számos lexikon, gyüjteményes vállalat s folyóirat, mint: Vom Fels zum Meer; Neue Zeit; Aus fremden Zungen; Jahrbuch für das deutsche Theater; Richard Wagner Jahrbuch; Allgemeiner deutscher Literaturkalender stb. Tudományos vizsgálódásai a német szinészet és szinháztörténet körébe vágnak.

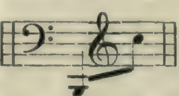
Kürt (ném. *Horn*; franc. *Cor*; ol. *Corno*; ang. *Horn)*, tölcséres fuvókájú hangszer, a modern zenekar leglágyabb hangú ventilhangszere. A XVI. sz.-ban divott vadászkürt (Cor de chasse, Corno di caccia), melyet Virdung (1511) ír le részletesen, kezdetleges hangszer volt, mégis ez a mai K. őse. Mersenne már 7 láb hosszú K.-ről ad hírt; ez a *French horn*. *Lully* Princesse d'Elide-je (1664) a legelső partitura, melyben a vadász-K. mint zenekari hangszer polgárjogot nyert. Attól kezdve egész a XIX. sz. második évtizedéig ezt a kürtöt (vadász-K., természetes-K., erdei-K. v. pásztor-K.) használják vezérkönyveikben a klasszikus mesterek. Ez a K. csak a harmónikus felsőhangokat szólaltatja meg a második hangtól a 12., sőt 16. hangig, pusztán a

2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

(a 2., 3. számú hangok egy nyolcaddal magasabban értelmezendők; basszus-kulcsban a klasszikusok egy nyolcaddal mélyebben írták e hangokat).

fúvókába szorított ajkak feszültségének megváltoztatásával. A vadász-K. transzponáló hangszer, minthogy a fenti hangsorozat alaphangját az ú. n. hangváltóval — a K. csövébe illesztett hosszabb-rövidebb toldalékkal — meg tudták változtatni. *B, C, D, Esz, E, F* és magas *B* kürtökre írnak a klasszikusok (l. *Transzponáló hangszerek)*. A ventilmechanizmus feltalálásakor (1810 körül) a vadászkürtre is rászerelték a felsőhangok közeit áthidalni képes mélyítő ventileket, azóta a zeneköltők csak *ventilkürtre* írnak. Hangterjedelme három nyolcad, de a legutolsó, itt megjelölt c^2 hangon túl is kihoznak egy-

két hangot. A ventil-K. hangsora végig zárt kromatikát ad, hangjait egy ötöddel magasabban írják le (*F*-hangolásban). Mély hangjai lágyak, orgonapontszerű halk basszusok intonálására kiválóan alkalmasak. Középregiszterét mint kitöltő-harmóniát ma már nem tudjuk nélkülözni; poétikus hangulatot lehelő szólóregisztere a c^1—c^2 nyolcadok közé esik. A tompítás és a fojtás a K.-nél is kivihető. Előbbit erre a célra készült fatönkkel hajtják végre (l. *Hangtompító)*; utóbbinál a kürtös jobbkezét a tölcsér mélyébe szorítja; ezzel rekedt, de erős, humoros hatásokra alkalmas hangot ad hangszerének. A legelső K.-virtuóz *Rodolphe* párisi kürtös volt. Kívüle még a következő neveket sorolhatjuk fel: Lebrun, Duvernoy, Stölzl, Artôt, Daupret, Schunke, Lindner, Gallay, Gumbert. Legjobb K.-iskolákat (tanulmányokat) Duvernoy, Daupret, Gallay és O. Franz írtak. A K.-nek mint szóló-hangszernek irodalma nem nagyon gazdag. Mozart és Schumann 4 K.-re írt versenyművein kívül Beethoven K.-szonátáját (17. mű) és Brahms K.-trióját (40. mű) említhetjük meg.

Kürt *(tuba, salpinx)*, a hallószervben a fül-K. v. Eustach-féle K. (l. o.) a dobüreget a garattal köti

össze. A női nemi szervekben a K. a petet vezeti a petefészekből a méhbe (Fallopius-féle K.), l. bővebben *Nemi szervek*.

Kürt, nagyk. Komárom vm. udvardi j.-ban, (1910) 2774 magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal.

Kürtabony, község, l. *Mikszáthfalva*.

Kürtállatka, l. *Stentor*.

Kürtbeli terhesség, lásd *Méhen kívüli terhesség*.

Kürtcsiga *(Buccinidae,* állat), a Csigák *(Gastropoda)* osztályába, az Elülkopoltyusok *(Prosobranchiata)* rendjébe tartozó csigacsalád. Házuk kupalakú, 8 cm. magas, középen hasas, nyílása rövid és felfelé hajlított csőben végződik. Legközönségesebb faja a *hullámos K. (Buccinum undulatum* L.), mely az Északi-tenger európai partjain igen gyakori. A közelébe került kagylók házát átfúrja és a nyíláson át a kagyló lágy testét felemészti. A K. húsát néhol eszik, legtöbb helyütt azonban horogra való csaléteknek használják. A kikötőkben élő K. háza sokkal vékonyabb, mint a nyilt tengerekben élőké. Az Északi-tenger partjain gyakran láthatni a K. fürtös, összeálló, sárgás peterakásait, amelyeket a tengerpartra vetett. A halászok a petéket nyersen szappan gyanánt használják és a kezüket mossák vele. A megszárított peték pora az emberi bőrre jutva erősen viszkető bőrkiütést okoz.

Kürtgyarmat (Κουρτυγερμάτ), Konstantinos szerint (40. fej.) a magyarok negyedik nemzetsége. Mai kimondását Szabó Károly állapította meg, hivatkozván ebben a részben a hazánkban található Kürt és Kürtös helységek nevére, amelyeknek száma a középkorban még nagyobb volt. Kuun szerint a Kurtgermat név a Kuturgurgermatból van összevonva s emlékeztet Kurt (a bizánciaknál Kuvrat vagy Kovrat) bolgár fejedelem nevére, ami törökül farkast (kurd) jelent.

Kürthy. 1. *Emil (jajkürthi és kolthai)*, író és hirlapíró, szül. Endréden (Bars vm.) 1848 márc. 14. Pozsonyban és Győrött tanult, azután a megyénél, meg a bíróságnál szolgált, de csakhamar a hirlapírói pályára lépett. Előbb a Pesti Hirlap tárcarovatát vezette, majd a Pesti Naplóba és a Magyar Hirlapba írt szini kritikát, tárcákat és ifjusági lapokat *(Magyar Ifjuság, Kis Világ)* szerkesztett. Egy ifjusági elbeszélésén *(Az aranyos,* 1888) kívül nagy számmal fordított szinműveket a fővárosi szinházak számára, regényeket és ifjusági elbeszéléseket. Neje: *K. Emilné* (szül. *Szemere* Gizella, Szemere Bertalan leánya, megh. Budapesten 1914 febr. 18.), szintén több angol és francia regényt fordított s alapította és szerkesztette a *Háztartás* c. lapot.

2. *K. György,* szinész és író, *K. 1.* fia, szül. Budapesten 1882 febr. 24. Egyideig mint karrikaturarajzoló élt Münchenben, majd Budapesten mint szinházi és művészeti kritikus működött. 1906-ban a Nemzeti Szinházhoz szerződtették. Dolgozótársa több szépirodalmi és élclapnak. Önálló munkái: *Egy címnélküli verseskönyv* (Budapest 1901); *Flamma vestalis* (Kolozsvár 1908); *Vers, próza, rajzok* (többekkel együtt, Budapest 1902); *Komédiások* (szinészkarrikaturák, *Major* Henrikkel együtt, n. o. 1912).

3. *K. Sándor,* geológus, szül. 1854., megh. 1889 jún. 9. Magyarsárdon. Kolozsvárott az egyetem ásvány-földtani tanszékén volt tanársegéd s számos becses kőzettani értekezést írt. A Földtani Közlöny 1878. évfolyamában jelent meg A Hegyes-Drócsa-Pietrósza hegység kőzeteiről írt értekezése, ugyanakkor az Erdélyi Muzeum Egyesület Évkönyvében a Vlegyásza kőzeteiről Koch Antallal együtt írt munkája. 1876-ban a Hidegszamos vidékének geológiai viszonyairól írt értekezést.

Kürti, 1. *István,* ev. esperes, 1593. Jenában tanult. 1610-ben szeredi lelkész és egyszersmind a semptei ev. fraternitas esperese; a zsolnai zsinat a bajmóczi és bányai egyházkerület magyar egyházai fölött inspektori címmel a püspöki teendőkkel bizta meg. Irodalmi téren is működött. Eszterházi Tamással magyarra fordította Hunnius Egyednek: Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejéről, a Krisztusról (Sárvár 1602) szóló művét. Megjelent még: Az élő istenhez való ájtatos imádságokat magában foglaló könyvecske (latinból ford., Kassa 1611).

2. *K. József,* szinész, szül. Szatmárt 1881 júl. 14. Pályáját a Thalia-társulatnál kezdette Budapesten, rövid vidéki szinészkedés után 1907. a budapesti Népszinház, 1909. a Magyar Szinház, 1913. a Nemzeti Szinház tagja lett. Szerepköre szerint hős- és jellemszinész. Főbb szerepei: Oedipus, Karácsonyi Jóska (Siralomházban), Attila (A Nagy Úr), Petronius Maximus stb.

Kürtjelek, 1. a katonaságnál figyelmeztetések v. bizonyos tevékenységek szabályozására szolgáló, kürttel adott jelek és parancsok. Ugyanezen jelek a dobbal felszerelt csapatoknál dobbal is adhatók. L. *Dobjelek*. — 2. A kürtöt mint jelzőeszközt a vasúti szolgálatban rendszeresen alkalmazzák. Ezzel a jelzőeszközzel a vonatvezetők, továbbá a tolómozdonnyal közlekedő vonatoknál az utolsó kocsin helyet foglaló, ú. n. zárófékező vannak ellátva. A jelzőkürtöt leginkább a vonat indulását szabályozó jelzés adására használják.

Kürtlomb (növ.), l. *Sarracenia*.

Kürtő. Sok vidéken a kéményt K.-nek nevezik. — *K.* a halászatban a magyar vejszének az a része, amelyben a hal megfogódik.

Kürtös, a gyalogjáró csapatoknál a kürtjelek fuvására kiképzett és alkalmazott katona. Seregünkben minden századnál van két K. A harctéren lovakkal megjelenő csapatoknál (lovasság, tüzérség) K.-ök helyett *trombitások* adják a jeleket, mert a trombita hangja élesebb és így a lovak dübörgése és az ágyúk meg a szekerek által okozott zajban jobban hallható, mint a kürt hangja.

Kürtös (azelőtt: *Kurtics,* régi magyar nevén *Kurtegyháza),* nagyk. Arad vm. aradi j.-ban, (1910) 8298 oláh, magyar és német lak.; vasúti állomás, posta-, távíró- és telefonállomás.

Kürtősfánk (ném. *Prügelkrapfen),* finom vajas élesztős tészta (mint a farsangi fánk tésztája), melyet régente nyitott tűzhelyen dorongon sütöttek, miért is *dorongfánknak* nevezték; a takaréktűzhelyen azonban félköralakú bádogra vagy vajjal megkent hengeralakú fára tekerik s így forgatva sütik meg. Mikor megsült s a mintáról lehúzzák, belül üres marad, mint a kürt, azért nevezik K.-nak, Erdélyben pedig *kürtőskalács*-nak.

Kürtösújfalu (azelőtt: *Kisújfalu)*, kisközség Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 382 tót és magyar lak.; u. p. Mikszáthfalva, u. t. Balassagyarmat.

Kürtös ünnep, a zsidók újévi ünnepe, amelynek szertartásai közé tartozik a kürtfuvás is. (Móz. IV. 29_1 Móz. III. 23_{24}). L. *Rós ha-sáná*.

Kürtvirág (növ.), l. *Campsis*.

Kürüi monostor, a Tisza mellett, Nagykürü faluban állott. 1200—1241. virágzott. 1316-ban a Gutkeled nemzetség Lotárd ága birta, de ez évben hűtlensége miatt elvesztette és a Kompolthy-családé lett. V. ö. *Pesty*, Helynevek (219).

Küry *Klára*, szinésznő, szül. Jászkiséren 1870 március 27. Pesten Pauli Richárdtól tanult énekelni s *Hajnal* Klára név alatt Kolozsvárott lépett föl először 1890., mire azonnal szerződtették. 1892-ben lett a budapesti Népszinház tagja, 1905. külföldön vendégszerepelt, 1906. a Királyszinház, 1907. a Népszinház-Vigopera, 1909 óta a Budapesti Szinház primadonnája. 1914-ben a Királyszinházban állandó vendégszereplő. Külföldön is több izben vendégszerepelt s mindenütt nagy sikereket aratott. Előadásának elevensége, a pajkos jelenetekben is izléses finomsága, kellemes, hajlékony csengő szopránhangja, kiváló énektudása és szavaló énekelőadásának jellemzetessége szerezte meg számára a közönség tetszését. Főbb szerepei: Denise (Nebántsvirág), Lili, Szultán stb.

Küsmöd, kisk. Udvarhely vm. parajdi j.-ban, (1910) 718 magyar lakossal, u. p. Etéd, u. t. Makfalva.

Küssnacht, 1. *(Küssnach)*, K. svájci kerület (Schwyz kanton) *fővárosa*, a Rigi hegy tövében, a Küssnachti-tó (l. *Vierwaldstätti-tó)* É.-i partján fekszik, a Gotthardi-vasút mentén, rétek és gyümölcsös kertek között; (1910) 3981 lak., nagy üveghutája van, nyaralóhely, egy nyilvános kúton Tell Vilmos szobra áll. A régi Hohlweg helyén, melyen Tell a monda szerint Gessler kormányzót lelőtte, van az új országút; Tell kápolnája még mindig látható. Környékén vannak *Neu-Habsburg* vadászkastély romjai, Rudolf király gyakori tartózkodási helye. — 2. *K. (Küsnacht), község* Meilen svájci kerületben (Zürich kanton), Zürich közelében a K.-i tó partján, (1910) 4144 lak., tanító- és tanítónő-képzővel; selyemszövése, bortermelése és mezőgazdasága van.

Küstenland (ném.), l. *Isztria*.

Küster, *Ernst*, német sebész, szül. Kalkofenben (Wollin szigetén) 1839 nov. 2. 1890-ben a marburgi egyetemen a sebészet rendes tanára. K. egyike a legelső sebészeknek. Tudományos munkássága a sebészetnek csaknem minden ágára kiterjedt. Sokat foglalkozott az újképletekkel, a direkt transzfuzióval, a mellrákkal, a sérvekkel, az epekő- és vesesebészettel. Főbb művei: Über Harnblasengeschwülste und deren Behandlung (Leipzig 1886); Die Chirurgie der Nieren (Stuttg. 1896—1902).

Küstner, 1. *Friedrich*, csillagász, szül. Görlitzben 1856 aug. 22. 1891 óta obszervatóriumi igazgató és a csillagászat tanára Bonnban. Ő fedezte fel 1885-ben a sarkingadozást. Főbb munkái: Bestimmung des Monddurchmessers aus Plejadenbedeckungen (Halle 1879); Resultate aus Beobachtungen von 670 Sternen (Berlin 1887); Neue Methode zur Bestimmung der Aberrationskonstante nebst Untersuchungen über die Veränderlichkeit der Polhöhe (Berlin 1888); Untersuchungen über die Eigenbewegungen von 335 Sternen (Bonn 1897); Veröffentlichungen der Sternwarte zu Bonn (1895 óta).

2. *K.*, *Karl Theodor von*, német szinigazgató, szül. Lipcsében 1784 nov. 26., megh. Berlinben 1864 okt. 28. 1817-ben vette át a lipcsei városi szinházat, melyet tizenegy évig vezetett; azután a darmstadti udvari, majd a müncheni királyi s 1842. a berlini kir. szinház intendánsa lett. Sokat tett a szinházak művészi szinvonalra emelésére. Holbeinnal együtt ő hozta be a meghatározott irói tiszteletdíjat (tantième-rendszer) s ő vetette meg alapját a német szinigazgatók kartellszerződésének. Irt néhány drámát is és emlékiratait Vierunddreissig Jahre meiner Theaterleitung (Leipzig 1853) c. alatt adta ki.

3. *K.*, *Otto*, német ginekológus, szül. a Torgau melletti Trossinban 1850 aug. 26. Nőgyógyászati tanulmányait Halléban mint Weber és Olshausen, majd Jenában mint Schultze asszisztense végezte. 1877-ben az utóbbi egyetemen magántanár, 1888. pedig Dorpatban a nőgyógyászat rendes tanára lett. 1893 óta a boroszlói egyetemen működik. K. dolgozatai felölelik a klinikai és operativ ginekológia sok ágát, népszerű könyve, a Grundzüge der Gynäkologie, több kiadást ért.

Küstrin *(Cüstrin)*, város és fontos erősség, egykor Neumark fővárosa, Frankfurt porosz kerületben, az Odera és Warthe összefolyásánál, vasút mellett, (1910) 17,600 lak., gép- és fecskendőgyártással, a Warthén élénk hajózással. Fontos katonai erődítmény. K.-ről a XIII. sz. elején történik először említés; 1535—71. János őrgrófnak volt székhelye. Várát 1537. kezdték épiteni. Nagy Frigyes e várban volt fogoly; barátját, Kattét, ugyanitt végezték ki 1730 nov. 6-án. 1758-ban az oroszok ostromolták, 1806. a franciák foglalták el és csak 1814. került vissza Poroszországhoz.

Küsz *(Alburnus*, állat), a Pontyfélék családjába tartozó halnem. Bajusza nincs; a hátsörényúszó kezdete a hasúszószárnyak és az alsó sörényúszó közé középre esik; torokfogai kampósak; szája a homlok felé nyiló; hasa a hónalj- és hasúszószárnyak között élesen ormós; pikkelyei finomak, ezüstösen ragyogóak és könnyen leválnak. Hazánkból két faja ismeretes: 1. *Szélhajtó K. (Alb. lucidus* Heck.), 10—20 cm. hosszú; háta leggyakrabban acélkék vagy kékeszöld, oldalain és hasán ezüstfehér, hátsörénye és kormányúszója szürkés. Pikkelyeiből készítik az ál keleti gyöngyök gyártásához szükséges «gyöngyesszenciát» (Essence d'Orient). — 2. *Állas K.* (*Alb. mento* Ag.), 15—30 cm. hosszú; háta kékeszöld, oldalai és hasa ezüstfehérek, úszói szürkések, átlátszók, hátsörénye és kormányúszója feketésen szegett. — A szélhajtó K. népies nevei: dobóka, fehérke, fehérhal, fehérkeszeg, ökle, fűzfahal, piszehal, rütyőke, tejhal stb.

Küszöb, az ajtó nyilásának alsó, vizszintes határoló deszkája v. köve, melyre lépünk v. melyet

átlépünk, ha az ajtón bemegyünk. Külső ajtóknál célszerű, ha a K. magasabban van a járdánál. Ugyanazon anyagból készült padozatú helyiségekben a K. egy szintben van a padozattal (voltaképp tehát nem is látszik); ha az ajtó különböző padozatú helyiségeket köt össze egymással (pl. kövezett folyosót parkettozott szobával), akkor az ajtóküszöbre *K.-deszkát* helyezünk, hogy a két padozatot élesen elválaszthassuk egymástól és az ajtószárnynak alul is szilárd támaszt adjunk.

Küszöbgerenda, l. *Favázas fal*.

Küsztendil (*Kösztendil* v. *Kjösztendil*), az ugyanily nevű bolgár kerületnek (4728 km², (1910) 231.522 lak.) székhelye, a K.-i medencében, közel a Sztruma jobbpartjához, kies szép vidéken, 13.748 lak., gyümölcs-, különösen szilvatermeléssel, ólommal fedett mecsetekkel, karavánszerájjal, vámházzal; 68—75°-os kéntartalmú meleg forrásokkal, amiért a környék lakói a várost egyszerűen csak bánjá-nak (fürdő) is nevezik. Az ókorban Pautalia-nak hívták; már akkor pénzverő volt itt; a középkorban Velbuzsd néven ismerték. 1330 jún. 28. Mihály bolgár cár itt ütközött meg III. Uros szerb királlyal és a csatában maga is elesett. E városban és környékén indult meg 1895 júl. a bolgár kormány titkos támogatásával a Makedónia felszabadítására irányuló szabadságharc.

Küsztendzse, város Romániában, l. *Constanța*.

Küteg, l. *Kiütés*.

Küttner, *Hermann*, német sebész, szül. Berlinben 1870 okt. 10. 1900-ban Marburgban, 1907. Boroszlóban tanár. 1897-ben a német vörös kereszt-expedicióval a görög-török háborúban, 1899. és 1900-ban a dél-afrikai háborúban és Kinában a hadisebészetet tanulmányozta. A sebészet csaknem minden ágában és fejezetében dolgozott és önálló operációs eljárásokat is írt le. A Bergmann-féle Handbuch der praktischen Chirurgie című munkában a fejsebészetet írta.

Kütz., növénynevek mellett *Kützing* Friedrich Traugott (l. o.) nevének rövidítése.

Kützing, *Friedrich Traugott*, német botanikus, a nordhauseni reáliskola tanára, szül. Rittebergban 1807 dec. 8., megh. 1893 szept. 9. Az algológia új korszakának megalapítója; főműveiben: Species algarum (Leipzig 1849), Synopsis Diatomearum (Halle 1833), Tabulae phycologicae (Nordhausen 1845—70, 20 köt. 2000 tábla) a moszatok leírását és rajzait közölte, miért is művei az algológia főkútforrásai.

Küzdelem a létért, az angol eredetinek: *struggle for life* szóról-szóra való fordítása. L. *Darwinizmus*, *Életküzdelem*.

Küzdő sneff (*Paroncella pugnax*), l. *Cankó*.

K. V., mint pénzverdei jegy annyi mint *Kolozsvár*. Előfordul Báthory Gábor 1613-iki aranyán, Apafi Mihály 1667. és 1671-iki tallérjain, I. Lipót erdélyi aranyain és 3 krajcárosain 1695—1699. és II. Rákóczi Ferenc 1705-iki veretű aranyain.

Kva, a Kongó mellékfolyója, l. *Kasszai*.

Kvacsala *János*, történetíró, szül. Petróczön (Petrovácz, Bács-Bodrog vm.) 1862 febr. 9. Mint középiskolai tanár 1886—93-ig a pozsonyi ev. liceumnál működött. Comenius születésének 300-ik évfordulója alkalmával egy vaskos kötetben kiadta Comeniusra vonatkozó tanulmányait német nyelven. 1893-ban a jurjevi (hajdan dorpati) orosz csász. egyetemre hívták meg az egyháztörténelem ny. r. tanárának. Azóta írt művei: Kurzer Bericht über meine Forschungsreisen (Acta et commentationes Imp. universitatis Juriviensis, 1895); D. E. Jablonsky's Briefwechsel mit Leibniz (Dorpat 1897); *II. Rákóczi Ferenc porosz összeköttetései* (Századok, 1898).

Kvacsan, kisk. Liptó vm. németlipcsei j.-ban, a Liptói havasok alján, melyekből itt a szép K.-i völgy nyílik a Vág lapályára, (1910) 436 tót lak., u. p. Szielnicz, u. t. Liptószentmiklós.

Kvacsán, község, l. *Kacsány*.

Kváder, l. *Quader*.

Kváderozás, l. *Quaderozás*.

Kvádok, ókori nép, l. *Quádok*.

Kvadrál, l. *Quadrál*.

Kvadrát, l. *Quadrát*.

Kvajalein, sziget, l. *Quadelen*.

Kvakiutl, más néven *vakas*, indiánus törzs Északnyugat-Amerikában, a Vancouver-szigetektől északra fekvő Brit-Kolumbia partján, nyelvileg a setis-ághoz tartoznak, a flatthead néven ismert koponyatorzítást most is gyakorolják. Harcias nép, ünnepeit bőrpáncélban, sisakban tartja.

Kvala Lumpur, l. *Perak*.

Kvalifikáció (lat. *qualificatio*) a. m. minősítés. A közhivatalnoki pályára minősítő kellékeket az 1883. I. t.-c. s az ezt módosító törvények határozzák meg. — Kvalifikált, minősített bűncselekmény az, amely bizonyos, a cselekményt minősítő, a törvényben meghatározott körülmény folytán a bűncselekmény közönséges eseténél súlyosabb és súlyosabban büntetendő. (Pl. a betöréses lopás a közönséges lopásnak minősített esete.)

Kvalitás (lat.) a. m. minőség, l. *Qualitas*.

Kvalitativ (*qualitativ*, lat.) a. m. minőség szerint való.

Kvalitativ analizis, l. *Kémiai analizis*.

Kvaliz, néptörzs, l. *Kaliz*.

Kvalö, sziget Norvégiában a Tromsösundban, területe 746 km². — Igy hivnak egy másik, ÉK.-re fekvő szigetet is, melynek fővárosa Hammerfest.

Kvan (*kwan*), 1. pénzegység Anamban, körülbelül 1·02 korona értékben. — 2. Súlyegység ugyanott 312·4 kg. értékben. — 3. Japáni arany- és ezüstsúly = 3·7565 kg.

Kvänangenfjord, tengeröböl Norvégia ÉNy.-i partján, Tromsötől ÉK.-re.

Kvan-csou-van, öböl, l. *Kuang-csou-van*.

Kvang-csou-fu, *Kanton* kinai város (l. o.) más neve.

Kvang-hszi, kinai tartomány, l. *Kuang-hszi*.

Kvango, a Kasszai mellékfolyója Afrikában, l. *Kuango*.

Kvang-Szü, kinai császár, l. *Cáj-Tun*.

Kvang-tung, kinai tartomány, l. *Kuang-tung*.

Kvantitás (lat.) a. m. mennyiség, l. *Quantitas*.

Kvantitativ (*quantitativ*, lat.) a. m. mennyiség szerint való.

Kvantitativ analizis, l. *Kémiai analizis*.

Kvantum *(quantum*, lat.) a. m. mennyiség, tömeg, összeg, rész, mérték.

Kvan-tung, japáni bérterület, l. *Kuan-tung*.

Kvanza *(Kuanza)*, afrikai folyó, l. *Quanza*.

Kvarc *(quarz*, ásv.), a hatszöges rendszernek trapezoéderes tetartoéderes osztályában kristályosodik, amit a trigonális piramis és trapezoéder megjelenése is elárul. A kristályok vagy egyszerűen hatszöges bipiramisosak, vagy vékony csík alakjában a prizma is jelen van (máramarosi gyémánt), vagy pedig oszloposak, gyakran eltorzultak; elég gyakoriak: 1. az ú. n. dauphinéi, 2. az ú. n. braziliai, 3. az ú. n. japáni stb. ikerkristályok. Nagyon érdekesek az Alpok ú. n. csavart K.-kristályai: az egyének úgy nőnek egymáshoz, hogy a következő egyén az előbbihez képest kissé el van csavarva. A K. nem hasad; törése kagylós vagy szilánkos. Keménysége 7, az üveget karcolja. Színe igen sokféle lehet: víztiszta színtelen, szürke, sárga, barna, vörös, kék, zöld, fekete, üvegfényű, törési felületén zsírfényű. Cirkulárpoláros és piroelektromos. Vízmentes kovasav SiO_2; csak a legnagyobb hőfokon olvad meg és kihülés után amorf tömeggé szilárdul. Az olvasztott kvarcot jelenleg a kémiai laboratóriumban sokféle célra használják: tégelyeket, üvegcsöveket, lemezeket készítenek belőle; előnye, hogy hevítve és hirtelen hűtve el nem pattan; hátránya, hogy igen törékeny. A kvarcot savak meg nem támadják, kivétel a fluorsav, amely feloldja és a keletkező szilicium-fluorid gáz-alakban elillan. Szódával üveggé olvad. Forró kálilúg a K. porát kissé megtámadja. A K.-nak sokféle változata van:

I. Nagyobb kristályokban teremnek:

1. *Hegyi kristály*, az Alpok kristálypincéiben néha óriási víztiszta kristályok (1 m. magas és 400 kg.); régebben drágakövek és dísztárgyak készítésére használták. A magyar királyi jogar tetejét egy 7 cm. vastagságú hegyi kristálygömb alkotja. Jelenleg optikai célokra értékesítik. A *máramarosi gyémánt* szintén hegyi kristály; Máramarosban a homokkő üregeiben találják. Ide tartozik még a rajnai gyémánt, cseh gyémánt, okcidentális gyémánt, csehek köve, rajnai kavics, az irisz-K., szivárványos K. Gyakran hajszálfinom zárványokat (rutil, amfibol, epidot stb.) tartalmaz: hajas kő, tűs kő, Vénus haja, szerelem nyila. A sárgásbarna-szegfűbarna K. a *füstkvarc*, a sötétebb a *morion*, a barnássárga a *füsttopáz*, az *alençoni gyémánt* és a *cairngormi kő*. A hegyi kristály gyakran tartalmaz folyadék-(víz-)zárványokat (amelyekben néha kősókocka lebeg) és folyós széndioxid-zárványokat. A branchvillei (Connecticut) füstkvarcban annyi szénsavzárvány van, hogy kalapáccsal széttörve hevesen pattogzik. A füstkvarc színét szén- és nitrogéntartalmú anyagok idézik elő, amelyeket légmentes űrben 200°-on le lehet desztillálni, s ekkor a K. teljesen színtelen lesz. Termőhelye: kristályos palák és gránitok üregei az Alpokban, Zöptau Morvaországban, Quenast Belgiumban, Madagaszkár (8 m. kerületű kristályok), Japán. Nagyon szép, jól kifejlett kristályok a carrarai márványban, továbbá a herkimeri (New-York) homokkőben fordulnak elő. A sárgaszínű hegyi kristály a *citrin* (cseh K., cseh topáz, hamis topáz, indiai topáz, okcidentális topáz, skót K.); a sárgásvörös v. vörös a *hyacinth de Compostella*.

2. *Ametiszt*, többnyire oszlopos kristálycsoportokban; ibolyáskék, talán vasrodanát festi meg; a braziliai ametiszt 250°-nál színtelen lesz. Főkép az achátmandulák üregében fordul elő: Oberstein és Ilfeld Németországban, Braziliában, továbbá érctelérekben: Selmeczbánya; a törmelékben: Ceylon.

3. *Közönséges K.*, a legközönségesebb ásvány, számos kőzetnek lényeges alaprésze (gránit, gnájsz, csillámpala, K.-porfir, riolit, dácit, homokkő); majdnem minden ércterlérben otthon van; a homok túlnyomórészt K.-ból áll. Változatai: *rózsa*-K., vörösesfehér, rózsaszínű, titánoxid v. bitumen festi (Szibiria); *tejes* K., tejfehér, félig áttetsző (Pirna Szászországban, Grönland); *zafir*-K., indigókék, krokidolitszálak festik meg (Golling Salzburgban); *prazem*, hagymazöld (Breitenbrunn Szászországban); *macskaszem*, zöldes, néha vörös vagy barna, amiantrostok szövik át (Ceylon); *avanturin*, sárga, vörös, barna, csillogó, néha telve finom repedésekkel v. csillámpikkelykékkel; *rostos* K., néha pszeudomorfóza rostos gipsz után; *pizolitos* K., borsókőszerű (Egyiptom és Szicilia); *csillagos* K., sugaras rostos (Starkenbach Csehországban); *babylon*-K., lépcsőszerű (Beeralston Devonshireben); *cseh rubin*, sötét rózsaszínű; *sapkás* K., idegen zárványok miatt héjasan válik le; *sejtes* K., valami idegen anyag lemezei kioldódtak belőle.

4. *Vaskova*, vasoxid v. limonit festi vörösre v. barnára, sok helyen fordul elő; átmegy a jászpiszba.

5. *Büdös K.*, sárgás-barna, bitumennel impregnált K., dörzsölve v. ütve szagot áraszt (Osterode a Harzban).

II. Mikrokristályos K.-változatok:

1. *Szarukő*, vaskos, tömött; gyakran szerepel mint fáknak a kövesítő anyaga; színe igen különféle: szürke, sárga, zöld, vörös, barna; törése kagylós és sima, néha szilánkos; éppen csak élein áttetsző. 2. *Kovapala*, palás szerkezetű, szürke, vörös, sárga, fekete, igen tömött K.-változat. A *lidit* bársonyfekete, nem feltünően palás szerkezetű, kagylós törésű kovapala; próbakőnek is hívják, mivel az aranyművesek rajta végzik az arany-ezüstpróbát; a devon- és kulmban egész hegyeket alkot. 3. *Jászpisz*, tömött vaskova v. pedig vasoxidhidráttól sárga, barna v. vörösre festett K.-változat; kagylós törésű; többféle fajtája van: közönséges, gömbös (a Nilus mentén görgeteg, nilusi kő), szalagos jászpisz. A porcellánjászpisz tulajdonképen égetett anyag; némely szalagos jászpisz pedig eredetileg porfirtufa volt; a bazaltjászpisz félig elüvegesedett márga.

A K.-nak az iparban sokféle alkalmazása van; a tiszta K.-homokot az üveg- és porcellángyártásnál használják, vakolat készítésére, kémiai edények gyártására, csiszolópornak stb. L. még *Kalcedon*.

Kvarchomok, l. *Homok*.

Kvarcit néven a szemcsés tömeges vagy még gyakrabban szemcséspalás kvarchalmazokat értjük. Utóbbiak a kvarcitpalák.

Kvarclámpa, l. *Elektromos világítás*.

Kvarctégla, l. *Dinas-tégla.*

Kvarcüveg. Az elektromos kemencék magas hőfokában sikerült a kvarcot is megolvasztani és puha állapotában úgy, mint az üveget formálni. A K. fehér, átlátszó. A K.-ből formált tárgyaknak (laboratóriumi célokra szolgáló tégelyek, csészék, csövek stb.) a közönséges üveg- és porcellanedényekkel szemben az az előnyük, hogy a gyors felhevítést és hirtelen lehűtést kibírják. A víz, savak (a fluorsav kivételével) és sóoldatok oldó hatásának ellentáll a K., magas hőfoknál azonban a foszforsav, az ammonium- és magnéziumsók, valamint a fémoxidok megmarják.

Kvargli, l. *Sajtok.*

Kvart (lat.), l. *Quart.*

Kvarte, adók. Lika-Krbava vmegye perušići j.-ban, (1910) 1237 horvát lak.; u. p. és u. t. Perušić.

Kvártély v. *kovártély* (olasz. *quartiere*) a. m. szállás, lakás: a katonák azt a szállást nevezik K.-nak, melyet a polgároknál való beszállásolás alkalmával laknak. *K.-mesternek* hitták a XIX. század közepéig valamely seregrésznek azt a vezérkari tisztjét, aki a seregrész mozgatására, felállítására és táboroztatására vonatkozó intézkedéseket elöljárója utasításai szerint tervezte és fogalmazta.

Kvassay-*család (kvassói és brogyáni)*, egy *Kwasow* nevű lengyelországi nemes lovagtól származtatja le magát, ki 1150 körül Magyarországon, a mostani Trencsén vármegyében telepedett le, ahol a Vág vidékén meredek sziklákon egy róla elnevezett kis várat épített, melynek nyomai még ma is láthatók. A család *Kwassovszky*, majd *Kvassóy* néven fordul elő, mostani nevét csak később vette fel s ősi nemességét Rudolf 1604. okt. 28. megerősítette. *K. István*, ki elsőnek használta a K. nevet, 1665. Kvassóról Brogyánba (Bars) költözött, melynek, valamint idővel a vele szomszédos több helységnek birtokába a Brogyáni és gróf Forgách, később a rokon Mailáth és gróf Hunyady-családok révén jutott. — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *K. Ede*, író, szül. Pesten 1845 febr. 15. A kassai katonai iskolában tanult, de a katonai pályáról lemondva, jogot és teológiát hallgatott. A kiegyezés után Nyitra vármegyében szolgált, 1869. állami alkalmazásba lépett, előbb a miniszterelnökségnél, majd a földmívelési és kereskedelmi minisztériumban, hol osztálytanácsosságig emelkedett. 1893-ban szembaja miatt nyugalomba vonult. Már gyermekkorában irogatott s 1863 óta rendes munkatársa volt a Fővárosi Lapoknak s több szépirodalmi és politikai lapnak, hová publicisztikai dolgozatokat, elbeszéléseket és verseket írt. Eredeti és fordított vígjátékai közül több színre is került, részben a Nemzeti Szinházban (pl. *Egy éji kaland*, 1863; *Szerelem politikája*, 1864; *Egy Nimród baklövése*, 1866). A Petőfi-társaság 1883. tagjai közé választotta. Munkái: *Rövid éjek, rövid álmok* (1864); *Megtörték egymást* (elbeszélés 1868); *Amikor ábrándozunk* (versek, 1869); *Tankréd lovag meséi* (1869); *Ahol az ember kezdődik* (regény 1871); *Egy világfi albuma* (rajzok, 1877); *A vármegye szava* (regény, 1884).

2. *K. Edéné* (szül. *Szentpéteri Kun* Melanie), *K. 1.* neje, írónő, szül. Pesten 1864 dec. 9., megh. veresegyházi birtokán (Pest vm.) 1884 szept. 23. Írt két nagyobb regényt: *Sötét pontok* (2 kötet, Budapest 1884); *A sors kegyencei* (3 kötet, u. o. 1884); ezenkívül számos kisebb-nagyobb elbeszélést.

3. *K. István*, szül. 1854 ápr. 5. A konzuli akadémiát elvégezvén, 1880. konzuli növendék, 1881. alkonzul és a sarajevói kormányzó elnöki titkára, 1884. konstantinápolyi konzul lett. 1891-ben miniszteri tanácsosnak és kormányzóhelyettesnek nevezték ki a fiumei kormányzósághoz, 1895. a kereskedelmi minisztériumban lett szakosztályfőnök. 1897-ben a konstantinápolyi konzuli főtörvényszék elnökévé nevezték ki, 1909. ettől az állásától megvált.

4. *K. Jenő*, mérnök, miniszteri tanácsos, szül. Budán 1850 júl. 5. A műegyetemet Budapesten végezte. 1875-ben állami ösztöndíjjal külföldi tanulmányútra ment. Ez útjában megismerkedett kora leghíresebb vízimérnökeivel és főként a folyók szabályozását és a talaj megjavításának különböző módjait tanulmányozta. Működését a temesvári Begacsatorna-hivatalnál kezdte meg, majd 1878 jan. 2. kulturmérnöknek nevezték ki. 1880. az országos kulturmérnöki hivatal élére állították. A vízjogról szóló 1885. XXIII. t.-c. megalkotásában kiváló részt vett. 1890-ben az újonan szervezett országos vízépítészeti és talajjavító hivatal főnökévé tették. 1894-ben miniszteri tanácsos lett. 1899-ben szervezte az orsz. vízépítési igazgatóságot, mely 1910 óta mint a földmívelésügyi minisztérium egyik önálló főosztálya működik. K. működése a hazai földmívelésügy, folyószabályozás és vízépítés új korszakát jelöli. 1879-ben *Mezőgazdasági vízműtaná*-val elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia 3000 frtos Fáy-féle pályadíját. 1888-ban *Csekély esésű folyók szabályozása* című munkájával ismételten akadémiai pályadíjat (1000 frt) nyert. További önállóan megjelent munkái: *A műegyetem* (1874); *Vizeinkről* (1875); *Rétmívelés* (1877); Note sur le moulinet de Woltmann (1877); Über Natron- und Székboden (1880); *Kommentár a vízjogi törvényhez* (1886); *A Tiszavölgy szabályozásáról* (1888); *Emlékirat vízszabályozásaink ügyében* (1888); *A lakóházak, gazdasági épületek, belsőségek és községek kiszárítása alagcsövezés útján* (1888); *A hazai öntözések mai állásáról* (1895); *Árvédelem* (1907); *A vízi társulatokra vonatkozó statisztikai adatok* (1907); *Vízi közlekedési politikánk* (1912); *A budapesti körcsatorna* (1912); *A nemzetközi Duna és Magyarország* (1913). Ezenkívül számos cikke és értekezése jelent meg a bel- és külföldi lapokban és folyóiratokban. Lefordította *De Lagréné* francia mérnöknek a belhajózásról írt alapvető nagy munkáját: Hajózás a szárazföldi vizeken (1885—88).

Kvassó, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 551 tót lak.; u. p. Ledniez, u. t. Ledniczróna.

Kvasszia, l. *Quassia.*

Kvassziafőzet, a kvassziafa (Picrasma excelsa Planchen) forgácsából készített vizes kivonat. A gyümölcsfák permetezésére használják kártékony rovarok elpusztítása céljából. $1^1/_2$ kg. kvassziaforgácsot 10 l. vízben főzünk, majd 24 óráig állani hagyjuk és az oldatot leszűrjük. Ebből 1 litert

8 liter vízzel keverünk és ehhez még 1 liter szappanoldatot adunk, mely közönséges szappannak vizes oldata. A kvasszia fájából még különböző keserű anyagokat állítanak elő, miket *kvasszin* néven az emésztőszervek erősítésére gyógyszer gyanánt hoznak forgalomba.

Kvasz, oroszországi sör-féle ital, amelyet darált gabonának erjesztésével állítanak elő. Az e fajta K. savanyú, zavaros és nem valami kellemes ital ugyan, de nyugtató és hűsítő hatása van; a K. finomabb és egészen kellemes ízű fajtái azok, amelyeket alma és málna erjesztésével állítanak elő.

Kvasz *András*, aviatikus, szül. 1883. Békéscsabán. Vidéki városokban ő rendezte az első bemutató repüléseket. 1911-ben Miskolczon negyven méter magasból lezuhant; gépe összetörött, de neki nem történt baja. 1913-ban a Magyar Aeroszövetség sportbiztosai előtt magaépítette monoplánon tette le a rákosi repülőtéren a pilótavizsgát.

Kvei-csou, kinai tartomány, l. *Kuei-csou.*

Kvei-hva-csöng, kinai város, l. *Kuku-choto.*

Kveit, l. *Koveit.*

Kvekerek, l. *Quekerek.*

Kven-lün, középázsiai hegyrendszer, l. *Kuen-lün.*

Kvičala (ejtsd: kvicsala), *Jan*, cseh politikus és filológus, szül. Münchengrätzben 1834 máj. 6., megh. Pottensteinben 1908 jún. 11. A prágai egyetemen 1867 óta a klasszika-filológiát tanította s a cseh tartománygyűlés és 1880—83. az osztrák képviselőház tagja volt. Az ó-cseh párthoz tartozott s ő indítványozta azt, hogy Csehországban a cseh tanulók ne járjanak német iskolába *(Lex K.).* Nagy része volt még a prágai egyetem kettéosztásában (cseh és német). Nevezetesebb filológiai munkái: Beiträge zur Kritik und Erklärung des Sophokles (Wien 1864—69, 4 köt.); Vergilstudien (Prag 1878); Studien zu Euripides (Wien 1879).

Kvint (lat.), l. *Quint.*

Kvintelő hangszerek azok a nyelvsípok, melyeknél az alaphangot annak nyolcada helyett *duodecim*-je követi. A kvintelés amaz egyszerű nyelvű hangszerek sajátossága, melyeknél a csőnek hengeralakú a keresztmetszete. (L. *Klarinét.)* Az orgonán is akadunk oly fedett sípokra, melyeken a párosszámú felsőhangok hiányoznak.

Kvintfagót, l. *Fagót.*

Kvirinál, l. *Quirinál.*

Kvitka, *Grigorij Fjodorovics* (írói álnevén *Osznovjanenko)*, kisorosz (ukrajnai) író, szül. 1778 nov. 29. (18.) Osznovában, megh. 1843 aug. 20. (8.) Harkovban. Eleinte oroszul írt, de e művei jelentéktelenek. Annál sikerültebbek az anyanyelvén (kisorosz) írt munkái, melyekkel az ukrajnai falusi novella megteremtője lett. Legkiválóbb műve az érzelgős, de a nép lelkét híven visszatükröző Maruszja c. elbeszélése és a Szerdesna Okszana (A szerencsétlen Okszana). Írt több drámát is. Összes kisorosz művei megj. Kievben 1910. V. ö. *Kulyis,* K. i jeho povisti (Szent-Pétervár 1858).

Kvitt, l. *Quitte.*

Kvorra, a Benueval egyesült *Niger* (l. o.) neve.

Kvóta *(quota,* lat.) a. m. hányad, részlet. Így nevezik különösen azt a hányadot, vagyis arányt, amellyel Magyarország egyrészről és Ausztria másrészről a két állam közös ügyei (l. *Közös ügyek)* költségeinek fedezéséhez járul. A kvótát az 1867 : XII. t.-c. 16. §-a szerint kölcsönös alku által meghatározott időre kell megszabni. Legújabban ezt az 1907. LV. t.-c.-be foglalt megegyezés teszi, mely a K.-t 1908 jan. 1-től 1917 dec. 31-ig terjedő időre olykép határozta meg, hogy Magyarországra 36·4%, Ausztriára 63·6% esik.

Kwasir, a skandináv mitológia szerint az egymással harcoló istenségek két pártjának közös teremtménye, akinek bölcsesége ezért felülmulja az összes istenekét. Két törpe, Fjalar és Galar megölik őt és véréből részegítő italt (Met) készítenek. Ennek élvezője költői tehetséget nyer.

Kwichpak, északamerikai folyó, l. *Yukon.*

Ky. v. *Kent., Kentucky* északamerikai állam nevének rövidítése.

Kyanae-szigetek, l. *Szimplegádok.*

Kyanit (ásv.) a. m. disztén (l. o.).

Kyanol a. m. *anilin* (l. o.).

Kyanos, l. *Kianosz.*

Kyathos, ó-görög edény, l. *Cyathus.*

Kyaxares (latinosan *Cyaxares),* Phraortes méd király fia és 625-től fogva utóda. Országát megszabadította a szkitháktól, kik egész Előázsiát elárasztották. Azután valószínüleg Babilonia királyának, Nabopolasszarnak támogatásával, akinek fia, Nebukadnezár, az ő lányát birta nőül, ostrom alá fogta Ninivét, melyet 606-ban végleg elpusztította. Így K. egész keleti Asszíriát hatalma alá hajtotta. Lidia királya, Alyattes ellen is viselt hadat, akivel szemben vívott csatája (610 szept. 30. vagy mások szerint 585 máj. 28.) a Thales által megjósolt napfogyatkozás miatt eldöntetlen maradt. Halála után (585) fia, Astyages követte a trónon. V. ö. *Unger,* K. und Astyages (München 1882); *Prašek,* Medien u. das Haus des K. (Berlin 1890).

Kybele (latinosan *Cybele),* így nevezték Frigiában (Kis-Ázsia) azt a Görögország és Kis-Ázsia számos helyén tisztelt ősi női istenséget, kit másutt *Rheá*-nak (l. o.), egyebütt egyszerüen Nagy Anyaistennőnek *(Magna Mater)* neveztek. Görögország legtöbb helyén ez az ősi istenasszony-képzet, a föld termékenységének képzete, más női istenségek elől korán meghátrált, ellenben Frigiában mindvégig megmaradt, sőt folytonosan erősödött. K. székhelyéül a frigiai hegyes vidék erdős szakadékait képzelték (Pessinus város mellett a Dindymion hegy volt híres kultuszhelye s ezért K.-t e hegy frigiai nevéről *Agdistis*-nek is nevezték). Azt mesélték róla, hogy párduc-

Kybele (attikai relief, Berlin).

és oroszlán-fogaton járja be a földet, áldást hozva mindenfelé; hogy a földmivelésre és szőllőtermelésre ő tanította az embereket, sőt hogy ő alapította az első városokat, ő épitette az első várakat (ezért ábrázolásain falkoszorú van a fején, mellette oroszlán, l. az *ábrát)*. Szerelmi kapcsolatba hozták *Attis* frigiai istennel (l. o.) s azóta K. és Attis kultusza szorosan összeforrt. Ez a frigiai K.-kultusz, melyet az istennő rajongó papjai részint zajos körmenetekkel (l. *Korybantok)*, részint öncsonkításig fajuló orgiasztikus szertartásokkal (l. *Galli)* tartottak ébren, csakhamar hódító útra indult. Sziriában a nagy szir istennő (l. *Dea Syria)* kultuszát magába olvasztotta s azután Ny. felé fordulva, görög földön a csenevész formákban még meglevő Rhea- és Magna Mater-kultuszt felhasználva, az egész görög világ egyik legelsőrendű istenségévé vált, bár papjainak orgiazmusa nem keltett valami nagy lelkesedést. A Kr. e. III. sz. végén a K.-kultusz Rómában is befogadást nyert s lassanként elterjedve, a császárkori Rómában igen nagy jelentőségre jutott. Rómában inkább Magna Maternek hivták K.-t. L. *Megalesia*.

Kyburg *(Kiburg)*, falu Zürich svájci kanton pfäffikoni j.-ban, 632 m. magasságban a tenger szine fölött, (1910) 361 lak., a még jókarban levő K. várkastéllyal, 680 m. magasságban, Winterthur közelében. Ez a *K. grófok* törzsfészke volt. 1264. IV. Hartmann gróffal a férfiág kihalt s birtokai nagy része unokaöccsére, *Habsburgi Rudolfra* szállt, hasonlókép a K. grófság és kastély is. 1832-ben a kastély magántulajdon lett. V. ö. *Bär*, Zur Geschichte der Grafschaft K. (Zürich 1894); *Langl* Josef, Die K. (Wien 1898).

Kyd (ejtsd: kid), *Thomas*, angol drámairó, szül. 1557 körül valószinüleg Londonban, megh. u. o. 1595. The Spanish Tragedy c. szomorújátékával nagy sikere volt; e tragédia nagy befolyással volt Shakespeare-re is és Ben Jonson még a XVII. sz. elején átdolgozta és kibővitette. 1589 körül feldolgozta Hamletet, melynek tárgyát Saxo Grammaticusból meritette. Ez az ú. n. Ős-Hamlet, amely azonban elveszett és igy nem tudjuk megállapitani, hogy volt-e befolyással Shakespeare Hamletjére vagy sem. Műveit kiadta Dodsley (Old Plays, 4. és 5. köt. 1874) és Boas (Oxford 1901). V. ö. G. *Sarrazin*, Thomas Kyd und sein Kreis (Berlin 1892).

Kydathenaion, a régi Athénnek egyik, fekvése szerint bizonyosan meg nem állapitható része, démosza.

Kydippe, egy antik görög szerelmi monda hősnője. Akontios keoszi ifjú beleszeret K. előkelő athéni leányba s oly módon kényszeriti K. atyját, hogy a leányt hozzáadja, hogy Artemis istennő templomában egy almát dob a leány felé. A leány u. i. mit sem sejtve felveszi a földről az almát s ezt a feliratot olvassa rajta: «Artemisre esküszöm, hogy Akontios feleségévé leszek.» Csodálkozásában hangosan betüzte le e szavakat az almáról és ezzel Akontios már el is érte célját, mert az istennő most már kényszeritette K. atyját, hogy a templomban tett esküt beváltassa leányával.

Kydnos *(Cydnus)*, folyó, l. *Kidnosz*.

Kydonia, ősrégi, már Homerostól emlitett város Kréta É.-i partján, a mai Chania (Canea) helyén.

Kyffhäuser-hegység *(Kiffhäuser)*, Schwarzburg-Rudolstadt német fejedelemségben, a Goldene Auetól D.-re fekvő hegyhát, amelynek legmagasabb csúcsa a Lengefeld (466 m.); egy mély hosszanti völgy két részre osztja; az É.-i hegyháton a legmagasabb ponton vannak az egykori Kyffhausen várnak romjai. A vár alkalmasint a szász dinasztiából való császárok korában, a X. sz.-ban a Tilleda falu melleti Pfalz védelmére épült. 1178. a türingiaiak pusztitották el; a XV. sz.-ban végleg lerombolták. Hozzáfűződik a Rőtszakállú Frigyes császárra vonatkozó Kyffhäuser-monda. 1896 jún. 18. leplezték le az I. Vilmos császár emléket, mely kb. 90 m. magasra emelkedik ki hatalmas tornyával a K. legmagasabb csúcsán, a Lengefelden. A K. D.-i oldalán hatalmas barlang terül el, a frankenburgi v. Barbarossa-barlang.

Kyjow, város Morvaországban, l. *Gaya*.

Kykládok, szigetcsoport, l. *Kikládok*.

Kyklikus költők, l. *Epikus ciklus*.

Kyklops (félig latinosan, félig németesen *Ciklop)*, a régi görög népmondában szereplő félelmes óriások neve. Homlokuk közepén egyetlen, villogó, kerek szemük van (a K. szó a görögben «kerek szemű»-t jelent). Három K. neve *(Arges* a. m. villogó, *Brontes* a. m. menydörgő, *Steropes* a. m. villámló) is mutatja, hogy a K.-ok eredetileg a villám megszemélyesitői. Ezt az a monda is kifejezi, hogy a K.-ok Uranos (az ég) és Gaia (a föld) fiai, kiket apjuk a föld mélyébe sujtott. Innen Zeus egyszer felhivta őket, hogy megsegitsék a titánok elleni harcában, de állandó lakhelyük mégis a föld belseje marad s ezért mikor a sziciliai nép az Aetna vulkanikus háborgását hallotta, azt mondogatta, hogy a K.-ok odalent Hephaistos műhelyében dolgoznak. Annál csodálatosabban hangzott tehát görög fülnek, mikor hajósok azt mesélték, hogy a messze nyugaton egy tengeri szigeten K.-okra bukkantak. E hajósmeséről, melyet az Odysseia IX. éneke megörökitett, l. *Polyphemos*. A népképzelet a Mykene és Tiryns vidékén máig látható, faragatlan kövekből összeállitott őskori falakat is a K.-ok művének tekintette.

Kyknos (gör. a. m. *hattyú)*, a görög mondában több hős neve, kik holtuk után hattyúvá változtak. A leggyakrabban emlitik közülük Ares isten fiát, ki egyike a görög mitoszban gyakori útonállóknak s kit Herakles párviadalban megöl.

Kyle, *Ayr* skót county középső része.

Kylindrit (ásv.), l. *Kilindrit*.

Kylindrokephalia (gör.), l. *Cilindrokefália*.

Kylix, ó-görög ivóedény, l. *Kilix*.

Kyll, a Mosel baloldali mellékfolyója, völgyében vasúttal, 142 km. hosszú, Ehrangnál torkollik. Völgye különösen Gerolstein körül igen szép.

Kyllene, hegység, l. *Killene*.

Kyllmann, *Walter*, német épitész, szül. 1837 máj. 16., megh. 1913 júl. 10. Adolf *Heyden*-nel (l. o.) társult s a német és francia reneszánsz-stilus híveivé szegődtek. Jelentős épitészeti tevékenységet fejtettek ki egész Németországban.

Kylon *(Cylon)*, előkelő athéni politikus, az olympiai játékokon győztes Theagenesnek, a megarai kényúrnak veje, lázitásaival maga is el akarta nyerni Athénben az uralmat. Felhatolt az

akropoliszra, de a nép nem támogatta annyira, mint ahogy remélte, s a várba szorítva ostrom alá került. Testvérével együtt sikerült ugyan megmenekülnie, de híveit az Alkmeonidák ígéretük ellenére a meghódolás után felkoncolták. E vérbűn miatt az Alkmeonidák kénytelenek voltak a kitört pártviszály során menekülni és utódaik is sokat szenvedtek ez erőszakosság emléke miatt.

Kyma, *kymation* (gör.), l. *Kima.*

Kymatologia, l. *Kumatológia.*

Kymbokephalia, l. *Cymbokephalia.*

Kyme *(Cyme, Kime),* Eolisznak legnevezetesebb városa Kis-Ázsiában. Volt egy biztos kikötője, melyben Xerxes elmenekült hajóraja a szalamiszi csata után telelt. Gyarmatai közül említendő Pamfiliában Szide.

Kymmene-elf, folyó Finnország D.-i részén, sok tónak a lefolyása, vízterülete 35,000 km². Frederikshamn és Loviza közt 5 ágra oszolva ömlik a Finn-öbölbe. A faúsztatás szempontjából fontos.

Kymographion, l. *Kimografion.*

Kymri, nép, l. *Wales.*

Kymri nyelv és irodalom, l. *Walesi nyelv és irodalom.*

Kynaetha, ó-görög város Árkádiában, valószínűleg a mai Kalavryta helyén.

Kynance Cove (ejtsd: kainensz kóv), sziklás öböl Cornwall angol county DNy.-i partján.

Kynast, a Schaffgotsch grófok tulajdonát képező hűbéri birtok a porosz Liegnitz kerületben. Nevét az ilyen nevű, sokféleképen megénekelt sziklavártól nyerte, melyet (1292) I. Bolko herceg építtetett és II. Bolko herceg Gottfried Schaf (Gottsche Schoff) lovagnak ajándékozott. A vár egyik úrnőjéről, Kunigundáról az a monda keringett, hogy udvarlóitól azt követelte, hogy lovagoljanak körül a várfal keskeny párkányán ; ezt Körner is feldolgozta egyik költeményében.

Kynegetika (gör.), l. *Kinegetika.*

Kynewulf *(Cynewulf),* ó-angol költő, a VIII. sz. második felében élt Northumbriában. Kezdetben világi költő volt, aki harcokban is résztvett, utóbb visszavonult a világtól és egészen az egyházi költészetnek szentelte magát. Fennmaradt művei közül a Christ három részben Krisztus születését, mennybemenetelét és az utolsó ítéletet dolgozza fel. K. legtökéletesebb és a Christ után legterjedelmesebb műve Elena, melynek forrása egy latin legenda volt. K. az első keresztény költő az angol irodalomban. Művei megjelentek : Grein-Wülker, Bibliothek der angelsächsichen Poesie (Cassel 1881–1894, 2 köt.) c. gyüjteményben. V. ö. Mor. *Trautmann,* K. (Bonn 1898).

Kyniatria (gör.), l. *Kiniatria.*

Kynikusok (gör.), l. *Cinikusok.*

Kynodesmion (gör.) a. m. *infibuláció* (l. o.).

Kynologia (gör.), ebismerettan.

Kynophoria (gör.), l. *Kinofória.*

Kynosarges, l. *Cinikusok.*

Kynoskephalai, l. *Kinoszkefalai.*

Kynosura, a krétai Ida-hegy egyik nimfája, az atyja elől elrejtett csecsemő-Zeus dajkája, kit Zeus azután hálából a Kis-medve csillagzatba emel.

Kynurensav, l. *Kinurénsav.*

Kynuria, l. *Kinuria.*

Kyparissia, l. *Kiparisszia.*

Kyparissos (latinosan *Cyparissus,* gör. a. m. *ciprusfa),* a ciprusfához fűződő antik virágrege hőse, szép ifjú, ki kedvenc szarvasának elvesztén való fájdalmában e gyászt jelképező fává változott.

Kyphosis (gör.), l. *Gerincoszlopelferdülés.*

Kypria, *Kypris,* Aphrodite mellékneve, l. *Cypria.*

Kypros, sziget, l. *Ciprus.*

Kypselos (lat. *Cypselus),* Korinthos görög város fejedelme (Kr. e. 657–627), ki a Bakchiadák elűzésével szerezte meg trónját. Igen jóságos uralkodó volt s Korinthost pompás épületekkel díszítette. Nevének magyarázatául azt a mondát találta ki a népképzelet, hogy gyermekkorában anyja egy ládában (gör. kypsele) rejtegette K.-t, mert féltette őt a Bakchiadáktól. Pausanias (V. könyv, 17–19) leír egy Olympiában őrzött remek cédrusfa-ládát,melyet mint K. ládáját mutogattak.

Kyrenaika, l. *Kirenaika.*

Kyrene (lat. *Cyrene),* mitikus thesszáliai királyleány, l. *Aristaiós.*

Kyrene *(Cyrene, Gurena),* ókori város Afrikában, l. *Kirene.*

Kyrenei iskola, l. *Aristippos* és *Hedonizmus.*

Kyrie eleison (gör.), l. *Kirie.*

Kyrill, *Kyrillos,* l. *Cirill.*

Kyrillica *(kirillica, cyrillica),* l. *Cirill írás.*

Kyriologikus (gör.), saját értelmében vett, eredeti jelentésű (ellentéte : képes értelmű).

Kyritz, város Potsdam porosz kerületben, a Jägelitz és vasút mellett, (1910) 5171 lak., malomiparral, keményítő- és szirup-készítéssel. 1635 dec. 17. itt verte meg Torstenson a szász hadakat.

Kyros, a *Kura* folyó (l. o.) ókori neve.

Kyros *(Cyrus,* perzsául *Kûrus* v. *Kores),* 1. *K.,* az ó-perzsa birodalom megalapítója, az achaemenida Kambyses fia. A monda szerint K. anyja, Mandane, a méd királynak, *Astyagesnek* (l. o.) volt a leánya, kit egy álomlátása miatt, hogy t. i. unokája majd elveszi tőle trónját, egy Kambyses nevű perzsához, tehát alárendelt emberhez adott nőül, e házasságból származó unokáját pedig híve, Harpagos által ki akarta tétetni, de ez pásztorának adta át, aki a fiut megszánta és felnevelte. Már kicsiny korában megnyilvánult királyi jelleme, s midőn egy játék alkalmával egy előkelő tisztviselő fiát megfenyítette és emiatt Astyages elé került, oly nemesen védte magát, hogy a nagyapa felismerte benne unokáját. Astyages K.-t visszaküldte szüleihez, de Harpagost parancsa megszegéseért avval büntette, hogy egy lakomán saját fia húsát étette meg vele. Boszuból ez később rávette K.-t, hogy perzsa sereggel törjön be Médiába s a csata folyamán átpártolt hozzá csapataival ; Astyages pedig a csatával együtt trónját is elvesztette (Kr. e. 550 körül). E mondának történeti alapja van, mert egy babiloniai feliratból tudjuk, hogy Kûrus, Alyattes perzsa helytartója fellázadt és a méd sereg egy része hozzápártolván, az irán birodalom uralkodónépe a perzsa lett. K. azután elfoglalta felső Mezopotámiát és egyéb területeket, Kroisos legyőzése után pedig (546) Lidiát is. A kisázsiai görög városok közül csak Miletost fogadta el szövetségesül, a többieket

Harpagos és Mazares vezérei elfoglalták. Végül Babilont, az akkori világ középpontját is megvívta (539) és a fogságba vetett zsidókat visszabocsátotta hazájukba. Ezután birodalmának belső szervezéséhez fogott s ezért veszi őt Xenophon Kyrupaideia (lat. Cyropedia) c. államregényében hőséül. Halálára vonatkozólag is sok a mondai hagyomány. Herodotos szerint a skytha massageták ellen esett el és Tomyris királynéjuk K. fejét vérrel telt tömlőbe dugta, hogy ott oltsa el vérszomját. Megbizhatóbb hagyomány szerint 530. Irán ÉK.-i vidékén a derbikusok ellen esett el. Két fiút hagyott hatra, utódát Kambysest és Smerdist (Bardija). V. ö. A. *Bauer*, Die Kyrossage (Wien 1882); R. *Schubert*, Herodots Darstellung der Cyrussage (Breslau 1890); *Lindl*, Cyrus (München 1903). Murghâb síkján, a régi Pasargadai helyén, áll egy 11 m. magas márványsír, melyet *K. síremlékének* tartanak. A terrászszerűleg 7 lépcsőn emelkedő alépitményen egy négyszögű hosszukás épület áll nyeregtetővel boritva.

2. *II. K.* (az ifjabb), Dareios Nothos fia, Kr. e. 407. egész Kis-Ázsia kormányzója lett és Spártának Athén ellen hathatós segítséget nyujtott. Atyja halála után (404) bátyja, Artaxerxes Mnemon lett Perzsia királya, ki őt pártütése miatt halálra itélte, de anyjának, Parysatisnak könyörgésére nemcsak megkegyelmezett neki, hanem állásában is meghagyta. Egyiptomi és spártai haderőtől támogatva K. ezután az Euphrates mentén Babilonhoz közel Kunaxáig vonult és itt találkozott Artaxerxesnek 400,000-nyi seregével, míg az ő zászlója alatt csak 100,000 perzsa és 13,000 görög állott. K. természetesen csatát vesztett és maga is elesett (401). Ezt írja le Xenophon, valamint a 10.000 görög visszavonulását Anabasis c. művében.

Kyselack (*Kieselack*), *Joseph*, osztrák útleiró, szül. Bécsben 1795., megh. u. o. 1831., mint az udvari kamara hivatalnoka. Szenvedélye volt, hogy nevét mindenüvé, még a legmagasabb és legnehezebben megmászható sziklára is nagy betükkel felirta. Műve: Skizzen einer Fussreise durch Österreich, Steiermark, Kärnten etc. (Wien 1829).

Kysté (gör.), l. *Cista*.

Kystokele (gör.), l. *Húgyhólyagsérv*.

Kystoma (gör.), l. *Kisztadenoma*.

Kystoskop (gör.), l. *Hólyagtükör*.

Kystoskopia (gör.), l. *Hólyagtükrözés*.

Kythera (olaszul *Cerigo*), a legdélibb az ión-szigetek közt. K. az argoliszi és korintusi nomosz egyik eparchiája; területe 285 km². Fontosabb terményei: gabona, bor, olajbogyó, déligyümölcs és háziállatok (különösen kecske és juh), mely utóbbiakkal élénk kereskedést űz. A sziget lakossága (1907) 13,102 görög alattvaló; fővárosa *K.*, a déli parton, püspöki székhely, 9855 lak., több kolostorral és templommal; kikötője *Kapsalion*, 162 lak. DK.-re K.-tól fekszik a kis *Antikythera* (olaszul *Cerigotto*), mely azelőtt hirhedt volt, mint a tengeri rablók menedékhelye. Az ókorban K. sokáig közvetítő állomás volt a föniciaiak K.-i és Ny.-i gyarmatai közt, s mivel itt halászták a biborcsigákat, *Porphyris*-nek is nevezték. A hagyomány szerint itt született a tenger habjaiból Aphrodite, kit ezért Kythereiának is neveztek. Az Aphrodite-kultusz egyik főhelye volt.

Kythereia (latinosan *Cytherea*), Aphrodite istennő mellékneve.

Kythnos, sziget, l. *Kitnosz*.

Kyzikos, l. *Kizikosz*.

Kze, latin növénynevek mellett *Kunze* Gustav (l. o.) német botanikus nevének rövidítése.

L.

L, l, a magyar ábécében a tizenhetedik betű. Az *L* betű latin közvetitéssel a görög *lambdá*-ból eredt (Δ, λ), amely viszont a sémi (föniciai) *lamed*-re vezethető vissza.

L mint római számjegy = 50.

L római feliratokban, kéziratokban a. m. Lucius, Lector, Liber, Libertus.

L az új-latinban a. m. Linea (vonal), Licentiatus (felszabaditott).

L francia érmeken a. m. Bayonne pénzverő város.

L francia tőzsdei árfolyamjegyzéken a. m. lettre (árú).

L, *l* vagy *£* Angolországban a. m. livre sterling (font sterling) v. sovereign.

l hivatalos rövidítése a liternek.

l. a. m. lásd, lap.

l a matematikában természetes (*l* alapú) logaritmust jelent.

L, *mássalhangzó*, a zöngés mássalhangzókhoz tartozik, még pedig az ú. n. folyékonyak csoportjába. Legközelebbi rokonai az *ly* és *r*, s ezekkel gyakran is váltakozik. Némely tájakon (különösen Dunántúl s a palócoknál) kihagyják és ekkor a megelőző hangzó pótlónyujtást kap, pl. alma, óma; folt, fót; told, tód stb.

L., természetrajzi nevek mellett *id. Linné*, *L. fil.* pedig *ifj. Linné* nevének rövidítése; l. *Linné*.

La, a zenében, l. *Arezzói szótagok*.

La, a *lantán* kémiai jele.

La., hivatalos rövidítése *Louisiana* északamerikai állam nevének.

l. a., orvosi rendelvényeken a. m. *lege artis*, rendelet szerint.

Laa *an der Thaya*, város Mistelbach alsó-ausztriai kerületi kapitányságban, (1910) 4414 lak., sörfőzéssel. A várost még most is falak veszik körül. 1260-ban a csehek és IV. Béla közt volt itt ütközet; 1278. Habsburgi Rudolf német császár a magyarok segitségével legyőzi Ottokárt; 1809 júl. 7. ütközet az osztrákok és a franciák között.

Laach (*Maria-Laach, Abbatia Sanctae Mariae in Lacu*), egykori bencés apátság Koblenz porosz kerületben. 1093-ban Henrik palotagróf alapitotta és 1802. szekularizálták.

Laachi-tó, az Eifel-hegység ú. n. «maar»-jainak, azaz vulkáni kráter-tavainak egyike Koblenz po-

rosz kerületben, 229 m. magasban, 51 m. mély, 1·96 km. hosszú, 1·18 km. széles, területe 3·32 km²; vulkáni hegyek környezik, lefolyása D. felé mesterséges.

Laagen *(Lougen)*, két folyó Norvégiában, az egyik a *Gudbrandsdals-L.*, a másik a *Numedals-L.*, az utóbbi a Hardangerviddából ered és kb. 300 km. folyás után a Skagerrakba ömlik Larviknál.

Laaland *(Lolland)*, a dán szigetek egyike, Seelandtól D.-re, 1243 km² területtel, (1910) 74,161 lakossal. Földje igen termékeny. Főhelye Maribo.

Laar, *Pieter de*, hollandi festő, l. *Laer*.

Laas, falu Meran tiroli kerületi kapitányságban, (1910) 4037 lak., híres márványbányákkal.

Laas, *Ernst*, német filozófus és pedagógus, szül. Fürstenwaldeban 1837 jún. 16., megh. Strassburgban 1885 júl. 25. 1872 óta a strassburgi egyetemen a filozófia tanára volt. Az újabb empirisztikus iskolához csatlakozott és becses művében: Idealismus u. Positivismus (Berlin 1879—1884, 3 köt.) ezt az álláspontját történet-kritikai szempontból is megokolja és rendszeresen fejtegeti. Érdemes munkája még e téren: Kants Analogien der Erfahrung (1876). Pedagógiai főbb művei: Der deutsche Aufsatz in den ersten Gymnasial-Klassen (Berlin 1868, 3. kiad. Imelmantól 1894—98); Der deutsche Unterricht auf höhern Lehranstalten (2. kiad. 1886).

Lab. v. *Labill.*, latin növénynevek után *Labillardière* (l. o.) nevének rövidítése.

Láb *(pes)*, az alsó végtag végső darabja, a bokáktól az ujjak hegyéig. A talajjal érintkező felülete a talp (planta pedis), felfelé néző felszine a lábhát (dorsum pedis). Míg az embernél csak járásra és támaszkodásra szolgál, a majmok pl. — éppen úgy, mint a kezüket — kapaszkodásra és fogásra használják. Rendeltetésének megfelelően a láb ujjai, mint jelentéktelen alkotórészek, visszafejlődtek, viszont a többi rész erősen kifejlődött. *Csontos váza* lábtőre (tarsus), lábközépre (metatarsus) és ujjpercekre (phalanges) oszlik. A lábtő 7 csontból áll, úgymint ugrócsontból (talus), sarokcsontból (calcaneus), sajkacsontból (naviculare), köbcsontból (cuboideum) és három ékcsontból (cuneiforme I., II. et III.). A sarokcsontnak hátrafelé nyúló vége a *sarok* (calx), itt tapad a lábikra-izom ina, az Achilles-in. A lábközép 5 csontból áll, az ujjak végét 3—3 csenevészes ujjperc szolgáltatja, csak a hüvelykujjnak van 2 perce. *Izületei* nagy számmal vannak, legfontosabb a lábszár s az ugrócsont között levő izület, a lábcsukló v. bokaizület, melyben a járásnál fontos talpi és lábháti hajlítás történik. Az izületeket sok erős szalag tartja össze. *Izmai* egyrészt a lábszárról lejövő hosszú hajlító és feszítő izmok inai, másrészt apró izmok, melyek az egyes ujjak finomabb mozgási műveleteinek végzésére szolgálnak. A lábháton csak egy izom van, a talp sok izommal van ellátva. L. még *Végtagok*.

A láb alakulása, mint testünk exponált részeé, a jó izlés s a test helyes összetétele szempontjából igen fontos kérdés. Ismeretes a kinai nők eltorzított lába. Általában legszebbnek tartják a kicsiny és keskeny lábat, melynek háta domborúan hajlik át a lábszárba. A helyes alakulás szempontjából a legfontosabb a talp alakja, mely a belső oldalon nem érinti a talajt, csak a saroknál s elől a lábközépcsontok fejének megfelelően, míg külső széle egész hosszában simán a talajra fekszik. Ez az ú. n. *lábboltozat* az anatómiailag helyes lábalak első és főfeltétele; ha a boltozat lesülyed, a talp egész kiterjedésében érinti a talajt, *lúdtalp* jön létre, mely amellett, hogy a járást nehézkessé teszi, fájdalmas is lehet. Hasonlóan fontos a szép lábalaknál az ujjak állása, melyeket a cipő viselése többé-kevésbbé elnyomorít, amivel a láb eléktelenedik.

Láb (ném. *Fuss*, franc. *pied*, ang. *foot)*, régebbi hosszmérték, mely Angliában még máig is használatban van. Nevét a férfi lábának hosszáról nyerte és így természetes, hogy értéke az egyes államokban más és másféle volt. A tudományos alkalmazása is hozzájárult a sokféle lábfajták keletkezéséhez (párisi láb, bécsi láb stb.). Területek mérésénél a négyzetláb, köbtartalom mérésénél pedig a köbláb volt használatban. A láb rendszerint 12 hüvelykre oszlott, néhol ellenben 10 hüvelykre, különösen földterületek mérésénél (geometriai láb).

A láb különböző formáinak a méterrel való összefüggését a következő táblázat mutatja:

Méter	Magyar, osztrák láb	Francia láb	Angol, Egyesült-Államoké és orosz láb	Porosz és dán láb	Bajor láb
1	3·163	3·078	3·281	3·186	3·426
0·316	1	0·973	1·037	1·007	1·083
0·325	1·028	1	1·066	1·035	1·113
0·305	0·964	0·938	1	0·971	1·044
0·314	0·993	0·966	1·030	1	1·075
0·292	0·923	0·898	0·958	0·930	1

Láb *(versláb)*, a verstanban a sornak egy-egy oly izülete, mely még magában foglalja az emelkedés és esés elemét, de hasonló kisebb egységekre többé nem bontható. A láb tehát legalább két szótagból álló képlet (egyik szótagot esetleg pauza helyettesíti); de állhat 3—4 tagból is. A láb helyett félreértés elkerülése végett újabban inkább *ütemet* mondunk; legfölebb az a különbség a *láb* és az *ütem* közt, hogy az ütemet általában ritmikai egységnek tekintjük, míg a lábat prozódiai egységnek.

Láb, nagyk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 1579 tót lak., postahivatal; u. t. Zohor.

Laba, a Kuban baloldali mellékfolyója Orosz-Ciszkaukáziában, a Kis- és Nagy-L.-ból ered.

Labadie (ejtsd: —di), *Jean de*, francia quietisztikus rajongó, szül. Bourgban (Guienne) 1610 febr. 13., megh. Altonában 1674 febr. 13. 15 éves korában belépett a Jézus-társaságba. 1650-ben Montaubanban protestáns lett. Itt működött mint teológiai tanár és lelkész, továbbá Orangeban, Genfben és Middelburgban. Innen száműzve, mert a reformátusokkal szemben külön hitközséget alapított, Amsterdamba, azután Herfordba, végre Altonába ment, ahol meg is halt. Követői, a *labadisták*, tanaikra nézve a legszigorúbb kálvinizmust vallották, emellett azonban a katolikus szerzetesi aszkézishez hajoltak. 1740-ben más felekezetekbe beolvadván, teljesen megszüntek. V. ö. *Ritschl*, Gesch. des Pietismus (I. köt., Bonn 1880).

Labadisták, l. *Labadie*.

Lábadozás, l. *Lábbadozás*.

Labaigt, *Laurent,* francia író, l. *Rameau.*

Lábak hidegsége. Gyakori kellemetlen tünet, melynek rendesen szűk cipő, idegesség, vérszegénység az oka. Gyógyítása: bő és meleg lábbeli, masszázs, forró v. váltott hőmérsékletü lábfürdők.

Lábaló (ném. *Fusspferde*; ol. *marciapiedi*; ang. *foot-ropes*), a vitorlarudak alatt vízszintes irányban feszített kötelek, melyeken a matrózok munkájuk teljesítése közben állanak.

La Balue (ejtsd: —lü), *Jean de,* bibornok, szül. Poitouban 1421., megh. Rómában 1491. XI. Lajos francia király kegyét megnyerve, evreuxi és angersi püspök lett s ő intézte az ország pénzügyeit. A pápa bíbornokká nevezte ki, de árulása miatt 1469. a király elfogatta és 11 éven át egy vaskalitkába zárva tartotta Ozain várában. Kiszabadulása után Rómába ment, hol a pápa albanoi püspökké nevezte ki.

Laban, *Ferdinand,* magyar származású német műtörténeti író és irodalomtörténész, szül. Pozsonyban 1856 febr. 1., megh. Berlinben 1910 dec. 30., mint a királyi muzeumok könyvtárnoka. Munkái: H. J. Collin: Die Schopenhauer-Literatur (1880); Die Prosopopöie bei Lenau und Petőfi (1883); Gemütsausdruck des Antinous (1891); Kunsthandbuch für Deutschland (1897); H. F. Füger, d. Porträtminiaturist (1905).

Lábán, Betuél fia, Izsák patriarcha feleségének, Rebekkának testvére. Amidőn Jákob testvérének, Ézsaunak bosszujától tartott, őhozzá menekült és két leányát, Leát és Ráchelt feleségül is vette.

Labanc, a császárpártiak gúnyneve Magyarországon Thököly és II. Rákóczi Ferenc fölkelése alatt. A kurucok szemében ők voltak a hazafiatlanság és elvetemedettség jelképei. A L. név kielégitő módon még nincs megmagyarázva. Némelyek a *Lauf Hans!* (fuss János) elferdített összevonásából, mások a lompost, rongyost, semmiházit jelentő *lafanc* szóból származtatják. A kurucokat gúnyoló Otrokocsi Fóris Ferenc (Origines hungaricae, 1693. II. 156.) nem gúnynévnek, hanem a *lobbancs* (azaz gyujtó, hevülő) szóval azonosnak tartja.

Labanca (ejtsd: —ka), *Baldassare,* olasz egyháztörténeti és bölcsészeti író, szül. 1830., megh. 1913. A kereszténység történelmének tanára volt a római egyetemen. Irataiban sokszor összeütközésbe került a kat. egyház hitelveivel. Művei: Della filosofia razionale (2 köt., 3. kiadás 1872); Della filosofia morale (2. kiadás 1870); Della dialettica (2 köt., 2. kiadás 1878); Marsilio de Padova (1882); Della religione e della filosofia cristiana (2 köt. 1888); Carlomagno e i due papi Adriano I. e Leone II. nell'arte cristiana (2. kiad. 1903); Gesù Cristo nella litteratura contemporanea straniera e italiana (1903); Il papato (1905) stb.

Laband, *Paul,* német államjogász, szül. Boroszlóban 1838 máj. 24. 1861-ben magántanár lett Heidelbergben, 1864. rendkívüli, 1866. rendes tanár Königsbergben, 1872. Strassburgban. 1880-ban az elszász-lotharingiai államtanács tagjává nevezték ki. A középkori német jogot tárgyaló művein kívül munkái: Das Budgetrecht nach den Bestimmungen der preussischen Verfassungsurkunde (Berlin 1871); Das Finanzrecht des Deutschen Reichs (*Hirth* Annalen-jében, 1873); főműve: Das Staatsrecht des Deutschen Reichs (Tübingen 1876—82, 3 köt., 4. kiad. Freiburg 1901, 4 köt.); Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart (Freiburg 1883, 3. kiad. 1902).

Lábária (*Lachesis atrox* L., állat), a Viperafélék (l. o.) családjába tartozó kígyófaj. 1·8 m. hosszú. Feje igen széles, nyaka vékony, farka rövid. Barnásszürke hátát sötét, ferde kockák díszítik, melyek X-alakú sötét rajzokkal váltakoznak; hasa sötétebb barna, két fehér oldalfoltsorral. Brazilia K.-i részében honos, de előfordul számos változatban Közép-Amerikában is és nyugat felé egész Ecuadorig. Őserdőkben él és halászás céljából a vizeket is felkeresi. Mérges.

Labarraque lúgja, l. *Eau de Labarraque.*

Labarre (ejtsd: labár), *Théodore,* francia zeneszerző, szül. 1805 márc. 5. Párisban, megh. u. o. 1870 márc. 9. Fiatalkorában világhírre tett szert, mint hárfaművész. 1851-ben III. Napoleon házi zenekarának lett a karnagya, 1867. a Conservatoire hárfatanszakának professzora. Művei: 4 opera, 5 ballet, sok hárfadarab; hárfaiskola: Méthode complète pour la harpe; románcok.

Labarte (ejtsd: labárt), *Charles Jules,* francia művészettörténetíró, szül. Párisban 1797 júl. 23., megh. Boulogne-sur-Merben 1880 aug. 14. Még ma is becses nagy műve: Histoire des arts industriels au moyen-âge et à l'époque de la renaissance (Paris 1864—66, 2. kiad. 1872—75).

Labarum (lat.), római hadi, majd birodalmi zászló, melyet Konstantin óta a császárok előtt vittek; lándzsanyélen keresztbe tűzött rúdra alkalmazott négyszögű, aranyhímzésű posztó- v. selyemdarab alkotta, a Krisztus neve jelvényével.

Lábas, alacsony kétfülű főzőedény. Nevét onnan vette, hogy régente 3 lábbal készítették és úgy állították a lángra. Egyes helyeken még most is így készítik, pl. a dalmát partokon.

Lábas (azelőtt: *Labasincz*), kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 706 oláh lak.; u. p. és u. t. Sistarócz.

Lábasfejüek (*Cephalopoda,* állat), a Puhatestűek (*Mollusca*) állattörzsének legfejlettebb osztálya. Kivétel nélkül ragadozó tengeri állatok. Testük szimmetrikus és fejből meg törzsből áll. A fej nagy, szabadon áll, erős szaruállkapcsokkal és radulával (l. o.) fegyverzett; oldalán van a két igen tökéletes szem és a szaglószervek. A száj körül egy izmos tapogatókból vagy karokból álló koszorú van. A tapadókorongokkal ellátott karokat alapjukon bőrlebbeny köti össze. A karok száma 8 vagy 10, esetleg több is lehet s mászásra, a zsákmány megragadására, párosodásra és néha úszásra szolgálnak. A törzset bőrköpeny borítja, amely a hasoldalon széles, két gombszerű képlettel elzárható nyílást hagy, amely a köpenyüregbe vezet. Ez alatt fekszik a láb átalakult részéből fejlődött és az összes L.-re jellemző tölcsér, amely a köpenynyiláson át beáramlott víznek, a kiválasztott anyagoknak és az ivartermékeknek a kiürítésére szolgál. Ez szolgál egyúttal mozgásszervül is olyanféleképen, hogy az állat lüktetésszerűen hirtelenül kilöveli köpenyüregéből a tölcséren keresztül a vizet s ez a kilövelt vízsugár ép úgy visszalöki az állatot, mint a ki-

lött ágyúlövedék az ágyút. A bőr csupasz s ekkor élénk színváltoztató sajátságával tűnik fel, vagy pedig belső, néha esetleg külső héjat választ ki. A belső héj csökevényes és vagy szarunemű és conchiolinból áll, vagy pedig meszes, mint pl. az ú. n. szépiacsont (ossa sepiae), amely a *Sepia*-fajnak belső váza és a gyógyszertárakban kapható. A külső héj legtöbbnyire mészből áll és porcellán- meg gyöngyházréteg különböztethető meg rajta. Néha együregű, néha azonban kamrákra osztott, amelyek közül csak a legutolsóban, a legnagyobban lakik az állat. Az idegrendszer igen jól fejlett; dúcokból áll, amelyek közül a két garatfölötti és a két garatalatti dúc gyűrűalakban összenőtt egymással és garatideggyűrűt alkot. Szívük egy kamrából és két vagy négy pitvarból áll és arteriás vért tartalmaz. A lélegzést a kopoltyúk végzik, számuk kettő vagy négy. A L. jellemző szerve a *tintazacskó*, melynek összehúzható kivezető csöve a végbél közelében nyílik a köpenyüregbe. Ha az üldözött állat a köpeny üregéből a tölcséren át kilövelt vízzel együtt a tintazacskó tartalmát is kilöveli, ez gyorsan elkeveredik a külső vízzel és fekete felhőt alkot, amelynek védelme alatt az állat elmenekül. A L. váltivaruak és az ivarok külsőleg is felismerhetők. A hím egyik módosult karja, az ú. n. *hectocotylus* (l. o.) kar szolgál párosodó szervül. A hím ivarszerve egy páratlan, zacskóalakú here, amelyből az ondóvezeték ered; ennek alsó vége kitágult, mirigyes falú és a spermatofor (l. o.) készítésére való. A női ivarmirigy, a petefészek is páratlan szerv, amelyből a petevezeték ered; ebbe nyílik a fehérjemirigy, amely a petéket fehérjével látja el; néha még ragasztó váladékot készítő mirigyek is vannak. A peték kemény tokkal vannak körülvéve és vagy egyenkint, vagy csoportosan jutnak a külvilágba s rendesen vízinövényekre, korall- vagy mohállat-törzsekre ragasztja őket az anya. A L. mind tengeri állatok. Húsukat a tengerparti lakosság eszi. Az Adria-menti halpiacon *polpo, sepia* vagy *kalmajo* néven árúsítják őket. 270 fajuk él. A kihalt fajok száma 4500. Légzőszerveik alapján szokás felosztani őket. Mai rendszerük a következő:

I. rend. *Tetrabranchiata* Ow., négykopoltyúsok; közülök mai nap már csak a *Nautilus* él.

II. rend. *Dibranchiata* Ow., kétkopoltyúsok. A karok száma szerint két alrendre oszlanak:

1. alrend. *Decapoda*, tízlábúak, pl. a kalmárpolip *(Loligo vulgaris* L.) és a tintahal *(Sepia officinalis* L.).

2. alrend. *Octopoda*, nyolclábúak, pl. a nyolckarú polip *(Octopus vulgaris* Lam.) és a mósuszpolip *(Eledone moschata* Leach.).

Lábasjószág, l. *Jószág*.

Lábaskeselyű v. *kígyászkeselyű (Serpentarius secretarius* Miller, állat), a Vágómadarak *(Pelargornithes)* rendjébe, a Lábaskeselyűfélék *(Serpentariidae)* családjába tartozó madárfaj. Testének felső része barnás, hamuszürke, alsó része szennyes szürkéssárga. Bóbitája, evezőtollai, vállfedőtollai, farcsikja, végbélnyílásának tája és alsó combja fekete; alsó szárnyfedőtollai és leghosszabb alsó farkfedőtollai fehérek; farktollainak töve fakófehér, sötét pettyekkel, közepe szürkésbarna, hegye felé fekete, csúcsa fehér. A tojó bóbitája és farktollai rövidebbek, tollazata világosabb, hasa fehér. A hím hossza 110—125, szárnya 62, lába 29 cm.; a tojó valamivel nagyobb. Afrikában, a Jóreménység-fokától az é. sz. 16°-ig s a Vörös-tenger partjától Szenegálig honos. A steppék jellemző madara. Kitűnően fut. Kétéltűekkel, csúszómászókkal és rovarokkal táplálkozik. A mérges kígyók pusztítása miatt hasznos.

Lábasperje (növ.), l. *Tarackbúza*.

Labassère (ejtsd: labasszér), falu Hautes-Pyrénées francia département Bagnères-de-Bigorre j.-ban, (1910) 735 lak. Palakőbányákkal és 12—14°-os kénesvíz-forrásokkal.

Lábasszájúak *(Stomatopoda*, állat), l. *Sáskarákok*.

La Bastide, Bordeaux (l. o.) külvárosa.

Lábatlan, nagyk. Esztergom vmegye esztergomi j.-ban, (1910) 1843 magyar lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal, az egyesült tégla- és cementárúgyár nagy cementgyárával (700 munkás), márványbányákkal és mészégetéssel.

Lábatlan halak *(Pisces apodes, Apoda*, állat), azon csontos halak, amelyeknek hátsó páros úszója (hasúszószárnya) hiányzik. Ide tartoznak az Angolna-félék *(Muraenidae)*. L. *Angolnafélék* és *Halak*.

Lábatlan kétéltűek *(Apoda*, állat), a Kétéltűek *(Amphibia)* osztályának egyik rendje. Testük féregalakú; végtagjaik teljesen hiányzanak. Amerika, Afrika és Ázsia egyenlítői vidékein honosak s földi giliszták módjára föld alatt élnek. Kb. 50 fajuk ismeretes. Egyetlenegy család: a Cecilia-félék *(Coeciliidae)* ismeretes. Közönségesebb fajok: gilisztabéka *(Siphonops annulatus* Mikan), gilisztagőte *(Ichthyophis glutinosus* L.), cecilia *(Coecilia gracilis* L. és *C. lumbricoidea* Daud.), *Hypogeophis rostratus* Cuv., *H. alternans* Stejn. és *Dermophis thomensis* Boc. L. még *Coecilia* és *Coeciliidae*.

Lábatlanok (állat), l. *Apoda*.

Lábatlan tüskésbőrűek *(Synaptidae*, állat), ambulakrállábnélküli tengeri ugorkák. L. *Tengeri ugorkák*.

Lábazat, valamely építmény (bútor, kályha stb.) legalsó része a föld színe fölött, ha mint ilyen, ki van képezve. L. *Oszloprend, Talpazat*.

Lábazat-párkány, a lábazatnak felső részén alkalmazott tagozat. L. *Párkány*.

Lábbadozás *(reconvalescentia* v. *convalescentia)*, az az állapot, amelyben a tulajdonképeni betegség már megszűnt, de a beteg erejét és működőképességét még nem nyerte vissza. A L. ideje az előző betegség súlyossága szerint rövidebb-hosszabb ideig tart. A L. alatt a beteg már jól érzi magát, étvágya gyorsan tér vissza, arcszíne javul, ereje gyarapszik s kedélye vidám; ha azonban a L. nem ilyen jól foly le, ez lappangó bajokra mutat. A L. alatt esetleg lehámlik a beteg felbőre, kihullhat a haja, később azonban pótlódik. A lábbadozónak úgy meghűléstől, mint kifáradástól, gyomorrontástól óvakodnia kell, s a legtöbb betegség után még határozott életrendet kell tartania. Főfolog a jó táplálék, nyugalom.

Lábbadozók háza *(lábbadozók intézete, kórháza)*, oly intézet, amelynek célja, hogy súlyos betegségből felgyógyult olyan betegek, kiknek anyagi körülményei nem engedik meg alkalmas gyógyhelyek felkeresését, jótékony egyesületek v. az állam által fentartott helyiségekben teljes gyógyulásukat bevárhassák.

Lábbeli, a láb védelmére szolgáló ruházat. Az idők folyamán a különböző népeknél a L. éppen úgy alá volt vetve a divatnak, mint a többi ruházat. A legkülönbözőbb anyagból: kelméből, nemezből, nyers és cserzett bőrből, fából, növények leveleiből, sőt fémből is készült; színe és formája is változatos. Aszerint, hogy mennyire födi a lábat és milyen a formája, a neve is változik: *saru, papucs, bocskor, cipő, csizma*. Ezek mindegyike ismét igen sokféle formájú. A L. legrégibb formája a *saru*, fából v. bőrből kimetszett talp, melyet szíj vagy zsineg erősít a lábfejhez vagy a lábikrához. A *bocskor* egy v. több darab varratlan durva bőrből áll, melyet szíjjal a lábra fűznek s a boka körül megkötnek. Főkép hegyes vidékek lakói viselik. Az ó-kori *görögök* eleinte szíjjal v. zsinórral a lábhoz erősített *talpat* viseltek,

A XIV. században divott hosszú orrú lábbelik.

azonban műveltségük fejlődésével művészi gondot fordítottak a L.-re, azzal nagy fényt űztek. A *szándál* (l. o.) bokáig érő és szíjjal összekötött félcipő volt. A koturnusznak több réteg fából álló magas talpa volt, a tragikai szinészek hordták a szinpadon, hogy magasabbaknak látszassanak. A komikus szinészek *ambaté* nevű L.-t viseltek. A *rómaiaknál* legáltalánosabb volt a szíjjal a lábhoz erősített saru (soleae) és a harisnyaalakú fűzött cipő (calcei). Az előbbit otthon, az utóbbit a házon kívül hordták. A császárok idejében a nők nagy fényt űztek s hímzéssel, arannyal, gyönggyel ékesített piros, fehér, sárga, stb. színű L.-t hordtak. A *bizánciak* magasabb v. alacsonyabb, fűzött, színes cipőt viseltek. A nők L.-je színes és hímzett papucs volt. Európa északi népei, a dánok, norvégek, irek cserzett bőrből a láb formája szerint kimetszett és az egész lábfejet betakaró L.-t viseltek. Mintegy a X. sz. elején kezdődött a hosszú és fölfelé hajló orrú L. divatja (l. *az ábrákat)*, mely több száz évig tartott, s a XIV. sz.-ban Európa majdnem minden országában elterjedt. E században oly szertelenül hosszú orrú cipőket és csizmákat viseltek, hogy Franciaországban IV. Fülöp szükségesnek látta a L. orrának hosszát szabályozni. A XV. sz. végén járta le magát e divat és éppen az ellenkezőjét, a kacsaszájú L.-t kapták föl. A XVI. sz.-ban fölváltotta a könnyű kelméből való cipő, mely csak bokáig ért, s mely a lábfej hosszában több helyen föl volt metszve s a metszéseket kidudorodó színes szalagok díszitették. A XVII. sz.-ban a magasszárú csizma divatja uralkodott; a szár térdig v. azon fölül ért v. pedig letolták a lábikra közepéig. A XVIII. sz. elején a fehér harisnya és a csattos cipő volt divatos; a nők magas sarkot viseltek. Ekkor vált divattá, hogy a nők felső ruhájukat fölemelték, ami elősegítette a L.-vel való fényűzést. A század folyamán a nagy csattos cipő, a csizma, majd ismét a félcipő divatja gyorsan változott. A XIX. sz. elejétől fogva a L. egyszerűsége és célszerűsége irányadó, azért divatja sem oly változékony, mint a korábbi századokban volt.

Lábbelikészítő, l. *Cipész* és *Csizmadia*.

Lábcsók, keleti tiszteletnyilvánítás az uralkodók iránt, a kat. egyház szertartásaiban már a VII. sz.-ban (Ordo Rom.) fordul elő és ma is megcsókolja a pápa lábát a két subdiaconus az epistola után és az egyik diaconus az evangélium előtt. A középkorban lábcsókkal fejezték ki hódolatukat a pápa előtt az összes hívők és a német császárok is egészen V. Károlyig. A pápai kihallgatásokon ma is szokásos megcsókolni a pápa pontifikális cipőjén levő keresztet. A bíbornokok lábcsókját illetőleg l. *Pápaválasztás*.

Lábcsontok, l. *Láb*.

Lábcsukló, a bokaizület, l. *Láb*.

Labda, a legrégibb s legelterjedtebb játékszer. Az ókori kultúrnépeknél kedvelt játéka volt úgy a gyermekeknek, mint a felnőtteknek. Az egyiptomiaktól fenmaradt emlékek között többféle labdát is találunk: különféle színű s nagyságú (3—7 cm.) sima agyaglabdák mellett tömött bőrlabdákat is találtak az ó-egyiptomi sírokban. A görögök különféle színű és nagyságú bőrlabdákat használtak, melyek tollal, gyapjuval vagy apró fügemaggal voltak kitömve. A mai box-L. (l. o.) is ismeretes volt: a *korikosz*, mely mennyezetről kötélen csüngő bőrzsák volt, liszttel, homokkal v. fügemaggal kitöltve. Ugyanilyen labdákat használtak a rómaiak is. A középkorban kezdték használni a kötött labdákat. Napjainkban kis (kézi) és nagy labdákat használnak, ezek lehetnek ismét tömörek és üresek (levegővel felfujtak). A legtöbb magyar L.-játékhoz a tömör kézi labdákat használjuk. Ezek bőrből készülnek s szőrrel vannak kitömve. Nagyságuk a játékosok kora szerint 5—7 cm. között változik. Tömött nagy labdákat használnak a füleslabdázáshoz, a labdahajszoló s egyéb játékhoz. Ezek 20—30 cm. átmérőjű, szőrrel kitömött bőrlabdák. Az üres, felfujt L. a football-L. (l. *Football)*; gummilabdát használnak továbbá a lawn-tennis-, tamburinjátékhoz (l. o.). L. még *Labdajátékok*, *Labdázás*.

Labdacs, a pilula (pillula) gyógyszer-alak roszszul alkotott magyar neve.

Labdafű v. *laboda* (növ.), l. *Atriplex*.

Lábdaganat, a lábfejnek vizenyős duzzadása, mely katonáknál, fiatal sportembereknél, de fiatal leányoknál is elég gyakori valamely megelőző, sokszor figyelemre sem méltatott megcsúszás, megbotlás, elesés után. Régebben gyuladásnak tartották; mióta a Röntgen-képeket

ismerjük, tudjuk, hogy a lábközépcsontoknak, és pedig 2—4-nek törései, melyek többnyire eltolódással gyógyulnak. A járást olykor hetekig fájdalmassá teszi, s éppen ezért pihenést kíván.

Labdaház, l. *Labdázóház*.

Labdajátékok, a labdával mint eszközzel, néha a labda-ütővel v. mint a lawn-tennisnél (l. o.) az ütő-hálóval v. a croquetnél (l. o.) a kalapáccsal mint segédeszközzel, bizonyos szabályok szerint űzött játékok. A labdajáték legkezdetlegesebbje az egyes labdának egyik kézből a másikba való átdobásából áll, ezt követi a feldobott labdának két vagy egy kézzel való elfogása, labdafogás nagyobb távolságból, körből stb. A labdajátékok már az ősidőkben nagyon népszerüek voltak. Nálunk a legszokásosabb játékai a serdülő flatalságnak a különböző duplexek, méták és körjátékok, továbbá a lawn-tennis (l. o.) tamburin (l. o.), labdaöklöző (l. o.), füleslabda stb. A *füleslabdajáték* Németországból származott át hozzánk, hol annyira kedvelt, hogy kisebb súlyú labdával nők is játsszák. A labda tömött, 2 kg. súlyú bőrlabda, melynek 25 cm. hosszú szíjfogója: *füle* van. A játéktér 60—70 m. hosszú és 30—40 m. széles. A keskenyebb szélek közepén állnak a kapuk. A footballtól eltérőleg itt a labdát nem a kapuba, hanem a kapuoszlopokat összekötő szalag felett kell átdobni. Van kétkezes dobás, melyet helyből végeznek és egykezes dobás, mikor a labdát fülénél fogja a játékos és tengelye körül végzett fordulatokkal hajítja el. V. ö. *Hamary* B., A magyar labdajáték kézikönyve (Székesfehérvár 1878); *Porzsolt* L., A magyar labdajátékok könyve (Budapest 1890); *Barna* Jakab, Játékkönyv. L. még *Labdázás*.

Labdakidák, l. *Labdakos*.

Labdakos, a görög hősmondában thébai király, Kadmos unokája, Laios atyja s ilyképen a mitikus thébai királyiháznak, a *Labdakidák*-nak őse. A Labdakidák mondáját l. *Laios, Oedipus, Epigónok, Antigone*.

Labdakosár. A *basket ball* (l. o.) nevű labdajátékhoz használatos szer. Az emelhető ugrómércéhez hasonló állványra csuklóvasalással úgy van szerelve egy kosarat tartó rúd, hogy ha a labdát a kosárba dobjuk, a rúd magától lefordul, a labda kiesik belőle és a rúd a kosárral együtt ismét a helyére emelkedik.

Labdanum (növ.), l. *Cistus*.

Labdaöklöző. Két méter magasságban kifeszített zsinór fölött ütik át a football-labdát a játékosok, kiknek száma nincs meghatározva. A feladat, hogy megakadályozzuk a labdának saját területünkön való leesését. A kart erősíti, s mint sok futással járó játék, igen ajánlható. Nők is játszthatják, de nem football-(bőrrel bevont), hanem gummilabdával. Németországban igen népszerű játék, de olasz eredetű.

Labdaparéj v. *kerti laboda* (növ.), l. *Atriplex*.

Labdarózsa (növ.), l. *Viburnum*.

Labdarúgó játék, l. *Football*.

Labdatövis (növ.), l. *Echinops*.

Labdázás, az a rendszeres testmozgás, amely a labdának bizonyos szabályok szerint történő el- v. feldobásából, ököllel v. bottal kiütéséből, lábbal való rugásából (l. *Football*), v. a labdának repülése közben való elfogásából és visszahajtásából, v. végre a labdaütés elől való menekülésből áll. A L. mint testet edző mulatság és időtöltés már a legősibb korban ismeretes volt. Az egyiptomi hieroglifek között gyakran fordul elő a több labdával játszó női alak. Hogy a régi görögöknél már divatozott a L., az kitünik Nausikaának, a feákok királya leányának példájából, továbbá a spártai nők és férfiak testgyakorlataiból, az eldobott v. felhajított labda elfogására vonatkozó adatokból; a régi görögök Urania játéka, mely a magasra feldobott labda elfogásából állott, nagyon is rokon a mi népszerű *kapós* játékunkkal. A rómaiaknál még nagyobb mértékben volt elterjedve a L., amit világosan mutat az is, hogy a labdáknak különböző elnevezése maradt reánk (pila, follis, paganica stb.). A rómaiaknál különösen kedvelt volt a L.-nak az a neme, melynél a labdát ököllel ütötték ki, e célra a jobbkézre külön labda-keztyüt húztak fel. A L. azonkívül, hogy erőkifejtésre indít, még ügyessé és elevenné teszi a testet s mint társasjáték felvidítólag hat, ezért úgy a gyermekeknek, mint a felnőtteknek egyaránt ajánlható, annál is inkább, mert a számtalan játékváltozat (l. *Labdajátékok*) lehetővé teszi, hogy minden korú egyén az ő testi képzettségének és erejének megfelelő labdajátékot gyakorolhasson. De még a testi fogyatkozásokban szenvedők is találnak oly labdajátékot, amelyet minden baj és veszély nélkül űzhetnek.

Labdázóház (fr. *salle du jeu de paume*), labdázás céljaira épült födött terem, mely a királyi paloták és főiskolák mellett fordult elő a mult századokban. Ilyen L. volt Versaillesben a Rue St. Françoisban, mely történelmi nevezetességűvé vált azáltal, hogy 1789 jún. 20. annak nagytermében gyültek össze a *harmadik rend* tagjai *Bailly* elnöklete alatt s megesküdtek, hogy addig szét nem oszolnak, míg Franciaországnak alkotmánya nem lesz. A jelenetet *David* örökítette meg egy nagyszabású festményében (Louvre).

Lábdiformitások, l. *Lábelferdülések*.

Labe, az *Elbe* folyó (l. o.) cseh neve.

Labé, *Louise*, tulajdonkép *Charly*, francia költőnő, szül. Parcieuxben (Ain) 1526 körül, megh. Lyonban 1566 márciusában. Gazdag kötélverő leánya volt (ezért nevezték *la belle cordelière*-nek), aki néhány, Petrarca hatása alatt álló, közvetlen hangú szonettet és elegiát (első kiadás 1555, a legutolsó Páris 1887), továbbá egy csinos prózában írt allegóriát írt. Ez utóbbinak címe: Le débat de Folie et d'Amour. V. ö. *Laur*, Louise L. (Strassburg 1873); *Latkóczy*, A renaissance egy elfeledett költőnője (Fővárosi Lapok 1881).

La Beaumelle (ejtsd: bomel), *Laurent Angliviel de*, francia író, szül. Valleraugueben (Gard) 1726 jan. 28., megh. Párisban 1773 nov. 18. Berlinben 1751. összezördült a Nagy Frigyes udvarában élő Voltaire-rel, aki élete végéig üldözte, s akinek része volt abban, hogy L.-t sajtóvétségért kétszer is börtönbe zárták. Művei nagyrészt Voltaire-t gúnyolják, ilyenek: Notes sur le siècle de Louis XIV (1753); Réponse au Supplément du siècle de Louis XIV (1754); Commentaire sur la Henriade (1769). V. ö. *Taphanel*, L. et Saint-Cyr (Paris 1898).

Labédoyère (ejtsd: — doajér), *Charles Angélique Huchet, de L.* gróf, francia tábornok, szül. Parisban 1786 ápr. 17., megh. u. o. 1815 aug. 19. Az 1806—12-iki háborúkat mint Lannes és Murat hadsegédje küzdötte végig. 1813-ban ezredes lett s a bautzeni csatában tünt ki. Mikor Napoleon Elba szigetéről hazatért, 1815 márc. 5. L. volt az első főtiszt, ki egész ezredével hozzácsatlakozott Vizille város mellett (Grenobletól délre). Napoleon ezért tábornokká és pairré nevezte ki. A waterlooi csata után Amerikába akart menekülni, de jul. 3. elfogták és haditörvényszéki ítélet alapján főbelőtték. Napoleon végrendeletében nagylelküen gondoskodott L. családjáról.

Label (ang., ejtsd: lébl), címke, bélyeg, mellyel Amerikában a szervezett munkások gyártmányait teszik megkülönböztethetővé a szervezetlen és olcsó munka termékeivel szemben. Először a szivarkészítők használták a kinai és fogházmunka elleni védelmül.

Lábelferdülések, a láb állásának állandó rendellenességei, melyek vagy világra hozottak, v. az életben szerzettek. Az előbbiek oka vagy hibás képződés (a lábszárcsontok egyikének, v. valamely lábtőcsontnak részleges v. teljes hiánya), vagy az, hogy a magzat későbbi fejlődése akadályozott (rendellenes nyomás a méhürben). Az életben szerzett L. csont-, izület-, izom- és idegbántalmak folytán s a megterhelési viszonyok megváltozása következtében jönnek létre. A láb rendes alakjának megváltozása annak működését is zavarja s miután az elferdült lábon idővel másodlagos elváltozások fejlődnek ki (az izmok és szalagok zsugorodása vagy megnyúlása, a csontok helyzet- és alakeltérése), ezért a L. gyógyításának korai megkezdése rendkívül fontos.

Aszerint, hogy a láb a bokaizületben végezhető mozgásnak megfelelően mily irányban tért ki, a L. 4 főalakját ismerjük és pedig a dongaés lúdlábat, valamint a kampós és lólábat. A dongaláb igen gyakran lólábállással, a kampós láb ludlábbal szövődik.

1. *Dongaláb* (pes varus), l. o.

2. *Lúdláb* (pes valgus), a dongaláb ellentéte, midőn a láb hossztengelye körül kifelé fordul (pronatio) úgy, hogy a belső széle és a talp boltozata lesülyed (pes planus), az egész láb kifelé távolított helyzetben (abductio) van. A lúdláb hosszabbnak és szélesebbnek tűnik fel a rendesnél s izzadásra hajlamos. A lúdlábúak könnyen fáradnak, járásuk nehézkes s ezért hosszabb gyaloglásra (katonai szolgálat) és állásra (bizonyos foglalkozások) alkalmatlanok. Kimerítő állás és járás után igen heves fájdalmak léphetnek fel s a láb merevvé válhatik (pes valgus dolorosus, contractus). Gyógyításra az ortopédia lúdtalpbetétet (a cipőkbe helyezett s kifelé lejtősödő ferde sík), masszázst, tornázást ajánl, míg a merev s fájdalmas lúdláb műtéti beavatkozást (narkózisban végzett redresszálás, ínplasztika v. csontműtét) tehet szükségessé.

3. *Lóláb* (pes equinus), a L. olyan változata, midőn a láb állandóan talpi hajlításban van s a sarok ráléréskor nem éri a földet. Az Achilles-ín erősen rövidült. Igen nagy fokánál a lábujjak hátra fordulnak s ilyenkor a láb háta szolgál járófelületül. Leggyakrabban a lábszár mellső (feszítő) izmainak bénulása s a nem bénult hátsó (hajlító) izmok állandó összehúzódása vezet a lólábálláshoz (pes equinus paralyticus), ha a láb megtámasztásáról nem gondoskodunk (Achilles-ínzsugorodás). Agy- és gerincagyi betegségeknél merevgörcsös lóláb (pes equinus spasticus) fejlődik ki. Gyógyításánál elektromozás, masszázs, tornáztatás, megfelelő sínes cipő vagy műtéti beavatkozás (ínmetszés, inátültetés, csontműtét) jöhet szóba.

4. *Kampós láb* (pes calcaneus), ellentéte a lólábnak. A beteg csak sarokkal tud fellépni s a láb középső része és az ujjak felfelé állanak. Leggyakrabban a lábszár mellső (feszítő) izmai zsugorodásának eredménye, melyet ortopédiás v. sebészi úton gyógyítanak.

Labellum (növ.), l. *Kosborfélék*.

Labeo, *Marcus Antistius*, a legkiválóbb római jogtudósok egyike (megh. Kr. u. 10—22 között), praetor, lángelméje folytán úttörő jelentőségű és saját, önálló irányzatát érvényesítő jogtanárrá lett s külön iskolát (secta) is alapított, melynek oly híres követői voltak, mint Nerva Pater, Proculus, Nerva Filius, Longinus, Pegasus, Celsus Pater és Filius, Neratius. Az iskolát később Proculusról nevezték el («proculiánusok»). Szemben állott vele C. Atteius *Capito*, az ellentétes iskola megalapítója, szintén kiváló képességű, de kevés önállóságot tanusító és a jogtudomány terén a konzervativizmust hirdető tudós. Követői voltak: Masurius Sabinus, kiről az iskolát elnevezték («sabiniánusok»), Cassius, Caelius Sabinus, Javolenus, Valens, Tuscianus, Julianus. L. kb. 400 kötetet hagyott hátra; nevezetesebb művei: Ad XII. tabulas libri, Ad edictum praetoris urbani libri, Ad edictum praet. peregrini libri, Responsorum libri, Epistolarum libri, πιθανά (kazuisztikus munka, melyet később Paulus adott ki s bírált meg), De iure pontificio és végül Libri posteriorum, melyeket halála után Javolenus dolgozott föl.

Irodalom. Pernice, M. Antistius Labeo, I. k., Halle 1873; Bremer, Die Rechtslehrer und Rechtsschulen im röm. Kaiserreich, Berlin 1868 és Jurisprudentia Antehadriana II. 1898; Kipp, Geschichte der Quellen des Römischen Rechts, 3. k. 1909; Krüger, Geschichte d. Quellen u. Lit. des Röm. Rechts, 2. k. 19. §., 1912.

Laber, *Hadamar von*, középkori német tanító költő, a XIV. sz. első felében élt. Főműve, melyet 1340 körül írt Titurelstrófákban, egy allegóriai munka: A vadászat, melyben önmagát vadásznak, szívét kutyának és kedvesét vadnak tünteti föl. Érdekes és szép részletekben gazdag munka, de allegorizálása költőietlen és fárasztó. Művét, melyet a középkorban nagyra becsülték és sokszor utánozták, kiadta J. A. Schmeller (1850) és K. Stejskal (1880).

Laberdan, l. *Kabeljau*.

Laberius, *Decimus*, római lovag, mimus-író, szül. Rómában Kr. e. 105 táján, megh. 43. Alkalmi vígjátékaiban (mimus) Caesart is kigúnyolta. Caesar boszuból arra kényszerítette 60 éves korában, hogy személyesen lépjen szinpadra s versenyezzen a rabszolga származású Publilius Syrusszal. Ekkor mondotta el azt a megható prológust, mely a római irodalom egyik legszebb emléke. P. *Thewrewk* Emil magyarra fordította (Figyelő

1877). A versenyben L. lett vesztes. Caesar ugyan gazdag honoráriumot és aranygyűrűt adott neki a lovagi rangba visszahelyezés jeléül, de a becsületén ejtett foltot ez nem mosta le. Mimusai elvesztek, de vannak töredékek s több mint negyven darabnak tudjuk a címét. V. ö. *Bertini*, Frammenti dei mimi di D. Laberio (Saluzzo 1884); *Ribbeck*, Comicorum Lat. reliquiae (Leipzig 1898).

Labes, város Stettin porosz kerületben, (1910) 5179 lak., gőzfűrészmalommal, bőrgyártással.

Lábfalva, kisk. Szolnok-Doboka vmegye dési j.-ban, (1910) 498 oláh, rutén és magyar lak., u. p. és u. t. Retteg.

Lábfej, l. *Láb*.

Lábfekély (*ulcus* v. *malum perforans pedis*), a láb szélein a talp felől támadó, lassan terjedő, alig fájdalmas fekély, mely idegbajoknak kísérője (gerincagysorvadás), de lehet önálló betegség is. Sokszor ártatlan tyúkszem alakjában kezdődik, amely kráterszerűen felsebesedik a közepén.

Lábfekvés, l. *Magzatfekvések*.

Lábficamodás, a bokaízület ficamodása. Ilyen ficamodás akkor támad, ha az ugrócsontnak felső, domború izületi felszíne elhagyja az alszárcsontoknak alsó, homorú izületi lapját, melyet oldalt a két bokanyúlvány fog közre. Ha az ugrócsont a lábbal együtt előre kerül: *mellső*, ellenkező esetben: *hátsó* ficamodás; ha a bokanyúlványok egyike letörik, kiugorhatik az ugrócsont *oldal*-felé is. Mind a három lehetőség túlságba hajtott lábfejmozgatásnál jön létre, ami úgy támad, hogy a láb valahová (pl. elektromos sinbe, kerékvágásba, vasrácsba, jégrepedésbe) beléakad s eközben a test valamilyen irányban elbukik. A megakadt láb nem tudja a testet követni, a bokaizület szétugrik. Igen gyakran szétszakad az izület fölött a bőr is, amikor: *nyílt* ficamodásról beszélünk. Mindenkor súlyos sérülés, melyet a laikus közönség összetéveszt a jóval gyakoribb és könnyebb jelentőségű bokatöréssel. A ficamodást helyre kell tenni, amire különös fogások szolgálnak. L. *Ficamodás*.

Lábfont, az a munkateljesítmény, amely szükséges ahhoz, hogy egy fontnyi súly egy másodperc alatt egy láb magasságnyira emeltessék. A méterrendszer bevezetése óta a L.-ot kiszorította a használatból a kilogramm-méter (l. o.) = 6·372 L.

Lábfürdő (*pediluvium*). 1. A lábak fürdetésére szolgáló medence. 2. A lábak fürdetése helybeli v. általános gyógyító hatás elérésére. Használatos a láb betegségei (gyuladások, bőrkeményedések, izzadás stb.) ellen és vérkeringést befolyásoló hatása révén álmatlanság, vértolulások, erős havi vérzés stb. ellen. Hőmérséklet és a bőrre hatásos anyagok hozzátétele szerint hatása különböző. *Folyó L.* olyan lábfürdetésre szolgáló medence, amelyben a víz folyton áramlik s mechanikai hatásával hozzájárul a víz hatásához.

Lábgyalu v. *talpgyalu*, l. *Betűöntés*.

Lábhát, l. *Láb*.

Labiális (lat., tulajdonképen ajaki), a nyelvtanban a. m. ajakhang, vagyis az ajkakkal kiejtett hang, többnyire mássalhangzó, pl. *m,b,p*. Az *f* és *v* nem tisztán L., hanem *labiodentális* hangok, mert nem a két ajakkal, hanem az alsó ajakkal s a felső fogsorral ejtjük őket (l. *Hangok*). — *L. síp*, l. *Ajaksípok*.

Labiálsípszólam, l. *Orgona*.

Labia majora et minora (lat.) a. m. kis- és nagyajkak; a női külső nemiszervekhez tartozó két pár redő.

Labiana (*Laviana* vagy *Pola de L.*), kerületi székhely a spanyol Oviedo tartományban, a Nalon és vasút mellett, kb. 8000 lak. Környékén kőszén-, vas-, réz- és ólombányászatot űznek.

Labiatae (növ.), l. *Ajakosak*.

Labiau, az ugyanily nevű porosz járás székhelye Königsberg kerületben, (1910) 4604 lak., gőzfűrészmalmokkal, sör- és hajógyártással. 1656 nov. 20. a porosz nagy választó és X. Károly Gusztáv itt egymással szerződést kötöttek, amelyben Svédország a porosz tartomány függetlenségét elismerte.

Labiche (ejtsd: labis), *Eugène*, francia vígjátékíró, szül. Párisban 1815 máj. 5., megh. u. o. 1888 jan. 13. Egyike volt kora legnépszerűbb íróinak, akitől közel száz, furcsa helyzetekben gazdag bohózatot adtak elő a párisi boulevard-szinházak. Számos darabja nálunk is színre került. Főbb művei: Le chapeau de paille d'Italie (1851); Le voyage de M. Perrichon (1860); Célimare le bien-aimé (1863); La cagnotte (1864); La clé (1877) stb. Összegyüjtött szinművei 10 kötetben jelentek meg (Paris, 1878—79) Augier előszavával, míg egy egykötetes válogatott sorozatot Pailleron adott ki 1894-ben. Magyarul megjelentek: A kompanisták, ford. *Feleki* J. (1871); A nászutazás (Budapest 1889); Cravachon őrnagy (u. o. 1889); Vasárnap délután, ford. *Adorján* Sándor (u. o. 1889); Ajánlott levél, ford. *A.* S. (u. o. 1889); A persely, ford. *Góth* Sándor (u. o. 1898); A betörő, ford. *Hevesi* Sándor (u. o. 1906); Hol a hozomány? ford. *Dezső* József (u. o. 1908); Az idegesek, ford. *Ilosvay* Hugó (u. o. 1899, 2. kiad. 1906); V. ö. H. *Falter*, Die Technik der Komödien von Eugène L. (1909).

Labidocerca (állat), a Bőgő- és Csuklyásmajomfélék összefoglaló neve. Az idetartozó majmok farkuk végével kapaszkodni tudnak. A kulcsoló- v. kapaszkodófarkuak (*Labidocerca*) ellentétei a csüngőfarkuak (*Aphyocerca*), melyeknek farka lecsüngő, kapaszkodásra alkalmatlan.

Labidura (**Labia**) **minor** *L.*, az Egyenesszárnyú rovarok rendjébe tartozó *fülbemászófaj*.

Labienus, 1. *Titus Atius*, római hadvezér, Kr. e. 63. néptribunus, Julius Caesar híve, kit a nagy hadvezér legatusként vitt magával a galliai háborúba és vitézségéért nagyrabecsült. De 49. a polgárháború kitörésekor sértett önérzetből Pompeiushoz pártolt; részt vett, bár kudarccal, a görögországi, afrikai és hispániai csatákban és Mundánál 45. elesett. — 2. *Quintus L.*, az előbbinek fia, a triumvirek ellen Brutus és Cassius oldalán harcolt, akik a filippii csata előtt 42. Orodes parthus királyhoz küldték, hogy tőle segítséget kérjen. A vereség hírére a parthusoknál maradt és Orodes fiával, Pacorusszal, 40. Szíriába nyomult, de Antonius legatusa, Publius Ventidius, a Taurushegységben megverte s Kilikiában megölte. — 3. *Titus L.*, Augustus-korabeli kiváló szónok, ki

dühös természete miatt *Rabienus* (rabies a. m. düh) nevet kapott. Történeti munkájában rendületlen Pompeius-párti maradt s mivel a szenátus elrendelte iratainak nyilvános elégetését, öngyilkos lett.

Lábikra, l. *Lábszár*.

Lábikragörcs (lat. *crampus*), l. *Ikragörcs*.

Labilis (lat.) a. m. ingadozó, ami vagy aki ide- s tovaingadozik. — L. v. esékeny egyensúly, l. *Állékonyság* és *Egyensúly*.

Labill., l. *Lab.*

Labillardière (ejtsd: labijardjér), *Jacques Julien Houton de*, francia botanikus és utazó, szül. Alençonban 1755 okt. 23., megh. Párisban 1834 jan. 8. 1786. és 1787. beutazta Szíriát meg a Libanont. 1791. mint botanikus abban az expedicióban vett részt, amely a szerencsétlenül járt Lapérouse felkeresésére Ausztráliába indult. Szíria és Ausztrália növényeit ismertette. Róla nevezte el Smith a Billardiera virágot.

Labin, borfajta, a legjobb csehországi vörös bornak tartják.

Labiodentális, l. *Labiális*.

Labirint (egyipt.-gör. a. m. *útvesztő*), az ókorban nagykiterjedésű épületet jelentett, mely számos helyiségnek folyosókkal való összekapcsolásából keletkezett. Nevezetesebbek: 1. Az *egyiptomi*, Krokodilopolisz v. Arsinoë (l. o.) közelében. Egyetlen fedél alatt álló 12 (Strabo szerint 27) udvarból és 1500 földfeletti és ugyanannyi földalatti szobából állott; benne minden egyiptomi istennek volt szentélye; romjait újabban Lepsius és Flinders Petrie tárták föl. 2. A *krétai* L., melyet a monda szerint Daedalus épített az előbbinek mintájára Knozosz közelében és melyben a Minotaurus nevű mesés szörnyeteg tartózkodott (l. *Minos*). Romjait a knozoszi palotában ismerték föl, mely a krétai károk istenének jelvényéről, a kettős baltáról, kár nyelven *labrus*-ról elnevezett Zeus Labrantosnak volt a temploma s egyszersmind a tőle származó papifejedelmeknek, a Minos dinasztiának volt lakóhelye. Az isten nevéről ment át aztán a név a görögöknél a templomára. A rokoko- és barok-kertészetnek bevett remeke volt a magas puszpángfalakból rendezett útvesztő, melyben könnyű volt eltévedni. — Orvosi értelemben l. *Labyrinthus*.

Labirint-halak, l. *Labirint-kopoltyús halak*.

Labirint-kopoltyús halak (*Labyrinthibranchii*, állat), a tüskepárás Csontos halak rendjének egyik csoportja, melyre jellemző, hogy az idetartozó halak kopoltyúürege egy melléküreggel kapcsolatos. Utóbbiban többszörösen hajlított lemezekből álló, vérerekkel gazdagon ellátott nyálkahártyával borított szerv van elrejtve, mely a lélegzésre való víz visszatartására való. Idetartoznak a Labirint-halak (*Labyrinthici*). Az ó-világ forróövében folyókban, tavakban élnek. Ha a víz kiszárad, útra kelnek és más vizet keresnek v. szükség esetén az iszapba fúródva, nyári pihenőre térnek. Legismertebb fajok: a kúszóhal (*Anabas scandens* Daldorff), a nagyszárnyú hal (*Polyacanthus viridi auratus* Lacép.), a gurami (*Osphromenus olfax* Commers.) stb.

Labirintodon (paleont.), l. *Labyrinthodon*.

Labirintus, l. *Labirint*.

Lábító, emelő, melyet lábbal hajtunk oly célból, hogy annak kilengését egyenes vonalú vagy forgó mozgássá valamely gépészre átvigyük. Alkalmazást talál gyakran a kézi szövőszékeknél, a rokkáknál, esztergapadoknál, köszörűgépeknél stb., általában ott, ahol nagyobb munkamennyiség kifejtéséről nincsen szó. L. tervezésénél figyelembe kell venni az embertől kifejthető munkamennyiséget és a láb maximális emelkedési magasságát. — L. a hangszereknél, l. *Hangtompító*.

Labitzky, cseh zenész-család. *L. Josef* szül. Schönfeldben (Eger mellett) 1802 júl. 4., megh. Karlsbadban 1881 aug. 18. Lanner és Strauss modorában írt keringőit 1834. szervezett karlsbadi zenekarával a téli évadban rendezett hangversenykörutain Európaszerte ismertté és népszerűvé tette. — Fia, *L. August*, szül. Petschauban 1832 okt. 22., megh. Reichenhallban 1903 aug. 21., átvette atyja zenekarát. Műsorán számos magyar szerző műve szerepelt.

Labium (lat.) a. m. ajak (l. o.); a rovaroknál l. *Rovarok*.

Labium leporinum (lat.), l. *Nyúlajak*.

Lábizmok, l. *Láb*.

Lábizületek, l. *Láb*.

Lábizzadás, kellemetlen jelenség, mely főleg a középső életkorban, gyakran súlyosabb betegségek után, a legtöbbször azonban a tisztátlanság okozta irritáció miatt áll elő. A L. következményei ezek: a bőr a folytonos nedvességtől kimaródik, megvékonyodik, helyenkint bereped s az ilyen helyek igen fájdalmasak lesznek. A nedves lábon igen kellemetlen szagot árasztó baktériumtelep fejlődik, amely talán oki összefüggésben is van e bajjal, de mindenesetre igen fokozza. A lábbeli átázik, meghülésekre ad alkalmat. A L.-nál a láb nem mindig melegebb, gyakran vérszegényeknél, neuraszténiásoknál hűvös. Miután a L. a járást is igen megnehezíti, a katonaságnál is nagy figyelmet fordítanak rá. E baj alkalmas kezelés mellett gyógyítható; a kezelés tisztántartás, formalin, szalicilsav, timsó, talcumporral való behintés v. krómsavoldattal való beecsetelés által történik. A L.-hoz hasonló a *kézizzadás*, ez utóbbi azonban nehezebben gyógyítható.

Lábklónusz, tulajdonképen az Achillesinreflex fokozódása, csak másképen váltjuk ki. A lábfejnek hirtelen háti hajlítására a lábfej ritmikus lengéseket végez. A piramispálya sérülésének egyik tünete.

Lábküllő, a régi lovagok fegyverzetében a lábszárakat borító réz- vagy vaslemez.

Lablab *Savi* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) pillangósvirágú génusza; egyetlen faja a *L. vulgaris* Savi (*Dolichos lablab* L., sisakbab, rizspaszuly, egyiptomi paszuly, liblab), a paszulyhoz hasonló, egyéves növény; 3 m.-re felfut. Hosszukás, lapos hüvelyében 2—4 mag van; zölden v. a babját főzeléknek eszik. Hazája valószínűleg Afrika trópikus része, de a forró övön, különösen Egyiptomban és Kelet-Indiában általánosan elterjedt, mint termesztett főzeléknövény.

Lablache (ejtsd: -blas), *Luigi*, olasz basszista, szül. 1794 dec. 6. Nápolyban, megh. u. o. 1858 jan. 23. A legkiválóbb szinpadi énekesek egyike volt. A Conservatorio della Pietán tanult. A San

Carlino szinházban kezdődött karriérje. 1830 óta a párisi Nagyopera tagja volt. Írt egy Méthode de chant-t. V. ö. *Widen* G., L. Lablache (Göteborg 1898).

Láblenyomat, a bűnügyi nyomozásban sokszor igen fontos szerepet játszik. A főbenjáró bűncselekmények szinhelyén talált és felismerhető lábnyomokról rendszerint pontos méreteket vesznek, sőt, ha lehetséges, e nyomokat gipszleöntéssel rögzitik meg: ezt nevezik L.-nak. Egyebekben l. *Daktiloszkópia*.

Lábliszt, a malmokban leüllepedő lisztpor, malompor, amit összesepernek s takarmányozási célokra használnak.

Lábmetszet, l. *Hexameter*.

Lábmettő, a jég alatt való halászásnál a vezérrúd hajtására használt szerszám.

Lábmosás, a róm. kat. egyházban szokásos nagycsütörtöki szertartás. A L. magától Krisztustól ered, aki az utolsó vacsorán, szeretete és alázatossága jeléül, a 12 apostolnak lábait megmosta és e L.-t nekik is megparancsolta (pedilavium mandatum). A római pápa a bibornokok jelenlétében és segédkezése mellett 12 papnak mossa lábait, míg egyéb egyháznagyok, nemkülönben a világi fejedelmek is 12 aggastyánon végzik ezt a szertartást. L. után a 12 papot, illetve aggastyánt megvendégelik és megajándékozzák. Bécsben különös fénnyel és pompával megy végbe a L. I. Ferenc József az uralkodóház tagjainak és az összes udvari és egyéb méltóságoknak jelenlétében végzi e szertartást a Burg nagy szertartástermében.

Lábmosófű (növ.), l. *Hemerocallis*.

Lábnyomok (paleont.), őskori állatok lábnyomai egyes rétegekben. Nevezetesebb L. a *chirotherium* néven leirt, de egész testalkotásában különben ismeretlen labirintodon állaté a német triasz- (Buntsandstein) szisztémából; a *saurichnites* néven leirt reptiliumoké a diasz- (Rothliegendes) szisztémabeli rétegekben (Csehország, Szászország, Türingia); dinoszauriusoké az angol newred sandstoneban és az észak-németországi krétából (wealden); továbbá az alsó oligocénbeli montmartrei gipszből (Páris mellett) nagy emlős állatokéi (palaeotherium, anoplotherium), valamint teknősök, krokodilusok, békák és madarakéi. Nálunk a tarnóczi (Nógrád vm.) alsó mediterrán homokkőlapokon találni vastagbőrüektől, szarvasféléktől és madaraktól eredő lábnyomokat. L. még *Láblenyomat*.

Lábó, gyepből és zsombékból cölöpsorok közé vert keskeny gát, melyet a halász részint út, részint pedig halfogó gyanánt használ olyanformán, hogy benne nyilást — kashelyet — hagy, melybe aztán a kast helyezi.

Lábod, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 2140 magyar lak., vasútállomás, posta, táviró és telefon.

Laboda (növ.), l. *Atriplex*.

Labodaparéj (növ.), a *kerti laboda*, l. *Atriplex*.

La Boétie (ejtsd: laboéti), *Étienne de*, francia író, szül. Sarlatban 1530 nov. 1., megh. Germignanban 1563 aug. 18. Montaigne benső barátja volt, jól forditotta Xenophont s eredeti munkája, a zsarnokság ellen támadó Discours de la servitude volontaire, ou le Contre un c. tanulmány is az ókori irodalom erős hatása alatt készült. Oeuvres complètes-jeit kiadta Bonnefon (1892).

Laboráns (lat.) a. m. munkás, aki a kémiai laboratóriumokban segédkezik; *laboratorius* az a gyógyszerész-segéd, aki a gyógyszerek elkészítéséhez szükséges anyagokat előkésziti. — *Laborál*, dolgozik, valamiben fárad.

Laboratórium (lat.) a. m. műhely, általában oly helyiség, amelyben kémiai, gyógyszerészeti, fizikai vagy technikai munkákat végeznek. Szorosabban vett értelemben L.-nak nevezik az egyetemek és technikus főiskolák azon osztályait (termeit), amelyekben a tanár és a hallgatók szakszerű kisérletekkel és elemzésekkel foglalkoznak. A tüzérségnél a L. a lövőszerek és azok alkatrészeinek előállítására szolgáló műhely. Ez a tüzérségi raktárak felügyelete és tüzérségi tisztek vezetése alatt áll.

Labor-Bureau (ang.), l. *Labour-Bureau*.

Laborc, a Névtelen jegyző (13. fejezet) szerint Hung-vár (Ungvár) ispánja, a honfoglaló seregnek ellen nem állhatván, Zemlin (Zemplén?) földvárába kivánt szökni, de a magyarok elfogták s felakasztották a most róla nevezett Laborcz folyó mellett.

Laborcz, a Bodrog egyik forrásfolyója, Zemplén vmegye É.-i határán, Nagycsertész mellett ered, D-i. irányban folyik, Homonnától kezdve szélesedő völgyben. Nagymihálynál kiér a síkságra, Szürnyeg mellett egyesül az Ondavával. A L. hossza 130 km., völgyében visz Przemysl felé a vasút. Mellékvizei az Udva, a Cziróka és az Ung. Völgye nagyesésű, vizi ereje nagy, de nincs kihasználva. Az 1914—15-iki háborúban felső völgyében véres harcok folytak. L. *Világháború*.

Laborcz, község, l. *Mezőlaborcz*.

Laboreczbér (azelőtt: *Izbugyabresztó)*, kisk. Zemplén vm. mezőlaborczi j.-ban, (1910) 220 rutén és német lak., u. p. és u. t. Izbugyaradvány.

Laborczfalva (azelőtt: *Laborczvolya)*, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 420 tót lak., u. p. Nátafalva, u. t. Ormező.

Laborczfő (azelőtt: *Habura)*, kisk. Zemplén vm. mezőlaborczi j.-ban, (1910) 1263 rutén és német lak., u. p. Nagycsertész, u. t. Mezőlaborcz.

Laborczmező (azelőtt: *Izbugyahosszúmező)*, kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 244 tót lak., u. p. Izbugyaradvány, u. t. Koskócz.

Laborczradvány (azelőtt: *Horbokradvány)*, kisk. Zemplén vm. mezőlaborczi j.-ban, (1910) 170 rutén lak., u. p. és u. t. Izbugyaradvány.

Laborczrév (azelőtt: *Krasznibród)*, kisk. Zemplén vm. mezőlaborczi j.-ban, (1910) 706 rutén, német és magyar lak., u. p. és u. t. Mezőlaborcz.

Laborczszög (azelőtt: *Sztrajnyán)*, kisk. Ung vm. szobránczi j.-ban, (1910) 1730 tót, magyar és német lak., u. p. és u. t. Nagymihály.

Laborde, l. *Delaborde*.

Labor-Department (ang.), l. *Labour-Bureau*.

Laborfalvi *Róza*, l. *Jókainé Laborfalvi*.

Labori, *Ferdinand Gustave Gaston*, francia jogtudós, szül. Reimsben 1860 aug. 18. Mint Párisnak egyik legkiválóbb ügyvédje 1898. *Zola* védelmét vállalta el, ki J'accuse kezdetű cikké-

vel Dreyfus birái ellen fordult. 1899-ben az Ördög-szigetről hazaszállított Dreyfust védte a rennesi hadbíróság előtt. Ez alkalommal egy ismeretlen merénylő súlyosan megsebesítette. 1911-ben a párisi ügyvédi kamara elnökévé (bâtonnier) választották. 1914-ben ő volt a védője Caillaux pénzügyminiszter nejének, aki a Figaro főszerkesztőjét, Calmette-et agyonlőtte a férje ellen indított kiméletlen politikai hajsza miatt.

Labor improbus *(omnia vicit)*, Vergilius Georgicájából való idézet (I. 145), a. m. a lankadatlan munka (mindent legyőzött).

Labouchère (ejtsd: labusér), *Henry*, angol politikus és publicista, szül. Londonban 1831., megh. Firenzében 1912 jan. 15. Francia eredetű (hugenotta) családból származott. Egy ideig a diplomáciai pályán működött, azután 1865—1905-ig az alsóház tagja volt, hol a legszélső radikálisok közé tartozott. Kíméletlenül támadta a tory (konzervativ) pártot, ellensége volt az imperiális törekvéseknek s barátja az ir home rulenek. Mint ujságiró is kiváló volt s ő adta ki a *Truth* (Igazság) c. szatirikus hetilapot.

Laboulaye (ejtsd: labulé), *Edouard René Lefebvre de*, francia jogász és publicista, szül. Párisban 1811 jan. 18., megh. u. o. 1883 máj. 25. Ügyvéd, majd 1849. a Collège de France-on az összehasonlító jogtudomány tanára lett. Az országgyűlésnek 1871 óta volt tagja és a mérsékelt köztársasági párthoz tartozott. 1876-ban a szenátusba választották meg. Főmunkája: Histoire politique des États-Unis 1620—1789 (1855—66, 3 köt., 6. kiad. 1876; magyarra *Huszár* Imre és *Szász* Domokos ford., Budapest 1871). Egyéb tudományos munkái közül említjük: La révision de la Constitution (1851; új kiad.: Question constitutionelles, 1873); L'État et ses limites (1863; magyarul *Molnár* Antaltól, Kolozsvár 1869). Kiadta a Revue historique de droit français et étranger (1855—69, 15 köt.) c. folyóiratot, melyben *Savigny* történeti iskolájának nyitott Franciaországban utat, továbbá ennek folytatásait: Revue de législation ancienne et moderne (1870—1876, 6 köt.) és Nouvelle Revue historique de droit français et étranger (1877-től). Szépirodalmi téren is működött. Legnagyobb sikert ért el Paris en Amérique (1863, számtalan kiadást ért; magyarul *Márkus* Istvántól, Budapest 1869) c. szatirikus regénye, valamint Le prince Caniche (1868, számtalan kiadást ért; magyarul: Pudli fejedelem, ford. *Amica*, 1871). Magyar fordításban megjelent még: Abdallah, vagy a négylevelü lóher, ford. *Berczik* Árpád (Budapest 1873); Lengyelország első felosztása, ford. *Ribáry* Ferenc (u. o. 1869).

Laboulbenia-félék *(Laboulbeniales,* növ.), sajátságos parányi tömlősgombák, melyek kizárólag rovarokon élnek. Európában csak gyéren találhatók. Többségük Észak-Amerikában és a trópusokon él.

Labour-Bureau (ang., ejtsd: lébőr bjúró), olyan hivatalos és nyilvános jellegű hivatal, amely a munkának és a munkásoknak statisztikai viszonyaival foglalkozik. Tulajdonképen az állam gazdasági és iparpolitikájának kutató és tanácsadó közege, amely azonban megfelelő szervezet és helyes vezetés mellett ugy a munkásoknak, mint a munkaadóknak magángazdasági érdekeire is fontos adatokat nyujthat. A legelső L.-t 1869-ben állították fel Bostonban Massachusetts állam munkastatisztikájának nyilvántartása céljából. Működését az amerikaiak annyira közhasznunak találták, hogy rövid idő alatt egymásután szervezték az egyes államok külön-külön a maguk L.-ikat; az Egyesült-Államok 32 államában működnek ez irodák. 1884-ben azután Washingtonban olyan központi irodát *(Labour-Department)* szerveztek, amely működését az egész Egyesült-Államok szövetségére kiterjesztette. E példát az európai államok is követték és sorban állították föl a L.-nak megfelelő munkásstatisztikai hivatalokat (l. o.).

Labourdan *(Labourd)*, baszk vidék Gascognéban; fővárosa Bayonne (Lapurdum).

Labour Party (ang., ejtsd: lébőr párti) a. m. *munkáspárt*, angol politikai párt, mely az 1906-iki választások után jelent meg először az alsóházban 55 képviselővel. Az 1910 jan. 1. választásokon 40-re apadt le a száma. A L. az irekkel együtt az uralmon levő liberális kormányt támogatja.

La bourse ou la vie (franc., ejtsd: la burs a laví) a. m. pénzedet v. életedet!

Lábpont v. *nadir*, l. *Ég*.

Labrador, nagy félsziget Brit Észak-Amerikában az Atlanti-oceán, a Hudson-öböl és Hudson-szoros között, területe 1.380,000 km², melynek kisebb K.-i része (310,000 km²) Új-Fundlandhoz tartozik, másik része pedig Kanada Ungava tartománya. Lakóinak száma (1910) 237,531. L. földünk őskérgének egyik darabja, 500—750 m. magas fensík, alacsony dombjai gránit és ősgnájsz formációkból állanak. ÉK.-i partjain legnagyobb magassága eléri a 2700 m.-t. A központi fensíkról és a hegyekből számos folyó (Koksoak, Hamilton, Ungava, Kogaluk, Nastapoka, Clearwater, East-Main, Rupert) és patak zuhan alá, sok tavat is alkotva (Melville, Michikamau, Mistassini, Minto). Felülete tele van a közelmult jégkorszak működésének maradványaival: vásott sziklák, legömbölyített sziklapadok, drumlinok, morénák, törmelékkúpok, vándorkövek stb. Ásványvilágának különlegessége a labradorit, van itt aszbeszt, réz, vas, hegyi kristály stb. Éghajlata zord, de D. és K. felé lakható. Rama évi középhőmérséklete —5·0° (a nyáré 8·1°, a télé 20·3°), csapadéka 800 mm. Tűlevelű, jegenye- és fűz-erdői az 57° é. sz.-ig felérnek, a rozs ritkán, de a burgonya, répa és kel megérik. Állatvilága sarki jellegű (jegesmedve, mosómedve, farkas, sarki róka, rágcsálók, rénszarvas) és vadászásuk révén jelentős a kivitelük. Madár- és rovarvilága gazdag. Háziállatai a kutya és a rénszarvas. Halakban igen gazdag (lazac, tőkehal, hering) és a nyári félévben nagyarányú tengeri halászat folyik L. partjain. Lakói algonkintörzsbeli indiánusok, eszkimók (telepeik Hoffenthal, Nain Okkak és Hebron, protestáns vallásuak), angolok és franciák. L.-t, a normannok *Helluland*-ját (a. m. Kő-föld) az 1000. év után Leif, Vörös Erik fia, fedezte föl; 1497. Cabato újból felfedezte. 1501-ben Cortereal adta L.-nak mai nevét. 1610—11-ig Hudson körülhajózta, az ÉNy.-i átjárást keresve. Főleg Bell

(1875—77, 1884—85), A. P. Low (1877), Hind és Stearns végeztek L.-on felfedező utakat. V. ö. *Stearns*, L., a sketch of its peoples etc. (Boston 1885); *Grenfell*, Vikings of to day (London (1895).

Labrador-áram, a Golf-áram (l. o.) egyik visszatérő ága. L. még *Tengeráramlások* és *Atlanti-oceán*.

Labradorit (ásv.), olyan plagioklász földpát, melynek kovasav-tartalma 55·5—50%. Bizonyos L.-okon, nevezetesen a Labrador félszigetről valókon (Észak-Amerika) gyönyörű színjátékot tapasztalni, amiért ez a L. mint drágakő is szerepel, gombokat, csecsebecséket készítenek belőle. A színjáték (főkép kék és zöld) csak bizonyos lapokon látszik, amiért is a kereskedésben *changeantnak* nevezik; *ökörszeme-kő* (oeil de boeuf) néven is ismerik. Színt nem játszó L. nagyon közönséges elegyrésze számos kőzetnek, pl. az andeziteknek, gabbróknak, dioritnak, bazaltnak. Gyönyörű L.-ikerkristályokat lehetett régebben Verespatakon gyüjteni. L. még *Földpát*.

Labradori tea (növ.), l. *Gaultheria*.

Labrador-porfir, helyesebben *labrador-porfirit*, kőzet, olyan porfiros diabáz, ill. augitporfirit, amelynek tömött alapanyagában nagy labradoritkristályok vannak kiválva. Hazánkban az Alacsony-Tátrában nagyobb területet foglalnak el: Virágvölgy (a Schlösschen kúpja), Maluzsina, Teplicska.

Labrador-réce *(Anas boschas* L. *nigra)*, kacsafajta, mely É.-Amerikából származik. Színe egészen fekete, a hím feje fénylő sötétzöld. Húsa jóízü. Állatkertekben gyakori és könnyen tenyészthető.

Labradorszirt, kőzet, olyan gabbrofajta, amely lényegében labradorból és csak igen kevés színes elegyrészből áll.

Labrador-tea a. m. *James-tea* (l. o.).

Lábra kap, gyakorta használt turfkifejezés. Ha a ló a start után rögtön elhagyni igyekszik társait és nyomban sebes iramot tud kifejteni, akkor hamar, vagy a többi lóhoz viszonyítva leghamarabb kapott lábra. Ha azonban kissé megkésik, v. ha a gyors iram eleinte nincs kedvére s a futásba csak fokozatosan melegedik bele, ebben az esetben lassan vagy nehezen kapott lábra.

Lábravaló, l. *Gatya*.

Labrax (állat), a tüskeparás Csontos halak rendjének egyik neme, melynek fajai valamenynyien a tengerekben élnek és ragadozó természetüek. A *L. lupus*, olaszul *branzino*, tengeri fogas, a fiumei halpiac legjobb hala. L. *Sügérfélék* és *Tengeri sügér*.

Labre, *Benoît Joseph, szent*, «koldus» melléknévvel, szül. Amettesben (Franciaország) 1748 márc. 26., megh. Rómában 1783 ápr. 16. Miután gyenge testalkata miatt több szerzetesrend nem vette fel a tagjai közé, mint zarándok kereste föl az összes búcsújáróhelyeket Francia-, Olasz-, Spanyolországban, Svájcban és a legnagyobb nélkülözések között kiválóan erényes életet élt. Boldoggá avatták 1860., a szentek sorába iktatták 1881., ünnepe ápr. 16. V. ö. *Kereszty*, Egy koldus (L. B.) életrajza.

Labridae (állat), l. *Ajakoshal-félék*.

Labriola, *Antonio*, olasz szociológus és filozófus, szül. Cassinóban 1843., megh. 1904 febr. 2. A római egyetemen előbb a pedagógia és etika, azután a történet filozófiájának tanára volt. Történetfilozófiai nézeteiben közel állott Marx történeti materializmusához és egyébként is a szocialista párthoz tért át. E későbbi korszakából valók: Saggi della concezione materialistica della storia, I. köt.: In memoria del manifesto dei comunisti (3. kiad. 1902), III. köt.: Discorrendo di socialismo e di filosofia (1893). — Leánya, *Teresa* is filozófiával foglalkozik, azt tanítja mint magántanár Rómában. Művei: Revisione critica della più recenti teorie sulle origini del diritto (1901); Del divorzo (1901); La donna nella società moderna (1902); La Persona (1903).

Labrouste (ejtsd: labruszt), *Henri*, francia építész, szül. Párisban 1801 máj. 11., megh. u. o. 1875 jún. 26. 1829-ben a párisi Palais des Beaux-Arts építésének felügyelője lett. 1837-ben a lausannei kórházat s 1843—50-ig a párisi St.-Geneviève-könyvtárat építette, azután a nemzeti könyvtár építését végezte mintaszerű módon. 1867-ben a művészeti akadémia tagjává választották.

Labrum (lat.) a. m. felsőajak, a rovarok fejéről leizelődő chitinlemezke, mely a szájnyílást felülről befedi. L. *Rovarok*. — *L.* továbbá *labium* helyett az izületi felületeket szegélyező porcogós keret jelölésére használt név.

Labrunie (ejtsd: labrüní), *Gérard*, írói nevén *Gérard de Nerval*, francia író, szül. Párisban 1808 máj. 22., megh. u. o. öngyilkos módon 1855 jan. 5. Számos folyóirat munkatársa s a Presse c. lap szinházi rovatvezetője volt. Német hatás alatt álló romantikus költő. Főbb kötetei: Élégies nationales et satires politiques (1827); Scènes de la vie orientale (1848); La Bohême galante (1855); Oeuvres complètes (1868, 5 köt.); Lettres inédites (1909) s több fordítás németből. V. ö. *Cartier*, G. de Nerval (Genf 1904); *Gauthier—Ferrières*, G. de Nerval (Paris 1906).

Labrus (állat), l. *Ajakoshal-félék*.

La Bruyère (ejtsd: labrüjér), *Jean de*, francia moralista, szül. Párisban 1645 aug., megh. Versaillesban 1696 máj. 11. Előbb ügyvéd, majd adóbérlő volt s 1684. Bossuet ajánlatára a nagy Condé házába került, mint unokája, Bourbon herceg nevelője. E szerény helyzetéből s önérzetes jelleméből kifolyólag meglehetősen háttérbe szorult XIV. Lajos udvarában, ami azonban nem gátolta meg őt abban, hogy éles szemmel ne figyelje meg az udvaroncok életmódját, jellembeli fogyatkozásait. E megfigyelések eredménye Les caractères de Théophraste, traduits du grec, avec les caractères ou les moeurs de ce siècle (1688) című világhírű munkája, mely rendkívüli stilisztikai készségről és mély emberismeretről tanuskodik. A kortársak az élesen körvonalazott jellemrajzokban egyének ellen irányuló szatirákat szimatoltak s több kulcsot készítettek hozzá (új kiadásuk *Fournier* La comédie de L. [Paris 1872, 2 köt.] c. munkájában), bár L. mindig tiltakozott e felfogás ellen. L. műveinek legjobb kiadásait Servois (u. o. 1866—78, 3 köt.) és Chassany (u. o. 1876, 2 köt.) rendezték sajtó alá. V. ö. *Allaire* E., L. dans la maison de Condé (Paris 1886, 2 köt.); *Rahstede* G. H., Über L. und seine Charaktere

(Oppeln 1886); *Pellisson*, L. (Paris 1892); *Morillot* P., L. (u. o. 1904); *Lange*, L. critique des conditions et institutions sociales (u. o. 1909).

Lábrüh, rövid elnevezése a rühösség amaz alakjának, mely lovak, szarvasmarhák és juhok lábaira szorítkozik és melyet a *Dermatophagus*-nemhez tartozó atkák okoznak. Ugyane névvel szokták még a baromfiak, főleg a tyukfélék lábain fejlődő rühösséget is megjelölni, bár ez a baj inkább a «meszes láb» elnevezés alatt ismeretes; ennek okozója a *Cnemidocoptes mutans*. Kezelését l. *Rühösség*.

Lábszánkózás, l. *Ski*.

Lábszár *(crus)*, az alsó végtagnak a térdtől a bokáig terjedő része. Csontos váza a sípcsontból (libia) és a szárkapocsból (fibula) áll, melyeknek alsó, a bőrön át kitapintható és jól látható vége a belső és külső boka. Elül oldalt a lábhátra átmenő feszítő izmok, hátul a hajlító izmok találhatók, melyek közül a felületes erős izmok (gastrocnemius és soleus) alkotják a lábikraizmot, mely a L. jellegzetes erős megvastagodását, a lábikrát okozza. Elég erős lábikraizmok mellett az a szép lábszár, mely lent a bokáknál megvékonyodik. A L. alakja akkor szép, ha a térdben a két végtag nem érintkezik, a bokáknál ellenben összesimul. Az ivekben hajló O-láb s a széttérő X-láb nem rendes, nagyobb fokban már kóros L.-alakok.

Lábszárcsont a sípcsont és a szárkapocscsont (l. o.). Az ujjhegyen járó patás háziállatokon közönségesen a nagy lábközépcsontot jelölik meg tévesen ezzel a névvel.

Lábszárfekély *(ulcus cruris)*, az alszáron fellépő makacs fekélyesedés, melynek hátterében mindig az alsó végtag gyüjtőereinek tágulása (varicositas cruris) lappang. A vérkeringés akadályai az alszáron egyébként is legkifejezettebbek; az alszár távol esik a szívtől, a vérnek függélyesen felfelé kell a szív felé áramlania. Ha ehhez az járul, hogy valaki sokat álldogál (szakácsnő, pap), v. hogy valamely hasi daganat (pl. a terhes méh) nyomja a hasi gyüjtőereket, a vér valósággal megreked az alsó végtagokban s kitágítja azok vivőereit. Bizonyos fokban családi hajlamosságnak is lehet szerepe a baj kifejlődésében, ha az erek falazata gyengébb. Az ilyen pangásos alszáron a legcsekélyebb sérülés (karcolás, megütés, felhorzsolás) kapcsán hólyagos kiütés (ekcéma) támad, mely csakhamar egyre mélyülő sebbé lesz. A seb egészen körüljárhatja az alszárat s kicsurgó váladékával izgatja a környezetet is, melynek hámja megvastagszik, kötőszövete hegesen túlteng (gyermekláb). A kezelés tartós nyugalomban, tisztántartásban s kenőcsök alkalmazásában áll.

Lábszártörés v. *alszártörés*, egyike a gyakrabban előforduló töréseknek; különös jelentőséget az ád neki, hogy hibás gyógyulása esetén a láb elferdülésére vezet, ami a járást mindinkább megnehezíti, sőt idővel lehetetlenné is teheti. A L. gyakoriságának magyarázatát a sípcsont felületes fekvése és exponáltsága adja meg; a sípcsonttal együtt törik el rendszerint a szárkapocs is, mert magában véve nem elegendő a test súlyának hordozására; előfordul azonban úgy a sípcsont, mint a szárkapocs önálló törése is. Gyakorlati szempontból különbséget kell tennünk a lábszár felső és alsó részének (ide tartoznak a bokatörések is) törése között. Míg a felső rész rendesen közvetlen erőbehatások (ütés, rugás stb.) következtében törik el s kevés kivétellel a gyógyítása kevésbbé körülményes, addig az alsó rész rendszerint azáltal törik el, hogy elesés közben a lábfej valahová beékelődik s a test súlyának hatása folytán történik a törés. Igen gyakran komplikálódik a bokaizület ficamodásával s hosszadalmas kezelést igényel, hogy a láb utólagos elferdülését megakadályozhassuk.

Lábszárvédő *(kamásli*, a francia *gamache* [ejtsd: gamas] szóból), szövetből v. bőrből készült ruhadarab, amelyet rendszerint a nadrág fölött viselnek, hogy a portól, sártól óvják. Az osztrák-magyar hadseregben a L. a menetfölszerelésben rendszeresítve van mindazoknál a csapattesteknél, amelyek nem viselnek magyar nadrágot v. lovaglócsizmát; a bosnyák csapatok egyenruhájának pedig rendes kiegészítő része.

Lábszíj, a varga használta szíj, mellyel munkaközben a cipőt felső lábszárához szorítja.

Lábtő, a négylábú állatok végtagjainak az a része, mely az alkar, illetve a hátulsó végtagokon a lábszár («alcomb») alatt következik. Az elülső L., melyet helytelenül *elülső térd*-nek is neveznek, az ember lábtövének felel meg; a hátulsó L. más használatos neve *csánk*.

Lábtövis, váraknál és sáncoknál a védőgátak előtti terekre fektetett, négy erős vastövisből akként készített csillagalakú test, hogy a négy tövis közül három lábul szolgál, a negyedik pedig felfelé áll. A felállított L.-eket homokkal, fűvel stb. takarják be, úgy hogy az ellenség azokat meg ne láthassa, rálépve azonban lábát megsebesítse. A franciák a L.-eket még 1870. is előnyösen alkalmazták a Metz és Páris körüli erődítések előtti tereken.

Labuan, háromszögalakú, angol birtokban levő sziget Borneo ÉNy.-i partja mellett, 78 km² területtel, (1911) 6546, nagyobbára maláji lakossal. Az angolok 1846. foglalták el, hogy az indo-kinai forgalomban hajóállomásul szolgáljon. Széntelepeit bányásszák. Kikötői Victoria (1500 lak.) és Port-Raffles. 1907 óta a Straits Settlements-hez tartozik közigazgatásilag.

Labuan Deli, l. *Deli*, 2.

Lábujj, l. *Láb*. A *háziállatokon* a L. különböző számban fejlődött ki: a kutya elülső végtagjain 5, a hátulsókon 4 (II—V.); a sertés mind a négy végtagján 4 (II—V.) ujj fejlődött ki, ezek közül azonban a két szélső rövidebb; a kérődzőkön a III. és IV. ujj teljesen, a II. és V. csökevényesen fejlődött ki, utóbbiak csontos váza hiányos; az egypatájú állatokon (a lovon, szamáron stb.) csupán a III. ujj fejlődött ki teljesen. A teljesen fejlett lábujjakban 3 ujjperc található, melyek egymás között és felfelé a lábközéppel izesülnek. A végső ujjpercet kutyákon a karom borítja, patás állatokon pedig patává alakult át.

Laburnum *Gris.*, *aranyeső* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) pillangós virágú génusza: 3 faja közül kertjeinkben, parkjainkban gyakori díszcserje a *L. vulgare* Gris. *(Cytisus laburnum*

L., sárga akác). Az Alpok hosszában Franciaország DK.-i részéig van elterjedve. Nálunk el is vadul. Csinos termetéért és nagy, csüngő, levéltelen, aranyszinsárga fürtjeiért kedvelik. Levele hármas, a levélkék kerülékesek; ezeknek alsó oldala, a fiatal ágak, a hüvely s a kétajkú csésze selymesen szőrösek. Minden része, különösen a magva és fiatal kérge keserű, citizin-tartalmánál fogva mérges, hashajtó és hányásra ingerlő. Szép fája van, fénylő, sárga, gyakran feketebarnán gyűrűzött; szépen simitható és fényesithető, ezért mint *álébenfát* finomabb munkára dolgozzák fel. Virágát a méh látogatja.

Lábvért, az ó- és a középkorban a comb, a térd és a lábszár megvédésére felcsatolt vértrészek, l. *Vért.*

Lábvető, a halászhajón az evezőpadok előtt levő, keresztbe alkalmazott dorong, melyben a hajóslegény a lábát megveti, hogy teljes erővel evezhessen.

Labyrinthodon, a páncélos (stegocephal) kétéltüek rendjének Stereospondyli alrendjébe tartozó kihalt állatnem, melynek maradványai a németországi Svábföld és Angolország keuperrétegeiből ismeretesek.

Labyrinthus (lat.) a. m. útvesztő, tömkeleg, l. *Labirint.*— Az orvostudományban igen komplikált képződmények jelölésére használt név (pl. *L. tubae* a női petekürtben). L. még *Fül.*

Lac (lat.) a. m. tej.

Lac (franc., ejtsd: lak) a. m. tó.

Lac, keletindiai pénzegység, l. *Lak.*

Lacaille (ejtsd: —kájj), *Nicolas Louis de,* francia csillagász, szül. Rumignyben 1713 máj. 15., megh. 1762 márc. 21. Előbb a francia fokmérés szolgálatában állt, majd 1739. a Collège Mazarinben a matematika tanára, 1741. az akadémia tagja lett. Az akadémia megbizásából 1751—54-ig a Jóreménység-fokán tartózkodott, hol fokmérést végzett és számos déli csillagot figyelt. Jegyzéke, Coelum australe stelliferum (Paris 1763), közel 10,000 csillag helyzetét adja. Visszatérte után a Collège Mazarin obszervatóriumában folytatta észleléseit és irodalmi működését.

La Calle, ker. székhely Algeriában, Constantine tartományban, a tenger partján, 18,980 lak., élénk korallhalászattal.

La Calprenède (ejtsd: lakalprönéd), *Gautier de Costes de,* francia regényiró, szül. Sarlatban (Dordogne) 1610 körül, megh. 1663. Lovagi kalandokban gazdag, hosszadalmas regényeiben ókori nevek alatt saját kortársait rajzolta, sokszor meglepő jellemző erővel. A legjobbak: Cassandre (1642—1650) és főleg Cléopâtre (1647—58), melyek közül az előbb emlitettet *Bároczi* Sándor magyarra is leforditotta (1774, új kiad. 1793). E forditás a magyar széppróza fejlődésében jelentős szerepet játszik. V. ö. *Beöthy,* A magyar széppróza elbeszélés II. (Budapest 1887).

Laćarak, adók. és pk. Szerém vm. mitrovicai j.-ban, (1910) 4764 szerb, német és magyar lak.; vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Mitrovica.

Lacaze-Duthiers (ejtsd: lakáz-dütjér), *Henri de,* francia zoológus, szül. Montpezat-ban (Lot-et-Garonne département) 1821 máj. 15., megh. Las Fous-ban (Dordogne) 1901 júl. 21. Párisban orvostudományokat tanult. 1865-ben a párisi természetrajzi muzeum tisztviselője lett. 1868-ban az egyetemre nevezték ki a zoológia tanárának. 1873-ban Bretagne partján, Roskoff-ban zoológiai állomást szervezett és 1881. ő nyitotta meg Banyuls-ban a Laboratoire Arago-t. Művei közt fontosabbak: Mémoire sur le pourpre (Paris 1859); Histoire naturelle du corail (u. o. 1864); Les ascidies simples des côtes de France (1874—77); Le monde de la mer et ses laboratoires (1889). 1873-ban ő alapitotta az Archives de zoologie générale et expérimentale c. folyóiratot.

Lacca (új-lat.) a. m. lakk. *Lacca musica:* lakmusz. *L. in tabulis:* sellak.

Laccataris *Dömötör,* magyar festő, szül. Bécsben 1798., megh. Pesten 1864 dec. 24. Fiatal korát Bécsben töltötte, ott Danhausernek volt tanítványa. 1845 körül már Pesten dolgozott, főképp arcképeket festvén. Egy ilyen műve, *Öreg férfi* címmel, a Szépművészeti Muzeumban látható.

Lac.-Duth., latin állatnevek után *Lacaze-Duthiers* (l. o.) nevének rövidítése.

Lacedaemonia, l. *Spárta.*

Lacedonia, város Avellino olasz tartományban, az Ofanto mellett, püspöki székhely, (1911) 5966 lakossal, kréta- és márvány-bányával, régi székesegyházzal és római fürdők maradványaival.

Lacép., tud. állatnevek után *Lacépède* gróf (l. o.) nevének rövidítése.

Lacépède, 1. Dél-Ausztráliába benyuló kis *öböl* Kingston kikötővel. — 2. *L., szigetcsoport* Ny.-Ausztrália Dampier-föld nevű része mellett, nagy guano-telepekkel.

Lacépède (ejtsd: laszepéd), *Bernard Germain Etienne de Laville, de L.* gróf, francia természetbúvár és iró, szül. Agenben 1756 dec. 26., megh. Epinayben 1825 okt. 6. A királyi kert természetrajzi osztályának főnöke volt s a forradalom idején fényes pályát futott meg. A természetrajz tanára, a párisi igazgató-bizottság tagja lett; 1791. megválasztották képviselőnek, 1796. az akadémia tagjának; 1799. szenátorrá, 1803. a becsületrend nagymesterévé, 1809. miniszterré nevezték ki s a Bourbonok visszatérte után 1814. pairi méltóságot kapott. Természettudományi dolgozatait Desmarest gyüjtötte össze és adta ki 11 kötetben (1826—33). Nevezetesebb művei: Histoire des quadrupèdes ovipares et des serpents (1788—89, 2 köt.); Histoire naturelle des reptiles (1789); Histoire naturelle des poissons (1798—1805, 6 köt.). Halála után jelent meg: Histoire naturelle de l'homme (Paris 1827 és Strassburg 1840); Les âges de la nature (1830, 2 köt.).

Lacerabilis (lat.), a. m. összetéphető, szakitható. *Laceratio:* szétmarcangolás. *Lacerál:* szétmar, megmar, pletykába kever.

Lacerna (lat.), az ókori rómaiak felső öltönye, gallér-köpeny, melyet a toga fölött viseltek.

Lacerta (állat), l. *Gyíkok.*

Lacertidae (állat), a Gyíkok egyik családja. L. *Gyíkok.*

La Chaise (ejtsd: lasés), *François d'Aix,* máskép *le Père L.,* XIV. Lajos francia király gyóntatóatyja, szül. az aixi várban (Loire) 1624 aug. 25., megh. 1709 jan. 20. Mint a Jézus társaságának tagja, fölszenteltetése után a filozófia

tanára, azután tartományfőnök volt. 1674 óta XIV. Lajos gyóntatója, aki neki a montlouisi birtokot adományozta a Jézus társasága számára, amelyből 1804. a párisi *Père Lachaise* néven ismeretes temető lett.

Lachanas, bolgár cár, l. *Ivajlo.*

La chapelle-aux-saints-i ősember. *Bouyssonie* A. és J., valamint *Bardon* L. abbék 1908 aug. 3. Franciaországban Corrèze département déli részén a La Chapelle-aux-Saints melletti Bouffia barlangban egy alvó helyzetben fekvő emberi csontvázat ástak ki. A csontváz 50 év körüli, 160 cm. magas férfié s kétségtelenül diluviális, mert bolygatatlan diluviális kultúrréteg takarta, melyből igen sok (1000 drb) késői mousterien tipusú kőeszköz került elő. Egyike a legértékesebb diluviális emberi leleteknek. Típusa csaknem teljesen megegyezik a neandertali rasszéval. Koponyáját l. az *Ember* cikknél *A jávai majomember és az ősember csontmaradványai* c. képmellékleten. V. ö. M. *Boule,* L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints (Annales de Paléontologie 1911—13) és G. *Schwalbe,* Kritische Besprechung von Boule's Werk etc. (Zeitschr. f. Morph. u. Anthrop. XVI.), 3. 1914.). L. még *Ősember.*

Lachares, athéni demagóg, ki felhasználva a Demetrios ostroma alatt kitört zavarokat, makedon pénzzel magához ragadta a hatalmat (Kr. e. 297) és kényúrként garázdálkodott. Midőn 296. a város az ostromnak kénytelen volt kinyitni kapuit, L. Beóciába menekült és magával sok állami kincset vitt el, állítólag Pheidias Athéna-szobrának aranyékességét is. Ezért a kincsért ölték meg útközben Koroneiában.

La Chaussée (ejtsd: lasossé), *Pierre Claude Nivelle de,* francia szinműíró, szül. Párisban 1691. v. 1692., megh. u. o. 1754 márc. 14. Nagy sikere volt könnyfacsaró drámáival, melyeknek páthoszába itt-ott egy-egy komikus jelenetet is kevert s ekként egy új műfaj, a polgárság világában játszódó comédie larmoyante megalapítója lőn. Ebből fejlődött a modern középfajú dráma. Főbb művei: Le préjugé à la mode (1735); Mélanide (1741); L'homme de fortune (1751); Oeuvres complètes (Paris 1762, 5 köt.). V. ö. *Lanson,* Nivelle de L. et la comédie larmoyante (u. o. 1887, 2. kiadás 1903).

La Chaux-de-Fonds, l. *Chaux-de-Fonds.*

Lachelier (ejtsd: laselié), *Jules,* francia filozófus, szül. Fontainebleau-ban 1832 máj. 27. Keveset írt, de mint az École Normale tanára nagy hatással volt a francia filozófiai mozgalomra. Kant tanítványa, kinek filozófiáját Ravaisson hatása alatt realisztikus értelemben tovább fejlesztette. Fő dolgozatai: Du fondement de l'induction (1871, 2. kiad. 1896); Psychologie et métaphysique (Revue philos. 1885).

Lachenal (ejtsd: lasenál), *Adrien,* svájci államférfiú, szül. Genfben 1849 máj. 19. Először kantonja polit. életében játszott vezérszerepet, 1892. a svájci szövetségtanácsba választották, melynek 1896. elnöke lett. 1903-ban ő volt ügyvédje *Lujza* szász trónörökösnének férjével való válópörében.

Laches, athéni hadvezér, Kr. e. 427. Charoiadesszel együtt egy hajóhad élén Szicíliába ment, hogy Leontinoit és a vele szövetséges ión telepeket Szirakuza ellenében védje. Társának halála után ő lett a sereg fővezére és Mylaet meg Messanát meghódolásra kényszerítette, mindazonáltal 425. Kleon izgatására visszahívták és sikkasztásért bevádolták, de siker nélkül. Kleon halála után ismét tekintélyre tett szert és Nikias békéjét támogatta 421. Három évvel később athéni sereg élén Argos segítségére ment és a mantineiai csatában vezértársával, Nikostratosszal együtt elesett. Platon a bátorságról szóló dialogusát L.-ról nevezte el.

Lachesis, a görög mitológiabeli *moirák* (l. o.) egyike.

Lachesis muta *Daud. (néma csörgőkígyó, szurukuku,* állat), a Vipera-félék családjába tartozó mérges kígyó, mely a valódi csörgőkígyóktól főleg a farkvégi csörgő hiányával tér el; a csörgő helyett tüskés pikkelysorai vannak. Színe vörhenyessárga, sötétbarna rombusalaku tarkázattal; hasoldala sárgásfehér; hossza 2—3 m.; hazája Dél-Amerika, főleg Gujána. L. még *Vipera-félék.*

Lachèz-féle görbe, amfiteatrális ülések emelkedését feltüntető görbe vonal, melyet *Lachèz* (ejtsd: lasé) francia mérnök szerkesztett meg. V. ö. *Lachèz,* Acoustique et optique des salles de réunions (Paris 1879).

Lachine (ejtsd: lasin), város Quebec kanadai tartomány Jacques Cartier countyjában, (1910) 5600 lak., az itten zuhatagokat alkotó Szt. Lőrinc folyó mellett, amelynek elkerülésére épült az itt kiinduló L.-csatorna (14 km. hosszú és 4·8 m. mély).

Lachis, ókori város Palesztinában, 26 km.-nyire Gazától ÉK.-re; romjait Flinders Petrie és Blisz tárták föl 1890—92.

Lachlan (ejtsd: lacslan), a Murrumbidgee mellékfolyója Ausztrália New-South-Wales államában.

Lachmann, *Karl,* német filológus, szül. Braunschweigban 1793 márc. 4., megh. 1851 márc. 13. Berlinben, hol 1825 óta a klasszikus és germán filológia tanára és 1830 óta a tudományos akadémia tagja volt. Előbb Königsbergben volt egyetemi tanár. Sokoldalú, éles elméjű tudós, aki főleg a szövegkritika terén kitűnő sikerrel működött, úgy, hogy görög, latin és ó-német kiadásai e szakok legértékesebb alapvető művei közé tartoznak. Azonkívül a filológia egész körére kiterjedő kisebb tanulmányaiban a tudomány számos vitás kérdését tisztázta. A klasszikus filológia terén legkiválóbb munkái Propertius- (1816), Catullus- (1829), Tibullus- (1829), Babrius- (1845) és Gajus-kiadásai (1841), melyekhez az új-testamentum (1831) és a római földmérők (1848—52) kitűnő kiadásai járulnak. Az eposz eredetére és történetére vonatkozó elméletét tartalmazza Betrachtungen über die Ilias (1847, 3. kiad. 1874) c. nagyhatású könyve. A germán filológia terén ő a szigorú tudományos rendszer megalapítója. Legfontosabb kiadásai: a Nibelungének (1826, 5. kiad. 1878); Walther von der Vogelweide (1827, 6. kiad. 1891); Iwein (1827); Wolfram von Eschenbach (1833, 5. kiad. 1891); Ulrich von Lichtenstein (1841), melyek mintaszerűek és korszakot alkotnak a német filológia történetében. Kisebb dolgozatai közül legnagyobb hatással volt a német nemzeti eposz keletkezésé-

vel foglalkozó tanulmánya: Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichtes von der Nibelunge Not (1816). A klasszikus filológia biztos módszerét alkalmazta kitünő Lessing-kiadásában (1838—40, 13 köt.) is, mely modern írónak első tudományos kiadása Németországban. V. ö. *Hertz*, Karl L. (Berlin 1851); Fr. *Leo*, Rede zur Säkularfeier Karl Lachmanns (Göttingen 1893).

Lachmidák, l. *Lakhmidák*.

Lachner, *Franz*, német zeneszerző, szül. 1803 ápr. 2. Rainban (Ober-Bayern), megh. 1890 jan. 20. Münchenben. Kiváló mestere volt az ellenpontnak. Wagner ellenzékéhez tartozott. Munkáinak opusszáma 190. Legnevezetesebbek nagy zenekarra írt suitejei; 8 szimfóniája; dalművei: Die Bürgschaft (A kezesség c. Pesten adták 1828); Alidia (1839); Catharina Cornaro (1841); Benvenuto Cellini (1849); oratoriumai: Moses és Die vier Menschenalter. Irt ezenkívül számos egyházi művet, kamarazenekompoziciót, dalt. V. ö. M.v. *Schwind*, Die L.-Rollen (1904). — Fivérei: 1. *Ignaz*, karmester, szül. 1807 szept. 11. Rainban, megh. 1895 febr. 24. Hannoverben. Művei közül operái a legnevezetesebbek: Der Geisterturm (1837); Die Regenbrüder (1839); Loreley (1846). — 2. *Vinzenz*, szinházi karmester, szül. 1811 júl. 19. Rainban, megh. 1893 jan. 22. Karlsruhéban. Nyitányokat, zongoradarabokat s férfi-karokat írt, amelyek rendkivül népszerüek voltak.

Lachsenburg, l. *Laxenburg*.

Lacići, adók. Verőcze vm. alsómiholjáczi (donjimiholjaci) j.-ban, (1910) 923 horvát lak.; u. p. és u. t. Alsómiholjácz (Donji Miholjac).

Lacikonyha, piaci konyha, melyben a köznép számára, kivált vásárkor, bizonyos ételeket készitenek és tálalnak; szélesebb értelemben alsóbbrendű vendéglő. Hagyomány szerint e név II. Ulászló királytól származik, ki néha maga is ilyen piaci eledelekre szorult.

Lacinia (lat.), a rágó szájrészű rovaroknál az alsó állkapocs (maxilla) belső rágólemezkéje. L. *Rovarok*.

Lacinium promontorium (lat.), hegyfok a tarentumi öböl DNy.-i részén; Juno Lacinia templomáról volt híres, melynek romjairól a hegyfokot most *Capo delle colonne*-nek nevezik.

Lackfy-*család*, l. *Laczkfy*.

Lackó, a László férfi-keresztnév becéző változata. «Felült L. a nyakára», arról mondják, aki lustálkodik.

Laç Léman a. m. a Genfi tó (l. o.).

Laclos (ejtsd: -kló), *Pierre Ambroise François Choderlos de*, francia író, szül. Amiensben 1741 okt. 19., megh. Tarentban 1803 nov. 5. Az orléansi herceg titkára volt s írói hirét Les liaisons dangereuses (1872, új kiad. 1903) c. sikamlós regényével alapította meg, mely nincs minden írói jelesség hijján. V. ö. F. *Caussy*, L. (Paris 1905).

Lacmus, l. *Lakmusz*.

Lacobriga, város, l. *Lagos*, 2.

Lacombe (ejtsd: lakoñb), 1. *Louis Trouillon-L.*, francia zeneszerző, szül. Bourgesban 1818 nov. 26., megh. St.-Vaast-la-Hougueban (a La Manche mellett) 1884 szept. 30. A párisi Conservatoire-on, továbbá Czernynél és Sechternél tanult. Művei: kamarazeneművek; karművek: Manfred, Arva, Sappho; operák: La Madone (1861); Winkelried (1892); Meister Martin und seine Gesellen (1897); Korrigane (1901). V. ö. H. *Boyer*, L. L. et son oeuvre (1888); L. *Gallet*, Conférence sur L. L. et son oeuvre (1891).

2. *L.*, *Paul*, francia zenész, szül. Carcassonneban 1837 júl. 11. 1889-ben megkapta a Chartier-díjat. Irt három szimfóniát, suite-eket, drámanyitányt, több hegedűszonátát, zongoratriót, egy requiemet s egy misét, számos zongoraművet és dalt.

Lacon (állat), l. *Pattanó bogarak*.

Lacondamine (ejtsd: —koñdamin), *Charles Marie de*, francia tudós, szül. Párisban 1701 jan. 28., megh. u. o. 1774 febr. 4. Katona, majd 1730. az akadémia vegyésze volt. Bouguer-vel együtt Peruban a fokmérést végezte és 1735—46-ig Amerikában tartózkodott. Visszajövet az Amazonon pontos mélységméréseket és evvel egyidejüleg többféle geofizikai mérést is végzett. Behatóan foglalkozott az egységes hosszmértékkel és erre a másodpercingának az egyenlítőn való hosszát ajánlotta. Főbb műve: Relation abrégée d'un voyage fait dans l'intérieur de l'Amérique méridionale (Paris 1745); La figure de la Terre déterminée (u. o. 1749); Journal du voyage fait par ordre du Roi à l'équateur (u. o. 1751).

Laconia, székhelye Belknap countynak New-Hampshire északamerikai államban, a Winnepesauke mellett, (1910) 10,183 lak., gyáriparral.

Laconicum (lat.), a római fürdőkben az a legtöbbször kerekre épített kupolás helyiség, mely magas hőfokra felmelegített levegőjével izzasztó kamrául szolgált. L. *Balneum*.

Lacord., latin állatnevek után *Lacordaire* Jean Théodore (l. o.) nevének rövidítése.

Lacordaire (ejtsd: lakordér), 1. *Jean Théodore*, francia zoológus, szül. Recey-sur-Ourceban (Côte-d'Or) 1801 febr. 1., megh. Lüttichben 1870 júl. 19. A lüttichi egyetemen a zoológia tanára volt. Különösen a rovarok tanulmányozásával foglalkozott. Nevezetesebb művei: Introduction à l'entomologie (Paris 1834—37, 2 köt.); Faune entomologique des environs de Paris (Boisduval-lal, Paris 1835); Histoire des Insectes. Genera des Coléoptères (Paris 1854—1876, 12 köt.).

2. *L.*, *Jean Baptiste Henri Dominique*, francia kat. hitszónok, *L. 1.* öccse, szül. Recey-sur-Ourceban 1802 máj. 12., megh. Sorèzeben 1861 nov. 20. Előbb jogot tanult, azután 22 éves korában papnövendék lett és 1827. pappá szentelték. Kezdetben mint segédlelkész, majd mint IV. Henrik kollégiumának lelkiigazgatója működött Párisban. 1830-ban Lamennais-vel és Montalamberttel az Avenir c. szabadelvű kat. lapot szerkesztette. Minthogy azonban e lapot a francia püspöki kar és a pápa kárhoztatták, L. a laptól visszalépett és Lamennais-vel szakított. Ekkor a szószéken kezdett működni. Ékesszólásával hallgatóit magával ragadta. 1838-ban Szt. Domonkos rendjébe lépett. Ujoncévében Szt. Domonkos életét írta meg (Vie de St. Dominique, 1840). 1850-ig a Szt. Domonkos-rendnek franciaországi főnöke lett. 1854-ben a rend főnökségéről lemondott és a sorèzei nagyhírű tanintézet kormányzását vette át. 1860-ban a francia akadémia tagjává választotta. Művei: Considérations sur le système philos.

de M. de Lamennais (1834); Conférences de Notre Dame de Paris, Nancy, Lyon, Grenoble (4 kötet, 1844—51), magyarra *Majer* Károly (Pest 1853) és *Sarmaságh* Géza (Szatmár 1880) fordította; Sermons, Allocutions et Instructions (8 köt., 1887); Vie de Ste Marie Madeleine (1860). Montalambert gróf 1870. Le Testament du P. Lacordaire címen L. életleirását bocsátotta közre, amint azt maga L. egyik társának tollba mondotta. V. ö. Lacordaire H. Domonkos magán és szerzetes élete. Irta: *Chocarne* B., magyarítá Hatzinger István.

La Coruña, spanyol város, l. *Coruña*.

Lacôte, a Genfi-tó ÉNy.-i partvidéke, l. *Côte*.

La Cour (ejtsd: lakúr), *Poul*, dán fizikus és meteorológus, szül. Skjärsóban (Jütland) 1846 ápr. 13., megh. Askovban 1908 ápr. 24. A kopenhágai meteorológiai intézet aligazgatója volt, majd tanár az askovi főiskolán. 1871-ben módszert dolgozott ki a felhők magasságának mérésére. 1874. feltalálta a fonotelegráfiát, 1876. a fonikus kereket, 1886. a spektrotelegráfiát.

Lacretelle (ejtsd: lakretell), *Jean Charles Dominique*, francia történetiró, szül. Metzben 1766 szept. 3., megh. Bel-Airben 1855 márc. 26. A forradalom alatt ujságiró volt, 1795. a konvent ellen irányuló royalista felkelés élén állott, 1797—99-ig fogságot szenvedett, 1800 óta a hivatalos sajtóirodában működött, 1809. a párisi egyetemen a történelem tanára lett. Művei összefüggő sorozatban tárgyalják Franciaország történetét. Ezek: Histoire de France pendant les guerres de religion (Paris 1822, 4 köt., 2. kiad.); Histoire de France pendant le XVIII.-e siècle (u. o. 6 köt., 5. kiadás); Histoire de la Révolution française jusqu'au 18 et 19 brumaire (u. o. 1821—26, 9 köt.); Histoire de France depuis la Restauration (1829—35, 4 köt.); Histoire du Consulat et de l'Empire (1845—48, 6 kötet). Érdekesek emlékiratai is (Dix années d'épreuves pendant la Révolution, 1842).

Lacrimae Christi (lat.) a. m. Krisztus könnyei; vörös, igen finom csemegebor, mely a Vezuv egyik nyulványán levő kolostor körül készül a *lacrima* nevű szőllőből. E rendkivül tüzes, kitünő izü és illatú bor alig jön kereskedésbe, mert csak igen kis mennyiségben készül. Hasonlít hozzá a sötétsárga szinű *L. della Somma*, mely a Somma nyugati és északnyugati lejtőjén terem és a világosabb szinű *L. greco*, melyet a hegy lábától Castellamaréig szüretelnek Malvasia szőllőből.

Lacroix (ejtsd: lakroá), 1. *Alfred*, francia mineralógus, szül. Mâconban (Saône-et-Loire) 1863 febr. 4. 1887-ben a Collège de France preparátora, 1893. a Jardin d. Plantesban a mineralógia tanára, 1896. az École des Hautes Études-ben a mineralógiai laboratórium igazgatója, majd a Musée d'Histoire naturelle-ben a mineralógia tanára lett. Rendkivüli munkásságot fejt ki; műveinek száma több százra rúg; leghiresebb munkája: Minéralogie de la France et de ses Colonies, továbbá: Le Mont Pelée.

2. *L., Hortense*, francia irónő, l. *Cornu*, 1.

3. *L., Paul*, irói álnéven *le bibliophile Jacob*, francia iró, szül. Párisban 1806 febr. 27., megh. u. o. 1884 okt. 16., mint az Arsénal könyvtárőre. Irt több tudományos szinezetű regényt, számos művelődéstörténeti, könyvészeti és irodalomtörténeti művet és sajtó alá rendezett néhány régibb francia irót. Végül *Pierre Dufour* álnéven ő volt egyik szerkesztője a Histoire de la prostitution chez tous les peuples du monde (Paris 1851—54) c. vállalatnak. — Öccse, *Jules*, szül. Párisban 1809 máj. 7., megh. u. o. 1887 nov. 10., több regényt, számos szindarabot s két kötet verset: Les pervenches (1838) és L'année infâme (1872) írt.

4. *L., Silvestre François*, francia matematikus, szül. Párisban 1765., megh. u. o. 1843 máj. 25. 1787-ben az Académie des Sciences a tengeri biztosításokról irt művét megjutalmazta, a forradalom után a tüzérségi iskola, az École centrale, az École politechnique, a Sorbonne és a Collège de France tanára volt. L. nem volt teremtő elme, de számos tankönyve több egyszerü kompilációnál; korának valamennyi matematikai művét tanulmányozta és a tételek sok helyen hiányos bizonyitásait kiegészitette. Főbb művei: Traité du calcul différentiel et du calcul intégral (Paris 1797, 2 köt., 7. kiad. 1867); Traité élémentaire du calcul des probabilités (1816, 4. kiad. 1833).

Lacroma, Ragusa dalmát kerületi kapitánysághoz tartozó sziget, Ragusától D.-re, $^{3}/_{4}$ km² területtel, 80 lakossal, szubtropikus növényzettel, császári kastéllyal és a XVIII. sz. végén elhagyott bencés kolostor romjaival. L. szigetén a császári kastély és park, amelyet Miksa főherceg, a későbbi mexikói császár, restauráltatott, Rudolf trónörökösnek volt egy ideig birtokában; halála után a király a dominikánusoknak adományozta, akiktől 1907. Rudolf leánya, Windisch-Graetz hercegné a pápa beleegyezésével visszavásárolta.

La Crosse (ejtsd: lakrossz), kanadai nemzeti játék, melyet eredetileg az indiánusok játszottak s mely Angliában is meghonosodott. A játszók két csoportja 12—12 emberből áll. Mindegyik párt arra törekszik, hogy egy gummilabdát hosszú nyeleken megerősitett hálókkal (crosse) az ellenség kapujába hajtson.

La Crosse, székhelye L. countynak Wisconsin északamerikai államban, a L. és Mississippi összefolyásánál, (1910) 30,417 lak., püspöki székhely, nagy fürészmalmokkal és fakereskedéssel.

Lacsa, tó Olonec orosz kormányzóság Kargopol kerületében, területe 365 km². A Vozse-tó lefolyása, a Szvid ömlik beléje D.-en, É.-on kifolyik belőle az Onega folyó.

Lacsnó, kisk. Sáros vm. kisszebeni j.-ban, (1910) 186 tót lak.; u. p. és u. t. Hedri.

Lac sulfuris (lat.) a. m. *kéntej*, l. *Kénmáj*.

Lactantius *Firmianus*, latin egyházi iró, szül. 260 körül Afrikában pogány szülőktől, megh. 340 táján, valószinüleg Trierben. Arnobius szónok tanítványa és Crispus herceg nevelője volt. Nikomédiába az ékesszólás tanszékére meghíva, itt (vagy már Afrikában) keresztényné lett és tanuja volt Diocletianus keresztény-üldözésének. Miután a kereszténységet iratokban is támadták, L. ezek ellenében írta nagy 7 kötetes művét: Divinae institutiones. Ékesszólása és szép nyelvezete miatt keresztény Cicerónak nevezték. További munkái: De opificio Dei; Liber de ira Dei; Liber de mortibus persecutorum és De ave Phoenice c. költeménye. (Magyarul megjelent: Az egyház harcai és győzelmei. Ford. az esztergomi növendék papság,

Esztergom 1874.). Munkáit kiadták: Bünemann J. L. (Leipzig 1739); Fritzsche (u. o. 1742—45); Migne (Paris 1844). V. ö. *Pichon,* Lactance (1901); *Monceaux,* Hist. litt. de l'Afrique chrét. III. (1905).

Lactaria (növ.), a Lemezesgombák fajokban gazdag génusza, melynek jellemző sajátsága, hogy a húsos termőtest tejnedvet viselő sejteket tartalmaz. Az ide tartozó gombák karcolásra, törésre fehér vagy színes tejnedvet eresztenek. Ehetők: a *kenyérgomba* (l. o.), a *borsos gomba* (l. o.), a *rizike gomba* (l. o.); nem ehetők: a *szőrgomba* (l. o.), a *rőt tejgomba* (l. o.) és a *pelyhes keserű gomba* (l. o.).

Lactescens, *lactens* (lat.), tejelő, tejadó növények, amelyeknek testében tejnedv van.

Lactuca *L., saláta* (növ.), a Compositae (Fészkesek) család nyelves virágú génusza; 100 faja nagyobbrészt az északi félgömbön s itt is inkább az óvilágban van elterjedve, csak néhány van Észak-Amerikában és Nyugat-Indiában. Egy-kétéves vagy évelő füvek, egyesek félcserjék. Alsó leveleik lehetnek épszélüek, feljebb rendesen szárnyasan v. öblösen kacurosak, valamennyi nyeletlen. Fészkük bugákban v. másféle virágzatban áll és többnyire sárga v. kék virágú. Kaszatjuk lapos, csőre fonalszerű s a végén kis karimája van a bóbita számára. Megemlítendő: a *L. virosa* L. (mérges saláta, pokolfű). Undorító, kissé bódító szagú, tejelő fű. Alsó levelei igen nagyok, a feljebb esők szárnyasan karélyosak. Termése fekete, széles szegélye van, olyan hosszú, mint a csőre, ez utóbbi fehér. Közép- és Dél-Európában található, de nálunk nem fordul elő. Leveleinek borszeszes kivonata és beszárított tejnedve orvosság (l. *Lactucarium). A L. scariola* L. (keszegsaláta), mely folyók, utak mentén, köves parlagokon hazánkban is közönséges, ÉD.-vonalba helyezkedő leveleivel a kompasznövények (l. *Heliotropizmus)* közé tartozik. A *L. sativa* L., a közismert *fejes saláta,* konyhakerti növény. Valószinüleg művelés folyamán előállt fajtája az előbbinek. Levelei vízszintesek, nem szőrösek, inkább húsosak, szíves alappal szárölelők, fogasak, szárnyasan hasogatottak v. osztatlanok. Kétéves növény. Miveléssel sokféle szinű, bodrozatú és borulékú fajtája keletkezett, l. *Saláta.*

Lactucarium (lat.), a salátafélék kipréselt és megszárított nedve. Alaktalan, vörhenyesbarna, törékeny, bódító szagú, csípőskeserű ízű darabokban fordul elő, melyek forró vízben meglágyulnak, de tökéletesen és jól semmiféle oldószerben nem oldhatók. A L. gyenge bódító anyag, melynek hatóanyagai indifferens testek (laktucin, laktukon, laktukopikrin) és a keserű laktukasav. Leginkább az ópium pótlószeréül rendelik (köhögés csillapítására stb.), ma már igen ritkán. Gyakran hamisítják keményítővel, liszttel, stb.

Lacuna (lat.), hézagok, üregek az állatok testét alkotó szövetekben vagy azok között. L. még *Vérérrendszer.*

Lacunar (lat., *lacuna* a. m. hézag, üresség), a régi rómaiaknál rovátkos mennyezet, melyet úgy készítettek, hogy a tartógerendákba harántgerendákat róttak be, ami úgy látszott, mintha a mennyezet nyílásukkal lefelé fordított kazettákból állana. Ezeknek a kazettáknak a hátterét elefántcsonttal és arannyal szokták kirakni. L. még *Kaszetta.*

Lacus (lat.) a. m. tó.

Lacus Ciminius, l. *Cimino.*

Lacus Curtius, a régi Róma forumának az az emlékkel jelölt helye, ahol M. Curtius, hogy az istenek haragját kiengesztelje, belevetette magát a földnek hirtelen támadt szakadékába, mely mögötte ismét bezárult. Helyét 1904. megtalálták.

Lacus Felicis, az Aquincum-Crumerum (Nyergesújfalu) útvonalnak egyik állomása Pannoniában; talán a mai Csév. Tatával is azonosítják.

Lacus Tritonis, l. *Tunisz.*

Lac virginum (lat.) a. m. szűzlánytej, lásd *Benzoégyanta.*

Lacy *(Lascy), Franz Moritz,* gróf, osztrák tábornagy, szül. Szt.-Pétervárt 1725 okt. 21., megholt Bécsben 1801 nov. 24. Nagy kitüntetéssel küzdötte végig az osztrák örökösödési háborút, személyes vitézségének számos jelét adva az olaszországi, sziléziai és németalföldi csatatereken. 1750. ezredessé, a hétéves háború kitörésekor vezérőrnaggyá nevezték ki. E háborúban kitünt a prágai, boroszlói és leutheni csatákban. Széleskörű ismereteinek jutalmául tábornokká és a vezérkar főnökévé neveztetvén ki, újraszervezte a hadsereget, felmentette 1758. Olmützöt s tervezte a hochkirchi és maxeni szerencsés vállalatokat. De mert diadalait kellőképen ki nem aknázta, Laudonnal többszörösen viszályba keveredett. Szerencsésen küzdött az 1760-iki hadjáratban is, mikor egészen Berlinig nyomult előre. Jutalmul Mária Terézia tábornaggyá nevezte ki. A hubertsburgi békekötés után mint a hadsereg főfelügyelője, 1766 óta pedig mint az udvari haditanács elnöke működött s a hadsereg újjászervezése terén nagy érdemeket szerzett. II. József rendkívül szerette, feltétlenül bizott benne s hadiügyekben első sorban az ő tanácsával élt. A tescheni béke után átvette a hadügyminisztérium vezetését s részt vett az 1788-iki török háborúban is.

Lácza, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 1405 magyar lak.; u. p. és u. t. Perbenyik.

Láczai Szabó *József,* ref. pap és pedagógus, szül. Sárospatakon 1764 júl. 17., meghalt u. o. 1828 szept. 21. Iskoláit Sárospatakon végezte. 1791—1805-ig Pápán volt tanár. 1805-ben Lepsénybe ment papnak, itt szerkesztette Fábián József veszprémi esperessel a *Prédikátori Tárház*-at. 1808 máj. 16. Sárospatakra hívták professzornak és papnak. Főbb művei: *Keresztyén katekizmus* (németből, Vácz 1806); *Kisdedek katekizmusa* (u. o. 1806); *Prédikációk* (a Prédikátori Tárházban, Vácz és Veszprém 1805—1808); Ehrenrettungsversuch (egy utazó angol becsmérléseí ellen, a berlini Freymüthige c. folyóiratban 1806); *Vallástevő katekizmus* (Sárospatak 1813); *Rövid erkölcstudomány* (u. o. 1826); *Templombeli köznapi könyörgések* (u. o. 1827); *Prédikációk* (u. o. 1814).

Laczfalu, kisk. Szatmár vm. nagybányai járásában, (1910) 1205 oláh lakossal; u. p. és u. t. Felsőbánya.

Láczfalva, kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 245 tót lak.; u. p. Nagykemencze, u. t. Homonna.

Laczház, kisk. Szolnok-Doboka vm. kápolnokmonostori j.-ban, (1910) 600 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Laczháza, 1. nagyk. Pest vm.-ben, l. *Kiskunlaczháza*. — 2. *L.*, község Verőcze vm.-ben, l. *Vladislavci*.

Laczkfy-*család (kerekegyházi)*, az Anjou-korbeli, hazánk sorsát intéző családok közt a legelsők egyike, a Hermann-nemzetségből; a Maros balpartjan Pécskával szemben fekvő Kerekegyházáról vett előnevet. A székely eredetü Aporokhoz semmi közük s a *L.-Apor* elnevezés hibás, valamint az Ottó és Róbert Károly alatti híres erdélyi vajda, László is egészen más nemzetséghez tartozott. A család őse Dénes fia Laczk, 1329—1342. székely ispán, kinek fiai közül nevezetesebbek: *L.* (I.) *István*, 1328. ott volt az osztrákok ellen indított hadjáratban, valamint 1330. a szerencsétlen havasalföldi háborúban s a reá bizott sereggel elfoglalta Argyas (ma Argyis) várát. A litvánok elleni keresztes hadjáratban részt vett, mint erdélyi vajda. 1347-ben a nápolyi hadjáratba követte Lajost. 1348 szept. ő vezette a királyi hadakat Nápolyba. Hadjárata valóságos diadalmenet volt, az olasz városok rendre hódoltak, Johanna férje, Tarantói Lajos pedig városról-városra futott előtte. Végre a Nápoly és Aversa közt 1349 jún. 6. vívott véres és elszánt ütközetben Tarantói Lajos főerejét teljesen megtörte. Az 1350-iki újabb hadjáratban is résztvett s Aversa ostrománál ő fővezérkedett. 1351-ben tótországi és horvát bán lett. Három év mulva, 1354 körül meghalt. — *L. András*, Laczk székely ispán fia. Már 1342. atyjának utódja a székely ispánságban. A második nápolyi hadjárat után Lajos király kinevezte és hátrahagyta helytartónak (1350). Innen 1352. tért haza s a következő évben már erdélyi vajda lett. Ezután macsói bán volt egész 1355-ig, mikor a királyné tárnokmestere lett. 1356—59-ig ismét Erdély kormányát vezette mint vajda s még az 1359. évben meghalt. Ő volt az, ki 1345. a tatárokat, kik az ország határait háborgatták, három napig tartó ütközetben a legenda szerint Szent László tettleges segítségével tönkre tette. — *L. István* (II. vagy Csáktornyai), I. István fia, 1371. Dalmát- és Horvátország bánja, 1372. erdélyi vajda, 1372—73-ig Felső-Olaszországban, mint főhadvezér, fogságba esett. 1383-ban ismét bán. 1384-ben a Horváthyak pártütésébe ártotta magát. 1387-ben Budán találjuk, a király nádorrá és fölovászmesterré teszi. De sohasem volt többé egészen hű az uralkodó házhoz. 1396-ban Nápolyi Lászlónak kortese és helytartója lett s híveket gyüjtött neki. Hűtlenségei dacára el mert menni 1397 febr. 27. a Zsigmond által összehívott körösi gyülésre. De pártosaiban hiába bizott, Zsigmond elfogatta s ott helyben fejét vétette, testét pedig a palota ablakán át hívei megrettentésére, ezek közé dobatta. Keszthelyen temették el az általa építtetett egyházban. — *L. László* (IV.), I. Miklós fia. Családjának utolsó sarja. 1421-ben aradvármegyei főispán. V. ö. Turul 1884., 1886., 1895. évf.; *Pór* Antal, Nagy Lajos (Budapest 1892).

Laczkó, 1. *Dezső*, geológus, szül. Trencsénben 1860 júl. 22. 1877-ben a kegyestanítórendbe lépett s főgimnáziumi tanári minőségben Privigyén, Kecskeméten és Veszprémben működött, utóbb a veszprémi piarista főgimnázium igazgatója lett. A Bakony geológiai kutatásában *Lóczy* Lajos mellett tevékeny részt vett s a Balaton monografiája I. kötetében megjelent *Veszprém városának s környékének geologiai leirása* című munkája. A veszprémi Jeruzsálemhegy felső triasz-kori márgájában ő fedezte fel azt a híres ősteknősbékát, amelyet *Jaekel* berlini paleontológus *Placochelis placodonta* n. gen. néven írt le. A veszprémi muzeum megalkotásában nagy része volt.

2. *L. Géza*, író, szül. Budapesten 1884 dec. 3. A budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. 1907. az Országos Nőképző Egyesület tanára lett. 1913 óta a Nyugat c. folyóirat munkatársa s az újabb írói generációnak egyik legtermékenyebb tagja. Versei, novellái, kritikái legnagyobbrészt e folyóiratban jelentek meg. Főbb művei: *Solo solissimo* (verskötet, Kolozsvár 1907); *A tanszűz* (elb., Budapest 1909); *A porosz levél; William Blackbirth lelke* (elb., u. o. 1910); *Butorrongálás* (elb., u. o. 1912); *Széphistória Vasverő Deli lovagról* (verses regény, u. o. 1913); *Német maszlag, török áfium* (történelmi regény, u. o. 1913).

3. *L.*, l. *Latzkó*.

Laczkod, kisk. Kis-Küküllő vm. radnóti j.-ban, (1910) 691 oláh lak., u. p. Marosugra, u. t. Mikefalva.

Laczkova, község, l. *Laczkvágása*.

Laczkovics *János*, a Martinovics-féle összeesküvés részese, L. Imre pestmegyei alispán fia, szül. 1750., kivégezték Budán 1795 május 20. 1772-ben a magyar testőrségbe lépett s itt megismerkedett Bessenyei és társai hatása alatt a francia irodalom remekeivel. 1776-ban hadnagy a Gréven-huszárezredben s 1778. a martinovetzi ütközetben vitézségének több tanujelét adta. 1786. kapitánnyá léptették elő. Részt vett az 1787—89-iki török háboruban s ez időből való első irodalmi föllépte *Belgrád bevétele* c. verssel. Ekkor indult meg a francia forradalom hatása alatt az a reformmozgalom, mely a nemzeti elem jogaiba való visszahelyezését követelte. Ehhez csatlakozva, L. írta azt a kérvényt, melyben a Gréven-ezred 1790. az országgyűléshez avégett folyamodik, hogy a magyar ezredeket ne Magyarország határain kívül helyezzék el, magyar ezredekben a tisztek is magyarok legyenek és a hadsereg nyelve magyar legyen. Emiatt L.-ot hadi törvényszék elé Bécsbe idézték. Az alsó tábla tiltakozó felirata megmentette ugyan a fogságtól, de büntetésből 1790 szept. 24. ezredétől a mantovai helyőrséghez tették át, ami L.-ot oly érzékenyen sértette, hogy lemondott tiszti rangjáról s visszatért Pestre. A következő évben II. Lipót Martinovics Ignác ajánlatára biztatta, hogy pesti kerületi biztosnak kinevezi s addig is évdíjat rendelt számára. L. e királyi kegyet azzal igyekezett viszonozni, hogy Martinovicsnak Oratio ad proceres c., 1790. megjelent művét *A magyar ország gyülésiben egybengyűlt méltóságos és tekintetes rendekhez 1790. esztendőben tartatott beszéd* címmel magyarra átdolgozta, szelidítve ennek oly kifeje-

zéseit, melyek a monarchia eszméjének nem kedveznek s azonkívül jegyzetekkel is ellátta azt, amelyekben különösen a főrendek előjogait ostromolja s dicsőíti II. Lipótot, ki az egyenlőtlenséget meg akarja szüntetni. Új helyzete nem sokáig tartott. Lipót halálával évdíját is elvesztette. Ferenc királytól semmit sem sikerült kieszközölnie. Hasztalan megy Bécsbe s hiába halmozza el 1792. megjelent újabb művében, *A magyar történetnek rövid rajzolatjá*-ban dicséretekkel az ausztriai házat. A Martinovics-féle röpirat fordítása, de különösen az 1790. kiadott *A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember Jeruzsálemben* és *A Jézus társaságbeli szerzeteseinek Khinából való kiűzettetése* című műveiért, melyek Voltaire szellemében gúnyolják a kereszténységet, L.-ot is perbe fogták, mely pere egész 1794-ig elhúzódott, amikor fölmentették. Eközben Martinovics határozottan a forradalmi térre lépett s 1794 április végén titkos társulatot szervezett. Ennek alapszabályait és tervezetét legelőbb L.-csal közölte. Magyarországot több kerületre osztották föl s egyik kerület igazgatója (állítólag a debreczeninek) L. lett volna. A bécsi rendőrség azonban mindennek hamar nyomára jött. Júl. 24-ikére virradóra Martinovicsot elfogták, aki társait is megnevezte. Igy történt, hogy aug. 16. L.-ot is elfogták, Bécsbe kisérték és aug. 25. törvényszék elé állították. Itt eleinte mereven tagadott, de társai is ellene vallván, szept. 6. beismerte a vádakat. Nov. 22. Budára kisérték s többszöri kihallgatás után az alsó tábla 1795 ápr. 27. felségsértésért palloshalálra ítélte. Ez ítéletet, amelyet máj. 1. a hétszemélyes tábla is megerősített, máj. 20. Budán a Vérmezőn hajtották végre. Sírját hat vértanútársáéval együtt hosszabb próbaásatás után 1914 máj. 20. Bartucz Lajos egyet. magántanár találta meg az Új Szent János-kórház és a katonai temető között levő területen. A csontvázakat a fővárosi levéltárban helyezték el a főváros által tervbe vett emlékmű elkészültéig, amikor is oda fogják eltemetni, ahol megtalálták. — L. öccse, László, tulajdonképen be sem igen volt avatva a Martinovics-összeesküvésbe, de azért őt is elfogták s 10 évi várfogságra ítélték, melyből 6 évet Kufsteinban, Brünnben és Innsbruckban ki is töltött.

Irodalom. Fraknói V., Martinovics és társainak összeesküvése, Budapest 1880; Ballagi, A magyar királyi testőrség története, Pest 1872; Vasárnapi Ujság 1872, 40. szám; 1873. 50. sz. arcképpel.

Laczkvágása (azelőtt: *Laczkova)*, kisk. Szepes vm. ólublói j.-ban, (1910) 369 tót lak., u. p. és u. t. Gnézda.

Laczunás, kisk. Temes várm. verseczi j.-ban, (1910) 1040 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Nagyzsám.

Lád nemzetségének Abaúj, Borsod, Bács és Zala vármegyékben 1258—1383 közt 7 birtoka volt; törzshelye Sajólád Borsodban. Ősei közé tartozott Bulcsu, 1233—58. csanádi püspök.

Lada (orosz), l. *Lado.*

Láda, 1. fából készült, helyéből elmozdítható, rendszerint hosszanti alakú, fölfelé nyíló födéllel ellátott rekesz, szekrény, melyben kisebb, értékesebb használati tárgyakat, kivált pedig ruhát szokás tartani. Eredete igen régi. Már az asszíriai domború műveken is fordulnak elő L.-k, melyek rájuk szögezett fémpántokkal vannak megerősítve, úgy, hogy a pántok és szögek feje egyszersmind külsejüket díszíti. Pompejiben több vas-L. került napvilágra, melyek külsejének szintén a bevert szögek feje szolgált díszül. A középkorban a L. használata általános volt és egyszersmind ülőbútorul is használták, oldalait gyakran faragványok, berakott munkák, festmények díszítették, felső lapja, melyre párnákat raktak, sima maradt. Nem ritkák azonban az olyanok sem, melyeknek felső lapja szintén díszes. A XV. sz.-ban kezdett a L. átalakulni és lassankint belőle fejlődött ki valamennyi szekrényféle bútorunk. A köznépnek ma is kedvelt bútora a L. s díszítése legjobb alkalmul szolgál a népies díszítő művészet gyakorlására. Igy a magyar köznép L.-ján legotthonosabb a magyaros díszítmény, melynek egyik uralkodó elemétől, a tulipántól kapta nevét a *tulipántos L.* — A csomagolásra szolgáló L. a kereskedelem mai fejlettsége mellett fontos cikk. Rendesen luc- vagy jegenyefenyő, kivételesen hárs-, nyár-, vadgesztenye- v. bükkfából is készül.

2. *L.*, bizonyos árúk szám szerinti mértékénél használt menyiséget jelent. Pl. 1 L. ásványvíz = 100 üveg, 1 L. francia vörösbor = 48 üveg stb.

Láda, kisk. Sáros várm. eperjesi j.-ban, (1910) 236 tót lak., u. p. és u. t. Kapi.

Ladakh *(Ladak, Közép-Tibet)*, Tibet vidéke és 1835 óta Kasmir egyik tartománya. Területe 73,138 km², lakóinak száma kb. 180,000. A szorosabb értelemben vett L. két egyközű, szűk völgyből áll, amelyeket 5000 m. átlagos magasságú hegylánc, a Lehi lánc választ el egymástól. A lakosok buddhisták; köztük poliandria uralkodik. A földet nagy gonddal és szorgalommal művelik; rozs, búza és köles a fő kenyértermék. Jakkot, juhot, kasmir-kecskét tenyésztenek. Főhelye *Leh* (l. o.). L. eredetileg Tibetnek volt egyik tartománya, későbben önálló volt. 1839 óta Brit-Indiához tartozik.

Ladamócz, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 718 magyar lak., postahivatal, u. t. Bodrogszerdahely.

Ladamos, kisk. Alsó-Fehér várm. kisenyedi j.-ban, (1910) 438 oláh és magyar lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Ladanum (növ.), l. *Cistus.*

Ladány, községek, l. az összetételek alatt *(Jászladány, Püspökladány* stb.).

Ladánybene, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. alsódabasi j.-ban, (1910) 1785 magyar lak., postaügynökség; u. t. Lajosmizse.

Ladányi *Gedeon*, történetíró, született Hiripen (Szatmár vm.) 1824 máj. 24., megh. Kolozsvárt 1886 febr. 4. 1847—51-ig a szalontai ref. gimnázium igazgató-tanára volt, ekkor Debreczenbe választották meg előbb gimnáziumi, 1860. pedig jogakadémiai tanárnak. Az Akadémia 1872. lev. tagjává választotta, ugyanazon évben nevezték ki a kolozsvári egyetemhez a világtörténet tanárává. Főbb művei: *A világtörténet főbb eseményei* (Debreczen 1856, 5. kiad. u. o. 1872); *A magyar alkotmány története* (u. o. 1863, 3. kiad. 1873); *A magyar királyság alkotmánytörténete a szat-*

mári békekötésig (2 köt., u. o. 1871). V. ö. *Szabó* K., Emlékbeszéd L. G. felett (Budapest 1887).

Ládasírok, l. *Őskori sírok.*

Láday *István*, büntetőjogi író, szül. Kecskeméten 1873 máj. 14. Miután tanulmányait befejezte, 1900. bírósági szolgálatba lépett, 1902. az igazságügyminisztériumba került, ahol kir. ügyész. Az igazságügyminisztériumban a börtönügy legfontosabb kérdéseivel foglalkozik. Munkái: *A fiatalkoruak kriminalitása* (Bpest 1905); Lutte contre la criminalité des mineurs (u. o. 1905); Royal Hungarian Reformatories (u. o. 1908); *A büntető novella kommentárja* (u. o. 1911). Ennek a Lexikonnak is munkatársa.

Ládbesenyő, kisk. Borsod vm. edelényi j.-ban, (1910) 463 magyar lak.; u. p. és u. t. Szendrőlád.

Ladegast, *Friedrich*, szül. 1818 aug. 30. Hermsdorfban, megh. 1905 jún. 30. Weissenfelsben, kitünő orgonagyáros. Leghíresebb műve a lipcsei Nicolai-templom 4 manuálos nagy orgonája.

Ladenbergia *Klotzsch*, *Cascarilla* Wedd. és Benth. et Hook., *Joosia* Karst. (növ.), a Rubiaceae család génusza: 40 faja Amerika trópikus részén honos, rendesen nagylevelű fa. A *L. pedunculata* K. Sch. Colombiától Peruig elterjedt kis fa. Kérge *kina kuprea* néven kerül a kereskedelembe. 2% kininszulfát-tartalmánál fogva orvosság. A braziliai *L. hexandra* Klotzsch kérge a *quino do Rio*.

Ladenburg (a rómaiak idejében *Lupodunum*), város Mannheim badeni kerületben, (1910) 4335 lak., 1849 jún. 15-én a badeni fölkelők itt heves csatát vívtak a hesseniekkel és mecklenburgiakkal.

Ladenburg, *Albert*, német kémikus, szül. Mannheimben 1842 júl. 2., megh. Boroszlóban 1911 aug. 15. Előbb kieli, utóbb boroszlói tanár volt. Különösen elméleti kémiával és a sziliciumtartalmú szénvegyületek szintézisével foglalkozott. Előállította a koniint és piridint összetevés útján. Nagyobb művei: Entwickelungsgesch. d. Chemie (2. kiad. 1887); Handwörterbuch der Chemie, 13 kötetben (Breslau 1883—95); Naturwissenschaftliche Vorträge in gemeinverständlicher Darstellung (Leipzig 1908).

Ladešići, adók. Zágráb vm. károlyvárosi (karlovaci) j.-ban, (1910) 219 horvát lak.; u. p. Donje Prilišće, u. t. Károlyváros (Karlovac).

Ládháza, kisk. Borsod vm. miskolczi j.-ban, (1910) 488 magyar lak., vasútállomás; u. p. és u. t. Mezőnyék.

Ladies race (ang., ejtsd: lédisz rész, a. m. női, nőnemű versenyek), általános neve mindazoknak a lóversenyeknek, amelyek kizárólag kancák részére vannak fentartva.

Ladik, a belvizeken használt lapos fenekű, evezővel, ritkábban vitorlával hajtott jármű. Nagyobb L.-ok a folyamokon árúszállításra is használtatnak; ilyenek sokszor egyszerű fedélzettel birnak, valamint vitorlázás céljából 1—2, keresztrudakkal ellátott árboccal is fel vannak szerelve. Ha nem a szél által hajtatnak, tovamozgatásuk a folyamfenékig érő tolórudakkal történik. Nagyobb ladikokat *dereglyéknek* szokás nevezni. L. *Dereglye.*

Ladik *Gusztáv*, jogi író, szül. Feketebátoron (Bihar vm.) 1869 szept. 29. 1882-ben a belügyminisztériumban fogalmazógyakornok lett, de állásától csakhamar megvált és az ügyvédi pályára lépett. 1895-ben kinevezték az Országos Törvénytár szerkesztőjének, 1908. a belügyminisztériumba osztálytanácsosnak, 1913. miniszteri tanácsosnak. Munkái: *Betűrendes tárgymutató a magyarországi törvények 1891—99. évfolyamához* (Budapest 1900); *Tájékoztató az 1836—1901. évi magyarországi törvények rendelkezései között* (u. o. 1902); *Betűrendes tárgymutató a Magyarországi Rendeletek Tára 1895—1906. évfolyamához* (u. o. 1907); *Szakszerű tárgymutató a Magyarországi Rendeletek Tára 1867—1906. évfolyamához* (u. o. 1907); *A közszolgálati alkalmazottak jogviszonyai* (u. o. 1908); *A közigazgatás egyszerüsítése, törvényhatóság, község* (Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása, u. o. 1909); *A szabályrendeletek* (u. o. 1912).

Ladikie, város, l. *Latakia.*

Ladimirevci, adók. Verőcze vm. eszéki (osijeki) j.-ban, (1910) 1322 szerb és német lak., vasútállomás; u. p. és u. t. Bizovac.

Ladin emelet (geol.), a középső triasz felső emelete. Nálunk tipusosan a Bakonyban fordul elő.

Ladin nyelv, az Engadin és Tirol raetorománjainak a nyelvjárása. Vannak azonban román nyelvészek, akik a raetorománt nyelvet (l. o.) nevezik L.-nek.

Ladino, a zsidóktól a pirenéi félszigeten, aztán Dél-Franciaországban, Hamburgban, Londonban, Amsterdamban, de még Észak-Afrikában és Törökországban is elterjesztett jargon. A L. a spanyol és héber nyelv keveréke és gazdagnak is mondható irodalommal bir. V. ö. *Grünbaum*, Jüdisch-Spanische Chrestomathie (Frankfurt a/M. 1896).

Ladinok, l. *Raetorománok.*

Ladinos, Közép-Amerikában és főleg Mexikóban az indiánusoknak európaiakkal való kereszteződéséből származott korcstörzseket nevezik így.

Ladis, falu és fürdőhely *(Obladis)* Landeck tiroli kerületi kapitányságban, a felső Inn völgyében, 1184 m. magasban, (1910) 280 lak.

Ladislav, adók. Belovár-Körös vm. garešnicai járásában, (1910) 873 horvát, magyar és német lakossal, vasúti megállóhely; u. p. és u. t. Hercegovac.

Ladiver *Illés*, evang. tanár és egyházi író, szül. Zsolnán 1633., megh. Eperjesen 1686 márc. végén. 1682 óta eperjesi kollégiumi igazgató volt. Kiválóbb munkái a következők: Dissertatio de Coena Domini (Bártfa); Institutiones Philosophiae moralis; De atomibus contra Zabanium (1667); Summula Logicae (Zsolna 1671); Versus memoriales et differentiales diversorum auctorum (Lőcse 1672); Symperasmata in philosophiam rationalem (Szeben 1679); Natale victoriarum praevagium Cels. Princ. ac Dni Emerici Thököly (Lőcse 1683 márc. 29.); Summa Metaphysicae Aristotelicae (Kassa 1685); Lilietum Montis Georgii (Lőcse 1673); Controversiarum Metaphysicarum Disp. I., Disp. Altera (Szeben 1679), Disp. tertia (u. o. 1680); Thegey Evangelicae (Lőcse 1683): Procular Engaddi (u. o. 1683); Assertio immota (Bártfa 1662).

Ladjevac, kisk. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban. (1910) 715 szerb lak.; u. p. és u. t. Okučani.

Ladmirault (ejtsd: lamiró), *René Paul de*, francia tábornok, szül. Montmorillonban, Vienne közelében, 1808 febr. 17., megh. Párisban 1898 febr. 3. 1859-ben mint hadosztályparancsnok a Solferino mellett vívott csatában súlyosan megsebesült. 1870-ben a IV. hadtest élén hősiesen harcolt a Metz körül vívott csatákban és aug. 18. sikeresen megvédte Amanvillerst a poroszok támadásai ellen. Metz kapitulálása után ő is a németek foglya lett. Amint a német hadifogságból hazatért, a kommün ellen fogott fegyvert és annak leverétése után Páris kormányzója és a legfelsőbb hadi tanács tagja lett. 1876—1891-ig szenátor. Irodalmilag is működött: Bases d'un projet pour le recrutement de l'armée de terre (Paris 1871).

Lado v. *lada* (orosz), házastárs, átvitt értelemben béke, egyetértés, szeretet. Régebben azt hitték, hogy volt egy L. nevű istennő az orosz mitológiában. V. ö. *Brückner*, Mythologische Studien (Archiv für sl. Phil. 1892).

Lado, egykori egyiptomi állomás és az Egyenlítői-tartományok fővárosa a Felső-Nilus mellett. 1875-ben Gondokoro helyébe Gordon alapította. Az Egyenlítői-tartománnyal együtt a mahdi, ettől pedig II. Lipót belga király birtokába került, akinek halála után Nagybritannia birtokába ment át.

Ladoga-tó, Európa legnagyobb édesvízű tava Finnország, Olonec és Szent-Pétervár orosz kormányzóságok közt, hossza 215·5, szélessége 165·4 km., kerülete 944 km., területe 18,150 km², ebből 433 km² a szigetekre esik. É.-on 130—140, néhol 240 m. mélységig lenyúlik a feneke, itt sziklás a partja, D.-en ellenben homokos, sekély partú, a tó maga is mocsaras, homokos, partjain erdőkkel. Szigetei: Valaam, Rekale, Monsinsaari, Lukulansaari stb. Főbb tápláló vizei: a Vuokszen vagy Voksza a Saima-tónak, a Szvir az Onegának, a Volchov az Ilmen-tónak a lefolyásaként s körülbelül még 70 kisebb folyó. Lefolyása a Néva, amely Schlüsselburgnál indul ki. A hajózás az egyes folyókon nehézségekkel jár s ezért itt hajózó csatornákat ástak. Ilyenek: 1. a Nagy Péter-csatorna (1866-ig Ladoga-csatorna volt a neve) Schlüsselburg és a Volchov torkolata közt; 2. az előbbitől É.-ra annak kiegészítéséül a II. Sándor-csatorna (1861—1866-ig készült); 3. a Szjasszi-csatorna a Volchov és Szjassz torkolata közt (1764—1802); 4. az előbbivel párhuzamos Mária Feodorovna-csatorna és 5. a III. Sándor-csatorna. Ezek kapcsolják össze a tavat Szent-Pétervárral, az Onegával, a Volgával és a Dvinával.

Ladomány, kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 134 német lak.; u. p. Kakasd, u. t. Bonyhád.

Ladomér, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 471 rutén lak.; u. p. Kelen, u. t. Takcsány.

Ladomérmező (azelőtt: *Krajnapolyána)*, kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 247 rutén és lengyel lak.; u. p. Alsókomárnok, u. t. Felsővízköz.

Ladomérvágása (azelőtt: *Ladomér)*, kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 836 rutén és német lak.; postahivatal, u. t. Felsővízköz.

La Dominica, sziget, l. *Hiva-oa*.

La Dominique, sziget, l. *Dominica*.

Ladon, a görög mitológiában a Hesperidák kertjének őre, százfejű sárkány, melyet Herakles megölt, hogy a kert aranyalmáit elrabolhassa.

Ladon, ógörög folyónév: 1. az Alfeiosz jobboldali mellékfolyója Arkádiában, ma Ruflasz; 2. a Peneiosz baloldali mellékfolyója Eliszben.

La donna è mobile (ol.), l. *Donna*.

Ladrones, szigetcsoport, l. *Mariana-szigetek*.

Laduč, kisk. Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1910) 2813 horvát lak.; u. p. és u. t. Savski Marof.

Lady (ang., ejtsd: lédi), hajdan az angol királynőnek, majd királyi hercegnőnek, most minden angol pear, baronet és lovag feleségének, valamint a herceg, marquis és gróf leányának a címe, amelyet akkor is megtart, ha nem ily ranguval köt házasságot; általános értelemben bármely művelt nő megjelölése rangra, címre tekintet nélkül. *Our L.* a. m. Miasszonyunk, Szűz Mária.

Lady-chapel (ang., ejtsd: lédi-csépp'l), Mária-kápolna az angol gótikában.

Ladysmith (ejtsd: lédiszmisz), a Délafrikai Unióhoz tartozó Natal angol gyarmat hasonlónevű kerületének székhelye, (1911) 5595 lak. Vasútja van Durban, Johannesburg és Harrismith felé. A transzváli háború kitörésekor (1899) a búrok négy hónapig sikertelenül ostromolták.

Laeken (ejtsd: láken), Brüsszel egyik külvárosa a Senne és a brüsszel-willebroeki-csatorna mellett, (1910) 35,024 lak., királyi kastéllyal; híres csipke-, továbbá szappan-gyártással, kémiai cikkek készítésével és vasöntővel; szép parkokkal.

Laelia *Lindl.* (növ.), az Orchidaceae (Kosborfélék) család génusza; 20 faja Mexikótól Braziliáig van elterjedve. Több fajt pompás virágáért termesztenek. Olyan termetüek és virágnak, mint a *Cattleya* (l. o.) s ennek fajaival könnyen kereszteződnek is.

Laelius, római plebeius család. Legkiválóbb tagjai: 1. *Gaius L.*, az idősebb Scipio Africanus barátja és hadműveleteiben hű bajtársa. A II. pún háborúban átkelt Hispániába és 203. legyőzte Syphax királyt, Karthago szövetségesét, akit fogolyként Rómába hozott, majd Afrikába visszatérvén, a zámai csatában a római lovasságnak volt a vezére. 190-ben Scipióval együtt Róma konzulja volt. — 2. *Gaius L.*, az előbbinek fia, az ifjabb Scipio Aemilianusnak barátja és Karthago elpusztításában (146) buzgó munkatársa. 145-ben mint prétor szerencsésen harcolt a lusitaniai Viriatus ellen, 140. konzuli méltóságot viselt. Nagy görög műveltsége volt és a közvélemény azt hitte, hogy Terentiust támogatta vígjátékainak megírásában. Józan mérsékletéért *Sapiens* (a. m. bölcs) nevet kapott s később Cicero több művében használja őt szócsövül, a barátságról szóló dialogusát pedig róla nevezte el.

Laemargus (állat), l. *Cápa*.

Laemodipoda (állat), l. *Lidércrákok*.

Laena, római öltönydarab; rövid, bő köpeny.

Laënnec (ejtsd: laennek), *René Théophile Hyacinthe*, francia orvos, szül. Quimperben 1781 febr. 17., megh. Kerlouanecben 1826 aug. 13. Seborvos volt a nyugati hadseregnél, majd 1816. a Necker-kórház orvosa lett. Itt az általa feltalált stetoszkóp segítségével megfigyeléseket eszközölt a tüdő- és szívbajos betegeken s tapasztalatait híres munkájában: Traité de l'auscultation médiate (Paris 1819, 2 köt.) tette közzé. E művével alapját vetette meg a fizikai diagnózisnak, mellyel új

korszak nyilt meg az orvostudományok történetében. Szülővárosa 1868. szobrot emelt neki. V. ö. *Saintignon*, L., sa vie et son oeuvre (Paris 1904).

Laer, porosz város az arnsbergi kézigazgatási kerületben, (1910) 7081 lak.; kőszénbányászattal.

Laer (*Laar*, ejtsd: lár), *Pieter de (Bamboots, Bamboccio)*, hollandi festő, szül. Haarlemben 1582 (?), megh. 1642 (?). Sokáig tartózkodott Rómában. A züllött olasz köznép életét, mulatozásait ábrázoló, drasztikus humorú képei (ú. n. *bambocciáták*) nagyon kedveltek voltak és más festők is utánozták azokat. A nagy képtárakban nem ritkák; több van belőlük a bécsi képtárakban. A budapesti Szépművészeti Muzeumban morra-játékosokat ábrázoló, jellemző képe látható.

Laermans (ejtsd: larmansz), *Eugène*, belga festő és rézkarcoló, szül. Molenbeek-St. Jean-ban 1864 okt. 21. Tanulmányait a brüsszeli akadémián végezte Portaels vezetése alatt. A népéletnek nagy jellemzőerejű festője. Nevezetesebb képei: Esti ima (a drezdai képtárban); Falusi politikusok; Kivándorlók; Az est; Falusi idill; Messidor stb.

Laërtes, a görög hősmondákban Ithaka királya, Odysseus atyja, az Odysseiában mint rokkant agg szerepel, ki a közélettől visszavonulva várja hős fia hazatértét.

Laesae majestatis crimen (lat.) a. m. felségsértés.

Laesio (lat.) a. m. sérelem. L. *Feléntuli sérelem*.

Laest (dán), l. *Last*.

Laestadia (*black rot*), l. *Szőllőtő*.

Laestrygonok, l. *Laistrygonok*.

Laet (ejtsd: lát), *Johan Jakob de*, álnéven *Johan Alfried*, flamand író, szül. Antwerpenben 1815 dec. 13., megh. u. o. 1891 ápr. 22. Mint a belga képviselőház tagja erélyesen küzdött a flamand nyelv jogaiért. Fő művei: Het huis van Wesenbeke (Anwerpen 1846); Het lot (u. o. 1846) és Gedichten (1848). V. ö. Aug. *Snieders*, J. J. de L. (Gand 1892).

Laetare (lat.) a. m. örvendj; a nagybőjt negyedik vasárnapjának neve. Nevét a szent mise introitusának első szavától, «laetare»-tól nyerte. E vasárnap mintegy nyugvó állomás a nagybőjtben, annak közepén. E vasárnapon szenteli a pápa az aranyrózsát (l. o.).

Laetitia (lat.) a. m. vigalom, jókedv.

Laetitia, olaszul *Letizia*, nőnév; l. Napoleon anyjának neve.

Laetius e trunco florebit (lat.) a. m. a törzsből szebben felvirul. *Szolárcsik* Sándor, a Martinovics-féle mozgalom egyik tagja budai börtöne falára lerajzolta a szabadság fáját s ez alá írta a fenti mondatot. A fa kettémetszett törzsére Martinovicsnak, ágaira pedig az összeesküvés többi tagjának nevét írta.

Laetus, *Julius Pomponius* (Giulio Pomponio *Leto*), olasz humanista, szül. Salernóban 1425., megh. Rómában 1497 jún. 9. A salernói herceg törvénytelen fia volt. Szülővárosa egyetemét látogatta, majd Rómába ment; ott Lorenzo Valla megszerette az ékesszóló ifjut s maga mellé vette katedrájára, melyet aztán Valla halála után ő töltött be. Kiváló és nagyhatású tudós volt, de irodalmilag alig működött. Legnagyobb érdeme e téren Vergilius első kritikai kiadása. V. ö. *Villari* G. P. Leto (Firenze 1890).

Laevigatio (lat.), a gyógyszerészetben: finom porrá eldörzsölés.

Laevulose (*levulóz*), l. *Gyümölcscukor*.

Lafage (ejtsd: lafázs), *Juste Adrien Lenoir de*, francia zenei író, szül. Párisban 1801 márc. 28., megh. a charentoni őrültekházában 1862. Párisban mint egyházi karnagy működött. Számos elméleti és történeti munkát írt, amelyek közül a legnevezetesebbek: Manuel complet de musique vocale et instrumentale (6 köt., Paris 1836—38); Séméiologie musicale (u. o. 1837); Histoire générale de la musique et de la danse (u. o. 1844). Kompozicióiban a XVI. sz. stilusának követője.

Lafargue (ejtsd: lafarg), *Paul*, francia politikus, szociáldemokrata író, szül. Santiago-de-Cubában 1842., megh. Draveilben 1911 nov. 25., ahol a feleségével együtt megmérgezte magát. Párisban és Londonban folytatott orvosi tanulmányokat. Londonban ismerkedett meg Marx-szal, akinek második leányát feleségül vette. A német-francia háború kitörésekor tért vissza Franciaországba és résztvett a commune harcaiban is; ennek leveretése után Spanyolországba, majd ismét Londonba ment. Amikor az amnesztia lehetővé tette, hogy visszatérhessen Franciaországba, itt a munkásmozgalom és szociáldemokrácia tevékeny harcosa lett. Mint író és kutató Marx eszméinek népszerűsítésével foglalkozott. L. készítette el Guesde társaságában a francia szocialistapárt számára az első programmot (1879), amely szakít az addigi francia szocializmus irányaival. Tevékeny részt vett az északi Franciaország nagy munkásharcaiban; egy ott végbement sztrájkmozgalomból kifolyóan itélték el (1890) egyévi fogságra, és ennek az iparvidéknek a központja, Lille választotta meg a fogházban levő L.-t képviselőjévé. Nagyon sok könyvet írt; ezek közül magyar fordításban is megjelentek: A gazdasági materializmus (ford. *Alpári* Gyula, Budapest 1903); A tulajdon eredete és fejlődése (ford. *Messinger* Géza, 1907); A tőke vallása (ford. *Illés* Artur, 1907); L. és Jaurès, A társadalom fejlődésének törvényei (ford. *Holló* Jenő, 1907).

La Farina, *Giuseppe*, olasz történetíró és politikus, szül. Messinában 1815 júl. 20., megh. Torinóban 1863 szept. 5. Az ügyvédi pályára lépett, de irodalommal is foglalkozott. Szabadelvű nézetei miatt üldözéseknek volt kitéve, ezért 1841. Toscanába költözött. Itt kezdte meg nagyszabású történeti munkáját: Storia d'Italia narrata al popolo italiano címen (Firenze 1846 és köv., 10 köt.). A szicíliai forradalom hírére 1848. Palermóban termett s a forradalmi kormány tagja lett. A forradalom leverése után Torinóban telepedett le s itt az olasz egység érdekében működött. 1860-ban a torinói képviselőházba választották. Nevezetesebb művei még: Storia d'Italia dal 1815 al 1830 (1860); Storia documentata della rivoluzione siciliana del 1848—49 (1853, 2 köt.).

Lafayette (ejtsd: lafajett), város, Tippe-canoe-county székhelye Indiana északamerikai államban, (1910) 20,081 lak., egyetemmel, igen fejlett iparral. Közelében a tippe-canoei csatában 1811. Tecumseh indiánus főnök vereséget szenvedett.

Lafayette (ejtsd: lafajett), 1. *Marie Joseph Paul Roch Yves Gilbert Motier, marquis de*, francia államférfiú és szabadsághős, szül. Chavagnac kastélyban (Auvergne) 1757 szept. 6., megh. Párisban 1834 máj. 20. Az északamerikai szabadságharc kitörésének hírére 1776. saját hajóján sietett Amerikába, hogy együtt harcoljon a felkelőkkel. Itt annyira kitünt vitézségével, hogy Washington barátságát megnyerte, a kongresszus pedig tábornokká nevezte ki. 1779-ben Párisba ment és rábirta a francia kormányt, hogy segélycsapatot küldjön az amerikaiaknak. Ezzel együtt jött vissza 1780. Amerikába s nagy része volt abban, hogy az angol sereget 1781. Yorktown-nál elfogták. Hazatérve 1789. a nemesség követje lett s ő volt társai közt az első, ki a harmadik rendhez csatlakozott. A Bastille bevételét követő napon, 1789 júl. 15. a párisi nemzetőrség főparancsnokának választották meg s mint ilyen tűzte júl. 16. a városháza erkélyén XVI. Lajos mellére a háromszínű kokárdát. 1789 okt. 6. ő védte meg a királyi családot a Versaillesbe nyomuló csőcselék támadása ellen. A nemzetgyűlésben ő indítványozta az ú. n. *emberi jogok* törvénybe foglalását. Népszerűsége azonban egyre csökkent, mert ellenezte a párisi nép garázdálkodását s 1791 júl. 17. fegyveres erővel vert le egy tüntetést a Marsmezőn. Az 1792. kitört háborúban az északi hadsereg fővezére lett, de mikor az aug. 10-iki felkelést kárhoztatta és a király letétele ellen tiltakozott, a konvent letette és el akarta fogatni. L. erre Flandrián keresztül Amerikába szándékozott menekülni, de az osztrákok kezébe került, kik őt mint hadifoglyot Olmützbe szállították és ott fogságban tartották 5 évig. Csak a *leobeni* fegyverszünet után (1797 ápr.), Bonaparte Napoleon közbenjárására szabadult ki s Hamburgba, majd Hollandiába ment. Napoleon konzulsága és császársága alatt falusi jószágán, Lagrange-ban élt. 1818-ban a képviselőkamarába választották, hol a csekélyszámú ellenzékhez tartozott. 1824 tavaszán hivatalos meghívásra ellátogatott Amerikába. Az 1830-iki júliusi forradalom hírére Párisban termett s júl. 29. átvette a párisi nemzetőrség parancsnokságát. Bár ő maga köztársasági érzelmű volt, mint *Lajos Fülöp* orléansi hercegnek személyes híve nagyban elősegítette annak trónrajutását. Minthogy azonban az új alkotmány nem elégítette ki, 1831. a republikánus ellenzékhez csatlakozott. Egyetlen fia, *L. George Washington* (szül. 1777., megh. 1849.), résztvett Napoleon összes hadjárataiban, 1815 óta a kamarában mint a szélső baloldal tagja foglalt helyet, 1848. pedig az alkotmányozó gyűlés alelnöke lett. V. ö. *Sarrans*, Mémoires, correspondances et manuscrits du général L. (Paris 1837—40, 8 köt.); *Tuckermann*, Life of general L. (New York 1889, 2 köt.); *Bardoux*, La jeunesse de L. (Paris 1892) és Les dernières années de L. (1892); *Tower*, The marquis de L. in the Americain revolution Philadelphia 1895, 2 köt.), francia átdolg. *Paristól* 1902—1903, 2 köt., Paris); *Doniol*, L. dans la Révolution 1775—99 (Paris 1904).

2. *L., Marie Pioche de Lavergne, comtesse de*, francia regényírónő, szül. Párisban 1634 márc., megh. u. o. 1693 máj. 25. Fényes irodalmi szalonja volt s benső barátságban állott Larochefoucauld herceggel. Regényeiben, melyeket Ségrais neve alatt adott ki, szakított elődei hosszadalmas modorával s a kalandos események halmozása helyett lélektani elmélyedésre törekedett. Főműve: La princesse de Clèves (1678). V. ö. *Haussonville*, Mme de L. (Paris 1891); *Crawford*, Mme de L. and her family (New York 1908).

Lafayette tyúkja, l. *Ceyloni tyúk*.

Lafeld *(Laveld)*, belga falu Maastricht mellett, ahol 1747 júl. 2. Szász Móric a szövetségesek hadain győzedelmeskedett.

Lafenestre (ejtsd: lafenétr), *Georges*, francia műtörténész, szül. Orléansban 1837. A Louvre őre. Nevezetesebb művei: L'Art vivant (1881); Les Maîtres anciens (1882); La Peinture italienne (1885); La Vie et l'Oeuvre du Titien (1886); La Peinture en Europe (1893—95) stb.

La Fère, francia város, l. *Fère*. Az erődöt 1914 szept. elején a németek harc nélkül elfoglalták.

La ferrassie-i ősember. *Peyronie* J. les eyzies-i tanító 1909—10-ben a franciaországi Dordogne départementban La Bugue közelében egy barlangban, melyet a nép La Ferrassienak nevez, ásás közben a moustérien kultúrrétegben egy férfi- és egy női csontvázat talált, sajnos, igen törött állapotban. Típusuk a neandertali rasszéval egyezik. L. még *ősember*.

Laferrière, *Edouard Louis Julien*, francia jogász, szül. Angoulêmeban 1841 aug. 26., megh. Bourbonne-les-Bainsben 1901 júl. 3. Ügyvéd lett és 1869-től a Le Rappel című lap munkatársa, 1869-ben politikai izgatásért börtönt szenvedett. de az ügyvédi kamara tiltakozására kibocsátották. 1879. a belügyminisztérium vallásügyi osztályának igazgatója, 1886. az államtanács alelnöke lett. Művei: La censure et le régime constitutionel (1867); Les Constitutions d'Europe et d'Amérique *(Batbieval* együtt, 1869); Traité de la jurisdiction admin. et des recours contentieux (1887—88, 2 köt.). Megalapította a La Loi c. folyóiratot.

La Ferté, l. *Ferté*.

Laferté, *Victor*, álnév, l. *Dolgorukova*.

Laféta a. m. lövegtalp (l. o.).

Laffitte (ejtsd: lafitt), 1. *Jacques*, francia bankár és államférfiú, szül. Bayonneban 1767 okt. 24., megh. Párisban 1844 máj. 26. A restauráció alatt a képviselőkamarában az ellenzékhez tartozott. Hathatósan támogatta pénzével az elégedetlenséget, mely az 1830 júliusi forradalomra vezetett. Lajos Fülöp első kormányában tárcanélküli miniszter lett, majd 1830 nov. 3. ő alakított kormányt, melyben a pénzügyminiszterséget is vállalta. De már 1831 márc. 12. visszalépett s ismét az ellenzék soraiban foglalt helyet. Miniszterelnöksége alatt bankja nagy veszteségeket szenvedett, de L. vagyona romjaiból 1837. új bankot (Banque sociale) alapított, mely csakhamar felvirágzott. 1843-ban a képviselőkamara elnökének választotta.

2. *L., Pierre*, francia filozófus, szül. Bégueyben (Gironde) 1823 febr. 21., megh. 1903 jan. 4. A Collège de France tanára volt és a pozitivista községnek Párisban Comte halála óta 1897-ig feje, akkor átadta a vezetést Jeannolenak. 1878-ban alapította a pozitivizmus központi organumát, a

Revue Occidentale-t. Itt közölte a politikai és szociális helyzetet megvilágító, a tudományok történetének egyes fázisait s egyéb kérdéseket tárgyaló cikkeit. Egészben enyhíti a pozitivizmust és inkább a racionalizmus felé fejleszti, gyöngítvén Comte utolsó szakának szentimentalizmusát és miszticizmusát. 1892-ben kinevezték a College de France-ba az exakt tudományok történetének újonnan az ő számára szervezett tanszékére. Főbb munkai a következők: Cours philosophique sur l'histoire générale de l'humanité (Paris 1859); Considérations générales sur l'ensemble de la civilisation chinoise (u. o. 1861); Les grands types de l'humanité (3 köt., u. o. 1874—1875 és 1897); Cours de philosophie première (2 köt., 1889); Le positivisme et l'économie politique (u. o. 1876., 3 kiad.); Le centenaire de Diderot (u. o. 1884); Considérations générales à propos des cimetières de Paris (1874); Discours d'ouverture du cours de l'histoire générale des sciences (u. o. 1892).

Lafitte, l. *Bordeauxi bor.*

Laflèche-tyúk (ejtsd: laflés, *gallus domesticus bicornis*), ÉNy.-i Franciaországban honos jeles húsfajta, mely a híres Poulardes du Mans-t szolgáltatja. Tollazata fekete, zöldes vagy bíboros zománccal, ritkábban fehér v. kék. Taréja két világospiros szarvacskából áll. Amily jó hírnek örvend e fajta Franciaországban, épp oly hamar veszti jó tulajdonságait zordonabb éghajlat alatt, azért hazánkban mint haszontyúknak jelentősége nincsen.

Lafontaine (ejtsd: lafontén), 1. *August Heinrich Julius,* német regényíró, szül. Braunschweigban 1758 okt. 5., megh. Halleban 1831 ápr. 20. mint tábori lelkész. L. több mint 150 kötet regényt írt; bár képzelőtehetsége nem volt nagy, érzelgős alakjait mégis meg tudta kedveltetni, s meseszövésének átlátszó egyszerűsége is tetszésre talált kortársainál. Legjobb regényei: Der Sonderling (1793, magyarul is: A különc, rajzolatja az emberi szívnek, ford. Almási Balogh Sámuel); Saint Julien (1798); Die Gefahren der grossen Welt (1811) stb. L. műveiből még megjelent magyarul: Angyalfy Károlynak jegyzőkönyve (Pozsony 1810); Raphael vagy a csendes élet (Buda 1830); Tinka, vagy a férjfi próba (Kolozsvár 1833); A természetnek fia (Kassa 1833); A férfi, aki öl (Pesti Napló, 1881. évf.).

2. *L., Henri,* belga politikus és jogtudós, szül. Brüsszelben 1854 április 22. Előbb ügyvéd volt, azután előadásokat tartott a nemzetközi jogból. 1895-ben a szenátus tagja lett. A hágai kongresszus után a békemozgalom minden tevékenységében részt vett; az interparlamentáris szervezetnek egyik legagilisabb tagja, aki fölvetette egy állandó nemzetközi parlament eszméjét, amelynek célja lenne az államok közt fölmerülő összeütközésekben ítélkezni. Ezt az eszmét hirdeti La Vie internacionale című szemléjében. Érdemeiért 1913. a Nobel-békedíjat kapta.

3. *L., Jean de,* francia költő, szül. Château Thierryben (Champagne) 1621 júl. 8., megh. Párisban 1695 ápr. 13. Reimsban és Párisban tanult, majd zajos ifjúság után 1647. megnősült s átvette atyja erdőmesteri hivatalát. De ez könnyelmű életmódján nem igen változtatott. Hivatalát és nejét egyaránt elhanyagolta s jobbára Párisban élt, előkelő pártfogói, köztük Fouquet pénzügyminiszter, Condé, Conti, Vendôme hercegek, Bouillon hercegnő körében. A gyakorlati élet iránt ez a naiv egoista semminemű érzékkel sem bírt s előbb Mme de La Sablière, azután Mme de Hervart valósággal gyermek módjára tartotta el. XIV. Lajos nem szerette s éppen nem volt inyére, hogy 1684. beválasztották az akadémiába. Öregségére L. szakított könnyelmű életmódjával és zsoltárfordításra adta magát. Első irodalmi kisérlete Terentius egyik vígjátékának az átdolgozása volt. 1665—85-ig adta ki Contes et nouvelles c. verses elbeszéléseinek öt könyvét, melyekben könnyed modorban, igazi költői bájjal tárgyalta a Boccaccioból és a régi fabliaukból kölcsönzött sikamlós történetkéket. Irt 11 szindarabot s igen sok kisebb költeményt is, amelyek ma már javarészükben elavultak. Hírnevének legfőbb hordozói azonban állatmeséi, melyek Fables címen 12 könyvben jelentek meg 1668—95-ig. E műfajt valósággal újjáteremtette. Aesopus, Phaedrus és a középkori meseg yüjtemények csak az elemeket szolgáltatták neki, de a pompás feldolgozás teljesen a sajátja. Az elődök lapidáris stilusát néha naivul kedélyes elbeszélő hang váltja fel. Pompás megfigyelő erővel jeleníti meg az állatok külső habitusát s a nekik tulajdonított emberi vonásokat, a cselekvényt valóságos drámaisággal tudja beállítani s oly kifejező erőt ad a *vers librenek*, mint kortársai közül senki más. A műfaj későbbi művelői csaknem kivétel nélkül az ő hatása alatt állanak. Nálunk *Péczeli* József volt a legjelesebb utánzója. Műveinek legjobb kiadása: Oeuvres complètes (Paris 1883—93, 11 köt.). V. ö. *Walckenaër,* Histoire de la vie et des ouvrages de L. (Paris 1820); H. *Taine,* L. et ses fables (u. o. 1853, magyarra ford. *Geöcze* Sarolta, Budapest 1909); G. *Lafenestre,* L. (Paris 1895); Vicomte de *Broc,* L., moraliste (u. o. 1896); P. *Nayrac,* L. (u. o. 1908); L. *Roche,* La vie de L. (u. o. 1913); G. *Michaut,* L. (u. o. 1913).

Laforest (ejtsd: laforé), *Jean Louis Dubut de,* francia regényíró, szül. St.-Pardouxban (Dordogne) 1853 júl. 24., megh. öngyilkos módon Párisban 1902 ápr. 2. A túlzó naturalista irány egyik képviselője, akit Le Gaga (1885) című regényéért pörbe fogtak s közszemérem elleni vétségért kéthónapi börtönre ítéltek. Utóbb antropológiai mezbe öltöztette erkölcstelen rajzait. Ilyen La tournée des grands-ducs (1901).

Laforgue (ejtsd: laforg), *Jules,* francia költő, szül. Montevideóban 1860 aug. 22., megh. Párisban 1887 aug. 20. 1881—86-ig Auguszta német császárné francia felolvasója volt. A szimbolista irány egyik jeles képviselője. Versei, apró prózai művei, hátrahagyott iratai 1901—03. jelentek meg 3 kötetben Oeuvres complètes címen. V. ö. C. *Mauclair,* Jules L. (Paris 1896).

La Fosse (ejtsd: —foss), 1. *Antoine de L., sieur d'Aubigny,* francia drámaíró, szül. Párisban 1653., megh. u. o. 1708 nov. 2. Számos kisebb költeményt és négy tragédiát írt. Utóbbiak közül Manlius (1698) volt a legnépszerűbb.

2. *L., Charles de,* francia festő, szül. Párisban 1636., megh. u. o. 1716. Le Brun tanítványa volt,

azután Olaszországban tanult, majd hazatérve 1673. az akadémia tagja, 1674. tanára, 1702. rektora, 1715. kancellárja lett. Monumentális művei közül említendők a párisi invalidusok domjának kupolájában festett nagy freskóképe, a versaillesi kastély kápolnájában levő mennyezetképei stb. Egyéb festményei a párisi Louvreban vannak.

3. *L., Philippe Etienne*, francia állatorvos, szül. Montaterreben (Páris mellett) 1739., megh. Villeneuve-sur-Yonneban 1820 jún. 1758-ban katonai állatorvos, 1881. udvari állatorvos lett. Legkiválóbb művei: Dissertation sur la morve (Paris 1761); Cours d'hippiatrique (2 köt., Paris 1772); Dictionnaire d'hippiatrique (4 köt., u. o. 1775).

Lafr., latin természetrajzi nevek után *Lafresnaye* francia ornitológus nevének rövidítése.

Lafrensen, *Nicolas*, svéd festő, ki Franciaországban *Lavreince* (ejtsd: lavrensz) néven volt ismeretes, szül. Stockholmban 1737 okt., megh. u. o. 1807 dec. 6. Miniatürfestéssel kezdte meg pályáját, felváltva Párisban és Stockholmban élt. A XVIII. sz. divatos arckép- és genrefestőinek egyike, kinek képei metszetekben is erősen elterjedtek.

Lafuente, *Modesto*, spanyol történetíró, szül. Rabanal de los Caballerosban (Palencia tart.) 1806., megh. Madridban 1866 okt. 25. *Fray Gerundio* álnév alatt szatirikus korrajzokat (Collection de capilladas y disciplinaros, 16 köt.) és komoly útleírásokat adott ki. Főműve: Historia general de España (Madrid 1850—66, 30 köt.; II. kiadás 13 köt. 1874—75; III. képes kiadása 1882-ig *Valera*-tól, Barcelona 1877—82), mely eddig a legterjedelmesebb spanyol történet.

Lagae (ejtsd: lagá), *Jules*, belga szobrász, szül. Rousselaereban 1862. Van der Stappen és Lambeaux tanítványa. Műveit mértékletes realizmussal képzett formák és meggyőző jellemzés különböztetik meg. Nevezetesebb szobrai: Ábel; A vezeklők; Anya és gyermeke; Ledeganck költő stb. A Szépműv. Muzeumban több mellszobra látható.

Lagan (ejtsd: leggen), 56 km. hosszú hajózható folyó Ulster ír tartományban, Belfastnál a Belfast Loughba ömlik. A *L.-csatorna* köti össze a Lough Neagh-vel.

La Gandara, *Antonio de*, francia festő és grafikus, szül. Párisban 1862 dec. 16. Gérôme tanítványa. A francia előkelő körök hölgyeinek kedvelt arcképfestője. Nevezetesebb művei: Chimay hercegnő; Montebello grófnő; Sarah Bernhardt; Vízmedence a párisi Luxembourg-kertben stb. A kőrajzolás terén is nagy sikerrel működik.

Lagarde (ejtsd: lagard), falu Elszász-Lotharingiában, Lotharingia kerület château-salinsi járásában, a francia határnál, a Rajna-Marne-csatorna mellett, kb. 600 lak. Az 1914-iki háborúban aug. 11-én itt volt a legelső ütközetek egyike, amelyben a németek a franciákat tetemes veszteséggel visszaverték.

Lagarde (ejtsd: lagard), 1. *Paul Anton de* (eredetileg *Bötticher)*, német orientalista, szül. Berlinben 1827 nov. 2., megh. Göttingenben 1891 dec. 22. 1869 óta a keleti nyelvek tanára volt Göttingenben. Főképen a keleti nyelveken fenmaradt régi egyháztörténeti forrásszövegek kiadása és a görög bibliafordításra vonatkozó szövegkritikai tanulmányai által szerzett nagy érdemeket. Főbb munkái: Didascalia apostolorum syriace (1854); De novo testamento ad versionum orientalium fidem edendo (1866); Reliquiae juris ecclesiastici antiquissimae syriace et graece (1856); Librorum Veteris Testamenti pars prior graece (1883); Libri veteris testamenti apocryphi syriace (1861); Constitutiones apostolorum graece (1862); Anmerkungen zur griech. Übersetzung d. Proverbien (1863); Die vier Evangelien arabisch etc. (1864); Der Pentateuch koptisch (1867); Armenische Studien (1877); Persische Studien (1884); Catenae in Evangelia Aegyptiacae, quae supersunt (1866); Onomastica sacra (2. kiad, 1887); Symmicta (1877—80, 2 köt.); Semitica (1878—79); Orientalia (1879—80); Aegyptiaca (1883); Mitteilungen (1884—91, 4 köt.). Nagyfontosságú munkája a sémi nyelvtudomány terén: Übersicht der im Aramäischen, Arabischen u. Hebräischen üblichen Bildung der Nomina (1889). Kisebb értekezései: Gesammelte Abhandlungen (1866, 2. kiad., Göttingen 1896). Politikai dolgozatait foglalja össze: Deutsche Schriften (4. kiad. Göttingen 1903). Teológiájának jellemzése Protestáns Szemle 1895. évf. 152—154. l. V. ö. Anna *de L.*, Erinnerungen aus d. Leben P. de L. (Göttingen 1894).

2. *L., Pierre*, francia festő, szül. Párisban 1854. Festményei történeti képek, genrejelenetek vagy tájak; nevezetesebbek: A pásztorok (a compiègnei muzeumban), Super flumina Babylonis (a provinsi muzeumban), Jeanne d'Arc (a laoni muzeumban), Esti köd, Albániában, Az erdő stb.

La garde meurt et ne se rend pas (franc., ejtsd: la gard mőr e nö szö raň pa), a gárda meghal, de meg nem adja magát. L. *Cambronne*.

Lage *(Laage)*, német város Lippe hercegségben, (1910) 5837 lak. Bútorgyártás.

Lagena vagy *lagoena* (gör. *lagynos*), a régi rómaiaknál hasas, hosszúnyakú boros edény. Ez szolgálhatott előképül a sással körülfont olasz flaschettónak. — L. a gyógyszertanban orvosságos üveg. — Igy nevezik továbbá a sauropsidák hallószervében lévő hártyás csövet, mely a hártyás csigának felel meg s annak kezdetleges alakja.

Lagenaria *Ser. (lopótök, szívótök, kalebassza, kalabassza,* növ.), a Cucurbitaceae (Tökfélék) család génusza; egyetlen faja, a *L. vulgaris* Ser. *(Cucurbita lagenaria* L.), egyéves, pézsmaillatú, felfutó növény, mely trópusi hazájából termesztés céljából minden melegebb vidéken elterjedt. Levele szívalakú, tompán lekerekített, fogas; virága fehér, pártája kiterülő, csaknem szabad szirmú; termése buzogány-, bunkó- vagy palackalakú v. gömbölyded, héja sima, fehér v. sárgás, fásodott. Ezt a termést kifúrják, kitisztítják és borszívónak v. másféle edénynek használják. A négereknél kosár, palack, kanál, evő- és ivóeszközök készülnek belőle. Alakja nagyon változatos; egyes fajták ehetők. Egyik fajtája az alföldi *kobak* v. *kabak*, ez nem fut fel, hanem a földön terjeng szét. Ennek termését megszárítják, formákra is idomítják, tojást tartanak benne, mezei korsó (butykos tök) stb. készül belőle. Németországban a L. még megérik, de héja nem éri el a kidolgozáshoz kivánatos keménységet.

Lager (német) a. m. tábor (l. o.). Katonáink *lóger*-nek ejtik.

Lagerlöf, *Selma,* svéd írónő, szül. Värmland tartománynak Mårbacka nevü birtokán 1858 nov. 20. Egy ideig mint tanitónő működött. 1891-ben lépett fel Gösta Berlings saga c., a romantikus képzelet sajátságos gazdagságával írt regényevel. A délvidék magasztalását találjuk Antikrists mirakler (Az antikrisztus csodái 1897) c. regényében, melyben a sziciliai kis városok népéletéből, s az olasz népmesékből és népies legendákból merített benyomásokat értékesíti. Elbeszélések gyüjteménye a Drottningar i Kungahälla (Királynők Kungahällán 1899) c. műve, a svédeket érdekesen jellemző parasztlörténet a Jerusalem c. regénye, míg a Nils Holgerssons underbara resa (H. N. csodálatos utazása, 1906) állatmese keretében írja le L. hazáját. Honfitársai L.-t elhalmozták az elismerés jeleivel. 1907-ben az uppsalai egyetem tiszteletbeli doktorává avatták, 1909-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat, 1914-ben megválasztották a svéd tudományos akadémia tagjává. Életrajzát megírták Levertin O. (1904) és Lassen H. (1905). Művei közül magyar fordításban megjelent: Egy udvarház története, ford. *P. F.* (1906); Az antikrisztus csodái, ford. *Pogány* Kázmér (1910); Legendák, ford. *Pogány* Kázmér (1910); Szent Veronika zsebkendője és egyéb elbeszélések, ford. *Osváth* Kálmán (1911); Gösta Berling, ford. *Benedek* Marcell (1912): Az ezüstbánya és egyéb elb., ford. *Osváth* Kálmán (1911); Legenda a karácsonyi rózsáról, Legenda a madárfészekről, Friderika kisasszony, ford. *Altai* Margit (1912); Helga, ford. *Benedek* Marcell (1914).

Lägern, a svájci Jura-hegység legészakkeletibb tagja a Limmat-folyótól K.-re, 11 km. hosszú lánc, legmagasabb pontja a Burghorn 863 m.

Laggan, *Loch* (ejtsd: lok leggen), halban gazdag tó Inverness skót grófságban, Ny.-felé a Spean-River vezeti le a Loch Lochyba a vizét.

Laghuat *(El Aghuat),* város és a szaharai oázisok katonai középpontja Algeriában, 5827 lak., körfalakkal és két erősséggel. L. mint a Szahara egyik fő kereskedőhelye és a szaharai francia expediciók kiindulópontja, nagy fontosságú. A franciák 1852 dec. 4. foglalták el.

Lagi, I. Ptolemaios egyiptomi király jelzője.

Lagidák, l. *Lagos.*

Lagidium (állat), l. *Macskanyúl.*

Lagina, ókori város Kis-Ázsiában, Káriában.

Lagny (ejtsd: lanyi), város Seine-et-Marne francia département Meaux j.-ban, a Marne mellett, (1911) 5880 lak. Ecsetkészítéssel, bőrcserzéssel; a XIII. v. XV. sz.-ból való templommal és a VII. sz.-ban alapított bencésrendi apátság romjaival.

Lago (olasz és spanyol) a. m. tó.

Lagoa dos Patos, l. *Lagoa Mirim.*

Lagoa Mirim, laguna Rio Grande do Sul braziliai állam D.-i részén, beléje ömlik a hajózható Jaguarão, a Gonçalo köti össze a *Lagoa dos Patos*-szal, amely a tengerrel összeköttetésben áll.

Lagoa-öböl, l. *Delagoa-öböl.*

Lago Ceresio, l. *Luganói-tó.*

Lago di Castello, az albanói tó, l. *Albano.*

Lago di Como, felsőolaszországi tó, l. *Como-tó.*

Lago di Fucino, l. *Fucino-tó.*

Lago di Garda, l. *Garda-tó.*

Lago di Perugia, l. *Trasimeno-tó.*

Lago di Vico, tó Rómától ÉNy-ra, az ókorban *Lacus Ciminius.* Kráter-tó eruptivus anyagokból álló, termékeny, festői környezetben. L. *Cimino.*

Lagoena, l. *Lagena.*

Lago Fontana, l. *Fontana.*

Lagoftalmosz (gör.), l. *Nyúlszem.*

Lago Maggiore (ejtsd: —maddzsóre) v. *Lago Verbano,* lat. *Lacus Verbanus,* a felsőolaszországi fjordos tavak leghosszabbika Novara és Como olasz tartományokban, $^{1}/_{5}$ részével átnyúlik Tessin svájci kantonba is. 194 m. magasban fekszik, 372 m. mély, 63 km. hosszú, 1—5 km. széles általában, területe 212 km². Beleömlik és egyúttal lefolyása is a Tessin v. Ticino s ezenkivül még kb. 20 folyócska. É.-on és Ny.-on a Tessini-Alpok (Monte Ghiridone 2184 m., Monte Spalavera 1535 m.) határolják. A Bavenói-öböl vidékén a pompás *Borromei-szigetek* (l. o.) hátterében emelkednek a Pennini v. Lepontini-Alpok hótakarta csúcsai, K. felé a Monte Motterone (1491 m.), Gambarogno (1734 m.), Lemo (1619 m.) s a Sasso di Ferro (1084 m.) határolják. A tó igazi fjordos tó, É.-i vége még egészen a hegységben van, D.-i része azonban már alacsonyabb halmok közé nyúlik a lombardiai síkság felé. A tóban sok a hal, különösen a csuka, angolna és pisztráng. Uralkodó szelei a tramontana (reggeli) és az inverna (esteli), néha a mergozzo (Ny.-i) és a maggiore (É.-i) viharokat is okoznak. A tavon Locarno és Arona közt kis gőzhajók járnak.

Lagomyidae, a Pocoknyúl-félék *(Ochotonidae)* régibb neve. L. *Pocoknyúl-félék.*

Lagomys (állat), a Pocoknyúl *(Ochotona)* régi neve. L. *Pocoknyúl-félék.*

Lagonegro, kerületi székváros Potenza olasz tartományban, (1911) 4200 lak., gyapjuszövőkkel.

Lagoni (ol. a. m. lagunák), víztócsák 20 m.-ig terjedő átmérővel Olaszországban, Toscanában, 93—95 fokos vizük kb. 1·5—2·5 m. mély, időrőlidőre a soffionik (fumarolák) mintájára, amelyekkel együtt találhatók, 2 m. magasságig gőzoszlopokat lövelnek ki.

Lagophthalmus, l. *Nyúlszem.*

Lagopus (állat), l. *Fajdfélék.*

Lagorchestes (állat), l. *Kenguru-félék.*

Lagos *(Lagus),* I. Ptolemaios egyiptomi király atyja, tehát a *Lagidák* v. *Ptolemaiosok* dinasztiájának őse.

Lagos, 1. előbb önálló *angol koronagyarmat* Északnyugat-Afrikában a Rabszolga-parton, 1906 febr. 16 óta Nigéria angol gyarmat D.-i termékeny vidéke. Az angol gyapottermelés egyik legfontosabb helye, (1911) 7 millió lak. Főhelye *L.*, innen indulnak ki és ágaznak szét az ország belsejébe vivő vasúti vonalak s kereskedelmi forgalma egész Délnyugat-Afrikában a legjelentősebb. Népessége (1911) 47,000 volt. L. eredetileg portugál gyarmat volt és virágzó rabszolgakereskedéséről volt ismeretes. XIV. Lajos korában a franciák birták, kiktől 1851. az angolok foglalták el s eleinte a Cape-Coast-Castle-gyarmathoz tartozott.

2. *L., kikötőváros* Algarve portugál tartományban, az Atlanti-óceán mellett, (1910) 8000 lak.; közelében a római Lacobriga romjai.

Lagos de Moreno, kerületi főváros Jalisco mexikói államban, 16,000 lak., gyapotiparral.

Lagos-ébenfa, l. *Ébenfa*.

Lago Sebino, l. *Iseo-tó*.

Lagosta (szláv. *Lastovo)*, a dalmát szigetek egyike, Curzolától D.-re, mely utóbbitól a 12 km. széles L.-i csatorna választja el. Felülete hegyes és kopár. A lakosok főfoglalkozása a halászat. Főhelye L., az É.-i part közelében, (1910) 1425 lak.

Lagostomidae (állat), a Rágcsálók egyik családja. L. *Nyúlszájú rágcsálók*.

Lagostomus (állat), l. *Pampaszi nyúl*.

Lagothrix (állat), l. *Gyapjas majom*.

La Goulette, kikötőhely, l. *Goletta*.

La Grange (ejtsd: lagrañzs), *Anne Caroline*, francia koloraturénekesnő, szül. Párisban 1825 júl. 24., megh. u. o. 1905 ápr. Zongoraművésznőnek készült, Stamaty tanítványa volt, énektanulmányait Bordogninál végezte. Milanóban lépett föl 1842. Flotownak La duchesse de Guise c. operájában. Csakhamar világhírű lett. 1850-ben Pesten is vendégszerepelt. Erkel Ferenc az ő számára írta a híres L.-áriát, amelyet a Hunyadi László opera partiturájába iktatott betétképen. L. 1848. Bécsben Sztankovics orosz mágnás neje lett.

Lagrange (ejtsd: lagrañzs), *Joseph Louis*, gróf, francia matematikus és fizikus, szül. Torinóban 1736 jan. 25., megh. Párisban 1813 ápr. 10. Filozófiát és matematikát tanult s már 19 éves korában, 1755. a torinói királyi tüzériskolában a matematika tanára lett. 1758-ban részt vett a torinói akadémia alapításában s őt választották meg a fizikai-matematikai osztály igazgatójának. 1764. a Hold librációjáról fölállított elméletével megnyerte a párisi akadémia nagy díját. Később Nagy Frigyes a berlini akadémia igazgatói állására hívta meg. Berlinben 1786-ig, tehát közel 20 évig tartózkodott, onnan Franciaországba ment, s az akadémia tagja lett. Ez időtájban írta legnagyobb munkáját, a Mécanique analytique-et. 1792-ban az érembizottságba választották be, majd pedig abba a bizottságba is, mely az új mértékrendszert állapította meg. Később az École normale, majd az akkor fölállított École polytechnique tanára lett. Napoleon igen nagy tiszteletben tartotta és «la haute pyramide des sciences mathématiques»-nak nevezte. Midőn Napoleon császár lett, L.-t szenátorrá nevezte ki, grófi rangra emelte és a becsületrend tisztjévé tette. Holttestét a Panthéonban helyezték el. L. főkép a matematika és a mechanika terén működött. A matematika a variációszámítást, a róla elnevezett L.-féle interpoláció-módszert és az analitikai függvények elméletét köszöni neki. A variáció műveletének jelölésére használt jel is tőle származik. Az elméleti mechanika terén is igen nagy érdemeket szerzett, végleg megállapította a mechanika rendszerét. Ezt azáltal tette, hogy a virtuális sebesség elvét a d'Alembert-féle principiummal egyesítette és ezáltal oly egyenletet nyert, melyet «la formule générale dynamique pour le mouvement d'un système quelconque des corps»-nak nevezett. Munkái közül a következő címűeket említjük meg: Mécanique analytique (Paris 1788); Théorie des fonctions analytiques contenant les principes du calcul différentiel etc. (u. o. 1797); Traité de la résolution des équations numériques des tous degrés etc. (u. o. 1798). Összegyüjtött munkáit Serret és Darboux adták ki a közoktatásügyi minisztérium megbízásából (14 köt., Paris 1867—1892).

La Grange-Chancel (ejtsd: lagrañzs-sañssel), *Joseph de*, francia drámaíró, szül. Razac-sur-l'Isleben 1677 jan. 1., megh. u. o. 1758 dec. 26. 14 éves kora óta számos tragédiát írt, melyek közül legjobb az Amasis (1701). Több költészet van a régensherceg ellen intézett szatiráiban (Philippiques, 1875-ig több kiadást ért), amelyekért börtönbüntetést és száműzetést is szenvedett.

La Granja, spanyol város, l. *San Ildefonso*.

Lagrée, *Doudart de*, francia tengerész, szül. 1823., megh. 1868 márc. 12. A Mékong hajózhatóságának kikutatására expediciót vezetett s Jünnanig ért, ahol Tungcsuanfuban meghalt. Expedicióját Garnier (l. o.) fejezte be. Erről szól *Villemereuil* munkája: Explorations et missions de Doudart de L. (Paris 1884).

Lagrimoso (ol.), zenei műszó, a. m. siralmasan, panaszosan.

Lagthing, *lagting*, l. *Ding*.

La Guaira, Caracas kikötője, l. *Guaira*.

Laguéronnière (ejtsd: lagerronjér), *Louis Élienne Arthur Dubreuil Hélion, vicomte de*, francia publicista, szül. Limogesban 1816., megh. Párisban 1875 dec. 23. Mint ujságíró működött 1848-ig a legitimista párt érdekében. A februári forradalom kitörésekor Lamartine titkára és a *Presse* egyik főszerkesztője lett. Az 1851 dec. 2-iki államcsiny után Napoleon Lajoshoz szegődött s mint a császárság buzgó híve írta a *Constitutionnel* és *Pays* hivatalos cikkeit. 1861-ben a szenátus tagja lett, 1862. óta pedig a *La France* császárpárti ujságot szerkesztette. 1868-ban brüsszeli, 1870. konstantinápolyi követnek nevezték ki, de a császárság bukása után ő is elvesztette állását.

Laguerre (ejtsd: lagerr), *Georges*, francia politikus, szül. Párisban 1858 jún. 24., megh. Gournayban 1912 jún. 17. Párisban ügyvéd volt s munkatársa a *Justice*-nek, Clémenceau lapjának. 1883-ban választották be a képviselőházba, hol a legszélsőbb radikálisokhoz tartozott. 1886-ban Boulanger tábornokhoz csatlakozott. 1888-ban alapította a *Presse* és *Cocarde* lapokat, a nacionalista és reviziós párt főorganumait. Boulanger perbefogatása után L. is elfordult tőle, sőt leleplezéseket közölt egykori pártvezéréről. 1893-ban kibukott a képviselőházból, ahova azonban 1910. ismét bejutott.

Laguillermie (ejtsd: lagillyermi), *Auguste Frédéric*, francia rézkarcoló és festő, szül. Párisban 1841 márc. 27. Hírnevét kevésbbé eredeti műveivel (olajjal v. akvarellel festett képmások és genre-jelenetek), mint inkább egyes nagy mesterek alkotásait reprodukáló rézkarcaival alapította meg. Karcai közül nevezetesek a Frans Hals, Rubens, Velazquez, Van Dyck, Delacroix és Munkácsy festményei után készült lapok.

Lagumdzsi (török) a. m. aknász. Igy neveztek egy török hadosztályt, amelynek igen fontos szerepe volt a török hadjáratokban.

Laguna (németül: *Haff*, magyarul: *berek)* a neve a tenger homokturzással (lido) elválasztott részének. A L. szó olaszországi eredetű, de a fenti értelemben földrajzi műkifejezéssé lett.

Laguna, 1. *La L.* v. *San Cristobal de la L.*, város Tenerifa Kanári-szigeten, püspöki székhely, (1910) 13.200 lak., egyetemmel; székesegyházát flamand festők képei díszítik. Nyaralóhely. 2. *L.*, Santa Catharina braziliai állam legrégibb városa, a Lagoa de Camacho előtti sziklás földnyelven, a Tubarão torkolatával szemben, kb. 9000 lak. Közelében szénbányák vannak.

Laguna-szirtek a. m. *atollok* (l. o.).

Lagurus *L.* (növ.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza; egyetlen faja a mediterrán vidéken honos *L. ovatus* L. Bugája tömött fejecske, fűzéralakú s a pelyvák gyapjas szőrözetével van kitöltve (tollkalász). Száraz bokrétába kötik s mint dísznövényt ültetik.

Lagus, l. *Lagos*.

Lagus, *Wilhelm*, finn filológus, orientalista és író, szül. Turkuban 1821 máj. 5., megh. 1909. A helsingforsi egyetemen a görög és a keleti nyelveket tanította. 1850—54-ben beutazta Dél-Oroszországot, Krimet, Török-, Görög- és Olaszországot. Nevezetesek a keleti nyelvekről írt munkái: Seid Locmani ex libro turcico Oghuzname excerpta (Bees 1854); Arab nyelvtan (4 részben, svédül); Numi cufici in Finlandia reperti; Edrisii notitia terrarum Balthicarum.

Lágy a zenében a. m. *moll* (l. o.).

Lágybőrű bogarak (*Malacodermata, Cantharidae*), a Bogarak egyik családja, melyre jellemző, hogy az idetartozó fajok külső bőre, fedőszárnyai és potrohgyűrűi lágyak. Ismertebb idetartozó nemek: *Cantharis, Lampyris, Malachius, Dasytes, Dolichosoma, Phloeophilus* stb.

Lágybronz, így nevezik a katonaságnál azt az ötvényt (90% réz és 10% ón), amelyből ezelőtt az ágyúkat öntötték. Jelenleg a lövegeket vagy acélbronzból v. acélból készítik. L. *Bronz, Löveg.*

Lágy burok (*leptomeninx*), az agyvelőt közvetlenül körülfogó kötőszöveti burok, mely a külső pókhálóburokból s a belső tulajdonképeni L.-ból áll.

Lágyék a comb és has határát képező barázda, illetőleg a közvetlen felette levő vékony hasfalrészlet. L. *Lágyéktájék.* — *L.* az állat hasának az a része, mely a haskorctól a horpaszig terjed. A lónál részben itt is meg lehet ismerni, hogy kehes-e. L. még *Ágyék.*

Lágyékcsatorna (*canalis inguinalis*), a hasfalat ferdén átfúró, 3—4 cm. hosszú csatorna, mely a lágyéktájékban közvetlenül a lágyékszalag (l. o.) felett fekszik. Falait a hasizmok és ezeknek inas végződései, a hasbőnyék alkotják. Külső nyílása a bőr alatt levő külső lágyékgyűrű (*anulus inguinalis subcutaneus*), belső nyílása a hashártya alatt fekvő *anulus ing. subperitonealis.* A csatornán nőben egy vékony szalag, férfiban az ondózsinór megy át, mely a heréhez megy le. Kiváló fontosságot ad a L.-nak az, hogy sérvek tolulhatnak ki rajta (hernia inguinalis), l. *Sérv.*

Lágyékdaganat, a lágyéktájon előforduló daganat, amely rendszerint az ott lévő mirigyekből indul ki, főleg azoknak gyuladásos túltengései (l. *Bubo*). L. képében jelenhet meg a lágyéksérv is, sőt a gerincoszlop szuvasodásánál a lesülyedt geny is (lágyéktályog).

Lágyékgyűrű (*anulus inguinalis*), l. *Lágyékcsatorna.*

Lágyékhere, a leszállásában megzavart, a lágyékcsatornában visszamaradt, ott tapintható here, l. *Herebetegségek.*

Lágyéki nyirokcsomók (*noduli lymphatici inguinales*), a lágyékszalag alatt a comb felső végén fekvő nyirokcsomók, amelyek részben a comb, részben a külső nemi szervek nyirokereit veszik fel. Ha az illető területeken (láb, külső nemi szervek) gyuladásos folyamat van, a L. megduzzadnak és fájdalmasak lesznek (dob, bubo).

Lágyékmirigyek, lágyéki nyirokmirigyek, l. *Lágyéki nyirokcsomók.*

Lágyéksérv, a sérveknek leggyakoribb alakja, mely a lágyéktájékon nyomul ki a hasüregből. L. *Sérv.*

Lágyékszalag (*ligamentum inguinale*), a has és comb határán kifeszülő erős inas köteg, mely tulajdonképen a hasizmok bőnyéinek alsó megerősödött széle. Nevezik Poupart-féle szalagnak is. Alatta a combra lemenő képződmények három csoportba rendeződnek: oldalt az izmok foglalnak helyet a combideggel együtt, középen vannak a comb erei, a belső zugban pedig nyirokcsomók feküsznek, amelyek közt esetleg lesodródó bélrészletek az ú. n. combsérvet alkotják.

Lágyéktájék (*regio inguinalis*), a hasfal alsó részét alkotó tájék, melyet alulról a lágyékszalag (Poupart-féle szalag), középen a középvonal, fent a felső elülső csipőtövis magasságában húzható harántvonal határol. E tájékban van a lágyékcsatorna, mely igen fontos a sérvek keletkezése szempontjából.

Lágy ezüstérc (ásv.), a. m. *argentit* (l. o.).

Lágyfa, l. *Puhafa.*

Lágyfarkú rákok (állat), l. *Anomura* és *Remeterákok.*

Lágy fekély (*ulcus molle*) vagy *lágy sánker, Ducrey-féle fekély*, a Ducrey-féle bacillusok által okozott nemi betegség, szemben a szifilises kemény fekéllyel (ulcus durum). L. még *Sánker.*

Lágy forrasz, l. *Forrasz.*

Lágyhal az olyan hal, amely fogás közben, avagy amint szárazra kerül, elhal s gyorsan romlásnak indul.

Lágy háncs v. *lágy hárs* (növ.), l. *Háncs.*

Lágy hangok, a nyelvtanban a zöngés hangok, minők pl. *b, d, g, z*, szemben a megfelelő zöngétlen v. kemény hangokkal, minők *p, t, k, sz.* L. *Hangok.*

Lágy hármas-hangzat a. m. moll-hármas, l. *Akkord* és *Hármas-hangzat.*

Lágyhéjú teknős-félék (*Trionychidae*, állat), l. *Teknősök.*

Lágyítás a nyelvtanban, l. *Jésítés.* — L. a technikában, l. *Kovácsolható öntöttvas.*

Lágyító szerek (*puhító szerek, emollientia*) a testrészeknek, melyekkel érintkeznek, természetes feszülését csökkentik, a szöveteket puhábbá, lágyabbá teszik; a meglágyulásnak oka rendesen az, hogy a bőrnek párolgását meggátolják. A L.-et leginkább külsőleg, gyuladásos, fekélyes, cserepes bőrfelületen alkalmazzák, mint bevonó szereket (involventia), különösen kiütésekre, égési sebekre, de leggyakrabban szépítő célokra. Használhatók azonban belsőleg is, nevezetesen a nyalkás szerek (mucilaginosa), a gyomor és bél gyu-

ladása, fekélyesedése esetén, maró mérgezéseknél, a garat kiszáradása ellen, rekedtség, karcolási érzet stb. megszüntetésére. A leggyakoribb L. a keményítő, arab gummi, tragant-mézga, salepgumó, althea, a különböző zsiros olajok (kakaó stb.), disznózsír, lanolin, viasz, paraffin, glicerin, halenyv stb.

Lágymányos, l. *Kelenföld.*

Lágyparások, *lágyparás halak* v. *lágyszárnyú halak (Malacopteri, Anacanthini,* állat), l. *Halak.*

Lágyszájpadbénulás a bolygó és járulékos idegek ágainak együttes sérüléséből ered, ritkán mindkétoldali. Féloldali L. esetén a lágyszájpad bénult fele lejebb lóg, íve szélesebb, az «a» hang kiejtésekor csak az ép fél emelődik, a nyelvcsap az ép rész felé tér ki, nyelőzavarokat okoz, az étel a garatból az orrba megy föl. A L. leggyakrabban a torokgyík után támad.

Lágyszájú a ló, ha a száj nyálkahártyája, különösen ott, ahol a zabla ráfekszik, érzékenyebb és ezért a zabla kisebb kitéréseire is gyorsan reagál.

Lágyszárnyú halak *(Malacopteri, Anacanthini,* állat), l. *Halak.*

Lágyszárú növények, ellentétben a *fásszárúakkal*, oly földfeletti szárral birnak, amely nem fásodik meg. A L. szára vagy nem él meg több tenyészeti időszakon át, hanem elhal, mint a dudvák, kórók, vagy több évig él, kitartó, amikor húsos, pozsgás, mint a kaktusz v. a meleg éghajlatok Euphorbiái (l. 7. kötet 34. old. 2. ábra).

Lágytestüek vagy *Puhatestüek (Mollusca, Malacozoa,* állat), l. *Puhatestüek.*

Lágyulás *(malacia)*, kórtani értelemben a szövetek összeállásának meglazulása, a szövet puhább lesz, olykor teljesen szétfolyik. A L. előfordul: 1. mint halál utáni jelenség, pl. a gyomor-L. (l. o.); 2. mint valóságos kóros eltérés, amely részint ép, részint kórosan ujonképződött szöveteken fordulhat elő. Igy L.-sal találkozunk: 1. A szövetelhalás bizonyos eseteiben; az elhalt szövet felpuhul, ellágyul, pl. az agyvelő érelzáródás után (l. *Agyvelőlágyulás)*, a nyálkahártyák szövete lúgmérgezés következtében. 2. Lobos szövet ellágyulásából ered a tályog. 3. Degenerált szövetben is bekövetkezik a L., pl. zsiros, nyákos, savós elfajulás után. 4. Sarjadzásos szövetben a L. leggyakoribb a gümős, sajtos részek ellágyulása alakjában. 5. A daganatok közül a rosszindulatuak: rákok és szarkómák szoktak ellágyulni. L. még *Csontlágyulás.*

Lágy víz, l. *Kemény víz.*

Lagzi, l. *Lakodalom.*

La Hague, *Cap de*, l. *Hague.*

Lahamulci (orosz), állítólag zsidó eredetű kis néptöredék az orosz Kutaisz kormányzóságban (Transzkaukázia), az Ingur folyó mentén. A L. görög katolikusok, szvaneti nyelven beszélnek, de különválva élnek a többi törzsektől és Szvanetia egész kereskedelmét kezükben tartják.

Laharpe (ejtsd: la-árp), 1. *Frédéric César*, svájci államférfiú, szül. Rolleban (Waadt) 1754 ápr. 6., megh. Lausanneban 1838 márc. 30. Bernben működött mint ügyvéd, de összetűzött a város vezetőférfiaival s egy orosz gróf kiséretében Rómába utazott. Innen 1782. II. Katalin cárnő Szent-Pétervárra hívta meg és rábízta unokáinak, *Sándor* és *Konstantin* nagyhercegeknek nevelését. E befolyásos állásában honfitársait, Waadt lakóit a berni uralom ellen izgatta. De az 1791-iki forradalmat a berniek leverték, L. javait elkobozták és 1795. kivitték, hogy az orosz udvarból is eltávolították. L. ezután Párisba ment s itt a direktóriumot izgatta Bern ellen, s ennek eredménye lett, hogy 1798. francia hadak megszállották Bernt. A svájci szövetség ezután francia mintára *Helvét Köztársasággá* alakult s L. az öttagú direktórium tagja lett. Erőszakos intézkedéseivel azonban magára haragította a törvényhozó gyűlést, mely 1800 jan. a direktóriumot feloszlatta. L. ekkor Párisba menekült s annak közelében élt 1814-ig. Mikor Sándor cár Párisba bevonult, L.-ot tábornokká nevezte ki s a bécsi kongresszuson támogatta L. azon kérelmét, hogy Waadt és Aargau ne kerüljenek többé Bern fenhatósága alá. 1816-ban Lausanneba költözött s ott jótékonyságáért közszeretetben állott. Emlékiratai 1864. jelentek meg Bernben. V. ö. Le gouverneur d'un prince stb. (Freiburg i. Br. 1902).

2. *L., Jean François,* francia író, szül. Párisban 1739 nov. 20., megh. u. o. 1803 febr. 11. A költészet terén a heroidot és a szigoruan klasszikus jellegű tragédiát művelte, az utóbbit kevés sikerrel. Főműve a görög, latin és XVII—XVIII. sz.-beli francia irodalmat tárgyaló Lycée ou cours de littérature ancienne et moderne (Paris 1799—1805, 16 köt.) c. kritikai munkája, mely finom izlésről, de szűk látókörről és kevés tárgyilagosságról tanuskodik. Correspondance littéraire (u. o. 1801) c. műve, melyben a későbbi I. Pál orosz cárt tájékoztatja kortársai irodalmi működéséről, sok ellenséget szerzett neki. V. ö. *Sainte-Beuve*, Lundis V. (Paris 1857—62).

Lahaur, l. *Lahor.*

La Havana, Cuba-sziget fővárosa, l. *Habana.*

La Haye (ejtsd — é), francia neve Hágának.

La Hedionda, ásványvízforrás, l. *Casares.*

Láhidzsán *(Laidzsán)*, város Perzsia Gilan tartományában, a Kaspi-tó közelében, kb. 5000 lak., élénk kereskedelemmel.

Lahire (ejtsd: la-ír), *Philippe de,* francia matematikus, szül. Párisban 1640 márc. 18., megh. u. o. 1718 ápr. 21. A matematikában Desargues tanítványa; 1678. az akadémia tagja. Folytatta a Picard-féle fokmérést és résztvett a Colbert rendeletére Franciaországról készített térképmunkálataiban. Főműve: Sectiones conicae (1685), mely ma is alapja a kúpszeletek elemi tárgyalásának.

Lahitolle-löveg, a franciák által használt nehéz lövegek, melyeknek csöveit acélból öntik s ezekre izzó állapotban reájuk illő kovácsolt vashengereket tesznek. A löveget *Lahitolle* francia tüzérről (szül. 1832., megh. 1879.) nevezték el.

Lahmann, *Heinrich,* német orvos, szül. Brémában 1860 márc. 30., megh. Friedrichstalban 1905 jún. 1. Eleinte mérnöknek készült, orvosi tanulmányait Greifswaldban, Lipcsében és Heidelbergben végezte. 1887-ben Drezda mellett a Weisser Hirsch-en szanatóriumot alapított, amely a hozzátartozó villákkal 20 nagy épületből áll. L. szerint a belső betegségek oka a hibás életrendi

szokásokban keresendő és igy az orvoslásnál a gyógyszereket elvetette, fizikális dietetikus gyógytényezőkkel iparkodott a betegek diszpozicióját megsemmisíteni. Egyik alapvető műve: Die Kohlensäurestauung in unserm Körper, die wichtigste allgemeine Krankheitsursache (1905); továbbá Die diätetische Blutentmischung als Grundursache aller Krankheiten (17. kiad. 1907); Die wichtigsten Kapitel der natürlichen Heilweise (4. kiad. 1901); Die Reform der Kleidung (4. kiad. 1903). Magyarul megjelent: Hogyan táplálkozzunk, ford. *Ember* János és *Müller* Antal (Budapest 1901).

Lahmann-féle tej, a dió és mandula zsírjából és fehérjéiből és sókból készült mesterséges tej, amelyet régebben a csecsemők táplálására használtak. Ma már nem alkalmazzák.

Lahmidák, l. *Lakhmidák.*

Lahn, a Rajna 218 km. hosszú jobboldali mellékfolyója. Arnsberg porosz kerületben ered a Rothaar-hegységben a Jagdbergen (674 m.), festői szép völgye választja el a Taunust a Westerwaldtól, Niederlahnsteinnél torkollik. Zsilipekkel Giessenig hajózható.

Lahner *György,* honvédtábornok, szül. Neczpálon (Turócz vm.) 1795 okt. 22., vértanuhalált halt Aradon 1849 okt. 6. 1816-ban lépett a 33. gyalogezredbe mint hadapród, 1844. lett őrnaggyá. 1848-ban zászlóaljával a déli harctérre rendelték s csakhamar alezredesi rangot nyert. Okt. ezredessé és felszerelési főfelügyelővé neveztetett ki s ezt a kényes, az akkori viszonyok közt oly nehezen teljesíthető kötelességekkel járó tisztét utólérhetetlen eredménnyel látta el s egyszer sem esett meg, hogy a honvédsereg zavaró hiányt szenvedett volna fegyverekben vagy ruházatban. 1849-ben tábornokká lépett elő s mindvégig élén állott a Nagy-Váradon felállított fegyvergyárnak. A világosi lefegyverzés után az aradi várba került, Haynau törvényszéke kötél által való halálra ítélte s 1849 okt. 6. kivégezték. 1899 okt. 6. szülőháza helyén emlékoszlopot állítottak.

Lahnstein, l. *Oberlahnstein.*

La Hogue a. m. Hague-fok, l. *Hague.*

La Hongrie vaincue est aux pieds de Votre Majesté (franc., ejtsd: la oñgri veñkü et ó pjé dő votr massesszté) a. m. a legyőzött Magyarország felséged lába előtt fekszik. Igy jelentette volna Paskievics orosz tábornok Miklós cárnak a világosi fegyverletételt Szent-Pétervárra küldött sürgönyében. Legtöbb történetiró hitelesnek tartja e dolgot, noha az orosz forrásokban s az egykorú orosz hivatalos lapban nincs nyoma. V. ö. *Tóth* Béla, Szájrul szájra.

Lahor *(Lahore, Lahaur),* Pendzsab brit-indiai kormányzóságnak és L. diviziónak (64,416 km², (1911) 4.659,239 lak.) fővárosa, 1½ km.-nyire a Ravi balpartjától, 254 m. magasban, vasutak mellett, Mucang és Icsra külvárosait is beleszámítva (1911) 228,687 lak. Ipara nem jelentékeny. Forgalma számos bazárjában élénk. A modern L. a réginek csak egy részét foglalja el. Legkiválóbb épületei a mongol korszakból valók. Az újabb épületek közül kiválóbbak: a pendzsabi egyetem, az orientalista kollegium, az orvosi iskola, a Mayo-kórház, a muzeum és a kormányzói palota, végül a külvárosokban az európaiak házai. Újabban környékének csatornázása és vízvezetéke folytán nagyobb virágzásnak indult.

L. alapítója a hősök korszakában Loh, Rama egyik fia volt. A VII. sz.-ban a radzsputok egyik törzsének lett fővárosa. 1009-ben a ghaznavidák, 1186-ban pedig a goridák tették székhelyükké. 1225-ben Dzsalal-ud-din-Mankbarni khovarezmi fejedelem, 1397. pedig Timur egyik vezére fosztotta ki. 1525-ben Babar szultán foglalta el és ez idő óta a nagymogul birodalmához tartozott s a XVII. és XVIII. sz.-ban Delhivel rivalizált. A nagymogul birodalmának feloszlása után azonban hanyatlásnak indult. 1849-ben Brit-Indiába kebelezték be.

Lahor, *Jean,* családi nevén Henry *Cazalis,* francia költő, szül. Cormeilles-en-Parisisben (Seine-et-Oise) 1840 márc. 9., megh. Genfben 1909 aug. Mint gyakorló orvos több szakmunkát írt, mint költő a buddhizmus gondolatvilágát és hangulatait rögzítette meg tökéletes verstani technikával és ragyogó nyelven. Főbb verskötetei: L'illusion (1875); Les quatrains d'Al-Ghazali (1896); La gloire du néant (1896). V. ö. *Lemaître,* Les contemporains IV. (Paris 1890).

Lahore, l. *Lahor.*

Lahore, *viscount of,* l. *Hardinge,* 3.

Lahor-galamb *(Phaps chalcoptera* Lath.), a valódi galambok családjába tartozó madárfaj. Háta barnás, hasa vörhenyes, szárnyai fémfényű zöldek, csőre barna, lábai pirosak. Hossza 34, szárnyhossza 19, farkhossza 13 cm. Hazája India és Ausztrália. Állatkertekben tartják.

La Hougue, előbbi neve a Hague-foknak, l. *Hague.*

Lahovary, 1. *Alexandru,* román államférfiú, szül. Bukarestben 1841 aug. 26., megh. Párisban 1896 márc. 16. Párisban végezte tanulmányait s hazatérve részt vett a Cuza fejedelem lemondását előidéző mozgalmakban. 1869-ben jutott a képviselőházba, hol az *ifjú jog-párthoz* (Junea dreapta) tartozott. 1871—76-ig Catargiu kormányában igazságügyminiszter volt s a büntetőtörvénykönyv és bűnügyi eljárás reformjával szerzett érdemeket. 1888 óta több izben volt külügyminiszter Catargiu és Carp kormányaiban.

2. *L., Jacob,* tábornok, román államférfiú, az előbbinek öccse, szül. Bukarestben 1846., megh. Párisban 1907 febr. 20. Az 1877-iki orosz-török háboruban mint a román hadsereg vezérkari főnöke nagy érdemeket szerzett Plevna ostromában. 1891—94-ig Catargiu kormányában hadügyminiszter volt s ő látta el a román hadsereget új (Mannlicher) fegyverrel és ő kezdte meg Bukarest megerősítését. 1898-ban újból hadügyminiszter lett, 1905. pedig külügyminiszter s ez állásában halt meg.

Lahr, az ugyanily nevű járás székhelye Offenburg badeni kerületben, (1910) 15,191 lak., élénk iparral. Egykor több, közelében fekvő faluval külön grófságot alkotott, amely 1629. Nassauhoz került. A lunevillei béke 1801. Badennek juttatta.

Lahure (ejtsd: la-ür), *Auguste Charles,* francia nyomdász és kiadó, szül. Párisban 1809 febr. 26., megh. u. o. 1887 dec. 14. Előbb lovastiszt volt, majd mint *Crapelet* nyomdász sógora, ennek

utóda lett s neves üzletét megnövelte. 1870-ben üzletét három fiának adta át, közülük *Louis* és *Auguste* elhaltak, *Alexis* (szül. 1849 márc. 10.) azonban, mint e társüzlet feje (Imprimerie générale), emelte az üzletet, új javításokat hozott be a nyomdászatba, két iskolát alapított a férfi- és nőmunkások számára, kiket az üzletben egyenlően díjaz. A nyomda kivált a Hachette-cégnek dolgozik. Híres kiadványa a jutalmat nyert Les contes de l'Archer.

Lai (ejtsd: lé; az ír *laid*-ből; több. *lais)*, eredetileg zenedarab, melyet hárfán játszottak valamely ír v. breton dal kisérete gyanánt. A zenemű előadása előtt röviden elmondták, hogy mily fontos esemény emlékére v. mily helyzetből kifolyólag készült a dallam. Ebből fejlődött ki a középkori francia irodalomban az epikai és lirai lai. Az epikus lai legrégibb példája a lai Haveloc, a líraié pedig a lai del Chievrefueil. Amazt szavalták, emezt énekelték. A lai legkiválóbb művelője Marie de France volt. V. ö. K. *Warnke*, Die Lais der Marie de France (Halle 1900, 2. kiad. Szövegkiadás, bevezetéssel).

Laibach. 1. *L. (Ljubljanica)*, a föld alatt eltünő karsztvidéki *folyó* Krajnában. *Poik* (Piuka) néven ismeretes a felső része, amely St.-Peter közelében egy barlangból ered, keresztülfolyik az Adelsbergi-barlangon is, majd a felszinre kerülve *Unz* néven átfolyik a Planina-völgyön, azután ismét a föld alatt folyik tovább, Ober-Laibachnál jut ismét napvilágra s Laibach városnál torkollik a Szávába. L.-on felül 9 km.-nyire hajózható.

2. *L. (Ljubljana, Glubiana), Krajna fővárosa*, a Laibach folyó mellett, érseki székhely, (1910) 52,100 lak., pamutfonással vas- és harangöntéssel és jelentős gépgyártással; gazd. egyesülettel, történelmi és filharmoniai társasággal, egyéb iskolákon kívül állatorvosi, himző- és faipariskolával. Nevezetessége több szép régi középülete és temploma a XVII. és XVIII. sz.-ból. L. városban 1895 ápr. 14—17. és 1897 júl. 15. rettentő földrengés pusztított. L. az egykori *Aemona* helyén épült, amelyet az V. sz.-ban a hunnok, 900. körül a magyarok dúlták föl. 976-ban Karintia és Krajna fővárosává lett Harcias Frigyes eleste után egy ideig a magyarok birtokában volt, de 1270. elfoglalta Ottokár, 1276. pedig Habsburgi Rudolf. A törökök több ízben ostromolták, de el nem foglalták. 1809 okt. havától 1813-ig az illiriai francia tartományok főkormányzójának volt székhelye. Ismeretes még L. az 1821 január 26-tól május 12-ig itt ülésező kongresszusról, amelyen az európai hatalmak többsége képviselve volt és amely kimondotta, hogy a fegyveres intervenció joga valamely pártoktól zaklatott országban fennáll és ezért Nápolyba és Piemontba a nyugalom helyreállítása céljából osztrák fegyveres csapatok vonultak be.

Laich., természetrajzi nevek mellett *Laicharting* Johann Nepomuk német természetbuvár nevének rövidítése; szül. Innsbruckban 1754 febr. 4., megh. u. o. 1797 máj. 7., mint a természetrajz tanára. Állattani munkája: Verzeichnis der Tiroler Insekten 1781—1783., melyben a tiroli rovarokat ismertette. A növénytan terén is dolgozott.

Laicus, l. *Laikus*.

Laidzsán, l. *Láhidzsán*.

Laigle *(L'Aigle*, ejtsd: légl), város Orne francia département Mortagne járásában, a Rille mellett, (1911) 5698 lak., tűgyártással, csecsebecse-készítéssel és vasöntéssel, XV. sz.-beli templommal.

Laika, az eszkimókutya neve Szibiriában.

Laikus (a görög λαός-ból, a. m. nép), a róm. kat. egyház alkotmánya szerint a keresztény nép, ellentétben a papsággal (klerus). Laikussá az ember a keresztelés, a papi rend tagjává a felszentelés (ordinatio) által lesz. A L.-ok az egyházhatalom gyakorlásából ki vannak zárva. A két rend közötti ellentétet, amely a róm. kat. egyház egyik sarkalatos alapelve, az egyetemes papság eszméjén nyugvó protestantizmus nem fogadta el. Átvitt értelemben L.-nak nevezik valamely tudományra v. szakmára vonatkozólag azt, aki abba nincs beavatva, nem ért hozzá.

Laikus birák, a nem jogtudós és a hivatalnoki testülethez nem tartozó birák, ú. m. esküdt- és Schöffe-birák, kereskedelmi ülnökök.

Laikus gyónás a XVI. sz. közepéig divott az a szokás, hogy szükség esetén a bűnöket laikusnak gyónták meg, anélkül, hogy tőle szentségi feloldozást kaptak volna. Aquinói Szt. Tamás, Szt. Bonaventura, Halesi Sándor tanácsosnak tartották, míg Scotus határozottan ellene volt. Csak Nagy Albert tekintette, a szükségbeli keresztség hasonlatosságára, a L.-t szentségnek. V. ö. *Laurain*, De l'intervention des laïques ... dans l'administration de la pénitence (1899); *Königer*, Die Beicht nach Cäsarius v. Heisterbach (1906).

Laikus iskolák *(világi iskolák)*. A francia népoktatás ügyeit rendező törvények közül az 1882 márc. 28. kelt törvény szól a kötelező népoktatásról és a tantervek *világiasságáról*. A törvény 3. §-a eltörli a korábbi törvények ama rendelkezéseit, melyek szerint papok (protestáns iskolákban a konzisztóriumok) bizonyos felügyeleti jogokat gyakorolhattak a nyilvános v. magán népoktatási intézetekben. Az 1886-iki törvény elrendelte, hogy a személyzet is világi legyen. A törvény 17. §-a szerint: minden fokozaton kizárólag világi tanszemélyzetre kell bízni az oktatást a nyilvános iskolákban.

Laikus testvérek a szerzetesrendek ama tagjai, akik az egyházi rend felvétele nélkül, csak egyszerű fogadalmat tesznek és a kolostorban külső szolgálatot teljesítenek. Rendesen *fratres* a nevük. A női szerzetesrendekben is vannak laikus nővérek.

Lá iláha ill' Alláh, l. *Alláh*.

Lainez, *Diego*, l. *Laynez*.

Laing (ejtsd: leng), *Alexander Gordon*, angol utazó, szül. Edinburghban 1793 dec. 27., megh. Afrikában 1826 szept. 26. 1822—24-ig Sierra Leoneből tett utazást a Szudánban. 1825—26-ig Tripoliszból Timbuktuba utazott és a Nigernél megfojtották. Útleirása: Travels in Timannee etc. countries in Western Africa (London 1825, németül Jena 1826).

Lainz, előbb önálló falu, 1891 óta Bécs XIII. kerületének egyik része. Közelében van az uralkodócsalád kastélya s a császári állatkert.

Laios, a görög hősmondában Labdakos fia, Téba királya, ki elrabolja és kedvesévé teszi

Chrysippost, Pelops fiát s e bűnével a Labdakidák szörnyű sorsának előidézőjévé válik, l. *Oidipus.*

Laird (skót, ejtsd: lerd; az angol: *lord*) a. m. úr, nemes, földesúr, a skótoknál divó általános társas megszólítás.

Laird (ejtsd: lerd), *Macgregor*, angol utazó, szül. Greenockban 1808., megh. Brightonben 1861 jan. 27. Hajóépitéssel foglalkozott. Nevezetes utazásokat tett a Nigeren, Landert kisérve. Útleírása: Narrative of an expedition into the interior of Afrika by the river Niger (London 1832, 2 kötet).

Lairesse (ejtsd: leressz), *Gérard de*, flamand festő, szül. Liégeben 1641., megh. Amsterdamban 1711 jún. 11. Atyjának, L. Regniernek és Fiémallenak volt tanítványa. Utrechtben és Amsterdamban élt. Többnyire olaszos mitológiai és allegóriai képeinek tetszetős, bár modoros finomsága révén korának legünnepeltebb festői közé emelkedett és a festészetről írt, Het groot schilderbook című művével (Amsterdam 1707, 2. kiad. 1712), melyet több idegen nyelvre lefordítottak, nagy befolyást gyakorolt a XVIII. sz. festészetére. Képei elég sűrűn találhatók a képtárakban, pl. Amsterdamban, Párisban, Drezdában, Schwerinben stb.

Lais, két rendkívül szép görög hetéra neve. Az *idősebbik* Korinthosból való és a peloponnesosi háború idejében élt. Imádói között voltak előkelő politikusokon kívül filozófusok is, így Aristippos és Diogenes. — Az *ifjabbik* Alkibiades kedvesének, Timandrának a leánya, a sziciliai Hykkarában 422. született, korán került Korinthosba és a híres festő, Apelles volt állítólag első kedvese. Később Demosthenes és Hypereides is tisztelője volt, de midőn egy Hippolochos nevű katonát Thessaliába kisért, az irigy és féltékeny asszonyok Aphrodite templomában megölték. V. ö. *Jacobs*, Vermischte Schriften, 4. köt. (Leipzig 1830).

Lais (franc., ejtsd: lé), l. *Lai.*

Laisev, az ugyanily nevű járás székhelye Kazán orosz kormányzóságban, a Kama jobb partján, 6000 lak., folyami hajózással. A város 1557. épült sztratégiai okokból.

Laisse (ejtsd: léss), az ófrancia népeposz tetszésszerinti számú azonosan rímelő sorokból álló versszaka, amely később másfajta költeményekben is előfordul.

Laisser-passer v. *laissez-passer* (franc., ejtsd: lesszé-passzé), háborús időkre szóló útlevél.

Laissez faire, laissez aller (v. *passer*, franc., ejtsd: lesszé fer, lesszéz allé v. passzé), a. m. hagyjátok, hogy a dolgok menjenek a maguk rendje szerint. Ezzel a jelszóval jellemzik a nemzetgazdák egy iskolájának, a fiziokratáknak az irányát, akik elvül az állam be nem avatkozását hirdették, a kereskedelem szabadságának korlátait, a kereskedelmet védő vámokat megszüntetni kívánták, abból indulva ki, hogy a szabad verseny a közérdekre a legelőnyösebb.

Laistner, *Ludwig*, német író, szül. Esslingenben 1845 nov. 3., megh. Stuttgartban 1896 márc. 22. A stuttgarti Cotta-féle könyvkereskedés irodalmi tanácsadója volt. Főbb művei: Novellen aus alter Zeit (Berlin 1882); Das Recht in der Strafe (München 1872); Nebelsagen (Stuttgart 1879); Paul Heyse-val együtt kiadta a Neuer deutscher Novellenschatz c. vállalatot (24 köt., München 1884—87).

Laistrygonok, a régi görög hajósmesékben szereplő emberevő óriások, kik valahol messze Ny.-on laknak. Az Odysseia X. éneke megőrizte a róluk szóló hagyományt, amennyiben Odysseus tengeri bolyongása közben hozzájuk is eljut. A mesebeli nép lakóhelyét utóbb Sziciliába lokalizálták.

Laja, a Biobio folyó mellékfolyója (120 km.) Chilében.

Lajasaza, török helység, másként *Ajasz* (l. o.).

Lajhár (állat), l. *Lajhár-félék.*

Lajhár-félék (*Bradypodidae*, állat), a Foghíjasok rendjébe tartozó emlősállat-család. Az idetartozó fajok (szám szerint 7) alacsony értelmi fokú, lomha állatok. Fejük kerek és rövid; szemük és fülük kicsiny. Nyakuk aránylag hosszú. Törzsük karcsú. Elülső végtagjaik sokkal hosszabbak a hátsóknál s lábujjaik hatalmas sarlóalakú karmokkal vannak ellátva. Farkuk csökevényes. Gerincoszlopuk annyiban eltérő a többi emlősökétől, hogy 7 nyakcsigolya helyett egyes fajoknak 6, másoknak 9, sőt 10 nyakcsigolyájuk van. Mindnyájan Dél-Amerika lakói. Fán élnek s levelekkel és gyümölcsökkel táplálkoznak. Nyugalomban ágakba kapaszkodva testüket lefelé lógatják. Fiataljaikat hátukon hordozzák. Éjjeli állatok. Földünk régebbi korszakaiban a L. nagyobb számban éltek. A kihaltak egy része nagyságával tűnt ki; pl. az elefántnagyságú Megatherium. A ma élőket két nembe sorozzák. 1. nem: Kétujjú lajhárok (*Choloepus*). Ide tartozik az unau v. közönséges kétujjú lajhár (*Ch. didactylus* L.), 70 cm. hosszú; hazája Gujána, Brazilia, Colombia és Szurinám. 2. nem: Háromujjú lajhárok (*Bradypus*). Az ide sorolt 5 élő faj Közép- és Dél-Amerikában honos. Legismertebb a *háromujjú L.* (*Br. tridactylus* L.), színe barnás-szürke, homlokán fehéres, testének hossza 40—50 cm. Karmai világossárgák. Feje kicsi, orra pisze, szája is kicsiny. Fénytelen, kissé oldalt fekvő szemei az arcnak szomorú, emberféle tekintetet kölcsönöznek. Mozgása lassú, de biztos, mindig valamely faágon csüng, melyet csak akkor bocsát el, ha másikba kapaszkodik. Hangja vontatott, keserves hanglejtéssel kiejtett áj-áj; ezért a benszülöttek *ai*-nak hívják. Másik fajának, a *csuklyás lajhárnak* (*Br. cuculiger* Wagl.) nagy tűzvörös foltja van a hátán.

Lajhármaki (*Nycticebus tardigradus* L., állat), a Félmajmok (l. o.) alrendjébe, az Egykarmú félmajmok (*Lemuridae*) családjába tartozó emlősállat-faj. Törzse karcsú, feje, farka rövid, végtagjai zömökek. 32—37 cm. hosszú, farka 1·5—2 cm. Szemei nagyok és igen közel állnak egymáshoz. Bundája sűrű és gyapjas; színe és nagysága változó s e szerint 3 változatát különböztetik meg (*cinereus* M. Edw., *malaianus* Anders és *javanicus* E. Geoffr.). A keletindiai változat (*cinereus*) háta hamvasszürke, oldalain vörhenyes, hasa világosabb s háta közepén barna szalag húzódik. A Malakka-félszigeten honos változat (*malaianus*) az előbbinél kisebb; hátán és oldalain vörösesszürke, alul halványabb s hátszalagja szélesebb. A jávai változat (*javanicus*) a 3 változat közt a legkisebb; színe az előbbiével egyezik meg,

de hátszalagja elül négy barna sávra tagolódik. Családokban él s alkonyat felé megy táplálék után. Levelekkel, gyümölcsökkel és madártojással él. Ázsia DK.-i részén honos.

Lajhármedve *(Mellursus,* állat), a Medvefélék (l. o.) egyik neme. Jellemző, hogy az igazi medvéktől eltérőleg a felső állkapocsban csak négy metszőfoguk van. Egyetlen faj: az ajakos medve *(M. ursinus* Shaw.) ismeretes. 1·8 m. hosszú, ebből farkára esik 10—12 cm.; vállmagassága 85 cm. Arcorra ormányszerüen meg van nyúlva. Bundája durvaszőrű és fénylő fekete színű; mellén fehér, patkóalakú folt van; arcorra szürkésszínű. A Himalájától kezdve Elő-India D.-i részéig, továbbá Ceylon szigetén honos. Növényekkel és gerinctelen állatokkal él.

Lajis, helység Palesztinában, l. *Dan.*

Lajk, oláhországi vajda, l. *László.*

Lajos (ném. *Ludwig* a középfelnémet *Ludevîc*-ből, a. m. híres a harcban; lat. *Ludovicus,* franc. *Louis,* spany. és portug. *Luis)* több uralkodó neve.

Országok szerint:

Magyarország 1—2.
Magyarország és Ausztria 3—5.
Baden 6—8.
Bajorország 9—17.
Franciaország 18—38.
Frank birodalom 39—45.
Hessen 46—49.
Hollandia 50.
Nápoly 51—54.
Nassau 55.
Németország 56—57.
Olaszország 58.
Pfalz 59—61.
Poroszország 62.
Portugália 63.
Római-német császárok 64—67.
Thüringia 68—71.

[Magyarország.] 1. *I.* v. *Nagy L., magyar király,* Róbert Károly és Jagello Erzsébet harmadik fia, szül. 1326 márc. 5., megh. Nagyszombatban 1382 szept. 11. Atyja halála után, 1342 júl. 21. magyar királlyá koronázva, nagybátyját, Kázmér lengyel királyt nagyban támogatta János cseh király ellen. Testvére, Endre nápolyi király megöletése miatt két ízben, 1347. és 1350. vezetett hadat Nápolyba, melyet elfoglalt ugyan, de a pápa ellenzése és a nagy távolság miatt nem tarthatott meg. Velencével három ízben viselt háborút (1347., 1356 és 1378.), visszakövetelve egész Dalmáciát a szigetekkel együtt. E nagyszabású mérkőzés az 1381 aug. 8-ikán Torinóban kötött békével ért véget, mely szerint a velencei köztársaság Dalmáciáról, Raguzával együtt, lemondott és hadiköltség fejében 100,000 arany fizetésére kötelezte magát. Az 1360-as évektől fogva teljes erővel azon dolgozott, hogy biztosítsa a maga és családja részére a lengyel koronát, mely szándékában lengyel származású anyja és Magyarország nádora, a lengyel Oppelni László támogatták. Midőn aztán 1370. Kázmér lengyel király meghalt, a lengyel rendek királyukká választották s ezzel perszonál-unió jött létre Kelet-Európa két leghatalmasabb állama között. Birodalma az Adriától a Fekete- és a Keleti-tengerig terjedt. (L. *Magyarország* cikknél a *Nagy Lajos birodalma* c. térképet.) A főhatósága alatt álló Balkáni-államokban, mint «az egyház zászlótartója», a római katolicizmus terjesztésével igyekezett megszilárdítani azok kapcsolatát Magyarországgal. Ezért a Boszniában, Szorbia- és Bulgáriában igen elterjedt bogumil-eretnekséget keményen üldözte. Külső fény dolgában ő alatta érte el hazánk a nagyság tetőpontját. Tíz ország tartozott hozzá. Nagypolitikai téren az ő visegrádi udvara volt az egész középeurópai állapotok irányadója, s rendszerét némelyek a magyar imperializmus legtökéletesebb megvalósításának tekintik. Halála előtt idősb leányát, a 14 éves Zsigmond brandenburgi választóval eljegyzett Máriát ismertette el úgy Magyar- mint Lengyelországban utódjának. Mikor azonban meghalt, a lengyelek fiatalabb leányát, Hedviget választották királyukká. V. ö. *Pór* Antal, Nagy Lajos (Magy. Tört. Életrajzok VIII. kötet, 1893).

2. *II. L., magyar és cseh király,* II. Ulászló és Candalei Anna francia hercegasszony fia, szül. 1506 júl. 1., megh. 1526 aug. 29. A koránszülött és gyenge szervezetű csecsemőt csak nagy fáradsággal lehetett életben tartani. 1508 jún. 4. magyar, 1509 máj. 11. pedig Prágában cseh királlyá koronázták. 1515-ben II. Ulászló királytól 1491. kötött és 1506. megújított házassági szerződés értelmében eljegyeztetett Habsburgi Máriával, Miksa német-római császár unokájával, Fülöp ausztriai főherceg és kasztiliai király leányával. Ulászló halálos ágyán L. gyámjaivá Bakócz Tamás bibornokot s esztergomi érseket, Bornemissza János budai várnagyot és György brandenburg-ansbachi őrgrófot tette. A gyámok a gyönge ifjut pusztán semmittevésre vagy testet és lelket rontó ledér mulatságokra szoktatták. Az udvar esztelen fényűzése, a kincstartók hallatlan hűtlensége, a Fugger-cég és a velük szövetkezett Thurzó testvérek visszaélései, a hivatalosan folyó hamispénzverés az országot pénzügyi nyomorba sodorták. A főnemesség, élén Báthory nádorral és Szalkay primás-kancellárral, élet-halálharcot folytatott a hatalomért a köznemességgel, melynek élén Verbőczy István állott. A király egészen tehetetlen volt a két hatalmas párttal szemben. 1521 dec. 11. nagykorú lett és 1522 jan. 13. egybekelt Máriával, régi jegyesével, kivel forma szerint, képviselői útján, már 1520 dec. 11. esküdött meg Innsbruckban. Időközben mind előbbre nyomult a török. 1521-ben Sabác, Nándorfehérvár, Zimony, Titel és Szalánkemén a hadat indító török kezébe kerültek. Már a haza létele forgott kockán, de a rendek még mindig nem hagytak fel a kicsinyes hatalmi kérdésekben való elkeseredett harccal. Az 1525-iki rákosi gyűlés lefolyásával elégedetlen köznemesség a király tiltakozása ellenére Hatvanban jő össze. A megrettent király kénytelen eddigi kormánya (Báthory, Sárkány, Szalkay) elbocsáttatásába és Verbőczynek nádorrá választatásába beleegyezni. Ámde titokban az ú. n. «kalandosok» (l. o.) pártján maradt, kik a főnemességnek vissza akarták szerezni az elvesztett hatalmat, ami nekik az 1525-iki budai gyűlésen II. L. támogatásával sikerült is. Ugyanekkor Szulejmán követeket küldött Budára, hogy békét ajánljanak a királynak, ha megengedi a török seregnek (a Habsburgok országainak megtámadása céljából) a Horvátországon való átvonulást. L. ezt megtagadván, megindult az 1526-iki végzetes háború. Nem lévén pénz, nem lévén elegendő haderő, a végső percig folyó pártviszályok és az urak elkövette törvénytiprások közepette, a köznemesség és a városok közönyössége folytán, a fejvesztett királytól a végveszélyben főve-

zérnek megtett, ily nagy feladatokra nem termett Tomory Pál alatt a magyarok ügyenek el kellett buknia. A rövid hadjárat a szerencsétlen mohácsi ütközettel végződött (1526 aug. 29.). A király futás közben a Csele patakba fult. (Szerémi György szerint Szapolyai György ölte volna meg Szekcsőn.) Holttestét okt. közepén megtalálták és Székesfehérvárt temették el. Benne magva szakadt a Jagellók Magyarországon uralkodó ágának.

[Magyarország és Ausztria.] 3. *L. József Antal, osztrák főherceg, magyar kir. herceg,* II. Lipót császár és magyar király kilencedik fia, szül. Firenzében 1784 dec. 13., megh. Bécsben 1864 dec. 21. Az 1809-iki háborúban az V. hadtest parancsnoka volt, de az abensbergi vereség után batyja, I. Ferenc császár elmozdította állásától. V. Ferdinánd uralkodása alatt Ferenc Károly főherceggel, Metternich-hel és Kolowrattal együtt tagja volt a titkos államtanácsnak. 1848 után visszavonult a politikától.

4. *L. Szalvátor, osztrák főherceg, magyar kir. herceg,* II. Lipót toscanai nagyherceg harmadik fia, szül. Firenzében 1847 aug. 4. A hadseregből ezredesi rangban vált ki s azután beutazta az összes világrészeket, többnyire saját jachtján. Később a Földközi-tengeren tett több utazást s különösen a Baleari-szigeteket tanulmányozta. Mallorca szigetén Palma főváros mellett kastélyt is építtetett magának. Itt és a Trieszt melletti Zindisben tartózkodik felváltva. Utazásairól számos munkát írt, amelyeket maga illusztrált. Főműve: Die Balearen. In Wort und Bild (1869—91, 7 köt.).

5. *L. Viktor, osztrák főherceg, magyar kir. herceg,* I. Ferenc József király testvéröccse, szül. Bécsben 1842 máj. 15. Gyalogsági tábornok, a cs. és k. 65. sz. gyalogezred tulajdonosa. Évek óta visszavonultan él klesheimi kastélyában Salzburg mellett.

[Baden.] 6. *I. L. Vilmos, badeni őrgróf* (1677—1707), hadvezér *(Türken-Louis),* Miksa baden-badeni trónörökös fia, szül. Párisban 1655 ápr. 8., megh. Rastattban 1707 jan. 4. Baden-Baden kormányát nagyatyjának, *Vilmosnak* halála után 1677. foglalta el. A császári hadseregbe lépve, mint táborszernagy részt vett Bécs felmentésében (1683), Buda visszafoglalásában (1686) és a harsányi (második mohácsi) csatában (1687). Az 1688-iki hadjáratban mint önálló vezér működött a Száva mellett s szept. 5. *Dervent* mellett fényes győzelmet vívott a törökök felett, szept. 25. pedig *Zvornikot* is kapitulációra birta. 1689-ben az összes császári hadak fővezérévé nevezték ki. Csekély seregével aug. 30. *Batocsina,* szept. 24. *Nis* mellett győzött, végül okt. 19. *Viddint* foglalta el. 1690-ben Szerbiát feladva, Erdély visszafoglalására indult, mely a *zernyesti* győzelem után (1690 aug. 21.) Thököly Imre kezébe került. L. Thökölyt okt. 25. a bodzai szoroson át kiszorította Erdélyből, az év végén pedig *Gyalu* mellett szétverte a betört tatár sereget. A következő év hozta meg L. legnagyobb diadalát. 1691 aug. 19. *Szalánkemén* mellett véres csatában megverte *Köprili Musztafa* nagyvezér seregét. E fényes győzelem után Lipót császár L.-t XIV. Lajos ellen küldötte a rajnai harctérre s itt 1693. elfoglalta Heidelberget. A spanyol örökösödési háborúban mint a birodalmi sereg fővezére küzdött Szavójai Jenő és Marlborough herceg oldalán. V. ö. *Bauer,* Ludwig Wilhelm, Markgraf von Baden, der Türkenlouis (Heidelberg 1904).

7. *I. L. Vilmos Ágost, badeni nagyherceg* (1818—30), Károly Frigyes nagyherceg harmadik fia, szül. Karlsruheban 1763 febr. 9., megh. u. o. 1830 márc. 30. Unokaöccse, *Károly* nagyherceg halála után jutott a trónra. Ő szervezte újjá a badeni hadsereget s ő alapította meg a badeni evangelikus egyházat. A trónon mostohaöccse, *Lipót* követte.

8. *II. L., badeni nagyherceg* (1852—56), Lipót nagyherceg legidősebb fia, szül. Karlsruheban 1824 aug. 15., megh. 1858 jan. 22. Atyja halála után 1852. lépett trónra, de gyógyíthatatlan betegsége miatt öccse, *Frigyes* volt helyette a régens.

[Bajorország.] 9. *I.* v. *Kelheimi L., bajor herceg* (1183—1231), Wittelsbachi Ottó herceg fia, szül. Kelheimben 1174., megh. 1231 szept. 15. Gyámság alatt állott 1192-ig. A német trónviszályokban a Hohenstaufok pártján állott, ezért II. Frigyestől 1214. megkapta Pfalzot is. 1221. a keresztes hadjáratban vett részt, azután Németország kormányzója lett a kiskorú Henrik király mellett. 1228-ban elpártolt a Hohenstaufoktól s valószinüleg II. Frigyes biztatására a kelheimi hídon meggyilkolták.

10. *II.* v. *Szigorú L., bajor herceg* (1253—94), II. Ottó herceg fia, az előbbinek unokája, szül. Heidelbergben 1228., megh. u. o. 1294 febr. 1. A Wittelsbach-birtokok felosztásakor 1255. neki Pfalz és Felső-Bajorország jutott. Első nejét, *Brabanti Máriát* 1256. állítólagos hűtlensége miatt kivégeztette. Gyámfiát, *Konradinót* (l. o.) Itáliába kisérte s annak halála után svábföldi birtokait elfoglalta. Nagy része volt 1273. *Habsburgi Rudolf* megválasztatásában s azt II. Ottokár ellen támogatta. Idősebbik fia, *Rudolf* Pfalzot örökölte s őse lett a jelenlegi bajor kir. családnak, ifjabbik fia, *IV. Lajos* római-német császár volt.

11. *V.* v. *Öregebb L., bajor herceg* (1347—61), *Brandenburg őrgrófja* (1323—51), *tiroli gróf* (1342—61), *IV. (Bajor) Lajos* császár legidősebb fia, szül. 1315., megh. 1361 szept. 18. Atyjától 1323. Brandenburgot kapta hűbérbe, melyet a lengyelek kiskorúsága alatt elpusztítottak. 1342-ben nőül vette *Henrik* tiroli gróf (l. *Henrik* 30.) leányát, *«Maultasch»* Margitot s ezzel megszerezte családjának Tirolt is. Atyja halála után (1347) IV. Károly császárral sokáig hadilábon állott. 1351-ben lemondott Brandenburgról öcscseinek, *«Római» Lajosnak* (megh. 1366) és *Ottónak* (megh. 1379) javára. Egyetlen fia volt *Meinhard,* az utolsó tiroli gróf (megh. 1379).

12. *VII.* v. *Szakállas L., bajor-ingolstadti herceg,* II. István bajor-ingolstadti herceg fia, szül. 1365., megh. Burghausen várában 1447 máj. 1. Nővérét, *Izabellát* VI. Károly francia király vette nőül s L. tíz éven át nagy befolyással volt elmebajos sógorára. 1413-ban átvette Ingolstadt kormányzását s örökös harcokban állott rokonaival és szomszédaival. Féktelenkedéseivel egyházi és birodalmi átkot vont magára. 1438-ban

fia *L. (a Púpos)* lázadt fel ellene és 1443—45. fogságban tartotta. Innen kiszabadulva 1446. rokonának és halálos ellenségének, *Henrik* landshuti hercegnek kezeibe került, ki őt börtönbe vetette, hol meg is halt.

13. *IX.* v. *Gazdag L., bajor herceg* (1450—1479), Henrik landshuti herceg fia, szül. 1417 febr. 21., megh. 1479 jan. 18. Pompakedvelő és pazarló fejedelem volt. Sokat harcolt *Albrecht Achilles* brandenburgi választófejedelemmel. Országát hatalmassá és virágzóvá tette; ő alapította az ingolstadti egyetemet.

14. *I. L. Károly Ágost, bajor király* (1825—1848), I. Miksa király legidősebb fia, szül. Strassburgban 1786 aug. 25., megh. Nizzában 1868 febr. 29. Részt vett, bár nem szivesen, Napoleon 1807-iki és 1809-iki hadjárataiban. A béke helyreállása után egészen a művészetek tanulmányozására szentelte idejét s két izben is (1817—18 és 1820—21) hosszabb időt töltött Rómában. A trónra atyja halála után 1825 okt. 12. lépett s kezdetben liberális és alkotmányos szellemben uralkodott. Különös gondja volt, hogy Münchent a német művészet középpontjává tegye s azt nagyszerű kép- és szoborgyüjteményekkel gazdagítsa. Már trónörökös korában megalapította a *glyptothekát* (szobortár), 1826. pedig a *pinakotheka* (képtár) alapját vetette meg. Ugyancsak ő kezdte meg 1830. a Regensburg melletti *Walhalla* csarnok építését. Nagy rokonszenvvel viseltetett a görögök szabadságharca iránt és szivesen vette, mikor azok második fiát, *Ottót* 1832. királyukká választották. Romantikus hajlamai később a katolikus-konzervativ irány felé vonták, kormányzása pedig az abszolutizmus felé hajlott (l. *Bajorország* története). 1846-ban megismerkedett *Montez* Lola (l. o.) táncosnővel s emiatt összetűzött *Abel* miniszterelnökkel, ki ellenezte a király kedvesének grófnői rangra való emelését. L. ezért Abelt elbocsátotta 1847 febr. s liberális kormányt nevezett ki. Az 1848 februári forradalom hatása alatt Münchenben is forrongás támadt, mely elől Lola Montez elmenekült, a király pedig 1848 márc. 20. lemondott a trónról fiának, *II. Miksának* javára. L. ezután sokat tartózkodott olasz földön s továbbra is sokat áldozott művészi alkotásokra saját vagyonából *(Új Pinakotheka, Propylaeák)*. Hálás alattvalói még életében 1860. szobrot emeltek neki. L. 1810. kelt egybe *Terézia* szász-hildburghauseni hercegnővel, kitől 4 fia és 4 leánya született: *II. Miksa*, bajor király (l. o.), *Ottó* görög király (l. o.), *Luitpold* régensherceg (l. o.) és *Adalbert* (szül. 1828., megh. 1875.). Leányai közül *Adelgunde* (szül. 1823., megh. 1914.) V. Ferenc modenai herceg neje volt, *Hildegard* (szül. 1825., megh. 1864.) 1844-ben Albrecht főherceg neje lett. V. ö. *Reidelbach*, König Ludwig I. von Bayern und seine Kunstschöpfungen (München 1887); *Riedl*, Ludwig Augustus, König von Bayern (Freiburg 1888).

15. *II. L. Ottó Frigyes Vilmos, bajor király* (1864—86), II. Miksa király idősebbik fia, az előbbinek unokája, szül. Nymphenburgban 1845 aug. 25., megh. 1886 jún. 13. A trónra atyja halála után 1864 márc. 10. lépett. Nagyatyja példájára ő is rajongott a művészetekért s az állami ügyekkel keveset törődött. Zárkózott természete később embergyűlöletté fajult s fővárosától elvonulva, pazar fénnyel épült kastélyaiban *(Berg, Hohenschwangau, Linderhof)* töltötte idejét. Különösen zenei előadásokban gyönyörködött. Wagner Richardot egyideig (1864—65) udvarában tartotta s egymaga hallgatta udvari operájának előadásait. Politikai tekintetben 1866. Ausztriával tartott, azután megbékült Poroszországgal, melynek 1870. készséggel engedte át Bajorország haderejét s ő indítványozta Vilmos porosz királynak német császárrá való proklamálását. Mindazonáltal sohasem került őszinte baráti viszonyba az új császári dinasztiával. 1875-ben összeütközésbe jutott a bajor képviselőház katolikus többségével s ezóta még minisztereivel is csak írásban érintkezett. E közben pazarlási hajlama egyre nőtt s költséges építkezéseire mindig nagyobb összegeket követelt. 1886 elején kitört régóta lappangó őrültsége s a kormány néhány tagja ellen elfogató parancsot adott ki. Erre a kormány és az uralkodócsalád tagjai, miután hivatalosan is megállapították a király elmebaját, 1886 jún. 10. *Luitpold* hercegre ruházták a régensséget, L.-t pedig Berg kastélyba vitték és *Gudden* orvos felügyelete alá helyezték. L. látszólag beletörődött sorsába, de 1886 jún. 13. séta közben a *starnbergi tó* hullámaiba vetette magát, hol a segítségére siető Gudden orvos is halálát lelte. A boncolás kétségtelenül igazolta L. elmebaját. Holttestét a müncheni Szent Mihály templomban temették el. V. ö. *Lambert*, Ludwig II., König von Bayern (München 1890); Luise v. *Kobell*, König Ludwig II. und die Kunst (u. o. 1898); *Röckl*, Ludwig II. und Richard Wagner 1864—65 (u. o. 1903); *Bainville*, Un roi wagnérien (Paris 1911).

16. *III. L. Lipót József, bajor király*, Luitpold régensherceg legidősebb fia, szül. Münchenben 1845 jan. 7. Gazdasági és szociológiai tanulmányoknak élt. 1868 febr. 20. nőül vette *Mária Terézia* főhercegnőt (szül. 1849 júl. 2.), Ferdinánd modenai herceg leányát. Neje révén a *sárvári* (Vas vm.) uradalom birtokosa lett s ide gyakran ellátogatván, a magyar nyelvet is megtanulta. Atyjának halála után 1912 dec. 12. ő lett az 1886 óta elmebeteg *Ottó* király mellett Bajorország régense. A bajor kormány, hogy a majdnem 30 év óta fennálló régensi kormányformát megszüntesse, a képviselőházzal és felsőházzal megváltoztatta az 1818-iki alkotmánynak a régensségre vonatkozó határozatát. Az új módosítás szerint, ha a király 10 év mulva sem nyeri vissza uralkodási képességét, a régens a trónt megüresedettnek nyilváníthatja. E határozat alapján 1913 nov. 5. L. felvette a királyi címet és mint *III. L.* foglalta el Bajorország trónját. Házasságából 11 gyermek származott. Legidősebb fia *Rupprecht* trónörökös (l. o.).

17. *L., bajor herceg*, Erzsébet magyar királyné testvérbátyja, szül. Münchenben 1831 jún. 21., lovassági tábornok, az aranygyapjas rend lovagja. 1859. és 1888. Münchenben lemondott elsőszülöttségi jogáról, mert morganatikus házasságot kötött először (1859. Augsburg) *Wallersee* Henriette bárónővel (családi nevén *Mendel*, szül. 1833 júl. 31., megh. 1891 nov. 12.), és másodszor (1892.

München) *von Bartolf* Antóniával (családi nevén *Barth*, szül. 1871 okt. 25.), akitől 1913. elvált. Első házasságából származott leánya, *Wallersee* Mária Lujza bárónő, szül. 1858 nov. 25., nőül ment 1877. *Larisch-Moenich* György grófhoz, akitől 1896. elvált és 1897. *Brucks* Ottó bajor kir. kamaraénekes felesége lett.

[Franciaország.] 18. *I. L., frank király, római császár*, l. *Lajos*, 39.

19. *II.* v. *Hebegő L., nyugati frank király*, l. *Lajos*, 42.

20. *III. L., nyugati frank király*, l. *Lajos*, 43.

21. *IV.* v. *Tengerentúli L., (Ultramarinus, d'Outremer), francia király* (936—954), Együgyű Károly fia, szül. 921., megh. 954 szept. 10. Angliában nevelkedett (innen mellékneve); *Hugo*, Franciaország hercege emelte őt a trónra 936., de már 945. letette és fogságba vetette, melyből sógora, Nagy Ottó német király szabadította ki. Nejétől, *Gerbergától* két fia, *III. Lothár* francia király és *Károly*, Lotharingia hercege született.

22. *V.* v. *Lusta L., (le Fainéant), francia király* (986—87), III. Lothár fia, az előbbinek unokája, szül. 966., megh. 987 máj. Atyja halála után 986. jutott a trónra, de már egy évi uralkodás után meghalt. Benne kihalt a Karoling-család francia ága. V. ö. *Lot*, Les dernières Carolingiens (Paris 1901).

23. *VI.* v. *Vastag L., (le Gros), francia király* (1108—37), I. Fülöp fia, szül. 1078., megh. 1137 aug. 1. Atyjának 1100 óta kormánytársa volt s 1108 júl. 29. követte a trónon. Erélyes és okos uralkodó volt, ki megvédte az egyházat és a népet a nemesség erőszakosságai ellen. V. ö. *Luchaire*, Louis VI., le Gros etc. (Paris 1889).

24. *VII. L., francia király* (1137—1180), az előbbinek második fia, szül. 1120., megh. 1180 szept. 18. Bátyjának, Fülöpnek halála után (1131) ő lett a trónörökös s 1137. követte atyját a trónon. 1147—1149-ig keresztes hadjáratot vezetett III. Konrád német császárral együtt. Hazatérvén 1152. elvált házasságtörő nejétől, poitoui *Eleonórától*, ki nemsokára *II. Henrik* angol királyhoz ment nőül s ezáltal örökségét *(Poitou, Guyenne, Gascogne)* is arra ruházta. Ebből hosszas háború keletkezett Franciaország és Anglia között. V. ö. *Luchaire*, Études sur les actes de Louis VII. (Paris 1885).

25. *VIII. L., francia király* (1223—1226), II. Fülöp Ágost fia, szül. 1187., megh. 1226 nov. 8. Még trónörökös korában fellépett Földnélküli János angol királlyal szemben trónkövetelőnek, de annak halála után 1217. vissza kellett vonulnia Angliából. Atyja halála után 1223. lépett a trónra s rövid uralkodását az albigensek elleni háborúkban töltötte.

26. *IX.* v. *Szent L., francia király* (1226—70), az előbbinek legidősebb fia, szül. Poissyban 1215 ápr. 25., megh. Tunisz előtt 1270 aug. 25. Atyja halála után 1226. mint gyermek került a trónra s 1236-ig anyja, *Kasztiliai Blanka* gyámsága alatt állott. Mint önálló uralkodó közbékét teremtett s még a pápával szemben is megóvta királyi jogait. Vallásos buzgalmában 1248. keresztes hadjáratra indult s 1249. elfoglalta *Damiette* várost Egyiptomban. De 1250. *Manzura* mellett seregével együtt az egyiptomi szultán fogságába került, honnan csak Damiette átadása fejében és nagy váltságdíj árán szabadult meg. Ezután Palesztinába ment s csak 1254., anyja halálának hírére tért haza Franciaországba. További uralma alatt visszaszerezte az angoloktól Poitout, Normandiát, Mainet és Anjout s III. Henrik csak Guyennet és Gascognet tartotta meg mint hűbért (1259). Nagy érdemeket szerzett L. az igazságszolgáltatás rendezésével. Ő állította fel a főtörvényszékeket *(parlament)*, eltörülte az istenítéleteket s feljegyeztette a szokásjog rendelkezéseit. 1270-ben új keresztes háborúra határozta magát s öccsével, *Anjou Károly* nápolyi királlyal Tunisz ostromára ment. De itt elragadta őt a járványos betegség s holttestét fia, III. Fülöp hozta haza. VIII. Bonifác pápa 1295. a szentek közé sorozta. L. emlékét őrizte a későbbi királyoktól alapított *Szent L.-rend*. Legifjabb fiától, *Róbert* clermonti gróftól származott a Bourbon-család. Életét kortársa, *Joinville* (l. o.) írta meg. Újabb életrajzait megírták: *Le Nain de Tillemont* (Paris 1846—51, 6 köt.); *Wallon* (Tours 1893, 4. kiad.); *Élie Berger*, Les dernières années de Saint Louis (Paris 1902); Saint Louis of France (London 1901).

27. *X.* v. *Civakodó L., (le Hutin), francia király* (1314—16), IV. v. Szép Fülöp legidősebb fia, szül. 1289., megh. 1316 jún. 4. Anyjától, Johannától 1305. Navarra királyságot örökölte s atyja halála után 1314. lépett a francia trónra. A királyi birtokokon élő jobbágyoknak megengedte, hogy megválthassák magukat. Első nejét, burgundi *Máriát* házasságtörés miatt lefejeztette, második neje *Klementina*, Martell Károly magyar trónkövetelő leánya volt. Ettől született L. halála után *I. János*, ki azonban nemsokára meghalt.

28. *XI. L., francia király* (1461—83), VII. Károly legidősebb fia, szül. Bourgesban 1423 júl. 3., megh. Plessis-les-Tours várában 1483 aug. 30. Mint trónörökös 1440. az elégedetlenek élére állott, de atyja a felkelés leverése után megkegyelmezett neki s reá bízta Dauphiné kormányát. 1445-ben a svájciak ellen harcolt az armagnac zsoldosok élén. Ezután megint összetűzött atyjával s 1456. a burgundi herceg udvarába menekült. Innen csak atyja halála után jött el s 1461. elfoglalta a francia trónt. 1465-ben a főbb hűbérurak szövetséget kötöttek ellene *(la ligue du bien public)*. 1468. Merész Károly burgundi herceg fogságába esett, melyből csak megalázó feltételek mellett szabadult ki. Ravaszságával azonban legyőzte kisebb elleneit, míg Károly ellen a svájciakkal szövetkezett. Ennek halála után 1477. a burgundi örökségnek csak egy részét tudta megszerezni, mert a többi Károly vejének, Habsburgi Miksának jutott. 1481-ben a koronához kapcsolta Provence, Maine és Anjou hűbéreket. L. igen tanult fejedelem volt, de ravasz és kegyetlen s amellett rendkívül babonás. Mindamellett Franciaország sokat köszönhetett neki. Takarékosságával rendbehozta a pénzügyeket, gondja volt a bányászat, ipar és kereskedelem fejlesztésére, a községeknek önkormányzatot adott s királyi tekintélyének érvényt szerzett az egész ország-

ban. A pápától a *Rex Christianissimus* nevet kapta az 1438-iki Pragmatica Sanctio visszavonásáért. Utolsó éveit Plessis-les-Tours várában töltötte halálfélelmek közt néhány alacsonysorsú meghitt barátja (*Olivier* borbély, *Tristan* hóhér) társaságában. Életrajzát kortársa és barátja, *Comines* írta meg (Paris 1524, új kiad. *Dupont*-tól, 1840—48, 3 köt.). V. ö. *Buet*, Louis XI. et l'unité française (Tours 1886, 2. kiad.); *Brachet*, Pathologie mentale des rois de France: Louis XI. et ses ascendants (Paris 1903).

29. *XII. L., francia király* (1498—1515), Károly orléansi herceg fia, szül. Bloisban 1462 jún. 27., megh. 1515 jan. 1. VIII. Károly uralkodása alatt három évig fogságban volt, majd ennek halála után, mint a Valois-család feje, 1498. elfoglalta a francia trónt. Igazságos uralkodásáért a «nép atyja» nevet kapta. Mint a Visconti-család leszármazottja igényt tartott a *milanói* hercegségre s azt 1499. a Sforza-családtól el is foglalta. E sikere után Kat. Ferdinánd szövetségében a nápolyi királyságot kerítette hatalmába, de a spanyolok 1503. kiszorították innen a franciákat. 1509-ben belépett a velenceiek ellen alakult *cambray*-i ligába, 1512. azonban ő ellene alakult az ú. n. *szent liga* II. Gyula pápa vezetése alatt. 1513-ban *Novara* mellett szenvedett veresége után elvesztette Milanót s ugyanekkor a Franciaországba betört angolok *Guinegate* mellett győzték le a franciákat. A trónon veje, *I. Ferenc* követte. V. ö. *Maulde La-Clavière*, Histoire de Louis XII. (Paris, 1889—93., 6 köt.).

30. *XIII. L., francia király* (1610—1643), IV. Henrik idősebbik fia, szül. Fontainebleauban 1601 szept. 27., megh. 1643 máj. 14. Atyjának meggyilkoltatása után 1610 máj. 14. lépett a trónra s négy éven át anyjának, *Medici Máriának* gyámsága alatt állott. 1614 szept. nagykorúnak nyilvánították, de hiányzott belőle az önállóság s kegyenceire bízta a kormányt. Először az olasz *Concini*, majd ennek megöletése után *Luynes* herceg voltak befolyással uralkodására. 1624 óta *Richelieu* (l. o.) luçoni püspök, később bibornok irányította nevében Franciaország külső és belső politikáját. L. feltétlenül megbízott lángeszű miniszterének tanácsaiban s teljesen alárendelte akaratát az övének. Még anyját és testvérét, *Gaston* orléansi herceget is számüzetésbe küldte, Richelieu többi ellenségeit pedig kivégeztette (*Cinq mars*). L. 1615. *Annát* (Anne d'Autriche) III. Fülöp spanyol király leányát vette nőül; e házasságból született *XIV. Lajos* és *Fülöp* orléansi herceg (megh. 1701). V. ö. *Zeller*, Études critiques sur le règne de Louis XIII. (1879—80., 2 köt.); La minorité de Louis XIII. 1610—12. (1892—97., 2 köt.); Louis XIII., Marie de Médicis, chef de conseil (1898) és Louis XIII., Marie de Médicis, Richelieu ministre (1899).

31. *XIV. L. (Louis le Grand), francia király* (1643—1715), az előbbinek idősebbik fia, szül. 1638 szept. 5., megh. Versaillesben 1715 szept. 1. Atyja halála után, 1643 máj. 14. mint ötéves gyermek került a trónra s anyjának, *Annának* gyámsága alatt állott. A politikai ügyeket Richelieu utóda, *Mazarin* bibornok vezette annak szellemében. Erre az időre esett a *Fronde*-mozgalom (l. o.) s a 30 éves és a spanyol háború befejezése a *vesztfáliai* (1648), illetve *pireneusi* (1659) békével. Ez utóbbi béke értelmében aztán 1660. L. nőül vette IV. Fülöp spanyol király leányát, *Mária Teréziát*. Mazarin halála után 1661. L. önállóan kezdett uralkodni a Richelieu és Mazarin politikájától egységessé és hatalmassá tett Franciaország felett. Belső kormányában korlátlan abszolutizmusra törekedett és királyi személyét tekintette az állam megtestesülésének. A neki tulajdonított *L'état c'est moi!* (Az állam én vagyok!) szavakat nem mondotta ugyan, de ebben az értelemben uralkodott. Azért nem bízta az ügyeket, miként elődei, egyetlen nagyhatalmú miniszterre, hanem jeles szakminisztereket válogatott ki, kik azonban csak akaratának végrehajtói voltak. Igy *Colbert* (l. o.) rendbehozta az ország pénzügyeit, az ipar, kereskedelem és gyarmatügy fellendítésével új jövedelmi forrásokat nyitott, *Louvois* (l. o.) mintaszerű, hatalmas hadsereget szervezett, *Vauban* (l. o.) pedig bevehetetlen várak sorával biztosította Franciaország határait. Ilyen erőforrások birtokában L. külső politikája arra irányult, hogy Franciaországot Európa vezető államává tegye s határait a szomszédok rovására egész a Rajnáig terjessze. E terveiben jeles diplomaták és hadvezérek egész sora (*Turenne, Condé, Luxembourg, Villars, Catinat* stb.) támogatta. Igazságtalan ürügyek alapján indított ú. n. *rablóháborúiban* (l. *Franciaország* története) elvette a spanyoloktól Flandria egy részét és Franche Comtét, a Németbirodalomtól pedig a *visszakapcsolási kamarák* (l. o.) ítéletei alapján több várost, köztük 1681. a fontos Strassburgot. L. ekkor állott hatalma tetőpontján, győzhetetlen seregével és hajóhadával parancsoló állást foglalt el Európában. Hatalmát a pápával is éreztette s 1682. a francia egyházat az ú. n. *gallikán kiváltságok* (l. *Gallikánizmus*) kihirdetésével egyidőre elszakította Rómától. Vallásos buzgalmának bizonyítására azonban 1685. visszavonta a *nantesi ediktumot* s a hugenottákat erőszakkal a kat. vallásra akarta téríteni. Ez üldözéseknek végzetes következménye lett körülbelül 200,000 hugenotta kivándorlása s később a Cevennes vidékén kitört *Camisard*-mozgalom (l. *Kamizárdok*). A *harmadik rablóhadjárat* (1688—97), melyet L. Pfalz megszerzéséért kezdett, már nagyon kimerítette Franciaország erejét, hajóhadát pedig megsemmisítette (La Hogue, 1692). L. a *ryswiki* békében (1697) kénytelen volt elismerni III. Vilmost angol királynak a tőle pártolt II. Jakabbal szemben s jogtalan hódításai közül csak Strassburgot tarthatta meg. L. ezután kivitte, hogy II. Károly, az utolsó Habsburg-házból származó spanyol király, unokáját, *Anjou Fülöp* herceget jelölte ki utódjának. De az európai hatalmak nem tűrhették L. hatalmának ilyen emelkedését, Lipót császár második fiát, *Károly* főherceget jelölték a spanyol trónra s L. ellen szövetséget kötöttek. Ebből támadt a *spanyol örökösödési háború* (l. o.), melynek folyamán (1701—13) a francia hadakat Németországban (*Höchstädt* 1704), Itáliában (*Torino* 1706) és Németalföldön (*Ramillies* 1706, *Oudenarde* 1708) nagy vereségek érték Szavójai

Jenő és Marlborough részéről. 1709-ben a szövetségesek már Franciaországba törtek s *Malplaquet* mellett új győzelmet vívtak ki. A teljesen kimerült L. ekkor már megalázó békére volt hajlandó, de a végső megaláztatástól megmentette őt Marlborough bukása (1710) és I. József császár halála (1711). Az 1713. *Utrechtben* kötött béke biztosította Anjou Fülöpnek a spanyol trónt s L., bár országának jólétét tönkretette, elérte célját. Életének utolsó éveit sok családi gyász keserítette meg. 1711-ben meghalt egyetlen fia, *L. dauphin*, 1712. unokája, *L. bourgognei herceg*, úgy, hogy dédunokája *(XV. L.)* követte őt a trónon.

L.-t kortársai a *Nap-király* (Le roi soleil) névvel illették, mert korának uralkodói közt első helyen állott méltóságos egyéniségével, országának hatalmával és fényes udvarával. *Versaillesban* oly nagyszerű palotát építtetett magának, mely fényével és ünnepélyeivel messze fölülmúlta a többi európai udvart s mintaképe lett azoknak. Ő építtette még a *Nagy-* és *Kis-Trianon*, *Fontainebleau* és *Marly* kastélyokat, azonkívül Párisban a rokkantak palotáját (Hôtel des Invalides). Udvarában a fényes mulatságok, ünnepélyek és fogadtatások egymást érték s a francia főnemesség vetekedett a király szolgálatában és kegyeinek keresésében. L. méltóságos megjelenésű, leereszkedő modorú, jóindulatú, de korlátlan hatalmára féltékeny és büszke uralkodó volt. Nem voltak rendkívüli képességei, bár néhány hizelgő történetiró őt «Nagy»-nak nevezte, de kitünő emberismerettel válogatta meg minisztereit, diplomatáit és hadvezéreit. Ezeknek sikereit aztán mind a maga dicsőségének emelésére használta fel. Családi életében nem tartotta meg a hitvesi hűséget, mert neje mellett egymásután több szeretőt *(maîtresse-t)* tartott. Első kedvese *Lavallière* Louise (l. o.) volt, kitől 1663 óta 4 gyermeke született, azután *Montespan* asszony (l. o.) jutott kegyeibe. Ettől 8 gyermeke született, köztük *Maine* hg. (megh. 1736) és *Toulouse* gr. (megh. 1737), kiket törvényes fiainak ismert el. Nejének, Mária Teréziának halála után 1685. Scarron költő özvegyét, *Françoise d'Aubignét* vette nőül s *Maintenon* marquise (l. o.) rangjára emelte.

XIV. L.-nak a Habsburgok ellen folytatott küzdelmeiben természetes szövetségesül kínálkozott a Habsburgok alkotmányellenes törekvéseivel elégedetlen Magyarország. Már a *Wesselényi*-szövetség részesei keresték az ő támogatását (1665—1666), de akkor még igéretnél többet nem nyerhettek tőle. *Thököly* felkelését 1678. már pénzzel és sereggel támogatta L., a nymwegeni béke után azonban cserbenhagyta őt. *II. Rákóczi Ferenc* felkelésének előkészítésében is nagy része volt L. diplomáciájának, hogy ezáltal a spanyol örökösödési háborúban Lipót császár haderejének egy részét lekösse. L. tüzér- és mérnök-tiszteket küldött II. Rákóczi Ferencnek és pénzzel is támogatta a felkelőket 1707-ig. Ekkor a szenvedett vereségek hatása alatt a segítséget beszüntette s a formális szerződés kilátásba való helyezésével a felkelőket az *ónodi* gyülésen a Habsburg-háztól való nyilt elszakadásra birta (1707 máj.). A szatmári béke után II. Rákóczi Ferenc 1713 elején a francia udvarba ment s bár L. őt személyes barátságára méltatta, még sem tett érdekében semmit a bekövetkező béketárgyalásokban. V. ö. *Voltaire*, Siècle de Louis XIV. (1740); *Saint-Simon*, Mémoires sur le siècle de Louis XIV. et la Régence (utolsó kiadás *Cherueltől* 1886—1889, 21 köt.); *Philippsohn*, Das Zeitalter Ludwigs XIV. (Berlin 1889, 2. kiad.); *Gaillardin*, Histoire du règne de Louis XIV. (1871—78, 6 köt.); Comte *de Cosnac*, Souvenirs du règne de Louis XIV. (1874—81, 8 köt.); Marquis de *Sourches*, Mémoires sur le règne de Louis XIV. (1882—93, 13 köt.); *Vast*, Les grands traités du règne de Louis XIV. (1893—1899, 3 köt.); *Heuzé*, La cour intime de Louis XIV. (1902).

32. *XV. L., francia király* (1715—74), L. bourgognei herceg fia, az előbbinek dédunokája, szül. 1710 febr. 15., megh. 1774 máj. 10. Dédatyja halála után 1715. mint ötéves gyermek került a trónra s 1723-ig *Fülöp* orléansi herceg régens gyámsága alatt állott. Ennek halála után nagykorusították ugyan, de L. előbb *Bourbon* hercegre, majd 1726. *Fleury* bibornokra bízta a kormányügyeket. Ez összeházasította a 16 éves L.-t *Leszczynski* Szaniszló elüzött lengyel király leányával, *Máriával*. Fleury halála után végre 1743. átvette az ország kormányzását. Tovább vezette az 1741 óta folyó háborút Mária Terézia ellen s 1745. *Fontenoy* mellett személyes vezetése mellett győzött a francia sereg. Ezután méltatlan kedveseinek befolyása alá került s azok kegyenceire bízva a kormányt, egészen érzéki életet élt. 1745—64-ig *Pompadour* asszony (l. o.) és kegyencei pazarolták az állam jövedelmeit. A 7 éves háborúban L. mint Mária Terézia szövetségese vett részt nem sok szerencsével s ugyanekkor az angolokkal folytatott háborúban a franciák elvesztették Kanadát és keletindiai birtokaikat. Míg ebben a korban minden európai államban történtek javítások a felvilágosodás szellemében, L. semmit sem tett tönkrement és adósságokkal terhelt országának javára, sőt cinikus közönnyel megjósolta a közelgő forradalom kitörését (Après moi le déluge. Utánam a vizözön, szokta volt mondani). Élete vége felé (1768 óta) *Dubarry* asszonnyal (l. o.) való botrányos viszonyával alacsonyította le végkép királyi méltóságát. Egyetlen fia, *L. dauphin* 1765. halt meg s így unokája (XVI. L.) követte a trónon. V. ö. *Voltaire*, Siècle de Louis XV. (1768—1770, 2 köt.); *Jobez*, La France sous Louis XV. (1864—73. 6 köt.); *Fleury*, Louis XV. intime (1900); *Bonhomme*, Louis XV. et sa famille (1873); *Nolhac*, Louis XV. et Maria Leczinska (1905, 9. kiad., németül is) és Louis XV. et Mme de Pompadour (1904, németül is); *Toulon de Vaulx*, La vieillesse de Louis XV. (1901).

33. *XVI. L., francia király* (1774—92), L. dauphin legidősebb fia, az előbbinek unokája, szül. 1754 aug. 23., megh. 1793 jan. 21. Atyja halála után, 1765 lett dauphin (trónörökös) s 1770 máj. 10. nőül vette *Mária Antóniát*, Mária Terézia császárné és magyar királynő leányát. Közepes tehetségű, de jóindulatú ifjú volt s éppen nem részesült oly nevelésben, mely őt uralkodói hivatására előkészítette volna. Nagyatyja halála után, 1774 máj. 10. lépett a trónra. A tapasztalatlan király jó szándékkal fogott hozzá az elődei

alatt felgyülemlett bajok orvoslásához, de hiányzott belőle a kitartás, hogy a megkezdett úton megmaradjon. Derék férfiakat hívott meg a kormányra, mint *Turgot*-t, *Malesherbes*-et és *Necker*-t. Ezek korszerű reformokkal igyekeztek az ország jólétét emelni s az óriási államadósságot csökkenteni. Az udvari párt ármányainak azonban valamennyien áldozatul estek s utódaik (*Calonne, Brienne*) könnyelmű költekezéseikkel még súlyosabbá tették a helyzetet. Nagy kárára volt L.-nak, hogy mulatni vágyó és pazarló neje a párisi nép előtt közgyűlöletben állott s így, bár ő ment volt elődei bűneitől, mégis elvesztette népszerűségét. 1789-ben végre Necker tanácsára kénytelen volt egybehívni a három rend gyűlését (états généraux), mely aztán mint *nemzetgyűlés*, szembehelyezkedve a királlyal, megdöntötte a régi kormányrendszert (ancien régime). L. e forradalmi válságban ingadozó magatartást tanusított. (L. *Franciaország* története.) Hol az alkotmányos szabadság barátjának mutatta magát, hol meg udvari környezetének hatása alatt a forradalom leverését tervezte. Kétségbeejtő helyzetéből úgy akart szabadulni, hogy családjával együtt Párist titokban elhagyta és a hozzá hű hadsereghez igyekezett jutni (1791 jún. 20.), de *Varennes* mellett felismerték és visszahozták Párisba, hol a nemzetgyűlés egyidőre felfüggesztette királyi jogait. Ezóta mint fogoly élt a Tuileriákban s a jakobinusoktól vezetett párisi csőcselék támadásainak volt kitéve. Mikor a törvényhozó gyűléssel szemben az emigránsok és az esküt megtagadó papok ellen hozott határozatok szentesítését megtagadta, 1792 jún. 10. a csőcselék a Tuileriákba rohant s L. órákon át ki volt téve a legdurvább támadásoknak, melyeket méltósággal és nyugodtan tűrt. A poroszok betörésének és *Braunschweigi Ferdinánd* fenyegető proklamációjának hírére aug. 11. új támadást intézett a csőcselék a királyi palota ellen s ekkor L. a nemzetgyűlés termébe menekült, hol jelenlétében mondották ki letételét. Ezután mint foglyot családjával együtt a *Temple*-ba vitték. Az új nemzetgyűlés, a *konvent* a hegypárt indítványára vádat emelt ellene s a maga birói széke elé idézte. Ügyvédei, *Tronchet, De Sèze* és *Malesherbes* fényes ékesszólással védték őt s maga L. is nagy nyugalommal és ügyességgel védekezett azon vádak ellen, hogy ő az alkotmány és nép ellensége és hogy a haza ellenségeivel összeköttetésben áll. A konvent azonban 1793 jan. 15—19-ig tartott állandó ülésében 693 szóval 26 ellen kimondotta L. bűnösségét, 423 szóval 281 ellen elvetette a girondeiak azon indítványát, hogy a néphez fellebezhessen s végül 387 szóval 334 ellen kimondta reá a halálbüntetést. 1793 jan. 21. délelőtt 10 órakor hajtották rajta végre a halálos ítéletet a guillotine-on. L. nyugodtan és bátran halt meg s utolsó szavaival is ártatlanságát bizonyította. Tetemeit a St. Madelaine temetőben hantolták el. Neje sorsát l. *Mária Antoinette*. L.-nak két gyermeke maradt: *Mária Terézia* (szül. 1778., megh. 1851.), *Angoulème* hg. neje és *L. dauphin* (XVII. L.). V. ö. *Jobez*, La France sous Louis XVI. (1877—93, 3 köt.); *Nicolardot*, Journal de Louis XVI. (1873); *Beaucourt*, Captivité et derniers moments de Louis XVI. (1892, 2 köt); *Souriau*, Louis XVI. et la Révolution (1893).

34. *XVII. L.* (tk. *Károly L.*), az előbbinek második fia, szül. 1785 márc. 27., megh. 1795 jún. 8. Bátyjának, Lajos Józsefnek 1789 jún. 4. bekövetkezett halála után ő lett a trónörökös. Atyjának kivégeztetése után a francia emigránsok XVII. L. néven királlyá kiáltották ki. 1793 júliusában a konvent parancsára elszakították anyjától s egy durva jakobinus, *Simon varga* gondjaira bízták. Ez embertelen bánásmódjával testileg és lelkileg tönkretette a szerencsétlen gyermeket. Simon kivégeztetése után visszakerült a Temple-ba, de a kiállott szenvedések egy év mulva sírba vitték. Holttestét oltatlan mésszel behintve a St. Marguerite plébánia temetőjében közös sírba dobták. 1815-ben XVIII. L. eredmény nélkül kutatott holtteste után s csakhamar oly hírek terjedtek el, hogy nem halt meg a Temple-ban, hanem megmenekült és él. A közönség hiszékenységét felhasználva, egymásután három *ál*-L. merült fel (*Jean Marie Hervagault, Bruneau, Richmont* hg., tk. nevén *Hébert*), de mind csalóknak bizonyultak. A legnagyobb feltünést keltette *Naundorf* Wilhelm Karl, potsdami órás, ki feltünő Bourbon-vonásaival sokakban azt a hitet keltette, hogy ő XVI. L. fia. 1833-ban lépett fel Franciaországban, de 1836. kiutasították s 1845. Delftben halt meg. Fiai felvették a Bourbon családi nevet s 1851., majd 1874. pörrel akarták érvényesíteni jogaikat Chambord gróf ellen. V. ö. *Chantelauze*, Louis XVII., son enfance, sa prison et sa mort au Temple (1895, új kiad.); *Provins*, Le dernier roi légitime de France (1889, 2 köt.); *Bourgeois*, Étude hist. sur Louis XVII. (1905).

35. *XVIII. L. Szaniszló Xavér, francia király* (1814—24), L. dauphin negyedik fia, XVI. L. öccse, szül. 1755 nov. 17., megh. 1824 szept. 16. Születése után a *provencei gróf* címét kapta s felülmulta testvéreit tehetségben és tanultságban. 1791 jún. a francia főnemesség nagy részével külföldre menekült s öccsével, Artois gróffal együtt az emigránsok élén harcolt a porosz seregben. Bátyjának kivégeztetése után annak fiát XVII. L. néven királlyá kiálttatta ki, magát pedig *régenssé* nevezte ki. XVII. L. halála után felvette a királyi címet s Veronában tartotta udvarát. Innen Napoleon fenyegetésére 1796. kiutasították s az orosz cár meghívására Mitauba (Kurland) ment, hol 1807-ig tartózkodott. A tilsiti béke után Angliába ment s Hartwellben élt tanulmányainak. Napoleon első lemondása után 1814 ápr. 26. megjelent Franciaországban s máj. 4. bevonult Párisba, hol őt a szövetséges fejedelmek a francia trónra ültették. De már 1815 márc. 19. éjjelén sietve Gentbe menekült az Elba szigetéről visszatérő Napoleon elől. A waterlooi csata után Wellington herceg védelme alatt júl. 8. újból bevonult Párisba s haláláig háborítatlanul uralkodott. Az 1814-iki chartát újból megerősítette s természeténél fogva a mérsékelt és alkotmányos iránynak volt híve az Artois gróftól vezetett reakciós és bosszúra vágyó ú. n. *fehér jakobinusokkal* szemben. L. 1771. vette nőül *Mária Jozefát* (megh. 1810.), Viktor Amadeusz

szárdiniai király leányát, de házassága gyermektelen maradt. V. ö. *Imbert de Saint-Amand*, La cour de Louis XVIII. (1891); *Malet*, Louis XVIII. et les Cents-Jours à Gand (1898—1902, 2 köt.).

36. *L. Fülöp (XIX. L.), francia király* (1830—1848), L. Fülöp orléansi herceg legidősebb fia, szül. Párisban 1773 okt. 6., megh. Claremontban 1850 aug. 26. Születése után a *chartresi herceg* címet kapta s Rousseau elvei szerint kitünő nevelésben részesült. Atyjával (Égalité) ő is a forradalomhoz csatlakozott s a jakobinus klubba is belépett. 1792-ben mint tábornok harcolt Valmy és Jemappes mellett. Dumouriez neerwindeni veresége után azzal együtt osztrák területre menekült 1793 ápr. 3. Innen Svájcba ment, hol a reichenaui kollégium tanára lett *Chabaud Latour* álnév alatt. 1796 őszén a direktorium kivánságára Amerikába ment ki, honnan 1800. tért vissza és Angliában telepedett le. Itt élt testvéreivel egy twickenhami kastélyban és kibékült a Bourbonokkal. 1809-ben nőül vette I. Ferdinánd siciliai király leányát, *Mária Amáliát* (szül. 1782., megh. 1866.). A Bourbonok visszahelyezése után ő is visszatért Párisba és családi vagyonának rendbehozásával foglalkozott. Szinleg távol tartotta magát a politikától, de palotája, a Palais Royal, találkozóhelye lett a X. Károly uralmával elégedetlen politikusoknak. Igy történt aztán, hogy mikor az *1830 júliusi forradalom* által X. Károly trónját vesztette, a nemzetgyülés L.-t előbb Franciaország helytartójává (général-lieutenant), majd 1830 aug.-ban királlyá proklamálta. L. aug. 9. foglalta el a trónt, miután esküt tett az új alkotmányra. Kezdetben nagy népszerüségnek örvendett egyszerű fellépésével (polgárkirály), de kormányainak hibái s később kifejlődő kapzsisága aláásták népszerüségét. Számos merényletet követtek el élete ellen, melyekből azonban mindig szerencsésen kimenekült. Legborzasztóbb volt 1835 júl 28. *Fieschi* pokolgépmerénylete, melynek L. kiséretéből 18-an estek áldozatul. Hogy a bonapartista pártot megnyerje magának, 1840. haza hozatta Napoleon hamvait Szt.-Ilona szigetéről harmadik fia, *Joinville* herceg (l. o.) által. Mindazonáltal L. helyzete egyre rosszabbodott a legitimista, bonapartista és republikánus pártok támadásai és *Guizot* (l. o.) kormányelnök makacs konzervativ politikája következtében. Az ellenzék ellen alkalmazott erőszakos rendszabályok idézték elő aztán az 1848 febr. 24-iki forradalmat. L. e napon lemondott unokája, *L. Fülöp párisi gróf* javára és Angliába menekült. Itt élt aztán Claremontban (Windsor mellett) *Neuilly* gróf néven több mint két évig. L. gyermekei: *Ferdinánd* orléansi herceg, trónörökös (szül. 1810., megh. 1842); *Lujza Mária* (szül. 1812., megh. 1850), I. Lipót belga király felesége; *Mária Krisztina* (szül. 1813., megh. 1839), Frigyes Vilmos, württembergi herceg felesége; *Lajos* nemoursi herceg (szül. 1814., megh. 1896); *Klementina* (szül. 1817., megh. 1907), Ágost szász-koburggothai herceg neje; *Ferenc*, joinvillei herceg (szül. 1818., megh. 1900); *Henrik* aumalei herceg (szül. 1822., megh. 1897); *Antal* montpensieri herceg (szül. 1824., megh. 1890). V. ö. *Dumas*, Histoire de la vie politique et privée de Louis-Philippe (1852, 2 köt., németül is); *Gazeau de Vaudibault*, Les Orléans au tribunal de l'histoire (1889, 7 köt.); *Villeneuve*, Charles X. et Louis XIX. en exil (1889); *Thureau-Dangin*, Histoire de la monarchie de juillet (1885—92, 7 köt.).

37. *L. Fülöp Albert, párisi gróf*, francia trónkövetelő, Ferdinánd orléansi herceg idősebbik fia, az előbbinek unokája, szül. 1838 aug. 24., megh. Stowehouseban (Anglia) 1894 szept. 8. Miután atyja 1842 júl. 13. Neuillyben halálos baleset áldozatául esett, ő lett a francia korona örököse. 1848 febr. 24. az ő javára köszönt le L. Fülöp király, de a képviselőház, melyben a 10 éves L. anyjával és öccsével megjelent, nem ismerte el ezt a rendelkezést és kikiáltotta a köztársaságot. L. ezután Németországban nevelkedett, majd a polgárháború kitörésekor az Egyesült-Államokba ment, hol az északiak oldalán harcolt vitézül. Meg is írta e polgárháború történetét: Histoire de la guerre civile en Amérique (Paris 1875—88, 7 köt.) címen. 1872-ben rokonaival együtt visszatért Franciaországba, hol visszaszerezte az Orléans-család még el nem adott birtokait. 1886-ban a trónkövetelőket kiutasító törvény értelmében el kellett hagynia Franciaországot s Angliában telepedett le. *Chambord* gróf halála óta (1883) az összes royalisták elismerték őt trónjelöltjüknek (*VII. Fülöp*) s L. Angliából *Boulanger* tábornok (l. o.) közreműködésével akart a francia trónra jutni, de sikertelenül. L. 1864. vette nőül *Izabellát*, nagybátyjának, Antal montpensieri hercegnek leányát (szül. 1848), kitől a következő gyermekei születtek: *Mária Amália* (szül. 1865), I. Károly portugál király özvegye; *L. Fülöp*, orléansi herceg, trónkövetelő (szül. 1869); *Heléna* (szül. 1871), Emánuel aostai herceg neje 1895 óta; *Izabella* (szül. 1878), János guise-i herceg neje 1899 óta; *Lujza* (szül. 1882), Károly siciliai herceg neje 1907 óta; *Ferdinánd* montpensieri herceg (szül. 1884). L. még *Orléans* család.

38. *L. Napoleon*, francia császár, l. *Napoleon (III.)*.

[Frank birodalom]. 39. *I. v. Jámbor L., frank király, római császár* (814—840), Nagy Károly harmadik fia, szül. 778., megh. 840 jún. 20. Két bátyjának, *Pipinnek* (810) és *Károly*-nak (811) halála után 813. atyja Aachenben császárrá koronáztatta és uralkodótársának fogadta. Atyját 814. követte a trónon. A fegyverforgatásban épp oly jártas volt, mint kora egyházi és világi tudományaiban, de gyenge akaratú fejedelem volt. «Jámbor» nevét az egyházi rend iránt tanusított kedvezéseitől kapta. 817-ben felosztotta birodalmát három fia, *Lothár*, *Pippin* és *L.* közt. Ezért unokaöccse, *Bernát* fellázadt ellene, de L. 818. megvakíttatta őt. Első feleségének, Irmengardnak halála után 819. nőül vette *Welf Juditot*, kitől negyedik fia, *Kopasz Károly* született (823). Mikor ennek kedvéért 829. birodalmát újból felosztotta, első házasságából való fiai fellázadtak ellene s 830. arra kényszerítették, hogy nejét számüzze. 833-ban új felkelés támadt ellene, serege Kolmar mellett az ú. n. *Lügenfelden* cserben hagyta s L. kénytelen volt fiai előtt megalázkodni. Nejét és kis fiát kolostorba küldték, őt meg nyilvános ve-

zeklésre kényszerítették. De már egy év mulva visszahelyezték a trónra s nejét is visszafogadhatta. Legidősebb fiának, Pipinnek halála után (838) a birodalmat újból felosztotta, de ekkor meg L. nevű fia támadt ellene. L. ekkor a zavarok lecsendesítésére Wormsban birodalmi gyűlést hirdetett, de útközben Ingelheim közelében meghalt. V.ö. *Simson*, Jahrbücher des Fränk. Reiches unter Ludwig dem Frommen (Leipzig 1874—76, 2 köt.).

40. *II. L., Itália királya, római császár* (855—875), I. Lothár császár legidősebb fia, szül. 825., megh. 875 aug. 12. Még atyja életében megkoronázták 844. Itália királyává, 850. pedig római császárrá. Atyja halála után 855. Itáliát örökölte s a görög császár szövetségében harcolt a szaracénok ellen. Legifjabb öccsének, *Károly*-nak halála után 863. másik öccsével, II. Lothárral osztozkodott annak burgundi birtokain. II. Lothár halála után 869. mit sem tett örökösödési jogainak érvényesítésére s így ennek birtokain Kopasz Károly és Német L. osztozkodtak. Benne kihalt férfiágon Lothár császár családja.

41. *III. L., Alsó-Burgund és Itália királya, római császár* (887—905), Bozó burgundi király és Irmingard, II. L. leányának fia, szül. 880., megh. Arlesban 928. Atyját 887. követte Burgund trónján, de nem boldogult a hatalmaskodó főurakkal. 901-ben Itália királya lett, 901. pedig IV. Benedek pápa császárrá koronázta. 905-ben Friauli Berengár Veronában elfogta és megvakíttatta. Ezután Arlesba küldte, hol nyomoruságban halt meg.

42. *II.* v. *Hebegő L., nyugati frank király* (877—879), Kopasz Károly legidősebb fia, szül. 846., megh. 879 ápr. 10. Első nejétől, burgundi Ansgardetől születtek *III. L.* és *Karlmann* nevű fiai, második nejétől, Adelheidtól pedig *Együgyü Károly*.

43. *III. L., nyugati frank király* (879—882), az előbbinek legidősebb fia, megh. 882 aug. 5. Minthogy gyermekei nem maradtak, országa (Neustria) öccsére, *Karlmannra* szállott.

44. *I.* v. *Német L., keleti frank király* (843—876), Jámbor L. harmadik fia, szül. 804., megh. Frankfurtban 876 aug. 28. Atyjától 817. Bajorországot és a birodalom keleti széleit kapta. Bátyjaival együtt ő is több ízben fellázadt atyja ellen s annak halála után öccsével, *Kopasz Károllyal* szövetkezett bátyja, Lothár ellen. Ezt közös erővel legyőzték *Fontenoy* mellett (841) s erre következett a frank birodalom első felosztása a *verduni szerződésben* (843). L. ekkor a birodalomnak a Rajnától keletre eső, tisztán német részét kapta s így ő tekinthető az első német uralkodónak. Örökös harcokat vívott a morvákkal és a normannokkal s a nyugati frank királlyal, Kopasz Károllyal. A merseni szerződésben 870. megszerezte Lotharingia német részét, de 875. a császári koronát elragadta előle Kopasz Károly. Három fia volt: *Karlmann, L.* és *Károly*, kik között még életében felosztotta országát.

45. *III. L., keleti frank király* (876—882), az előbbinek második fia, megh. Frankfurtban 882 jan. 20. Atyjától 865. a frank, szász, thüringiai és friz-részeket kapta s két ízben is (866, 871) fellázadt ellene. Atyja halála után *Andernach* mellett visszaverte Kopasz Károly áruló támadását (876 okt. 8.). 879-ben elfoglalta egész Lotharingiát s 880. bátyjának örökségét, Bajorországot is. Országa öccsére, *Vastag Károlyra* szállott.

[Hessen.] 46. *I. L., hesseni nagyherceg* (1790—1830), IX. L. tartománygróf fia, szül. Prenzlauban 1753 jún. 14., megh. 1830 ápr. 6. Atyját X. L. néven követte a trónon. Részt vett a franciák elleni háborukban s a Rajnán túl elveszített birtokaiért 1803. a mainzi és kölni érsekség egyes részeit kapta. 1806-ban belépett a Rajnai-szövetségbe és felvette a *nagyhercegi* címet *I. L.* néven. A lipcsei csata után ő is elpártolt Napoleontól s a bécsi kongresszuson a Rajna balpartján kapott újabb területet (Mainz, Worms). 1820 dec. 21. alkotmányt adott országának. 1844. Darmstadtban szobrot emeltek emlékének.

47. *II. L., hesseni nagyherceg* (1830—1848), az előbbinek legidősebb fia, szül. 1777 dec. 26., meghalt 1848 jún. 16. Trónörökös korában visszavonultan élt s atyja halála után 1830 ápr. 6. foglalta el a trónt. Minthogy nem volt oly alkotmányos érzületű, mint atyja, összeütközésbe jutott az országgyüléssel. Az 1848-iki mozgalmak hatása alatt márc. 5. legidősebb fiát, L.-t uralkodótársává nevezte ki; nemsokára ezután meghalt. Harmadik fiától, *Sándortól* (szül. 1823., megh. 1888) származott a *Battenberg-család* (l. o.).

48. *III. L., hesseni nagyherceg* (1848—77), az előbbinek legidősebb fia, szül. 1806 jún. 9., megh. 1877 jún. 13. Előbb atyjának kormánytársa volt, majd annak halála után 1848 jún. 16. lépett trónra. Nejének, *Matild* bajor hercegnőnek és *Dalwigk* miniszternek hatása alatt nagy kedvezményeket adott a kat. egyháznak. 1866-ban ő is Ausztriához csatlakozott Poroszország ellen, de az orosz cár közbenjárására országából nem veszített semmit sem. Ezután belépett az Északnémet-Szövetségbe, majd 1871. a Német Birodalomba. Neje halála után 1868. morganatikus házasságra lépett *Hochstätten* bárónővel. Gyermekei nem maradtak.

49. *IV. L., hesseni nagyherceg* (1877—92), Károly herceg legidősebb fia, az előbbinek unokaöccse, szül. 1837 szept. 12., megh. 1892 márc. 13. Részt vett az 1866-iki és az 1870—1871-iki háborukban. Nagybátyja halála után 1877 jún 13. lépett trónra. 1862-ben nőül vette *Alice*-t, Viktória angol királynő leányát (szül. 1843., megh. 1878.), kitől a következő gyermekei születtek: *Viktória* (szül. 1863), Battenberg Lajos herceg neje 1884 óta; *Erzsébet* (szül. 1864), Szergiusz orosz nagyherceg özvegye; *Iréne* (szül. 1866.), Henrik porosz herceg neje 1888 óta; *Ernő L.* nagyherceg (szül. 1868.); *Alix* (szül. 1872.), *Alexandra Feodorovna* néven II. Miklós orosz cár neje 1894 óta.

[Hollandia.] 50. *L., Hollandia királya*, l. *Bonaparte* (Louis).

[Nápoly.] 51. *L., tarantói herceg, nápolyi király* (1352—62), Fülöp tarantói herceg második fia, az idősb Anjou-házból, megh. 1362 máj. 26. Endre magyar herceg meggyilkoltatásában neki is része volt s Johanna nápolyi királynő 1346. férjének választotta. 1347-ben Johannával együtt menekült el Nápolyból Nagy L. magyar király bosszuja elől. 1350 nyarán visszatért Nápolyba

és felvette a harcot Nagy L.-sal, ki őt párbajra hívta fel, de L. ezt nem fogadta el. 1352-ben Johanna őt királlyá koronáztatta és kormánytárssává fogadta. 1356—57-ig sikertelen hadjáratot intézett Szicilia elfoglalására. Gyermektelenül halt el.

52. *I. L., nápolyi király* (1382—84), az ifjabb Anjou-házból, *János* francia király második fia, szül. 1339., megh. Bariban 1384 szept. 21. Atyja helyett mint kezes 1360—63-ig Londonban élt fogságban. Innen kiszabadulva, bátyja, V. Károly őt Languedoc kormányzójává nevezte ki. V. Károly halála után ő lett kiskorú fiának, *VI. Károlynak* gyámja és Franciaország kormányzója 1380. Még ez év végén *Johanna* napolyi királynő fiává fogadta és utódjának jelölte ki. Miután VII. Kelemen pápa Avignonban királlyá koronázta, 1382. Nápolyba ment, hogy trónját elfoglalja. De éppen akkor ölette meg *Durazzói Károly* herceg Johannát és maga foglalta el a nápolyi trónt. L. ezután a kitört harcban nemsokára meghalt.

53. *II. L., nápolyi király* (1384—1417), az előbbinek egyetlen fia, szül. 1377., megh. Angersben 1417. Atyja ő reá ruházta Nápolyra vonatkozó jogait s L., miután VII. Kelemen 1390. őt is királlyá koronázta, elindult Nápoly elfoglalására. Több mint tiz évig harcolt sikertelenül *Nápolyi Lászlóval* s azután hazatért Franciaországba.

54. *III. L., nápolyi király* (1417—34), az előbbinek legidősebb fia, szül. 1403 szept. 25., megh. Cosenzában 1434 nov. 24. V. Márton pápa 1420. őt nyilvánította ki Nápoly törvényes királyának s *II. Johanna* királynő 1423. örökbe is fogadta. L. 1424. be is vonult Nápolyba, de *V. Alfonz* arragoniai királlyal szemben nem tudta jogait érvényesiteni. Trónigényeit öccsére, *René* lotharingiai hercegre ruházta, ki viszont *VIII. Károly* francia királyra szállította azokat.

[Nassau.] 55. *L., Nassau-Dietz grófja,* Vilmos herceg harmadik fia, Orániai Vilmos herceg öccse, szül. Dillenburgban 1538 jan. 10., megh. 1574 ápr. 14. Bátyjával együtt a németalföldi főnemesi ellenzékhez tartozott s lovagias jellemével és a protestáns hithez való ragaszkodásával tünt ki. Alba elől ő is menekülni volt kénytelen, de már 1568-ban 14,000 főnyi sereg élén harcolt a spanyolok ellen. 1572-ben elfoglalta Mons városát, de Alba kapitulációra birta szabad elvonulás feltétele mellett. 1574-ben újból betört Németalföldre, a *mooki* mezőn azonban vereséget szenvedett a spanyoloktól s az ütközetben *Henrik* öccsével együtt hősi halált halt. V. ö. *Blok*, Lodewijk van Nassau (Haag 1889).

[Németország.] 56. *III.* v. *Gyermek L., német király* (900—911.), Arnulf császár és német király fia a Karoling-házból, szül. 893., megh. 911 szept. 24. Atyja halála után *Hatto* mainzi érsek ajánlatára 900. a német főurak királlyá választották s minthogy még hétéves gyermek volt, Hatto vezette a kormányt helyette. Uralkodása alatt sokat szenvedett Németország a magyarok pusztításaitól. Végre a 16 éves L. maga állott a német sereg élére, de *Augsburg* mellett 910 jún. 12. rettenetes vereséget szenvedett a magyaroktól. Ezután nemsokára meghalt s benne kihalt a Karoling-család német ága.

57. *IV.* v. *Bajor L., római császár* és *német király* (1314—47), Szigorú L. bajor herceg ifjabbik fia, szül. 1287., megh. 1347 okt. 11. VII. Henrik halála után *Péter* mainzi érsek ajánlatára 4 vál. fejedelem német királlyá választotta 1314 okt. 20. Ellenfelét, a Habsburg-házból való *Szép Frigyest* a mühldorfi csatában legyőzte és elfogta 1322 szept. 28. Frigyes öccse, *Lipót* herceg azonban tovább folytatta a küzdelmet, mire L. Frigyest fogságából kibocsátotta, sőt később uralkodótársának fogadta. *XXII. János* pápa IV. Károly francia király ösztönzésére a német trónviszályban mint döntőbiró akart fellépni s mivel L. nem ismerte el ezt a jogát, a pápa őt egyházi átokkal sujtotta és trónjától megfosztotta 1324-ben. L. azonban nem sokat törődött ezzel, hanem 1327. Itáliába vonult és 1328. Rómában magát császárrá koronáztatta, sőt *V. Miklós* személyében ellenpápát állitott. A pápa beavatkozását végre a német fejedelmek is megsokallták. 1338-ban *Renseben* azt a határozatot hozták, hogy a törvényesen megválasztott német király egyúttal római császár is a pápa külön megerősitése nélkül s az egyházi átkot érvénytelennek nyilvánították. De a német fejedelmek jóindulatát később eljátszotta L. azzal, hogy erőszakos módon akarta családi birtokait gyarapitani. 1323-ban *Brandenburgot* szerezte meg, 1342. pedig *Tirolt* oly módon, hogy Tirol örökösét, «Maultasch» Margitot önkényesen elválasztotta férjétől s egyik fiával, Lajossal házasitotta össze. Utoljára 1346. neje révén *Holland, Seeland* és *Hennegau* grófságokat kerítette hatalmába. A német vál. fejedelmek ezért megsokallva L. hatalmának emelkedését, elpártoltak tőle s a pápa ösztönzésére, ki L.-t újból kiátkozta, János cseh király fiát, *Luxemburgi Károlyt* választották királlyá. A városok és kisebb fejedelmek azonban hívek maradtak L.-hoz, ki haláláig gyakorolta császári jogait. München közelében egy medvevadászaton halt meg hirtelen. 1622-ben Miksa bajor vál. fejedelem díszes síremléket emelt neki a müncheni Frauenkirchében. Ő volt az utolsó német-római császár, kit a pápa egyházi átokkal sujtott. V. ö. Karl *Müller*, Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der römischen Kurie (Tübingen 1879—80, 2 köt.); *Steinberger*, Kaiser Ludwig der Bayer (München 1901).

[Olaszország.] 58. *L. Amadeusz, abruzzói herceg (Duca degli Abruzzi),* Amadeusz aostai herceg, spanyol király harmadik fia, szül. Madridban 1873 jan. 29. Az olasz tengerészetbe lépett s mint hajóhadnagy 1893—94. nagy tengeri utazásokat tett. Azután az Alpokat járta be és kitünő hegymászóvá képezte ki magát. 1897-ben egy expedició élén Alaszkába ment s eljutott az *Illéshegy* (Mount Elias) csúcsára, melynek magasságát ő állapitotta meg (5414 m.). E sikere után az Északi-sark felfedezésére indult. *Stella Polare* nevű hajójával 1899 júl. 12 *Cagni* kapitány kíséretében Krisztiániából Archangelbe hajózott, innen a *Ferenc József*-földre ment, hol az 1899—1900-iki telet töltötte. Itt megbetegedése miatt az expedició továbbvezetését Cagnira bizta, ki a 86° 34′-ig jutott el. Pár évi pihenés után L. 1906

nyarán Afrikába ment, megmászta a *Ruvenzori* havast s felderítette annak környékét. Hazatérve megismerkedett *Elkins* északamerikai szenátor leányával, Catherine-nel s eljegyezte magának (1908). De a házasságból nem lett semmi a menyasszony szüleinek és az olasz udvarnak össze nem egyeztethető felfogása miatt. 1909 nyarán a Himalája-hegység felkutatására indult s a K_2 csúcs megmászását tűzte ki feladatául. Nagy nehézségek közt 7500 m. magasságig jutott, de a nagy köd és egyéb akadályok miatt vissza kellett fordulnia. Utazásairól a következő munkák jelentek meg: La Stella Polare nel mare artico 1899—1900 (Milano 1903), magyarra fordította *Darvai* Móric: Észak csillaga címen (Budapest 1904); La spedizione di sua Altezza Reale il principe Luigi Amedeo di Savoia al monte Sant'Elia 1897 (Filippo de Filippitől, Milano 1900); Il Ruvenzori. Viaggio di esplorazione e prime ascensioni (ugyanattól, u. o. 1909); Karakorum and Western Himalaya (ugyanattól, London 1912). V. ö. *Faustini*, L. A. di Savoia, duca degli Abruzzi (Roma 1911).

[Pfalz.] 59. *III. L., pfalzi választófejedelem* (1410—36), Ruprecht vál. fejedelem és német király legidősebb fia, szül. 1378., megh. 1436. Atyja halála után 1410. foglalta el Pfalz trónját. Jelen volt a konstanci zsinaton, mely reá bízta a letett XXIII. János pápa őrizetét. Ő kisérte a máglyára *Husz* Jánost, de már a husziták elleni háborúban nem igen segítette Zsigmond császárt. A trónon legifjabb fia, *IV. L.* (1436—49) követte.

60. *V. L., pfalzi választófejedelem* (1508—44), Fülöp vál. fejedelem legidősebb fia, szül. 1478 júl. 2., megh. 1544 márc. 16. Atyját 1508 követte a trónon; 1523. Sickingen, 1525. a lázadó parasztok ellen harcolt. A reformáció terjedését nem akadályozta országában. Gyermektelenül halt el s országát unokaöccse, *Ottó Henrik* örökölte.

61. *VI. L., pfalzi választófejedelem* (1576—83), III. Frigyes vál. fejedelem idősebbik fia, szül. 1539., megh. 1583 okt. 12. Országában az atyjától pártolt kálvinista hittel szemben a lutheránus vallást juttatta uralomra s ezzel sok vallási viszálykodásnak magvát hintette el.

[Poroszország.] 62. *L. Frigyes Keresztély, porosz herceg* (ismertebb nevén *Louis Ferdinand)*, Ferdinánd porosz hercegnek, Nagy Frigyes testvéröccsének idősebbik fia, szül. 1772 nov. 18., megh. 1806 okt. 10. Franciás nevelésben részesült. Féktelen és érzéki természete sok kalandba keverte. 1792. Mainz ostrománál annyira kitűnt, hogy tábornokká nevezték ki. A béke idején pazarló életmódjával, meggondolatlan tetteivel és beszédeivel III. Frigyes Vilmos porosz király haragját vonta magára, ki őt 1800. Magdeburgba egy időre elzáratta. Az 1806-iki háborúban Hohenlohe herceg seregének 8000 főnyi elővédjét vezette s okt. 10. *Saalfeld* mellett parancs ellenére megütközött a kétszer akkora francia sereggel. Hadteste megsemmisült s ő maga is vitéz harc után elesett. 1823-ban emléket emeltek neki a saalfeldi csatamezőn. *Fromm* Henriette-tel való viszonyából két gyermeke született, kik 1810. a *Wildenbruch* nevet kapták. *Ernst v. Wildenbruch* költő (l. o.) az ő unokája. V. ö. v. *Hymmen*, Prinz Louis Ferdinand (Berlin 1894).

[Portugália.] 63. *I. L. Fülöp Mária Ferdinánd, Portugália királya* (1861—89), Ferdinánd szász-koburg-gothai herceg s portugál király és II. Mária da Gloria portugál királynő második fia, szül. 1838 okt. 31., megh. 1889 okt. 19. Bátyjának, *V. Péternek* halála után 1861 nov. 11. jutott a portugál trónra. 1862 okt. 6. nőül vette *Mária Piát* (szül. 1847., megh. 1911.), II. Viktor Emánuel olasz király leányát, kitől két fia született: *I. Károly* király (l. o.) és *Alfonz* oportói herceg (l. *Alfonz*, 23.).

[Római-német császárok.] 64. *I.* v. *Jámbor L.*, l. *Lajos*, 39.

65. *II. L.*, l. *Lajos*, 40.

66. *III. L.*, l. *Lajos*, 41.

67. *IV.* v. *Bajor L.*, l. *Lajos*, 57.

[Thüringia.] 68. *Ugró L. (Saliens), Thüringia grófja* (1076—1123), I. Szakállas L. grófnak, a thüringiai uralkodóház megalapítójának fia, szül. 1042., megh. 1123 máj. 6. Részt vett a szászok 1075-iki felkelésében IV. Henrik ellen, később pedig V. Henrik ellen támadt, ki őt két ízben is fogságra vetette. Ő építtette *Wartburg* várát és országát tekintélyes hatalomra emelte. «Ugró» nevét egy későbbi hagyomány szerint onnan kapta, hogy Giebichenstein várából, ahol fogva volt, a Saale folyóba ugrott és úgy menekült meg. Fiát, *III. L.-t* (1123—40) Lothár császár 1130. *tartománygrófi* (Landgraf) rangra emelte.

69. *II.* v. *Vaskezű L., thüringiai tartománygróf* (1140—72), I. L. tartománygróf fia, szül. 1128. táján, megh. 1172. Neje *Jutta*, Barbarossa Frigyes császár huga volt s L. részt vett sógorának lengyel és itáliai hadjárataiban, 1166—68-ig pedig Oroszlán Henrik ellen harcolt. «Vaskezű» nevét a szegényeket elnyomó nemesek ellen tanusított szigorúságáért kapta.

70. *III.* v. *Jámbor L., thüringiai tartománygróf* (1172—90), az előbbinek legidősebb fia, megh. 1190 okt. 16. Oroszlán Henrik 1180. legyőzte és elfogta, de fogságából már 1181. kiszabadult. Ezután a mainzi érsekkel és a meisseni őrgróffal folytatott évekig háborút. 1189-ben külön indult Itálián keresztül keresztes háborúra. 1190-ben Akkon előtt hősiesen harcolt s visszajövet Ciprus szigetén halt meg. Az uralkodásban öccse, *I. Hermann* követte.

71. *IV. L., thüringiai tartománygróf* (1216—1227), I. Hermann legidősebb fia, szül. 1200., megh. Otrantóban 1227 szept. 11. Atyja 1212. követség útján kérette meg számára II. Endre magyar király leányának, *Erzsébetnek* (l. *Erzsébet*, 2.) kezét, kit anyja, Gertrud királyné nagy kincsekkel küldött Thüringiába; a házasság 1221. Eisenachban jött létre. L. mint önálló uralkodó III. Frigyes császár híve volt s 1227. részt akart venni a keresztes hadjáratban, de Brindisiben megbetegedett s hazatértében Otrantóban meghalt. Holttestét a reinhardsbrunni kolostorban temették el. Sírján sok csoda történt, amiért a nép mint «szent»-et tisztelte, bár egyházilag sohasem kanonizálták. Fia, *II. Hermann* fiatalon halt el (1241), egyik leánya, *Zsófia* (megh. 1282.) pedig a *hesseni* uralkodóháznak ősanyja lett.

Lajos, *szentek*, 1. *IX. L.* francia király (l. o.). — 2. *L. Bertrand* (helyesen *Beltran)*, Ujgranada

apostola, szül. Valenciában 1526 jan. 1., megh. u. o. 1581 okt. 9. 1562—69-ig misszionárius volt Újgranadában, ahol mintegy húszezer pogányt keresztelt meg. X. Kelemen iktatta a szentek sorába 1671. Ünnepe okt. 9. — 3. *L. de Ponte*, boldog, szül. Valladolidban 1554 nov. 11., megh. u. o. 1624 febr. 16. Aszketikai munkákat írt, amelyeket sok nyelvre fordítottak és amelyek sok kiadást értek meg. Főbb művei: Meditationes de los Mysterios de nuestra S. Fe (6 köt., 1604): De la perfection del Christiano en todos sus estados (3 köt., 1612); Obras espirituales (5 kötet, 1690) stb. — 4. *L., toulousei* püspök, szül. Brignolesban (Provence) 1274., megh. 1297 aug. 19. Öt évig túsz volt atyja, II. Károly helyett Barcelonában. 1296-ban Szt. Ferenc rendjébe lépett, 1297. toulousei püspök, de már félévi kormányzás után meghalt. Ünnepe aug. 19.

Lajos, *granadai (Luis de Granada)*, szt. Domonkos-rendi tartományfőnök, szül. Granadában 1504., megh. Lisszabonban 1588 dec. 31. 19 éves korában belépett a Domonkos-rendbe. A legbuzgóbb hitszónok és fáradhatatlan író. Művei: La guia de pecadores (A bűnösök vezetője); El memorial de la vida christiana (A keresztény élet emlékkönyve); Szent beszédek (5 köt.) stb. Összes munkáit Madridban adták ki (1788—1800, 6 köt.).

Lajos (azelőtt: *Lajosfalu)*, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 149 magyar lak.; u. p. és u. t. Szomorlovászi.

Lajos-csatorna vagy *Duna-Majna-csatorna (Ludwigskanal* vagy *Donau-Main-Kanal)*, a Dunát a Majnával kapcsolja össze, épült 1836—1845-ig I. Lajos bajor király alatt Pechmann tervei szerint. Kelheimtől (340 m.) indul ki a Dunából s az Altmühl és Regnitz folyók vizeinek fölhasználásával ér a Majnába 230 m. magasban. Hossza 177·6 km. s mivel a Fekete- s az Északi-tengert köti össze, jelentősége igen nagy lehetett volna, de keskeny méretei és sok zsilipje miatt céljának nem felel meg, a csatorna mentén húzódó vasutakkal nem birja el a versenyt s ezért újabban ki akarják bővíteni. Szélessége 17·5 m. fönn, a fenéken pedig 11 m.; 1·6 m. mély.

Lajos-dal, l. *Ludwigslied.*

Lajos-érem, bajor érem a tudomány, művészet és ipar terén szerzett érdemekért. Alapította II. Lajos király 1872 aug. 25-én.

Lajosfalva, községek, l. *Nagylajosfalva, Radnalajosfalva.*

Lajos-forrás, Kassához tartozó kis fürdő Abauj-Torna vármegyében; hideg kénes, meszes savanyuvizét hurutos és csúzos bántalmak ellen használják; u. p. Hernádtihany, u. t. Kassa.

Lajos Fülöp, 1. francia király, l. *Lajos*, 36. — 2. *L.*, párisi gróf, l. *Lajos*, 37.

Lajoskomárom, nagyk. Veszprém vm. enyingi j.-ban, (1910) 2513 magyar és német lak.; postahivatal; u. t. Városhidvég.

Lajosmizse, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. alsódabasi j.-ban, (1910) 9899 magyar lak., a Budapest-tiszai helyi érdekü vasut állomása, van posta- és táviróhivatala, telefonállomása.

Lajos-rendek. 1. *Bajor* érdemrend, melyet V. Lajos király 1827 aug. 25. alapított az udvar, állam, hadsereg v. az egyházban eltöltött 50 évi szolgálat jutalmazására. — 2. *Francia* érdemrend, melyet XIV. Lajos király 1693 ápr. katonai érdemek jutalmazására alapított. — 3. *Hesseni* nagy hercegségi rend, melyet Lajos nagyherceg 1831 dec. 14. új alapszabályokkal látott el. Alapította Lajosnak atyja 1807 aug. 25. 1831 óta a rend öt osztállyal bír: nagykereszt, I., II. oszt. parancsnok, I., II. oszt. lovag. — 4. *Parmai* hercegségi érdemrend, mely Luccával közös volt s melyet 1849 aug. 11. III. Károly parmai herceg megváltoztatott.

Lajos Szalvátor főherceg, l. *Lajos*, 4.

Lajos Viktor főherceg, l. *Lajos*, 5.

Lajos Vilmos, badeni őrgróf, l. *Lajos*, 6.

Lajosvölgy (azelőtt: *Lajoshutatelep)*, kisk. Szatmár vm. avasi j.-ban, (1910) 483 oláh és tót lak.; u. p. Avasújfalu, u. t. Avasfelsőfalu.

Lajstrom, általában olyan jegyzék, könyv, amelybe bizonyos adatok, beadványok érkezésük sorrendjében bejegyeztetnek. Más értelemben olyan nyilvánkönyv, amely bizonyos jogok megszerzését és elsőbbségét feltünteti. Ilyen értelemben nevezik sokszor L.-nak a telekkönyvet, a cégjegyzéket, a szabadalmak nyilvántartását s olyan országokban, ahol ingókat is lehet átadás nélkül elzálogosítani (ingó jelzálog, L.-zálogjog), az erre vonatkozó hivatalos jegyzéket.

Lajstromos szavazás az olyan választási, különösen képviselőválasztási rendszer, ahol a szavazó nem egy jelöltre adja szavazatát, hanem a jelöltek egész lajstromára, annyi jelöltre, ahány választás alá kerül. A L., különösen halmozó rendszer mellett, ahol a választónak annyi szavazata van, ahány képviselőt kell választani s valamennyit a lajstrom egy jelöltjére adhatja, v. ahol a sorrendet szabadon állapítja meg s első sorban az tekintetik megválasztottnak, aki az első helyen nyeri el a szavazatok mennyiségét, alkalmas arra, hogy ezúton a kisebbség is, amely más választásnál kerületenként mindenütt kisebbségben marad s egyáltalán nem jut képviseltetéshez, a számarányának megfelelő kisebbségi képviselethez jusson. L. még *Kisebbség.*

Lajstromozási illeték az a díj, amelyet a szabadalom tárgyainak a szabadalmi lajstromba való bevezetéséért fizetni kell. Nálunk a bejelentéskor 20 K bejelentési díj, ezenfelül minden szabadalomért az igénybevett oltalom tartamára való tekintettel az első évtől a 15. évig 40 K-tól 500 K-ig fokozatosan emelkedő évi díj jár (1895. XXXVII. t.-c. 45. §.).

Lajstromozási okmány, tengeri kereskedelmi hajónak a hajólajstromba történt beiktatásáról szóló igazolvány. L.-nyal s kiállításáig ideiglenes útlevéllel minden hajónak el kell látva lennie (1879. XVI. t.-c.).

Lajstromrendszer, a hivatalos iratok decentralizált kezelése. A hivatali iratkezelésre általában alkalmazott iktatói rendszertől abban különbözik, hogy az ügyeket nem iratonkint az iktatókönyvben, hanem biránkint (előadónkint, ügyosztályonkint, tanácsonkint) elkülönítve, ügylajstromokban külön-külön tartják nyilván. Előnye, hogy a folyamatban levő ügyek iratai mindig az elintéző biró, tanács vagy ügyosztály keze ügyében vannak. A biróságoknál a Pp. életbeléptetése után általában a L. lesz megvalósítva, mindazonáltal

az iktatói rendszer néhány előnyösnek bizonyult szabályával kiegészítve.

Lajt, kerékre alkalmazott hosszú lapos hordó, melyben vizet, illetve élő halat szállítanak.

Lajta (ném. *Leitha)*, a Duna jobboldali mellékfolyója; Magyarországnak Ny.-on egy darabon ez a határa s ezért szokás Lajtán túli és inneni (Ausztria és Magyarország) országokról beszélni. A L. a Schwarza és Pitten egyesüléséből ered Pittennél (Alsó-Ausztria). Bécsujhely mellett ér az országhatárra s azután a L.-hegységgel folyik párhuzamosan, Lajtafalunál ér Moson vármegyébe, Zurány és Hegyeshalom érintésével Magyaróvár és Moson közt a mosoni Kis-Dunába ömlik. Hossza 182 km., ebből 70 km. jut magyar földre, esése mintegy 1150 m., jelentékenyebb mellékvize nincs, alsó folyása részben csatornázva van. A L. régi neve Litaha a. m. Sárfolyó. A folyón innen levő 5 község: Zillingsdorf, Au, Hof, Mannersdorf és Sommerein jog szerint Magyarországhoz tartoznék; sok pör is volt miattuk. — 1043-ban a L.-tól Ny.-ra levő részt egészen a kahlenbergi hegyig Aba Sámuel magyar király III. Henrik német császárnak igérte és I. Endre a triburi békében át is adta. A L. mellett 1246 jún. 15. csata volt IV. Béla és babenbergi Frigyes osztrák herceg közt, amelyben Frigyes életét vesztette. V. ö. *Nagy* I., A L. mint határfolyó (Századok 1871).

Lajta *Béla*, építész, szül. Budapesten 1875 jan. 23. Tanulmányait a József-műegyetemen végezte s utána öt évig járta Európa városait. Hazatérése után a magyar nép és a Kelet művészetének tanulmányozásába merült el s a magyar építészeti stilus keresőinek táborához állott. Számos építészeti pályadíj nyertese. Főbb művei: a Wechselmann-féle vakok intézete Budapesten; szertartási épület a bpesti zsidótemetőben; síremlékek mindkét temetőben; a Pesti Chevra Kadisa szeretetháza, menedékháza és vakok otthona; a vas-utcai felső kereskedelmi iskola Budapesten; a Budapest-Erzsébetvárosi bank palotája.

Lajtafalu, kisk. Moson vm. nezsideri j.-ban, (1910) 589 német, horvát és magyar lak., posta- és telefonhivatal.

Lajta-hegység, az Alpok kristályos vonulatának Magyarországba érő nyúlványa Sopron és Moson vmegyék és Alsó-Ausztria határán. A hegység iránya DNy.-ÉK, hossza 34 km., szélessége 5—7 km. A L. Szarvkő és Nagyhöflány mellett 280 m. magas térszinből 400—450 m. magasságig emelkedik ki, főbb csúcsai: a Naphegy (480 m.), ez a legmagasabb; a Bükktető (438 m.), gyönyörű kilátással; Stotzingi-hegy (409 m.); Steinerweg vagy Kaisereiche (441 m.). V. ö. *Telegdi Róth* Lajos, Kismarton vidéke (Magyarázat a földtani térképhez, Budapest 1887).

Lajtakáta (azelőtt: *Gáta)*, nagyk. Moson vm. rajkai j.-ban, (1910) 1105 német, szerb és magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és telefonhivatal, szeszgyár.

Lajtakörtvélyes (azelőtt: *Körtvélyes)*, kisk. Moson vm. rajkai j.-ban, (1910) 1045 horvát, német és magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és telefonhivatal.

Lajtamész, a geológiai harmadkor miocén szisztémájának felső mediterrán emeletében képződött mészkő; tengeri eredetű. Világos, kissé likacsos korallok, foraminiferák, mészalgák és kagylók alkotta mészkő. Nálunk Rákoson, Bián, Magyarigenben, Varasdon, a Lajta-hegységben stb. található.

Lajtapordány, kisk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, a Lajta mellett a Lajta-hegységben, (1910) 821 német lak., postahivatal; u. t. Szarvkő. L. igen régi község, melynek a községtől ¼ órányira a Temető-hegyen fekvő, ma romokban heverő temploma a hagyomány szerint a Nagy Károly által telepített régi község maradványa. Oklevelekben először 1232. említik, mint a Gutkeled-család castrumát. A várat 1273. Ottokár seregei lerombolták; 1371. említtetnek először a pordányi őrök (spiculatores) s L. Őrpordány néven szerepel. A törökök a régi templomot 1529. elpusztították, 1683. az egész falu elpusztult. A község közelében van a kis lajtapordányi fürdő, melynek 22°-os kénes hévvizét csúzos és köszvényes bajok ellen sikerrel használják; a forrás tágas medencét alkot. A fürdő Esterházy Miklós herceg tulajdona.

Lajtaszék (azelőtt: *Stotzing)*, kisk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, (1910) 677 német lakossal, u. p. Lorettom, u. t. Kismarton. Régi neve *Szék* volt, mely már 1332 említtetik. A község utóbb elpusztult s 1595. báró Stotzingen Ruprecht újra alapította; 1610—44. szerviták székhelye volt, 1683. a törökök felgyujtották a kolostort, mely 1745. ujjáépült. II. József 1787. eltörölte. A község 1906. nyerte vissza régi Szék nevét (Lajtaszék).

Lajtaszentgyörgy, kisk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, a Lajta-hegység tövében, (1910) 1235 német lak., postahivatallal; u. t. Kismarton. A csúcsíves templom közelében van az ú. n. Attila-kút, Attilius római sírkövével.

Lajtaszentmiklós (Neudörfl), nagyk. Sopron vmegye nagymartoni j.-ban, a Lajta partján, (1910) 2460 német és magyar lak.; van pamutszövőgyára, zsinór- és paszománygyára, konzervgyára, gyufa- és fügekávégyára, vasúti állomása, posta- és távirohivatala, telefonállomása. A község a Rozália-hegység tövében fekszik, szép fenyveserdők mellett.

Lajtaújfalu (Neufeld), nagyk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, a Lajta mellett, (1910) 2867 (1880. csak 838), túlnyomóan német, továbbá magyar, cseh és morva lak.; van vasúti állomása, posta- és távirohivatala, telefonállomása. Gyors fejlődését ipari vállalatainak köszöni. Itt van az első magyar jutafonó- és szövőgyár rt. nagy jutafonó- és szövőgyára, Magyarország első és legjelentékenyebb ilynemű ipartelepe, mely átlag 1300 munkással dolgozik, továbbá vegyi termék- és gyufagyár, vegyészeti gyár, gyutacsgyár. Lignitbányászata újabb időben megszünt.

Lajtorja, l. *Létra.*

Lak, kisk. Borsod vmegye edelényi j.-ban, (1910) 785 magyar lak., postahivatal, u. t. Királykút.

Lak *(lac)*, kelet-indiai pénzegység = 100.000 rupia.

Lakács, kisk. Nyitra vmegye galgóczi j.-ban, (1910) 1041 tót és magyar lak., postaügynökség, u. t. Elecske.

Lakadalom, l. *Lakodalom.*

Lakáj (franc. *laquais)* a. m. urasági inas.

Lakárd (azelőtt: *Lakárt)*, kisk. Ung vmegye ungvári j.-ban, (1910) 1490 tót lak., u. p. Ungtarnócz, u. t. Ungvár.

Lakás, l. *Lakóház*. — *L. az őskorban*. Legrégebbiek régészeti szempontból tekintve a barlanglakások, melyek már a paleolit korban előfordulnak; ezeknek maradványai az északamerikai pueblo-indiánusok magas sziklákba vájt lakásai. Nálunk a legújabb időkből is ismerünk ilyeneket, minők voltak pl. a gellérthegyi és budafoki barlanglakások. Néprajzi szempontból azonban még a barlanglakásoknál is régebbieknek, a legősibb L.-nak tekinthetők a faágak közt készített fészeklakások, minőkről a kínai ősmondák is tudnak. A neolit-korból valók a cölöplakások (l. *Cölöpépítmények)* s a földbe vájt putrik, minők nálunk még ma is előfordulnak.

Lakásadó, a fogyasztási adók egy neme, melyet az évi lakbérnek, illetőleg bérfizetés nélküli lakásoknál a lakás évi haszonértékének bizonyos százalékában meghatározott összegben a ház lakói tartoznak leróni. Hazánkban házbér-fillér (l. o.) elnevezés alatt fordúl elő mint városi v. községi adó. Mint állami adóbevétel előfordul Franciaországban (contribution personelle-mobilière), továbbá Angliában (inhabited house tax), Belgiumban, Hollandiában és Oroszországban. A Német birodalom államaiban és Ausztriában (Zinskreuzer) községi (városi) adóbevétel.

Lakásbejelentési kötelezettség. A rendőri bejelentési intézménynek Budapest fővárosban életbeléptetéséről szóló 1879. XXVIII. t.-c. kötelezővé tette a főváros külső és belső területén állandóan lakó vagy csak ideiglenesen tartózkodó egyének lakóhelyének, illetőleg tartózkodási helyének bejelentését. E kötelezettség kiterjed minden beköltözésre és kiköltözésre, a lakó és tartózkodó hely minden változtatására. A bejelentést teljesíteni köteles: 1. a háztulajdonos önmagára, a háztartásához tartozó személyekre, mindazokra, akiket házába legalább 24 órára befogad, bérlőire és azokra nézve, akik a bérlővel együtt be- vagy kiköltöznek; 2. a bérlő v. megbízottja, illetőleg a ház lakója a háztartásához tartozó egyénekre nézve, ha azok nem vele egyidejüleg költöztek be vagy ki s mindazokra vonatkozólag, akiket a lakásba legalább 24 órára befogad. Továbbá: 3. a nyilvános intézetek elöljárói; 4. a vendégfogadósok stb.; 5. az iparosszállóhelyek kezelői; 6. a letartóztatási intézetek felügyelői; 7. a toloncügyet kezelő rendőri közegek. A vendégfogadósok a beszállottakról nyilvántartási könyvet is kötelesek vezetni, amelyet a rendőrség bármikor megtekinthet. A bejelentés a rendőrségnél kapható bejelentési lapokkal történik. A bejelentésnek a lakváltozástól rendszerint 24 óra alatt kell megtörténnie (ha a lakváltozás a szabályszerű költözködési negyedben történt: 8 nap alatt). A szállodások kötelezhetők, hogy vendégeik névjegyzékét naponként kétszer nyujtsák be. A bejelentési ügy központi kezelésére Budapesten az államrendőrség keretében bejelentő hivatalt szerveztek. A L. elmulasztása 100 K.-ig büntetendő kihágás. A törvény felhatalmazta a belügyminisztert, hogy a bejelentési kötelezettséget a törvényhatósági vagy más népesebb városokra esetről-esetre kiterjeszthesse. Ez alapon a L. hazánknak legtöbb nagyobb városában hatályban van (l. *Bejelentő hivatal)*. A külföldieknek a magyar korona országai területén lakhatásáról szóló 1903. V. t.-c. minden esetben kötelezi a szállásadót vagy megbizottját, hogy a nála bármily rövid időre megszállott külföldit községekben a jegyzőnél, a városokban a rendőrkapitányságnál vagy a bejelentő hivatalnál 24 óra alatt bejelentse.

Lakásberendezés, l. *Lakásművészet, Lakóház*

Lakásberendezések biztosítása, l. *Biztosítás*.

Lakásbérlet, a bérleti szerződésnek egy faja, mely két irányban áll a közönséges bérleti szerződéstől eltérő szabályok alatt: 1. hogy a L.-i ügyek eldöntésénél a *lakbérleti szabályok* (l. o.) irányadók; 2. hogy lakás (valamint más helyiség vagy terület) bérletének megszüntetésére (felmondás, lakáskiürítés) különleges eljárási szabályok állanak fenn. L. *Bérleti viszonyok megszüntetése iránti per* és *Birói felmondás*.

Lakásbiztosítás, l. *Biztosítás*.

Lakásepidémia, l. *Lakásjárvány*.

Lakásfelügyelet, azon hatósági intézkedések ellenőrzése és végrehajtása, melyek a lakások egészségügyi követelményeire vonatkoznak. Az első ily hivatalt Franciaországban létesítették 1850., azonban igazában Angliában fejlett ki. Itt az 1875-iki közegészségügyi törvény minden városi közegészségügyi hivatalt kötelez lakásfelügyelők tartására, kik a lakások tisztaságát, szárazságát stb. ellenőrzik. A meg nem felelő lakásból a bérlőt a háztulajdonos költségén kilakoltathatják. Belgiumban és Franciaországban a L.-et fizetéstelen polgárok végzik, kik a városi hatóságoknak csak javaslatot tehetnek, melynek elfogadása nem kötelező. Az Egyesült-Államokban és Németországban nincs az egész birodalomra vonatkozó törvényes L., csupán egyes államokban. Budapesten az újonan szervezett XIV. (szociálpolitikai) ügyosztály végzi a L.-et.

Lakáshiány. l. *Lakáskérdés*.

Lakásjárvány, *lakásepidémia* vagy *házi járvány*, a járványos betegségek fellépésének azon alakja, amikor az csak egy lakásra vagy lakóházra vonatkozik. L. főleg ott szokott fellépni, ahol sok ember van összezsúfolva. Máskor meg a L. oka az, hogy bizonyos lakásokban egyes fertőző betegségek csirái hosszabb ideig virulens állapotban maradnak meg s a beköltöző lakók egymásután ugyanabban a betegségben betegszenek meg. L. még *Járvány*.

Lakásjog, l. *Lakásszolgalom*.

Lakáskérdés. Föltünésének időpontja a nagy városok keletkezésének idejével esik egybe. (Már Róma is jól ismerte a mai értelemben vett L.-t.) Különösen fejleszti azonban élességét a gyáripar föllendülése. Mint társadalmi és törvényhozási kérdés szinte kizárólag a szegényebb népesség, a munkásság kérdése. Bár a L. így elsősorban a városi munkásságra vonatkozik, van mezőgazdasági munkás-L. is

A gazdaságilag fejlődő városban ugyanazon lakás ára egyre növekszik. Ennek oka csakis vagy az építkezés, vagy a telek drágulása lehet. Az építkezés drágulását különösen a következő

tényezők mozdíthatják elő: kedvezőtlen hitelviszonyok, az építőanyag és a munkabér drágulása, túlságosan szigorú építkezési szabályrendeletek és az építkezésre nyomasztóan nehezedő adók. Az építőanyag árát nem ritkán kartellek emelik. A munkabér növekvését a munka hatályosságának még nagyobb növekvése ellensúlyozza. (Az építkezés nem azokban az országokban legdrágább, ahol a munkabér legnagyobb, sőt ellenkezőleg.) Nem ritka eset az, hogy az építkezést a hatóság drágítja azzal, hogy az olcsóbb épületanyagot és az alacsonyabb építkezést, noha ezt sem az egészségügy, sem a közbiztonság nem kívánja, korlátozza. Míg azonban az építkezés drágulásának okai sokfélék és vitásak, a telekdrágulás szabályszerű kisérőjelensége a városok gazdasági föllendülésének.

A L. abban a formában jelentkezik, hogy 1. a lakásárak emelkednek és 2. hogy nincs elegendő lakás a népesség befogadására. Az elsőnek oka az, hogy a népesség, mely a város központjához közel akar lakni, egyre nő. A városba való törekvésnek oka ugyanaz, mint amely a központ felé hajtja a népességet: közel lenni a munkapiachoz és munkahelyhez. A központi fekvés különösen kereskedelmi szempontból oly előnyt jelent és oly áremelkedést okoz, hogy e helyeken a lakásokat egyre inkább kiszorítják az üzlethelyiségek. E jelenség, melyet city-képződésnek neveznek, pl. Londonban észlelhető, ahol az ú. n. Cityben 1851-ben 14,580 ember lakott, 1881. pedig csak 6493. Ezt láthatjuk Budapesten is, hol a Belvárosban 1880—1910-ig 28,906-ról 25,268-ra olvadt le a lakosság, holott minden más kerületben rohamosan növekedett. A központ felé való törekvésből önként következik a közlekedés óriási fontossága. Tévedés volna azonban azt képzelni, mintha a közlekedés javítása és olcsóbbá tétele egymagában megoldaná a L.-t. Ezt Glasgowban tapasztalták, hol a városi üzemben levő villamos díjtételeit nagy távolságokra annyira leszállították, hogy a közlekedés ára a városon messze kívüleső területre nem volt nagyobb, mint kis távolságokra. Következménye pedig az lett, hogy a távolabbi lakások ára annyival emelkedett, hogy ez teljesen paralizálta az olcsóbb közlekedés előnyeit. Míg a telekérték fönt jelzett növekvése természetes gazdasági jelenség, van oly értéknövekvés is, mely csakis telekspekulációra vezethető vissza. Ezzel úgy magánosok, mint vállalatok foglalkoznak és noha minden telekértéknövekvés nem is magyarázható telekspekulációnak, sok teleknek egy kézbe jutása nagyon előmozdítja e növekvést. E spekuláció, mely kedvezőbb konjunktura reményében hosszú időre nagy területeket von el a közhasználattól, a városok területi fejlődését szabálytalanná teszi és szétszórtabbá tévén a letelepülést, fölöslegesen növeli a rendőrségi, vízvezetéki stb. és általában az összes adminisztrativ kiadásokat. Ami a lakások számának elégtelenségét illeti, ennek magyarázatát részben az is adja, hogy a népesség beözönlése a városokba oly gyors menetű volt, hogy az építkezés nem tudott lépést tartani a lakosság növekvésével. A legnagyobb városokban újabban általánosan konstatált jelenség, hogy a népesség koncentrálódása mintha a multhoz képest lassabban haladna. Ennek oka az, hogy a népesség a város határain kívül kénytelen lakást keresni. Igy a Budapesttel határos községek lakossága 1900 óta 138,159-ről 1910-ig 239,562-re emelkedett. E tíz év alatt pl. Rákospalota népessége 11,742-ről 25,135-re, Kispesté pedig 9,777-ről 30,955-re szökött. London és Berlin környéke hasonló irányzatot mutat. A L. állapotára nézve jellemző: 1. az egy házra eső lakók száma és 2. a szobák átlagos lakottsága. Ha Budapest lélekszámát a házak számához viszonyítjuk, a következő táblázatot kapjuk:

Év	Lélekszám	Lakóházak száma	Egy házra esik lakó
1880	370,767	10,291	36·1
1890	506 384	12.277	41·2
1900	733,358	15,108	48·5
1910	880,371	16,431	53·5

Az egy házra eső lakók száma szabályszerűen egyre növekszik. Más városoknál az egy házra eső lakók száma (1900 évi adatok): Berlin 50·1, Hamburg 23·3, München 28·9, Boroszló 40·7, Bécs 58·70, Prága 42·60, Páris 32·48; ellenben London 7·93, Liverpool 5·55, Manchester 4·99, Birmingham 4·84, Sheffield 4·8, Bristol 5·65, Brüsszel 8·97, Anvers 8·4, Bruges 5·04. Vagyis Európában általános szokás a városokban, hogy egy épületben több család lakik, Anglia és Belgium kivételével, hol a családi ház uralkodik. Egész Angliában csupán egy oly város van, hol átlag kettőnél több család jut egy házra. Ugyanígy van az északamerikai Egyesült-Államokban; pl. Philadelphiában az átlagos lélekszám házanként 4·5.

A szobák átlagos lakottsága Budapesten így alakul:

Év	Beltelek	Kültelek	Összesen
1880	2·91	2·63	2·89
1890	2·55	2·70	2·56
1900	2·55	2·72	2·57
1910	2·54	3·35	2·67

Vagyis a lakásviszonyok a kültelkeken fokozatosan rosszabbodnak (V. ö. *Pikler* J. Gyula, A főváros népessége. 1914).

A L. megoldására ajánlott eszközök negativek és pozitivek. Az első a nem kívánatos lakások megszüntetésére és ilyenek építésének megakadályozására irányul, elsősorban a lakásfelügyelet szervezése által. Ily hivatalt először 1875. létesítettek Angliában. A lakásfelügyelet sokat tett a *cottage-rendszer* megszüntetésére, mely a gyártelepek körül divott és abban állt, hogy a munkás különbeni elbocsátás terhe alatt köteles volt a munkáltató által építtetett házban (cottage) lakni. A második eszköz az, hogy a hatóságok az építkezés előmozdítása által igyekeznek a lakások számát szaporítani. E tevékenységet kifejthetik: a munkások, a munkaadók, közhasznú v. nyerészkedés céljából alakult társulatok (részvénytársaságok v. szövetkezetek) és végül a hatóságok maguk. E tekintetben Budapest élénk tevékenységet fejt ki. 1914-ben a fővárosnak 25 kislakásos bérháza volt, összesen 2010 lakással és 17 kislakásos telepe 2806 lakással. A lakásin-

ség enyhitésére szolgál az V. ker. Népháza és a VI. ker. Népszálló. Bár ezek az intézmények óriási áldozatot jelentettek, a L. Budapesten még mindig alig veszitett élességéből.

Irodalom. E. Jäger, Die Wohnungsfrage, Berlin 1903—1904; Eberstedt, Handbuch des Wohnungswesens und der Wohnungsfrage, Jena 1910; L. Pohle, Die Wohnungsfrage (Sammlung Göschen) 1910; Ferenczi J., Községi lakáspolitika és lakásügyi intézmények, Budapest 1910.

Lakás ki nem adhatása elleni biztosítás, l. *Biztosítás.*

Lakásművészet (ném. *Raumkunst*), a XIX. sz. végén keletkezett szó, amely régen ismert fogalmat jelent. Értjük ez alatt a lakás művészi berendezését, amely a régi stilusok korában a legkülönbözőbb mesteremberek közreműködése esetén is harmonikus képet mutatott, mert a mesteremberek is egyazon művészi szellem hatása alatt dolgoztak. A gyári ipar s a megváltozott szociális viszonyok a XIX. sz.-ban a mesteremberekből kiölték a művészi izlést, megbontották a művészet és iparművészet között a kapcsolatot. Akik a lakásukban művészi harmóniát kerestek, egy ideig régi bútorok és intérieurök v. ilyenek utánzatának megszerzésével igyekeztek erre szert tenni. A történelmi stilusok divatja szintén félszázadig tartott. Anglia hatása alatt a XIX. sz. utolsó tizedében kezdődött a mozgalom, amely a modern kényelmet a művészi izléssel összeegyeztetve a mai értelemben vett L. fölkarolására vezetett. Ennek voltaképeni mesterei a tervezők, akik többnyire a művészek sorából kerülnek ki; az asztalosra, kárpitosra stb.-re csak a berendezés technikai kivitele hárul. A L. legismertebb modern mesterei a belga H. van de Velde, a német Obrist, Riemerschmid, Pankok, Olbrich, a magyar Horti Pál, Toroczkai Vigand, Kós stb. L. *Bútor.*

Lakáspénz v. *lakpénz,* l. *Állami alkalmazottak illetményei.*

Lakásszolgalom (lat. *habitatio*), lehet v. lakáshasználat (usus), ha abban áll, hogy a jogosult a lakást saját szükségletére használhatja, v. lakáshaszonélvezet (ususfructus), ha a jogosult a lakást az állag kimélete mellett korlátlanul, tehát bérbeadás útján is élvezheti.

Lakásuzsora a lakáshiánynak kihasználása, különösen a szegényebb lakossággal szemben, a házbér szertelen fölcsigázására. L. *Lakáskérdés* és *Munkáslakások.*

Lakat, l. *Zár.*

Lakatfű v. *vérfű* (növ.), magyar mesés növény; ha az ember kezében tartja, az ajtó zárja előtte kinyilik, sőt az ajtóról minden vasszerszám lehull. Ez a fű a magyar felvidék nyelvében a *Chelidonium* (l. o.). V. ö. *Ipolyi,* Magyar Mythologia.

Lakatos és *lakatosmunka,* l. *Vasművesség.*

Lakatos, 1. *Artúr,* festő és iparművészeti tervező, szül. Bécsben 1880 márc. 15. Művészeti tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán, aztán Münchenben Hollósynál, végül Párisban végezte. Már korán foglalkozott behatóan lakásberendezési tervezéssel s különösen bútor- és textilmunkákkal tünt ki Párisban, Milanóban és itthon. E munkássága révén tanára lett a kassai javítóintézet iparművészeti műhelyének s most tanára a budapesti iparrajziskolának. Nagyobb berendezési munkái közül való a budapesti papnövelde-utcai iskola és a rózsahegyi vasúti állomás bútorzata.

2. *L. Ferenc Ottó,* a konventuális magyar minorita-rend főnöke, egyházi iró, szül. 1865 ápr. 6. Pappá szentelték 1888 jún. 26. Főgimnáziumi hittanár volt Nagybányán. 1907 szept. 1. a rend tagjai tartományfőnökké választották. Mint ilyen, a rend tulajdonába átvette és főgimnáziummá fejlesztette a szilágysomlyói gimnáziumot, új gimnáziumokat alapitott Nyirbátorban és Gödöllőn, a rend lőcsei és miskolczi házaiban pedig középiskolai tanulók részére új és modern finevelő intézetet létesitett. Megirta a Nagybányai jótékony nőegyesületnek és a Nagybányai muzeumegyesületnek történetét. Nagyobb műve: *Szentbeszédek* (exhortatiók) a tanév minden vasárnapjára (1895).

3. *L. Károly (csikszentsimonyi és ernyesi),* magyar ornitológus és vadászati iró, szül. Győrben 1853 júl. 23., megh. Budapesten 1914 ápr. 15. Főleg a vízi és ragadozó madarak életmódjának tanulmányozásával foglalkozott. Nagyobb művei: *Magyarország nappali orvmadarai* (Szeged 1882); *Vadászati és madarászati emlékeimből* (u. o. 1891); *Természeti és vadászképek* (u. o. 1897); *Vadászhit* (A magyar vadászbabonák és hiedelmek kultusza, u. o. 1897); *A császármadár és vadászata* (u. o. 1899); *A vadászmesterség könyve* (u. o. 1903); *Az erdei szalonka és vadászata* (u. o. 1904); *Magyarország orvmadárfaunája. Nappali és éjjeli ragadozók* (Budapest—Szeged 1910). Lendl Adolffal szerkesztette a *Természet* c. folyóirat hat évfolyamát.

4. *L. László,* iró és hirlapiró, szül. Budapesten 1882 júl. 17. Iskolái elvégzése óta állandóan a hirlapirói pályán működik; előbb a Pesti Hirlapnak, majd a Magyar Nemzetnek, 1907 óta a Pesti Naplónak belmunkatársa, közben fél évig szerkesztette a Világ c. napilapot. Fiatalkorában tett szépirodalmi kisérleteit egy időre abbahagyta történelmi és szociológiai tanulmányai kedvéért, de az utóbbi években visszatért hozzájuk és fokozottabb buzgalommal ir prózai elbeszéléseket és regényeket. Köteteinek címe: *Panoptikum* (újságkrónikák, 1912); *A francia menyasszony* és *Mély húron* (elbeszélések, 1913); *Tavaszi játék* és *Egy pesti leány története* (regény, 1914); *A halhatatlan hercegnő* (elbeszélések, 1914). Ferrero *Róma nagysága és hanyatlása* c. művének első kötetét leforditotta olaszból (1913).

5. *L. Ottó,* minorita-rendi áldozópap, egyházi iró, szül. Székesfehérvárt 1802 okt. 4., megh. Aradon 1881 aug. 16. Gimnáziumi tanár volt Miskolczon, Nagybányán, később igazgató Aradon. Hazafias érzelmei miatt a szabadságharc után fogságot szenvedett. Majd kegyelmet nyert és rövid ideig tartó hányattatás után ismét Aradra került, mint gimnáziumi tanár; később házfőnök lett ugyanott. Művei: *Uti naplóm Erdélyben* (1835); *Arad története* (3 köt., 1881).

Lakatosfalva (azelőtt: *Klocskófalva*), kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 92 rutén lak., u. p. és u. t. Frigyesfalva.

Lakatosmunka, l. *Vasművesség.*

Lakbér, l. *Lakbérleti szabályok.*

Lakbéradó, l. *Lakásadó.*

Lakbér-biztosítás, l. *Biztosítás.*

Lakbérlet, l. *Lakásbérlet* és *Lakbérleti szabályok.*

Lakbérleti szabályok. A törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városok által szabályrendelettel megállapított L.-at, amennyiben azokat a belügyi és az igazságügyi miniszter jóváhagyták és a hivatalos lapban közzétették, a lakbérleti ügyek eldöntésénél a bíróságoknak alkalmazniok kell (1881. LIX. t.-c. 93. §., 1912. LIV. t.-c. 102. §.). A L. közül ki kell emelni különösen Budapest székesfővárosnak 1909. évi lakbérleti szabályrendeletét, mely több célszerű intézkedéssel nyujt oltalmat a bérlőnek a kizsákmányolás ellen. A L. általában csak kiegészítő jellegüek s a felek azoktól eltérően is szerződhetnek (a budapesti L. egyes esetekben érvénytelennek mondják a szabályrendelettel ellenkező megállapodást: 2., 24., 26., 39. §.). A bérleti szerződés rendszerint nincs formához kötve; de a budapesti L. bizonyos kikötések érvényességéhez írást kívánnak (2. §.). A L. különbséget tesznek egyrészt éves lakások, másrészt havi vagy hetibéres lakások között; e különbség főleg a felmondás szempontjából jelentős. A budapesti L. szerint, eltérően az általános magánjogtól, a felmondás nem merőben egyoldalú jogügylet, hanem ahhoz bizonyos fokig a másik fél hozzájárulása is szükséges (35. §.). Nevezetesen: 1. ha a másik fél kijelenti, hogy a felmondást el nem fogadja, vagy 2. ha a felmondásra egyáltalában nem nyilatkozik, vagy végül 3. ha a felmondó fél a felmondás elfogadásáról írásbeli elismervényt kért és a másik azt megtagadja: a felmondó félnek 8 nap alatt a felmondás érvényességének kimondása végett a bíróság előtt keresetet kell indítania, különben a felmondás hatályát veszti. A felmondást a budapesti L. oly módon korlátozzák, hogy az első bérleti év letelte előtti időre a bérbeadó fel nem mondhat, sem a bért fel nem emelheti; az első bérleti éven túl történt béremelésnek pedig mindenkor az a hatása, hogy a magasabb bér esedékességétől egy éven belüli időre a bérbeadó nem mondhat fel; ez az oltalom azonban csak az éves lakásokra szól (26. §.). Ha a lakásba beköltözött bérlő a bérfizetéssel késedelmes, a bérbeadó nem mozdíthatja őt ki önhatalmúan, csak rendkívüli felmondási joga van (a bérnegyed első két hónapjában) a bérévnegyed végére, habár különben $^1/_2$ év volna a felmondás ideje (budapesti L. 31. §.). Ismerik a budapesti L. a rögtöni hatályú felmondás intézményét is; így jelesül a bérlő részéről a bérlemény használatát kizáró vagy jelentékeny mértékben korlátozó hiányok okából. A bérbeadó törvényes zálogjoga alapján — szükség esetében rendőri segítséggel — visszatarthatja a bérlő ingóságait bérkövetelésének biztosításáig, azon ingók kivételével, amelyek általában le nem foglalhatók; de ha a bérlő vitássá teszi a bérkövetelést és a bérbeadó azt 3 nap alatt nem érvényesíti: a visszatartási jog elenyészik (Budapesti L. 22—23. §.).

Lakbérleti szerződés, l. *Lakásbérlet.*

Lakbérveszteség elleni biztosítás, l. *Biztosítás.*

Lakbitorlók (állat), l. *Inquilinae.*

Lake (ang., ejtsd: lék) a. m. tó.

Lake-Charles (ejtsd: lék csarlsz), Louisiana északamerikai állam Calcasieu countyjának fővárosa, (1910) 11,449 lak., fakereskedelemmel.

Lakedaimon *(Lacedaemon)*, l. *Spárta.*

Lakedivák a. m. *Lakkadivák* (l. o.).

Lakemba, a Fidzsi-szigetek (l. o.) egyik szigetcsoportja, a Vanua Levu-tól 250 km.-re. A L. 30 km², mellette az Oneata 7 km² területű.

Lake of the Wood, tó Kanadában, amelyik kisebb tavak és vízfolyások révén a Felső-tóval összeköttetésben van. Kb. 6000 km².

Lake-rendszer, l. *Víz alatt járó naszád.*

Lake-school (ang., ejtsd: lék sskúl, a. m. *tavi iskola)*, Wordsworth, Coleridge és Southey angol romantikus költők iskolájának elnevezése, mert a cumberlandi és westmorelandi tavaknál laktak. Kezdetben gúnyos elnevezés volt, amely utóbb általánossá lett. Az iskola egyes költőit *lakistáknak* nevezték.

Lake Superior a. m. *Felső-tó* (l. o.).

Lakfalva, kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 629 német, horvát és magyar lak.; vasútállomás távíróhivatallal: Doborján-Lakfalva, posta.

Lakhatási engedély, l. *Építésrendészet.*

Lakháza, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 243 vend lak.; u. p. Péterhegy, u. t. Péterhegy-Tótkeresztúr.

Lakhely, l. *Lakóhely.*

Lakhmidák, a Lakhm törzsből származó arab fejedelmi család, mely a III. sz. második felétől kezdve a perzsa nagykirály fönhatósága alatt a mezopotámiai arabság fölött uralkodott és a bizánci császárságtól függő ghasszanida arab fejedelmekkel (l. *Ghasszanidák)* versenyzett. A L. székhelye Hira városa volt; udvarukban a költészet nagy pártolásnak örvendett, az iszlám előtti híres arab költők máig is fenmaradt dicsőítő költeményeket intéztek az irányukban bőkezű fejedelmekhez. A VI. sz.-ban a perzsák birodalmukba kebelezték a L. országát. Utolsó fejedelmüket, V. No'mánt, ki nem akarta magát a perzsák hatalmának alárendelni, 602 körül II. Khoszrav láb alól eltette. A L. helyébe a perzsák helytartókat neveztek ki, míg végül a mohammedán hódítás területüket a khalifa birodalmába foglalta. V. ö. *Nöldeke*, Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden (Leiden 1879); *Rothstein*, Die Dynastie der Lachmiden in Hira (Berlin 1899).

Lakhnau, brit-indiai város, l. *Lakno.*

Lakhnauti, romváros Indiában, l. *Gaur.*

Lakhovsky-csavarok. A Lakhovsky-féle csavarral a vasúti talpfacsavarok tartó erejét igyekeznek fokozni és állandóbbá tenni. A talpfacsavar részére előfúrandó lyuk átmérőjét nagyobbra készítik és a lyukba két félhengerből álló csavarmenetes vasbélést sülyesztenek, amelyeket a talpfacsavar szétfeszítve szorossá tesz.

Lakisták, l. *Lake-school.*

Lakits *Ferenc*, csillagász és író, szül. Pécsett 1859 febr. 19. 1882—86-ig a kir. József-műegyetemen a geodézia tanársegédje, 1885-ben az akkor életbe léptetett m. kir. postatakarékpénztárnál számvizsgáló, majd számtanácsos, utóbb államvasúti főellenőr. 1890-ben a Magyar orvosok és

természetvizsgálók vándorgyűléseinek egyik központi titkárává választották meg. Dolgozatai a Mathem. és Fizikai Lapokban, a Term. Tud. Közlönyben stb. jelentek meg.

Lakk, *lak-lak* v. *lak-dye* (perzsául *lâk*, szanszkritul *lâksâ*), tulajdonképen vörös festékanyag, melyet Indiában a Ficus-féle fák gallyain élő nőstény tetvekből (Coccus lacca) és az ez állatokon kérget képző növényi nedvből állítanak elő. (L. *Ficus*, *Bíbortetű*, *Festéklakk*, *Gummilakkfák*.) Előállításának több módja van, ilyenek a Stephens-féle, továbbá Henlay-féle szabadalmazott eljárás. Az előbbi abból áll, hogy a rúdlakkot darabosra törik, szóda-oldattal kifőzik, a visszamaradt gyantából pedig a festéket vízben való ismételt főzés útján választják ki; az így nyert sűrű folyadékot összeöntik, timsóoldattal megtisztítják; a festék agyaggal egyesülve, tehát L. alakjában válik ki. A Henlay-féle eljárás szerint a darabos lakkot zsákokba, belül üres vashasábok közé rakják, az utóbbiakat gőzzel melegítik, az így megolvadt tömeget hidraulikus sajtóval kisajtolják; a megolvadt gyanta, a *sellakk*, a zsák likacsain kicsurog, a festék pedig a zsákban marad. Gyapjut, pamutot és selymet festenek vele skarlát- és karmazsinvörösre. A mesterséges festőanyagok versenye mindjobban kiszorítja. A festőművészet csak úgy használhatja, ha a gyantát borszeszben való tartósabb főzés útján egészen megtisztítják. Az így származó festéknek *bécsi vörös* vagy *ofenheimi vörös* a neve és a karminlakkal majdnem vetekedik. A lakkfesték, noha nagy mennyiségben kerül Indiából Angolországba, mégis olyan drága, hogy csakis a festészetben használt festéket készítenek belőle. L. még *Lakkművek*.

Lakkadivák (*Laccadive Islands*, *LaksaDvipa* a. m. 100,000 sziget), szigetcsoport az Arab-tenger DK.-i részében, 10 nagyobb szigetből (1927 km² területtel) és számos apróbb szigetből áll. A L. alacsony atollok. Forrás rajtuk nem fakad, de kútjaik számosak. A föld nem igen termékeny, csak a kókuszpálmának jó. A lakosok mohammedánusok, számuk kb. 10,200.

Lakkbenzin, l. *Benzin*.

Lakkbőr. A L. gyártásához a legkülönbözőbb nyersbőrök szolgálnak; ilyenek: ökörbőr, tehén-, ló-, borju-, birkabőr. E bőröknek előkészítésére, cserzésére és kikészítésére nagy elővigyázatot és gondot fordítanak. A kellően cserzett és a lakkozáshoz előkészített bőrökre sűrű lenolajfirniszből és koromból álló pépet kennek. Az így kezelt bőröket megszárítják. Ezt a két műveletet ismétlik és azután az alapot képező felületet horzsakővel kisimítják. Erre a sima felületre rákenik az előbb említett pépet, melyet azonban kevés terpentinnel felhigították. Az újból megszárított bőröket már most ismét horzsolják s miután körülbelül 120 cm² széles deszkára felszegezték, a tulajdonképeni lakkal látják el, melyet az előbbi pépből, berlini kékből, lenolajfirniszből és terpentinolajból kevernek össze. Minél higabb ez a lakk, annál ruganyosabb és fényesebb felületet alkot ugyan a bőrön, de annál gyakrabban kell a lakkot is a bőrre felkenni. Minden kenést szárítás követi. A szárító kamrák, illetőleg az ezek helyett használt szárító kemencék teljesen pormentesek legyenek. Ha a bőrök ezekből a szárító berendezésekből kikerülnek, akkor kőlemezen kiterítik és iszapolt horzsakőnek finom porával behintve, nemezronggyal ledörzsölik. Erre a célra gépeket is szerkesztettek. A ledörzsölt bőröket lemossák, a deszkára felszegezik, lakkozzák és kezdetben 40° R.-nál, később 50°-nál szárítják. Ezt a műveletet szükség esetében ismétlik. A kész lakkbőröket a napon néhány órára kiterítik, miáltal nagyobb fényt nyernek. L. *Lakkozás*.

Lakkfák, l. *Gummilakkfák*.

Lakkmérgezés, a lakkmunkásoknál gyakori megbetegedés, ami főleg a kézen, arcon megjelenő bőrgyuladásban jelentkezik, néha láz és hasmenés kiséretében; súlyos esetekben vesegyuladás fejlődik. Nem mindenki hajlamos reá. A tünetek 2—10 nap alatt elmulnak. Valószinüleg azon ismeretlenebb izgató anyagok okozzák, amelyek a lakk készítéséhez használt növényi kivonatokban, gyantákban vannak.

Lakkművek, lakkból készült, illetőleg lakkal bevont használati és dísztárgyak. Ázsia népeinél, különösen Japánban, Kinában és Perzsiában nagyon elterjedtek s újabban Európában is mindenütt használatosak. Leghíresebbek és legszebbek a japáni készítmények, jóllehet a lakk nem japáni találmány. Kinából vitték be, hol már az időszámításunk előtti századokban ismerték. A japáni lakkművészet Ógata Kórinnal érte el tetőpontját a XVII. sz.-ban. Az első japáni lakktárgyakat a portugálok és spanyolok hozták Európába. 1640-től 1868-ig a hollandusoké volt a kizárólagos kiviteli jog.

A lakktárgyak váza rendesen fából készül, melyet megmunkálás előtt gondosan lesimítanak. Ezután vászonnal vagy papirral és vízzel kavart csirizből, nyerslakkból és tégla- vagy okkerporból álló anyaggal vonják be. Az utóbbit lassú egyenletes szárítás után kővel csiszolják le és finom lakkréteggel vonják be többszörösen. Egyenletesen kennek fel és külön-külön szárítanak minden réteget, fokozatosan kihülő párás levegőben, hogy a repedéstől megóvják. Az utolsó réteg a feketelakk, mely magnoliaszénnel és vízzel kapja az utolsó simítást. Legjobbak azok a lakktárgyak, melyek nedves helyen készültek, minden egyes réteg gondos lemosásával és simításával. A lakkrétegek száma 3 és 18 közt váltakozik. Minél több rétegben áll az anyag a tárgyon, annál nagyobb értéket képvisel a mű. Ezután következik a festés, arany, ezüst vagy másszinű csillogó lakkal. A nyers lakkot a rhus vernicifera szolgáltatja, melynek felvágott kérgéből szokott kicsorogni. Friss állapotban szürkésfehér, sűrű folyadék. A napon megbarnul, illetőleg megfeketedik. Kendőn átpréselve tisztítják, azután kiszárítják, különböző festékekkel keverik és kámforral feleresztve lesz újra folyékony. A finom lakktárgyak gondos őrizetet igényelnek. Legnagyobb ellenségük a szárazság. Puszta kézzel nem szabad őket érinteni. Selyembe burkolva és szekrénybe rejtve szoktak állani. Művészi diszítésük a keletázsiai festőművészet stilusának felel meg. Festésük többnyire arany, de amellett más szinek is használatosak. A diszítő ábrázolások átlátszó lakkal készülnek, melyre nedves állapotában hintik az

arany- vagy ezüstport. Ez utóbbit szárítás és simítás után ismét áttetsző lakkréteggel vonják be. Ujabb lakktárgyakon gyakori a domború dísz. Ez kittből készül, melyet a fenti eljárás szerint aranyoznak. A lakktárgyak festését arany, ezüst, elefántcsont, gyöngyház, ólom, korall, malachit stb. berakással is élénkítik. Különösen szép munkákat készitett ily eljárás szerint Kórin. A festett lakktárgyakon kívül faragottak is szoktak készülni. Az utóbbiak közt jellemző a vörös, ú. n. kamakura lakk. Kinában és különösen Japánban a lakk használata rendkívül elterjedt, annyira, hogy lakkal vonnak be mindenfajta eszközt, bútort, faalkotmányt, épületrészt stb. A régi művészi kivitelű lakktárgyak értéke igen nagy. Az európai piacokat azonban többnyire csak selejtes kiviteli cikkek szokták elárasztani.

Az indiai és perzsa lakk anyaga gyanta. Díszítését teljesen átlátszó, ú. n. gummilakk borítja. Ékitményeik túlnyomó részben növényiek és szigorubban stilizáltak. Szinezésük gazdagabb, mint a keletázsiaiaké. Különösen szépek a kasmiri lakktárgyak, melyek élénken emlékeztetnek a kasmirkendőkre. Indiában és Perzsiában nem oly általános a lakk használata, mint Japánban és Kinában. Előállítása azonban itt is nagy tökéletességet ér el, különösen Kasmirban.

Irodalom. Semper, Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten, Stuttgart 1876; Ráth György, Az iparművészet könyve, II. köt, Budapest 1906; Rein, Japan, Leipzig 1886; Histoire de l'Art du Japon, Paris 1900; Kümmel, Kunstgewerbe in Japan, Berlin 1910; Hart, Notes on the History of Lacquer (Transactions of the Japan Society), London 1893.

Lakkolit, hatalmas lencse-, kenyér- v. harangalakú eruptiv tömeg, mely idősebb üledékes kőzetrétegek közé van ágyalva. A L. olyformán keletkezett, hogy az eruptiv izzó magma nem ömlött ki a föld szinére, hanem a mélységben maradt és ott benyomult az üledékes kőzetrétegek közé és megmerevedett. A L. a szomszédos mellékkőzetet többnyire erősen metamorfizálta. Suess *batolit*-ja szintén olyan eruptiv tömeget jelent, mely a föld nagyobb mélységében merevedett meg. L. még *Kőzet*.

Lakkozás *(fényezés,* régi szóval *gyantározás)*, az a mivelet, amidőn fát, fémet, bőrt, esetleg szövetet is áttetsző vagy nem áttetsző ú. n. fénymázzal (lakkal) bevonunk egyrészt védés, másrészt díszítés céljából. Megesik, hogy a fa vagy a szövet fölületét L. előtt olajfestékkel vonjuk be, alapozzuk. A L. anyagai lehetnek különböző fákból származó gyantaféléknek, esetleg ásványi anyagnak (aszfalt) valamely többé vagy kevésbbé illó vagy gyantásodó oldószerben (lenolaj, terpentinolaj stb.) való oldatai. Ma már mesterséges gyártmányú anyagokból is készitenek (celluloid stb.) lakkot. A lakkozásnál fontos a jó, simára való alapozás. A lakkot finom ecsettel vagy vattapamaccsal rakjuk föl óvatosan. Finom fölületet úgy kapunk, ha a lakkot többszörösen fölrakjuk és közbe csiszolunk. Vannak lakkok, amelyek magasabb hőmérséklet (kb. 150° C) mellett megömlenek. A L.-nak ez az eljárása főképen fémtárgyak L.-ánál talál alkalmazást. — A *permetezéssel* való L. lényege az, hogy folyadékokat 2—5 légköri levegőnyomással a folyadék-elporlasztók elvén szerkesztett készülékek segítségével a lakkozandó felületre ráfujnak. Ezt a készüléket Amerikában bőrlakkozásra is használják, de festésre és általában mindazokban az esetekben alkalmazható, valahányszor felületeket folyós lakkal, festékoldatokkal és más efféle folyadékokkal akarunk bevonni. L. még *Lakkművek*, *Lakkbőr*.

Lakkozott agyagárúk, l. *Sziderolit-árúk* és *Agyagipar*.

Lakk-pajzstetű (állat), l. *Pajzstetvek*.

Lakkporcellán, lakkfestékkel díszített japáni porcellán. L. *Sziderolit-árúk*.

Lak-lak, l. *Lakk*.

Lakmározás, l. *Lakomák*.

Lakmon, másképⁿ *Lakmos* is, a Pindus hegység egyik 2200 m. magas részének ógörög neve. Ma *Zygos*.

Lakmusz *(lacmus, lacca musci)*, kék festék, amelyet apró kockák alakjában árusitanak. A L.-t főképen Hollandiában gyártják különféle zuzmókból (Roccella-, Lecanora- és Variolaria-félékből), amelyeket megőrölve káliumkarbonáttal és húggyal v. ammoniumkarbonáttal keverve néhány hétig magukra hagynak. Ilyenkor erjedés áll be és a keverék sötétkék szinűvé válik. E pépet kréta- v. gipszporral tésztaszerű tömeggé gyúrják, amelyet apró kockákká alakitanak és ezeket megszárítják. A L.-kockákat vizzel leöntve, sötétkék oldatot kapunk, a nem oldódó kréta és gipsz leülepedik. A L. tulajdonképeni festőanyaga a *L.-sav*, sárgásvörös szinű, sói azonban sötétkék szinüek. A kék L. a L.-sav sója, savtól megvörösödik, mert vörös L.-sav keletkezik; a vörös L.-savoldat pedig lúgtól L.-savas só keletkezése folytán megkékül. Ezen alapszik a L.-nak mint kémlőszernek alkalmazása az analitikai kémiában. Ilyen kémlőszer a *L.-oldat* v. *L.-tinktura* és a vele megfestett papiros, az ú. n. *L.-papiros* (kék és vörös). L. még *Festéknövények*.

Lakmuszfű (növ.) a. m. *Chrozophora tinctoria* (l. o.).

Lakmuszpapiros, l. *Lakmusz*.

Lakmusztinktura, l. *Lakmusz*.

Lakmusz-zuzmó *(Ochrolechia* Mass., növ.), kéregtelepű zuzmó, a Lecanora rokona. Az *O. tartarea* (L.) Mass. telepe szemcsés, szemölcsös v. röges, fehér v. szürkezöld. Kövön, sziklán, földön, fán, kivált Európa északi részén terem. Belőle s néhány más Lecanorából, melyet Svédországból mint egész hajórakományt szállitanak (svéd moha, helyesen zuzmó), Hollandiában és Angolországban a *persio*-t v. piros indigófestéket készítik, mellyel a gyapjut meg a selymet festik. Kék lakmusz is készül belőle. Az *O. parellá*-ból Franciaországban piros festéket (földi orseille, parelle v. auvergnei orseille) csinálnak. L.-nak még a Roccellát is nevezik.

Lakner *Kristóf*, soproni polgármester és író, szül. Sopronban 1571., megh. 1631. Jogot végzett és utazás közben Klagenfurtban került Ferdinánd főherceg (a későbbi császár és király) környezetébe, aki nagyon megszerette és később tanácsosává tette. Hosszú ideig Sopron város polgármestere volt. Végrendeletében ezüstkészletét a királyra hagyta, azonfelül pedig 100,000 frt.-nyi alapítványt tett özvegyek és árvák számára. L. közjogi és történeti munkákat is irt, így a

magyar szent koronáról (Coronae Hungariae descriptio, 1615). Sopron városáról (Salicetum Semproniense, 1626).

Lakno *(Lucknow, Lakhnau)*, az ugyanily nevű brit-indiai diviziónak (31,182 km², (1911) 5.913,281 lak.) fővárosa a Gumtinak, a Gangesz mellékfolyójának mindkét partján, több vasúti vonal találkozásánál, termékeny vidéken, (1911) 259,798 lakossal, jelentékeny muszlinszövéssel, ékszer-, arany- és ezüstbrokát-készítéssel, bársonyszövéssel, élénk kereskedéssel; a hindu művészet és tudományosság főhelye. A régi városrész kunyhókból és szűk utcákból áll. A Gumti mentén elhúzódó új város azonban palotákban bővelkedik. L.-t egy igen régi városnak, Laksmanpurnak helyén Akbar korában, a XVI. sz.-ban alapították és a XIX. sz.-ban Delhivel versenyzett. A szipoj-lázadás alatt igen sokat szenvedett. 1857 jún. 30. itt a fölkelők ostrom alá fogták az angolokat, akik nov. 22. kénytelenek voltak a várost elhagyni és csak 1858 márc. 19. tudták újra visszafoglalni.

Lakócsa, kisk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 1303 horvát és magyar lak.; posta- és távíróhivatal.

Lakócza, a Bereczki-hegység legmagasabb csúcsa (1778 m.), Háromszék vm K.-i határán.

Lakodalmas tánc, népies magyar tánc, mely a mult század közepéig úri házaknál is divott eljegyzések és esküvők alkalmával. Rövid *lassú* után hosszabb rondószerű *friss* következett, melyben a főtémát 8—16 ütemű refrén követte. A rondó főtémáját előbb a vőlegény a menyasszonnyal járta, majd a vőfélyek és nyoszolyólányok lejtették mindenféle változatban, ez volt az *ifjak* tánca; azután az ifjú pár szülei táncoltak egy-egy refrént, ez volt az *öregek* tánca. Lavotta, Ruzsicska és Riszner írták a legszebb L.-okat.

Lakodalmi mondókák v. *vőfélyversek*. Lakodalmakon az egyik vőfély kötelessége, hogy a lánykiadás, a nászlakoma s az egész egybekelés főbb jelenetei alatt a szereplő személyek *nevében* v. azokhoz intézve verses mondókákban méltassa az egyes mozzanatok jelentőségét. A népköltési gyüjteményekben és folyóiratokban (Magyar Nyelvőr, Ethnographia) közölt ily mondókák arra vallanak, hogy *nem* népköltési termékek, hanem tudákos csinálmányok, amik a mesteremberczéhek révén külföldről kerültek be hozzánk; eleinte lefordíttatták, később ezek mintájára valami írástudó embernél (kántortanítóknál) megrendelték.

Lakodalmi szokások, a házasságkötéssel járó ünnepélyek alkalmával szokásos hagyományos cselekmények, melyek rendesen valamely régebbi állapotnak immár többnyire csak jelképes és kevéssé értett, sőt félreértett maradványai, ősi házasságkötési formák (lányrablás, nővásárlás) elmosódott emlékei, eredeti vallási képzeteknek néphiedelemmé és babonává halványult utóképei.

Lakodalom. 1. *L.*, *lagzi*, a házasság, menyegző alkalmából szokásos ünnepélyes és szertartásos vendégség, azaz bőség és lakoma, melyet az ország különböző vidékein külön-külön sajátságos szertartások, tréfák, táncok, játékok fűszereznek. *Lakozás*, folytatólagos vendégeskedés, különösen ha egy társaság házról-házra járva, tehát mintegy házalva ad lakomát. Így házalnak az ú. n. *tyúkverő* legények az esküvő utáni napon, zeneszóval sorra járva a nászvendégek lakásait és mindenütt lakmározva. Ilyenek voltak a magyar mesteremberek farsangkor tartott mulatozásai, mikor a céhládát ünnepélyesen házról-házra hordva lakomáztak. A különféle népek lakodalmi szertartásaiban sok őskori hagyomány maradt fenn, különösen a nőrablás és nővásárlás idejéből. V. ö. *Radvánszky*, Lakadalmak a XVI. és XVII. sz.-ban (Századok 1883. évf.); *Wood*, The wedding-day in all ages and countries (London 1869, 2 köt.).

2. *L.*, a könyvnyomdászatban így nevezik a szedő által tévedésből duplán szedett szavakat v. sorokat.

Lakóház (l. a *képmellékletet)*, egy vagy több család részére épített otthon. Az ősember barlanglakásától napjainkig óriási fejlődésen ment keresztül s ennek ismerete az emberiség művelődésének történetét tárja elénk. A L. kifejlődésére a különféle fajú népek életmódja, igénye, szokása és az éghajlat volt befolyással.

A *kinai L.* fából készült s elrendezése ősidők óta alig változott. L.-uk egy nagy közös vagy fogadótermet, egy kisebb dolgozó szobát és egy hálószobát foglal magában. Konyha és szolgaszemélyzet hátul talál helyet. Utcára néző nyílásai csakis a boltnak vannak. Az emelet a női lakosztályok céljainak szolgál. A tetőzetet rendszerint bambusznádból készítik, két végén felhajló gerinccel. A díszítést fantasztikus fafaragványok, sárkányok, virágok alkotják.

Az *egyiptomi* L. csak nagy városokban ért el két emeletnél nagyobb magasságot. A tulajdonképeni lakás az emeletet foglalta el, míg a földszintet raktárak és szolgalakások számára használták fel. Az épületek anyaga fa és tégla. A tetők helyét terraszok pótolták. A nők lakosztályai a legfelsőbb emeletet foglalták el s az utcára néztek; kis ablakaikat ráccsal és színes üveggel látták el.

Perzsiában, valamint Ázsia legtöbb népénél csupán az előkelők laktak rendesen megépített házakban, míg a köznép nyomoruságos viskókban tengődött. A L. két teljesen elkülönített részből állott, melyeknek egyike a házigazdának, másika az asszonyoknak és a családtagoknak szolgált tartózkodóhelyül.

Az *indiai* L. középső nagy termét négy kisebb nyilt csarnok övezte, amelyek a négy égtáj irányában helyezkedtek el, úgy, hogy egyikük felé minden időben hűs levegő áramlott. A pincehelyiségek szintén menedékhelyül szolgáltak a nappali nagy meleg elől, míg éjente a felső terraszon tartózkodtak.

Az *ó-görög* L. női és férfi-helyiségei ugyancsak el voltak különítve. Homeros idejében a férfi-lakószobák (andronitis) a földszintet, a női szobák az emeletet foglalták el. Később mindkettőt a földszintre helyezték, nagy kényelemmel berendezett fürdőszobák által választva el egymástól. Az udvar közepén rendszerint Zeus oltára állott. Az udvar előtt voltak az utcára néző üzlethelyiségek. A görög L. csarnokait enkausztikus festményekkel (l. *Enkausztika)*, festett, aranyozott és fara-

gott famennyezetekkel, bronz-triposzokkal diszítették.

A *római* L. tipusa nagyon eltért a görögétől, már azért is, mert a férfi- és női lakosztályok elkülönítését a rómaiak nem ismerték. A gazdagok L.-ainál a helyiségek két udvar körül csoportosultak. Az első udvar az *atrium* (l. o.). A második udvar a *perisztilium* és szomszédos helyiségei az intim családi élet otthonai voltak. A római L.-ról biztos tudomásaink csakis Pompeji és Herculanum ásatásai óta vannak, e maradványok azonban kivétel nélkül az első római császárság idejéből származnak. A lakószobákat egyszerüség jellemzi, világosságot kicsiny ablakokon keresztül nyertek. A rómaiaknak voltak már bérházaik is, amelyeket, a családi L.-tól (domus) eltérően, *insulae* névvel jelöltek és amelyek a feljegyzések szerint *hét* emelet magasságát is elérték.

A *román L.* eleinte nagyjában megtartotta a római L. diszpozicióját, de később a L. utca felőli része mindinkább nyert jelentőség dolgában. A *középkori* L. földszinten lévő utcai szobájában tartózkodott a család. E szobába rendszerint feljáró lépcsők vezettek az utcáról. A szoba mögött volt az étkező v. konyha és a keskeny csigalépcső. A hátsó helyiségeket belső udvar világította, amelyre gyakran több L. udvari helyiségei nyiltak. A gótikus stilirány keletkezésével egyidejüleg (a XII. sz. második felében) a kereskedők L.-ának földszinti szobája helyét a bolt foglalja el, amelyet elől az utcára, hátul pedig az udvarra néző ablakok világítanak meg. A L. elrendezése csaknem egész Közép-Európában kisebb eltérésekkel egyforma volt. A keskeny méretű L.-ak alaprajz-tipusa, amelyen a renaissance építészeti formái sem változtattak lényegesen, nálunk is feltalálható némi változtatással. Különösen a Szepességben maradt fenn néhány jellegzetes példa, melyek külső megjelenés dolgában magyar különlegességek. Belgiumban és Hollandiában a mai napig fentartotta magát a középkori L.-ak keskeny méretű elrendezése. Az ily házak egyetlen család lakóhelyiségeit foglalják magukban és rendszerint mély telken állanak.

Olaszország L.-elrendezése mindvégig a római L. rendszeréhez való ragaszkodás jellegét viseli. Különösen látjuk ezt a renaissance L. nagyszámú példáin. Reánk nézve különösen a *genovai* L.-nak van nagyobb jelentősége, amennyiben fővárosunk számos L.-a kétségtelen jeleit mutatja a genovai minta hatásának. A felső emeletekre tágas kétkarú boltozott lépcsők vezetnek. Különösen jellemzi a genovai L.-at a lépcsőknek és a toscanai oszlop-állásoknak szép hatású, pazar elrendezése. A *firenzei* nagy palazzóknál, úgyszintén a *milanoi, veronai* és *genovai* L.-nál az arkád-udvar egyaránt nagy szerepet játszik.

Angolországban a L. teljesen önálló irányban fejlődött. Már a XII. sz.-ban megvolt az angol L. tipikus *hall*-ja, nagy terme, mely valamennyi emeletsor magasságát elfoglalta és amelyet famennyezettel, utóbb karzatokkal látták el. Ablakfülkéibe üléseket helyeztek, belsejében falépcsők kötötték össze az emeletsorokat. Később a XIII. és XIV. sz.-ban várszerüen képezték ki az angol L.-at, tornyokkal, árkokkal, felvonó hidakkal látták el. A középkori karakter dominált az angol L.-ban csaknem napjainkig. A szabadon álló L. alapalakjának szabálytalansága feltünő. Mindenütt ki-beszögellések, a helyiségek mintegy rendszertelenül látszanak egymás mellé sorakozni, beható megszemlélés után azonban látjuk, hogy az elrendezésben a legjózanabb életfelfogás nyilatkozik meg; a helyiségek egymásutánja a legmesszebb menő kényelemszeretet igényeinek teljesen megfelel. Az összes lakószobák a hall körül csoportosulnak; jellemző az a csaknem aggodalmas gond, amellyel a szolgálati helyiségeket és a konyhát a lakószobáktól elválasztják. Újabban e helyiségeket külön épületekbe is szokás beosztani és födött folyosó által kötik össze a L.-zal.

A *német* L. a középkori nagy városok keletkezésével nyeri a gótikus L. jellegét. Alaprajza nagyjában megegyezik a franciáéval. A tetők rendszerint igen meredeken emelkednek, az oromzat igen gyakran ismétlődik. Sok helyütt kiváló szerepet játszik a fa mint építőanyag. Később szabadon álló német L.-aknál előtérbe lép az angol hall-nak megfelelő lépcsőcsarnok (Diele), amelyet nappali tartózkodásra használtak és használnak manapság is.

Franciaországban a gazdag polgárok L.-át a XVII. sz. óta gyakran építik két udvarral, a szolgálati és a díszudvarral (basse cour és cour d'honneur). A kandallókat gyakran támasztják az épület külső határfalaihoz, miáltal a kémények nem metszik át a tetőszerkezetet (mint nálunk), hanem rendszerint oromfalakkal szabadon emelkednek a tetőzet fölé.

A nagyvárosok drágasága és azzal szemben lakosságának kevésbbé vagyonos volta következtében keletkeztek a *modern bérházak*, amelyeknek általános elrendezése nagyjában megegyezik az egész kontinensen, csupán egyes kisebb jelentőségü helyi sajátosság okoz némi eltéréseket. Általában Páris, London, Berlin, de még Bécs bérházainál is szabály, hogy minden lakásnak külön-külön, vagy legföljebb 2—3 lakás csoportjának legyen saját feljáró lépcsője. Másként alakultak a bérház-viszonyok *Budapesten*, ahol a *nyilt folyosó* képez különlegességet. A mult század első felében, amidőn a főváros utcái még igen szűkek és egészségtelenek, a telkek pedig aránylag olcsók voltak, szokatlanul nagy, levegős udvarokkal látták el a bérházakat. Mai nap is láthatók ily ó-divatú házak, melyeknek udvarait valóságos raktárakul használták a kereskedők. A város fejlődésével s a telkek drágulásával egyidejüleg a nagy udvarok mindinkább ritkulnak, a bérház-építkezésben követik a genovai palazzók mintáját. Csakis a nyilt folyosó, melynek útján valamennyi lakás megközelíthető, marad meg továbbra is. A főlépcsőn kivül még csak egyetlen mellékIépcsőt készítenek a nagyobb házakban is. A nyilt folyosó az udvart három oldalról szokta környezni, míg a negyedik (utcai) rész felől ismét a genovai mintáról vett arkádfolyosó zárja le az udvart. Az előszobák egy vagy két utcai szobába nyilnak, míg a Németországban dívó elrendezés, mely szerint az előszoba homályos folyosó által kiegészítve minden lakóhelyiségbe nyilik, a ritkaságok közé tartozik. A fővárosi bér-

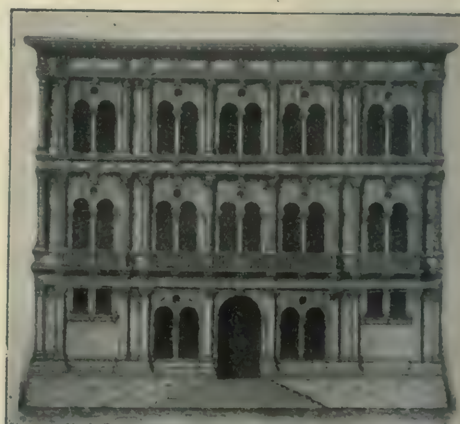
1. ábra. Csikmegyei parasztház 1875-ből.

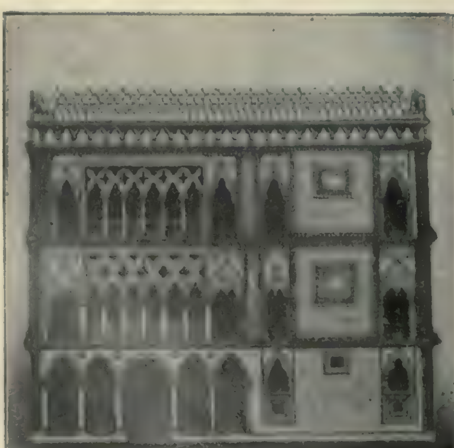
2. áb

3. ábra. Svájci parasztház.

5. ábra. Pal. Vendramin-Calergi Veneziában. Korai renaissance.

4. ábra. Pal. Cà d'Oro Veneziában. Olasz gót.

6. ábra. Kastély Battle-ben, Angolország.

…tornácos ház Kászon-Ujfaluból.

7. ábra. Lakóház-csoport Berlinben.

8. ábra. Gót lakóház Majna-Frankfurtban.

9. ábra. A Woolworth-palota New Yorkban, Broadway.

házak építő stílusában az említett genovai, továbbá az ú. n. bécsi és a német renaissance ízlés tükröződik vissza.

A magyar főváros L.-aiban nem találunk semmiféle nemzeti vonást, de igenis a vidéki gazdák L.-aiban, különösen pedig az ú. n. *székely házban*. Utóbbit főleg a nyitott tornác jellemzi, melyhez hasonló elrendezés egész Európában nincsen. Eredetileg tisztán fából építették a székely házat, de a szászok példája a kőházat is gyakorivá tette. Alaprajza hosszukás, derékszögű négyszög, melynek keskeny oldala az utca vonalában fekszik. A gerendafalat sárral vagy vakolattal tapasztják be. Az utca felől kis előkert, az udvar kerítésén pedig a rendkívül jellegzetes székely kapu csaknem kivétel nélkül megvan. A háznak udvar felőli hosszoldalán 1·20—1·50 m. széles tornác van, melyet a nagy tető eresze átfőd és amelynek különös díszét az egy gerendából szépen faragott karcsu faoszlopok alkotják. A tornác előkert felőli részét kivágott deszkaráccsal zárják el, miáltal az eresz elzárt és mégis szellős előcsarnokká válik. Ide nyilnak a szobák és a kamra ajtai. A székely háznak keleti eredete kétségtelen. Perzsiában manapság is látható oly eresz, melyet elől két oszlop tagol három részre, csakúgy, mint némely székely kőháznál. A székely ház alaprajzi elrendezése csaknem az egész ország magyar L.-aiban fellelhető. A székely ház belső beosztására nézve jellemző az elrekesztett hálófülke, melyet két méteres, ajtó nélküli nyilás köt össze a szobával. A fülkével szemben szokott lenni a cserépkályha, melynek tüzelőjén «koriátfa» van az üst vagy bogrács tűz fölé függeszthetése céljából. A mestergerenda alatt lévő kancsós fogasok Európa sok országában honosak és talán svájci eredetüek. A festett virágos fabútor Ázsiából származott hozzánk. A *csángó* házakon az egész falat mintegy két méter magasságban festett virágos faburkolattal látják el, úgy hogy a meszelésnek alig egy harmada látszik ki.

A felsorolt L.-aktól merőben elütnek az *amerikai* L.-ak. Itt röviden négy L.-tipusról emlékezhetünk meg, ú. m. 1. a *faház* (frame), melyet a legnagyobb könnyedséggel állítanak elő egymáshoz szegezett gerendákból. Gyakran megesik, hogy elszállítják hengeres gerendák gurítása által egyik helyről a másikra. 2. Gazdagok *családháza* (apartment house), kőből készül, pincéje nincsen, magas földszintjén levő lakóhelyiségeibe — első sorban az angol L.-tól kölcsönzött hall-ba — külső szabad lépcső vezet. A kényelemnek csaknem raffinált eszközökkel szolgál. Jellemző a padlástér kihasználása, amennyiben itt tágas, levegős játszótermet létesítenek a gyermekek számára. 3. A *bérház* (tenement house) rendesen 3—4, sőt 5—6 emelet magasságot ér el. Gyakran 20—30 család összeáll és együtt, közös pénzen építtet bérházat, amelyben mindegyiknek jut lakása; ily módon tetemesen olcsóbban jutnak lakáshoz, (központi) fűtéshez, villamos világításhoz egyaránt. Ha bérlik a lakásokat, a háziúr betudja a lakbérbe a fűtést, sokszor a világítást is. 4. *Felhőkarcoló* (l. o.). V. ö. *Huszka* J., A székely ház (Budapest 1894); *Tankó* Sámuel, A L. tervezése és építése (u. o. 1894—1903); *Keil*, Újkori üzleti és L.-ak. Gyüjtemény közbeépített lakó- és üzletházak terveiről, mindennemű stílusban (u. o. 1900); *Kertész* K. Róbert és *Sváb* Gyula, A magyar parasztház (1908); *Planat*, Encyclopédie de l'architecture (Paris).

Lakóhely (lat. *domicilium*), az a hely, amelyen valaki az állandó ottmaradás szándékával letelepszik. A perjogban a L. a bírói illetékesség megalapítására szolgál: a polgári perben az alperesnek, a büntető perben a vádlottnak a L.-e. A L. szerinti illetékesség (forum domicilii) a polgári perben szabály, a büntető perben, ahol első sorban a bűncselekmény elkövetésének helye (forum delicti commissi) irányadó, kivétel. A L.-nek számos jogi hatása van: a kötelezettségek teljesítésére nézve, a nemzetközi magánjogban stb.

Lakok, Orosz-Dagesztánban, Kurmuch város környékén lakó, mintegy félmilliónyi leszgh törzs. Az orosz írók *kazi-kumirchi* néven ismerik.

Lakomák, ünnepélyes alkalmakból rendezett étkezések több tál étellel, meghivott vendégek tiszteletére, melyek az ókorban az isteneknek hozott áldozatokból eredtek, de már a görögöknél a jó barátok és ismerősök összejövetelein is tartattak. A spártaiak lakomái egyszerüek, a beóciaiaké fényűzők voltak. A L. fényűzése a római császárság idejében érte el tetőpontját. Eleinte ülve étkeztek, később fekve; régebben csupán férfiak vettek részt a L.-on, de már az ókor második felében nők is voltak jelen pompás, különösen világos öltözetekben. A hunnok lakomái közül történeti fontosságú Attila végzetes lakodalma, melyről fel van jegyezve, hogy míg vendégei arany edényekből ettek, ő fatállal elégedett meg. A görögöknél és rómaiaknál a bor, a germánoknál a sör szerepelt ital gyanánt. Asztalkendőt nem ismertek, de az egyes ételek közt letisztogatták az asztalt és étkezés előtt, valamint utána mosdóvizet készített a szolganép. A lakoma már akkor is 3 részből állott: 1. előétkek, hal, rák stb.; 2. főétkek és 3. csemege: gyümölcs, sajt és apró sütemények. Kanállal ettek melyhez a középkorban kés, az újkorban villa járult. A régi görögök vendégeiknek a lakoma végén ajándéktárgyat adtak. Az ókor nagyjai közül Sardanapal, Vitelius és Lucullus lakomái voltak híresek. A középkor lakomáit durvaság jellemezte, a háziúr és háziasszony az asztalfőn emelvényen ültek, mellettük rang szerint a vendégek, kik közül az alsóbb ranguak a legsilányabb falatokat kapták. Az újkor lakomáit finomság és figyelmes kiszolgálás jellemzi, mely francia, angol v. orosz divat szerint megy. Az angol divat szerint az ételek az asztal közepén állanak és az nyujtja a tálat szomszédjának, akihez legközelebb esik. A magyar L.-nak felszolgálása ehhez hasonló, csak abban különbözik, hogy a háziasszony kezdi meg az egyes fogásokat. A francia csak az előétket helyezi az asztalra, az orosz pedig a konyhából azonnal körülviteti az ételt az egyes vendégeknek.

A L.-kal kapcsolatban állottak az *ivóünnepek*, amazoknak szinte elmaradhatatlan befejezői. Ez is a görögségnél ölt először állandó formát a *szimpozionok*-ban (l. o.). A rómaiak tőlük tanulják és honosítják meg az ivóünnepeket, de mint nyersebb katonanép, szilajabb kitöréseket enged meg benne magának (orgiák). Különösen a halotti

torok fajzottak el (l. *Tor*). Az indogermánok ősi ivóünnepei vallásos áldozatokból indultak ki, a ráköszöntés is ebből eredt, midőn serlegeiket isteneik dicsőítése és hálaadó imák kíséretében ceremoniális alázattal kiürítették. Ezekből származtak később a versenyivások, amelyeknek részletes szabályai maradtak a középkorból; ez előírások egy része föllelhető a mai diákszövetségek (Burschenschaft) kommersz-törvényeiben. *Nálunk* hasonlókép nagy divatja volt az ivóünnepeknek, kivált torok alkalmával, ugy hogy a «tor» szó tágabb értelmében már nemcsak halottbúcsúztató lakomát jelentett, hanem egyéb alkalmú ivásokra is alkalmazták. A rendezőnek külön neve volt: «kún kapitány»-a volt egy-egy asztalnak külön, vagy az összes vendégeknek együtt. Ennek ma leginkább a Bácskában találjuk nyomát, ahol délszláv szokásokkal (trojanicázás) keverve maradt fenn. V. ö. *Friedländer—Bozóky*, A római világ. II. köt. (Budapest 1885); *Ménard* La vie privée des anciens (Paris 1881); *Hayward* Art of dining (London 1883); *Rogers* Drinks, drinkers and drinking (Albany 1881); *M. Bauer* Der deutsche Durst (Leipzig 1903).

Lakomaszofista, l. *Deipnoszofista.*

Lakompak (Lackenbach), kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 1668 német lak., fűrészgyárral, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Az itteni várat 1618. Esterházy Miklós építtette s most is fennáll. Bethlen korában fontos szerepet játszott a vár, 1620 szept. 30. csata volt itt, melyben Bethlen hadvezére, Tarródy Mátyás, Dampierre császári hadvezér által megveretvén, elesett; síremléke (kőszarkofág) a vár közelében levő dombon ma is látható. 1707-ben a császári párt emberei szállták meg.

Lakonia, az ókorban délkeleti Peloponnezus legszélső vidéke, a leghatalmasabb dór állam, kb. 150,000 lakossal; határai: É.-on Argolis és Arkádia, K.-en a Mirtói-tenger, D.-en a Lakoniai-öböl, Ny.-on Messene. Főfolyója az Eurotas (Iri), hegysége K.-en a Parnon (Malevo), Ny.-on a Taygetos (Pentadaktülo). Főbb városai: Sparta (l. o.), Amyklai, Pharis, Gythion, Epidauros Limera, Sellasia. — Ma görög nomosz, melynek főhelyei Sparti és Gythion v. Marathonisi.

Lakoniai tengeröböl, a Lakoniától (l. o.) D.-re elterülő öböl, ma: Maratoniszi-öböl.

Lakonikus (lat.), rövid, velős, epigrammaszerű beszédmodor, mely a régi spártaiak (lakoniaiak) társalgását utánozza. Innen: *lakonizmus*, a gondolat L. kifejezése.

Lakos *János* báró, hadtudományi iró, szül. Ajkán (Veszprém vm.) 1776 ápr., megh. 1843 jún. 23. 1793-ban hadi szolgálatba lépett a Jellachich-gyalogezredbe. 1835. vezérőrnagy, végül eszéki várparancsnok lett. Vitézségéért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjével s bárói ranggal tüntették ki. Hadtudományi dolgozatain kívül, melyek jobbára német nyelvű folyóiratokban jelentek meg, a magyar szépirodalom terén is működött. Versei és nápolyi levelei *Vándor szünórái* címen jelentek meg (Pest 1839, 2 köt.).

Lakosok mindazok, akik valamely helyen — község, ország — állandóan tartózkodnak. Igy szokás továbbá nevezni a L. közül azokat, kik a lakhelyen polgárjoggal, illetőséggel nem birnak. Külföldieknek Magyarországon lakhatásáról az 1903. V. t.-c. rendelkezik. E törvény szerint lakási szándékukat a hatóságnál 15 nap alatt kell bejelenteniök s ekkor állampolgárságukat, erkölcsi előéletüket igazolni s kimutatni kötelesek, hogy magukat és családjukat tartósan fentartani képesek. Az a külföldi, aki magát kellően nem igazolja, a maga és családja fentartására szolgáló eszközöket ki nem mutatja, vagy akinek az állam területén tartózkodása az állam érdekeire v. a közbiztonságra és a közrendre aggályos, az állam területéről kiutasítható.

Lakosztály. Egy család által lakott házban az egyes lakott szobákat (háló, nappali, gyerekszoba), palotákban és bérházakban az egyes családok részére elkülönített lakásokat jelenti.

Lakóvárosnegyed (ang. *residential section*), Amerikában és Angliában a város ama részének megjelölése, melyben a lakóházak vannak, ellentétben az üzleti negyeddel (*business section*). Vannak, kivált nagyvárosok közelében, egész városok, melyekben csak lakóházak vannak, ezeket *residential town*-nak, lakóvárosnak nevezik.

Lakozás, l. *Lakodalom.*

Lakpénz, l. *Állami alkalmazottak illetményei.*

Lakricnedv, l. *Glycyrrhiza.*

Laksárújfalu, kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 1301 tót lakossal, postahivatal; u. t. Sasvár.

Laksértés, l. *Magánlak megsértése* és *Házjog megsértése.*

Laksmi, a szerencse, jólét, szerelem, házasélet és szépség istennője az indeknél. Visnu (l. o.) isten neje. A tenger habjaiból született csodálatos módon. Neki van szentelve az indek legtiszteltebb állata, a tehén. Jelképe a lótuszvirág, a növényvilágban a termékenység képviselője. Rendesen fényes királynői öltözetben, lótuszvirágon ülve ábrázolják.

Lakszakállas (azelőtt: *Lak*), kisk. Komárom vm. csallóközi j.-ban, (1910) 782 magyar lak., postahivatal, u. t. Bogya-Gellér.

Laktáció (*lactatio*, lat.), a tejelválasztás az emlőmirigyekben, l. *Szoptatás.*

Laktagol, gyógytápszer, amelynek a szoptatóknál a tejet javító és szaporító hatást tulajdonítanak. Gyapotmagvakból készült kivonat, enyhe ízű por, mit kávéskanalanként vesznek be.

Laktalbumin, a tejsavóban előforduló albuminszerű fehérje, l. *Tej.*

Laktamid, *tejsavamid.* Az amidek csoportjába tartozó szénvegyület, mely a tejsavból úgy származik, ha benne az egyik hidroxil — OH — helyét az amido- — NH_2 — gyökkel pótoljuk. Képlete tehát:

$$CH_3.CH<^{OH}_{CO.NH_2}$$

Képződik akkor, ha tejsavanhidridet (laktid) ammoniával összehozunk, vagy ha a tejsavas etilt ammoniával melegítjük. A L. vízben és alkoholban igen könnyen oldódó kristályokból áll; op. 74°. Lúgokkal főzve tejsavra és ammoniára bomlik szét.

Laktámok. A γ és δ aminosavak amino- és karboxil-gyökéből könnyen víz hasad le és belső

anhidrid keletkezik. E belső anhidrideket L.-nak nevezik, pl.:

$$\begin{array}{ccc} \begin{array}{l} CH_2.CH_2.CH_2 \\ | \qquad\qquad | \\ NH_2 \quad HOCO \end{array} & \qquad & \begin{array}{l} CH_2.CH_2.CH_2 \\ | \qquad\qquad | \\ NH ——— CO \end{array} \\ \gamma\text{-amino-vajsav} & & \gamma\text{-amino-vajsav L.} \\ & & \text{v. pirrolidon} \end{array}$$

A L. képződése, mint a példából látható, heterociklusos vegyületekhez vezet.

Laktanya, l. *Kaszárnya*.

Laktanyafogság v. *kaszárnyafogság*, a katonaságnál szakaszvezetők s ennél alantasabb tisztségű katonákra szabható fegyelmi fenyítés. A L.-ba helyezett katona az alosztálya számára kijelölt helyiségeket szolgálaton kívül el nem hagyhatja s a vendéglő-helyiségbe (kantin) nem járhat; minden neki kijutó szolgálatot azonban el kell végeznie. Ezenkívül köteles — ha szolgálatmentes, — mindennap, a napiparancs kihirdetése után, a kaszárnyaügyeleti tisztnél abban az öltözékben jelentkezni, mely a kijárásra van előírva. A L. legfeljebb 30 napra terjedhet.

Laktanyahajók v. *szálláshajók* (ném. *Kasernschiffe* v. *Bequartierungsschiffe*), régi, elavult hajók, melyeket legénység elszállásolására használnak, tehát tulajdonképen úszó laktanyák.

Laktarin a. m. kazein.

Laktátok *(lactatok)*, a tejsav sói, pl. ferrolaktát v. tejsavas vas.

Laktec, adók. Zágráb vm. szent-ivánzelinai (svetiivanzelinai) j.-ban, (1910) 876 horvát lak., u. p. és u. t. Sesvete.

Laktidek, α-oxisavak hevítéskor, gyakran pedig már közönséges hőmérsékleten, ha exszikkátorban tartjuk, vizet veszítenek és két molekula sav anhidridszerű kapcsolódásából L. keletkeznek, pl.:

$$\begin{array}{ccc} 2\begin{array}{l} CH_3.CH(OH) \\ | \\ COOH \end{array} & = & \begin{array}{l} CH_3.CH—O—CO \\ | \qquad\qquad\quad | \\ CO—O—CH.CH_3 \end{array} \\ \text{tejsav} & & \text{laktidek} \end{array}$$

Laktiferusz, l. *Galaktoforusz*.

Laktilsav a. m. tejsav; nem használt kifejezés.

Laktimek *(imidanhidridek)*, az ortoamidosavakból vízvesztés által képződő szénvegyületek. Úgy származnak az ortoamidosavakból, hogy a vízképződéshez a karboxil-csoportban (CO.OH) levő karbonilgyök (CO) oxigénje lép ki. Pl.:

$$\underset{\text{ortoamido-fenilglioxilsav}}{C_6H_4<^{CO.CO.OH}_{NH_2}} = \underset{\text{víz}}{H_2O} + \underset{\text{izatin (egy laktim).}}{C_6H_4<^{CO}_{N}>C.OH}$$

Laktobióz a. m. tejcukor (l. o.).

Laktobutirométer, l. *Galaktométer*.

Laktodenziméter, l. *Galaktométer*.

Laktofenin, *lactylphenetidin*, *lactophenin*: $C_2H_5O.C_6H_4.NH(CO.CHOH.CH_3)$, a fenacetinnel (acetylphenetidin) analóg vegyület. Színtelen, szagtalan kristályok. Mint analgetikum, antineuralgikum és antipiretikum gyógyszerül használatos.

Laktokrit, Laval által szerkesztett és 1886 óta ismeretes tejvizsgáló gép, mellyel egyszerre 12 tejpróba zsírtartalma határozható meg.

Laktol, *lactonaphtol*: $CH_3.CH(OH)COO.C_{10}H_7$, a β-naphtol tejsavesztere. Színtelen kristályok. Mint bélantiszeptikum használatos.

Laktométer, l. *Galaktométer*.

Laktonok, a γ, δ oxisavak egy molekulájából vízvesztés révén képződő belső anhidridek. E vegyületek az oxisavak belső észtereinek is tekinthetők. Többnyire folyékony szénvegyületek, melyek vízben, borszeszben és éterben könnyen oldódnak; közömbös kémhatásuak és gyenge aromás szaguak. Pl.:

$$\underset{\gamma\text{-oxivajsav}}{\begin{array}{l} CH_2.CH_2.OH \\ | \\ CH_2.CO.OH \end{array}} = \underset{\text{víz}}{H_2O} + \underset{\gamma\text{-butirolakton.}}{\begin{array}{l} CH_2.CH_2 \\ | \qquad\quad\; >O \\ CH_2.\,CO \end{array}}$$

Laktoprotein a tej kazeinjéből pepszin hatására képződik és valószínűleg több fehérje keveréke.

Laktoszkóp, l. *Galaktométer*.

Laktóz, l. *Tejcukor*.

Laktozuria, tejcukor megjelenése a vizeletben; szoptató nőknél gyakori; máskor is előfordulhat kivételesen. Jelentősége nincsen; de a cukorbetegséggel téveszthető össze.

Laktucin, *laktukon*, *laktukopirin*, *laktukasav*, l. *Lactucarium*.

Lakušije, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 308 horvát és szerb lak.; u. p. Jakšić, u. t. Blacko-Jakšić.

Lakusztris fácies (geol.) a. m. egykori mocsárvizi lerakódások.

Laky *Ev. János Demeter*, író, a csornai premontrei kanonokrend perjele, szül. Keszthelyen 1818 dec. 25., megh. Csornán 1902 aug. 2. 1838-ban a csornai premontrei rendbe lépett. 1843. pappá szentelték, mire Szombathelyen lett tanár, 1846. Türjére helyeztette át magát, s itt írta *A költészetnek rövid elméleti és gyakorlati rendszere és történeti vázlata* c. könyvét (Szombathely 1847), az első magyar nyelvű iskolai poétikát; 1847—48-ig Keszthelyen volt a költészet és szónoklat tanára. A szabadságharcban tevékeny részt vett, ezért az önkényuralom vasban töltendő 8 évi várfogságra ítélte, amiből 4 évet Olmützben és Josefstadtban ki is töltött. A tanítástól kiszabadulta után el volt tiltva, azért a csornai székházban vonult meg s utóbb mint rendjének kormányzó perjele működött. Igen elterjedt tankönyvein kívül egyéb munkái: *A csorna-premontrei kanonokrend és prépostság története* (megjelent a rend 1862-iki névtárában); Lucanus *Pharsaliájának* hexameteres műfordításával az Akadémia dicséretét nyerte (u. o. 1867); *A női erény és méltóság irányelvei* (Győr 1889) stb.

Lala (török) a. m. nevelő, gyermekek hopmestere, dajkája. A szultán gyermekeinek nevelője.

Laláncz (azelőtt: *Lalasincz)*, kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 1291 oláh lak.; u. p. és u. t. Marosborsa.

Lalande (ejtsd: lalañd) *Joseph Jérôme Le Français de*, francia csillagász, szül. Bourg-en-Bresseben 1732 júl. 11., megh. Párisban 1807 ápr. 4. Jogot tanult és ezenkívül De l'Isle és Lemonnier mellett csillagászattal is foglalkozott. Utóbbi ajánlatára 1751. az akadémia csillagászati megfigyelések céljából Berlinbe küldte. Visszatérte után egy évig Bourgban ügyvédeskedett, de azután Párisba menvén, teljesen a csillagászatnak szentelte

magát. 1753-ban az akadémia tagjává választották, 1761. a Collège de Franceban tanár, később az Ecole militaire csillagvizsgálójának igazgatója lett. L. szorgalmas megfigyelő és termékeny csillagászati iró. Ő kezdte először a zónamegfigyeléseket; óriási, 47,000-nél többet tartalmazó csillagjegyzékét: Histoire céleste française, Baily adta ki (London 1847). Legfontosabb nagyobb művei: Traité d'astronomie (Paris 1764, 2 köt.; 3. kiadás 1792, 3, illetve 4 köt.) és a Bibliographie astronomique avec l'histoire de l'astronomie depuis 1781—1802. (u. o. 1803).

Lalang v. *alang-alang* (növ.), az alangmezők főfüve, l. *Imperata.*

Lalangue *János*, orvos és iró, szül. Luxemburg hercegségben 1743., megh. Varasdon 1799. Bécsben végezte tanulmányait és azután mint Van Svieten bizalmas embere Mária Terézia udvarába került, aki őt Varasd vm. főorvosává nevezte ki. Művei: Medicina ruralis (Zágráb 1776); Tractatus de aquis medicatis regnorum Croatiae et Slavoniae (u. o. 1779); De aquis Hungariae medicatis (Nagykároly 1783); az első kettő megjelent horvát, az utolsó magyar nyelven is e címen: La Langue Joan munkája a magyarországi orvosvizekről és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól. A szegényeknek kedvekért (Nagykároly 1783).

Lalasincz, község, l. *Laláncz.*

Lalenbuch *(lale* a. m. félkegyelmű), német bohóságok gyüjteménye a XVI. sz. utolsó tizedeiből; magában foglalja azokat a tréfákat, melyekkel Németország egyes városait (pl. Buxtehude, Schöppenstedt, Teterow, Polkvitz, Schildau stb.) pellengérre szokták állítani. Az elmesélt történetek szinhelye a költött Lallburg vagy Lalenburg volt: innen a könyv neve, melynek első kiadása 1597. jelent meg.

Lalibela *(Lalibala)*, az etiópiai keresztények szent városa Abesszíniában, a felső Takarre mellett elterülő fensíkon, számos, nagyobbára a XIII. sz.-ból való, sziklába vésett templommal.

Lalin, járási székhely Pontevedra spanyol tartományban, (1910) 18,000 lak.

La Linea, spanyol város, l. *Linea.*

Lalique (ejtsd: lalik), *René*, francia ötvös és igarművészeti tervező, szül. Ay-ben 1860. A modern ékszer egyik legkiválóbb mestere. Diszítő motivumait a természetből meríti s egy-egy virág-, levél-, apró állat-, emberi fej- vagy alakból kiindulva fejleszti ékszereit, amelyekkel elsősorban szines hatásokra tör. Ennek fokozására a legkülönbözőbb anyagokat, nemes fémeken és drágaköveken kívül a zománcot, az elefántcsontot, szarut, békateknőt is fölhasználja.

Lality, nagyközség. l. *Liliomos.*

Lalla Rookh (ang., ejtsd: lelle ruk), Thomas *Moore* angol költő egyik híres művének címe.

Lallatio (lat.), l. *Lambda.*

L'Allemand, német festők, l. *Allemand.*

Lallemantia-olaj (növ.), a *Lallemantia iberica* olaja, mely gyorsan szárad s e tekintetben még a lenolajat is fölülmulja.

Lallement, l. *Avé-Lallement.*

Lally-Tollendal (ejtsd: -tollañdal), 1. *Thomas Arthur*, *Lally* grófja, *Tollendal* bárója, francia hadvezér, szül. Romansban (Dauphiné) 1702., megh. Párisban 1766 máj. 7. Ir családból származott, mely II. Jakabbal együtt menekült Franciaországba. 1756-ban a kelet-indiai francia birtokok főkormányzójává nevezték ki s 1758. nagy hévvel és szerencsével támadta meg az angolok birtokait. De 1760. vereséget szenvedett és Pondicherrybe vonult vissza, melyet hősies védelem után 1761 márc. 16. kénytelen volt feladni az angoloknak. Ezután három évig volt hadifogságban, majd 1764. Párisba ment, hogy magát az árulás vádja ellen igazolja. Itt azonban a Bastilleba zárták és igazságtalan itélet alapján lefejezték. Fia Voltaire segítségével megujíttatta L. pörét s miután kiderült teljes ártatlansága, az 1778 máj. 21-iki királyi rendelet visszaállította nevének becsületét. V. ö. *Hamont,* La fin d'un empire français aux Indes sous Louis XV (Paris 1887).

2. *L., Trophime Gérard, marquis,* francia politikus, az előbbinek fia, szül. Párisban 1751 márc. 5., megh. u. o. 1830 márc. 11. Atyjának bátor védelmével keltett először feltünést. 1789-ben mint a nemesi rend küldöttje csatlakozott a nemzetgyüléshez. A kétkamarás rendszer híve volt s nem helyeselte a nemesi címek eltörlését. 1789 okt.—1792 aug. Svájcban élt, ezután a király védelmére Párisba jött s aug. 10-ike után ő is fogságba került, de a szeptemberi vérengzések elől szerencsésen Angliába menekült. Itt írta meg később XVI. Lajos védelmét (Plaidoyer pour Louis XVI) és az emigránsok igazolását (Défense des émigrés français, adressée au peuple français, 1794). Napoleon uralma alatt Bordeauxban tartózkodott s irodalmi tanulmányainak élt. XVIII. Lajos 1815. pairré nevezte ki s a liberális politikusokhoz tartozott.

Lalo (növ.), a majomkenyérfa (l. *Adansonia)* összetört leveleiből nyert anyag, melyet az afrikai szerecsenek az ételekhez hozzáadnak.

Lalo, 1. *Edouard*, francia hegedűművész és zeneszerző, szül. Lilleben 1823 jan. 27., megh. Párisban 1892 ápr. 22. Művei közül nagyon értékesek hegedűkompoziciói, főként 3 hegedűversenye (I., Sarasate-nak (l. o.) ajánlotta; II. Symphonie espagnole; III. Concerto Russe); operái: Fiesque (előadatlan); Le roi d'Ys (1876); La Jaquerie (Coquard fejezte be 1896); ballet: Namouna; némajáték: Néron (1891); kamarazeneművek; zenekari darabok.

2. *L., Charles*, francia esztetikus, szül. 1877 febr. 24. Périgueuxben. Művei: L'esthétique musicale scientifique (1908) és Esqisses d'une esthétique musicale scientifique (1908) feltünést keltettek.

Lalofóbia (gör.), a megszólalástól való félelem, midőn a dadogók már előre félnek, hogy beszélniök kell, vagy midőn idegeseknek fájdalmat okoz a beszéd.

Lalopátia (gör.), l. *Beszédzavarok.*

Laloy (ejtsd: —loá), *Louis*, francia esztetikus, szül. 1874 febr. 18. Greyben (Haute-Saône). A Schola Cantorumon tanult. Kiváló kritikus. 1905-ben megalapította Marnolddal a Mercure musicalt, 1907. a Société internationale de musique Bulletin français-inek szerkesztője (Ecorcheville-lel). Az

ókor zenéjéről több jeles művet írt. Ezeken kívül: Rameau (1907) és Notes sur la musique cambodgenne (1907) c. munkái nevezetesek.

L. A. M. (lat.) a. m. *Liberalium artium magister* (a szabad művészetek mestere).

Lam, *Jan*, lengyel humorista és regényiró, szül. Stanislauban 1838 jan. 16., megh. Lembergben 1886 aug. 3. Maró szatirával irott elbeszélései közül a legjobbak: Panna Emilia (Emilia kisasszony); Idealiści (Idealisták) stb.

Lam., növénynevek után *Lamarck* J. A. P. M. (l. o.) nevének röviditése.

Láma, tibeti nyelven a. m. felsőbb; ez a tibetieknél, mongoloknál és kalmukoknál a buddhista papok címe. *Dalai L.*, a tibeti buddhisták vallási és világi feje. Az elnevezés eredetileg mongol, de aztán általánosan elfogadott címe a Kinában és hűbéres tartományaiban, valamint az orosz területen élő buddhisták főpapjának. L. még *Lámaizmus*.

Láma (*Lama*, állat), a Teve-félék (l. o.) családjába tartozó emlősállatnem. Jellemző reá, hogy hátán nincsen púp, füle hosszú és hegyes, farka rövid, bundája hosszú és gyapjas, végtagjai hosszuak és vékonyak, ujjai hasítottak. Felső állkapcsában 2 metsző-, 1—1 szem-, 2—2 elő- és 3—3 utózápfog, az alsóban pedig 6 metsző-, 1—1 szem-, 2—2 elő- és 3—3 utózápfog van; a fogak száma tehát 32. Dél-Amerika Ny.-i részein honos. Kisebb-nagyobb társaságban, gyakran több száz főnyi nyájakban él. Két, mások szerint négy faja ismeretes. Ezek: a *huanako* vagy *guanako* (*Lama huanachus* Molina). Körülbelül akkora, mint a mi szarvasunk. Alapszíne vörösbarna; melle közepe, hasa, alfele és végtagjainak belső oldala fehéres; homloka, háta és szeme tája feketés; hátsó lábain feketeszínű elliptikus foltja van. Dél-Amerika legdélibb részétől kezdve Peru É.-i részéig honos. Fogságban megszelidül. A huanakónak leszármazottja a *L.* (*L. huanachus* Molina, forma *glama* L.) és a *paka* vagy *alpaka* (*L. huanachus* Molina, forma *pacos* L.). A L.-t és a pakat egyesek egyszerüen a huanako tenyésztett alakjának veszik, mások ellenben külön fajnak tartják. A *L.* valamivel nagyobb a huanakónál, amelytől mellén és elülső végtagja csuklóján levő szarukérgei által különbözik. Színe változó; vannak fehér, fekete, sötétbarna, vöröses, agyagsárga és különböző tarkaszínű példányai. Leggyakoribb Peruban, különösen a magas fensíkokon, ahol már ősidők óta tenyésztik és teherhordásra használják. Húsát eszik. Teje jóízű. Gyapját pokrócok és kötelek készítésére használják; bőrét tartóssága miatt sokféle célra feldolgozzák. Trágyája jó tüzelő. A *paka* a L.-nál kisebb. Termete a juhéra emlékeztet, de nyaka hosszabb és feje tetszetősebb. Fekete v. fehér színű, ritkán tarka. Gyapja nagyon hosszú s nagyon lágy. Peruban és Boliviában honos, ahol nagy nyájakban a fensíkokon tartják és csak nyírás idején terelik őket be a pásztorok kunyhóiba. Teherhordásra nem használják, hanem kizárólag értékes gyapjáért és ízletes húsáért tenyésztik. Kevéssel beéri és gyorsan szaporodik, ezért tenyésztésre nagyon alkalmas. Tenyésztésével Európában is megpróbálkoztak, de mostanáig eredménytelenül. A L.-nem negyedik faja a *vikuna* (*L. vicunna* Molina). Nagyságra a L. és a paka közt áll. Alapszíne sárgásbarna, lapockáin hosszú fehér szőre van. Gyapja rövid, göndör és rendkívül finom. A Kordillerák kopár gerincein honos és csak a forró évszakban száll le a völgyekbe. 6—15 nőstényből és egy hímből álló falkákban él. Húsát eszik, gyapjából rendkívül finom és értékes szöveteket, kalapokat stb. készítenek. Az összes L.-fajok gyomrában bezoárgolyók találhatók, melyeket régen orvosi célra használtak; ma már nincs értékük.

Lamachos, athéni hadvezér, kit bátorságáért és önzetlenségéért már Perikles nagyon kedvelt és több megbízást adott neki. 415-ben Alkibiades és Nikias oldalán vezérkedett a sziciliai vállalatban, de okos tervét, hogy a gyenge véderejű Szirakuzát rögtön vegyék ostrom alá, nem fogadták el; 414. nyarán Szirakuza ostroma közben elesett. Aristophanes több darabjában (Lovagok, Béke) gúnyolja harcias politikájáért, pedig a Nikias-féle békét 421. ő is aláírta.

Lamacs (Blumenau), kisk. Pozsony vm. pozsonyi j.-ban, (1910) 1381 tót és magyar lak., vasúti állomással és távíróhivatallal, u. p. Pozsonyhidegkút. 1866 júl. 22. itt heves ütközet volt a poroszok és osztrákok közt, melyben csak a fegyverszünet hire vette elejét az utóbbiak biztos vereségének.

Lámaizmus, a buddhista tanoknak az az alakja, melyet Tszonkhapa (szül. 1353.) alapított. Tszonkhapa követői külsőleg abban különböznek a korábbi buddhistáktól, hogy a papok veres ruháját a régi sárgaszínű ruhával cserélték föl. Fejük a Dalai Láma, kit a budhiszattva Avalokitesvara megtestesülésének tartanak. Ez a Buddha-jelölt nem lehet addig Buddha, azaz nem jut el addig a Nirvanába, míg az egész emberiséget meg nem váltja. Hogy ezt a feladatát betölthesse, újra meg újra embernek születve a földre jön. Minden egyes Dalai Láma egy-egy ilyen törekvő Buddha-pretendens. Ha a Dalai Láma meghal, a papok új főpap keresésére indulnak. Egyenrangú a Dalai Lámával a Tasi-Lumpo-kolostorban székelő Bogdo-Láma, kiben a Dhjáni-Buddha újjászületését tisztelik. V. ö. *Köppen*, Die lamaische Hierarchie u. Kirche (Berlin 1859); *Schlagintweit*, Buddhism in Tibet (Leipzig 1863); *Waddel*, The Buddhism of Tibet or Lamaism, with its mystic cults, simbolism and mythology (London 1895).

Lámák (állat), l. *Láma*.

Lamalou-les-Bains (ejtsd: lamalú lé beñ), fürdőhely Hérault francia département Béziers járásában a Lamalou mellett, (1911) 939 lak., 12 szénsavas-vasas ásványvízforrása (16°—48°) van.

Lama-miao, észak-kinai város, l. *Dolon-nor*.

La Mancha, spanyol vidék, l. *Mancha*.

La Manche (ejtsd: —mañs; magyarul: *A csatorna*; ang. *The Channel*; az ókori *Mare Britannicum*), az a tengerszoros, amely Anglia DK.-i és Franciaország ÉNy.-i partja közt van. Bejárata a Quessant (francia) sziget és a Landsend-fok (ang.) közt 166 km. széles, legkeskenyebb helye a *Pas de Calais* (franc.) v. *Strait of Dover* (ang.), az ókorban: *Fretum Gallicum* vagy *Britannicum*, mindössze 33·5 km. széles. A L. hossza 560 km., legnagyobb szélessége 240 km., az angol Exe

folyó torkolata és a francia Cancale kikötő közt. Legnagyobb mélysége a Pas de Calaisban 57 m., K.-en 120 m., sőt Alderney szigetnél 174 m., tehát nem oceánikus mélység. A L. fiatal, tenger alá sülyedt terület. Forgalma Anglia és a kontinens közt óriási, rendkívül sűrű a hajóközlekedés, számtalan világítótornya van, leghíresebb az Eddystonen lévő Plymouth-szal szemben. 1875-ben már társaság alakult a csatorna alatt fúrandó alagút előkészítésére, de a tervek, habár egyáltalában nem lehetetlenek, mégis egyelőre sok hadászati és egyéb érdek miatt kivihetetlenek.

Lamanszkij, *Vladimir Ivanovics*, orosz szlávista, született Szent-Pétervárt 1833-ban, megh. ugyanott 1914 dec. 1. (nov. 19.). 1865–1899-ig a szláv nyelvek tanára volt a szent-pétervári egyetemen. Szlavofil irányban működött és írt. Számos munkái közül említést érdemelnek: Serbija i jugoslavjanskija provinciji v Avstriji (Szerbia és a délszláv provinciák Ausztriában, 1864); Istoričeskoje izslědovanie greko-slavjanskago mira (A görög-szláv világ történeti megvilágítása, Szent-Pétervár 1871), melyben a görög-szláv és a román-germán világfelfogás közti ellentét teoriáját fejti ki. Kiadta Secrets d'État de Venise címmel (Szent-Pétervár 1884) a görögökre, szlávokra és törökökre vonatkozó XV—XVI. sz.-beli okiratokat a velencei levéltárból. 1890-től a Živaja Starina című folyóiratot szerkesztette.

Lamantin (állat), l. *Szirénák*.

La Mara, *Lipsius* Marie (l. o.) írói neve.

La Marck, *August Maria Raimund, gróf, arenbergi herceg*, szül. Brüsszelben 1753 aug. 23., megh. u. o. 1833 szept. 26. Mint egy francia szolgálatban álló német ezred tisztje vitézül harcolt 1771—72-ig Kelet-Indiában, 1780—82-ig pedig Észak-Amerikában. Az 1789—91-iki nemzetgyűlésben a mérsékelt udvari párthoz tartozott s ő közvetítette Mirabeau közeledését az udvarhoz. A királyság bukása után többnyire Bécsben élt s csak Napoleon végleges bukása után tért vissza régi hazájába, Németalföldre, hol mint tábornok szolgált 1830-ig. Mirabeauval váltott levelezését és érdekes emlékiratait *Bacourt* adta ki (Paris 1851, 3 köt.).

Lamarck, *Jean Baptiste Antoine Pierre Monet de*, francia természettudós, szül. Barrentinben (Picardia) 1744 aug. 1., megh. Párisban 1829 dec. 18. Rövid hadi szolgálat után az orvosi és természettudományok tanulmányozásának élt. 1780 óta több növénygyüjtő utazást tett s a növénytan terén több nagyobb rendszertani munkát írt; 1792. a Jardin des plantes-ban az alsóbbrendű állatok tanának tanára lett. Ez időtől kezdve a zoológia mívelésére szentelte minden erejét és Système des animaux sans vertèbres (1809), valamint Histoire des animaux sans vertèbres (1815—22, 7 kötet) műveivel, mely utóbbit *Milne* Edwards társaságában írta, jeles szisztematikusnak bizonyult. Ő különítette el először a gerincteleneket a gerincesektől, a tüskésbőrüeket a polipoktól és az állatosztályok természetes elkülönítésének alapját vetette meg. Elméleti munkái közül nevezetes a Philosophie zoologique (1809). Ő volt az első, aki szakított a régi fajfogalommal s a fajok változatlanságáról szóló dogmával és az állatország keletkezését a lassú, fokozatos fejlődéssel magyarázta és azt tudományos alapon bizonyította is. Növénytani munkái: Flore française (Paris 1778, 3 kötet, újabb kiadása De Candolle-tól); Extrait de la flore française (u. o. 1795); Histoire naturelle des végétaux (u. o. 1802, 15 köt.); Encyclopédie méthodique botanique (u. o. 1783—1817, 13 köt., egy atlasszal és 900 tábl.); De Candolle-lal Synopsis plantarum in Flora Gallica descriptarum (u. o. 1806). Emlékszobrát a párisi Jardin des Plantesban (Faget műve) 1909 jún. 13 leplezték le. V. ö. *Claus*, L. als Begründer d. Descendenzlehre (Wien, 1888); *Lang*, Zur Charakteristik d. Forschungswege v. L. u. Darwin (Jena 1889); *Perrier*, L. et transformisme actuel (Paris 1893); *Packard*, L., the founder of evolution (London 1902); *Wagner*, Über L.-s Entwicklungslehre und ihre moderne Erneuerung (Leipzig 1913); *Kühner*, L., die Lehre vom Leben, seine Persönlichkeit und d. Wesentliche aus seinen Schriften, kritisch dargestellt (Jena 1913).

Lamarckizmus, *Lamarck* Jean Baptiste (l. o.) tana a fajok keletkezéséről. E magyarázat szerint a fajok átalakulásának főoka az alkalmazkodás, mely a külső körülmények hatásának eredménye; a különböző fajok, nemek, családok, rendek, osztályok képviselőinek hasonlósága pedig az öröklésen, a közös származáson alapszik. Az alkalmazkodás lényege abban rejlik, hogy a környezetnek folytonos lassú változásai megfelelő lassú változásokat létesítenek a szervezet működésében, az egyes működések erősbödése, gyengülése v. szünetelése viszont olyképpen hat vissza a szervekre, hogy az egész szervezet megváltozik. A L. szerint tehát a szervezetekben a környezet hatására mindig olyan határozott irányú változások létesülnek, melyek a keletkezés idejében uralkodó létföltételek között célszerüek és hasznosak s amelyeket a szervezetek utódaikra is átörökíthetnek. A L. a darwinisztikus magyarázatokkal szemben azt tanítja, hogy azok a változások vezetnek új fajok keletkezésére, amelyek kezdettől fogva határozott irányúak s melyek *közvetlen alkalmazkodás és a szervek használása vagy nem használása révén, szóval a szervezet saját erejéből keletkeznek*. Ezzel ellenkezőleg a darwinisztikus magyarázatok különböző okok hatására előálló véletlen változásokból indulnak ki, melyekből a létért való küzdelemben előnyösöket a természetes kiválogatódás tovább tenyészti, a hátrányosakat pedig kiküszöböli. Sok búvár ma a lamarckisztikus és darwinisztikus magyarázatok egybekapcsolásával igyekszik a fajok formálódását megmagyarázni; pl. *Wettstein, Plate, Méhely* stb. L. még *Származástani elméletek*. V. ö. *Francé*, Lamarck elméletének hatása az újabb élettudományban (Termtud. Közl., Pótfüzetek, 1908, 81—120. lap).

La Marmora, *Alfonso Ferrero*, lovag, olasz hadvezér és államférfiú, szül. Torinóban 1804 nov. 18., megh. Firenzében 1878 jan. 5. A szárdiniai hadseregbe lépve, 1848. Peschiera ostrománál tünt ki s ezért tábornokká nevezték ki. 1848 nov.—1849 febr. hadügyminiszter volt, majd a szerencsétlen háború után 1849 nov. újból át-

vette a hadügyi tárcát s a hadsereg ujjászervezésével foglalkozott. 1855 ápr. 6 vezette a 15,000 főnyi szárdiniai sereget Krimbe az angolok és franciák segítségére. 1856—59-ig harmadízben volt hadügyminiszter. 1859. pedig vezérkari főnök lett. A háború után miniszterelnök volt 1860 jan.-ig, majd ismét 1864—66-ig. Mint ilyen kötötte meg Poroszországgal a szövetséget Ausztria ellen 1866 ápr. Mikor a háború 1866 jún. kitört, L., mint vezérkari főnök a király seregében működött. A szerencsétlen custozzai csata után lemondott állásáról. Ezután mint képviselő működött. Mikor 1868. a porosz vezérkar hivatalos munkája működéséről kicsinylőleg nyilatkozott, L. közzétette Bismarck hírhedt »Stoss ins Herz» 1866 jún. 17. kelt táviratát, s ezzel Poroszország akkori eljárását meg akarta bélyegezni. 1873-ban újabb röpiratot bocsátott közre Bismarck ellen «Un po' più di luce» (Több világosságot!) címen, melyben őt hitszegéssel vádolja Olaszországgal és a Német birodalommal szemben. Az olasz kormány erre szigorú törvényt hozott az államtitkok nyilvánosságra hozatala ellen. 1891-ben Torinóban lovasszobrot emeltek emlékének. V. ö. *Massari*, Il generale Alfonso di L. (Milano 1880).

Lamarque (ejtsd: lamárk), *Maximilien*, gróf, francia tábornok, szül. St.-Severben 1770 júl. 22., megh. 1832 jún. 1. Az 1805-iki hadjárat után mint vezérkari főnök Bonaparte Józsefet Nápolyba kisérte. 1809-ben Wagramnál tünt ki, 1812. pedig előbb Oroszországban, majd Spanyolországban működött. 1815-ben Napoleon a nyugalomnak a Vendéeben való helyreállításával bízta meg. A Bourbonok által számüzetvén, csak 1818. tért vissza Franciaországba, ahol 1828. képviselővé választották. Irodalmilag is működött; művei: Nécessité d'une armée permanente (Paris 1820); De l'esprit militaire en France (u. o. 1826); Souvenirs, mémoires et lettres (Brüssel 1835, 3 kötet).

Lamartine (ejtsd: lamartin), *Alphonse Marie Louis de*, francia költő, szül. Millyben 1790 okt. 21., megh. Passyban 1869 márc. 1. Hosszabb olaszországi tartózkodás után a királyi gárdába állott, de a száznapos uralom (1814) beálltával ismét visszatért a magánéletbe s egy ideig utazgatott. Benyomásait s az 1818. elhalt Mme Charleshoz való viszonyát közvetlen hangú, mesterkéletlen versekben örökítette meg, amelyeket Méditations poétiques (1820) és Nouvelles méditations (1823) c. adott ki s amelyekkel a romantikus költészet egyik megteremtője lett. Időközben a külügyi szolgálatba lépett s 1823. Firenzében meg is nősült. Felesége, Mary-Anne *Birch* gazdag angol család sarja volt. A lassankint visszanyert lelki egyensúly s fölemelő vallásos érzés költői kifejezője legközelebbi verskötete, a Harmonies poétiques et religieuses (1830, 2 köt.) A júliusi forradalom után, 1832. családjával beutazta Görögországot és Kis-Ázsiát, amiről ragyogó képekben gazdag Voyage en Orient (1835, 4 köt.) c. útleírásában számolt be. Egyik legjelesebb alkotása a Jocelyn (1836, 2 köt.) c. idillikus eposz. Csak részleteiben sikerült La chute d'un ange (1838, 2 köt.) c. lírai eposza, melyben a mély és költői részek sivár retorikai szószátyárkodással váltakoznak. Szintúgy igen egyenetlen értékű utolsó versgyüjteménye, a politikai irányú verseket is tartalmazó Recueillements poétiques (1839). L. 1833 óta volt tagja a parlamentnek, egyik párthoz sem csatlakozott s politikai hitvallása sajátos vegyüléke volt a katolikus ortodoxiának és Saint-Simon gondolatainak. Ezt a felfogást tükrözi Histoire des Girondins (1847, 8 köt.) c. történeti munkája. 1848-ban egy ideig a provizórikus kormány élére került. A császárság leszorította a politika szinteréről s L., akiben a takarékosság polgári erénye sohasem volt meg, sanyarú helyzetbe került. Csakis a legmegfeszítettebb irodalmi munkával tudta úgy ahogy fentartani magát s egymásután adta ki újabb köteteit, a melyeknek azonban már édes-kevés az irodalmi jelentőségük. Végre is megszánta a kormány és 1867. 25,000 frank évjáradékot szavaztatott meg a részére. Irói pályája e második feléből csupán a következő kötetek érdemelnek említést: Confidences (1849); Raphaël (1849); Nouvelles confidences (1851); Graziella (1852). Halála után jelentek meg: Le manuscrit de ma mère (1871); Poésies inédites (1873); Correspondance (1873—75, 6 köt.) stb. Összegyűjtött műveit Oeuvres complètes c. 1860—66-ig adta ki 41 kötetben (Uj kiad. 1900 óta). Magyarul megjelentek: Jocelyn, Ford. *Tálabér* György (Pest 1863): A Girondiak története, ford. *Jánosi* Ferenc (u. o. 1865, 10 köt.); Julius Caesar története (u. o. 1865, 2 köt.); Héloïse és Abélard, ford. *Erhardt* Vilmos (Bpest 1880, új kiad. 1896); Az 1848-iki forradalom története, ford. *Zsilinszky* Mihály, (2 köt., u. o. 1873); Sokrates halála, ford. *Jánosi* Gusztáv (Veszprém 1873); Graciella, ford. *Kaposi* József (u. o. 1885); Rafael, Egy húsz éves ifjú szerelme, ford. *Kontúr* Béla (u. o. 1896). V. ö. E. *Deschanel*, L. (Paris 1893, 2 köt.); *Ziromsky*, L. poète lyrique (u. o. 1898); *Quentin-Bauchart*, L. homme politique (u. o. 1903, 2 köt.); L. *Séché*, L. de 1816 à 1830 (u. o. 1906); u. a. Le roman d'Elvire (u. o. 1909); *Allais*, Le lyrisme de L. dans les Harmonies (u. o. 1910).

Láma-szövet, laza kártolt gyapjuszövet női felöltőkre. Sűrűsége 16 fonal cm.-ként, a fonalak metr. finomsági száma: 16.

Lamb (ejtsd: lem), *Charles*, angol író és költő, szül. Londonban 1775 febr. 10., megh. Edmontonban 1834 dec. 27. Főműve a London Magazineban *Elia* álnév alatt írt tanulmányainak Essays of Elia (1823) c. gyüjteménye, amely józan életfelfogásával, igaz hazafiságával és kedves humorával az angol irodalom legértékesebb essayihez tartozik. Lírai költeményeit (1798) az egyszerűség, közvetlenség és az érzés melegsége jellemzi. Mary Ann (szül. 1765., megh. 1847) nevű nővérével együtt írta Tales from Shakespeare (1807) c. munkáját, amely az ifjúságnak még ma is kedves olvasmánya és magyarul is megjelent: L. Károly és Mária, Shakespeare-mesék, fordította *Mihály* József, átnézte *Volf* György (Budapest 1880). Specimens of English dramatic poets who lived about the time of Shakespeare (1808, 2 köt., új kiadásban 1894) c. könyvében kortársai figyelmét a Shakespeare korabeli gazdag és változatos drámairodalomra akarta felhívni. Összes műveit

kiadták Fitzgerald (London 1895, 6 köt.) és E. Lucas (u. o. 1903-tól fogva 7 köt.). V. ö. A. *Ainger* életrajzát: Charles L. az English Men of Letters sorozatában (2. kiad. London 1888).

Lamb., terméknevek után *Lambert* Aylmer Bourke nevének rövidítése, szül. Bathban 1761., megh. Kewban 1842 jan. 10., mint a londoni Linné-társaság alelnöke. Nevezetesebb munkái: Description of the genus Cinchona (London 1797); Description of the genus Pinus (u. o. 1805, 3. kiad. 1833; függeléke 1807); Illustration of the genus Cinchona (u. o. 1821).

Lambach, község Wels felső-ausztriai kerületi kapitányságban, (1910) 2035 lak., régi, 1032. alapított bencés apátsággal és ebben nagy könyvtárral (30,000 kötet, inkunabulumok, kéziratok) s közelében híres búcsujáró templommal.

Lambaesis, ókori római város Numidia DK.-i részén, legio-állomás; a mai *Lambessa (Lambèse)* helyén Constantine algeriai départementban. Nagyszerű romjait rendszeresen tárják föl a franciák 1897 óta. V. ö *Cagnat*, Les deux camps de la légion IIIe Auguste à L. (Paris 1908).

Lamballe (ejtsd: lanball), *Marie Thérèse Louise* hercegnő, Lajos Viktor szavoja-carignani herceg leánya, szül. Torinóban 1749 szept. 8., megh. Párisban 1792 szept. 3. Rövid ideig (1767—68) *Lajos Sándor*, L. hercegének felesége volt. 1774-ben Mária Antoinette királyné intendánsnője lett, kihez a forradalom napjaiban is nagy hűséggel ragaszkodott. 1792 aug. 20. elszakították a királynétól s a La Force fogházba vitték, hol a szeptemberi mészárlások alkalmával kegyetlenül meggyilkolták. Fejét és szivét dárdára szúrták és a Templeba zárt királynénak megmutatták. V. ö. *Raoul Arnauld*, La princesse L. (Paris 1910).

Lambayeque, *departamento Peruban* Piura, Libertad, Cajamarca és a Nagy-oceán közt, területe 11.952 km², 124,091 lak.; termékeny völgyekkel. Fővárosa: L., a L. torkolatánál, kb. 8000 lak.

Lambda, a görög *L* betü neve (irva Λ, λ). Innen *lambdacizmus* (v. lat. *lallatio)* az *l*-nek *r* helyett való ejtése.

Lambdacizmus, l. *Lambda*.

Lambdapont. Fontos koponyamérőpont a nyilvarrat (sutura sagittalis) és a lambdavarrat (sut. lambdoidea) találkozási helyén.

Lambdavarrat *(sutura lambdoidea)*, a nyakszirtcsont és a két falcsont által alkotott varrat.

Lambeaux (ejtsd: lanbó), *Jef*, belga szobrász, szül. Antwerpenben 1852 jan. 13., megh. Brüsszelben 1908 jún. 6. Tanulmányait szülővárosában és Párisban végezte. Erőteljes, realista felfogású szoborművei közül jelesebbek: A fény diadala (Wiertz belga festő emlékezetére ennek szülőhelyén Dinant-ban); az Emberi szenvedélyeket ábrázoló nagyméretű reliefje; A csók; Birkózók; Küzdelem a sassal; Lucretia stb.

Lambeccius, l. *Lambeck*.

Lambeck *(Lambeccius), Peter*, német történetiró, bibliográfus és nyelvész, szül. Hamburgban 1628 ápr. 13., megh. Bécsben 1680 ápr. 3. 1662-ben a bécsi csász. könyvtárhoz került felügyelőnek. Főbb művei: Prodromus historiae literariae (Hamburg 1659 és Leipzig 1710), mely az irodalomtörténetet időrendben tárgyalja; Commentarii de bibliotheca caesarea Vindobonensi (1665—79, 8 kötet, 2. kiadás Kollártól 1766—82) az ó-német nyelvre és irodalomra vonatkozó fontos adatokkal. V. ö. *Karajan*, Kaiser Leopold I. und Peter L. (Wien 1868).

Lamber, *Juliette*, francia írónő, szül. Verberieben (Oise) 1836 okt. 4. Előbb *La Messine*, majd Edmond *Adam* felesége volt. Műveit *Madame Adam* néven adta ki. Az 1870—71-iki háború után ő volt a revanche eszméjének egyik legharciasabb agitátora. Hazánknak őszinte barátja. 1879-ben ő inditotta meg Párisban a jótékonysági mozgalmat az elpusztult Szeged érdekében s 1884. Magyarországon is megfordult. Ez útjának eredménye a La patrie Hongroise (1884) c. mű, mely ugyanez évben magyarul is megjelent A magyarok hazája cím alatt. Egyéb művei: Mon village (1860); Siège de Paris (1873); Le roman de mon enfance (1902); Mes premières armes (1905); Mes sentiments et nos idées nant 1870 (1905); Païenne; Chrétienne (1913) stb.

Lamberg, Karintiából ideszakadt honflusított magyar grófi és hercegi *család*. Törzsapja II. Vilmos, a XIV. sz.-ban Krajnában nőül vette Nikolaus von Pöttweins báró leányát s örökösét; három fiával a család három főágra szakadt, melyek közül az egyik (Jakabé) 1689., a másik (Györgyé) a XIX. sz.-ban kihalt, mig a harmadik (Boldizsáré) még most is él az (1524 óta bárói) Ortenegg-ágban. Később ez is három családra szakadt: 1. az idősebb feistritzi ágra; 2. a középső ágra, melynek törzsapja György Zsigmond volt, ismét két oldalágra szakadt; az elsőnek megalapítója *János Miksa* (1608—82) császári követ volt Rómában, majd a vesztfáli békekötésben mint a császár meghatalmazottja vett részt; egyik fia *János Fülöp* (1651—1712), a törökök ellen harcolt, majd diplomáciai küldetéseket végzett s végre pappá szenteltetvén, kardinális lett. *Lipót Mátyás* gróf (1667—1711) I. József fölovászmestere, hercegi címet is kapott, de ez a cím fiának, *Gusztávnak* (megh. 1762 febr. 3.) halálával megszünt. 3. A harmadik ágat, mely 1667. grófi méltóságot kapott, az 1764—1765. XLVII. t.-c. *Ferenc Antal* gróf császári és királyi kamarás, továbbá az 1790—91. LXXIII. t.-c. *Fülöp* császári és királyi kamarás és *József* lovaskapitány személyében maradékaikkal együtt honfiusította. Ebből az ágból sarjadt *L. Ferenc Fülöp* gróf, osztrák altábornagy, szül. Móron 1791 nov. 30. Huszonegy éves korában hadnagy a 3. ulánusezrednél, 1842. altábornagy. Mint magyar honos jelen volt az 1847-iki pozsonyi országgyűlésen s műveivel: *Még egy terra incognita;* Ungarns politische Zukunft (Pozsony 1842); Ungarns politische Stellung in Europa v. der Einwanderung der Magyaren bis auf die Gegenwart (Leipzig 1842) irodalmilag is résztvett a kor politikai mozgalmaiban. 1848 szept. 5. császári biztossá, Magyarország katonai parancsnokává s ideiglenes nádorrá neveztetett ki s Pestre küldetett, hogy a békét helyreállítsa. Midőn szept. 28-án Budáról Pestre akart átjönni, egy lázongó néptömeg megtámadta s kocsijából kihúzva, meggyilkolta. Említésre méltó, hogy L.-et, mint aki a «hadügy magyarosításán buzgón működik», 1844. a Magy. Tud. Akadémia

tiszteletbeli tagjának ajánlották. V. ö. Hadtörténeti Közlemények (1895, 139. old.).

Lambéria, l. *Falborítás.*

Lambert, az Árpád-ház két tagjának s több magyar főúrnak neve. Említendők : 1. *L.*, I. Béla király és Riksza lengyel hercegnő fia, 1049 táján született, megh. 1075 körül. Tíz esztendős korában atyjával és testvéreivel együtt II. Ulászló lengyel herceghez menekült, de atyja legyőzte I. Andrást és Magyarország királya lett. Atyja halálával (1063) Salamon elől ismét II. Boleszlóhoz futott, de ismét visszatért, midőn a király a tiszántúli részeket átengedte neki és testvéreinek. 1073 végén Salamon ellen újból szövetségeseket keresett.

2. *L. ispán.* Első felesége I. Béla királynak egyik árvája volt, kinek nevét nem ismerjük; második felesége egy Zsófia nevű nő, kivel együtt alapította a bozóki prépostságot. V. ö. *Wertner*, Árpádok (174—176.) és Századok (1891).

Lambert, *Itália királya, római császár* (894—898), II. Wido spoletói herceg fia, szül. 898 okt. 15. Atyja őt I. Berengár ellen 891. Itália királyává, 892. pedig császárrá koronáztatta és uralkodótársává fogadta. 894 óta önállóan uralkodott, de már 895 telén meg kellett hátrálnia Arnulf német király előtt, kit Formosus pápa császárrá koronázott. Arnulf távozása után Berengárral szerződésileg megegyezett Itália birtokán.

Lambert, 1. *szent*, vértanú, szül. a VII. sz. második negyedében, megh. 706 körül Lüttichben. 669 óta maastrichti püspök. 675-ben II. Childerik meggyilkoltatása után a zendülők elűzték püspöki székéről, mire Stabloban szerzetes lett. 681-ben visszatért püspökségébe. Sok évi áldásos működés után elődje Szt. Theodard sírjánál orgyilkosok megölték. Ünnepe szept. 17.

2. *L. le Bèghe*, l. *Beghinák.*

3. *L. le Tort*, ófrancia költő, l. *Sándor-monda.*

4. *L. von Avignon, Franz*, reformátor, szül. Avignonban 1486., megh. Marburgban 1530 ápr. 18. Ferenc-rendi szerzetes volt, mignem Luther iratainak hatása alatt a zárdát 1522. elhagyta és Svájcba, majd Németországba ment. A hombergi zsinaton az általa Paradoxa cím alatt kiadott 158 reformátori tétel lelkes védelmezésével tünt fel; a következő évben az akkor alapított marburgi egyetem rendes tanárául nevezték ki, itt működött haláláig. V. ö. *Baum*, Fr. Lambert von Avignon (1840); *Hassenkampf*, Fr. Lambert von Avignon (1860); *Ruffet* (Paris 1873); J. *Friedrich*, Luther und die Kirchenverfassung der Reformatio Ecclesiarum Hassiae (Darmstadt 1894).

5. *L. von Hersfeld* (*Lambertus Hersfeldensis*), középkori német történetíró, megh. a hersfeldi bencés klastromban 1080 körül. Főműve, az *Annales*, a világ teremtésétől 1077-ig lefolyt események történetét foglalja magában. Különösen az 1069—1077-ig terjedő évek történetére nézve elsőrangú forrás, bár pápapárti érzelmű és IV. Henrikkel szemben igazságtalan. Az események előadásában és csoportosításában a középkor legkiválóbb történetírói közé tartozik. Műve 1525. jelent meg először nyomtatásban, majd a Monumenta Germaniae Historica c. gyüjteményben (Scriptores 3. és 5. köt., Hannover). Újabban *Holder-Egger* adta ki ugyanezen gyüjtemény iskolai kiadásában beható életrajzi és kritikai tanulmánnyal (Hannover 1894).

Lambert, 1. *André*, svájci építész, szül. Genfben 1851 máj. 12. Magánépítész volt Neufchâtelben, ahol Rychnerrel együtt kiadta a L'architecture en Suisse aux différentes époques c. munkát. 1883-ban Stuttgartba ment és Stahl Eduarddal (szül. Frankfurtban 1849.) az építészet s a műipar körébe vágó gyüjteményes díszmunkák kiadására vállalkozott. E munkák közül a legkiválóbbak: Das Möbel; Motive der deutschen Architektur; Moderne Architektur; Barock- und Rokoko-Architektur der Gegenwart (valamennyi Stuttgartban); Villen und Landhäuser (Berlin). Stahllal együtt 1892—95. a XVIII. sz. stílusában a berni történeti muzeumot, 1895. XV. Lajos stílusában a stuttgarti Olga királyné-épületet építette.

2. *L.*, *Aylmer Bourke*, botanikus, l. *Lamb.*

3. *L.*, *Charles*, gróf, aviatikus, szül. Madeira szigetén 1865., mint orosz alattvaló. Húsz éves korában feltalálta a *siklócsónakot*, majd a léghajózással foglalkozva részt vett Hiram Maxim repülőgépkisérleteiben (1894). Ő volt az elsők egyike, aki Philippsel együtt a siklórepülőgépbe mótort épített (1898) és első volt, aki 1909., a dinamikus repülés végleges felfedezése után az Eiffel-tornyot körülrepülte.

4. *L.*, *Johann Heinrich*, német bölcsész és matematikus, született Mühlhausenban 1728 aug. 26., megh. Berlinben 1777 szept. 25. Teljesen saját erejéből küzdötte fel magát; 1765. mint a tud. akadémia tagja Berlinben telepedett le. L. éleselméjű fizikus és matematikus, eszmedús filozófus és irodalmilag fölötte termékeny. Csillagászati érdemei különösen a fotometriai elmélet megalapítása, az üstököspályák tanulmányozása és kozmológiai, Kantéval sok tekintetben rokon nézetek terjesztése. Főbb munkái: Photometria (Augsburg 1760); Insigniores orbitae cometarum proprietates (u. o. 1761) és Cosmologische Briefe (u. o. 1761). Filozófiai művei: Neues Organon, oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren (Leipzig 1764, 2 köt.); Logische und phil. Abhandlungen (Dessau 1782—1787). L. a geográfiai térképek hálózatával is foglalkozott és sok általa felfedezett fontos vetítési mód ma is alkalmazásban van. V. ö. *Lepsius*, J. H. L. (München 1881); *Baensch*, J. H. Lamberts Philosophie etc. (Tübingen 1902); *Schur*, J. H. Lambert als Geometer (Karlsruhe 1905).

5. *L.*, *John*, angol tábornok, szül. 1619 nov. 7. Caltonban, megh. 1683. Az 1642—48-iki polgárháború alatt a parlament seregében harcolt, 1650. pedig a dunbari csatában tünt ki Cromwell oldalán. 1653-ban ő készítette az új alkotmányt, mely szerint Cromwell Angol-, Skót- és Írország «protektora» lett. 1657-ben meghasonlott Cromwellel és visszavonult. Cromwell fiának, Richárdnak lemondása után a katonai párt vezére volt a *Csonka parlament*-tel szemben, de Monk előtt kénytelen volt meghátrálni. II. Károly trónralépése után halálra ítélték, a király azonban fogságra változtatta ítéletét. Előbb

Guernesey, majd 1667 óta St. Nicholas szigetén volt őrizet alatt, ahol meg is halt.

6. *L., Louis Eugène,* francia festő, szül. Párisban 1852 szept. 24., megh. u. o. 1900 máj. 14. Delacroix és Delaroche tanítványa. Eleinte madártanulmányokat és csendéleteket festett, később főleg a macskákat ábrázolta, amiért el is nevezték a franciák *Lambert des chats*-nak (Macskás Lambert). Képei: Macska és papagály; Nőstény macska kicsinyeivel; Előszoba; Megzavart álom; Étkezés ideje; Normandiában; Macskacsalád stb.

Lambert-dió v. *mogyoró,* l. *Mogyorófa.*

Lambert-féle képlet a meteorológiában a közepes szélirány meghatározására szolgál. Azon az elven alapszik, hogy az egyes szélirányokat az erőparallelogramm módjára összerakjuk és az eredőnek irányát és nagyságát meghatározzuk. Azelőtt klimatológiai vizsgálatoknál nagyon használták.

Lambertini, *Prosper,* XIV. Benedek pápa családi neve.

Lambèse *(Lambessa),* l. *Lambaesis.*

Lambeth (ejtsd: lemmbeth), London egyik kerülete, (1911) 298,126 lak. L.-ben a XVII. sz. közepén egy hollandiai készítette a legelső ónmázas agyagedényeket, most kitünő kőedényt gyártanak ott. A Lambeth-palota a XIII. század óta a canterbury-i érsek székhelye.

Lambeth-értekezletek, e néven ismerik azokat a nem hivatalos s nem törvényes szervezeten alapuló zsinatokat, melyeket a canterbury-i érsek lambethi palotájába 1867. és 1878. hívott össze a világ öt részében levő angol gyarmatok püspökeiből. Az értekezlet a görög-keleti egyházzal való egyesülés útját egyengette. V. ö. *Davidson*: The Lambeth conferences (London 1889).

Lambézellec, község Finistère francia département Brest járásában, (1911) 19,317 lak., vasöntővel, gyertya- és szappangyárral.

Lambik, belga sör, l. *Sör.*

Lambl, *Johann Baptist,* gazdasági író, szül. Letingben (Csehország) 1826 szept. 8., megh. Prágában 1909 júl. 11. 1866 óta a prágai német nyelvű, 1869-től pedig a cseh nyelvű műegyetemen a mezőgazdasági szakok tanára s 1882 óta az összes cseh nyelvű gazd. iskolák állami felügyelője volt. Depekorációs elméletével lett ismeretes a közgazdasági irodalomban. Főmunkái: Depekoration (Viehabnahme) in Europa (Wien 1878); Die Grundrente als Zweck aller Landwirthschaft u. Thierzucht (Prag 1888); Die Landgutsubstanz u. die landw. Rechnungsführung (Wien 1894).

Lambrecht, 1. *Karl,* német festő, szül. Flensburgban 1878 okt. 26. A weimari művészeti akadémián tanult Th. Hagen vezetése alatt. Tájakat fest: Nyírfák ősszel; Weimar környékéről stb.

2. *L., Wilhelm,* német mechanikus, szül. Göttingenben 1833 júl. 25., megh. u. o. 1904 jún. 17. Műhelyéből sok meteorológiai műszer került ki, mely nagy népszerüségre tett szert, ilyen a L.-féle higrométer és poliméter. Utóbbi helyi prognózis megállapítására van berendezve, a harmatpont felhasználásával. A L.-féle időjárási házikók nagy elterjedtségnek örvendenek és nagyobb városokban köztereken az időjárás iránti érdeklődés kielégítésére szolgálnak.

Lambrequin (franc., ejtsd: lambrkeñ), keskeny kelme, mely felső szélével a tárgyhoz van erősítve, amelynek díszéül szolgál, alsó széléről pedig rojt, sallang csüng alá.

Lambrior, *Alexandru,* román nyelvész, szül. Botoşaniban 1846., megh. 1883. Botoşaniban volt tanár, majd a jassyi katonai iskolán a román nyelv tanárává nevezték ki. A román nyelv hangtani törvényeit ő állapította meg. Művei a Columna lui Traian és Convorbiri literare folyóiratokban jelentek meg; a tanulók részére Carte de cetire (Olvasókönyv) című munkát írt.

Lambris (franc., ejtsd: lambri, magyarosan *lambériának* is mondják), a falnak fatáblákból készült egyszerübb vagy díszesebb burkolata. L. *Falborítás.*

Lambro, a Po 120 km. hosszú baloldali mellékfolyója, Corte Sant Andreánál torkollik.

Lambros, *Spyridon,* görög történetíró, szül. Korfu szigetén 1851 ápr. 21. Az athéni egyetemen a görög történet tanára. Megbizás alapján megalkotta az Athosz-hegyi kéziratok katalógusát (1888). Tevékeny részt vett a régi görög gimnasztika, az olimpiai versenyek és ó-görög színjátékok felelevenítésében. Buzgó vezetője a történeti és archeológiai szempontból nevezetes helyek látogatóinak, s hazája egyik legkedveltebb ünnepi szónoka. Nevezetesebb művei: Akominatos Mihály iratai (Athén 1879—80, görögül); Collection des romans grecs en langue vulgaire et en vers (Paris 1880); Jelentés a Szenthegy kéziratairól (Athén 1880, görögül, németül Würzburg 1881, oroszul Szt.-Pétervár 1881); Hellas története (5 köt., Athén 1886—1902, görögül); A collation of the Athos codex of the Shepherd of Hermas (Cambridge 1888); Ecthesis chronica and chronicon Athenarum (London 1902); Beszédek és cikkek (Athén 1902, görögül). 1904-ben alapított folyóiratában (Νέος Ἑλληνομνήμων) jórészt saját dolgozatait közli. Kiadta Argyropulos János műveit (Athén 1910).

Lambruschini (ejtsd: —szkini), 1. *Giambattista,* püspök, szül. 1755 aug. 28. Sestri di Levante-ban (Genova mellett), megh. 1825 nov. 24. Orvietóban. Papnevelő int. tanár, 1799. ált. helynök Genovában, 1807. püspök Orvietóban. Megtagadván 1809. a Napoleontól követelt esküt, Franciaországba deportálták és csak 1814. térhetett vissza. Művei: Theol. dogmatica (1788); Guida spirit. (5. kiad., 1869).

2. *L., Luigi,* bíboros, pápai államtitkár, *L. 1.* öccse, szül. 1776 máj. 16. Sestriben, megh. 1854 máj. 12. Rómában. Barnabita szerzetes volt. 43 éves korában 1819. genovai érsekké lett. 1827-ben XII. Leo pápa Párisba pápai követül küldötte, ahol mereven támogatta X. Károly reakcionárius politikáját. 1831-ben XVI. Gergely bibornokká nevezte ki, 1836. pedig államtitkárrá. A külső politikában az olaszok előtt gyűlölt Ausztriával tartott, az egyh. állam bensejében minden liberális mozgalmat elfojtott. IX. Pius alatt állami, politikai működése véget ért. 1848-ban a forradalom alatt őt is üldözőbe vették és IX. Piussal Gaetában talált menedéket, ahonnan 1850. vele együtt tért vissza. Nagytehetségü diplomata volt a régi iskolából, szigoruan konzervativ, jelleme-

nek hajlíthatatlanságával a szerzetesnek aszketikus szigorát egyesítette. Munkái: Opere spirituali (3 köt., 1836); Sull' immac. concep. di Maria (1843).

Lambton (ejtsd: lemmt'n), ausztráliai város Új-Dél-Wales angol gyarmatban, 5000 lak. Kőszénbányái vannak.

Lambton (ejtsd: lemmt'n), *John George*, angol államférfiú, l. *Durham*.

Lamé, *Gabriel*, francia matematikus, szül. Toursban 1795 júl. 22., megh. Párisban 1870 máj. 1. 1820-ban Szent-Pétervárra ment és 11 évet töltött orosz szolgálatban, mely idő alatt az ottani mérnöki iskola tanára is volt. 1832-ben a párisi École polytechnique, 1844. a Faculté des sciences tanára, 1843. pedig az akadémia tagja lett. Nevezetesebb művei: Traité de physique (1836); Leçons sur la théorie mathém. de l'élasticité (1852); Leçons sur les fonctions inverses des transcendentes et les surfaces isothermes; Leçons sur les coordonnées curvilignes; Calcul des fonctions inverses.

Lamego (az antik *Lama)*, város és püspöki székhely Beira portugál tartományban, a Baroza egyik mellékvizénél, 9200 lak., bortermeléssel és húsfüstöléssel, mór kastéllyal. Az 1143. L.-i országgyűlés a trónöröklést és a cortes összehívását szabályozta.

Lámek, a bibliai elbeszélés szerint (Mózes I. 4.) Matuzsálem fia. Két felesége volt, Ada és Cilla; az előbbi a bibliai monda szerint Jábálnak, a pásztorok ősének és Jubálnak, a zene feltalálójának, az utóbbi pedig Tubalkajinnak, a kovácsok ősének anyja. *Lámek dala*: a L. származási táblája végén idézett dal, mely a kard feltalálását énekli meg.

Lamella (lat.), vékony lemez mindenféle fémből, de különösen aranyból.

Lamella-mágnes, vagyis lemezes mágnes, vékony acéllemezekből összeállított mágnes. Az egyes lemezeket egyenkint megmágnesezik, egynevü sarkaikkal egymásra helyezik s aztán csavarokkal összekötik. A vékony acéllemez könnyebben mágnesezhető, mint a vastag rúd. Ilyen lemezekből álló mágnestelep sokkal nagyobb erejű lehet, mint a vele egyenlőméretű, de tömör acélból való mágnes. Az elektromágnesek alkalmazása óta az állandó mágnesek általában s így a L.-ek is csak korlátolt mértékben használatosak.

Lamellás kapcsoló, az egy vonalba eső tengelyeknek gyorsan oldható kapcsolására való surlódó tengelykapcsolatok egyik, különösen az automobilizmus terén kedvelt csoportja. Szerkezetére nézve egy hüvelyből és egy kb. 5—6 cm.-rel kisebb átmérőjű hengerből áll, melyek közül az első a hajtó, míg a második a hajtott tengelyre van szorosan felékelve és a köztük levő gyűrűalakú hornyot pontosan beleillő kb. 2—5 mm. vastagságú acélgyűrűslapokkal (lamellákkal) töltik ki és pedig úgy, hogy közülük minden második a megfelelő nyulvánnyal a hüvely hornyolataiba kapaszkodik, míg a többi a belső oldalukon levő nyulványoknál fogva a hajtott tengelyre ékelt hengerbe kapaszkodik. Ha most már forgás közben ezeket a rugóslapokat lábbal v. kézzel mozgatható megfelelő emeltyűs szerkezettel egymáshoz szorítják, a hajtótengellyel kapcsolt állandó forgásban levő lamellák a hajtott tengelyhez kapcsoltakat a köztük fellépő surlódásnál fogva lassú fokozatban mindinkább magukkal ragadják. Minél több lamellát alkalmazunk, annál kevésbbé terhelődik az egyes lamella s így annál kevésbbé van kitéve a bevágódásnak.

Lamellibranchiata (állat), l. *Kagylók*.

Lamellicornia (állat), l. *Lemezes csápuak*.

Lamellirostres (állat), l. *Fűrészcsőrüek* és *Lemezes csőrüek*.

Lamennais (ejtsd: lamné), 1. *Hugues Félicité Robert de*, francia kat. egyházi író, szül. St. Maloban (Bretagne) 1782 jún. 19., megh. Párisban 1854 febr. 27. 33 éves korában a papi pályára lépett, 1816. Essai sur l'indifférence en matière de religion c. munkájának első kötetével nagy feltünést keltett. Ragyogó irály, emelkedett szellem, meleg vallásos irány jellemzik e munkáját. 1823. és 1826. sajtóvétségek miatt elitélték. 1830-ban a júniusi forradalom után keletkezett új állapotokért rajongott. Lacordaire és Montalembert-rel együtt az Avenir c. szabadelvű katolikus lapot indította meg. Ebben az egyházat a szabadelvű eszmékkel kibékíteni, az egyházat és az államot egymástól teljesen elválasztani iparkodott. A püspöki kar és később a pápa is elitélte nézeteit, de ő nem hajolt meg az itélet előtt. Paroles d'un croyant (Paris 1834, magyarra *Rácz* Károly fordította Egy hivő szavai címen, Debreczen 1871) című munkáját, mely száznál több kiadást ért, szintén kárhoztatta a pápa. E kárhoztatásra heves irattal (Affaires de Rome, Paris 1836) felelt. L. a katolikus egyház tanításától mind messzebb távozott. 1846-ban a szentírást francia nyelven jegyzetekkel ellátva kiadta. 1848-ban a francia nemzetgyűlés tagjává választották. A politikai térről azonban csakhamar ő is visszavonult. Meghalt nagy szegénységben és a nélkül, hogy az egyházzal kibékült volna. Egyéb munkái: Le pays et le gouvernement (1840); Esquisse d'une philosophie (4 köt., Paris 1841—46); De la Religion (u. o. 1843); Oeuvres posthumes (u. o. 1855—59, 5 köt.). stb. V. ö. *Blaize*, Essai sur L. (Paris 1858); *Janet*, La philosophie de L. (1890); *Spuller*, L. (1892); *Mercier* J., Lammenais (1895); *Feugère*, L. avant l'Essai sur l'indifférence (1906); *Maréchal*, L. et Lamartine (1907); *Dudon*, L. et le S. Siège (1911).

2. *L., Jean Marie Robert de, L. 1.* bátyja, szül. St. Malo-ban 1780 szept. 8., megh. Ploërmelben 1860 dec. 26. 1801 óta a szegény gyermekek nevelésével foglalkozott, 1807. áldozópap lett. 1812—17-ig st.-brieux-i, 1822—27-ig párisi ált. helytartó és főalamizsnás. Alkalmas tanerők biztosítására megalapította a Petits frères de l'instruction chrétienne és Filles de la Providence kongregációkat, amelyek Franciaországon kívül is elterjedtek. V. ö. *Ropartz* (1874); *Laveille* (1903).

Lamentabili sane exitu, kezdő szavai a szt. officium 1907 júl. 3. kiadott dekretumának v. X. Pius pápa syllabusának. L. *Modernizmus* és *Syllabus*.

Lamentációk (lat. a. m. siralmak), Jeremiás próféta siralmas énekei, amelyekből 3 részletet a kat. egyházban nagyszerdán, nagycsütörtökön és nagypénteken szokás énekelni a délután tartott ú. n. gyászzsolozsmán. L. még *Nagyhét*.

Lamento (ol.) a. m. panasz, kesergés, panaszos ének; *lamentabile* v. *lamentoso*, zenei kifejezés: panaszosan; *lamentál:* kesereg, panaszkodik.

Lameth, 1. *Alexandre*, gróf, szül. Párisban 1760 okt. 28., megh. u. o. 1829 márc. 18. Együtt harcolt bátyjával Észak-Amerikában s a nemzetgyülésben az alkotmányospárt egyik vezére volt. 1792-ben Lafayette alatt harcolt Németalföldön s azzal együtt került az osztrákok kezébe, kik őt Olmützben 3 évig fogságban tartották. Azután bátyjához ment Hamburgba s azzal együtt tért haza 1800. Franciaországba. Napoleon alatt mint préfet szolgált. 1819-ben a képviselőház tagja lett s az alkotmányos párthoz tartozott. Történeti műve: Histoire de l'Assemblée constituante (Paris 1829, 2 köt.).

2. *L.*, *Charles Malo Fançois*, gróf, francia tábornok, *L. 1.* testvérbátyja, szül. Párisban 1757 okt. 5., megh. u. o. 1832 dec. 28. Résztvett az északamerikai szabadságharcban s az 1789—91-iki nemzetgyülésben az alkotmányos királyság hivei közé tartozott. 1792 aug. 10-én őt is elfogták, de fogságából kiszabadult és 1800-ig Hamburgban élt. Napoleon alatt mint tábornok szolgált Németországban és Spanyolországban. 1827-ben képviselővé választották.

Lametta, vékony fémdrótból erős nyomással nyert fémszalagok, melyek oly finomak (0·3 mm. szélesek és 0·007 mm. vastagok), hogy 1 km. hosszú szalag csak 44 g.-ot nyom. Anyaguk réz, rendszerint azonban megezüstözve, aranyozva és cink-gőzök által felületükön sárgarézzé változtatva. A L.-nak szánt drótot átfúrt gyémánton húzzák keresztül s ezután két finomra csiszolt felületű forgó henger közt laposra nyomják, úgy hogy egyúttal fényt is kap. A L.-t azelőtt csak Kinában használták és pedig oly szövetek készítésénél, amelyeket fémszálakkal kivántak átszőni. Most főleg karácsonyfa-díszül szolgál.

Lamettrie, *Julien Offray de*, francia filozófus, szül. St. Malo-ban 1709 dec. 23., megh. Berlinben 1751 nov. 11. Szülővárosában mint gyakorló orvos nagy sikerrel működött, 1742. Párisba ment, ahol katonai orvosi állást nyert a testőrségnél s mint ilyen a német háborúban is részt vett. Itt történt, hogy heves lázrohamban feküdve, maga magán megfigyelte, hogy a vértódulás mily hatással van a gondolkodásra s arra a meggyőződésre jutott, hogy a gondolkodás csak az ember testi gépezete alkatának eredménye. Ezt a gondolatot fejtegette részletesen az anatómia segítségével Histoire naturelle de l'âme (Hága 1744, Oxford 1747) c. művében, mely materializmusával nagy botrányt keltett s melyet a parlament rendeletére a hóhér nyilvánosan elégetett. 1746. Leidenbe kellett szöknie, ahol a sarlatán, tudatlan orvosok ellen új szatirát írt. 1748. megírta L'homme-machine (magyarul Az ember-gép címen átdolgozta *Kriegler* Mór, Győr 1875) c. csakhamar hirhedtté vált művét, melyet minden oldalról megtámadtak. E mű kiadása után Hollandiában sem volt maradása; ekkor II. Frigyes porosz király adott neki menedéket, felolvasónak fogadta s akadémiájában is adott neki állást. II. Frigyes maga írt róla emlékbeszédet (Hága 1753) s kiadatta filozófiai műveit (Berlin 1751, 2 köt.). L. igen következetes materialista. Már a Lélek természetrajzában (1744) kifejezi, hogy a tudás mezején az érzékek az egyedül megbizható kalauzok: «ezek az én filozófusaim». Minden gondolat érzetekből ered. Továbbá kifejti, hogy a gondolkodó való nem lehet egyéb mint anyagi mivoltu. V. ö. *Lange*, Geschichte des Materialismus (Iserl. 1873); *Quépat*, Essai sur L., sa vie et ses oeuvres (Páris 1873); *Du Bois-Reymond*, L. (Berlin 1875); *Poritzky*, J. O. de L. sein Leben und seine Worte (1900).

Lami, *Stanislas*, francia szobrász és művészeti író, szül. Párisban 1858. Le Bourg tanítványa. Nevezetesebb szobrai: A tó csöndje; Táncosnő; Dán kutya (a Luxembourg muzeumban); Fiatal nő galambokkal; Salammbô; Mária Antónia; Rembrandt; Botticelli; Grimani doge stb. Művészettörténeti művei: Dictionnaire des sculpteurs de l'antiquité jusqu'au VIe siècle de notre ère (1884); Dictionnaire des sculpteurs de l'Ecole française du moyen âge au règne de Louis XIV. (1898); Dictionnaire des sculpteurs de l'Ecole française sous le règne de Louis XIV. (1906).

Lámi (voltaképen *Lâm'i*, a fénylő), a híres török költőnek, *Muhammed ben Oszmánnak* költői neve. Költői működése II. Szulejmán szultán idejére esik, Brusszában élt és 1531. halt meg. Költészete a perzsa misztikus költők hatása alatt állott, kiknek műveiből sokat le is fordított törökre. Irt számos prózai munkát és azonkívül négy nagyobb epikus költeményt is. Művei közül egy Ferhád-náme címűt Hammer-Purgstall fordított le németre (Stuttgart 1812); egy másik nagyobb költeményét pedig, melynek tárgya Brussza város dicsőítése volt, Pfizmaier fordított le (Wien 1839). L. mint a török költők egyik legkiválóbbika szerepel a török irodalomtörténetben.

Lamia, a régi görög dajkamesékben szereplő szörnyeteg, ki a rossz gyermekeket elrabolja s vérüket kiszívja. Ehhez a dajkaeséhez utóbb azt költötték hozzá, hogy L. eredetileg szépséges királynő volt, kinek Zeustól született gyermekeit a féltékeny Hera elrabolta s emiatt való kétségbeesésében lett ily gonosz boszorkánnyá.

Lamia, ógörög város a tesszáliai Ftiotiszban, a róla elnevezett tengeröböl közelében; hatalmasan meg volt erősítve és több háborúban játszott szerepet. A mai L. a réginek helyén épült, (1907) 9685 lakossal, Ftiotisz nomosz székvárosa.

Lamia *Fabr.* (állat), l. *Takács-cincér.*

Lamiai háború, az a rövid ideig tartó harc, melyet az athéniekkel élükön a görög államok indítottak közvetlenül Nagy Sándor halála után (Kr. e. 323 nyarán) a makedon iga lerázására. Az athéni Leosthenes vezérlete alatt a szövetség győzelmet aratott Thermopylai mellett Antipatroson és Lamia város falai közé szorította (innen a háború neve), azonban az ellenség egy kitörése alkalmával Leosthenes a küzdelemben elesett. Utóda, Antiphilos nem tudta megakadályozni, hogy Antipatros ne egyesítse erejét a segítségére siető Krateroséval. A Peneiostól D.-re, Krannonnál történt az a csata (322 aug. 5.), mely ugyan eldöntetlen maradt, de a szövetségesek önbizalmát aláásta; a köztük dúló viszály és ármány a sereget hamar szétoszlatta és a görög államok ismét Makedonia uralma alá kerültek.

Laminac, adók. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1910) 1025 horvát lak.; u. p. Ivanska, u. t. Čazma.

Laminaria *Lamx.* (növ.), a Barnamoszatok génusza, melynek mintegy 30 faja a föld északi felének tengereiben él. A *L. saccharina* $^1/_2$—3 m. hosszú, 3—30 cm. széles, szálas v. lándzsás, fiatalon hártyanemű, később bőrnemű. Sok benne a *mannit*, vagyis cukorféle anyag, melyet Norvégiában cukor helyett használnak. Az izlandiak, valamint a szegény skót és ir nép is, a fiatalt mint salátát és főzeléket eszik. A *L. digitata* (L.) Lamx. $^1/_2$—2 m., sőt 6 m.-nyire is megnő, benne is sok a mannit. Skóciában moszatszódát (kelp) állítanak elő belőle.

A L.-nak az a sajátsága van, hogy átnedvesedve megduzzad és térfogatának háromszorosára vastagszik. E tulajdonságánál fogva a sebészetben szük nyilásu ürök tágítására használják, főleg azonban a szülészetben nyer alkalmazást, ahol kiszorította a préselt szivacsot a méhnyak és méhür tágításánál. Elsőbbsége más duzzadó tágítók (tupélo, szivacs) fölött abban van, hogy biztosan fertőtleníthető.

Laminektomia, a gerinccsatorna műtéti megnyitása, hogy tartalmához hozzáférjünk.

Lamington (ejtsd: lemmingt'n), *lord*, l. *Cochrane*.

Lamium *L.* (növ.), *árvacsalán, holtcsalán*, a Labiatae (Ajakosok) család génusza; 40 faja Európában, Észak-Afrikában és Ázsia nem tropikus részén van elterjedve. Évelő v. egyéves füvek. Levelük fürészes v. többféleképen osztott, gyakran a csalánéhoz hasonló, de nem csíp, fullánkszőrei nincsenek (ezért árvacsalán). Levélhónalji bogas virágörveik rózsa- v. bíborszínű v. sárga virágokból állanak, a *L. album* L.-éi (fehér árvacsalán) fehérek. A virág alsó ajkán fogalakú oldalcimpa van, v. ez sincs meg, míg a *L. luteum* (Huds.) Krock. (sárga árvacsalán) alsó ajka 3 osztatú. A megnevezetteken kivül közönséges nálunk a *L. purpureum* L. (piros árvacsalán, macskaparéj), a *L. maculatum* L. (foltos árvacsalán, inkább ÉNy.-on). A jószág szivesen lelegeli őket, a méh virágukat sűrűn látogatja. A *L. purpureum* fiatal hajtását főzeléknek lehet elkészíteni.

Lámkerék, nagyk. Szeben vmegye szászsebesi j.-ban, (1910) 1529 oláh lak.; u. p. és u. t. Szászsebes.

Lamlash (ejtsd: lemlesj), falu és fürdőhely *Arran* skót szigeten.

Lammasch, *Heinrich*, osztrák jogtudós, szül. Seidenstettenben 1853 máj. 11. 1885-ben az innsbrucki, 1889. a bécsi egyetemen lett tanár. 1899 óta tagja az urakházának, 1900 óta a hágai választott biróságnak. Az 1899-iki hágai békeértekezleten Ausztria egyik kiküldöttje volt. Tagja volt a Venezuela-kérdés választott biróságának (1903—04) és elnöke a Maszkat-kérdés (1905) választott biróságának. Művei: Das Moment objectiver Gefährlichkeit im Begriffe des Verbrechenversuches (Wien 1879); Das Recht der Auslieferung wegen politischer Verbrechen (u. o. 1884); Auslieferungspflicht und Asylrecht (Leipzig 1887); Grundriss d. Strafrechts (u. o. 1899, 2. kiad. 1902.)

Lämmer, *Hugo*, német katolikus teológus, szül. Allensteinben (Kelet-Poroszország) 1835 jan. 25. protestáns szülőktől. 1858 nov. 21. Braunsbergben a katolikus egyházba tért, mely tettét a Misericordias Domini (Freiburg 1861) c. iratában okolta meg. Pappá szentelték 1859. Alkormányzó volt az ermlandi papnevelő intézetben 1861.; 1863-ban a római keleti kongregáció titkára, 1864. a boroszlói egyetemen a teológia tanára, 1882. pápai protonotárius. Számos munkája közül felemlítendők: Papst Nikolaus I. und die bizantinische Staatskirche seiner Zeit (Berlin 1857); Die vortridentinisch-katholische Theologie des Reformationszeitalters (u. o. 1858); Analecta romana (Schaffhausen 1860); Monumenta Vaticana (Freiburg 1861); Zur Kirchengeschichte des XVI. und XVII. Jahrhunderts (u. o. 1863); Meletematum romanorum mantissa (Regensburg 1875); De martyrologio romano (u. o. 1878); Institutionen des kath. Kirchenrechts (2. kiadás Freiburg 1892).

Lämmermann, jezsuita, l. *Lamormain*.

Lammermoor Hills (ejtsd: lemmermur) v. *Lammermuir Hills*, alacsony hegység Berwick és Haddington skót grófságokban. Legmagasabb csúcsa a Lammers Law (535 m.).

Lammisták, l. *Galénisták*.

Lamna (ősléuytan). A cápafélék egyik fontos neme, melynek maradványai a földkéreg egyes korábbi geológiai időszakaiban képződött tengeri üledékekben gyakoriaknak mondhatók. Miután vázuk porcos volt, többnyire csak a fogak maradtak meg kövült állapotban; ritkán fordulnak elő csigolyák is. A fogak hosszuak, keskenyek, hegyesek, kétoldalt élesek; a főcsúcs mellett 1—2 kisebb mellékcsúcs észlelhető. Gyökerük nagy, kétlebenyű. Előfordul a krétától kezdve máig. Hazánkban híres a nógrádvmegyei Tarnócz és Felsőesztergály alsó mediterránkori rétegeiből kikerült gazdag L.- és egyéb cápafoggyüjtemény. L. még *Cetcápák*.

Lamnidae (állat), l. *Cetcápák*.

Lamnungia v. *Hyracoidea* (állat), l. *Talponjárók*.

Lamo, sziget, l. *Lamu*.

Lamond (ejtsd: lemmend), *Frédéric*, skót zongoraművész, szül. 1868 jan. 28. A zongorázásban Liszt volt a mestere. L. a legkiválóbb Beethoven-interpretálók egyike. Budapesten több izben nagy sikerrel hangversenyezett s 1911. résztvett a Liszt-ünnepen. Komponál is. Művei: zongoradarabok, csellószonáta, zongoraharmas, szimfónia (á-dur), nyitány (A skót felföldről).

Lamone, 95 km. hosszú folyó Olaszországban, az Etruszk-Apenninekben ered, elfolyik Faenza mellett és Ravennától É.-ra az Adriai-tenger Cortelazzo kikötőjébe ömlik.

Lamont (ejtsd: —moñ), *Johann von*, fizikus és csillagász, szül. Braemarban (Skócia) 1805 dec. 13., megh. Münchenben 1879 aug. 6. 1828-ban a bogenhauseni obszervatórium segéde, 1835. annak igazgatója, 1852. a müncheni egyetemen a csillagászat tanára lett. Eredményesen figyelt kodfoltokat és csillaghalmazokat, számos hely számára határozta meg a magnetikus állandókat, célszerű új magnetikai eszközöket szerkesztett. Említendő a tőle szerkesztett mágneses utazó-teodolit a delejes deklináció meghatározására. Művei: Handb. des Erdmagnetismus (Berlin 1848); Astronomie

und Erdmagnetismus (Stuttgart 1851); Handbuch des Magnetismus (Leipzig 1863—1867); azonkívül számos értekezés szakfolyóiratokban, meteorológiai észlelések, csillagjegyzékek stb.

Lamont-féle szekrény. Igy nevezik az olyan kis szekrényt, mely a talaj hőmérsékletének mérésére való hőmérők befogadására szolgál.

Lamoricière (ejtsd: lamorisszjer), *Christophe Léon Louis Juchault de,* francia tábornok, szül. Nantesben 1806 febr. 5., megh. 1865 szept. 10. Katonai pályáját 1830. Algirban kezdte, hol 1846. a tábornokságig emelkedett. 1847 dec. 22. neki adta meg magát *Abd el Káder* (l. o.) az arabok hős vezére. 1848-ban a nemzetőrség főparancsnoka lett s a nemzetgyűlésbe is beválasztották, hol *Cavaignac* hívei közé tartozott. A júniusi forradalom leverésében főrésze volt. Az 1851 dec. 2-iki államcsiny alkalmával Napoleon elfogatta és Franciaországból eltávolíttatta, hová csak 1857. térhetett vissza. 1860 ápr. 7. IX. Pius a pápai sereg főparancsnokává nevezte ki, de *Castelfidardo* mellett szept. 28. Cialdini szárdiniai fővezértől vereséget szenvedett és Anconát is kénytelen volt feladni. Ezután a magánéletbe vonult vissza. V. ö. *Keller,* Le général de L. (Paris 1873, 2 köt., új kiad. 1891); *Flornoy,* L. (u. o. 1903).

Lamorinière (ejtsd: —nijer), *François,* belga festő, szül. Antwerpenben 1828 ápr. 20., megh. u. o. 1911 jan. 5. Az antwerpeni akadémián tanult. Hangulatos belga tájképei közül több az antwerpeni és brüsszeli képtárakban van.

Lamormain (ejtsd: —meñ), *Wilhelm Germain* (tk. *Lämmermann*-nak hívták), szül. La Moire Mennieban (Dochamps mellett) 1570 dec. 29., megh. Bécsben 1648 febr. 22. A jezsuita-rendbe lépett és II. Ferdinánd király nagy befolyású gyóntatója lett. Nagy érdemei vannak a kat. egyház visszaállítása körül Németországban. Műve: Ferdinandi II. Rom. Imperatoris virtutes (1638).

La Mortola, falu a francia Rivierán, Ventimiglia és Mentone között. 1870-ben Hanbury által létesített, több mint 5000 növényféleséget tartalmazó parkkal.

Lamosfalva (azelőtt: *Lipócz),* kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 354 tót lak.; u. p. és u. t. Ruttka.

Lamothe le Vayer (ejtsd: lamót lö vajé), *François de,* francia filozófus, szül. 1588., megh. Párisban 1672. Richelieu megbízta Anjou herceg nevelésével, majd a dauphinéval, ki mint XIV. Lajos uralkodott. Főműve: Cinq dialogues, faîts à l'imitation des anciers par Horatius Tubero (1671), melyben a szkepticizmus hívének vallja magát és a vallás tételeit is tudományos megismerhetetleneknek tartja. A hit biztosít bennünket róluk. Művei: 1756—1759-ig 14 köt. jelentek meg.

La Motte (ejtsd: lamott), *Antoine Houdar de,* francia költő, szül. Párisban 1672 jan. 17., megh. u. o. 1731 dec. 26. Majd minden műfajjal megpróbálkozott, de a legtöbb sikert Inès de Castro (1723) c. tragédiájával aratta. A querelle des anciens et modernes néven ismert irodalmi vitában a modernek mellé állt. V. ö. *Dupont,* Un poète philosophe, Houdar de L. (Paris 1898).

Lamotte, *Jeanne de Valois,* grófnő, a hírhedt *nyakékpör* (l. o.) főszereplője, szül. Fontèteben (Champagne) 1756 júl. 22., megh. Londonban 1791 aug. 23. Ősatyja *Henri de Luz de Saint-Rémy,* II. Henrik király természetes fia volt. Szegény körülmények közt nevelkedett s már korán csalásokra vetemedett. Férjhez ment egy L. nevű nemeshez, ki grófnak nevezte magát s részese lett neje szédelgéseinek. Csakhamar sok kalandor gyűlt köréje (köztük *Cagliostro)* s a ravasz asszony elhitette a világgal, hogy a királyi udvarban nagy befolyása van. Ő vette rá a kegyvesztett Rohan (l. o.) bíborost, hogy nyakéket vásároljon a királynőnek, melyet azonban egyik cinkostársnője vett át a királyné nevében. Mikor a botrány kiderült, L. férje Angliába menekült, őt azonban megvesszőzték, tüzes bélyeget sütöttek vállaira és örökös fogságra ítélték (1786 máj. 31). De már egy év mulva Angliába menekült, hol feslett életet élt. Egy mulatság alkalmával kiesett az ablakból és szörnyethalt. Emlékiratai 1793. jelentek meg (Paris, 2 köt.).

Lamotte-féle aranycseppek, l. *Besztuzsev-féle tinktura.*

La Motte-Fouqué, német költő, l. *Fouqué,* 2.

Lamour., l. *Lamx.*

Lamoureux (ejtsd: lamurő), *Charles,* francia karmester és hegedűművész, szül. Bordeauxban 1834 szept. 28., megh. Párisban 1899 dec. 21. 1873-ban megalapította a Société de Musique sacrée oratórium-egyesületet és csakhamar világhírre tett szert. 1878-ban a Nagyopera első karnagya lett. 1881-ben a Concerts Nouveaux-t szervezte (Concerts L.), amelyek Páris zenei életének ma is elsőrendűen fontos tényezői. Utóda a Concerts Nouveaux dirigensi állásában 1897. a veje: Camille *Chevillard* lett.

Lamouroux, *Jean Victor Félix,* francia zoológus, l. *Lamx.*

La Mouthe (ejtsd: lamút), barlang Franciaországban (Dordogne), melyben 1895. *Rivière* Emil párisi tanár a Magdalénien kultúrszakbeli ősember művészetének maradványait fedezte fel a barlang falain található rajzok, vésések alakjában,

Homokkőből készült őskori mécses La Mouthe barlangból.

melyek a mammut, vadló, bivaly, rénszarvas s más diluviális állatok körvonalait tüntették fel. Legjellemzőbb a barlangra a mellékelt *ábrán* bemutatott, durva homokkőből készített mécses, melyet az őskori művész a rajzok készítésénél a sötét barlang megvilágítására használt.

Lámpa, világításra szolgáló készülék, melyben a fényt vagy elektromossággal, vagy gáz, vagy folyékony világító anyag elégetésével idézik elő. Az utóbbi esetben a L.-nak tartója van a világító anyag felvételére s olyan alkatrésze, mely a világító anyagot a lánghoz juttatja. Ez a különböző L.-kban rendkívül eltérő s néha bonyolult szerkezetű; rendesen a *L.-belet* tartalmazza, mely pamutszálakból van készítve s

amelyben a világitó anyag (az olaj, petróleum, spiritusz stb.) kapillárisan a lánghoz emelkedik. Lényeges, hogy a lánghoz kellő mennyiségű világitó anyag jusson el s hogy az elégéshez szükséges levegő állandóan és kellő mennyiségben áramoljék a lánghoz. Ezt egyrészt a kellő alakú és méretű üveghenger eszközli, mely a lángot körülveszi, másrészt az égőn lévő nyílások és hasadékok, melyek a levegő áramlását a lánghoz szabályozzák. Az újabb L.-kban alulról is kerül légáram a láng belsejébe, ha az harangalakulag vagy gömbalakulag kitágul. (L. *Petróleumlámpa).* Míg a közönséges petróleumlámpákban közvetlenül a világitóanyagból fejlődött gáz szénrészecskéinek fehérizzása okozza a fényt, addig a gázizzólámpákban a levegővel kevert gáz nem világit, hanem rendkivül nagy hőfokával fehérizzásba hozza a világitó testet (Auer-égő; l. *Gázlángzók).* A felállítás módja szerint lehet a L. *álló* vagy *függő* L. Az utóbbi esetben a L.-t nagy tejüveg-, vagy más áttetsző anyagból való borítóval látják el, hogy a fény nagy területen érvényesülhessen. Manapság a rendes világitó anyaggal táplált L.-kat mindinkább kiszorítja az elektromos L. (l. *Elektromos világitás),* mely az ív- és izzólámpák sokféleségével a legkülönbözőbb igényeket képes kielégiteni. Szabadban való használatra igen elterjedtek az *acetilénlámpák,* melyek a jutányosan kapható *karbid* felhasználásával igen kényelmesen kezelhetők és erős világosságot adnak. Melegitési célokra a világitó gáz és levegő keverékét használják fel, pl. a Bunsen-égőnél, amelyben a hengeres csőből kiáramló gáz meggyujtás előtt levegővel keveredik, mely a cső alján levő nyílásokon ömlik a csőbe. Melegitésre való L. a *Berzelius-L.* is, de ez borszeszt használ fel. A kettős léghuzattal táplált lángot alacsony kémény veszi körül. A L. három lábon nyugszik és tartóval van ellátva a hevitendő tárgyak számára. A L. eredete az emberi müveltség homályos multjában vész el. Az ókori népek agyagból, ritkábban fémből készitették, leginkább félgömbalakban; egyenes felső lapjának közepén kis kerek nyílás volt, azon töltötték belé a világitó folyadékot, az olajat; a felső lap szélén kis csap volt a kanóc számára; ezzel szemben füllel volt ellátva, melynél fogva hordozták. A felfüggesztésre szánt fém-L.-nak három füle volt. Ezt a görögöktől eredő formát a rómaiak is megtartották, de díszitették és a L.-t két-három, sőt néha tizenkét csappal látták el. Az ókorban divott forma megmaradt mindaddig, míg a világitó készüléknek, a kanócnak javitása és újabb világitóanyagok fölfedezése átalakitotta. L. még *Lámpás.*

Lampadedromia (gör.) a. m. fáklyafutás, a régi Görögországban, majd Rómában is honos éjjeli versenyfutás. A futók égő fáklyát vittek magukkal s az lett a nyertes, aki legelőbb célt ért, anélkül, hogy fáklyája kialudt volna. *Lampadeforosz:* fáklyavivő.

Lámpaernyő, l. *Ernyő.*

Lámpahordozó *(Fulgora,* állat), l. *Világitó kabócák.*

Lámpaláz, igy hivják azt az izgatottságot, mely a szinpadon mozgó szinészt a közönség láttára meglepi s játékában és beszédjében akadályozza. Rendszerint csak a kezdő szinészek esnek L.-ba. Némelyik híres szinész is érez azonban L.-at belépése alkalmával.

Lámpás, 1. átlátszó anyagból (üveg) készült zárt szerkezet, melyben gyertya v. mécses ég. Ott alkalmazzák, ahol nyilt világ használata lehetetlen v. veszélyes. A L.-nak többnyire pléhrácsozat között elhelyezett üveglemez-, máriaüveg-, halhólyag-oldala van; alakja négyszögletű, hengerded vagy gömbalakú. A fény erősebb vetítése céljából egyik oldala felé fényvetítővel van ellátva. Legfontosabb alakja a *biztosító lámpa* (l. o.). L. még *Lámpa.*

2. *L. az építészetben* toronyszerű felépítmény a kupola legmagasabb pontján. Célja az, hogy nyílásain bő napvilágosságot bocsásson keresztül az épület belső terébe. Gyakran csak díszítés céljából, az architektura hatása kedvéért készítik. Igy pl. a lipótvárosi bazilika (Budapest) kupoláján alkalmazott nagy L. nem áll közvetlenül a templom belső kupoláján, hanem egy tizenöt méternyivel magasabban szerkesztett vaskupolatetőn. Falazott kupolán a L.-t is falazni szokták, különben rendszerint ácsszerkezetből v. vasbordákból készitik, amelyeket bedeszkáznak s azután bádoggal boritanak.

3. *L. az állattanban,* az a jegy az állat fején, midőn az orr és orca a szemig és a homlok is fehér. A szem gyakran csóka (l. *Csókaszem).*

Lámpáshordozók *(Fulgora,* állat), l. *Világító kabócák.*

Lampe, 1. *Emil,* német matematikus, szül. Gollwitzban, Brandenburg mellett, 1840 dec. 23-án. 1865-ben gimnáziumi tanár Berlinben, 1874. tanár a hadi akadémián s 1889. a technikai főiskolán Charlottenburgban. 1900-tól Meyer és Jahnke társaságában szerkesztője az Archiv der Mathematik u. Physik-nek. Nevezetesebb művei: De superficiebus quarti ordinis quibus puncta triplicia insunt (Berlin 1864); Sur quelques problèmes relatifs à la surface des ondes (u. o. 1870).

2. *L., Friedrich Adolf,* német ref. lelkész, majd 1720—1727-ig utrechti egyetemi tanár, szül. Detmoldban 1683 febr. 19., megh. Brémában 1729., ahol életének két utolsó évében mint tanár és lelkész működött. Több tudományos értékű munkát írt, melyek közt legkiválóbb a János evangeliumához írt magyarázat (1724—26). A magyar protest. egyházban megörökítette nevét azáltal, hogy az Ember Páltól (l. *Debreczeni Ember P.*) irt s forrásértékre emelkedett Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania c. munkát ő adta ki saját szerkesztői neve alatt Utrechtben 1728. Életrajzát megirta Thelemann (1868).

Lampedusa, Girgenti szicíliai tartomány egyik kis szigete a Földközi-tengerben 20 km²-nyi területtel és kb. 2000 lak., kikötővel és fegyencteleppel, szőllő és fügetermeléssel, szivacshalászattal. Tőle É.-ra van a kis Linosa szigete (l. o.).

Lampel *Róbert,* magyar könyvkereskedő és kiadó, szül. Priebornban (Porosz-Szilézia) 1821 márc. 11., megh. Budapesten 1874 ápr. 3. A könyvkereskedelmet Boroszlóban, Wiesbadenben és Prágában megtanulván, 1847 végén Pestre jött, a Kilián és Társa céghez. 1850 nov. 1. tár-

sulva Lantosy (Leyrer) Józseffel (üzletét alapította apja, 1795), Lantosy és Lampel név alatt önálló üzletet alapított, melynek 1853 máj. 1. egyedüli tulajdonosa lett. Üzletének mimdvégig három ága volt: sortimentüzlet, antiquarium és kölcsönkönyvtár, melyekhez kiadói üzletet csatolt s mint ilyen, a tankönyv- és ifjusági irodalmat karolta fel. Üzletét özvegye 1874. eladta Wodianer Fülöpnek s ma a Franklin-társulaté. V. ö. *Szennovitz* Adolf, L. Róbert, Magyar Könyvészet 1891.

Lampert, *Kurt*, német hidrobiológus, szül. Ippesheimban 1859 márc. 30. A stuttgarti Naturaliensammlung állattárának igazgatója. Nagyobb művei: Das Leben d. Binnengewässer (1899, 2. kiad. 1910; orosz és magyar kiadása is megjelent; a magyar fordítás címe: Az édesvizek élete, ford. *Entz* Margit, Budapest 1904); Das Thierreich. I. Säugetiere (1906); Die Gross-Schmetterlinge u. Raupen Mitteleuropas (1907); Bilder aus dem Käferleben (1910); Die Abstammungslehre (1910); Kleines Schmetterlingsbuch (1912); Die Tierwelt der Oberämter Ehingen, Cannstadt, Ulm stb. (1913); Vom Keim zum Leben (1913).

Lampérth *Géza*, író, szül. Mencshelyen 1873 okt. 23. Iskoláit Pápán és Budapesten elvégezve, államtudományi doktorátussal az Országos Levéltárba került, ahol allevéltáros lett. A Petőfi-Társaság 1905. rendes tagjává választotta. Az irodalomban 1890. lépett föl, első kötete: *Első könyvem* (1897), melyet Beöthy Zsolt vezetett be, föltünést keltett érzésének őszinteségével, közvetlenségével, szellemének és hangjának magyarságával. Ez, valamint nemes erkölcsi fölfogás és derült világnézet jellemzi későbbi műveit is, melyek között vannak versek: *Pacsirtaszó* (1902); *A boldogság vándora* (1909); elbeszélések többnyire nemzetünk multjából: *Elmult időkből* (1899); *Kurucok csillaga* és *Kuruc hősök* (1909); *A kompánia rózsája* (1911); *Beszélgetés a házasságról* (1912); szinművek: *Megjöttek a huszárok* (vigjáték, szinre került a Budai nyári szinházban 1898); *Veér Judit rózsája* (dráma, Nemzeti Szinház, 1905), *Rodostó* (dráma, Géczy Istvánnal, Vigszinház, 1906). Ifjusági elbeszélései közül legkiválóbbak a *Három pápai diák utazásai* és a *Rákóczi lobogója.*

Lampertheim, község Starkenburg hesseni tartományban, (1910) 10,333 lak., dohánytermeléssel és szivarkészítéssel.

Lamperti, *Francesco*, olasz énektanár, szül. Savonában 1813 márc. 11., megh. Comóban 1892 máj. 1. Tanulmányait a milanói zenekonzervatóriumon végezte, melynek 1850—75. tanára volt. Tanítványai közül világhiresek lettek: Cruvelli, d'Artôt, La Grange, Albani, Sembrich énekművésznők. Irt egy énekiskolát is.

Lampertico (ejtsd: —ko), *Fedele*, olasz nemzetgazdasági iró, szül. Vicenzában 1833 jún. 13., megh. Padovában 1906 ápr. 6. A padovai egyetemen volt tanár 1866—1902. Volt képviselő is (1861—1870), 1873-tól pedig szenátor. Főműve: Economia dei popoli e degli stati (Milano 1874—84, 5 köt.). melyben sokban a német realisztikus iskolához csatlakozik.

Lampi, *Johann Baptist*, lovag, osztrák festő, szül. Romeróban (Tirol) 1751 dec. 31., megh. Bécsben 1830 febr. 11. Veronában, Trentóban, Roveredóban, Klagenfurtban, 1783-tól fogva pedig Bécsben dolgozott, hol 1786. az akadémia tanára lett. II. Szaniszló Ágost lengyel király 1787. Varsóba hívta meg, 1791. Szent Pétervárra ment, de 1798. visszatért Bécsbe. A legmagasabb körök képmásfestője volt; megfestette II. József császár képmását a bécsi akadémia számára, az orosz cári család és sok orosz főnemes képét. Festményei az empire korának jellemző alkotásai. Simák, gyakran üresek (pl. Ámor és Diana képei a budapesti Szépművészeti Muzeumban), képmásai azonban nem egyszer közvetlenségükkel lepnek meg. Fia, ifj. *L. Johann Baptist* (1775—1837.) szintén festő volt. Egy Vénus-kép tőle is van a budapesti Szépművészeti Muzeumban.

Lampion (franc., ejtsd: lañpjoñ) a. m. lámpácska, kis lámpa, továbbá ünnepélyes alkalmakkor való kivilágításra szánt papirlámpás.

Lampong, holland kormányzóság Szumatra D.-i végében, 26,366 km² területtel, 142,426 lak., akik legnagyobbrészt malájok. Három vulkáni hegylánc vonul rajta végig. E hegyláncoktól eltekintve a föld sík, mocsaras és erdős. Legjobb kikötője és a kormányzóság székhelye Telok-Betong, amelyet a Krakatau kitörése szétrombolt.

Lamprecht *(der Pfaffe)*, kölnvidéki német szerzetes, aki 1130 körül megirta az ó-német Alexanderliedet, mely úgy tárgyánál, mint földolgozásánál fogva a középkor legszebb termékeinek egyike.

Lamprecht, *Karl*, német történetbuvár, szül. Jessenben (Wittenberg mellett) 1856 febr. 25. 1885-ben a bonni, 1890. a marburgi, 1891 óta a lipcsei egyetem tanára. L. mint történetiró és tanár a régi történetirással szemben egészen új irányt és iskolát alapított a történeti anyag megválasztása és annak módszeres feldolgozása tekintetében. Szerinte az eddigi történetirás a fejlődésnek csak felszines és külső elemeit tárta fel, míg a dolgok mélyebb okait és a néplélek fejlődését figyelmen kivül hagyta. Az ő felfogása szerint a gazdasági, társadalmi, jogi és politikai viszonyokat együttes összhatásaikban kell vizsgálni és tárgyalni. Az emberiség fejlődésének összes anyagi és szellemi tényezőit figyelembe véve új korszakokat állapít meg a történelemben *(Szimbolikus, tipikus, konvencionális, individuális* és *szubjektiv).* Főműve: Deutsche Geschichte (Berlin, Freiburg i. Breisgau 1891—1909, 19 részben). Egyéb munkái: Initialornamentik des 8—13. Jahrhunderts (Leipzig 1882); Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter (u. o. 1886, 4 köt.); Alte und neue Richtungen der Geschichtswissenschaft (1896); Die kulturhistorische Methode (1900); Zur jüngsten deutschen Vergangenheit (I., II 1. és II 3., a Deutsche Geschichte kiegészítő kötetei 1901, 1903, 1904); Moderne Geschichtswissenschaft (1904, 2 kiad. 1909); Porträtgalerie aus der deutschen Geschichte (1910); Deutsche Geschichte der jüngsten Vergangenheit und gegenwart (2 kötet, 1912, 1913); Einführung in das historische Denken (1912, 2. kiadás 1913); 1809, 1813, 1815, Anfang, Höhezeit und Ausgang der Freiheitskriege (1913); Der Kaiser, Versuch einer Charakteristik (1913). Egyik megalapítója a

Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte u. Kunst c. folyóiratnak (Trier 1882) és szerkesztője az Allgemeine Staatengeschichte c. gyüjteményes vállalatnak. A lipcsei egyetemen 1909 máj. 15. nyilt meg az általa alapított és vezetett *Művelődéstörténelmi Intézet*, mely az új elveket a történetírásban általánosakká akarja tenni. L.-et 1913. a Magy. Tud. Akadémia külső tagjának választotta. V. ö. *Madzsar* Imre, L. Károly történetelmélete (Századok 1908); *Kepes* Ernő, L. történetfilozófiája (Budapest 1913).

Lamprete (állat), a tengeri ingola *(Petromyzon marinus* L.) neve.

Lampris *(fénylőhal,* állat), a tüskésszárnyú csontos halak rendjébe, az Aranymakréla-félék *(Coryphaenidae)* családjába tartozó halnem. Teste magas és két oldalról összenyomott, szája fogatlan. Egy hátúszója van, melynek elülső része sarlóalakú; farkúszója félholdalakú. Pikkelyei aprók, könnyen kihullanak. Egyetlen faj: az isten lazaca *(L. luna* L.) ismeretes. 2 m. hosszúra is megnő, súlya a 100 kg.-ot is megüti. Háta acélkék, oldalain ibolyásba hajlik; hasa rózsaszínű. Ezt az alapszínt számos tojásdad, ragyogóan fehér színű folt tarkítja. Izland és Norvégia partjain honos. Nagybritannia partjain is fogták. Húsa nagyon ízletes.

Lamprofir *(lamprophyr)*, kőzetcsoport; olyan eruptív teléreket alkotó kőzetek, amelyek az intrúzív szemcsés kőzeteket kisérik, azokban teléreket alkotnak és a színes elegyrészekben való gazdagságuk által tűnnek ki. A L.-ok száma elég tekintélyes és igen változatosak; ide tartozik a *minette, kersantit, vogezit, odinit, camptonit, alnöit.*

Lamprotornis (állat), a Seregélyfélékhez tartozó madárnem, melynek ismert faja a *L. caudatus* P. L. S. Müll. Afrika középső és déli részeiben, az erdőkben él. Háta, feje fekete, aranyosan fénylő, hasa fémes-zöld színű, míg a farka és begye bíborviola. 50 cm. nagy, szárnyhossza 19, farkhossza 30 cm.

Lampszakosz (lat. *Lampsacus)*, ókori város Miziában, a Hellespontus ÉK.-i partján. A hitrege szerint itt szülte Aphrodite Priapost (l. o.), kinek kultusza itt virágzott. Ma *Lampszaki.*

Lampyris (állat), l. *Szentjánosbogár.*

Lamsdorff, *Vladimir Nikolajevics*, gróf, orosz államférfiú, szül. 1845., megh. San-Remóban 1907 márc. 20. Családja vesztfáliai származású (Lambsdorff) s 1817. kapott orosz grófi címet. 1866-ban lépett az orosz külügyminisztériumba, ahol gyorsan emelkedett. 1878-ban Gorcsakov herceget kisérte el a berlini kongresszusra, azután a cárt kisérte utazásaiban, mint diplomáciai tanácsadó. 1897 jan. *Muraviev* külügyminiszter segédje lett, majd ennek halála után 1900 jún. ideiglenes, 1901 jan. 6. pedig végleges külügyminiszterré nevezték ki. 1902 dec. Bécsben járt és a makedoniai zavargások lecsendesítése ügyében megegyezést hozott létre monarchiánkkal. E megegyezés végleges megerősítése II. Miklós cár és Ferenc József bécsi, ill. *mürzstegi* találkozásán történt 1903 okt. 3., honnan együttes jegyzéket intéztek a török kormányhoz a makedoniai reformok ügyében. Az orosz-japáni háború alatt befolyása egyre csökkent s a békekötés után 1906 máj. beadta lemondását.

Lamu *(Lamo)*, sziget az Indiai-óceánban az afrikai Szuaheli-part mellett, hasonló nevű s élénk forgalmú kikötővel bíró fővárossal, 15,000 lak. L. 1889-ig a zanzibári szultánnak volt birtokában, ekkor az angol kelet-afrikai társaság nyerte el; 1893 óta angol protektorátus alatt áll.

Lamutok, a tunguzok (l. o.) tengerparti ága (lam a. m. tenger) az Ohocki-tengertől az Amur torkolatáig terjedő területen, főleg Kolyma vidékén, az ú. n. Primorszkaja tartományban. V. ö. *Radloff*, Aus Sibirien (Leipzig 1893).

Lamut-tenger, l. *Ohocki-tenger.*

Lamx v. *Lamour.*, természetrajzi nevek után *Lamouroux* Jean Victor Félix francia zoológus nevének rövidítése; szül. Agenban 1779 máj. 3., megh. Caenben 1825 márc. 25.; a természetrajz tanára volt s különösen a polipok tanulmányozásával foglalkozott.

Lamy, *Étienne*, francia politikus, szül. Cizeben (Jura) 1843 jún. 2. 1871—81-ig mint képviselő a baloldalhoz tartozott, később azonban programmot változtatván, a Gaulois, majd a Correspondant c. lapokat szerkesztette klerikális irányban. 1905. a francia akadémia tagjává választották. Főbb művei: Études sur le second Empire (Paris 1895); La femme de demain (1901); La France du Levant (1902); Témoins de jours passés (1907); Un défenseur des principes traditionnels sous la Révolution: Nicolas Bergasse (1910).

Län (svéd) a. m. kerület.

Lana (lat.) a. m. gyapjú.

Lanai, sziget a havaii archipelagusban, területe 350 km², Molokai szigettel együtt (1901) 2504 lak., legnagyobb emelkedése 914 méter, sűrű erdők borítják; állattenyésztéssel.

Lánakeszeg v. *lannakeszeg* (állat), l. *Garda.*

Lana philosophica (lat.), l. *Cinkoxid.*

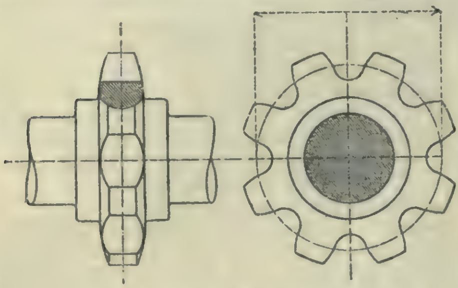
Lanark (ejtsd: lenerk), 1. county *(Lanarkshire)* Skóciában, 2302 km² területtel s (1911) 1.447,113 lak., gazdag szén-, ólom- és vasércbányákkal. Az angol vas- és acélipar legfontosabb helye. Az ipar középpontja Glasgow. L. legrégibb lakói voltak a kelta damnii. A rómaiak nyomai is feltalálhatók rajta. — 2. *L.*, az ugyanily nevű county *székhelye*, (1911) 5900 lak. Tőle 4 km.-nyire van a Clydenek szép vízesése. 978-ban II. Kenneth király ide hívta össze a parlamentet. Wallace William a XII. sz.-ban itt lépett föl trónkövetelőül.

La naulette-i állkapocs. 1866-ban *Dupont* ásta ki Belgiumban a Lesse folyó balpartján lévő La Naulette barlangból. Határozottan a diluviális ősember csontmaradványai közé tartozik és pedig neandertali típusú. Jellemző reá az állkapocs vastagsága, magassága, az állcsúcs hiánya, a zápfogak nagysága, valamint a fogmedri szél középső részének előreállása (prognathia alveolaris et dentalis). Korát a moustérien-be teszik. L. még *Ősember.*

Lanc, *lancfa*, a székelyeknél magas faszál, melynek tetején a régi zavargós időkben zsúpot gyujtottak a közelgő veszély jeléül, hogy a nép fegyverre keljen.

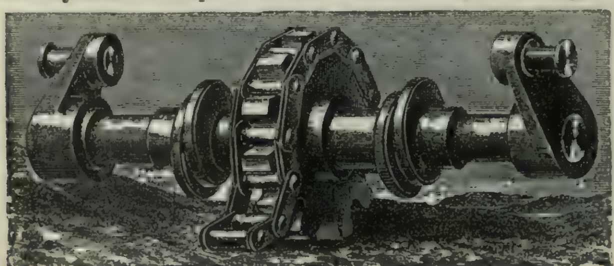
Lánc, csuklósan egybekapcsolt rövidebb részekből van alkotva. Az egyes részeket, ú. n. szemeket

forrasztással, hajlítással v. szegecseléssel akasztják össze. A L.-ot az ipar terén többnyire emelésre, kötésre v. vontatásra használják. Legjobban kedvelik az elliptikus alakú rövid szemekből össze-

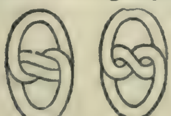
1. ábra. Gall-féle lánchoz való lánckerék.

fűzött L.-okat, mert ezek leghajlékonyabbak. Nagyobb terhek emelésére rövid lapos vasakból egybefűzött L.-ot használnak. Ezek az ú. n. Gall-féle L.-ok. Ilyenek a budapesti lánchíd tartó láncai

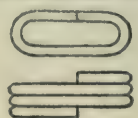

2. ábra. Gall-féle lánchoz való lánckerék, forgattyus tengelyre alkalmazva Köller Ottó gyárából.

is. *1.* és *2. ábránk* a Gall-féle L.-okhoz használt L.-kereket mutatja. A *lapos csuklóláncok* csak egy síkban képesek mozogni, míg a *gyűrűs L.-ok* és a 3—8-ig terjedő *ábrákon* látható külön-

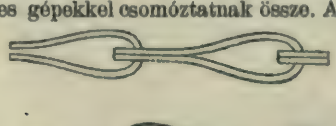

3. ábra.

4. ábra.

leges L.-ok minden irányban mozoghatnak. A *3. ábra* csomózott drót L.-szemet mutat elől- és oldalnézetben. A L.-szemet alkotó drót végei különleges gépekkel csomóztatnak össze. A *4. ábra*

5. ábra.

nyitott L.-szemet mutat, mely egy lapos vasrúdnak többszöri körülcsavarása által készül. A lemezláncokat alkalmas alakra kivágott lemezekből hajlítják és hajlítás közben egymásba fűzik az *5. ábra* módjára, mely igen ellentálló L.-ot áb-

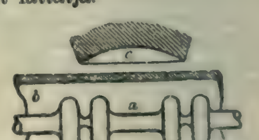
rázol, vagy a kivágott szemeket a Gall-féle L.-ok mintájára csapszegekkel fűzik össze. A gyűrűsszemű L.-okat forrasztás helyett marás és hengerlés által is készíthetik és pedig úgy, hogy az elkészített szemek mindjárt egymásba fűződve kerülnek ki a gépből. A feldolgozásra szánt anyag keresztalakú keresztmetszetben hengerelt vasrúd. A fölösleges anyagot hengerlés által a szemek anyagához sajtolják. Ez az eljárás fokozatos hengerlés által történik *(6. ábra)*. A *golyós L.-ok*, melyeket főként ékszer gyanánt használnak, a *7—8. ábra* szerint sajtoltatnak. Egy gombokkal felszerelt *a* rudat *b* csőbe helyeznek és a gyorsan egymás felé mozgatott *c* nyomófejek közé téve gyorsan forgatják. Az első nyomás csak kis mélyedésű fejek között megy végbe s aztán fokozatosan mindig jobban

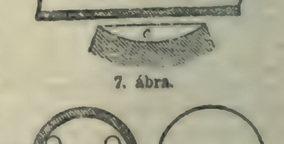
6. ábra.

kimélyített nyomófejek közé kerül, míg végre a nyomás alatt álló csőrész folyó alakot öltve letörik és egyszersmind a rudacskát is a gombok között elszakítja. A *8. ábra* a kész lánc belső és külső alakját láttatja.

A láncgyártás főképp Angliában virul, hol különösen a nagy hajóláncok készülnek. Hazánkban legfőbb helye Gölniczbánya, hol ez iparágnak évszázados multja van, azonban ma már tetemesen hanyatlott. Nagy hajó- és egyéb láncokat hazánkban csak kisebb mértékben készítenek. A láncgyártás emelésére állította fel a kormány a gölniczbányai vasipari szakiskolát.

7. ábra.

8. ábra.

Lánc (ang. *chain*, ném. *Kette)*, a földmérésnél használt egység. Régebben 10 öl, ma 10 m. értékű; az angol chain = 22 yard. Magyar L. területmértéket jelent, l. *Hold*.

Lánc v. *felvető*, l. *Alapkötés*.

Lançade (ejtsd: lañszád) a. m. ugrás, a francia *lancer* (l. o.) szótól; így hívják a lónak előreszökellését, mialatt elülső testével magasra ugrik. A magas lovaglóiskolában a L.-nál a lónak először hátsó részével kell a földre bocsátkoznia.

Lan-can-kiang, hátsóindiai folyó, l. *Mekong*.

Lancashire (ejtsd: lenkesir), county Anglia ÉNy.-i részében, (1911) 4.825,739 lak. Fővárosa *Lancaster* (l. o.). A földmüvelés és állattenyésztés mellett legnagyobb kincse a countynak szénben való gazdagsága. Ennek köszönhető, hogy L.-ben olyan virágzó ipar keletkezett, amely párját ritkítja. Legelső helyen áll a pamutipar, amelynek középpontja Manchester és Oldham és amelynek szolgálatában legalább 2000 gyár áll. A gyapju-, vászon- és selyemszövés szintén közel 100,000 embert foglalkoztat. Fontosabb azonkivül Liverpoolban a hajóépítés és gépgyártás, Barrow-in-Furnessben a vas- és acél-, Warringtonban a bőr-, Saint-Helensben az üveg- és Prestonban az óragyártás. Legfontosabb kikötő Liverpool, jelentősebbek még Barrow és Ulverstone.

Lancaster (ejtsd: lenkesztőr), 1. hajdan hercegség északi Angliában, melyet a normann hódítás után Montgomery fia, Poitou-i Roger kapott *L. lordja* cimmel. E cimet III. Henrik *L. grófja*, III. Eduárd pedig *L. hercege* cimmé változtatta át és 1362. negyedik fiának, *Genti János*-nak adományozta a hercegséget. *János* hercegtől származott a *Lancaster*-család (l. o.). — 2. *L.*, Lancashire angol county fővárosa, (1911) 41,414 lak., vasolvasztókkal, vaggongyártással, pamut- és selyemszövéssel. — 3. *L.*, fővárosa a hasonló nevű countynak az északamerikai Pennsylvania államban, (1910) 47,227 lak. — 4. *L.*, Fairfield county fővárosa az északamerikai Ohio államban, (1910) 13,093 lak.

Lancaster (ejtsd: lenkesztőr), angol uralkodó család, a Plantagenet-család mellékága, mely *János, L.-i hercegtől* (megh. 1399), III. Eduárd király harmadik fiától származott. János fia, *IV. Henrik*, II. Richárd letétele után 1399. Anglia trónjára jutott. A trónon fia, *V. Henrik* (1413—21) és unokája, *VI. Henrik* (1421—61) követték. Ez utóbbi uralkodása alatt tört ki a rokon *York*-családdal a *piros és fehér rózsa háborúja*, melynek folyamán a L.-ház összes tagjai kipusztultak.

Lancaster (ejtsd: lenkesztőr), 1. *James, sir*, angol tengeri utazó, megh. 1618. 1601—03. között az angol keletindiai társaság első expedicióját vezette Indiába, később a társaság igazgatójává lett és Hudson (l. o.) expedicióit az ÉNy.-i átjáróért ő kezdeményezte. Útjait megirta Clement Markham a Hakluyt Society kiadványai 56-ik kötetében (London 1877).

2. *L., Joseph*, angol quaker, a kölcsönös oktatás (l. o.) feltalálója és terjesztője, szül. Londonban 1778 nov. 25., megh. New Yorkban 1838 okt. 24. London egyik legszegényebb városrészében 1798. ingyenes elemi népiskolát nyitott, melyben, Belltől függetlenül, a kölcsönös oktatás módszerét alkalmazta. Minthogy több főúr és III. György király is támogatta, számos ilyen iskolát szervezett s 1805. egy tanítóképző intézetet is állított fel. Londoni intézeteit később átadta a British and foreign School-Society-nek, maga pedig Tootingben (1813) a középfokú oktatást akarta hasonló módszerrel megkisérleni, de csődbe került s 1816. Dél-Amerikába vándorolt. Módszerét leirta: Improvement in education (London 1805) és The British system of education (u. o. 1810) c. könyveiben. L. még *Bell*, 1.

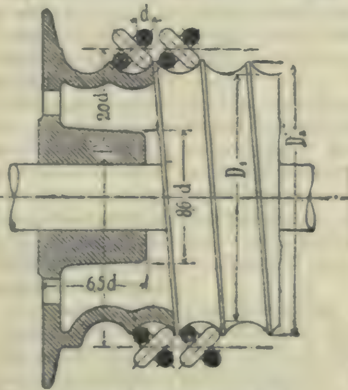
Lancaster-lövőfegyverek, oly puskák s ágyúk, amelyekben a lövedéknek csavarvonalban való megindítását nem a cső belső falába vésett huzagokkal eszközlik, hanem azzal, hogy az elliptikus csőür maga negyed csavarvonalat képez. A gyakorlatban nem igen váltak be.

Lancaster-sund, tengerszoros az Északi-Sarkitengerben, a Baffin-szorosból a Barrow-csatornába és a Prince-Regent-szorosba vezet. 1616-ban Baffin fedezte föl és nevezte el.

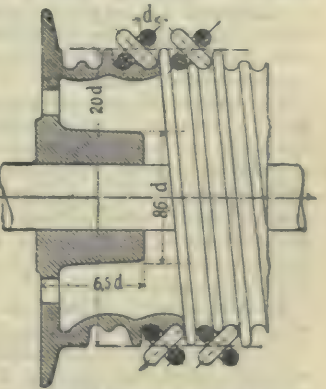
Lánc-bársony, l. *Bársony*.

Láncborona, l. *Borona*.

Láncdob, a lánccal működő emelőgépek egyik főalkotórésze s az emelő lánc felvételére szolgál. Alakja hosszú henger, melynek két végét a láncszem szélességének megfelelő magasságú peremmel látják el. Külső felszínén többnyire

1. ábra. Láncdob 45° alatt dűlt láncokhoz, ívalaku fészekkel.

2. ábra. Láncdob 45° alatt dűlt láncokhoz, kettős vágányu fészekkel.

spirális-alakban csavarodó vágány van, mely a láncot felcsavarodása közben úgy vezeti, hogy a láncszemek egymás mellé kerüljenek s köztük 2—3 mm. hézag maradjon. *1.* és *2. ábránk* olyan L.-ok képét mutatja, melyekre a láncszemek 45° alatt dűlve csavarodnak.

Lancea (lat.), a kelet-római császárok korában a falanxok 4 utolsó sora, valamint a császári testőrség által is használt, mintegy 2 m. hosszú hajítódárda, melyet a harcos a dárdanyél középére erősített szíj segítségével hajított az ellenség tömegeibe. L.-ból származik a magyar *lándzsa*, eredeti régies alakjában *láncsa*.

Lancelot du lac, Artus király kerekasztalának egyik hőse, Ginevra királyné lovagja. Hőse több

különböző nyelven fenmaradt költeménynek, melyeknek közös alapja egy Észak-Franciaországban keletkezett monda. L. történetét Chrestien de Troyes is feldolgozta Le chevalier de la charette c. költeményében. A monda régi prózai feldolgozását (Paris 1488, 3 köt.) sokat olvasták és németre is lefordították. Ulrich von Zatzikhofen költeménye és egy németalföldi regény (kiadta Jonckbloet, Hága 1846—50, 2 köt.) szintén francia forrásokra megy vissza.

Lancer (franc., ejtsd: lañszé) a. m. hajítani, dobni, forgalomba hozni (németesen: *lanszirozni*). *Lanceur* (ejtsd: lañszőr), aki valamit megindít, forgalomba hoz.

Lancerote, sziget, l. *Lanzarote*.

Lancetta (franc. *lancette*, rossz magyar neve *gerely*), sebészi műtevésekhez használt, régebben divatos eszköz, melynek vékony pengéje, kettős éle és igen finom hegye van. Használták: érvágásra, felületes tályogok megnyitására és himlőoltásra. Az utóbbi célra szolgáló L. hegyének közelében sekély barázda van az oltási nyirok felvételére; az oltó nyirokkal megnedvesített eszközzel finoman, többszörösen felkarcoljuk a bőrt.

Láncfa, l. *Lanc*.

Láncfonal v. *felvető fonal*, a szövőszéken kifeszített fonalrendszer, amely vetülékkel, a bevető fonallal, a szövetet alkotja. L. *Felvetés* és *Kelme*.

Láncfülke (ném. *Kettengatt*; ol. *deposito della catena*; ang. *chain-locker*), a hajófenéken levő kamra v. fülke, melybe a horgonyláncokat rakják.

Láncgolyó, *láncos gömb*, hajdani lövedék, mely lánc által egymással összekötött két félgömbből állott s melyet nagy ágyúkból és mozsarakból lőttek az ellenség sorai közé.

Láncgörbe. Ha súlyos fonalat (láncot) két végével egymástól a fonal hosszúságánál kisebb távolságú két pontra függesztünk fel, akkor az oly alakot vesz fel, hogy súlypontja lehetőleg mélyen feküdjék. Ha a felfüggesztett fonal teljesen hajlékony, nyujthatatlan és annak egyenlő hosszú részei egyenlő súlyúak, akkor azt a vonalat, melynek alakját felveszi, L.-nek nevezzük.

Láncgyártás, l. *Lánc*.

Lánchajózás. A kapaszkodó hajózásnak az a módja, midőn a hajón alkalmazott gőzgép hengereket forgat, melyekre végnélküli lánc van többszörösen feltekerve s a lánc a befutandó egész út hosszában a mederben ki van feszítve s mindkét végén megfelelően le van horgonyozva. Az így mozgásba hozott hajó vontatóul szolgál, melyhez az egy vagy több vontatandó hajót (az uszályt) akasztják. A lánchajót azon alakjában, amint az ma is mintául szolgál, *Dietz* bordeauxi mérnök alkotta meg 1846., aki Austerlitz nevű hajójával a Szajnán Páris alatt a Tournelles-híd és Charenton között kezdett közlekedni. A L. terén a franciákat csakhamar követték Belgiumban, Hollandiában, Németországban. A Dunán a L.-sal az Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási társaság kísérletezett 1871. Pozsony és Dévény között. Később a láncot egészen Bécsig hosszabbította meg s ezen a Duna-szakaszon 1890-ig tartotta üzemben.

Lánc helyett a *drótkötelet* legelőször De Mesnil Oszkár báró alkalmazta Belgiumban 1865-ben. A drótkötél feltekerésére csíptető készüléket alkalmazott, aminőt *Fowler* használt gőzekéinél s *clip-drum*-nak nevezte. Ez a készülék egy vájkos hajtókerék talpmélyedéseibe alkalmazott számos öntöttvas csíptetőből áll. A csíptetők acéltengelyeken forognak s a kerék forgása irányában tekintve, szarvaknak látszanak, melyek a közéjük vezetett kötél nyomására alul engednek s ugyanakkor felülről épp oly mértékben egymáshoz közeledve, a kötelet akkép szorítják, hogy a kerék félkörülete elégséges kapaszkodást fejt ki arra, hogy a hajót és uszályát vontassa. A drótkötél-hajóknál két különböző szerkezetet használnak: a hajtókorong az egyiknél a hajó egyik külső oldalán függélyesen áll, a másiknál a fedélzet közepén vízszintesen fekszik.

Az erősen kanyargós és vándorlózátonyokkal sűrűen ellepett hordalékdús folyókon a mederben állandóan fekvő kötél vagy lánc a hordalékkal való eltemettetésnek s ennélfogva nagy kopásnak van kitéve s a hajó üzeme emiatt sok zavart szenved és nehézkes. Ezen a hátrányon előnyösen segít az a rendszer, amelyet Lombard-Gerin lyoni magánmérnök szerkesztett s melyet elsőízben a Rhône-on 1893-ban Marseille és Lyon között alkalmaztak. Ennek a rendszernek az a veleje, hogy a hajótestbe elhelyezett nagyobb átmérőjű dobra a bejárandó szakasz-hossznak megfelelő drótkötelet gombolyítanak föl, amelynek külső vége a parton van lehorgonyozva. Amint a hajtógép a dobot forgatja, a kötél föl- vagy legombolyításának mértéke szerint a hajó (és vontatmánya) előre megy, vagy visszafelé ereszkedik. Ily rendszerű vontatóhajót helyezett üzembe a m. kir. kereskedelemügyi minisztérium a Vaskapu-csatornán 1899-ben és tart fenn avégből, hogy a csatorna (helyenként 5 másodpercmétert is meghaladó) sebes folyásában a vontatógőzösöknek segítségére legyen.

A L. — ideértve a drótkötél-hajókat is — folyamokon akkor előnyös, ha nagy vízsebességet kell legyőzni, vagy ha a meder sekélysége miatt megfelelő erejű kerekes vagy csavaros gőzösök nem alkalmazhatók tömeges vontatásra. Csatornákban különösen a csatorna fentartása szempontjából mutatkozik e rendszer előnyösnek. Ugyanis a partot egyedül a hajótest által kiszorított víz mozgásával érinti az ily hajó s így távolról sem rongálja annyira, mint a kerekes vagy csavaros gőzös, mely hullámokat ver. Bárhol is azonban csak akkor célszerű e rendszer, ha tömeges szállítmányok állandóan élénk forgalmat biztosítanak, mert a kapaszkodó eszköznek (láncnak v. drótkötélnek) beszerzési és fentartási költségei igen tetemesek.

A L.-nál az elektromos erő alkalmazásával *Galliot* francia mérnök tett kísérletet. Berendezése annyiban tér el a közönséges lánchajóétól, hogy a láncdob hajtására nem gőzgépet, hanem elektromótort alkalmaz, melyhez a szükséges áramot a part mentén elhelyezett földfeletti vezeték útján, turbinákkal hajtott központi telepből vezeti.

Irodalom. Kenessey Albert, A kapaszkodó hajózásról, Akadémiai kiadványok 1872; Marchetti, Vortrag über Touage in der obern Donau, Wien 1885; Eyth, On towing-boats on canals and rivers by fixed wire-cope and clip-drum «Artisan», 1870; Bellingrath, Die Fortbewegung der Schiffe im Gebiete der Elbe und Oder, 1892; Schanz, Die Ketten-

schleppschiffahrt auf dem Main, Bamberg 1893; Egan Ede, A mechanikai hajóvontatás újabb rendszerei; A Vaskapu-csatorna hajóvontató berendezése (Magyar mérnök- és építészegylet közlönye, 1899. évi IV. füz. és 1900. évi VI. füz.).

Lánchenger, a szövőszéknek az a része, amelyen a szövet hosszirányában haladó fonalrendszer (láncfonal) van felhengerelve.

Lánchid névvel Magyarországon — jóllehet a budapesti Erzsébet-híd is az — a Széchenyi kezdeményezésére Clark építette «első» állandó Dunahidat (l. *Függőhíd*, tov. *Budapest* cikknél a *Budapesti hidak* c. képmellékletet) szokás illetni. E nevezetes hidunk a modern forgalmi és technikai követelményeknek azonban már nem felelt meg, úgy, hogy 64 éves használat után újjá kellett építeni. Az újjáépítés annak szem előtt tartásával történt, hogy a régi híd hírneves, szép képe megmaradjon. E főszempont okadatolta a monumentális pillérek meghagyását, amiért azután viszont nem lehetett az új hidat kellően szélesebbre építeni. Az új szerkezet teherbírósága egyébként azonban a modern követelményeknek megfelelő, amennyiben a számításokban alapul vett esetleges megterhelése négyszögméterenként 400 kg., illetőleg 12 tonnás teherkocsi. Továbbá az új szerkezetet, a régi hidon tapasztalt erős lengések kiküszöbölésére, az adott viszonyokhoz képest megfelelően merevítették, még pedig a régi fakorlátok helyén alkalmazott kéttámaszú vas merevítőtartók által (l. *Függőhíd*). Az újjáépítés 1913. év végén kezdődött. A régi hidból csupán a pillérek és a hídfők maradtak meg. Ez utóbbiakat azonban — nehogy az új hidszerkezetről rájuk háramló nagyobb húzóerő folytán esetleg elcsúszszanak — szintén megerősítették. Ez úgy történt, hogy a hídfők mellett a parton, mindkét oldalt a Duna sempontja alá 7—8 m.-re érő nagy betontesteket (5—5000 m³) építettek, melyeket a régi hídfővel ékalakú vasbeton-testek kötnek össze. Az újjáépítés előirányzott költsége közel 7 millió K.

Lánchorog, az emelő lánc és az emelt tárgy összekapcsolására való géprész. A lánchorog a lánchoz úgy van kapcsolva, hogy minden irányban könnyen mozogjon, alsó része pedig nyitott fejet képez, hogy a tárgyat könnyen beleakaszthassák.

Lánc-hossz, l. *Hajózási hosszmértékek.*

Lanciani (ejtsd: -csáni), *Rodolfo*, olasz régiségtudós, szül. Rómában 1848 jan. 1. Nagy érdemeket szerzett a régi Róma topográfiájának és műemlékeinek rekonstruálásában. Kutatásainak eredménye a Forma urbis Romae (46 tábla, Milano 1893—1901). Főbb munkái: Rome in the light of recent excavations (London 1888), magyarul is megjelent: A régi Róma címen, fordította *Lubóczy* Zs. (Budapest 1894); Topografia di Roma antica (Roma 1880); Itinerario di Einsiedeln (Milano 1891); Pagan and Christian Rome (London 1893); The destruction of ancient Rome (New York 1899, 2. kiad. 1901); Storia degli scavi di Roma e notizie intorno le collezioni romane di antichità (Roma 1902—4).

Lanciano (ejtsd: lancsáno; az ókorban *Anxanum*), város, járási és érseki székhely Chieti olasz tartományban az Adria mellett, (1911) 19,917 lak., selyemtenyésztés, bortermelés; XIII. és XVI. sz.-beli templomokkal.

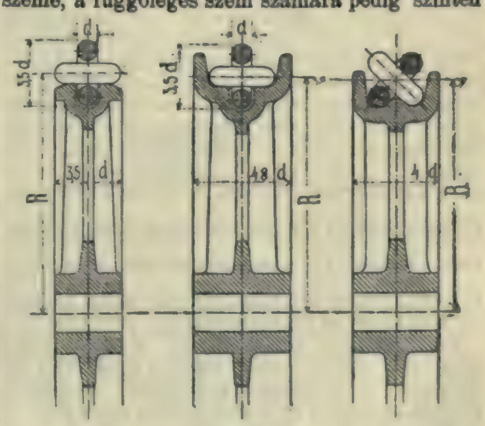
Lancier (franc., ejtsd: lañszjé), a XVIII. sz. végén kialakult *quadrille*-szerű tánc. Számos változata ismeretes, de legtöbbször a következő öt figurával lejtették: *La Rose, La Lodoiska, La Dorset, Le Lancier, L'Etoile.*

Lanciers (franc., ejtsd: lañszjé, ném. *Lanzenreiter, Speerreiter*, olasz. *lancieri*, ejtsd: lancséri) a. m. kópjások vagyis dzsidások. A nyugati népeknél a középkorban és még később is, a XIX. sz. közepéig a L.-k képezték a hadseregeknek dzsidával harcoló *könnyű* lovasságát, míg a nehéz vértekbe bujtatott, súlyos lándzsákkal harcoló nehéz lovasságot *vérteseknek* nevezték. Dzsidás könnyű lovassággal először a magyarok jelentek meg Európa hadszínhelyein, kevéssel később a pirenei félszigeten harcoló keresztények is, a mórokat utánozva, könnyen vértezett dzsidásokkal hajtották végre a felderítő és biztosító szolgálatot, a megkerüléseket és egyéb, gyors mozgást igénylő hadműveleteket. Az újkorban főleg a lengyel L.-k tüntették ki magukat.

Láncкengyel (ném. *Kettenschäkel*; ol. *gambetto*; ang. *shackle)*, patkóalakú, csapszeggel ellátott láncszem, mely horgonylánc-daraboknak összeköttetésére szolgál.

Lánckerék, l. *Lánc.*

Lánckorong, a láncok vezetésére való géprész. Alakja kerékhez hasonló, kerületén a láncszemek felvételére alkalmas vájat van. Az *1., 2.* és *3. ábrán* három különféle alakú L. metszetét látjuk; az *1. ábra* kerületén a függélyesen fekvő láncszem számára árok van, a vízszintesen fekvő szemek pedig az árok kúposan leesztergályozott pontjára feküsznek. A *2. ábrában* a kerék koszorúján magas peremek között fekszik a lánc vízszintes szeme, a függőleges szem számára pedig szintén

1. ábra. 2. ábra. 3. ábra.
Lánckorongok metszetei.

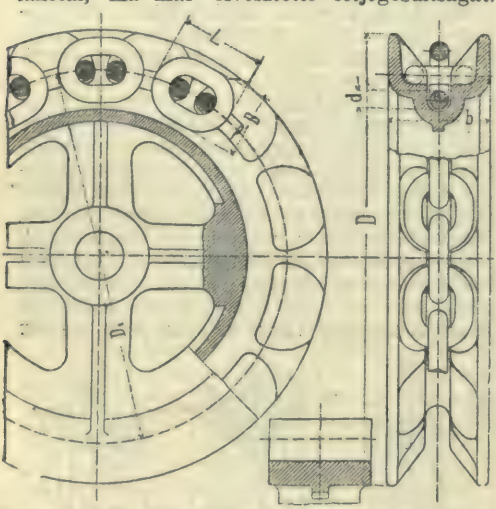
árok van vésve. A *3. ábra* 45° alatt dűlt láncszemek vezetésére való korongot ábrázol, a *4. ábra* (l. a 470. old.) a gyűrűsszemű láncokhoz való fogazott lánckorongot láttatja.

Lanckoronski, *Karl*, gróf, főkamarás, szül. 1848 nov. 4., az osztrák urakházának tagja, a máltai lovagrend tiszteletbeli lovagja, az aranygyapjas-rend lovagja. Több tudományos expedícióban vett részt és Kis-Ázsiában rendezett ása-

tásokat. Eredményeiről beszámolt a Die Städte Pamphyliens u. Pisidiens c. munkában (Wien 1892, 2 köt.),melyet Niemann G. és Petersen E. közreműködésével szerkesztett. Érdemeiért a bécsi és krakói akadémia tagjává, a berlini egyetem tiszteletbeli doktorrá avatta. 1914 febr. Ő Felsége főkamarássá nevezte ki.

Lánckövetkeztetés *(sorites)*, a logikában a következtetéseknek a kifejezésben rövidített összetétele. Sémája: *C* est *D*, *B* est *C*, *A* est *B*, ennélfogva *A* est *D*. Ez az általános fogalomból a részletesekhez halad, neve *gokleniusi sorites*; van, amely a kevésbbé általános fogalmaktól az általánoshoz halad, ennek neve *aristotelikus sorites*: *A* est *B*, *B* est *C*, *C* est *D*, tehát *A* est *D*. L. még *Következtetés*.

Láncmérés, régi, de még ma is használt módja a hosszmérésnek. Az acélszalaggal vagy mérőlécekkel való mérés sokkal pontosabb s minthogy a szalaggal épp oly gyorsan megy a munka, mint lánccal, ma már elvesztette létjogosultságát.

4. ábra. A gyűrűsszemű láncokhoz való fogazott lánckorong.

L.-ben a hiba, ha *l* a megmért vonal hossza, körülbelül $\pm 0{\cdot}008 \sqrt{l}$, ami majdnem kétszer akkora, mint acélszalaggal s majdnem háromszor akkora, mint mérő-léccel való mérésnél. L. *Mérőlánc*.

Láncnyilások (ném. *Klüsen*; ol. *occhi di catena*; ang. *hawse holes)*, oldalt a hajó orrán alkalmazott s kerítéskávával ellátott, hosszudad lyukak, melyeken át a horgonynak lánca fut.

Láncos golyó, l. *Láncgolyó*.

Láncos komp, l. *Komp*.

Láncos ló, l. *Nyerges*.

Láncos pánceling, l. *Páncél*.

Láncos rúd, hosszú rúd, amelynek végére láncot erősítenek s a tele szákkal való halászáskor a halak terelésére használnak.

Láncöltés, l. *Hímzés* és *Hímzőgépek*.

Lancret (ejtsd: lañkré), *Nicolas*, francia festő, szül. Párisban 1690 jan. 22., megh. u. o. 1743 szept. 14. Dulinnek és Gillotnak volt tanítványa, leginkább azonban Watteau hatása alatt állott, kinek idilli, gáláns tárgyú és szellemű művészetét L. ügyesen és termékenyen folytatta, anélkül azonban, hogy mesterét megközelítette volna. Mulatozásokat, társalgásokat, szinházi és pásztorjeleneteket ábrázoló képei mégis a XVIII. sz.-i francia festészet legjellemzőbb termékei közé tartoznak. Képeinek egy sorozata a párisi Louvre-ban van; még több a német császár birtokában, a berlini és potsdami kastélyokban.

Lancsár, kisk. Nyitra vm. pöstyéni j.-ban, (1910) 217 tót lak., u. p. és u. t. Verbó.

Lan-csou, Kan-szu kinai tartomány fővárosa a Hoang-ho jobb partján, a nagy fal közelében, közel 500,000 lakossal. A Kinából Mongolországba, Kelet-Turkesztánba és Tibetbe vezető kereskedelmi utak mellett fekszik s ezért jelentős város; mellette a Hoang-hón bárkában nyugvó híd vezet át. A főkormányzó székhelye. Környékén mesterséges öntözéssel művelik a földet. Forgalmának fő cikkei: selyemkelmék, fa- és kőfaragványok, ezüst- és jáspis-ékszer, vaseszközök, dohány és tea.

Lánc-szabály, kereskedelmi számításokban alkalmazott eljárás valamely mennyiség értékének (equivalens) egy más mennyiségben való kiszámítására, feltéve, hogy közvetlenül nem ismeretes a két mennyiség közötti összefüggés, hanem csak más mennyiségek közvetítésével. Ha pl. azt kell kiszámítanunk:

Hány K-t ér	1 sovereign
ha 1869 sovereign teljes súlya	40 troy-font (teljes súly)
ha 1 troy-font (teljes súly)	373·24 gramm (teljes súly)
ha 12 g. teljes súlyban	11 g. szinarany van és
ha 900 g. szinarany van	155 db 20 frankosban és
ha 1 db 20 frankos	18·8 K,

akkor a lánc:

x	1
1869	40
1	373·24
12	11
900	155
1	18.8

Innen:

$$x = \frac{40 \times 373{\cdot}24 \times 11 \times 155 \times 18{\cdot}8}{1869 \times 12 \times 900}$$

A lánc-szabály lényegileg már Brahmagupta Arithmetikájában (VII. század) benn van. Mint «mértékek és súlyok összehasonlítása» Widmann számolókönyvében (1489) is előfordul «regula pagamenti» név alatt. Mai formájában a rövidítésekkel *Rudolff* Künstliche Rechnung stb. könyvében (Wien 1526) fordul elő, a XVIII. sz.-ban már általánosan elterjedt.

Lánc-szem, a lánc egyes alkotórészei; alakja kör, ellipszis vagy hosszukás négyszög lekerekített végekkel.

Lánc-szivattyú, l. *Szivattyú*.

Lánctört. Ha a $\frac{289}{600}$ tört számlálóját és nevezőjét 289-cel elosztjuk, a számláló 1, a nevező $2\frac{22}{289}$ lesz, tehát

$$\frac{289}{600} = \cfrac{1}{2 + \cfrac{22}{289}}$$

és ha most a $\frac{22}{289}$ számlálóját és nevezőjét ismét

22-vel osztjuk, akkor helyébe $\frac{1}{13+\frac{3}{22}}$ lép és ha ezt az eljárást folytatjuk, akkor végre

$$\frac{289}{600}=\cfrac{1}{2+\cfrac{1}{13+\cfrac{1}{7+\cfrac{1}{3}}}}$$

A jobb oldalon álló *lánctörtet* helykimélés végett így is irhatjuk: [2, 13, 7, 3], vagy így:

$$\frac{1}{2}\dot{+}\frac{1}{13}\dot{+}\frac{1}{7}\dot{+}\frac{1}{3}.$$

Minden törtszám ezen a módon alakítható át lánctörtté. Igy általában, ha a a tört számlálója és b a nevezője

$$\frac{a}{b}=q_0+\frac{1}{q_1}\dot{+}\frac{1}{q_2}\dot{+}\ldots\dot{+}\frac{1}{q_n}$$

ahol q_0 akkor különbözik a 0-tól, ha $a > b$. Az $\frac{1}{q_1}$, $\frac{1}{q_2}$ ... a lánctört *részlettörtei*. Nem szükséges, hogy minden részlettört számlálója *1* legyen. Ha *1* a számláló, akkor a lánctört *közönséges* lánctört, ha a részlettörtek számlálói és nevezői tetszőleges számok, a lánctört *általános* lánctört. Ha az $\frac{a}{b}$ lánctört alakzatában valamelyik részlettörtnél, pl. a k-iknál megállapodunk, akkor a lánctört k-ik *közelítő törtjét* kapjuk. Igy pl. az előbbi $\frac{289}{600}$ első közelítő törtje: $\frac{1}{2}$, második közelítő törtje

$$\cfrac{1}{2+\cfrac{1}{13}}=\frac{13}{27}$$

stb., az utolsó közelítő törtje maga az eredeti tört. A közelítő törtek előállításának egyszerű módja van. Ha $\frac{S_k}{N_k}$ a k-ik közelítő tört, akkor: $S_k=q_kS_{k-1}+S_{k-2}$ és éppen így:

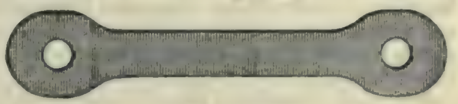
$$N_k=q_k N_{k-1}+N_{k-2}.$$

A közelítő törteknek igen fontos tulajdonsága, hogy $S_k N_{k-1}-S_{k-1} N_k$ vagy $+1$, vagy -1; ezen a tulajdonságon alapszik az elsőfokú határozatlan egyenlet megoldása a lánctörtek segítségével. A közelítő tört elnevezés onnan ered, hogy a tört értéke mindig két közelítő tört között van: a páratlan rendű nagyobb, a páros rendű kisebb, mint az adott tört. Ha a lánctört részlettörtjeinek száma végtelen, akkor a lánctörtet *végtelen lánctörtnek* hívjuk; ellenkező esetben *véges a lánctört*. A közönséges lánctört racionális v. irracionális számot értelmez, aszerint, amint véges vagy végtelen. A végtelen lánctört fontos alakja a *szakaszos* lánctört, melyben a részlettörtek szakaszosan ismétlődnek. Minden szakaszos lánctört oly másodfokú egyenlet gyöke, melynek együtthatói egész számok, vagyis a szakaszos lánctört másodrendű algebrai irracionális számot állít elő.

A lánctört szó először Schwentner Dánielnél fordul elő (Geometria practica, 1625), amelyben a közelítő törteket használja valamely tört megközelítésére. Cataldi már előbb (1613) a négyzetgyökvonásnál alkalmazta, Brouncker lord (1620—1684) π-nek Wallis által adott szorzatalakját állította elő lánctört alakjában; de a lánctörtek rendszeres elméletét és számelméleti alkalmazását Eulernek köszönjük.

Lańcut, az ugyanily nevű galiciai kerületi kapitányság székhelye, (1910) 4848 lak. 1914 okt. 9—10. az osztrák-magyar csapatok heves harcban megverték itt az oroszokat. L. *Világháború*.

Láncvas, a mellékelt *ábrán* látható alakú lapos vas. Ezt a vasszerkezeti elemet arra használják, hogy belőle oly tartórészeket készítsenek, melyekben mindig húzás van. Pl. függőtartók (budapesti lánchíd és Erzsébet-híd), vagy rácsos gerendatartók húzott részei (Észak-Amerika) készülhetnek L.-akból. Még pedig ily húzott rúd

Láncvas.

több egymás mellé helyezett, élére állított L.-ból áll, melyek közt akkora köz van, hogy ebbe a szomszédos rúd L.-ai elférhessenek. Az összeköttetést pedig a L. fején levő köralakú lyukon áthúzható orsó biztosítja, melynek kiálló végeire rendesen csavaranya húzható.

Láncvonal *(catenaria)* az olyan görbe vonal, melyet egy minden részében egyenlő súlyú s teljesen hajlékony, nyujthatatlan fonal alkot, ha két ponton felakasztva, e két pont közt szabadon nehezedik. Hasonló ehhez a lánchídvonal, melyet a fontebbi módon megerősített fonal akkor mutat, ha vízszintesen, egyenlően elosztott terhet visz. A láncvonal azonkívül az építészetben mint ívboltozati minta is szerepel.

Lánczi *Jenő*, szociológus, szül. Szolnokon 1875 jún. 6. Egyetemi tanulmányainak befejeztével külföldi tanulmányútra ment. 1901. ügyvédi oklevelet szerzett. Számos szociológiai cikke jelent meg a napilapokban és folyóiratokban s kommentárt írt több törvénykönyvhöz. Önálló művei: *Szocializmus és Etika* (Budapest 1908); *Fajok harca és osztályharc* (u. o. 1910); *Vallás és kapitalizmus* (Békéscsaba 1913). 1911 óta szerkesztő-kiadója a *Szociálpolitikai Szemle* c. folyóiratnak.

Lánczy, 1. *Gyula*, politikai és történelmi író, szül. Budapesten 1850 jan. 17., megh. ugyanott 1911 jan. 17. Tanulmányai végeztével az 1881—84. országgyűlésre képviselővé választatván, az akkori mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. A 80-as évek derekán a politikai élettől s a publicisztikai tevékenységtől végképen visszavonult és kizárólag tanulmányainak élt. 1887-ben a kolozsvári egyetemre nevezték ki, 1891. pedig a budapesti tudományos egyetemre helyezték át a történelem tanárául. Művei: *A felső oktatás reformja s az új magyar közműveltség* (Budapest 1879); *Adalékok a magyar alkotmány reformkorszakához* (u. o. 1880); *A faluközösség eredete* (u. o. 1881); *Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika (1642—1710)*, a Magyar Történelmi Társulatnál pályanyertes tanulmány s ennek mintegy kiegészítése, függelékül a polemikus *Eszmetöre-*

dékek a Rákóczi-féle felkelés történet-politikai jelentőségéről (u. o. 1882); *A politikai reformeszmék fejlődési története Magyarországon; A közigazgatási biráskodás szervezéséről Magyarországon* (u. o. 1883); *Történelmi kor- és jellemrajzok* (u. o. 1890); *Magyarország az Árpádok korában* (u. o. 1898).

2. *L. Ilka,* szinésznő, szül. Borszéken 1861 nov. 14., megh. Budapesten 1908 szept. 19. 1878-ban elvégezvén a sziniakadémiát, vidéken játszott, 1884. a budapesti Nemzeti Szinház szerződtette, 1896—1900 között a Vigszinház tagja volt, azután visszatért a Nemzeti Szinházhoz. Hősnői és társalgási szerepeket játszott s mind szomorú, mind vigjátékban egyaránt kitűnt finom jellemző képességével, megnyerő és igaz beszédével. Legkiválóbb sikereit a Vigszinházban aratta. Főbb szerepei: Célimène, Ange báróné (Demi monde), Clara (Hűtlen), Suzanne (Államtitkár úr) stb.

3. *L. Leó,* főrendiházi tag, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke, *L. 1.* testvéröccse, szül. Budapesten 1852 máj. 10. Tanulmányai befejezése után a már megszünt Anglo-Hungarian Bank szolgálatába lépett, majd a már szintén megszünt Magyar Általános Földhitel-Részvénytársaságnak átalakulásakor vezérigazgatója lett. 1881-ben az akkor még helyi jelentőségű Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatójává nevezték ki és itt megtalálta azt a teret, hol egyrészt a kereskedelmi és ipari célok hiteligényeinek kielégítése által e két fontos gazdasági ág fejlődését előmozdíthatta, másrészt a magyar záloglevél-hitelt a külföldön rendszeresen fejleszthette. Magyarország gazdasági fejlődése tekintetében L. voltaképeni jelentősége éppen abban van, hogy az általa kezdeményezett és céltudatosan követett irány volt a kiindulópontja annak a liberális és intenziv banktevékenységnek, mely Budapestet mint bankpiacot nemcsak függetlenítette Bécstől, hanem a külföldön is érvényre juttatta, másrészt meg a hazai ipar és kereskedelem, valamint a főváros építkezési fejlődéséhez kiváló módon hozzájárult. L. tevékenysége azonban a gazdasági és politikai közéletre is kiterjedt, részt vett a kereskedelmi érdekek megóvása körül folyt összes akciókban, ezekben az elsők sorában állott és ennek köszönheti, hogy 1893-ban a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnökévé választotta. Ugyanekkor a zsolnai, 1896. a miskolczi kerület képviselője lett. 1900. udvari tanácsossá, 1905. a főrendiház tagjává nevezte ki a király, 1910 óta a magyar delegáció tagja, 1912. belső titkos tanácsos lett. L. amellett, hogy több jelentékeny pénzművelet végrehajtását segítette elő, hogy a községek hitelügyét a községi kötvények kreálásával szervezte, még oly intézményeket is létesített, melyek jelentékenyen hozzájárultak hazánk gazdasági lendületéhez. Ezek közül több nagyobb iparvállalat megalkotása mellett különösen a Magyar helyi érdekű vasutak részvénytársaság említendő meg, mely intézet az ország vicinális vasutainak fejlődését és keletkezését nagyban előmozdítja. Mint a kereskedelmi és iparkamara elnöke számos, a magyar közgazdasági életre nagyfontosságú intézménynek volt kezdeményezője és elnöke; így többek között 1912-ben megalapította a Vámpolitikai Központot, melynek fontos szerepe van az ország kereskedelmi politikájának és vámtarifájának megállapítása körül.

Land, 1. *Hans (Hugo Landsberger),* német író, szül. Berlinben 1861 aug. 25. 1898-ban a Das Neue Jahrhundert c. folyóirat, majd 1900 a Reclams Universum szerkesztője lett. Drámai kisérleteinél értékesebbek novellái és regényei, melyek közül nevezetesebbek: Sünden (1892, új kiad. 1902); Mutterrecht (1894); Die Tugendhafte (1895); Von zwei Erlösern (1897); Liebesopfer (1900); Bande (1902); Arthur Imhoff (1905); Königliche Bettler (1906); Stürme (1910); Flammen (1911).

2. *L., Jan Pieter Nicolaas,* németalföldi filozófiai író és orientalista, szül. Delftben 1834 ápr. 23. 1864. a keleti nyelvek és filozófia tanára Amsterdamban, 1872 óta a filozófia tanára a leideni egyetemen. Főbb művei: Joannes, Bischof von Ephesos, der erste syrische Kirchenhistoriker (Leiden 1856); Anecdota Syriaca (u. o. 1862—75, 4 köt.); Hebreeuwsche Grammatica (Amsterdam 1869); Ter gedachtenis van Spinoza (Leiden, 1877); Recherches sur l'histoire de la Gamme arabe (u. o. 1884); Joannis episcopi Ephesi Commentarii de beatis orientalibus (Amsterdam 1889); Inleiding tot de wijsbegeerte (Haag 1889); Het Luitboek van Thysius (Amsterdam 1889); Over onze kennis der javaansche muziek (u. o. 1891); A. Geulincx u. seine Philosophie (ném. 1895). Kiadta Huygens levelezését és zenei szerzeményeit (1882), Spinoza műveit (van Vlotennel 1882, 2 köt.) és Geulincx műveit (Haag 1891, 3 köt.).

Landak, fejedelemség és kerület Borneo szigetnek nyugati, németalföldi részén. Területe 8920 km², lakossága kb. 30,000. A fejedelem székhelye L. megerősitett város, a L. folyó mellett.

Landamman, Aargau és Zug svájci kantonokban a végrehajtó hatalom vezetője.

Landana, kikötőhely Angola nyugatafrikai portugál gyarmatban.

Landau *(L. in der Pfalz),* az ugyanily nevű járás székhelye Pfalz bajor kerületben, (1910) 17,767 lak., gépgyártással, vasöntővel és jelentékeny kereskedelemmel. L. 1291 óta szabad birodalmi város. A vesztfáli béke Franciaországnak szolgáltatta át. 1816 óta bajor tulajdon. Erődítményeit 1867. lerombolták.

Landau (franc., ejtsd: lañdó; ném. *Landauer),* kényelmes négyülésű hintó, melynek bőrből készült tetőzete előre és hátra két részben lehajtható. Szekrényének alakja szerint van csónakalakú (L. bateau) és szögletes L. (L. carré). Ha elülső részein ablakos, ötüvegesnek mondják (L. à cinq glaces). A legszebb hintófajtákhoz tartozik. Nevét állítólag onnan nyerte, hogy I. József császár ilyen kocsiban hajtatott ki (1702) Landau város ostromához. L. még *Hintó.*

Landau, *Markus,* német irodalomtörténész, szül. Brodyban (Galicia) 1837 nov. 21. Új eredményekben igen gazdagok forrástanulmányai s az irodalomra vonatkozó kutatásai. Fontosabb művei: Die Quellen des Decamerone (Wien 1869, új kiad. 1881—1884.); Beiträge zur Geschichte der italienischen Novelle (Wien 1875); Giovanni

Boccaccio, sein Leben und seine Werke (Stuttgart 1877); Die italienische Literatur am österreich. Hof (Wien 1879); Rom, Wien, Neapel während d. spanischen Erbfolgekriegs (Leipzig 1885); Geschichte der ital. Literatur im 18. Jahrh. (1899).

Landauer (ném.), l. *Landau.*

Landaulet (franc., ejtsd: landolé), a *landaunak* (l. o.) kisebb alakja, mely csak 2 ülésű, elől üveges és teteje lehajtós. Megfelel a *coupénak*, amint a landaunak a *berline*, melyeknek tetői szilárdak. L. még *Mótorkocsi.*

Landberg, *Carlo*, gróf, svéd orientalista, szül. Göteborgban 1848 március 24. Két évtizeden át az arab nyelvű országokban tartózkodván, úttörő munkát végzett az arab, főképen a jemeni és hadramauti nyelvjárások alapos tanulmányozása körül. Fontosabb munkái e téren: Proverbes et dictions du peuple arabe (Leiden 1883); La langue des Bédouins (u. o. 1894); Études sur les dialectes de l'Arabie méridionale (3 köt. u. o. 1901—1913.). A klasszikus arab irodalmat is több munkában (Critica Arabica, 5 rész u. o. 1886—1898) és szövegkiadásban (Imád ed-din u. o. 1898, Primeures arabes, 2 köt. u. o. 1886—1889) művelte.

Landeck, 1. *falu* és az ugyanily nevű tiroli kerületi *kapitányság* székhelye a Rosanna és Inn összefolyásánál, amely utóbbi L.-et az Angedair és Perfuchs nevű községekre osztja, vasút mellett, (1910) 3570 lak., közelében L. kastéllyal és az Innen túl Schroffenstein romjaival. — 2. *L., város és fürdőhely* Breslau porosz kerületben, (1910) 3337 lak., 6 kéntartalmú ásványvízforrással, 3 fürdőintézettel, szép parkkal és hidegvízgyógyintézettel.

Landeki prépostság, l. *Lándok.*

Landelle (ejtsd: landell), *Charles*, francia festő, szül. Lavalban 1821 jún. 2., megh. 1908 okt. 13. Delarochenak volt tanítványa. Vallásos tárgyú festményei, valamint 1865. a Keleten tett utazása után festett etnográfiai alakjai és képmásai többnyire szinpadiasak, érzelgősek. V. ö. *Stryenski*, Charles L., (Paris 1911).

Landenberger, *Christian*, német festő, szül. a württembergi Evingenben 1862 ápr. 7. Tanulmányait a stuttgarti művészeti iskolában végezte Grünewald, Keller és Liezen-Mayer vezetése alatt. Tájakat fest, melyeknek motivumait a német Duna, a Feketeerdő és a felsőbajorországi Ammersee környékéről veszi. Művei láthatók a müncheni, berlini, frankfurti, stuttgarti és bécsi modern képtárakban. 1905 óta a stuttgarti művészeti akadémia tanára.

Lander (ejtsd: lender), *Richard*, angol utazó, szül. Cornwallban 1804 febr. 8., megh. Fernando Póban 1834 febr. 6. 1825-ben Clappertont Szokotóba kisérte; 1830. fivérével, *John*-nal (szül. 1807., megh. 1839.) kikutatta a Niger folyását egészen a torkolatáig. Művei: Records of Clapperton's last expedition to Africa (London 1830); Journal of an expedition to explore the course and termination of the Niger (u. o. 1832).

Länderbank (*Kais. kön. privilegierte Österreichische*), Ausztria egyik legjelentősebb pénzintézete, amely 1880. alakult meg. Szoros üzleti kapcsolatban van a Magyar leszámítoló- és pénzváltóbankkal. Az 1912. évi zárómérleg főadatai: alaptőke 130 millió K; tartalékok 26.153,000 K; betétek 106 millió; nyugdíjalap 6.865.000.

Landerer-*család*, nevezetes német eredetű magyar nyomdász-család. Közülük *L. János* alapította a második budai nyomdát (első volt a *Hess* Andrásé, l. o.) 1724—27-ig. Ezt akkor Nottenstein György vette át s vezette 1739-ig. Ekkor meghalván, özvegye, Nottenstein Veronika birta 1750-ig. Ekkor meghalván, *L. Lipót Ferenc* (L. János egyik utóda) kezébe került haláláig, 1764-ig s örökösei vezették 1766-ig, midőn fia, *Lipót Ferenc* birta haláláig, 1771-ig s örökösei folytatták 1779-ig, mikor leánya, *L. Katalin* vette át, ő bérelte 1782—83-ig a Royer-féle nyomdát is és ezt unokaöccsével, *L. Mihállyal* kezeltette, ki a Martinovics-féle «káté» titkos kinyomása miatt tíz évi fogságot szenvedett s mint nyomorék szabadult ki 1804. L. Katalin 1802. meghalván, az üzlet leányára, *L. Annára* szállt. Ez 1833-ban meghalt s a nyomdát ügyvivője, Gyurián és egyik rokona, Bagó Márton vette át; 1847. vétel útján Bagóé lett. E család egyik tagja, *L. János Mihály* (szül. Budán 1725., megh. Pozsonyban 1795) megvette Royer Fer. Antal pozsonyi nyomdáját, ezt magas fokra emelte s alapította a Pressburger Zeitungot. II. József Füskúti előnévvel nemessé tette. Ugyanő vezette 1774. a jezsuiták nyomdáját is Kassán és megvette Budán a Royer-féle nyomdát is, volt Ó-Túron papirmalma s Pozsonyban, Pesten és Kassán könyvkereskedése is. Mindez üzleteket fia, *L. Mihály* örökölte, ki a kassai nyomdát és kereskedést rokonának, *L. Ferencnek* adta el, ki ott 1821-ig működött s ekkor üzletét Werfer Károly vette meg. L. Mihály megh. 1809. s üzleteit fia, *L. Lajos* örökölte (szül. 1800), kinek kiskorúsága alatt ezeket Blöszl József vezette, de hanyatlani kezdtek. L. Lajos 1820. kilépvén a katonaságtól, 1824 óta maga állt az üzletek élére, újra a kor szinvonalára emelte azokat s az 1838-iki árvíz alkalmával tanusított működéséért Pest díszpolgára lett. 1840-ben Heckenast Gusztáv, a Wiegand-féle pesti könyvkereskedés tulajdonosa lett társa. Ők adták ki 1841 óta a Pesti Hirlapot s 1848. márc. 15. az első szabadsajtói nyomtatványt és Petőfi Nemzeti dalát s ők voltak a Kossuth-bankók nyomtatói is. Ez évben a cég a pozsonyi nyomdát eladta Schreiber J.-nek. L. Lajos megh. 1854 febr. 1., üzletét Heckenast vette át, melyből 1873. lett a mai Franklin-Társulat (l. o.). V. ö. Magyar Nyomdászat II. és Vasárnapi Ujság 1867. évf.

Landerneau (ejtsd: landernó), város Finistère francia département Brest j.-ban, az Elorn torkolatánál, (1911) 8252 lak.; vászonszövés, bőrgyártás, malomipar, szappan- és gyertyagyártás; szarvasmarha- és lóvásárok; kikötő.

Landes (ejtsd: land), 1. Franciaországnak L., Gironde s Lot-et-Garonne départementjaiban a Biscaya-öböl mentén elterülő, 14,000 km² területű alföldje. Határai az Atlanti-oceán, az Adour-folyó, az armagnaci, bazadoisi dombok és a Garonne. A L. egykori tengerfenék, amelyet homok és sötét homokkő takar. L. patakjai a partmenti lagunákba torkolnak. A tengerparttal párhuzamosan húzódó futóhomokbuckákat 1787. sikerült megkötni (Pinus pinasterrel), ami az egész terü-

letet megmentette a kultúrának. A belterület állóvizeinek nagyrészét levezették. A tengerparton sok helyen találni sós mocsarakat, étangokat, a nagyobbak az arcachoni, a hourtinsi, a carcansi és a lacanaui. Lakosai: landais-k, landescots-k v. lanusquets-k, főleg erdészettel és állattenyésztéssel foglalkoznak. V. ö. *Cuzacq*, Les Grandes L. de Gascogne (Bayonne 1893).

2. *L.*, *francia département* az Atlanti-oceán, Gironde, Lot-et-Garonne, Gers és Basses-Pyrénées között, területe 9364 km², (1911) 288,902 lak. (1 km²-re 31). Az Adour két egymástól különböző részre: L. és Chalosse-ra osztja. A département-t Gascognenak Landes, Chalosse, Condomois, továbbá Bordelais és Béarn részeiből alakították. L. járásai: Mont-de-Marsan, St. Sever és Dax; fővárosa: Mont-de-Marsan.

Landesgericht (ném.), Ausztriában a mi törvényszékeinknek megfelelő elsőfokú társasbíróság. Ha ez valamely koronaország székhelyén van, L.-nek, különben pedig Kreisgerichtnek nevezik.

Landeshauptmann (ném.), egyes osztrák örökös tartományban a tartománygyűlés elnöke, akit egy-egy gyűlés tartamára a tartománygyűlés tagjai közül a császár nevez ki.

Landeshut, város, L. járás székhelye Liegnitz porosz kerületben, (1910) 13,571 lak., lenszövéssel. A 30 éves és a sziléziai háborukban gyakran ostromolták. 1745 máj. 23. Winterfeldt porosz vezér itt visszaszorította Nádasdy csapatait, 1760 jún. 23. pedig Laudon megverte Fouqué csapatait.

Landesmann, *Heinrich*, l. *Lorm*.

Landgericht (ném.), a Német birodalomban a mi törvényszékeinknek megfelelő elsőfokú társasbíróság.

Landgraf (ném.), a régi német birodalomban némely grófnak járó magasabb cím. Némely L. a birodalmi hercegekhez tartozott.

Landgraf *János*, országos halászati felügyelő, szül. Sárváron 1857 jan. 1. 1882-ben mérnöki oklevelet kapott és egyideig műegyetemi asszisztens volt, majd a földmívelésügyi minisztériumban kultúrmérnök lett s vízépítési, meg talajjavítási munkákat tervezett és valósított meg. A halászati viszonyok tanulmányozása céljából hosszabb külföldi tanulmányutat tett. 1895-ben műszaki tanácsos, 1905. osztálytanácsos, 1911. miniszteri tanácsos lett. Ő volt a haltenyésztés megteremtője Magyarországon. A halászati ügy országos rendezése és a halászati törvény megalkotása is az ő nevéhez fűződik. Szaklapokban számos cikke jelent meg s szerkesztője a *Halászat* c. lapnak. Munkatársa e Lexikonnak is.

Landgrants (ang., ejtsd: lendgreatss) a. m. területadományozások, t. i. azok, amelyeket az északamerikai Egyesült-Államok kongresszusa a vasúti társaságoknak a vasútépítés előmozdítása végett juttatott.

Landi, *Camilla*, svájci hangversenyénekesnő, szül. Genfben 1863. A legkiválóbb dalénekesnők egyike. Althangját az édesanyja, aki Lamperti-tanítvány volt, művelte ki. L. több ízben rendkívüli sikerrel hangversenyezett Budapesten is.

Landino, *Christoforo*, olasz tudós, szül. Firenzében 1424., megh. Pratovecchióban 1504-ben. 1457-től Firenzében a költészet és ékesszólás tanára, a Medici-fiuk tanítója, majd államtitkár volt. Főművei Dantehoz írt nagy kommentárja (Firenze 1481., 27. kiadás Venezia 1596), mely a Dante-tanulmányokat nagyon előmozdította s a Disputationes Camaldulenses (u. o. 1480). Írt még kommentárokat latin költőkhöz (Horatius, Vergilius) s latin elégiákat. V. ö. *Bandini*, Specimen literaturae Florentinae saec. XV. (Firenze 1748—51, 2 köt.).

Landis *(londis, longis)*, a XVII. sz.-ban posztófajta; a szótárak londoni posztónak magyarázzák (tehát nyilván német szóképzés: *londisch)*. Volt *fajlandis* vagyis *fajn-landis* és *köz-landis*.

Land League (ejtsd: lend lig), ír politikai szövetség, melyet 1879. *Davitt* alapított, majd később *Parnell* (l. o.) vezetése alá került. Célja volt, hogy az Írországban levő angol birtokokat visszaszerezze az íreknek. Vezéreit 1881. az angol kormány letartóztatta, a szövetséget pedig később feloszlatta.

Ländler (ném.), középlassú $^3/_4$-es tánc, a keringő (valcer) őse. Háromszakaszos dalformában írták, félütemes súlytalan kezdettel. Beethoven, Schubert, Jensen ländlereiket afféle osztrák nemzeti tánccá stilizálták.

Landlord (ang., ejtsd: lendlórd) a. m. földesúr, földbirtokos, háziúr.

Lando, 1. pápa, 913 aug. — 914 máj.; 2. *L. Sitinus*, ellenpápa, l. *Ince* (III.).

Landois (ejtsd: lañdoa), 1. *Hermann*, német zoológus, szül. Münsterben 1835 ápr. 19., megh. u. o. 1905 jan. 29. Szülővárosában teológiát és természetrajzot tanult. 1862 óta a földmíves-iskolában tanárkodott Botzlarban; 1865. a münsteri gimnáziumhoz ment, 1869. magántanárrá habilitálták az ottani akadémián, majd 1873. a zoológia tanára lett. Főleg a rovarok anatómiai viszonyainak tanulmányozásával foglalkozott. 1874-ben ő alapította meg a münsteri állatkertet. Ő vetette meg alapját a westfali természettudományi muzeumnak is, mely a westfali flórát és faunát foglalja magában és Ammonites-gyüjteménye világhírű. Munkái: Lehrbuch der Zoologie (első kiad. Altummal Freiburg 1879, 5. kiad. 1883); Tierstimmen (1875); Ton- und Stimmapparate der Insecten (1867); Prophet Jan von Leyden (1885); Westfalens Tierleben in Wort und Bild (Paderb. 1884—1892, 3 köt.); Das Studium der Zoologie mit besonderer Rücksicht auf das Zeichnen der Tierformen (Freiburg 1905); A. Droste-Hülshoff als Naturforscherin (1890).

2. *L.*, *Leonard*, német fiziológus, *L. 1.* öccse, szül. Münsterben 1837 dec. 1., megh. Greifswaldban 1902 nov. 17. 1872-ben rendes tanár a greifswaldi egyetemen. Különösen a vérkeringés tanulmányozásával foglalkozott. Főművei: Lehrbuch der Physiologie (11. kiad. 1905. Rosemann átdolgozásában jelent meg); Die Lehre vom Arterienpuls (Leipzig 1872).

Lándok, kisk. Szepes vm. késmárki j.-ban, (1910) 1084 tót lak., kik juhsajtot és halinát készítenek; u. p. Szepestótfalu, u. t. Szepesbéla. Itt volt egykor a jeruzsálemi szt. sír lovagrendje kanonokjainak *landeki* (landoki) *prépostsága*. A rend ide a II. Endre királytól 1212. kapott sárosvármegyei Komlósró

(Kereszteskomlós) telepedett át. A L.-i konventet Róbert Károly király 1313. a lengyelországi miechovi prépostnak, Henriknek adta, aki a prépostságot L.-ra szállította át. Az új prépostságnak a szepesi prépost 1315. átengedte az ottani templomot. De a konvent anyagi zavarai miatt a miechovi anyazárda kegyúri hatósága alá került és prépostjait onnan ajánlották az esztergomi érseknek vagy helyettesének. A huszitáktól, majd a XVI. sz.-ban beállott zavarok alkalmával sokat szenvedett és 1593. teljesen megszűnt, amikor a miechovi prépost a konventbirtokait, L.-ot, Hanusfalut, A.-Lapsot palocsai Horváth Györgynek eladta, az ott alapított plébánia fölött a kijelölési jogot fentartván magának. A rend egykori birtokait a palocsai Horváthok örökösei birják. A prépostság címe ma is megvan.

Landolfi-féle étetőszer (*Causticum Landolfi*), klórcinkből, klórantimonból és klórbrómból álló étetőpaszta.

Landolphia *Pal. Beauv.* (növ., *Vahea* Lam.), az Apocynaceae család génusza; 30 faja Afrika forró övén és Madagaszkáron honos cserje vagy lián. Levelük bőrnemű, épszélű, keresztben átellenes. Viráguk végálló bugát alkot, pártája hosszú csövű, hasábjai szétterülők. Bogyójuk nagy, akkora is mint egy alma, savanyú. Kívül bőrös héja van, belsejét számos nagy, gyakran sokszögletes mag tölti ki, melyeket sűrű szőrözet borít. A nyugatafrikai *L. owariensis* P. Beauv. bogyóját úgy használják, mint a citromot. Úgy ez a faj, mint a *L. Daweana* (Kamerun, Uganda) és a *L. Kirkii* Dyer (Kelet-Afrika), valamint a többi L.-faj tejnedve kaucsukot szolgáltat. L. *Kaucsuknövények*.

Landolt, 1. *Elias*, svájci erdész, szül. Kleinandelfingenben 1821 okt. 28., megh. Zürichben 1896 máj. 18. 1864—82-ig a zürichi kanton főerdőmestere, 1855—94-ig a zürichi műegyetemen az erdészet tanára volt. Iratai közül kiemelendők: Tafeln zur Ermittelung des Kubikinhalts liegender, entgipfelter Baumstämme (8. kiad., Zürich 1898); Der Wald, seine Verjüngung, Pflege u. Benützung (4. kiad., u. o. 1894). L. 1861—1893. szerkesztette a Schweiz. Zeitschrift für das Forstwesen-t.

2. *L., Hans*, német kémikus, szül. Zürichben 1831 dec. 5., megh. Berlinben 1910 márc. 15-én. 1858. a bonni egyetem, 1891. a berlini egyetem tanára és a vegyészeti intézet igazgatója lett. Fontosak azok a vizsgálatai, melyekkel kémiai változásoknál az anyag megmaradása törvényének érvényességét nagy pontossággal bebizonyította. Művei: Das optische Drehungsvermögen organischer Substanzen (2. kiad., Braunschweig 1898); Börnstein-nel Physikalische chemische Tabellen (4. kiad., Berlin 1912); Über die Erhaltung der Masse bei chemischen Umsetzungen (Halle 1909).

Landon (ejtsd: lāndoñ), *Charles Paul*, francia festő és művészeti író, szül. Nonantban 1760., megh. 1826. márc. 5. 1816 óta a párisi muzeum festményeinek konzervátora volt. Festményeinél értékesebbek művészeti iratai: Annales du Musée et de l'école moderne des beaux-arts (Paris 1801—17, 29 köt.); Paysages et tableaux de genre du Musée Napoléon (u. o. 1805—1808, 4 kötet); Galerie Giustiniani et la galerie Massias (u. o. 1810, 6 kötet); Salons de 1808—24 (13 köt.); Vies et oeuvres des peintres les plus célèbres (u. o. 1803—1825, 25 köt.); Galerie historique des hommes les plus célèbres (u. o. 1805—1809, 13 köt., új kiadás 1811); Musée, ou catalogue figuré des tableaux et statues (u. o. 1814 s köv.); Numismatique du voyage du jeune Anacharsis,ou médailles des beaux temps de la Grèce (u. o. 1818, 4 köt.); Choix de tableaux et de statues des plus célèbres musées et cabinets étrangers (u. o. 1821 s köv.).

Landor (ejtsd: leндor), 1. *Henry Savage*, angol utazó, *L. 2.* unokája, szül. Firenzében 1865. Mint festő beutazta Koreát, Kinát, Ausztráliát és 1897. utazást tett a tibeti felföldön és Lhasszától néhány napi járásnyira jutott. Utazásainak tudományos eredményei csekélyek, de utolsó útja alkalmat adott veszedelmes kalandok és szenvedések izgalmas leírására. Munkái: Alone with the Hairy Ainu, or 3800 miles on a pack saddle in Yezo and a cruise to the Kurile Islands (London 1893); Corea, or Chosen, the land of the Morning Calm (New York 1895); In the forbidden land, an account of a journey in Tibet (London 1898, 2 köt., ném. Leipzig 1905, 7. kiad.); China and the Allies (London 1901); Gems of the East (u. o. 1904, 2 köt.). Újabban Braziliában is kalandos utazást tett (1912—13), amelynek eredményei szintén kétségesek.

2. *L., Walter Savage*, angol író, szül. Ipsly-Courtban 1775 jan. 30., megh. Firenzében 1864 szept. 17. Már mint az oxfordi egyetem hallgatója (1795) kiadott egy kötet verset. A spanyol szabadságharc kitörésekor saját költségén egy csapatot szerelt föl, amelynek ezredesévé nevezték ki, de midőn VII. Ferdinánd az alkotmányt felfüggesztette, ezredesi rangjáról lemondott. Nemsokára ezután Franciaországba, majd (1815) Olaszországba ment és haláláig többnyire Firenzében tartózkodott. Főmunkája: Imaginary Conversations between Literary Men and Statesmen (1824—29, 6 köt., újabban kiadta Crump, 1891—92, 6 köt.), Lucian modorában megkapó drámai erővel írt, mély életbölcseségtől áthatott, ragyogó stílű beszélgetések. Mint a szabadságharcért folytatott minden küzdelemnek lelkes híve, Kossuthnak és Garibaldinak is buzgó szószólója volt. Minket magyarokat közelebbről érdekel Andrea of Hungary, Giovanna of Naples és Fra Rupert (1839—40) c. drámai trilógiája, amelyben a történelmi hűséget is igyekezett megtartani. Összes művei Londonban (1876, 8 köt.) jelentek meg. V. ö. *Forster*, W. S. L. (London 1869, új kiad. 1895); *Evans*, W. S. L., a critical study (u. o. 1892).

Lándor, kisk. Alsó-Fehér vmegye marosújvári j.-ban, (1910) 339 oláh és magyar lak.; u. p. Magyarbükkös, u. t. Marosbogát.

Lándor *Tivadar*, hirlapiró, szül. 1873. Nagykanizsán. A budapesti egyetemen az orvosi fakultást elvégezvén, a hirlapirói pályára lépett s a Jelenkor cimű kritikai lap segédszerkesztője lett. 1896-ban a Pesti Napló dolgozótársa, majd helyettes szerkesztője, 1904. Az Ujság zenekritikusa, 1907. a Magyar Nemzet felelős szerkesztője lett, melynek megszünése után 1913. az Igazmondó c. néplapot alapította s annak felelős szerkesztője. Művészeti és zenekritikái széles körben

feltünést keltettek. Megirta Zichy Mihály első népszerű életrajzát a Zichy-albumban, melyet szerkesztett, továbbá számos tanulmányt írt Székely Bertalan művészetéről. Székely Bertalan végrendeletében művészet-elméleti összes írásait, naplójegyzeteit s vázlatainak nagyrészét L.-ra hagyta, aki Székely Bertalan életrajzának megírása mellett a kiváló művész elméleti írásait is sajtó alá rendezi. Több regényt és szindarabot fordított magyarra, ezek között Anatole France, Cherbuliez, Brieux, Ibsen és Dumas több művét.

Landorfejérvár, l. *Nándorfejérvár*.

Landovics *István*, egyházi író, szül. Győrött 1635 aug. 24., megh. Nagyszombatban 1690 febr. 6. Mint Jézus-társ. atya egész életét tanítással és a szószéken töltötte Kassán, Győrött, Sopronban, Esztergomban, Gyulafehérvárt és Nagyszombatban. Kéziratban 200-nál több szentbeszédet hagyott hátra; nyomtatásban megjelentek: Thesaurus absconditus in agro (1669); Novus succursus azaz: Új segítség stb. (prédikációk, 1689).

Landowska, *Wanda*, lengyel zongoraművésznő, szül. 1877. Varsóban. 1900. a párisi Schola Cantorum tanárnője lett. 1906. hangversenykörútján rendkívüli feltünést keltett clavicembalo játékával, amiben páratlan művész. Munkái: Bach et ses interprêtes (1906); La musique ancienne (1908).

Landowski, *Paul*, francia szobrász, szül. Párisban 1875. Barrias tanítványa. A realista irány híve. Szobrai: Scarfatori (kikötői teherhordók); Hajóvontató; Kain fiai: a pásztor, a költő, a munkás (bronzcsoport) stb.

Landquart *(Lanquart)*, a Rajna jobboldali mellékfolyója Graubünden svájci kantonban; Vorarlberg határán ered, Prättigaut öntözi, Malansnál torkollik. Róla van elnevezve Graubünden két járása: *Ober-L.*, 676·6 km² területtel, 13,478 lak., főhelye Klosters; *Unter-L.*, területe 352·5 km², 11,509 lak., főhelye Malans.

Landrecht (ném.), a középkori német jogfejlődésben az egyes tartományok területi jogát jelenti, szemben egyrészt a korábban divó törzsi jogokkal, másrészt a városok jogával (Stadtrecht) és a birodalmi joggal (Reichsrecht). A régi L.-ek legfőbbjei: a Sachsenspiegel és a Schwabenspiegel. Újabban L. az egyes országok külön jogát jelentette szemben a közönséges joggal (gemeines Recht); az újabb L.-ek közül kiemelendő a bajor, a porosz és a badeni L. A német polg. tkv. hatálybaléptével (1900) a L.-ek nagyrészt jelentőségüket vesztették.

Landro, erősség a tiroli Ampezzo kerületi kapitányságban.

Landry-féle bénulás, fertőzésen alapuló ideg-baj, mely a lábak bénulásával kezdődik s fölfelé haladva, az egész test megbénul. Rövid időn belül többnyire halálosan végződik. Gyakran ideggyuladás (l. o.) okozza.

Lándsa, l. *Lándzsa*.

Landsassiatus (ném. a. m. *Landsassen)*, l. *Reichsunmittelbarkeit*.

Landsberg, 1. *L. an der Warthe*, járási székhely Frankfurt porosz kerületben, (1910) 39,339 lak.; gép-, tégla-, keményítő-, jelentékeny sörgyártással, vasöntéssel. A várost 1257. János őrgróf alapította. A 30 éves háboruban a svédek és a császáriak 4—4-szer foglalták el. — 2. *L. am Lech*, az ugyanily nevű járás *székhelye* Oberbayern bajorországi kerületben, (1910) 7285 lak., eke-, gép-, sörgyártással és fakereskedéssel; városházzal, amelyet Piloty freskói díszítenek. — 3. *L. bei Meiningen*, hercegi kastély Szász-Meiningenben, egy sziklacsúcson. 1836—41. Dobner építette.

Landsberg, *Ernst*, német jogtudós, szül. Stolbergben (Aachen mellett) 1860 okt. 12. Bonnban 1883. lett magántanár, majd 1887. a római jog és a büntetőjog rendkívüli, 1899. rendes tanára. Főműve: Das Recht des bürgerlichen Gesetzbuchs (Berlin 1904). Egyéb művei: Injuria und Beleidigung (Bonn 1886); Das Furtum des bösglaubigen Besitzers (u. o. 1888); Die sogenannten Kommissivdelikte durch Unterlassung (Freiburg 1890). Kiadta *Azo* glosszátor Questiones c. művét (u. o. 1888) és folytatta *Stintzig* Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft c. munkáját (München 1884 és 1898).

Landsborough (ejtsd: lendszbörró), *William*, angol Ausztrália-kutató, szül. Stevenstonban (Airshire), megh. Brisbaneben 1886. 1860-ban fölfedezte a Thomson-folyó forrásait. 1861. Burke és Willis utazókat keresve átutazta Ausztrália szárazföldjét a carpentariai öböltől Melbourneig. 1864—65. és 1867—68-ig sikeres felfedező utakat tett Queenslandban. V. ö. Journal of L.'s exp. from Carpentaria (Melbourne 1862).

Landsdowne (ejtsd: lendszdaun) v. *Lansdowne*, síkság Somerset angol countyban, Bath közelében. 1643 júl. 5-én az angol királyi csapatokat itt verték meg a skótok és a parlament hadai.

Landsdowne, angol államférfiak, l. *Lansdowne*.

Landseer (ejtsd: lendszír), angol művészcsalád. Tagjai: *L. John*, rézmetsző, szül. Lincolnban 1769., megh. 1852 febr. 29. Korabeli festők, így West és híres fia, L. Edwin képei után is készített metszeteket. — Fiai: *L. Thomas*, grafikus, szül. Londonban 1796., megh. 1880 jan. 20. Haydonnak és atyjának volt tanítványa. Sok rézmetszete és rézkarca L. Edwin képei és rajzai után készült, de maga is rajzolt kitünő sorozatokat, főleg állatokkal, amelyek közül a majmokat ábrázoló humoros Monkeyana népszerüvé vált. — *L. Charles*, festő, szül. Londonban 1799., megh. 1879 júl. 22. Genre- és állatképeket festett, 1851 óta a londoni művészeti akadémia őre volt. — *L. Edwin Henry, sir*, festő, szül. Londonban 1802 márc. 7., megh. 1873 okt. 1. Atyjának és Haydonnak volt tanítványa. Már 1815. állította ki első állatképeit, melyeket házi és vadállatok, vadászatok, stb. ábrázolásainak roppant sora követett. Állatképei, melyeknek hol érzelmes, hol humoros célzatot szeretett adni, rendkívüli népszerüségre tettek szert és L. korának legünnepeltebb művészei közé tartozott, kinek művei számtalan reprodukcióban terjedtek el. A modern festészet szempontjából képei édeskések, modorosak. Műveinek egész sorozata a londoni National Galleryben van. Rézkarcokat is készített és szobrászattal is foglalkozott. Tőle valók a londoni Nelson-emlék talapzatát díszítő oroszlánok mintái. V. ö. *Dafforne* (London 1873), *Stephens* (5. kiad., u. o. 1895), *Manson* (u. o. 1903) monografiáit.

Landsend (ejtsd: lendsend, a rómaiak *promontorium Boleriuma*), Anglia 18 m. magas gránitsziklából álló, a tengerből meredeken kiemelkedő DNy.-i sarka a *Lizard-Head* vulkánhegy mellett.

Landsfeld grófnő, l. *Montez* (Lola).

Landshut, az ugyanily nevű járás székhelye s a bajorországi Niederbayern kerület fővárosa az Isar és vasút mellett, (1910) 25,137 lak., gép-, kötél-, dohány-, sörgyártással, kémiai iparral, nagy malmokkal; élénk ló- és szarvasmarhavásárokkal. L. régi, különösen a XIV. és XV. sz.-ból származó templomokban és újabb szép épületekben igen gazdag. A város tőszomszédságában van *Trausnitz* vára, bajor fejedelmi kastély (1204-ből). Valamivel távolabb pedig az Isar mellett Wolfstein romjai láthatók, ahol 1252. Konradin, az utolsó hohenstaufi született. L. 1255—1504-ig Bajor-L.-nak volt a fővárosa.

Landsknecht (ném.), Németországban az olasz «bandák» s a magyar fekete sereg gyalog légiói mintájára először I. Miksa császár által 1487. zsoldosokból szervezett gyalogcsapat. A L.-ek hosszú lándzsákkal és egyenes kardokkal harcoltak. Az első L.-csapatokat Zollern gróf és Frundsberg György lovag szervezték oly emberekből, kik saját költségükön «tisztességesen és célszerűen» felöltözve és felfegyverezve, önként, aránylag igen jó zsoldért bizonyos időre hadiszolgálatra szegődtek. A XVII. sz. második felében állandóan fegyver alatt tartott csapatokkal pótolták a mindinkabb garázdálkodó L.-eket. V. ö. *Wessely*, Die Landsknechte (Görlitz 1877); *Blau*, Die deutschen Landsknechte (u. o. 1882).

Landsknecht (ném., franc. *lansquenet*), régi német kártyajáték, melyet mindenfelé kedvvel játszanak. Francia vagy magyar kártyával játsszák. A játszók száma egy bankár mellett tetszés szerinti lehet; a bankárság azonban sorba megy (repülő bank). Az összekevert s megemelt kártyából a legfelső lapot a bankár maga elé teszi balra; a következőt jobbra; a játszók a bank erejéig tételeket tesznek. A baloldali lap a bankáré, a jobboldali a játékosoké. Ha a játszók nem tesznek már tételeket, a bankár a középre üti fel a lapokat mindaddig, míg vagy a bal vagy a jobboldali kártyához hasonlót nem üt fel. Akinek lapjához hasonlót előbb üt fel a bankár, az nyeri a bankot.

Landskron, vár, l. *Talmács*.

Landskron, az ugyanily nevű cseh kerületi kapitányság székhelye, (1910) 6842 lak., vászon- és kattunszövéssel, szövőiskolával.

Landskrona, kikötőváros Malmöhus svéd tartományban, (1910) 16.041 lak.; jelentős gyáriparral és a kis Graen szigettől védett forgalmas kikötővel. L., régebben Landora, Landör, 1410. alapíttatott. 1644-ben Horn ostrommal vette be, 1657. Ruyter a svéd flottát tartotta itt körülzárva; 1670. pedig a svédek legyőzték a dánokat.

Landsmannminister (ném.), Ausztriában így szokták nevezni a lengyel, illetőleg a cseh minisztert, akiket e nemzetiségi pártok vezérférfiai közül csupán azért neveznek ki, hogy nemzetiségük érdekét képviseljék, de semmi kormányzati tennivalójuk nincs.

Landstatthalter (ném.), Aargau svájci kantonban a Landamman (l. o.) helyettese.

Landsthing (dán), l. *Ding*.

Landström, *Herman*, svéd egyháztörténetíró, szül. 1858 nov. 28 Filijastadban. 1898 óta upsalai rendes teol. tanár. Főbb művei: Laurentius Paulinus Gothus, hans lif och verksamhet (Upsala 1892—98, 2 köt.); Laurentius Petri Oeconomia Christiana (1897); Laurentius Petri Quaestiones aliquot circa magistratum (1898); Magister de Hussinetz' Historia gestorum Christi (1898); Undersökningar och aktstycken (1898); Skisser och kritiker (Stockh. 1903). 1900 óta kiadja a Kyrkohistorisk Arsskrift és a Skrifter c. folyóiratokat.

Landsweiler, porosz község a trieri közigazgatási kerületben, (1910) 6846 lakossal. Kőszénbányászat.

Land tax (ang., ejtsd: lend tex) a. m. földadó, csakhogy más a jelentése, mint a magyarban. Angliában ugyanis 1798. megengedték az ingatlanok tulajdonosainak, hogy megváltsák magukat a földadó évi terhei alól. Tényleg az akkor mintegy 2 millió font sterlinget kitevő hozadéknak már több mint a felét megváltották ilyformán úgy, hogy amit ma L. néven nevez az angol pénzügyigazgatás és a tudomány, az a tulajdonképeni L.-nek csak meg nem váltott részét jelenti. Maga a L. azonban nem foglalja magában az angol földadó egész összegét, amennyiben az angol jövedelmi adó (l. *Income tax*) *A.* és *B.* schedulájában a földjövedelmet éppen úgy adó alá veti, mint bármilyen más jövedelmet.

Landucci (ejtsd: —duccsi), *Lando*, olasz jogtudós, szül. San Sepolcróban 1855 jún. 2-án. 1879 óta a padovai egyetemen a római jog tanára. 1901 óta az országgyűlés tagja. Főművei: Le obbligazioni in solido secondo il diritto romano (Padova 1880); La novazione nelle obbligazioni correali attive (Bologna 1879); Storia dell diritto romano (Padova 1886—89, 2. kiad. 1895—97, 2 köt.); L'avulsione nel diritto romano e nel diritto civile Italiano (Bologna 1894).

Landwehr (ném.), l. *Honvédség*.

Lándzsa, 3—6 méter hosszú fanyél végére erősített 15—30 cm. hosszú, hegyes, kétélű penge által képezett döfő fegyver, melyet már az ókorban mind harcra, mind pedig vadászatra használtak. A lövőfegyvereknek feltalálása óta a hosszú, nehéz L.-kat mind ritkábban használták s végre csakis a könnyű lovasságnak egy része használt még könnyű dzsidákat. A magyar huszárok csakis a XVII. sz. vége feléig használtak *kópjákat* (l. o.), azaz a dzsidáknál valamivel nehezebb L.-kat, míg a lengyel lovasság, a kozákok, az ezek példájára szervezett német *ulánusok* (francia lanciers-k) s az olasz lancierik a dzsidát napjainkig megtartották. Hadseregünkben jelenleg már nem használnak dzsidát; a német hadseregnél azonban 1880-ban az összes lovas-ezredek legénységét L.-kal fegyverezték fel. Oroszországban csakis a gárdavértesek, a huszárok és a kozákok első sorai használnak L.-kat. L.-nak nevezték a XV. sz. végéig az oly lovas-csoportot is, mely egy vértezett, nehéz L.-val rohanó *lovagból* s az ennek támogatására szolgáló 5—6 könnyű lovasból állott (franc. *lance fournie*, ném. *Lanze* v. *Gleve*). — *Szent L.*, az a L., amellyel Longinus Krisztus oldalát megnyitotta. A legenda szerint Ilona császárnő találta

meg Jeruzsálemben. Nagyobb részét II. Bajazet szultán (1492) VIII. Ince pápának adományozta és a római Szt. Péter-templomban őrzik. Ünnepét a szögekkel együtt (Festum St. Lanceae et clavorum) a kat. egyház a nagyböjt első hetének péntekén ülte meg. Jelenleg el van törölve. — *L.*, a gör. egyházban ama hegyes és kétélű kés, melyet az áldozati kenyér felvágására használnak. Jelenti a L.-t, mellyel a katona Jézus oldalát megnyitotta.

Lándzsaalakú ív. A falközhöz képest igen magas, hegyes alakban végződő csúcsív, l. *Ív.*

Lándzsafa (növ.), a Guyanában termő *Duguetia quitarensis* ruganyos fája, a «yariyari», melyet lándzsáknak, ostornyél- és kocsigyártáshoz alkalmaznak.

Lándzsahalacska *(Amphioxus lanceolatus* Yarell a. m. *Branchiostoma lanceolatum*, állat), a Csőszívüek *(Leptocardia)* osztályába tartozó gerinces állat. Az összes gerincesek között a legkezdetlegesebb szervezetű. Teste karcsú, halalakú, elől és hátul hegyes. Koponyája, szíve, gerincoszlopa és páros úszói nincsenek. A gerincoszlop helyét háthúr (chorda dorsalis) foglalja el. Legelőször Pallas fedezte fel 1774. és *Limax lanceolatus* néven mint meztelen csigát írta le. Később *Costa* halnak nézte és *Branchiostoma lumbricum* névvel jelölte. Háthúrját Yarrel ismerte fel s gerinces állat voltát Joh. Müller hangoztatta 1839. Fejlődését *Kowalewsky* tanulmányozta 1867. és kimutatta, hogy fejlődése a zsákállatok *(Tunicata)* fejlődésével egyezik meg. *Hatschek* ezt megerősítette és sok fontos adattal kiegészítette ezen alaktanilag és származástanilag egyaránt nagyon fontos szervezetre vonatkozó ismereteinket. 5—7 cm. hosszú. Élő állapotban szintelen s majdnem átlátszó. Testének hátulsó végét páratlan úszó veszi körül, mely farka táján lándzsaszerűen kiszélesedik. Az Atlanti-oceán É.-i részében Európa és Észak-Amerika partjain, a Földközi-tengerben, a nyugatindiai szigetek, Dél-Amerika és Ausztrália partjain a homokba beásva él.

Lándzsakígyó *(Lachesis lanceolatus* Lacép., állat), a Vipera-félék családjába tartozó kígyófaj. Termete karcsú, 2 m. hosszúra is megnő; vastagsága kb. emberkarnyi. Színe változó. Alapszíne vörösessárga, barna, olykor egész fekete. Mintázata a szemétől a tarkójáig húzódó fekete sávból és a hát hosszában két sor szabálytalan, valamivel világosabb, a tigriséihez hasonló keresztfoltokból áll. Oldalai olykor pompás vörösszínűek. A Kis-Antillákon és a Darien-földszoroson honos; főleg a cukorültetvényekben gyakori. 60 tojást rak egyszerre, melyből a fiatalok rögtön kibujnak. Gyíkokkal, patkányokkal és különösen madarakkal és baromfiakkal él. Harapása mérges.

Lándzsás *(gerelyes)* a növények levélalakja, amidőn a lemez alapja és csúcsa hegyes, kerülete lándzsához hasonló, a lemez kb. háromszor oly hosszú, mint széles (folium lanceolatum), pl. a szagos müge levele.

Lándzsásötfalu (azelőtt: *Kissócz*, majd *Lándsásfalu)*, kisk. Szepes vmegye szepesszombati j.-ban, (1910) 368 tót, lengyel és cigány lak., postahivatal, u. t. Káposztafalva.

Lane (ejtsd: lén), *Edward William*, angol orientalista, szül. Herefordban 1801 szept. 17., megh. Worthingban 1876 aug. 10. Több évi Egyiptomban tartózkodásának gyümölcse volt: An account of the manners and customs of the modern Egyptians (2 köt. London 1836, 5. kiad. 1871, németre ford. Zenker, Leipzig 1856), továbbá az Ezeregyéj angol fordítása (3 köt. London 1840—41). Leghíresebb munkája az Arabic-English Lexicon (6 köt. 1863—74) c. monumentális műve, melyet bekövetkezett halála után unokaöccse, *Stanley L. Poole* fejezett be, aki L. hagyatékából az egyiptomi életre vonatkozó többrendbeli feljegyzéseket is közrebocsátott.

Lane-féle palack, l. *Leideni palack.*

Lane-Poole (ejtsd: lén púl), *Stanley*, angol orientalista, szül. 1854 dec. 18. Több izben beutazta Egyiptomot, Törökországot és Oroszországot. Az iszlam történetére vonatkozó munkáit sokra becsülik. Kiemelendők: The speeches and table talk of the Prophet Mohammed (1882, új kiadás 1893); The Art of the Saracens in Egypt (1886); History of Turkey (1888); History of Egypt in the Middle Ages (1901); Mediaeval India under Mohammedan Rule (1903); Catalogue of the Oriental and Indian Coins in the British Museum (1875—1890, 12 köt.); Coins and Medals (2. kiad. 1892).

Lanessan (ejtsd: lanessañ), *Jean Louis de*, francia tudós és politikus, szül. Saint-André de Cubzacban 1843 júl. 13. Orvosi tanulmányait Párisban végezte. Részt vett az 1870—71-iki porosz-francia hadjáratban is, melynek lezajlása után a párisi egyetemen a természetrajz tanára lett. Mint képviselő (1881) a radikális párthoz csatlakozott. 1891-ben Indo-Kina teljhatalmú katonai és polgári kormányzójává nevezték ki. 1899—1902-ig tengerészeti miniszter volt. Mint természetrajzi tudós, becses munkát írt Páris flórájáról (Flore de Paris) és tovább fejlesztette Darwin kiválási elméletét (Études sur la doctrine du Darwin). Egyéb művei: La colonisation française en Indo-Chine (1895); Principes de colonisation (Paris 1897); La lutte pour l'existence et l'évolution des sociétés (u. o. 1903); La concurrence sociale et les devoirs sociaux (1904); La morale des religions (1905).

Lanfranc, filozófus, egyh. író, szül. Paviában 1010 körül, megh. Canterburyban 1089 máj. 24. 1040-ben Dél-Franciaországban iskolát nyitott, amelyet sokan látogattak. Majd Normandiában a híres beci kolostorba lépett és itt is iskolát alapított. 1063-ban az I. Vilmos által alapított és Szt. Istvánról nevezett caëni kolostor apátjává, 1070. canterburyi érsekké és Angolország primásává lett. A bölcseleti tudományok felélesztője s a skolasztika megalapítója. Nevezetesebb munkái: De corpore et sanguine Domini, adversus Berengarium Touronensem; Commentarius in epistolas s. Pauli; Epistolarum liber (60 levél); Pericope orationis quam in concilio anglicano habuit. Kiváló tanítványa volt Szt. Anzelm, aki utóda is lett a canterburyi érseki széken. Műveinek legjobb kiadása 1648. d'Acherytől. V. ö. J. *de Crozals*, L., sa vie etc. (1877); *Longuemare*, L. (1902).

Lanfranco (ejtsd: — kó), *Giovanni*, olasz festő, szül. Parmában 1581., megh. Rómában 1647 nov. 29. Correggio erős hatása, majd a Carracciak ve-

zetése alatt fejlődött s Rómában és Nápolyban a legtermékenyebb dekorativ festők egyike volt. Rómában főműve a S. Andrea della Valle templom nagy kupolaképe (1621—25); Nápolyban a Gesù Nuovo, S. Martino templomokban és a székesegyház kincstárában festett freskókat. Függőképei közül említendők: Caesar temetése (Madrid, Prado); Szt. Péter bűnbánata (drezdai képtár); Mária megjelenik Szt. Antal és Pál remetéknek (Bécs, udv. muzeum); Péter és Pál búcsúja (Páris, Louvre); Péter kiszabadulása a börtönből (Róma, Pal. Colonna), stb.

Lanfranconi (ejtsd: -kóni), *Grazioso Enea*, mérnök, szül. Pellióban (Lombardia) 1850 máj. 30., megh. Pozsonyban 1895 márc. 9. Mérnöki tanulmányait befejezve, 1870. Magyarországba jött és Pozsonyban telepett le, mint a dévényi kőbányák tulajdonosa. Művei: *Közép-Európa útjai és a Duna-folyam szabályozásának fontossága* (Pozsony 1880, mely három nyelven: magyarul, németül és franciául jelent meg); *Magyarország ármentesítése* (Budapest 1882); *A Lanfranconi-féle önműködő sikló* (1890). Magyar történeti és régészeti problémákkal is foglalkozott, így Árpád sirját is kutatta, melyet a Hainburg melletti tumulusban vélt megtalálhatni. Híres, 14,000 darabból álló térképgyüjteményét Budapest fővárosnak adományozta. Könyvgyüjteményét s képtárából a magyar tárgyú festményeket a magyar kormány a Nemzeti Muzeum részére vette meg.

Lanfrey (ejtsd: laññré), *Pierre*, francia politikus és történetiró, szül. Chambéryben 1828 okt. 26., megh. Pauban 1877 nov. 16. Már első művei erős kritikával találkoztak: L'Église et les philosophes du XVIII.-e siècle (1879, 3. kiad.); Essai sur la Révolution française (1858). De leginkább feltünt főművével: Histoire de Napoléon I. (1867—75, 5 köt.), melyben kétségbe vonja Napoleon hadvezéri és kormányzóképességeit és kicsinylőleg beszél a császár egyéniségéről.

Lang, 1. *Ambrus (langenthali)*, II. Rákóczi Ferenc udvari orvosa, megh. Konstantinápolyban 1725 jan. 14. s ott temették el máig meglevő díszes szarkofágban, melynek művészi díszitési motivumait a kassai dómban Rákóczi és társai részére készitett szarkofágokon fölhasználták. V. ö. Századok 1889, 569. lap.

2. *L. János*, egyházi iró, szül. Esztergomban 1771., megh. Pesten 1829 szept. 13. Pappá szentelték 1798. Tanár volt Nagyszombatban és a pesti egyetemen, 1820. esztergomi kanonok. Művei: Dissertatio Historico-Juridica (Pest 1802); Patrologia (u. o. 1809); Compendium Institutionum Physicarum (1804); azonkivül számos költemény és beszéd.

3. *L. József*, épitész, szül. Kassán 1806., megh. u. o. 1862 jún. 18. Tanulmányait a prágai politechnikumon végezte 1825—27-ig s aztán császári szolgálatba lépett, mely minőségében éveken át cs. kir. várkapitány is volt. A budai kir. vár helyreállitása, valamint a palotai táborban való munkálkodása révén rábizták a cs. kir. udvari istálló-épület és a Belvedere megújitását.

Lang, 1. *Heinrich*, szabadelvű német protestáns teológus, szül. Frommenben (Württemberg) 1826 nov. 14., megh. Zürichben 1876 jan. 13. 1871-ben a zürichi Szt. Péter-egyházhoz hivták meg lelkészül. Ő szerkesztette 1859 óta a Zeitstimmen für die reformierte Schweiz c. folyóiratot, melynek helyébe 1872 után az általa és Langhaus által Bernben kiadott Reform lépett. Hazánkban a hatvanas években keletkezett és virágzott «Protestáns egylet» az ő szellemi befolyása alatt keletkezett és ez egyesület folyóirataiban számos cikke és értekezése magyar nyelven is megjelent. Művei: Versuch einer christlichen Dogmatik (2. kiad. 1865, magyarra is leforditották); Ein Gang durch die Welt (2. kiad. 1870); Religiöse Charaktere (2. kiad. 1872); Stunden der Andacht (1862—65, 2 köt.); Das Leben des Apostels Paulus (1866); Martin Luther (1870); Relig. Reden (2. kiad. 1876, 2 köt).

2. *L., Heinrich*, német festő, szül. Regensburgban 1838 ápr. 24., megh. 1891 júl. 8. Münchenben Voltznak volt tanítványa, azután, mint katona, katonai képeket kezdett festeni és a német-francia hadjáratból sok képet festett (két ily képe a müncheni Neue Pinakothekban). Többször járt Magyarországon is és mozgalmas lóképeinek javarésze itteni tanulmányai alapján készült. Saját rajzaival jelent meg Aus den Erinnerungen eines Schlachtenbummlers im Feldzuge 1870—71. c. műve (München 1888—89, új kiad. u. o. 1895).

3. *L., Viktor von*, osztrák fizikus, szül. Bécs-Ujhelyen 1838 márc. 2. Tanulmányait Bécsben, Heidelbergben és Párisban végezte. 1864-ben a gráci, 1866 óta a bécsi egyetemen a fizika tanára. Művei: Lehrbuch der Kristallographie (Wien 1866); Einleitung in die theoretische Physik (Braunschweig 2. kiad., 1891). Átdolgozta Beer Einleitung in die höhere Optik c. munkájának 2. kiadását (u. o. 1882).

4. *L., Wilhelm*, német iró, szül. Tüttlingenben 1832 júl. 16. Előbb a müncheni Allgemeine Zeitungnak volt dolgozótársa, 1860 óta a stuttgarti Schwäbischer Merkur egyik szerkesztője. Az olasz irodalom- és művelődéstörténet szakavatott munkása. Munkái: Michel Angelo als Dichter (1861); David Fr. Strauss (1874); Transalpinische Studien (1875, 2 köt.); Peloponnesische Wanderung (1878); Graf Reinhard (1896).

Lang (ejtsd: leng), *Andrew*, angol iró, szül. Selkirkben 1844 márc. 31., megh. Banchoryban 1912 júl. 20. Mint költő, műforditó, regényiró, irodalomtörténész, kritikus, történetiró és folklorista egyaránt igen sok kiválót alkotott. Sok éven át a Longman's Magazine szerkesztője, a londoni Folklore Society elnöke és a St. Andrews egyetem tanára volt. A Royal British Academy 1906. választotta tagjai közé. Költeményei: Ballads and Lyrics of Old France (1872); Ballads in Blue China (1880); Grass of Parnassus (1888) a francia irodalom hatását mutatják. Angolra forditotta Homerost és Theokritost is. Irodalomtörténeti és kritikai művei közül kiemelendők: Coleridge (1898); Alfred Tennyson (9101); Homer and his age (1906); History of English Literature (1912). Mint regényiró The Monk of Fife (1898) c. művével aratott sikert. Kiválóbb történelmi művei: History of Scotland from the Roman Occupation (1900—1904); The Mystery of Mary Stuart (1901); John Knox and the Refor-

mation (1905). Legértékesebb munkái azok, amelyek a vallás és a mitoszok magyarázatával foglalkoznak: Custom and Myth (1884); Myth, Ritual and Religion (1887) és főművei: Modern Mythology (1895); The Making of Religion (1898) és Magic and Religion (1901), melyek az etnográfia és antropológia eredményei alapján kisérlik meg a mitoszok magyarázatát.

Láng, égő gáz vagy izzásig hevített gázalakú test. Amely test égésekor nem fejleszt éghető gázokat, vagy maga nem alakul át az égési meleg által gázalakuvá, az nem éghet lánggal, hanem csak izzik. Ilyen a vas, a szén; ellenben a foszfor, hidrogén, kén, szerves anyagok L.-gal égnek, mert amennyiben nem gázok, mégis éghető gázalakú termékek fejlődnek belőlük. A L. lehet világító vagy nem világító. Nem világító a tiszta égő gázok L.-ja, pl. a hidrogéné; világító ellenben mindazon testek L.-ja, mely fehér izzásba kerülő szilárd részecskéket tartalmaz. Rendes világító anyagaink: a gyertyák, petroleum, repceolaj stb. a L.-ban lebegő izzó szénrészecskék révén képesek világító L.-ot adni. A világítógáz annál fényesebb lángú, mennél többet tartalmaz szénben gazdagabb szénhidrogénekből (etilén, butilén, acetilén stb.-ből). Hogy e L.-okban szénrészecskék vannak, bizonyítja az, hogy a L.-ba tartott hideg tárgy bekormozódik. A L.-nak világító képessége azonban, úgy látszik, nemcsak az abban úszó izzó szilárd részecskéktől, hanem az égő gáz hőmérsékletétől és amint Frankland észlelte, az égő gáz sűrűségétől is függ. Színtelenné tett L. ismét világítóvá válik, ha az elégetendő gázkeveréket előbb izzó platinacsövön vezetjük keresztül és a forró gázokat gyujtjuk meg. A hidrogén is erősen világít — pedig ennek a L.-jában szilárd részecskék nincsenek — ha az égés 20 atmoszféra nyomás alatt történik, vagyis mikor a hidrogéngáz sűrűsége igen nagy. Maga a L. három részből áll: 1. a belső sötét részből, melyben a gázalaku termékek még nem égnek; 2. az ezt körülvevő erős fényű részből, melyben a gázok már részben égnek, mig a szénrészecskék izzó állapotban lebegnek és 3. a külső burkolatból, mely legtöbb oxigént kap és melyben a kivált szénrészecskék teljesen elégnek. Ez a rész nem világít, de forró. Világító L. hevítővé tehető, ha kellő menynyiségű levegő (oxigén) hozzájárulásával teljes égés eszközöltetik. Ez történik a forrasztócsőnél, a Bunsen-féle égőknél, melyek a L.-tól elvonják világító képességét, de hőfokát emelik. Ugyanez történik az Auer-féle gáz-izzólámpában, ahol a világítógáz levegővel keveredve forró L.-ot ad s ez fehér izzásba hozza a körülvevő és különféle fémsók oldatával átitatott szövetburkot. A L. szine attól függ, milyen szinű fényt képesek a benne lebegő izzó részecskék kibocsátani.

Láng, 1. *Ádám János (jászai),* szinész, szül. Jászújfalun (Abauj vm.) 1772 júl. 28., megh. 1847 márc. 22. Iskolái elvégzése után 1792. lépett a szini pályára s a kezdődő magyar szinészet minden viszontagságában részt vett. Nemcsak mint jellemszinész volt jeles, hanem pártfogása alá vette a fiatalokat s tanította; a többi között Kántornét is ő képezte ki. Magyarország és Erdély majdnem minden nagyobb városában megfordult, több társulat ügyvezető igazgatója volt, kitünően értett a zenéhez s korában egyik legjobb rendező volt. Egész szinész-családot alapított, fia, unokái mind e pályára léptek. Az állandó Nemzeti Szinház megnyitása után odaszerződött, de már nem igen játszott s mint ellenőr, majd könyvtáros működött. 1842-ben nagy ünnepéllyel ülték meg félszázados jubileumát, de azután elfeledték s kórházban halt meg. Mint író is nevezetes volt: műsorral látta el a fejlődő szinpadot, száznál több szinművet írt, jobban mondva fordított és átdolgozott, de ezekből csak egy-kettő jelent meg nyomtatásban.

2. *L. Adolf Ferenc,* botanikus, szül. 1795. Pesten, megh. 1863 nov. 23. Nyitrán. 1858-ban a M. Tud. Akadémia levelező tagja lett. Iratai: Nuntium pro Entomologis (Pest 1822); Enumeratio plantarum in Hungaria sponte nascentium, quas in usum botanicorum legit (u. o. 1824), mellyel növénygyüjtéseit kereskedésbe bocsátotta. Továbbá: *Rövid physiognomiája a növényországnak Magyarhonban*; Specierum novarum descriptio, u. o. Egy-két kéziratát a Magyar Nemzeti Muzeum őrzi. Szerkesztette 1848. a Gyógyszerészeti Hirlapot és Nagy Józseffel 1856-tól 1857-ig a Magyarhoni Természetbarát c. folyóiratot (német nyelven is: Der Naturfreund von Ungarn).

3. *L. Boldizsár,* szinész, *L. 1.* unokája, szül. Miskolczon 1822 nov. 15., megh. Élesden 1890 febr. 9. Tizennyolcéves korában lépett szinpadra, a szabadságharcban mint honvédtiszt vett részt. 1849-ben szintársulatot alakított Debreczenben s társulatával az ország legtöbb nagyobb városában megfordult. Ügyes szinész s rendkívül lelkes igazgató volt, ki sok szakcikket is írt s a szinészegyesület szervezése körül jelentékeny érdemei vannak; de a szerencse nem kedvezett neki, vagyonát elvesztette s 1868. visszavonult a szinpadtól. Élete utolsó éveiben adótiszti hivatalt vállalt.

4. *L. Fülöp,* operaénekes, szül. 1838. Nagykanizsán, megh. 1900 máj. 25. Budapesten. Baritonhangját Rossi és Lewy művelte ki. Német szinpadokon működött, a 70-es években a pesti Nemzeti Szinházhoz szerződött, melytől csak a 90-es évek elején vált meg.

5. *L. Kornél,* gégeorvos, szül. Budapesten 1873 febr. 28. 1897-ben orvosdoktorrá avatták. Eleinte belgyógyászattal foglalkozott, majd utóbb gégeorvossá képezte ki magát. 1903. a IX. sz. sebészeti klinikán rendelő orr- és gégeorvos, majd tanársegéd lett. 1913. magántanári képesítést nyert.

6. *L. Lajos* báró, közgazda és politikus, szül. Budapesten 1849 okt. 13. Tanulmányait itthon, részben Berlinben és Párisban elvégezvén, az Ellenőr munkatársa lett és a budapesti egyetemen magántanári képesítést szerzett. 1878-ban a szakcsi kerület szabadelvűpárti programmal képviselőnek választotta, 1880—96-ig pedig a pápai kerületet képviselte. Időközben, 1880. az Ellenőr, majd 1882. a Honból és az Ellenőrből alakult Nemzet szerkesztője lett, de ettől az állásától megvált 1883., amikor a budapesti egyetemen a statisztika tanára lett. 1889-ben pénzügyminiszteri államtitkárrá nevezték ki, 1893. lemondott és egyetemi katedráját ismét elfoglalta. 1896-ban a nagybányai kerületben ismét megválasztották,

a Ház pedig alelnökévé választotta, de erről az állásáról Szilágyival együtt 1898 decemberében lemondott és a disszidensekhez csatlakozott. Az 1901-iki választáson Nagybányán kisebbségben maradt, de 1902. Csaczán ismét megválasztották képviselőnek. 1902 máj. 5. kereskedelemügyi miniszterré nevezték ki. 1903 jún. 16. a Széll-kormány lemondásakor ő is lemondott; jún. 27. újból kinevezték, de nov. 3. a Khuen-Hedervány-kormány lemondásával ő is lemondott és újból elfoglalta egyetemi katedráját. Az 1905/06. tanévben az egyetemnek rektora volt. 1905-ben Csaczán újból megválasztották. A szabadelvüpárt feloszlása után nem vállalt mandátumot. A munkapárt megalakitásában tevékeny részt vett; az 1910-iki választáson két helyen is megválasztották és ő a Debreczen III. kerületi mandátumot tartotta meg. A M. Tud. Akadémia 1883. levelező, 1893. rendes tagjává választotta és utóbb nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának elnöki székébe ültette. 1893-ban megalakitotta a Közgazdasági Társaságot, amelynek tiszteletbeli elnöke. Tiszteleti tagja ezenfelül a párisi statisztikai társaságnak, a belga központi statisztikai bizottságnak és a nemzetközi statisztikai intézetnek. Az ev. egyházi életben is résztvesz. L. többször részesült kitüntetésben, 1897. belső titkos tanácsosi címet, 1911. *csanakfalvi* előnévvel bárói méltóságot kapott. Főbb munkái: *A társadalmi deficit* (Budapest 1881); *A magyar és osztrák államháztartás* (u. o. 1881); *A közgazdaság elmélete* (u. o. 1882); *Hazánk anyagi és értelmi fejlődése* (u. o. 1883); *Minimum és Homestead* (u. o. 1883); *Minimum és Majoratus* (u. o. 1883); *Magyarország statisztikája* (u. o. 1884, 2 köt.); *A népoktatás hazánkban* (u. o. 1886); *Emlékbeszéd Grünwald Béla akadémiai levelező tagról* (u. o. 1895); *Javaslat a quota megállapitására* (u. o. 1897); *A nemzetiségek Magyarországon és Ausztriában* (u. o. 1898); *Vámpolitika* (u. o. 1904. németül Alexander *Rosentől*, Wien 1905); *A statisztika története* (u. o. 1913).

7. *L. Margit*, tanárnő, szül. Bajnán (Esztergom vm.) 1865 okt. 20. 1901-ben a budapesti egyetemen doktorrá avatták, majd tanári oklevelet kapott s az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumához a latin és ó-kori irodalom tanárának nevezték ki. 1906-ban Rómában a német archeológiai intézetben dolgozott s archeológiai tanulmányok folytatása végett Európa nagy részét bejárta. Hazai és külföldi szaklapok munkatársa. A római archeológiai intézet Realkatalog-jának magyar vonatkozású részét L. dolgozza fel. Önálló müve: Die Bestimmung des Onos oder Epinetron (Berlin 1908).

8. *L. Mihály*, pedagógus, szül. Kálmándon (Szatmár vm.) 1856 szept. 13. Különböző népoktatási intézeteknél működött s mint tanítóképzőintézeti igazgató vonult nyugalomba. Számos magyar nyelvi tankönyvet irt, főleg idegenajkuak számára. Főbb müvei: *A kisdednevelés lélektana* (Eperjes 1893); *A kisdednevelés módszertana* (2 köt., u. o. 1893); *A munkaszeretetre való nevelés módja* (Budapest 1898); *A népnevelői hivatásra való szoktatás módja* (Pápa 1904).

9. *L. Nándor*, klasszikus filológus és archeológus, szül. Delibláton (Temes vm.) 1871 jan. 8. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, utána Nagyszebenben volt helyettes tanár, 1894. a párisi főiskolákon végzett archeológiai és műtörténeti tanulmányokat. Hazatérve Budapesten lett főgimnáziumi tanár, majd 1910. a gyakorló főgimnázium vezető tanára. Ismételt tanulmányútjain meglátogatta Görögország, Kis-Ázsia és Itália klasszikus emlékhelyeit és a nevezetes európai muzeumokat. 1908. a budapesti egyetemen az archeológia magántanára lett; 1914. a debreczeni egyetemen a klasszika filológia rendes tanárává nevezték ki. 1911. a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta. Számos értekezést, cikket és ismertetést irt hazai és külföldi folyóiratokba, az Ókori Lexikonba, Budapest Régiségeibe stb. Főműve: *A görög művészet története* (Budapest 1906, a Beöthy-féle Műtörténet I. köt.-e.). 1905 óta az *Egyetemes Philologiai Közlöny* szerkesztője. E Lexikonnak is munkatársa.

10. *L. Paulina*, énekesnő, szül. Budán 1820., megh. 1849. A Nemzeti Szinház 1839. tagjai közé szerződtette. Szoprán szerepeket énekelt. 1841-ben *Ábrányi* Emil (l. *Ábrányi*, 2.) neje lett és megvált a szinpadtól. Fia *Ábrányi* Lajos festő (l. o.).

Lángalló, l. *Kemence*.

Lángálló szövet, oly szövet, melyet bizonyos szerekkel megóvnak a könnyű meggyuladástól. Ezt úgy érik el, hogy a szövetet 6—10 százalékos kénsavas vagy foszforsavas ammoniák-oldatban áztatják. Oly szövet számára, melyet vasalni kell, 1 rész wolframsavas nátront 5 rész vizben feloldanak és az oldathoz 3—4 százalék foszforsavas nátront kevernek. A megmosott szövetet belemártják az oldatba és kifacsarják. Ez a szer még a legfinomabb szineket sem változtatja meg; de a vele kezelt szövet a tűzben csak elszenesedik, anélkül, hogy lobbot vetne. Durvább szövetnél kénsavas ammoniák és gipsz keveréke használatos. V. ö. *Versmann* and *Oppenheim*, On rendering fabrics non inflammable (London 1859); u. a., Description of the ladies life preserver (u. o. 1859); *Patera*, Über Flammenschutzmittel (Wien 1871).

Langaus (ném.), a Ländler (l. o.) egyik változata; leginkább Alsó-Ausztria egyes vidékein táncolták.

Lángbagoly v. *gyöngybagoly*, l. *Baglyok*.

Langbehn, *August Julius*, német iró, szül. Haderslebenben (Schleswig-Holstein) 1851 márc. 26., megh. Rosenheimban (Tirol) 1907 ápr. 30. Résztvett az 1870—71-iki német-francia háborúban, matematikusnak készült, archeológiából tett doktorátust Münchenben, tanulmányai befejeztével pedig városról-városra kalandozva kizárólag az irodalomnak élt. 1890-ben adta ki névtelenül szenzációs hatású könyvét: Rembrandt als Erzieher. Von einem Deutschen, mely néhány év alatt 49 kiadást ért s a polemiák, utánzások s paródiák hosszú sorát inditotta meg. Nietzsche hatása alatt (Schopenhauer als Erzieher) a német nemzeti kultúra regenerációjának szükségességét követeli benne s az egyéniség nietzschei kultuszában keresi az új stilus, új művészet, új állam és morál forrását. Ideáljai Böcklin és Wagner, az egyéni stilus művészei. Irt verseket is. Vierzig Lieder v. e. Deutschen (1891). V. ö. H. *Pudor*,

Ein ernstes Wort über R. als E. (1890); C. *Neumann*, Rembrandt (1904).

Langbein, *August Friedrich Ernst,* német költő, szül. Radebergben (Drezda mellett) 1757 szept. 6., megh. 1835 jan. 2. Berlinben, hol 1800 óta mint író élt és 1820-ban a szépirodalmi művek cenzora lett. Termékeny költő, kit főleg tréfás elbeszélő költeményei tettek népszerűvé. Műveinek gyüjteményes kiadása 16 kötetben jelent meg (Stuttgart 1841). Tov: Humoristische Erzählungen (4 köt., Leipzig 1891).

Langbeinit (ásv.), szabályos tetartoéderes kristályok; többnyire azonban csak szemcsés halmazok. Üvegfényű, színtelen; a levegőn gyorsan nedvességet abszorbeál. Kálium-magnézium-szulfát, képlete $K_2Mg_2(SO_4)_3$. A káliumsóbányákban fordul elő: Westeregeln és Neustassfurt; Solvayhall; Thiederhall Braunschweig közelében, ahol lencseszerű nagy tömegek alakjában a polihalitot helyettesíti.

Langdysse, azaz hosszú halom, kövekkel körülrakva. Őskori sírhalmok Svédországban.

Lange, 1. *Antoni,* lengyel költő, szül. Varsóban 1863. A lengyel szimbolikus irány egyik megalapítója. Ismert esztetikus és műfordító. Költeményei: Poezye (1. és 2. köt., 1895 és 1898).

2. *L., Daniel de,* hollandi zeneszerző, szül. Rotterdamban 1841 júl. 11. 1895-ben az amsterdami konzervatórium igazgatója lett. Művei: De vaal van Kuilenburg (opera); szimfóniák; egyházi zene.

3. *L. Emilia,* német operaénekesnő, l. *Arányi*, 2.

4. *L., Friedrich Albert,* német filozófus és közgazdasági író, *L. 8.* fia, szül. Waldban, Solingen mellett, 1828 szept. 28., megh. Marburgban 1875 nov. 23. 1870-ben a filozófia tanára lett Zürichben, 1873. marburgi egyetemi tanár. Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart (Iserlohn 1866. egy kötetben, 3. kiad. 1877. két kötetben, újabb kiadás jegyzetek nélkül Cohentől 1887, azóta többször népkiadásokban) c. művével széles olvasókörre hatott s oly nagy mozgalmat keltett, amilyent filozófiai munka ritkán ért el. A mű az ötvenes évek nagy materialisztikus mozgalmának hatása alatt keletkezett, egyszersmind a mozgalommal való végleges leszámolást jelenti. Az álláspont, melyből L. a történetet tárgyalja, némileg módosított kantianizmus. 1867-ben kiadta a Neue Beiträge zur Geschichte des Materialismus-t; még előbb egy kis műben megtámadta Herbart ama kisérletét: a matematikát bevinni a lélektanba (Die Grundlegung der mathematischen Psychologie, Duisburg 1865). Mint közgazdasági író is jelentékeny. Főműve itt: Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft (1865, 4. kiad. 1879). Egy korábbi idevágó műve: J. St. Mills Ansichten über die sociale Frage (1866). Halála után jelent meg: Logische Studien (1877). V. ö. *Vaihinger*, Hartmann, Dühring und Lange (1876), a szerző L. mellett foglal állást; *Heinze, Hartmann,* S. H. *Braun,* F. A. L. als Socialökonom (Halle 1881); *Ellissen,* F. A. L. (1891).

5. *L., Friedrich,* német publicista, szül. Goslarban 1852 jan. 10. Egy ideig a Tägliche Rundschau, majd 1896. a Deutsche Zeitung főszerkesztője lett. A német nemzeti törekvéseknek s a gyarmatpolitikának lelkes harcosa. Főmunkája Reines Deutschtum (Berlin 1893, 5. kiad. 1904).

6. *L., Helene,* a női művelődés német előharcosa, szül. Oldenburgban 1848 ápr. 9. Tanítónőnek készült. 1888 óta Berlinben a nők számára való reáliskolai kurzus élén állt. Schmidt Augusteval és Loeper-Housselle Marieval 1899. megalapította a német tanítónő-egyesületet, melynek elnöke, úgyszintén a berlini és a német nőegyesületnek is. Nevezetesebb munkái: Schiller's philosophische Gedichte (1887); Frauenbildung (1889); Die Frauenbewegung im Bewusstsein unserer Zeit (1892); Weltanschauung und Frauenbewegung (1900); Das Endziel der Frauenbewegung (1904); Die Frauenbewegung in ihren modernen Problemen (1907); Die Frau und das politische Leben (1910); Das «weibliche Dienstjahr» (1913). 1893 óta a Die Frau című folyóirat szerkesztője.

7. *L., Henry,* német térképrajzoló, szül. Stettinben 1821 ápr. 13., megh. Berlinben 1893 aug. 30. Számos térkép és atlasz jelent meg tőle. Egy iskolai atlasza magyar fordításban is megjelent.

8. *L., Johann Peter,* német prot. teológus, szül. Poroszországban, Sonnbornban 1802 ápr. 10., megh. Bonnban 1884 júl. 9. 1841-ben zürichi, 1854. bonni egyetemi tanár, 1860. konzisztóriumi tanácsos lett. Nagy hatást gyakorolt korára Das Leben Jesu (Heidelberg 1844—47) c. evangéliumi alapon álló munkájával. Nagyszámú egyházi beszédein, himnológiai művein kívül írt dogmatikát, egyháztörténetet, teol. enciklopédiát, hermeneutikát, ker. erkölcstant, de életének legnagyobb s legmaradandóbb értékű műve a Homiletisches Bibelwerk volt (Bielefeld 1857—1876) 36 kötetben, melyet mintegy 20-admagával állított össze, 12 ó-, illetőleg újszövetségi könyv gyakorlati magyarázatát maga írván meg ebben a nagy vállalatban.

9. *L., Julius Henrik,* dán művészeti író, szül. Vordingborgban 1838 jún. 19., megh. Kopenhágában 1896 aug. 19. 1871 óta a kopenhágai egyetemen a művészettörténet tanára volt. Mély felfogású műveinek nagyrészt csak halála után volt szélesebb körben hatása, midőn azok egész sora német fordításban is megjelent. Ezek: Thorwaldsens Darstellung des Menschen (Berlin 1894); Die Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst (Strassburg 1899); Die menschliche Gestalt in der Geschichte der Kunst (u. o. 1903); Studien über Leonardo da Vinci (u. o. 1911).

10. *L., Konrad von,* német művészeti író, szül. Göttingenben 1855 márc. 15. Lipcsében, Berlinben és Münchenben tanult, Jenában, Göttingenben, Königsbergben, majd 1894 óta Tübingenben a művészettörténet és esztetika tanára. Művei közül említendők: Haus und Halle (Leipzig 1885); Die künstleriche Erziehung der deutschen Jugend (Darmstadt 1893); Peter Flötner (Berlin 1897); Das Wesen der Kunst (Berlin 1901, új kiad. u. o. 1907). Fuhseval együtt adta ki Dürer irodalmi hagyatékát (Halle 1893).

11. *L., Ludwig,* német klasszika-filológus és régiségbuvár, szül. Hannoverben 1825 márc. 4., megh. Giessenben 1885 aug. 18. Göttingenben tanult s itt is habilitáltatta magát, de Prágában, majd Giessenben s később (1871-től haláláig) Lip-

csében volt tanár. Számos filológiai dolgozatán és magyarázatán kívül legfontosabb műve: Handbuch der röm. Altertümer (3 köt., 1876—79); továbbá: Der Homerische Gebrauch der Partikel ει (Leipzig, 1872—73) és Die Epheten und der Areopag von Solon (u. o. 1874). Kisebb iratai életrajzával 1887. jelentek meg két kötetben. Curtius, Lipsius és Ribbeck közreműködésével L. adta ki a Leipziger Studien című folyóiratot. V. ö. *Neumann* K. J., Ludwig L. (Berlin 1886).

12. *L., Max*, német író és sakkjátszó, szül. Magdeburgban 1832 aug. 7., megh. Lipcsében 1899 dec. 8. Munkái: Lehrbuch des Schachspiels (magyarul is: A sakkjáték elemei, fordította Rozsnyay K., Pest 1860); Paul Morphy, Skizze aus der Schachwelt (Leipzig 1880) és Der Meister im Schachspiel (Weimar 1881). L. volt (1861) a nyugati-német sakk-szövetség megalapítója is.

13. *L., Philipp*, német regényíró, ki Philipp *Galen* álnév alatt írt, szül. Potsdamban 1813 dec. 21., megh. u. o. 1899 febr. 20. Katonaorvos volt. Legelső és sokat olvasott regénye: Der Irre von St. James (1854, 9. kiad. 1891). Későbbi jobb művei: Der Inselkönig (1852, 5 köt.); Fritz Stilling (1854, 4 köt.); Walther Lund (1855, 3 köt.); Der Löwe von Luzern (1869, 5 köt.); Der Alte vom Berge (1873, 3 köt.); Der Rastelbinder (1874, 3 köt.); Die Fürstendiener (1880, 4 köt.); Der Meier von Monjardin (1891, 2 köt.) stb. Összegyüjtött munkái 1857—68, 36 köt.

14. *L., Samuel Gotthold*, német költő, szül. Halle a. Saale-ban 1711 márc. 22., megh. Laublingenben 1781 jún. 25. Eleinte mint Gottsched követője társaságot alapít a német nyelv művelésére, de később irányt változtat. Verseit barátja, Pyra verseivel együtt Bodmer adta ki. (Thyrsis' und Damons freundschaftliche Lieder 1745; újra kiadta Sauer 1885). Ódáiban (Horazische Oden 1747) Nagy Frigyest ünnepli; költőietlen Horatius fordítása ellen (1752) Lessing irtó harcot indított. Irodalomtörténeti szempontból érdekes Sammlung gelehrter und freundschaftlicher Briefe (1769—70) c. gyüjteménye.

15. *L., Samuel de*, hollandi zeneszerző és orgonavirtuóz, *L. 2.* bátyja, szül. Rotterdamban 1840 febr. 22. 1897-ben a stuttgarti konzervatórium igazgatója lett. Termékeny zeneszerző. Irt zenekari, kamara-, zongora-, orgona- és karműveket. Legismertebb műve a Mózes c. oratórium.

16. *L., Sven*, dán író, szül. Kopenhágában 1868 jún. 22. Egy ideig (1895—97) a Simplicissimus szerkesztésében vett részt, majd szülővárosába tért vissza ujságírónak. Nagy feltűnést keltett a züllött életet festő Hjaertets Gärninger (A szív tettei, 1900) c. regényével. Realisztikus és nem minden feltűnéshajhászás nélküli drámái közül Budapesten is adták A gyilkos és A csöndes szobák cimüeket (Thália 1908).

Lange (ejtsd: lãnzs), *Anne Françoise*, francia szinésznő, szül. Genovában 1772 szept. 17., megh. Firenzében 1824 máj. 25. Már gyermekkorában voltak sikerei, 1788. szerződtették a Comédie Françaisehoz. A forradalom alatt arisztokrata barátai miatt gyanuba vették s fogságba került. Az állandó halálos veszedelemben is a tisztelők és udvarlók egész serege vette körül. Thermidor 9-e az ő börtönét is megnyitotta. 1797-ben visszavonult a szinpadtól s feleségül ment Simons bankárhoz. *Lecocq* Mam'sell Angot c. darabját róla írta.

Langeac (ejtsd: lañzsák), város Haute-Loire francia département Brioude járásában, az Allier balpartján, (1911) 4832 lak., műgyöngykészítéssel, közelben kőbányákkal.

Langeais (ejtsd: lañzsé), város Indre-et-Loire francia département Chinon járásában, (1911) 3467 lak., híres dinnyetermelőhely, tőzeg- és kőszénfejtéssel, agyagárúiparral.

Langeland, dán sziget Fyn és Laaland között a Nagy-Belt-től D.-re, 283 km² területtel és (1910) 20,335 lak. A sziget székhelye: Rudkjöbing.

Langelands-Belt, tengerszoros, l. *Belt*.

Lángelme, *lángész* (franc. *génie)*, általában: elmebeli erőnek, készségnek a rendest messze meghaladó foka. Minthogy azonban ezek a kifejezések: elmebeli erő, készség stb. határozatlanok, lévén az elmebeli erőnek sokféle nyilvánulása; minthogy továbbá az erő mérésére objektiv, pontosan meghatározható mértékünk nincs: amaz általános meghatározás sokféle részletes magyarázatot követel s az egyéni felfogásnak tág teret nyit. Ami az elmebeli erő fokát illeti, joggal mondhatni, hogy a L.-t azon ismerni meg, hogy a maga terén újat, eredetit alkot, hogy erős egyéniség lévén, nem utánoz másokat, legföllebb kezdő korában, hogy maga-magát érvényesíti, a maga bélyegét nyomja alkotásaira. A L. nem másoló, hanem új mintákat alkotó erő. Minthogy pedig nem a tudatos reflexió alkot újat egyik terén sem az emberi tevékenységnek, mert ez csak a már alkotottat elemzi, alkotórészeire bontja, megérti: joggal mondotta már Kant, hogy a L. öntudatlanul, mint a természet, alkot; működésében van önkénytelenség, közvetetlenség; amit ihletnek mondanak, nem egyéb, mint az öntudatlanul a lélekben alakulónak a tudatba jutása. Látnivaló azonban, hogy ezen a téren biztos kriteriumok, határvonalak megállapítása bajos dolog. Hogy mi új valamely téren és nemcsak új, hanem mintaszerű, becses: nem mindig világos; újnak alkotása nem is függ mindig a szubjektiv elmebeli erő fokától, hanem az illető művészet v. tudomány objektiv állapotától és a körülményektől. Általában igaz marad, hogy leginkább a művészetekben van alkalma a lángésznek megnyilatkozni. A L.-t szembe szokás állítani a tehetséggel, de a mondottaknál fogva látnivaló, hogy a különbség mégis csak fokozati. A tehetségnek az a legfelső foka, melyet L.-nek nevezünk, mindenesetre szerfölött ritka, míg a tehetség a maga különböző fokozataiban részlegesebb és gyakori.

Az az újabban sokat vitatott kérdés, van-e rokonság a L. és őrültség közt (Lombroso s mások), bajosan dönthető el. A legnagyobb lángelmék lelkileg is a legegészségesebb emberek. De tagadhatatlan, hogy a túlságos nagy elmebeli erőben, erős képzelőtehetségben veszedelmes ingerek és csábítások vannak, melyek a lelki élet bomlására vezethetnek; hasonló hatással van a túlságig fokozott szellemi munka, melyre a L. vagy nagy tehetség inkább hajlandó. Azonban ne feledjük, hogy ezeknek a veszedelmeknek fokozott szellemi energia erősebben tud ellenállani is. Lélek-

tani és fiziológiai ismereteink e téren sokkal kezdetlegesebbek, hogy egyebeket ily általános megjegyzéseknél és tapasztalatoknál mondhatnánk. Milyen alkata az elmének s mily föltételei az agyvelőnek tesznek valakit L.-vé, nem tudjuk; csak a rendkivülit neveztük így; s ma sem tudunk erről sokkal többet, mint amit Kant mondott róla az Itéleterő kritikájában.

Langemarck *(Langemark)*, község Nyugat-Flandria belga tartományban, (1910) 5422 lak., selyemszövéssel, csipkekészítéssel.

Lange-Müller, *Peter Erasmus*, dán zeneszerző, szül. Frederiksbergben 1850 dec. 1. A skandináv faji zene kiválóbb művelőinek egyike. Hazájában dalai igen népszerüek. Operái közül nevezetesebbek: Tove (1878); Vikingeblod (1900).

Langen, város Starkenburg hesseni tartományban, (1910) 7072 lak., élénk iparral.

Langen, *Joseph*, német ó-kat. teológus, szül. Kölnben 1837 jún. 3., megh. Bonnban 1901 júl. 13. Pappá szentelték 1859. 1867-ben az ószövetség rendes tanára a bonni egyetemen. A vatikáni közzsinat határozatainak magát alá nem vetvén és azoknak egyenesen elleneszegülvén, az egyházból kizárták és résztvett az ó-katolikus mozgalomban. 1878-ban azonban kilépett a hivatalos ó-kat. közösségből. Művei közül felemlítendők: Das Judentum in Palästina zur Zeit Christi (Freiburg 1866); Grundriss der Einleitung in das Neue Testament (2. kiad. u. o. 1873); Das vatikanische Dogma von dem Universalepiskopat und der Unfehlbarkeit des Papstes (Bonn 1871—76, 4 köt.); Die trinitarische Lehrdifferenz zwischen d. abendländischen und morgenländischen Kirche (u. o. 1876); Johannes von Damaskus (Gotha 1879); Geschichte der römischen Kirche bis zum Pontifikat Leos I. (u. o. 1881), von Leo bis Nikolaus I. (1885), von Nikolaus I. bis Gregor VII (1892), von Gregor VII. bis Innocenz III. (1893); Die Klemensromane (1890).

Langenbeck, 1. *Adolf*, német szemorvos, *L. 3.* fia, szül. Göttingenben 1818 jan. 11., megh. Hannoverben 1877 máj. 2. 1843-ban magántanár, 1846. rendes tanár lett Göttingenben. Művei: Klinische Beiträge aus dem Gebiet der Chirurgie und Ophthalmologie (1849, 2 köt.); Die Insolation des menschlichen Auges (1859).

2. *L.*, *Bernhard Rudolf*, német sebész, *L. 3.* unokaöccse, szül. Padingbüttelben 1810 nov. 8., megh. Wiesbadenben 1887 szept. 29. 1842-ben Kielben, 1847-től Berlinben a sebészet rendes tanára. 1872-ben alapította a német sebészek társaságát. L. korának egyik legelső sebésze volt, zseniális találékonyságával és mesterien végzett műtéteivel a régi műtétmódokat javította, átalakította és újakat inaugurált. Különösen a konzervativ sebészetet művelte, mint a *reszekciókat*, amelyeknek segítségével az előbb mindig amputált végtagokat meg lehet tartani. 1860-tól haláláig kiadta Billroth és Gurlttal az Archiv für klinische Chirurgie című folyóiratot.

3. *L.*, *Konrad*, német sebész, szül. a hannoveri Horneburgban 1776 dec. 5., megh. u. o. 1851 jan. 24. 1804-ben tanár Göttingenben, 1807. megalapította ott a sebészeti és szemészeti klinikát. L. a maga korában felülmulhatatlan volt a bonctani és sebészeti technikában. Főbb művei: Nosologie und Therapie der chirurgischen Krankheiten (1822—50, 5 köt.); Handbuch der Anatomie (1831—47, 4 köt.); Bibliothek für Chirurgie und Ophthalmologie (1806—13, 4 köt.).

Langenberg, város Düsseldorf porosz kerületben, (1910) 9544 lak., selyemszövéssel.

Langenbielau, porosz község a boroszlói közigazgatási kerületben, (1910) 18,514 lak., pamut- és lenszövéssel, malomiparral és téglaégetéssel.

Langenbrücken, sós és kénes forrásokban gazdag fürdőhely Baden nagyhercegség Karlsruhe kerületében, (1910) 1415 lak.

Langenburg, német-keletafrikai közig. kerület a Nagytavaktól É.-ra, (1910) 257,000 lak.

Langendijk (ejtsd: —dejk), *Pieter*, németalföldi költő, szül. Haarlemben 1683 júl. 25., megh. u. o. 1756 júl. 18. Eleinte damasztszövő volt Amsterdamban, 1749. Haarlem város történetírója lett. Legjobb művei vígjátékai: Don Quichot (1696); De Zwetser (Fecsegő nő, 1712) és különösen Het wederzyds huwelyksbedrog (Kölcsönös csalás a házasságban, 1714); De Wiskunstenaars (Számtudósok 1715) és Krelis Louwen (1715). Költeményei és vígjátékai összegyüjtve Haarlemben jelentek meg 1721—1760., 4 köt.

Langendreer, porosz község az arnsbergi közigazgatási kerületben, (1910) 26,390 lak., kőszénbányával és sörfőzéssel.

Langenfeld, község, l. *Néramező*.

Langen-féle függővasút, l. *Egysínű vasút*.

Langensalza, az ugyanily nevű járás székhelye Erfurt porosz kerületben, (1910) 12,663 lak., gyáriparral és kénes ásványvízforrásokkal. 1815 óta Poroszországhoz tartozik. 3 km.-nyire vannak Homburg klastrom romjai, amelynél 1075. IV. Henrik császár megverte a szászokat és türingiaiakat. 1866 jún. 27. L. mellett véres ütközet volt a poroszok és a hannoveri hadsereg között, mely utóbbi jún. 29. kapitulált.

Langenscheidt, *Gustav*, nyelvész és könyvkiadó, szül. Berlinben 1832 okt. 21., megh. u. o. 1895 nov. 11. Ch. Toussaint, K. van Dalen és H. Lloyd nyelvtanárokkal együtt a francia és angol nyelv magánúton való tanulására ú. n. levélszerinti tanítási módszerrel nyelvtant szerkesztett. Ezek a nyelvtanok, melyek 1856 óta L. kiadásában jelentek meg, csakhamar nagy népszerűségre tettek szert. Mint kiadó több nagy szótárt adott ki, így *Sachs-Villatte* német-francia szótárát (1868), *Muret-Sanders* angol-német szótárát (1891). A vállalatot L. halála után fia, *Karl L.* vette át. A nyelvtanulásnak *Toussaint-Langenscheidt*-féle módszerét azóta más nyelvekre (pl. Róder a magyar és német nyelvre) is sikerrel alkalmazták.

Langenschwalbach, Untertaunus járás székhelye Wiesbaden porosz kerületben, (1910) 2710 lak., fürdőhely, vasas szénsavas forrásokkal.

Langenthal, svájci község a berni kanton Aarwangen kerületében, (1910) 6020 lak.

Langeoog, Aurich porosz kerülethez tartozó 14 km. hosszú fríz sziget és látogatott tengeri fürdő; a hannoveri parttól 10 km. széles, sekély csatorna választja el.

Langer, 1. *János*, karnagy és tanár, szül. 1819. Sasváron (Nyitra vm.), megh. 1889. Budapesten.

1838-ban Pesten a német szinház zenekarához hegedüsnek szerződtették. A 40-es években vidéken működött, mint szinpadi énekes; később énektanár, majd a lipótvárosi bazilika karnagya lett. Irt számos egyházi művet, dalokat és miserészleteket. A pedagógia terén elterjedt műve volt magyarnyelvü énekiskolája.

2. *L. Viktor*, zeneiró és karnagy, *L. 1.* fia, szül. 1842 okt. 14., megh. 1902 marc. 19. Budapesten. A Nemzeti Zenedében kezdte zenei tanulmanyait, amelyeket Lipcsében Hauptmann, Richter és Reinecke vezetése mellett fejezett be. A zeneszerzésben Volkmann volt a mestere. *Ogyek* és *Tisza Aladár* néven komponált. Sok népies dalt és táncot irt és átirt, amelyek korában nagyon kedveltek voltak. Orczy Bódog intendanssága alatt az Operaházban mint kartanító működött. Tanára volt a sziniakadémiának, karnagya az egyetemi dalegyletnek, a lipótvárosi bazilikának, szerkesztője a Zenelapnak.

Langer, *Ferdinand*, német operakomponista, szül. 1839 jan. 21. Leimenben (Heidelberg mellett), megh. 1905 aug. 5. Kirneckben (Schwarzwald). Korában kedvelték dalműveit, melyek közül ismertebbek: Dornröschen (1873); Aschenbrödel (1878); Der Pfeifer von Haardt (1894); átdolgozta Weber Silvánáját (1885).

Langerfeld, porosz község az arnsbergi közigazgatási kerületben, (1910) 14,832 lak. Kisebb jelentőségü gyár- és kézműipar.

Langeron (ejtsd: lanzsron), *Alexander*, gróf, orosz tábornok, szül. Párisban 1763 jan. 13., megh. Szt.-Péterváron 1831 júl. 4. Francia hadiszolgálatba lépvén, kitüntette magát az északamerikai szabadságharcban s 1786. ezredes lett. A forradalom kitörésekor L. kivándorolt és orosz szolgálatba állott; részt vett a Francia- és Törökország elleni hadjáratokban s 1790. Iszmail ostrománál kitüntette magát. Az 1813—14-iki háborúban egy hadosztály parancsnoka volt, mely a katzbachi csata után Löwenberg mellett Puthod hadosztályát tönkre tette, majd Montmartre ostrománál is kitünt. 1815-ben Krim kormányzója, 1822. Új-Oroszország főparancsnoka lett s 1828. a cár kiséretében részt vett az orosz-török háborúban.

Lángész, l. *Lángelme*.

Langethal, *Christian Eduard*, német gazdasági és botanikai iró, szül. Erfurtban 1806 jan. 6., megh. Jenában 1878 júl 25., mint a mezőgazdaságtan tanára s az egyetem gazdasági tanintézetének igazgatója. Főbb művei: Geschichte der deutschen Landwirthschaft (Jena 1846—56, 4 köt.); Lehrbuch der landw. Pflanzenkunde (3 köt., 5. kiad. Berlin 1874—76); Beschreibung der Gewächse Deutschlands (2. kiad. 1868).

Lángfestés. Az elemek közül azok, melyek a közönséges lángban, vagy a Bunsen-félében megolvadnak és egyúttal elillannak, e lángnak bizonyos szint kölcsönöznek, azt megfestik. Igy a nátrium sárgára, a kálium ibolyára, a stroncium, kalcium, litium, rubidium vörösre, a bárium, réz, bór, tallium, foszfor, tellur és molibdén zöldre, az arzén, antimon, ólom, cézium, szelén kékre festik a lángot. A L. színéből következtetünk az illető elemre, annak jelenlétét valamely ásványban v. vegyületben konstatálhatjuk. Egész biztosan rá ismerünk az illető elemre, ha az elem által megfestett lángot spektroszkóppal vizsgáljuk. L. *Szinképelemzés* és *Lángkisérletek*.

Langfjelde, Norvégia D.-i magas földjének összefoglaló neve kb. a 62 és 59° é. sz. közt, egyes részei a következők: Jötunfjeld, Heimdalsfjeld, Fillefjeld, Hemsedalsfjeld, Hardangerfjeld, Entefjeld és Byklefjeld.

Langhammer, *Karl*, német festő, szül. Berlinben 1868 júl. 26. Tanulmányait szülővárosában és Párisban végezte. Tájképeket fest. Művei a karlsruhei, weimari és reichenbergi képtárakban láthatók.

Langhans, 1. *Ernst Friedrich*, svájci református teológus, szül. Bernben 1829 máj. 2., megh. u. o. 1880 ápr. 16. Előbb lelkészkedett Lauenenben, Waldauban 1866. a reformegyletet alapította. 1871 ben teológiai tanár lett Bernben. A pietizmusról több kritikai dolgozatot irt; ezek közül legismeretesebbek: Pietismus und Christenthum (Leipzig 1864); Pietismus u. äussere Mission (u. o. 1866); Das Christenthum u. seine Mission im Lichte der Weltgeschichte (Zürich 1875). Követője lett testvére, *Eduard*, szül. Guttangenben 1832 ápr. 20., megh. Bernben 1891 jan. 9. Főműve: Handbuch der bibl. Geschichte und Literatur (Bern 1875—80, 2. köt.).

2. *L., Johann Gotthard*, német építész, szül. Landeshutban (Szilézia) 1733 szept. 23., megh. Grüneicheben (Boroszló mellett) 1808 okt. 1. Legfőbb műve a berlini «Brandenburger Tor», mely a görög-római antik stilus felélesztésének első kisérlete.

3. *L., Karl Ferdinand*, német építész, *L. 2.* fia, szül. Boroszlóban 1781 jan. 14., megh. Berlinben 1869 nov. 22. 1834—36-ban a későbbi I. Vilmos császár palotáját épitette Berlinben, majd az operaházat renoválta és számos szinházat (stettinit, lipcseit, berlinit stb.) épített.

4. *L., Paul*, német térképrajzoló, szül. 1867 ápr. 1. Hamburgban. 1889 óta Justus Perthes góthai földrajzi intézetének tagja. Számos értekezése jelent meg földrajzi szaklapokban, 1902 óta a Deutsche Erde szerkesztője. Német kereskedelmi és hadi térképei számos kiadást értek.

5. *L., Wilhelm*, német zeneszerző, hegedűművész és zenei iró, szül. 1832 szept. 21. Hamburgban, megh. 1892 jun. 9. Berlinben. A lipcsei konzervatóriumon tanult, a hegedűjátékban Alard volt a mestere, Párisban. Művei közül nevezetesebbek: vonósnégyes, szimfónia, dalok, balladák. Könyvei: Das musikalische Urteil (1886); Die Musikgeschichte in zwölf Vorträgen (1879); Die Geschichte der Musik des XVII., XVIII. und XIX. Jahrhunderts (1882—86, 2 kötet).

Langheinrich, *Franz*, német iró, szül. Lipcsében 1864 máj. 25. A müncheni Jugend művészeti részének szerkesztője. Irt verseket, művészeti cikkeket. Művei: Die Nacht der Wunder (karácsonyi szinjáték 1905); An das Leben (versek, 1907, illusztrálta O. Greiner és M. Klinger).

Lánghy *István*, gazdasági iró, szül. 1796., megh. Pesten 1832 márc. 27. Gazdatiszt volt és emellett termékeny szakirodalmi működést fejtett ki különösen az állattenyésztés és gyümölcsfanevelés köréből. Kiadta Gatti J. Delectus Poëtarum c.

munkáját 1825. Budán. Azonkívül szerkesztette Lencsés József keszthelyi tanárral a Természeti, mesterségi és gazdasági ismeretek tárát 1829.

Langiewicz (ejtsd: —gjevics), *Maryan*, lengyel felkelővezér, szül. Krotoschinban (Posen) 1827 aug. 5., megh. Konstantinápolyban 1887 máj. 11. Boroszlóban tanult filozófiát és matematikát, azután a porosz gárdatüzérségnél szolgált. 1860-ban részt vett Garibaldi sziciliai expediciójában. Orosz-Lengyelországba visszatérve, a központi lengyel nemzeti bizottság tagja lett s ő szervezte a szandomiri kerület felkelését. Itt 1863 febr. némi sikereket ért el s Mieroslavsky tábornok menekülése után 1863 márc. 10. magát önhatalmulag diktátorrá tette. De megfogyatkozott és fegyelmezetlen seregét az oroszok tönkretették, ő meg márc. 19. osztrák területre menekült. Itt előbb Tarnowban, majd Josephstadtban fogva tartották s csak 1865. a svájci kormány közbenjárására bocsátották szabadon. L. ezután Solothurnban, Párisban és Konstantinápolyban élt.

Lángivlámpa, l. *Elektromos világítás.*

Lángkemence, l. *Kemence.*

Lángkisérletek, eredetileg Bunsentől származnak. Az ásványok gyors felismerését célozzák. A Bunsen-lángban az ásványok különféleképen megolvadnak és esetleg a lángot is megfestik. Szabó József a földpátok gyors meghatározását L.-kel eszközölte; ebben a tekintetben a módszer ma már meghaladott álláspontot képvisel.

Langland (ejtsd: lenglend), *William*, angol költő, szül. Cleobury Mortimerben (Shropshire) 1330 után, megh. Bristolban 1399 körül. Főműve: Vision of William concerning Piers the Ploughman, mély érzéssel telt, hatalmas allegorikus költemény, amely a világ romlottságát ostorozza és az embereket megtérésre és javulásra inti. Az alliteráló sorokban írt költemény a kortársakra mély hatást tett; első alakjában (1362) 12 énekből állt, a második átdolgozás (1377) már 23 éneket tartalmaz és körülbelül ép ily terjedelmű a harmadik átdolgozás is (1393). L. különösen nagy hatással volt Angolország reformátorára, Wyclifre, ő az angol reformáció egyik legjelentékenyebb előkészítője. Műveit kiadta Skeat (Oxford 1886, 2 köt.) V. ö. *Jusserand*, L'épopée mystique de W. L. (Paris 1893).

Langlet, *Emil Victor*, svéd építész, szül. 1824 febr. 26. Borås-ban (Westergötland), megh. 1898. Stockholmban. Nevezetesebb alkotásai: a storthing (képviselőház) Kristianiában és számos templom Svédországban. L. vezette az upsalai dóm ujjáépítését.

Langley (ejtsd: lengli), *Samuel Pierpont*, asztrofizikus, szül. Roxburyben (Massachusetts) 1834 aug. 22., megh. Aikenben 1906 febr. 27. Előbb építész volt. 1865-ben a Harvard college-i csillagvizsgálón segéd, 1867. a csillagászat tanára és az Allegheny (Pennsylvania) obszervatóriumnak igazgatója, 1887-ben a Smithsonian Institution igazgatója. Különösen a Nap fizikájának kutatása terén vannak nagy érdemei. Mint kiváló fizikus és technikus, a repülés problémájával is foglalkozott. Légellenállási kisérleteivel kapcsolatban (1887—1891) több repülőgépmodellt épített, amelyek közül az egyikbe gőzmótort szerelt s ezzel már 1896. repültek is. Későbbi modelljei 1903-ban nem repültek ugyan, de midőn Curtiss 1914 júniusban a modellt újból kipróbálta, az kitünően működött s ezzel bebizonyult L. elméletének helyes volta. Számos dolgozata a Harvard csillagvizsgáló évkönyveiben és a Smiths. Inst. kiadványaiban jelent meg. Főbbek: The selective absorption of solar energy (New-Haven 1883); Researches on solar heat and its absorption (Washington 1884); The new astronomy (Boston 1887); Experiments in aerodynamics (Washington 1891).

Lang-Lütjensand *(Lützensand)*, homokzátony a Weser torkolatánál, világítótoronnyal.

Lángmadár *(Phoenicopterus* L., állat), l. *Flamingó.*

Langmann, *Philipp*, osztrák író, szül. Brünnben 1862 febr. 5. 1897. Bartel Turaser c. kitünő realisztikus drámája ismeretessé tette nevét. (A darabot *Ágai* Béla fordításában 1899. a budapesti Népszinházban is előadták.) Újabb művei: Gertrud Antless (dráma 1900); Die Herzmarke (dráma 1902); Anna von Ridell (szinmű, 1905); Die Prinzessin von Trapezunt (dráma, 1908); Der Statthalter v. Seeland (dráma, 1911); Erlebnisse eines Wanderers (novellák, 1911).

Lángmentesitő anyagok azok, melyekkel a szövetek, fa, vagy más éghető anyagok lángralobbanását megakadályozzák. Ilyenek pl. a vízüveg, wolframsavas nátrium stb.

Langnau, több község Svájcban; a legjelentékenyebb: Bern kantonban, a signaui kerületben, (1910) 8584 lak., bőr-, dohánygyártással, posztó- és vászonszövéssel, fehérítőkkel; L. az emmenthali sajt- és fakereskedésnek középpontja.

Langobardok, l. *Longobardok.*

Lángolt bársony *(magyar batik). Treitz* Péter geológus és neje találmánya, amelynek segítségével nyersszínű bársony-, plüss- és pamutszöveten batikszerűen oly változatos színekkel és színárnyalatokkal lehet festeni, mint a papiroson az akvarell-technikával; azonfelül vegyi szerekkel a színeknek lüszteres fényhatást is lehet kölcsönözni. A L. víz- és színálló, szabadkézzel festik s azután vegyileg kezelik, ami gyári berendezést igényel. Egy hazai műkereskedő a Treitz-féle L.-t Németországban «Pariser Kunstsammt» néven hozta forgalomba nagy sikerrel.

Lángolt szövetek, lángszerűen foltos vagy hosszú szaggatott vonalakkal mustrázott kelmék, melyeknek fonalait a szövés előtt a mustrának megfelelően csak helyenként festik meg.

Lángos, kenyértésztából kiszakasztott, minél vékonyabbra nyujtott, lepényforma sütemény, melyet a kenyér bevetése előtt sütnek, midőn még láng van a sütőkemencében vagy a tűzhely tetején. Mikor megsült, erősen megzsírozzák v. szalonnázzák s jól megsózzák.

Lángosfű (növ.), l. *Ranunculus.*

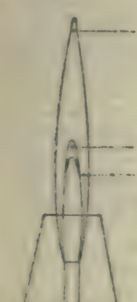
Langö, a Vesteraal szigetcsoport egyike, Norvégia Ny.-i partján, Andö és Hindö közt, 888 km² területtel, 10,000 lak., Alsvaag főhellyel.

Lángpallos, a. m. *Flamberge* (l. o.).

Langrand-Dumonceau (ejtsd: lañgrañdümoñszó), *André*, belga kalandor, szül. Vossemben 1826 dec. 5., megh. Rómában 1900 ápr. 25. Kalandos ifjúsága után azzal a tervvel lépett fel, hogy

«a tőkét kereszténnyé teszi». A belga papság, sőt IX. Pius pápa is nagy tetszéssel fogadták e vallalkozast s ez utóbbi L.-t pápai gróffá nevezte ki. A vállalkozás azonban nem sikerült, L. összes pénzintézetei fizetésképtelenek lettek s ő maga is vád alá került csalard bukás miatt. A d'Anethan-kormány egyideig fedezte őt, mert befolyásos politikusokkal állott összeköttetésben. Később 15 évi fogságra ítélték, de L. még az ítélet kimondása előtt Braziliába menekült.

Lángreakció, a fémeknek száraz úton való felismerésére használatos analitikai módszer, melyet Bunsen állapitott meg. Gyakorlati előnye, hogy hosszasabb előműveletek nélkül, igen kevés anyaggal és gyorsan keresztülvihető. E módszernél a Bunsen-féle lámpát szokták használni, melynek nem világító lángjában hatféle tér különböztethető meg. Ezek közül azonban legfontosabb a következő három (l. az *ábrát)* ú. m.: 1. Az *olvasztó tér* (a láng alsó harmada), ahol a láng legmelegebb, a hőmérséke Bunsen szerint körülbelül 2300°. 2. A *felső redukáló tér* (kis világító kúp), melyben az izzó állapotban kiválott szén igen erősen redukál. 3. A *felső oxidáló tér* (a láng csúcsa), melyben

fölös oxigén és elég magas hőmérséklet lévén, kiválóan alkalmas az oxidációra. A nem illó fémvegyületeket (pl. ezüst, réz, vas) ezzel a módszerrel úgy vizsgálják meg, hogy megolvasztott kristályos szódával bekent és azután a lángban megszenesített gyufaszálnak a végére kevés megolvasztott szódát kennek és az illető fémvegyületbe mártják, úgy hogy abból egy morzsányi reátapadjon, végül pedig a redukáló térbe tartják. Az így kapott szódagyöngyöt letörik és kis mozsárban néhány csepp vízzel szétdörzsölik. A redukció következtében az illető vegyületből keletkezett tiszta fém kis gömböcske (ezüst), vagy apró fényes pikkelyek alakjában (réz) marad vissza, mely aztán tovább vizsgálható. A L.-nak másik módjánál *verődéket* állitanak elő úgy, hogy az aszbesztfonal végére tett fémvegyületet a redukáló térbe teszik és ezzel egyidejüleg az aszbeszt fölé mázas porcellánesészét tartanak. Ilyenkor az ú. n. *fémverődék* képződik, ha pedig a csészét magasabban, az oxidáló térbe tartják, az ú. n. *oxidverődék* keletkezik. E verődékek szine, másrészt a füstölgő jódhidrogénsav v. az ammoniumszulfid gőzével szemben való viselkedése az illető fém felismerésére igen előnyösen felhasználható. A L.-nak harmadik esete a szines lángok előidézésében áll. Ez az eljárás az alkali és a lúgos földfémek felismerésénél értékesíthető, mert ezeknek sói (főképen a kloridjai) vékony platinadrót végén a szintelen lángba tartva, itt elpárolognak és izzó gőzük sajátságos és az illető fémre jellemző színt kölcsönöz a lángnak. E színes lángok legszabatosabban a spektroszkóppal vizsgálhatók meg. L. *Színképelemzés.*

Langreo, község Oviedo spanyol tartományban, (1910) 25,564 lak. Kőszénbányákkal.

Langres (ejtsd: lañgr), elsőrendű erősség, járási és püspöki székhely Haute-Marne francia département-ban, a Marne balpartján, 475 m. magasan a L.-i fensíkon, (1911) 9419 lak. Kés-, olló-, acélgyártás, gabona- és állatkereskedelem. Építészeti műemlékei: a XII. sz.-ból való székesegyháza egyike Franciaország első gót templomainak; gallo-római kapuja és az egykori S.-Didier-templomban őskori muzeuma van. L. *Andematunnum* néven a lingonoknak volt fővárosa. 301-ben Constantin Chlorus a germánok egy invázióját L. falai alatt verte vissza, majd a vandálok és Attila seregei felgyujtották.

Langresi fensík, termékeny síkság Franciaország Langres arrondissementje területén, ez a vízválasztó az Atlanti-oceán (Aube és Marne) és a Földközi-tenger (Saône) vizei közt. Legmagasabb pontja a Mont Tasselot (608 m. magas).

Langsán-tyúk, a magyar tyúk nemesítésére használatos, óriás testű, észak-kinai származású fajta. Súlya 3—4 kg., szine rendszerint fekete, ragyogó zöld zománccal. A hideget jól tűri; korán fejlődő, jól hízó A tojáshozam évente 100—140, a tojások barnás héjúak s 59—62 gr. súlyúak.

Langsd. et Fisch., növénynevek után *Langsdorff* Georg Heinrich és *Fischer* (l. *F. et M.)* nevének rövidítése. *Langsdorff* szül. Wöllsteinban 1773 ápr. 18., meghalt Freiburgban 1852 jún. 29-én. 1797—1803-ig Portugáliában élt; a Krusenstern-féle világutazásban részt vett, azután mint orosz főkonzul Braziliába ment. Munkája: Bemerkungen auf einer Reise um die Welt (1812, 2 köt.). Fischerrel együtt pedig: Plantes recueillies pendant le voyage des Russes autour du monde, I. és II. rész. Icones filicum (Tübingen 1810—18. folyam, 30 tábla).

Langsdorffia *Mart.* (növ.), a Balanophoraceae család génusza. Egyetlen faja, a *L. hypogaea* Mart., Amerika tropikus részén honos, húsos, földalatti gyökérélősködő; csak buzogányalakú torzsavirágzata búvik elő a földből. A növényben foglalt sok viaszból Kolumbiában ünnepi gyertyát készítenek. A növényt *siejas* néven árulják.

Langside (ejtsd: lengszájd), falu Glasgow mellett Skótországban; itt verte meg Stuart Mária seregét Morray 1568 máj. 13.

Lang-szon, város Tonking É.-i részén, 20 km.-nyire a kinai határtól, Ha-noi-val vasút köti össze, úgyszintén a Kuang-hszi tartományba, Lungcsouba vezető vasútja is újabban üzembe került. 1885-ben a franciák és a kinaiak heves csatákat vívtak a város birtokáért.

Langtry, *Lillie* (leánynevén *Breton)*, angol szinésznő, szül. 1852. Jersey szigetén. 1874-ben férjhez ment L.-hoz; 1881. lépett szinpadra, ahol csakhamar olyan sikere volt mind a modern szindarabok, mind a Shakespeare-drámák címszerepeiben, hogy társulatokat szervezett, melyeknek ő volt a középpontja s több szinház vezetését vette át, melyekben azután fellépett. Férje 1897. meghalt és L. 1899. Gerald de Bathe felesége lett

Languard, *Piz,* a Livigno-Alpok egyik csúcsa Graubünden svájci kantonban; 3266 m. magas, K.-i oldalán gleccser van, Pontresina felől mászható meg s pompás kilátást nyujt.

Langue d'oc (ejtsd: lañg dok), lásd *Provençal nyelv.*

Languedoc (ejtsd: lañgdok), Franciaország egykori tartománya Guyenne, Auvergne, Lyonnais, Dauphiné, Venaissin, a Provence és a Földközi-tenger közt, területe 41,500 km². Fővárosa Toulouse. Részei voltak: Lauragais, Carcassez, Rasez, Gévaudan, Velay és Vivarais. L. területéhez tartoznak jelenleg Lozère, Gard, Ardèche, Aude, Hérault, Haute-Loire, Haute-Garonne és Tarn départementok. V. ö. *Dognon,* Institutions polit. et administr. du pays de L. (1898).

Languedoc-borok, francia borok, melyek Montpelliertől a spanyol határig terjedő Languedoc területén teremnek. A legjobbak: a Muscat-Frontignan és Muscat-Lunel; mind a kettő a csemege-borok közé tartozik, igen édes, illatos különös gyümölcsszerű ízzel. Itt készül a híres St. Peray nevű pezsgőbor. E kerület főhelye Cette, hol minden néven nevezendő déli bort, Malagát, Madeirát stb. igen ügyesen utánoznak.

Languedoc-csatorna a. m. *Canal du Midi,* l. *Midi.*

Langue d'oïl (ejtsd: lañg dojl), l. *Francia nyelv.*

Languente v. *languido* (ol.), zenei műszó a. m. epedve.

Languet (ejtsd: langé), *Hubert,* francia politikai író, szül. Vitteauxban (Burgund) 1518., megh. Antwerpenben 1581 szept. 30. Melanchthont és műveit megismervén protestánssá lett. 1559-ben a szász vál. fejedelem szolgálatába lépett s mint annak követe megfordult Párisban és Bécsben. Utoljára az orániai herceg szolgálatában állott. Fő politikai műve: Vindiciae contra tyrannos etc. *(Junius Brutus* álnév alatt Edinburg és Basel 1575). E művében helyesli, ha az alattvalók az igazságtalan fejedelem ellen fellázadnak.

Langue verte (franc., ejtsd: lañg vert), szószerint a. m. zöld nyelv, a tolvajnyelv v. argot egyik elnevezése.

Languido (ol.), l. *Languente.*

Langusta *(Palinurus vulgaris* Latr., állat), a Vértesrákok *(Loricata)* családjába tartozó nagy tengeri páncélos rák. A Földközi-tengerben él, de Anglia partvidékén is gyakori. Az Adriában is közönséges és a fiumei halpiacon *ragosta* vagy *squilla* néven ismeretes. Eléri a 45 cm.-nyi nagyságot és egyes óriás példányok 6—8 kg. nehezek. Sokkal gyakoribb a Földközi-tengerben, mint a homár (l. o.) és ezért az inyencek részére rendesen a L. pótolja a homárt, amely inkább az Atlanti-oceán és az Északi-tenger lakója. A homártól különben könnyen megkülönböztethető, mert ollói nincsenek (innen népies neve: *karmos tengeri rák)* és fejtorának elején két hatalmas tüske áll mereven áll előre. A L. szereti a sziklás, egyenetlen, tengeri növényekkel benőtt különböző mélységű fenéket. Dalmáciában, ahol különösen gyakori, Lesina és Lissa szigetek körül tömegesen halásszák. A Quarneróban is előfordul s a fiumei piacon mindennap kapható, de már É.-ra, Isztria, Trieszt-felé ritka. Hálóval fogják. Az 1 m. magas, 30 m. hosszú hálót hosszú falként bocsátják le a tenger fenekére és éjszakára lennhagyják. A háló öreg szemei között a L.-k keresztül akarnak bujni, de ügyetlen, hosszú lábaikkal beléje keverednek a hálóba és fogva maradnak. A hálót kora hajnalban kell felhúzni, mert különben a ragadozó halak és a delfinek felfalják a foglyokat. Ezenkívül erős lámpák fényénél csónakból is halásszák. A L. színe élénk vörösesibolya, a quarnerói példányok gyakran szép karminvörösek. Húsa igen izletes. Főzéskor a sötétszínű példányok páncélja is épp úgy megvörösödik, mint a folyami ráké. A L. petéiből az anyához egyáltalában nem hasonlító kis furcsaalakú; átlátszó ráklárvák bujnak ki, az ú. n. *levélrákok* (l. o.), amelyek egyideig a szabad oceánban lebegő életmódot folytatnak s csak később, ha megnőttek és többször megvedlettek, alakul ki belőlük a parti öveket lakó L.

Langusta-félék (állat), l. *Langusta* és *Rákok.*

Languszta (állat), l. *Langusta.*

Lángvirág (növ.), l. *Phlox.*

Lang von Wellenburg, *Matthäus,* bíbornok, salzburgi érsek (1519—40), szül. Augsburgban 1468., megh. Salzburgban 1540. Előkelő patricius családból származott s mint kiváló jogász és humanista került III. Frigyes császár udvarába. Ennek fia, *I. Miksa* alatt nagy befolyáshoz jutott, 1505. gurki püspök, 1513. bíbornok, 1515. a salzburgi érsek koadjutora lett s 1519. utóda. V. Károly alatt régi befolyását elvesztette s csak érsekségének kormányzására szorítkozott. Testvérhúga, *Apollonia* (szül. 1480., megh. 1519.) I. Miksa császár kedvese volt, 1503. *Lodron Paris* gróf, majd 1513. *Frangepán Kristóf* felesége lett. V. ö. *Schopf,* Ein Diplomat Kaiser Maximilians I., Matthäus L., Bischof von Gurk (Wien 1882).

Langyos fürdő, l. *Fürdő.*

Lángzók, l. *Gázlángzók.*

Láni, 1. *György,* evang. tanár, szül. Teplán (Trencsén vm.) 1646., megh. Lipcsében 1688. A pozsonyi delegatum judicium 1674. őt is maga elé idézte s megjelenése után előbb Pozsonyban, Berencsen és Lipótvárban fogságban tartotta, azután pedig gályákra indíttatta. Útközben azonban szerencsésen megmenekült s háromhónapi bolyongás után Magyarországra jutott, de pár hét mulva jónak látta Németországba távozni, hol Lipcsében telepedett meg s miután theologiae baccalaureus címet szerzett, 1677-től előadásokat tartott az egyetemen. Különféle irányú munkái közül legnevezetesebb a Clypeus veritatis, seu vindiciae narrationis historicae captivitatis papisticae, nec non ex eadem liberationis miraculosae (1677., németül is megjelent 1683.).

2. *L. Illés,* evang. püspök, szül. Turócz vmegyében 1570., megh. Bittsén 1618 nov. 5. Thurzó György udvari papja volt s az 1610-ik évi zsolnai zsinat az akkor alakított bittsei egyházkerület első szuperintendensévé választotta. Résztvett a késmárki kolloquiumon; püspök-korában pedig a Moschovinus János lengyel prédikátortól Magyarországon is hirdetni kezdett photinusi tanok ellen lépett föl erélyesen az általa e végre összehívott s 1616 febr. 28. tartott bittsei zsinaton. Művei: Scutum libertatis christianae in usu cere-

moniarum (Bártfa 1595); Defensio libertatis christianae in usu imaginum (u. o. 1599). Abrahamides és Melik püspök-társaival együtt tót nyelven közrebocsatotta Luther katekizmusát (1612), amelynek 1634. évi új kiadásában függelék gyanánt, úgyszintén a Tranoscius-féle Cythera sanctorum-ban több totul irt egyházi éneke van, melyek közül ötöt magyarra fordítva adott ki *Jeszenszky* Károly Régi hangok (1890) c. művében.

3. *L. Zakariás*, evang. püspök, az előbbinek fia, szül. Turócz vmegyében 1600 körül, megh. Trencsénben 1645 ápr. 18. Külföldről hazatérvén, 1642. a bittsei egyházkerület püspökévé választotta. Művei: Disputatio ethica de actionibus humanis (Vittenberga, év ?); Strigil Aetiologiae Kircherianae (Trencsén 1641); Pseudo-Spiritus Posoniensis (u. o. 1643, tótul is megjelent); Dissipatio Luciferi Papistici (az előbbinek függeléke).

Lanier (ejtsd lénör), *Sidney*, amerikai költő, szül. Maconban (Georgia) 1842 febr. 3., megh. Lynnben (Észak-Karolina) 1881 szept. 8. Zenésznek készült, majd a költészetben találta meg igazi hivatását. Észak-Amerika déli államainak természeti szépségeit senki sem énekelte meg oly zengzetes és hangulatos költeményekben, mint ő. Összegyujtött költeményei: Poems (1884) c. jelentek meg. Halála után jelent meg: The English Novel and the Principles of its Development (1883).

Laniidae (állat), l. *Gébicsfélék*.

Lanista (lat.), l. *Gladiátorok*.

Lanius *L.*, (állat), l. *Gébicsfélék* — L. Homeyeri Cab., l. *Homeyer-gébics*.

Lanjaron (ejtsd: lanharon), város Granada spanyol tartomány Orjiva kerületében, a Sierra Nevada D.-i lábánál, az Alpujarrasban (l. o.), (1910) 4710 lak., vasas ásványvízforrással.

Lanjuinais (ejtsd: lanzsüiné), 1. *Jean Denis*, gróf, francia államférfiú, szül. Rennesben 1753 márc. 12., megh. Párisban 1827 jan. 13. Szülővárosában ügyvéd, majd egyetemi tanár volt. Az 1789—91-iki nemzetgyűlésen mint a harmadik rend küldöttje foglalt helyet s élénk részt vett az alkotmány kidolgozásában. A konventben a girondeistákkal harcolt a jakobinusok ellen. Mikor a girondeiakat a konventből kizárták és letartóztatták, L. elmenekült és Rennesben lappangott 15 hónapig. A rémuralom bukása után visszatért a konventbe, 1795 okt. pedig az öregek tanácsának tagja lett. A konzulátus alatt a szenátus tagja volt s az ellenzékhez tartozott, Napoleon mégis gróf rangra emelte. 1815-ben XVIII. Lajos pairré nevezte ki. L. kitünt mint jeles filológus és politikai író is.

2. *L., Victor Ambroise de*, francia politikus, az előbbinek fia, szül. 1802 nov. 5., megh. 1869 jan. 1. Lajos Fülöp uralkodása alatt mint képviselő és szerkesztő az ellenzékhez tartozott. 1848—49. az alkotmányozó és törvényhozó gyűlések tagja volt s 1849 jún. 2-tól okt. 31-ig kereskedelmi és földmivelési miniszter. Az 1851 dec. 2-iki államcsiny ellen tiltakozott, amiért II. Napoleon egy időre letartóztatta. 1863-ban bejutott a képviselőházba, hol az ellenzékhez tartozott.

Lânka, Ceylon sziget szanszkrit neve.

Lankás (azelőtt: *Lunkászprie*), kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 873 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Bihardobrosd.

Lankás part, lassan ereszkedő part.

Lankester, *Edwin Ray*, angol zoológus, szül. Londonban 1847 máj. 15. 1874—1890-ben a londoni Univ. College-en az állattan és összehasonlító boncolástan, 1891—98. az oxfordi egyetemen az összehas. boncolástan, 1898—1900. a londoni Royal Instituton az összehasonlító bonc- és élettan tanára volt. 1898—1907-ben a British Museum természettudományi osztályát is igazgatta. Művei: Monograph of the cephalaspidian fishes (1870); Comparative longevity (1871); Contributions to developmental history of the Mollusca (1875); Degeneration (1880); Limulus, an Arachnid (1881); Spolia Maris (1889); The advancement of science (1889); Zoological articles from the Encyclopaedia Britannica (1891); A treatise on zoology (1900—12); Extinct animals (1905); The kingdom of man (1907). Foster-rel együttesen kiadta: Scientific memoirs of Th. H. Huxley (1898—1902, 4 kötet). 1869 óta kiadja a Quarterly Journal of microscopical science című folyóiratot.

Lankwitz, porosz község a potsdami közigazgatási kerületben, (1912) 10,500 lak.

Lannelongue (ejtsd: lanlóng), *Marc Odilon*, francia orvos, szül. Castéra-Verduzanban 1840 dec. 4., megh. Párisban 1911 dec. 21. 1869-ben kórházi sebész és magántanár, 1884. a patológia rendes tanára a párisi orvosi fakultáson. 1893—98-ig képviselő volt. Dolgozatai: Coxotuberculose (1886); Sur les microbes de l'ostéomyélite (1890); Leçons de clinique chirurgicale (1905).

Lanner, *Joseph*, osztrák zeneszerző, szül. Bécsben 1801 ápr. 12., megh. Döblingben 1843 ápr. 14. Autodidakta volt a hegedűjátékban, de virtuózzá művelte ki magát. Műkedvelő vonósnégyestársaságot alapított (Strauss Johann játszotta a brácsát), ezt később zenekarrá szélesítette ki, táncokat és egyvelegeket írt és zenekara az 1825. alakult Strauss-zenekar mellett a legnépszerűbb volt Bécsben. L. és Strauss J. a megalapítói a bécsi walzer világhírének. Keringőinek teljes kiadása 1889. jelent meg 5 kötetben Kremsernél: Walzer für Pianoforte címmel. V. ö. F. *Lange*, Joseph L. und Joh. Strauss (1904).

Lannes (ejtsd: lann), *Jean, montebellói herceg*, francia marsall, szül. Lectoureban (Gers) 1769 ápr. 11., megh. Bécsben 1809 máj. 31. Atyja lovászlegény volt, ő maga pedig mázoló. 1792-ben belépett a hadseregbe és 1796. ezredes lett az olasz harctéren. 1798-ban Egyiptomba kisérte Bonapartét, 1800. pedig Olaszországba, miután megelőzőleg a brumaire 18. végrehajtott államcsiny alkalmával kitünő szolgálatokat tett neki. Olaszországban Montebello mellett legyőzte az osztrákokat. 1804-ben Napoleon a marsalli s a montebellói hercegi címet adományozta L.-nak. Az osztrákok elleni hadjáratban (1805) L. a fősereg előcsapatát vezényelte, az austerlitzi ütközetben pedig a balszárnyat vezette győzelemre. Az 1809-iki osztrák háború alatt, máj. 13., miután két napig lövette Bécset, az előcsapatok élén a székvárosba bevonult. Az asperni ütközetben, midőn a lankadó legénységet bátorságra intette, egy ágyúgolyó mindkét lábszárát elszakította, minek következtében 9 nap mulva meghalt.

Lannion, város, L. járás székhelye Côtes-du-Nord francia départementben, a Léguer torkolata felett, tengeri hajókra alkalmas folyami kikötővel, (1911) 6174 lak.; gazdasági gép- és kalapgyártás, halászat, szarvasmarha- és konzervexport.

Lanolin *(adeps lanae)*, tisztított gyapjuzsír. A különféle kenőcsöknek újabban használt alapanyaga, melyet először *Liebreich* állított elő 1885. a gyapjú zsiradékából. A L. sárgásfehér színű, csaknem szagtalan, 40°-on megolvadó zsírszerű test, mely 25% vizet tartalmaz és éterben meg kloroformban semleges kémhatású zavaros folyadékká oldódik. A L.-t közömbös hatása, a levegőn való állandósága és amiatt, hogy a bőr likacsain igen könnyen beszívódik, kenőcsök készítésére manapság nagyban használják. A L.-ból szépítőszerek is készülnek, így az ú. n. *L.-pomádé, L.-krém, L.-szappan* stb.

Lanosa *Fr.* (növ.), l. *Hógyapot.*

Lanoue (ejtsd: lanú), *François de,* francia író, szül. Nantes környékén 1531., megh. Moncontourban 1591 aug. 4. 1557-ben áttért a protestáns hitre s élénk részt vett a kor háboruiban. Limburg mellett spanyol fogságba került, ahonnan csak 1585. szabadult ki. Ez idő alatt írta meg politikai és hadügyi hitvallását Discours politiques et militaires címen (Basel 1587). V. ö. *Hauser,* F. de L. (Paris 1889); *Neyret,* F. de L.-s Reden (Halle 1897).

Lanquart, a Rajna mellékvize, l. *Landquart.*

Lansdowne (ejtsd: lenszdaun), l. *Landsdowne.*

Lansdowne (ejtsd: lenszdaun, *Landsdowne),* 1. *William Petty, Shelburne gróf, L. marquis,* angol államférfiú, szül. Dublinben 1737 máj. 2., megh. Londonban 1805 máj. 7. A parlamentben 1766-ig az ellenzékhez tartozott, azután tagja lett az id. Pitt (Chatham lord) kormányának. Ennek felbomlása után ismét az ellenzék élén harcolt a North-kormány ellen. 1782-ben Rockingham kabinetjében külügyi államtitkár lett s ő vezette a béketárgyalásokat az elszakadt északamerikai gyarmatokkal. Rockingham halála után ő állott az új kabinet élére 1782., de már 1783. vissza kellett vonulnia a Fox-North koaliciós kormány elől. 1784-ben nevezték ki L. marquis-jának.

2. *L., Henry Petty Fitzmaurice, L. marquis,* angol államférfiú, az előbbinek fia, szül. Londonban 1780 júl. 2., megh. Bowoodban 1863 jan. 31. Az alsóházba 1802. választották s már 1806. a Fox-Grenville-kormányban a kincstár kancellárja lett. 1827—58. az összes whig kormányokban helyet foglalt. Nevéhez fűződik az ú. n. *L.-Act,* mely a régi, kemény büntetéseken enyhített.

3. *L., Henry Charles Keith Petty Fitzmaurice, L. marquis,* angol államférfiú, *L. 2.* unokája, szül. 1845 jan. 14. Kezdetben Gladstone híve volt, de 1880. elhagyta őt ír politikája miatt. 1883—1888-ig Kanada főkormányzója volt, azután 1888—94. India alkirálya. 1895 jún. mint hadügyi államtitkár lépett be Salisbury harmadik minisztériumába, de a búr háború alatt oly erős támadásoknak volt kitéve, hogy 1900 nov. addigi hivatalát a külügyi államtitkársággal cserélte fel s azt Balfour kormányában is megtartotta 1905-ig.

Lansford, helység Pennsylvania északamerikai állam Carbon countyjában, (1910) 8321 lak.; gazdag kőszénbányával.

Lansing (ejtsd: lenszing), Michigan északamerikai állam és Ingham county fővárosa, a Grand River mellett, (1910) 31,229 lak.; gazdasági akadémiával. 1847-ben alapították és 1850. az állam fővárosa lett; fejlett mezőgazdasággal.

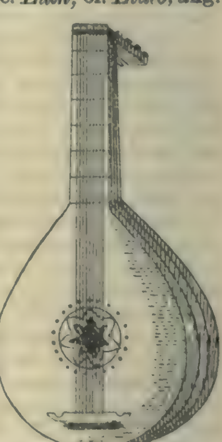
Lansingburg (ejtsd: lenszingbörk), város New York északamerikai állam Rensselaer countyjában, a Hudson mellett, (1910) 13,000 lak.

Lanson (ejtsd: lañszoñ), *Gustave,* francia irodalomtörténész, szül. Orléansban 1857. A párisi egyetem irodalmi fakultásán rendes tanár. Irt több jeles monografiát a XVII—XVIII. sz. főbb francia íróiról, egy kitűnő összefoglaló kézikönyvet: Histoire de la littérature française (Paris 1894, 11. kiad. 1909); s egy igen hasznos könyvészeti munkát: Manuel bibliographique de la littérature franç. moderne (u. o. 1909—1912, 4 köt.).
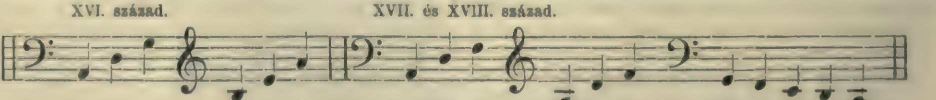
Lansquenet (franc., ejtsd: lañszkné), l. *Landsknecht.*

Lansyer (ejtsd: lañszjé), *Emanuel,* francia festő, szül. Bouin szigeten 1835 febr. 18., megh. Párisban 1893 okt. Eleinte Viollet-le-Ducnél építészetet tanult, azután Courbetnak, majd Harpigniesnak volt tanítványa. Finom, hangulatos tájképei közül kiválnak: Mosás dagálykor (1866, toursi muzeum); Pierrefonds kastély (Paris, Musée du Luxembourg); A Pouldahut folyó dagálykor (1870, auxerrei muzeum); Síkság Kerlouarnek mellett (1874, Paris Musée du Luxembourg); Mont St.-Michel (1882) stb.

Lant (ném. *Laute,* franc. *Luth,* ol. *Liuto,* ang. *Lute;* l. az *ábrát),* ősrégi húros hangszer, nevét valószinüen az arab *al Ud*-ból kölcsönözte. Egyiptomi síremlékeken már megtaláljuk kezdetleges alakját. Európába az arabok hozták be a XIV. sz. kezdetén. Húrjait a L.-os ujjaival pengette. A húrok száma 6 és 14 között váltakozott. Rezonátora a mai mandolinéhoz hasonlított. A fogólapon rendszerint öt pár húr futott végig, ezeknek hosszát — mint a hegedűn — a balkéz ujjai rövidítették meg. A fogólap mellett elhelyezett basszus-húrokat csak mint üres húrokat használták. Hangolásai közül legtöbbször a következő két variánsra akadunk:

XVI. század. XVII. és XVIII. század.

A fogólap hat páros húrja. Üres basszus húrok.

Praetorius még a következő L.-féléket említi meg: *Laute mit langen Kragen, Theorba, Quinterna, Bandoer, Penorcon, Orpheoreon, Archiliuto*. A L. hangjait nem a rendes (menzurális) hangjegyekkel írták le, hanem külön e célra kieszelt betű- v. számrendszerrel, az ú. n. L.-tabulaturával (l. o.). — A L. Magyarországon is kedvelt hangszere volt a vándor regősöknek és igriceknek. Hangszerét a lantos nyakába akasztotta v. ölében tartotta. Húrjainak száma 10 v. 12.

Lantán *(lanthan)*, fémes elem; jele La, atomsúlya 138·9. A L. a cerium és didimium társaságában főképen a *cerit* nevű ásványban szilikát alakjában fordul elő. Felfedezője *Mosander* 1839. a L.-kloridból káliummal való redukció útján állította elő. A L. vasszürke, 6.05 f. s-ú, fénylő fém. Levegőn oxidálódik és hevítéskor szikrázva ég el. A *L.-oxid*: La_2O_3 fehér tömeg. A L. a forró vizet könnyen elbontja; savak hidrogén-gáz fejlődése közben L.-sókká oldják. Sói színtelenek, vízben javarészt oldhatók és fanyar-édes izűek; oldatukból kénammonium-oldat és lúgok *L.-hidroxidot* választanak le.

Lantana *L.* (növ.), a Verbenaceae (Vasfűfélék) család génusza; 50 faja néhány afrikai és ázsiai kivételével Amerika tropikus és szubtropikus tájain elterjedt cserje, egyesek füvek. Levelük átellenes, gyakran ráncos, a széle fogas. Tömött virágzatuk füzérekből áll, a virág pártája hosszúcsövű, 4—5 hasábú karimával, színe vörös, narancsszín v. fehér. Termésük csonthéjas, kívül húsos, belül 1—2 csonthéja van. Csinos termetű, igen illatos levelű amerikai díszcserje különösen: *L. salviaefolia* Jacq., *L. trifolia* L., *L. lilacina* Desf., *L. crocea* Jacq., *L. camara* L. Viráguk a korral változik. A kertbe és melegházba valók.

Lantanit (ásv.), néha rombos táblás kristályokban, többnyire azonban csak finomszemű, pikkelyes v. földes halmazokban terem. Fehér, sárga vagy rózsaszínű, gyöngyházfényű v. fénytelen. Kristályvíztartalmú lantánkarbonát. Termőhelye: Bastnas-bánya Svédországban, Bethlehem Pennsylvaniában.

Lantanursav, l. *Allantursav*.

Lan-tau, sziget Dél-Kínában, a Kanton folyó Ny.-i kijáratánál, 1898 júl. 1. óta 99 évre Anglia bérbevette s így Hong-konghoz tartozik.

Lantay *Lajos*, szobrász, szül. Bécsben 1861 aug. 19. A bécsi akadémián Helmernek és Kundmannak volt tanítványa, 1884. Budapestre költözött s itt eleinte genre-szobrokat állított ki a Műcsarnokban, de csakhamar főképp az egyházi és temetői szobrászatra adta magát. Több szent szobrot készített az újonnan restaurált kassai székesegyház számára (1886), azután megmintázta a budai Mátyás-templom főbejárata oromfalának alakjait (1889), 20 szobrot készített az új országháza számára. Oltárművei közül kiemeljük a máriafalvait, a kassai Szt. József-oltárt, a budapesti IV. és VII. ker. plébánia-templom oltárait. Tőle való a Kerepesi-temetőben Hauszmann Sándor és Jálics Kálmán családi sírboltja.

Lantfa, l. *Alakfa*.

Lantfarkú madár, l. *Lantmadár*.

Lanthal *(Callionymus lyra L.,* állat), a Gébfélék (l. o.) családjába tartozó halfaj; 30—35 cm. hosszú. Alapszíne sárgásbarna, zafirkék foltokkal és sávokkal; hátúszója világosbarna, többi úszói kékesfeketék. Színe és alakja egyaránt szép, ezért a halászok «vőlegény» névvel jelölték. A Földközi-tengerben, továbbá az angol és norvég partokon honos. A mély vizek feneke táján él.

Lanthan, l. *Lantán*.

Lantmadár *(Menura,* állat), az Éneklők rendjébe tartozó madárnem. Csőre középhosszuságú, egyenes és végén kissé hajlott. Rövid szárnyaiban a 6—9. evezőtollak a leghosszabbak. Farka hosszú, a hímnél 16, a nősténynél 12 kormánytollal, melyek felfelé állnak és egyesek *S*-alakúlag meggörbültek és így együttvéve sajátságos lant-alakot mutatnak. Csüdje hosszú. Három faja ismeretes. A pompás L. *(M. superba* Davies; képét l. az *Ausztráliai régió* cikk színes képmellékletén) háta sötétbarnaszürke, egészen vörösbarnáig, torka vörös, hasa barnáshamuszürke; hossza 130 cm., szárnyhossza 29 cm., farkhossza 70 cm. A nőstény sokkal kisebb. Rovarokkal, csigákkal és más apróbb állatokkal táplálkozik. Ausztrália déli és keleti részeiben vizek mellett, köves helyeken él. Másik faja a Viktoria L. *(L. victoriae* Gould); az előbbinél kisebb s abban tér el tőle, hogy lantalakú tollainak fonáka teljesen fehér és harántpántjai nem rozsdaveresek, hanem barnák; Dél-Ausztráliában honos.

Lantorna, a marhabendő megszárított hártyája, melyet a köznép házán, lámpásán üveg helyett használt. V. ö. Nyelvtörténeti szótár (II. köt., 522. old.).

Lantorrú denevér *(Megaderma lyra* Geoff.*)*, a Denevérek rendjébe tartozó emlős állat. Orrán a hártya lantforma, meglehetős nagy; háta vörhenyes, hasa sárgás; 8 cm. hosszú; hazája India; kisebb denevérekkel meg békákkal táplálkozik.

Lantosfalva, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 316 német lak.; u. p. Pörgölény, u. t. Léka.

Lantos költészet a. m. *lírai költészet* (l. o.) v. röviden: *líra*.

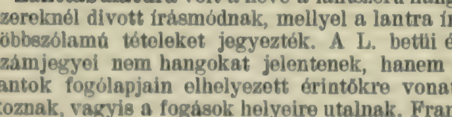
Lantosok, a régi magyar énekmondók egyik neve, akik énekeiket hangszer kisérete mellett adták elő. Középkori okleveleink sokféle néven említik őket: énekeik tárgyáról *regős*öknek, előadásmódjukról *gajdos*oknak, hangszereikről *kobzos*oknak, *hegedős*öknek, *sipos*oknak v. szláv eredetű szóval *igric*eknek nevezik, leggyakrabban latin szóval *ioculator*oknak. Vándor énekmondóink több tudósunk véleménye szerint már a pogánykorban voltak s a ma is élő *regős-énekek* (l. o.) e kor énekmondóinak hagyománya. Talán már akkor, de valószínűleg csak az Árpád-királyok korában ezek az énekmondók nálunk is, mint külföldön, szervezett testületet alkottak, mely eleinte a királyi udvartartás részét tette s eltartásukra falvak, járások voltak rendelve, így énekeik némikép bizonyos műköltészetet képviselhettek a népköltéssel szemben. Később a királyi udvartól elbocsátva a főurak udvaraiba húzódtak s céhük a XIV. sz.-ban fölbomolván, már nemcsak énekkel, hanem egyéb látványosságokkal is szórakoztatták uraikat. Többnek a nevét is ismerjük, így a legrégibb ismert énekmondó a csallóközi Chiper; egy Gábor nevű pedig Mátyás királyt mulattatta, akinek asztalánál gyak-

ran hangzott magyar ének. Énekeik közül egy sem maradt fönn, csak ez az ismert két sor: Balázs öld meg a királyt, Neked adom Gimes várát, származhatik régi énekből, de tárgyukról van sejtelmünk: alkalmi és vitézi énekeken kívül első sorban epikai dalokat énekeltek a magyarság harcairól, talán a honfoglalásról, majd az ú. n. királymondák mozzanatairól, később a XV. sz.-ban Zách Klára, Kont és társai történetéről, Zsigmond király dolgairól, a kenyérmezei ütközetről. A tudós Anonymus (l. o.) történeti munkájában lenézte a hegedősök hazug csácsogásait, de kétségkívül merített énekeikből, melyek a történeti eseményeket — épen ebből következtetve — némi költői szabadsággal alakították énekekké. A reformációtól terjesztett műveltség és józanság a naivabb, költői hatásra törekvő hegedősök mellé megteremtette a tudákos, énekeiben történeti igazságra néző lantos típusát. E lantosok, kiknek legismertebb képviselője Tinódi Sebestyén (l. o.), a maguk józan, száraz, de hiteles énekeikkel csakhamar háttérbe szorították a hegedősöket, akik azután az alsóbb néposztályok mulattatóivá sülyedtek. De épen Tinódi tartotta fönn a Tar Lőrinc pokoljárásáról szóló mondát, mely eredetileg valószínüleg a hegedősök leleménye volt. Még a lantosok is, amint nevük mutatja, hangszer kiséretével adták elő énekeiket, a könyvnyomtatás terjedésével azonban az élőszóval való előadás s a hangszerkiséret fölöslegessé vált, az ének papiroson, dallam nélkül született meg s evvel a L. is kimentek a divatból. V. ö. *Sebestyén* Gyula, Adalékok a középkori énekmondók történetéhez; *Horváth* Cyrill, Beöthy Képes Irodalomtörténetében I.

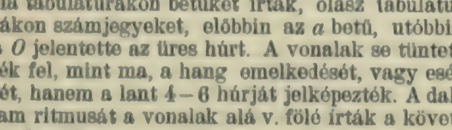
Lantos Sebestyén deák, *Tinódi* Sebestyén magyar költőnek egykorú megnevezése, melyben a «deák» azt fejezi ki, hogy tanult ember, a «lantos» pedig azt, hogy a hivatásos énekmondóknak előkelőbb (lantos) osztályába tartozik, nem a már akkor lenézett hegedősök közé. L. *Lantosok.*

Lanttabulatura volt a neve a lantszerű hangszereknél divott írásmódnak, mellyel a lantra írt többszólamú tételeket jegyezték. A L. betüi és számjegyei nem hangokat jelentenek, hanem a lantok fogólapjain elhelyezett érintőkre vonatkoznak, vagyis a fogások helyeire utalnak. Francia tabulaturákon betüket írtak, olasz tabulaturákon számjegyeket, előbbin az *a* betű, utóbbin a *0* jelentette az üres húrt. A vonalak se tüntették fel, mint ma, a hang emelkedését, vagy esését, hanem a lant 4–6 húrját jelképezték. A dallam ritmusát a vonalak alá v. fölé írták a következő módon:

Francia tabulatura:

Olasz tabulatura:

(L. még *Orgonatabulatura).*

Läntz *József,* rajzoló és litografus, a XIX. sz. első felében Pozsonyban és Pesten működött. Pozsonyi művei közül ismeretes *Pozsony látképe.* 1826-ban Schmidt kiadásában megjelent tőle *Bartova, Csetnek, Krasznahorka, Rozsnyó, Murányvár, Murányalja,* 1833. a Vaskapuról litografált két nagy lapot. V. ö. *Ráth,* Az Iparművészet Könyve (I. 506.).

Lanugo (lat.) a. m. magzatpehely. Az emberi magzat bőrén már korán finom világosszőke pehelyszálak jelennek meg, amelyek az 5 hónapos magzatnak az arcát is beborítják s végül a tenyér, talp, az ajakpír és a nemi szervek egy részének kivételével, mint sűrű burkolat fedik a magzat testét. A magzati élet vége felé kezd a L. kihullani s helyét legalább részben a maradandó hajzat és szőrzet foglalja el. A születés után lassan a felesleges L. mind kihull. Kivételesen azonban megmaradhat, sőt tovább fejlődhetik, amikor az arcot v. az egész testet is hosszú sűrű szőrözet borítja (Hypertrichosis lanuginosa). Az ilyen egyéneket *kutyaembereknek* (l. o.), *szőrös embereknek* nevezik.

Lanuvium, ősrégi latin város, Rómától DK.-re, Juno Sospitának templomával.

Lány összetételeit l. *Leány...*

Lánycsecsű alma, helyi elnevezés, mely alatt többfajta csúcsos almát értenek. Leginkább a magyar eredetű: *Entz-rozmarin* v. más néven *Honti alma* népies elnevezése.

Lánycsók (azelőtt: *Lancsuk),* kisk. Baranya vm. mohácsi j.-ban, (1910) 2405 német, magyar és szerb lak., postahivatal, u. t. Mohács.

Lanyha, tőzsdei kifejezés, l. *Irányzat.*

Lányi, 1. *Bertalan,* jogtudós és politikus, szül. Hibbén (Liptó vm.) 1851 márc. 21., a *káposztafalvai Jakobi-Lányi* régi nemesi családból. Jogi tanulmányai elvégzése után a kincstári jogügyek igazgatóságánál fogalmazógyakornok lett, 1873. Liptószentmiklóson ügyvédi irodát nyitott. 1884. a rimaszombati kir. törvényszékhez birónak nevezték ki, 1889. a budapesti kir. itélőtáblán kisegítő, 1890. ugyanott rendes biró lett. 1891-ben törvényelőkészítési teendőkre az igazságügyminisztériumba került, ahol 1895. mint miniszteri tanácsos a törvényelőkészítő osztály főnöke lett. Az igazságügyminisztériumban teljesített szolgálatának ideje alatt (1891—1906) résztvett az akkori kormányok majdnem valamennyi jogalkotó munkálataiban s az ő vezetése alatt készült el a polgári törvénykönyv tervezetének első szövege, annak indokolása és a második szöveg kidolgozásának alapjául szolgált főelőadmány. Szilágyi Dezső igazságügyminiszter megbízásából 1893. hosszabb tanulmányúton volt Németországban és Svájcban, azután részt vett a sommás eljárásról szóló törvényjavaslat kidolgozásában, a törvény életbeléptetése pedig az ő felügyelete alatt ment végbe. Az ennek érdekében írt *Útmutatás a sommás eljárásról és a fizetési meghagyásokról szóló törvények gyakorlati alkalmazása* (Budapest 1894—95) c. műve közkézen forgott. Ő készítette az örökösödési eljárásról szóló törvényjavaslatot, s ő dolgozta ki a bányajog és hitbizományi jog törvénytervezetét. Reá volt bízva a konstantinápolyi konzuli törvényszék szervezése, az osztrák

igazságügyminisztérium és a közös külügyminisztérium megbizottjával együtt. 1905-ben szabadelvűpárti programmal képviselővé választották és ugyanannak az évnek jún. 18-án a Fejérváry-kormány igazságügyminiszterévé nevezték ki. Mint a kabinet jogi szakértője, ő vívta meg a koalició vezéreivel, főleg Andrássy Gyula gróffal, a kormány törvényessége tárgyában azokat a jogi vitákat, amelyek a Fejérváry-kormány alkotmányos volta mellett érveltek. 1906 ápr. 2. megvált a miniszteri tárcától. A Fejérváry-kormány védelmére megirta később *A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban* (Budapest 1909) c. művét. 1904-ben megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét, 1905. a belső titkos tanácsosi méltóságot, 1906. pedig az elsőosztályú vaskoronarendet. Nagyszámú kisebb értekezésein kívül főbb munkái: *Az ügyvéd mint meghatalmazott* (1879); *Az elidegenítési és terhelési tilalom* (Budapest 1889); *Az átadás, mint az ingókra vonatkozó tulajdonszerzés kelléke* (u. o. 1889); *A bányászati célokra kisajátított területek telekkönyvezése* (u. o. 1890); *A bányamivelési jog önállósága szemben a földtulajdonnal* (u. o. 1891); *A sommás eljárásról szóló törvényjavaslat igazságügyi politikai jelentősége és alapelvei* (u. o. 1892); *Útmutatás az örökösödési eljáráshoz* (u. o. 1896); *A bányajog alapelvei* (u.o.1897); *A járásbiróságok ügyvitele* (u. o. 1898); *A családi hitbizományok reformjának jogászi szempontjai* (u. o. 1899); *A bányatörvényjav. előadói tervezete* (u. o. 1903); *Ex-lex* (u. o. 1903); *A tulajdonjog* (u. o. 1903); *A házszabályoktól való eltérés jogi jelentősége* (u. o. 1904); *Az érdekösszeütközés befolyása az atya törvényes képviseleti jogára* (u. o. 1913). Munkatársa ennek a Lexikonnak is, amelybe a bányajogi és hitbizományi cikkeket írja.

2. *L. Dezső*, szobrász, szül. Baánban (Trencsén vmegye) 1879 jan. 23. Épitésznek készült, de kedvet kapván a szobrászathoz, Budapesten, Bécsben, Párisban és Brüsszelben mintázni tanult s 1904. először állitott ki Budapesten (Ujházy képmását). 1907-ben megkapta a Ferenc József jubileumi díjat, 1912. pedig a Műcsarnokban a Lipótvárosi Kaszinó díját *Munka után hazafelé* c. művére. Képmásszobrai közül említésre méltó még *Fedák Sári* szinésznő, *Hegedüs Gyula* szinész és *Van der Stappenné*, a hires belga szobrász felesége képmása (1907—08). A székesfőváros megszerezte *Anya és gyermeke* c. művét, a Szépművészeti Muzeum pedig *Női akt* cimű márványát. 1910-ben avatták fel Budapesten az Aréna-úton *Épitőmunkás* cimű kőszobrát az épitőmunkások háza előtt.

3. *L. Ernő*, zeneszerző, szül. Budapesten 1861 júl. 19. Zenei tanulmányait a müncheni konzervatóriumon Rheinberger és Wüllner vezetése alatt végezte. 1878 óta a magyar vidéken működik, 1892. Egerben. 1901. Miskolczon, 1907. Szabadkán karnagy és zeneiskola-igazgató. Nevét dalai tették országszerte ismertté. L. a magyar műdal legkiválóbb művelőinek és fejlesztőinek egyike. Dalai közül a legismertebbek: *Ne sírj, ne sírj Kossuth Lajos; Volt nekem egy szép szeretőm; Elmennék én, de nem tudom hová; Kedves bubám, mért vagy olyan szomorú; Régi nóta, híres nóta; Üllői-úti fák* cimüek. Nevezetesek férfikarai, amelyek közül sok nyert pályadíjat. Irt ezeken kívül sok zenekari, zongora és hegedűdarabot. Legújabb kottái közül *Szeretném, ha szeretnének* (1909) és *Tíz néprománc* (1914) c. dalgyüjteményével aratott sikert.

4. *L. Géza*, cimbalomművész és népdalszerző, szül. Debreczenben 1849., megh. Ungváron 1908 dec. 15. A Nemzeti Zenedében tanult. Ungváron zenetanító volt. 1885. a budapesti Népszinházhoz szerződött. Dalai nagy népszerűségre tettek szert.

5. *L. József*, felsz. püspök, egyházi író, szül. Németprónán (Nyitra vm.) 1868 jún. 29. Pappá szentelték 1891. 1895-ben polg. isk. igazgató volt Korompán, 1898. jánosgyarmati plébános, 1899. teol. tanár lett. 1900-ban meghívták Ferenc Ferdinánd trónörökös magyar nyelvtanárának, 1903. a protonotárius-prelátusi méltóságot, 1904. a lekéri javadalmas apátságot kapta, 1905. nagyváradi kanonokká s tinnini püspökké nevezték ki. A nagyváradi papnevelőintézet kormányzója és egyhm. főtanfelügyelő. Főbb művei: *Kritikai tanulmányok az egyházi festészetről* (1888, pályadíjas mű); *Az Itala és Vulgáta* (1890, pályadíjas mű); *A szír, khald és arab diakritikus jelek* (1891, pályadíjas mű); *Nabukodonozor bűnhődése* (1891, pályadíjas mű); *Az eskü kánonjogi szempontból* (1894); *A valláserkölcsi nevelés fontossága korunkban* (1896); *A nőemancipáció és a kath. egyház álláspontja* (1904). Több egyházi és emlékbeszéde is megjelent.

6. *L. Károly*, kat. egyházi történetiró, szül. Bakabányán 1812 dec. 12., megh. Egbelen 1856 máj. 23. Pappá szentelték 1837 okt. 26. 1842-ben érs. liceumi tanár Nagyszombatban, 1848. nádasi h. lelkész, 1850. nagyszombati szentszéki jegyző, 1853. egbeli plébános. A M. Tud. Akadémia 1847. levelező tagjává választotta. Főbb művei: *Magyarföld egyháztörténetei* (az Akadémiától 100 arany jutalmat nyert, Pozsony 1844, 3 köt., átdolgozta Knauz, Esztergom 1866); *Magyarok háznépe* (jutalmazott pályamű, Pest 1843); *A magyar nemzet történetei* (Pozsony 1845); *A magyar kath. clerus érdemeinek történetigazolta emléke* (a pesti egyet. hittudományi karától jutalmazott pályamű, u. o. 1848, 2 köt.); *A magyar alsó táblai clerus szavazatjogának története* (Pest 1847); *A nádorokról* (Hédervári Lőrincig, 1447-ig); De veteribus arcis Strigoniensis locis sacris (1853); *L. Károly magyar egyháztörténelme* (átdolgozta Knauz N., 2 köt. 1866—69) stb. V. ö. *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

7. *L. Márton*, jogi író, szül. Barcstelepen (Somogy vm.) 1882 ápr. 6. 1905-ben mint aljegyző birósági szolgálatba lépett és 1913 óta budapesti kir. törvényszéki biró. Az orsz. birói és ügyészi egyesületnek titkára és hivatalos értesítőjének szerkesztője. A szaklapokban megjelent cikkein kívül önálló munkái: *Magyar magánjog kézikönyve* (Budapest 1910, 2. kiad. 2 köt. 1913); *A jótékonysági eszme szociális vonatkozásai a társadalomra* (u. o. 1910); A Magyar Jogászegyleti Értekezések között jelent meg: *A végrehajtási törvény reformja* (1907); *Örökjogi vonatkozások a kényszervégrehajtási eljárásban* (1910); *A*

jóhiszem érvényesülése a magánjogban (1913). Résztvett a *Codex Hungaricus* (u. o. 1911) szerkesztésében, továbbá az *Összefoglaló Döntvénytár* (u. o. 1910); az *Új Döntvénytár* (u. o. 1911); az *Igazságügyi Iratmintatár* (u. o. 1908) és a *Perenkívüli igazságügyi iratmintatár* (u. o. 1911) összeállításában. E Lexikonnak is munkatársa.

8. *L. Sarolta*, írónő, *L. 3.* leánya, szül. Székesfehérvárt 1891 jún. 6. Székesfővárosi tanítónő. Számos költeménye jelent meg a fővárosi és vidéki lapokban. Önálló kötetei: *Ajándék* (versek, Budapest 1912); *A távozó* (versek, Gyoma 1914).

9. *L. Zsigmond*, hírlapíró, szül. Temesvárott 1878 márc. 23. Több délvidéki lap szerkesztője volt, majd három éven át bécsi lapoknak, azután a Neues Pester Journalnak volt belső munkatársa. 1907-ben átvette a *Budapesti Tudósító* című kőnyomatos lap szerkesztését, melynek Sturm Albert halála után kiadótulajdonosa is lett. Önálló munkái: Der wirtschaftliche Ausgleich (Wien 1907); Militärstudien (u. o. 1907); 1910 óta ő adja ki a Sturm-féle *Országgyűlési Almanachot*.

Lányi-kódex, magyar nyelvemlék, kis alakú papir-kódex 1519-ből. Klarissza-apácák számára készült ordinárium. Leírója Kálmáncsey László pap volt. Az akadémiai könyvtár tulajdona. Kiadta Volf Gy. a Nyelvemléktárban.

Lányok tornya, l. *Kiz-Kalesszi*.

Lanz, *Julius*, német író, l. *Duboc*, 2.

Lanza (ejtsd: lanca), *Giovanni*, olasz államférfiú, szül. Vignaleban (Piemont) 1815., megh. 1882 márc. 9. Az orvosi pályán működött s 1848. tagja lett a szárdiniai képviselőháznak. Cavour buzgó híve volt s annak kormányában 1855. közoktatásügyi, 1858. pénzügyminiszter lett. A villa-francai fegyverszünet után ő is visszalépett. 1864—1865-ig La Marmora kabinetjében belügyminiszter volt. 1869-ben ő állott a kormány élére, 1870. megszállotta Rómát, 1871. megalkotta a *garanciális törvényeket*. Minthogy pénzügyi javaslatait a képviselőház elvetette, 1873 jún. visszalépett.

Lanzarote *(Lancerote)*, a Kanári-szigetek egyike; a hozzátartozó kisebb szigeteket (Allegranza, Montana Clara, Graciosa) is beleszámítva, 845 km² területtel, (1910) 18,150 lak. Ismeretes a Cueva de las Verdes 2500 m. mély barlangja. Fővárosa Arrecife.

Lanzi (ejtsd: —ci), *Luigi*, olasz régiségbúvár, szül. Montolmóban 1732., megh. Firenzében 1810. 1749-ben jezsuita lett s Rómában tanulmányozta a klasszikus ókort; a rend feloszlatása után Firenzében a képtárak aligazgatója volt. Az Accad. della Crusca (1806) elnökévé választotta. Fő munkája: Saggio di lingua etrusca (új kiad. Firenze 1824—25); fontosak még Notizie della scultura degli ant. (u. o. 1824). Irod. hagyatékát (Opere postume) Boni adta ki. V. ö. *Segré*, Luigi L. e le sue opere (Roma 1904).

Lánzsér (Landsee), kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 547 német és magyar lak.; postaügynökség, u. t. Sopronszentmárton. A község szép vidéken, jelentékeny magasságban fekszik. Fölötte 632 m. magasságban a L.-i vár romjai feküsznek; a vár története a XIII. sz.-ig követhető; eredetileg a locsmándi várispánsághoz tartozott s a királyé volt, 1263. az Aba-nemzetségből származó Lőrinc soproni főispán kapta ajándékul, később a Garai-család, majd a Fraknói grófok birtokába ment át. 1447-ben Albert osztrák herceg szerezte meg, utóbb Weispriach Zsigmond birta, 1553. Oláh Miklós prímás, ki 1561. Császár Miklós L.-i grófnak adományozá, kitől leánya útján Dersfy Ferenc kapta meg; ennek leánya Orsolya 1612. Esterházy Miklós grófhoz menvén nőül, a vár az Esterházy-család birtokába ment át, melyben most is van. A vár 1707 júl. 11. lőporrobbanás következtében a benne levő őrséggel együtt a levegőbe repült, de újból felépült s lakható állapotban volt 1772-ig, amidőn teljesen leégett; azóta romokban hever. Fraknó után L. volt Sopron vármegye legnagyobb s legerősebb határvára, s romjai most is érdeklődést keltenek nagyságuknál és szép fekvésüknél fogva. A szomszédos Kolostor-hegyen egy kamaldoli kolostor romjai látszanak; e kolostort Esterházy Pál herceg 1701. alapította, de 1781. II. József feloszlatta.

Lánzséri hegység, a Dunántúli-Alpok egyik kis csoportja, mely Sopron vármegye DNy.-i részében terül el, a Rozália-hegység D.-i folytatását képezve; átlagos magassága 6—700 méter, legmagasabb csúcsa a Pál-hegy (757 m.), hatalmas bazalt-kitörés, Sopron vmegye legmagasabb csúcsa.

Lánzsérújfalu, kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 300 német lak.; u. p. és u. t. Sopronszentmárton.

Lao, nép, l. *Laosz*.

Lao-ce, híres kínai bölcsész, Konfucius kortársa, a *tao-sze* nevű szekta alapítója, szül. Kr. e. 565 körül Honan tartomány egyik falujában. L. (másik nevén *Lao-kiün*) neve kínaiul öreg gyermeket jelent, mert tisztelőinek hite szerint szakállal jött a világra. L. egy mélyértelmű, de homályos stílusú filozófiai művet, Tao-te king-et (az erényes út könyve) írt. Konfucius is nagy tisztelője volt L.-nek. Az ú. n. *tao*-tan szerint minden, ami van a világon, az egyetemes mindent szülő és fenntartó erőnek *(tao)* van alárendelve. Ez irányítja az emberek cselekedeteit, érzelmeit és gondolatait. A tao örök és megfoghatatlan. L. szerint az emberi természet eredettől fogva jó. Az ember főerénye a felebaráti szeretet. Konfucius politikai és társadalmi elveivel szemben L. az embernek önmagában való elmélyedését hirdette. Szektája azonban később érthetetlen tanai s tagjainak agyafurt okoskodásai folytán bohóckodássá fajult. Magyarra L. művét *Sztojics* Iván: Lao-tse életbölcselete címen fordította (1907). Ugyanő a mű bevezetésében L. életrajzát és méltatását is adja.

Laodameia, a görög hősmondában *Protesilaos* (l. o.) felesége, ki férje halála után kieszközli az istenektől, hogy holt férje három órára feljöhet hozzá az alvilágból. Babits Mihály újabban mélyértelmű antikizáló drámában dolgozta fel e mondát. A «Herceg, hátha megjön a tél is» című verskötetben (1911, 68—104 l.).

Laodicea *(Laodicaea, Laodikeia)*, városok neve az ókorban, még pedig azoké, melyeket I. Seleukos, Szíria királya anyjának, *Laodikénak* (l. o.) tiszteletére elnevezett. Említendők: 1. A *tenger melletti* virágzó kereskedő város Szíriában, Antiochiától DK.-re (Föníciai nevén Ramitha). Je-

lenleg a dohányáról híres *Latakia*. — 2. A *Libanon melletti* (a rómaiaknál «Scabiosa», mert a rüh gyakorta uralkodott benne). — 3. A *Lykos melletti*, Frigiában; ma Eszki Hiszár. — 4. *Likiában*, Kis-Ázsia közepén; ma Ladik.

Laodiceai zsinat, 360—375 körül 60 általánosan elismert, az egész egyházat kötelező rendszabályt hozott, melyek részint különösen a szertartásra, a klérus jogaira és kötelességeire vonatkoznak, részint pedig a keleti egyház bibliai kánonját kodifikálják.

Laodike, 1. a trójai mondakörben Priamos és Hekabe leánya, ki beleszeretett a görög követségben Trójában járt Akamasba, akinek egy fiut is szült, Munitost. Trója bukása után L. Akamast Görögországba követte, más hagyomány szerint annyira kesergett Trója bukásán, hogy a föld könyörületből elnyelte. — 2. *L.*, I. Seleukos anyja, kiről a sziriai király 5 várost nevezett el; később e nevet a Seleukidák dinasztiájának sok nőtagja viselte. A leghíresebb volt II. Antiochos felesége, kit férje az egyiptomi Berenike kedvéért eltaszította, de később visszafogadott, mire L. Berenikét és gyermekeit megölette.

Laodikeia, l. *Laodicea*.

Laofiziognozia, kevéssé szokásos elnevezés a közgazdaságtan megjelölésére. A görögből formált szó, a. m. a népesség természetrajza.

Lao-ho-kou, város Hu-pe kinai tartományban, a Han-kiang jobbpartján, pamutkereskedéssel.

Lao-Kai *(Bao-Thani)*, város Tonkingban a kinai határon, a Szong-Ka vagyis Vörösfolyó balpartján. L. a Jünnan kinai tartománnyal folyó kereskedelmet közvetíti és ezért élénk forgalmú hely. Közelében gazdag ércbányák vannak.

Laokoon, Antenor fia, Apollon v. Poseidon papja Trójában. Midőn a görögök szinlelve abbahagyták Trója ostromát, a város falai alatt egy nagy falovat hagytak, amelynek gyomrában legjobb harcosaik rejtőztek. A trójaiak nem tudják, minek vegyék a lovat, de L. óvja honfitársait az ellenség ajándékától, inti, hogy ne bizzanak benne és ne vigyék a városba. A görög ármány már-már kudarcot vall. Ekkor előáll Sinon, akit a görögök állítólag megkinozva hátrahagytak és elhiteti a trójaiakkal, hogy a ló Athenának szánt áldozati ajándék. A trójaiak kezdtek hinni szavainak, ami kételyük még volt, az is csakhamar eloszlik. L. áldozatot készül bemutatni, midőn Tenedosz felől a tengerről jövő két kigyó megfojtja először két fiát, majd magát L.-t. A trójaiak erre beviszik a városba a falovat és Ilion el van veszve. Igy adja elő L. mondáját Vergilius az Aeneis II. énekében. A monda e formájában erkölcstelen, mert L. ártatlanul bűnhődik. Kalkiszi Euphorion (l. o.) egy költeményben, még korábban pedig Sophokles tragédiában dolgozta fel e mondát. Euphorion, akinek költeményét Vergilius forrásul használta, kimerítőbben adja elő az esetet. E szerint L. nem ártatlanul bűnhődött, Apollon bosszuja érte őt utól, mivel ennek határozott tilalma ellen megnősült és érzéki vágyait az isten templomában nem fékezte. A megérdemelt büntetés akkor következett be, midőn a trójaiaknak jó tanácsot adott.

L. bűnhődését ábrázolja a jelenleg a Vatikánban őrzött, L. néven ismert szoborcsoport (l. a *Görög művészet* cikknél: *III. tábla, 26. ábra*), mely 1506. az Esquilinuson került napfényre s amely Plinius szerint három rhodosi szobrász: Agesandros, Polydoros és Athenodoros alkotása, kiknek működését Rhodosban talált fölirások alapján a Kr. e. I. sz.-ra tehetjük. A L.-csoport tragikus hatásának a mítosz ismerete elengedhetetlen föltétele; csak így érezhetjük az ábrázolt szenvedést az elkövetett bűn erkölcsileg szükséges következményének. A L. mint a szobrászi csoportfüzér egyik remeke méltán keltette fel Winckelmann és kortársai csodálatát. A csoport zárt fölépítése (L. jobb karja hibás kiegészítés) és tömegeloszlása tényleg páratlanul szép. Az emberi test s az elgyötrött arc ábrázolásában pedig a művészek nagy anatómiai és patológiai tudásról tettek tanuságot. Ha a csoport a kiváló tulajdonságok mellett sem ragadja magával a szemlélőt, úgy ennek oka az egésznek kissé szinházi pózszerű jellegében s a részletekben is megnyilatkozó túlságosan világos művészi számításban rejlik. L. fiainak valószerűtlen testarányát is ezzel magyarázhatjuk. A L.-csoport a pergamoni hellenisztikus barokk-szobrászat féktelen vadságával szemben határozottan klasszicisztikus eklektikus művészi irány képviselője.

Irodalom. Amelung, Die Skulpturen des Vatikanischen Museums, II. köt., Berlin 1908; Lessings Laokoon, herausgegeben und erläutert von Hugo Blümner, 2. kiad., Berlin 1880. E munkában össze van állítva a Laokoon-csoportnak 1880-ig terjedő egész irodalma. További művek: Kekulé, Zur Deutung und Zeitbestimmung des Laokoon, Berlin 1883; Trendelenburg, Die Laokoongruppe und der Gigantenfries von Pergamon, u. o. 1884; Förster R., Verhandlungen der Philologenversammlung in Görlitz, Leipzig 1890; Overbeck, Geschichte der griechischen Plastik, u. o. 1894, 4. kiad., II. köt.; Friederichs Karl, Die Gipsabgüsse antiker Bildwerke in historischer Folge erklärt, Berlin 1883; Helbig, Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Alterthümer in Rom, 3. kiad., Leipzig 1912.

Laokoon-csoport, l. *Laokoon*.

Laomedon, a trójai háború mondájában szereplő mitikus trójai uralkodóháznak egyik tagja, Ilos királynak, *Dardanos* (l. o.) dédunokájának fia. Apollont és Poseidont egyszer Zeus lázadásuk büntetéseül arra ítéli, hogy egy évig szolgaságot kell vállalniok. A két isten erre L. szolgálatába szegődik, Apollon mint pásztor, Poseidon pedig mint a trójai fal építője. Az év leteltével azonban L. nem akarja nekik a kikötött bért megfizetni s ekkor Apollon dögvészt, Poseidon pedig tengeri szörnyet küld Trójára. L. már arra is hajlandó, hogy leányát Hesionét áldozatul adja a szörnynek, mert a jóslat szerint csak így mentheti meg országát, de ekkor megjelenik Herakles s megöli a szörnyet. L. Heraklesnek ezért jutalmat igért, de őt is rászedi. Ezért Herakles feldúlja Tróját s L.-t gyermekeivel együtt megöli, csak Hesionét hagyja életben, ki Telamon feleségévé lesz.

Laon, Aisne francia département fővárosa, az Ardon mellett, vasúti csomópont, (1910) 16,262 lak.; főzeléktermeléssel, kétszersültkészítéssel, vászon- és posztószövéssel, szita-, üst-, szivattyugyártással; számos középiskolával és kulturális intézménnyel, régiségi és művészeti muzeummal, erődítménnyel. A város gazdag régi, érdekes épületekben; ezek közt a legjelentékenyebbek: a gót stílusu Notre Dame székesegyház (XII. sz.) szép homlokzattal, az egykori Montreuil-apátság és a

premontreiek egykori apátsága, ma kórházak. Utóbbinak temploma síremlékekben és XIV—XVI. sz.-beli művészeti tárgyakban gazdag. L., egykoron *Landunum* vagy *Lugdunum Clavatum,* gall vár volt, 515 óta a középkorban hatalmas püspökségnek székhelye. 1814 márc. 9. és 10. Blücher a falai alatt a L.-i ütközetben győzött Napoleon hadain.

Laonnais *(Laonnois),* a régi Franciaország egyik vidéke; jelenleg Aisne département.

Laosz (gör.) a. m. nép; *laográfia,* népösszeírás, cenzus.

Laosz, a hátsó-indiai félszigeten levő terület. 1893 óta nagyrészben Franciaország protektorátusa alatt áll s közigazgatásilag Francia-Indokinához tartozik. A francia L. 1895. évi szervezete szerint feloszlik *Felső-Laoszra* (146,800 km² és 250,000 lak.) és *Alsó-Laoszra* (108,200 km² és 355,000 lak.), melyeknek területe együttvéve 255,000 km², 605,000 lak. Felső-L. 6, Alsó-L. 8 kerületre oszlik. Területe még nem eléggé ismert. Földje termékeny s főbb termékei a rizs, gyapot, indigó, dohány és gyümölcs. Ásványokban is gazdag; bányásznak aranyat, ónt, ólmot, drágaköveket. Lakossága az ú. n. thai-népekhez tartozó *lao* (helyesebben *lava)* néptörzs. A nyugati laokat feketehasuaknak (lao-pung-dom) hívják, a keletiek fehérhasuak (lao-pung-kao) néven ismeretesek. A lao-törzsek legnagyobb része Sziám, illetőleg Francia-Indokina területén lakik. Nyelvük a sziámival rokon. Saját irásuk van. V. ö. *Gosselin,* Le lao et le protectorat français (Paris 1900). Nyelvtanukat megirta *Reinach* (u. o. 1902).

Lap a. m. felület (l. o.) vagy felületrész. Egy szögletes test lapjain a testet határoló sokszögeket értjük. Pl. a kocka lapjai a kockát határoló 6 négyzet. — *Lap,* helyesebben *érlap,* meddő, papirvékonyságú, esetleg a mellékkőzet anyagával kitöltött kőzet- vagy érhasadék, esetleg a csapással szemben haladó vetőlap. A lap kifejezés helyett a *válólap* mesterszót is használják a telepismeretben. — *Lap*-nak nevezi a dunántúli magyarság a völgy sík részét. — *Lap:* könyvnél a. m. oldal; továbbá a. m. hirlap, ujság.

Lap., latin növénynév után *Lapeyrouse* F. P. (l. o.) nevének rövidítése.

Láp, nagyobb területű, igen sikér, rendesen náddal, sással, kákával benőtt álló vagy nagyon lassan mozgó víz, melyet valamely folyó árvíze, vagy a föld árja táplál. Láp és mocsár közt azt a különbséget teszik, hogy a lápon több a föld, mint a víz, a mocsárban pedig a víz foglal el nagyobb területet. Az Ecsedi-láp mellékén lakók azonban csak az ilyen vízterületeken növénytörmelékekből és iszapból képződött zsombékos szigeteket hívják lápnak. Erre gyüjtik a nádat, a gyékényt; ezen ütnek tanyát a pákászok, csikászok stb. A lápok dús növényzete évszázadokon keresztül rétegről-rétegre halmozódik, kitölti az eddig vízborította mélyedéseket s ú. n. tőzeg vagy turfaréteget képez, mely mint a spongya tartja magában a vizet s *tőzeg-lápot* képez. Ha tőzeglápot valamely folyónak az iszaplerakodása fed be, az iszapréteg alatt fejlődő gázok gyakran felpuffasztják, majd fel is pattantják a felső réteget s iszapvulkánok keletkeznek (Mississippi deltája, Irland stb.). Képződésére nézve van *dombos* vagy *fel-láp* és *sík* vagy *réti láp, al-láp.* A dombos láp vizi mohából képződik, a sík láp legnagyobb tömegét sás, füvek és némely lombos moh alkotja. V. ö. *Potonié* H., Die Entstehung der Steinkohle und der Kaustobiolithe überhaupt, sowie des Torfs, der Braunkohle stb. (V. kiad., Berlin 1910). L. még *Tőzeg, Lápfürdő.*

Lapac dolnji, politikai község Lika-Krbava vármegye lapac dolnjii j.-ban, (1910) 1552 horvát-szerb lak.; a járási szolgabirói hivatal székhelye, van járásbirósága, posta- és táviróhivatala. Környékén számos római régiség került napfényre; e helyen valószinüleg nagy római város állott.

Lápafő, kisk. Tolna vm. dombóvári j.-ban, (1910) 509 magyar lak.; u. p. Nak, u. t. Szakcs.

Lapály, mint földrajzi fogalom a. m. *síkság* (l. o.) vagy *alföld.*

Lapályi erdő, magassági elterjedés tekintetében használt kifejezés, mely az áradásoknak már csak kivételes esetekben kitett, de a dombok alját túl nem lépő síksági erdők fogalmát foglalja magában. Rendesen mély és humuszban gazdag talajon, főképen a kocsányos tölgy, v. ezzel elegyesen a szil, kőris, néha a bükk is, de sokszor a lágy lombfák is részt vesznek a L. alkotásában. Hazánkban nagyobb kiterjedésben és jellemző sajátságokkal lép fel a Körös, Maros és Bega mentén, a Muraközben stb., Horvát-Szlavonországban a Dráva és Száva között.

Lapályjuh, l. *Juh.*

Lapálymarha *(bos taurus primigenius hollandicus),* Északnyugat-Európa mély fekvésű tengermellékein, tehát főleg az Északi- és Keleti-tenger partjain otthonos szarvasmarhafajták csoportja, melyek kiváló tejelőképességükkel tünnek ki. A L. tenyésztését újabban nálunk is figyelemben részesítik egyes uradalmak, ahol a tejértékesítési viszonyok kedvezők. Hozzánk leginkább Hollandiából és Németországból importáltak L.-fajtákat, így a friz, keletfriz, oldenburgi wesermarsch, holsteini wilstermarsch és jeverlandi marhákat. A L.-k bőven tejelő, évenkint 3000—4000 l. tejet szolgáltató állatok, a tej azonban higabb, mint pl. a bonyhádi tehén teje, csak 3·0—3·2% zsírt tartalmaz.

Lapálysertés, l. *Sertés.*

Lapáncsa, kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 479 német és magyar lak., postahivatal; u. t. Magyarbóly.

Lapány, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 580 horvát és magyar lak.; u. p. Muraszentmárton; u. t. Muraszerdahely.

Lap-arany, l. *Arany-nyomat.*

Lapardas, *Andronikos* 1166. a görög sereg egyik osztályát vezette, midőn Vatatzes és Dukas két oldalról támadt Erdélyre. 1167 jún. 18. a zimonyi csatában sokáig szorongatta a magyarok balszárnyát, Vranas fogságba esése után pedig általános támadást vezényelt. Dénes nádor már-már visszanyomta őt, mikor Kontostefanos görög fővezér maga vette át a támadást, melyben győzelemre vezette hadait.

Laparohiszterektomia (gör.), a méh eltávolítása a hasüregből a hasfalon át. Ezt a műtéti módot akkor alkalmazzák a hüvelyen keresztül

történő operálás helyett, amikor a méh daganata oly nagy, hogy hüvelyi uton ki nem irtható, vagy bár ha kisebb is, de oly természetű, hogy a has mirigyeibe is befészkelődhet a daganat, s ily esetekben a hasfalakat feltárván, a mirigyek is eltávolíthatók. L. annyit is jelent, mint császármetszés (l. o.).

Laparokéle (gör.), hasfali sérv, l. *Sérv*.

Laparokolpotomia (gör.) a. m. hashüvelymetszés, császármetszést helyettesítő műtét, amelynél a méh felsebzését s az ezzel járó veszélyeket elkerülhetjük. A hasfal felmetszése után a hashártyát lefejtik a hüvelyről s azt felmetszve, az előzőleg kellőkép kitágított méhszájon keresztül kihúzzák a magzatot.

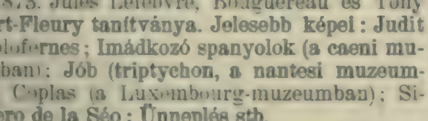
Laparotomia v. *coeliotomia*, a hasüreg megnyitása: vagy mint önálló műtét szerepel, amikor a hasüregbe betekintést akarunk nyerni, vagy a benne levő folyadékot ki akarjuk ereszteni, vagy csak arra szolgál, hogy a hasüregbeli szerveket hozzáférhetővé tegye. *L. Hasmetszés*.

Laparra, 1. *Raoul*, francia zeneszerző, szül. Bordeauxban 1881. 1903-ban megnyerte a római díjat. 1908-ban a párisi Opéra Comique rendkívüli sikerrel mutatta be La Habanera c. lirai operáját. 1911-ben u. o. került szinre La Jola c. dalműve. Mindkettőnek szövegét ő maga írta.

2. *L., William*, francia festő, szül. Bordeauxban 1873. Jules Lefebvre, Bouguereau és Tony Robert-Fleury tanítványa. Jelesebb képei: Judit és Holofernes; Imádkozó spanyolok (a caeni muzeumban); Jób (triptychon, a nantesi muzeumban); Coplas (a Luxembourg-muzeumban); Silenciero de la Séo; Ünneplés stb.

Lapásgyarmat, kisk. Nyitra vmegye nyitrai j.-ban, (1910) 842 tót és magyar lak., u. p. és u. t. Nagylapás.

Lapát, sokféle célra szolgáló kézi eszköz, mely a célok szerint különböző módon van készítve. Az eszköz főrésze a lapátrész, mely aztán tompa szög alatt nyélre van erősítve. A L.-tal való

Lapát.

munka a laza vagy darabos anyag fölmerítéséből, fölemeléséből s távolabbi pontra való juttatásából áll. A magtári L. egészen fából készül, hogy a magot ne törje. A földmunkához

Lapát.

való L. vaslemezből készül s oldalai és kávakörüli széle kissé fel vannak hajlítva; a bánya-, kőszén-, kavics-, homok- stb. merítő L. szélei erősebben vannak felhajlítva, úgyszintén a locsoló lapáté is a zöldség-kertészetekben. Istállói L. az állattartás körül, szemét-L. minden háztartásban eléggé ismeretesek. Az ásó-L. hegyes végű, sima oldalú vas-L., mellyel a föld levágását és továbbítását akarják végezni, de jobb földmunkát lehet végezni külön a rendes ásóval és a rendes lapáttal. Vizikerekeknél az ütköző lapokat szintén L.-nak nevezik. — Evező-L., l. *Evező*.

Lapátfog, a kérődzők és néhány más állatfa széles, ásó-, illetve lapátalakú elülső metszőfoga. A marhák (borjuk) életkorának megjelölésére is használják e szót: egylapátos, kétlapátos stb.

Lapátfülű kutya (*Otocyon*, állat), a Kutya-félék családjának egyik neme. Egy faja ismeretes. A L. (*O. megalotis* Desm.) rókához hasonlít, azonban arcorra igen rövid és hegyes, füle sokkal hosszabb és farka bozontosabb. Törzse 60 cm., farka 30 cm. hosszú, magassága 35 cm. Alapszíne szürkésfakósárga, hasán világosabb; háta és fülcsúcsa fekete. Dél- és Kelet-Afrikában honos. Apróbb állatokkal, állati hulladékokkal és vándorsáskákkal táplálkozik.

Lapátjog (ném. *Schaufelschlagsrecht*), a német jogban szolgalom, melynél fogva vizimalomnak vagy más vízműnek tulajdonosa a víz medrének tisztítása céljából a víz által átszelt idegen területre léphet s a meder tisztítása céljából kiemelt anyagokat, homokot, iszapot a partra dobhatja.

Lapátlábú csigák (*Heteropoda*, állat), a Csigák (l. o.) egyik rendje. Jellemző e rendre a pelagikus életmód, melynek következtében az idetartozó fajok teste kocsonyás, üvegszerűen átlátszó. Egyeseknek van héjuk, mások csupaszok. Fejük és talpuk a zsigerzacskóhoz képest feltünően nagy. Megnyúlt fejük lófejhez hasonlít. Talpuk két részre tagolódott, nevezetesen pro- és metapodiumra. A metapodium a törzsnek farkszerű függelékét alkotja, a propodium pedig a törzsre függőlegesen álló, mozgékony lemez, mely hullámzó mozgásával az állat helyváltoztatásánál szerepel. A propodiumon bizonyos fajok hímjeinél szívókorong is van. Egyébként szervezetük az Elülkopoltyús csigákéval (Prosobranchiata) egyezik meg. Váltivaruak. Kizárólag tengerben tartózkodnak. Mindnyájan falánk, rabló állatok. Mintegy 60 élő faj ismeretes. Közönségesebb fajok: *Carinaria mediterranea* Pér. et Les., *Pterotrachea coronata* Forsk., *Atlanta Peronii* Les. stb. Mind a három faj a Földközi-tengerben él.

Lapátos, a jávorszarvas és a dámvad vadászati neve, mert negyedik életévüktől szarvukon kifejlődik a három végső ágból, a koronából a lapát.

Lapátos bor (ném. *Schaufelwein*), így nevezik a Rajna mentén azt a bort, melynek mustját erjedés előtt pár óráig lapátokkal kevergetik, hogy a levegővel elegyedvén, erélyesebben induljon erjedésnek.

Lapauze (ejtsd: lapóz), *Henry*, tulajdonkép: *Charles Lapause*, francia művészettörténész és ujságíró, szül. Montaubanban 1867. Nevezetesebb művei: Procès-verbaux de la Commune générale des Arts (Paris 1903); Les Dessins de J. A. D. Ingres du Musée de Montauban (Paris 1901); Les Pastels de M.-A. De la Tour, au Musée de Saint-Quentin (Paris 1899); Le Palais des Beaux-Arts de la Ville de Paris (u. o. 1910); Ingres, sa vie et son oeuvre (u. o. 1911) stb.

La Paz (spany. a. m. a béke), 1. *L.*, departemento Boliviában, területe 139.278 km², (1910) 516,914

lak., fehérek, mulattok és aymara-indiánusok. A fensíkon elterülő L. a Kordillerák (Sorata 6550 m. és Illimeni 6410 m.) hegyeit, valamint a Titicaca-tavát is magában foglalja. K.-i része vízben szegény, a Ny.-i gazdag. Állattenyésztés és nemesfémbányászás. Fővárosa *L. de Ayacucho*, egyuttal Bolivia köztársaság fővárosa, a Rio L. mély völgyében 3648 m. magasságban, (1911) 94,568 lak., márvány székesegyházzal, egyetemmel; püspöki székhely. — 2. *L.*, departemento Hondurasban, kb. 20,000 lak., L. fővárossal. — 3. *L.*, departemento Salvadorban, a Csendes-oceán mellett, kb. 35,000 lak. Fővárosa *Zacatecoluca*. — 4. *L.*, Baja-California mexikói territórium székhelye, 5046 lak., jó kikötővel és gyöngyhalászattal. 1535-ben Cortez itt kötött ki.

Lápégető gazdaság, l. *Égető gazdaság*.

Lapérouse (ejtsd: laperúz), *Jean François de Galaup*, gróf, francia tengerész, szül. Guóban (Tarn) 1741 aug. 22., megh. 1788. XVI. Lajos megbízásából 1785. két hajóval földkörüli útra indult, 1787. elérte Manilát, tovább haladva fontos fölfedezéseket tett Japán, Korea és Kamcsatka körül. Utolsó levele Sydneyből kelt 1788 febr. 7., azóta nyoma veszett. 1827. és 1828-ban Dillon és Dumont d'Urville kimutatták, hogy hajótörést szenvedett Vanikoro szigetnél. Utazását Milet de Mureaut írta le: Voyage autour du monde 1785—1788 (1797, 4 köt. és térkép). Magyarul: L. utazásának veleje (Utazások tárháza, III. köt.). L. expediciójának maradványait 1913. megtalálták Vanikoro szigetén.

Lapérouse-szoros, Szakhalin és Jesszo szigetek közt az Ohocki- és a Japáni-tengert köti össze, 1787 aug. 9. Lapérouse (l. o.) fedezte fel.

Lapethos, ókori város Cyprus É.-i tengerpartján.

Lapeyrouse (ejtsd: laperúz), *Philippe Picot de*, francia természetbuvár, szül. Toulonban 1744 okt. 20., megh. u. o. 1818 okt. 18. A természetrajz tanára volt; munkái közül fontosabbak: Monographie des Saxifrages (1810); Hist. abrégée des plantes des Pyrén. (Toulon 1813, pótlék 1818).

Lápföld, l. *Földek*.

Lápfürdő. A láp ásványvíztől átitatott finom növényi részek (gyökerek) elkorhadása útján keletkezik. Alkotórészei: humuszanyagok, szerves savak, apró növényi- és csigatörmelékek; emellett alkaliszulfátokat és karbonátokat, vasgálicot, ként vagy szulfidokat is tartalmazhat. Ősszel ássák, fedett helyen kifagyasztják, többször megforgatva a levegőn érlelik, aztán finomra őrölve használják, legalább 100 kg.-ot véve egy fürdőre. A *lápsó* helytelen elnevezés, mert ez rendesen növényi részeket, humuszanyagokat már nem is tartalmazó, iszappal keveredett igen erős sóoldat vagy épen só, amiből csak 2—10 kg.-ot szoktak venni egy fürdőre: ezek tehát sósfürdők.

A láp (és iszap) híg pép alakjában fürdő, sűrű pép alakjában borogatás céljára szolgál. Mivel rossz hővezető, igen lassan hül ki, a testet hosszan teszi ki a kívánt hőfok hatásának, ami élénk bőrpirosságban s a felszívódásokat elősegítő bővérűségben (a mélyben is) fog nyilvánulni. A hő ezen bőrizgató hatását a láp só- és savtartalma, kénegei és szilárd részecskéi még fokozzák. Az iszapokban még rendesen radioaktiv anyagok is vannak; eddig azt hitték, legtöbb a battagliai *fangóban*, de a mi *kolopi* finom iszapunk 40-szer radioaktivabb, sőt jelentékeny radiumot tartalmaz. L.-t csak ott lehet igazit kapni, ahol láp található (100—150 kg.-ot egy fürdőre). Láp van hazánkban: Alsótátrafüreden, Borszéken, Buziáson, Daruvárott, Lublón, Rajeczen és Tarcsán; lápsóink Báznán (jódos), Vásártelken (vasas). Iszapunk van: Pöstyénben, Trencséntepliczen, a Lukács- és Császárfürdőkben, Hévizen, Ruszandán.

Laphegy, kisk. Szatmár vmegye erdődi j.-ban, (1910) 415 oláh lak., u. p. Nagyszokond, u. t. Középhomoród.

Lápi bot, a csikász által használt villásvégü bot, amelyikkel a lápot vizsgálja, hogy biztosan léphessen.

Lapicka, a halhorog felső lapított vége, amelynél fogva azt a patonyhoz kötik.

Lapickásfű (növ.) a. m. *Lunaria biennis* (l. *Lunaria)*.

Lapidáris (lat.) *írás*, római írásmód, mely kizárólag unciális (nagy) betükből áll; csak emlékkövekre (lapides) vésve fordul elő és a római feliratokon levő írást utánozza. Innen: *L. stilus* a régieknél, különösen a római feliratoknál szokásos mondatokat utánzó írásmód, továbbá átvitten rövid, velős kifejezésű mondatszerkezet.

Lapidatio (lat.), megkövezés, az ókori népitélet eljárása.

Lapidot-Swarth, *Helene*, holland költőnő, szül. Amsterdamban 1859 okt. 25. Első verseit francia nyelven írta: Fleurs de rêve (1879); Les Printanières (1882). A 90-es évektől fogva azonban holland nyelven jelentek meg művei: Poezie (Amsterdam 1892); Verzen (u. o. 1893) és Gedichten (u. o. 1902); Octoberlover (Októberi lomb) (u. o. 1903). L. mesterileg uralkodik a nyelven, mint ez különösen szonettjeiben, melyek formakészsége meglepő, nyilvánul meg.

Lapilli (lat.), a vulkáni kitörés alkalmával a kráterből kihányt apró, mogyoró- v. diónagyságú kődarabok. *Rapilli*-nek is mondják, nápolyi tájszólás szerint. L. *Vulkánosság*.

Lapin (franc., ejtsd: lapeñ), l. *Nyulak*.

Lapincs *(Lafnitz)*, a Rába baloldali mellékfolyója. Ered Stájerország K.-i határán, Lapincs-Újtelep és Dobrafalva közt; 55 km. hosszuságban ez Magyarország határa, Szentgotthárdnál torkollik. Hossza kb. 90 km.

Lapincsolaszi (azelőtt: *Olaszfalu)*, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 730 német lak., u. p. Nagyfalva, u. t. Szentgotthárd.

Lapincsújtelek, kisk. Vas vm. felsőőri j.-ban, (1910) 601 német és cigány lak., u. p. és u. t. Pinkafő.

Lapińsky *Teofil*, 1848—49-iki honvédszázados, galiciai származású, a bécsi Theresianum növendéke volt. A császári hadseregben tüzér, majd dragonyos tiszt volt. A magyar honvédségbe lépve Nagy-Sándor József hadtestében harcolt mint ütegparancsnok. A világosi fegyverletétel után Komáromba jutott s ennek kapitulációja után Hamburgban telepedett le egy időre. Itt írta meg 1850.: Der Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849 c. művét, melynek

egyoldalú felfogását *Nedbal* honvédezredes nyomban visszautasította (Kritische Bemerkungen, Hamburg 1850). A keleti háború kitörésekor L. Konstantinápolyba ment, törökké lett s *Tefik bej* néven a cserkeszek élén harcolt két éven át az oroszok ellen. Itteni élményeit is megirta: Die Bergvölker des Kaukasus und ihr Freiheitskampf gegen die Russen címen. 1863-ban részt vett a lengyel felkelésben, azután Párisba menekült s itt élt haláláig.

Lápi póc (*Umbra canina* Marsigli, állat), l. *Póchalak*.

Lapis (lat.) a. m. kő. *L. albanus*, peperin; *L. bezoardicus*, bezoárkő; *L. calaminaris*, cinkkarbonát gálma; *L. cancrorum*, ú. n. rákszem; *L. causticus (chirurgorum)*, rúdalakú káliumhidroxid, azelőtt maratásra használt, elavult orvosszer; *L. divinus seu ophtalmicus*, szentkő, szemkő (cuprum aluminatum), rézgálic, timsó és kevés kámfor keveréke, a szemészetben volt használatos; *L. haematitis*, rostos vörös vaskő; *L. infernalis*, pokolkő, ezüstnitrát v. salétromsavas ezüst, sebek, fekélyek edzésére használják; *L. infern. nitratus*, salétrommal összeolvasztott pokolkő; *L. mitigatus*, salétromsavas ezüst és salétrom keverékéből készül, a szemészetben használatos; *L. nephriticus*, nefrit; *L. philosophicus (philosophorum)*, bölcsek köve; *L. pumicis*, habkő v. horzsakő; *L. solaris*, bolognai világítókő, l. *Bárium szulfidjai*; *L. specularis*, máriaüveg, gipsz.

Lapis crucifer (lat.) v. *keresztkő*, l. *Andaluzit* és *Sztaurolit*.

Lapis lazuli (ásv.), l. *Lazurit*.

Lapis mutabilis, drágakő, a. m. hidrofán-opál.

Lapispatak, kisk. Sáros vm. lemesi j.-ban, (1910) 606 tót és magyar lak., u. p. és u. t. Lemes.

Lapis refugii (lat.), l. *Menedékszirt*.

Lapistyán, a szivárványos ökle (*Rhodeus amarus* Bloch.) népies neve. L. *Ökle*.

Lápisz (*lapis*, lat.) a. m. kő. Az orvosok ma rendszerint a *L. infernalist* értik alatta, l. *Lapis*.

Lápi szén, a barnaszénnek egyik neme, mely mocsaras és lápos helyeken élő növényekből keletkezett és vaskos, repedezett tömegekben fordul elő.

Lápisznyomás, l. *Szövetnyomtatás*.

Lapithák, Thesszália hegyei közé képzelt nép a görög mondában. Királyuknak, *Peirithoosnak* (l. o.) Hippodameiával való lakodalmán a L. és a Kentaurosok között véres ütközet támad, melyben a L. győznek.

Lapka. A fémből, melyet pénzzé kell kiverni, rudakat öntenek, ezeket a pénz kellő vastagságára kihengerlik, azután kivágják belőlük a pénz nagyságának megfelelő kis korongokat, a L.-kat.

Lápkivonat, a lápfürdő (l. o.) pótlására szánt folyékony tőzegkivonat, melyből 1—2 liter a fürdő vizéhez öntendő. Némi bőrizgató és cserző hatáson kívül nincsen más hatása és nem pótolja a lápfürdőt.

Lápkút, ingó lápon mutatkozó kis tükrök, amelyekbe a csíkkasokat állítják, hogy a levegőre felszálló csíkok ezekben megfogózzanak.

Laplace (ejtsd: —plász). 1. *Cyrille Pierre Théodore*, francia tengeri utazó, szül. az Atlanti-óceánon 1793 nov. 7., megh. Brestben 1875 jan. 24. Kétszer (1830—32 és 1837—40) körülhajózta a földet; 1857. bresti tengerészprefektus lett. Útleírásai: Voyage autour du monde (Paris 1839, 5 köt.); Campagne de circumnavigation de la frégate l'Artémise (1845—48., 6 köt.).

2. *L.*, *Pierre Simon, marquis de*, francia matematikus és csillagász, szül. Beaumont en Angeban 1749 márc. 28-án, meghalt Párisban 1827 márc. 5. Szülővárosában a katonai iskolán a matematika tanára, majd Párisban a tüzérségi tanfolyam examinátora lett. 1773-ban az akadémia tagjává választották. A francia forradalom első idejében a Commission des poids et mésures tagja és az École normale tanára volt; a konzulátus alatt 1799. belügyminiszter, azután a tanács tagja és kancellárja lett; 1803. tisztán tudományos tevékenységéhez tért vissza. Napoleon gróffá, XVIII. Lajos pairré és marquis-vá nevezte ki. Műveinek teljes kiadását halála után közköltségen indították meg (Paris 1843—48, 7 köt.). L. Newton halála óta az asztronómia legkiválóbb szelleme és legtermékenyebb írója és Mécanique céleste című nagy műve (Paris 1799, I. II. köt., 1804. III. IV. köt., 1825. V. köt., új kiadás Paris 1878—82) folytatása és mélyítése Newton művének. L. ezen munkája bátran nevezhető a modern asztronómia leggazdagabb forrásának. Főművének kitűnő, teljesen matematika nélkül magyarázó népszerű kivonata az Exposition du système du monde (Paris 1796, 2 köt.), mely 1796—1835. 6 kiadást ért s egyebek között L. híres kozmogóniáját is tartalmazza. Nem csillagászati művei közül fontosak: Théorie analytique des probabilités (Paris 1812, 3. kiad. 1820) és Essai philosophique sur les probabilités (1814, 6. kiadás 1840), melyek a valószinüségi számításra vonatkozó kutatásait tartalmazzák, s egynéhány, a kémiára és hőtanra vonatkozó értekezése. Összes művei 1878 óta a párisi akadémia új kiadásában jelentek meg.

Laplace-féle elmélet, l. *Kozmogónia*.

Láplány (növ.), l. *Tőzegrozmaring*.

La Plata. 1. *Rio de L.*, Dél-Amerikának az Amazonas után nagyságra második folyamtorkolata, ebbe ömlik a *Paranával* (l. o.) egyesült *Paraguay* (l. o.) és az *Uruguay* (l. o.). Ez a föld legszélesebb tölcsértorkolata, Buenos-Ayresnél 40 km., Montevideo és Punta de las Piedras közt 105 km. széles és végül 220 km.-re tágul ki. A torkolat tulajdonképen sülyedt medence, benne csak Montevideo és Buenos-Ayres kikötője a használható, a Paraguay-Guacu torkolati ága hajózható, ezt a Martin-Garcia argentinai sziget védi. A braziliai magasföld D.-i részének csaknem minden vize ebbe ömlik, vizkörnyéke kb. 3.104,000 km², hajózható folyóinak hosszúsága mintegy 30,000 km. Politikai tekintetben Bolivia és Brazilia egy része, Uruguay, Paraguay és Argentina terül el a L. vizvidékén, ez utóbbi hármat ezért *L.-államoknak* is nevezik. A L. felfedezője Juan Diaz de Solis 1515.; 1853. az angol Davy, 1853—1856-ig az amerikai Page kutatta át részletesebben. L. még *Nemzetközi folyók*.

2. *L.*, Buenos-Ayres argentinai tartomány *fővárosa* (Buenos-Ayrestől 56 km.-nyire) a Santiago

mellett, Ensenada kikötővel és Tolosa külvárossal, (1910) 100,608 lak.; számos szép középülete van. Belső kikötőterülete 800 hektárnyi és csatorna köti össze a Parana-torkolattal. L.-t 1882. törvénnyel alapították.

La Plata-államok, l. *La Plata*, 1.

Lápleletek. Európa ÉNy.-i részeiben, különösen a dániai, schleswigi és holsteini tőzegmocsaras vidékeken előforduló őskori leletek a kőkortól kezdve a Vikingek idejéig, melyek részben elrejtett, részben fogadalmi (isteneknek fölajánlt) tárgyakból állnak. Régészeti fontosságuk nemcsak abban áll, hogy bizonyítékot szolgáltatnak a különböző korbeli leletek egymás utáni sorrendjének megállapítására, hanem abban is, hogy a romlandóbb tárgyakat is, mint pl. elsülyedt csónakokat, ruhaneműeket stb. megőrizték.

Lápmarha a. m. *lapálymarha* (l. o.).

Lápmetsző, félholdalakú, nyélre erősített vágó szerszám, amelynek segítségével a csíkász lápkutakat vág.

Lapo, másik neve *Arnolfo di Cambio* (l. o.) olasz építésznek.

Lapoc *(spatula)*, a szájüreg- és garatvizsgálatoknál a nyelv leszorítására használt eszköz, mely igen különböző alakú, az egyik végén mindig laposan kiszélesedő.

Lapocka *(scapula)*, a vállöv hátulsó nagyobb felét alkotó, az emberen széles, lapos csont. Vele alkot izületet a felkarcsont.

Lapocka-nyelvcsonti izom *(m. omohyoideus)* a felületes nyakizmokhoz tartozik.

Lapockatánc, népies tréfás tánc; az Alföldön és a Dunántúl lejtették a mult század elején. Lehetséges, hogy nem is magyar eredetű tánc, hanem Ausztriából került a nyugat-határszéli megyékbe.

Lapolás, az ácsmunkában a fakötések oly neme, amelynél az összekapcsolt két-két gerenda mindegyikét vastagságának felényire vágják ki v. pedig olyformán, hogy a kivágott vastagságok összege megegyezik egy gerendavastagsággal. Az egymásba lapolt gerendák ezek szerint egy síkban feküsznek. A L. lehet egyszerű, lépcsős, fecskefarkalakú, ferde v. horoglapolás. Utóbbit egyszersmind francia kötésnek vagy rovásos sarok-átlapolásnak is nevezik. Erősen igénybe vett faalkotórészeknél célszerű a sarok-átlapolás, amelynél a farostok csak hosszukban láthatók.

Laponya, a szivárványos ökle *(Rhodeus amarus* Bloch.) népies neve. L. *Ökle*.

La Porte, Indiana északamerikai állam L. countyjának fővárosa, termékeny vidéken, (1910) 10,525 lak., mezőgazdasági iparral.

Laportea *Gaud.* (növ.), az Urticaceae (Csalánfélék) család génusza; 25 faja néhány északamerikai kivételével a forró övön van elterjedve. Emezek közül a *L. canadensis* L. 1 m. magas, évelő növény, mely fonásra alkalmas rostokat szolgáltat. Több faj égetően csípős, mint a csalán; trópusi vidékeken bénulást gyógyítanak velük, ilyen a *L. decumana* (Rumph.) Wedd, mely hazájában (Molukki-szigetek) egyúttal kerti növény is.

Lapos, kisk. Sáros várm. girálti j.-ban, (1910) 427 tót lak., u. p. Magyarkaproncza, u. t. Magyarraszlavicza.

Lápos, 1. *folyó*, a Szamos balоldali mellékvize, ered Szolnok-Doboka vmegye É.-i határán, félkörívben É. felé kanyarodik a kezdetben D.-i futásából, Aranyosmezőnél torkollik. Hossza mintegy 115 km., jobbról a Kapnikot s a Fernezelyt veszi föl. — 2. *L.*, l. *Lápos-hegység*.

Láposbánya, kisk. Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 1355 oláh és magyar lak.; u. p. Misztótfalu, u. t. Busáng-Misztótfalu. L. vidékén bányásznak ezüstöt, aranyat és ólmot. Van itt m. kir. kohómű. A kincstári bányák a fernezelyi bányákkal közös kezelés alatt állanak (l. *Alsófernezely)*.

Láposdebrek, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 548 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyarlápos.

Lapos dombormű, l. *Bas-relief*.

Laposfejüek, indiánus törzsek, l. *Flathead*.

Laposfejűség (gör. *platykephalia, tapinokephalia)*, keletkezhetik a koponyavarratok rendellenes korai összeforradásakor vagy pedig mesterséges *koponyatorzítás* (l. o.) következtében, ami egyes amerikai indiánus törzseknél van szokásban (laposfejű indiánusok).

Laposférgek *(Platyhelminthes* v. *Platodes*. állat), a Férgek állatkörének legalsóbb osztálya, amelybe leggyakrabban ízeletlen, erősen lapított testü állatok tartoznak s ezek v. szabadon élnek, v. pedig élősködnek. A szabadon élők testét finom csillangók fedik, míg ellenben az élősködőkét vékonyabb v. vastagabb, majd sima, majd sculpturás cuticula takarja s a csillangókat csupán egyik-másik szabadon élő lárvaalakon találjuk meg. Nagy részüknek egyénei egyenkint élnek, míg másoké állatláncolatot alkotnak (Cestoda). Idegrendszerük mindig igen egyszerű és középpontját a garat fölött fekvő két dúc, a garatfeletti dúc alkotja, amelyből aztán több ideg ered. A külső érzékszervek közül a szemek rendesen egyszerű lencsével biró festékfoltok, amelyek azonban a kifejlett élősködőknél hiányzanak. Az izomrendszer bőrizomtömlőt alkot. A bélcsatorna néha meglehetősen fejlett (Turbellaria, Nemertini), máskor többé-kevésbbé csenevész (Trematoda), v. pedig egészen hiányzik (Cestoda). Vérkeringési és lélegző szerveket csupán a Nemertináknál ismerünk. Vízedényrendszerük két vízedénytörzsből áll, amelyek a test két oldalán v. egyenesen, v. hurkoltan futnak le s a test hátulsó végén egy v. két lüktetőhólyagba s innen a szabadba nyilnak. Majdnem valamennyien himnősek és ivarszerveik meglehetős bonyolódott szerkezetűek. Fejlődésük a legtöbb esetben feltünő nemzedékváltozással történik. Négy rendbe osztatnak: 1. *Turbellaria* (örvényférgek), 2. *Nemertini* (zsinórférgek), 3. *Trematoda* (szívóférgek), 4. *Cestoda* (galandférgek).

Laposhal *(Hippoglossus*, állat), a Félszegúszók családjába tartozó halnem. Két faja ismeretes az Atlanti-oceán É.-i részéből és melléktengereiből. Az óriási L. *(H. vulgaris* Flem.) 1·5—2 m. hosszú és súlya a 100, sőt 200 kg.-ot is eléri. Háta barna, hasa tiszta fehér. Az Északi Jeges-tengerben és Európa É.-i partjain honos. Húsa ízletes.

Lápos-hegység, a Vihorlát-Gutin eruptivus vonulatnak legdélibb tagja a Cziblessel együtt, Máramaros és Szolnok-Doboka vmegyék határán.

Legmagasabb csúcsa a Prizlop (1336 m.), D.-i oldaláról a Lápos és mellékvizei fakadnak. Lápos és Láposbánya vidékén a hegységben bányák vannak.

Láposhidegkút (azelőtt : *Hidegkút)*, kisközség Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 838 oláh lak. ; u. p. és u. t. Nagybánya.

Laposlángzó, l. *Petróleumlámpák.*

Lapos medúzák (állat), l. *Leptomedúzák.*

Lapos menta, *széles menta, balzsammenta* (növ.), a *Chrysanthemum balsamita* L. nevű, balzsamos illatú fészkes növény. Keletről származik, Európában, hazánkban is közönséges parasztvirág, csak ősszel virágzik. Hosszúkás, széles levelét a nép templomba viszi vagy imádságos könyvében megszárítja s időnként szagolgatja. Csípős keserű ízű, göresesillapítóul házi orvosság.

Laposorrúság, l. *Platyrrhinia.*

Lapos öltés, l. *Hímzés.*

Lapos pata, melynek fala a talppal hegyes szöget formál.

Lápospataka, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 676 oláh lak. ; u. p. Rohi, u. t. Magyarlápos.

Lapostetű, *fantetű (Phthyrius pubis* L.), a Félfedelesszárnyuak rendjébe, az állati tetvek csoportjába és a Pediculidák családjába tartozó rovarfaj. Az emberi bőr bármely szőrös helyén — kivévén a fejet — előfordulhat, de örömest tartózkodik a fandomb (regio inguinalis) szőrözetén és ha nagyon elszaporodik, akkor elterjedhet a végtagokra, hónaljra, mellre, sőt gyakran a szakállon és a szemöldökön is található. Szürkéssárga, szürkésfehér színű. Kisebb, de szélesebb, mint a fej- vagy ruhatetű. A hím 0·8—1·0 mm. hosszú és 0·5—0·6 mm. széles, míg a nőstény nagyobb, 1·12 mm. Tojása elliptikus alakú, 0·8—0·9 mm. hosszú és 0·4—0·5 mm. széles. Teste lapos és széles, feje széles, szipókája rövid, először végtagjaival gödröt készít a bőrben s úgy helyezi oda fejét. Igen szapora állat. Nem átalakuló. A kicsinyek háromszor vedlenek. Kifejlődésükre 14 nap szükséges. Orvosi szerül a higanykenőccsel (huszárzsír), 1% szublimát-oldattal, perubalzsammal, petroleummal stb.-vel való többszöri bedörzsölés ajánlható. Leggyorsabban pusztítja el a L.-ket a kénéter (aether sulfuricus), mely fájdalmas égető érzést okoz ugyan, de egyszeri bekenésre használ.

Laposvas, vasszerkezeti elem, melynek keresztmetszete hosszukás négyszög. Szokásos vastagsága 6—25 mm. Ha keskeny (50—160 mm.), akkor *szalagvas* a neve, ha szélesebb, akkor *lemez*, v. *vaslemez.*

Lapos zsinór, l. *Zsinór.*

Lapouge (ejtsd: lapúzs), *Georges Vacher de*, francia antropológus, szül. 1854 dec. 12. Neuville de Poitou-ban. 1886—93-ig a montpellier-i s 1893—1900-ig a párisi egyetem, 1900 óta a poitiers-i egyetem könyvtárosa volt. 1886—93-ig előadásokat is tartott az egyetemen az antropológiából s főleg a szociál-antropológiából. Franciaországban ő a megalapítója a társadalmi embertannak (anthropologia sociologica), melyet újabban Németországban oly nagy mértékben művelnek. Főbb művei : Essai historique sur le conseil privé ou conseil des parties (Paris 1878) ; Études sur la nature et sur l'évolution historique du droit de succession (1885) ; L'anthropologie et la science politique (1887) ; Les sélections sociales (1896) ; The fundamental laws of anthroposociology (Chicago 1897) ; L'Aryen, son rôle social (Paris 1899) ; Die Entartung etc. (1906).

Lapovci, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1910) 554 horvát és német lak. ; u. p. és u. t. Diakovár.

Lapozás, l. *Oltás.*

Lapozó kaptár, l. *Kaptár.*

Lapőr, a *custos* (l. o.) neve a nyomdászatban.

Lapp, nép, l. *Lappok.*

Lappa *(Kung-pak)*, kikötő Kuang-tung kínai tartományban, a Kanton-folyó partján, 1887 óta az idegenek számára is nyitva van.

Lappa *Juss.* (növ.), l. *Bojtorján.*

Lappália (német-latin) a. m. haszontalanság, értéktelen kicsiség.

Lappangási idő v. *inkubációs idő*, a fertőző betegségek azon szaka (inkubációs stádium), amely a fertőzés és a fertőző betegség kitörése között eltelik, l. *Fertőző betegségek.*

Lappangó élet *(anabiosis)*, több gerinctelen állatnak az a tulajdonsága, hogy kedvezőtlen viszonyok közt (pl. a víz beszáradásakor vagy befagyásakor stb.) rövidebb-hosszabb időre életműködéseiket ideiglenesen beszüntetik s tetszhalálszerű állapotba merülnek s ha a viszonyok kedvezőre fordulnak, lassanként ismét felélednek s az életet ott folytatják, ahol azelőtt elhagyták. A L. nemcsak a kifejlődött állatoknál, hanem főleg petéiknél gyakori ; azonfelül a növényi magvaknál is előfordul. Az állatok sorában különösen az ázalékállatok (Infusoria), a kerekesférgek (Rotatoria), a fonálférgek (Nematoda, pl. *Tylenchus scandeus* Schn., melyet Barkernek a beszáradás után 27 év mulva sikerült életre kelteni), a medveállatkák (Tardigrada, pl. *Macrobiotus Hufelandi* Schultze), egyes puhatestüek (Mollusca, pl. *Helix maculosa* L.), alsóbbrendű növények (mohok, zuzmók, egyes moszatok, pl. Nostoc, gombák pl. Tremella) és a magasabbrendű növények magvai tűnnek ki a L. tulajdonságával. A L. tulajdonképpen alkalmazkodás a hideghez és szárazsághoz. A L.-nél csak az aktív élet szünetel s nem az élet maga, mit az is igazol, hogy pl. a hideg hatására tetszhalottszerű állapotba merülő állatok egy bizonyos hidegségi fokon túl már kedvező körülmények közé hozva sem élednek fel.

Lappangó őrjáratok, így nevezték a mult század első felében (1849-ig) az ellenségnek felkeresésére és a terep átkutatására kiküldött őrjáratokat; jelenleg *hírszerző járőröknek* nevezik.

Lappantyú a. m. *kecskefejő*, l. *Kecskefejő-félék.*

Lappantyúfélék (állat), l. *Kecskefejő-félék.*

Lapparent (ejtsd: lapparañ), *Albert de*, francia geológus, szül. Bourgesban 1839 dec. 30., megh. Párisban 1908 máj. 5. Bányamérnöknek készült s 1863-ban Déltirol geológiai fölvételében részt véve, 1865-ben Franciaország geológiai térképének készítésével bízták meg. A francia tudományos akadémia 1897. *Descloizeaux* helyére tagjául választotta. Főműve : Traité de Géologie e. öt kiadást ért meg, utolsó kiadása 1906. Páris-

ban jelent meg és több mint 2000 oldalon 880 ábrával a geológia minden kérdését kimerítően tárgyalja. Másik nagy munkája: a Leçons de Géographie physique címen a fizikai földrajz legkimerítőbb tárgyalása. Őt tartják a geológusok a legtermékenyebb sztratigráfusnak, akinek biztos tudását költői stílus aranyozza meg. Életrajzát a *Földtani Közlöny* 1908. évi 38. kötetének 690. oldalán *Papp* Károly ismertette.

Lápperzselés v. *tőzegperzselés*, l. *Láptelkesítés*.

L'appétit vient en mangeant (franc., ejtsd: lapetí vieñ tañ mañzsañ) a. m. az étvágy evés közben támad. Rabelais Gargantuájában fordul elő s azt jelenti, hogy az emberi vágyak a siker arányában növekednek.

Lappets (ang., ejtsd: leppetss), legfinomabb pamutfonalból készült likacsos mintás szövet.

Lappföld *(Lappmark)*, a benszülötteknél *Same ädnam*, Európa ÉNy.-i részében lappoktól lakott vidék. Négy ország közt oszlik meg: Norvégiából magában foglalja Finnmarkent, Oroszországból Kola félszigetet, Finnországból Uleåborg kormányzóság egy részét és Svédországból a következő járásokat: Asele-, Umeå-, Piteå-, Luleå- és Torneå-Lappmarkot. Az egész terület 385,000 km², lakóinak száma kb. 100,000 s ezek között mintegy 34,000 a lapp eredetű. A svéd L. erdős, zord, számos folyammedertől átszelt magasföld, melytől D.-re tavakkal és mocsarakkal fedett terrasz s fenyvesekkel és kitünő legelőkkel takart tengermellék terül el. A lakosság itt a legsűrűbb, míg a hegyes vidékeken legfölebb nomadizáló lappok bolyonganak. L. *Lappok*.

Lapp nyelv, a finn-ugor nyelvcsaládnak az a tagja, melyet a Svédország, Norvégia, Finnország s a Kola félsziget legészakibb részein lakó lappok (l. o.) beszélnek. A L.-nek négy fő nyelvjárása van, ú. m. a svéd-lapp, a norvég-lapp, az Enare-lapp (az enare-i kerületben) s a kola-lapp. A L. egyes nyelvjárásairól nyelvtani vázlatokat és szövegeket közöltek *Nielsen*, *Wiklund*, *Lönrot*, *Genetz* s nálunk *Halász* Ignác, ki három ízben is tett tanulmányutat a lappoknál. V. ö. *Halász* I., Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok (Budapest 1881); u. a., Svéd-lapp nyelv (1885–95. u. o.); tov. *Szinnyei* Magyar Nyelvhasonlításának bevezetését.

Lappok, a mongolság finn ágából való nép az ú. n. Lappföld (l. o.) területén; ennek megfelelően norvég (mintegy 20,000), svéd (10,000) és finn-orosz (4000 főnyi tömegben) alattvalók. Kisebb töredék van még Kola félszigeten is. Magukat szabmeladasz-nak (mocsárlakók), nyelvüket szabme-nak mondják. Ma a L. általában keresztények, még pedig a skandinávok evangélikusok, az orosz területen élők ortodoxok, az ősi samán vallásnak alig maradt nyoma. Életmódjuk, ruházatuk, termetük a sarköv világához módosult. Földkunyhóik (káma, gamma) szerény berendezésüek, nyáron vászonsátrakban laknak. A hegyvidékiek rénszarvastenyésztők, az erdőöv lakói vadászatból és halászatból élnek, a partvidékieknek csekély földmívelésük is van. Fajrokonaik a XVII. sz.-ban bevándorlott quan-ok, szuomik, kik a skandináv hegyekben főleg állattenyésztésből élnek. Nyelvüket lásd *Lapp nyelv*. Hazai tudósaink és utazóink közül főleg *Sajnovics* és *Halász* Ignác foglalkoztak bővebben a L.-kal. Az ő idevágó munkáikon kívül v. ö. *Báthori* F., Lappföld és népe (Budapest 1906); *Bán* Aladár, A lappok mythosi emlékei (u. o. 1905); *Passarge*, Fahrten in Schweden u. Lappland (Berlin 1897).

Lappula (növ.), l. *Echinospermum*.

Laprade (ejtsd: lapräd), *Victor de*, francia író, szül. Montbrisonban 1812 jan. 13., megh. Lyonban 1883 dec. 13. Költészete, mely Lamartine hatása alatt áll, előbb panteisztikus színezettel birt, később határozottan keresztény irányt vett. Főbb verskötetei: Odes et poèmes (1843); Poèmes évangéliques (1852); Idylles héroiques (1857); Pernette (epikus költemény 1868); Poèmes civiques (szatirák, 1873). V. ö. E. *Biré*, V. de L. (Paris 1886); L. *Roux*, V. de L. (Lyon 1888); J. *Sageret*, Les grands convertis (Paris 1906).

La propriété c'est le vol (franc., ejtsd: la proprieté szé lö vol) a. m. a tulajdon lopás; híres szocialista tétel, melyet *Proudhon* (l. o.) állított föl.

Láprozmaring (növ.), l. *Tőzegrozmaring*.

Lapsi (lat.) a. m. elesettek; azok a keresztények, kik az üldözések korában a pogány erőszaknak engedve áldoztak az isteneknek. Az ily elesetteket az üldözés megszünte után több osztályba sorozták és különféleképen nevezték. Voltak t. i., kik a kínzásoktól szabadulandók, az isteneknek áldoztak (sacrificati), mások, kik tiszteletükre tömjént gyujtottak (thurificati); ismét mások, kik pénzért bizonyítványt vettek, mintha áldoztak volna, noha azt valóban nem tették (libellatici), vagy nevüket egyszerüen a császári parancsnak engedelmeskedők hivatalos jegyzékébe iratták (acta facientes); ismét mások, kik a szent edényeket és könyveket a pogányoknak kiszolgáltatták (traditores). Az elesettek visszavétele az egyházba csak több évi vezeklés után történhetett, amit a vértanuk közbenjárása v. valamely hitvallónak békejegye (libellus pacis) megrövidíthetett. Emiatt nagy viták folytak, kivált Szt. Ciprián, ki a szigorúbb gyakorlat mellett volt és Felicissimus s Novatus, valamint a novatianusok között. V. ö. *Chabalier*, Les L. dans l'Église d'Afrique (1904).

Lapsinszky *János*, egyházi író, szül. Tályán 1817 nov. 17., megh. Novajban 1891 dec. 31. Pappá szentelték 1843 júl. 23. 1853-ban pélyi, később novaji plébános lett. A szabadságharc idején tapintatos fellépésével megmentette Jászalsószentgyörgy városát az oroszok pusztításától. E miatt háromszor haditörvényszék elé állították, de ártatlansága kiderülvén, felmentést nyert. Önálló munkái: *Az anyátlanok életharcai* (Történelmi regény IV. Béla idejéből, 4 köt., Eger 1862); *Mezei csillag* (u. o. 1858); *Nagy rózsás kert* (imakönyv, Budapest 1880). V. ö. *Koncz* Á., Egri egyhm. papok az irodalmi téren.

Láp-sók, l. *Ásványvizek* és *Lápfürdő*.

Lapsus (lat.) a. m. esés, hiba. *L. calami*, tollhiba. *L. linguae*, nyelvbotlás. *L. memoriae*, az emlékezőtehetség botlása.

Lapszám v. *oldalszám*. Könyvek, ujságok stb. oldalait a könyvnyomtató meg szokta számozni. Könyvek hosszabb bevezetései fölé rendszerint római számokat tesznek.

Lapszámozó gép, készülék különösen üzleti könyvek lapjainak számozására. Nyéllel ellátott és kézi használatra való gép ez, melyben festékpárna és számokat tartalmazó karikák vannak s ezek lenyomás által forgathatók. Minden karika 0-tól 9-ig tartalmazza a számokat s az egyeseket nyomó karika minden egyes, a tizeseket nyomó minden tizedik s a százasokat nyomó minden századik számnál fordul eggyel magasabb számra, de lehet úgy is beigazítani, hogy két egyforma számot nyomjon és csak azután forduljon egyet a karika. L. még *Számozó készülék*.

Lapsziszta-tó, kicsiny, nádassal födött tó a Janinai poljében.

Lapszövet (növ.) v. egyrétű sejtlap, a szöveteknek egyrétű alakja, amelynek sejtjei oszlás folytán csupán hosszaságban és szélességben terjeszkednek, vastagságuk csupán csak egy sejtsornyi. L. különösen a moszatok körében van. A mohák levele is L., kivéve a középérnek megfelelő részt.

Lápszövő (növ.), l. *Cladium*.

Lapta a. m. *labda* (l. o.).

Laptár, az öreghálό használatánál szükséges ladikok közül az, melyen a segédszemélyzet, a vontató kötelek s a kifogott halak fölvételére szolgáló láda vannak elhelyezve.

Laptáros, a halászbokornak az a tagja, aki partra való halászáskor a parton marad, az egyik *apacsot* (l. o.) a part közelében tartja, míg a többi a ladikon beevez, a hálót kiveti, azzal kerít s végül a második apacsot a partra kihozza.

Láptelkesítés, a talajjavításnak egy neme, melyet *lápoknál* alkalmaznak. A lápok természete, a földréteg terjedelme, összetétele és gazdagsága szerint a L.-nek különféle módjai nyernek alkalmazást, ú. m. a *tőzegperzselés*, a *fen-* vagy *veenkultúra* s a *Rimpau-féle tölteskultúra*. Mindezeket a fölösleges víznek lecsapolása előzi meg. A vízmentesítés után a lápokat legelőbb réteknek s legelőknek használják. Szántóföldi használatra előbb a tőzeget kell eltávolítani, ennek legprimitívebb módja a tőzeg felperzselése, mikor is a területet ősszel feltörik s tavaszkor, mihelyt kellően megszikkadt, meggyujtják. Az ily módon nyert hamuban tatárkát, zabot, burgonyát termelnek 5—6 éven keresztül, mire a kiélt lápot 20—30 évig magára hagyják, hogy aztán a lápperzselést megint ismételhessék. A lápperzselés tehát tulajdonképpen talajdevasztáció és rablógazdaság, melynek még az a nagy hátránya, hogy a perzselésnél keletkező, egész tartományokat elárasztó, fojtó füst embernek, állatnak s a növényzetnek egyaránt ártalmas. A *Rimpau-féle tölteskultúránál* a telkesítendő területet nagy nyilt árkokkal lecsapolják s az árkokból kikerülő földet 10 cm. vastagságban a telkesített területen elterítik; a művelés alkalmával a földréteget a tőzeggel nem keverik össze, mert ennek az a rendeltetése, hogy a tőzeget a gyors kiszáradástól megóvja. Fedésre legjobbnak a homok bizonyult. A lecsapoló árkokat párhuzamosan 25 m. távolságnyira ássák s vízvezető csatornákkal kapcsolják össze. Az ily módon keletkező 25 m. széles és különböző hosszuságú, homokkal borított töltésektől nyerte e rendszer elnevezését. Az ilyen töltéseken a legtöbb kulturnövény sikerrel termelhető, különösen a repce, a zab, az árpa, a burgonya, a répa, a káposzta, a bab s a takarmányfüvek. Másrészt tekintetbe veendő, hogy a telkesítési költség is nagyon tekintélyes, kat. holdanként 140—300 korona között váltakozik. L. még *Fénkultura*.

Laptolás, dunai hajósok azt a műveletet nevezik így, midőn a vontató v. partikötelet, melyet nagy súlyánál fogva csak nagy nehézséggel húzhatnának be a hajóra, a part felőli végén kezdve a ladikba felszedik s úgy viszik a hajóra; vagy midőn egy cölömp kötelét s ezen a cölömpöt tartó horgonyt a vízből csónakba emelik, a kötelet föl- v. beszedik.

Laptoló háló, az öreghálóhoz hasonló, de annál jóval rövidebb, legfeljebb 70 m. hosszú háló, amellyel többnyire a folyó közepén halásznak.

Láptőzeg, l. *Tőzeg*.

Lapu (növ.), néhol *lapi*, általában nagy és széles levél; pl. acsa-L., l. *Petasites*; édes-L., l. *Rumex*; szamár-L., l. *Onopordon, Tussilago, Xanthium*; malac-L., véres-L., l. *Hypochaeris*; úti-L., l. *Plantago*.

La Puebla *de la Reina de los Angeles*, lásd *Los Angeles*.

Lapujtő, kisk. Nógrád vm. füleki j.-ban, (1910) 1395 magyar lak.; postahivatal, u. t. Salgótarján. Környékén őskori leleteket találtak.

Lapultság, l. *Földi ellipszoid*.

Lapupatak, kisk. Kolozs vm. hidalmási j.-ban, (1910) 458 oláh lak.; u. p. Magyarzsombor, u. t. Egeres.

Lapurdum, *Bayonne* francia város ókori neve.

Lapusnik (most *Bégalaposnok*), kisk. Krassó-Szörény vm. bégai j.-ban, (1910) 548 oláh lak.; u. p. és u. t. Balincz. — L. még *Nagylaposnok*.

Lapusnyak, kisközség Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 639 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Hunyaddobra.

Laquea, narancsszínű ázsiai karneol, melyből gyöngyöket és golyókat csiszolnak.

Laque burgauté (franc., ejtsd: lak bürgoté), kinai lakkmunka lapos gyöngyház- és arany-darabkákkal.

Laqueus (lat.), a kötéllel való kivégzés, megfojtás a régi rómaiaknál.

Lar, l. *Lares*.

Lar, Larisztán perzsa tartomány fővárosa, kupolás nagy bazárral; sziklán épített citadellával; élénk dohánykereskedéssel; kb. 7000 lak.

Lar (állat), a fehérkezű gibbon (*Hylobates lar* L.) neve. L. *Gibbon*.

Lara (v. *Larunda*), a régi latin néphitben a halál országának, a föld mélyének úrnője.

Lara, Venezuela állama Carabobo, Falcon, Los Andes és Zamora közt, területe 19,800 km², (1930) 189,624 lak. D.-i részét hegyek borítják; folyói: a Tocuyo és Yaracu a Karibi-tengerbe ömlenek. Fővárosa Barquisimoto.

Lara, *Isidore Cohen*, francia zeneszerző, szül. 1860. Londonban. Egyideig a montecarlói operaház karmestere volt. Dalművei: Sanga (1906); Messalina (1906); Soléa (1907); Naïl (1912).

La Rabida, kolostor, l. *Huelva*, 2.

Larache (*Larais*), marokkói város, l. *Arais*.

Laramie, 1. *hegység*, a Sziklás-hegység egy része a Wind-river és Front-range hegységek közt,

tulajdonképen a magas *L. plató* v. puszta K. felé hirtelen leszakadó pereme Wyoming északamerikai állam DK.-i szögletében. Átlagos magassága 2600 m., legmagasabb csúcsa a L. 2750 m. A L. plató leginkább olyan rétegekből áll, amelyek a kréta- és a harmadkori formációk közé tartoznak, rendszerint a felső krétához számítják s mivel itt jellemzően nagyon el vannak terjedve, *L.-rétegeknek* v. *L.-formációnak* is nevezik. — 2. *L., folyó*, a Platte 250 km. hosszú mellékfolyója. — 3. *L.* v. *L.-City*, Albany county *székhelye* Wyomingban, a L. folyó jobbpartján, 2177 m. magasban, (1900) 8207 lak.

Laranda, város, l. *Karamánia*, 2.

Larche (ejtsd: lars), *Raoul*, francia szobrász, szül. Saint-André-de-Cubzac-ban 1860 okt. 22., megh. Párisban 1912 jún. 2. A párisi École des beaux-arts-ban tanult Falguière vezetése alatt. Nevezetesebb szobrai: Tóbiás halfogása (a bordeaux-i muzeumban); Lucrezia és Filippo Lippi; Vihar (a párisi Petit Palais-ban); Jézus az írástudók között (az ageni muzeumban); A tenger (a párisi Luxembourg-muzeumban); Ibolyák (u. o.); Virágzás; Thomas Corneille, Barye mellszobrai, Corot emlékszobra stb. Fiatalabb korában festészettel is foglalkozott és a Salon kapuját is egy képe (Nagyanyám) nyitotta meg előtte 1881.

Larcher, *Claude*, Paul *Bourget* (l. o.) álneve.

Larderellit (ásv.), monoklin fehéres táblák; többnyire csak kivirágzás alakjában fordul elő a toscanai bórsavas lagunákban. Víztartalmú ammoniumborát, képlete: $(NH_4)_2B_{10}O_{16}+5H_2O$.

Lardy, *Charles*, svájci diplomata, szül. Neuenburgban 1847 szept. 27. 1869-ben a párisi svájci követség titkára lett és a kommün alatt a követség ügyeit intézte. 1872-ben követségi tanácsos, 1883. párisi követ lett. A hágai nemzetközi választott biróság megalakulásakor a biróság első svájci tagjául jelölték ki. Munkája: Les législations civiles des cantons suisses en matière de tutelle, de régime matrimonial quant aux biens et de successions (Genève-Neuchâtel 1877). Azonkívül lefordította Bluntschli munkáját: Le droit international codifié (4. kiad., Paris 1886).

La recherche de la paternité est interdite (franc., ejtsd: la rösers dö la paternité e teñterdit) a. m. az atyasági kereset tilos, idézet a francia polg. tvk. (Code Civil) 340. §-ából. L. *Atya*.

Laredo, 1. *járási székhely* Santander spanyol tartományban, a Maron torkolatának D.-i partján, (1910) 5170 lak., halászat és halkereskedés; kikötővel és erőddel. — 2. *L.*, Webb county *székhelye* Texas északamerikai államban, a Rio Grande del Norte mellett Nuevo L. mexikói helységgel szemben, (1910) 14,855 lak., jelentékeny kereskedelme van Mexikóval.

Larentia, *Acca*, l. *Acca Larentia*.

Lares (*Lar*-ok), a régi latinok istenhitében szereplő démonok. A latin paraszt a maga szántóföldét v. szőllejét épúgy a L. védelmében levőnek érezte, mint a maga családi életét. Ezért minden latin ház tűzhelye fölött ott állt egy-egy fából faragott *Lar familiaris* (családi Lar). A néphit elhalt ősök szellemeinek képzelte őket (l. *Házi szellemek)* s ezért minden étkezés alkalmával, de különösen a családi ünnepeken a ház asszonya nekik is juttatott az ételekből. Minthogy a községet is családnak tekintették, ezért Rómában a *L. publici* (állami Larok) is kultuszban részesültek. Rokonjellegű istenségek a *Penates* (l. o.).

Largeau (ejtsd: larzsó), *Victor*, francia Afrika-utazó, szül. Niortban 1840., megh. u. o. 1897 márc. 19. 1875-ben Dél-Algériából a sivatagon át kétszer Ghadameszbe utazott, majd Francia-Guinea kerületi közigazgatási főnöke lett. Művei: Le Sahara (Paris 1876); Le pays de Rirha-Ouargla; Voyage à Ghadamès (1879); Le Sahara algérien; Les déserts de l'Erg (2. kiad., 1882).

Largentière (ejtsd: larzsañtjér), járási székhely Ardèche francia départementban, mély bevágódású völgyben, (1911) 2165 lak., régi kastéllyal, bor- és gyümölcstermelés, selyemtenyésztés; a középkorban művelt ezüstbányái voltak.

Larghetto (olasz, ejtsd: —getto), a *largo*-nál (l. o.) valamivel élénkebb tempo, körülbelül andantino.

Largiana, római táborhely Dáciában a Napoca (Kolozsvár)—Porolissum (Mojgrád) közötti út mentén, a mai Zutor közelében.

Largillière (ejtsd: larzsillyér), *Nicolas de*, francia festő, szül. Párisban 1656., megh. u. o. 1746 márc. 20. Antwerpenben, hol Goubaunak volt tanítványa, a festőcéhbe lépett, azután Angolországban Lely, az ünnepelt arcképfestő hatása alatt dolgozott, majd Párisba visszatérve itt a legelőkelőbb körök kedvelt arcképfestője lett és a legnagyobb akadémiai méltóságokban részesült. Gyakran genreszerűen v. mitológiai átöltöztetésben beállított egyes és csoportképmásai, melyek közül több van a párisi Louvre-ban, a rokokó korának könnyedebb irányába való átmenetet jelzik pl. Rigaud művészetével szemben.

Largitio (lat.), tulajdonképen mindenféle kedvezmény, avagy adakozás, mely a római népnek jutott, tehát játékok, mutatványok, közebédek, gabonakiosztás, pénz stb.

Largo (ol.), a leglassubb zenei tempo, a. m. szélesen. Mint egy *egész* tételre vonatkozó felirás ritka; annál gyakrabban utal a tétel egy részének, főként bevezetésének tempójára.

Largs, város és tengeri fürdő Ayr skót countyban, (1911) 3724 lak.

Laridae (állat), l. *Sirályfélék*.

Lárifári, tulajdonképen a dalok refrénjében előfordulni szokott trillázás, mely az olasz hanglépcső fokainak nevéből (la, re, fa, re) származott; mint közbeszólás, visszautasítása az üres fecsegésnek; mint főnév a. m. ostoba, léha szóbeszéd.

Laringektomia (gör.), a gégének egészben való vagy egyik részének műtéti eltávolítása, melyet főként rosszindulatú daganatoknál, többnyire ráknál végeznek.

Laringitisz (gör.) a. m. gégehurut, gégegyuladás. L. *Gégebetegségek*.

Laringofisszura (gör.), l. *Gégemetszés*.

Laringoftizis (gör.), a. m. gégegümőkór. L. *Gégebetegségek*.

Laringokirurgia (gör.) a m. gégesebészet; a gégebetegségek műtéti gyógyításának tana.

Laringológia (gör.), a gége élettani működésének és betegségeinek tana. *Laringológus*, a gégebajok szakorvosa.

Laringospazmus a. m. hangrésgörcs (l. o.).

Laringostroboszkóp (gör.), a gégetükör és stroboszkóp kombinációja a hangszalagok mozgásainak megfigyelésére. A vizsgáló eszköz és módszer *Örtel*-től származik.

Laringoszkóp (gör.) a. m. gégetükör (l. o.).

Laringoszkópia (gör.), a gége megvizsgálása gégetükör (l. o.) segítségével.

Laringotomia (gör.), l. *Gégemetszés.*

Laringotracheitisz (gör.), a gége és légcső nyákhártyájának hurutos gyuladása. L. *Gégebetegségek.*

Laringotracheotomia *(krikotracheotomia,* gör.), a gége gyűrűporcának és a legfelső 2—3 légcsőporcának átmetszése a középvonalban, fuladás elhárítása céljából. L. *Gégecsőmetszés.*

Larino, város, L. járás és püspökség székhelye Campobasso olasz tartományban, a Biferno partja mellett, (1910) 7000 lak., XIII. sz.-beli katedrálissal, amfiteátrum romjaival. Közelében vannak Larinum romjai.

Lario, a *Como-tó* (l. o.) olasz neve.

Larisa *(Larissa),* több ókori város neve: 1. Thesszaliában, a Peneios folyó partján, a pelazgok fővárosa; a mai Larissza helyén. — 2. *L. Kremaste*, a maliai öböl közelében, a mai Gardiki mellett. — 3. Argos akropoliszának neve. — 4. Asszíria városa a Tigris balpartján. — 5. Szíria városa.

Larissza *(Jenicser-Fanar),* az ugyanily nevű nomosz és eparchia fővárosa, érseki székhely Görögországban, a Szalamvria jobbpartján, vasút mellett, termékeny és szép környéken, (1907) 18,801 lak., elhagyatott bazárokkal, néhány mecsettel és gimnáziummal. Az ókorban *Larisa* (l. o.).

Larisztán, perzsa tartomány Kerman, Farzisztán és a Perzsa-öböl közt, 59,468 km² területtel, körülbelül 90,000 lak. Az esőhiány miatt a föld meglehetősen terméketlen; fővárosa Lar.

Larius lacus, a *Como-tó* (l. o.) római neve.

Larive (ejtsd: larív), *Jean Maudit de,* francia szinész, szül. La Rochelleben 1747 aug. 6., meghalt Montmorencyban 1827 ápr. 30. 1770-ben lépett föl a Comédie Françaiseben s Lehain halála után lett a szinház első hőse: klasszikus szerepeiben nagy sikert ért el. A forradalom alatt gyanuba vették s pörbe fogták, de irnoka elrejtette a pörére vonatkozó iratokat s L. megmenekült. Talma sikerei elől a magánéletbe vonult vissza. Szakmunkákat is írt: Réflexions sur l'art théatral (1801); Cours de déclamation (1804—10).

Larivey vagy *L'Arivey* (ejtsd: larivé), *Pierre,* olasz származású francia iró, szül. Troyesban 1640 körül, megh. u. o. 1611 után. A modern francia vígjáték egyik előkészítője. Kilenc vígjátékot írt, valamennyit olasz minták után, kevés önállósággal, de elevenen és ügyesen. V. ö. J. *Macgillivray,* Life and works of P. L. (Leipzig 1889); P. *Toldo,* La lingua nel teatro di P. L. (Imola 1896).

Larix *Mill.* (növ.), l. *Vörösfenyő.*

Larkhall, előbb önálló város Lanark angol countyban, 1906. Hamiltonnal egyesült s annak egyik nagyobb külvárosa.

Lármás ara *(Ara macao* L., arakanga), a Kakukalakuak rendjébe, a Papagályok családjába tartozó madárfaj. Egyike a legszíngazdagabb és leggyakrabban importált fajoknak. Tollazata skárlátpiros, szárnytollai kék, zöld, sárga színűek. Hossza 90, szárnyhossza 40, farkhossza 50 cm. Hazája Mexikó és Dél-Amerika. Állatkertekben gyakori.

Lármás sas *(Aquila pomerana* Brehm.), l. *Sasfélék.*

Larmoyant (franc., ejtsd: larmoajaṅ) a. m. könynyekre indító. — Comédie larmoyante, l. *Comédie.*

Larnaka *(Tuzla,* az ókorban *Kition),* járási székhely Ciprus szigetén, (1911) 9262 lak. L. két részből áll: a tulajdonképeni városból és a tengerparttól $^1/_2$ km.-nyire fekvő La Marinából; ez utóbbinak lakói élénk kereskedést űznek.

Larnaudi epoka. Igy nevezi Mortillet a bronzkor második szakaszát a Jura-départementban 1865. napvilágra került s kb. 1800 drb.-ból álló nagy lelet után. Jellemzik a hosszabb és díszesebb kardok, szárnyas és tokos vésők.

Larne, város Antrim ír countyban, (1911) 6700 lakossal, pamut- és vitorlavászonszövéssel.

La Roche (ejtsd: la ros), több város neve, l. *Roche.*

Laroche (ejtsd: laros), 1. *Johann,* német szinész, l. *Kasperle.*

2. *L., Karl,* német szinész, szül. Berlinben 1794 okt. 14., megh. Bécsben 1884 márc. 11-én. Pályája elején több németországi szinház tagja volt. 1833-ban a bécsi Burg-szinház szerződtette, melynek haláláig tagja maradt. 1873-ban a vaskorona-renddel tüntették ki. Szerepköre igen változatos volt, de a korában divatos tragikai pátosz idegen maradt tőle mindig, ellenben humoros és kedélyes szerepekben kitűnőt adott. Igy játszotta Mephistót is, a szerep humoros vonásait pompásan kiaknázva.

3. *L., Marie Sophie,* német írónő, szül. Kaufbeurenben 1731 dec. 6., megh. Offenbachban 1807 febr. 18. Már 1750. Wieland arája lett, de atyja felbontotta frigyüket; 1754. lett L. (tulajdonképen *Frank* Georg Michael, megh. 1789.) mainzi udvari tanácsos nejévé. Házuk egész Németország írói kitűnőségeinek gyülőhelye volt. Wielanddal élete végéig a legmelegebb barátságban élt. Leánya, *Maximiliane,* Brentano frankfurti kereskedőnek lett neje. E házasságból származtak Brentano Clemens, a romantikus költő és Bettina, Achim von Arnim költő neje. Regényei levélalakban írt családi történetek, az angol Richardson modorában és szellemében, kevés képzelettel, de hellyel-közzel pszichológiai elmélyedéssel. Első regénye: Geschichte des Fräuleins von Sternheim (1771, kiadta Wieland), rendkívüli tetszésben részesült. Gyengébbek következő művei, melyekben a moralizálás mind nagyobb tért foglal el. Irod.-tört.-i érdekességű levelezése Wielanddal (1820) és újabb levelek (1894); Goethével (1879). V. ö. *Ridderhoff,* S. L., die Schülerin Richardsons und Rousseaus (1895); u. a., S. L. v. Uriel (1907).

La Rochefoucauld (ejtsd: larosfukó), ősi francia főnemesi család, mely Angoulême grófságból származott s 1515. grófi, 1622. pedig hercegi címet kapott. A családnak, mely jelenleg három ágban (az *idősebb L.,* az *Estissac* és *Doudeauville* hercegi ág) virágzik, nevezetesebb tagjai:

1. *L., François (VI.), herceg,* francia író, V. Ferenc herceg fia, szül. Párisban 1612 szept. 15.,

megh. u. o. 1680 márc. 17. Richelieu és Mazarin minisztersége idején az udvarral hadilábon álló főnemesség egyik vezéralakja volt, de Mazarin halála után kedvese, Longueville hercegnő közbenjárására kibékült az udvarral. Ezentúl fényes szerepe volt az előkelő társaságban s dédelgetett kegyence volt a kor több híres asszonyának, kiváltkép Mme de Lafayettenek. Mémoires c. műve (1662) érdekes korrajz. Főműve a Réflexions ou sentences et maximes morales (1665, 5. kiadás 1678) c. aforizma-gyüjtemény, melyben metsző szatirával és keserű realizmussal foglalja sokszor paradoxon izű tételekbe egy önző és élvezetvágyó világfi erkölcstanát. Összes műveinek: Oeuvres complètes, legjobb kiadását Gilbert rendezte sajtó alá (Paris 1868, 3 köt.). Magyar fordítások: Herceg Rochefoucauldnak maximái és morális reflexiói három nyelven. Ford. *Kazinczy* Ferenc (Bécs és Triest 1810); L. gondolatai. Ford. *Béri* Gyula (Budapest 1895). V. ö. J. *Bourdeau*, L. (Paris 1895); M. A. L. *Erhard*, Sources historiques des Maximes de L. (Heidelberg 1891); *Dreyfus-Brisac*, La clef des Maximes de L. (Paris 1904).

2. *L., François Alexandre Frédéric, L.-Liancourt hercege*, szül. 1747 jan. 11., megh. 1827 márc. 27. A nemzetgyülésben mint a nemesség küldöttje foglalt helyet. Ő jelentette be XVI. Lajosnak a Bastille bevételét s mikor ez így kiáltott fel: Tehát lázadás!, L. komolyan azt felelte: Nem, Felség, ez forradalom! 1792 aug. 10-ike után Angolországba menekült. Azután beutazta Észak-Amerikát s ez utazását meg is írta: Voyage dans les États-Unis d'Amérique fait en 1795—1797 címen. A direktorium bukása után hazatért Franciaországba s itt nagy emberbaráti tevékenységet fejtett ki. A börtönügy javítása és a halálbüntetés eltörlése mellett buzgólkodott. A restauráció után pair lett, de ellenzéki magatartása miatt később minden méltóságától megfosztották. Összes műveit (Oeuvres complètes) fia, *Frédéric Gaëtan de L.* adta ki (1827). V. ö. *Dreyfus*, Un philantrope d'autrefois L.-Liancourt (Paris 1903).

Larochejacquelein (ejtsd: laros-zsakleñ), *Henry Duverger*, gróf, vendéei felkelővezér, szül. Durbellière kastélyban 1772 aug. 30., megh. 1794 márc. 4. XVI. Lajos testőrgárdájának tisztje lett 1791. A király kivégzése után Vendéeba sietett s ott egyik felkelő csapat élére állott. Változó szerencsével, de hősiesen harcolt. *Lescures* halála után a vendéeiak fővezérüknek választották 1793 okt. Vitézségével a «Vendée hőse» nevet érdemelte ki. Mikor átvette a fővezérséget, ezt mondta híveinek: Ha hátrálok, öljetek meg; ha előre rohanok, kövessetek; ha elesem, bosszuljatok meg. Elesett a *nouailléi* csatában Chollet közelében. — Öccse, *Louis* (szül. 1777 nov. 29., megh. 1815 jún. 4.) az emigránsokkal harcolt, majd 1801. hazatért Franciaországba. Napoleon 100 napi uralma alatt angol támogatással kötött ki, de St. Gilles mellett nemsokára elesett.

La Rochelle (ejtsd: —rosel), l. *Rochelle*.

La Roche-sur-Yon, l. *Roche-sur-Yon*.

Lárok, l. *Lares*.

La Rothière, l. *Rothière*.

Larousse (ejtsd: larusz), *Pierre*, francia lexikográfus, szül. Toucyban (Yonne) 1817 okt. 23., megh. Párisban 1875 jan. 3. Egy nagy párisi tanintézetben működött s 1851. megalapította Bibliothèque classique c. vállalatát, melybe maga is írt számos derék tankönyvet. Főműve a Grand dictionnaire universel du XIX. siècle (1864—75, 15 köt., pótköt. 1878 és 1890). Ennek rövidített újabb átdolgozásai: Nouveau Larousse illustré (1898—1904, 7 köt.); Dictionnaire complet illustré (közel másfélszáz kiad.) és a Petit L. illustré.

Larra, 1. *Mariano José, don*, spanyol költő és kritikus, szül. Madridban 1809 márc. 26., öngyilkos lett u. o. 1837 febr. 13. Mint író 1827. lépett föl először s kezdetben szatirikus irányú közleményeivel tünt fel, melyeket a Pobrecito Hablador-, majd a Revista española-ban Figaro álnév alatt tett közzé. Ő volt a XIX. sz. legkiválóbb prózaírója. No mas mostrador vígjátékán kívül nagy sikert aratott Macías c. szomorújátékával, melyet egy regénye után alkalmazott szinre; ezenkívül számos francia színművet dolgozott át Ramon Arriala álnév alatt. L. iratait sötét világnézet s a társadalmi nyomor megrázó festése jellemzi. Összegyüjtött kritikái Obras completas de Figaro c. 1884. Barcelonában jelentek meg.

2. *L., Luis Mariano, don, L. 1.* fia, spanyol drámaíró, szül. 1830., megh. 1901 febr. 23. Egyideig a Gaceta de Madrid szerkesztője volt. Termékeny író volt, de csak közepes sikert aratott érzelgő drámáival. Legzajosabb sikerű drámája a La oración de la tarde című.

Larrea *Cav.* (növ.), a Zygophyllaceae család génusza; 4 faja gyantás, erős szagú cserje Amerika melegebb, száraz részein. A *L. mexicana* Moric. (kreozotcserje) Kaliforniától Texasig és Mexikó száraz területén van elterjedve. Levélkéi félholdalakúak, a benszülöttek gyógyítanak velük, nedvükkel pedig nyilaikat kenik be.

Larrey (ejtsd: larré), 1. *Félix Hippolyte*, báró, orvos, *L. 2.* fia, szül. Párisban 1808 szept. 18., megh. u. o. 1895 okt. 8. III. Napoleon orvosa és a kirurgia tanára volt az egyetemen. Rendkívül sok és becses munkával gyarapította a szakirodalmat; a főbbek: az 1830. és 1848-iki forradalom alkalmával megsebesültekről közzétett hivatalos jelentés; Méthode analytique en chirurgie (1841); De l'éthérisation (1857).

2. *L., Jean Dominique*, báró, francia sebész, szül. Beaudeauban 1766 júl. 8., megh. Lyonban 1842 júl. 25. I. Napoleon alatt 1805-től kezdve a francia katonai közegészségügy főfelügyelője volt és nagy érdemeket szerzett a katonai sebészet körül. Tarbesban és Val-de-Graceban emléket állítottak neki. V. ö. *Lervy-Dupré*, L., chirurgien en chef de la grande armée (Paris 1860).

L'Arronge (ejtsd: —ronzs), *Adolf*, német szinműíró és szinház-igazgató, szül. Hamburgban 1838 márc. 8., megh. Konstanzban 1908 máj. 25. 1883—1894 júliusig a berlini Deutsches Theater-t igazgatta, melynek egyik alapítója. Termékeny szinműíró volt. Írt vígjátékokat, bohózatokat, operett-szövegeket. Legnépszerűbbek: Mein Leopold (1873); Hasemanns Töchter (1874, magyarul: Aszalay uram leányai); Doktor Klaus (1878, bemutatták Budapesten 1906 dec. 30.); Wohltätige Frauen (1879); Lolos Vater (1892); Mutter Thiele (1898); Sanatorium Siebenberg (1903). Drámai-

nak teljes kiadása megjelent 4 kötetben (Berlin 1907). Legtöbb darabját magyar átdolgozásban adták és adják vidéki szinházaink.

Larroumet (ejtsd: larumé), *Gustave*, francia irodalomtörténész, szül. Gourdonban (Lot) 1852., megh. Párisban 1903 aug. 25., mint a francia irodalom tanára a Sorbonneon. Számos kritikai tanulmányt írt, amelyek kötetekbe gyüjtve is megjelentek. Fő művei: Marivaux (1882) és La comédie de Molière (6. kiad. 1903). V. ö. *Bastier*, L. (Zeitschr. für franz. u. engl. Unterricht 1903).

Larsen, *Karl*, dán író, szül. Rensborgban 1860 júl. 28. Atyja tiszt volt, aki a németek elleni csatában esett el. Az elárvult L. Kopenhágában nevelkedett rokonainál. Először drámákkal lépett fel: Äre (A becsület, 1889) a katonai becsület fogalmából fakadó problémákat, Kvinder (A nők, 1889) c. szinműve a női lélek és jellem sajátságait tárgyalja. Elbeszélő műveit finom irónia, diszkrét humor és pompás megfigyelés jellemzi. A dán köznép finoman megrajzolt tipusait találjuk Udenfor Rangklasserne (A rangosztályokon kívül, 1896), Kresjan Westerbro (1897), Danske Mänd (Dán férfiak, 1898) c. műveiben. Sok vonást saját életéből tartalmaz Doktor Ix (1896) c. regénye, míg a fejlődő női lélek rejtelmeit kutatja Sexten Aar (Tizenhat év, 1900) c. műve. Gyönyörű útirajzai: Lystfart (Kéjút, 1896), amely Oroszország és Poetisk Tydskland (A költői Németország, 1898), amely Németország éles megfigyeléssel írt rajzát tartalmazza. Saját népe megfigyelésének gyümölcse a népnyelv és a katonai nyelv szókincsének több gyüjteménye, mint pl. Dansk Soldatersprog til Lands og til Vands (A dán katonák beszéde szárazon és vizen, 1895). Under vor sidste Krig (Utolsó háborunk, 1898) c. a német-dán háborúra vonatkozó leveleket és naplókat adott ki. Magyarul megjelent: Csendes otthonok (regény, az Egyetértés 1907. évf.).

Larsson, *Karl*, svéd festő és grafikus, szül. Stockholmban 1853 máj. 28. Tanulmányait a svéd művészeti akadémián és Franciaországban végezte. Az illusztrálás és karrikatura-rajzolás terén tünt fel és csak azután festette vidám szinhangulatú, kemény vonalakkal rajzolt sorozatos képeit, melyeken gyermekeit és otthonát mutatta be. Az utóbbiak Ett Heem, Larssons és Bei uns auf dem Lande c. könyvalakban is megjelentek. E genrejellegű képeken kívül készített falfestményeket, sikerrel működik az arcképfestés terén s megpróbálkozott a rézkarcolással és kőrajzolással is.

Lartigue-féle vasút, l. *Egysínű vasút*.

L'art pour l'art (franc., ejtsd: lár pur lár), azt fejezi ki, hogy a művészet önmagáért való, öncél. Tiltakozás az ellen, hogy a művészetben más, mint tisztán művészi szempontok érvényesüljenek, tehát kizárja a tanítást, az erkölcsi, politikai stb. célok kitűzését, általában az irányzatost és célzatost. Ennyiben van értelme és jogosultsága. Mint szélsőséges elv azonban kiszakítja a művészetet az élettel való kapcsolatból, mely nélkül pedig elsenyved és könnyen a tartalom elhanyagolására s a formai (technikai) oldal túlbecsülésére vezethet.

La Rue, *Pierre de (Larue, Petrus Platensis, Pierchon, Pierson, Pierazzon)*, németalföldi zeneszerző, születési helye és éve ismeretlen, megh. Courtrayben 1518 nov. 20. 1492—1510-ben Brüsszelben templomi énekes volt. Az imitáló ellenpont művészetének egyik legnagyobb mestere. Miséket és más egyházi zeneműveket írt. Új kiadásban jelent meg Ave Maria miséje Expert gyüjteményében (1890).

Laruns (ejtsd: larön), város Basses Pyrénées francia département Oloron járásában, a Gave d'Osseau mellett, (1911) 1860 lak.; márványfejtők, cink-, ezüst- és ólombányászat, faipar. Közelében vannak *Eaux-Bonnes* és *Eaux-Chaudes* fürdők.

Larunda, l. *Lara*.

Larus *L.* (állat), l. *Sirályfélék*.

Lárva, l. *Álarc*. — Állattani értelemben l. *Álca* és *Átalakulás*.

Larvae, más néven *Lemures*, a régi latin néphitben a holtak szörnyalakú feljáró lelkei, kik az élőket rémítik, kínozzák és így megkülönböztetendők az ősök megdicsőült szellemeitől, az embereket védő és irányító *Manes*-től és az ugyancsak holtak szellemeinek tekintett *Lares*-től (l. o.). A L. megengesztelésére május közepén háromnapos halotti ünnepet ült minden latin család s azonkívül febr. végén minden síron áldoztak a L.-nak (l. *Feralia)*. Utóbb mindennemű szörnyalakot, torzító álarcot s általában álarcot *larva*-nak neveztek (innen a ném. *Larve)*.

Larymna, ógörög város Beócia ÉK.-i tengerpartján, romjai Kasztri falu közelében vannak.

Laryngismus stridulus a. m. hangrésgörcs (l. o.).

Laryngitis subglottica vagy *álcroup*, l. *Croup*.

Laryngo . . ., l. *Laringo . . .*

Larynx (gör.) a. m. gége vagy gégefő, l. *Gége*.

Larzac, *Causse de*, l. *Causse*.

Lasa, német sakkművész, l. *Heydebrand und der Lasa*.

Lasagomba, l. *Clavaria*.

La Salette-Favallaux (ejtsd: —szalett-favalló), híres búcsujáróhely 1800 m. magas fensíkon, Isère département Grenoble kerületében, a Drac jobbpartján, (1911) 446 lak.; 1846 szept. 19. Szűz Mária itt két pásztorfiunak, állításuk szerint, megjelent és több, Franciaországra mért büntetést előzetesen kinyilatkoztatott. V. ö. *Meszlényi* Gyula, La Salette. A b. szűz Mária, mint fájdalmas anya megjelenésének leirása Franciaországban, a la salettei hegységben (Komárom 1877).

La Salle, város Illinois állam L. countyjában, az innen hajózható Illinois mellett, az Illinois-Michigan-csatorna kiinduló helye, (1910) 11,537 lak.; szén- és cinkbányászat, cementgyártás.

La Salle, *Jean Baptiste de*, l. *Salle*.

Läsare (svéd) a. m. olvasók; e néven keletkezett Svédországban egy vallásfelekezet, ahol egy-egy ekklézsia széles körre kiterjedvén s e miatt a hivek egy része a templomi istentiszteletet rendesen nem látogathatván, mintegy kényszerítve vannak a házi istentiszteletek tartására. Főként Hauge Hans Nilsen szervezte ezeket 1797. s a bibliának szorgalmas olvasása jellemzi őket (l. bővebben *Hauge)*. 1842 körül egy *Janssen* (Jansson) Erik nevű paraszt lépett fel közöttük, ki magát Jézus közvetlen apostolának adta ki, de

a rendőrség által zaklattatván, híveivel együtt Amerikába vándorolt ki s Illinois államban egy papi gyarmatot (Bishopshill) alapított, azonban 1850 máj 30. agyonlőtték. Manapság a L. név közös nevük a lutheránus pietistáknak, különösen Svédország északi részében.

Lasaulx (ejtsd: laszó), 1. *Arnold von,* német mineralógus, szül. Castellaunban 1839 jún. 14., megh. Bonnban 1886 jan. 25. Mint a mineralógia és geológia tanára, számos tanulmányutat tett Francia-, Olasz- és Angolországban. Legfontosabb munkája: Der Aetna (Leipzig 1880), melyet Sartorius von Waltershausennak kéziratban hátramaradt műve után dolgozott át és adott ki. Kisebb iratain kívül fontosak: Elemente der Petrographie (Bonn 1874) és Einführung in die Gesteinslehre (Breslau 1886).

2. *L., Ernst von,* német régiségbúvár és nyelvész, szül. Koblenzben 1805 márc. 16., megh. 1861 máj. 10. Münchenben, hol 1844 óta a filológia s esztetika tanára és országgyűlési képviselő volt. Főművei: Der Untergang des Hellenismus (1854); Neuer Versuch einer Philosophie der Geschichte (1856); Des Sokrates Leben, Lehre und Tod (1857); Die prophetische Kraft der menschlichen Seele in Dichtern und Denkern (1858); Philosophie der schönen Künste (1860) stb. Alapos tudós és kellemes író, de erős katolikus irányzattal, emiatt 1847—49. fel is volt függesztve hivatalától. V. ö. *Stölzle,* E. v. L. (Münster 1904).

Lasca, *il,* olasz író, l. *Grazzini.*

Las Casas (ejtsd: lasz kázász), *Fray Bartolomé de,* dominikánus, chiapai püspök, híres emberbarát, szül. Sevillában 1474., megh. Madridban 1566 júl. 31. 1502-ben mint Ovanda Miklós kisérője az újvilágba utazott. 1510-ben Cuba szigetén plébános lett. Az indiánusok érdekében több ízben Spanyolországba utazott, hogy a királynál kieszközölje helyzetük javítását, vállalata azonban dugába dőlt. Ezen való szomoruságában 1523. a dominikánusok rendjébe lépett és hittérítésre adta magát. Az indiánusok érdekében nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Művei: Historia general de las Indias; Brevissima relacion de la destruction de las Indias (Sevilla 1552); Democratus Secundus; Apologie; Treinta proposiciones juridicas; Obras.

Las Cases (ejtsd: lasszkáz), *Emmanuel Augustin Dieudonné,* gróf, szül. 1766., megh. 1842 máj. 15. A francia forradalom előtt tengerésztiszt volt, 1792. az emigránsok soraiban harcolt, azután Angliába menekült. 1799. hazatért Franciaországba és Párisban könyvkereskedést nyitott. Itt nagyszabású munkájával: Atlas historique, chronologique, géographique et généalogique (Paris 1803—1804) magára vonta Napoleon figyelmét, ki őt kamarássá nevezte ki. Napoleon második bukása után ő is megkapta az engedelmet, hogy őt Szt. Ilona szigetére követhesse. Napoleon neki diktálta itt emlékiratainak egy részét. 1816 nov. az angol kormány eltávolította őt a szigetről, mert titokban kedvezőtlen tudósításokat küldött haza Napoleon sorsáról. Ezután Frankfurtban telepedett le s a császár halála után kiadta híres feljegyzéseit: Mémorial de St. Hélène (Paris 1821—23, 8 köt., új kiad. 1894) címen. E művének kivonata a Souvenirs de Napoléon I. (1903, 8. kiad.). — Fia, *L. Emmanuel Pons Dieudonné,* báró, majd gróf (szül. 1800 jún. 8., megh. 1854 júl. 8.), vele együtt volt Szt. Ilona szigetén, 1840. pedig Joinville herceggel együtt hozta haza Napoleon hamvait. Ez útjáról naplót is írt: Journal écrit à bord de la frégate la Belle Poule (Paris 1841).

Lasch, *Karl,* német festő, szül. Lipcsében 1822 júl. 1., megh. 1888 aug. 28. Drezdában Bendemann, Münchenben Schnorr és Kaulbach vezetése alatt tanult. Hosszabb ideig és ismételten élt Moszkvában és Párisban. 1860-ban Düsseldorfban telepedett le. Annakidején igen kedvelt genreképei közül említendők: Gyermekek öröme (1862, drezdai képtár); Az öreg tanító születésnapja (1866, Berlin, Nationalgalerie) stb.

Lasciate ogni speranza voi ch' entrate (ol., ejtsd: lassáte onnyi szperanca voi kentráte, a. m. hagyjatok fel minden reménnyel, ti, kik ide beléptek), Dante Isteni Szinjátékából (Inferno, III. 9) vett világhírű idézet. A pokol kapuján lángoló betűkkel olvasható: *Per me si va nella città dolente, Per me si va nell'eterno dolore* (Rajtam keresztül vezet az út a jajszóval telt városba, rajtam keresztül mennek az örök fájdalomba) kezdetű föliratnak utolsó, vagyis kilencedik sora.

Lascivus (lat.) a. m. víg, pajkos, szemérmetlen; *lascivitás,* bujaság.

Lasco, *Johannes a,* l. *Laszki,* 3.

Lascy, *Franz Moritz,* gróf, l. *Lacy.*

Laségue-tünet, l. *Kernig-tünet.*

Laser (növ.), l. *Thapsia.*

La Serena, város, l. *Serena.*

Laserpitium *L., bordamag, lázerfű* (növ.), az Umbelliferae (Ernyősök) család génusza; 30 faja a Zöldfoki és Kanári-szigetektől a mediterrán vidéken át Nyugat-Ázsiáig van elterjedve. Nagy ernyőjű kórós növények, nagy levelük többszörösen szárnyas v. háromszor szárnyasan osztott, viráguk rendesen fehér. Termésük 4—4 szárnya a mellékbordáknak felel meg, tüskéi nincsenek. Nálunk a Kárpátokban és a Dunántúl meszes talajon elterjedt a *L. latifolium* L. (széleslevelű bordamag). Gyökerét állatorvosságnak (fehér encián) használják, a nép pedig sörbe áztatja s gyomorerősítőül issza. A *L. siler* L. erősszagú gyökerét a régiek *ligusticum*-nak hívták, fűszerük volt. L. még *Thapsia.*

Lasinio, *Carlo,* gróf, olasz grafikus, szül. Trevisóban 1757., megh. Pisában 1839. A régi olasz festők művei után készített rézmetszetei, kivált a pisai Campo Santo festményeit ábrázoló 40 lap (Firenze 1810), valamint fiának, *L. Giovanni Paulo*-nak (1796—1855) XIV. és XV. sz.-i freskók után készített rajzainak metszetei (2. kiad. u. o. 1841) a fényképészeti reprodukciót megelőző időben nagyon el voltak terjedve.

Lasinja, adók. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1910) 1185 horvát lak.; postahiv., u. t. Pisarovina.

Lasinjsko Dugo selo, adók. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1910) 1025 szerb lak.; u. p. Lasinja, u. t. Pisarovina.

Lasiocampa (állat), l. *Fenyőpohók.*

Lasius (állat), l. *Hangya-félék.* — *L. fuliginosus,* l. *Fahangya.*

Lask, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 320 tót lak.; u. p. Pazdics, u. t. Bánócz.

Laska, vízzel és tojással keményre gyúrt, vékonyra nyujtott, hosszu szálakra vagy kockákra metélt vagy csipkedett tészta, melyet forró sós vízben kifőzve, vajjal v. zsírral, túróval, tejfellel és töpörtyüvel v. darával, zsemlyével, gyümölcsízzel izesítünk. Néha zsírral kikent formában megsütik, mint az *ízes L.-t* v. a *sonkás L.-t*, v. mint a forgácsfánkot bő zsírban kisütik. Víz nélkül csupán tojással sütve, kitünő levestésztát ad.

Laska, *Gustav*, cseh zeneszerző, szül. 1847 aug. 23. Prágában, a konzervatorium elvégzése után mint nagybőgő-virtuóznak lett a neve ismert Európaszerte. Művei közül nevezetesebbek: dalok, 2 zongoraszonáta, 3 mise, 2 szimfónia, 2 nyitány, sok nagybőgő-darab, nagybőgő-iskola és Der Kaisersoldat c. dalműve.

Laskafalu, kisk. Baranya vmegye baranyavári j.-ban, (1910) 1565 német és magyar lak.; vasútállomás, posta- és telefonhivatal.

Laskagomba, *diógomba, fodros májusi gomba, gévagomba, Agaricus (Pleurotus) ostreatus* Jacqu. (növ.), ehető gomba. Kagylóalakú kalapja 6—13 cm. széles, húsos, a közepén benyomott, felső felülete sima, hamuszürke v. barnás szinű. Az öreg példányok teteje szőrös. A kalap karimája lefelé kunkorodó. A tönk 2—6 cm. hosszú, 1—3 cm. széles, fehér, tömött, a tövén szőrös. A lemezek fehérek. Ize édeskés, illata kellemes. Lombos fák törzsén és ágain él, rendszerint csoportosan, ősszel.

Laskai, 1. *János*, ref. lelkész, szül. 1605. Bethlen István grófnak Ecseden udvari papja volt, de már 1640. Nyirbátorban működött lelkészi hivatalban. További sorsa ismeretlen. Nagyon tevékeny irói munkásságot fejtett ki, melynek kiválóbb termékei: *Cito, longe, tarde, azaz egy kettős értelmű kérdésnek megvilágositása: ha a pestis elött vétek nélkül elmehetünk-e vagy nem?* (Lőcse 1638); *Iustus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei* (fordítás, Bártfa 1641); *Justus Lipsiusnak az állhatatósságról írt két könyvei* (fordítás, Debreczen 1641); *Hettől szakadásnak teljes megorvoslása* (Várad 1644); *Jézus királysága* (u. o. 1644); *Szent Dávid százötven zsoltári* (Debreczen 1651).

2. *L. Oszváld (Osvaldus de Laskó)*, ferencrendi szerzetes, jeles prédikátor, a Hollós Mátyás korabeli Temesvári Pelbárt egyik munkájának, a Rosarium c. teológiai ismerettárnak folytatója s befejezője. Biga salutis c. szentbeszédei Hagenauban jelentek meg 1497 és 1516 között több kiadásban. A ferencrendiek pesti (vagy budai?) házának volt tagja, később főnöke.

Laskai Csókás *Péter (Monedulatus)*, ref. tanár és lelkész, szül. Laskón (Baranya vm.). 1580-ban a marosvásárhelyi iskola igazgatója volt, honnan a következő évben a fogarasi egyház lelkészéül hívta meg. De még el sem foglalta ez állomását, máris újból külföldre indult s két izben bejárta Olasz-, Francia-, Németország és Svájc egyetemeit. 1585-ben Wittenbergben volt. További sorsa ismeretlen. Kiváló tudományos képzettségének a következő műveivel adta jelét: Speculum exilii et indigentiae nostrae (Brassó 1581); Theorematum de puro et expresso Dei verbo ... a novis societatis Judae monachis propositorum examen et refutatio (Genf 1584); Pigmentum originis sectae Jesuiticae (u. o. 1584); De homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus ejus essentialibus (Wittenberg 1585).

Laskar, *Gvalior* britindiai hűbérállam ugyanily nevű fővárosának új neve.

Laskaratos, *Andreas*, új-görög költő, szül. Kefalinia szigetén 1811 máj. 1., megh. u. o. 1901 aug. 8. Párisban és Itáliában jogot tanult, melynek doktora is lett, de inkább az irodalomnak élt. Kiváló szatiraíró volt. *Lixuri* c. krónikus hősköltemenye a nyárspolgárság ellen írt szatira; legnevezetesebb műve: *Kefalinia titkai* (1856), a klérus ellen irányult és egyházi átkot vont fejére. 1859—68-ig szatirikus folyóiratot adott ki Λύχνος (Fáklya) címen. Fogsága történetét olaszul írta meg: Le mie sofferenze. Néhány személyes vonatkozású röpiraton kívül igen érdekesek Theophrastos modorában írt jellemrajzai. Lirikus költeményei 1872. jelentek meg.

Laskaris *Tódor, nicaeai császár* (1204—22), III. Alexios bizánci császár veje, ki, midőn a keresztesek 1204 ápr. Konstantinápolyt elfoglalták, Kis-Ázsiába menekült s ott megalapította a *nicaeai császárságot*. Győzelmesen harcolt a latin császárokkal és a szeldzsukokkal. A trónon veje, *Vatatzes János* követte (1222—54), kinek fia, *II. Tódor* (1254—58) és unokája, *IV. János* (1258—1259) szintén a L. családnevet használták. L. egyik leányát, *Máriát* (szül. 1206., megh. 1270), a Szentföldről hazatérő II. Endre magyar király 1218. fiával, IV. Bélával házasította össze.

Laskaris, 1. *Andreas Joannes*, tudós görög humanista, szül. Rhyndakosban (Kis-Ázsia) 1445., megh. Rómában 1535. Paduában tanult. Medici Lőrinc megbízásából tett útján, az Athos kolostorban, számos becses kéziratot gyüjtött. Párisban a görög nyelvet tanította. 1513-ban X. Leo Rómában a görög főiskola élére állította. Görög munkákat adott ki. 1518-ban I. Ferenc hivására Párisban a királyi könyvtárt segített megalapitani. III. Pál pápa ismét Rómába hívta s ott halt meg. Görög epigrammái és levelei Baselben jelentek meg 1537. Kiadta az Anthologia Planudeát (Firenze 1494); scholionokat az Iliashoz (Roma 1517). V. ö. *Villemain*, L. ou les Grecs du XV. siècle (Paris 1825); *Vast*, De vita et operibus I. L. (u. o. 1878); *Börner*, De doctis homin. graecis (Leipzig 1750).

2. *L., Konstantinos*, bizánci tudós humanista, szül. Messinában 1434., megh. u. o. 1501. Konstantinápoly török kézre jutása után 1454. Itáliába menekült, hol a görög nyelv és irodalom úttörő tanítója lett. Milanóban Sforza Ferenc herceg leánya nevelését bízta reá. Később Rómában Bessarion bíboros kedves embere lett. 1465-ben Nápolyba ment s főiskolát nyitott a görög nyelv tanítására. Erotemata (kérdések) címen kiadott s nagyon elterjedt görög nyelvtana (Milano 1476) az első nyomtatásban megjelent görög könyv. Becses könyvtárát az Escorialban őrzik. V. ö. *Börner*, De doctis hominibus graecis (1750); *Voigt*, Die Wiederbelebung des Klass. Altertums.

Laskás tök (növ.), l. *Tök*.

Lasker, 1. *Eduard*, német politikus, született Jarotschinban (Posen) 1829 okt. 14., megh. New Yorkban 1884 jan. 5. Zsidó szülőktől származott

s 1848 okt. a bécsi forradalomban harcolt, mint az akadémiai légió tagja. 1851-ben porosz igazságügyi szolgálatba lépett s tudományos értekezéseivel nagy feltünést keltett. 1865-ben beválasztották a porosz képviselőházba, hol a nemzeti-liberális párt egyik megalapítója lett. A birodalmi gyülésben is előkelő szerepet játszott, de ellenzéki magatartása miatt Bismarck később ellene fordult. E miatt L.-t pártja cserben hagyta, mire ő 1880. a szecesszionistákhoz csatlakozott. 1883-ban Észak-Amerikába utazott s ott is halt meg hirtelen, midőn éppen hazatérni készült. Nevezetesebb művei: Zur Geschichte der parlamentarischen Entwickelung Preussens (Leipzig 1873); Die Zukunft des Deutschen Reichs (u. o. 1877). Hagyatékából megjelent: Fünfzehn Jahre parlamentarischer Geschichte 1866—80 (kiadta *Cahn*, Berlin 1902).

2. *L., Emanuel*, német sakkjátszó, szül. Berlinchenben 1868 dec. 24. A berlini és a göttingeni egyetemen matematikát tanult, de tanulmányait csakhamar félbenhagyta és Angliába ment, ahol kizárólag a sakkjátékkal foglalkozott. Számos győzelmet aratott a legkiválóbb sakkjátszók ellenében, 1894. pedig az akkori világbajnok, Steinitz ellen kivívott győzelmével megszerezte a világbajnokságot. Egy ideig a London Chess Fornightly c. sakkujság kiadója volt. 1901-ben Manchesterben a New College matematika-tanára lett. 1904. Cambridge Springsben (Észak-Amerika) a nemzetközi sakkverseny második diját vitte el. 1905. New Yorkban Lasker's Chess Magazin c. sakkujságot indított. Időnként részt vett az európai sakkversenyeken is és legtöbbször ő nyerte meg az első dijat, így 1914. Szent-Pétervárott is.

Laski, l. *Laszki.*

Laskó, nagyk. Baranya vm. baranyavári járásában, (1910) 1864 magyar lakossal, postahivatal, u. t. Bellye.

Laskod, kk. Szabolcs vm. nyirbaktai j.-ban, (1910) 846 magyar lak., u. p. Nyírtass, u. t. Petneháza.

Laslovo *(Szentlászló)*, adók. Verőcze vm. eszéki (osijeki) j.-ban, (1910) 2020 magyar, német és horvát lak., vasútállomás távíróhivatallal: Szentlászló-Kórógy (Laslovo-Korog) s ugyanott postaügynökség. Egyike az ősi szlavoniai reform. magyar falvaknak.

Las Malvinas a. m. a Falkland-szigetek (l. o.).

Lasos, Hermionéból való görög lirikus Kr. e. 508 táján. Hipparchos udvarában élt s állítólag a ditirambus-versenyeket ő hozta be. A zene elméletével is foglalkozott. A hagyomány Pindaros mesterének mondja.

Lasovac, adók. Belovár-Körös vm. bjelovari j.-ban, (1910) 1161 szerb, horvát és magyar lak., u. p. Bedenik, u. t. Severin.

Läsö, Aalborg dán kerülethez tartozó sziget a Kattegat É.-i részében, 116 km² területtel s (1910) 2909 lak. Partja a zátonyok miatt szinte hozzáférhetetlen. Székhelye: Byrum.

Las Palmas, város, l. *Palmas.*

Laspeyres (ejtsd: laszpejresz), 1. *Étienne*, német nemzetgazdasági író, szül. Halléban 1834 nov. 28., megh. Giessenben 1913 aug. 4. 1860-ban magántanár lett Heidelbergben, 1864. rendes tanár Baselben, 1866. Rigában, 1869. Dorpatban, 1873. Karlsruhéban, 1874. Giessenben. Főműve: Geschichte der Niederländer und ihrer Literatur zur Zeit der Republik (Leipzig 1863). Említendő még: Liebigs Theorie der Bodenerschöpfung (Riga 1869).

2. *L., Hugo*, német mineralógus, *L. 1.* öccse, szül. Halléban 1836 júl. 3., megh. Bonnban 1913 júl. 22. Bányásznak készült, de csakhamar az ásványföldtanra adta magát. Miután Heidelbergben Bunsennél dolgozott, 1865. porosz állami geológus, 1867. berlini egyet. magántanár és bányászati akadémiai tanár, majd aacheni műegyetemi, kieli s bonni egyetemi tanár lett. Legfőbb munkái: Geognostische Darstellung des Steinkohlengebirges und Rothliegenden von Halle (Halle 1875); Das Siebengebirge am Rhein (Bonn 1901).

Lasponya (növ.), l. *Mespilus.*

Lassalle (ejtsd: laszall), 1. *Ferdinand*, a német szociáldemokrata mozgalom megindítója, szül. Boroszlóban 1825 ápr. 11., megh. Genfben, párbajban kapott sebe következtében 1864 aug. 31. 15 éves korában a lipcsei kereskedelmi iskolába iratkozott be. A tanárokkal összetűzvén, az iskolát csakhamar elhagyta s mint magántanuló rendkívüli szorgalommal készült elő az egyetemre. A berlini és boroszlói egyetemen főleg nyelvészeti és bölcsészeti tanulmányokat folytatott s az efezusi Herakleitos bölcsészetével foglalkozó nagy munkához gyüjtötte az anyagot. 1844-ben külföldi tanulmányútra indult s hosszabb ideig Párisban élt. Németországba visszatérve, 1846. a férjétől és rokonaitól elhagyott *Hatzfeldt* Sophie (l. o.) grófnővel ismerkedett meg. Politikai szereplése 1848. kezdődött, amidőn a *Marx* Károly szerkesztette Neue Rheinische Zeitung munkatársainak sorába állott. Neussben tartott egyik beszéde miatt, azon a címen, hogy a polgárokat a királyi hatalom ellen való felfegyverkezésre izgatta, elfogták és vád alá helyezték. Jóllehet az esküdtek felmentették, még sem helyezték szabadlábra, mert a kormány újból perbe fogta azon a címen, hogy a polgárőrséget az állami hatóságokkal szemben ellenszegülésre izgatta. E miatt 1849 júl. 5. hat havi fogházra ítélték, amely büntetést ki is töltötte. A fogságból kiszabadulva, sokat utazgatott külföldön s Herakleitosról szóló bölcsészettörténeti nagy munkáján dolgozott. A Hegel szellemében írt kétkötetes könyv 1858. jelent meg. Majd a Franz von Sickingen c. történelmi drámát adta ki. 1859-ben névtelenül megjelent Der italienische Krieg und die Aufgaben Preussens c. röpirata. 1861. jelent meg L. tudományos főmunkája: Das System der erworbenen Rechte. Eine Versöhnung des positiven Rechts u. der Rechtsphilosophie (Leipzig, 2 köt.). De a csöndes tudományos foglalkozás nem elégítette ki L. becsvágyát. Kilépett tehát a politikai küzdőtérre, hogy a tömegeket szervezze és Németország politikai és közgazdasági életét újjáalkossa. Németország, mint egységes köztársaság, demokratikus alapon, ez volt L. eszménye. 1862-ben különböző berlini társulatokban politikai kérdésekről több előadást tartott. Ueber den besonderen Zusammenhang der gegenwärtigen Geschichtsperiode mit d. Idee des Arbeiterstandes c. nyomtatásban is megjelent előadásáért perbe fogták s 1863 jan. 13. négy havi fogságra ítélték. A kamarabiróság azonban a fogságot pénzbüntetésre változtatta

át. L. mindkét védőbeszédét röpirat alakjában kiadta: Die Wissenschaft und die Arbeiter (Zürich 1863) és Die indirekte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen (u. o. 1863) címen. Ez előadásokkal és beszédekkel L. magára vonta a munkások figyelmét, úgy, hogy az általános munkáskongresszust előkészítő központi bizottság 1863 febr. felszólította, hogy közölje vele nézeteit a munkásmozgalomról, dolgozzon ki programmot s nyilatkozzék a szövetkezeteknek értékéről. L. az Offenes Antwortschreiben an das Centralkomité zur Berufung eines allgemeinen deutschen Arbeiter-Kongresses zu Leipzig c. röpiratban válaszolt. E röpirat hatása alatt 1863 máj. 23. megalakult Lipcsében az általános német munkásegylet. A központi szervezetű egyletnek csaknem diktátori hatalommal felruházott elnökévé L.-t választották. Most megkezdette fáradhatatlan agitatorius működését. Bejárta a délnémet városokat s beszédeivel sok hivet szerzett. De Berlin munkásait a legnagyobb erőlködés dacára sem tudta meghódítani. 1864 elején kiadta legjelentékenyebb közgazdasági munkáját: Herr Bastiat-Schultze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Kapital und Arbeit. Ebben a félig gúnyirat-, félig tudományos munkában L. összeszedte egész erejét, hogy politikai ellenfelét, Schultzét tönkretegye és saját tudományos rendszerének összefüggő képét adja, szocialisztikus álláspontjának tudományos megokolását nyujtsa. A folytonos megfeszített munka s az ellene indított számos pör izgalma által megrongált egészségének helyreállítása végett Svájcba utazott. Rigi-Kaltbad fürdőhelyen Dönniges Helénnel, egy bajor diplomata leányával találkozott. A leányba szenvedélyesen beleszeretett s nőül akarta venni. A szülők azonban a már Racovitza Jankó gazdag oláh földbirtokossal eljegyzett leányukat nem akarták L.-hoz adni. A leány szüleinek házát elhagyva, felszólította L.-t, hogy szöktesse meg. L. azonban visszakisérte őt szüleihez, ama reménységben, hogy sikerülnie fog azok ellenkezését megtörni. A szülők azonban reábirták az ingatag leányt, hogy L.-lal végleg szakítson. Az elkeseredett s boszúvágyó L., ki azelőtt a párbaj elvi ellensége volt, kihivatta Racovitzát. A pisztolypárbajban L. súlyosan megsebesült s három nap mulva meghalt. L. összegyüjtött iratait és beszédeit 3 kötetben kiadta Bernstein E. (London és Berlin 1892—94). Magyarul megjelent: Mi az alkotmány? (1899); A szocialis eszme jövője (1895); A szocializmus oka és megoldása (1895); A tudomány és munkások (1905); Alkotmány, szocializmus, demokrácia (ford. *Kunfi* Zsigmond, 1914).

Irodalom. Brandes, F. L., 4. kiad., Berlin 1900; Omken, L., 2. kiad., Stuttgart 1912; Rosenbaum, F. L., Jena 1911; Kohut, F. L., Leipzig 1889 és L.-s Testament (1889). Kiadtak tov. Bülow Hans és Rodbertushoz intézett leveleit; naplóját kiadta Lindau P. (1891); összes beszédeit és iratait Hotschick (Newyork) és Berlinben is jelent meg rokon vállalat 3 köt. 1892—93) Bernsteintól.

2. **L.**, *Jean Louis*, francia baritonista, szül. Lyonban 1847 dec. 14., megh. Párisban 1909 szept. 7. 1869-ben lépett fel Liègeben, 1872—93-ig a párisi nagy opera tagja volt. 1899-ben Budapesten is vendégszerepelt rendkívül nagy sikerrel. 1909. a párisi Conservatoire énektanára lett.

Lassan, jelzés a vasutaknál, azt jelenti, hogy az illető vonalrészen a vonatok legfeljebb a menetrendszerű sebesség felével közlekedhetnek. Hogy a vonal mely helyén és mily esetekben kell «*lassan*» jelzést adni, azt a jelzési utasítás szabályozza. L. még *Helyhez kötött jelzők* és *Kézi jelzőeszközök*.

Lassar, *Oskar*, német bőrgyógyász, szül. Hamburgban 1849 jan. 11., megh. Berlinben 1907 dec. 21. Berlinben bőrbajosok számára magánklinikát alapított. 1880-ban magántanár, 1893. professzor lett. L. ismertette először sok hajbetegség fertőző természetét és a kopaszság elleni antiparazitárius eljárásokat; előharcosa volt a Röntgen- és rádium-kezelésnek. Az ő kezdeményezésére alakultak a népfürdő-intézmények; az ő érdeme a német természetvizsgálók és orvosok társaságának, a berlini dermatológiai társulatnak és a berlini orvosi klubnak megalakulása. Kisebb dolgozatain kívül, mint: Kulturaufgabe der Volksbäder, Das medizinische Studium d. Frauen, a nagyobbak a bőrgyógyászati szaklapokban jelentek meg és felölelik e tudományág csaknem minden fejezetét. 1893-tól haláláig szerkesztette a Dermatologische Zeitschrift c. folyóiratot.

Lassberg, *Joseph*, báró, német germanista, szül. Donaueschigenben 1770 ápr. 10., megh. Meersburgban 1855 márc. 15. Liedersaal c. gyüjteménye (1820—25, négy kötet) még ma is igen becses forrása a XIII. és XIV. sz.-beli elbeszéléseknek és közmondásos adomáknak. L. német kéziratokban (Nibelungének) gazdag könyvtára halála után a donaueschingeni hercegi könyvtár tulajdonába került. V. ö. *Pfeiffer*, Briefwechsel zwischen L. und Uhland (1870).

Lassell, *William*, angol csillagász, szül. Boltonban (Lancashire) 1799 jún. 18., megh. Maidenheadben 1880 okt. 4. Sörgyáros volt; 1820 óta csillagászattal foglalkozott saját csillagvizsgálóján. 1844-ben maga épített egy 12-hüvelykes reflektort, mely alkalommal tükörcsiszoló gépet talált fel. Reflektorával fedezte fel 1847. a Neptun holdját, 1848. a nyolcadik Saturnus-holdat és 1851. két Uranus-holdat. 600 új ködfoltot fedezett fel nagy 24 hüvelykes műszerével, melylyel Malta szigetén számos megfigyelést végzett.

Lassen, 1. *Christian*, az ind régiségtudomány megalapítója, szül. Bergenben (Norvégia) 1800 okt. 22., megh. 1876 máj. 9. Bonnban, hol 1830 óta tanár volt. Élete utolsó éveiben majdnem teljesen elvesztette szeme világát. Éveken át élt Londonban és Párisban, ahol ó-ind kéziratokat tanulmányozott s másolt. Ekkor írta Burnouffal Essai sur le Pali (1826) c. első könyvét. Számos szanszkrit munkát adott ki s magyarázott. Főművei: Institutiones linguae Pracriticae (1837); Indische Alterthumskunde (1844—62, 4 kötet, 2. kiadás 1867—73), bámulatos tudományának és éles elméjű kritikájának maradandó becsű terméke; Zur Geschichte der griech. u. indoskythischen Könige in Baktrien, Kabul und Indien (1838, főleg érmek alapján); Die altpersischen Keilinschriften von Persepolis (1836).

2. **L.**, *Eduard*, német zeneszerző, szül. Kopenhágában 1830 ápr. 13., megh. Weimarban 1904 jan. 15. A brüsszeli konzervatóriumon tanult.

1857-ben Liszt bemutatta Landgraf Ludwigs Brautfahrt c. d. művét Weimarban s ezzel megalapította világhírét. 1858-ban a weimari szinház zeneigazgatója lett. 1895-ben visszavonult. Operái: Frauenlob (1860); Le captif (1868). Zenét írt Hebbel Nibelungen-jéhez, Goethe Faust-jához és Sophocles Oedipus Kolonosban c. tragédiájához. Irt ezenkívül sok dalt és zenekari darabot.

Lasser von Zollheim, *Joseph,* báró, osztrák államférfiú, szül. Werfenben (Salzburg) 1815 szept. 30., megh. Bécsben 1879 nov. 18. Az 1848-iki első osztrák képviselőháznak kiváló és tekintélyes tagja volt, 1849. a belügyminisztériumba lépett, melyben 1859. osztályfőnök lett. 1861 febr.—1865 júl. *Schmerling* kormányában belügyminiszter volt, azután Tirol helytartójának nevezték ki. 1867-ben bárói rangot nyert. 1871 november 25. *Auersperg* kormányába lépett mint belügyminiszter s annak legkiválóbb tagja volt. Az 1873-iki választói törvényt ő szerkesztette. Betegsége miatt 1878 jún. 5. megvált hivatalától s az urakházának tagja lett.

Lassi *(lazzi, lati, leti, lidi, liti),* a germán népeknél a középkorban az a társadalmi osztály, amely a szabadok és szolgák között foglalt helyet, a félszabadrendüek.

Lasso, *Orlando di (Orlandus de Lassus, Roland Lassus),* a legnagyobb zenei lángelmék egyike, szül. Monsban (Hennegau) 1532., megh. Münchenben 1594 jún. 14. Kortársai a zene királyának és a belga Orfeus-nak nevezték. A monsi Nicolas-templomban volt karénekes. Gonzaga Frigyes, Szicilia alkirálya képeztette ki Milanóban. 1560-ban a müncheni Hofkapelle karnagyának nevezte ki V. Albert. L. rendkívül termékeny zeneszerző volt. Műveinek száma meghaladja a 2000-et. Nyomtatásban megjelent műveinek jegyzékét *Eitner* tette közzé a Monatshefte für Musikgeschichte 5. és 6. évfolyamában. Kéziratainak nagy részét a müncheni könyvtár őrzi. Alkotásai közül kiemeljük: 52 miséjét; 5 szólamú Dávid-zsoltárát (7 db.); kb. 1200 motettáját, 100 Magnificatját, madrigáljait, dalait. A korában megjelent műgyüjteményei közül nevezetes az öt kötetes Patrocinium musices és a Magnum opus musicum. Műveinek összegyüjtött kiadása 1894 óta jelenik meg a Breitkopf és Härtel cégnél Haberl Fr. X. (l. o.) és Sandberger szerkesztésében. Életrajzát megírták: Delmotte (1836); Matthieu (1838); Kist (1841); Bäumker (1478); Declève (R. de Lassus, sa vie et ses oeuvres 1894); E. v. Destouches (O. d. L. 1894); Mantovani (1895); Sandberger (Beiträge der Gesch. d. bayr. Hofkapelle unter O. d. L., 3 köt. 1894—1895); levelezéseit kiadta Straeten (1891). Fiai: *Ferdinand,* megh. 1609 aug. 27. Münchenben udvari karnagy volt. Hatszólamú motettákat adott ki (Cantiones sacrae suavissime 1587) és öccsével a Magnum opus musicum-ot. Az öccse, *Rudolf,* megh. 1625. Művei: Cantiones sacrae (4 szólamú, 1606); Circus symphoniacus (1609); Moduli sacri (1614); Virginalia eucharistica (1616); Alphabetum Marianum (1621).

Lasson, *Adolf,* német filozófiai író, szül. Altstrelitzben (Mecklenburg) 1832 márc. 12. 1877-ben magántanár, 1897. címzetes rendes tanár (Honorarprofessor) lett a berlini egyetemen. Főleg a bölcseleti jog körébe vágó műveket írt, melyekben egészben Hegelt követi, de az újabb történeti s természettudományi felfogásnak is tért enged. Főbb művei: Das Kulturideal und der Krieg (1868); Prinzip und Zukunft des Völkerrechts (1871); System d. Rechtsphilosophie (1881); Das Gedächtniss (1894); Der Leib (1898); Sint ut sunt, für d. alte Gymnasium wider die Neuerer (1891). V. ö. *Kahle,* A. Lassons System der Rechtsphilosophie (Halle 1883).

Lassú, ábrándos, búsongó, magyaros zamatú műforma, mely leghívebb tükre a magyar merengésre hajló lelkiállapotának. Úgy a régi, mint az újabb L.-kat két-két részből — tételből — szerkesztik; ezekben az azonos alaphangú dur és moll hangsorokat állítják szembe egymással. Minthogy mindig hangszeres zenére — zongorára, hegedűre — íródtak, dallamvezetésük jóval szabadabb, cifrázatokkal ékesebb, mint a hasonló hangulatú, lassú menetű magyar népdaloké.

Lassú *István,* statisztikus, szül. Visken (Máramaros vm.) 1797 ápr. 12. megh. 1852 jan. 19. Tanulmányai végeztével tisztviselő lett. Számos történelmi és földrajzi tárgyú dolgozata jelent meg. Főbb művei: *Statisztikára való bevezetés és Európa statisztikai, geographiai és históriai rajzolata* (Pest 1826); *Franciaország leírása* (u. o. 1827); *Az orosz birodalom* (u. o. 1827); *A prussai királyság* (u. o. 1828); *A lengyel királyság és a krakaui szabad status* (u. o. 1828); *A török birodalom* (Buda 1829, 2. kiad.); *Az ausztriai birodalom* (u. o. 1829); *A svéciai és norvégiai s a dániai királyságok* (u. o. 1829); *Nagybritannia* (2-ik kiadás Pest 1830); *Az olasz statusok* (Buda 1830); *Mercur, statisztikai, genealogiai, históriai zsebkönyv* (Pest 1836). Ezenkívül kiadott két kötet Világtörténetet s lefordította Zschokke művének 4., 5. kötetét: *Áhitatosság órái* (Buda 1828—30). Munkatársa volt az Esméretek tára c. magyar lexikonnak.

Lassú égés, mindazon kémiai folyamat, mely hőfejlődéssel jár, de fénytüneménnyel (lánggal) nincs összekötve. A L.-kor keletkező hő ugyanannyi, mint amennyi az illető anyag gyors égésekor keletkeznék, de mivel a lassú folyamat miatt sok hő vész el vezetés, sugárzás által, az elért hőfok sokkal alacsonyabb. Ilyen L. a lélegzés is. L. *Égés.*

Lassulás, a mozgás sebességének csökkenése.

Lassúmeneti jelzők (vasút), l. *Helyhez kötött jelzők.*

Lassúpatak, kisk. Szepes vm. iglói j.-ban, (1910) 296 tót lak., u. p. és u. t. Merény.

Lassus, *Orlandus de,* l. *Lasso.*

Lasswitz, *Kurd,* német filozófiai és szépirodalmi író, szül. Boroszlóban 1848 ápr. 20., megh. Gothában 1910 okt. 17. 1876 óta a gothai gimnázium tanára volt. Filozófiai munkái: Atomistik und Kriticismus (Braunschweig 1878); Die Lehre Kants von der Idealität des Raumes und der Zeit allgemein verständlich dargestellt (Berlin 1883); Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis Newton (Hamburg 1890); G. Th. Fechner (Stuttgart 1896); Wirklichkeiten. Beiträge zum Weltverständnis (1900). Szépirodalmi művei: Bilder

aus der Zukunft (3. kiad. Breslau 1879); Seifenblasen, moderne Märchen (2. kiad. Weimar 1894); Auf zwei Planeten (regény, 2. kiad. u. o. 1898. 2 köt.); Nie und immer. Neue Märchen (1902).

Lassza, város Tibetben, l. *Lhassza*.

Lasszó (spany. *lazo*, a. m. hurok), vékony, hosszú kötél vagy szíj, a végén hurokba kötve. A délamerikai pásztor és vadász e pányvával fogja meg a vad lovakat, bivalyokat, nyakukba vetvén a hurkot. A L.-t hortobágyi pásztoraink is ismerik s ügyesen kezelik.

Last (német, dán *laest*, ang. *load)*, űrmérték, körülbelül egy kocsirakományt jelent. A dán L. = 16·695 hl., a németalföldi = 30 hl., az angol = 29·078 hl., a porosz = 32·97 hl. Továbbá súlymérték hajórakományoknál: Németországban 2000, Dániában 2600 kg. értékben. Végül súlymérték bizonyos árúszállításoknál. Igy pl. 1 L. vas v. réz = 20. 1 L. gyapjú = 10 métermázsa.

Lasting a. m. everlasting (l. o.).

Lastman, *Pieter*, hollandi festő, szül. Amsterdamban 1583., megh. u. o. 1633. Először Sweelinck tanítványa volt, azután hosszabb időt töltött Rómaban, ahol Elsheimer Adamhoz és köréhez csatlakozott. Egész művészi pályafutásán megérezhető Elsheimer hatása, mely a romanista iránnyal szemben nemzetibb, valószerűbb, festőibb útra terelte. Szenttörténeti, mitológiai és antik történeti képei olykor Rembrandtra emlékeztetnek, ki L.-nak rövid ideig tanítványa volt, de utóbb is több izben mestere hatása alá került. Művei közül nevezetesek: Menekülés Egyiptomba (Rotterdam, Museum Boymans); Odysseus és Nausikaa (braunschweigi és augsburgi képtár); Midas ítélete (casseli képtár); Lázár föltámasztása (Hága, Mauritshuis); Ábrahám áldozata, Orestes és Pylades vetélkedése (Amsterdam, Rijksmuseum); Ábrahám és a 3 angyal (Szent-Pétervár, Eremitage); A kamarás megkeresztelése (München, Alte Pinakothek); Áldozat Junónak (Stockholm, nemzeti képtár); Constantinus és Maxentius csatája (Bréma, Kurthalle), stb. V. ö. *Freise*, Pieter L. (Leipzig 1911).

Last, not least (ang., ejtsd: lásst nat líszt) a. m. végső, de nem utolsó, azaz: a sorrendben legutolsó, de értékre nem legkisebb, Shakespeare Lear király c. tragédiájából vett szálló ige.

Las Vegas, város New-Mexico északamerikai territorium San Miguel countyjában, a Sziklahegység K.-i alján, 1958 m. magasságban, kb. 3600 lak. 9 km.-re van tőle *L. Hot Springs* fürdő negyven 25°—60°-os forrással.

Lasz, Beludzsisztán egyik vidéke, l. *Lusz*.

Lasz *Samu*, geográfus és pedagógus, szül. Szergényben (Vas vm.) 1859 dec. 18. Főiskolai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol filozófiai doktorátust szerzett. 1882—86-ig a budai főreáliskolában gyakorló tanár volt. Ugyanez időben asszisztense és tollnoka volt az orsz. meteorológiai intézetnek, majd 1888. a győri főreáliskola rendes tanára lett. 1898 óta a budapesti I. ker. áll. főgimnáziumnak a földrajz-természetrajzi szakra tanárnevelő, vezető tanára. Széleskörű irodalmi munkásságot fejt ki; a szaklapokban és a napisajtóban sűrűn jelennek meg földrajzi és természettudományi népszerű közleményei és tárcacikkei. Földrajzi tankönyveit országszerte használják. Főbb önálló művei: *A győri m. kir. áll. főreáliskola monografiája* (1895); *A magmamozgások*, vulkanológiai tanulmány (Budapest 1896); *Szövő-fonó mesterek* c. tanulmányával (1886) a Magyar Szalon első díját, a *Vulkanizmus* cíművel a M. Földr. Társaságét (1883), *Egy átkos kis légyről* (a kolumbácsi légy) c. művével 1894. a Köztelek díját nyerte meg. Munkatársa e Lexikonnak is.

Lászai *János*, l. *Garázda* (nemzetség).

Laszberg, másképp *Lasperg*, Felső-Ausztriából eredő grófi család, melynek első ismert őse, *Jónás*, mint IV. Rudolf osztrák herceg tanácsosa résztvett a Rudolf herceg és Nagy Lajos király között Pozsonyban 1362. a IV. Károly német császár elleni szövetség tárgyában megtartott tanácskozáson. A család 1664. emeltetett birodalmi bárói rangra, 1705. pedig birodalmi grófi rangot nyert. A grófi ágból *L. György Ehrenreich* özvegye átköltözött a XVIII. sz. első felében Magyarországba, utódai itt telepedtek le és honosultak meg. A család bárói ága Bajorországban lakik. — *L. Rudolf* gróf, szül. 1843 okt. 29., megh. Budapesten 1908 márc. 23. Több mint két évtizedig viselte Győr vmegye főispáni méltóságát. 1906-ban a Fejérváry-kormány felszólítására elvállalta Pest vmegye helyettes főispánságát s a kormány megbízásából a pesti ellenzék tagjait a vármegyeházból karhatalommal távolíttatta el. V. ö. *Szombathy* Ignác, a Laszberg-grófok genealógiája (Turul 1886. és 1887.).

Laszgori, kikötő az Adeni-öböl mellett, l. *Szomáli-föld*.

Laszithi *(Lasziothika)*, hegység Kréta sziget K.-i felén, mai neve *Dikte*, legmagasabb pontja a Sztavro (2164 m.).

Laszk, az ugyanily nevű járás székhelye Piotrkov orosz-lengyel kormányzóságban, kb. 6000 lak., posztószövéssel, cukorgyártással.

Lászka, kisk. Sáros vmegye eperjesi j.-ban, (1910) 104 tót lak., u. p. Szinye, u. t. Kisszeben.

Laszkár, kisk. Turócz vmegye turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 117 tót lak., u. p. Pribócz, u. t. Mosócz.

Laszkarisz, l. *Laskaris*.

Laszkárok, az angolok által Ceylonban és Hongkongban a gyarmatok biztosítására tartott csapatok, melyeknek kelet-indiai benszülöttekből álló legénységét brit tisztek vezénylik.

Laszki *(Laski)*, lengyel főnemesi család, mely nevét *Lesko* nevű birtokától vette. A XV—XVI. sz.-ban virágzott s több kiváló politikust és diplomatát adott hazájának.

1. *L. Albert*, sziradi vajda, Késmárk, Savnik, Dunajecz ura, a XVI szepesi város helytartója, Jeromosnak, Szapolyai János és I. Ferdinánd hírneves diplomatájának fia, szül. 1536. Nagy vagyont örökölvén atyjától és még nagyobbat nyervén első nejével, a magvaszakadt Serédy György özvegyével, 1561-ben Heraclides Jakab görög kalandorral szövetkezett a moldvai vajdaság megszerzésére. A vállalat sikerült s L. 10,000 forintot és egy várat kapott. A görög kalandor nemsokára összeveszett vele s két év alatt eljátszotta moldvai bitorolt vajdaságát. L. 1566-ban 3000 lengyel

lovassal ment a győri táborba Miksa király seregébe. 1575-ben a Jagellók kihalása után a választó országgyűlésen Miksa császárra szavazott a szenátorok legnagyobb részével, akivel szemben a nemesség túlnyomó többsége Báthory István erdélyi vajdát választotta lengyel királlyá. A császárhoz Bécsbe indított 14 tagú küldöttséget ő vezette, s azután sietett haza Lengyelországba, hogy Báthory ellen az ellenállást szervezze. De Báthory megelőzte a késedelmező császárt s 1576 máj. 1. meg is koronáztatta magát. L. nem hódolt meg neki, mire a király ostrom alá fogta Lanckoron várában, melyet, miután hiába sürgetett a császártól segítséget, kénytelen volt feladni. Lengyelországban így eljátszván szerepét s Magyarországon nem nyerhetvén vissza birtokait, nyugtalan természetével újabb kalandos vállalatokba fogott. 1583-ban Angliába ment, hol az aranycsinálók hálójába került, vagyonának megmaradt részét is elvesztegette és teljesen elzüllött. V. ö. *Szádeczky* L., Báthory István lengyel királlyá választása (1877) és *Dalten* H., Lasciana 1555—1561 (1898.).

2. *L. Jan (Johannes a Lasco)*, gneseni érsek (1510—31), szül. 1466., megh. 1531 máj. 19. A laterani zsinaton 1513. a maga és utódai számára a Legatus natus Sedis Apostolicae (Az apostoli szék született követe) címet kapta. Ő adta ki a legelső lengyel törvénygyüjteményt: Commune inclyti Poloniae regni privilegium címen (Krakó, 1506).

3. *L. Jan (Johannes a Lasco)*, kujavi érsek, szül. 1499., valószínűleg Lask várában, Petrikau mellett; megh. 1560 jan. 8. Pinczovban. Sokat fáradozott a protestantizmus terjesztésén s egy lengyel nemzeti egyház felállításán, de kevés sikerrel, úgy hogy e miatt kivándorolni kényszerülvén, előbb Frízföldön, majd Londonban élt. 1556-ban visszatért Lengyelországba. Műveit Kuyper adta ki (Amsterdam 1866, 2 k.)

4. *L. Jeromos*, szül. 1496 szept. 27., megh. 1541 dec. 22. Felsőbb tanulmányait Rómában és Bolognában végezte (1513—18) nagybátyja, L. János gneseni érsekprimás támogatásával. Visszatérvén Lengyelországba, nőül vette a dúsgazdag Kuruzwęcka Annát (1519). 1519-ben várnagy és sztaroszta; 1520. diplomáciai megbizatással I. Ferenc francia királyhoz és V. Károly császárhoz megy. 1523-ban a szenátusban magas állást nyert, sziradi vajdává neveztetvén ki. 1527-ben Szapolyai János király szolgálatába lép és I. Ferenc francia királyhoz küldik követségbe, hogy vele vetélytársa, Ferdinánd király ellen szövetséget kössön. L. követsége sikeres volt: a francia király saját követe, Rincon által a szövetséget megköttette Budán. Még fontosabb volt L. követjárása a szultánhoz, hogy őt János király segélyére szövetségébe vonja: a szultán 1528 jan. 27. kijelentette, hogy János királyt szövetségesévé fogadja s Ferdinánddal szemben megsegíti. Csakhamar másodízben küldetett a portára követségbe, melyből 1528 szept. tért vissza. Ekkor kapta jutalmul a királytól Szepes várát, a szepesi grófság címével és Késmárkot, Richnót, Gölniczet. 1530-ban Konstantinápolyban, 1532. Franciaországban sikerrel járván Szapolyai érdekében, ez őt hálából erdélyi vajdává nevezte ki. De L. nemsokára Gritti Lajossal szövetkezett Szapolyai megbuktatására s Grittinek a szultán által Magyarország kormányára juttatására. L.-t 1533 júl. még János király küldi követségbe Konstantinápolyba, de hűtlensége nemsokára kiderült. Midőn Gritti 1534. török kisérettel Erdélybe ment, hogy titkos tervük végrehajtását megkezdje s Czibak vajdát megölette, János király L.-t elfogatta Budavárában. Lefoglalt irataiból az áruló tervek kiderültek. Grittit a felkelt erdélyiek ölték meg, L.-t Szapolyai magával vitte Váradra (1534), ahol *Tarnovski* János lengyel főúr közbenjárására (1535) szabadon bocsátotta. L. bosszút esküdött a király ellen s átállott Ferdinánd pártjára. Ferdinánd is leginkább diplomáciai küldetésekre használta a világlátott, ügyes férfiút. 1539-ben Konstantinápolyban jár követségben Szapolyai megbuktatására és Ferdinánd királyságának az egész Magyarországra kiterjesztése céljából. 1540-ben Majláth erdélyi vajdával fondorkodik Erdélynek Ferdinánd részére pártolása érdekében. Szapolyai halála után ismét Konstantinápolyba küldetett, hol, Buda ostroma miatt, oly haraggal fogadta Szulejmán, hogy 9 hónapig szoros őrizet alatt tartatott s csak a Buda felmentésére menő Szulejmán seregével indulhatott vissza. Belgrádban azonban ismét fogságra vetették s csak miután a szultán Budát Izabellától kezéhez vette, bocsáttatott szabadon. V. ö. *Hirschberg*, A. Hieronim Laski (Lemberg 1888).

László, öt magyar király s több herceg és főember neve:

1. *I.* v. *Szent L.*, I. Béla és a lengyel Rikcsa hercegnő fia, 1040 táján született Lengyelországban, hova atyja menekült; meghalt 1095 júl. 29. Atyja 1047 táján bátyjának, I. András királynak hívására hazajövén, itthon neveltette. 1057. atyjával s nagybátyjával, Géza herceggel ő is beleegyezett, hogy unokaöccsét, Salamont királlyá koronázzák, ami 1058. meg is történt. Atyjával ugyan 1059. ismét Lengyelországba menekült, de 1061. lengyel sereggel tért vissza s része volt atyja trónrajuttatásában. Atyja halála (1063) után testvéreivel, Gézával és Lamberttel együtt Salamonnak engedte át a trónt, s beérte a tiszántúli hercegség kormányzásával, melytől azonban a király őt s testvéreit ismételten meg akarta fosztani. 1069-ben a csehek, 1070. a kúnok ellen harcolt s különösen Cserhalomnál, majd 1072. Nándorfehérvár ostromában tűnt ki. A következő évben sógorának, Ottó morva hercegnek hadaival és saját önkénteseivel nagy része volt a mogyoródi győzelemben (1074 márc. 14.) s az egész Dunántúlt meghódoltatta bátyjának, Gézának, az új királynak. A tiszántúli hadak élén harcolt IV. Henrik (Salamon szövetségese) ellen és Salamont magát Pozsonyban ostromolta. I. Géza halála után (1077 ápr. 25.) a nemzet őt tette királlyá. Nemcsak a menekült Boleszló lengyel herceget fogadta udvarába, hanem magát Salamont is, kit azonban fondorkodásai miatt 1081. elcsukatott Visegrádon, és csak 1083. bocsátotta szabadon, midőn I. Istvánnak a szentek közé való soroztatását ünnepelte. Salamon Kötesk besenyő vezérnél keresett

menedéket, de L. 1085. megverte őket és Salamon többé meg sem kisérelte szerencséjét Magyarországban. 1089. meghalván Zvojnimir (Demeter) horvát király, özvegye, Ilona, testvérétől, L.-tól kért segitséget. L. 1091. Horvátországot elfoglalta s Álmos herceg kormányára bízta. Kapoles kunjait tönkreverte a Temesnél s Ákos kun hadait Orsován túl. Foglyait a Jászságban telepítette le. A przemysli és trembowlai Rosztiszlávicsokat 1092. semlegességre kényszerítette. Már 1091. szövetséget kötött az ország régi ellenségével, IV. Henrik római császárral is. A belső nyugalom biztosítása után 1092 máj. 20. zsinatot tartott Szabolcson, hol különösen az egyház és a kereszténység biztosításáról gondoskodott. A püspökségek számát a zágrábinak alapításával növelte és számos templomot, kolostort alapított. 1093 óta mindinkább foglalkozott a Szentföldre való zarándokolás eszméjével is. 1095-ben húsvét napját (márc. 25.) Bodrogon ünnepelte. «És mikoron ott volna — írja a legenda — íme Franciaországból, Angliából és Britanniából követek jövének hozzá, kérvén őt, hogy lenne fejedelmük és előttük járó, hogy a szent Jeruzsálemnek várossát szabadítanák meg a szaracénusok kezéből és hatalmasságából, boszut állván Krisztus Jézusnak szent haláláért őrajtok.» A legenda elbeszéléséből olyasmi tűnik ki, hogy a *piacenzai* zsinatra gyülekező urak külön s fényes küldöttséggel hívták meg Szt. L.-t, ki a legenda szerint nagyon megörült a meghívásnak, de a zsinaton nem jelent meg, mert a cseh fejedelem segítségére személyesen vezetett hadakat. Azonban a határon megbetegedett s elhunyt.

L.-t Nagy-Váradon az általa emelt székesegyházban temették el. Sírjánál sok csoda esett s a sírjánál való esküvésnek perdöntő ereje volt. A XIII. sz.-ból fenn is maradt az itt tartott istenítéletek jegyzőkönyvének egy töredéke (Regestrum Varadiense). 1192. nagy fénnyel ülték meg a szentek közé való iktatását, 1892 jún. 29. pedig ennek hétszázados évfordulóját. A középkorbeli magyar templomok freskófestői nagy kedvvel örökítettek meg Szt. L. életéből egyes jeleneteket. Szt. L.-nak Váradon Nagy Lajos idejétől kezdve 1695-ig gyalog- és lovagszobrai álltak. Új lovasszobrát gróf Széchenyi váradi püspök megbizásából Tóth István készíti. Nép- és műdalokban (Janus Pannonius, Garay János, Arany János stb.) gyakran megénekelték, a legenda száz meg száz apróságot tudott mesélni róla s a csatákban — mint Theseust Marathonnál — még gyakran látni vélték. Náprágyi Demeter kalocsai érsek a szentnek hermáját (l. *Hermák*) 1619. a győri székesegyháznak ajándékozta, hol jelenleg is őrzik. Sírját 1638. és 1660. feldúlták. Feleségétől, Adelhaidtól (l. o.) csak egy Piroska nevű leánya maradt.

Irodalom. Legenda S. Ladislai, Endlichernél stb. Magyarul Toldynál, Magyar Szentek Legendai. Szt. László törvényei a Corpus Jurisban. Oklevelei a főbb gyüjteményekben. Pelbart, Sermo de S. L. Katonánal, Hist. Crit. II.; Pray, Dissertatio de S. L., Pozsony 1774; Ganóczy, Diss. hist. crit. de S. L., Bécs 1775; erre Pray felelete Diatribe stb., Pozsony és Kassa 1777. s Ganóczy viszonválasza: Dispunctio Diatribae. Nagyvárad 1781. Bunyitay, Váradi püspökség, I. u. o. 1884. Pecsétjéről Fejérpataky, Turul X. 133. Öréről vejéről Wertner u. o. VIII. 125.; Némethy Péter, Magyarország Szent L. idejében, Budapest, 1895; Fessler, Horváth, Szalay, Pauler, Marczali bőven szólnak Szent Lászlóról, kiről a folyóiratok és isk. értesitők is közöltek kisebb tanulmányokat, de méltó élet- és jellemrajza máig sincs irodalmunkban.

2. *II. L.*, II. Béla és Ilona fia, szül. 1131., meghalt 1163 jan. 14. 1139 táján Bosznia hercege; 1159 nyarán öccse István példájára Görögországba menekült. II. Géza halálával (1162 máj. 31.) Manuel görög sereg élén István herceget küldte be a magyar trón elfoglalására, az urak egy része azonban inkább L. mellett nyilatkozott. 1162 júl. 15. II. L. néven csakugyan trónra lépett, öccsét pedig az ország egyharmadával s a trónöröklésnek odaigérésével kárpótolta. Mikó kalocsai érsek koronázta meg, kit Lukács esztergomi érsek ezért egyházi átok alá vetett. Utóda IV. István lett.

3. *III. L.*, Imre király és Konstancia aragoniai hercegnő fia, szül. 1199., megh. 1205 máj. 7. III. Ince pápa 1203 febr. 25. arra intette az ország főpapjait, hogy mielőtt Imre útra indulna Braunschweigi Ottó ellencsászár megsegítésére, L. herceg iránt az urakat hűségesküre birják. A pápa beavatkozása még inkább növelte András hercegnek, L. nagybátyjának pártját. A kitört lázadásnak András elfogatása (1203 okt.) vetett véget. A király 1204 aug. 26. a kalocsai érsekkel koronáztatta meg fiát, ki helyett az esküt ő tette le. Ekkor szabadon bocsátotta Andrást, sőt fia gyámjává s L. nagykoruságáig kormányzóvá is kinevezte, mire Esztergomban csakhamar elhunyt. Szeptember második felében II. L. nevében András herceg vette át a kormányt. A királyné azonban jobbnak látta a menekülést és a koronával, fiával s a korona kincseinek egy részével VI. Lipót osztrák herceghez futott, hol L. csakhamar elhunyt. Péter győri püspök haza hozta és Székesfehérvárt a királyok sírboltjában temette el. A korona is visszakerült, Konstancia pedig hazatért Spanyolországba, mire András herceg megkoronáztatta magát.

4. *IV.* v. *Kun L.*, V. István és Erzsébet kun hercegnő fia, szül. 1262., meggyilkolták 1290 júl. 10. Atyját már 1270 aug. 1. elveszítette. Anyja csak Finta, volt nádor palotaforradalmának leküzdésével, szeptember első napjaiban koronáztathatta meg s nevében a kormányt is átvette. A főurak Joakhim bánt a kormányból kibuktatták, a Kaplyon nemzetségből való András magát a kis királyt is hátba verte buzogányával, az anyakirálynét pedig a főurak egy része számkivetésbe küldte s szabadságát csak 1273 december 3. adta vissza. A pártok rövid időre kibékültek egymással, ami Hédervváry Lőrinc volt nádor érdeme. L. 1274 tavaszán súlyos betegségbe esett, melyből — a legenda szerint — csak akkor gyógyult meg, midőn fejére tették Szt. Margit halottas fátyol-fejkötőjét. Maga a király orvosának, Gellért mesternek tulajdonította gyógyulását. Mikor azután 1274 aug. 19. megkezdte a papi javaknak a főuraktól való visszaszedését, egykor gyámja, Joakhim tárnokmester s Németujvári Henrik bán András herceg érdekében fellázadtak s őt elfogták. Csák Péter azonban megszabadította a királyt, ki szeptember 30. résztvett a Főveny és Bökény-Somlyó közt vívott csatában, melyben Henrik bán elesett. Több hónapi polgárháború után a király kibékült a lázadókkal. Ottokár cseh király Habsburg Rudolf császár ellené-

ben 1275 elején egyességre lépett vele, az időközben ismét befolyásra jutott Joakhim azonban Habsburg Rudolf szövetségébe hajtotta őt. Ekkor Majs mester nyiltan pártot ütött s a fejetlenség annyira eláradt, hogy a veszprémi székesegyházat és egyetemet 1276. maga az ország nádora, Csák Péter dúlta fel s az oltár mögött 68 papot és szolgát vágatott le. Összes büntetése az volt, hogy a király letette őt a nádorságról. 1277 november 11. Hainburgban személyesen találkozott Rudolffal, ki őt fiává fogadta s vele Ottokár ellen védő- és támadószövetséget kötött. Ugy látszik, L. ekkor lépett házasságra Izabellával. A király, ki nagykorúnak nyilvánította magát, most maga vette át az uralkodást s erélyesen harcolt a lázongó oligarchák, különösen a horvátok ellen. Ottokárral szemben 1278 aug. 26. Dürnkrut és Stillfried között az ő serege döntötte el a csatát Rudolf javára. Nemsokára ismét fejetlenség uralkodott az országban, mire (1278 szept. 22.) III. Miklós pápa Fülöp fermói püspököt teljes hatalommal küldte be közbenjárónak (l. *Fülöp*, 2.). 1285 tavaszán a tatárokat, kiket a Hód tavánál (1282 április végén vagy május elején) megvert kunok hoztak nyakára, maga a nemesség verte vissza, mig a király a föllázadt szepesieket szorította engedelmességre; azután pedig Leskó lengyel fejedelmet a bogusicei csata (1285 aug. 2.) után visszaültette trónjára. A főurak ellen erélyesen föl nem léphetvén, a kunok közt keresett szórakozást. Egyik alattvalója, Németujváry Iván, nyilt háborut viselt Ausztria és Stájerország ellen s Ausztria hűbérese lett, a királyt pedig a pápánál bevádolta botrányos élete s amiatt, hogy feleségét, Izabella királynét elzáratta. IV. Honorius, majd IV. Miklós pápa sürgetésére a király szabadon bocsátotta nejét (l. *Izabella)*, ő maga azonban a kunok ellen hirdetett, de ellene forduló keresztesháboruban ismét a kunok közt keresett menedéket, mire Iván András herceget hívta meg a trónra. L. 1289 máj. 19. általános kegyelmet hirdetett, a lázadást leverte s a fövenyi országgyűlésen a rendekkel s Izabellával is kibékült. Pár nap mulva azonban az oligarchák újabb lázadást szítottak és a pápa is újabb keresztes háborut akart hirdetni a kunok, sőt a király ellen is, ha velök tartana. Azonban Körösszeg alatt Árboc, Törtel és Kemencs kun fővezérek meggyilkolták a királyt, kit Gergely csanádi püspök Csanádon temettetett el. Gyermekei nem maradtak. V. ö. *Szabó* Károly, Kun László (Budapest 1886); *Pauler*, Magyar nemz. tört. II.; *Karácsonyi*, A hódtavi csata éve (Századok 1901).

5. *V. L.*, magyar és cseh király, a Habsburg-házból származó Albert királynak és Zsigmond király leányának, Erzsébetnek fia, szül. Komáromban 1440 február 22. (tehát már atyja halála után, miért *Posthumus* v. *Utószülött L.*-nak is nevezik), megh. Prágában 1457 nov. 23. A rendek Albert király halála után, tartva az asszony- és gyermekkormány veszélyeitől, Ulászló (l. o.) lengyel királyt hívták meg a magyar trónra. De Erzsébet, az özvegy királyné a komornája, Kottanner Ilona által Visegrádról ellopott szt. koronával fiát 1440 május 15-én Székesfehérvárt megkoronáztatta. Innen Győrbe ment és a kis L.-t nagybátyja, III. Frigyes német-római császár gyámsága alá bocsátotta. Magyarországon most egyideig I. Ulászló király személyében a szabad királyválasztás elve győzött a kiskorú L. által képviselt örökösödési jog felett. De midőn Ulászló a várnai csatában (1444.) elesett, a rendek hoszszas viták után megválasztották L.-t királynak. 1445-ben küldöttség is ment Bécsbe III. Frigyes (l. *Frigyes* 47.) császárhoz, hogy tőle a királynak és a szt. koronának kiadását követelje. Frigyes azonban csak 1452. bocsátotta el L.-t, ki ekkor egészen anyai nagybátyja, Cillei Ulrik káros befolyása alá került, ki őt testileg-lelkileg megrontotta. 1453-ban Prágában cseh királlyá koronáztatott. Bár megigérte, hogy lehetőleg Magyarországon fog tartózkodni, legnagyobbrészt Bécsben és Prágában lakott. A fenyegető török veszéllyel szemben tétlenül állott, sőt ő és Cillei még útját is szegték nem egyszer a nagy Hunyadi János védelmi intézkedéseinek. Nándorfehérvár ostromának hirére L. gyáván Bécsbe szökött. Hunyadi János halála után L. a futtaki országgyűlésen (1456 okt.) Cilleit tette az ország kormányzójává, aki életével lakolt azon kisérletéért, hogy Hunyadi Lászlót Nándorfehérvár átadásánál megölesse. Midőn a megrettent és boszut forraló L. esküjének megszegésével Hunyadi Lászlót lefejeztette (1457 márc. 16.), az ország háborogni kezdett. Erre a király, tettének védelmére kiadván egy oklevelet, melyben számos képtelen váddal illeti a Hunyadiakat, előbb Bécsbe, majd Prágába menekült és foglyul magával vitte Hunyadi Mátyást is (1457 szept.). Prágában, midőn épp jegyesének — VII. Károly francia király leányának — fogadására való készületekkel volt elfoglalva, váratlanul meghalt. Állítólag politikai gyilkosságnak esett áldozatul: Podiebrád György cseh kormányzó és Rokyczana huszita főpap mérgezték volna meg. V. ö. *Palacky*, Zeugenverhör über den Tod König L. von Ungarn und Böhmen im Jahre 1457 (Praha 1856) és a *Hunyadi*-családnál felsorolt irodalom idevágó részét.

6. *L. (Nápolyi)*, nápolyi király és magyar trónkövetelő, szül. 1375. mint Kis (II.) Károly magyar és nápolyi királynak egyetlen fia; megh. gyermektelenül 1414 aug. 6. Atyjának Magyarországon történt meggyilkolása után anyjának, Margit királynénak gyámsága alatt 1387. a nápolyi trónra került. Magyarország történetében meglehetősen dicstelen szerepet játszott. A drávántúli megyékben már régóta nagy párttal rendelkezett. Midőn a szövetkezett főurak és főpapok 1401. elzárták a törvényszegő Zsigmond királyt (l. o.), L. 1402. fellépett trónkövetelőnek. A horvátdalmát urak és IX. Bonifác pápa hathatós támogatásával némi eredményt tudott felmutatni. A dalmáciai városok egymásután pártjára állottak és 1402 dec. ünnepélyes küldöttséggel hívták az országba. A pápa külön bullában ajánlotta, melyet az esztergomi érsek is kihirdetett. Maga L. 1403 aug. 5. Kanizsay János esztergomi érsektől Zárában megkoronáztatott, nem ugyan a szent koronával, hanem egy diadémmal. Seregei is egyideig győzelmesen haladtak előre. De a Zsigmond pártján álló Stibor vajda (Pápócznál), Garay Miklós nádor és Perényi Péter döntő diadalai és a

Csehországból visszatért Zsigmond királytól hirdetett közbocsánat meghiusították L. reményeit (1403 okt.). Olaszországi terveit L. már jobban meg tudta valósítani. Uralkodása elején legyőzte a nápolyi királyságban vetélytársát, II. Lajos anjoui herceget s hódításokat tett a pápai államban és Toscanában. Rómát kétszer is (1409. és 1413.) hatalma alá hajtotta és jövedelmei váltságául XII. Gergely pápának évenkint bizonyos összeget fizetett. Utódai azonban mitsem tarthattak meg hódításainak eredményéből. V. ö. *Schönherr* Gyula, Nápolyi László (Akad. Értekezés 1898).

7. *L. Fülöp Mária Vince, osztrák főherceg, magyar kir. herceg*, József főherceg ifjabbik fia, szül. Alcsúton 1875 júl. 16., megh. Budapesten 1895 szept. 6. Batyjával, *József Agost* főherceggel együtt magyar nevelésben részesült. Középiskolai vizsgálatait a II. ker. főgimnáziumban tette le. Azután hadnagy lett a 37. számú cs. és kir., majd az 1. számú magy. kir. honvédezredben. 1895 aug. végén a kisjenői vadászatokon szerencsétlenül járt, amennyiben egy megsebesített vadmacska üldözése közben saját fegyverétől jobb combján megsebesült. Minthogy súlyos sebesüléséhez vérmérgezés is járult, életét nem tudták megmenteni. V. ö. *P. Thewrewk* István, L. főherceg életéből (Budapest 1896).

8. *L.*, a Kán vagy Keán nemzetségből, több megye főispánja, főlovászmester, országbiró, nádor, bán és tótországi herceg II. Endre és IV. Béla korában. Legelőbb 1217. tünik föl, midőn II. Endrét a Szentföldre kisérte; ekkor már főlovászmester és pozsegai főispán volt. 1224. országbiró lett, de már 1226. Oghuz váltotta fel. 1228-ban ismét visszakerült az országbirói székbe s egyszersmind bácsi főispán volt, meg is maradt II. Endre haláláig; IV. Béla trónraléptével azonban nemcsak megbukott a régi kormány, hanem tagjai közül többen törvényszék elé is állíttattak. L. nem tartozott ugyan ezek közé, de a király kegyeivel sem dicsekedhetett, mert több éven keresztül távol maradt az udvartól s ez időben csupán mint somogyi főispán fordul elő. A tatárjárás alatt kezd ismét nagyobb szerepet vinni. A sajói ütközetben nem vett részt, elkésett, de éppen jókor érkezett arra, hogy a tatárok által üldözött Bertalan pécsi püspök csapatait megmentse. Béla királyt elkisérte a tengerpartra s ekkor ismételten országbiró, csakhamar azután 1243—45. nádor lett. A nádorságban Türje Dénes tótországi bán és herceg váltotta fel, ő pedig Dénes helyét foglalta el, de úgy látszik, már a következő 1246. év folyamán meghalt; legalább ezen év után nem találjuk többé emlegetve. Három fia ismeretes: László erdélyi vajda, Gyula mester, az interregnum alatti László vajda apja és Miklós prépost és választott esztergomi érsek. V. ö. *Pauler* Gy., Magy. tört. (II. köt.)

9. *L.*, 1252—64. erdélyi vajda, egyúttal valkói, majd szolnokvármegyei főispán, az előbbinek fia. Egyideig V. István ifjabb király hive volt; részt vett ennek bolgárországi hadjárataiban, 1264. azonban IV. Béla pártjára állt s testvérével, Gyulával együtt kun és magyar csapatok élén Erdélybe tört, de Csák Péter megverte Dévánál. Kun László idejében kezd szerepelni; előbb pozsonyi főispán, majd országbiró, 1275. pedig rövid ideig erdélyi vajda. 1278-ban már úgylátszik nem volt életben. Gyula és Miklós nevű fiait ismerjük.

10. *L.* vajda, kit rendesen, de hibásan, *Apor Lászlónak* neveznek s épp oly tévesen a Laczkfy-család ősének tartanak. A Kán vagy Keán nemzetséghez tartozott, mely magát Gyula erdélyi vezértől származtatta s Erdélyben és a Dunántúl volt birtokos. III. Endre halála után, kihez híven ragaszkodott, Erdélyt a maga számára foglalta le s mivel nem akarta átadni I. Károlynak, 1306. a kalocsai érsek kiközösítette. Erre a másik ellenkirály, Ottó, megkérte L. vajda leányát, de midőn elment Erdélybe az esküvőre, L. őt elfogta, egy ideig letartóztatta s tőle a magyar szent koronát elvette. Ennek visszaszerzése végett hosszas tárgyalásokat folytattak L.-val I. Károly hivei s végre a Szegeden 1310. kötött szerződés szerint mind ezt, mind a lefoglalt királyi jövedelmeket visszaadta. Leánya a szerb királyfinak lett neje. Fiai: idősebb és ifjabb L. 1316. föllázadtak I. Károly ellen, de leverettek s így családja tönkrement. V. ö. *Pór*, L. erdélyi vajda (Kolozsvár 1891).

11. *L. (Vlád, Vlajk, Lajk)*, 1366—72. oláhországi havaseli vajda. 1365—69-ig folyton hadilábon állt I. Lajos magyar királlyal. Bár Szörénynél nagy vereséget szenvedett, a hadakozást befejező békekötéssel I. Lajos nemcsak Oláhországot hagyta meg birtokában, hanem a szörényi bánságot és Fogaras vidékét is. 1376-ban már más a szörényi bán. V. ö. *Pesty*, Szörényi bánság (I.); *Hunfalvy*, Az oláhok története (II.).

12. *L.* nádor, l. *Oppelni László*.

László, 1. *Ákos*, zenei író és zeneszerző, szül. Nagyenyeden 1871 febr. 10. Joachim-tanítvány. A Signaleban és az Allgemeine Musikzeitungban számos tanulmánya jelent meg. A Berliner Lokalanzeigernek és a Börsencurirnak külföldi levelezője. Zenekari darabjait sikerrel játszották a külföldön. Könyvei: Aus meiner Heimat (1910); Ungarische Skizzen (1911).

2. *L. Ede Dezső*, kémikus, szül. Simontornyán 1859 máj. 5. Műegyetemi tanulmányait Münchenben és Budapesten végezte. 1884—85. tanulmányúton volt Franciaországban s a borászat gyakorlati részével foglalkozott. 1886—94-ig a műegyetemen adjunktus volt. 1890 óta a borászati kémia magántanára, 1905 óta címz. nyilvános rendkívüli tanár. Számos dolgozata jelent meg a különböző szaklapokban. Fontosabb dolgozatai: *Magyarországi agyagok* (a Term.-tud. Társulat által koszorúzott pályamű); Bestimmung der Phosphorsäure im Süssweine; Indirecte Bestimmung des Extractes im Weine; *A víz hatása a magnézium-karbonátra.*

3. *L. Fülöp Elek (lombosi)*, festő, szül. Budapesten 1869 jún. 1. Mint a mintarajztanoda kitüntetett növendéke állami ösztöndíjat kapott s ezt három évig Budapesten, két évig külföldön élvezte; idehaza Lotz Károly tanár, Münchenben Liezen-Mayer Sándor oldala mellett. A képzőművészeti társulat kiállításán 1891. *Regélő öreg asszony* című képe a műbarátok körének 1500 frtnyi díját szerezte meg számára. L. müncheni tartózkodása alatt két ízben is megfordult Párisban, hol mestere Lefèvre volt. Miután a bolgár fejedelem, XIII. Leo pápa, Rampolla bíboros arc-

képeivel Európaszerte nagy feltünést keltett, csakhamar ő lett nemcsak monarchiánkban, hanem Német- és Angolországban is a reprezentativ arckép tipikus és ünnepelt festője, aki egyik fejedelmi udvarból a másikba jutva, megfestette Európa nevezetes férfiainak és szép asszonyainak gazdag gyüjteményét. Ezért mindenfelé nagy elismeréssel adóztak neki a hivatalos körök. A párisi nemzetközi kiállításon aranyérmet nyert. Bécsben (1900) a Künstlerhausban kiállította a Fürstenberg hercegi pár, Hohenlohe német kancellár, Kinsky Aglája stb. arcképeit s elnyerte a budapesti tavaszi tárlat nagy érmét. Ugyancsak Bécsben (1902) Rampolla arcképeért az osztrák állami aranyérmet nyerte. 1907-ben aranyérmet kapott Velencében, 1912. magyar nemességet, ugyanez évben nagy díszoklevelet Amsterdamban. A Szépművészeti Muzeumban megvan tőle Hohenlohe-Schillingsfürst Chlodwig hg., XIII. Leo pápa és Fraknói Vilmos arcképe. 1908-ban Amerikában is járt, ahol megfestette Roosevelt elnököt. 1910-ben a firenzei Uffizi-képtár felszólította, hogy e képtár híres önarckép-gyüjteménye számára ő is fesse meg a magáét. Rengeteg tömegü arcképen kivül festett eleinte néhány életképet is. 1914., a világháború kitörésekor, Angliában honosíttatta magát, ami szülőhazájában természetes megütközést keltett. V. ö. O. v. *Schleinitz*, Ph. A. v. L. (Bielefeld 1913).

4. *L. Gábor*, geológus, szül. Budapesten 1878 dec. 14. Eredetileg antropológiával foglalkozott. *Az emberi agykoponya méreteiről* irott tanulmányával 1903. bölcsészetdoktorrá lett. Ekkor a m. kir. földtani intézethez került agrogeológusnak. Hosszabb utazásokat tett Németországban s 1911. Svédországban. Legnevezetesebb értekezései a Kis Magyar Alföld agrogeológiájával és a *hazai tőzegtelepekkel* foglalkoznak. Magyarország tőzegtelepeinek kiváló ismerője.

5. *L. József*, szinész, szül. Vásárhelyen (Bihar vm.) 1808., megh. Kolozsvárt 1878 máj. 10. Iskoláit Kolozsvárott végezte, 1827. szinésznek állott. Lebeszélték e pályáról s a kir. táblánál szereztek neki állást, de 1829. már újra a kassai szintársulatnál találjuk. A megnyíló Nemzeti Szinház tagjai sorába szerződtette. 1869. torokbaja miatt kénytelen volt nyugdíjba menni. Kolozsvárra költözött s ott 1871—75-ig a Nemzeti Szinház igazgatóságának tagja volt. Igen jó szinésznek tartották, kivált bonvivant-szerepekben, mindig élénk, elegáns, könnyed játékával tünt ki. Főbb szerepei voltak: Figaro, Pollila, Laertes stb.

6. *L. Mihály*, iró és pedagógus, szül. Istensegítsben (Bukovina) 1849 aug. 26. A jogot és filozófiát Pesten elvégezvén, egyideig mint hirlapiró működött s a kormány megbizásából a csángókérdést tanulmányozta a helyszinén (1875). 1876-ban fővárosi tanár lett, majd 1878. megalapította ma is fennálló tan- és nevelőintézetét. 1882-ben kiadván *Keleti testvéreink* c. könyvét, megindította vele a csángó-mozgalmat, melynek eredménye 5000 bukovinai székely visszatelepítése lett. 1887 óta majdnem állandóan tagja a képviselőháznak, előbb mint az Apponyi-párt, később mint a szabadelvüpárt hive. 1912. udvari tanácsosi cimet kapott. Számos elbeszélést, rajzot, ismeretterjesztő cikket, jellemrajzot irt. Egyike a Petőfi-Társaság megalapítóinak.

Lászlód, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 287 tót lak.; u. p. Litva, u. t. Korpona.

László-díj. 1890-ig csikóverseny, most *Szt. László-díj* a neve. A budapesti őszi meeting egyik érdekes versenyszáma, amelyben kétéves lovak vehetnek részt. Díja 32,000 K, távolsága 1500 m.

Lászlófalva (azelőtt: *Lászlófalu)*, kisk. Turócz vm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 171 tót lak.; u. p. Ivánkafalva, u. t. Tótpróna.

László füve, *Szt. László füve*, a Gentiana cruciata-nak (l. *Gentiana)* neve, melynek a következő mondai magyarázata maradt fenn: Szt. László király idejében nagy dögvész pusztított Magyarországon. A jámbor király imádságára Isten megadta neki azt a kegyelmet, hogy amely fűre kilőtt nyila esik, az e nyavalya ellen gyógyító erejüvé váljék. A király nyila a G. cruciatát érte, amely ettől fogva a dögvészben sinylődők hathatós orvossága lett.

László szekere. 1. *Szt. László szekere* egy csillagkép (alighanem a *Göncöl-szekere*, l. o.) magyar népies neve. — 2. *Kun László szekere*, a kétkerekű talyiga magyar neve, melynek az a népies mondai magyarázata, hogy e szomorú emlékü király alatt «már igavonó barom sem volt, s az emberek maguk voltak kénytelenek húzni a kétkerekű szekeret, vagyis inkább talyigát». E kifejezés a hozzá fűződő magyarázattal együtt a bécsi *Chronicon Hungarorum*-ban fordul elő. Erdélyben ugyanily sanyarú idők emléke a L.-nek mására készült *Básta szekere* elnevezés. V. ö. *Tóth* Béla, Szájrul szájra és Szálló igék.

Lászlóvára (azelőtt: *Koronini)*, kisk. Krassó-Szörény vm. újmoldovai j.-ban, (1910) 983 oláh lak.; u. p. és u. t. Ómoldova. L. a Duna balpartján épült község, mely régebben a hegyeken állott és *Satu novu* (Uj-falu) nevet viselt, ott azonban annyit szenvedett a viharoktól, hogy 1858. gróf Coronini-Cronberg, a temesi bánság kormányzója, az új község alapítását kezdeményezte. A község mellett a Duna partján emelkedő, ma romokban heverő várat Zsigmond magyar király építtette. A vár a szerb parton épült Galambócz várával szemben fekszik és a török háborúk idején gyakran szerepelt.

Lasző, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 484 oláh lak., vasútállomás, posta és távíróhivatal.

Lászó (azelőtt: *Lászczó)*, kisk. Sáros vmegye girálti j.-ban, (1910) 234 tót, cigány és lengyel lak.; u. p. és u. t. Margonya.

Lasztócz, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 792 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Legenye-Mihályi.

Lasztomér, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 1290 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Nagymihály.

Lasztonya, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 361 magyar lak.; u. p. Szentadorján, u. t. Csömödér.

Lat, régi súlymérték = $^1/_{32}$ font; az arany és ezüst súlyának mérésénél = $^1/_{16}$ márka (233·887 gram), végül finomságmérték az ezüstnél, pl. 13 latos ezüstnél $^{13}/_{16}$ rész az ezüst, a többi pótfém.

Lát a. m. bemutatás, l. *Látra szóló váltó.*

Láta, a szembogár (pupilla) rossz magyar elnevezése, l. *Szem.*

Latabár, 1. *Endre,* szinész és szinigazgató, szül. Halason 1811 nov. 15., megh. Miskolczon 1873 júl. 10. Eleinte jogi pályára készült, de 1830. Kilényi Dávid társulatához szerződött tenoristának. 1842-ben Kolozsvárott szervezett először szintársulatot s bejárta vele az ország nagyobb városait. A vidéki szinészetre sok tekintetben reformáló hatással volt, erélyes, ügyeskezű igazgató volt, kiválóan értett a zenéhez s maga is szerzett zeneszámokat. Egész szinészcsaládot alapított, melynek több tagja ma is él. Számos operettet fordított magyarra.

2. *L. Kálmán,* szinész, *L. 1.* fia, szül. Szabadkán 1851. Atyja szintársulatánál lépett föl először 1870. A budapesti Nemzeti Szinház 1881. szerződtette, hol mint kedvelt bonvivant és komikus működött 1912-ig. Az orsz. sziniakadémia titkára. Főbb szerepei: Liliomfi, Oronte (Mizantrop), Ferke (Cigány) stb.

Lata culpa (lat.), súlyos gondatlanság, a gondosságnak oly fokú elmulasztása, amely mellett a cselekmény káros következményeit nyilvánvalóan előre lehetett látni. *L. dolo aequiparatur* a. m. a súlyos gondatlanság joghatásaiban a szándékkal egyenlő (egyébként hibás általánosítás).

Latacunga *(Llactacunga, Takunga),* Leon tartomány fővárosa Ecuadorban, 69 km.-nyire Quitótól, 2860 m. magasságban, a Latacunga-Ambato fensikon, kb. 15,000 lak.; közelében egy inkapalota romjaival. 1534-ben alapították. 1698. és 1797-ben földrengések pusztították.

Latah, a malájok között elterjedt neurózis, a tünetei: kényszercselekedetek, echokinézis, echolália, befolyásolhatóság, ocsmány szavak kiabálása, emellett a beteg értelmisége zavartalan. Főképen nőknél fordul elő. Valószinüleg hiszteriás eredetű bántalom.

Latakia *(Ladakie),* kikötőváros Sziriában az Ibn Hani fok mellett, mintegy 20,000 lak., amerikai hittérítő-állomással. Kikötőjében, amelybe csak kis hajók juthatnak be, elég élénk a forgalom, amelynek főcikke a L.-dohány. L. *Laodicea.*

Latakia-dohány, l. *Dohány.*

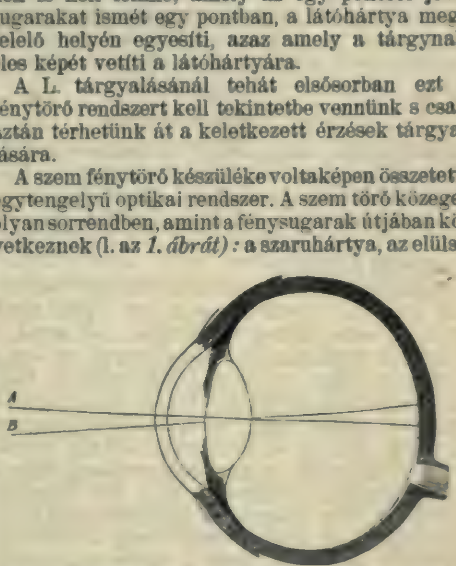
Latakunga, l. *Latacunga.*

Latania *Commers. (bársonypálma* növ.), középnagyságú pálma, legyezőalakú levelekkel, kétlakú virágokkal és sárga bogyókkal. 3 faja Afrikában terem. A *L. Commersoni* L. (L. rubra Jacq.) Bourbon és Mauritius szigetén terem, gyümölcse akkora, mint a kisebb alma, nem jóízű, de a néger eszi. A *L. Loddigesii* Mart. fajjal együtt, melynek hazája Afrikának egyenlítői része, a pálmatermek pompás dísze. *L. chinensis* Jacq. *(L. borbonica* Hort.), l. *Livistona.*

Látás *(visus)* a látószervnek az a képessége, amellyel az őt bizonyos feltételek mellett érő fénysugarakat észreveszi és az így keletkezett érzéseket a külvilággal viszonyban lévő képzetté alakítja át. A világító tárgyakról azonban csak akkor keletkezhetik megfelelő, hű képzetünk, ha a tárgyról jövő sugarak bizonyos rendszer szerint érik a látószerv érzékeny részének, a látó- v. ideghártyának megfelelő pontjait. A látóhártya voltaképen nem más, mint az idegvégződések által képezett mozaik; minden idegvégződés izgalma külön, egymástól a helyi jegye által különböző érzést okoz, amelyeknek összességéből alakul ki a látott tárgy képzete. A világító tárgy pontjai és a látóhártya izgalomban levő végkészülékei között azonban bizonyos rendszernek, összefüggésnek kell lennie, a tárgy minden pontjának egy külön idegvégződést kell izgalomba hoznia, ami csak úgy lehetséges, ha a pontból jövő fénysugarak a látóhártyának egy pontját érik csak és hozzák izgalomba. Mivel azonban a világító pontokból rendszerint széttérő sugarak indulnak ki, a szemben olyan fénytörő készüléknek is kell lennie, amely az egy pontból jövő sugarakat ismét egy pontban, a látóhártya megfelelő helyén egyesíti, azaz amely a tárgynak éles képét vetíti a látóhártyára.

A L. tárgyalásánál tehát elsősorban ezt a fénytörő rendszert kell tekintetbe vennünk s csak aztán térhetünk át a keletkezett érzések tárgyalására.

A szem fénytörő készüléke voltaképen összetett, egytengelyű optikai rendszer. A szem törő közegei olyan sorrendben, amint a fénysugarak útjában következnek (l. az *1. ábrát):* a szaruhártya, az elülső

1. ábra. A szem harántmetszete: láthatók a szem törőközegei, a szaruhártya, elülső szemcsarnok, szemlencse, üvegtest. *A* szemtengely, *B* a látás irányvonala.

szemcsarnok, a szemlencse, az üvegtest. Bár a törőközegek között a lencse törőképessége a legnagyobb, a sugarak mégis a legerősebb törést a szaruhártya felületén szenvedik, mert az itt érintkező közegek (levegő és szaruhártya) törőképessége között van a legnagyobb differencia. A megtört sugarak végül, mint mondtuk, a világító tárgynak megfelelő képben egyesülnek. A szem tehát nemcsak szerkezetével hasonlít a fotografáló géphez, a sötét kamarához, hanem működésében is: mint a fotografáló gépben is a beállított tárgynak fordított, kicsinyített reális képe vetítődik az érzékeny lemezre, akként a szemben is a fénytörő rendszer a látott tárgynak fordított, kicsinyített, reális képét vetíti a szem érzékeny hártyájára, a látóhártyára.

Ha valamely tárgyat jól meg akarunk szemlélni, ráirányítjuk a szemünket. Ilyenkor a tárgy képe a látóhártya központi gödrébe (l. *Szem)* esik. Csak azt látjuk élesen, aminek a vége a központi gödörbe esik, mert itt legnagyobb a látóhártya érzékenysége; a körülötte levő látóhártyarészek érzékenysége már sokkal kisebb,

s a látóhártya széle felé folyton csökken. Amely tárgynak képe a látóhártya központi gödrén kívül esik, arról csak nagyon homályos, hiányos képünk keletkezik. De ennek a homályos képnek, az indirekt L.-nak is nagy szerepe van az élesen látott tárgy térbeli elhelyeződésének, környezetének megfigyelése szempontjából. Hogy meddig terjed oldal felé a látóhártya érzékenysége, azt a perimeterrel határozzuk meg; az így kapott eredmény bizonyos szembetegségek ismertető jele is lehet. Ahol pálcikák és csapok nincsenek, ott nincs is fényérzésünk. Így a látóideg betérési helyén, mely a központi gödörtől az orr felé fekszik, nincs pálcika-csapréteg, ezért ott fényérzésünk sincsen. Magunkon tapasztalhatjuk ezt, ha egyik szemünket behunyva, másik szemünkkel a *2. ábrán* látható két pont közül merően arra a pontra nézünk, amelyik a behunyt

2. ábra. Mariotte-féle kisérlet.

szemünk felől esik. A könyvet közelítve egy bizonyos távolságban (kb. 1 arasz) a másik pont eltünik. Ennek az oka az, hogy ilyenkor a pontról jövő sugarak a szemben kereszteződve, éppen a látóideg betérési helyére, *a vakfoltra esnek (Mariotte-féle kisérlet).*

Valamely pont képét a szemben úgy találhatjuk meg, ha a pontot a szem egy képzelt pontjával, a csomóponttal összekötjük, ahol ennek a vonalnak folytatása éri a látóhártyát, ott lesz a pont képe. Ezt a vonalat irányvonalnak vagy iránysugárnak nevezzük. Azt az iránysugarat, amely a nézett tárgy középpontját a központi gödörrel köti össze, látóvonalnak vagy látósugárnak nevezzük; ez nem esik pontosan össze a szemtengellyel. Valamely tárgy két legszélső pontjáról vont iránysugár határozza meg a kép nagyságát, az általuk bezárt szög a látószög. Könnyen belátható, hogy a látószög nagysága egyrészt a tárgy nagyságától, másrészt a tárgy távolságától fog függni; mennél kisebb valamely tárgy, vagy mennél messzebb van a szemtől, annál kisebb a keletkezett kép. Ha végül valamely tárgy képe kisebb lesz, mint a látóhártya csapjainak átmérője, tehát ha ugyanarra a csapra két tárgy képe is elfér, akkor azt a két tárgyat már egymástól megkülönböztetni nem birjuk; a két kép egy közös érzésben olvad össze. Azt a legkisebb látószöget, amely mellett még valamely tárgyat megkülönböztetünk, a látóélesség mértékének nevezzük. Normális látóélesség mellett ez kb. 1′. Vizsgálatára valók az olvasótáblák, vagy Csapodi-Snellen-féle betük *(3. ábra)*. Ezek úgy vannak szerkesztve, hogy egy bizonyos távolságból az egész betű 5′, egyes részletei pedig 1′-nyi látószöggel érik az ember szemét; normális látóélességű ember a betüket tehát el tudja olvasni.

A nyugalomban levő szem a sugarakat úgy töri, hogy a párhuzamos sugarakat, amelyek tehát az ilyen távollévő pontokból indulnak ki, éppen a látóhártyán egyesíti, tehát a normális, nyugalomban lévő szem látóhártyája a fénytörő rendszer gyujtópontjába esik. A közelebblevő tárgyakról jövő sugarak a szem mögött egyesülnek, tehát a látóhártyát szóródásos körök érik. Ha a tárgy legfeljebb 5 m. közel van, akkor ezek a szóródásos körök még oly kicsik, hogy a L.-t nem zavarják. Azonban a szem nemcsak 5 m. távolságban levő tárgyakat lát tisztán, hanem sokkal közelebb levőket is, és ezt úgy éri el, hogy fénytörőképességét erősbíti. A szemnek ezt a képességét, hogy fénytörő rendszerét a tárgy távolságának megfelelően tudja beállítani, alkalmazkodásnak (accomodatio) nevezzük. Azt a legtávolabbi pontot, amelyet alkalmazkodásunk igénybevétele nélkül látunk, *távolpont*-nak nevezzük, ez normális szemnél a végtelenben van; azt a legközelebbi pontot pedig, amelyet az alkalmazkodás maximális kihasználásával még tisztán látunk, *közelpont*-nak nevezzük; normális szemnél ez kb. 10—12 cm.-rel fekszik a szem előtt. A két pont közti távolság az alkalmazkodási terület. Vannak a normálistól eltérő szemek, amelyeknek úgy távol- mint közelpontja jóval közelebb van a szemhez, ez a közellátó v. myopiás szem (l. *Közellátás)*; ennek ellentéte a távol- v. messzelátó, hypermetropszem. A szem alkalmazkodása lényegében a

B E P F

L D Z T

F P D L

3. ábra. Csapodi-Snellen-féle olvasási próbák; betűk, melyek a látóélesség vizsgálására szolgálnak.

szemlencse domborúságának változásában rejlik, l. *Alkalmazkodás.*

A szem fénytörő rendszerének azonban vannak hibái is, amelyek részben olyanok, amelyek a legtöbb optikai eszközben megvannak, részben azonban a szemnek jellemző sajátosságai. Ezek a következők:

1. A szembe jutó fény egy része (2%) elvész a látásra nézve, mert részben a szem fénytörő felületein visszaverődik, részben pedig mellékképeket ad.

2. A fénytörő rendszerben homályok, zavarodások vannak, (l. *Entoptikai jelenségek).*

3. A szemben az egytengelyüség sem tökéletes, továbbá a látóvonal és az optikai tengely sem esnek össze.

4. A törőfelületek nem tökéletes gömbidomuak. Emiatt az egy pontból jövő sugarak tehát nem egy pontban egyesülnek, hanem felületben (asztigmatiszmus, l. o.).

5. A szemben a különböző szines sugarak nem törnek meg egyformán, emiatt a látóhártyán voltaképen szines körök keletkeznek (chromatikus aberratio, szinszórás). Ezt sem vesszük

észre rendesen, mert a színes körök átmérője kicsiny, s legnagyobbrészt fedik is egymást.

Ezeket a hibákat azonban jórészt korrigálja a szivárványhártya, mely a szélső, leghibásabb törésü sugarakat visszatartja. A szivárványhártya, illetőleg a rajta levő lyuk, a pupilla sötétben kitágul s a szemet érő fény intenzitásával arányosan szűkül; tehát erősebb fényből keskenyebb sugárnyalábot bocsát a szembe, mint a gyengébből.

A *látóhártya izgalma* bizonyos objektiv, megfigyelhető változásokkal jár. Igy megfigyelhető, hogy a látóhártya bíbor festéke a fény behatására elhalványodik. Az elhalványodás kivett, sötétben tartott szemeken is megfigyelhető; sőt megfelelő eljárással ilyen módon a szem előtt levő világító tárgyakról (ablak) valóságos fotográfiát is kaphatunk. Az elhalványodott retinabíbor sötétben újraképződik. Továbbá különböző finomabb, morfológiai különbségeket is megfigyeltek a nyugalomban levő és izgatott látóhártya között, valamint az izgalomban levő látóhártyán kimutatható s megmérhető elektromos változások is lépnek fel. A fénysugaraknak, illetőleg az éterrezgéseknek bizonyos intenzitással kell birniok, hogy észrevegyük őket; általában a színes fény megismeréséhez sokkal nagyobb intenzitás szükséges, mint a fehér fényhez. A látóhártya érzékenysége egyébiránt tág határok között alkalmazkodik az őt érő fény intenzitásához: erős fényben az érzékenysége csökken, sötétben 8000-szeresére is megnőhet. A látóhártya ezt a képességét illeszkedésnek (adaptatio) nevezzük.

A szem a fény intenzitásán kivül a fény minőségét (színét) is megérzi, azaz a különböző hullámhosszuságú sugarak különböző érzéseket keltenek benne. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a látóhártya színérző képessége a csapokkal függ össze, míg a pálcikáknak inkább csak a fényintenzitás különbségeinek megérzése, valamint az illeszkedés tulajdonítható.

A színeknek három sajátságát figyelhetjük meg látószervünkkel: 1. észrevesszük a szín intenzitását, ami az éterrezgések eleven erejétől függ; 2. árnyalatát, tónusát, ami az éterrezgések hullámhosszuságától függ; 3. a telitettségét (nuance), amely a színtartóságától, illetőleg a hozzá keveredett fehér fény mennyiségétől függ. Mint általában a fényérzések, úgy a színérzések is tovább tartanak, mint az őket okozó behatás, tehát a L.-érzések is utóérzésekkel járnak. A színes utóérzéseknél azonban azzal a sajátszerű jelenséggel találkozunk, hogy az utóérzés nem az eredeti behatás színében jelentkezik, hanem, ha az eredeti behatás vörös volt, akkor kékeszöldben, ha sárga, akkor violában stb. és megfordítva (szukcessziv színindukció). Általában a fehér fény felbontása által keletkezett spektrum minden színének utóképe olyan színben jelenik meg, amely a spektrumban szintén megtalálható; ilyen módon számtalan olyan színpárt találhatunk, amelyek kölcsönösen egymás utóképeit képezik. Kivétel csak a tiszta zöld szín, amelynek utóképe, a bíbor, a spektrumban fel nem található. A színes utóképeknél tapasztalt e jelenség azt mutatja, hogy a különböző színek között bizonyos összefüggés van. Ez az összefüggés még inkább szembeötlik a különböző színek összekeverésénél. Ha ugyanis az említett színpárokat összekeverjük (vagy azáltal, hogy a spektrum megfelelő színeit egymásra vetítjük, vagy úgy, hogy a megfelelő színes sugarakat gyors egymásutánban váltakozva juttatjuk a szembe, amikor is azok az utóérzések következtében összekeverednek), eredményül fehér fényt kapunk. Ezek a színek tehát egymást fehérré egészítik ki (kiegészítő v. complémentaire színek, ellentétes színek). Ha a spektrum többi színeit keverjük párosan össze, a spektrumnak különböző más színeit kapjuk eredményül, kivételt csak a legszélsőbb vörös és ibolya összekeveréséből nyert bíbor képez, mely a spektrumban nincsen meg s mely a tiszta zöld kiegészítő színe. Végül, ha a spektrum valamennyi színét összekeverjük, akkor ismét fehéret kapunk. A színkeverés eredményét a következő táblázat foglalja össze:

	Ibolya	Indigókék	Ciánkék	Kékeszöld	Zöld	Zöldes-sárga	Sárga
Vörös	bíbor	sötét-rózsaszín	fehéres-rózsaszín	fehér	fehéres-sárga	arany-sárga	narancs
Narancs	sötét-rózsaszín	fehéres-rózsaszín	fehér	fehéres-sárga	sárga	sárga	
Sárga	fehéres-rózsaszín	fehér	fehéres-zöld	fehéres-zöld	zöldes-sárga		
Zöldes-sárga	fehér	fehéres-zöld	fehéres-zöld	zöld			
Zöld	fehéres-kék	vízkék	kékes-zöld				
Kékes-zöld	vízkék	vízkék					
Ciánkék	indigókék						

Mint a színkeverés eredményeiből láthatjuk, néhány egyszerű szín megfelelő arányú keverése révén a legkülönbözőbb színárnyalatokat is előállíthatjuk. A színérzések magyarázatával foglalkozó teoriák is ezen alapulnak, s megfelelő alapszínek, ill. alapszínérzések felvételével magyarázzák a színérzések körében előforduló összes jelenségeket. Az idők folyamán felmerülő számtalan teoria között jelenleg csak kettő érdemel felemlítést: a Young-Helmholtz-féle háromszínteoria, s az ellentett színeken alapuló Hering-féle teoria.

A Young-Helmholtz teoria három alapszínt, vöröset, zöldet, violát vesz fel, s felteszi, hogy a látóhártyának mindazon részén, amely minden színárnyalatot megérez, három különálló idegvégződés van, az egyiknek izgatása vörös, a másiké zöld, a harmadiké viola érzést okoz. A fehér

fény mind a három komponenst egyaránt izgatja, ez adja a fehér fényt. A teoria szerint a fekete nem szín, hanem csak az izgalom hiánya, tehát a fekete és fehér között csak kvantitativ különbség van. A különböző homogén színes sugarak is hatnak mind a három komponensre, de nem egyformán; a nagy hullámhosszal biró sugarak főleg a vöröset érző, kevésbbé a zöldet érző komponenst izgatják, a violát pedig alig; a közepes hullámhosszal birók főleg a zöldet, a rövid hullámhosszal birók pedig főleg a viola komponenst izgatják. Így pl. a sárga szín erősen izgatja a vörös és zöld komponenst, a lilát alig; míg a kék a zöldet és lilát izgatja, a vöröset pedig csak kevéssé. A teoria a szinvakság különböző alakjainak magyarázatára is felette alkalmas.

A Hering-féle teoria 3 színérző anyagot vesz fel, fehér-fekete, vörös-zöld, sárga-kék anyagot. Ezekben az anyagokban a színes sugarak folyamatokat indítanak meg, s aszerint, hogy a folyamat építő (asszimilációs) v. bontó (disszimilációs) jellegű, s hogy főleg melyik anyagban jön létre, más és más színérzésünk keletkezik. A fehér, vörös és sárga érzések a megfelelő anyagokban megindított bontó folyamatok által jönnek létre, a fekete, zöld és kék érzések pedig az építő folyamatok útján. Mivel ugyanazon anyagban egyszerre építő és bontó folyamatok nem lehetnek, egyszerre fehér és fekete, vörös és zöld stb. érzésünk nem lehet, ezek a szinek egymást kizárják, egymásnak ellentétei (ellentett szinek). A színérzések terén még egy jelenséggel kell számolnunk, s ez az egyidejű ellentétesség, szimultán kontraszt. Ez abban áll, hogy az egymás mellett lévő szinek egymást kölcsönösen befolyásolják, illetőleg ha a környezetük színtelen, az ellentétes színükben tünik fel. Ugyancsak a világosabb tárgyak sötétebbek mellett még világosabbaknak tünnek fel, s megforditva. A szimultán kontraszt a gyakorlati életben is nagy szereppel bir; festőknek, szövetminta-nyomóknak, szövőknek stb. ezzel számolniok kell.

A tárgyak létezésének, alakjának, helyzetének, szinének stb. a felismerésében nagy szerep jut az említett tényezőkön kivül a szemmozgásoknak, továbbá a két szemmel való látásnak. A szemmozgások egyrészt lehetővé teszik a nagyobb tárgyak, továbbá a tér több helyének éles megfigyelését anélkül, hogy a fejet vagy testet helyéből ki kellene mozdítani, másrészt az ilyenkor nyert izomérzések igen fontos faktorok a távolságok, a tárgyak egymáshoz való helyzetének megitélésében. A két szemmel való látásnál elsősorban az a kérdés merül föl, hogy mi okozza azt, hogy a tárgyakat mégis csak egyszerüen látjuk. Hogy a két szemben tényleg két kép keletkezik, arról könnyen meggyőződhetünk azáltal, ha egyik szemünket ujjunkkal helyéből kinyomjuk. Hogy a két képet mégis egynek látjuk, annak az az oka, hogy rendes körülmények közt a két kép a látóhártyának bizonyos, a gyakorlat által összekapcsolt részeire esik, amelyekről jövő két különböző képet az agyvelő a megszokás folytán egy képzetté olvaszt össze. Ilyen összekapcsolt «identikus» pont pl. a két szem központi gödre; a két látóhártya többi identikus pontjai a központi gödörtől ugyanazon irányban, ugyanakkora távolságban fekszenek. Azon pontok összességét e térben, amelyekből kiinduló sugarak identikus retina-pontokra esnek, *horopter*-nek nevezzük. Hogy a két szemben keletkező két kép nem teljesen azonos, annak nagy szerepe van a tárgyak térbeli helyzetének, illetőleg általában a távolságnak, a mélységi dimenziónak felismerésében. Valamely tárgy távolságának megítélésénél az egy szemmel való L.-nál segítségünkre van egyrészt a tárgy nagysága, illetőleg a tárgy látószöge. Mivel azonban nagyobb tárgyak messzebbről ugyanakkora látószöget adnak, mint a kisebb tárgyak közelről, könnyen belátható, hogy mennyi csalódásnak lehetünk kitéve. Valamivel jobb felvilágosítást ad a tárgy éles megszemlélésénél igénybe vett alkalmazkodás. Azonban, hogy az egy szemmel való tájékozódás ennek dacára milyen tökéletlen, azt mindenki magán is megfigyelheti, ha egy kulcskarikát tartat valakivel a levegőbe (élével felénk), s fél szemét behunyva, a mutatóujját abba belédugni igyekszik. A kisérlet csak nehezen sikerül, míg mindkét szemet nyitva tartva, a feladat teljesen egyszerű. L. még *Sztereoszkóp*.

Az *állatok* látására vonatkozólag l. *Fényérző szervek* és *Szem*.

Látásélesség, a különböző tárgyakat azon apró képek útján ismerjük fel, amelyek róluk szemünk ideghártyáján képződnek. Minél kisebb ilyen ideghártya-képről képes valaki egy bizonyos tárgyat felismerni, annál nagyobb a L.-e. Az ideghártyán keletkező kép viszont annál kisebb, minél kisebb az illető tárgy és minél messzebbre esik a szemtől. A L.-et *látáspróbákkal* határozzuk meg, amelyek nagyobb papirostáblára nyomott különböző nagyságú betükből, számokból vagy egyéb jegyekből állanak. A tábla legkisebb betüjének nagysága, amelyet a vizsgált ember bizonyos adott távolságból még felismer, adja meg látásélességének mértékét. A közellátó, túllátó vagy szabálytalan fénytörésű szemek látásélességének vizsgálatakor a fénytörési hibát a megfelelő javító szemüveggel ki kell javitani. A katonai szolgálatra való képesítés ahhoz is van kötve, hogy az illetőnek megfelelő L.-e legyen. Az osztrák-magyar hadseregben fegyveres szolgálatra alkalmazható még az olyan hadköteles, akinek L.-e mindkét szemen legalább a rendesnek felerésze vagy akinek jobbszemén teljes, balszemén pedig legalább a rendes negyedrészének megfelelő L.-e van. Katonai segédszolgálatokra alkalmas még az olyan ember, akinek L.-e a jobban látó szemén legalább a rendesnek fele, a rosszabbul látón legalább a rendesnek negyedrésze. Nagyobb fokban rövidlátók (közellátók) katonai szolgálatra még akkor sem alkalmaztatnak, ha L.-ük (javító üveggel) a fentemlített mértéket meg is üti. Jóval szigorubb feltételekhez van kötve a vasúti forgalmi szolgálatra való alkalmazás.

Látás határa, l. *Horizon*.

Látási csalódás, l. *Káprázás*.

Látáspróba, l. *Látásélesség*.

Látás szöge *(látószög)*, a megfigyelő szeméből valamely tárgy végpontjaihoz húzott irányoktól bezárt szög (l. *Látás*). A látás szögét az asztrono-

miában *látszólagos nagyságnak* is szokás nevezni. Ugyanazon tárgy L. annál kisebb, minél messzebbre van tőlünk.

Látás vonala *(radius visionis)*, az asztronomiában az az irány, melyben valamely égitestet, csillagot látunk. Az elnevezés azóta honosodott meg, mióta a spektroszkóp segítségével képesek vagyunk az álló csillagoknak saját mozgását a L.-ban megállapítani. L. *Állócsillagok, Asztrofizika.*

Látcső, közkeletű, de hibás elnevezés, mellyel főleg a szinházi kettős messzelátót szokták megjelölni.

Lateau (ejtsd: lató), *Louise*, stigmatizált nő, szül. Bois d'Haineben (Belgium) 1850 jan. 30., megh. 1883 aug. 25. Gyermekkorában sokat betegeskedett. Egy kínos betegségből való hirtelen felgyógyulása után, 1868 ápr. 24., éles fájdalom vett rajta erőt, amely ezen időtől fogva minden pénteken megújult s Krisztus sebeihez hasonló vérző sebhelyek tüntek fel rajta, amihez u. a. év júl. 17-től fogva delejes álomhoz hasonló lelki elragadtatás is járult. A pénteki nap elmultával eltüntek mind a sebek, mind az extázis, s L. megint rendesen végezte napi munkáját; csak a későbbi évek során mutatkozott rajta az étvágytalanság olyan foka, hogy az úrvacsorán kívül más táplálékot alig vett magához. A belga orvosi akadémia is foglalkozott L. állapotával és Warlomont, az előadó, stigmatikus neuropátiának mondta a betegséget.

Irodalom. Rohling, Louise L., die Stigmatisierte von Bois d'Haine, Paderborn 1874, 1—8. kiad.; Majunke, Berlin 1874; Johnen, Louise L., Leipzig 1875; Schwann, Mein Gutachten über die Versuche an der stigmatisierten Louise L., Köln 1875; Warlomont, Rapport médical sur la stigmatisée de Bois d'Haine, Brüssel 1875.

Latebra (lat.), a tyúktojás sárgájában a középen fekvő kevés fehér állomány.

Late celtic (ang., ejtsd: lét széltik), így nevezik az angolok az ércek használatának régibb szakát, melyet a keltákkal kötnek össze.

Lateiner (németből átvett szólás), latinos műveltségű; gúnyosan: pedáns, tapasztalatlan, gyakorlatiatlan, nem élelmes vagy különcködő ember, aminő a tudós szokott lenni.

Latemar, a dél-tiroli (Fazzani) Dolomitok egyik csoportja, legmagasabb pontja a L.-csúcs (Diamantidi-torony) 2846 m. magas.

La Tène-kor, a vaskor második szakának neve a svájci La Tène község után, hol a keltáknak nagy temetőjét találták. Kezdete visszamegy a Kr. e. utolsó félezred derekáig s eltartott a Kr. u. II. sz.-ig. A keltákkal nálunk is elterjedt ez a kultura a Kr. e. IV. sz.-tól fogva, ezenkívül az egész germán területen honos volt. L. még *Vaskor.*

Latens (lat.) a. m. rejtett, előtérbe nem lépő, kötött, lappangó. — L. hő a. m. *kötött hő* (l. o.).

Látens stádium a. m. inkubációs stádium, lappangási idő, l. *Fertőző betegségek.*

Lateralis (lat.) a. m. oldalsó, oldalt fekvő.

Laterális hangok (ném. *Seitenlaute*, ang. *side)*, így is nevezi némely fonétikus a *l*-féle hangokat, melyeknek képzésénél a nyelv hegye vagy eleje valahol a szájpadláshoz szorul (l. *Hangok)* s így a zönge két *oldalt* szabadul ki.

Laterális refrakció, a fénysugár oldalsó kilépése azon függőleges síkból, mely a kiindulópontot és szemen át fektethető; oka a fény törése különböző sűrűségű közegekben.

Laterális rokonok a m. oldalrokonok.

Laterális sík a. m. oldalsó sík.

Laterális szekréció. Az érceknek a telérekben való képződésére az aszcenziós elmélettel szemben áll a laterális szekréció elmélete, amelynek megalapítója *Sandberger F.* volt. Míg az aszcenziós elmélet a telérek érctartalmát a vulkáni működés utóhatásaként jelentkező pneumatolitikus jelenségekkel kapcsolatosan a mélyből származtatja, addig a L. elmélete azt a telérek mellékkőzetéből való kioldódásra vezeti vissza. Az érctelérek közelében a mellékkőzetek rendszerint többé-kevésbbé át vannak alakulva, el vannak bontva. Ezt a bontást a L. hívei a légbeliek hatásának tulajdonították s azt tételezték fel, hogy a mellékkőzetben, különösen az erupciós kőzetek színes ásványaiban igen csekély mennyiségben levő érceket az elbontott kőzetből a felszini vizek kioldották s a telérhasadékokban koncentrálták. Az újabb vizsgálatok a L. általános alkalmazását mindinkább megdöntik s az érctelérek genézisére inkább az aszcenziós elméletet alkalmazzák.

Laterális szklerózis *(sclerosis lateralis amyotrophica)*, a gerincvelőnek megbetegedése, amikor a piramis-pályák és az elülső szarvak mozgató sejtjei bántalmazottak. Ha a bántalom fölfelé halad, a nyúltvelőben levő agyvelői idegek magvai is megbetegednek és a L.-hoz nyúltvelőbénulás (l. o.) csatlakozik. A L. tünetei a görcsös bénulások és a súlyos izomsorvadások, melyek a kézen és karon kezdődnek. A L. a 30. életév után támad s évekre terjed. Az orvoslástól sokat remélnünk nem szabad.

Laterán, pápai palota Rómában, a Monte Celio-n, melyet az 1871 máj. 13-iki törvény (legge di guarentigia) a Vatikánnal és Castelgandolfóval egyetemben az olasz királyság területén kívül állónak nyilvánított. A római Laterani-családról a császárságra szállott birtokot Fausta, Nagy Konstantin felesége ajándékozta a római püspöknek, s így lett a pápák székhelye egész addig, míg Avignonba nem költöztek át; a mellette levő templomban (S. Giovanni in Laterano) tartották az öt laterání zsinatot (l. *Laterání zsinat).* Az 1308. leégett palotát V. Sixtus (1586) Domenico Fontanával újból fölépíttette; XVI. Gergely (1843) muzeumot csinált belőle. Ez a muzeum (m. Gregorianum-Lateranense) műkincsekben igen gazdag. IX. Pius kibővítette a muzeumot s képeken kívül sok régi feliratot és szarkofágot helyezett el benne. A L. mellett lévő templomot, mely a kereszténységnek főszékesegyháza volt (mater et caput omnium ecclesiarum), Sylvester pápa beépíttette a L.-ba; a templom régi neve Basilica Constantina, vagy S. Salvatoris és Aula Dei is volt. A sokszor beomlott és leégett templomot V. Pius (1560) és Borromini (1650) egészen újra építették; homlokzata Galilei Alessandro tervei szerint készült. Öt hajójú, 130 m. hosszú belsejében gyönyörű a mennyezet (Giacomo della Porta), V. Márton (Simone di G. Ghini) és XIII. Leó (Tadalini) pápa síremléke, a pápai főoltár és csúcsíves szentek szentje (Varna da Siena), keresztelő Szt. János faszobra (Donatello), VIII. Bonifác, amint az első

jubileumot kihirdeti (Giotto) stb. Sylvester pápa sírja fölé az 1900. szent év és a magyar kereszténység 900 éves jubileuma alkalmából a nemzeti zarándoklat ajándékozta magyar zászlót helyezték, ugyanez alkalomból a magyar püspöki kar a szent korona átadását ábrázoló domborművet készíttetett (Damkó József műve), amelyet 1910 ápr. 16. avattak föl. A templom mellett lévő szép kolostorudvart Vasalletti építette a XIII. sz.-ban. A L. É.-i oldalán van a jeruzsálemi Pilátus-palotából való 28 márványlépcső (Scala Santa), melyet Ilona császárnő hozatott (326) Rómába; a hivők csak térdelve mehetnek föl rajta.

Irodalom. Valentini, La patriarcale basilica Lateranense, Róma 1832; Rohault de Fleury, Le Latéran au moyen-âge, Paris 1877; Benndorff, Die antiken Bildwerke des later. Museums, Leipzig 1867; Ficker, Die altchristl. Bildw. im christl. Mus. des L., u. o. 1890.

Lateráni kanonokok *(canonici regulares Lateranenses)* a legrégibb szabályozott kanonokok; II. Gelasius pápa óta 1299-ig a lateráni templomnál működtek, amikor VIII. Bonifác világi kanonokokkal helyettesítette őket. IV. Jenő visszaállította őket, de 1471 után véglegesen elvesztették a lat. templomot és azóta címük Congr. reg. ss. Salvatoris Lateran. Jelenleg Olaszországban, Belgiumban (Löwen), Angolországban, Spanyolországban és Dél-Amerikában van 24 házuk. Az Ausztriában lévő 6 házuknak prépostjai a lateráni apát nevet viselik; élvezik ugyan a L. előjogait, de nincsenek a római főapátnak alávetve. 1906 óta külön főapátjuk van.

Lateráni zsinat a nyugati egyházban öt volt, ú. m. az első 1123. Rómában II. Calixtus pápa alatt; a második 1139. II. Ince pápa alatt; a harmadik 1179. III. Sándor pápa alatt; a negyedik 1216. III. Ince pápa alatt; az ötödik 1512—17-ig. A zsinatok sorrendjében így következnek egymásután: 9-ik, 10-ik, 11-ik, 12-ik és 18-ik. Ezeken kívül több kisebb zsinatot is tartottak a Lateránban.

Latericia *(Lateritia, Latricia, Latorche),* Magyarország középkori vízrajzában a. m. Latorcza.

Laterigradae (állat), l. *Keszegjáró pókok* és *Pókok.*

Laterit, sok vasat tartalmazó téglavörös, likacsos agyag, amely a trópusok alatt mint különféle közeteknek a mállási terméke keletkezik. Afrikában, Ázsiában és Dél-Amerikában helyenkint több méter vastagságban borítja a felszínt. A bőséges L.-keletkezést a sok csapadék és nagy hő idézi elő. A L.-ben többnyire fel lehet ismerni a *hidrargillit*-pikkelyeket, amelyek között kvarcszemek és vasrozsda foglalnak helyet.

Laterna (lat.), mai kézi lámpáinkhoz hasonló eszköz az ókorban, melynek oldalai olajos hólyagból, szaruból, később pedig üvegből készültek. Belül olajos mécses égett. Az ilyen L.-t éjjeli utakon használták a rómaiak és a rabszolgák, akik őket szállították, *laternarii* nevet viseltek.

Laternaképek. A közönséges «bűvös lámpával» (l. o.) üveglapra festett áttetsző képeket lehet vetíteni, melyek színezése a felfogó ernyőn is látható. Sokkal szebb színes képek keletkeznek, ha egyazon színes tárgyról (pl. virágcsokorról, szőnyegről stb.) három fotografiai fölvételt készítenek vörös, illetve zöld és kék üvegen keresztül. A fotografiákon az alak és rajz ugyanaz, de a részletekben a színek szerint eltérések vannak. Ha most a három fölvételnek megfelelő diapozitiv képeket egy-egy vetítőlámpa elé helyezik, melyek a kép fölvételének megfelelően vörös, illetve zöld- és kék üveglappal vannak ellátva és a vetítő-lámpákat úgy állítják be, hogy a vetített képek az ernyő ugyanazon helyére kerüljenek, az egyesített kép igen szép, élénk és hű színezésben mutatkozik. Vörös és kék üveglap segélyével sztereoszkópikus vetítés is eszközölhető.

Laterna magica (lat.), l. *Bűvös lámpa.*

Laterza, város Lecce olasz tartomány Taranto kerületében a L. mellett, (1911) 7983 lakossal.

Latet anguis in herba (lat.) a. m. kígyó lappang a fűben, szálló ige, melyet Vergilius használt először *Eclogáiban* 3, 93. A látszólag kellemes és könnyű dolognak veszélyes és nehéz voltát szokták vele megjelölni.

Lath., természetrajzi nevek után *Latham* John angol zoológus nevének rövidítése; szül. Eltham-ben 1740 jún. 27., megh. Romsey-ben 1837 febr. 4. Londonban mint orvos működött s különösen a madarakat tanulmányozta. Nagyobb munkái: General synopsis of birds (London 1781—1801, 8 köt., németül Nürnberg 1792—1813); Index ornithologicus (London 1791, 2. kiad. 1802); General history of birds (1821—24, 10 köt.).

Latham (ejtsd: lésszöm), *Robert Gordon,* angol nyelvtudós és etnológus, szül. Billingboroughban 1812 márc. 24., megh. Putneyben 1888 márc. 9. Nyelvtudományi művein kívül számos etnológiai munkája érdemel említést: Natural History of the Varieties of man (1850); The Ethnology of Europe (1852); Varieties of the Human Species (1855). Kiemelendők még: Elements of Comparative Philology (1862) és Dictionary of the English Language (1864—70, 2. köt.) L. a londoni Philological Society egyik megalapítója volt.

Láthatár, l. *Horizon.*

Lathraea *L., vicsor, vicsorgó, rejtekfű* (növ.), az Orobanchaceae (Szádorfélék) család génusza; 5 faja közül 3 Európában, 2 Japánban honos, fák gyökerén élősködő húsos, rózsaszínű v. fehérszárú növény (l. az *Élősködő növények* I. mellékletén). Földalatti száruk fehéres, elágazó, húsos pikkelylevelektől sűrűn borított; földfeletti száruk számos, egyoldalra forduló virágot visel, ezek csészéje 4—5 hasábú, pártája 2 ajkú, jóval a termésérés előtt lehull. A *L. squamaria* L. (kónya vicsorgó) árnyékos erdőben, főkép a mogyoró és a bükk gyökerén élősködik. Pártája liláspiros, csészéje halványpiros, 4 hasábú, fürtje, pikkelylevelei pirosak. Nyugat- és Dél-Európában a *L. clandestina* L. van elterjedve. Földalatti szárának vékony, megrövidült ágai vannak, fürtje néhány nagy, ibolyaszínű virágból áll. Szívógyökereivel az éger-, nyár- és kőrisfa gyökérzetét támadja meg. Franciaországban Loire-Inférieure département szöllőiben bizonyult igen károsnak. A megtámadott tőkéket teljes gyökérzettel ki kell ásni és megsemmisíteni. Nálunk nem fordul elő.

Lathria (állat), a Kotinga-félékhez tartozó amerikai madárnem.

Lathyrismus (lat.), idült mérgezés, melyet borsófélék: Lathyrus cicera L., L. sativus és Clymenum L. idéznek elő. Az említett hüvelyesek huzamos és kizárólagos élvezete után szokott jelentkezni s a gerincvelőnek és a harántcsíkos izomzatnak bénulásában, illetve még nem eléggé ismert elfajulásában áll. Állatokon is kifejlődik, így disznókon, lovakon, mely utóbbiak hónapokig tartó betegeskedés után fuldoklás közben pusztulnak el. Az emberen észlelhető L. elég hirtelen keletkezik, ágyéktáji fájdalmakkal, lázzal, izomreszketéssel, vizeletvisszatartással, nemi tehetetlenséggel jár és ritkán múlik el teljesen. Sokszor bénaság marad utána az alsó végtagokon. A L. oka némelyek szerint egy a lathyrus-fajtákban előforduló gyantasav, mások (Astier) szerint egy illó alkaloida, a *lathyrin*. Francia-, Spanyol- és Olaszországban, továbbá Indiában már több ízben endémikusan jelent meg e baj, főképen a férfilakosság között. V. ö. *Schuchardt*, Deutsch. Archiv f. klin. Medic. (1888, 312. l.).

Lathyrus *L.*, *lednek* (növ.), a Hüvelyesek pillangós virágú génusza; 100 faja alacsony fű, számos faj azonban kacsokkal kapaszkodik és magasra felfut. Levelük párosan szárnyas, pálhájuk többé-kevésbbé nyilas. Virágük kék, ibolya v. rózsaszinű, fehér v. sárga, bibeszálük kiszélesedő. Lapos v. hengeres hüvelyükben számos gömbölyű v. szögletes mag van. Hazájuk főkép az É.-i földgömb, csak kevés van Dél-Amerika és Afrika forróövi részén. A *L. sativus* L. (vetési lednek, csicseri borsó, szeges borsó), egyéves, 30—60 cm. magas. Levélszárnya 1 pár van, a levélgerinc 3 kacsban végződik. Hüvelye a csúcsán görbült és kétszárnyú, különben összelapított. Magva hüvelyenkint 2—3, szabálytalanul szögletes, sárgásfehér, vöröses v. ibolyásbarna, keményítőben dús. Hazája a Földközi-tenger vidéke, itt nagyobb mértékben (pl. Románia), Közép-Európában kisebb mértékben termesztik. Tápláló zöldtakarmány; magva főzelék és takarmány, úgy élvezik, mint a borsót, de íze nem olyan kiváló. Nálunk is termesztik, sok helyt elvadul. Egy másik Dél-Európában termesztett faj a *L. cicera* L. A *L. pratensis* L. (réti lednek, parlagi bükköny, sárga boróka) évelő, 30—100 cm. magas, szára kapaszkodó, szögletes, virága sárga. Nyirkos réten bőven terem, sőt a füvet is elnyomhatja, de különben mint széna igen tápláló takarmány. A *L. tuberosus* L. (gumós lednek, baraboly, mogyorós bükköny, földi mogyoró), évelő. Virága élénkpiros, illatos. Főkép vetésben található. Gyökere gumós, gumói mogyorónagyságúak, kívül feketék, belül fehérek. Sós vízben megfőve igen ízletes, gesztenyeízű eledelt adnak, különösen a tatárok kedvelik. A sertés is eszi; tavasszal a földből kitúrja, ugaroláskor az eke forgatja ki. Vetésben e növény nem alkalmatlan. A *L. silvestris* L. (erdei lednek, kakukk- v. kávéborsó) kóró. Szára hártyás élű, kapaszkodó. Virága 4—12, rózsaszinű. Fejlett gyökérzeténél fogva igen alkalmas növény köves talajon a kőzetek lazítására, ily helyen takarmánynak termesztik. 8—10 nappal előbb használható a lucernánál, fagyok nem bántják. Szénája igen tápláló. Mint zöldtakarmány is használható. A harmadik évben adja a legbővebb termést. Mint kerti virág is ismeretes. Csinos kerti növény a *L. odoratus* L. (kerti v. spanyol lednek), a *L. tingitanus* L. (afrikai lednek), a *L. latifolius* L., a *L. clymenum* L. Gyakori erdei növény a *L. vernus* (L.) Bernh. (Orobus vernus L., tavaszi lednek, kakukborsó). Virága többnyire 4, bíborszinű, később kék.

Lati, l. *Lassi*.

Latiano, város Lecce olasz tartomány Brindisi kerületében, (1911) 8191 lak., olajgyártással.

Latiarca (állat), l. *Cucullaea*.

Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc, a *Halotti beszéd* (l. o.) kezdő mondata.

Laticlavii (lat.), a rómaiaknál azok a férfiak, akik a széles biborszegélyű (latus clavus) tunikát viselhették; a köztársaság idejében a szenátorok, l. *Angusticlavii*.

Latifundium (lat.). Természeti vagy jogi személy tulajdonában levő igen nagy kiterjedésű földbirtok. Hogy milyen nagy kiterjedésűnek kell lenni az ilyen földbirtoknak, hogy L.-nak tekintsék, az országonként és az idők folyamán is változó. Pár évtizede nálunk még csak a 10,000 kat. holdon felüli uradalmakat nevezték L.-nak; ma már az 5000 kat. holdat meghaladókat is annak tekintjük. A L. fogalma még a római köztársaság utolsó századaiban keletkezett, ahol egyes patriciusok a közföldek: az ager publicus nagy részét maguknak foglalták le s a rabszolgagazdálkodás megteremtésével a szabad latin parasztosztály birtokait is összevásárolták.

A L.-ok hazája ma Angolország (különösen pedig Ir- és Skótország), Olaszország, Oroszország, Németországnak E.-i és ÉK.-i része, továbbá hazánk is, ahol az ország egész területének mintegy hatodrésze L. (pl. az Esterházy hercegi család L.-a 421,000 kat. hold; Schönborn grófé 226,000 kat. hold stb.).

A L. nagy nemzetgazdasági veszélyt rejt magában. Ezt már Plinius is felismerte, midőn Historia naturalis című munkájában azt mondja, hogy a L.-ok tették tönkre Itáliát («Latifundia perdidere Italiam»). A L. károsan befolyásolja a népszaporodást, a népességet kivándorlásra kényszeríti, mert kevésbbé belterjes gazdálkodásával nem tud aránylag annyi embert eltartani, mint a kisebb birtokok. Nagy jövedelmet biztosítván birtokosának, azt földjei egy részének parlagon hevertetésére is bírja (pl. Angolország és Olaszország nagy főúri vadászterületei). A L.-okat többnyire bérbeadás útján kezelik, mert házi üzemben tartásukra különben igen nagy forgó tőke kellene. A bérbeadás, különösen pedig a nagybérlők kezén, újabb nemzetgazdasági veszélyt rejt magában, mert a földnek kiuzsorázására s a mezőgazdasággal foglalkozó népesség elnyomására vezet. Ezt igazolja Románia példája, ahol legújabban törvényt kellett hozni, hogy egy kézbe 5000 ha.-nál nagyobb kiterjedésű ingatlant bérbeadni nem szabad. Nálunk az utolsó évtizedekben lefolyt földeldarabolások (parcellázások) számos L.-ot megbontottak.

La Tigra. Az ősember csontmaradványainak egyik lelőhelye Dél-Amerikában. *Canesa* A. ugyanis 1888. La Tigra és Seco között (Buenos-

Aires) egy koponyát és törött csontvázat ásott ki, melyet Lehmann Nitsche diluviálisnak állapított meg. A leletet a la plata-i muzeumban őrzik.

Latimer (ejtsd: letimer), *Hugh*, angol reformátor, szül. Thurcastonban (Leicester) 1490. vagy 1491-ben; máglyán halt meg 1555 okt. 16. VIII. Henrik angol királynak Aragoniai Katalinnal való vitájában tünt föl először, amennyiben mint a cambridgei egyetem részéről kiküldött vizsgáló bizottság tagja, a király mellett nyilatkozott, ki aztán őt udvari káplánjává, majd 1535. worcesteri püspökké tette. Henrik uralkodásának vége felé a reakció pártja kerülvén uralomra, ez L.-t a Towerbe záratta. VI. Eduárd lépvén Angolország trónjára, L. kiszabadult, de Eduárd halála után újra börtönbe vetették 1554., s a következő évben *Ridley* reformátor-társával megégettetett. Egyházi beszédeit ismételten kiadták Londonban 1825. két s 1845. négy kötetben. Életrajza megjelent *Tulloch* Leaders of the Reformation című, 1859. kiadott művében és önállóan *Latimer* címen, *Demans* által 1869. kiadott életiratában, valamint *Carlyle* R. M. által 1899. írott műben.

Latin, adók. Modrus-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1910) 672 szerb lak.; u. p. és u. t. Plaški.

Latinae Feriae, ősi ünnep az ókori Itáliában, melyet a latin törzsek Juppiter Latiaris tiszteletére ültek meg. Az ünnep szinhelye az Albalonga felett emelkedő Albai-hegy volt. Mikor aztán Róma a latin szövetségnek élére állott, a latin ünnepből római ünnep lett. Az ünnepre minden szövetséges város küldött képviselőket, akik mezei terményeket hoztak magukkal és a feláldozott fehér bikából mindenikük kapott egy részt. Az ünnep tartama alatt szünetelt minden közügy, úgyszintén üzlet és háború is; ellenben nagyban járták gladiatorok harcai és egyéb versenyjátékok.

Latin árbocozat, l. *Csónak*.

Latina via, fontos ókori római hadiút, mely a Trerus és Liris völgyein át vezetett Rómából Casilinumig, ahol a via Appiába torkollott.

Latin betük, l. *Antiqua, Irás, Helyesírás*.

Latin császárság. E névvel jelölik a IV. keresztes hadjárat vitézei által 1204. Konstantinápolyban és a Keletrómai birodalom romjain alapított császárságot (l. *Keresztes háborúk)*. Elejétől kezdve magában hordozta a bomlás csiráit, és fejedelmei, elkezdve *Flandriai Balduinon* végig szerencsétlen kormányt vittek. Balduin utóda, *Flandriai Henrik* (1205—16) ugyan némi sikerrel harcolt a bolgárok ellen, de a Courtenay-családból származott utódait végképen elhagyta a szerencse. Az utolsó császár, *II. Balduin* (1228—61) összes tartományait elvesztette és 1261. Palaiologos Mihály niceai császár vezére, Strategopulos Alexius még Konstantinápolyból is elűzte Balduint. Ezzel a L.-nak vége volt. (L. *Keletrómai birodalom.)*

Latin egyház, a róm. kat. egyház v. nyugati egyház, ellentétben a keleti v. görög kat. egyházzal.

Latin éremszövetség, l. *Érmeegyezmény*.

Latini, l. *Latinok*.

Latini, *Brunetto*, l. *Brunetto Latini*.

Latin irodalom, bár nem igazán eredeti, mert a görög irodalom hatása csaknem mindenütt érezhető, de inkább csak a forma idegen, a tartalom többnyire római, s római szellem, praktikus érzék nyilvánul meg benne. Öt századon keresztül (Kr. e. 753—240) Rómának nem volt tulajdonképi irodalma. Külső háborúk és belső villongások foglalták le az elméket. A kultúra jóformán csak a jogi ismeretekre terjedt ki. A vallás gyakorlata, jogi ismeretek és hadi erények voltak a nevelés céljai. *Appius Claudius Caecus* censort (Kr. e. 312) szokás első római író gyanánt említeni. Cicero még olvasta a Pyrrhus király ellen tartott híres beszédjét és saturnusi versekben írt szentenciáit. Voltak ugyan Rómában vallásos énekek, halottsirató dalok, de fontosabb volt ezeknél a népköltés *fescenninusa*, mely nem egyéb, mint szabadszájú bohózat; a *satura*, melyet etruriai kóbor komédiások vittek be Rómába s mintegy a dráma csirája volt és az *atellana* vagy oskus bohózat, mely a campaniai Atellából került Rómába, szintén drámai rögtönzés, mely a Kr. e. I. században irodalmi műfajjá fejlődött. A prózának is vannak nyomai: egyes papi testületek feljegyzései, kalendáriumszerű könyvei, a konzulok lajstroma, állami szerződések, okiratok stb., de ezek a gallus tűzvész alkalmával elvesztek. Az Annales maximi maradványa a Fasti Capitolini, mely a konzulok és triumfáló hadvezérek lajstromát foglalja magában s ma a capitoliumi muzeumban látható. A római állami és magánjog első följegyzése a Kr. e. 451—450-ből származó XII táblás törvény, a római ifjú első olvasókönyve.

A római műirodalom — görög hatás alatt — *Livius Andronikosszal*, Homeros fordítójával, görög tragédiák és komédiák átdolgozójával kezdődik (Kr. e. 240). A római irodalomnak első korszaka a műirodalom kezdeteit foglalja magában és Kr. e. 78-ig tart. A görög és görögutánzó Andronikosszal szemben a tősgyökeres rómaiság képviselője *Cn. Naevius*, a görög tárgyú és görögből átültetett szinmű (fabula palliata) mellett eredeti, hazai tárgyú drámákat is írt (fabula praetexta), Bellum Punicum-ában pedig az első pún háború történetét önti eposzba s formájául az ős római saturnusi verset használja. A fabula palliata legkiválóbb művelője *T. Maccius Plautus* (Kr. e. 254—184), kinek 21 vígjátéka maradt reánk, melyeknek világirodalmi hatása rendkívül nagy. Plautus a nép nyelvén, a nép szája-íze szerint írt a szinpad számára. A finomabb műirodalom igazi megalapítója *Q. Ennius*, ki Annales c. eposzában először használja a görög hexametert s a szinpad számára is sokat dolgozott. Unokaöccse, *M. Pacuvius* Sophoklest iparkodott másolni, de nem szolgailag. Cicero és kora benne látta Róma legnagyobb tragikusát. *Statius Caecilius* Menandrost követte. Egyiktől sem maradt jelentékenyebb részlet. Ellenben mind a 6 komédiája fennmaradt az Afrikából származó *P. Terentius Afernek* (megh. 159), ki a római szalonok finomabb nyelvét alkalmazta, de mint Plautusnál kisebb tehetség, sokkal pontosabban ragaszkodott a görög eredetihez, különösen Menandroshoz. Pacuvius nyomain haladt *L. Accius*, ki számos palliatán kívül két praetextát is írt s igen népszerű volt. A római tárgyú vígjátéknak három főképviselője *Titinius, T. Quinctius Atta* (megh. 77) és

L. Afranius, ki Menandros és Terentius követője volt s bátran átvette azt, a mit másoknál jónak talált, vagyis plagizált. A szaturából, mely hajdan népies drámai rögtönzés volt, már Ennius vegyes tartalmú, már nem drámai költeményt fejlesztett s nyomán haladva *C. Lucilius* (Kr. e. 180—103) teremti meg a mai értelemben vett szatirát, mint fonákságokat, ferdeségeket gúnyoló költeményt, a római irodalom legeredetibb műfaját. Kár, hogy 30 könyvre terjedő szatiráiból csak gyér töredékeink vannak.

Prózai irodalom. Míg a költészetet többnyire alacsony sorsú, idegen, félgörög emberek művelik, a később fejlődött prózát a római arisztokrácia veszi kezébe. Az első írók (Fabius Pictor, Cincius Alimentus, Postumius Albinus) görögül írnak római történelmet, de föllép a hellenség nagy ellene, *M. Porcius Cato* (Kr. e. 234—149) s Origines-ében (Róma és az itáliai városok eredete) s a Mezőgazdaságról (De agri cultura) írt fenmaradt művében és szónoklataiban megteremti a latin műprózát. Híres szónok, gyujtó hatású volt *C. Gracchus* is. A Gracchusok kora általában föllendíti az ékesszólást. Szónoki iskolákat nyitottak s egy ismeretlen (Cornificius?) megírta a rétorika kézi könyvét (Auctor ad Herennium). Az idegen befolyástól ment *jogtudománynak* legjelesebb művelője *Q. Mucius Scaevola* főpap, ki a polgári jogról írt nagyobb munkát s a jogi fogalmak meghatározásával nagy hatást tett a későbbi jogi művekre. A pergamoni tudós *Krates* Rómában időzvén megalapította a filológiát, mint tudós grammatizálást. Az első római filológus *L. Aelius Stilo* római lovag (szül. 150 Kr. e.), ki a régibb római irodalom termékeit kutatta és magyarázta.

A római irodalom aranykora, melyben a görög befolyás teljes diadalra jut, Kr. e. 78—Kr. u. 14-ig terjed. Megkülönböztetik benne Cicero és Augustus korát.

I. **Cicero kora.** a) *Prózai irodalom.* Az ázsiai szaggatott, dagályos stílus képviselőjét, *Q. Hortensiust* csakhamar felülmulja *M. Tullius Cicero* (Kr. e. 106—43), ki a rhodusi Molon iskolájában keresetlenebb előadásmódot, periodikus stílust tanult. Szónoklataival, retorikai műveivel, a görög bölcseletnek Rómába átültetésével s a kortörténetre annyira fontos leveleivel a latin próza fejedelme lett s minden későbbi kor főleg tőle tanulta az írás művészetét. Míg Cicero a formának, *M. Terentius Varro*, híres polihisztor a tartalomnak az embere. Korszakos volt római régiségtudománya. Fennmaradt a mezőgazdaságról írt 3 könyve s a Lingua Latina-nak mintegy ötödrésze. 74 művet írt 620 könyvben, prózát és költeményt. A történetírásnak jeles művelői voltak. Mellőzve a kisebbeket, *Julius Caesar* emlékiratai (Commentarii de bello Gallico és de bello Civili), melyekben a tettek beszelnek, művészi mesterkéletlenségükkel, nemes egyszerüségükkel és remek latinságukkal minden időben nagy megbecsülés és tanulmány tárgyai voltak. Caesar még inkább csak anyagot gyüjt, művészi formát nem keres számára; ily szempontból Róma első történetírója *C. Sallustius Crispus* (Kr. e. 86—34), ki a Jugurthával való háborúról és Catilina összeesküvéséről szóló monográfiáiban (a Historiae elveszett) pragmatikus összefüggésükben művészileg csoportosítva, lélektani megokolással, egységes, teljes korképeket rajzol. *Cornelius Nepos* már világkrónikát írt, mely elveszett; a külföldi hadvezérekről szóló könyvéből 23, s a római történetírókról szóló könyvből fennmaradt két életrajz kritikátlan, sekélyesen moralizáló történetírónak és gyönge stilisztának mutatja.

b). *Költészet Cicero korában.* A színköltészet régi műfajait, a palliatát és togatát az Atellana és mimus szorítja ki. A népies eredetű Atellanát *Pomponius* és *Novius* fejlesztik irodalmi műfajjá, bár nyelvük és tárgyaik elég alantas színvonalon mozogtak. A táncból, énekből és párbeszédből összerótt, operett-szerű *mimusnak*, melyben már nők is föllépték, két irodalmi művelője volt, *Decimus Laberius* római lovag és a rabszolgaszármazású *Publilius Syrus*. Annak egy híres prológja, ennek nagyszámú sententiája maradt fenn. A didaktikus éposznak kiváló művelője akad *T. Lucretius Carusban* (97—53), kinek filozófiai tanköltemenye, a *De rerum natura* a római irodalom egyik legsajátosabb, legnevezetesebb terméke. Lucretius a költői nyelvnek is megteremtője. Legtöbb ideig hallgatott Rómában a *lira*. A római ember állami, vallási függésében nem fejthette ki egyéniségét oly szabadon, mint a görög. A régi görög lira pedig sem formailag, sem tartalmilag nem volt könnyen utánozható. Ezért a transpadánus (Pón-túli) ifjú költők csoportja a hozzájuk közelebb eső alexandriai tudós görög költészetet kezdte utánozni a kisebbszabású műfajokban, minő a kis-eposz (epyllion), elégia, epigramma. Legkiválóbb volt köztük *C. Valerius Catullus* (Kr. e. 87—53 [?]), Róma legbensőségesebb, legzseniálisabb lirikusa, a szociális költészet első művelője. Kár, hogy ifjan halván meg, ízlése teljesen ki nem forrhatott. De fennmaradt 116 kisebb-nagyobb költeményének jórésze így is megannyi gyöngye a római költészetnek.

II. **Augustus kora.** a) *Költészet.* A monarchia pártolta a költészetet, mert érdekeinek előmozdítójává iparkodott tenni. Vezető férfiak, mecénások állanak elő, irodalmi körök alakulnak, könyvtárakat alapítanak, szónoki és költői felolvasásokat rendeznek. Az elveszett szabadságot a művészet fényének kellett pótolni. Utánozni kell a görögök finomságát s nem a népnek kell tetszeni, hanem a művelt beavatottaknak. Az irodalmi körök közt vezető szerep *Maecenas* körének jutott. Ő szolgálta leginkább az uralkodó érdekeit, ő vonta magához a legkiválóbb tehetségeket. *Asinius Pollio* köre a köztársasági hagyományok kultuszában ellenzéki szellemben működött s visszavonult a politikától. Még visszavonultabb volt a *Messala* köre, melynek Tibullus volt a lelke. E kor legnagyobbhatású költője *P. Vergilius Maro* (Kr. e. 70—19.), ki Theokritos nyomán először a pásztori költészetet (Bucolica) művelte (allegorizáló irányban), Aeneisében Homerost utánozva megteremtette a monarchia eposzát, de legtökéletesebbet Georgica c. a mezőgazdaságról szóló tanköltemenyében alkotott. A régi görög lira nyomán haladt a fejlett ízlésű, sokoldalú *Horatius* (Kr. e. 65—8), kinek lirája (ódák, epodosok) nem a magávalragadó lelkesedés és közve-

tetlenség, hanem az elmélyedő tanulmány s józan életbölcseség örök értékű termékei; szatirái, de kivált költői levelei (epistulae), mely műfajnak ő a megteremtője, filozófiai tanulmányainak, élettapasztalatainak, elmélkedéseinek legérettebb gyümölcsei. A szatirán kívül legeredetibb költői műfaja a római irodalomnak az *elégia*. Bár ebben az alexandriai költőket követték, de epikus jellegét lirikussá tették és saját élményeikkel, szerelmük örömével és bújával szőtték át. A szerelmi elégia első művelője *Cornelius Gallus* (Kr. e. 69—26), legkiválóbb képviselői *Tibullus, Propertius* és *Ovidius*. *Albius Tibullusnak* (Kr. e. 54—19) különösen Deliát ünneplő elégiáit meleg érzés, szelid mélabú, naiv természetszeretet, egyszerűség és mély kedély jellemzi. *Propertius* (Kr. e. 47—14 [?]) elégiáinak 3 első könyvében Cynthiát ünnepli s a képzelet gazdagságában, az érzés mélységében, erőben és változatosságban messze meghaladja Tibullust. A tudós apparátus nem teszi költeményeit hidegekké. 4-ik könyvének balladaszerű elégiái nagyobbszabású ú. n. oknyomozó (aetiologiai) elégiák, melyek alexandriai nyomokon indulnak, de példát adnak a heroidára és az olyan költeményfajra, melyet aztán Ovidius művelt Fastijában. Utolsó költeményét, mely egy római matrona emlékét ünnepli, méltán nevezték el az elégiák királynőjének. A forma művészete tetőpontját éri el, de a tartalmi becs alábbszáll *P. Ovidius Naso* (Kr. e. 43— Kr. u. 17.) költészetében. Bravuros verselése nem ritkán költői játékot, sőt gyakran léha érzékiséget öltöztet csillogó formába. Sokoldalú, nagytehetségű, kiváló nyelvművész. A szerelmi elégián kívül (Amores, Ars amatoria stb.) Propertius nyomán *Fasti* c. érdekes költői naptárt írt; 15 könyvre terjedő *Metamorphosese* pedig a mitológiai tudás egész tárháza, az ókor Dekameronéja. A szinköltészet csaknem egészen leszorult a térről; egy-egy könyvdrámáról van tudomásunk, de ránk semmise maradt.

b) *Próza.* A történetirás játssza a főszerepet. Legfontosabb, legbecsesebb a pataviumi *T. Livius* (Kr. e. 59—Kr. u. 17.) római történelme (ab urbe condita), nem pragmatikus történelmi munka, de szép és lelkes, nagy hatású, kedves olvasmány. *Trogus Pompeius* nagy munkája (Historiae Philippicae) elveszett, csak kivonata maradt fenn *Justinustól.* Egyéb tudományos munkák közül fontos a régi latinság ismeretére *Verrius Flaccus*-nak a szók jelentéséről írt nagy műve, melyet később *Festus* kivonatolt s e kivonatnak is csak kivonata maradt fenn *Paulus Diaconus* VIII. sz.-beli longobárd történetirótól.

A római irodalom ezüstkora Augustus halálától (Kr. u. 14) Hadrianus trónraléptéig (117) tart. Augustus utódai alatt a szó, a gondolat börtönbe volt zárva. Vespasianus és Titus szelidebb uralma nem adhat új életet a hanyatló irodalomnak. Csak Nerva és Traianus alatt lendül fel egy kissé, hogy azután ismét visszazökkenjen. A szellemi élet középpontjaivá a rétori iskolák lesznek, de csak üvegházi virágokat termelhetnek. A tudományok terjednek, de a szépirodalom, a költészet mindinkább hanyatlik.

a) *Költészet az ezüstkorban.* Az epikusok közt kiválik *M. Annaeus Lucanus* retorikus, patetikus, de áradozó, jellemző erőben és kompozícióban szűkölködő *Pharsaliájával*, melyben a Caesar és Pompeius közötti polgárháborút énekli meg. *C. Valerius Flaccus* Jason és Medea görög mondáját dolgozza fel befejezetlen Argonautikajában élénk képzelettel, színes, eleven előadással, de szónokias sallangokkal, mélység és átérzett igazság nélkül. Nagyobb hatással volt korára *P. Papinius Statius* (Kr. u. 45—96), ki Domitianus császár kegyével is dicsekedett. Alkalmi rögtönzésszerű költeményei 5 könyvben maradtak fenn Silvae címen, eleven képzelettel, leíró tehetséggel, de sokszor hazug érzéssel, hizelgéssel. Nagy eposzában, a *Thebais*-ban a görög mitoszok világához fordul, mint Valerius Flaccus, s Eteokles és Polynikes testvérharcát énekli meg sallangos, hatásvadászó eposzában, melyért nemcsak kora, hanem a középkor is lelkesedett. Mi azonban többre becsüljük töredéknek maradt *Achilleisét*, e kedves heroikus idillt, mely Achilles gyermekkoráról rajzol bájos képet. *T. Silius Italicus*-nak (25—101) Livius nyomán írt hosszadalmas eposza, a Punica, a II. pún háborút beszéli el hibátlan, de élet- és léleknélküli versekben. Nemzeti érzése s eleven csataleirásai azonban elismerést érdemelnek. — A császárok romlott korában Juvenalis szerint nehéz volt *szatirát nem* írni. Azonban a szatiraíró csak társadalmi és irodalmi téren mozoghatott. *A. Persius Flaccus* 6 szatirája részben versbe foglalt sztoikus értekezés és éretlen iskolás bölcseség, de szép bennük a sztoikus erény kultusza. A római szatira betetőzője *Decimus Junius Juvenalis* (60—140), ki szatiráiban Traianus alatt öntötte ki lelke keserűségét, mely benne Domitianus rémuralma alatt meggyülemlett; így nem élőkről, hanem holtakról beszél. Nem mulattat, mint Horatius, nem oktat, mint Persius, csak megdöbbent, föllázít és irtózatot kelt az erkölcstelenség, romlottság sötét, kietlen képeivel. Nagyon érdekes az a szatirikus erkölcsi regény, melynek töredékei *Petronii satirae* címen maradtak reánk. Nyilván *C. Petronius Arbiter* írta, a Sienkiewicz Quo Vadis-ából mindenki által ismert arbiter elegantiae. E kitűnő, de sokszor obscén korképnek legérdekesebb része a Trimalchio lakomája, egy gazdag parvenu otromba fényűzésének pompás rajza. A *mese* műfaját, melyet a görög Aesopus tett irodalmivá, *Phaedrus* vezette be a római irodalomba. Jobbára Aesopus meséit öntötte könnyen folyó versekbe, melyek minden későbbi meseiróra hatottak. De legszerencsésebb műfaj volt e korban az *epigramma*, mely *Martialis*-ban (40—103) párját ritkító mesterére talált, kinek világirodalmi hatása is csaknem páratlan. A *dráma* teljesen háttérbe szorult a gladiátorok és vadállatok véres látványai mellett. *T. Pomponius Secundus* (Kr. u. 44 táján) volt az utolsó, ki még a szinpad számára írt; *Annaeus Senecá*-nak, a nagy filozófusnak 9 drámája, megannyi könyvdráma, csupa tragikus szónoklat igazi jellemfestés és szinpadismeret nélkül, de gondos verseléssel, raffinált művészettel.

b) *Próza az ezüstkorban.* A szabad szó megnémulását legjobban sinylette a *történetirás.* Egy-egy szókimondó, mint C. Severus vagy Cremu-

tius Cordus életével lakolt. Csak hizelgők boldogultak. Az aljas hizelgés termékei *C. Velleius Paterculus* Historia Romana c. világtörténete és *Valerius Maximus* Nevezetes tettek és mondások c. dagályos, kritikátlan anekdota-halmaza. Ellenben klasszikus zamatú, tiszta nyelvű történeti regényt nyujt *Q. Curtius Rufus* N. Sándor történetében. Csodálatos, hogy ez a kor szülte Róma legnagyobb s a világnak is egyik legnagyobb történetíróját, *P. Cornelius Tacitust*, ki két kis monográfiájában (Agricola, Germania), de kivált két nagy művében (Annales, Historiae) mélyreható kritikát, csodálatos ember- és világismeretet tanusit, éles szemmel kutatja a tények okait, furkészi a jellemek redőit. Szemléletes, velős, tömör stílusa méltó a tartalomhoz. A filozófiának kiváló művelője akadt a drámaíróként már említett L. *Annaeus Senecá*-ban (Kr. e. 5 – Kr. u. 39.). Élvezhetőbb formában senki sem tárgyalta a bölcselet és erkölcstan kérdéseit. A középkornak is ő adott fizikát Naturales Quaestionesében. A keresztény egyházatyák hajlandók voltak őt maguk közé számitani. Az ékesszólást csak az iskolák művelték. Az első szónoki iskolát *M. Fabius Quintilianus* (35—96) nyitotta s Institutio Oratoriájában megirta az ékesszólásnak praktikus, lelkes tankönyvét. A Ciceróhoz való visszatérést hirdeti s elitéli a Seneca-féle mozaikstílust. A természettudománynak az idősb *Plinius* (23—79) volt a művelője, kinek Historia Naturalisa tudományos kritika nélkül, könyvekből merített adataival egész enciklopédiáját adja a természettudományoknak és hosszú ideig nagy tekintély volt. Öccsének, a Cicerót utánzó ifjabb *Plinius*-nak érdekes levélgyüjteménye maradt fenn, benne Traianus császárral való levelezése. *Columella* a mezőgazdaságról írt egyszerű, ízléses, kedves művet. *Frontinus*-nak a római vízvezetékekről írt műve ma is fontos Róma topográfiája szempontjából.

A vaskor (Kr. u. 117—476) az irodalmi barokk és rokoko korszaka, melyben a csillogó, de lelketlen forma fejére burjánzik a belső tartalomnak. A barokkirány megindítója *Hadrianus* császár, ki Catót többre becsülte Cicerónál, Enniust Vergiliusnál. Az afrikai latinságnak és barokk izlésnek főképviselője *M. Cornelius Fronto* (100 –175), kinek hű követője *Aulus Gellius*, a Noctes Atticae c. kompilációjával, mely a költői idézetek és kivonatok kincsesbányája. A korszak elejéről való a *Pervigilium Veneris* (Vénusz éjjeli ünnepe) c. kedves költemény, melynek talán *P. Annius Florus* a szerzője. Utána a költészet elhallgat, ha csak a versbe szedett metrikákat, grammatikákat, orvosi recepteket nem akarjuk költészetnek nevezni. Csak nagysokára találkozunk meg két figyelmet érdemlő költővel, ú. m. *D. Magnus Ausonius*-szal (IV. sz.), kinek Idylliumai, kivált a *Mosella* (útleírás a Rajnán és Moselen Bingentől Trierig) igazi költői érzékről tanuskodik; és az utolsó római költőként emlegetett *Claudius Claudianus*-szal, ki *Proserpina elrablása* című befejezetlen eposzában meleg érzésével és ragyogó leírásaival érdemli ki dicséretünket.

A széppróza terén a *regény* tűnik fel, melynek művelője az afrikai Apuleius (Kr. u. 150), ki főművében, az Arany szamárban (v. Metamorphoseon libri XI) fantasztikus, szatirikus erkölcsregényt nyújt pompázó, virágos, ékes egyvelegstílusban. Egyéb prózai fajok közt legfigyelemreméltóbb a történetírás és a jogtudomány. Abban *Suetonius* (75—160) tűnik ki a 12 első császár életrajzával, *Florus* a római történet szónokias vázlatával; *Eutropius* (IV. sz.) Breviariuma, eléggé pártatlanul, egyszerű nyelven vázolja Róma történetét. A görög *Ammianus Marcellinus* katonás egyenességgel, józan itélettel, de cikornyás, homályos nyelven tárgyalja a római történelmet; fenmaradt könyvei (XIV—XXXI) a 353—378 évek története. Legmaradandóbbat alkotott ez a meddő kor a jogtudomány terén. *Salvius Julianus* Hadrianus idejében írja meg nagy Digestáját, majd *Gaius* írja meg a népszerű Institutiót. Legkiválóbb jogász *Papinianus* (Quaestiones, Responsa), kinek működését folytatták tanítványai, *Ulpianus* és *Julius Paulus*, kik az egész birodalom számára egységes törvénykönyvet kívántak adni. Utánuk hanyatlásnak indult a jogtudomány, míg végre *Justinianus* császár egy tudós bizottsággal, melynek élén *Tribonius* állott, az egész római jogot kodifikáltatta s a római jog teljes rendszerét egybefoglaltatta. A teljes gyűjteményt *Dionysius Gothofredus* adta ki (1583) *Corpus iuris civilis* címen.

Említsük meg még a *grammatikusokat*. Hadrianus alatt nev. grammatikus *Q. Terentius Scaurus*; a IV. sz. közepén *C. Marius Victorinus*. Ekkor élt *Aelius Donatus*, kinek Ars grammaticája alapvetővé vált a későbbiekre nézve. Az V. sz.-ból *Priscianus* Institutiones grammaticalese igen becses.

A keresztény L.-nak költői része főkép az istentiszteletre vonatkozott, mely a vallásos énekeket új tartalommal látta el. A szentatyákon kívül nevesebb költők: *Prudentius* és *Paulinus*. A prózában a nyugati szentatyák: Cyprianus, Hilarius, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus; továbbá Tertullianus, Lactantius, Firmicus Maternus stb. állanak e kor írói közt legmagasabb szinvonalon.

Irodalom. A régibb feldolgozások közül megemlítjük Bernhardyt: Grundriss der röm. Litt., 5. kiad. Braunschweig 1872 és Teuffel: Geschichte der römischen Litt.-t, melyet Schwabe 1890 től 5. kiadásban bocsát közre. Kitűnő jellemzéseket ad a római irodalomról Mommsen Römische Geschichte-je. Szép feldolgozás Ribbecktől Geschichte der römischen Dichtung, Stuttgart 1887, melyet Csiky G. fordításában Akadémiánk adott ki. Legjobb tudományos kézikönyv Schanz műve, Gesch. der röm. Litt. bis Justinian, München 1890—92-ig. Legújabb magas szinvonalú feldolgozás Leo könyve, melynek első kötete 1913. jelent meg. Népszerűen írt, alapos összefoglalást ad Csengeri János a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténet II. kötetében. A keresztény latin költészetről legalaposabban tájékoztat Manitius. Gesch. der christl.-lat. Poesie bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts, Stuttgart 1891.

Latin iskola, l. *Gimnázium* és *Középiskola*.

Latinista, latin nyelvbúvár, a latin nyelvnek alapos ismerője.

Latinitas culinaria, l. *Konyhalatinság*.

Latinizmus, l. *Latinosság*.

Latin kereszt, l. *Kereszt*.

Latin nyelv (v. *római nyelv*), az indogermán nyelvcsalád itáliai dialektusainak egyike, annak faliskus-praenestei csoportjához tartozik; először Latiumban, majd egész Itáliában elterjedt s a római birodalom nagy kiterjedése idején belőle

ágaztak ki a neo-latin vagy román nyelvek. A L. fejlődése történetében meg kell különböztetnünk a köz- v. népnyelvet (sermo rusticus) az irodalmi v. művelt nyelvtől (sermo urbanus), melyek korán külön váltak és egymástól függetlenül fejlődtek. Az irodalmi L. történetét az irodalom korszakai szerint oszthatjuk fel. Az ősrégi latinság kora Kr. e. 240-ig terjedt. Ezt töredékesen fenmaradt vallásos énekekből, törvénytöredékekből, feliratokból (Scipio Barbatus síremlékén) ismerjük valamennyire. Ebben még kevés eltérés lehetett a nép- és műnyelv közt. A régies latinság (latinitas prisca, archaica) alatt, mely Ciceróig tart, a kettő mindinkább eltért egymástól. Cicero megállapítja az aranykori irodalmi latinságot a prózára nézve. Kiegészítik ezt a költői nyelv végleges megállapításával Augustus korának költői. Az ezüstkor latinságát a prózai és költői stilus egybekeverése jellemzi. A Kr. u.-i II. sz. stílusa archaizáló volt, t. i. a Cicero előtti írók latinságát utánozta. A II. és III. sz.-ban sok különös, idegen elemet vitt be a L.-be az afrikai és a gall latinság, keleti elemekkel a kereszténység tarkította. Az egyházi írók t. i. gyakran a különböző tartományokban megalakult, idegen elemekkel tarkított nyelvet használták. A nyugatrómai birodalom bukása után a L. még sokáig fenmaradt, mint a nyugatrómai egyház, a törvények s a klasszikus műveltség nyelve (l. *Középkori latin irodalom)*. Ezalatt azonban a provinciákban elterjedt népnyelv a legyőzött népek nyelvével érintkezve megannyi lokális dialektussá olvadt, melyekből először a latinitas media (majd infima), majd lassanként az ú. n. román nyelvek alakultak.

A XIV. sz.-ban Itáliában Petrarca és Boccaccio helyreállították a klasszikus L. becsületét s ettől fogva egészen a XIX. sz.-ig a L. lett a tudományok nyelve, XIV. Lajosig a diplomáciáé is. Legtovább tartott a L. használata nálunk, Lengyel- és Angolországban. A pápa bulláiban a L.-et használja. Ma is gyakran írnak filológiai, teológiai, jogi és orvosi szakkönyveket latinul.

A L.-et már a rómaiak kezdték tudományos alapon tárgyalni s a római grammatikusok álláspontjánál a középkor sem emelkedett feljebb. Donatus (l. o.) nagy tekintélynek örvendett. A régi rendszerrel az olasz humanisták kezdtek szakítani. Laurentius *Valla* Elegantiarum libri VI. c. művében grammatikai és stilisztikai szabályokat ad rendszertelenül. Fontosak a német Melanchthon s a francia Ramée iratai; a spanyol Sanchez de las Brozas munkája (Minerva seu de causis linguae lat. commentarius, Salamanca 1587) mintául szolgált a későbbi gramm. rendszerekhez. Minden elődjét felülmulta *Gerh. Joh. Vossius* (Aristarchus seu de arte gramm. libri VII, Amsterdam 1635, újabban Halle 1832). Valóban tudományos alapon újabban *Fr. Ritschl* és *Corssen* kezdték tárgyalni a L., nevezetesen a régi latinság grammatikáját. Az alaktant legteljesebben *Neue*, a mondattant történeti alapon *Dräger*, a latin stilisztikát *Nägelsbach* dolgozta ki. Rendkívül fontos anyagot szolgáltatnak a feliratok (Corpus inscriptionum latinarum, Berlin 1863). Becsesek *Reisig*, továbbá *Haase* felolvasásai a latin nyelvtudományról s fontos tájékoztató *Hübner* Grundriss-je. A Blasa-Landgraf-féle Historische Grammatik öt kötetre van tervezve, de még csak I. kötete jelent meg (Stolztól) s a III-iknak 1. füzete. Kiváló *Lindsay* angol nyelven írt műve (The latin language; németül Nohl-tól); *Sommer* Handbuch-ja (Handbuch der lat. Laut- und Formenlehre, Heidelberg 1902); *Riemann* és *Goelzer* Phonétique et étude des Formes Grecques et Latines-ja (Paris 1901) és Syntaxe-ja; *Zumpt*, *Kühner*, *Krüger*, *Schultz*, *Ellendt* stb. latin nyelvtanai. Nálunk *Bartal* és *Malmosi* iskolai nyelvtanai (a Mondattan *Gyomlay* Gyula átdolgozásában), Bartal görög-latin hangtana és a *Csengeri* Jánoséi érik el a tudományos szinvonalat. A lexikográfiai művek közt nevezetesek *Forcellini* Totius Latinitatis Lexicon-a (Padova 1771., új kiadása Corradinitól u. o. 1864—69) és a német akadémiák tudós bizottsága és Vollmer főszerkesztő által kiadott s 12 kötetre tervezett nagyszabású Thesaurus linguae Latinae, mely füzetenként jelenik meg. A középkori latinságra nézve *Du Cange* Glossariuma s *Bartal* Antal Középkori Latinság szótára tájékoztatók. Jeles szótárak a Klotzé, Georgesé, Freundé. A szinonimikát *Döderlein* dolgozta ki, etimológiai szótárt *Vaniček*, legújabban *Walde* írt. Nálunk ma is figyelmet érdemel a *Páriz-Pápai*-féle Dictionarium Latino-Hungaricum; az újabbak közül leghasználhatóbb *Finály* Henriké (A latin nyelv szótára, Budapest 1884).

A L. kiejtése még manapság is nagyon ingadozó és különböző az egyes nemzeteknél, mínthogy többé-kevésbbé mindenik a maga nyelvének kiejtését alkalmazza a latinra. Így pl. a francia a regibus-t így ejti: rédzsibüsz, a dulce decus meum-ot így: dülsze deküsz meom. A kiejtés sok kérdése a régi korra nézve ma sincs tisztázva. Egyes megállapítások, pl. hogy a régi rómaiak a c-t mindenkor k-nak ejtették (tehát Kikerót mondtak); vagy a t-t mindig t-nek ejtették (tehát nuntiust mondtak), nem egykönnyen változtathatják meg a megrögzött kiejtést. V. ö. *Seelmann*, Die Aussprache des Latein (Heilbronn 1885); *Conway*, The restored pronunciation of Greek and Latin (Cambridge 1895).

Latinok *(latini)*, Latium lakói és Latinus utódai. Történetileg az italikusoknak egyik ágát alkották (l. *Italia* és *Latium)*. Közjogi tekintetben eredetileg a latin szövetség (Róma, Latium, a hernikek) városainak népe, majd a latin háborúk végeztével Rómához csatlakozó városok lakói, akik különböztek a *sociusoktól* (kiváltságos szövetségesek), de még a csupán magánjogot gyakorló *peregrinusoktól* is. E városok lakóiból vett gyarmatosok később szintén részesei lettek a jus Latinummal járó kiváltságoknak, noha gyarmataik (coloniae Latinae) jóval kívül estek a voltaképeni Latium területén. Az ő elnevezésük *L. coloniarii*. Ettől megkülönböztetendők a *L. Juniani*, azok a szabadon bocsátottak, akik Tiberius alatt a lex Junia Norbana által a latin koloniákéhoz hasonló jogviszonyba kerültek.

Latinosság, *latinizmus*, a. m. a latin nyelvet jellemző szólásmód, kivált ha más nyelvben alkalmazzák, ahol nem volna helye. A magyar irodalomban számos L. terjedt el a középkori egyházi és tudományos latinságból. A régi magyar nyelv-

emlékek többnyire latinból való szolgai fordítások, s azért a szók használatában, a szólások alkotásában s a mondatszerkesztésben, kivált pedig az igemódok használatában számos L.-ot alkalmaztak. Pl. Miután a rómaiak *elfoglalták volna* a tartományt, e helyett: *elfoglalták;* nem tudták, ki *követte légyen el* e tettet, e helyett: *követte el.* (Innen fönn is maradt ez a szólás: Ki légyen az úr?) Újabban a latin nyelv térvesztésével s a német irodalom növekvő hatásával latinosságaink helyét jobbára a németességek, germanizmusok foglalták el. V. ö. Helyes magyarság (Budapest 1903).

Latinovac, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 338 szerb, magyar és horvát lak., vasútállomás; u. p. és u. t. Caglin.

Latin pénzegység, *latin pénzszövetség*, l. *Érmeegyezmény*.

Latinus, a latin nép mondai névadó őse (heros eponymos), Latium királya, Faunus isten és Marica nimfa fia. A Trójából Itáliába kerülő Aeneas az ő leányát, Laviniát veszi feleségül (l. *Aeneas).*

Latin vitorla, háromszögletű, hegyes csúcsokban végződő vitorla, melyet egy hosszú, csaknem függélyesen álló vitorlarúdra öltenek. A rúd hosszabb, mint az árboc, vagyis az árboc ormán túl ér.

Latirizmus, l. *Lathyrismus*.

Latisana, város és kerületi székhely Udine olasz tartományban, a Tagliamento balpartján, (1910) 6391 lak., selyemtermeléssel, plébániájában Paolo Veronese egyik képével.

Latitude (franc., ejtsd: —tűd) a. m. szélesség, a mozdulatok fesztelensége; *latitudinális* (a latin latitudo-ból), a földrajzi szélességre vonatkozó.

Latitudináriusok néven az anglikán egyházban (l. o.) a XVII. sz. közepe körül keletkezett ama mérsékelt szellemű pártot értették, melynek tagjai belátván, hogy a különböző vallásfelekezetek között folyt szenvedélyes és néha véres küzdelmek egyeseknek s az államnak mennyi keserűséget és szenvedést okoznak, igyekeztek a felekezeties szenvedélyt mérsékelni és bár ők maguk a püspöki vagy anglikán egyház kötelékében maradtak, de a más felekezetüektől sem tagadták meg az üdvözülés lehetőségét, vagyis az üdvhöz vezető utat szélesebbnek (latus a. m. széles) tartották, mint a püspöki s a katolikus egyház; másik jellemző vonásuk az volt, hogy ők a történelmi és természettudományok újabb vívmányai elől nem zárkóztak el, még ha azok a hitcikkeket érintették is.

Latium, az ókori Itáliának vidéke. Eleinte csak azt a kis területet jelentette, melynek határai D.-en és É.-on a Tiber folyó, K.-en az Albaihegyek, Ny.-on a tengerpart. De csakhamar egyre nagyobb területre terjed a név, Róma szétrobbantja a latin szövetséget és előáll a régi L. (L. antiquum v. vetus), melynek földje a Tiberistől lenyúlt egészen a circeji hegyfokig (Capo di Monte Circello). A római hódító háboruk befejeztével a fentebbihez került a hernikek, volszkok, aurunkok és aequek területe, úgy hogy az így alakult *L. novum* v. *adiectum* elterjedt egészen a Lirisig (Garigliano). Folyói: a Tiberis és mellékfolyója az Anio (Teverone), a Liris (Garigliano) és mellékfolyója a Trerus (Sacco). Tavai: a Lacus Albanus (Lago di Albano) és a L. Nemorensis (L. di Nemi). Ezektől D.-re a tengerpart felé voltak a pomptini mocsarak. Főbb városai: Róma, Tusculum, Labicum, Velitrae, Alba Longa, Norba, Tibur, Praeneste, Fregellae, Corniculum, Fidenae, Gabii és a tengerparton: Ostia, Laurentum, Lavinium, Ardea, Antium, Circei, Tarracina (Anxur), Caieta, Minturnae. A L. nevű terület lakói, a *latinok* (l. o.) a történeti idők beálltával már mint L. ősbirtokosai lépnek elénk. Nagyon jókor egy 30 városból álló városszövetség tűnik fel, melynek lakói a *Prisci Latini*. Később e városszövetségben *Alba* ragadja magához a vezérszerepet, számos gyarmat rajzik ki belőle, egyebek közt Róma is, mely egy ideig versenytársa az anyavárosnak, majd fölébe is emelkedik. A szövetséges városok közül egyesek megkapták a római civitas-t, mások függő helyzetbe kerültek. Kr. e. 90. a lex Julia által az összes latin városok megkapták a teljes római polgárjogot s ezzel a *jus Latini* egészen eltűnik Itáliából, de mint nemzetközi jogviszony átment számos külföldi városra.

Látka, Málnapatakhoz tartozó puszta Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1910) 525 tót lak.; üvegtáblagyárral.

Latkócz (azelőtt: *Látkócz)*, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 63 tót lak., u. p. és u. t. Zayugrócz.

Latkóczy, 1. *Imre*, politikus, szül. Nyitrán 1848 szept. 4., megh. Lassnitzhöhén 1908 okt. 23. Jogi tanulmányainak végeztével eleinte vármegyéjében vállalt hivatalt, 1884. szabadelvű programmal Nyitrán országgyűlési képviselővé választották s tíz éven át egyike volt a kormánypárt oszlopos híveinek. 1895-ben a belügyminisztérium államtitkárává nevezték ki, 1900. a közigazgatási biróság alelnöke lett s 1906. megkapta a titkos tanácsosi címet. 1908 októberében egy gyógyszertárkijárás ügyéből kifolyólag rábizonyították a megvesztegetést, mire állásától fölmentették. A stájerországi Lassnitzhöhén egy szanatóriumban a meghurcoltatás következtében öngyilkos lett.

2. *L. Mihály*, író, szül. Nyitrán 1857 márc. 24., megh. Budapesten 1906 aug. 19. 1883-ban soproni, 1886. eperjesi, 1895. losonczi, 1900. budapesti főgimn. tanár lett. Eperjesi tanársága idején a Széchenyi-kör titkára volt. 1893-ban a filológusok bécsi vándorgyűlésén előadást tartott a Pervigilium Veneris szerzőjéről és idejéről. Nevezetesebb művei: *Tibullus elegiái* (Budapest 1881); *Költemények prózában Turgenyev után* (u. o. 1882); *A renaissance egy elfeledett nőalakja* (Elisabetta Joanna Westonia, Eperjes 1891); *Magyar szentegyházak regéi* (Budapest 1898); *Madách Imre ősei* (u. o. 1901). A Szinyei-Merse kódexet, melyet ő fedezett föl, ismertette a Philologiai társaságban (1899). Halála után jelent meg fordításában Euripides Heraklese a Csengeri fordította Hippolytosszal együtt (Akad. kiad., Budapest 1909).

Latkóczyné, szinésznő, l. *Lendvay*, 1.

Látlelet *(visum repertum)*, orvosi vélemény halottszemle, boncolás, testi sértés stb. esetében.

Latmosz, hegylánc Káriában, Miletosztól K.-re, ehhez fűződik Endymion és Selene mondája; a középkorban 11 kolostor állott rajta egy archimandrita fönhatósága alatt s ekkor Latrosznak

nevezték, később ezeket a törökök lerombolták s a hegyet 5 csúcsáról Bes-Barmak-daghnak («öt ujjú hegy») nevezték el. A régi L.-öböl (a Makandrosz torkolatában) ma Akisz-Csáj nevet visel.

Látnok, l. *Próféta*.

Latobikok *(latobici, latovici)*, ókori kelta néptörzs Pannónia DNy.-i végében, nagyobbára a mai magyar határon túl.

Latobrigok *(latobrigi)*, gallus néptörzs, mely a helvéták és raurakok szomszédságában, a Rajna folyó kútfejénél lakott.

Látóérzék, l. *Látás*.

Látóhártya, l. *Látószerv* és *Látás*.

Látóhatár, l. *Ég* és *Horizon*.

Látóideg *(nervus opticus)*, a II. agyvelőideg, mely a szem által felfogott fényingert vezeti az agyvelőbe, l. *Agyvelőidegek*, *Látószerv*.

Látóideg-gyuladás támadhat a koponyaüregben keletkező különféle betegségek következtében, amilyenek az agy és agyhártyák daganatai, gümőkóros és bujakóros megbetegedései. Ilyen esetekben a L. szemtükör segítségével felismerhető. L.-t okozhatnak az orral szomszédos ú. n. melléküregekben támadó genyedések és különböző mérgezések (dohány, alkohol, ólom, arzén, szénkéneg stb.). Különösen gyakoriak a krónikus dohány- és alkoholmérgezéstől eredő L.-ok. Ezek rendszerint meggyógyulnak, ha az illető beteg a dohányzást és ivást idejében abbanhagyja. A többi L.-ok lefolyása attól függ, hogy az okozó baj gyógyítható-e. A gyuladás, ha sokáig tart, elsorvasztja a látóideget és vakságra vezet, l. *Látóideg-sorvadás*.

Látóideg-sorvadás, külsőleg nem látható és csak szemtükörrel felismerhető baj, amely vagy látóideg-gyuladásnak (l. o.) következménye, vagy pedig a központi idegrendszer valamilyen betegségétől ered. Leggyakoribb a gerincvelő-sorvadás (tabes) okozta L., ritkább a paralysis progressiva és a sclerosis multiplexnek nevezett gerincvelő-betegség okozta L. Különböző mérgezések (methylalkohol, atoxil, filix mas) szintén elsorvaszthatják a látóideget. Elsorvad a látóideg olyankor is, ha lefutásában megsérül, ami különösen a koponyacsontok törésekor és a halántékot érő lövések után fordulhat elő. A L.-ban szenvedő betegen csak addig lehet esetleg segíteni, amíg a sorvadás nem teljes. A már elsorvadt idegrostokat semmiféle módon nem lehet életre kelteni. Az ilyen szemek gyógyíthatatlanul vakok.

Latolgatás, főleg az a gondolkodás, mely a valamely nézet mellett és ellen szóló okok súlyát vagy az elhatározás ellentétes esélyeit méregeti.

Látólik, l. *Szembogár*.

Látomány, *látomás*, *álomlátás* (lat. *visio)*, a szem érzékcsalódása (l. *Érzékcsalódás)*, de leginkább a vallási élet körébe tartozó érzékcsalódásokra használatos (természetfölötti alakok megjelenése, azok beszédének hallása stb.), tehát igen sajátságos föltételektől függő és többnyire csak erre a körre szorítkozó rendellenesség a lelki életben. Akinek L.-ai vannak (visionarius), rendszerint előbb sanyargatja testét, egész képzelete a L. várása folytán a legizgatottabb állapotban van, minden egyéb dolog elvész számára, valója szinte erre az egy pontra koncentrálódik. Ezzel rokon állapot: maga magát látni (gyakori a német romantikus irodalomban: *Doppelgänger)*, vagy az ördögöt érezni magában, vagy a távolba látni s több efféle. A spiritista L.-ok is ide sorozhatók, főleg amennyiben a távolságra, legyen az tér- vagy időbeli, vonatkoznak. A rendkívüli álomlátások is, melyek azután állítólag megvalósulnak, ide sorozhatók. Újabb időben a lourdesi L. vált világhírüvé.

La Tombelles, francia zeneszerző, szül. 1854 aug. 3. Párisban. Megnyerte a Chartier-díjat. Zeneelméletet tanít a Schola cantorum-on. Művei: zenekari dalok (Suite Féodale, Impressions nationales); operett (Un rêve au pays du bleu, 1892).

Látómező, l. *Távcső*.

Latomia (gör.), kőbánya, ezeket gyakran tömlöcül használták, ilyen tömlöcökként legismertebbek a régi Szirakuza L.-i.

Latona, l. *Létó*.

Latopolis, *Eszneh* (l. o.) régi neve.

Lator, gonosztevő, rabló; bujálkodó férfi. A bibliában jelenti azt a két gonosztevőt, akik Jézussal együtt, oldala mellett, voltak keresztre feszítve és azon meg is haltak. A jobboldali L. megfeddette Jézust káromló társát és bűnbánólag könyörgött: «Uram! emlékezzél meg rólam, midőn országodba jutsz», mire Jézus e vigasztaló szavakat intézte hozzá: «Bizony mondom neked, ma velem leszesz a paradicsomban». Neveiket nem tudjuk. A hagyomány szerint: Gesmas és Dismas. A római Martirologium a töredelmes L.-ról, anélkül, hogy nevét fölemlítené, márc. 25. emlékozik meg, a görögök azonban 2 nappal előbb ülik az emlékét.

Lator *György*, *Petőfi* Sándor egyik írói álneve.

Latorcza, a Bodrogot összetevő folyók egyike. Ered az ÉK.-i Kárpátokban, Bereg vm. É.-i határán Latorczafőnél (Laturka), Hársfalván alul kezd völgye tágulni, Munkácsnál kiér az Alföldre s itt törmelékkúpján több ágra bomlik, egy része csatornázott. Csap mellett a Tiszától csak 2 km.-nyire van, a Laborcz mellé folyva, közel annak az Ondavába való ömléséhez, az utóbbival egyesül s a Bodrog nevet veszi fel. Hossza 190 km., vízvidéke 2878 km². Áradásainak elhárítására már 1816—1824-ig épült egy 4780 m. hosszú csatorna; 1844. Csapnál a Tiszába szerették volna vezetni, de nem lehet, mert mélyebben van, mint a Tisza. 1874 óta a beregvármegyei ármentesítő társulat a L. szabályozását annyira vitte, hogy Lucska és Ásvány közt 26 km. hosszú töltést épített a vidék ármentesítésére. Az 1914—15-iki háborúban a L. völgye heves harcok színhelye volt. L. *Világháború*.

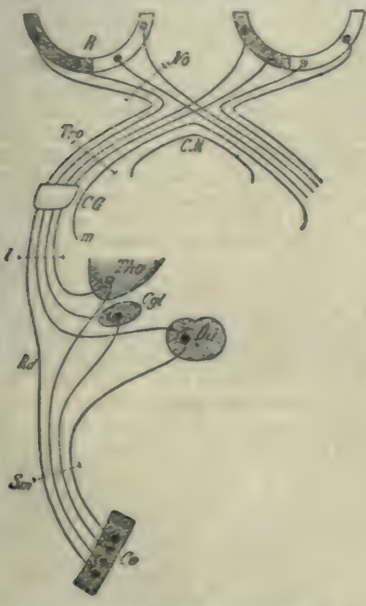
Latorczafő (azelőtt: *Laturka)*, kisk. Bereg vm. alsóvereczkei j.-ban, (1910) 639 rutén lak.; u. p. és u. t. Alsóvereczke.

Latorkeresztek, Y villaalakú kereszt, melyre a gonosztevőket felfeszítették. Különösen a két gonosztevő keresztje, kik Jézussal egy időben voltak keresztre feszítve. Mind a két keresztet Jézus keresztjével együtt Szt. Ilona találta meg Jeruzsálemben.

Latorpók *(Tibellus*, állat), l. *Pókok*.

Látószerv *(organon visus*; l. az *ábrát)*, a fénysugarak megérzésére és a látásérzések kialakulására szolgáló érzékszerv, összes készülékeivel együtt. Periferiás része a szem, mely a végkészülékeket tartalmazza, összekötő részei azok a rövid

rostok, melyek a látóhártya pálcika-csaprétegét a dúcsejtréteggel összekötik, központi centrális része pedig a látóhártya dúcsejtrétege, a látóideg, amely félig kereszteződve (chiasma) a látókötegben (tractus) folytatódik, valamint az agyalapi dúcoknak (látótelep, külső térdes test, elülső ikerhalom) és az agyvelőkéregnek megfelelő részei (cuneus, a nyakszirti lebeny belső felszinén). A látóhártyában keletkezett érzések a dúcsejtektől először a látóidegbe jutnak. A látórostok utján aztán az izgalom részben az agyalapi dúcokhoz jut, ahol a szemizmokat kormányzó idegek, valamint az arcideg magvaival jut összeköttetésbe (ezen az úton történik a látással kapcsolatos reflexek kiváltása), részben azonban a megfelelő agyvelőkéreghez jut, amely a voltaképeni székhelye a látási képzetek kialakulásának. Mivel a látóideg részben kereszteződik, még pedig úgy,

A látószerv és a látóidegrostok lefutása.

R látóhártya ; *No* látóideg ; *CM* látóidegkereszteződés : *Tro* látóköteg ; *Tho* látótelep : *Cgl* oldalsó térdes test ; *Qu* elülső ikertelep ; *Co* agyvelőkéreg ; *CG* a látóköteghez csatlakozó rostok, amelyek a látással nincsenek összefüggésben ; *l*, *m* a látógyökér eredése ; *Sm* a nyakszirti karéj nyilirányú rostjai.

hogy mindkét látóhártya belső oldaláról jövő rostok a másik oldalra térnek át, mindegyik agyvelőfél mindkét látóhártya azonos oldalát látja el (a bal félteke mindkét szem baloldalát, a jobb pedig jobboldalát) ; illetőleg, mivel a fénysugarak a szemben kereszteződnek, mindkét szem látóterének ellentétes oldalával van összefüggésben. Az agyvelőkéreg megfelelő részének elpusztulása mindkét szem azonos, féloldali vakságára vezet ; ú. n. lelki vakság következik be, mert a fénysugarak reflexeket válthatnak ki, de az illető azokat értékelni nem birja. A látóköteg elpusztulása ugyancsak hasonló tünetekre vezet, de a reflexek is elmaradnak. A kereszteződés (chiasma) elpusztulása mindkét szem belső oldalának megvakulására vezet, tehát ilyenkor a látótér külső része vész el. Végül a látóideg sérülése féloldali teljes vakságra vezet. — Az *állatok* látószerveire vonatkozólag l. *Fényérzőszervek* és *Szem.*

Látószög, az a szög, amelyet valamely megnézett tárgy határpontjairól a néző szemig képzeletben húzott vonalak közrefognak. Nagy tárgyak és a szemhez közeleső tárgyak nagyobb L.-et vetnek, mint a kicsinyek és távollevők. A L. nagysága szabja meg a szem ideghártyáján keletkező kép nagyságát. L. *Látás.*

Látótelep *(thalamus opticus)*, az agyvelő törzsének egy része, mely pl. a madarakon igen jól fejlett, l. *Agyvelő.*

Látótengely v. *látóvonal*, a szemtengely meghosszabbítása addig a tárgyig, amely felé a szem irányítva van. Igy nevezik a messzelátó tengelyét is, vagyis azt az egyenest, mely a lencsék középpontjait összeköti.

Látótér, az a terület, amit fejünket és szemünket mozdulatlanul tartva a térben egyszerre látunk. Ennek kiterjedése egyik-egyik szemre nézve kifelé, vagyis a halántéki oldalon 90°, aláfelé mintegy 85°, befelé vagyis az orr felé mintegy 55°, fölfelé csak 45°. Azonban e számok egyénenként változnak. Ha az ember két szemmel néz, két szeme látótere részben egybevág, a nézett pont síkjában metszi egymást, így aztán a L. teljes 180°-nyi terjedelmet ér el haránt irányban, a többi irányban azonban nem változik. Ha szemünk nem irányul valami tárgyra, hanem mozgatjuk jobbra, balra, föl és le, akkor a L.-ből *nézőtér* lesz. Ez nagyobb terjedelmű. *Hemiopia* esetében a L.-nek csak a fele van meg, másik felében nem érzékel a szem. *Glaukomás* szem látóterében a be- és fölfelé eső rész csorba. A *látóideg-sorvadást* a L. minden irányban való megszűkülése kiséri. Legjobban megszűkül a L. a *hemeralopia* vagyis esteli vakság folytán.

La Touche (ejtsd: latus), *Gaston*, francia festő, szül. Saint-Cloudban 1854., megh. Párisban 1913 júl. 12. Manet tanítványa. Eleinte szobrászattal, majd rézkarcolással foglalkozott, azután naturalista tárgyú képeket festett (Egy fiú temetése Normandiában, Az anzini sztrájk), a biblia jeleneteit próbálta modern környezetbe állítani (Jézus születése, Az emausi tanítványok), míg végre megtalálta a képességeinek leginkább megfelelő tárgykört : a rokokoizű gáláns ünnepségek ábrázolását. Utóbbi dekorativjellegű képei közé tartoznak : A gázló ; Éjjeli ünnepély stb.

La Tour (ejtsd: latúr), 1. *Maurice Quentin de*, francia festő, szül. St. Quentinben 1704 szept. 5., megh. u. o. 1788 febr. 18. Párisban tanult. Pasztellképmásai, melyekkel 1737 óta szerepelt a párisi szalonokban, csakhamar igen nagy megbecsülésnek örvendtek, úgy, hogy L. a királyi udvar és a főnemesség kedvelt arcképfestője lett. Korának híres emberei közül elkészítette Voltaire, Rousseau és D'Alembert arcképeit. Műveinek legnagyobb sorozata (80 drb.) a saint-quentini muzeumban van ; mások a párisi Louvre-ban, az amiensi, genfi muzeumokban, a drezdai képtárban, stb. L. a rokokó-kor legjellemzőbb és legkiválóbb arcképfestőinek egyike ; képmásainak tetszetős megjelenése mögött gyakran mély jellemző erő

rejlik. V. ö. *Champfleury* (Paris 1886); *Tourneux* (u. o. 1904); *Lapauze* (u. o. 1905) monográfiáit; u. a., Les pastels de Maurice Quentin de L. à Saint-Quentin (u. o. 1899).

2. *L., abbé de,* írói álnév, l. *Charrière.*

Latour (ejtsd: latúr), 1. *Antoine Tenant de,* francia író, szül. St. Yrieixben (Haute-Vienne) 1808., megh. Sceauxban 1881 aug. 27. Irt egy kötet verset, fordított olaszból és spanyolból, de legkiválóbbak a spanyolországi viszonyokat ismertető művei, melyek a helyszinén szerzett alapos tárgyismeretről tanuskodnak. Ilyenek: Études sur l'Espagne (1855); L'Espagne réligieuse et littéraire (1862) stb.

2. *L., Gustave,* gróf, francia író és politikus, szül. Tréguierben (Côtes-du-Nord) 1809., megh. u. o. 1893 okt. A harmincas években egy ideig az osztrák hadsereg kötelékében állott és Magyarországon szolgált, majd visszatért hazájába s 1851 után többször volt tagja a parlamentnek. A magyar viszonyokat rajzolja meleg szeretettel: Scènes de la vie hongroise (magyarul *Ágai* Adolf fordításában, Pest 1861) és Nouvelles scènes de la vie hongroise (1864) c. köteteiben.

Latour *(Baillet de L.,* ejtsd: bájjé dö latúr), *Theodor,* gróf, osztrák hadügyminiszter, szül. Linzben 1780 jún. 15., megh. Bécsben 1848 okt. 6. Atyja *L. Maximilian* gróf, osztrák táborszernagy s a hadi tanács elnöke volt (szül. 1737., megh. 1806 júl. 22.). L. végigharcolta a Napoleon elleni háborukat (1800—14) s vitézségével kiérdemelte a Mária Terézia-rendet. 1846-ban táborszernagyságra emelkedett s 1831 óta János főherceg helyettese volt a cs. kir. mérnökkari főhivatal igazgatóságában. 1848-ban hadügyminiszter lett, de esküdt ellensége volt úgy az új osztrák alkotmányos életnek, mint Magyarország állami, különösen katonai önállóságának. Titokban a magyarországi hadparancsnokokat a magyar kormány ellen engedetlenségre biztatta, később pedig Jellachichot nyiltan segítette pénzzel és fegyverekkel. Mikor Jellachich a pákozdi vereség után Bécs felé hátrált, L. 1848 okt. 6. egy gránátos zászlóaljat indított Pozsony felé, de a bécsi nemzetőrség feltartóztatta ezt, a felbőszült tömeg pedig L.-t a hadügyminisztérium épülete előtt kegyetlenül meggyilkolta és holttestét egy lámpavasra akasztotta. — Unokája, *L. Vincenz Karl Max* gróf (szül. 1848 okt. 5., megh. 1913 dec. 4.), Gautsch báró kormányában 1897 nov.—1898 márc. közoktatásügyi miniszter volt.

Latour d'Auvergne (ejtsd: latúr doverny), *Théophile Malo Corret de,* szül. Carhaixben 1743 nov. 23., megh. Oberhausen mellett 1800 jún. 27. A fekete muskétások ezredébe lépett s 1782. *Mahon* ostrománál tüntette ki magát. Mint kapitány vált meg a hadseregtől 1795., de 1799. mint közgránátos újból belépett s Oberhausen mellett esett el. Vitézségéért Napoleon a hadsereg *első gránátosának* nevezte ki és meghagyta, hogy nevét halála után is felolvassák ezrede névsorában. 1889. a bajor kormány engedelmével tetemeit kiásták és aug. 4. a párisi Pantheonban helyezték el.

Latour-Maubourg (ejtsd: latúr-mobúr), *Marie Victor de Fay, marquis de,* francia tábornok, szül. 1766 febr. 11., megh. 1850 nov. 11. Mint testőrhadnagy megmentette Mária Antoinette királyné életét 1789 okt. 5—6. éjjelén, mikor a párisi csőcselék Versaillesban a királyi palotába akart hatolni. 1792-ben Lafayette vezérsége alatt harcolt s azzal együtt került az osztrákok fogságába. 1797-ben visszatért Franciaországba, 1798. részt vett Napoleon egyiptomi hadjáratában, azután végigharcolta az összes háborukat 1813-ig. A lipcsei csatában egyik lábát vesztette. A restauráció alatt pairnek nevezték ki. 1817—19-ig mint követ működött Angliában, 1819 nov.—1821 dec. hadügyminiszter volt, majd 1822—30-ig az invalidusok kormányzója. X. Károly királyt a számüzetésbe is követte s ez őt 1835. unokája, a *bordeauxi herceg* (Chambord gróf) nevelőjévé nevezte ki.

Latovikok, l. *Latobikok.*

Látóvonal, l. *Látótengely.*

Latr., természetrajzi nevek után *Latreille* Pierre André (l. o.) nevének rövidítése.

Látrány, kisk. Somogy vm. lengyeltóti j.-ban, (1910) 1430 magyar lak., postahiv., u. t. Balatonlelle.

La Trappe, l. *Soligny la Trappe.*

Látra szóló váltó és *lát utánra szóló váltó* (ol. *a vista,* franc. *à vue,* ném. *auf Sicht,* az új [1914. évi] váltótörvény szerint *megtekintésre* v. *megtekintés utánra szóló váltó),* az a váltó, amelynek lejáratát nem naptárilag meghatározott napra teszik, hanem akként határozzák meg, hogy azt «látkor», azaz akkor kell fizetni, amikor az intézvényezett látja, amikor neki a váltót fizetés végett bemutatják, illetőleg bizonyos idő multán attól a naptól, amikor neki a váltót elfogadás végett bemutatják. A törvény megszabja, hogy ha magán a váltón a bemutatásra határidő nincs, az ilyen váltót 6 hónap alatt kell fizetés, illetőleg elfogadás végett bemutatni.

Latreille (ejtsd: —trejj), *Pierre André,* francia zoológus, szül. Briveben (Corrèze) 1762 nov. 29., megh. 1833 febr. 6. A párisi természetrajzi muzeumnál az entomológiai tanszék tanára volt. Dolgozatai és munkái különösen szisztematikai tekintetben fontosak s ezek között különösen a következők: Histoire des salamandres (1800); Histoire naturelle des singes (1801); Essai sur l'histoire des fourmis (1802); Hist. nat. des reptiles (1802, 4 köt., 2. kiad. 1826); Histoire naturelle des crustacées et des insectes (1802—5, 14 köt.); Considérations sur l'ordre naturel des animaux (1810); Genera crustaceorum et insectorum (1806—9, 4 köt.); Familles nat. du règne animal (1825); Cours d'entomologie (1831—32, 2 köt.).

Latria (gör.) a. m. imádás, imádó tisztelet.

Latrina (lat.), árnyékszék, kloaka.

Latrocinium (lat.) a. m. rablógyilkosság. L. alatt sokáig a nyilt utcán elkövetett rablással párosult ölést értették; ma annyiban jelentős e fogalom, amennyiben a Btk. 349. §-a összefoglalja a rablást a szándékos emberöléssel egységben.

Latrodectes (állat), l. *Malmignatte.*

Látszat, az érzékek rendes működésének oly eredménye, mely nem felel meg az objektiv valóságnak (érzékcsalódás az elme rendellenes működésétől származik). Az egyenes bot a vízben tört vonalnak *látszik,* aminek oka a sugártörésben van, a szem rendesen funkcionált; a Nap föl-

keltekor nagyobbnak *látszik*, mint délben, aminek ismét sem a Nap, sem a szem valamely rendellenes működése nem oka. Az ilyen L.-ot a jobb belátás nem igazítja helyre, az érzék számára a L. megmarad L.-nak. Általánosabb értelemben hamis felfogás valamely tárgy (ember) mivoltáról, csalódás; a dolog nem látszik annak, ami, nem az, aminek látszik. Itt a hiba bennünk van, hamisan ítéltünk, nem ismertük az ítélet hozatalához szükséges összes adatokat. L. *Jelenség*.

L. (eszt.) a művészet világa. A festő, a szobrász v. a költő s a szinész ábrázolásai, bármennyire megközelitik az életet s valóságot, mégis csak ezeknek képét, L.-át állítják elénk. (A Peleskei nótárius viselkedése a szinházban a naiv ember megtévedését mutatja, mellyel a L.-ot valóságnak tekinti.) A művészet a valóságnak több oldalról történő átalakítása. A művészi gyönyör a L.-ban való gyönyörködés, midőn esztetikai szemléléskor a műalkotásba merülve, tevékenységre ébresztett képzeletünk által a mindennapi valóság alakjai és érdekei köréből kiemelkedünk. A L. elmélete az újabb esztetikában Konrad Lange, Volkelt s mások műveiben fontos szerepet játszik.

Látszerész, az *optikus* rossz magyar neve.

Látszólagos ellenállás. Valamely áramkörben haladó elektromos áram i erőssége és a működő e elektromótoros erő között az Ohm-féle törvény szerint $\frac{e}{i} = r$ viszony áll fenn, hol r a vezető ellenállása, melyet *ohmikus ellenállásnak* is neveznek. Ha azonban váltakozó áramról van szó, s az áram pl. vasat tartalmazó tekercsben kering, akkor az *önindukció* miatt látszólagos ellenállás lép fel, melyet impedanciának is neveznek. Az i és e között az összefüggést ekkor $e = ri + L\frac{di}{dt}$ egyenlet fejezi ki, hol L az önindukció-együttható. Képzeljünk derékszögű háromszöget s ha az egyik befogó az r ellenállás, a másik befogó pedig a váltakozó áram n periodusszámától és az L önindukció-együtthatótól függő $2\pi nL$ értékű, akkor az átfogó a látszólagos ellenállás. Az e feszültség nincs fázisban az i árammal, hanem bizonyos φ szöggel, melyet az átfogó és az r ellenállást jelölő egyik befogó egymással képez, késik az áram a feszültség fázisa mögött. A derékszögű háromszögben tehát az egyik befogó, mondjuk a vízszintes vonal tüntesse fel az r ohmikus ellenállást, végén húzzunk merőlegest s ez jelölje a $2\pi nL$ induktiv ellenállást, akkor az átfogó $\sqrt{r^2 + (2\pi nL)^2}$ a látszólagos ellenállás.

Látszólagos nagyság, l. *Látás szöge*.

Láttamozás (lat. *vidi*, a. m. láttam), aláírás annak bizonyítására, hogy az aláíró az aláírásával ellátott iratot látta és annak tartalmához hozzájárul, ill. azt tudomásul veszi.

Láttávolság, tengerészeti műnyelven az a távolság, amelyből valamely tárgy a tenger szinén láthatóvá válik. A L. a megfigyelt tárgynak és a megfigyelő szemének a tenger felszine fölött levő magasságától, az ú. n. szemmagasságtól függ. Egy gőzhajó parancsnoki hidjáról 5 m. szemmagasság mellett egy a tenger szine fölött 60 m. magasságban égő világító fénye 20·8, a gőzhajó árbocáról pedig 24 m. szemmagasság mellett már 26·3 tengeri mérföldre látható. Alacsony tengerparton levő kis házak közepes méretű hajó fedélzetéről tiszta időben mintegy 5, más nagy hajónak ugyancsak a fedélzetéről nézve már 10, és az árbocról szemlélve 15 tengeri mérföld körül válnak láthatókká. Egy 200 m. magas hegycsúcs, ha nappal szembetűnő jelzéssel, éjjel pedig világítóval van ellátva, 34 tengeri mérföldnél kerül L.-ba. A L. *(L)* a megfigyelő és a megfigyelt tárgy tengeri mérföldekben számított láthatársülyedéseinek (ném. *Kimmtiefe* vagy *Kimmabstand)* összegével egyenlő s a következő képlet szerint határozható meg: $L = 2{\cdot}08\,(\sqrt{h} + \sqrt{H})$, hol h és H alatt a tárgy, illetve a megfigyelő szemének a tenger fölötti magassága méterben értendő.

Latter day saints (ang., ejtsd: letter dé szentsz), a végítélet szentjei, így nevezik magukat a mormonok (l. o.).

Latticinio (ejtsd: —csínio), l. *Velencei üveg*.

Lattre, *Roland de*, más néven *Lasso* (l. o.).

Latuami, északamerikai indiánus törzs az Oregon környékén.

Latus (lat.) a. m. oldal.

Latus rectum (lat.), a régi matematikusoknál a kúpszeletek paraméterét jelenti.

Lát utánra szóló váltó, l. *Látra szóló váltó*.

Látványos darab. A dráma kevés kivétellel szinpadi előadásra szánt mű. A szemrehatás eszközeinek alkalmazása tehát feladatához tartozik. A L. (opera v. szinmű) azonban a díszletek nagyszerűségével, az öltözetek pompájával, tömeges felvonulásokkal, a gépezet csodáival és fényhatásokkal akarja a közönség tetszését megnyerni. Ez az eltolódás a külső hatás keresése irányában többnyire az igazi költői érték rovására történik s tartalmi szegénységet leplez.

Latzkó, 1. *Andor*, író, szül. Budapesten 1876 szept. 1. Iskoláit Budapesten, Stuttgartban és Berlinben végezte. 1898—1901.a Budapesti Napló munkatársa volt; 1901 óta külföldön él. Szinpadi művei: *Tíz év* (előadták a Magyar Szinházban 1898); *Testvérek* (szinmű, előadták a Nemzeti Szinházban 1901); Die Frau des Anderen (szinmű, előadták a berlini Kleines Theaterben 1902); Ich Liebe Sie (szinmű, u. o. a Residenz-Theaterben 1902); Hans im Glück (vigjáték, Berlin, Lustspielhaus 1905); Apostel (dráma, u. o. Hebbel-Theater 1911). Regényei: Der Roman des Herrn Cordé (Berl. 1906); Der wilde Mann (1913). Novellákat ír a Pester Lloyd, a bécsi Zeit, a müncheni Simplicissimus, a Jugend és a Deutsche Revue részére.

2. *L. Hugó*, irodalomtörténetíró, szül. Budapesten 1876 febr. 15. Tanulmányait a budapesti, berlini, oxfordi és cambridgei egyetemeken végezte s főleg angol nyelvészeti és irodalmi stúdiumokkal foglalkozott. 1899—1907-ig a budapesti Kereskedelmi Akadémia tanára volt. 1908 óta a Keleti Kereskedelmi Akadémia tanára és a tudományos egyetemen az angol nyelv lektora. Számos tankönyvén és nagyszámú kisebb dolgozatán kívül főbb művei: *Johann Elias Schlegel* (1908); *Ben Jonson* (1913); *Az angol regény a XVIII. sz.-ban* (1914); *Thomas Heywood* (1914). E Lexikonnak is munkatársa.

3. *L.*, l. *Laczkó*.

Lauag *(Laoag)*, város a Filippi-szigetcsoport Luzon szigetén, Ilocos ker. fővárosa, 40,000 lak.

Laubach, város Oberhessen Schotten kerületében, (1910) 1897 lak. Van gimnáziuma, járásbirósága, dohánygyára, környékén pedig barnaszénbánya. Solms-L. gróf kastélyában 38,000 kötetből álló könyvtár van, közte 100 kötet ősnyomtatvány.

Lauban, járási székhely Liegnitz porosz kerületben, (1910) 15,467 lak., vászon- és pamutszövéssel, bazaltbányával és gépgyártással.

Laubbach, Koblenz városhoz tartozó fürdő a Laubbachtalban, a Rajna közelében, vizgyógyintézettel, inhaláló berendezésekkel, gőzfürdővel.

Laube, 1. *Gustav Karl*, német geológus, szül. Teplitzben (Csehország) 1839 jan. 9. Az 1869—1870 évi második német északsarki expedicióhoz csatlakozott s visszatérve, a prágai német egyetemen a geológia tanára lett. Legismertebb műve: Die Fauna der Schichten von St. Cassian (Wien 1865—70), amely munka a triasz kövületeknek igen alapos tárgyalása. Becses művet írt a balini barna júra faunájáról, a vicentini harmadkori echinodermákról, valamint az ausztriai s magyarországi harmadkori echinidákról.

2. *L.*, *Heinrich*, német író, szül. Sprottauban (Szilézia) 1806 szept. 18., megh. Bécsben 1884 aug. 1. Teológiai tanulmányokat végzett, de a júliusi forradalom más irányt adott életének. 1833-ban lapszerkesztő lett Lipcsében, 1835. a titkos társaságokkal való kapcsolata miatt perbe fogták s a következő évben egy évi várfogságra ítélték. 1848—49. tagja volt a frankfurti parlamentnek, majd a bécsi Burgszinház művezetője, 1869—1870-ig a lipcsei városi szinház, 1872—80-ig rövid megszakítással a bécsi Stadttheater igazgatója. Utolsó éveit visszavonultan töltötte. Irodalmi munkásságát a fennálló politikai és társadalmi rendet támadó művekkel kezdte meg (Das neue Jahrhundert, 1832, 2 köt.; Das junge Europa, regény, 1833—37, 4 köt.; Moderne Charakteristiken, 1835, 2 köt. stb.). Túlzó radikalizmusa helyébe lassanként az élet megfigyelésén s komoly tanulmányokon alapuló realizmus lép későbbi műveiben (Französische Lustschlösser, 1840; Gräfin Chateaubriand, regény, 1843, 3 köt.; Georges Sands Frauengestalten, 1844, Paris 1847). Kitünő technikával megirt, de a szinpadi hatást kiélező drámái közül fontosabbak: Struensee (1847); Gottsched und Gellert (irod. vigjáték, 1847); Die Karlsschüler (Schiller ifjúkora, 1847, 10. kiad. 1900); Graf Essex (legjobb műve, 1856, 11. kiad. 1906); Demetrius (Schiller töredékének befejezése, 1872). Későbbi regényei (Der deutsche Krieg, 1865—66, a harminc éves háború rajza, 9 kötet; Die Böhminger, 1880, 3 köt.; Louison, 1881; Ruben 1883) csak tárgyuknál fogva érdekelnek. Irodalomtörténete (1840) fiatalosan túlzó; becsesebbek Grillparzer-biográfiája (1884) s dramaturgiai dolgozatai: Das Burgtheater (1868); Das Norddeutsche Theater (1872) és Das Wiener Stadttheater (1875), valamint önéletrajza: Erinnerungen (1875—82). Kiadta Heinse (1838), Grillparzer (1873, Weilen Joseffel) és saját műveit is: Gesammelte Schriften (1875—80, 16 kötet); Dramatische Werke (1880, 12 kötet). V. ö. H. H. *Houben*, H. L.'s Leben und Schaffen (1906); u. a., Jungdeutscher Sturm u. Drang (1912); *Stollmann* S., L. H. a német dráma-irodalomban (1908). 1895-ben Sprottauban emlékszobrot állítottak neki.

Laubmann, *Georg*, német filológus, szül. Hofban (Bajorország) 1843 okt. 10. 1866-ban a müncheni királyi könyvtárnál lett asszisztens, 1870. titkár, 1875. a würzburgi egyetemi könyvtár főkönyvtárnoka, 1878. a müncheni kir. könyvtár főkönyvtárnoka és 1882. igazgatója, 1910. nyugalomba vonult. Művei: Mittheil. aus Würzburgs Handschr. (1878); Catalogus codicum latin. bibl. reg. Monacensis (III., 1—2., 1868—72). Kiadta magyarázatokkal Cicero válogatott beszédeit (1883, 1887, 1889); Gr. Platen Tagebücher-jét (I—II, 1896—1900); Lactantius De mortibus etc. művét (1897); Montgelas: Denkwürdigkeiten-t (1794—1817, 1908), mindezeket többnyire társközreműködőkkel.

Lauche, *Wilhelm*, német kertész, szül. 1827 máj. 21. Gartowban (Hannover), megh. 1883 szept. 12. A potsdami kir. kertészeti tanintézetben működött és a Deutscher Pomologenverein ügyvezetője is volt (1877—1879). Jeles pomológiai és gyümölcsészeti munkákat írt, melyek között legismertebb a 6 kötetes Deutsche Pomologie.

Lauchhammer, porosz koronabirtok és gyártelep a merseburgi közigazgatási kerületben, mintegy 1500 lakossal. Eredetileg a Löwendahl és Einsiedel főúri családoknak volt birtoka.

Lauchstedt *(Lauchstädt)*, város és fürdő Merseburg porosz kerületben, (1910) 2080 lak., vastartalmú ásványvízforrással, fürdőintézettel. Klasszikus darabok előadására alapított szinháza 1908. nyilt meg.

Laud (ejtsd: lád), *William*, canterburyi érsek, szül. Readingben (Berkshire) 1573 okt. 7., kivégezték 1645 jan. 10. Saint-davidsi, bathi és wellsi, 1628. londoni püspök, majd csakhamar miniszterelnök, míg 1633. canterburyi érsek lett s a puritanizmusnak minden eszközzel való üldözését tartotta élete legfőbb feladatának. Ő vitte be az anglikán egyház istenitiszteletébe a tulhajtott rituálizmust. Végre ellenfelei kerekedtek felül s 1640 márc. 1. börtönbe vetették s megfosztván minden méltóságától, sokáig sanyargatták, míg végül a parlament mindkét háza halálra ítélte. Az oxfordi egyetemnek 1300 darab, különböző európai és keleti nyelveken írt értékes kéziratot ajándékozott. Naplóját (Diary) Wharton adta ki 1694. és Parker oxfordi könyvkiadó 1857—60. kiadta összes, addig napvilágot nem látott leveleit, különböző iratait is: The works of the most reverend father in God, William Laud, D. D. etc. címmel, mely értékes adalékul szolgál az ő és kora jellemének megértéséhez. V. ö. *Simpkinson*, Life and times of W. L. (London 1895); H. *Bell*, Archbishop L. and priestly governement (u. o. 1905).

Lauda (ol.), dicsérő ének. A XIII—XV. sz.-ban sokszor párbeszédes egyházi ének. *Devozioni* néven szereplő drámai költemények is előfordulnak *laudi drammatiche* címen.

Laudanum (lat.), az ópiumnak és készítményeinek egyik szinonimája.

Lauda Sion Salvatorem (lat.), versszakos róm. kat. egyházi dicsének (sequentia) az oltári-

szentség tiszteletére, a. m. Dicsérd Sion a Megváltót. Szerzője Aquinói Szt. Tamás, aki IV. Orbán megbízásából az úrnapi zsolozsmát állította össze; főképen Úrnapján használatos.

Laudatio auctoris (lat.) a. m. az előd megnevezése, l. *Auctoris nominatio* és *Per.*

Laudator temporis acti (lat.) a. m. az elmult idők dicsérője. Horatius (Ars poetica, 173) jellemzi így az öreg embert, aki a jelennel mindig elégedetlen.

Laudemium (lat., a. m. hűbérátvételdíj, ném. Lehenwaare), a római jogban az az illeték, mely emphyteusis (örök-haszonbér) átruházásakor a tulajdonosnak (dominus emphyteuseos) az új örökhaszonbér elismerése címén járt s mely a vételárnak, ahol pedig vételár nem volt, pl. ajándékozás esetében, a becsértéknek $^1/_{50}$ részét (quinquagesima) tette. A középkori jogban a hűbérúrnak járt hasonló illeték.

Lauderdale (ejtsd: laoderdél), *John Maitland, L. grófja*, angol államférfi, szül. 1616 máj. 24., megh. 1682 aug. Skót nemesi családból származott s az I. Károly elleni polgárháborúban a *Covenant* pártjához tartozott. 1648-ban azonban átcsapott a királypártiakhoz és II. Károly seregében harcolt 1651. *Worcester* mellett. E csatában fogságba jutott, melyből csak Monk szabadította ki 1660. Később (1667—73) befolyásos tagja volt a *Cabal-minisztériumnak* (l. o.) és abszolutisztikus nézetei miatt közgyűlöletben állott. 1672-ben *L. hercegévé* nevezte ki a király.

Laudes (lat.), l. *Horae canonicae.*

Laudisták. Igy nevezték a középkorban azokat az olasz egyházi énekeseket, akiknek előjoguk volt bizonyos egyházi ünnepek alkalmával fehércsipkés ingben, égő gyertyákkal bejárni az utcákat, tereket s a templomok előtt szent énekeket énekelni. Legnagyobb számban Firenzében találkozunk velük.

Laudon (előbb *Loudon), Gideon Ernst*, báró, osztrák táborszernagy, szül. Tootzenben (Livonia) 1717 febr. 2., megh. Neutitscheinben 1790 júl. 14. Tizenötéves korában orosz katonai szolgálatba lépett s részt vett a lengyel örökösödési és a török háborúban, valamint Danzig ostromában. Az 1739-iki béke után felajánlotta szolgálatát II. Frigyesnek, s mikor ez nem fogadta el, Bécsbe ment, hol Trenk pandurcsapatjának kapitánya lett, de a sziléziai háború után, Trenk kegyetlenségei miatt, ott hagyta a szabadcsapatot. 1746-ban őrnagyi rangot kapott egy határőrvidéki csapatnál, a károlyvárosi főparancsnokság keretében. A hétéves háborúban alkalma nyílt, hogy magát kitüntesse. A hirschbergi csata után őrnagy, majd nemsokára vezérőrnagy lett s az 1757-iki prágai csatában és Kolin mellett a poroszok üldözésében tünt ki. Részt vett a szerencsétlen kimenetelű gothai és rossbachi csatákban is, 1758. pedig, miután Domstadtl mellett zsákmányul ejtette az ellenség összes podgyászát, altábornaggyá nevezték ki. A kunersdorfi csatát L. merész közbelépése döntötte el, mire táborszernagyi rangot kapott s 30,000 főnyi sereget rendeltek alája. Ezzel nyerte meg Fouqué ellen (1760 jún. 23.) a landeshuti ütközetet, de II. Frigyes aug. 15. Liegnitz mellett megverte. A béke alatt, mivel Daun és Lascy háttérbe akarták szorítani őt, L. már Szászországgal alkudozott, hogy annak szolgálatába lépjen, de a bajor örökösödési háború kitörésekor táborszernagyi ranggal rendelték őt a bajor határra II. Frigyes ellen, kinek betörését Csehországba nem tudta megakadályozni. A tescheni béke megkötése (1779) után tudományokkal foglalkozott egész addig, míg II. József 1789. a török elleni háború vezérletét egészen reá nem bízta. Okt. 8-án bevette ugyan Belgrádot, de a tél közeledtével kénytelen volt a háborut beszüntetni; 1790. a poroszok ellen Csehországban fölállított hadsereget vezényelte. V. ö. W. *Janko*, Das Leben des k. k. Feldmarschalls L. (Wien 1869); *Buchberger*, Briefe L.'s an den Hofkriegsrat von Hochstätter, 1757—1759 (Archiv für Oest. Gesch., u. o. 1872).

Laudum (lat., máskép *arbitrium* is) a. m. a választott bírónak ítélete.

Lauenburg, 1. *(Sachsen-L.)*, volt *hercegség*, most *járás* Schleswig-Holstein porosz kerületben, 1183 km² területtel és (1910) 54,513 lak. Területe magas fensík, kisebb folyókkal, nagy erdőségekkel, melyek közül legnagyobb a Sachsenwald. A járás 3 városból, 135 községből és 41 nemesi birtokból áll. L. a IX. sz. végéig szláv birtok volt; a XIII. sz.-ban az aszkániai szász dinasztia birtokába jutott, melynek kihalta után György Vilmos braunschweig-lüneburgi hercegnek sikerült azt a maga számára biztosítania. György Vilmos halála után 1705. a hercegséget unokaöccse, I. György hannoveri választó és későbbi angol király örökölte. Azóta L. Hannover sorsában osztozkodott. 1806-ban a franciák elfoglalták és 1810. a Bouches de l'Elbe départementba kebelezték be. A lipcsei csata után Hannoverhez, 1815 máj. 29. Poroszországhoz és ugyanazon év jún. 4. Dániához került. Az 1864-iki események Dániát L.-tól megfosztották. A gasteini egyezmény (1865) értelmében Ausztria lemondott róla Poroszország javára, amire I. Vilmos az 1865 szept. 13-iki pátens által a hercegséget birtokba vette; 1871. pedig egy részét Bismarcknak adományozta, aki 1890., midőn hivatalos állásától megvált, megkapta a L. hercege címet. 1876. végül az egész hercegséget beolvasztották, mint külön járást, Schleswig-Holstein porosz kerületbe. — 2. *L. an der Elbe, város* a schleswig-holsteini porosz közigazgatási kerületben, (1910) 5000 lak. L. Alsó-Szászországnak volt fővárosa. 1181-ben Bernát herceg alapította. — 3. *L. in Pommern*, az ugyanily nevű járás *székhelye* Köslin porosz kerületben, (1910) 13,916 lak., mechanikai szövőszékekkel, szeszfinomítással, gyufagyárral, bőrcserzéssel.

Laufen, falu Zürich svájci kantonban, 4 km.-nyire Schaffhausentől, a Rajna balpartján, vasút mellett, kb. 900 lak. Egy sziklán épített kastély közvetlenül a Rajna híres vízesése fölött áll; e kastély parkjából gyönyörű kilátás nyílik a vízesésre.

Laufenauer *Károly*, orvostanár, szül. Székesfehérvárt 1848., megh. Budapesten 1901 ápr. 27. 1873—76-ig Schwartzer budapesti elme- és ideggyógyintézetében működött, majd külföldön Meynert és Westphal mellett idegszövettannal és ideggyógyászattal foglalkozott. 1878-ban a lipótmezei elmegyógyintézetben mint másodorvos nyert al-

kalmazást és ugyanazon évben egyetemi magántanárrá minősítették. 1882-ben az újonnan rendszeresített elmekór- és gyógytan tanárává nevezték ki. Irodalmi munkássága az agyvelő ép- és kórszövettanára, a klinikai elmegyógyászatra és az idegbetegségekre terjed ki. Résztvett a Bókay-Kétly-Korányi szerkesztésében megjelenő Belgyógyászat Kézikönyvének megírásában is.

Laufenberg, középkori német költő, l. *Heinrich von Laufenberg.*

Laufenburg *(Gross-L.),* város, L. járás székhelye Aargau svájci kantonban, a Rajna balpartján, vasút mellett, (1910) 2401 lak., halászattal és tutajozással; Habsburg-L. romjainak maradványaival. Vele szemben van *Klein-L.* Itt kezdődnek a Rajna Laufen nevű, 1 km. hosszú sellői. A két helység együtt egy uradalom volt, amely 1386. a Habsburg-L. grófokról Ausztriára, 1802. Franciaországra és 1803. Aargau kantonra szállt.

Lauff, *Joseph von,* német költő, szül. Kölnben 1855. nov. 16. 1898. a császár őrnagyi rangban a wiesbadeni udvari szinház dramaturgjává nevezte ki, 1894. pedig megbízta, hogy a Hohenzollern-ház nagy alakjairól drámákat írjon. Elbeszélő költeményei: Jan van Calker (1887); Der Helfensteiner (1889); Die Overstolzin (1891); Herodias (1897); Advent (1899). Regényei: Die Hexe (1892); Regina Coeli (1894); Die Hauptmannsfrau (1895); Der Mönch von Sankt Sebald (1896); Im Rosenhag (1898); Lauf ins Land (1897); Die Tanzmamsell (1907); Sankt Anne (1908); Der Tucher von Köln (1909); Kevelaer (1910); Lux aeterna (1911). Szinművei: Inez de Castro (1894); Rüschhaus (1899) és Vorwärts (1900). A Hohenzollern-tetralogia 4 darabja közül Der Burggraf (1897) és Der Eisenzahn (1899) jelent meg (a másik két tervezett darab: Der grosse Kurfürst és Friedrich der Grosse). Ujabb drámái: Gottberga és Der Deichgraf (1907). V. ö. *Sturm,* J. L. (1903).

Lauffen, 1. *város* a württembergi Neckar-kerületben, (1910) 4537 lak., szőllőtermeléssel; érdekes XIII. vagy XIV. sz.-beli klastrommal. 1534 máj. 13. Ulrich württembergi herceg a sváb szövetség hadait itt leverte s ezzel Württemberg birtokát magának biztosította. — 2. *L.*, község, l. *Ischl.*

Lauffer *Vilmos,* könyvkiadó, szül. Lipcsében 1823., megh. Budapesten 1895 dec. 17. Gimnáziumi tanulmányai végeztével könyvkereskedő lett. Budapesten megvásárolta Edelmann könyvkereskedő és Wigand kiadó-üzletét. Hirnevét elsősorban ifjusági iratok kiadásával szerezte meg, de tevékenysége kora irodalmának úgyszólván minden ágára kiterjedt. Legjelentősebb kiadványai: Szalay László, Magyarország története, 6 kötet; Thaly Kálmán, Fáy András, Obernyik Károly munkái, gróf Forray Iván Utazási Albuma. A Lauffer Vilmos-féle könyvkiadóhivatal összes kiadványai 1896. a Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság tulajdonába mentek át.

Laugée (ejtsd: lozsé), *François Désiré,* francia festő, szül. Marommeban 1823 jan. 25., megh. Párisban 1896 jan. 24. Párisban Picotnak volt tanítványa. Romantikus irányú történeti genreképeken kívül egyházi és a népéletből vett képeket is festett. Néhány jellemző műve: Riccio megöletése; Zurbaran halála; Le Sueur a karthausi szerzeteseknél (Paris, Musée du Luxembourg); Magyarországi Szent Erzsébet; A szegények szolgája; Hugo Viktor halálos ágyán (1886). Falképeket is festett párisi és vidéki templomokban, valamint a roueni igazságügyi palotában.

Läuger, *Max,* német épitész és iparművész, szül. Lörrachban (Baden) 1864 szept. 30. A karlsruhei technikai főiskola tanára; az iparművészet modern törekvéseinek egyik főképviselője. Tevékenysége különösen az üvegfestészet és a keramika terén nevezetes, ahol a régi fazekasipar öntési módját modern alakban újra használatba vette.

Laugerie-Basse, a diluviális ősember egyik érdekes lelőhelye Franciaországban a Vesère völgyében (Dordogne), hol 1872-ben *Massénat* E. a magdalénien kultúrrétegből egy guggoló helyzetben eltemetett férfi csontvázát ásta ki (l. az *ábrát).* A koponya és csontváza a crô-magnon-i rassz jellegeit mutatja. L. még *Ősember.*

Zsugorított csontváz a laugerie-basse-i diluviális telepről.

Laugerie-Haute (ejtsd: loz-ri-ót), a diluviális ősember csontmaradványainak egyik lelőhelye Franciaországban (Dordogne, Vesère-völgy), hol 1909. *Lalanne* G. egy alacsony termetű, crômagnon-i tipusú csontvázat ásott ki aurignacien kőeszközökkel. L. még *Ősember.*

Laugier (ejtsd: lozsié), *Paul Auguste Ernest,* francia csillagász, szül. 1812 dec. 22., megh. 1872 ápr. 5. Üstökösök felfedezésével, napfoltok megfigyelésével, csillagkatalogusok összeállításával, mágnességi és műszertani tanulmányaival tűnt ki. Művei: Recherches sur la rotation du soleil autour de son centre de gravité (Paris 1841); Construction d'un cercle méridien portatif pour la détermination des positions géogr. (u. o. 1852).

Lauingen, város a bajorországi Schwaben kerületben, (1910) 4423 lak., késői gót ízlésben épített templommal, amelyben a pfalz-neuburgi hercegek kriptája van és egykori hercegi kastélylyal (1390-ből), amely most kórház.

Lauka *Gusztáv,* iró, szül. Vitkán (Szatmár vm.) 1818 júl. 20., megh. Nagybecskereken 1902 aug. 23. A középiskolát Kassán, Nagykárolyban és Szatmárt, a bölcseletet és jogot Pesten elvégezvén, 1838. a gazdatiszti pályára lépett, de romantikus hajlama Pestre, az újságirók közé vezette. Előbb, 1840., Kovacsóczy Mihály mellett működött mint segédszerkesztő, majd 1841. akadémiai írnok lett, de már ebben az időben szorgalmasan dolgozott majdnem minden szépiro-

dalmi lapba. 1847-ben az országgyűlési ellenzék egyik jegyzője lett, tevékeny részt vett a szabadságharcban, mint Kossuth főfutárja s egy portyázó csapat szervezője, majd mint Riskó kormánybiztos adlátusa. Tollal is szolgálta a szabadságharc ügyét, 1848. az első magyar élclapot, a *Charivari-Dongó*-t szerkesztve. A szabadságharc leveretése után egyideig bujdosott, majd 1851., hogy mentve legyen az üldözéstől, rövid időre, 1854. pedig, hogy családját fentarthassa, állandóan hivatalt vállalt. Lépését nem vette rossz néven a közvélemény, mert hivatalában is megtartotta magyar érzelmét s az abszolut korszak beamtereit ismételten kicsúfolta dolgozataiban. Eleinte Szatmárt, majd Nagy-Váradon hivatalnokoskodott, 1860 óta Pesten a helytartótanácsnál (ebben az időben szerkesztette *Az ördög naplója* c. lapot), az alkotmány visszaállítása után a sajtóosztályban. Megszakítás nélkül, szellemének rugékonyságát megőrizve, dolgozott a szépirodalom terén is és már 1879. több mint 300 novellát írt. 1882-ben mint Torontál vmegye levéltárosa Nagybecskereken telepedett meg, szerkesztette a *Torontál* c. lapot s szeretetreméltó egyéniségével, mint a társaság egyik vezető tagja, általános tiszteletet vívott ki magának. Negyven-, ötven-, majd hatvanéves írói munkásságát 1879, 1889, 1899. ünnepelték meg. A Petőfi-Társaságnak alapítása óta tagja volt.

L. irodalmi munkásságának humoros felét kísérte a legnagyobb méltánylás. Megkapó fordulatokban és kacagtató ötletekben gazdag novellái és humoreszkjei szellemes képekben örökítették meg a vidéki magyar társadalom életét. Egészséges, pajzán jókedve, játszi elméssége mindig mulattatott, anélkül, hogy bárkit is sértett volna. Versei közül van sok szép az érzelmesek között is *(Meghalt az ifju lány virágvasárnapon)*, de igazi népszerűségre a humorosak tettek szert, főképen spanyol románcai. Többet közülök, mint pl. a *Butter Flóriánt* országszerte szavalták s *Don Gunárosz* dévajságai az egész közönséget megkacagtatták. Fordított külföldi költőkből is, írt útirajzokat és visszaemlékezéseket *(A multról a jelennek)*. Önálló szépirodalmi művei: *Versek* (1846); *Martialiák* (1847); *Falusi éjszakák, Carricaturák* (1847); *A XIX. század elvei* (1848); *Dongó* (1848, elkobozták); *Comoedia és Tragoedia* (1851); *Vidék* (1857); *Megtörténtek és megtörténhetők* (2 köt., 1858, új kiad. 1861); *Szellemi szikrák* (1862); *A régi jó világ* (1863); *Költemények* (2 köt., 1864); *Münchhausen* (versekben. 1864); *Amit a nők legjobban szeretnek* (1864); *Ujabb novellák* (1874); *Őszi rózsák* (versek, év nélkül); *A gondtalanok* (1882). Irt, különösen élete végén, regényeket is *(A vérpad titkai, Az Amáczyak és Bubelinyiek, A szinvilág titkaiból, Pásztortűz és lidércfény; A Basahidy-család)*, sőt kisérletet tett, de nem nagy sikerrel, a dráma terén is *(Zorzinák*, dráma; *Mama*, 1 felv. vigjáték).

Laukakő, l. *Loukakő*.

Laukhard, *Friedrich Christian*, német író, szül. 1758. Wendelsheimban (Pfalz), megh. 1822 ápr. 29. Kreuznachban. Teológiát hallgatott Giessenben, Göttingenben, Halléban. Egyideig mint magister a hallei egyetemen tartott előadásokat, de adósságai miatt katona lett, részt vett az 1792—93-iki rajnai hadjáratokban s fogságba került. Később visszatért Halléba, majd rövid ideig a francia Saar kerületben fekvő Veitsrodtban lelkészkedett. Kultúrhistóriai szempontból értékesek autobiográfikus művei, melyekben különösen a korabeli diákéletet rajzolja megkapó hűséggel. Irt több teológiai és pedagógiai munkát s egy csomó túlságosan realisztikus elbeszélést.

Laumontit (ásv.), a zeolitek csoportjából. Víztartalmú kalcium-aluminium-hidroszilikát, képlete $H_4CaAl_2Si_4O_{14} + 2H_2O$. Egyhajlású oszlopos kristályok, amelyek három irányban kitünően hasadnak; gyakran rudas halmazok. Sárgás- v. szürkésfehér v. pirosas, gyöngyházfényű, átlátszó, de könnyen elmállik s ekkor zavaros lesz és szétomlik. Számos kőzet üregeiben az üregek falára telepedve fordul elő: szienitben Drezda közelében, Bozen mellett porfirban; a Färöer-szigeteken bazaltban. A selmeczi andezitekben a félig mállott L. nyalábos halmazokat alkot (ú. n. *leonhardit)*. A *caporcianit*, mely Toscanából a Monte Catiniról származik, vöröses-szürke sugaras rostos halmazokat alkot és szintén mállott L., ép úgy, mint a vöröses rostos *aedelforsit* Aedelforsról (Småland).

Laun (cseh. *Louny)*, az ugyanily nevű cseh ker. kapitányság székh., (1910) 11,484 lak., cukor-, sörgyártással; XVI. sz.-beli gót templommal.

Laun, *Friedrich*, valódi nevén *Schulze* Friedrich August, német regényíró és novellista, szül. Drezdában 1770 jún. 1., megh. u. o. 1849 szept. 4. Tanulmányai befejeztével 1807. Drezdában az országos közgazdasági bizottság titkára lett. Művei közül említendők: Lustspiele (Dresden 1807); Gespensterbuch (Apellel együtt, Leipzig 1819—17, 6 köt.); Gedichte (Leipzig 1824, új kiad. 1828). Összegyüjtött művei Tieck előszavával 1843. (Stuttgart, 6 köt.), emlékiratai pedig 1837. (Memoiren, Bunzlau, 3 részben) jelentek meg.

Launay (ejtsd: lóné), 1. *Louis de*, francia geológus, szül. Párisban 1860 júl. 19. Az École Nationale Supérieure des Mines főiskolán a gyakorlati geológia tanára, ugyancsak a geológiát tanítja az École des Ponts et Chaussées iskolán; a Corps des Mines főnöke és a La Nature igazgatója. 1912-ben a francia akadémia tagjává választotta. Számos munkát írt a délafrikai aranymezőkről s a gyémánttelepekről. Nevezetes munkája a La science géologique (Paris 1905).

2. *L., vicomte de*, álnév, l. *Girardin*, 2.

Launceston (ejtsd: lánsztn), 1. város Cornwallis angol countyban, (1911) 4117 lak., XVI. sz.-beli érdekes templommal; a Cornwallisi grófok régi kastélyának romjaival. — 2. *L.*, város Tasmania-sziget É.-i részében, (1911) 25,227 lak. Számos temploma, kórháza, szinháza, nagy nyilvános parkja stb. van. A 3 m. mélyjáratú hajók a tenger áradása idején a városig feljöhetnek; a nagyobb hajók Rosevearnál kénytelenek megállapodni.

Laune (ejtsd: lón), *Etienne*, francia ötvös és rézmetsző, szül. 1518 körül, megh. 1595. Mintalapjain a német kismesterek hatása s a fontainebleaui iskola karcsú formái érvényesülnek.

Launhardt, *Wilhelm*, német mérnök és közgazdász, szül. Hannoverben 1832 ápr. 7. 1869-ben

az ottani műegyetemen az út-, vasút- és hídépítéstan tanára lett. 1880-ban a porosz építészakadémia rendkívüli tagja, 1898. pedig az urakházának tagja lett. Nevezetesebb művei: Die Steigungverhältnisse der Strassen (Hannover 1880); Theorie des Trassierens (1887 és 1888); Das Wesen des Geldes und die Währungsfrage (u. o. 1890); Theorie der Tarifbildung der Eisenbahnen (Berlin 1890).

Launowitz, község Beneschau cseh kerületi kapitányságban, a Blanitz mellett, (1910) 800 lak. Mellette emelkedik a népmondákból ismeretes Blanik-hegy (637 m.), amelyben a néphit szerint Zdenko lovagjai alusznak, akik álmukból fölébredve hazájukat föl fogják szabadítani.

Laupen, az ugyanily nevű járás székhelye Bern svájci kantonban, (1910) 1066 lak., sajtkészítéssel, sziklán épült régi kastéllyal. 1339 jún. 21. az Erlachi Rudolf vezérlete alatt álló berniek itt a freiburgi és burgundiai nemességet megverték.

Laupheim, az ugyanily nevű járás székhelye a württembergi Donau-kerületben, (1910) 5463 lak., kelmefestőkkel, őrlő- és fűrészmalmokkal.

Laur., latin állatnevek után *Laurenti* Joseph Nikolaus bécsi orvos nevének rövidítése. A Csúszómászók tanulmányozásával szerzett érdemeket.

Laura (gör.) a. m. kis házakból képződött szűk utca, a görög egyházban a kat. kolostorokhoz hasonló intézmény, mely egy nagyobb központi épület körül, amelyben az apát lakik, falu módjára csoportosított hajlékokból vagy cellákból áll. A L.-nak tagjai tulajdonképen remeteéletet élnek és csak a közös áldozás s az apátnak való engedelmesség közöttük az összekötő kapocs. Az első L.-kat a hagyomány szerint Szt. Charito alapította. L. még *Lavra*.

Laura, Petrarca imádottja, aki őt legszebb költeményeinek megírására inspirálta. A költő L. személyéről csak annyit említ, hogy először az avignoni Szt. Klára-templomban 1327 ápr. 6. látta meg s hogy 1348 ápr. 6. húnyt el s a Ferencrendiek templomában helyezték örök nyugalomra. Petrarca kortársai közül sokan, sőt maga Boccaccio is azt állította, hogy L. csak költött személy. Petrarca azonban ezt határozottan megcáfolta. A régebbi életrajzírók nem foglalkoztak L. személyével. Családi okmányaiból igazolható, hogy Audibert de Noves leánya volt s 1307. szül., 1325. nőül ment Hugo de Sade-hoz, akivel boldog házasságban élt s tizenegy gyermek anyja lett. V. ö. *Zendrini*, Petrarca e Laura (Milano 1875); *Bartoli*, Petrarca (Firenze 1884).

A Cinnamomum virága hosszmetszetben.

Lauraceae, *Babérfélék* (növ.), kétszikű növénycsalád a Ranales sorozatban. 1000 faja a Föld meleg vidékein honos, örökzöld fa vagy cserje. Levelük bőrnemű, a levélben és a kéregben sok olaj- és nyálkasejttel. Viráguk (l. az *ábrát*) sugaras, leples, rendesen 3 tagú. A portokok hol 2, hol 4 fedőcskével nyílnak. A kehely- v. tányéralakú vacok fenekéről együregű magház emelkedik, 1 csüngő, visszafordult magkezdeménnyel. A termést körülzárja a meghúsosodó vacok. A magban nagy sziklevelek vannak. Több fűszer-, gyógy-, gyümölcs- és dísznövény tartozik ide, l. *Cinnamomum*, *Dicypellium*, *Babérfa*, *Persea*. A család kövült maradványai ki vannak mutatva a krétakortól kezdve.

Lauragais (ejtsd: loragé), a régi Franciaország Languedoc tartományának egyik vidéke, ma Haute-Garonne, Aude és Tarn départementok közt oszlik meg. A XVI. sz.-ig Laurac, azóta pedig Castelnaudary (l. o.) volt a fővárosa.

Laurahütte, község Oppeln porosz kerületben, (1910) 16,120 lak., nagy vasművekkel és szénbányákkal.

Laurák (gör.), l. *Laura*.

Lauran *Ágoston*, egyh. író, szül. Petén (Szatmár vm.) 1844 dec. 5., megh. Nagy-Váradon 1912 okt. 16. A bölcsészetet és teológiát a római Propagandában végezte. 1871-ben püspöki és szentszéki jegyző, 1879. nagyváradi gör. kat. szemináriumi és tanítóképezdei igazgató, 1879. kanonok, 1894. püspöki másodhelynök, 1900. pápai prelátus, 1903. általános püspöki helytartó, majd apostoli protonotárius lett. Különféle lapokban megjelent egyházjogi és politikai cikkein kívül önálló munkái: *Korszerü egyházpolitikai kérdések* (Nagy-Várad 1887); *A schismával összehasonlitott szent Unio* (u. o. 1888); *Az egyház és az állam* (u. o. 1888); *Egyházpolitikai helyzetünk* (u. o. 1889); *Mivé lett a kat. Magyarország* (u. o. 1890); *Egyházpolitikánk* (u. o. 1891); *A szent Unio* (u. o. 1885); az 1900-iki jubiláris egyházmegyei névtárban a nagyváradi gör. kat. püspökség története latin nyelven. Latin nyelven kiadta dr. Papp-Szilágyi József gör. kat. egyházjogtanát (Enchiridion Juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, Nagy-Várad 1880, II. kiadás). Román nyelvű munkái: Manualu catecheticu (Nagy-Várad 1878); Manualu pedagogico-didacticu (u. o. 1879).

Laurana, *Luciano da*, isztriai születésű olasz építész, megh. Pesaróban 1479. 1465 körül építette a Palazzo Prefettiziót, Gubbióban is egy szép palotát, legnagyobb, legkiválóbb műve azonban az urbinói hercegi palota, melyet 1467 körül épített Federigo da Montefeltre megbizásából és amely szigorú, klasszikus fölfogásával a L. nagy tanítványa, Bramante által kifejlesztett irány útját egyengette.

Laurdalit, kőzet, durvaszemű délnorvégiai eleolitszienit-féleség.

Laureaceum v. *Lauriacum*, l. *Lorch*.

Laureatus (*poëta laureatus*, lat.), l. *Koszorús költő*.

Laurel de Apolo, *Lope de Vega* spanyol költő 1630. írt költeményének a cime, melyben mintegy 300 költőt felmagasztal, mig másokat meg sem említ. Az előbbiek között foglal helyet Guillem de Castro is.

Lauremberg, *Johann (Hans Wilmsen)*, német szatira-író, szül. Rostockban 1590 febr. 26., megh.

1658 febr. 28. Sorőben (Dánia), hol a matematika tanára volt. Alnémet nyelven írt a kor divatjának hóbortos nyelvi, ruházkodási s társadalmi kinövései ellen négy szatirát. E főműve: Veer Scherzgedichte (utolsó kiadása Halle 1879).

Laurens (ejtsd: lorañ), *Jean-Paul*, francia festő, szül. Fourquevauxban 1838 márc. 29. A toulousei művészeti iskolában tanult, azután Párisban Cognietnek és Bidának volt tanítványa. Művei, melyekben a legszigorubb történeti hűséget iparkodik elérni, a világ- és egyháztörténelemből vett, többnyire borzalmas jeleneteket ábrázolnak és igen nagy népszerüségnek örvendenek. Legismertebb képei: Cato halála; Tiberius halála; Hamlet; Krisztus és a halál angyala; Enghien herceg kivégeztetése (alençoni muzeum); Formosus és VII. István pápák; A Bethesda-tó (toulousei muzeum); Szt. Bruno visszautasítja Calabriai Roger ajándékait (a Notre Dame des Champs templomban); Szt. Genovéva halála; Az egyházi átok (havrei muzeum); Borgia Ferenc Portugáliai Izabella koporsójánál; Jámbor Róbert kiközösítése (Paris, Luxembourg-muzeum); Az osztrák vezérkar Marceau tábornok halottas ágyánál; A carcassonnei befalazottak megmentése; Miksa császár utolsó percei; VI. Orbán pápa bosszuja; Eudoxia császárnő; Az orléans-i szűz (triptichon a tours-i városháza dísztermében). Nagy föltünést keltett az 1894-iki párisi Salonban a Pápa és császár című képével, mely I. Napoleon és VII. Pius pápa találkozását ábrázolja Fontainebleauban 1813. A párisi Pantheon számára megfestette a Szent Genovéva halálát és temetését ábrázoló két jelenetet és illusztrációkat is készített Thierry A. műveihez. V. ö. *Fabre*, Le roman d'un peintre (Paris 1878).

Laurent (ejtsd: lorañ), 1. *Auguste*, francia kémikus, szül. La Folieban 1807 nov. 14., megh. Párisban 1853 ápr. 15. Eleinte mérnök volt, később kémikus a sèvresi porceliángyárban, 1836—46-ig a kémia tanára Bordeauxban. Számos dolgozata jelent meg a naftalinról, paraffinról, karbolsavról. Gerhardttal a típustheoria megalapítója.

2. *L., François*, belga jogtudós, szül. Luxemburgban 1810 júl. 8., megh. Gandban 1887 febr. 11. Szülővárosában volt ügyvéd, majd 1835-től Gandban egyetemi tanár. A klerikálisok ellen írt alkalmi iratain kívül egyéb művei: Études sur l'histoire de l'humanité. Histoire du droit des gens (Bruxelles 1860—70, 18 köt.); Principes de droit civil français (1869—79, 33 köt.); Cours élémentaire de droit civil français (1878, 4 köt.); Le droit civil international (1880—82, 8 köt.).

3. *L., Léon*, francia mérnök és fizikus, szül. 1840. Soissonsban, megh. 1909. Párisban. Optikai mérőeszközöket készített és tökéletesített. Legismertebb félárnyék-készüléke (l. o.). Páris ostroma idején L. szervezte az erődítésekben az elektromos világítás üzemét.

Laurentiana *(Biblioteca L.)*, könyvtár, l. *Firenze*.

Laurentian-szisztéma, l. *Ősgnájsz-szisztéma* és *Őskor*.

Laurentius (lat.), férfinév, magyarul *Lőrinc*.

Laurentum, ősrégi város Latiumban, a hitrege szerint Latinus király székesfővárosa, ahol Aeneas kikötött. Ostiától D.-re feküdt, körülvéve babérerdőktől, a mai *Tor Paterno* helyén.

Lauria, város Potenza olasz tartomány Lagonegro kerületében, a Noce balpartja közelében, (1911) 9769 lak., vászonszövéssel, bortermeléssel. Roger di L. admirális születési helye.

Lauriacum, l. *Lorch*.

Laurianu, *Trebonianu Augustin*, román történetíró és nyelvész, szül. Főfelden (most Hóföld, Szeben vm.) 1810., megh. Bukarestben 1881. Bécsben végezte egyetemi tanulmányait, azután Bukarestben működött, mint tanár. Az 1848.-i mozgalmak hírére Erdélyben termett s részt vett máj. 15. a balázsfalvi román gyűlésen, majd V. Ferdinánd és I. Ferenc József császároknál járt román küldöttségekkel. 1851-ben Ghika fejedelem meghívására Jassyba ment, azután hosszabb tanulmányutat tett Nyugat-Európában. 1864 óta a bukaresti főiskolán a klasszikus irodalmak tanára volt haláláig. A román nyelvben a latinosító iránynak volt hive, melyet Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae (Bécs 1840) c. művében a végletekig vitt. Massim Jánossal egyetemben kiadta (1871—1876) a román akadémia háromkötetes nagy szótárát, mellyel az egész latinosító irány csődbe jutott. Egyéb művei: Die Romänen der österreichischen Monarchie (Bécs 1850): Istoria Românilor (Jassy 1873, 2 köt., 3. kiad.); Geografiat erritoru române (Bukarest 1855).

Laurie, *André*, *Grousset* (l. o.) francia szocialista politikus írói álneve.

Laurier (ejtsd: lorié), *Wilfrid, sir*, kanadai államférfiú, szül. St. Linben (Quebec) 1841 nov. 20. Katolikus francia családból származott, az ügyvédi pályára lépett s 1874. beválasztották a kanadai képviselőházba. Itt kiváló szónoki képességével tünt ki (silvertongued, ezüstnyelvű) s 1891 óta a liberális párt vezére volt. 1897-ben *Charles Tupper* utóda lett a miniszterelnökségben s lojális viselkedése jutalmául Viktória királynő a titkos tanács tagjává nevezte ki. VII. Eduárd uralkodása alatt azonban ellene volt Chamberlain imperiális törekvéseinek és Kanada önállóságát védte. Később az Egyesült-Államok felé közeledett, de ezzel felkeltette a kanadaiak nemzeti féltékenységét s az 1911 szeptemberi választásokon kisebbségben maradt. Erre visszalépett s helyét a konzervativek vezére, Robert *Borden* foglalta el (1911 okt.).

Laurie-sziget, l. *Déli Orkney-szigetek*.

Laurillard (ejtsd: lorijár), *Eliza*, hollandi humorista és valláserkölcsi író, szül. Rotterdamban 1830 márc. 25. Lelkész volt Zandvoortban, Leidenben, majd 1862 óta Amsterdamban. Valláserkölcsi építő irányú munkái közül legnagyobb kedveltségnek örvendettek: Rust een weinig (Nyugodjál egy keveset, Amsterdam 1869); De scherpste doornen om het edelste hoofd (A legsebzőbb tövisek a legnemesebb fej körül, Arnheim 1870). Humorisztikus rajzai a mindennapi életből szintén nagy elterjedésnek örvendenek. Mint műfordító is működött. Lefordította Scheffel Säkkingeni trombitását és Reuter Hanne Nüte-jét holland nyelvre.

Laurin, a törpék királya, a tiroli mondának kedvelt alakja, egy 1200 körül keletkezett, rövid rímpárokban írt kedves költemény hőse. E költeménynek (L. vagy Der kleine Rosengarten, kiadta Holz, Halle 1897) egy későbbi átdolgozásán Heinrich von Ofterdingen szerepel mint szerző, de ez a költő maga is csak a monda alakja. A L. későbbi folytatása a csekély értékű Walberan.

Laurin (növ.), l. *Babérfa.*

Laurinsav, *laurosztearinsav*, v. *dodecilsav*: $CH_3(CH_2)_{10}COOH$. Egybázisú zsírsav, melynek glicerinesztere a különféle magvak (babérbogyó, pichurimbab, kókuszdió) olajában, cetilesztere a cetaceumban fordul elő. Előállítása a babérolajból kapott kristályos laurosztearinból történik, melyet kálilúggal főznek, amidőn a L.-nak káliumsója képződik. Az így kapott oldatból konyhasóval leválasztott L.-as káliumot sósavval bontják el és a keletkezett L.-at hígított borszeszben oldják és többször átkristályosítják. Érdekes, hogy a L.-nak jelenlétét a kókuszdió olajában először *Görgey* Arthur (l. o.) mutatta ki, akinek értekezése: Ueber die festen, flüchtigen, fetten Säuren des Cocusnussöles a Liebig-féle Annalen der Chemie und Pharmacie 1848-iki évfolyamában jelent meg. Ő állította először elő a laurinsavas etilt és ő határozta meg pontosan a sav sajátságait. A L. híg borszeszből selyemfényű, tűalakú kristályokban válik ki; fs.-a (20°-on) 0·883; op.-a 43·5°. Vízben teljesen oldhatatlan, de igen könnyen oldódik erős borszeszben vagy éterben és ez az oldat savanyú kémhatású. Fp. 100 mm. nyomás alatt 225°; közönséges nyomáson forrásig hevítve elbomlik. Sói közül az alkalisók vízben oldhatók, a többiek azonban vagy éppen nem, v. csak kis mértékben oldódnak vízben.

Laurion *(Laurium)*, 1. *hegység* Attika D.-i végén. 640 méterig emelkedik, a Sunium (ma Kolonnäs) fokban végződik. Ezüstbányái régente híresek voltak, de Augustus császár óta művelésükkel felhagytak. 1860 óta a Mines de Laurium marseillesi francia társaság bányássza tovább, sőt még a régi kihasznált anyagot is földolgozza, ma egy görög társaság is segíti. — 2. *L. (Lavrion, Ergastiria)*, község Attika görög nomoszban, a L.-hegységben, jó kikötője, kohói vannak, (1907) 10,007 lak. Athénnel 65 km. vasút köti össze.

Laurionit (ásv.), apró, finom, gyémántfényű, színtelen, erősen fénytörő rombos prizmák. Ólomoxiklorid, képlete PbCl(OH). Laurion közelében Görögországban antik ólomsalakok üregeiben fordul elő foszgenit és cerusszit társaságában; a tengervíz és ólomsalak kölcsönhatása révén keletkezett.

Lauriston (ejtsd: loriszton), *Alexandre Jacques Bernard Law, marquis de*, francia tábornok, szül. Pondichéryben 1768 febr. 1., megh. Párisban 1828 jún. 10. 1805-ben Napoleon Velence és Dalmácia megszállásával bízta meg, mely alkalommal Ragusában az ő seregénél jóval erősebb osztrák hadosztályt vert vissza. 1811-ben a cár és Napoleon közötti jó viszony helyreállítása céljából Pétervárt járt. Az 1812-iki orosz háboruban Szmolenszktől kezdve a visszavonuló francia seregnek utóvédjét vezényelte. 1813-ban mint az V. hadtest parancsnokát Lipcsében elfogták. Kiszabadulása után 1814. letette a Bourbonok iránti hűségesküt. 1820-ban marsal lett.

Laurium, l. *Laurion.*

Lauron, ókori város Hispania K.-i partján, Valenciától D.-re.

Laurosztearin (növ.), l. *Babérfa.*

Laurosztearinsav, l. *Laurinsav.*

Laurus *L.* (növ.), l. *Babérfa.*

Laurvik *(Laurvig)*, város Kristiania norvég tartományban, a L.-fjord K.-i partján, (1910) 10,151 lak., látogatott tengeri fürdőkkel, jelentékeny fa- és vasérc-kivitellel.

Laurvikit, kőzet, délnorvégiai durvaszemű augitszienitféleség Laurvik és Frederiksvärn környékéről. Földpátja (nátron-ortoklász) gyönyörű szép kékes színben játszik. Újabban nagyon felkapott díszítőkő; sírköveknek és falak burkolására használják. Budapesten az új szebb építkezéseknél többnyire felhasználják (pl. a Calvintéren a Stern-áruház, a Rákóczi-uton a Népopera-kávéház utcai burkolata).

Laus (lat.) a. m. dicséret; *cum laude*, dicséretesen (vizsgáknál).

Lausanne (ejtsd: lozánn), Waadt svájci kanton székhelye, a Genfi tótól 2 km.-nyire, (1913) 69,400 lak., vasúti csomópont, vászon- és posztószövéssel, óra- és hangszer-, utazócikkek készítésével, bőrgyártással. L. egyébként nem iparának, inkább iskoláinak és kulturális intézményeinek köszöni jólétét, melyek közül 1536. alapított egyeteme és politechnikuma világhírre tettek szert. Van ezeken kívül szőllészeti és meteorologiai iskolája, természetrajzi- és régiségtára, közel 200,000 kötetből álló könyvtára; történelmi és természettudományi társulata; Arlaud néven ismeretes képtára, tanítóképzője, vakok intézete, nagy kórháza stb. L. a Flon és Louve által elválasztott három dombon és a köztük fekvő mélyedésekben épült. Régi részében sok a szűk utca; ellenben az újabb részek széles utcákból és szép terekből állanak. Nevezetességei: a XIII. sz.-ban épült egykori püspöki kastély, az 1587. épített akadémia a könyvtárral és muzeumokkal; az egyetemi épület; a székesegyház (1235—75) Svájc egyik legszebb temploma, V. Félix pápának, számos püspöknek és több híres waadti férfiunak síremlékével. A St. François-téren áll a St. François-templom, amelyben a baseli zsinatot fejezték be. E térről egy 26 m. magas és 188 m. hosszú viadukt, a Grand-Pont a Flon völgyén keresztül átvisz a Quartier St. Laurentba, a nyugati dombra, amelyen a XVIII. sz.-beli St. Laurent-templom áll. A St. Laurent és Cité közt fekszik a Quartier de la Palud a régi (XV. sz.-ból való) városházzal, az Arlaud-muzeummal, a monumentális gabonacsarnokkal (Grenette). A Quartier du Grand-Prében van a St. Claire-templom. A Montbenon-on, szép ültetvényekkel takart dombon áll a renaissance ízlésben épített Tribunal fédéral (szövetségi törvényszéki épület); tovább Ny.-ra a vakok intézete; DK.-re a színház stb. D.-re a Genfi-tó mellett fekszik Ouchy, L. kikötője, amelyet vele sikló köt össze. L.-t szép fekvésénél és enyhe éghajlatánál (évi középhőmérséklet 9·8°) fogva is sok idegen keresi föl. L., az egykori Lausonium, a tó partján állott. 563-ban

azonban az árvíz elpusztította és ezért lakói a mai város helyére vándoroltak. 580-ban, midőn az avenchesi püspökség székhelyévé lett, gyorsan virágzásnak indult. A 3 dombon épült rész 3 községet alkotott, amelyek többé-kevésbbé a római szt. birodalom hercege címét viselő püspöktől függöttek. 1481-ben a három község egyesült. 1536-ban a reformáció befogadása után a város püspökét elűzte és Bernnek meghódolt. 1798-ban Léman kanton fővárosa lett, amelyből 1803. Waadt kantont alkották.

Lauscha, falu Szász-Meiningen hercegségben, (1910) 5821 lak., üveg- és porcellángyárakkal.

Lauser, *Wilhelm,* német publicista, szül. Stuttgartban 1836 jún. 15., megh. Charlottenburgban 1902 nov. 11. Beutazta Spanyolországot, Olaszországot és a Keletet. Azután egyideig Bécsben élt, mint a Neues Wiener Tageblatt szerkesztője. Műveiből említendők: Aus Spaniens Gegenwart (Leipzig 1872); Unter der Pariser Kommune (1878).

Lausick *(Bad L.,* azelőtt: *Lausigk),* város Lipcse szász kerületi kapitányságban, (1910) 3433 lak., szén- és mészbányákkal; közelében van *Hermannsbad* kénes és vasas ásványvízforrásokkal.

Lausitz *(Luzsica, Lusatia),* a régi Németbirodalom egyik őrgrófsága, mely a Spree folyó középső és felső folyása mentén terült el s a XV. sz. óta *Alsó-* és *Felső*-L.-ra oszlott. Az É.-on fekvő Alsó-L. volt a tulajdonképeni L., mely nevét szláv lakóitól, a *luzsiciektől* kapta. A XI. sz.-ban a *meisseni* őrgrófok foglalták el, ezek megint 1303. Brandenburgnak adták el. 1368-ban IV. Károly cseh király szerezte meg családjának és egyesítette azt az atyjától, Jánostól 1320. megszerzett *Felső*-L.-cal, mely Bautzen és Görlitz városok vidékéből állott. Ettől kezdve egész L. a cseh korona melléktartománya volt. 1478-ban az olmützi béke értelmében *Hunyadi Mátyás* királyunk szerezte meg L. birtokát. 1490-ben visszakerült ismét Csehországhoz s a mohácsi vész után azzal együtt a Habsburgok uralma alá jutott. II. Ferdinánd császár 1623. elzálogosította L.-ot I. János György szász választófejedelemnek s az 1635-i prágai békében végleg át is engedte neki. Ezután majdnem kétszáz évig Szászország kiegészítő része volt L., míg az 1815-iki bécsi kongresszuson egész Alsó-L. és Felső-L. fele Poroszországé lett. V. ö. *Scheltz,* Gesamtgeschichte der Ober- und Niederlausitz (Halle 1847, Görlitz 1882); *Köhler,* Die Geschichte der Oberlausitz (u. o. 1867—68, 2 köt.).

Lausitzi hegység, nagyobbára gránitból álló hegység, a Szudeták egy része Csehország É.-i határán az Iser és a Neisse közt. Fölosztható az ÉNy.-i tkp. L.-re és a Jeschken-hegységre; amabban a Lausche (796 m.), emebben a Jeschken-hegy (1013 m.) a legmagasabb csúcs. Átlag 320 m. magas, bazalt és fonolit erupciók tarkítják.

Lausitzi tipus *(luzsicai típus).* A szászországi Lausitz területén rendkívül nagy számban található urnatemetkezések, legnagyobb részben a bronzkor ama fejlett szakából, mely a vaskorra való átmenetet jelzi s részben már annak első periodusát, a hallstatti időszakot. E temetők átkutatása s koruk megállapítása különösen Virchow érdeme s ő nevezte el az e temetőkből származó tárgyakat L.-t mutató tárgyaknak, mely elnevezés legkiválóbban az agyagedényekre vonatkozik. Hasonló edények Közép- és Dél-Németországban, Cseh- és Magyarországban is gyakran előfordulnak.

Laus Pompei, ókori város Felső-Itáliában Mediolanum és Cremona között, ahová Nagy Pompejusnak atyja gyarmatot vezetett; később a longobardoknak fővárosa; most Lodi Vecchio.

Laussedat (ejtsd: loszdá), *Aimé,* a fotogrammetria megalapítója, szül. Moulinsben 1819 ápr. 18., megh. Párisban 1907 márc. 18. Katonatiszt volt, ezredes a műszaki csapatoknál. 1850-ben kisérletet tett a fényképezésnek terepfelvételeknél való alkalmazásával. Számos fotogrammetrikus műszert szerkesztett. 1881—1900-ban a Conservatoire des Arts et Métiers igazgatója volt, 1881 óta az akadémia tagja. A katonai léghajózást ő szervezte Franciaországban. Megalapítója volt az 1875. a hadügyminiszter által a légi közlekedés rendezése céljából összehivott bizottságnak. Főműve: Recherches sur les instruments, les méthodes et le dessin topograph. (Paris 1898—1903, 3 rész).

Lautaret (ejtsd: lotaré), 1. *Col du L.,* hágó a Dauphinéi Alpokban, 2075 m. magas, a L. és a Guisanne völgyeit köti össze, a Grenoble—Briançon közti út vezet át rajta. — 2. *Col de L.,* hágó a Kottusi Alpokban a Chabrière (Ubaye) és a Varaita völgyei közt, 2875 m. magasban.

Lautenburg, porosz város és klimatikus gyógyhely a marienwerderi közigazgatási kerületben, (1910) 4004 lak. Erdészet, fűrészmalom.

Lautenburg, *Siegmund,* magyar származású német szinész és szinigazgató, szül. Pesten 1851 szept. 11. Szini pályáját 1870. kezdte, eleinte felsőmagyarországi német társulatoknál működött, 1875. a budapesti német szinház tagja volt, majd szerepelt Bécsben, Berlinben és más német városokban. 1887. átvette a berlini Residenz-Theater igazgatását, hol egyfelől a francia vígjátékokat, másfelől a modern német drámát művelte. 1904-ben a bécsi Raimundtheater igazgatója lett, de 1907. lemondott s Berlinbe tért vissza. Jeles szinészgárdát képezett ki s maga is kiváló szinész. Főbb szerepei: Moor Ferenc, III. Rikárd, Bölcs Náthán stb.

Lautenschläger, *Karl,* német szinpadi technikus, szül. Bessungenben 1843 ápr. 11., megh. Münchenben 1906 jún. 30. Hajlamai már korán a szinpad felé vonták, de szülei ellenezték s így aztán nem lett szinész, hanem Brandt Karl szinpadi technikus tanítványa s mérnöki oklevelet szerzett. 1863-ban a rigai szinháznál volt alkalmazva, 1865. a stuttgarti udv. szinháznál, 1880 óta a müncheni udv. szinháznál, hol nagy tevékenységet fejtett ki, kivált a Wagner-operák szinre alkalmazásával. Két fontos találmánya van: a Shakespeare-szinpad (1889) s a forgószinpad (1896), mindkettő a sok szinváltozás gyors elvégzésére szolgál.

Lauter, 1. szász község a zwickaui közigazgatási kerületben, (1910) 6001 lak., papir- és gépgyártás. Közelében van a 813 m. magas Morgenleite hegycsúcs szép kilátótoronnyal. — 2. *L.* (franc. *Lutter),* a Rajna 82 km. hosszú baloldali mellékfolyója a Rajnai-Pfalzban. A Hardtban a

Frankweide (812 m.) lábán ered, átfolyik Elszászba, Weissenburgtól kezdve mellette halad a határ is, Neuburgnál torkollik.

Lauterbach, falu Rügen porosz kerületben a putbusi kikötőnél, vasút mellett, tengeri fürdővel (Frigyes-Vilmos-fürdő).

Lauterberg (*L. am Harz),* falu és klimatikus gyógyhely Hildesheim porosz kerületben, (1910) 5946 lak., vasművekkel, hidegvízgyógyintézettel.

Lauterbrunnen, falu Bern svájci kantonban, (1910) 3318 lak., élénk idegenforgalommal. A róla elnevezett völgy, a *L.-i völgy* körülbelül 28 km. hosszú és csak 1 km. széles, magas hegyektől körülfogott, hideg klímájú völgy, amelybe a nap sugarai fölkelte után csak négy órával jutnak el, télen pedig egyáltalán nem. Természeti szépségekben gazdag; ott van a Staubbach, Európa egyik legmagasabb (300 m.) vizesése és a Schmadribach 60 m. magas vízesése. Egykor L.-ból a wallisi Loetsch-völgybe a Tschingelhorn lábánál út vezetett, amelyet azonban a gleccserek már egészen eltakartak.

Lauterburg, a hasonló nevű kanton fővárosa Alsó-Elszász kerületben, (1910) 1835 lak. Régente híres erősség volt, melynek bevehetetlennek tartott fellegvárát először (1744 júl. 3.) Nádasdy Ferenc magyar csapatai vívták meg. 1793 dec. 27. Hoche és Pichegru francia tábornokok is bevették a várat, melynek romjai ma is láthatók. 1870 aug. 4. a badeni csapatok szállták meg Werder tábornok vezérlete alatt.

Lauth, *Franz Josef,* német egyiptológus, szül. Arzheimban (Rheinpfalz) 1822 febr. 18., megh. Münchenben 1895 febr. 12. 1863—65-ig Egyiptomban tudományos kutatásokat végzett. 1869-ben a müncheni egyetem tanára és ugyanott az egyiptomi gyüjtemények konzervátora lett. Nevezetesebb művei: Manetho und der Turiner Königspapyrus (München 1865); Homer und Aegypten (u. o. 1867); Moses der Ebräer, aus zwei ägyptischen Papyrusurkunden (u. o. 1869); Die geschichtlichen Ergebnisse der Aegyptologie (u. o. 1869); Sothis- u. Siriusperiode (u. o. 1874); Die Schalttage des Ptolem. Energ. I. u. des Augustus (u. o. 1874); Aus Aegyptens Vorzeit (Berlin 1879—1880., 5 füzet).

Lauth-féle festékek *(thiacinek),* így nevezik azokat a kátrányfestékeket, amelyek a Lauth által felfedezett és ő utána elnevezett Lauth-féle violett-festékhez hasonló kémiai szerkezetűek. *Bernthsen* szerint a L. a tiodifenilaminból származnak. Ebbe a csoportba tartozik pl. a *metilénkék,* hazai gyárainkban is gyakran a pamut festésére használt festőanyag, a Brilliant-Alizarinblau, a Neu-Methylenblau, a Thiocarmin és sok más festőanyag.

Lautrec (ejtsd: lotrek), város Tarn francia département Castres járásában, vasút mellett, (1911) 2337 lak., középkori híres erősség romjaival, a L. grófok alatt fontos hűbéri város volt.

Lautrec (ejtsd: lotrek), *Odet de Foix, vicomte de,* francia tábornagy, szül. 1485., megh. Nápoly előtt 1528 aug. 15. Először a ravennai csatában (1512) tünt ki, hol súlyos sebet is kapott. Nővére, *Chateaubriand* grófné révén, ki kedvese volt I. Ferenc királynak, nagy befolyással birt. 1515—1521-ig Milano helytartója volt, de kegyetlensége miatt 1521. a fellázadt lakosok kiűzték őt. 1522 ápr. 27. nagy vereséget szenvedett Bicocca mellett V. Károly császár hadaitól. 1527-ben Nápoly elfoglalására küldötte őt a király. L. hozzá is fogott 1528 tavaszán a város ostromához, de a seregében kitört járványos betegségnek ő is áldozatul esett.

Lautverschiebung (ném.), hangváltás, l. *Grimm törvénye.*

Lauwerzee, az Északi-tenger öble Hollandia partján, a Schiermonnikoog szigettel szemben, beléje ömlenek a Hünze (Reitdiep), Lauwers és az Ee (Dokkumer Diep). A XIII. sz.-ban keletkezett, 1875 óta szárazzá akarják tenni (polderezés).

Lauzanne (ejtsd: lozán), *Augustin Théodore de L. de Vaux-Roussel,* francia író, szül. Evry-les-Châteauxban (Seine-et-Marne) 1805 nov. 4., megh. Párisban 1877 okt. 15. Rendkívül termékeny és kedvelt szinpadi író volt, aki jobbára apósa, Félix Auguste *Duvert* társaságában száznál több vaudevillet írt.

Lauzun (ejtsd: lozön), 1. *Antoine Nompar de Caumont, duc de L.,* francia tábornagy, szül. Gascogneban 1633., megh. 1723. Mint szegény nemes került XIV. Lajos udvarába, hol a fiatal király mulató pajtása lett s magas polgári és katonai állásokra emelkedett. Szerencséjében elbizakodva, IV. Henrik unokájának, *Montpensier* hercegnőnek kezére vágyott. Mikor ezt a király tőle megtagadta, 1670. titokban nőül vette őt. 1672-ben tábornaggyá nevezték ki, de *Montespan* asszony megbuktatta s öt évig Pignerol várába volt elzárva. 1688-ban visszatérhetett az udvarba, hercegi rangot is kapott, de régi befolyását teljesen elvesztette.

2. *L., Armand Louis de Gontaut, duc de L.,* l. *Biron,* 3.

Lava, nép, l. *Laosz.*

Láva, a jelenleg működő vulkánokból izzón folyós állapotban előtörő kőzetmagma, l. *Vulkanizmus.*

Láva (orosz), az orosz könnyű lovasság, különösen a kozákok harcmódja, mely abban áll, hogy az egész csapatot egy vonalba felfejlődtetve indítják rohamra, miközben nem annyira a zárkózottságra, mint inkább a rajok összetartására fektetik a fősúlyt. A L.-nak megfelel a mi lovasságunk rajtámadása (l. o.).

Lavabo (lat., a. m. meg fogom mosni), első szava a 25. zsoltár 6—12-ik versig terjedő részének, amelyet a pap a sz. misében a felajánlást követő kézmosás alkalmával mond. Innen a kézmosás is L. és a kendő, amellyel a pap ujjait letörli, L.-kendő. — *Lavatorium* a. m. mosdótál, amelyet a sekrestyében vagy a falra akasztanak föléje alkalmazott csapos víztartóval, vagy a fal fülkéjébe helyeznek el. Itt mossa meg a pap ujjait a sz. mise előtt és után.

Lavadores *(Santa Christina de L.),* város és kikötőhely Pontevedra spanyol tartományban, a Vigo torkolatának D.-i partján, (1910) 15,000 lak.

Lavagna (ejtsd: lavannya), város Genova olasz tartományban, a L. torkolatánál, a Rapallo-öböl mellett, (1911) 7336 lak., vászonszövés, bútorkészítés, hajóépítés és palabányák. A Fieschi grófok

székhelye és 1198-ig önálló birtokuk, ekkor Genova uralma alá került. Itt született IV. Ince pápa.

Lávahomok vagy vulkáni hamu a vulkáni erupciónál szétporlasztott láva, l. *Vulkanizmus*.

Laval, Mayenne francia département fővárosa és püspöki székhely a Mayenne partjain, vasút mellett, (1911) 30.252 lak., vászon- és pamutszövők, agyagedénygyártás, márvány- és mészbánya; liceum, tanítóképezde, természetrajzi és régiségi muzeum. Katedrálisának egy része XII. sz.-beli. Az egykori L.-i grófok régi és új kastélyával, Ambroise Parénak, a város szülöttének, a modern kirurgia megalapítójának szobrával.

La Valetta, kikötőváros, Malta szigetének fővárosa és püspöki székhely. L. egy földnyelven épült a sziget ÉK.-i részének kikötője (Grand Harbour és Marsa Musciet) között, külvárosaival kb. 50.000 lak. L. a földközi-tengeri angol flotta állomáshelye, kiterjedt, sziklákba épített erődítmények veszik körül. Szép, palotákban gazdag város, a régi Johannita-rend nagymesterének volt palotája ma az angol kormányzó székhelye, mellette a Szt. János székesegyház. Van egyeteme (1769. alap.), csillagvizsgálója és botanikus kertje. Tengerészeti arzenálja Vittoriosa külvárosban van. Nevét Jean de Lavalette után nyerte, aki a máltai Johannita-rend egyik nagymestere, a város alapítója volt és 1565-ben Maltát megvédte a törökök ellen.

Lavalette (ejtsd: lavalett), 1. *Antoine Marie Chamans*, gróf, francia politikus, szül. Párisban 1769., megh. 1830 febr. 15. Neje, *Beurharnais Louise* által közeli rokonságba került Napoleonnal, ki őt főpostaigazgatóvá nevezte ki és grófi rangra emelte. Napoleon bukása után ő is elveszité állását, de 1815. újból Napoleonhoz csatlakozott s nagy szolgálatokat tett neki. Ezért XVIII. Lajos visszatérése után halálra ítélték. A kivégzés előtt neje, ruhát cserélvén vele, kimentette a fogságból három angol tiszt segítségével. L. Münchenbe menekült, honnan 1822. térhetett vissza Franciaországba. Neje a börtönben megőrült s 1855. halt meg. Érdekes emlékiratai (Mémoires et souvenirs) 1905. jelentek meg új kiadásban. V. ö. *Fleury*, Les drames de l'histoire (1905).

2. *L., Nichault de*, francia írónő, l. *Gay*, 3.

La Valette St. George (ejtsd: lavalett szen zsorzs), *Adolf*, báró, német anatomus, szül. Auel nevű birtokán, a rajnai tartományban, 1831 nov. 14., megh. u. o. 1910 nov. 29. 1858-ban magántanár, 1862. rendk., 1875. pedig rendes tanár lett a bonni egyetemen. Irodalmi dolgozatai főleg a fejlődéstanra vonatkoznak; foglalkozott a trematodák, isopodák és amphipodák fejlődési viszonyaival. 1882. egy új haltenyésztő készüléket szerkesztett. 1875-től haláláig szerkesztette Waldeyerrel, 1889-től Hertwiggel az Archiv für mikroskopische Anatomie című folyóiratot.

Laval-féle gőzturbina, l. *Gőzgép*.

Lavallière (ejtsd: lavaljér), *Louise Françoise de Labaume Leblanc de*, hercegnő, XIV. Lajos francia király kedvese, szül. 1644., megh. 1710 jún. 6. Az orléansi hercegnő udvarhölgye volt s szépségével annyira elbájolta a királyt, hogy ez 1661. kedvesévé tette. E viszonyból négy gyermek született, kik közül *Mademoiselle de Blois* (szül. 1666.), ki Conti herceg neje lett és *Vermandois gróf* (szül. 1667., megh. 1683.) említendők. L. önzetlenül szerette a királyt s vallásossága két ízben is a kolostorba késztette, de a király mindannyiszor visszahozta őt. Végre *Montespan* asszony ütötte el őt Lajos kegyeitől, mire L. 1674. a karmeliták párisi apácaklastromába vonult, hol majdnem harminc évet töltött *Louise de la Miséricorde* név alatt ájtatos vezeklésben. V. ö. *Lair*, Louise de L. et la jeunesse de Louis XIV (Paris 1903, 3. kiad.); *Le Brun*, Les ancêtres de Louise de L. (1903); Judith *Cladel*, Mademoiselle de L. (1912).

Lavandula *L. (levendula,* növ.), a Labiatae (Ajakosak) család génusza; 26 faja a Földközi-tenger vidékén honos a Kanári-szigetektől Kelet-Indiáig. Félcserjék. Kék v. ibolyaszínű virágaik 2—10 virágú bogokat, ezek pedig hosszú, gyakran többágú, sokmurvás füzéreket alkotnak. Pártájuk felső ajka 2, az alsó 3 osztatú. A *L. latifolia* Vill. a mediterrán vidék Ny.-i részén van elterjedve. Erős, édes illatát sokáig a szárítás után is megtartja s ezért molyűzőnek szekrényekbe teszik; Dél-Franciaországban illatos virágát a méh nagy mohósággal keresi fel s méze sajátságos édes illatú lesz. Virágzó ágaiból (flores lavandulae) desztilláció útján az ú. n. *szpikolajat* nyerik, színe sárga, fajsúlya 0·885—0·895; a magyar gyógyszerkönyvben is hivatalos. Van benne egy kámforszerű és egy terpentinhez hasonló vegyület. Több illatos készítmény alkotórésze; mint izgatószer külsőleg bedörzsölésre is alkalmas. Az állatorvos is használja s porcellánfestésre alkalmas firnisz is készül belőle. Halászok a csalétket kenik be vele; ekkor a halak jobban kapnak utána. A *L. spica (L. vera* DC. szagos levendula) magyar asszonyok kedvelt kerti növénye. Szintén illatos, de nem annyira, mint az előbbi. Belőle készül a *levendulaolaj* és a *levendulavíz* (aqua lavandulae). Virágzó szárait csomókba kötve a ruhaszekrénybe teszik szagosítás és a moly elűzése végett.

Lavant, a Dráva baloldali kis mellékfolyója; ered a Zirbitzkogelen (2397 m.), Lavamündnél torkollik, hossza 64 km.

Lavanttali-Alpok, l. *Alpok*.

Lavanttali marha (frontosus), ausztriai, Karintiában tenyésztett, szőkeszínű, hármas hasznú fajta. Dunántúl azelőtt nálunk is foglalkoztak tenyésztésével.

Lavater, 1. *Johann Kaspar*, svájci író, szül. Zürichben 1741 nov. 15., megh. u. o. 1801 jan. 2. Szülővárosában teológiát tanult. 1762-ben Grebel tartományi kormányzó ellen vádat emelt igazságtalanságáért, majd hogy bosszúját elkerülje, két esztendőre Németországba utazott. Innen visszatérvén, 1767. kiadta híressé vált Svájci dalait, melyeket Aussichten in die Ewigkeit (Bern 1764) c. kötete követett. 1769-ben diakonus, 1775. lelkész lett a zürichi árvaházban, s 1786. a Szt. Péter-templom plébánosa lett. A francia kormánynyal szemben való szabadelvű föllépése miatt Baselbe száműzték, s midőn visszatért Zürichbe, nem sokáig működhetett itt, mert Masséna 1799 szept. 26. elfoglalta a várost, s seregének bevonulásakor egy gránátos keresztül lőtte L.-t, ki

hosszú szenvedés után sebébe belehalt. L. hirét s nagy népszerűségét Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntniss u. Menschenliebe (Winterthur 1775—78, 4 kötet) c. művével szerezte meg, melyben megfigyelései alapján azt igyekezett bebizonyitani, hogy az arc vonásaiból és sajátos alakulásából biztos következtetést lehet vonni az egyén jellemére. Egyéb művei: Vermischte Schriften (Winterthur 1774—1781) és Sämtl. klein. pros. Schriften (u. o. 1784—1785) L. maga adta ki; ellenben L.'s nachgelassene Schriften-t (Zürich 1801—2) Gessner és L.'s ausgew. Schriften-t (u. o. 1844) Orelli adta ki. Költeményei közt nevezetes a több kiadást ért 200 christl. Lieder c. gyüjtemény.

Irodalom. Goethes Briefe an L., Leipzig 1833; Bodemann, L., Gotha 1877; Muncker, J. K. L. Eine Skizze seines Lebens u. Wirkens, Stuttgart 1883; Walser H., L., Zürich 1895; Ed. v. d. Hellen, Goethes Anteil an Lavaters physiogn. Fragmenten, Frankfurt a/M 1888; H. Funk, Goethe u. L. 1901; Petersen, J. K. Lavaters liv, 1903.

2. *L., Louis,* irói álnév, l. *Spach.*

Lavatera *L. (pajzssajt,* növ.), a Malvaceae (Mályva-félék) család génusza; 20 faja legnagyobbrészt a mediterrán vidék növénye. Egyéves v. évelő füvek, mások félcserjék és fák. Levelük szögletes v. karélyos, viráguk külső csészéje 3—6 hasábú, főkép erről lehet megkülönböztetni a mályváétól, melynek külső csészéje 3 szabad levélből áll. A *L. thuringiaca L.* (nagy virágú papsajt) erdőszélen, ligetekben, parlagokon hazánkban is előfordul, de különben Középeurópától a Kaukázusig van elterjedve. Szereti a kissé sós helyeket. Szirmai szívalakuak, 3 cm. hosszuak, halvány rózsaszinüek és sötétebben erezettek. Itt-ott kertbe ültetik. Gyakori kertben a mediterrán vidéki *L. trimestris* L., virága rózsaszínű v. fehér; levele alul lekerekitetten szívalakú, fent szögletes. Könnyen nevelhető nyári növény. Csinos, 2—2·5 m. magas félcserje vagy cserje a déleurópai *L. olbia* L., virága nagy, bíborpiros. Franciaországban kerti sövénynek ültetik.

Lavatio (lat.) a. m. mosdás, mosakodás; *lavatorium,* mosdótál. L. *Lavabo.*

La Vaulx (ejtsd: lavó), *Henri,* gróf, francia aviatikus, szül. 1870. Bierville-ben. Tudományos kutatásokat végzett Francia Hátsó-Indiában, Kinában, Koreában, Szibériában Amerikában. Ő és barátja, Castillon de St. Victor avatták a légjárást a sportok egyik fontos ágává. Számos rekordszámba menő léghajó-útja közül a legnevezetesebbek: 1900-ban Páris—Wlodawek (Oroszorsz.) 1237 km. 22 óra alatt, majd ugyanazon évben 36 óra alatt 1925 km.-t téve meg Kievig; 1901-ben átszállt a Földközi-tenger felett és 1903. az Északi-tenger felett Páristól—Hullig. Ő szervezte 1900-ban a párisi világkiállítás léghajóosztályát, alelnöke a Fédération Aéronautique Internationale-nak (Nemzetközi léghajós-szövetség, l. o.), amelynek létesítésével ő igyekezett az egyes nemzetek aerosporthatóságait egy nemzetközi szervezetben egyesiteni.

Lavaur (ejtsd: lavór), város, L. járás székhelye Tarn francia départementben, az Agout és vasút mellett, (1911) 6130 lak., selyemtermeléssel és iparral; Las Cases szobrával. 1211 máj. 3. Montfort Simon elfoglalta és lakóit kardélre hányatta.

Lávaüveg, l. *Hialitüveg* és *Obszidián.*

Lavaveix-les-Mines (ejtsd: lavavé lé mín), község Creuse francia département Aubusson járásában, (1911) 2698 lak., nagy szénbányákkal.

Lavedan (ejtsd: lavdaṅ), 1. *Henri,* francia író, szül. Orléansban 1859 ápr. 9. A dialogizált novella s a szinmű egyik mestere, aki a gúnyos szatirától a legkomolyabb lelki összeütközések rajzáig emelkedett. Szindarabjait nálunk is előadják. Főművei: Leur beau physique (1894); Le prince d'Aurec (1894); Le nouveau jeu (1898); Le marquis de Priola (1902); Le duel (1905); Baignoire 9 (1905); Sire (1909); Le gout du vice (1911); Servir (1913); Le pétard (1914). Magyarul megjelent: Elbeszélések, ford. *Gábor* Andor (Budapest 1903); Az ágy, ford. *Szőkeszakáll* (u. o. 1907) és *Zigány* Árpád (u. o. 1907); A fiatalok, ford. *Benedek* Marcell (u. o. 1910); Sire, ford. *Szász* Zoltán (u. o. 1911); Szemérem kisasszony (elb., Pesti Napló 1905—1906. évf.). V. ö. J. *Lemaître,* Les contemporains VII (Paris 1899).

2. *L., Léon,* pápai gróf, francia publicista, szül. Toursban 1826., megh. Párisban 1904 jan. 27. A legitimista pártárnyalathoz csatlakozott s a kat. szellemű Le correspondant c. folyóiratot 1877-től haláláig szerkesztette. A Figaróba Philippe de *Grandlieu* álnéven írt politikai cikkeket.

La Vega *(Concepcion de la Vega),* város Haiti sziget Santo Domingo köztársaságában, a Yuma folyó mellett, kb. 9000 lak. 1495-ben Columbus alapította; a régi L. város Magua indus város helyén állott, de az 1564-iki földrengés elpusztította.

Laveld, belga falu, l. *Lafeld.*

Laveleye (ejtsd: lavlé), *Emile de,* belga közgazdasági író, szül. Brüggében 1822 ápr. 5., meghalt Doyonban 1892 jan. 3. Miután Gentben bevégezte tanulmányait, 1864. a lüttichi egyetemen az államtudományok tanszékére nevezték ki tanárrá. Tagja volt a francia akadémiának, a belga akadémiának s a Cobdenklubnak. L. legnevezetesebb munkája, mely nevét Európa határain túl is hiressé tette: De la propriété et de ses formes primitives (1874, 5. kiadás 1901), gyönyörű kidolgozásban mutatja be, addig figyelemre nem méltatott gazdasági jelenségekre támaszkodva, hogy a tulajdon első alakja a köztulajdon (kollektiv tulajdon), amelyre a szocialisták törekednek, s hogy a magántulajdon csak később alakult ebből. L.-nek különösen azon fejtegetései okoztak nagy örömet a szocialisták közt, amelyekben azt bizonyította, hogy ez a kollektiv tulajdon ma is létezik az orosz «mir»-ben, a svájci «allmend»-ben és a jávai «dessza» formájában. Egyéb művei, a következők: Études sur les conséquences de la liberté du commerce internat. (1857); De l'avenir des peuples catholiques (1875); L'agriculture belge (1878); Le bimétallisme international (1881); Le socialisme contemporain (1881, 9 kiad. 1894); Éléments d'économie politique (1882); La péninsule des Balkans (1886, 2 köt., németül is); Le luxe (1887); Le gouvernement dans la démocratie (1891, 2 köt.). Magyarul megjelentek: Deák Ferenc. Ford. *Szász* Károly (Pest 1869); A polgárosult népek vallási jövője. Ford. *Feleki* József (Budapest 1878); A protestantizmus és katholicizmus a nemzetek szabadságához és jólétéhez való viszonyában. Ford.

Dercsenyi M. Sándor, Gladstone levele hozzáadásával bővítette *Balogh* Ferenc (Debreczen 1876): Bakunin, a világfelforgatók apostola. Ford. *Erdélyi* Béla (Budapest 1881): Kormányformák az újkori társadalmakban. Ford. *Tóth* Lőrinc (u. o. 1881): A pápaság jövője. Ford. *Bartha* Béla (u. o. 1893); Egyházpolitikai tanulmányok: 1. A katolikus népek jövőjéről. 2. A klerikális párt Belgiumban. Ford. *Bartha* Béla (Budapest 1893). A tulajdon és kezdetleges alakjai. Ford. *Bartha* Béla, bevezetéssel ellatta *Pulszky* Ágost, 2 köt., (Bpest 1898).

Lavello, város Potenza olasz tartomány Melfi kerületében, az Ofanto egyik mellékvizénél, püspöki székhely, (1911) 10,192 lak. 1254-ben itt halt meg IV. Konrád; 1851. földrengés pusztította.

Lavement (franc., ejtsd: lavmañ) a. m. klistér, beöntés (l. o.).

Laveno, község Como olasz tartomány Varese kerületében a Lago Maggiore K.-i partján, (1911) 2344 lakossal, agyag-, selyemárú- és kalapkészítéssel. 1859-ben erődítményeit a piemontiak lerombolták.

Laveran, *Charles*, francia orvos, a váltóláz okozójának felfedezője, szül. Párisban 1845 jún. 18-án. 1884—94-ig az École du Val-de-Grâce professzora volt Párisban, azután tiszteletbeli főnöke a párisi Pasteur-intézetnek. 1880-ban Algirban felfedezte a malária okozóját és maláriahaematoozonnak nevezte. 1898 és 1899. áttanulmányozta a betegségokozó trypanosomákat, vizsgálta az arzén hatását a trypanosomákra és a malária-ellenes kininterápiát megállapította. 1907-ben megkapta az orvosi Nobel-díjat. Dolgozatai: Traité des fièvres palustres (1884); Du paludisme et de son hématozoaire (1891); Prophylaxie du paludisme (1903); Trypanosomes et tryponosomiases (1904).

Laverania *(plasmodium malariae quotidianae, perniciosa parasita)*, a tropikus, igen súlyos lefolyású maláriát okozó parazita, l. *Malária*.

La Verda Standardo, l. *Eszperanto*.

Lavergne (ejtsd: laverny), *Léonce Louis Gabriel Guilhard de*, francia politikus, szül. Bergeracban 1809 jan. 24., megh. Versaillesban 1880 jan. 20. 1838-ban belügyminisztériumi kabinetfőnök, 1844. külügyminisztériumi osztályfőnök lett, 1846. pedig képviselővé választották, de az 1848-iki febr. forradalom alkalmával visszavonult. A császárság bukása után 1871. a nemzetgyűlés tagjává választották és mint mérsékelt orléanista *Thiers* kormánya ellen harcolt, de a monarchisták fuziójának meghiusulása után a konzervativ köztársasági irányhoz csatlakozott. Mint a harmincas bizottság elnökének, nagy része volt az 1875-iki alkotmány létrejövetelében. 1875-ben szenátor lett. Főbb művei: Essai sur l'économie rurale de l'Angleterre, de l'Écosse et de l'Irlande (1854, 5. kiad. 1882., magyarra ford. *Beksics* Gusztáv, Az angol mezőgazdaság, Budapest 1885); L'agriculture et la population 1855—56 (2. kiad., 1865); Économie rurale de la France depuis 1789 (1860, 4. kiad.); La question de banques (1864); Les économistes français du XVIII. siècle (1876).

Lave-rouleau (ejtsd: láv-ruló), így nevezik a franciák a Bossu-rendszerű hengermosó-készüléket, mellyel a nyomdai hengereket tisztítják meg a festéktől.

Lavery, *John*, skót festő, szül. Belfastban 1856. Tanulmányait Glasgowban kezdte meg, ahol a *Boys of Glasgow* nevű festő-csoporthoz csatlakozott, mely a francia impresszionizmust vette mintául. Sokat utazott külföldön: Franciaországban, Spanyolországban, Marokkóban és Algirban. Eleinte tájakat, majd történeti genreképeket festett, míg újabban az arcképfestés terén működik. Előkelő felfogású, keresetlen technikával előállított képmásai Velazquez befolyását árulják el, kinek műveit L. behatóan tanulmányozta.

Laves, *Friedrich*, német építész, szül. Uslarban 1789 dec. 17., megh. Hannoverban 1864 ápr. 30. Tervei szerint készült a hannoveri dísztér, a Waterloo-oszlop (1832) és az udvari szinház (1852). L. építette Ernő Ágost király és Friderika mauzoleumát is Herrenhausenben (1842—46) az ott levő pálmaházzal; építészeti stilusában a szigorú klasszicizmusnak hódolt. Nevét egy általa feltalált építészeti rendszer is ismertté tette, melyet főleg a hídépítésnél használnak.

Lavey-Morcles (ejtsd: lavé-morkl), falu és fürdő Waadt svájci kantonban, a Rhône jobbpartján, (1910) 745 lak. A falutól 5 km.-nyire van a fürdő *(Lavey-les-Bains)*, meleg (50°) kénes vízzel, amelyet reumatikus bajokban és görvély ellen használnak.

Lavezkő a. m. fazékkő (l. o.).

Laviana, spanyol város, l. *Labiana*.

Lavigerie (ejtsd: lavizsri), *Charles Martial Allemand*, francia bíbornok, a rabszolga-ellenes mozgalom vezetője, szül. Bayonneban 1825 okt. 31., megh. Algeriában 1892 nov. 25. Pappá szentelték 1849., 1853. a párisi egyetemen az egyháztörténelem tanára lett. 1863-ban nancyi püspök, 1867. algeri érsek. Mint ilyen nagy buzgalmat fejtett ki a kereszténység terjesztése körül Észak-Afrikában és a rabszolgaság megszüntetése körül. A Pères blancs (fehér atyák, l. o.) missziónáriusok alapítója. 1882-ben bíbornok, karthagói érsek és Afrika prímása lett. 1888-ban Európában utazást tett a rabszolgakereskedés megszüntetése érdekében. 1890-ben Rómában járt a pápánál a francia papságnak a köztársasággal való kibékítése érdekében. Szülővárosában emlékszobrot állítottak neki. Művei: Exposé des erreurs doctrinales du jansénisme (1858); Histoire abrégée de l'Église (6. kiad. 1864); Oeuvres choisies (1884, 2 köt.); Documents sur la fondation de l'oeuvre antisclavag. (1890).

Lavignac (ejtsd: lavinyák), *Alexandre Jean Albert*, francia zenetudós és pedagógus, szül. Párisban 1846 jan. 21. Nevezetes műve: Cours complet théoretique et pratique de dictée musicale 1882. jelent meg és a *zenediktálásnak* a zenetanításba való bevezetését eredményezte. L. solfeggiákat is írt. Egyéb művei: La musique et les musiciens (1896); Le voyage artistique à Bayreuth (1897); L'éducation musicale (1902); Notions scolaires de musiques (1905).

La Vigne (ejtsd: laviny), *Andrieu de*, francia költő, szül. La Rochelleben 1457., megh. 1527. Mint VIII. Károly udvari költője Nápolyban is megfordult s ő volt az első francia, aki szonettet is írt. Mystère de St. Martin c. drámáját 1496.

adták elő Seurreben. V. ö. *Serrigny*, La représentation d'un mystère de St. Martin à Seurre, en 1496 (2. kiad. Barbezieux 1887).

La Villemarqué (ejtsd: lavilmarké), *Théodore Hersart, vicomte de*, francia nyelvész és archeologus, szül. Quimperlében (Bretagne) 1815., megh. Keransker-en-Nézouban 1895. A breton népköltés és középkori irodalom számos emlékét kutatta fel és adta ki értékes bevezetések kiséretében.

Lavina, l. *Hólavinák*.

Lavina-rendszer ugyanaz, mint *hydra-rendszer* v. *hólabda-rendszer* (l. o.).

Lavinia, Aeneas (l. o.) felesége.

Lavinia *(Cività L.)*, olasz falu az ókori Lanuvium (l. o.) helyén.

Lavinium, ősrégi város Latiumban, melyet a római hősmonda szerint Aeneas vagy Latinus alapított és Laviniáról nevezett el. Itt volt Venus istenasszony temploma, a latinoknak közös szentélye. Romjai a mai Prattica közelében vannak.

Lavirozás (franc. *laver* a. m. mosni), 1. az akvarell-festészetben a fölrakott szín vízzel való enyhítése, szétdörzsölése. — 2. *L.* (ném. *Lavieren;* ol. *bordeggiare;* ang. *to make boards)* tengerészeti műnyelven az az eljárás, midőn a szélnek kedvezőtlen iránya miatt a vitorlás hajó egyenes irányát meg nem tarthatja, hanem tört vonalakban, a valódit megközelítő irányban igyekszik kitűzött célját elérni. Evégből egyszer az egyik oldalról fekszik a szélnek, annyira, hogy vitorlái megduzzasztatnak s miután ily módon bizonyos utat megtett, fordul és a szelet hasonló módon a másik oldalról veszi. Mindkét esetben a vitorlafák élesre fékeztetnek, a vitorlaszegélyzők pedig lehetőleg előre húzatnak.

Lavis (franc., ejtsd: lavi), közömbös színű festékkel árnyékolt s rendszerint gépeket v. épületterveket ábrázoló rajz. A XVIII. sz. végéig egyes művészek is készítettek vázlatnak ily módon árnyékolt rajzokat. Ma már az épületterveket is akvarell-modorban festik ki.

Lavisse (ejtsd: laviss), *Ernest*, francia történetiró, szül. Nouvion-en-Thiéracheban (Aisne dép.) 1842 dec. 17. 1882-ben a párisi egyetem (Faculté des lettres) tanára lett. Nevezetesebb művei: Études sur l'histoire de Prusse (1885, 2. kiad.); Vue générale de l'histoire politique de l'Europe (1890, Magyarra fordította *Angyal* Dávid: Európa politikai történetének átnézete, Budapest 1891); La jeunesse du Grand Frédéric (1894, 2 kiad.); Un ministre. Victor Duruy (1895); Rambauddal együtt egy 12 kötetes Világtörténelmet (1893—1901) adott ki, azonkívül több munkatárssal együtt Franciaországnak 8 kötetes történetét. L. több kitűnő tankönyvet is írt s a francia iskolák reformjáról számos jeles értekezést. 1902-ben a francia akadémia tagjának választották, 1906 óta pedig a Magyar Tud. Akadémia külső tagja.

Lavoir (franc., ejtsd: lavoár, de nálunk *lavór*-nak is ejtik s mosdótálat értenek rajta) a. m. mosókonyha.

Lavoisier (ejtsd: lavoazjé), *Antoine Laurent*, híres francia fizikus és kémikus, szül. Párisban 1743 aug. 16., megh. u. o. 1794 máj. 8. Az ifjú L. már a Collège Mazarinen, de később még inkább kitünt tanulótársai közül. Már 1764. oly képzett volt, hogy az akadémia által kitűzött pályázatban is résztvehetett. A pályázat egy nagy város világításának valamely jó rendszerét tartalmazó művet kivánt. A 21 éves L. oly fényesen oldotta meg a feladatot, hogy az akadémia az 1766-iki nyilvános gyűlésén aranyéremmel jutalmazta meg és egyszersmind munkájának kinyomtatását elrendelte. Ezután L. egymásután tette közzé kiváló értekezéseit. E munkáinak alapján választotta őt az akadémia tagjai közé 1768. Hogy sok költséggel járó kisérleteihez a kellő anyagi eszközöket megszerezze, adóbérlői hivatalért folyamodott, mit el is nyert. Turgot az akkor már mindenütt nagy kémikus hirében álló L.-t fölkérte, vegye át a lőporgyárak és salétromművek igazgatóságát. A nagy tudós munkásságának közepette a rémuralom áldozata lett. Midőn t. i. az adóbérlők ellen megindították a pört, L.-t is a pörbe keverték és halálra ítélték, mely ítéletet rajta végre is hajtották.

L. mindenesetre kora legelső tudósainak egyike. A mai kémia neki köszöni egyik alaptételének, az oxidáció elméletének felállítását. Quantitativ vizsgálataival a flogiszton-elmélet tarhatatlanságát bebizonyította és a mérleget a kémiai kutatás terén nélkülözhetetlen eszközzé avatta. Néhány tudós társával L. alkotta a kémiai vegyületek új neveit, melyek kifejezik mindjárt az összetételt is. Fontosak azon munkálatai, melyek a víz analizisére és szintézisére vonatkoznak. Ő volt az első, ki szerves savakat elemezett és kimutatta, hogy azok szénből, hidrogénből és oxigénből állanak és elégetésüknél csak szénsav és víz képződik. Ő mondta ki először, hogy az összes kémiai reakciónál csak az anyag alakja, nem pedig annak mennyisége az, ami változik, szóval az anyag megmaradásának törvénye az ő nevéhez fűződik. Összes művei Oeuvres de Lavoisier publ. par les soins de Son Excell. le Min. de l'Instruction publ. et de Cultes cím alatt jelentek meg 6 kötetben Párisban 1864—1868. V. ö. *Grimaux*, L., d'après sa corresp. (Paris 1888); *Schultze* E., L. (Hamburg 1895); *Ilosvay* Lajos emlékbeszéde az Akadémiában 1894., L. halálának 100 éves évfordulója alkalmával.

Lavoix (ejtsd: lavoá), *Henri*, francia zenetörténetiíró, szül. Párisban 1846 ápr. 26., megh. u. o. 1897 dec. 27. Legfontosabb művei: La musique dans la nature (1873); La musique dans l'imagerie du moyen-âge (1875); Histoire de l'instrumentation (Paris 1878); Histoire de la musique (1884); La musique française (1890); Recueil de motets français des XII. és XIII. siècles (Raynaudval együtt, 1881—1884, 2 köt.).

Lavór, l. *Lavoir*.

Lavotta, 1. *János (izsépfalvi)*, zeneszerző és hegedűművész, szül. Pusztafödémesen (Pozsony vm.) 1764 júl. 5., megh. Tályán 1820 aug. 10. Iskoláit Pozsonyban és Nagyszombatban végezte. Mostohaanyjának kiméletlen bánásmódja miatt 1784. elszökött a szülői háztól és katonának állt. Atyja azonban kiszabadította és Bécsbe küldte, hogy ott zenei tanulmányait befejezze. L. egy év alatt a hegedűjátékban oly nagy haladást tett, hogy Bécs közönsége meghódolt zsenije előtt. Majd

Pestre utazott és hegedüjátékával nagy diadalokat aratott. Pesten adott hangversenyeiben bemutatta néhány magyar szerzeményét. Ez volt az első eset, hogy magyar zene hangversenyteremben megszólalt. L. híre gyorsan emelkedett. 1792. a Protasevitz igazgatása alatt levő első magyar szinészeti társulat zenekari igazgatója lett. Ez idő alatt több énekes darabhoz zenét is irt, valamint *L. első szerelme* c. híres hallgató nótáját is ekkor irta. A társulat megbukott és L. ismét vándorútra kelt. 1794—1816-ig élete folytonos ide-oda vándorlásból állott; ez időben adta magát a borivásra, ami később végzetessé vált életére. 1803-ban rövid ideig Debreczenben volt karmester. A kóborlások és a rendetlen életmód aláásták egészségét. Mégis ebben az időben irta legszebb szerzeményeit. Szemere Pál feljegyzi, hogy 1811. L. szerzeményeinek száma 98-ra ment. 1816-ban vizkórságba esett s betegsége egyre súlyosbodván, Tályán lakó barátjához, Eőri Fülöp Gáborhoz ment, hol rövid idő mulva meghalt. Tályán van eltemetve. Emlékkövet tisztelője, Ujfalussy Mihály emeltetett hamvai fölé (1831). L. mint zeneszerző nem mindennapi tehetség volt. Gyakran vett témául népdalokat lakodalmas táncaiba és egyéb műveibe. Sok régi népdal az ő mesteri feldolgozása és játéka által lett hiressé és ma is az ő szerzeménye gyanánt szerepel. Legnépszerűbb műve *L. első szerelme* c. magyar fantáziája, melyet még a XVIII. század 90-es éveinek elején írt. Dallamára énekelték később kortársának, Csokonai Vitéz Mihálynak *Földiekkel játszó égi tünemény*... kezdetű költeményét. Csokonai verseit L. nagyon szerette s többhöz írt zenét. Így a következőkhöz: *Édes kedves galambocskám, csikóbőrös kulacsocskám*...; *Ama fehér nyárfák alatt a part felé*...; *Felfogadtam száz meg százszor, nem fogok szeretni másszor*. Műveiben ő alkalmazta először az ú. n. magyar skálát (l. o.), mely most is mint «magyarische Scala» ismeretes a külföldön. Nagyobbszabású műve a Nobilium Hungariae Insurgentium Nota insurrectionalis Hungarica (Anni 1797. op. sub Nro. 66.) L. e műve életteli tábori kép a magyar inszurrekció idejéből, zenéje jellegzetesen magyaros, faji zamatú. Joggal nevezhetjük az első magyar «programmzenének». Eredeti műve még a *Vadászat (Fantázia* Nro. 3., Opus sub Nro. 119. 1815 Igar.) Már majdnem dalmű számba mehet az *Égi háború (Fantázia* Nro. 4., Opus sub Nro. 120. anno 1818., mense april 14. D. Tisza-Füred.) E három zenemű konstrukciójából és stilusából valószinű, hogy L. már foglalkozott a nemzeties jellegű magyar opera gondolatával. *Bernát* Mihály (Bernát Gazsi apja) L.-val barátságban élvén, megirta a művész életét: A híres virtuosus s diletánt L. János életének leírása stb. (az eredeti kézirat megvan a Nemzeti Muzeum kézirattárában). Műveinek nagyobb részét *Káldy* Gyula adta ki Régi magyar zene kincsei című gyüjteményében.

2. *L. Rezső*, zeneszerző, szül. 1876 május 1. Budapesten. Az Országos Zeneakadémián Koessler János vezetése alatt végezte zenei tanulmányait, majd 8 évig Párisban, a Conservatoire-on Ch. M. Widor, Fauré és d'Indy növendéke volt. 1913-ban a kolozsvári városi zeneiskola igazgatója lett. Kompoziciói: dalok; szimfónia; kamarazeneművek; 2 opera; 1 ballet; 1 vigopera. Műveit Magyarországon és külföldön is sikerrel játszották. Számos értekezést irt és egy Általános Zenetörténetet (1912, 2. kiad.).

Lavra (orosz és délszláv, görögül *laura*, l. o.), kitüntető neve, címe az elsőrangú ortodox-keleti kolostoroknak, melyek ma Oroszországban egész telepeket alkotnak templomokkal, papnevelővel, nyomdával, könyvkiadóhivatallal, kórházzal, gyógyszertárral, lakatos-, asztalos- stb. műhelyekkel, festőiskolával (szent képek festésére), viaszgyertyakészítő műhelyekkel, sőt a búcsújárók számára való olcsó szállókkal és közös étkezőhelyiségekkel stb. Ilyen L. négy van Oroszországban: a kijevi (Pecserszkája L.), a moszkvai (Trojicko-szergíjevszkaja L.), a szentpétervári (Alekszandro-njevszkaja L.) és a pocsajevi (Pocsajevo-uszpenszkaja L.). Az athoszi kolostor-köztársaságban L.-nak nevezik a Szt. Athanasiosnak, egy athoszi remetének szentelt görög főkolostort.

Lavrion, l. *Laurion*, 2.

Lavrov, *Pjotr Lavrovics*, orosz filozófiai és szociológiai iró, szül. Melokovóban 1823 jún. 26. (ónapt. 14.), megh. Párisban 1900 febr. 6. (ónapt. jan. 24.). Katonai iskolában nevelkedett, 1844—1866-ig a moszkvai tüzér-akadémia tanára volt. Liberális tartalmú irásai és forradalmárokkal folytatott levelezése miatt 1866. hivatalvesztésre ítélték s egy vologdai faluba deportálták. 1870-ben megszökött s azután Párisban élt. A legkiválóbb orosz szociológusok és filozófusok egyike. Igen sokat és sokfélét irt. A különböző iratokban s ujságcikkekben szétszórt filozófiai gondolatait Opyt istorii mysli novago vremeni (az újkori gondolkozás története) c. művében fejtette ki, de ennek csak az első kötete jelent meg 1875. Szociológiai elveit Zadači ponimanija istroii... stb. c. *Arnold* álnév alatt Moszkvában 1898. megjelent munkájában fejti ki. A Jahrbuch für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik I. kötetében (Zürich 1879) megirta az oroszországi forradalmi mozgalmak történetét. Munkáinak igen nagy hatása volt az ifjabb orosz nemzedékre.

Law (ang., ejtsd: laa) a. m. jog, törvény; általában minden jogtétel; *Common Law* a. m. közönséges jog, Angolországban a XII. sz. végéig megalakult jogrendszer, amelyet a közszokás szentesített. Az ettől eltérő, a király és parlament megegyezésével alkotott statutumok megállapította jogszabályok: *Statute Law*.

Law (ejtsd: laa), 1. *Andrew Bonar*, angol politikus, szül. Új-Branschweigban (Észak-Amerika) 1858 szept. 16. Glasgowban vaskereskedő vállalatokban működött 1900-ig, amikor a képviselőház tagja lett. 1902—1905-ig Balfour kabinetjében kereskedelmi alállamtitkár volt. Mikor 1911 nov. Balfour visszalépett az unionista párt vezetésétől, egyhangulag őt választották meg a párt parlamenti vezérének.

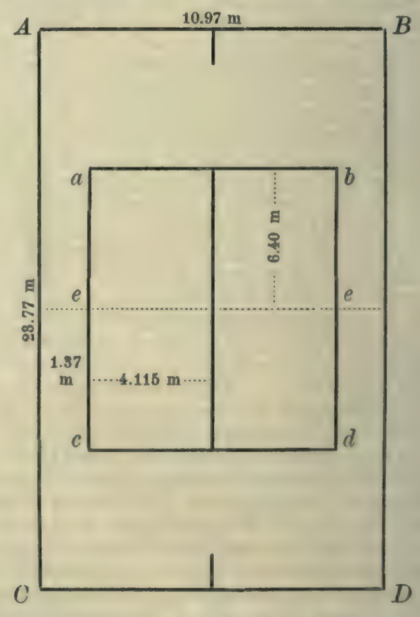
2. *L.*, *John*, a róla elnevezett hirhedt pénzművelet szerzője, szül. Edinburghban 1671 ápr., megh. Velencében 1729 márc. 21. A kontinensen, különösen Hollandiában és Olaszországban, a pénzügyi viszonyokat tanulmányozta. Hazatérve, a parlamenthez benyujtott emlékiratában 1700.

kereskedelmi tanács felállítását javasolta, amely különböző közgazdasági kérdésekkel foglalkozna. Öt évvel később újabb javaslattal lépett a parlament elé, hogy értékében állandóan változó ércpénz helyett hiteljegyeket (papirpénzt) kell pénzzé tenni és hogy a kis tőkéket nagy pénzügyi hatalommá kell egyesíteni. Eszméjét Franciorszában sikerült megvalósitani. 1716-ban magánjegybank alapítására kapott engedélyt. Nagy sikerei 1717. kezdődnek, mikor a louisianai kereskedés és a kanadai hódkereskedés szabadalmát elnyerte. Az időközben Banque Royal-ra keresztelt bank üzletét hihetetlenül megnövesztette: elnyerte az államjövedelmek bérletét, átvállalta hitelezőként az állam 1500 milliónyi adósságát. A spekuláció is rendkívüli mérvet öltött, mindenki spekulált, a Rue Quincampoix, a spekulánsok (Mississippiens) gyülekező helye, állandóan népes volt. 1719. év végén a társaság osztalékul a részvények névértékének 40%-át fizette, de ez a 900 livre-es árfolyamnak csak $2^2/_9$%-a volt. Mikor Lawt 1720. a pénzügyek főellenőrének (pénzügyminiszter) nevezték ki, hatalmának tetőpontján volt, de bukása csakhamar bekövetkezett. Eleinte csak az üzérek bizalmatlankodtak, majd a Louisianából jövő rossz hirek hatása alatt mások is. A bukást különböző rendszabályok: a bankjegyek kényszerforgalmának kimondása, a bank egyesitése a Mississippitársasággal stb. nem tudták feltartóztatni. Mikor a bank a 10 livre-es bankjegyek beváltását kimondotta, a tolongás a bank előtt oly nagy volt, hogy három embert agyonnyomtak. Végre a bankjegyeket forgalmon kivül helyezték, a részvények árfolyama pedig 1 louis d'or-ra sülyedt le. Law a nép dühe elől 1720 dec.-ben kénytelen volt Franciaországból, ahová nagy vagyont hozott, minden nélkül külföldre menekülni. Állandóan pénzügyi tervekkel foglalkozva szegényül élt Velencében. Műveit először Oeuvres de L. cím alatt de Senovert adta ki (Paris 1790), azután E. Daire az Économistes Françaises du XVIIIe siècle (u. o. 1843) c. műben.

Irodalom. Hautchamp, Hist. du système des finances sous la minorité de Louis XV., 6 köt. 1739; Thiers, Law et son système des finances, Paris 1826; Cochut, Law, son système et son époche, u. o. 1853; Levasseur, Recherches historique sur le système de L., u. o. 1854; Horn, Jean L., Leipzig, 1858; Alexi, John L. u. sein System, Berlin 1885; Wood, Memoirs of the life of John L., Edinburgh 1828.

Lawn-tennis (ang., ejtsd: laantennisz). 1. Ősrégi játék. Már a XIII. sz.-ban játszották, de még ütők nélkül; itt is az volt a feladat, — a többi labdajátéktól eltérőleg, — hogy a játékosok a labdát át- és visszaütötték. A játék olasz eredetű. Francia-, Olasz- és Németországban «Paume»-nek nevezték. A XIV. sz.-ban már szabadban és zárt helyiségben játszották. A paume-ből alakult ki lassan a mai tennisz, miben legtöbbet az angoloknak köszönhetünk, kik a XIV. sz.-ban már tennisz néven játszották. Első szabályait Julian Marshall állította össze 1878. s e szabályok nagyrészt mai napig is érvényben vannak. A tennisz az egész világon elterjedt játék. Nálunk a 80-as években kezdett ismert lenni, de azután gyorsan terjedt s lett népszerű. A magyar teniszbajnokságot 1894. írta ki először a balatoni Stefánia Yacht-Egylet s rendezte 1898-ig. 1899—1906-ig a Budapesti Lawn-tennis Club, s azóta az 1907. megalakult Magyar Országos Lawn-tennis Szövetség rendezi. A tenniszjátékhoz 23·77 m. hosszú és 10·97 m. széles terület szükséges, mely lehet gyepes vagy útkaparékkal borított. A gyepes pályák fentartása, gondozása igen körülményes, ezért nálunk nem igen használják. Az útkaparék-pályák is nagy gonddal s szakértelemmel készülnek. Az alapréteg kőtörmelék v. kavics, erre terítenek széjjel szénsalakot, melyre az útkaparékot hengerelik rá. Főkelléke, hogy teljesen sima, ruganyosan kemény legyen. A pálya beosztását *ábránk* mutatja.

Az ábrán látható L. játékhely egy belső kisebb *(a b c d)* és egy külső nagyobb *(A B C D)* udvarból áll; ezeket az *e—e* vonalban mintegy 75—80 cm. magasságban átfeszített háló két teljesen egyenlő részre osztja fel. A játszó pártokat a háló választja el egymástól és mindegyik

pártnak az a feladata, hogy az ellenpárt által hozzá átütött labdákat visszaüsse. A játék eszközei 6—6·5 cm. átmérőjű és 53—56 g. súlyú, posztóval bevont ruganyos labdák, melyeket az ú. n. ütőkkel, rakettekkel ütnek át és vissza. A játék sora a következő: az *A* és *B*-nél felállított játszók a rakettel átütik a labdákat a *C* és *D*-nél álló ellenfelekhez, még pedig úgy, hogy az *A* a *D*-hez és a *B* a *C*-hez üti a labdáját; az átütött labdákat a *C* és *D* nem repülés közben, hanem felugrásuk után igyekszik visszakergetni a háló fölött a támadó ellenfélhez. Minden hiba az ellenfél javára esik. Az elsőízben áthajtott labdákat nem szabad repülésük közben visszahajtani, hanem csak ha a földről felugrottak, különben hibát követ el a játszó; hasonlóan hiba az is, ha a kisebb négyszögön túl ment a labda, valamint ha a hálót súrolta. Az első és második hiba egyenkint 15-öt számít az ellenfél javára, a harmadik és a negye-

dik egyenkint 10-et, úgy hogy 50-nel végződik a játék.

Irodalom. Wilberforce, L., London 1891; Fichard, Handbuch des L., 4. kiad., 1902; Zettler, Die Bewegungsspiele, Wien 1898; Webster, Lawn-Tennis, Frankfurt 1902; A L. játék szabályai. Kiadja a budai tornaegylet, 1895; Kertész-Takács, Lawn-tennis, 1910.

2. *L.*, sportöltözetekre alkalmas vékony fésűs vagy kártolt gyapjuszövet.

Law of nations (ang.), l. *Nemzetközi jog.*

Lawrence (ejtsd: laarensz), 1. *L.*, város, Essex county székhelye Massachusettsben, a Merrimac mellett, (1910) 85,892 lak. 1849. még kis falu volt; 1845. hatalmas duzzasztógátakkal a Merrimac vizét gépek hajtására alkalmassá téve, hirtelen felvirágzott és nagyon fejlett gyáripara van. — 2. *L.*, város, Douglas county székhelye Kansasban, a Kansas mellett, (1910) 12,123 lak., állami egyetemmel, a Haskell Institute-tal, indiánusok számára állami iskolával.

Lawrence (ejtsd: laarensz), 1. *John Laird Mair, lord*, angol államférfiú, szül. Richmondban (Yorkshire) 1811 márc. 4., megh. Londonban 1879 jún. 26. A Keletindiai Társaság szolgálatába lépvén 1853. Pendzsab kormányzója lett s nagy érdeme volt abban, hogy az 1857-iki keletindiai nagy lázadás kitörésekor ezt a tartományt megtartotta az angolok hűségén. 1863 dec. Elgins lord helyébe Kelet-India alkirályának nevezték ki, de működése nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. 1869-ben lemondott s Angliába visszatérve a lordok házának tagja lett. V. ö. *Smith*, Life of Lord L. (London 1885, 2 köt., 6. kiad.).

2. *L.*, *Thomas, sir*, angol festő, szül. Bristolban 1769 máj. 4., megh. Londonban 1830 jan. 7. Arcképek rajzolásával kezdte meg pályáját, azután a londoni műv. akadémián tanult és a történeti festéssel is megpróbálkozott, sikerei azonban a képmásfestés terén voltak. 1792-ben angol udvari festő, 1794. a műv. akadémia tagja, 1820. annak elnöke lett. L. a XIX. sz. első negyedének legünnepeltebb képmásfestője, ki e műfaj angol hagyományait követve, igen előkelően, tetszetősen, gyakran felületesen, de nem egyszer kiváló festői finomsággal örökítette meg angol és külföldi uralkodócsaládok tagjait és sok előkelőséget. Jellemző művei vannak a londoni National Gallery-ben, a windsori képtárban, angol magángyüjteményekben. A budapesti Szépművészeti Muzeumban egy szép női képmása látható. V. ö. *Williams*, Life and correspondence of Sir Th. L. (London 1831); *Lord Gower*, Romney and L. (u. o. 1892).

Lawrence-féle hűtő, l. *Hűtőkészülékek.*

Lawsonia *L.* (növ.), a Lythraceae (Füzényfélék) család génusza; egyetlen faja a *L. inermis* L., lombhullató, néha tövises cserje, levele keresztben átellenes; sárgásfehér v. téglaszín veres virágai nagy bugákat alkotnak. Észak-Ausztráliától a Szunda-szigeteken és Dél-Ázsián át Kelet-Afrikáig és Madagaszkárig van elterjedve, de mint termesztett növény Ázsia Ny.-i részén Dél-Kinában, a Szunda-szigetektől K.-re eső szigeteken, Észak-Afrikában (Marokkóig és Szenegambiáig), sőt Nyugat-Indiában is. Nevezetes keleti festőnövény, melyből a *henna* v. *hinna* (arab szó) nevű festőszert készítik. A leveleknek mésztejjel való szétdörzsöléséből állítják elő. A nők a kéz- és lábujjak körmét festik vele barnasárgára v. narancsszín sárgára, itt-ott a haj, szakáll és a bőr festésére is szolgál. Az állati bőrt vörösessárgára festi. Lyonban a selymet festik vele. Indiában *mendi*-nek hivják. Virága jóillatú, a buddhisták vallásos szertartásaikhoz használják. Gyökere (valódi alkanna v. alhennagyökér) officinális volt, összehúzó hatású, Kelet-Indiában még használatos. E növény termesztéséből az egyiptomi pasáknak jelentékeny jövedelmük van.

Lawyer (ang., ejtsd: laajer) a. m. jogi tanácsadó, ügyvéd.

Lax, *Josef*, osztrák szobrász, szül. Bécsben 1851 máj. 19., megh. 1909 márc. 13. Bauer és Kundmann tanítványa. Legismertebb művei a lófékezők 2 csoportja a bécsi parlamentépület feljáróján. Sok szobrot készített a bécsi Burgszinház, egyetem és városháza számára.

Laxál (lat.) a. m. kitágít, enyhít, meghajt; *laxitás*, tágasság, ernyedtség.

Laxantia *(laxativa*, lat.), l. *Hashajtó szerek.*

Laxenburg *(Lachsenburg*, azelőtt *Lachsendorf)*, község Baden alsó-ausztriai kerületi kapitányságban, 11 km.-nyire Bécstől a Schwechat és vasút mellett, 1300 lakossal. Ismeretes mint a királyi család nyaralóhelye, ahol különösen Mária Terézia, II. József és Ferenc is igen gyakran laktak. A régi kastély 1377., az új 1600-ban épült. A kastély templomában egy oltárkép látható van Dycktől, a könyvtári szobában 6 festmény Canalettótól, a billiárdszobában Meleager szobra Beyertől. A park 400 ha.-nyi és 17 szigetből áll; egyike a legszebb angol parkoknak Európában: benne láthatók II. Ferenc márvány mellszobra Marchesitól, az 1801. épített, víztől körülfogott *Franzensburg*, amelyet állítólag egy tiroli lovagvár mintájára építettek; az érdekes közép- és újkori emlékeket innen a bécsi császári gyüjteményekbe vitték; a Mariannen-sziget szép római mozaikkal. L.-ban kötötték meg 1682 jul. 15. I. Lipót szövetségét több német és idegen fejedelemmel XIV. Lajos ellen, 1725. pedig a békeszerződést Spanyolország és Ausztria között. V. ö. *Weller*, Die kaiserl. Burgen u. Schlösser in Bild u. Wort (Wien 1880); *Czullik*, Das Lustschloss L. (u. o. 1895).

Laxizmus, l. *Probabilizmus.*

Lay (ejtsd: —lé), 125 km. hosszú folyó Vendée franciaországi départementban, az Atlanti-óceán Aiguillon öblébe ömlik.

Layard (ejtsd: léerd), *Austen Henry*, angol archeológus és államférfiú, szül. Párisban 1817 márc. 5., megh. Londonban 1894 júl. 5. 1845-ben Ninive rendszeres kiásatásához fogott. Ekkor födözte fel azokat a nagybecsű műemlékeket, melyek most a British museum termeit díszítik és Assurbanipal cseréptáblákra írt könyvtárát is kiásta. Kutatásainak történetét és eredményét a Niniveh and its remains c. díszmunkában tette közzé (London 1848, 2 köt., 100 képmelléklettel). 1849. Konstantinápolyba nevezték ki követségi titkárrá és ekkor folytatta az ásatásokat, nemcsak Ninive, hanem Babilon romjain is. Időközben kiadta második expediciójának történetét: Discoveries in the ruins of Niniveh and Babylon (London 1853). 1854-től

kezdve a parlament tagja volt, 1861. külügyi helyettes államtitkár, 1868. közmunkaügyi miniszter, 1877. konstantinápolyi nagykövet és ő kötötte meg a portával azt a szerződést, melynek alapján Anglia Ciprus birtokába jutott. Utolsó munkája: Early adventures in Persia. Susiana and Babylonia (2 köt., 1887, új kiad, 1894). V. ö. Autobiography and letters (London 1903, 2 köt.).

Lay days (ang., ejtsd: lé dész), az az időtartam, mely alatt a kikötőben időző teng. keresk. hajók rakodási műveletei sztrájk v. más elemi akadály következtében szünetelnek.

Laynez *(Lainez) Jakab (Diego),* Jézus társaságának 2. főnöke, szül. Almazanban (Castilia) 1512., megh. Rómában 1565 jan. 19. 21 éves korában 1533. Loyolai szt. Ignáchoz csatlakozott. Egyike ama 7 férfinak, akikkel Loyolai szt. Ignác Jézus társasága rendét alapította. 1558-ban a rend általános főnöke lett. A IV. Pál pápa által neki kínált bibornoki kalapot nem fogadta el. Művét Disputationes Tridentinae c. kiadta Grisar 1886. Életrajzát megirta Boero (1880).

Laysan, kis laguna-sziget volt (4 km²) a Nagy-óceánban Havai közelében, nagy guanotelepei voltak. 1907-ben egy Honoluluból kiküldött hajó 12 napig eredménytelenül kereste, valószinüleg földrengés következtében eltünt.

Láz (lat. *febris,* gör. *pyr, pyretos),* tünetcsoport, mely főleg a test hőmérsékletének emelkedett voltában, az anyagcsere megváltozásában, lélegzési és szívműködési, valamint idegrendszeri változásokban nyilvánul meg. Az ép állati szervezet hőmérséklete bizonyos határok közt állandó. Embernél ez a határ a hónaljárokban mérve 36·5°—37°. Nagyobb munka végzésénél már az egészséges embernél is mutatkozhat pár tizedfoknyi emelkedés a normális határon felül.

Az állati test hőmérséklete két komponenstől függ: ez pedig 1. a hőtermelés; 2. a hőkiadás. Hogy e két tényező meglehetősen komplikált viszonyai dacára az állati hőmérséklet ily kevéssé változó, annak az az oka, hogy az egész hőháztartás magasabb (ideg-) központ befolyása alatt áll, mely normálisan állandó hőfokra lévén beállítva, a szükséghez képest a hőtermelést v. hőkiadást veszi igénybe, hogy az állandó hőmérsékletet megtarthassa. E központ biztosan megállapítva nincs, de az bizonyos, hogy állatoknál az agyvelő egy bizonyos pontjának izgatása a hőmérséklet emelkedésével jár (Aronsohn és Dachs kisérletei nyulakon). Ennek az idegközpontnak hatása alatt pl. a normális emberi szervezet hőmérséklete meglehetősen állandó és az esti hőmérséklet rendesen csak pár tizedfokkal magasabb a reggelinél.

A szervezet azon megváltozásánál, melyet láznak nevezünk, főleg a hőmérséklet változása a szembeötlő. A hőcentrum ilyenkor magasabb fokra lévén beállítva, a test hőfoka emelkedik. Ha ez emelkedés kisfokú, szinte észrevétlen történik, ha magasabbfokú és főleg, ha gyorsan áll be, a hőkiadás erős redukálása folytán a hőkiadás szervén, a bőrön elváltozások lépnek fel; az erek összehúzódnak, a beteg fázik, viszont a hőprodukáló szervekben, az izmokban, fokozott összehúzódások keletkeznek (a beteg borzong, reszket), néha a bőr sima izmai is látszólag összehúzódnak, miáltal a szőrtüszők kissé kiemelkednek (a beteg libabőrös lesz) és így a fokozott hőtermelés és csökkent hőkiadás összhatásakép létrejön az a magasabb hőmérséklet, melyre a hőközpont kórosan be van állítva. A közelebbi vizsgálatok, melyeket annak felderítésére végeztek, hogy a láznál a hőtermelés és hőkiadás hogyan változnak, azt mutatták, hogy a láz összes szakaiban a hőtermelés kétségtelenül fokozott, míg fellépésének idején inkább a hőkiadás csökken, de mihelyt a hőemelkedés a hőközpont által beállított magasságot elérte, a hőkiadás is fokozódik; a bőrerek kitágulnak, a párolgás a bőrön fokozott és izzadás áll be. A létrejött magasabb hőmérséklet a kór-oknak megfelelően rövidebb-hosszabb ideig eltart, aztán vagy hirtelen bőrizzadás közepette esik a normálisra *(krizis),* vagy fokozatosan napok alatt száll le *(lizis).* Néha, különösen tartósabb magas lázzal járó betegségeknél, a hőmérséklet hirtelen leesik nem egészen a normalisra, azután ismét beáll a lázas állapot és csak később válik véglegesen láztalanná a beteg *(pszeudokrizis).*

A lázas állapotot szakkifejezéssel *febrilisnek* mondják. A hőemelkedés nagysága szerint a 38 C°-ig emelkedő lázat *subfebrilisnek* nevezik, 39 C°-ig *mérsékelt lázról,* ezenfelül egész 40·5 C°-ig *tetemes lázról* beszélnek. Kivételesen 41·5 C°-on túl emelkedő hőmérsékletet is észleltek (hiperpiretikus láz).

A lázas állapotban megváltozott az anyagcsere is. Kétségtelenül áll ez a fehérjékre nézve. Ki van mutatva, hogy a fehérjebontás fokozódott. Valószínű, hogy a fehérjefeldolgozás mikéntje is megváltozik s több magasabbrendű bomlástermék keletkezik, mint különben. A zsírok és szénhidrátok anyagcseréjének változásáról közelebbit nem igen tudunk.

A szívműködés változásában legszembeötlőbb az érverés szaporodása. A szaporodás általában lépést tart a hőmérséklet emelkedésével, de kivételek is vannak. Igy általában a vörhenynél az érverés szaporább, az agyhártyagyuladásnál ritkább, mint amennyi a hőmérsékletnek megfelel. Rendesen 39°-os hőmérséklet 100, 40°-os 120 percenkénti érverésnek felel meg.

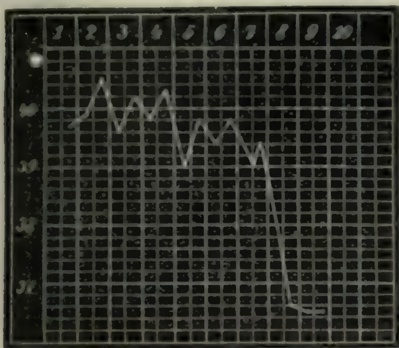
A lélegzések száma a lázban hasonlóan fokozódott.

Az idegrendszer részéről mérsékeltebb lázaknál főleg közérzeti zavarok, bágyadtság, néha fejfájás jelentkezik. Erősebb lázaknál esetleg súlyosabb zavarok; az öntudatnak elhomályosodása, néha nyugtalanság vagy erősebb izgalmi jelenségek: félrebeszélés, néha kifejezett deliriumok jelentkeznek. E súlyosabb jelenségek ugyan rendesen csak magas láznál mutatkoznak, de arra hajlamos egyéneknél, valamint alkoholistáknál már esetleg alacsonyabb hőemelkedés is kiválthat deliriumos rohamot.

Az egyéb változások közül megemlítjük még, hogy a táplálócsatornában az emésztési mirigyek működése általában csökkent, a nyálelválasztás kisebb, minek eredménye a nyelv kiszáradása és lepedék megjelenése. Az étvágy, emésztés csökkent, amihez hozzávéve az anyagcserének kétségtelenül fokozottabb voltát, könnyen érthetővé

válik, hogy különösen hosszabb lázas betegség után a szervezet elerőtlenedik, lefogy.

Mint látható tehát, a láz a megváltozott működések egész sorozatából tevődik össze; és hogy a

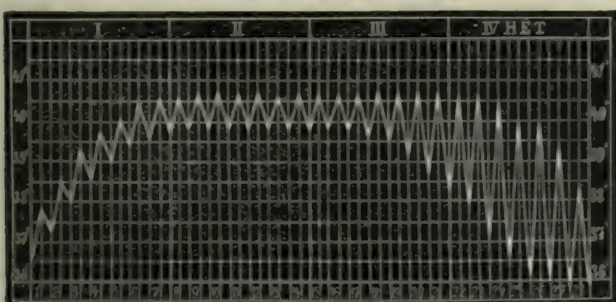
1. ábra.

láz alatt általában a hőmérsékletemelkedést értik, onnan van, mert külső vizsgálatnál ez a legszembeötlőbb és ennek észlelése a legegyszerűbb.

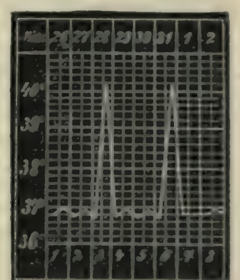
A hosszasabban észlelt hőmérsékleteket grafikailag szokták ábrázolni az ú. n. láztáblákon, melyeken a vízszintes vonal a hőfokot, a függőleges a napokat, napszakokat jelzi. Az ilyen irányú vizsgálatok azt mutatták, hogy a berajzolt hőfokok összekötésével néha szabályos formákat kapunk, melyek bizonyos betegségekre többé-kevésbbé jellegzetesek. Így a tüdőgyuladásnál a hőmérséklet hirtelen — pár óra alatt — rázó hideggel kb. 40°-ig emelkedik. E magasságban pár napig megmarad és a 7-ik vagy 9-ik napon hirtelen krizissel a normálisra esik (l. az *1. ábrát).*

Tifusznál pl. a láz lépcsőzetesen pár nap alatt emelkedik fel 39—40°-ra. E magasságban 2–3 héten át megmarad és a 4—5-ik héten ismét lépcsőzetesen leesik (l. a *2. ábrát).*

Maláriánál a fertőzés különbözősége szerint mindennap, vagy minden másod- vagy harmadnap van lázroham. Ilyenkor a hőmérséklet megint hirtelen magasra emelkedik (rendesen rázó hideggel) és pár órai állandó magas láz után megint hirtelen leesik (rendesen bő izzadással) és a beteg a következő rohamig, mely pontosan szinte óra szerint meghatározott időben következik be,

2. ábra.

3. ábra.

A hőmérés ú. n. maximum-hőmérővel (amelynek jelző higanya a vele közölt legmagasabb hőmérsékletnél megáll) történik. Tekintve, hogy a bőr állandóan az alacsonyabb hőmérsékletű közeggel érintkezve, nem mutatja a test igazi hőfokát, a hőmérőt v. valamely testüregbe helyezzük bele (száj, gyermekeknél végbél), v. pedig a hónaljárokba tesszük és a kart jól a törzshöz szoríttatva, 5—10 percig benn hagyjuk, miáltal a hónaljárok belső zúga az alacsonyabb hőfokú közeggel nem érintkezvén, mintegy belső üregévé válik a testnek és lassankint felveszi a test belsejének hőmérsékletét.

4. ábra.

aránylag teljesen jól érzi magát (l. a *3. ábrát).*

Végre vannak betegségek, melyeknél pár napos lázas állapot után néhány napos lázmentes intervallum következik. Pl. visszatérő láz (febris recurrens: l. a *4. ábrát.)*

Ha a szervezet állandóan lázas és a hőmérséklet napi ingadozása nem több 1°-nál, ***állandó lázról***

(febris continua), ha 1°-nál nagyobb, de a minimuma sem éri el a normális hőfokot: *alábbhagyó lázról* (febris remittens) és végre ha az ingadozás nagy és a hőmérséklet minimuma már normális hőfoknak felel meg: *félbenhagyó lázról* (febris intermittens) beszélünk.

Ami a szervezetet ennyire befolyásolja, a hőközpont beállítását megváltoztatja: szóval a *láz oka* rendesen valamely gyuladás, jobban mondva az ezeknél fellépő baktériumok, illetve ezeknek mérgei, az ú. n. toxinok. Néha a fedett vérzések felszívódásánál is keletkezik láz, aminek oka az, hogy a vér felszívódás közben szétesik s ilyenkor a szervezetre nézve idegen anyagok — mérgek — jutnak a vérkeringésbe.

A láz tehát reakció, a szervezet védekezése a belejutott mérgekkel szemben és mint ilyen hasznos is. Hogy mégis küzdünk és küzdeni kell ellene, annak az az oka, hogy egyrészt néha igen súlyos mellékhatásokkal jelentkezik (pl. idegrendszerbeli hatások, delirium), vagy hosszantartó és így az anyagcserére és ezáltal a szervezetre is oly káros hatást fejt ki, melyet a beteg érdekében meg kell szüntetnünk.

A láz befolyásolása fizikai és kémiai úton lehetséges. Fizikailag a hőelvonás fürdőkkel, ill. vizes pakkolással történik. A fürdőt vagy mindjárt hidegen kezdjük 18—20° C., vagy melegebb fürdőt lassan lehűtünk, mindkét esetben addig hagyva benn a beteget, amíg az fázni kezd. Ez eljárás, tekintve, hogy néha sokszor kell megismételni és orvos jelenléte nélkül könnyen bajt okozhat, nem igen hódított tért.

Sokkal egyszerűbb a láz kémiai befolyásolása belsőleg adott szerekkel, melyekkel néha a betegség kórokozójára is direkt hatunk (kinin a maláriánál, szalicilsav sói a sokízületi csúznál), máskor csak a hőközpontot állítjuk be mélyebbre, minélfogva a láz és kisérő tünetei csökkennek, illetve megszünnek. Ilyen szerek az említetteken kívül a szalicilsav egyéb leszármazottjai, az antipirin, acetanilid, acetfenetidin stb. L. *Lázcsökkentő szerek.*

Állatokban a láz hasonló alapon és módon szokott fejlődni s ugyanaz a jelentősége is, mint az emberben. Ugyanazt mondhatni a láz nyilvánulásáról és különböző alakjairól. Lényeges különbség van azonban a láz fokát illetően, minthogy az állatok rendes testhőmérséklete általában magasabb, mint az emberé, és az egyes állatfajok szerint is nagyon változó. Nevezetesen felnőtt lóban 37·5°—38·0° C., szarvasmarhában 37·5°—39·5°, juhban 38·5°—40°, kecskében 38·5°—40·5°, sertésben 38·0—40·0°, kutyában 37·5°—39·0°, macskában 38·0—39·5°, házi nyúlban 38·5—39·5°, házi madarakban 39·5°—43·0°. Ezek szerint az állatok lázas hőmérséklete magasabb fokoknál kezdődik, mint az emberben, azonkívül az alacsony, a közepes, a magas és a túlmagas láznak is magasabb hőmérsékletek felelnek meg, a madarakra vonatkozóan pedig éppen nem lehet szó a láz különböző fokairól, tekintve azt, hogy a melegvérű állatok testüknek legalább 45° C.-ra való felmelegedése után hamarosan elpusztulnak, ennélfogva a madarak lázas hőmérséklete nem emelkedhetik annyi fokkal, mint az emlősök hőmérséklete.

Láz, kisk. Trencsén várm. puhói j.-ban, (1910) 2132 tót lak., postahivatal, u. t. Puhó.

Láz, török dialektust beszélő mohammedán népfaj, mely a Fekete-tenger partvidékein, Számszun és Trapezunt körül lakik. E területet *Lázisztánnak* (l. o.), azaz Láz-országnak is nevezik. Faj szerint kartvéliek, tehát a gruszinok, mingrélek stb. rokonai. Számuk 100,000 főnél alig nagyobb, de harcias faj lévén, a szomszédságnál rettegett hírük van. Híres kardcsiszárok, ötvösök, mindamellett cikkeikkel nem kereskednek, ezt az örményeknek hagyják, a pásztorkodásra, amelyet megvetnek, kurdokat fogadnak. Nyelvük és költészetük ismertetését v. ö. *Kúnos,* Kisázsiai török nyelvjárások (1893).

Lazac, l. *Lazac-félék* és *Pisztráng.*

Lazac-félék (*Salmonidae,* állat), a Nyílthólyagú csontoshalak (*Physostomi*) egyik családja. Testük megnyúlt, félig hengeres, többnyire kis pikkelyekkel fedett. Fejük pikkelytelen; bajuszszáluk nincsen. Fogazatuk igen különböző, ezért a fajok megkülönböztetésénél jól felhasználható. Hátúszójuk mögött kis hájúszójuk van, miről könnyen felismerhetők. Hátsó páros úszójuk a hastájon van. Úszóhólyagjuk vezeték útján összefüggésben áll a külvilággal. Gyomruk végén vakbélszerű függelékeik vannak. Mindnyájan húsevők. Egyesek veszedelmes ragadozók. Édesvizekben és tengerekben egyaránt élnek. Némely fajaik időszakosan változtatják tartózkodási helyüket. Édesvizekben ívnak. Az édesvizi L. tiszta, hűvös, oxigénben gazdag vizeket szeretnek. Húsuk ízletes. Könnyen tenyészthetők, ezért jelentőségük nagy. Mintegy 15 nembe osztott 160 fajuk ismeretes. Legnagyobb részük az északi földgömb lakója. Legtöbb fajuk él a Jeges-tengerben; a Csendes-óceán északi felében is sok a lazacféleség, ellenben az Északi- és Keleti-tengerben, továbbá az Atlanti-óceán északi felében aránylag kevés faj honos. Ismertebb idetartozó nemek és fajok: 1. nem: *Lazacok (Salmo).* Idesoroljuk a pisztráng és galóca alnemeket. L. *Pisztráng* és *Galóca.* 2. nem: *Büzös lazacok (Osmerus).* Legismertebb faj a stint vagy eperlánlazac (*O. eperlanus L.*). 3. nem: *Sallangos lazacok (Mallotus).* Ide tartozik a kapelan (*M. villosus* Müll.). 4. nem: Marénák (*Coregonus*). Ismertebb fajok: közönséges maréna (*C. marasna* Bloch.), kilch (*C. hiemalis* Jur.), njelma (*C. leucichthys* Güldesnt.) stb. 5. nem: *Pérhalak (Thymallus).* L. *Pénzes pér.*

Lazachalászat, l. *Rajnai lazachalászat.*

Lazacpisztráng (*Trutta salar* L., állat), lásd *Pisztráng.*

Lázadás. A magyar btkv szerint csoportosulás, amelynek célja: 1. az országgyűlést, valamely bizottságát vagy a magyar kormányt hivatásának szabad gyakorlatában akadályozni; v. 2. a polgároknak valamelyik osztályát, nemzetiségét v. hitfelekezetét fegyveresen megtámadni. A rendes büntetés a különböző esetek szerint hosszabb-rövidebb államfogház, de ha a lázadó csoport rablást, gyujtogatást, pusztítást, v. egyes személyek ellen erőszakot követett el, a cselekmény elveszti politikai jellegét s fegyházbüntetés alá esik. A L. elkövetésére létrejött szövetség is és pedig aszerint, amint a szövetkezők már valami

előkészületi cselekményt is elkövettek vagy nem, nagyobb-kisebb büntetés alá esik. Éppen úgy a L. elkövetésére irányzott, habár eredménytelen felhívás is. A büntetés alól menekülnek mindazok, akik hatósági felhívásra a L. szinhelyét elhagyják, s abban többé részt nem vesznek. A büntetlenség a L.-on kívül esetleg elkövetett más bűncselekményre nem terjed ki. Szövetség esetében büntetlen marad az, aki a szövetkezésnek hatósági felfedezése előtt, s előbb, mintsem a szövetkezésen felül a szövetkezettek valamit merényleltek volna, a szövetségtől eláll, s erről nemcsak társait értesíti, hanem őket a merénylet abbanhagyására birni törekszik, vagy a szövetséget a hatóságnak feljelenti. A L.-nak az előbbiektől különböző s jóval enyhébb esete csapatoknak a magyar állam területén engedély nélküli gyüjtése, felfegyverzése, hadi szerekkel ellátása, v. ily csapatban tisztség elvállalása. Az enyhébb esetnek feltétele, hogy a cselekményt nem felségsértés, hütlenség v. L. céljából követték el. A L. mellékbüntetése mindig a hivatalvesztés és súlyosabb esetekben a politikai jogok felfüggesztése is.

Lázadókkal nem alkuszom, eredetileg németül: *Mit Rebellen unterhandle ich nicht.* Windisch-Grätz Alfréd herceg mondta,a szabadságharc hagyománya szerint, a bicskei táborba küldött magyar országgyülési küldöttségnek. Ez a hagyomány azonban így nem hiteles. A szálló igévé vált szavakat Windisch-Grätz nem a küldöttségnek, hanem annak a két tisztnek mondta, akik 1848 okt. Kossuth levelét vitték hozzá.

Lázalja (azelőtt: *Dubkova)*, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 407 tót lak., u. p. Láz.

Lazány (azelőtt: *Lazán)*, kis. Turócz várm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 292 tót lak., u. p. Zniováralja.

Lázár, 1. *szent*, Mártha és Mária fivére, Jézus bizalmas barátja, akit Jézus halottaiból, mint negyednapos halottat, feltámasztott Betháníában. A husvéti ünnepek előtt hat nappal Jézus L.-nál volt, amikor sokan kimentek Betháníába azért is, hogy Jézust hallhassák, azért is, hogy L.-t láthassák. L.-nak marseille-i püspöksége egyszerű legenda, Lazarus aix-i püspökkel való összecseréléséből származott. Emléknapja dec. 17.

2. *L.*, a beteg koldús Jézus példabeszédében (Luk. 16, 19.). Jóllehet nem történeti személy, mégis mint a bélpoklosok védőszentjét tisztelték; innen a *lazaret* név a bélpoklosok és egyéb betegek házai számára.

Lázár, Szerbia fejedelme (1367—89). Mint a Nemanjida cári család nőági utódja, Uros utolsó cár halála után L. került a trónra, de már nem cári címmel, hanem csak mint deszpota, azaz fejedelem. Kezdetben a törökökkel szövetkezett, főleg azért, hogy a macsói bánságot Magyarországtól visszanyerje. 1389-ben a boszniai királlyal együtt szembeszállt I. Murad szultán hadseregével, de ettől 1389. a véres rigómezei ütközetben megveretett és életét is vesztette. L. volt a szerbek utolsó önálló fejedelme. Emléke még ma is él a délszláv költészetben *L. cár* név alatt és holttestét, mely a ravanicai kolostorban, Szerém vmegyében nyugszik, nemzeti szent gyanánt tisztelik.

Lázár-*család (szárhegyi, gróf)*, Erdély legnevezetesebb családainak egyike, mely úgy békében, mint háborúban kiváló szerepet játszott. Előnevét ősi birtokáról, a gyergyószékbeli Szárhegyről vette. Legrégibb tagjairól nincsenek hiteles adataink. Első történelmileg kimutatható őse Nagy-Lázár *Bálint*, ki a XV. sz. első felében élt. A családnak kihalt gyalakúti ága 1729. nyert báróságot és 1750. grófi rangot. A szárhegyi ág 1702. nyert grófságot. — *L. Ferenc* (II.), 1515. vagy 1516. Kászonszéknek királybirája. 1526-ban János király híve, kitől többször dús adományokban részesült. 1528 után I. Ferdinándhoz pártol, amiért 1529. a Jánospárti Báthory István vajda elfogja és birtokait elkoboztatja. 1536-ban Majláth István a fondorkodó embert Szász-Régenben lefejezteti. — *János* idősebb fia, *L. Imre* (II.), ki 1571 körül marosszéki királybiró volt és egyébként is élénken résztvett Erdély politikai életében, megh. 1579., a (jelenleg már kihalt) *gyalakúti* ágnak lett alapítója, testvére *István* (II.) pedig, ki János testvérével részese volt az 1562-iki székely lázadásnak, megh. 1583., a most is virúló *szárhegyi* ágnak az alapítója.

A *szárhegyi ágból* kiváltak: *L. István* (IV.), tevékeny híve volt Báthory Gábor erdélyi fejedelemnek (1608—1613), kinek oláh hadjárataiban is résztvett. 1615-ben csikszéki királybiró, 1624 körül Bethlen Gábor udvarnoka (aulae familiaris). Brandenburgi Katalin rövid uralma alatt (1630) fejedelmi biztosként szerepelt. I. Rákóczi György kerülvén a trónra, L. újból többször működött hadi téren. A fejedelemnek 1644-iki magyarországi háborúja alatt a gömörvmegyei Putnokban szélütés áldozata lett (1644 máj. 9.). Nagyban buzgólkodott a katolikus vallás és a jezsuiták érdekében. — *L. István*, szül. 1626. II. Rákóczi György alatt 1660. csikszéki főkirálybiró. Utóbb Barcsay Ákos fejedelem ellen szerencsétlen kimenetelű forradalmat szít, majd pedig Kemény Jánost támogatja a trón elnyerésében. Később azzal vádolták, hogy Béldi Pállal szövetkezve Apafi Mihály élete és trónja ellen tör. Ezért 1678. Fogaras várába zárták, hol megh. 1679 ápr. 24. — *L. József* (II.), cs. kir. kamarás, szül. 1782., megh. 1865. Katonai szolgálatba lépvén, az 1805—1809-iki háborúkban vitézkedett, de már 1812. elhagyta a katonaságot. Az 1834-iki erdélyi országgyűlésen ellenzéki szellemben működött. Résztvett az 1848—49-iki szabadságharcban. Gedeon császári tábornok hatalmába kerülvén, Nagyszebenben jó ideig el volt zárva. Élete végén mezőgazdasággal foglalkozott. — *L. Árpád* gróf (szül. 1860), Beszterce-Naszód vm. volt főispánja, 1912. közigazgatási biró lett. V. ö. A gróf L.-család. Irta családja számára gróf Lázár Miklós, összekapcsolva gróf Kemény Józsefnek a nevezett családról kéziratban hátramaradt munkájával és számos jegyzetével (Kolozsvár 1858); *Nagy* Iván, Magyarország családai (VII. 49—71. old.); *Kővári* L., Erdély nevezetes családai; Magyar nemzetségi zsebkönyv, I. köt. Főúri családok. — Nevezetesebb tagjai még a családnak:

1. *L. György (szárhegyi)* gróf, honvédtábornok, szül. 1807., megh. 1861 ápr. 24. Szászerkeden.

1819-ben a hadseregbe lépett és századosi rangra emelkedett. 1848-ban a honvédségnél csakhamar tábornok lett, de lemondván rangjáról, 1849 jan. önként jelentkezett az osztrák sereg fővezérénél, Windisch-Grätz hercegnél. A haditörvényszék kötél általi halálra itélte, de a fővezér megkegyelmezett neki 10 évi fogságra. Kufstein várába vitték, de onnan már 1850 aug. kiszabadult. Haláláig a közélettől visszavonulva mezőgazdasággal foglalkozott.

2. *L. István (szárhegyi)* gróf, politikus, szül. Bánffyhunyadon 1864 jan. 15. Jogi tanulmányainak végeztével 1887. Kolozsvárt főispáni titkár, majd tb. szolgabiró és árvaszéki ülnök lett. 1893-ban Beszterce-Naszód, 1895. Kolozs vmegye alispánjává választották, 1900. Brassó vármegye főispánja lett s 1903. ugyanezen állásban Marostorda vármegyébe helyeztetett át. 1906-ban a koaliciós kormány fölmentette állásától, 1910. a nemzeti munkapárt programmja alapján a bánffyhunyadi kerület orsz. képviselőjévé választotta. 1913-ban Beöthy Pál képviselőházi elnök mellé első alelnökké választották, de 1914. a képviselőház második ülésszaka végén tisztéről lemondott.

3. *L. János (gyalakúti)* gróf, iró, szül. Segesvárt 1703., megh. 1772. Nagyenyeden és a marburgi egyetemen tanult. Visszatérvén 1738. elfogták, mint Rákóczi József párthivét, de csakhamar szabadon bocsátották. Később fővadászmester lett. Mint iró különösen latin verseivel tünt fel, melyekért kortársai erdélyi Janus Pannoniusnak és kora Virgiliusának nevezték el. Legnagyobb műve *Florinda* (Szeben 1766, Pest 1791) verses krónika, telve ismeretterjesztő részletekkel. Más művei: Opera poetica varii argumenti (Kolozsvár 1765); Musae Transilvanico-Siculae (Szeben 1763); *Okos teremtett állat* (Kolozsvár 1745); Tripartitum latin versekben (Szeben 1744).

4. *L. Jenő (szárhegyi)* gróf, volt országgyűlési képviselő, szül. 1845 okt. 12., megh. Medgyesfalván 1900 dec. 10. Tanulmányait befejezve, medgyesfalvai birtokára vonult vissza. Itteni kastélyában a műfaragásra rendezett be műhelyt, továbbá szövészeti iskolát alapított s a régi háziipart akarta meghonosítani. Igen szép gyüjteményt szerzett himzési mintákból és korsókból. Az 1885-iki kiállitáson külön szobát rendezett be saját faragásai számára.

5. *L. Kálmán (szárhegyi)* gróf, ornitológus, szül. Benczenczen (Hunyad vm.) 1827 máj. 27., megh. Erzsébetvárosban 1874 febr. 27. Gimnáziumi tanulmányait Nagyenyeden végezte, ahonnan Kolozsvárra ment jogot hallgatni. 1848-ban előbb nemzetőr, majd honvéd lett s mint ilyen őrnagyi ranggig emelkedett, majd török földre bujdosott, ahonnan visszatérve, két izben is fogoly volt. Több kisebb s néhány nagyobb állattani, főleg madártani munkát irt. 1865-ben megjelent a *Lég urai*, 1873-ban: *Hasznos és kártékony állatainkról*. Szerkesztette egy ideig a Vadász- és Versenylapot. A M. Tud. Akadémia tagjai sorába választotta. V. ö. *Xántus* J., Gróf Lázár Kálmán életrajza.

6. *L. Miklós (szárhegyi)* gróf, királyi főkormányszéki fogalmazó, szül. Szebenben 1819., megh. Kolozsvárt 1889. Különösen a családtörténettel foglalkozott, ily tárgyú művei: *A gróf Lázár-család* (Kolozsvár 1858); *Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig* (Budapest 1881); *Erdély főispánjai 1540—1711.* (u. o. 1889).

Lázár, 1. *Béla*, magyar művészeti iró, szül. Nagy-Váradon 1869 febr. 8. Eleinte Budapesten a tanári pályán munkálkodott, de már korán esztetikai tanulmányokat végzett Münchenben, Párisban s hazatérve, előbb szépirodalommal foglalkozott, mely munkásságának termékei: *Elbeszélések* (1894); *Myria* (regény, 1896); *Ujabb elbeszélések* (1899) c. kötetei. Irodalomkritikai tanulmányai *A tegnap, a ma és a holnap* cimen jelentek meg 1896—1900. De sokkal nagyobb az a munkássága, amelyet a művészeti irodalom terén végzett. Főérdeme, hogy a külföldön felkutatta *Paál* László festményeit, azokból két kiállitást rendezett Budapesten s megirta életrajzát (magyarul *Paál László* cimen, 1903, franciául Ladislas de Paál cimen). Idevágó főbb művei a Művészetben megjelent tanulmányain kivül: *Szinyei Merse Pál* (1913); *Tizenhárom magyar festő* (1913). A külföld számára irt művei: Courbet et son influence à l'Étranger (Paris); Gauguin (u. o.); Paul Merse von Szinyei (Leipzig); Die beiden Wurzeln der Kruzifixdarstellung (Strassburg); Die Maler des Impressionismus (Leipzig) stb.

2. *L. György*, az oláh nemzeti iskoláztatás kezdeményezője, szül. Erdélyben 1779., megh. u. o. 1822. A szász Bruckenthal báró pártfogása alatt tanulmányait Kolozsvárt végezte. Bécsben a bölcsészet, jog és teológia doktorává avatták. Mint szebeni teológiai tanár a temesvári püspöki székért pályázott, de elbukott. Ekkor keserüséggel telve átment Oláhországba s Bukarestben megalapitotta a *Szent Száva* nevű iskolát 1816. Iskolájából került ki sok elsőrangú kitünősége az oláhságnak. Itt a görögök részéről annyi üldözésnek volt kitéve, hogy 1821. akaratereje megtört s visszatért Erdélybe. Munkája, a Conducătorul tinerimeĭ (Az ifjuság kalauza) Budán jelent meg, s az oláhországi társadalmi és politikai viszonyokat illetőleg igen becses.

3. *L. György*, szül. Szegeden 1851 ápr. 17., megh. u. o. 1915 jan. 30. 1897-ben Szeged város első kerületének országgyűlési képviselőjévé, 1904. Szeged polgármesterévé választották. Tevékeny munkásságot fejtett ki Szeged városának újjáfejlesztése körül. Számos cikket irt a közgazdaság köréből és Szeged rekonstrukciójának korszakából. Önálló művei: *A sövényháza—szegedi ármentesitő társulat monográfiája* (Szeged 1898); *Az újszeged—vedresházai ármentesitő társulat monográfiája* (u. o. 1898); *Visszaemlékezések a nagy árviz napjaira* (u. o. 1908).

4. *L. Gyula*, történetiró, szül. 1841 júl. 11., megh. Budapesten 1912 ápr. Tanulmányait itthon és külföldön végezte; két évet töltött a bécsi és müncheni egyetemen, hol Carrieret és Giesebrechtet is hallgatta. 1872-ben Szabadkán, majd Temesvárt s Kolozsvárt volt tanár, 1897. pedig a budapesti polgári iskolai tanitónőképző és az állami tanitóképző intézet tanára lett. 1872—82-ig szerkesztette Áldor Imrével a Történelmi könyvtárt, melyben 25 kötet jelent meg tőle. Nagyobb művei: *Az ozmán uralom története Európában* (1872, 2

köt.); *Az orosz birodalom története* (1891, 4 köt.); *Angolország története* (1894, 4 köt.); *Szent Erzsébet magyar kir. hercegnő élete* (1898). Német nyelven megjelent: Deutschland u. Europa nach dem Kriege (München 1871); Regierung u. Opposition (Pest 1872).

5. *L. Gyuláné, Kasztner Janka,* pedagógiai író, *L. 4.* özvegye, szül. Dasztin (Sopron vm.) 1850 jún. 8. Tanítóképzőintézeti tanulmányainak elvégzése után 1874. az ipolysági áll. polgári leányiskola igazgatója, 1875. a győri, 1886. a kolozsvári tanítónőképző intézet igazgatója lett. 1896-ban a budapesti áll. polgári iskolai tanítónőképző igazgatójává nevezték ki. Az intézet az ő igazgatósága idején kapta új szervezetét s az Erzsébet Nőiskola elnevezést. 1911-ben nyugalomba vonult. Írt számos pedagógiai dolgozatot szaklapokba; önálló munkája: *Emlékeim* (Budapest 1911).

6. *L. Jakab (tordai),* erdész, szül. Alvinczen 1824 jan. 19., megh. Bécsben 1895 febr. 1. A független magyar minisztérium 1848 nov. Selmeczbányára küldötte ki, hogy az előadásokat magyar nyelven tartsa meg. Ő volt itt az első magyar nyelvű előadó. 1867-ben a selmeczi akadémiának újból való megnyitása után ismét itt lett tanár s Wagner Károly tanártársával az erdészeti akadémia előadásainak megmagyarosítását három évi ciklus alatt befejezte. E minőségben írta az első, magyar nyelven megjelent erdészeti szakkönyvet *Erdészeti kézikönyv* címen (Pest 1871). 1872-ben a fogarasi uradalom élére került, majd a ménesbirtok kihasítása után ennek igazgatójává nevezték ki.

7. *L. Pál,* gépész-mérnök, szül. Nagybajomban 1856. 1886 óta műegyetemi tanár. 1905—1910-ig a bácsalmási kerület országgyűlési képviselője volt. Résztvett több iparvállalat alapításában, ezek között az első magyar varrógépgyárében. 1907-ben udvari tanácsosi címet kapott. A szakirodalom terén élénk működést fejtett ki. Főbb művei: Geräthe und Maschinen zur Boden- und Pflanzenkultur (Leipzig 1885); *Talajművelés gőzgépekkel* (Budapest 1885); *Talaj- és növényművelő gépek és eszközök* (u. o. 1886); *A lokomobilok kezelése* (u. o., Országos gazdasági egylet, 1887); *A fogatos ekék birálási szabályzata* (u. o. 1887); Behandlung der Lokomobilen (Berlin 1888); *A mezei vasút* (Magyaróvár 1888); *A gazdasági szeszgyártás kézi könyve* (Kosutánynyal, Budapest 1891); *Az arató-gépek* (1885, 1890 és 1892); *Az aratás és betakarítás segédeszközei* (u. o. 1893).

8. *L. Vilmos,* honvédezredes, az aradi vértanuk egyike, szül. Nagybecskereken 1815., kivégezték Aradon 1849 okt. 6. Fiatalon katonai szolgálatba lépett s előbb a 34-ik gyalogezredben szolgált mint tiszthelyettes, később mint hadnagy az 1. huszárezredben. Kilépvén a katonaság kötelékéből, a polgári életbe vonult vissza s zempléni birtokán gazdálkodva élt 1848-ig. Ekkor honvéd lett s előbb mint százados, később mint ezredes és 1849 márciustól fogva mint a 9. hadosztály 2. dandárának parancsnoka résztvett az északi megyék védelmi hadi műveleteiben s később a temesvári ütközetben. Aradi fogságában írt emlékirata függeléke *Matolai* Etele: Visszaemlékezéseim honvéd életemre című művének.

Lazaret (Szt. Lázár, a szegények védőszentje után elnevezve) a. m. kórház. A középkorban a bélpoklosok menhelye volt; ma főleg a katonakórházakat nevezik így.

Lazaret-hajók, l. *Kórházhajók.*

Lazarevics, *Lázár,* szerb novellaíró, szül. Sabácban 1851 máj. 13., megh. Belgrádban 1891 jan. 9. 1881-ben kórházi orvos, később katonaorvos, 1889. Milán király udvari orvosa lett. Mint író a realisztikus szerb irodalom legkiválóbb és legismertebb képviselője. Novellái le vannak fordítva oroszra, csehre, németre, franciára, lengyelre s részben magyarra is. Valamennyinek tárgya a szerbiai szerbek életéből van merítve. Művei összegyüjtve 1886., 1898. s legutóbb 1912. jelentek meg Belgrádban.

Lázárfalva (azelőtt: *Csíklázárfalva),* kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 836 magyar lak., savanyúvízforrással; u. p. Kozmás, u. t. Tusnád.

Lázárföld, nagyk. Torontál vmegye nagybecskereki j.-ban, (1910) 1901 német lak.; vasútállomás, posta-, táviró és telefonhivatal.

Lázári, kisk. Szatmár vmegye szatmári j.-ban, (1910) 1322 magyar lak.; vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Lazaristák, missziós papok (C. M. = Congregatio Missionis). Kat. papok kongregációja, melyet Paulai szt. Vince (l. o.) alapított 1624. Párisban a St. Lazare nevű bélpoklosházban (innen nevük is) és VIII. Orbán 1632. megerősített. Főrendeltetésük belmissziók tartása, de külmisszziókba is elmennek. Szokásos három egyszerű fogadalmat tesznek, de nem a főnökük kezébe (azért világi papok kongregációja [congregatio saecularis]). A kongregáció már alapítója életében elterjedt Franciaországon kívül Olaszországban, Észak-Afrikában, Irországban, Madagaszkárban stb., a XVII. sz. végén Kinában, Spanyolországban, Portugáliában s egyebütt. A francia forradalom és a kolostorfeloszlatások sokat ártottak nekik, úgy hogy főnökük Etienne (1843—74) korszerű reformjai és sok új ház alapítása miatt szinte második alapítójuknak tekinthető. Jelenleg 31 tartományban (Európában 18, mintegy 150 házzal) élnek. Magyarországon Budapesten és Piliscsabán van házuk.

Lázár-lovagrend. Alakult a betegek, kivált bélpoklosok ápolására a XII. században Palesztinában. A Szentföld elveszte után tagjai Franciaországban, Olaszországban és Németországban működtek Lázár-nővérek támogatásával. VIII. Ince (1490) részben feloszlatta őket, mire más rendekbe olvadtak, végre a forradalomban elenyésztek.

Lázár-rend, 1. Szerbia legmagasabb érdemrendje, melyet kizárólag csak a király visel. A rendet a király láncon, a nyakán viseli. — 2. *L.,* l. *Szent Móric- és Lázár-rend.*

Lazarus, *Moritz,* német filozófiai író, szül. Filehnében (Posen) 1824 szept. 15., megh. Meranban 1903 ápr. 13. Tanári pályáját a berni egyetemen kezdte, ahol 1860. választották meg a filozófia tanárává. 1873—1896-ig a berlini egyetem címzetes tanára. 1859-ben Steinthallal (l. o.) együtt megalapította a Zeitschrift für Völkerpsychologie

u. Sprachwissenschaft c. folyóiratot. A folyóirat 1890-ig állott fenn (20 kötet), folytatása: Zeitschr. d. Vereins für Volkskunde. L. és Steinthal érdeme, hogy a néplélek problemáját egész terjedelmében és összefüggésében fölismerték. L. azonkívül a nemes népszerű stílusnak egyik nagy mestere. Legkiválóbb műve: Das Leben der Seele in Monographien (Berlin 1856—58, 2 köt., 3. kiad. 1883—1897., 3 köt.). További művei: Ideale Fragen (u. o. 1878, 3. kiad. 1885); Treu und Frei, gesammelte Reden über Juden und Judenthum (Leipzig 1887); Die Ethik des Judenthums (1898, 1 köt. 5. kiad. 1904). Hagyatékából: Pädagogische Briefe (1903). V. ö. *Leicht,* L., der Begründer der Völkerpsych. (1904); *Waldapfel* (Budapesti Szemle 1907. évf.). — Második neje, kivel 1895. kelt egybe: *L. Nahida Ruth* (családi néven *Sturmhöfel),* német írónő, szül. Berlinben 1849 febr. 3. Irt drámákat, elbeszéléseket: Sizilianische Novellen (1885); Heisses Blut (1896); Ich suchte Dich (1898); becses kulturhistóriai könyvei: Das jüdische Weib (3. kiad. 1892); Kulturstudien über das Judentum (2. kiad. 1898); Das jüdische Haus (1898).

Laza szíjdob, a gépészetben olyan szíjdob (l. o.), amely nincs a tengelyre ékelve, hanem azon szabadon elforoghat.

Lázcsökkentő szerek *(antipyretica, antifebrilia, febrifuga),* míg a normális testhőmérsékletre alig vannak hatással, addig a lázasan emelkedett hőmérsékletet jelentékenyen le tudják szállítani Ezt a hatásukat úgy érik el, hogy a hőtermelést csökkentik vagy a hőveszteséget növelik (kipirult bőr, erős hősugárzás és verejtékezés). A legtöbb lázelleni szer bódító lévén, megszünteti a hőcentrum izgalmát s megnyugtatja a központot, mely a hatás tartama alatt alacsonyabbra v. a normálisra lesz beállítva. Bódító hatásuk mellett szól az is, hogy a lázas beteg rossz közérzetét megjavítják, megszüntetik a fejfájást, a migrént, a csúzos, az ideges és a legkülönbözőbb fájdalmakat. Álmosságot, általános bódultságot, bénulást a legkevésbbé sem okoznak, csak nagy, mérgező adagban. Ilyen hatásuak az antipirin, antifebrin, fenacetin, piramidon stb. A sejtekben lefolyó hőtermelésre (az erekben végbemenő elégésekre) csak a *kinin* tud csökkentő befolyást gyakorolni. Különösen a fehérjék elégetését, szétesését gátolja. Néhány fertőző betegség esetén az alkalmazott lázellenes szerek a kórokozó mikroorganizmusokat is el tudják pusztitani, tehát gyökeresen hatnak: magát a láz okát szüntetik meg. Ezeket a tudományban *etiológiai hőcsökkentőknek* nevezik. Ilyenek a kinin a maláriánál, a szalicilkészítmények az izületi csúznál és sokféle fertőző betegségnél. A régebben szokásos savanyú orvosságoktól, limonádéktól ma már senki sem várja a láz csökkenését, csak a beteg kinzó szomját csillapítják ezek. Ellenben a bőr hideg ledörzsölése, hűvös félfürdők, hideg lepedőzések jól csökkentik a lázas hőmérséket néhány órára és emellett javitják a légzést, a vérkeringést s jó segitői a lázellenes gyógyszerelésnek. Lázellenes szerekkel — a fenti kivételes eseteket leszámitva — nem gyógyítunk, csak a betegség egy kellemetlen, néha életveszélyes tünetét, a lázat szüntetjük meg. L. még *Láz.*

Laze, adók. Szerém vmegye vinkovczei j.-ban, (1910) 867 szerb lak.; u. p. Slakovci, u. t. Novi Jankovci.

Lázellenes szerek, l. *Lázcsökkentő szerek.*

Lázerfü (növ.), l. *Laserpitium.*

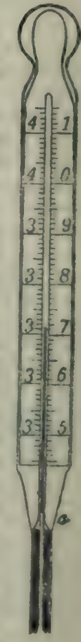
Lázi, kisk. Veszprém vm. zirczi j.-ban, (1910) 1210 magyar lak.; vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Veszprémvarsány.

Laziali, *Monti,* l. *Alban-hegység.*

Lázics, *Lukin Szima,* szerb író, szül. 1863., megh. Riácsban (Horvátország) 1904. Előbb szinész volt, majd újságiró. Kitünt szatirikus költeményeivel, melyeknek tárgyát leginkább a politikai életből meritette. Legismertebb műve e nemben a Divlji čovek (Vad ember, 1901).

Laziszkó, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 270 tót lak.; u. p. Nagypalugya, u. t. Liptószentmiklós.

Lázisztán, a Fekete-tenger mellett, Anatolia ÉK.-i szögletében fekvő vidék, amelynek kisebb, a Khopától északra fekvő része 1878 óta Oroszországhoz tartozik; a tulajdonképeni L. pedig a török birodalom része a Fekete-tenger, az orosz határ és a Kacskar-dagh között 4836 km² területtel és mintegy 150,000 lak. Nagyobbára hegyek takarják, melyek lejtőin pompás legelők, völgyeikben pedig buja növényzet található. Főfolyója a Csoruk, amely itt veszi fel az Oltit és Tertumot. A lakosok túlnyomóan lázok. A török kormányzó székhelye: Khopa.

Lázmérő.

Lazító ekék *(kultivátorok, exstirpátorok),* a föld porhanyítására szolgáló ekeszerű gépek (l. o.).

Lazius *Farkas,* történetiró, szül. Bécsben 1514., megh. u. o. 1565. 1536-ban a császári hadsereggel mint tábori orvos jött Magyarországba, majd 1540. egyetemi tanár lett Bécsben. 1546. kiadta De rebus Viennensibus cimű történelmi művét, mely u. o. németül is megjelent. E munkájával nagyban megnyerte I. Ferdinánd kegyét, ki őt udvari orvosává, tanácsossá, császári hisztoriografussá és lovaggá tette. Magyar szempontból nevezetesebb történelmi művei: De rebus gestis a Ferdinando Romanorum rege in Hungaria, Bohemia et Saxonia; Regni Ungariae archaeologiae libri; Chorographia Pannonica, melynek a Descriptio Transsilvaniae-val együtt eredeti kézirata a bécsi udvari könyvtárban őriztetik; Rerum anno 1556 contra Turcas gestarum brevis descriptio stb. Főműve 1572. jelent meg: De aliquot gentium migrationibus sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initiis et immutationibus libri XII.

Lázmérő olyan hőmérő, mely alkalmas az emberi, illetőleg állati test hőmérsékletének megmérésére és így az esetleges láznak és a láz nagyságának megállapítására. E célra tizedfokos beosztású, kb. 35—45°-os skálával biró maximumhőmérőt használnak, amelyben a higanyoszlop megmarad az elért legnagyobb magasságon (l. az *ábrát).* Ezért a L.-t használat után le kell rázni. L. még *Láz, Hőmérséklet.*

Láz nyelv, l. *Kaukázusi nyelvek.*

Lázok, nép, l. *Láz.*

Lazonpatak, kisk. Szepes vm. szepesváraljai j.-ban, (1910) 90 rutén lak.; u. p. és u. t. Szepesváralja.

Lazony, kisk. Zemplén vmegye nagymihályi járásában, (1910) 775 tót lakossal; u. p. Berettő, u. t. Banócz.

Lazsecsnyikov, *Iván Ivanovics*, orosz regényíró, szül. Kolomnában 1794 szept. 26. (ó-napt. 14), megh. Moszkvában 1869 júl. 8. (ó-naptár jún. 26). Őt tartják az orosz történeti regény megalapítójának Poslédnij Novik (Az utolsó Novik, Szent-Pétervár 1831—1833) című munkájával. Írt több regényt, elbeszélést, verset és drámát. Összes műveit kiadta Polnoje Sobranije sočinenij címen s életrajzát megírta Vengerov (Szt.-Pétervár 1884.).

Lázsiás-tallér, népies neve a koronás talléroknak, melyek II. József, II. Lipót és I. Ferenc korában Bécsben, Körmöczbányán, Milanóban s más pénzverdékben, eredetileg Brabant és Flandria számára verettek s a rendes osztrák talléroknál két grammal voltak súlyosabbak (28—30 g.), tehát értékesebbek is s a különbözetre nézve ázsiójuk volt. Innen nevük az olasz l'agióból.

Lazulit vagy *kékpát* (ásv.), monoklin táblás v. piramisos kristályok. Maga a L.-anyag tulajdonképen színtelen, de csaknem mindig kékre van színezve; karca mindig színtelen; üvegfényű, csak az élein áttetsző. Bázikus vasmagnézium-aluminium-foszfát, képlete $(Mg,Fe)(AlOH)_2(PO_4)_2$. Az agyagpalában vékony teléralakban fordul elő számos helyen: Schadming és Rädelgraben, Werfen, Vorau és Krieglach közelében Ausztriában; kvarcitban: Horsjöberg mellett Svédországban és Georgiában; Minas Geraës tartományban Braziliában a gyémánthomokban. A türkiszt hamisítják L.-tal.

Lazur, áttetsző festék, amelyen a kép alapszínei keresztülütköznek és csak árnyalatukban módosulnak. A L. a finom színhatásnak eszköze, amelynek legkiválóbb mesterei a velenceiek voltak. L. (perzsául) a. m. *lapis lazuli.*

Lázur, község, l. *Irtásfalu.*

Lazurcinege, l. *Cinegefélék.*

Lazurfestékek, vízben oldható, papirosra festve áttetsző s az akvarellfestészetben, valamint rézmetszetek, litografiák, fényképek stb. színezésére használt festékek, amelyek anyagát malátafőzettel, cukorral vagy gummival keverik s elpárologtatásuk foka szerint szilárd pépszerű vagy híg állapotban hozzák forgalomba.

Lazurit (ásv.), szabályos kristályok, még pedig rombdodekaéderek vagy legömbölyödött szemek; szép kék színű, üveges zsírfényű, csak az élein áttetsző. Lényegében kéntartalmú nátrium-aluminium-szilikát, képlete $Na_4(NaS_3.Al)Al_2Si_3O_{12}$, de mindig tartalmazza még a szodalit- és hauynmolekulákat is. A fenti molekula előfordul az *ultramarin*-ban is. A *lapis lazuli* vagy *lazurkő* (képét l. a *Drágakövek cikk színes képmellékletén)* a L.-nak más ásványokkal való elegye, amelyeket a mikroszkóp alatt fel lehet ismerni (diopszid, amfibol, pirit, muszkovit stb.). Lelőhelyei rendesen a mészkőben vannak: Badaksan az Oxus-folyó közelében; a Baikal-tó déli részén; Chile. Előfordul még a Monte Somma (Vezuv) bombáiban és az Albano-hegység piperinojában is. A *lazurkövet* dísztárgyak készítésére és a természetes ultramarin gyártására használják, bár ma inkább a mesterséges ultramarin van forgalomban. Oroszországban *arméniai (örmény-) kő* néven szerepel.

Lazurkék, l. *Ultramarin.*

Lazurkő (ásv.), l. *Lazurit.*

Lazzari (ejtsd: ladzári), 1. *Donato*, olasz építész, másként *Bramante* (l. o.).

2. *L., Sylvio*, német zeneszerző, szül. 1858 jan. 1. Bozenben. César Frank tanítványa. Franciaországban lelkes propagálója volt Wagner Richárdnak. Sok zenekari és kamarazeneművet írt, két operát (Armor, Prága 1898 és L'ensorcelé, Paris 1903) és egy pantomimet (Lulu 1887).

Lazzaroni (ejtsd: ladzaroni), a nápolyi alsóbbrendű, henye nép becsmérlő neve. A szó az evangéliumi szegény Lázár (ol. Lazzaro) elnevezéséből ered. Így nevezik Olaszország egyéb vidékein is a piszkos, mocskos embert, különösen a mocsokban hagyott csecsemőt. A nagyító *-one* képzővel ellátott L. szó tehát a. m. nagyon mocskos, nagyon piszkos. A L. osztály félelmetes nevet szerzett magának a történelemben, midőn Masaniello izgatására (1647) felzendült s midőn ádáz vadsággal védelmezte a Bourbon-dinasztiát (1799, 1820, 1849). V. ö. *Villari* P., Nuovi tormenti e nuovi tormentati (1891).

Lazzerolo (növ.), l. *Mespilus.*

Lazzi (ol., ejtsd: ladzi), a *lazzo* szó többese; a. m. móka, bolondos tréfa, nevettető taglejtés; második jelentésében furcsa eset; a szinpadon: Paprika Jancsi-szerű ötletes mókázás, komédiázás.

lb, a latin *libra* a. m. font (l. o.) szónak rövidítése, különösen Angliában használatos, az angol font (l. *Avoirdupois)* megjelölésére. A régebbi német font jele ℔ volt.

Lbk., állatnevek után *Lieberkühn* Nathaniel (1711—56) német anatómus nevének rövidítése.

l. b. s., latin szövegben: *lectori benevolo salutem*, a. m. üdvözlet a szives olvasónak.

l. c., latin szövegben: *loco citato*, a. m. idézett helyen.

L. C. J., Angliában a. m. *Lord Chief Justice*, a legfelsőbb törvényszék elnöke.

Ldl., latin növénynevek után *Lindley* John (l. o.) nevének rövidítése.

L. d. R., német szövegben: *Leutnant der Reserve*, a. m. tartalékos hadnagy.

L. E. a. m. *livre égyptien*, egyiptomi font (arany; = 24·89 korona).

Lea, Lábánnak idősebb leánya, Jákob első felesége, akit az kevésbbé szeretett fiatalabb feleségénél, Ráchelnél. A biblia a következő törzseket származtatja tőle: Rubent, Simont, Lévit, Judát, Isszakhárt, Zebulont és egy leányt, Dinát. Szolgálójának, Zilpának Jákobtól szintén két fia született: Gád és Áser.

Lea (ejtsd: lí), angol fonalmérték. Gyapotfonalnál a. m. 80 yard (à 91·4) cm.), cérnafonalnál a. m. 300 yard.

Lea (ejtsd: lí), a Themze 75 km. hosszú baloldali mellékfolyója. London mellett az Isle of Dogsnál torkollik.

Lea (ejtsd: li), *Henry Charles*, amerikai történetíró, szül. Philadelphiában 1825 szept. 19. megh. u. o. 1909 okt. 24. Atyja könyvkereskedésében működött, melynek aztán 1865—80-ig vezetője volt. Azután visszavonulván, egyháztörténelmi tanulmányokkal foglalkozott s eredeti kutatásokon alapuló műveket írt. Nevezetesebbek: Historical sketch of sacerdotal celibacy (1907, 3. kiad.); A history of the inquisition of the middle ages (1906, új kiad.); A history of auricular confession and indulgences in the latin Church (1896, 3 köt.); A hist. of the inquisition of Spain (1906—07, 4 köt.).

Leach, latin állatnevek után *Leach* William, a British Museum őrének neve (megh. 1836).

Lead (ejtsd: ledd), város Dél-Dakota északamerikai állam Lawrence countyjában, (1910) 8392 lak. Közelében a Black Hills völgyében aranybányászat és a nagy kristálybarlang (Crystal Cave).

Leadás *(kiszolgáltatás)*, a vasúti árúforgalomban használt kifejezés, jelenti tulajdonképen, hogy a vasút a fuvarozás befejezése után az árút a fuvarlevél szerinti átvevőnek kiszolgáltatja. A vasút az árút mindenkor csakis a fuvarlevélben megnevezett rendeltetési állomáson köteles kiszolgáltatni. Az átvevőnek az árú megérkezése után joga van arra, hogy az árú kiszolgáltatását követelhesse, de csak abban az esetben, ha a fuvarozási szerződésből folyó kötelezettségeinek eleget tesz. A kiszolgáltatást megelőzi az értesítés az oly árúknál, melyeket a vasút nem szállít házhoz. A házhoz szállított árúknál, továbbá a pályaudvaron maradt rendeltetésű oly árúknál, melyeknél a feladó az árú értesítését nem írta elő, az értesítés elmarad. Ha az átvevő a neki értesített árú átvételére nem jelentkezik, terhére fekbért vagy kocsiálláspénzt számít fel a vasút s ha az árút 4 hétnél tovább a vasútnál heverteti, joga van a vasútnak azt nyilvános árverésen eladni. — *L.*, a váltóval kapcsolatban a. m. intézvényezés (l. *Intézvény*).

Leade (ejtsd: líd), *Jane*, az angol filadelfoszszekta alapítója, családi nevén *Ward*, szül. Norfolk grófságban 1623., megh. 1704. Állítólag 19 éves korában Jézus kegyelemlevélben teljes bűnbocsánatot adott L.-nek, ki 1644-ben nőül ment a kegyes életű L. Vilmoshoz. Miután férje (1670) meghalt, s L. «az Istennek örökös szűzétől» egy vizió alkalmával az «aranykönyvet» megkapta, megalapította a filadelfosz-szektát. A szekta, melynek legkiválóbb tagja John Pordage volt, sokat szenvedett Cromwell és az angol klérus üldözései miatt, de Hollandiában és Németországban sok követőre talált. Az 1703-iki hitvallás azonban belső szakadásra vezetett és a szekta szétzüllött. L. naplót írt A fountain of gardens címen (London 1696—1701, 4 köt.) és számos misztikus iratot.

Leader (ang., ejtsd: líder), általában a. m. vezető, vezér; az angol alsóház többbségének vezére; továbbá a politikai lapok első cikke: vezércikk.

Leader (ejtsd: líder), *Benjamin Williams*, angol festő, szül. Worcesterben 1831 márc. 12. A londoni akadémián tanult. Igen szép, hangulatos tájakat fest: Novemberi est eső után, A llugwy-i völgy, Az elöntött országút, Fenyves Surreyben, A worcesteri székesegyház stb.

Leadhillit (ejtsd: leddhillit; ásv.), monoklin táblás kristályok, amelyek a táblalappal párhuzamosan kitűnően hasadnak és többnyire hatszöges külsejűek. Sárgásfehér, szürke, zöld, vagy barna; zsírfényű, de a kitűnő hasadási lapon gyémántos gyöngyházfényű. Víztartalmú ólom-szulfit-karbonát, képlete $PbSO_4 2PbCO_3 Pb(OH)_2$. Rendesen a galenit mállása révén keletkezik; lelőhelyei: Leadhills Skóciában, Matlock Derbyshireban, Malo Calzetto-bánya Szardinia szigetén (ú. n. *Maxit)*, Nercsinszk Szibériában; a Mendip Hills régi ólomsalakjaiban is előfordul.

Leadhills (ejtsd: leddhilsz), falu Lanark skót countyban, (1911) 1002 lak. Ólombányászat.

Leadville (ejtsd: leddvill), Lake county székhelye Colorado északamerikai államban, 3108 m.-nyi magasságban, (1910) 7508 lak., nagy ezüst- és ólombányákkal. Az 1859. alapított város mellett a klórezüsttelepeket 1876. fedezték föl, 1902-ben 75 bányát műveltek és 1878—1901-ig a termelés értéke 275 millió dollár volt.

League (ang., ejtsd: líg), angol és északamerikai útmérték = 3 angol mérföld = 5·562 km. Továbbá a. m. szövetség, liga.

Leakage (ang.), l. *Coulage*.

Leake (ejtsd: lík), *William Martin*, angol archeológus, szül. Londonban 1777 jan. 14., megh. Brightonban 1860 jan. 6. Angol katonai szolgálatba lépett s több diplomáciai küldetésben járt a Levantén; 1823. alezredesi rangban kilépett a hadseregből és tanulmányainak élt. Főművei: Travels in the Morea (London 1830); Topography of Athens (u. o. 1821, 2. kiad. 1841); A tour in Asia Minor (u. o. 1824); Travels in Northern Greece (Cambridge 1835—41); Numismata Hellenica (Cambridge 1854—59).

Leállás, turfkifejezés, ellenkezője az állóképességnek. Ha a versenyló nem alkalmas hosszú távolság befutására, v. versenyközben idő nek előtte kifulad, azt mondják, hogy leállott.

Leamington (ejtsd: lemmingtn) vagy *Royal L. Spa*, város és fürdő Warwick angol countyban, (1911) 26,717 lak., só- és vastartalmú ásványvízforrásokkal s igen szép környékkel.

Leander, l. *Hero*.

Leander (növ.), l. *Nerium*.

Leander, *Richard*, álnév, l. *Volkmann*.

Leander-pajzstetű, l. *Pajzstetvek*.

Leander-torony, l. *Kiz-Kalesszi*.

Leane, *Lough* (ejtsd: loh lín), a *Killarney* (l. o.) ir tavak egyike.

Leányági javak, l. *Fiági és leányági javak*.

Leányegyház, l. *Fiókegyház*.

Leányfalu, Pócsmegyerhez tartozó telep Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye pomázi j.-ban, a szentendrei Dunaág mellett, (1910) 502 magyar lak.; a főváros egyik kedvelt és látogatott nyaralóhelye, mely az újabb időben nagy lendületet vett; van gőzhajóállomása. L. a hegyek aljában csinos vidéken fekszik.

Leánygimnázium, l. *Leányiskolák*.

Leányhal, a leánykoncér (l. *Koncér)* népies neve.

Leányiskolák. A kereszténység terjedésével kapcsolatban keletkezett apáca-zárdákban találjuk első nyomait a leányok külön oktatásá-

nak. A fejlődés folyamán a L. lassanként differenciálódtak, részben állami szervezés alá is kerültek s ma a különféle L. minden művelt országban fontos részét teszik a közoktatásügyi szervezetnek.

Régebben nálunk is a külföldhöz hasonlóan az elemi iskolainál magasabb nőneveléssel női szerzetek és más vállalkozók által fentartott nőnevelő intézetek foglalkoztak. Az 1868-iki népoktatási törvény szervezte a nők képzését is az elemi népiskolák fölé állított polgári leányiskolákkal. Ezenfelül pedig a nők — szakirányú továbbművelésük céljából — a tanítónőképző-intézetekbe léphetnek be. A polgári L. és tanítónőképzők mellett mindazonáltal szükségét érezte a társadalom egy köre oly leányiskoláknak, melyek a fiúk középiskoláival párhuzamosan nyujtandó női műveltséget karolják fel.

Ily alapon állította fel Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875. az első állami felsőbb leányiskolát Budapesten, melynek sikerén felbuzdulva, később hitfelekezeti és községi iskolafentartók is létesítettek hasonló iskolákat, részben polgári L.-ból átalakítva.

Az 1875. évi első állami felsőbb leányiskolát az elemi népiskola hat osztálya fölé szervezték négy évfolyammal, amelyeket a kétévi továbbképző-tanfolyam egészitett ki. A felsőbb L.-nak ez a rendszere nehezen volt beilleszthető a fennálló közoktatási szervezetbe és 1883. módosították is olyformán, hogy ezentúl az elemi népiskola negyedik osztályából vétettek fel a növendékek s a felsőbb leányiskola tanfolyama egységesen hat évfolyamra terjedt. E szervezet 1885. másodszor, 1887. harmadszor került revizió alá, míg 1901. a felsőbb L. negyedszer kaptak új tantervet, mely ma is érvényben van.

Magyarországon 1895. az akkori kultuszminiszter, *Wlassics* Gyula a nők számára megnyitotta a tudomány-egyetemet, hogy a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészi pályákra mehessenek, bizonyos korlátozással. Evégből a budapesti állami felsőbb leányiskolánál az 1897/8. tanévben gimnáziális irányú tanfolyamot létesített oly módon, hogy azok, akik főiskolai tanulmányokra készültek, az V. osztálytól kezdve négy éven át megfelelő külön tanításban részesültek. A nőknek kezdetben ideiglenes gimnáziumi tanfolyama 1905. végleges tantervet kapott s a budapesti állami felsőbb leányiskola eddigi neve mellé a leánygimnázium elnevezést is nyerte. Azóta több leánygimnázium is létesült.

Leánykereskedés, azok a bűnös üzelmek, amelyekkel a leányokat a prostitució útjára terelik, bordélyok számára, főkép külföldre megkerítik, díjért a prostitució céljára közvetitik. Magyarország a L.-nek egyik főpiaca volt, a «hungara» különösen a Levante és a kikötővárosok bordélyaiban, Oroszország mulatóiban fogalommá vált. Társadalmi úton régóta sürgetik a L. elnyomását, az ú. n. *fehér rabszolgaság* megszüntetését s ez irányban a nemzetközi társadalom sürgető szava kongresszusokon is megnyilvánult (legutóbb az 1913. Londonban megtartott V. kongresszuson). Párisban 1910 máj. 4. egyezmény létesült 14 állam között, amelyben kötelezettséget vállaltak, hogy törvényhozásilag gondoskodnak a L.-nek bűncselekményként büntetéséről, erre vonatkozó törvényeiket egymással kölcsönösen közlik, a bűncselekmény elkövetőit egymásnak kölcsönösen kiadják, a L.-re vonatkozó büntető lapokat kölcsönösen közlik, ha a tényálladék egyes elemei különböző országokban valósultak meg. Az egyezmény nálunk az 1912. LXII. t.-cikkbe lett becikkelyezve. Az 1912. XLIX. t.-c. pedig becikkelyezte a Párisban 1904 máj. 18. kelt nemzetközi megállapodást, amelyben a szerződő kormányok kötelezték magukat, hogy olyan hatóságot állítanak föl, amely a L.-re vonatkozó minden értesítést központosítson; hogy felügyeletet fognak gyakorolni, hogy a leánykereskedők különösen a pályaudvarokon, kikötőkben, utazás közben kinyomoztassanak; az üzelmek tetteseinek v. áldozatainak megérkezését a rendeltetési hely hatóságánál jelzik; a külföldi nőkről, akik magukat a kéjelgésre adják, kinyomozzák, ki birta rá őket hazájuk elhagyására; az üzelmek áldozatait, amennyire lehet, rábízzák ideiglenesen, esetleges hazaszállíttatásuk céljából nyilvános v. magános jótékonysági intézetek v. kellő garanciát nyujtó magánegyének gondjaira, a hazaszállítást és átszállítást megkönnyitik. *Hazánkban* a Btk. novellájának a kerítést szigorúan büntető rendelkezéseitől várható javulás. Társadalmi úton a L. ellen a *Magyar egyesület a leánykereskedés ellen* működik (Budapest, IV. Szarka-u. 4. Elnökei: *Prohászka* Ottokár és gróf *Tisza* István. Ügyv. alelnök: dr. *Giesswein* Sándor).

Leánykérő, 1. az a személy, ki a házasulandó férfi számára valamely leányt megkér. — 2. Az a szertartás, mellyel a leányt házasságra kérik.

Leánykígyó (állat), l. *Elapidae*.

Leánykoncér, hal, l. *Koncér*.

Leányköröcsin (növ.), az *Anemone nigricans*, l. *Anemone*.

Leányliliom (növ.), l. *Iris*.

Leánymagcsillag (növ.), lásd *Fonalas magosztódás*.

Leánymaggomoly, l. *Fonalas magosztódás*.

Leánynegyed (lat. *quarta, quartalitium*), adományi és csupán a fiágbeli utódoknak szóló nemesi javakból a leányágnak járó örökség. A L. a jószágon fekvő teher volt s azért csak egyszer adatott ki; illette a leányágat általában s a leányok azt abban a sorban követelhették, amint az első szerzőhöz ág és íz szerint közelebb állottak. Ha több leány volt a jogosult, mindegyik a maga illetőségét külön is követelhette. A L.-et v. természetben, v. pénzben lehetett kiadni. Természetben az azzal terhelt jószág negyedrészének kihasítása által. A XIV. sz. óta ez csak kivételkép történt. Az 1861. tartott Orgb. Ért. kimondotta, hogy a L. mint a fiágiság kifolyása az ősiség eltörléséről szóló 1848. XV. t.-c. szellemében megszüntnek tekintendő. Az 1852. ősiségi nyiltparancs és az osztr. polg. tkv hatályba lépte napjától kezdve a L.-et kereső pert (ad excissionem quartalitii) többé meg nem indíthatónak jelentette ki.

Leánynéző, 1. az a személy, ki a leányos házhoz megy, hogy a maga v. más számára ajánlott leányt megnézze s mind testi, mind más tulajdonságairól tájékozást szerezzen. Ha tetszik a

leány, a nézőből *kérő* lesz. — 2. Az az eljárás vagy cselekvés, ha valaki leányt nézni megy.

Leányotthonok, oly intézetek,melyekben egyedülálló, többnyire önálló keresettel biró nők élnek. A legényotthonoknak (l. o.) megfelelő L. berendezése idáig igen csekély sikerrel járt. A nők elkerülték a higienikus szempontból megfelelő és olcsó L.-at, melyeknek ridegségét megszokni nem tudták. A középosztályhoz tartozó önálló keresetű nők otthonai már több sikert mutatnak. Ilyen pl. Budapesten a Tanítónők Otthona.

Leányrablás, l. *Nőrablás.*

Leánysejt (növ.), az anyasejt (l. o.) osztódásából keletkező új sejt neve.

Leányszöktetés. E vétség törvényes fogalmát a Btk. 320. §-a írja le: elköveti a L.-t, aki életkorának 14. évét még túl nem haladott leányt annak beleegyezésével szülőjének, gondnokának v. felügyelőjének felügyelete alól azok akarata ellenére elvisz v. letartóztat. A büntetés 5 évig terjedhető fogház (Btk. 320. §, 1. bek.), de ha a cselekményt koldulás, nyerészkedés céljából v. más erkölcstelen célból követték el, a büntetés 5—10 évi fegyház (Btk. 320. §, 2. bek.), súlyos testi sértés, erőszakos nemi közösülés vagy megfertőztetés esetében pedig 10—15 évi fegyház. Mellékbüntetésül hivatalvesztés állapitandó meg (Btk. 326. §). Az eljárás sz bály szerint csak a sértett fél inditványára indítható meg, de súlyos testi sértés v. halálos eredmény okozása esetében hivatalból kell azt megindítani (Btk. 322. §).

Leánytorony, l. *Kiz-Kalesszi.*

Leányvár, kisk. Esztergom vm. esztergomi j.-ban, (1910) 866 német és magyar lak., vasúti állomás távíróhivatallal: Leányvár-Csév; u. p. Dorog.

Leányvásár. Különösen olyan vidéken, ahol a népesség szétszórva lakik és ritkán érintkezik egymással, bizonyos alkalommal, vásárkor vagy búcsukor nagy számmal gyülnek össze a környékbeliek. A felnőtt, eladó leányok néhol egész ingó hozományukkal jelennek meg és ezt magukkal együtt úgyszólván szemlére teszik a legények számára, kik ilyenkor mintegy tömeges leánynézőt tartanak, melyből gyors megegyezés után gyakran leánykérés s ott a helyszinén eljegyzés is lesz, amit régebben néha nyomban követett a lakodalom is. Nemrég még hires volt a *gainai* (Hunyad vm.) L., hová júl. 13-án (a görög naptár szerint Péter-Pál napja) szokott összejönni az Aranyos mellékéről, Biharból, sőt Arad vmegyéből az oláh hegyi nép. A szokásnak nyomai hazánkban szerte ismeretesek. Legépebben fenmaradtak Baranyában a pécsmelléki sokácok között.

Leányvédelem, mindaz a közigazgatási vagy magánjótékonysági tevékenység, amelynek az a célja, hogy az önálló kenyérkereső pályára utalt leányokat az önálló életmódukkal kapcsolatos veszélyek ellen megóvja. Ide tartozik a leánykereskedés (l. o.) elnyomása, a pályaudvari missziók, amelyek a nagy városokba kiséret nélkül érkező leányokat fogadják és elszállásolásukról, elhelyezésükről gondoskodnak, a leányotthonok s az ezeket fentartó jótékony egyesületek stb.

Leapadás, l. *Dekreszcencia.*

Lear (ang., ejtsd: lír), mitikus király Britanniában, Shakespeare ilynevű tragédiájának főalakja. V. ö. *Perrett*, The Story of King L. from Geoffrey of Monmouth to Shakespeare (Berlin 1904).

Least (ang.), l. *Last, not least.*

Leatherhead (ejtsd: lédherhedd), város Surrey angol countyban, (1910) 5491 lak. Téglaégetés, cserépgyártás.

Leather-stocking (ang.), l. *Bőrharisnya.*

Leavenworth (ejtsd: levvenvorth), székhelye L. countynak Kansas északamerikai államban, a Missouri mellett, (1910) 19,363 lak., nagy faipar, gépgyártás; Kansas állam katonai fegyházával.

Leb, így nevezték némelyek azt a rendkívül finom és rugalmas *étert* (l. o.), melyet a fizika némely része feltételez. *Lebkő* a. m. meteor.

Leba, 135 km. hosszú folyó Nyugat-Poroszországban; ered 166 m. magasban a Karthausi-fensíkon, a 80 km² területű L.-tóba ömlik.

Lebadeia, ókori város Beóciában, l. *Livadia*, 1.

Lebanon (ejtsd: lebbenon), székhelye Pennsylvania északamerikai állam L. countyjának, a Swatara mellett, (1910) 19,240 lak., vasművekkel és gépgyártással. 8 km.-nyire van a Cornwall Ore Banks, 3 csaknem tiszta vasból álló domb.

Le Bargy (ejtsd: lö barzsi), *Charles Gustave Auguste*, francia szinész, szül. La Chapelleben 1858. Pályáját a Théâtre Francaisnál kezdte 1880., ahol a hősszerelmes szerepkörét tölti be s a legkiválóbb francia szinészek egyike. 1896 óta a Conservatoire-on a szavalás tanára. Főbb szerepei: Hernani, Fabrice (Kalandornő), Cyrano stb.

Le Barillier (ejtsd: lö barijé), *Berthe Corinne*, francia írónő, l. *Bertheroy.*

Le Barrois (ejtsd: lö barroá), francia vidék, l. *Bar.*

Le Bas, álnév, l. *Béchamel.*

Lebaudy (ejtsd lőbodi), 1. *Jacques*, egy cukorgyáraiból meggazdagodott francia család sarjadéka. 1903-ban hajót bérelt és néhány matrózzal Afrika Ny.-i partján a Bojador-foktól K.-re elterülő vidéken, a Szahara szélén egy kis területet megszállott. Azután felvette az «*I. Jakab, a Szahara császárja*» címet. Ámde egy benszülött törzs csakhamar elűzte és egész vállalkozása nevetség tárgya lett.

2. *L., Paul*, francia nagyiparos, politikus és léghajós, szül. 1858. Enghienben. Atyjától örökölte ipari telepeit s 1893. képviselővé választották. Nagy vagyona egy részét a léghajózás problémájának kutatására szentelte. Testvére, *L. Pierre*, vele együtt dolgozott e téren. 1902-ben a Le Jaune nevű félmerev rendszerű mótoros léghajót építették, amely Moisson és Nantes között oda-vissza (37 km.) 1 ó. 1 p. 16 mp. alatt tette meg az utat, olyan eredményt mutatva fel, aminőt előtte semmiféle más légi járóművel el nem értek. Ezt a mótoros léghajót 1904. a L. testvérek nagyobb méretekben újból megépítették s Patrie néven ez volt azután a francia hadvezetőség első hadi légjáróműve.

Lebbeke, belga község Kelet-Flandria tartomány Termonde kerületében, (1910) 9007 lak. Jelentős csipke- és vászonszövéssel.

Lebbeus, l. *Judás*, 3.

Lebed, l. *Előd.*

Lebedia, a Fekete-tengertől É.-ra, magában foglalta a doni kozákok földjének D.-i részét, a mai jekaterinoszlavi kormányzóságnak a Dnyepr baloldalán fekvő területét, Harkovot, Poltavát s talán

a voronezsi és kurszki kormányzóság némely vidékét. A IX. sz. közepén magyarok laktak a természettől elég jól határolt síkságon. A X. sz.-beli Ibn Roszteh ekként írja le L. népét s földjét: «A magyarok uralmuk alatt tartják a *szlávokat mind*; terhes adókat vetnek rájok s úgy bánnak velük, mint *hadi foglyokkal*. A magyarok *tűzimádó hitüek*. A szlávokkal harcolva s tőlük foglyokat ejtve, e foglyokat a tengerparthoz viszik, a *Rum*-föld egyik révéhez, melyet *Karchnak* hínak. Mondják, hogy egykor a kazárok, félve a magyar és más szomszéd népektől, magukat elárkolták. Mikor a magyarok Karchba megérkeznek, a görögök eléjük jönnek. A magyarok *vásárt* tartanak velük, *eladják foglyaikat* s ezek fejében görög készítményeket, tarka gyapjuszönyegeket s más egyéb görög tárgyakat kapnak. A L.-i magyarok török származásuak. Vezérüket *kendé*-nek híják, ami hivatalnév. A kende 20,000 *lovas* élén kel csatára. Parancsainak minden magyar hódol, akár az ellenség ellen kell nyomulni, akár azt visszaverni. *Sátrakban* élnek, egyik helyről a másikra *költöznek*, tápláló füveket s alkalmas legelőket keresve. Földjük terjedelmes; egyik végén a *Rum*(Fekete)-tengerig hat, melybe két folyó ömlik; ezek közül az egyik nagyobb a Dzsihunnál (Amu-Darjánál); e két folyó közt van a magyarok szállása. A téli idő beálltával kiki a hozzá közelebb eső folyóhoz költözködik s ott marad a tél tartama alatt, *halászattal* foglalkozva ... A magyar föld erdőben és vizekben, valamint nedves talajban gazdag. Ugyanott sok szántóföld is van.» — L.-ból 862 óta gyakran kalandoztak a magyarok Nyugat-Európa felé. Konstantinos Porphyrogennetos szerint vezérük, Lebed, egy előkelő kazár leányt vett feleségül; de a kazár szövetség nem menthette meg a magyarokat a besenyőktől, kik elől — 888 táján — egyik részük Persis felé költözött vissza, a másik pedig Kijevnél átkelve a Dnyepren, Etelköz felé vonult. (L. *Magyarország története*).

Irodalom. Konstant. Porphyr., De adm. imp. 38. fej.; Abu Ali Ahmed ben Omar Ibn-Dasta tudósításai IV. fejezetének szó szerint való fordítása Gyoroki Edelspacher Antaltól. Századok 1871. 466—67. old.; u. a., Ibn Dastah. u. o. 1877, 697—703. és 789—794. old.; Vámbéry, A magyarok eredete, 104—7. old.; Hunfalvy Pál, Földrajzi Közlemények, 1888, 134—35; Kuun Géza, Relationes, I. 115—136; Botka, A magyarok útjáról az Uraltól L.-ba, Századok 1884; u. a., Millenarium, u. o. 1878 és 1881; Pauler, L., Etelköz, Millenarium, u. o. 1880; Marczali, A milleniumi történelemben, I. 15—22; Marki, Földr. Közl. 1897, 22—34.

Lebedin, az ugyanily nevű járás székhelye Harkov orosz kormányzóságban, az Olkhana partján, (1907) 14,301 lak., cukorgyártással.

Lebedjan, az ugyanily nevü járás székhelye Tambov orosz kormányzóságban, a Don jobbpartján, (1907) 12,774 lak., nagy gabona-, állat-, bőr- és szőrmevásárokkal.

Lebedos, ókori ión város Lidiában, Kolofontól Ny.-ra a tengerparton; ma *Xingi*.

Lebegések (ném. *Schwebungen*, franc. *battements*) keletkeznek, ha két csaknem ugyanolyan magasságú hang intenzitásában szabályos időközökben ismétlődő ingadozásokat észlelünk. Ha a zongora egy és ugyanazon kalapácsa fölötti húrpárok egyikét kissé mélyebbre hangolom, úgy, hogy a két húr között pl. másodpercenként 2 rezgésszám különbség van, akkor a két hang intenzitásának maximuma eltolódik; ezt az eltolódást elég feltünő lökések alakjában érezzük meg. Ha e lökéseknek, L.-nek száma ugyanakkora, mint a még hallható legmélyebb hangok egyikének rezgésszáma (körülbelül 26—30 mp.-ként), akkor a L. morajjá, zizegéssé alakulnak át, de a zörej között felbukkan a két hang együttes *kombinációs hangja* (l. o.). A kromatikus sorral rendelkező húros hangszerek hangolásán k (zongora, hárfa, cimbalom, citera) tisztaságát csakis a L.-kel ellenőrizhetjük.

Lebegő adósság *(függő adósság)*, l. *Államadósság*.

Lebegőfa, már Guts-Muths által is használt tornaszernek a neve. A L. a tornázók ügyességéhez mérten 40—75 cm. magasságú cölöpökre hosszában fektetett, hengeres v. négyszögletesre faragott gerenda. A L. különösen fontos gyermekek és nők tornáztatásánál azért, mert az izomerőnek csekély, alig észrevehető igénybevétele mellett is ügyessé és bátorrá teszi a tornászt.

Lebegő határ (bány.), a bányatelek mélységét korlátoló szintes sík.

Lebegő kereszt, l. *Kereszt*.

Lebegő kő a. m. meteorit (l. o.).

Lebegő legyek *(Syrphidae,* állat), fajokban gazdag, az egész világon elterjedt s csupán nálunk közel 300 tagot számláló légy-család. Nagyon sok közülök *(Eristalis)* a megtévesztésig méh- vagy darázsfélékre emlékeztet, amelyektől, minthogy második szárnypárjuk hiányzik, könynyen megkülönböztethetők. Jellemző, hogy vércsék v. héjják módjára sokáig képesek a levegőben egy helyben megállni, a mi nevükben is kifejezést nyer. Lárváik zöldesek v. barnásak s levéltetveket pusztítanak, ezért hasznosak. Legismertebb fajai a *Syrphus festivus* L., a *Volucella pellucens* L. és az *Eristalis tenax*, melynek farokszerű lélegzőnyulvánnyal biró, hengeres testű lárvája félreeső helyek mocskos levében s hasonló helyeken él. Fajokban leggazdagabbak a köv. hazai nemek: *Melithreptus*, *Syrphus*, *Chilosia*, *Volucella*, *Eristalis*, *Helophilus*, *Merodon*, *Eumerus*, *Chryzosoxum*, *Pipiza* stb.

Lebegő makrélák (állat), l. *Félmakrélák*.

Lebel (ejtsd: löbel), *Nicolas*, francia katonatiszt, szül. Angersben 1835 aug. 18., megh. Vitrében 1891 jún. 6. Harcolt az 1870—71-iki porosz-francia háborúban, mely alatt sokáig internálva volt Németországban. Már 1876. tanulmányozni kezdte a lövőfegyvereket; 1883. a châlonsi lövőiskola igazgatója lett. 1886-ban az általa szerkesztett és róla elnevezett kis kaliberű lövőfegyverrel (fusil L.) szerelték fel a francia gyalogságot.

Lebélyegzés, az értékpapirnak bélyegjelzéssel való ellátása, mely arra szolgál, hogy egy bizonyos ténykörülmény igazoltassék. Igy ha a részvénynek nincsenek szelvényei, L.-sel konstatálják az osztalék kifizetését. L.-sel jelzik, hogy a részvény névértéke veszteségekből eredő leírás folytán leszállíttatott (ezért a L.-t többnyire abban az értelemben használják mint az alaptőke leszállítását) v. tőkeemelések esetében az elővételi jog gyakorlását. Végül L.-sel jelzik, hogy valamely külföldi sorsjegy v. kötvény forgalomképes.

Lébény (Leiden), nagyk. Moson vm. magyaróvári j.-ban, (1910) 3199 magyar és német lak., vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, telefonállomással. — *Apátságát* Szt. Jakab tiszteletére s a bencések részére a Héderváry-nemzetség tagjai alapították. Román stilusú egyháza hazánk legszebb és legjellegzetesebb műemlékei közé tartozik. Az apátságot Wetzeszlaveci Boldizsár deák a mohácsi veszedelem után elfoglalta, de 1539. visszaadni kényszerült. A barátok azonban elszéledtek s az apátságot 1638. a jezsuiták kapták, kik az egyházat is megújították. Utoljára 1862—64. és 1887. restaurálták a templomot, mely a jezsuita-rend eltörlése óta egyúttal plébániai egyház.

Lebenye, *lebernyeg* v. *pötyögő* (kendő), a marhánál a nyak alsó éléről leereszkedő bőrkettőzet.

Lébényi apátság, l. *Lébény*.

Lebern, svájci közig. kerület Solothurn kantonban, (1910) 18,179 lak. Székhelye Grenchen.

Lebert, 1. *Hermann,* német patológus és sebész, szül. Boroszlóban 1813 jún. 9., megh. Bexben 1878 aug. 1. 1853-ban a zürichi, 1859. a boroszlói klinika tanára lett. L. leginkább a természettudományok vívmányait akarta az orvostudományokban értékesíteni. Művei: Physiologie pathologique (2 köt., Paris 1845); Traité d'anatomie pathologique générale et spéciale (2 kötet, u. o. 1852—64); Handbuch der praktischen Medicin (2 kötet, Tübingen, 4. kiad. 1871); Handbuch der allgemeinen Pathologie und Therapie (u. o., 2. kiad. 1876); Traité pratique des maladies scrofuleuses et tuberculeuses etc. (Paris 1849, német. Stuttgart 1851); Klinik der Brustkrankheiten (2 kötet, Tübingen 1874); Die Krankheiten des Magens (u. o. 1878) stb.

2. *L. (Levy), Siegmund,* német zongorapedagógus, szül. Ludwigsburgban 1822 dec. 12., megh. Stuttgartban 1884 dec. 8. Stark Ludwiggal együtt írta Grosse theoretisch-praktische Musikschule c. négykötetes zongoraiskoláját (1907. átdolgozta Sauer), amely sokáig irányadó volt a zongoratanításban. Számos pedagógiai műve maradt fenn.

Lebid *b. Rebi'a,* arab költő a Mohammed fellépését közvetlenül megelőző időben; az iszlám keletkezését megélte és az új vallás buzgó híve lett. Kufában körülbelül 85 éves korában, 660—662 körül halt meg. Leghíresebb költeménye a Mo'allakát (l. o.) sorában foglal helyet; külön kiadása De Sacytól (a Calila et Dimna, Paris 1816, függelékében), Billbergtől (Lund 1826), Peipertől (Breslau 1828), legújabban magyarázta Nöldeke (Wien 1900). A neki tulajdonított divánt részben Júszuf Dija al-dín al-Khálidí (u. o. 1880), másik részben Huber Antal (Leiden 1887) és Brockelmann Károly (u. o. 1891) tették közzé, az utóbbiak német fordítással. V. ö. *Sloane,* The poet L., his life, time and fragmentary writings (Leipzig 1877); *Kremer,* Über die Gedichte d. L. (Wien 1881); *Goldziher,* A pogány arabok költészetének hagyománya (Budapest 1893).

Lebiedzki, *Eduard,* osztrák festő, szül. Bodenbachban 1862 márc. 9. Griepenkerlnél tanult a bécsi akadémián. Nevezetesebb képei: Attila halála; Sakuntala; Sámson és Delila; Idill (a prágai képtárban) stb. A falfestés terén is sikerrel működik.

Le Blanc (ejtsd: lőblañ), *Max,* német kémikus, szül. Bartenben (Kelet-Poroszország) 1865 máj. 26. 1896-ban a höchsti festékgyár elektrokémiai osztályának vezetője lett, 1901. egyetemi tanár s a karlsruhei technikai főiskolában a fizikai kémiai intézet igazgatója s 1906. Ostwald utóda lett Lipcsében. Nevezetesebb művei: Lehrbuch der Elektrochemie (Leipzig 1896, 5. kiadás 1911); Die Darstellung des Chroms und seiner Verbindungen mit Hilfe des elektrischen Stroms (Halle 1902).

Leblanc (ejtsd: lőblañ), *Nicolas,* francia nagyiparos, a szódagyártás megalapítója, szül. Yvoy le Prében 1742 dec. 6., öngyilkos lett a st. denisi szegényekházában 1806 elején. Orvosnak készült s 1780. az orléansi herceg sebésze lett. L. a kémiával foglalkozott s midőn (1783) a francia kormány a szóda olcsó előállítására jutalmat tűzött ki, L. a glaubersónak szénsavas mésszel való izzításával oldta meg a kérdést s 1789. föllépett találmányával. Az orléansi herceg 200,000 frankot bocsátott L. rendelkezésére, ki (1791) Dizé és Schée társaságában megnyitotta gyárát St. Denis mellett. A gyárat azonban, mely naponként 200—300 kg. szódát termelt, az orléansi herceg lefejeztetése után konfiskálták, L. pedig a jóléti bizottság felszólítására nyilvánosságra hozta a szódagyártás titkát. Midőn jutalmul ezért (1801) a konfiskált gyárat visszakapta, tőke hiányában nem tudta azt megnyitni és nagy nyomorba sülyedt, végre elkeseredésében öngyilkossá lett. Főbb művei: Mémoires sur la fabric tion du sel ammoniac et de la soude (Paris 1798); De la cristallotechnic (u. o. 1802).

Leblond (ejtsd: lőbloñ), *Marius* és *Ary,* francia író testvérpár, akik közül az első Párisban szül. 1877., a második pedig St. Pierreben (Réunion-sziget) 1880. Különösebb sikert a gyarmatok életét rajzoló elbeszéléseikkel és regényeikkel értek el. Ilyenek: Le zézère (1903); La sarabande (1904); L'Oued (1907) stb.

Leboeuf (ejtsd: lőbőf), *Edmond,* francia marsal, szül. Párisban 1809 dec. 6., megh. Moncelban (Orne) 1888 jún. 7. Részt vett a krimi háborúban, kitüntette magát az Alma melletti ütközetben és Szebasztopol ostromában. Tevékeny részt vett az 1859-iki olasz hadjáratban s ekkor nagy mértékben megnyerte III. Napoleon bizalmát. 1869-ben hadügyminiszter lett. Midőn a német háború elkerülhetetlennek látszott, L. is azok között volt, akik azt hitették el a császárral, hogy a hadsereg teljesen csatakész. A császár feltétlenül megbízott benne és 1870 márc. 24-én marsallá s a háború kitörésekor a vezérkar főnökévé nevezte ki. Azonban a francia hadsereg készületlenségénél és számos szervezeti hibájánál fogva L. támadóterve kivihetetlennek bizonyult, ami a hadjárat sikerét mindjárt kezdetben kétségessé tette. Az aug. 6-iki nagy vereségek után a közvélemény L.-t képtelennek nyilvánította súlyos feladatának megoldására, minek következtében L. aug. 12-én megvált a hadügyminiszteri tárcától s vezérkari főnöki tisztétől s ezek helyett átvette Bazainetől a III. hadtest parancsnokságát. L. kiváló részt vett a Vionville, Gravelotte és Noisseville mellett vívott ütközetekben, melyekben hasztalan kereste a ha-

lált. 1870 okt. 29. Metzben német fogságba került. A béke megkötése után Hágába költözött, ahonnan azonban 1871 végével visszatért Franciaországba. A vizsgáló bizottság elé állíttatván, beismerte végzetes tévedéseit, melyekért senkit sem tett felelőssé. A felmentő ítélet kihirdetése után végképen visszavonult a nyilvános élettől.

Lebombo-hegység, a délafrikai magasföldnek a Delagoa-öböltől Ny.-ra levő egyik lépcsője brit Transvaal kolóniában, magassága átlag 500 m.

Lebon (ejtsd: löbón), *André,* francia politikus és író, szül. Dieppeben 1859 aug. 26. Mint az Académie des sciences politiques tanára több figyelemreméltó alkotmánytörténeti művet írt (Etude sur la législation électorale de l'empire d'Allemagne, 1879; Étude sur l'Allemagne politique, 1890). 1893-ban beválasztották a képviselőházba s 1895 jan. *Ribot* kabinetjében kereskedelmi miniszter lett. 1896—98-ig gyarmatügyi miniszter volt s e minőségében beutazta a nyugatafrikai francia gyarmatokat. Tapasztalatait közzétette La politique de la France en Afrique de 1896 à 1898 c. művében (1901).

Le Bon (ejtsd: löbón), *Gustave,* francia orvos és szociológus, szül. Nogent le Rotrouban 1841. 1870-ben mint orvos egyik katonai kórház vezetője volt Párisban. 1884-ben a buddhista emlékek tanulmányozására Indiába ment. Számos értékes fizikai és kémiai munkát írt, melyekben főképen fénytüneményekkel és a kémiai értékek változásával foglalkozik. Jelentékenyek még szociológiai művei. Főbb munkái: Traité de la mort apparente et des inhumations prématurées (1866); Physiologie de la génération de l'homme et des principaux êtres vivants (1868); L'Homme et les Sociétés, leurs origines et leurs histoire (1880); Les Civilisations de l'Inde (1887); Les Premières Civilisations (1888—89); L'équitation actuelle et ses principes (1892); Les Lois psychologiques de l'évolution des peuples (1892); La Psychologie des foules (1895, magyarra ford. *Balla* Antal: A tömegek lélektana, Budapest 1913); La Psychologie du socialisme (1898).

Lebonyolítás, valamely ügylet teljes keresztülvitele, befejezése és elszámolása. Különösen közös számlára kötött ügyletnél kell a feleknek arra nézve megállapodniok, hogy ki fogja a L.-t elvégezni. Szindikátusoknál és konzorciumoknál a L.-t az ú. n. vezető intézet végzi. A lebonyolító féllel szemben a többi résztvevőket részesedő v. participáló feleknek nevezik. A L.-ért a résztvevő felek jutalékban részesítik a lebonyolító tagot és ezt a jutalékot *lebonyolító jutalék*-nak nevezik.

Leborne (ejtsd: löborn), *Fernand,* francia zeneszerző, szül. 1862 márc. 10. Belgiumban. Franck César, Saint-Saëns, Massenet voltak a mesterei. 1901-ben megnyerte a Prix Chartiert. Irt zenekari és kamarazeneművet. Operái: Daphnis et Chloé (pásztorjáték 1885); Hedde (1898); Mudazza (1899); Les Girondins (1905); La Catalane (1907).

Leboulangé (ejtsd: löbulanzsé), *Paul Émile,* belga tüzértiszt, szül. Mesnil-Égliseben 1832 márc. 11., megh. Ostendében 1901 máj. 30. Nevét a ballisztika terén tett fölfedezései (különösen a kronográf) és akusztikai távolságmérője tették ismeretessé. Idevágó iratai: Description et emploi du chronographe L. (Bruxelles 1869); Télémètre de combat (u. o. 1874); Description, maniement et usages des télémètres de L. (u. o. 1877); Détermination des vitesses vélocipédiques. Velographes (1894).

Lebourg (ejtsd: löbúr), *Albert,* francia festő, szül. Monfort-sur-Risleben 1849. Impresszionista modorú tájképeket fest: Hó Auvergneben; A párisi Notre-Dame; Rouen látképe stb. Művei láthatók a havrei, evreuxi képtárakban és a párisi Luxembourg-muzeumban.

Le Bourget, l. *Bourget.*

Lebowicz vagy *Lejbowicz,* zsidó kalandor, l. *Frank,* 7.

Le Breton, *Lillie,* l. *Langtry.*

Lebrija, város Sevilla spanyol tartomány Utrera kerületében, Las Marismas mocsaras lapály DK.-i szélén, (1910) 11,139 lak., bor- és olajkereskedelemmel. L. a római *Nabrissa.*

Lebrun (ejtsd: löbrőn), 1. *Alfred, Hennequin* Alfred (l. o.) írói álneve.

2. *L., Charles,* francia festő, szül. Párisban 1619 febr. 24., megh. 1690 febr. 12. Vouet Simonnak volt tanítványa, 1642—46-ig Rómában tartózkodott és Poussin személyes befolyása alá került. Nagy hatással voltak reá a korabeli olasz művészek, főleg Pietro da Cortona művei. Hazatérése után nagy része volt a szobrászati és festészeti akadémia alapításában (1648). Ennek 1683. igazgatója lett. Mint 1662 óta a «király első festője» és 1663 óta a Colbert által alapított Manufacture royale des meubles de la Couronne vezetője döntő, sőt diktátori befolyást gyakorolt XIV. Lajos korának nemcsak festészetére, hanem díszítő és iparművészetére is. Ő maga nagy festményeken kívül az építészet, szobrászat és festészet eszközeit egyesítő, pompás dekorációkat hozott létre, XIV. Lajos stílusának legpompásabb alkotásait. Lambert de Thorigny párisi hôtelje és a vaux-le-vicomte-i kastély díszítése után a Louvre Galerie d'Apollon-jának és a versaillesi kastély Grande Galeriejának pompás kiképzése mutatja legfényesebben L. stílusát, melyben az olasz barokk művészet erős hatásait egyesítette a francia klasszicizmussal. A királyi gobelingyárból kikerült falkárpitok legjava L. tervei után készült. Festményeinek jellemző példái — első sorban a Nagy Sándor tetteit ábrázoló híres sorozat — a Louvreban vannak. Érdekes kisebb képe a budapesti Szépművészeti Muzeumban levő XIV. Lajos apoteózisa. V. ö. *Genevay,* Le style Louis XIV. Charles L. (Paris 1886); *Jouin,* Charles L. et les arts sous LouisXIV. (u. o. 1890).

3. *L., Charles François, Piacenza hercege,* francia államférfiu, szül. St.-Sauveur-Landelinben 1739 márc. 19., megh. 1824 jun. 16. 1789-ben a nemzetgyűlésbe választották, hol feltünt pénzügyi és közigazgatási szakismereteivel. 1792 aug. 10. után fogságba került, melyből csak a rémuralom bukása után szabadult ki. Mint az ötszázak tanácsának elnöke, 1799 nov. nagy szolgálatot tett Napoleonnak a direktórium megbuktatásában. Ezért Napoleon maga mellé vette harmadik konzulnak s reá bízta Franciaország pénzügyeinek rendbehozását. A császárság alatt a birodalom főkincstartója volt s Napoleon őt *Piacenza* hercegévé nevezte ki. Bonaparte Lajos király le-

köszönése után 1810. Hollandia helytartója lett. Mivel a 100 nap alatt újból Napoleonhoz csatlakozott, XVIII. Lajos száműzte őt és csak 1819. térhetett vissza. L. kitünt mint műfordító is (lefordította Homeros Iliasát és Odysseáját s Tasso Megszabadított Jeruzsálemét). Emlékiratait (Mémoires) fia, *L. Anne Charles* (szül. 1775., megh. 1859) adta ki (Paris 1829).

4. *L., Elisabeth Louise,* francia festőnő, l. *Vigée-Lebrun.*

5. *L., Pierre,* francia költő, szül. Párisban 1785 nov. 29., megh. u. o. 1873 máj. 27. Napoleon Ode à la Grande armée (1805) c. költeményéért 1200 frank évjáradékot utalt ki neki, amit Poème lyrique sur la mort de Napoléon (1822) c. verse következtében megvontak tőle. Számos tragédiát is írt, melyek vagy az antik világból vagy a modern történelemből veszik tárgyukat s egy festői részekben gazdag leíró költeményt Voyage en Grèce (1828) címen. A romantika előfutárjai közé sorolható. V. ö. *Tóth* A., Sevilla csillaga és Andaluzia Cidje (Budapest 1905).

6. *L., Ponce Denis Écouchard,* francia költő, szül. Párisban 1729 aug. 11., megh. u. o. 1807 szept. 2. Lírai költeményei, amelyekért a kortársak Pindaroshoz hasonlították, meglehetősen szárazak s csak itt-ott csillan ki belőlük némi természetes érzés. Legsikerültebbek epigrammái, amelyek túlnyomó részben irodalmi polémiáihoz fűződnek. Összegyüjtött műveit Guinguené adta ki: Oeuvres (1811, 4 köt.). V. ö. *Sainte-Beuve,* Lundis V. (Paris).

Lebstück *Mária,* az 1848—49-iki szabadságharc katonája, szül. Zágrábban 1830 aug. 15. jómódu kereskedő szülőktől, megh. Ujpesten 1892 máj. 30. A bécsi forradalom kitörésekor a jogászcsapatba állt s végigharcolta úgy a márciusi, mint az októberi forradalmat. Október végén a torlaszharcok egyikében bal arcán sebet kapott. Bécs feladása után Magyarországba menekült s belépett a német légióba, majd pedig a tiroli vadászok közé, hol általánosan «Károly vadász» néven ismerték. Ebben a minőségben részt vett a branyiszkói csatában. A kápolnai csatában három vértes támadt egyszerre reá, de közülök kettőt lelőtt, mire Dembinszky a csatatéren hadnaggyá léptette elő. Ugyanebben a csatában fején sebet kapott; amint ebből felgyógyult, a Miklós-huszárok közé lépett s nemsokára főhadnaggyá nevezték ki. Részt vett Buda ostromában s a szabadságharc leveretése után az aradi várban hat hónapig volt bebörtönözve. Később *Jonák* tüzérkapitányhoz ment nőül, kitől egy fia született; midőn férje meghalt, sok küzködésen és nyomoruságon ment keresztül, míg végre az orsz. honvéd-egylet nyugdíjat adott neki.

Lebu *(Leuvu),* Arauco chilei tartomány fővárosa a L. torkolatánál, vasút mellett, kb. 3000 lak., nagy szénbányákkal.

Lebunkózás vagy *kiirtás,* veszedelmes fertőző betegségben, pl. keleti marhavészben, veszettségben, takonykórban, súlyos rühösségben szenvedő állat leölése és szőröstül-bőröstül való elásása v. más módon való megsemmisítése. Ezzel szemben a *leölés* v. *levágás* az állat testrészeinek és húsának értékesítését, utóbbiét közfogyasztás céljaira is, nem zárja ki. L. *Állategészségügy.*

Lebvas, a meteorit rossz magyar neve.

Léc, 1. keskenyebb és vékonyabb fakelme; keresztmetszete négyzet v. hosszunégyszög; 20, 26, 33 mm. vastag és legfölebb kétszer ilyen széles. A *fenyőfaléc* rendesen hulladékfából készül, a deszkák szélezésénél. *Bútor-* v. *széklécek,* melyeket hajlított bútorokhoz használnak, bükkfából valók. *Párkányléc* vagy *rámaléc* bútorok párkányaihoz való profilált léc. — 2. *A hajósok* lécnek azt a rudat hívják, amellyel a víz mélységét mérik. A léc alsó végétől fölfelé v. lajafánt bogokkal, v. különböző színre festett övekkel, mértékjelzéssel van ellátva. A mérték régebben általában a láb és az ú. n. marok (6 hüvelyk) volt, újabban a deciméter szerinti beosztás mind általánosabb. — 3. *Léc (karima, helix),* l. *Fül.*

Lecanium *Ill.* (állat), a Pajzstetvek családjának több kártékony fajt magában foglaló nemzetsége. Legfontosabb fajai a *szőllőpajzstetü (L. vini* Bouché), *a barackpajzstetü (L. persicae* Geoffr.), a *szilvapajzstetü (L. prunastri* Fensc.) és az *ákácpajzstetü (L. robiniarum),* l. *Pajzstetvek.*

Lecanora *Ach.* (növ.), a Kérgestelepű zuzmók génusza, mintegy 200 faja kövön és fa kérgén nő. Európai fajaiból orseillet és lakmuszt készítenek, l. *Lakmusz-zuzmó, Mannazuzmó* és *Roccella.*

Lecanora-sav v. *orsellsav,* $C_{16}H_{14}O_7, H_2O$, több festőzuzmóban, különösen a Roccella tinctoriában keletkezik. Színtelen, szagtalan és ízetlen, vízben nehezen, alkoholban és éterben könnyebben oldódik; kristályok. Víztartalmú acetonból nyert kristályai 166°-on, a 100°-on szárított sav 201°-on olvad. Alkáliákkal v. vízzel főzve előbb orsellinsav keletkezik, azután orcin és szénsav. Ammoniás oldatban a levegőn megpirosodik.

Le Cap Haiti *(Cap Haitien, Cap Français, Le Cap),* kikötőváros Haiti köztársaság É.-i partján, kb. 30,000 lak., nagy kávékivitellel. 1842-ben földrengés pusztította.

Le Cateau, francia város, l. *Cateau-Cambrésis.*

Lecce (ejtsd: leccse), 1. *L.,* azelőtt *Terra d' Otranto,* tartomány Olaszországban, Bari, Potenza, az Adriai és az Ión-tengerek és a Tarantoi-öböl közt, területe 6797 km², (1911) 769,043 lak. Járásai: Brindisi, Gallipoli, L. és Taranto. V. ö. *Rubino,* Note ed appunti su Ferra d'Otranto (Galatina 1902). — 2. *L.* tartománynak *fővárosa,* püspöki székhely, 12 km.-nyire az Adriai-tengertől, (1911) 36,310 lak., székesegyházzal és földmívesiskolával; dohánygyár, gyapju-, len- és pamutszövés, csipke- és művirágkészítés, olaj- és bortermelés. Ókori neve Lupia, a VI. sz.-ban mint Lycia volt ismeretes.

Lecco (ejtsd: lekko), város, L. járás székhelye Como olasz tartományban, a Como-tó DK.-i ága mellett, (1911) 12,146 lak., selyemfonókkal, vaskohókkal; nagy marhavásárokkal.

Léces kártoló, pamutfonásnál alkalmazott kártológép, l. *Kártológép* és *Pamut.*

Lech *(Licus),* a Duna 285 km. hosszú jobboldali mellékfolyója. Vorarlbergben a Formarintóból ered, Reutténél ér Bajorországba; itt vannak Sanct Mangtritt nevű vízesései. Schongautól kezdve tutajozható, Landsbergnél ér ki a L.-mezőre, Augsburgnál fölveszi legnagyobb mel-

lékvizét, a Wertachot, Rain mellett Lechsendnél torkollik. Vízgyüjtőterülete 4250 km².

Lechaion, ókori kikötőhely a Korintusi-öböl mellett, 12 stadiummal É-ra Korintustól, mellyel falak kötötték össze.

Lechem happanim (héber), *szinkenyér*, tizenkét, lángliszttből sütött kalács, melyet a gyülekezés sátorának szentélyében minden szombat napján két-két rendben az ú. n. *szinasztalon* (sulchan happanim, l. o.) a papok részére szent eledelül elhelyezték.

Lechevalier (ejtsd: lösvaljé), *Jean Baptiste*, francia archeológus, szül. Trellyben 1752 júl. 1., megh. Párisban 1836 júl. 2. 1784-ben Choiseul-Gouffier nagykövettel mint titkár Konstantinápolyba ment, majd beutazta Olaszországot és Kis-Ázsiát. 1790. Londonba ment, majd ismét nagyobb utazásokat tett s Párisba visszatérve, a Ste Geneviève-könyvtár őre lett. Munkái: Voyages de la Troade etc. (Paris 1802); Voyage de la Propontide et du Pont-Euxin (London 1801, 2 köt.).

Lechhausen, előbb önálló város a bajorországi Oberbayern kerületben, (1910) 18,405 lak. 1913-ban Augsburg városához csatolták.

Lechler, *Gotthard Viktor,* német lutheránus teológus, szül. Kloster Reichenbachban (Württemberg) 1811 ápr. 18., megh. Lipcsében 1888 dec. 26. Nagyszámú irodalmi művei közül fontosabbak: Geschichte des englischen Deismus (Stuttgart 1841); Das apostolische und das nachapostolische Zeitalter etc. (Haarlem 1851, harmadik teljesen átdolgozott kiadás 1885); Geschichte der Presbyterial- und Synodalverfassung seit der Reformation (Leiden 1854); Der Kirchenstaat und die Opposition gegen den päpstlichen Absolutismus im Anfange des 14. Jahrhunderts (1870); Johann von Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation (1873, két köt.); Joh. Hus (Halle 1890). Lange Bibelwerk című vállalatában ő kommentálta az Apostolok cselekedeteiről szóló könyvet.

Lech-mező (ném. *Lechfeld),* a Lech és Wertach, Landsberg és Augsburg közt elnyuló, 40 km. hosszú síkság Bajorországban. A L.-n 955 aug. 10. a magyar hadak I. Ottó császár hadaitól súlyos vereséget szenvedtek. L. *Augsburgi csata.*

Lechner, 1. *Ágoston,* közjogász, szül. Budán 1836 nov. 1., megh. Budapesten 1901 febr. 27. A pozsonyi jogakadémián 1857. segédtanár, 1861. helyettes, 1865. rendes tanár lett. 1869-ben kinevezték a budapesti egyetemen a közigazgatási és pénzügyi jog tanszékére, amely tanszékhez később a közjogot is hozzákapcsolták. Az 1885/86. tanévben az egyetem rektora volt. 1895-ben kinevezték a főrendiház élethossziglani tagjává. Írt egy nagy tanulmányt az *Önkormányzatról* a Jog- és Államtudományi folyóiratba; *Kautz* Gyulával és *Pulszky* Ágosttal sajtó alá rendezte és kiegészítette *Kovbuly* Imre Magyar Közjogának 3. kiadását. Maradandó nevet hagyott maga után előadásaival, mint a mai jogásznemzedék közjogi tanítója.

2. *L. Gyula (von der Lech),* festő és műfordító, szül. Pesten 1841 febr. 5., megh. Budapesten 1914 jún. 10. Az egyetemet Budapesten végezte, hol 1874-ig gyakorló ügyvéd volt. Ekkor szobrászattal meg terracottagyártással kezdett foglalkozni, majd a festészetre adta magát s arcképeit, állat- és tájfestményeit gyakran lehetett látni a budapesti kiállításokon. *Öreg asszony kötéssel* c. arcképtanulmánya állami tulajdonba került. 1880 óta a fővárosi iparrajziskolán volt tanár. Mint műfordító nagy érdemeket szerzett Madách művének, Az ember tragédiájának és Beöthy Zsolt Ráskai Leá-jának német fordításával, mely érdemeiért a Kisfaludy-Társaság 1905. levelező tagjává választotta. Legutóbb Zempléni Árpád Turáni dalait fordította németre (Turanische Lieder 1914). Négy képe, amelyek Budapest emlékezetes régi épületcsoportjait mutatják, a Fővárosi Muzeumba került, egy arcképe a szegedi muzeumban van.

3. *L. Jenő (von der Lech),* építész, műszaki író, *L. 2.* fia, szül. Budapesten 1878. A kir. József-műegyetem ókori tanszékén 1908. adjunktussá nevezték ki. Városépítési kérdésekkel is foglalkozik s Varga László műszaki tanácsossal együtt külföldi pályázatokon is (Antwerpen) jelentős sikereket aratott. A magyar stílus megteremtését a felsőmagyarországi renaissance-emlékek tanulmányozásától reméli s ezen a téren lelkes irodalmi tevékenységet fejt ki. Jelesebb művei: a sárospataki állami tanítóképző épülete és a kassai Rákóczi-muzeum. A temető művészetének fellendítése körül is maradandót alkotott. Irodalmi művei: *Építési enciklopédia; Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi renaissance-építésről.*

4. *L. Károly,* pszichológus, egyetemi tanár, *L. 1.* öccse, szül. Budapesten 1850 márc. 21. 1874—1876-ig gyakornok, majd tanársegéd a budapesti egyetem I. belgyógyászati klinikáján, 1877—83-ig főorvos Schwarzer elmegyógyintézetében, 1883—89-ig igazgató az angyalföldi elmebeteg-ápoló-intézetben, 1889 óta az elmekórtan és törvényszéki lélektan tanára a kolozsvári egyetemen, 1897/8 rektor. 1903-ban megkapta az udvari tanácsosi címet. Főbb művei: Zur Pathogenese (Wien 1881); *A tudatosság* (Budapest 1892); *Kétes elmeállapotok* (u. o. 1896); *Az alkoholizmus ellen* (Kolozsvár 1906); *Az álmodásról. Alkohol és társadalom* (u. o. 1910); *Az emlékezésről* (u. o. 1911); *Virágzások* (u. o. 1911); *Az elmefogyatékosságokról* (Budapest 1911); *A beszámítás* (Kolozsvár, 1913); *Gyermektanulmány és orvosi tudomány* (Budapest 1913); *Az impressziókról* (u. o. 1914); *A nő kriminalitásának és elzüllésének okairól* (Kolozsvár 1914).

5. *L. Lajos,* mérnök, *L. 1.* testvérbátyja, szül. Budán 1833 febr. 8., megh. Budapesten 1897 febr. 18. Tanulmányai befejezte után a budai építészeti igazgatóság szolgálatába lépett. 1870-ben a központi posta- és távíróhivatali építkezés vezetésével bízták meg. Ugyanekkor Budapest általános szabályozási tervének elkészítésére nemzetközi pályázat hirdettetvén ki, az ő terve nyerte el a 10,000 forintos nagydíjat. Az Andrássy-út tervezése is az ő műve. 1878-ban a párisi világkiállításon mint kormánybiztos-helyettes működött. 1879-ben, midőn az árvíz Szegedet romba döntötte, a rekonstrukció céljából alkotott királyi biztosság mellé tervező műszaki főnökül nevezték ki. Szeged összes újjáalkotási művei az ő terve-

zéséből keletkeztek. 1884-ben a műszaki tanács alelnökévé nevezték ki. 1885-ben az új parlamentház építésének főellenőrzésével bízták meg, 1886. Budapest székesfőváros középítési igazgatója lett. Az általános nagy csatornázás, amelynek alapterveit ő dolgozta ki s a káposztásmegyeri nagy vízmű az ő felügyelete mellett épültek. Irodalmi munkái: *Szeged újjáépítése* (Budapest 1891; ehhez egy nagy, 36 rajzlapot tartalmazó ívrétű füzet); *Egészséges építkezés városokban és községekben* (Országos orvosi és közegészségügyi kongresszus tárgyalásai, Budapest 1885).

6. *L. László*, író, szül. Budán 1841 máj. 24. 1866-ban hivatalnok volt a magyar kir. helytartótanácsnál a gimnáziumi ügyosztályban, 1867. foglalta el tanszékét a szatmári királyi főgimnáziumnál, honnan 1870. a budai gimnáziumhoz helyezték át. Számos filozófiai cikke jelent meg folyóiratokban; nevezetesebbek: *Vázlatok a francia filozófiából a XIX. sz.-ban; A logika alapfeladványa; Psychologiai tanulmányok:* a) *Aristoteles,* b) *Locke; Spencer Herbert filozófiája; A determinismus és az erkölcsi beszámíthatóság; Az erkölcsi érzelmek.*

7. *L. Loránt (von der Lech)*, építész, *L. 2.* fia, szül. Váczott 1883. Jelesebb művei a dabronyi róm. kat. templom és a pályadíjat nyert susáki m. kir. erdőhivatal, melyet *Fábián* Gáspárral tervezett.

8. *L. Ödön (von der Lech)*, építész, *L. 2.* öccse, szül. Pesten 1845., megh. Budapesten 1914 jún. 10. Építészeti tanulmányait a budai Józsefműegyetemen, majd a berlini építészeti akadémián folytatta. 1877-ben Budapesten telepedett meg. Eleinte a francia renaissance híve volt. Utóbb a keleti stílusok tanulmányozása a magyar stílus megteremtésére sarkalta s műveiben egyéniségre és magyarosságra törekedett. Úttörő munkássága nem arathatott ugyan teljes sikert, de elévülhetetlen érdeme, hogy a nemzeti stílus keresésének újabb lökést adott s a fiatalabb nemzedék körében az ez iránt való hajlamot erősen kifejlesztette. Legszebb építkezései: a szegedi városháza, a nagybecskereki vármegyeház, a karlóczai gimnázium, a kecskeméti városháza, Budapesten a magyar államvasutak nyugdíjintézetének az Operaházzal szemben levő bérháza, a váczi-utcai Thonet-palota, az üllői-úti Iparművészeti Muzeum, a kőbányai templom, a Földtani Intézet Stefánia-úti palotája és a postatakarékpénztár hold-utcai épülete.

Lechnicz, község, l. *Lehnicz.*

Lecho dódi (héber), péntek esti liturgikus himnusz a beköszöntő szombat tiszteletére. Szerzője a XVI. sz.-beli Salamon ha-Lévi Alkabec kabbalista költő.

Lechter, *Melchior*, német festő, szül. Münsterben 1865 okt. 2. A berlini akadémián tanult. Leginkább az üvegfestészet terén működik, de vannak olajképei is. Üvegfestményei a berlini Simeon-templomban, a kölni iparművészeti muzeumban és a münsteri országos muzeumban láthatók. Olajképei közül nevezetesebbek: A szent tó; Árnyékország; Orpheus; A házasság kertje; Panis Angelorum stb.

Lechvölgyi Alpok, l. *Alpok.*

Lecidea *(Ach.) Th. Fr.* (növ.), a Kérgestelepű zuzmók génusza, melynek mintegy 500 faja főképen a hideg és a mérsékelt földöv lakója. Kövön és a fák kérgén élnek.

Lecitin *(lecithin)*, helyesebben *lecitinek*, a lipoidokhoz (l. o.) tartozó vegyület, mely úgy az állati, mint növényi szervezetben rendkívül el van terjedve; nagyobb mennyiségben található az agyvelőben, a szív- és végtagizomzatban, a tojás sárgájában, a májban, a vérsejtekben, stb. Zsíroldó szerekben oldható viaszszerű tömeg, mely vízben duzzad, majd opálos oldatot ad. Kémiai anyagokkal könnyen vegyíthető, platinakloriddal képezett vegyülete igen nehezen oldódik. Optikailag aktiv test. Benne a glicerinfoszforsav (l. o.) van két zsírsavgyökkel (stearin- és palmitinsavgyökkel) és a kolinnal (l. *Cholin)* vegyülve; baritvízzel vagy sav kkal főzve ezekre az alkotórészeire esik szét. A szervezetben valószínüleg komplikált vegyületek alakjában fordul elő; fehérjevegyületének (lecitinfehérje) újabban a különböző szervezeti funkciók mechanikájában nagy szerepet tulajdonítanak.

Leckage (ejtsd: lekázs) a. m. *coulage* (l. o.).

Lecke (latinul: *lectio* a. m. olvasás), a középkori egyházi nyelvben a biblia valamely részének, valamely vértanú történetének felolvasását jelentette. Ez gyakran korholással és intelmekkel volt egybekötve s innen származik a *megleckéztetés* értelme. A mai nyelvszokás szerint L. *penzumot*, vagyis a tanulónak megtanulásra feladott dolgot jelent.

Lecke-oldal *(cornu epistolae)* a. m. episztolaoldal (l. o.).

Lecky (ejtsd: likki), *William Edward Hartpole*, angol történetíró, szül. Dublinben 1838 márc. 26., megh. Londonban 1903 okt. 23. A dublini egyetem tanára volt s mint annak képviselője jutott 1895. az angol parlamentbe. Kultúrtörténeti munkái, melyekben megtámadja a pozitiv vallásokat, nagy visszatetszést keltettek a régi iskola hívei közt. Nevezetesebbek: History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe (1865, 2 köt., legúj. kiad. 1899. Magyarra *Zsilinszky* Mihály fordította: A felvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában címen, Pest 1872); History of European morals from Augustus to Charlemagne (1899, 12. kiad.); History of England in the eighteenth century (1878—90., 8 köt.); ehhez folytatásképen: Ireland in the eightheenth century (1892, 4 köt.).

Leclanché-féle elem, l. *Galvánelem.*

Leclerc (ejtsd: löklér), *Charles Emmanuel L. d'Ostin*, francia tábornok, szül. Pontoiseban 1772 márc. 17., megh. Haiti szigetén 1802 nov. 2. Előbb kereskedő volt, de 1791. mint tiszt önkéntes zászlóaljba lépett s miután 1793. Toulon ostromlásakor magát kitüntette, zászlóaljparancsnok lett. 1794-ben átlépett az alpesi hadseregbe s a mont-cenisi átkelésnél ő volt az elővéd parancsnoka. 1795 őszén mint parancsnok Marseillebe ment, hol Napoleon nővérével, Paulinával váltott jegyet. Ezután Olaszországba került, mint Napoleon hadsegéde, hol Berthier oldalán különösen a politikai levelezéssel bízatott meg. A leobeni fegyverszünet után tábornok lett s Milanóban meges-

küldött Paulinával. Napoleonnak Egyiptomból való visszatérése után részt vett a brumaire 18-iki államcsinyben; ő volt az, aki a gránátosok élén St.-Cloudban az ötszázak tanácsának ellenálló tagjait az ülésteremből kiűzte. Osztálytábornokká neveztetvén ki, Moreau alatt átvette a rajnai sereg II. hadteste feletti parancsnokságot, melynek élén 1800 dec. 3. részt vett a hohenlindeni ütközetben. 1801-ben a haitii expedició vezére lett s február elején a szigeten kikötött. A lázadókat lecsendesítette ugyan, de a sárgaláznak ő is áldozatul esett.

Le Clerc du Tremblay, l. *József atya.*

Leclercq (ejtsd: lökierk), 1. *Émile,* belga iró, szül. Monceau-sur-Sambreban 1827 febr. 10. A festő ecsetjét cserélte föl a tollal s mintegy 30 humoros regényt irt, amelyek közül legjobb Les petits-fils de Don Quichotte (1865).

2. *L., Théodore,* francia drámaköltő, szül. Párisban 1777 ápr. 1., megh. u. o. 1851 febr. 15. Közel nyolcvan szellemesen dialogizált rövid szalondarabot irt, amelyeket Proverbes dramatiques (Paris 1828, 6 köt. Új sorozat u. o. 1852, 4 köt.) c. gyüjtött össze.

L'Écluse (ejtsd: —klűz), *Charles de,* l. *Clusius.*

Lécluse *(Fort de l'Écluse,* ejtsd: fór dö leklűz), határvár Ain francia départementban, a Mont-Credoz (1624 méter) lejtőjén (l. *Écluse).* Alapitói a szavójai hercegek voltak. 1536-ban a berniek, 1590. a genfiek, 1601. a franciák foglalták el; Vauban megnagyobbította. 1814-ben az osztrákok lerombolták, 1824. a franciák újból fölépítették.

Lecocq (ejtsd: lökok), *Alexandre Charles,* francia operettszerző, szül. Párisban 1832 jún. 3. A konzervatóriumon tanult, Halévy volt a mestere. 1857-ben Offenbach pályázatán Georges Bizet-vel együtt irt operettjével: Le docteur Miracle-lal díjat nyert. Első sikerét 1868. Fleur de thé c. darabjával aratta. 1872-ben keletkezett világhire, ekkor került szinre a La fille de Madame Angot (Angot asszony leánya). Összesen 44 operettet irt. Nevezetesebbek: Les cent vierges (1872); Giroflé-Girofla (1874); La petite mariée (1876); Kosiki; La Marjolaine (Kisasszony feleségem 1877); Le petit duc (Kis herceg 1878); Camargo (1879); Le grand Casimir (1880); Janot (1881); Le jour et la nuit (Nap és hold 1882); L'oiseau bleue (1884); Ali Baba (1887); Ninette (1896); Yetta (1903); Le cygne (ballett 1899). Számos dala maradt fenn. Kiadta újra Rameau Castor et Pollux-át (1877). Számos darabja aratott nagy sikert a régi budapesti Népszinházban.

Lecointe (ejtsd: lökoeñt), *Georges,* belga csillagász és sarkutazó, szül. Anversben 1869 ápr. 29. 1897-ben *Gerlache de Gomery* (l. o.) délsarki expediciójában a Belgica parancsnoka volt. Visszatérve feldolgozta az út hidrografiai és geofizikai megfigyeléseit. A belga állami csillagvizsgáló igazgatója lett. Főbb művei a Belgica útjáról: Traveaux hydrographiques et instructions nautiques (Anvers 1907); The general organisation of the International Polar Institute (Bruxelles 1908); Mesures pendulaires (Exp. antarct. Belge II., Anvers 1907). Szerkeszti az Annuaire Astronomique de l'observatoire royal de Belgique csillagászati évkönyvet.

Lecomte (ejtsd: lökoñt), 1. *Georges,* francia iró, szül. Mâconban 1867 júl. 9. Előbb szépművészeti kritikáival tűnt ki, amelyeket L'art impressioniste (1892) c. kötetben is kiadott, majd több sikerült társadalmi regényt irt. Ilyenek: Les valets (1897); Les cartons verts (1901, a hivatalnokvilág); Le veau d'or (1903); L'espoir (1908) stb.

2. *L., Jean Baptiste,* l. *Aubry-Lecomte.*

Lecomte du Nouy (ejtsd: lökoñt dü nui), *Jules Jean Antoine,* francia festő, szül. Párisban 1842 jun. 10., Gleyre, Signol és Gérôme tanítványa. Legkitünőbb képei: Jokaste halála (1866); Francesca da Rimini és Paolo a pokolban; Jób és barátjai; Fellah táncosnő; Ajax őrjöngése; A bűvész (reimsi muzeum); A rossz hírt hozók a fáraó előtt (a Luxembourg-muzeumban); A kénytelen bölcsész; Eros-Cupido (toursi muzeum); Homeros mint koldus; De Maupin kisasszony; A boszorkány; a párisi Szentháromság-temploma számára festette: Szt. Vince megtériti a gályarabokat és Szt. Vince segélyezi az elszásziakat és lotharingiakat.

Leconte de Lisle (ejtsd: lökoñt dö lil), *Charles Marie,* francia költő, szül. Réunion (Bourbon) szigetén 1818 okt. 23., megh. Louveciennesben 1894 júl. 17. 1846 óta állandóan Párisban tartózkodott. Eleinte Fourier szociálista ábrándjait követte, míg később a görög és ind gondolatvilághoz csatlakozott. Ekként szűrődött le panteisztikus világfelfogása, melyet formailag és nyelvi szempontból egyaránt választékos versekben juttatott kifejezésre. A parnassien-csoportnak ő volt a vezére. Főbb verskötetei: Poèmes antiques (1852); Poèmes barbares (1862); Poèmes tragiques (1884). Mint műforditó is kitünt. Les Erynnies c. drámáját (1873) 1912. a Nemzeti Szinház is előadta *Ivánfi* Jenő forditásában (megjelent: Az Erynnisek, Budapest 1913). V. ö. *Leblond,* L. d'après des documents nouveaux (Paris 1906); *Dornis,* Essai sur L. (u. o. 1909); *Lehotai,* L. (Magyar Szemle 1907).

Lecornu (ejtsd: lökornü), *Léon François Alfred,* francia mérnök és fizikus, szül. Caenben 1854 jan. 13. Mint mérnök előbb a vasutak és a bányászat terén működött. 1900 óta tanár a bányászati, technikai és léghajózási főiskolákon. 1910-ben a francia tud. akadémia tagja lett. Számos értekezést irt az elméleti és alkalmazott mechanika különböző kérdéseiről. Munkálkodásával nagy szolgálatokat tett az aviatikának is. Főmunkája: Dynamique appliquée (Paris 1908).

Lecouvreur (ejtsd: lökuvrőr), *Adrienne,* francia szinésznő, szül. Dameryben 1692 ápr. 5., megh. Párisban 1730 nov. 20. Tizenhároméves korában lépett föl először; eleinte vidéki társulatoknál működött, 1717. a Comédie-Française meghívta tagjai sorába. Kora legelső drámai hősnőjének tartották. L. művelt és szellemes nő volt, összeköttetésben állott az akkori íróvilággal, a többi közt Voltaire is nagyrabecsülte. Ismeretes szerelmi viszonya Szász Móriccal. Állitólag halálának is ez lett volna az oka; Bouillon hercegnő féltékenységből megmérgeztette. Scribe és Legouvé L.-ról irt népszerű drámájának ez a tárgya. Leveleit kiadta Monval (Paris 1892), életét megírta Bourgeois (Angers 1895).

Le Creusot, város, l. *Creusot.*

Lecsapódás, a légköri vízpára kiválasztása, l. *Csapadék.*

Lecsapolás. A természetes mélyedéseket, katlanokat az esővizek, a talajból felfakadó vizek és esetleg a beléjük folyó patakok v. egyéb vízfolyások olyan magasságig töltik meg, míg a víz a mélyedés peremének (melyet a föld felszinére kiemelkedő vagy a föld szine alatti, vizet át nem bocsátó rétegek, padok képeznek) legalacsonyabb partján lefolyásra talál. Ha ez a perem (pad) nagyon magasan fekszik és a hozzáfolyás aránylag csekély, a nagy felületen gyakran maga az elpárolgás képes a hozzáfolyást ellensúlyozni (zárt, lefolyás nélküli tavak v. mocsarak). Más helyeken a talajmélyedéseknek, hullámoknak van ugyan lefolyásuk, de az nem elég mély v. széles arra, hogy a vizet kellőképen le birja vezetni. Ilyen területek állandóan v. az év nagy részében sík vizekkel vannak borítva v. a víz mindjárt a talaj felszine alatt található és ez a túlságos nedvesség a terület okszerű gazdasági kihasználását lehetetlenné teszi. Azt a műveletet, mely a túlságos víztartalmat megszünteti, a fölös vizet elvezeti, L.-nak nevezik. A L. *alagcsövek* (l. *Alagcsövezés)* v. *nyilt árkok* segélyével történik. Előbbi módszert inkább a szántóföldeken, utóbbit főképen réteken alkalmazzák. Nagyobb területek L.-ára egész vízelvezető hálózat szükséges, mely lecsapoló főcsatornákból és az azokba torkolló mellékcsatornákból áll. V. ö. *Kvassay* I., Mezőgazdasági vízműtan. L. még *Belvízrendezés.*

Lecsengetés, a lóversenyeken a start pillanatában adott csengőjelzés, amely a fogadások lezárására szolgál.

Lecserlecs, a vágó durbincs (l. *Durbincs)* népies neve.

Lecsmér, kisk. Szilágy vmegye szilágysomlyói j.-ban, (1910) 474 magyar és oláh lak.; postaügynökség telefonhivatallal.

Lecsutkázás, l. *Leszemelés.*

Lectica (lat.), rudakon hordozható gyaloghintó, aminőt az ókori népek különösen Görögországban, Ázsiában és Rómában használtak. Faállványból készült, rajta párna és derékalj. A L.-t függönyökkel látták el, üvegablakokat is tettek rája és külön lektikás rabszolgákat tartottak mellette (lecticarii, calones). *L. funebris* a ravatal neve, amelyre Rómában a halottat kiterítették.

Lecticale (lat. a. m. *ágybér),* a párbér egyik elnevezése, l. *Párbér.*

Lectio (lat.), l. *Lecke.*

Lectionarium (lat.), a kat. egyházban használatos liturgikus könyv a középkorban, amely a szent misében és a zsolozsmában olvasni szokott szentírási, az apostolok cselekedeteiből és a levelekből vett részleteket foglalta magában. Jelenleg az *evangeliarium* (l. o.) van használatban, mely a szent leckéket és evangéliumokat tartalmazza az összes vasárnapokra és ünnepekre. V. ö. *Beissel,* Entstehung der Perikopen des römischen Messbuches (1907).

Lectisternium (lat.), ókori engesztelő ünnepség a rómaiaknál, az istenek lakomája, mely alkalommal az istenek hasonmásait párnákra (pulvinar) helyezték, mintha csak élnének és ételeket raktak eléjük.

Lector (lat., a. m. olvasó, felolvasó), német egyetemeken így nevezik a modern nyelvek gyakorlati tanítására alkalmazott tanerőket. Ezzel a jelentéssel nálunk is használatos. Továbbá a. m. olvasó kanonok, a négy elsőállomású ú. n. oszlopos kanonokok (canonici columnares) között rangban a második. L. még *Egyházi rend* és *Kanonokok.*

Lectoratus (lat.), a négy alsó egyházi rend egyike. L. *Egyházi rend.*

Lectorium (lat.) a. m. *cancellum* (l. o.).

Lectoure (ejtsd: lektur), város, L. járás székhelye Gers francia départementban, a Gers mellett, (1911) 4166 lak.; műasztalos, fa- és malomiparral, bor-, gabona- és lóvásárokkal; XVI. sz.-beli székesegyházzal. L. a rómaiak inváziója előtt Lactora nevet viselt. 1790-ig püspökség volt.

Léctömlöc, oly börtön, amelyben a zárka padlója és falai lécekkel vannak kiverve. Katonai börtönöknél 1832-ig alkalmazták, az 1870-es évek elején pedig végkép eltörülték.

Lecturer (ang., ejtsd: lekcsörör) a. m. fölolvasó; az oxfordi és cambridgei egyetemeken az egyes kollégiumokban előadó magántanárokat nevezik L.-nek, ellentétben az egyetem által kinevezett akadémiai tanárokkal, kiknek címe *professor* v. *reader.* A többi egyetemeken a L. cím azon tanárokat illeti meg, akik ugyan rendes fizetést húznak, de az akadémiai tanácsnak nem tagjai, sem pedig a főelőadásokat nem tarthatják. L.-nek hívják a kisegítő hitszónokokat is, kik a vasárnap délutáni istentiszteletnél segédkeznek.

Lectus (lat.) a. m. ágy.

Lecurtha, a középkorban a. m. Latorcza (l. o.).

Lecythidaceae (növ.), a kétszikűek családja a Myrtiflorae-sorozatban. 130 faja fás növény az ó- és új-világ forró övén. Levelük csavaros állású. Virágjuk 2 ivarú, magházuk mindig teljesen összenő a vacokkal. Számos porzójuk több körben áll. Termésük különféle bogyó v. fedeles tok. Gyümölcsük, fájuk v. gyökerük révén hasznos növények. L. *Bertholletia.*

Lecythis *L. (fazékfa,* növ.), a Lecythidaceae-család génusza; 30 faja délamerikai nagylevelű, pompás virágú cserje v. fa. Több faj nagy, gömbölyű, fáshéjú termésében vastag nyélen nagy magok állanak, melyeket mandulaízükért és olajtartalmukért szívesen fogyasztanak. Ilyenek: *L. Pisonis* Camb., *L. lanceolata* Poir., *L. urnigera* Mart. stb., hazai nevük *szapukája* (sapucája). A magvak emulziója bénulás és gyuladás esetében használatos. Többnek igen kemény, értékes fája van (amnafa), a *L. Pisonis* háncsából kötelet fonnak, egyesek fás terméshéját fazéknak használják, így a Braziliában és Colombiában honos *L. ollaria* L.-ét, melynek fedeles tokja gyermekfejnagyságú. Fája a *Kakaralli* (l. o.).

Lecythocrinus (állat), l. *Tengeri liliomok.*

Léczfalva, kisk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 985 magyar lak.; postaügynökség. u. t. Nagyborosnyó.

Łęczna *(Lencsna),* város Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, a Wieprz mellett, kb. 5000 lak., népes vásárokkal.

Łęczyca *(Lencsica)*, kerületi város orosz Lengyelország kalisi kerületében, a Bzura mellett, (1907) 10,803 lak.

Leda, a görög mondában Tyndareos felesége, Klytaimnestra, Helena, Kastor és Pollux anyja. Minthogy utóbb Tyndareos alakja (l. o.), ki eredetileg Zeusnak egyik megjelenési formája volt, különvált Zeustól, tehát Kastor és Pollux melléknevét (Zeusfiak, l. *Dioskurok)* úgy magyarázták, hogy L.-nak, mint Tyndareos spártai király feleségének Zeusszal is viszonya volt. Ezen mondaalakulás szerint Zeus hattyú-alakban termékenyítette meg L.-t, úgy hogy ez a Dioskurokat és Helenát is tojásból költötte. (Innen a Horatius-féle mondás: L. tojásától kezdve; l. *Ab ovo Ledae.)* L. és a hattyú ölelkezése az antik kortól kezdve kedvelt motivuma a képzőművészetnek. A renaissance-korból híres Michelangelo szobor-műve.

Leda, az Ems 65 km. hosszú jobboldali mellékfolyója Aurich porosz kerületben, 21 km. hosszúságban hajózható.

Ledbury (ejtsd: leddbőri), régi város Herefordshire angol countyban, (1911) 3358 lak. Közelében van *Eastnor Castle,* Lady Somerset gyönyörű kastélya, képtárakkal és más gyüjteményekkel.

Leddan vagy *El-Leddan*, a Jordán-folyó egyik forrásfolyója.

Leddelötvény, 90% cinket, 5% rezet és 5% aluminiumot tartalmazó fehér ötvény; szívós és eléggé szilárd is, készítenek belőle gép- és automobilrészeket.

Ledeb., természetrajzi nevek mellett *Ledebour* K. F. (l. o.) nevének rövidítése.

Ledeberg, Gand (l. o.) külvárosa, 15,000 lak., pamutszövők, vegyészeti gyárak, csipkekészítés.

Ledebour (ejtsd: —bár), *Karl Friedrich von*, német botanikus, szül. Stralsundban 1785 júl. 8., megh. Münchenben 1851 júl. 4. 1805-ben Greifswaldban a botanika tanára és a botanikus kert igazgatója lett. 1826-ban az Altai-hegységbe utazott, Kina határáig hatolt s az eredményt becses munkáiban bocsátotta közre. Főbb munkái: Reise durch das Altaigebirge und die dsungarische Kirgisensteppe (Berlin 1829, 2 köt.); Flora altaica (u. o. 1829—34, 4 kötet, Meyer és Bunge segítségével); Icones plantarum novarum floram rossicam, imprimis altaicam illustrantes (Dorpat 1829—34, 5 folio köt., 500 színes táblával). Leghasználatosabb munkája a Flora rossica (Stuttgart 1842—53, 4 köt.).

Ledebur, *Adolf*, német kohász, szül. 1837 jan. 11. Blankenburgban, megh. Freibergben 1906 jún. 7. A freibergi bányászati akadémián a vaskohászattan és a metallurgiai technológia tanára volt. Főbb művei: Das Roheisen mit besonderer Berücksichtigung seiner Verwendung für die Eisengiesserei (4. kiad., Leipzig 1904); Die Öfen für metallurgische Zwecke (Freiberg 1878); Lehrbuch der mechanisch-metallurgischen Technologie (3. kiad., Braunschweig 1905); Handbuch der Eisenhüttenkunde (5. kiad., Leipzig 1906—08, 3 köt., több nyelvre lefordítva); Leitfaden für Eisenhüttenlaboratorien (9. kiad., Heiketől, Braunschweig 1911); Die Legierungen in ihrer Anwendung für gewerbliche Zwecke (3. kiad., Berlin 1906); Handbuch für Eisen- u. Stahlgiesserei 3. kiad., Leipzig 1901); Eisen und Stahl in ihrer Anwendung für bauliche und gewerbliche Zwecke (Berlin 1890, francia ny. is); Die Gasfeuerung für metallurgische Zwecke (Leipzig 1891); Die Metalle, ihre Gewinnung und Verarbeitung (Stuttgart 1887); Versuche über die Beiz- und Rostsprödigkeit des Eisens und Stahls (Mitteil. aus den kön. tech. Versuchsanstalten in Berlin, 1890).

Lédecz, kisk. Trencsén vmegye illavai j.-ban, (1910) 1052 tót és magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, nagy portlandcementgyár.

Ledeganck, *Karl Lodewijk*, flamand költő, szül. Eeclooban (Kelet-Flandria) 1805 nov. 9., megh. Gentben 1847 márc. 19. Mint egyetemi tanár L. volt Willems után a flamand mozgalom legkiválóbb vezetője. Költeményei közül De drie zustersteden (A három testvérváros, Gent 1846) című trilógia, melyben Gentet, Brügget és Antwerpent énekli meg, maradandó értékű. Halála után költeményeit összegyüjtve J. F. J. Heremans adta ki (Gent 1847).

Ledenice, adók. és pk. Modrus-Fiume vmegye cirkvenicai j.-ban, (1910) 2238 horvát lak., u. p. és u. t. Klenovica.

Ledény, kisk. Hont vmegye korponai j.-ban, (1910) 555 tót és magyar lak., postahivatal, u. t. Teszér.

Ledér, a szerelemben változékony, könnyelmű, csapodár.

Lederata, római helység Felső-Moesiában a Duna szerb partján, a mai Rámánál.

Lederer, 1. *Ábrahám*, pedagógus, tanügyi író, szül. Libochowitzban (Csehország) 1827 jan. 9. Prágában egyetemi előadásokat hallgatott s tanítóképzőt végzett, azután tanító lett Lundenburgban, honnét 1855. a tatai izr. hitközség hívta meg, hogy iskoláját újjászervezze. 1857. a helytartótanács a pesti izr. normáliskola tanítójává, majd igazgatójává nevezte ki. Utóbb mint az izr. tanítóképző intézet tanára és igazgatója működött. Az Országos izraelita tanítóegyesületet a budapesti izraelita tanítók segítségével ő hozta létre. Önálló művei: *A példaadás módszere* (1877); *A szoktatás módszere* (1878); *Az oktatás módszere* (1879); *Az ápolás módszere* (1884); *A testi büntetés* (1884). Számos hírlapi cikke is külön lenyomatokban jelent meg.

2. *L. Béla*, államtudományi író, szül. Pesten 1860 nov. 19., megh. Budapesten 1903 dec. 7. *Lőrincz Béla* név alatt írt egy alkotmánypolitikai tanulmányt: *A miniszteri kabinet közjogi helyzete* (Budapest 1886) s ugyane néven fordította Paul Janet művét: *A politikai tudomány története* (3 köt., u. o. 1891—92). Ő adta ki *Gróf Andrássy Gyula beszédei*-t is.

3. *L. Ignác Lajos Pál* báró, tábornagy, szül. Bécsben 1769 aug. 25., megh. 1849 szept. 10. 1784-ben mint hadnagy vett részt a francia hadjáratokban. 1813. altábornagy lett. A georgesi ütközetben elért siker az ő nevéhez fűződik, amiért a Mária Terézia-katonarend lovagkeresztjét kapta. 1848-ban budai hadi kormányzó volt. 1848 április 18. a minisztertanács küldöttségének nem engedte meg a fegyvertár átvizsgálását, s a nemzetőrség felfegyverzéséhez kért fegyverek kiadatását megtagadta. Az egyetemi ifjuság e

miatt 1848 május 10. macskazenével tüntetett ellene. L. előre értesülvén e tüntetésről, a szomszéd házak udvarán katonákat rejtett el, kik a tüntetéskor megrohanták az ifjuságot s közülök sokat megsebesítve, átszorították Pestre. L. ezután Budát titkon odahagyta és Bécsbe ment.

Lederer, 1. *Cristoforo,* fametsző, l. *Coriolano.* 2. *L., Hugo,* német szobrász, szül. Znaimban 1871 nov. 16. A német monumentális szobrászat egyik legerőteljesebb képviselője, aki, Adolf Hildebrandhoz hasonlóan, a Reinhold Begas értelmében való realisztikus részletezés helyett a formák összefoglaló stilizálására törekszik. Főműve a hamburgi Bismarck-emlékszobor.

Ledererit (ásv.), l. *Gmelinit.*

Ledesma, 1. város Salamanca spanyol tartományban a Tormes balpartján, (1910) 3550 lak., bőrgyártással. 8 km.-re DK.-re van Baños de L., fürdő, 38°-os kénes forrásokkal. — 2. *L.,* kerületi székhely Jujuy argentinai tartományban, kb. 5000 lak., cukorültetvényekkel.

Ledinci, adók. és pk. Szerém vmegye iregi j.-ban, (1910) 1600 szerb lak., vasútállomás távíróval, u. p. Kamenica. Határában ólom- és ezüstérctelepek vannak.

Lednek (növ.), l. *Lathyrus.*

Lednice, morvaországi helység, l. *Eisgrub.*

Lednicz, kisk. Trencsén vmegye puhói j.-ban, (1910) 805 tót lak., postahivatallal, u. t. Ledniczróna. — A község felett emelkedő sziklákon láthatók L. várának romjai. A vár hazánk legmerészebben épített várai közé tartozik; egy függélyesen emelkedő csipkézett sziklafal körül épült olyformán, hogy a tető s a boltozatok közvetlenül a sziklafalra nehezednek. Alagút vitt a vár egyik részéből a másikba, s a sziklafal élébe vágott sziklalépcső vezetett a vár legfelső részébe. L. eredetileg rablólovagok vára volt; 1400 körül Bielek de Kornicz birta, ki rablólovag volt. Halála után vejére, Podmanini Balázsra szállt, kinek unokái János és Ráfael ismét rablóbarlanggá változtatták L. várát; ezért 1542. az országgyűlés elé idéztettek, de büntetésük elől megszöktek. Utóbb kegyelmet kapván, birtokaikat újra elfoglalták. Haláluk után L.-et Telekessy Imre, Ferdinánd vezére nyerte királyi adományképen; unokája Telekessy Mihály rablókalandjai miatt Bittse alatt elfogatott s kivégeztetett. 1601-ben Dobó Ferenc vette meg L.-t 104,000 frton, utána a Balassa s Forgách-családok birták, majd Lorántffy Zsuzsánna révén II. Rákóczi Ferenc tulajdonába került. Ekkor L. vára élénk szerepet játszott, mignem Heister tábornok elfoglalta s felgyujtotta. Az elpusztult vár ma báró Skrbensky Fülöp tulajdona V. ö. *Pechány,* Kalauz a Vág völgyében (1888); *Lovcsányi,* A Vág és vidéke (1881).

Lednicze, a sziliczei jégbarlang neve, l. *Szilicze.*

Ledniczhidas (azelőtt: *Mostyistye),* kisközség Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 239 tót lak.; u. p. Donány, u. t. Puhó.

Ledniczkisfalu (azelőtt: *Mesztecskó),* kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 423 tót lak.; u. p. Felsőzáros, u. t. Puhó.

Ledniczróna (azelőtt: *Ledniczrovnye),* kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 537 tót lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Ledniczváralja (azelőtt: *Lehotaváralja),* kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 327 tót lak.; u. p. Lednicz, u. t. Ledniczróna.

Ledochowski, *Miecislaw Halka,* gróf, bíbornok, szül. Gorkiban 1822 okt. 29., megh. Rómában 1902 júl. 22. Pappá lett 1840. és a római jezsuita-kollégiumban folytatta tanulmányait. Itt fényes tehetségével magára vonta IX. Pius figyelmét. 1861-ben thebai érsek lett in partibus inf. 1866-ban a porosz kormány a posengneseni érseki székre emelte, azzal a kikötéssel, hogy a katolikus papságot a politikai agitációktól visszatartsa. 1870-ig békében élt a porosz kormánnyal, de midőn ez év nov. havában a porosz kormány, sürgetésének dacára, a pápa és Franciaország között folyt villongásba való beleavatkozását megtagadta, a kat. ellenzék élére állt és a lengyel nemzeti törekvések vezére lett. Ekkor a pápa lengyel primássá nevezte ki. A porosz kormány iskolai, különösen azonban májusi törvényei ellen a legélesebben kelvén ki, súlyos pénz- és fogságbüntetésre ítélték, 1874 febr. 3. elfogták és az ostrowói kerületi fogházba zárták két évi fogságra. Ugyanaz év április 15-én hivatalától is megfosztották, mire őt 1875 márc. 15. bibornokká emelte a pápa. 1876 febr. kiszabadulván a börtönből, Rómába ment, ahonnan nem szünt meg a kat. egyházra sérelmes törvények ellen agitálni, míg XIII. Leo Poroszországgal békés viszonyba nem lépett. 1885 márc. a brevék titkára lett és 1886 jan. lemondott érsekségéről. 1892 óta a Propaganda főprefektusa volt. V. ö. *Schulte,* Geschichte des Kultuskampfes (1882).

Ledofszky *Gizella,* szinésznő, szül. Székesfehérvárott 1877 máj. 5. 1895-ben lépett szinpadra, tagja volt a budapesti Népszinháznak, majd 1899. a Magyar Szinháznak, 1911—12-ig a kir. Operaháznak. Mint operett-primadonna kellemes hangjával és élénk játékával tünt ki.

Ledörzsölés. A vízzel való gyógyítás egyik eljárása, melyben az egész testet vagy annak csak részeit (tagonkint való L.) hideg vizbe mártott durva szövésű vászonnal boritjuk és dörzsöljük. A dörzsölés elősegíti a bőr kipirosodásának (reakció) beálltát. Frissítő, edző, a vérkeringést és anyagcserét élénkítő eljárás. L. *Fürdő, Vízzel gyógyítás.*

Ledro-tó, l. *Riva.*

Ledru-Rollin (ejtsd: lödrü-rollen), *Alexandre Auguste,* francia politikus, szül. Párisban 1807 febr. 2., megh. Fontenay-aux-Rosesban 1874 dec. 31. Mint hírneves ügyvéd jutott 1841. a képviselőházba, hol köztársasági elveket vallott és az általános választójogot sürgette. Az 1848 februári forradalom után az ideiglenes kormány tagja lett, de a júniusi munkászendülés leveretése után, mellyel rokonszenvezett, ki kellett lépnie a kormányból. Az 1848 decemberi elnökválasztáson 376,834 szavazatot kapott. 1849 jún. elmenekült Angliába, mert az általa tervezett felkelés nem sikerült. Itt élt a második császárság alatt s csak 1870 szept. 4-ike után tért haza. 1871 febr. beválasztották a nemzetgyűlésbe, de Elszász-Lotharingia átengedése miatt lemondott mandátumáról. Összegyüjtött munkái 1879. jelentek meg: Discours politiques et écrits divers (2 köt.).

Leduc-féle villamozás, l. *Elektroterávia.*

Ledum *L.* (növ.), *molyűző, rozsdabura*, az Ericaceae (Hangafélék) család génusza; 3 faja közül 2 Észak-Amerika É.-i részén van elterjedve, a harmadik a *L. palustre L.* (mocsári molyűző, vad v. vízi rozmaring) Európa és Ázsia sarkköri tájain és középeurópai lápokon is. Örökzöld, ½–1¼ m. magas cserje, levele keskeny-lándzsás, bőrnemű, széle visszagöngyölt, fonáka rozsdás-molyhos. Végálló bogernyője fehér virágokból áll, ezeknek csillagszerűen kiterülő, 5 szabad szirómból álló pártájuk van. Termése lecsüngő tok, magvai szárnyasak. Levele balzsamos, kissé terpentines illatú, kesernyés fűszeres ízű, bódító, izzasztó hatású. Ezelőtt az orvos, mint *herba ledi palustris*-t torokvízbe és más mosóvízbe rendelte. Forrázata molyt, poloskát, egeret űz. Kanadában a *labrador-tea* (James-tea, l. o.) készül belőle, de más É.-i népeknél is ilyen használatú. Az illanó olajából nyerhető *lédumkámfor* ($C_{15}H_{26}O$) a központi idegrendszerre mérges.

Lédumkámfor, l. *Ledum.*

Ledzsa, a Hauran hegységnek nehezen hozzáférhető, lávaborította része Palesztinától K.-re, É.-on 600, DK.-en 900 m. magas, legmagasabb pontja a Gharara el Kiblije 1210 m., legnagyobb része lakatlan.

Lee (ang., ejtsd: lí), a hajó szélmentes oldala.

Lee (ejtsd: lí), Cork ír county 80 km. hosszú folyója, a Pinkeen-hegy K.-i lábán a *Gouganebarra* tóból ered, a Cove of Cork öbölbe ömlik.

Lee (ejtsd: lí), 1. *Anna*, l. *Shakers.*

2. *L.*, **Robert Edward**, az északamerikai polgárháborúban a déli szövetséges államok legkiválóbb tábornoka, született Stratfordban (Virginia) 1807 jan. 19., megh. Lexingtonban 1870 okt. 12. 1845—48-ig Wool tábornok alatt a mexikói háborúban vett részt. 1852 óta a west-pointi katonai akadémiának igazgatója volt. Az északamerikai polgárháború kitörésekor (1861) L. az összes déli hadak fővezére lett. A béke helyreállta után a lexingtoni Washington-College (Virginia) elnöke lett. 1890-ben Richmondban lovasszobrát leplezték le. Emlékiratai (Memoirs) 1886. jelentek meg Londonban.

3. *L.*, **Sidney**, angol irodalomtörténész, szül. 1859 dec. 5. Londonban. 1883-ban a Dictionary of National Biography segédszerkesztője, 1898. pedig, Leslie Stephen visszalépése után, annak szerkesztője lett; szerkesztése alatt jelent meg e nagy életrajzgyüjtemény utolsó 37 kötete, amelybe L. maga 820 életrajzot írt. Sokat foglalkozott Shakespeare korával és műveivel. Főművei: Stratford on Avon from the earliest times to the death of Shakespeare (1885, új kiad., 1890); Life of Shakespeare (1898, rövidített kiadásban 1900); Facsimile reprint of Shakespeare's first folio (1902); Shakespeare's first folio facsimile, with introduction and census of extant copies (1902).

4. *L.*, **Sophia** és **Harriet**, két angol írónő, John L. színész leányai. *Sophia* szül. Londonban 1750., megh. Cliftonban 1824 márc. 13. Nagy sikert aratott The Chapter of Accidents (1780) vígjátéka. Művei közül kiemelendő még The Recess, or a Tale of Other Days (1784), amely a történeti regényírás egyik első kisérlete. *Harriet* hugával (szül. 1756, megh. 1851.) együtt adta ki a Canterbury Tales (1797—1805, 5 köt.; újabb kiadás 1849, 2 köt.) c. novellagyüjteményt, amelynek legnagyobb részét Harriet írta. A Kruitzner, or the German's Tale (külön is megjelent 1823) c. elbeszélés volt Byron Werner c. tragédiájának forrása.

5. *L.*, **Vernon**, angol írónő, l. *Paget.*

6. *L.*, **William**, a harisnyakötő-gép feltalálója, szül. Calvertonban 1579., megh. Rouenban, valószinüleg 1610. Mialatt szülővárosában kisegítő lelkész volt, 1589. feltalálta a harisnyakötő-gépet, de itt alapított gyártelepe nem virágzott fel, sem pedig Londonban nem birta Erzsébet királynő támogatását megnyerni. Sully herceg felszólítására, hogy találmányát Franciaországban is meghonosítsa, L. gyártelepet rendezett be Rouenban, de találmányát itt sem méltatták eléggé, s csak halála után ismerték el.

Leech (ejtsd: lícs), *John*, angol grafikus, szül. Londonban 1817 aug. 29., megh. u. o. 1864 okt. 29. 1847 óta a Punch c. angol élclapban megjelent rajzaival, valamint regények stb. illusztrációival a legkedveltebb angol rajzolók közé emelkedett. Híres sorozata a londoni utcai gyermekek életét ábrázoló Children of the mobility. Rajzainak egy gyüjteménye Pictures of life and character címen jelent meg (új kiad. 1887). V.,ö. *Brown* (London 1882) és *Frith* (u. o. 1891) monografiáit.

Leeds (ejtsd: lídsz), város York angol countyban, (1911) 445,568 lak., akik közt számos az ír származású. A gazdag széntelepekkel s a tengerparti városokkal kitünő összeköttetéssel biró város már a XVII. sz.-ban ismeretes volt posztóiparáról. Ebbeli jelentőségét azóta is megtartotta és ma is földünkön L. és környékén készítik a legtöbb jó minőségü posztót. A posztóiparon kívül virágzó a vászon-, a vasipar (gép-, aratóeszközgyártás), a ruházati-, a kalap-, bőripar; azonkívül vannak üveg-, kémiai-, papirgyárai és olajprésélői. Tanintézetei közül a legjelentősebb a Yorkshire College. Kulturális és jótékonysági intézményekben elég gazdag város, köz- és magánépületei, utcái, terei igen csinosak és rendezettek s a tereket számos szép szobor és műemlék díszíti. Környékén láthatók a Kirkstall-, a ciszterci- és a Bolton-apátság romjai. L. már Hódító Vilmos idejében ismeretes volt; a föld alatt római és angol-szász régiségeket is találtak. Erős várát a Mill Hillen 1139. István király ostromolta; ugyanott volt fogságban II. Rikárd király. E vár teljesen eltünt.

Leeds (ejtsd: lídsz), *Thomas Osborne*, herceg, angol államférfiú, szül. 1631., megh. 1712 júl. 26. Mint buzgó királypártinak nagy része volt 1660. II. Károly trónra juttatásában. A Cabal-minisztérium bukása után 1673. őt helyezte a király a kormány élére s 1674. *Danby* grófjává nevezte ki. 1679-ben a francia követ ármánykodásai következtében megbukott s öt évig a Towerbe volt bezárva. 1688-ban ő is III. Vilmos pártjához szegődött s ez őt a titkos tanács elnökévé, majd 1694. *L. hercegévé* nevezte ki. Később azzal vádolták, hogy a Kelet-Indiai Társaság megvesztegette, ezért 1699. le kellett mondania hivataláról.

Leeds-liverpooli csatorna, Leeds és Liverpoolt összekötő 210 km. hosszú hajócsatorna Angliá-

ban 90 zsilippel, 7 mellékcsatornával. 1770—1816-ig épült, 2 millió font sterlingbe került.

Leek (ejtsd: lík), város Staffordshire angol countyban, (1911) 16,665 lak.; selyemszövés.

Leélezés (németesen *fázolás)* alatt értjük, ha a kőfaragó, kőmíves és főleg az ács- és asztalos-munkában a sérülésnek legjobban kitett kő-, fal- v. faoszlopok éleit letompítjuk; a L. egyszersmind díszítés gyanánt alkalmazható.

Leempoels (ejtsd: lémpúlsz), *Jef*, belga festő, szül. Brüsszelben 1867 máj. 15. Szülővárosa művészeti akadémiáján tanult Portaels és Stallaert vezetése alatt. Nevezetesebb festményei: Szüleim ezüstlakodalma; Hazatérő munkás; II. Lipót belga király; Arenberg hercegnő képmásai, stb. Művei láthatók a brüsszeli, namuri, santiagoi és lipcsei képtárakban.

Leemputten, *Frans van*, belga festő, szül. Werchterben (Brabant-tartomány) 1850 dec. 29. Magánúton tanulta meg a festést. Főleg hazája parasztjainak életét, örömeit és szenvedéseit ábrázolja meggyőző realizmussal. Nevezetesebb képei: Találkozás a pusztán (Prága, Rudolfinum); Dolgozó földmívesek; Lókupecek; Kenyérosztás; Várakozás a montaigui búcsújárók hazatérésére; Október, stb.

Leer, az ugyanily nevű járás székhelye Aurich porosz közigazgatási kerületben a Léda mellett, (1910) 12,690 lak., vasöntéssel, sörgyártással, malmokkal; gabona-, vaj- és állatkereskedéssel; jelentékeny hajóforgalommal.

Leerdam (azelőtt: *Lederdam)*, város Dél-Hollandia németalföldi tartományban, (1910) 6717 lak., üvegiparral, lóvásárokkal.

Leereszkedés, éreztetése annak, hogy akivel látszólag mint velünk egyenlővel bánunk, mégis magunk alatt állónak tekintjük. A L.-ben a gőgös a maga felsőségét érzi és érezteti; kettős gyönyörűsége van: a maga felsőségének s a másik megalázásának érzése. A L. csak akkor nem csúfság, ha a leereszkedő oly magasan áll, hogy lehetetlen neki magát a másikkal egy szinvonalra helyezni, a másik meg nem felejtheti el, hogy magasabban álló van előtte; de ez nem is igazában L., hanem a méltóság jogos érzete a fölötte állóban, az önkéntes hódolaté a másikban.

Leeuwarden (ejtsd: lővarden), Frízföld németalföldi tartomány fővárosa, (1910) 36,522 lak., vas- és rézolvasztókkal, jelentékeny vászon-, bőr-, papiriparral és különösen ékszerkészítéssel; jelentékeny gabona- és állatkereskedéssel. L. a XIII. sz.-ban még tengerparti, most egészen szárazföldi város, amelyet több csatorna szel át és köt össze a Zuyderzeevel és Gröningen tartománnyal. Szent Bonifácius itt kezdte meg a pogány frízek megtérítését. 1190-ben falakkal vették körül, amelyeknek helyén szép ültetvények vannak.

Leeuwenhoek (ejtsd: lövenhuk), *Antony van*, németalföldi zoológus, szül. Delftben 1632 okt. 24., megh. u. o. 1723 aug. 27. 1654-ig könyvelő és pénztárnok volt egy amsterdami posztókereskedésben, ekkor Delft-be költözött át s teljesen mikroszkópi tanulmányoknak szentelte idejét. Neve és tanulmányai akkor váltak szélesebb körben ismertté, amikor barátja: *Graaf* észleleteit a londoni Royal Society-nak megküldte. Ő vizsgálta nagyítóval legelőször az álló vizet és fedezte fel az ázalék-állatkákat. Ő fedezte fel továbbá a vérsejteket, az izmok harántcsíkolatát, a hímcsirasejteket (spermatozoa), a levéltetvek ivartalan szaporodását. Nagyítólencséit ő maga köszörülte. Munkái egybegyüjtve Sendbrieven, ontleedingen en ontdekkingen címen (Leiden és Delft 1865—1718, hét kötet) s latin nyelven Opera omnia sive arcana naturae (Leiden 1722, hét köt.) címen jelentek meg. V. ö. *Haarmann*, Antony van L. (Leiden 1875).

Leeuw-Saint-Pierre (ejtsd: lővszenpjerr), belga község Brabant tartomány brüsszeli kerületében, (1910) 7876 lak.; pamut- és vászonszövés.

Leewarderadeel, város Dél-Hollandia németalföldi tartományban, (1910) 11,549 lak., jelentős iparral és virágkereskedéssel.

Leeward-szigetek, angol elnevezése a Kis-Antilláknak, l. *Antillák.*

Lefaucheux (ejtsd: lőfóső), párisi fegyvergyáros, aki 1825. a róla elnevezett s leginkább vadászati célokra használt hátultöltő puskát, továbbá egy hasonló szerkezetű revolvert gyártott; l. *Lövőfegyver.*

Lefebre (ejtsd: lőfébr) vagy *Lefebvre, Tanneguy* (lat. *Tanaquil Faber)*, humanista, szül. Caenben 1615., megh. Saumurben 1672 szept. 12., mint protestáns teológiai tanár. Számos latin és görög klasszikust rendezett sajtó alá. Önálló művei: Epistolae criticae (Saumur 1659—65, 2 köt.); Les vies des poètes grecs (u. o. 1665) stb.

Lefebvre (ejtsd: lőfévr), 1. *François Joseph, Danzig hercege*, francia marsal, szül. 1755 okt. 25. Ruffachban (Elszász), megh. 1820 szept. 14. Párisban. A rémuralom napjaiban a wasgaui, majd a Sambre és Meuse melletti sereg parancsnoka volt; 1796. és 1799. az osztrák főhad felett aratott győzelmet. Mint a direktoriális testőrség főparancsnoka brumaire 18. behatolt az ötszázak tanácsába és a komolyan fenyegetett Bonaparte Lucián elnököt megszabadította támadóitól. 1806-ban a Jena melletti csatában a testőrgyalogságot vezényelte és lényegesen hozzájárult a nap sikeréhez. Danzig ostromával megbízva, a fontos erősséget 1807 máj. 27. megadásra kényszerítette s ezért Napoleon L.-t Danzig hercegévé nevezte ki; 1808. a gueñesi magaslatokon megverte az angolokat. 1809. mint a bajor-francia csapatok fővezére leverte a tiroliak felkelését. Az 1812-iki orosz hadjárat alkalmával a francia testőrséget vezényelte. A császár első lemondása után L. meghódolt a Bourbonoknak. Napoleon száz napos uralma alatt azonban ismét császára mellé állott. A második restauráció alkalmával emiatt minden méltóságától megfosztották, 1816-ban azonban XVIII. Lajos visszaadta a címeit. L. neje, kivel a tábornok még mosónő korában ismerkedett meg, eredeti, nem igen etikettszerű, de egyeneslelkű nő volt, ki még Napoleonnak is őszintén megmondta a véleményét. Sardou Madame Sans Gêne c. darabjának hősnőjévé választotta.

2. *L., Jules*, francia festő, szül. Tournanban 1834 márc. 14., megh. Párisban 1912 febr. 24. Cognietnek volt tanítványa, azután Rómában tanult. Némileg Ingres nyomdokait követve, de annak ereje nélkül hatásos, olykor meztelen női

alakokat szeretett festeni. Ezek közül a budapesti Szépművészeti Muzeumban levő Ondine, valamint az Igazság allegoriája (Paris, Musée du Luxembourg) kiváló művek. Említendők még: Bacchus és a nimfa (u. o.); Tragikus álarcot festő ifjú (auxerrei muzeum); Lady Godiva, stb.

Lefedő vájás (bány.). Ha a hasznosítható ásványok közel vannak a fölszinhez és a rajtuk fekvő kőzetnek eltávolítása nem kerül sokba, akkor földalatti vájás helyett L.-t rendeznek be és a fedő kőzet eltávolítása után napvilágon szedik ki a hasznos ásványokat.

Lefegyverzés, valamely csapatnak v. katonai egyénnek kényszerítése, hogy fegyvereit adja át a lefegyverzést elrendelőnek.

Lefejezés a halálbüntetésnek egyik végrehajtási módja, amelyet néhol bárddal, vagy pallossal (Németországban, Svédországban, Dániában, Finnországban), másutt az ú. n. guillotine-nal (l. o.) (Franciaországban) hajtanak végre.

Lefejtés, l. *Bor.*

Lefejtett vonal a. m. evolvens. L. *Evoluta.*

Lefejthető felület. Valamely felület egy másikra lefejthető, ha szakítás v. összeráncolás, valamint egyes részeinek kitágítása v. összezsugorítása nélkül úgy borítható arra, hogy azt pontról-pontra fedje. Legrészletesebben a síkra lefejthető v. *síkba fejthető felületek* vizsgálatával foglalkoztak. L. *Felület.*

Lefejtő képek, l. *Lehúzó papir.*

Le Fèvre, *Pierre*, l. *Favre*, 3.

Le Fèvre d'Estaples, *Jacques*, l. *Faber*, 2.

Leffler *(Cajanello), Anne Charlotte*, l. *Edgren.*

Lefoglalás, a büntető perrendtartásban bizonyos tárgyak birói őrizet alá vételét jelenti. A vagyoni jogkörnek ily korlátozására két ok lehet: 1. az, hogy a tárgyak bűntett vagy vétség elkövetésére szolgáltak, vagy azáltal hozattak létre s így a büntető törvény szerint elkobzandók; 2. az, hogy a bűnvádi eljárásban bizonyításra felhasználhatók. Ha a lefoglalandó tárgy nem a terheltnek, hanem másnak a birtokában van, a L. alapjául csak irott határozat szolgálhat. Közszolgálati tárgy és irat szükség esetén az illető hatóság őrizetében hagyható, a L. pedig jegyzőkönyvbe vétel által történik. Ettől eltekintve, mindenki tartozik a lefoglalandó tárgyat, esetleg ezer koronáig terjedhető pénzbüntetés terhe mellett, az illetékes hatóságnak kiadni. A terhelt hozzátartozóinál és védőjénél az e személyek közt folytatott levelezés csak akkor foglalható le, ha a hozzátartozókat részesség, orgazdaság vagy bűnpártolás nyomatékos gyanuja terheli, a védő pedig emiatt vizsgálat alatt áll. A L.-t a vizsgálóbiró, leveleket és táviratokat és más küldeményeket kivéve, ha a késedelem veszéllyel jár, a nyomozó rendőrhatóság rendeli el. Szabályait egyébként a Bp. 169—191. §-ai tartalmazzák. — L. a végrehajtási eljárásban, l. *Végrehajtás*; a háborúban l. *Zsákmányjog.*

Lefokozás *(degradatio)*, a katonaságnál katonai egyénnek büntetésből valamely rendfokozatból közkatonává való áttétele haditörvényszéki itélet alapján.

Lefolyó cső, az eresz v. függőcsatornába gyűlt tetővíz levezetésére szolgáló függőleges csővezeték, mely néha a falba van sülyesztve, leggyakrabban azonban szabadon áll s 2—2 méterenként kovácsoltvas bilincsekkel erősítjük a falhoz. A levezetendő vízmennyiséghez képest 8—15—20 cm. átmérővel bir. Felső része rendszerint a vízgyüjtő üstbe torkollik, alsó vége a talaj fölött könyökben végződik, mely a vizet a faltól elvezeti. Ott, ahol csatornázás van, a L. kb. 2·00 m. hosszú öntöttvascsőben végződik, mely a földalatti csatornába van bekötve. A L. cinkezett vasbádogból, ritkábban vörösrézből készül. Előbbi esetben néha mázolják, vagy csinosítás céljából rézgálicoldattal «rezezik».

Leforrázás, 1. takarmányelőkészítő eljárás, melynek kevéssé izletes, kórós szálastakarmányt, továbbá romlott, penészes, dohos takarmányféléket szoktak alávetni. A L. a takarmány izletességét fokozza, de táperejét és a fehérje emészthetőségét csökkenti. — 2. *L.*, l. *Égési sérülések.*

Leforrázott selyem az a selyem, melyről a selyemenyvet, a szericint, teljesen eltávolították. Az ilyen selyemnek előállítására kétféle művelet szükséges: az egyik a degummirozás, mely abban áll, hogy a nyers selymet 90—95°-nál 30—35% szappannal kezelik; a második művelet a fehérré főzés (cuite), melynek célja a selyemenyv teljes eltávolítása; ennél a műveletnél úgy járnak el, hogy a selymet durva kenderzsákokba teszik és így 10—15% szappannal főzik. A leforrázott selymet rendszerint nyujtásnak vetik alá és kéndioxiddal fehérítik.

Lefort (ejtsd: löfór), *François Jacques*, orosz reformpolitikus, szül. Genfben 1653., megh. 1699 márc. 12. Mint hollandi tengerész jutott Archangelen át Moszkvába, hol Feodor cár uralkodása vége felé orosz szolgálatba lépett. Mikor Nagy Péter cár 1689. trónra jutott, L. a cár legbizalmasabb barátja lett. Kiváló műveltségével és odaadó buzgalmával nagy segítségére volt a cárnak reformtörekvéseiben. Részt vett az 1695—96-iki azovi hadjáratban, 1697. pedig annak az orosz követségnek volt a vezére, mely beutazta Nyugat-Európát s melyben a cár részt vett álnév alatt, hogy az ottani viszonyokat tanulmányozza. V. ö. *Posselt*, Der General u. Admiral Franz L. (Frankfurt a/M. 1866, 2 köt.).

Lefölöző gép *(szeparátor)*, a tejszinnek a soványtejtől való különválasztására szolgál. Főalkotórésze a nehezebb vasöntvényből készült állvány, a dob, továbbá a tejszin és lefölözött tej elvezetésére szolgáló berendezés. Az állvány a dobtengely vezércsapágyát tartalmazza, ebbe illeszkedik a dobtengely, melyet fogaskerékáttéttel gyorsan forgatni lehet. A dob kúp- v. gömbalakú, erős acélból készült és belül tányérbetétekkel ellátott. A gyorsan, percenként 5—6 ezerszer forgó dobba folyatott tejet a centrifugális erő a kisebb fajsúlyú belső tejszin- és külső lefölözött-tejgyürüre különválasztja és a tejszin a dob felső részén levő belső, a lefölözött tej pedig a külső nyiláson kifolyást talál. A modern L.-ek a lefölözött tejben csak 0·05—0·20% tejzsirt hagynak vissza. Legismertebb nálunk az Alfa-Laval, Globe, Melotte, Westfalia és Perfekt nevű szeparátor.

Lefölözött tej *(soványtej)* az, melyből a zsír legnagyobb részét kivették, természetes v. mes-

terséges fölözés útján. A L. a friss tejtől kékes színe s csekélyebb zsírtartalma és nagyobb fajsúlya (1·0342) által különbözik. A gépek segélyével eszközölt tejfölözésnél átlag 0·2%, ellenben a közönséges tejfölözésnél 0·8% vagy több zsír marad a L.-ben.

Lefőzés, l. *Elfőzés.*

Le Franc (ejtsd : lőfrañ), *Jean Jacques, marquis de Pompignan,* francia költő, szül. Montaubanban 1709 aug. 10., megh. Pompignanban 1784 nov. 1. Mint az egyházi párt egyik képviselője, sokat küzdött az enciklopedisták, főleg d'Alembert és Voltaire ellen s mindig ő húzta a rövidebbet. Főműve: Poésies sacrées (1734) c. verskötete, melyben, bár kissé rideg, de ügyes formában adott vallásos érzelmeinek kifejezést.

Lefranc (ejtsd : lőfrañ), 1. *Abel,* francia irodalomtörténetíró, szül. Elincourt-Sainte-Margueriteben (Oise) 1863. A Collége de France tanára. Főleg a XVI. sz. irodalmával foglalkozik, számos e körbe vágó cikket, önálló kötetet adott ki és szerkeszti a Revue des études rabelaisiennes című folyóiratot.

2. *L., Martin,* francia költő, l. *Francia irodalom* (XIV—XV. sz.).

Le Français (ejtsd : lőfrañszé), l. *Lalande.*

Lefszina, falu, l. *Eleuzisz.*

Lefta, görög helység, l. *Elateia.*

Lefuel (ejtsd: lőfüel), *Hector Martin,* francia építész, szül. Versaillesben 1810 nov. 14., megh. Párisban 1881 jan. 1. Ő fejezte be a Tuileriák-nak a Louvre-ral való összeköttetését 1854—57-ig; 1855. pedig a világkiállítás palotájának, a mostani Palais de l'Industrienek építését vezette.

Lefúvás, a vadászat végét v. azon időpontot jelző kürtszó, mely a hajtóvonal közeledtével v. a kör szűkülésével arra figyelmezteti a vadászokat, hogy a hajtásba, ill. a körbe befelé már nem szabad lőniök, hanem csak kifelé. A *katonaságnál* a hadgyakorlat befejezésére a gyakorlatot vezető főparancsnok által elrendelt kürtjel, amelyet az egyes csapatosztályok kürtösei ismételnek. Átvitt értelemben valamely rendezett mozgalomnak a vezetők részéről kiadott utasítás értelmében való megszüntetése.

Lefúvatás, kazánoknál, l. *Kifúvás.*

Lég, l. *Légkör* és *Levegő.*

Legáció (lat. *legatio,* l. o.) v. *ünnepi követség,* így nevezik a magyar reformátusoknál azt az intézményt, hogy a ref. főiskolák a három főünnepre (karácsonyra, húsvétra, pünkösdre) prédikálás végett az egyes egyházakba hittan- és bölcselethallgatókat, jogászokat és tanítóképzőintézeti növendékeket küldenek ki. Ez intézmény keletkezése valószínűleg a reformáció korára vihető vissza, amikor nem jutott minden egyházba lelkész s a hiányon úgy segítettek, hogy legalább a főbb ünnepekre tanulókat küldtek. Legrégibb történeti adat reá vonatkozólag 1630-ból van, amikor Zólyomi Dávid részükre 50 frtot hagyományoz. 1671., amikor a sárospataki iskolát elfoglalták a reformátusoktól a jezsuiták, a tanulók egy része szintén a papokhoz ment segédkezni, sokan azért ez eseménytől keltezik e szokás életbe léptetését. 1759 ápr. 26. a helytartótanács betiltotta a legációba menetelt s csak 1776. engedte meg újra; 1784—90. újra föl volt függesztve, s ettől kezdve ma is életben van. A *legátusnak* (ez a neve a legációba menő ifjunak) az iskola pecsétjével megerősített könyvet (libellus) adnak, amibe az iskola részére küldött adományt bevezetik, továbbá az egyházat üdvözlő levelet (pátens); a legrégibb ilyen debreczeni pátens Péczely József korából, 1776-ból való. A nagyobb és kisebb egyházakat osztályzati sorrend szerint választják, ezt hívják elekciónak. V. ö. *Dézsi* L., Vázlatok a L. történetéből (Közlöny, 1893).

Legacy Duty (ang., ejtsd: lígeszi djuti), l. *Örökösödési adó.*

Legagneux (ejtsd: lőganyő), *Eugéne,* francia aviatikus, szül Párisban, 1883 megh. 1914 júl. 7. Saumur-ben, ahol a Loire fölött repülvén, gépével együtt a vízbe esett és sérüléseibe belehalt. L. a legkiválóbb aviatikusok egyike volt. Katonai szolgálatának végeztével több automobil- és repülőgépgyárban dolgozott mint gépész, 1910. pilóta lett s európai körrepülésével ismertté tette nevét. 1912-ben egy óra és hét perc alatt 150 kilométernyi utat tett meg, majd 5720 méter magasságra repült, mindkét ízben világrekordot állítva fel repülésével. Két ízben érte baleset, először 1910. Havreban, amidőn súlyos sérüléseket szenvedett, majd 1914., midőn tragikus véget ért.

Légajtó, a léghúzás mérséklésére vagy irányítására szolgáló ajtó.

Légakna a. m. szellőző akna.

Legális (lat.) a. m. törvényes, törvényszerű. L. elmélet, l. *Konkordátum.*

Legális definició a. m. törvényes fogalommeghatározás, az olyan törvényhely, mely a fogalomnak a meghatározását adja. A gyilkosság L.-ját pl. a Btkv. 278. §-a tartalmazza ekként: «Aki embert előre megfontolt szándékból megöl stb.»

Legalitás (lat.) a. m. törvényesség, törvényszerűség, jogszerűség. *L. elve* a vádhatóság (nálunk kir. ügyészség) jogainak és kötelességeinek szabályozásánál az az elv, amely annak alapján, hogy a bűntett által megzavart társadalmi jogrend helyreállítása s a bűntett megtorlása közérdek, a kir. ügyészt feltétlenül vádemelésre kötelezi, mihelyt bűncselekmény gyanúját látja fenforogni. Ellentéte az *opportunitás elve,* amely szerint a kir. ügyész jogosítva van azt is vizsgálni, vajjon a vádemelés nem ütközik-e figyelmet érdemlő más államérdekbe, vagy vajjon pl. a vád keresztülvitele nem ütközik-e oly nehézségekbe, amelyekkel járó hátrány nagyobb, mint a bűntettes megbüntetéséből várható közhaszon, s jogosítva van a kir. ügyész arra, hogy a megfelelő esetekben a vádemelést elejtse. A L.-nak teljes merevségében keresztülvitele lehetetlen, de nem is célszerű s ezért, habár a jogállam eszméjéből kifolyólag a L.-t kell szabályul elfogadni, a szabály alól kivételeknek is kell tért engedni. Hazai jogunkban a L.-ból folyó szabályok, hogy 1. az ügyészség köteles a tudomására jutott bűncselekményeket — a magánindítványra üldözendőket kivéve — nyomoztatni s a közvádat képviselni (Bp. 33. §.), de megtagadhatja a vád képviseletét, ha *a)* meggyőződése szerint a cselekmény nem büntethető; *b)* ha az eljárás sikeréhez szükséges bizonyíték nem szerezhető meg (Bp. 34. §.); *c)* ha az ügyészség a nyomozás folyamán arról győződött meg, hogy a

további eljárástól bizonyítékok hiánya vagy azok megszerzésének rendkívüli nehézsége miatt eredmény nem várható (Bp. 101. §. 3. p.); 2. ha tehát a feljelentés nem tájékoztatja eléggé az ügyészséget, úgy tartozik a nyomozást elrendelni és teljesíttetni (Bp. 84. §.), ha ellenben már a feljelentésből megállapíthatja az eljárás valószinű sikertelenségét, úgy megtagadhatja a vád képviseletét; *a politikai célszerűség tekintetei, tehát pl. az állam érdekében nem tagadhatja meg a vád képviseletét*; 3. ha az ügyészség vádat emelt, ezt rendszerint tartozik is fentartani, de a Bp. 38 §. 2. bekezdésében megjelölt szakig elejtheti azt, ha utóbb oly körülmények állanak elő, amelyek miatt, ha korábban állottak volna elő, vádat sem emelt volna. A L. alól törvényünk *kivételt* állapít meg *a)* a magánindítványi bűncselekmények és *b)* a főmagánvád eseteiben.

Legalizáció (lat.) a. m. hitelesítés, pl. valamely másolat helyességének s az eredetivel összhangzó voltának, aláirás valódiságának hitelesítése. Másrészt valamely törvénytelen eljárásnak törvényessé tétele. L. *Hitelesítés.*

Le Gallienne, *Richard,* angol író, szül. Birkenheadben 1865 jan. 20. Eleinte könyvelő volt, 1889. szinházi titkár lett és 1891 óta a Star irodalmi bírálója. Első verses művei nagy feltünést keltettek, bár sok bennük a mesterkéltség. A prózában szerencsésebb, mint verseiben. George Meredith, some characteristics (1890); The Relig. of a Literary Man (1893); Prose Fancies (1894 és 1896) c. munkái nagy hatást keltettek. Egyéb művei: The Quest of the Golden Girl (1897); An Old Country House (1902); Little Dinners with the Sphinx (1909); Attitudes and Avowals (1911) stb.

Legal tender (ang., ejtsd: lígel tender), szószerint: törvényes kinálat, bankjegyekre és papirpénzre értve a. m. törvényes fizetési eszköz.

Légáramlat, a légkörben előforduló mindennemű mozgás akár vízszintes (szél), akár függőleges irányban. L. *Szél.*

Legatarius (lat.) a. m. hagyományos, l. *Hagyomány.*

Legati (lat.), 1. a *római jogban a)* a szenátus által diplomáciai ügyben külföldre küldött követek; *b)* a tartományi helytartó mellé kinevezett hivatalnokok, kik őt főként a biráskodásban helyettesítették. — 2. A kánonjogban a szentszéknek diplomáciai közegei (l. *Követek)*; régebben: a pápa által a kormányzati hatalom gyakorlására kiküldött meghatalmazottak.

Legati a latere (lat.), l. *A latere.*

Legati nati (lat.) a. m. a pápai széknek született követei, kiknél a követség az egyházhivatallal, amelyet viselnek, van összekötve. Eleinte az apostoli vicariatus a meghatalmazott személyéhez fűződött, de lassanként magával az illető püspöki vagy érseki székkel köttetett össze. A L. hajdani hatásköre idővel megszűnt és a született követség egyes püspöki s érseki székekkel (Magyarországon az esztergomi érsekséggel) egybekötött cím, ill. tiszteleti rangelsőbbség gyanánt maradt meg. Született követséggel ruházta fel az uralkodókat is, így Szent István magyar királyt s utódait II. Sylvester pápa s a sziciliai királyokat 1089. II. Orbán pápa.

Legatio (lat.), a kánonjogban a. m. küldöttség, követség (pápai), l. *Követek.* L. még *Legáció.*

Legatissimo (ol.), a zenében a *legato*-nak (l. o.) további fokozása; a hangok esetleg még az értéküket túllépő tartamot kapnak.

Legato (ol.), zenei műszó, a. m. kötve, kötött előadással. Utalás arra, hogy a hangokat nem szabad egymástól elválasztani, hanem egymásba kell fűzni. Ilyenkor igyekszik az énekes vagy a fuvó a lélegzetét meg nem szakitani, a hegedűs a vonóját a húrról föl nem emelni vagy legalább is igyekszik egy másik húrra gyorsan átsiklani, a zongorázó pedig a leütött billentyűt csak akkor engedi el, amikor a másikat már lenyomja. A L.-t jelzi a *L.-ív,* l. *Előadási jelek.*

Legatos violare contra jus gentium est (lat.), Angliában dívó közmondás, a. m. a követek megsértése a nemzetközi jogba ütközik. L. *Követek.*

Legatum (lat.) a. m. hagyomány (l. o.). A római jogban megkülönböztették 1. a *L. per vindicationem*-et, mely közvetlenül juttatta a részeltetést a hagyományosnak; 2. a *L. per damnationem*-et, mely az örököst ünnepélyes formában kötelezte, hogy az illető dologjogot a hagyományosnak odajuttassa; rokontermészetűek voltak ezzel: 3. a *L. sinendi modo,* mellyel nemcsak az örökhagyó, de az *örökös* dolgait is hagyományozni lehetett valakinek és 4. a *L. per praeceptionem,* melynek folytán a hagyatékhoz tartozó dolgot örököstársnak külön lehetett hagyományozni.

Legatus (lat.), l. *Követek* és *Legáció.*

Légcsatorna, 1. (bány.), kisebb-nagyobb átmérőjű, fából, szövetből v. lemezből készült, v. falazott csatorna, melyen át a levegőt a bányában oda vezetik, ahova szükséges. — 2. *L.* (növ.), l. *Légüreg.*

Légcsavar, l. *Repülőgép.*

Légcsere, l. *Lélegzés.*

Légcső v. *lélegző cső,* l. *Gégecső.*

Légcső betegségei. A légcső nyálkahártyája számos ingernek (por, füst, száraz v. hideg levegő) van kitéve és ezért gyakoriak a hurutos megbetegedések. Ezek lehetnek hevenyek és idültek. Főbb tünetek: köhögés, heveny esetekben fájdalmak a szegycsont táján, égető, karcoló érzés, bővebb váladék. Gyakori a légcső gyulladása a heveny fertőző betegségeknél (kanyaró), többnyire erősödve gége- és hörghuruttal. A gége difteritisze sokszor a légcsőbe és a bronchusokba is leterjed. A légcső bujakóros és gümőkóros betegségei is előfordulnak, úgyszintén álképletek is. A nyakon, gátorüregben ülő daganatok a légcsövet kivülről is nyomhatják. A légcső hurutos bántalmainak gyógykezelése azonos a gége hasonló betegségeinek kezelésével. A többi bántalmakat mindig az alapbántalomnak megfelelő módon kell kezelni.

Légcsőféreg (*Syngamus trachealis* Sieb., állat), a Strongylus-félék *(Strongylidae)* családjába tartozó fonalféregfaj. A tyúkfélék és más madarak légcsövében élősködik. Rendesen hím és nőstény együttesen párosodva fordul elő, innen származik tudományos neve is. Fiatal fácánok sorában néha nagy pusztítást okoz.

Légcsőférgesség, madarak, ritkábban emlősök fonalférgek-okozta betegsége. A baromfiak,

fácánok, ludak stb. légcsövében a *Syngamus tracheális* és *bronchialis* telepszik meg, melyek a nyálkahártyán keletkező gyuladás és a férgekokozta légcsőszűkület következtében nehéz lélegzés tüneteivel elhullhatnak. Nem ritkán járványszerű. Beteg baromfiak, varjak és más madarak is terjesztik. A szarvasmarhában élő *Syngamus laryngeus* nem okoz súlyosabb bajt. A *Filaria tracheo-bronchicea* kutyák légcsövében és nagyobb hörgőiben a nyálkahártya alatti csomókban él. L. *Baromfibetegségek* és *Syngamosis*.

Légcsőfisztula, a. m. légcsősipoly (l. o.).

Légcsőgörcs, l. *Asztma*.

Légcsőhurut, a légcső nyálkahártyájának hurutos gyuladása. Lehet heveny és idült. Rendesen együtt jár a gége és hörgők hurutos megbetegedésével.

Légcsőmetszés a. m. gégecsőmetszés (l. o.).

Légcsősipoly, a légcsőnek rendellenes nyílása, mely ritkábban sérülés, — eltekintve az igen gyakori, légcsőmetszés által keletkezett művi L.-tól, — hanem inkább kifekélyesedő álképletek, bujakóros, gümőkóros fekélyek pusztításai által keletkezik. A L. néha alig milliméternyi átmérőjű, máskor centiméternél is nagyobb átmérővel bír. A hangképzést akadályozza, sokszor a lélegzest is. Ha az alapbántalom gyógyítható, akkor a L. műtét útján elég könnyen zárható.

Légcsősorvadás, a légcső gümőkoros megbetegedése, mely többnyire szövődött a gége és tüdő gümőkóros betegségeivel.

Légcsövesek *(Tracheata*, állat), l. *Ízeltlábuak*.

Légdaganat a. m. emfizéma (l. o.).

Lege artis (lat.), l. *L. a.*

Légecssav, l. *Salétromos sav*.

Lege et fide (lat.) a. m. törvénnyel és hűséggel; Ferenc császár és magyar király jelmondata.

Légellenállás, az az ellenállás, amellyel mozgó test levegővel telt térben találkozik. Nagy sebesség esetében ezt leginkább a levegő tehetetlensége okozza, melyet a mozgó test útjában szintén mozgásra indít; közelítőleg a sebesség négyzetével arányos. A L. keletkezéséhez a surlódás is járul, mely a mozgó test sebességével arányos. A L. általában annál nagyobb, mennél nagyobb felületű a mozgó test, mennél nagyobb a sebesség és a levegő sűrűsége.

Legelő, általában olyan fűtermő terület, melyről az állatok a táplálékukat maguk szerzik meg legelés útján. A L.-nek több neme van. Tartamuk szerint *állandó* és *ideiglenes* L.-ket különböztetnek meg. Az elsőkhöz ama rendszerint természetes gyepes és füves területek tartoznak, melyek egyéb használatra nem alkalmasak s azért *feltétlen* L.-knek is mondatnak. Az állandó L.-k fekvésük szerint v. *hegyi* v. *lapályi* L.-k, használhatóságuk szerint pedig *ló-, marha-, juh-* és *sertéslegelőket* szokás megkülönböztetni. A magas füvet termő L.-k marha-, illetve lólegelőknek, a sovány, apró füvet termők juh-, a mocsaras L.-k sertés- v. bivalylegelőknek valók. Az állandó L.-k csekélyebb nyers jövedelmet szolgáltatnak ugyan, mint a rétek s különösen a szántóföld, mindazáltal nagy előny, ha a birtok jó legelőkkel rendelkezik, mert az állattenyésztést, nevezetesen az állatok fölnevelését megkönnyíti. Az állandó L.-k értéke termőképességük szerint felette eltérő. Míg pl. kitünő lapálylegelőből fél hold is elegendő egy szarvasmarha eltartására, addig közönségesből $1^1/_2$—2 hold szükséges. Jó juhlegelőn holdanként 4—5, silányon csak 1—2 juh tartható el nyáron át. Hazánkban (1912) az állandó L.-k kiterjedése 3.941,698 ha. s a szűkebb értelemben vett Magyarországon 3.359,106 ha., vagyis az összes termőterület 12·13, illetve 11·90%-a. Az ideiglenes L.-k sorába egyrészt a szántóföldön mesterségesen létesített ú. n. vetett L.-k tartoznak, másrészt a legeltetésre csak mellékesen használt területek, minők az *ugar*, a *tarló* és az *erdei* L.-k.

Legelőerdő. Új erdőalak, amely arra hivatott, hogy a legeltetést lehetőleg kiterjedt mértékben tegye lehetővé oly területen, amely tulajdonképen csak erdőtenyésztésre alkalmas. Szóval a szükség gyermeke, amellyel ott történtek kisérletek, ahol elegendő gyeplegelő nincs vagy ezek a rendszertelen és túlhajtott legeltetés által tönkretétettek. A L.-ben a fiatal állományok teljes sűrűségben tartatnak, hogy ezalatt a legeltetés által megviselt talaj pihenjen. 20—30 éves korban megkezdődnek a ritkítások, amelyek a faállományt fokozatosan és a talaj minőségéhez képest 0·7—0·3 sűrűségre hozzák. A ritkítás célja, hogy az erdő talaján a fűnövést elősegítse. A L. ritkán válik be. A kiritkított állományok talaját az állatok keményre tapossák, a fűtakaró többnyire hiányos, a levágott törzsek sok helyt buján sarjadzanak, a visszamaradók pedig elterebélyesednek és gyökérsérülések következtében betegek lesznek. A legeltetés és az erdőtenyésztés ellentétes érdekei tehát csak igen kivételes esetekben egyeztethetők össze. Kedvezőbb az az eset, amidőn a legeltetés céljára oly erdő rendezendő be, amelyben lankás, jótalajú, kellő gondozás mellett rétnek, legelőnek állandóan alkalmas területrészek váltakoznak a csakis erdőtenyésztésre alkalmas meredekebb, silányabb talajú részekkel. Ekkor a jobb részeken az erdő kiirtható s ezek szabad gyeplegelőt alkotnak, amely a hegyéleken, a patakok meredek oldalain, források mellett s minden sekély, köves talajú vagy meredek részen fentartott erdő között üde és jól termő marad. Ez az ú. n. *ligetes legelő*-alak. V. ö. *Földes* János, A L. (Budapest 1895); *Márton* Sándor, A L. berendezése (Sátoraljaújhely 1897); *Berendi* Béla, Legelő- és havasgazdálkodás (Budapest 1904).

Legelőgazdaság, a földbirtok használatának az a módja, melynél a gazdasági terület kizárólagosan csak legelőként használtatik, a jövedelem egyedüli forrása az állattartás, szántóföld pedig alig van vagy teljesen hiányzik. A L. oka és jelentősége abban rejlik, hogy kedvezőtlen éghajlati, talaj- v. fekvési viszonyok, gyér népesség, a munkaerő és közlekedési eszközök hiánya miatt a birtokot másként kihasználni nem lehet.

Legelőhizlalás, l. *Hizlalás*.

Legelői növények, oly növények, melyek a legeltetést, tehát az azzal járó tiprást és gyakori leszakgatást eltűrik, nagy visszapótló erővel bírnak és jó takarmányt szolgáltatnak. A legkiválóbb L., melyek mesterséges legelők létesítésénél figyelembe jönnek, a fehér lóher (Trifolium repens), a korcs lóher (T. hybridum), a komlós-

csigacsó (Medicago lupulina), a baltacim (Onobrychis sativa), az angol perje (Lolium perenne), a réti komócsin (Phleum pratense), a csomós ebir (Dactylis glomerata), a réti- és a juhcsenkesz (Festuca pratensis és ovina) és az árva rozsnok (Bromus inermis). A legelőkön előforduló többi, bár értékes növények mind másod- és harmadrendüek.

Legelőjog, l. *Legeltetési szolgalom.*

Legelőkezelés, a legelők használatára és gondozására fordított eljárás, melynek főbb teendői, hogy a legelők tavaszkor megfogasoltassanak, a gyomoktól megtisztíttassanak, hogy az állatok ürülékei időközönként elteríttessenek s hogy a nedvességben szenvedő legelőkről a víz levezettessék. Továbbá, hogy a legelőre csak annyi állat bocsátassék, amennyi ott elegendő táplálékot talál, hogy a legelő megfelelő pásztákra osztassék, melyek felváltva legeltessenek és a különböző állatnemeknek megfelelő területek osztassanak ki s végül szükséges, hogy a legelő kutakkal, itatókkal, delelőkkel és védőhelyekkel legyen ellátva és az állatok az egészségtelen helyektől távol tartassanak. A közös legelők használatát a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. XII., az állami segéllyel szerzett legelőkről szóló 1908. XLIII. és az osztatlan közös legelőkről szóló 1913. X. t.-c. szabályozzák. V. ö. *Balás* Á., *Gáspár* J., *Károly* R., *Dorner* B. s mások idevágó munkáit.

Legelőváltó gazdaság, másként *mezőfüves gazdaság*, l. *Gazdálkodási rendszerek.*

Legelővölgy (azelőtt: *Psurnovicz),* kisk. Trencsén vm. nagybicscsei j.-ban, (1910) 484 tót lak., u. p. Trencsénpéteri, u. t. Nagybicscse.

Legeltetés, a gazdasági háziállatoknak legtermészetszerübb és legegészségesebb tartásmódja. A L.-sel kapcsolatos szabad levegőn való mozgás, úgyszintén a fehérjedús és sok mészsót tartalmazó fű a fiatal állatok fejlődésére előnyös hatású. A változó időjárás a bőr hőszabályozó működésére serkentő hatást fejt ki és az állatok ellenálló képességét fokozza a betegségekkel szemben. A L.-t április végén kezdik meg s késő őszig folytatják. A téli száraz takarmányozásról a L.-re fokozatos átmenetet kell létesíteni, hogy az állatok a takarmányváltoztatás következtében meg ne betegedjenek. Jóllehet a L. számos előnyt biztosít, mégis káros is lehet, mivel az állatok a legelőn fertőződhetnek, így az erdőnyavalya, lépfene és a sercegő üszök, továbbá a mételykór, tüdő- és szőrféregkór okozójával; azonkívül legyek, bögölyök stb. rovarok is nyugtalanítják a legelő állatokat. L. *Legelő.*

Legeltetési jog, l. *Legeltetési szolgalom.*

Legeltetési szolgalom. Az úrbéri L. az úrbéreseket illette a volt földesúr ingatlanain. Már az 1836. VI. t.-c. lehetővé tette, az 1871. LIII. t.-c. pedig kötelezőleg elrendelte, hogy az úrbéri legeltetési szolgalmat a földesúr megváltsa akként, hogy a volt úrbéreseknek megfelelő legelőterületet enged át kizárólagos közös tulajdonukba. Ma az úrbéri L.-nak megváltása, az ú. n. úrbéri legelőelkülönítés, mintegy 100 községben van még folyamatban, az ország többi községében be van fejezve. Az úrbéri L. fejében a volt úrbéreseknek kiadott közös legelők jogviszonyait legújabban az 1913. X. t.-c. szabályozta. Ez elrendeli, hogy a volt úrbéreseknek társulatot kell alakítaniok, amely a közhatóságok felügyelete alatt, mint jogi személy működik.

A L. telki szolgalom, amely valamely (uralgó) telek mindenkori tulajdonosát arra jogosítja fel, hogy a másik (szolgáló) telken legeltethessen. Rendszerint magában foglalja a marhacsapás szolgalmát is. Terjedelmét a legeltetési szolgalmat megalapító jogügylet, ilyennek hiányában a szokás v. a rendes gazdálkodás igényeinek figyelembevételével a biró határozza meg. Megalapításához rendszerint telekkönyvi bejegyzés szükséges. Tagosított határban a legeltetési szolgalmak rendszerint megszünnek, ha csak a tagosítási érdemleges ítélet vagy egyesség külön fenn nem tartja továbbra is azokat. A L. egy neme a tagosítatlan határokban a nyomásban való legeltetés, amelyet a hármas forgóban való gazdálkodás (őszi, tavaszi, nyári) tesz lehetségessé a parlagon hagyott földeken. Ezt a legeltetési szolgalmat az 1894. XII. t.-c. szabályozza.

Legeltetési tilalom, l. *Erdei legeltetés.*

Légembolia, az emboliának az a formája, mikor levegő hatol a gyüjtőerekbe s a légbuborékok a keringésbe jutva, a tüdőverőér ágaiban akadnak fenn, esetleg a tüdőn át a verőeres keringésbe is bejuthatnak. A L. majdnem mindig halálos kimenetelű, rendszerint a nagy gyüjtőerek sérüléseihez csatlakozik.

Légen (azelőtt: *Magyarlégen),* kisk. Kolozs vm. mocsi j.-ban, (1910) 454 oláh és magyar lak.; u. p. Magyarpalatka, u. t. Mocs.

Legénd, kisk. Nógrád vm. nógrádi j.-ban, (1910) 759 magyar és tót lak.; u. p. és u. t. Nógrádkövesd.

Legenda (lat., a. m. olvasni való), egy-egy szentnek élettörténete, vagy élete egy-egy csodás mozzanatának előadása, melyeket a régi kereszténység korában a templomokban a hivők épülésére felolvastak. Innen általában minden egyházi mondát L.-nak neveztek. L.-kat kiválóan Szüz Mária és a martirok életéből költöttek s csakhamar rendkívüli tömegre felszaporodtak. E L.-kat már a középkorban gyüjteményekbe foglalták, melyek közül legnevezetesebb Voraginei Jakab dominikánus író (megh. 1298.) gyüjteménye, az *Aurea L.* Később a XVII. sz.-tól kezdve a jezsuiták vették kezökbe a L.-k összegyüjtését, nevezetesen Bolland János és a bollandisták Hollandiában és Belgiumban, kiknek gyüjteménye: az *Acta sanctorum* 1643—1794. 53 kötetben jelent meg; ezt 1845-től ismét folytatják. E L.-k nemzeti legendákkal is gyarapodtak. Nálunk is ápolt a nemzeti szentek kultusza L.-kat, ilyenek a Szt. Istvánról, Szt. Imre hercegről, Szt. Lászlóról és Szt. Margitról szólók. Ez utóbbiról középkori magyar szövegű legendánk is maradt fenn, s ez legtisztább magyar eredetű legendánk. Középkori nyelvemlékeinkben sok a L., ezek egy része közvetlenül Voraginei Jakab után van dolgozva, más része azonban Temesvári Pelbártnak *Pomerium*-ából van véve. Velük indul meg a magyar szépprózai elbeszélés. A középkori vallásos magyar epika legnagyobb és legérdemesebb alkotása Alexandriai Szt. Katalin verses legendája. A re-

formáció idejével nagyot csökken a L.-k divata. Később, a XIX. sz. vége felé a német költők újra fölelevenitették, mint költői műfajt. Azóta művelik nálunk is, Kazinczy már fordította Pyrker L.-it prózában, majd eredeti L.-kat írtak (Garay J., Arany J. stb.). Magyar legendáink legalaposabb búvára Katona Lajos volt.

L. néven értik továbbá az érmek, városrajzok, térképek feliratait, valamint a XV. sz. végéig a rézmetszeteken előforduló mondatokat, melyek az alakok szájából kifutó szalagokra vannak írva. Az érmeken a L. a középkorban rendesen kereszttel kezdődött, később e helyen pont, levél, rózsa vagy más alak állt.

Legenda aurea (lat.), l. *Legenda.*

Legenda maior (lat.), l. *Nagyobb legenda.*

Legendarium (lat.) a. m. legendás könyv.

Legendre (ejtsd: lözsañdr), *Adrien Marie*, francia matematikus, szül. Párisban 1752 szept. 18., megh. u. o. 1833 jan. 10. A Collège Mazarin jeles növendéke volt és mindjárt kilépése után résztvett a Traité de Mécanique c. folyóirat szerkesztésében. Ebben Forces accélératrices címen írt cikkei magukra vonták a tudósok figyelmét és L. d'Alembert ajánlatára az École militaire tanára lett. 1783-ban az akadémia tagja lett és 1787. Cassinivel és Méchainnel együtt végezte a fokmérést Dunkerque és Boulogne között; 1808. az Université élethossziglani igazgatója és 1816. az École politechnique examinátora lett. Gausstól függetlenül állapította meg a legkisebb négyzetek elméletét. Önálló kutatásai vannak az elliptikus integrálok és a számelmélet terén. Üstököspálya-számítása annak idején feltűnést keltett. Legnevezetesebb művei: Éléments de géometrie (1794 óta sok kiadásban); Essai sur la théorie des nombres (1798); Nouvelle théorie des parallèles (1803); Nouv. théorie pour la détermination des orbites des comètes (1805); Exercices de calcul intégral (1807); Traité des fonctions élliptiques (1827); Théorie des nombres (1830).

Legény, az iparos-tanuló, ha bizonyos számú éven át választott mesterségét tanulta, L. lesz. A mi ipartörvényünk *segédnek* nevezi a céhkorszakbeli L.-eket. A kézműves mesterségekben a régi L.-szövetkezeteknek jelentősége volt s a L.-nyé avatás körülményes szertartásokkal járt, melyek egyes iparágaknál a mesterség hagyományai szerint váltakoztak. Ma a törvényesen kitöltött idő után a mester kívánságára az ipartestület, v. más elsőfokú iparhatóság egyszerű kijelentéssel avatja L.-nyé és erről bizonyítványt állít ki.

Légeny, l. *Nitrogén.*

Legenye, kisk. Zemplén várm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 473 magyar lak., posta- és távíróhivatallal, telefonállomással. L. fontos vasúti csomópont, ahol a m. kir. államvasutak sátoraljaújhely—mezőlaborczi vonalából a kassai szárnyvonal ágazik ki; az állomás neve *Legenye-Mihályi.* Van távíróállomása.

Legényegyesület, l. *Katolikus legényegyesület.*

Legényotthon, oly intézmény, mely olcsó áron, kedvező egészségügyi és erkölcsi viszonyok közt biztosít egyedülálló férfiaknak otthont. Lakáson és élelmen kívül rendszerint olvasótermet, fürdőt és egyéb kényelmi és művelési alkalmat is nyujt. Az első L.-t Lord Rowton létesítette *Vauxhall Rowton House* néven 1892-ben 470 szobával. A szobák kezdettől fogva keresettek voltak és az egész vállalat úgy erkölcsi, mint pénzügyi sikerrel járt. Ezidőszerint hat épületben összesen 5182 ágy van. Mindenféle kényelmi intézkedés megvan, olvasóterem, társalgó, fürdő (szappannal és lepedővel 10 fillér), borbély-, szabó- és cipészműhely stb. Úgy Londonban, mint egyebütt Angliában számos hasonló intézmény keletkezett. A kontinensen is elterjedtek ezek az intézmények, kivált Németországban. A milanói *Albergo popolare* a Rowton-házak mintájára készült, mintegy 600 ággyal. Bécsben (Franz Josephs Jubiläums-Stiftung) és Párisban is vannak ily L.-ok. Budapesten 1911-ben nyilt meg a VI. kerületi *Népszálló* 396 rendes hálófülkével és külön hálószobákkal igényesebb vendégek számára. Az épület fölszereléssel együtt 1.090,000 koronába került. Egy fülke napi ára 60 fillér, heti ára 3.60 korona. Minden 14 évesnél idősebb férfit, akinek évi keresete 2000 koronánál nem több, felvesznek. A Népszálló helyiségei a hálófülkéken kívül a következők: mosdóhelyiség, fürdőosztály, ruha- és cipőtisztító helyiség, a ruhaszekrények helyiségei, nappali öltözködő, nappali tartózkodásra szolgáló közös helyiségek, mint aminők: a dohányzók és nemdohányzók társalgója, olvasóterem, írószoba, a látogatók szobája, továbbá étterem, kantin és a hálóvendégek főzőhelyiségei; ezek reggel $^1/_2$6 órától $^1/_2$9-ig, délben $^1/_2$12-től $^1/_2$3-ig és este $^1/_2$6-tól éjjel 11 óráig vannak nyitva. Végül orvosi rendelőszoba, mosóhelyiség, borbély-, szabó- és cipészműhely, melyek igénybevételét részletes utasítás szabályozza.

Légenysav, l. *Salétromsav.*

Legénység, a *katonaságnál* mindazok az egyének, kik mint közvitézek, őrvezetők v. altisztek szolgálnak.

Legényvirág (növ.), l. *Gladiolus.*

Legényvizsga az a vizsga, melyet az inasnak (tanoncnak) felszabadulása alkalmával le kell tennie, hogy legénnyé (segéddé) lehessen. A régi céhek idején nálunk is megvolt, de azóta megszünt.

Leger (ejtsd: lözsé), *Louis*, francia szlávista, szül. Toulouseban 1843 jan. 13. Főbb munkái: Le monde slave (1873 és 1902); Histoire de l'Autriche-Hongrie (1879); La littérature Russe (1899); Souvenirs d'un slavophile (1905); Le mythologie slave (1908) stb.

Léger (franc., ejtsd: lezsé) a. m. könnyű, fesztelen, hanyag. — *Légèreté* a. m. könnyüség, fesztelenség, hanyagság.

Leger-stakes (ang., ejtsd: léddzser-sztékssz), l. *Saint Leger.*

Leges agrariae (lat.), l. *Agrártörvények Rómában.*

Leges barbarorum (lat.), a germán népeknek jogfeljegyzései, amelyeket másképen germán népjogoknak (Volksrechte) szokás nevezni. Ezek tehát nem szoros értelemben vett törvények (leges), csak a nevök az, ami helyett különben a középkorban más elnevezéseket is használtak. A legnevezetesebbeket l. *Germán népjogok.*

Leges canonisatae (lat.), a róm. kat. egyházjogban az egyházi ügyekre vonatkozó s az

egyház által nyiltan vagy hallgatagon elfogadott világi törvények, amelyek csakis az elfogadás által nyerhetnek egyházjogilag kötelező erőt.

Leges de alea (lat.), l. *Aleatorius szerződések.*

Leges fugitivae v. *erraticae* (lat.), egyes jogtételek a Digestákban, amelyeket a kompilátorok eredeti összefüggésükből kiszakitva nem megfelelő helyre szurtak be, szándékosan v. elnézésből.

Leges langobardorum v. *Edictus langobardorum* (lat.), l. *Germán népjogok* és *Longobard jog.*

Leges romanorum (*leges romanae*), szemben a leges barbarorum-mal a római magánjognak a germán elemek befolyása alatt keletkezett kiadásai, melyeket a népvándorlás idején a germán uralkodók római alattvalóik számára állíttatták össze.

Légia (ném. *Luftholz,* növ.), l. *Amarantfa.*

Légfék, l. *Elektromos vasút.*

Legfelsőbb kézjegy. Ő Felségének a felségfolyamodványra nevének kezdőbetüivel (Fj.) jegyzett kézjegye, ami a kérelem kedvező elintézésére való hajlandóságot jelenti. A kabinetirodából L.-gyel érkezett folyamodványt a miniszternek tárgyalni és abban felségfelterjesztést kell tennie akkor is, ha a kérést teljesíthetetlennek tartja, de ilyenkor az elutasítás iránt tesz előterjesztést. Az olyan kérvényt, amely «ab imperatore et rege» jelzéssel érkezik, a miniszternek mindenesetre tárgyalnia kell, de felségfelterjesztést csak akkor kell tennie, ha a kérést teljesítésre ajánlja. A kabinetirodától megjegyzés nélkül érkezett felségfolyamodványt (ab aula) a miniszter — ha indokolatlannak tartja — tárgyaltatni sem köteles.

Légfogó (bány.). Ha egyes tárók hajtásánál a levegő a vájat végén megromlik: légcsatornákban vezetik be kivülről az üde levegőt; e célra a csatorna külső végét függőlegesen felemelik jó magasra és a tetejére forgatható, egyik oldalról nyitott tölcsért tesznek a szél felfogására.

Legfőbb jó, erkölcstani kifejezés, mely a görögöktől származik s azt a legfőbb célt jelenti, mely felé az emberi cselekvésnek irányulnia kell. A görög filozófiában a L. a boldogság. De miben van a boldogság? Platon az erényben keresi. Csak az erény teheti boldoggá az embert, az erény pedig nem egyéb, mint a lélek helyes mivolta, belső rendje, harmoniája, egészsége. Aristoteles szerint is a boldogság a L.; ő szerinte is az erényes cselekvés adja meg a boldogságot, de a legfőbb erényes cselekvés szerinte a tiszta gondolkodásban van; az erény nem egy a puszta belátással, mint Sokrates tanítja; az erény az a készsége az akaratnak, mely a természetünknek megfelelő középúton marad. A L. a hedonistáknál és eudaimonistáknál a kéj. A vallási etikák vallási értelemben állapítják meg a L.-t. Mindezek megegyeznek abban, hogy van abszolut L. Ezzel ellentétesek azok a nézetek, melyek az erkölcs terén is mindent viszonyosnak, idővel változónak tekintenek, melyek szerint tehát abszolut L. nincsen. Aszerint, hogy miben keresik a L.-t, tisztán a boldogságban (eudaimonizmus), vagy mindenekfölött az erényben, válnak szét az etikai rendszerek, melyek azután mind az erény, mind a boldogság fogalmának megalapításában külön utakon járnak. L. *Erkölcstan.*

Légfürdő, l. *Levegőfürdő.*

Légfűtés, l. *Fűtés.*

Léggáz, l. *Aerogéngáz.*

Léggáz-világítás, l. *Aerogéngáz.*

Legge (ejtsd: legg), *James,* angol sinológus, szül. Huntlyben (Aberdeenshire) 1815 dec. 20., megh. 1897 nov. 29. Oxfordban. 1843—73-ig mint hittérítő működött Hongkongban; 1876 óta a kinai nyelv és irodalom tanára volt az oxfordi egyetemen. Nagy érdemet szerzett a kinai irodalom klasszikus munkáinak kiadása, fordítása és magyarázása által (The Chinese classics, 8 kötetben, először Hongkong 1861—71, melynek egyes köteteiből később újabb külön kiadások is készültek). Több munkája a kinaiak vallásaival foglalkozik; az ezekre vonatkozó szövegmunkákat több kötetben ő forditotta a Müller Miksától szerkesztett The Sacred Books of the East című gyüjtemény számára.

Legger, ürmérték Hollandiában és gyarmatain 552 litertől 588 literig változó nagyságban.

Leggiero (ejtsd: leddzséro), *leggiermente* vagy *leggiadro,* zenei nyelven a. m. könnyedén, fesztelenül.

Léggömb, l. *Léghajózás.*

Léggömbszállító gőzös v. *ballonszállító gőzös* (ném. *Ballonschiff),* a hadi flottákhoz tartozó különleges hajók, többnyire gyorsjáratú cirkálók, melyek egy v. több megkötött léggömböt visznek magukkal egész felszerelésükkel és a gázfejlesztéshez szükséges készülékekkel együtt. A felderítésre kiküldött L. az ellenséges hajókhoz vagy parthoz közel érve, felbocsát egy léggömböt, mely vele telefon útján is össze van kötve. Kétesértékű eszköz, mert a léggömb csak szép időben használható, miért is a L. csak kevés hadtengerészetben honosult meg. Ilyen az olasz Liguria nevű cirkáló. Valószínű, hogy a L.-k helyét mihamarább aeroplánszállítók fogják felváltani, miáltal a repülőgépek működési köre a tengeren tetemesen ki fog bővülni. Az északamerikai Egyesült-Államok máris alkalmaznak ilyen hajókat.

Léggömbszelep, l. *Léghajózás.*

Léggyógymód, l. *Levegővel gyógyítás.*

Léggyökér, l. *Levegőgyökér.*

Léggyüjtő, l. *Fujtató, Fuvógép, Légszivattyú.*

Léghajók, l. *Léghajózás.*

Léghajókikötő, l. *Léghajószín.*

Léghajóscsapatok. A repülés problémájának megoldását első sorban hadászati célokra használták fel. Külön katonai léghajós-osztályokat és csapatokat állítottak fel, amelyeknek egy része az aerosztatikai, másik az aerodinamikai légjáróművek kezelésével foglalkozik. Minden nagyobb európai hadseregnek vannak már léghajóscsapatai, így Ausztria-Magyarországnak is. Az osztrák-magyar léghajóscsapatok központi állomása Fischamendben van. A második központ felállítását Budapesten 1915-re tervezik. A többi állomást Bécsújhelyen, Görzben, Polában, Csehországban és Galiciában állították fel, Magyarországon 1914-ig csak egyet: Újvidéken.

Léghajósintézetek (*aerolaboratoriumok*), az olyan tudományos intézmények, amelyekben a

léghajózás körébe tartozó összes fizikai kérdések megoldására kisérleti úton is törekszenek. Ilyen feladatok például a légcsavarok különféle alakjainak hatásfoka, az aeroplán-felületek, anyagvizsgálat stb. Franciaországban híresek Eiffel laboratoriuma Párisban s a st.-cyri intézet, Németországban a göttingeni, valamint az aacheni laboratorium.

Léghajós-szótár. A fellendült légi közlekedés következtében igen gyakran kerülnek a levegő utasai olyan tájékra, amelynek nyelvét nem értik, ezért szerkesztettek léghajósok számára olyan soknyelvű szótárakat, amelyekben nemcsak a műszavak értelmezése, hanem a mindennapi életben s a leszállás és a segédkezés közben legszükségesebb kifejezések is megvannak.

Léghajóstérképek. Azok a térképek, amelyekkel jelenleg rendelkezünk, a léghajózásban nem eléggé alkalmasak a könnyű tájékozódásra, mert a térképeken ábrázoltak a felülről szemlélt tájékkal nehezen azonosíthatók. Ezért külön nemzetközi L.-et készítő bizottság alakult, amelynek az a feladata, hogy olyan térképeket készíttessen, amelyen a színezés hasonló legyen ahhoz, aminőnek felülről a tájék látszik s rajta a kimagaslóbb pontok, ú. m. tornyok, hegycsúcsok stb. fel legyenek tüntetve. Ezekre a térképekre rávezetik az összes léghajós- és repülőgép-állomásokat, repülőtereket, a légjárók számára az éjjel is világító tornyokat, benzin-állomásokat s az aviatikai támpontokat, vagyis azokat a helyeket, amelyeken külön a leszállásra alkalmas területeket tartanak fenn.

Léghajószín, *léghajócsarnok*, másként *hangár*, kétféle van, még pedig a kormányozható léghajók és a repülőgépek számára. Rendeltetésük egyrészt az említett légjáróművek megvédése az időjárás viszontagságai ellen, másrészt, hogy esetleges sérüléseik könnyen helyreállíttassanak. Céljuknak megfelelően nagyságuk is különböző, azonban a kormányozható léghajók számára készültek újabban forgathatók, hogy azokat a szél irányába állítva, a léghajók mennél kisebb támadási felületet nyujtsanak. Jelenleg olyan L.-eket is építenek már, amelyek a föld alá sülyeszthetők, nehogy felülről jövő támadás ezeket könnyen megsemmisíthesse.

Léghajótest néven nevezik a légjáróművek főalkotórészeit, ú. m. a légi jármű törzsének vázát s az aerosztatikai léghajózásban még a szabad léggömb burkolatát, a kormányozható léghajónak pedig a vázát burkolattal egyetemben. L. *Léghajózás.*

Léghajóüldözés, l. *Léghajózás.*

Léghajóvadászágyú. A hadászatban használt lövőfegyverek közül az ágyúk a zenitben tovaszálló légjáróművek célbavételére alkalmatlanoknak bizonyultak, ezért olyan ágyúkat szerkesztettek, amelyeknek csöve függélyesre állítható, sőt át is forgatható. Ezeket az ágyúkat, amelyeket hadi automobilokra szerelnek, minden oldalról, tehát felülről is, páncél védi.

Léghajózás (*aeronautika*; l. *a két képmellékletet*), alkalmas készülékekkel a levegőbe való emelkedésnek és abban bizonyos irányban való haladásnak mestersége. Erre két módunk van: az *aerosztatikai* és az *aerodinamikai*.

Az előbbinél az emelkedést burkolatba (ballon a. m. léggömb) zárt, a levegőnél könnyebb gáz idézi elő, a vízszintes elmozdulást pedig a levegő áramlása, azaz a szél hozza létre. Ha a léggömböt a széltől függetleníteni akarjuk, akkor szerelhetünk reá mótort, amelynek légcsavara segélyével aerosztatikai készülékünk tetszőleges irányban haladhat, azonban csakis abban az esetben, ha az a nyomás, amelyet a léghajó mótora a légcsavar révén a levegő ellen kifejt, nagyobb, mint a szél ellennyomása. Ilyen célokra tehát igen erős, de könnyű mótorra van szükségünk, amelynek légi járműbe való beszerelése ne legyen tűzveszélyes és lehetőleg kicsiny és olyan alakú legyen, hogy széllel szemben ne nyujtson nagy ellenállási felületet. A légcsavarnak szintén szilárdnak kell lennie. A szél erejének leküzdése még ebben az esetben sem egészen bizonyos, mert már maga az egész légi jármű nagy ellenállási felületet alkot s a legkisebb szél is igen nagy nyomást gyakorol reá.

Mivel egykor ezek a légi járművek majdnem mind gömb- v. körte-alakuak voltak, az ilyen széllel haladó aerosztatikai készségeket *ballonoknak*, léggömböknek nevezik, dacára annak, hogy napjainkban ugyancsak változatos alakuak a léghajók.

A ballonokat néha meleg levegővel töltik (Montgolfier-k), többnyire azonban világító gázzal v. hidrogénnel (Charlier-k). Az ú. n. Rozier-féle léggömbök töltése meleg levegő és gáz keveréke, de ez rendkívül veszedelmes.

Alkalmazásuk szerint megkülönböztetünk *szabad léggömböket* (a köznapi életben léghajó néven ismeretesek; l. *a képmelléklet 7. képét*), ezek szabadon emelkednek fel s a levegő áramlásai viszik odébb; *kötött léggömböket* (ballon captif), amelyeket drótkötélen engednek fel bizonyos magasságig, alkalmazást ma már csak a hadsereg körében találnak, de ott is ritkán. Ezeknek egyik szintén kevéssé használt válfaja az ú. n. *sárkányballon*, amelynek hosszú hengeres az alakja s hátsó részén levegővel töltött külön légzsákot hord. A *pilotballonok*, kicsiny, 50—100 cm. átmérőjű, hidrogénnel töltött gummiléggömbök, amelyek a felsőbb légrétegekben uralkodó szélviszonyok meghatározására szolgálnak. Ha az ilyenek nagyobbak (1·5—2·0 m.) s rajtuk meteorológiai műszerek csüngenek, akkor *ballons-sondes*-oknak v. *regisztráló ballonoknak* neveztetnek. Végül *kormányozható léghajók* azok a többnyire hengeres, szivar- vagy torpedóalakú légi járművek, amelyek hogy saját erejükből haladjanak, mótorral és légcsavarral vannak felszerelve.

Az aerodinamikai L. a levegőnél nehezebb testeket gépi és szerkezeti berendezésekkel igyekszik a magasba emelni és tovaszállítani. Bővebben l. *Repülőgép.*

A szabad léggömbök alkotórészei: a *burok*, amelynek anyaga selyem, pamutszövet vagy gummizott duplaszövésű vászon. A burkolat tetején van a *szelep*, amelyen át a felhajtó erő csökkentése céljából tetszőleges mennyiségű gáz bocsátható ki, a burkolat alján pedig van az *appendix*, a ballon nyakalakú *töltőnyílása*. Ezen

át bocsátják a léggömbbe a gázt. A nyilás néha külön készülékkel el is zárható. Szelep gyanánt tányéralakú kerek lemezt használnak, amelyet rúgó szorít a szelep nyilásperemehez. A szelepet a ballon belsején át a kosárba csüngő *fehér szelepzsinórral* nyithatjuk ki. A többnyire gömbalakú burkolatot a kenderkötélből vagy selyemzsinórból font háló borítja, amelynek bogai felülről lefelé ritkulnak s így a hálórészecskék lúdlábszerű külsőt nyernek s ezért *lúdlábak*-nak is hívják. A legalsó bogok a fából vagy fémből készült *ballongyűrűhöz* vannak erősitve, amelyen csüng a léghajó *kosara*. Ez utóbbit fűzfavesszőkből vagy spanyolnádból fonják. A kosár külső oldalán van a 100—120 m. hosszú, karvastagságú *vontató kötél*, amelynek segítségével leszállás közben a léggömb önműködően tehermentesíthető, másrészt lefogható. A léggömb burkolatának egyik gerezdjéről még egy *vörös zsinór* is csüng a kosárba. Ennek a segítségével a ballon burkolata feltéphető, hogy a leszállás pillanatában az egész gázt gyorsan bocsáthassuk ki. A léggömb burkolatát csak az utolsó pillanatban, a földtől legfeljebb 10—20 m. magasságban szabad feltépni, mert ha a feltépés még a nagyobb magasságokban történik, akkor a ballon elveszítve felhajtó erejét, lezuhan. Ezért festik figyelmeztetésül vörösre a tépőzsinórt, nehogy a szelepzsinór helyett véletlenül ezt húzza meg a léghajó vezetője. A léggömbnek felszerelése áll még megfelelő mennyiségű *homokzsákból*, amelyekből a homokot kiszórva a ballon könnyebbé tehető, tehát felhajtó ereje viszonylag növelhető; az *önműködő légsúlymérőből*, barográfból, amely a légjáróművek mindenkori magasságának megállapitására szolgál; katonai, illetőleg *léghajós-térképekből* és iránytűből, hogy a léggömb földrajzi helyét meghatározhassuk.

A léggömb burkolatát lenolajkencével vagy vastag gummioldattal vonják be, hogy gáztöltése könnyen ki ne szivároghasson. A töltés lehet világitógáz, ez esetben egy köbméternek 0·65 kg., vagy a jóval drágább hidrogén, amikor is 1 kg. a felhajtó ereje. A hidrogént acélpalackokba komprimálják. Egy palackban átlag 10—12 köbméter van 200 légköri nyomás alatt sűritve. A töltés ezekből a palackokból történik, még pedig úgy, hogy több palackból egyszerre engedik át a ballon *töltőcsövébe* — amely a ballon alsó nyilásához van erősitve — a hidrogént. Töltésük szerint a léggömbök teherhordó képessége a következő:

Átmérő méterben	Köbtartalom m³-ben	Felhajtó erő kg.-okban	
		világitó gázra	hidrogén-gázra
[illegible]	14·137	9·189	16·968
4	33·51	21·78	40·21
5	65·45	42·54	78·54
6	113·1	73·51	135·72
8	298	174·25	321·7
9	381·7	248	458
10	523·6	340	628
11	696·9	451	836
12	904·8	588	1086
13	1150·3	748	1380
14	1436·7	934	1724
15	1767·1	1149	2120
20	4189	2723	5027

A léggömböket csak külön képesitett *léggömbvezetők* (aeronauták) vezethetik, akiknek legalább is hét légi utat kell megtenniök, hogy a vezetői oklevelet elnyerjék. Ezek közül az ötödik felszállásnak éjjel kell megtörténnie, a hatodikon, az ú. n. tudományos úton legalább 3000 m. magasságot elérve, meteorológiai és egyéb, a ballonozással kapcsolatos tudományokban való jártasságot kell felmutatniok s végül az utolsó felszálláskor egyedül vannak a ballon kosarában s így teljesen magukra vannak utalva. Az iménti, ú. n. *iskola-túráktól* megkülönböztetendők azok a légi utazások, amelyek bizonyos kitűzött cél elérése vagy valamely feladat megoldása érdekében történnek, azaz a tulajdonképeni igazán *sport-túrák*. Az egyazon felhajtóerejű ballonok között lehet *időtartam*-versenyeket rendezni, amidőn a léggömbnek mennél tovább a levegőben kell maradnia. A *magas-túrák* célja mennél nagyobb magasságok elérése, míg a *távolsági versenyekben* a vezetők ballonjaikat a starthelytől mennél távolabbra igyekeznek vinni. Midőn bizonyos adott útvonalon időre történik a mérkőzés, a léggömbök *gyorsasági* versenyben vesznek részt. A *róka-vadászat* (Fuchsfahrt) az, amidőn az első felszálló léghajót leszállása után a többi ballon adott körön és időn belül közeliti meg, *léghajó-üldöző* versenyekről pedig akkor van szó, amidőn egy vagy több felszálló léggömböt automobilokkal üldözve igyekeznek elfogni. Végül a L.-nak egyik neme a *vontató* túra (Schleppfahrt), amikor a ballonok a földhöz lehetőleg közel tartózkodnak s a vontatókötél hosszánál nagyobb magasságba ritkán emelkednek. A L.-nak ezt a nemét különösen akkor kultiválják, amikor nagy útvonalakat tesznek meg, tehát úgy a gázzal, mint a homokkal takarékoskodni kell, szóval a kötél segélyével a felhajtó erőt szinte automatikusan kell szabályozni.

A léggömb utasát, bármilyen magasra kerüljön s bárminő szédülős legyen is egyébként, a szédülés érzete a léghajó kosarában nem fogja el. Hiányzik a légjárómű s a mélység közötti összekötő vonal, amelyhez a magasságot önkénytelenül mérjük. Optikai csalódásnak válik áldozatává, nem érzi az emelkedést, hanem csak azt látja, hogy a föld tőle távolodik. A láthatár mindjobban tágul s ez figyelmét a kilátással teljesen leköti. Gyorsabb emelkedésnél v. leszállásnál némi fülzúgást érez, mert a külső s a füljáratokban levő levegő között nyomáskülönbségek támadnak s így a dobhártya v. ki- v. befelé erősen feszül. A fülzúgás ellen a száj nyitvatartásával és gyakori nyeléssel kell védekezni.

Az aerosztatikai L. gyakorlati alkalmazást tudományos kutatásokban, katonai felderítő és jelző szolgálatban talál s különösen mint sportágat igen sokan művelik. Léggömböket még a nehezen hozzáférhető sarki tájak felkutatására is használtak. Jelentős szerepet tölt be a L. még a *terepfelvételezésben* is, amennyiben a magasból fotografiai úton felvett vidék ú. n. fotogrammetriai felmérése bizonyos tekintetben pontosabb mérési adatokat eredményez, mint a közvetlen felmérés.

Alakjukat tekintve, háromféle kormányozható léghajó-típust különböztethetünk meg, ú. m. a

vetélő- (Dupuy de Lôme léghajója), a *hal-* (a Clément-Bayard léghajó, l. *a képm. 4., 5., 6. képét)* és a *hengeralakú* (a Zeppelin-léghajó, l. *a képmellékletet*, v. a francia Spiess-léghajó, l. *a képm. 8. képét)*. Ezenkívül megkülönböztetünk még váznélküli és merev léghajókat (az előbbiek egyik képviselője pl. a La France, az utóbbiaké ismét a Zeppelin v. a Spiess). Az egyiknél a burok úgy tartja meg alakját, hogy belsejébe egy ballonetet tesznek, amelybe levegőt sajtolnak, ezáltal a burokban levő gáz nyomás alatt áll s így a burok duzzadt, feszült állapotban marad, felülete mindig teljesen sima; az utóbbi esetben a gáz nincs érdemleges nyomás alatt és a léghajó alakját egy külön váz határozza meg, amelyre a burok egyszerűen ki van feszítve.

A léghajó hosszában a felhajtó erő és a súly egyenlőtlen eloszlása miatt bizonyos mértékben meghajlik. Az előrehaladás miatt a léghajó elején homloknyomás támad. A két igénybevételt a merev rendszernél a váz, a váznélküli rendszernél a belső túlnyomás ellensúlyozza. Kisebb belső nyomás és kedvezőbb kosárfelfüggesztés elérése céljából egyik-másik váznélküli léghajón (pl. Lt. Selle de Beauchamp, l. *a képm. 1., 2., 3. képét)* merev rácsszerkezetet alkalmaznak, amiért is az így épült légjáróműveket félmerev rendszerüeknek is nevezik, bár lényegében az előbbivel azonosak. Igy tehát csak két tipusról szólhatunk. Az egyiknek jellemzője a gáztartányok elhelyezésére szolgáló, burokkal bevont merev váz, a másiknál a ventillátor, amelylyel a ballonetek töltését végzik. Mindkét rendszernek megvannak a maga előnyei.

A merev rendszer előnyei a következők:

1. A burkolat különösebb igénybevétele nélkül az alak tartóssága, a burok tehát gyengébb és így könnyebb is lehet;

2. ventillátor nem kell, ami súlymegtakarítással jár;

3. nem függ annyira a gépi berendezés üzembiztonságától;

4. a magassági kormány könnyebb kezelhetősége;

5. nagy hossz-stabilitás;

6. a helyenkénti sérülések könnyebben rendbehozhatók és

7. a kosarak kedvezőbb elhelyezése.

A váznélküli v. ballonetléghajók előnyei pedig a következők:

1. mivel nem kell merev váz, nincsen olyan nagy holt súlya, ugyanígy nem kell kettős burok sem, tehát a léghajó is kisebb lehet;

2. erősebb mótorokat vihet, tehát nagyobb sebességet fejthet ki;

3. ezzel azután nagyobb területre terjed működési köre;

4. a burok nem szakad fel olyan könnyen, tehát a szélnek nem nyujt annyi támadási pontot és

5. könnyebben szállítható.

Merevrendszerű léghajókat eddig csak a németek készítettek. 1913-ban azonban a franciák is összeállították a Spiess-t s így kétféle tipusunk van ezekből is. Vázukat aluminiumból készítik, amely hossztartókból és gyűrűkből áll. A hossz- és kereszttartók kiképzése háromszögű rácstartó. *Rettig* 1908. azt ajánlotta, hogy aluminium helyett homorú enyvezett farudakból állítsák össze a vázat. Huber szintén a fát tartja alkalmasabbnak (Schütte-Lanz léghajó, l. *a képmellékletet)*. Az egész váz a merevség biztosítására számos rekesztékre van osztva; ezekben a fülkékben vannak azután a csak kilenctizedrészben elzárt gáztartók.

A vázat kifeszített ballonszövet borítja, amelynek igénybevétele a tipusok szerint változik. A merev rendszernél az igénybevétel kisebb, mert a burok a vázrészekre van erősítve, míg a ballonetléghajóknál a belső túlnyomás a burokban feszültséget idéz elő. Minden ballonetléghajóban legalább egy ballonetnek, azaz légzsáknak kell lennie, hogy a léghajót duzzadt állapotban tartsa. A légzsák nagysága függ a légi jármű tervezett munkateljesítményétől, elhelyezésénél pedig a súly-és egyensúlyi viszonyok veendők figyelembe. A nagyobb *Parseval*-léghajókon két ballonet van, amelyek magassági kormány gyanánt működnek. A ballonetek a léghajó két végén vannak elhelyezve.

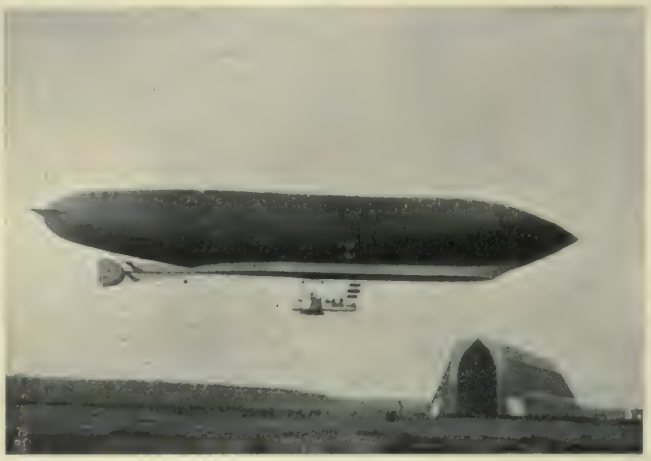
Minden léghajón egy v. több kosár van hasznos súly hordására. A merevrendszerű légi járóműveken, mint pl. a Zeppelinen és a Spiessen, a kosarak a váz anyagából készülnek, csónakalakuak s a vázzal úgyszólván szerves egészet alkotnak. A ballonetléghajók kosara hosszú vagy rövid. Az előbbiek a gerincmerevítő bordázat kiegészítő részei, amennyiben átveszik a burok igénybevételének egy részét. Amíg ezek farácstartókból készülnek, addig a rövid kosarak vagy gondolák acélcsövekből állanak, könnyüek s bennük a hellyel roppant takarékosan bánnak.

A léghajó kosarában van elhelyezve a mótor, hűtő, a ballonetléghajókon még a ventillátor is, továbbá itt találnak elhelyezést a kormányszervek, műszerek, térképek, benzintartányok, a vontató kötél, a homokzsákok, valamint itt tartózkodnak a léghajó vezetője, kormányzói, a szerelők és az utasok. (L. a *képm. 2.* és *5. képét).*

A mótor elhelyezése a légcsavar helyének figyelembevételével történik. A hűtőt viszont úgy helyezik el, hogy elegendő légáramlás érje. A légcsavar a hosszú kosarakban többnyire elől van, rövidekben hátul, s ha két légcsavart alkalmazunk, akkor az oldalakon. A légcsavart kötél- v. láncáttétellel hajtják, ugyanígy hozzák működésbe a ventillátort is. Biztonság kedvéért némely léghajón, mint pl. a Siemens-Schuckert-félén, két v. három ventillátor is van.

A sajkákat a kender- és drótkötelek egész rendszerével függesztik fel. A rendszer igen bonyolult, de elveiben megegyezik a gömbi léghajókénál leírtakkal.

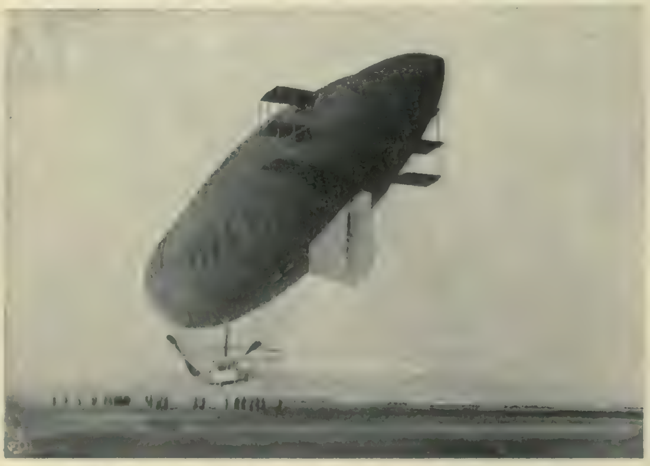
A kormány és egyensúlyozó felületek többnyire szövettel bevont keretekből állanak. Elhelyezésüknek olyannak kell lenni, hogy teljesen ki legyenek téve a levegő áramlásának. A merevrendszerű léghajókon a vázhoz erősítik, a ballonetléghajókon pedig szijakkal a buroknak e célból külön is megerősített helyeihez kötik. A kormányszerveket kötelek segélyével hozzák működésbe. (L. a *képm. 3., 6., 9. képét.)*

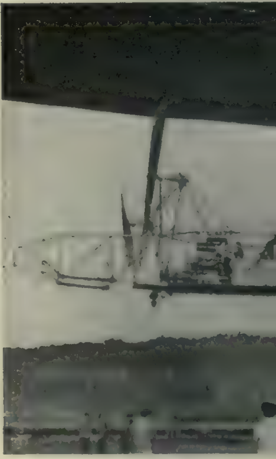
1. A Lt. Selle de Beauchamp a hangár előtt.

2. A Lt. Selle de Beauch

4. A Clément Bayard VI. 1913 tipus felszállása pillanatában.

5. A Clément B

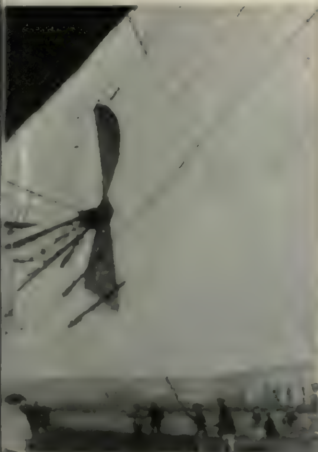

8. A «Spiess» (1913. evi tipus) repülés közben.

7. A Magyar Aer

«Léghajók» cikkhez.

kosara oldalt a légcsavarokkal.

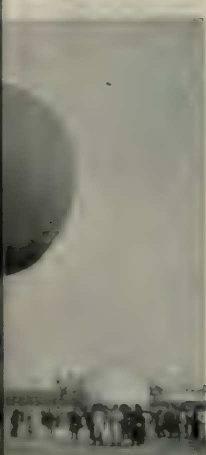
3. A Lt. Selle de Beauchamp magassági és oldalkormánya.

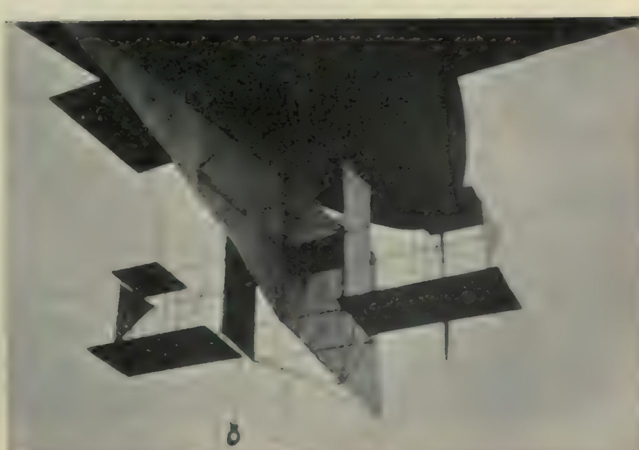
kosara oldalnézetben.

6. A Clément Bayard magassági és oldalkormánya.

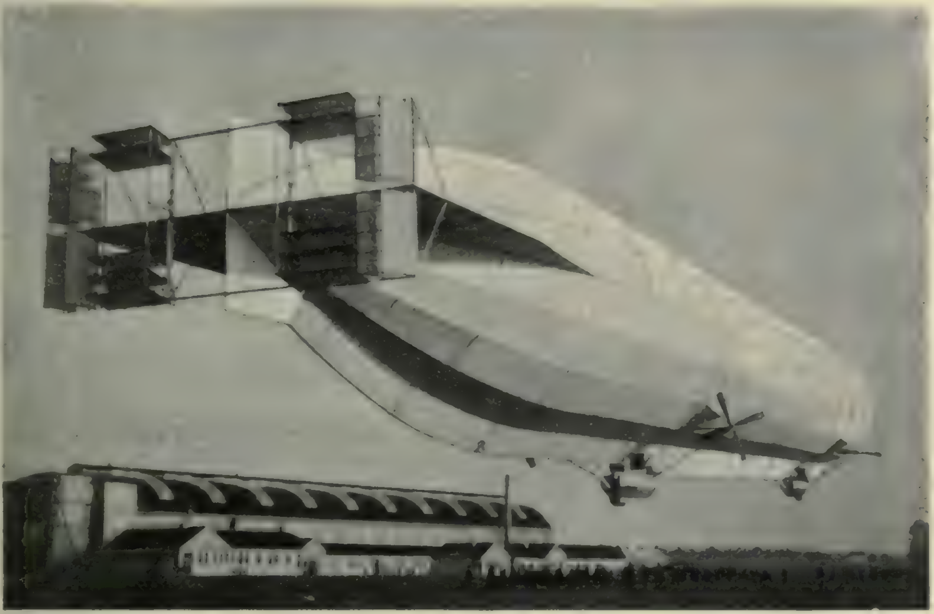

vetség gömbi léghajója.

9. A «Fleurus» magassági és oldalkormánya.

ZEPPELIN ÉS SCHÜTTE-LANZ LÉGHAJÓK.

Zeppelin-léghajó: «Viktoria Luise».

Schütte-Lanz léghajó.

A kormányozható léghajóknál, úgy mint a gömbi léghajóknál is, a szelepek biztonsági szolgálatot teljesítenek. A szétpukkanás veszélyének kiküszöbölésére minden egyes gáz- vagy légtartányt külön szeleppel szerelnek fel. Ezek a biztosító szelepek a gáz vagy a levegő túlnyomásánál önműködően nyílnak meg. Nagyságuk és számuk a gáz- vagy légtartány nagyságától s attól a gázmennyiségtől függ, amelyet bizonyos nyomásnál okvetetlenül ki akarunk bocsátani.

A pukkadás veszélyén kívül a ballonetléghajókat az alakváltozás veszedelme is fenyegeti. Ha pl. egy ilyen légi jármű a nap sugarainak hatása alatt igen felmelegszik, avagy túlgyors emelkedés folytán sok gázt veszít, akkor könnyen megtörténhetik, hogy a légzsákok a léghajót nem tudják már duzzadt állapotban megtartani.

Általában az eddig épített léghajókon szerzett tapasztalatok szerint az anyag igénybevételét nem szabad túlságosan fokozni. Legfőbb szempontnak az üzembiztonságnak kell lenni és a használt anyag is megbízható és elegendő legyen.

A jelenlegi léghajók óránkint átlag 70—80 kilométernyi sebességet fejtenek ki, ami természetesen még nem elegendő, mert a szél erőssége igen gyakran jóval nagyobb, tehát ilyen esetekben a léghajó úgyszólván teljesen tehetetlen. Nagyobb sebességek elérése céljából erősebb és nehezebb mótorokat kellene alkalmazni, ezzel azonban csökkenne a léghajók hatásköre, mert a gáztartó burkának is erősebbnek, súlyosabbnak kellene lennie, hogy a sebesség által előidézett oldalnyomásnak ellent tudjon állani. Tehát mennél nagyobb sebességet kívánunk a léghajótól, annál súlyosabbnak kellene lennie, hogy a súlyosabb mótorokat felemelhesse. Ez esetben azonban — mivel a levegő ellenállása a sebesség négyzetével arányos — a kissé megbillent gázburkot a levegő hatása fenntartani igyekezne, tehát a gáz felhajtó ereje nélkül is fennmaradna. *Renard* szerint egy 72 km.-es sebességű léghajó már a veszedelmes gáz vagy hidrogén nélkül is fennmarad, szóval elegendő volna a levegő puszta mechanikai hatása is. *Berget* szerint ezen a ponton érintkezik egymással az aerosztatikai és az aerodinamikai repülés két formája. Az utóbbi forma egyébként föltétlenül felette áll a másiknak, az előbbi iránt ellenben az utolsó években előfordult, kormányozható léghajókkal történt szerencsétlenségek következtében teljesen megrendült a szakkörök bizalma.

Ennek dacára az 1914-iki világháborúban a németek mindjárt a bevezető ütközetekben a legnagyobb meglepetésére rendkívül nagy eredményeket értek el kormányozható léghajóikkal. Különösen kitüntek *Zeppelin*-léghajóik a Belgiumba való bevonuláskor, a *Schütte-Lanz*-léghajók pedig az orosz-lengyelországi hadiszintéren. A légijáróművekről nemcsak bombákat dobáltak le, ezzel a védőseregben, valamint a lakosságban zavart és nyugtalanságot keltve, hanem a mozgás szabályozhatósága folytán a felderítő szolgálatot is a legnagyobb tökéletességgel hajthatták végre. A *Zeppelin*-léghajók hosszú, mindkét végükön csúcsban végződő sokszögű hasábokhoz hasonlítanak, amelyeknek keresztmetszete szabályos tizenhétszög. Alkatrészeik: aluminium-bádogból készült hossz- és keresztartók, amelyeket merevítő acélhuzalok kötnek össze egymással. Az egész váz belső oldalát nagyszemű drótháló borítja, hogy a gázzal töltött burkok erre támaszkodjanak. Az impregnált, könnyű, gummizott szövettel bevont váz rekeszekre van osztva, hogy az egyes ballonok nyugodtan álljanak. A léghajótest alsó részén a hajó orrától faráig szövettel borított háromélű borda vonul végig, amely a csónakok elrendezése folytán előálló egyenlőtlen súlyelosztásból származó összes nyomási és hajlítási igénybevételeket nagyrészt felfogja. A benzin- és a vízballaszt egy része ebben a bordában és a váz gerinceiben talál elhelyezést. A borda tehát lényegében tehermentesíti a gerincet, amelynek így csak saját súlyát kell hordania, miért is elég könnyű lehet. Ezenkívül a borda lehetővé teszi a csónakok s a személyszállító léghajókon a kabinok közötti összekötő folyosó létesítését, valamint útközben az egyes ballonok szelepeinek hozzáférhetőségét. A bordáról egy lépcsőn, a két középső ballon között kijuthatunk a léghajó hátán lévő pallóra, ahonnan a hadi léghajókon az ellenséges légijáróművekre tüzelnek, békében ellenben esetleg csillagászati megfigyeléseket végeznek. Egyébként pedig a borda elősegíti az oldalkormányzást és lefékezi a léghajó hossztengelye körüli mozgásokat.

A bordával merev összeköttetésben állanak a két hajófél felhajtó erőinek középpontjában felfüggesztett *csónakok*, amelyek egyrészt lehetővé teszik a vízre szállást is, másrészt azonban, mert aljukon légpárnák vannak, a földre szálláskor az ütődés által előálló rázkódást mérséklik. A csónakoknak a testhez való közeli elhelyezése természetesen emeli az egész rendszer súlypontját, ami viszont a függélyes síkban való kormányozhatóságot mozdítja elő kedvezően. A csónakoknak ez a merev felfüggesztése lehetővé teszi, hogy a légcsavarokat magasan az ellenállási középsíkban helyezzék el.

A *hajtószerkezet* két, a hátsó csónakban elhelyezett, egyenkint 150 lóerős és hat hengeres Maybach-mótorból áll. Egy ugyanilyen mótor van a mellső csónakban is. A hátsó mótorok mindegyike négy darab négyágú, a mellső csónak mótora pedig kétágú légcsavart hajt. Ezek jobbról-balról páronként a csónakok fölött külön tartókra vannak erősítve. A mótorokról az erőátvitel golyós csapágyakban vezetett acéltengelyekkel történik. A mellső légcsavarok percenkénti fordulatszáma 500, a hátsóké valamivel kevesebb. A csavarok fordított irányban is hajthatók, miáltal a léghajó kifutása a leszálláskor jelentékenyen rövidíthető s így dacára a hatalmas méreteknek, aránylag kis helyen is kiköthet.

Úgy az oldal-, mint a magassági kormányzás a hajó farán elhelyezett szekrényszerüen összeállított hordfelületekkel történik.

A kormánykészülék mozgató szervei, a szelepek, valamint a légijármű egész hosszában elosztott vízballaszt zsákjainak nyitó és csukó szervei a mellső, ú. n. vezércsónakban találhatók meg. Éppen ezért itt vannak a légi utakhoz szük-

séges egyéb összes eszközök is elhelyezve. Az utasok számára a borda középső táján tágas fülkék állanak rendelkezésre, a hadijárművön pedig közvetlenül a vezércsónak mögött készítettek egy fülkét.

A Zeppelinek méreteiről fogalmat nyujtanak pl. a «Victoria Luise» nevű léghajó méretei, amely 18 osztású és 18,700 m³ űrt tartalmaz. A 14 m. átmérőjű törzs hossza 148 m. Három mótora révén másodpercenként 21 m. sebességet tud kifejteni. Hatalmas felhajtó ereje révén 5350 kg. hasznos terhet képes a magasba emelni. Ebből 1100 kg. jut a tíz mótorórára számított üzemanyagra, 1400 kg. a vízballasztra, 800 kg. az egyenként 80 kg. súlyúnak számított 10 emberből álló személyzetre és 1600 kg a húsz utasra vagy a hadi léghajókon a hadiszerekre.

Végül meg kell még emlékeznünk a világháborúban kitünt másik léghajótipus, a *Schütte-Lanz* kormányozható léghajó szerkezetéről is. Ez a 130 m. hosszú alkotás 18·4 m. átmérőjű. A Zeppelineknél tehát jóval vaskosabb készség s 19,500 m³ űrtartalmával és ennélfogva összesen 22,000 kg. felhajtóerejével csak hét ballont tartalmazó, sárga ballonszövettel bevont faszerkezetből áll. A ballonok egy részében gázáthatlan keresztfalak vannak, úgy hogy ez a légi jármű összesen 11 rekeszre van osztva. A felhajtó erőből 5000 kg. fordítható a hasznos teher emelésére, a többi a hajó holtsúlyára s ebből 7200 kg. a favázra és a merevítőkre esik. A Schütze-Lanz-on jellemző a csónakok felfüggesztési módja, ugyanis ezek nincsenek a törzshöz mereven odaerősítve, hanem köteleken lógnak, amelyek a súlyt egyrészt a külső burokra, így tehát a gerincen, másrészt a gerincben egyes csomópontokra osztják el. E felfüggesztés dacára a csónakok úgy hossz-, mint keresztirányban elmozdíthatatlanok. Ennek a felfüggesztésnek az a határozott előnye, hogy leszálláskor abban a pillanatban, amidőn a csónak a földet éri, a kötelek merev összekötése megszünik, a törzs tehermentessé válik, tehát a váz nincsen nagy rázkódtatásoknak s így töréseknek kitéve.

Ezt a légi járóművet két, egyenként 250—270 lóerős, nyolchengeres Daimler-mótor hajtja. Egyik a mellső, a másik a hátsó csónakban van elhelyezve. A mótorok egy-egy háromágú, 4·5 m. átmérőjű s közvetlenül a hozzá tartozó csónakon elhelyezett légcsavart hajtanak.

Végül az oldalkormányzás a hátsó, felső részen levő függélyes, a magassági pedig az ugyancsak hátul mindkét oldalon elhelyezett vízszintes felületekkel történik.

A L. története. Nem számítva azokat a sikertelen kisérleteket, amelyeknek emlékei mondákban és legendákban maradtak reánk, a L. történetéből feljegyezni való csak a XVIII. sz. végéről akad. A megelőző időkből mindössze a jezsuita *Lana* Ferencet érdemes megemlíteni, aki 1670. légüres fémbádog-golyókkal akart tárgyakat a levegőbe emelni s ezzel bevezette az aerosztatikai repülés mai alakját, majd a portugál *Gusmao*-t, aki először alkalmazta a levegőre *Archimedes* elvét, de 1709. történt sikertelen kisérlete után találmánya teljesen feledésbe merült. Az első komoly lépés a *Montgolfier* testvéreknek, *Istvánnak* és *Józsefnek* kisérletével kezdődik, akik 1783 jún. 5. Amonayban meleg levegővel töltött s vászonnal borított papirzsákot bocsátanak fel. A Montgolfière-ek lényegének fontosságát felismerve, *Charles* fizikus ugyanazon év aug. 27. a levegőnél tizenkétszerte könnyebb hidrogénnel tölti meg selyemtafotából álló és gummival bevont 40 m³ léggömbjét, amely igen gyorsan emelkedve a felhőkben tünik el. Látva az elért sikereket, az akadémia a *Montgolfier* testvérek által már egy az utazók számára karzattal ellátott 26 m. magas és 15 m. átmérőjű léggömböt készíttet (l. a *szövegábrát)*, amelyen *Pilâtre de Rozier* és *d'Arlandes* márki 1783 okt. 19. felszállanak. Az első légi utakon szerzett tapasztalatokat értékesítve, *Charles* ellátja léggömbjét szeleppel, hálóval, amely a kosarat tartja s a felhajló erő szabályozására homokzsákokat szerez be, szóval a L. mai módjának veti meg alapjait. Ekkor tünt ki a *Charles*-féle léggömbök

A Montgolfier testvérek léghajója.

felsőbbsége a Montgolfière-ek felett. Egyébként Charles és a Robert testvérek *Meusnier* műszaki tiszttel együtt már kormányozható léghajóval is kezdtek foglalkozni, de sikertelenül. Az utóbbi találja fel a később nagy szerepet játszó ú. n. balloneteket, a levegővel töltött zsákokat *(légzsák)*, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy a léggömb gázvesztesége esetén levegővel töltődjék meg s így a léggömb zsugorodását megakadályozza, azaz ennek felületét simán tartsa. A légzsák a ballon belsejében volt elhelyezve, tömlője pedig a kosárig ért. Egyébként hasonló kisérletekkel foglalkozott az akadémia Dijonban, valamint *Alban* és *Vallet* gázgyárosok is. Ebben az időben lép fel *Blanchard*, aki a L.-t elsőnek üzi kenyérkereset gyanánt, mivel azonban kigúnyolták, evezőkkel és kormánylapáttal felszerelt léggömbjével Londonba ment, ahol is megnyerte eszméinek az amerikai *Jeffriest*, akivel azután Dowerből 1785 jún. 5. elsőnek repült át a csatornán Calaisba. *Pilâtre de Rozier* fordítva akarta megtenni az utat, gázléggömbje

azonban megpukkadt s utitársával, *Romainnel* együtt, mint a L. első vértanuja, a mélységbe zuhant.

A szerencsétlenség nagy ijedelmet keltett, a további légi utazásokat majdnem teljesen beszüntették, úgy hogy a L. csak mintegy tíz év mulva jutott megint szerephez, amidőn 1794 jún. 26. a fleurusi csatában a tűzkeresztségen is átesett. Ekkor létesitik az első *léghajóscsapatokat* (aerostiers) Meudonban, amelyeket azonban Napoleon az aeronautikai iskolával egyetemben öt év mulva feloszlatott, mert a L.-hoz szükséges anyagok nehézkes szállítása gyors meneteléseiben és hadműveleteiben akadályozta.

A mult század első éveiben kezdik meg az első tudományos célú felszállásokat. *Gay-Lussac* és *Biot* Párisban 1804-ben 4000 méter magasságra emelkednek. Ekkor vittek fel először légsúlymérőt.

A léghajó kormányzását célzó kisérletek mind eredménytelenek maradtak, mert figyelmen kívül hagyták azt a körülményt, hogy a légijármű, a vizijárművekkel ellentétben, csak egyféle közegben halad. Nem sikerült természetesen a léghajó kormányzását és előrehaladását a szél felhasználásával ferde sikok útján előmozdítani. Azért nagyobb impulzust a L. fejlődésére mégis azok adtak, akik a kormányozhatóság kérdésével foglalkoztak állhatatosan. Az első eredményt *Giffard* Henry éri el, aki 1852. orsóalakú léghajót készít, amelynek ballonja 44 m. hosszú, legnagyobb átmérője 12 m. és köbtartalma 2500 m³. A kosárban elhelyezett 3 l. e. *gőzgép* háromágú légcsavart hajtott, úgy hogy az első aerosztatikai kormányozható légijármű szélcsendes időben másodpercenkénti három méteres sebességgel haladt. Később *Dupuy de Lôme* 1872. szintén orsóalakú, de jóval nagyobb léghajót épített s ezt kétágú, 9 m. átmérőjű légcsavarokkal, kézi erővel akarta hajtani, azonban az emberi erő elégtelen lévén, a széllel nem tudott megküzdeni. Ugyancsak ebben az esztendőben készíti el *Haenlein* brünni mérnök hengeralakú, bambuszvázzal *kimerevített* 50 m. hosszú és 9 m. átmérőjű léghajóját, amely négy hengeres Lenoir-féle gázmótora révén 5·2 m. saját sebességet ért el.

A L. iránti érdeklődést azonban leginkább mégis a tudományos és műszaki felszállások fokozták, amelyeknek egyikén 8600 m. magasságban, levegő hiánya miatt, a léghajó vezetője megfulladt. Párisban az 1878-iki világkiállításon Giffard léggömbje 36 embert emel 500 m. magasságba. Előző évben Meudonban a franciák ujból felállítják a léghajós-iskolát. *Tissandier* Gaston 1881-ben Dupuy de Lôme léghajójának elvei szerint építi meg légi járművét, azzal a különbséggel, hogy a kétágú légcsavar hajtására elektromótort alkalmaz. A csavar percenként 150 fordulatot tett, ami természetesen már 3 méteres szélben sem volt elegendő. *Tissandier* után Meudonban Renard és Krebs léghajóstisztek vonják magukra a világ csodálkozó figyelmét. Szivaralakú léghajójuknak hossza 50·4 m., legnagyobb átmérője pedig 8 m. volt. A 33 m. hosszú, 1·5 m. széles és 2·0 m. magas, bambuszból készült kosár 4 m.-rel csüngött a ballon alatt. A 32 klórezüst elemből álló telep 8·5 l. e. dinamót hozott működésbe, amely viszont a 7 m. átmérőjű s a kosár mellső részén lévő légcsavart forgatta percenként 46-szor. A 2000 kg. súlyú légi jármű 1884 aug. 9-én szállott fel s ekkor volt az első eset, hogy egy saját sebességet kifejtő légi közlekedési eszköz 20 perccel elindulása után eredeti felszállási helyére visszatért. A *La France* ez alkalommal Meudonból Villancourtba és vissza két és fél kilométernyi utat tett meg zárt körben.

A léghajó kormányozhatóságának kérdése tehát meg volt oldva, azonban gyakorlatilag még nem volt értékesíthető, mert még nagyon is sok tapasztalatot kellett szerezni addig, amíg ezek a légi járművek mai alakjukat elnyerték. Igy például 1897. *Wölfert* és mechanikusa, *Knabe*, azért zuhant le saját szerkesztésű kormányozható léghajójával, mert a benzinmótor nagyon is közel volt a burkolathoz s a kiáramló gázt a szikrák felgyujtották.

Uj konstrukció-elveket s ezzel új nézőpontokat vitt az alapjában folyton régi csapáson haladó törekvésekbe (1898—1900) *Zeppelin* gróf, aki *Schwarznak* berlini (1895—1897) merev léghajóját tökéletesebb formában és nagyobb arányokban építette meg. A 11·6 m. átmérőjű, 128 m. hosszú és 11,300 cm³ gázt magában foglaló merev léghajót 16 lóerős mótor hajtotta. A friedrichshafeni kisérletek alkalmával ugyan kilenc méteres sebességet tudott elérni, de még mindig nagy átalakításokra és javításokra szorult. Ekkor kezdik meg a légi kolosszusok nagyobb számmal való építését. *Santos-Dumont* elnyeri *Deutsch de la Meurthe* 500,000 frankos díját, mert a feltétel értelmében fél órán belül körülrepüli az Eiffeltornyot. *Lebaudy* 1903. már 11 m. másodpercenkénti saját sebességgel rendelkező léghajót épít s 1905. első katonai légjárművével Moissonból Meaux, Sept-Sorts-on át a Châlons melletti katonai tábor fölé száll. Ez az út már 60 ó. 45 p.-ig tartott s három szakaszban összesen 196·8 km. hosszú volt. Ez időtől kezdve az egyes államok hadvezetőségei rendkívüli módon érdeklődtek a kormányozható léghajók iránt s ennek köszönhető, hogy az aerosztatikai repülésnek ez az ága is csakhamar rendkívüli fejlődésnek indult. L. még *Léghajóscsapatok*.

Léghajózási egyesületek az olyan klubok, egyesületek vagy szövetségek, amelyek a légjárás, illetőleg a levegőben való közlekedés különböző módjainak és eszközeinek fejlesztése céljából alakultak. Ilyen minden országban több is van, amelyek közül azonban csak egy szerepelhet mint aeronautikai és aviatikai sportfőhatóság. Minden ország ilyen ú. n. elismert aero-sportfőhatósága a Fédération Aéronautique Internationale (röviditve: F. A. I.) vagyis a Nemzetközi Léghajós Szövetség kebelébe tartozik, amely a légjárást nemzetközi viszonylataiban szervezi és támogatja. Hazánk aero-sportfőhatósága a Magyar Aero-Szövetség.

Léghimzés v. *maratott himzés*, l. *Csipke*.

Leghívőbb Felség (*Rex fidelissimus*), a portugál királyoknak kitüntető címe, melyet XIV. Benedek pápa adományozott 1748. V. János királynak és utódainak.

Leghorn (ejtsd: leggorn), Amerikában nagyrabecsült haszontyúkfajta, melynek különösen tojóképességét dicsérik. A L. az olasz tyúk származéka, melyet három színváltozatban (fehér, barna és szürke-fekete sávos) tenyésztenek.

Leghosszabb nap, az évnek az a napja, melyen a Nap legtovább marad a horizon felett. Ez az É.-i féltekén a Nap legnagyobb É.-i deklinációjánál, jún. 21-én áll be; ugyanakkor a D.-i féltekén a *legrövidebb nap* van. Dec. 21-én a D.-i féltekén van a L. (a Napnak legnagyobb D.-i deklinációja van) és az É.-i féltekén a legrövidebb nap.

Léghőmérő, l. *Hőmérő*.

Léghőmérséklet, a legfontosabb meteorológiai elem, melyet kellően elhelyezett hőmérővel mérnek. A hőmérő rendszerint légjárta, redőnyös házikóban (angol minta) v. épület árnyékában, bádogházikóban 1·5—2 m. magasságban a talaj fölött van megerősítve. Lényeges, hogy közvetlen v. visszavert napsugárzás ne érje, mert különben nem mutatná tisztán a környező levegő hőmérsékletét, melyet legpontosabban az *aspiráló hőmérővel* (l. o.) határozhatunk meg. A L. függ első sorban a talaj felszinének felmelegedésétől és azért a napsugárzás hevítő hatása szerint *napi* és *évi* menetet mutat. Napközben a L. a legmagasabb napállás után emelkedik legmagasabb értékére (napi maximum) és kb. napkeltekor sülyed legalacsonyabb értékére (napi minimum). Budapesten a napi maximum időpontja jan.-ban d. u. 2 óra, júl.-ban 4 óra, a minimumé jan.-ban reggeli 8 óra, jul.-ban 5 óra. Az ingadozás nagysága v. a két szélső érték közötti különbség a nyár felé nagyobbodik, a tél felé csökken. Az *évi* menetet a mérsékelt égövben júliusi maximum és januáriusi minimum jellemzi. A tenger közelsége úgy a napi, mint az évi változás nagyságát mérsékli, tehát a tenger közelében a nyár hűvös, a tél enyhe, a szárazföld belsején pedig a nyár forró, a tél zord. A szárazföld és a tenger eltérő viselkedése miatt a L. eloszlása a földön nem nyujt egyszerű képet és az izotermák (l. o.) nem követik pontosan a szélességi köröket, jóllehet a napsugárzás egyazon szélességi körön egyenlő. A L. átlagos jan-.júl. és évi értéke különböző földrajzi szélességen:

	Északi félgömb			Déli félgömb		
Széless.	jan.	júl.	évi	jan.	júl.	évi
Sark	—38·0°	0·0°	—20·0°	—		
80°	—33·5	1·8	—16·7	—		
70°	—26·0	7·0	—10·0	—		
60°	—15·8	14·0	—1·0	1·6°	—3·8°	—0·4°
50°	— 7·0	18·1	5·8	8·3	2·9	5·6
40°	4·9	24·0	14·0	15·6	9·0	12·0
30°	14·6	27·3	20·2	21·8	14·6	18·4
20°	21·9	28·3	25·2	25·4	20·9	23·0
10°	25·8	26·9	26·8	26·3	23·9	25·4
0°	26·4	25·6	26·2	26·4	25·6	26·2

A L. lényegesen függ a tengerszin fölötti magasságtól, hegyvidéken 100 m. emelkedésre évi átlagban 0·5—0·6° csökkenést számitanak. A szabad légkör hőmérsékleti viszonyaira vonatkozólag l. *Aerologia*. A Földön észlelt legszélsőbb hőmérsékletek: + 50° körül a Szaharán és — 70° körül Nyugat-Szibériában (Verchojanszk); Magyarországon: + 40° az Alföldön és — 36·7° Árvaváralján (1888 jan. 2.). L. még *Éghajlat* és *Légkör*.

Léghuzam, l. *Légvonat*.

Legidősb tiszt (ném. *Gesammtdetailoffizier*; teng.), l. *Első tiszt*.

Légi jármű alatt mindazokat a légi közlekedési eszközöket értjük, amelyeken akár aerosztatikus, akár aerodinamikus úton a levegőbe emelkedhetünk s ott fenn tovább haladhatunk, l. *Léghajózás*.

Légió (lat. *legio*, a *legere* [a. m. szedni, választani, válogatni] szótól), 1. eredetileg az egész római haderő, később annak csak egy csapatja, melynek létszáma különböző időben különböző nagyságú volt. A hagyomány szerint Romulus egész hadereje egy L.-ból, 3000 gyalogos és 300 lovas katonából állott. Servius Tullius korában a hadsereg 2 L.-ból és 1800 lovasból állott, melyhez 2 tartalék-L. járult. Később (valószinüleg Camillus korában, 400. Kr. e.) a harcedzettség szerint osztották fel a L. katonáit; volt egy L.-ban 1200 *hastati* (legfiatalabbak), 1200 *principes* és 600 *triarii* (kipróbált, öreg katona), minden csoport 10 manipulusra oszlott 2—2 centuriával; ehhez járult 1200 könnyű fegyverzetű *velites* (accensi és rorarii). A polgárháboruk korszakában, mikor a polgári hadsereg helyébe zsoldos hadsereg lépett, az egész katonaság kétféle: nehéz és könnyű fegyverzetű katonák. A L. Marius óta 10 *cohors*-ra volt felosztva, egy-egy cohors 400—600 emberből állott. A tulajdonképeni L.-t csak a nehéz fegyverzetüek alkották, a velites-ek- és szövetségesekből külön csapattestek, mondhatnók külön fegyvernemek alakultak (sagittarii, ferentarii, funditores). Mikor Hannibal Itáliában járt, a L. 5000 katonából állott, később 4000-re szállt alá. Marius 6200-ra emelte a létszámot és ez volt a legmagasabb. Miként az egyes L.-k létszáma, úgy azok száma is különböző volt. Livius 10, sőt 18 L.-t is emlit. A konzulok korában négy L.-t volt szokás toborzani, melyek a konzulok közt megoszlottak. Ezt azonban mindannyiszor szaporították, valahányszor a körülmények úgy hozták magukkal. Augustus alatt kezdődik az állandó hadsereg, melyben a L.-k mint állandó csapattestek, melyek most már kizárólag gyalogságból állanak, sorszámot kaptak. A haderő 25 L.-ból állott. Vespasianus alatt 30 L. volt, később számuk egyre növekedett, Diocletianus idejében 175 volt. A L.-k el voltak osztva a birodalom egész területén, állomásaik meg voltak erősítve és állandóak. Kr. u. 23. Germaniában állomásozott 8, Hispaniában 3, Africában 2, Egyiptomban 2, Szíriában 4, Pannoniában 2, Dalmáciában 2, Moesiában 2 L. A L.-kat elnevezték mindenekelőtt a toborzás és felállítás sorrendje szerint (prima, secunda, tertia stb.); továbbá az uralkodókról, kik felállították (Augusta, Claudia, Trajana stb.); azokról a tartományokról, melyekben állomásoztak (Britannica, Cyrenaica, Gallica) vagy melyeket vitézségökkel elfoglaltak (Parthica, Scythica, Arabica, Africana); az istenekről, kiket parancsnokaik különösen tiszteltek (Minervia, Apollinaris); külső véletlenségekről (Martia Victrix, Fulminata), sőt állatokról (Alauda). Minden L.-ban volt 10 cohors, minden cohorsban 3 manipulus és minden

manipulusban 2 centuria (ordines). A L.-hoz járult 120 főből álló, 4 *turmára* tagozódó lovasság. A centuriák *centuriók* alatt állottak, a L. főtisztjei a 6 *tribunus militum*, kik váltakozva parancsnokolnak; a császári kor óta alá vannak rendelve a *legatus legionis*-nak. A L. jelvénye eleinte farkas (Romulus emlékére), később vadkan, majd ló és Marius óta a sas, mely körmei közt villámokat tart.

2. *L.*, az állatrendszertanban csoportnév, mely több rendet foglal magában.

3. *L.* a. m. roppant nagyszámú tömeg valamiből; pl. a hibák száma L.

Legio fulminata (lat. a. m. mennydörgős légió) volt a rómaiaknál a 12. számú légió neve, melyről a legenda azt tartja, hogy csaknem kizárólag keresztényekből állott, s hogy Marcus Aureliusnak a markomannok és quadok ellen viselt hadjáratában (Kr. u. 174.) esőt kért az égből és ez villámok kiséretében le is szállott, ami a rómaiakat a szomjanhalástól megmentette és az ellenséget futásba kergette. A jelenet reliefképe a római M. Aurelius-féle oszlopon látható. V. ö. *Mommsen*, Das Regenwunder der Markussäule (Hermes 1895).

Legionárius, a légióhoz (l. o.) tartozó katona.

Légion d'honneur (franc., ejtsd: lezsióñ donnör) a. m. *becsületrend* (l. o.).

Légion étrangère (franc., ejtsd: lezsióñ etrañzsér), l. *Idegen légió.*

Legio nigra (lat.). l. *Fekete sereg.*

Legio Thebaica (lat.), l. *Tébai légió.*

Legis actiones (lat.), a római jogban a perrendtartás legősibb alakja. Az ősrómai peres eljárás első része (in iure), az ú. n. litis contestatio-val (l. *Lis)* végződött: miután a magistratus felvette a pert s a iudicium megadására, azaz az ítélő biró (esküdt, iudex) kiküldésére került a sor, mindkét fél ünnepélyesen tanukat hívott fel, hogy azok előtt (sajátos, hagyományos kifejezésekből álló) formális cselekmény útján juttassa kifejezésre vitájukat. Az előadandó formuláknak szigoruan kellett alkalmazkodniok valamely fennálló *törvény* (lex) *szavaihoz*, mivel az érvényesítendő igény az illető törvény rendelkezésének szószerinti értelmén kellett, hogy alapuljon, ezért hívták ezt a jogcselekményt, mint magát az egész eljárást, L.-nak, azaz *törvényszerű* eljárásnak. A L.-eljárásnak a lex Aebutia vetett véget (Kr. e. 2. évsz. közepe táján), mely a *formuláris* eljárást (l. o.) hozta be.

Legis analogia (lat.), l. *Analogia.*

Legislatio (lat.) a. m. törvényhozás.

Legislativ (új-lat.), a. m. törvényhozási; *legislativa potestas* a. m. törvényhozó hatalom.

Legislator (lat.) a. m. törvényhozó.

Legislatura (lat.) a. m. törvényhozás.

Legismus (új-latin) a. m. a törvény betüjéhez való ragaszkodás, ellentétben a helyes törvénymagyarázat alaptételével: a törvényt tudni nem azt jelenti, annak szavait betartani, hanem annak szellemét és alapgondolatát (v. ö. *Celsus*, D. 1., 3., 17.), l. *Törvénymagyarázat.*

Legisták (a latin *lex* [törvény] szóból), l. *Dekretista.*

Legitim (lat.) a. m. törvényes. *Legitima pars* a. m. a szükségörökösöket megillető törvényes osztályrész v. köteles rész. *Legitimatio* a. m. igazolás, törvényesítés. A perjogban *Legitimatio ad praxim* a felek képviseltetésére való jogosultság igazolása. *Legitimatio ad processum*, az ügyvédnek igazolása, hogy a féltől a per vitelére megbízást kapott. *Legitimatio ad causam*, mint aktiv legitimáció, a kereshetőségi jognak, mint passziv legitimáció annak esetleg szükséges igazolására, hogy a perbefogott a valódi alperes. *Legitimatio per subsequens matrimonium*, törvényesítés utólagos házasság által, *per rescriptum principis*, törvényesítés a király kegyelmével. L. még *Felperesség, Törvényesítés.*

Legitimálás *(legitimatio)*, l. *Legitim, Felperesség, Törvényesítés.*

Legitima portio (lat.), l. *Törvényes osztályrész.*

Legitima statutio (lat.), l. *Statutio.*

Legitimatio (lat.), l. *Legitim, Felperesség, Törvényesítés.*

Legitimisták, az 1830. elűzött *X. Károly* francia király, majd ennek halála után (1836) után unokája: *Chambord* gróf (V. Henrik) hívei. Ezek sem Lajos Fülöp királyságát, sem III. Napoleon császárságát, sem a harmadik köztársaságot nem ismerték el törvényesnek. Chambord gróf halála után (1883) a L. csatlakoztak az *orléanista* párthoz s annak fejét, *Lajos Fülöp párisi grófot* (l. *Lajos*, 37.) tekintették a francia korona törvényes örökösének.

Legitimitás (a lat. *lex* [törvény] szóból), általánosan a jog és törvény uralmát jelenti; vonatkozásban valamely tulajdonnak, igénynek, viszonynak stb. törvényes, jogos voltát. A főhatalom legitim birtokosainak azokat tekintik, kik azt monarchiában vitatlan örökösödési szabályok v. alkotmányos választás útján, köztársaságokban pedig az alkotmány által meghatározott módon nyerik el; minden egyéb bitorlás. A XIX. sz. elején szükebb, politikai értelemben értik alatta a régi fejedelmi családoknak történeti fokozatos fejlődéssel keletkezett uralmi jogát, illetve ennek fentartását, vagyis visszaállítását a forradalmak és a napoleoni háboruk által történt változtatásokkal szemben. A L.-t ilyen értelemben Talleyrand herceg hozta forgalomba az 1814-iki bécsi kongresszuson. Metternich herceg, Ausztria mindenható kancellárja, nagy hévvel karolja fel. Uralma azonban nem volt hosszú. Megtámadják már a század harmincas éveinek mozgalmai, a győztes görög forradalom a legitim uralkodó török szultán ellen; a francia juliusi győztes forradalom a legitim Bourbon-házzal szemben és a győztes belga forradalom. Végleg megtörték pedig az 1848, 1866 és 1870—72-iki évek eseményei, Olaszország egyesülése, a német birodalom keletkezése, Poroszország területi terjeszkedései és a Keleten bekövetkezett események. Bitorlás alakjában kezdődő uralom legitimmé akkor lesz, ha a régihez visszatérés már lehetetlen (pl. a dinasztia kihalt), vagy egyáltalán nem valószinű, amennyiben a népnél megszünt az ellenzés, a passziv ellenállás és az alkotmányos életben való közreműködésével bizonyítja, hogy a történt változásokba belenyugszik; a nemzetközi életben pedig bekövetkezett, legalább a nagyhatalmak részéről, az elismertetés.

Légjárós szövet (növ.), a. m. *aërenchyma* (l. o.).

Légjog, l. *Levegőjoga.*

Légkamrák, levegővel telt üregek bizonyos állatok testében. Feladatuk az állat súlyán könnyíteni és a testet mereviteni. Légkamrának nevezik a tojás tompább végében levő, levegővel telt részt is.

Legkedvezményezettebb szerződés, l. *Kereskedelmi és hajózási szerződések, Legnagyobb kedvezmény, Vámszerződés.*

Legkeresztényibb király (lat. *Rex christianissimus*, franc. *Sa Majesté très-chrétienne)*, a francia királyok címe, melyet XI. Lajos 1469. II. Pál pápától kapott a maga és örökösei számára. XVIII. Lajos és X. Károly ismét fölvették. Lajos Fülöp, a «polgár-király» mellőzte.

Legkisebb eltérés szöge, a fénysugár irányeltérése prizmán való áthaladáskor azon esetben, midőn a belépés szöge egyenlő a kilépés szögével. Ezt a beállítást alkalmazzák tiszta spektrum előállításakor és a törésmutatók mérésekor.

Legkisebb közös többes, l. *Közös többes.*

Legkisebb négyzetek. Megfigyeléseknél, méréseknél részint érzékeink és eszközeink tökéletlensége, részint véletlen külsőségek folytán egymástól eltérő és nem egészen pontos eredményeket kapunk. Azt az eljárást, mellyel ezen különböző eredményekből a valódi értéket leginkább megközelítő eredményre jutunk, a *L. elvének* nevezzük. Legelsőbben *Gauss* jött erre az elvre (1795), ő abból a feltevésből indult ki, hogy egyetlen mennyiségnek, melyet közvetlen mérésekből határozunk meg, a számtani középarányos a legvalószinűbb értéke és ebből arra a tételre jutott, hogy általában bizonyos összefüggésben álló mennyiségek legvalószinűbb értékei azok, melyeknél a fennmaradó eltérések — hibák — négyzeteinek összege minimummá válik. De legelőször *Legendre* közölte a L. elvét (Nouvelles méthodes pour la détermination des orbites des comètes, Paris 1806), ki Gausstól függetlenül jött reá; Gauss csak 1809. közölte eljárását (Theoria motus corporum coelestium, Hamburg). A L. elvének elméleti megállapításában és főleg annak a valószinűségszámítással való összefüggésében aztán még *Laplace* (Théorie analytique des probabilités, Paris 1812) és *Encke* (Über die Begründung der Methode der kleinsten Quadrate, Berlin 1831 és a Berliner Astronomisches Jahrbuch 1834—1836-iki köteteiben) működtek közre. Még *Hagen, Bessel, Hansen, Bienaymé* stb. munkáira utalunk; a L. elméletének kritikai méltatása és az elvnek általánosítása tekintetében kiválik *Henke* Rikárd dr.-nak 1894. újra kiadott doktori értekezése (Über die Methode der kleinsten Quadrate, Leipzig). Magyar nyelven *Vész* János Ármin írt: A L. elmélete és bevezetésül a valószinűségi hánylat elemei c. könyvet (Pest 1869).

Legkisebb négyzetek módszere, l. *Legkisebb négyzetek* és *Kiegyenlítő számítás.*

Légkör *(atmosphaera)*, a Földet körülvevő légréteg, mely azt a Nap körüli útjában elkiséri és annak tengelye körüli forgásában is részt vesz. A Napnak és más égi testeknek is van L.-e, de ez más összetételű, mint a Földé. A Földet körülvevő légtengert a Föld vonzása köti le és azért a L. alakja nagyjában a Föld alakjához simul, vagyis oly ellipszoid, mely a sarkoknál ellapul és az egyenlítőnél kiduzzad, csakhogy kétségtelenül nagyobb mértékben, mint maga a Föld. A L. vastagságát régen alkonyati jelenségekből (Alhazen arab tudós, később Kepler és mások) 60—80 km.-nek számították ki, hulló csillagok megfigyeléséből e határt jóval kitolták, kb. 200 km.-re. Elméletileg a L. határa ott van, ahol a földvonzás a centrifugális erővel egyenlő; a Föld felszinétől számítva, e távolság a Föld sugarának 5·6-szeresére becsülhető. A gáztörvényekből valószinűnek látszik az a következtetés, hogy a L.-nek voltaképen nincs felső határa, hanem hogy a legkönnyebb gázok közvetítik az átmenetet az interplanetáris tér felé. A L. súlya 1 cm²-re 1·033 kg., vagyis egyenlő 76 cm. magas higanyoszlop súlyával (légnyomás) v. 10·33 m. magas vízoszlop súlyával. Ha a levegő sűrűsége egész magasságában állandó volna, akkor vastagsága kb. 8 km.-re menne (a levegő 10·46-szorta könnyebb a higanynál, így magassága 76×10·46 = 7950 m. lenne), ámde a valóságban sűrűsége a magassággal csökken; a légnyomás hozzávetőleg:

0	10	20	30	40	50	100	km. magasságban
760	217	51	9·3	1·24	0·11	0·0012	mm.

A *L. összetétele.* A levegő gázkeverék, melynek főalkotórészei nitrogén és oxigén. Az alsó rétegekben 100 térfogategység száraz levegőben van 78·04% nitrogén, 20·99 oxigén, 0·94 argon, 0·03 szénsav. A vízgőz mennyisége változó. Újabban még heliumot, neont, kriptont, xenont nyomokban találtak benne. Összetett gázok változó, kicsiny mennyiségben vannak még: ammonia, ózon, szénhidrogének, kénhidrogén. Nagy magasságban az összetétel más, a könnyű gázok mindjobban túlsúlyra vergődnek. 50 km. magasságban pl. az oxigénből csak félannyi van, mint a Föld felszinén. A L. *átlátszósága* függ a tisztaságától; mindig vannak benne apró szilárd szemecskék és folyadékszemecskék. A porszemek főleg az alsó rétegekben vannak jelen, mint különböző égési termények, valamint egyéb tisztátalanságok, melyek a felszálló légáramlatokkal jutnak oda. Aitken porszámláló műszerével a Monte Mottorone alján 1 cm³ levegőben 4700 porszemet talált, 600 m. magasságban pedig csak 1450-et. Nagy városokban sok a portartalom. Különösen télen, 1 m³-ben 5 mg. A levegőben lebegő legfinomabb testecskék okozzák a fény szóródását, mitől maga a L. is megvilágítottnak látszik (diffusz fény). Főképen a rövid hullámú fénysugarak szenvednek nagy szóródást, innen az ég kék színe. Újabb kutatás szerint a levegőt alkotó molekulák maguk is szétszórhatják a fényt. A L. számos változatos fénytani jelenségnek szinhelye, melyek a napsugarak megtörése, visszaverődése és elhajlása következtében keletkeznek. A L. a napsugaraknak csak kis részét nyeli el, nagyobb részét átereszti, úgy hogy a levegő felmelegedése alulról történik. A hőmérséklet fölfelé csökken, kb. 100 m.-enkint 0·5°-kal. A L. különböző részeinek egyenlőtlen felmelegedéséből légáramlatok származnak (szelek, l. o.), melyeknek nagyszabású példáit találjuk az egyenlítői (aequatoriális) és sarki (poláris) áramlatban; az első az egyen-

litő felől magasabb rétegekben tart a sarkok felé, a második pedig a sarkok felől az alsó rétegekben visszatódul az egyenlitő felé. L. még *Levegő*.

Légköri árapály, l. *Árapály*.

Légköri csapadék, l. *Csapadék*.

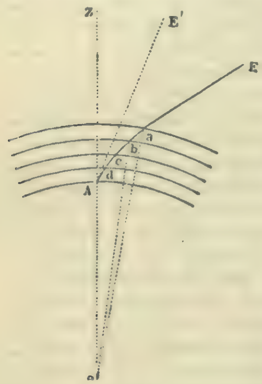
Légköri elektromosság. Rendes viszonyok között a földnek negativ, a légkörnek pedig pozitiv elektromos töltése van, tehát a talaj fölött levő pontnak magasabb az elektromos feszültsége (potenciálja), mint a föld felszinének. A L. mérésére ú. n. kollektorokat használnak, melyek a környezet töltését felveszik, ilyenek: lángok, folyadéksugarak, radioaktiv anyagok. Ha azokat elektroszkóppal összekötjük, pl. az Exner-félével (l. *Elektrométer)*, azon a helyen megmérhetjük az elektromos feszültséget. Vizsgálatok kiderítették, hogy az egyenlő feszültséggel biró pontokat összekötő felületek (elektromos nivófelületek, aequipotenciális felületek), melyekkel a L. függőleges eloszlását ábrázolják, tiszta csendes időben a sík talaj fölött vizszintesen húzódnak és pedig olykép, hogy a felsőbb rétegnek mindig magasabb pozitiv feszültségük van. Azonban a talaj egyenlőtlenségei módositják a nivófelületek húzódását, amennyiben kiemelkedő térszin fölött (domb, ház v. egyéb kiemelkedés) a nivófelületek közelebb jutnak egymáshoz, mélyedések fölött pedig jobban szétmennek. A meghatározandó mennyiség a *potenciálkülönbség*, mely megadja, hány volttal változik a feszültség, ha valamely ponttól a nivófelületre merőlegesen 1 m.-rel fölebb megyünk. A talajon és a talaj fölött nagyobb magasságban végzett mérések megmutatták, hogy csendes, derült időben a potenciálkülönbség fölfelé pozitiv és hogy annak értéke fölfelé gyorsan csökken. A nivófelületek emlitett deformációja miatt a L.-ot összehasonlitó megfigyelések segitségével a szabad, sík felszinre szokták átszámitani. A talaj egyenlőtlenségétől teljesen függetlenek a léggömbön történő megfigyelések.

A L. évi menetében periodus mutatkozik, a feszültség télen nagyobb, mint nyáron, a napi menet kétszeres periodust tüntet fel a síkságon és egyszerest magaslatokon. Úgy látszik a L. és a légnyomás napi menete között némi kapcsolat forog fenn. A menetben előforduló sokféle eltérés helyi befolyásokat sejtet. A L. állandó és folytonos megfigyelését regisztráló elektrométerek (Benndorf-féle quadráns elektrométer) végzik. Köd és egyéb légköri tisztátlanság módositják a potenciálkülönbséget, valamint lecsapódások és zivatarok is. Zivatarfelhő közeledtével a pozitiv potenciálkülönbség rendesen hirtelenül megnövekszik és azután átcsap a negativ irányba; elvonultával a kisülések alkalmával gyakran jelváltozás tapasztalható. A légköri lecsapódásoknak kétségtelenül nagy jelentőségük van a L.-ban, a csapadék lehullásával mindenkor szabad elektromosság (hol pozitiv, hol negativ) jut a földre.

A L. keletkezéséről régóta sokféle elmélet van, legtöbbjét azonban részben újabb tapasztalatok vagy fizikai megfontolások megdöntötték. Jelenleg a L.-ot a levegőben levő ionok jelenlétére vezetik vissza *(ionelmélet)*. Eszerint a levegőben rendes viszonyok között is ú. n. ionok vannak, azaz oly legkisebb részecskék, atomok v. atomcsoportok, melyeknek elektromos töltésük van és melyek elektromos erők hatására határozott módon mozognak. «Ionizált levegő» olyan, melynek molekulái részben pozitiv, részben negativ ionokra szétválnak, miáltal a levegő az elektromosság vezetésére nagyobb képességet nyer. Az ionizálást előidézhetik: röntgensugarak, radioaktiv anyagból kiinduló sugarak, valamint a rövid hullámú, ibolyántúli sugárzás. Ha elektromossággal töltött testet jól elszigetelten a levegőben magára hagyunk, töltését lassanként a környező levegőnek átadja *(szóródás)*; a veszteséget azelőtt a tökéletlen szigetelésnek tulajdonították, most pedig az ionoknak, melyek a töltést elvezetik. Az ionizálás tehát a szóródás sebességét növeli, úgy hogy a szóródás sebességét az ionizáltság mértékéül tekintik. *Elster* és *Geitel*nek az általuk szerkesztett szórókészülékkel sikerült kimutatniok, hogy az elszigetelten felállitott szóró test elektromosságát nem por, pára stb., hanem a szabad ionok vezetik el. Az elektromos szóródás mérésére *Ebert* is szerkesztett egy aszpiráló szórókészüléket. E szórókészülékekkel voltaképen meghatározzák, hogy a szóró test mennyit veszit feszültségéből bizonyos idő mulva. A légkör magasabb rétegeiben a rövidhullámú fénysugarak valószinüleg állandóan ionizálják a levegőt és az így keletkezett ionok az általános légcirkuláció útján is kerülhetnek a földre. Az alsó rétegekben meg a talajban előforduló radioaktiv anyagok (rádium-thoriumvegyületek) sugárzása lehet ionizáló hatással. Az elektromos szóródásnak is meghatározták a napi periodusát; ez a potenciálkülönbség menetével ellentett irányú, ami az ionelmélet alapján könnyen magyarázható, amennyiben a levegő vezetőképessége nagyobb iontartalmával növekszik s imigyen a feszültségi különbségek csökkennek. A légnyomás napi menetével feltünő egyezés onnan van, hogy a barométer sülyedésével a talajbeli ionizált levegő jobban kiárad, amivel a szóródás fokozódik; ha a barométer emelkedik, az ellenkező folyamat történik. *Ebert* szerint az ionizált talajbeli levegő, midőn a talaj pórusain átmegy, azok falainak főleg negativ töltést ad át, vagyis a levegő a talajból a pozitiv ionok fölöslegével lép ki, melyek felszálló áramlatok, szelek által a magasabb rétegekbe kerülnek. Igy magyarázza *Ebert* a föld negativ töltését, valamint a L. fölfelé irányuló pozitiv potenciálkülönbségét. Kétségtelen, hogy a talajbeli levegőnek is része van a L. létrejöttében, de a szóródás évi menete arra enged következtetni, hogy a napsugárzásnak is fontos szerepe van a L.-i jelenségek kialakulásában, mely még ez idő szerint teljesen kiderítve nincsen.

Légköri fénytünemények, ama fénytünemények, melyek földünk légkörének a fényre való hatásából származnak. A legfontosabb L.-ek a következők: *Asztronómiai refrakció*. A légkör sűrűsége felfelé csökken, a csillagokból jövő fénysugár tehát a légkörön áthaladva folyton kisebb sűrűségű rétegből nagyobb sűrűségűbe jut, minek következtében folytonos törést szenved. Ezért a fénysugár a légkörben görbe vonal, mely konkáv oldalát a föld felé fordítja. Az észlelő azonban a csillagot a fénysugár utolsó darabjának érintője

irányában, tehát magasabban látja, mint a csillag tényleg van. Az *1. ábrában* E a csillag, EA a fénysugár útja, az A-ban lévő észlelőig, ki az E csillagot az AE' érintő irányában, tehát E -ben látja. — *Terresztrikus refrakció.* Földi tárgyból kiinduló fénysugár is hasonló módosítást szenvedhet. Ha az alsó légrétegek sűrűbbek, akkor a messzefekvő tárgyakat magasabban látjuk. Ha ellenben az alsó légrétegek ritkábbak, a tárgyat alacsonyabban látjuk; sőt ha a sűrűségváltozás nagy, akkor lehetséges, hogy a magasabb légrétegeken át a tárgyat a saját helyén látjuk, míg az alacsonyabb légrétegeken áthaladt fénysugár oly jelentékeny irányváltozást szenved, hogy a tárgy alatt annak fordított képe is megjelenik. Eme jelenség klasszikus hazája Egyiptom. A sík homokos talaj nappal nagy mértékben felmelegszik s vele együtt a hozzá közelre fekvő alsó légrétegek, melyeknek sűrűsége ily módon a magasabb rétegekénél kisebb lesz. A rajta áthaladó fénysugár folytonos törést szenved, alakja oly görbe vonal lesz, mely konvex oldalát fordítja a föld felé, amint az a *2. ábrán* látható, mely a jelenség keletkezését könnyen érthetőleg magyarázza. A magyar Alföldön észlelhető *délibáb* (l. o.) is ily módon magyarázható. A Balaton víztükrén, sőt jegén is mutatkozik ez a tünemény, ha a víz melegebb a levegőnél v. az inszolációtól a jég felett meleg a levegő. — *Szivárvány* látható akkor, ha előttünk felhő van, melyből eső esik, mögöttünk pedig a Nap. A szivárvány középpontja, az észlelő és a Nap egy egyenesben feküsznek. A szivárvány maga koncentrikus színes gyűrűkből áll, melyek úgy következnek egymásra, mint a színkép színei; belül az ibolya, kívül a vörös szín. Néha második színes ív is keletkezik, mely az előbbin kívül fekszik, sokkal halványabb, s melyben a színek ellenkező módon következnek egymásra, belül a vörös, kívül az ibolya szín. A szivárvány elmélete régóta foglalkoztatta a tudósokat. Aristoteles a vízcseppeken való visszaverődésből magyarázta. Theodorich, XIV. századbeli domonkos-barát volt az első, ki a vízcseppekben való fénytörésre vezette vissza. A jelenleg is legismertebb elmélet alapjában Descartestól ered. Szerinte a szivárvány a vízcseppekben történő fénytörésektől és tükrözésektől származik. A főszerepet azok a fénysugarak viszik, amelyeknek eltérítése a legkisebb. Már Young kimutatta (1801), hogy ez az elmélet nem helyes, mert nem tudja megmagyarázni a szivárványok különféleségét és a másodlagos szivárványokat. A teljes és kifogástalanul helyes magyarázatot Airy adta (1837). Airy kimutatta, hogy a szivárvány létrejöttében a vízcseppek nagysága játszik lényeges szerepet. Az elméletet Pernter fejlesztette. A régi Descartes-féle elmélet csak akkor helyes, ha a vízcseppek végtelen nagyok lennének. Airy elméletét nagyobb szakkönyvek tárgyalják, pl. Mascart, Traité d'optique, I. kötet, 382—405. lap és II. kötet 430—461. lap; Pernter, Meteorologische Optik (1902).

1. ábra

2. ábra.

Légköri füst a száraz ködnek egyik neme, mely derült, száraz időben a légkört homályossá teszi.

Légköri nedvesség. A levegő páratartalmának v. nedvességének kifejezésére két fogalom van: az *abszolut* és *relativ* L. Az első voltaképen az 1 m^3 levegőben foglalt vízgőz súlya (gr.-okban), azonban a meteorológiában ama higanyoszlop magasságával mérik (mm.-ekben), melyet a vízgőz egyensúlyban tart (páranyomás). Az utóbbi pedig két páranyomás hányadosa, t. i. a tényleges páranyomás elosztva a maximális páranyomással, mely ugyanazon hőmérsékletnél lehetséges, megadja a relativ nedvességet. Ezt szokás százalékokban kifejezni, olyképen, hogy megmondjuk, a párák mennyisége hány %-át teszi azon maximális páramennyiségnek, melyet a levegő az uralkodó hőmérsékletnél egyáltalán elbír (a telítettség állapotában). A L. meghatározására szolgál a *pszichrométer* és a *higrométer* (l. o.). Higiénikus célokra a L. még egy harmadik fogalmat honosították meg, a *telítettségi hiányt*, ami nem egyéb, mint a maximális és tényleges páranyomás különbsége. Az éghajlat szempontjából az abszolut L.-nek nincs oly jelentősége, mint a relativ L.-nek, mely utóbbi érzékünkre is hat. A relativ L. nedvességnek napi és évi menetében határozott periódus jelentkezik, mely nagyjából a hőmérséklet változásait követi. Reggel és este a relativ L. nagyobb, mint a déli órákban és szintúgy nagyobb a hideg, mint a meleg évszakban; Budapesten jan. 87%, júl. 61%, évi átlaga 73%.

Légmell *(pneumothorax)* keletkezik, ha valamelyik mellhártyaüreg megnyílik akár a tüdő, akár a külvilág felé. Előfordul a mellkasfalon áthatoló sérülés, pl. szúrás folytán, v. tüdőtályognak, tüdőüszkösödésnek a mellhártyaüregbe való befakadása következtében, v. gennyes mellhártyagyuladásnál a tüdőbe való áttörés folytán, leggyakoribb azonban tüdőtuberkulózisban, amikor a tüdőcsövek szétesése következtében a mell-

hártya beszakad s így levegő jut a mellüregbe. Épen ezért a L. többnyire hirtelen keletkezik: a beteg heves fájdalmat érez mellében, hirtelen nehéz lélegzés lepi meg és elgyengül, érverése igen szapora és üres lesz, elsápad és cianózis is észlelhető rajta. A behatolt levegő visszahúzódásra kényszeríti a tüdőt, kitágítja a mellkas megfelelő oldalát, mely légzésnél visszamarad, a bordaközök a legmell oldalán kitöltődnek; a szív áthúzódik a mediasztinummal együtt az ép oldal felé. A mellhártyaüreg legtöbbnyire fertőződik is, a L. keletkezésekor a nyiláson át beömlött nedvek útján s ennek eredménye azután savós vagy pedig genyes mellhártyagyuladás lesz. Ha csak tiszta levegő hatolt be, pl. szúrás után, a mellüregbe, az gyorsan felszívódik és így a L. meggyógyul. Egyebként a baj kórjóslata általában rossz, mert a hirtelen keletkezett L. a lélegzést és a vérkeringést oly súlyosan is megzavarhatja, hogy a beteg rövid idő alatt, esetleg pár óra alatt meghal. Többnyire a L. leggyakoribb alapbántalma, a tüdőtuberkulózis okozza a beteg halálát. Ha a behatolt levegő nagy nyomás alatt van a mellüregben, akkor azt punkcióval (l. o.) kibocsájthatjuk.

Légmérleg a. m. *aerosztatikai mérleg* (l. o.).

Légmérséklet, l. *Léghőmérséklet.*

Légmótorok azok, melyeknek hajtására nyomott levegőt használnak.

Légmoztan, rossz neve az aerodinamikának. L. *Aëromechanika.*

Legnago (ejtsd: lenyágo), város, L. járás székhelye Verona olasz tartományban, az Adige és vasút mellett, (1911) 16,982 lak., selyem-, cukor- és olajgyártással, az Ostigliáig vezető hajózható csatornával. L. még a longobardok idejéből való. Várát Napoleon 1801. lerontatta. 1815-ben az osztrákok újból megerősítették és a lombard-velencei várnégyszög egyik részévé tették.

Legnagyobb kedvezmény mint általános alapelv van megállapítva némely hajózási és kereskedelmi szerződés (és némely más szerződés) záradékában és azt jelenti, hogy a L.-t nyujtó állam a szerződési idő tartama alatt a másik féllel szemben csakis olyan vámtilalmat v. tarifát fog életbe léptetni, amely egyidejüleg valamennyi más állam irányában is alkalmazandó lesz és megfordítva a L.-t nyujtó állam kötelezi magát arra, hogy a másik szerződő államra minden külön egyezkedés nélkül, hallgatagon ki fogja terjeszteni azokat a kedvezményeket, amelyeket bármely harmadik államnak nyujtani fog. Nem hajózási és kereskedelmi szerződésekben a L. azt jelenti, hogy a két szerződő fél külön egyezkedés nélkül hallgatagon kiterjeszti egymásra azokat a kedvezményeket, illetőleg elmegy azon kedvezmények legszélsőbb határáig, amelyeket más államoknak a szerződés tárgyát képező viszonyok tekintetében engedett. A L. megadása nem kötelessége egyik államnak sem s az csak a nemzetközi udvariasságra (comitas gentium) vezethető vissza. L. *Kereskedelmi politika, Konzuli biráskodás, Nemzetközi szerződések.*

Legnagyobb közös osztó, l. *Közös osztó.*

Legnagyobb magyar, *Széchenyi* István gróf melléknevе, mellyel őt Kossuth Lajos Pest vármegye 1840 nov. 19. tartott közgyülésén tisztelte meg. Ugyancsak ezt mondja Kossuth 1841. is a «Kelet Népére» írott «Felelet»-ben: «Gróf Széchenyi ujjait a korszak üterére tevé és megértette lüktetését. És azért tartom én a L.-nak; mert nem ismerek más senkit historiánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek.» V. ö. *Tóth* Béla, Szálló igék.

Legnano (ejtsd: lenyáno), 1. község Milano olasz tartományban, az Olona jobbpartján, vasút mellett, (1911) 24,364 lak., selyem- és pamutfonók, orgonakészítés. 1176 máj. 29. Barbarossa Frigyes hadait a szövetséges lombard csapatok itt győzték le. — 2. *L.*, falu Venezia olasz tartományban, vasút mellett; itt 1799 márc. 26. Kray osztrák tábornok megverte Scherer francia csapatait.

Légnedvesítő, iparegészségügyi berendezés, illetve készülék, amely a pormentesítés célját szolgálja, amennyiben a levegőben lebegő port benedvesíti, úgy hogy az a földre leülepedik és nem kavarog a levegőben. A L. lehet egyszerű nedves szövetfelület, amelyről erősen párolog el a víz, v. pedig külön porlasztó szájzók segítségével elporlasztott vízzel nedvesítik meg a levegőt.

Légnedvesség, l. *Légköri nedvesség.*

Légnemű testek, a gázok. L. *Gáz, Gőz, Halmazállapot.*

Legnolith, l. *Impregnálás.*

Legnone, *Monte* (ejtsd: lenyóne), a Bergamói Alpok 2610 m. magas csúcsa a Como-tótól K.-re.

Légnyereg, a geológiában használt fogalom, ideális kiegészítése réteges, ráncosodott kőzeteknél a denudáció által megcsonkított hullámhegyeknek.

Légnyilás (növ.), l. *Szájnyilás.*

Légnyomás. A légkör súlyánál fogva nyomást gyakorol a földön levő tárgyakra, melyet érzékeinkkel ugyan nem veszünk észre, de melyet a barométerrel pontosan megmérhetünk. 1 cm² területen a légnyomás 76 cm. magas higanyoszlop súlyával egyenlő, vagyis 1033 g. (l. *Barométer)*. Maga a légkör összes tömege nagyjából állandó, de a L. eloszlása sokféle tér- és időbeli változásnak van alávetve. A földön végzett rendszeres barométer-leolvasások arra valók, hogy a L. eloszlását meghatározzák. Hogy a különböző helyeken nyert adatokat egymással összehasonlíthassuk, a nyers adatokat nemcsak egyenlő hőmérsékletre vagyis 0°-ra, hanem egyenlő magasságra (a tengerszín magasságára) és egyenlő földrajzi szélességre, a 45. szélességi körre kell átszámítanunk. Az egyenlő nyomású pontok összekötése által az izobárokat (l. o.) nyerjük, melyek térképen a L. térbeli elosztását tüntetik fel. Az egész földre vonatkozó ily térképeket *Buchan* skót meteorológus szerkesztett (1869), Közép- és Dél-Európáról pedig *Hann* (1887): ezekben több évi átlagok szerint készültek az izobárok; egyes napokról az időjárási jelentések mutatják a L. eloszlását (l. *Időjárás)*. Általánosságban a L. a szárazföldön télen magas, nyáron alacsony, a tengeren viszont megfordítva; a száraz és vizes felszínt figyelmen kívül hagyva, a L. átlagban magán az egyenlítőn alacsony (758 mm.), az északi félgömbön 35° szélességben van egy magasnyo-

mású öv (762·4 mm.), a délin 30° alatt (763·5 mm.), innen ismét csökken a 60. szélességi körig és azontúl a sarkokig valószinüleg emelkedik. A L.-nak van *napi periodusa*, mely a tropusokban bámulatosan szabályos, ott a L. 9 órakor reggel és este legmagasabb állására emelkedik, 3 órakor délután és éjjel pedig a legalacsonyabb állására sülyed és oly pontossággal, hogy már Humboldt Sándor is említi, hogy a barométer óra gyanánt is szolgálhatna. A mi tájainkon is észrevehető a napi periodus, bár nem nyilvánul oly élesen, mint a tropusokban; körülbelül télen-nyáron 10 óra körül éri el legmagasabb értékét, míg télen 3, nyáron 6 óra körül száll le legalacsonyabb értékére. A nappali ingadozás jelentékenyebb, mint az éjjeli, mert az esti maximum és a hajnali minimum gyengébb. Nyáron az ingadozás nagysága fokozódik. A L. *évi menete* a föld különböző részein különböző. Budapesten a L. havi középértékei 153 m. tengerszín fölötti magasságban jan. 751·2, febr. 750·3, márc. 746·4, ápr. 746·2, máj. 746·8, jún. 747·1, júl. 747·2, aug. 747·8, szept. 749·5, okt. 749·3, nov. 749·9, dec. 750·3 mm.

A L. orvosi szempontból mint az élő szervezetek működését befolyásoló tényező jön számba. A L. hatása, aszerint, amint csökken vagy emelkedik, más és más jelenségekben nyilvánul meg. A csökkent L. hatásának van az ember kitéve a magas hegyvidékeken, léghajókon, stb. A hegyilakókra ez a csökkent L. a megszokás folytán hatással nincsen, de a normális L.-hoz szokott embereken kellemetlen tüneteket okoz (hegyi betegség, l. o.), hegyvidéken való hosszabb tartózkodás az anyagcserét is lényegesen megváltoztatja, a vörös vértestek megszaporodnak ott, aminek részben a csökkent L. az oka (l. *Hegyi kúra*). A léghajókon való nagy magasságra emelkedés a csökkent L., illetőleg az oxigenhiány folytán veszélyes, sőt halálos is lehet. A L. emelkedése a légzést ritkábbá és mélyebbé teszi, a közérzet javul, az idegrendszer ingerlékenysége csillapul; álmosság lép fel; emellett az anyagforgalom, a felszivódás javul stb. A L. emelkedésének ezt a hatását gyógyító célokra is felhasználják (l. *Pneumatikus kúra*). Még nagyobb nyomás alá kerülnek a bánya-, caisson- stb. munkások. Az ilyen nagy nyomás már kellemetlen fülzúgással, fejfájással jár, gyengeség, izzadás stb. lép fel. Igazi veszedelem azonban a magas nyomásnál a nyomás hirtelen csökkentésében van; ilyenkor ugyanis a vérből a nagy nyomáson elnyelt gázok visszatódulva, a hajszálereket eltömhetik. L. *Aëroemia*.

Légnyomású fék v. *légfék*, l. *Fék*.

Légnyomású szerszámok azok, melyeket nagy nyomásra összesajtolt levegővel mozgathatunk. A kazángyártásban, valamint a bánya- és alagutfurásokban nagy szerepet játszanak. Előbbi esetben a szegecselést és a lemezek tömörítését, utóbbi esetben pedig a kőzetek furását és vésését végzik.

Légnyomású szivattyú, l. *Szivattyú*.

Légnyugtan, régi neve az aerosztatikának. L. *Aeromechanika*.

Legua, *legua*, régebbi útmérték Spanyolországban és Portugáliában. A spanyol geogr. L. = 6349 m. A spanyol L. maritima = 5565 m. A portugál L. = 3 milhas = 6196 m.

Le Goffic (ejtsd: lö goffik), *Charles*, francia író, szül. Lannionban 1863 júl. 14. Versköteteiben: Amour breton (1889); Chansons bretonnes (1891); Le bois dormant (1898–1900) ép úgy, mint regényeiben: Le crucifié de Kéralès (1892); La payse (1898); Morgane (1898) stb., a bretonok lelki világának hű kifejezője. Írt azonkívül számos társadalomtudományi és kritikai cikket. V. ö. A. *France*, La vie littéraire IV. (Paris 1892).

Legouvé (ejtsd: lögувé), *Ernest*, francia író, szül. Párisban 1807 febr. 15., megh. u. o. 1903 márc. 14. Írt néhány regényt, számos nagysikerű színdarabot főleg Scribe (l. o.) társaságában és szellemes előadóművész volt, aki főleg a nőkérdésről tartott látogatott előadásokat. Főművei: Edith de Falsen (1840); Histoire morale des femmes (1848); Médée (1856); Béatrix (1861); Deux reines de France (1865); L'art de la lecture (1878); Soixante ans de souvenirs (1886–88, 4 köt.). Magyarul megjelentek: Falsen Edith, fordította *Amica* (Budapest 1875); Atya és fiú a XIX. sz.-ban, ford. *Feleki* József (u. o. 1878); Beatrice, fordította *Teleki* Sándor (Kolozsvár 1880); A nők erkölcsi története, fordította *Feleki* József (Budapest 1880); Leányaink és fiaink, fordította u. a. (u. o. 1885); Az olvasás művészete, fordította u. a. (u. o. 1886, 2. kiad. 1904); A virág; Jó rútnak lenni. Két vígjáték, fordította *Gyalui* Farkas (Kolozsvár 1888); Beatrix, fordította *Feleki* József (Budapest 1897); Lecouvreur Adrienne, dráma (L. és Scribe), fordította *Csepreghy* Lajos (u. o. 1898). Több darabja színre került a Nemzeti Színházban. V. ö. *Lemaître* J., Impressions de théâtre III. (Paris 1890).

Légpárna, l. *Levegős párna*.

Légpórus (növ.), a májmohokon található, a szájnyílásokhoz (l. o.) hasonló célú képletek. Ezek is az epidermiszben vannak elhelyezve, de a zárósejtek helyett több rétegben, egymás fölött körben álló sejtek veszik körül, vagyis kis gödröcskékhez hasonlítanak, melyek az alattuk levő nagyobb légüregbe vezetnek, ahova klorofillal dúsan megrakott sejtek nyílnak.

Légrád, nagyk. Zala vm. nagykanizsai j.-ban, a Dráva mellett, a Mura torkolatával szemben, (1910) 2896 horvát és magyar lak.; van vasuti állomása, posta- és táviróhivatala. Élénk kereskedelmet űz. Itt már a mohácsi vész előtt vár volt, melyet utóbb megerősítettek; a XVI. és XVII. sz.-ban a Zrinyiek birtoka volt; 1704. a kuruccok itt megverték a labancokat s ezek vezetőjét, Jellasich Gábort agyonlőtték. Közelében feküdt a ma nyomtalan Zriny- vagy Zerinvár.

Légrády. 1. *Imre*, kir. udv. ágens, szül. Nagyszalontán (Bihar vm.) 1778., megh. valószinűleg Bécsben 1848 után. Gimnáziumi tanulmányai után előbb jogot hallgatott Pesten és Győrött, majd teologiát Bécsben, de pályáját odahagyta és 1806. Kultsár lapjának, a Hazai Tudósításoknak lett munkatársa. 1811. udv. ágens a kir. kancelláriánál. Mint állandó bécsi lakos tagja volt az ottani magyar társaságnak, mely a nevezetesebb irodalmi eseményeket és magyar írók bécsi látogatását nagy lakomákkal ünnepelte meg. Nagy műértő és gyüjtő volt s értékes gyüjteményét (ke-

pek. faragványok, mumiák stb.) megnyitotta az érdeklődők előtt. Tőle való a Pichler-féle Daktiliotheka (gemma-gyüjtemény) leirása magyar nyelven (1830) s több műremek leirásán kivül a Was ist und was enthält eine Constitution címü röpirat (1848).

2. *L. Imre*, a Pesti Hirlap felelős szerkesztője és e lapnak, valamint a Légrády Testvérek nyomdai műintézetnek társtulajdonosa, *L. 3.* fia, szül. Budapesten 1868 jan. 25. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Rövid ideig tartó ügyvédi gyakorlat után 1902. felelős szerkesztője lett a Pesti Hirlap-nak.

3. *L. Károly*, hirlapkiadó, szül. Pesten 1834., megh. Budapesten 1903 nov. 27. Egyetemi tanulmányai befejezése után Pesten 1858. könyomdát alapított, ehhez rövid idő mulva könyvnyomdát is csatolt, majd a hirlap- és könyvkiadást is bevonta vállalatai sorába. Az általa alapított intézet ma is az elsők közé tartozik hazánk ilynemű vállalatai között. A hirlapkiadás terén mint az *Ellenőr*, *Földmivelési Érdekeink* és a *Falusi gazda* címü lapok kiadója működött. Ő alapította 1878. a *Pesti Hirlapot*, melynek főszerkesztője is volt egy ideig. 1895-ben Ákosfalván országgyülési képviselővé választották. A gazdaság terén számos művelési mód megalapítója; hazánkban a spárgát jelenleg csaknem általánosan az ő módszere szerint művelik. Műve: *A spárgatermelés kézikönyve* (Bpest 1885). Ő próbálta ki és gyakorolta hazánkban először a francia módszer szerinti gyümölcstermelést. Megemlítendő, hogy a halotthamvasztás eszméjét hazánkban elsőnek L. pendítette meg.

4. *L. Ottó*, hirlapkiadó, *L. 3.* fia, szül. Budapesten 1878 szept. 21. Jogi tanulmányainak végeztével 1902. a Légrády Testvérek nyomdai műintézet kötelékébe lépett s ennek, valamint a Pesti Hirlapnak társtulajdonosa. 1914. a Magyar Ujságkiadók Országos Szövetsége elnökévé választotta.

Legrand (ejtsd: lögrañ), *Louis*, francia festő, rézkarcoló és illusztrátor, szül. 1863 szept. 23. Dijonban. Félicien Rops tanítványa, de művészete alakulására nagy hatással voltak Degas képei is. Eleinte leginkább a párisi képes lapok számára dolgozott, ujabban a festés és rézkarcolás foglalkoztatja. Főleg a francia főváros éjjeli életének alakjait ábrázolja. Nevezetesebb festményei: Osztrigaevő hölgy; Fürdő; Táncosnő; Pihenő (a montpellieri muzeumban) stb. Rézkarc-sorozatai: Louis L. imakönyve; A párisi faun. Illusztrálta Edgar Poe meséit a Société des Amis des livres megrendelésére. Legszebb és legfinomabb művei olajképeivel azonos tárgyú pasztelljei és színes rajzai.

Legrand du Saulle (ejtsd: lögrañ dü szoll), *Henri*, francia orvos, szül. Dijonban 1830 ápr. 16., megh. Párisban 1886 máj. 6. Sok éven át működött mint kiváló elmeorvos párisi elmekórházakban. Számos nagybecsű munkája közt említendők: Pronostic et traitement d'épilepsie (2. kiad. 1873); Le délire des persécutions (1871); La folie héréditaire (1874); Traité de médecine légale et de jurisprudence médicale (2. kiadás 1885); Les hystériques (3. kiad. 1891).

Le Gras *(Marillac) Ludovika*, lásd *Irgalmas nénék*.

Légrekesz (bány.), a régi felhagyott bányaművek rossz levegőjének beömlését a művelésben levő vágatokban megakadályozó földgát, kőfal, vagy deszkafal.

Legrenzi, *Giovanni*, olasz zeneszerző, szül. Clusoneban, Bergamo mellett 1625 körül, megh. Velencében 1690 máj. 26. Pallavicino tanítványa volt Orgonás volt Bergamoban, majd a Conservatorio dei Mendicanti igazgatója Velencében, 1685. a Szt. Márkus-templom karnagya. A templom zenekarának létszámát 34 főre emelte. Kiváló volt mint zeneszerző és mint tanár. Tanítványai közül világhíres lett Lotti (l. o.). Művei: 17 opera, 2—5 szólamú motetták, zsoltárok, kantáták, 2 oratorium, sok kamarazenemű.

Légrés (növ.), l. *Szájnyilás*.

Légritkítás, l. *Légszivattyú*.

Legros (ejtsd: lögró), 1. *Alphonse*, francia festő és rézkarcoló, szül. Dijonban 1837 máj. 8., megh. Watfordban 1911 dec. 8. Cambon és Lecoq de Boisbaudran tanítványa, hosszabb ideig utazott Spanyolországban, 1866. pedig Londonban telepedett le, ahol, mint az University College és a South Kensington Museum tanára, a modern angol festészet és grafika egyik vezetője lett. Legsikerültebb festményei: a művész atyjának arcképe; Angelus; A fogadalmi kép (dijoni muzeum); Szt. István megköveztetése (avranchesi képtár); Imádkozó szerzetesek; A bucsujárás (liverpooli képtár); Spanyol kolostor; A tenger beszentelése; Keresztelő; Az üstfoltozó; Leányiskola. Rézkarcai: Szerzetes fáklyával; Szt. Ferenc halála; Carlyle Tamás képmása; A favágó; A pestisbetegek. Legszebb grafikai lapjai a Szépművészeti Muzeum metszettárában is megvannak. V. ö. *Bénédite*, Alphonse L. (Paris 1901).

2. *L., Pierre*, francia szobrász, szül. Párisban 1666., megh. Rómában 1719. Párisban tanult, azután elnyervén a Prix de Rome-ot, Rómába ment, ahol, csekély megszakítással, élete nagy részét töltötte és Bernini halála után a leghíresebb szobrászok egyike volt. Legnevezetesebb művei: A haldokló szt. Kostka Szaniszló szobra a jezsuiták templomában; A vallás legyőzi az eretnekséget, szoborcsoport a Gesù-templom Szt. Ignác-oltárán; Szt. Domonkos szobra a Szt. Péter-templomban; Szt. Tamás és Bertalan apostolok szobra a laterani bazilikában; Casanati Girolamo biboros síremléke u. o.

Legrövidebb menetidő. A vonatok menetsebességét a befutandó vonal lejtési viszonyai, a továbbítandó elegysúly nagysága, a vonatot továbbító mozdony vonóképessége, végre az alkalmazott fékrendszer szerint, illetőleg azok figyelembe vételével állapítjuk meg. A menetrendi könyvekben a rendes sebesség mellett meg van állapítva az a legnagyobb sebesség, mely két állomás közt késés helyrehozása végett megengedhető: az eme sebességnek megfelelő menetidő az illető vonat legrövidebb menetideje.

Legrövidebb nap, l. *Leghosszabb nap*.

Legrövidebb vonalak, l. *Geodetikus vonalak*.

Légrúgós kalapács, l. *Kalapács*.

Légsajtó, l. *Aerosztatikai sajtó*.

Légsalétrom, a levegő nitrogénjéből előállított salétrom.

Legsötétebb Afrika. Stanley híres angol utazó könyvének címéből (In darkest Africa, A legsötétebb Afrikában) keletkezett szállóige.

Légsúlymérő, l. *Barométer.*

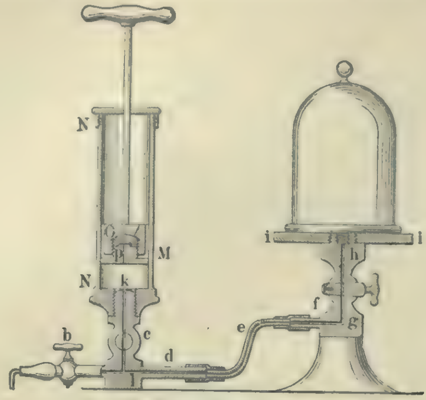
Légsurlódás. A levegőben gyorsan mozgó tárgyak, mint pl. lövedékek, meteorok, hullócsillagok stb. jelentékeny surlódást szenvednek s e miatt fölmelegszenek. A fölmelegedés annál nagyobb mérvű, mennél sűrűbb a levegő és mennél gyorsabb a test mozgása.

Légsűrítő, l. *Légszivattyú.*

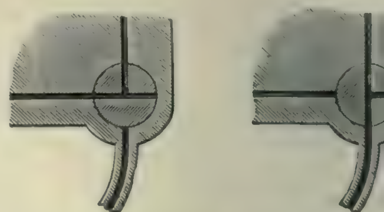
Légszelepek, l. *Gőzgép.*

Légszesz, a világító gáz rossz neve, l. *Gázgyártás* és *Gázlángzók.*

Légszivattyú (l. a *képmellékletet),* általában minden műszer, mellyel zárt térben levő levegőt ritkítani vagy sűríteni lehet. A ritkítást eszközlő L.-k működése részint a gázok terjedékenységén alapszik, amelynek következtében minden rendelkezésükre álló tért betöltenek, részint azon, hogy folyadéksugár v. forgó szilárd felület mechanikailag magával ragadja a levegőt. Az első csoporthoz tartozó L.-k működése könnyen megérthető a köpüs és dugattyús L. szerkezetéből. Ilyen az *1. ábrán* látható kézi L. Az *NN* köpüben (üres sárgaréz- v. üveghenger) az *M* dugattyú légzárólag mozgatható föl-alá. A *kldefgh* cső a köpüt ama térrel köti össze, amelyből a levegőt ki akarják szívni. Ez lehet zárt edény v. bura, melynek széle gondosan csiszolt és melyet a jól csiszolt, síma *ü* tányérra lehet légzárólag helyezni. A dugattyú bőrrel körülvett, részben üreges sárgarézdarab *(O),* melybe alulról az átfúrt *P* fémdarab van csavarva. A furatot felül szelep zárja el. Ha a nyomás felülről nagyobb, mint alulról, a szelep szorosan odasimul a *P* fémdarabhoz és zárja a nyílást. Ellenkező esetben a levegő a szelepen át kifelé mehet. A köpü alján szintén fölfelé nyíló szelep van. Ha a dugattyút fölfelé emelik, a levegő a burából a köpübe áramlik. Ha a dugattyú lefelé halad, az alsó szelep zárul s az összenyomott levegő a dugattyú szelepét nyitja. Ha a bura alatt a levegő már annyira ritka, hogy a köpübe került levegő már nem birja a dugattyú szelepét kinyitni, a további ritkítás már nem lehetséges. A dugattyú legmélyebb helyzetében is van az alsó lapja és a köpü alja közt kis köz, az ú. n. *kártékony (káros* v. *ártalmas) tér,* melyben rendes sűrűségű levegő van. Ez a dugattyú felhuzásakor a köpüben szétterül; mihelyt a bura alatti levegő anynyira megritkul, mint a kártékony tér levegője, a köpübe való áramlás megszünik. Nagyobb ritkítás céljából kétköpüs szivattyút alkalmaznak *(2. ábra)* s ezt még a Babinet-féle csappal *(3. ábra)* látják el, mely egyik helyzetében a két köpüt köti össze, míg a bura csak az egyik köpüvel közlekedik. A kétköpüs szelepes szivattyú dugattyú-szelepét a *4. ábra* tünteti fel. Ugyancsak a levegő terjedékenységén alapszik a *Geissler*-féle higanyos L., melynek működése az *5. ábrán* föltüntetett vázlatos rajzból megérthető. A mintegy 76 cm. hosszú *C* üvegcső felső részén széles üvegedény van *(A),* míg alsó része a *D* kaucsukcső által a fölül nyitott *B* üvegedénnyel van összekötve. Az *A* edény folytatását képező *tr* csőben kettős furatú csap van, mely az *A* edényt v. a külső levegővel köti össze v. azzal a térrel, melyben a levegőt ritkítani akarják. Míg az *A* edény *p* felé nyitott, a *B* edényt oly magasra emelik, hogy *A* egészen, *p* pedig részben higannyal teljék meg; ha a csapot 45°-kal fordítják, *A*-t fölfelé elzárják és a *B* edényt lassan leengedik, a higany is leszáll és *A*-ban üres tér keletkezik, mellyel a kiszivattyúzandó levegő is összeköthető a csapnak 45°-nyi további fordítása által. Mihelyt a csapot ismét 45°-kal visszafordítják, a *B* edény újból való emelésével először is összenyomják az *A*-ba jutott levegőt, míg a csapnak másodszori 45°-nyi visszafordításával a külső levegőbe szorítják. Ezt az eljárást ismétlik. Mivel ez hosszadalmas és nehézkes, többféle javítást eszközöltek a Geissler-féle L.-n. Ilyen javított eszközök a Jolly-féle, a Töpler-féle és ennek Bessel-Hagen és Neesen-féle módosítása. Lényegileg a Geissler-féle szivattyúnak megfelelően működnek a Schuller-féle, Raps-féle önműködő higanyos L.-k is. Ezek szerkezete bonyolult, működésük lassú, de rendkívül nagyfokú ritkítást eszközölnek. A higany fölemelkedését vízszivattyú eszközli, mely a higany fölötti térben a levegőt ritkítja. Szabályozó készülék a kellő pillanatban egy csapot fordít, mire a higany visszaesik a tartó edénybe s a levegő utána tódul. A L.-k másik csoportjába tartoznak a *Bunsen*-féle, *Körting*-féle, *Arzberger-Sulkowski*-féle vízszivattyúk és a *Sprengel*-féle higanyos szivattyú, melyekhez legújabban a gyors működésű *Gaede*-féle szivattyúk járulnak. A Bunsen-féle víz-L.-t a *6. ábra* tünteti fel. Víztartóból vagy vízvezetéki csapból víz áramlik az *ac* csövön keresztül a szélesebb *d* üvegcsőbe és miközben a hosszú *f* csövön lezuhan, *d*-ből a levegőt is magával ragadja, szintúgy a *t m n* csőből, mely a ritkítandó levegőjű térrel közlekedik. *pq* a barométer-próba, a ritkítás fokának megállapítására. Ilyen működésű a másik két vízszivattyú is. A Sprengel-féle higanyos L.-ban higany csepeg le hosszú csövön s ez ragadja magával a levegőt. Hasonlóan működik a *Boltwood*-féle higanyos L. is *(7. ábra).* Lényegileg a szelepes és köpüs szivattyúkhoz sorolandók az újabban eléggé elterjedt olajos szivattyúk is (Geryk-szivattyú), melyekben a tágas köpüben mozgó dugattyú fölé olajat töltenek, ami a tömítést tökéletesíti. A szerkezet nagyon bonyolult, de a szivattyú gyors ritkítást eszközöl. Ha a szelepek helyett átfúrt és forgatható csapokat alkalmaznak, csapos szivattyú keletkezik, melyet a csap kellő forgatásával ritkításra és sűrítésre is lehet használni. A csapoknak kellő időben való elforgatása a nagyobb eszközöknél önműködőleg történik. Egészen más szerkezetűek a legújabban igen elterjedt és kedvelt Gaede-féle szivattyúk. A forgó higanyos szivattyú *(8. és 9. ábra)* bizonyos tekintetben hasonlít a közönséges gázórához. Ez tudvalevőleg részben vízzel telt edény, melyben lapátos edény foroghat, a forgást az átáramló gáz okozza. A Gaede-féle szivattyúban mótor forgatja a lapátos kereket, mely higanyba merül. A lapátkerék forgatása a levegőt áramlásba hozza s ez folyton egy irányban történvén, szívó hatást fejt ki. A *8. ábra* a szivattyú metszete a forgásten-

1. Kézi légszivattyu.

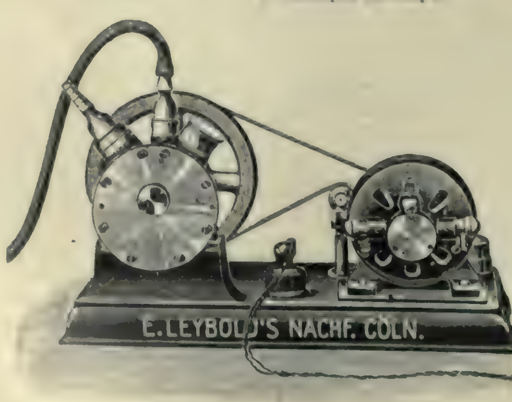
3. Babinet-féle csap.

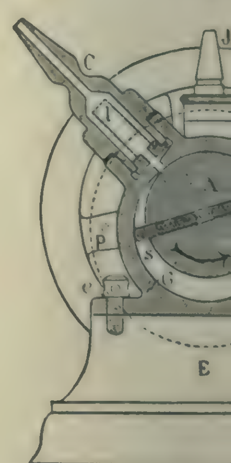
2. Kétköpüs szivattyu.

7. A Bolt

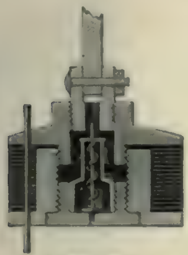

10. Gaede forgó-dobozos szivattyuja.

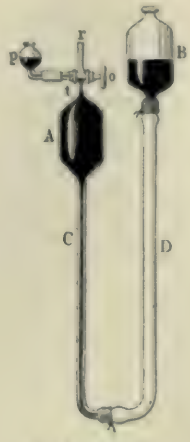

11. és 12.

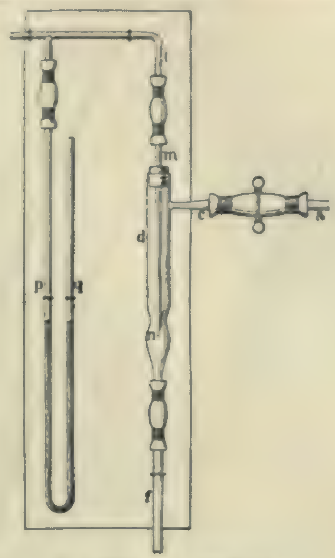
ATTYUK.

4. A kétköpüs szelepes szivattyu dugattyu-szelepe.

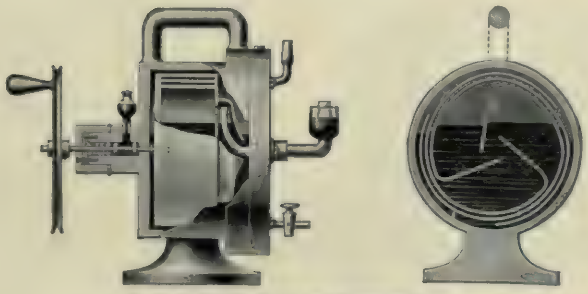
5. Geissler-féle higanyos légszivattyu

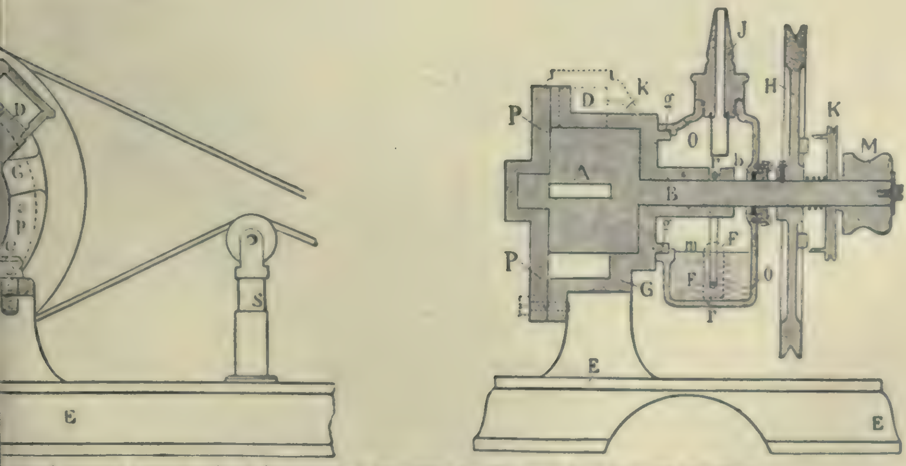
6. Bunsen-féle vízszivattyu.

éle higanyos légszivattyu.

8. és 9. Gaede higanyos légszivattyuja.
(tengelymenti metszet). (a tengelyre merőleges metszet).

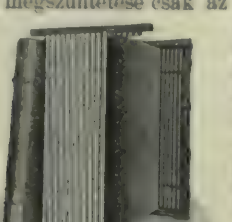

e forgó-dobozos szivattyujának átmetszete a tengelyre merőlegesen és a tengely mentében.

gely mentében, a *9. ábra* a tengelyre merőleges metszet. A dobalakú edény külső fala öntöttvas; ez a dob tartalmazza a higanyt. A forgó rész porcellándob, három porcellánfallal rekeszekre osztva. A falak mindegyike nyílással van ellátva, mely forgás közben a higany fölé emelkedik s akkor a megfelelő kamra a kiszivandó térrel közlekedik. A forgó szivattyút valamely önműködő előszivattyúval (pl. vizszivattyúval) kapcsolják össze, mely a ritkitást megindítja. (Működésének bővebb leirását l. a Term.-tud. Közlöny 1907. évfolyamában.) Még egyszerűbb a Gaede-féle forgó dobozos szivattyú (Kapselluftpumpe), mely higany nélkül idéz elő nagyfokú ritkitást (l. *10. ábra)*. Ez is öntöttvasból való dob, melyben üres fémhenger forog; a forgatást mótor eszközli. A fémhenger belsejében két acélrugó egy-egy acélszelvényt szorit a dob belső falához. A *11. ábra* a tengelyre merőleges, a *12. ábra* a tengelymenti metszetet ábrázolja. A dob felső részén két, kifelé keskenyedő cső van; az oldalsó a szivócső, a dob tetején levő pedig a fujtatócső. Ez a szivattyú ugyanis fujtatónak is használható, pl. sipok, szirénák működtetésére. A belső henger forgatása a levegőnek nagyobbodó tért nyit és mechanikailag ragadja magával. Még újabb keletű a Gaede-féle gyorsszivattyú, melynek a feltalálója a Molekular-Pumpe nevet adta. Ez is higany nélkül dolgozik és hatásképesség szempontjából még a forgó higanyos szivattyút is felülmulja és majdnem teljes vákuumot hoz létre. (Működésének leirását l. a Term.-tud. Közlöny 1913. évfolyamában.) V. ö. *Müller—Pfaundler*, Lehrbuch der Physik 10. kiadásának 1 kötetét (Braunschweig).

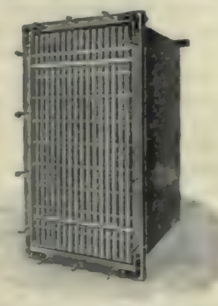
Légszivó, l. *Aspirátor*.

Légszomjuság (*nehéz lélegzés, dyspnoë)*, többféle betegség tünete, oka mindig az, hogy a szövetek oxigénnel való ellátása zavart szenved. Oka lehet egyrészt az oxigénfelvétel akadályozott volta (a légvételek fájdalmassága, a légutak átjárhatatlansága, a körlevegő oxigénhiánya), másrészt az oxigén szállitásának zavarai (keringési bajok, a sziv kimerülése), vagy a szövetek fokozott oxigén-igénye. Ennek megfelelően a L. sok és lényegesen eltérő betegség tünete lehet; végleges megszüntetése csak az alapbántalom gyógyitása útján lehetséges. A rendkivül kinos érzést ideiglenesen csillapitja a morfin.

1. ábra. «Delberg»-rendszerű légszűrő a légmozgás irányában nézve.

Légszűrő, a levegőnek a lebegő szilárd alkotórészektől (por, korom) való megtisztitására olyankor használjuk, ha azt helyiségeink szellőztetésére, ill. fűtésére v. kényesebb elektromosgépek (pl. turbógenerátorok) hűtésére akarjuk felhasználni. A levegő ilyetén tisztitását vízfátyollal, mosás útján is elérhetjük, csakhogy ennek megvan az a hátránya, hogy a levegő páratartalmát ilyen módon mesterségesen fokozzuk. Ebben a hátrányban leledzenek a *kokszszűrők* is, amelyeknek velejét mogyorónagyságú szemekből álló kokszréteg képezi, amelyet, miközben a levegőt a rétegen keresztülvezetjük, állandóan vizzel permetezünk. Legáltalánosabban manapság a fent emlitett célokra a szövetből való szűrőket használják. Ezek fakeretre kifeszitett bolyhos pamutszövetből készülnek. A fakeretek alakja úgy van megszabva, hogy ha a széles zsákformára összevarrott szövetet bolyhos felével befelé fordítva húzzuk, akkor lapos, nyitott szájú táskákat kapunk. Több ilyen táskának egy közös faszekrénybe való befogásával tetszésszerinti nagyságú szűrőfelületet tudunk, aránylag igen kis térben, elhelyezni. A «Delberg»-rendszerű L.-k táskái-

2. ábra. «Delberg»-rendszerű légszűrő a levegő-kilépés oldaláról nézve.

3. ábra. Möller-féle légszűrő faszekrényben.

nak elrendezését hátulról (a légmozgás irányában nézve) az *1. ábra* mutatja, míg a fakeretbe fogott teljesen összerakott táskacsoport szájoldalát (a levegő kilépése) a *2. ábra* tünteti fel. A *3. ábra* a majdnem azonos *Möller-féle* légszűrő faszekrénybe zárt táskáit tünteti fel, leemelt hátsó zsalus fedelével. A táskákat tisztogatás céljából a szekrényből keretestül együtt kiemeljük s leporoljuk. Legkevesebbet a szövet akkor szenved, ha tisztogatására porszivót alkalmazunk. A szövet kezelése tisztogatáskor általában sok figyelmet kiván.

Légtáró (bány.). A bányaszellőztetésnél kell, hogy az elhasznált levegőt a bányából eltávolitsák, ami csak rendes légkeringés útján lehetséges. Azt a tárót, mely csak ezt a célt szolgálja, hivják L.-nak.

Légtartó szövet (növ.), l. *Aërenchyma*.

Légtávlat. A festészet a tért és a térben levő testeket síkon utánozza s a testek domboruságának látszatát úgy idézi elő, hogy a rajzolatot árnyékolja. A tér elülről hátra való terjedésének látszatát a *vonaltávlattal* és a L.-tal idézi elő. A festészet e két eszköze különböző természetű ugyan,

mindazáltal egymással benső kapcsolatban van, egymást kölcsönösen kiegészíti. A festészet a vonaltávlat segítségével utánozza a síkon azt, hogy a testek szemünkhöz milyen helyzetben vannak s hogy szemünktől való távolságuk mértéke szerint mennyire kisebbednek. Azonban a szemünktől való távolságnak, a tér elülről hátrafelé terjedésének, azaz a síkon a térbeliségnek látszatát előidézni nem egyedüli eszköz a vonaltávlat, arra nem is elégséges. Ugyanis a testek szemünktől való távolságuk szerint nemcsak kisebbednek, hanem minél távolabb vannak, annál nagyobb a levegőréteg köztük és szemünk közt, s minél nagyobb e réteg, a test formája és színei annál jobban elmosódnak, homályosabbak. Ezért a festő a távolabb eső testeket nem csupán kisebbeknek ábrázolja, hanem a távolság, azaz a kisebbedés mértéke szerint azoknak határozatlan formáját és elmosódott szineit is utánozza. A L. e célból igénybe veszi a szinezés sokféle mesterfogását.

Légtisztító, a levegőnek portól való megtisztítására szolgáló iparegészségügyi berendezés vagy készülék, amely lehet egyszerű porkamra, azaz a levegőt vezető csatorna keresztmetszetét tetemesen és hirtelen növeljük, úgy hogy ott a levegő elveszti nagy sebességét és a levegőtől elragadott porszemek a porkamrában leülepednek, a tiszta levegő pedig tovább vonul. A centrifugális L. azon alapul, hogy a poros levegőt érintőlegesen befujjuk egy hengeralakú edénybe, ahol a nehezebb porszemeket a centrifugális erő az edény falához szorítja, ahonnan az edény fenekén elhelyezett porgyüjtőbe esnek, a levegő pedig megtisztulva egy csövön a szabad légkörbe kerül. A legfinomabb port légszűrőkkel választják el a levegőtől. L. *Légszűrő.*

Légtornász *(equilibrista)* az olyan akrobata, ki mutatványait kifeszített kötélen, gyűrű- v. rúdhintán, egymásra állított székeken, asztalokon, szóval nem a földön végzi.

Légtorok (bány.), az a része az aknának, amelyen át a levegő a bányából kivonul.

Légtorpedó, léghajó, amely robbantószereket szállít az ellenséges erőd felé, hogy ott arra lebocsássa. Először 1819-ben az osztrák hadsereg használta Velence ostrománál, de kevés sikerrel. Újabb időben tökéletesítették: Franciaországban Gower, Amerikában pedig Thayer Russel tábornok, aki dinamitballont szerkesztett. Rodeck György német mérnök és léghajós elektromossággal kombinálta a L.-t olyanformán, hogy amint a léghajó a robbanószereket az erőd fölé vitte, ezek elektromosság és óraszerkezet közvetítésével robbanthatók el. Újabb időben Maxim és Krupp tettek kisérleteket a L. tökéletesítése érdekében.

Legtöbb kedvezés, l. *Legnagyobb kedvezmény.*

Legtöbb kedvezményi záradék, l. *Legnagyobb kedvezmény.*

Légtömlő, az a készülék, amely víz alatt, vagy egészségtelen levegőjű helyen a lélegzést lehetővé teszi. L. *Aeorofor* és *Buvár.*

Légtükrözés, l. *Délibáb.*

Légtünemények, a légkörben lejátszódó meteorológiai, optikai és elektromos jelenségek.

Légtünettan a. m. meteorológia (l. o.).

Légtűzszerszám, erős falu üveghenger, mely egyik végén zárt, míg a másikon szorosan járó dugattyú tolható be fogantyúval ellátott rúdon. Ha a dugattyút hirtelen betolják a csőbe, az erősen sűrített levegő annyira fölmelegszik, hogy a dugattyú aljára erősített tapló meggyulad.

Legua, spanyol útmérték, l. *Legoa.*

Leguán *(Iguana,* állat), a Leguán-félékhez (l. o.) tartozó gyíknem. Testük megnyúlt, oldalról összenyomott; fejük nagy, négyszögletes; nyakuk rövid; végtagjaik nagyon hosszú ujjuak; farkuk nagyon hosszú és egyforma bordás, némelyik fajon tüskés pikkelyekkel van fedve. Jellemző azonkívül nagy, lecsüngő tokájuk és a nyakszirttől a fark végéig futó háti tarajuk. Legismertebb a közönséges vagy szemölcsös L. *(I. tuberculata* Laur.). 1·5 m. hosszú. Színe levélzöld, helyenként kékbe, sötétzöldbe és barnába megy át. Hasa és lábszárai csíkosak. Színét változtatni tudja. Braziliában, Közép-Amerikában és az Antillákon honos. Többnyire fákon él, de jól úszik is. Rovarokkal és növényi részekkel táplálkozik. Kb. galambtojásnagyságú tojásait a homokba rakja. Húsa és tojásai miatt vadásszák.

Leguán-félék *(Iguanidae,* állat), a Gyíkok (l. o.) egyik családja. Általában az agámákhoz hasonlítanak, melyeket Amerikában helyettesítenek. Könnyen megkülönböztethetők azonban, mert fogazatuk pleurodont, szemfogaik kevésbbé fejlettek, szárnycsontjukon rendesen, a szájpadcsontokon ritkán vannak fogaik. Amerikában honosak. 300 fajuk ismeretes. Amerikán kívül 2 faj Madagaszkáron, 1 pedig a Fidzsi- és Barátság-szigeteken fordul elő. Szárazföldön és vizekben egyaránt élnek. Ismertebb fajok: az anolisz (l. *Anolis)*; a sisakos gyík *(Corythophanes,* l. *Sisakos gyík)*; a baziliszkusz (l. *Basiliscus)*; a bordásfarkú gyík (l. *Tropidurus)*; a hosszúlábú gyík (l. *Uraniscodon)*; a tengeri gyík (l. *Amblyrrhynchus)*; a varacskosfejű gyík *(Conolophus,* l. *Varacskosfejű gyík)*; a békagyík v. varasgyík (l. *Phrynosoma)* és a leguán (l. o.).

Légué, *Le* (ejtsd: lö légé), kikötő, l. *Saint-Brieuc.*

Legumen (lat.) a. m. hüvelytermés (l. o.) v. hüvely.

Legumin, így nevezték régebben a hüvelyes növények (borsó, bab, lencse stb.) magvában előforduló s az állati kazeinhez sok tekintetben hasonló viselkedésű fehérjeanyagokat. Ezért ezeket régebben *növényi kazeinnek* is nevezték. Ma a globulinok csoportjába osztják és a L.-hoz hasonló fehérjék egész sorozatát állították elő. Ilyenek a *phaseolin, conglutin, vignin* stb. Ezek alkotják a fent említett magvak legértékesebb anyagát az ember és állat táplálkozása szempontjából.

Leguminosae (növ.), l. *Hüvelyesek.*

Légutak *(viae aëris)*, azok az üregek és csövek, melyeken át a levegő a tüdőbe jut; ide tartozik az orrüreg, a garat, a gége, a gégecső s a tüdőcsövek.

Legutóbb-szülöttségi jog (lat. *ultimogenitura*), ellentéte az *elsőszülöttségnek (primogenitura)*, amidőn t. i. az elsőbbség, pl. a hitbizományi öröklésödés nem az idősebb ág első, hanem annak utolsó szülöttjét illeti.

Légüreg (növ.), a növények belsejében lévő kisebb-nagyobb sejtközötti hézagok, melyek levegőt tartalmaznak. Legegyszerűbb fajtája a levegőtartalmú sejtköz, mely a sejtfal kettéhasadásából *schizogén* úton keletkezik. Ha az üreg egyirányban megnyúlt, akkor a neve *légcsatorna* (canalis aëreus, meatus pneumaticus). Légüregek, légcsatornák keletkezhetnek egyes sejtcsoportok öszszeszáradásából v. szétszakadásából, pl. a Juncus szárában, v. a metélőhagyma leveleiben. Egyes esetekben a légcsatornát diafragmák (l. o.) osztják rekeszekre. L. *Szellőztető szövetrendszer*.

Légüres tér, olyan zárt tér, melyből a levegőt valami úton teljesen eltávolították. Ilyen tér keletkezik az ú. n. Torricelli-féle kísérletnél, amelynél körülbelül egy méter hosszú, az egyik végén zárt üvegcsövet egészen megtöltenek tiszta kénesővel, a cső nyitott végét elzárják s így kénesőt tartalmazó edénybe állítják. Ha a csövet függélyes helyzetbe hozzák, úgy hogy a zárt, vég fölül legyen, a nyitott vég pedig alul a kénesővel közlekedjék, akkor a kéneső a csőben körülbelül 760 mm. magasságban függve marad (l. *Barométer)* s a kéneső fölött L. marad, az ú. n. Torricelli-féle űr. Ez azonban csak akkor valóban légüres, ha a cső föltétlenül tiszta, a kéneső pedig vegyileg tisztított és levegőtől teljesen ment. Ilyen a hőmérőkben, légsúlymérőkben levő kéneső, melyből kifőzés által hajtják ki a levegőt. E műszerekben tehát szintén van L. Légszivattyú segélyével L. nem állítható elő, habár az újabb kénesős légszivattyúkkal rendkívül nagyfokú ritkítást lehet elérni. L. *Geissler-féle csövek*.

Légüst, szivattyúknál a vízoszlop egyenetlen lökéseinek kiegyenlítésére való készülék. A szívócsöveken alkalmazott *vákuum-L.* rendesen a szivattyúhengerrel azonos űrtartalmú, a nyomócsövekre szerelt *nyomó-L.-öt* pedig, fokozott vízsugár előállítása céljából, a hengerűrtartalom 8—10-szeresével szokták készíteni. Magasra menő vezetékeken közepütt is alkalmaznak szeleppel ellátott L.-öt, melynek célja egyrészt a felső nyomást felfogni s az alul fekvő gépet ezáltal tehermentesíteni, másrészt pedig a nyomás fokozása.

Légütköző, lökések elhárítására való készülék, mely egy hengerből, a benne mozgó dugattyúból és egy beszívószelepből áll. A dugattyú kifelé haladásakor a henger a szívószelepen keresztül megtelik levegővel és midőn valamely ütés hatása alatt befelé megy, a levegőt erősen összenyomva, az ütés káros hatását mérsékli.

Légválasztó (bány.), ha valamely széles és hosszú vágatot üde levegővel akarunk ellátni, a vágatot egész hosszában deszkafallal ketté osztjuk s ezzel kényszerítjük a levegőt, hogy a deszkafal egyik oldalán a vágat végéig menjen és ott megfordulván, a deszkafal másik oldalán kivonuljon.

Légváltozás, l. *Éghajlati gyógyítás.*

Légvétel, l. *Lélegzés.*

Légvezeték, elektromosságot vezető drót szigetelőkre (izolátorokra) felerősítve a szabadban. L. *Elektromos vezetékrendszerek.*

Légvonal, 1. a legrövidebb távolság két földrajzi pont között. — 2. *L.*, l. *Telegráfoszlop.*

Légvonat vagy *léghuzam* alatt értjük a zárt helyiségben mozgó szelet. A testet érve, egyenlőtlen, gyakran észre sem vett lehűlést vagy meghűlést okoz.

Légy *(Musca domestica* L., állat), a Kétszárnyúak *(Diptera)* rendjébe, a Cyclorrhaph (tonnabábú) legyek Schizophora csoportjába tartozó rovarfaj. Színe szürke. Csápjai barnák, csápsörtéi és tapogatói feketék. Szőrös torán négy egyenlő széles, sötétszínű szalag vonul végig. A hímen s néha a nőstényen is a potroh elülső felének oldalai barnássárgák, közepükön barna szalag van; a potroh hátulsó gyűrűi barnásszürkék, kissé sárgás árnyalatúak. Szőrözete rövid, fekete. Lábai barnásfeketék, szőrösek. Szárnyai áttetszők, tövük sárgás. A hím szemei nem érnek össze. A homlok középvonalában lefutó szalag a hímen barna, a nőstényen fekete, barnás árnyalattal, a hímen levőnél jóval szélesebb és a csápok felé keskenyedő. A kifejlődött L. hossza 6—7 mm. A nőstény légy 120—150 petét rak le egyszerre s ezt életében 3—5-ször megismétli. A petéket szemétdombokra, trágyarakásokra, rothadó gyümölcsre stb. rakja. A petékből nálunk nyáron 9—10, tavasszal és ősszel 10—11, hűvös, száraz időjárás esetén pedig 14—20 nap alatt fejlődik ki a L., mely a báb tokjának elhagyása után 10—14 nap mulva lesz ivaréretté. A pete 1 mm. hosszú, hengeres és hátsó vége szélesebb az elülsőnél. A petéből kibujó lárva hófehérszínű, teste 13 szelvényből áll s 2 mm. hosszú. A lárva 3-szor vedlik; a teljesen kifejlődött lárvák sárgás színűek. A báb tonna alakú; hossza 6—7 mm.; színe sötétbarna. Kedvező körülmények között a bábból 3—5 nap mulva fejlődik ki a L. Néha a bábállapot több hétig is eltarthat. A kifejlődött L., minthogy nincsenek rágószájszervei, csak folyékony táplálékot tud felvenni, vagy olyat, melyet nyálmirigyeinek váladékával fel tud oldani. A házi legyet a legújabb időkig csak kellemetlen lakótársnak tartották. Csak újabban derítették ki, hogy a L. minden olyan betegséget, mely ivóvízzel, étellel v. érintkezéssel átvihető egyik emberről a másikra, nagy mértékben terjeszt. Különösen a tífusz és a kolera terjesztésében van nagy szerepe. Irtása fontos közegészségügyi érdek. A L. természetrajzáról, irtásának módjairól, természetes ellenségeikről és a légyellenes mozgalomról tájékoztat az Egészség című folyóirat 1914. évi 2—3. füzete. V. ö. *Graham-Smith G. S.*, Flies in Relation to Disease. Non bloodsucking Flies (Cambridge 1913, 24 táblával és 32 rajzzal).

Légy *(musca)*, a *csillagászatban* Hevelius által 1690. bevezetett csillagkép a déli égen; mintegy 45 csillagból áll, melyek közül csak 4 látható szabad szemmel. — *L.* a lövőfegyvereken, l. *Célgömb.*

Légycsapó (növ.), l. *Dionaea.*

Legyek, l. *Kétszárnyuak.*

Legyesbénye, kisk. Zemplén várm. szerencsi j.-ban, (1910) 1746 magyar lak., postahivatallal, u. t. Szerencs.

Legyező (l. az *ábrákat)*, ősi időktől fogva a légáramlat előidézésére szolgáló eszköz. Legkezdetlegesebb alakja a tollból, szőrből, rostokból összekötött *pemet.* Egyiptomban a lotosz- és pálmalevélből készült L. volt általános. A görög, etruszk és római nők ilyenen kívül tollakból készült L.-t használtak. Egyiptomi falképeken lekunkorodó

végü tollalakú L.-k láthatók, amelyek csakis legyek elűzésére szolgáltak. Erre a célra a középkorban az egyház is használt *flabellum*-nak (l. o.) és *ripidion*-nak nevezett L.-ket. A kerékalakú L. karikában kifeszített selyem- vagy pergamentből, de sugarasan összekötött tollakból is állott. Ilyen a gör. kel. egyházban a *hexapterigenes*, mely szeráffejből kinövő hat szárnyból áll. A karikába foglalt selyem redőkbe vonása vezetett rá az összehajlítható L. föltalálására, aminőt már a VI. sz.-ban

Legyezők. 1. Levélalakú legyező. 2. Tollas legyező etruszk vázaképről. 3. Zászlóalakú legyező (Itália, XVI. sz.). 4. Összehajlítható legyező (Itália, XVI. sz.). 5. Elefántcsont-legyező (Franciaország, XVIII. sz.). 6. Legyező Boucher festményeivel (XV. Lajos korából).

ismertek. A középkorban mégis a szövetből, tollakból készült, levélalakú, össze nem hajlítható L. általános, vagy a zászlóalakú. Az összehajlítható L. Európában kinai hatás alatt a XVI. sz.-ban vált általánossá, küllőit a legkülönbözőbb anyagokból készítették, a XVII. sz.-tól lapját is mind pompásabban csipkével, festményekkel (Watteau, Boucher) díszítik. A díszes L.-k gyártásának ma Páris a főhelye, Bécs e téren szintén számot tesz. A tömegárúnak a kinai és japáni export okoz nagy versenyt.

Irodalom. Blondel, Histoire des éventails, Paris 1875; Octave Uzanne, L'Éventail, 1881; Frauberger, Geschichte des Fächers, Leipzig 1877; Rosenberg M., Alte und Neue Fächer an der Weltbewerbung und Austellung zu Karlsruhe, Wien 1891.

Legyezőalakú ív, lényegében félkörű v. patkóív, melynek befelé álló széle egymás mellé sorakoztatott félköralakú kivágásokkal van mintegy kicsipkézve. Az arab stílus kedvelte.

Legyezőárpa, l. *Árpa*.

Legyezőboltozat, Angolországban divatozott álboltozat, mely csak a mennyezet díszítésére szolgál. Szerkezeti jelentősége nincs. L. *Boltozat*.

Legyezőkorall (*Rhipidigorgia flabellum* L., állat), a Tollkorallok rendjébe tartozó korallfaj, melynek kérge vékony, polipocskái gyakran átellenesen állanak, telepe hálószerű, ágai két oldalt állanak; színe sárga vagy vöröses; 50 cm. magasra nő; hazája a Nyugatindiai-oceán. L. *Korallok*.

Legyezőnyelv, a legyező különböző tartásával és mozgatásával adott jelek, melyek titkos értesítésül szolgálnak.

Legyezőnyelvűek (állat), l. *Aspidobranchiata*.

Legyezőpálmák (növ.), olyan pálmák, melyeket nagy legyezőalakú levelek tüntetnek ki, pl. *Corypha, Chamaerops, Livistona* stb.

Legyezős levél (*folium flabelliforme* v. *flabellatum*, növ.), a pálmák egy részének nagy, széles, legyezőalakú levele. Alakja rendesen kerek, sugárszerűen redőzött, végre ebben az irányban széthasadozik. Ilyen levelű alacsony pálma a legyezőpálma, a levelét valóságos legyezővé is alakítják.

Legyezős szárnyúak vagy *Sodort szárnyúak* (*Stylopidae, Strepsiptera*, állat; l. az *ábrát*), a Rovarok egyik csoportja, melynek rendszertani állása még nem teljesen tisztázott. Élősködők. Szájrészeik csenevészek. A hímek elülső szárnya csökevényes, a hátulsó azonban nagy és legyező módjára összehajtható. A nőstények kukacalakuak; szárnyuk, végtagjuk és szemük

Xenos Peckii himje, $^{5}/_{1}$; *a* a csenevész elülső szárny. *b* A *Xenos Rossii* nősténye, hasoldaláról tekintve, $^{3}/_{1}$.

nincsen. A petéből kibújó, rendkívül jól ugró, hatlábú lárvák méhek, darazsak stb. potrohába furakodnak s itt bebábozódnak. A bábból csak a nyilgyorsan repülő hím bujik ki, a nőstény a bábtakaróban marad s itt termékenyiti meg a hím. Elevenszülő. A L.-tól megtámadott gazdaállatról azt mondják, hogy «stylopizálva van». Mintegy 20 fajuk ismeretes. Közönségesebb nemek: *Stylops, Xenos, Elenchus, Halictophagus*. V. ö. *Kirby*, Strepsiptera (London 1813) és *Siebold*, Ueber Strepsiptera (Archiv für Naturgeschichte, 9. köt., 1843).

Legyezőszárnyú hal (*Gasterochisma*, állat), a Félmakrélák (*Nomeidae*) családjába tartozó halnem. Teste hosszúranyúlt, oldalt összenyomott. Jellemző, hogy hasúszója nagy, legyezőalakú és a hasoldalon levő redőbe elrejthető. Legismertebb faj az Uj-Zélandban honos L. (*G. Melampus* Rich.).

Legyezővirágzat (*rhipidium*, növ.), bogas áltengelyes virágzat, amely a forgóvirágzathoz (l. o.) hasonlit, de a két sorban elhelyezett virágok mind a mediánsikba esnek és az alsó virágoknak megnyúlt kocsányuk van. L.-a van az *Iris*-eknek.

Légyfa (növ.), l. *Quassia*.

Légygomba, l. *Légyölő galóca*.

Légygubacs (növ.), különféle légyfajok szúrásából keletkező gubacsok; l. *Gubacs*.

Légyhorog, a sporthorgászok által használt, természetes rovarokat utánzó ú. n. mesterséges legyekkel felszerelt halhorog.

Légykapók (*Muscicapidae*, állat), az Éneklők rendjébe tartozó madárcsalád. Csőrük erős, rövid és a tövön széles, mintegy lapitott, a fecskék csőrére emlékeztető. 10 elsőrendű evezőtolluk van, köztük az első a legrövidebb. Mintegy 300 faj ismeretes, melyek különösen a keleti félgömbön honosak. Hazánkban 4 faj él, ú. m. a *szürke L.* (*M. grisola* L.), háta egérszürke, fiatalon fehéren foltos, hasa piszkosfehér, melle és oldalai rozsdasárga árnyalattal. Torkán és mellén elmosódott szürke, hoszszanti foltokkal. Csőre és lábai feketék. Hossza 16, szárnyhossza 8, farkhossza 6 cm. Található Európában, Ázsiában egészen az Altaiig. Költözködő madár. Magyarországban április közepétől szept. végéig lombos erdőkben és fenyvesekben közönséges. Rovarokkal, szükség esetében bogyókkal is táplálkozik. Alacsony fákon fészkel, jún. hóban 4—5 kékes-zöldes, világos pirosan pettyezett tojást rak. — A *veresbegyű L.* (*Erythrosterna parva* Bechst.), háta szürkésbarna, hasa piszkosfehér, a nőstény torka és melle rozsdasárga, a kormánytollak felső fele, a középsőket kivéve, fehér. Hossza 12, szárnyhossza 7, farkhossza 5 cm. Hazája Csehország, Galicia, Németország. Magyarországban is a hegyes vidékeken, különösen Sáros, Szepes, Heves és Bars vmegyékben elég gyakori. Költözködő madár. Későn épiti fészkét faüregekbe vagy a fára, ott, ahol az ágak elágaznak. — Az *örvös L.* (*Ficedula collaris* Bechst.), a hím háta fekete, homloka, tarkója és hasa fehér, a nőstény és a fiatalok háta barnásszürke, hasa piszkosfehér. Hossza 15, szárnyhossza 8, farkhossza 6 cm. Déleurópai költözködő madár, mely tavasztól őszig erdeinkben elég gyakori. — A *gyászos L.* (*F. atricapilla* L.), a hím háta feketésszürke, homloka és hasa fehéres, a nőstény és a fiatalok háta barnásszürke, hasa piszkosfehér. Csőre és lábai feketék. Hossza 13, szárnyhossza 7·5, farkhossza 6 cm. Egész Európában honos, költözködő madár. Nálunk az őszi és tavaszi vonuláskor mindenütt előfordul, nyáron azonban nagyon ritka.

Légykő, l. *Arzén*.

Légymérgezés, legyek csipése által okozott mérgezés, mely halálos is lehet. Oka v. az, hogy a csipés mérges légytől származik, v. az, hogy a légy előzőleg valamely mérgező, fertőző anyagon volt s azt átoltja a szervezetbe. Ugyanolyan elbirálás alá esik, mint más fertőzés.

Légyott, *találka* (franc. *rendez-vous*), jelenti tágabb értelemben két vagy több egyénnek bizonyos helyen előre meghatározott találkozását, de különösen azt a helyet és alkalmat, amelyen s amikor két szerelmes találkozni akar.

Légyölő galóca, *légygomba, méreggomba, légyölő gomba, Amanita muscaria* (L.) Pers. (növ., színes képét l. a *Gombák* cikk II. tábláján). Feltünő gomba, *igen mérges*, a jóizű *királygalócával* könynyen összetéveszthető. Kalapja 8—20 cm. széles, eleinte gömbölyded, később boltozott, végül lapos v. homorú, élénk skarlátvörös v. narancssárga szinű, tetején fehér v. sárgás, szemölcsös pikkelyekkel. Húsa vastag, a bőre alatt narancssárga. Tönkje hengeres, 6—25 cm. magas, 1—2 cm. széles, tömött, lefelé bunkósan megvastagodott. A tönk felső részében lecsüngő gyűrűt visel. A

tönk és a gyűrű rendszerint fehér, ritkábban halvány citromsárga. A lemezek fehérek. Erdőkben gyakori. A hozzá hasonló királygombától megkülönböztethető főképen *fehér* lemezeiről, a királygomba lemezei sárga színüek. A L.-nak nincs hüvelye, a királygombának van. A L.-nak tönkje alul szemölcsös, a királygombáé sima. Tejbe v. vizbe áztatva légypusztítónak használják. Szibiria egyes néptörzsei részegitő italt készitenek belőle.

Légypapir vagy *légyölő papir*, mesterségesen preparált papir, mely arzénsókkal van telítve; vízzel leöntve megcukrozzák; a rászálló legyek megdöglenek tőle.

Légyporozta virág (növ.) az, amelynek beporzását légyfélék, kétszárnyuak közvetítik (Myiophilae). Némelyik erős, nekünk kellemetlen szagú; virágtakarójuk szennyes színű, foltos (farkasalma, foltos konytvirág). Ezeket apró legyek látogatják (Mikromyiophilae). Mások dög-, hullaszaguak, virágtakarójuk sötétszínű (Arum, Cypripedilum, Rafflesia). Ezeket hullalátogató dipterák látogatják (Sapromyiophilae). Végül vannak különböző színű és illatú mézfejlesztő virágok, amelyeknek méze könnyen hozzáférhető (kecskerágó) és dipterák felkereshetik.

Légzacskók, 1. a lovak Eustach-kürtjeinek kiöblösödései a koponya alapja és a garat felső fala között. Vékony, hártyás falukat csillangós hám béleli. A L. szerepe kétes, némelyek rezonátoroknak tekintik, mások szerint a dobüregbeli nyomásviszonyok kiegyenlítésében van szerepük. Nem ritkán hurutosan megbetegednek, ilyenkor nyálkás v. genyes váladékkal kitöltődnek. — 2. *L.*, l. *Madarak*.

Légzés, l. *Lélegzés*.

Légzési középpont vagy *légző központ*, l. *Lélegzés*.

Légzőkészülék, l. *Mentőeszköz*.

Légzőüreg (növ.), l. *Lélegzőüreg*.

Légzsák, 1. a kormányozható léghajók stabilizáló szervei. L. *Léghajózás*. — 2. *L.*, l. *Madarak*.

Légzsilip, l. *Alapozás*.

Leh, Ladakh (l. o.) fővárosa Ny.-i Tibetben, 3440 m.-nyi magasságban, 4—5000 lak., gyapjukereskedéssel, több láma-kolostorral, Ny.-i Tibet kereskedelmi főhelye.

Léh, kisk. Abauj-Torna vm. szikszói j.-ban, (1910) 287 magyar lak.; postahivatal, u. t. Halmaj.

Lehabozás v. *habtalanítás*, az a művelet, mikor a habzó folyadék felületéről a habot lefölözzük. Fehérjetartalmú oldatok felfőzésekor sűrű hab és alvadék képződik, mely a folyadékban lebegő szilárd részecskéket magával a folyadék felületére ragadja. Ilyenkor a L.-sal a folyadék megtisztul.

Lehajlás (fiz.) a. m. inclinatio (l. o.).

Lehámlás, l. *Hámlás*.

Lehangoltság, a lélektanban s a közönséges nyelvben a tudat depressziója, kellemetlen közérzés, melynek folytán kellemes benyomások iránt kevésbbé fogékonyak, kellemetlenek iránt fogékonyabbak vagyunk. A lehangolt ember önérzetében szenvedett csorbát (sikertelenség, lealázás stb. folytán), rugékonysága, életöröme csökkent. Gyakran testi indiszpoziciónak is eredménye; némelykor csekélyebb lelki okokból származik, melyekről magunk se tudunk; nagyon érzékeny emberek az időjárás folytán is lehangolódnak. Ha a L. tartós, akkor lelki betegségnek lehet előjele.

Lehár *Ferenc*, zeneszerző, született 1870 ápr. 30. Komáromban. Az édesatyja, L. Ferenc katona-karmester volt és sikerrel mívelte a könnyű zenét. A fiú 1880. a pesti Nemzeti Zenedébe került, ahol Tomka István (l. o.) volt a mestere. Tanulmányait Prágában Bennevitz (hegedű) és Foerster (zeneszerzés) vezetése alatt fejezte be. Dvořák és Brahms elismeréssel nyilatkoztak tehetségéről. 1888-ban az elberfeldi szinház hangversenymestere lett, 1890. karmester az osztrák-magyar közöshadseregben. 1897-ben került szinre első operája, a Kukuska c. (szövegét írta Falzari Félix sorhajóhadnagy), amelyet később átdolgozott s Tatjana c. hozott szinre (1905 Brünn). Az operát 1899 ápr. 30. a budapesti Operaház is bemutatta. Igazi sikert azonban nem aratott. Ettől kezdve kizárólag operetteket írt, amelyek diadalmasan járták be az egész világot. Művei: Wiener Frauen (1902. Budapesten a Városligeti Nyári szinkörben 1907. került szinre Pesti asszonyok címmel); Der Rastelbinder (1902, szinre került Budapesten a Magyar Szinházban A drótostót c.); Die Juxheirat (1904. Bpesten A mókaházasság c. 1906. a Népszinházban); Der Göttergatte (1904. Budapesten Mulató istenek c. 1905. a Magyar Szinházban); Die Lustige Witwe (1905, A víg özvegy c. Budapesten a Magyar Szinházban 1906); Mitislav, der Moderne (1907); Edelweiss und Rosenstock (1907); Peter und Paul reisen im Schlaraffenland (1906, Budapesten a Magyar Szinházban 1906. Petykó és Palkó c.); Der Mann mit den drei Frauen (1908, Budapesten 1908. Három feleség c. a Népszinházban); Das Fürstenkind (1909, Budapesten A hercegkisasszony c. az Operaházban 1910); Zigeunerliebe (1909, Budapesten Cigányszerelem c. a Királyszinházban 1910); Der Graf von Luxemburg (1909, Budapesten Luxemburg grófja c. a Királyszinházban 1910); Ideale Gattin (1913, Budapesten A tökéletes asszony c. a Király-szinházban 1913); Endlich allein! (1913., Budapesten Végre egyedül c. a Királyszinházban 1914).

Lehautcourt (ejtsd: lóókúr), *Pierre*, francia katonai iró, szül. Verdunben 1852 dec. 6. 1872-ben lépett a hadseregbe; 1903. ezredes, 1909. pedig tábornok lett. Főbb művei: Les expeditions françaises au Tonkin (Paris 1888); La défense nationale en 1870—71. (u. o. 1893—99, 8 köt.); Histoire de la guerre de 1870—71. (u. o. 1901—05, 5 köt.).

Le Havre, francia város, l. *Havre*.

Lehe, porosz község a stadei közigazgatási kerületben, (1910) 37,457 lak., sörgyártással, szesz- és téglaégetéssel, gőzfűrészekkel. 1451—1652-ig Brémához, 1715-ig Svédországhoz és azóta Hannoverhez tartozott.

Lehecsény, kisk. Bihar vm. vaskohi j.-ban, (1910) 565 oláh lak.; u. p. és u. t. Biharkristyór.

Lehel *(Lelu, Lélö, Leel* vagy *Lél)* vezér, a vezérek korának egyik legkiválóbb alakja a 930—955 közti időkben. Bulcsu vezértársa s a Névtelen szerint Tasnak a fia. A Névtelen már a honfoglalók közt szerepelteti, nevezetesen kürtjébe fújva

adott jelt a Zalán ellen való döntő csatára. Ő lett a menekülő Zalán ellen küldött seregnek vezére Bulcsuval és Botonddal együtt, kikkel ezentúl rendesen együtt említik. A bolgárokat adófizetésre kényszerítvén, bekalandozták a rácok földjét s meghódították Horvátországot, amely hagyomány nyilván a 943-iki görögországi kalandozás emlékét őrizte meg. Ő volt Bulcsuval együtt a 955-iki augsburgi ütközet vezére. A csata második napján, aug. 10. fogságba esett s őt Bulcsuval és Súrral együtt Henrik felakasztatta Regensburg (Magyarországra néző) kapuja előtt. Nemzeti hahagyomány (Márk és Thuróczy krónikája) szerint L. csak azt a kegyet kérte «Konrád» császártól, hogy még egyszer kürtjébe fújhasson. L. szájához emelte előhúzott kürtjét, mellyel azonban hirtelen agyonütötte a császárt. «Eredj előttem a másvilágra — szólt, — hogy ott az én szolgám légy.» A mese tarthatatlan voltát már Kézai (Krón., I. 15) kiemelte. (L. *Lehel kürtje.*) A L. név a magyar kereszténységben is meggyökerezett s különösen a Fekete-Körös közép és alsó folyásánál nagybirtokú Becse-Gregor-nemzetségben volt használatos. E nemzetség tagjai, a sarkadi Leel-Őssyek, ma is L. vezértől származtatják magukat.

Lehel *Ferenc*, író és festő, szül. 1885. Paposon (Szatmár vm.). Miután Budapesten a mintarajziskolába járt s művészeti tanulmányait Nagybányán és külföldön folytatta, kiadta 1909. *A művészet bölcselete* c. munkáját, 1912. pedig az *Esztopszihofizikai tanulmányok* I. kötetét. 1913. követte ezt a *Magyar Művészet a Törökvilág idején* című képes vázlata.

Lehelet, 1. az egy kilélegzéssel kilehelt levegő, amely gyenge hang kíséretében távozik a légutakból. Rendesen szagtalan, v. csak igen gyenge szagú, azonban a légutak bizonyos megbetegedéseinél, gondozatlan szájú embereknél igen kellemetlen bűzű lehet.

2. *L.* (ném. *Dunstfarbe*, franc. *chargé*). Ha valamely textil-árún igen sok festék van, több, mint amennyit a megfestett árú lekötni képes, akkor a szín nem tartós és fakúl. Az ilyen színt L.-nek nevezzük.

Lehelfalva (azelőtt: *Umrlalehota*), kisk. Gömör és Kis-Hont vm. nagyrőczei j.-ban, (1910) 452 tót lak.; u. p. és u. t. Hisnyóvizi vasgyár.

Lehel kürtje néven őriznek Jászberényben egy elefántcsontból való faragványt, mely Pulszky Ferenc szerint bizánci munka és a X—XI. sz.-ból származhatik. A mult század végéig *jászkürt* volt a neve; Lehel vezérrel nem hozta kapcsolatba senki, sőt a mölki benedekrendi apátságban mutogattak L. gyanánt egy nagy, otromba ökörszarvtülköt, mely alig több kétszáz évesnél (1816 óta a Nemzeti Muzeumban van). A jászberényi kürtöt először Molnár Ferenc jász-kun kapitány mondta Lehelének 1788. megjelent füzetében s ő találta ki azt is, hogy a kürt akkor csorbult ki, mikor a vezér agyonütötte vele «Konrád császárt». Decsy Antal már 1814. tiltakozott ellene, de elfogadható magyarázatot ő sem adhatott róla. Ipolyi kétségtelennek tartotta, hogy a L. voltakép nem kürt, hanem ivószaru. A jászberényiek ünnepi alkalmakkor valóban isznak a szájába szorított aranypohárból, de a kürt mégis hangszer. Azt a legendát, hogy csak Lehel tudta megszólaltatni, Káldy Gyula 1893. megcáfolta, mert hatalmas riadót fujt el rajta. A jász-kun kapitány az 1867. évi koronázáson is L.-vel jelent meg. L. még *Olifánt*.

Irodalom. Molnár Ferenc, Jászberény városában levő Leel kürtjének vagy jászkürtnek esmérete, Bécs 1788, Pest 1803. 1823 és 1838; u. a., Notitia cornu Leelis, Bécs 1789 (utóbb még kétszer, 1803 és 1808); Decsy Antal, Fris és legújabb előadás a jászokról és kürtjökről, Miskolcz 1814; u. a., Az jász-, vagyis jasz-kürtön levő metszésekről, Kassa, 1815; u. a., További folytatása a jászkürtön levő metszésekről, u. o. 1816; Horváth Péter, Értekezés a jászoknak és kunoknak eredetökről, Pest 1823; Jerney János, Gondolatok a jászkürtről, ahhoz hasonló több kürtök ösmertetésével, Szeged 1827; Szerelmey Miklós, Magyar hajdan és jelen, Pest 1847; Thaly, L. és még holmi, Századok 1896; Illésy, Még valami a L.-ről, u. o.; Szendrei válasza, u. o.; Illésy, L. és a jászok, u. o. 1897; Thaly és Kropf válasza, u. o; Supka Géza, L. kürtje, Budapest 1910; Tóth Béla, Mendemondák.

Léhés, az a fonal, amelyből a hálókat kötik. — *L.-szedő*, az a két legény, ki a hálónak a hajóba való betakarításakor a tulajdonképeni hálórészt kezeli.

Léhéshal, az a hal, mely a háló kátáján kívül a léhésben megnyaklott.

Léhésszedő, l. *Léhés*.

Lehesten, város Szász-Meiningen német hercegség saalfeldi kerületében, vasút mellett, (1910) 2200 lak.; környékén Németország legnagyobb palabányáival, amelyek évenkint 50,000 t. palakövet szolgáltatnak 2 millió márka értékben.

Lehetetlenség a jogban. L.-re senkit sem lehet kötelezni (ad impossibilia nemo tenetur, impossibilium nulla obligatio). Ezért, ha a szerződésben kikötött szolgáltatás már eredetileg lehetetlen: kötelem nem is jön létre. Ha ellenben a szolgáltatás csak a szerződés megkötése *után* válik lehetetlenné (akár általában, akár csak az adósra nézve), különböztetni kell aközt, hogy oly körülmény miatt vált-e lehetetlenné, amelyért az adós felelős, vagy pedig oly körülmény miatt, amelyért az adós nem felelős. Az adós törvénynél fogva felelős azért, ha a szolgáltatás lehetetlenné válása az ő *vétkes* viselkedésének (cselekvésének vagy mulasztásának) következménye. Ha a szolgáltatás az adós vétkességéből vált lehetetlenné: az adós a hitelezőnek köteles megtéríteni mindazt a kárt, amelyet ez a szolgáltatás elmaradása (a nem-teljesítés) folytán szenvedett. Ha ellenben az adós a maga részéről kellő gondosságot fejtett ki s a szolgáltatás mégis lehetetlenné vált, a véletlen baleset folytán felszabadul kötelezettsége alól (vétlen L.). Olyan esetben, amikor az adóst *késedelem* terheli és a szolgáltatás — bárha az adós vétke nélkül — lehetetlenné válik, a késedelmes adós nem mentheti magát vétlenségével, hanem épúgy felelős, mintha a szolgáltatás lehetetlenné váltát az ő vétkessége okozta volna. Ha viszont nem az adós, hanem a *hitelező* volt késedelmes a szolgáltatás elfogadásában: az adós a szolgáltatás lehetetlenné válásáért akkor sem felelős, ha az ő gondatlansága okozta is azt, kivéve ha *súlyos* gondatlansággal, vagy éppen szándékosan tette lehetetlenné a szolgáltatást. *Kölcsönös szerződésnél* a szolgáltatás lehetetlenné váltának következményei részben módosulnak: *a)* Ha az egyik fél szolgáltatása az ő vétke nélkül lehetetlenné válik: ez a fél felszabadul kötelezettsége alól, de

ellenértéket sem követelhet, ha pedig szolgáltatása csak részben vált lehetetlenné, az ellenérték is aránylagosan leszállítandó. Sőt, ha ilyenkor a másik fél bebizonyítja, hogy a maradékszolgáltatás rá nézve érdekét vesztette, a szerződéstől egészen elállhat. *b)* Ha a lehetetlenné válást az egyik fél vétkessége okozta, a másik fél kártérítést is követelhet vagy pedig a szerződéstől egyszerűen elállhat; ugyanez áll, ha a szolgáltatás ily módon csak részben vált lehetetlenné és a maradékszolgáltatás a másik félre nézve érdekét vesztette. V. ö. a polg. tvk. javaslatát 743–745., 906–918 §.

Lehetséges, *lehető,* logikailag az, ami nem foglal magában ellenmondást; a valóságban azonban csak az L., ami nemcsak a természet törvényeivel nem ellenkezik, hanem a valóságos természeti jelenségek, föltételek folytán bekövetkezhetik. A reális és fizikai lehetségnek egymással való felcserélése sok üres filozófiai okoskodásra adott okot.

Lehigh (ejtsd: lihej), a Delaware 145 km. hosszú mellékfolyója Pennsylvania északamerikai államban; Whitehaventől hajózható, Eastonnál torkollik, a Mauch Chunknál széntelepen folyik át és emiatt vasutak, alsó részén pedig a *L.-csatorna* (114 km.) kísérik végig.

Lehívás. Általános szokás a nagyban való kereskedelemben, hogy a vevő több hónapra vagy esetleg egész évre való szükségletét egyszerre biztosítja. Ez a biztosítás kötés által történik. A kötésnek az a célja, hogy a vevő biztosítsa magát egyrészt az ár, másrészt a minőség és mennyiség tekintetében. A kötésről a felek ú. n. kötlevelet váltanak, melyben a vevő rendesen azt köti ki magának, hogy a kötés terén belül tetszés szerint fog a leszállítandó mennyiségek felett rendelkezni. Ez a rendelkezés a L.

Lehm., növénynevek után *Lehmann* Johann Georg Christian nevének rövidítése. Szül. Haselauban (Holstein) 1792 febr. 25., megh. Hamburgban mint a botanikus kert igazgatója 1860 febr. 12-én. Irt a Primulaceákról, Asperifoliaceákról, a Nikotianeákról, a Potentillákról és Ausztrália növényeiről.

Lehmann, 1. *Else,* német szinésznő, szül. Berlinben 1866. Első fölléptével nem sok figyelmet keltett, csak a berlini Wallner-szinháznál ismerték föl eredeti tehetségét, mely eleven temperamentumában és éles realisztikus jellemzőképességében nyilvánult. 1909 óta a Reinhardt vezetése alatt álló Deutsches Theater tagja. Főbb szerepei: Hanne (Henschel fuvaros), Lona (Társadalom támaszai), Elsa (Borkmann) stb.

2. *L., Gottfried,* lehnsfeldi (pommerániai) nemes származású osztrák kapitány, a Castelli dragonyosokkal őrizte az 1701 tavaszán Bécsújhelybe zárt II. Rákóczi Ferencet, kinek fogságát mindenképen könnyítette, sőt nov. 7. meg is szöktette, miért is I. Lipót 1701 dec. 24. kivégeztette. A kurucok 1705. Kőszegen tisztességesen eltemették. V. ö. *Márki,* II. Rákóczi Ferenc, I. 198–209 l.

3. *L., Henri,* francia festő, szül. Kielben 1814 ápr. 14., megh. 1882 márc. 31. Párisban Ingresnek volt tanítványa. 1837-ben Lajos Fülöp király megbízásából a versaillesi képtár számára megfestette Erős Róbert halálát ábrázoló képét. Kiváló képei: A halász (Goethe költeménye nyomán, 1837, carcassonnei muzeum); A forrás leányai, Mariuccia (1842); Prometheus (1851, Luxembourg-muzeum Párisban); Sára megérkezése Tóbiás szüleihez (1866) és számos képmás. Dekorativ képeket festett a Luxembourg-palota tróntermében és a párisi igazságügyi palotában, oltárképeket a st.-merryi Szentlélek-kápolnában stb.

4. *L., Johann Georg,* német topográfus, szül. Johannismühlében 1765 máj. 11., megh. Drezdában 1811 szept. 6. L. állapította meg a térképrajzolásnak azt a módszerét, mely az árnyékolás sötétségével tünteti föl a talaj emelkedését vagy lejtősségét. Főműve: Darstellung einer neuen Theorie zur Bezeichnung der schiefen Flächen (Leipzig 1799).

5. *L., Johann Georg Christian,* német botanikus, l. *Lehm.*

6. *L., Julius,* német kémikus, szül. Drezdában 1825 júl. 4., megh. u. o. 1894 jan. 12. L. sok tanulmányt írt a növények termeléséről s az állatok tenyésztéséről; különösen fontos az az eljárása, mellyel a rozslisztből teljesen jó kenyeret készített. Élete végső éveiben főleg a tej vizsgálatával foglalkozott.

7. *L., Karl,* német jogtudós, szül. Tuchelban (Nyugat-Poroszország) 1858 okt. 11. 1886-ban magántanár lett Berlinben, 1888. rendes tanár Rostockban, 1911. Göttingenben. Eleinte főleg jogtörténettel foglalkozott. Idevágó munkáiból említjük: Verlobung und Hochzeit nach den nordgermanischen Rechten (München 1882); Der Königsfrieden der Nordgermanen (Berlin 1886); Abhandlungen zur germanischen, insbesondere nordischen Rechtsgeschichte (u. o. 1888); Consuetudines feudorum I. Compilatio antiqua (Göttingen 1892); Das longobardische Lehnrecht (u. o. 1896). Újabban különösen kereskedelmi joggal foglalkozik. Idevágó munkái: Die geschichtliche Entwickelung des Aktienrechts bis zum Code de commerce (Berlin 1895); Das Recht der Aktiengesellschaften (u. o. 1898–1903, 2 köt.); Kommentar zum Handelsgesetzbuch und seinen Nebengesetzen (V. Ring-gel, u. o. 1899–1901, 2 köt.); Lehrbuch des Handelsrechts (Leipzig 1905–1907, 2. kiad. 1912). 1899 óta kiadja a Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht c. folyóiratot.

8. *L., Lilli,* német szinpadi énekesnő, szül. Würzburgban 1848 nov. 24. 1868-ban lépett fel először Prágában. 1870-ben a berlini Hofoper tagja lett; 1886. szerződést szegett és Észak-Amerikába ment vendégszerepelni. Amerikában *Kalisch* Paul (l. o.) tenorista neje lett. Az énekművészet minden genrejában nagy volt. A tragikus pátosztól a komikumig a kifejezés minden eszköze felett rendelkezett. Budapesten is fellépett. Művei: Studie zu Fidelio (1904); Meine Gesangskunst (1902). V. ö. *Wangemann,* L. L.'s Geheimnis der Stimmbänder (1906); L. *Andro,* L. Lilli (1908). — A húga: *Marie,* szül. 1851 máj. 15., szintén jelentékeny énekesnő volt. 1881–1902-ig a bécsi Hofoper tagjai sorába tartozott.

9. *L., Markus,* a modern zsidó ortodoxia egyik elsőrangú német képviselője, kinek hatása a magyar zsidóságra is kiterjedt, szül. Verdenben 1831 jan. 2., megh. Mainzban 1890 ápr. 15. Eszméi

terjesztésére a Der Israelit című lapot alapította és írt azonkívül sok zsidótárgyú novellát (Rabbi Joselmann von Rosheim, Akiba stb.). Magyarul megjelent: Eszter Chiera, ford. Ben Kolonymos (Vácz 1907).

10. *L., Max*, német történetíró, szül. Berlinben 1845 máj. 19. Mint gimnáziumi és egyetemi tanár működött Berlinben, Marburgban és Lipcsében. 1893 óta a göttingeni egyetem tanára. Nevezetesebb művei: Preussen und die Katholische Kirche seit 1640 (Leipzig 1878–1894, 7 köt.); Scharnhorst (u. o. 1886–87, 2 köt.); Freiherr vom Stein (u. o. 1902–05, 3 köt.).

11. *L., Otto*, német fizikus, szül. Konstanzban 1855 jan. 13. 1883-ban Aachenben, 1888. Drezdában, 1889. Karlsruhéban főiskolai tanár. Művei: Physikalische Technik (Leipzig 1885); Die Kristallanalyse (u. o. 1891); Elektrizität und Licht (Braunschweig 1895); Flüssige Kristalle (Leipzig 1904); Magnetischer Wind und Magnet-Kathodenstrahlen (Karlsruhe 1905); Physikalische Technik (a *Frick*-féle munka 7. kiad., Braunschweig 1904). L. *Folyékony kristályok.*

12. *L., Richard*, földrajzi író, szül. Neuzelleben 1845 máj. 17. 1885-ig középiskolai, azután egyetemi tanár lett Münchenben. Fontosabb munkái: Über ehemalige Strandlinien in anstehendem Fels in Norwegen (Halle 1879); Vorlesungen über Hilfsmittel und Methode des geographischen Unterrichts (u. o. 1885–91); Anleitung zum Gebrauch der Debes'schen Zeichenatlanten (Leipzig 1888).

Lehmann-Filhés, *Rudolf*, német csillagász, szül. Berlinben 1854 ápr. 12., megh. u. o. 1914 jún. 4-én. 1883. magántanár, 1890. a csillagászat rendes tanára Berlinben. Számos fontos munkát írt különösen a meteorok pályáiról és a spektroszkópikus kettőscsillagoknak pályameghatározásáról a színképi megfigyelések alapján. Egyéb dolgozatai az elméleti mechanikára vonatkoznak.

Lehmbruck, *Wilhelm*, német szobrász, szül. Duisburgban 1881 jan. 4. Az Aristide Maillol által kezdeményezett antikizáló szobrászati stílus egyik legtehetségesebb képviselője. Szobrai: Lányakt; Térdeplő nő; Női mellszobor stb.

Lehnicz (azelőtt: *Lechnicz)*, kisk. Szepes vm. szepesófalui j.-ban, (1910) 564 tót lak., postahivatallal, u. t. Szepesófalu. Hozzátartozik *Koronahegyfürdő* (l. o.) és a *Vörösklastrom* (l. o.).

Lehnin, község Potsdam porosz kerületben, (1910) 2377 lak., 1180. I. Ottó őrgróf által alapított és 1542. szekularizált ciszterci apátság szép romjaival. Az 1262. beszentelt apátsági templomot, amely most evang. templom, 1872–77. restaurálták. — Nevezetes a *L.-i jóslat (Vaticinium Lehninense)*, körülbelül 100 leoninus versből álló költemény, mely először 1693. jutott nyilvánosságra és állítólag Hermann baráttól (XIII. sz.) származik. Megjósolja a Hohenzollern-dinasztia felvirágzását és bukását; de az események csakis a Nagy Választó halálát megelőző korszakban igazolták a jóslatot, amely kétségtelenül későbbi keletű hamisítvány. Valószínűleg 1684–85. keletkezett, szerzője Andreas *Fromm*, a berlini Péter-templom prépostja, aki a reformáltak üldözései elől Csehországba menekült, hol a katolikus vallásra tért át s mint kanonok halt meg Leitmeritzben 1685. V. ö. *Pröhle*, Die Lehninische Weissagung (Berlin 1888).

Léhó *(lihu, livő, tőtike)*, fából készült, köralakú vagy hosszúkás borászati edény, melynek fenekén az egyik oldalon egy 2–3 cm. átmérőjű s néhány cm. hosszú rézcső van. Ezen az edényen át töltik meg a hordókat, ha sajtárokkal és nem szivattyúval fejtik a bort.

Lehócz, kisk. Ung vmegye szerednyei j.-ban, (1910) 435 rutén, német és magyar lak., u. p. és u. t. Szerednye.

Lehóczky-*család (királylehotai és kisrákói)*. Régi nemes és bárói család, mely Turócz vármegyéből vette eredetét s országszerte elterjedt. Családfája IV. Béla koráig pontosan visszavezethető. E családból származik:

1. *L. András*, ügyvéd, majd nagyszombati kerületi táblai biró, szül. 1741 szept. 15., megh. 1813 ápr. 23. A magyar genealógiának és családtannak első rendszeres művelője. Főműve: Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae (1796–98), mely azonban, mint úttörő mű, hiányos és nem igen megbízható.

2. *L. József*, író, r. kat. lelkész, szül. Békésen 1829 okt. 1., megh. Orosházán 1899 márc. 11. Mint váradi kispap 1848. az I. honvéd-vadászezredbe állott be s szabadságharcunkat végigküzdve, Zsibón mint honvédhadnagy tette le a fegyvert. Újra kispap lett, majd plébános Bikácson, Mezőkeresztesen, Békésszentandráson és Orosházán. Kiváló egyházi beszédeiből 48-at (aminek szimbolikus jelentése van) Bartha István adott ki 1896. Írói álneve *Frater Josephus* s e néven jelentek meg adomái és ötletei (Eger 1892).

3. *L. Márton*, mint katona Buda, Esztergom és Szeged visszavételénél, valamint a spanyol örökösödési háborúban igen kitüntetvén magát, tábornokságig emelkedett s 1704. a 3. számú (jelenleg Hadik-féle) huszárezred tulajdonosává nevezték ki. 1710-ben I. József bárósága emelte.

4. *L. Tivadar*, történetíró és archeológus, szül. Fuzsinén, a fiumei kerületben 1830 okt. 5. Az 1848–49-iki szabadságharcban honvédtüzér volt; 1866 óta a munkácsi és bereg-szt.-miklósi uradalmak főügyésze Munkácson. Szenvedélyes gyüjtő, az általa gyüjtött prehisztórikus tárgyak egész muzeumot alkotnak. Önálló munkái közül említésre méltók az 1864. *Magyar-orosz népdalok* cím alatt Erdélyi János által kiadott s általa gyüjtött s fordított rutén verskötet; *Tót népdalok* cím alatt Szeberényi Lajos és Törs Kálmán adalékaival együtt a Kisfaludy-Társaság 1866. adta ki magyarországi tót népdalgyüjteményét; 1877. pedig szintén a Kisfaludy-Társaság kiadott általa gyüjtött és fordított 720 darabot a *Magyar orosz nép szokásos közmondásaiból*. Főművei: *Bereg vármegye monografiája* 3 vaskos kötetben (Ungvár 1881–82); *Adatok hazánk archeológiájához* különös tekintettel Bereg vármegyére. I. köt. (Munkács 1892); *Munkács város új monografiája* (Munkács 1907).

Lehomér, kisk. Vas vmegye muraszombati j.-ban (1910) 339 vend lak., u. p. és u. t. Battyánd.

Le Houx (ejtsd: lő u), *Jean*, l. *Basselin*.

Lehr, 1. *Albert*, nyelvtudós, szül. Sárszentlőrinczen (Tolna vm.) 1844 ápr. 25. Sopronban

végezte középiskoláit és a teológiát. 1865 óta szülővárosában tanított, közben (1868—69) német egyetemeket látogatott, majd gimnáziumával Bonyhádra költözött, nagy buzgalommal tanulmányozva a népnyelvet. 1873-ban a budapesti evangélikus főgimnázium tanára lett. L. a magyar nép- és költői nyelv legalaposabb ismerője, dolgozatait, melyek mindig új oldalról, a példák és bizonyítékok egész tömegével világítják meg a kérdést, a nyelv finomságainak ismerete, eredeti felfogás, erős logika, polémiáit páratlan dialektika és metsző gúny jellemzik. Jelentősek L. műfordításai is, így Goethe Hermann und Dorotheájának átültetése (1900), mely a hexameterbe az addigi patetikus hang helyett keresetlen magyaros hangot visz bele és Heine vagy száz legszebb versének fordítása. Készített prózai fordításokat is, írt iskolakönyveket, egy kis kötet tréfás verset (*Disznóták*, 1888) s bírálatokat a Budapesti Szemlébe; legfontosabb és legbecsesebb dolgozatai azonban Arannyal foglalkoznak. Az iskolák számára írt nyelvi és esztetikai bevezetéssel, bő jegyzetekkel kommentárt a *Toldi* első részéhez (1880), mely a leghasználtabb magyar iskolakönyv, kiadásainak száma a húsz felé jár, s hasonlót a *Toldi Estéjé*-hez (1905); 1882. kiadta élete főművét, a nagy Toldi-kommentárt: *Toldi, nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal*, mely magyarázatainak mind terjedelmére és alaposságára, mind gazdagságára nézve a legkiválóbb interpretáció irodalmunkban. Az Akadémia azonnal megválasztotta érte L.-t lev. tagjának s művét 1886. a nagy jutalommal tüntette ki. A Magyar Nyelv c. folyóirat megindulásakor oda csatlakozott s majd minden füzetbe ad igen mélyreható *Arany-magyarázatokat*. 1898. nyugalomba vonult s azóta még nagyobb munkásságot fejt ki s állandóan dolgozik a nagy Arany-szótáron.

2. *L. Vilmos*, l. *Tolnai*.

3. *L. Zsigmond*, írói nevén *Lőrinczi, L. 1.* testvérbátyja, szül. Sárszentlőrinczen 1841 szept. 1., megh. Pozsonyban 1871 szept. 3. Tanulmányait szülőhelyén, Sopronban és Halléban elvégezve, pozsonyi tanár lett. Eredeti versekkel tünt föl, majd Moore Lalla Roukh-jának fordítását a Kisfaludy-társaság megdicsérvén, tehetségét a műfordítás terén érvényesítette. Fordított angol (Tennyson, Arden Enoch, Moore 78 dala, Burns 181 dala, Longfellow, Byron héber melódiái), francia (Hugo: Châtiments, Béranger dalai, Racine: Phaedra), olasz költőkből (Petrarca 113 szonettje, olasz és korzikai népdalok), de legjelentősebbek a Kisfaludy-Társaság magyar Shakespeare-kiadása számára készített fordításai (Perikles, V. Henrik, Venus és Adonis, Lucretia, megjelentek Shakespeare minden munkái 12., 17., 19. köt.). Tanulmánya az olász népköltészetről szintén jelentős. Eredeti és fordított verses művei (négy kötet) kéziratban össze vannak gyűjtve.

Lehr, *Julius*, német nemzetgazdasági író, szül. Schottenben 1845 okt. 18., megh. Münchenben 1894 okt. 10. 1874-ben a karlsruhei műegyetemen, 1885. a müncheni egyetemen lett tanár. Önállóan megjelent munkái: Schutzzoll und Freihandel (Berlin 1877); Eisenbahntarifwesen u. Eisenbahnmonopol (u. o. 1879); Die deutschen Holzzölle und deren Erhöhung (Frankfurt 1883); Politische Ökonomie in gedrängter Fassung (4. kiad., München 1904). Azonkívül számos nagyobb értekezése jelent meg gyüjteményes munkákban.

Lehrs, 1. *Karl*, német filológus, szül. Königsbergben 1802 jan. 14., megh. u. o. 1878 jún. 9., mint egyetemi tanár. Főművei: De Aristarchi studiis Homericis (1833, 3. kiad. 1882); Quaestiones epicae (1837); Die Pindarscholien (1883); Populäre Aufsätze aus dem Altertum (2. kiad. 1875). Horatius-kiadásában (1869) megjelölte a szerinte nem valódi helyeket.

2. *L., Max*, német művészettörténész, szül. Berlinben 1855 jún. 24. 1883-ban a drezdai metszetgyüjtemény szolgálatába lépett, 1896. annak igazgatója lett, 1904. hasonló minőségben Berlinbe ment, de 1908. visszatért Drezdába. Művei alapvető jelentőségűek a régi német rézmetszés történetére nézve. A legfontosabbak: Der Meister mit den Bandrollen (Dresden, 1886); Wenzel von Olmütz (u. o. 1889); Die Spielkarten des Meisters E. S. (Berlin-London 1891); Der Meister des Amsterdamer Kabinetts (Berlin 1894); Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstiches im fünfzehnten Jahrhundert, I. köt. (Wien 1908).

Lehrte, porosz város a lüneburgi közigazgatási kerületben, (1910) 8570 lak., villamosművek, gépek és vegyészeti cikkek gyártása.

Lehúzás, németes elnevezése a kefelenyomatok és szemleívek készítésének.

Lehúzó gép, két oldalt kiemelkedő sinekkel ellátott vaslap; a sineken posztóval bevont súlyos vashenger gurítható előre és hátra. A lenyomat úgy készül, hogy a szedést hajóstul a vaslapra teszik, kézi hengerrel befestékezik s papirost téve reá, a vashengert fölötte átgurítják. Nagy nyomdákban kézi sajtókat is használnak erre a célra.

Lehúzó papir *(lehúzó* v. *lefejtő kép)*, olcsóbb műtárgyak díszítésére szolgál. Gyártása a következő: A papirost keményítőpéppel bevonják és simítják; erre aztán valamely sokszorosító eljárás szerint egy- vagy többszínű képet nyomtatnak. Ha színes felületét kencével (firnisszel) bekenik s azt ugyancsak a firnisszel bekent fa-, üveg- vagy fémtárgyra borítják, a festék a firnisz kiszáradása után a tárgyhoz tapad. Erről a papirost lehúzhatjuk, ha fonákját benedvesítjük: ekkor a keményítőpép feloldódik s a papiros a tárgyra ragadt színes rétegről lehúzható.

Lehűtés. A test hőmérsékletének csökkentése, mint gyógyító beavatkozás. Hideg fürdők, bepakolások, leöntések segítségével használatos lázcsillapításra. Borogatás, jegestömlő, hűtőkészülékek stb. segítségével gyuladások lassítására és fájdalom csökkentésére használatos. Erős lehűtés, pl. etilklorid-fecskendezés, a bőrön teljes érzéketlenséget okoz és a helybeli érzéstelenítésnek eszköze. Erős fagyasztás (szénsavhó) megöli a szövetet s beteges részek (szemölcsök stb.) eltávolítására használatos. L. még *Hűtés*.

Léhűtő, l. *Kukta*.

Lei, a *leu* (l. o.) többese.

Leibicz *(Lubicza)*, r. tan. város Szepes vm.-ben, (1910) 505 házzal és 2782 lak. (közte 213

Leibl cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

LEIBL WILHELM: DACHAUI ASSZONY GYERMEKKEL

magyar, 1135 német, 1311 tót), kik földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak; van postahivatala és telefonállomása; posztó-, vászon-, lópokróc- és bödön-ipara. A várostól $^{3}/_{4}$ órányira szűk völgyben fekszik a L.-i kénfürdő, 754 m. magasságban, vize hideg kénes-égvényes víz; leginkább csúzos bántalmak ellen használják. L.-et a szepesi szászok alapították a XII. sz. második felében; 1204. már város volt, még a tatárjárás előtt belépett a 24 szepesi város testvéresülésébe (fraternitas). A tatárjárás előtt a város a Lapis refugii-n, a Menedékszirten (l. o.) keresett menedéket. 1412-ben elzálogosították Lengyelországnak. A lengyel uralom alatt, mint a 13 város legnagyobbika, bizonyos vezérszerepet vitt. 1772-ben visszacsatolták Magyarországhoz. V. ö. *Weber* S., Geschichte der Stadt Leibitz (Késmárk 1896); *Sváby* F., Az elzálogosított XIII szepesi város története (Lőcse 1895); *Scherfel* A., A Leibicz kénfürdő kénes vizének vegyelemzése (Budapest 1875).

Leibitzer *János,* gazdasági író, szül. Lőcsén 1762., megh. 1817 júl. 15. mint tanár. Művei közül kiemelendők: Vollständiges Handbuch der Küchengärtnerei (Wien 1797); Der Gartenbau nach den neuesten Ansichten und Bedürfnissen (Pest és Leipzig 1831); Encyclopaedie der praktischen Landwirthschaft (12 kötet, Pest és Leipzig 1832—35); *Gazdasági könyvtár* (Pest 1832—1836).

Leibl, *Wilhelm,* német festő, szül. Kölnben 1844 okt. 23., megh. Würzburgban 1900 dec. 4. Münchenben Pilotynak és Rambergnek volt tanítványa, majd 1869—70-iki párisi tartózkodása alatt kivált Courbet realizmusa erős hatást gyakorolt reá. Ez, valamint eleinte a régi német mesterek, főleg Holbein befolyása a valóság hű, részletező, néha száraz ábrázolására vezette, amely utóbb szélesebb, festőibb felfogássá fejlődött. Festményei — képmásokon kívül — túlnyomó részben a bajor parasztok életét ábrázolják, szigorú tárgyilagossággal, novellisztikus célzat nélkül. Említendők: Falusi politikusok (1876—1877); A templomban (1878—81); Kisvárosiak (München, Neue Pinakothek); Az ujságolvasó; Parasztleányok munka közben; A konyhában (stuttgarti muzeum); Dachaui nők a korcsmában, Dachaui asszony gyermekkel (l. *a képmellékletet),* A vadorzók (Berlin, Nationalgalerie); Kötő leányok (drezdai képtár). A budapesti Szépművészeti Muzeumban Szinyei-Merse Pál arcképén kívül még egy genreszerű fölfogású képmása (Férfi korsóval) van. Rézkarcokat is készített. V. ö. *Gronau* (Bielefeld—Leipzig 1901), *Mayr* (Berlin 1907), *Waldmann* (Berlin 1914) monográfiáit.

Leibnitz *(Libnica),* az ugyanily nevű stájer kerületi kapitányság székhelye, (1910) 3314 lak., gép- és gyufagyártással, pamutfonással; közelében a L.-i mezőn állott a római Flavium Solvense, amelynek helyén számos római régiséget találtak.

Leibniz, *Gottfried Wilhelm,* német filozófus és természettudós, szül. Lipcsében 1646 jun. 21., (régi számítás szerint, új számítás szerint júl. 1.), megh. Hannoverben 1716 nov. 14. Atyja tanár volt a lipcsei egyetemen. L. Altdorfban jogi doktorátust szerzett, azután Nürnbergbe ment, hol a rózsakeresztesek rendjébe jutott, sőt titkára is lett a rendnek. Nürnbergi tartózkodása alatt főeseménynek tekintendő Boineburggal, a kurmainzi miniszterrel kötött barátsága, mely nagy befolyással volt életére; ez vitte a politikai pályára. Boineburg ajánlására az uralkodó nagyherceg mindjárt szolgálatába fogadta (1670). 1672-ben diplomáciai küldetésben Párisba ment és itt hazájának nagy szolgálatokat tett. Itt sok tudóssal, többek között Huygensszel is megismerkedett, ki neki matematikai tanulmányaiban nagy segítője volt. Az e korban tett fölfedezései közül legnevezetesebb számológépe, mely a Pascal-félét fölülmulja, mert vele nemcsak összeadni és kivonni, hanem szorozni és osztani is lehet. E fölfedezésének köszönhette L., hogy 1673. a londoni akadémia tagjai közé választotta. De az erre következő évek legnagyobbszerű tudományos fölfedezése mégis csak a differenciális számítás, melyet 1676. talált föl. Newton 11 évvel előbb geometriai úton találta föl a fluxió számítását és így Newtoné a feltalálás elsőbbsége; de az is igaz, hogy L. nagyobb eredménnyel foglalkozott e tárggyal, úgy hogy a jelenleg használt módszer a L.-féle. A két tudós azonban a prioritásért elkeseredett tusát kezdett, mely egész L. haláláig folyt. 1676-ban hannoveri szolgálatba lépett, mint a hannoveri könyvtár könyvtárosa és udvari történetíró; 1691-től kezdve a wolfenbütteli könyvtár is az ő felügyelete alá került. Nemsokára hercegi udvari tanácsos, később igazságügyi tanácsos lett. 1687—90-ig nagy utazásokat tett; beutazta Németországot, Németalföldet (ahol Spinozával találkozott) és Olaszországot. Ez időben történeti munkákat adott ki, melyek főkép a Welfházzal foglalkoznak. L. tervei szerint alapították az első német tud. akadémiát Berlinben 1700., hol őt júl. 12. elnöknek nevezték ki. Nagy Péter orosz cárral ez időtájban találkozott és vele később szintén szorosabb összeköttetésbe lépett. L. volt az, ki először sürgette egy orosz akadémia fölállítását. Utolsó éveiben nagy beteg volt és nagy mellőzéseket volt kénytelen elszenvedni. Halála előtt a császár bárói rangra emelte. Az utókor nagy hálával van iránta, szobra áll Hannoverben és Lipcsében és a világ akadémiáinak szövetsége hozzá méltó nagy kiadásban akarja összegyüjteni munkáit, melyek részben még mindig kiadatlanok. Alig van tudós, ki annyira sokoldalu és mégis önálló lett volna, mint L. Foglalkozott első sorban hivatalbeli tudományával, a jogtudománnyal. Azonban nagy szellemének fő szükséglete és így kedvenc tudománya mégis csak a filozófia volt. Összeegyeztetni az ellentéteket, a természetet a kinyilatkoztatással, a filozófiát a teológiával, volt fő törekvése. Különösen kedvelte és nagy eredménnyel művelte L. a fizikát és matematikát. Emellett kiváló politikus, történetíró és teológus volt. Az egységes filozófia és az egységes tudomány általában tudományos törekvéseinek eszménye. Az egységes tudomány megalkotására először is egységes tudósvilág szükséges, mit egy általános tudósnyelvvel akart elérni. L. filozófiájának alaptétele az, hogy a teológiai és fizikai-mechanikai világnézet egymást ki nem zárják. Ő a legkisebb valóság-részecskéket mo-

nászoknak nevezi, de ezek a monászok lelki természetüek, egyszerű, egységes élők, lelkek (âmes); ezzel állást foglal Descartes ellen, ki a testet a lélektől minőségileg különbözőnek mondja és Spinoza ellen is, ki csak egy szubstanciát ismer; L. pluralista és spiritualista. A test is lélekszerű, mert alkotó részei lélekszerüek. A monászok fokozatilag különbözők. Vannak világosan gondolkozók és homályosan érzők. A legalsó fokon e tekintetben a szervetlen testek állnak; ezek és a növények alvó monászok, melyeknek képzeteikről nincs tudomásuk. Most következnek az állatok, majd pedig az emberek monászai; ezeknek képzetei mind tisztábbak, míg végre elérünk a legtökéletesebb, az öröktől fogva létező ősmonászhoz és ez az istenség. Ezzel fontos elvet vitt be L. a lélektanba, a félig v. alig tudatos képzetek, gondolatok elvét (petites perceptions), mely a tudattalan lelki élet megértéséhez nyit utat és a végtelen kicsiny fogalmát a lélektanban érvényesíti. A tüneményvilág mozgatói egyedül a mechanikai törvények. Ez a L.-féle filozófia első része. A második felébe egy új fogalmat, a *prestabiliált*, előre megállapított *harmónia* fogalmát vezeti be. Az előre megállapított összhangzás alatt L. a monászok képzeteinek és a tüneményeknek összhangzását érti. Szerinte a monászok képzetei korrespondeálnak egymással, anélkül azonban, hogy egymással ok és okozati viszonyban állanának. A monászok ugyanis, mint elemi szubstanciák, egymástól teljesen függetlenek, tehát nem hathatnak egymásra. De akkor hogy válhatik a monászokból összefüggő, kapcsolatos, egységes, összehangzó világ? Ez összhangzást az istenség előre állapította meg. Két teljesen egyenlően járó óra példájával igyekszik az előre megállapított összhangzást megmagyarázni. L. fizikai nézeteiben közelebb áll az Aristoteles-féle fizikához, mint a korabeli fizikusok, különösen pedig a cartesiusi iskola nézeteihez. Az erő mértékére vonatkozólag nagy kortársával, Descartes-tal vitába is keveredett. Descartes t. i. az erő mértékéül a tömeg és sebesség szorzatát állította fel; L. pedig ennek helyébe mértékül a tömeg és a sebesség négyzetének szorzatát helyezte. Az erőket két osztályba sorozza: az eleven erők és holt erők osztályába. Eleven erők, melyek mozgást hoznak létre, holt erők pedig azok, melyek nem mozgást, hanem csak arra való törekvést, azaz nyomást eredményeznek. Több fizikai készülék első ideáját is nála látjuk, így pl. az aneroid barométer és a kalorikus gép gondolatát. L. nagyobbszabású tudományos munkát nem írt; sokoldalú munkássága és különböző elfoglaltságai akadályozták ebben. Épp ezért minden legkisebb irata fontos reánk nézve, mert gondolatai szétszórva vannak mindegyikben. Némely gondolatát csak barátjaihoz írt leveleiben érinti; ez teszi fontossá levelezéseit is. Munkái közül a következő címüeket említjük: Ars combinatoria (Leipzig 1668); Disputatio metaphysica de principio individui; Meditationes de cognitione, veritate et ideis; De primae philosophiae emendatione et de notione substantiae; Système nouveau de la nature et de la communication des substances; De ipsa natura sive de vi insita actionibusque creaturarum; Considérations sur le principe de vie et sur les natures plastiques, par l'auteur de l'Harmonie préétablie; Theodicée (ez L. legnagyobb filozófiai munkája, Amsterdam 1710); Monadologie (melyben világnézetét összefoglalva adja elő); Principes de la nature et de la grâce, fondés en raison. Jegyzeteit Otium Hannoveranum cím alatt adták ki. Levelezéseit Feder adta ki 1805. Nevezetes még Oeuvres de L. (Amsterdam és Leipzig 1765). Műveinek legjobb kiadásai: *Gerhardt* kiadta filozófiai műveit (1875—90, 7 kötet), mely Erdmann régebbi jeles kiadását fölöslegessé tette. Egyik kiadása sincs befejezve. L.-ről óriási irodalom szól, melyből csak *Guhrauer, Pfleiderer, Feuerbach, Zimmermann*, Kuno *Fischer* és *Cassirer* munkáira utalunk. Magyar fordításban egy kötet értekezése jelent meg, *Bauer-Vida* fordításában (1907, Fil. Irók Tára).

Leicester (ejtsd: lésztőr), 1. angol county *(Leicestershire)*, 2133 km² területtel s (1911) 481,115 lak. Fővárosa L. — 2. *L.*, Leicestershire angol county fővárosa, (1911) 227,242 lak., jelentékeny szövőfonó-iparral s divatárúcikkek készítésével. L. Anglia egyik legrégibb városa, szabályos és széles utcákkal; számos régi, szép templommal, továbbá egyházi és világi középülettel. Hajdan fontos erősség volt. Régi várának ma már csak romjai láthatók. L. a rómaiak Ratae (Ratecorion) állomása és az angol-szászok Leagacestere, a hatalmas L.-i grófok és a későbbi lancasteri hercegek székhelye. V. és VI. Henrik ide hívták össze a parlamentet. III. Rikárdot az egykori franciskánus kolostorba temették el. I. Károly 1645. rohammal vette be, de egy hónappal később ismét Fairfax hatalmába esett.

Leicester (ejtsd: lésztőr), 1. *Robert Dudley, L. grófja*, Erzsébet angol királynő kegyeltje, Northumberland herceg legifjabb fia, szül. 1532 vagy 1533 jún. 24., megh. Cornburyben 1588 szept. 4. Atyjának kivégeztetése után 1553—57-ig a Towerben volt szigorú fogságban. Itt ismerkedett meg a szintén fogoly Erzsébet királynővel, ki trónralépése után őt kegyeivel elhalmozta és kedvesévé tette. L. a királynőt törvényesen is nőül akarta venni, azért meghiusította annak minden házassági tervét, saját nejét pedig a közhit szerint megmérgeztette. 1563-ban Stuart Máriával akarta őt összeházasítani a királynő, de e terv nem sikerült. L. 1578. nőül vette *Essex* gróf özvegyét, miután — állítólag — annak férjét is megölette. Ezért egyidőre kegyvesztett lett, de már 1585. őt nevezte ki Erzsébet a hollandiak segítségére küldött angol sereg fővezérévé. De a hollandiak bizalmát gőgös és kegyetlen viselkedésével csakhamar elvesztette s 1586. kénytelen volt hazatérni. Ugyanígy járt második küldetésében 1587-ben. Mostoha fia, *Essex* gróf (l. o.) lett utóda Erzsébet kegyeiben.

2. *L., Simon*, l. *Montfort l'Amaury*.

Leicester-juh, Angolország híres hosszúgyapjas húsjuha, melyet a XVIII. sz. közepe után Backewell állított elő közönséges hosszúgyapjas juhokból (l. *Angol juhok)*.

Leicestershire (ejtsd: lésztörsír), l. *Leicester*.

Leich (gót. *laiks* tánc, *laikan* ugrani), eredetileg az ősgermán költészet régi formája, lényegé-

ben kardal, melyet mozdulatokkal kisértek. A német középkorban olyan költemény megjelölésére szolgált, mely a rendszerint háromtagoltságú dallal szemben nem tagolódott versszakokra, s így nem is lehetett egy dallamra énekelni. Mint vallásos v. filozófiai gondolatok kifejezője igen népszerüvé vált, míg a minneleich (szerelmi dal) már a XIV. sz.-ban kiment a divatból. V. ö. *Lachmann*, Über die Leiche (1876).

Leichhardt, körülbelül 400 km. hosszú folyó Queensland ausztráliai gyarmatban, a Carpentaria-öbölbe ömlik. L. utazóról nevezték el.

Leichhardt, *Ludwig*, német utazó, szül. Trebatschban 1813 okt. 23. 1844—46-ban Queenslandben nagy fölfedező utazást tett. Második utazásán 1848. eltünt. Műve: Journal of an Overland Expedition in Australia from Moreton Bay to Port Essington (London 1847). V. ö. L.'s Briefe an seine Angehörigen (Hamburg 1881).

Leichlingen, város Düsseldorf porosz kerületben, (1910) 7042 lak. Szövő-fonó ipar.

Leichtentritt, *Hugo*, német zenetudós és kritikus, szül. Pleschenben (Posen) 1874 jan. 1. 1889-ben Amerikába került. Elvégezte a Harvard-Universityt, majd pedig 1895—96. a berlini Hochschulét. 1901-ben a Klindworth-Scharwenka konzervatórium tanára lett. Dalokat és zongoradarabokat komponált, szerzeményeinél azonban fontosabbak elméleti és történeti művei, amelyek közül a következőket emeljük ki: Chopin (1904); Geschichte der Motette (1908). Kiadta Hieronymus Praetorius néhány munkáját és Hammerschmidt Andreas több művét, Schenk Johann Scherzi musicali-ját, szerkesztette a Deutsche Hausmusik aus 4 Jahrhunderten négy kötetét (1906).

Leiden *(Leyden)*, város Dél-Hollandia németalföldi tartományban, (1913) 59,500 lak., gyapjúkelmeszövéssel, bőr- és szappangyártással, világhírű gyapjú- és gyapjúszövetvásárokkal. A szépfekvésű, szigeteken nyugvó város széles utcáival, számos középületével, 17 templomával s műemlékeivel egyike Hollandia legcsinosabb városainak. Középületei közül kimagasló a XVI. sz.-ban alapított világhírű egyeteme, melyet magyar tanulók is látogattak s tanárai közül Scaliger, Grotius jutottak világhírre. Hajdani híres gazdagsága, fénye ma már nagyon megcsappant s a XVI. sz.-ban több mint 100,000-re menő lakossága felényire olvadt le. A hajdani fényre és dicsőségre csupán a fenmaradt műemlékek s az egykori híres vár romjai emlékeztetnek. L. a rómaiak idejében *Lugdunum Batavorum*, a középkorban *Leithen* nevet viselt. A XVI. sz.-ban virágzó város volt; azonban midőn a spanyolok 1573. és 1574. hosszú ostrom alá vették s az éhségtől mintegy 6000 ember pusztult el, a város jóléte is tetemesen aláhanyatlott. 1635. a pestis ölte meg sok lakóját. 1807 jan. 12. egy puskaporos hajó légberepülésénél egy része, többi közt a híres Elzevir-ház is elpusztult. L. szülővárosa L.-i Lukácsnak, Dounak, L.-i Jánosnak, a híres anabaptistának, Heinsiusnak, Campernek és Dozynak. Rembrandt is a szomszédságában született.

Leiden, *Lucas van*, festő, l. *Lucas van Leiden*.

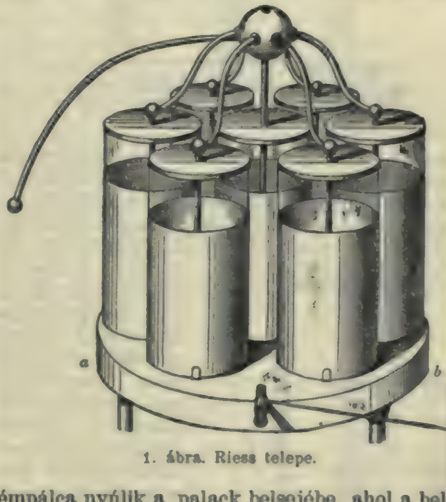
Leidenfrost *Gyula*, zoológus, szül. Debreczenben 1885. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s 1908 óta mint tanár a székesfőváros szolgálatában áll. A Quarnero állatvilágának és halászatának tanulmányozásával szerzett érdemeket. A Magyar Adria Egyesület megalakításában tevékeny részt vett. 1911-ben ez egyesület titkárává, 1914. pedig főtitkárrá, *A Tenger* c. folyóirat szerkesztőjévé és a Magyar Tengerkutató Bizottság előadójává választották. 1913-ban résztvett a 10. osztrák Adria-expedicióban s vezette a Magyar Adria Egyesület két tengerkutató expedicióját a Najade hadihajón. A Quarnero és az Adria állatvilágáról és halászatáról különböző szakfolyóiratokban számos tud. és népszerű értekezése jelent meg.

Leidenfrost, *Johann Gottlob*, német orvos, szül. Rosperwendában 1715 nov. 24., megh. Duisburgban 1794 dec. 2. 1743-ban a duisburgi egyetem tanára lett. Főmunkája: De aquae communis nonnullis qualitatibus (Duisburg 1756), melyben először írta le a L.-féle tüneményt; másik műve: Opuscula physico-chemica et medica (1797—98).

Leidenfrost-féle tünemény, l. *Forrás*.

Leideni János, l. *János*, 2. (X. köt. 776. old.).

Leideni palack *(lejdai* v. *Kleist-féle palack)*, készülék az elektromosság gyüjtésére, melyet 1745. *Kleist* kammini kanonok és 1746. *Cunäus* Leidenben talált föl. A L. hengeres üvegedény, melynek fala kívül és belül a magasság mintegy $^3/_4$ részéig ónlemezzel, az ú. n. fegyverzettel van bevonva. Az üvegfal felső részét sellakkal vonják be. A felső, nyitott véget szigetelő lap (pl. ebonit) zárja, melynek középső furatán keresztül

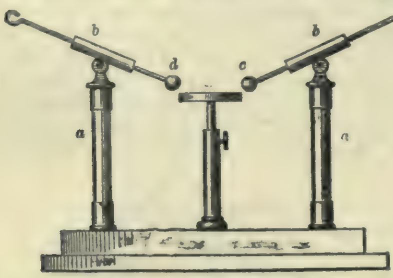
1. ábra. Riess telepe.

fémpálca nyúlik a palack belsejébe, ahol a belső fegyverzettel fémileg érintkezik; a pálca felső vége (a palackon kívül) fémgömbbel van ellátva. Használatkor a palack külső fegyverzetét vezetőleg a földdel kötik össze (például kézben tartják), míg a fémrúd gömbjét elektromos tárgygyal, pl. elektromos gép gyüjtőjével érintik. Ha itt pl. pozitiv elektromosság van, ez a palack fegyverzetén halmozódik fel s megosztólag hat a külső fegyverzetre, úgy hogy annak az üveg felé néző, belső oldalán negativ elektromosság gyülemlik meg, míg az eltaszított pozitiv elektromos-

ság a földbe áramlik. A L. működése tehát megegyezik a *Franklin*-féle táblával (l. o.); ez is sűrítő. De míg a Franklin-táblával csak csekély hatásokat lehet elérni, a L.-kal rendkívül hatásos szikrákat lehet kapni. Evégből több palackot batteriává egyesítenek, úgy hogy közös fémes alzatra helyezik, mely a külső fegyverzeteket fémileg összeköti, míg a belső fegyverzeteket szintén fémrudak kötik össze. Ilyen a *Riess*-féle batteria *(1. ábra)*. Egy másik kapcsolási mód a láncolatos, amidőn az egyik palack külső fegyverzete a másiknak belső fegyverzetével kapcsolatos. Ekkor keletkezik az ú. n. *kaszkád*-batteria, mely a potenciál-különbség fokozását és ezzel a szikrahossz növelését eszközli. A szikra úgy keletkezik, hogy a külső és belső fegyverzetet vezető segélyével egymáshoz közel hozzák. Erre valók a kisütők. A legegyszerűbb kisütő *(2. ábra)* vastag réz-

2. ábra. Kisütő.

3. ábra. Henley-féle kisütő.

huzalból áll, mely erős guttapercha hüvellyel van elszigetelve s végein egy-egy fémgömbbel van ellátva. Ha az egyik gömböt a külső fegyverzettel érintik, míg a másikat a fémpálca gömbjéhez közelítik, a két gömb között szikra ugrik át. Kényelmes a *Henley*-féle kisütő *(3. ábra)*, mely deszkalapon álló középső asztalkából és az *a a* üveglábakon nyugvó vastag fémpálcákból *(b b)* áll; ez utóbbiak az asztalka felé kis fémgömbökben végződnek, míg a külső horgok drót felvételére szolgálnak a L.-kal való összekapcsolás végett. A *Lane*-féle palack *(4. ábra)* mint mérőpalack használatos. A külső fegyverzettel összekapcsolható vízszintes fémrúd gömbje a belső fegyverzet gömbjéhez közelíthető vagy tőle eltávolítható s a két gömb távolsága lemérhető. Bizonyos feszültség esetében szikra keletkezik.

4. ábra. Lane-féle palack.

Leidesdorf, *Max*, osztrák elmeorvos, szül. Bécsben 1818., megh. u. o. 1889 okt. 9. A bécsi egyetemen volt tanár (1862—88), majd az ottani kórház pszichiatriai osztályának igazgatója (1875-től 1888-ig). Döblingben az ő kezelése alatt volt gróf Széchenyi István. Főmunkája: Lehrbuch der psychischen Krankheiten (2. kiad. 1865).

Leigh (ejtsd: lí), város Lancastershire angol countyban, (1911) 44,109 lak., selyem- és pamutszövés, üveggyártás, nagy szénbányák.

Leigheb, *Claudio*, olasz szinész, szül. 1848., megh. Genovában 1905 nov. 17. Már gyermekkorában szinpadra lépett s a régebbi olasz iskola komikus szinészei között ő volt körülbelül az utolsó «brillante», akik a klasszikus iskola hagyományos formái szerint alakították szerepeiket. A kiváló olasz szinészek szokása szerint társulatot szervezett, mellyel bejárta hazája s a külföld nagyobb városait.

Leigh on Sea (ejtsd: lí on szí), város Essex angol countyban, (1911) 7716 lak., élénk hajóforgalommal és kereskedéssel.

Leighton (ejtsd: lítn), *Frederick, lord*, angol festő, szül. Scarboroughban 1830 dec. 3., megh. Londonban 1896 jan. 25. Rómában, Berlinben, Firenzében, majd Frankfurtban Steinle vezetése alatt tanult, utóbb Párisban Ary Scheffer és Ingres hatása alatt állott. Hazatérte után, 1869. a londoni műv. akadémia tagja, 1878. annak elnöke lett; 1886. a baroneti, 1896. a lordi méltóságot nyerte el. L. kora legünnepeltebb művészeinek egyike, ki mint az akadémia elnöke is nagy befolyást gyakorolt Anglia művészeti életére. Akadémiai irányú, nagytanultságú, igen termékeny művész volt, az angol izlésnek kedvező tulajdonságokkal, de különösebb temperamentum nélkül. Nagy történeti-allegóriai képeket festett a londoni South-Kensington muzeumban és tőzsdepalotában. Egyéb művei közül nevezetesek: A fogoly Andromache (Liverpool, városi képtár); Psyche fürdőben (London, Tate-Gallery); Romeo és Julia (London, National-Gallery); Labdázó görög leányok; A zenelecke; Római fürdőben, stb. Mint szobrásznak is voltak sikerei. V. ö. *Lang*, Sir F. L., his life and work (London 1885); *Rhys* Sir F. L. (3. kiad. u. o. 1900).

Leighton-Buzzard (ejtsd: lítn-bözz'rd), város Bedfordshire angol countyban, (1911) 6784 lak., szalmafonással, nagy gabonakereskedéssel.

Leimbach, *Karl Ludwig*, evang. teológus és pedagógus, szül. Treysában (Kurhessen) 1844 máj. 18., megh. Hannoverben 1905 dec. 30. Előbb a goslari reálgimnázium igazgatója, majd 1900 óta hannoveri iskolatanácsos. Főbb munkái: Über Commodiani Carmen Apologeticum (Gotha 1871); Beiträge zu Abendmahlslehre Tertullians (u. o. 1874); Das Papiasfragment (u. o. 1875); Ausgewählte deutsche Dichtungen erläutert (Kassel 4 köt., 3. kiad. 1883); Die deutschen Dichter der Neuzeit und Gegenwart (u. o. 1884—1903); Hilfsbuch für den evang. Religionsunterricht in höhern Schulen (Hannover 1881—83). 1901-től kiadta a Haus und Schule c. heti folyóiratot.

Leimdörfer *Joachim*, vegyész, szül. Nagybicscsén 1880 júl. 31. Tanulmányait a drezdai műegyetemen végezte. Hosszabb tanulmányútja után

Zsolnán gyárat alapított. 1906-ban kinevezték a technológiai iparmuzeumhoz tanárnak, majd az ipari kisérleti és anyagvizsgáló-intézet osztályvezetője lett. Irodalmi működése számos szakirodalmi kisebb munkán kívül: Die Wirkung der Waschmittel (Augsburg); Beiträge zur Technologie der Seife (Dresden); *Ubbelohde:* Technologie der Oele und Fette III. köt.; *Hefter:* Technologie der Oele und Fette IV. köt. (Berlin); Das Problem der Lösungen (Dresden).

Leinberg, *Karl Gabriel,* finn történetíró és pedagógus, szül. Áboban 1830 febr. 8., megh. Stockholmban 1907 okt. 31. 1868—1895-ig a jyväskyläi tanítóképző intézet élén állott, mely mintaszerűségével európai hírnévre tett szert. Számos munkát írt a finn egyház- és iskolatörténet köréből. Nevezetesebbek: Handlinger rörande finska skolväsendets historia (Helsingfors 1884—1901, 4 köt.); Bidrag till kännedomen om wårt land (1885—94, 6 köt.); Handlinger rörande finska Kyrkan och presterskapet (1892—1902, 6 köt.).

Leine, az Aller baloldali, 192 km. hosszú mellékfolyója Poroszországban; Worbisnál ered, Eickelohnál torkollik, Hannovertől hajózható.

Leiningen, mediatizált német fejedelmi és grófi család, mely nevét a Wormsgauban fekvő *L. grófságtól* vette. Első ismert őse az az *Emiko gróf* volt, ki, mint a rabló keresztesek vezére, 1096. tavaszán Magyarországon esett el. Családja 1220. halt ki s a L.-birtokokat a női ágon rokon *saarbrückeni* grófok örökölték. Az új *L.-Hardenburg* család 1317. és 1318. két ágra oszlott. Az idősebbik 1467. halt ki s javai a *westerburgi* grófokra szállottak. A család ezóta a *L.-Westerburg* nevet viselte s a XVII. sz. végén két ágra: *Alt- és Neu-L.* családra szakadt. 1814—15-ben mindkét család lemondott felségjogairól Nassau és Poroszország javára. Az id. ág jelenlegi feje *Frigyes* gróf (szül. 1852), az ifjabbiké *Károly* gróf (szül. 1863).

A *L.-Hardenburg*-család idővel sok mellékágra szakadt, melyekből jelenleg a *hercegi* és a *grófi* (L.-Billigheim) ágak virágzanak. A hercegi ág feje *Emich herceg* (szül. 1866), kinek dédanyja, *Mária Lujza Viktória* szász-koburg-gothai hercegnő (szül. 1786., megh. 1861) másodszor *Eduárd* kenti herceghez ment nőül s így anyja lett *Viktória* angol királynőnek. A grófi ág feje *Emich* gróf (szül. 1839), a családnak utolsó férfisarja. V. ö. *Brinckmeier,* Genealog. Geschichte des Hauses L. (Braunschweig 1890—91, 2 köt.).

Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *L.-Westerburg Károly* gróf, honvéd-tábornok, az aradi vértanuk egyike, szül. Ilbenstadtban (Hessen) 1819 ápr. 11., kötéllel kivégezték Aradon 1849 okt. 6. Katonai pályájának kezdetén az osztrák hadseregben szolgált. 1844-ben megnősült, magyar nőt (Sissány Elizt) vett feleségül s az idegen származású gróf ekkor lett magyar honossá. A szabadságharc alatt a magyar hadseregbe állott, míg testvérei osztrák katonai szolgálatban maradtak. L. Károlyt a magyar honvédelmi minisztérium a 19. gyalogezred őrnagyává nevezte ki és seregével a szerb vidékre rendelte. 1849 márc. ezredessé és dandárparancsnokká, júniusban hadtestparancsnokká és tábornokká neveztetett ki. Résztvett az 1849 júl. 11-iki komáromi s a júl. 17-iki váczi (3-ik) csatában, hol Pöltenberggel egyesülve az oroszokat egész estig föltartóztatta s a visszavonulást is ő fedezte. Özvegye néhány esztendővel L. kivégzése után gróf Bethlen Józsefhez ment nőül s Budapesten 1898 nov. 2. halt meg 72 éves korában. L. bronzszobra, mely Radnai Béla szobrásztanár műve, Törökbecsén áll. L. németül írt leveleit és naplóját *Marczali* Henrik magyarra fordította és kiadta (Budapest 1900).

2. *L.-Westerburg, Christian Franz Vincenz,* gróf, *L. 1.* nagybátyja, osztrák tábornok, szül. Grácban 1812., megh. Krakóban 1856 okt. 1. Az osztrák hadseregbe lépvén, 1848. gyalogsági ezredes lett. Puchner alatt résztvett az erdélyi csatatéren a magyar szabadságharc leverésében s egymásután lett vezérőrnagy és dandárparancsnok. Temesvár alatt kitüntette magát, mire táborszernaggyá nevezték ki. 1855-ben krakói hadtestparancsnokká nevezték ki.

Leino, *Eino,* finn költő, szül. Paltamoban 1878 júl. 6. Társadalmi cikkeket, drámákat, elbeszéléseket és verseket írt. Idegennyelvű cikkeket és verseket finn nyelvre fordított. Testvérével, L. Kaszimirrel a Nykyaika (Jelenkor) c. folyóiratot alapította.

Leinster (ejtsd: linsztör), Irország egyik tartománya a sziget DK.-i részében, az Ir-tenger, Szent-György-csatorna, Atlanti-óceán, Munster, Connaught és Ulster közt, 19,735 km² területtel s (1911) 1.160,328 lak. A következő 12 countyra oszlik: Dublin, Meath, Westmeath, Louth, Longford, King, Queen, Kildare, Carlow, Wicklow, Wexford és Kilkenny. Fővárosa Dublin.

Leinster (ejtsd: linsztör), ir hercegi cím, melyet a Boyne folyónál 1690. elesett *Schomberg* tábornagy fia, *Meinhard* kapott III. Vilmos angol királytól. 1766 óta a *Fitzgerald* család viseli a L. hercegi címet. A jelenlegi herceg: Fitzgerald Maurice (szül. 1887).

Léiogomme, *leiokom* a. m. *dextrin.*

Leiothrix v. *Liothrix* (állat), l. *Napmadár.*

Leiotriches a. m. *lissotriches* (l. o.)

Leipa, város, l. *Böhmisch-Leipa.*

Leipnik (cseh. *Lipnik),* város Mährisch-Weisskirchen morva kerületi kapitányságban, (1910) 6013 lak., posztó- és flanellszövéssel, nagy cukorgyárral. Közelében vannak Helfenstein kastély romjai.

Leipzig, Lipcsének (l. o.) német neve.

Leírás. 1. *L. (descriptio),* valamely tárgy vagy tünemény külső megjelenésének szóbeli előadása, ismertető jeleinek fölsorolása. Leírhatók térbeli tárgyak vagy időbeli tünemények; egyedi, faji és még általánosabb egységek; főkelléke a hűség, hogy rá lehessen belőle a tárgyra ismerni. Célja szerint lehet tudományos, gyakorlati és költői L. A *tudományos* L. elméleti szükségletnek szolgál s azért mindenekfölött rendszeres és pontos; rendszerint előkészítő feladata van, hogy a tárgyat a további elemzés céljaira megismertesse. Minden tudománynak van leíró része. Merőben ellentéte ennek a *költői* L., melynek szemléletesség a célja s az értelem helyett a képzeletre kíván hatni. Térbeli tárgyat, melynek részei egymás mellett vannak, bajos az egymás *után* következő szavakkal úgy előadni, hogy a hallgató elméjében

egységes kép alakuljon az egymásután kapott részletvonásokból, másrészt a szó mindig csak elvont jel, mely halványan és tágan jelzi a képzeteket. A *leíró költészet*, mely a XVIII. sz.-ban az angol költészetben s annak hatása alatt Európaszerte nagy divatba jött, a festészettel akart versenyezni s abba a tévedésbe esett, hogy a tárgyak mentől aprólékosabb részletekig menő festésével kívánt illuziót teremteni. Ezt a művészeti tévedést Lessing mutatta ki *Laokoon*-jában. A L. a költészetben nem műfaj, csak előadásnem, melyre csak esetenként egy-egy nagyobb műben van szükség. Leírni pedig térbeli tárgyat főleg kétféleképp szokott a költő: vagy elbeszéléssé alakítja (pl. Homeros kedvelt módja), vagy lírába olvasztja (miben nálunk Petőfi remekelt).

2. *L.* a *könyvvitel*, ill. a vagyonbecslés körében az az összeg, amelyet valamely vagyonrész könyvszerű vagy vételértékéből vonnak le abból a célból, hogy a valódi értékét megkapják. L.-nak van helye pl. gépberendezésnél, irodaberendezésnél, kétes követeléseknél, alapítási költségeknél stb. A gépberendezés értékének L.-a tulajdonképen az ú. n. amortizáció, mely a gépek kopása fejében irandó le értékükből; nagysága attól függ, hogy hány évre tehető a gép üzemképessége. A kétes követelések L.-a a kereskedő követeléseinek összegét hozza valóságos értékére; a L. mérve a követelések behajthatóságától függ s épen ezért ez szakmánkint, üzletenkint, sőt egy üzleten belül évenkint is különböző. A K. T. 199. §. szerint a részvénytársaságoknak és szövetkezeteknek jogukban van alapító költségeiket öt évre felosztani, ami a mérlegekben olyformán mutatkozik, hogy az aktivák között szereplő teljes alapítóköltségekből 5 éven át évenkint 20% L.-t eszközölnek.

3. *L.*, a *lóversenysportban* a tulajdonos vagy a nevezésre jogosult részéről teljesítendő elmulaszthatatlan aktusok egyike. A versenyszabályok értelmében ugyanis azt a lovat, amelyik még nevet nem kapott, vagy ha már van is neve, de a versenyre *először* nevezik, világosan körül kell írni és pedig, hacsak lehetséges, színének és neműnek (mén, kanca, herélt) kitüntetésével, apjának vagy anyjának bevezetett vagy a méneskönyvben előforduló nevével, illetve apjának és anyjának leirásával. Az első benevezéshez csatolt azon iratnak, amelyben mindezek foglaltatnak, L. a neve, ennek hiányában a nevezés nemcsak érvénytelen, hanem magas összegű birságot von maga után.

Leírási alap. Oly vagyonrészeknél, melyeknek értéke avulásnak van kitéve (gépek, berendezés, épület stb.), a gondos kereskedő intézkedik aziránt, hogy mire az illető vagyonrész használhatatlanná válik, kellő tartaléka legyen az új beszerzésére. Ezt a leírások (l. o.) formájában gyűjtött tőkét nevezik L.-nak v. leírási tartaléknak. Ez lehet *nyilt* tartalék, ha a rendes amortizáció önálló levonása után az évi nyereségből még külön dotálják és *titkos*, ha az amortizációt oly nagyra szabják, hogy az az avulás mértékét túlhaladja; a többlet a tartalék v. alap. A tartalék elérésére a megfelelő vagyonrészekből kellő leírásokat kell eszközölni, amely leírásokat a tartalékokkal szemben az ú. n. *leírási számlán* tartják nyilván.

Leírási kötvény, l. *Biztosítás*.

Leírási számla, l. *Leírási alap*.

Leírási tartalék, l. *Leírási alap*.

Leírások a könyvvitelben, l. *Leírás*.

Leirat, felsőbb helyről az országgyűléshez v. minisztériumhoz, valamint a minisztériumtól alsóbb hatóságokhoz, vagy más testülethez intézett hivatalos irat.

Leiria, fővárosa L. portugál kerületnek, püspöki székhely, a Liz völgyében, 5000 lak., közelében vasbányák, nafta-, petroleum- és ásványvízforrások. Ny.-ra L.-tól van Portugália egyik legnagyobb (11,643 ha.) erdeje.

Leisewitz, *Johann Anton*, német költő, szül. Hannoverben 1752 máj. 9., megh. Braunschweigban 1806 szept. 10-én. 1773—74-ig Göttingenben a Hainbund tagja volt. Főműve, mely nagy tehetségről tanuskodik, az ellenséges fivérek divatos problémáját tárgyaló szomorujátéka: Julius von Tarent (1776, újra kiadta R. M. Werner 1889), melyet Lessing (mert névtelenül jelent meg) Goethe művének tartott, a fiatal Schiller pedig könyv nélkül tudott. A darab a genie-korszak (Sturm und Drang) egyik legbecsesebb és leghatásosabb terméke. Összes munkáit kiadta Schweizer (1838 és 1870); életét kitünően megírta Kutschera (1876).

Leishmania v. *Leishmania Donovani*, *Leishman-Donovan-féle testek*, a kala-azár betegségben meghaltak hulláiban található, ki is tenyésztett parazita, amely minden valószinüség szerint a trypanosomak egyik csoportjához (flagellata) tartozik, l. még *Kala-azár*.

Leishmaniózis a. m. *Kala-azár* (l. o.).

Leisl., latin állatnevek után *Leisler* Johann Philipp (megh. 1813.) német természettudós, hanaui orvostanácsos nevének rövidítése.

Leisnig, város Lipcse szász kerületi kapitányságban, (1910) 8001 lak.; posztószövés, vasöntő, gép- és kocsigyártás; jelentékeny műkertészet.

Leist, *Burkard Wilhelm*, német jogtudós, szül. Westenben (Hannover) 1819 júl. 12., megh. Jenában 1906 dec. 31. 1842. Göttingenben magántanárrá habilitálták, 1846. rendes tanár lett Baselben, 1847. Rostockban, 1853. Jenában. Főbb művei: Die bonorum possessio, ihre geschichtliche Entwickelung, heutige Geltung (Göttingen 1844—48, 2 köt.); Mancipation und Eigentumstradition (Jena 1865); Graekoitalische Rechtsgeschichte (u. o. 1884); Altarisches jus gentium (u. o. 1889); Altarisches jus civile (u. o. 1892—96, 2 rész); *Glück* Erläuterung der Pandekten c. gyüjteményében a 37. és a 38. kötetet írta meg (Erlangen 1870—1879, 5 rész).

Leisten, *Jakobus*, német festő, szül. Düsseldorfban 1845 márc. 25. Szülővárosa akadémiáján tanult s kezdetben szobrásznak készült. Többnyire szellemes genreképeket fest. Nevezetesebb művei: Szerelmes levél; Werther és Lotti; Házassági szerződés; Kettős; I. és II. osztályú váróterem stb.

Leistikow, *Walter*, német festő, szül. Brombergben 1865 okt. 25., megh. Berlinben 1908 júl. 24. Berlinben tanult Eschke és Gude vezetése alatt. A modern német tájfestés egyik legegyénibb művelője. Különösen szépek melankólikus hangulatú, mély szinekkel festett, stilizált erdő- és tóképei. Nevezetesebb művei: Grunewald-tó;

Schlachten-tó; Pech-tó; Hubertus-tó; Wisby; Kikötő; Grunewaldi nyárilak; Norvég hegység stb. A festészeten kívül iparművészeti tervezéssel és írással is foglalkozott. Számos művészeti cikke jelent meg, továbbá egy regénye Auf der Schwelle címmel (Berlin 1896). Egyike a berlini Sezession művészegyesület alapítóinak.

Leite, sziget, l. *Leyte.*

Leiter-féle hűtő, egyes testrészek lehűtésére való, kanyargó fémcsövekből álló készülék, melyen megszabott hőmérsékletű víz áramlik át.

Leiter Jakab, így fordította egy hirlapíró németről a «Jakobs Leiter»-t (Jákob létrája). A L. éppúgy, mint egy másik helytelen fordítás, a *Claquehutes Frigyes* (l. o.), szálló ige lett az elhamarkodott fordítói munka kigúnyolására.

Leitgeb, *Hubert,* osztrák botanikus, szül. 1835 okt. 20. Portendorfban, Klagenfurt mellett, megh. 1888 ápr. 5. Grácban. Egyetemi tanár lett, 1873. átvette a botanikus kert igazgatását *Eichlertől.* Ő alapította meg a gráci botanikai intézetet, 1876. levelező, 1887. rendes tagja lett a bécsi tud. akadémiának, 1883—84-ig a német botanikai társulat alelnöke, 1884—85-ig a gráci egyetem rektora volt. Működése főképen szövet- és fejlődéstani irányú volt, azonkívül a mohák ismeretében alkotott jelentős műveket. Főbb munkái: Die Luftwurzeln der Orchideen (Wien, Akad. 1864); Untersuchungen über die Lebermoose, 1—6. füzet (Jena-Graz 1874—1881); számos értekezése német folyóiratokban, melyeknek jegyzéke *Heinricher* írta életrajzában: H. L., sein Leben und Streben (Mitteil. d. Naturw. Ver. Steierm. Graz 1888) van.

Leith (ejtsd: lith), régebben *Inverleith,* város Edinburgh (ettől 3 km.-nyire) skót countyban, (1911) 80,489 lak., jelentékeny iparral és kereskedéssel. Mesterségesen épült kikötőjét a hajók sűrűn látogatják. L. egyúttal Edinburgh kikötővárosa s az angol kikötőkön kívül az európai és amerikai kikötővárosokkal is élénk összeköttetésben áll.

Leitha, a *Lajta* folyó (l. o.) német neve.

Leithner *Antal* báró, szül. 1814 jún. 27. Bécsben, megh. 1911. Budapesten. Selmeczen végezte a bányászati akadémiát s 1840. az ottani ólomkohó főnöke lett. 1887-ben történt nyugdíjazásáig sokat fáradozott a magyar bányászat fejlesztése körül. A bányászati szakirodalom terén érdemes munkálkodást fejtett ki. Nevezetesebb művei: *Elmélkedések a hazai bányászat újjászervezéséről* (1872); *A felsőmagyarországi rézbányászat jelene és jövője* (1887).

Leitimor, Amboina (l. o.) egyik félszigete.

Leitmeritz *(Litoměřice),* város, L. cseh kerületi kapitányság és püspökség székhelye, az Elbe jobbpartján, vele szemben Theresienstadt; vasút mellett, (1911) 15,421 német lak., mezőgazdasági ipar, maláta-, sör-, tégla-, bőrgyártás, fűrész- és gőzmalmok, komlótermelés, kereskedelem és folyami hajózás. Közelében van Geltschbad (l. o.) fürdőhely.

Leitner *Gottlieb Vilmos,* magyar eredetű orientalista, szül. Budapesten 1840 okt. 14., megh. Bonnban 1899 márc. 22. Tanulmányait előbb keleti iskolákban, majd később a londoni King's Collegeben végezte, hol 1859. az arab nyelv tanára lett. 1864-ben Lahoreba (Kelet-India) a Punjab University Collegehez hívták meg, a hol a pendzsáb iskola- és művelődési ügy reformálása körül buzgó tevékenységet fejtett ki. Nagy jelentőségűek 1866—70-ig tett utazásai, melyekben Kasmirt, Kis-Tibetet, Ladakot, Dardisztánt járta be s a szanszkrittal rokon dardu nyelveket fölfedezte. Kutatásai eredményét The races and languages of Dardistan (2 köt. Lahore 1867—71, 2. kiad. 1877) c. művében tette közzé. Egy, e kutatásai során fölfedezett néptörzsben a területén talált görög-buddhista faragott munkák alapján a Nagy Sándor idejéből ott maradt makedon népség maradványait vélte felismerni. Európába visszatérve, Wokingban (London mellett) egy keleti intézetet alapított. L.-t a Magy. Tud. Akadémia is kültagjának választotta. Nevezetesebb művei: The Sinin-i-Islam; The races of Turkey; History of Dardistan, songs, legends etc; Graecobudhistic discoveries; History of indigenous education in the Panjab since annexation.

Leitomischl (cseh. *Litomyšl),* az ugyanily nevű cseh kerületi kapitányság székhelye, (1910) 7795 lak., vászonszövéssel, cukor-, sörgyártással, zongorakészítéssel, a Thurn-Taxis hercegi család kastélyával, piarista kollégiummal (1640-ből).

Leitrim (ejtsd: litrim), county Connaught ír tartományban, Fermanagh, Cavan, Sligo, Roscommon, Longford, Donegal és a Donegal-öböl közt, 1588 km² területtel és (1911) 63,557 lak. Népességét, mely 1841. még 155,309-et tett ki, a kivándorlás erősen megapasztotta. A county székhelye: Carrickon Shannon.

Leiturgia (gör.) a. m. *liturgia* (l. o.).

Leixner *(L.-Grünberg), Otto von,* német író, szül. Saarban (Morvaország) 1847 ápr. 24., megh. Gross-Lichterfeldében 1907 ápr. 12-én. Berlinben két évig a Gegenwart segédszerkesztője s 1883 óta Janke Deutsche Romanzeitungjának szerkesztője volt. Produktiv költő (Gedichte, 1868; Dämmerungen 1886), novellista és regényíró (Novellen, 1878; Die beiden Marien 1882; Das Apostelchen, 1885; Also sprach Zarathustras Sohn, regény, 1897; Ausg. poetische Werke, 3 köt., 1902). Egyéb művei közül megemlítendők: Illustrierte Literaturgeschichte (1879—1882, 4 köt.); Unser Jahrhundert (1880—1882); Laienpredigten (1894); Überflüssige Herzensergiessungen eines Ungläubigen (1901). V. ö. K. *Storck,* O. von L. (Berlin 1897).

Leixões, Oportónak 1892. befejezett új külső kikötője.

Lej., növénynevek után *Lejeune* Alexandre Louis Simon belga botanikus és orvos nevének rövidítése. Szül. Verviersben 1779 dec. 23., megh. u. o. 1858 dec. 28. (Flore des environs de Spa, Liège 1811—1813, 1824; Courtois Richarddal: Compendium florae Belgicae, u. o. 1828—36).

Lejárat a. m. esedékesség; a kötelemnek L.-i napja az a nap, amelyen a kötelem esedékessé válik, azaz amelyen teljesítése követelhető. Ha a a követelést L. előtt érvényesítik, az adós az *időelőttiség* kifogásával élhet. A L.-ot meg lehet állapítani naptárilag megjelölt bizonyos nappal, vagy úgy, hogy a L. a követelés keletkezésétől *(a dato)* bizonyos idő mulva áll be. Ha a L. határozott napra szól, *intés,* vagyis az, hogy a hite-

lező az adóst a fizetésre felszólítsa, nem szükséges, (a római jogi elv: «dies interpellat pro homine»), ha ellenben a L. ideje határozatlan, a tartozás a megintés napjával jár le, válik esedékessé.

Lejárati könyv, többnyire hónapok v. napok szerint rendezett nyilvántartási könyv, melyben a kereskedő esedékes tartozásait és követeléseit jegyzi fel.

Lejay (ejtsd: lözsé), *Paul*, francia klassz. filológus, szül. Dijonban 1861. 1893 óta a klassz. filológia tanára Párisban az Institut catholique-on. Latin filológiával és egyháztörténelemmel foglalkozik. Kiadásokat rendezett Ovidiusból (1894), Lucanusból (1894), Horatius szatiráit és episztoláit nagy kommentárral látta el. Eredeti művei közül nevezetesebbek: Le Rôle théologique de Césaire d'Arles (1906); Le Grammairien Virgile et ses rythmes latins (1895); Alphabets numériques latins (1898). Hemmerrel együtt adta ki: Textes et documents pour l'études historique du christianisme (1904); munkatársa a Revue critique-nek és a Revue d'histoire et de littérature religieusesnek.

Lejbowicz, zsidó kalandor, l. *Frank*, 7.

Lejdai palack, l. *Leideni palack*.

Lejean (ejtsd: lözsáñ), *Guillaume*, francia földrajzi tudós és utazó, szül. Plouégat-Guérandban 1828., megh. u. o. 1871 febr. 1. Kormánya megbízásából 1857—1858. beutazta a Balkán-félszigetet. 1860. Kordofánba ment s a Fehér-Nilus folyását kutatta; 1862. konzul Abessziniában. 1866-ban beutazta Kis-Ázsiát, Mezopotámiát s az indusmelléki tartományokat Kasmirig és 1867—1869-ig európai Törökországban utazott. Művei: Etnographie der europäischen Türkei (Gotha 1861); Voyage aux deux Nils (Paris 1865—68); Théodore II., le nouvel empire d'Abyssinie et les intérêts français (u. o. 1865). V. ö. *Cortambert*, Guillaume L. et ses voyages (Paris 1872).

Lejeune (ejtsd: lözsön), *Alexandre Louis Simon*, belga botanikus, l. *Lej*.

Le Jeune (ejtsd: lözsön), *Jules*, belga jogász, szül. Luxemburgban 1828 máj. 5., megh. Brüsszelben 1911 febr. 18. Ügyvédi gyakorlatot kezdett és 1879. a semmítőszék mellett lett ügyvéd. 1887. igazságügyminiszterré nevezték ki és ezt a tisztet 1893-ig viselte. Lemondása után szenátor lett, de 1900. erről is lemondott. L. a belga szociális büntetőjogi irány első képviselője. Ő alkotta meg a feltételes elítélésről szóló 1888 máj. 31-iki, a csavargásról és koldulásról szóló 1891 nov. 27-iki törvényt, valamint az ezzel kapcsolatos intézkedéseket a fiatalkorúak védelméről és az állami jótékonysági iskolákról, úgyszintén a menedékhelyekről.

Lejeune-Dirichlet, l. *Dirichlet*.

Lejkin, *Nikolaj Alekszandrovics*, orosz humorista, szül. Szent-Pétervárott 1841 dec. 20. (ónaptár 8.), megh. u. o. 1906 febr. 2. (ónaptár jan. 21). Iparszerűleg írt s ezért nem tudott kiválót alkotni. Regényei terjengősek. Sokat írt Vodjanova álnév alatt a varietészinpadok számára és szerkesztette az Oskolki (Szilánkok) c. élclapot.

Lejsza, a vejszének nád- vagy vesszőfalazata, mely a terelésre szolgál.

Lejtés. Olyan vonal, mely nem fekszik a vízszintes síkban: lejtős; és az a szög, melyet a vízszintes síkkal alkot: a lejtés szöge. L. még *Emelkedési viszonyok*.

Lejtési szög, l. *Lejtés*.

Lejtésmutató, vasutak mentén a pályaszín emelkedésének v. esésének változását és annak nagyságát mutató táblák. L. *Emelkedési viszonyok*.

Lejtezés, l. *Szintezés*.

Lejti, magyar elnevezése a trochaeus vagy choraeus nevű antik verslábnak, melynek e szó a mértékét is feltünteti (—◡).

Lejtmérés, rossz szó a *szintezésre* (l. o.)

Lejtő (mechanika), síklap, mely a vízszintessel bizonyos szöget képez. A L.-n való mozgás törvényeit l. *Ferde sík*.

Lejtős (azelőtt: *Szverepecz)*, kisk. Trencsén vm. illavai j.-ban, (1910) 451 tót lak., u. p. Viszolaj, u. t. Vágbesztercze.

Lejtős akna, l. *Akna*.

Lejtőshátúak *(Devexa*, állat), a kérődző emlősök egyik családja, melybe a zsiráf tartozik.

Lejtő sík, l. *Ferde sík*.

Lek, a Rajna egyik ága a torkolatához közel; Arnheimnél ágazik ki, Rotterdam fölött egyesül a Maas É.-i ágával.

Lék. 1. *L*. (ném. *Leck;* ol. *falla d'aqua;* ang. *leak)*, a hajótest külső burkolatának oly sérülése, amelyen a víz a hajó belsejébe tódul. A L. sokféleképen keletkezhetik; fából épült hajóknál a hajónak viharos időben a magasan járó hullámok által okozott heves mozgásai folytán, mely esetben a külső burokpalánkok szétnyílnak és a kóctömetek kiszoríttatnak; fa- és vashajóknál a hajónak sziklára v. zátonyra való kerülése, megfeneklése, továbbá más hajóval v. úszó jéghegygyel való összeütközése által; harcban a lövedékek által okozott sérülések folytán stb. Csekélyebb sérüléseken át a hajó belsejébe tódult vízmennyiséget a szivattyúk által távolítják el (gőzhajókon a gőzszivattyúk tetemes mennyiségű vizet képesek óránkint kiszivattyúzni). Elvétve, különösen fahajóknál, sikerül a betóduló vízmennyiséget lékponyvák vagyis kócmadzagokkal bélelt vászondaraboknak a hajó külső burkolatán, a lék helyén való alkalmazása által csökkenteni. Manapság azonban az óriási méretű és mindinkább növekvő menetsebességű teng. keresk. hajóknál, különösen a más hajóval v. jégheggyel való összeütközés által okozott, többnyire nagykiterjedésű lék esetén sem a szivattyúzás, sem a lékponyva alkalmazása nem elegendő arra, hogy a betóduló vízmennyiség csökkentése által a hajó úszóképessége fentartassék. Ennek biztosítása modern hajóknál azáltal történik, hogy a hajót az építés alkalmával kettős fenékkel s vízhatlan keresztválaszfalakkal látják el és pedig a hajó nagyságához mérten oly számban, hogy a hajó még az esetben is megtartja úszóképességét, ha a betóduló víz a válaszfalak által képezett vízhatlan helyiségek közül két nagyobbat v. három kisebbet teljesen megtölt. A vízhatlan válaszfalak szerkezetének és elrendezésének kérdése, tekintettel azoknak a hajóbiztonság szempontjából való rendkívüli fontosságára, már évek óta a

legkomolyabban foglalkoztatja az egyes államok tengerészeti szakköreit s a hajózás biztonsága tárgyában legutóbb Londonban tartott nemzetközi értekezlet alkalmával létrejött egyezménybe is vétettek fel erre vonatkozólag határozmányok, melyeket az egyes teng. államok előreláthatólag el fognak fogadni s így e kérdés nemzetközileg fog szabályoztatni.

2. *L.*, a jég alatti halászatnál a jégen egysorba vágott apró lyukak, amelyeken át a háló vontató köteléhez kötött rudakat előrehajtják.

Léka, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 1210 német és magyar lak., posta- és távíróhivatallal, nagy fűrészmalommal. Lakói posztóipart űznek. A községben van az Esterházy hercegeknek klastromból átalakított nagy kastélya, melyet Nádasdy Ferenc építtetett 1655—69 között az Ágoston-szerzetesek számára, kiket Lékán 1650. telepített le. A templom alatti sírboltban a Nádasdy- és Draskovics-családok ősei pihennek, köztük Nádasdy Ferenc, az 1671. lefejezett országbiró. A község közelében, a Gyöngyös pataktól körülfolyt hegyen L. várának regényes romjai feküsznek; a vár hajdan Leuka nevet viselt s 1200 körül Bána, ezután Chák soproni főispán birta. Később a németújvári grófok birták, 1401. Zsigmond király a Kanizsay-családnak adományozta. A XV. sz.-ban többször osztrák kézre került; Mátyás király 1483. Kőszeggel együtt visszafoglalta ugyan, de Miksa császár 1490. ismét Ausztriához csatolta. A XVI. sz. elején L. a Kanizsay-családra szállt vissza, melynek utolsó férfisarja 1532. elhalván, a vár Kanizsay Orsolya révén ennek férjére, Nádasdy Tamásra szállott. Gróf Nádasdy Ferenc halála után (1671) ennek sógora, Esterházy Pál nádor birtokába került s azóta a herceg Esterházy-családé. A vár 1880-ig Sopron vármegyéhez tartozott, de akkor Vas vármegyébe kebeleztetett. Egy része ma is lakható állapotban van s egy kis muzeumot foglal magában; lovagterme teljes épségben maradt fenn. Távolabb a hegységben herceg Esterházy Pál vadászkastélya áll. V. ö. *Wittinger* A., Kőszeg városa és környéke (1890); Vasárnapi Ujság (1893).

Lekain (ejtsd: lökeñ), *Henri Louis*, francia szinész, szül. Párisban 1728 ápr. 14., megh. u. o. 1778 febr. 8. Eleinte aranyműves volt, 1748. magánszinházat alapított Párisban. Voltaire pártfogása nyitotta meg előtte 1750. a Théâtre Français kapuit, melynek első tragikus szinésze lett. A szokásosnál természetesebb szavalómodort honosított meg s a rendezés körül is voltak újításai és érdemei. Emlékiratait fia adta ki (1801).

Lekció *(lectio*, lat.) a. m. lecke (l. o.).

Lekcionárium, l. *Lectionarium*.

Lékelés, l. *Koponyalékelés*.

Lekencze, közs., l. *Avaslekencze, Szászlekencze*.

Lekenička Poljana, adók. Zágráb vm. sziszeki (sisaki) j.-ban, (1910) 312 horvát lak.; u. p. és u. t. Lekenik.

Lekenik, adó- és polit. község Zágráb vmegye sziszeki (sisaki) j.-ban, (1910) 819 horvát lak., vasútállomás távíróval, postahivatal.

Lekenye, kisk. Gömör- és Kis-Hont vm. tornaljai j.-ban, (1910) 338 magyar lak.; u. p. és u. t. Özörény.

Leképezés (matematika). Valamely alakzatnak egy másikra való L.-e abban áll, hogy a két alakzat között olyan rokonságot állapítunk meg, hogy az egyiknek (eredetinek) minden eleméhez a másikban (képben) egy v. több elem feleljen meg. A rokonságot mindig úgy állapítjuk meg, hogy a kép bizonyos tulajdonságaiból az eredetinek bizonyos tulajdonságaira következtethessünk.

Lekér, kisk. Bars vm. lévai j.-ban, (1910) 760 magyar lak.; postahivatal, u. t. Oroszka.

Lekéri apátság *(Üdvözítőről címzett)*, Bars vármegyében fekszik s egyike ama kevés apátságoknak, amelyek javadalmaikat, birtokaikat, vagy legalább azok tekintélyes részét napjainkig megtartották és így az ú. n. javadalmas apátságok közé tartozik. Alapítását homály födi. Sem alapítójáról, sem pedig az alapítás évéről eddig határozott adatokat nem találtak, de IV. Béla király leveleiből kitünik, hogy a XIII. sz.-ban már létezett. Bencés apátság volt, de 1626 óta világi papoknak adományozzák.

Lekitosz (gör.), karcsutestű, szűknyakú, csészealakú szájas és rövidfülü görög edény, mely különösen a halottkultuszban szerepelt, amennyiben a halálra vonatkozó ábrázolásokkal díszített L.-okat helyeztek a sírokra (l. az *ábrát)*.

Lekitosz.

Lekneno, adók. Zágráb vm. nagygoriczai (velika-goricai) j.-ban, (1910) 304 horvát lak.; u. p. Novo Čiče, u. t. Nagygoricza (Velika Gorica).

Lekötés. 1. *L. (ligatura)* alatt a sebészetben a vérerek folytonosságának megszakítását értjük, reájuk csomózott fonallal. A fonal lehet: cérna, selyem, catgut. A L. történhetik: a) *a sebben*, amikor az átmetszett vérző eret ércsipővel lefogjuk s azután végére fonalat csomózunk; b) *az erek folytonosságában*, ha az eret ismert lefutásának valamely helyén felkeressük, környezetéből kipreparáljuk, körüljárjuk s köréje vezetett fonallal lekötjük; szükség szerint két L. közt át is vághatjuk. Ilyen folytonossági L.-t végezhetünk: 1. olyankor, ha valamely erősen vérző, v. genyedő sebben az eret nem sikerül lefogni, megbízhatóan lekötni; 2. az ütőerekből származó érdaganatok (aneurizma) gyógyítására, hogy a vér bejutását az üregbe meggátoljuk; 3. ki nem operálható nagy daganatok táplálkozásának megszüntetésére; 4. túltengett szervek sorvasztására, ha működésük a szervezetre káros (Basedow-golyva); 5. nagyobb műtétek előtt, ha a vérzést a műtét alatt csökkenteni kivánjuk. Maga a L. igen gondosan végzendő beavatkozás, mert az utána olykor bekövetkező utóvérzések életveszélyesek lehetnek.

2. *L.* (ellenséges haderők lekötése). Ha az ellenséget átkarolni szándékozzuk, erélyesen arcban

is meg kell támadnunk. Igy kényszerítjük, hogy az arcban is minél több erőt alkalmazzon, tehát arcban *lekötjük* erejének bizonyos részét. Ezáltal megakadályozzuk azt, hogy lekötött csapatjait az oldalába támadó saját főerőinkkel szemben alkalmazhassa.

Lekötött elektromosság, az elektromos megosztás alkalmával a megosztó test közelében felhalmozódó ú. n. elsőrendű megosztási elektromosság, mely a megosztó testével ellenkező jelű és el nem vezethető, hacsak a test azon részén fémcsúcsok nem késztetik kiáramlásra. L. *Elektromos influencia.*

Lekton *(Lectum)*, a Kis-Ázsia ÉNy.-i partján, Leszbosztól É.-ra fekvő hegyfoknak ókori neve; ma *Baba Burnu.*

Lektor, l. *Lector.*

Lékvágó, l. *Jegellő.*

Lekvár, *gyümölcsíz*, zamatos gyümölcsöknek cukorral vagy cukor nélkül főtt besűrített leve (l. *Gyümölcsíz).* Főzés nélkül csak porcukorral 3 órán át keverve zamatosabb lesz a L., mert a gyümölcs megtartja eredeti zamatját. Virágból is készítenek L.-t, így keleten rózsalevelekből.

Lél, l. *Lehel.*

Leland (ejtsd: lilönd), *Charles Godfrey*, amerikai író, szül. Philadelphiában 1824 aug. 15., megh. Firenzében 1903 márc. 20. Kétszer volt hosszabb ideig Budapesten, Herrmann Antallal cigánytanulmányokat folytatva. A magyar néprajzi társaság alapító tagja és a nemzetközi cigány tudóstársaság elnöke. Nevezetesebb művei: Hans Breitmann's ballads (1884), német-angol jargonban írt humoros költemények, melyeknek igen nagy sikerük volt; Pidgin-English Sing-song (1867), az Amerikában élő kinaiak kigúnyolása és The Gypsies (1882), a cigányok multjáról és jelenéről szól. Egyéb munkái: Gipsy Sorcery and Fortune Telling (1891); Etrusco-roman Remains in Popular Tradition (1892).

Lele, kisk. Szilágy vmegye szilágycsehi j.-ban, (1910) 1091 magyar és oláh lak.; postaügynökség, u. t. Hadad.

Leléd, kisk. Hont vm. szobi j.-ban, (1910) 553 magyar lak.; u. p. és u. t. Garamkövesd.

Lelegek, Görögország és Kis-Ázsia ősnépességéhez tartozó törzs, melynek eredete eddigelé kiderítve nincsen és melyet Homerosz a károkkal egyszerre emleget.

Lélegzés *(respiratio)*, a szervezetnek az a működése, melynek segítségével gázcseréjét bonyolítja le. Míg a legalsóbbrendű állatoknál ez éppúgy, mint az összes kicserélődési folyamatok, a test egész felszinén folyik le, addig magasabbrendű állatoknál a testfelületből e célra különösen alkalmas szervek alakultak ki. Ezek a szervek a halaknál a kopoltyuk, a levegőben élő állatoknál a tüdők; itt adja le a vér a szervezetben keletkezett szénsavat, s helyette oxigént vesz fel. Az oxigént a vér viszont a szövetekben adja le, s szénsavval telítődik. Ilyen értelemben voltaképen kétféle L.-ről, ill. gázcseréről beszélhetünk: van külső L. (gázcsere), mely a vér és a körlevegő között folyik le, és belső, szövetközti, intersticiális L. (gázcsere), mely a vér és szövetek, sejtek között bonyolódik le. Lényegében véve külső L. mindenütt lehetséges, ahol a vér eléggé közel jut a testfelszinhez, így a bőrön, bélfalon keresztül is (bőr, ill. bél-L.); sőt bizonyos állatoknál (pl. kétéltüek) a bőr-L. a tüdőlélegzést felül is mulhatja; azonban magasabbrendű szervezeteknél s így az embernél is ez a tüdő-L. mellett számba sem jöhet.

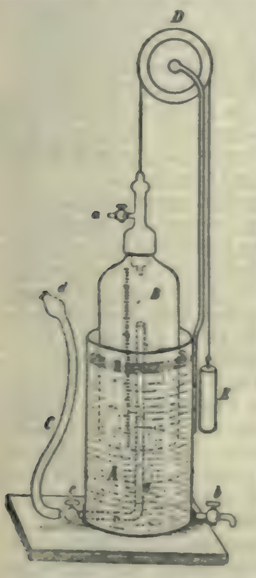
A tüdőket főleg három körülmény teszi a gázcsere lebonyolítására különösen alkalmassá: 1. bennük a vérerek egészen felületesen fekszenek, csak az $^1/_{1000}$ mm. vastag lélegző hámmal vannak borítva, továbbá a hajszálerek oly sűrű hálózatot alkotnak, hogy a köztük kimaradó terület kisebb, mint a hajszálerek által betöltött; 2. a tüdőbe vezető levegőutak mindjobban szétoszolva, végül egészen kis hólyagokban (alveolus) végződnek; ezeknek a falában futnak a vérerek. A hólyagok összes felülete kb. 200 m², tehát ezen az óriási felületen történhetik a külső gázcsere; 3. a tüdőbeli levegőt a légzőmozgások folytonos áramlásban tartják.

A lélegzőmozgások elemzésénél a tüdőt úgy tekinthetjük, mint rugalmas falú hólyagot, mely csak a kapujánál (hilus) függ össze a nagyerekkel és a gégecsővel, felszinei azonban kapilláris rés (mellhártyarés) által van az őket bezáró mellüreg belső felszinétől elválasztva. Mivel a tüdők a mellüregben légmentesen vannak elzárva, kénytelenek a merev mellkas minden mozgását követni: a mellkas kitágulásánál a tüdők is kitágulnak s a körlevegőt beszívják (belélegzés, inspiráció) magukba, a mellkas megkisebbedésénél a tüdők is összehúzódnak s a levegő kiszorul belőlük (kilélegzés, exspiráció). A belélegzésnél a mellkas összes átmérői irányában megnagyobbodik; legkiadósabb ez a megnagyobbodás a magassági átmérő irányában, melyet a rekeszizom kúpjának lelapulása okoz; ezért a legfontosabb belélegzőizmunk a rekesz-izom. A mellkas haránt-irányban való tágulása a bordák mozgásaival függ össze. Aszerint, amint belélegzésnél a rekeszizom vagy a bordák mozgása a kiadósabb, a L.-nek két alakját különböztetjük meg: a hasi (abdominális) és mellkasi tipust. A hasi tipusnál a rekesz nagyfokú lelapulása miatt az alatta levő hasi szerveket lenyomja, ami a has emelkedésén vehető észre; ennél a L.-i tipusnál tehát nem annyira a mell, mint inkább a has emelkedik. A mellkasi L.-nél a rekeszizom működése háttérbe szorul a bordák mozgásával szemben; itt tehát a mellkas emelkedik. Hasi tipusú lélegzés jellemző a férfiakra, mellkasi tipus a nőkre. A különbség oka valószinüleg csak a különböző ruházat (fűző) okozta megszokásban van, bár lehet, hogy a mellkasok különböző alkata, s talán még más tényezők is közbejátszanak.

Míg a belélegzés, mint látjuk, különböző izmok összerendezett működése folytán jön létre, addig a kilélegzésnél rendes körülmények között izomműködésre szükség nincsen, mert a belélegzésnél kifeszített tüdőszövet, a helyzetükből kimozdított bordák, a meghajlított bordaporcogók, valamint a megfeszített hasfal a saját rugalmasságuk, valamint részben a nehézségi erő hatása alatt nyugalmi helyzetükbe visszatérnek s eközben a belélegzett

levegőt a tüdőből kiszorítják. Ezért, ha valamilyen ok folytán a tüdőszövet, valamint a bordák rugalmassága csökken (pl. tüdőtágulásnál), úgy a kilélegzés nehéz és erőltetett lesz. Ilyenkor, valamint minden oly esetben, ahol a kilélegzésnek nagyobb erővel kell történnie (pl. köhögés, éneklés, kiabálás), a kilélegző izmok is működésbe jönnek. A legfontosabb kilélegzőizmok a hasfalizmok, mert egyrészt a felemelt bordákat lehúzzák, másrészt a hasi zsigereket felnyomják s ezáltal a rekeszizmot is benyomják a mellüregbe.

Azonban a legerélyesebb kilélegzéssel sem lehet a tüdőkben lévő összes levegőt kifújni, sőt a tüdőszövet még ilyenkor is bizonyos fokú feszülés alatt van. Ha a mellkast (hullán) megnyitjuk, úgy a mellhártyarésbe levegő tódul be, a tüdő a mellkasfaltól elválik s összeesik (kollabál). Az ilyenkor a tüdőből kitóduló levegő a kollapszus-levegő, mennyisége kb. 1 liter. Az összeesett tüdő sem teljesen légtelen, még kb. $^1/_2$ liter levegőt tartalmaz (minimális levegő); a tüdő, ha egyszer már lélegzett, semmiféle mechanikus eljárással légtelenné többé nem tehető. Ezt fel is használják a törvényszéki orvostanban az élveszülöttség megállapítására (l. *Tüdőlégpróba)*. A kollapszus- és minimális levegőt együtt maradék-(reziduális) levegőnek nevezzük.

1. ábra. Spirométer. *A* fémhenger. *B* harang, *C* kivezető cső, *D* csiga, *E* ellensúly, *a* a levegő kibocsátására szolgáló csap, *b* a víz kibocsátására szolgáló csap, *c* a levegő útjába iktatott csap, *d* a befúvás helye, *e* a harang alá vezető cső.

Azonban az élő ember tüdejében ennél mindig több levegő van, még a rendes kilélegzés végén is kb. még $1^1/_2$ liternyi tartalék marad vissza, amelyet még erőltetett kilélegzéssel kifujhatunk (rezervlevegő). Viszont a rendes L.-nél beszívott kb. $^1/_2$ l. levegőn (L.-i levegő) kívül még megerőltetett belélegzéssel kb. $1^1/_2$ liter levegőt vagyunk képesek a tüdőbe felvenni (kisegítő, komplementérlevegő). A tartalék-, lélegző- és kisegítő-levegőt együtt *vitálkapacitásnak* nevezzük (kb. 3·5—4·5 liter); élő ember a tüdejének levegőtartalmát a vitálkapacitás határain belül szabadon változtathatja. A vitálkapacitás nagysága egyének és fajok szerint változik. Meghatározása a Hutchinson-féle spirométerrel történik, amely lényegében nem egyéb, mint víz alá merített fordított harang (l. az *1. ábrát)*. A meghatározásnál tüdőnket a lehetőségig teleszíva levegővel, belőle amennyit csak tudunk, egy csövön keresztül a harang alá fuvunk; a harang ilyenkor felemelkedik, s a felemelkedésből tudjuk meg a beléfuvott levegő mennyiségét. A vitálkapacitás és maradéklevegő együtt adja meg a tüdő összes levegőbefogadó képességét, ez a *totálkapacitás*. A totálkapacitás élőn való meghatározása már sokkal körülményesebb eljárás.

Mivel gázcsere csak a tüdőhólyagokban van, viszont a tüdőben a levegő ugyanazon az úton távozik, amelyen bejött, természetes, hogy a beszívott levegőnek az a része (kb. 150 cm³), amely a gége- és tüdőcsövekben van, a gázcsere számára elveszett. Ha tehát tudni akarjuk azt, hogy egy-egy lélegzés alkalmával mennyi friss levegő áll a gázcsere rendelkezésére, úgy ezt a L.-i levegőből ki kell vonnunk. Ha ezt a maradékot (350 cm³) arányba állítjuk az ilyenkor a tüdőben levő levegővel (maradéklevegő + tartaléklevegő = 3000 cm³), úgy megtudjuk azt, hogy egy-egy lélegzés kapcsán a tüdőben lévő levegő hányadrésze újul meg (350/3000 = kb. $^1/_9$). Ez az arányszám a tüdő *szellőztetési, ventillációs quotiense*. Mivel a tüdőcsövekben levő levegő mennyisége mindig egyforma, könnyen belátható, hogy a ritkább, de mélyebb légvételeknél a tüdő szellőzése sokkal kedvezőbb lesz, mint a szaporább, de fölületesebb L.-nél.

A tulajdonképeni lélegző izmokon kívül a L.-t még más izmok működése is kíséri, amelyek a lélegzés, illetőleg a levegő bejutásának megkönnyítését célozzák. Ezek a kísérő, a *konkomitáló mozgások*. Így belélegzésnél az orrnyílások tágulnak, a hangszalagok egymástól távolodnak (a hangrés tágul), a gége emelkedik, sőt erőltetett L.-nél a száj is kinyílik, s a törzs kiegyenesedik, a fej hátraszegődik; ezzel szemben kilélegzésnél a hangrés, az orrnyílások szűkülnek, a gége lesülyed, stb.

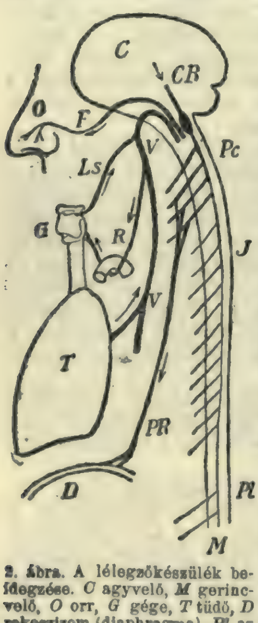
Vannak a lélegző mozgásoknak különleges alakjaik is, így a köhögés, tüsszentés, nevetés, ásítás, sóhajtás, csuklás stb. L. a megfelelő címszóknál.

A L. különleges és jellemző *zörejekkel* jár, melyet a mellkasra illesztett fül megfigyelhet. A zörej kóros körülmények közt jellemző módon megváltozik, amely az illető betegség felismerésére nézve igen nagy jelentőségű. L. *Auszkultáció*.

A percenkénti *légvételek száma* az egyén, kor, nem, valamint igen sok külső inger behatására nagy különbségeket mutat. Felnőtt, egészséges ember percenként kb. 16-szor lélegzik, tehát 1 légvételre 4—5 szívverés esik. Az 1-ső életév folyamán a L.-ek száma kb. 40—45; az 5-ik évben kb. 25. Nők valamivel szaporábban lélegzenek. Fekvésközben ritkábban lélegzünk, mint állva; minden izommunka, a külső hőmérséklet emelkedése, az oxigénhiány stb. a L.-t szaporábbá teszi. Kóros körülmények közt (láz, mellhártyagyuladás stb.) a L. igen szapora lehet (tachypnoë); viszont adott esetben jóval ritkább lehet (bradypnoë), így az agyvelőnyomás fokozódásánál, mérgezéseknél, diabéteszes kómában (Kussmaul-féle L.), húgyvérüségnél, stb. A lélegzés ritmusának sajátszerű megváltozása a Cheyne-Stokes-féle L. is (l. o.). Előfordulhatnak hosszabb L.-i szünetek is (apnoë).

A normális tipustól azonban nemcsak a ritmus tekintetében vannak eltérések, hanem a L. mechanizmusát illetően is. Így ha akár a L. normális mechanizmusa, akár a gázcsere (pl. szívbajoknál) bármi módon akadályozva van, szóval, ha a szervezetben oxigénhiány lép fel, a L. jellemző módon erőltetett lesz (dyspnoë). Ilyenkor az összes kisegítő lélegzőizmok akcióba lépnek, sőt a karok, a fej stb. megtámasztása által csaknem az egész test összes izmai is működésbe jönnek a L. érdekében. Aszerint, hogy a ki-, vagy belélegzés, avagy mindakettő erőltetett, belélegzési, kilélegzési, v. kevert diszpnoéról beszélünk.

A L.-nél szereplő számtalan izom bámulatosan összevágó működéséből arra kell következtetnünk, hogy a központi idegrendszernek (l. a *2. ábrát)* kell egy olyan részének lennie, mely ezeket a működéseket összerendezi *(lélegzőközpont)*. Ez a központ a nyúltvelőben van, mert ha a nyúltvelőt állaton az agyvelő többi részétől elvágjuk, az állat tovább lélegzik. Viszont ha a gerincvelőt a nyúltvelő határán átvágjuk, úgy a L. megszünik. A lélegzőközpont kétoldali szerv, mert a nyúltvelő hosszirányú széthasítása után a két mellkasfél, ha más ritmusban is, de tovább lélegzik; a nyúltvelő fél oldalának elroncsolása után a L. ugyanazon a mellkasfélen megszünik. A lélegzőközpont pontosabb meghatározására már régen törekedtek, így Flourens 1—1 dúcsejtcsomót írt le a nyúltvelő két oldalán, melynek elroncsolására a L. megáll s az állat elpusztul *(életcsomó, noeud vital)*. Az ujabb kutatások amellett szólanak, hogy a lélegzőközéppонthoz tartozó dúcsejtek sokkal elszórtabban fekszenek.

2. ábra. A lélegzőkészülék beidegzése. *C* agyvelő, *M* gerincvelő, *O* orr, *G* gége, *T* tüdő, *D* rekeszizom (diaphragma), *Pl* az ágyéki idegfonat, *F* arcideg, *Pc* nyaki idegfonat, *J* bordaközi idegek, *PR* rekeszideg, *V* bolygóideg, *Ls* felső gégeideg, *R* alsó (visszafutó) gégeideg, *CB* a lélegzőközponthoz menő központi idegek.

A lélegzőközpontot a vér, illetőleg a szövetnedv állapota tartja izgalomban, azonban működését a legkülönbözőbb idegek reflektórikusan szabályozzák. A vér és szövetnedv szerepét bizonyítja az, hogy mindazok a körülmények, amelyek a szervezetben az égési folyamatokat, az anyagforgalmat emelik, a L.-t is szaporábbá teszik, diszpnoét idéznek elő. Pontosabb vizsgálatok is azt mutatták, hogy főleg a vér szénsavtartalma és hőmérséklete hozza izgalomba a központot. A születés után az első L. indító oka is a vér szénsavassá válása, amely bizonyos fokig a központ ingerlékenységét nagy mértékben emeli.

A lélegzőközpont működését szabályozó idegek közt főleg a bolygóideg, valamint a magasabb agyvelőrészekből a nyúltvelőhöz jövő idegek birnak nagyobb fontossággal. A bolygóideg (vagus) szerepét mutatja, hogy átvágására a L. ritkább lesz. Részletesebb vizsgálatok kimutatták, hogy a tüdőszövetben olyan bolygóidegrostok végződnek, melyek a belélegzésnél izgalomba jőve, reflektórikusan kilélegzést váltanak ki, a kilélegzésnél ellenben olyan izgalmat vezetnek a központba, amely ismét belélegzést vált ki. A bolygóideg tehát a L. *önszabályozását* teszi lehetővé (Hering és Breuer). A magasabb agyvelőrészekből jövő idegek szerepét mutatja az a jelenség, hogy ha valamely állatnál a bolygóidegek átvágása után a nyúltvelőt elválasztjuk az agyvelőtől, úgy a L. ritka lesz, a belélegzés után nagyobb szünet áll be, s a kilélegzés rendkívül erőltetett lesz (kilélegzési diszpnoe). Ezenkívül igen sok érzőideg befolyásolja a L.-t, így az orrnyálkahártyának izgatása tüsszentést vált ki (háromágú ideg), a gége izgalma köhögést (felső gégeideg) stb. A lélegzőközéppontból az izgalmat a rekeszideg (nervus phrenicus) vezeti a rekeszhez, a bordaközi és bizonyos nyaki idegek pedig a többi lélegzőizomhoz. A gége, tüdőcsövek stb. izmaihoz menő idegrostok a bolygóidegben futnak. L. még *Gázcsere.*

L. állatoknál. Az egysejtű szervezeteknél (Véglények) és a soksejtű szervezetek sorában az alsóbbrendüeknél és az élősködőknél az oxigén felvételére és a széndioxid eltávolítására nincsenek különleges szervek. E két folyamat, vagyis a lélegzés rendesen a test külső rétegén megy végbe *(bőrlélegzés)*. A többi állatoknál különleges lélegzőszervek (organa respiratoria) vannak. Ilyen szervek a kopoltyúk (l. o.), a tracheák (l. o.) és a tüdők (l. o.) Kopoltyúk csak azoknál az állatoknál fordulnak elő, amelyek a vízben elnyelt oxigénnel fedezik oxigénszükségletüket, a tracheák csupán a rovaroknál, a tüdők pedig azoknál az állatoknál találhatók, amelyek az oxigént szabad gázalakban veszik fel. A felsorolt három lélegzőszervféleség között átmenetet alkotnak a szitakötők lárváinál előforduló *trachea-kopoltyúk* (l. o.), a pókok trachea-tüdői (l. o.) és a tengeri ugorkák vízitüdeje (l. *Vízi tüdő).*

L. a *növényeknél* általában hasonlóan az állatokhoz oxigén felvételében és széndioxid kiadásában, kilehelésében áll. L. Pfeffer szerint a növények üzemi energiáját felszabadító anyagcsere, amely a szabad oxigén felhasználásával jár *(aerob L.)*, vagy a vegyületek hasadásából származó oxigént használja fel *(hasadási L., anaerob, intramolekuláris L.)*. Az asszimilációnak eredménye a kémiai átalakulások emelkedő sora, a L.-nek pedig az átalakulások hanyatló sora *(disszimiláció)*, amennyiben a L. vagyis az oxidálás folytán a növény vegyületei egyszerűbb vegyületekre bomlanak.

Lélegzési gyakorlatok, azok a tornagyakorlatok, melyeknek célja a mellkast fejleszteni, a tüdők mozgását és működését tökéletesebbé tenni, a lélegzés megzavart rendjét (asztma) helyreállítani és közvetve a vérkeringésre, valamint az egész szervezetre hatni. Használatosak gyönge

mellkas fejlesztésére, mellhártyaösszenövések lazítására stb. Részben szabad gyakorlatok, részben készülékek és gépek segítségével végzik.

Lélegzési hányados (*respirációs quotiens*), a lélegzésnél a szervezetben elhasznált oxigén és a kilehelt szénsav térfogatának viszonya, mindig kisebb 1.-nél s a táplálkozás, munka stb. hatása alatt változik. L. még *Gázcsere* és *Lélegzés*.

Lélegzési kúrák, l. *Belélegzési orvoslás* és *Pneumatikus kúra*.

Lélegzési zörejek, l. *Auszkultáció* és *Lélegzés*.

Lélegzésmérő (*spirométer*), vízbe merített, lefelé fordított harang, amely az aláfúvott levegő által felemelve annak térfogatát megmutatja. A vitál-kapacitás megmérésére szolgál, azaz megmérhetjük vele, hogy a legmélyebb belehelés után mennyi levegőt tud az ember kifujni. L. *Lélegzés*.

Lélegzőcső (*trachea*), l. *Gégecső*.

Lélegzőcső betegségei, l. *Légcső betegségei*.

Lélegzőgyökér (növ.), l. *Levegőgyökér*.

Lélegzőkészülék, l. *Mentőeszköz*.

Lélegzőmozgások, l. *Lélegzés*.

Lélegzőszervek (*organa respirationis*), az a szervcsoport, mely a levegő felvételére s az elhasznált szénsavas levegő kiürítésére szolgál. Idetartozik a gége, a légcső, a bronchusok s a két tüdő. Mint a levegő bevezetésére szolgáló utak, az orrüreg s a garat is ideszámíthatók. Részletesebben l. az illető címszók alatt.

Lélegzőüreg (növ.), a szájnyílások (l. o.) alatt levő nagyobb sejtköz, melyben levegő van. A L. összeköttetésben van a többi sejtközzel, hogy a mélyebben fekvő szövetek is kapjanak levegőt. Gyakran olyan mélyen feküsznek a szájnyílások, hogy felettük is van egy üreg, ezt azután megkülönböztetésül a belső L.-től külső L.-nek nevezik.

Lélek. Minthogy a test egyideig a halál után is fenmarad, de élettelenül, már korán, a legprimitivebb népeknél, keletkezett az a felfogás, hogy az élet jelenségeinek a testtől külön való oka van: a L., mely, amíg az ember (állat) él, a testben lakik, a halál után pedig mint külön való (lehelet, szél, szellem) elválik tőle s elhagyja, továbbá, hogy egyebekben is v. mindenben lakozik valamiféle L. A filozófia azután sokféle kisérletet tett, hogy ez ősrégi meggyőződést tudományosan formulázza. A legelterjedtebb formulázás a következő: Valamint az anyag hordozója az anyagi jelenségeknek, azonkép a L. is külön szubstancia; a két szubstancia pedig abban különbözik, hogy az anyag részekből van összetéve, a L. feltétlenül egyszerű; az anyag tért foglal el, a L. nem kiterjedt; a L.-nek van tudata, öntudata, gondolkodik, érez, akar; az anyagon semmi effélét nem észlelhetünk; szóval kétféle szubstancia van: anyagi és anyagtalan. Ehhez kapcsolódnak azután a különböző vallási felfogások, melyek a L. halhatatlanságát, de a szabad akaratot is az anyagtalan, külön szubstanciaként létező L. fogalmára alapítják. A görög filozófiában ez az éles különválás nincs meg; a keresztény vallás mind élesebben kifejlődő dualisztikus világfelfogásával nagy hatással volt a filozófiai gondolkodásra. Descartes állapítja meg a L. és test dualitását. Descartes fejti ki, hogy van két szubstancia, az egyiknek, a testnek mivolta a kiterjedésben merül ki, a L.-é a gondolkodásban. Ezt a felfogást nevezzük *dualizmusnak* s amenynyiben a L. immaterialitását tanítja: *spiritualizmusnak*. A dualizmussal szemben áll az emberi gondolkodásnak ama hasonlókép ősrégi tendenciája, a két különböző elvet egyre vezetni vissza: a monizmus, mely többféle formában jelentkezett. A legegyszerübb s talán a legrégibb is: a *materializmus* (l. o.), mely a lelket is testnek mondja, illetőleg tagadja, hogy a testen kívül, a testtől külön volna anyagtalan szubstancia. Descartes-tal egyidejüleg jelentkezik *Gassendiben* (l. o.), majd *Hobbes* fejti ki rendszeresebben (l. o.), a XVIII. sz.-ban az élettan kifejlődésével tapasztalati alapot nyer, melyre először *Lamettrie* helyezi (l. o.), míg végre a XIX. sz. ötvenes éveiben a fiziológia teljes készletével lép síkra és főleg az 50-es években antifilozófikus és antiteológikus tendenciával a legszélesebb körökbe ható szellemi mozgalommá válik (Büchner Lajos, Vogt Károly, Moleschott stb.). De monisztikusoknak kell mondanunk azokat a fölfogásokat is, melyek az ellenkező elv egyetemesítésével keresik a világfölfogás egységét. Leibniz is monista, de a spirituális oldalon, a monászok világrendszerével; szerinte csak monászok vannak s a monász szellemi; így csak lelkek vannak s amit anyagnak nevezünk, voltakép szintén lelki természetű; ez az igazi spiritualizmus. Kant ezeken a pártokon kivül állva, új megoldását keresi a régi problémának a *jelenség* fogalmában. Minthogy csak jelenségeket ismerhetünk meg, minthogy minden tudásunk tehát csak tapasztalati és a világra magára, a magán-valóra fogalmaink nem alkalmazhatók, szóval: minthogy a test is csak jelenség ránk nézve, melynek való mivolta teljesen ismeretlen előttünk: nem tudhatjuk, hogy a test maga tud-e gondolkodni, v. kell-e ehhez egy külön való, a L. V. ö. *Lange*, Gesch. des Materialismus.

L. a magyar néphitben a. m. *kisértet*, hazajáró síri szellem, v. démon egyáltalában, de különösen gonosz démon (gonosz L.). *Lelkek órája* az éjféli idő, melynek a babonás hit szerint az első kakasszó vet véget. A jó L. a jámbor, tehát üdvözült megholtak lelke, a gonosz pedig az elkárhozottaké. Közép helyütt állnak a tisztítóhelyen szenvedők lelkei, kik, amíg bűneiket le nem vezeklették, az élőket háborgatni fel-feljárnak, kivált ha követelésük van ellenük, pl. jogtalanul szerzett vagyon visszatérítése, elásott kincs feltárása, misék mondatása, kegyes alapítványok stb. kieszközlése végett járnak fel és haza az ily lelkek. A L.-re vonatkozó népies felfogás eredetét és fejlődését illetőleg l. *Animizmus* és *Árnyak*.

Lélek halhatatlansága, l. *Halhatatlanság*.

Lélekharang, kis harang, melyet a katolikusoknál különösen akkor szoktak meghúzni, midőn a hívek közül valaki haldoklik; de naponkint az esti harangozás után is meghúzzák, felhívásképen a megholtakért való imádságra. Hazánkba e szokást az I. Károly idejében tartott udvardi zsinat hozta be.

Lélekidézés, l. *Halottidézés*.

Lélekkultusz, l. *Halottkultusz*.

Léleklátás, az a babona, hogy a megholtak lelkei (hazajáró lelkek), szellemei kiválasztottak-

nak (látnokok) megjelennek, hozzájuk szólnak, tanáccsal ellátják őket, közeledő veszedelmekre figyelmeztetik, sőt szükség esetén a lelkek meghívhatók is. Ez utóbbi volna a szellemidézés v. spiritizmus (l. o.). A hívás nélkül jelentkező lelkek a kisértetek (l. o.). A L. a régi- és középkorban igen elterjedt babona volt, újabban inkább a spiritizmus alakjában vannak hívei. A L. magyarázata mindig érzékcsalódásban keresendő, hacsak nem szándékolt csalás. A L. babonáját teljesen kiirtani nem sikerült, mert a szellemek létezését csaknem az összes vallások ma is tanítják. Híres léleklátó volt Swedenborg (l. o.), aki vallásos szektát alapított a XVIII. sz.-ban.

Léleklyuk, szelelőlyuk, különösen a pincén.

Lélekpénz, l. *Párbér.*

Lélektan, szoros fordítása a görög eredetű *pszichológia* szónak, ama tudomány neve, mely a lelki jelenségekkel foglalkozik. A L. külön tudomány, nem a fiziológiának egyik fejezete, hacsak a fiziológia fogalmát nem szabjuk oly tágra, hogy a belső észrevevés útján jelentkező tényekre is kiterjesztjük; mint külön tudomány pedig foglalkozik a belső észrevevés, a tudat körébe eső tényekkel. De ha külön tudomány is, mégis tapasztalati tudomány, sokan a természettudományokhoz számítják; tapasztalati tudomány azért, mert mint minden jelenségekre vonatkozó tudománynak, neki sem áll más forrása a megismerésnek rendelkezésére, mint a tapasztalat; természettudománynak pedig azért nevezhető, mert a lelki jelenségek is, habár más a megjelenésük formája, mégis csak az egy természet jelenségei, a természet egyéb jelenségeivel oksági összefüggésben vannak és azon egyetemes módszerek segítségével ismerhetők meg, melyek a természet egyéb jelenségeinek megismerésében oly termékenyeknek bizonyultak.

A L. módszerei. A módszer kérdése a L.-ban különösen fontos, mert bonyolódottabb, mint más tudományokban. Közvetetlenül ugyanis csakis a tudat útján nyerünk tudomást a lelki jelenségekről, vagyis a tudat ismerteti velünk a tudatot, azaz: itt a megfigyelő s a megfigyelt azonegy. Ez egyrészt hasznára van a megismerésnek, mert ez a megismerés a legintimusabb, voltakép az egyetlen intimus és pl. senkinek sem kell magyaráznunk, mit tesz az: fájdalmat érezni, gondolkodni stb., mert mindenki közvetetlenül tudja; másrészt azonban sokféle kára a megismerésnek is származik belőle, először: a lelki jelenségek életében a tudatos állapot csak átmeneti, rövid ideig tartó; másodszor: a tudatos állapotában se figyelhetjük meg a lelki jelenséget; a lelki jelenségek direkt megfigyelésére szerszámaink nincsenek, de maga a külön szerszámok nélkül való megfigyelés is lehetetlen; aki arra vállalkozik, hogy maga magát megfigyelje, mindig olyan v. ahhoz hasonló jelenséget idéz elő magában, mint amelyet meg akar figyelni; harmadszor: a jelenségek quantitativ meghatározása, mely a természettudományi megismerés legerősebb alapja, itt vagy nagyon határozatlan, vagy egészen lehetetlen, vagy szűk területre vonatkozólag csak közvetett úton lehetséges; negyedszer a kisérlet, t. i. a megismerendő jelenség föltételeinek saját akaratunk szerint való megváltoztatása is nagy nehézségekbe ütközik; végül a lelki élet jelenségei oly összetett alakban jelentkeznek s természetüknél fogva az összetett alak oly kevéssé bontható objektiv módon egyszerűbb alkotó részekre, hogy még ha az eddig említett bajos körülmények nem állanának is fenn, ez is rendkívül megnehezítené a lelki jelenségek összehasonlítását, törvényeinek megállapítását.

A tudományos L.-nak mindenekelőtt meg kell állapítania, mely eljárások állanak mégis rendelkezésére; itt csak ráutalhatunk ezekre. 1. Alapja mindennek mégis csak a tudat. Egyenesen meg nem figyelhetjük a lelki jelenségeket, de tudomásunk van róluk s ennek a tudomásnak v. közvetetlen v. az emlékezet útján való felhasználása *(ráeszmélés)* mellőzhetetlen. 2. A megfigyelés, kisérlet, mennyiségi meghatározás és elemzés, illetőleg egyszerűbb jelenségek tudományos szemügyre vétele s összetettebbekkel való összehasonlítása, az összetettebbeknek az egyszerűekből való leszármaztatása mégsem egész lehetetlen. A L. céljaira mindenekelőtt megfigyelhetünk *másokat* objektiv módon; főleg azoknak a megfigyelése fontos, akiknél a lelki jelenségek szinte közvetetlenül nyilatkoznak, az eltitkolás, ámítás kizárásával, tehát a primitiv embereké, a gyermekeké s az állatoké; itt a lelki jelenségek egyszerűbb formáira is akadunk, ami az elemzés pótlására szolgál. De a kisérlet s vele karöltve a lelki jelenségek mennyiségi meghatározása is bizonyos korlátok közt alkalmazható. Bizonyos idevágó jelenségek exakt meghatározása oly messze haladt, hogy külön tudományágként *(pszichofizika)* konstituálta magát, ámbár ez voltakép csak a lélektan egy részének, t. i. az érzékek tanának egy része. A fiziológia segítsége ezzel nincs kimerítve. Az idegrendszer ismerete általában fontos lélektani fölvilágosításokkal szolgálhat s habár az a remény, hogy egyes lelki tevékenységeket az agyvelőben lokalizálhatunk, eddig nem teljesült, mégis a lelki jelenségek testi nyilvánulására szolgáló közvetítése az agyvelőnek okvetetlenül e közvetítés lokalizációjának fölkutatására irányul és néhány fontos esetben sikerrel is járt már, pl. sikerült a beszéd előidézésére szolgáló agyvelőcentrumot megállapítani. Ide sorozhatjuk, mint határjelenségeket a testi és lelki élet mesgyéjén, a lelki betegségeket, hipnotizmust, melyek bizonyos tekintetben a kisérlet értékével birnak, éppen mert feltűnő és élesen meghatározható nagy módosulásai a lelki életnek. Újabban a kisérlet tere a L.-ban nevezetesen tágult és a tisztán lelki jelenségeknek (melyeknek fiziológiai alapja a kutatásban szóba sem jöhet) területén is hódított. Mindezekből kitűnik, hogy a L. szövetkezvén a fiziológiával, pszichiatriával, etnológiával, megfigyelvén a gyermeki életet, az állatok életét (l. *Állatpszichológia*), egyáltalán másokat, azokat a tudományos módszereket alkalmazhatja, melyek minden tapasztalati megismerés főfeltételei. De ezzel nincsenek kimerítve a L. módszerei, illetőleg segédforrásai. Eddig az *egyént* tekintettük a L. tárgyának s tekinteten kívül hagytuk azt a fundamentális tényt, hogy az ember társas voltánál fogva a társadalomnak, melyben

él, befolyása alatt áll. Minden egyéni lelki élet oly erőnek tekinthető, mely a legváltozatosabb kölcsönhatásban van számtalan más ily erővel. Csakis ily kölcsönhatás folytán keletkezik az, amit népléleknek, nemzeti szellemnek, történeti életnek nevezünk, sorozata oly viszonyoknak és erőknek, melyek csak oly reális tárgyai a kutatásnak, mint akár a természeti erők. Itt a kutatásnak hasznára van, hogy ez erők produktumai mindazon hátrányok nélkül figyelhetők meg, melyek az egyéni lélek megfigyelését annyira megnehezítik, mert ezek a produktumok önálló, objektiv módon léteznek; ilyen a nyelv, a vallás primitiv mitoszi formájában, az erkölcsök és szokások, a társadalmi élet formái általában, de maga a históriai élet is. Ezek megismerése azután nemcsak a L. külön feladata, hanem egyszersmind fontos adalékokkal szolgál a lelki élet megismeréséhez egyáltalán.

A tapasztalati tudás e módszereinek irányzására fontos szolgálatot tehetnek azután a hipotézisek, melyek minden tapasztalati tudományban a kutatás irányát megszabják s arra szolgálnak, hogy a megfigyelésnek célokat szolgáltatva, ezek igazolására vagy másokkal való helyettesítésére adnak módot.

Amit újabb időben a L. válságáról beszélnek, nem tekinthető komoly beszédnek. A L.-i kutatásnak nagy nehézségekkel kell megküzdenie, de válságban nincs, sőt újabb időben feltünően halad és ami ennek világos bizonyítéka, a L.-i kutatók serege nagy mértékben megnövekedett. Pedagógiai, esztetikai, nyelvészeti, jogi alkalmazásai is szaporodnak és igen érdekes kérdések fölvetésére adnak alkalmat.

A *L. történetében* csak későn, a legújabb időben jelentkezik e tudomány tapasztalati mivoltának fölismerése. Platon és Aristoteles megteremtői a külön L.-nak, de metafizikai gondolatok és empiriai megfigyelések szinte kibonyolíthatatlan módon elegyednek műveikben. Ugyanezt mondhatni a középkori L.-ról. Descartes spiritualisztikus alapra helyezi a L.-t, Hobbes materialisztikusra. Ezentúl Kantig e két álláspont küzd egymással. Kant elkülöníti a L.-t, mint tapasztalati tudományt, a metafizikától, de ő utána az előbbi harc megújul s még ma sem szünetel. Az újabb természettudósok közül főleg *Weber*-nek, *Fechner*-nek, *Helmholtz*-nak és *Wundt*-nak köszönjük a L. reálisabb alapra helyezését, a fiziológia eredményének felhasználását, a kisérlet és megfigyelés módszereinek bő alkalmazását. Wundt a fiziológiai L. címet is adta főművének. Másrészt a filozofusok is a tapasztalat módszereihez folyamodtak. Főleg *Herbart* és *Lotze* szereztek e téren nagy érdemeket, az előbbi azt a kisérletet is tette, hogy a L.-ra a matematikát alkalmazza. Hazánkban újabban Herbart, Lotze és Wundt nyomán tanítják a L.-t, de még összefoglaló nagyobb kézikönyvünk nincsen a L.-ról. A külföldi irodalom rendkívül gazdag e téren. A németek közt ma *Wundt* áll első helyen; a franciák közül említendő *Taine* (De l'intelligence), az angolok közül *Herbert Spencer* és *Bain*. (V. ö. *Ribot*, La psychologie anglaise contemporaine, 2. kiadás 1875, és La psychologie allemande 1880). A néplélektant *Lazarus* és *Steinthal*, Herbart tanítványai teremtették meg (l. *Néplélektan*). A *kisérleti L.* tanulmányozására sok laboratórium áll rendelkezésre Európában és Amerikában. Nálunk főleg *Ranschburg* Pál és *Révész* Géza rendeztek be L.-i laboratóriumokat. Számos angol, francia és német folyóirat csakis e célra szolgál, így *Wundt*, Studien, Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane; Bulletin de la Société de Psychologie physiologique; Proceedings of the Society for psychical research stb.

Irodalom. Jelesebb rendszeres v. összefoglaló művek: Volkmann, Brentano, az angol Bain és Spencer, Wundt, az angol Sully, Titchener, James művei, Külpe-Ebbinghaus kétkötetes és egykötetes jeles műve, Taine az Értelemről szóló műve stb. A L. most még leginkább művelt ága a filozófiai irodalomnak. Számos lélektani társaság viseli gondját e tudománynak, melyet újabban nemzetközi kongresszusok (Páris, London, München, Róma stb.) és tudományos folyóiratok is nagy számmal szolgálnak. A magyar lélektani irodalom igen szegény. Néhány jobb monografián kívül (Ranschburg s mások) l. Pauer, Böhm, Kornis stb. tankönyveit, Alexander Bernát vázlatát a lelki életről a Műveltség Könyvtára Ember c. kötetében.

Lélektani kényszer elmélete. Ez elmélet szerint a büntetés célja a bűntettes visszatartása bűntett elkövetésétől, a fenyegetés által gyakorolt pszichikai — lélektani — kényszer által. A L.-nek rendszerbe foglalója Feuerbach, miért is ez elméletet *Feuerbach elméletének* is nevezik. V. ö. *Büntetőjogi elméletek.*

Lélektapasztó, a sűrű lisztkása, pép, a sűrűn főzött hántott bab, lencse, borsó tréfás népies neve.

Lélekvándorlás, az a vallás-filozófiai tan, mely szerint az emberi lélek az egyik testből a másikba költözik. Tulajdonképen azon a sejtelmen alapszik, hogy az összes szerves lények átmeneti összefüggésben és rokonságban állanak. A L. tana legrégibb a hinduknál, noha legősibb irott emlékében (Rigveda) csak alig, sőt a későbbiekben is hézagosan mutatható ki. Azt hitték, hogy az ember halála után rögtön újraszületik s cselekedeitől függ, mivé lesz újjászületésekor. Herodotos s a későbbi görögök feljegyzései szerint az egyiptomiak is hittek a L.-ban. A halál után a lélek sorban beköltözik a szárazföld, a vizek és a levegő állataiba, majd sok évi vándorlás után ismét emberi alakba öltözik. Valószinüleg ezektől vették át a görögök is a L. tanát, melyet *metempszichozisznak* hívtak s amely később, a miszteriumok révén, belekerült a mitológiába is, hol Dionysos volt a lelkek ura és vezetője. Aristoteles visszautasítja a L. tanát s a test szervezete és lelki élete közt a kölcsönösséget és egybefüggést föltételezi. A rómaiak közt Cicero és Vergilius hittek a L.-ban. A zsidó filozófia, valamint a manicheusok keresztény szektája szintén fölhasználta e tant, melyet a kat. egyház soha sem fogadott el. A kelta druidák, a szkithák, meg az északi népek általában, szintén vallották a L. tanát, mely még ma is el van terjedve némi változásokkal K.-Ázsia, Kaukázia és Hindosztán lakóinál, továbbá az amerikai indiánus és az afrikai néger törzseknél is. Hatása alatt néha egyes állatokat imádtak; a L. rokon a *totemizmussal* (l. o.) is.

Lélekvesztő, fatörzsből vájt kisebb ladik.

Lélekzés, l. *Lélegzés.*

Lelenc, l. *Lelencügy* és *Gyermekvédelem.*

Lelencház, l. *Lelencügy* és *Gyermekvédelem.*

Lelencügy, azon közintézmények és intézkedések foglalata, amelyeket a lelencek érdekében

az állam és más közigazgatási v. nyilvános testületek létesítnek. Rendszeresebb közintézkedések csak modern államokban vannak. A L. köréhez tartozik azon lelencházak kérdése, amelyekbe az újszülöttek s általában csecsemők, kisdedek ellátás és ápolás végett titkosan, vagyis a szülők s a tartásra kötelezettek nevének bejelentése nélkül beadhatók (tolóládák intézménye). L. még *Gyermekvédelem.*

Lelesd, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 478 oláh lak.; u. p. és u. t. Kisszedres.

Lelesz, 1. kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 1821 magyar lak., posta- és táviróhivatallal. A zempléni várhoz tartozott L. községet II. Béla király Boleszló váczi püspöknek, ez meg a premontrei kanonokrendnek ajándékozta. Katapán egri püspök ott a rend részére már a XII. sz.-ban templomot és kolostort építtetett a Szent Kereszt tiszteletére. II. Endre, minthogy meggyilkolt neje, Gertrud testének egy része a L.-i kolostor templomában temettetett el, a kolostornak jelentékeny birtokot adott s lelki üdvéért örök időkre kiszolgáltatandó misealapitványt tett. Jószágai más királyok és mágnások adományaival is gyarapodván, Zemplén, Ung és Szabolcs vármegyékben 15 községre terjedtek ki. A kolostor a patronus és más urak kapzsisága miatt sok zaklatásnak volt kitéve. 1403-ban a Palóczyak, 1442. a Csicseriek, majd a Dobók, Bebekek (György 1555.) háborgatták javaiban. Perényi Péter nemcsak kirabolta a templomot, de azt csaknem rommá tette s az ott volt kanonokokat megölette. A XVI. sz. végétől a XVII. sz. végéig a prépostságot egyik-másik püspök birta. Schöllinger Ferenc perneki prépost a rendtagokat visszavitte régi birtokukba, miután Helmeczet II. Rákóczi Ferenctől 18,000 frton kiváltotta, majd magát L.-t is visszaszerezte a rendnek Benkovich váradi püspöktől. A helyreállított káptalant I. Lipót előbb a boroszlói káptalannak, majd a luczei apátságnak adta át s azt ezentúl II. Józsefnek a prépostságot 1787. feloszlató rendeletéig helyettes kormányzók igazgatták. 1802-ben a prépostságot I. Ferenc helyreállította és azt a jászói prépostsággal végleg egyesítette. A L.-i prépostság országos hiteles hely volt s mint ilyennek eddig ismert első kiadványa 1217-ből való; mint ilyen, fontos országos és magánérdekek őre. Gazdag országos levéltárát 1403. a Palóczyak feldúlták, sok oklevelet semmisítve meg. I. Ferdinánd a levéltár biztosítása végett megengedte, hogy a kolostort fallal és sáncokkal vegyék körül és a levéltár szolgálatára mindig legalább öt papot kellett tartani, amiben azonban előbb Schwendi császári tábornok, majd Bocskay és Bethlen, akik az okiratok kiállítását és hitelesítését világiakra bízták, akadályozták a rendet. Ilyen megszakítások után 1659-től a legújabb időig teljesítették a rend tagjai a közjegyzői tisztet. — 2. *L.*, kisk. Hunyad vm. vajdahunyadi j.-ban, (1910) 522 oláh lak.; u. p. és u. t. Vajdahunyad.

Leleszi prépostság, l. *Lelesz*, 1.

Leleszi vasajtó, a leleszi ős-konvent közel ötszázados, szép művű és gót betükkel ékeskedő vasajtaja, melyet 1871. a történelmi társulat leleszi bizottsága fedezett fel és ismertetett először. A nevezetes régiség rejtélyes föliratát Lehóczky Tivadar fejtette meg, mely szerint a kaput 1400. Domokos leleszi prépost (1379—1403) építtette, vagy javíttatta ki. V. ö. Századok, 1871. és 1872.

Lelet. 1. *L.*, l. *Találás*. — 2. *L.* Ha a hivatalos beadványon v. iraton a szabályszerű bélyeget éppen nem, v. hiányosan v. szabályellenesen rótták le, a hivatali kezelő személyzetnek kötelessége vagyoni felelősség mellett L.-et felvenni és azt szabályszerű ellátás végett az illető kir. adóhivatalhoz, Budapesten a központi díj- és illetékkiszabási hivatalhoz havonkint egyszer elküldeni. A L. felvevője a felemelt illetéknek fele részét, amely a L. következtében befizettetik, jutalmul kapja. A L.-felvevő mulasztása 2—100 K. birsággal büntethető.

Lelethely a. m. *lelőhely* (l. o.).

Lelewel, *Joachim*, lengyel történetiró, szül. Varsóban 1786 márc. 22., megh. Párisban 1861 máj. 29. Előbb a varsói, majd a vilnai egyetem tanára volt, de 1824. politikai okokból elvesztette állását. Az 1830 novemberi felkelés után a nemzeti kormány tagja lett. A felkelés leveretése után 1833. Brüsszelbe költözködött, hol 28 évet töltött szegényes viszonyok közt. Nevezetesebb művei: Numismatique du moyen-âge (Paris 1836, 3 köt.); Géographie du moyen-âge (Bruxelles 1852—1857). Lengyel tárgyú történeti művei önéletrajzával együtt Polska címen jelentek meg (Posen 1853—76, 20 köt.).

Lelienbergh *(Lelienburch), Cornelis van*, hollandi festő, a XVII. sz.-ban élt Hágában, hol 1646. a festőcéh tagja lett és 1672. még dolgozott. Természethű csöndéletei, állat-, szárnyas- és gyümölcsképei a berlini, drezdai, schwerini, weimari, müncheni, hágai képtárakban láthatók.

Lelija-hegység *(Lelija Planina)*, karsztos plató Bosznia és Hercegovina határán, Mostartól K.-re, 2032 m. magas.

Lelkek órája, l. *Lélek.*

Lelkesedés *(enthusiasmus)*, emelkedett, a köznapin magasan fölülálló hangulata a léleknek, midőn valamely érzelem, gondolat, szándék nemcsak eltölti tudatunkat, uralkodik rajtunk, legnagyobb érdeklődésünket kelti, hanem egyszersmind boldoggá tesz és gyakran viharos erővel tettekre ragad bennünket. A L.-ben az érzelem dominál; valamit nagyon szeretünk, annyira, hogy saját magunkról megfeledkezhetünk, saját magunkat a szeretett személy v. ügy szolgálatába bocsátjuk. A L.-ben ez a magunkról való megfeledkezés és viharos indulat a fő. A görög megfelelő szó is hasonló eredetű: enthusiasmus, entheos-ból: aki istennel van teli, akibe isten lelke szállt és magánkívüli állapotba helyezte. A L. rendesen pillanatnyi, gyorsan keletkező és múló állapot, de ha a L. csak mulékony, az nem az igazi, azt a magyar találóan a gyorsan fellobbanó, de csak pillanatra melegítő *szalmatűzhöz* hasonlítja. Akiben a L. iránti fogékonyság megvan, azt *lelkesnek* nevezzük; rokonértékű szók: *lelkesülés, lelkesültség*, az előbbi inkább az állapot beállását, az utóbbi megállapodását jelenti. Rokon még az eksztázis (l. o.). L. még *Ihlet.*

Lelkész, l. *Lelkipásztor*.

Lelkészhelyettes, l. *Káplán.*

Lelkészi jövedelem kiegészítése, l. *Kongrua*.

Lelkészválasztás. A hazai prot. egyházakban a lelkészeket az illető gyülekezetek tagjai választják, és pedig az újabb időben mindenik egyházban törvényesen megállapított módon. A reformátusok 1904. évi zsinatának a L.-ra vonatkozó főbb intézkedései ezek: A választás meghívás vagy pályázat útján történik. Meghívás útján akkor, ha a választók többségének bizalma egy személyben összpontosul; ellenesetben a pályázat kihirdettetik. Választható minden rendes és okleveles segédlelkész, ki fegyelmi eljárás alatt nem áll. Választó minden önálló, nagykorú, egyházi adót fizető férfi, valamint a vegyes házasságban élő vagy özvegy nő, ha az előző évekről egyházi adójukat lefizették és a választói jogosultságtól egyházi biróság által megfosztva nincsenek. A választók a pályázókat csak saját szolgálati helyükön és rendes istenitisztelet alkalmával hallgathatják meg. Az ág. hitv. evangélikus egyházban azonban szokásban van, hogy a gyülekezet óhajtására az illetők a választó egyházban megjelenhetnek és maguk megismertetése végett egyházi beszédet tarthatnak.

Lelkiatya *(pater spiritualis)*, a katolikus egyházban a hívek lelki életét vezető áldozópap. A L. nevet többféle értelemben alkalmazzák. Igy az egyes hitközségekben a plébános vagy a hitközség élén álló egyéb javadalmas lelkész (curator, vicarius) a L.; ő hallgatja a hívők gyónását, ő tartja a vasárnapi és ünnepi szónoklatokat, szóval a hívőknek mindennemü lelki szükségleteiről gondoskodik. A kolostorokban, papnevelőintézetekben és egyéb katolikus jellegű nevelőintézetekben rendesen a házbeli áldozópapok egyike, az ú. n. *lelkiigazgató* (director spiritualis) van megbízva a rendtagok stb. gyónásának meghallgatásával. L.-nak neveznek még minden áldozópapot, akinél akár magánosok, akár egész társulatok, egyletek stb. állandóan végzik gyónásukat.

Lelki betegségek, l. *Elmebaj*.

Lelki épség hiánya, l. *Irregularitas*.

Lelkifurdalás, l. *Lelkiismeret*.

Lelki gyakorlatok *(exercitia spiritualia)*, a lelki élet felfrissítésére, a benső ember megszentelésére és átalakítására szolgáló ájtatossági gyakorlatok. Az exercitia spiritualia név először Szt. Ignác (l. *Loyola)* művén szerepel, amelyet manresai magányában irt 1522. és amelyben a már ismert gyakorlatokat rendszerbe foglalta, alkalmazásukat szabályozta és ezáltal módszert alkotott, miképen kell a lelket tanítani és a legfőbb tökéletességre vezetni. A teljes L. egy hónapig tartanak, rendesen azonban 8, 5 vagy 3 napi tartammal birnak és külön e célra készült napirend szerint folynak le. Jelenleg úgy a növendékpapok, valamint a felszentelendők, egyáltalában minden egyházi személy kötelezve van bizonyos alkalmakkor (az áldozópapok legalább 3 évenkint) L.-ban részt venni. Szt. Ignác spanyolul írta művét, Frusius fordította latinra (1548 körül), azóta majdnem minden európai nyelvre lefordították.

Lelki hatalom átruházása, l. *Institutio*.

Lelki igazgató, l. *Lelkiatya*.

Lelkiismeret, az a képességünk, melynél fogva saját cselekedeteink és egész erkölcsi mivoltunk fölött erkölcsi itéletet mondunk. De míg mások akaratát, cselekedeteit teljes szabadsággal birálјuk, saját magunkkal szemben az erkölcsi ítélet gyakran összeütközésbe jut szenvedélyeinkkel, indulatainkkal s általában magunkszeretetével; mégis rendes körülmények közt ezek ellenére is érvényesül L.-ünk, ha nem is mindig a tett előtt, amikor az indulat heve úrrá válik fölöttünk, annál inkább a tett után szólal meg elnémíthatatlanul és ha okunk van elítélni magunkat, *lelkifurdalást* érzünk. Tagadhatatlan azonban, hogy az emberekben a saját erkölcsi mivoltuk fölött való ítéletmondás ereje igen különböző fokú; némelyik a kis vétséget is erősen fölhányja magának; más a nagyobb vétséggel is meg tud alkudni, s magát megnyugtatni; a L. ereje fokozódhatik és hanyatlik; aki folyton lábbal tapossa vagy lábbal taposva látja az erkölcsi ítéletet, annak L.-e hanyatlik, míg a gondos erkölcsi nevelés azon van, hogy mindig megélesítse és élességét megőrizze. A L. nem állandó erő, hanem a társadalmi élet produktuma. A közéletben jelenti nemcsak a magunk erkölcsi megítélésének képességét, hanem ez ítéletek összességét is. Valakinek jó v. rossz L.-e van, azaz a magáról való erkölcsi ítéletei megnyugtatók, v. helytelenítők. *Lelkiismeretes* az az ember, ki minden adott esetben az erkölcs parancsainak tesz eleget, hogy saját maga részéről gáncs ne érje. *Lelkiismeretesség* a lelkiismeretes ember állandó tulajdonsága, készsége. Átvitt értelemben: általában valamely munkának oly gondos végzésére irányuló törekvés, hogy hiba ne essék benne. *Lelkiismeretlen*, aki nem törődik az erkölcs szabványaival, vagy aki gondatlanul, hibásan végzi a rábízott dolgot; *tág lelkiismeretű*, aki el tudja csöndesíteni a L. intő szavát, nem veszi föl a gáncsot, mely különben is nagyon halkan szólal meg benne. A L. maga magával jut ellenkezésbe, ha valamely akaratelhatározás alkalmával az elhatározás mellett is, ellen is egyenlő vagy majdnem egyenlő erkölcsi okok szólnak; ilyenkor a kötelességek kolliziója áll be, a drámának ez az érdekfeszítő témája. Az ily esetek diszkusszióját nevezzük kazuisztikának.

Lelkiismereti házasság (lat. *matrimonium conscientiae seu secretum)*, a római katolikus egyházjog szerint az a házasság, melyet a felek a tridenti zsinat szabályai szerint ugyan, tehát az illetékes lelkész (proprius parochus) és két tanu előtt, de titokban, kihirdetés nélkül kötnek s melyet nem a rendes, hanem a püspöknél levő s külön erre a célra rendelt lepecsételt könyvbe jegyeznek be. Az ily házasság csak a püspök engedélyével köthető, a születések is a püspöknél jelentendők be, a hasonlólag titkos születési anyakönyvbe leendő bejegyzés végett. A protestánsoknál, mint azt a II. József-féle házassági pátens kimondja, nincs helye L.-nak s a magyar házassági törvény (1894. XXXI. t.-c.) sem ismeri.

Lelkiismereti kényszer *(hitkényszer)*, a hitvallás szóval v. tettel való kinyilvánításának korlátozása, tehát a lelkiismereti s vallási szabadság ellentéte. Idetartozik az áttérés szabadságának olyatén korlátozása is, amely szerint csak bizonyos felekezetek körére szoríttatik, mint pl. hazánkban a vallás szabad gyakorlatáról szóló

1895. LXIII. t.-c. hatályba lépte előtt csakis a bevett vallások valamelyikére való áttérés volt megengedve, de nem volt megengedve a bevett vallásról be nem vett vallásra való áttérés.

Lelkiismereti szabadság, l. *Egyéni szabadságjogok.*

Lelkipásztor. Nemcsak a keresztény, de a többi felekezetek is — néhány (anabaptisták, quekerek stb.) kivételével — egyaránt vallják azt, hogy az istentiszteleti és lelki gondozási teendőket arra hivatott közegeknek kell végezniök. A *róm. kat. egyházban* a papi rend vagy klérus a Krisztustól származó egyházi hatalom kizárólagos birtokosa, mint ilyen, természetfölötti s üdvközvetítő képességgel felruházott különös rendet alkot, szemben a néppel, a laikusokkal (l. *Klérus*). A *protestáns egyházak* ilyen üdvközvetítő s rendi jellegű papságot nem ismernek, hanem az egyetemes papság elvét vallják, hogy t. i. minden keresztény megigazulását önmaga eszközölheti az evangéliumnak megfelelő élete által. Másrészt azonban a protestáns felfogás értelmében az egyház ismertető jelei az igehirdetés és a szakramentumok helyes kiszolgáltatása. E feladatokat — bár elvileg vagyis az egyetemes papság elvénél fogva bármely hívő végezheti — mégsem lehetett az összes egyháztagokra bízni, de a rend okából csakis olyanokra kellett ruházni, kiknek e funkciók helyes végzéséhez a megkívántató képzettségük van. Ilyen értelemmel bir a protestánsoknál a lelkészi v. L.-i hivatal, amelynek viselője tehát az igehirdetésre, a szakramentumok kiszolgáltatására s a lelki gondozási teendők ellátására van kötelezve. De ezeken kívül a protestáns (így a magyarországi ref. és ág. h. ev.) egyházak alkotmánya szerint a lelkészekre még egyéb, nevezetesen egyházkormányzati, fegyelmi s vagyonkezelési teendők is bízhatók.

Lelkipásztorkodás, a keresztény egyházak működése a hívek lelki üdvének előmozdításában, l. *Lelkipásztor* és *Lelkipásztorkodástan.*

Lelkipásztorkodástan (lat. *theologia pastoralis*, vagy egyszerűen *pastoralis)*, rendszeres összege mindazoknak a szabályoknak és rendeleteknek, melyek szerint a lelkésznek papi teendőit Isten dicsőségére és a hívek lelki üdvére végeznie kell. A L. foglalkozik: a lelkipásztor személyével és hivatalával, ez utóbbi tárgyalja 1. az egyházi tanítástant, 2. a szertartástant és 3. a kormányzástant. V. ö. Instructio pastoralis (eichstädti); *Amberger*, Pastoral-Theologie; *Gryneus*, Theol. pastoralis; *Gassner*, Handbuch der P. Th.; *Reichenberger*, Pastoralanweisung; *Benger*, P. Th.; *Schüch*, Handbuch der P. Th. (magyarra is ford.); *Ricker*, Leitfaden der P. Th. Hazaiak: *Horváth*, Theologia pastoralis; *Szilassy*, A lelkipásztorság tudománya; *Radlinszky*, Th. p.; dr. *Reindl* Román, A lelkipásztorkodás gyakorlati vezérfonala.

A külföldi *protestáns* teol. irodalom rendkívül gazdag ilynemű művekben. A német Hoffmann, Palmer, Klaus Harms, Schweizer, Nitzsch, Otto, a holland Oosterzee, a francia Vinet, az angol Baxter, a skót Blaikie és Fairbairn, az amerikai Shedd becses műveket írtak e tudománytéren. A magyar protestáns teológiai írók közül L.-t írtak v. fordítottak: Marosvásárhelyi Gombási István, A Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról Való Trakta, Osterwald Frid. János neuchâteli ref. lelkész után franciából fordítva (Kolozsvár 1784); Németi Sámuel, Hív lelkipásztor, németből fordítva (Pozsony 1788); Tóth Ferenc, pápai professzor, Lelkipásztori gondviselés (Győr 1806); Zsarnay Lajos, sárospataki hittanár Paptan c. műve 106—142. lapjain (Sárospatak 1847 és 1857); Garda József nagyenyedi hittanár Lelkipásztori gondviseléstan, Vinet után szabadon dolgozva (Kolozsvár 1867); Csiky Lajos, Lelkipásztorkodás (Debreczen 1907) és Lelkipásztorkodástan (Budapest 1908).

Lelki rokonság *(cognatio spiritualis)*, l. *Cognatio.*

Lelki süketség az a lelki állapot, midőn a beteg a hallottakat ép hallás mellett sem érti meg. A L. az *agnosia*-nak az a faja, melyet *agnosia acusticának* mondunk.

Lelki vakság azt a kóros lelkiállapotot jelenti, midőn a beteg a látottakat ép látás mellett sem tudja fölismerni; így pl. a betüket látja, de elolvasni azokat nem tudja (betüvakság). Az *agnosia*-nak az a faja, melyet *agnosia opticának* nevezünk. L. még *Lelki süketség.*

Lelle, község, l. *Balatonlelle.*

Lelleg (növ.), l. *Statice.*

Le Locle, svájci város, l. *Locle.*

Lelócz *(Lelőcz*, most *Felsőlelócz)*, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 377 tót lak. Ingoványra épült várromja állítólag IV. Béla vadászkastélya volt. A Tarnóczyak a XIV. sz. óta bírják, u. p. és u. t. Nyitranovák.

Lelógó fülű juh, l. *Bergamasco juh.*

Leloir (ejtsd: löloár), *Louis Pierre*, francia szinész, szül. Párisban 1860., megh. u. o. 1909 dec. 2. Szini pályája a Comédie Françaiseban folyt le. A szinház hagyományainak egyik leghivatottabb őre volt, a rajongásig szerette Molière-t, akinek komikus jellemei voltak főbb szerepei. Igénytelen külső megjelenését más adományaival pótolta: jellemző készségével és szabatos, tiszta beszédmódjával.

Lelőhely, az a hely, ahol valamely természeti tárgyat találni; különösen az ásvány- és kőzettanban nagyon használatos a kevésbbé magyaros lelhely és előfordulási hely helyett.

Leltár *(inventarium)*, valamely vagyontömeghez tartozó tárgyak jegyzéke. Azért készül, hogy ezáltal a tárgyak hiánytalan megőrzése biztosíttassék. E cél érdekében rendelik el közigazgatási és eljárási szabályok számos oly esetben a L. készítését, amikor a vagyontömeg egyik helyről a másikra v. egyik személy tulajdonából v. használatából a másik személyre száll át. Ezenkívül sok esetben a vagyon megtartása érdekében ellenőrzés céljára is szolgál. Így az állami vagyon leltározását az állami számvitelről szóló 1897. XX. t.-c. 36. §-a rendeli el; az örökösödési eljárásról szóló törvény a hagyatékról, a csődtörvény a csődvagyonról, a gyámtörvény a gyámnak v. a gondnoknak átadott vagyontárgyakról L. készítését rendeli el. A kereskedelmi törvény szerint minden kereskedő köteles üzlete megkezdésekor L.-t készíteni, vagyis ingó és ingatlan vagyonát, köve-

teléseit és tartozásait összeírni és ezek értékét kitüntetni (kezdő leltár). Azontúl minden évben s ha az üzlet természete ezt megneheziti, minden második évben készit L.-t és a L. alapján mérleget (l. *Egyszerű könyvelés)*. Ennek elmulasztása súlyos büntetőjogi következményekkel járhat, mert csőd esetében vétkes bukás vétsége miatt fogják elitélni.

Leltári számadás, a leltári tárgyaknak, vagyis a cselekvő és szenvedő vagyon (teher) mindennemű részeinek a gazdaság rendszeréhez alkalmazott, minőségi és mennyiségi, részletes és sommás nyilvántartására rendelt feljegyzés, amellyel azok, akik megbízásból viszik a gazdaságot, egyszersmind beszámolnak eljárásukról. A L. *leltári naplóból* és *szakleltárból* állhat. Az előbbi a leltári vagyonban beálló változásoknak (bevételeknek, kiadásoknak) *időrendi* feljegyzése, a tárgyak szabatos megjelölésével darabszám és érték szerint; a szakleltár ellenben a tárgyak *egynemű csoportjai* szerint tartja nyilván a leltári vagyont, egyébként szintén darabszám és érték szerint, hivatkozással a leltári napló folyó tételszámára, mintegy a pénzkezelés főkönyvét képviselvén a leltári kezelésben. A leltári tárgyakat általában beszerzési, ill. becsáraikkal vesszük fel a L.-ba és szükség esetén azzal az értékkel írjuk le, amelylyel a L.-ban tényleg benfoglaltattak. A legtöbb gazdaságban az ingóvagyon leltárában időnkint értékcsökkenés (kopás) címén részleges v. százalékos értékleírást alkalmaznak; ott, ahol a tiszta jövedelem felosztásra kerül v. az alkalmazottak a tiszta jövedelemhez mért jutalékot kapnak, e címen óvatosságból inkább többet, semmint kevesebbet szoktak leírni. Az államnál az iparral v. üzlettel nem foglalkozó hivataloknál (számadási ágaknál) értékcsökkenés címén értékleírásnak helye nincsen, mert a kopást nagy részben ellensúlyozza az értékgyarapodásként külön számba nem jövő fentartási költség. Ellenben az iparral v. üzlettel foglalkozó állami hivataloknál stb., ahol a jutalékrendszer honos, vagy ahol a tiszta jövedelem bármily irányban felosztásra kerül, a leltári tárgyak értéke százalékos leírások avagy becslések, esetleg selejtezések útján évről-évre helyesbítendő. Az ingatlan vagyon leltári értékét becslés alapján időnként szintén helyesbíteni kell.

Leltár kedvezménye, l. *Beneficium inventarii.*

Leltározó közeg, a községi vagy körjegyző, városokban pedig az erre rendelt közeg, akinek kötelessége a hagyatéki javakat hivatalból leltározni, ha a halálesetfelvétel adataiból vagy a végrendeletből kitűnik, hogy vagyon van és azt leltározással biztosítani szükséges. A bíróság a leltározást másra is, nevezetesen n kir. közjegyzőre, bir. végrehajtóra is bízhatja, akik egyébként csőd- és hitbizományi ügyekben is a vagyon leltározására vannak hivatva.

Lely, *Peter, sir (tkp. Pieter van der Faes)*, németalföldi festő, szül. Soestban 1618., megh. 1680 nov. 30. Haarlemben Pieter de Grebbernek volt tanítványa, majd 1641. Londonba ment és ott Van Dyck képmásainak hatása alatt fejlesztette ki rendkívül tetszetős, elegáns, de gyakran üres, modoros stílusát, mely az angol főrangú társaságot meghódította. Udvari festője volt egymásután I. Károlynak, Cromwellnek és II. Károlynak. A hampton-courti képtárban van a Windsor Beauties néven ismert női arcképsorozata, a londoni National Galleryben a Cseresznyés leány képe; egyéb férfi- és női képmásai angol magángyüjteményekben és külföldi muzeumokban, így a budapesti Szépművészeti Muzeumban Richmond és Lennox hercegnéjének arcképe.

Lem., latin növénynevek után *Lemaire* Charles francia botanikus nevének rövidítése.

Lema (állat), az Aranybogarak *(Chrysomelidae)* családjába tartozó bogárnem. Hazánkban öt faja él, melyek közül a *Lema melanopa* L. és a *Lema cyanella* L. érdemelnek említést, mert lárváik a gabonafélékben néha nagy károkat okoznak. Mindkét faj teste és szárnyfedői acélkék egész kékeszöld színűek; a L. melanopa 3·5—4·5 mm., a L. cyanella 4—5·5 mm. hosszú. A kifejlett bogarak aug.—szept.-ben találhatók. Lárváik testének hátsó része megvastagodott és nyálkával van borítva, melyhez ürülékük hozzátapad és testük legnagyobb részét befedi; népünk különös alakjuk miatt «meztelen csiga» néven ismeri. Ezek főleg a zab és az árpa levelében egyenes vonalakat rágnak s a leveleket fakóvá teszik, miért is *vetésfehérítőnek* nevezik. A lárvák nagyon hasonlítanak a rokon liliombogár *(Crioceris merdigera* L.) lárváihoz, melyek a fehér liliom levelét és virágát rágják össze. A Crioceris-nemből hazánkban 7 faj honos. A liliombogáron kívül közönséges még a spárgabogár (l. o.) és a spárga tizenkétpontos bogara (Cr. duodecimpunctata L.). A kifejlett bogarak cirpelő hangot adnak.

Lemaire (ejtsd: lömer), 25—30 km. széles tengerszoros a Tűzföld és a Staten Islands közt, a *L.-szigetekkel* együtt Schouten és L. utazók fedezték föl 1616 januáriusában.

Lemaire (ejtsd: lömer), 1. *Charles*, belga Afrika-utazó, szül. 1863 márc. 26. Cuesmesben. 1889—1905. négyszer utazta be a Kongo vidékét és kétszer hatolt keresztül Afrikán. Művei: Congo et Belgique (Bruxelles 1894); La mission scientifique du Congo-Nil (u. o. 1905).

2. *L., Philippe Honoré*, francia szobrász, szül. Valenciennesben 1798., megh. 1880. Nevezetesebb művei: a párisi Madeleine-templom oromcsoportja; XIV. Lajos és Kléber tábornok szobrai a versaillesi muzeumban; Hoche tábornok emlékszobra Versaillesban, stb.

Lemaire-szigetek, l. *Schouten-szigetek.*

Lemaître (ejtsd: lömétr), 1. *Frédéric*, francia szinész, szül. Havreban 1800 jul. 21., megh. Párisban 1876 jan. 26. Pályáját az Odéonban kezdette, majd több más párisi szinház tagja volt. Egyaránt jeleskedett komoly és víg szerepekben, de főereje a romantikus drámák hősi szerepeiben rejlett, melyeket nagy hévvel és szenvedéllyel játszott. Hugo Victor drámáinak főszerepeit neki szánta. Pályája végén hangját elvesztvén, pantomimikai előadásokat tartott. Saint-Arnaud és Antier társaságában írta *Robert Macaire* c. melodrámáját, mely jelentős sikert aratott. V. ö.: **Duval** G., L. et son temps (Paris 1876). Emlékiratait fia adta ki.

2. *L., Jules*, francia író, szül. Vennecyben (Loiret) 1853 ápr. 27., megh. Párisban 1914 aug. 11.

Az impresszionista kritika egyik megalapítója s nagynevű művelője. Hirnevét a Journal des Débats-ba írt szinikritikáival alapította meg, amelyeket Impressions de théâtre c. kötetekben is kiadott (1888—98, 10 köt.). Egyéb irodalmi tanulmányai: Les contemporains (1885—99, 7 köt,), J. Racine (1908), Fénelon (1910), Chateaubriand (1912). Mint politikus a nacionalista mozgalom élére állott. Ily irányú kötetei: La franc-maçonnerie (1899); Opinions à répandre (1910); La campagne nacionaliste (1902). A szépirodalom terén versírással kezdte: Les médaillons (1880); Petites orientales (1883); az elbeszélő irodalommal is kisérletezett s e nemben főleg En marge des vieux livres (1905—08, 2 köt.) c. legendáival tünt ki; de legtöbb sikert szinpadi műveivel aratott. Ezek java: Le mariage blanc (1891); L'âge difficile (1895); La massière (1905) stb., melyeket a budapesti szinpadokon is előadtak. Magyarul megjelent: A királyok. Ford. *Schöpflin* Aladár (Budapest 1910). V. ö. *Sansot-Orland,* J. L. (Paris 1905.)

Le Maître au Dé, l. *Dé.*

Lemákok, a kisoroszok egyik, tájszólásban, viseletben elütő ága, a Beszkidek mindkét oldalán, a Poprád forrásától a Szan forrásáig terjedőleg. Legismertebbek a zempléni L. Nevük onnan származik, hogy a sűrűn használt «csak» szócskát, ami más szójárásban *lis,* ők *lem*-nek mondják. A hangsúlyt lengyelesen a végelőtti szótagon hangoztatják, azért azt hiszik róluk, hogy fajilag nem is rutének, hanem magyarországi tótok. Ezt a véleményt megerősítette Ph. Kolessa is, aki legutóbb (1912.) tanulmányozta a L. szójárását. V. ö. *Czambel,* Slovenská reč. (Turóczszentmárton 1906).

Léman, *Lac,* a *Genfi tó* (l. o.) neve.

Lémani köztársaság *(République lémanique).* A Genfi-tó északi partján elterülő *Waadt* (Vaud) 1798 jan. francia segítséggel függetlenítette magát Bern fenhatósága alól s L. néven szervezkedett. De már két hónap mulva az ujonnan alakult *Helvét köztársaságba* (l. o.) lépett, mint *Léman* kanton.

Le Mans, l. *Mans.*

Le Marche (ejtsd: — marke), Olaszország egyik vidéke, Emilia, Umbria és Toscana, valamint az Adriai-tenger és az Abruzzók között. Területe 9731 km², (1911) 1.088,875 lak. Tartományai: Ancona, Ascoli Piceno, Macerata és Pesaro e Urbino.

Lemayer, *Karl,* báró, osztrák államférfi, szül. Boskowitzban (Morvaország) 1841 máj. 13., megh. Badenben 1906 máj. 13. 1869-ben a kultuszminisztériumba lépett, 1881. a közigazgatási biróság másodelnöke lett. 1894-ben kinevezték az urakháza tagjává. Kultuszminisztériumi szolgálata alatt egyike volt a konkordátum felmondásával megindult kulturharc szabadelvű harcosainak. A közigazgatási biráskodásról szóló törvényt Ungerrel együtt ő készítette. Művei: Apologetische Studien zur Verwaltungsgerichtsgeschichte (Wien 1896); Der Begriff des Rechtsschutzes im öffentlichen Rechte (Verwaltungsgerichtsbarkeit) im Zusammenhang der Wandlungen der Staatsauffassung betrachtet (u. o. 1902). Halála után megjelentek költeményei is Unterwegs c. alatt (2. kiad. *Foregger*-től, Wien 1907).

Lemberg *(Lwow, Leopolis,* a régi magyaroknál *Ilyvó),* az ugyanily nevű kerületi kapitányságnak és Galiciának fővárosa, r. kat., rutén, görög egyesült és örmény kat. érsek székhelye, a Peltew-patak szűk völgyében, (1910) 206,574 lengyel, rutén, örmény és zsidó lakossal. Elsőrendű katonai erősség és jelentős gyárváros. L. maga kicsiny; 4 külvárosában (halicsi, lyczakowi, krakói és a zolkiewi) vannak a legszebb házak. A Ringen, a városnak 4 monumentális kúttal díszített legszebb terén van az 1828—37-ig épült városháza 80 méter magas toronnyal és benne a városi iparmuzeum. A templomok közt a legjelentékenyebb a latin és görög szertartású róm. kat., továbbá az örmény székesegyház, a dominikánus-templom Dunin-Borkowska grófnőnek Thorwaldsentől készített síremlékével. Kulturális intézetei közül jelentősebbek a műegyetem; az egyetem nagy könyvtárral, gazdag természetrajzi gyüjteménynyel, botanikus kerttel, arckép- és régiséggyüjteménnyel; az országos erdészeti iskola stb. Említendő még: az Ossolinski-féle nemzeti intézet, a Sobieski nemzeti muzeum, a Dzieduszycki-féle magánmuzeum galiciai tárgyak gyüjteményeivel, a közkórház, a rokkantak háza, a szinház, a r. kat. érseki templom, a helytartóság, az országos elmegyógyintézet stb. L.-et 1259. Leo halicsi hg. alapította. 1340-ben, Nagy Kázmér korában már Lengyelország egyik legkiválóbb városa volt. 1524. és 1672. a törökök ostromolták. 1705-ben XII. Károly elfoglalta és elpusztította. A XVII. sz. óta Vörös-Oroszországnak volt fővárosa. Lengyelország első felosztásakor Ausztriának jutott. 1848-iki fegyveres fölkelése erős katonai megtorlást vont maga után. Az 1914-iki háborúban rendkívül heves harcok dúltak L. körül. Szept. 3. az osztrák-magyar csapatok kiürítették L.-et, amelyet erre az oroszok megszállottak. L. *Világháború.*

Lemcke, *Karl,* német esztetikus és művészettörténeti író, szül. Schwerinben 1831 aug. 26., megh. Münchenben 1913 április 7-én. 1876-ban Aachenben, 1885. Stuttgartban a művészettörténet tanára lett. Főbb művei: Ästhetik in gemeinverständlichen Vorträgen (1890); Geschichte der deutschen Dichtung neuerer Zeit (1882. Befejezetlen, de ma is értékes); *Karl Manno* álnéven regényeket is írt: Beowulf (1889, 3. kiadás 1899); Ein süsser Knabe (1886); Gräfin Gerhild (1892); Jugendgenossen (1898). A Dohme szerkesztette Kunst u. Künstler című folyóiratba több biográfiát írt a hollandi művészet történetéből.

Lemenő rokonok, l. *Descendens* és *Rokonság.*

Lemény, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 591 oláh lak.; u. p. Hosszúrév, u. t. Létka.

Lemény *János,* fogarasi gör. kat. püspök, szül. 1780 ápr. 23. Kolozsvár mellett, megh. 1861 márc. 29. Bécsben. 1832-ben püspökké választották, s ez időtől fogva a politikai életben is részt vett. Főtörekvése a román és magyar nemzet kibékítése volt. Az 1848 máj. 14-iki híres balázsfalvi oláh népgyűlésnek elnöke volt s az Unió érdekében szép beszédet is tartott a népnek, de a jelenlevő izgatók szenvedélyes kifakadásai és fenyegetései miatt a gyülésről eltávozott. Az Unió létesítése után résztvett a pesti országgyűlésen s mint a fő-

rendiház tagja a magyar ügyeknek lelkes védelmezője volt. A szabadságharc lezajlása után 20 évi várfogságra ítélték s megkegyelmeztetése után elvonult a közélet teréről. 1850-ben püspöki tisztségéről lemondott s élete végső éveit Bécsben, a Ferenc-rendiek kolostorában töltötte. Moga Vazullal együtt szerkesztett műve: Rugemmintea čelor doi episcopi romanesči greco-unit .... ši a čelui greco-neonit Vasilie Moga (Brassó, év n.).

Lemercier (ejtsd: lömerszjé), *Népomucène*, francia költő, szül. Párisban 1771 ápr. 21., megh. u. o. 1840 jún. 7. Pályáját klasszikus tragédiákkal kezdte, de Pinto (1800) c. történeti vígjátéka és Frédégonde et Brunehaut (1821) c. szomorújátéka miatt a romantika előfutárai közé sorozható. La panhypocrisiade (1819) c. szatirikus eposzában kevés az igazi költészet. V. ö. M. *Souriau*, N. L. et ses correspondants (Paris 1908).

Lemerre (ejtsd: lömer), *Alphonse*, francia könyvkiadó, szül. 1838., megh. Párisban 1912 okt. 15. Főleg mint a parnasszista költők kiadója szerzett magának hírnevet. Egyéb kiadványai közül a XVI. sz.-i költők Marty-Lavaux által sajtó alá rendezett kiadásai, továbbá a francia klasszikusok s a XIX. sz. nagy költőinek elzevier betükkel nyomtatott zsebkiadásai érdemelnek említést.

Lemes a. m. csoroszlya (l. o.).

Lemes, kisk. Sáros vm. lemesi j.-ban, (1910) 587 tót, német és magyar lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Lemeš, adók. Belovár-Körös vm. körösi (križevci-i) j.-ban, (1910) 335 horvát lak.; u. p. Raven, u. t. Körös (Križevci).

Lemetsző gép *(leszúró gép* v. *pad)*, különleges esztergapad, amely arra való, hogy a gyárakban a vasművekből beérkező rúdanyagokat megfelelő méretű kisebb darabokra feldarabolja.

Lemez, az a fémlap, mely szélességéhez és vastagságához viszonyítva vékony. A 2·6 cm.-nél vastagabb L.-eket azonban már *lapoknak* (páncélos lap), az igen vékonyakat *fóliá*-nak, a még vékonyabbakat pedig *füstnek* (arany füst, ezüst füst stb.) is nevezzük. A L.-t manapság hengerelik, régebben kalapáccsal nyujtották ki, sőt az aranyból, ezüstből vagy a rézötvényekből készített fémfüstöt ma is így gyártják.

Az iparban igen sokféle L.-t használnak, legtöbb faja a vas L.-nek van. *Fekete L.* az, melynek felszinén a hengerléskor keletkező reveréteg még rajta van; ha erről a reveréteget keféléssel vagy hasonló művelettel eltávolítjuk, *súrolt L.* a neve. A *kikészített* vagy *dresszirozott L.-ek* azok, melyeket a reverétegnek csávázással vagy más módon történő eltávolítása után fényezett kemény hengerek között kihengereltek és fojtóan elzárt lágyító üstökben izzítással és ezt követő lassú lehűtéssel kilágyítottak. Míg a súrolt L.-eknek sötét kékesszürke felszinük van, a kikészített L.-ek széle barnás, kékes, ibolyás vagy sárgás futtatott szineket láttat (az izzításkor keletkező oxidáció miatt). A mechanikai úton kifényesített L.-eket *csiszoltaknak* nevezzük. *Habos* (moirirozott) *L.-ek* az ónozott L.-ek, melyeket gyengén megmelegítenek s ezután vízben lehűtenek. Az ón ekkor gyöngyház- vagy jégvirágszerűen kristályosodik. A *firnászolt L.-ek* átlátszó firnásszal bevont L.-ek, a habos L.-eket szines firnásszal is bekenik, hogy az ón kristályok szinjátékát jobban emeljék. Ha a L.-eket színnyomtatás, patronozás vagy festés útján díszítik, akkor *mintázott L.*, ha pedig fénymázzal egészen bekenik, *lakkozott* vagy *fénymázas L.* a nevük. Vannak még *lyukgatott, hullámozott, bordázott, guillochált, ónozott (bádog), cinkezett* (l. *Cinkezés*) stb. *vas L.-ek.* A vas L.-t a használhatóság szerint is nevezik. Így pl. van *zár-* (0·4—0·5 mm. vastag), *tető-, cső-* (0·56—0·57 mm. vastag), *kazán-* (6—16 mm. vastag), *hajó-* és *páncél-L.* Az ú. n. *kompound-* vagy *kettős* L.-eket összehegesztett kovácsvas- és acéllapokból hengerlik; ezek az acél keménységét a vas szívósságával egyesítik s ezért különösen páncélos hajók borítására igen alkalmasak. A vas L. után leghasználtabb a vörösréz, sárgaréz, tombak és bronz L., melyet szintén nyersen vagy kikészítve hoznak forgalomba. Van fekete, csávázott v. súrolt sárgaréz L., a használat szerint pedig fedő-L., cső-L., hajó-L., pénz-L. stb. Az iparban nagyobb fontossága van még a *cink, argentán, britannia, ólom, ón* és *aluminium L.-eknek.*

L., a könyvnyomtatásban minden olyan nyomtatólap, amely nem betümagasságú, hanem csuklókkal (facette), vastalpakkal vagy ólommal, meg fatönkre szögezéssel egészítik ki annyira. A talp szilárdsága és pontos egyenlőszögüsége igen fontos a nyomtatásban. Miután a fa a nedvességtől megvetül, legmegfelelőbbek a vastalpak, különösen féltónusú lemezek (klisék) alá.

Lemezelés, csekély értékű fémeknek értékesebb fémlemezzel való beborítása. Rendesen a vörös- és sárgarezet ezüsttel, ritkábban arannyal vagy platinával szokták lemezelni. A réz beezüstözése után a tárgyra tiszta ezüstlapot kötnek és vagy széntűz felett vagy cseresznyeveres melegig hevített tokos kemencében megmelegítik, miközben kaparóvassal az ezüstlap felszinét erősen a rézre nyomkodják. Ha az ezüst és réz teljesen összeforrtak, a művelet befejezettnek tekinthető; azonban az így beborított rézlemezt célszerű hidegen a kivánt vékonyságig kihengerelni, sőt legutoljára fényezett és üvegkemény acélhengerek között átjártatni, hogy tükörsima felszint kapjon. A rézlemez ezüst borítását a lemezvastagság $^1/_{40}$—$^1/_{47}$-ére szokták venni. A lemezelt rézdrótot úgy készítik, hogy a beezüstözött rézrúdra vékony ezüst tokot húznak, ezután megizzítják s két fém teljes összeforrasztása céljából kihengerlik. A hengerlés után következik a dróthúzás. A réznek arannyal való L.-e a leírthoz egészen hasonló művelet. Az ú. n. *leoni drót* nem egyéb, mint a leírt módon ezüsttel v. arannyal lemezelt rézdrót. Az aluminiummal lemezelt réz-, vas- és cinklapok *wachwitz-fém* néven kerülnek forgalomba. V. ö. *Tscheuschner* E., Handbuch der Metalldekorierung (Weimar 1883).

Lemezelő gép, marógép különleges szerkezettel, amely ajtók, falborítások s egyéb épületasztalosmunkák tömörfából való kitöltéseit (tympanon, Füllung) rámás formára alakítja.

Lemezelő gyalu, l. *Gyalu.*

Lemezes csápuak *(Lamellicornia,* állat), a Bogarak rendjébe tartozó rovarcsalád. Valamenynyire jellemző a rövid, 7—11 izből álló térdelt

csáp, melynek tőize aránylag hosszú s végize egymás mellé legyezőalakúlag elhelyezkedő lemezkékből alkotott. Mellső lábpárjuk ásásra alkalmas. Általában erős bogarak. A hímek és a nőstények között igen gyakran lényeges és szembeötlő különbségek mutatkoznak, így pl. a szarvasbogárnál. Trágyával, korhadó fával, ürülékkel, döggel stb. táplálkoznak, de igen sok közöttük friss növényi részekkel, első sorban lomblevelű fák leveleivel él, pl. a cserebogarak. Lárváik (pajor) fában, annak belsejében, v. a földben találhatók, mely utóbbi esetben gyökerekkel táplálkoznak. Fejlődésük hosszú ideig tartó, a nagyobb termetüeknél általában évekig elhúzódó. Öt alcsaládba osztjuk, ezek: a) *óriás bogarak (Dynastida)*, b) *szarvasbogarak (Lucanida)*, c) *trágyabogarak (Coprophaga)*, d) *virágbogarak (Cetonida)* és e) *levélrágó bogarak (Phyllophaga)*.

Lemezes csőrüek (*Lamellirostres*, állat), az úszómadarak egyik csoportja. Az ide tartozó madarak fészekhagyók, úszólábuak és rövid farkuak. Szárnyaik középhosszuságuak, erős csapótollakkal. Más nevük *Fűrészcsőrüek* (l. o.).

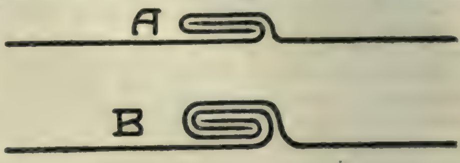
Lemezes gombák, *Hártyásgombák*, *Agaricaceae* (növ.), azok a Hymenomycetes-gombák, amelyek spóráikat a termőtest lemezein fejlesztik ki. A spórák basidiumokon jönnek létre, rendesen négyesével. A basidiumok végtelen nagy száma az ú. n. termőrétegbe, hymeniumba sorakozik. A termőtest alsó felületén vannak a lemezek és ezek felületét béleli ki a spórát termő hymenium. A lemezek olykor csak kevéssé emelkednek ki a termőtest felületéből, inkább ráncokhoz hasonlók. Ilyenek a *Cantharellus* génusz lemezei. Jól fejlett lemezei vannak a *Lactaria*, *Coprinus*, *Marasmius*-féléknek és a *Galócanemüeknek*.

Lemezes villámhárító, l. *Villámhárító*.

Lemezgyártás, l. *Lemez* és *Hengermű*.

Lemezkopoltyúsak (*Lamellibranchiata*, állat), l. *Kagylók*.

Lemezmegmunkálás, eljárás vas-, réz-, sárgaréz-, horgany- stb. lemezek feldolgozására. Gyakori a nagyiparban tömegárúk előállításakor, de a kisipar is alkalmazza bádogosműhelyekben. A A L. a többé-kevésbbé horpadt, kereskedelmi méretű lemezek kiegyengetésével és kiszabásával kezdődik. Az utóbbit kézi vagy gépollókkal végzik (l. *Olló*). Tömeggyártásban a kiszabással együtt történhetik a darabok lyukasztása is. Nyiró-lyukasztógépek kis daraboknak, amelyeken esetleg díszes áttörések vannak (pl. lámpaalkotórészek), egész sorát egy nyomásra kiszabják s áttöréseiket kilyukasztják. (L. még *Sajtó*.) Gyakori, hogy a kiszabott lemezt nyomással és hajlítva alakítják tovább. Ez történhetik kézi szerszámokkal különleges bádogosüllőkön vagy géppel, legtöbbször forgó tárcsák és hengerek között. A L. idetartozó műveletei: a *lehajtás* v. *horgasztás*, amikor a síklemez egyenes szélét le- vagy felhajlítják. A *karimázás* v. *peremezés*, hengeres vagy kúposra hajlított lemezek köralakú szélének lehajtása. (L. *Peremezőgép*). A *beszegés*, mikor a lemezek lehajtott szélét egészen a lemezre hajtják. A *hajlítás*, mikor a lemezt egész terjedelmében hengeresre vagy kúposra hajlítják. A *mélyítés* vagy *horpasztás* síklemezek félgömbbé alakítása (üstök). A *tágítás*, *szűkítés* vagy *görzsesztés* edények szájának alakítása. Olyankor, ha egy forgási felületet egy síklapból hajlítunk hengeresre, vagy ha egy tárgy több lemezből készül, a két összeérő lemez-szélet egyesítik. Az egyesítés *korcolás*, *szögecselés* vagy *forrasztás* útján történhetik. A *korcok* többszörös horgasztások. Az *ábrán A* egyszerű korcot, *B* kettős

korcot ábrázol. A forrasztást ónnal vagy ónólomötvözettel, ú. n. *lágy forrasszal* végzik. A lemezszéleket felhevített vörösréz-pákával vagy villamos forrasztógépen rövidzárlattal felhevítik és összeszorítják. Közben az illeszkedő felületet *forrasztóvízzel* bekenik, hogy oxidációtól védjék. A L.-t befejezi a lemezek csinozása. A lemezeket simítják, csiszolják, festik, esetleg maratják, galvánbevonattal látják el, lakkozzák stb.

Lemezmodellálás, az anatómiai minták készítésének egyik tökéletes módja, amelyet főleg mikroszkópos szerveknek nagy nagyításban való megkészítésénél használnak. E célból a szervet néhány ezredmilliméter vastagságú szeletekre metszik fel, a metszeteket mikroszkóp segélyével nagyítva papirlapra vetítik s a körvonalakat felrajzolják. A rajz után a nagyításnak megfelelő vastagságú viaszlemezből a mintát kivágják s az egyes metszeteknek megfelelő lemezek összerakásával a szervnek igen pontos modelljét kapják.

Lemeznyomat. Igy nevezik a kő- és könyvnyomdászatban a körforgó- vagy lapos gépeken a stereotipia-, cink- és aluminium-lemezekről történő nyomtatási eljárással előállított nyomatot.

Lemezpapiros, l. *Papiros*.

Lemezpénzek, l. *Érmek*.

Lemezrács (franc. *métal déployé*; ném. *Sterckmetall)*, lemezből szegecselés vagy más kapcsoló rész nélkül készített rács. A lemez felszinét különleges gépollóval úgy vagdaljuk be, hogy a bemetszések rövid közökben egymást követik, egymással párhuzamosak s minden bemetszéssel szemben, a bemetszés két szomszédvonalán ép rész legyen. Ha az így előmunkált lapot a bemetszésre merőlegesen széthúzzuk, rács keletkezik.

Lemez-szegecselés, lemezek egybekapcsolására szokásos kötőmód. Hidaknál, gőzkazánoknál, víztartó edényeknél stb. alkalmazzák. Újabban hidraulikus gépekkel is végezik.

Lemezvas, vasszerkezeti elem oly négyszögű keresztszelvénnyel, amelyben a szélesség a vastagságnál tetemesen nagyobb (kazánlemez, szögecselt tartók gerinclemeze stb.).

Lemgo, város Lippe német hercegségben, (1910) 9969 lak., mechanikai vászonszövéssel, bőr-, dohány-, kocsi-, ecet- és sörgyártással, két hercegi kastéllyal, közelében a Lindenhaus nevű elmegyógyintézettel.

Lemhény, kisk. Háromszék vm. kézdi j.-ban, (1910) 2943 magyar lak.; kis kénes fürdő, vasúti megálló, postaügynökség; u. t. Bereczk. Közelében a Nagylemhény-patak melletti Várerősse nevű hegyen régi vár omladékai láthatók, melyet Almás v. Álmos várának neveznek.

Lemintázás (*klisirozás*), a könyvnyomdászatban az az eljárás, mikor valamely formáról matricát készítenek és azt kiöntik. L. *Tömöntés*.

Lemisszo, l. *Limisszo*.

Lemma (görög), oly tétel, melyet valamely tudomány a másiktól minden további bizonyítás nélkül egyszerüen átvesz.

Lemme, *Ludwig*, német prot. hittudós, szül. Salzwedelben 1847 aug. 8. Heidelbergben rendes teologiai tanár. Kiadta: Luthers drei grosse Reformationsschriften vom J. 1520 (2. kiad. Gotha 1884). Művei: Das Evangelium in Böhmen (u. o. 1877); Die religionsgeschichtliche Bedeutung des Dekalogs (Breslau 1880); Die Sünde wider den Heiligengeist (1883); Die Macht des Gebets (Barmen 1887); Der Erfolg der Predigt (1888); Die Principien der Ritschlischen Theologie und ihr Wert (Bonn 1891); Grundlage, Ziel u. Eigentümlichkeit des theolog. Studiums (Heidelberg 1891); Der Wert des Gebets (1892); Das Recht des apostol. Glaubensbekenntnisses u. seine Gegner (1893); Endlosigkeit der Verdammnis und allgemeine Wiederbringung (1899); Das Wesen des Christenthums u. die Zukunftsreligion (1901); Christl. Ethik (1904—05, 2 köt.). 1892 óta kiadja a Neue Jahrbücher für deutsche Theologie c. folyóiratot.

Lemmens, *Nicolas Jacques*, belga orgonaművész, szül. Zoerle Parwijsban (Belgium) 1823 jan. 3., megh. Linterportban, Mecheln mellett 1881 jan. 30. 1849-ben a brüsszeli konzervatórium tanára lett. 1879-ben L. később nagy hírnévre jutott orgona-iskolát alapított. Számos kompozicióján kívül nevezetes nagy École d'orgue-ja.

Lemming (*Lemnus*, állat), az Egér-félék családjába tartozó emlős állatnem. Termetre és természetre a hörcsögökre emlékeztet, de zömökebb. Négy ismert faja Európa, Ázsia és Amerika legészakibb részein honos. Legismertebb a norvégiai L. (*Lemnus lemnus* L.). Zömök testének hossza 15 cm., farkáé legfeljebb 2 cm. Feje aránylag nagy, apró fülei kerekdedek, szemei kicsinyek. Lábai ötujjuak s ásásra alkalmas erős karmokkal fegyverzettek. Tömött bundája a hátoldalon sárgásbarna, szabálytalan fekete foltokkal, a hasoldalon sárgásfehér. Az óvilág sarköve alatt a hegyeken és tundrákon a mi ürgénk és hörcsögünk módjára él. Rendkívül szapora s némely években annyira elszaporodik, hogy élelemhiány miatt óriás tömegekben vándorútra indul s útjában minden ehetőt elpusztít. A vándorló L.-eket a felvett iránytól semmi sem téríti el, folyók, tavak vagy tengerek sem, amelyekbe végre a vándorló tömeg belevész. — A norvégiai L. a jégkorszak végén s a postglaciális időszakban Spanyolországig lehuzódott. A L.-ek hajdani elterjedésével főkép *Nehring* Alfréd foglalkozott. Magyarország postglaciális üledékeiből *Roth* Samu és *Kormos* Tivadar kutatásai révén a Tátrából, Kis-Kárpátokból, Pilis-hegységből, a budai hegyekből és Köszegről ismeretesek L.-maradványok.

Lemna L., *békalencse* (növ.), a Lemnaceae (l. o.) család génusza; mintegy 12 faja a víz színén úszó apró növény, a legkisebb virágos növény. Száruk (l. az *ábrát*) levélszerű, 1—2 ere van, alsó oldaláról egy gyökérszál csüng a vízbe. Elhagyott kutak, állóvizek, tócsák felületét a *L. minor* (apró békalencse, vízi lencse, kacsaparéj, lepcse) zöld lepelként vonja be. Tojásdad, lapos szára 3—4 mm. hosszú. A kacsa szereti. A *L. trisulca* L. (keresztes békalencse), hajtásai összefüggésben maradván, sűrű hinárt alkothatnak a vízben. L. még *Lemnaceae*.

Két apró békalencse (Lemna minor) nagyobbítva, lefelé a gyökér a végén gyökérsüveggel, fent két porzó között a termő.

Lemnaceae, *Békalencse-félék* (növ.), az egyszikűek családja a Spathiflorae sorozatban. Apró, alig 1 cm. nagyságot elérő, úszó vízi növények tartoznak ide, amelyek a sarkköri tájakat kivéve úgyszólván minden vidéken előfordulnak. Igen tagolatlanok. Levelük alig fejlődik, helyette lapos, levélszerű száruk van, melyről 1 v. több gyökérszál csüng a vízbe, v. egészen gyökértelen. Viráguk egylakú, a porzós csak 1 porzóból, a termős csak 1 palackalakú termőből áll, mindkettőt egy közös hüvely v. gödör veszi körül. Ide tartozik: *Lemna, Spirodela, Wolffia*.

Lemnek, nagyk. Nagyküküllő vm. kőhalmi j.-ban, (1910) 854 német és oláh lak., postahivatal, u. t. Kőhalom.

Lemniszkata, l. *Cassini-féle görbe*.

Lemnius, *Simon Emporicus*, tulajdonképen *Margadant*, német humanista és latin költő, szül. Münsterben (Graubünden) a XVI. sz. elején, megh. Churban 1550 nov. 24. A wittenbergi egyetemen tanult és Melanchton követője lett. Epigramme (1538) című 2 kötetes műve miatt Luther haragját vonta magára, ki őt elfogatta és számüzette. A költő erre további epigrammákkal és a Monachopornomachia c. szatirával boszulta meg magát. Legfontosabb műve: Libri IX. de bello Suevico . . . 1499. gesto.

Lemnosz (*Limno, Limni, Sta Limene*), sziget az Égei-tengerben. Hossza 34, legnagyobb szélessége 30 km., területe 454 km², lakóinak száma (1912) 29,110, majdnem mind görögök. L.-t 300—400 m. magas hegyek, egykori vulkánok takarják, amelyek közt ÉNy.-on a Skopia (430 m.) a legmagasabb. E hegyeket egymástól lávamezők választják el. L. igen kopár, de földje termékeny; szőllő, füge, zöldség, rozs és egyéb gabonanemüek a fő termékei. Kiviteli cikke még a pecsétföld (l. *Bolus*). Főhelye a Ny.-i parton *Lemnosz* (más néven *Kasztro*), püspöki székhely. — A sziget az ókorban Hephaistosnak volt szentelve, ki az Olimposzról ledobatva ide esett. Legrégibb lakói a kalóz *szintiek* voltak; a L.-i asszonyoktól és az argonautáktól származtak a *minyek*, kiket csakhamar a pelazgok szorították ki. Athén hatalma alá Miltiades korában került. Városai Myrina

(ma Kasztro) és Hephaistia voltak. A IV. keresztes hadjárat koráig a görög császárságnak volt alkotó része; azután velenceiek és genovaiak versenyeztek birtokáért. A törökök az 1478-iki békében nyerték el. 1913-ban a balkáni háború után Görögország birtokába jutott. 1915 márc. a Dardanellák ostroma alkalmából a szigetet Görögország tiltakozása ellenére angol és francia csapatok szállották meg (l. *Világháború).* A szigeten a görögség előtti korból való föliratokat találtak, melyeknek megfejtése eddig nem sikerült.

Lemnoszi föld, l. *Bolus.*

Lemnus (állat), l. *Lemming.*

Lemoine (ejtsd: lömoán), *François*, francia festő, szül. Párisban 1688., megh. u. o. 1737 jún. 4. Gallochenak volt tanítványa. 1723—26-ig Rómában tanult, 1736. udvari festő lett. Nagy sikereket aratott nagyméretű, dekorativ mennyezetfestményeivel, melyek közül említendők: Mária mennybemenetele, a párisi St. Sulpice-templomban; Herakles apoteózisa és XV. Lajos győzelmeinek allegóriája a versaillesi kastélyban. L. édeskés, érzékies, rózsás színezése jobban hozzáillik kisebb méretű, könnyed tárgyú képeihez, amilyenek: Herakles és Omphale (Paris, Louvre); Venus és Adonis (Stockholm, muzeum); Fürdő nő (Szent-Pétervár, Eremitage). Tanítványai közül Natoire és Boucher a legkiválóbbak. V. ö. *Mantz*, Boucher, L. et Natoire (Paris 1880).

Lemondás *(renunciatio)*, a magánjog megszüntetése a jogosított nyilatkozatával. Dolgot terhelő jogról egyoldaluan le lehet mondani; kötelmi jogról csak elengedő szerződéssel. Csak szerződéssel lehet lemondani az öröklési jogról az örökhagyó életében; az örökhagyó halála után megnyilt öröklési jog (mielőtt a jogosult végleg megszerezte) nem L., hanem visszautasítás tárgya. Az elévülésről előre L. hatálytalan. (Polg. tvkv. tvjav. 373., 1048., 1080. §.). Perorvoslatokról lemondani csak a perorvoslati határidő megnyiltával lehet, polg. perrendtartás (1911: I. t.-c.) 410. §.; a peres követelésről való L. hatálya u. o. 390. §. — *L. a trónról* csak az országgyűlés alkotmányos hozzájárulásával történhetik (1867: III. t.-c.). — *Renunciácio* a közjogban az uralkodóház nőtagjai által férjhezmenetelük alkalmával tett ünnepélyes nyilatkozat, mellyel a házi törvényeknek az öröklés rendjére vonatkozó szabályait magukra és utódaikra nézve elismerik; a trónöröklésre nincs külön kihatása.

Lemonnier (ejtsd: lömonjé), *Camille*, kiváló belga író, szül. Ixellesben (Brüsszel mellett) 1841 márc. 24., megh. Brüsszelben 1913 jún. 13. A szélső realizmus merész irányát szolgálta Un mâle (1881), Le mort (1882), Happe-Chaire (1886), L'homme en amour (1897), L'amant passionné (1904) című regényeivel; L'île vierge (1899) és Adam et Eve (1899) c. kötetei a szimbolista regényírás termékei, míg Le vent dans les moulins (1901); Les petites consciences (1902); Comme va le ruisseau (1903); Le droit au bonheur (1905) társadalmi kérdéseket feszegető irány-regények. Magyarul megjelent: Hűtlen asszony Bp. (1890).

Lemon-olaj (növ.), l. *Andropogon.*

Le mort saisit le vif (franc.) a. m. a meghalt örökössé teszi az élőt, a francia jogban az ipso jure örökösödés elvének kifejezése, l. *Örökség birtokbavétele.*

Lemosás, a betegápolás egyik eszköze, mely az erélyesebb hatású s megerőltető fürdőt helyettesíti. Történhetik vagy tiszta vízzel, vagy oldatokkal (dezinficiens, szagtalanító, bőrizgató vagy bőrbevonó oldatokkal) és pedig a célnak megfelelően vagy hidegen, vagy melegen. A L. hatással van a hőforgalomra, az idegrendszerre stb. Úgy végezzük, hogy a beteg egyes testrészeit külön-külön lemossuk, utána megtöröljük s csak aztán térünk át a következő testrészre. L. még *Ablutio.*

Lemot (ejtsd: lömó), *François Frédéric*, francia szobrász, szül. Lyonban 1773., megh. 1827. Párisban és Rómában tanult. Nagyobb tevékenységre I. Napoleon alatt nyilt alkalma, midőn a párisi Arc de triomphe du Carrouselen a Győzelem és Béke szobrait, valamint a Louvre homlokzatának egyik nagy dombormüvét készítette. Tőle való IV. Henrik lovasszobra a párisi Pont Neufön és XIV. Lajosé Lyonban.

Le Moustier, l. *Moustieri ősember.*

Lemouton *Emilia*, l. *Adorján Boldizsárné.*

Lemovikok *(lemovices)*, kelta néptörzs középső Galliában, fővárosuk Augustoritum volt, a mai Limoges.

Lemoyne (ejtsd: lömoán), 1. *Camille André*, francia költő, szül. Saint-Jean-d'Angélyben (Seine-et-Oise) 1822., megh. Párisban 1907. Formailag tökéletes költeményeiben főleg a természetet énekelte meg. Főbb kötetei: Les charmeuses (1855); Légendes des bois (1871); Fleurs et ruines (1884); Fleurs du soir (1890).

2. *L., Jean-Baptiste*, francia szobrász, szül. Párisban 1704., megh. 1778. *L. Jean-Louis* (1665—1755) szobrász fia, atyjának és Le Lorrain Robertnek volt tanítványa, 1740. az akadémia tanára, 1768. rektora lett. Nagy műveivel, melyek — így XV. Lajos lovasszobra Bordeauxban és a rennesi városházát díszítő nagy bronzcsoport — nagyrészt elpusztultak, kevesebb sikere volt, mint kisebb munkáival, márványból és terrakottából készült mellszobraival (köztük Fontenelle, Voltaire, La Tour, Pompadourné, Crébillon, Clairon és Dangeville színésznők), melyek a kor legszerencsésebb, vonzó kifejezésű és finom dekorativ hatású szobrászati művei közé tartoznak.

Lemozdonyozni (ném. *abprotzen)*, a katonaságnál a. m. az ágyútalpat a mozdonytól (l. o.) lekapcsolni s a földre állítani, hogy az ágyúval lőni lehessen.

L'empire c'est la paix (franc.), l. *Empire.*

Lemström *Károly Szelim*, finn fizikus, szül. Helsingforsban 1838., megh. u. o. 1904 okt. 2. A helsingforsi egyetem tanára volt; különösen az északi fény kutatása és mesterséges előállítása által vált híressé. 1882-ben sikerült L.-nek az északi Finnország két 800 és 1100 m. magas hegyén mesterséges északi fényt előállítani. E hegyeket kiterjedt és sűrű villámhárító-rendszerrel látták el, mely a földtől elszigetelve a hegy lábán lévő nedves réteggel állott vezető kapcsolatban. A rudak csúcsain az északi fényhez hasonló fényjelenség mutatkozott, melynek spektruma is megegyezett az északi fény spektrumá-

val. Fő művei: Om Volta-induktions-strömmars intensitets-förlopp (1869); Om Orsakerma till jordens magnetism (1877).

Lemur (állat), l. *Maki*.

Lemures (lat.), l. *Larvae*.

Lemuria, részint elsülyedt, részint szigetekre tagolódott, nagykiterjedésű harmadidőszaki kontinens, mely Afrikát Indiával és a Szunda-szigetekkel összekötötte. Egykori létezését főként zoogeográfiai tenyek és kiváltképen Madagaszkár mai állatvilága bizonyítják. L. elnevezése *Sclater* angol természettudóstól ered s a félmajmok (lemuridae) nevével van kapcsolatban, melyeknek hajdani és mai elterjedése a kérdés megitélésében döntő szerepű. A legrégibb félmajom-maradványok ugyanis az észak-amerikai és európai óharmadkori rétegekben fordulnak elő s északról származtak az Eurázival akkor még teljesen összefüggő Afrikán át L.-ra. Ez az oligocén után történhetett s ekkor L. még megvolt. A harmadidőszak vége táján beállt sülyedés a kontinens nagy részét eltüntette, fenmaradt rögein, szigetein (Madagaszkár) pedig az izoláció következtében a mai sajátságos, régi tipusú állatvilág maradt fenn.

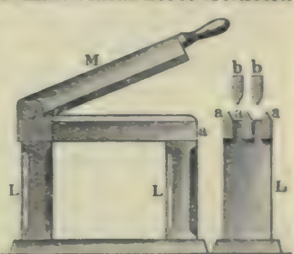
Lemuridae (állat), l. *Félmajmok*.

Lemur-nyúlvány *(apophysis lemurinica)*. Az állkapocs alján a szöglet előtt néha erős befűződés lép fel, minek következtében a szöglet nyúlványszerű lesz, mint a félmajmoknál (Lemures). Gonosztevőknél, születettelmebetegeknél gyakori (Penta szerint 34·5%).

Lemuroidea (állat), l. *Félmajmok*.

Len *(Linum* L., növ.), a Linaceae család génusza; 90 fajának főterülete a Földközi-tenger környéke, de különben minden földrész mérsékelt és szubtropikus tájai. Észak-Amerikára mintegy 20 faj esik. Egyéves v. évelő füvek, egyesek félcserjék. Levelük ülő, többnyire váltakozó, keskeny, épszélű. Viráguk 5 tagú, virágzatuk fürtszerű forgókból áll, amelyek bogernyősen helyezkednek el. Termésük 5 vagy 6 rekeszű tok. Legfontosabb a *házi len (Linum usitatissimum* L., l. a *Rostnövények* cikk *képmellékletén)*. Egyéves fű. Magános szára 30—100 cm. magas. Levele keskeny lándzsás, váltakozó, 3 erű. Pártája nagy, kék, ritkán fehér, csészéje igen apró, hegyes, pillás levelekből áll. Tokja *(lenguba)* 10 rekeszű, 10 magvú, magva lapos, tojásdad, fényes barna. E fajnak 2 főfajtája: a *záró* L. tokja zárva marad és választófalai kopaszak; szára magasabb és fent kevésbbé ágazik szét, rostja nem olyan finom és puha, mint a következőé: a *nyíló* lené. Ennek érett tokja gyenge pattanással reped fel és választófalai szőrösek; szára alacsonyabb, ágasabb, levele, virága, tokja nagyobb, magva világosabb és több az olaj benne (l. *Lenmag)*. A mag (semen lini) külső héjából forrázással nyert nyálka orvosság. Fontosabb azonban a len mint rostnövény. Mint ilyent már ősidőktől fogva termesztik, hazája a Kaspi- és a Fekete-tenger s a Perzsa-öböl között terül el, itt vadon nő, másutt legfeljebb elvadul. Leginkább Oroszország ÉNy.-i részén, Egyiptomban, Észak-Amerikában termesztik nagyban. A svájci cölöpépítményekből és a lombardiai tőzegtelepekből előkerült lenmaradványok tanusága szerint az ősember a *L. augustifolium* Huds.-t termesztette. Ez évelő, hazája pedig a mediterrán vidék. A *L. grandiflorum* Desf. kedvelt kerti virág. A nedves réteken termő *békalen (Linum catharticum* L., angliai v. apró len, hashajtó len) hashajtó hatású.

A lennek két fajtájából főképen a záró lent termesztik. Ebből jelesek: a *rigai, pernaui* és a *zeelandi*. Hazánkban sikerrel termeszthető. Legjobban terem a jó erőben lévő és mélyrétegű, homokos vályogban. Legjobb előnövénye a megtrágyázott kapás növény. Hat éven belül egy és ugyanazon földbe lent vetni nem szabad, mert beáll a *lenuntság*, azaz a termése nem sikerül. Vetésre 2—3 éves magot használni jó. Egy kat. holdra 180—200 l. szükséges. Vetési idő március vége, április eleje. Okvetlenül szórva vetendő. Istállótrágyát jobb az elővetemény alá adni, mert a len hamar elgyomosodhatik. Műtrágyák közül 150 kg. szuperfoszfát, 100 kg. kénsavas káli sikerrel alkalmazható. Gyomlálni kell. A fonallent kézzel nyűvik, a maglent kaszával aratják. A kinyűtt lent markokba kell rakni, később kúpokba állítják. A len kikészítése megfelelő berendezést kíván. A gazda jobban jár, ha a lent mint száraz kórót értékesíti valamely szövőgyárnál, amellyel előzetesen szerződik. Termés lehet kb. 14—25 q. száraz lenkóró és 2—4 q. lenmag. Magra termesztve a száraz kóró 11—15 q. és a mag 4—8 q. A len kikészítésénél ugyanazok a munkák fordulnak elő, mint a kendernél: áztatás, törés, tilolás stb. (l. alább). 100 kg. lenkóróból 70—75 kg. áztatott len, ebből 12—25 kg. simított len nyerhető. Hazánkban a lentermesztés halad, a földmívelési kormány a gazdák kioktatására külön szaktanárt tart, akit egyszerű megkeresésre ingyen kiküld és a lentermesztést bevezeti. Az *aranka* nagy kárt tehet a lenben, a lenrozsda ritkábban. Az állatok közül a *földi bolha* a legkárosabb.

Törőtiloló.

Az iparban a len háncsát használják, ebből fonalat, szövetet és papirost készítenek. A növény szárán azonban a háncsréteg a farészhez oly erősen tapad, hogy le nem nyúzható, miért is a növényi gummi-félék részbeni oldása és a farészek elkorhasztása céljából áztatásnak vetik alá. A lenáztatók 7 m. hosszúak, 5—6 m. szélesek és 1·5 m. mélyek. A lent sohasem szabad fektetve, hanem csak felállítva áztatni, mert különben nem ázik ki egyenletesen. Áztatás után a len jól kiszárítandó (mesterséges szárítás esetén 50 C fokra felmelegített légkörben), hogy a farészek törékennyé váljanak, ezután pedig törik s tilolják. Ennek a műveletnek a kézi eszköze a törőtiloló (l. az *ábrát)*, amelynek lényege az *L* állványba erősített *a* pengesor, amely közé az *M* mozgókarba helyezett *b* pengesor mélyed. A lenszalma meghajlik s eltörik. E művelet gépies kiviteléhez recézett hengerpáro-

kat használnak, amelyek a farészeket szétmorzsolják, a pozdorja kiveréséhez pedig gyorsan forgó léces küllőket használnak. Ez az eljárás sokkal olcsóbb a kézi törésnél, de sok rostszálat tép. A tilolt lent gerebenezik (l. *Fésülés)*, hogy a rostnyalábokat rostszálakra bontsák és a rostszálak közül a kurtábbakat elkülönítsék; az utóbbiak neve: *kóc*.

A gerebenezett lenből fésült fonalat, a kócból nyujtott fonalat gyártanak (l. *Fonálgyártás)*. A gerebenezett lent ugyanis tűsléces nyujtófejjel ellátott szalagképzőn kezelik, azután a nyert szalagot tűsléces nyujtófejjel ellátott nyujtógépen nyujtják 2—3-szor s végre szintén tűsléces nyujtófejjel ellátott előfonón megfonják (l. *Juta)*. A kócot kártolják s azután épp úgy, mint a gerebenezett lent, nyujtják s előfonattá alakítják. Az itt használt kártológép a jutafonásnál használt egyengető kártolóval azonos szerkezetű (l. *Juta)*. A fonallá való megsodrást szárnyasorsójú (l. *Fonás)* gépen (Water-gépen) végzik. A finomabb fonalakat nedvesen fonják, vagyis az előfonatot, mielőtt a nyujtóhengerek alá kerülne, melegvízfürdőn bocsátják át, miáltal a gummiszerű anyagok oldódnak s a rostszálak széthúzhatók. A Water-gépen nyert fonalat matringolják, szárítják és matring-alakban, de csomagokba kötve hozzák a kereskedelembe. A csomagolás az osztrák vagy angol rendszer szerint történik. Az első szerint a matring, illetőleg a motóla kerülete 3 bécsi rőf; ennél 60 menetet, illetőleg 60 szálat *pászmának*, 20 pászmát *matringnak*, 20 matringot *kötegnek*, 12 köteget *csomagnak* (shock) neveznek. Az angol csomagolás szerint a motóla kerülete 3 yard és ennél 100 menetet (300 yard) neveznek pászmának, 10 pászmát matringnak, 20 matringot kötegnek, 12 köteget csomagnak.

A L.-*fonal finomságát* az angol számozással jelzik, vagyis az egy angol fontra eső 300 yardos pászmák számával, azaz $N_a = \frac{L}{300} \cdot \frac{1}{G_{ta}}$. E képletben L a fonal hosszát yardban, G a fonal súlyát angol fontban jelzi. A L.-fonalak leginkább fehérített vászon és mintás árúk gyártására használtatnak. E célból legjobb a fonalakat $^1/_2$ fehérségig fehéríteni, ezután megszőni s a szövetet tovább fehéríteni. A L.-szövetek árak tekintetében a versenyt a pamutszövetekkel ugyan nem birják ki, van azonban a L.-árúknak oly sajátsága is, amelynél fogva sok esetben elsőbbségben részesülnek. A L. ugyanis igen jól mosható, tisztábbra, mint a pamut, ezért női ingekre s kórházi ágyneműre alkalmasabb. A L. több vizet képes felszívni s ezért törülközőkre is alkalmasabb a pamutnál; végre merevebb és fényesebb s ezért finom asztalterítőkre, asztalkendőkre alkalmasabb.

A lent hasonlóan fehérítik, mint a pamutot (l. o., ugyanott l. a fehérítésnél használt készülékeket, pl. Barlow fehérítő kazánja, Clapot-készülék stb.), néha klór nélkül csak a gyepen; többnyire a klórral és a gyepen való fehérítést egyesítik egymással. A lenfehérítésnél mutatkozó eltérések abban találják magyarázatukat, hogy a len rostjában több a tisztátalanító anyagoknak a mennyisége, mely a len rostjához számítva 25—30 százalékot tesz ki és a len rostja vegyiszerekkel szemben érzékenyebb pl. a pamutnál. E tisztátalanító anyagok túlnyomó része pektinsavból áll. A lennek mésszel, szódával, mosólúggal vagy gyantaszappannal való főzésénél átalakul ez a pektinsav az alkáliákban oldható, úgynevezett metapektinsavvá. A klórozáshoz nem szabad előbb hozzáfogni, míg a pektinanyagok legnagyobb részét el nem távolították, különben oly erős klórfürdőket kellene használni, melyek a len rostját is megtámadják. A gyepen (vagy a napon) való fehérítésnél a vásznat kiterítik a földön és többször vízzel meglocsolják. Feltételezhető, hogy a napfénynek behatása, talán a víz elpárolgása folytán is, ozon fejlődik, mely fehérít. A lenfehérítés 3—6 hétig tart. A lenárúk csinozását l. *Csinozás*.

A *len* (vászon) *festését* megelőzi a portéka kifőzése, esetleg fehérítése. A festésnél követett eljárás nagyban hasonlít ahhoz az eljáráshoz, amellyel a pamut-(gyapot)-árúkat festik (l. *Pamut*). Az átfestést megnehezíti a szálak aránylagos keménysége. A festett vászonárúk közül legfontosabbak a kék, többnyire indigóval festett munkás-konfekciós szövetek.

Irodalom. Mádai J., Népszerű útmutatás a lennek belga mód szerinti mívelése és kikészítéséről, 1870; Bakay Dezső, A lentermelés és kikészítés kézikönyve, 1891; Füredy Lajos, Lentermesztés, 1902; Kodolányi A., Die Kultur und Zubereitung des Flachses, Pest 1870.

Lena, 1. *folyó* Kelet-Szibiriában. A Bajkál-tó ÉNy.-i partjától 32 km.-nyire ered, elfolyik Jakuck város mellett s 45 ágra oszolva hatalmas deltával (legnagyobb ága a Bikov K.-en) a Nordenszkjöld-tengerbe (Északi Jeges-tenger) ömlik az Újszibiriai szigetekkel szemben. Hossza 4599 km., vízterülete 2·32 millió km². Felső vízvidékén festői sziklák közt folyik, Jakucknál kiér a síkságra, 7—8 km.-nyire kiszélesedik, Siganszknál szigetek közt szétágazik és 15 km. széles, Bulun mellett összeszűkül 8·6 km.-re és torkolatához közel ismét 10 km. széles. Halban gazdag, partjain réz-, vas-, ezüstércek vannak, kőszén- és sótelepek, sós és kénes források, továbbá sok mammutcsontot is találnak. Mellette D.-en burjátok, É.-on jakutok laknak. Kirenszknél máj. 11.—okt. 29. Jakucknál máj. 22.—okt. 29. nincs befagyva, e két város közt gőzhajók is járnak rajta. 320 mellékfolyója van. — 2. *L.*, spanyol város, l. *Pola de Lena*.

Lenaia (gör.), szüreti ünnep, l. *Dionysos*.

Lénárd, 1. *Fülöp*, fizikus, szül. Pozsonyban 1862 jún. 7. Budapesten és külföldi egyetemeken tanult. Mint a heidelbergi egyetem asszisztense végezte vizsgálatait az eső folyadékcseppek rezgéseire, a bizmut fém elektromos tulajdonságaira, az ultraibolya-fény elektromos hatására vonatkozólag. 1890-ben Hertz Henrik meghivására Bonnba ment mint egyetemi magántanár. Ott végezte a katódsugarakra vonatkozó híressé vált vizsgálatait, melyek előkészítették a Röntgensugarak felfedezését. Aztán Boroszlóban, Aachenben, Heidelbergben, Kielben működött mint egyetemi tanár. 1907 óta a heidelbergi egyetem tanára. 1905-ben neki ítélték oda a fizikai Nobel-díjat. L. értekezéseit leginkább a Wiedemanns Annalen szakfolyóiratban tette közzé. Foglalkozott a vízesések elektromosságával, a foszforeszcenciával, a katódsugarakkal is. Kiadta Hertz Henrik művét

a mechanika elveiről. L. több tud. akadémia tagja és ismételten részesült kitüntetésekben. A Magy. Tud. Akadémia 1897. választotta meg lev. tagnak.

2. *L. Jenő*, buddhista, szül. Krefeldben (Németország) 1878 máj. 2. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Utána a Bayerthal és Levy gabonakereskedő cég szolgálatába lépett; később e cég egyik főnöke lett. A gazdasági idealizmus bölcseletének irodalmi szószólója s a buddhizmus lelkes híve. Főbb művei: *Az osztrák Lloyd szerződése és a magyar érdekek* (Budapest 1907); *Dhammó, bevezetés a Buddha tanába* (u. o. 1910, 2. kiad. 1911., II. köt. 1913).

3. *L. Róbert*, grafikus, szül. Krefeldben (Németország) 1879 ápr. 30. Előbb Monk angol grafikus, majd Vajda Zsigmond, végül Szablya-Frischauf Ferenc vezetése mellett tanult s résztvett a *Kéve* és a *Magyar Grafikusok Egyesülete* művészegyesületek megalapításában, amelyeknek állandó kiállítója. Főképp a rézkarcot műveli s lapjaihoz többnyire francia, olasz, spanyol, angol városképeket választ motivumul. Ily művei láthatók a Szépművészeti Muzeum grafikai gyüjteményében. 1913-ban megkapta az első grafikai díjat.

Lénárddarócz, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 415 magyar lak.; u. p. Csernely, u. t. Nekézseny-Sáta.

Lénárdfalva (azelőtt: *Lénárdfalu*), kisk. Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 887 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagybánya.

Lénárdsugarak, l. *Katódsugarak*.

Lénárt, 1. *Gita*, dalénekesnő (mezzoszoprán), szül. Teplitz-Schönauban 1886 márc. 18. Budapesten Lindh Marcellánál, Berlinben, Párisban és Olaszországban különböző mestereknél tanult. 1909-ben művészi körutat tett Németországban, majd Magyarországon és Ausztriában. Érzéssel teljes, temperamentumos előadásával mindenütt nagy sikere volt. 1909-ben nőül ment Vágó József budapesti építészhez.

2. *L. Zoltán (kakasfalvi)*, gégeorvos, szül. Nagytapolcsányban (Nyitra vm.) 1870. 1893-ban orvosdoktorrá avatták. Azután kórbonctannal, belgyógyászattal és sebészettel foglalkozott, majd külföldön gégeorvossá képezte ki magát. Hazatérve az egyetemi gégeklinikán 7 éven át működött. Ugyanekkor a Charité poliklinika orr- és gégebeteg-osztályát vezette 13 éven át. 1910-ben a Szent István-közkórházba rendelőorvossá nevezték ki. 1909-ben az orr-, torok- és gégegyógyászatból magántanári képesítést nyert.

Lénártó, kisk. Sáros vm. szekcsői j.-ban, (1910) 549 tót lak.; u. p. Lukó, u. t. Bártfa. Határában 1814. egy állítólag 100 kg.-os meteorkő hullott le.

Lenartowicz (ejtsd: —vics), *Teofil*, lengyel költő, szül. Varsóban 1822 febr. 27., megh. Firenzében 1893 febr. 3. Feldolgozta a népköltészet minden nevezetes maradványát, eredeti népdalokat is írt. Lengyelország régi történetéből is merített tárgyat költői feldolgozásra.

Lenau, *Nikolaus* (családi nevén: *Niembsch von Strehlenau*), magyar származású német költő, szül. Csatádon (Torontál vm.) 1802 aug. 13., megh. Oberdöblingben (Bécs mellett) 1850 aug. 22. Atyja kincstári hivatalnok, volt gárdatiszt. Halála (1807) után a család Budára költözik s az özvegy újra férjhez megy Vogel József pesti orvoshoz. L. előbb a piaristák pesti gimnáziumában, majd anyja Tokajba költözésekor a sátoraljaújhelyi gimnáziumban tanul, 1817. visszatér Pestre, 1819. nagyszüleinél lakik Bécsben s gyors egymásutánban Pozsonyban jogot hallgat, beiratkozik a magyaróvári gazdasági akadémiára, újra bécsi jogász lesz, hogy végül rövid pár évig az orvosi tanulmányoknak szentelje magát, de betegsége félbeszakíttatja vele a tanulást. Kapcsolatba lép a sváb költőkkel s egyideig Stuttgartban és Heidelbergben tartózkodik. 1832-re esik élete első nagy fordulója: kivándorol Amerikába, hogy nyugtalanságában pihenőre találjon s mint farmer új életet kezdjen. De a józan amerikánizmus csakhamar kiábrándítja s csalódottan kell visszatérnie. 1832-ben megjelent verskötete (Gedichte, Stuttgart, Cotta) ismertté tette nevét, de nyugtalansága csak fokozódik s költészetének melankólikus háttere egyre sötétebb lesz. Lírája s nagyobb költeményeinek problemái (Faust 1836; Savonarola 1838; Die Albigenser 1843) világos és szembetűnő útjelzői fejlődésének. A zenében és az utazgatásban keres enyhülést. A bécsi Sophie *Löwenthal*-hoz való szerelme csak siettetí, Marie *Behrends*-szel (Baden-Baden, 1844) történt eljegyzése pedig már nem akadályozhatja meg a végső katasztrófát. 1844-ben jobb arcát szélhüdés éri s ugyanez év októberében megőrül. L. Heine mellett a XIX. sz. legnagyobb német lírikusa. Kapcsolata a magyarsággal sohasem szakad meg teljesen, érdeklődik Magyarország iránt, magyar könyveket olvas és még Petőfi előtt ő viszi be a világirodalomba az Alföld költészetét (Die drei Zigeuner, Die Haideschenke, Mischka an der Theiss). 1905-ben szülőhelyén emlékszobrot állítottak neki (Radnai Béla műve). Költeményeiből sokat fordítottak magyarra, nevezetesen: *Nagy* Mór, Lenauból (Kolozsvár 1892 és 1899); *Szomory* Károly, Faust (u. o. 1901); *Feleki* Sándor, Lenau verseiből (Budapest 1901 és 1911); *Lövi* József, Az albiak. Szabad versek (u. o. 1911) és Don Juan, drámai költ. (u. o. 1913). Műveinek legjobb kiadása: Sämtliche Werke u. Briefe herausg. von E. Castle (Leipzig, Insel-Verlag., 6 köt.). V. ö. *Sonnenfeld* Zsigmond, L. élete és művei (Budapest 1882); L. *Roustan*, L. et son temps (Paris 1898); E. *Castle*, L. u. die Familie Löwenthal (Leipzig 1906); R. *Gragger*, Lenaus ungarische Sprachkenntnisse (Ungarische Rundschau 1913).

Lenbach, 1. *Ernst*, valódi nevén *Muellenbach* E., német író, szül. Kölnben 1862 márc. 3., megh. Bonnban 1907 jún. 27. Egyideig a Bonner Zeitung segédszerkesztője volt, majd teljesen a szépirodalomnak szentelte magát. Irt verseket: Gedichte (Stuttgart 1894); elbeszéléseket: Abseits (Stuttgart 1896); Auf der Sonnenseite (Leipzig 1896); Altrheinische Geschichten (Dresden 1899) és regényeket: Vom heissen Stein (Stuttgart 1897); Die Hansebrüder (Dresden 1898); Waisenheim (u. o. 1898); Die Siebolds von Lyskirchen (Stuttgart 1899); Schutzengelchen (u. o. 1900).

2. *L., Franz*, német festő, szül. Schrobenhausenban (Bajorország) 1836 dec. 13., megh. Münchenben 1904 máj. 6. Münchenben tanult, 1855—57-ig visszavonultan élt szülőföldén, 1857.

Pilotynak lett tanítványa és vele ment Rómába. Itt kezdte meg Titus diadalívét ábrázoló nagy képét, melyet hazatérte után 1860. Münchenben fejezett be és amely kiállítása alkalmával nagy sikert aratott. A kép gróf Pálffy János gyüjteményével a budapesti Szépműv. Muzeumba került. 1860-ban Böcklinnel együtt a weimari művészeti iskola tanára lett, de rövid idő mulva lemondott és Schack gróf megbizásából előbb Olaszországban, majd Spanyolországban másolatokat készített Giorgione, Tiziano, Velasquez, Rubens művei után a müncheni Schack-képtár számára, ahol több eredeti műve is látható. Nagy hírnevét képmásainak köszönhette. A régi mesterek eljárását eltanulva, rendkívüli ügyességgel és szellemmel, igen hatásos módon, a pszichológiai kifejezést kiemelve, olykor túlozva, festette meg kora uralkodóinak, nagy embereinek, művészeinek és művésznőinek arcképeit, amelyek páratlan elismerésben részesültek. Különösen gyakran festette le Bismarck herceget és Moltke tábornokot. I. Vilmos (l. *a képmellékletet)* és II. Vilmos német császárok, I. Ferenc József, Albert szász király, XIII. Leo pápa, Gladstone, Wagner Richard, Liszt Ferenc, Mommsen, Virchow, Döllinger, Helmholtz, Nansen Frithjof arcképei széles körben ismertekké és népszerűkké váltak. Bismarck egy képmása a budapesti Szépművészeti Muzeumban is látható. V. ö. *Rosenberg*, L. (4. kiad. Bielefeld-Leipzig 1906); *Wyl*, Franz von L., Gespräche u. Erinnerungen.

Lenclos (ejtsd: lañkló), *Ninon de*, francia kurtizán, szül. Párisban 1616 máj. 15., megh. 1706 okt. 17. Tourainei nemesi családból származott. Szépségével, szellemességével és műveltségével anynyira feltünt, hogy párisi szalonja előkelő francia írók találkozó helye lett. Férjhez nem ment, mert a szabad szerelem híve volt. Egyik fia, *Villiers*, kit idegeneknél neveltetett, később megismerve őt, belészeretett s mikor megtudta, hogy anyja, főbe lőtte magát. Ezt a történetet dolgozta fel *Lesage* Gil Blas c. regényében. L. emlékiratait *Mirecourt* adta ki (Paris 1875, 2. kiad.). V. ö. *Capefigue*, Ninon de L. et les Précieuses de la place Royale (Paris 1864).

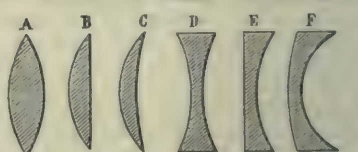
Lençoes (ejtsd: lenszóess), város Bahia braziliai államban, a Paraguassu egyik forrásánál; 1844 óta a gazdag gyémántmosó telepek központja.

Lencse (növ., *Lens* Gren. et Godr.), a Leguminosae (Hüvelyesek) család pillangós virágú génusza; 8 faja a mediterrán vidéken és Nyugat-Ázsiában van elterjedve. Legismertebb közülük a főzeléknövénynek termesztett *főzelék L. (Lens esculenta* Mnch, Ervum lens L.), 15—40 cm. magas, pelyhes egyéves fű; levelei szárnyasak, a felsőknek többnyire 6 pár szárnya van s kacsban végződnek. Virágai aprók, fehérek. 1—4-ével állanak s közös kocsányuk szálkában végződik. Hüvelye kopasz, kerekded és 2, néha 1 kerek, lapos magot tartalmaz, ez utóbbiból készül a L.-főzelék. Nálunk Szepes vármegyében s a Maros-Duna közén nagyban termesztik.

A L.-nek (Ervum) több faját termesztik: a közönséges L.-t (Ervum lens L.), a cicor L.-t (Ervum ervilia L.) és az egyviratú L.-t (Ervum monanthos L.). A közönséges L.-k között híres a pénzes L. s az aprószemű L. Tájfajták között kiváló a stockeraui, erdélyi, gömöri és bajor L. Enyhe klimát kíván. Meszes vályogban jól, kötött vagy laza talajokban kevésbbé terem. A forgóban két gabona közé kell beállítani. Vetés előtt a talaját kiválóan kell elkészíteni. Friss trágyába vetni nem szabad. Márciusban vethető, holdankint 1 hl. vetőmag szükséges. Árpával keverten is vetik a ledülés ellen. Gépvetésnél a sortávolság 20—25 cm. Egyszer meg kell kapálni. Augusztusban kaszával kell aratni, petrencézni és 4—5 nap mulva behordani, illetve boglyázni. Terem kat. holdankint 8—10 hl. mag. Szalmatermése 5—7 q kat. holdanként. Nyirkos időben megrozsdásodik és elpusztul. Tönkreteheti továbbá a zsizsik. A zsizsik ellen úgy lehet védekezni, ha a vetőmagot szénkénegezzük.

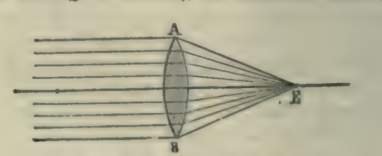
A L. hizlalóértéke nagy. 24·8% fehérjét, 54·7% keményítőt és dextrint, 1·8% zsírt, 3·6% cellulózát, 2·5% káli- és foszforsót és 12·5% vizet tartalmazhat. Az ókorban az egyiptomiak és zsidók (Ezsau öröksége) igen szerették. Lencsét a bronzkorszak cölöpházaiban is találtak. A legrégibb kulturnövények egyike.

Lencse, lényeges alkotó része a távcsőnek, mikroszkópnak, a szemüvegnek és sok más optikai készüléknek. Legtöbbször lencsealakú üvegdarab; készülhet azonban más tisztán átlátszó anyagból is, aminő a kvarc, kősó, jég stb. Legalább az egyik lapja szabályos görbe felületre (gömb, ellipszis, henger) van csiszolva; a másik lehet sík, v. szintén görbe felületű. A leggyakoribb a gömbfelü-

1. ábra. Különféle lencsék keresztmetszetei.

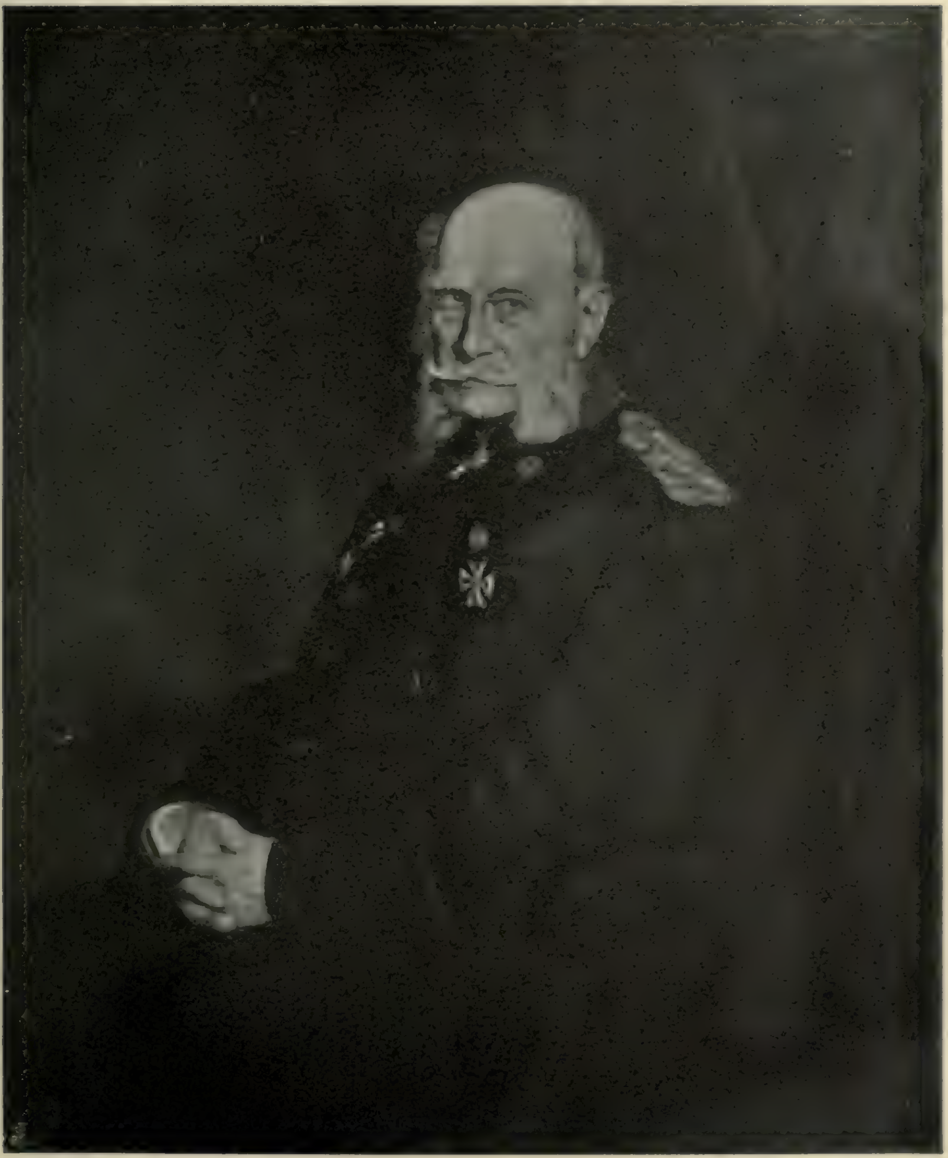
letű L. A határoló felületek középpontjain átmenő egyenes a L. *tengelye*. A L. lehet *domború*, ha a széle felé vékonyodik vagy *homorú*, ha a széle felé vastagodik. Az *1. ábrán A B C* domború, *D E F* homorú L.-k keresztmetszetei láthatók. Neveik sorban: *kétszerdomború* (biconvex), *síkdomború* (planconvex), *domború-homorú* (con-

2. ábra. Gyüjtőlencse gyujtópontja.

vex-concav), *kétszerhomorú* (biconcav), *síkhomorú* (planconcav), *homorú-domború* (concav-convex).

Ha sötét szobába a L.-vel egyenlő nagyságú nyiláson át a L. tengelyével párhuzamos napsugárnyalábot bocsátunk, ez a L.-n áthaladva úgy töretik meg, hogy a sugarak a L. mögött a tengely egy pontjában kereszteződnek. Ez a L. *gyujtópontja*, amelyben minden átlátszatlan tárgy vakító fehér fényben ragyog és gyulékony anyag meggyulad. A *2. ábrán E* a gyujtópont. Távol-

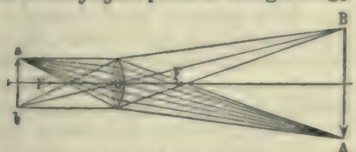
Lenbach cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

LENBACH FRANZ: I. VILMOS CSÁSZÁR ARCKÉPE
(FRANKFURT, STÄDEL'SCHES INSTITUT)

sága a L.-től a L. *gyujtótávolsága*. A domború L.-t ezért *gyujtó* vagy *gyüjtő* L.-nek nevezik. De nemcsak a naptól v. más fényforrástól érkező párhuzamos sugarak egyesülnek a L. mögött egy pontban, hanem az egy fénylő pontból kiinduló és a L.-re széttartóan eső sugarak is kereszteződnek a L. mögött egy pontban, de az annál messzebbre esik a L.-től, mennél közelebb van a fénylőpont a gyujtóponthoz. Ha ezzel összeesik, a sugarak a L. mögött párhuzamosan haladnak, tehát csak a végtelenben egyesülnek. A fénylő pont és a L. mögötti egyesülési pont szerepet cserélhetnek. Ha az egyiket *tárgynak* nevezzük, a másik annak képe és fordítva. Ezek ú. n. *kapcsolt* v. *konjugált* pontok. Amíg a tárgy távol-

3. ábra. Szórólencse gyujtópontja.

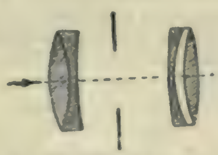

4. ábra. Valódi kép keletkezése a gyüjtőlencsénél.

sága a L.-től a gyujtótávolságnál nagyobb, a megtört sugarak valóban egyesülnek, a kép ernyőn felfogható, *valódi*. Ha a fénylő pont közelebb van a L.-hez, mint a gyujtópont, a megtört sugarak a L.-n túl már nem találkoznak. A kép a tárgy olda-

5. ábra. Amici-féle lencserendszer.

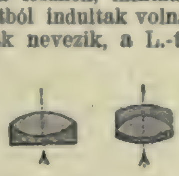

6. ábra. Petzval arcképlencséje.

lán keletkezik és föl nem fogható, nem valódi. Ha homorú L.-re esnek párhuzamos sugarak, ezek a L. mögött széthajlókká lesznek, mintha a L. innenső oldalán egy pontból indultak volna ki; ezt szintén gyujtópontnak nevezik, a L.-t ma-

7. ábra. Tájképlencse.

8. ábra. Akromatizált lencse (lupe).

gát pedig *szóró* L.-nek. A *3. ábra* ilyen L.-t tüntet föl.

Igen vékony L.-nek metszéspontja a tengelylyel a L.-nek ú. n. *optikai középpontja*. Az ezen átmenő sugarak törés nélkül hagyják el a L.-t. Ezt a sajátságot fölhasználják a kép szerkesztésére.

A *4. ábrán ab* legyen a fénylő tárgy. Az *a* és *b* pontból a L. tengelyével párhuzamos sugarat rajzolva, ez a L. mögött a gyujtóponton megy át. Az optikai középponton átmenő sugarak az előbbieket *A* és *B* pontokban metszik. Ezek az *a* és *b* képpontjai. Hasonló áll az *ab* tárgy egyéb pontjaira is. *AB* az *ab* tárgy valódi képe és pedig fordított helyzetű és nagyított. Viszont *ab* volna az *AB* képe.

Vastagabb L.-k nem adnak éles, hanem ú. n. *szóródásos* képet. Ezt leginkább a *gömbidom miatti eltérés* (szferikus aberráció) és a *színi eltérés* (kromatikus aberráció) okozza. A L. széleihez közel beérő sugarak ugyanis a L.-hez közelebb metszik egymást, mint a *centrális* sugarak, melyek a L.-t a tengelyéhez közel érik. A színi eltérés oka az, hogy a különböző színű sugarak nem töretnek meg egyformán. A gyengébb törésű vörös, narancs, sárga sugarak a L.-től távolabb egyesülnek, mint az erősebb törésű kék és ibolyaszínű sugarak. A kép színes szegélyt kap. A görbületi sugarak kellő megválasztásával a gömbi eltérés megszüntethető *(aplanatikus* L.); a színi eltérést az akromatikus L.-nél úgy szüntetik meg, hogy a koronaüvegből való gyüjtő-L. mögé flintüvegből való, fele oly vastag szóró L.-t helyeznek. A jobb optikai műszereken ilyen L.-ket alkalmaznak. A mikroszkóp objektivje, mivel jelentékeny nagyítás kívántatik, többszörösen összetett. Ilyen a Amici-féle 3 darabból álló L.-rendszer *(5. ábra)*. A legalsó darab koronaüvegből való félgömb, melynek hibáit a másik két összetett L.-pár kiigazítja. A mikroszkóp hatását fokozza az *immerziós L.* (l. o.). A fotográfiai objektivra nézve nem elegendő a gömbi és színi eltérés megszüntetése; az objektivre eső sugarak kereszteződési pontjainak egy síkba kell esniök. Az első hasznavehető *arcképlencsét (6. ábra) Petzval* József hazánkfia számította ki, mely mintegy 20-szorta erősebb, mint a tájképlencse. Újabban igen jó fotográfiai L.-ket szerkesztettek: a legkiválóbbak a Steinheil-féle *antiplanet* és a Zeiss-féle *anasztigmát*.

A tájkép-L. akromatikus kettős L. *(7. ábra)*, melynek gömbi eltérését azzal szüntetik meg, hogy a L. széleire eső fényt fényfogókkal (diafragma) visszatartják, vagyis a L. nyílását kisebbítik. Az egyszerű nagyító *lupe (8. ábra)* szintén akromatikus gyüjtő-L., v. L.-rendszer, mely a tárgynak egyenes helyzetű, nagyított képét szolgáltatja; ez a tárggyal egy oldalra esik és föl nem fogható.

Lencse *(szemlencse)*, l. *Szem*.

Lencsecsontok v. *borsócsontok (ossa sesamoidea)*, az ujjak csontvázához tartozó, rendesen az izületek falába ágyazott csontocskák, melyeken apró izmok tapadnak.

Lencseérc, l. *Lirokonit*.

Lencsefolt, l. *Lentigo*.

Lencsehijasság, l. *Afákia, Fénytörés rendellenességei* és *Hályog*.

Lencsék, l. *Lencse*.

Lencsemag *(nucleus lentifomis)*, az agyvelőben levő szürke állományú idegdúc.

Lencseprizma, teljes visszaverődést (l. o.) eszközlő prizma, mely lencse gyanánt is hat, mert határlapjai nem síkok, hanem a lencsékéhez hasonlóan görbültek.

Lencsés *Antal*, a keszthelyi Georgikon tanára és gazdasági iró, szül. Rumon (Vas vm.) 1797., megh. 1835. Művei: Lánghyval együttesen *Természeti, mesterségi és gazd. ismeretek tára* (Pest 1829); *A gyapjunak hasznos és káros tulajdonságairól* (u. o. 1830); *Jó foganatú szerek a házi, kerti és mezei kártékony állatoknak kiirtására* (u. o. 1831); *Tapasztalt téli tanácsadó* (u. o. 1833).

Lencsezsizsik, l. *Zsizsik-félék*.

Lencsica, város, l. *Leczyca*.

Lencsna, város Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, l. *Leczna*.

Lencz, 1. *Géza*, egyetemi ref. teol. tanár, szül. Vámospércsen 1870 márc. 2. 1899—1908-ig Tápén, Tiszaroffon és Mezőtúr-Újvároson volt lelkész, 1909. a debreczeni ref. teológián a dogmatika, vallásbölcsészeti tanszékére hívták meg, 1914. pedig a debreczeni egyetemen rendes tanárrá nevezték ki. Nevezetesebb művei: *Sabatier, mint református és dogmatikus* (1903); *Az ausztriai protestantizmus története* (1905—06). A *Lelkészegyesület* c. folyóirat felelős szerkesztője.

2. *L. Ödön*, felsőipariskolai igazgató, szül. Kassán 1851 márc. 24. Felsőbb tanulmányait a budapesti műegyetem gépészmérnöki szakosztályán 1873. végezte. Mint gépészmérnök 7 évig volt a magyar északkeleti vasút főműhelyében, valamint a központi igazgatóság műhelyszolgálati osztályában alkalmazva, s ez idő alatt egyszersmind 5 évig volt tanársegéd a kir. József-műegyetem mechanikai technológiai tanszéke mellett. 1880-ban az állami ipariskola gépészeti tanszékére kapott meghivást. 1907-ben a felsőipariskola igazgatója lett. Főbb művei: *Hazai mezőgazdasági gépek és eszközök* (Budapest 1886); *Magyarország mezőgazdasági gépipara* (u. o. 1898); *Malomipari szakoktatási és kisérleti intézmények* (u. o. 1913). Számos tudományos értekezést írt a szaklapokba s tagja a *Müszaki Lap* szerkesztő-bizottságának.

Lendenfeld, *Robert*, lovag, osztrák zoológus és geográfus, szül. Grácban 1858 febr. 10., megh. Prágában 1913 júl. 3. Tanulmányait szülővárosának egyetemén végezte. 1881—86-ig beutazta Ausztráliát és azután Londonban az University College asszisztense lett. 1889. az innsbrucki egyetem magántanára, 1892. az állattan rendkívüli, 1894. rendes tanára a czernowitzi egyetemen, 1897. a prágai német egyetemre a zoológia rendes tanárának nevezték ki. Főképen a szivacsokkal és a tömlősállatokkal foglalkozott és nagyon sok ilyen irányú munkálatot tett közzé. Dolgozatainak száma meghaladja a 400-at. Nagyobb művei: Monograph of the horny sponges (London 1889); Catalogue of the sponges in the Australian Museum (u. o. 1888); Report on the structure of the phosphorescent organs of fishes (Challenger Reports, Zoology, Part 57). Geológiai és földrajzi munkái: Australische Reise (Innsbruck 1892, 2. kiad. 1896); Aus den Alpen (2 köt., Prag és Wien 1896.); Die Hochgebirge der Erde (Freiburg 1899); Neuseeland (Berlin 1900).

Lendinara, székhelye L. járásnak, Rovigo olasz tartományban, az Adigetto mellett, (1911) 8668 lak., selyemipar,- bor és lentermelés.

Lendit v. *l'endit* (franc., ejtsd: lañdi, lat. *indictum)*, Páris legrégibb évi vására (foire), amelyet St. Denis mellett jún. 11—24. között tartanak meg.

Lendítőkerék, olyan hajtógépekhez való nagy súlyú kerék, melyekben a mótorikus erőt felvevő alkotórésznek egyenes váltakozó irányú mozgása körmozgássá alakul át. Ily gépeken a hajtóerő a forgattyu csapján folyton változó forgatóképességgel dolgozik. Midőn a forgatóerő a forgattyu-karra merőlegesen működik, akkor forgatóképessége jóval nagyobb, mint az ellenálló erőé. Midőn a kar középvonala az erő irányvonalához közeledik, forgatóképessége folytonosan csökken, míg végre zérussá válik. A forgatókar egyes fordulata alatt tehát a forgatóerő a kör 2 negyedében több munkát végez, mint az ellentálló erő, másik két negyedében pedig kevesebbet. A munkatöbbletet a L. magába veszi s újra leadja ott, hol a forgatóerő munkája kisebb, mint az ellenálló erőké. A L. rendesen nagy átmérőjü nehéz gyűrű, melyet alkalmas karokkal és ággyal a gép tengelyére erősítenek. Nagy gépek L.-e két v. több részből v. egy darabból készül s általában hajtókerék gyanánt is szerepel. Ha a L. túlságos sebesen forog, annyi munkát képes magába venni, hogy az egész kerék koszoruját is szétvetheti.

Lendl *Adolf*, zoológus, szül. Orczyfalván (Temes vm.) 1862 máj. 6. A tanári és bölcsészetdoktori oklevelek megszerzése után tanársegéd, majd magántanári képesítése után helyettes tanár volt a műegyetemen. 1887-ben egy évig külföldi tanulmányúton volt s onnét visszatérve Herman Ottót kisérte Észak-Norvégiába ornitológiai tanulmányútjára. 1889-ben a M. Nemzeti Muzeum állattárához nevezték ki, ahol az állattani laboratóriumot vezette. 1893-ban lemondott muzeumi állásáról és nyilvános zoológiai preparatóriumot és tanszerkészítő-intézetet alapított Budapesten, amely az első ilyen intézet volt hazánkban. 1901-ben a temesrékási kerület országgyűlési képviselővé választotta. 1906 nyarán tud. gyüjtő-expediciót vezetett Kis-Ázsián keresztül, az anatóliai felföldön és a Taurusz-hegységen át. A rákövetkező évben a laplatai és buenos-airesi muzeumok hívására Argentina köztársaság Neuquen tartományába vezetett tud. gyüjtő-expediciót s ekkor félévig tartó úton egész szélességében átgyalogolta egyetlen kisérővel nemcsak a lakatlan pampát, de átkelt a Kordillerákon is, amíg Puerto-Montt mellett a Csendes-oceánhoz jutott. Hazatérve közreműködött az újból épített Állat- és Növénykert létesítésén, melynek igazgatását 1911-ben vette át. A természettudományokat népszerűsítő irodalmat is sok értékes közleménnyel gazdagította különböző folyóiratokban és napilapokban. Kiadta és szerkesztette tíz éven át *A Természet* c. folyóiratot s az állatkert érdekében nagy irodalmi működést fejtett ki. Értekezéseinek és különböző cikkeinek száma meghaladja a 300-at. Nagyobb munkái: *A magyarországi Tetragatha-félékről* (1886); *Adatok a pókok bonc- és fejlődéstanához, különös tekintettel a végtagokra* (1886); *Adatok a pókok bonc-, szövet- és fejlődéstanához. Idegrendszer* (1887); *A virágok és a rovarok* (1887); *A pókok, különösen a kerekhálós-pókok természetes osztályo-*

zásának kisérlete (1888); *Az állatok szineinek mustrázata* (1890); *Új szerkezetű mikroszkóp* (1891); *Hazánk egyik specialitásáról* (1892); *A M. Nemzeti Muzeum kaszáspók-gyüjteménye* (1894); *Útmutatás az állatok kitöméséhez* (1898); *Délmagyarország néhány érdekesebb állatfaja* (Temesvár 1899); *A mikroszkópi gyakorlat elemei* I. (1900); *Miért visel a keresztespók fehér keresztet a hátán?* (1900); *Egy új emlősfaj hazánk faunájában* (Szabadka 1900); *A pókok szervezete és a hálókötés* (1900).

Lendva, községek, l. *Alsólendva, Felsőlendva, Vizlendva.*

Lendvadedes (azelőtt: *Dedes),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 168 magyar lak.; u. p. és u. t. Rédics.

Lendvaerdő (azelőtt: *Renkócz),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 740 vend és magyar lak.; u. p. Bántornya, u. t. Belatincz.

Lendvahidvég (azelőtt: *Hidvég),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 219 magyar lak.; u. p. és u. t. Alsólendva.

Lendvahosszúfalu (azelőtt: *Hosszúfalu),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 1495 magyar és vend lak.; u. p. és u. t. Alsólendva.

Lendvajakabfa (azelőtt: *Jakabfa),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 363 magyar lak.; u. p. Resznek, u. t. Rédics.

Lendvakirályfa (azelőtt: *Királyfa),* kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 420 vend lak.; u. p. Vashidegkút, u. t. Felsőlendva-Mátyásdomb.

Lendvakislak (azelőtt: *Kislak),* kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 142 vend lak.; u. p. Mártonhely, u. t. Battyánd.

Lendvanemesd (azelőtt: *Nemesd),* kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 226 vend lak.; u. p. és u. t. Muraszombat.

Lendvanyires (azelőtt: *Brezovicza),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 402 vend lak.; u. p. Bántornya, u. t. Belatincz.

Lendvarózsavölgy (azelőtt: *Ganicsa),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 1069 vend és magyar lak.; u. p. és u. t. Belatincz.

Lendvaszentjózsef (azelőtt: *Gumilicza),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 784 vend lak.; u. p. Bántornya, u. t. Belatincz.

Lendvaújfalu, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 556 magyar lak.; u. p. Kerkaszentmiklós, u. t. Alsólendva.

Lendvavásárhely (azelőtt: *Dobronak),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 1478 magyar lak.; postahivatal, u. t. Belatincz.

Lendvay, 1. *Márton, id.*, szinész, szül. Nagybányán 1807 nov. 4., megh. Pesten 1858 jan. 29. Tizenhároméves korában megszökött hazulról, hogy szinésznek álljon, de visszahozták. 1827-ben azonban végképen a szini pályára lépett. Kolozsvárott, Kassán és más helyeken játszott, 1837. a megnyíló budapesti Nemzeti Szinház szerződtette, melynek haláláig tagja maradt, rövid katonáskodását leszámítva a szabadságharc idején. Korának legnépszerübb szerelmes szinésze volt, deli termettel, csengő hanggal, úgy, hogy néha énekes szerepet is sikerrel játszott. Sok közös szerepe volt Egressy Gáborral, kivel nemes vetélkedést fejtett ki s bár nem birt annak nagy jellemző erejével, tüzes szavalatával, eleven játékával sikeresen versenyzett vele. Főbb szerepei voltak: Romeo, Hamlet, Don Caesar, Bánk bán, Robin de Bois (Ördög naplója) stb. — Felesége, *L.-né Hivatal Anikó*, szinésznő, szül. Pesten 1814 febr. 8., megh. u. o. 1891 aug. 6. Pályáját nagybátyja, Balogh István vezetése alatt kezdette, föllépett már gyermekszerepekben 1825 óta. 1832-ben ment férjhez L.-hoz s vele együtt a megnyíló Nemzeti Szinház tagja lett. Eleven, kifejező játékához, elragadó beszédéhez járult feltünő szép megjelenése s a közönség ünnepelt kedvence volt, mint drámai és mint vigjátéki hősnő. Házasélete nem volt boldog, férjétől elvált s 1848. Latkóczy Lajos festőhöz ment feleségül. Többször tett tanulmányutat külföldön. 1860-ban nyugalomba vonult. Főbb szerepei voltak: Julia, Ophelia, Katalin (Angelo), Donna Diana, Józsi (Párisi naplopó) stb.

2. *L. Márton, ifj.*, szinész, az előbbinek fia, szül. Kolozsvárott 1830 szept. 14., megh. Budapesten 1875 júl. 12. Atyja nem akarta, hogy pályáját kövesse, de L.-ból kitörtek az öröklött művészi hajlamok s 1847. Székesfehérvárott szinésznek állt. A szabadságharc kitörésekor honvéd lett, vitézül harcolt Buda bevételénél s századosi rangig emelkedett. A fegyverletétel után visszatért előbbi pályájára, vidéki társulatoknál működött, majd 1855. a budapesti Nemzeti Szinházhoz került. Feltünően hasonlított atyjához s örökölte az ő szerepeit, élénk temperamentumával és nemes pátoszával együtt. Népszerű szinész volt, de atyja magaslatát nem érte el. 1850-ben előadták *Nem türöm a háznál* c. vigjátékát. — Felesége, *L.-né Fáncsy Ilka*, szinésznő, Fáncsy Lajos színművész leánya, szül. Pesten 1842 jan. 1., megh. u. o. 1904 nov. 22. 1857-ben lépett föl a Nemzeti Szinházban először s mindjárt szerződtették, 1858. férjhez ment L.-hoz. Eleinte fiatal hősnőket, később társalgási szerepeket játszott s talán ez utóbbiakban még nagyobb sikereket aratott finom beszélőképességével. Főbb szerepei voltak: Julia, Ophelia, Scottné (Constantin abbé), Báróné (Fedora) stb.

3. *L. Sándor*, hirlapiró, szül. 1857 márc. 18. Ungvárott. A budapesti egyetem hallgatója volt, 1877. a Pester Journal, a Pesti Napló, majd a Nemzet dolgozótársa lett. 1888-ban megalapította a *Pénzügyi Hirlap*-ot, amelynek szerkesztője lett. Számos közgazdasági tanulmánya jelent meg a Nemzetgazdasági Szemlében, továbbá Félegyházy Ágosttal együtt kiadta a *Tőzsdei értékpapirok* (2 köt., 1896) című művet.

Lendvayné, 1. *Hivatal Anikó*, l. *Lendvay*, 1. 2. *L. Fáncsy Ilka*, l. *Lendvay*, 2.

Lenel, *Otto*, német romanista, szül. Mannheimban 1849 dec. 13. 1876-ban a lipcsei egyetemen magántanárrá habilitálták, 1882. pedig a kieli, 1884. a marburgi, 1885. a strassburgi, 1907. a breisgau-freiburgi egyetemen lett rendes tanár. Művei közül, melyekben különösen római jogforrások eredeti szövegét iparkodik helyreállítani, említjük: Das Edictum perpetuum (Leipzig 1883, franciául Peltiertől, Paris 1901); Palingenesia juris civilis (u. o. 1887—89, 2 köt.); Die Anfechtung der Rechtshandlungen des Schuldners im klassischen Römischen Recht (u. o. 1903); Praktikum des Bürgerlichen Rechts (2. kiad. u. o. 1902).

Lenepveu (ejtsd: lönövő), *Charles Ferdinand,* francia zeneszerző, szül. 1840. Rouenban, megh. 1910 aug. 16. Párisban. 1865-ben a római díjat, 1868. pedig Florentin c. dalművével a Víg-opera díját nyerte el. 1880-ban a Conservatoireban az összhangzattan és zeneszerzéstan tanára lett. Tagja volt a szépművészetek akadémiájának. Nagyobb művei: Jeanne d'Arc, lírai dalmű; Iphigénie, lírai jelenet; Összhangzattan s két kis vígopera.

Lenfa (ném. *Flachsbaum,* növ.), l. *Antidesma.*

Lenfant (ejtsd: lanfan), *Eugène Armand,* francia felfedező, szül. Melunben 1865 ápr. 11. 1886-ban a francia gyarmati hadseregbe lépett. Felfedező utazásokat tett 1893—96-ig Annamban és Tongkingban, 1898—1900-ig Szudánban, azután a Niger és Binue folyók vidékén. Munkái: Exploration hydrographique du Niger (1903); Grande route du Tschad (1905).

Lenfélék (növ.), l. *Linaceae.*

Lenfojtó fű (növ.), l. *Aranka.*

Lenfonál, l. *Len* és *Fonál.*

Lenfonás, l. *Len.*

Lengedi, a *daktilus* (l. o.) nevéül alkotott magyar műszó, mely az illető versláb mértékét is feltünteti (—◡◡).

Lengenfeld, város Zwickau szászországi kerületi kapitányságban, (1910) 6850 lak., gyapjufonással és szövéssel, fehérítőkkel, flanell- és nemezkészítéssel.

Lengerich, porosz község a münsteri közigazgatási kerületben, (1910) 8181 lak.; cement-, sör- és dohánygyárakkal.

Lengerke, *Alexander von,* német gazdasági író, szül. Hamburgban 1802 márc. 30., megh. Berlinben 1853 dec. 23. Tanulmányai s amerikai útja után saját és bérelt birtokán gazdálkodott. 1841. gazd. tanár volt Braunschweigban. 1842 óta mint a német országos gazdasági kollégium tanácsosa és vezértitkára Berlinben működött. Művei közül említhetők: Anleitung zum prakt. Wiesenbau Prag 1844); Landw. Konversationslexikon (u. o. 1837—1842, 6 köt.); Die ländliche Arbeiterfrage (Berlin 1849). 1852-ben alapította a Landw. Jahresschrift és *Menzellel* szövetkezve a maig is fennálló s elterjedt Landw. Kalender c. évkönyveket.

Lengés. Ha az ingát nyugalmi helyzetéből kiemeljük s aztán magára hagyjuk, nyugalmi helyzete felé leng és azon túl éppen annyira emelkedik, amennyire a másik oldalon kiemeltük volt. L. az az ív, melyet az inga szabad vége e mozgása közben leír. *Kettős L.* keletkezik, ha az inga ezt az ívet még egyszer leírja; az erre szükséges idő megfelel valamely rezgő pont teljes rezgésidejének s némelyek a kettős L.-re szükséges időt nevezik L.-időnek.

Lengési középpont, a fizikai ingának az a pontja, amely az inga többi pontjaival való merev összeköttetésében éppen úgy leng, mint ahogyan lengene, ha a forgási ponttól való ugyanazon távolsága esetében matematikai inga súlyos pontja volna. A forgási ponttól való távolságát az inga redukált hosszának nevezik. A L. további fontos sajátsága az, hogy ha felfüggesztési v. forgási pontnak használják, az inga lengésideje ugyanaz marad. Ez az ú. n. reverziós v. *megfordítható inga* (l. *Inga)* alapja.

Lengő ajtó, l. *Ingaajtó.*

Lengő eke, l. *Eke.*

Lengő kötél, tornaszer, puhafonású vékonyabb kötél, melynek egyik vége a falra vagy valami állványra erősített horogba van akasztva, másik végénél fogva pedig körbe lengeti a tornatanár, vagy előtornász. Gyakorlatai a lengő kötél különféle átugrásaiból és az alatta való átfutásokból állanak. Különösen a gyermek- s leánytornázásban van szerepe. A L. egyik változata a *rövid* kötél: jóval rövidebb, szintén puha fonású kötél, melyet a tornász két végénél fogva széles-ségi tengely körül lenget s mikor lába alá kerül, egy vagy páros lábbal átugorja. Az atléták is használják lábizom-erősítő gyakorlatul tréningben.

Lengő nyujtó *(rúdhinta),* l. *Függőszerek.*

Lengubó, l. *Len.*

Lengvárt, kisk. Szepes vm. lőcsei j.-ban, (1910) 230 tót és cigány lak.; u. p. és u. t. Lőcse.

Lengyel, nép, l. *Lengyelek.*

Lengyel, kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 885 német és magyar lak., posta- és távíróhivatallal. A község közelében van Apponyi Sándor gróf kastélya, rendkívül gazdag könyvtárral (sok unicum, kivált hungaricák) és muzeummal, melyben a L. vidékén eszközölt régészeti ásatások kincsei nagy mennyiségben vannak összegyüjtve. V. ö. *Wosinszky* Mór, A L.-i őskori telepről.

Lengyel, 1. *András.* Neve eredetileg *Kmita* volt, lengyel eredetű unitárius ember, ki Németh János szerint 1675. Lengyelországból Kolozsvárra költözött és nyomdát állított fel. Nyomtatványait nem ismerjük. Megh. 1690. Özvegye, Lengyel Andrásné, sz. Wilhelm Krisztina, 1691—1704-ig tartotta a nyomdát Heltzdörffer Mihály, későbbi szebeni nyomdász vezetése alatt s pár ezer forint kölcsönnel segítette az unitáriusokat egy nyomda felállításában, mely 1697—1716-ig működött. Megh. 1704 jún. 14., 48 éves korában. Nagyon jótékony nő volt. Nyomtatványaiból Comenius, Szentpályi Nagy Ferenc, Beniczki Péter, Dálnoki Benkő Márton, Bona Joannes stb. művei (összesen 12 mű) ismertek. V. ö. *Németh* Joannes, Memoria typographiarum és *Ferenczi* Zoltán, A kolozsvári nyomdászat története.

2. *L. Aurél,* büntetőjogi író, szül. Székesfehérvárott 1879 máj. 6. Tanulmányai végeztével 1901. birósági szolgálatba lépett és 1913 óta járásbiró. 1913-ban az igazságügyminisztériumba rendelték be és ott büntetőjogi kodifikációval foglalkozik. A szaklapokban megjelent cikkein felül a Magyar Jogászegyleti Értekezések között megjelent művei: *Javítóintézeti ügyünk* (Budapest 1901); *A büntető novella* (u. o. 1908); *A büntetőtörvény reformja* (u. o. 1914). A *Büntetőjogi Döntvénytárt* szerkeszti. Ennek a Lexikonnak is munkatársa.

3. *L. Béla,* kémikus, szül. Körösladányban (Békés) 1844 jan. 4., megh. 1913 márc. 11. Budapesten. A műegyetemet elvégezvén, a tud. egyetemre ment, hol Than Károly laboratóriumában kémiával foglalkozott s itt később tanársegéd volt. 1868-ban Heidelbergben Bunsen laboratóriumában dolgozott, kinek tanársegéde is lett. 1877-ben nyilv. rend. tanár lett a budapesti egyetemen és az egyetemi II. sz. kémiai intézet

igazgatója volt. 1885-ben az egyet. bölcsészeti karának dékánjává, az 1895—96. tanévre pedig rector magnificusszá választatott. 1876-ban a Magyar Tud. Akadémia levelező, 1894. pedig rendes tagja lett. A Természettud. Társulatnak 1887. főtitkára, 1910 óta elnöke volt. Különféle hazai és külföldi folyóiratokban, úgyszintén az Akadémia kiadványaiban számos önálló dolgozata jelent meg. Nevezetesebbek: *Öt magyar búzafaj vegyelemzése* (1866; a Természettudományi Társulat által dicsérettel kitüntetett pályamunka); *Néhány gázkeverék színképi vizsgálata* (1879); *Ujabb szerkezetű higany-légszivattyú* (1881); *Chemia* (I. köt. Szervetlen Chemia, 1889); *A quantitativ chemiai analysis elemei* (Budapest 1897). Számos ásványviz elemzését végezte és publikálta. Lefordította *Roscoe* H. G., Vegytan alapvonalai c. munkáját 1874.

4. *L. Dániel*, író, szül. Kolozsvárt 1815 nov. 15., megh. Pozsonyban 1884 aug. 18. Tanulmányait Pozsonyban kezdte s a pesti orvosi egyetemen végezte. Abrudbányán és Vajdahunyadon folytatott orvosi gyakorlatot, Bem oldalán küzdött a szabadságharcban, 1851. Zaránd vmegye tiszti főorvosa, 1852. a pesti Rókus-kórház segédorvosa lett. 1854-ben a tanári pályára lépett, előbb Nagykőrösön működött, majd mint igazgató Losonczon és Fehértemplomban. Népszerű orvosi és természettudományi cikkeket írt a fővárosi és vidéki lapokba s Thern *Gizul* c. operájához szöveget írt (szinre került Pesten 1841., ugyanakkor nyomtatásban is), valamint lefordította Scribe után Auber *Fekete dominó*-jának szövegkönyvét (először Pesten 1842). Legnevezetesebb népszerű orvosi munkája: *Orvosi tanácsadó* (1864, újra 1885).

5. *L. Géza*, hirlapiró, szül. 1881 jan. 4. Hevesben. 1902-ben Nagyváradon lapszerkesztő, 1906. budapesti napilapok és folyóiratok és 1914. a Pesti Napló munkatársa lett. Novellái, képzőművészeti tanulmányai és kritikai tanulmányai többnyire a Nyugat-ban, Huszadik Század-ban, Új Idők-ben és a Vasárnapi Ujság-ban jelentek meg. Önálló művei: *Véletlenek* (novellák, Budapest 1909); *A csodatevő könyv* (novellák, u. o. 1911); *Kis házak között* (regény, u. o. 1912).

6. *L. Laura*, írónő, l. *Dánielné-Lengyel.*

7. *L. Menyhért*, drámaíró, szül. Balmazujvárosban 1880 jan. 12. Miskolczon tanult, azután a fővárosban élt egy ideig mint ujságiró, majd pár esztendeig hivatalnokoskodott Kassán. 1907-ben első drámáját nagy sikerrel előadta a Tháliatársaság; ekkor felköltözött a fővárosba s azóta kizárólag a drámairodalomnak él A költészet egyéb ágaiban nem működik. L. drámái, melyek kivétel nélkül a fővárosban kerültek először szinre, mind bizonyos föltünést, nagy részük szokatlan sikert aratott s már második műve, *A hálás utókor*, a legnépszerűbb drámaírók sorába emelte. A hagyományos formákkal szembehelyezkedve s többé-kevésbbé szakítva a magyar drámaírói hagyományokkal, drámáinak általános vagy sajátos milieut ad, a magyar levegőt és érzésvilágot távol tartja s még hazai alakjaiban is az általános emberi vonásokat emeli ki. Inkább problémái újszerűségével, a cselekvény merész szövésével, technikai ügyességével hat, mint a jellemrajz erejével és biztosságával; szereti a szatirikusan kiélezett bonyodalmakat. A hatásos összeütközések, a megjátszásra igen alkalmas szerepek s a sajátosan magyar elemek hiánya utat nyitott drámái egy részének külföldre is, s közülük a legnagyobb sikert elért, a japáni tárgyú *Taifun* majd minden jelentősebb európai nyelvre lefordítva sikerrel szerepel külföldi szinpadokon is. Drámáinak sora a következő: *A nagy fejedelem* (Thália-társaság 1907); *Hálás utókor* (Nemzeti Szinház 1907, az Akadémia a Vojnits-díjjal jutalmazta); *Falusi idill* (Magyar Szinház 1909); *A szűz* (Hatvany Lajossal együtt, Magyar Szinház 1909); *Taifun* (Vígszinház 1909); *Próféta* (Vígszinház 1911); *A cárnő* (Biró Lajossal együtt, Nemzeti Szinház 1912); *Róza néni* (Magyar Szinház 1913). A legtöbb könyvalakban is megjelent.

8. *L. Miklós*, választott püspök, szül. Bökönyben (Szabolcs vmegye) 1802 december 5., megh. Egerben 1889 okt. 10. Pappá szentelték 1826. Volt teológiai tanár, azután nagykállói plébános, 1851. egri kanonok, 1879. dulcignói választott püspök. L. állásának jövedelméből igen sokat fordított jótékony célokra. Budapest fővárosnak, amelynek a Rókus-kórház előtt álló Mária-szobrot ajándékozta, díszpolgára volt.

9. *L. Zoltán*, politikus, szül. Krasznán 1873. Jogi tanulmányai végeztével eleinte Budapesten ügyvédkedett. Az 1901-iki választások alkalmával a zilahi kerület függetlenségi programmal képviselővé választotta. Az 1903-iki felemelt újonclétszám-javaslat ellen megindított parlamenti obstrukciónak egyik legtevékenyebb harcosa volt. Az obstrukció alatt többször mondott egész ülést betöltő beszédeket és számos parlamenti viharnak volt előidézője. 1904-ben átvette a Független Magyarország c. lapnak a főszerkesztését s számos cikket írt és két röpiratot adott ki a függetlenségi párt ujjászervezéséről. A vasutas sztrájkbizottság szenzációs bűnperében a védők egyike volt s közreműködött a Vasutas-Szövetség megalapításában. A koalíció alatt egyideig passzivitásban volt, de 1907. A Nap című ujságban vádat emelt a koalíció igazságügyminisztere, Polonyi Géza ellen. Polonyi állásáról lemondott s L.-t biróság elé állította, amely becsületsértésért $^1/_4$ évi fogházra ítélte. A Kuria utóbb az ítéletet megsemmisítette, végül pedig az eljárást elévülés címén megszüntette. 1908-ban többedmagával megalakította a *függetlenségi balpártot*, de utóbb ebből is kilépett. A függetlenségi párt kettészakadása után a Kossuth-párthoz csatlakozott s mint e párt tagja nyert mandátumot az 1910-iki választáson. 1912-ben kilépett a Kossuth-pártból.

Lengyel búza, l. *Búza.*

Lengyelek (lengy.: *polacy*, egyes sz. *polak*), szláv nép, mely a szlávság nyugati csoportjához tartozik. Legtöbben vannak Lengyel-Oroszországban (a népesség $^{15}/_{16}$ része), a grodnoi kormányzóság Szokolka, Bjelosztok (egyenkint $^3/_4$) és részben Bjelszk kerületeiben; az osztrák-magyar monarchiában: nyugati Galiciában és keleti Sziléziában; Poroszországban: Felső-Sziléziában, Posen nagy részében, nyugati és keleti Porosz-

országban. Ezeken kívül elszórva különösen K. és ÉK. felé, ameddig Lengyelország azelőtt kiterjedt. Igy pl. Ausztriában: keleti Galiciában és Bukovinában; Oroszországban: Kovno, Vilna, Grodno, Minszk, Vitebszk, Mohilev, Kijev, Podolia, Volhinia és részben Kurland kormányzóságokban. Ez utóbbiakban a L. az intelligens elemet képviselik a többi szláv (kis- és fehér-orosz, litván stb.) néppel szemben, míg viszont Sziléziában és keleti Poroszországban a földmívelő nép lengyel. Hazánkban Árva, Szepes, Sáros vármegyékben vannak szinlengyel községek. Számos lengyel kolónia van Észak- és Dél-Amerikában; igen sok emigráns vagy száműzött tartózkodik Svájcban, Francia-, Török- és Angolországban stb. Számukat éppen ezért nehéz megállapítani. Az egész világon körülbelül 25 millió lengyel él, ebből 14 millió orosz, 4 millió osztrák, 3 millió porosz alattvaló. Vallásukra nézve nagyrészt katolikusok, de Oroszország belsejében vannak erőszakkal megtérített ó-hitű L. is, kevés gör. kat., sőt van pár ezer mohammedán vallású is Grodnóban. A lengyelség javára számítanak a *kasubok*, sőt az evangelikus hitű *mazurok* is. A L.-nek igen fejlett szellemi életük van. A romantikus irány hatása alatt már 1802. megindult a L. mese- és énekgyüjtés szervezése, mely a 30-as években O. Kolberg vezetése alatt csodás eredményeket ért el. A lengyel folklore történetét megirta Strzelecki. A lengyel viseleteket tárgyalja Zienkovicz: Die Trachten des poln. Volkes (Paris 1841) és a jelenleg folyó Zbior ludowy c. nagy vállalat. A litván-lengyel antropológia legkiválóbb művelője Tasko Hrincewic, továbbá Loth, Olechnowicz és Rutkowski művei érdemelnek figyelmet. V. ö. *Hervet*, Ethnogr. Polens (Wien 1871); *Kolberg*, Das poln. Volk (Krakau 1871); *Vlach-Helfert*, Die Čecho-Slaven (Teschen 1883); Bruckner munkái.

Lengyel emigráció, l. *Emigránsok*.

Lengyel érmek, a legrégibbek Nagy Károly dénárai után készültek, a következő éremsorozatok I. Boleszlótól (992—1025) I. Vencelig (1300—1305) ezüst dénárok és obulusok, ezek között egy hosszabb sorozat III. Mieszko korából (1183—1202) zsidó betüs feliratokkal. Ez időben Magyarországban is voltak zsidó pénzverők. Az első lengyel arany és széles garas I. Vencel alatt veretett, innen kezdve a L. a verőhelyeknek s a pénzverőknek siglákkal való feltüntetésével tünnek ki. Nagy Lajos mint lengyel király csak Lodoméria számára veretett külön érmeket: ✝ MONETA RVSSIA; ✝ LODOVICI. R. VNGARIA, egyébként uralkodása alatt Lengyelországban a magyar pénz volt forgalomban. Lengyel- és Litvánországokon kívül saját pénzverése volt a XVI. sz.-ban Riga, Danzig, Elbing, Thorn városoknak. A XVI. és XVII. sz.-ban a lengyel ezüstpénzek (poltura, garas, 3-as, 6-os, 18-as garas), különösen Báthory István, III. Zsigmond, János Kázmér és Szobieszki János királyoktól Magyarországon rendes szabályozott forgalomban voltak s leletekben nagy mennyiségben fordulnak elő. Némely erdélyi éremfaj lengyel minták után veretett. A lengyel érmészet fő forrásai: Lelewel, Hutten-Czapski, Zagorski, Stronczynski, Bantke.

Lengyelfalva, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 583 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Kassa.

Lengyelfürt *(plica polonica, adagra, cirragra, coma caesarea)*, ma már alig használt kifejezés egy ma már alig mutatkozó állapotra, amelynél a tetvesség, beszáradó geny, piszok stb. miatt a hajzat kemény, bűzös, fájdalmas tömeggé ragadt össze. Hajdanában még az előkelő emberek között is gyakori volt és óvakodtak azt meggyógyitani, mert azt hitték, hogy kóros nedvek távoznak ilyenkor a szervezetből.

Lengyelhon még nincsen veszve. E verssel kezdődik az ú. n. Dombrowski-induló, melyet a lengyel légió 1796. Olaszországban Bonaparte seregében énekelt. Eredetiben: Jeszcze Polska ni zginęła.

Lengyel irodalom. A szláv nyelvek közt az orosz után a legnevezetesebb irodalom s különös jellemző vonása, hogy a szlávnyelvű irodalmak közül egyedül a L. állott mindig szoros kapcsolatban a nyugati kultúrával. A L. igen lassan indult fejlődésnek. Lengyelországban is, ép úgy, mint Magyarországon, a latin nyelv elnyomta a nemzeti nyelvet, amelynek csak a XVI. sz.-ban sikerült az irodalmi létjogosultságot kivívnia.

1. *A régi L.* A XVI. sz.-ot megelőző korszakból csak néhány lengyel nyelven irott emlék maradt fönn. Fontosabbak: *Bogarodzica* (Istenszülő anya, XIII. sz.) c. egyházi ének; *Psalterz Floryański* (XIV. sz.), azelőtt Margit magyar királyné zsoltára néven volt ismeretes, ma feltalálási helye, a Linz melletti Florián kolostor után igy nevezik. *Biblia królowéj Zofii* (Zsófia királyné bibliája 1455), melyet a sárospataki ref. liceumban találtak (Malecki tette közzé 1871. Lembergben). Újabban ugyanott felfedezett harmadik töredékét Harsányi J. tette közzé a Magyar Könyvszemle XVII. k. 1909. s ismertette Asbóth O. a Nyelvtudomány III. k. 1911. A többi nyelvemléket megtaláljuk Nehring: Altpolnische Schriftdenkmäler (Berlin 1877) c. művében. Különben a reformáció koráig a lengyelországi irók latinul irtak, igy Gallus és Kadlubek krónikáikat, Dlugosz (latin nevén Longinus 1415—80) Lengyelország történetét.

2. *A reformáció. A L. virágzási kora.* A reformáció idején divatba jött a hazai nyelv. Lengyelre fordították a bibliát s az imádságos könyveket, föltámadt a nemzeti szellem s virágzásnak indult a költészet. Könyvnyomtatók vándorolnak be az országba s a könyvek útján gyorsan elterjednek a vallási új ideák s föllendül a hazafias érzés. Varsóban az első könyvnyomdát *Báthory* István állította fel. *Mikołaj Rey z Naglowic* (1505—65) volt az első, aki költői műveit lengyel nyelven irta. Vele kezdődik a L. aranykorszaka. Követte őt s a legmagasabb szinvonalra emelte a lengyel irodalmi nyelvet *Kochanowszki* Ján (1530—84). Lirikus költő, akinek verseiben kifejezésre jut a lengyel nép lágy, szentimentális, miszticizmusra hajló karaktere s mély vallásos érzülete. Kortársa, a kisebb tehetségű *Górnicki Lukasz* (1527—1603), a lengyel udvari életet irta le, erős szatirával. A kor szatirikus költője *Klonowicz Sebastyan* (1545—1602), aki népies for-

mában írta műveit s a nemesség romlottságát ostorozta. Az arany kor nevezetes poétái voltak még *Szarzyński Mikołaj Sep.*, aki először használta a szonettformát a L.-ban. *Szymonowicz* Simon (1558–1629.), aki bájos idilleket írt. *Szeklucyan* János, lengyelre fordította a bibliát, a protestánsok használatára. Radzivill Miklós herceg költségén megjelent Bresben 1563. az utóbb szocinianinak deklarált bibliafordítás, melyen Szeklucyan és Laski Jan is részt vett. A katolikusok számára *Wujek* Jakab jezsuita páter (megh. 1597.) fordította le az egész bibliát, oly kitünően, hogy Róma ma is a legjobbnak tartja. Híres volt ez időben a szónok *Szkarga Piotr* varsói primás (1536–1612).

3. *A hanyatlás kora.* Most következett a hanyatlás kora a L.-ban, amely körülbelül a XVIII. sz. közepéig tartott. A lengyel nyelvet mint barbárt elnyomták s a konyha-latinságot tették helyébe. Eretnekség címén elégettek sok munkát, köztük az ó-lengyel irodalom legbecsesebb emlékeit is. Az addig eleven és éltető tudományos tevékenységet üres, pedáns tudományos tetszelgés váltotta fel; a történelem bombasztikussá lett, tele túlzott dicsérettel, a poézis üres játékká változott. Züllésnek indult a nemzet. A vallási türelmetlenség borzalmas tetteket produkált. E hanyatló kor költői: *Kochowszki Wespazyan* (1633–1700) lírikus *Opaliński Krzysztof* (1610–56) szatirikus, *Pasek Chryzostom Ján* krónikás, (megh. 1690). A kor legnagyobb költője, *Potocki Waclaw* (1622–93) megírta hőskölteményét: A chocimi háború (Wojna Chocimska, megjelent Lembergben 1850.). *Družbacka Elžbieta* egyszerű, kedves dalaival tünik ki e korban.

Azok közül az írók közül, akik a lengyel nemzeti szellem föllendítésén s az elromlott ízlés nemesítésén fáradoztak, legnagyobb hatása volt *Konarski Stanisław* (1700–73) piaristának, aki megtörte a jezsuiták hatalmát. De a kor legnagyobb írói *Krasicki* Ignácy (1735–1801.), *Naruszewicz* Ádám és *Trembecki* Stanisław (1725–1812), akik a franciákat utánozták.

4. *Mickiewicz kora.* 1795-ben megszünt Lengyelország politikai léte s látszólag sírba szállt az ország nemzeti léte is. Az írókat és költőket elnémította a katasztrófa, de a szabadságért vívott véres küzdelmek közben ismét életre kelt a költészet. Üdvös hatással volt az irodalomra a *tudomány barátainak társasága*, mely 1800. alakult. Ebbe tartoztak *Krasicki* történettudós, *Dmóchowszki* Xavér, *Potocki* gróf, *Staszic* Szaniszló, *Niemcewicz* Julián és mások. De a teljes változást a L.-ban *Mickiewicz* Ádám (1798–1855) idézte elő. Mickiewicz elvetette az üres formalizmust, síkraszállt az álklasszicizmus ellen s visszatért a néphez és népe történelméhez. Mickiewicz egy csapásra meghódította egész nemzetét. Lírai s epikus verseiben lángoló erővel szólaltatta meg az árulástól sem rettegő hazaszeretetet s oly mesteri nyelven és formában, mint ő előtte senki sem a lengyelek közt.

A legnagyobb lengyel költő Mickiewicz kortársai s utódai voltak: *Krasiński* Zygmunt (1812–1859) a Nieboska Komedya s az Irydion szerzője (l. életrajzánál), *Słowacki* Juliusz (1809–1849), kinek W Szwajcaryi (Svájcban) c. szerelmi idillje páratlanul áll a világirodalomban. Továbbá: *Malczewski* Antoni (1793–1826), *Zaleski* Bohdan József (1802–1886), *Goszczyńsky* Seweryn (1803–1876), *Hofmanowa* Klementina (1793–1845), *Fredro* Aleksander (1793–1876) a lengyel vígjáték megteremtője, *Rzewuski* Henryk (1791–1866), *Korzeniowsky* József (1797–1863) regény és drámaíró, végül *Kraszewski* Ignacy József (1812–1887), aki 600-nál több kötet művet írt össze. Ő a lengyel regényirodalom tulajdonképeni atyja s legnagyobb érdeme abban áll, hogy hazájában kiszorította a külföldi (francia) írókat s megkedveltette a lengyelekkel saját nemzeti irodalmukat. Említést érdemelnek még: Pol Wincenty, Ujejski, Lenartowicz, Syrokomla, Szajnocha stb. (lásd életrajzaiknál a megfelelő helyen).

5. *A L. 1863 után.* Az 1863-iki lengyel fölkelés véres leverése után az ifjú lengyelek szakítottak minden romantikával, amely úgyis csak koronkinti céltalan fölkelésekre vezetett s az irányregény és iránydráma műveléséhez láttak. Első kiváló író e nemben *Jež* T. T. (Miłkowski álneve). J. Bem oldalán végigharcolta a magyar szabadságharcot, azután több éven át bolyongott a Balkánon, míg végre otthonra talált Svájcban. Történeti regényei számára Magyarországot és a Balkánt választotta. Ugyancsak irányregényt ír *Orzeszkowa* Eliza (szül. 1842) kiváló írónő is. Egy pár regénye a világirodalom kincsei közé tartozik. A lengyel regényirodalom csúcspontjára azonban *Sienkiewicz* Henryk (szül. 1846) jutott (álneve: Litwos). Ragyogó nyelvezete, szerencsésen megválasztott s érdekes tárgyainak, finom lélektani rajzának köszöni óriási sikerét. Legnagyobb sikere a Quo vadis-nak volt, amelyet minden művelt nemzet nyelvére lefordítottak. Sienkiewicz számos és eléggé kiváló kortársa közül említést érdemel még *Glowacki* Aleksander (szül. 1847), álnevén Prus Boleslaw és *Žeromski* Stefan, akinek népszerűsége a Sienkiewiczével versenyez.

6. A legrégibb *drámai mű Rey-Naglovicztól* való (József élete), továbbá *Kochanowszki* Ján drámája (A görög követek elutasítása). De ezek formára és tartalomra egyaránt a kezdetlegességet mutatják. *Bohomolec* Ferenc jezsuita páter (megh. 1790.) írt először önálló lengyel vígjátékot. Határozott drámaíró tehetség volt *Felinszki* Alajos (megh. 1820.). *Kropinski* Lajos (megh. 1844.), Ludgarda c. történelmi tragédiája révén lett híres. *Slovacki* versenyre kelt a német Schillerrel Stuart Mária című tragédiájával. *Magnusevszki* (megh. 1845.), korán elhalt drámaíró trilógiát írt. Az asszony három században címmel, melyben a lengyel asszonyt karakterizálja, három különböző történelmi korszakban. *Kaminszki* (megh. 1855.) lefordította Schillert, Calderont. *Fredro* Sándor gróf vígjátékot. *Szujszki* József *Kraszevszki* Ignác, *Szajnoska*, *Szyrokomla* tragédiákat írtak stb. Legkiválóbb azonban valamennyi között *Swietochowski* Aleksander (álnevén Okoński, szül. 1849), ragyogó tollú publicista, aki Sienkiewicz után az új lengyel irod. legkiválóbb képviselője. Drámáiban (Niewinni, Antea, Pater Makary stb.) lángoló harag szól a papság s a nép minden elnyomója ellen.

7. *A filozófiával* is foglalkoztak a lengyelek, de kevés önállósággal. *Gołuchowszki* Józef (1797—1858.), részint németül, részint lengyelül írta filozófiai műveit (Die Philosophie im Verhältniss zu dem Leben ganzer Völker und einzelner Menschen, Dumania nad najwyższemi zagadnieniami czlowieka). Említendők még: *Cieszkowszki* August (1814—1894), *Trentowski* Bronislav (1807—69), továbbá *Szupinszki* és *Libelt* Karol (1807—1875), aki új alapra akarta vetni a filozófiát, amennyiben az igazság forrásául egyedül az intenciót fogadta el.

8. *Az újabb kor történetírói* közül az első és legnagyobb *Lelewel* Joakim, számtalan történelmi munka szerzője. *Siemienski* Lucián monográfiákat írt, klasszikus egyszerűséggel és világossággal. *Szajnoska* Károl (megh. 1868.) hajlékonyabb nyelven, mint Lelewel írta meg nemzete egyes korszakainak történetét. *Morawski* T. népiesen írta meg a lengyel nép történetét (Posen 1871); *Leplowski* Józef krakói egyetemi professzor műtörténelmet írt (Krakó 1872); *Lukasewicz* Józef lengyel kulturhistoriát írt.

Az első L.-történetet *Bentkovszki* Felix írta (megh. 1852.). Két kötetnyi munkája Varsóban, 1814. jelent meg. *Kraszewski* irodalmi tanulmányokat írt, továbbá *Siemienszki*, *Macherzynszki*, *Lukasewicz* Leszlav, *Nekriny* Vladiszlav, *Rycharszki*, *Zavadzki* és *Kuliczkowszki* írtak irodalomtörténeti munkákat. Mint irodalmi kritikusok nevezetesek *Spasowicz*, *Tarnowski* gróf, *Chmielovszki*.

9. *A legújabb lengyel irodalom.* Az újabb L. sokban elüt a régebbitől. Idegen hatások mutatkoznak; Nietzsche filozófiájának, a francia dekadens iránynak s a kietlen «skandinávizmus»-nak csodálata egyesítette 1897. a «modernek»-et, akik *Przybyszewsky* Stanislaw-t vallják vezérüknek. Említést érdemelnek Tetmajer, Kasprowicz Iván, Deotyma, Wysniansky stb.

A szinműírás terén is sok fiatal erővel találkozunk, így *Kozlowski* Stanislaw, *Wyspiański* Stanislaw, *Kasprowicz* Jan, *Rydel* darabja tett nagy hatást, *Kisielewsky* Ágost (szül. 1876.), *Wispiansky*, *Zapolska* Gabriella, stb. Lengyel szinház van Varsóban, Lembergben, Posenben, Krakóban stb.

A tudományos irodalomban leggazdagabb a történelmi. A krakói egyetem jubileumára (1900) az egyetem történetét megírta *Morawsky* Kázmér (2. köt.). Ugyanez alkalomra készült *Tarnowsky* lengyel irodalomtörténete. Az irodalomtörténet terén *Tarnowsky* könyve mellett *Chmielowsky* Piotr 6 kötetes nagy munkája a legérdemesebb. A kritikusok közül jelentékenyebbek: *Matuzcewsky*, *Sygietynski*, *Pawelski*.

A filozófiában szinte iskolája van Lutoslawskinak, aki platonizmusát nemzetivé tudta tenni. A filozófia történetével foglalkoztak *Strazewski* és *Pawlicki*, bölcseleti rendszereket állítottak fel, *Morawski* és *Struve*, aki a lengyel filozófia történetét is megírta.

Művészettörténeti munka csak kevés van. *Kopera* Félix leírta Krakó műemlékeit, *Witkiewicz* pedig Kossakról adott ki jó monografiát. Közgazdasági írók: *Milewski*, *Gorski*, *Czerkawski*.

Hirlapirodalom. A lengyel hirlapirodalom a XVI. sz. veszi kezdetét alkalmi ujságok alakjában. A lengyel ujságírók atyja *Gorczyn Aleksander* Jan egy krakói nyomdásznak a fia, aki 1663 jan. 3. kiadta a *Merkurjusz Polski* c. lap első számát. *Gorczyn* halálával megszűnt a lap. 1729-ben megindult a *Kurjer Polski*. A lengyel királyság feloszlatásakor (1795) 80 lap jelent meg, de már a XIX. sz. elején leszállt a számuk 12-re. A XX. sz. elején már 560, 1912. pedig 630 különféle napilap és folyóirat jelent meg lengyel nyelven, még pedig: 260 heti, 170 havi, 100 kétheti, 82 napilap és 17 negyedévi lap. A lengyel statisztikusok kimutatása szerint évente kb. 80 millió lengyel lap kél el. V. ö. *Czarnowski*, Wykaza prasy polskiej (Berlin 1912).

Irodalom. Heinrich-Asbóth, Egyetemes irodalomtörténet IV., Budapest 1911; Brückner, Geschichte der Polnischen Litteratur, Leipzig 1905; W. Feldmann, Pismiennictwo polskie, 1863—1900, 5. kiad.; Anton Potocki, Polska literatura wipolcyema 2 köt. 1860—1910, Varsó 1912; Stan. Tarnowski, Hist. lit. Polskiej 6 köt., Krakó 1900; K. Estreicher, Bibliografija polska, Krakó 1880—1890.

Lengyel klub, az osztrák képviselőház lengyel tagjainak és pártjainak egyesülése. Kezdetben egységes párt volt a L., de 1907 óta több frakcióra szakadt. (Lengyel néppárt, lengyel demokrata, lengyel konzervativ, lengyel nemzeti és lengyel centrum). Az 1911-iki választások után a lengyel klubnak 71 tagja volt. Míg a lengyel klubban az arisztokrata nagybirtokosság vitte a vezérszerepet, addig a kormányokat támogatta, de a demokrata elemek térfoglalása óta az ellenzékhez tartozik.

Lengyel légió v. *zászlóalj*. A magyar szabadságharc kitörésének hírére a lengyelek egyre tömegesebben vándoroltak be Magyarországba s felajánlották támogatásukat az új kormánynak, amit ez kezdetben vonakodott elfogadni. 1848 okt. 19. Zaboklicky Péter lengyel menekült felhívást küldött Pestről otthonmaradt honfitársaihoz, melyben őket a kamarilla ellen folytatott magyar alkotmányos harcban részvételre szólítja föl. A fölhívásnak volt is foganatja s ezután november elején alakult a bevándorlottakból nyolc légió, összesen 15—20,000 emberrel. Első és leghiresebb volt a Visocky-zászlóalj. Nyilt és bevallott céljuk volt Magyarország szabadságának kivívása után magyar segéllyel saját honukat szabadítani fel. V. ö. Polacy i Węgrzy u roku 1848; *Weldicz*, Der Anteil der Polen an d. ung. Revolution (Altona 1850). — Az 1914-iki háború kitörésekor is alakult egy L. s a lengyel ifjak rendkívül vitézül harcoltak — nevezetesen a Kárpátokban is — az oroszok ellen. L. *Világháború*.

Lengyel nyelv, a szláv nyelvek nyugati csoportjához tartozik. Könnyen megkülönböztethető a többitől két orrhangja: ą és ę (ejtsd: on és en) által, mely a többi szláv nyelvben nincs meg. Pl. lengyelül *męso* (ejtsd: menszo) a. m. hús, tótul *meso*; lengyelül *ząb* (ejtsd: zonb) a. m. fog, tótul *zub*. Másik fontos ismérve, hogy az ősszláv dj helyén dz = áll pl. miezda = mesgye (orosz meža). A L.-ben az utolsó-előtti szótagra esik a hangsúly. A L. dialektusaihoz tartozik a mazurok nyelve. Körülbelül 20 millió lélek nyelve a lengyel. Jobb nyelvtanok, a régibb kutatókat mellőzve, Kryński:

Gram. języ. polskiego (Varsó, 4-ik kiadás, 1910); Soerensen: Polnische Grammatik (Leipzig 1899—1900).

Lengyelnyereg, a Magas-Tátra egy nevezetes nyerge, amely a Felkai-völgyből a Poduplaski-völgybe közvetíti az átjárást; magassága 2208 méter. A tátrai turisták legkedveltebb kiránduló pontjai közé tartozik.

Lengyelország (*Polska, Polkha*, l. a *mellékelt térképet*), a XVII. sz.-ban még hatalmas ország, a XVIII. és XIX. sz.-ban feldarabolták és jelenleg csak Oroszország legnyugatibb részét, a 10 visztulai kormányzóságot illetik e névvel, amelyeket Kovno, Vilna, Grodno, Volhinia, Galicia, Szilézia, Porosz-Lengyelország vagy Posen (l. o.), a K.-i és Ny.-i porosz tartomány határolnak. Területe 127,311 km², lakóinak száma (1912) 12.129,200. Egész É.-i része sík föld; D.-en, a Visztulától K.-re vannak a lublini és Ny.-ra a sandomiri *magaslatok*. Az előbbiek K.-nek és DK.-nek húzódnak és legmagasabb részeik 275—370 méter magasak. A sandomiri magaslatok legmagasabb pontja a Lysica (611 méter). *Vizeinek* legnagyobb része a Visztula vízkörnyékéhez tartozik; beléje ömlenek a Nida, a San, a Wieprz, a Pilica, a Ny.-i Bug, a Bzura és Skriva. A Warthe a Prosnával az Oderába, a Czarna és Szeszupa pedig a Njemenbe folynak. A tavak együttvéve 365 km² területet foglalnak el, a legnagyobb tó, a Wigry (4400 ha.). A mocsarak is nagy területet foglalnak el. *Az éghajlat* mérsékelt; átmenetet alkot Közép- és Kelet-Európa közt; a legzordabb vidék a Lysagora. Az évi átlagos hőmérséklet 5°—7°; a nyári 16—17° és a téli 2—4°. L. legnagyobb része másod- és harmadkori képződményekből áll, amelyeket vastag alluvium-réteg takar. Legtöbb vasat a Lysagora D.-i lejtőjén találni; mintegy 60 bányából évenkint több mint 150,000 tonna vasércet nyernek. Az Olkusz-járásban gazdag cink, Piotrkov és Kjelce kormányzóságokban szénbányák vannak. A *fauna* és *flóra* olyan, mint Közép-Európában. A földnek körülbelül 55%-a szántó, 25%-a erdő és 10%-a rét és legelő. A földet azonban intenzivebben művelik, mint Oroszországban. A búza igen jól megterem a D.-i és DK.-i részeken; rozson, árpán és zabon kívül termesztenek cukorrépát (mintegy 50,000 ha.-on), kendert, komlót, lent (különösen K.-en) és burgonyát. Az évi átlagos termés 5·46 millió hl. búza, 19 millió hl. rozs, 10 millió hl. zab, 9·03 millió hl. egyéb gabona, 70·4 millió hl. burgonya. Az *állattenyésztésre* nagy gondot fordítanak: a lovak száma mintegy 1·3 millió, a szarvasmarháké 3·3 millió és a juhoké 4·5 millió; a méhtenyésztés különösen DK.-en virágzik. Az ipar újabb időkben gyorsan fejlődik; jelentékenyebb ágai: a pamutszövés és fonás, szeszégetés, cukorgyártás, gyapjuszövés, malomipar, vasolvasztás és kohászat, gazdasági gépgyártás, lenszövés, téglagyártás stb. A lakosság túlnyomó száma, az oroszok russzifikáló törekvése dacára, lengyel, ezt követik a zsidók, azután a kis-oroszok, németek, litvánok, fehér-oroszok és végül a nagyoroszok. L. tíz kormányzóságból áll, melyek a következők: Kalis, Kjelce, Lomza, Lublin, Piotrkov, Plock, Radom, Szjedlce, Szuvalki és Varsó. Az ország fővárosa Varsó.

Története.

A lengyeleknek vagy poljákoknak, kik a népvándorlások korában telepedtek le a Visztula és Warthe folyók vidékén, legrégibb történetét homály borítja. Annyit tudunk csak róluk, hogy törzsekben éltek, mint a szláv és germán népek általában. A törzsek közül a hagyomány szerint különösen a *Popiel*-család emelkedett ki, de annak hatalmát a IX. sz.-ban a pórszármazású *Piaszt* ragadta magához. Az ő családjából származott *Mscislav*, ki I. Ottó német császár vazallusa volt és aki 966. a kereszténységet felvette. Utóda *I. Boleszláv Chrobry* (a. m. hős, 992—1025), ki a királyi címet vette fel, nemcsak lerázta a német igát, hanem még Pomerániát, Sziléziát, Csehországot és Krakó vidékét is elfoglalta, úgy, hogy II. Henrik császár 1018. a *bautzeni* békében elismerte L. függetlenségét. Ezután Boleszláv K. felé terjeszkedett és Kiewet is elfoglalta. Uralkodása alatt alakult ki a hűbérrendszer. A szlachta v. nemesek rendje L.-ban is fegyveres szolgálattal tartozott a királynak. A falvak helyén városok és erődítmények *(grod)* keletkeztek, a földművelés mellett pedig az ipar és külső kereskedelem is kezdett fejlődni, miáltal L. az idegen államokkal politikailag is érintkezésbe jutott. Így *Magyarországgal* is, melynek É.-i részét Boleszláv bírta a XI. sz. közepéig, amidőn azután *Szent István* visszafoglalta azt, Boleszláv utódától, *II. Mscislávtól* (v. Misiko, uralk. 1025—34). Ez utóbbinak uralkodása egyébként sem volt szerencsés, mert a dánokon és oroszokon kívül még II. Konrád német császár is elszakított L. területéből egy részt, t. i. Sziléziát és Lausitzot, magát Mscislávot pedig elűzött testvére: Veszprim javára, aki neki vazallusa volt, lemondásra kényszerítette. Azonban már 1032. a a merseburgi gyűlésen II. Konrád ismét elismerte Mscislávot királynak, de ennek utóda *I. Kázmér* (1034—58) alatt, annak német származású anyja, *Richeza*, német kegyenceinek pártfogásával oly ellenszenvet keltett a *szlachta* (nemesség) körében, hogy az emiatt elűzött Kázmért csupán III. Henrik császár tudta visszahelyezni trónjára. Kázmér uralkodása a kereszténység megszilárdítása és Szilézia visszafoglalása által sikeresnek bizonyult, de csupán fia, *II. Boleszláv Smialy* (a. m. merész, 1058—81) volt az első, ki magát királlyá koronáztathatta. Minthogy ő a klérussal ellentétbe jutott, menekülni volt kénytelen Magyarországba, melynek királya *László*, azelőtt szövetségese volt Boleszlávnak, ki viszont I. Bélát és László herceget I. Endrével, illetőleg Salamonnal szemben pártfogolta.

Az elűzött Boleszláv utóda testvére, *I. Ulászló Hermann* (1081—1102) volt, kinek uralkodását a fiaival való civakodás gyengítette. Ezeknek egyike, *III. Boleszláv Krzywusty* (a. m. ferdeszájú) elfoglalta Pomerániát, de az 1135-iki *merseburgi* gyűlésen kénytelen volt azt hűbérbirtoknak elismerni és érte évi adót fizetni Lothár császárnak. Utódai közül *II. Ulászló*, — aki I. Frigyes császár fenhatóságát kénytelen volt elismerni, — Krakót és Sziléziát, *IV. Boleszláv Kendzierzawy* (bodorhajú) Masoviát és Kujáviát, *Mieczyslav Stary* Pomerániát és Gnesent, *Henrik* pedig Sandomirt

foglalta el. Azonban a II. Kázmért (megh. 1194) követő trónviszályok azt eredményezték, hogy a szerzett terület nagy része újból elveszett, így Pomeránia, míg ellenben Sziléziában és főleg Masoviában a német lovagrend és az ezzel egyidejüleg a XIII. sz.-ban megkezdődő német bevándorlás és a bevándorlóknak adott kiváltságok (az adómentesség és az örökösödési jog elismerése) gyöngítették a lengyelek uralmát, annál is inkább, mert az a folytonos háborúk, különösen a tatár pusztítás következtében elnéptelenedett. A németeknek nyujtott kedvezmények ennélfogva hasznosaknak bizonyultak, mert ezáltal az ipar és kereskedelem fejlődésnek indult. Az ennek következtében a városokban beállott jólétet a főpapság használta ki a gyenge fejedelmek, mint *Boleszláv Wstydliwy* (a. m. szűz, 1242—79) és *Leszek Czarny* (a. m. fekete Leszko, 1279—1288) helyett. Ennek utóda, *IV. Henrik* boroszlói herceg (1288—1290) lett s így L. a Németbirodalom egy részének volt tekinthető. 1292-ben az egész Kis-L., 1296. pedig Nagy L. is *Venczel* cseh királyra szállt. Csupán a *Przemyslida*-uralkodóház korai kihalta okozta azt, hogy sikerült a Piaszt Lokietek (a. m. rövidkezű) Ulászlónak (1306—33) a már elveszett L. K.-i és D.-i részét visszaszerezni, Pomeránia azonban a német lovagrendé maradt. Miután ő *I. Ulászló* néven a pápa támogatásával Krakóban királlyá koronázta magát, fia *I.* v. *Nagy Kázmér* (1333—70) akadály nélkül örökölhette a lengyel trónt, de a *wysegradi békében* Sziléziát csak mint hűbérbirtokot tartotta meg, a *kalisi békében* pedig (1343) Pomerániát végérvényesen a német lovagrendnek engedte át, ellenben Halicsot és Wladimirt az oroszoktól elfoglalta. A német bevándorlóknak kedvezett, de megtiltotta, hogy a törvények alól kivonják magukat s az ú. n. *wislicai statutumban* (1368) egész L.-ra vonatkozólag egységes törvénykönyvet létesített. Ezáltal és más intézkedései által az alsóbb néposztályok helyzetét is javította, amiért «parasztkirály»-nak nevezték. Egyéb intézkedései közül nevezetes a wielickai és bochniai sóbányászatra és az adózásra vonatkozó rendeletek, továbbá a krakói főiskola alapítása 1384. Kázmér utóda, leányának, Erzsébetnek és férjének Robert Károlynak fia, *Nagy Lajos* magyar király volt (1370—1382), aki viszont leányának, Hedvignek akarta biztosítani a trónt s ezért a németségnek az 1374-iki szabadságlevélben adómentességet biztosított, kivévén a kétgarasos telekadót. Intézkedéseinek értelmében csupán a nemességet illette meg a magasabb állami hivatalok elnyerése. Ezáltal a kmetek és a szegényebb osztályok mindinkább függő helyzetbe kerültek a gazdagoktól. Egyébként Lajos nem sokat törődött L. belső ügyeivel s az özvegy királynő, Erzsébet, ki magyar tanácsosokkal vette körül magát, ellenszenvessé tette az Anjouk uralmát, mely ellen lázadás tört ki, melyben a magyar tanácsosokat megölték, magát Erzsébetet pedig menekülni kényszerítették. Bár Lajos halála után a nemesség ellene volt a Magyarországgal való personáluniónak, mégis 1364 okt. 13. királlyá koronázták *Hedviget*, kit *Jagello Ulászló* litván herceggel, ki ekkor tért át a kereszténységre, házasságkötésre kényszerítettek s ezután *II. Ulászló* néven 1386 márc. 4. Krakóban királlyá koronázták, miáltal Litvánia, mint nagyhercegség L.-gal egyesült. Azáltal, hogy a lengyel és litván nemesség 1413. *Horodlóban* szövetséget kötött, L. határozottan nemesi állam lett, mert nemcsak nemesi előjogaik védelmét mondták ki, hanem azt is, hogy Lublinban mindkét ország nemessége időnként gyűlést tart, miáltal a nemesi parlament alapját vetették meg. Másrészt azonban L. külhatalma növekedett, amit legjobban mutat Vörös-Oroszország és Podolia elfoglalása, mely utóbbi a német lovagrend uralmának megtörését jelentette. 1410-ben háborúra is került a sor a lovagrenddel, melyet ez alkalommal Tannenbergnél teljesen megsemmisítették a lengyelek, azonban csupán az 1411. *thorni*, ill. végérvényesen az 1435-iki *wrcesci* béke biztosította L. számára Samogitiát. Ezáltal Jagello Ulászló uralkodása idején L. külső hatalmának fénykorát érte el, de másrészt épen ezen vad, érzéki és könnyen befolyásolható uralkodó alatt jutott az ország az oligarchák hatalmába. Az erőszakos főpapság és főnemesség óriási kiváltságokat nyert. Az ország ügyeinek legfőbb intézője *Zbigniew Olešnicki* krakói püspök lett. Midőn a trónöröklés kérdése időszerűvé vált, az 1422-ben Czervinszben és 1430. Jedlnóban tartott tárgyalások alkalmával a nemesség új privilégiumot csikart ki magának s eszerint nemest fogságra vetni és javait elkobozni, csupán a prelátusok és bárók ítélete után lehetett; továbbá a nemesek jóváhagyása nélkül új pénzeket nem volt szabad verotnie a királynak, sőt a nemeseknek jogukban állott gyűléseik alkalmával a király jelenléte nélkül intézni az ország ügyeit. Ezek mellett az esztelen engedményei mellett Jagello a parasztokat rabszolgaságban tartotta, a litván és német városok fejlődését megakadályozta, minthogy azokat minden politikai jogaiktól megfosztotta. Csupán a lengyel városok érdekeit pártfogolta, főleg Krakóét, melynek főiskolája Hedvig királynő fáradozásai folytán egyetemi rangra emeltetett (1400).

Jagello utóda negyedik nejének első fia *III. Ulászló* lett (1434—1444), ki alatt tulajdonképen Olešnicki krakói püspök uralkodott. Alatta verték le L.-ban a husszita mozgalmat, amelyet egyébként már Jagello 1424-i wielumi ediktuma is elfojtott. 1440-ben II. Albert halála után a pápa kezdeményezésére Ulászlót magyar királlyá választották meg, hogy ezáltal az egy uralkodó alatt egyesült lengyel-litván-cseh és magyarországi kereszténység a török támadásait visszaverhesse. Minthogy Ulászló e célból vállalataiba sok pénzt fektetett, L. pénzügyei oly zilált állapotba jutottak, hogy a koronajavak elzálogosítása erre az időre esik. III. Ulászló 1444. halt meg a II. Murád elleni várnai csatában s utána három évi interregnum következett, míg végül 1447. az addig Litvániában kormányzó *IV. Kázmért,* Ulászló öccsét ismerték el királynak (megh. 1492.), ki a német lovagrenddel 13 évig (1434—66) folytatott háborút, melynek eredménye az 1466-iki *második thorni béke* lett, amelynek értelmében Nyugat-Poroszország és Ermeland — s ezáltal a tengerpart is — a lengyel korona birtokába ment át.

Míg L. külső hatalma ezáltal erősbödni látszott, belsőleg egyre jobban gyengült, mert most már nemcsak az oligarchák — élükön Oleśnicki püspökkel — szálltak szembe a trónnal, hanem a főnemesek és szegényebb köznemesek viszálykodása is gyengítette az ország erejét. Előbb az 1454-iki *cirkwitzi privilégiumban* jutott ez kifejezésre, midőn Kis-L. és az ottani mágnások túlhatalmának igyekeztek véget vetni a nagylengyelországi nemesek oly módon, hogy az engedelmességet és hadi szolgálatot éppen a legsúlyosabb hadviselés idején megtagadták az uralkodótól s ezáltal kényszerítették, hogy őket a kislengyelországi nemességgel egyenlővé tegye. A *nessaui statutumban* pedig a fő- és kisnemesség civódása egyenlítődött ki oly módon, hogy a főnemesség felett a kisnemesség győzött. Főtörekvésük ugyanis az volt, hogy a mágnások gyűléséből a tartományi gyűlésekbe *(sejmiki)* tegyék át az államügyekben való határozathozatal jogát.

A német lovagrend teljes leveretése után L. nyugati hódításai véget értek. Miután Posthumus László, Magyar- és Csehország királya 1457. meghalt, sógora, Kázmér a két ország koronáját fiának, Ulászlónak szánta. Magyarországon azonban *Hunyadi Mátyást*, Csehországban pedig *Podiebrad Györgyöt*, annak halála után pedig *II. Ulászlót* választották meg, ki Mátyás halála után a magyar koronát is örökölte, miután előbb (1471—1478) úgy Magyar-, mint L.-gal háborús viszonyban állott. Minthogy Ulászló fia, II. Lajos 1526. Mohácsnál meghalt, ezzel — félszázados uralom után — kihalt a Jagello-ház cseh-magyar ága. Épen e körülményre való számítás vezette IV. Kázmért akkor, midőn még 1490. a Habsburgokkal kötött szövetséget, miáltal a jövőre készítette elő a talajt. Egészben véve Kázmér uralkodása, dacára személyes jótulajdonságainak, szerencsétlen volt, mert sem a főnemesek hatalma alól nem tudta magát felszabadítani, sem az alsóbb nemesség törekvései elől nem tudott kellőképen védekezni, sem pedig a főpapság befolyását nem tudta megtörni s azonkívül Litvánia különállása is az ő uralkodása alatt következett be. Annál nagyobb sikereket tud felmutatni a lengyel irodalom az ő idejében.

Kázmér halála után egymásután követték őt fiai: *I. János Albert* (1492—1501), *Sándor* (1501—1506) és *I. Zsigmond* (1506—48). *I. János Albert* uralkodása a *L. magna chartájá*-nak nevezett *petrikowi statutum* kibocsátása által (1496) vált nevezetessé. Ez a fontos statutum elveszi a főnemesek szenátusától a határozathozatal jogát és az országgyűlés *(conventiones communes, sejmiki)* kezébe adja azt. Éle azonban nem annyira a mágnások, mint inkább a parasztok és polgárok ellen irányult. E statutum foeztja meg végkép a parasztságot szabad költözködési jogától, melyet egyébként már Nagy Kázmér elvett tőlük. A parasztnak csupán egy fia s az is csak földesúri engedéllyel mehetett iparos vagy tudományos pályára; a parasztok kivándorlását szigoruan megtiltotta, a biráskodást pedig teljesen a földesúr kezébe adta. A polgárok csupán meghatározott számban mehettek tudományos pályára, birtokokat pedig nem volt szabad vásárolniok. Ellenben a vámokat csakis ő nekik kellett fizetniök, a nemesség pedig felmentetett alóla. Ezáltal a városi élet is erősen hanyatlani kezdett.

I. Zsigmond uralkodására esik az oroszok fölötti győzelem Orszánál 1514. és a tatárok felett 1512. Ugyancsak ő alatta ismerték el az 1525-i *krakói békében* Brandenburgi Albertet Poroszország világi hercegének, de csupán a hűbéreskű letétele mellett. Fia, *II. Zsigmond Ágost* volt az, ki az 1569-i *lublini unióban* létrehozta Poroszország, Litvánia, Wolhynia, Podolia, Podlachia és Ukrajnának L.-gal való egyesítését. Így tehát az ország külhatalma valóban nagy volt, de bensőleg a nemesség erőszakossága, továbbá a felekezetek harca örökre meggátolták az ország békés fejlődésének még a lehetőségét is, főleg a *reformáció* (különösen a sociniánus szekta) mozgalom és az ellenük fellépő *jezsuitáknak* — kiket Hotius ermelandi püspök hozott magával a tridenti zsinatról — a *főnemességgel* való végzetes szövetkezése következtében.

Miután II. Zsigmonddal a Jagello-ház kihalt, a szabad királyválasztás joga visszaszállott az országgyűlésre, mely a *Pacta conventa* értelmében kötelezte a valasztandó új királyt a nemesek privilegiumának megtartására, továbbá kimondta, hogy csupán a király halála után választhatja az országgyűlés annak utódát. Először *Anjou Henriket* (1573—4) választották meg, de ő tőle oly nagy pénzáldozatokat kivántak, hogy ő pár hónap mulva megszökött L.-ból. Utána Zsigmond nővérének, Annának férjét, *Báthory István* erdélyi fejedelmet (1575—86) választotta meg az országgyűlés. Báthory sikeresen harcolt a moszkoviták, tatárok és törökök ellen, úgy, hogy L. visszanyerte vezető szerepét Kelet-Európában. Belsőleg azonban ő sem tudta megszilárdítani hatalmát, mert a jezsuitáktól befolyásolt főnemesség vallási civódást kezdett, melynek következményekép a protestánsok egyenjogusága s ezzel karöltve a városok fejlődése is teljesen megszűnt. Egyébként, jóllehet régebben protestáns volt, Báthory maga is kedvezett a jezsuiták ellenreformációjának, mert az akkori felfogás szerint az államegység szempontjából az egységes vallást fontosnak tartotta. Ezért és a gregoriánus naptár bevezetése miatt tört ki Rigában az ú. n. *naptárforradalom*, mely csak 1589. csillapodott le. Báthory nevéhez fűződik még a törvénykezés reformja, melyet akkép valósított meg, hogy úgy L., mint Litvánia részére egy-egy törvényszéket létesített. Ezeknek tagjait a tartományi gyűlések képviselői közül választották s félévi tartammal üléseztek Petrikowban és Lublinban, illetőleg Wilnában és Minszkben.

Midőn 1584. IV. Iván cár meghalt, Báthory már Oroszországgal kötendő perszonálunióra gondolt s egyszersmind a törökök elleni hadjárat szervezését is célul tűzte ki, midőn 1586. Grodnóban váratlanul meghalt. Utódául a Wasa-házból való *III. Zsigmondot* választották, aki anyai ágon a Jagiellóktól származott. *Zsigmond* (1587—1632) a jezsuiták segítségével a disszidenseket megfosztotta összes polgári jogaiktól, de ezáltal nemcsak hogy elvágta útját a svéd trón elől, hanem a Gusztáv Adolf el nem ismerése következtében

kitört háborúban Litvániát és Kelet-Poroszországot is elvesztette. Utóda, *IV. Ulászló* (1632—48) azonban az 1635, *stumsdorfi békében* Poroszországot újból visszakapta. Utána testvére, *János Kázmér* (1648—1669) következett, ki előbb a jezsuita-rend tagja, majd bibornok volt. Alatta tört ki a jezsuiták és németek által sanyargatott tatárok és kozákok lázadása. A svéd király, Károly Gusztáv már ekkor tervezte L. felosztását II. Rákóczy György erdélyi fejedelem segítségével és sikerült is neki Varsót és Krakót elfoglalnia, az utóbbit a magyarok és kozákok segélyével. Az *olivai békében* (1660 máj. 3.) lekellett mondania L.-nak Kelet-Poroszországról és Litvániának a Dünáig terjedő részéről Svédország javára, később Oroszország javára még több területről. Sokkal nagyobb baj volt ennél a lengyel alkotmány esztelen, de szükségképeni kinövése: az ú. n. *liberum veto*, melyet az 1652-iki országgyűlésen érvényesitett először Sicinski litván követ. A liberum veto egy követnek, ill. valamely *nemesi konföderáció* megbizottjának s a hozzá csatlakozó minoritásnak az oppoziciója. Általa megakadályozhatták a törvényhozást, sőt a régebbi határozatokat is semmisnek nyilváníthatták. Az 1688—1762-ig tartott országgyűléseket mind *liberum vetoval* oszlatták fel. A konföderációk hatalma is ekkor kezdődött Condé herceg jelölése miatt és sikerült vele szemben megválasztani *Wisniowecki* Mihályt (1669—73), majd *Sobieski* Jánost (1674—96), ki 1675. Lembergnél, 1683. Bécsnél megverte a törököt, de Podoliát nem tudta tőle visszafoglalni. Halála után *II. Ágost* (1697—1733) szász választófejedelmet választották királlyá, ki ezért tetemes pénzáldozatot hozott s a katolikus vallásra áttért. Az ő uralkodása idején nyerte vissza L. a *karlowitzi békében* (1699) a töröktől Podoliát. Minthogy Oroszországgal és Dániával szövetségre lépett, ezért XII. Károly megtámadta és 1703. Varsót bevette, sőt Krakóig hatolt, hol *Lescynszki* Szaniszlót választatta királlyá, az *altranstädti békében* (1706) pedig lemondatta Ágostot, ki azonban XII. Károly *poltavai* veresége után újból elnyerte a trónt. Halála után, bár Lescynszkit újból megválasztották, az orosz csapatok *III. Ágost* (1733—63) megválasztását kierőszakolta. Ezzel aztán megkezdődött az orosz beavatkozás, melyet a gazdag Czartoryszki-család akart a maga részére kiaknázni oly módon, hogy orosz-párti konföderáció segítségével egyik tagját királlyá akarta megválasztani III. Ágost halála után. Azonban II. Katalin egyik kegyencének, *Poniatowski* Szaniszlónak juttatta a trónt (1764 szept. 7.), oly módon, hogy fegyverrel kényszerítette ki annak megválasztását s a disszidensek egyenjogúságát, valamint a liberum vetót már előzőleg megerősitette. A disszidensek ellen Ausztria és Franciaország a *bari konföderációt* létesítették, melyet a Repnin orosz követ által behivott orosz csapatok vertek szét. Ekkor vált aktuálissá L. felosztásának kérdése, mert Poroszország és Ausztria nem akarták, hogy az egész ország orosz kézre kerüljön. Az első lépést Mária Terézia tette meg, midőn az 1412. L.-nak elzálogosított szepesi városokat 1770. Ausztriához csatolta. 1772 aug. 5. a három ország követe Szent-Péterváron létrejött szerződés szerint *Ausztria* elnyerte Kelet-Galiciát és Wladimirt, *Oroszország* Litvániát, *Poroszország* Kelet-Poroszországot, Danzig és Thorn kivételével, amely területek elvesztése öt millió lakos elvesztését jelentette. Maga a hitvány országgyűlés erősitette meg e felosztást 1773. A veszteséget az országgyűlés adófelemeléssel és az 1781-iki alkotmánnyal óhajtotta pótolni, mely szerint a konföderáciok és a liberum vetó érvényüket vesztették. Hatása azonban nem volt az intézkedéseknek, mert a veszekedő nemesség egy része az oroszpárti Potocki vezetésével 1792. a *targovicei konföderációt* létesitette, mely ellen ugyan *Kosciusko* fényes győzelmet aratott Dubienkánál (1792 júl. 17.), de már a következő évben Poroszország megszállotta Danzigot és Thornt, Oroszország pedig a még el nem foglalt Kelet-L.-ot. Ezzel azután megtörtént a *2. felosztás* is, amit 1793 júl. 17. *Grodnóban* hagytak jóvá a rendek. A nemzeti párt azonban, melynek élén Kosciusko és — most már — Potocki is állottak, Drezdában felkelést készitett elő s Kosciuskot diktátorrá nevezte ki. Kosciusko a parasztság segítségével Varsóból és Vilnából kiverte ugyan az orosz csapatokat, de minthogy a nemesség ellenállása miatt a jobbágyfelszabadítást nem vihette végbe, segély nélkül maradt, minek következtében Krakót a poroszok, Wilnát pedig az oroszok foglalták el, okt. 10. pedig Maciejowicénél Fersen és Suwarow csapataival szemben csatát vesztett s ő maga is fogságba került. Nov. 8. Suwarow iszonyú mészárlások után bevonult Varsóba. Erre következett 1795 okt. 24. a harmadik felosztás, mely szerint *Poroszország* kapta Masoviát Varsóval és Podlachiát, *Ausztria* Kis-L.-ot Krakóval, *Oroszország* pedig Litvániát. Ezen felosztás által L. megszünt létezni.

A lengyelek egy ideig francia segélyben bíztak, de eredménytelenül. A *tilsiti béke* után 1807 júl. 21. *Napoleon* megalakította a *varsói nagyhercegséget*, mely Kis-L.-gal és Krakóval együtt a szász király fenhatósága alá került. Az *1815-iki bécsi kongresszus* pedig létrehozta azt a területi átalakulást, mely nagyobbrészt máig is érvényben van. E szerint *Poroszország* Kelet-Poroszországot kapta Posennel, *Ausztria* Galiciát, de Krakó nélkül, *Oroszország* pedig a többi területeket, melynek *I. Sándor* cár 1815 dec. 15. egy, a francia alkotmány mintája szerinti szabadelvű alkotmányt adott, egyszersmind *Konstantin* nagyherceget alkirállyá nevezte ki Varsóba. Ez tette lehetővé a politikai élet ujjáéledését, mely a konzervativ mágnások és radikális érzelmű polgári osztály pártjaiban jutott kifejezésre. Midőn 1825. Sándor cár meghalt, már érezhetővé váltak egy közelgő forrongás előjelei. A lökést az *I. Miklós* cár alatti reakció és az 1830-iki párisi júliusi forradalom adta meg. Még ugyanazon év nov. 29. lázadás tört ki Varsóban, melynek következtében az egyébként lengyel érzelmű Konstantin nagyhercegnek és az orosz csapatoknak menekülnie kellett. A forradalom vezetői nemesi részről *Lubiecki* Radzvill és *Czartoryski* hercegek, polgári részről pedig *Lelewel* történetiró voltak, míg a katonai vezetést *Chlopicki* tábor-

LENGYELORSZÁG A HÁR

M FELOSZTÁS KORÁBAN.

RÉVAI-KARTOGRAFIA

nokra, Napoleon egyik veteránjára bízták, ki mint diktátor a cári udvarral kezdett tárgyalást. 1831 jan. 25. a cárt a lengyel országgyűlés detronizálta, mire a cár legkiválóbb hadvezérét, *Dibics* tábornokot küldte a forradalom leverésére. A lengyelek vezetői a parasztok segítségével — bár a jobbágyfelszabadítás még mindig csak igéret volt — olyan fényes győzelmeket arattak, melyek egész Európában viszhangot keltettek. Vezetőjük Chlopicki visszavonulása után Dwernicki, Dembinszki és Skrzynecki (l. o.) voltak, ki azonban *Osztrolenkánál* (máj. 26.) elvesztette az ütközetet, mely iszonyú véráldozatba került. Miután Dibics kolerában meghalt, a cár *Paskievics* hercegre (l. o.) bízta hadait s ő vette be szept. 8. Varsót. A háború, — mely a szurony fénykora volt — iszonyatos emberáldozatba került és következménye volt, hogy a cár az alkotmány helyébe 1842 febr. 26. az ú. n. *«organikus statutumot»* létesítette, mely szerint L. élére a cár helytartót nevez ki, országgyűlés helyett pedig az ügyeket kinevezett államtanács vezeti.

Kisebb lázadások ezután is gondot okoztak még úgy az orosz, mint az osztrák kormánynak; így 1846. a galiciai parasztok lázadása, mely Krakó visszacsatolását eredményezte. Azonban az állami önállóságra való komoly törekvés végkép megszünt. Komolyabb mozgalom csupán 1862. volt, de ez inkább a nemesség meg a radikális polgárság és parasztság közti ellentétből keletkezett *II. Sándor* cár ama rendelete miatt, mely a jobbágyokat szabad parasztokká tette. A forrongás leverése után épen azzal akarta megnyerni a cár a parasztokat a maga részére, hogy a paraszti bérleteket az ő tulajdonuknak nyilvánította és ezáltal, meg az új adóztatás által több földben és kevesebb teherben részesítette őket, mint az orosz parasztokat. A nemesek viszont ez alkalommal veszítették el földjeiknek majdnem felét és a parasztság feletti jogaikat. Mindez az eloroszítást célozta, épúgy, mint a későbbi ukázok, melyek közül az 1869-iki rendelet az orosz nyelvet az összes iskolákban kötelezővé tette, az 1885-iki pedig, a hittant kivéve, az iskoláztatás nyelvévé. 1905. a forradalmi mozgalmak igen nagy mérveket öltöttek L.-ban is, de ennek nem volt nemzeti szinezete, hanem tisztán forradalmi. Az 1914—15-iki világháborúban nagyon sokat szenvedett Orosz-L. A magyar, osztrák és német csapatok mindjárt a háború kitörésekor benyomultak területére s attól kezdve szakadatlan véres harcok, váltakozó szerencsével folyó küzdelmek szintere volt az országnak különösen keleti része. E harcok folyását es eredményeit l. *Világháború.*

Irodalom. Roepell-Caro, Geschichte Polens, 5 köt., Gotha 1840—88, csupán 1506-ig terjedő legkiválóbb szakmunka; Schiemann, Russland, Polen und Livland bis in 17. Jahrhundert, 2 köt., Berlin 1886—9; Lelewel, Histoire de Pologne, Paris 1844; Leonard Chodzko, La Pologne historique, litteraire, monumentale et pittoresque, 3 köt., Paris 1835—42; Chevée, Histoire de Pologne, Paris 1863; Rulbière, Histoire de l'anerchie de Pologne et des démembrements de cette republique, Paris 1862; Tarnowsky, Cent aus de notre historie; Meyer, Geschichte des Landes Posen, Posen 1881; Cl. Brandenburger, Polnische Geschichte, Leipzig 1907; Bobrzynski, Dzieje Polski, 2 köt., Krakó 1887—90; Grabienski, Dzieje narodu polskiego 2 köt., u. o. 1897—8; Lewicki, Zarys historyi polskiéj, 3. kiad., u. o. 1897; Morawski Dzieje narodu polskiego 5. köt., Posen 1870—72; Szujszki, Dzieje Polski, 4 köt., Lemberg 1862—5; u. a., Historyi polskiéj ksiag XII., Warsawa 1880, 12 köt.; u. a., Die Polen in Russland und Galizien, Wien 1882; Kutzeba, Historya ustraju Polski, Lemberg 1905; M. Gumplowicz, Zur Geschichte Polens in Mittelalter, Innsbruck 1898; Koniecki, Geschichte der Reformation in Polen, 3. kiad., Lissa 1904; Roepell, Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts, Gotha 1876; Solowjew, Geschichte des Falles von Polen, u. o. 1865; v. d. Brüggen, Polens Auflösung, Leipzig 1878; Beer, Die erste Teilung Polens, Wien 1873, 3 köt.; Ferrand, Les trois démembrements de la Pologne, Paris 1820, 2. kiad. Ostrowskitól u. o. 1864, 3. köt.; Ch. Dany, Les idées politiques et l'esprit public en Pologne à la fin du XVIII siécle, La constitution du 3 mai 1791, u. o. 1901; Kalinka, Der vierjährige Polnische Reichstag, 2 köt., Berlin 1896—8; Spazier, Geschichte des Aufstandes des polnischen Volkes 1830—1, Altenburg 1832. Stuttgart 1834, 3 köt.; v. Moltke, Darstellung der inneren Verhältnissen Polens, Berlin 1832; Kuns, Der polnisch-russische Krieg von 1831, u. o. 1890; Roman Soltyk, La Pologne, Précis historique et militaire de sa revolution, Paris 1833, 2 köt.; Brzozowski, La guerre de Pologne en 1831, Leipzig 1833; Raumer, Polens Untergang (Leipzig, 1832, 2. kiad.; Knorr, Die Polnischen Aufstände seit 1830, u. o. 1880; Sembratowyc, Polonia irredenta, Frankfurt a/M 1903; v. Zernicki-Szeliga, Die polnischen Stammwappen, ihre Geschichte u. ihre Sagen, Hamburg 1908; Zeissberg, Die polnische Geschitsschreibung im Mittelalter, Leipzig 1873; Pelesz, Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom, 2 köt., Wien 1878. Források: Acta Historica, kiadja a krakói akadémia; Bielowski, Monumenta historica Poloniae, Lowow; u. a., Monumenta maedii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, 16. köt., Krakó 1874—1902; Scriptores rerum polonicarum, u. o. 1872—1902, 18 köt.; Finkel, Bibliographia historyi polskiej (Krakó 1891 és köv.); Dembinski, Documento relatif à l'histoire du deuxième et troisième partage de la Pologne I., Lemberg 1902; Gumplowicz, Zur Gesch. Polens im Mittelalter, Innsbruck 1898.

Magyar nyelven: Héya Mihály, A keleti kérdés leálcázva és L., Budapest 1878; Lovcsányi Gy., Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez, Századok 1886; Matijov munkája, u. o. 1887, 458. old.; Wenzel G., Rosztiszlav herceg macsói bán, akad. értek., 1888 Wertner M. Boris és Rosztiszlav, Századok 1889, 548. old.; Wertner, Az Árpádok genealogiája; Pór A., A Piasztok és az Anjouk közötti rokonság, Turul 1892; Lehoczky Tivadar, Koriatovich Tódor, Századok 1894; Horváth Mihály, Hedvig királyné élete, kisebb történ. művei, 3. kötet és a Zsigmondról szóló irodalom; Weber Samu, A 16 szepesi város sorsa az elzálogosítás idején, 1888; u. a., A lublói vár, Századok 1886; Savnik, u. o. 1887—88 stb.; Sváby Frigyes, A L.-nak elzálogosított szepesi városok története, Szepesvármegyei történeti társulat II. évkönyve; Szilágyi S., Erdély és az északkeleti háború 1648—50, 1891 és Első szövetkezés L. felosztasahoz 1656., Budapesti Szemle, 8. kötet; Szádeczky Lajos, Izabella királyné és János Zsigmond L.-ban, akad. értek. 1888., Bathory Istvanról irt munkai és A Habsburg-has törekvései a lengyel kiralyságra, Erdélyi Muzeum 1892; Egy nagy liga terve, Smolka nyomán, Szazadok, 1890, 612. old.; Deak Farkas, Sobieski udvaráról, Századok 1881, 234. old.; Demkó K., Lócse város levéltarának L.-ra vonatkozó iromány ai, u. o. 1883, 453. old.; Thaly Kálmán cikkei a magyar emigránsokról L.-ban; Hüppe Siegfried, A lengyel alkotmány története, magyarra forditotta Szathmáry György, Budapest, akadémia 1894; Áldor J., L. végnapjai, u. o. 1877; Laboulaye E., L. első felosztása, ford. Ribary Ferenc, u. o. 1869; Michelet, Lengyel- és Oroszország, ford. De Gerando Antonina, u. o. 1878. L. még Oroszország tört. irodalmát.

Lengyel örökösödési háború (1733—38), II. *Agost* halála után a lengyel főurak egy része 1733 szept. 13. *Lescinski* Szaniszlót választotta meg királynak, ki 1704—1709-ig XII. Károly svéd király pártfogása mellett már egyszer uralkodott. Egy másik párt 1733 okt. 5. az elhalt király fiát, *III. Ágostot* kiáltotta ki. Ez utóbbi mellett nyilatkozott VI. Károly császár és Anna cárnő, míg Lescinskit veje, XV. Lajos, francia király támogatta. A háború Lengyelországban ért leghamarabb véget, mert orosz és szász csapatok 1734 júl. elfoglalták *Danzigot*, honnan Lescinski

álruhában menekült el. A Rajna mellett és Itáliában azonban a franciák és spanyolok győztek s VI. Károly kénytelen volt a *bécsi békében* 1738. Nápoly és Szicilia birtokáról lemondani a spanyol király ifjabb fiának javára. Lescinski *Lotharingia* hercegségét kapta, míg *Ferenc* lotharingiai herceget *Toscana* birtokával kárpótolták.

Lengyel öt-tó, l. *Öt-tó*.

Lengyel sertés, primitiv hússertésfajta, melyet nálunk a felvidéken tenyésztenek. A L. középnagy, kesely fehérszínű, hosszúfejű, lógósfülű. A törzs felső vonala ivelt, a lábak hosszuak. Igen edzett, kisigényű, szapora fajta. Újabban a német meisseni sertéssel, leginkább pedig az angol yorkshirei fajtával nemesitik.

Lengyelszállás (azelőtt: *Lyahovecz)*, kisk. Máramaros vm. ökörmezői j.-ban, (1910) 527 rutén lak.; u. p. Tarújfalu, u. t. Ökörmező.

Lengyel tea, fehérbor és maraschino melegitett keveréke.

Lengyeltóti, kisk. Somogy vmegye L.-i j.-ban, (1910) 2833 magyar lak., a járási szolgabirói hivatal széke, járásbirósággal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal. L. uradalmának gazdaságát, juh- és lótenyésztését (l. *Lengyeltóti ménes)* a mult század első felében európai hírre emelte akkori bérlője, Fechtig báró. L. közelében a sírhalom alakú *Tatárvár* nevű szőllőhegy emelkedik.

Lengyeltóti ménes. Zichy Béla gróf tulajdona, melyben angol telivér és pinzgaui × ardenni hidegvérű lovakat tenyésztenek. L. néven a Granerféle amerikai ügetőló ménes is szerepel a sportlapokban, mely a Lengyeltóti községhez (Somogy vm.) tartozó Bézseny pusztán van elhelyezve).

Lengyelzab (növ.), l. *Elymus*.

Lenhardt *Sámuel*, magyar rézmetsző, szül. Poprádon a XVIII. sz. végén, halála ideje ismeretlen, 1838. azonban még élt. A bécsi akadémián tanult 1814—16-ig Lampinál, emellett Höfeltől megtanulta a rézmetszést. 1817-ben Pestre költözött s már ez évben megjelent egy rézmetszete Dugonics: Nevezetes hadi vezérek c. művében. Ettől fogva sok rézmetszete jelent meg a *Tud. gyüjteményben*, a *Vándor* naptárban (1833—34), főképpen régi magyar várak képei és arcképek.

Lenhartz, *Hermann*, német orvos, szül. Ladbergenben 1854 dec. 20., megh. Hamburgban 1910 ápr. 20. 1893-ban rendkívüli tanár és a poliklinika vezetője, 1895-ben a hamburgi St. Georg, 1901. az eppendorfi kórház igazgatója lett. Irodalmi művei: Mikroskopie und Chemie am Krankenbett (4. kiad. 1904); Die Erkrankungen der Luftröhre, der Bronchien und der Lungen (1899); Erysipelas és Die septischen Erkrankungen (Nothnagel: Spec. Path. u. Therapie 1899); Der moderne Krankenhausbau (Ruppel építésszel, 1908).

Lenhossék, 1. *József*, anatómus, *L. 2.* fia, szül. Budán 1818 márc. 20., megh. Budapesten 1888 dec. 2. Orvosi tanulmányait Pesten végezte. 1844-ben az innsbrucki sebészi intézetnél megüresedett boncolástani tanszékre választották meg. 1850-ben a pesti egyetemen a tájboncolástan magántanára lett, Magyarországon a tájboncolástan tanításának legelső megalapítója. 1854-ben a kolozsvári, 1859. a budapesti egyetemre a boncolástan tanárává nevezték ki, közben Hyrtl, Brücke, Rokitansky mellett is dolgozott. 1864-ben a M. Tud. Akadémia tagjává választották. Dolgozatai a központi idegrendszer finomabb szerkezetével, a vese szerkezetével, valamint a magyar koponyatipusok vizsgálatával foglalkoznak. Főbb művei: *Tizenhat súlyos bűntettes koponyája; A mesterségesen eltorzított koponyákról* (a M. T. Akad. évkönyveiben és külön kiadásban 1877); *A szeged-öthalmi ásatásokról* (Akad. évkönyv 1882); *Az emberi gerincagy, nyúltagy és Varoli-hid szervezetének górcsői tájviszonyai* (Akad. értek. 1869); *A közép-idegrendszer szürke állományának és az egyes ideggyökök eredetének tájviszonyai* (1867); *Emberi koponyaisme* (Akad. évk. 1875). Études du système nerveux central (Paris 1857) c. munkáját a párisi akadémia a Monthion-díjjal tüntette ki.

2. *L. Mihály,* orvos, szül. Pozsonyban 1773 máj. 11., megh. Budán 1840 febr. 12. 1799-ben esztergommegyei fizikus lett, 1808. a pesti egyetem élettani és felsőbb boncolástani tanszékére hívták meg. 1819-ben a bécsi egyetem hívta meg az élettani és felsőbb boncolástani tanszékre. Nagyobb munkái: Introductio in methodologiam physiologiae corp. humani (Pest 1808); Physiologia medicinalis (Pest, 5 kötet); Institutiones physiologiae organ. human. (Bécs 1822); Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio (Buda 1829); *Útmutatás az emberi holttest törvényes orvosi vizsgálására* (Buda 1829); *Rövid észrevételek a keletindiai koleráról* (Pest 1831); Introductio de lue pecorum (Buda 1836); Die Wuthkrankheit (Pest és Leipzig 1837).

3. *L. Mihály*, anatómus, *L. 1.* fia, szül. Pesten 1863 aug. 28. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, ahol 1883. orvosdoktorrá avatták. 1888—1889-ben a központi idegrendszer finomabb boncolástanából magántanárnak habilitálták. Rövid idő mulva a tübingeni egyetemen az anatómia nyilvános rendkívüli tanára lett. A M. Tud. Akadémia 1897. lev., 1903. rendes tagjának választotta. 1899-ben kinevezték a budapesti tud.-egyetemi I. sz. boncolástani tanszék rendes tanárává, 1909. m. kir. udvari tanácsosi címet kapta. Az 1914—15. tanévre az egyetem rektorának választották meg. Főbb művei: Der feinere Bau des Nervensystems im Lichte neuester Forschungen (Berlin 1893, 2. kiad. u. o. 1895, francia nyelven is megjelent Paris 1893); Die Geschmacksknospen (Würzburg 1894); Beiträge zur Histologie des Nervensystems u. der Sinnesorgane (Wiesbaden 1893). Értekezései bel- és külföldi tudományos folyóiratokban jelentek meg. Az Akadémiában *A centrosomáról* c. értekezésével foglalta el lev. tagsági székét (Math. és Term. Ért. 1898). Értekezésein kívül megjelent tőle: *Útmutatás az anatomiai gyakorlatokhoz* (1900, 3. k. 1908); *Az ember helye a természetben* (1914). Az *Orvosi Hetilap* szerkesztője.

Lenient (ejtsd: lönian), *Charles*, francia irodalomtörténetiró, szül. Provinsben (Seine-et-Marne) 1826 nov. 4., megh. Párisban 1906. A párisi Sorbonne-on a francia költészet tanára volt. Főművei: La satire en France au moyenâge (1859); La satire en France, au XVIe siècle (1866); La comédie en France au XVIIIe siècle (1888, 2 köt.) és au

XIXe siècle (1898, 2 köt.); La poésie patriotique en France au moyen-âge (1892) és dans les temps modernes (1894, 2 köt.).

Lenigallol, *pirogalloltriacetát*, vízben oldhatatlan, fehér por; a fehérneműn foltot nem okoz. A bőrgyógyításban használják, különösen pszoriázis ellen. Hámlaszt és erős parazitaölő. Az *eugallol* a pirogallol monoacetátja.

Lenike (állat), l. *Kenderike*.

Lenipar, a len fonását s szövését felölelő ipar, l. *Len*, *Fonás*, *Szövés*.

Lenirobin v. *eurobin (chrysarobintriacetat)*, sárga, vízben oldhatlan por, mit a bőrgyógyításban használnak mint hámlasztót és parazitaölőt.

Lenis, l. *Fortis*.

Lenitiva, l. *Hashajtó szerek*.

Lenk, falu és fürdő Bern svájci kantonban, (1910) 1772 lak. A fürdő (1105 m.) tőle 1/2 km.-nyire van, 3 hideg forrással, amelyek közül a Balm-forrás Európa kénben leggazdagabb forrása.

Lenkei, 1. *Hedvig*, színésznő, szül. Petrevcén (Szlavonia) 1878 aug. 4. 1896-ban a budapesti Vígszínházhoz, 1902. a Nemzeti Színházhoz szerződött, 1914. nyugalomba vonult. Szép sikerei voltak, mint drámai hősnőnek, mely szerepkörben finom jellemző készségével vált ki. Főbb szerepei: Roxane (Cyrano), Hedda Gabler, Dili (Ocskay).

2. *L. Henrik*, író, szül. Pécsett 1863 jún. 26. Bölcsészeti tanulmányait Budapesten elvégezvén, előbb Pozsonyban, 1888 óta a budapesti V. ker. főreáliskolában tanít. 1891-ben megalapította, majd szerkesztette az akkori modern ifjú írók közlönyét az *Élet*-et. Írt drámai műveket, de főként költeményeket, melyekben régebben forrongó érzelmeit, újabban elmerülésre hajló lelkének komoly gondolatait énekli meg; bizonyos józan filozófia szólal meg a forma nem kis művészetével dolgozott verseiben, az ideáloknak, munkának, tehetségnek megbecsülése. Művei *Versek* (1886); *Petőfi és a természet* (tanulmány, 1892, újra 1910); *Ujabb költemények* (1895); *Kain halála* (drámai költemény, 1899); *Csetepaté* (vígjáték, Nemzeti Színház, 1904); *Új versek* (1904); *Meister Caron* (vígjáték német nyelven, 1907); *Az én hőseim* (versek, 1910); *Májusi fagy* (színmű Szilágyi Gézával együtt, Nemzeti Színház, 1911); *Évgyűrűk* (1914); *Leáldozás* c. tragédiája 1910. elnyerte az Akadémia Teleki-díját.

3. *L. Lajos*, hírlapíró, szül. Pécsett 1864 nov. 14. Gimnáziumi tanulmányai végeztével a kereskedői pályára lépett s egy ideig Triesztben élt. Később laptudósító lett, majd visszatérvén szülővárosába, hírlapíró lett. A Pécsi Napló szerkesztője s a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke. Európában és Észak-Amerikában tett tanulmányainak hatása alatt írta Nach dem Nordcap (Pécs 1889) és *Északamerikai megfigyelések* (u. o. 1912) c. munkáit.

Lenkey, 1. *Gusztáv*, hírlapíró, szül. 1872 febr. 16. Szereden (Pozsony vm.). 1896-ban a Magyar Hírlap munkatársa, majd szerkesztője, 1914. a Pesti Hírlap szerkesztője lett. Ő készítette elő a függetlenségi párt megbízásából a szocialdemokrata párttal való első megegyezést az általános választójog dolgában. A nemzeti ellenállás idején az ellenzéki sajtómozgalmak egyik irányítója volt. A Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének titkára s az ujságírók szociális mozgalmainak egyik vezetője.

2. *L. János*, honvédparancsnok, szül. 1810., megh. 1849. 1826-ban lépett a Württemberg-huszárezredbe. 1848-ban százados volt s Galiciában állomásozott. A hazai mozgalmak hírére a század legénysége a Magyarországba jövetelre határozta el magát s tisztjeit is erre bírta. A század L. százados és *Fiáth* Pompejus főhadnagy vezetése alatt megérkezett a hazába s a szerbek ellen rendeltetett. Fiáth az aug. 18. szenttamási csatában elesett, L. pedig utóbb a Hunyadi-huszárok ezredese lőn. 1849. ápr. tábornokká s a komáromi vár parancsnokává nevezték ki, de nemsokára Guyonnal váltották fel. 1849 nyarán bízták meg újra a Tisza körül alakult lovashadosztály vezényletével. A világosi katasztrófa után az aradi börtönbe hurcolták, hol megőrült; a kivégzéstől halála mentette meg.

Lenkoran, az ugyanily nevű járás székhelye Baku transzkaukáziai orosz kormányzóságban, a Kaspi-tenger Ny.-i partja közelében, (1907) 8733 lak.

Lenk von Wolfsberg, *Wilhelm*, báró, osztrák táborszernagy, szül. Budweisban 1809 márc. 17., megh. Troppauban 1894 okt. 18. A tüzérség soraiban 53 évet töltött. Nagy érdeme van a lőgyapot tökéletesbítése körül. 1866-ban a floridsdorfi hídfőt építette és a Bécs melletti erősbített tábort.

Lenlepény, l. *Lenmagpogácsa*.

Lenmag (növ.), a lennövény magja, melyet v. teljesen érett állapotban vetőmagnak használnak, v. pedig féligérett v. más okokból nem csírázó állapotban olajnyerésre alkalmazzák. A lennövényt elsősorban rostja miatt művelik és csak kevés helyen a magja miatt, mivel a rost csak akkor teljesen megfelelő, ha még a magérés előtt nyerik. A L.-ból az olajat (lenolaj) v. hideg sajtolással (ételolaj), vagy meleg sajtolással s végre kivonás által nyerik. A két utóbbi módon nyert olaj technikai célokra való. A *lenolaj* az első mód szerint készítve aranysárga, különben barnássárga. Az íze és szaga áthatóan éles, édeses keserű, utána karcoló. A lenolaj sűrű, a levegőn hamar avasodik és még jobban sűrűsödik, míg végre vékony rétegben egy éterben nem oldható semleges testté, a *linoxinná* ($C_{32}H_{44}O_{11}$) beszárad. A lenolaj a szláv népeknél, kivált böjt idején ételzsiradéknak szolgál; legfontosabb alkalmazása a gyorsan száradó festékek és firnászok, a nyomdafesték, a vízmentesítő anyagok, a kaucsukpótlékok (pl. faktis l. o.) és a linoleum gyártásában áll. L. *Lenmagpogácsa*.

Lenmagliszt, l. *Lenmagpogácsa*.

Lenmagpogácsa *(lenmagliszt, lenlepény)*, olajgyári hulladék, melyet sajtolással a zsírdús lenmagvakból nyernek. A L. nyálkatartalmánál fogva igen természetszerű előnyös diétás hatású takarmány, mely 27—31% emészthető fehérjét, 3—8% zsírt és 65—72% keményítőértéket tartalmaz. Leginkább növendék- és tejelő-állatokkal etetik. Aránylag drága.

Lenne, a Ruhr 131 km. hosszú baloldali mellékfolyója Vesztfáliában.

Lenné, *Peter Joseph*, német műkertész és kertépítő, szül. Bonnban 1789 szept. 29., megh. Pots-

damban 1866 jan. 23. A potsdami kir. kertek főigazgatója volt. A potsdami kertészeti intézet alapításában is résztvett.

Lennep, az ugyanily nevű járás székhelye Düsseldorf porosz kerületben, (1910) 13,123 lak., nagy gyapjufonókkal és posztószövőkkel, vas- és acélművekkel, malmokkal és gyapjukereskedéssel. 1226—1300-ig Berg grófjainak volt székhelye.

Lennep, 1. *David Jacob van,* holland filológus, szül. Amsterdamban 1774 júl. 15., megh. u. o. 1853 febr. 10. 1799-től tanár az amsterdami Athenaeumon. Kiadta Ovidius Heroidáit (Amst. 1809—1812), a Boschtól megkezdett Anthologia graeca 5. kötetét (Utrecht 1822), Terentianus Maurust, Hesiodost. Irt latin és holland költeményeket. Életrajzát megírta fia, Jacob (Amsterdam 1862, 4. kiad.).

2. *L., Jacob van,* holland költő és író, *L.* 1. fia, szül. Amsterdamban 1802 március 24., megh. Oosterbeekben 1868 okt. 25. L. költői elbeszéléseivel: Nederlandsche Legenden tette nevét ismertté. Az 1830-iki politikai események számos politikai költemény megírására indították, melyek rendkívül népszerűséget szereztek neki. Különösen történelmi elbeszélései és regényei révén lett Hollandia egyik legnevesebb írójává. Ezek közül kiválóbbak: De Pleegzoon (Nevelt fiú 1833); De roos van Dekama (A dekamai rózsa 1836); Onze voorouders (Elődeink 1838); s a leghíresebb Ferdinand Huyck (1840); De lotgevallen van Klaasje Zevenster (1865); számos szinművet is írt, melyek közül vígjátékai nagy sikert arattak. Foglalkozott a történetírással is: Herrinneringen uit den worstelstrijd met Spanje (Visszaemlékezések a Spanyolországgal folytatott harcok idejéből 1853) és Geschiedenis van Noord-Nederland aan mijne kinderen verhaald (Észak-Németalföld története gyermekeim számára elbeszélve 1845—1849-ig, 4 k.). Legnagyobb érdemet szerzett Vondel munkáinak kiadásával és Vondel életrajzával (1855—1869, 12 k.). Költői művei: Poetische werken cím alatt Rotterdamban jelentek meg (1859—1872, 13 köt). Elbeszélő művei: Romantische werken (u. o. 1855—1872, 23 kötet) és a leghíresebb illusztrálóktól illusztrálva (1888, 3 köt.). Életrajzát megírták A. *Beeloo* és Jan ten *Brink.* V. ö. A. *Reville,* Revue des Deux-Mondes (1868).

Lenneporfir, kőzet, Vesztfáliában a Lenne folyó mentén nagy területet borít be, a legújabb vizsgálatok szerint a *keratofirek* csoportjába tartozik.

Lenngren, *Anna Maria,* svéd írónő, született Upsalában 1755 jún. 18., megh. 1819 márc. 8-án. Malmstedt tanár leánya volt s 1780. nőül ment L. Péter Károlyhoz, a Stockholmposten társszerkesztőjéhez. Költeményeit álnév alatt bocsátotta közre. Összes költeményei halála után (1819) jelentek meg egy kötetbe gyüjtve Skaldeförsök címen, s verseit még ma is a svéd irodalom legbecsesebb alkotásai közé számítják.

Lenni lenape, indiánus néptörzs, l. *Delavar.*

Lenni, vagy nem lenni: ez a kérdés (ang. to be, or not to be: that is the question), Hamlet híres magánbeszédének (III. felv., 1. szin) első sora, melyet rendesen angolul szoktak idézni; Arany János fordításában: «A lét, vagy a nemlét kérdése ez».

Lennox, Skócia egykori vidéke, amelynek területén ma Dumbarton county és részben Stirling, Perth és Renfrew vannak.

Lennox grófok, l. *Stuart.* — L. hercege, l. *Darnley.* — L. angol család, l. *Richmond.*

Lennox Hills kb. 37 km. hosszú halomvidék Skócia DNy.-i részében, legmagasabb pontja az Earl's Seat (577 m.).

Lenocinium (lat.), l. *Kerítés, Szeméremelleni bűntettek.*

Lenolaj (növ.), l. *Lenmag.*

Lenolajsav *(linolsav),* a lenolajban és más száradó olajokban lenolajsavas glicerin alakjában előforduló nem telített zsírsav, melynek képlete $C_{18}H_{32}O_2$. A lenolajból úgy készül, hogy azt kálilúggal főzik és a képződött lenolajsavas kálium oldatából kálciumkloriddal a lenolajsavas kálciumot leválasztják és éterrel kivonják. A L. sárgás színű, 0·921 fajsúlyú olajos test, mely a levegőn elég gyorsan oxidálódik.

Lenormand (ejtsd: lönormáñ), *Marie Anne,* nevezetes kártyavetőnő, szül. Alençonban 1772 máj. 27., megh. Párisban 1843 jún. 25. 1790. Párisban telepedett meg, hol jövendőmondással foglalkozott. Midőn 1809. Párisból kiutasították, azzal állt bosszút, hogy kiadta Souvenirs prophétiques d'une Sybille című könyvét, melyben I. Napoleon bukását megjósolta. Nagy feltünést keltett Mémoires historiques et secrets de l'impératrice Joséphine című könyve is. V. ö. *Cellier-Dufayel,* La vérité sur Mlle. L. (Paris 1845).

Lenormant (ejtsd: lönormáñ), 1. *Charles,* francia archeológus, szül. Párisban 1802 jún. 1., megh. Athénben 1859 nov. 24. 1828-ban az ifjabb Champollionnal beutazta Egyiptomot s aztán részt vett a Morea-bizottság munkálataiban. 1837-ben a nemzeti könyvtár, s 1840. a louvrei régiségtár őre lett. 1848-ban a Collège de France-on az egyiptomi archeológia tanszékét kapta. Főmunkái: Trésor de numismatique et de glyptique (20 köt. 1834—1850); Élite des monuments céramographiques (4 kötet 1837—61); Musée des antiquités égyptiennes (1835—1842).

2. *L., Francois,* francia archeológus, *L. 1.* fia, szül. Párisban 1837 jan. 17., megh. ugyanott 1883 dec. 9. Előbb az akadémia alkönyvtárnoka volt, majd 1874. a nemzeti könyvtárnál az archeológia tanára lett. Számos műve közül fontosabbak: Manuel d'histoire ancienne de l'Orient (1868—1869. 3 köt., 9. kiad., 1881—1883. folytatva Babelontól újabb 3 köt. 1885—88); Les origines de l'histoire d'après la Bible et les traditions des peuples orientaux (1880—1884); La grande Grèce (1881—1884); Le déluge et l'epopée babylonienne (1873); Études cunéiformes (1878—1880); La monnaie dans l'antiquité (1879, 3 köt. új kiad. 1896) stb.

Le Nôtre v. *Lenôtre* (ejtsd: lönótr), *André,* francia műkertész, szül. Párisban 1613., megh. u. o. 1700. Előbb festő, majd építész volt, azután Rómában a kertészetet tanulmányozta; 1653. Fouquet kertjeit rendezte Vauxban, mire a királyi kertek főfelügyelője és a várak főellenőre lett; 1665. az akadémia tagjává választotta, 1675. nemességet kapott. L. főbb kertészeti alkotásai: Versailles, Chantilly, St. Cloud, Meudon, Fontainebleau, Trianon stb. parkozása; ő volt a francia kerti

stílus megalapítója. Az ő alkotásainak mintájára készült a schönbrunni császári kert is.

Lens (ejtsd: lãñsz), város Pas-de-Calais francia département Béthune járásában, a Deûle és a L. csatorna mellett, vasúti gócpont, mocsaras vidéken, (1911) 31.812 lak., szénbányák, vas- és rézolvasztók, vasgyárak. Középkori neve Lennoa.

Lens *Gren. et Godr.* (növ.), l. *Lencse.*

Lenta (ném. *Nauzug)*, a hajósok műnyelvén ama nagy evezőlapát, melyet a felsővidéki, továbbá alsó- és felsőausztriai stb. hajósok hajóik oldalán vágóevezőkép használnak.

Lentando *(lentante)*, olasz zenei kifejezés, a. m. késleltetve.

Lentartozás, jobbágyi szolgáltatásoknak egy része volt, mely szerint a jobbágy lenéből a földesúrnak bizonyos részt volt köteles adni. Ez az 1836. VII. t.-c. értelmében az addigi szokásnak megfelelően vagy természetben járt (kilenced) v. a földesúr lenéből kidolgozott fonásban (egy egész telek után hat font fonás). A L. nem járt Temes, Torontál, Krassó, Pozsega, Verőce és Szerém vmegyékben s máshol sem, ha a jobbágyok lent nem termesztettek.

Lentement (franc., ejtsd: lañtmañ), a zenében utalás lassú tempóra.

Lenti, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 1436 magyar lak.; vasúti megálló, posta- és távíróhivatal. L. a régi okiratokban Nemty, Nempthy néven fordul elő; Kanizsa elestével a Mura és Kerka völgyén L. védte a török beütések ellen Stájerországot és Ausztriát; ez okból az 1613-iki országgyűlés a király figyelmébe ajánlotta L. megerősítését. A király az 1625. és 1630-iki országgyűlések beleegyezésével úgy rendelkezett, hogy L. stájer védőrséggel és Stájerország költségén védelmeztessék. Jelenleg L. az Esterházy hercegek alsólendvai uradalmához tartozik.

Lentibulariaceae *(Rencefélék*, növ.), a forrtszirmú kétszikűek családja. Mintegy 250 faja, különösen vizek vagy nedves helyek lakója, az egész földön el van terjedve. Igen különböző termetű növények, többnyire évelő, vízben élő füvek, több közülük rovarfogó és a zsákmány fogvatartására rendesen tömlőszerű berendezéseik vannak (l. *Húsevő növények)*. Porzóik egy körben állnak, pártájuk 2 ajkú és sarkantyús, sokmagvú tokjuk 2—4 kopáccsal v. gyűrűalakúan v. szabálytalanul reped fel. A Scrophulariaceae-családdal állnak a legközelebbi rokonságban. Ide tartozik: *Pinguicula*, *Utricularia* és még 3 génusz. A két megnevezett hazánkban is előfordul.

Lenticella (növ.), l. *Paraszemölcs.*

Lenticularis (lat.) a. m. lencseformájú. L. *Felhőalakok.*

Lentigo (lat. a. m. *lencsefolt)*. A bőrön számtalanszor mutatkozó kerek, barnás-feketés, lencsényi, kissé kiemelkedő daganatocska, mely néha veleszületett, máskor az első hónapokban lép fel és néha a hajlott korban nagyobbodni szokott; nagyritkán rákosan is elfajulhat.

Lentikápolna, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 904 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Lenti.

Lentini, város Siracusa sziciliai tartományban, a Biviere di L. tó és vasút mellett, (1911) 22,904 lak.; cserépedény és fayence-készítéssel. L. az ókori Leontini (l. o.). Környéke mocsaras és éghajlata egészségtelen. Közelében az V. Károly alapította *Carlentini*, 9000 lak.

Lentinus *Fries* (növ.), a lemezes gombák génusza. Nevezetesebb faja a *L. tigrinus*. L. *Nyárfagomba.*

Lentiszombathely, kisk. Zala vmegye novai j.-ban, (1910) 573 magyar lak.; u. p. és u. t. Lenti.

Lento (ol.), a zenében a. m. lassan.

Lentő (azelőtt: *Lentvora)*, kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 292 tót lak.; u. p. Ábelfalva, u. t. Gács.

Lentulus, a patricius *Cornelius-család* egy ága. Nevezetesebb tagjai: 1. *Lucius Cornelius L. Caudinus*, a szamnit háborúban okos tanácsot adott a caudiumi szorosnál (Kr. e. 321), hogy a bekerített sereg hódoljon meg, mert csak így volt megmenthető. — 2. *Publius Cornelius L. Sura*. Kr. e. 81-ben Sulla alatt quesztor, 75. prétor, 71. konzul, 70. csunya életmódja miatt elvesztette szenátori rangját, 63. újra prétor lett és tagja volt a Catilina-féle összeesküvésnek, amiért Cicero elfogta és dec. 5. a börtönben megölette. — 3. *Publius Cornelius L. Spinther*, fényes nyilvános játékok rendezésében híres edilisz (63) és prétor (60). Nagyon buzgólkodott azon, hogy Cicerót visszahívják száműzetéséből; 57. konzul lett és a polgárháborúk kitörésekor Pompeius híveként a pharsalusi csatában esett el. — 4. *Lucius Cornelius L. Crus*, mint a Kr. e. 49. év konzula társával, Gaius Marcelusszal a Caesar ellen viselendő háborúra szavazott; a pharsalusi csata után Pompeiusszal együtt Egyiptomba menekült és itt ő is gyilkosság áldozata lett. — 5. *Cossus Cornelius L. Gaetulicus*, Kr. e. 1. legyőzte az az afrikai gaetulusokat, innen a jelzője. 35-ben Caligula alaptalan vád miatt megölette, bár igazságszerető, derék ember volt. Az írók epigrammáiról is megemlékeznek.

Lenturla, kártyajáték, l. *Mistigri.*

Lenuntság, l. *Len.*

Lenva, falu Perm orosz kormányzóságban, a Kama balpartján, a L. torkolata közelében, kb. 4000 lak., nagy sóbányákkal.

Lenvászon, lenfonalból készült vászonkötésű szövet, mely a fonal finomsága és a gyártás helye szerint különböző elnevezést nyer. Igy a legfinomabb lenfonalból készült, de ritkaszövésű szövetet *batisztnak* mondják, ez a legfinomabb szövetfajok egyike. — A közepes finomságú s tömött szövésű vásznat *rumburgi* vagy *irlandi* vászonnak mondják; a középfinom vásznak alsó határát *szepességi* vászonnak, míg a len- s pamutfonalból vegyesen szőtt vásznat *sziléziainak* nevezik.

Lény, lenni-ből hibásan képezett, de meggyökerezett szó, jelentése: az ami van, latinul ens, görögül τὸ ὄν. A magyar nyelv nem a lenni tőből alkotja az ide tartozó szókat, hanem *való*ból. Igy a régi nyelv szembeállítja a valót, azt ami van, azzal ami csak látszik, pl.: «A valót csak merő tetszeménynek, a tetszeményt valónak állítja», p. Faludinál: «Meg tudja jobbára választani a költött szándékokat a valóktól». Temérdek a régi nyelvben a való-val képezett szólás,

melyek egy része feledésbe merült, de sok fennmaradt; ily képzések mint valós, valóság, nyilvánvaló, volt, volta, mivolta, voltaképen, voltaszerint mutatják, mely úton kellett volna járnunk a filozófiai műnyelv megalkotásában. — *Lénytan*, l. *Ontológia*.

Lenyálkázás, az a borászati eljárás, midőn a rothadt, penészes vagy sáros szőllőből készített mustot erjedés előtt erősen kénezett hordóba töltik. A kénezett hordóban a must nem erjed, s így pár nap alatt megtisztul, amikor üledékéről kénezetlen hordóba átfejtik s kierjesztéséről gondoskodnak. Átfejtéskor a mustot jól szellőztetik, hogy a kénessav elillanjon s az erjedést ne gátolja.

Lényeg, épp oly hibásan és szükségtelenül képezett szó, mint lény; a helyes kifejezés: *mivolt*, az ami a dologhoz (fogalomhoz) szükségkép tartozik, ami nélkül a dolog (fogalom) nem az ami, p. Faludinál: «Vizsgáld meg belső mivoltát hivatalodnak». «Az isteni felségnek méltósága és tulajdon mivolta egy szóval elégségesen kimondható nem lévén» (Pázmány). Ellentétben áll azzal, ami valamely dolog v. fogalom kára nélkül elkülöníthető tőle, ami nem tartozik tulajdon mivoltához. Az a tulajdonság, mely ebben az értelemben szükséges, neveztetik *lényegesnek*, a dolog mivoltához tartozónak, különbségül a csak esetleges, véletlen, a dologgal benső kapcsolatban nem levő tulajdonságoktól.

Lenyomat, nyomás útján valamely formáról vagy képről vett másolatot L.-nak nevezik a könyvnyomtatásban. Vannak síkfelületű L.-ok pl. a kő- és könyvnyomtatásban és relief L.-ok, melyek mélyítve vagy kidomborítva vannak. Közvetlen L.-ok az eredeti forma fordított képét mutatják, ilyenek a matricák és az ezekről ismételten készült L.-ok vagy öntvények útján érik el az eredeti közvetlen másolatát v. L.-át.

Lenz, 1., *Harald Otmar*, német zoológus, szül. Schnepfenthalban 1798 febr. 27., megh. u. o. 1870 jan. 13. Tanár volt s több dolgozatot bocsátott közre. Nagyobb dolgozatai: Gemeinnützige Naturgesch. (1834—39, 5 köt.); Die nützlichen u. schädlichen Schwämme (Gotha 1831); Schlangenkunde (u. o. 1832, újabb kiad. Schlangen u. Schlangenfeinde, 1870); Zoologie, Botanik u. Mineralogie d. Griechen u. Römer (Jena 1856—61, 3 köt.).

2. *L.*, *Jakob Michael Reinhold*, német költő, szül. Sesswegenben (Livland) 1751 jan. 12., megh. Moszkva közelében 1792 máj. 24. Születésénél fogva terhelt. Nyugtalansága városról-városra hajszolja. Königsbergben tanul, 1771. mint nevelő megismerkedik Goethe strassburgi körével, 1774. megírja a Sturm und Drang shakespeari dramaturgiáját (Anmerkungen übers Theater nebst angehängtem übersetzten Stücke Shakespeares, Leipzig 1774), 1776. Weimarba követi Goethet, egyideig Svájcban és Elzászban bolyong, majd teljesen megtörve kerül először Rigába, majd Szentpétervárra és Moszkvába. Formátlan drámái: Der Hofmeister (1774); Die Soldaten (1776); Der neue Menoza (1774); Die sicilianische Vesper (1782); Goethe Götze mellett leghatalmasabb dokumentumai a Sturm und Drangnak. Töredékes regénye Der Waldbruder (1797) érdekes Werther-utánzat. Műveinek legteljesebb kiadása: Gesammelte Schriften. Kritische Gesammtausgabe in 5 B., besorgt von Fr. Blei 1909—1913., legjobb méltatása: M. N. Rosanow: R. J. Lenz (Leipzig 1909). V. ö. *Sántha* György, Lenz mint drámaíró 1909.

3. *L.*, *Max*, német történetíró, szül. Greifswaldban 1850 jún. 13. A marburgi és boroszlói egyetemeken tanított s 1890 óta a berlini egyetem tanára. Nevezetesebb művei: König Sigismund u. Heinrich V. von England (Berlin 1874); Die Schlacht bei Mühlberg (Gotha 1879); Martin Luther (Berlin 1897, 3. kiad.); Geschichte Bismarcks (Leipzig 1902).

4. *L.*, *Oskar*, német Afrika-utazó, szül. Lipcsében 1848 ápr. 13. 1870-ben a bécsi geológiai intézet tagja lett. 1874-ben a berlini afrikai társulat Nyugat-Afrikába küldötte s itt az Ogowe vidékét kutatta. 1880-ban Marokkóból Timbuktuig hatolt és innen a Szenegálon tért vissza; 1885—1887-ig a bécsi földrajzi társulat megbízásából Baumannal együtt Emin pasa kiszabadítására indultak, de eredmény nélkül; ekkor a Kongó és Zambézi folyók torkolatai közötti területeket kutatta át. 1887—1909-ig a prágai német egyetemen a földrajz tanára volt. Főbb művei: Skizzen aus Westafrika (Berlin 1878); Timbuktu (Leipzig 1884, 2 köt., 2. kiad. 1892); Wanderungen in Afrika (Wien 1895).

5. *L.*, *Robert*, orosz eredetű szanszkrit tudós, szül. Dorpatban 1808 jan. 23., megh. 1836 júl. 30. A szanszkrit tanulmányozásával foglalkozott Berlinben, később a pétervári akadémia adjunktusává nevezték ki. Kiadta Kalidasza Urvasi c. drámáját (Berlin 1833).

Lenzburg, az ugyanily nevű járás székhelye Aargau svájci kantonban, (1910) 3188 lak., pamut-, selyemiparral, dohánygyárral; nagy kantoni börtönnel. A város fölött K.-re emelkedő meredek várhegyen (507 m.) álló kastély egykor a L.-i grófoknak volt székhelye; a grófi család kihalta után 1172. a kyburgi grófokra, 1277. a habsburgi grófokra és 1415. Bernre szállott, amelynek vogtjai egy ideig itt laktak.

Lenzen, város Potsdam porosz kerületben, (1910) 2560 lak. L. a régi Lunkini. 929 szept. 4. Bernhard és Thietmar szász grófok itt megverték a szláv hadakat és elfoglalták a vendek erős várát.

Lenz-féle törvény, l. *Elektromos indukció*.

Lenzinger, *Rudolf*, svájci térképész, szül. 1826 dec. 17. Netstalban (Glarus), megh. 1896 jan. 11. Mollisban (Glarus). Résztvett a Topographischer Atlas der Schweiz munkálataiban. Legkiválóbb alkotása az 1:500,000 léptékben készített és Svájc orohidrografiáját feltüntető térkép.

Leo (lat.) a. m. oroszlán.

Leo (lat.), *Oroszlán*, az Állatöv egyik csillagképe 156 szabad szemmel látható csillaggal, köztük az elsőrendű Regulus (a Leonis), melynek parallaxisa mintegy 0.093", úgy hogy tőlünk való távolsága 35·1 fényév. — *Leo minor*, *Kis oroszlán*, csillagkép az ég É.-i felén 49 nagyon kicsiny csillaggal.

Leo, 13 pápa neve:

1. *I. L.*, a *Nagy* (440—461), származását s születése helyét homály födi. Szül. a IV. sz. vége felé, megh. 461 nov. 10. Rómában. Pápának

felszentelték 440 szept. 29. Küzdött a manicheusok, a pelagianusok és a priscillianusok ellen. 452-ben megvédte Rómát s Olaszországot Attila, 455. pedig Genserich ellenében. Ő állapította meg a husvéti időt. Nagy szt. Gergely mellett őt tekintik a keresztény ókor legnagyobb pápájának. XIV. Benedek az egyház doktorai közé iktatta. Művei közül híresek: 96 beszéde, 173 levele, melyek a kath. hittanítást illetőleg nagy fontosságúak és kora történetére nagy világot vetnek. Kiadták *Quesnal* (2 köt., Paris 1675) és a Ballerini-testvérek (3 köt., Venezia 1753—7) stb. Életrajzát megírták: *Arendt* (1835); *Perthel* (1843); *Saint-Chéron* (1846); *Bertani* (1880); *Amelli* (1882) stb.

2. *II. L.*, (682—683), *szent*. Megerősítette a konstantinápolyi 6. egyetemes zsinat határozatait. Megh. 683. júl. 3.; emlékünnepe jún. 28.

3. *III. L.* (795—816), *szent.* 799-ben Paschalis és Campulus összeesküvést szőttek ellene, ezért Paderbornba ment. 800-ban karácsony ünnepén ő koronázta császárnak Nagy Károlyt s ekként visszaállította a nyugati császárságot. 801-ben elrendelte az áldozócsütörtök előtt való keresztjáró napokat. Megh. 816 jún. 11. Ünnepe jún. 12. V. ö. *Sickel*, Die Kaiserwahl K. d. Gr. (1899); *Ohr*, Die Kaiserkrönung K. d. Gr. (1904).

4. *IV. L.* (847—855), *szent*. Helyreállíttatta a szaracénok által elpusztított Péter-Pál bazilikát, a Vatikán városnegyedét fallal vétette körül. Lothar császárral és fiával, II. Lajossal egyezséget kötött a pápáknak kánonszerű választása ügyében. Négyszer tartott zsinatot Rómában. Megh. 855 okt. 17. Ünnepe júl 17.

5. *V. L.* 903 aug. 5. lett pápa. Utódja Christophorus (l. o.) amaz ürügy alatt, hogy a kormányzatra nem alkalmas, börtönbe vettette, hol bánatában már 903 szept. 5. meghalt.

6. *VI. L.*, 928 jún. 5. lett pápa. Megh. 929 febr. 5. Állítólag Marozia és társa megmérgezték.

7. *VII. L.*, 936 jan. 9. választották pápává. Politikailag II. Alberichtól függött. Szt. Odót Clugnyból megbízta a római kolostorok reformálásával s a mainzi érseket Németország apostoli helytartójává nevezte ki. Megh. 939 júl. elején.

8. *VIII. L.* (963—965), Nagy Ottó császár által összehivott zúgzsinat, mely XII. János pápát letette, választotta pápává, de Rómában nem tarthatta magát. XII. János meggyilkoltatása és a helyébe választott V. Benedek lemondása után egy újabb laterání zsinat visszahelyezte, de nemsokára meghalt. Nevéhez három híres hamisítvány fűződik: Privilegium de investitura két részben (priv. majus és minus), mely szerint a pápa és a püspökök beiktatása a császár joga lenne és investitura előtt püspökké senkit sem szabad fölszentelni és a Cessio donationum, vagyis visszaadása az ajándékoknak, amelyeket a császárok Pipin és Nagy Károly óta a pápáknak tettek. A hamisítványok 1084 körül az investitura-harc (*l. Investitura*) idején keletkeztek.

9. *IX. L.* (1049—54), *szent*, korábban *Brunó*, Több zsinatot tartott, a szimonia, az investitura és a papok házassága ellen. Megújította a bíbornoki kollégiumot, mely akkor majdnem kizárólag olaszokból állott. Alatta ment végbe a keleti egyházszakadás. 1053 jún. 18. a lázongó normannok elfogták s Beneventben 9 hónapig fogságban tartották. Meghalt 1054 ápr. 19. Ünnepe ápr. 19.

10. *X. L.* (1513—21), a *Medicik* családjából (Giovanni de'Medici) szül. Firenzében 1475 dec. 11., megh. 1521 dec. 1. Tizenhárom éves korában (1489 márc. 7.) már bíbornok lett. II. Gyula halála után 1513 márc. 11. választották pápává, 1513 márc. 15. szentelték föl áldozópappá, két nappal utóbb püspökké s már 19. koronázták meg Minden tevékenységét a művészet s irodalomnak szentelte. A római egyetemet új fényre emelte. Hogy a szt. Péter-templom építését befejezze, búcsút hirdetett, mely Németországban Luther föllépésére szolgált alkalmul. Miután Luthert nem tudta elhallgattatni, 1520 jún. 15. kiiktatási bullát bocsátott ki ellene. Szövetséget kötött V. Károllyal abból a célból, hogy a franciák Olaszországból kiűzessenek s Sforza Milanóba viszszahelyeztessék. Az erre következett háborúban megkapta Parmát, Piacenzát és Milanót. V. ö. *Roscoe*, Life and pontificate of L. X. (1883); *Audin*, Histoire de Léon X. (1886); *Grassi*, Il diario di X. L. (1884); *Hengenröther*, Leonis X. papae Regesta (1884—91); *Ritti*, L. X. e la sua politica (1892); *Conforti*, L. X. ed il suo secolo (1896).

11. *XI. L.*, szintén a Medicik családjából (Alessandro Ottaviano de'Medici), szül. 1535. Firenzében, megh. 1605. ápr. 27. Rómában. 1605 ápr. 1. lett pápa, de csak 26 napig uralkodott.

12. *XII. L.* (1823—29), előbb *Annibale della Genga*, szül. 1760 aug. 22. Gengaban (Spoleto mellett), megh. 1829 febr. 10. Rómában. 1794. kölni nuncius volt, 1816. bíbornok s 1823 szept. 28. pápa lett. 1824 máj. 3. kiadott enciklikájában föllépett az indifferentizmus és a bibliai társulatok ellen. Megkezdte a szt. Pál-bazilika újjáépítését. Ázsia néhány szakadár egyházát egyesítette Rómával. Államában lényeges javításokat tett, kevesbítette az adókat, kórházakat alapított, a jezsuitáknak visszaadta a Collegium Romanumot. Rendezte az egyh. viszonyokat Németországban, Németalföldön, Svájcban és Dél-Amerikában. Az angol katolikusok emancipációját ő kezdeményezte. Sírját Thorwaldsen által készített emlék díszíti. V. ö. *Artaud de Montor*, Histoire du pape L. XII. (1843); *Wisemann* (1858) stb.

13. *XIII. L.*, családi néven *Pecci* Gioachino Vincenzo gr., szül Carpinetóban 1810 márc. 2., megh. 1903 júl. 20. Rómában. Tanulmányait Viterbóban és Rómában végezte. 1832 nov. 13. a nemesek egyházi akadémiájába (accademia ecclesiastica dei nobili) lépett, ahol annyira magára vonta a figyelmet, hogy Pacca bíbornok XVI. Gergely pápa különös figyelmébe ajánlotta, ki 1837 márc. 4. házi prelátusává nevezte ki. 1843-ban mint apostoli nunciust Brüsszelbe küldik, hol a kath. iskolák elvilágiasítása ellen folytatott harcot. XVI. Gergely 1846. perugiai püspökké, IX. Pius pedig 1853. a római egyház bíbornokává, majd 1877 szept. 21 camerlengóvá (l. *Apostoli kamara*) nevezte ki. IX. Pius halálakor, 1878 febr. 20. másfél napi conclave után az összegyült bíbornokok (közöttük két magyar: Simor és Mihalovics) pápává választották. Az új pápa, anélkül hogy elődjének

egyh.-pol. alapelveit feladta volna, ezeknek alkalmazásában mégis mérsékelt és előzékeny volt. Poroszországban beszüntette a kulturharcot; Badenben kieszközölte az érseki szék betöltését; Svájcban véget vetett az egyház üldözésének; Oroszországban, legalább egy időre, tűrhetőbbé tette a katholikusok helyzetét. E mellett barátságos viszonyba lépett más országokkal, sőt a török szultánnal, perzsa sahhal, Kina és Japán császáraival is. Leo több ízben kifejezte a magyarok iránti vonzalmát és szeretetét is. A szegedi árviz, a horvátországi földrengés alkalmával tetemes pénzsegélyt küldött az inségesek számára. Enciklikái között leghiresebbek, melyeket a szociálizmusról (1878), a szabadkőművességről (1884), az államok keresztényi szervezetéről (1885), a szabadságról (1888), az állampolg. kötelességekről (1890), szociális kérdésről (1891), a keresztény demokráciáról (1901) írt. Előmozdította a scholasztikus bölcseletet, megnyitotta a vatikáni levéltárt, megalapította a Bibl. Leoninát, szabályozta a biblikus tudományokat, külön bibliai bizottságot szervezett, megkezdette a breviárium reformját stb. Nagyszabású egyh. kormányzati működése mellett költészettel is foglalkozott és klasszikus latinságú költeményeket írt. (Magyarra ford. *Greksa* Kázmér, Eger 1894 és *Csicsáky* Imre, Temesvár 1903). A világ bámulva szemlélte páratlan diplomáciai ügyességét, kormányzata alatt évről-évre annyira emelkedett a szentszék tekintélye, hogy fejedelmek s kormányok ítéletét pusztán világi ügyekben is kikérték. Így Német- és Spanyolország a Karolinák birtokjoga miatt közöttük kitört viszálykodásban (1885), Poroszország egy nagyfontosságú hadügyi törvény megszavazásánál (1887), Angolország az írországi zavargások lecsillapítására. Pápaságának 25. évfordulójakor az összes uralkodók üdvözölték. Ferenc József király a Jó pásztort ábrázoló arany szoborművet küldte ajándékul. Halálakor az öszszes fejedelmek és különböző törvényhozó testületek fejezték ki részvétüket. A magyar képviselőházban Apponyi A. gr. tolmácsolta a részvétnyilatkozatot. Leót ideiglenesen a szt. Péter-templomban temették el, ahonnan végső akarata szerint a laterani templomba fogják átvinni holttestét, ahol már 1907. felállították síremlékét (Tadolini szobrász műve). Magyarul megjelent művei: Az alázatosság gyakorlása, ford. *Boromissza* Tibor (Kalocsa 1888); Beszédei és levelei, ford. *Prohászka* Ottokár (Budapest 1891); Körlevele a munkások helyzetéről (Esztergom 1891); Körlevele az egyház egységéről, ford. *Rada* István (Bpest 1896); Nagy jubileumi búcsút hirdető apostoli körlevele (u. o. 1899). Életrajzát megirták: *De Waal* (1878); *Tesi-Passerini* (1886); *O'Reilly* (1887); *Füssy* (1887); Contemporary Review 1892 szept. (Ez a cikk hazai viszonyainkra nézve is fontos.) De Houx (1900); Fevre (1908) stb. További irodalom: Epistolae encyclicae (1878—1904); Allocutiones etc. (7 kötet, 1878—1900); Acta Leonis papae 6) kötet, 1885—93); J. Conventiones de rebus eccl. (14 kötet, 1878—93) stb.

Leo, *bizánci (keletrómai) császárok:*

1. *I.* v. *Nagy Leo,* (457—474), Marcianus császár halála után 457. febr. a gót *Aspar* vezér emelte őt a császári trónra és *Anatolius* patriarcha megkoronázta. Rokonával *Anthemius* nyugat-római császárral szövetségben a vandalok ellen indított hadjáratot, de hajóhada Karthágó előtt elpusztult (471.) Ugyanekkor megölette a túlságosan hatalmas Aspart fiaival együtt. A trónon unokája, *II. Leo* követte, ki azonban fiatalon elhalt 474 nov.

2. *III.* v. *Izauriai Leo,* (717—741). II. Theodósius császárt 717 márc. megbuktatta s hősiesen védte Konstantinápolyt az arabok 13 hónapos ostroma ellen (717 júl.—718 aug.) Belső kormányzása erélyes volt, de 726. a képek tisztelete ellen kiadott rendeletével több mint egy századra kiható vallási villongásokra adott okot. Magára haragította a keleti papságot és összeütközött II. Gergely pápával is. A trónon fia, *V. Konstantinos* követte.

3. *IV.* v. *Kazár Leo* (775—780), V. Konstantinos fia, az előbbinek unokája. Anyja kazár nő volt. Trónralépése után ötéves fiát, VI. Konstantinost maga mellé vette társuralkodónak. Halála előtt nejét, *Irénét* rendelte kis fia gyámjának.

4. *V.* v. *Örmény Leo* (813—820). Rhangabe Mihály császár helyébe 813. őt kiáltotta ki a hadsereg császárnak. Erélyes uralkodó volt, ki a bolgárokat 814. megverte. 820 dec. 25. összeesküvésnek esett áldozatul.

5. *VI.* v. *Bölcs Leo* (886—911), Macedóniai Basileios császár fia. A tudós Photios patriárka nevelte s egész életén át nagy kedvvel foglalkozott irodalommal. Kormánya nem volt szerencsés; 904. az arabok elfoglalták Thessalonikét, 907. pedig az oroszok Konstantinápoly előtt jelentek meg. A hatalmas *Simeon* bolgár cár ellen 894. az Etelközben tanyázó magyarokat hívta segítségül. Irt egy *Taktikát,* melyben a bizánci birodalommal szomszédos népek, köztük a magyarok (turkok) harcmodorát írta le. E munkát sokáig elsőrangú kútforrásnak tartották, de újabb kutatások kiderítették, hogy régibb efajta munkák puszta másolása. A Taktikát először *Meursius* adta ki (Leyden 1612), majd *Lamius* (Firenze 1745). Legújabb és legjobb kritikai kiadása és fordítása *Vári* Rezsőtől való (A magyar honfoglalás kútfői, 1900). Magyarra először *Szabó* Károly fordította (Új Magyar Muzeum 1851—52). V. ö. *Salamon* Ferenc, A magyar haditörténethez a vezérek korában (Századok 1876—77); *Meynert*, Das Kriegswesen der Ungarn (Wien 1876); *Hazai* Samu, A X. századbeli magyar hadügyről (Hadtört. Közl. 1888); *Vári* Rezső, Bölcs L. császárnak a Hadi Taktikáról szóló munkája (Akad. Értekezések 1898, 10. sz.); *Gyomlay* Gyula, Bölcs L. Taktikája, mint magyar történeti kútforrás (Akad. Értesítő 1902).

Leo, *halicsi fejedelem,* a Rurik-házból való Dániel halicsi herceg s Anna novgorod-halicsi hercegnő fia, 1269. öcscsének, Svarnónak megöletése után lett Halics, Kulm és Drobics fejedelme. IV. Béla magyar király, ki nagyon tartott a mongolok újabb berontásától, a velük szövetségben álló Dániel fiát, Leót, már 1251—52. eljegyezte leányával, Konstanciával. E házasságból származott György herceg (megh. 1316). 1271-ben V. István őt is belefoglaltatta a II. Ottokárral kö-

tött békébe. 1278. azonban a dürnkruti csatában L. hadai Habsburgi Rudolf s a magyarok ellen küzdöttek. Mint a tatárok hűbérese, kormányozta Kijevet. Megh. 1301.

Leo, 1. *Africanus (Al-Haszan b. Muhammed Al-Vazzán),* Granadából származó arab utazó és író, 1492-től kezdve sok éven át beutazta Észak-Afrikát, a középső Afrika egy részét, Arábiát, Perzsiát, Sziriát, Örményországot és a Tatárságot. 1517-ben Dserba szigete táján (Tripoliszban) tengeri rablók fogságába került, kik X. Leo pápának ajándékozták. Rómában a kereszténységre tért át és a Leo nevet vette fel. 1526 után halt meg. Az északafrikai izlám ismeretére nézve nagy fontossággal bir Descriptio Africae cimű munkája, mely az arab eredeti kéziratból olaszra fordítva legelőször *Ramusio* Raccolta c. gyüjteményében (Velence 1550, 1. köt.) jelent meg, később latin fordításban *Florianus*-tól (Antwerpen 1556, 2 köt., Leiden 1632), franciául Jean *Temporal*-tól (Antwerpen és Lyon 1556); újabban Schäfertől (3 köt. Páris 1896—98); németre Lorsbach fordította (Herborn 1805). L. egy másik arab munkájának latin fordítását: Tractatus de vitis philosophorum Arabum, *Hottinger* (Zürich 1664) adta ki.

2. *L. Diakonos,* bizánci történetíró, szül. Kaloëban, Kis-Ázsiában 950. Konstantinápolyba jött, hol az udvarnál kapott állást. Utóbb II. Basilios udvari papja lett. Krónikája a keletrómai birodalom történetét foglalja magában 959-től kezdve 975-ig. (Kiadta Bekker a görög írók bonni kiadásában és Hase a párisi kiadásban. V. ö. *Schlumberger,* Nicéphore Phokas (Paris 1890).

3. *L. Grammaticus,* bizánci történetíró, 1013. egy világkrónikát fejezett be (ἡ τῶν νέων βασιλέων χρονογραφία), melyet 948-ig vezetett s melyben a 836. évnél először tesz említést a magyarokról. Kronográfiájának legjobb kiadása a bizanci írók gyüjteményében (Bonn 1842) van, hol a 266—269. lapon írja le a görög-magyar-bolgár háborút. V. ö. *Hirsch,* Byzantinische Studien (Leipzig 1876) és *Patzig* E., L. G. (Byzantinische Zeitschr. III. köt., 1894).

4. *L. Hebraeus,* l. *Abravanel.*

Leo, 1. *Friedrich,* német klasszikus filológus, szül. Regenwaldéban (Pommern) 1851 júl. 10-én, megh. Göttingenben 1914 jan. 15. 1877-ben bonni magántanár, 1881. Kielben rendkívüli, 1884-ben Rostockban, 1888. Strassburgban, 1889. Göttingenben rendes egyetemi tanár. Főművei: Über Elegien Tibulls (Berlin 1881); Plautinische Forschungen (u. o. 1895); Analecta Plautina (Göttingen (1896—98); Die griechisch-röm. Biographie (Leipzig 1901). Utolsó művének a római irodalom történetének első kötete jelent meg (Berlin 1913). Kitünő kiadásokban tette közzé Seneca tragédiáit (Berlin 1878—79); Venantius Fortunatus költeményeit (u. o. 1881); Plautus komoediáit (u. o. 1895—96). 1902 óta a Hermes c. folyóirat egyik szerkesztője és a Thesaurus linguae Latinae munkatársa volt.

2. *L., Heinrich,* német történetíró és nyelvész, szül. Rudolstadban 1799 márc. 19., megh. Halleben 1878 ápr. 24. Egyetemi hallgató korában a német ifjuság vezéreihez tartozott, de később mindjobban a reakcionárius irányhoz csatlakozott. 1830-ban a hallei egyetemen a történelem tanára lett. Nevezetesebb munkái: Geschichte der italienischen Staaten (Hamburg 1829—32, 5 kötet); Lehrbuch der Geschichte des Mittelalters (Halle 1830, 2 köt.); Lehrbuch der Universalgeschichte (u. o. 1849—56, 6 köt., 3 kiad.); Angelsächsisches Glossar (u. o. 1872—77, 2 köt.). Halála után jelent meg: Aus meiner Jugendzeit (Gotha 1880) érdekes korrajza.

3. *L., Leonardo,* olasz zeneszerző, szül. San Vito degli Schiaviban (Nápoly) 1694 aug. 5., megh. Nápolyban 1744 okt. 31. A Conzervatorio Sant Onofrion Scarlatti utóda lett (1725). Tanítványai közül világhírre tett szert Piccini és Jomelli. Leo a nápolyi iskola legkiválóbb reprezentálóinak egyike, úgy a kómikus opera, mint az egyházi zene terén. Drámai kompozicióinak száma meghaladja a 60-at. Irt ezenkívül miséket, motettákat, fugákat, gordonkaműveket. Műveinek teljes jegyzékét l. *Grove* Dictionary-jében. V. ö. *Cav. G.* Leo, Leo Leonardo musicista del secolo XVIIIe le sue opere musicale (1905).

Leoben, az ugyanily nevű stájer kerületi kapitányság székhelye (1910) 11,504 lak., régi erődítmények romjaival, bányászakadémiával, bányász- és ipari továbbképző iskolával. L. a felső stájer barnaszénbányászat középpontja. Egy márványemlék emlékeztet az 1797 ápr. 18. Ausztria és Franciaország közt itt kötött fegyverszünetre.

Leobersdorf, község Baden alsó-ausztriai kerületi kapitányságban, (1910) 4075 lak., késgyártással, selyem- és pamutfonással. 1529-ben Frigyes bajor herceg a törököket itt legyőzte.

Leobschütz *(Lubczyce),* az ugyanily nevű járás székhelye Oppeln porosz kerületben, (1910) 13,081 lak., gyapjuszövéssel, sör- és gépgyártással; régi erődítmények romjaival.

Leochares, athéni születésű görög szobrász a Kr. e. IV. sz. derekán, makedóniai Fülöp és Nagy Sándor kortársa. Művei sorában vallási és mitológiai tárgyú szobrok mellett (Zeus és Apollo szobrok, Ganymedes elrablása stb.) főleg portrait-k szerepelnek nagy számban. Irott forrásaink Olympiában a Philippeionban Nagy Sándort és családját, Delphiben pedig Nagy Sándor oroszlánvadászatát ábrázoló szoborcsoportjáról emlékeznek meg. Az utóbbit, mely a delphii ásatások tanusága szerint közvetlen az Apollo-szentély szomszédságában, négyszögű fülkében állott, Lysippossal együtt készítette. Ezenkívül résztvett L. az attikai szobrászat legjelesebbjeinek társaságában a halikarnassusi Mausoleum szobrászi diszítésében. Hogy a jelenleg a londoni British Museumban őrzött dombormüves márványlapok közül, melyek L. keze művei, ez még ma is megoldatlan problémája az ókori művészettörténeti kutatásnak. Emlékanyagunkban L. alkotó erejének egyetlen hiteles képviselője a vatikáni Ganymedes-csoport, amely mellé csak stiluskritikai alapon sorolható a belvederei Apollo.

Leodium, Lüttich újlatin neve.

Leominster (ejtsd: lemmszter), 1. város Herefordshire angol countyban, (1910) 5737 lak., kőbányákkal, posztószövéssel. — 2. *L.,* város Massachusetts északamerikai állam Worchester countyjában, (1910) 17,580 lak., élénk iparral.

Leon, 1. *egykori keresztény királyság* a Pireneusi-félszigeten, magában foglalja a jelenlegi L. Valladolid, Zamora és Salamanca (l. o.) *spanyol* tartományokat. Területe 38,502 km², (1910) 1.276,525 lak. Eleinte rómaiak, svévek, nyugati gótok és szaracénok voltak az urai; végre Asturia királyai elfoglalták. 1037-ben kasztiliai I. Ferdinánd legyőzte sógorát, III. Bermudót, L. királyát és a két királyságot egyesítette. 1157-től VIII. Alfonz halála után L. visszanyerte önállóságát és III. Ferdinánd végleg egyesítette Kasztiliával. — 2. *L., tartomány* Spanyolországban az egykori L. királyság területén, Oviedo, Santander, Palencia, Valladolid, Zamora, Orense és Lugo közt, területe 15,377 km², (1910) 393,888 lak. Járásai: L., Astorga, la Bañeza, Ponferrada, Villafranca del Vierzo, Murias de Paredes, Riaño, la Vecilla, Sahagun, Valencia de Don Juan. — 3. *L., fővárosa* L. spanyol tartománynak, püspöki székhely, a Bernezga és Torio összefolyásánál, vasút mellett, (1900) 15580 lak., vászonkereskedéssel, lóvásárokkal. Hatalmas gót székesegyházzal. L. a rómaiak Legio Septima Geminája, 540. a gótok, 717. az arabok birtokába jutott. A X. sz.-ban L. királyság fővárosa lett. — 4. *L., Isla de,* spanyol sziget a Cadixi-öbölben, a szárazföldtől a S.-Petri tengerszoros választja el. A hosszú L. szigetén vannak San Fernando és Cadiz városok (l. o.). Nevét Pone de Leon családtól nyerte, amelyik 1459. egy ideig birtokolta a szigetet. — 5. *L., tartomány* Ecuador délamerikai köztársaságban az Andok két lánca közötti 2700 m.-ig emelkedő fensíkon, területe 6722 km², (1910) 394,119 lak., legmagasabb hegye a Cotopaxi vulkán 5960 m. Állattenyésztéssel, fővárosa Latacunga (l. o.). — 6. *L., fővárosa* L. departamentónak Nicaragua középamerikai államban, a Nagy-oceán közelében, terjedelmes síkságon, kb. 60,000 lakossal (az indusok lakta Subtiaba külvárossal), óriási székesegyházzal (1746). Közelében két, csaknem állandóan működő iszapvulkán van. — 7. *L. de los Aldamas, székhelye* L. járásnak Guanajuato mexikói tartományban, a Turbio és vasút mellett, 1870 m. magasságban, (1910) 57,722 lak., gyapjú- és pamutiparral, élénk kereskedéssel.

Leon, 1. *Philosophus,* l. *Leo* (VI.), bizánci császár. 2. *L., Luis Ponce de,* spanyol misztikus és költő, l. *Ponce.*

Leona Vicario, város, l. *Saltillo.*

Léonard (ejtsd: leonár), *Hubert,* kiváló francia hegedűművész és pedagógus, szül. Bellaireben 1819 ápr. 7., megh. Párisban 1890 máj. 6. 1848-ban a brüsszeli konzervatórium tanára lett. Nagyszámú munkái közül különösen instruktiv művei nagyértékűek, továbbá L'ancien école italienne című darabgyüjteménye, amelyben a hegedű régi mestereinek munkáit adta ki újra.

Leonardo da Vinci (v. *Lionardo da V.),* olasz építész, szobrász és festő, író, természettudós. Született Empoli közelében, a Vinci falu melletti Villa Anchianában 1452., megh. az Amboise melletti Cloux-kastélyban (Franciaország) 1519 máj. 2. Természetes fia volt bizonyos Ser Pieronak, aki firenzei közjegyzői családból származott; anyja, Caterina szegény parasztleány volt. Gondos nevelésben részesült. Firenzében Andrea Verrocchio tanítványa volt; mesterének Krisztus keresztelését ábrázoló képén (Firenze, Accademia) az egyik angyalt ő festette, s nagy festői genieje már itt megnyilatkozik. Fiatalkori művei közül ismeretes továbbá egy kisméretű Angyali Üdvözlet a párisi Louvreban, [egy ugyanily tárgyú, de nem egészen hiteles kép a firenzei Uffiziben és számos rajz. Ezeknél későbbi, de még szintén korai műve a Három királyok imádása (Firenze, Uffizi) és Szent Jeromos (Róma, vatikáni képtár); mindkettő befejezetlen, minthogy később is szokása volt műveit befejezetlenül hagyni, amely körülményben egyéniségének egyik fő jellemvonása, a megismerés, a kutatás mohó vágya jut kifejezésre. Fejlődése során új meg új művészi és technikai problémákat állít föl; már korai művein keresi a sejtelmes fényhomály (chiaroscuro) és a finom félárnyékok hatását, amivel a barok művészet egy lényeges elemét készíti elő. 1483 körül Lodovico Sforza (L. il Moro) hívására Milanóba megy, hogy elkészítse Francesco Sforza lovasszobrát, amelyről számos tanulmányt és egy nagy mintát készített, amely azonban tényleg soha sem készült el. Kimutathatóan 1487-től tartózkodott Milanóban, ahol a lovasszobor tervezése mellett részt vett a székesegyház építkezésében, több festményt készített s a milanói herceg pártfogásával *Accademia* címmel iskolát alapított. A S. Francesco della Concezione vallásos egyesület (confraternitas) részére Ambrogio de Predis segítségével egy sziklák közt ülő Madonnát festett, az ú. n. Vierge aux rocherst, mely két példányban (Párisi Louvre és London, National Gallery) és több régi másolatban ismeretes. A hatás új eszköze e művén a sziklás háttér, amely éles és kifejező ellentétben áll az előtte levő alakok ritmikus körvonalaival és puha, de lüktető életet éreztető megmintázásával, ami egy későbbi híres műve, a Monna Lisa megkapó hatásának is egyik nyitja. A S. Maria delle Grazie kolostor refektóriumának egyik falára temperával megfestette az Utolsó Vacsorát, amelynek főerénye a nagyszerű, geometriai formulákba rejlett s mégis elevenen változatos kompozició, s a megragadó erejű jellemzés. A mű korán megrongálódott, mert L. rajta újszerű falfestő eljárással kisérletezett, mert maga a fal nedves volt s mert később olajjal rosszul átfestették; ma már csak árnyéka az eredetinek. Megfestette Lodovico Sforza két kedvesének, Lucrezia Crivellinek és Cecilia Galleraninak arcképét is, amely utóbbit a krakói Czartoryski-képtár egyik képével azonosithatjuk. A Castello Sforzesco számára díszítő jellegű falfestményeket készített. Pártfogójának, L. Sforzának a franciák által történt elűzetése után, 1499. elhagyja Milanót, s rövid mantovai és velencei tartózkodás után visszatér Firenzébe, ahol többszöri megszakítással 1507-ig működött. Ekkor festette Máriát szt. Annával, a gyermek Józussal és a kis Ker. Jánossal ábrázoló képét, amelyet ma a Louvre őriz, s amelynek nagy kartonvázlata a londoni Royal Acad. tulajdonában van. A firenzei Signoria megbízásából a nagy tanácsterem számára Michelangeloval vetélkedve kartont készít, amelynek tárgya az anghiarii csata egy küzdelmes jelenete volt; ezen a vehemens pillanatnyi mozdulat ábrázolásának

Leonardo da Vinci cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

LEONARDO DA VINCI: MONA LISA
(PARIS, LOUVRE)

problémáját igyekezett művészileg megoldani; 1505. hozzáfogott a kartonnak falra való átviteléhez, a munkát azonban csakhamar elkedvetlenedve abbahagyta, mert ismét új falfestő eljárással próbálkozott s az nem járt eredménnyel. 1506. megfestette Francesco del Giocondo firenzei polgár csodás szépségű feleségének, Mona (a. m. Madonna) Lisának arcképét, amely ma a párisi Louvrenak La Gioconda v. La Joconde néven egyik kincse (l. a *képmellékletet*; a kép ellopását és visszakerülését a Louvreba l. *Mona Lisa*). Etájban egy Lédát is festett, amely azonban elveszett. 1508—1513-ig ismét Milanóban, 1514—1516-ig pedig Rómában, X. Leo udvarában tartózkodott, míg 1516. I. Ferenc hívására Franciaországba ment, ahol meg is halt. Utolsó ismert műve egy Keresztelő Jánost ábrázoló s már hanyatló művészi erejéről tanuskodó festmény (Páris, Louvre). Aránylag kis számú festményein kívül nagyszámú rajza is fenmaradt, amelyek a firenzei Uffizi, a velencei Accademia, a milanói Ambrosiana, a londoni British Museum, a bécsi Albertina stb. rajzgyüjteményeiben vannak szétszórva, s amelyek részben építészeti, mérnöki, mechanikai, természetrajzi tárgyúak. L. egyéniségének, a megismerés vágya mellett, ezzel szorosan összefüggő második fővonása a sokoldaluság. Legkiválóbb megtestesülése volt a renaissance szellemi ideáltipusának, az «uomo universale»-nek. A művészet különböző ágait űzte, költő, zenész, polgári és hadi mérnök, természettudós volt. Tanítványai számára Trattato della pittura c. festészeti értekezést írt. De divina proportione címmel 1509. arányossági tanulmánya jelent meg. Nagyszámú kézirata maradt fönn; minthogy balkezes volt, jobbról balra, mintegy tükörképben írta s gazdagon illusztrálta azokat; tárgyuk művészeti, anatómiai, mechanikai, optikai, csillagászati stb.; tanulmányozta a madarak repülését s ennek alapján repülőgépeket szerkesztett. Kéziratai közül 12 kötetet a párisi Institut de France könyvtára mondhat magáénak, a többit a milanói Ambrosiana (az ú. n. Codex Atlanticust), a londoni British Museum és South Kensington Museum, a windsori kir. kastély stb. őrzi.

L. mint fizikus és matematikus is igen becses műveket hagyott hátra. Sok mechanikai törvényt állapított meg. Kétféle emelőt említ: reálist és potenciálist. Az utóbbin az alátámasztó ponttól az erők irányvonalaira vont merőlegeseket érti, tehát azt, amit az emelő működő karjainak nevezünk. Kifejezte a sztatika alaptörvényét: a virtuális momentumok törvényét és alkalmazta a lejtőn, csigán és éken való egyensúly eseteire. Foglalkozott a testek esésével, a madarak repülésével, a testek szilárdságával és surlódásával; lehetetlennek tartotta a «perpetuum mobile»-t. Nagy hírnévre tett szert mind hidrotechnikus. Ő építette az Adda és Martesana csatornáit és fölvetette a suezi csatorna eszméjét. L. azonkívül foglalkozott az optikával és csillagászattal és sok helyes nézetet fejtett ki. A matematikában foglalkozott a kör négyzetesítésével és belátta, hogy az lehetetlen; a + és — jeleket ő alkalmazta először; kutatta a görbe felületeknek síkokba való fejtését. Sikeresen foglalkozott az anatómiával és távlattannal is.

Irodalom. L. Amoretti, Memorie storiche sulla vita . . di L. da Vinci, Milano 1804; Rio, Léonard da Vinci et son école, Paris 1855; J. P. Richter, L. da Vinci, London 1880; A. Rosenberg, L. da Vinci, Leipzig u. Bielefeld 1898; E. Müntz, L. da Vinci, Paris 1899; E. Solmi, L., Firenze 1902; G. Gronau, L. da Vinci, London 1902; E. Mc. Curdy, L. da Vinci, London 1904; Diner-Dénes József, L. da Vinci, Budapest 1906; J. P. Richter, The literary Works of L. da Vinci, London 1882; E. Lippmann, L. da Vinci als Gelehrter und Techniker, Stuttgart 1900; P. Müller-Walde, L. da Vinci, Lebenskizze u. Forschungen, München 1889—1890; Il Codice Atlantico, az Accademia dei Lincei kiadása, Roma 1894; Raccolta Vinciana, Milano 1905—1908; Grothe, L. als Ingenieur und Philosoph, Berlin 1874; Séailles, Léonard de Vinci, l'artiste et le savant, Paris 1892. Regényes életrajzát megirta Mereskovszkij, L. da Vinci, magyarul Budapest 1914.

Leonardo Pisano, l. *Fibonnacci*.

Leoncavallo, *Ruggiero*, olasz operakomponista, szül. 1858 márc. 8. Nápolyban. Tanulmányait a nápolyi konzervatóriumon Cesi, Ruta és Lauro Rossi vezetése alatt végezte. Fiatal korában rossz anyagi viszonyok között élt, leckeadással tartotta fenn magát s kávéházakban muzsikált. 1892-ben I pagliacci c. verista dalművével egy csapásra világhíres lett. (Műve A bajazzók c. a budapesti Operaházban is szinrekerült 1893 márc. óriási sikerrel.) Az I pagliacci sikerével sem régebbi művei nem mérkőzhetnek, sem azoké, amelyeket azóta írt. Operái: Chatterton (Vigny A. drámája után; ez legelső műve, de csak 1896. került szinre); I Medici (Crepusculum c. trilógia első része, a másik kettő azonban nem készült el, 1893); La Bohême (Murger után 1897. Budapesten 1897 nov. 27. került színre Bohémek c., ford. Radó Antal); Zaza (1900); Der Roland von Berlin (W. Alexis regénye után, II. Vilmos megrendelésére készült 1904); Maja (1908); Camicia rossa, Malborough (operett 1912). Egyéb művei: Songe d'une nuit d'été (balett 1889); Szerafita (szimfóniai költemény); La vila d'una Marionetta (balett); Mario Wetter (operaszöveg Machado számára, 1898), dalok.

Leon de los Aldamas, város, l. *Leon*, 7.

Leone, *Monte*, l. *Szent Gotthard*.

Leonforte, város Catania szicíliai tartományban, Nicosia közelében, a Dittaino és vasút mellett, (1911) 19,760 lak., kén-, cink-, bizmut- és sóbányászattal. Gyümölcskereskedelemmel.

Leonhard *János Mihály*, kat. tábori püspök, nevéhez fűződik a Szatmárt 1836 óta fennálló katonák leányainak nevelőintézete, amelybe altisztek kat. leányait veszik föl. L. 60,000 frt alapítványt tett le, amelyhez még Hám János 24,000 frttal járult. A *valódi* alapító nevét azonban titok fedi. V. ö. *Irsik*, Hám János élete.

Leonhard, 1. *Gustav*, *L. 2.* fia, német geológus, szül. 1816 nov. 22. Münchenben, megh. 1878 dec. 27. Heidelbergben, mint a geológia tanára. Munkái: Handwörterbuch der topographischen Mineralogie; Geognostische Skizze von Baden; Die quarzführenden Porphyre; Die Mineralien Badens; Grundzüge der Mineralogie; Katechismus der Mineralogie; Grundzüge der Geognosie und Geologie. Szerkesztette a Jahrb. für Mineralogie-t.

2. *L.*, *Karl Cäsar von*, német mineralógus, szül. Rumpenheimben 1779 szept. 12., megh. 1862 jan. 23. Heidelbergben. 1818 óta a heidelbergi egyetemen a mineralógia-geológia tanára. Munkái:

Charakteristik der Felsarten; Handbuch der Oryktognosie; Die Basaltgebilde; Lehrb. der Geologie und Geognosie; Geologie oder Naturgeschichte der Erde. Szerkesztette a Taschenbuch für Mineralogie és a Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paleontologie című folyóiratokat.

3. *L., Rudolf,* német jogtudós, szül. Boroszlóban 1851 dec. 26. 1878-ban a berlini egyetemen magántanár, 1880. a göttingenin rendkívüli, 1884. a hallein, 1885. a marburgin, 1895. a boroszlóin rendes tanár lett. Az 1907/08. tanévre a new yorki Columbia egyetemre küldték ki cseretanárnak. Főbb művei: Der Irrtum bei nichtigen Vertraegen (Berlin 1883, 2 rész); Roms Vergangenheit und Deutschlands Recht (Leipzig 1889); Die Anfechtbarkeit der Vertraege für das Vermögen eines Dritten (u. o. 1892); Institutionen des römischen Rechts (u. o. 1894); Der Erbschaftsbesitz (Jena 1899); Der Allgemeine Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches (Berlin 1900). 1900 óta a Studien zur Erläuterung des Bürgerlichen Rechts c. gyüjteményt adja ki.

Leonhardi, 1. *August Eduard,* német festő, szül. Freibergben 1826 jan. 19., megh. 1905 júl. 17. Tanulmányait Drezdában és Düsseldorfban végezte. Poétikus fölfogású, bájosan megfestett képei, melyeknek tárgyát rendesen középnémetországi erdei és falusi tájakból vette, nagyban emlékeztetnek Richter Ludwigra, akinek legjobb tanítványai közé tartozott. Legjelesebb képei: Német erdei táj (drezdai képtár); Elhagyatott mocsaras táj ősszel; Holdas éj az erdőben; Erdő vihar után; Májusi reggel az erdőben.

2. *L., Hermann Karl,* báró, német filozófus, Krause (l. o.) tanítványa és veje, szül. 1809., megh. 1875. Krause eszméit terjesztette a filozófiában, Fröbeléit a pedagógiában. 1868—69-ben filozófiai kongresszust rendezett Németországban. A Neue Zeit című folyóiratot szerkesztette (1868—71). Botanikával is foglalkozott.

Leonhardit (ásv.), l. *Laumontit.*

Leonhardt, *Gerhard Adolf Wilhelm,* porosz igazságügyminiszter, szül. Hannoverben 1815 jún. 6., megh. u. o. 1880 máj. 7. Hannoveri államszolgálatban 1865. az igazságügyminiszterségig emelkedett. Hannover 1866-iki annektálása után porosz szolgálatba lépett. 1867—1879-ig porosz igazságügyminiszter volt s nagy érdemeket szerzett a telekkönyvrendezéssel, új büntetőtörvénykönyv szerkesztésével s a birósági szervezet és perrendtartás reformálásával. Miután ez új alkotásai 1879 okt. 1. életbe léptek, betegsége miatt okt. 29. visszavonult. Nevezetesebb művei: Die Justizgesetzgebung des Königreichs Hannover (Hannover 1859—60, 3 köt.); Zur Reform des Zivilprozesses in Deutschland (u. o. 1865).

Leoni, 1. *Leone,* olasz szobrász, szül. Arezzóban 1509., megh. 1590. Mint medailleur kezdte meg pályáját — ide vágó művei közül említendő I. Ferdinánd magyar király szép emlékérme, hátlapján a Danubiusszal, — azután Milanóban dolgozott mint szobrász. 1546 óta V. Károly császár szolgálatában állott és a császárról és hozzátartozóiról sok szobrot és mellszobrot készített. Híres műve a császárnak a madridi Prado muzeumban levő nagy bronzszobra, melyről a vértezet levehető.

2. *L., Pompeo,* olasz szobrász, *L. 1.* fia, megh. Madridban 1610 okt. 18. Atyjának volt tanítványa és segédje. Legkiválóbb műve V. Károly és II. Fülöp síremléke az Escorialban, az uralkodóknak és családjuk tagjainak realisztikus, térdelő bronzcsoportjaival. Jacopo da Trezzo közreműködésével L. készítette az Escorial Capika Mayorjának oltára számára a bronzszobrokat és tőle való Dona Juana hercegnő térdelő márványszobra a madridi Descalzas Reales kolostorban. V. ö. *Plon,* Leone L., sculpteur de Charles-Quint et Pompeo L., sculpteur de Philippe II. (Paris 1886).

Leonidák és Perseidák, ama hullócsillagrajok elnevezése, melyek évről-évre nov. 12., illetve aug. 10. körül tünnek fel és melyek közül az elsők az Oroszlán (Leo) ζ csillagja felől, az utóbbiak a Perseusból látszanak kiindulni. A Leonidák az 1866. I. Tempel-féle, a Perseidák az 1862. III. üstökösével megegyező pályában haladnak. A Leonidák periódusa 33—34 év. L. *Csillaghullás* és *Üstökös.*

Leonidas, két spártai király neve: 1. *I. L.,* Anaxandridas király fia, 491. lett Leutychidesszel együtt király, 480. magára vállalta Thermopylainál Xerxes hada beözönlésének megakadályozását, de Ephialtes árulása után 300 honfitársával együtt hősiesen feláldozta életét. Költők és művészek gyakran hódoltak emlékének. — 2. *II. L.,* Kleonymos fia, IV. Agis király reformjainak ellensége, amiért az eforoszok megfosztották trónjától (Kr. e. 241). Tegeai számkivetésében összegyüjtötte elűzött honfitársait, akikkel visszavívta uralmát és visszaállította a régi alkotmányt. Halála után (236) fia, III. Kleomenes, felújította Agis reformjait.

Leonidas, 1. tarentumi görög költő Kr. e. 280 táján. Formás epigrammákat írt, melyekben apró emberek életét rajzolta. — 2. *Julius L.,* Alexandriából való epigrammaköltő, ki Nero idejében Rómában élt. Az Anthologia Graecá-ban mindkét L.-tól vannak költemények.

Leoni drót *(lyoni drót),* arannyal lemezelt ezüst-, illetve ezüsttel vagy arannyal lemezelt rézdrót (l. *Lemezelés),* melynek finomabb fajait rubinból, szafirból v. gyémántból, durvább fajait pedig igen kemény acélból készített tölcséren húzzák keresztül. Az első esetben a tölcsért viasszal, a másodikban pedig faggyuval kenik. Készül még úgy is, hogy a rézrudat cinkgőzök hatásának teszik ki, ekkor felszinén aranysárga cinkréz ötvény keletkezik. Ha a rudat dróttá húzzák, az ötvény vele együtt nyúlik s a drótnak arany jelleget kölcsönöz; ezt nevezik *hamis* L.-nak.

Leoninisták, l. *Leoninus versek.*

Leonini szerződés v. *társaság* (societas leonina), oly társasági szerződés, melynek alapján az egyik felet csak a nyereség illeti meg, a másikat csak a veszteség terheli. Úgy a rj., mint a modern törvényhozások értelmében érvénytelen, mint társasági szerződés, ha azonban az *ajándékozás* tényálladéki alkotóelemeit magában foglalja, mint ilyen érvényes lehet.

Leonini város (ol. *Città Leonina),* Rómának a Tevere jobbpartján elterülő É.-i városnegyede, melyet IV. Leo pápa (847—855) építtetett és a szaracénok ellen 12 m. magas fallal vett körül, ezt idővel a Vatikán nagyobbodásával több he-

lyütt lerombolták. Rossz levegője miatt hírhedt volt és soha sem számították Rómához s az aurelianus fallal sem kerítették be. Volt benne egy cirkusz is, melyet Caligula építtetett, a Hadrian-mauzoleum, a Nero korabeli keresztényüldözések emlékére emelt Péter-templom, mely körül már 509. egy pápai lakás (l. *Vatikán)* épült. A középkorban sokszor elpusztították (különösen 1084. Guiscard Robert); gyakran menekültek ide a pápák. Nagyobb jelentősége akkor lett, midőn a pápák (1377) Avignonból visszatértek. Egyik része a Borgo Vaticano. V. Sixtus pápa, mint Róma XIV. kerületét, fölvette az örök város kötelékébe; 1870 okt. 2. L. is, miként Róma többi városnegyede, Olaszországhoz csatlakozott.

Leoninus versek, megrímelt görög-római versszakok. Ez a stíltelen verselő eljárás Leo XII. sz.-i latin költőtől kapta nevét s eleinte csak a disztichonnál divatozott, olymódon, hogy a hexameternek is, pentameternek is rímeltették a közepét és végét, ami — de mint véletlen jelenség — a római költészetben is előfordult. A divat később a lírikus versszakokra (pl. a sapphoira) is átterjedt, de mindvégig szórványos jelenség maradt, amelytől a nagy költők tartózkodtak. Irodalmunkban már korán, a klasszikus versmértékek föltünésének kezdetén (a XVI. sz.-ban) van nyoma, divattá csak a XVIII. sz. végén lett. Főművelői Gyöngyössi János és Édes Gergely, de elvétve írtak mások is, sőt tréfából Arany János is. Greguss Gyula a Lusiadokat fordította a végükön gyöngén összecsengő hexameterekben. V. ö. *Lehr* Vilmos, A leoninus (1892).

Leonisták, l. *Valdensek.*

Leonit (ásv.), monoklin táblás kristályok, többnyire csak vaskos halmazok; üvegfényű, színtelen v. sárgás. Kálium-magnézium-szulfát, képlete $K_2SO_4.MgSO_4+4H_2O$, tehát tulajdonképen *káliumblödítnek* tekinthető. A káliumsóbányákban fordul elő (Westeregeln és Leopoldshall Németországban). Fontos káliumsó.

Leontiázis, l. *Elephantiasis.*

Leontini, ógörög város Szicilia K.-i partjain a Lissus melletti dombokon, a mai Lentini (l. o.) mellett. 730. kaldeaiak alapították, Gela, Syracusa, majd 213. a rómaiak alá tartozott. A Campus Leontinus Szicilia legtermékenyebb vidéke volt.

Leontios, *bizánci császár* (695—698), II. Justinianus hadvezére volt s azt 695. megfosztotta trónjától. Uralkodása alatt foglalták el az arabok 697. *Karthagót* a K.-római birodalomtól. Ellene *Tiberius* nevű hadvezére lázadt fel s 698. kolostorba záratta. Mikor II. Justinianus 705. újból visszakerült a trónra, Tiberiusszal együtt L.-t is felakasztatta.

Leontius, *bizánci (Hierosolymitanus* is), gör. egyh. író, életviszonyai és irodalmi munkássága nincsenek eléggé kiderítve. Szül. 485 körül valószinüleg Konstantinápolyban, megh. 543 körül ugyanott. Kezdetben Nestorius híve volt, azután buzgó ellenfele a monofizitáknak és védelmezője a kalcedoni zsinat (l. *Eutyches)* tanbeli határozatainak. A neki tulajdonított munkák közül bizonyosan szerzője a 3 könyvnek a nestoriannusok és eutychianusok ellen, a Severus cáfolatának (ἐπίλυσις) és XXXC apita könyvekuek Severus ellen. L.-ről írtak: Loofs (1887); Rügemer (1894); Ermoni (1895) és Junglas (1908).

Leontodon *L.* (növ.), *oroszlánfog*, a Compositae (Fészkesek) család nyelves virágú génusza; 50 faja közül a legtöbb európai, a többi belsőázsiai és mediterrán vidéki. Évelő (egyesek egyéves) füvek. Több közülök kaszálókon, mezőkön, ritkás erdőben közönséges, sárgavirágú fű. Csak tőleveleik vannak, termésük keskeny, bóbitájuk tollas v. részben egyszerű maradó szőrökből áll.

Leontopodium *R. Br.* (növ.), a Fészkesek génusza; 25 faja hegyvidéki fű, részben az É.-i félgömbön, részben az Andokban. Közismert a *L. alpinum* Cass. (Gnaphalium leontopodium Scop., havasi gyopár v. gyapár, hófehérke, szemenikvirág, ném. Edelweiss, l. a *Havasi növényzet képmellékl. 20. kép),* 2—20 cm. magas, ágatlan, kórós növény; sűrűn molyhos. Virágai zöldessárgák, fészkei sűrű ernyőben állanak, melyet csillagosan elálló fehér molyhú levelek vesznek körül. Magas hegyeken, havasi és havasalji mészsziklákon fordul elő, gyakran nehezen hozzáférhető helyen. A havasokat járó turisták kedves növénye. Néhol (Bihar, Risnyák, Horvátország, Liptószentiván) a bükk v. a jegenyefenyő övébe is leereszkedik.

Leontopolisz, ókori város a Nilus deltájában; ma *Tell el Jehudie.*

Leonurus *L.* (növ.), *gyöngyajak, gyöngyhím*, a Labiatae (Ajakosak) család génusza; 8 faja Európában és Ázsiában, 1 a forró övben van elterjedve. Csészéjük 5 erű, 5 fogú, a fogak szúrósak; pártájuk felső ajka ép, szőrös, az alsó 3 hasábú. Portokjukon nagyítóval szép, apró gyöngyök láthatók. Út, sövény mentén, erdőszélen, füves helyeken gyakori nálunk a *L. cardiaca* L. (szúrós gyöngyajak, oroszlánfark, szívérősítő fű), alsó levelei tenyeresen 5 hasábuak, a felsők 3 karélyuak. Virága apró, halvány rózsaszínű. Ezelőtt kivált gyermekek szívdobogása és gyomornyomás ellen használták.

Leopárd (állat), l. *Párduc.*

Leopardi, 1. *(Leopardo) Alessandro*, olasz szobrász és építész. 1475—1520 körül Velencében és Paduában működött. 1491—95-ben bronzba öntötte Verrocchio Colleoni lovasszobrának mintáját s talapzatot készített hozzá. L. készítette a Sz. Márk-tér híres bronzzászlótartóit és Vendramin doge síremlékét a S. Giovanni e Paolo templomban, elkezdte a velencei Scuola della Misericordia építkezését s tervezte a padui Santa Giustina templomot.

2. *L., Giacomo*, gróf, olasz költő, szül. Recanatiban (Ancona mellett) 1798 jún. 29., megh. Nápolyban 1837 jún. 14. Élete külső és belső szenvedések láncolata. Gyermekkorától kezdve a könyveket bújja, úgy, hogy háta nemsokára annyira meggörbül, hogy púposnak látszott. Ezenkívül fájós szemű volt: az olvasást időközönként heteken át abba kellett hagynia. Erősen konzervatív, vakbuzgó és zsarnoki hajlamú apja azt kívánta, hogy papi pályára lépjen s mivel nem engedelmeskedett, szakadatlan volt a civódás a szülői házban, hova élete legnagyobb részében kötve volt, mert írói hajlamainak megfelelő állást nem kaphatott. Tizenhétéves korában már ismert neve van a

filológusok között s az akkori irodalmi világ vezető személyisége, Giordani, levelez vele. 1822-ben (költeményei első gyüjteményének megjelenésekor) elismert költő. Szellemének megfelelő társaságba csak olyankor juthatott, ha Recanatiból rövid időre távozhatott. 1822-ben Rómában töltötte a telet, 1825 után Milano és Bologna, Recanati, Firenze, Pisa közt hányódott, koronként leckeórák adásával tartva fenn magát (nagyarányú tudományos munkássága nem jövedelmezett). 1830-ban végleg elhagyja Recanatit. Az akkori szellemi élet középpontjába, Firenzébe megy, kiadja összes költeményeit. 1833-ban erősen megrongált egészsége helyreállítása végett Nápolyba megy egy fiatal író, *Ranieri* Antal kiséretében, ki hűséges gonddal igyekezett enyhíteni a költő utolsó éveinek szenvedéseit. Tetemei a nápolyi San Vitorie Fuori Grotta templomban nyugszanak. Síremlékét 1902-ben leplezték le.

L. költői értékekben gazdag lirája pesszimisztikus világnézetének kifejezője. Az élet szenvedés; célja a boldogság, amely elérhetetlen; az élet tehát hiábavaló; mivel azonban szükséges rossz, elviselhetővé tétele végett dolgozunk, küzdünk; a legfőbb jó a halál. L. pesszimizmusa egyéni hajlandóságán kívül a XIX. sz. első felének politikai, közgazdasági, szellemi irányában gyökerezik. Kortársai: Schopenhauer, Byron, Musset, Heine, nálunk Kölcsey, Bajza a pesszimizmus vagy világfájdalom v. szentimentálizmus szolgálatában állnak. L. költeményeit *Canti* néven adta ki. Legismertebb költeményei: Il passero solitario és La quiete dopo la tempesta. Leghatalmasabb ódája a Bruto minore (1821); egyike legművészibb elegiáinak a Canto notturno d'un pastore (1829—30); utolsó költeménye La Ginestra (1836). Prózai munkái közül legfontosabbak az Operette morali (Napoli 1895) gyüjtőnévvel kiadott filozófiai tárgyú dolgozatai. Életrajzi szempontból fontos három kötetre terjedő levelezése (Epistolario, Firenze 1892). Összes művei első kiadását Ranieri rendezte (Firenze 1845—1846); prózáit Mestica adta ki (Prose, u. o. 1889). A Canti, prózái és hátrahagyott munkái több kiadást értek. Magyar nyelven: Leopardi Giacomo összes lirai versei. Fordította és a költőről szóló tanulmánnyal ellátta *Radó* Antal (Budapest 1890, Remekírók képes könyvtára 1904).

Irodalom. A L.-ra vonatkozó igen gazdag irodalmat l. D'Ancona e Bacci Manuale della Lett. Italiana V. köt. 488—441. lapjain. Megemlítjük a nagyterjedelmű anyagból a következőket: De Sanctis F., Nuovi Saggi critici, Napoli, Morano 1880; Barzellotti G. A., Schoppenhauer e Giac. L., Bologna, Zanichelli 1886; Sainte-Beuve, Revue des deux mondes, 1844 szept. 15.; Marpillero G., Werther, Ortis e il L., Giorn. stor. d. lett. ital. XXXVI. 350; Graf A., Foscolo, Manzoni, L., Estetica e arte di G. L. Nuova Antol. 1898 jún. 1.; Farinelli A., Über L.-'s und Lenau's Pessimismus, Hannover, Grimpe 1898.

Leopárd-macska, a törpe macska (*Felis bengalensis* Kerr.) neve.

Leopardo, *Alessandro*, l. *Leopardi*, 1.

Leopardwood (növ.), l. *Brosimum*.

Leopold, férfinév, magyarul *Lipót*.

Leopold *Lajos*, szociológus, szül. Szekszárdon 1879 dec. 5-én. Jogot hallgatott Budapesten, majd külföldön folytatott hosszabb időn át tanulmányokat, melyek a szociálista mozgalom pszichológiájára, a mezőgazdasági népesség politikai konzervativizmusának okaira és a vallások társadalomszervező szerepére vonatkoztak. E tanulmányok eredményeit különféle folyóiratokban tette közzé. Főműve: *A presztizs* (Budapest 1911). Bővítve és átdolgozva megjelent angol fordításban: Prestige. A psychological study of social estimates (London 1913, német kiadása sajtó alatt van).

Leopold, *Karl Gustav*, svéd költő, szül. Stockholmban 1756 nov. 23., megh. 1829 nov. 9. Upsalai egyetemi hallgató korában írta meg (1778) Óda a trónörökös születésére c. költeményét. 1785-ben az upsalai egyetemi könyvtárnál nyert alkalmazást, de már a következő évben meghívást kapott Stockholmba, ahol a királyi palotában kapott lakást és azonkívül évdíjat. III. Gusztáv svéd királynak ugyanis rendkívül megtetszettek Erotiska oder c., a francia klasszicizmus szellemében tartott költeményei. Költői művei közt legszebbek rímes elbeszélései, ezek sorában az Eglé och Anette, amelyben finom iróniával festi a svéd előkelő társadalom lelki ürességét. Írt tragédiákat, bölcselő költeményeket, szatírákat is. A svéd irodalom legkitünőbb tankölteményének tartják Predikaren (A lelkész 1794) című művét, amely a felvilágosodás szellemében tárgyalja a költő életfilozófiáját.

Leopoldina, több város, illetve település Braziliában: 1. Espirito Santóban, 52 km.-nyire Victoriától, a Santa-Maria mellett, 6000 lak., kávé- és cukorültetvényekkel, svájciak és németek alapították. Fővárosa Porto do Cachoeira. — 2. *L.*, Bahia államban, a Peruhipe mellett, 1818. németek alapították, kb. 5000 lak., kávé-, cukor- és gyapotültetvényekkel.

Leopoldina explanatio, l. *Explanatio*.

Leopoldina Piassave (növ.), l. *Attalea*.

Leopoldinum Diploma, l. *Diploma Leopoldinum*.

Leopoldova, nagyk., l. *Csenta*.

Leopoldshall, város Anhalt hercegség bernburgi járásban, Stassfurt mellett, (1910) 7122 lak., sóbányával és kémiai iparral.

Leopoldskron, várkastély, l. *Salzburg*.

Leopold-tó, 1. (*Rikva, Hikva, Rukva, Rukuga*), *középafrikai* tó a Tanganyika és Nyassza tavak közt, a Ruva steppe DK.-i részén, 820 m. magasban, Kolschütter és Glaunig szerint már csak 80 km. hosszú, 20—30 km. széles és 2—3 m. mély, kiszáradásban levő, brackvizű tó, É.-ról 1650 m. magas hegyek határolják. 1880-ban Thomson F. fedezte föl, 1897. Langheld és Wallace, 1898. Elpons, 1899—1900-ig Dantz, Kohlschütter és Glaunig, Fülleborn és Götze kutatták a vidékét. — 2. *L.*, a *Kongo-államban*, hossza 110, szélessége 30—40 km. Lefolyása az Uabuma, amely a Kuangóval egyesülve folyik a Kongóba. A közelében lévő Matumba-tóval együtt Stanley fedezte fel (1882) és II. Lipót belga királyról nevezte el.

Leopoldville (ejtsd: —vill), katonai állomás és közigazgatási kerületi székhely a belga Kongo-államban, a Stanley Pool balpartján. Fontos kereskedőváros mintegy 6000 lakossal. Kikötője Kindsassza; a baptisták hittérítő állomása, Ar-

thington és a batekék fővárosa, Ntamo közelében, Brazzaville pedig vele szemben van.

Leopolis, l. *Lemberg*.

Leordina, kisk. Máramaros vm. visói j.-ban, (1910) 1669 oláh és német lak., u. p. és u. t. Petrova.

Leo taktikája, l. *Leo (VI.)*.

Leotychides, Spárta királya, Demaratos trónvesztese után, Kr. e. 491., Kleomenesszel együtt került uralomra. Később I. Leonidas volt uralkodótársa. A görög-perzsa háborúban ő volt a peloponnesosi hajóhad vezére és 479. diadalt aratott a mykalei tengeri csatában. A perzsapárti Alenadák ellen is kapott sereget, hogy őket Thessaliában megtámadja (469), de megvesztegetve visszavonult s ezért számkivetésben halt meg az arkadiai Tegeában (466).

Leovigild, *nyugati gót király* (567—586). Athanagild halála után választották meg a gótok királyuknak. Erélyes uralkodó volt, ki 584. véget vetett a *suevek* országának s egész Hispániát uralma alá hajtotta. Egyik fiát, *Hermenegildet*, ki katolikussá lett és atyja ellen lázadás keltett, lefejeztette. A trónon másik fia, *Rekared* követte.

Leölés, l. *Lebunkózás*.

Leöntés, 1. a vízzelgyógyítás egyik módja, melynél főleg a víz hőhatása szerepel, míg a mechanikus hatás csaknem semmi. Olyankor használjuk, mikor a douche túlerős hatását kerülni akarjuk. A L. úgy történik, hogy vödörből, kannából az egész testet, vagy a megfelelő testrészt végigöntjük.

2. *L.* v. *dekántálás*, az a művelet, mikor az eredetileg zavaros folyadékot a lebegő csapadék leülepedése után óvatosan leöntjük v. leszivornyázzuk. Ilyen esetekben a L. a szűrést pótolhatja,

Leövey *Klára (lövői és lövőpetrii)*, írónő, szül. Máramarosszigeten 1821 márc. 25., megh. Budapesten 1897 ápr. 8., ahol halálos baleset érte: a lóvonat elgázolta. 1846-ban Teleki Blanka grófnő pesti nőnevelő intézetében lett tanítónő. 1849 elején Teleki grófnővel együtt Pestről Debreczenbe menekültek s ott a sebesült honvédek ápolásával foglalkoztak. A világosi katasztrófa után is állandóan segítették a menekülő honvédeket, amiért mindketten fogságba kerültek. L.-t öt esztendei várfogságra ítélték, melynek nagy részét a kufsteini börtönben töltötte el. 1856-ban kiszabadulván, Máramarosszigeten leánynevelő-intézetet alapított. Később egyideig Párisban tartózkodott, majd hazatérvén, több főúri családnál volt nevelő. Fővárosi és vidéki lapokban számos verse és tárcája jelent meg, többnyire visszaemlékezések a szabadságharcra.

Lep., állatnevek mellett *Lepelletier de Saint-Fargeau* nevének rövidítése (l. o.).

Lép *(lien)*, a hasüreg balfelében, a 9—11. borda magasságában, ferdén a gyomor mögött fekvő szerv. Normálisan 12—14 cm. hosszú, 6—8 cm. széles, 3—4 cm. vastag, 250 gr. súlyú. Felszínét erős rostos tok fedi, mely a lép belsejébe bocsátott nyujtványaival szivacsos hálózatot alkot. Ebbe van beleágyazva a lép pulpája s tüszői, melyek csupa fehérvérsejtből állanak. A vérsejtek terjedésében fontos szerepet vivő, tehát vérképző szerv. Lázas betegségeknél, fehérvérűségnél stb. igen erősen megnagyobbodhatik.

Lép, a fagyöngy főzéséből nyert ragadós enyv, mellyel a madarakat fogják és pedig úgy, hogy vagy a fák ágait kenik be vele, v. egyes vessződarabokat (lépes vessző), amikbe a rászálló madarak beleragadnak. L. még *Fagyöngy*.

Lép, a méhlakban felülről lefelé, közös válaszfallal épült, sejtekből álló viasztábla, mely a méz és himpor, valamint a flasítás befogadására szolgál. A lép részint kisebb hatszögletü sejtekből áll, melyekbe a méhek mézet s himport gyüjtenek és flasítanak, részint nagyobbakból, melyekben mézen kivül csakis hereflasítás foglal helyet. Ha a méhek maguk építik ki (műlépek nélkül), eleintén csak apróbb sejteket építenek (tiszta építmény), utóbb azonban heresejtek építésére térnek át. Ifju királynő mellett a méhek az első évben főleg tiszta építményen buzgólkodnak, ha azonban már munkás méh- s heresejteket tartalmazó lépeik vannak, nagyobb a hajlandóságuk heresejtes lépek építése iránt, sőt anyátlan népek kizárólag csak ilyeneket építenek. A modern méhéeznek a műlépek alkalmazásával bizonyos mértékig tetszésétől függ, hogy milyen fajta sejtü lépeket építtessen. Ahol a heresejtek a munkásméhsejtekkel érintkeznek, helyenkint rendetlen alaku átmeneti sejtek képződnek, melyek, ha kisebbek, nem vétetnek használatba, különben mézgyüjtésre szolgálnak. A lépek szélén ragasztósejtek találhatók. Időnkint a méhek a lép szélén lecsüngő, makkalakú sejteket építenek (l. az *ábrán: a, b)*, melyek a királynő nevelésére szolgálnak (anyabölcsők), sőt ha a petéttojó a rajzási előkészületek közben elpusztult volna, maguk nevelnek egy erre alkalmas megterméketlenyült petéből királynőt, mely esetben a lép felületén a környező sejtek megsemmisítésével építenek a királynővé fejlesztendő pótanyabölcsőt. A flasításra szolgáló lépek egyenlő vastagok s csak alsó végeiken keskenyednek el. A méhek a lépekben átjárókul itt-ott lyukakat hagynak. Az egymástól való távolság (lépköz) 10 mm., a röplyukhoz való irányuk pedig vagy teljesen párhuzamos (meleg építmény), vagy kissé rézsutos (félig meleg), vagy végül merőleges (hideg). Ez az elrendezés meleg vidékeken a célszerűbb, az u. n. meleg építmény pedig hidegebb tájakon.

Lép.
a királynősejt, melyből a fiatal királynő már kimászott; *b* még fedett királynősejt; *d* felharapott királynősejt.

Lepa (horvát) vagyis «Szép», I. Béla király ifjabb leányának, Ilonának becéző neve. L. *Ilona*.

Lepadidae (állat), a Kacslábú rákok (Cirripedia) rendjének egyik családja. L. *Kacslábú rákok* és *Lepas*.

Le Palais, *Belle Isle* sziget fővárosa, l. *Palais*.

Lepanto *(Naupaktosz, Epakto)*, kikötőváros és püspöki székhely, Naupaktia járás főhelye Akarnania és Etolia görög nomoszban, az $1^1/_2$ km. széles L.-i szoros É.-i partján, (1907) 3399 lak. L.

az ókorban Naupaktosz volt. Kr. e. 456. az athéniek foglalták el, akiktől 404. a lokrisziak visszavették. 1407-ben a velenceiek kerítették birtokukba és annyira megerősítették, hogy II. Bajazid csak 150,000 emberrel tudta megadásra kényszeríteni. Ismeretes L. az 1571 okt. 7. közelében vívott tengeri ütközetről, amelyben Don Juan d'Austria a török hajóhadat teljesen tönkre tette és 12,000 keresztény gályarabot szabadított ki.

Lepargilsav *(azelainsav, anchoinsav)*, a sóskasav-sorozatba tartozó kétbázisú sav, képlete: $C_9H_{16}O_4$. A L. a benzoesavhoz hasonló, fénylő lapocskákban kristályosodik; op. 106°, 100 sr. hideg vízben oldódik. Erősen hevítve részben szublimálódik, de ekkor a részleges bomlás következtében fehér, szagtalan, de erősen fojtó gőz keletkezik belőle; e sajátsága miatt nevezték régebben *anchoinsavnak* (ἄγχειν a. m. megfojtani).

Lepargyrea *Rafin.* (növ.), l. *Shepherdia.*

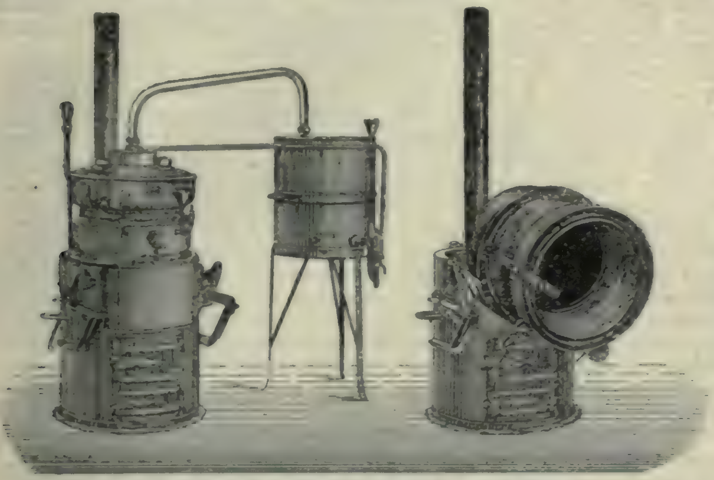
Lepárlás *(destillatio)* alatt értjük azt a műveletet, midőn illékony, de cseppfolyósítható v. cseppfolyós testeket gőzzé változtatunk és a távozó gőzöket lehűtés által ismét cseppfolyósítjuk. A L.-hoz használt készülék három részből áll: 1. a desztilláló edény, amelyben a desztillálandó folyadékot melegítik, forralják; 2. a hűtőkészülék, mely a folyadékból elillanó gőzöket lehűti, cseppfolyóvá sűríti meg és végre 3. a felfogó vagy szedő edény, amelyben a megsűrűsödött gőzök folyadék alakjában összegyűlnek. A hűtőkészülékek (l. o.) igen sokfélék. Kémiai műveletekben legáltalánosabban használatos a *Liebig-féle hűtő;* ez vékonyabb üvegcsőből áll, amely tágas, de rövidebb üvegcsőbe van légmentesen beillesztve, úgy, hogy a vékonyabb üvegcsőnek mindkét vége a tágasabbból kiér. A rendesen ferdén felállított tágasabb üvegcső mindkét végén egy-egy nyílás van; az alsó nyílás a víztartóból folyó hűtővíz bevezetésére, a felső pedig a gőzöktől átmelegedett víz elvezetésére szolgál. A Liebig-féle hűtő belső üvegcsövének felső vége átfúrt dugó révén a desztilláló lombikkal van összekötve, az alsó pedig a szedő edénybe nyúlik be. A L. e készülékkel úgy történik, hogy az illető folyadékkal félig vagy $^2/_3$-áig megtöltött desztilláló lombikot szabad lánggal melegítik v. vízfürdőbe, homokfürdőbe stb. állítják. A fp. közelében v. a fp. alatt is könnyen bomló folyadékok L.-a légritkított térben úgy történik, hogy a légmentesen záró lepároló készülék szedő edényét szivattyúval kapcsolják össze. A L. nemcsak a laboratóriumokban, hanem a gyógyszerészetben, legkivált pedig a gyáriparban (szesz-, éter-, kloroform-, szénkéneg- stb. gyártás) az egyes termékek előállításánál és megtisztításánál szerfelett fontos szerepet játszik. A L.-nak azt a másik nemét, amikor a levegő nem járta térben magasabb hőmérsékre hevített széntartalmú testeknek bomlási termékei gyüjtetnek össze, *száraz L.-nak* hívják. A különféle testek különböző hőmérsékleteken bomlanak szét (bomlási hőmérséklet) és a bomlási termékek is a legkülönfélébb vegyületek lehetnek. Némelyek elbomlanak már forráspontjuk alatt, másoknál pedig a forráspont és bomlási hőmérséklet olyan közel esnek egymáshoz, hogy hevítéskor ezeknek gőze elegye a változatlanul elillanó és a bomlási termékek gőzeinek. Ez az eset áll elő pl. a glicerin hevítésekor. Azok a testek, melyekből a száraz L.-kor csak illékony termékek képződnek, maradékot nem hagynak hátra; másokból a hőmérsék fokozásával más és más termékek keletkeznek, míg végre többé-kevésbbé tiszta likacsos szén marad vissza. Igy pl. fából a száraz L.-kor eleinte víz, nemsokára különféle gázok és gőzök fejlődnek, később olajos barna színű, sajátságos szagú folyadékok párolognak át, végre kátrány távozik el és faszén marad vissza. A gázalakú bomlási termékek között van a világító gáz, a megsűrűsödött fekete színű folyadékban pedig metilalkohol (faszesz), faecet, fakátrány stb. A száraz L. a gyáriparban szintén igen gyakran alkalmazott eljárás.

A L. célja a *szeszgyártásban* a kierjedt cefréből a szeszt előállítani. Az érett cefre tartalmaz: *a)* fel nem oldott és abban úszkáló anyagokat; *b)* feloldott anyagokat, melyek α) vagy gőzzé nem változtathatók; β) vagy pedig a melegítés folytán gőzzé válván, elszállanak. Ez utóbbiak közé tartozik a borszesz v. etilalkohol, mely rendes viszonyok között 78·5 C°-nál indul forrásnak. A cefrének forralása által tehát abból elszállnak az összes gőzzé változtatható anyagok, melyeket azonban a hidegen tartott hűtőbe vezetve, ebből ismét folyadékalakban látunk kifolyni. A szeszdesztilláló készülékek most már annyira tökéletesítettek, hogy a kierjedt 6—10% szesztartalmú cefréből közvetlenül 92—95% szesztartalmú párlatot nyerünk, míg régebben e célra 3—5 ízben újból kellett desztillálni e párlatot. Ez két fizikai elvnek elmés alkalmazása által vált lehetővé: a rektifikáció és deflegmáció (l. o.) által. A lepárolásnál nyert szesz nem folytonosan egyforma, a lepárlás elején kifolyó szesz olyan anyagokkal van tisztátalanítva, melyek forrási pontja még a szesznél is alacsonyabb, pl. aldehidek, ezt a részletet a szesz elejének nevezzük; a lepárlás vége felé újból tisztátalanabb szeszt kapunk, mert a magasabb forrási pontu kozmaolajak gőze bővebben kerül a hűtőbe, ezt a szesz-részletet a szesz utoljának nevezzük. A két részlet között folyik a java szesz.

Lepárlók vagy *desztilláló készülékek* (l. *Szeszgyártás)*, arra szolgálnak, hogy a kierjedt cefréből az alkoholt elkülönítsük. Megkülönböztetünk egyszerű és összetett L.-at. Az egyszerű L.-at a gyakorlatban *lepárló-üstöknek* vagy *kis üstöknek* nevezik. Ezekben főzik ki a különféle nemes pálinkákat, ú. m. a seprű-, törköly-, szilva- stb. gyümölcspálinkákat és az igazi skót whiskyt. A kis üst három főrészből áll (l. az *1. ábrát)*: maga a főzőkatlan, a sisak és a lepárolt víz- és alkoholgőzök lehűtésére szolgáló ú. n. kondenzátor. Működése abban csúcsosodik ki, hogy a főzőkatlanban a kierjedt cefrét addig forraljuk, míg az összes alkoholt gőzzé alakítottuk és a cefréből kifőztük; az így képződött gőzöket a kondenzátorban lehűtjük és a lefolyó pálinkát hordókba felfogjuk. A kapott pálinka 40—50% alkoholt és az eredeti cefrének megfelelő illó zamatanyagokat tartalmaz.

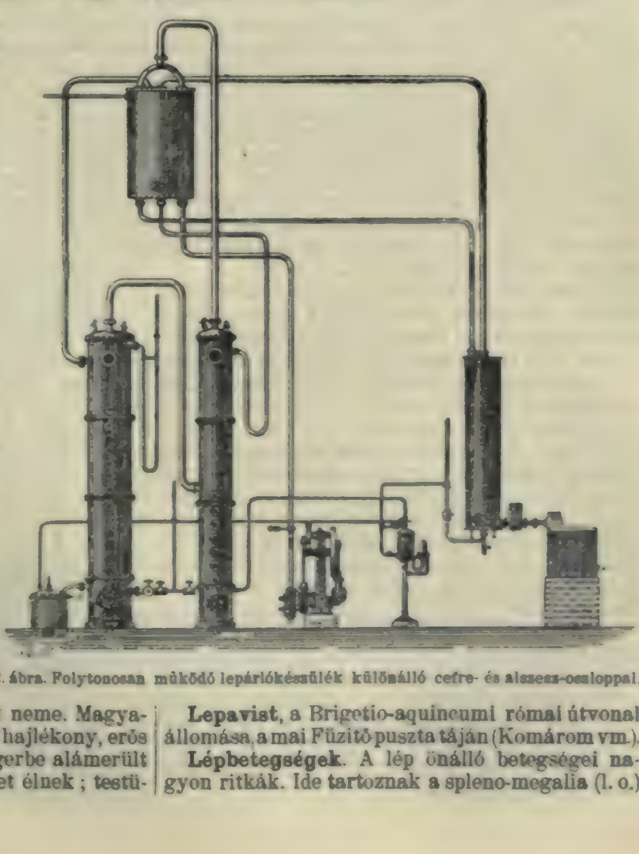
Az összetett L.-nak két tipusát különböztetjük meg, ú. m. időszakos, és folyton működő L.-at. Az időszakos L.-at ma már csak kisebb szeszgyárak-

ban találjuk. A nagyobb, sőt a modernebb berendezésű szeszgyárakban ma mindenütt a folyton működő L.-at, az ú. n. oszlopos-készülékeket (ném. *Kolonnenapparate)* használják, mert ezekben a

1. ábra. Reichel és Heissler buktatóval ellátott lepárlója.

gőz kihasználása takarékosabb és a lepárlás műveletének végrehajtása és ellenőrzése egyszerűbb. Az összetett L. működése azon alapszik, hogy ha alkohol és víz keverékét ismételten felforraljuk és lehűtjük, egyre erősebb alkoholt kapunk. Ez az oka annak, hogy míg az egyszerű L.-ban készült pálinka csak 40—50°-os, az összetett L.-ban készült nyers szesz ma rendesen 90—92°-os szokott lenni. Az összetett L.-nak nálunk legelterjedtebb alakja a kétoszlopos lepárló (l. a *2. ábrát)*. Az első oszlop balról az ú. n. lepároló oszlop, ebbe folyik az előmelegített cefre; a kiűzött alkoholos gőzök a második, ú. n. rektifikáló oszlopban felfelé haladva megerősödnek, innen a felette elhelyezett deflegmátorba jutnak, melyben tekintélyes részük lecsapódik és visszajut a rektifikálóba, a többi pedig mint 90—92°-os nyers szesz az utolsó részbe, az ú. n. kondenzálóba jut, honnan a nyers szeszt a mérőkészüléken át a tartányba vezetik. A L.-hoz alapelvben hasonlók a finomító készülékek. Ma már olyan L.-kat is készítenek, melyekből mindjárt finomított szeszt kaphatunk.

2. ábra. Folytonosan működő lepárlókészülék különálló cefre- és alszesz-oszloppal.

Lepas (állat), a Kacslábú rákok *(Cirripedia)* rendjének egyik neme. Magyarul kacsakagylónak hívják. Fajai hajlékony, erős izomzatú nyéllel tapadnak a tengerbe alámerült tárgyakra és helyhez kötött életet élnek; testüket lapos mészlemezekből álló háromszögletes héj födi. Olyan hajókon, amelyek valamely trópusi vagy déli tengerből tértek haza, rendesen nagy tömegekben találhatjuk meg a kacsakagylókat a hajó fenekére és oldalaira tapadva.

Lepautre (ejtsd: lőpótr), *Jean*, francia grafikus, szül. Párisban 1617., mh. 1682. Jelentőségét sok százra menő rézkarcainak köszönheti, melyek a legkülönbözőbb iparművészeti munkákhoz és díszítményekhez szánt minták voltak és ma is XIV. Lajos kora ízlésének fontos dokumentumai. Öccse, *L. Antoine* (1621—82), korának nevesebb építészei közé tartozott.

Lepa Ves, adók. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1910) 973 horvát lak.; u. p. Donja Stubica, u. t. Gornja Bedekovčina.

Lepavina, adók. Belovár-Körös vm. kapronczai (koprivnicai) j.-ban, (1910) 79 szerb és horvát lak., vasútállomás távíróval, u. p. Sokolovac.

Lepavist, a Brigetio-aquincumi római útvonal állomása a mai Füzitő puszta táján (Komárom vm.).

Lépbetegségek. A lép önálló betegségei nagyon ritkák. Ide tartoznak a spleno-megalia (l. o.)

különböző típusai Másodlagos L. azonban meglehetősen gyakoriak. Fertőző betegségekben a lép megnagyobbodását észleljük. Akut betegségekben akut lépduzzanat következik be, a lép nagy, puha, törékeny, vér- és nedvdús; ez a duzzadás majdnem minden akut lázas betegségben bekövetkezik. Legkifejezettebb a tifuszban és kezdetben a hideglelésben (malária); a lép 2—3-szorosára, sőt még nagyobbra is megduzzad. A lép megnagyobbodását kopogtatással és tapintással ki is mutathatjuk. Az akut lépduzzadás a lép tokjának megfeszülése miatt nagyon fájdalmas lehet. Krónikus fertőző betegségekben idült lépduzzadás következik be, pl. idült maláriánál. Gyakran megnagyobbodik a lép a máj betegségeivel, pl. a májcirrhosissal kapcsolatban. Ugyancsak hatalmas lépmegnagyobbodással jár a fehérvérüség és az álfehérvérüség. Ezekben az esetekben a lép tömöttebbé válik. A lép sokszor annyira megnagyobbodik, hogy a köldökig, sőt a csípőcsontig is leterjed s a hasüreg nagyrészét kitölti. *A lép amiloid elfajulása* kimerítő betegségek következtében lép fel, mint az általános amiloid elfajulás részletjelensége, de önállóan is előfordulhat. *A gümő, a szifilises gumma, a daganatok* a lépben ritkák. A férgek közül az *echinococcus* olykor a lépben is megtelepedik. A lép verőereinek elzáródása *infarktus* képződéséhez vezet, mely leggyakrabban a vérszegény alakjában fordul elő a lépben. Ha az érelzáródást fertőzött rög okozza, infarktus helyett tályog képződik. Az apróbb tályogok eltokolódnak és meggyógyulnak. A nagyobb tályogok az általános fertőzés miatt válnak veszedelmesekké, máskor áttörés következik be a gyomorba, bélbe, hasürbe a szokott szövődményekkel. Operációval esetleg még az ilyen tályogot meggyógyíthatjuk. Súlyos sérüléseknél a lép megrepedhet, ami nagy fájdalommal járó heves belső vérzést okoz s a beteg nagy vérszegénység tünetei közt többnyire gyorsan elpusztul. Ha a lép szalagjai meglazulnak, a lép mozgékonnyá válik: *vándorlép*, ez az állapot olykor nagyon súlyos tüneteket okoz.

Lepcsa, helyesebben *rong*, indokinai nép Nepalban, Bhutalban, főleg Sikkim tartományban, mintegy 20 ezeren vannak. A Buddha vallásának hívei. V. ö, Mainvairing, Grammar of the Rong (Lepcha) language (Kalkutta 1876); *Schott*, Über die Sprache L. (Berlin 1882).

Lepcse (növ.), l. *Lemna*.

Lépcső. Egymásfölött levő helyiségek között gyalogközlekedésre szolgáló szerkezet, mely kőből, vasbetonból, fából vagy vasból készülhet. A L. fokokból és pihenőkből áll. Ha a L.-fok keresztmetszete négyszögletes: tömblépcsőnek, ha háromszögletes: ékalakú foknak nevezzük. A. L. *alátámasztott*, ha a fokok mindkét vége falon, boltíven vagy vastartón fekszik és *lebegő* v. *függő*, ha csak egyik végük van befalazva. Az utóbbi esetben a befalazás csak a L. fokok elfordulását akadályozza meg, a teherhordást pedig az a horony eszközli, mellyel egyik fok a másikra ráfekszik. A L.-fok magassága és szélessége között levő arányt 2 × m. + sz. = 63 cm., tapasztalati képlet alapján határozzuk meg, ahol m. magasságot, sz. szélességet jelent. Kényelmes a L., ha m. = 13, 13·5, 14, 14·5 és max. 15 cm. Ennél magasabb fok kényelmetlen. Teljesen észszerűtlen, hogy többnyire az alig járt főlépcsőt (ahol lift van) kényelmesre s a mellék-lépcsőt, ahol a cselédség jár és terhet hordanak (szenet, fát stb.), kényelmetlenre (16—18, sőt 20 cm. magasra) készítik.

A pihenő a hosszabb L.-karok megszakítására szolgál s legalább három fok szélességével bír. L.-fordulatoknál is alkalmazzuk kényelmi szempontból. Két-két pihenő közt levő L.-szakaszt *tagnak*, az egy irányban haladó L.-zetet *karnak* nevezzük. Az egyenes iránytól eltérő L.-kart *csavarodó* L.-nek, a körben (v. ellipszisben) haladó L.-t *csigalépcsőnek* mondják. A csigalépcsőnek ama (falazott v. üres) függőleges részét, mely körül a csavarodás és emelkedés történik, orsónak mondjuk. Az orsó néha csak egy felfüggesztett kenderkötélből áll, mely egyúttal korlát is (fogódzó). Rendes L.-nél annak szabad oldalán a leesés meggátlására korlátot alkalmazunk. A L.-fok vízszintes részét *rálépésnek*, függőleges részét *homloknak* nevezzük. A legelső fok a kezdőfok, az utolsó (emeletenként) a kilépő fok. Faiépcsőnél a deszkafokok két oldalt alkalmazandó ú. n. pofák közé vannak erősítve. Megkülönböztetünk fő-, mellék-, pince-, padlás-, intern- vagy belső-, dísz- és előlépcsőket. A *L.-ház* az épületnek az a része, mely kizárólag a L.-feljárat elhelyezésére szolgál. Belső L.-nél L.-ház nincsen. *L.-háznak* könnyen megtalálható és jól megvilágított hely választandó. A vasbeton L.-ket rendesen fával, márványlappal vagy linoleummal burkolják.

L. (kat.). A csapatok harctagozásánál a tűzvonal mögött, annak szárnyain kívül álló részeket L.-knek is nevezik. L. a neve továbbá az élelmező intézetek 1—1 napi részlegének.

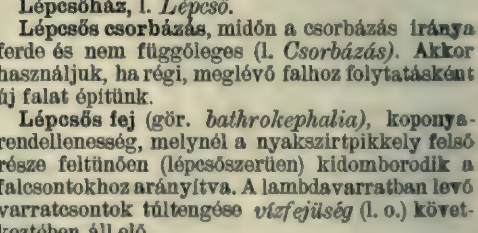
Lépcsőének, l. *Graduale* és *Hamaalót*.

Lépcsőház, l. *Lépcső*.

Lépcsős csorbázás, midőn a csorbázás iránya ferde és nem függőleges (l. *Csorbázás*). Akkor használjuk, ha régi, meglévő falhoz folytatásként új falat építünk.

Lépcsős fej (gör. *bathrokephalia*), koponyarendellenesség, melynél a nyakszirtpikkely felső része feltűnően (lépcsőszerűen) kidomborodik a falcsontokhoz arányítva. A lambdavarratban levő varratcsontok túltengése *vízfejüség* (l. o.) következtében áll elő.

Lépcsős szíjdob, leginkább a szerszámgépek hajtására szolgáló gépelem, melynek célja,

Lépcsős szíjdob.

hogy az állandóan ugyanazon fordulatszámmal forgó transzmissziótengelyről a gépet különböző fordulatszámmal járathassuk. A L. általában 3—5

lépcsőzetű (l. az *ábrát).* A hajtáshoz legalább is két L. szükséges, az egyiket a transzmisszióra, a másikat a gépállványba szerelik. Az áttételviszonyok az egyes lépcsőzetek D_1, D_2... stb. átmérőitől függnek. Leglassabban jár a gép, ha a hajtószíj a transzmisszió-L. legkisebb átmérőjű lépcsőzetéről a gép L.-jának legnagyobb átmérőjű lépcsőzetét hajtja. Leggyorsabban jár pedig, ha a transzmisszió-L. legnagyobb átmérőjéről a gép-L. legkisebb átmérőjét viszi magával. A gép annyi fordulattal járhat — eltekintve egyéb áttételektől — ahány lépcsőzetű a L.

Lépcsős vastagodás (növ.), a sejtfalvastagodásnak az a félesége, mikor a vízszintes irányban elnyújtott gödörkék oly sűrűen állnak, hogy a keskeny megvastagodott falrész lépcső v. létra fogaihoz hasonló. L. az *Edények* cikknél az *ábrát.*

Lépcsős vetődés (geol.), l. *Elvetődés.*

Lépcsőzetes alapfal. Minthogy a nyomás a falban közel 45°-os ferde sík irányában terjed: az alapfal lefelé fokoz tosan vagyis lépcsőzetesen szélesítendő ki. Ezáltal az épület súlya nagyobb területre oszlik el, vagyis a talaj minden egyes cm².-jére kevesebb terhelés esik. L. még *Alapfal.*

Lépdaganatok, l. *Lépbetegségek.*

Lepedősfürdő, vízzel gyógyító beavatkozás: a vizes lepedővel burkolt beteget folytonos dörzsölés közben ismételten végig öntjük vízzel.

Lepel *(perigonium,* növ.), a virágtakaró egy félesége, amely nem különül csészére és pártára, hanem minden levele egynemű, lepellevél *(chlamys, tepalum).* A L. lehet egykörű v. kétkörű, levelei lehetnek szőrszerűek (káka), murvaszerűek (csalán), sziromszerűek (liliomfélék, Irisfélék, Amaryllisfélék stb.), szabadok, váltak v. összeforrtak (jácint). A L. jele képletben *P.*

Lepel, kerületi város Vitebszk orosz kormányzóságban, az ilyennevű tó mellett, (1907) 6284 lak. A L.-csatornát l. *Berezina-csatornarendszer.*

Lepelletier *de Saint-Fargeau* (ejtsd: lőpeltyié dő szeñ farzsó), *Amédée,* francia zoológus, szül. 1770., megh. Párisban 1845. Különösen a Hymenopterák és Lepidopterák tanulmányozásával foglalkozott.

Lepény, vajas v. élesztős tésztából készült lapos sütemény, melyet különféle gyümölccsel megraknak, megcukroznak s aztán megsütik. A megsült L.-t négyszögletes darabokra szelik s úgy adják az asztalra; legáltalánosabban elterjedt az almás, szilvás és a túrós L.

Lepényfa, l. *Gleditschia.*

Lepényhal *(Pleuronectes,* állat), a Félszegúszók (l. o.) családjába tartozó halnem. Testük lapos s elferdült négyszög- vagy tojásdadalakú. Szemeik egy oldalon, rendesen a jobboldalon feküsznek. Pikkelyeik aprók v. hiányzanak. Az északi hideg és mérsékelt öv tengereiben honosak. 23 fajuk ismeretes. Közönségesebb fajai: közönséges L. v. dab *(Pl. limanda* L.), síma L. *(Pl. platessa* L.), érdes L. *(Pl. flesus* L.). Utóbbit az angolok flounder, a németek flunder v. butt néven ismerik.

Lepényvirágzat (növ., *coenanthium),* egyes virágai a szétterült, lepényforma, elhúsosodott vacokban ülnek. Ilyen a Dorstenia (l. o.) virágzata.

Lepère (ejtsd: lőpér), *Auguste,* francia grafikus és festő, szül. Párisban 1849 nov. 30. A festésben és rézkarcolásban autodidakszis útján képezte ki magát, a fametszést pedig az angol Smeetontól sajátította el. Mindhárom technikában készült művein főként Párist és környékét s annak életét, alakjait ábrázolja igen finom, választékos realizmussal. Legszebb grafikai lapjai meg vannak a Szépművészeti Muzeum metszettárában is. V. ö. *Lotz-Brissonneau,* Auguste L., catalogue descriptif de son œuvre gravé (Paris 1905).

Leperos (spanyol, a. m. bélpoklosok, csavargó fickók), a mexikói városok naplopói, utcaseprői, hordárai stb.; többnyire félvérűek, ritkán indiánusok.

Lepers-sziget, l. *Aoba.*

Lépes-*család (váraskeszi),* a nevnai Treutulcsaláddal közös törzsből, Pest vmegyéből származott. 1317-ben csere útján szerezte meg a zarándvmegyei Váraskeszit (a mai Arad vmegyében, a Fehér- és Fekete-Körös közt, Talpastól D.-re esett) s ennek környékén 10 faluból álló uradalmat szerzett. Leghiresebb tagjai voltak a családnak *György* és II. *Loránd,* I. Loránd fiai. *György* 1406—1426-ig erdélyi prépost, 1427—42-ig pedig erdélyi püspök volt. 1437-ben ama rendeletével, hogy a jobbágyok a tizedet új pénzen váltsák meg, nagy pórlázadást idézett elő. Ezt 1438. kegyetlen módon verték le a nemesek. 1442-ben a törökök ellen vívott maros-szentimrei ütközetben (márc. 18.) életét vesztette. Testvére, II. *Loránd* 1415—38-ig erdélyi alvajda volt s híven segítette a püspököt a parasztok ellen vívott harcban. 1444—45-ig Erdélynek egyik helyettes kormányzója. Utolsó tagja volt a családnak *Bernát,* 1505. Zaránd vmegye országgyűlési követe. Magvaszakadtával a váraskeszi uradalom jórészt Korlátkövy Péterre szállott. A XVII. sz.-ban élő *Lépes Bálint* nyitrai püspök nem ebből a családból származott. V. ö. Szentmiklósi és Óvári gróf Pongrácz-család levéltára; *Hunfalvy,* Az oláhok története (II. 75—83); Telekicsalád okirattára; *Daróczy* Zoltán, A L.-család leszármazása (Turul XXIV. évf., 88. l.).

Lépes *Bálint,* püspök és író, szül. 1565 körül, megh. 1623 május 6. Papi pályára lépvén, már 1593. mint esztergomi kanonok szerepel. 1608-ban nyitrai, majd 1619. győri püspökké nevezték ki. Mint a királyi udvarnak sok éven keresztül kancellárja, az ország politikai életében kiváló szerepet játszott. Midőn II. Mátyás országának a törökök támadásától való megvédésére a német fejedelmeket 1614. Linzbe gyűlésre hívta, L. a magyar országgyűlés küldöttségének vezérei között szerepelt. Később 1620. Bethlennel lépett alkura, hogy őt a királlyal kibékítse, amely vállalatát fényes siker koronázta. Az irodalom terén is működött. Művei: *A halandó és ítéletre menendő teljes emberi nemzetnek fényes tüköre; Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető tükör* (Pázmány Péternek ajánlva). Esterházy Károly egri püspök 1771. újból sajtó alá rendezte.

Lépés, a katonaságnál menésközben valamennyi katona egyenlő gyorsasággal, egyenlő hosszú lépésekkel kell, hogy haladjon. A L.-ek hossza a katonák átlagos testmagasságával kellő arányban kell, hogy álljon; nálunk a gyalogság 75 cm. hosszú L.-ekkel jár. Ha nem túlságos nagy távolságokra gyorsabb mozgás válik szükségessé, ak-

kor a katona 90 cm. hosszú *futólépésekkel* (l. o.) halad. A lovasságnál a lovas minden percben *L.-ben* legalább 140, *ügetéssel* 300, *sebes vágtával* pedig 500 L.-re halad előre.

Lépésben győzni, hiperbolikus versenysport-kifejezés, ha egy ló nagy könnyűséggel, játszva nyeri a versenyt.

Lépesfalva, kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 911 német lak., vasútállomás távirőhivatallal (Lépesfalva-Somfalva); u. p. Ágfalva.

Lépeske (növ.) a. m. *Drosophyllum* (l. o.).

Lépésmérő, készülék lépés számlálására. Egy igen egyszerű L. két fémlap között futó fogaskerékcsoportból áll, melyek egy fogaskerék hajtása által hajtatnak meg, melynek fogaiba emeltyűre erősített húzóhorog akad. Az emeltyű szabad végére zsinór van kötve; ennek meghúzásakor egy foggal elfordítja a horog a fogaskereket s egy fogba bele akad. A kerekekkel össze van kötve a mutatólapon levő mutató. A készüléket egy gomblyukba akasztjuk s a zsinórt a térd körül megkötjük.

Lépesméz, a kaptárokból kivett lépekben benfoglalt méz, mely így a lépekkel együtt kerül forgalomba. Kedveltek a kis keretekben előállított asztali v. csemege L.-ek. L. *Méz.*

Lépésmunka, a versenyló tréningjének legkíméletesebb módja.

Lépéstartás. A katonaságnál a harctéren kívül sorban és rendben végrehajtott mozdulatok alatt valamennyi katona mindig egyidejüleg a bal, ill. a jobb lábát teszi előre; ezt nevezik L.-nak.

Lépesvessző, l. *Lép.*

Lépfene v. *béltűz (anthrax)*, a házi állatok heveny és fertőző betegsége, mely róluk az emberre is átragadhat. Némely árvizes, mocsaras vidéken különösen honos s főleg a szarvasmarha- és juhállományokban okoz nagy veszteségeket, míg emberek közül jobbára csak olyanok betegszenek meg, akik állatok körül foglalatoskodnak. A betegséget pálcika-alakú, nem mozgó, spórákat is termelő hasadó-gomba okozza, mely a betegek vérében felette nagy számban van jelen (rajzát l. a *Baktérium* cikk *képmellékletén).* Bacillusokat tartalmazó vér igen kis részletének beojtása fogékony állat bőre alá vagy vérébe a betegséget minden tünetével előidézi. Hasonló módon történik legtöbbször az ember és némelykor az állatok természetes megfertőztetése, ha t. i. a bőrüknek vagy szájuk nyálkahártyájának friss sérülésébe lépfenés betegnek vagy hullának fertőző vére kerül bele; ilyen eredetű rendszerint az állati hullák boncolásával, lebőrözésével és a bőrök s ezek függelékeinek feldolgozásával foglalkozó egyének, továbbá mészárosok, szakácsok stb. L.-s megbetegedése. Az állatok azonban az esetek többségében az emésztő csatornán keresztül fertőzik magukat. Az ember is, ugy, mint a húsevő állatok megbetegedhetik azért, mert lépfenés marha vagy birka húsát eszi meg. Az ilyen hús egészen friss állapotában csak bacillusokat tartalmaz ugyan, spórákat nem, a bacillusokat pedig a gyomor emésztő nedve tönkreteszi; de ha a hús egy ideig a levegőn állott, akkor a felületére tapadó vérben levő bacillusokból spórák fejlődhetnek, ezek pedig a gyomron keresztül sértetlenül áthaladhatnak a bélbe, ahol azután az alkalikus béltartalomban kicsiráznak, megtámadják a bél falát s később a vérbe is benyomulva, elterjednek az egész testben. Az állatoknál az a fertőzésnek rendes módja, hogy spórákat tartalmazó takarmányt, főleg szénát vagy legelés közben spórás földdel szennyezett füvet esznek, amidőn a spórák hasonlóképen sértetlenül átmennek a gyomrokon keresztül a bélbe. A takarmány akkor fertőz, ha abba valamely módon lépfenés anyag keveredett, pl. felakasztott bőrökről lecsepegő vér, beteg állatok ürüléke vagy ilyenekből érvágással kibocsátott vér. A takarmány bacillus- és spóratartalma azonban legtöbbször onnan ered, hogy a talaj, melyen az nőtt, fertőzve volt. A ragály tenyészésére legalkalmasabbak a mélyen fekvő s nedves vidékek, valamint általában a mocsaras, állóvizes, turfás vagy koronkint áradásoknak kitett földterületek. Ugyanitt úgy az álló-, mint a kútvíz is fertőzhet s különösen veszedelmes e tekintetben a kevéssé mély kutak vize, melyekbe a felületes földrétegeket az esővíz belemossa.

Emberen a betegség legtöbbször a bőr felületes sérülésein keresztül történt fertőzés következtében, az ú. n. *pokolvar* (carbunculus) képében fejlődik. A test valamely részén, legtöbbször az arcon v. valamelyik végtagon, bolhacsipéshez hasonló, viszkető, vöröses bibircs keletkezik, melyen körülbelül fél nap mulva szederjes vagy kissé sárgás hólyagocska fejlődik, mely később barnás pörkké beszárad. Az ekkor már érzéketlen göböcske körül később újabb apró hólyagok fejlődnek, melyek keletkezésük sorrendjében szintén beszáradnak, időközben pedig a szomszédság megdagad, a daganat kezdetben tésztás, később keményebb tapintatú, fölötte a bőr kezdetben halványpiros, később szederjes szint ölt. A kedvező lefolyású esetekben a daganat fejlődése valamely pontján megállapodik és egyes elhalt részeinek különválása után gyógyulás áll be. Máskor bizonyos idő mulva súlyos rosszullét jelei: láz, émelygés, fejfájás, borzongás mutatkozik és a gyengeség fokozódásával végül a halál következik be. Némely esetekben valamely testrésznek tésztás daganata fejlődik és csak később keletkeznek a daganat fölött az említettekhez hasonló hólyagok; a betegség itt is később általánossá válhatik és halállal végződhetik. Belső fertőzés után a betegség erős láz, hasi fájdalmak, rohamosan fokozódó gyöngeség tünetei között szokott fejlődni, melyekhez később még a test különböző részein keletkező pokolvaras daganatok csatlakozhatnak.

Állatokon a L. pokolvar alakjában ritkán észlelhető. Gyakoribb a nyelv és a száj nyálkahártyájának elsőleges megbetegedése a nyálkahártya valamely sérülése következtében. A nyelv ilyenkor rohamosan megduzzad, felületén szederjes hólyagok keletkeznek, melyeknek helyén később rossz kinézésű fekélyek jönnek létre, majd a duzzanat a pofákra is átterjed, amidőn már a lélegzés igen nehéz s végül a beteg fuladás v. általános fertőzés következtében elpusztul. Jóval gyakoribb az általános megbetegedés képében fejlődő L., amely oly rohamosan fejlődhetik, hogy a betegek gutaütéshez hasonló módon hirtelen pusztulnak el, vagy

pedig az állatok egy v. több napon keresztül lázasak, étvágytalanok, igen elesettek, reszketnek, nehezen lélekzenek, esetleg véres hasmenést mutatnak s végül teljesen kimerülve elhullnak. A betegség azonban fejlődésének bármely szakában megállapodhatik és a kóros tünetek alábbhagyásával a betegek meggyógyulhatnak.

Az *orvoslás* a pokolvaras daganat sebészi kezelésében állhat, legtöbb eredmény azonban a betegség ellen mesterségesen immunizált állatok vérsavójának mindjárt a lázas állapot kezdetén a bőr alá vagy a vérbe való befecskendezésével érhető el.

A betegség elleni *védekezés* abban áll, hogy lehetőleg kerüljük a lépfenés állatokkal és ilyenektől származó terményekkel való érintkezést. Olyan egyéneknek, kik foglalkozásuknál fogva ezt el nem kerülhetik, arra kell ügyelniök, hogy bőrük sehol sérülve ne legyen, mert a sértetlen bőrön keresztül a ragály nem képes áthatolni. A belső fertőzés ellen legjobban a fogyasztásra kerülő állatok gondos szakértői megvizsgálása (l. *Húsvizsgálat)*, illetve a L.-s állatok megsemmisítése véd meg. Az állatok megvédése céljából gondoskodni kell arról, hogy a takarmány és az állatoknak hozzáférhető egyéb anyagok és tárgyak, valamint a föld talaja meg ne fertőztessék, ill. az állatok ilyen takarmányhoz stb. hozzá ne férhessenek. Evégből szükséges a hullákat kellőképen ártalmatlanokká tenni, a betegek állóhelyeit fertőtleníteni, az állatokat a fertőzötteknek ismert legelőktől távoltartani; utóbbiak egyébiránt rendszeres talajjavítással ártalmatlanokká tehetők. Ahol a fertőzést ilyen módokon nehéz megakadályozni, ott az állatok ellenálló képességének fokozása védőojtással (l. o.) védheti meg őket a fertőzéssel szemben. Az állatok L.-je az 1888. VII. t.-c. értelmében a hivatalból jelentendő betegségek közé tartozik.

Lépfenebacillus, l. *Baktérium*.

Lépfű (növ.), l. *Scolopendrium*.

Lepi v. *lepő*, hálóból és nem vesszőből készült tapogató.

Lepidin, metilkinolin, az ú. n. kinolinbázisok homolog sorozatába tartozó szénvegyület, mely a kinin és cinkonin száraz lepárlásakor kapható; képlete $C_9H_6(CH_3)N$. Izomer a kőszénkátrányban előforduló iridolinnal, de ezzel nem azonos. Fp. 266—271°.

Lepidin-kék, l. *Cianin*.

Lepidium *L.* (növ.), *zsázsa*, *pormustár*, a Cruciferae (Keresztesek) család génusza: 122 faja a magas É.-ot és a magas hegyi tájakat kivéve az egész földön el van terjedve. Egyéves v. évelő füvek v. félcserjék. Termetük és levelük különböző. Viráguk apró, többnyire fehér. Termésük többféle alakú, 2 kopáccsal nyiló becőke; mindig oldalról lapított és széle kiélezett; választófala lándzsás v. elliptikus, 2 üregében rendesen 1—1 magva van. Nálunk közönséges: *L. draba* L. (útszéli zsázsa), *L. campestre* L. (mezei zsázsa). A *L. ruderale* L. (nehézszagú zsázsa, büdösfű, büdös rézsuka, mecsekzsázsa) undorító szagú. A *L. crassifolium* W. et K. (pozsgás zsázsa). Alföldünk szikes, kissé homokos területeinek jellemző, fehérvirágú növénye. A *L. sativum* L. (salátatorma) kerti növény, hazája valószinüleg a mediterrán vidék K.-i része. 3 dm. magasra nő, alsó levelei szabálytalanul szárnyasak, a felsők lándzsások v. szálasak. Becőkéje elől kicsipett és széles szárnyú. Éterikus olajánál fogva csipős, borsízű; salátának eszik. Magvában 58%$_0$ olaj van; télen, hogy némi zöldség legyen a szobában, boros üvegre csavart nedves kócba v. mosdószivacsra vetik, 2—3 nap mulva kicsirázik.

Lepidodendraceae (növ.), kihalt, harasztféle növénycsalád, melynek fosszilis maradványai a szilurkori rétegektől egészen a triaszkoriakig fordulnak elő, leggyakoriabbak a produktiv karbonban. Nagytermetű, villásan elágazó, másodlagosan vastagodó, szártagok nélküli fák voltak; törzsüket és ágaikat egyerű, szálas levelek sűrűn borították. Az utóbbiak lehullása után a kérgen ferde sorokban rombikus v. más alakú levélnyomvánkosok (pl. *Lepidodendron)* v. kevéssé kiemelkedő levélnyomok (pl. *Sigillaria)* maradtak vissza. A talajban hatalmas rhizómákkal gyökeredztek. A heterospórás harasztok közé tartoztak. Sporangiumot viselő leveleik az ágak végén v. oldalán hosszú, tobozszerű füzéreket alkottak; maradványaik alapján a Korpafűfélékhez mondhatók legközelebb állóknak. Az egész földön el voltak terjedve s különösen karbonkori növényzetében igen jelentékeny mértékben vettek részt és járultak hozzá e kor kőszénképződéséhez. Két gyakori alak a *Lepidodendron* és a *Sigillaria*. (L. a *Lepidodendron dichotomum*-ot a *Karbonszisztéma* III. képmelléklet 7. kép és IV. képmelléklet 1. kép.).

Lepidodendron *Sternb.* (növ.), l. *Lepidodendraceae*.

Lepidokrokit (ásv), l. *Goethit*.

Lepidolit (ásv.), a litium-csillámok egyik csoportja. Hatszöges külsejű lemezkék, amelyek azonban a monoklin kristályrendszerbe tartoznak. A lemezek a csillámok módjára egy irányban kitünően hasadnak. Szintelen vagy, ha mangánt tartalmaz, akkor rózsaszinű; erősen gyöngyházfényű, néha szürke v. zöldes. Kálium-litium-alumoszilikát, fluor- ill. hidroxil-tartalommal; képlete $(F,OH)_2KLiAl_2Si_3O_9$. Többnyire a gránitban fordul elő, még pedig fluortartalmú ásványok (topáz, turmalin) társaságában: Rožena közelében Morvaországban, Penig mellett Szászországban; Páris és Hebron közelében Maineban, Haddam Neck Connecticutban, Pala Kaliforniában, Jakaterinoszlav az Uralban. Némely L. kevés rubidiumot és céziumot is tartalmaz.

Lepidomelán (ásv.), l. *Csillám*.

Lepidoptera (állat), l. *Lepkék*.

Lepidopus (állat), a Csontoshalak rendjébe, az Abroncshal-félék *(Trichiuridae)* családjába tartozó halnem. 2 faja ismeretes. A Földközi-tengerben és az Atlanti-óceán K.-i részében honos a farkos abroncshal *(Lepidopus caudatus* Euphr.); hossza 1·6—1·8 méter; színe ezüstfehér. Húsát eszik.

Lepidorthosis (gör.), pikkelymerevedés néven ismert halbetegség, l. *Pikkelymerevedés* és *Ráknestis*.

Lepidosauria, a Csúszómászók egyik alosztálya. Idetartozik a gyikok *(Lacertilia)*, kigyók

(Ophidia) és tengeri kigyók *(Pythonomorpha)* rendje.

Lepidosiren *Fitz.* (állat), a kettős lélegzetű tüdőshalak egyik képviselője, melyet hazájában, az Amazon vidékén *Karámurú*-nak neveznek. Teste az ángolnáéhoz hasonlít. Páros végtagjai fonalforma függelékek. Színe barnásszürke vagy olajbarna, kerek világosabb foltokkal tarkázott. 1—1·25 m. hosszura nő. Életmódját még nem eléggé ismerik. Fajneve *L. paradoxa* Fitz.

Lepidosteidae (állat), l. *Csontos csukák.*

Lepidosteus osseus (állat), l. *Kaimánhal.*

Lepidotus *Ag.* Kövült hal. A zománcos halak alosztályán belül a *Lepidosteidae* családjába tartozó kihalt nem, amely a triasz, jura és kréta időszakban élt Európa és Ázsia területén.

Lepidus, az ősrégi patricius Aemilius-család egyik ága. Tagjai közül kiváltak: 1. *Marcus Aemilius L.*, Kr. e. 78. mint konzul fel akarta dönteni a Sulla-féle alkotmányt és 77. haddal vonult Róma ellen, de Catulus a Milvius-hid mellett megverte. Ezután a Hispaniában tartózkodó Sestoriushoz akart csatlakozni, de útközben Szardiniában meghalt. — 2. *Marcus Aemilius L.*, az előbbinek fia, Caesar híve és 46. konzultársa. Ennek halála után (44.) átkelt egy hadsereggel az Alpeseken, hogy a neki kijelölt provinciát kormányozza és az ő közvetítésével létesült a Mutinánál megvert Antonius és Octavianus között a béke, szintúgy a második triumvirátus, melynek ő egyik tagja lett. A Philippi mellett történt csata idején Rómában tartózkodott s csak 40. vette át Afrika provincia kormányzását, hol 4 évig maradt. Octavianus felszólítására, hogy Sextus Pompeius ellen támogassa, Szicíliába kelt át, de itt oly kétszínűen viselkedett, hogy Octavianus szakított vele, s mivel L.-ban nem volt meg a kellő erély és bátorság, légiói cserben hagyták s ő kénytelen volt ellenfelének meghódolni. Minden hivatalától elesett, csak pontiten fex maximus maradt Megvetve és elfeledhalt meg Kr. e. 13.

Lepini, *Monti*, l. *Apenninek.*

Lepiota *Fries* (növ.), a lemezes gombák génusza. Nevezetesebb faja a *L. procera* (l. *Őzlábgomba).*

Lepisma saccharina (állat), l. *Cukormoly.*

Lépkedők (állat), l. *Egyenesszárnyúak.*

Lepkék, *Pillangók, Pikkelyesszárnyúak (Lepidoptera,* állat, l. a *színes képmellékletet),* az ízeltlábúak *(Arthropoda)* állatkörébe tartozó Rovarok *(Insecta)* osztályának egyik rendje. E rendre jellemző szívó szájrészük, két pár pikkelyes szárnyuk és tökéletes átalakulásuk. Kitinből álló bőrvázzal fedett testük különböző nagyságú és értékű gyűrűkből van összetéve, melyek úgy csoportosulnak, hogy három testtájat: fejet, tort és potrohot lehet megkülönböztetni. A mozgékony fejen vannak a többízű, különböző alakú (fonál-, sörte-, bunkóalakú, lemezes, fogas, fűrészes, fésűs v. tollas) csápok, a félgömbalakú összetett szemek (némely fajokon egyszerű szemek is) és a szívó szájrészek. A szájrészek csenevész felső ajakból, csökevényes felső állkapocsból és erősen megnyúlt alsó állkapocsból állanak. A meghosszabbodott és szívásra alkalmas csővé módosult alsó állkapocs alkotja az ú. n. pödörnyelvet v. szipókát (lingua spiralis). Utóbbi némely fajoknál hosszabb a testnél s rendesen finom, fogas kiemelkedésekkel van ellátva, melyek a nektáriumok felhasítására valók. A tor három gyűrűje egymással mozdulatlanul függ össze. A potroh többnyire hátrafelé keskenyedik s kilenc, egymással mozgékonyan összefüggő gyűrűből áll. Az utolsó potrohgyűrűn van a végbélnyilás, alatta a külső nemzőszervek és az ivarnyilás. A hímek potroha rendesen vékonyabb és végén erősebben szőrözött, mint a nőstényé. A tor hátoldalán fordulnak elő a szárnyak, a has oldalán pedig a lábak. A L.-nek a közép- és utótoron két pár szárnyuk van. Némely fajon csak egy pár van kifejlődve, sőt a szárnyak teljesen vissza is fejlődhetnek (pl. Psyche). Az elülsők rendesen nagyobbak a hátsóknál. A szárnyakat egészben v. részben apró, egymást cserépzsindelyszerűen fedő pikkelyek borítják; ezeknek színétől, alakjától, elhelyezkedésétől és szerkezetétől függ a lepkeszárny színe, mustrázata és szinjátéka. A hímeken a pikkelyek között különös szerkezetű, élénk illatot fejlesztő pikkelyek vannak. A nappali L. szárnyaikat nyugváskor függélyesen összecsapják, az éjjeliek egészen v. félig kiterítik v. pedig hátrahajtják, úgy, hogy házfedélszerüen eltakarják potrohukat (pl. a szövőpillék). Lábaik száma 3 pár; rendesen satnyák; ugyanazon részekből állanak, mint a többi rovaroknál (l. *Rovarok)*; lábtövük 5 izű. Belső szervezetük szintén megegyezik a többi rovarokéval. Bélcsövükre jellemző az előbelen lévő szívógyomor. A L. mind váltivarúak. A hímek és nőstények olykor alakban, nagyságban és színben is eltérhetnek egymástól. A hímek rendesen szebb és élénkebb színűek, kisebb és karcsúbb testűek. Körülbelül 20 olyan fajt ismerünk, melynél szűzszaporodást észleltek. Petéik kemény burkuak; alakjuk, színük és felületük nemek és fajok szerint változik. A nőstény petéit egyenkint v. csomókban a földbe v. a tápláló növény részeire rakja. A petéből bizonyos idő mulva a lepkékhez nem hasonló alakú lárva, ú. n. *hernyó* bújik ki. A hernyók szájrészei a bogarakéihoz hasonlóan rágók. A hernyók 3 torgyűrűjének mindegyikén egy-egy lábpár van, amelyeknek mindegyike 3 hengeres izből áll és karomban végződik. Azonkívül a hernyóknak rendesen még 4 pár haslábuk és egy pár farlábuk van. Az araszolók hernyóinak csak egy pár haslábuk van és pedig a 9. gyűrűn, néhány fajnál azonban a 8. gyűrűn is van egy lábpár. A zsákban (tegezben) élő Psychida-hernyók lábai csökevényesek. A hernyók színe, mustrázata nagyon különböző, úgyszintén a rajtuk levő kiemelkedések, szőrök stb. szintén nagyon változatosak. A hernyók tápláléka csaknem kivétel nélkül növényrészekből áll. Csak némely molypille hernyója él állati részekkel (pl. tollakkal, szőrökkel, gyapjúval, viasszal stb.). Minthogy a hernyó bőre növekedéskor nem tágul, szűkké válik, ezért a hernyó koronkint leveti bőrét, vagyis vedlik. A legtöbb hernyó 4—5 ízben vedlik. A vedlés alkalmával olykor nemcsak alakja, hanem színe és mustrázata is meg-

«Lepkék» cikkhez.

(Az itt ábrázolt lepkék n

ÉP-EURÓPAIAK I.

…i a *Lepkék* címszó végén.

változik. A hernyóállapot tartama igen különböző; általában 2—3 hónap, de ha a hernyó kitelel, esetleg 9—10 hónapig is tarthat. Sok lepkénél a hernyó-szak csak 2—3 hétig, sőt némelyeknél (pl. molypillék) néhány napig tart. Teljes kifejlődés után a hernyó bebábozódik. Egyes fajok a fákon, fahasadékokban, faodukban, levelek közt, sövények, falak, épületek mentén, fa tövén vagy törzsén, a földben fonadékot készítenek és ebben a gubóban alakulnak át bábbá. A fonadék készítésére szolgálnak a hernyók szájába nyiló fonómirigyek. A báb-állapot tartama különböző; rendesen 2—6 hét, de a kitelelő báboknál 6—9 hónapra is terjedhet. A bábból kikelő L. élettartama különböző. Rendesen a párosodás és a peték lerakása után elpusztulnak. A legtöbb lepke néhány napig él; csak egyes fajok élete terjed 4—6 hétre. A L. az egész földön el vannak terjedve. A legtöbb faj a meleg éghajlat alatt él; számuk észak felé folyton csökken. A fajok számát 100,000-nél többre becsülik. Hazánkból 3400 faj ismeretes.

Rendszertani beosztásuk:

I. alrend: *Apró L. (Microlepidoptera).* Idetartoznak a Sodró-pillék *(Torticidae)*, Fényiloncák *(Pyralidae)*, Molyok *(Tineidae)* és Tollasszárnyú pillék *(Pterophoridae)* családja.

II. alrend: *Nagy L. (Macrolepidoptera).* 1. Bunkóscsápúak. Nappali L. *(Rhopalocera).* 2. Éjjeli L. *(Heterocera)*: a) alcsoport: Alkonyati pillék *(Sphinges)*; b) alcsoport: Szövő pillék *(Bombyces)*; c) alcsoport: Bagolypillék *(Noctuae)*; d) alcsoport: Araszoló pillék *(Geometrae)*.

A mellékelt színes táblán természetes nagyságban ábrázolt lepkék, hernyók és bábok: 1., 2., 3. Kardos pille *(Papilio podalirius)*, nőstény *(1)*, hernyó *(2)* és báb *(3)*. — *4. Colias Myrmidone*, hím. — *5. Polyomnatus virgaureae*, hím. — *6. Boglárka (Lycaena Orion)*, hím. — *7., 8., 9.* Nappali pávaszem *(Vanessa Io)*, hím *(7)*, hernyó *(8)* és báb *(9)*. — *10.* Gyöngyházas pillangó *(Argynnis Latonia)*, hím. — *11. Melanagria Galatea*, hím. — *12. Charaxes Jasius*, nőstény. — *13. Hesperia Sylvanus*, hím. — *14., 15., 16.* Apollo-pille *(Parnassus Apollo)*, nőstény *(14)*, hernyó *(15)* és báb *(16)*. — *17., 18., 19. Zygaena Ephialtes*, nőstény *(17)*, hernyó *(18)* és báb *(19)*. — *20. Zygaena carniolica*, hím. — *21.* Kacsafarkú pille *(Macroglossa stellatarum)*, hím. — *22., 23.* Halálfejű lepke *(Acherontia Atropos)*, hím *(22)* és hernyó *(23)*. — *24., 25. Psyche unicolor*, hím *(24)* és hernyója zsákjával *(25)*. — *26., 27.* Éjjeli nagy pávaszem *(Saturnia piri)*, hím *(26)* és hernyó *(27)*. — *28., 29.* Papmacska pille *(Arctia Caja)*, nőstény *(28)* és hernyó *(29)*. — *30. Jaspidea Celsia*. — *31. Plusia Concha*. — *32., 33., 34.* Kékszalagos folyosópille *(Catocala fraxini)*, hím *(32)*, hernyó *(33)* és báb *(34)*. — *35., 36. Geometra syringaria*, nőstény *(35)* és hernyó *(36)*. — *37. Nemotois scabiosella*, hím. — *38.* Tollasszárnyú pille *(Pterophorus pentadactylus)*, hím.

Irodalom. Abafi-Aigner Lajos, Magyarország lepkéi, a Berge-féle lepkekönyv képeivel, Budapest 1907, 51 táblán 935 szines és 14 szövegközi képpel; Abafi-Aigner L., Pável János és Uhryk Nándor, Magyarország lepkéinek rendszeres katalogusa (A Magyar Birodalom Állatvilága, III. rész: Arthropoda, Budapest 1900); Esper, Die europäischen Schmetterlinge, Erlangen 1777—1805, 7 köt. Borkhausen, Naturgeschichte der europäischen Schmetterlinge, Frankfurt a/M. 1788—94, 5 köt.; Ochsenheimer und Treitschke, Die Schmetterlinge von Europa, Leipzig 1807—35, 10 köt.; Hübner, Sammlung europäischer Schmetterlinge, Augsburg 1805—41 és Sammlung exotischer Schmetterlinge, u. o. 1816—41, 3 köt., új kiad., Brüssel 1896; Herrich-Schäffer, Systematische Bearbeitung der Schmetterlinge von Europa, Regensburg 1843—55, 5 köt. és Lepidopterorum exoticorum species novae, u. o. 1850—56; Freyer, Neuere Beiträge zur Schmetterlingskunde, Augsburg 1831—58, 7 köt.; Staudinger és Rebel, Katalog der Lepidopteren des paläarktischen Faunengebietes, 3. kiad., Berlin 1901; Ramann, Die Schmetterlinge Deutschlands und der angrenzenden Länder, Arnstadt 1872—75; Rothe, Vollständiges Verzeichnis der Schmetterlinge Österreich-Ungarns, Deutschlands und der Schweiz, 2. kiad., Wien 1902; Scudder, The Butterflies of the Eastern United States and Canada etc., Boston 1890, 3 köt.; Buckler, The larvae of the British Butterflis and Moths, London 1886; Romanoff, Mémoires sur le lépidoptères, Moszkva 1887, 3 köt.; Spuler, Die Raupen der Schmetterlinge Europas, Stuttgart 1905 és Die Schmetterlinge Europas, u. o. 1901; Meyrick, Handbook of British Lepidoptera, London 1895; Standfuss, Handbuch der paläarktischen Grossschmetterlinge, Jena 1896; Rühl, Die paläarktischen Grossschmetterlinge, Leipzig 1892; v. Dobeneck, Die Raupen der Tagfalter, Schwärmer und Spinner der mitteleuropäischen Faunengebiets, Stuttgart 1898; Rössler, Die Raupen des Grossschmetterlinge Deutschlands, Leipzig 1900; Lampert, Grossschmetterlinge und Raupen Mitteleuropas, Esslingen 1906; Seitz, Die Grossschmetterlinge der Erde Stuttgart 1906—1914.

Lepkelángzó, l. *Gázlángzók.*

Lepkeporozta virág v. *lepkevirág* (növ., Falterblumen), melyet lepke látogat és poroz meg, jó szagáról és szép színéről ismerhető fel. Az éjjeli L.-ot még éjjeli nyílása, a nappali L.-ot pedig még a szűk mézfejtő is kitünteti, amelyhez csakis a nappali lepkék hosszú pödör nyelve férhet hozzá. L. *Beporzás.*

Lepkerontó légy (állat), l. *Tachina.*

Lepkeszeg (növ.), l. *Trigonella.*

Lepkowski, *Josef*, lengyel archeológus, szül. Krakóban 1826., megh. u. o. 1894. A krakói Jagelló-egyetemen 1866 óta az archeológia és műtörténet tanára, majd az akadémia tagja volt. Az egyetem archeológiai gyűjteményét ő alapította. Lengyelországi műemlékekről írt értekezései lengyel és német nyelven, az utóbbiak jórészt a bécsi Centralcomission Mittheilungen c. kiadványaiban jelentek meg.

Le Play (ejtsd: löplé), *Frédéric*, francia nemzetgazdasági író, szül. Honfleurben 1806 ápr. 11., megh. 1882. A párisi bányászati iskolának tanára, majd aligazgatója volt. 1867-ben szenátor lett. Művei közül, melyekben a munkások szociális helyzetének javítását hirdette, említjük: Les ouvriers européens (1855, 2. kiad. 1877—79, 6 köt.); La réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peuples européens (1864, 2 köt., 7. kiad. 1887, 3 köt.); L'organisation du travail (1870, 5. kiad. 1888); L'organisation de la famille (3. kiad. 1884); La constitution essentielle de l'humanité (2. kiad. 1893).

Leplesek (növ.), l. *Monochlamydeae.*

Leplezés (hadtud.). Az ellenséges tűz hatásának csökkentésére a katona födözékeket készít magának. Ezeket úgy kell a terepen kiemelni és elrendezni, hogy az ellenség fel ne ismerhesse. Ügyesen leplezni kell tehát azokat, a kiemelt földet fűvel, galyakkal telehinteni, úgy, hogy az ellenfél ne is gyanithassa, hol fekszik a saját rajvonalunk.

Rendszerint míg az ásóval felszerelt első sor a födözékeket készíti, addig a második sor a leplek készítéséhez szükséges anyagot hordja össze.

Lepocyta, azoknak a sejteknek a gyüjtőneve, melyek hártyával v. pelliculával vannak körülvéve. Ellentéte a csupasz sejt (gymnocyta).

Lepoglava, adók. Varasd vármegye ivaneci j.-ban, (1910) 2831 horvát lak.; van vasúti állomása, posta-, távíró- és telefonhivatala. Az itteni pálos kolostor, melyet 1398. Cillei Herman gróf alapított, ma állami fegyintézetül szolgál, mely most Horvátország legjobban berendezett fegyháza. A plébánia templomban vannak Korvin János és fia, Kristóf eltemetve; 1884. a sírboltot felbontották s a koporsókat még épen találták.

Lepoglavska Očura, adók. Varasd vmegye ivaneci j.-ban, (1910) 1259 horvát lak., u. p. és u. t. Lepoglava.

Lepontii, ókori népség Rhaetiának legdélibb részében, a mai Tessin kantonban.

Lepontini Alpok, a Ny.-i Alpok belső kristályos vonulatának egyik tagja, l. *Alpok.*

Leporello-album, összefüggő kép- vagy kőnyomatú lapok sorozata, mely könyvalakba öszszeilleszthető. Don Juan szolgájától ered a név, mert Mozart operájában ilyen hosszúlevelű könyvből olvassa fel gazdája kedveseinek lajstromát. Az ilyen albumok többnyire egyes városok, vidékek, művészeti alkotások látóképét nyujtják.

Leporidae (állat), l. *Nyúlfélék.*

Leporinae (állat), l. *Nyulak.*

Leporinum labium (lat.), l. *Nyúlajk.*

Leporinus oculus (lat.), l. *Nyúlszem.*

Leporum insula (lat.), l. *Nyúlak szigete.*

Lépő, a *spondeus* (l. o.) magyar műszava, melyet úgy alkottak, hogy az illető versláb mértékét már hangzásával is kifejezze (— —).

Leppend, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 604 oláh lak.; u. p. Dányán, u. t. Bonyha.

Lepra arabum (lat.), l. *Bélpoklosság.*

Lepra italica (lat.), l. *Pellagra.*

Lepreon *(Lepreum),* ógörög város Élisznek Triphylia nevű vidékén, melyet a monda szerint a minyaiak alapítottak. Lakói résztvettek a plataeai csatában és mindent elkövettek, hogy Élisztől függetlenné lehessenek, ami a 399-iki békekötésben sikerült is.

Le Prese, klimatikus gyógyhely, l. *Prese.*

Lepreum, ógörög város, l. *Lepreon.*

Léprigó, l. *Húros madár.*

Leprovica, adók. Zágráb vm. dugoselo j.-ban, (1910) 897 horvát lak.; u. p. és u. t. Dugo selo.

Lépsejt v. *mézsejt,* viasztartalmú anyagból készült sejt, melybe a méh a mézet rakja. A L.-ek közös belső fallal bírnak, melyen két-két sejt a fenék részével találkozik.

Lepsény, nagyk. Veszprém vm. enyingi j.-ban, (1910) 2055 magyar lak.; vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Lepsényi *Miklós József,* egyházi író, szül. Lovasberényben (Fejér vm.) 1860 márc. 26. Mint Szt. Ferenc-rendi szerzetest pappá szentelték 1882. Hitszónok volt Szt.-Antalon, Andocson és Pozsonyban. 1894-ben felvették az esztergomi főegyházmegyébe. 1895 febr. havában királysértés címén egy cikke miatt 6 havi államfogházra ítélték. 1896-ban a letenyei kerület néppárti programmal képviselőjévé választotta. 1900-ban a politikai szerepléstől és hirlapírástól visszavonult és nógrádszakáli plébános lett. Irodalmi munkássága: Hitvédelmi füzeteken kívül szentbeszédeket adott ki (Pozsony 1888 és 1891). Megalapította a *Hitvédelmi Folyóiratot,* átvette a Jó Pásztor c. egyházszónoklati folyóirat szerkesztését. Németh Gellérttel 1891. megindította Pozsonyban a *Magyar Néplap* hetilapot, amelyet később Budapesten szerkesztett; kiadta az *Oktató Népkönyvtár* füzetes vállalatot s 1894. megindította még a Christliches Volksblatt és a Krestan című hetilapokat.

Lepšić, adók. Zágráb vm. dugoselo j.-ban, (1910) 225 horvát lak.; u. p. Bregi, u. t. Ivanić var.

Lepsius, 1. *Karl Richard,* német egyiptológus, szül. Naumburgban 1810 dec. 23., megh. Berlinben, mint az udvari könyvtár főkönyvtárosa 1884 júl. 10. 1842—45-ig IV. Frigyes Vilmos porosz király költségén kutató expediciót vezetett Egyiptomba és Nubiába. A négy évi kutatás eredményei a Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien c. munkában (Berlin 1849—58., 12 köt.) vannak letéve, a gazdag gyüjtemény pedig a L. alapította berlini egyiptomi muzeum alapját alkotja. 1842. berlini egyetemi tanárrá nevezték ki. 1866-ban tette meg második egyiptomi utazását. 1873-ban a berlini könyvtár főkönyvtárosává nevezték ki. Főbb művei az említetteken kívül: Das Todtenbuch der Ägypter (Leipzig 1842); Chronologie d. Aegypter (1849); Älteste Texte d. Todtenbuches (1867); Nubische Grammatik (Berlin 1880); Das Dekret von Kanopus (1866); Die Kalenderreform im Dekret von Kanopus (1868); Das Stadium und die Gradmessung des Erathosthenes (1875); Die babylon.-assyr. Längenmass-Tafel von Senkereh (1877); Die XXI. Manethonische Dynastie (1882); Über die Lage von Pithom und Ramses (1883); Über die Malse im Felsengrabe Ramses IV. (1884). Kutatásainak pozitiv eredményein kívül elévülhetetlen érdeme, hogy először alkalmazott az egyiptológiai kutatásokban szigoruan tudományos módszert. V. ö. *Ebers,* Richard L. Ein Lebensbild (Leipzig 1885).

2. *L., Reinhold,* német festő, *L. 1.* fia, szül. Berlinben 1857 jún. 14. Tanulmányait a karlsruhei és müncheni akadémiákon végezte. A berlini szecesszió tagja. Arcképeket fest. Ernst Curtius és Rudolf Gneist német tudósokról festett képmásai a berlini nemzeti képtárban láthatók.

3. *L., Richard,* német geológus, *L. 1.* fia, szül. Berlinben 1851 szept. 19. 1876-ban Darmstadtban műegyetemi tanár s a geológiai intézet igazgatója lett. Három ízben is beutazta Görögországot és Kis-Ázsiát s ez útjairól nevezetes munkákat írt. Legismertebb műve: Geologie von Attika (1893). Nevéhez fűződik Bad-Nauheim új sprudeljének megfúrása. A Német-birodalom geológiai térképét 1894—1897 között 27 lapon 1 : 500,000 mértékben kiadta.

Lepszy (ejtsd: lyepsie), *Lénárd,* lengyel műtörténetíró, szül. Krozcienkóban (Galicia) 1856 nov. 6. Főbányatanácsos, a krakói akadémia levelező tagja s a képzőművészeti társulat titkára. Külö-

nösen Lengyelország ötvösségére vonatkozó kutatásaival szerzett érdemeket. Ide vágó értekezései lengyel és német nyelven jelentek meg. Ő volt az első, aki rámutatott arra, hogy *Stósz* Vid, a híres szobrász, valószinüleg magyar származású ember. Főbb művei a krakói ötvöscéh történetéről (Krakó 1898), a lengyelországi festők céhéről (u. o. 1898), a krakói festészetről (u. o. 1904) és iparművészetről (u. o. 1904) szólnak. Német nyelven jelent meg: Krakau (Leipzig 1906).

Lepta, l. *Lepton.*

Lépték, általánosan elfogadott rossz magyar szó, helyesebben »mérték». Arányszám, mely kifejezi, hogy a műszaki rajzban alkalmazott méret hányadrésze v. hanyszorosa az eredeti műtárgy méretének. Igy pl. az építészeti vázlatrajzokat *két század* L.-ben szokták késziteni (1 : 200); vagyis a tervezett épület egy méter hosszának a vázlatrajzban *egy fél* cm. felel meg. Az ú. n. *pallér-terveket* ötvened L.-ben (1 : 50) készítik. Kisebb tárgyakat, bútorokat 1 : 20, 1 : 10, 1 : 5, 1 : 2 léptékben, a részletrajzokat 1 : 1, vagyis valódi nagyságban kell megrajzolni. Térképek rendszerint a régi mértékegységek alapján készülnek, így pl. a rajzon 1 hüvelyk a valóságban 40 ölet jelent. Ha a méretek a rajzon nincsenek számjegyekkel feltüntetve (kottázva), akkor egy megfelelően beosztott egyenes vonal (skála) rajzolandó, amelyről a műtárgy minden egyes részének aránylagos (kisebbített) mérete körzővel lemérhető.

Leptinotarsa (állat), l. *Koloradóbogár.*

Leptis, két ókori város neve Afrikában: 1. *L. Magna*, tengerparti város a nagyobb és kisebb Syrtis között. Itt született Septimius Severus császár. — 2. *L. Minor*, város Byzaciumban, Hadrumetumtól DK.-re, szintén feniciai gyarmat.

Leptocardii (állat), l. *Csőszivüek.*

Leptocentrikus edénynyaláb (növ.), ha az edénynyalábban a háncsrészt körülfogja a farész; még *amphivasalis*-nak is nevezik. Ilyen L. számos egyszikű növény rhizomájában található, pl. *Iris germanica, Papyrus, Acorus.*

Leptocephalidae (a. m. *Helmichthyidae*, állat), a Halak egyik családja, melybe régen üvegángolna (*Leptocephalus brevirostris, L. morrisii* stb.) néven az ángolnák (*Anguilla, Conger*) átlátszó testű lárváit sorozták. L. *Ángolna.*

Leptocephalus brevirostris, l. *Angolna.*

Leptochloa *Beauv.* (növ.), a Pázsitfűfélék génusza; 12 faja a két félgömb melegebb tájain van elterjedve. A *L. bipinnata* fajt l. *Alfafű.*

Leptodactylus (*füttyentő béka*, állat), a Békák rendjébe, a Mozgómellű békák (*Arcifera*) csoportjába tartozó békanem. Amerika trópusi részeiben a mi kecskebékáinkat pótolja. 25 faja ismeretes. Legközönségesebb faj a tarka füttyentő béka (*L. ocellatus* L.), Dél-Amerika K.-i részében mindenütt közönséges; a hímnek nagy belső hangzacskója van; testhossza 9—11 cm.

Leptodera intestinalis (állat) a. m. *Stongyloides intestinalis* (l. o.).

Leptokefália (gör.), feltünően keskeny koponyaalak, melyet rendesen a varratok időelőtti összeforradása idéz elő.

Leptoklázis (gör.), l. *Litoklázis.*

Leptoklorit-félék, l. *Klorit.*

Leptom (növ.), az edénynyalábnak háncsrésze, nem számítva hozzá a háncsrostokat. A L. tehát áll a szitacsövekből, kisérő sejtekből és a háncsparenchimából.

Leptomeduzák (állat), a Hidromeduzák v. Fátyolos meduzák (l. *Hydrozoa*) egyik rendje. A hozzájuk tartozó ivartalan nemzedéket *harangos* v. *serleges poliporskáknak* hívjuk; ezek sarjadzva telepeket létesítenek, amelyeken sarjadzás útján keletkezik az ivaros meduza-nemzetség, a L. vagy *lapos meduzák*, amelyeknek petéiből ismét serleges polipocska-törzsek fejlődnek. Ide tartozik az Adriában élő *Obelia sphaerulina* Pér.

Leptomeningitisz (gör.), l. *Agyhártyagyulladás.*

Leptomeninx (gör.) a. m. lágyagyvelőburok, l. *Agyvelőburkok.*

Leptomin, a növények rostacsöveiben, a tejcsövekben tartalmazott vegyület, amely az oxigént viszi át a növény vegyületeire. A katalitikus hatású L. szerepét az állati test vértestecskéinek szerepéhez hasonlították. L. *Oxidáz.*

Leptomitus lacteus *Agardh.* (növ.), a Penészgombák *Saprolegnia*-félék családjának faja, mely főként a cukorkeményítő- és szeszgyárak levezető árkainak folyó vizében él, ott terjedelmes fehér szinű lebegő pamatokat alkotva.

Lepton (többesben *lepta*), görög pénzegység $= \frac{1}{100}$ drachma = egy centime, valamivel kevesebb, mint egy fillér.

Leptoprosopia (gör.), l. *Keskenyarcuság.*

Leptoptilus (állat), l. *Marabú.*

Leptorrhinia (gör.), l. *Keskenyorruság* és *Catarrhinia.*

Leptosphaeria *Ces. et de Not.* (növ.), a Tömlős gombák génusza, melynek mintegy 500 faja ismeretes. Ezek közül egyesek gazdasági növényeinken is élősködnek. Ilyen a búza egyik kártevője, a *L. tritici* Pass. és a rozson élősködő *L. herpotrichoides* (Garrov.) Pass., mely a rozs szárát tövén megtöri.

Leptostaphylinia (gör.) a. m. keskenyszájpadúság, ha a szájpadi jelző

$$\left(\frac{\text{szájpad szélessége} \times 100}{\text{szájpad hosszúsága}}\right)$$

ért. 80-nál kisebb.

Leptostraca (állat), a magasabbrendű rákok (l. *Rákok*) egyik rendje. Az alsóbb- és magasabbrendű rákokat kapcsolják össze. Testizeik száma 21. Hátpáncéljuk kétteknőjű. Végtagjaik lemezesek. Csáp- és héjmirigyük van. Ma csak egyetlen nemük él (*Nebalia*). Fajaik a kambriumtól kezdve ismeretesek. Legközönségesebb faja a Földközi-tengerben honos *Nebalia Geoffroyi* M. E.

Leptothrix *Kg.* (növ.), a Chlamydobacteriumfélék elavult génuszneve. Egyenes, merev szálakat alkot, amelyek azonban sohasem ágaznak el. Egyes alakjai a szájban (*L. buccalis*), odvas fogakban, a mandula járataiban találhatók. Jóddal barnásvörösre, violára szineződnek. A L.-hez sorozott fajok ma már a *Chlamydothrix*, részben a *Crenothrix* génuszba soroztatnak.

Leptotrichia (gör.) a. m. keskeny, vékonyhajúság.

Lepturini (állat), l. *Virágcincérek.*

Leptus autumnalis (állat), l. *Bársonyatka.*

Léptüszők, l. *Lép.*

Lepurandra *Graham* (növ.), l. *Antiaris.*

Lepus (állat), l. *Nyúlfélék.*

Lerakási illeték, a vasútak által szedett az az illeték, amelyet a vasút akkor szed, ha az árúknak a fuvarszekerekről való lerakását végzi. A L. a vasútak árúdíjszabásában van megállapítva (I. rész *B)* szakasz). Egyes állomásokon, ahol a vasút megfelelő munkásokkal nem rendelkezik, a vasút a lerakási teljesítmény végzését az árúdíjszabásba felvett rendelkezések által a feladók kötelességévé teszi. Ily állomásokon a L.-et nem számítják fel.

Lerakat, l. *Dévôt.*

Lerakodás, a geológiában a víz lerakta anyag; ugyanaz, mint az üledék, szedimentum. A *botanikában* (appositio) a sejtfal növekedésének egyik módja, midőn az új részecskék a kész sejtfal felszinére rakodnak le. Ellenkezője a beékelődés, vagyis intussusceptio, midőn a kész részecskék közé újabb molekulák helyezkednek el.

Lerbach, porosz falu Hildestreim kerületben, kb. 1600 lak., papirgyárral, vasbányákkal. A kincstári kohó *(Lerbacher Hütte)* 1840 óta működik; van olvasztókemencéje, vasöntője, gép- és zománcgyára.

Lerberghe, *Charles van,* belga költő, szül. Gandban 1861 okt. 21., megh. Brüsszelben 1907 okt. 28. A szimbolista iskola egyik képviselője úgy a líra, mint a dráma terén. Főbb művei: Les flaireurs (1889) c. dráma, mely Maeterlinckre is hatással volt; Entrevisions (1898), lírai költemények és Chanson d'Éve (1904), lírikus eposz. V. ö. *Mockel,* C. van L. (Paris 1904).

Lercara Friddi, város Palermo sziciliai tartomány Termini Imerese kerületében, vasút mellett, (1911) 11,315 lak., kénbányákkal.

Lerche, *Vincent Stoltenberg,* norvég festő, szül. Tönsbergben 1837 szept. 5., megh. Düsseldorfban 1892 dec. 28. A düsseldorfi akadémián tanult, azután Olasz- és Németországba, majd Norvégiába tett utazásain motivumokat gyüjtött építészeti képeihez, amelyeknek azonban többnyire genreszerű jellegük is van, amennyiben templomait és kolostorait a papi életből vett humoros jelenetekkel szerette élénkíteni. Sok illusztrációt is készített német, svéd és norvég folyóiratok részére. Mint író is föllépett két kötet útleirással, a Små Billeder for store Börn c. könyvvel stb.

Lerchenfeld *(Neu-L.),* egykor önálló falu, 1810 óta Bécs VII. kerületének egy része.

Lerchenfeld, 1. *Josef (von Radnitzky* v. talán helyesebben J. *Raditschnig von L.),* erdélyi botanikus, szül. Klagenfurtban 1753 febr. 19., megh. Nagyszebenben 1812 jan. 16. 1785-ben mint tanító került ide s csakhamar igazgató lett. Erdély flóráját kutatva, annak feldolgozása céljából *Sigerus* erdélyi patikáriussal egyesült s evégre a tartománygyűléstől költséget és szabad utazásra szóló jogosítványt kapott. Művük nyomtatásban nem jelent meg. Gombagyüjtésükhöz *Neuhauser* Ferenc, nagyszebeni cs. kir. rajz- és építészettanár számnál több képet festett; virágzó növényeikről 85 festett tábla ismeretlen szerzőktől maradt fenn, de mindeddig kiadatlanok. V. ö. *Kanitz* és *Schulzer,* J. v. L. (Nagyszeben 1884; Verh. u. Mitth. d. siebenbürg. Ver. für Naturwissenschaften zu Hermannstadt XXXIV. évf. kivonata, 46. oldal, 4 oldal rajzzal).

2. *L., Maximilian Emanuel,* báró, bajor politikus, szül. Ingolstadtban 1778 nov. 16., megh. Heinersreuthben 1843 okt. 14. Mint közigazgatási főtisztviselő és diplomata szolgálta a bajor kormányt. Két izben (1817—25-ig és 1833—35-ig) pénzügyminiszter is volt. 1835—42-ig Bécsben képviselte Bajorországot. 1840-ben Pozsonyba rándult a magyar országgyűlés meghallgatására. Itt szerzett tapasztalatairól Emlékirataiban emlékszik meg, melyből unokája, *Max von L.* közölt egyes részleteket (Aus den Papieren des bayrischen Staatsministers Max Freiherrn von L., Nördlingen 1887. A magyar vonatkozású részek ismertetése a Századokban 1887. jelent meg). — Fia, *Gustav* (szül. 1806., megh. 1886.) rövid ideig pénzügy- és belügyminiszter volt (1848 márc.-dec.), azután pedig a szabadelvű bajor politikusok vezére.

Lerici (ejtsd: léricsi), kikötőváros Genova olasz tartomány Spezia kerületében, a Speziai öböl K.-i partján, (1911) 9290 lak., vitorlavászonkészítés, vas- és gépgyár, cseppkőbarlang; régi erősség romjai. Mellette van *Pertusola,* ezüstólomérc-kohóval.

Lérida, 1. *tartomány* Spanyolország É.-i vidékén Kataloniában; Franciaország, Andorra, Gerona, Barcelona, Tarragona, Saragossa és Huesca közt. Területe 12,151 km², (1910) 283,486 lak. Járásai: L., Balaguer, Cervera, Solsona, Sort, Tremp, Urgel és Viella. — 2. *L. (Lleyda), fővárosa* L. spanyol tartománynak, püspöki székhely, a Sègre balpartján, vasút mellett, (1910) 22,500 lak., üveg-, papir-, bőrgyártással, gyapjú- és pamutszövéssel. Székesegyházzal (XVIII. sz.). A város melletti dombon van a régi citadella. 1717-ig egyeteme volt. L. az antik Ilerda (l. o.), 49. Kr. e. Caesar meghódította, 713. arab kézre került. V. ö. *Pleyan de Porte,* Historia de L. (Madrid 1874).

Lerin, l. *Florina.*

Lerini-szigetek *(Iles de Lérins),* Alpes-Maritimes francia départementhoz tartozó szigetcsoport, 4 km.-nyire DK.-re Cannestól. A nagyobb szigetek: Sainte-Marguerite (az ókori Lero) 7 km², Saint-Honorat (az ókori Lerina) 3 km² területtel, már a rómaiak idejében gyarmatosítva voltak. A kereszténység első századaiban a nagyobbikon a S. Marguerite-apátság volt. Erődje Richelieu idejében épült; ebben volt fogva 27 évig a titokzatos vasálarcos ember és 1873. Bazaine marsal.

Lerma, *Rio de (Zacoloacan),* mexikói folyó, Mexikó várostól 30 km.-nyire ered, először a L.-tóvá szélesül ki, majd a Chapala-tóba ömlik, amelynek a *Rio Grande de Santiago* (l. o.) a lefolyása.

Lerma, *Francisco Gomez de Sandoval y Rojas, L. hercege,* spanyol politikus, szül. 1550 körül, megh. 1625. III. Fülöp spanyol király kegyeltje volt már annak trónörökös korában s mikor az 1598. trónra lépett, egészen L.-ra bízta a kormányzást. De L. inkább sima udvari ember volt, mint államférfiú s kormánya alatt Spanyolország alá-

hanyatlott és nyomorba sülyedt, míg ő óriási vagyont gyüjtött magának. Az ő műve volt 1609—1611-ig a *moriszkók* (keresztényekké lett arabok) kiűzése Spanyolországból. Neje halála után az egyházi rendbe lépett s a pápa bíborossá nevezte ki. Húsz évi korlátlan minisztersége után 1618. saját fia, *Uzeda* herceg buktatta meg.

Lermauget-féle vasút, l. *Egysínű vasút.*

Lermolieff, *Ivan*, álnév, l. *Morelli* Giovanni.

Lermontov, *Jurjevics Michail*, hírneves orosz költő, szül. Moszkvában 1814 okt. 14. (ó-naptár 2.), megh. párbajban Pjahogorszkban 1841 júl. 27. (ó-napt. 15.). A skót eredetű Lermont-család leszármazottja. A gimnáziumot és egyetemet Moszkvában végezte. 1832-ben Szent-Pétervárra ment a hadapródiskolába, ahonnan mint tiszt lépett be a testőrségbe. Puskint (l. o.) éppen abban az időben ölték meg párbajban s L.-ot az ez alkalomra írt Na smert' Puškina (Puskin halálára) c. erős verseiért 1837. a Kaukázusba küldték. Néhány hónap mulva engedelmet kapott ugyan a visszatérhetésre, de mert Barante francia követ fiával párbajt vívott, 1840. vissza kellett mennie a Kaukázusba, hol nemsokára megint párbaja volt egy tiszttársával, aki őt lelőtte. Holttestét 1842 márc.-ban hazavitték nagyanyja, Arszenjev asszony birtokára, a penzai kormányzóságba, ahol emléket is állítottak neki. L. határtalan pesszimizmussal írt s ezt annak köszönhette, hogy ő még jobban hatása alatt állott Byronnak, mint Puskin; mindazáltal erős költői ér, eredetiség és felötlő szubjektivitás nyilatkozik minden sorában. Nagyobb epikus költeményei: Meyry (A zárda-novicius); Izmail bej; Valerik; Hadsi-Abrek; Kaznačejšá (A pénztárnokné); Démon stb., majd mind a Kaukázusból vannak véve; elbeszélő költeményei közt legsikerültebb, legeredetibb a Vasziljevics Iván cárról és Kalasnjikov kereskedőről szóló epikus dal, melyben az ó-szláv költészet szellemét, formáját és naivságát ritka virtuózitással adta vissza. Irt prózát is s e nemű munkái közt világhírű a Geroj našego vremeni (Korunk hőse), mely minden művelt európai nyelvre le van fordítva (magyarra *Ruby* M. és *Timkó*, Budapest 1879, újabban *Szabó* Endre, u. o. 1906). Verseiből *Szabó* Endre és *Zilahy* Imre fordítottak le többet. Összes művei többféle kiadásban jelentek meg. Legjobb a szentpétervári akadémia kiadása (5 köt., 1910). V. ö. *Skabičevskij*, Biografia L.-a; *Kotľarevskij*, L. (Szent-Pétervár 1909); *Saškov*, Puškin i L. (u. o.); *Aichenvaľd*, Siluety russkich pisatelej, I. köt. (u. o. 1905).

Lerna vagy *Lerne*, mocsaras tó ókori Görögországban, mellette hasonnevű várossal, az argoliszi tengerpart mentén, a mai Myli mellett. A hagyomány szerint itt ölte meg Herakles a L.-i hidrát (l. *Hidra*).

Le roi est mort, vive le roi (franc., ejtsd: lő roá é mor, viv lő roá) a. m. a király meghalt, éljen a király. A régi francia monarchia ősi szokása szerint e szavakkal szokta jelenteni a palota erkélyéről egy herold a király halálát és utódjának trónra léptét.

Le roi règne et ne gouverne pas (franc., ejtsd: lő roá reny e nő guvern pá) a. m. a király uralkodik és nem kormányoz. A XVI. sz.-ban a lengyel országgyűlésen Zamojszki János által (Rex regnat, sed non gubernat), újabban 1830. Thiers által felállított tétel, az utóbbi idő óta a modern alkotmányosságnak egyik alaptétele.

Lerolle (ejtsd: lőroll), *Henry*, francia festő, szül. Párisban 1851. Lamothe tanítványa. Nevezetesebb képei: Szt. Agoard és Szt. Aglibert keresztelése (a créteil-i templomban); Falun (a párisi Luxembourg-muzeumban); Krisztus születése; Jákob Lábánnál; Folyó partján stb.

Lerosz, török sziget, Kis-Ázsia Ny.-i partja előtt, (1912) 6924 görög lak. 1912-ben az olaszok megszállták.

Leroux (ejtsd: lőrú), 1. *Hector*, francia festő, szül. Verdunben 1829 dec. 27., megh. Angersban 1900 nov. 10. 1857-ben Párisban tanult, azután Rómába ment, majd beutazta Görögországot és Kis-Ázsiát. Az ó-görög és a régi római életből vett képeket festett akadémikus modorban. Főművei: Az új Vesta-szűz (verduni muzeum); Temetés a cézárok római házának kolumbáriumában (a párisi Luxembourg-muzeumban); Messalina; Tuccia Vesta-szűz (washingtoni muzeum); Herculaneum pusztulása; Perikles és Aspasia Pheidias műtermében, stb.

2. *L.*, *Pierre*, francia filozófus, szül. Berryben Páris mellett 1797 ápr. 7., megh. Párisban 1871 ápr. 12. Kezdetben nyomdász volt. Nyomdájában ismerkedett meg Duboisval, kivel együtt alapította meg a Globe című híres újságot. 1831-ben L. a saint-simonismushoz tért, de amikor ennek hívei Enfantin vezetése alatt elfogadták a házasság eltörlésének elvét, L. elvált tőlük s a Revue Encyclopédique, később az Encyclopédie nouvelle c. vállalatot alapította, melyből 8 kötet jelent meg. Néhány évig a Revue des Deux Mondes munkatársa volt. 1841-ben alapította Viardot-val és George Sand-nal a Revue indépendante-ot, mely a katolicizmus és az uralkodó politikai meg filozófiai rendszer ellen fordult. 1843-ban nyomda vezetését vállalta el Boussacban, ott alapította meg a Revue sociale-t. 1848-ban az Assemblée constituante, 1849. az Assemblée législative tagja, 1852. az államcsiny után Jerseybe menekült, később Lausanneban élt, csak az 1869-iki amnesztia után tért Párisba, ahol a kommün alatt halt meg. Első műve: Refutation de l'éclecticisme (1839); főműve: De l'humanité stb. (2 kötet 1840, 2. kiadás 1845). Az emberiség szolidaritásának egységét senki nála nagyobb erővel nem hirdette.

3. *L.*, *Xavier Henry Napoléon*, francia zeneszerző, szül. 1863 okt. 11. Belletriben (Egyházi állam). Massenet és Dubois voltak mesterei a párisi Conservatoire-on. 1885-ben megnyerte a római díjat. Művei: mise, motetta, drámai nyitány (Harald), kantate (Endymion), zenét írt Sardou Évangelinejához. Nevezetesebb operái: Astarte (1900); La reine Fiamette (1900); Venus et Adonis (1905); William Ratcliff (1906); Theodora (1906); Le chemineau (S. Richepin szövegére, 1907. A csavargó c. Heltai Jenő fordításában Budapesten 1909. került színre nagy sikerrel); La fille de Figaro (1914).

Leroux de Lincy (ejtsd: lőru dő lenszi), *Antoine Jean Victor*, francia irodalomtörténész, szül. Párisban 1806 aug. 22., megh. u. o. 1869 máj. 13.

Több középkori francia szöveget adott ki. Főbb munkái: Le livre des proverbes français (1841, 2 köt.); Les femmes célèbres de l'ancienne France (1847, 2 köt.) stb.

Lerovat a. m. diszkont, l. *Leszámítolás.*

Le Roy (ejtsd: lő roá), *Grégoire,* belga költő, szül. Gandban 1862 nov. 7. A szabad versekben író költők egyik legjelesebbike. Költeményei La chanson du pauvre c. (1907) jelentek meg.

Leroy-Beaulieu (ejtsd: lőroá-bóljő), 1. *Anatole,* francia történetíró és publicista, szül. Lisieuxben (Calvados dép.) 1842 febr. 12., megh. Párisban 1912 jún. 15. Az újkori történet tanára volt az École libre des sciences politiques főiskolán Párisban. Miután Oroszországot több izben beutazta, kiadta főmunkáját: L'Empire des Tsars et les Russes (1881—89, 3 köt.), mely négy kiadást ért. Egyéb munkái: La France, La Russie et l'Europe (1888); Les juifs et l'antisémitisme (1893, magy. ford. *Simonyi* Jenő, Budapest 1893); La papauté, le socialisme et la démocratie (1893). Ez utóbbit *Bálint* Kornél fordította magyarra (Detta 1908).

2. *L., Pierre Paul,* francia nemzetgazdasági író és publicista, *L. 1.* öccse, szül. Saumurben 1843 dec. 9. Tanulmányait Párisban, Bonnban és Berlinben végezte. Nagyobb utazásokat tett, azután nemzetgazdasági és publicisztikai irodalommal foglalkozott. 1869-ben a Revue des Deux Mondes, 1870. a Journal des Débats szerkesztőségébe lépett. 1873-ban megalapította az Économiste français c. közgazdasági folyóiratot. 1872-ben az École libre des sciences politiques-on a pénzügytan, 1880. a Collége de France-on a nemzetgazdaságtan tanára lett. Főbb művei: De l'état social et intellectuel des populations ouvrières (Paris 1868); Guerres contemporaines (u. o. 1869); La question ouvrière au XIX. siècle (u. o. 1871, 2. kiad. 1882); De la colonisation chez les peuples modernes (u. o. 1873, 4. kiad. 1891); Le travail des femmes au XIX. siècle (u. o. 1873); Traité de la science des finances (u. o. 1877, 2 köt., 6. kiad. 1899., magyarul *Láng* Lajostól: Pénzügytan, Budapest 1879—1881, 4 köt.); Essai sur la répartition de la richesse (u. o. 1880, 3. kiad. 1887); Le collectivisme; examen critique du nouveau socialisme (u. o. 1884, 4. kiad. 1904, magyarul *Sasváritól:* Új szocializmus, Budapest 1888); Précis d'économie politique (u. o. 1888, 4. kiad. 1894); L'État moderne et ses fonctions (u. o. 1889, 2. kiad. 1891); Traité théorique et pratique d'économie politique (u. o. 1895, 4 köt., 5. kiad. 1905).

Leroy de Saint-Arnaud, *Jacques,* francia tábornok, l. *Saint-Arnaud.*

Leroy-féle borsajtó. Az orsós borsajtókhoz tartozik s abban tér el a legtöbb borsajtótól, hogy a sajtoló gépezet nem a préskosár felett, hanem annak alatta van elhelyezve, minélfogva a kosarat könnyen lehet kiüríteni és megtölteni. Ma már nem használják.

Le Roy (vagy: *la Reine)* **le veut** (franc.) a. m. a király (a királyné) akarja. Angliában a parlamenti billhez való hozzájárulás formulája. Adóbill esetében a királyi hozzájárulás formulája ez: *Le Roy (la Reine) remercie ses loyals sujets, accepte leur bénévolence, et ainsi le veut* a. m. a király (a királyné) köszönetét nyilvánítja hű alattvalóinak, elfogadja jóakaratukat s így akarja. A hozzájárulás megtagadása ily formában történik: *Le Roy (la Reine) s'avissera,* a. m. a király (a királyné) meg fogja gondolni a dolgot.

Lers *Vilmos (szepesbélai),* államtitkár, szül. Budapesten 1869 máj. 4. Tanulmányai végeztével 1891. a kereskedelmi minisztériumba lépett mint segédfogalmazó és ott gyorsan emelkedett; különösen a kereskedelmi szerződések tárgyalásainál szerzett érdemeket. 1913 márciusában államtitkári címet kapott, u. a. év decemberében pedig valóságos államtitkárrá nevezték ki. 1906-ban szepesbélai előnévvel magyar nemességet kapott. A budapesti egyetemen a nemzetközi jogból magántanári képesítést nyert. A szaklapokban megjelent értekezésein kívül munkái: *A Duna folyóra vonatkozó nemzetközi jogállapot* (Budapest 1891, egyetemi pályadíjat nyert); *A souverainitás tana* (u. o. 1892); *A konzuli bíráskodás intézménye* (u. o. 1904). *Jettel* Handbuch des internationalen Privat- und Strafrechtes (Wien 1893) és *Mischler* és *Ulbrich* Oesterreichisches Staatswörterbuch c. művében is jelentek meg dolgozatai.

Lerwick (ejtsd: lerrik), a Skóciához tartozó Shetland szigetek fővárosa Mainland szigetén, a Bressaszoros mellett, (1911) 4654 lak., élénk halászattal.

Les, az a hely és az a vadászati mód, ahol és amikor a vadász elrejtve magát, a vadat lövésre várja. *Magas les* az élő fákra vagy e célból a földbe ásott cölöpökre készített ülőhely, melyre a vadász az odaépített vagy magával hordott lépcsőn vagy létrán jut fel. *Lesgödör* a földbe ásott mélyedés. *Leskunyhó* a föld felületén, avagy kisebb-nagyobb mélyedésben (gödörben) elhelyezett, egy vagy több személy részére készített ülőhely, ha azt a környezettel egyező anyagú s színű, lőrésekkel is ellátott tető borítja. A vadász a leshelyeket a vadjárásnál, a sózóknál, etetőknél készíti és reggel v. este keresi fel; figyelemmel van a szélre is, hogy mindig a szél ellenében várja a vadat. Ragadozó vad vadászata az ilyen leshelyekről eredményesen akként gyakorolható, ha a leshely előtt lőtávolságban dögöt helyezünk el.

Les, nagyk. Beszterce-Naszód vm. ó-radnai járásban, (1910) 1679 oláh lakossal; u. p. és u. t. Kisilva.

Les, város, l. *Alessio.*

Lès, spanyol fürdőhely az Aranvölgyben (l. o.), kb. 700 lak., hőforrással (39°).

Les., természetrajzi nevek mellett *Lesson* René P. (l. o.) nevének rövidítése.

Lesage (ejtsd: lőszázs), *Alain René,* francia költő, szül. Sarzeauban, Vannes mellett 1668 máj. 8., megh. Boulogne-sur-Merben 1747 nov. 17. Eredetileg ügyvédnek készült, de kizárólag tolla után élt. Vígjátékai közül Turcaret (1709) a legsikerültebb. Főjelentőségét azonban regényeinek köszönheti, melyek humorukkal s pompás realizmusukkal tűnnek ki. Főművei e téren: Le diable boiteux (1707), a spanyol Guevara után s az olasz és spanyol minták felhasználásával készült, de azért izig-vérig eredeti; Gil Blas de Santillane (1715—35, 4 köt.), mely az egész korabeli társadalom tükörképe. Magyarul megjelentek: A sánta ördög (Pest 1803, *Ráth* Pál ford. 1875 és 1883,

utóbbi *Varga* Bálint ford.) és Gil Blas, ford. *Benedek* Lajos (Kolozsvár 1874). A Turcaret *Salgó* Ernő fordításában került a Nemzeti Szinházban előadásra (1908). V. ö. *Barberet*, L. et le théâtre de la foire (Dijon 1888); *Claretie*, L. romancier (Paris 1890, kisebb kiad. 1894); *Lintilhac*, L. (u. o. 1893); *Haack*, Untersuchungen zur Quellenkunde von L's Gil-Blas (Kiel 1896); *Vajda K.*, L. (Fehértemplom 1885).

Le Sage (ejtsd: lőszázs), *Georges Louis*, francia fizikus és matematikus, szül. Genfben 1724 jún. 13., megh. u. o. 1803 nov. 9. Munkásságát az általános gravitáció megfejtésének szentelte. Főbb művei: Lucrèce neutonien (Berlin 1782); Deux traités de physique mécanique (Paris 1818); Essai de chimie mécanique.

Lesállás, a *katonaság* elrejtett felállítása akként, hogy az ellenségre, v. ennek egyes embereire, futárjaira stb. meglepően előretörhessen.

Les Andelys, francia város, l. *Andelys*.

Le Saunier, francia város, l. *Lons-le-Saunier*.

Lesbonax, mytilenei görög rétor a Kr. e. I. sz.-ban, ki a régi attikai mintákhoz tért vissza. Fenmaradt három fikciós deklamációjában — mintha a peloponnesosi háború idejében élne — Demosthenest utánozva harcra buzdítja az athénieket Sparta és Thebae ellen. V. ö. *Müller*, Oratores Attici (Paris 1858).

Lesbos, sziget, l. *Mitilene*.

Lesbosi szerelem *(amor lesbicus)*, l. *Csikló*.

Les Cayes (ejtsd: lé káj), vagy *Aux Cayes*, város Haiti sziget DNy.-i partjain, az Isle de la Vache alkotta nagyforgalmú kikötővel, 25,000 lak.

Lešće, adók. Lika-Krbava vm. otocsáni (otočaci) j.-ban, (1910) 1907 horvát lak., postahivatallal, u. t. Otocsán.

Leschen., latin növénynevek után *Leschenault de la Tour* Louis Théodore, francia botanikus (1773—1826) nevének rövidítése. Mint botanikus átkutatta D.-Ázsiát, Polinéziát és D.-Amerikát s az ausztráliai flóráról írt.

Leschetitzki, *Theodor*, lengyel zongoraművész és zenepedagógus, szül. Lancutban, Lemberg mellett 1830 jún. 22. Czerny és Sechter tanítványa. 1864—78-ban a szent-pétervári konzervatóriumban, 1879 óta Bécsben zongoratanár. Nagy hírnévre tett szert hangversenyei révén. Mint zeneszerző zongoradarabjaival, dalaival és Die erste Falte (Prága 1867) c. operájával aratott sikert. 1880-ban volt tanítványát, Essipow Annette szent-pétervári születésű zongoraművésznőt vette nőül.

Leschnitz, porosz község az oppelni közigazgatási kerületben, (1911) 1811 lak. Közelében a chelmbergi Szt. Anna-kápolna híres búcsújáróhely.

Lescot (ejtsd: leskó), *Pierre*, francia építőmester, szül. Párisban 1510 körül, megh. u. o. 1578. A Louvre építését vezette (1546—78). L. építette a palota Ny.-i homlokzatát, mely a francia renaissance építészet egyik legsikerültebb alkotása. V. ö. *Berty*, Les grands architects français de la renaissance (Paris 1860).

Lese, *Benozzo di*, olasz festő, l. *Benozzo*.

Lesenczeistvánd, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1910) 1298 magyar lak., vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Lesenczetomaj.

Lesenczenémetfalu, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1910) 924 magyar lak., u. p. és u. t. Lesenczetomaj.

Lesenczetomaj, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, (1910) 1265 magyar lak., vasúti állomás, posta-, távíró- és telefonhivatal.

Les extrêmes se touchent (franc., ejtsd: lézeksztrém sző tus) a. m. a végletek érintkeznek; eredete a görög bölcseknél keresendő. A IV. sz.-beli Epiphanius már idézi a pogány filozófusok e tételét; végletek: egyenlőségek.

Les Eyzies, francia falu, l. *Eyzies*.

Lesgödör, l. *Les*.

Lesháló, islégből kötött hosszú őrháló (l. o.).

Les Hoteaux (ejtsd: lésotó), kis barlang Franciaországban, Ain megyében, Rossilontól északnyugatra 1 km. távolságban, melyben *Tournier* és *Guillon* a diluviális ősember kultúrájának becses maradványait fedezték fel. 6 kultúrrétegből több mint 5000 drb., főleg magdalenien tipusú kőeszköz s egy 29 cm. hosszú kommandópálca került elő, a legalsó rétegben pedig kinyújtott helyzetben fekvő emberi csontvázra bukkantak, mely vörös okkerporral volt behintve, jeléül annak, hogy a magdalenien kultúrabeli ősember halottait szertartásosan temette el.

Lésij, az oroszok néphitének egy babonás alakja: gonosz, szőrös, erőshangú erdei szellem, mely népmeséikben a tévutakra csábító vagy hasonló kedvtelésű középeurópai szellemeket (manók, törpék, lidércek) helyettesíti.

Lesina, 1. *L. (Hvar)*, 70 km. hosszú és 6—7 km. közepes szélességű sziget és kerületi kapitányság az Adriai-tengerben, mintegy 288 km² területtel s (1910) 27,014 lakossal. 3 járásból áll: *Cittavecchia, L.* és *Lissa*. — 2. *L.*, az ugyanily nevű dalmát kerületi kapitányság székhelye, (1910) 3519 lak., jó kikötővel, szivacshalászattal, arzenállal, meteorológiai állomással. L.-t, mint klimatikus gyógyhelyet, sokan felkeresik.

Lesjanin, *Milojko*, szerb tábornok, szül. 1833., megh. Belgrádban 1896 febr. 27. 1853-ban elvégezte a katonai akadémiát Belgrádban, mire tanulmányai befejezésére Berlinbe és Párisba ment, 1870. a belgrádi katonai akadémia tanára és igazgatója és már 1873. Risztics kabinetjében hadügyminiszter lett. 1876-ban a timoki hadsereg parancsnoka volt és mint ilyen, bátorság és katonai ügyesség által tünt ki, különösen a zajcsai ütközetben Ozman pasa ellen. 1878-ban diplomáciai küldetésben San-Stefanóba és Szt. Pétervárra ment. 1880-ban a Pirocsánác-kabinetben ismét hadügyminiszter és 1882. a vezérkar főnöke lett.

Leška, *Stěpán*, cseh-tót író és kiskőrösi ág. ev. lelkész, szül. 1757., megh. 1818. Ő alapította és szerkesztette Pozsonyban 1783—87-ig az első tót hirlapot e címen: Prešpurske Noviny.

Leskerreh, mintegy 10 km² területű oázis az afrikai libiai sivatagban.

Leskien, *August*, kiváló német szlávista, szül. Kielben 1840 júl. 8. Ott és Lipcsében tanult. 1867. Göttingenben egyetemi docens, 1869. Jenában az összehasonlító nyelvészet rendkívüli tanára és 1870. Lipcsében a szláv nyelvek rendes tanára lett. A Magyar Tud. Akadémia 1911. kültagjává választotta. Főbb munkái: Handbuch der altbul-

garischen Sprache (Weimar 1871., 6. kiad. 1911); Die Deklination im Slawisch-Litauischen und Germanischen (Leipzig 1876); Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slav. Spr. (u. o. 1885, 1 köt.). A Grammatik der altbulgarischen Sprache (Heidelberg 1909) eddig a legjobb s legmódszeresebb munka e szakban. Bernekerrel együtt szerkeszti a Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher c. vállalatot.

Leskovac *(Leszkovcsa)*, város Vranya szerb kerületben, a Bolgár-Morava balpartján, vasút mellett, (1910) 14,266 lak., posztószövéssel és malmokkal, kenderkereskedéssel.

Leskovar, *Janko*, horvát író, szül. Valentinovacon 1861 dec. 12. Számos elbeszélést és regényt írt. Utóbbiak közül különösen kiemelendők: Propali dvori (Zágráb 1896; magyarra ford. Margalits Ede, Roskadozó kastélyok, Budapest 1899); Sjene ljubavi (A szerelem árnyai, u. o. 1898) és Katastrofa (u. o. 1902).

Leskunyhó, l. *Les*.

Lesley (ejtsd: leszli), *John Peter*, amerikai geológus, szül. Philadelphiában 1819 szept. 17., megh. Miltonban Boston mellett 1903 jún. 1. Legkiválóbb ismerője volt az északamerikai vas- és kőszéntelepeknek. Nevezetesebb művei: Manual of coal and its topography (1856); Guide to the iron works of the United States (1858).

Leslie (ejtsd: leszli), skót család, alapítója Berthold vagy Bertalan, állítólag magyar ember volt. I. András idejében 1057. hazájába, Angliába kisérte vissza Eadmund Ironside angol király fiát, Edwardot, ki Szt. István idejében a magyar udvarba menekült. Utóbb Skóciába követte Edward leányát, Margitot, s a gariochi kerületben, Aberdeenshireben telepedett le.

Leslie (ejtsd: leszli), 1. *Charles Robert*, angol festő, szül. Clerkenwellben 1794 okt. 11., megh. Londonban 1859 máj. 5. A londoni akadémián, majd Párisban, Brüsszelben és Antwerpenben tanult. Műveinek tárgyait legnagyobbrészt angol regényírók, humoristák műveiből merítette. A legismertebb közülök, reprodukciókban igen elterjedt a Tóbiás bácsit és özvegy Wadmannét ábrázoló képe Fielding Tristram Shandy-je nyomán. Iratai: The memoirs of John Constable (London 1845); Handbook for young painters (u. o. 1855); Autobiographical recollections (u. o. 1860).

2. *L.*, *George Dunlop*, angol festő, *L. 1.* fia, szül. Londonban 1835 júl. 2. Atyjának volt tanítványa, azután a londoni akadémián tanult. Kedves, finom, olykor édeskés genreképeket festett, amelyek annak idején igen kedveltek voltak. Irodalmi művei: Our river, personal reminiscences of artists's life on Thames (London 1891); Letters to Marco (u. o. 1894); Riverside letters (u. o. 1896).

3. *L.*, *Henry David*, angol zeneszerző és karnagy, szül. Londonban 1822 jún. 18., megh. u. o. 1896 febr. 4. 1835-ben a Leslie's Choir karnagya, 1864. a National college of music igazgatója lett. Művei: Te Deum; Jubilate; Immanuel; Judith (oratoriumok); anthemek; kántáték; két opera; szimfoniák.

4. *L.*, *John, sir*, angol fizikus és matematikus, szül. Largo faluban (Skócia) 1766 ápr. 16., megh. Coatesban (Largo mell.) 1832 nov. 3. Az edinburghi egyetemen 1805. a matematika, 1819. pedig a fizika tanára lett. L. tagja volt a Royal Societynek. Nevezetesebb munkái: Experimental inquiry into the nature and properties of heat (London 1804); Elements of geometry, geometrical analysis etc. (1809); Elements of natural philosophy (1823).

5. *L.*, *Thomas Edward Cliffe*, angol nemzetgazdasági író, szül. Wexford grófságban (Irország) 1827., megh. Belfastban 1882 jan. 27. Ügyvéd lett, majd 1853. a belfasti Queen's College-en a nemzetgazdaságtan tanára. 1869—74-ig a londoni egyetemen a nemzetgazdaságtan examinerje volt. Művei: The land system of France (1870); Land systems and industrial economy of Ireland, England and the continental countries (1870); Essays in political and moral philosophy (1879, 2. kiad. 1888); Financial reform (1871). Nagy, befejezetlen nemzetgazdasági művének kézirata utazása közben elveszett.

Lesnyek, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1911) 635 oláh lakossal, körjegyzőséggel, u. p. és u. t. Branyicska. Bem József a temesvári csatából menekülve, itt találkozott Egloffstein orosz tábornok küldöttével s az oroszokat visszavonulásra szólítva fel, Déváig elő is hatolhatott 1849 augusztus 17. Az oroszok azonban a Hátszegvidékre szolgáló Cserna (Egregy) nyilását Szántóhalmánál elállva, Bem menekülési terve nem sikerülhetett. Igy ő az előőrsök inspiciálásának ürügye alatt Déváról hűbb embereivel L.-re tért vissza, kocsiját ott hagyta, s egyszerű ökörszekéren délfelé a Ruszka Pojána hegységbe menekült, honnan Ruszkabányán át az Almás-Bistra mellé s ugy a déli havasokon át Turnu-Severinbe menekült.

Lesón ha kódes (héber), a szent nyelv, a. m. a héber nyelv.

Lesoványodás (lat. *macies)*, a test súlyának és térfogatának csökkenése a szervek anyagának fogyása révén. L. áll be, ha a szervezet anyagcseréjében több a kiadás, mint a bevétel, L.-t okoz elsősorban az éhezés. Elsősorban a zsírszövet fogy, kevésbbé az izomzat és a többi szövet, legkevésbbé az idegrendszer (l. *Éhezés)*. A legtöbb betegséget L. kiséri. L.-t előidézni a táplálék csökkentésével s az energia-kiadás fokozásával lehet. L. *Soványítókúra*.

Lesőbak, a halászszék vízfelőli vége, amelyre az ághegyhálónak rúdja kiemeléskor támasztatik.

Lespès (ejtsd: lesszpész), *Léo*, írói néven *Thimothée Trimm*, francia író, szül. Bouchinben 1815 jún. 18., megh. Párisban 1875 ápr. 21. Számos fantasztikus regényt írt és több napilapot alapított, köztük 1862. a Petit Journal-t.

L'Espinasse *(Lespinasse*, ejtsd: lesszpinássz), *Julie de*, francia írónő, d'Albon grófnő természetes leánya, szül. Lyonban 1732 nov. 9., megh. Párisban 1776 máj. 23. Szalonja az írói és előkelő világ egyik központja volt. D'Alembert-rel bizalmas viszonyban volt és szellemes leveleivel az az irodalomtörténetbe is bejutott. Leveleit 1809 óta többször kiadták, legjobban *Asse* (1876). V. ö. *De Ségure*, J. de L. (Paris 1906).

Les rois fainéants (franc.), l. *Fainéant*.

Less., 1. növénynevek után *Lessing* Christian Friedrich német botanikus nevének rövidítése, szül. Polnisch-Wartenbergben 1809 aug. 10.,

megh. Krasznojarszkban (Szibiria) 1862. Főbb munkája: Synopsis generum Compositarum (Berlin 1832). — 2. Állatnevek után *Lesson* R. P. (l. o.) nevének rövidítése.

Les Saintes (ejtsd: lé szeñt a. m. Mindszentek szigete), kisebb sziget-csoport a Kis-Antillákban Guadeloupe szigetétől délre.

Lesse (ejtsd: lessz), a Maas mellékfolyója, ered Luxembourgban az Ardennekben, majd földalatti barlangban tünik el (Perte de la L.), s Namur provinciában kerül ismét fölszinre, Dinant fölött torkollik.

Lessenyey *Ferenc*, egyházi író, szül. Ördarmán (Ung vm.) 1841 nov. 23., megh. 1913 ápr. 10. Szatmárt. Pappá szentelték 1866. Káplán volt Szatmárt, azután a bécsi Augustineumba küldték, majd Szatmáron teol. tanár, 1901. szatmári kanonok lett. Önállóan megjelent művei nevezetesebb külföldi ájtatossági művek fordításai, mint: Kat. alapelveken nyugvó, általános szentírási magyarázattan (Szatmár 1880); November hava (1894, 5. kiadás); Jézus szentséges szivének tisztelete (u. o. 1885); Májusi ájtatosság (u. o. 1884, 3. kiad.); Szűz Mária, az ifjuságnak mintaképe (1894).

Lesseps (ejtsd: leszepsz), *Ferdinand, vicomte de*, francia diplomata és mérnök, szül. Versaillesban 1805 nov. 19., megh. Párisban 1894 dec. 7. Mint diplomata működött 1848. Madridban, 1849. pedig Rómában. Szaid pasa egyiptomi alkirály felszólítására 1854. elkészítette a *szuezi* földszoros átvágásának tervét s miután a szükséges pénzösszeget Franciaországban előteremtette, 1859. megkezdte a csatorna építését, melyet 1869 aug. 15. fejezett be. Működését: Lettres, journal et documents relatifs à l'histoire du canal de Suez (1875—81, 5 köt.) művében ismertette. 1879-ben a Panama földszoros átvágásának eszméjét vetette fel s a nagy mű megalkotására részvénytársaságot hozott össze. De a nagyszerű terv részint a rendkívüli természeti nehézségek, részint a társaság vagyonának elvesztegetése miatt akkor megbukott. L. maga is belekeveredett a botrányos *Panama-perbe* (l. o.) s fiával L. *Charles*-lal együtt 1893 febr. vesztegetés és sikkasztás miatt öt évi fogságra ítéltetett. A semmitőszék azonban L.-re vonatkozólag megsemmisítette az ítéletet, mert már évek óta tartó elmegyengesége beszámíthatatlanná tette. Fia azonban egy évet elszenvedett a reá kirótt büntetésből. L. 1885. hazánkban járt s Budapesten és a vidéken nagy ünnepeltetésben volt része. 1887-ben kiadta emlékiratait: Souvenirs de quarante ans, dédiés à mes enfants címen. V. ö. *Bertrand* és *Ferrier*, Ferd. L. (Paris 1887); *Smith*, Life and enterprises of Ferd. de L. (London 1895, 2 kiad.).

Lesses, nagyk. Nagy-Küküllő vm. szentágotai j.-ban, (1910) 1261 német és oláh lak.; u. p. és u. t. Szentágota.

Lessines (ejtsd: lesszin), város Hainaut belga tartományban, (1910) 10,736 lak., gyufagyárral és jelentékeny porfirbányákkal.

Lessing, 1. *Christian Friedrich*, német botanikus, l. *Less*.

2. *L., Gotthold Ephraim*, német író, született Kamenzben (Szászország) 1729 jan. 22., megh. Braunschweigban 1781 febr. 15. Szülővárosában és a meisseni fejedelmi iskolában tanult. 1746. a lipcsei egyetemen főleg filológiát, filozófiát és matematikát hallgatott. Tanulmányainál jobban vonzotta az élet valósága, s a szinház, mely a híres Neuberné vezetése alatt állott, s 1748. első, Der Junge Gelehrte c. kísérletét is szinre hozta. Tervek, töredékek, 7 színmű (Damon, Die alte Jungfer, Der Misogyn, Der junge Gelehrte, Die Juden (magyarra fordította *Ónossy*, Budapest 1889), Der Freigeist, Der Schatz [Plautus nyomán]) s az anakreontikusok modorában írt versei (Kleinigkeiten 1751) világos és határozott útjelzői írói fejlődésének, mely csak nehezen függetleníti magát idegen hatásoktól. 1748-ban Berlinbe költözött, a Vossische Zeitung kritikusa lett, francia műveket fordított németre (L.-s Übersetzungen aus dem Französischen, kiadta Erich Schmidt 1892), szerkesztette a Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters (1750, 4 füzet) c. folyóiratot s Voltaire-rel és Nagy Frigyessel is érintkezésben állott. 1751-ben Wittenbergbe ment, s még ez évben mint magister tért vissza Berlinbe, barátságot kötött Friedrich Nicolai könyvkereskedő-íróval, Moses Mendelssohn filozófussal, megindította a Theatralische Bibliothek-ot (1754—58) s kiadta műveinek első gyüjteményét (Schriften, 1753—55, 6 köt.), mely magában foglalja dalait és epigrammáit, kritikáit, polemikus, védő és támadó iratait (Rettungen), Samuel Henzi c. tragédia-töredékét. E kiadásban jelent meg első nagyobb szabású drámai műve Miss Sara Sampson 1755. (Magyarra ford. *Kazinczy* Ferenc), mely az angol polgári drámától és családi regénytől való közvetlen függősége mellett is új korszakot jelent a német drámai irodalomban. 1755-ben Lipcsébe ment s egy gazdag patríciust hosszabb európai útra akart elkísérni, de a háború miatt csak Amsterdamig juthatott, mire 1758 májusáig Lipcsében tartózkodott, majd visszatért Berlinbe, hol barátaival megindította a Briefe die neueste Literatur betreffend (1759—65. 24 köt.) c. kritikai folyóiratot, mely pártatlanul értékeli az egykorú irodalom minden jelenségét, új irányt jelöl ki fejlődésének s megszünteti Gottsched irodalmi diktaturáját. Ekkor írta Philotas c. kis hazafias drámáját (1759) s adta ki prózában írt aesopusi meséit, az állatmeséről szóló elméleti értekezését s 1760. Diderot drámáinak német fordítását. 1760-ban mint Tauenzien tábornok titkára Boroszlóba ment, hol filozófiai tanulmányokba (Spinoza) mélyedt. Boroszlói tartózkodásának legértékesebb eredményei Minna von Barnhelm c. vígjátéka (1767, magy. fordította *R. P.* 1792. és *Kazinczy* Ferenc 1834) s a Laokoon (1766) c. esztetikai főműve, melynek éle a divatos leíró költészet túlbecsülése ellen irányul, a drámát és epikát újra jogaiba iktatja s ha részleteiben nem is, főszempontjai szerint élesen megvonja a szóló és a képzőművészetek közötti határvonalat (magyarra ford. *Braun* Zsigmond, Budapest 1877). A Laokoon későbbi kiegészítései Klotz hallei tanár ellen intézett archeológiai levelei (Briefe antiquarischen Inhalts 1768—69) s a Wie die Alten den Tod gebildet (1769) c. tanulmánya. 1765-ben visszatért Berlinbe, minthogy azonban nem sikerült elnyernie a királyi könyvtár igazgatóságát, 1767. Ham-

burgba költözött mint az újonnan megnyitott szinház dramaturgja. A vállalat ugyan már 1768. megszünt, de maradandó értékü eredménye L. szini kritikáinak hatalmas gyüjteménye: Hamburgische Dramaturgie (1768—69, magyarázatos kiadása Schröter és Thieletől, 1877—78), mellyel megdönti a francia tragédia egyeduralmát a német irodalomban, beható analizisét adja Aristoteles elméletének a szomorujátékról s a katarzisról és Shakespeare-re utal, mint a modern dráma legnagyobb mintájára. A szinház bukása után könyvkereskedői vállalatba bocsátkozott, 1770. pedig a wolfenbütteli hercegi könyvtár őre lett. Itt beható tudományos kutatásokat végzett (Zur Geschichte u. Literatur 1773—81) számos ismeretlen kéziratot, elveszettnek hitt művet ismertetett és tett közzé, s a deista Sam. Reimarus teológiai dolgozatainak kiadása miatt heves polemiába keveredett főleg Melchior Goeze hamburgi lelkésszel (Nötige Antwort auf eine sehr unnötige Frage; Axiomata; Anti-Goeze 1778). 1772-ben jelent meg Emilia Galotti c. tragédiája (magy. fordította *Kocsi Patkó* János, utóbb *Kazinczy* F. 1830), melynek jelentőségét a tragikai megoldás tévedése sem csökkenti. 1775-ben Bécsbe utazott a II. Józseftől tervbe vett Akadémia és Nemzeti Szinház alapítása ügyében, de a tervek megvalósítása az anyagi eszközök hiján meghiusult, mire a braunschweigi herceget elkisérte Olaszországba. Visszatérése után 1776. feleségül vette *Eva König*-et, egy hamburgi kereskedő özvegyét, aki azonban már 1778. kis fiával együtt meghalt. 1777. meghívták a mannheimi szinház dramaturgjának, de tárgyalásai eredményre nem vezettek, s ő folytatta polemiáit a vallási türelmetlenséggel s az ortodoxiával. E harc legnagyobb költői megnyilatkozása, egyúttal legszebb emberi vallomása ötös jambusokban írt drámája, Nathan der Weise (1779, magyarra fordította *Zichy* Antal, 1879), utolsó láncszemei pedig, eszmei tartalmával is ide kapcsolódó két prózai műve: Ernst u. Falk, Gespräche für Freimaurer (1778) és Die Erziehung des Menschengeschlechts (1780). Egy látogatása alkalmával halt meg Braunschweigban, hol 1853. szobrot állítottak neki. Szobra van Hamburgban és Berlinben is. Szülővárosában egy kórház (Lessing-Stift) viseli nevét. L. drámái új fejlődését indítják meg a német irodalomnak, de főjelentősége a klasszikus költészet előkészítésében, irodalmi reformjaiban s elsősorban produktiv kritikájában van, melyet nagy tudása, éles dialektikája, az igazság kiderítésének valóságos fanatizmusa és szigorú elveken nyugvó férfias jelleme és meggyőződése tett páratlan hatásúvá. Művei 1791—1794. jelentek meg először összegyüjtve (Berlin 30 köt.), legjobb kiadása a Lachmann-Munckerféle (Stuttgart és Leipzig 1886—1907, 21 kötet), első teljesebb életrajzát megirta *Danzel* és *Guhrauer* (Leipzig 1850—54, 2 köt., 2. kiad. Berlin 1880—81), klasszikus méltatása Erich *Schmidt* könyve (Lessing 2 köt., 3. kiad. Berlin 1909). Filozófiáját behatóan elemezte *Dilthey* (Das Erlebnis u. die Dichtung, Leipzig 4. kiad. 1911). V. ö. G. *Kettner* L.-s Dramen (Berlin 1904); *Patai* József, Bajza és L. (Egyetemes Philologiai Közlöny 1908).

3. *L.*, *Julius*, német művészettörténetiró, szül. Stettinben 1843 szept. 20., megh. Berlinben 1908 márc. 14. 1872-ben a berlini kir. iparművészeti muzeum igazgatója. Főbb műve: Altorientalische Teppichmuster (Berlin 1877); Holzschnitzereien des XV. u. XVI. Jahrhundert (u. o. 1882); Gold u. Silber (u. o. 1892); Gewerbesammlung des kön. Kunstgewerbemuseums zu Berlin (u. o. 1900).

4. *L.*, *Karl Friedrich*, német festő, szül. Boroszlóban 1808 febr. 15., megh. Karlsruheban 1880 jún. 4. Berlinben Röselnél és Dählingnél tanult, azután Schadow tanítványa lett. Düsseldorfban telepedett le, 1858. a karlsruhei képtár igazgatója lett. Történeti képei vezetik be a történeti-politikai elemet a német festészetbe. Első nagyobb műve, a Rőtszakállu Frigyes császár az ikoniumi csatában (1829) c. képe után a Rabló és gyermeke, meg a Búsuló királyi pár c. képeivel eleget tett a düsseldorfi iskola érzelgős romantikájának és az egyház és állam küzdelmeit kezdte ábrázolni hosszú sorozatban. Ezen képei: Huszita prédikáció (1836 Berlin, Nationalgalerie); Ezzelin a barátok előtt (Frankfurt, Städelsches Institut); Paschalis pápa elfogatása V. Henrik császár által (1840); V. Henrik a Prüfening kolostor előtt (1844, hannoveri képtár); Husz a konstanzi zsinaton (1842, Städel-muzeum Frankfurtban); Husz kivégeztetése (1851); A pápai bulla elégetése Wittenberg kapuja előtt (1853); Luther tételei; Luther és Eck vitatkozása (karlsruhei képtár). Mint tájfestő eleinte komor, melankolikus hangulatnak adott kifejezést, melyet a hangulathoz illő alakok által különösen kiemelt. Ilyen pl. a Kolostor-udvar télen c. képe. Megismerkedvén a rajnai vidékkel, a természet realisztikus ábrázolására törekszik, a romantikus motivumokat elhagyja. Az alakokat többnyire a harmincéves háború korából veszi. A legkitünőbbek: Tájkép, tűzvész okozta romokkal (1835); Az ezeréves tölgyfa (1837); Tölgyfaerdő (1839); Esti táj a Mosel partján; Az égő kolostor; Landsknechtek védelmeznek egy magaslatot; Erdős hegyszakadék stb.

5. *L.*, *Karl Gotthelf*, német költő, *L. 2.* testvéröccse, szül. Kamenzben 1740 júl. 10., megh. 1812 febr. 17. Boroszlóban. Megirta bátyja életrajzát (1793) és a következő középszerű vigjátékokat: Der stumme Plauderer (1768); Der Wildfang (1769); Der Lotterie-Spieler (1769); Die reiche Frau (1777); Die Physiognomistin (1778); Der Bankrot (1778) és Die Mätresse (1780, újra kiadta Wolff E., 1887). Művei összegyüjtve megjelentek 1777—80. (Schauspiele 2. köt.). Életét megirta *Wolff* E. (1886).

6. *L.*, *Otto*, német szobrász, *L. 4.* fia, szül. Düsseldorfban 1846 febr. 24., megh. Berlinben 1912 nov. 22. Atyjától tanult rajzolni, majd szülővárosában Steinhäusernek, Berlinben Wolfnak vezetése alatt szobrászatot tanult, de festészettel is foglalkozott. Berlinben telepedett le, számos dekorativ szoborművet készített, többek közt a birodalmi kancellári palota, a birodalmi igazságügyi palota, a charlottenburgi technikai főiskola, számos más palota és magánépület számára. Iparművészeti mintákat is rajzolt. Önálló szobrászati művei: Gladiator; Anya és gyermeke; L. G. E. szobra Berlinben; Müller Wolfgang költő szobra

Königswinterben; I. Vilmos császár emlékműve Hildesheimban; Albrecht Achilles őrgróf emléke és Roland kútja a berlini Tiergartenben; Shakespeare emlékszobra Weimarban stb. Dekorativ műveit részben kiadta a Bauornamente Berlins (Berlin 1878—79) és Bauornamente der Neuzeit (u. o. 1880 köv.) gyüjteményekben.

Lessmann, *Otto*, német zenei író, szül. 1843 jan. 30. Rüdersdorfban (Berlin mellett). Kritikái tették nevét ismertté. 1881—1907-ig szerkesztette az Allgemeine Musikzeitungot. Megírta Liszt életrajzát (1881).

Lesson (ejtsd: lesszoñ), *René Primivère*, francia zoológus, szül. Rochefortban 1794 márc. 20., megh. u. o. 1849 ápr. 28. Mint orvos és természetbuvár részt vett a Dumont d'Urville ausztráliai és a Duperrey világkörüli útjában; 1833. visszatért s aztán haláláig az orvosi tudományok tanára volt. Különösen madarakkal foglalkozott. Nevezetesebb munkái: Voyage médical autour du monde (1829); Journal d'un voyage pittoresque autour du monde (1830.)

Lest, nagyk. Nógrád várm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 862 tót lak., u. p. Kékkő, u. t. Balassagyarmat.

Lestes (állat), l. *Szitakötők*.

Lestin, kisk. Árva vm. alsókubini j.-ban, (1910) 304 tót lak., u. p. Felsőkubin, u. t. Alsókubin.

Lestocq, *Johann Hermann*, gróf, orosz politikus, szül. Celleben (Hannover) 1692 ápr. 29., megh. Szent-Pétervárott 1767. jún. 23. Francia hugenotta-családból származott s 1713. mint sebészorvos Oroszországban próbált szerencsét. Itt csakhamar Nagy Péter feleségének, *Katalinnak* kegyeibe jutott. Ez őt trónralépésekor 1725. Erzsébet nagyhercegnő háziorvosává nevezte ki. Mikor 1741. Erzsébet került a trónra, L. a titkos tanács tagja lett, s VI. Károly császár 1744. birodalmi grófi rangra emelte. De *Besztusev* kancellár 1748. megbuktatta, sőt 1753. Archangelszkbe száműzette. Innen csak Erzsébet halála után 1763. tért vissza. Elkobzott javaiért II. Katalin cárnő évdíjjal és új birtokkal kárpótolta.

Lestornis (paleont.), l. *Hesperornis*.

Lestris (állat), a halfarkas (l. o.) régebbi tudományos neve.

Lestyán (növ.), l. *Levisticum*.

Lestyánszky *Sándor*, volt földmívelésügyi államtitkár, szül. Ipolyságon 1848 okt. 19. Hont vármegyében közszolgálatba lépett s fokozatosan az alispánságig emelkedett. 1894. mint osztálytanácsos állami szolgálatba lépett, 1899. min. tanácsossá s 1906. államtitkárrá nevezték ki, de már azon év máj. 22-én fölmentetett s azóta az Orsz. Gazdasági Bank r.-t. alelnöke. Az 1894—1906-iki évek alatt hozott mezőgazdasági törvények szerkesztésében, valamint a kiegyezési munkálatokban résztvett s 1908-ban emlékiratot adott ki *Kereskedelmi Szerződésünk Szerbiával* c. alatt.

Lestyén, kisk. Nyitra várm. privigyei j.-ban, (1910) 383 tót lakossal, u. p. Tőrés, u. t. Nyitranovák.

Le style c'est l'homme (franc., ejtsd: lö sztil sze lom) a. m. a stílus az ember; Buffon akadémiai székfoglalójában írta ezt a híressé vált szálló igét, amelylyel kapcsolatosan azt fejtegeti, hogy csak a jól megírott művek számíthatnak maradandóságra.

Le Sueur (ejtsd: lö szüőr), 1. *Eustache*, francia festő, szül. Párisban 1617 nov. 19., megh. u. o. 1655 ápr. 30. Vouet Simonnak volt tanítványa. Az olasz mesterek és Poussin hatása alatt állott, de áhitatos egyénisége, keresetlensége megkülönbözteti műveit az olasz művészet nyomdokaiban haladók nagy seregétől. 1645—1648-ban festette leghíresebb művét, 22 képet Szt. Brunó életéből a párisi karthauzi kolostor számára (jelenleg a Louvreban). Ugyancsak a Louvreba kerültek a Lambert de Thorigny párisi palotája számára festett mitológiai képek és a Szt. Pált Efezusban ábrázoló kép.

2. *L.*, *Jean François*, francia zeneszerző, szül. Drucatban (Abbeville mellett) 1760 febr. 15., megh. Párisban 1837 okt. 6. 1794-ben a párisi konzervatórium tanára lett. 1804-ben mint I. Napoleon karmestere a koronázási mise zenéjét írta. Dalműveket is írt, amelyek közül a Les Bardes (1804) c. maradt legtovább műsoron.

Lesueur (ejtsd: löszüőr), 1. *Charles Alexandre*, angol zoológus, szül. Havreban 1778 jan. 1., megh. u. o. 1857. 1800—1804-ben részt vett a Baudin földkörüli útjában; visszatérte után a havrei muzeum igazgatója lett. Különösen alsóbbrendű állatokkal foglalkozott.

2. *L.*, *Daniel*, valódi nevén *Jeanne Loiseau*, Henry *Lapauze* neje, francia írónő, szül. Párisban 1860. Pályáját versírással kezdte, a szinpad számára is dolgozott, de legtöbb sikere a regényírás terén volt. Ilynemű művei: La mariage de Gabrielle (1882); Marcelle (1885); Une vie tragique (1890); Honneur de femme (1901); La force du passé (1905); Nitzschéenne (1909); Au tournant des jours (1912). Magyarul megjelentek: A legyőzhetetlen varázs (Budapest 1899, 2 köt.); Tragikus élet (u. o. 1900); Gabrielle házassága (Egyetértés 1898. évf.); Királyi liliom (Pesti Hirlap 1904. évf.); Tönkretett élet (u. o. 1904—05. évf.); A szívek útja (Pesti Napló 1905. évf.).

Lesvadászat, l. *Les*.

Lésza, 1. vesszőből, nádból, kákából, szalmából font vagy összekötött sövény vagy kerítés (a palócoknál). 2. *L.* v. *lejsza*, a magyar vejszének nádból vagy vesszőből készült ama falazata, mely a halat tereli. 3. Vesszőből vagy kákából kötött, lábakon álló lapos ágyféle (Kemenesalján). 4. Vesszőből vagy nádból készült fonadék rekeszszé alakítva, élelmiszerek tartására (Göcsej, Mátyusföldön rács). 5. Vékony vesszőből font szekérkas, vagy birkaállásul felállítandó szállítható kerítés (székelyeknél). 6. L. a. m. cserény (l. o.).

Leszállítás (zene), l. *Módosító jelek*.

Leszámítás a. m. leszámítolás (l. o.).

Leszámítolás vagy *leszámítás*, a váltó lejárat előtti értékesítése. A L.-nak lényege az, hogy a leszámítoló (rendesen bankintézetek, vagy privátescompteurök) a váltó névértékét kifizeti a váltótulajdonosnak, de viszont megtéríttei magának a L. napjától a lejáratig terjedő kamatokat. Ezt a visszatérített kamatot nevezik diszkont-, escompt- vagy lerovatnak. Mivel tehát a diszkont nem más, mint a váltó kézhezkapott névértékének kamatja, a diszkontszámítás, mint aritme-

tikai művelet ugyanaz, mint a kamatszámítás. A L.-ra adott váltókat a leszámitolóra forgatni kell, de csak akkor, mikor ez már hajlandónak nyilatkozott a váltó átvételére. Az egyes bankintézeteknek a L.-ra külön szabályzatuk van, melyek azokat a részletes feltételeket foglalják magukba, melyek mellett a váltók escomptálhatók. A legfontosabb e szabályzatok közül az, melyek az Osztrák Magyar Banknál vannak szokásban, mert az Osztrák Magyar Bank az összes többi bank fő leszámitoló intézete. E szabályzat szerint az Osztrák Magyar Bank csak oly váltókat vesz escomptba, melyek 5—92 napig valamely oly piacon esedékesek, ahol az Osztrák Magyar Bank-nak incassó-intézete van, melyeket az intézvényezett aláírásával ellátott, s amelyeken összesen legalább három prima (elsőrendű bonitású) kereskedői aláírás van. A L.-ra a váltókat bank által rendelkezésre bocsátott íven kell benyújtani és már a benyújtó tartozik az előre megállapitott diszkontlábbal a diszkontot kiszámítani. A benyújtásban foglalt váltókat csak oly értékig veszi át a bank, ameddig az illető fél részére megállapitott *L.-i hitel* terjed. De még ezeket a váltókat is előbb a bank biráló választmánya elé terjeszti, mely dönt az aláírások bonitása felett. Csak a biráló választmány által elfogadott váltókat diszkontálja a bank, a benyújtott többi váltót vagy visszaadja a benyújtónak, vagy megtartja inkasszóra. Az Osztrák Magyar Banknál történő leszámitolások a pénzpiacnak legjellemzőbb eseményei annyira, hogy az Osztrák Magvar Banknál kialakuló bankkamatláb az egész ország pénzügyi és gazdasági helyzetének legigazibb fokmérője.

Leszámitolási hitel, l. *Leszámítolás.*

Leszámitolási hitelkezességi biztositás, l. *Biztosítás.*

Leszámitolási üzlet, l. *Leszámítolás.*

Leszámitoló és pénzváltó bank, l. *Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank.*

Leszámitoló jegyzék vagy *leszámító-jegyzék* (Escompte-Nota) az az összeállítás, mellyel a leszámitolásra szánt váltókat a bankhoz benyujtják s amelyen már a váltók leszámitolt értéke ki van számítva (l. *Leszámítolás).*

Leszámitoló ügylet, l. *Leszámítolás.*

Leszámitolt könyvkövetelések és nyilt számlák biztositása, l. *Biztosítás.*

Leszámolás, kölcsönösen kötött ügyleteknek beszámítás útján való kiegyenlitése. L. útján egyenlítik ki a tőzsdetagok a Giro- és Pénztáregyletben kötött ügyleteiket, vagy a bankok a Clearing-housseban az üzletfeleiktől kölcsönösen átvett csekkeket és utalványokat. L. *Clearinghouse* és *Leszámoló rend.*

Leszámoló árfolyam, l. *Leszámoló rend.*

Leszámoló egyesület, l. *Leszámolás, Leszámoló rend, Clearinghouse.*

Leszámoló hivatal (vasút). A vasutak az egymás közötti közvetlen forgalmakból eredő szállítási bevételeik leszámolása, a szállításban részes vasútvállalatok között való megosztása és a kölcsönösen felmerülő követelések kiegyenlítése céljából bizonyos közös indifferens központi fórumokat tartanak fenn, melyek a részes vasútvállalatok által megszabott szabályzat alapján működnek. Ezek az ú. n. L.-ok. Ily hivatal áll fenn 1887 nov. 15-ike óta Szegeden és ennek címe *Magyarországi vasúti központi leszámoló hivatal.* Ezen hivatal öt osztálya a magyar, osztrák, bosnyák-herczegovinai forgalmak közös bevételeinek leszámolását végzi és az ebből eredő egyéb ily közös ügyeket intéz el, négy osztálya pedig kizárólag a magy. kir. államvasutak és az annak üzemében álló vasutak bevételellenőrzési ügyeit látja el és *közel 500 alkalmazottat foglalkoztat.* Ausztriában, a bécsi L. 1910. feloszlatván, a leszámolás a vasútügyi minisztérium kebelében fennálló díjszabásszerkesztő és leszámoló iroda (Tariferstellungs- und Abrechnungs-Bureau) hatáskörébe tartozik. Egyébként a különböző országokban különböző leszámolási módozatokat követnek, aszerint, amint közvetlenül, avagy tört forgalomban rovatolják az árút. Legcélszerübben van rendezve a leszámolás Angliában, hol teljesen független, saját személyzettel rendelkező központot szerveztek, a Clearinghouse-t (l. o.). Ott közvetlenül kiegyenlíttetnek a vasúttársulatok egymás között leszámolt tartozásai. Sőt ez intézet a főbb állomásokra kiküldött hivatalnokaival még a leszámolás alapjául szolgáló kisérő okmányoknak helyes kezelését is ellenőrzi.

Leszámoló iroda, l. *Clearinghouse* és *Leszámoló rend.*

Leszámoló rend (franc. *arrangement),* az a beosztás, melynek segítségével a leszámolást (l. o.) célszerűen végre lehet hajtani. A L. megállapításánál az egymást kiegyenlítő tételeket beszámítás útján törlik, úgy hogy végeredményben az ügyletek láncolatában fenmarad egy fedezetlen vétel, illetőleg egy fedezetlen eladás. E két ügylet megkötőit nevezik «utolsó kezek»-nek (letzte Hand), akik a leszámoló iroda értesitéséből tudják meg, hogy egymás között tartoznak függő ügyletüket lebonyolítani. A Clearinghouseban (l. o.) a L. abból áll, hogy a bankok által benyujtott csekkekkel és utalványokkal szemben a leszámoló iroda megterheli a feleket a benyujtott és reájuk kibocsátott csekkekkel és utalványokkal, a keletkező különbségeket pedig elszámolják. A tőzsdei L. a tőzsdei arrangement-kalendárium beosztása szerint történik. Hogy pedig a különböző árfolyamon kötött vételeket és eladásokat egyesíteni lehessen, a leszámolás alapjául egy tetszés szerint választott ú. n. leszámoló árfolyamot állapítanak meg. Ennek alapján azok az ügyfelek, akik vétel és eladás folytán a L. láncolatából kiesnek, csupán az árfolyamkülönbözetet kapják meg, illetve fizetik be.

Leszármazási elmélet, l. *Darwinizmus, Lamarckizmus, Származástan* és *Származástani elméletek.*

Leszármazási próba, l. *Nemesi próba.*

Leszárnyalás, a szárnyas erdei magvaknak szárnyaiktól való megtisztítása. A L. egyszerű módja az, ha a magvakat félig telt zsákban cséppléssel vagy dörzsöléssel fosztjuk meg szárnyaiktól. Könnyebben válnak le a szárnyak, ha a magot cséplés előtt megnedvesítjük s addig, amig fülni kezd, rakásban hagyjuk. Nagyobb mennyiségű mag leszárnyalására már gépet használnak,

mely egy vízszintes üres vashengerből s annak belsejében egy másik, rézsútosan fektetett kefékből alkotott kisebb hengerből áll. A gépbe töltött mag szárnyai gyors forgatás közben leválasztatnak a belső henger keféi által. Főképen a fenyőfélék magjait szárnyalják le, míg a lombfák szárnyas magvait azon módon szokás elvetni, ahogy azok a fáról lehullottak vagy leszedettek.

Leszbosz, sziget, l. *Mitilene*.

Leszboszi szerelem, *amor lesbicus*, l. *Csikló*.

Leszczyc-Radolin, ősi lengyel család, l. *Radolin*.

Leszczynszky (ejtsd: lescsinszki), lengyel főnemesi család, mely Csehországból származott. Legnevezetesebb tagja *L. Szaniszló*, lengyel király (1704—1709), l. *Szaniszló*.

Leszemelés v. *lecsutkázás*, az a borászati eljárás, midőn szüretkor alkalmas készülékek által a szöllőfürtökről a bogyót leválasztják, s csak a bogyót használják a must készítésére. A leszemelt szöllő bora kevésbbé fanyar, simább s kellemesebb zamatú s nincs kocsányize, mint mikor a szöllőt csutkástól erjesztjük, azon felül L. közben a rothadt, penészes, éretlen stb. fürtök külön tétetvén, ennek következtében a bor minősége is javul. A L.-hez v. az egyszerű bogyózó rostákat használják v. a különféle zúzó és bogyózó gépeket. Leggyakrabban használt bogyózó gépek a mainzi központfutó bogyózó, a Mabille-féle, a Duscherféle, vagy nagy gazdaságokbán a Marmonierféle.

Leszenye, kisk. Hont vm. ipolynyéki j.-ban, (1910) 477 magyar és tót lak.; u. p. Apátújfalu, u. t. Balassagyarmat.

Leszerelés. 1. Fegyvergyakorlatokra v. háborúban bevonulva volt legénység hazabocsátása alkalmával a nála volt katonai felszerelési tárgyak beszolgáltatása. 2. Várak L.-e alatt csakis a hadműködések alatt szükséges hadiszereknek a háború befejeztével történő elraktárolását értjük. 3. Tüzérharcokban L. alatt valamely lövegnek v. ütegnek lődözés által való oly nagyfokú megrongálását értjük, hogy az a további harcra képtelenné válik. Régente az ezen cél elérésére törekvő lövegeket és ütegeket leszerelő lövegeknek, illetőleg ütegeknek (Demontier-Geschütz, Demontier-Batterie) nevezték. — 4. *L.* a hadsereg hadi létszámának a békeállományra való leszállítása. A világbéke barátjai a L.-t úgy értelmezik, hogy az egyes államok hagyják abba, vagy korlátozzák hadseregük és flottájuk fejlesztését. Ez természetesen csak fokozatosan és közmegegyezéssel történhetik. Eddig azonban a hágai békekonferenciákon a L. ügyében tett javaslatoknak semmi eredményük sem volt. A nyomasztó hadikiadások végre az egyes kormányokat is meggondolásra késztették s ennek egyik eredménye 1913. az *angol-német* flottaegyezmény egyik előkészítő lépése, mely a dreadnought-hajók arányának számát a 16 : 10 arányban állapította meg Anglia és Németország között.

Leszerelési szemle (ném. *Abrüstungsmusterung)*, a hadihajónak megtett útja után v. bármely más okból szolgálaton kívül való helyezése.

Leszgh, Dagesztánban ősidők óta lakó kaukázusi nép melynek egyes ágai: avarok, darguák, kukinok, udok, kazi-kumikok v. lakok stb. törzsnéven szerepelnek. Számuk közel 1½ millió, mohammedán hitüek.

Leszghinka, a kaukázusi népek kedves páros tánca fuvola vagy dobszó mellett.

Leszgh nyelv, l. *Kaukázusi nyelvek*.

Leszinelés. Leszineli a fát a faiparos a fa fölületének legyalulása után, midőn az azon még mutatkozó gyalunyomokat szinlőpengével, — egy 1 mm. erős, különlegesen élesített acéllemezzel, — mely inkább vakarólag mint metszőleg hat, eltávolítja.

Leszkay *András*, szinigazgató, szül. Sámsonban (Bihar vm.) 1861 júl. 1. Rövid ideig szinészkedett, majd 1891. társulatot szervezett s Debreczenben és más vidéki városokban működött. 1902. bérbe vette a budapesti Magyar Szinházat; 1907. Beöthy László szerezvén meg a szinházat, L. a szinház gazdasági főnöke lett.

Leszkovány (azelőtt: *Leszkovján)*, kisk. Szepes vmegye iglói j.-ban, (1910) 188 tót lak., u. p. és u. t. Márkusfalva.

Leszkovcsa, város Szerbiában, l. *Leskovac*.

Leszkovicza, község, l. *Néramogyorós*.

Leszna, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 404 tót lak., u. p. Rákócz, u. t. Őrmező.

Leszúró gép, v. *leszúró pad*, l. *Lemetsző gép*.

Lét, *létel*, ama legegyszerűbb fogalmak egyike, melyeket definiálni nem lehet, mert egészen egyszerűek s páratlanok a maguk nemében. Ami van, amit nem csak gondolatomban létezőnek v. létezhetőnek hiszek, az létezik, annak van léte. A skolasztikusok, Aristoteles nyomán, különbséget tettek a dolog tulajdon mivolta (essentia, lényeg) és a dolog léte között; a lét hozzájárulván a mivolthoz, mint annak kiegészítése (complementum possibilitatis): lett a csak lehetséges dologból létező (actualitas). Ezen alapszik Isten ontológiai bizonyítása, az isten fogalmából Isten létére való következtetés, mert Isten fogalma, mint a legtökéletesebb valóé, magában foglal minden a tökéletességhez tartozó tulajdonságot, tehát a létet is. Ezzel szemben Kant kimutatta, hogy *a lét nem tulajdonság*, hogy valaminek a létéről csak a tapasztalat útján győződhetünk meg, tehát a fogalom elemzése útján el nem érhető. A lét valaminek abszolut poziciója, ami azonban még nem mond többet, mint: ami van, az van, s ezt filozófia nélkül is tudjuk.

Léta, községek, l. az *összetételek* alatt *(Kisléta, Magyarléta* stb.)

Letalis (lat.) a. m. halálos. Orvosi kifejezés, mely a betegség szerencsétlen lefolyását jelzi. *Morbus* L., halálos betegség; *dosis* L., halálos adag, pl. mérgekből. *Exitus* L., a halálos vég, halál.

Létánfalva, kisk. Szepes vmegye iglói j.-ban, (1910) 727 tót lak., vasúti megállóhely, u. p. Csütörtökhely, u. t. Káposztafalva. A L.-i kolostorról l. *Menedékszirt*.

L'Etang gróf, francia tábornok, l. *Dupont* 2.

Létánhegy *(Lapis refugii)*, l. *Menedékszirt*.

Létánia, l. *Litánia*.

Letargia (gör.), l. *Alvás*.

Letartóztatás, helyesebben *előzetes letartóztatás*, a bűnvádi eljárásban abban különbözik a

vizsgálati fogságtól, hogy míg az utóbbit csak a vizsgáló biró rendelheti el, a L. elrendelésére s foganatosítására sürgősség esetében a kir. ügyészség s a rendőri hatóságok is jogosítva vannak. A L. törvényes okai ugyanazok, amelyek a vizsgálati fogságé, továbbá a tettenkapás (Bp. 141. §.). Sőt a tettenkapottat bárki letartóztathatja, köteles lévén természetesen a letartóztatottat haladéktalanul a legközelebbi birói vagy rendőri hatósághoz kisérni, v. ugyanott jelentést tenni. L. *Vizsgálati fogság.*

Letartóztatási hely illetékessége, l. *Birói illetékesség* (bűnügyekben).

Letartóztatási intézetek, oly intézmények és ezek szolgálatában álló épületek, melyeknek célja embereknek kényszerrel megőrzése, fogvatartása büntető igazságszolgáltatás v. a közigazgatási rendészet szempontjából. A L. részint olyanok, amelyek a megelőzésre, részint olyanok, amelyek a szabadságvesztésbüntetés végrehajtására, részint olyanok, amelyek mindkét célra szolgálnak. Az első osztályba tartoznak a *toloncházak* (l. o.), a másodikba az országos L., így a fegyintézetek, a börtön, a közvetítő és javító intézetek (1916 jan. 1-től fogva a dologházak), a harmadikba a birósági és közigazgatási fogházak. L. *Szabadságvesztésbüntetés, Toloncügy.*

L'État c'est moi (franc., ejtsd: letá sze moá) a. m. az állam én vagyok. Állítólag XIV. Lajos mondása, de valójában sohasem mondta ebben a formában. A L. értelme, hogy a király képviseli személyében az állami hatalmat s így hatalma és akarata korlátlan.

Letelepedési szerződés, a nemzetközi szerződések egyik fajtája, amely annak biztosítására irányul, hogy a szerződő felek állampolgárai a másik állam területén ideiglenesen v. tartósan letelepedhessenek s amely szerződés egyszersmind a letelepedés feltételeit és annak a védelemnek kereteit is megjelöli, amely a letelepedő idegen állampolgárokat megilleti.

Letelepülési szabadság, az a jogosultság, amelynél fogva valaki állandó lakás végett bárhol letelepülhet. L. *Községi illetőség.*

Le Tellier (ejtsd: lö telljé), 1. *Michel,* francia államférfiú, szül. Párisban 1603 ápr. 19., megh. 1685 okt. Pénzügyi hivatalokban működött s Mazarin bizalmát megszerezvén,1643. az államtanács tagja lett. Itt szorgalmával és becsületességével tünt ki s a fronde-mozgalom idején is hü maradt Mazarinhez, megosztván vele a számüzetést is. Mazarin halála után ő és *Colbert* lettek XIV. Lajos legkiválóbb miniszterei. L. a hadügyek élén állott. E hivatalát 1666. átengedte fiának, *François Michelnek,* kinek már előbb megszerezte a *Louvois marquis* (l. o.) címét. Ifjabbik fia *Charles Maurice* 1671. rheimsi érsek lett. L. maga 1677. főpecsétőr lett s mint a huguenották nagy ellensége jegyezte alá közvetetlen halála előtt a *nantesi ediktum* visszavonását tartalmazó királyi rendeletet. V. ö. *André,* Michel L. et l'organisation de l'armée monarchique (Paris 1906).

2. *L., Michel,* Jézustársasági atya, egyházi író, szül. L'Enauderieban (Cherbourg mellett) 1643 dec. 16., megh. La Flècheben 1719 szept. 2. 28 évig tanár volt a párisi Louis-le-Grand kollégiumban, 1709. gyóntatóatyja XIV. Lajosnak, akinek halála után, mint a Jansenizmus határozott ellenségét, előbb Amiensbe, azután La Flèchebe számüzték. Művei: Avis importants et nécess. aux personnes, qui lirent les traductions du N. T. (1675); Observations sur le nouv. défense de la version franç. du N. T. (1685); Quesnel séditieux et hérét. dans ses reflexions sur le N. T. (1707); Défense des nouv. Chretiens et des Miss. de la Chine (1687—90, 2 kötet; 1700. indexre tették e megjegyzéssel: donec corrigatur); Recueil hist. des bulles (5. kiadás 1710). V. ö. *Bliord,* Les mémoires de Saint-Simon et le P. Le T. 1891); *Duhr,* Die Geschichte der Jesuiten (1907); *Brou,* Les Jésuites de la Légénde II. (1907).

Letenőcz, kisk. Nyitra vm. szakolczai j.-ban, (1910) 559 tót lak.; u. p. Péterlak, u. t. Egbell.

Letenye v. *létánia* a m. litánia (l. o.).

Letenye, kisk. Zala vm. L.-i j.-ban, (1910) 2183 magyar lak.; a járási szolgabirói hivatal széke, van adóhivatala, posta- és távirőhivatala, telefonállomása. 1894-ben Kossuth Lajosnak emlékszobrot állítottak.

Letenyey *Lajos,* gazdasági író, szül. Felcsúton 1822 febr. 6., megh. u. o. 1868 szept. 27. A keszthelyi Georgikon elvégzése után 1842—44-ig a hohenheimi akadémián tanult. Egyideig gazdatiszt volt, majd 1853. hazatért a családi birtokra Felcsútra (Fejér vm.) s ott gazdálkodott haláláig. Számos cikke jelent meg szaklapokban. Önállóan megjelent műveiből felemlíthető: *Szőlőszeti tájrajz* (Pest 1859); *Magyarországi kártékony állatok és ártalmas növények* (u. o. 1865). L. összes munkáit kiadni kezdette Gyürky Antal 1865., de csak I. füzet jelent meg belőlük.

Letépett (lat. *deceptus*; franc. *arraché*; ném. *abgerissen),* a heraldikában az emberi vagy állati törzs egyes tagja, pl. fej, kar, comb, ha a törzstől el van választva, de a választóvonal nem sima, mintha vágták volna, hanem a L. kifejezésnek megfelelően egyenetlen, rongyos.

Létér, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 246 német lak.; u. p. Pörgölény, u. t. Borostyánkő.

Letereltetés vagy *elsiklás* (ném. *Abtrift*; ol. *deriva*; franc. *dérive*; ang. *leeway).* A hajónak oldalvást való letérése útirányából, az egyik oldalára ható szélnyomás v. hullámjárás következtében.

Letérni (teng.) a. m. vitorlás hajóval a szél irányától elfordulni, úgy, hogy a szél mind jobban hátulról fúj a vitorlákra. Gőzösöknél: az eddigi irányt megváltoztatni.

Létért való küzdelem, l. *Darwinizmus, Származástan* és *Származástani elméletek.*

Letét (lat. *depositum)* oly szerződés, amelynek értelmében a *letevő* (deponens), saját vagy másnak ingó dolgát egy harmadiknak, az ú. n. *letéteményesnek* (depositarius), megőrzés végett átadja. A római jog szerint az őrzésnek ingyenesnek kell lennie; a modern jogok e kelléket nem veszik figyelembe, a L. őrzési díj kikötése által nem veszti el jogi természetét, sőt őrzési díj külön kikötés nélkül is követelhető, ha a körülmények szerint, pl. a letéteményes állásánál fogva a megőrzés átvételére csak ellenszolgáltatás mellett lehetett számítani. A L. a letétemé-

nyest a dolognak megőrzésére s visszaadására kötelezi. A dolgot másnak őrizetére bízni, az őrizetnek megállapított módjától eltérni a letéteményes önhatalmulag jogosítva nincs. A dolog őrizetére fordított szükséges költségeket a letevő minden esetben megtéríteni köteles. A dolgot a letevő bármikor visszakövetelheti, mig a letéteményes a kikötött határidő előtt a dolgot rendszerint vissza nem adhatja. Az őrizeti díj rendszerint akkor fizetendő, mikor az őrizet véget ér. Oly kikötés esetében, hogy a letevő a letett helyettesíthető dolgokat nem természetben, hanem hasonló minőségben és mennyiségben visszaadni tartozik, a L. kölcsönné lesz. A római jog a L.-nek ezt a nemét *szabálytalan L.-nek* (depositum irregulare) nevezi, mig *«depositum miserabile»* alatt közveszély idején történt L.-et ért. V. ö. Polg. tkv. tvjav. 1100—1112. §. — *Birói L.*, a bíróságnak átadott pénzek, értékpapirok, v. birói őrizetbe adott egyéb dolgok. Birói L.-be helyezésre jogosult pl. az adós a hitelező elfogadási késedelme v. személyének bizonytalansága esetében. A birói L.-ek kezeléséről jelenleg számos szétszórt miniszteri rendelet intézkedik; az 1912. LIV. t.-c. 14. §-a felhatalmazza az igazságügyminisztert a birói L.-ügy egységes rendeleti szabályozására. — *L.* (franc. *dépôt), az értékpapirüzletben* oly L., amely az ügylet v. az üzleti viszony biztosítására szolgál, pl. az a fedezet, amit a bankárnak a tőzsdei spekuláció végrehajtására adnak, amellyel tehát a bankár az esetleges veszteség fedezésére rendelkezhetik is.

Letétek biztosítása, l. *Biztosítás*.

Letéteményes, l. *Letét*.

Letéti bankok, oly bankok vagy hitelintézetek, melyek kizárólag vagy főleg letétüzlettel foglalkoznak. Nálunk ilyenekként szerepelnek a takarékpénztárak.

Letéti szerződés, l. *Letét*.

Letétjegy. Okiratszerű bizonyíték arról, hogy az üzletfél őrzésre v. kezelésre bizonyos értékeket adott át. Magában foglalja a letétel napjának, tárgyának és feltételeinek tüzetes felsorolását. A L. egyik példányát(ellenpéldányát)a letevő fél írja alá.

Letétkönyv. A szabad és lombard-letétben őrzött értékek ellenőrzőkönyve üzletfelek és értékpapirosok szerint csoportosítva a L. Sok helyütt a *letétnaplóból* készül, vagyis annak a naponként megírt lajstromnak alapján, amely a letéteményezett (deponált) és visszavett értékek változásait van hivatva rendszeresen följegyezni.

Letétüzlet. A bankipar egyik jelentős üzletága. A bankár feleitől bizonyos díj fejében okiratokat, értékpapirosokat, érméket, más könnyen kezelhető értékeket fogad el megőrzés végett. E letét lehet *zárt* (másként *őrzési) letét*, amidőn lepecsételt ládát, csomagot, borítékot fogad el avval a kötelezettséggel, hogy a megőrzött dolgot (kívánatra) épségben visszaszolgáltatja. A *kezelésre* való letét pedig nemcsak megőrzésre kötelezi az átvevő intézetet, hanem az illető bankár mindazokat a műveleteket köteles elvégezni, amelyeket a letéttulajdonos érdeke megkövetel (ellenőrzés kisorsolás tekintetében, szelvénybeváltás, új szelvényív beszerzése, csere, lebélyegzés, új darabok kibocsátása stb.). A kezelésért bizonyos megállapodásszerű díj jár, amelyet ezrelékben szokás kifejezni. A kamatozásra átadott *készpénzletétet* banknyelven *betétnek* mondják (l. *Takarékbetét, Takarékpénztári ügyletek)*. Ha a letétet semmiféle tartozás nem terheli, *szabad letéttel* van dolgunk, ha pedig a letevő kölcsönt kap rá, *lombard-letétről* van szó (l. *Lombard*). *Zárolt letét* v. *óvadékletét* (gesperrtes v. Kautions-Depôt), amely csak bizonyos megállapodásszerű feltételek bekövetkeztével adható ki.

Letétváltó, másként *fedezeti* vagy *biztosítéki váltó* (ném. *Depositenwechsel, Depôtwechsel, Deckungswechsel, Kautionswechsel)*, olyan váltó (többnyire *bianko-váltó)*, amelyet az adós átad a hitelezőnek már fennálló, keletkező v. keletkezhető követelésének biztosítékául. Ha az adós elvállalt kötelezettségének nem tud v. nem akar megfelelni, a hitelező a L. alapján perel, vagyis *váltókeresetet* (l. o.) indíthat adósa ellen.

Letevő, l. *Letét*.

Lethargia (gör.-lat.), l. *Alvás*.

Léthé (gör.) a. m. *feledés*. A régi görögöknek a túlvilágról való tana szerint a holtak a Hadesbe lépve a «feledés vizét» isszák. Ezt az allegóriát utóbb úgy értelmezték, hogy L. az alvilág egyik folyójának a neve.

Lethenyei, 1. *István*, ev. esperes, szül. Csasztán, megh. Csepregen a XVII. sz. közepe táján. Hazai és külföldi tanulmányainak bevégzése után előbb a csepregi, majd 1650. hegykői lelkész. Irói működéséről, különösen a ref. Samarjai János ellen folytatott polemiájáról nevezetes. Művei: *Az calvinisták magyar harmoniájának meghamisítása* (Csepreg 1633); *Az szentirásbeli hitünk ágainak rövid összeszedése* (Hutter L. után latinból ford., u. o. 1635.). Az ágostai hitvallást magyarra fordította, de e munkája nem maradt fenn.

2. *L. János*, pécsmegyei áldozópap, XVIII. sz.-beli polihisztor és költő kiadta a következő műveket: *Béla király nevetlen iródiákja* (Pest 1790); *II. Lajos magyar királynak a mohácsi harcon történt veszedelme* egy toldalékkal a török uralkodásnak kegyetlenségéről (Brodarich Pál után, Buda 1795); *A zsidók szokásairól és szertartásairól* (Medicei Pál után, Pécs 1783); *Apopthegmata azaz ékes és éles rövid mondások* (Pécs 1785) stb.

Lethisimulatio a. m. *halálszinlelés* vagy *haláltetetés*.

Lethrus apterus (állat), l. *Csajkó*.

Leti, l. *Lassi*.

Letica *Jenő*, szarajevói gör. kel. metropolita, szül. Plaskában (Horvátország) 1858. Előbb jogot végzett, állami hivatalt viselt, miközben ügyvédi és birói vizsgálatot is tett. 1892 után hirtelen elhagyta az állami szolgálatot és rövid idő multán Karlovicban teológiát tanult. 1895-ben szerzetes lett és csakhamar szentszéki titkár Temesvárott. Röviddel ezután a szt. György zárda főnöke (archimandrita). 1900. banjalukai püspök, 1907 dec. 12. szarajevói metropolita lett.

Leticia (olaszul *Letizia)*, nőnév; I. Napoleon anyjának neve.

Leticia *(Puerto de San Antonio de la Frontera)*, folyami kikötő Loreto perui departementóban az Amazonasz mellett, Tabatinga közelében.

Létics *György,* gör. keleti szerb püspök, szül. Óbecsén 1872 ápr. 6. 1893-ban a beocsini kolostorba lépett s Brankovics patriárka udvari papjának nevezték ki. 1901-ben metropolitai udvari archimandritává avatták. Közben Karlóczán volt teológiai tanár. 1903-ban temesvári gör. kel. püspökké választották. Sokoldalú tevékenységével a temesvári egyházmegyét a magyarországi szerbség egyik legrendezettebb egyházmegyéjévé tette.

Leticsev, az ugyanily nevű járás székhelye Podolia orosz kormányzóságban, a Bug mellett, (1907) 7248 lak., dohány- és bőrgyártással, foszforit-bányákkal.

Létige, a *van* ige nyelvtani műszava.

Letiltás, l. *Végrehajtás.*

Letin, fürdőhely Csehországban, l. *Blowitz.*

Letina, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1910) 390 horvát lak.; u. p. és u. t. Sunja.

Letinac, adók. Lika-Krbava vm. brinjei j.-ban, (1910) 1343 horvát lak.; u. p. és u. t. Brinje.

Létjog, l. *Egyéni szabadságjogok.*

Létka (azelőtt: *Letka),* kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 772 oláh lak., vasútállomás távíróhivatallal, postaügynökség.

Letkés, kisk. Hont vm. szobi j.-ban, (1910), 898 magyar lak., postaügynökség, u. t. Szob.

Letmathe, község Arnsberg porosz kerületben, vasút mellett, (1910) 7452 lak., cinkolvasztóval, vegyészeti gyárakkal, dolomitkőbányával.

Létminimum az a legkisebb jövedelem, amely az egyén, illetve a család fentartására okvetlenül szükséges. A modern adóztatásban van kiváló jelentősége a L. meghatározásának, mint oly összegé, mely — föltéve, hogy az adókötelesnek ezenfelül jövedelme nincs — adó alá nem vehető. Az egyes államok törvényhozási intézkedései — a gazdasági viszonyok különbözősége miatt — eltérők a L. összegének megállapítása körül. Igy nevezetesen Szászországban 400 márka, Württembergben 500 M., Bajorországban 600 M., Poroszországban és Badenben 900—900 M., Ausztriában 1200 K. és hazánkban 800 K jövedelem adómentes a jövedelmi adó alól. L.-nak mondják azt az összeget is, amely a végrehajtás alól mentes. (L. *Végrehajtás).*

Leto, *Giulio Pomponio,* l. *Laetus.*

Létó (latinos formában *Latona),* Koios titán és Phoibe leánya és Zeustól Apollon és Artemis anyja. Mint Zeus minden kedvesét, úgy L.-t is üldözi Hera, úgy hogy L. sehol sem pihenhet meg, hogy gyermekeit megszülhesse. Végre a tenger szinén lebegő Délosz-szigeten menedéket talál s e sziget azóta 4 oszlopon szilárdan nyugszik. L. a mitológiában a gyermekeire büszke anya tipusaként szerepel (l. *Niobe)* s a kultuszban is gyermekeivel együtt részesült tiszteletben.

Letonnelier de Breteuil, 1. *Gabrielle Emilie,* francia írónő, l. *Châtelet.*

2. *L., Louis Auguste,* francia államférfiú, l. *Breteuil.*

Letourneau (ejtsd: lőturnó), *Charles,* francia antropológus, szül. Aurayban 1831 szept. 23., megh. Párisban 1902 febr. 21. Tanulmányait Párisban végezte, hol 1858. orvosdoktor lett, 1885. pedig a L'École d'antropologie-n a szociológia tanárává nevezték ki. Nagyértékű irodalmi munkásságot fejtett ki s Franciaországban egyik legkiválóbb művelője volt az ú. n. társadalmi embertannak (anthropologia sociologica). Főbb munkái: Évolution de la morale (1887); Évolution du mariage et de la famille (1888); Évolution de la propriété (1889); Évolution de l'esclavage (1895); La guerre chez les differentes races (1898); Sociologie d'après l'ethnographie (1900); Psychologie ethnique (1901).

Letovanci, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1910) 185 horvát lakossal, u. p. Blinja, u. t. Hrastolvica.

Letovanić, adók. és pk., Zágráb vm. sziszeki (sisaki) j.-ban, (1910) 1254 horvát lak., u. p. Sela, u. t. Lekenik.

Letovanićko Cerje, adók. Zágráb vm. sziszeki (sisaki) j.-ban, (1910) 836 horvát és szerb lak., u. p. és u. t. Lekenik.

Letörni (innen: *letörés,* ang. *broken down*), a lóversenysportban gyakran előforduló kifejezés. Általánosságban akkor használják, ha a lovat bármiféle olyan baj éri, amely a versenypályán való szereplését megakasztja. Szűkebb s helyesebb értelemben a versenyló akkor törik le, ha a training-munka folyama alatt, futás közben vagy után lábain olyan muló vagy maradandó jellegű kóros állapot lép föl, mely a további futásra hosszabb vagy rövidebb ideig képtelenné teszi, főleg ha az nagymérvű s 2—4 csuklóra is kiterjed. A letörés nem tévesztendő össze a *csukló kificamodásával,* mert ez a lovat a süppedős, a mélyebb talajban is hamar és könnyen érheti. Humoros értelemben letörik a lóversenyeken játszó fogadó is, ha minden pénzét elveszti.

Létra v. *lajtorja,* magasabb pontok megmászására szolgáló eszköz. A közönséges *létrán* és a *baklétrán* kívül vannak úgynevezett *támrudas létrák,* felállításukra szolgáló 2 rúddal; *dugó létrák,* melyekből több darab egymással összeillesztve használható; *tetőlétrák,* melyek a tetőzetbe vágott horgokon lógva, a tetősík megmászását teszik lehetővé; *horoglétra* (l. o.); *párkánylétra,* mely a legfelsőbb emeleten az ablakban állíttatván fel, kiszökellő hídjáról a párkányzaton át a tetőre lehet jutni. Külön csoportot képeznek a *gépezetes tolólétrák,* melyek 14—30 m. magasságra 2—4 egymásból kötéllel kihúzható létrából állanak, 2 vagy 4 kerekű kocsin nyugszanak, melyről külön gépszerkezet, esetleg benzin v. villamos mótor, hidraulikus v. gáznyomás emeli a megkívánt hosszúságba és állásba. Ezen létrák szerkezete lehetővé teszi a létrának tetszés szerinti, előre vagy oldalt hajlítását, ill. meghosszabbítását és biztonsági önműködő fékekkel, rugózárakkal, esési horgokkal, jelző harangokkal van ellátva, melyek a létra feldőlését önműködőleg megakadályozni hivatvák. Gyárakban, nyilvános épületeken állandó *vaslétrák* helyeztetnek el tűzbiztonsági szempontokból. L. még *Kötélhágcsó.*

Létra-állvány. Hordozható és könnyen felállítható állványzat, mely kevés helyet foglal el s főleg kész épületek, tornyok, kupolák beállványozásához ill. tatarozásához célszerűen használható. A létrák egymással párhuzamosan, függőlegesen állíttatnak fel s kihajlás ellen csavarokkal megerősített András-kereszt merevítéssel bir-

nak. Az épületekhez való megerősítés az ablakkávaknál történik.

Létrajog (franc. *tour d'échelle)*, a telekbirtokosnak az a joga, hogy épületemelés v. javítás céljából a szomszéd telken létrákat, állványokat állíthat fel (v. ö. *polg. tkv. tvjavaslata 412. §.)*.

Létrás áttörés vagy *lépcsős áttörés* (növ.), l. *Elénjek*.

Letrillas, kisebb, tréfás, kurta verssorú spanyol költemények; ismertető jelük az, hogy jelszavuk minden strófa végén megismétlődik. Marqués de Santillana-tól kezdve sok művelőjük volt, nevezetesebbek: Góngora, Quevedo és Iglesias.

Letronne (ejtsd: lötronn), *Jean Antoine*, francia archeológus, szül. Párisban 1787 jan. 25., megh. u. o. 1848 dec. 14. 1831. a történelem, 1838. a régiségtan tanára lett a párisi Collège de France-on. 1840. Franciaország oklevéltárának igazgatójává nevezték ki. Művei: Recherches pour servir à l'histoire de l'Égypte (1823); Observations sur l'objet des représentations zodiacales, qui nous restent de l'antiquité (1824); Le statue vocale de Memnon (1833); Recueil des inscriptions grecques et latines de l'Égypte (1842—1848); Oeuvres choisies (1881—84, 6 köt.).

Létszám, a csapatok számszerinti állománya. Megkülönböztetünk *élelmezési* és *ütközet*-L.-ot.

Létszámjelentés, l. *Rapport*.

Lette, *Wilhelm Adolf*, porosz politikus és író, szül. Kienitzben 1799 máj. 10., megh. Berlinben 1868 dec. 3. Éppen jogot végzett, midőn a Wartburg-ünnepélyben való részvétel miatt többhavi fogságra ítélték és az állami szolgálatból kizárták. Kegyelemből azonban 1821. mégis állást kapott és a birói pályán különböző városokban szolgálta az államot. Számos jótékonysági és közhasznú egyesületet alapított, melyeket utóbb nevéről *Lette-egyesületeknek* neveztek el és melyek a nők számára is nyitottak életpályákat és állásokat. 1848-ban a német nemzeti gyűlésnek, 1851—1855-ig a porosz első kamarának volt tagja, 1855—67-ig pedig a porosz országgyűlésnek. 1867-ben az északi német szövetség parlamentjébe választották. Munkái közül említendők: Beleuchtung der preussischen Eherechtsreform (1842); Die ländliche Gemeinde- und Polizei-Verfassung in Preussens östlichen Provinzen (1844); Die Gesetzgebung über Benutzung der Privatflüsse zur Bewässerung d. Grundstücke (1850) és Die Landeskulturgesetzgebung des preuss. Staates (2 kötet, 1853—54).

Lette-egyesület, l. *Lette*.

Lettek *(latvisi, lotysi)*, Livland D.-i részén, Kurlandban és a porosz Kurische Nehrung területén elszórva, valamint Oroszországban kisebb telepekben élő, túlnyomólag finn eredetű, elszlávosodott néptörzs, az újabb orosz kutatók szerint a kurokkal azonos. Szorosabban a Nehrung és Memel-vidéki L. is tiszta kurok, kik a litván nyelvvel rokon lett (livlandi) nyelvet beszélik; az orosz alattvalók már ezt a második nyelvüket is elvesztették. A vitebszki kormányzóság lettjei katolikusok. Az orosz alattvalók száma közel 2 millió, a porosz L., bár alig vannak 5000-en, lettlitván nyelvüket még megtartották. V. ö. *Dorneth*, Die Letten im Baltenlande (Hannover 1906).

Lettera (ol.) a. m. levél. Összetételekben is használatos: *L. di cambio* a. m. váltó; *L. di vettura* a. m. fuvarlevél.

Lettera di cambio (ol.) a. m. váltólevél azaz váltó.

Lett nyelv és irodalom, a litván és a kihalt régi porosz nyelvvel együtt az indogermán nyelvtörzsnek lett (balti v. litván) családját alkotta, de régiségre s így nyelvtudományi fontosságra nézve mögötte áll mindkét testvérnyelvnek. A lettek költészete igazi népköltészet lirai-idillikus tartalommal, népdalaikból mintegy 40,000-et gyüjtöttek már egybe. V. ö. *Ulmann*, Lettische Volkslieder (Riga 1874). Nem kisebb számuak és szellemesek a lettek találós meséi, közmondásai és mondái. (V. ö. *Bielenstein*, 1000 lettische Rätsel, Mitau 1881.) Költészetükkel szoros összefüggésben volt zenéjük és táncuk, régi tősgyökeres néptáncaik nagy eredetiséggel tünnek ki. Legrégibb irodalmi emléküknek tartják a 10 parancsolatnak Ramm által való fordítását (1530) és Luthernek Rivius János által fordított katekizmusát. A lettek első költőjéül Stender (1714—1796) tekinthető, ki úttörő volt népe és nyelve művelésében; megemlítésre méltók még: Jur Alunan (megh. 1864.), M. Kroghem (álneve Ausaklis, megh. 1879.); Lautenbach epikus költő (álneve Jusminis, szül. 1847.) és Kaudsit M. novellaíró (szül. 1848.); továbbá a legújabbak: Apsis, Jekabs, Deglav és Janis. Lett nyelvű folyóirat 22 van. Legjobb lett gramatikát Bielenstein írt, ki nagy érdemeket szerzett lett és balti régiségi tanulmányaival is. Szótárakat szerkesztettek: Stender (Mitau 1798, 2 köt.), Ulmann és Brasche (Libau 1875 és Riga 1880, 2 kötet). Legújabb Voldemar lett-orosz szótára. V. ö. *Napierski*, Chronolog. Konspekt der lettischen Literatur (Mitau 1830); *Andrejanoff*, Lettische Volkslieder (Halle 1896).

Lettow-Vorbeck, *Oskar von*, német hadtörténeti író, szül. a Rega-menti Treptowban 1839 dec. 21., megh. Oldenburgban 1904 márc. 28. Végig küzdötte az 1866-iki és 1870—71-iki hadjáratokat és az utóbbiban Noissevillenél súlyosan megsebesült. Mint ezredes 1890. nyugalomba vonult. Művei közül nevezetesebbek: Leitfaden für den Unterricht in der Taktik auf den königl. Kriegsschulen (Berlin, 1888, 6. kiad.); Kriegsgeschichtliche Beispiele (u. o. 1889, 5. kiad.); Der Krieg von 1806 und 1807 (u. o. 1891—96, 4 köt.); Geschichte des Krieges von 1866 in Deutschland (u. o. 1896—1901, 3 köt.).

Lettre (franc., ejtsd: lettr) a. m. levél, váltó; *L. de créance*, megbízó levél; *L. de voiture*, fuvarlevél; *L. de rappel* és *L. de récréance*, l. *Követek*.

Lettres de cachet (franc., ejtsd: lettr dő kasé), elfogatási parancsot tartalmazó királyi rendeletek, melyeknek alapján a kormánynak nem tetsző embereket Párisból és Franciaországból száműztek vagy a Bastilleba bezártak. Különösen XIV. Lajos és XV. Lajos idejében divatoztak s mint a királyi abszolutizmus legönkényesebb megnyilvánulásai, nagy ellenszenvet keltettek a királyság ellen. A francia nemzetgyűlés egyik első dolga volt, hogy 1789 jún. 23. e gyűlölt intézményt eltörülte. V. ö. *Mirabeau*, Des L. et des prisons

d'État (Paris 1782); *Chassaigne,* Des L. sous l'ancien régime (u. o. 1903).

Lettres de défi (franc., ejtsd: lettr dö defi), kihívólevél, hadüzenetet tartalmazó irat. L. *Défi.*

Lettres de marque (franc., ejtsd: lettr dö márk) a. m. *kalózlevél.* L. *Kalózság.*

Lettres persanes (franc., ejtsd: lettr perszán) a. m. perzsa levelek, Montesquieu egy szatirikus művének a címe.

Lettres provinciales (franc., ejtsd: lettr provenszjál) a. m. vidéki levelek, Pascalnak a jezsuiták ellen írt híres röpirata.

Lettsomit *(bársonyos rézérc,* ásv.), l. *Cianotrichit.*

Leu (többesben *lei),* a román pénzrendszer egysége, azaz a frank neve Romániában = 100 bani = 0·952 korona.

Leu, *August,* német festő, szül. Münsterben 1819 márc. 24., megh. Seelisbergben 1897 júl. 20. Düsseldorfban Schirmer vezetése alatt tanult, de főleg Achenbach hatása alatt festette tájképeit, melyeknek tárgyait Svájcban, Tirolban, Felső-Bajorországban, Stájer- és Olaszországban, de főleg Norvégiában tett ismételt utazásain gyüjtötte. A legsikerültebbek: Norvég vizesés és fenyőerdő (1848, krisztiániai muzeum); A Sogne-fjord délben (brémai muzeum); Berchtesgadeni részlet (stuttgarti muzeum); Norvég fensík (königsbergi muzeum); Vizesés (bécsi muzeum); A Watzmann; A Dachstein; Az Ober-tó; Naplemente a sorrentói partokon; Az Öschin-tó a Kanderstegnél Bern kantonban (berlini Nationalgalerie); Johanna királyné kastélya Nápolyban stb.

Leube, *Wilhelm,* német orvos, szül. Ulmban 1842 szept. 14. 1872-ben a belgyógyászat tanára Jenában, 1885–1911. Würzburgban. Nagy érdemeket szerzett a gyomorszondával való gyógykezelés és a betegek mesterséges táplálása terén. Nevezetesebb munkái: Die Krankheiten des Magens und Darms (Ziemssen Hdb. d. Path. u. Ther.-ban, 1875); Die Magensonde (Erlangen 1879); Die Lehre vom Harn (Salkowskival együtt, Berlin 1882); Über die Behandlung der Uraemie (Wiesbaden 1883); Über die Bedeutung der Chemie in der Medicin (Berlin 1884); Spec. Diagnose der inneren Krankheiten (Leipzig 1889, 7. kiad. 2 köt., 1904–05); Über Stoffwechselstörungen und ihre Bekämpfung (1896); Über Künstliche Ernährung (1898).

Leube-Rosenthal-féle húsoldat úgy készül, hogy 1 kg. zsirjától teljesen megfosztott húst finoman felvágnak, 1 lit. víz és 20 cm³ tiszta sósav keverékével Papin-féle fazékban 10–15 óráig forralják. Azután az egész tömeget kivéve, mozsárban jól szétdörzsölik. Erre ismét 15–20 óráig főzik és szódával közömbösitik, végül pépsűrűvé befőzik, négy részre osztják és légmentes pléhdobozokba zárják. Egy csésze húsleveshez 2–4 kávéskanálnyit adnak. Gyomorbetegeknek ajánlják.

Leubus *(Kloster-L.),* falu Boroszló porosz kerületben, (1910) 1825 lak. Az egykor híres L.-i apátságot 1050. I. Kázmér lengyel király alapította és Boleszlav herceg adta a cisztercieknek. Az apátsági épület jelenleg elmegyógyintézet.

Leuca, *Capo di Sta Maria di L.,* Olaszország DK.-i csúcsa Calabriában. Az ókorban itt egy rosszszagú forrás volt, amelynek eredetét az ott eltemetett óriásokra vezették vissza, kikre Herakles, miután legyőzte őket, sziklákat hengerített.

Leuca (lat. *leuga*), a gallok mérföldje = 1500 római lépés = 2·22 km.

Leucadendron *Herm.* (növ.), a Proteaceae család génusza; 70 faja a Fokföldön élő fa vagy cserje. Levelük épszélű, bőrnemű, számos fajon barnaszőrű. Virágúk egyivarú. A lepel csöves, a végén szeletekre osztott; úgy a termős, mint a porzós virágok gömbvirágzattá csoportosulnak, ezt pedig fedelékesen álló, széles, maradó fellevelek veszik körül. Termésük széles. Ezüstszőrű ágaival, leveleivel és szép virágzatával pompás fája a Fokföldnek a *L. argenteum* R. Br. (atlaszfa, silverboom, witteboom). Hasznos, atlaszfényű fája van, leveleit pedig mindenféle díszítésre használják. A hajósok, akik a Fokföld erdeit legelőször látták, erről a fáról alkották az *arany-* és *ezüst-erdők* meséjét. Atlaszfa még: *Parinarium guyanense, Chloroxylon Swietenia* (l. o.).

Leucaena *Benth.* (növ.), a Hüvelyesek génusza; 9 faja forróövi fa v. cserje, majdnem mind Amerikában. A *L. glauca* Benth. *(Jumbai)* a forró övön ültetés folytán terjedt el. Fája kitünő szerszámfa; fiatal hüvelyét és magvát rizszsel eszik. A ló és a szamár, ha leveleivel él, elveszti sörényét, a sertés pedig egészen megkopaszodik. Ha felhagynak vele, a szőrözet újra kifejlődik, de sárgásfehér marad. Szarvasmarha, juh, kecske minden következmény nélkül megeheti a leveleket.

Leucaethiopici (gör.-lat.) a. m. fehér négerek. L. *Albino.*

Leucania (állat), a Bagolypillék *(Noctuidae)* családjába tartozó lepkenem. Hernyói mocsaras helyeken különböző füvekkel és náddal táplálkoznak. Hazánkban 14 faja él. A külföldi fajok közül legismertebb a *L. extranea,* melynek hernyója: az ú. n. amerikai sereghernyó (Army Worm) óriási tömegekben élve, nagy pusztításokat okoz Észak-Amerika államaiban.

Leucanthemum (növ.), l. *Élekhalokfű.*

Leucas *(Leukasz),* l. *Leukadia.*

Leucaspius (állat), l. *Baing.*

Leuchsenring, *Franz Michael,* a XVIII. sz. német írói köreinek ismert alakja, szül. Langenkandelben (Elszász) 1746., megh. szűkös körülmények között 1827. febr. Párisban. Műveltsége és mozgékonysága korának majdnem minden nevesebb írójával kapcsolatba hozta, Goethe a Pater Brey-ban teszi nevetségessé. V. ö. *Varnhagen von Ense,* Vermischte Schriften. IV. 494 (1838).

Leuchtenberg, mintegy 220 km² területű, hercegségre emelt birodalmi grófság Felső-Pfalzban, mely az uralkodó család férfiágának kihalta után (1646) házasság útján a bajor királyi családnak jutott birtokába. 1817-ben Beauharnais Jenő, az egykori olasz alkirály nyerte el s a birodalmi grófság mediatizált hercegségre emeltetett. L. *Leuchtenberg*-család.

Leuchtenberg, hercegi család, melynek megalapítója *Beauharnais* Jenő (l. alább), Napoleon mostohafia volt, ki 1817. apósától, I. Miksa bajor királytól Eichstätt fejedelemséget és L. grófságot, mint mediatizált *hercegséget* kapta. Idősebbik fia,

Károly Ágost (szül. 1810., megh. 1835.), belga trónjelölt volt s 1835 jan. nőül vette *II. Maria da Gloria* portugál királynőt, de már két hónap mulva meghalt. Második fia, *Miksa* (szül. 1817., megh. 1852.), 1839. nőül vette I. Miklós cár leányát, *Máriát*. Gyermekei 1852. a cártól a *Romanovszki* hercegi címet kapták s az ortodox vallásban nevelkedtek. Ezek: *Miklós* (szül. 1843., megh. 1891.), *Jenő* (szül. 1847., megh. 1901.), *Szergej* (szül. 1849., elesett Ruszcsuk mellett 1877.) és *György* (szül. 1852., megh. 1912.). Elhunyta óta idősebbik fia, *Sándor* (szül. 1881.) a *Romanovszki* hercegi ház feje. Miklós hercegnek nem egyenlő rangú házasságból született fiai, *Miklós* (szül. 1868.) és *György* (szül. 1872.) eleinte a *Beauharnais* gróft címet viselték, 1890. azonban III. Sándor cártól megkapták a *L. hercegi* címet. Mindkettőnek 6—6 gyermeke van.

A L.-család alapitója: *Jenő (Eugène), L. hercege* és *Eichstätt fejedelme, Itália alkirálya* (1805—1814), *Alexandre de Beauharnais* vicomte, francia tábornok és *Joséphine Tascher de la Pagerie*, a későbbi Jozefin francia császárné fia, Napoleon mostohafia, szül. Párisban 1781 szept. 3., megh. Münchenben 1824 febr. 51. Atyját a forradalmi törvényszék 1794 jún. kivégeztette. Anyja ezután 1796. Bonaparte Napoleon tábornokhoz ment nőül, ki Jenőt csakhamar megszerette s magával vitte itáliai és egyiptomi hadjárataira. 1805-ben Itália alkirályává nevezte ki, 1806. pedig összeházasította I. Miksa bajor király leányával, *Amália Augusztával*. Az 1809-iki háborúban az itáliai hadsereg fővezére lett. Bár *Sacile* mellett (ápr. 16.) vereséget szenvedett, mégis nyomában volt a visszavonuló János főhercegnek s annak a magyar felkelőhaddal egyesült seregét *Győrnél* megverte (jún. 14.). Ezután seregét a szorongatott Napoleon segítségére vezette s része volt a wagrami véres győzelem kivívásában (júl. 5—6.). 1812-ben a IV. hadtestet vezette az Oroszország elleni hadjáratban s különösen a visszavonulás alkalmával tünt ki vitézségével. 1813 máj. 2. a lützeni csatát ő döntötte el a franciák javára, mire Napoleon az olasz harctérre küldte. Itt egy évig harcolt kitartással Napoleon ügye mellett, azután a bécsi kongresszusra ment. Utolsó éveit apósa udvarában töltötte. Özvegye a müncheni Michaelskirchében *Thorwaldsen* által művészi síremléket emeltetett neki. V. ö. *Du Casse*, Mémoires et correspondance du prince Eugène (Paris 1858—60, 10 köt.); *Weil*, Le prince Eugène et Murat (u. o. 1901—1902, 5 köt.).

Leuchtenbergia (növ.), kaktuszféle génusz, melynek egyetlen faja a Mexikóban honos *L. principis* Fisch. et Hook (l. a *Kaktuszfélék mellékl.* 8. kép).

Leuchtenbergit (ásv.), zöldes-sárgás-fehéres nagy hatszöges táblák; a klinoklór-csoportba tartozik; csaknem teljesen vasmentes. Zlatoust közelében az Uralban található.

Leuci, ókori gall néptörzs, a mai Lotharingia területén; fővárosuk Tullum volt (ma Toul).

Leucin, α aminókapronsav

$(CH_3)_2CH \cdot CH_2 \cdot CH(NH_2)COOH$.

A különféle állati és növényi nedvekben, főleg a hasnyálmirigyben (pankreasz) előforduló egybázisú monaminósav. Képződik a fehérjefélék rothadásakor, vagy ha a fehérjeféléket és a különböző felhámképleteket (szaru, haj, toll stb.) lúgokkal v. savakkal főzik. A természetes L. optikailag aktiv és pedig vizes oldatban balra forgat ($[\alpha] = -10 \cdot 4^0$), sósavas oldatban jobbra. A mesterséges L. inaktiv. A balra forgató L. fényes lemezkékben kristályosodik; op. 293—295°; óvatos hevítéssel bomlás nélkül szublimálható, de hirtelen fölmelegítve amilaminra és széndioxidra bomlik. 20°-on 45 sr. vízben oldódik, de forró borszesz igen nehezen oldja. A L. salétromsav hatására *leucinsavvá* lesz; káliumhidroxiddal összeolvasztva *ammoniak* és *valeriánsavas kálium* képződik belőle.

Leucippus, l. *Leukippos*.

Leuciscus *Rond.* (állat), l. *Koncér*.

Leucit (ásv.), kálium-aluminium-metaszilikát képlete $KAl(SiO_3)_2$, többnyire kevés nátriumot, sőt litiumot és rubidiumot meg céziumot is tartalmaz. Kristályalakja a szabályos deltoidikozitetraéder (ép ezért ezt a kristályalakot leucitoédernek is szokás hívni), de optikai úton kimutatható, hogy a kristályok többszörös ikerlemezrendszerből épülnek fel, az egyes lemezek tetragonálisak v. rombosak; 560°-ra felhevítve optikailag izotropok lesznek, azaz a szabályos rendszerbeli kristályok módjára viselkednek; lehülve újra visszanyerik régi tulajdonságaikat. A kristályok igen gyakran szimmetrikusan elrendezve zárványokat (üveg, mikrolitok) tartalmaznak. Fehéres, szürkés, sárgás vagy vöröses színűek, üveges vagy zsíros fényűek, alig áttetszőek. A L. számos eruptiv kőzetnek lényeges elegyrésze: a Vezuv-lávában nagy kristályok alakjában található, hasonlókép Róma környékén sok lávában, a Laachi-tavat környező lávákban, a Kaiserstuhlban; a leucititban, L.-bazaltban, L.-bazanitban, L.-tefritben, L.-fonolitban és L.-trachitban mindig tekintélyes mennyiségben van jelen. Nagy kristályokban fordul elő a L.-porfirban (Oberwisenthal az Érchegységben) és a L.-szienitben (Brazilia). Könnyen átalakul analcim-zeolittá v. ortoklász- és eleolitnak vagy ortoklász- és muszkovitnak elegyévé *(amfigén)*.

Leucita (növ.), így nevezte Van Tieghem a kromatofórákat, de Schimper szerint az aleuron (l. o.) szemecskéket is ide sorolta.

Leucit-bazalt, l. *Bazalt*.

Leucit-bazanit, l. *Bazanit*.

Leucitit, kőzet, lényegében leucit- és augitból álló eruptiv kőzet. Külsőleg a bazaltokra emlékeztet. Főkép az Albanoi-hegységben van elterjedve (Capo di Bove a Via Appia mentén); gyakran melilitet is tartalmaz.

Leucitoéder, l. *Ikozitetraéder* és *Leucit*.

Leucitofir, kőzet, olyan *fonolit*, amelynek szanidin-földpátját nagyrészt leucit helyettesíti. Többnyire hauyn-féleségeket és melanit-gránátot is tartalmaz. Elterjedt kőzet az Eifel-hegységben (Olbrück, Perlenkopf, Rieden, Hannebach), a Kaiserstuhlban Badenben (Horberig, Rothweil), a Zöldfoki szigeteken és a Basilicatában Itáliában.

Leucitszienit, l. *Szienit*.

Leucitszirt, a leucitet tartalmazó különféle kőzeteknek gyüjtőneve; ide tartozik pl. a leu-

citit, leucitbazalt, leucitbazanit, leucittefrit, leucitporfir, leucitfonolit, leucitofir stb.

Leucittefrit (ásv.), l. *Tefrit.*

Leucittufa, különféle leucitos kőzeteknek sárgás vagy barnás tufája, amelyben könnyen felismerhető leucitkristályok vannak.

Leuck., természetrajzi nevek mellett a. m. *Leuckart* Friedrich Siegmund (szül. Helmstedtben 1764., megh. mint a zoológia tanára Freiburgban 1843.; férgek tanulmányozásával foglalkozott), vagy unokaöccse *Leuckart* Rudolf (l. o.) nevének rövidítése.

Leuckart, *Rudolf,* német zoológus, szül. Helmstedtben 1823 okt. 7., megh. Lipcsében 1898 febr. 6. 1842 óta Göttingenben az orvosi és természettudományokat tanulta, 1850. a giesseni egyetemre ment a zoológia tanárának; 1869. Lipcsébe hívták meg. 1895-ben titkos tanácsosi címet kapott. Legfőképen az alsóbbrendű állatok és a bélférgek tanulmányozásával foglalkozott. Ő különítette el a Tömlős állatokat *Coelenterata* néven a Tüskésbőrüektől *(Echinodermata)* és sorozta külön állatkörbe. A Siphonophorákon végzett tanulmányai alapján megállapította a polimorfizmus jelentőségét. Felfedezte a rovarpeték mikropiléjét, szűz-szaporodását stb. Nevezetesebb művei: Beiträge zur Kenntniss wirbelloser Tiere (Frey-jel, Braunschweig 1847); Über die Morphologie u. Verwandtschaftsverhältnisse d. wirbellosen Thiere (u. o. 1848); Über den Polymorphismus d. Individuen oder die Erscheinung d. Arbeitsteilung in der Natur (Giessen 1851); Zoologische Untersuchungen (u. o. 1853—54, 3 füz.); Vergleichende Anatomie und Physiologie (Bergmann-nal, Stuttgart 1852); Die Fortpflanzung und Entwickelung der Pupiparen (Halle 1857); Zur Kenntniss des Generationswechsels u. der Parthenogenesis bei den Insekten (Frankfurt 1858); Untersuchungen über die Trichina spiralis (Leipz. 1860, 2. kiad. 1886); Die Blasenbandwürmer und ihre Entwickelung (Giessen 1856); Die Parasiten des Menschen und die von ihnen herrührenden Krankheiten (Leipzig 1863—76, 2 köt., 3. kiad., befejezte Brandes 1879—1901); Gräfe és Samisch Handbuch der gesammten Augenheilkunde c. munkája részére megírta a szem összehasonlító anatómiájáról szóló részt. 1857—79. szerkesztette a Berichte über die wissenschaftlichen Leistungen in der Naturgeschichte der niederen Tiere címen megjelent értékes referátumokat az Archiv für Naturgeschichte részére, azonkívül kiadta: Die Anatomie der Biene (Kassel 1885) és Nitsche-vel a Zoolog. Wandtafeln z. Gebrauch an Universitäten u. Schulen (u. o. 1877—91) c. falitáblákat.

Leuckart-keszeg *(Abramis Leuckartii* Heckel, állat), a dévérkeszeg és a veresszárnyú koncér korcsa.

Leucochloridium paradoxum (állat), a *Leucochloridium macrostomum* (Rud.) nevű szívóféreg tömlős lárvája (Sporocysta), amely a borostyáncsiga *(Succinea putris* L.) tapogatóiban hatalmas, zölddel csikolt, bunkószerű képződményeket okoz. A kifejlődött féreg a vízityúkfélék és nádiposzáták belében élősködik.

Leucojum *L.* (növ.), *tőzike,* az Amaryllidaceae család génusza; 9 faja a Földközi-tenger környékének egyes vidékein van elterjedve. A *L. aestivum* L. (nyári tőzike, kakasvirág) megvan Kis-Ázsiáig s a *L. vernum* L. (tőzeg- v. vízi gyöngyvirág, tőzegviola) fajjal együtt Közép-Európában is, így nálunk is honos. Hagymás füvek. Kocsányuk buroklevélből nőtt ki, viráguk olyan, mint a hóvirágé, leple 6 harangalakú, a 6 lepellevél hegye megvastagodott, porzói egyenlő hosszuak. A *L. vernum* hegyvidéken nedves helyen, patakok mentén elég gyakori, kora tavaszi (febr.) kedves virág, 3—5 szálas levelet hajt, virága magános, bókoló, fehér lepellevelei a hegyük alatt zöldessárgák. Bibeszála buzogányalakú. Szépségéért és koraiságáért kertbe ültetik. Alakja, a var. *carpathicum* Herb. kétvirágú. Gyakori K.-i hegyvidékünkön. A *L. aestivum* mocsaras vizenyős helyeken, nedves réteken nő. Nagyobb az előbbinél, máj.—jún.-ban virít. Kocsányán több ernyősen álló virága van. Virágágyba ültetik.

Leucotici (gör.) a. m. *albino* (l. o.).

Leuga, l. *Leuca.*

Leuk (franc. *Loèche-la-Ville),* az ugyanily nevű járás székhelye Wallis svájci kantonban, (1910) 1658 lak.; 7 km.-nyire tőle a Gemmis és Torrenthorn sziklafalai közt van L. fürdő (Louèche-les-Bains) 606 lak., 20 gipsztermával (34—51° C.), amelyeket makacs bőrbajok és reumatizmus ellen használnak.

Leukadia *(Leukasz, Santa Maura, Hagia Mavra, Levkasz),* Kerkira vagyis Korfu görög nomoszhoz tartozó sziget az Ión-tengerben. L. területe 287 km², (1907) 29,471 lak. ÉD.-i irányban mészkő-hegyek vonulnak át rajta. D.-i partján van a legmélyebb öble és e mellett a *Ducato-fok,* az ókoriak híres L.-i sziklája, amelyen Apollo temploma állott és amelyről évenként egy gonosztevőt a tengerbe taszítottak, hogy a sziget összes lakóinak bűneiért bűnhödjék; innen ugrott a tengerbe Sappho költőnő. L. D.-i és K.-i felében termékeny völgyek terülnek el, amelyekben olajfát és szőllőt termesztenek. ÉK-i végében régi, középkori erősség, a Santa Maura állott és ennek közelében épült a főváros: Amaxiki v. Levkasz. Újabban Dörpfeld L.-t Homeros Ithakájával azonosítja.

Leukaemia (gör.), l. *Leukémia* és *Fehérvérüség.*

Leukaethiop, l. *Albino.*

Leukaethiopici a. m. fehér négerek, l. *Albino.*

Leukai (gör. a. m. Fehér-város), 1. ókori város Kis-Ázsia K.-i partján, közel Phokaiához. — 2. L., város Lakoniában, melyet a spártaiak elpusztítottak.

Leukasz *(Leukasz),* sziget, l. *Leukadia.*

Leukaugit, l. *Augit.*

Leuke, l. *Kígyó-sziget.*

Leuké, az ókori görög orvosi művekben használt kifejezés, melynek pontos értelme ma már nem határozható meg. A bőrnek valamely okból keletkező megvilágosodását jelölték vele.

Leukémia v. *fehérvérűség,* betegség, melynek legjellemzőbb tünete a fehérvérsejtek megszaporodása a vérben. Azokat a betegségeket, amelyek a L. egyéb tüneteit utánozzák, de amelyeknél a fehérvérsejtek megszaporodása elmarad, pszeudoleukémiának, álfehérvérűségnek nevezzük. L. *Fehérvérűség.*

Leukippe, Minyas leánya, Alkithoe és Arsinoe nővére, ki denevérré változott, mert nem akarta Dionysost istenként tisztelni.

Leukippidák, Leukippos (a. m. fehérlő) két leánya, az égi derengés megszemélyesítői s mint ilyenek a velük lényegileg azonos Dioskurok (l. o.) feleségei.

Leukippos *(Leucippus)*, görög filozófus, Abderában szül., élt Kr. e. 510 körül. L. jelentősége abban áll, hogy ő az atomisztikus elmélet megalapítója, melyet tanítványa, Demokritos kiépített. Hogy mi kitől származik, ma már nem állapíthatjuk meg.

Leukoalizarin, l. *Antrarobin.*

Leukobázisok v. *leukovegyületek*, azok az anyagok, melyek a festőanyagoknak redukciója révén keletkeznek; ezek a L. színtelenek és oxidálva ismét azokká a festőanyagokká alakíthatók át, amelyekből keletkeztek.

Leukociklit (ásv.), l. *Apofillit.*

Leukocita *(leukocyta,* gör.), a fehérvérsejtek (színtelen vérsejtek) egyik alakja. L. *Vér.*

Leukocitózis *(leukocytosis,* gör.), a fehérvérsejtek (leukocyták) megszaporodása, a szervezet védekezéseinek egyik módja. L. *Fagocitosis* és *Vér.*

Leukoderm (gör.) a. m. fehérbőrű emberfajta. Szemben állnak velük a feketebőrűek (melanoderm) és a sárgabőrűek (xanthoderm). *Stratz* szerint a három együtt az uralkodó fajták (archimorph) nagy csoportját alkotja.

Leukoderma (gör.), az *achromatosis* (l. o.) azon alakja, amikor a lencsényi világosabb foltok sötétek, rácsszerű területen vannak elszórva. Különösen szifilis és pszoriázis után szokott előfordulni; lassankint magától is el szokott múlni.

Leukofilltestek (növ.) a. m. leukoplaszták (l. *Kromatofóra).*

Leukofönicit (ásv.), l. *Humit.*

Leukogránát a. m. fehér gránát; l. *Gránát.*

Leukokeratózis, l. *Leukoplákia.*

Leukokrát kőzetek, azok az eruptiv kőzetek, amelyek túlnyomórészt színtelen elegyrészekből (földpát és földpátpótló ásványok) állanak és színes elegyrészekben (augit, amfibol, csillám, olivin) igen szegények, pl. az aplit. Ellentéte a melanokrát. Ujabb, de nagyon gyakran használt kifejezés.

Leukolin, *leukol.* Az ú. n. kinolinbázisok közé tartozó szénvegyület, mely a kőszénkátrányban fordul elő; képlete C_9H_7N; izomer a kinolinnel, de ezzel nem azonos. Színtelen, olajszerű test, amelynek erősen égető íze és kellemetlen, de a keserű mandula-olajra emlékeztető szaga van. Fs. 1·081 (10°-on). Vizben kis mértékben, borszeszben, éterben, széndiszulfidban és zsíros olajokban stb. azonban könnyen oldódik. Fp. 238°.

Leukoma (gör.), a szem szaruhártyáján mutatkozó fehér, vaskos, átlátszatlan hegesedés, amely rendszerint genyes szaruhártyagyuladás következménye. A köznép ezt is hályognak nevezi.

Leukomainok *(Gautier)*, az élő emberi szervezetben képződő, a ptomainokkal (l. *Hullaalkaloidák)* rokon, részben mérgező hatású anyagok, amelyek a fehérjék bomlási termékei közé tartoznak.

Leukopatia (gör.), ritkán használt kifejezés, a. m. *achromatosis* (l. o.).

Leukopenia (gör.), a leukocitózis ellentéte, amikor a fehérvérsejtek száma a vérben kisebbedik.

Leukopetra, hegyfok a bruttiumbeliek földjén a szicíliai tengerszoros mellett; ez idő szerint Capo dell'Armi.

Leukopirit (ásv.), l. *Löllingit.*

Leukoplákia v. *leukokeratózis*, Schwimmer által forgalomba hozott név bizonyos, a nyálkahártyákon előforduló fehéres-szürke és kövezetszerű rajzolatokat feltüntető elszarusodások megjelölésére, melyek erősen dohányzóknál, régi szifilisben szenvedőknél, de sok más okok következtében is főleg a száj sarkai mellett, az ajkakon, a nyelv hátán v. esetleg egyéb nyálkahártyákon léphetnek fel és csak nagyon nehezen gyógyíthatók. Elhanyagolva rákká alakulhat.

Leukoplaszták (növ.), l. *Kromatofóra.*

Leukorrhoea (gör.), l. *Fehérfolyás.*

Leukoszírusok (a. m. fehér szírusok), Kappadókia őslakóinak elnevezése, ellentétben a barnabőrű igazi szírusokkal.

Leukoszkóp (gör.), Helmholtztól eredő készülék a színérzetek pontosabb megvizsgálására.

Leukothea, l. *Ino.*

Leukotil, l. *Aszbeszt.*

Leukovegyületek, l. *Leukobázisok.*

Leukoxén (ásv.) l. *Ilmenit.*

Leukozafir (ásv.), víztiszta *korund* (l. o.).

Leukozia, l. *Levkozia.*

Leuktra, helység Beociában Plataea és Thespiae között; itt folyt le Epaminondas híres győzelme Kr. e. 371.

Leuma, a lovak influenzájának hurutos alakja. Ez elnevezést *Dieckerhoff* tanár használta először, de nem vált közkeletüvé. L. *Influenza.*

Leumann, *Ernst*, szanszkrit-tudós, szül. Bergben 1859 ápr. 11. A szanszkrit nyelv tanára Strassburgban. Kiadványai az Aupapátika—Sutra (Leipzig 1882); Liste von Abschriftes und Auszugs aus der Dvaina Litteratur (1891); Über die einheimischen Sprachen von Ostturkestan in früh. Mittelalter (1907—1908).

Leunis, *Johannes*, német természetrajzi író, r. k. pap, szül. 1802 jún. 2. Mahlertenben, Hildesheim mellett, megh. 1873 ápr. 30. Hildesheimben. Teológiai és filozófiai tanulmányainak befejeztével 1824. a hildesheimi gazdasági intézet természetrajzi tanára s később igazgatója lett. Természetrajzi munkái még ma is tudományos értékűek. Igy a Synopsis d. drei Naturreiche; I. rész: Zoologie (Hannover 1844, 3. kiadása Ludwig tollából 1883—86, két köt.), II. rész: Botanik (1847—1877, 3. kiadása Frank tollából 1883—86, három kötet), III. rész: Mineralogie u. Geognosie (Römer tollából u. o. 1853, 2. kiadása Senfttől 1875—78). E nagy művét követték a Schulnaturgeschichte és a Leitfaden 3—3 kötetes, később képekkel ellátott számos kiadása és több műve. Életrajzát Grube írta meg (Hannover 1876). Emlékét Hildesheimben 1905. felállított emlékmű őrzi.

Leusták *(Leustachaius, Eustachius)*, erdélyi vajda volt III. Béla (1173—96) idejében, 1176. Ombod bánnal együtt ő vezette Kis-Ázsiába azt a magyar sereget, melyet III. Béla a törökök ellen Manuel görög császár segítségére küldött, hogy az ikoniumi szultánt, II. Kilidzs Arszlánt meg-

alázza. A szultán azonban Myriokephalonnál győzött és Manuel is csak nehezen menekülhetett.

Leutershausen, város Mittelfranken bajor kerületben, (1910) 1408 lak. 1450 ápr. 14. itt győzte le Albert Achilles brandenburgi őrgróf a nürnbergieket.

Leuthen, falu Breslau porosz kerületben, (1910) 895 lak. Ismeretes az 1757 dec. 5. itt vívott csatáról, amelyben Nagy Frigyes porosz király a Károly lotharingiai herceg vezérlete alatt álló osztrák hadakat megverte. 1854-ben, illetve 1907. a csata szinterét emlékművel jelölték meg.

Leuthold, *Heinrich*, német költő, szül. Wetzikonban (Svájc) 1827 aug. 9., megh. 1879. júl. 1. a burghölzli-i gyógyintézetben (Zürich mellett). Hányatott életet élt, nevelősködött, lapot szerkesztett s 1865 óta Münchenben élt. Mint lirikus Platen és Lenau tanítványa. Verseit barátja, G. Keller adta ki. (Gedichte 1879, 5. kiad. 1906). Mint műfordító (Fünf Bücher französischer Lyrik, 1862, Geibellel együtt) kitünő. Műveinek legjobb kiadását G. Bohnenblust rendezte sajtó alá (Frauenfeld 1913, 3 köt.). V. ö. M. *Plüss*, H. L.-s Lyrik und ihre Vorbilder (1909).

Leuto, 6—8 m. hosszú, halfogásra való egyárbocos parti jármű, latin vitorlákkal, melyet az Adriai-tengeren kiváltképen a szardella-halászatra használnak.

Leutze, *Emanuel*, német festő, szül. Schwäbisch-Gmündben 1816 máj. 24., megh. Washingtonban 1868 júl. 18. Gyermekkorában szüleivel Philadelphiába került, ahol Smith képmásfestőnek volt tanítványa, azután Düsseldorfban tanult Lessing vezetése alatt; fölváltva tartózkodott Münchenben, Düsseldorfban, Olaszországban; 1859. végleg Amerikában telepedett le. Művei általán a düsseldorfi festészet szinvonalán állanak és inkább tárgyilag érdekesek. Leghiresebb, reprodukciókban még ma is elterjedt műve: Washington áthajózik a Delaware folyón (1850—51, brémai Kunsthalle).

Leutzelburger, l. *Lützelburger*.

Leutzsch, szász község a lipcsei közigazgatási ker.-ben, (1910) 12,327 lak. Gyorsan fejlődő gyáripara s Lipcséhez való közelsége következtében népessége az utóbbi 10 év alatt megkétszereződött.

Leuven, Löwen (l. o.) holland neve.

Leuwarden, németalföldi város, a. m. *Leeuwarden* (l. o.).

Leuze (ejtsd: lőz), város Hainaut belga tartomány Tournai járásában, a Ny.-i Dendre és vasút mellett, 5981 lak., gyapjú- és vászonszövés.

Leütés, nyilvános árverést vezető hivatalos személynek az a ténye, amellyel az árverés tárgyát a legtöbbet igérő által megvettnek jelenti ki. Korábban általában szokásos volt, hogy az árverező kijelentését kalapácsütéssel kisérte, innen származik az elnevezés.

Leűzés, l. *Ezüst* (gyártása).

Lev *(leva)* a bolgár pénzrendszer egysége, azaz a frank neve Bulgáriában = 100 sztotinka = 0·952 korona.

Lév., növénynevek mellett *Léveillé* Henri francia orvos nevének rövidítése, szül. Crux-la-Villeben 1796 május 28., megh. Párisban 1870 febr. 3.; főként a gombákról írt.

Léva, rendezett tanácsú város Bars vm.-ben, (1910) 1070 házzal és 9675 lak. (közte 8752 magyar, 199 német és 688 tót, hitfelekezet szerint 6317 római katolikus, 456 ágostai evangélikus, 1485 református és 1384 izraelita). L. a lévai járás szolgabirói hivatalának székhelye, van járásbirósága, adóhivatala, kir. közjegyzősége, pénzügyőrsége, kegyesrendi főgimnáziuma, állami elemi tanítóképző intézete, irg. nővérek polg. leányiskolája, alsófokú kereskedelmi iskolája, iparostanonciskolája és számos egyesülete, továbbá könyvnyomda, keresk. bank, takarék- és hitelintézet, takarékpénztár, hengermalom, vasgyár, szappangyár, kocsigyár és villamosmű; élénk marhakereskedése és borpiaca; asztalos- és szücsipara jelentékeny. Van vasúti állomása, posta- és távíróhivatala és telefonállomása. Határa 4954 kat. hold. Romokban heverő régi várának eredete bizonytalan. A város építését IV. Béla király korába helyezik. Későbbi királyok, jelesül Róbert Károly jelentékenyen megerősítették. Eleinte az ősrégi itt székelő Lévay-nemzetséget uralta, de később e nemesi család kihaltával Balassa Menyhért kezébe került, ki egykép sanyargatta a törököt és a körüllévő jobbágyfalvakat. Rablásai miatt I. Ferdinánd Salm Miklóst küldötte ellene, ki L.-t elfoglalta s a király részére megtartotta, ki azt később Dobó Istvánnak ajándékozta. Bocskay István megtámadta és lángba borította a várost, de a várat nem volt képes bevenni. 1663-ban azonban a törökök kezére került, kiktől azonban már a következő évben Des Souches gróf visszavette. 1704 nov. Schlick gróf itt verte meg Rákóczi egyik hadvezérét, Ocskay Lászlót, de Ocskay még ugyanazon hónapban visszaadta a kölcsönt és L.-t bevette. Az idők folyamán később a lévai vár és uradalom a herceg Esterházy-család, az 1870-es években pedig a lovag Schoeller-család birtokába került.

Levade, l. *Lovaglás*.

Levadia *(Lebadia)*, l. *Livadia*.

Levágás, l. *Lebunkózás*.

Levaill., vagy *Vaill.*, latin állatnevek mellett *Levaillant* François (l o.) nevének rövidítése.

Levaillant (ejtsd: lövalyaň), *François*, francia utazó és ornitológus, szül. Paramaribóban 1753., megh. Sézanneban 1824 nov. 22. Európába 1763. került. Amsterdamból 1780. a Jóreménység-fokához hajózott és Afrika belsejébe hatolt. Úti művei: Voyage dans l'intérieur de l'Afrique (1790); Second voyage dans l'intérieur de l'Afrique (1796); Histoire naturelle des oiseaux d'Afrique (1796—1812, 6 köt.); Histoire naturelle d'une partie des oiseaux nouveaux et rares de l'Amérique et des Indes (1801—04) stb.

Levaković (ejtsd: —vics), *Rafael*, horvát író, szül. a XVI. sz. végén Jastrebarskóban, Zágráb vármegyében, megh. 1650 körül. Kiváló érdemei vannak a régibb horvát glagolita irodalom terén, mert mint a római propaganda szláv korrektora a római missalét és más egyházi könyveket fordította horvát nyelvre (l. *Šafařik*, Gesch. d. südslav. Literatur, I., 157). L. volt az, aki először közölte azt a bullát, melyet állítólag Sylvester pápa a koronával együtt küldött Szt. István királynak és melyet valószinüleg maga L. hamisított.

Levallois (ejtsd: lővallоá), *Jules*, francia író, szül. Rouenban 1829 máj. 18., megh. Pontaubaultban 1903 szept. 14. Egy ideig Sainte-Beuve titkára volt. Önálló kritikai és erkölcstani művei: Critique militante (1862); J. J. Rousseau (1865); Sainte Beuve (1872); Corneille inconnu (1876); La vieille France (1882); Sénancourt (1897) stb. Magyarul megjelent: L. és *Millet* Paul, Mátyás király, ford. *Ábrányi* Emil (Budapest 1884).

Levallois-Perret (ejtsd: lővallоá-perré), Páris ÉK.-i részének elővárosa, Seine département st. denisi arrondissementjában; (1910) 68,703 lak.; festék-, szappan-, keményítőgyártás; szőnyegszövészet, számos nevelőintézet.

Levana, a régi latinok istenhitében annak a szertartásnak a védő istensége, mellyel az újszülött gyermeket az apa elé a földre tették, hogy ez a gyermeket a földről fölemelve (lat. *levans)* a magáénak ismerje el.

Levanjska varoš (hajdan *Nevna)*, politikai község Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1910) 582 horvát lak., postahivatallal; u. t. Diakovár.

Levanna, *Mont*, a Grájusi Alpok egyik része, 3640 m. magas.

Levant, *Ile du*, a *Hyèresi-szigetek* egyike (l. o.).

Levante (ol., *il L.)* a. m. Kelet; tágabb értelemben mind ama tartományok, melyek a Földközi-tenger mellett az Eufrátes és a Nilus folyókig Olaszországtól K.-re esnek. E vidék főbb kereskedelmi városait (Konstantinápoly, Szmirna, Alexandrette, Haleb és Alexandria) az olaszok *Scale di L.*, a franciák *Echelles du L.* (a. m. a Kelet lépcsői) néven ismerik. Szűkebb értelemben L. csak Kis-Ázsia, Szíria és Egyiptom partvidékét jelenti s az itteni forgalmat is L.-i kereskedelemnek hívják. Az itt letelepedett európaiak leszármazottait pedig levanteieknek nevezik. Ravasz kereskedők.

Levante, keleti szél Olaszországban.

Levantei emelet, a geológiai harmadkor pliocén szisztémájának felső emelete. L. *Harmadkor*.

Levantei gubacs, l. *Tölgy*.

Levantei kő, igen finom szemű, kékesfehér kvarctartalmú dolomitos meszespala, amelyből Kréta-szigetén köszörűkövet készítenek.

Levantei mustár (növ.), l. *Cleome*.

Levantei tallér a. m. *Mária Terézia-tallér* (l. o.).

Levantera, az adriai partvidéken tartósan fuvó keleti szél.

Levantine (franc., ejtsd: lővañtin), négyfonalas egyszerű sávolykötésű könnyű selyemszövet, mely főleg ernyők bevonására használtatik.

Levanzo (az ókorban *Phorbantia)*, az Egadiszigetek (l. o.) egyike, 6 km² területtel, kb. 300 lak. Hegyekkel borított, termékeny sziget, világítótoronnyal.

Lévárd, községek, l. *Kislévárd* és *Nagylévárd*.

Lévárt, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. tornaljai j.-ban, (1910) 277 magyar lak., u. p. Harkács, u. t. Tornalja.

Lévárti fürdő, Lévárthoz tartozó eléggé látogatott kis fürdőtelep, Gömör és Kis-Hont várm. tornaljai j.-ban, u. p. és u. t. Harkács.

Levasseur (ejtsd: lővasszőr), *Emile*, francia nemzetgazdasági író és geográfus, szül. Párisban 1828 dec. 8., megh. u. o. 1911. júl. 10. Különböző liceumokban tanított, majd 1872. a Collège de France tanára lett. Az akadémia 1868. tagjává választotta. Sokat tett a földrajzi oktatásnak Franciaországban való emelése érdekében. A nemzetgazdasági földrajznak, mint a földrajz önálló részének megalakulása nagyrészt az ő érdeme. Főbb nemzetgazdasági művei: Recherches historiques sur le système de Law (1854); La question de l'or (1858); Histoire des classes ouvrières en France depuis la conquête de Jules César jusqu'à la Révolution (1859, 2 köt., 2. kiad. 1901); ennek a művének két folytatása: Histoire des classes ouvrières depuis 1789 (1867, 2 köt., 2. kiad. 1903—1904) és Question ouvrières et industrielles en France sous la troisième République (1908); Précis d'économie politique (5. kiad. 1891); La population française; Histoire de la population avant 1789 et démographie de la France comparée à celle des autres nations au XIX. siècle (1889—1891); L'ouvrier américain (1897, 2 köt.). Földrajzi munkái közül legismertebb: La France et ses colonies (új kiad. 1893, 2 köt.).

Levate (lat.), l. *Flectamus genua*.

Levator (lat.) a. m. emelő (izom); olyan izmok megnevezése, amelyek valamely szervet fentartanak vagy felhúznak (L. uvulae, L. ani).

Lévay, 1. *Ede*, matematikus, szül. Nagyváradon 1864 ápr. 18. Mint gimnáziumi tanár Szegeden, Nyitrán, Pozsonyban és Budapesten működött. 1914-ben a budapesti V. ker. áll. főreáliskola igazgatója lett. 1906—1914-ig szerkesztette az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyt. Számos értekezést írt a matematika és a fizika köréből. Nevezetesebb művei: Verhältniss der Stromarbeit zur chemischen Energie bei galvanischen Elementen (Berlin 1891); *Az elektromosság Faraday-Maxwell-féle elméletének vázlata* (Pozsony 1897); *Mikes Kelemen ifjak kalauzának ismertetése* (Budapest 1905); *Számtan* (3. kiad. u. o. 1914); *Csillagászati és fizikai földrajz*, (3. kiad. u. o. 1913); *Fizika*, (4. kiad. u. o. 1914); *Fizikai repetitorium*, 3 köt. (megjelent a Tudományos Zsebkönyvtárban); *Fizikai példatár*, 2 köt. (u. o.); *Algebra*, (13. kiad. u. o. 1913); *Mértan*, — Abel-Polikeittal — 2 köt. (u. o. 1913). Munkatársa e Lexikonnak is.

2. *L. Henrik (kisteleki)* báró, szül. Jankováczon (Bács) 1826 ápr. 16., megh. Budapesten 1901. dec. 16. Hazánk egyik leghírnevesebb biztosítási szakembere volt. Pályáját a Riunione Adriatica biztosító társaság pesti vezérügynökségénél mint kárbecslő kezdte. Innen kilépve, megalapította 1857 júl. 15-én az Első magyar általános biztosító-társaságot, melynek vezérigazgatója lett. Ő alapította (1861) az első magyar viszontbiztosító-intézetet, a Pannonia magyar viszontbiztosító-intézetet és később (1880) a Bécsi biztosító-társaságot, valamint (1882) a Bécsi élet- és járadékbiztosító-intézetet. L. résztvett közgazdasági életünk minden jelentősebb mozgalmában. Érdemei elismeréséül a harmadosztályú vaskoronarenddel és 1862. «kisteleki» előnévvel a magyar nemességgel tüntették ki; 1886. dec. 15. főrendiházi tag és 1897. ápr. 22. magyar báró lett.

3. *L. Imre*, a magyarországi kegyes tanítórend főnöke, szül. Makón 1842 nov. 10., megh.

Budapesten 1895 május 20. Pappá szentelték 1867. 1874-ben veszprémi, 1887. budapesti gimnáziumi igazgató lett. Mint ilyen 1889. megalakította a budapesti katolikus kört. 1891. és 1894. rendfőnökké választották. Irodalmi munkássága: *Kalobiotika* (Tíz felolvasás a társadalmi eszmékről 1872). Szerkesztette a Veszprém című lapot, később a Veszprémi Közlönyt alapította.

4. *L. József*, lírai költő, szül. Sajószentpéteren (Borsod vm.) 1825 nov. 18. szegénysorsú földmíves, de nemes családból. Szülei is egyszerű emberek voltak, de az apa józan, vidám életbölcsesége s a költőket is olvasó anya mély érzelmi világa elhatározó befolyással volt L. lelkületének alakulására. Szülőfalujában kezdte iskoláit, Miskolczon folytatta, Késmárkon végezte s már ezidőben verselt. Első, nyomtatásban megjelent kisérletei *(A vitéz,* 1843, *A koszorú)* kivívták Erdélyi János dicséretét. 1847-ben patvarista volt Miskolczon, a márciusi napokat a pozsonyi országgyűlésen érte Szemere Bertalan mellett mint írnoka, vele élte át a forradalmi időket Világosig, lelkes verseket írva a lapokba. A katasztrófa után előbb szülei hajlékában keresett menedéket, majd a fővárosba ment s a Pesti Naplónál nyert alkalmazást mint tárcaíró; dolgozott a Hölgyfutárba és Vahot Imre vállalataiba. 1852-ben kiadta verseí első gyüjteményét, *Lévay József költeményei* c. alatt s még az évben tanári állást vállalt a miskolczi gimnáziumban, hol egy évi megszakítással (1860—1861-ig aljegyző volt a megyénél) 1865-ig tanított, mint vonzó előadású tanár nagy hatással. Közben a Kisfaludy-Társaság rendes (1862), az Akadémia levelező tagjának választotta (1863., az utóbbi 1883. rendessé, 1896. tiszteletbelivé); a vármegye 1865. a főjegyzői székbe hívta meg. Hivatalos iratai (jegyzőkönyvek, felterjesztések) híresek voltak művészi fogalmazásukról s a vármegye 1890. negyedszázados működése alkalmával aranytollal tüntette ki. 1894-ben alispánná választották, a következő évben pedig nyugalomba ment. Derült aggkorát azóta is, állandóan a költészet fénye ragyogja be s a közvélemény elismerése kiséri. A király 1911. a Szt. István-rend kiskeresztjét adományozta neki, ugyanakkor a Kisfaludy-Társaság tiszteletére díszülést rendezett Miskolczon, 1912. pedig a budapesti egyetem bölcsészeti kara tiszteletbeli doktorává avatta.

L. kora ifjuságától kezdve a nép-nemzeti költői irányhoz csatlakozott, Petőfi-Arany-Tompa irányához, akik közül a két utóbbihoz a tisztelet és barátság kötelékei is kapcsolták. Tompával, majd később Gyulai Pállal szövődött legmélyebb barátsága, míg Aranyt, akinek egyéniségében és költészetében egyaránt szerette az egyszerűséget, igazságot és valódiságot, bálványozta. Velük együtt indult el, de nem az ő hatásuk alatt; ami az irányra jellemző: nemzeti érzés, természetesség, népiesség eredeti tulajdona volt az ő egyéniségének is. Főképen a dal-féle műfajokat műveli, de az elegikus nemben is jeles (legkiválóbb verse *Mikes)* s erős tehetsége van a genre-festésre. Már első gyüjteményében föltünt érzéseinek őszintesége, a hang és forma tisztasága, a gondos, művészi szerkezet. Későbbi költeményei, melyek először koruk szépirodalmi lapjaiban jelentek meg, majd összegyűjtve két kötetben *L. J. Összes költeményei 1846—1880* (1881), *L. J. újabb költeményei* (1898), *A múzsa búcsúja* (1909), még a legkésőbbiekben sem mutatnak hanyatlást. Egyáltalán L. tehetsége azóta, hogy az 50-es évek elején kibontakozott és megizmosodott, jelentős fejlődésen nem ment át, csak ami a haladó évekkel jár, tárgyköre eltolódott, fölfogása kimélyült, művészete megért. A hazafiság, barátság, az élet örömei voltak leggyakoribb indítékai, ehhez járul mind nagyobb mértékben a természet szépségeibe való elmerülése (hámori tó és völgy, Tátra), az aggkor enyhe melancholiája, a csöndes ború az ifjuság eltüntén *(Merengés)*, a mult fölrajzó emlékei. Egyszerű báj, kerek, későbbi verseiben Aranyéra emlékeztető kompozició, jól eltalált dalhang adják meg verseinek kedves zamatát. Legmélyebb verse az utolsók között található: *Aratás*, az életről és halálról kialakult világnézete költőileg ábrázolva. L. nagy sikerrel szólaltatja meg magyarul a külföld jelesebb költőit, Shakespeare-t, kinek öt, Molière-t, kinek két szinművét ültette át, Seneca *Vigasztalásait*, Longfellowt, Bérangert és Burnst, ez utóbbi verseinek fordításait 1892. külön kötetben is közrebocsátotta. Kiadta Tompa Verseit a M. Remekírók c. vállalatban, írt tanulmányt Aranyról, Tompáról. V. ö. *Zsigmond* Ferenc, Lévay József élete és költészete (kimerítő életrajz) és *Voinovich* Géza értékes, mély tanulmányát L. költészetéről, Budapesti Szemle 1911, újra Aurora, 1914.

5. *L. Lajos*, egyházi író, szül. 1851 szept. 8. Felsőbányán. Teológiai tanulmányai végeztével 1878. Budapesten segédlelkész, 1880. sárkeresztúri, majd bicskei lelkész, 1910. pedig a vértesaljai egyházmegye esperese lett. Művei: *Egyházi beszédek* (Budapest 1888); *A sárkeresztúri ref. egyház multja és jelene* (u. o. 1890); *Vegyes egyházi beszédek* (u. o. 1894, 2. kiad. 1902); *Újabb egyházi beszédek* (u. o. 1898); szerkesztésében jelent meg: A ref. egyházakat, lelkészeket és tanítókat érintő újabbkori (1883—1901) törvények és rendeletek c. mű (Székesfehérvár 1912).

6. *L. Lajos (kisteleki)* báró, szül. Szegeden 1865 ápr. 20. Tanulmányai végeztével az Első Magyar Általános Biztosítótársaság vezértitkára lett. 1896-ban a péri (győrvmegyei) kerületben képviselőnek választották, 1903. pedig a belügyminisztériumban osztálytanácsosi ranggal a kivándorlási ügyek vezetője lett. Ez állásában létesítette a Fiume-New York közötti közvetlen hajójáratokat, valamint Fiuméban és New Yorkban megalapította a «Magyarok menházá»-t. 1910-ben a csaczai kerület képviselője lett. Többször tett tanulmányutakat Európában és Észak-Amerikában. Főműve: *A kivándorlás és városaink pénzügyeinek rendezése* (Budapest 1907).

7. *L. Mihály*, kat. áldozópap, író, szül. Uriban (Pest vm.) 1862 szept. 28. Budapesten és Váczott tanult, hol 1885. pappá szentelték. Rövid idei káplánkodás után plébános lett Újszászon, 1900 óta Abonyban; 1901. esperes, 1902. bátmonostori apát, 1906 óta országgyűlési képviselő. Részt vett a Szt. István-társulat tudományos és irodalmi osztályának megalakításában, melynek tagjává is

választották. Már papnövendék korában megkezdte az irodalom művelését, azóta számos esztétikai és kritikai dolgozatokat tett közzé fővárosi heti- és napilapokban. 1888-ban kiadta életrajzi bevezetéssel *Kuthen hátrahagyott költeményeit,* 1894. saját verseit *Dalok a magányból* c. (másodszor 1895), 1898. Orczy Tekla bárónő keretrajzaival egy imádságos könyvet.

Leveche (spany., ejtsd: levécse), Spanyolországban föllépő száraz, meleg szél, amely DK.-ről, illetőleg DNy.-ról jön; a Cap de la Nao és Malaga közt fekvő partvidéket körülbelül 8—10 mf. szélességben futja be és sok finom homokot meg port hoz magával.

Levée (franc., ejtsd: lövé) a. m. fölkelés, lázadás, a gabona behordása, takarodás. Katonai műnyelven katonaállítás, toborzás; a kártyajátékban a legtöbb ütés.

Levée en masse (franc., ejtsd: lövé aŋ massz), valamely állam katonailag nem szervezett népének felkelése oly célból, hogy a közeledő vagy a megszálló ellenséget onnan kiüzze. A szárazföldi háború törvényei és szokásai tárgyában létrejött nemzetközi egyezmény (1913: XLIII. t.-c.) csak akkor ismeri el a L.-t hadviselő félként, ha az ellenség az illető területet még nem szállotta meg.

Levegő, Földünket körülvevő gázelegy, amelynek állandó alkotórészei:

	nitrogén	oxigén	argon	szénsav
tér %	78·04	20·99	0·94	0·03
súly %	75·46	23·19	1·30	0·05

ezenkívül tartalmaz uszó szilárd részecskéket (port). A XVII. sz.-ig a levegőt elemnek tartották; először ugyan Scheele nyilvánította ki azt, hogy a L. két gáznak az elegye, de csak Lavoisier kisérletei döntötték el végleg azt, hogy a L. nem elem, hanem lényegében az oxigén- és nitrogéngáznak az elegye. Bunsen, Regnault és Jolly a Föld legkülönbözőbb pontjairól összegyüjtött L.-t több száz esetben igen pontosan megvizsgálták és azt találták, hogy míg a L. vízgőztartalma a hőmérséklettől és nyomástól függően igen tág határok között ingadozik, addig oxigén- és nitrogéntartalma rendkívül szűk határok között változik, úgy, hogy ezeknek a mennyisége csaknem állandónak vehető. A helyi viszonyoktól függően némi ingadozást mutat a L. széndioxid tartalma is, de oly csekély mértékben, hogy ennek középértéke a L. átlagos összetételébe beilleszthető. A vízben oldva levő L. egészen más viszonyban tartalmazza az oxigént és nitrogént (oxigén jelentékenyen több van benne).

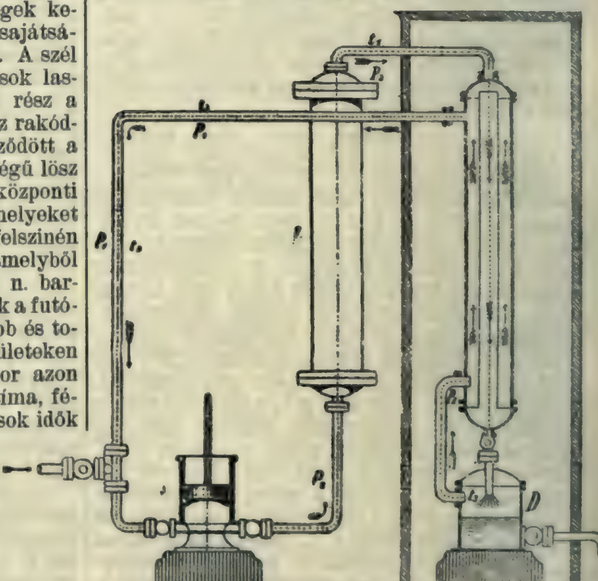
Egészen más az összetétele azonban a talajtól abszorbeált L.-nek. Ennek vizsgálatából az derült ki, hogy itt a viszonyok egészen mások és függnek a talaj minőségétől, a benne termő növényféleségektől és attól, hogy frissen volt-e trágyázva vagy nem. *Boussingault* és *Levy* vizsgálatai szerint a talaj L.-jének széndioxidtartalma a légkör L.-jénél jóval nagyobb (0·2—9·7 térfogat %), ezzel kapcsolatosan az oxigéntartalom pedig csekélyebb (10·3—20·0%), sőt a nitrogéntartalom is legtöbbször szaporulatot mutat (78·8—80·3%), ami a talajban lévő növényi részek korhadásából magyarázható meg, mely oxidációs folyamat lévén, az oxigén rovására több széndioxidot produkál. Hasonlókép a kilélegzett L.-ben is az oxigén mennyisége körülbelül $^1/_4$-del kevesebb (16·04%), míg a széndioxidé 100-szor nagyobb (4·4%), a nitrogéné ellenben igen kevéssel több (79·56%); ami érthető, mert hiszen a lélekzés tulajdonképen lassú égés és így itt a belehelt és a vértől felvett oxigén rovására a széntartalmú testekből széndioxid keletkezik. De dacára az emberek és állatok rengeteg oxigén-fogyasztásának, ennek mennyisége a légkörben észrevehetően nem apad, a széndioxidé pedig nem szaporodik, aminek okát abban találhatjuk, hogy a növények életműködésük alatt a L.-ből felvett széndioxidot redukálva, oxigént választanak ki. A levegőben lebegő porszemek száma is meghatározható. Erre Aitken I. skót tudós készüléke szolgál, amellyel megállapítható, hogy a földfelszíne közelében a levegő több port tartalmaz (pl. Párisban a házak közt köbcentiméterenkint 200,000 a porszemek száma), mint magas hegyen, ahol a porszemek száma a szél irányával is változik. Eső után kevesebb a L.-ben a por, mint rendesen. A L. pora okozza az ég kék színét.

Számításokat tettek arra nézve is, hogy mennyi a Földet körülvevő levegő súlya. Kiindulva abból, hogy a L. nyomása 1 cm²-re 1·0333 kg., következik, hogy a Föld felületére nehezendő L. súlya 5·2 trillió kg.; e felfoghatatlan nagy súlyból 3·99 trillió kg. a nitrogénre, 1·19 trillió kg. az oxigénre, több mint 3000 billió kg. pedig a széndioxidra esik. Szóval oly nagy mennyiség, mely évezredeken elegendő lenne még abban az esetben is, ha az élő szervezetek csupán csak fogyasztanák és nem regenerálnák is (a növények) egyszersmind a L. alkotórészeit. A L. szín-, szag- és íznélküli gáz, mely igen alacsony hőmérsékleten (—144·5°) és nagy nyomás alatt (31·5 atmoszféra) folyadékká sűrüsödik meg, igen vékony rétegben kékes színűnek látszik; a folyós levegő fs.-a 0·59, fp.-ja —191·2° C. Sűrűsége (ha a hidrogén = 1) 14·438 és 773-szor könnyebb, mint a tiszta víz. Vízben és egyéb folyadékokban oldódik, de e folyadékok tartalmazta L.-ben az oxigén és nitrogén egészen más viszonyban van, mint a Földet körülvevő L.-ben. L. *Légkör* és *Aeromechanika.*

A *sűrített levegőt* újabb időben sokféleképen használják. Nagyvárosokban igen jól bevált a pneumatikus posta v. *csőposta* (l. o.), amely sűrített L. nyomásától hajtott kis kocsikon szállítja földalatti csőrendszerben a leveleket és táviratokat az egyes postahivatalokhoz. Ugyancsak sűrített L. működteti a pneumatikus órákat. Központi hivatalból csőhálózat vezet a város különböző helyein fölállított óralapokhoz, melyeknek mutatóját kaucsukdobozhoz szoruló emelőkar mozgatja fogaskerék-átvitellel. A kaucsukdobozba percenként 20 mp.-ig tartó sűrített L.-áram kerül a központi hivatalban elhelyezett légsűrítőből. A kisipar használta mótorokat és gépeket szintén sűrített L.-vel hajtják egyes városokban. A kohóiparban a sűrített L.-t hatalmas fuvógépekkel szorítják a kemencébe. A víz alatti építéseket, pl. hidalapozásokat most majdnem kizárólag a sűrített L. felhasználásával végzik az ú. n. *caisson*-okkal, melyek a víz alá, a fenékig hatoló aknákat képeznek és lent a fenéken sűrített L.-vel telt munkateret létesítenek (l. *Alapozás).*

A L., mint geológiai tényező, jelentékeny szerepet játszik a Föld felületének kialakításában. Hatása részint kémiai, részint mechanikai. Kémiai hatása oxigén- és szénsavtartalmára vezethető vissza, melyek vízzel kapcsolatban a szövetek elbontására vezetnek. A L. mechanikai hatását az áramlása, vagyis a szél fejti ki. Ez a hatása részben romboló, részben alkotó. A szél ugyanis a kőzetek kis darabkáit elszállítja (defláció) és szállítás közben e kis darabkákkal az útjába eső kőzeteket lecsiszolja. Az így elszállított anyag azután szélmentes helyeken, különösen hegyek lejtőin lerakódik. Ily módon évszázadokon és évezredeken át a szél igen tekintélyes mennyiségű anyagot szállíthat el és rakhat le másutt. Az ezen módon keletkezett lerakódásokat szubaerikus v. eoli kőzeteknek nevezik. A defláció és korrázió különösen sivatagos területeken igen tekintélyes, ahol kevés a növényzet. Az ily területeken uralkodó nagy szelek 1·5 mm. átmérőjű homokszemeket is magukkal ragadnak, amelyek az útjukba eső kőzeteket lecsiszolják. Ha különböző keménységű rétegekből álló kőzetet ér a defláció, akkor az az egyes rétegek keménysége szerint fog lekopni s ily úton sajátságos alakú sziklaalakzatok képződhetnek. A szél hatásának kitett laza homokos lerakódások lassanként osztályozódnak. A legfinomabb rész a szelek szárnyán tovaszáll, hogy mint lösz rakódjék le a hegységek lejtőin. Ily úton képződött a diluviumban hazánkban is nagymennyiségű lösz s ily úton képződik az jelenleg is Ázsia központi részeiben. A nagyobb homokszemeket, melyeket a szél magával vinni nem tud, a föld felszinén hajtja tovább, ez az ú. n. futóhomok, amelyből sajátságos alakú dombokat épít fel, ú. n. barkhánokat és düneket (l. *Futóhomok).* Ezek a futóhomokdombok is a szél hatására tovább és tovább vándorolnak. Ha a sivatagos területeken nagyobb kavics akad a szél útjába, akkor azon a széltől hajtott homokszemek jellemző síma, fényes lapokat csiszolnak le. Az ily kavicsok idők multával más-más oldalukra fordulnak, úgy, hogy végtére három-négy laptól csiszolt darabbá válnak. Ezeket éles kavicsoknak (Dreikanterek) nevezik. Hazánkban a fiatalabb harmadkori kavicsok között helyenként nem ritkák az ilyen lecsiszolt kavicsok, amelyek azt bizonyítják, hogy abban a korban itt is sivatagszerű steppeterületek voltak. Olyan képződményeket, amelyeknek keletkezését leginkább a futóhomok képződésével és felhalmozódásával tujduk megmagyarázni, a régibb geológiai korszakokból is ismerünk. Különösen a német alsó triász homokkövét tartják a futóhomokhoz hasonló képződésnek. Nagy szerepe jut a szél munkájának a vulkáni tufák képződésében is. A vulkáni erupcióknál a levegőbe repült hamut a szél igen tekintélyes távolságra szállíthatja el s ott mint vulkáni tufát rakja le. A Vezuv Kr. u. 79-iki kitörésének hamuját egész Sziriáig és Egyiptomig, az 512-ikit Konstantinápolyig és Tripoliszig, az 1850-ikit a Közép-Alpokig hurcolta el. A Krakatau 1883-iki kitörésének hamuja 800,000 km² területre szállt el. Hazánkban a miocénkorban az erdélyi medencét kitöltő tenger minden pontjára elszállt az Érez- és Meszeshegység vulkánaiból kilökött hamu, amely a tengervizbe hullva, mint vulkáni tufa ülepedett le a miocén-tenger rétegei közé.

Levegő folyósítása. *Andrews* kimutatta, hogy minden gázra vonatkozólag van a hőmérsékletnek oly felső határa, melynél kisebb hőfokra kell az illető gázt juttatni, hogy folyósítható legyen. Ez az illető gáznak «kritikus hőfoka». A levegőnek kritikus hőfoka nagyon alacsony, t. i. —140°. Ha tehát levegőt akarunk folyósítani, azt előbb ily rendkívülien le kell hűteni; csak akkor sikerül azt 39 atmoszféra nyomással folyóssá tenni. Ha azonban a hőmérséklet —191°, akkor már a közönséges, egy atmoszférás légnyomás is cseppfolyós állapotban hagyja a levegőt. Majdnem egyszerre, t. i. 1877 dec. sikerült egymástól egészen függetlenül *Cailletet* L. fizikusnak és *Pictet* R.-nak Genfben az ú. n. permanens gázokat, köztük a levegőt is, egymásutáni körfolyamatokkal folyósítani. Először oly gázokat folyósítottak nyomás útján, melyeknek kritikus hő-

Linde készüléke a levegőnek folyóssá tételére.

fokát a szokásos eszközökkel is el lehetett érni. Ha már most e folyósított gázokat alacsony nyomásnál elpárologtatták, oly alacsony hőfokra hűtötték a környezetet, hogy ennél a hőfoknál mélyebben fekvő kritikus hőmérsékletű gázt is lehetett folyósítani. Ezen az úton fokozatosan a megkívánt —140°-ig szálltak le, mely hőfoknál azután végre a levegő is folyóssá vált. Ilyen gázfolyósító készüléket, többszörös körfolyamatokkal, Pictet az 1896-iki genfi országos kiállításon működésben mutatott be. *Linde* müncheni tanár érdeme abban van, hogy ő a levegő folyósítását egyszerű készülékekkel, egyetlen folytonos körfolyamattal gyorsan létesíti és a folyós levegőt nagy mennyiségben állítja elő. Az *ábra* a

Linde-féle készülék vázlata. Kompresszorba atmoszférikus levegőt szivatunk be és körülbelül 175 atmoszféra-nyomással sűrítjük. Ekkor a levegő fölmelegszik. Ezt a magas feszültségű meleg levegőt ugyanezzel a nyomással P_2 hűtőbe vezetjük és ott a hűtővíznek normális hőmérsékletére (t_1) hűtjük le. A magas feszültségű, most már lehűtött levegő az ellenáram-készülék középső csövén egy szabályozó szellentyű felé áramlik. Itt a levegő kitágul, miáltal nyomása kisebbedik és egyidejűleg lehül, mert az ismert törvény szerint a gázok kitágulásakor a külső munka végzésére hő használtatik fel, amiből következik, hogy a táguló levegő hőfoka leszáll. A hideg, kitágult, alacsony (P_1) nyomású és alacsony (t_2) hőfokú levegőt az ellenáram-készülék külső csövében fölfelé vezetjük, ismét a kompresszorba szivatjuk és hosszabb ideig állandóan ennek a körfolyamatnak vetjük alá. Az ellenáram-készülék középső csöve azonban hővezető fémből való. Ebben a középső csőben a lefelé haladó légáramlat a csőfalak hővezetése folytán tartósan ki van téve a külső csőben fölfelé haladó hidegebb légáram alacsonyabb hőmérsékletének, úgy, hogy végre a —140°-ot elérjük. Ennek bekövetkeztével azután megkezdődik a levegő folyósodása; a folyékony levegőt gyüjtőedényben felfoghatjuk és csapon leereszthetjük. Ilyen légfolyósító berendezést először a nürnbergi második bajor országos kiállításon 1896-ban mutattak be nyilvánosan. Linde tanár adatai szerint *Brotherhoold*-tól Londonból való három fokozatú kompresszor 175 atmoszféra nyomással óránkint mintegy 2 m³ levegőt sürít. Az ellenáram-készülék lényegében két 40—40 m. hosszú, egymásba csavart vörösrézcső-spirálisból áll, melyeknek belső átmérője 7, illetőleg 25 mm. A folyékony levegőt gyüjtő edény *Dewar*-féle kettősfalú üvegedény, melynek két fala közti tér légüres. Ez a vakuum a külső meleg ellen kitűnően megvédi az edény belsejét s benne a folyékony levegő, melynek hőfoka közönséges légnyomásnál —180°, minden különösebb elzárás nélkül órákig eláll.

Maga a folyósított levegő gyengén kékes, tejszerű folyadék. Ez a zavaros szinezés a cseppfolyós levegőben levő szilárd szénsavtól ered. Ha folyékony levegőt itatóspapiroson át szűrünk, tiszta, kissé kékes folyadék csepeg le, a szilárd szénsav pedig mint hó rakódik le a tölcsérben. A folyékony levegővel leöntött kéneső a rengeteg lehűtés miatt azonnal ólomszerű tömeggé fagy és éles késsel darabokra metszhető. Még étert és alkoholt is könnyen megfagyaszthatunk, ha folyékony levegővel öntjük le.

Újabban *Olszewski* Krakóban és *Hampson* Londonban készítettek jobb szerkezeteket. Nagy gondot okoz a folyós levegőnek eltartása; a használatos kettősfalú és nemezzel v. gyapjuval borított pléhedényekben óránként 4% párolog el; kisebb mennyiségek eltartására eddig csak a kettős falú és ezüstözött üvegedények váltak be. Egyelőre tehát a L.-nak főként csak laboratóriumi az alkalmazása, itt azonban számos kisérletnél tett fontos szolgálatot. *Dewarnak* sikerült a légköri levegő alkotórészeit — az argont, neont és héliumot — kiválasztani és a levegőben levő szabad hidrogént is folyósítani. Ez úton egyúttal sikerült —258·5° C. hőfokot is létesiteni. A L.-t ujabban az iparban oxigén előállítására is használják.

Levegőfürdő *(légfürdő)*, szabadban tartózkodás részben vagy egészen ruhátlan testtel. Hatása a test hővezetésének viszonyaitól függ. A levegő hőmérséklete, nedvessége, mozgása, a napsugárzás és a hőkisugárzás viszonya sokféle változatban, sokféle állapotot teremt, melyekben a L. hatásai különbözők. Szélcsendes, 27° C meleg, 15 mm. páranyomású levegő közömbös hőmérsékletű s megnyugtatóan hat. Hűvösebb levegő hőelvonó, bár sokkal kisebb mértékben, mint a hűvös vízfürdő és így hatása, bár lényegében ugyanaz, sokkal kíméletesebb. A levegő mozgása (szél) a lehűtő hatást igen jelentékenyen fokozza. A hűvös L. a szervezet megedzésének, az anyagcsere élénkítésének értékes eszköze. A L. kombinálható napfürdővel, tornázással stb. Mesterségesen fölmelegített levegő mint forrólég-fürdő (l. o.), fölmelegített és nedvesített levegő mint gőzfürdő (l. o.) jut alkalmazásba. L. *Fürdő*.

Levegő geológiai működése, l. *Levegő*.

Levegőgyógymód *(aërotherapia)*, l. *Levegővel gyógyítás*.

Levegőgyökér v. *léggyökér* (növ.), a növények földfölötti részeiből, rendesen szárból eredő *járulékos gyökér*, amely különféle célra szolgál. Eszerint lehet *kapaszkodó* gyökér, mint a borostyáné, az epifitáké (l. az *Álélősködők* cikk *képmellékletét)*, amely utóbbiak már *tápláló* L.-rel is birnak. A *tápláló L.* a talajba hatol és onnan szerzi meg a táplálékot a fán lakó növény részére. A *valódi L.*, mint az epifita Orchideáké, sajátszerű szöveti szerkezettel bír (l. *Gyökérburok)*, amely a vízpárát felveszi a levegőből; rendesen nem ér a talajba, csak a levegőben csüng, sokszor klorofillos, zöld színű. A L.-ekhez számítják a *támasztó* L.-eket is, amelyek a kiterjedt lombú Ficus, Pandanusfák törzséből, ágaiból erednek, a talaj felé növekednek, abban elágaznak, rögzítődnek és az ágakat olyképen támasztják alá, mint a gyümölcsfákat a mesterséges póznák, karók. Hasonlóak a tengeri legalsó csomójából eredő támasztógyökerek is. Az óvó L.-ek a faharasztok szárának csomóiból erednek és nagy mennyiségben vékony rostokként fedik a szárat.

Levegő hőmérséklete, l. *Léghőmérséklet*.

Levegő joga, így nevezhetjük azoknak a jogszabályoknak összességét, amelyek a levegőre vonatkoznak. Vonatkozhatnak a levegőre a tulajdonjog (l. o.) szabályai, szerepelhetnek ezek a levegőre vonatkozó szabályok, mint a tulajdon korlátozásai (l. *Szomszédjog)* vagy mint idegen dologbeli jogok (l. *Szolgalmak)* s ide tartozhatnak azok a szabályok is, amelyek egészségügyi szempontból tiltják v. különös kautélák mellett engedik meg a levegő bepiszkolását. A L. egységesen törvénykönyvbe foglalva sehol nincs.

Levegő nedvessége, l. *Légköri nedvesség*.

Levegős párna *(légpárna)*, gummiból v. más levegőtartó anyagból készült párna, mely nem tulságosan felfujva, a betegápolásban a betegek kényelmes és a bőrt kimélő fektetésére vagy fájdalmas tagok elhelyezésére szolgál.

Levegős szövet (növ.), l. *Aërenchyma.*

Levegő szabaddá tesz (ném. *Luft macht frei)*, a középkori városi jognak azt az elvét feltüntető mondás, hogy a jobbágy, aki a városban bizonyos időn át tartózkodott (1 év, 6 hét, 1 nap), ezáltal szabaddá lett. Előfordult azonban bizonyos helyeken, hogy a szabad ember ott tartózkodás által (1 év, 6 hét, 1 nap) jobbággyá lett. Ezt a tételt fejezi ki a másik mondás: Luft macht leibeigen (a levegő jobbággyá tesz).

Levegőtávlat, l. *Légtávlat.*

Levegővel gyógyitás *(léggyógymód, aërotherapia)*, a levegő természetes vagy mesterségesen módosított tulajdonságainak alkalmazása gyógyításra. A levegő természetes tisztasága, hőmérséklete, nedvessége, mozgása és sűrűsége, mint az éghajlat tényezői, az éghajlati gyógyításban (l. o.) jönnek alkalmazásba. A ruházat módosító hatását kiküszöbölve, a levegőfürdőben (l. o.) közvetlenül hatnak testünkre a levegőnek fizikai tulajdonságai. Mesterségesen fölhevített levegő a forrólég-fürdőben (l. o.) és forrólég-dus formájában jut alkalmazásba. Mesterségesen megváltoztatott sűrűségű, illetőleg nyomású levegőben való tartózkodás a pneumatikus kúrában (l. o.) kerül alkalmazásba.

Léveillé (ejtsd: levejé), 1. *Henri*, l. *Lév.*

2. *L., Louis Jules*, francia jogtudós, szül. Rennesben 1834 okt. 22., megh. Villers-sur-Merben 1912 aug. 24. A párisi egyetemen 1873. a büntetőjog tanára lett. 1891—98-ig képviselő is volt. Főbb művei: Notre marine marchande et son avenir (Paris 1868); Notre code de commerce et les affaires (u. o. 1868); De la réforme du code d'instruction criminelle (u. o. 1882); La Guyane et la question pénitentiaire coloniale (u. o. 1886); Les compagnies souveraines de colonisation (u. o. 1892).

Levél (növ., *folium, phyllon*; l. a *Levélalakok* c. *képmellékletet)*, a száras növények, tehát a mohák, harasztfélék, virágosak szerve, amely a száron mint oldalképlet *(19. ábra)* jelenik meg és azzal együtt a *hajtást* (l. o.) alkotja. A L. a tenyészőcsúcs dudoraiból *(levéldudor)* fejlődik akropetális sorrendben és fejlődésében eltér a L.-dudor hónaljában fellépő *ágdudor* fejlődésétől, amennyiben növekedése korlátolt, rendesen interkaláris, ugyanis a L.-dudor csúcsa megy át legelőbb állandósult állapotba és az alap felé eső részek tartják meg fokozatosan növekedő képességüket, amíg végre az egész L. végleges nagyságát és alakját eléri. A harasztok és csak néhány virágos növény levele növekedik a csúcsán. A kifejlett L. rendesen lapos, lemezszerű, sarjadzó részeket, rügyet normálisan nem visel. A tenyészőcsúcs legalsó L.-dudoraiból *allevelek* (l.o.), ezek felett *lomblevelek* (l. o.), majd *fellevelek* (l. o.) fejlődnek, mely utóbbiak a virágosokon a *váglevelekhez* (l. o.) vezetnek át *(L.-sorrend).* Ezeknek mindegyike különböző élettani feladattal bir, miért is különféleképen alakul meg, de módosulhat is más szervek feladatának, vagy különleges, a normális L.-élettől eltérő feladatoknak teljesítésére (L. *Levélmódosulás)*, vagy redukálódik. Az embrió levele a *sziklevél* (l. o. és *Csirázás).*

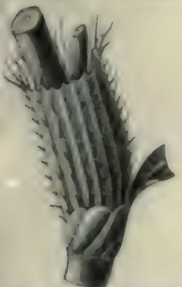
A kifejlett *L. részei (1. ábra)* általában a L.-dudor alapjából fejlődő *L.-hüvely*, a középrészből alakuló *L.-nyél* és a csúcsi részéből alakuló *L.-lemez.* A *L.-hüvely* (vagina) a L. kiszélesedő alsó része, amely *alapjával* a szárhoz illeszkedik, azt egészen v. részben körülveszi, néha csőszerűen bevonja, amikor teljesen zárt *(21. ábra)* vagy felhasított csövet *(20., 23. ábra)* alkothat. A *L.-nyél* (petiolus) a L.-hüvelynek rendesen vékonyabb, szár- v. fonálszerű folytatása, amely a különféleképen kialakult, rendesen lapos *L.-lemezt* (lamina) tartja. A L.-hüvely, mint ilyen, hiányozhatik és helyét vaskos szövettest foglalhatja el, amely a szárhoz illeszkedik és a L.-nyélben folytatódik. Ez a képlet a *L.-párna*, amelyhez két oldalt kis L.-lemez alakú képlet, a *pálha* (stipula) csatlakozhatik. A L.-lemezen a nyélhez csatlakozó rész a L. válla, az ezzel ellentétes vég a L. csúcsa, a kettőt összeköti a L. széle. A lemez felső oldala a színe, az alsó a fonáka; ezeken, de különösen a fonákon a lemez belsejében futó edénynyalábok (l. o.) mint *L.-erek* (l. *Levélerezet)* vehetők észre. A L. részei közül egyik-másik gyakran hiányzik. A hüvely, nyél és lemez megvan pl. a Philodendronon, a nyél hiányzik pl. a pázsitfüvek L.-én *(23. ábra)*, ahol a jól kifejlett hüvely körülveszi a szárat, a hüvely és a lemez határán egy függelék, a *nyelvecske* (ligula) látható. A hüvely és nyél hiányában a lemez közvetetlenül csatlakozik a szárhoz, amikor a L. *ülő*. Ilyenkor a L. válla körülveheti a szárat (szárölelő levél), vagy két szemköztes L. lemeze vállával összenő (összenőtt levél, *8. ábra)*. A pálhák gyakran a L. teljes kifejlődése előtt lehullanak (hársfa), ritkán maradók (rózsa, borsó, *25. ábra)*, vagy a szár körül összenőnek és *kürtőt* (ochrea, *22. ábra)* alkotnak, mint a Lósóskaféléken. Ha a L. lehull, helyén a száron forradás marad, ez a *L.-ripacs* (cicatrix). A *L.-hónalj* alatt azt a zugot értjük, amely a L.-nek a szárhoz való illeszkedése felett keletkezik. Itt rügy fejlődik.

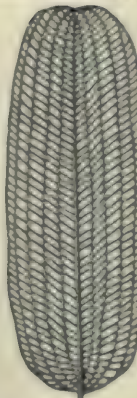
A növények leírásában igen fontos a L. alakjának jellemzése. A L. részeinek jelenléte vagy hiányzása, az egyes részek kialakulása, főképen a lemez száma, alakja, állománya (vékonysága, vastagsága), színe és szőrözete jellemző az egyes fajokra. A lemez egyesszámban fejlődik ki az egyszerű, többesszámban az összetett L.-en. Az összetett L. levélkékből (cimpa) áll, amely levélkék v. a nyél végén sugarasan állanak (ujjasan összetett hármas, ötös, hetes stb. L.), v. a nyél meghosszabbításának, a L. gerincének oldalán két oldalt sorakoznak (szárnyasan összetett L., *18. ábra)*. Ez utóbbi lehet párosan szárnyas, ha a gerinc csúcsa szálkában vagy kacsban végződik (borsó, *25. ábra)*, vagy páratlanul szárnyas, ha a gerinc csúcsa is levélkét visel (akác). A L. v. levélke alakját körrajza, csúcsának és vállának kialakulása, élének kisebb-nagyobb bemetszései adják meg. A lemez körrajzát valamely tárgyhoz vagy idomhoz szokás hasonlítani. Igy van hengeres (varjuháj), csöves (hagyma), fonalas, szálas (pázsitfüvek, *2. ábra)*, kardalakú (Iris, *7. ábra)*, tű (fenyő, *10. ábra)*, lándzsás, kerülékes *(3. ábra)*, hosszukás, tojásdad, szívalakú *(1. ábra)*, rombos alakú, vesealakú, lapátalakú *(26. ábra)*, pajzsalakú *(6. ábra)*, 3—5 és többszögletű, nyilas, dárdás, ékalakú stb. Emellett a lemez

«Levél» cikkhez

LAKOK.

22. Levélkürt (ochrea, Polygonum).

15. Rostélyszerüen áttört lemez (Ouvirandra fenestralis).

14. Uszókészülékké alakult levélnyél (Trapa natans).

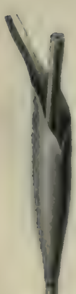

16. Csepegőhegyű levél (Corchorus capsularis).

20. Levélhüvely (Angelica silvestris).

18. Többszörösen szárnyas levél (Thalictrum minus).

17. A banán széthasadozó levele.

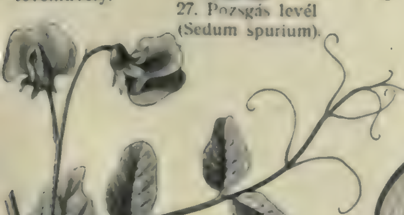

19. Hajtáscsúcs (Liriodendron tulipifera).

21. Zárt levélhüvely.

27. Pozsgás levél (Sedum spurium).

24. Rügypikkelyek a vadgesztenyén.

23. Nyelvecske (ligula) a levélen (Poa angustifolia).

25. Levélkacsok a borsón.

28. Hagyma hosszmetszetben (Allium cepa)

26. A Berberis vulgaris hajtáscsúcsa lomblevéllel átmeneti levelekkel és levéltővisekkel.

csúcsa lehet tompa, hegyes, kihegyezett (csepegőhegyű, *16. ábra)*, szálkahegyű, csonka, csorba stb., válla is lehet kerekített, szíves, dárdás, nyélbefutó, kiszélesedő stb. Maga a lemez lehet ép, ha széle teljesen ép (épszelű, *3. ábra)*, vagy osztatlan, ha szélén csekély bemetszések vannak, amikor a lemez széle egyszerűen v. többszörösen fogas, fűrészes *(16. ábra)*, csipkés, kanyargós. Ezenkivül a lemez különféle bemetszettségeket, osztottságokat mutathat, amelyek ujjasan (tenyeresen, *5. ábra)* v. szárnyasan alakulnak meg, aszerint, hogy a L. erezete tenyeres *(5. ábra)* v. szárnyas *(4. ábra)*. Ezeket a bemetszésalakokat mélységük szerint különböztetik meg. Ha a bemetszések a féllemez középvonaláig sem terjednek, a L. *karélyos*, ha a középvonalig terjednek, a L. *hasadt*, ha azon túl érnek, a L. *osztott*, végül ha a középérig (főérig) érnek, a L. *szeldelt*. Karélyos levele van a tölgynek, szőllőnek, hasadt a Scabiosáknak, Centaureáknak, osztott az előbbiek néhány fajának, az Achilleáknak; szakaszosan, páratlanul, szárnyasan szeldelt a burgonyának *(9. ábra)*, amikor a nagyobb szeletek kisebbekkel váltakoznak. A vizi boglárkának vizben élő levelei egészen sallangosan szeldeltek lehetnek, ellentétben a víz felszinén úszó ép v. karélyos levelekkel *(13. ábra)*. Az ilyen kétféle levélszabást mutató jelenséget *heterophylliának* (l. o.) nevezzük, ellentétben az *anisophylliával*, amelynek esetében a plagiotrop (pl. vizszintes) hajlásokon a felső oldalon lévő levelek kisebb térfogatúak és tömegűek, mint az alsók, miért is ez a jelenség általában az *anisomorphiához* (l. o.) tartozik. Az *ölbefogott* L. különleges, bogas elágazású (l. *Elágazás*). A L. lemezének állománya lehet hártya, papirszerű vékony, néha húsos, vaskos, pozsgás *(27. ábra)*, lapos *(1., 3., 4., 5. ábra)* v. begöngyölt *(11. ábra)*, néha az erek között behasadozik *(17. ábra)* v. áttört *(15. ábra)*. — L. még *Levélmódosulás*, *Levélállás*, *Levéltáj*, *Levélparenchima*, *Átsajátítás*.

Levél *(epistola)*, írásbeli közlés távollevő személyekhez, tehát a beszélgetés helyettesitője. Azért a L. minden műforma közt legközelebb áll a társalgáshoz: legszabadabb, közvetetlen és természetes előadású. Bizonyosnak vehető, hogy a levelezés magával az írás használatával egykorú. A legrégibb levelekről Egyiptomból van tudomásunk. A görög hagyományban az első L. az a viasztábla, melyet Proitos argoszi király ad Bellerophontesnek Likiába Iobastes királyhoz s amelybe balsorsot jelentő szavak voltak vésve. Az anyag, amelyre és amellyel a levelet írták, alakjához hasonlóan a századok folyamában a legnagyobb változásokon ment keresztül. Legrégibb időben sima kövekre, fák kérgére és fatáblákra, cserépdarabokra, hasonlóképen állatbőrökre és falevelekre írtak. A fatáblákat viasszal vonták be és azokba a betüket belekarcolták. Az egyiptomiak már igen korán, több ezer évvel Kr. e. készítették a papiruszbokor háncsából durva papirt, melyre az írásjeleket ecsettel festették, mely eljárással tökéletesen egybevág a kinaiaknak írási módja. Az indiaiak és kinaiak pálmaleveleket használtak írásra. A viasztábla maradt a görögöknél és a rómaiaknál a levélírás közege sok századon át. A táblácskák fa-, érc- vagy elefántcsont-lapokból álltak, mindkét oldalukon be voltak vonva viasszal s egymásra fektették őket, hogy az írás sértetlenül maradjon. Az ily táblácskákból összeállított füzet neve a görögöknél pinakes vagy deltoi, a rómaiaknál pugillares v. codicilli v. tabellae volt. A táblák lezárása átkötéssel történt s a zsinór kötését krétai agyagból pecséttel látták el (l. *Diptichon)*. Az íróvessző vasból, bronzból v. csontból volt s a másik, lapátalakú végét törlés és javítás esetében a viasz elsimítására használták. Később az Egyiptommal való sűrűbb érintkezés révén a görögök és rómaiak is átvették az egyiptomi papirus (charta niliaca) használatát. A középkorban az egyiptomi papiros feledésbe merült és a pergament lépett helyére (már a Kr. u. III. sz.-tól fogva). A rongypapirost a XIV. sz. közepétől kezdték L.-írásra használni. Ez idő óta egyre közeledik a L. külső alakja mai formájához. Pecsétül a XV. sz.-ig viasz szolgált, melybe pecsétgyűrűt nyomtak; azóta a voltaképp kinai eredetű spanyolviasz használatos; ostyák 1824 óta (Németország). A L.-borítékot az angol Brewer találta fel s 1820 óta használják. Legújabb formája a L.-nek a *levelező-lap* (nyilt, s még újabb a zárt), mely a levelezés egyszerüsítésének elvén alapul. Íróeszközül különböző tárgyakat használtak (l. *Íróeszközök)*.

Az alkalom és ügy, mely a levélbeli közlést szükségessé teszi, annyi és annyiféle, hogy ezen az alapon a L.-ek osztályozása szinte kimeríthetetlen. Főbb fajok: *hivatalos* L., *üzleti* L., *magán* L. s ez utóbbiak alfajai: baráti, bizalmas, szerelmes stb. s tárgyuk szerint lehet kérő, köszönő, részvevő, fenyegető stb. Ezeken a valóságos leveleken kívül, melyek gyakorlati célból iratnak s elküldésre vannak szánva (ú. n. misszilis levelek) megkülönböztetünk még műleveleket, melyek formailag levelek, mert bizonyos személyhez szólnak, de különben a L.-forma csak fikció. Ilyen műlevelek a *nyilt* levelek, melyek nyomtatásban, többnyire hirlapokban közzétéve valójában közérdekű kérdést tárgyalnak a nyilvánosság számára; a *költői* levelek (l. o.) szintén általános jellemüek; az új-korban végül regényeket (az angol Richardson, a francia Rousseau) és emlékiratokat (pl. a mi Mikes Kelemenünk) is írtak L.-alakban.

A L. már az ó-korban a fejlettség magas fokán állott s a misszilis levelek is iparkodtak a L. természetes követelményét, a közvetetlenséget, a művészi előadással egyesíteni; ennek következtében nemcsak mint irodalmi forma, hanem mint irodalmi faj is megalakult a L. A görög retorok iskoláiban szokás lett gyakorlatul leveleket fogalmaztatni egy-egy históriai személy képében, követték a szokást a rómaiak s legkitünőbb íróik is nagy kedvvel és ambicióval írtak leveleket, melyek az irodalmi L.-írás remek mintáiul szolgálnak. A *görög* Alkiphron levelei erkölcsfestő tartalmukért, Libanios, Julianos Apostata, Fronto levelei történelmi vonatkozásukért becsesek. (Gyüjteményük: *Hercher* R., Epistolographi Graeci, 1873.) A *római* irodalom legkiválóbb L.-írói Cicero, az ifj. Plinius és Seneca. A középkoron keresztül szintén a latin maradt

a levelezés nyelve (a pápai udvar ma is latinul levelez), de egészen gyakorlati célok szolgálatában állott. Művészivé a renaissance és a humanizmus tette (Petrarca, Erasmus), míg a reformáció megtörte ezen a téren is a latin nyelv uralmát s Luther már nemzeti nyelvén, németül írta leveleit.

Legkorábban az *olasz* írók szabadították föl magukat a levelezés merev, sablonos formái alól s közelítették a leveleket az egyszerű, szabatos stílushoz, de igazi művészetre a *franciáknál* emelkedett, kiknél a szalonélet magasabb fejlettsége, szellemük frissesége és ízlésük eleganciája rendkívül kedvezett a L.-hang kifejlődésének. Kitünő levélíróik száma igen nagy, legjelesebbek: Rabelais, Pascal, Voitaire, Balsac, Fontenelle, Montesquieu az iskolát csináló *Lettres Persannes*-nal, Sévignéné (levelei leányához), Ninon de l'Enclos, D'Alembert, Staelné, Mérimée, George Sand (v. ö. *Crêpet*, Trésor epistolaire de la France, 1865). Az *angol* L.-irodalom nem oly elegáns, de mélyebb s nyilvánul benne az angolok nemzeti vonása, a humor. Klasszikus L.-íróik sorából kiemeljük a következőket: Swift, Pope, Addison, Chesterfield, Richardson, Lady Rachel Russel, Sterne, Johnson, lord Byron (v. ö. *Scoones*, Four centuries of English letters, 1881). A *német* L.-irodalom csak a 18. sz.-ban rázta le a hivatalos stílus feszességének s a franciáskodásnak jármát; legszebb leveleket köztük Gellert, Lessing, Herder, Gessner, Wieland, Gleim, Jean Paul, Bettina, Goethe, Schiller, a Humboldt testvérek és Heine írtak.

A *magyar* L.-irodalom legrégibb emléke Thurzó Elek szerelmes levele 1525. Ezután csakhamar fölvirágzott a L.-irodalom (a XVI. sz.-i levelekből Szalay Ágoston 600 drbot közölt) s még a magyarországi török basák is a magyar nyelvet használták a mieinkkel való L.-beli érintkezésben. Még jobban fölvirágzott a L.-irodalom a XVII. sz.-ban s a korszak vezető egyéniségeitől igen sok L. maradt fönn. Pázmány Péter, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Lorántfi Zsuzsánna, Esterházy Miklós nádor, Zrinyi a költő, Thököly Imre s a következő korszakból II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós levelei nem irodalmi célból készültek, nem is művésziek, de megérzik rajtuk a szellem játéka, az értelem lendülete s a vallásháborúk, török elleni küzdelmek, a nemzeti fölkelések korára megbecsülhetetlen kútforrások. Irodalmi fajjá a L. Mikes Kelemennel lesz (l. o.), aki *Törökországi Leveleiben* a hang természetességét az előadás bájával egyesítette. Irodalmi újjászületésünk idején újra divatba jött a L., sőt épen levelezéssel tartották fönn legjelesebb íróink az irodalmi mozgalmat. Első helyen áll köztük Kazinczy, kinek írói képessége, szellemi adományai épen leveleiben tündökölnek (levelezését kiadta az Akadémia 21 kötetben). Kevésbbé jelentősek a korabeli költői levelek, míg Kisfaludy Sándor útirajzot írt igen szép levelekben. Az újabb írók közül a nagy költők (Petőfi, Arany és Tompa) s nagy államférfiak (Széchenyi, Kossuth, Deák) levelezése becses. — A *keleti* népeknek, főként a mohammedán nemzeteknek L.-irodalma igen gazdag, így az araboké és perzsáké, de első sorban a törököké, akiknél a virágkor a XVII. sz.-ra esik (Cselebi); a legkésőbbi nagy török L.-író Arasim Izmail (XVIII. sz.).

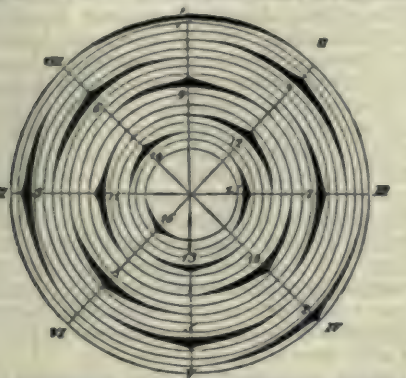
A L.-irodalomnak, mint művészetnek, virágkora ma már lejárt. Ami közérdekű szerepe volt, azt ma teljesen átvette a hirlap s csak a magánérintkezés céljaira szolgálván, sem tartalmával, sem formájával nem törekszik általános hatásra. Egyszerűség, világosság, tárgyszerűség s rövidség a főkövetelménye, amit még jobban előmozdított az újabban alkalmazott levelezőlap: kevés szóval sokat mondani a modern L. föladata. A levelek terjedelmének és tárgykörének apadásával szemben a L.-írás sohasem sejtett arányokban nőtt meg, olyannyira, hogy a társadalomtudomány joggal tekinti az évenkénti levelek számarányát az illető nép műveltsége egyik fokmérőjének.

L. postai értelemben egyrészt a nyitott levelezőlappal, nyomtatvánnyal, árúmintával, hírlappal és üzleti papirral, másrészt a postai csomaggal szemben a *lezárt* levélpostai küldemény. A magyar posta a belföldi forgalomban a levelet 500 g. súlyig és 10, 20, 30 (vagy 5, 15, 35) cm., tekercsalakban 15, 30 cm. maximális méretig fogadja el; a nemzetközi forgalomban nincsen sem súly, sem mérethatár. A L. postai díja a nemzetközi forgalomban (eltekintve egyes kedvezményes viszonylatoktól) az első 20 g.-ért 25 f., minden további 20 g.-ért 15 f., a belföldi forgalomban 20 g.-ig 10 f., 250 g.-ig 20 és 500 g.-ig 30 f., helyi forgalomban 6, 12, 18 f. A L.-szállítás majdnem mindenütt az állami posták kizárólagos joga (postaregále). Nálunk ki van véve a kizárólagos jog alól a helyi L.-szállítás (hordár, messenger-boy intézmény stb.) és a saját cseléddel vagy küldönccel való L.-szállítás, ha ez nem történik üzletszerüen. A L. tartalma titoktartásának büntetőjogi védelmére nézve l. *Levéltitok*. A postai L.-nek egyik szokott alakja a *zárt levelezőlap* (carte-lettre, lettre enveloppe), amely a borítékot a L.-papirral egyesíti.

Levél, nagyk. Moson vm. magyaróvári j.-ban, (1910) 1556 német és magyar lak., vasútállomás, postahivatal; u. t. Hegyeshalom.

Levélállás (növ.), az a rend- v. törvényszerűség, amely szerint a levelek a tengelyen helyet foglalnak. Ha a száron egy magasságban csak egyetlen levél van, úgy *szórt* a L., ha pedig több levél van, úgy *örvös* a L. Az utóbbihoz hasonló a látszólagos v. álörv, amikor a levelek nem egy magasságban jöttek létre, csak később, utólagos változások alatt közeledtek egymáshoz. Az a pont, ahol a levél a szárhoz illeszkedik, az *insertio-pont*; az a sík, amelyet a levél közepén és a szár főtengelyén fektetünk át, a *mediánsík*. Ha a különböző magasságban álló levelek insertio-pontjai egymás felett állanak, vagyis mediánsíkjai összeesnek, akkor a levelek egy egyenes sorban állanak egymás felett és egy egyenes vonallal *(ortosticha)* összeköthetők. Ha nem állanak valamennyien egymás felett, akkor a mediánsíkok egymással szöget alkotnak, a *divergenciát*. Ezt tört számmal fejezhetjük ki, aszerint, hogy a szög hányadrésze az egész szár kerületének, amely 360°. Ha a szög 180°, akkor a divergentia törtszámjele $^1/_2$. E szerint lehet $^1/_2$, $^1/_3$, $^2/_5$ stb. Ezt a

viszonyt *diagrammában* (l. o.) ábrázolhatjuk, melynek középpontja a szár főtengelye, e körül pedig koncentrikus körök futnak *(1. ábra)*. Ezek

1. ábra. Háromnyolcad divergenciás levélállással biró hajtás alaprajza. I. II. III. stb. ortostichák. V. ö. a 2. ábrával.

közül a legkülső kör a legalsó levél felfüggesztésének síkját, a legbelső pedig a legfelsőét ábrázolja. Az *1. ábra* azt a L.-t mutatja, melyen a divergencia $^3/_8$. A diagrammát a vastag vonalakkal jelzett és számokkal ellátott levelek medián-síkjai (ortostichák) sugarasan 8 részre osztják (I—VIII). A legkülső kör levele *(1)* a következő kör levelétől *(2)* három kör-nyolcad távolságra fekszik, hasonlóképen a *2.* a *3.*-tól, a *3.* a *4.*-től stb. Egymás fölé kerül az *1.* és *9.*, a *2.* és *10.*, a *3.* és *11.* stb. levél. Ha ezeket a leveleket *(2. ábra)* sorszámuk, vagyis keletkezésük sorrendjében összekötjük, az így nyert spirális vonal *(alapspirális)* az *1.* levélből az efölött lévő *9.* levélig 8 levelet érintett és háromszor futott a száron körül. Ezért a $^3/_8$ törtszám számlálója a spirális vonal körbefutásának (levélfordulat, ciklus) s a nevezője az érintett levelek összegének a számát adja, amely a *szórt* L. jellemzésekor fontos. Ha a tengely elágazik, az alapspirális az ágon ugyanabban az irányban fut, mint a főtengelyen *(homodromia)*, de néha az ellentétes irányba tér *(antidromia)*. Az *örvös* L. esetében az örv lehet kettős, amidőn 2 levél van egy síkban, az efölötti

2. ábra. Egy növénytengely vázlatos ábrázolása a levelek helyének megjelölésével. A fekete háromszögek a néző felé eső levelek helyei, a pontozott körök a túloldaliaké. A levélhelyeket az alapspirális köti össze. Az arab számok a levelek sorrendjét, a római számok az ortostichákat jelzik. V. ö. az 1. ábrával.

örv 2 tagja rendesen keresztezi az alatta levőt (keresztben átellenes levél, dekusszált L., *3. ábra)*. Az örv lehet 3 v. több tagú is *(4. ábra)*. Az igen sűrű L. (pl. a fenyőtoboz pikkelyei) még egyéb módszerekkel is megfejtetnek, mint a ferde vonalakkal *(parastichák)*, melyek a magasabb insertiókat kötik össze. A L. tudományos megoldásaival a L.-tan (phyllotaxis) foglalkozik, a fejlődéstani szabályok és mechanikai tényezők egybevetése révén. Mivel a levelek hónaljában rügy van, melyből ág fejlődik, a L. összefüggésben van az *elágazással* (l. o.).

3. ábra. A Stachys palustris szára kéttagú levélörvökkel (keresztben átellenes levélállás).

Levélbarnulás (növ.), lásd *Birs*, *Körtefa* (betegségei), *Szőllőtőke*, *Levélfoltok*.

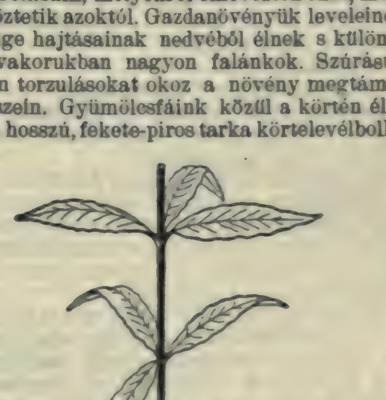
Levélbélyeg, l. *Postai értékjegyek*.

Levélbélyeg-automata, l. *Postai gépek*.

Levélbélyegragasztó gép, l. *Irodai gépek*.

Levélbogarak *(Chrysomelidae)*, l. *Aranybogarak*.

Levélbolhák *(Psyllidae* Burm., állat), a Félfödelesszárnyú rovarok egyik családja. Hasonlítanak a rokon levéltetvekhez, de a hímek és nőstények szárnyas volta, 10 ízből álló csápjaik és erős ugrólábaik, melyekről elnevezték őket, megkülönböztetik azoktól. Gazdanövényük leveleinek és gyenge hajtásainak nedvéből élnek s különösen lárvakorukban nagyon falánkok. Szúrásuk gyakran torzulásokat okoz a növény megtámadott részein. Gyümölcsfáink közül a körtén él a 3·7 mm. hosszú, fekete-piros tarka körtelevélbolha

4. ábra. A Lysimachia vulgaris háromtagú levélörvökkel.

(Psylla piri L.). Az almafán élő almalevélbolha *(P. mali* Först.) hímje zöld alapon sárga csíkos, nősténye pedig piros alapon zöldessárga és barna csíkos. A telelő körtelevélbolha és az almalevélbolha téli tojásának irtására bevált a téli permetezés 15—20%-os gyümölcsfakarbolineummal.

Levélborítékcímző gép, *levélborítéknyitó*, *levélborítékzáró gép*, l. *Irodai gépek*.

Levélcimpa, l. *Cimpa*.

Levéldarazsak *(Tenthredinidae*, állat), a Hártyásszárnyú rovarok *(Hymenoptera)* egyik csa-

ládja. A csápok gyakran rövidek, 3, a legtöbbnél 9 izből állók, a hímeknél gyakran fésűsek. Lárváik, az álhernyók, tarkák s a lepkék hernyóitól a lábak nagyobb számában különböznek leginkább; levélevők s ezért károsak. A lárvák gyakran csigamódra összetekerődve pihennek, rágás közben testüket többen S-alakulag kifelé s fölfelé tartják. A leveleken vagy a földben keményebb gubóban bábozzák be magukat. Némely fajnak évente több nemzedéke van. Ide tartozik: a nyir buzogányos levéldarazsa (*Cimbex femorata* L.); a rózsakertészek hirhedt «sárga legye» (*Hylotoma rosae* L., l. *Hylotoma)*; a két fenyőlevéldarázs (*Lophyrus pini* L. és *L. rufus* Latr.), melynek lárvái a fenyők tűjét pusztítják; a rózsafákat bántó *Cladius*-fajok (l. *Cladius)*; a köszméte- és ribiszke-bokrokat pusztító köszmételevéldarázs (*Nematus ribesii* Scop.); a füstös szárnyú *Eriocamvoides (Eriocampa) limacina* Retz. (*adumbrata* Klg.), melynek sötétzöld nyálkás lárvái különösen a cseresznyefa leveleit hámozgatják; a szilvatermést pusztító poloskaszagú levéldarázs (*Hoplocampa fulvicornis* Fab.), mely a szilva zölden lehullását okozza; a répán kárt tevő repcedarázs (*Athalia spinarum* Fab.); a körtefán pókhálós fészekben pusztító pókhálós körtedarász (*Lyda, Neurotoma) flaviventris* Ketz. (*piri* Schrk.) stb. Hazánkban 400-nál több faj ismeretes.

Levéldísz, az építészetben gyakran alkalmazott plasztikus, dekorativ elem. Délen az olajfa, tölgy, babér, szőllő, pálma; É.-on inkább a tövis, a kóró, a borostyán és a káposztafélék szolgáltatják hozzá a mintát.

Levéldudor, l. *Levél.*

Levéldugvány, l. *Dugványozás.*

Levelek, kisk. Szabolcs vm. nyirbaktai j.-ban, (1910) 1578 magyar lak., vasútállomás távíróval: Levelek-Magy, postahivatal.

Levelek körüli vétségek, l. *Levéltitok.*

Levelensült, lepényféle vékony sütemény, melyet káposztalevelen szoktak a kemencébe vetni s úgy megsütni; ilyen a tejjel kukoricalisztből csinált görhe v. görhöcs, a Dunántúl: prósza.

Levélérc (ásv.), l. *Nagyágit.*

Levélerezet (növ.), a levélben (l. o.), annak szövetei között futó erek összessége, amelyek kívülről, különösen a fonákon láthatók. Sok növényen (sok májmoha és lombosmoha) L. nincsen, ezek az *érnélküli* levelek, amelyekhez hasonlóak a a pozsgás növények (pl. Aloe) levelei, amelyekben van L., de kívül nem látható. A fenyőfélék, lombosmohák, korpafüvek leveleiben egyetlen ér húzódik végig, ezek *egyerűek*. A valódi L. a *sokerű* levelekben látható, amidőn a szárból több ér lép a levélbe, v. csak egy ér, de ez ott elágazik. Az elágazás lehet *villás*, mint a harasztok levelében, ahol főér nincs, v. *közalapos*, amikor erősebb főeret v. főereket és oldalereket látunk. Ez ismét lehet fürtös elágazás (l. *Elágazás)* szerint, amidőn egy erős főér fejlődik, amely oldalt oldalereket bocsájt ki (*szárnyas L.*, l. a *Levél* cikknél a *Levélalakok* képmelléklet *4. ábráját)*, pl. bükk, szil, tölgy; vagy bogas elágazás szerint, amidőn a levéllemez és a levélnyél csatlakozásán a legalsó pár oldalér sarlószerüen újból elágazik (*ölbefogott L.)*. Ha a főér aljából azzal majdnem egyenlő vastagságú ágak indulnak sugarasan az ölbefogott L. módjára, de úgy, hogy az ágak alaptengelye redukálódik, *tenyeres* v. *ujjas L.* keletkezik (juhar, mályva, l. u. o. az *5. ábrát)*; ha a főerek párhuzamosan futnak, *párhuzamos L.* jön létre (egyszikűek, l. u. o. a *2.* és *3. ábrát).* A legerősebb, a lemez közepén futó ér a *főér* vagy *gerinc*, ha több egyenrangú van, akkor a középső a medián ér (szimmetriasíkban), a többi oldalér. A főérből kiinduló erek a másodrangú, az ebből kiindulók a harmadrangú erek, amelyekből a hajszálerek indulnak ki. Ezek együttesen alkotják a L.-et, amely a legtöbb esetben *hálózatot* (l. u. o. a *15. ábrát)* alkot. Az erek futása és csatlakozása több tipusba foglalható, amelyek egyes növénycsoportokra jellemzőek. Macerálás útján eltávolítva a puha levélszövetet, hátra marad a L., mint *levélváz.*

Leveles gombák a. m. *lemezes gombák* (l. o.).

Leveleslábúak (állat), l. *Levéllábúak, Rákok.*

Leveles láda, a fogalomnak mai, átvitt értelmében a. m. a kisebb nemesi családok régi okiratainak gyüjteménye; onnan származott, hogy a fontosabb iratokat (nemesi levél, birtokjogi oklevelek stb.) régebben többnyire vaspántos, záros ládákban őrizték.

Leveles oszlopfő (l. az *ábrát)*. Az építészetben főleg a gótikában fordul elő. A kehelyalakú fej díszítésére leggyakrabban használt motivumok: a tölgy, borostyán, szőllő, a juhar és a kőrózsa levelei s e plasztikus díszeket nem ritkán befestve vagy aranyozva alkalmazták.

Leveles oszlopfő.

Leveles szemölcsök, l. *Nyelv.*

Leveles szén, lásd *Diszodil.*

Leveles tallér, francia éremfaj a XVI. sz.-ból, egyik oldalán lombokkal és levelekkel ékítve, másként nagy v. új tallér (écu grand v. écu neuf), értéke 6 livres, vagyis 5·99 frank = 5 K 83¹/₅ f.

Levelestár a. m. levéltár. *Magyar L.*, régi levelek gyüjteménye a M. Tud. Akadémia kiadásában; becsesek mint művelődéstörténeti kútfők s egyúttal mint nyelvemlékek, melyek a XVI. s XVII. sz.-beli társalgás nyelvét tükrözik. 1. köt. Négyszáz magyar levél a XVI. századból, szerk. *Szalay* Ágoston; 2. köt. Magyar hölgyek levelei, szerk. *Deák* Farkas.

Levél- és távirdai titoknak megsértése, l. *Levéltitok.*

Levélészek, a levélpusztító rovarok gyüjtőneve. Legismertebbek a levéltetvek (l. o.) és az Aranybogarak (*Chrysomelidae)* családjába tartozó levélpusztító bogarak.

Levélevő bogarak (*Phyllophaga*, állat), a lemezescsápu bogarak egyik alcsaládja. Leginkább nagyobb termetűek, erősek. Csápjaik 7—9 izből állók, a végbunkó legyezőalakulag elhelyezkedő lemezkékből alkotott; a csáp lemezes része a hímeknél sokszor jelentékenyen nagyobb, mint a nőstényeknél s azonkívül több lemezkéből is áll. Lábaikon a karmok vagy minden lábon egy-

aránt párosak, vagy csak egy karom van a hátsó lábparon. Főleg alacsonyabb növésű fákon, bokrokon élnek s a leveleket és virágokat rágják. Egyes fajok tömegesen jelennek meg s az ellepett növényeket egészen le is kopaszthatják, pl. a közönséges cserebogár. Lárváik pajorok s valamennyien a föld alatt élnek, gyökerekkel táplálkoznak s a fejlett bogaraknál sokkalta nagyobb károkat okozhatnak. Egyes fajok fejlődése igen lassú, évekig húzódó. L. még *Cserebogarak*.

Levélevők, l. *Lemezes csápuak* és *Levélevő bogarak*.

Levelezés *(korrespondencia)*, egymástól távol levő felek gondolatainak, szándékainak v. intézkedéseinek közvetitése, illetve kicserélése. Van 1. hivatalos L., 2. kereskedelmi L. (l. o.), 3. magán- (egyéni) L.

Levelező az, aki mással levélbeli összeköttetésben áll; így nevezik az újságok vidéki v. külföldi munkatársát is A kereskedelmi életben az az alkalmazott, aki a kereskedőnek ügyfeleivel irásbeli érintkezését vezeti és irányítja. A L. kisebb üzletekben önmaga írja, nagyobbaknál tollba mondja az üzlet leveleit. A nagy vállalatoknál a L. külön osztály élén áll s csakis a diszpoziciót adja meg hivatalnokainak, a megirott leveleket pedig átolvasásuk után ellenjegyzi, vagy ha aláírói jogosultsága van, aláírja.

Levelezőgép *(diktálógép, diktafon, parlofon, parlográf)*, oly gép, mely a hengerére rögzített hangokat tetszés szerint megismétli. Edison szerkesztette az első ilyen gépet, mely *fonográf* elnevezés alatt lett ismeretes. Ebből a gépből alakultak a mai tökéletes diktálógépek. Fő alkotó része az érzékeny membrán, mely a hang rezgése folytán a vele kapcsolatos tűvel az alatta egyenletesen forgó félkemény viaszhengerre a hanghullámok rezgéseinek megfelelő mélyedéseket karcolja. A viaszhengert óramű avagy villamos mótor működteti. Legfőképen irodákban használják, ahol a levelező a gépbe diktálja a szöveget. A teleirt hengerekről a gépirók hallás útján leirják a leveleket és teljesitik az utasításokat. Sok ügyvéd, író és tudós szintén használja, mivel a L. lehetővé teszi a megszülemlő gondolatnak bármikori rögtönös megrögzítését, az írással járó fizikai munka nélkül. A gép használata nagy idő- és munkamegtakarítást eredményez. Legelterjedtebbek a *parlográf*, *diktafon* és *autodikt* elnevezésűek.

Levelező gyorsírás, a gyorsírásnak ú. n. alsóbb fokozata, mellyel mintegy ötször rövidebb idő alatt lehet írni, mint a közönséges írással.

Levelező lap (franc. *carte postale*, ang, *postcard)*, rövidebb és kevésbbé kényes természetű közlemények váltására szolgáló keményebb nyitott papirlap (legfeljebb 9×14, legalább 7×10 cm. méretű), melynek előoldalának jobb fele a postai levéljegy s a cím alkalmazására, baloldala és hátoldala pedig a közlemény megirására való. A L. kellékeit, elküldési módozatait a nemzetközi postaegyezmény szabályozza. A L. eszméje ugyan külföldi, de legelső alkalmazásának érdeme a magyar és osztrák postáé (1869 okt. 1.). Azóta elterjedt az egész föld kerekségén és forgalma évről-évre rohamosan emelkedik, különösen amióta *képes L.* alakjában az egész világot meghóditotta, amivel a sokszorosító iparnak egy külön ágát teremtette meg. A L. postai szállitási díja a belföldön darabonkint 5 fillér, a nemzetközi forgalomban, eltekintve a kedvezményes viszonylatoktól,10 fillér. Nemcsak a posta által kiadott, hanem a magánipar útján előállított L.-okat is lehet használni. Hogy a válaszadás postai költségét a kérdező maga viselhesse, e célra szolgál a válaszos L. A magyar posta magánvállalkozók rendelésére hirdetményes L.-okat is ad ki. Ezeket a postahivatalok nem árusítják, az árusítás épúgy, mint a hirdetmények reányomatása, a megrendelők magándolga. L. még *Zárt levelező lap*.

Levelező tag, l. *Akadémia*.

Levélfestők, l. *Illuministák*.

Levélfodrosodás (növ.), crispatio v. undulatio (fodor levél), a leveleken jelentkező tünemény, midőn az erezet között levő puhább parenchymaszövet, bővebb táplálkozás következtében, jobban fejlődik és kiterjed, minek következtében a levél v. az erezet köze hólyag módjára kidomborodik, még pedig majd a levélnek az egész felszine (folium rugosum), mint pl. egész rendesen és normálisan némely ajakos növényé, így a pemetefűé; majd csak a széle fodros vagy hullámos és pedig kisebb mértékben, mint a fodortölgyé v. a fodormentáé, vagy jobban, mint a fodormályváé v. a fodorkelé. A L. okozója a kövér föld, de ezt olykor azután az ivadék is átörökli, mint azt a kerti káposztafajták, a fodormenta stb. igazolják. A L. helyi és patológiai jelenség is lehet, ha t. i. a levélnek állati élősködői: a levéltetvek és atkák v. pedig élősködő gombák, különösen *Exoascus (Taphrina)*-fajok idézik elő, pl. az égerfán, barackon, cseresznyén stb.

Levélfoltok (növ.) v. *levélfoltbetegség*, olykor rovarok okozta sérülésekből támadnak. A legtöbb esetben a L.-at élősködő gombák okozzák, amelyek a beteg folton vagy a levélszövet belsejében tenyésznek. Igy a *Sphaceloma ampelinum* De Bary a szőllőleveleken; az egész levelet megbarnító gombák, mint: *Sphaerella*, *Stigmatea*, *Gnomonia erythrostoma* stb. Jellemzők azok a L., amelyek a csonthéjas termésű gyümölcsfák leveleinek likgatottságát okozzák. Ilyeneket idéz elő pl. a *Clasterosporium*, *Phyllosticta*.

Levélforradás, l. *Levélripacs*.

Levélgyüjtés, l. *Postai levélgyüjtés*.

Levélgyüjtő szekrény, l. *Postai levélgyüjtés*.

Levélhónalj, l. *Levél*.

Levélhordó (franc. *facteur*, ang. *lettercarrier)*, a postának az a közege, aki a postai levelezést stb. a címzetteknek házhoz viszi. Budapesten és a nagyobb városokban van külön csomag- és pénzkézbesítő és külön levélkézbesítő L.; kisebb helyeken a két szolgálat egyesítve van. Falun a postamester rendesen saját cselédjével végezteti e szolgálatot. Olyan helyeken, ahol nincs postahivatal, a postai kézbesítést és rendesen egyúttal a gyüjtést is háromféle módon látják el. Vagy van külön erre a célra alkalmazott ú. n. *faluzó L.* (facteur rural, Landbriefträger), aki gyalog, lóháton vagy kocsin naponta rendszeresen bejárja kerületét, vagy a községek küldenek be a postára küldöncöt (községi L.-t) hetenkint néhányszor, v.

pedig egyéb alkalmatosságok használtatnak fel e célra (lovasrendőrök, tanítók és tanítványaik stb.). A két utóbbi rendszer nálunk főleg a magyar alföldi városok nagy kiterjedésű tanyáin még most is számottevő szerepet játszik.

Levélhordó galamb, l. *Madárposta.*

Levélhullás, l. *Lombhullás.*

Levélhüvely, *vagina foliorum* (növ.), l. *Levél.*

Leveli béka (állat), l. *Leveli békák.*

Leveli békák *(Hylidae)*, a korongos ujjú, farkatlan kétéltüek *(Anura)* egyik családja, melyeknek legfőbb jellemvonása, hogy az idetartozó fajok lábujjainak végén kis tapadó korongocskák vannak s ezeknek segítségével ügyesen tudnak a fákon, sőt még a sima talajon is mászkálni. Ezidőszerint mintegy 13 nemből 122 fajt ismerünk a föld különböző részeiből. Hazánkban egyetlen faj él: a *közönséges leveli béka (Hyla arborea* L., képét l. a *Békafélék* cikk *II. képmellékletén,)*, háta élénk zöldszínű, hasa fehéres ezüstfényű; szivárványhártyája aranysárga, orrán egy feketés sáv vonul végig a hátsó lábáig; a vedlés idején, ami 14 napi időközökben történik, elveszíti élénk szinét; a hím torka feketés, a nőstényé fehéres; hossza 4 cm. Fákon és cserjéken a lombok között él; rovarokkal táplálkozik, április- és májusban a vizben párzik, petéit csomókba rakja; télire az iszapba vonul. A hím hanghólyagja az álla alatt van. Mint időjóst üvegekben is tartják és legyekkel táplálják. Braziliában honos a kovácsbéka *(H. faber* Wied.); teste esetlen, feje lapos és a törzsnél szélesebb; testének felső része halvány agyagsárga vagy világosbarna, fekete vonásokkal tarkítva, hasa sárgásfehér; hossza 8—9 cm.; bádogosok kalapácsolásához hasonló érces hangja van. A kovácsbékánál valamivel kisebb a Guyanában honos evezős béka *(H. crepitans* Wied.), melynek hangja a vízbe csapódó evezők okozta zajhoz hasonlít.

Levélilleszkedés *(levélborulás, aestivatio, foliatio, praefloratio, praeflorescentia,* növ.), a leveleknek egymáshoz való kölcsönös helyzete, kiváltképen a virágrügyben, tehát főleg a csészelevelek és szirmok fiatalkorbeli helyzete egymáshoz. Lehet *nyílt* (operta), ha az egy körhöz tartozók nem is érintkeznek, *érintkező* (f. valvata), ha csak szélökkel érintkeznek, *zsindelyező* (f. imbricata), *sodort* (f. contorta) és *átölelő* (f. amplexa).

Levélirodalom, l. *Levél.*

Levéljegyek, l. *Postai értékjegyek.*

Levélkacs, l. *Kacs.*

Levél-kaktusz, l. *Phyllocactus, Epiphyllum*

Levélkancsó *(phyllocantharus,* növ.), forró-tartományi növények sajátságos levélképződése. A levél lemeze kacskaringóval végződik, ez kiöblösödött kancsót v. tömlőt visel, a széle csonkított és nyitott, fedőcskéje van. A tömlő bogárfogásra van berendezve (Nepenthes); l. *Húsevő növények.*

Levél-kél, a káposztafélék alcsoportjába: a kel-félék közé tartozó konyhakerti növény, melynek leveleit fogyasztják, főleg télen és késő ősszel. Mívelése a késői káposztákéval megegyező.

Levélképlet *(phylloma,* növ.) elnevezés alatt mindazt a szervet foglaljuk össze, amely a levéllel (l. o.) fejlődéstani szempontból azonos, homológ.

Levélkorcsulás *(hemiteria,* növ.), a levélképletek korcsképződése, vagyis a leveleknek satnya és abnormális alakulása.

Levélkorona (növ.), bizonyos egyszíkű fa-alaknak csupán levelek (nem gallyak és ágak) alkotta koronája, pl. a pálmáké.

Levélkürt *(pálhacső, ochrea,* növ.), csöves v. kürtalakú darabja bizonyos növények (lósóska, gócsfű, Potamogeton) levelének. A szárat a levél felfüggesztése helyén mint hártyás, néha hasadt hüvely fogja körül. A L. tulajdonképen a pálhák módosulása. (L. a *Levél* cikknél a *Levélalakok* képmellékleten a *23. ábrát.)*

Levéllábúak *(Phyllopoda* állat), a Rákok *(Crustacea)* osztályában, az alsóbbrendű rákok *(Entomostraca)* alosztályának egyik rendje. Háromszáznál több faj ismeretes; hazánkban mintegy 120 faj él. A legtöbbnek páratlan pajzsalakú, vagy páros, kagylóhoz hasonló védőhéja van, amely a testet a végtagokkal együtt beborítja. Testük fejre, torra és potrohra tagolódik, e részek azonban az alsóbbrendűeknél össze is olvadhatnak egymással. Két pár csápjuk jól fejlett. Az első sokszor kétágú és evezésre való (ágascsápuak), máskor hatalmasan kifejlett ölelővé módosult *(Branchipus)*. A második csáp tapintásra, szaglásra és ezenkívül a hímeknél ölelésre is szolgál. Lábaik mind lapítottak, lemez- v. levélalakúak, ezért hívják ezeket a rákokat L.-nak. A levélalakú lábak elsősorban evezésre valók, de egyúttal lélekzésre is, amiért a L. egyik csoportját *Kopoltyúlábuaknak (Branchiopoda)* is nevezik. Váltivaruak. A hímek igen gyakran csak bizonyos időszakokban jelennek meg, rendesen a pocsolya kiszáradása előtt, vagy ősszel a tél beállta előtt. Az év többi részében a nőstények vékonyburkú szűzpetékkel szaporodnak, amelyeket kikelésükig hátpáncéljuk alatt hordanak; csak a hímek megjelenése és a párosodás után tojnak vastagburkú, ú. n. téli petéket, amelyek a víz kiszáradását vagy befagyását túlélik. Végtagjaik és egyéb szervezeti bélyegeik alapján két alrendbe osztják. 1. alrend: *Kopoltyúlábúak (Branchiopoda).* Fontosabb idetartozó hazai nemek: *Branchipus, Artemia* (l. *Sóféreg), Apus, Estheria.* 2. alrend: *Ágascsápú rákok* v. *vízi bolhák (Cladocera).* Közönségesebb idetartozó hazai nemek: *Daphnia* (l. *Vízi bolha), Moina, Ceriodophina, Bosmina, Alona, Sida, Leptodora* stb.

Levéllábú rákok, l. *Levéllábúak.*

Levellers v. *levelers* (ang. a. m. egyenlősítők), egy vallásos-politikai felekezet tagjai Angliában, kik az independensek közül eredtek s 1647 körül különösen Cromwell seregében voltak nagy számmal. Nevüket onnan vették, hogy a népfenség s minden egyesre nézve a föltétlen lelkiismereti és kultuszszabadság elveinek hangsúlyozása mellett a törvény előtti teljes egyenlőséget hirdették. Cromwell által üldöztetve, 1658. összeesküvést szítottak ellene. A restaurációval eltüntek. V. ö. *Weingarten,* Die Revolutionskirchen Englands (Leipzig 1868). L. névvel neveznek egy Irországban régebben fennállott titkos szövetséget is (l. *White boys).*

Levélmásolatok. A kereskedelmi törvény úgy intézkedik, hogy a beérkezett üzleti leveleket,

valamint az elküldöttek másolatait meg kell őrizni. A beérkezett leveleket eredetiben kell eltenni, az elküldött leveleket pedig másolatban. Mindamellett csak azok a levélmásolatok őrzendők meg feltétlenül, amelyek a kereskedelmi ügylettel valamiképen kapcsolatosak. A másolatokat kisebb üzletekben *másolati könyvben* gyüjtik, másolópressel vagy másológéppel készítik. Nagyobbszabású üzleti forgalomban, ott, ahol a dossier-rendszer járja, sokszor *írógépes* másolatot készitenek, vagyis a levelet egyszerre két vagy több példányban gépelik.

Levélmódosulás (növ.), a levelek különleges élettani feladatok céljaira való kialakulása, amidőn a levél nem egyszerű lapos, lemezes kifejlődésű, hanem ettől eltérő. Igy a levél védőszervvé alakulhat, mint *levéltövis* (l. a *Levél* cikknél a a *Levélalakok* képmellékleten a *26. ábrát)*, kapaszkodó-szervvé, mint *kacs* (l. u. o. a *25. ábrát*), szerves anyagokkal való táplálkozás céljaira, mint *fogó-* vagy *emésztőlevél* fejlődik ki (l. *Húsevő növények*). A *Drosea, Dionaea, Aldrovanda, Utricularia, Sarracenia, Cephalotus, Nepenthes, Darlingtonia* levelei különféleképen alakultak a rovarok megfogására és megemésztésére. A levélnyél úszókészülékké alakulhat (l. u. o. a *14. ábrát)*, vagy lemezszerűen kiszélesedik (l. u. o. a *12. ábrát)*. A hagymát bontó pikkelylevelek húsosak, táplálók, raktározásra valók (l. u. o. a *28. ábrát)*. L.-nak tekintjük az ivaros szaporodás céljaira megalakult *virágleveleket* is (l. o.).

Levélnövények (növ.), olyan növények, amelyeket leveleiknek szép alakja v. színe miatt kertekben, növényházakban és szobákban tenyésztenek. Alkalmas viszonyok között virágoznak is, a virágaik azonban többnyire jelentéktelenek. Ez utóbbiak főképen a Pálmák, Araceae, Liliomfélék, Ananászfélék és Gyömbérfélék családjába tartoznak; mindazonáltal sok kétszikű növénycsalád is szolgáltat szép L.-et, pl. Araliaceae, Begoniaceae, Urticaceae, Lauraceae, nemkülönben még a Fenyőfélék és a Páfrányok is. A mívelésük legjobban sikerül K.-nek, DK.-nek v. DNy.-nak fekvő szobákban, a tisztán északi fekvésüekben csupán edzett pálmák, Dracaena-k és Araceae-k mívelhetők. Fő feltétel sok világosság, a hőmérsékletnek pedig 10—15 C°-nak kell lennie. A legtöbb levélnövény olyan talajkeveréket kedvel, amely lomb- és hangaföldet, homokot és kevés agyagot tartalmaz megfelelő arányban.

A leghálásabb L. a pálmák, mivel legkönnyebben gondozhatók és mivel termetük és leveleik szépségével tünnek ki. Különösen ajánlatos fajok ezek: *Trachycarpus (Chamerops) excelsa* és *Ch. humilis*, amelyek kevésbbé kedvező viszonyok között is a szobákban sokáig megmaradnak; *Corypha australis, Phoenix, Latania, Rapis* stb. fajai. A *Pandanaceae* közül a *Pandanus furcatus* és a *P. utilis*, valamint a *P. javanicus* igen ajánlatosak. A *Dracaena*-k között is több szép levélnövény van, de azok kevésbbé tartósak, mint a pálmák, érzékenyebbek, különösen megsinylik a nem rendszeresen történő öntözést. A *Cordyline rubra, congesta, indivisa, australis* nem okoznak gondot, míg a szép tarkalevelű *C. terminalis* nem könnyen tenyeszthető. Az Ananász-félék (Bromeliaceae) közül szép levélnövényt szolgáltatnak ezek: *Billbergia, Pitcairnia, Tillandsia, Nidularium, Aechmea*, némelyikük szépen virágzik is. A legpompásabb alakuak a banánok, amelyek több faja egészen jól tenyészik a szobákban. A *Canna*-fajok közül némelyek egészen jól beválnak a szobai ápolásban, azonban sok világosságot követelnek. Fajokban igen bővelkedik az *Araceae*-család, sok közülök a szobai levegőt jól tűri; egyesek, mint pl. a *Philodendron pertusum (Monstera deliciosa)* a legelterjedtebb piaci növények közé tartoznak; igen ajánlatos a *Ph. bipinnatifidum* is. Sokféle alakuak és szinpompájukkal feltünők az *Anthurium*-ok, amelyek közül talán a legszebb faj az *A. magnificum*. Figyelmet érdemelnek a *Dieffenbachia*-k is, melyek közül a *D. Seguine picta* gondos ápolással erőteljesen fejlődik. Nagy szinpompájuk van a *Caladium*-ok leveleinek. Közismert szobai levélnövény a *Callaaethiopica*, mely sok nedvességet kiván és szépen virágzik. Gyors növekedésű és élénk-zöld levelű a *Cyperus alternifolius*. Közkedvelt szobai növény a fenyőfák köréből az *Araucaria excelsa*. A Kétszikűek közül gyakran láthatjuk a *Ficus elastica*-t, kivűle még a *F. australis* szerepel; mindakettő edzett természetű. Szebb fajok a *F. Cooperi* és a *F. Porteana*, de gondosabb ápolást kivánnak. Gyors növekedésű és szép levelű az *Aralia papyrifera* és az *A. Sieboldii*. Ajánlatos az *Eucalyptus globulus*, mely hűvös, de fagymentes szobákban is jól tenyészik. Sajátszerű szép növények továbbá a *Begonia*-k; kiváló levélpompát fejtenek ki a *B. rex* fajtái és változatai, egyéb fajai, mint a *B. boliviensis, B. magnifica*, gyönyörűen virágoznak. A tarkalevelű L. közül említendők: *Coleus, Aphelandra, Eranthemum, Peperomia, Strobilanthes*. A páfrányok a legpompásabb és legdiszesebb L. közé tartoznak. Ajánlatosabb fajok: *Adiantum cuneatum, Blechnum brasiliense, Gymnogramme Laucheana, Lomaria gibba, Platycerium grande, Polypodium aureum*. Pompás L. a *Selaginella* egyes fajai is, így különösen a gyönyörű acélkék színben csillogó levelű *S. caesia arborea (laevigata)*.

A futó vagy kúszó növények, valamint az ámpolnanövények szobai növényasztalok csoportosítására változatosság szempontjából kiválóan alkalmasak. A repkényborostyánon *(Hedera helix)* kivül e tekintetben igen értékesek: a *Mikania scandens* és különösen a *Cissus discolor*. Az ámpolnanövények között, mint L. szerepelnek: *Ficus stipulata, Tradescantia viridis, T. discolor, Chlorophytum Sternbergianum, Saxifraga sarmentosa*.

A növényházakban v. télikertekben tenyésztett L. száma rendkivül nagy; különösen meleg-házban találhatni pompás *Maranta*-kat, gyönyörűen szinezett *Croton*-fajtakat, *Cyanophyllum magnificum*-ot, *Fittonia-, Bertolonia-, Dichorisandra*-fajokat.

Levélnyomnyaláb v. *levélnyom*, a szár nyalábjától elágazó és a levélbe induló nyalábnak az a része, mely az elágazási helytől a levél illeszkedési helyéig terjed s amely onnan a levélbe fut és elágazásával a levélerezetet alkotja. *Közös nyaláboknak* is nevezik őket, hogy megkülönböz-

tessék a *tulajdon nyalábokitól,* melyek csak a szárban vagy csak a levélben vannak.

Levélölés, a középkorban dívó zsidó törvény, mely jogot ad a királyoknak, hogy a zsidóknak adott adósságleveleket semmisnek nyilvánítsák, ill. megöljék. A jogcím az, hogy a király a zsidók személyével és vagyonával tetszése szerint rendelkezhetik. Nálunk Nagy Lajos élt ezzel a joggal.

Levélparenchima *(mesophyll, mesenchyma, chlorenchyma, diachyma,* növ.), a levelek alsó és felső epidermisze között levő puha parenchimás sejtekből való szövet, melybe az erezet van beágyazva. Legtöbb levélben a mezofill 2 külön rétegre különül, a felső epidermisz alatt fekvő *oszlopos, pálcikás, cölöpös* v. *paliszád* parenchimára és az alsó epidermisz alatt levő *szivacsos parenchimára.* Az utóbbiban nagy sejtközök vannak, míg az előbbi oszlopalakú, szorosan egymás mellett álló sejtekből áll. Az ilyen levél a *dorziventrális levél.* Ezzel szemben vannak levelek (Iris, Eucalyptus, Asphodelus), ahol a levél mindkét oldala egyforma szerkezetű, mert az egész mezofill v. egynemű sejtekből áll, vagy a paliszád mindkét oldalon megvan, amelyen belül klorofillban szegény, vagy színtelen parenchimaréteg foglal helyet. Ezek az *izolaterális levelek.*

Levélpárna *(pulvinus,* növ.), l. *Levél.*

Levélpillangók, l. *Levélutánzó lepkék.*

Levél pirja, l. *Eritrofill.*

Levélporto, l. *Postai díjszabás.*

Levélposta, l. *Postai szolgálat.*

Levélrák (állat), a petéből éppen hogy kikelt fiatal langusta (l. o.) lárvája. Sokáig a L.-okat külön fajnak tartották és *Phyllosoma* néven le is írták. A L. teste nagyon eltér a kifejlődött langusta testétől; lapított vékony levélszerű és három részre különült. Az egész test hossza 1—4 cm. A parti övben élő kifejlett langustákkal ellentétben a L. a nyilt tengerben lebegő életmódot folytat. L. *Langusta.*

Levélripacs *(levélforradás, cicatrix,* növ.), a fás növények ágain azok a beforradt helyek, ahonnan a levél levált. A L. határozott alakú, egészen v. részben parával van fedve és benne a levélnyomnyalábok (l. o.) foglalnak helyet.

Levélrózsa *(rosula foliorum, rosetta,* növ.), a leveleknek a földalatti ág csúcsán v. más megkurtult száron a csomó között fejletlenségük miatt való összeszorulása. Alakjára nézve teljes zöld rózsához hasonlít; általában a fűnemű növényeknek kitelelő szerve, gyakran a növény tövén látni, ekkor *tőlomb, tőrózsa* (rosula basalis) is a neve. Középpontján rügy telel ki s ebből fejlődik esztendőre a növény. Némely L.-t a kertész szaporításra használ (kövi rózsa, Saxifraga). A levelek rózsás helyezkedését is nevezzük L.-nak, pl. a daravirágon (l. *Draba),* vagy a levélkoronás fák leveleit is.

Levélrózsás fa v. *levélkoronás fa,* oly fás növény, mely alig vagy egyáltalán nem ágazik el és csúcsrügyeiből néhány nagy levél fejlődik, levélrózsát alkotva. Ilyenek a pálmák, fatermetű liliomfélék, faharasztok, czikaszok stb. (V. ö. *Fa.)*

Levélrügy (növ.), l. *Rügy.*

Levélsáska *(Phyllium siccifolium* L., állat), l. *Vándorló levél.*

Levélsodrók *(Tortricidae,* állat), a Kislepkéknek egyik népes családja. L. *Sodrólepkék.*

Levélsorrend, l. *Levél.*

Levélsürgöny, l. *Táviratlevél.*

Levélszedés v. *lelevelezés,* némely gazdasági növény alsó leveleinek leszedése takarmánynyerés végett, így a répafélékről, a burgonyáról, a káposztáról stb. A L. sohasem válik a növény hasznára, mert a növény tartalmának, pl. a cukornak, a keményítőnek kifejlődését hátráltatja; legkevésbbé káros még a növény megérésekor, a letakarítás előtt.

Levélszekrény, l. *Postai levélgyüjtés.*

Levél színe (növ.). A levelek zöld színét a *klorofill* (l. *Kromatofóra),* a sárga színt a *xantofill* (l. o.), a vörös színt az *eritrofill* (l. o.) adja. Ősszel a klorofill eltünik és csak a xantofill és eritrofill marad vissza. Ezek okozzák ősszel a levelek gyönyörű tarkaságát.

Levéltáj (növ.), a különböző szik-, al-, lomb-, fellevelek és viráglevelek felfüggesztésének helye. Ez vagy mind rajta lehet egy száron vagy több száron is szétoszolhatik. Ez utóbbi esetben lehetséges, hogy a száron csupa allevél azaz pikkely van (aranka, Orobanche), v. csak lomblevél v. csak viráglevél. Sok fás növényen időszakonként a lomblevelek allevelekkel váltakoznak. Hajtásuk mint rügy egyszerű rügypikkelyekkel kezdődik (l. a *Levél* cikknél a *Levélalakok* képmelléklet *24. ábráját),* melyeket, mint fedőrészeket, alleveleknek tekinthetünk. Miután egész sereg lomblevelet fejlesztett, az ág vége ismét rüggyel végződik, amelyen ismét rügypikkelyek képződtek. Csak később, de nem mindegyik hajtáson, keletkeznek a fellevelek. Ezek a levélfajták eredetileg mind a levélképletnek vagy az eredetileg hasonló alap-szervnek eltérései. A növény életcéljainak megfelelő eme eltéréseken épült fel a növények átalakulásának az ismerete, melyet már úgy ahogy Linné és Wolff (Theoria generationis, Halle 1759) fejtegettek. Teljes világossággal azonban csak Goethe (Versuch, die Metamorphose der Pflanzen zu erklären, Gotha 1790) fejtette meg, kivált azon az alapon, hogy a virág elzöldülésekor a különben színes viráglevelek zöld levelekre szoktak visszahanyatlani. Ma már a fejlődéstan vizsgálatai alapján is kiderítették, hogy a különböző levélképlet morfológiailag összetartozó (homológ). Az egy alapszervből azonban, az életcéllal összhangzóan, más-más alakok támadtak.

Levéltár *(archivum),* az a hely, ahol az írott okmányok, levelek, iratok őriztetnek. A rómaiak eleinte a templomokban őrizték okleveleiket: Jupiter kapitoliumi templomában a béke- v. szövetségkötés okmányait, Libertas templomában a törvényeket, a Nimfák templomában a cenzori jegyzékeket, Libitina templomában a halottak névjegyzékét, a kincstárban (aerarium) pedig az állami iratokat őrizték. A római császároknak külön két osztályos L.-a volt. Az egyik a *mozgó* L. (scrinia viatoria), melyet mindig magukkal vittek; ebbe a legfontosabb állami okmányokat és a családi vonatkozású iratokat sorozták; másik osztálya az *állandó* v. helyhez kötött L. (scr. stataria) volt. A római császárok példáját követték a barbár feje-

delmek s a későbbi német császárok. Ezek mellett az egyes egyházaknak, káptalanoknak és szerzetrendeknek voltak nagyobb L.-ai, s minthogy ezek legkevésbbé voltak feldulásnak kitéve, őrizetükre magánjellegű iratok is bizattak; ehhez járult az is, hogy egyes káptalanok és konventek a középkorban több országban, így nálunk is, mint *hiteles helyek* (l. o.) közjegyzői ügykörrel birtak, okleveleket állítottak ki, amelyeknek egy példányát saját levéltáruktól elkülönítve kellett megőrizniök.

A *legnagyobb L.-ak: A vatikáni pápai L.*, melynek eredete egész az V. sz.-ig nyúlik vissza, a sok pusztítás és kiállott viszontagság dacára — így Napoleon egy részét Párisba szállíttatta, amelyet később azonban (1814) visszavittek — ma is a leggazdagabb L., melyet újabban XIII. Leo pápa a szabad kutatásnak is megnyitott s azóta magyar történeti anyagából Monumenta Vaticana címen több kötetet adtak ki. *A velencei L.* mintegy 14 millió kötet és csomag oklevéllel. Szintén igen gazdag a *spanyol* állami L. (Archivo general) Simancas várában. *A párisi nemzeti L.* (Archives nationales) 4 főosztállyal, ú. m. közigazgatási, történeti, igazságügyi és titkársági osztállyal. *A bécsi házi, udvari és állami L.* stb. Nagy és gazdag L. volt a német birodalmi L. (Deutsches Reichs-Archiv) is, melyet később négy részre osztottak s Bécsben, Wetzlarban, Regensburgban s Mainzban helyeztek el. *Az angol állami L. Londonban* (Public Record-Office), melynek óriási épületét 1855. kezdték el s csak újabban fejezték be, nemcsak a leggazdagabb, de egyszersmind a legrendezettebb L.-ak egyike, nyomtatott tárgymutatókkal és leltárakkal. A skót L. (General Register House) Edinburghban, az irlandi (Public Record-Office) Dublinban van elhelyezve.

Magyarország nagyobb L.-ai: *A magyar királyi országos L.*, melynek felállítását az 1723-iki országgyűlés XLV. t.-c.-e mondta ki s az 1765-iki XII. t.-c. valósította meg. Egész a legújabb időkig inkább csak az országgyűlési iratokat és törvényeket, hitleveleket, országos bizottságok, nádorok és országbirák irományait foglalta magában. 1872. azonban újjászervezték, s ugyanekkor több L. beleolvasztásával gazdag anyagot is nyert. Ilyen új alakban 1875. nyilt meg s helyiségétül Budán a belügyminisztériumi palota egy része jelöltetett ki. Alkotó részei lettek: a régi országos és nádori L.; a magyar udvari kancellária; az erdélyi kancellária; a magyar királyi helytartótanács; az erdélyi főkormányszék; a magyar kincstár, kamara; az erdélyi fiskus; a magyar Kúria; az erdélyi királyi tábla; az 1848—49-iki magyar királyi hadügyminisztérium; a fiumei főkormányzóság L.-a (1848-ig); a gyulafehérvári és a kolozsmonostori erdélyi országos L.; a magyar udvari kancelláriának 1860—67-iki elnöki irattára; a temesvári (bánsági) kormányok L.-a (1716—89); a képviselőház L.-a (1865-től). Újabban került vissza s az országos L.-ban helyezték el az eddig Münchenben őrzött Hunyadi-L.-t. Letétben van ezenkívül s külön kezeltetik több családnak a L.-a. A L. legrégibb oklevele Kálmán király oklevele 1109-ből a veszprémvölgyi görög apácák részére. Az oklevelek száma a mohácsi vész előtti korszakból, a családi L.-ak okleveleit is beleértve, ma kb. 50,000 drb. Új palotájának építését, melyre 3.200,000 K van előirányozva, 1913 nov. havában kezdték meg Budán, a Bécsikapu-téren. Az Országos L.-t behatóan ismertette *Tagányi* Károly (Századok 1897. és 1898.).

A *Magyar Nemzeti Muzeum L.-a*, melynek alapját Jankovich, Széchenyi, Kovachich stb. oklevélgyüjteménye képezi, szintén a legnagyobb L.-aink közé tartozik. Osztályai: *alaplevéltár*, két alosztállyal: *a)* mohácsi vész előtti, *b)* mohácsi vész utáni oklevelek; *családi L.*, 99 letéteményezett családi L.-at foglal magában. Az *1848—49-iki szabadságharcra vonatkozó államokmányok, levelezések, falragaszok, röplapok* stb. *gyüjteménye*, melyet kiegészít a Kossuth Lajos 100,000 forinton vásárolt hagyatékának idevonatkozó része, a gr. Kreith Béla- és a Vörös-féle gyüjtemény (mintegy 3000 drb.). Továbbá szintén külön kezelt gyüjtemények: városi iratok (városok szerint rendezve); személy szerinti okiratok; kamarai iratok, címeres levelek; céhiratok; levelezések; a Tunyogi-gyüjtemény; külföldi oklevelek stb. A mohácsi vész előtti oklevelek összes száma kb. 25,000 drb., az egész L. darabszáma félmillió körül van. Legrégibb oklevele 1109-ből való, Kálmán királynak a veszprémvölgyi apácák részére kiadott oklevelének párja; legrégibb papiroklevele 1325., címeres levele 1327., céhszabálya 1466., magyar nyelvű levele 1504. évből való. A muzeumi L. ismertetését a Nemzeti Muzeum alapításának századik évfordulójakor kiadott emlékkönyvben (1902) *Schönherr* Gy. írta meg.

Nagy L.-ak továbbá a *leleszi konvent* L.-a, mely csaknem teljes épségben fenmaradt s gazdagságáról fogalmat nyujt az, hogy csupán a birtokba beiktató okleveleinek száma 12,000-re rúg; az *esztergomi, egri, veszprémi L.*; a *jászói* hiteles hely, a *zágrábi, pozsonyi, szepesi* káptalan L.-a stb. A városi L.-ak között legnagyobb a *fővárosé*, mely magában foglalja Pest, Buda, Ó-Buda városi és törvényszéki levéltárait. Legrégibb eredeti oklevele csak 1538-ból való. Nagyobb városi L.-ak még a pozsonyi, soproni, beszterczebányai, kassai, körmöczi, brassói, beszterczei stb. A családi L.-ak közül nagyobbak a Batthyány-L. Körmenden, herceg Esterházy-L. Kismartonban, a Pálffy-L. Pozsonyban, a gr. Zichy-, gr. Károlyi-, gr. Teleki-, gr. Erdődy-, br. Radvánszky-, gr. Sztáray- stb. L.

Levéltárjog, l. *Archivjog*.

Levéltárnok *(archivarius)*, levéltár kezelője, különösen mint a vármegyei levéltár kezelője a vármegye központi tisztviselője; az újabb szabályzatok (pl. 1902. évi vármegyei ügyviteli szabályzat) *irattárnoknak* nevezik.

Levéltávirat, l. *Táviratlevél*.

Levéltetű (állat) l. *Levéltetvek*.

Levéltetvek *(Aphidae*, állat), a Félfödelesszárnyú *(Rhynchota)* rovarok rendjének egyik családja. Apró, gyengetestű rovarok, 5—7 ízű csápokkal, háromízű szipókával a növények nedveinek szivogatására és 4 hártyás, átlátszó szárnnyal. Utóbbiak a nőstényeken gyakran, a hímeken ritkábban hiányoznak. Különböző növényeken élősködnek s gyakran gubacsos eltorzulásokat okoznak *(Chermes, Schizoneura, Pemphigus)*. Ragadós, édes, méztartalmú ürülékükkel (méz-

harmat) a növények szárának és lombjának fölszinén «korompenész» keletkezésére adnak alkalmat s evvel is gyengitik a megtámadott növényt. Soknak a potroha végén két, védelemre s takaróul szolgáló, viaszt kiválasztó (azelőtt mézcsőnek tartott) nyulványa is van. Az év legnagyobb részében szűzen (parthenogenetikusan) szaporodnak szárnyatlan nőstények útján. A faj terjesztéséről időszakosan megjelenő szárnyas nőstények gondoskodnak. Az ivaros nemzedék rendesen ősszel jelenik meg s kitelelő tojásaiból csak tavasszal kelnek ki a szűzen szaporodó nemzedék anyái. Ismertebb fajok a filloxera *(Phylloxera vastatrix* Pl.), a vértetű *(Schizoneura lanigera* H.), a fenyőtetű *(Chermes abietis* L.) stb. Úgyszólván minden termesztett és vad növénynek akad köztük élősködője, egyike-másika több gazdanövényen is elél. Legtöbb fajban él az *Aphis* nem, melynek fajai általában hamuféreg, penészbogár, korpaféreg, kéregtetű stb. néven ismeretesek; nevüket többnyire gazdanövényüktől kapják, pl. ismertebb fajok: almalevéltetű *(Aphis Mali* Fabr.), szilvalevéltetű *(A. pruni* F.), baracklevéltetű *(A. persicae* Fons) stb. Irtásukra permetezés ajánlható szappanos nikotinos lével.

Levéltitok, másnak szóló levél, távirat vagy más lezárt küldemény felbontásának tilalma és tartalmuk bizalmasságának büntetőjogi védelme. Újabban a L. védelmét a dolog természetében rejlő módosításokkal a telefonbeszélgetésekre és a drótnélküli táviratozásra is kiterjesztik. *L. és távsürgönytitok megsértésének vétségét* követi el, aki másnak szóló levelet, lepecsételt iratot v. távsürgönyt jogositlanul felbont; aki másnak szóló, habár le nem pecsételt levél v. távsürgöny birtokába helyezi magát avégett, hogy annak tartalmát megtudja v. azt hasonló célból másnak jogtalanul átadja; aki az ily módon tudomására jutott titkot közzéteszi v. azt a levél, irat v. távsürgöny küldőjének, vagy a címzettnek károsítására használja fel (Btk. 327. §.). A L. védelemben részesül még a posta- és táviróhivatalnok v. szolga ellenében is; ezek bármelyike ugyanis szintén vétséget követ el, ha a postára, illetve távirdára bizott levelet, küldeményt v. táviratot a törvényben meghatározott eseteken kivül felbontja, visszatartja, megsemmisíti, tartalmát mással közli v. másnak ily cselekményt megenged (Btk. 200—201. §§.). A L. védelmét szolgálják ezenfelül a Bp. vonatkozó rendelkezései is, melyek csak a legszigorubb feltételek mellett engedik meg a levelek lefoglalását és felbontását. L. még *Titok.*

Levéltövis (növ.), l. *Tövis.*

Levéltragánt (növ.), l. *Astragalus.*

Levélújítás a. m. *újított adomány* (l. o.).

Levélutánzó lepkék, nappali lepkék, melyeknek szárnya pihenéskor összecsapva, fonnyadt, átlyukasztott vagy megrágott, sokszor üszökgombával és penésszel fertőzött levélhez hasonlít. Ilyenek pl. a *Kallima* nembe tartozó lepkék L. *Kallima.*

Levélvar (növ.), többnyire fekete, érdes, gombák okozta foltok a zöld leveleken, aminek következtében az ilyen levelek idő előtt lehullanak, néha azonban élő állapotukban a rendes lombhullás idejéig megmaradnak. L.-t okoz pl. a fűfélék levelein a *Phyllachora*-gomba; a juharfák levelein előforduló szénfekete, sárgán szegélyezett varas foltokat a *Rhytisma acerinum* idézi elő; az alma- és körtefalevelek levélvarát a *Fusicladium* okozza.

Levélváz, l. *Levélerezet.*

Levélzöld v. *klorofill,* l. *Kromatofóra.*

Leven (ejtsd: liven), város Fife skót countyban, (1911) 6559 lak., leniparral és vasöntéssel.

Leven *(Loch L.,* ejtsd: lokk líven), tó Kinross és Fife skót grófságokban, 91 m. magasban. Lefolyása a Firth of Forthba a L. folyó. Hat szigete egyikén, a Castle Islandon láthatók annak a várnak romjai, amelyben 1567. és 1568. Stuart Máriát fogva tartották.

Levendula (növ.), l. *Lavandula.*

Levendula-olaj, l. *Lavandula.*

Levendula-virág, l. *Lavandula.*

Levensau, tanya Schleswig porosz kerületben, a Vilmos császár-csatorna mellett. Itt vezet át a csatornán a kiel-flensburgi vasútnak 1894 őszén megnyílt nagyszerű hidja, melynek magassága 42 m., ívtávolsága 165 m.

Levenshulme, előbb önálló város Lancashire angol countyban, 1908. Manchesterrel (l. o.) egyesült.

Levente, az Árpádok házában két magyar herceg neve:

1. *L.,* vagyis *Liuntin,* Árpád fia, vezette az etelközi magyarokat 894 táján Simon bolgár fejedelem ellen. Átkelt a Dunán, három csatában megverte a fejedelmet, egészen a Presztova-szorosig kalandozott hadaival s foglyokkal és zsákmánnyal megrakodva tért vissza Etelközbe, hol foglyait a szövetséges VI. Leo görög császárnak adta el. Mikor azonban VI. Leo kibékült a bolgárokkal, nem állhatott ellen ezek s a besenyők kettős támadásának s úgylátszik, ő maga is elesett az etelközi magyarok romlását okozó hadjáratban.

2. *L.,* Szár László hercegnek egy orosz hercegnőtől született fia, András és Béla magyar királyok öccse. 1031 táján Cseh-, majd Lengyelországba, s 1034. Oroszországba menekült, honnan 1046. jelentős orosz had élén kisérte be magyar királlyá választott bátyját, Andrást. Midőn 1047. elhunyt, pogány módon temették el Taksony helységben.

Leventina, *Valle,* a Tessin völgye, a hasonló nevű svájci kantonban, Airolótól a Brenno torkolatáig. A völgy 36 km. hosszú, DK.-felé húzódik és jobbról a Tessini Alpok K.-i láncolata, balról a Gotthard-csoport egyik kiágazása zárja be.

Levêque (ejtsd: lövék), *Jean Charles,* francia iró, szül. Bordeaux-ban 1818 aug. 7., megh. Bellevue-sous-Meudonban 1900 jan. 5. A Collège de France-on az ókori bölcsészet tanára volt. Főleg esztetikai kérdésekkel foglalkozott. Kiválóbb művei: Platon fondateur de l'esthétique (1857); La science du beau (1873, 2 köt.); Le spiritualisme dans l'art (1864) stb.

Lever (franc., ejtsd: lövé) a. m. fölkelés, a XVII. és XVIII. sz.-ban a francia királyoknak reggeli audienciája; jelenleg némely udvarnál a délelőtti fogadás. *L. de rideau,* rövid, egyfelvonásos szindarab, a mely más nagyobb szindarab előtt kerül előadásra.

Lever (ejtsd: livő), *Charles James*, angol regényíró, szül. Dublinban 1806 aug. 31., megh. Triesztben 1872 jún. 1. Első nagy sikeret The Confessions of Harry Lorrequer (1839) című regényével aratta. Hasonlókép nagyon kedveltek még: Charles O'Malley (1841); Jack Hinton (1843) és Tom Burke of Ours (1844). Nagyon termékeny író. Az irországi társadalom alapos ismerője, ebből meríti regényeinek tárgyát. Magyarul megjelent: Viharban, ford. *György* Aladár (Budapest 1882). Összegyüjtött regényei (Novels, 33 köt.) 1876—1878. jelentek meg. V. ö. *Fitzpatrick*, Life of Ch. L. (New York 1892).

Leverrier (ejtsd: lőverjé), *Urbain Jean Joseph*, francia csillagász, szül. St. Lôban 1811 márc. 11., megh. Párisban 1877 szept. 23. A párisi École polytechnique-on tanult. Miután két évig a dohányjövedéknél kémikus mérnök volt, a Collège Stanislas-on tanár lett; 1846. a Faculté des sciences-on az ég mechanikájának tanszékére nevezték ki. Első tudományos kutatásai a kémia körébe tartoztak, de Arago ösztönzésére a csillagászattal kezdett foglalkozni és az 1845-iki Merkur-átvonulást, a Faye-féle üstökös pályáját számította, majd az Uranus mozgását kezdte tanulmányozni, mely vizsgálatai 1846. arra az eredményre vezették, hogy az Uranusnak mozgásában feltünő rendellenességeket egy az Uranuson túl levő bolygó okozza. L. számításai alapján Galle Berlinben meg is találta ezen új bolygót, melyet később Neptunnak (l. o.) neveztek el. L. 1846. a párisi akadémia, 1849. a törvényhozó testületnek tagja, 1852. szenátor és 1854. a párisi csillagvizsgáló igazgatója lett. A Conseil supérieur de l'instruction publique-nek tagja és a Bureau des longitudes astronome adjoint-ja volt; ő alapította 1864. Association scientifique de la France címen a francia természettudományi társulatot. 1870-ben a csillagvizsgáló igazgatásától elmozdították, de Delaunay halála után 1873. visszahelyezték. Számos, a bolygók pályameghatározására és háborgatásaira vonatkozó kiváló munkája az Annales de l'Observatoire-ban jelentek meg.

Levertin, *Oskar*, svéd költő és irodalomtörténész, szül. Norrköpingben 1862 júl. 17., megh. Stockholmban 1906 szept. 22. 1889-ben Upsalában, ahol tanulmányait is végezte, magántanár. 1894. a stockholmi főiskolán a svéd irodalomtörténet rendes tanára lett. Egyaránt kitünt a szépirodalom, kritika és tudomány terén. Először novellákkal lépett fel, nagyobb sikert azonban csak költeményeivel aratott, melyeknek első gyüjteménye Legender och visor (Legendák és dalok, 1891) c. jelent meg. Későbbi művei közül a formailag és művészileg rendkívül finom Rokokonoveller (Rokoko-novellák, 1899) és a tárgyukat Svédország művelődéstörténelméből vevő Magistrarne i Österas (Tanítómesterek Ö.-ban, 1900) c. elbeszélései említendők. Az irodalomtörténet körébe vágó művei közül leghiresebbek Från Gustav III-s dagar (III. Gusztáv korából, 1897); Diktare och drömmare (Költők és ábrándozók, 1898); Svenska gestalter (Svéd vezérférfiak, 1903); valamint Lagerlöf Selma élet- és jellemrajza (1905).

Leves, a gyomor izgatására szolgáló előétel, mely azt előkészíti a többi eledel befogadására. Legizletesebb a hús-L., mely sós vizben zöldségfélékkel és fűszerekkel főtt húsból készül. A kifőtt hús tápláló értékének 10—12%-a átmegy a L.-be s azért a felvetődő és megolvadt fehérjehabot, mely a további főzésnél feloldódik, nem szabad leszedni. A L. tápláló értékét belehabart tojássárgájával v. befőtt, rizzsel, darával gyúrt tésztafélékkel növelhetjük. A rántott v. árva L. tápláló értéke a belehabart rántástól és a tésztanemüektől függ. Tejfellel is táplálóbbá tehetjük.

Levescsík (növ.), l. *Levisticum*.

Levesfűszerek száraz és friss növényrészek, melyeket a leves izesítésére használnak. Frissek a petrezselyem gyökere és levele, a sárgarépa gyökere, a póréhagyma, a zeller, kalarábé, kel, esetleg gomba. Szárítottak a bors, gyömbér, sáfrány, paprika (esetleg friss állapotban), metélő hagyma (belevagdalva).

Leveshúsok. Legjobbak a marhának kevéssé sűrű, inkább a csont mellett levő, zsírral átszőtt izomrészei, így a vékony hátszin, a szegy, tarja, fartő stb. Izesítik a levest a csontok is és pedig az ú. n. ritka csontok, melyek az izületeknél vannak. A velőscsontot a velő miatt kedvelik, de a levest nem javítja. A borjuhús nem ad jó levest, a vén tyúkból finom levest főzünk. A lúdaprólék levese jó, de nagyon zsíros.

Leveskonzerv, sűrített levesből készült tészta hüvelyes veteményekkel vegyítve; forró vízben feloldva, kész eledelt nyujt.

Levesosztó-intézet, l. *Népkonyhák*.

Levétel a keresztről *(depositio)*. Az evangéliumi elbeszélések nyomán Krisztus levétele a keresztről a keresztény művészet legkedveltebb, leghatásosabb ábrázolásainak egyike. A L. már X—XI. sz.-i evangéliumok miniatürjeiben előfordul és — egyes változatokkal — lényegében változatlan marad. A XV. sz.-tól kezdve a művészek sokszor igen mozgalmas patetikus módon ábrázolták a L. főmotivumait: a holttest leeresztését, Arimatiai József és Nikodemus tevékenységét, Mária és János gyászát. Hires L.-képek: Rogier van der Weyden (Escorial), Fra Angelico (Firenze, Accademia), Daniele da Volterra (Róma, S. Trinità de' Monti) és főleg Rubens (Antwerpen, székesegyház) művei.

Levetzow, *Ulrike*, bárónő, szül. Lipcsében 1804 febr. 4., megh. trziblitzi birtokán (Csehország) 1899 nov. 13. 1822-ben Karlsbadban megismerkedett a 73 éves Goethevel, kiben szenvedélyes vonzalmat keltett. Goethe a Trilogie der Leidenschaft és Elegie c. költeményeiben őrizte meg utolsó idillikus szerelme emlékét. V. ö. *E. Elster*, Goethe u. L. (1885).

Levezető szerek *(derivantia)*, l. *Elvonó szerek*.

Lévi, Jákobnak és Leának harmadik fia, Mózesnek és Áronnak a törzsatyja, l. *Léviták*.

Lévi, *Alfred*, francia nagyrabbi *(grand rabbin)*, szül. Lunevilleben 1840. 1880. lyoni főrabbi, 1908 óta párisi nagyrabbi. Művei közül megemlítendők: Le Deuil et les Cérémonies funèbres chez les Israélites (Paris 1879); Notice sur les Israélites du Duché de Lorraine (u. o. 1885) és Notice sur les Israélites du Lyon (u. o. 1894).

Levi, 1. *Hermann*, német karmester, szül. Giessenben 1839 nov. 7., megh. Münchenben 1900

máj. 13. 1872—1894-ig főzeneigazgató volt Münchenben. Wagner Richardhoz meleg barátság fűzte, műveinek egyik legkiválóbb interpretálója volt, ő vezényelte a többi közt 1882. Bayreuthban a Parsifal első előadását is. Egy zongoraversenyt és számos dalt komponált.

2. *L.*, *Leone*, angol nemzetgazdasági író, szül. Anconában 1821 júl. 6., megh. Londonban 1888 máj. 7. Olasz származású volt és 1847. nyert angol állampolgárságot. 1852-ben a londoni King's College tanára, 1859. ügyvéd lett. Legnevezetesebb műve: Commercial law of the world (1850—1852, 4 köt., 2 kiad.: International commercial law 1863), melyben a kereskedelmi jog nemzetközi egységesítéséért emelt szót és amellyel az angol kereskedelmi törvények egyszerüsítését eszközölte ki. Egyéb művei: On taxation, how it is raised and how it is expended (1860); Wages and earnings of the working classes (1867); History of British commerce and of the economic progress of the British nation 1763—1878 (1879); International law, with material for a code (1887).

Leviatan, a bibliában egy nagy tengeri állatnak, Jób könyvében (40. fej. 25. l.) valószinüleg a krokodilusnak neve. Az apokrifokban, különösen Enok könyvében meg a talmudi mondában mesés szörnyeteg. A kabbalában az a hal, mely a megváltás napján az igazságosaknak eledelül jut a menyországban.

Lévi ben Gerson, l. *Gersonides*.

Levico, község és látogatott vasas-kénes fürdő Borgo tiroli ker. kapitányságban, a hasonlónevű mintegy 4 km. hosszú tó partján, (1910) 6682 lak.

Levien, *Ilse* (*Ilse Frapan-Akunian)*, német írónő, szül. Hamburgban 1852 febr. 3., megh. Genfben, ahol egy barátnője őt saját kívánságára, s azután önmagát is agyonlőtte, 1908 dec. 2. Kezdetben szülővárosában tanítónő volt, később Stuttgartban, Münchenben és Zürichben élt. Realisztikus novellákkal (Hamburger Novellen, 1887) tünt föl. Ezt követték: Bescheidene Liebesgeschichten (1888); Zwischen Elbe u. Alster (1890); Bekannte Gesichter (1893); Enge Welt (1890); Bittersüss (1891); Wehrlose (1900); Die Retter der Moral (dráma, 1905); Erich Hetebrink (regény, 1907) stb., melyeket a közönség nagy tetszéssel fogadott. Irt még költeményeket is: Gedichte (1891).

Levin, *Rahel*, Varnhagen v. Ense (l. o.) felesége.

Leviratikus házasság *(jibbum;* sógorházasság) a. m. a *levir*-rel, az elhunyt férj fivérével való házasság. A zsidó törvény (Mózes 5. k. 25. fej.) arra az esetre, ha az elhunyt férj gyermeket nem hagyott, a L.-ot kötelezőleg irta elő, nehogy a fivérnek magva szakadjon. A L.-ból származott első figyermek viselte az elhunyt férjnek nevét s mindenben az ő fiának tekintetett, de a többiek már nem, ezek nemcsak tényleg, de jogilag is a második házasságból származottak voltak. Ha a sógor sógornőjét elvenni nem akarta, az özvegy a vének elé idézte, s ha vonakodása mellett akkor is megmaradt, az ú. n. khalizának volt helye, vagyis a nő lehúzta lábáról a vonakodónak saruját s arcába köpött, mondván: «így járjon az, aki fivérének házát felépíteni vonakodik». Egyes keleti népeknél a L. — különböző módosulásokkal — még most is divik.

Levirostres (állat), l. *Könnyűcsőrüek*.

Levis (lat.), a. m. könnyű, kicsiny; állhatatlan. — *L. nota*, feddés; *L. notae macula*, hírhedtség.

Levis *(Point Levi)*, L. county székhelye Quebec kanadai államban, a Szt. Lőrinc jobbpartján, (1910) 7300 lak., kereskedelemmel és erődítményekkel.

Levisticum *Koch.* (növ.), az Umbelliferae (Ernyősök) család génusza; egyetlen faja *L. officinale* Kch. (Ligusticum levisticum L., lestyán, levescsík, libistök, löböstök) magas termetű kórós növény. Dél-Európában honos, de messze fel északig szokás kertbe ültetni. Levele többször hármasan szárnyas, a zelleréhez hasonló, virága zöldessárga, termése hosszas tojásdad, keskenyszárnyú. Valamennyi része erősen fűszeres ízű és szagú. Világos barnaszürke gyökere puha, erős balzsamos illatú, csípős, édeses. Illanó olajat, gyantát, cukrot stb. tartalmaz. *Radix levistici* (gyökere) és *fructus levistici* (termése) néven ez a növény ma is officinális, mint heves izgató és vizelethajtó. A középkorban ezt gondolták a régiek *ligusticum*-ának (l. *Laserpitium)*. Nagy Károly a császári kertekben termesztette. Hazánkban a levelével a tejes fazekat mossák, hogy a tej jobbízű legyen, gyökerét a tehénnel etetik.

Levita, *Elia ben Aser*, kit *Bachur* névvel is jelölnek, híres zsidó nyelvész, szül. Neustadtban (Nürnberg közelében) 1472., megh. Velencében 1549. A XVI. sz. elején Olaszországba vándorolt. Rómában telepedett meg, hol Egidio di Viterbo bíbornokot héberre oktatta. Itt írta Habachur (héb. grammatika, Róma 1518), c. nyelvtani dolgozatát. 1525-ben Velencébe ment, itt írta Maszóret hamaszóret (1538) művét. 1540-ben az Ulm melletti Isnyben telepedett meg; itt keletkezett Tisbi c. rabbinikai és Meturgaman című khald szótára (1541). Visszatérvén Velencébe, folytatta írói tevékenységét és egyúttal mint héber nyelvtani munkák korrektora és kiadója is működött. V. ö. *Buber*, Leben u. Schriften des Elias Bachur (Leipzig 1856) és *Bacher* V., Elija L.-'s wissenschaftliche Leistungen (a Zeitschr. d. deutsch-morgenl. Gesellsch. 43. köt. 1889).

Lévita, a magyarországi protestánsoknál a leányegyházak tanítóinak népies neve, kik a szakramentumok kiosztásán kívül minden más istentiszteleti cselekményt végeznek. Hívják *előkönyörgőnek* is.

Léviták, Lévinek, Jákob fiának utódai. A törzsnek, amely a *Lévi* nevet viseli, legrégibb története igen homályos. Tagjai Izrael többi törzsei között elszóródtak. A Kr. e. VIII. sz. táján kezdik a források mint áldozópapokat említeni. A VI. sz.-ban még nem tettek különbséget L. és papok között. A papok és L. teendőinek szigorú elkülönítése a tudósok nézete szerint a babiloniai fogság korában keletkezett és ekkor jutott a pentateuchus ezidőben keletkezett részeiben kifejezésre. A második templom korában minden kétségen felül állott, hogy az áldozatok bemutatása a papok, a templomi szolgálat (zene, ének stb.) egyéb részei a L. teendői közé tartoznak. A L. történetét megírta *Graf* (Gesch. des Stammes Levi) *Merx* Archiv für alttestamentliche Wissenschaft című folyóiratának első kötetében. A második templom koráról v. ö. *Schü-*

rer, Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi (2 köt.); *Büchler*, Die Priesterschaft und der Cultus im letzten Jahrzehnt des Tempels zu Jerusalem (Wien 1895).

Leviticus, Mózes 3-ik könyve, l. *Biblia*.

Levitschnigg, *Heinrich*, lovag, osztrák-német költő, szül. Bécsben 1810 szept. 25., meghalt u. o. 1862 jan. 25. Eleinte katona volt, később egészen az irodalomnak élt. Munkatársa Majláth János gróf pesti almanachjának, az Irisnek. A magyar szabadságharc idejében mint a félhivatalos Pester Zeitung tárcairója, a magyar törekvések elkeseredett ellenfele. Költői műveiben Heine, Rückert és Freiligrath tanítványa. Költészete eredetieskedő utánérzés. Politikai művei: Kossuth und seine Bannerschaft (1850) és Soldatenfibel (1852) a győzelmes Ausztria dicsőítése.

Levkasz, sziget és város, l. *Leukadia*.

Levkoje (ném., növ.), l. *Matthiola*.

Levkozia *(Leukozia, Nikozia)*, Ciprus sziget fővárosa és görög érseki székhely, (1911) 16.052 lak., élénk iparral és kereskedelemel; régi erődítményekkel. Az angol kormányzó székhelye.

Lévna, kisk. Nyitra vm. nyitrazsámbokréti j.-ban, (1910) 239 tót lak.; u. p. Nádlány, u. t. Nagysándori.

Levonás. A kereskedők elszámolásaikban kétféle L.-t ismernek, ú. m. érték L.-t és súly L.-t., aszerint, amint a L. nagysága a súlytól vagy az értéktől függ. Súlylevonások: tara, sopratara, pótsúly, kaló, leckage stb.; értéklevonások: rabatt, skontó, alkuszdíj, jutalék stb.

Levuka, 1881-ig a Fidzsi-szigetek fővárosa (l. o.), Ovalaun jó, nagyforgalmú kikötővel.

Levulinsav (β-*acetilpropionsav*). A nádcukorból, gyümölcscukorból, keményítőből hígított sósavval v. kénsavval való főzéskor képződő egy bázisú sav; képlete $C_5H_8O_3$. A L. vízben, borszeszben és éterben igen könnyen oldódik; op. = 33·5° fp. = 239°. Bázisokkal a megfelelő sókat alkotja, melyek vízben többnyire oldódnak.

Levulóz, l. *Gyümölcscukor*.

Levy, 1. *Jakob*, német sémi nyelvész, szül. Dobrzyze helységben (Posen) 1819 máj., megh. Boroszlóban 1892 febr. 27. Boroszlóban mint rabbi működött. 1875-ben a tanári címet nyerte. Legfontosabb munkái: Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim (Leipzig 1867—68, 2 kötet) és Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim (u. o. 1876—89, 4 köt.).

2. *L. (Lewy), Siegmund*, l. *Lebert*.

Lévy *Béla*, jogi író, szül. 1873 dec. 4. Tanulmányai végeztével Budapesten nyitott ügyvédi irodát. 1899—1904-ig a budapesti kereskedelmi akadémián tanár volt. A szaklapokban megjelent számos cikkén kívül önálló munkái: *A magyar szabadalmi jog rendszere* (Budapest 1898); *A kereskedelmi jog elhatárolásának kérdése* (u. o. 1900); *Az ipari mintáról szóló törvénytervezet bírálata* (u. o. 1902); *A szabadalmi törvény előadói tervezete (Kósa* Zsigmonddal, u. o. 1909). *Borchardt* Handelsgesetze des Erdballs c. nagy művében a magyar kereskedelmi, váltó- és csődtörvényeket állította össze.

Lévy. 1. *L.*, később *Calmann-Lévy*, híres párisi francia könyvkereskedő-cég. Alapítója *L. Michel* (szül. Pfalzburgban, Lotharingiában, 1821 dec. 20., megh. Párisban 1875 máj. 4.) 1836-ban s felvette 1845. társakul testvéreit: *Calmannt* (szül. u. o. 1819 okt. 19., megh. Párisban 1891 jún. 18.) és *Náthánt*. 1875-ben az üzlet Calmanné lett, miután Náthán már 1850. visszavonult. Őt fiai követték, akik hivatalosan a Calmann-Lévy nevet vették fel, úgymint Paul (megh. 1900 febr. 3.), Georges és Gaston. Az üzlet 1850. lett nagyjelentőségű, kivált szindarabok s más híres szépirodalmi művek (Balzac, Dumas és Dumas-fils, Jules Janin, George Sand, Feuillet, Gautier, Renan, Quinet, Loti) kiadásával: Bibliothèque contemporaine, Théâtre contemporain, Musée littéraire contemporain, Bibliothèque dramatique stb. Évenként kb. két millió kötetet adnak ki.

2. *L., Auguste Michel*, francia geológus, szül. Párisban 1845 aug. 17., megh. u. o. 1911 szept. 25. Mint bányamérnök kezdte működését. A mineralógiában és geológiában s különösen a kőzettanban nagy érdemeket szerzett s mint a Service de la carte géologique de la France igazgatója működött élete végéig. 1896-ban a francia akadémia tagjává választották. Legismertebb műve: Introduction à l'étude des roches éruptives françaises (1879), továbbá a Lacroix-val együtt 1888—1890 között Párisban kiadott Les minéraux des roches című tanulmánya.

3. *L., Maurice*, francia matematikus, szül. Rappoltsweilerben (Elszász) 1838 febr. 28., megh. Párisban 1910 szept. 30. Elvégezvén a párisi École polytechnique-ot, 1858. magánmérnök lett, 1874. Bertrand asszisztense a Collège de France-on, 1875. az École centrale tanára és 1885. a Collège de France-on Serret utódja az analitikai és égi mechanika tanszékén. 1883-ban a párisi tudományos akadémia tagja lett. Számos matematikai dolgozata a differenciál-egyenletek elméletére, a geometriára, a mechanika legkülönbözőbb részeire és a hőtanra vonatkozik. Mint mérnök alkalmazott mechanikával foglalkozott.

Lévy-Calmann, francia könyvkereskedő cég, l. *Lévy*, 1.

Lévy-Dhurmer, *Lucien*, francia festő, szül. Algírban 1865. Collin, Vion és Wallet tanítványa. Különösen az arcképfestés terén tűnt ki. Jelesebb festményei: Tangeri vakok (a párisi Luxembourg-muzeumban); Spanyol koldusok; Marokkói tánc; Anyaság; képmásai közül: Rodenbach, Emile Ollivier, Léon Bourgeois, Poix hercegnő, Cazalis asszony stb. Mint szobrász is kiváló.

Lewal (ejtsd: lövál), *Jules Louis*, francia tábornok és katonai író, szül. Párisban 1823 dec. 13., megh. u. o. 1908 jan. 24. Résztvett a krimi háboruban, az 1859-iki olasz hadjáratban és 1862. a mexikói expedicióban. 1885-ben hadügyminiszter volt. Művei: La réforme de l'armée (Paris 1871); Études de guerre (u. o. 1875—1890); Tactique (u. o. 1875—83); l'Agonistique (u. o. 1890).

Lewald, *Fanny*, német írónő, Stahr Adolf író (l. o.) felesége, szül. Königsbergben 1811 márc. 24., megh. Drezdában 1889 aug. 5. Írói fejlődése az Ifju Németország (l. o.) jegyében indul. Első nagyobb műve (Clementina 1842) tipikus irányregény az érdekházasság ellen irányuló éllel. Műfaja a regény, melyet nagy produktivitással művelt halá-

láig. Elsőrendű problemája: a modern asszony. Ő a német «női regény» megteremtője. Főbb művei: Jenny (1843); Diogena, Roman von Iduna Gräfin Hahn-Hahn, névtelenül megjelent szatirikus mű (1847); Prinz Louis Ferdinand (1849); Erinnerungen aus dem Jahre 1848 (1850); Meine Lebensgeschichte (6 kötet, 1861—63); Von Geschlecht zu Geschlecht (8 kötet, 1863—65); Erzählungen (3 kötet, 1866—1868); Nella (1870); Die Erlöserin (1873); Benedikt (1874); Benvenuto (1875); Helmar 1880); Vater und Sohn (1881); Stella (1884); Die Familie Darner (1887) stb. Válogatott művei: Gesammelte Werke (Berlin 1871—1874, 12 köt.); Gefühltes und Gedachtes (1900, hagyatékából kiadta L. Geiger). V. ö. Karl *Frenzel*, Erinnerungen und Strömungen (1890). Magyarul megjelent: L. Fanni levelei a nők munkaképesítéséről. Ford. *Révay* Sándor (Pest 1872).

Lewandowsky, *Louis*, német zeneszerző és karnagy, szül. 1823 ápr. 3. Wreschenben (Posen), megh. 1894 febr. 4. Berlinben, ahol 1866 óta a zsinagóga karnagya volt. A zsidó templomi zene egyik reformátora. Sok zenekari és kamarazeneművet írt.

Lewenhaupt *(Löwenhaupt)*, 1. *Adam Ludwig*, svéd hadvezér, szül. a kopenhágai svéd táborban 1659., megh. Moszkvában 1719 febr. 26. Hadi pályáját Magyarországban kezdte, hol résztvett az 1685. és 1686-iki török háborukban. 1700 óta XII. Károly seregében szolgált kitüntetéssel s a király őt 1706. Riga kormányzójává nevezte ki. Innen vezetett 1708. egy 10,000 főnyi segítő sereget az Ukrajnába nyomuló XII. Károlyhoz, de útközben Ljesna mellett vereséget szenvedett s csak seregének romjait vihette a király táborába. A poltavai vesztett csata után ő vezette a svéd sereg maradványait a Dnyeprig, ahol seregével együtt orosz fogságba került s ott is halt meg.

2. *L., Charles Emil*, gróf, svéd államférfiú és hadvezér, az előbbinek unokatestvére, szül. Stockholmban 1691., megh. u. o. 1743 aug. 15. XII. Károly hazatérése után annak oldala mellett küzdött 1716—18. A béke helyreállása után a harcias francia-barát a *kalap-párt* vezére lett s miután *Horn Arvidot* megbuktatta, pártjával együtt hatalomra jutott 1738. Ő vitte keresztül, hogy a svéd országgyülés 1741. hadat üzent Oroszországnak. Ekkor átvette a finnországi svéd hadak vezérletét, de 1742. oly ügyetlenül vezette a háborut, hogy a fontos *Frederikshamn* várral együtt Finnország nagy részét kardcsapás nélkül engedte át az oroszoknak. Ezért letették s a béke megkötése után egy rendkívüli biróság halálra ítélte és lefejeztette.

3. *L., Karl*, svéd diplomata és államférfiú, szül. Herrevadsklosterben (Schonen) 1835 márc. 19., megh. Helsingborgban 1906 dec. 10. 1889-ben külügyminiszterré nevezték ki. Hivataloskodása alatt élesedett ki a norvég kérdés, melynek megoldásában L. a mérsékeltebb felfogás híve volt. Ezért 1895. meg kellett válnia állásától s Londonba ment követnek, hol 1902-ig maradt.

Lewenklau, l. *Löwenklau*.

Lewes (ejtsd: lyuisz v. luisz), 1. Sussex angol county székhelye, (1911) 10,972 lak., mezőgazdasági gép-, bőr- és sörgyártással; egy régi kastély romjaival. 1264 május 14. Montfort Simon, Leicester grófja itt fogta el III. Henrik királyt.

2. *L.*, alaskai folyó, l. *Yukon*.

Lewes (ejtsd: lyuisz v. luisz), *George Henry*, angol filozófiai író, szül. Londonban 1817 ápr. 18., megh. u. o. 1878 nov. 28. Széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki, írt novellákat, drámakritikákat, természettudományi dolgozatokat, politikai tanulmányokat stb. 1865-ben megindította a híres Fortnightly Reviewt. Európai hírt főleg két műve szerzett neki: Goethe életrajza (magyar ford. *Szász* Károlytól, 1877); továbbá a filozófia története Thalestől Comteig (magyar ford. *Bánóczi* Józseftől, 1876—78). E műben Comte hívének vallja magát, abban az értelemben mint Littré, a francia filozófus szociális és vallás-elméletét nem tévén magáévá. Mindkét művében nem annyira a kutatások mélységével és alaposságával tünik ki, mint szép, világos, könnyed, összefoglaló, az egészet tekintő előadásával; L. kitünő író, igen világosan gondolkodó fő, egyetemes műveltségü, széles ismeretekkel rendelkező. Seaside studies című műve; Physiology of common life, Studies in animal life nem pusztán népszerűsítő munkák, tele vannak számos önálló érdekes megfigyelés és gondolkodás eredményeivel. Aristotle c. művében főleg Aristoteles természettudományi dolgozatainak összefüggő képét adja. Legkomolyabb művei az önálló kutatás terén: Problems of life and mind (1872—1879, 3 kötet); The physical basis of mind (1877). Dramaturgiai művet is írt: On actors and the art of acting (1875) és néhány regényt meg drámát. Első szerencsétlen házassága után nőül vette Mary-Ann Evanst, aki *George Eliot* (l. *Eliot*, 1.) írói neve alatt világhírre tett szert. A M. Tud. Akadémiában, melynek kültagja volt, *Szász* Károly tartott L.-ról emlékbeszédet (Budapest 1881).

Lewin, *Louis*, német toxikológus, szül. Tuchelben 1850 nov. 9. 1894-ben a pharmakológia rendes tanára a berlini egyetemen. Különböző gyógyszerek hatásával végzett vizsgálatokat; több kiváló tankönyvvel és dolgozattal gyarapította a tudományos irodalmat. Igy Lehrbuch der Toxicologie (1897, 5. kiad.); Die Nebenwirkungen der Arzneimittel (1899, 2. kiad.); Die Wirkungen von Arzneimitteln u. Giften auf das Auge (1905).

Lewin-Funcke, *Artur*, német szobrász, szül. Drezdában 1866 nov. 9. A berlini művészeti akadémián tanult, de fejlődésére nagy hatással volt Stephan Sinding norvég szobrász művészete is. Szobrai: Verekedő fiuk; Táncosnő (a német császár birtokában); A forrásnál (a berlini nemzeti képtárban); Anya stb. Számos kisplasztikai műve is van és mint művészeti oktatónak is jelentékeny szerepe van.

Lewinsky, *Joseph*, német szinész, szül. Bécsben 1835 szept. 20., megh. u. o. 1907 febr. 27. Első föllépte 1855. a bécsi An der Wien-szinházban nem járt sikerrel s L. vidékre került. 1858. vették észre tehetségét s a bécsi Burg-szinházhoz szerződtették, melynek mindvégig tagja maradt. Külső hátrányait — igénytelen alakját és tompa hangját — feledtette nagy tehetségével. Mindig az egyszerű, természetes beszédmodorra törekedett s a német szinészet egyik legjobb jel-

lemszinészének tartották. Többször megfordult Magyarországon, melynek irodalma iránt különösen érdeklődött; szavaló estéin többször adott elő Arany-, Petőfi- és Kiss József-verseket német fordításban külföldön is. Ebbeli érdemeiért a Petőfi-társaság tagjai sorába választotta. Főbb szerepei: Shylock, Bölcs Náthán, Moor Ferenc, Anton mester (Mária Magdolna) stb.

Lewis (ejtsd: ljuisz), Ross és Inverness skót countykhoz tartozó s a Külső-Hebridáknak legmagasabban fekvő szigete, Skócia partjától a North Minch választja el. Területe 1969 km². L. szigetén van Nagy-Britannia megalith-emlékeinek egyik legnagyobbika, a Grey Stones of Callernish. Főhelye: Stornoway.

Lewis (ejtsd: luisz), *George Cornewall, sir*, angol államférfiú és tudós, szül. Londonban 1806 okt. 21., megh. Harpton-Courtban 1863 ápr. 13. Az ügyvédi pályára készült s 1847. beválasztották az alsóházba. Palmerston első és második kabinetjében mint kincstári lord (1855—58), belügy- (1859—61) és hadügyminiszter (1861—63) működött. Tudományos munkái közül említendők: Inquiry into the credibility of early Roman history (1855, 2 köt.); Essays on the administration of Great-Britain from 1783 to 1830 (1864).

Lewisham (ejtsd: luisem), London egyik közigazgatási kerülete, (1911) 160,843 lak.

Lewisia *Pursh.* (növ.), a Portulacacea (Porcsinfélék) család génusza; 2 faja Kaliforniában honos. Vastag rhizomájuk vöröses gyökereket, a talajra terülve pedig húsos szálas levelekből álló tőrózsát visel, melyből néhány virág emelkedik ki. A *L. rediviva* Pursh (újraéledő L.) keményítőtartalmú gyökere az indiánusok kedvelt tápláléka, *spatlum*-nak hívják és nagy mennyiségeket szednek belőle. Maga a növény a szárazságot kitünően elbirja. Gyüjteményben elhelyezett példányok még két év mulva is elültethetők, még ha előzőleg leforrázzák is.

Lewiston (ejtsd: lujsst'n), város Maine északamerikai államban, az Androscoggin sellőinél, vasút mellett, (1910) 26,247 lak., pamut-, gyapjuszövéssel és gépgyártással. Gyáriparának villamos hajtóerőit a vizierőkből nyerik.

Lewy, *Ernst*, német nyelvész, berlini egyetemi magántanár, szül. Boroszlóban 1881 szept. 19. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait u. o. és Lipcsében végezte. Winkler, Finck és Sievers tanárok vezetése mellett. Egy esztendőt töltött Magyarországon is, hogy magyar tanulmányait tökéletesitse. Indogermán, finn-ugor és egyetemes nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó cikkei német és magyar folyóiratokban jelentek meg. Főbb munkái: Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung (Göttingen 1911); Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache der Einzelnen (Berlin 1913).

Lex (lat.) a. m. törvény, *leges* a. m. törvények. A római jogban eredetileg a. m. az egész népesség (populus) alkotmányos képviselete által hozott határozat, mely valamely magisztrátus indítványára jön létre (lex rogata, lata). Eredetileg a történelem előtti korszakban a comitia curiatán hozták az összes lexeket, majd a comitia centuriatán. Később a comitia tributa hatáskörébe jutott a lexalkotás (időpont bizonytalan; Livius Kr. e. 357-ből említ esetet). A lex Hortensia (Kr. e. 286—289 közt) óta a tribusok szerint egybegyült concilium plebis határozatai (plebiscita) is lex erejével birtak; ez időtől kezdve legtöbb magánjogi törvény ily módon jött létre s így ezeket is tágabb értelemben lexeknek hívták. Az indítványozó magisztrátusok szerint megkülönböztetendők a lex consulares, tribuniciae és praetoriae és a lex nevét az illető magistratus nevétől kapta, pl. lex Aquilia, amihez azonban gyakran a törvény tartalmát jelző toldatot is hozzátették, pl. lex Cornelia de falsis, lex Julia de adulteriis. A sanctio, azaz a lex megszegésének következményeire vonatkozó rendelkezés szempontjából megkülönböztetendő: *a)* lex perfecta, amely lex-szel ellentétes cselekmény semmis; *b)* lex minus quam perfecta, amellyel az ellentétes cselekmény nem semmis, de büntettetik; *c)* lex imperfecta, amely még büntetéssel sem jár. Legnevezetesebb lex a római jogban a *tizenkéttáblás törvény* (l. o.). A császárság korában a szenátus-konzultumok (l. o.), majd a császári konstituciók (edicta, rescripta, decreta, mandata principis) birtak törvényerővel s neveztettek lexeknek. (V. ö. *Pernice*, Zeitschr. für Rechtsgeschichte, Abt. XXII. 64.; *Kipp*, Geschichte der Quellen, 3. köt., 1909., 29—50. old.). Egyes lexek: *Lex Aebutia*, római törvény Kr. e. II. sz. közepéből, l. *Formula* és *Legis actiones*. — *Lex Anastasiana*, Anastasius császárnak az a törvénye (Kr. u. 506), mely szerint az, aki valakitől követelést megvesz, csak a vételár értékéig perelheti az adóst, ez utóbbi tehát a tartozás ezen felül eső többletétől szabadul. — *Lex annua* a praetori edictum (l. *Edictum)*, mert a praetor hivatalévének leteltéig bir formális érvénnyel. — *Lex Aquilia*, l. *Aquilia lex*. — *Lex Cincia*, római törvény (Kr. e. 204), mely a túlságosan bőkezű ajándékozást (az értékhatárt nem ismerjük) tiltotta (egyes «kivételes személyek»: házastárs, rokon stb. kivételével), azonban sanctio nélkül (lex imperfecta), azaz az ajándékozás érvényben maradt. Később a praetori jog szerint az ily ajándékozási igéretet meg lehetett támadni, illetőleg a megajándékozott követelésével szemben az exceptio legis Cinciae-vel lehetett védekezni. Ha azonban az ajándékozás alapján a tulajdonátruházás már megtörtént, akkor már végérvényes maradt az ügylet; ugyanez állott a klasszikus korszak végén, ha az ajándékozó, anélkül, hogy a megtámadás jogával élt volna, meghalt. (Morte Cincia removetur.) A lex egészen Constantinus Chlorusig (Kr. u. III. sz. végén) volt alapja e kérdés szabályozásának. V. ö. *Mitteis*, Römisches Privatrecht, Leipzig 1908, I. köt. 153—167. old.). — *Lex commissoria*, a római jogban a vételi és kézizálog szerződésnél szokásos mellékkikötés (pactum adiectum): *a)* vételnél: annak kikötése, hogy valamely fél késedelme esetében az illető kárára és terhére szűnik meg a szerződés (D. 18. 2. 1.); *b)* a zálogjogban az a megállapodás, hogy ha az adós kellő időben nem teljesít, a zálogtárgy tulajdonjoga a hitelező javára véglegesen odavész. Az ily kikötés különösen a birodalom görög és egyiptomi lakossága körében volt szokásos, amint ez főleg

a papyrusok jogában található tipusokból (ὑποθήκη, ἐπάλλαγμα etc.) kitünik. Constantinus a Lex pignorumot betiltotta (319—321 Kr. u.) s ezt a tilalmat a Corpus Juris is fentartotta. (C. 8, 34, 3) ugyanígy a modern jogfejlődés is. — *Lex duodecim tabularum*, l. *Tizenkéttáblás törvény.* — *Lex Falcidia*, l. *Falcidia lex.* — *Lex Frisionum*, l. *Friz jog.* — *Lex fundamentalis* a. m. *alaptörvény* (l. o.). — *Lex Julia Campana*, római földosztó törvény (Kr. u. 50.), amely a campaniai állami telkeket Caesar és Pompeius katonái között felosztotta. A törvény következtében csak oly családapa kapott telket, akinek legalább három gyermeke volt. — *Lex Julia et Papia-Poppea*, Augustus császár két törvénye, — az előbbi (Lex Julia de maritandis ordinibus) Kr. u. 4-ből, az utóbbi 9-ből, — 1. megtilja a szenátoroknak és ezek gyermekeinek, hogy szabadon bocsátottakkal és infámis-okkal, úgyszintén a szabad embereknek, hogy infámisokkal házasságra lépjenek; 2. a házasságkötést és a gyermekek születését prémiummal jutalmazza; 3. az ú. n. coelibes (akik ok nélkül nem házasodnak meg) teljesen, a gyermektelenek (orbi) pedig részben képtelenek a végrendeleti öröklésre (incapaces); 4. asszony csak akkor lehet egyedüli végrendeleti örökös, ha 3 vagy 4 gyermeke van (ius trium v. quattuor liberorum). Constantinus császár a caelibes et orbi-ra vonatkozó rendelkezéseket, Justinianus pedig az összes házassági tilalmakat eltörölte. — *Lex Poetelia* (313. Kr. e.) római törvény, amely az ősi és túlságosan kegyetlen törvényeket a nemfizető adósokra nézve (mely szerint ezek rabszolgaságra vitessenek) megszüntette és a vagyoni felelősséget hozta be. — *Lex posterior derogat priori* a. m. az utóbb hozott jogszabály (az ugyanazon tárgyra vonatkozó) korábbi egyenlő rangú jogszabályt hatályon kívül helyezi. (L. *Törvénymagyarázat*). — *Lex Quisquis*, Arcadius és Honorius császárok törvénye (397. Kr. u.) a felségsértési bűncselekményekre; kegyetlen szigorúságáról hírhedt. — *Lex Rhodia de iactu* a római jognak a rhodusi jogból átvett szabálya (D. 14, 2.): ha a hajót veszély fenyegeti és ennek elhárítására akár magán a hajón (pl. az árboc levágása), akár az utasok áruin (azok vízbedobása, iactus) kell szándékosan kárt tenni, a hajósnak, ill. az illető utasnak e kárát mindazok közösen viselik, kiknek érdekében e cselekmény történt. V. ö. *Ashburner*, The Rhodian Sea-Law (Oxford 1909); a modern tengerjogra nézve *Havaria.* — *Lex Romana Burgundiorum*, Gundabad burgundiai király törvénye (500 körül Kr. u.), mely a római jog feljegyzésén alapszik; hasonlóan a nyugati gótokra nézve a *Lex R. Wisigothorum* (v. Edictum Alarici, 506. Kr. u.). L. még *Leges* címszavak a. is.

Lexa von Aehrenthal *Alajos* gróf, államférfiú, l. *Aehrenthal.*

Lex Daniel, l. *Daniel* Gábor báró.

Lexer, *Erich*, német sebész, szül. Freiburgban 1867 máj. 22. 1892-ben Bergmann sebészeti klinikáján tanársegéd lett Berlinben; 1898. magántanár és a poliklinika vezetője, 1902. rendkívüli, 1905. rendes tanára a sebészetnek Königsbergben, 1910 óta pedig Jenában. L. irodalmi dolgozatai felölelik a sebészeti patológia csaknem minden ágát. Nevezetes munkája: Lehrbuch der allgemeinen Chirurgie (1904, 2 kötet, mely 1911-ig öt kiadást ért).

Lex Falkenhayn, l. *Falkenhayn.*

Lex Heinze, l. *Heinze-féle törvény.*

Lexiarchok, athéni tisztviselők, kiknek feladata volt ellenőrizni, hogy a népgyűlésekre illetéktelenek be ne tolakodjanak, hogy a polgárok a gyűléseken kellő időben jelenjenek meg s azokat idő előtt el ne hagyják. Számszerint hatan voltak és 30 segéd közreműködésével végezték tisztjüket.

Lexikon (gör.) a. m. *szótár*, a mai magyar nyelvszokás szerint leginkább az enciklopédikus szótár, l. *Enciklopédia.* — *Lexikografus* a. m. szótáríró.

Lexikon-oktáv, ma ritkán használt kifejezés a nagy 8-r könyvek jelölésére, melyek kb. 20 × 28 nagyságuak, amilyen nagyságban a lexikonokat szokták nyomatni; ma a francia jelzés grand in-8°.

Lexikon-pör, l. *Conversations-lexikoni pör.*

Lexington (ejtsd: leksszingtn), 1. *Fayette county székhelye*, Kentucky államban, az Elkhorn mellett, (1910) 35,099 lak., fémiparral, szeszégetéssel; 1782. alapított Transylvania egyeteme igen látogatott; nagy gabona-, dohány- és lóvásárokkal; Henry Clay emlékszobrával. — 2. *L., Rockbridge county székhelye* Virginiában, a Blue Mountains egy völgyében, kb. 4000 lak., kénes ásványvízforrásokkal, Washington alapította (1798) egyetemmel és állami katonai iskolával. — 3. *L., falu*, 15 km.-nyire Bostontól, kb. 4000 lak.; itt történt a szabadságharcban 1775 ápr. 19. az első véres összeütközés az angolok és az amerikaiak közt.

Lexis, *Wilhelm*, német nemzetgazdasági író, szül. Eschweilerben 1837 júl. 17., megh. Göttingenben 1914 aug. 24. Miután egy ideig Párisban folytatott nemzetgazdasági tanulmányokat, 1872. rendkívüli tanár lett Strassburgban, 1874. rendes tanár Dorpatban, 1876. Freiburgban, 1884. Boroszlóban, 1887. Göttingenben. Főbb művei: Einleitung in die Theorie der Bevölkerungsstatistik (Strassburg 1875); Zur Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft (Freiburg 1877); Erörterungen über die Währungsfrage (Leipzig 1881); Die Wirkung der Getreidezölle (Tübingen 1889); Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik (Jena 1898). A st.-louisi világkiállítás alkalmából másokkal együtt kiadta: Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich (Berlin 1904, 4 köt.). Ugyancsak másokkal adta ki a Handwörterbuch der Staatswissenschaften (2. kiad. Jena 1898—1901, 7 köt.) c. kézikönyvet és 1891 óta a Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik című gyüjteményt.

Lex Kardorff, l. *Kardorff.*

Lex Pacca, olasz törvény, amely Pacca biborostól vette nevét (1819) és amely szerint műtárgyakat az egyházi államból csak a hatóság beleegyezésével volt szabad a külföldre vinni. E törvényt 1870. az olasz államra nézve léptették életbe, 1902. azonban az emlékek és műremekek védelméről szóló törvény lépett helyébe.

Lex Salica, l. *Germán népjogok.*

Lex Tisza, l. *Tisza-féle javaslat.*

Lex Vadász, szó szerint a. m. Vadász-féle törvény. A képviselőháznak 1912 jún. 8-án dr. *Vadász* Lipót munkapárti képviselő, későbbi igazságügyi államtitkár indítványára hozott határozata, amellyel azokat a szigorúbb házszabályrendelkezéseket, amelyeket a koalició a horvát képviselők obstrukciójának leküzdése végett az előző 1906—11-iki országgyűlési időszakra alkotott, a házszabályok függeléke gyanánt újból hatályba léptette s ez által az ellenzék obstrukcióját meghiusította.

Leybach, *Ignace Xavier Joseph*, francia zeneszerző, szül. Gambsheimban (Elszász) 1817 júl. 17., megh. Toulouseban 1891 máj. 23., ahol a székesegyház orgonása volt. Kiváló volt mint zongoraművész (Chopin-tanítvány) és rendkívül kedvelt szalonkomponista. Művei: L'organiste pratique; Méthode théor. et pratique pour l'armonium.

Leyd., latin állatnevek mellett *Leydig* Franz (l. o.) nevének rövidítése.

Leyden, város, l. *Leiden.*

Leyden, 1. *Ernst von*, német orvos, szül. Danzigban, 1832 ápr. 20., megh. Berlinben 1910 okt. 5. Orvosi tanulmányait Berlinben végezte. Kezdetben mint katonaorvos működött, 1865. a belgyógyászat tanárának hívták meg a königsbergi klinikára. 1872-ben a strassburgi, majd 1876. hajdani mesterének, Traubenak utódjául a berlini egyetemre nevezték ki. 1885. átvette az ottani I. sz. belgyógyászati klinika igazgatását. L. legkiválóbb munkái a gerincvelő megbetegedéseivel foglalkoznak, különösen a megbetegedések kapcsán fellépő érzési zavarokkal; nevezetesek még a bulbáris paralizist, agyvelőnyomást, beszédzavarokat, ideggyuladásokat, tüdő-, sziv- és vesebajokat tárgyaló dolgozatai. Nevezetesebb munkái: Die graue Degeneration der hintern Rückenmarksstränge (Berlin 1863); Über Reflexlähmungen (Leipzig 1870); Klinik der Rückenmarkskrankheiten (2 köt., Berlin 1874—1876); Handbuch der Ernährungstherapie (2. kiad. Klemperrel 1903—4); Die Erkrankungen d. Rückenmarks u. d. Medulla oblongata (2. kiad. Wien 1901—04); Die Tabes dorsalis (2. kiad. 1901).

2. *L., Jan van*, l. *János*, 2. (leideni).

3. *L., John*, angol költő, szül. Denholmban (Roxburghshire) 1775., megh. Batáviában 1811 aug. 18. Költői munkássága teljesen Walter Scott hatása alatt áll. Összegyüjtött költeményei: Poetical Remains (1819) sok kitünő balladát (pl. The Mermaid) tartalmaznak.

4. *L., Lucas van*, festő, l. *Lucas van Leiden.*

Leydeni palack, l. *Leideni palack.*

Leydig, *Franz*, német zoológus, szül. Rothenburgban 1821 máj. 21., megh. u. o. 1908 ápr. 13. 1849-ben Würzburgban magántanár lett; 1857. Tübingenbe ment át rendes tanárnak és 1875 óta haláláig a bonni egyetem orvosi karának volt tagja. Számos anatómiai és hisztológiai munkát írt. Nagyszámú munkáival az összehasonlító szövettan alapjait rakta le. Főleg a csigákkal, Rotatoriákkal, nadályokkal, alsóbb rákokkal és halakkal foglalkozott. Nagyobb munkái: Lehrbuch der Histologie des Menschen u. der Thiere (Frankfurt 1857); Naturgeschichte der Daphniden (Tübingen 1860); Das Auge der Gliederthiere (u. o. 1864); Handbuch der vergleichenden Anatomie (u. o. 1864); Der Eierstock und die Samentasche der Insekten (Dresden 1866); Die in Deutschland lebenden Arten d. Saurier (Tübingen 1872); Über die allgemeinen Bedeckungen der Amphibien (Bonn 1876); Die Hautdecke und Schale der Gastropoden, nebst einer Übersicht der heimischen Limacinen (Berlin 1876); Die anuren Batrachier der deutschen Fauna (Bonn 1877); Die augenähnlichen Organe der Fische (u. o. 1881); Untersuchungen zur Anatomie und Histologie der Tiere (u. o. 1883); Zelle u. Gewebe (u. o. 1885); Das Parietalorgan der Amphibien und Reptilien (Frankfurt 1890); Zur Kenntnis der Zirbel u. d. Parietalorgane (u. o. 1896); Horae zoologicae. Zur vaterländ. Naturkunde (Jena 1902).

Leye, a Schelde mellékfolyója, l. *Lys.*

Leyland (ejtsd: lilend), város Lancashire angol countyban, (1911) 8090 lak., pamutiparral.

Leys, *Hendrik*, báró, belga festő, szül. Anversben 1815 febr. 18., megh. u. o. 1869 aug. 26. Szülővárosában Ferdinand de Brackeleernek volt tanítványa, azután Párisban a romantikus iránynyal került érintkezésbe, majd 1839. Amsterdamban járt és a régi hollandi mesterek, főleg Rembrandt és Pieter de Hooch hatása alatt kezdett festeni és nagy sikereket ért el, 1852. azonban Németországba tett útján megismerkedett a régi német festők műveivel és ezeknek, valamint a régi németalföldi mestereknek mintájára fejlesztette ki szigorú, archaizáló stilusát, mely a tárgyakkal összefüggött és amely retrospektiv iránya mellett is erősen egyéni. Legnevezetesebb művei, a korábbiak közül: A löweni városatyák lemészárlása; Six polgármester Rembrandtnál; Családi ünnep (1845, lipcsei muzeum); Hollandi istentisztelet (1850); XVII. sz.-i hollandi társaság (1847., mindkettő a berlini Nationalgalerieben); a későbbiek közül: Séta a kapu előtt; Dürer és Erasmus (1857, u. o.); Burgundi Mária alamizsnát oszt; Luther mint gyermek Eisenach utcáin énekel; Az aranygyapjas rend alapítása; A harmincnapos mise (brüsszeli muzeum). Legkitünőbb művei közé tartoznak saját anversi házának ebédlőjében festett freskóképei (lakodalmi menet), melyeket az anversi városházba vittek át. Ugyanitt van négy falképe a város történetéből merített ábrázolásokkal (1864—1869). V. ö. *Sulzberger*, Henri L. (Brüsszel 1885).

Leyss., latin növénynevek mellett *Leysser* Friedrich Wilhelm (1731—1815) német botanikus nevének rövidítése.

Leyte *(Leite)*, a Filippi-szigetek egyike a Visayas-csoportban, Szamar tőszomszédságában, területe 7923 km², 390,000 lakossal. Alacsony hegyei főleg vulkánok: Pico de Astum, Manakajan stb. Manillakender- és rizstermeléssel. Legnagyobb helyei: Dagami és Ormoc. Magelhaës fedezte föl.

Leyton (ejtsd: lit'n), város Essex angol countyban, London külvárosa, (1911) 124,736 lak.

Leżajsk (ejtsd: lesaisk), város Łańcut galiciai kerületi kapitányságban, (1910) 5304 lak., posztószövéssel; szép templommal, amelyben egy nagy orgona és csodatevő Mária-kép látható.

Lezárás a könyvelés keretében a számadások formaszerű befejezését jelenti. Beszélhetünk egy-egy könyv vagy számla L.-ról, vagy a teljes elszámolás L.-ról. A könyvek vagy számlák L.-a a könyvvitelben olykép történik, hogy megállapítják a befejezett időszak elszámolásának maradványát, egyenlegét. Ezt kiegyenlítésül az elszámolás kisebbik oldalához írják, s így formaszerint, elvégezvén a zárási művelet próbáját, a számla két oldala egyenlő összeget mutat, amit az oldalak levonalozása és összeadása által tüntetnek fel. A megkezdett új számadást mindig az előző elszámolás egyenlegével kell megnyitni. A rendszeres könyvelés L.-án az egyszerű könyvvitelben az egyes könyvek önálló L.-át és a vagyonállapot megállapítását (Leltár és Mérleg) értik. A kettős könyvvitel könyveinek zárása a kettős könyvvitel szisztémája szerint olykép történik, hogy a veszteség- és nyereségszámlán egyesítik a számlákon mutatkozó összes üzleti eredményt, a mérlegszámlán pedig a leltározás által ellenőrzött vagyonrészeket. A veszteség- és nyereségszámlán végeredménykép mutatkozó tiszta nyereséget a tőkeszámlán elkönyvelt kezdő tiszta vagyonhoz csatolják s az akkép keletkezett záró tiszta vagyonnak a mérlegszámlán szereplő aktivák és passzivák különbözetével kell megegyeznie. Mivel a tőkeszámlán a tiszta vagyon a kezdő vagyon és a könyvelés alapján *kiszámított* tiszta eredmény összegéből alakul, a mérleg szerint pedig a *valóságban konstatált* és a könyvek által ellenőrzött aktiv és passziv vagyonrészek különbözetekép mutatkozik, a két összeg egyezése azt mutatja, hogy az üzletben annyi vagyon van, mint amennyinek elszámolásunk szerint lenni kell, tehát a vagyonkezelés, ellenőrzés és elszámolás a lezárt időszakban helyes volt. A könyveknek most jellemzett lényegbeli zárását természetesen a formai zárás keresztülvitele céljából elő kell késziteni. Ilyen előkészítő munkálatok a főkönyv és folyószámlakönyv havi kivonatai, a segédkönyvek és főkönyvek egybevetései és az ú. n. zárókimutatás (l. o.) elkészítése. Bár a tulajdonképeni L. a kettős könyvvitelben csakis a főkönyvben történik, az ott végzendő könyveléseknek az alapkönyvekbe való bevezetését is gyakran nevezik az alapkönyvek L.-ának.

Lezáró záradék (ném. *Arretierungsklausel)*, az a feljegyzés, amely a váltómásolaton megjelöli, hogy meddig terjed a másolás s honnan kezdődnek azon az eredeti váltónyilatkozatok (forgatmányok). Az új (1914. évi) váltótörvény 66. §-a elrendeli, hogy a másolaton meg kell jelölni, hogy mint másolat meddig terjed.

Lezárt állomás, vonatok keresztezésére alkalmas egy v. több vágánnyal bir ugyan, azonban arra való tekintettel, hogy a vonal gyenge forgalmú, az állomás nincs kellően benépesítve, azaz nem bir önálló forgalmi szolgálattevővel. Ennekfolytán a váltók lelakatoltatnak (legnagyobbrészt Schebella-zárral), ennek kulcsa pedig a szomszéd-állomások egyikén őriztetik. Ha kocsi-beállítás szükségessége áll be, akkor a váltózár kulcsát az illető vonat vezetője kapja, ki a kulcsot használat, illetve a művelet befejeztével történt váltólezárás után a megőrző állomásnak ismét visszaküldi. A lezárt állomás — ha arra szükség van — bármikor megfelelő személyzet odahelyezésével rendes állomássá tehető.

Lezárt verseny az olyan futam, amelynek a föltételekben esetről-esetre kitüntetett nevezési *zárórája* már eltelt. Az ezután beadott nevezések csakis a versenyszabályokban rendszerint taxative felsorolt kivételes esetekben fogadhatók el s tekinthetők érvényeseknek.

Lézignan (ejtsd: lézinyan), város Aude francia départementben, vasút mellett, (1911) 6787 lak.; bortermeléssel és szeszégetéssel.

Ležimir, adók. és pk. Szerém vm. mitrovicai j.-ban, (1910) 1535 szerb lak.; u. p. és u. t. Čalma.

Lézno v. *Leszno*, város, l. *Lissa*, 3.

Lézsa (azelőtt: *Lezsjaczkó)*, kisk. Turócz vm. stubnyafürdői j.-ban, (1910) 222 tót lakossal; u. p. Znióváralja, u. t. Pribócz.

Lezsér, a vágó durbincs (l. *Durbincs)* népies neve.

L. fil., növénynevek után a. m. *Linnaei filius* (Linné fia), l. *Linné* Carolus, ifjabbik.

Lhassza *(Lassza, Hlassza*, a. m. az istenség laka), Tibet fővárosa, a buddhisták egyházi fejének, a dalai-lámának székhelye, 15,000 lak. és 18,000 szerzetessel, a zarándokokat is beleszámítva 50—80,000 lak., akik közt elég sok a mesterember. A város közepén van a Dzsio-templom, a kinai kormányzó háza mellett pedig a Dzsami-Lhakanga nevű. L.-tól Ny.-ra egy negyedórányira van egy egyedül álló 100 m. magas, 2 km. kerületű hegy, a Pota-la; ezen épült egy pompás palota, a dalai-láma lakóháza. E palota több különböző nagyságú és szépségű templomot foglal magában; a középen álló legnagyobban van a 22 m. magas dzsamba-szobor. A város körül elterülő síkságon nagy számmal vannak a buddha-kolostorok (gomba), amelyek közül egyedül a Lia vagy La-lu nevüben 5500, a Debang nevüben pedig 6—7000 szerzetes él. L. az európai utazók elől zárva van. Huc és Gabet francia hittérítők 1844. látogatták meg; azóta csak a hindu panditok juthattak belé, míg 1904. egy angol katonai misszió Younghousband vezetése alatt, hogy a dalai lámával tárgyalhasson, kierőszakolta a belépést. De azután ismét elzárták. V. ö. *Waddell* L. Austine, A rejtelmes Lhassa, átdolg. *Schwalm* Amadé (Budapest 1909).

Lhassza-szerződés, a Nagybritannia és Kina közt 1904 szept. 7. Lhasszában kötött szerződés, amelyhez az 1906 ápr. 27. Pekingben kötött szerződés kiegészítésképen járul. Ez a két szerződés más államok kizárásával biztosítja Nagybritannia gazdasági érdekeit Tibetre vonatkozólag. Megszorítja e jogot Nagybritanniának 1907 aug. 31. Oroszországgal kötött szerződése.

L. H. C. (ang.), a *Lord High Chancellor* rövidítése, l. *Chancellor*.

L'Hér. v. *L'Hérit.*, növénynevek után Charles Louis *L'Héritier de Brutelle* (ejtsd: léritjé dő brütell), nevének rövidítése, szül. Párisban 1746., meggyilkolták u. o. 1800 ápr. 16. Munkái: Stirpes novae aut minus cognitae (Páris 1784); Cornus (a somfáról, 1788); Sertum anglicum (u. o. 1788).

L'Hermitte (ejtsd: lermit), *Léon*, francia festő és rézkarcoló, szül. Mont-St.-Péreben 1844 júl. 31.

Lecoq de Boisbaudran tanítványa. Képeinek tárgyát rendesen a parasztok életéből meríti. Nevezetesebb művei: Sauret; Aratás (a carcassonnei képtárban); Birkamosás; A ploumanachi búcsú (a st.-guentini muzeumban); Szénagyüjtés (a buffaloi muzeumban); A halál és a favágó (az amiensi muzeumban) stb. A párisi egyetem részére két dekorativ képet festett: Claude Bernard és Ste.-Claire Deville. A rézkarcolás terén is működik és grafikai lapjainak egyrésze a Szépművészeti Muzeumban is megvan.

Lhers, folyó l. *Hers*.

Lherzolit, durvaszemű olivinkőzet; elegyrészei: olivin, diallag és rombos piroxén. A Lherztó környékén a Pireneusokban fordul elő.

L'hombre (franc., ejtsd: lonbr), ma már kevéssé ismert francia eredetű társas kártyajáték. Két csomag francia kártyával játszák, de a tizeseket, kilenceseket és nyolcasokat kiszedik, úgy hogy egy-egy csomag csak 40 lapból áll. Ketten, háman, sőt négyen is játszhatják.

L'homme au masque de fer (franc.), l. *Vasálarc*.

L'Hôpital (ejtsd: lopitál), *Michel de*, francia államférfiú, szül. Aigueperseben (Auvergne) 1504., megh. 1573 márc. 13. Párisi ügyvéd volt és a francia udvar megbizásából 1547. részt vett a tridenti zsinaton. 1554-ben Franciaország pénzügyeinek vezetését bizta reá II. Henrik király s önzetlenségével nagy érdemeket szerzett. 1561-ben kancellárrá nevezte ki őt Medici Katalin kormányzó királyné. A nemsokára bekövetkező vallásháborukban türelmességével és humánus érzésével tünt ki, azért a buzgó katolikus párt 1568. megbuktatta. Ezután vignai-i jószágára vonult vissza, hol irodalmi tanulmányainak élt. Összegyüjtött munkái Oeuvres címen jelentek meg (1824—1825, 5 köt). V. ö. *Villemain*, Vie de L. (Paris 1827, új kiad., 1874); *Amphoux*, L. et la liberté de conscience au XVI. siècle (u. o. 1900).

Lhotzky, *Heinrich*, német író, szül. 1850 ápr. 21. Claussnitzban (Szászország). 1886—90. német lelkész volt Besszarábiában, 1901-ig Krimben, ezután visszatért Németországba. Művei: Leben und Wahrheit (1897, 2. kiad. 1903); Der Weg zum Vater (1903, 6. kiad. 1911); Religion oder Reich Gottes (1904, 3. kiadás 1908); Die Zukunft der Menschheit (1907, magyarra ford. *Schöpflin* Aladár: Az emberiség jövője, 1913); Die Seele deines Kindes (1908, 70. ezer); Das Buch d. Ehe (1911, 50. ezer); Vom Ich u. vom Du, Gedanken über Liebe, Sinnlichkeit, Sittlichkeit (1913, 10. ezer).

L. H. T. (ang.), a *Lord High Treasurer* rövidítése, l. *Treasurer*.

Lhuillier (ejtsd: lüillyé), *Claude Emmanuel*, francia költő, l. *Chapelle*.

L'huillier *István*, kertészeti író, szül. Csehiben (Komárom vm.) 1865 jan. 25. Több gazdasági tanintézetben működött s 1905. a magyaróvári, 1914. a kassai m. kir. gazdasági akadémián főkertész, a kert és szőllőtelep kezelője s a kertészeti, szőllőmívelési szakok s a kisebb tenyésztési ágak előadója. A szaklapokban megjelent számos dolgozata mellett önállóan megjelent munkái: *A konyhakerti magvak termesztése* (Komárom 1893); *A káposztafélék termesztése* (u. o. 1904); *A konyhakert* (Budapest 1911, a földmív. min. kiadv.).

Li, a litium kémiai jele.

Li, kinai hosszmérték = 180 csang à 2 pu = 442 m. Továbbá u. o. arany- és ezüstsúly. L. *Cash*.

Liadov, *Anatol*, orosz zeneszerző, szül. Szentpétervárt 1855 máj. 12. Rimszkij-Korszakoff tanítványa. 1878-ban a szentpétervári konzervatórium tanára. Művei: zongoradarabok (Arabeszkek, Tabatière à musique, preludiumok, intermezzók, keringők, mazurkák), zenekari művek (Scherzo, Csárdajelenet, Polonaise, Puskin emlékére) gyakran szerepelnek a hangversenyek műsorain.

Liaison (franc., ejtsd: liezon) a. m. összeköttetés: átvitten szövetség, frigy, viszony, különösen pedig szerelmi viszony.

Liakhov-szigetek, l. *Szibíria*.

Liakura, a *Parnasszus* (l. o.) mai neve.

Liambai, a *Zambezi* felső folyásának a neve.

Lian (növ.) a. m. *liána* (l. o.).

Liána (növ.), közös elnevezése a forró-földségi, különösen Amerika erdeiben termő, nagyobbrészt fás kúszónövényeknek, melyek csavargódzó szárukkal v. kacskaringójukkal a fákra fölkapaszkodnak és azokat fent-lent úgy befonják, hogy az erdő miattuk szinte átjárhatatlan.

Liancourt (ejtsd: liankur), város Oise francia dép.-ban, (1911) 3928 lak. A Plessis hercegek ősi fészke volt, 1659. a Larochefoucauld hercegeké lett.

Liang, kinai súlymérték és pénz, l. *Tael*.

Liang-hszi (*Hu-kuang*), kinai főkormányzóság, fővárosa Vu-csang. Hu-pe és Hu-nan tartományokat foglalja magában.

Liang-kiang, kinai főkormányzóság, Kiang-szu, Ngan-huei és Kiang-hszi tartományokból áll, főhelye Nanking.

Liang-kuang (*Kuang-nan*), Kuang-tung és Kuang-hszi kinai tartományok együttes neve, közös helytartójuk Kantonban van.

Liao-jang, mandzsuriai város, l. *Liau-jang*.

Liao-tung, félsziget, l. *Liau-tung*.

Liard (ejtsd: liaerd), a Mackenzie baloldali mellékfolyója Kanadában. Vizvidékét ezüst- és aranyércei tették híressé.

Liard, *Louis*, francia filozófus és pedagógus, szül. Falaiseben 1846. Lyceumi tanár volt, 1879 óta a Faculté des lettres tanára Bordeauxban. 1880-ban a caeni akadémia rektora lett, 1884. pedig a közoktatási minisztériumban az egyetemi ügyek előadója. A filozófiában Lachelier és Renouvier tanítványa, kiváltkép azonban Kanté. Az Institut tagja, Akadémiánknak is 1907 óta külső tagja. Munkái: Des définitions géométriques et des définitions empiriques (1874, 2. kiad. 1888); De Democrito philosopho (1874); Les logiciens anglais contemporains (1879); Descartes (1882); Lectures morales et littéraires (1883); Morale et enseignement civique (1883); Logique (1884); Universités et facultés (1890); L'enseignement supérieur en France 1789—1893 (2 köt., 1889—94.); Pages éparses (1902).

Liasz (ang. *lias*, ejtsd: lajasz, geol.). E név Michel J.-től származik (1760), aki ezzel a júra alsó szekcióját jelölte meg.

Liau-ho, folyó Kina ÉK.-i részében; a Pe-csa hegységben ered, Dél-Mandzsúriát vagyis Söng-

king kinai tartományt *Liau-hszire* és *Liau-tungra* osztja, Pecsilinek ez a folyó az É.-i határa; Jing-ce alatt torkollik a Liau-tung-öbölbe. Mongol neve Sara-muren (a. m. sárga folyó).

Liau-hszi, l. *Liau-ho*.

Liau-jang *(Liao-jang)*, kb. 70,000 lakosú város Mandzsúriában a Tai-ce folyó partján, a Niucsuang, Hai-csöng és Szi-jüen felől jövő utak itt találkoznak össze, ezért hadviseléskor fontos operációs bázis s a tőle 60 km.-re É.-ra levő Mukdent is védelmezi. Az oroszok 1904-ben megerősítették a várat, hogy a visszavonulás alkalmával hasznát vegyék. Az aug. 23—30-iki csatavesztés miatt a japániak elől innen is kénytelenek voltak meghátrálni s a városba szept. 4-én a japániak bevonultak.

Liautey (ejtsd: lioté), francia tábornok, l. *Lyautey*.

Liau-tung *(Liao-tung, Kuan-tung)*, Söngking kinai mandzsúriai provinciához tartozó félsziget, a L.-öböl s a Sárga-tenger közt. 900—2000 m. magas hegyvidék, leginkább gránitból és gnájszból álló régi hegység. DNy. felé az angol térképeken Regents Sword néven jelölt kisebb félszigete van, amely a Lau-tie-san kvarcitheggyel végződik, ez védi Port-Arthur kikötőjét is. A L. félszigetet a simonoszekii béke Japánnak engedte át, de ez az oroszok ellenzése miatt 30 millió tael fejében lemondott róla. 1898-ban az oroszok bérbevették a kinaiaktól.

Lib, sziget, l. *Elib*.

Lib. (lat.), a *liber* (könyv) rövidítése.

Liba, a lúd flókája, átvitt értelemben tapasztalatlan, együgyű asszony v. leány.

Liba, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 374 német lak., postaügynökség, u. t. Gyanafalva.

Liba, a Zambezi (l. o.) egyik forrásfolyója.

Libabőr, l. *Cutis anserina*.

Libáció (lat. *libatio)*, az istenek s a megholtak tiszteletére a régi rómaiaknál és görögöknél szokásban volt istenáldozat. Abban állt, hogy evés előtt, útrakelés előtt, egyezségkötésnél stb. a jó szellemnek, hosszabb lakomák alkalmával pedig Juppiternek és a hősöknek is vízzel kevert bort áldoztak. A legtöbb istennek tiszta bort áldoztak. Az alvilági istenek és a nimfák viszont csak a bor nélküli L.-t fogadták szivesen: leginkább vizet, mézzel keverve, melyhez néha tejet is öntöttek. A halottak emlékének felajánlott L. rendesen tej, méz és bor keverékéből állott, melyhez ritkábban olajat is vegyitettek.

Libád, kisk. Esztergom vm. párkányi j.-ban, (1910) 714 magyar lak., u. p. és u. t. Muzsla.

Libadöglesztő (növ.), l. *Ranunculus*.

Libáka (azelőtt: *Libichova)*, kisk. Nyitra vm. nyitrazsámbokréti j.-ban, (1910) 125 tót lak., u. p. Sissó, u. t. Ribény.

Libánfalva, kisk., Maros-Torda vm. régeni alsó j.-ban, (1910) 3553 oláh és magyar lak., postaügynökség, u. t. Görgényszentimre.

Libanios *(Libanius)*, görög szofista, szül. Antiochiában 314., megh. u. o. 393. Kr. után. 336. Athénbe ment, 340. Konstantinápolyban tanított, de kollegái gyűlöletből üldözték és mágiával vádolták, mire a városból kiutasították. Ezután 350-ig Nikomediában tanított, majd 354-ig ismét Konstantinápolyban tartózkodott s végre szülővárosában telepedett meg. Beszédeit Reiske (Altenburg 1791—1797), leveleit Wolf (Amsterdam 1738), újabban felfedezett iratait Siebenkees (Anecd. graeca, Nürnberg 1798), Boissonade Anecd. graeca (Paris 1829) és Förster (Hermes 1875) adta ki. V. ö. *Sievers*, L. (Berlin 1868); *Förster*, Fr. Zambeccari u. d. Briefe des L. (Stuttgart 1878).

Libánka, az Eperjes-Tokaji hegység Simonka csoportjának egyik hegye Sáros vmegyében, opálbányászattal.

Libanon (latinul: *Libanus*, héberül *Lebanon*, a. m. *Fehér-hegység)*, a sziriai fensíkból kiemelkedő, ősrégi, lekopott hegység Sziriában. Tőle D.-re terül el a Palesztinai plató, amely a Szuezi- és Akabai-öblök közt kezdődik a Sinai és a Hóreb hegyekkel. A L. a Nahr-el-Kazimije v. Nahr-el-Litani völgyéből emelkedik ki, kb. 30 km. széles és 150 km. hosszú, K.-en Cöleszíria, Ny.-on a Földközi-tenger felé lejt; középső része a tkp. Dzsebel Libnan, amint az arabok nevezik, mintegy 45 km. hosszú fensík, legmagasabb pontjai D.-en a Dzsebel Szannin (2608 m.), É.-on a D. Makmal (3047 m.), Dhor el Chodib (3067 m.) és D. Timarun (3212 m.). Ez utóbbinak 2324 m. magas nyergén visz át a tripolisz-damaszkuszi út; a nyeregtől kb. 400 m.-nyire egy kis maronita kápolna körül vannak a különben kopár vidéken az egykori híres és gazdag cédrus-erdők maradványai, körülbelül 400 fa, köztük 12 ősrégi. A L.-nal párhuzamosan húzódik az Antilibanon (l. o.). A L. alján krétamészkő van, erre krétahomokkő, Libanon-mészkő (1000 m. vastagságban) és harmadkori nummulites-mészkő következik. Bazalterupciói kréta- és alsó harmadkoriak. A hegység mészköves része karsztosodott, meredek oldalfalú völgyekkel, amelyekben csak terraszosan lehet a földet művelni s ezeken és a völgyekben búzát, árpát, dohányt, olajfát, szőllőt, gyümölcsöket termesztenek, eperfa-ültetvényeik is vannak s a selyemtermelés termékeit Olasz- és Franciaországba szállítják el. Legnépesebb a Ny.-i lejtője. L. tartomány ter. 3100 km² s 700 községében kb. 200,000 ember él. Vallás szerint legtöbb a maronita (64%), É.-on, D.-en pedig a drúz (11%), melchiták (gör. kat. 8%), gör. kel. (11%), mohammedán és kevés protestáns. Legjelentékenyebb helység Der-el-Kamar és Szahle. A L. sohasem volt teljesen a törököké. Amikor Sziria 1840. a szultán fenhatósága alá került, az európai hatalmak az ott lakó keresztények részére kiváltságokat kötöttek ki. A törökök félve, hogy a kiváltságok, amelyekben a maroniták így részesülnek, a franciák befolyását biztosítják, a kedvezményeket a drúzoknak is megadták s az ezért támadt viszályok miatt 1845. a területet 2 kajmakámságra osztották. De ismét forradalmi mozgalom támadt a maroniták közt, akik ellen a törökök a drúzoknak fogták pártját (1860) s az így támadt viszálynak ismét csak az európai hatalmak tudtak véget vetni. Azóta L. egy keresztény helytartó alá van rendelve és 36 járásra van fölosztva.

Libanoni cédrus, l. *Cedrus*.

Libanotis (növ.), l. *Rosmarinus*.

Libarii (lat.), báb- és lepénysütők, iparosok a régi Rómában, akik a *libum*-ot (l. o.) készítették.

Libatalp v. *libatop* (növ.), l. *Chenopodium*.

Libaton, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 1126 oláh lak.; u. p. Domokos, u. t. Oláhlápos.

Libatop v. *libatopp* (növ.), l. *Chenopodium*.

Libatopfélék (növ.), l. *Chenopodiaceae*.

Libau (*Libava, Leepaja*), másként *III. Sándor kikötője*, város Kurland orosz kormányzóságban, vasút mellett, (1910) 84,400 lakossal, osztrák-magyar konzulátus székhelye; kémiai iparral, gyufa-, gép-, dohánygyártással, olajpresekkel. Nagyobb jelentőségű a kereskedelme. A kivitel tárgyai: gabona, szesz, petroleum, olajpogácsa, ló és fa. A bevitel: kőszén, mezőgazdasági gépek, gyarmatárúk, fémek és építőanyagok. 1839 aug. 24. az orosz cár jelenlétében ünnepiesen letették az alapkövet nagy hadi kikötőjéhez és 1894 dec. az orosz kormány a várost III. Sándor kikötőjének nevezte el. 1914 aug. 2., nov. 17. és 1915 ápr. elején német cirkálóhajók bombázták és nagyrészben elpusztították a kikötőt.

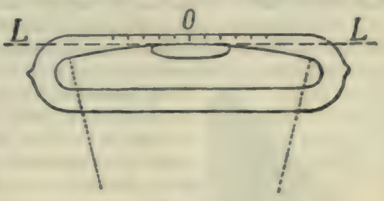
Libavirág v. *zsibavirág* (növ.), l. *Ranunculus*.

Libay, 1. *Lajos*, festő és rajzoló, *L. 2.* fia, szül. Beszterczebányán 1814 máj. 13., megh. Bécsben 1888 jan. 16. Előbb atyjánál, Sámuel ötvösnél tanulta annak mesterségét, majd 1835. Bécsbe kerülvén az akadémiát látogatta. 1848-ban Ischlben kiállított akvarelljei jó nevet szereztek neki s L., miután Olaszországban tanulmányutat tett, Egyiptomba és Nubiába utazott (1855) és az ott készített rajzokat Reisebilder aus dem Orient (60 kartonlap) cimen adta ki Bécsben. Ezt követte az 50 lapból álló Album von Tirol, Salzburg u. Salzkammergut. Azonkívül nagyszámú igen finom ceruzarajzot készített, nagyobbára tájképeket, ilyeneket bír tőle a Szépművészeti Muzeum is. Olajfestményei közül felemlítjük: *Az angyalvár, Gastein, Zólyomi mészégetők* stb.

2. *L. Sámuel*, ötvös, szül. Modorban 1782., megh. Beszterczebányán 1869 nov. 20. Pozsonyban tanult, 1807. Beszterczebányán mesterré avatták. Korának kiváló és sokoldalú mestere, de izlését a mindinkább elterjedő gyári munkák ellen való küzdelem téves utakra sodorta. Filigránból dísztárgyakat, bogarakat, de szobrokat is készített, mint a minő Ferenc császár mellképe és Napoleon álló alakja az Iparművészeti Muzeumban. Ezek bravuros technikája tette híressé nevét. Néhány műve a beszterczebányai muzeumban is látható.

Libbra (ol.) a. m. font (l. o.).

Libella (lat.), 1. a. m. vizmérték, hengeralakú üvegcső, amelynek belseje a cső hosszában, annak felső oldalán igen lapos (nagy sugarú) körív szerint van köszörülve; a cső majdnem egészen tele van igen könnyű, kis sűrűségű és nagyon tiszta folyadékkal (rendesen borszesszel vagy éterrel), úgy, hogy amikor a csövet beforrasztják, a csőben légüres tér, ú. n. buborék marad. A csövet fémből készült házba foglalják és pedig úgy, hogy a köszörült rész felül legyen. Ennek a foglalatnak közönséges használatú libellákon sík talpa van, amely sík párhuzamos az üvegcső köszörült részének középső pontját a cső hosszában érintő vonallal (l. *ábra*: LL), mivel a buborék mindig a cső legmagasabban fekvő részére helyezkedik, tehát középre csak akkor áll be, ha ez a középső pont (O) van legmagasabban, amihez okvetetlen szükséges, hogy ennek a pontnak a hosszérintője vízszintesen legyen. A L. talplapja párhuzamos a középső pont hosszérintőjével, tehát ha ez vizszintes, akkor a talplap is (hosszában) vízszintes. A L. ilyen berendezése folytán megítélhetni vele (fizikai) vonalaknak vagy (mivel a sík két vonalával mindig meg van határozva) síkoknak vízszintes voltát: ráhelyezvén pl. egy lécre a L.-t, ha a buborék középre áll, úgy a léc vízszintes, ha pedig jobbra vagy balra kitér, úgy a léc jobb vagy bal vége magasabban áll, mint a másik. A legtöbb építő munkában szerepe jut az ilyen durvább, talpas L.-nak. Sokkal fontosabb szerepe van a L.-nak a csillagászati, mérnöki és egyéb tudományos műszereken. Rendesen az a célja, hogy a műszer vízszintes forgástengelyét csakugyan vízszintessé és a függélyes tengelyt

Libella.

csakugyan függélyessé tegyük. Az erre szolgáló libelláknak rendesen nem lapos talpa, hanem két lába van, ezeken a lábakon Λ alakú kivágása, amelyekkel a vízszintes tengelyre precizen felfektethetők. Az egyik lábon igazító csavarok vannak, hogy a L. középső pontjának hosszérintőjét lehetőleg párhuzamossá tehessük a L. lábainak kivágását érintő hengerrel. Ha a L. így van igazítva (rektifikálva), akkor ráhelyezvén az illető tengelyre, a műszert (pl. teodolitot) rendesen talpcsavarjaival addig igazítjuk, míg a buborék középre beáll és ekkor a tengely is vízszintes. A függélyes tengelyeknek valóban függélyessé való tétele nagyobb körülményességgel jár. Szintezéskor a szintező (lejtmérő) műszer távcsövének iránytengelyét tesszük vele vízszintessé (l. *Szintezés*).

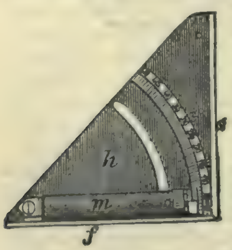
A L. üvegjére kívülről rendesen beosztás van karcolva, ami a buborék kitérésének mértékéül szolgál. Mivel az üvegcső körív szerint van köszörülve, a buborék kitérése (amíg az osztályzaton belül marad) arányos a vizsgált vonal ferdeségének szögével és így a beosztás egyenletes. Ilyenkor mindig a buborék két végének helyét olvassuk le és az ebből vett közép lesz a buborék különben meg nem jelölhető közepének a helyzete. A mérőasztal táblájának vízszintessé tételéhez talpas L.-t használunk. Régente használták a *szelence-alakú L.-t* (Dosen-L.), amely nem hengeralakú csőből, hanem kerektalpú szelencéből áll, nagy sugarú gömbfelület szerint köszörült üveglappal lefedve s éppen úgy mint a rendes L., egy buborék híján könnyű folyadékkal megtöltve. A szelence talpa párhuzamos a L. középső pontját érintő síkkal. A műszeren korrekció alig lehetséges és a gömbfelület csiszolása sem megbizható. Használják még ma is olyan esetekben, amikor nem nagy pontosságra van szükség, mint pl. mű-

szerek előleges felállításához, szintezés és tachimeteres lécek megközelítőleg függélyes tartása végett, újabban fényképező kamarákon is. A legújabb *reverziós* v. *kettős L.* alul is és felül is köszörülve és osztályozva van, mindkét oldalán egyformán használható; előnye, hogy a kétoldali használat folytán a L.-cső keresztmetszetének egyenetlenségei miatt származó hiba így kiküszöbölhető.

2. *L.*, a legkisebb római ezüstérem, a denár tizedrésze (libella argenti); később mint érem nem veretett, de mint számítási fogalom használtatott s egyenértéket jelentett a trientális lábra redukált rézas-szal.

3. *L.*, a *mineralogiában* az ásványok folyadékzárványaiban levő légbuborék, mely rendesen élénk mozgásban van. A L. levegő-, széndioxid- v. más gázból állhat.

Libellanegyedlő (ném. *Libellenquadrant)*, a lövegek irányzására használják azon esetekben, melyekben a löveg-irányzék nem használható, mint pl. az igen nagy távolságokra, a nem tisztán v. egyáltalában nem látható célokra való lövésnél stb. A L. (l. az *ábrát)* a háromszögalakú *h* főlemezből és a libellából *m* áll; az ez utóbbit tartó *libella-tok* külső végén *nonius* van. A főlemezen 0—50 fokig terjedő, 5—5 fokonként megszámozott fokmérő van. A bal végén levő csavar körül forgatható L. minden helyzetében a főlemez egy körívalakú hasítékán keresztül érő megállító csavarral az irányzásnak megfelelő szögmértékre rögzíthető, mire a negyedlőt a cső felső falára teszik s a csövet addig emelik vagy sülyesztik, míg a libella légbuboréka pontosan a libella közepére ért. L. még *Irányzék.*

Libellanegyedlő.

Libellatici (lat.), l. *Lapsi.*

Libelli pacis *(litterae commendatitiae)*, l. *Békelevél.*

Libellula (állat), szitakötő. — *Libellulidae* (Szitakötő-félék), az Álrecésszárnyúak rendjének egyik családja, l. *Szitakötők.*

Libellus (lat.) a. m. kis könyv, a rómaiaknál keresetlevél; továbbá gúnyirat.

Libelt, *Karol*, lengyel filozófus, szül. Posenben 1808 ápr. 8., megh. 1875 jún. 9. Gollancs melletti birtokán. Sokat politizált s élénk tevékenységet fejtett ki különböző lengyel egyesületekben. Főbb munkái: Filozofia i krytyka (1845—1850) és Estetyka czyli Umnictwo piękna. Össz. művei: Dziela L. címen 1875. jelentek meg (Posen, 6 köt.).

Libényi *János*, csákvári származású szabólegény, Bécsben 1853 febr. 18. merényletet követett el I. Ferenc József ellen s koponyája hátsó részét egy konyhakéssel meg is sebezte. A merénylőt O'Donnel törzstiszt és Ettenreich mészáros gátolták meg tervének végrehajtásában s fogták el. A haditörvényszék halálra ítélte s febr. 26. akasztófán végezték ki. Azon a helyen, ahol a merénylet történt, épült a Votivkirche.

Liber v. *Liber pater* (lat. a. m. *bőkezű; bőkezű atya)*, a régi latinok vallásában a földmívelés és különösen szőllőmívelés sikerét biztosító, jóságos istenség. Női párja *Libera*. A görög istenvilággal való megismerkedés óta a szőllőmívelés görög istenével, Dionysosszal azonosították s ettől kezdve L.-t mint a korlátokat nem ismerő vigalom istenét ünnepelték. További fejlődéssel általában a szabadság istenévé vált (a L. szónak is megvan ez az értelme) s ezért az ő ünnepén *(Liberalia*, márc. 17.) vették fel az ifjak először a nagykoruságot jelző férfi-togát *(toga libera).*

Liber (lat.) a. m. könyv.

Liber (növ.), az edénynyaláb (l. o.) háncsszövete.

Libera, *Liber* (l. o.) latin isten női párja.

Libera (lat.) a. m. szabadíts meg; az énekes gyászmisét (rekviemet) követő halotti szertartás. Nevét kezdetétől: Libera me Domine stb. nyerte. E szertartás a templom hajójában felállított gyászravatal (castrum doloris, katafalk, tumba) előtt megy végbe, imákból és a ravatalnak szentelt vízzel való meghintéséből és megfüstöléséből áll.

Libera Chiesa in libero Stato (olasz) a. m. szabad egyház szabad államban, a haldokló Camillo di Cavour gróf olasz államférfiú utolsó szavai, melyeket a szerzeteshez intézett, ki őt a vallás vigasztalásában részesítette. Már halála előtt hangoztatta ez egyházpolitikai jelszavát a parlamentben.

Liberale da Verona, olasz festő. Atyja után *Liberale di Giacomonak* nevezték. Szül. Veronában 1451., megh. u. o. 1536 aug. 12. Eleinte miniatürfestészettel foglalkozott, főként Sienában. Majd szülővárosában mint fal- és oltárképfestő működött. Művészi egyénisége a veronai iskola fejlődésébe kapcsolódik. Műveit részletező, finom megmintázás jellemzi; miniatürjei élénk szinezésükkel tünnek ki, míg olajfestményei, mint a veronai iskola mestereinél általában, tompa tónussal birnak. Miniált kódexeinek nagyrészét a sienai székesegyház könyvtára őrzi, míg oltárképei közül egy Szt. Sebestyén a milanói Brera-képtárban, egy ugyanilyen tárgyú kép a berlini Kaiser Friedrich-Museumban és a Három királyok imádása a veronai székesegyházban van.

Liberalia, *Liber* (l. o.) latin isten ünnepe.

Liberális (lat.), eredeti értelme szerint *bőkezű, adakozó*, politikai értelemben *szabadelvű, haladó;* ellentéte az *illiberális*. A L. jelző, mint pártelnevezés, először Spanyolországban fordult elő, hol 1811. a cadizi cortes magát L.-nak nevezte. Az 1813—14-iki felszabadító háborúban a L. elnevezés Németországban is használatos lett s az alkotmányosság és a reformok barátjai nevezték így magukat. Nálunk az 1832—36-iki országgyűlés óta szerepel a *L. párt*, mely a konzervativ párttal szemben a magyar alkotmánynak nemzeti-demokrata szellemben való átalakításáért küzdött 1848-ig. Angliában a XIX. sz. közepe óta a *whig-párt* nevezi magát L.-nak. Vannak még L. pártok a spanyol, belga, németbirodalmi, porosz, dán és svéd törvényhozó testületekben.

Liberalitas (lat.) a. m. bőkezüség. A L. allegorikus alakja (a bőség szaruját tartó nő) gyakran jelenik meg a római császárok érmein.

Liberálizmus a. m. szabadelvűség, l. *Liberális*.

Libera prattica, l. *Prattica*.

Liberator, a Gibraltári szorosban előforduló Ny.-i szél.

Liberatore, festő, l. *Niccolo di Liberatore*.

Liberatorium (új-lat.), a pénztárkezelő és számadást vezető felmentése a megbízó, illetve ellenőrző közeg részéről.

Liber concordiae, l. *Formula Concordiae*.

Liber diurnus Romanorum pontificum (lat.) a. m. a római pápák napikönyve; a pápai kancellária legrégibb még létező iratmintagyűjteménye, amelyet a régi minták felhasználásával a VIII. sz. vége felé állapítottak meg és II. Sándor haláláig (1073) naponkint használtak. Mintapéldákat tartalmaz minden lehető okiratra, amelyeket abban az időben a pápai kurián kiállítottak. Ezért rendkívül fontos forrás a pápaság történetét és a régibb pápai okiratok ismeretet illetőleg. Legjobb kiadását *Sickel* rendezte sajtó alá 1889.

Liberec, város, l. *Reichenberg*.

Liber extra (lat.) a. m. külön könyv, vagy csak *Extra*, a Corpus juris canonici (l. o.) egy része. Gratianus szerzetes (l. o.) az 1139-ig képződött egyházi joganyagot gyüjtötte össze Decretumában. De mihamar szükségesnek mutatkozott új gyüjtemény készitése annyival is inkább, mert a XII. sz. közepe óta a pápai ügylevelek rohamosan gyarapították az addig túlnyomólag zsinati határozatokból képződött joganyagot. Ezért IX. Gergely pápa a Gratianus decretumán kívüli egyházi törvényeket egy külön gyüjteménybe foglaltatta össze pennafortei Raymund spanyol dominikánus szerzetes által s ez a munkálat Gregoriana (t. i. collectio) vagy L. elnevezést nyert. A mű öt könyvre oszlik: judex, judicium, clerus, connubia, crimen feliratokkal és számos gyüjtemény (köztük a Quinque compilationes antiquae) fölhasználásával 1234. készült el, amikor a Rex pacificus kezdetű pápai bulla kiséretében a párisi és bolognai egyetemeken egyházi törvénykönyv gyanánt kihirdettetett. V. ö. *Schulte*, Die Gesch. der Quellen u. Litter. des kanon. Rechts (Stuttgart 1877).

Liberia, néger köztársaság Afrika ÉNy.-i partján, az ú. n. Bors-parton, a Turner-félsziget és a San Pedro torkolata közt, 95,400 km² területtel s mintegy 1·5—2 millió néger lakossal. Partvidéke meglehetősen lapályos s a körülötte elterülő szirtek miatt jóformán megközelíthetetlen. Csupán a folyók torkolatánál vannak alkalmas kikötők (Jonk, Rio Gallinas, Nipua, Cavally stb.). A lapos parttal párhuzamosan mintegy 80 km. hosszúságban őserdőkkel borított magas hegyvidék terül el, mely az ország belseje felé lassan ereszkedve, egész a Niger folyásáig rendkívül termékeny vidéket foglal magában. Éghajlata európai emberre nézve elviselhetetlen s az évi középhőmérséklet meghaladja a 27 C°-ot. Termékek: pálmaolaj, kókuszdió, cukor, kávé, kaucsuk és elefántcsont. L.-t az 1816. Washingtonban alakult filantróp társaság létesitette 1817., illetve 1821. s az Egyesült-Államok akkori elnökének tiszteletére Monroviának nevezték el. 1848-ban függetlennek nyilvánították s 1860. Maryland néger köztársaság csatlakozott hozzá. Az új szabad állam függetlenségét az európai hatalmak csakhamar elismerték, de a mintegy 18—20,000 amerikai származású telepes és a benszülött négerek hatalmi versengése az új államot majdnem a tönk szélére juttatta. 1871-ben államkölcsönért folyamodtak az európai államokhoz. A 100,000 font sterlinget meg is kapták, de már a rákövetkező években még a kamatokat sem tudták törleszteni. 1908-ban az államadósságok összege már 1·7 millió font sterlingre rúgott. Végre a német, francia, angol és északamerikai államok együttesen vették kezükbe az ország ügyeinek szanálását s az államadósságok törlesztésére a vámjövedelmeket kötötték le, melyeket egy nemzetközi bizottság szed be a bevitt és kivitt árúk után. 1911 óta az északamerikai Egyesült-Államok diplomáciai védelme alatt áll. A törvényhozó hatalmat a szenátus és a képviselőház együttesen gyakorolják. Az előbbi 8, az utóbbi 13 tagból áll. A közigazgatást az elnök, alelnök és államtitkár vezeti. Állandó hadserege nincs, veszély idején azonban minden 16—50 éves férfi hadköteles. A belső rendet 400 rendőr tartja fenn. 1911/1912-ik évi költségvetése 2½ millió koronára rúgott; ebből 2·2 millió vámbevétel. A benszülött néger törzsek egyrésze keresztény, legnagyobbrészt azonban pogányok és mohammedánok. Az amerikai származásuak nagyrészt anglikánok. Egyébként teljes vallásszabadság van. A hittérítés munkáját 123 misszió-iskola látja el. 1911. évi bevitele 60 ezer £, kivitele 88 ezer £-re rúgott. Az ország fővárosa Monrovia, kb. 6000 lak. V. ö. H. *Johnston*, Liberia. The Negro Republic in West-Africa (London 1906); *Jore*, La République de Liberia (Paris 1912).

Liberi naturales, *liberi quaesiti*, *liberi spurii* (lat.), l. *Ágyasság*.

Liberius *pápa, szent*, római születésű, 352. választatott az egyház fejévé, megh. 366 szept. 24. Pápasága az ariánusok mozgalma miatt igen zavaros volt. Miután L. sem Athanázt kárhoztatni, sem az ariánusokkal a közösséget fentartani nem akarta, Constantius császár 355 Beröába (Trákia) számüzte és helyébe Felixet tették. (L. *Felix pápák* II.). Valószinüleg hozzájárult a 3. szirmiai formulához, miszerint a Fiú az Atyához lényegben és mindenben hasonló és így 358. visszatérhetett, de a püspököknek meghagyta, hogy a niceai hitvallást írják alá s kerüljenek minden közösséget az ariánusokkal. A római egyház szept. 23. tartja emlékét, a görög pedig aug. 27. V. ö. *Savio*, La questione di papa L. (1907).

Liber mysteriorum (lat.), l. *Ágenda* és *Sacramentarium*.

Liber officiorum, a szertartásos könyvek egyik elnevezése. L. *Ágenda* és *Rituale*.

Liber Pontificalis (lat.), címe két fontos történelmi munkának. Az egyik Liber pontificalis sive vitae Pontificum Ravennatensium, vagyis a ravennai püspökök története, melyet a IX. sz. közepén Agnellius presbiter szerzett. A másik a római pápák történelme (Gesta pontificum romanorum) és rendesen ez értendő, ha egy másik L.-ról van szó. A L. egészen a középkorig uralkodott pápák életle-

irásának gyüjteménye. Folytatólagosan keletkezett. Az életrajzokat egyenkint, részint csoportonkint állították össze. Azért több szerzőnek, de mégis egységes terv szerint való munkája. A XVI. sz.-ban fölmerült vélemény, hogy a L.-t a IX. sz.-ban Anastasius római könyvtáros szerkesztette, teljesen alaptalan. Az eredeti L. csak V. Istvánig (891) terjed; a továbbit később toldották hozzá. A legújabb kiadás 1431. évvel végződik. Kiadta Bianchini (1718—35, Róma), Vignoli (1724—43, u. o.), legújabban Duchesne (2 köt., 1886—1892) és Mommsen (1898). V. ö. *Duchesne,* Étude sur le Liber Pontificalis (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome I. 1877); Zeitschrift für kath. Theologie (1887).

Liber sacramentorum (lat.), l. *Ágenda* és *Sacramentarium.*

Libertad *(La),* 1. *departamento Peru* délamerikai *köztársaságban,* a tenger és a K.-i Cordillerák között, 26,441 km² ter., 250,931 lak. Partvidéke száraz, folyóvizei a Marañon, Chicama, Moche, Viru, Chao és Santa. K.-i hegyei ezüst-, réz- és vasércekben bővelkednek. 5 járása van; fővárosa Trujillo (l. o.). — 2. *L., departamento San Salvador* középamerikai *köztársaságban,* területe 720 km², 49,956 lak. Fővárosa Nueva San Salvador vagyis Santa Tecla, kikötője Puerto de la L.

Libertas (lat.) a. m. *szabadság,* a latinok vallásában szereplő számos megszemélyesítés (l. *Római mitológia)* egyike. Szép nőalaknak ábrázolták, kezében csúcsos föveggel, amilyet a rabszolgák fölszabadításuk alkalmával kaptak.

Libertás, II. Rákóczi Ferenc rézpénze, l. *Kongó.*

Liberté, Égalité, Fraternité (franc.) a. m. *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség.* A francia forradalomnak híressé vált jelszavai. Először 1793 jún. a Cordelier-klub használta. A rémuralom alatt még hozzá tették: *ou la mort!* (vagy a halál!).

Libertin (franc., ejtsd: liberteñ) a. m. feslett életű, bujálkodó ember; *libertinage,* kicsapongás, léhaság.

Libertinok (lat. *libertini),* az Apostolok történetében (6, 9) egy jeruzsálemi zsinagóga község tagjai. Zsidó hadi foglyok utódai, akiket Pompejus Rómába hurcolt, de később szabadon bocsátva, Jeruzsálembe visszatértek. Ellenségei voltak István diakonusnak. — A reformáció korában L.-nak neveztek egy panteisztikus szektát, mely azt tanította, hogy mindenben csak isten lelke nyilatkozik meg. E szekta főképviselői voltak: Coppin (1529) s utána Quintin (innen Quintinisták) és Antoine Pocquet. Ellenük írt Kálvin e címen: Instructio adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum. Részben rokonságban voltak velük a genfi L. («Perrinistes»), Kálvin ellenfelei, akik 1555. rövid időre kezükbe kerítették a hatalmat.

Libertinus *és* **libertus,** a rómaiaknál eredetileg azt jelentette, hogy az előbbi az utóbbinak fia, később a szabadok és nemszabadok kölcsönös viszonyára alapított két jogi kifejezés lett, melyek közül a *libertus* a szabadon bocsátott rabszolgát jelentette urához való viszonyában, a *libertinus* viszont a felszabadultat az államhoz való viszonyában. A rabszolgák szabadonbocsátása ünnepélyes aktus, a manumissio által történt, melynek következtében a szabadon bocsátott olyan polgárrá lett, amilyen az úr, aki szabadon bocsátotta. Az adott szabadságnak különböző fokú megszorítása és kiszélesítése által a L.-oknak négy osztálya keletkezett, még pedig: *cives, Latini Juniani, dediticii, statu liberi.*

Libertus (lat.), l. *Rabszolgaság* és *Libertinus.*

Liberum arbitrium (lat.) a. m. szabad akarat.

Liberum veto (lat.), a m. szabad tiltakozás. A lengyel országgyűléseknek 1652 óta az a törvényszerű intézménye, melynek értelmében egyetlenegy követ tiltakozó szavával *(nye pozvolam* = nem akarom) megakadályozhatta valamely javaslatnak törvényerőre való emelkedését. E végzetes intézmény, mely az egyéni szabadság túlhajtásából keletkezett, 1652-től kezdve 48 országgyűlés törvényhozó munkásságát hiusította meg. 1764-ben és 1791-ben eltörölték, de már későn.

Libetbánya *(Libethen),* nagyk. Zólyom vmegye beszterczebányai j.-ban, (1910) 1813 tót lak., kik jelentékeny kádáripart űznek; régi vára, fűrésztelepe, m. kir. vasércbányája és vasgyára, vasúti megállója, postahivatala és telefonállomása van. L. azelőtt sz. kir. város volt; királyi várossá 1382. lett és gazdag aranybányái miatt, melyek azonban tökéletesen kiapadtak, Zsigmondtól, Mátyástól és Ulászlótól, továbbá II. Lajostól, I., II. és III. Ferdinándtól s I. Lipóttól különböző kiváltságokat nyert. L. 1876. rendezett tanácsú város lett, utóbb nagyközséggé alakult.

Libethenit (ásv.), bázikus rézfoszfát, képlete

$$(CuOH)CuPO_4;$$

rombos rendszerbeli hagymazöld vagy feketészöld oszlopos kristálykákban terem; áttetsző, zsírfényű. Legelőször 1811. találták Libetbányán, Zólyommegyében, innen kapta nevét (Breithaupt). Egyéb termőhelyei: Nisne Tagilszk az Uralban, Colorado-bánya Arizonában, Loanda Afrikában, Ullersreuth a Reuss-hercegségben. — A *pseudolibethenit* több vizet tartalmaz, képlete

$$(CuOH)CuPO_4+H_2O.$$

Lelőhelyei: Libetbánya és Ehl a Rajna mellett.

Libethrion, a Helikonnak nyugati része ókori Görögországban.

Libia *(Libya),* Afrikának ókori neve, mellyel először Homerosnál találkozunk. Kezdetben L. alatt csak az Egyiptommal Ny.-ra közvetlen határos területet, később egész Észak-Afrikát, a Nilus és Atlasz között, értették; míg a déli tartományokat Etiopiának nevezték. Csak Eratosthenes foglalta össze L. gyüjtőnév alá az egész afrikai szárazföldet.

Libiai nyelvek, l. *Afrikai nyelvek.*

Libiai sivatag, a Szahara (l. o.) K.-i része.

Libiczkozma, kisk. Somogy vmegye marczali j.-ban, (1910) 914 magyar lak., u. p. Pusztakovácsi, u. t. Somogyfajsz.

Libidibi (növ.), a. m. *Dividivi* (l. o.). L. még *Cserzőnövények.*

Libido sexualis (lat.), nemi vágy, ösztön.

Libistök (növ.), l. *Levisticum.*

Libitina, ősi itáliai istenasszony, a szüreti jókedvnek, de egyúttal a halálnak is az istensége.

Utóbb csak e második minősége élt a kultuszban s ezért az ő kápolnájában jelentették be a haláleseteket s a temetkezési vállalatok üzletei is e kápolna szomszédságában voltak.

Libitum (lat.) a. m. tetszés. L. még *Ad libitum*.

Liblab (növ.), l. *Lablab*.

Libnitsch, l. *Budweis*.

Libon, eliszi görög építész, az olimpiai Zeus-templom építője.

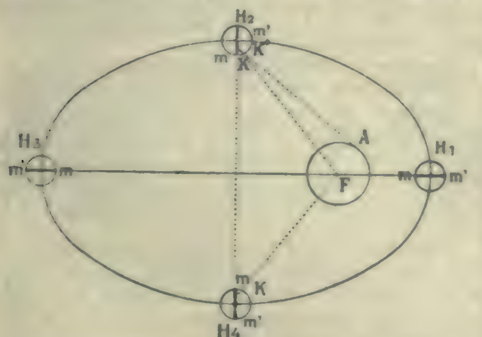
Liborcsudvard (azelőtt: *Liborcsadvorecz)*, kisk. Trencsén vmegye puhói j.-ban, (1910) 607 tót lak., u. p. és u. t. Nemsó.

Libourne (ejtsd: liburn), város, L. járás székhelye Gironde francia départementban, a Dordogne és Isle összefolyásánál, vasút mellett, (1911) 20,085 lak., hajógyárak és répacukorgyártás, vasöntők, bortermelés. Kikötőjében a tengerjárás 3—5 m. dagályt okoz. A városnak számos iskoláján kívül hidrográfiai intézete, muzeuma, könyvtára és botanikus kertje van. L.-ben szobra van Decazes hercegnek (l. o.).

Libra (lat.) a. m. mérleg, font (l. o. és *As)*.

Libra (lat.), csillagkép az Állatövben, lásd *Mérleg*.

Librácio (lat.), a Hold látszó ingaszerű lengése. A Hold nagyjából mindig ugyanazt az oldalát fordítja felénk. Némi kis eltérések azonban mégis vannak, úgy, hogy egyszer a Ny.-i, máskor a K.-i v. É.-i s D.-i részéből látszik valami, v. eltűnik, ami ingaszerű mozgással megy végbe s ezt nevezzük L.-nak. Ha a Hold körben mozogna a Föld körül egyenletes sebességgel, pályája az ekliptikával esnék össze és equatora e pályában feküdnék és ha a keringés és tengelyforgás teljesen egyenlő lenne, akkor a Holdkorong látszó középpontja mindig ugyanazon felületi ponttal esnék össze. De a Hold ellipszisben futja körül a Földet és így a Föld csupán a Hold H_1 és H_3 állásában (l. az *ábrát)* áll az első *mm'* Holdmeri-

dián síkjában; *m* mindkét esetben a Hold látszó középpontja is. Egy negyed, illetve háromnegyed keringés mulva a Hold H_2 és H_4-be jut és a tengelyforgás és keringési időnek azonossága folytán az *mm'* Holdmeridián ennek H_1 és H_3-ban elfoglalt helyzetére merőlegesen áll. A Föld középpontjából néző megfigyelő a Hold közepét *K*-ban látja. Ez a Hold hosszuságbeli L.-ja, melynek folytán valamely a Holdtányér közepén fekvő folt egy hónap alatt 7° 54'-nyi ingást végez kelet és nyugat felé. Mivel továbbá a Holdpálya 5° 8' 40"-cel hajlik az ekliptikához és a Hold equatora ezzel még 1° 32'-nyi szögletet képez, a Holdat majd egy pályája alatt, majd ennek felette fekvő pontból figyeljük, miáltal úgy pólusai, mint foltjai majd É.-ra, majd D.-re látszanak vándorolni. Ez az ingás, mely 6° 51'-et tehet ki maximumban, a szélességbeli L. nevét viseli. Ha végül a Holdat nem a Föld középpontjából, hanem felületének egy *A* pontjából figyeljük, akkor pl. H_2-ben a *K* középpont helyett a *K'* pontot látjuk a tányér közepének. Ez az eltolódás parallaktikus L.-nak neveztetik. Maximumban 1°-nál valamivel többre rúghat. Végül pedig ismeretes, hogy a Hold nem gömb, hanem a Föld felé megnyúlt ellipszoid. Mivel ennek főtengelye a Holdpálya ellipticitása és az ekliptikához való hajlása miatt nem mindig a Föld középpontja felé mutat, kell hogy a Hold geometriai középpontja körül valóságos ingalengések keletkezzenek, melyeknek periodusa a Hold sziderikus hónapja. Míg az előbbi 3 L. tisztán a Hold és Föld kölcsönös helyzetétől függő optikai jelenség, addig ez utóbbi valóban lengő mozgás, melyet ezért fizikai L.-nak szokás mondani. Ennek a lengésnek amplitudója egynéhány tizedmásodpercnyi értéket nem halad meg és ezért megfigyelése rendkívül nehéz. A L. folytán a Hold felületének felénél többet, t. i. 0·59 részét láthatjuk. Ha a L. két szélső fázisában a Holdat fotografáljuk és a két képet a sztereoszkópban egyesítjük, rendkívül plasztikus, a Hold gömbalakját feltüntető képet nyerünk.

Librarii (lat.), a rómaiak levél- és könyvírói és másolói; a könyvkereskedők ókori elnevezése. L. még *Könyvkereskedelem*.

Libreria (ol.), általában könyvtárt jelent. Világhírű a velencei Szt. Márkus-téren Jacopo (Jakab) Sansovino által 1536—48-ig felépített L., melyben eredetileg Petrarca és néhány kardinális által a városnak adományozott könyvgyűjtemény volt elhelyezve. A belső falakon és menyezeteken Tizian, Veronese, Tintoretto festményeiben gyönyörködhetünk. A könyvgyűjteményt 1812. a Doge-palotába vitték át s a termeket a Palazzo Reale-hoz (kir. palotához) kapcsolták. A L. a velencei renaissance építészet virágzásának fénykorából való műemlék.

Libretto (ol.) könyvecske; az operák és operettek szövegkönyve; *librettista*, opera- vagy operett-szövegíró.

Libreville (ejtsd: librvill), az afrikai Francia-Kongo fővárosa, a Gabun-torkolat É.-i partján, kb. 5000 lakossal.

Libri (a latin *liber* többese) a. m. könyvek. L. Carolini, l. *Carolini libri*.

Libri-Carucci della Sommaia (ejtsd: —karuccsi della szommája), *Guillaume Brutus Icile Timoléon*, gróf, olasz fizikus és matematikus, szül. Firenzében 1803 jan. 2., megh. Fiesoléban 1869 szept. 28. Kezdetben a pisai egyetemen volt a matematika és fizika tanára, 1830-ban politikai okokból Párisba menekült, ahol a Sorbonne-on az analizis tanára, később közoktatásügyi felügyelő, a nyilvános könyvtárak felügyelője és a Journal des Savants szerkesztője lett. 1848-ban azonban Angolországba szökött, mert könyvek és kéziratok

elkezelésével vádolták s távollétében 10 évi börtönbüntetésre ítélték. Főmunkája: Histoire des sciences mathématiques en Italie etc. (4 kötet, Paris 1837—41).

Libri feudorum (lat.), két hűbéri jogkönyv a XII. sz.-ból, amelyek a hozzájuk csatolt függelékekkel a longobard-északolasz hűbérjogra vonatkozó fejtegetéseket tartalmazzák. A L. feudorumhoz glosszák is készültek, melyekből az ú. n. glossa ordinariát *Accursius* készítette. Olaszországban és Dél-Németországban volt kötelező erejük.

Libriform sejtek (növ.), *farostok, háncsrostalakú fasejtek*, hosszú, keskenyüregű, vastagfalú, mindkét végükön kihegyezett, orsóalakú sejtjei a fának (l. a *Fa* cikknél a *6. ábrát)*. Falaikban hasítékalakú gödörkék vannak. A fenyők fájában nincsenek L., míg a lombos fák fatestének szilárdságát főleg ezek adják. Fiatal korban plazmát, idősebb korban azonban csak levegőt tartalmaznak. Alakilag tehát megegyeznek a háncsrosttal, a különbség csak a helyükben van, mert a háncsrost a kambiumgyűrűn kívül, a L. pedig azon belül vannak. L. még *Edénynyaláb*.

Libri poenitentiales (lat., a. m. bűnbánati könyvek), oly gyüjtemények, melyeknek rendelkezései szerint a kat. egyház a különféle bűnök megbocsátásáért tartandó bűnbánatokat kiszabja. Már a III. és IV. sz.-ban keletkeztek, s a keleti egyházban fontosak voltak azok a L., melyet Scholasticus János patriarcha (megh. 578.) NagyBasilius levelei nyomán szerkesztett. A nyugati egyházban különösen fontosak voltak azok a L., melyeket állítólag Canterburyi Theodor és Yorki Egbert készítettek. Több ilyen könyv Poenitentiale Romanum nevet viselt. Nem lehet bebizonyítani, hogy Róma az egész egyház számára hivatalos bűnbánati rendet adott volna ki. A régi bűnbánati fegyelem megszüntével a L. is elvesztették érvényüket. A felélesztési kisérletek sikertelenek maradtak. V. ö. *Wasserschleben*, die Bussordnungen der abendländ. Kirche (1851); *Schmitz*, Die Busse u. die Bussdisciplin der Kirche (1883).

Libri pontificii (másképen *libri pontificum*, vagy *libri pontificales)*, a ius sacrumnak s a legrégibb időben a római magánjognak is főfőkútfeje. Az egész gyüjtemény három részből állott: indigitamenta (l. o.), a szertartások könyve (libri caerimoniarum) és a nyilvános áldozatok lajstroma (de sacerdotibus publicis). Egyes ritkább és a pontifexeknek rájuk vonatkozó elhatározásai (decreta et responsa pontificum) külön gyüjteményben (commentarii pontificum) voltak összeállítva az utódok használatára.

Libri regii (lat.), l. *Királyi könyvek*.

Libri terribiles (lat. a. m. «rettentő könyvek») nevet viselik a Pandekták 47. és 48. könyvei, mert ezek tartalmazták a büntetőjogi rendelkezéseket.

Libroplaszták (növ.), a kovamoszatok plazmájában levő elaioplaszták (l. o.), melyek a sejt hosszában haladó középvonalban szabadon állnak, míg az ú. n. *plakoplaszták* a kromatoforákhoz feküsznek. A L. és plakoplaszták közös neve: *stabiloplaszta*, mert számuk és helyzetük meghatározott; ezzel szemben a határozatlan számú és helyzetű elaioplaszták neve: *sparzioplaszta*.

Libuc (állat), l. *Libucfélék*.

Libucfélék *(Tringidae*, állat), a régebbi rendszerekben így nevezték a Lilealakúak rendjébe tartozó Szalonkafélék egyik alcsaládját, amelyek azáltal különböznek az igazi szalonkáktól, hogy csőrük rövidebb, lágyabb és hajlékony. Ide sorolják a Calidris Cuv., Tringa L., Phalaropus Briss. nemeket. L. *Szalonkafélék*.

Libum, liszt-, tojás-, tej- és olajból készült lepény, sütemény a rómaiaknál, melyet áldozatul az isteneknek, ajándékul az ismerősöknek adtak; rendes ételként is szerepelt. Készítőjük a *libarius*.

Liburnae (v. *Liburnicae*, t. i. naves), azok a gyorsjárású és könnyű hajók, amelyeket az illiriai kalózok kalandjaik alkalmával használtak. Actiumnál fürge, karcsú hajótestökkel pompásan beváltak Antonius nagy, ormótlan hadihajói ellen, miért is Augustus ezt az alakot a hajórajban állandósította.

Liburnia, az illiriai partvidék neve az ókorban, mely nagyjában megfelelt nyugati Horvátországnak és északi Dalmáciának; lakói, a *liburnok* (l. *Illiria)* gyorsan járó vitorlás hajóikkal (Liburnae naves) sokfelé eljártak. Kr. e. 176. a rómaiak karjaiba vetették magukat, akik a liburnok hajóhadát nagy örömmel fogadták.

Liburniai emelet (geol.), a krajnai, isztriai és dalmáciai legfelső kréta-rétegeket nevezte el így *Stacheg* osztrák geológus. Ezek a rétegek elegyesvizi és édesvizi eredetüek és széntelepeket is közbezárnak. Nevezik még cosina-rétegeknek is.

Liburni szigetek, l. *Illiria*.

Libuša *(Libussa)*, Cosmas prágai krónikástól fenmaradt ó-cseh legenda szerint a Přemyslidák dinasztiájának és Prága városának alapitója.

Libussa itélete *(Libušin soud)*, a Hankától hamisított ú. n. grünebergi kézirat (l. *Königinhofi kézirat)* legnagyobb töredéke.

Libya, l. *Libia*.

Lic., a latin *licentiatus* rövidítése.

Lič, adók. és pk. Modrus-Fiume vm. delnicei j.-ban, (1910) 1414 horvát lak., vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Fužine.

Licancaur, 5950 m. magas tűzhányó Chile és Bolivia határán. 1886. José Sanfelice mászta meg.

Licata v. *Alicata*, kikötőváros Girgenti szicíliai tartományban, a Salso torkolatánál, vasút mellett, (1911) 24,530 lak., kén-, besózott hal- és tésztakivitellel, halászattal. L. a régi Phintias, a Monte Sant' Angelo, a régiek Eknomosza (l. o.) lábánál fekszik.

Licentia (lat.) a. m. szabadság, engedély, melyet valaki magának vesz, innen *L. concionandi*, a prédikálhatás engedélye; *L. docendi*, engedély arra, hogy valaki taníthasson, különösen pedig egyetemeken előadást tartson; *L. poetica*, költői szabadság. *L. loquendi*, az angol jogban a védelem előterjesztésére nyitva álló idő (time to plead); a biróság által az ellenfél beleegyezése nélkül engedélyezett halasztás.

Licentiatus (lat. a. m. engedéllyel felruházott) volt a középkori egyetemeken az, aki bizonyos vizsgálatok kiállása után a tanításra engedélyt (licentia docendi) kapott, noha a doktori rangfokozatot, mely nagy költséggel járt, nem szerezte meg. A L.-t megelőző rangfokozat a *baccalaureus*

(l. o.) volt. Ma már a német egyetemeken a L. csak a teológiai fakultásnál van meg, ahol a habilitációt a L. vizsgálat adja meg, míg a többi fakultásoknál a *venia legendi* csak a doktori rangfokozat, v. különös vizsgálatok után adatik meg.

Licet (lat.) a. m. szabad, tessék.

Liceum (gör. *lykeion*, lat. *lyceum*), az Athénben virágzott három régi gimnázium egyike, mely az Apollon Lykeiosnak (innen neve) Ilissus hegyén álló temploma és szentelt berke közelében volt; itt tanítottak a peripatetikusok. A rómaiak is L.-nak nevezték pl. a Hadrianus császár villájában fennálló hasonló intézetet. A középkorban L.-ok voltak azok a magasabb iskolák, melyekben Aristoteles tanait magyarázták. Jelenleg közönségesen minden felsőbb iskola (franc. lycée, ol. liceo, ném. Lyzeum), melyben a tanulók az egyetemre előkészülnek. L. még *Szabad liceum*.

Lichas, Herakles szolgája. Ő vitte urához a Nessos-inget (l. *Herakles*) s Herakles őrjöngésében L.-t a tengerbe dobta.

Lichen *L.* (növ.), régi növénygénusz, Linné csaknem valamennyi zuzmót ide vonta, l. *Zuzmó*. — L. caraghen a. m. *gyöngymoszat*. — L. v. muscus Islandicus és lichenin (zuzmócsiriz), l. *Izlandi zuzmó*.

Lichen, a bőrgyógyászatban használt kifejezés, mely alatt különböző időkben mást értettek az orvosok és ezért, félreértések elkerülésére, mellékneveкkel (ruber, planus, acuminatus, tropicus, scrophulosorum, acutus, urticatus stb.) látták el. A patológiai ismeretek tökéletesedésével lassankint már csak egy betegségre szorítkozik e kifejezés (L. ruber planus), egy igen viszkető, apró göbök halmazából, köreiből, vonalaiból álló folyamatra, mely makacsságával, színességével (a göbök eleinte fényes rózsaszínűek, később violásak, majd barnák, a nemi szerveken sárgások, a nyálkahártyákon fehérek stb.) tűnik ki. Nem fertőző; az életre nem veszélyes, de nagyon nehezen s többnyire csak hosszú arzénkúrával gyógyítható.

Lichenes (növ.), l. *Zuzmók*.

Lichenin, l. *Izlandi zuzmó*.

Lichen islandicus (lat.) a. m. *izlandi zuzmó* (l. o.)

Lichenizmus, a gombák és moszatok kölcsönösségen alapuló együttélése, amelyet a zuzmó (Lichen) teste tár elénk. Az együttélésben a zuzmó testén belül a moszat megtartja önállóságát, de a táplálkozásban mégis csak szolgájává szegődik a gombának, amiért sokan ezt a viszonyt helotizmusnak nevezték, újabban Sorauer L.-nak nevezi, mert a moszat bizonyos esetekben a gombának áldozatul esik.

Lichenologia (gör.), a zuzmók (l. o.) ismerete v. tudománya.

Lichfield (ejtsd: licsfild), város Staffordshire angol countyban, (1911) 8617 lak., posztószövéssel.

Lichia (állat), l. *Villásmakréla*.

Lichner *Pál*, jogtudós és pedagógus, szül. Modorban 1818., megh. Pozsonyban 1892. Német egyetemeken tanult, s hazatérve, Pozsonyban főiskolai tanár és a könyvtár igazgatója lett. Magyar nyelven L. írta az első görög nyelvtant (Hellen nyelvtan, Pozsony 1853; ehhez: Hellen gyakorlókönyv), melyet több főiskolában használtak is.

Lichnowski, lengyel eredetű hercegi család, melynek birtokai Ausztriában és Poroszországban vannak. A porosz hercegi címet 1773., az osztrák hercegit 1846. kapták. Nevezetesebb tagjai:

1. *L., Eduard Maria*, herceg, történetíró, szül. 1789 szept. 19., megh. Münchenben 1845 jan. 1. Nagyterjedelmű történeti munkája: Geschichte des Hauses Habsburg (Wien 1836—1844, 8 köt., I. Miksáig terjed).

2. *L., Felix Maria Vincenz Andreas*, herceg, az előbbinek legidősebb fia, szül. 1814 ápr. 5., megh. Frankfurtban 1848 szept. 19. A porosz hadi szolgálatból kilépve 1838—40-ig Don Carlos spanyol trónkövetelő seregében harcolt s élményeit meg is írta (Erinnerungen aus den Jahren 1837—1839, Frankfurt 1841—42, 2 köt.). 1848-ban a frankfurti német nemzeti parlamentbe választották, hol a jobbpárton foglalt helyet s mint kiváló szónok tűnt ki. Szélső nézeteivel magára haragította a demokratákat s a frankfurti csőcselék egy sétalovaglása alkalmával rátámadt és *Auerswald* tábornokkal együtt meggyilkolta.

3. *L., Karl Max*, herceg, német diplomata, az előbbinek unokaöccse, szül. Kreuzenortban 1860 márc. 8. Mint követségi titkár és tanácsos szolgált 1884—99-ig különböző helyeken. 1899-ben a német külügyi hivatalba rendelték s a kancellárt többször kisérte utazásaiban. 1904. visszavonult birtokainak kormányzására. 1912. Marschall báró helyébe londoni nagykövetté nevezték ki.

Licht, *Hugo*, német építőmérnök, szül. Nieder-Zedlitzben 1842 febr. 21. Sok alkotása közt nevezetes a lipcsei vágóhíd, a zeneakadémia, a Grassi-muzeum, a központi vásárcsarnok, a Johanniskirche és az új városháza (1898—1905). Ezenkívül összegyüjtötte a német építészet remekeit: Die Architektur Deutschlands (2 köt., 200 mell., Berlin 1878—82), továbbá a modern építészet nevezetesebb alkotásait is: Die Architektur der Gegenwart (3 köt., 300 mell., u. o. 1886—93) című gyüjteményeiben. A budapesti vásárcsarnokok ügyében is kikérték véleményét (1892).

Licht., latin állatnevek mellett *Lichtenstein* M. H. K. (l. o.) nevének rövidítése.

Lichtenau, *Wilhelmine*, grófnő, II. Frigyes Vilmos porosz király kedvese, szül. Potsdamban 1752 dec. 29., megh. Berlinben 1820 jún. 9. *Enke* zenész leánya volt s 13 éves korában ismerkedett meg a trónörökössel, ki őt kineveltette s később szeretőjévé tette. Viszonyukból öt gyermek származott (a *Mark* grófok és grófnők). 1782-ben nőül ment *Ritz* kamaráshoz s bár *Voss* grófné és *Dönhoff* asszony kiszorították a király kegyeiből, ez őt mégis 1796. *L. grófnői* rangra emelte és dúsan megajándékozta. II. Frigyes Vilmos halála után annak utóda, III. Frigyes Vilmos rögtön elfogatta L.-t. Ámbár az ellene indított pör semmi terhelőt sem bizonyított reá, mégis Glogauba internálták s csak akkor bocsátottak szabadon, mikor 4000 tallér évjáradék fejében minden vagyonáról lemondott. 1802-ben Holbein szinigazgatóhoz ment nőül, de már 1806. elvált tőle. 1811-ben visszakapta vagyonának egy részét.

Lichtenberg, 1. egykori fejedelemség a Rajna balpartján a Nahe, Blies és Glan között. 1816-ban a bécsi kongresszus a szász-koburg-gothai herceg-

nek juttatta, aki 1819. fejedelemséggé tette, 1834. azonban 520,000 márka évi díjért Poroszországnak visszaadta; 1835 óta Trier kerület St. Vendel járását alkotja. — 2. *L. (Berlin-L.)*, város Berlin tőszomszédságában, (1912) 133,141 lak.

Lichtenberg, 1. *Emil*, karmester, szül. Budapesten 1874 ápr. 2. Az Országos Zeneakadémián tanult. Kölnben és Prágában volt karmester. 1903-ban Budapestre az Operaházhoz került hasonló minőségben. 1908-ban megalapította a Magyar Nők Karegyesületét és a Magyar Karénekegyesületet, amelyek segítségével sokat tett a budapesti oratórium-kultusz érdekében. Könyvalakban megjelent nagyobb értekezéseiben Brahms: Requiem, Haydn: Teremtés, Bach: Máté-passio, Berlioz: Faust elkárhozása, Wagner: Nibeluug-tetralógia c. művek ismertetését és zenei analizisét adta.

2. *L. Kornél (mindszenti)*, orvos, szül. Szegeden 1849. Orvosi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Speciális szakmájával, a fülgyógyászattal külföldön két évig foglalkozott. 1883-ban a budapesti egyetemen a fülgyógyászat magántanárává képesítették. Ugyanez évben több kartársával megalapította a poliklinikát, melynek 12 évig volt titkára; 1894. a poliklinika igazgatójának választotta. 1906-ban magyar nemességet, 1910. a «mindszenti» előnevet kapta. Igen élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki a fülgyógyászat terén.

Lichtenberg, *Georg Christoph*, német fizikus, szül. Ober-Ramstadtban 1742 júl. 1., megh. Göttingenben 1799 febr. 24. mint egyetemi tanár. Leginkább az elektromosság körébe eső kisérletekkel foglalkozott; fölfedezte a róla elnevezett elektromos poralakokat (l. *Elektromos poralakok)*; tőle származik az elektromosságnak pozitiv és negativ elnevezése. Munkái közül említést érdemelnek: Beobacht. der Magnetnadel am Harz; Nikolaus Copernicus (életrajz). Sok szatirikus iratot is adott ki.

Lichtenberger, 1. *André*, francia író, szül. Strassburgban 1870 nov. 29. Több munkát írt a szocializmus történetéről, 1907 óta szerkeszti a L'opinion c. hetilapot s néhány, jobbára történeti hátterű regényt is írt. Említendők: La mort de Corinthe (1900); Monsieur de Migurac (1903); La folle aventure (1908).

2. *L.*, *Ernest*, francia irodalomtörténész, szül. Strassburgban 1847 szept. 22., megh. 1913 dec. 4. mint a külföldi irodalmak tanára a párisi egyetemen. Főleg Goethéről írt több értékes kötetet.

3. *L.*, *Frédéric*, ref. teológus, *L. 2.* testvérbátyja, szül. Strassburgban 1832 márc. 21., megh. Versaillesban 1899 jan. 7. 1864-ben Strassburgban, majd 1877. Párisban lett a francia protestáns teológiai fakultás tagja s az intézet dékánja. Kiadta a neve alatt ismert francia református teológiai enciklopédiát: Encyclopédie des sciences religieuses (Paris 1876—82, 13 kötet). Egyéb művei: Étude sur le principe du protestantisme d'après la théologie allemande contemporaine (1871); Sermons (1867); Histoire des idées religieuses en Allemagne depuis la milieu du dixhuitième siècle jusqu'à nos jours (1873, 3 köt., 2. kiad. 1887).

4. *L.*, *Henri*, francia irodalomtörténész, *L. 1.* testvérbátyja, szül. Mülhausenben (Elszász) 1864 márc. 12. A Sorbonne tanára s a Revue germanique szerkesztője. Főleg Nietzschéről (1898), Wagnerről (1898) és Heinéről (1905) írt kötetei nevezetesek.

Lichtenberg-féle poralakok, l. *Elektromos poralakok*.

Lichtenberg-fém, 1·7% rezet, 9·1% ónt, 69·2% ólmot és 19·2% antimont tartalmazó fém; betűket gyártanak belőle.

Lichtenburg, uradalom (régebben kolostor) Merseburg porosz kerületben. Az ottani *Hedwigsburg* nevű kastélyban találkozott Luther 1518. Bölcs Frigyessel, Spalatinnal, Melanchtonnal és Miltitz-cel; Erzsébet választófejedelemné pedig 1528. odamenekült Berlinből. 1812 óta fogház.

Lichtenfels, az ugyanily nevü járás székhelye Oberfranken bajorországi ker.-ben, (1910) 4453 lak. Közelében van *Vierzehnheiligen* búcsujáróhely.

Lichtenfels, *Eduard von*, osztrák festő, szül. Bécsben 1833 nov. 18., megh. Berlinben 1913 jan. 22. A bécsi akadémián Ender Thomasnak és Steinfeldnek volt tanítványa. Düsseldorfban élt és főleg Lessing irányát követte. 1871-ben tanítója, 1872. tanára lett a tájképfestésnek a bécsi művészeti akadémián. Tájképei nagyrészt az alsó-ausztriai hegységből ábrázolnak egyes festői részleteket, erdei és mocsári tájakat Lundenburg környékéről, részleteket a bajor hegyekből. Legsikerültebb képei: Iffingeni részlet (1854); Lundenburgi motivum (bécsi művészeti muzeum); Pitten, Alsó-Ausztriában; A Duna Weissenfelsnél; A Quarnero; Az Etna csúcsa; A Schlern dolomitcsoportja Bozennél (bécsi egyetem); Az isztriai tengerparton.

Lichtenstein, város és klimatikus gyógyhely Chemnitz szász kerületi kapitányságban, (1910) 7892 lak., pamutszövéssel és papirmalommal.

Lichtenstein, 1. *Martin Heinrich Karl*, német zoológus, szül. Hamburgban 1780 jan. 10., megh. a tengeren Koisör és Kiel között 1857. szept. 2. 1801-ben *Janssens* holland ezredessel a Jóreménység-fokához hajózott; 1806. visszatért Németországba, egy ideig Braunschweigban, Helmstedtben, Göttingenben és Jenában tartózkodott és gyüjteményének rendezésével foglalkozott; 1811. a berlini egyetemen a zoológia tanára lett; 1813. átvette a berlini természetrajzi muzeum igazgatását. Különösen a madarakat tanulmányozta; ő alapította a berlini állatkertet. Nagyobb munkái: Reisen im südlichen Afrika (1810—11, 2 köt.); Darstell. neuer und wenig bekannter Säugetiere (1827—34, 10 füzet).

2. *L.*, *Ulrich von*, német költő, l. *Ulrich*.

Lichtentanne, város a szászországi Zwickau kerületben, (1910) 5460 lak., vas- és villamosművek,

Lichtenthal *Péter*, magyar származású zenei író, szül. 1780. Pozsonyban, megh. 1853 aug. 18. Milanóban. Orvosnak készült. 1810-ban Milanóba költözött. Művei: kamarazenedarabok, zongoradarabok. A Scala számára 3 operát írt és 4 ballettet. Elméleti munkái: Harmonik für Damen (1806); Der musikalische Arzt (a zene gyógyító erejéről, 1811); Orfeik (zeneszerzéstan, 1807); Cenni biografici intorno al celebre maestro W. A.

Mozart (1818); Mozart e le sue creazioni (1842); Estetica (1831). Legfontosabb műve: Dizionario e bibliografia della musica (1826, négy kötetben, gazdag bibliográfiával).

Lichterfelde, város, l. *Grosslichterfelde.*

Lichtervelde, falu Ny.-Flandria belga tartományban, (1910) 6716 lak., csipke- és gyapjuszövés.

Lichtkorn-autotipia, l. *Autotipia.*

Lichtwark, *Alfred*, német művészeti író, szül. Hamburgban 1852 nov. 14., megh. u. o. 1914 jan. 13. Lipcsében és Berlinben tanult. 1886-ban a hamburgi Kunsthalle igazgatója lett. Iratainak hosszú sorával különösen a modern irányú művészeti nevelés terén szerzett nagy érdemeket. Kiemelendők: Makartbouquet und Blumenstrauss (München 1894, 2. kiad. 1905); Wege und Ziele des Dilettantismus (u. o. 1894); Die Bedeutung der Amateur-Photographie (Halle 1894); Blumenkultus, Wilde Blumen (Dresden 1897, új kiad. Berlin 1907); Vom Arbeitsfelde des Dilettantismus (Dresden 1897, új kiad. Berlin 1907); Die Wiedererweckung der Medaille (Dresden 1897); Übungen in der Betrachtung von Kunstwerken (8. kiad. Dresden 1909); Palastfenster und Flügeltür (3. kiad. Berlin 1905); Die Erziehung des Farbensinns (3. kiad. u. o. 1905); Der rheinische Bismarck (u. o. 1912). V. ö. *Nádai* Pál tanulmányát, Új Élet (1913.).

Lichtwer, *Magnus Gottfried*, német költő, szül. Wurzenben 1719 jan. 30., megh. Halberstadtban 1783 júl. 7. Főművei: Vier Bücher äsopischer Fabeln (1748); Das Recht d. Vernunft (1758, magyar fordításban megjelent Pozsonyban 1784.). Összegyüjtött művei 1828. Halberstadtban jelentek meg. Kitünő megfigyelő s Lessing előtt e kor legjobb meseírója.

Licia, l. *Likia.*

Licin, l. *Betain.*

Licinio, 1. *Giovanni Antonio*, l. *Pordenone.* 2. *L., Giulio*, olasz festő, Pordenone unokaöccse és tanítványa. I. Ferdinánd sokat foglalkoztatta, Augsburgban is működött, majd II. Miksa udvari festője lett s mint ilyen 1563—68-ig dolgozott a pozsonyi királyi várpalota kifestésén. 1593 körül halhatott meg. V. ö. Arch. Értesítő, Új folyam, XIV. köt. 143 stb.

Licinius, kiváló plebeius-család Rómában. Tagjai közül nevezetesek: 1. *Spurius L.*, Kr. e. 492. néptribunus, ki néphatározattal kivívta azt a jogot, hogy a tribunus megzavarása, mialatt a néphez beszél, főbenjáró bűnnek tekintendő. — 2. *Gaius L. Calvus Stolo*, Kr. e. 376. mint néptribunus tiszttársával, L. Sextiusszal három törvényjavaslatot (leges Liciniae) terjesztett elő: *a)* római polgár legfölebb 500 hold birtokot kaphat az állami földekből haszonélvezetül s a közlegelőre 100 marhánál és 500 apró marhánál nagyobb nyájat nem hajthat; *b)* amit az adós plebeiusok eddig kamat fejében fizettek, az a tőkéből levonandó, a többi adósság pedig három évi részletben törlesztendő; *c)* a két konzul közül az egyik mindig plebeius eredetű legyen. Csak 10 évi kemény küzdelem után váltak e javaslatok törvényekké (l. *Camillus*), melyek a plebeiusok és patriciusok között jogegyenlőséget teremtettek. — 3. *Gaius L. Macer*, Kr. e. 73. néptribunus, később prætor és egy provincia kormányzója, kit zsarolása miatt 66. Cicero bevádolt s ki elítéltetése után öngyilkos lett. Megírta Róma történetét, melyből a töredékeket l. Müller, Fragmenta historicorum Romanorum I. k. — 4. *Gaius L. Macer Calvus*, az előbbinek fia (82—47), mint szónok és lirai költő lett nevezetes. Mint szónok az attikai iskola híveként Ciceróval szemben egyszerüségre és tömörségre törekedett; mint költő Catullusnak volt híve. Töredékeit v. ö. *Bährens*, Fragmenta poetarum Romanorum (Leipzig 1886). — 5. *Publius Licinius Murena*, Lanuviumból költözött Rómába és ángolnatenyésztéséről kapta utónevét. Fia, *Publius L. Murena*, mint Ázsia kormányzója hadat indított Mithridates ellen (83—81), de legyőzetése után Sulla visszahívta. Ennek fia, *Lucius L. Murena*, Kr. e. 62. konzul volt s vesztegetés miatt törvény elé került, de Cicero fényes beszédben sikerrel megvédte. — Volt továbbá a L. családnak több más ága kiváló tagokkal: *L. Crassus, Lucullus, Nerva.* A költő Archias is (l. o.) ezt a nevet kapta patronusa után.

Licinius, római császár, ki alacsony dák katonasorból küzdötte fel magát és Galerius császár Kr. u. 307. kinevezte uralkodótársává, úgy hogy akkor a nagy birodalomnak egyszerre négy ura volt. L. 313. egyik társát, Maximinus Daiát Drinápoly mellett legyőzvén, a keleten egyedüli császár maradt, valamint a nyugaton Constantinus. A két uralkodót a sógorsági kötelék sem tartotta vissza, hogy ne vezessék egymás ellen hadaikat. 314-ben L. Cibalaenál és Drinápolynál csatát vesztvén, Illiricumot is elvesztette; 9 évi béke után újra kitört a harc és L. kétszer (Drinápoly és Chalkedon mellett) vesztett csatát Constantinusszal szemben; erre trónjáról leköszönt, de így sem mentette meg életét, mert ellenfele 324. kivégeztette.

Liciniusi törvények, l. *Licinius*, 2.

Licitáció (lat.) a. m. árverés (l. o.); *licitál*, árverel, többet kinál; *licitáns*, árverelő, a többet kináló. — *L.* a kártyajátékban az a versengés, hogy a játszók közül ki és miféle szinből s minő játékot vegyen fel.

Licitum (lat., többese *licita*) a. m. megengedett, meg van engedve; *licito modo*, megengedett módon.

Licium (nőv., a latin *Lycium*-ból), Eger vidékén a nép is így nevezi az eleven sövényt vagyis *Lycium vulgare*-t; néhol licjomnak is mondják.

Lick, *James*, a Mount-Hamiltonon, Kaliforniában levő csillagvizsgálónak alapítója, szül. Fredericksburgban (Pennsylvania) 1796., megh. San Franciscóban 1876 okt. 1. Asztalosmesterséget tanult és később zongora- és orgonagyáros volt. Kaliforniában 1875-ben 700,000 dollárt adott az említett csillagvizsgáló felállítására.

Lički Novi, adók. Lika-Krbava vm. gospići j.-ban, (1910) 1346 horvát lak.; u. p. és u. t. Gospić.

Lički Osik, adók. és pk. Lika-Krbava vm. gospići j.-ban, (1910) 899 horvát lak., postahivatal, u. t. Gospić.

Lički Ribnik, adók. Lika-Krbava vm. gospići j.-ban, (1910) 838 horvát lak.; u. p. Bilajsko Novoselo, u. t. Medak.

Ličko Cerje, adók. Lika-Krbava vm. gračaci j.-ban, (1910) 640 horvát lak.; u. p. és u. t. Lovinac.

Ličko Petrovo selo, adók. és pk. Lika-Krbava vm. korenicai j.-ban, (1910) 2068 szerb és horvát lak., posta- és távirόhivatal.

Licsérd (azelőtt: *Licsért)*, kisk. Sáros vm. lemesi j.-ban, (1910) 522 tót lak.; u. p. és u. t. Lemes.

Licsifa v. *longánfa* (növ.), l. *Litchi*.

Licsiszilva (növ.), l. *Litchi*.

Lictor (lat.) hatósági közszolga a régi Rómában, aki a magasabb magisztrátusok előtt a *fasces* nevű (l. o.) vesszőnyalábokat, a végrehajtó hatalom jelvényét hordozta. Többnyire libertinusokból alakult rendszeres testületeket képeztek. A L.-ok testületei 4 decuriára oszlottak. 3 decuria (egyenkint 24 emberrel) a felsőbb magisztrátusok szolgálatára állott; 1 decuria (L.-es curiatii) a nyilvános áldozatoknál segédkezett. A flamen Dialis és a vesztaszüzek előtt is járt egy-egy L. A L.-ok hatásköre elég tág volt, hol rendőrség, hol díszőrség. Ők haladtak a magisztrátust viselők előtt: eltávolították a népet, megtoroltak minden tiszteletlenséget, körülállták a tribunált, őrt állottak a vestibulumban s végrehajtották a magisztrátus-szabta büntetéseket.

Licuala *Wurmb.* (növ.), pálmagénusz; 36 faja bokrostermetű, alacsony pálma Kelet-Indiában és az indiai szigeteken Észak-Ausztráliáig. A *L. acutifida* Mart. Penangban terem. 1·5 m. magas. Fiatal szárából a *Penang-Lawyers* nevű sétabotok készülnek.

Licus, a Lech latin neve.

Licze, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. nagyrőczei j.-ban, (1910) 655 magyar lakossal, vasútállomás távíróval: Licze-Gicze, postahivatal.

Liczkóvadamos, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 371 magyar lak.; u. p. Nagylengyel, u. t. Bak.

Lida, az ugyanily nevű járás székhelye Vilna orosz kormányzóságban, a L. és vasút mellett, (1907) 10,206 lak., gabona- és bortermeléssel.

Lidek, nép, l. *Lidia*.

Lidérc, régibb alakjai *lederc, lidvérc*; tájszólásiak: *ludvérc, lucvér*. Az Érdy-kódex tanusága szerint egyik legrégibb keletű értelme «pokolbeli szellem», «gonosz lélek», maga az «ördög» valamely megtestesülésében és a «tündér» s «kisértet» szavakkal rokonértelmű. Calepinus Magyar tolmácsánál: «az betegség az, kit az magyarok hamis vélekedésből lidvércnek hívnak», a. m. *incubus*, tehát az ú. n. *boszorkánynyomás*, illetőleg az ennek okául képzelt démon egyenértéküje. Gyöngyösinél (Kemény János, 426) már egyik ma is közkeletű értelmében a. m. «bolygó tűz». Régibb boszorkányperek vallomásai szerint «olyan formájú madár, mint iromba (tarka) tyúk». A strix és striga római síri szellemek és boszorkányok elnevezése alapján a két fogalom összekeveredett, ez alapon a L. szó alapértelméül az a *vampir*-féle lény tetszik ki, amely leginkább mint az alvókat háborgató *incubus*, gonoszabb alakjában mint fojtogató, sőt az alvónak vérét is kiszívó, majd egyáltalán «bolygó» lélek szerepel. Síri szellemre vall a L. «kincsőrző» démon jelentése is, amelyben szintén elég népszerű; ettől pedig csak egy hajszál választja el a «kincsszerző» talizmánt, amilyenül az oláh *spiritus*-sal egytestvér L. mint «spiritus familiaris» szerepel. Tóth Béla (Szájrul szájra, 1895. 10—13) igen helyesen magyarázza, hogy Könyves Kálmán királyunk ama híres törvénycikke, amely szerint «de strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat», jól magyarul a. m. «a lidércek (vagyis ama fojtogató, vérszívó vampirféle lények) ellen, minthogy nincsenek, semminemű kereset ne legyen». Könnyen érthető azonban, hogy e *striga*-kat, minthogy amúgy is közel járt a reájuk vonatkozó ó- és középkori néphit a boszorkányokról elterjedt hiedelmekhez, ennek alapján magukkal a boszorkányokkal tévesztették össze. Már a L. szó «vampir»-jelentése is eléggé közelébe visz ama foltevésnek, melyet Edelspacher bizonyítgatott igen nagy elmeéllel, hogy maga e szó a görög νυκτόπτερος (szó szerint a. m. «éji szárnyas») szláv réven való származéka. A főbb közbenső alakok szerinte *netopir, ladobirec* és ebből *lodovérc* és *ludvérc* volnának. E feltevéstől eltérőleg *Borovszky* Samu a L. szót az ó-felnémet *hliodarsazo* kölcsönvételének tartja, mely (minthogy *hliodarsaz* állatalakokká való átváltozást jelent eredetileg) nigromantikus, bűbájos, szemfényvesztő értelemmel bírna. Úgy az első, mint a második származtatásnak az a gyengéje, hogy a közbenső alakok részben csak feltételezettek. A L.-re vonatkozó néphiedelmeket teljesen egybeállítja *Ipolyi*, Magyar mythologia.

Lidércfény, l. *Bolygó tűz*.

Lidércnyomás *(incubus)*, alvásközben a mellben, szívtájékon támadó szorongás érzése, melyre az alvó felébred, lélegzete nehéz, szíve dobog s belső nyugtalanság kínozza. Rendesen kínos álom is kiséri. Jóllakott emberek és idegesek szenvednek a L.-tól. Régebben ezt a lidérc (l. o.) babonájával hozták összefüggésbe.

Lidércrákok *(Laemodipoda*, állat), a Bolharákok (l. o.) rendjének egyik alrendje. Első torszelvényük a fejhez forradt. Első és második végtagpárjuk megvan, ellenben a harmadik és negyedik végtagpárjuk rendesen hiányzik. Potrohuk kicsi. Élősködő életmódot folytatnak. Idetartoznak a Fiume környéki tengerparton is közönséges *Caprella acutifrons* Latr., továbbá a bálnákon élősködő bálnatetű *(Cyamus mysticeti* L., l. *Bálnatetű)*.

Lidértejed, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 285 magyar lak.; u. p. és u. t. Dunaszerdahely.

Lid hangnem *(lyd hangnem)*, l. *Egyházi hangnemek* és *Görög zene*.

Lidi (olasz), a *Lido* (l. o.) többesszáma.

Lidia *(Lydia)*, ókori ország Kis-Ázsiában, a nyugati partvidékon. Régebben *Maioniának* hívták (innen Homeros egyik melléknove). Határai különböző időben különbözők voltak és hovatovább mindig szűkültek. A *mermnádok* kormánya idején (különösen Alyattes alatt, Kr. e. 560.) a birodalom keleten a Halisz folyóig terjed; később már csak a Hermoszig. Ezen szűkebb értelemben vett L.-nak határai: északon Mizia, keleten Frigia, délen Kária, nyugaton az Egei-tenger. A nyugati tengerparton ión eredetű görögök hatalmasodtak el. Az országban aránylag sok hegy volt, de azért termékeny volt az Ión-tenger melléke, a Kaisztrosz árterülete és Szardesz környéke. Folyók: a Hermosz, mellékfolyója jobb-

felül a Hillosz, balfelől a Kogamosz; a Halesz és Kaisztrosz. L. lakosai, a *lidek*, törzsrokonai voltak a károknak; egészen Kroisos legyőzetéséig a mermnádok uralkodása alatt állottak, azután Perzsiához tartoztak. Harcias nép voltak és különösen kitünő lovasok hírében állottak. Kyros ezt a szellemet szándékosan és rendszeresen kiirtotta, úgy hogy később L. lakosai példabeszéddé vált elpuhultságukról voltak ismeretesek; igaz, emellett kereskedelmi ügyességükről és vagyonos voltukról is. Főbb városai: Thiateira, Magnezia a Szipilosz mellett, Szardesz és Filadelfia a Kogamosz folyó mellett.

Lidiai kő *(lydit)*, széntől feketére festett, igen tömött és kemény kvarcpala, melyet az aranyötvözetek aranytartalmának meghatározására használnak, azért *próbakő* is a neve. Lidiában fordul elő; nálunk a Pojána-Ruszkában.

Lidingö, Stockholm városához tartozó 30 km² területű sziget és szép park, melyet Stockholmtól a keskeny Lilla Warton szoros választ el.

Lidit *(lydit*, ásv.), l. *Lidiai kő*.

Lidköping (ejtsd: lidcsöping), város Skaraborg svéd länben, (1910) 6885 lak., gyufagyártással, XV. sz.-beli szép városházzal.

Lidner, *Bengt*, svéd költő, szül. Göteborgban 1757 márc. 16., megh. Stockholmban 1793 jan. 4. Fiatalkorában züllött életmódja miatt Indiába küldték, a Jóreménység fokánál azonban megszökött a hajóról és sikerült Svédországba visszatérnie. III. Gusztáv király kegyét a trónörökösnek ajánlott Fabler c. mesegyüjteményével nyerte meg, javíthatatlan erkölcstelensége miatt azonban minden támogatás mellett sem tudott zöldágra vergődni, úgy hogy nyomorúságban halt meg. Főművei: Spastaras död (Spastara halála) és Året 1783 (az 1783. év) c. drámái, de írt mélyérzésű vallásos epikai műveket és lírai költeményeket is.

Lido (olasz, többes számban *lidi*), mint földrajzi műszó hosszú és aránylag keskeny homokturzásokat jelent a tenger v. tó vizében, a nyilt víztől a *lagunák* sekélyes, iszapos vizét választja el. A L. névnek a német *Nehrung*, a lagunának a *Haff* felel meg. A Balaton mellett *turzásnak*, illetőleg a lagunát *bereknek* nevezik. A Po deltáját a tenger turzások alakjában teregeti szét a part mentén, északra Velencén is túl, ezeknek olasz neve a L. a latin *litus*-ból. A velencei L.-t, l. *Velence*.

Lidzs Jeassu, *Abesszinia császárja*, Rasz Mikael és Soargas hercegnő, *Menelik* császár leányának fia, szül. 1896. Trónörökössé 1908 jún. proklamálták s minthogy Menelik betegsége egyre súlyosbodott, *Rasz Teszama* gyámsága alatt 1910 ápr. 14. átvette az uralkodást. Menelik halála óta (1913 dec. 23.) önálló uralkodója Abesszíniának.

Lie, 1. *Bernt Bessesen*, norvég író, szül. Mansdalban 1868 júl. 13. Számos novellát és regényt írt, amelyek életvidám és poetikus hangulatukkal hamar népszerűségre tettek szert. Nevezetesebbek: Justus Hjelm (1894); Kaspar Bugge (1898); Söster Judith (Judit nővér, 1902) stb. Diáktörténetek című művét magyarra átdolgozta *Tábori* Kornél (Budapest 1911).

2., *L. Jonas*, norvég költő, szül. Ekerben (Drammen mellett) 1833 nov. 6., megh. Bärumban 1908 júl. 5. Ibsen és Björnson után a legnagyobb norvég költő, aki különösen kitünt a hajósnép, halászok, norvég parasztok és kisvárosi polgárok tipusainak meglepően hű és találó jellemzésével. Műveit egyaránt jellemzi a megfigyelés és gondolkozás érettsége és biztossága, az elbeszélés könnyedsége és élénksége, a szerkezet művésziessége. Először tengerésznek ment, de rövidlátó volta miatt ezt a pályát ott kellett hagynia s aztán ügyvédkedéssel foglalkozott. Lírai költeményei alig találtak méltánylásra, de mikor 37 éves korában kiadta Den fremsynte (Az alvalátó, 1870) c. elbeszélését, egyszerre híres emberré lett. Azóta egészen írói hajlamainak élt (többnyire külföldön, Párisban, Rómában, Münchenben) és egymásután adta ki regényeit. Nevezetesebbek: Tremasteren Fremtiden (A háromárbocos); Fortällinger og skildringer fra Norge (Elbeszélések és rajzok Norvégiából, 1872); Lodsen og hans hustru (A hajókalauz és felesége, 1874); Rutland (1880); Livsslaven (Az élet rabszolgája, 1883); Familien paa Gilje (A giljei család, 1883); Onde magter (Sötét hatalmak, 1890); Naar sol gaar ned (Ha a nap leáldozik, 1895). Életrajzát megírta Arne Garborg, Jonas L. c. (1893).

3. *L., Mons*, norvég író, *L. 2.* fia, szül. Kongsvingerben 1864 máj. 5. Mint regény- és drámaíró egyaránt különc problémákkal szeret foglalkozni s különcködését még a közönséges nyelvhasználattól való eltérésben is szereti feltüntetni. Híres drámája: Don Juan halála (1900); regényei Ravn Ádám (1903); Az asszony hálójában (I kvindens net, 1904).

4. *L., Sophus*, norvég matematikus, született Nordfjordridban (Bergen tartományban) 1842 dec. 17., megh. Kristianiában 1899 febr. 18. 1871-ben a kristianiai egyetem tanára lett, 1886—1898-ig pedig a lipcsei egyetemen a geometria tanára volt. Ő alapította meg a folytonos transzformáció-csoportok elméletét s vezette be ebben az infinitézimál transzformációk és érintési transzformációk fontos fogalmait. A csoportelméletről és annak a geometriára és a differenciál-egyenletek integrálására való alkalmazásáról írt számos értekezése részben norvég nyelven, részben németül (főleg a Mathematische Annalen-ben s a lipcsei tudós társaság Berichte-iben) jelent meg. Művei: Theorie der Transformationsgruppen (Engel közreműködésével, 3 kötet, Leipzig 1888—1893); Geometrie der Berührungstransformationen (Scheffers közreműködésével, I. kötet, u. o. 1895); Sylowval 1881. ő rendezte sajtó alá Abel műveit. Alapítója és egyik szerkesztője volt az Archiv for Mathematik og Naturvidenskab-nak.

Liébana, spanyol vidék, l. *Potes*.

Liebau *(Deutsch-Liebau)*, város Morvaország Schönberg kerületében, (1910) 4350 lak.: szövőipar.

Liebbald *Gyula*, a keszthelyi Georgicon tanára, szül. 1780 táján, megh. 1846 aug. 3. Dombóváron. 1806—1825. a Georgiconban a természetrajzi, állatgyógyászati, lótenyésztési szakmák tanára s ez alatt 9 éven át az intézet archona (igazgatója) volt. Az 1818—19-iki tanévben az akkor megnyilt magyaróvári gazd. tanintézet igazgató

tanárának hívták meg. Keszthelyi évei alatt egyúttal a liceum tanára s több éven át igazgatója volt. 1825-ben Esterházy herceg ozorai uradalmában állatorvosi tisztségre hívták meg s ott működött haláláig. L. mint tanár, orvos, bölcsészettudor és állatorvos nagy tudományos tekintélynek örvendett s több tudományos akadémia s társulat választotta meg tagjának. A szaklapokban írt cikkein kívül megjelent egy műve a juhhimlő ellen való védekezésről német nyelven (Über die zweckmässigste Mode, die Schafe von den Blattern zu sichern, Wien 1817); Ratio studiorum in Georgicon (u. o. 1824).

Liébeault (ejtsd: ljebó), *Ambroise*, francia idegorvos, szül. Favièresben 1823 szept. 16., megh. Nancyban 1904 febr. 18. Főleg a hipnotizmussal foglalkozott, a hiszteriáról és szuggesztióról írt tanulmányokat. L. volt a modern psychotherapia megalapítója. Művei: Étude sur le zoomagnétisme (1883); Le sommeil provoqué et les états analogues (1889); Thérapeutique suggestive, son mécanisme (1891).

Lieben, előbb önálló cseh város Prága közelében, jelenleg Prága VIII. kerületének egy része.

Liebenau, *Theodor von*, svájci történetíró, szül. Luzernben 1840 dec. 3., megh. u. o. 1914 máj. 20. A luzerni állami levéltár tisztviselője volt. Számos műve közül említendők: Das alte Luzern (1882); Die Schlacht bei Sempach (1886); Der luzernische Bauernkrieg im Jahre 1653 (1893—1895); Gesch. der Fischerei in d. Schweiz (1897).

Liebenstein, falu és látogatott fürdőhely Szász-Meiningen német fejedelemségben, (1910) 1850 lak., vastartalmú ásványvízforrással, közelében feküsznek a Türingiai-erdő turistáktól látogatott legszebb részei.

Liebenzell, város és fürdőhely Schwarzwald württembergi kerületben, a regényes Magold-völgyben, (1910) 1325 lak. Gyógyforrásai 24—28°-uak, csekély konyhasó- és szénsavas nátrontartalommal.

Lieber, 1. *Francis*, német származású amerikai író, szül. Berlinben 1800 márc. 18., megh. New Yorkban 1872 okt. 2. Résztvett az 1815-iki hadjáratban és Namurnél meg is sebesült. Majd Berlinben orvostudományt tanult, de 1819 demagógiáért rendőrileg üldözték és az egyetemről kitiltották. 1821-ben mint filhellén Görögországba ment, de onnan csakhamar Rómába tért és ott *Niebuhr* házában talált menedéket. Hazájába visszatérve, elfogták és csak *Niebuhr* közbenjárására bocsátották szabadon. 1827-ben Amerikába ment s ott másokkal együtt kiadta az Encyclopaedia Americana (Philadelphia 1829—33, 13 köt.) c. gyüjteményt. 1835-ben Columbiában (South-Carolina), 1858. a newyorki Columbia Collegen lett tanár, de a polgárháború kitörésekor állásáról lemondott. Főbb művei: Manual of political ethics (Boston 1838—39, 2 köt., új kiad. 1875); Essays on property and labour (New York 1842); On civil liberty and selfgovernment (Philadelphia 1853, 2 köt., új kiad. 1874; magyarul *Scholcz* és *Vajdától*, 1869). Írt költeményeket is.

2. *L.* (v. *Liebler*), *Thomas*, l. *Erastus*.

Lieberkühn-féle mirigyek *(krypták)*, a vékonybél és vastagbél falában levő vékony cső-alakú mirigyek, amelyek a bélnedvet termelik. Falzatuk egyrétegű hengerhám. Nevüket *Lieberkühn* Nathanielről, leírójukról kapták.

Liebermann *Leo (szentlőrinczi)*, kémikus, szül. Debreczenben 1852 nov. 28. Orvosi és természettudományi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte és 1874. az összes gyógytudományok doktora lett. 1874-ben az innsbrucki egyetemen az alkalmazott orvosi kémiai tanszék mellett mint tanársegéd működött és 1875 végén a rendes tanár távozása után a tanszék helyettesítésével is megbízták. 1878-ban a budapesti egyetemen előbb a kémia, később pedig a törvényszéki és rendőri kémia magántanárává képesítették. 1879-ben a budapesti állatorvosi akadémián a kémia tanára lett és 1881. az állami vegykisérleti állomást szervezte, melynek főnökévé neveztetett ki. 1902 óta egyetemi ny. rendes tanár és a közegészségtani intézet igazgatója. Az orvostudományi karnak 1908. dékánja volt. A nürnbergi nemzetközi iskolaegészségügyi kongresszusnak (1904) díszelnöke volt. Tudományos érdemeinek elismeréséül számos kitüntetésben részesült, 1905. «szentlőrinczi» előnévvel magyar nemességet, 1910. udvari tanácsosi címet kapott. A különféle szakfolyóiratokban számos önálló dolgozata jelent meg. Nagyobb munkái: Chemie des Menschen; *Jegyzetek a chemiai előadásokhoz;* Tabellen zur Reduction d. Gasvolumina; Die chemische Praxis auf dem Gebiete der Gesundheitspflege u. gerichtlichen Medicin; Chemia, tankönyv (3. kiadás, Budapest 1914., Bugarszkyval együtt).

Liebermann, 1. *Karl*, német kémikus, szül. Berlinben 1842 febr. 23., megh. u. o. 1914 dec. 28. 1873 óta a charlottenburgi technikai főiskolán az organikus kémia tanára és a laboratórium igazgatója volt. Különösen sokat foglalkozott festékkémiával. Az alizarint mesterségesen előállította. Az alkaloidákkal is foglalkozott. Értekezései a Berichte der deutschen chem. Gesellschaft c. folyóiratban jelentek meg.

2. *L.*, *Max*, német festő és grafikus, szül. Berlinben 1847 júl. 29. Festészeti tanulmányait Weimarban kezdte meg és Párisban, majd Hollandiában folytatta. A modern német festészet legjelentékenyebb élő képviselője. Realista irányú művészete nem mondható túlságosan eredetinek. Munkácsy, Courbet, Millet, Israels, az impresszionisták egymást követve hatottak fejlődésére. Roppant öntudatos, intelligens művész, aki azonban igen nehezen tudja magát kifejezni s ezért művei sorában csak kivételesen fordul elő egészen befejezett, összhangzatos alkotás. Legszebb képei közé tartoznak: Libakopasztás (a berlini nemzeti képtárban); Amsterdami árvalányok (a frankfurti Städel-intézetben); Asztali ima; Zandvoorti út; Müncheni sörkoncert; Cipészműhely (a berlini nemzeti képtárban); Fonó nők (u. o.); A disznócsalád; Hálófoltozónők (a hamburgi műcsarnokban); Petersen polgármester képmása (u. o.); Nő kecskékkel (a müncheni új képtárban); Amsterdami árvalányok a kertben (a strassburgi muzeumban); A dünákon (a lipcsei muzeumban); Fürdő ifjak; Sámson és Delila; Lovasok a parton; Papagály-allée stb. L. alelnöke és egyik ala-

pitója a berlini Secession-nak és általában vezetőszerepet játszik a német művészeti életben. Rézkarcai és kőrajzai, amelyeken festményeinek motivumait ismétli, a modern német grafika legjava terméséhez tartoznak. Jelentékeny gyüjteményük látható a Szépművészeti Muzeum metszettárában is. A művészeti irodalom terén is működik; Degasról és Israelsről szóló értekezései könyvalakban is megjelentek. V. ö. *Rosenhagen*, L. (Bielefeld 1900); *Pauli*, Max L. (Stuttgart u. Leipzig 1911); *Scheffler*, Max L. (München 1912); *Hancke*, Max L. (Berlin 1914).

Liebermeister, *Karl von,* német orvos, szül. Ronsdorfban, Elberfeld mellett 1833 febr. 2., megh. Tübingenben 1901 november 24. Tanítványa volt Virchownak és Niemeyernek. 1865-ben Baselben, 1871. Tübingenben egyet. tanár és a belgyógyászati klinika vezetője. Legkitünőbb dolgozatai a májra, vesére, hasitifuszra, cukorbetegségre s a hőszabályozásra vonatkoznak. Nevezetesebb dolgozatai: Handbuch der Pathologie und Therapie des Fiebers (Leipzig 1875); Vorlesungen über specielle Pathologie und Therapie (u. o. 1885—94, 5 köt.); Grundriss der innern Medicin (2. kiadás 1901).

Liebert, *Eduard von,* német katonai író, szül. Rendsburgban 1850 ápr. 16. Porosz katonai szolgálatba lépett és résztvett az 1866. és 1870—1871. háborúkban; 1896—1900-ig a német-keletafrikai gyarmatok kormányzója volt. 1902-ben altábornagyi ranggal vonult nyugalomba és 1904. a szociáldemokrácia elleni birodalmi szövetség elnöke lett. *Sarmaticus* néven a következő műveket írta: Der poln. Kriegschauplatz (Hannover 1880); Von der Weichsel zum Dnjepr (u. o. 1886); Über Verfolgung (Berlin 1881, 2. kiad. 1894); Das russische Infanteriereglement (u. o. 1882); Die Rüstungen Napoleons für den Feldzug 1812 (u. o. 1888); Die Verwendung der Reserve in der Schlacht (u. o. 1895); Neunzig Tage im Zelt. Meine Reise nach Uhehe (u. o. 1898).

Liebertwolkwitz, falu Lipcse szász kerületi kapitányságban, (1910) 4387 lak., téglagyárral. 1813 okt. 14-én a lipcsei csatát megelőzőleg itt lovas hadak ütköztek össze. Közelében, a Fejedelmek dombján 1913. leplezték le a 95 m. magas népek csatája-emlékművet.

Liebfrauen-Milch (ném.), híres rajnai bor, mely Worms környékén (Hessen) az ottani Mária-templom (Kirche unserer lieben Frau) körül mintegy $3^1/_2$ ha. területen rizling, tramini és silvani szőllőkből készül. Ebből azonban alig visznek valamit külföldre; amit külföldön e név alatt árulnak, az legtöbbször csak közönséges rajnai bor.

Liebhard, *Joachim,* l. *Camerarius*.

Liebhardt *Lujza,* operaénekesnő, szül. Sopronban 1830 körül, megh. Londonban 1899 febr. 21. 1850—64-ig a bécsi opera tagja volt; 1864. a londoni Her Majesty-szinház őszi hangversenyeihez szerződött, télen pedig a kristálypalotában énekelt. 1865-ben a londoni operaház tagja lett.

Liebieg, *Johann,* báró, osztrák nagyiparos, szül. Braunauban (Csehország) 1802 jún. 7., megh. Smiřitz várában 1870 júl. 16. Takácsmesterséget tanult s 1828. Reichenbergben egy kis szövőgyárat szerzett, mely csakhamar felvirult. Később a reichenbergi kereskedelmi kamara elnöke lett. 1867-ben bárói méltóságot kapott. Vállalatát fiai folytatták. A vállalat jelenlegi tulajdonosai L. unokái: *Theodor* és *Gisbert*. A L. cég egyike Ausztria legtekintélyesebb ipari vállalatainak.

Liebig *Justus,* báró, német kémikus, szül. Darmstadtban 1803 máj. 12., megh. Münchenben 1873 ápr. 18. 1818-ban gyógyszerésztanonc lett. 1819. a bonni, utóbb az erlangeni egyetemre ment; tanulmányai kiegészítésére utazási ösztöndijjal 1822. Párisba utazott, hol Thénard mellett dolgozott és már 1823. egy felette érdekes értekezést olvasott fel a durranó ezüstről, miáltal Humboldt Sándor figyelmét magára vonván, ennek köszönhette, hogy előbb Gay-Lussac magánlaboratóriumába jutott be, 1824. pedig a giesseni egyetem vegytani tanszékén előbb rendkívüli, majd 1826. rendes tanár lett; itt működött 28 éven át s itt tette lángesze és ernyedetlen tehetsége által nemcsak saját nevét, de a kis giesseni egyetemet is az akkori kémiai tudomány középpontjává. Laboratóriuma a természettudományi kutatások példányképe volt. Oly híres tanár volt, hogy a világ minden részéből Giessenbe tódultak előadásainak hallgatására. Tudományos buvárlatai a kémia, fiziológia és mezőgazdaság terén egyaránt korszakot alkotók voltak. A szerves kémia körébe vágó nagyszámú buvárlatai közül különösen azok érdemelnek nagy elismerést, melyek (*Wöhlerrel* együtt) a benzoilvegyületek szerkezetének megismerésére vezettek és ezzel a modern szerves kémiának kiindulási pontjául szolgáltak. Méltán nevezik őt a mezőgazdasági kémia atyjának, mert 1840-ben megjelent Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie című munkájában nemcsak összefoglalta e tudomány leglényegesebb alapelveit, hanem érvelése oly meggyőző, rendszere annyira világos és érthető volt, hogy a mezőgazdasági kémia egyszerre a mezőgazdaság legértékesebb tudományos segédeszközévé vált. Ő bizonyította be először félreismerhetetlen módon, hogy a zöld növények összes tápanyagszükségletüket szervetlen vegyületekből fedezhetik és hogy a talaj korhadó szerves anyaga, a humusz, a táplálkozás szempontjából nem szükséges. Trágyázástani alapelvei: a visszapótlás tana és a minimum törvénye a céltudatos mezőgazdaság alapkövévé és a műtrágyaipar megteremtőjévé vált. Az erjedéstan terén *Pasteur* élettani elmélete ellen harcolt és az erjedést csupán kémiai változásoknak tulajdonította. *Buchner* újabb kutatásai L. erjedési elméletét legalább részben igazolták. Az állatok táplálkozásának terén is hervadhatatlan érdemeket szerzett. Rámutatott a fehérjék kiváltságos szerepére és a többi tápláló anyag élettani hivatására. A hús vizsgálatából kiindulva megvetette a húskivonatok készítésének (l. *Hús*) racionális alapját. 1845-ben nemességet kapott, 1852. a müncheni egyetemre hívták meg tanárnak, 1860. a bajor tudományos akadémia elnökévé választották, hol 1861 nov. 28. tartott beszédében az izolált gazdasági akadémiákat s azoknak tanárait kíméletlenül elítélvén, a felsőbb gazdasági oktatást az egyetemekre és műegyetemekre kívánta helyezni s így a felsőbb gazdasági ok-

tatást új irányba terelte. Főbb munkái a következők: Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie (először 1840., azóta számos kiadás); Die Thierchemie etc. (1842 és 1847); Handbuch der organischen Chemie mit Rücksicht auf Pharmacie (1843); Die Grundsätze der Agriculturchemie (1855); Zur Theorie und Praxis in der Landwirthschaft (1856); Naturgesetze des Feldbaues (1862). Valamennyi több európai nyelvre van lefordítva, de legismertebb a Chemische Briefe (Heidelberg 1844), mely valódi mintaképe a népszerűen előadott tudománynak. Ennek egy része *Péterffy* József és Kálmán fordításában magyarul is megjelent (Nagy-Kanizsa 1863. Teljes magyar fordítása *Lechner* Lászlótól kéziratban maradt). Magyar nyelven megjelent még nagyjelentőségű beszéde is *Barsi* J. fordításában, A mezei gazdaság jelen állapota címmel (Pest 1872). L. érdemeit elismerte és méltányolta kora; az európai tudományos akadémiák siettek őt külső tagjaik sorába iktatni (a Magyar Tud. Akadémia 1858 dec. 16.). Fejedelmi udvaroknál kitüntető fogadtatásban részesült, számos kül- és belföldi érdemrenddel tüntették ki. A német gazdák tiszteletdíjat ajánlottak neki, melyet ő a gazdasági tudományok fejlesztésére a bajor tud. akadémiának alapítványul (L.-féle alapítvány) adományozott. Halála után a Deutsche Chem. Gesellschaft Münchenben gyönyörű carrarai márványszobrot, Giessenben és Darmstadtban ércszobrot állított emlékének, mely előbbinek felállításához a világ minden részéről folytak az adakozások. V. ö. Vasárnapi Ujság (1859. évf. 409., 1873. évf. 197.); *Volhard,* J. v. L. (Leipzig 1909).

Liebig-féle húskivonat. A L.-ot Dél-Amerikában és Ausztráliában készitik oly módon, hogy a zsirjától és csontjától megtisztított húst apróra vagdalják és vízzel péppé zúzva, kisajtolják. Ezt a nedvet felfőzik s a kivált fehérjétől megtisztítva vacuum-üstökben pépszerűre bepárologtatják. Újabban zselatinnal keverve szeletekké alakítják, melyeket forró vízben feloldva húsleves készítésére használnak. L. még *Hús.*

Liebig-féle hűtő, l. *Lepárlás.*

Liebig-kenyér, korpás lisztből készített kenyér.

Liebisch, *Theodor,* német mineralógus, szül. Boroszlóban 1852. ápr. 29. Egyetemi tanár lett előbb a boroszlói, majd a greifswaldi, königsbergi és göttingeni, 1908. a berlini egyetemen. Elsőrangú tekintély a fizikai kristálytan, főkép a kristályoptika terén. Munkái: Geometr. Krystallographie (1881); Physikal. Krystallographie (1891); Grundriss d. physikal. Krystallographie (1896); Die Synthese d. Mineralien u. Gesteine (1901).

Liebknecht, 1. *Karl,* német szociáldemokrata agitátor és képviselő, *L. 2.* fia, szül. Lipcsében 1871 aug. 13. Jogi tanulmányai elvégzése után Berlinben ügyvédi irodát nyitott. 1902-ben városi képviselő, 1908. a porosz képviselőház és 1912. a birodalmi gyülés tagja lett. 1907-ben felségsértés miatt másfélévi várfogságra ítélték. Az ifjú munkások szervezésével foglalkozott és antimilitarista propagandát fejtett ki. 1912 nov. 17. Budapesten a háború ellen tiltakozó népgyűlésen mondott nagy beszédet. 1913. ápr. a birodalmi gyűlésen nagy feltűnéssel éles beszédeket tartott a német fegyvergyárak, különösen a Krupp-cég ellen. 1914-ben a német birodalmi gyűlésen L. volt az egyetlen képviselő, aki a hadi hitel ellen szavazott, amiért még saját pártja is rosszalásban részesítette. Munkái: Vorbehaltung und Eventualaufrechnung (Berlin 1899); Militarismus und Antimilitarismus (Leipzig 1907).

2. *L., Wilhelm,* német szociáldemokrata író, képviselő és agitátor, szül. Giessenben 1826 márc. 29., megh. Berlinben 1900 aug. 7. Nyelvészeti és bölcsészeti tanulmányokat folytatott. 1848-ban résztvett a badeni fölkelésben, melynek elnyomatása után 1848 szept.-től 1849 máj.-ig fogházbüntetést szenvedett. Újabb fölkelésben való részvétel és e fölkelés kudarca után Svájcba, majd Angliába menekült s 1862. tért vissza Németországba. Külföldön tartózkodása idején hírlapíróskodott, megismerkedett Marx-szal és a tudományos szocializmus tanításaival. Hazájában is munkatársa volt több lapnak. Szociáldemokrata agitációja miatt 1865. kiutasították Poroszországból; ekkor Lipcsében telepedett le. 1872-ben Bebellel együtt felségárulás miatt pörbe fogták és két évi várfogságra ítélték. Még fogsága idejében (1874) választották meg a német birodalmi gyűlésbe, amelynek haláláig tagja volt. 1879-ben a szász országgyűlésbe is beválasztották. A szocialisták ellen hozott kivételes törvények megszünte (1890) után Berlinben élt és a Vorwärtsnek, a német birodalmi szociáldemokrata párt központi közlönyének a főszerkesztője volt. Felségsértés miatt még több ízben indítottak ellene pört. A munkásmozgalom nemzetközi érintkezéseiben nagy szerepe volt; a francia meg a belga szociáldemokratákkal több ízben gyülésezett. 1886-ban meglátogatta Észak-Amerikát és benyomásairól Ein Blick in die neue Welt c. munkájában számolt be. Ezenkivül nagyon sok könyvet, röpiratot, agitációs füzetet írt, amelyek közül többet magyarra is lefordítottak. 1902-ben emlékoszlopot emeltek a sírja fölé.

Lieblein, *Jens Daniel,* norvég egyiptológus, szül. Kristianiában 1827, megh. 1911. 1876 óta a kristianiai egyetem tanára volt. Művei: Ägyptische Chronologie (Christiania 1863); Recherches sur la chronologie égyptienne (1873); Hieroglyphisches Namenwörterbuch, genealogisch u. alphabetisch geordnet (Leipzig 1871—1892); Index alphabétique de tous les mots contenus dans le Livre des morts (Paris 1875); Gammelaegyptisk religion populaert fremstillet (Christiania 1883—1885, 3 köt.); Handel u. Schiffahrt auf dem Roten Meer in alten Zeiten (Leipzig 1887); Recherches sur l'histoire et la civilisation de l'anc. Égypte (u. o. 1914, Lieblein S. és Schenke V. epilógusával).

Liebler (v. *Lieber*), *Thomas,* l. *Erastus.*

Liebling, nagyk. Temes vm. csáki j.-ban, (1910) 4349 német lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Liebm., növénynevek után *Liebmann* Friedrich Michael nevének rövidítése, szül. Helsenörben 1813 okt. 10., megh. Kopenhágában, mint a botanikus kert igazgatója, 1856 okt. 29. Mexikó flóráját és Amerika tölgyeit ismertette.

Liebmann, *Otto,* német filozófiai író, szül. Löwenbergben (Szilézia) 1840 febr. 25., megh. Jená-

ban 1912 jan. 14. 1866—1872-ig tanár Strassburgban, 1882 óta Jenában. Azok közé tartozik, kik az új-kantianizmusnak nevezett mozgalmat megindították, kik, habár eltérnek Kanttól, mégis az ő rendszeréből indulnak ki s ennek főbb elveihez ragaszkodnak. Mint író eleven, világos, jó polemikus; főbb művei: Kant und die Epigonen (1865); Über den objectiven Anblick (1869); Zur Analysis der Wirklichkeit (1876, 4. kiad. 1911), e művében közvetítő utat keres az idealizmus és a realizmus közt; Der Klimax der Theorien (1884); Gedanken und Tatsachen (3 füzet). Verseket is írt.

Liebrecht, *Felix*, német filológus, szül. Namslauban (Szilézia) 1812 márc. 13., megh. St. Hubertben 1890 aug. 3. 1849—67-ig a lüttichi Athénée Royal tanára volt. Becsesek az összehasonlító mesekutatás s a folklore terén végzett kutatásai. Mintaszerűek forrástanulmányai Barlaam és Josaphathoz (1848). Kisebb értekezéseinek gyüjteménye: Zur Volkskunde (1879). Átdolgozta s kiegészítette Dunlop angol könyvét a széppróza fejlődéséről (Gesch. der Prosadichtungen, 1851).

Liebreich, 1. *Oskar*, német orvos, szül. Königsbergben 1839 febr. 14., megh. Berlinben 1908 júl. 2. 1872-ben a gyógyszertan rendes tanárává nevezték ki a berlini egyetemen. Kimutatta, hogy a protagon a legfontosabb foszfortartalmú alkotórésze az agynak, felfedezte a klorálhidrát altató, továbbá a butilklorál és etilidénklorid érzéstelenítő hatását, a formamidot, mint új szifilis-elleni szert ajánlotta, a glicerinpepszint és lanolint bevezette az orvosi praxisba. Legnevezetesebb dolgozatai: Das Chloralhydrat, ein neues Hypnoticum und Anaestheticum und dessen Anwendung in der Medicin (Berlin 1869; 3. kiad. 1871); Encyklopädie der Therapie (1895—1900, 3 köt.); Über die Wirkung der Borsäure und des Borax (1903).

2. *L., Richard*, német szemorvos, *L. 1.* bátyja, szül. Königsbergben 1830 jún. 30. 1862-ben Párisban telepedett le mint szemorvos, honnan 1870. Londonba tette át lakhelyét. 1863-ban kiadta az első Atlas für Ophthalmoskopie-t (3. kiad. Berlin 1885). Főbb dolgozatai: On the use and abuse of Atropine (1873); School life in its influence on sight and figure (2. kiad., 1878).

Liebwerda, falu és vasas fürdő Friedland cseh kerületi kapitányságban, a Wittig völgyében, vasút mellett, (1910) 825 lak.

Liechtenstein, szuverén fejedelemség Vorarlberg, Graubünden és St. Gallen kantonok közt, amely utóbbitól a Rajna választja el; 159 km² területtel, (1910) 9854 lak., Vaduz (l. o.) fővárossal. A Rajnától öntözött s részben hegyekkel borított kis ország éghajlata mérsékelt s a lakosság földmiveléssel, szőllőmiveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Az ipar és kereskedés jelentéktelen. *Története:* L.-ben a XIII. sz.-ban a *schellenbergi* grófok uralkodtak; követték őket a *Montfort-Werdenberg-Vaduz*-i, 1317. pedig a *Werdenberg-Heiligenberg*-i grófok. A XV. sz. közepe táján a svájci származású *Brandis* gróíi család ragadta magához az uralmat; 1510. a *sulzi grófok* örökölték Schellenberg várát és területét; 1613. *Hohenems* grófjai vették meg az egész földet; 1699 febr. 23. pedig *Liechtenstein János Ádám* herceg vette meg az országot Hohenems Jakab Hannibal gróftól 115,000 forintért, míg a vaduzi grófságot csak 1712. vásárolta meg. Hét évvel később VI. Károly császár mind a két grófi uradalmat *Liechtenstein* név alatt közvetlen birodalmi fejedelemség rangjára emelte. 1719 óta alkotmányos monarchia s 1806-ig a római császársághoz tartozott. 1806—15-ig a rajnai szövetségnek, azontúl 1866-ig Ausztria hegemóniája alatt a német szent szövetségnek volt tagja. 1866 óta a Németbirodalomtól és Ausztriától független, bár ez utóbbival szorosabb kapcsolatban áll, amennyiben vasútja, postája, távirója és távbeszélője az osztrák üzemekkel közös, vele vámegyesületben van s legfőbb birósági fóruma az innsbrucki főtörvényszék. Képviselőháza 15 (3 kinevezett és 12 választott) tagból áll. Katonasága nincs. Állami bevételeinek összege 1913-ban 785 ezer korona volt. Államadóssága nincs.

Liechtenstein, német fejedelmi család, mely már a XII. sz. óta előkelő szerepet játszott Ausztria történetében. Nevét a Mödling mellett fekvő *L. várától* kapta, de nagy birtokai voltak Morvaországban is. *L. Hartmann* (szül. 1544., megh. 1595) fiai közül *Károly* (szül. 1569., megh. 1627) II. Mátyástól 1608. hercegi címet kapott, a cseh felkelés leverésében szerzett érdemeiért pedig II. Ferdinándtól 1623. Jägerndorf sziléziai hercegséget kapta. Unokája, *János Ádám András* (szül. 1656., meghalt 1712) megvásárolta *Vaduz* és *Schellenberg* uradalmakat, melyekből 1719. *L. fejedelemség* lett. Benne kihalt a L.-család idősebbik ága. Hartmann legifjabb fia, *Gundaker* (szül. 1586) szintén hercegi címet kapott 1623. Dédunokája, *Emánuel* (szül. 1700., megh. 1771) örökölte 1712. az idősebb ág kihalása után L. fejedelemséget. Idősebb fia, *Ferenc József* (szül. 1726., megh. 1781) követte őt az uralkodásban, míg második fia, *Károly József* (szül. 1730., megh. 1789) a morvaországi uradalmakat örökölte s a *krumaui ágnak* lett megalapítója. Ez az ág *Rudolf* hercegben (szül. 1838., megh. 1908) halt ki, aki előbb Ő Felsége főlovászmestere, majd 1906—1908-ig főudvarmestere volt. A fejedelmi ágból Ferenc József fiai, *Alajos József* (szül. 1759., megh. 1805) és *János József* (szül. 1760., megh. 1836) követték egymást az uralkodásban. Ez utóbbi osztrák tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztese volt s 80 csatában harcolt nagy vitézséggel. Ő írta alá 1805 dec. 26. a pozsonyi és 1809 okt. 14. a bécsi békét. Legidősebb fia, *Alajos József* (szül. 1796., megh. 1858) követte a trónon. Ifjabb fia, *Ferenc* (szül. 1802., megh. 1887) cs. kir. lovassági tábornok volt. 1848-ban előbb Felső-Olaszországban harcolt, azután Magyarországba küldték s Windischgrätz alatt részt vett a schwechati ütközetben. 1849-ben Windischgrätz a kápolnai csata után Görgey ellen küldte, akit Poroszlónál elsáncolva véltek, de Görgey már rég átkelt a Tiszán. Június 28. a Győrnél küzdő Schlicknek sietett segítségére és a városba hatolt csapatjával. Július 31. a Haynau parancsára felgyujtott Csongrádot megmentette a végpusztulástól. Az aug. 3. vívott újszegedi csatában megsebesült, mindamellett részt vett a szőregi és a temesvári csatákban. Fiai: *Alfréd* (szül. 1842., megh. 1907) és *Alajos* (szül. 1846), a keresztény-

szocialista párt egyik vezére, 1906 óta Alsó-Ausztria tartományi marsallja. Alfréd fia, *Alajos* (szül. 1869) 1903. nőül vette *Erzsébet* főhercegnőt, Károly Lajos főherceg leányát, kitől négy fia és egy leánya született. Alajos öccse, *János* (szül. 1873) Andrássy Mária grófnőt vette feleségül. Alajos József fejedelem idősebbik fia, *János* (szül. 1840) L. jelenlegi fejedelme (l. *János* 30.), ifjabbik fia, *Ferenc* (szül. 1853) szentpétervári nagykövet volt 1908-ig. V. ö. *Falke*, Geschichte des fürstlichen Hauses L. (Wien 1868—83, 3 köt.).

Liechtenstern, *Josef Max*, báró, német földrajzi író és statisztikus, szül. Bécsben 1765., megh. u. o. 1828 okt. 10. Hosszabb ideig a Batthyány hercegi uradalom jószágigazgatója volt. 1790-ben Bécsben kozmográfiai intézetet létesített. Főbb művei: Ausztria térképe 48 lapon; Statisztikai kézikönyve; Oesterreich unter d. Enns (1791, 2. kiadás 1814); Über d. Seidenbau in den preuss. Staaten u. die Bedingungen f. höhern Gelingens (2. kiadás, Berlin 1828). Szerkesztette az Archiv für Geographie und Statistik c. folyóiratot 1801—1804 s Archiv f. Welt-, Erd- u. Staatenkunde új cím alatt 1811—16. Magyarországra vonatkozó önálló művei: Comitatus Soproniensis (Wien 1793); Comitatus Bacsiensis, Tolnensis et Comaromiensis (u. o. 1793); Stat. Uebersicht der Königreiche Ungarn und Croatien (u. o. 1803).

Lieder *Frigyes*, festő, szül. Potsdamban 1876 júl. 3., megh. Pesten 1859 máj. 13. Már a negyvenes években említik Pesten, ahol sok arcképet festett, gyakran a litográfusok és rézmetszők (pl. Ehrenreich) számára is. A pesti művészek félig-meddig magyarnak fogadták. Ő festette meg a nádor arcképét s 1850. önarcképét is, mely utóbbi a Szépművészeti Muzeumban van. Keresett arcképfestője volt a táblabíróvilág-korabeli Magyarországnak.

Liefmann *Mihály*, evangélikus püspök, szül. Halberswerdenben 1619., megh. Budissán 1702 febr. 16. 1650. purschwitzi, 1661. liegnitzi lelkész volt; itt ortodoxiájáért zaklattatván, 1665-ben Kassára jött német lelkésznek, a következő évben az 5 szepesi kir. város, Szepes és Sáros vmegyék szuperintendensévé választották. A kassai zsinaton 1668 márc. 6. az ő buzgólkodása folytán írták alá az e vidéken lakó egyháziak és világi urak a Formula concordiaet (l. o.). 1673-ban Kassán börtönbe vetették, itt szenvedett paptársaival együtt $1^1/_4$ évig, mígnem reverzálist adván, hogy családjával együtt az országból kiköltözik, szabadon bocsátották. 1683-ban nem fogadta el a kassaiaknak hozzá intézett meghivását. Academica dissertatio-ján kívül, mely 1648. jelent meg Wittenbergben, kéziratban maradt számos becses dolgozata örökösei birtokába ment át.

Liefmann, *Robert*, német jogász, szül. Hamburgban 1874 febr. 4. 1900-ban magántanár lett Giessenben, 1904. rendkívüli tanár Freiburgban. Mint léghajósnak és alpinistának is ismert a neve. Főbb művei: Die Allianzen, gemeinsame monopolistische Vereinigungen der Unternehmer und Arbeiter (Jena 1901); Schutzzoll und Kartelle (u. o. 1903); Kartelle und Trusts (Stuttg. 2. kiad. 1910); Ertrag und Einkommen auf der Grundl. einer rein subjektiven Wertlehre (Jena 1907); Beteilungs- und Finanzierungsgesellschaften (2. kiad. 1913); Die Unternehmungsformen (1912).

Liège (ejtsd: liézs), *Lüttich* (l. o.) francia neve.

Liegnitz, 1. *porosz közigazgatási kerület* Cseh- és Szászország közt, 13,612 km² területtel és (1910) 1.176,934 lak. 15 járásból, illetve városból áll.

2. *L.*, az ugyanily nevű porosz közigazgatási kerület székhelye, (1910) 66.620 lak., jelentős iparral és kereskedéssel, több szép régi műemlékkel és palotával. A XII. sz.-ban hercegség székhelye. A következő évszázadban a mongolok itt verték tönkre Henrik herceg seregét. 1675-ben Ausztria foglalta el, 1634. a szászok, 1740. a poroszok. 1760 aug. 15. Nagy Frigyes itt győzte le Laudon osztrák vezért.

Lien (lat.), l. *Lép.*

Lienbacher, *Georg*, osztrák politikus, szül. Kuchlban (Salzburg) 1822 ápr. 18., megh. Georgenbergben (Salzburg) 1896 szept.14. Államügyész volt, 1854—59-ig Pesten is szolgált. 1859. a bécsi államügyészség élére került és az igazságügyminisztériumban is működött a törvényelőkészítés terén. Számos fontos törvényjavaslatot készített, a többi között az 1862-iki sajtótörvény javaslatát és több büntetőjogi javaslatot. Majd mint a legfelsőbb bíróság bírája 1887. nyugalomba ment. A birodalmi tanácsnak 1873 óta tagja volt. A szélső klerikális párthoz csatlakozott, de pártjával *Taaffe* föderalisztikus politikája miatt meghasonlott. 1887-ben az alpesi parasztság gazdasági helyzetét előmozdítani akaró agrárpártot alapított. Munkái: Die Pressfreiheit (Wien 1861); Historisch-genetische Erläuterungen des österreichischen Pressgesetzes (u. o. 1863); Praktische Erläuterungen des österreich. Pressgesetzes (u.o. 1868); Das österreich. Polizeistrafrecht (4. kiad., u. o. 1880).

Lienhard, *Friedrich*, német író, szül. Strassburgban 1865 okt. 4. 1905—1908-ig szerkesztette a Wege nach Weimar c. művet (2. kiad. Stuttgart 1910.). Irt drámákat, vígjátékokat, költeményeket (Gesammelte Gedichte, 1902 és 1906) s kulturpolitikai tanulmányokat (Neue Ideale 1901; Die Vorherrschaft Berlins 1901; Oberflächenkultur 1904).

Lientéria, bizonyos gyomor- és bélbajokban előforduló jelenség, ami abban nyilvánul, hogy a bélsárban normálisan emészthető táplálékrészeket emésztetlen állapotban találunk, pl. húscafatokat, kazeint stb.

Lienz, az ugyanily nevű tiroli kerületi kapitányság székhelye, (1910) 6049 lak., gót plébániatemplommal (XIII. sz.), s egy XVI. századbeli kastélylyal, a Lieburggal, amely most a hatóságok hivatalos helyiségéül szolgál. L. kedvelt nyári tartózkodó hely és kiinduló pontja számos kirándulásnak a Magas-Tauern csúcsára, a Grossglocknerre, Grossvenedigerre stb. Ny.-ra L.-tól áttöri a Dráva a 13 km. hosszú L.-i Klauset, amelyet 1809. a tiroliak sikeresen védelmeztek a franciák és bajorok ellen. Közelében feküdt *Aguontum* noricumi város.

Lier, belga város, l. *Lierre.*

Lier, *Adolf*, német festő, szül. Herrnhutban 1826 máj. 21., megh. Vahrnban, Brixen mellett 1882 szept. 30. Münchenben Zimmermann Richardnak volt tanítványa, azután Párisban a barbizoni

festők, különösen Dupré Jules hatása alá került és az első német festők egyike volt, kik a barbizoniak példáját követve hangulatos, intim tájképeket festettek. Képei közül, melyek nagyrészt München környékéről való motivumokat ábrázolnak, a drezdai, berlini, müncheni és stuttgarti képtárakban láthatók egyesek.

Liérganes, falu Santander spanyol tartománybau a Miera völgyében, kb. 2500 lak.; 23°-os kénesvízforrásokkal.

Liernur-féle rendszer, l. *Csatornázás* és *Árnyékszékrendszerek*.

Lierre *(Lier)*, város Antwerpen belga tartományban, (1910) 25,869 lak.; jelentékeny iparral, hajóforgalommal és kereskedéssel. Szép Fülöp és Őrült Johanna itt tartották esküvőjüket. Erődítményeit 1784. II. József romboltatta le.

Liesborn, porosz falu a münsteri közigazgatási kerületben, (1910) 2962 lak. Híres bencés apátságában élt mint szerzetes a XV. sz.-ban a *liesborni mester* néven ismert festő.

Liesganig, *Josef*, jezsuita, szül. Grazban 1719 febr. 12., megh. Lembergben 1799. Változatos papi és tanári tevékenységéből legfontosabb Ausztriában és Magyarországon eszközölt fokmérése. Az osztrák fokmérés eredménye, hogy 48° 13′ szélesség alatt 1° = 57,086 toise; a magyaré, hogy 45° 47′ szélesség alatt a meridiánfok hossza 56,881 toise. Mindkét mérés azonban Zach szerint meglehetősen hibás.

Liesing, falu Hietzing alsóausztriai kerületi kapitányságban, (1910) 8809 lakossal, gyertya- és szappangyártással, vas- és rézedénykészítéssel, kémiai- és sörgyárral.

Liesse (ejtsd: liess), *André*, francia nemzetgazdasági író, szül. Blancban (Indre) 1854 júl.; 1879-ben az építészeti főiskolán a nemzetgazdaságtan tanára, 1894. a Conservatoire national des arts et métiers-n, 1907. az École des sciences politiques-en lett tanár. Az Académie des sciences morales et politiques 1912. tagjává választotta. Főbb művei: Vauban économiste (Georges *Michellel* 1891); Leçons d'économie politique (1892); La Question sociale (1895); Le travail aux points de vue scientifique, industriel et social (1899); La statistique, ses difficultés, ses procédés, ses résultats (2. kiad., 1912). Az amerikai National monetary commission megbízásából írta: Evolution of credit and bank in France, from the founding of the Bank of France to the present time (Washington 1909). L. 1894 óta a Journal des Débats nemzetgazdasági munkatársa.

Liestal, az ugyanily nevű járás székhelye Basel vidéke svájci kantonban, (1910) 6168 lak., vasöntéssel, selyemszövéssel, festékgyártással; környékén vannak Bienenberg, Schauenburg és Bubendorf fürdők.

Lietava *(Ljetava)*, község, l. *Zsolnalitva.*

Lietz, *Hermann*, német pedagógus, szül. Dumgenewitzben 1868 ápr. 28. Angol minta után ő alapította a vidékre kitelepített nevelőintézeteket *(Landerziehungsheime)*, az elsőt Ilsenburgban. Művei: Emlohstobba (Leipzig 1896); Jahrbücher der Landerziehungsheime (u. o. 1899 óta).

Lieue (ejtsd: liő), régi francia hosszmérték. A régi L. = 4·452 km. Az új L. = 10 km.

Lieutenant (franc., ejtsd: liőtnaṅ) a. m. helytartó v. helyettesítő, eredetileg ama tisztség neve a hadseregben, mely a közvetlen fölebbvaló helyettesítésére szolgált. A középkorban minden zászló parancsnoka egy *locum tenens*-et választott s ebből származott a L. A régi francia királyoknál a *L. du roi* a király helytartója volt a seregben, vagy az erődökben. A feledésbe ment méltóságot I. Napoleon ismét felállította, midőn Soult marsalt (1813) a Pirenei-félsziget alkirályává (L. de l'empereur) nevezte ki. Ilyen értelmében a katonai rendfokozatoknál (Feldmarschallieutenant, Generallieutenant, Oberstlieutenant stb.) még most is használatos, de a L. maga csak a legalsóbb tiszti rang megjelölésére (hadnagy) használtatik. A francia hadseregben a főhadnagyot hívják így, mert ott a hadnagy neve: *sous-L.*

Lieven, *Kristof Andrejevics*, herceg, orosz diplomata, szül. 1774 máj. 17., megh. Rómában 1839 jan. 10. Előkelő livlandi családból származott s 1809—12-ig Berlinben, azután 1812—34-ig Londonban működött mint követ. Neje *L. hercegné*, családi nevén *Benkendorf Darja* (szül. 1784 dec. 30., megh. 1857 jan. 27.) Párisban telepedett le 1837., hol a Hôtel Talleyrandban megnyilt szalonja a diplomaták és francia politikusok kedvelt találkozó helye volt. V. ö. E. *Daudet*, La princesse de L. (Paris 1903).

Lievens *(Livens)*, *Jan*, hollandi festő, szül. Leidenben 1607 okt. 24., megh. Amsterdamban 1674. Először Joris van Schootennek, azután Lastmannak volt tanítványa, egyidőben Rembrandttal, aki döntő befolyást gyakorolt művészetére. Amsterdamból távozva, Angliában, Antwerpenben és Hágában, élete végén ismét Leidenben és Amsterdamban élt. Legjobb művei azok, amelyek Rembrandt hatását mutatják, így különösen a braunschweigi muzeumban levő Ábrahám áldozata, míg mások nem egyszer akadémikus jellegűek. Említendők: Mária és Erzsébet találkozása (Paris, Louvre); Tromp tengernagy és nejének képmásai (Amsterdam, Rijksmuseum); képmások a drezdai, rotterdami, müncheni stb. képtárakban. Rézkarcai Rembrandt befolyása alatt keletkeztek.

Liévin (ejtsd: lievéṅ), francia város Pas-de-Calais département Béthune arrondissementjában, a Deule mellett; (1866) 2075 lak., (1911) már 25,698 lak., kőszénbányával és gyáriparral.

Lievrit (ásv.), l. *Ilvait.*

Liezen-Mayer *Sándor*, festő és illusztrátor, szül. Győrött 1839 január 24., megh. Münchenben 1898 febr. 19. Bécsben s aztán Münchenben tanult, ahol 1862. Piloty iskolájába jutott, kinek iránya nagy hatással volt a fejlődésére. 1865-ben megnyerte a müncheni akadémia által két vázlatra hirdetett pályázatot, sőt a vázlatok egyikének: *Thüringiai Erzsébet szentté avatásának* elkészítésére megbízást is kapott. A képpel 1867. készült el s ugyanekkor befejezte egy másik festményét is, a *Mária Terézia királyasszony egy szegény beteg nő gyermekét szoptatja* címűt, amelynek nagy sikere után elhalmozták megrendelésekkel; egymásután festette a müncheni népszinház függönyét s a Stiglitz báró palotájában látható vadász-jelenetet. 1870-ben a magyar király képmásának elkészítésére őt hívták meg Bécsbe.

1872-ben visszatért Münchenbe, ahol ismét nagyobb kompoziciókkal foglalkozott. Templomból kilépő *Margitja, Imogen és Jachimója*, s *Erzsébet Anglia királynéja*, amint Stuart Mária halálos ítéletét aláírja (kölni muzeum), az új korszaknak első termékei. Ezek közül *Margit* úgyszólván előkészület volt a Faust-ciklushoz, mely-lyel 1876. a müncheni művészvilágot valóságos izgatottságba ejtette s a legelső illusztrátorok között vívott ki helyet. A Faust-kartonok után Schiller *Harangjához* készített rajzokkal keltett feltünést az 1878-iki müncheni kiállításon. Ezek terelték feléje a württembergi kormány érdeklődését és szerezték meg számára az igazgatói állást a düsseldorfi képzőművészeti akadémiánál. Düsseldorfi tartózkodásának legértékesebb terméke *Magyarországi Szent Erzsébet* című nagyobb méretű festménye, melyet a magyar képzőművészeti társulat rendelt meg nála a muzeum modern gyüjteménye számára. L. nem tudta feledni Münchent, első diadalainak szinhelyét s már 1882. visszaköltözött a bajor fővárosba, ahol tanszéket kapott a képzőművészeti akadémián. Hátrahagyott műveiből a Műcsarnok 1900. kiállítást rendezett. A Szépművészeti Muzeumban van *Venus és Tannhäuser* c. festménye és két vázlata.

Lifa (növ.), l. *Datolyapálma*.

Lifan-jüan, Mongolia, Dzungária, Kuku-nor, Kelet-Turkesztán és Tibet kinai birtokok együttes neve.

Life-guard (ang., ejtsd: laifgárd), testőrség. *Life guards* a neve két angol lovas ezrednek.

Liferáns (német) a. m. szállító.

Liffa *Aurél*, mineralógus, szül. Korponán (Hont vm.) 1872. 1900. a budapesti földtani intézethez került geológusnak, 1910 óta magántanár a kir. József műegyetemen, ahol az elméleti kristálytant adja elő. Számos munkája a m. kir. földtani intézet évi jelentései között, valamint a Földtani Közlöny hasábjain jelent meg. Ezek között legbecsesebbek a *Hazai pirit* kristálytani formáiról, a ceyloni *chrysoberyll*-ről és a badacsonytomaji *phillipsit* kristályairól írt értekezései. E Lexikonnak is munkatársa.

Liffey (ejtsd: liffe), 114 km. hosszú folyó Leinster ír tartományban; ered a Wicklowi-hegységben, Dublinnél torkollik az Ir-tengerbe. A Shannonnal a Royal- és a Great-canal köti össze.

Lifford, Donegal (l. o.) ír county fővárosa.

Lift, angol neve az emelőgépnek (l. o. és *Felvonógép*).

Lifu *(Charbol)*, az újkaledoniai Loyalty-szigetek (l. o.) legnagyobbika, területe 1668 km², kb. 3000 keresztény melanéziai lak.

Liga (ang. *league*, franc. *ligue*, ol. *lega)* a. m. szövetség. A XVI. század eleje óta használják politikai és vallási szövetségek elnevezésére. Ilyen volt a *cambrayi* L. (1508—1509), melyet II. Julius pápa, Miksa császár, kat. Ferdinánd és XII. Lajos francia király kötöttek *Velence* ellen; a *szent L.* (1511—12), melyet az előbbiek kötöttek XII. Lajos ellen; a *cognaci* L. (1526—27), VII. Kelemen pápa, I. Ferenc francia király, VIII. Henrik angol király szövetsége V. Károly császár ellen. A vallási L.-k közül nevezetes volt a Franciaországban 1576. alakult *katolikus* L., melynek élén a Guise hercegek állottak. 1609 júl. 10. a német katolikusok alakították L.-t a protestáns *Unióval* szemben. Élére *Miksa* bajor herceg állott, kinek erőszakos fellépése nagyban hozzájárult a 30 éves háború kitöréséhez.

Ligade (franc., ejtsd: ligád, a spanyol *ligada*-ból), oly vívó fogás, mellyel a vívó ellenfelének kardját a kezéből ki akarja ütni.

Ligamenta (lat.), az anatómiában erős kötőszöveti kötegek, főképen izületi szalagok megjelölésére használt név.

Ligamentum. A L. a kagylók két teknőjét köti össze a bub alatt. Néha külső, pl. az Arcanál, máskor belső, amikor a záros perem megfelelő gödreibe tapad. Az élő kagylóknál két részből áll: egy sötétszínű, nem rugalmas kéregből és egy belső, igen rugalmas, finom mésztestecskéket tartalmazó szerves anyagból. A L. a kagylóhéjakat szétnyitni törekszik, szemben a záró izmok működésével. A kövesülés folyamata közben rendszerint teljesen tönkremegy; igen kivételesen marad meg a kövült kagylóknál.

Liga pentru unitatea culturală a Românilor, román kulturliga, mely 1891. létesült Bukarestben. 1899-ig külön folyóirata volt Liga Română címmel; 1913 óta új folyóirata van, a Românismul. Fiókjai vannak az összes romániai városokban. Célja: a románságban nevelni a nemzeti szellemet és terjeszteni a román kulturát.

Ligarius, *Quintus*, római szenátor, Afrika prokonzulja, Pompeius híve, kinek a polgárháborúk után Caesar megbocsátott ugyan, mindazáltal Aelius Tubero bevádolta politikai érzülete miatt. Cicero ránk maradt védőbeszéde pro Ligario után újra megnyerte Caesar kegyelmét. Később L. résztvett a diktátor ellen szőtt összeesküvésben, amiért 43. Antonius és Octavianus megölették.

Ligato (ol.) a. m. legato (l. o.).

Ligatura (lat.). A *paleográfiában* így nevezik két betű egybevonását, mikor pl. a és e helyett æ-t írtak s később nyomtattak is. — A nyomdászatban a szokásos egybeöntött betű, mint pl. az antiqua betűknél az *ff, fi, fl*, mert külön az *f* és *i* egymás mellé szedve veszélyeztetné az *f* felső kanyarulatát és az *i* pontját, míg a betűk egybeöntve (fl) le nem törhetnek; továbbá L.-nak öntik a német és latin szedésekhez az æ, œ, Æ Œ betűket. A frakturban ch, ck, ll, ſt, ſi, ſſ, ß, tz, ff, fi, fl alkotnak L.-kat. — L. a zenében a. m. *kötés* (l. o.); az orvostanban l. *Lekötés*.

Liger, a Loire folyó római neve.

Liget, kisebb fás hely vagy erdőcske.

Liget, kisk. Baranya vmegye hegyháti j.-ban, (1910) 706 német, magyar és cigány lak., u. p. és u. t. Magyarszék.

Ligetes (azelőtt: *Luh)*, kisk. Ung vmegye nagybereznai j.-ban, (1910) 371 rutén lak., vasútállomás távíróval, u. p. Hajasd, u. t. Uzsok.

Ligetfalva, kisk. Zala vmegye csáktornyai j.-ban, (1910) 405 horvát lak., u. p. és u. t. Stridóvár.

Ligeti, 1. *Antal*, festő, szül. Nagykárolyban 1823 jan. 10., megh. Budapesten 1890 jan. 5. A kereskedői pályát abbahagyva, 1845. Olaszországba utazott, ahol különösen Firenzében Markó Károly nagy befolyással volt rá. 1848-ban visszatért hazájába, hol mindaddig arcképfestéssel volt kény-

telen foglalkozni, míg Károlyi István gróf fölismerte tehetségét, s a fóthi kastélyban gondnélküli életet biztosított neki. Ugyancsak a gróf költségén 1855. hosszabb utazást tett Keleten; bejárta Egyiptomot, Palesztinát, a görög szigeteket, Maltát, Sziciliát s végre negyedfélévi vándorlás után vázlatok gazdag gyüjteményével tért vissza Fóthra. Képeit, melyek a vázlatok után készültek, nagy tetszéssel fogadta a magyar közönség. 1861-ben átköltözött Pestre s teljes odaadással élhetett művészetének, főkép miután a Nemzeti Muzeumban a képtár őrévé nevezték ki. Idealizált, klasszicizáló tájképei közül a Szépművészeti Muzeumban láthatók: *Fiume, Betlehem, kilátással a pásztorok völgyére, Pálma* és *Capri szigete*. *Wagner* Sándorral együtt festette az u. o. elhelyezett *Mátyás király hazatérése a vadászatról* c. képét.

2. *L. Ármin*, orvos, szül. Székesfehérváron 1865 jan. 24. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte s 7 éven át volt tanársegéd az élettani intézetben. 1896-ban az anyagforgalom élettanából magántanári képesítést nyert. Irt több élettani, szövettani és orvosi munkát. Kisérletileg foglalkozott a víznek az anyagforgalomra gyakorolt hatásával (Magyar Orvosi Archivum 1894); továbbá vizsgálta az epe elválasztását és ennek befolyását az anyagforgalomra (Magy. Orv. Arch. 1899), e munkáját a Magy. Tud. Akadémia a Rózsay-féle pályadíjjal tüntette ki.

3. *L. Juliska*, szinésznő, szül. Budapesten 1877 dec. 8. A sziniakadémia elvégzése után 1896. szerződtették a budapesti Nemzeti Szinházhoz, hol a naiva és szubrett szerepkört tölti be. 1903-ban férjhez ment *Dezső* Józsefhez, a Nemzeti Szinház tagjához. Főbb szerepei: Annuska, Rozi (A bor), Mary-Anne, Cyprienne, Márta (Az egér), Ilma (Csongor és Tünde) stb.

4. *L. Miklós*, szobrász, szül. Budapesten 1871 máj. 19. Tanulmányait az Iparművészeti Muzeumban kezdte Mátrainál, majd Strobinál folytatta, közben Bécsben is tanult Hellmernél. Első kiállított szobra a *Rákász-fiú*, amelyet megvett a székesfőváros s amelyre megkapta a Nadányi-ösztöndíjat; ezzel Párisba ment Puechhöz, ahol befejezte tanulmányait. Hazatérvén számos képmáson kívül (Rippl-Rónai J. 1900, Iványi-Grünwald-Béla 1901 stb.) monumentális feladatokat is oldott meg, ezek elseje az 1903. felavatott budapesti *Anonymus*-szobor, amelynek kisebbméretű replikáit több külföldi muzeum is megszerezte. Ugyanez évben mintázta a budai királyi várpalota fölépcsőjének kezdő-pillléreire *Árgirus királyfi* és *Tündér Ilona* szobrát. 1904-ben *Arckép* című művére megkapta a Műcsarnok 4000 koronás társulati díját. 1906-ban felavatták Temesvárott Sailer-szobrát, 1907. Szegeden Erzsébet királynéét, 1908. Budapesten Rudolf királyfiét, 1914. mintázta a király szobrát Fehértemplom számára. Ugyanez évben megbízta őt a kormány egy kerámiai intézet alapításával és vezetésével. Temetőbe szánt művei közül kiemelendő Hegedüs Sándor és Tóth Béla síremléke (mindkettő Budapesten a kerepesi temetőben, 1909.). A magyar állami muzeumokban őrzik *Ádám és Éva*, a *Tudás fája*, a *Szerelem*, a *Sírbatétel* c. szobrait és több képmás-művét. Külföldi kiállításokon számos kitüntetésben részesült. V. ö. *Lázár* B., L. Miklós, Művészet, 1905. évf.

Ligeti pacsirta, l. *Pacsirtafélék*.

Ligetszépe (növ.) l. *Oenothera*. — L.-félék, l. *Oenotheraceae*.

Ligettalaj, l. *Humusztalajok*.

Ligetvár (azelőtt: *Dráskovecz)*, kisk. Zala vmegye perlaki j.-ban, (1910) 1099 horvát lak., postaügynökség, u. t. Murakirály-Perlak.

Lightning-expedició, l. *Tengeri tudományos expediciók*.

Ligiak *(lugiak)*, a szvévek egyik törzse az ókori Germania K.-i részében a Visztula és Odera felső folyása mentén.

Ligne (ejtsd: liny), belga főnemesi család, mely 1545. grófi, 1601. hercegi rangra emelkedett. Nevét a Hennegauban levő L. várától kapta. Nevezetesebb tagjai:

1. *L., Charles Joseph, herceg*, osztrák tábornagy és diplomata, szül. Brüsszelben 1735 máj. 23., megh. 1814 dec. 13. Kitünt a hétéves háborúban, azután Szent-Péterváron járt követségben, hol II. Katalin cárnő kegyét annyira megnyerte, hogy orosz tábornaggyá nevezte ki s Krimben nagy birtokokat ajándékozott neki. 1789-ben Belgrád ostromában vett részt. A francia háborúkban nem jutott önálló vezérlethez, bár 1808. tábornaggyá lépett elő. Rendkívül művelt és szellemes ember volt, Rousseauval, Voltaire-rel és Nagy Frigyessel élénk levelezésben állott. Vegyestartalmú művei közül említendők: Vie du prince Eugène de Savoie (Weimar 1809); Lettres et pensées (Paris 1809, 2 köt.); Oeuvres posthumes (Wien 1817, 6 köt.). V. ö. *Du Bled*, Le prince de L. (Paris 1890).

2. *L., Eugène, herceg*, belga államférfiú, az előbbinek unokája, szül. Brüsszelben 1804 jan. 28., megh. 1880 máj. 20. Az 1830-iki belga forradalom kitörésekor egy párt neki akarta felajánlani a királyi koronát, de ő azt visszautasította. 1842—48-ig Párisban képviselte hazáját, 1852—1879-ig pedig a belga szenátus elnöke volt. — Unokája *Louis* herceg (szül. 1854) a L. család jelenlegi feje.

Lignicei Effmurdt *(Efmurd, Effmurt) Jakab*, sziléziai német eredetű magyar nyomdász, 1628—1634-ig működött Gyulafehérvárt, abban a nyomdában, melyet Bethlen Gábor 1619. alapított s melyben előtte Válaszuti András és Meszléni Márton működtek. Magát a fejedelem typographusának hívja. Eddig 16 magyar és 8 latin, német kiadványát ismerjük. V. ö. *Német* Joannes, Memoria typographiarum és *Szabó* K., Régi magyar könyvtár I—II.

Lignificatio (lat.), l. *Fásodás*.

Lignin, l. *Faanyag*.

Lignit (geol.), fiatal, a fa szerkezetét még jól feltüntető barnaszén. Nálunk és Horvátországban pontusi, levantei és pleisztocén lerakodásokban gyakori, l. *Barnaszén*.

Lignográfia (gör.-lat.), Angliában feltalált színnyomó eljárás vékony falemezekre. Segítségével gyönyörű dolgok állíthatók ugyan elő, de az időtrabló munka mindeddig nem engedte meg, hogy a gyakorlatban beváljék.

Lignon (ejtsd: linyon), a Loire két mellékfolyójának neve Franciaországban: 1. *L. Vellave,* a Cevennekben ered; 75 km. hosszú folyásában fölveszi a Dunièrest. — 2. *L. Forézien,* a Forezhegyekben ered, 50 km. hosszú folyás után torkollik Feurs alatt.

Lignóz, a cellulóz (l. o.) másik neve. Igy neveznek továbbá egy a dinamittal rokon robbanó anyagot. L. *Robbanó szerek.*

Lignum (lat.) a. m. fa, a fa fája, v. holt fa. L. agallochin, l. *Agallocha-fa, Aloefa* és *Vakítófa*; L. aloes, l. u. o. és *Aquilaria*; L. campechianum v. kampesfa, l. *Haematoxylon* és *Campêche-fa*; L. colubrinum, l. *Strychnos*; L. guajaci, l. *Guajacum;* L. haematoxyli a. m. kampesfa, l. *Haematoxylon;* L. *presillum,* l. *Cesalpinia;* L. quassiae surinamense, l. *Quassia*; L. quassiae jamaicense, l. *Picrasma*; L. rhodium, l. *Convolvulus* és *Rózsafa*; L. sanctum, l. *Guajacum*; L. santali album, l. *Santalum*; L. santali rubrum, l. *Pterocarpus*; L. sassafras, l. *Sassafras*; L. vitae, l. *Guajacum* és *Metrosideros.*

Ligny (ejtsd: linyi), falu Namur belga tartományban, a Ligne és vasút mellett, (1910) 2035 lak., márvány- és ólombánya. Itt 1815 jún. 16. Napoleon Blücher porosz vezért hátrálásra kényszerítette. V. ö. *Navez,* Les Quatre-Bras, L., Waterloo et Wavre (Paris 1903).

Ligny-en-Barrois (ejtsd: linyi añ barroa), város Meuse francia départementban, az Ornain mellett, (1910) 5529 lak., optikai eszközök, műszerek gyártása, üvegcsiszolás. Templomában van Luxembourg marsal sírja.

Ligoriánusok, l. *Redemptoristák.*

Ligowski, *Wilhelm,* német matematikus, szül. Borkenben 1821 aug. 10., megh. Kielben 1893 dec. 8. 1868—91-ig a kieli tengerészeti akadémián tanár volt. Nevezetesebb művei: Sammlung fünfstelliger logarithmischer, trigonometrischer, nautischer und astron. Tafeln (Kiel 1873, 2. kiad. 1892); Ein Beitrag zur Ballistik der gezogenen Geschütze (u. o. 1877).

Ligozin-vegyületek. *Ligozin* néven Fabinyi tanár a diorthocumarketont vezette be a terápiába. Ilyenek pl. a *natrium lygosinatum,* fénylő zöld kristályok; vizes oldata rubinvörös. Erélyes antiszeptikum. Alkaloidákkal színes sókat alkot. A *chininum lygosinatum* amorf narancssárga por. Antiszeptikum.

Ligroin. A nyers petroleumból ledesztillálás útján kapott folyadék. Nem egységes vegyület, hanem a paraffin-sorozatba tartozó szénhidrogének elegye. Főképen heptan (C_7H_{16}) és oktan (C_8H_{18})-ból áll. Szintelen, igen mozgékony, a petroleumra emlékeztető szagú folyadék. Fs. 0·67—0·69, fp. 90—120°. Vízben oldhatatlan, borszeszben meglehetősen oldódik; éter, kloroform és zsíros olajokkal minden viszonyban elegyíthető. Nagyon gyulékony; gőze a levegővel elegyedve meggyuladáskor veszedelmesen robban. A L. a zsíroknak és gyántáknak igen jó oldószere, Világítási célokra alkalmazzák.

Ligue de la Patrie française (fr. a. m. a francia haza szövetkezete), a francia arisztokrácia mintegy 200 tagjának egyesülete, amely 1889 jan. elején kibocsátott felhívásában a francia nemzetet a nemzeti egység, a nemzeti hagyományok és a hadsereg iránti tisztelet megóvására szólította fel. A L. megakadályozni igyekezett a Dreyfus-pör revizióját. Ellensúlyozására alakult az *Union nationale,* mely kijelentette, hogy a Dreyfus-ügyben föltétlenül aláveti magát a semmítőszék döntésének.

Ligue des droits de l'homme (franc. a. m. az emberi jogok szövetkezete), francia egyesület, melyet a Dreyfus-ügyből kifolyólag több előkelő politikus, író, tudós és művész alapított, hogy a jognak oly megsértése, amilyen a Dreyfus-ügyben előfordult, a jövőben megakadályoztassék.

Ligue du bien public (franc., ejtsd: lig dü bieñ püblik) a. m. a közjó érdekében kötött szövetség. E névvel jelölték a Vakmerő Károly charolaisi (utóbb burgundi) herceg vezérlete alatt 1465. fegyveres szövetségre lépő francia főnemesek szövetkezésüket, melynek éle a mindnyájukat fenyegető zsarnok XI. Lajos király ellen irányult. A liga élén Károly, Berry hercege, Ferenc, Bretagne hercege és Nemours herceg állottak. Eleintén a szövetségeseknek kedvezett a szerencse, de a király csakhamar viszályt hintett a L. soraiba, melynek tagjait azután egyenkint kényszerítette megadásra. 1471-ben a L. még egyszer felemelte fejét, de Lajos könnyű diadalt aratott rajtuk s a L. tagjain és azok családjain rettenetes bosszut állott.

Ligue patriotique, l. *Hazafiak ligája.*

Ligula (lat.), l. *Kanálka.*

Ligula (állat), a Laposférgek osztályába, a Galandférgek (Cestoda) rendjébe tartozó féregnem. Kifejlődve különböző vízimadarak belében élősködik. Lárvája az édesvizi halak, különösen a pontyfélék testüregében él, ahol 75 cm. hosszúra is megnő. Népies neve *haldobóka.*

Ligula (növ.) a. m. nyelvecske v. levélhártya, a pázsitfélék levéllemeze és hüvelye határán levő hártyanemű függelék, a szegfűfélék koronulájával homolog.

Ligulae bovis (növ.), l. *Atracél.*

Ligularia *Cass.* (növ.), l. *Senecio.*

Liguliflorae (növ.), l. *Fészkesek.*

Liguori, *Alfonso Maria, de, szent,* a redemptoristák v. liguoriánusok rendjének alapítója, szül. Marianellában (Nápoly mellett) 1696 szept. 27., megh. Nocerában 1787 aug. 1. Kezdetben jogot, később teológiát tanult. 1726-ban pappá szentelték s mint ilyen alapította a társulatát (Congregazione del San Redentore, l. *Redemptoristák),* melynek első főnöke ő maga lett. Hivatalát akkor is megtartotta, midőn 1762. XIII. Kelemen parancsából a Sant' Agata de' Goti egyházmegye püspöke lett. 1775-ben lemondott állásáról és Nocerába, a San Michele dei Pagani kolostorba vonult, ahol meg is halt. XVI. Gergely pápa 1839. a szentek, IX. Pius pápa pedig 1871. az egyháztanítók (doctor ecclesiae) sorába emelte. Ünnepe aug. 2. Művei között korszakalkotó Theologia Moralis-a (Nápoly 1753). További művei: Istruzione e pratica per li confessori (1757; latinul Homo apostolicus, 1759); Il confessore diretto per le confessioni della gente di campagna (1763); Istruzioni al popolo sopra i precetti del decalogo (1767) és sok más. Életrajzát többen megírták, nevezetesebbek: Dilgskron (1887); Capecelatro

(1893); Berthe (1900). Tanításáról és irodalmáról írtak: Gousset (1832); De Caigny (1894); Arendt (1897); Meffert (1901); Kiss János dr.: Systema morale s. Alfonzi de Ligorio (1882). Ujabban Grassmann, Hoensbroech és mások támadták meg L. erkölcstani rendszerét, mire számos védőiratot adtak ki (Pilatus, 1902; Jansen, 1904; F. Ter Haar 1904 stb.).

Liguoriánusok, l. *Redemptoristák.*

Liguria, 1. a ligurok ókori népének országa Itáliában; Augustus császár idejében határai: É.-on a Padus (Po); DK.-en a Macra folyó és a tulajdonképi Itália; Ny.-on a Varus, a Tengeri-Alpok és Gallia; D.-en a Liguri-öböl. Ezen a területen a hosszuhajú *ligurok* (Ligures comati vagy capillati) laktak; hatalmas őserejű, baromtenyésztő nép. Eredetileg csak kisebb helységekben és váracsaikban laktak, melyek körül egy-egy törzs csoportosult. Ilyen törzsek voltak: Vediantii (Monaco tájékán), Intemelii (Ventimiglia körül), Genuates (Genova), Taurini (Torino). Főbb városai: Nicaea (Nizza), Monoecus (Monaco), Genua, Dertona (Tortona), Augusta Taurinorum (Torino). Kr. e. 280. kezdődött a keménynyakú ligurok leküzdése a rómaiak részéről, amely elhúzódott Kr. e. 14-ig. — 2. *L.* A mai Olaszország ÉNy.-i részének egy vidéke az Apenninek és a Földközi-tenger között; a Genovai-öböl körül Franciaország határától a Speziai-öbölig nyúlik, területe 5282 km², (1911) 1.196,853 lak., tartományai Porto-Maurizio és Genova (l. o.).

Liguriai emelet (geol.), alsó oligocénrétegek olaszországi előfordulása. Nálunk a hárshegyi homokkő, a budai márga és a kiscelli agyag képviseli ezt az emeletet.

Liguriai köztársaság *(Repubblica Ligure)*, Bonaparte Napoleon alakította 1797 jún. 6. az arisztokratikus genovai köztársaságból. Új demokratikus alkotmánya 1798 jan. 1. lépett életbe, mely szerint egy öttagú direktórium igazgatja két törvényhozó testülettel. 1802-ben a direktórium helyébe egy doge lépett. 1805 jún. Napoleon bekebelezte a francia császárságba.

Liguriai tenger, l. *Tirreno-tenger.*

Liguri Alpok, l. *Alpok.*

Liguri Apenninek, l. *Apenninek.*

Ligurinus *Koch* (állat), l. *Zöldike.*

Ligurok, l. *Liguria.*

Ligusticum *L.* (növ.), az Umbelliferae (Ernyősök) család génusza; 50 faja az É.-i félgömbön honos, de néhány chilei és új-zélandi is van. Kórós növények. Levelük többször szárnyasan hasogatott. A *L. mutellina* (L.) Crtz. kitünő takarmánynövénye az alpoknak, különösen, ha sűrűn fordul elő. Fűszeres illatú gyökere szeszben áztatva alpi lakosoknál gyomorerősítő. Az amerikai *L. filicinum* S. Wats. gyökere Koloradóban *osha* név alatt mellbajok gyógyítására szolgál. — L. még *Laserpitium* és *Levisticum.*

Ligustrum (növ.), l. *Fagyalfa.*

Ligvánd, kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 1003 horvát és magyar lak., u. p. és u. t.: Szabadbáránd.

Lihenum (ném. a. m. *lehen)*, a hűbér középkori neve (a német leihen-től), l. *Hűbér.*

Lihir, sziget, l. *Gerard de Nys.*

Lihu, folyó, l. *Benue.*

Li Hung Csang, kinai államférfiú és hadvezér, szül. Ngan-hui tartományban 1823., megh. Pekingben 1901 nov. 6. A *taiping*-lázadás alatt tünt ki ügyes és bátor viselkedésével s 1864. Kiang-Szi és Kiang-Szu tartományok kormányzója lett 1872. birodalmi főkancellárrá nevezték ki s ez idő óta óta ő vezette Kina külső és belső politikáját *(Kelet Bismarckja)*. 1894 szept. a japáni háboruban szenvedett kudarcaiért egyidőre kegyvesztett lett, de már 1895 márc. őt küldte a császári kormány *Simoneszekibe* a békealkudozásokra. Itt egy fanatikus japáni súlyosan megsebesítette. 1896-ban Moszkvában volt II. Miklós cár koronázásán, azután sorba látogatta az európai udvarokat. Az 1900-iki *boxer*-lázadás alatt közvetítő szerepet játszott a pekingi udvar és az idegen hatalmak közt s ő kötötte meg velük 1901 szept. *Tien-Csinben* a kinai kormányt annyira megalázó békeegyezséget.

Liimfjord, l. *Limfjord.*

Liipola, *Yrjő*, szobrász, szül. Koskiban (Finnország) 1881 aug. 22. Művészeti tanulmányait hazájában, azután Német-, Francia- és Olaszországban végezte. 1904-ben Budapesten telepedett le s magyar honosságot szerzett. Főképp bronzművekkel vett részt kiállításainkon, ily művei: *Ebredő energia* (helsingforsi muz.); *Jairus leánya* (aboi muz.); *Leselkedő* (Budapest, Szépműv. Muzeum); *Székely erdőmunkás* című bronzművét a király vette meg. Plaketteket is készített.

Lijeva Luka, adók. Zágráb vm. sziszeki (sisaki) j.-ban, (1910) 880 horvát lak.; u. p. Martinska Ves, u. t. Sziszek (Sisak).

Lijevi Dubravčak, adók., Zágráb vm. dugoseloi j.-ban, (1910) 812 horvát lak.; u. p. Bregi, u. t. Ivanić vár (Ivanić-grad).

Lijevi Stefanki, adók. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1910) 396 horvát lak.; u. p. Pokupsko, u. t. Pisarovina.

Lijevo Sredičko, adók. Zágráb vm. pisarovinai j.-ban, (1910) 695 horvát lak.; u. p. és u. t. Pisarovina.

Lika, folyó Horvátországban, a Karsztban ered Kuklič község határában (Lika-Krbava vm.). egy poljébe folyik és 85 km. folyás után Lipovopolje községen alul eltünik; földalatti ismeretlen úton az Adriai-tengerbe lehet lefolyása.

Likabettosz *(Lykabettos*, most *Hagiosz Georgiosz)*. 277 m. magas hegy Athén ÉK.-i részén, pompás kilátással az attikai síkságra.

Lika-Krbava *(Lika-Korbava)*, Horvát-Szlavonország egyik *vármegyéje*, mely az ország legdélnyugatibb részét képezi; határai É.-on Modrus-Fiume vármegye, K.-en Bosznia, D.-en Dalmácia, nyugaton az Adriai-tenger. *Területe* 6211 km².

Földje általában hegyes s leghivebben mutatja a Karszt jellemvonásait; az egész vármegye egy nagy felföld, melyet egymással többé-kevésbbé egyközű hegysorok szelnek át. E hegysorok közül legnagyobb a tenger partját szegélyző Velebit, melynek kréta-, jura- és karbonképletekből alkotott főemelkedési vonalában a Rajnac (1699 méter), Satorina (1624 m.) és Sveto brdo (1753 m.) a legkiemelkedőbb tagok.

A vármegye K-i határán a Kis-Kapela (Seliški vrh 1280 m.) és Plješivica (Gola Plješivica 1649 m. és Ozeblin 1657 m.) hegyláncai emelkednek, a két nagy hegység által körülzárt területet pedig egyes belső láncolatok (Kamenita gorica 1269 m., Vrbačka staza 1199 m.) több elkülönített lapályra osztják, milyen az otočaci mély lapály (Gackopolje 439 m.), a likai felföld (600 m.) s a Krbava vagy Korbávia fensík (7—800 m.). E lapályokat kisebb-nagyobb *folyók* öntözik, melyek hosszabb folyás után eltünnek s ismeretlen helyen ömlenek a tengerbe; ilyen a jelentékeny Lika, mely Lipovopoljén alul tünik el, a Gacka, az Obćenica, Ričice s Krbava; a tengerparton egyetlenegy jelentékenyebb folyó torkolata sem található. A vármegye K-i részét még az Una folyó öntözi, É-i szélén a szépségükről ismeretes Plitvicai-tavak vannak (szám szerint 13), melyek lépcsőzetesen egymás fölött feküsznek s szép vízeséseket alkotnak; belőlük ered a Korana. Tóvá szélesül a Gacka is Otočacon alul. Jelentékenyebb ásványvíz L. területén nem fakad.

Az éghajlat a vármegye különböző részeiben igen eltérő; míg a tengerparton az olasz éghajlat derült egével találkozunk, addig a felföldön a Karszt zord égalja uralkodik. A tenger mérséklő hatása csak keskeny partszegélyen érvényesül, ahol (mint Zenggben) az évi közepes hőmérséklet 14·1° C., míg a likai fensíkon csak 7·9, Gospićon 9·1°. A csapadék úgy a tengerparton (Zengg 1199 mm.), mint a Karszton (Gospić 1575 mm.) igen sok, a hó az utóbbin az év nagy részében el sem tünik.

Természeti kincsekben a vármegye nem gazdag; az ásványország nevezetesebb kincsekkel egyáltalában nincs képviselve. A növényország változatosabb és gazdagabb. A vármegye termő területe összesen 574,510 ha., miből azonban csak 91,548 ha. (16%) szántóföld, 797 ha. kert és 51,517 ha. rét; ellenben 162,085 ha. legelő és 266,677 ha. erdő; végül 124 ha. szőllő. A nem termő terület 46,639 ha. L. vármegyében a földmivelés egyrészt az éghajlat zordsága, másrészt a hegyi talaj terméketlen volta miatt nagyon háttérbe szorul; a nemesebb gabonanemű, búza és rozs csak kis mértékben termeltetik, ellenben jóval több árpa, zab és kukorica. Ezenkívül termeltetik meglehetős sok köles, tatárka, hüvelyes vetemény, kukorica s burgonya. A bortermelés csekély, valamivel jelentékenyebb a gyümölcstermelés, különösen a szilva. A marhatenyésztés nem nagyon virágzó, leginkább még a juhtenyésztésnek kedveznek a fizikai viszonyok; van (1910) 89,261 drb szarvasmarha, 15,717 ló, 375 szamár, 643 öszvér, 14,095 sertés, 268,276 juh és 41,000 kecske.

Lakóinak száma 1870-ben 185,281 volt, 1910-ben 204,710. Egy km²-re csak 33 lélek jut s így L. vármegye egész Horvát-Szlavonország legritkább népességü vármegyéje. A lakosok közt van (1910) 100,346 horvát, 104,036 szerb, 68 német s csak 22 magyar. Hitfelekezet szerint van 100,620 róm. kat. s 104,041 gör. kel. Foglalkozásra nézve volt: őstermelő 90·5, iparos 2·9, kereskedő 0·8, közlekedéssel foglalkozó 0·6, közszolgálatokhoz tartozó 1·5%; a kereső népesség összes száma 89,967, még pedig: őstermelés 81,058, ipar 2678, kereskedelem és hitel 774, közlekedés 481, közszolgálat és szabad foglalkozások 1814. A lakosság legfontosabb foglalkozási ágai az erdőmívelés, a juhtenyésztés, halászat és hajózás; az ipar és kereskedelem teljesen pang, közlekedése — vasutak teljes hiányában — a parti hajózásra és a tengelyen való szállításra szorítkozik. Az állami utak hossza 262, a törvényhatóságiaké 392 km., mind kiépítve. A legélénkebb forgalmú kikötők Zengg, Sv. Juraj (St. Giorgio), Karlopago és Stinica; a belföldi forgalom Otočacban és Gospićban a legélénkebb. A hitelintézetek száma 57 (14 takarékpénztár és bank és 43 szövetkezet). Zenggben kereskedelmi és iparkamara székel.

Közművelődés tekintetében L. az egész magyar birodalomban a legutolsó helyen áll, amennyiben (1910) a 6 éven felüli lakosságból 74·9, sem írni, sem olvasni nem tud. A vármegye 1040 községében mindössze csak 135 iskola van, és pedig 1 hittani intézet (Zengg), 2 középiskola (Zengg és Gospić), 2 ipari és kereskedelmi iskola, 4 polgári iskola, 122 népiskola, 2 iparos iskola és 1 börtöniskola. Kisdedóvó az egész vármegyében nincs. Az összes iskolákba csak 17,499 tanuló jár.

Közigazgatás. L. vármegye 9 járásra oszlik, melyekben 1 város, 31 polit. község és 1040 helység van.

Járás, város	Lakosság száma	Ebből		Lakóházak száma
		horvát	szerb	
Brinjei járás	18,187	12,900	5,271	2,891
Dolnji-lapaci «	17,433	1,435	15,995	2,858
Gospići «	35,313	18,468	16,771	6,309
Gračaci «	26,726	7,383	19,324	4,411
Korenicai «	22,191	5,881	16,296	3,829
Otočaci «	35,193	18,038	17,079	5.471
Perušići «	20,950	17,325	3,616	3,633
Udbinai «	13,115	3,519	9,588	2,108
Zenggi «	12,306	12,271	16	2,346
Zengg város	3,296	3,126	80	457
Összesen	204,710	100,346	104,036	34,308

Székhelye *Gospić*.

Egyházi tekintetben a vármegye 61 róm. kat. egyházközsége a zenggi püspöki, a 42 gör. kel. község a károlyvárosi egyházmegyéhez tartozik; egyéb vallású egyházközségek a vármegyében nem léteznek.

Törvénykezési szempontból a vármegye a gospići törvényszék területéhez tartozik; járásbíróságok Brinje, Dolnji Lapac, Perušić, Gospić, Gračac, Korenica, Otočac, Udbina és Zengg városában vannak, az első négy kivételével mind telekkönyvvel ellátva; közjegyzőség Gospićon, Otočacon és Zenggben van.

Hadügyi tekintetben az egész vármegye (Zengg kivételével, mely a hadi tengerészethez állít ujoncokat) a zágrábi hadtestparancsnokság területéhez tartozik, hadkiegészítő parancsnoksága Otočacon székel.

Pénzügyigazgatósága Gospićon, adóhivatala ugyanott, Otočacon és Zenggben, pénzügyőrsége Gospićon, Zenggben és Dolnji Lapacon van. Államépítészeti hivatala Gospićon, posta- és táviróigazgatósága Zágrábban van. A vármegyében 14 orvos, 37 bába, 11 gyógyszertár és 3 kórház van (108 ággyal).

Története. A mai L. vmegye három régi horvát zsupánságból: *Likából, Krbavából* (Corbavia) és *Gadskából* (Gatačka) keletkezett. A likai zsupánság a Lika folyó forrásvidékén, Krbava a Krbava folyó vidékén, a mai udbinai járás területén, a gadskai zsupánság pedig a mai Otočac környékén feküdt. Egyházi tekintetben a likai zsupánság a nónai, majd utóbb az arbei, zenggi és korbáviai püspökség alá tartozott, ma pedig az egyesített zengg-modrusi püspökség alá tartozik.

A XIII. és XIV. sz.-ban a Gušić-Kurjaković család tagjai voltak *Lika* urai és örökös ispánjai s egyszersmind Krbava és Bussana megyék grófjai; e család később a Karlović nevet vette fel. Egyik kiváló tagja, Karlović Károly után nevezték el a XVI. sz. vége felé a tengermelléki Bag várost Karlobagnak (ma Karlopago), mely püspöki székhely volt 1460-ig, amikor a püspökséget Modrušba helyezték át.

Gadska (Gatačka) megye a XIII. sz.-ban rövid ideig a templáriusoké volt, IV. Béla király azonban 1260-ban a vegliai grófoknak, a Frangepánoknak adományozta Zengg várossal együtt. Mind a három zsupánság a mohácsi vész után a a törökök kezébe került s birtokukban maradt 1689-ig, midőn gróf Huberstein véglegesen visszafoglalta. A visszafoglalt megyéket a bécsi udvartól gróf Zinzendorf Adolf kapta, aki azokat néhány év mulva visszaadta, mire a bécsi udvar 1720-ban a magyar országgyülés tiltakozása ellenére bekebeleztette a katonai határőrvidékbe. A napoleoni császárság idejében L. vármegye francia tartomány lett, melynek élén intendáns állott. A katonai határőrvidék feloszlatása után (1883) a három történeti zsupánság területéből a mai L. vármegyét szervezték.

Likantrópia *(lykanthropia,* gör.), az állattá, különösen farkassá való átváltozás téves eszméje elmebajosoknál. Ilyen betegek régebben az erdőkben kóboroltak s innen a *Werwolf* babonája (l. *Farkaskoldus).*

Likaonia *(Lykaonia),* ókori tartomány Kis-Ázsiában, mely Galatia, Kappadokia, Kilikia, Pizidia és Frigia közt feküdt; maga az ország kiválóan alkalmas volt a birkatenyésztésre, csak ÉK.-en volt a síkság, «hol fa nem nő» (axylos chora), ennek közepén a *Tatta* nevű sóstó (a mai törököknél: Tuz csöllü). Lakosai, a *likaonok,* ügyes íjászok voltak. Főbb városok: Ikonion (most Konie), Laodikeia, Lystra, Laranda.

Lika-otočaci kerület, a Határőrvidék polgárosítása után a likkai és otočaci ezredekből alakított kerület, melynek 5774·23 km² területe és (1881) 151,045 lakója volt. Horvát-Szlavonország új vármegyei beosztása alkalmából Lika-Krbava vármegyébe kebelezték.

Likava vára. Rózsaheggyel szemben a Vág jobbpartján meglehetős magas hegyen vannak L. romjai. Állítólag már 1129. fennállott. Róbert Károly Likavát uradalmaival együtt Donch mesternek ajándékozta 1312. A XIV. sz. végén a Bebek-család birja, kiktől Detre hűtlensége miatt Zsigmond király elvette. A XV. sz. elején Gara Miklósé, majd a husziták egyik főfészke Liptóban, egy időben a híres Komoróczy Péter parancsnoksága alatt. A husziták legyőzése után Mátyás király fiának, Corvin János liptói hercegnek adta. 1496-ban Szapolyai István kerítette kezére a várat, melyre családja 1506. donációt is kapott. Az I. Ferdinánd és Szapolyai János közötti harcokban Katzianer felégette Likavát, mely aztán a Thurzó-családra szállott. Majd 1531. Pekry Lajos vette meg. Özvegye révén Báthory Andrásra szállt, aki azt Krusith Jánosnak zálogosította el. Ettől leányágon 1580 után Illésházy István és utódainak birtokába jutott. Illésházy György Thököly Istvánnak adta el 1650 táján. Thökölyék korában élte a vár fénykorát, de ez rövid volt, mert 1670. Heister tábornok elfoglalta, a vár a kamara birtokává lett, melytől Széchenyi György esztergomi érsek 1690. zálogba vette. Halála után ismét a kamaráé, amig 1707. II. Rákóczi hadai el nem foglalták az ekkor már igen megviselt várat, mely 1711 után ismét királyi kézre kerülve, többi váraink sorsában osztozott. Átengedték a pusztulásnak. Az egykor hozzá tartozott uradalom ma legnagyobb részben kincstári birtok. Terjedelmes monográfiáját tótul megirta *Hyros* István (T.-Szt.-Márton 1870).

Likavka *(Likava),* kisk. Liptó vm. rózsahegyi j.-ban, (1910) 2153 tót lak., u. p. és u. t. Rózsahegy. Közelében egy hatalmas sziklaorom tetején *Likava vára* (l. o.) romjai vannak.

Likér, kisk. Gömör és Kishont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 1004 tót és magyar lak., vasúti állomással, távíróhivatallal, u. p. Nyustya. Itt van a Rimamurány-salgótarjáni vasműrészvénytársaság nagy vaskohótelepe (300 munkással).

Likeri *(Lykeri),* a *Parnasszus* (l. o.) legmagasabb csúcsa.

Likia *(Lykia, Licia),* ókori tartomány Kis-Ázsiának déli partján. Határai: É.-on a Taurosshegy és Frigia (részben Pizidia is); Ny.-on Karia, egyebütt a L.-i-tenger. Hegyei a Kragosz (3000 m.) és Antikragosz (1800 m.), melyek a Telmiszszosz és Xanthosz vízválasztói. A Xanthosz és Limirosz közt emelkedik a Mazikitosz hegység, keleti részében emelkednek a Szolima, az Olimpusz és Foinikosz. L. tengerpartja gazdagon alakult és sok öble van. L. lakói kereskedelmet folytattak országuknak természeti termékeivel (cédrus, fenyő és platán, bor, búza, sáfrány, kitünő szivacsok és nafta). Nagyon tarka képet nyujt a régi L. lakossága. Legrégibb lakói a *miliek* és a *szolimok,* akikhez a *termilek* v. *tremilek* járultak. L. politikai sorsa elég kedvezően alakult. Kroesustól meg tudták magukat védeni, későbbi uraik (a perzsák, rodusiak) szintén nem sok kárt okoztak bennök, a római hódoltság idejében pedig huszonhárom városból álló szövetség fejlődött L.-ban, melynek élén egy *likiarches* állott. Csakis a császárok korában lett L.-ból római provincia. L.-nak különös jelentőséget adnak a területén talált műemlékek, a faragványokkal ékes *sziklasírok,* az ú. n. Harpyia-emlék s különösen a feliratok (l. *Likiai nyelv).* V. ö. *Benndorf-Niemann,* Reisen in L. u. Karien (Wien 1884).

Likiai nyelv, a kisázsiai régi likiaiak nyelve, melynek emlékeit feliratok tartották fenn. Betűi nyilván görög betűkből alakultak. Ma már el tud-

ják olvasni e feliratokat, de értelmüket még alig hüvelyezték ki. V. ö. M. *Schmidt*, Neue lykische Studien (Jena 1869); *Deecke*, Lykische Studien, (Beiträge zur Kunde der indogerm. Sprach., Göttingen 1887 s köv.); *Bugge*, Lykische Studien (Christiania 1897).

Liki-Liki, Új-Mecklenburg (Polinézia) Ny.-i partvidékének egyik terméketlen, sivatag része. A francia Marquis de Rays 1879—82. több száz kivándorlót csalt oda azzal, hogy virágzó gyarmata van. Nagy részük nyomorultul elpusztult.

Likkai ezred, azelőtt a horvát-illir határőrvidék egy ezrede, 2605 km² területtel és (1870) 84,069 lak. Székhelye Carlopago volt.

Liklang, hegység, l. *Arakan Yoma*.

Likőr (franc. *liqueur*). Igy nevezik azokat a borszesztartalmú s többnyire édes italokat, melyekhez különféle gyümölcsnedvek (barack, körte, meggy, cseresznye, eper, málna, narancs stb.) vagy más zamatos növénykivonatok (kávé, kakao, vanilia stb.) vannak hozzáelegyítve. Borszesztartalmuk többnyire 30—55 térfogat-százalék között váltakozik. A készítés gondossága és az ahhoz használt anyagok tisztasága szerint megkülönböztetnek finom (rosoglio) és közönséges (aquavitae) L.-öket. A nagyon sok cukrot tartalmazó, olajsürüségű likőröket *krémeknek* (crèmes) nevezik.

L.-borok. Igy nevezik az igen erős s amellett többnyire többé-kevésbbé édes csemegeborokat, melyeket főleg a délvidéken nyernek. Ezek majd természetesek, mint a tokaji, ménesi stb. aszú, majd olyan módon készülnek, hogy a természetes borhoz alkoholt, besűrített mustot, mazsolakivonatot stb. tesznek. A legkeresettebb L.-borok: a Malaga, Xeres, Alikante, Madeira, Porto stb. gyakran 20% alkoholtartalom mellett 20% extraktot tartalmaznak. L.-nek hívják a pezsgőgyártásban azt a sűrű cukoroldatot, amellyel a pezsgőt édesíteni szokták. Kétféle L.-t használnak, az egyiket az erjesztés előtt adják a borba, s ennek cukortartalma adja kierjedés után a kellő szénsavat. Lényegében bor és cukor 50%-os oldata. A másik L.-t a kisseprőzés után töltik a palackokba, ez adja azután a pezsgő édességét, zamatját stb. Cognac, finom ó-bor, cukor s esetleg bizonyos zamatanyagok keverékéből áll.

Liktor, l. *Lictor*.

Likvidáció (*liquidatio*, lat.), l. *Felszámolás*.

Lile (állat), l. *Lilefélék*.

Lile-bibic, l. *Bibic*.

Lilefélék (állat, *Charadriidae*), a Lilealakúak rendjébe tartozó madárcsalád. Erősebb, zömökebb testalkotású, költözködő madarak. Különösen a partok mentén élnek, kitünően röpülnek, földön fészkelnek, 3—4 tojást raknak. Táplálékuk: rovarok, férgek, puhatestüek, kisebb kétéltüek. Körülbelül 140 fajuk ismeretes. Hazánkban 14 faj honos. Ide tartoznak: a *csérek (Glareola)*. Csőrük egyharmada olyan hosszú, mint a fej; farkuk mélyen villás. Körülbelül 10 fajuk ismeretes. Hazai fajok: a *széki csér (Gl. pratinicola)*, háta szürkésbarna, torka rozsdasárga, melle, farktöve és hasa fehér. Elsőrendű evezőtollai feketék, feketésbarna fehérszegélyű kormánytollainak száma 14, lábai gyengék, magasan beillesztett hátsó ujja igen kicsi. Hossza 29, szárnyhossza 19, farkhossza 13 cm.; délkelet-európai költözködő madár, hazánkban mezőkön, réteken, ahol fészkel is, áprilistól őszig nem ritka. A *feketeszárnyú csér (Gl. melanoptera* Nordn.) hasonlít a széki csérhez, csakhogy alsó szárnyfedőtollai feketék. Hazánkban sokkal ritkább, vendégmadár. A *Haematopus* (l. o.), a *kőforgató (Arenaria interpres* L.) úgyszólván az egész földkerekségen el van terjedve, de csak a magas északon költ. Őszi és tavaszi vonuláskor ritkán hazánkban is előfordul a nagyobb vizek mentén (pl. Velencei tó, Balaton). Körülbelül rigónagyságú; tavaszkor a vén köpenye fekete, háta és válla gesztenyebarnával tarkított; dereka, hasa és alsó farkfedői fehérek; feje fehér, fejteteje fekete, hosszanti foltokkal mustrázva; homloka, szeme körül, begye és melle fekete; csőre mögött és tokája fehér; csőre fekete; szeme barna; lábai narancssárgák. Másik faja a *feketefejű kőforgató (A. melanocephalus)* Észak-Amerikában fordul elő. A *bagolyszemű lile (Oedicnemus oedicnemus* L.) színe barnássárga, sötétebb gerincfoltokkal. Tarka, kantár és szeme körül fehér. Elsőrendű evezőtollai feketék. Feketecsúcsú csőre és lábai sárgák. Hossza 45, szárnyhossza 25, farkhossza 13 cm. Hazája Európa, Afrika és Közép-Ázsia. Áprilistól novemberig hazánkban is él. Költözködő madár. — *A bibic* (l. o.); a *helvét bibic* (l. o.); *a francia lile (Cursorius gallicus)* világos vörössárga, háta kissé sárgás. Nyakszirtje kékesszürke. Fehércsúcsú farkán fekete harántsávok, csőre feketés, lábai sárgák. Hossza 28, szárnyhossza 16, farkhossza 7 cm. Hazája Észak-Afrika, nagy ritkán nálunk is előjön. — *Az aranylile (Charadrius pluvialis)*, háta fekete, számos apró sárgászöld vagy aranysárga folttal, hasa ősszel fehéres, sötétebb foltokkal, nyáron fekete. Elsőrendű evezőtollai barnák, a másodrendüek feketék, aranyzöld harántsávokkal. Barnásfekete kormánytollain 7—9 világosabb harántsávval. Lábai szürkésfeketék, csőre fekete. Hossza 28, szárnyhossza 18, farkhossza 8 cm. Egész Európában honos, helyenként áttelelő madár. Tavasszal és ősszel átvonulás alkalmával nálunk nem ritka. Húsát nagyra becsülik. — *Morinell lile (Eudromias morinellus* L.), háta egérszürke, világos rozsdaszínű tollszegélyekkel, fejteteje barnásfekete, hasa rozsdaszínű, közepe fekete, mellén apró fehér harántsávokkal. Csőre fekete, lábai zöldessárgák. Hossza 23, szárnyhossza 15, farkhossza 7 cm. Északi vidékek hegyes helyein él. Télen déli Európában tartózkodik, ilyenkor nálunk is található. Húsa kitünő. — A *fehérhomlokú lile* v. *széki lile (Aegialitis alexandrina* L.), háta földbarna sötétebb gerincfoltokkal, fejteteje és tarkója rozsdavörös, lábai feketék. A kantár és a begy mindegyik oldalán fekete folttal. A külső kormánytollak fehérek, a középsők feketék. Csőre fekete. Hossza 16, szárnyhossza 10, farkhossza 5·5 cm. Kivévén az északi részeket, majdnem az egész földön található költözködő madár. Tavasztól őszig hazánkban is közönséges, nádasokban fészkel. — A *homoklile (A. hiaticola)* feketehegyű csőrének töve sárga. Háta olajbarna. A szemen keresztül fekete sáv húzódik, fehér torkának alsó része fekete, hasa fehéres. Farkának vége

fehér, lábai sárgák. Hossza 19, szárnyhossza 12, farkhossza 6 cm. Északon fészkel. Átvonulás alkalmával nálunk sem ritka. — A *kis lile* (*A. dubia* Scop.) hasonlít az előbbihez, csakhogy kisebb és csőre fekete, első evezőtollának gerince egészen fehér. Hossza 17, szárnyhossza 11, farkhossza 6 cm. Található Európában, Ázsiában és Afrika északi részeiben. Nálunk áprilistól szeptemberig vizek mentén mindenütt közönséges.

Liliaceae (*Liliomfélék*, növ.), az egyszikűek családja a Liliiflorae sorozatban. Mintegy 2600 faja van, ezek a L.-t minden földrészen nagyobb számban képviselik, de főképen az E.-i félgömbön vannak elterjedve. Nem hiányoznak oceáni szigeteken sem. Füvek, kórók, hagymás, ritkán gumós növények stb. Virágjuk legtöbbször sugaras, 2 ivarú és 3 (2 v. 4—5) tagú, leples. Porzó annyi, ahány lepellevél. A magház rendesen felső állású és 3 üregű, magkezdeményei az üregek központi szögletében állnak. Bibéjük 1—3 (4) van, kicsi és csak ritkán szálas, mint a Juncaceae családban, mellyel a L. közel rokon. Termésük tok v. bogyó. Virágzatuk túlnyomóan végálló. Levelük gyakran hüvelyes, mindig ép, osztatlan, többnyire szálas, ritkán széles lemezű és nyeles. Több dísznövény ebbe a családba tartozik, mint: *tulipán*, *jácint*, *liliom*, *gyöngyvirág*, *Fritillaria*, *Aloe*, *Yucca*, *Dracaena* stb.; mint eleség vagy élvezeti cikk: *spárga*, *hagyma*; ezenkívül néhány orvosi növény.

Lilien *József (hohenbrucki)* báró, gazda és katona, szül. Szászországban 1753., megh. 1828. Mint Szapáry Péter gróf veje 1795. átvette ennek 24 ezer hold terjedelmű ercsii (Fejér vmegye) uradalmát és azt nagy szakismerettel rendezte be, amivel példát adott a haladó gazdasági reformok behozatala s nagyszerű jószágrendezési műve által elsősorban Fejér vármegyének s közvetve az egész országnak. Az addig szokásos egyoldalú gabonatermelés helyett kereskedelmi, gyök- és gumós, takarmánynövényeket stb. karolt fel s azokat helyes forgókban termesztette. Terményeit saját gyáraiban dolgozta fel. Nagy gondja volt az állattartásra is. Az ercsii uradalmi jószágrendezés első volt a maga nemében az országban, amit aztán követni kezdettek a nagybirtokosok s így József nádor is igénybe vette L. tanácsait alcsúti uradalma berendezésénél. L. a hadseregben tábornoki rangig emelkedett és 1805. magyar indigenatust nyert. Leánya: Anna neje lett b. Eötvös Ignácnak, néhai b. Eötvös József atyjának. V. ö. *Galgóczy*, Emlékkönyv I.

Liliencron, 1. *Detlev*, báró, német költő, szül. Kielben 1844 június 3., megh. Alt-Rahlstedtben (Hamburg mellett) 1909 július 22. A katonai pályára lépett, résztvett az 1866.-i osztrák és az 1870—71.-i francia háborúban. Majd otthagyta a katonaságot. Amerikába ment, visszatérése után Hamburgban telepedett le, később porosz állami szolgálatba lépett s 1887 óta mint író felváltva Münchenben, Altonában és Alt-Rahlstedtben élt. Feltűnést keltő első verskötetét (Adjutantenritte und andere Gedichte, Leipzig 1883), melyhez a formáiban megmerevedett, édeskés és vértelen epigon líra újjáébredése fűződik, gyors egymásutánban követik: Gedichte (1889); Der Heidegänger u. a. Gedichte (1890); Neue Gedichte (1893); Kampf u. Spiele (1897); Kämpfe u. Ziele (1897); Bunte Beute (1903, 5. kiad. 1905); Poggfred (lírai eposz, 1896, 5. kiad. 1905). Kísérletet tett a dráma terén, írt regényeket, elbeszéléseket (legkitűnőbb zolai realizmussal megrajzolt csataképeinek gyüjteménye: Kriegsnovellen, 1894, magy. ford. *Váry* Rezső, Budapest 1915). Műveinek teljes kiadása: Sämtliche Werke (Berlin 1904—1905, 14 és 1911—12, 8 köt.). Hátrahagyott művei Nachlass c. jelentek meg (Berlin 1909, 2 köt.). Válogatott leveleit kiadta R. Dehmel (1910, 2 köt.). V. ö. O. J. *Bierbaum*, D. Freiherr v. L. (1910); F. *Böckel*, D. v. L. im Urteile zeitgenössischer Dichter (1904).

2. *L.*, *Rochus*, báró, német irodalomtörténész, szül. Plönben (Holstein) 1820 dec. 8., megh. Koblenzben 1912 márc. 5. Előbb a jenai egyetemen a német nyelv tanára, utóbb meiningeni kormánytanácsos s az udvari zenekar intendánsa volt. 1869-ben Münchenben átvette az Allgemeine Deutsche Biographie szerkesztését, majd Schleswigben élt mint a St. Johanniskloster prépostja. A német népdal kutatása terén korszakalkotó. Irt számos kisebb germanisztikai és zenetörténeti cikket. Főművei: Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13—16. Jahrhundert (1865—69); Deutsches Leben im Volkslied um 1530 (1885).

Lilienfein, *Heinrich*, német író, szül. Stuttgartban 1879 nov. 20. Irt drámákat: Kreuzigung (1902): Menschendämmerung (1902); Maria Friedhammer (1905); Der grosse Tag (1907); Der schwarze Kavalier (1908) és szatirákat: Ideale des Teufels (2. kiad. 1911).

Lilienfeld, a hasonlónevű alsó-ausztriai kerületi kapitányság székhelye, (1910) 3433 lak., szén- és márványbányával; 1193. alapított ciszterci kolostorral, nagybecsű könyvtárral.

Lilienthal, 1. *Karl von*, német büntetőjogász, szül. Elberfeldben 1853 aug. 31. 1879-ben Halléban magántanár, 1882. Zürichben, 1889. Marburgban, 1896. Heidelbergben rendes tanár lett. Főbb művei: Beiträge zur Lehre von den Kollektivdelikten (Leipzig 1879); Der Hypnotismus und das Strafrecht (Berlin 1887); Der Ort der begangenen Handlung im Strafrecht (Marburg 1890). Számos értekezése jelent meg a Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft c. folyóiratban, melynek egyik szerkesztője.

2. *L.*, *Otto*, német mérnök, szül. 1848 máj. 23. Anklamban, megh. 1896 aug. 9. Rhinowban. A berlini ipari akadémia elvégzése után egy berlini gyárban működött, majd 1880. maga rendezett be gyárat, mely különösen az ő találmányai által vált ismertté. A repülés problémájával is foglalkozott s hosszabb tanulmányozás után arra az eredményre jutott, hogy a repülés problémájának megoldása a madárrepülés utánzásában keresendő. Egyik kísérleti repülésénél lezuhant s meghalt. Főműve, melyben elméletét kifejtette: Der Vogelflug als Grundlage der Fliegekunst (Berlin 1889); írt még egy tanulmányt Die Flugapparate (u. o. 1894) címmel. L. halála után testvére, *Gustav* folytatta kutatásait s különösen madárszárnyú konstrukcióival tűnt ki.

Liliiflorae (növ., a. m. liliomvirágúak), az egyszikűek sorozata. A *Farinosae* (l. o.) sorozat-

tól abban különbözik, hogy a L. magvaiban a magfehérje húsos v. porcos; magkezdeményei pedig rendesen visszafordultak. Családjai: Juncaceae, Liliaceae, Amaryllidaceae, Dioscoreaceae, Iridaceae és még néhány kisebb család.

Lilik (állat, *Anser albifrons* Scop.), a Ludak családjába tartozó madárfaj, melynek hazája északon van. Hazánkban csak őszi és tavaszi vonuláson fordul meg. Háta barnás, az evezőtollak feketék, homloka fehér; hasoldala barnásszürke, fekete foltokkal; szárnyai a fark végéig érnek, csőre és lábai narancssárgák. Hossza 70, szárnyhossza 41, farkhossza 15 cm. A *kis lilik* (A. erythropus L.) az előbbihez hasonlít, csakhogy jóval kisebb. Hossza 60, szárnyhossza 40, farkhossza 11 cm. Szintén északi madár; hazánkban csupán vonuláskor található.

Liliom *(Lilium* L., növ.), a Liliomfélék génusza; 45 faja hagymás növény az E.-i mérsékelt övben. Szárukon a levelek szórtan v. örvösen állnak, nyeletlenek, keskenyek; ha nyelesek, nagyobb lemezüek. Viráguk fürtben, ernyőben v. magánosan áll, jó nagy, 6 lepellevele szabad, a portokok a hátoldal közepén rögzülnek, termésük 3 élű tok, halványbarna, lapos magvakkal. Kevés fajának nagy, hosszucsöves virága és nagy szívalakú nyeles levele van. Ilyen a *L. giganteum* Wall. (óriás L.), mely a Himalája fensíkjain terem, 3 méternyire megnő, s egész tizenkét, fehér, belül bíborszínüen lángolt jószagú virága van. A hosszas, csüngővirágú és keskenylevelű L.-ok közül, melyek kivétel nélkül délkeleti Ázsiában honosak, a *Lilium japonicum* Thunb. csak egy- és a *L. longiflorum* Thunb. többvirágú, mindakettő Japánból származik, fehérvirágú, most már a kertekben meglehetős gyakori. A L.-ok harmadik csoportjának a virága harangalakú, csüngő vagy fölálló. Ilyen az előázsiai *fehér L.* (L. candidum L.). Emberemlékezet óta kedvelt dísznövény, ma már vad állapotban sehol sem lelni, de könnyen elvadul. Egész másfél m. magas, 5—20 fehér virága van. Több fajtáját termesztik. Már a legrégibb perzsa és sziriai dalok dicsőítik, általában a szűzesség és ártatlanság jelképeül tekintették. Hagymája meg virága régebben gyógyszer volt, az előbbit keleten mai napig is eszik. A fölálló, piros, narancsszínű vagy sárga viráguakat *tüzes L.-nak* nevezik. Legismertebbike a *L. bulbiferum* L. Karintiában s tovább D.-re Horvátországban, itt-ott hazánk É.-i részén, valamint az osztrák Alpokban; virága narancspiros, barnafoltos, levele hónaljában apró sarjhagymája van, róla szaporítható. Inkább sáfrányszínű a *L. croceum* Chaix Dél-Európában, míg a *L. dauricum* Gawl. (hazája Dél-Szibéria) minium- vagy narancsvörös s levélörv környezte virágernyőjével gyönyörű. Pompás jelenség a *L. speciosum* Thunb. (L. lancifolium Hort.), hazája Japán, virága csüngő, eredetileg fehér, gyakran pirosan foltozott, vaniliaillatú. Siebold hozta Európába és csakhamar veszedelmes vetélytársa lett a kerti virágoknak, de ma már csak itt-ott látni. Az *aranyos L.* (Lilium auratum Lindl., l. a *Szobanövények* II. képmellékletén) japáni; méternél magasabb, virága több mint 13 cm.-nyi hosszú, fehér és vörösbarnán pettyezett, a középerén sárgaszínű pántja van. A L.-ok negyedik csoportja a turbánforma v. *török L.-ok*. Ezeknek a leple nagyon visszagöngyölödik, s mintegy a török turbánhoz hasonló. Ilyen a *tigris L.* (L. tigrinum Gawl.) Kinából és Japánból, mely körülbelül 2 m.-nyi szárának csúcsán számos tűzszínű s feketével pettyezgetett virágok alkotta piramis forma virágzatot, a levelek hónaljában pedig apró hagymát visel. Sokkal gyakoribb a *turbán.*-L. *(L. Martagon* L., aranygyökér), majdnem egész Európában és Észak-Ázsiában terem, körülbelül 1 m. magas; levele örvös, virága piros (ritkán fehér), a belső színe barnafoltos, lecsüngő és mint laza fürt a szárat tetőzi. Sárga hagymáját Szibiriában eszik. A *L. superbum* L. is közelről rokon velük, 2 m. magas, levele örvös, jó földben egész 12 skarlátpiros virágot hajt, a virág alsó része sárga, de bíborpirossal pettyegetett.

A L. orvosilag is használatos, különösen illatos olaja (oleum liliorum alborum) fülfájásra és égetett sebre. Ezért a fehér L. virágjára olajat öntenek. A művelődés-történelemben kiváltképen a fehér L. szerepel. A régi perzsa és szír dalokon kívül a biblia is gyakran emlegeti. Salamon templomának oszlopfeje L.-ot, mások szerint nelumbiumot ábrázolt. Ha a héber susan valóban a fehér L. neve, melyről Salamon azt állítja, hogy közönséges növény, akkor Susa perzsa város neve valamint Susanna név is összefügg vele, az utóbbi mint a szűzi tisztaság és szemérmetesség jele. A fehér L., melylyel a zsidók oltárjaikat díszítették, mint a tisztaság és ártatlanság jele a kereszténységbe is átment, s mint a szeplőtelenség jelképét Szűz Mária és Szt. József kezébe adják. Vajjon a zsidók mezei L.-a bizonyosan a fehér L. volt-e, sokan kétlik, mert ott a fehér L. a mezőn, általában vadon sehol sem terem. Az evangeliumi L.-nak a korona-L.-ot mondják. A L.-ot a rómaiak Junónak szentelték, a reménység jelképe s a trónörökös jelzője volt. A rómaiak régi pénzén spes populi Romani jelzéssel a L. képe díszlett. Az északi tündéreknek is jelzője volt. L.-rendet több király alapított, Ferdinánd Aragonia királya 1413 tájban, Pál pápa 1546., utoljára X. Károly, még mint Artois grófja 1814. A L. mint kerti virág, a rózsa után, a legismeretesebb s kertbe a legrégibb időtől fogva ültetik. A rózsával azonban a L. versenyt nem tarthatott, mert nem teljesedik, kevésbbé változik, tehát a változatosság hatását nem birja előidézni, így a L. az újabb kornak számtalan szebb virága előtt háttérbe szorult. A fehér L. a kertben mereven állandó, bár több ezred óta ültetik, mégis a régi maradt, alakját, sem termetét, sem virága színét jelentékenyen meg nem változtatta. A L.-ok kedvelése és ültetése ismét csak akkor lendült fel, midőn *Siebold* Japánból gazdag és pompás L.-fajokat hozott Európába. V. ö. *Cannart d'Hamale,* Monographie des lis (Mecheln 1870); *Duchartre,* Observations du genre lis (Journal de la Société d'horticulture de Paris, 1870); *Koch,* Das Geschlecht der Lilien (Wochenschrift für Gärtnerei 1870); *Rümpler,* Die schönblühenden Liliengewächse (Berlin 1882).

Liliom (franc. *fleur de lis,* ol. *giglio),* a heraldikában egyike a legkedveltebb növényi cí-

meralakoknak a rózsa mellett. Alatta mindig stilizált L.-ot kell érteni (l. a két *ábrát)*, amíg a természethűen ábrázoltat a heraldika kerti L.-nak *(lis des jardins)* nevezi. Alakjával már a heraldika előtti idők ornamentikájában találkozunk, így főleg keleti szöveteken. A heraldikában a XII. sz. óta mutatható ki. Francia-

Heraldikai liliomok.

országban 1179 óta a királyok címere és pedig kezdetben tetszés szerinti számú kékbe szövött arany L., 1364 óta csak három. Nálunk az Anjou-ház címerében és innen átmenve alattuk a magyar címerben volt használatos, de már az Anjouk előtti időkben is használták, így a Győr-nemzetség egyes tagjai L.-mal pecsételnek. Színe ezüst, elvétve vörös, fekete, zöld és kék, a francia heraldikában a L. arany.

Liliombogár *(Lema merdigera* L.), a Bogarak rendjébe tartozó bogárfaj. Fekete, nyakpajzsa és a hosszant sávolt szárnyfedői élénkpirosak, 6·5—7 mm. hosszú. Egész Európában közönséges, különösen a liliom-féléken szeret tartózkodni, innen a neve is. Ápr.—május- és júl.—aug.-ban, tehát két nemzedékben él. Lárvái a fehér liliom és a császárkorona leveleit pusztítják.

Liliomcsillagok (állat), l. *Tengeri liliomok.*

Liliomfélék (növ.), l. *Liliaceae.*

Liliomhölye (növ.), l. *Hölye.*

Liliomos (azelőtt: *Lality)*, nagyk. Bács-Bodrog vm. hódsági j.-ban, (1910) 2477 tót és szerb lak., posta- és telefonhivatal.

Liliomrózsa (növ.), l. *Nymphaea.*

Liliomvirág (növ., *flos liliaceus)*, az egyszikűek egyrészének (l. *Liliiflorae)* nagy és szép virága. Hat (ritkán három) nagy és színes lepellevele liliom módjára borul össze. Ilyen pl. a tulipán, Iris, kikirics stb. virága, ez az oka, hogy a magyar nép az *Irist* is liliomnak (sárga, kék L.) nevezi.

Liliomviráguak (növ.), l. *Liliiflorae.*

Lilionèse (franc., ejtsd: lilionéz), kereskedelmi neve egy titkos összetételű illatos, egyébként teljesen értéktelen szépítő arcviznek.

Liliput *(Lilliput)*, a törpék országa és *liliputiak* v. törpék, Swift Jonathan híres könyvéből (Gulliver utazásai, megj. 1726.; magyarul is többféle átdolgozásban) lettek ismertté és népszerűvé, míg a regényében előforduló többi meséś országok és óriások alig ismeretesek.

Liliputi könyv, l. *Kolibri-könyv.*

Lilit (héb.) a. m. az éjjeli: a szó már a bibliában is előfordul (Ézsaiás 34_{14}). Magyarázata egyes mondák keletkezésére adott alkalmat. Egy a talmudi korszakból származó zsidó monda szerint Ádám L.-tel nemzette a rossz szellemeket. Nagy szerepet játszik L. a későbbi kabbalának demonológiájában, különösen mint a gyermekek megrontója, amelynek elűzésére a betegágyas asszonyok szobájának falaira kabbalisztikus cédulákat alkalmaznak.

Lilium *L.* (növ.), l. *Liliom.*

Liljeb., latin állatnevek után *Liljeborg* W. upsalai zoológus tanár nevének rövidítése. Főként a rákokról írt.

Liljebl., latin növénynevek mellett *Liljeblad* Samuel svéd botanikus (1761—1815) nevének rövidítése. Svédország flórájáról írt.

Liljefors, *Bruno*, svéd festő, szül. Upsalában 1860 máj. 14. A stockholmi akadémián, továbbá Németországban és Párisban tanult. Elsőrendű állatfestő; részint komoly, részint humoros jellegű kompozicióiban az északi állatvilág életét találó hűséggel festi. Tanulmányainak egy része a Från Skog och Mark (Erdőn-mezőn, 1891) c. fénynyomatú díszmunkában jelentek meg. V. ö. *Hedberg*, Bruno L. (Stockholm 1903).

Liljeholmen, Stockholm (l. o.) külvárosa.

Lilla, Csokonai (l. o.) ideálja.

Lilla-füred, l. *Hámor.*

Lille (ejtsd: lil), Nord francia département fővárosa, elsőrendű erősség a Deule csatornázott ágaitól öntözött termékeny síkságon, a belga határ közelében, 8 vasúti vonal találkozásánál, (1911) Loos és La Madeleine külvárosával 217,807 lak., prefektura, hadtestparancsnokság, főtörvényszék székhelye. L. a francia iparos városok között egyike az elsőknek; legjelentékenyebb a len- és kenderipar, a vászonszövés 205,000 orsón 12,000 munkást, a cérnakészítés 3000 munkást foglalkoztat. A pamutipar 750,000 orsója 10,000 munkást foglalkoztat; jelentékenyek még fehérítő és kelmefestő, olajpréselő és finomító gyárai; a gép- és vasgyárak, a szesz-, cukor-, cikória-, szappan-, papir-, vegyiárú-, lakkgyárai és művirág-műhelyei. L. tudományos intézetei a kat. egyetem (5 fakultás) 700 (1912), az állami egyetem (4 fakultás), 1806 (1912) hallgatóval; a liceum, a festő- és rajziskola, kereskedelmi főiskola, földmívesiskola; a zenekonzervatórium; van földrajzi, természettudományi, műépítői és orvosi társasága; növény és állatkertje, muzeuma; a képtára gazdag (Dyck, Jordaens, Rubens, Stuerbouts), a Wicar-muzeumban az olasz festők értékes rajzai (Rafael is) láthatók. Jelentékenyebb épületei: az 1855. megkezdett Notre-Dame de la Treille székesegyház és számos régi temploma, prefektura (1868), a városháza, a műcsarnok, a tőzsde, előtte az 1792-iki győzelmet hirdető szobor. L. újabban épített erősségei által elsőrendű vár lett, amelynek külső kerülete 50 km. és 11 erődje áll. L. nem nagyon régi város. A flandriai grófok a Deule két ága között építették Ile (a. m. sziget) nevű várukat és e körül keletkezett a város, amelyet 1030. erősítettek meg. 1477-ben a Habsburgoké lett, 1667. XIV. Lajos elfoglalta, 1708. Eugen szavójai herceg a franciáktól ismét elfoglalta, az utrechti békében megint a franciáké lett. 1802 óta Nord département fővárosa. Az 1914-iki háborúban a német csapatok heves harcok után okt. 13. megszállották. L. *Világháború.*

Lillebonne (ejtsd: lilbonn'), város Seine-Inférieure francia départementban, a Bolbec és vasút

mellett, (1911) 5656 lak., pamutiparral; XIII. sz.-beli kastély romjaival. Az ókorban *Juliobona* volt a neve; a római korból egy szinháznak és egy fürdőnek romjai maradtak fenn.

Lillehammer, norvég város Kristiansamt kerületben, (1910) 3804 lak., pamutfonóval és műmalommal. Nevezetessége az 1904. létesitett norvég néprajzi gyüjteménye.

Lillers (ejtsd: liler), város Pas-de-Calais francia départementban, a Nave és vasút mellett, (1911) 8260 lak., cipőiparral, kőszén- és sóbányákkal.

Lilliput, l. *Liliput.*

Lilliputi könyv, l. *Kolibri-könyv.*

Lillo, *George*, angol drámairó, szül. 1693. Londonban, megh. u. o. 1739. Hét drámája maradt reánk, amelyek közül George Barnwell or the Merchant of London (1731) az első polgári szomorújáték az angol irodalomban. Több Erzsébetkori drámát is átdolgozott. Műveit (Dramatic Works, London 1770, 2 köt.) Davies adta ki.

Lilly, *John*, l. *Lyly.*

Li Lung-mien *(Li Kung-lin)*, kinai festő, kalligráfus és iró, szül. Su-Csuban. Magas hivatalt viselt, melyről 1100. lemondott és a Lung-mien dombon épült palotájába vonult vissza, hol 1106. halt meg. L. a kinai Sung-korszak legnagyobb figurális festőművésze. Leghiresebbek buddhisztikus tárgyú festményei, melyekben a T'ang korszakbeli Vu Tao-tzu stilusát utánozza. Festett amellett táj- és állatképeket is. Művészete alapvető jelentőségű Kina és Japán festészetében. V. ö. *Giles*, An Introduction to the History of Chinese Pictorial Art. (Shanghai 1905); Masterpieces Selected from the Fine Arts of the Far East. (Tokio 1909); Fenollosa, Epochs of Chinese and Japanese Art. (London 1912).

Lilybaeum, ókori hegyfok Sziciliában, a sziget nyugati részén. Régi időtől fogva meg volt erősítve és több háboruban fontos hadállást alkotott. Már a karthagóiak várost építettek itt, mely 241. Kr. e. került a rómaiak uralma alá; a 2 sziciliai quesztornak egyike itt lakott. A régi város falai közé épült a mostani Marsala (l. o.).

Lim, a Drina jobboldali mellékfolyója; ered Montenegro határán Guzinje közelében, a Zljebhegyen, kb. 200 km. folyás után torkollik.

Lim. (ang.), l. *Limited.*

Lima, 1. *departamento* Peruban a Csendes-óceán és a Kordillerák között. Területe 34,482 km², (1908) 172,927 lak., Ny.-i alföldje gazdag mezőgazdasággal bir. Arany-, ezüst-, réz-, vas-, szén- és sóbányái is vannak. Kereskedelme élénk, több vasúti vonala van. Éghajlata jó, egyes vidékein váltóláz uralkodik. — 2. *L., fővárosa* L. departementónak és Peru délamerikai köztársaságnak, érseki székhely, a Rimac mindkét partján, 14 km.-nyire a tengertől, 156 m. magasban, (1918) 150,000 lak. (kb. $^1/_8$-a fehérbőrű, kreol és idegen, $^1/_{10}$-e néger, a többi indiánus és kevert nép). Egyetemét 1551. V. Károly császár alapította. 1874 óta van bányászati és mérnöki főiskolája, van katonai és bábaiskolája, nyilvános könyvtára; nemzeti muzeuma perui régiségekkel és földrajzi társasága, valamint számos kulturális és jótékonysági intézménye. Ipara jelentéktelen; kikötője Callao. L. nagyobbára egyenes utcákból áll, házai nagyobbára kétemeletesek és vályogból épültek. Régi körfalai helyén sétaterek vannak, a főbbek: a Plaza Mayor a székesegyházzal, a Plaza de Bolivar a felszabadító Bolivar lovas szobrával; az Alameda de la Exposicion az állatkerttel és Kolumbus szobrával. A Rimacon egy régi kőhid és egy vasúti hid vezet át. L. 67 temploma és kápolnája közül a legjelentékenyebbek: a székesegyház, a szt. Ferencrendi és dominikánus zárda, a Mercedes- és a Szt. Ágoston-templom. Jelentékenyebb épületei: az országház, a pénzverő és nagyobb középületek. L.-t 1535. Pizarro Ferenc alapította *Ciudad de los Reyes* néven. 1545-ben érseki székhely lett. Földrengések gyakran pusztították: 1746-ban 5000 lakója elpusztult. 1881—1883-ig chilei birtok volt. V. ö. *Pradié-Fedéré*, L. et ses environs (Paris 1897). — 3. *L., Allen county székhelye* Ohio északamerikai államban, az Ottawa mellett, (1910) 30,508 lak., kőolaj- és földgázforrásokkal; vaggon-, papir-, dinamit-, gépgyártással, kőolajfinomítókkal.

Lima (állat), l. *Reszelő kagyló.*

Limacidae (állat), l. *Meztelen csigák.*

Limacium eburneum, l. *Elefántcsontgomba.*

Limagne (ejtsd: limány), termékeny síkság Puy-de-Dôme francia départementban, amelyet az Allier öntöz, 60 km. hosszú és 20—35 km. széles.

Limakográfia (gör.), az állattannak az a része, amely a csigák rendszertani leirásával foglalkozik, ez tehát a *malakologiá*-nak, az összes Puhatestüek leirásának és ismertetésének egy része.

Limán (oroszul v. görögül *limēn*, a. m. öböl, kikötő), tengerszin alá sülyedt folyóvölgy, legtöbb található a Duna torkolatánál a Fekete-tengerben, bejáratát többnyire kis homokturzások zárják el.

Limanowa, kerületi székhely Galiciában, a zwardón—neu-sandeci vasútvonal mellett, (1910) 2106 lak. 1914 dec. az osztrák-magyar csapatok jelentős diadalt arattak itt az oroszok felett. L. *Világháború.*

Limantria (állat), l. *Apáca-pille.*

Limány, a folyóviznek valamely mederbeli akadály által előidézett irányváltozása s lassú körben mozgása.

Limasol, város, a. m. Limisszo (l. o.).

Limatura (lat.) fűrészpor. *L. ferri*, vaspor.

Limax (állat), l. *Meztelen csigák.*

Limax lanceolatus, l. *Lándzsahalacska.*

Limay, a *Rio Negro* (l. o.) mellékfolyója.

Limbach, város Zwickau szászországi közigazgatási kerületben, (1910) 16,806 lakossal, igen jelentékeny pamut- és selyemharisnyakötéssel és harisnyaexporttal, tricotszövéssel.

Limbergi szőllő, l. *Blaufränkisch.*

Limbu, az indo-kinai nyelvtörzs tibet-barmani ága, főleg Közép-Nepalban, a Kauziki folyása mentén, hol a kiranti és L. nyelvjárások mintegy 300,000 főnyi nép ajkán élnek.

Limburg, 1. *egykori hercegség* Németalföldön; jelenleg Belgium és Hollandia közt van megosztva. Caesar idejében az eburonok lakták. A középkorban Frigyes lotaringiai herceg, Arlon grófjának engedte át. Ez építtette L. várát. Ennek utódját, Henriket (megh. 1119.) IV. Henrik német császár hercegi rangra emelte.

IV. Waleran halála után (1279) I. János brabanti hercegnek került birtokába, aki L.-ot Brabanttal egyesítette. Brabanttal együtt azután a burgundi hercegekre és Máriával együtt a Habsburgokra szállott. A vesztfáli béke kettéosztotta; Hollandia kapta Daelhem és Falkenberg grófságokat, többi része Spanyolországnál maradt, s 1795 után a francia uralom alatt Ourthe és Meuse-Inférieure départementokra oszlott. 1815. visszakapta nevét. Az 1830-iki belga forradalom ismét két részre szakította és az 1839 ápril 19-iki szerződés értelmében Hollandia csak a Maas jobbpartján fekvő részt tartotta meg. — 2. L., *tartomány* Belgiumban Hollandia, Lüttich, Brabant és Antwerpen között, 2408 km² területtel, (1910) 275,691 lak. 3 arrondissementra oszlik. Fővárosa Hasselt. — 3. L., *hollandi tartomány* Geldern, Észak-Brabant, Belgium és Poroszország közt, 2206 km² területtel, (1910) 332,007 lak. 2 járása van. Fővárosa Maestricht. — 4. *L. (Dolhain-L.)*, város Lüttich belga tartományban, (1910) 4699 lak. Sajtja világhírű. — 5. *L. (L. an der Lahn)*, az ugyanily nevű járásnak és püspöknek *székhelye* Wiesbaden porosz kerületben, (1910) 10,965 lak., vasúti felszerelések gyártásával, dohány-, gép- és sörgyárral, jelentékeny agyagedénykészítéssel. — 6. *L. an der Lenne*, l. *Hohenlimburg*.

Limburg, *Josef*, német szobrász, szül. Hanauban 1874 júl. 10. Tanulmányait Bécsben Tilgnernél, Berlinben Janenschnél, továbbá Párisban és Rómában végezte. Szobrai: XIII. Gergely pápa; X. Pius; Don Ugo; Dr. Fr. Zorn von Bulach püspök; Gerhardt szobrász stb.

Limburg-Brouwer (ejtsd: limbörch-brauer), 1. *Petrus van*, németalföldi tudós és író, szül. Dordrechtben 1795 szept. 30., megh. Groningenben 1847 jún. 21. Főműve: Histoire de la civilisation morale et religieuse des Grecs (Groningen 1833—42, 8 köt.). Irt továbbá kulturtörténeti regényeket a görög időkből: Charicles en Euphorion (Groningen 1841) és Diophanes (u. o. 1838, 2 köt.). Saját korában játszik utolsó megjelenésekor nagyon magasztalt regénye: Het Leesgezelschap te Diepenbeek (A diepenbeeki olvasókör, Groningen 1847, 15. kiad. 1879).

2. *L., Petrus Abraham Salamon van*, németalföldi író, az előbbinek fia, szül. Lüttichben 1829 nov. 15., megh. Hágában 1873 febr. 13. mint az állami levéltár tisztviselője. Számos tanulmányt tett közzé különösen az indiai irodalomról; főműve azonban Akbar c. keleti regénye (Haag 1872, 4. kiad. 1887).

Limburgi krónika *(Fasti Limburgenses)*, Limburg város évkönyvei 1377—1612-ig, több szerző folytatólagos szerkesztésében. Mivel sok népmondát, népszokást és népdalt tartalmaznak, rendkívül becses forrásai a kornak. Újabban *Wyss* adta ki (Mon. Germ. Hist.: Deutsche Chroniken 4. köt. 1883).

Limburgi sajt, a legismeretesebb és leggyakoribb lágysajt, melyet eredetileg csak Belgiumban készítettek, de most már mindenütt készítik, ahol tejgazdasággal foglalkoznak.

Limburgit, l. *Bazalt*.

Limbus (lat.) a. m. határ, a kat. egyház tanítása szerint tartózkodási helye azoknak, kik, bár személyes bűnük nincsen, a mennyországra nem méltók. Háromféle L.-t különböztetnek meg: 1. *L. purgatorii*, vagyis a tisztítóhely (l. o.); 2. *L. patrum* (pokoltornác, Ábrahám öle is), ebben tartózkodtak az eredeti bűn miatt az ószövetségi szent emberek, mig őket Krisztus onnan ki nem szabadította, és 3. *L. puerorum*, a meg nem keresztelt, vagyis csak eredeti bűnben meghalt gyermekek tartózkodási helye.

L. a szögmérő műszereknek az az alkatrésze, amelyre a vízszintes fokbeosztás van vésve.

Limehouse (ejtsd: lajmhaus), London (l. o.) egyik része a Themse balpartján, (1911) 30,955 lak.

Limenitis *F.* (állat), a Nappali lepkék egyik neme, melynek főbb bélyegei: a felső szárnyak középsejtje zárt, az alsóké nyitott; a szárnyak szélesek, az alsók szegélye gyengén fogazott; felül feketék vagy feketebarnák fehér rajzokkal, alul rőtszínűek fekete és fehér rajzokkal. A hernyó a fejtetőn két rövid heggyel, hátán két sor ágas tüskével díszített. A báb feji részén két kis hegyes, hátán pedig baltaalakú kiemelkedés van. Hazánkban 3 faja él: *Limenitis populi* L., a közismert *nyárfalepke* (l. o.), *L. camilla* Schiff. és *L. sibylla* L.; az elsőnek hernyói a rezgő- és fekete nyárfán, az utóbbiaké a Lonicera-féléken találhatók.

Limerick, 1. *county* Munster ír tartományban Clare, Tipperary, Cork és Kerry grófságok közt, 2755 km² területtel, (1911) 142,846 lak. Népessége 1841 óta az óriási kivándorlás következtében felére csökkent. — 2. *L.*, az ugyanily nevű county *fővárosa*, a Shannon egy szigetén, (1911) 30,403 lak., jelentékeny vászonszövéssel és csipkekészítéssel, bőrgyártással, halászattal és húsfüstölőkkel. Kikötője Irországban a negyedik helyet foglalja el; L. az É.-i munsteri királyoknak volt egykor székvárosa. Angol uralom alá II. Henrik vetette. 1690-ben és 1691. III. Vilmos ostromolta és miután bevette, számos lakosa elhagyta.

Limerno Pitocco, álnév, l. *Folengo*.

Limes (lat.), mesgye, határvonal, határút a földek közt, ország határa, megerősített határszél. A császárság óta kapja mostani értelmét, amennyiben akkortól fogva a mesterséges és megerősített birodalmi határt jelöli, szemben a természetes határokkal. A L. rendeltetése egyrészt a római birodalom határának elzárása, úgy hogy átlépése — a kereskedelmi forgalom ellenőrzése tekintetéből — csak meghatározott helyeken volt szabad, másrészt védelmi célokat szolgált; kezdetlegesebb formájában sáncból és sövénykerítésből, későbbi fejlettebb formájában kőfalból v. földsáncból áll, elébe vont v. mindkét oldalon vont árokkal, melyhez néha cölöpkerítés (cölöpárok) járul. A L. mentén őrtornyokat (castellum, burgus) építettek, melyeket egymással út kötött össze. L.-t ott építettek, ahol nem volt természetes (folyó, tenger) határa a birodalomnak: Britanniában, Felső-Germániában, Afrikában, Arábiában, Dáciában, Moesiában stb. Ahol folyó volt a határ, mint Alsó-Germániában a Rajna, Pannoniában a Duna, ott megelégedtek a határút mentén emelt castellumokkal. Legjobban ismeretes a rendszeresen fölkutatott *felső-*

germániai és *raetiai L.*; az előbbi Rheinbrolnál kezdődik a Rajna jobbpartján, D.-i és K.-i irányban haladva magába foglalja a Taurus-hegységet, aztán D.-nek fordulván Lorchig terjed a Rems partjáig, hossza 370 km. Ott kezdődik a *L. Raeticus*, mely K.-i irányban (178 km. hosszúságban) a Dunáig terjed, Einingig. Angliában, Ausztriában és Romániában is serényen folyik a L.-kutatás; a római uralom hazánk területére eső határvédő berendezésének átkutatása még a jövő feladatai közé tartozik, felkutatandók egyrészt Pannoniának a Duna mentén Carnuntumtól Aquincumig s onnan a Dráva-torokig eső útvonala és erődítményei, másrészt a *daciai L.*, melynek maradványait Torma Károly födözte föl a Meszes-hegységen; ezen erődítési vonalnak egyideig kétségbe vont római voltát újabban *Buday* Árpád állapította meg. V. ö. *Torma* Károly, A limes Dacicus (Budapest 1880); *Buday* Árpád, A római L. Németországban (Kolozsvár 1910). A németországi L.-kutatásokról szóló nagy munka: Der obergermanisch-rätische L. des Römerreiches (Heidelberg) 1895 óta folyik. Az osztrák L.-ről: Der römische L. in Österreich (Wien 1900 óta). — *L.* matematikai értelemben l. *Határérték.*

Limestone (ang., ejtsd: lajmszton) a. m. mészkő.

Limetta (növ.), l. *Citrus* és *Citrom.*

Limetta-olaj *(oil of limette)*, a *Citrus limetta* R. és *Citrus medica* L. friss gyümölcsének héjából sajtolják. Déli Európában és a nyugat-indiai szigeteken termelik. Kellemes — citromra emlékeztető — szagát citrál-tartalma okozza. Olcsó illatszerhez és szappan-illatosításhoz használják.

Limfa *(lympha)* a. m. nyirok (l. o.)

Limfadenitisz (gör.), l. *Nyirokcsomó gyuladás* és *Bubo.*

Limfadenoma (gör.-lat.), a nyirokszövet daganatszerű, körülírt túlburjánzása, mely a nyirokszövetből álló szervek: lép, nyirokcsomók, mandulák, kedeszmirigy, nyiroktüszők (bél), Peyer-tüszők megnagyobbodásával jár. A L. lehet helybeli, körülírt tájékra szorítkozó, vagy általános. A L.-t a daganatok közé számítjuk, bár sok tekintetben nagyon különbözik a valóságos daganatoktól és közelebb áll a túltengéshez. Egyes esetekben a L. vérváltozással (a limfociták megszaporodásával, limfás leukémiával) jár együtt, más esetekben nem okoz vérelváltozást (pszeudoleukémiás adenia, Hodkin-féle betegség).

Limfaerek, l. *Nyirokrendszer.*

Limfagoga a. m. nyirokhajtó-szerek (l. o.).

Limfangiektázia (gör.-lat.), a nyirokerek jelentékeny kitágulása körülírt területen. Legtöbbször egyes nyirokerek elzáródása, vagy a nyirokcsomók megbetegedése okozza. A kitágult nyirokereken a billentyűknek megfelelőleg apró kiöblösödések (varixok) vannak.

Limfangioma (gör.-lat.), nyirokeres daganat, l. *Angioma.*

Limfangitisz, l. *Nyirokérgyuladás.*

Limfatikus, a testalkotások (konstitucio) régebben szokásos elnevezéseinek egyike. Olyan egyéneket neveztek így, akiknek duzzadt mirigyeik voltak, könnyen kaptak hurutokat stb. Részben fedik egymást a ma sokkal helyesebben exsudativ diatézisnek nevezett fogalommal. L. *Konstitució, Diatézis.*

Limfjord *(Liimfjord, Lymfjord)*, 160 km. hosszú tengerszoros, a Kattegattól az Északi-tengerig terjed, ez vágja le Jütland-szigetet a szárazföldről. Igen sekély, úgy hogy egy részén csak a 4·4 km. hosszú, 3 m. mély és 16 m. széles VII. Frigyes-csatorna segítségével kerülik meg sekélyebb részeit. Legnagyobb szigete a *Mors* (361 km²), (1911) 24,270 lak. Egykor keskeny turzás (Harboöre tange) a L.-ot az Északi-tengertől elkülönítette, de ezt a viharok többször áttörték (1624, 1720, 1760), azonban ezek a rések ismét elhomokosodtak, mígnem 1825 nov. 28. nagy rés, az Agger-Minde keletkezett rajta, amelyen át a tenger vize a L. addigi édes vizét sóssá tette. Az Agger-Minde is lassan elhomokosodott s 1863. új csatorna keletkezett a helyébe, a Rön vagy Tyborön, amelyen ma is átjárnak a hajók.

Limfocita (gör.) a. m. nyiroksejt, l. *Vér.*

Limfoma (gör.), a nyirokcsomók megnagyobbodása, a legkülönbözőbb okból eredhet s azért a L. természetét külön jelzővel jelöljük meg. Lehet a L. helybeli és általános. Helybeli L.-k a legkülönbözőbb szervek akut és krónikus gyuladását kisérik, ezek az ú. n. regionális L.; pl. torokgyuladásnál megduzzadnak az állkapocs szöglete alatti nyirokcsomók, tüdőgyuladásnál a hörgkörüliek stb. A megnagyobbodást legtöbbször a nyirokcsomó savós beszűrődése okozza, olykor — gennyes gyuladásoknál — gennyedés idézi elő. Idült gyuladásnál a savós beszűrődést sejtburjánzás kiséri, a nyirokcsomók nagyok, tömöttek, szívósak. Ilyenek a lueszes, tuberkulózisos, szkleromás L.-k. Az általános L. a nyirokszövet és a vérképző szervek megbetegedésekor következik be. Idetartoznak a granulomatózis, a pszeudoleukémia limfatikus alakja, a leukémia limfatica. Végül idetartozik a nyirokszövet daganatos megbetegedése, a limfoszarkóma v. lymphoma malignum (l. *Szarkóma).* L. még *Skrofulózis.*

Limforragia (gör.), a nyirokerek v. a nyirokérdaganatok megrepedését követő nyirokszivárgás a test felületén, vagy a testüregekbe, amely esetben az utóbbiakban nyirok halmozódik fel. L. *Chylothorax.*

Limforrea (gör.) a. m. *limforragia* (l. o.).

Limfoszarkóma (gör.), l. *Szarkóma.*

Limia (Portugáliában *Lima)*, folyó a Pyreneusi félszigeten; ered Orense spanyol tartományban, 615 m. magasban az Antela-tóból, Lindozonál portugál területre ér és 150 km. hosszú folyás után (20 km. hajózható) Vianna del Castellonál az Atlanti-oceánba ömlik.

Limicola *Koch.* (állat), a Szalonkafélék családjába tartozó madárnem, amelynek csőre gyengén lefelé hajlott és csak a felső káva csúcsának szélein kemény, a többi rész puha bőrrel fedett. Fülnyilása a szem mögött van; a hátsó ujj hiányzik. Egy faja nálunk mint nagyon ritka átvonuló fordul meg: a *L. platyrhyncha* Temm., amely madár Európán kívül gyakoribb Amerikában és Ázsiában. Szine barnásfekete, világosabb tollszegélyekkel. Hossza 18, szárnyhossza 11, farkhossza 4 cm.

Limina Apostolorum (lat.) a. m. az apostolok küszöbei, vagyis az apostolok sírjai Rómá-

ban; tágabb és eredeti értelemben minden római zarándoklás, szűkebb értelemben a püspököknek időközönkint való köteles menetele Rómába a pápához. L. *Visitatio liminum Apostolorum.*

Limisszo (*Limaszol, Lemisso*), kikötőváros Ciprus szigetén, kb. 8000 lak., szőllő- és borkivitellel, 1894. árviz pusztította el a várost.

Limit (lat. *limitum*; ol. *limito*; ang. *limited*), a kereskedelemben *árhatárt* jelent. Vételnél a L. az a legmagasabb ár, amelynél drágábban vásárolni nem szabad; eladásnál az a legalacsonyabb ár, amelynél olcsóbban az árú el nem adható.

Limitálás, *limitálni*: az árhatárt megvonni, megszabni (l. *Limit*). Gyakran fordul elő tőzsdei megbízások megadása alkalmával.

Limitatio (lat.) a. m. határvetés, meghatárolás, korlátolás. Kant a L.-t kategóriái közé sorozta; minőségi kategória három van: realitas, negatio, limitatio. A L. nem egyéb mint realitas negatióval összekapcsolva, megfelel az ú. n. végtelen itéletnek: *A est non P*, pl. a magyar nyelv — nem áriai nyelv; itt a magyar nyelv tagadó állítmány által van meghatározva.

Limited (ang., ejtsd: limmited, rövidítve *Ltd.*, *Lim.* v. *Ld.*), olyan kereskedelmi társaság (angol törvény szerint), amelynek tagjai a társasági kötelezettségekért csak korlátoltan, csak bizonyos előre megállapított összeg erejéig szavatolnak. A felelősség határa a limitum, amely vagy a társasági tagok vagyonbetéteinek erejéig terjed, vagy pedig ennek 2—5-szörös értékében van meghatározva v. bizonyos fix összegre szól. A korlátolt felelősséget (*limited liability*) a társaság megalakulásakor cégjegyzékbe iktatják. L. még *Korlátolt felelősségű társaság.*

Limitosó (ném. *Limitosalz*) névvel jelölik Ausztriában és hazánkban azt a konyhasót, amelyet a sójövedéknél alkalmazott egyének (sójárandóság), továbbá oly szerzetesrendek (alamizsnasó) kapnak, amelyek betegápolással vagy tanítással foglalkoznak vagy könyöradományokból élnek. Régi privilégiumok alapján a tengermelléken a halászok halak besózására, továbbá egyes vidékeken (Árva, Liptó, Turócz, Máramaros vmegyékben) a lakosság kedvezményes áron kap sót, amit szintén L.-nak neveznek.

Limma, az antik zeneelméletben a diatonikus félhang, l. *Diësis.*

Limmat (felső folyásán *Linth*), az Aare jobboldali, 141 km. hosszú mellékfolyója Svájcban. Ered Glarus kantonban, a Sand- és Stäfelbach, valamint Limmernbach Pantenbrücke melletti egyesüléséből, fölveszi a Gernfet, a Klönt. Régebben a L. Näfelstől Ziegelbrücke felé folyt és a Maggal egyesült, vidékét gyakran elöntötte. Az 1809—16-ig épített *L.-csatorna* vizét jelenleg a Wallenstadti- s innen a Zürichi-tóba viszi, amivel 15,000 hektár terület van áradásától megmentve. A Zürichi-tó kifolyása a tulajdonképeni L. folyó, ez fölveszi a Sihlt, Brugg mellett torkollik. Vízterülete 2414 km², ebből 45 km² gleccserekre jut, hosszúsága a forráspatakokkal együtt 141 km.

Limmatikus kőzet a. m. agyagos kőzet, pl. agyag, kaolin, lösz stb.

Limnadok vagy *limnaszok* (gör.) a. m. tavak nimfái, tündérei.

Limnaea (állat), l. *Vízi tüdős csigák.*

Limnaeus szövetkezet, l. *Édesvízi növényzet.*

Limnanthemum *S. G. Gmel.* (növ.), *tündérfátyol*, a Gentianaceae (Tárnicsfélék) család génusza; 24 faja forróövi és szubtropikus tájakon elterjedt vízi növény. Levelük osztatlan, tojásdad v. kerek, mélyen szíves. Pártájuk sárga v. fehér, kerékalakú, mélyen 5 hasábú. Nálunk a Tisza holtágaiban, lassan folyó vizekben gyakori a sárga virágú *L. nymphaeoides* (L.) Lk. (elecke, tündérike, tündérrózsa). Tokja a paprika termésére emlékeztet.

Limnetis *M. O. Fr.* (állat), a Levéllábúak (l. o.) rendjének Kopoltyuslábuak csoportjába tartozó ráknem, kagylószerű páncéllal. Egyetlen faja, a *L. brachyurus* M. O. Fr. iszapos pocsolyákban él és hazánkból is ismeretes.

Limni, sziget, l. *Lemnosz.*

Limnicythere inopinata (állat), l. *Cytheridae.*

Limnigráf v. *limnográf*, l. *Ármérő* és *Mérce.*

Limnikus képződmények (geol.) a. m. édesvízi lerakódások.

Limniméter (gör.), l. *Mérce.*

Limnitek, édesvízben leülepedett kőzetek; édesvízi állatok és növények lenyomatait tartalmazzák. L. még *Forrásérc.*

Limno (*Limni*), sziget, l. *Lemnosz.*

Limnobios a. m. az édesvizek élőlényeinek összessége.

Limnocnida tanganjicae *Gthr.*, a Tanganyika-tó (Afrika) édes vizében élő medúzafaj.

Limnocodium Sowerbyi *Lank.*, Brazília édesvizeiben élő medúzafaj.

Limnográf (gör.), l. *Ármérő* és *Mérce.*

Limnokalcit, l. *Édesvízi mészkő.*

Limnokvarcit, l. *Édesvízi kvarc.*

Limnológia (gör.), az a tudományág, amely a belvizekkel, tavakkal, azok alakjával, fizikai, vegyi tulajdonságaival, flórájával és faunájával foglalkozik.

Limnophilus (állat), l. *Tegzes légy.*

Limnoplankton, l. *Plankton* és *Édesvízi állatok.*

Limnoria terebrans *Leach* (állat), az Ászkarákokhoz tartozó rákfaj, mely a hajók és kikötők farészeiben nagy pusztítást okoz.

Limoges (ejtsd: limósz), Haute-Vienne francia département, L. járás, püspökség és hadtestparancsnokság székhelye, a Vienne jobbpartján, vasúti gócpont, (1911) 92,181 lak., porcellángyárak kb. 5000 munkással, cipő- és fapapucsgyártás, posztószövés, nyomdai-, pamutipar, szesz- és bőrgyárak. A XVIII. sz.-ig űzött zománcipar megszűnt. Fa- és italkereskedelemmel. L.-nak van orvosi és gyógyszerészi előkészítő- és felsőbb rajziskolája; keramiai és archeológiai muzeuma, természettudományi (1759), régészeti és történelmi (1845) és orvosi társulata. L. részben hegyen épült; 4 hídja közül kettő a XIII. század óta változatlanul áll. St. Étienne gót székesegyházzal. L. a római Augustoritum volt. V. ö. Les sources l'histoire du Limousin (L. 1895).

Limogesi zománc, voltaképen *festett zománc*, mely nevét Limoges városától nyerte, ahol a beágyazott zománcnak már a XII. sz.-ban voltak

kiváló mesterei. Az utóbbi helyett itt a XV. század második felében a fémtárgyakat az üvegfestéshez hasonló eljárással kezdik díszíteni s mintáknak kezdetben főleg német rézmetszeteket használnak föl. A XV. sz. végén a képek rajzát előbb a rézlemezre vésik, azután vékony áttetsző zománccal vonják be, ezen vonalakat sötét zománccal húzzák ki, és zománccal kitöltik. Az alakok teste fekete v. sötét ibolyaszínű s a fényhatásokat ezen fehér zománc, a ruhán és hajzaton viszont arany emeli ki. A XVII. sz.-ban a képeken az olasz hatás érvényesül s a színezésben a szürke festés (grisaille). Szentképek előállításán kívül L.-cal edényeket, gyertyatartókat stb. is díszítettek. A L. mesterei munkáikat nevükkel v. kezdőbetükkel jelölték. Az első ismert mester Monavaerni 1460—1470 között dolgozott. 1503-ban tünik föl Nordon Penicaud, a hasonló nevű művészcsalád feje. A Limousin-család leghiresebb tagja Léonard volt (megh. 1577.), aki főleg az arckép terén nevezetes. A grisailleban a Nouailher-család vált ki, mely a XVII. század derekáig virágzott. A XVI. sz.-beli mesterek közül még Pierre Reymond és Pierre Courteys híresek. A chateauduni Jean Toutin 1632 körül a L.-ot a miniaturfestészettel egyesíti s fehér zománcos alapon aquarellszerű képeket fest, melyeket, miután eljárását a genfi Jean Petitot tökéletesítette, csakhamar Európaszerte utánoznak s órák, szelencék és ötvösművek díszítésére használnak föl.

Limon, város, l. *Puerto-Limon.*

Limonádé, *limonádé-por* (ol. *limone:* citrom, *limonata,* velencei *limonada:* citromlé). Cukorral és citromlével izesített hűtő ital, melyet részben friss gyümölcsből, részben citromsavból készitenek. A forró limonádét izzasztószernek is használják. L. még *Alkoholmentes italok.*

Limonage (franc., ejtsd: limonázs) a. m. iszapolás vagy sankolás, a talajjavításnak az a neme, melynél a vízből lerakodó iszapot valamely terület felszinének fokozatos emelésére és egyúttal gyakran trágyázására is használják. L. még *Sankolás.*

Limoncello (ejtsd: —csello), citromlé hozzáadásával készitett dalmát likőr.

Limone (olasz) a. m. citrom (l. o.).

Limonén, képlete: $C_{10}H_{16}$; a terpénekhez tartozik, van jobbra és balra forgató módosulata. Jobbra forgató módosulata mint *heszperidén* és *karvén* is ismeretes, fp. 181°. L. még *Terpének* és *Dipentén.*

Limonia *L.* (növ.), l. *Atalantia.*

Limoni-olaj vagy *citrom-olaj (oleum citri),* egyike a leghasználatosabb s így legfontosabb illanó olajoknak. Szine zöldessárga, fs.-a 15° C.-nál 0·857—0·860. A poláros fénysugár síkját 100 mm. csőben +60°—+64°-ra elfordítja. Alkotó részei pinén, limonén és citrál. Az illat finomsága azonban csupán a citrál-tartalomtól ered s így mentől több van ebből a L.-ban, annál finomabb s így értékesebb az. A L.-t a *Citrus Limonum Risso* gyümölcsének héjából az «écuelle» segélyével készítik (essence à l'écuelle). A L.-nak egyetlen jelentős termelő helye déli Olaszország, még pedig Szicilia és Calabria. A L.-t a bergamott- és édes narancsolajjal egyetemben *messinai* v. *calabriai* *esszenciáknak* nevezik. A L.-t likőrök, szörpök, édességek, illatos szerek és szappanok készítésére, illetve szagosítására használják. Hamisítani terpentin-olajjal szokták.

Limonit v. *barnavasérc, barnavaskő* (ásv.). Mikro- v. kriptokristályos; a finom rostos egyének gömbös, vesés v. sztalaktitos halmazokká vannak csoportosítva; a halmazok mindig sugaras-rostos, néha azonkívül még gömbhéjas szerkezetüek is és felületük v. tükörsíma v. érdes. Előfordul még földes, vaskos és oolitos változatokban is. Szegfűbarna, okkersárga v. feketésbarna, de karca mindig sárgás; át nem látszó, selymes vagy bágyadt fényű v. egészen fénytelen. Vasoxid-hidroxid, képlete $Fe_4O_3(OH)_6$, rendesen mangántartalmú és kovasavval van szennyezve. Telepeket, rétegeket v. ereket alkot és többnyire más vasércek (vaspát, pirit) átalakulása v. pedig a rozsdának vízben való leülepedése folytán keletkezett. A L. fajtái: 1. *rostos barnavasérc (brauner Glaskopf)* szőllő-, vese- v. sztalaktit alakban, a törési lapja rostos, felülete síma és fénylő és a mangán-tartalom miatt fekete; 2. *sztilpnosziderit (vas-szurokérc),* vaskos, síma kagylóstörésű, zsír- v. szurokfényű, mert kovasavat és foszforsavat tartalmaz; feketésbarna v. fekete. Lelőhelyei: Siegen Németországban, Cserhovitz Csehországban. Ide tartozik a *réti érc (Wiesenerz),* likacsos, szivacsküllsejű szurokfényű tömegek. A *rézszurokérc (Kupferpecherz)* barna zsírfényű, kagylós törésű, L.-nak és rézoxidnak meg rézszilikátnak az elegye; 3. *tömött L.,* törése fénytelen, gyakran sok agyagot tartalmaz. *Oolitos* vasérc apró kerek, puskaporszemszerű testekből áll, amelyek néha szerves maradványokat tartalmaznak. Rengeteg telep a középső juraformációban Württemberg-, Lotharingia- és Luxemburgban, ú. n. *minette*-formáció. *Babérc*, borsószerű gömbök, rendesen héjas szerkezettel; eredeti anyaguk $FeCO_3$ lehetett, amely a forrásokban a borsókő módjára keletkezett; a juraformációban sok helyen található. Tömött L. szokott keletkezni a vastartalmú ásványok (pirit, sziderit, magnetit, olivin, pirrhotin) mállása révén is; *földes* vagy *okkeres barnavasérc,* laza földes részekből áll, sárga, a papiron nyomot hagy, többnyire agyagos. *A gyepvasérc (mocsárérc)* gumókat vagy rétegeket alkot; ma is keletkezik a mocsarakban a rozsda kicsapódásával. Kötött kovasavat, foszforsavat és növényi részeket is tartalmaz. A *tóérc* okkeres iszap alakjában rakódik le a skandináviai és finnországi tavak fenekén. A *cyprusi umbra* barna igen finom földes szövetű, vas- és mangánhidroxidnak meg agyagnak a keveréke; a nyelvre tapad; festékül szolgál. A barnásfekete *hipoxantit* vagy *terra di Siena* hasonló, de mangánt nem tartalmaz.

A L.-nak minden változata becses vasérc; kohósítása aránylag könnyű. Hazánkban igen sok helyen fordul elő, pl. Vashegy, Libetbánya, Gyalár, Toroczkó, Korompa. A sárga okkeres L. (sárga föld) festékül szolgál. A *xantosziderit* (rostos sárga vaskő) sugaras rostos sárgásbarna halmazokat alkot; víztartalma jóval nagyobb, képlete $Fe_2O(OH)_4$. Lelőhelye Ilmenau, Goslar és Elbingerode Németországban.

Limonum, ókori város Galliában, a mai Poitiers helyén.

Limosa *Briss.* (állat), l. *Lotyósneff.*

Limosin (ejtsd: limozeñ, v. *Limousin*, ejtsd: limuzeñ), *Léonard*, francia zománcfestő, szül. Limogesban 1505 körül, megh. 1577 körül. A limogesi zománcfestés fénykorának legjelesebb képviselője, ki 1548. az udvari zománcozó és festő címet nyerte. Csészék, tálak, érmek stb. zománcos díszítésében Dürer, Rafael és más olasz és francia mesterek képei voltak a mintái. Sok ily műve van a párisi Louvreban és Musée de Clunyben, de legnagyszerűbb a chartresi Szent-Péter templomban levő, 12 táblából álló sorozat az apostolok képeivel. Kiváló jelentőségét azonban leginkább kék alapra fekete, fehér, szürke szinekkel festett arcképeinek köszönheti (nagyrészt szintén a Louvreban és Musée de Clunyben). Ilyenek pl. I. Ferenc francia király, Lotharingiai Ferenc, Osztrák Eleonora, Anne de Montmorency stb. arcképei. V.ö. *Bourdery-Lachenaud*, Léonard L., peintre de portraits (Paris 1897).

Limousin (ejtsd: limuzeñ), Franciaország egykori tartománya Marche, Auvergne, Guyenne és Angoumois közt, területe több mint 10,000 km², fővárosa Limoges. Két részre oszlott: Haut- és Bas-L.-ra. Belőle alkották az egész Corrèze départementot, Haute-Vienne nagyobb, Creuse és Dordogne kisebb részeit.

Limousin, *Léonard*, l. *Limosin.*

Limousin, l. *Provençal nyelv és irodalom.*

Limousine (franc., ejtsd: limuzin), elegáns csukott automobil, l. *Mótorkocsi.*

Limousin sertés, francia hússertés fajta.

Limoux (ejtsd: limu), város, L. járás székhelye Aude francia départementban, az Aude és vasút mellett, (1911) 7010 lakos, gyapjuszövés és fonás, kalap és tésztagyárak; híres bortermelés (Blanquette de L.). Temploma XIV. sz.-beli. A város mellett van a Notre-Dame de Marseille (XII—XV. sz.) búcsújáró hely.

Limpak (azelőtt: *Limbach*), kisk. Pozsony vm. szenczi j.-ban, (1910) 910 német lak.; u. p. és u. t. Bazin.

Limpidus (lat.) a. m. tiszta, derült; innen *limpiditas* a. m. tisztaság, derültség.

Limpopo *(Oori, Uri, Bempe, Krokodilus-folyó)*, nagy folyó Afrika DK.-i részén. Ered Transzválban Pretoriától D.-re a Gats-Randban (Witwatersrand), áttöri a Magalis-hegységet, a Mariko folyó torkolatától kezdve ez a folyó határ a volt délafrikai köztársaság és Becsuána-föld, valamint Matabele és Rodézia közt. Az Indiai-oceánba torkollik. 1884-ben a Maud angol hajó 80 km-.nyire evezett föl rajta. Hossza kb. 1600 km.

Limpurg, hajdan német grófság a württembergi Jagst kerületben. Jelenleg a gaildorfi járáshoz tartozik.

Limulus (állat), l. *Molukki rákok.*

Linaceae, *Lenfélék* (növ.), a szabadszirmú kétsziküek családja a Geraniales sorozatban. 150 faja a mérsékelt és a forróöv, valamint a szubtropikus tájak növénye. Füvek és félcserjék; levelük többnyire váltakozó, épszélű, pálhás. Viráguk 2 ivarú sugaras, rendesen 5 tagú, 5 csészelevele maradó, ezekkel 5 a bimbóban sodort szirom váltakozik; porzó 5 v. 2—4-szer annyi; a porzószálak töve gyűrűvé nő össze. A magház rendesen 5 üregű, v. álrekeszfalakkal 10 rekeszű, rekeszenkint 2—2 v. 1 maggal. Termésük tok v. csonthéjas. Legnevezetesebb a *Linum*. L. *Len.*

Linagrostis *Adans.* (növ.), l. *Eriophorum.*

Linaloe-fa (növ.), kétes eredetű fa, melyet két fajtában említenek, úgymint: a *Guayana-* vagy *Cayenne-L.*, mely valószinüleg az *Ocotea guianensis*-től származik s amelyből a Cayenne-linaloe-olajat nyerik; és a *mexikói L.*, mely a *Bursera delpechiana*-tól jön s amelyből kivált a kereskedelmi linaloe-olajat készítik. L. *Illatszer-növények.*

Linard, *Piz*, hegycsucs, l. *Silvretta.*

Linares, 1. *chilei tartomány* a Rio Loncomilla és a Kordillerák gerince közt, területe 10,210 km², (1910) 113,365 lak. Legmagasabb hegye a de las Yeguas-vulkán (3457 m.); vizei által jól öntözött sík részei termékenyek, állattenyésztéssel és földmíveléssel. Departamentói: L., Loncomilla és Parral. — 2. *L., fővárosa* L. chilei tartománynak a Rio Achihueno közelében, termékeny síkságon, (1895) 7331 lak., közelében Panimavida fürdő. — 3. *L., város* Jean spanyol tartományban a Guadiel és Guadalimar között, (1910) 36,419 lak., ezüst-ólomércbányászat, ólom- és vasöntők. — 4. *L., város* (San Felipe de L.), járási és érseki székhely Nuevo Leon mexikói államban a Rio Tigre mellett, kb. 10,000 lakossal.

Linaria (állat), l. *Kenderike.*

Linaria *Juss.*, *gyujtoványfű* (növ.), a Scrophulariaceae (Tátogatók) család génusza; 95 faja az É-i félgömb melegebb és mérsékelt tájain fű és félcserje. Levelük többnyire nyeletlen, keskeny, szárnyas-erű. Gyakran jókora nagy és szép színű viráguk fürtben v. füzérben áll, csészéje 5 osztatú, pártája hosszú csövű, 2 ajkú, torka egészen zárt; hosszú sarkantyúja van. Termésük tok, magvuk hártyás szegélyű v. hártyátlan, dudoros, szögletes. Napos cserjés helyeken, parlagokon, utak mentén közönséges a *L. vulgaris* Mill. Igen sok keskenyszálas levele van, kocsányai aprón mirigyszőrösek, virága élénk sárga. Készítenek belőle egy kenőcsöt (unguentum linariae), melyet az *Euphorbia cyparissias*-szal hamisítanak. Gyakori még a *L. genistifolia* (L.) Mill. (rekettyelevelű gyujtoványfű, Imre herceg-fű). Levele lándzsás, bőrnemű, virága citromsárga, félakkora, mint az előbbié, virágzata laza. Több faja szép kerti virág. (L. a *Havasi növényzet cikk mellékl. 21. kép.*) *L. cymbalaria* L., l. *Cymbalaria.*

Linarit v. *ólomlazur* (ásv.), monoklin prizmák, amelyek egy irányban kitünően hasadnak; azurkék, karca halványkék, gyémántfényű, áttetsző. A réz- és ólomnak bázikus szulfátja, képlete:

$$((Pb,Cu)SO_4(Pb,Cu)(OH)_2.$$

Lelőhelyei: Linares Spanyolországban, Leadhills Skóciában, Cumberland, Rézbánya Bihar vármegyében, Nercsinszk Szibiriában, Argentinia.

Linc, Felső-Ausztria fővárosa, l. *Linz.*

Lincei (ejtsd: lincsej), *Accademia dei L.*, alakulása idejében titkos irodalmi szövetség volt Olaszországban *(lince*, ol. a. m. hiuz), melynek célja az irodalom és tudomány szabad művelése és előítéletektől ment, pártatlan kritikája. Egy római nemes, Cesi Ferenc (szül. 1585., megh. 1630.)

alapította, s a legnevesebb tudósok is (Porta, Galilei, Colonna stb.) tagjai voltak. A XVII. sz. közepe felé a L.-t betiltották, mire 1657. Toscanában új cím (Accademia del cimento a. m. versengő akadémia) alatt föltámadt ugyan, de nemsokára ismét megszünt. A L. jelenleg kir. tudós társaság; székhelyét és üléseit Rómában tartja, a Corsini-palotában. V. ö. *Cerutti*, Breve storia dell' Accademia dei L. (Róma 1885).

Linci béke, l. *Linzi béke*.

Lincke, *Paul*, német operettkomponista, szül. Berlinben 1866 nov. 7.. Művei: Venus auf Erden (1897); Im Reiche der Indra (1899. Indra c. szinre került Budapesten a Fővárosi Orfeumban); Frau Luna (1899. Luna asszony c. szinre került Budapesten a Főv. Orfeumban); Fräulein Loreley (1900); Lysistrata (1902. szinre került Budapesten a Királyszinházban); Nakiris Hochzeit (1902); Berliner Leben (1904). L. a berlini Apollo zeneműkiadócég tulajdonosa.

Lincoln, 1. county *(Lincolnshire)* Angliában az Északi-tenger, Wash-öböl, Norfolk, Cambridge, Northampton, Rutland, Leicester, Nottingham és York között, 7153 km² területtel, (1911) 557,543 lak. L. 3 ridingre oszlik: a D.-i Parts of Lindsey, a DNy.-i Parts of Holland és az É.-i Parts of Kesteven nevet visel. — 2. *L.*, a hasonló nevű county fővárosa és püspöki székhely, (1911) 57,294 lak., sör-, bőr- és gépgyártással. A szűk és részben dombon épült várost számos, történeti nevezetességű emlék és régi épület díszíti. L. a rómaiak Lindum coloniája. Mercia királyságnak volt egyik fontosabb városa. István és II. Henrik királyokat itt koronázták meg. 1644-ben a manchesteri gróf rohammal vette be. — 3. *L.*, Nebraska északamerikai állam és Lancaster county *székhelye*, a Salt Creek mellett, (1910) 43,973 lak., gabona- és marhakereskedelem, gazdasági gépgyártás; márványból épített székesegyházzal, egyetemmel. — 4. *L.*, Logan county *székhelye* Illinois államban, Springfieldtől ÉK.-re, (1910) 10,892 lak., a Lincoln college-gel, szénbányászattal.

Lincoln, *Abraham*, az Egyesült-Államok 16-ik elnöke, szül. Hardin-Countyban (Kentucky) 1809 febr. 12., megh. Washingtonban 1865 ápr. 14. Szegény földmíves szülőktől származott és iskolába sem igen járhatott. 1832-ben egy csapat élén mint kapitány harcolt a felkelő indiánusok ellen. Később postamester lett. Ekkor tanult jogot s 1836. már mint keresett ügyvéd működött Springfieldben. 1847-ben beválasztották a képviselőházba s már ekkor sürgette a rabszolgaság eltörlését. Tekintélye annyira emelkedett, hogy 1860 nov. 180 szóval a demokrata jelöltek 123 szavazatával szemben az Unió elnökének választották. Erre következett a déli államok elszakadása, L. ellen pedig 1861 febr. merényletet követtek el ellenei, de szerencsésen megszabadult. Elnöki hivatalát 1861 márc. 4. foglalta el s miután békéltető kisérletei nem sikerültek, teljes erővel és buzgalommal fogott hozzá az Unió egységének megmentéséhez és a déli államok fegyveres leveréséhez. Ő szervezte az északi államok haderejét s négy éven át lelke volt az Unió győzelmét eredményező harcnak. 1862 szeptember 1. kelt elnöki nyilatkozatában az összes rabszolgákat szabadoknak nyilvánította 1863 elejétől kezdve. 1864-ben óriási szótöbbséggel újból elnöknek választották. Második elnöksége elején még megérte a déli államok seregeinek kapitulációját, de az Unió újjászervezésére már nem jutott ideje. Egy *Booth Wilkes* nevű szinész, ki fanatikus híve volt a délieknek, 1865 ápr. 14. este, a washingtoni szinház páholyában agyonlőtte. Halála valóságos gyásza lett az Uniónak. Tetemeit Springfieldbe vitték, sírját pedig nemzeti birtoknak nyilvánították. L. Washington után az Egyesült-Államok legkiválóbb elnöke, ki becsületességével, erős akaratával és eszével, önzetlenségével és humánus érzésével mintaképe volt a saját erejéből felküzködő férfiúnak (self made man). 1876-ban Washingtonban szobrot emeltek emlékének. Összegyüjtött munkáit *Nicolay* és *Hay* adták ki (New-York 1894, 2 köt.). Egyetlen fia, *Robert Todd L.* (szül. 1843) végigharcolta a polgárháborút, azután ügyvéd lett Chicagóban. 1881—1885-ig hadügyi államtitkár volt, 1889—1893-ig pedig londoni nagykövet. L. számos életrajzírója közül megemlítendők *Holland* (1866 és 1887); *Lamon* (Boston 1872); *Arnold* (Chicago 1885); *Schurz* (Boston 1892); *Morse* (u. o. 1893, 2 kötet); *Oberholtzer* (Philadelphia 1904). V. ö. *Nicolay* és *Hay*, Abraham L., a history (New-York 1890, 10 köt.); *Harris*, The assassination of L. (Boston 1892); *Barrett*, A. L., and his presidency (Cincinnati, 1903—1904, 2 köt.).

Lincoln-juh, angol húsjuh, l. *Juh*.

Lincolnshire, l. *Lincoln*, 1.

Lincolnshire-handicap, híres angol verseny, amelyet a szezón elején futnak le Lincolnshire county gyepén.

Lincolnshire-sertés, angol göndörszőrű zsírsertés fajta, melyet néhány éve nálunk is tenyésztenek és a mangolica nemesítő keresztezésére igénybe vesznek. A L. nagytestű, 160—180 kg. súlyú, hízott állapotban 500 kg.-ot is elér. Színe kesely fehér, selymes göndör szőrrel, füle lógós; a mangolicához hasonló, de mélyebb és zömökebb testű, gyorsabban fejlődő és szaporább.

Lincrustawalton, l. *Linoleum*.

Lincselés, l. *Lynch-törvény*.

Linctus (a lat. *lingere* a. m. *nyalni*, szótól; magyarul *nyalat)*, szirup- v. lekvárszerű gyógyszerkészítmény. A magyar gyógyszerkönyvben a *L. gummosus* hivatalos, mely arabmézga-oldatból s egyszerű szirupból áll.

Linczigh *János*, naplóíró, Kolozsvár hőslelkű főbirája, szül. Kolozsvárон 1606 máj. 30., megh. 1679 júl. 8. A szűcsmesterségre készülvén, 1627—29-ig külföldön vándorolt. 1632-ben már Kolozsvár centum paterei közé tartozott. 1650 főpolgár, 1663. pedig főbiró s 16 ízben a szűcsök céhmestere lett. 1644 óta a város gyakran küldözte a fejedelemhez, országgyűlésre, tatár khánhoz, pasákhoz. II. Rákóczi György fenesi csatavesztése után Szejdi pasa L. főbirót, ki kegyelmet kérni járt nála, társaival együtt 40 öl hosszú láncra verve, nyakán vaskarikával hajtatta a város alá; de nem volt hatalom, mellyel arra kényszeríthették volna, hogy azt feladásra intse. Szejdi fővezér ezután aranyos kaftánt adott neki és menedéklevelet, hogy hazamehessen a városba.

Nagybecsű naplójának (1663—75) eredeti kézirata hiányosan maradt fenn; ismertette a Magy. Akad. Értesítő (1854, 212. oldal). Kolozsvár egyik utcája az ő nevét viseli.

Lind, *Jenny,* svéd énekesnő, szül. Stockholmban 1820 okt. 6., megh. Winds-Pointben (Angolország) 1887 nov. 2. Tanulmányait a stockholmi szinészeti iskolában kezdte s 1838—41-ig u. o. az udvari operában működött; majd Párisba ment s Garcia vezetése alatt tanult tovább. 1844-ben Berlinben és Drezdában tünt föl, 1846-ban Bécsben és Pesten. Angliában, mely második hazája lett, 1847. lépett föl először. A XIX. sz. legtüneményesebb szinpadi énekesnője volt. 1849-ben búcsut mondott a szinpadnak, 1850—52-ig amerikai körutat tett és 1852. Bostonban *Goldschmidt* Otto (l. o.) neje lett. Utoljára 1870. a düsseldorfi zeneünnepélyen lépett fel nyilvánosan férje Ruth c. oratoriumában. Svédországban 500,000 frankos jótékonycélú alapítványt tett. Nevezetesebb életrajzai: *Ebeling,* J. L., a svéd csalogány (svédül, 1845); A. *Becker,* J. L. (1846); *Holland* és *Rockstro,* J. L. the artist (1891); *Wilkens* C. A., J. L. (3. kiad., 1898); W. S. *Rockstro,* J. L. (1894).

Lind., 1. növénynevek után *Linden* Jean Jules (szül. Luxemburgban 1817., megh. Brüsszelben 1898., egykor a brüsszeli növénykert igazgatója) nevének rövidítése (Hortus Lindenianus, Brüsszel 1859—60; Iconographie des Orchidées, u. o. 1860). — 2. Tud. állatneveknél *van der Linden* J. P. brüsszeli entomológus nevének rövidítése.

Lindau, város és az ugyanily nevű járás székhelye a bajororszagi Schwaben kerületben, (1910) 6618 lak., tészta- és sörgyárakkal; élénk vaj-, gabona-, gyümölcs- és fakereskedéssel, jó kikötővel. L. helyén a rómaiak idejében a Castrum Tiberii állott. 1275-ben birodalmi szabad várossá lett. 1804. Ausztriához és 1806. Bajorországhoz került.

Lindau, 1. *Paul,* német drámaíró, szül. Magdeburgban 1839 jún. 3. Halleban és Berlinben tanult, hosszabb ideig Párisban tartózkodott, hazatérése után szerkesztette a Düsseldorfer, majd Elberfelder Zeitungot s megalapította a ma is fennálló Die Gegenwart c. heti s Nord und Süd c. havi folyóiratokat. 1895-ben a meiningeni udvari szinház intendánsa, 1900. a Berliner Theater, utóbb a berlini Deutsches Theater élére került. 1908-ban a berlini Königliches Schauspielhaus dramaturgjává nevezték ki. Drámái közül, melyeknek sorát a Marion (1868) nyitotta meg, kiemelendők: Maria und Magdalena (1872); Diana (1873); Der Erfolg (vígj. 1874); Johannistrieb (1878); Gräfin Lea (1879); Die beiden Leonoren (1888); Die Venus von Milo (1893); . . . so ich dir (1903). Régebbi szinműveinek gyüjteménye: Theater (Berlin 1873—88, 5 kötet). Írt dramaturgiai és irodalomtörténeti tanulmányokat (Gesammelte Aufsätze, 2. kiad. 1880), elbeszéléseket, regényeket, útleírásokat és karcolatokat. Magyarul megjelentek: Molière, ford. *Bánfi* Zsigmond (Budapest 1879; Jung Helén, elbeszélés, ford. *Tábori* Róbert (u. o. 1887); Lázban, ford. *u. a.* (u. o. 1891); A segítő, regény (Pesti Napló, 1895); Az ágens, regény (u. o. 1898).

2. *L., Rudolf,* német író, *L. 1.* testvérbátyja, szül. Gardelegenben (Svájc) 1829 okt. 10., megh. Párisban 1910 okt. 14. Tanulmányai befejeztével a svájci kormánytanács kereskedelmi ügyvivője volt Ázsiában és Kaliforniában, később a német külügyi hivatalban alkalmazták. Mint követségi tanácsos halt meg. Irt regényeket, novellákat (Gesammelte Romane und Novellen, Berlin 1893, 6 köt.) és úti rajzokat.

Lindblad, *Adolf Frederik,* svéd zeneszerző, szül. Skeningeben 1801 febr. 1., megh. Lövingsborgban, Linköping mellett, családi birtokán 1878 aug. 23. Kortársai «a svéd Schubert»-nek nevezték. Sok dalt írt, amelyeket világhíres tanítványa Jenny Lind (l. o.) tett ismertté. Egyéb munkái: zenekari darabok és egy opera: Frondörerne (1835).

Linde, 1. *Karl Paul Gottfried,* német mérnök, szül. Berndorfban 1842 jún. 11. 1872-ben a géptan tanára lett a zürichi műszaki főiskolán; 1891. Münchenben kisérleti laboratóriumot nyitott. 1895-ben sikerült neki egy egyszerű módszer alapján a levegő és egyéb gázok cseppfolyósítása. Erre vonatkozó műve: Sauerstoffgewinnung mittels fraktionierter Verdampfung flüssiger Luft (Berlin 1902).

2. *L., Samuel Bohumil,* lengyel filológus, szül. Thornban 1771., megh. Varsóban 1847 aug. 8. Főmunkája: Słownik języka polskiego (Varsó 1807—14, újabb kiadása Lemberg 1854—60, 6 kötet). Életrajzát l. a Słownik I. köt.

Linde-féle gép, l. *Levegő folyósítása.*

Lindemann, *Ferdinand,* német matematikus, szül. Hannoverben 1852 ápr. 12. 1883-ban Königsbergben, 1893 Münchenben egyetemi tanár. Tőle származik az első szigorú bizonyítása annak, hogy a kör négyszögösítése vonalzó és körzővel lehetetlen, v. pontosabban kifejezve, hogy π transzcendens szám.

Linden, 1. *L. in Hannover,* az ugyanily nevű járás székhelye Hannover porosz kerületben, (1910) 73,379 lak., vasöntőkkel, kémiai iparral, pamutszövéssel és fonással, gummi-, gyufa-, ultramarin-, aszfalt- és kocsikészítéssel. — 2. *L.,* porosz község az arnsbergi közigazgatási kerületben, (1910) 11,981 lak., szénbányákkal és gépgyártással.

Linden, tud. állatneveknél *van der Linden* J. P. brüsszeli entomológus nevének rövidítése.

Linden, *Jean Jules,* l. *Lind.*

Lindenau, Lipcse (l. o.) egyik része.

Lindenau, *Bernhard August von,* szász államférfiú és csillagász, szül. Altenburgban 1779 jún. 11., megh. u. o. 1854 máj. 21. Jogot tanult s nemsokára Zach báró munkatársa lett a gothai csillagvizsgálóban, melynek 1804. igazgatója is lett. 1817-ben kamarai alelnök, 1820. miniszter és titkos tanácsos Szász-Gotha-Altenburgban. 1826-ban szász királyi szolgálatba lépett, hol 1830. miniszter, a következő évben miniszterelnök és belügyminiszter lett. Főérdeme, hogy a városok közigazgatását szabadelvű, független alapokra fektette. 1834-ig volt belügyminiszter, 1843. végleg visszavonult a politikától. Élete utolsó éveiben rendezte nagybecsű műkincs-gyüjteményét, melyet könyvtárával együtt az országra hagyott. Tudományos iratai közül említendők: Tabulae Martis (Eisenberg 1811); Tabulae Veneris (Gotha 1810); Gesch. der Sternkunde im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrh.

(Gotha 1811); Investigatio nova orbitae a Mercurio circa solem descriptae (u. o. 1813). Folytatta Zach folyóiratát: Monatl. Corresp. der Erd- und Himmelskunde (u. o. 1807—14), s Bohnenbergerrel együtt kiadta a Zeitschrift für Astronomie (Tübingen 1816—18). c. folyóiratot.

Lindenfels, város és klimatikus gyógyhely Starkenburg hesseni tartományban, (1910) 1735 lak., szienit- és gránitbányákkal.

Lindenschmit, 1. *Ludwig*, német régiségbuvár, szül. Mainzban 1809 szept. 4., megh. u. o. 1893 febr. 14. Alapította a mainzi német-római központi muzeumot, melynek 1851. igazgatója lett. Főművei: Die Altertümer unserer heidn. Vorzeit (Mainz 1858—91); Handbuch der deutschen Altertumskunde, csak az első kötet jelent meg: Die Altertümer der meroving. Zeit (u. o. 1880—89); Tracht u. Bewaffnung des röm. Heeres (1882).

2. *L.*, *Wilhelm*, német festő, *L. 1.* bátyja, szül. Mainzban 1806 márc. 12., megh. u. o. 1848 márc. 12. A müncheni és bécsi akadémián tanult és Corneliusnak volt tanítványa. A maga idejében elismert festményei voltak: Gazdag Lajos győzelme Giengennél brandenburgi Albrecht Achilles fölött; két kép Leonardo da Vinci életéből a müncheni képtár loggiájában (Cornelius tervei szerint); képek a bajor történelemből a hohenschwangaui vár négy termében; A cimber nők harca a rómaiak ellen; Arminius csatája az Idistavisus mezőn; Luitpold csatája; Nagy Ottó bevonulása Augsburgba a lech-mezei győzelem után.

3. *L.*, *Wilhelm*, német festő, *L. 2.* fia, szül. Münchenben 1829 június 20., megh. u. o. 1895 jún. 8. Mainzban, azután a müncheni akadémián, a frankfurti Städel-féle intézetben, Antwerpenben és Párisban tanult, 1863. Münchenben telepedett le, ahol 1875. az akadémia tanára lett. Művei, főleg a belga és francia festészet hatása alatt, a történeti festészet jobb termékei közé tartoznak. Említendők: Alba herceg Rudolstadt grófnőnél; I. Ferenc király elfogatása a paviai ütközetben; Sickingen Ferenc halála; A reformátorok gyűlése Marburgban; A halász és a vizi tündér (München, Schack-féle képtár); Luther, Cottáné asszony házában; Jézus társaságának alapítása; Luther, Proles Andrásnál; Hutten Ulrik (lipcsei muzeum); Orániai Vilmos halála; Falstaff és a windsori víg nők; Raleigh Waltert családja meglátogatja a börtönben; Luther, Kajetán bibornok előtt; Boleyn Anna átadja gyermekét Parker Mathewnak; Knox és a skót képrombolók; Alarich bevonulása Rómába.

Lindequist, *Friedrich von*, német államférfiu, szül. 1862 szept. 15. Wostewitzben (Rügen). Jogi tanulmányai végeztével 1892. a külügyi hivatal szolgálatába lépett. 1905-ben Német-Délnyugat-Afrika kormányzója, 1907. a birodalmi gyarmatügyi hivatal al-államtitkára, 1910—11. államtitkára lett.

Linderhof, királyi kastély a bajorországi Oberbayern kerületben, az Anmer közelében, nagyszerű vízművekkel, parkkal. II. Lajos király rendeletére 1870—78. Dollmann építette rokokoízlésben.

Linderum, *Richard*, német festő és kőrajzoló, szül. Drezdában 1851 márc. 16. Szülővárosában tanult, ahol később Karola szász királynő festészeti oktatója volt. Művei: Karthágói asszonyok; Beszállásolás; A születésnap; Siesta; Üdvözlégy Mária stb.

Lindesay (ejtsd: linszé), *David*, skót költő, szül. The Mount-ban (Fife grófság) 1490., megh. 1555. Mint V. Jakab király tanára, kamarása és barátja, megírta a skót nemesség genealógiáját, amely még ma is becses forrásmű. Főbb művei: The Dreme (1528) c. tanító és szatirikus költeménye; Pleasant Satyre of the thrie Estaitis (1535), drámai szatira. L. John Knox barátja és a reformáció lelkes híve volt. Művelődéstörténeti szempontból érdekes The Historie of ane nobil and wailyeand Squyer William Meldrum (1550), amelynek tárgya egy korabeli skót lovag élete. Műveit kiadták Laing (Edinburgh 1879, 3 köt.), továbbá J. Small és F. Hall (Early English Text Society 11—35.). V. ö. *Archenberg*, L's Leben und Werke (München-Gladbach 1891).

Lindesnäs, Norvégia legdélibb alacsony hegyfoka világító toronnyal a Skagerrakba benyuló 11 km. hosszú félsziget végén.

Lindewiese *(Nieder-L.)*, falu Osztrák-Sziléziában, Freiwaldau ker. kapitányságban, a Szudeták közt, szép vidéken, vasút mellett, (1910) 3216 lak., üveggyárral. Nevezetes gyógyítóintézete, melyet Schroth alapított (l. *Schroth-féle kúra)*.

Lindgren, *Hellen*, svéd irodalomtörténettudós, szül. Hedemorában 1857 jún. 13., megh. Stockholmban 1903. Főműve: Sveriges vittra storhetstid (Svédország irodalmi fénykora 1895); finom kritikai érzékkel írt essay-inek gyüjteményei: Vittra stormän (irodalmi vezérférfiak, 1894); Skalder och tänkare (költők és gondolkozók, 1900).

Lindh *Marcella*, énekesnő, szül. 1870 máj. 19. Kalamazooban (Észak-Amerika). Lamperti tanítványa. 1887-ben lépett fel először Berlinben a Kroll-féle operaházban mint Suzanne (Figaro házassága). Amerikában tett hosszabb hangversenykörútja után énekelt a newyorki Metropolitain operaházban, továbbá Németországban, Angliában és a budapesti operaházban, mint vendég. Főbb szerepei: Lucia di Lamermoor, Rosina (Szevillai borbély), Amina (Alvajáró). Férje *Jellinek* Marcell budapesti mérnök.

Lindheim, *Alfred*, lovag, osztrák író, szül. Ullersdorfban 1836 okt. 11., megh. Bécsben 1913 dec. 25. 1869-ben megalapította azt a társaságot, amely Bécsben a telefont bevezette, 1876. a bécsi tőzsdebíróság elnöke lett, 1888. megalapította az alsóausztriai jelzálogintézetet. 1901-ben a tüdővészellenes mozgalom élére állt. Művei: Das Schiedsgericht im modernen Zivilprozess (3. kiad., Wien 1894); Die Verbreitung der Tuberkulose im Wiener Handwerkerstande (1902); Saluti aegrorum. Aufgabe u. Bedeut. der Krankenpflege im modernen Staat (1906).

Lindi, kikötőhely Német-Kelet-Afrikában, a Lukuledi torkolatánál, egészségtelen vidéken, kb. 3000 lak. Kiinduló pontja a Nyassza felé menő karavánoknak.

Lindl., növénynevekénél *Lindley* J. (l. o.) nevének rövidítése.

Lindlar, porosz község, a kölni közigazgatási ker.-ben, (1910) 6669 lak. Vas- és ólombányászat.

Lindley (ejtsd: lindli). 1. *John*, angol botanikus, szül. Chattonban 1779 febr. 5., megh. Londonban 1865 nov. 1. Eleinte kertészetet tanult, 1818-ban Banks J. könyvtárában kapott alkalmazást, 1829. már a londoni egyetemen a botanika tanára lett, 1858-ig u. o. a kertészeti egyesület titkára is volt. De Candolle rendszerét tökéletesítette. Munkái: An introduction to the natural system of botany (London 1830) és A natural system of botany (u. o. 1836); The genera and species of orchideous plants (u. o. 1830—40); A synopsis of the British flora (u. o. 1829, 3. kiad. 1841); An outline of the first principles of botany (u. o. 1830); An introdruction to botany (u. o. 1832, 4. kiad. 1848); Descriptive botany (u. o. 1860) és The treasury of botany (Moore Tamással, u. o. 1866, 2. kiad. 1870). Nagy gondot fordított L. több művében a kertészetre meg a hasznos növényekre: Pomologia Britannica (u. o. 1841, 3 köt., 152 színes tábla); Paxtonnal együtt adta ki: The flower garden of new or remarkable plants (London 1851—53, 3 köt., 108 színes tábl.). 1841 óta a Gardener Chronicle megalapítója és föntartója. Brassai S. A füvészet elveinek vázlata című munkáját szintén L. nyomán szerkesztette.

2. *L., William*, mérnök, szül. Londonban 1808 szept. 7., megh u. o. 1900 máj. 22. 1838-ban a Hamburg-Lübeck és Hamburg-Bergedorf közötti vasút tervezésével és építési vezetésével bízták meg. E vasutakon és általában az európai szárazföldön L. alkotta meg a hosszú vasúti kocsik őstipusát, amennyiben, szakítva az angolországi négykerekű kocsik rendszerével, hatkerekű kocsikat építtetett s ily módon tulajdonképeni megalkotója volt a soktengelyű hosszú kocsik rendszerének. A Hamburg-Bergedorf közötti vasutat 1842 máj. 5. kellett volna megnyitni, de éppen ekkor tört ki az a világraszóló tűzvész, amely a régi Hamburgnak legnagyobb részét elhamvasztotta. Az ellenállhatatlannak látszó tűzvészt végre is L. fékezte meg. A tűzvész után, mint a város műszaki tanácsadója, fejtette ki a még akkor fiatal L. Hamburg újjáalakítása körül azt a bámulatos tevékenységet és tervező erőt, amely őt néhány év alatt európai hírűvé tette. 1844—48-ig megépítette a híres hamburgi vízvezetéket, mely a szárazföldön az első úgynevezett folytonos ellátású vízvezeték volt. 1863-ban meghívás folytán Majna-Frankfurtba ment, hol mint legfőbb műszaki tanácsadó végrehajtotta a város rendezését. A magyar alkotmány visszaállítása után Szentkirályi Móric, mint Pest városának főpolgármestere felkérte L.-t a vízvezeték tervének elkészítésére. 1868. év kora tavaszán bemutatta előzetes tervezetét és annak alapján 600.000 forint költséggel elkészítette az ú. n. hajóhivatali téren (a mostani új parlament helyén) az ideiglenes vízművet, ahonnan a Duna melletti kavicsrétegbe sülyesztett 3 kútból 2 gőzszivattyú segítségével még ugyanazon évben a városnak tetemes részét tiszta szűrt vízzel volt képes ellátni. A vízvezeték csakhamar népszerűvé lett és a városi hatóság szívesen fogadta L.-nek azt a további javaslatát, hogy a vízvezeték a kőbányai magaslaton két nagy víztartó építésével, 1.800,000 frt újabb beruházás mellett kibővíttessék. E munka befejezése után megkezdődtek L.-vel a végleges nagy vízműre vonatkozó tárgyalások, de azok már nem vezettek eredményre. Ezután L. még Düsseldorf és Crefeld városok csatornázását készítette el, szerkesztette Jassy, Bukarest és Braila csatornázási és vízvezetéki terveit, azután 1878. az orosz kormánytól nyert megbízás folytán fiával, L. William H.-val együtt Varsónak vízvezetéki s úgy ezen városnak, mint Szent-Pétervárnak csatornázási terveit. 1879-ben a magánéletbe vonult vissza.

Lindman, *Arvid Achates*, svéd államférfiú, szül. Filmben (Upland) 1862 szept. 19. Eleinte tengerésztiszt volt, azután nagyobb ipari vállalkozásokban vett részt. 1904-ben választották be az első kamarába s 1905 aug.-nov. tengerészetügyi miniszter volt *Lundeberg* kabinetjében. 1906 máj. 24. ő állott az új kormány élére és 1907 máj. keresztülvitte a választási reformot. 1911 okt. 7. átengedte helyét a liberális *Staaff* minisztériumnak s azóta a konzervativ ellenzék vezére.

Lindner, 1. *Ernő*, műfordító, szül. Késmárkon 1826 dec. 27., megh. Budapesten 1902 szept. 25. Késmárkon, Bécsben, Eperjesen tanult, részt vett mint népfölkelő a szabadságharcban, azután Eperjesen, Késmárkon, Bécsben, Drezdában tanárkodott, 1867-től a Magy. Tud. Akadémia könyvtártisztje volt. Mint a népszellem búvára s mint költői érzésű férfi nagy kedvvel foglalkozott a magyarországi német népköltészeti emlékek gyűjtésével s a magyar népköltemények németre való fordításával. Azonkívül híven és jól lefordította németre Petőfi és Arany költeményeinek egy részét s eredeti német verseket is írt szepesi tájszólásban, melyeket 1879. újból kiadott Fartblihn dijer zepeescher Liederposchen címen.

2. *L. Gusztáv*, író, szül. Nagyszebenben 1836 febr. 3., megh. u. o. 1909 okt. 20. 1861-ben lett ügyvéd, 1869—1870-ig országgyűlési képviselő volt. 1870-ben a nagyszebeni jogakadémia igazgatója, 1879. kolozsvári egyetemi rendes tanár lett. 1900-ban ismét képviselőnek választották. Tevékeny részt vett a hazai tűzoltó-intézmény megteremtésében is, mint a nagyszebeni, majd a kolozsvári tűzoltóság parancsnoka. Munkái: *Az építkezési és tűzrendészeti, valamint a tűzbiztosítási ügynek reformjához Magyarországon* (Budapest 1877, ném. ugyanakkor); Das Feuer, eine kulturhist. Studie (Brünn 1881); *Az Altenberger-féle Codex* (Kolozsvár 1884); *A szásztükör az erdélyi szászoknál*; *A kolozsvári kalandos társulatok* (u. o. 1894).

Lindner, 1. *Albert*, német drámaíró, szül. Sulzában (Szász-Weimarban) 1831 ápr. 24., megh. egy Berlin melletti elmegyógyintézetben 1888 febr. 4. Drámái: Brutus és Collatinus (1867); Stauf und Welf (1867); Katharina II. (1868); Die Bluthochzeit oder die Bartholomaeusnacht (1871); Marino Falieri (1875); Don Juan d'Austria (1875); Der Reformator (1883). V. ö. *Hanstein*, A. L. (1888).

2. *L., Amanda*, német színésznő, szül. Lipcsében 1855. Eleinte táncosnő akart lenni, de később a színművészeti pályát választotta. Mint a meiningeni színház tagja több vendégszereplési körúton vett részt Németországban és a külföldön, mindenütt sikert aratva plasztikus és klasszikusan méltóságos játékával. 1890—1911-ig a berlini kir.

szinház hősnője volt. 1911-ben nőül ment König charlottenburgi orvoshoz. Főbb szerepei: Orleansi szűz; Izabella (Messinai ara); Jocaste (Oedipus) stb.

3. *L.*, *Gustav Adolf*, osztrák filozófiai és pedagógiai író, szül. Rożdalowitzban (Csehország) 1828 márc. 11., megh. Prágában 1887 okt. 15. Miután sok éven át középiskolákban mint tanár és igazgató működött, 1881. a prágai cseh egyetemen a pedagógia tanára lett. Nálunk filozófiai, középiskolai tankönyvei tették ismertté, melyeket magyarra fordítottak. Herbart híve. A pedagógiáról több értékes tudományos művet írt.

4. *L.*, *Paul*, német mikológus, szül. Giesmannsdorfban 1861 ápr. 24. 1887 óta a berlini erjedéstani intézetnél működik, 1897 óta tanári minőségben. Különösen a sarcinákkal, pediokokkusokkal, élesztő- és penészgombákkal foglalkozott. Főmunkája: Mikroskopische Betriebs-Kontrolle in dem Gärungsgewerben (5. kiad., Berlin 1909).

5. *L.*, *Theodor*, német történetíró, szül. Boroszlóban 1843 máj. 29. A hallei egyetem tanára volt 1888 óta. 1913. nyugalomba vonult. Nevezetesebb munkái: Deutsche Gesch. unter den Habsburgern u. Luxemburgern (Stuttg. 1890—93, 2 köt.); Gesch. d. deutsch. Volkes (u. o. 1894, 2 köt.); Die Deutsche Hansa (Leipzig 1902, 3. kiad.); Weltgeschichte seit der Völkerwanderung (Stuttg. 1901—05, 4 köt).

Lindosz, az ókorban város Rodus sziget K.-i partján, nevezetes két (Athéne és Herakles) templomáról. Romjait 1903 óta dán kutatók tárják föl.

Lindsay (ejtsd: linszé), Ontario kanadai tartomány Victoria countyjának fővárosa, Port Hopetól 65 km. ÉNy.-ra, (1901) 7003 lak., vasiparral.

Lindsay (ejtsd: linszé), 1. *David*, ausztráliai utazó, szül. 1857. Goolwaben (Ausztrália). 1883—84. sikeres expediciót vezetett Közép-Ausztráliába, másodízben 1891—92. az Elder Thomas által fölszerelt expediciót vezette; ennek célja, Nyugat-Ausztrália közepének átszelése, nem sikerült. Műve: Journal of the Elder scientific exploring expedition (Adelaide 1893).

2. *L.*, *Wallace Martin*, angol klassz. filológus, szül. Fifeshire-ban (Skócia) 1858 febr. 12. 1899-ben a latin nyelv tanára lett a st. andrewsi egyetemen. Nevezetesebb művei: The Latin language (Oxford 1894; németül Nohltól, Leipzig 1897); Short historical Latin grammar (1895); Introduction to Latin textual emendation (London 1897); Handbook of Latin inscriptions (1898). Kiadta Plautus Turnebus-codexét, Plautus Captivijét és más comoediáit, Martialist, Noniust (Leipzig 1903, 3 köt.).

3. *L.*, lord, l. *Crawford and Balcarres*.

Lindsey (ejtsd: linszé), Lincolnshire angol county D.-i része.

Lindstedt, *Anders*, svéd csillagász és matematikus, szül. Sundbornban 1854 jún. 27. 1874-ben a hamburgi csillagvizsgáló obszervátora, 1883. a dorpati egyetemen az alkalmazott matematika tanára, 1886. pedig a stockholmi műegyetemen a matematika és mechanika tanára lett. Foglalkozott főként a biztosítási technika kérdésével, 1890—1902-ig mint a svéd biztosítási intézmények országos felügyelője megalkotta a svéd biztosítási törvényt. A munkások nyugdíjáról szóló törvény is L. műve.

Lindzsa, perzsa kikötőhely, l. *Linge*.

Lindzsina, kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 603 oláh lak.; u. p. és u. t. Hátszeg.

Linea (lat.), eredetileg a. m. lenfonal, lenzsinór, zsinórmérték, azután vonal, vázlat, körrajz. — *L. a jogi életben* a. m. ág (rokonsági); *L. recta*, egyenes ág; *L. transversa*, oldalág. — *L. lateralis*, l. *Oldalvonal*. — *L. a harcászatban* a. m. fejlődött vonal; így nevezték továbbá e század második feléig a főleg zárkózva harcoló gyalog és lovas ezredeket, megkülönböztetésül a vadászoktól s a könnyű lovasságtól, melyeket különös gonddal a csatározásra, járőri szolgálatra s portyázásra képeztek ki.

Linea, *La (L. de la Concepcion)*, város Cadiz spanyol tartományban, Gibraltárral északon határos (1910) 30,005 lak., főzeléktermeléssel. Lakói főleg gibraltári munkások.

Linea alba (lat.), l. *Fehér vonal*.

Lineális geometria, a geometriának az az ága, mely a szerkesztéseknél a körző kizárásával pusztán a vonalzó használatára támaszkodik. Poncelet, Möbius, Steiner és v. Standt mutatták meg, mily nagy az olyan geometriai szerkesztések száma, melyeknél fölösleges a körző használata a vonalzó mellett.

Lineális rendszer *(ági rendszer)*, a hűbérjogban a közös leszármazás (parentela) által megállapított örökjog (értetvén parentelán egy közös törzstől származóknak összessége), tekintet nélkül a fok közelségére. Ettől különbözik a *lineál-graduális* rendszer (ág-fokrendszer), amelynél az ág közelsége s ezen belül a fok közelsége irányadó, és ettől ismét különbözik a graduális rendszer (fokrendszer), amelynél az örökjogot egyedül a fok közelsége határozta meg. A trónöröklésnél leginkább az ág-fokrendszer irányadó, kapcsolatban az elsőszülöttség jogával. Jogosult az elsőszülöttnek ága s az ágon belől az elsőszülött, úgy, hogy a régibb ág az ifjabb ágat, a régibb ágban pedig az elsőszülött a többit kizárja.

Lineamenta (lat.) a. m. vonások, arcvonások; továbbá a tenyéren levő vonalak, vonások. L. *Kiromantia*.

Lineáris (lat.), néha annyit jelent, mint *hosszbeli*, pl. L. kitágulás a. m. hosszbeli kitágulás, megnyúlás. Rendesen azonban L. a. m. *első fokú*. *L. egész függvény* az

$$a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \ldots + a_n x_n$$

alakú kifejezés. Ha $a_0 = 0$, e függvény *homogén*, s akkor *L. alaknak* szokás nevezni. *L. egyenlet* az olyan, melynek bal oldala valamely egy vagy több ismeretlent tartalmazó L. alak, jobb oldala pedig egy adott számérték. Több ily egyenlet együtt L. egyenletrendszert alkot. Ennek megoldását l. *Egyenletrendszer*. — *Lineáris differenciálegyenlet* az

$$y^{(n)} + A_1 y^{(n-1)} + \ldots + A_{n-1} y' + A_n y + A = 0$$

alakú differenciálegyenlet, hol az A-k pusztán az x független változót tartalmazzák.

Linevics, orosz tábornok, l. *Ljinevics*.

Ling (kínai) a. m. hágó.

Ling, *Per Henrik*, svéd író, a svéd gimnasztika megteremtője, szül. Ljungában 1776 nov. 15., megh. Stockholmban 1839 máj. 3. Mint lirikus kiválót alkotott, drámái és eposzai azonban nem

sikerültek. Főművei a Gylfe (1814) és Asarne (1833) c. hősi eposzok. Utóbbi harminc énekben tárgyalja a svédek bevándorlását Ázsiából, őstörténetüket és mitológiájukat. De nemcsak a költészet terén vált nagyjelentőségűvé L. neve. Jobb karja megbénult. Az orvosok nem tudtak rajta segíteni. Ekkor arra az ötletre jött, hogy mérsékelt, de rendszeres gyakorlatokkal gyógyítsa meg beteg karját. Megtanult vívni és mire mesterré képezte ki magát, fölállította a gyógy-gimnasztika rendszerét. 1806-ban vívómesterré lett Lundban, 1813. Stockholmban, ahol a most is virágzó központi testgyakorló-intézetet alapította. Ez időben lett az akadémia tagjává és nyerte el a királyi udvar nagy kitüntetéseit.

Linga, perzsa kikötő, l. *Linge*.

Lingaiták, Siva isten tisztelőinek felekezete, l. *Lingam*.

Lingam (szanszkrit) a. m. a görög fallosz. Alapjelentése: jegy, jel, nem. Így hívják Siva férfierejének szimbolumát. Tisztelete, mely eredetileg nem tartozott a bramanizmushoz, Siva tiszteletének megerősödésével lett népszerűvé.

Lingard (ejtsd: linggerd), *John*, angol történetíró, szül. Winchesterben 1771 febr. 5., megh. Hornbyben 1851 júl. 17. Katolikus pap volt és mint káplán működött Hornbyben 1811-től haláláig. Jelentékenyebb munkái: History and antiquities of the Anglosaxon church (London 1858, 2 köt., 4. kiad.); History of England from the first invasion of the Romans to the year 1688 (u. o. 1819—30, 8 köt., németül Frankfurt 1827—1833, 15 köt.).

Linge *(Linga, Lindzsa)*, kikötőhely Larisztán perzsa tartományban, a Perzsa-öböl partján, kb. 15.000 lak., akik gyöngyökkel és kagylóhéjakkal kereskednek.

Lingen, az ugyanily nevű járás székhelye Osnabrück porosz kerületben, (1910) 8021 lak., vasöntővel és gépgyárral.

Lingerie (franc., ejtsd: leñss'ri) a. m. fehérnemű-kereskedés, továbbá a vászonipar és az a helyiség, ahol a fehérneműt tartják.

Lingg, 1. *Hermann*, német költő, szül. Lindauban (a Boden-tó mellett) 1820 jan. 22., megh. Münchenben 1905 jún. 18. Tanulmányai befejeztével egyideig katonaorvos volt, 1851 óta pedig felváltva Münchenben és Lindauban élt. Uhland és Platen tanítványa. Balladáiban tiszta formalista. Fontosabb művei: Gedichte (1854 és 1868); Zeitgedichte (1870); Schlussrhythmen und neueste Gedichte (1901). Nagy eposza (Die Völkerwanderung, 1866—68) epigon túlzásaival fárasztó. Drámái és novellái (Byzantinische Novellen, 1881) csak történeti tárgyuknál fogva érdekelnek. Válogatott költeményeit kiadta P. Heyse (Ausgewählte Gedichte, 1905).

2. *L., Maximilian von*, augsburgi püspök, szül. 1842 márc. 8. Nesselwangban (Algäu). Teológiát és jogot végzett. Nevelője volt Lajos Ferdinánd és Alfonz bajor kir. hercegeknek és tanítója a később spanyol királlyá lett XII. Alfonznak. 1874—81-ben tanár a bambergi liceumban. Azután kanonok Bambergben; 1902. püspök Augsburgban. Művei: Die Zivilehe vom Standpunkt des Rechts (1869); Geschichte des trid. Pfarrkonkurses (1881); Geschichte der Diözese und Erzdiözese Bamberg (1900) stb. Költeményeket is írt algäui dialektusban (G'müethle, 2. kiadás 1891).

Lingga-szigetek, l. *Riau*.

Lingoa geral (portug.), a tupi (guarani) törzshöz tartozó braziliai benszülöttek nyelve, mely kereskedelmi nyelvül szolgál.

Lingónok, ókori kelta népség Galliában a Matrona és Mosa forrásai mellett. Fővárosuk *Andematunnum* volt (a mai Langres).

Lingua (lat. és olasz) a. m. nyelv (testrész és beszéd); *L. rustica* a. m. népies, parasztos beszéd, az ókori latin nép köznyelve, melyből a román vagy neolatin nyelvek fejlődtek ki; *L. franca* (eredetileg frank nyelv, miután a K.-i népek franknak nevezték különbség nélkül az összes nyugat-európaiakat), azt a keverék, elkorcsosult olasz nyelvet jelenti, mely a Levantén akkor fejlődött ki, midőn a középkorban a velenceiek és genovaiak kezében volt a kereskedelem s az idegenek ezen a nyelven érintkeztek a benszülöttekkel; *L. saxonica*, ó-szász nyelv. — *Linguista*, nyelvész; *linguistica*, nyelvészet, nyelvtudomány.

Lingua cervina villosa *Plum.* (növ.), l. *Elaphoglossum*.

Linguaglossa (ejtsd: lingvaglossza), város Catania sziciliai tartományban, Acireale mellett, részben az Etna lávaján épült, (1911) 12,613 lak., szőllő- és olajfatermeléssel.

Lingualis (lat.), a nyelvhez tartozó, pl. arteria L., nervus L., papilla L. stb.

Linguatula *(féregatka)*, l. *Pentastomum*.

Linguatulidae *(féregatkák*, állat), l. *Pentastomidae* és *Pentastomum*.

Linguet (ejtsd: leñgé), *Simon Nicolas Henri*, francia író, szül. Reimsben 1736 júl. 14., lefejezték Párisban 1794 jún. 27. Nagyhírű ügyvéd volt, akit azonban szókimondásáért 1774. törölték az ügyvédek lajstromából, mire Svájcba ment, ahol 1777—92. adta ki Annales politiques et littéraires c. időszaki munkáját. Egyéb művei sorából megemlíthetők: Théorie des lois civiles (1767); Mémoires et plaidoyers (1773, 7 köt.); Appel à la postérité (1780); Mémoires sur la Bastille (1783) stb. V. ö. *Cruppi* J., Un avocat journaliste au XVIII. siècle (Paris 1895).

Lingula (állat), a Molluszkoideák *(Molluscoidea)* állatkörében a Pörgekaruak *(Brachiopoda)* osztályába tartozó állatnem. A L. a többi pörgekarutól eltérően, amelyek a mély tengereket lakják, a parti öv lakója. A L. héja vékony, szarunemű anyagból áll (és nem mészből, mint a többi pörgekarué), hajlékony és zöldes színű. A teknők nem izesülnek egymással és majdnem egyformák, azonkívül nincsen belsejükben karváz a vastag, húsos és spirálisan fölpödrött karok támasztására. Ez a nem már a legrégibb geológiai korok kövületeket tartalmazó rétegeiben is előfordul és mai napig megmaradt. Az európai tengerekben ma már egyetlen L. sem él, de az amerikai partokon közönséges a *L. pyramidata Stimps.* Nyele mintegy kilencszer oly hosszú, mint a teste, nem tapad meg vele, hanem mozgékony, mint egy féregé és csatornát készít a homokban. L. még *Pörgekaruak*.

Lingvista, l. *Lingua.*

Lingvisztika, l. *Lingua* és *Nyelvtudomány.*

Linhart *György*, botanikus, szül. Budapesten 1844 jún. 16. Magyaróvárott, Halléban és Strassburgban végezte tanulmányait. 1874—1906-ig a magyaróvári gazdasági akadémia tanára, 1884—1906-ig u. o. a vetőmagvizsgáló állomást, 1897—1910-ig a növényélet- és kórtani állomást vezette. Kiadta *Magyarország gombáit* 5 centuriában 3 nyelven írt szöveggel (Magyaróvár 1882—1887). Egyéb munkái: *Vetőmagcsávázási kisérletek* (Mezeyvel, Magyaróvár 1889); *A dohány mozaikbetegsége* (Mezeyvel, u. o. 1890); *A szőllő blackrot betegsége* (Mezeyvel, u. o. 1892); *Szőllőbetegségek* (Mezeyvel, u. o. 1895).

Linimentum (lat.), l. *Kenőcs.*

Linin (növ.), a sejtmag (l. o.) hálózatos anyaga, melybe az erősebben festődő kromatin-szemecskék vannak beágyazva.

Link, tolvajszó, a. m. megtévesztő, hamis, koholt. *L. balhé* az olyan botránytámasztás, amelynek célja az, hogy a figyelmet az igazi bűncselekményről elterelje.

Link, *Heinrich Friedrich*, német botanikus, szül. Hildesheimban 1767 febr. 2., megh. Berlinben 1850 jan. 1. 1792-ben Rostockban a kémia, zoológia és botanika tanára lett; 1797. Hoffmanseggel Portugáliába utazott, a növényvilágot kutatta, 1811. a berlini botanikus kert igazgatója lett. Nevezetesebb művei: Hortus regius botanicus Berolinensis (Göttingen 1827—33, 2 köt.); Otto Friedrichhel együtt: Icones plantarum selectarum (Berlin 1820—28, 10 köt. 60 színes tábl.) és Icones plantarum rariorum horti regii botanici Berolinensis (u. o. 1828—1831, 48 színes tábl., azután Klotzsch Friedrichhel folytatta, 1841—1844); Hoffmansegg gróffal: Flore portugaise (Berlin 1809—1840) című művet adta ki, 109 színes táblával.

Linköping, svéd város, l. *Lynköping.*

Linlithgow (ejtsd: linlitgó), 1. *skót county (Linlithgowshire* v. *West Lothian)*, a Firth of Forth, Edinburg, Lanark és Stirling közt, 311 km² területtel, (1911) 79,456 lak. — 2. *L.*, az ugyanily nevű county *székhelye*, (1911) 4002 lak., bőr-, szesz-, szappan- és papirgyártással; a XV. sz.-ból való gót templommal és egykorú skót királyi kastélynak romjaival, amelyben 1542 dec. 14. Stuart Mária született.

Linnaea *Gronov.* (növ.), a Caprifoliaceae család Linné tiszteletére elnevezett génusza; az idesorolt *Abelia*-val (l. o.) 35 faja van, mind az É.-i féltekén. Felálló v. heverő cserjék. Az utóbbiak közül a *L. borealis* Gronov. (Linné füve) Európa, Ázsia és Észak-Amerika hideg tájain, magas hegyein előforduló kedves, mohában kúszó, kis növénykе. Szára fonalas, levele átellenes, kerekdeden tojásdad, örökzöld. Virága harangalakú, fehér, pirosan csíkos, kivált éjszaka jóillatú, párosával áll felemelkedett ágakon. A Tátrában a Poduplaszki völgyében állítólag szedték. Virágát É.-on befőtthöz és süteményben eszik.

Linné, 1. *Carolus (Linnaeus)*, svéd természettudós, szül. Råshultban 1707 máj. 23., megh. Hammarbyban 1778 jan. 10. Atyja, Nils Linnaeus, lelkész volt és L.-t is annak szánta, de ő 1727-ig a vexiöi gimnáziumban, majd a lundi akadémián tanult, *Rothmann* és *Stobaeus* pártfogói támogatásával botanikus-orvosnak készülvén. 1728-ban az upsalai egyetemre ment, hol nagy nyomorban tengődött, míg *Celsius* magához vette. Feltünő botanikai képességei miatt a nyugalomba vonuló *Olaf Rudbeck* helyettesévé fogadta. 1730-ban és 1732. Lappföldön, Norvégiában és Finnországban járt, mely útjának eredményeit közrebocsátotta (Florula és Flora Lapponica, Fauna Fennica). Utazása után *Rosen* ellenségeskedése miatt állását elvesztette, ismét tanulmányútra indult a bányavidékekre, Fahlunban előadásokat tartott és Moré orvos leányát eljegyezve 1734—35. Hollandiába ment, hol megszerezte orvosi diplomáját. Ezután Leidenbe ment, hol első, legnagyobb jelentőségű művét, a Systema naturale-t, a növény-, állat- és ásványország rendszerét sajtó alá adta (1735). 1736-ban Amsterdam polgármestere, Cliffort, reá bízta hartecampi kertjét, mely jövedelmező állásában sok jelentős munkát írt (Fundamenta botanica, Bibliotheca botanica, Genera plantarum, Flora lapponica, Hortus Cliffortianus). London, Oxford és Páris meglátogatása után 1738. hazatért és Stockholmban orvosi gyakorlatot kezdett; mint ilyen is nagy hírnévre és keresettségre tett szert. 1739-ben megnősült. 1741-ben Oelandot és Gotlandot tanulmányozta, de mivel botanikai tanszékhez nem jutott, ezután Upsalában az anatómiai és gyógyászati tanszéket foglalta el, de 1742. átment a természetrajzi tanszékre, amelyen 1764-ig működött, igen sok tudományos művet bocsátva közre és felvirágoztatva az upsalai botanikai kertet. 1757. nemességet nyert L. néven (addig a *Linnaeus* nevet használta).

L. működésének legnagyobb jelentősége a botanika terén volt Systema a sexu elnevezésű rendszere révén, amely mesterséges volt ugyan, de alkalmas volt a virágos növényeknek áttekinthető csoportosítására és meghatározására. Ez a rendszer a porzók és termők számán, kialakulásán stb. alapult. L. e rendszert csak eszköznek tekintette az anyag csoportosítása érdekében, de célnak a természetes rendszer megalkotását tűzte ki. Ezt ő maga is megkisérelte, de csak az ő utána jövő korszakban haladt ily irányban a rendszerezés. L. vitte még keresztül a növények és állatok kettős elnevezését és a fajok, génuszok pontos leírását. Az állat- és növényfajok, génuszok leírásának alapvető, kiinduló pontjai L. munkái. Így a növényfajoké a Species plantarum első kiadása, a génuszoké a Genera plantarum 5. kiadása.

L. emlékezetét hazája 1907 máj 23—25. Upsalában és Stockholmban 200-ad éves jubileummal ünnepelte, amelyhez a magyar Term. Tud. Társulat ünnepélye is csatlakozott Budapesten 1907 máj. 23. Munkáinak nevezetesebbjei: Systema naturae (Leiden 1735, 7 köt.; 12. kiad. Stockholm 1766—68, 3 köt.; 13. kiad. Gmelintől, Leipzig 1788—93, 3 köt.; németül Müllertől, Nürnberg 1773—1800, 11 köt.); Fundamenta botanica (Amsterdam 1736, 3. kiad. 1741); Bibliotheca botanica (u. o. 1736, 2. kiad. 1751); Hortus Cliffortianus (u. o. 1737); Flora lapponica (u. o. 1737, 2. kiad. London 1792); Genera plantarum (Leiden 1737, 9. kiad. Göttingen 1830—31, 2 köt.; németül Planertől, Gotha 1775, 2 köt.; Toldalék 1785); Clas-

ses plantarum (Leiden 1738, Halle 1747); Critica botanica (Leiden 1737); Flora suecica (Stockholm 1745, 2. kiad. 1755); Fauna suecica (u. o. 1746, 2. kiad. 1800); Flora zeylanica (u. o. 1747); Hortus Upsaliensis (u. o. 1748); Materia medica e regno vegetabili (u. o. 1749; 5. kiad. Leipzig és Erlangen 1787); Materia medica e regno animali (Stockholm 1750); Materia medica e regno lapideo (u. o. 1752); Amoenitates academicae (Stockholm és Leipzig 1749—79, 7 köt.; 3. kiad. Schrebertől, Erlangen 1787—90, 10 köt.); Philosophia botanica (Stockholm 1751; 4. kiad. Sprengeltől, Halle 1809; németül Augsburg 1787); Species plantarum (Stockholm 1753, 2 köt.; 6. kiad. Dietrichtől, u. o. 1831—38, 2 köt.); Mantissa plantarum (Stockholm 1767 és 1771); Systema vegetabilium 16. kiad. Sprengeltől, Göttingen 1825—28, 4 köt.); Systema plantarum (legújabb kiad. Reichardtól, Frankfurt 1779—80, 4 köt.; németül Nürnberg 1777—88, 14 rész; Wien 1786, 2 köt.; Marburg 1823, 2 köt.); Systema, genera, species plantarum (Richtertől, Leipzig 1835, Indexe 1840); ezenkívül számos értekezést és levelet írt.

Irodalom. Stöver, Leben des Ritters K. v. L., Hamburg 1792, 2 k.; Gistel, Carolus Linnaeus. Ein Lebensbild, Frankfurt 1872; Malmsten, K. v. L., Berl. 1879; Hjelt, Karl v. L. als Arzt, Leipz. 1882; Junk, Bibliographia Linnaeana, Berlin 1902; Szabó Z., Car. Linnaeus, Karrierek, Nagy Tudósok 126—142 old.

2. **L.**, ***Carolus***, ifjabbik (L. fil.), az előbbi fia, szül. Fahlunban 1741 jan. 20., megh. Upsalában 1783 nov. 1. Fiatalon, 1760. az upsalai királyi kert adminisztrátora lett, 1763. az orvostan és botanika tanára u. o., atyja halála után a tanszéken is utódja. Folytatta atyja rendszerét (Supplementum plantarum systematis vegetabilium, XIII. kiad., generum plant. VI. kiad., et specierum plant. II. kiad. Braunschweig 1781) és több kisebb értekezést írt. Halála után gyüjteményük Londonba, a Linnean Society tulajdonába került.

Linné állatosztályozása, l. *Állatország*.

Linneit (ásv.), rossz magyarsággal *kobaltkovand*; oktaéderalakban kristályosodik; fémes fényű, vörösbe hajló ezüstfehér. Kobaltszulfid; képlete: Co_3S_4, a kobaltot részben nikkel helyettesítheti (ú. n. *siegenit* vagy *müsenit*). Lelőhelyei: Siegen és Müsen Poroszországban, Bastnäs Svédországban, Mineral Hill Marylandban és Mine la Motte Missouriban.

Linné rendszere (növ.), főként a virágrészek számára és elhelyezésére (az ivarszervre) alapított és épen ezért ú. n. mesterséges rendszer. A növényeket a porzók kiképződése szerint 24 osztályra, az osztályokat pedig a termő szerint rendekre osztotta. Az 1—23. osztályba a virágos, a 24.-be a virágtalan növényeket foglalja össze. Az 1—20. osztályba a kétivarú virágosak, a 21.-be az egylakiak, a 22.-be a kétlakiak, a 23.-ba a vegyesviráguak tartoznak. Az 1—10. osztály a porzók száma szerint egy-tizporzósak, a 11. a 12-porzósak (11—19 szabad porzóval), a 12. a húszporzósak, a 13. a sokporzósak, a 14—15. a két- és négyfőporzósak, a 16—18. az egy-, két- és többfalkásak, a 19. a csőporzósak (fészkesek), a 20. a termőre nőtt porzósak. L. a legjobb mesterséges rendszer. A növények gyakorlati meghatározására ma is a legelterjedtebb s legalkalmasabb vezérfonal.

Linnich, város Aachen porosz kerületben, (1910) 2204 lak. 1444 november 3. itt győzte le Gerhard jülichi herceg Geldern hercegét és e győzelem emlékére alapította a Hubertus-rendet.

Linoleum, padlózatok és falak burkolására használt, nedvességet álló lapok. Készítésmódjuk abban áll, hogy parafalisztet lenolajkence (firnász) nagyfokú oxidálásából nyert kaucsukszerű péppel összekevernek, ehhez meg gyantát is adnak s ebből 2—5 mm. vastag, 3 méter széles és változó hosszúságú lapokat hengerelnek. A *lincrustawalton-L.* falak tapétázására használatos. A L. tisztításához lúgos folyadékot nem szabad használni, mert a lúg oldja a gyantát s a kencét.

Linolsav, l. *Lenolajsav*.

Linos, ó-görög mondai alak, ki egy föniciai eredetű és görög földre jutott népdal-szólam etimologizáló magyarázatának köszönte létezését. E szólamot, mely semita nyelven *ai lenu*-nak hangzott (a. m. *jaj nekünk)* s mely folytonosan variálódó ismétléssel az emberi élet rövidségén kesergő dallá alakult, a görögök *ai linos* alakká görögösítették s úgy értelmezték, hogy «*jaj L.*». Ebből a hamis etimologizáló értelmezésből a népképzelet azt a mondát szőtte, hogy L. szépséges, fiatal dalnok volt, kit korai halál ragadott el s hogy ilyképen az *ai linos* refrén tulajdonképen az ő halálát siratja. Némely vidék Apollon költőistennek, más meg egy muzsának fiaként emlegette L.-t, néhol megtették Herakles tanítójának, kit a féktelen tanítvány lantpengetés közben megölt s a régi görög irodalomtörténészek e mondát valóságnak véve, mint a görög irodalom egyik őskori költőjéről beszéltek L.-ról.

Linosa, sziget Sziciliától DNy.-ra, Girgenti tartományhoz tartozik. Területe 5·4 km².

Linotyp, l. *Szedőgépek*.

Linoxin, l. *Lenmag*.

Linsingen, *Alexander von*, német gyal. tábornok, szül. Hildesheimban (Hannover) 1850 febr. 10. Katonai szolgálatba 1868. lépett. 1870-ben a német-francia háborúban mint hadnagy vett részt és kitüntette magát. 1897-ben ezredes és a 4. gárdaezred parancsnoka, 1905. tábornok lett. Az 1914-iki világháború kitörésekor a 2. hadtest parancsnoka volt; 1915 elején a déli német hadsereg élére állították, amely a magyar és osztrák csapatokkal együtt a Kárpátokban harcolt az oroszok ellen.

Linsoten, tengerszoros, Nippon japáni szigetet Sikokutól választja el, a Csendes-oceánt a Japáni-tengerrel köti össze.

Linst., természetrajzi nevek után *Linstow* Otto (l. o.) nevének rövidítése.

Linstow, *Otto*, zoológus, orvos Göttingenben. Szül. Itzehoeben 1842 okt. 17. Számos jeles munkát írt a belférgekről.

Lintgyapot (v. *lint*, növ.), a magvaktól különválasztott gyapot; míg a kinyílt termésből kiszedett, de a magvakat még tartalmazó gyapot a *maggyapot*.

Linth, a Limmat (l. o.) felső folyása.

Linth, *Johann Konrad* és *Arnold*, l. *Escher von der Linth*.

Linthwaite (ejtsd: linthvét), város York angol countyban, (1911) 8962 lak., gyapjuiparral.

Lintner, 1. *Karl* (id.), német technológus, szül. Münchenben 1828 febr. 3., megh. u. o. 1900 jan. 14. Főérdeme, hogy Reischauerrel egyetemben a német sörgyártás tudományos alapköveit fektette le. Ő volt a híres weihenstephani állami sörgyártási tanintézet megalapítója. 1878-ban indította meg a Zeitschrift f. d. gesammte Brauwesen c. szaklapot, mely még ma is a sörgyártás terén vezető szerepet visz.

2. *L.*, *Karl* (ifj.), az előbbinek fia, szül. 1855. okt. 2. Kaufbeurenben. 1896 óta a müncheni műegyetemen a mezőgazdasági technológia rendes tanára és 1902 óta az ottani tudományos sörkisérleti állomás vezetője. Legismertebb könyve: Handbuch d. landwirtschaftlichen Gewerbe (Berlin 1893).

Linton (ejtsd: lintn), 1. *Elizabeth*, családi nevén *Lynn*, angol írónő, szül. Derwentwaterben (Cumberland) 1822 febr. 10., megh. Londonban 1898 júl. 15. Legkiválóbb regénye: The True History of Joshua Davidson (1872, 11. kiad. 1891). Nagy feltünést keltettek: The Girl of the Period, and other Social Essays (1883) és Ourselves, Essays on Women (1867) c. tanulmányai, melyekben a nőemancipáció túlzásai ellen száll síkra. V. ö. *Layard*, Eliza Lynn L., Her Life, Letters and Opinions (London 1901).

2. *L.*, *William James*, angol grafikus, szül. Londonban 1812., megh. 1897 dec. 30. New-Havenben. Mint rézmetsző kezdte meg pályáját, azután az Angliában erősen föllendült fametszés egyik legkiválóbb művelője lett. 1867-ben az amerikai Egyesült-Államokba költözött és New-Havenben nagy fametsző-intézetet alapított. L.-nek lényeges része van az amerikai modern fametszés felvirágzásában. Egyéb irodalmi műveken kívül a fametszésre vonatkozó több könyvet is kiadott: Practical hints on wood-engraving (1879); Hist. of wood-engraving in America (1882); Wood-engraving, a manual of instruction (1884).

Linum *L.* (növ.), l. *Len*.

Linus, *szent*, pápa, Szt. Péter első utódja. A pápák névsora szerint 67—76. uralkodott. Ünnepe szept. 23.

Linz, Felső-Ausztria *fővárosa*, püspöki székhely a Duna jobbpartján, Urfahrral két híd köti össze, vasút mellett, (1911) 67,817 lak., dohány-, hajó-, sör-, gép-, lámpa-, gyufa-, bőr-, ecet-, pótkávé- és lakkgyárral, vasöntéssel; élénk forgalmát vasutain és nagyrészt a Dunán bonyolítja le. Székesegyháza (1669—82) barokk, az ujonnan épülő Mária-templom gót ízlésű, a kapucinusok templomában Montecuccoli sírja van. Francisco Carolinum muzeuma ókori és hadtörténelmi tárgyakban gazdag. Egyik régi kastélya 1851 óta kaszárnya; a tartománygyűlés épülete, a városháza, a püspöki palota és a nyilvános könyvtár jelentékenyebb középületei. Számos jótékony intézete, közép- és szakiskolája van. Legnagyobb parkja a Volksgarten. L. mellett van a Pöstlingberg (528 m.), búcsujáróhely, ahová Urfahrnál villamosvasút visz fel. DK.-re van Klein-München nagy gyáripartelepekkel. L. Lentia néven már a rómaiak idejében táborhely volt, a várost okiratok már 799. említik. 1645-ben itt kötötték meg az ú. n. L.-i békét (l. o.) Ferdinánd és Rákóczi György. Temetőjében nyugszik Batsányi János (l. o.) költőnk.

Linz *(Godin)*, *Amalia*, német írónő, szül. Bambergben 1824 máj. 22., megh. Münchenben 1904 ápr. 24. Irt ifjusági elbeszéléseket: Märchen von einer Mutter erdacht (1876); Neue Märchen (1881, 3. kiad.); tov. regényeket és verseket.

Linzi béke. III. Ferdinánd magyar király és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem közt hivatalosan elfogadottnak nyilváníttatott 1645 dec. 16. Rákóczi már 1644 máj. Lónyay Zsigmond és Kemény János követei által Szendrő várában tárgyalásokat folytattatott Ferdinánd képviselőivel, Lippay György esztergomi érsekkel és Esterházy Miklós nádorral, melyek azonban a nádor heves magatartása miatt nem vezettek eredményhez. 1644 jún. újabb kisérletek történtek a nádor sárosi táborában, majd pedig újra 1644 szeptembertől 1645 márciusig Nagyszombatban. Ez utóbbi alkudozások teljesen meghiusultak. Erre Ferdinánd — a külföldi hadi események rosszra fordulásától is kényszerítve — Rákóczinak nagyobb engedményeket akart tenni és 1645 jún. az indulatos, makacs nádor helyett az ügyes, simulékony *Törös* János kamarai tanácsost bízta meg az alkudozások befejezésével. Ez meg is felelt küldetésének, létrehozván hosszas viták után 1645 jún.—aug. az egyezkedést. Rákóczi aug. 22. írta alá a kicserélendő békeokmányokat, melyeket nagy követség vitt Linzbe, ahol 1645 dec. 16. Ferdinánd is aláírta azokat. A L. 9 pontban biztosítja a protestánsok vallásgyakorlatának teljes szabadságát az urak, városok, községek és (ez a nagy haladás a *bécsi* békéhez képest) jobbágyok számára; elrendeli a háború alatt jogtalanul elfoglalt protestáns templomok visszaszolgáltatását, a többi függő, vallásügyi kérdéseket (tized, jezsuiták stb.) a legközelebbi országgyűlés elé utalja. Rákóczi kielégítésül megtartja a Bethlen Gábor birtokában volt hét vármegyét (Abauj, Zemplén, Borsod, Bereg, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár) élte fogytáig. Halála után ezek a koronára szállnak, Szabolcs és Szatmár kivételével, melyeket holtukig birnak fiai is. Azonfelül megkapja Rákóczi bizonyos kárpótlás fejében Tokaj s Regécz várát, Tarczal városával, valamint Bethlen István és Péter magvaszakadása esetére Ecsed várát is, Felső- és Nagybányával. Az 1646 aug. megnyilt országgyűlés végül 1647 jún. törvénybe iktatta a béke pontjait (1647. V. t.-c.), semmisnek nyilvánítva a katolikus klérus és egynehány világinak makacs vitákban nyilatkozó ellenmondásait.

Irodalom. Zsilinszky M., A L.-kötés és az 1647-iki vallásügyi törvénycikkek története, Budapest 1890; Szilágyi S., A L. okirattára, u. o. 1885.

Lion (franc., ejtsd: lióñ, v. ang., ejtsd: lájon) a. m. oroszlán. Átvitt értelemben a nap hőse.

Lion, *Justus Karl*, német tornaügyi szakíró, szül. 1829 márc. 13. Göttingenben, megh. Lipcsében 1901 máj. 30. Főbb művei: Leitfaden für den Betrieb der Ordnungs- und Freiübungen; Die Turnübungen des gemischten Sprunges; Bemerkungen über den Turnunterricht; Das Stossfechten. A Deutsche Turnzeitungnak hosszabb ideig volt szerkesztője.

Lionardo da Vinci, l. *Leonardo da Vinci*.

Lionel, *clarencei herceg*, III. Eduárd angol király második fia, megh. 1368. Leányát, *Philippát*

Mortimer Edmund vette nőül. Ennek unokája, *Anna*, Richard yorki hercegnek lett felesége s a tőle származó Richard yorki herceg ezen az alapon lépett fel mint trónkövetelő VI. Henrikkel szemben, kinek dédapja, *János* gaunti herceg, III. Eduárdnak harmadik fia volt.

Lionne (ejtsd: liona), *Hugues de L., marquis de Berny*, francia diplomata, szül. Grenobleban 1611., megh. 1671. Mazarin támogatásával Anna özvegy királyné titkára lett 1643., Mazarin halála után 1661. XIV. Lajos külügyminiszterré tette. Mint ilyen fáradhatatlan tevékenységgel és bámulatos ügyességgel intézte egész Európát behálózó diplomáciáját. Ő készitette elő az 1667-iki spanyol és az 1672-iki hollandi háborút diplomáciai úton.

Lion-öböl *(Golf du Lion)*, a Földközi-tenger ÉNy-i részének öble a Creus fok és a Giens félsziget közt. Főbb kikötői Cette, Marseille és Toulon. Az ókorban *Sinus Gallicus*, a XVI. sz.-ban *Sinus Leonis* nevet viselt.

Liotard (ejtsd: liotár), *Jean Etienne*, svájci festő, szül. Genfben 1702 dec. 22., megh. u. o. 1789 jan. 12. Párisban tanult és pasztell-képmásai révén Európa-szerte híres és ünnepelt mester volt. Sok állam fővárosában dolgozott, leginkább Amsterdamban. Finom pasztellképeinek egész sorozata van az ottani Rijksmuseumban, de egyéb képtárakban is, különösen a drezdai képtár híres pasztellgyüjteményében. Ott van az ú. n. Bécsi csokoládés leány képe is, L. legismertebb, vonzó műve. V. ö. *Humbert, Revilliod* és *Tilanus*, La vie et les oeuvres de J. E. L. (Paris 1897).

Liothrix (állat), l. *Napmadár*.

Liouville (ejtsd: liuvill), *Joseph*, francia matematikus, szül. Saint-Omerben 1809 márc. 24., megh. Párisban 1882 szept. 8. Mérnök és később az École polytechnique, majd a Collège de France tanára és az akadémia tagja lett. 1836-tól szerkesztette a Journal de mathématiques pures et appliquées c. folyóiratot és kiadta Galois és Monge műveit. Művei az analizisre, függvénytanra, számelméletre, továbbá a mechanikára és hőelméletre vonatkoznak.

Lioy, *Paolo*, olasz iró, szül. Vicenzában 1836 júl. 31., megh. u. o. 1911 jan. 27. Jogot és természettudományokat tanult Padovában, aztán mint hirlapiró működött, de lázitó cikkei miatt az osztrák kormány 1866 febr. száműzte. Midőn az olaszok Velence tartományt visszakapták, L. is visszatért szülővárosába, mely beválasztotta őt a parlamentbe. Nevezetesebb művei: La vita nell' universo (Venezia 1859); Racconti (3 köt., Milano 1872); Conferenze scientifiche (Torino 1877); Escursione sotterra (Bologna 1884); Escursione nel cielo (Milano 1885); In alto (Milano 1889); Notte e ombra (u. o. 1897).

Lipa, adók. Modrus-Fiume vmegye vrbovskoi j.-ban, (1910) 461 horvát lak., u. p. Bosiljevo, u. t. Generalski Stol.

Lipaemia, l. *Lipémia*.

Lipani (spany. *lipanes*, helyesebben *ipanes*), az atabaszk indiánusok külön nyelvű ága az északamerikai Rio-Grande mentén.

Lipanin, 6%-o szabad olajsavat tartalmazó finom faolaj. Könnyen emészthető: a csukamájolaj nem halszagú pótszere.

Lipari, 1. legnagyobbika a *L.-i szigeteknek*, 30 km.-nyire a Milazzo foktól, Szicilia legközelebbi pontjától, területe 37·3 km², 9649 lak. L. szigete vulkáni; a Monte Chirica 590 m. magas és obszidiánból, horzsakőből stb. áll. Vulkánjai pihennek, de földrengései gyakran vannak. D.-en vannak a san calogeröi melegforrások, fürdőintézettel. Főtermékek az olaj, déligyümölcs és a bor. — 2. *L., kikötőváros*, püspökség székhelye L. sziget K.-i partján, (1910) 5809 lak., halászat; olaj-, bor-, kén- és horzsakő-kivitel.

Liparii-szigetek *(Eoli-szigetek, Isole Lipari* v. *Eolie)*, 7 lakott és több kisebb lakatlan vulkáni szigetből álló csoport a Földközi-tengerben, Szicilia É.-i partján, területe 117 km², (1911) 15,616 lak. Főtermékei: bor, olaj, szőllő, füge, kén és horzsakő, vízben szegény. Hegyei nagyobbrészt sztratovulkánok és több még ma is működő, mint a Vulcano (310 m.) és Lipari (590 m.), sőt állandóan működik, mint a Stromboli (921 m.). A legnagyobb sziget Lipari (l. o.), azután Salina (27 km²), lakói nagyobbára bortermelők, itt terem a malváziai bor. A Vulcanót (21 km²) keskeny földnyelv köti össze a kis Vulcanellóval. Panaria (3 km²), Filiculi (9·5 km²) és Aliculi gabonatermő kis szigetek, a Stromboli (l. o.) 12·5 km². V. ö. Die L. I. *(Lajos Szalvátor* főhercegtől, Prag 1893). Ismertette *Berecz* A. (Földrajzi Közlem. 1895).

Liparis (állat), az újabb rendszertanban már nem használt nem-név, mellyel a régebbi szerzők a *Fonólepkék (Lymantriidae-Liparidae)* családjába tartozó, ma már különböző nemekbe szétosztott, több fajt jelöltek, mint pl. *L.* (most: *Lymantria) dispar L.*, a kártékony gyapjas pille; *L.* (most: *Euproctis) chrysorrhoea L.*, a szintén kártékony sárgafarú pille és *L.* (most: *Lymantria) monacha L.*, a hírhedt apácapille, l. *Fonólepkék*.

Lipari-szigetek, l. *Liparii-szigetek*.

Liparit, mint ásványnév a *fluorit*-nak régi, ma már nem használt szinonimja; mint kőzet, l. *Riolit*.

Liparitszurokkő, l. *Riolit*.

Liparokéle v. *lipokéle*, l. *Faggyusérv*.

Lipárt, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 588 magyar lak.; u. p. és u. t. Vasszécsény.

Lipaugus (állat), az Éneklők *(Passeriformes)* rendjébe és a *Kotinga-félék* családjába tartozó amerikai madárnem.

Lipcse, községek, l. *Németlipcse* és *Zólyomlipcse*.

Lipcse *(Leipzig)*, 1. *kerületi kapitányság* a szász királyságban a porosz Sachsen tartomány és Szász-Altenburg hercegség mellett; 3567 km² területtel, (1910) 1.234,623 lak. 7 járásból áll.

2. *L.* (l. *a mellékelt térképet)*, az ugyanily nevű kerületi kapitányságnak és járásnak *székhelye*, a szász királyság legnagyobb városa, az Elster, Pleisse és Parthe összefolyásánál, (1910) 589.850 lak. A mult század elején népessége alig érte el az ötvenezret s ma Berlin, Hamburg és München után a negyedik helyet foglalja el a Németbirodalomban. L. jelentékeny emelkedését első sorban kereskedelmének köszönheti; a L.-i vásároknak már a XII. sz. óta nagy hírük volt; az újabb forgalmi eszközök fejlődése következtében jelentőségükből ugyan sokat veszítettek, de azért L.

Hamburg után a német birodalomnak még mindig az első kereskedelmi városa. Világhíre van szőrme- és könyvkereskedésének, valamint grafikus iparának. Ipara egyébként is jelentős és főleg gép-, szövő- és díszműárúipara érdemel említést. L. a belvárosból, a világtájak szerint elnevezett és rendesen épült külvárosokból s az évtizedeken át hozzácsatolt falvakból (Reudnitz, Thonberg, Neustadt, Eutritzsch, Lindenau, Plagwitz, Connewitz stb.) áll. Az üzleti és szellemi tevékenység középpontja a belváros, melyet a hajdani bástyák és erődítmények romjain épült s gyönyörű terekkel és parkokkal megszakított körutak szegélyeznek. A körutak két oldalán foglalnak helyet a legkiválóbb épületek, műemlékek és szobrok s ide torkollik a drezdai v. főpályaudvar teljesen újonnan épült monumentális épülete. Ugyanitt helyezkednek el a kristálypalota, a régi és új színház, a börze, a postapalota, a muzeum, a városháza, a könyvkereskedők háza, a Deutsche Bank palotája, az egyetem s a régi Königshaus. A körutakat gyönyörű parkokkal díszített hatalmas terek szakítják meg: a Fleischer-, Schul-, Bücher-, Augustus-, Ross- és Königsplatz. Itt, különösen az Augustus-Platzon vannak a legszebb szobrok és műemlékek. A körutaktól D.-re a Wächter- és Beethoven-Strasse között foglalnak helyet a bírósági épületek, a szépművészeti akadémia, a híres Gewandhaus, a zenekonzervatórium és az egyetemi könyvtár. A XV. sz.-ból származó híres egyetemének intézetei a Bayrischer Banhof és Liebigstrasse között találtak nagyszerű elhelyezést. Templomai közül a Tamás-, Péter- és János-templom, a Szentháromság temploma és a Johanna-téren elhelyezett Luther-templom a legnevezetesebbek. L. híres egyetemén kívül — melynek 1910. ünnepelték 500 éves fennállását — tudományos intézményekben és társulatokban nagyon gazdag. Mintegy 400 tudományos és művészeti társulat működik L.-ben. Különösen a zenetudomány az, melyet testületek és magánosok kedvvel művelnek. Könyvtárai, különösen az egyetemi könyvtár (500,000 kötet) és városi könyvtár (130,000 köt.) híresek és látogatottak. Az egyetemi könyvtár főleg ősnyomtatványokban és régi kéziratokban gazdag. A város kulturális és gazdasági élete mintaszerű. Úgy az alsó, mint a magasabb fokú oktatás érdekében számos nép-, szak-, polgári és középiskola, valamint művészeti iskola működik. A város 1914. évi költségelőirányzata 68 millió márkára rúgott. A város környéke festőien szép s főleg a Rosental, Nonne és a Leipziger Ratsholz a legkiválóbbak.

Története. A Pleisse és Parthe összefolyásánál épült Lipci nevű szláv halászfalu közelében, a mai Miklós-templom helyén keletkezett egy német, megerősített telep, amelyet a X. sz.-ban urbs Libzi név alatt ismertek. E hely 1136. és 1170. Ottó meisseni őrgróftól városi jogokat kapott. Két fontos kereskedelmi út kereszteződésénél feküdvén, gyorsan fejlődött és vásárai csakhamar jelentősekké lettek. Fejlődése újabb lendületet nyert, midőn Harcias Frigyes az egyetemnek vetette meg az alapját. A reformációt csak 1539. fogadta be. A schmalkaldeni háborúban 1547 jan. havában János Frigyes választó a várost ostromolta és külvárosait fölégette. A 30 éves háború alatt több ízben (1631., 1632., 1633., 1637. és 1642.) ostromolták és vették be; svédek és császáriak egyaránt megsarcolták és ily módon jólétét tönkretették. A szenvedett csapásokat csak nehezen heverte ki. A XVII. sz. közepe óta kezdett a könyvkereskedés L.-ben összpontosulni. Igen sokat szenvedett L. 1812. és 1813., különösen pedig a nagy népcsata idejében, melynek emlékét az 1913 okt. 18. fényes ünnepségek közepette leleplezett s a Thonberg legmagasabb pontján emelt, kb. 95 m. magas Völkerschlacht-Denkmal hirdeti. 1848-ban és 1849. L.-ben is voltak zavargások, amelyek azonban csakhamar lecsendesültek.

Irodalom. Grosse, Geschichte d. Stadt Leipzig, 2 köt., 1837—42; Mittheilungen d. Stat. Amtes der Stadt Leipzig, 1868 óta; Hasse, Die Stadt Leipzig u. ihre Umgebung, 1912; Binding, Die Feier des 500-jährigen Bestehens der Universität Leipzig, Leipzig 1910; Geschichte des geistigen Lebens in Leipzig, u. o. 1909.

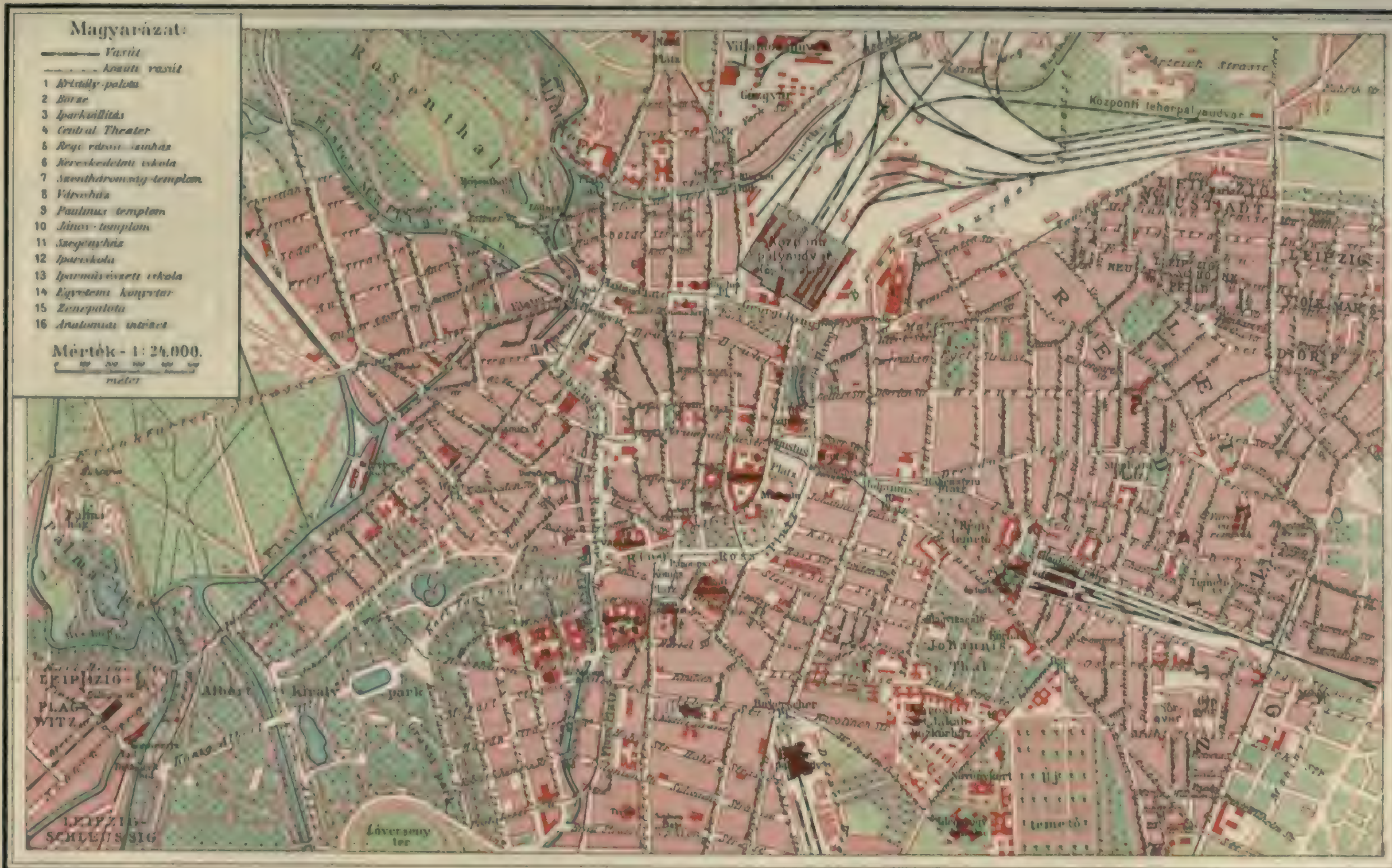
Lipcsei csata (franc. *bataille des géants*, ném. *Völkerschlacht)*, az 1813 okt. 14—20. közt vívott ütközetek láncolata, melyek Franciaország európai túlsúlyát megtörték. A szövetségesek előnyomulásának hírére I. Napoleon összes hadait Lipcse felé központosította s Murat előcsapatai már okt. 14. vívták a *liebertwolkwitzi nagy lovascsatát* a szövetségesekkel, melyben ez utóbbiak győztek. E közben Napoleon egész seregével fölvonult Lipcse elé s október 16. Connewitztől Liebertwolkwitzig, Markleeberg és Wachau falvakat is belevonva, állította fel hadvonalát. A szövetségesek már kora hajnalban megtámadták a franciákat s a heves harc dacára is a Connewitz és Lindenau mellett vívott csaták eldöntetlenül maradtak, ellenben Blücher ugyanekkor Möckern mellett (Lipcsétől északra) fényes győzelmet aratott Marmont tábornok fölött. Okt. 17. vasárnap semmi sem történt; okt. 18. Schwarzenberg három hadosztályra osztotta csapatait, melyek egymásután szorították vissza a franciákat és kiverték őket Schönfeld, Paunsdorf és Stötteritz melletti erős állásaikból; egyedül Probstheida, melyet Napoleon maga védett, tartotta magát, noha a szövetségesek egészen körülzárolták a franciákat, akik este az egyetlen szabadon hagyott weissenfelsi úton visszavonultak. Okt. 19. reggel 8—11 óra közt a szövetségesek rohamot intéztek Lipcse ellen s a hősies védelem dacára már délután 1 órakor be is vonultak, mialatt Napoleon serege romjaival kénytelen volt menekülni. Az irtózatos csatában csaknem 500,000 ember (Napoleon serege 180,000 főből állt) és 2000 ágyú vett részt; a franciák közül elesett, megsebesült és elfogatott körülbelül 78,000, a szövetségesek közül 51,000. 1913-ban úgy Berlinben, mint Bécsben nagy ünnepséggel ülték meg a L. 100 éves fordulóját.

Irodalom Aster, Die Gefechte u. Schlachten bei Leipzig im Okt. 1813, Dresden 1856; K. G. von Berneck, Die Schlachten bei L., Leipzig 1855; Sommer, Die Völkerschlacht bei L., Berlin 1863; Wuttke, Die Völkerschlacht bei L., u. o. 1863; Naumann, Die Völkerschlacht bei L., Leipzig 1863; Apel, Führer auf die Schlachtfelder von L., u. o. 1863; Königer, Die Völkerschlacht bei L., u. o. 1864; Moser, L.-s Schlachtfelder 1813, u. o. 1873.

Lipcsei interim, l. *Interim.*

Lipcsei iskola, a Gottschedtől (l. o.) elszakadt német írók köre. Folyóiratuk: Neue Beiträge zur

LEIPZIG (LIPCSE).

RÉVAI-LEXIKON

RÉVAI-KARTOGRAFIA

Belustigung des Verstandes und des Witzes (Bremer Beiträge 1744—1759, 6 köt.). Tagjai: Gärtner, Rabener, Cramer, Adolf és Elias Schlegel, Arnold Schmid, Ebert és Zachariä. E körből indult ki Klopstock.

Lipcsei kollokvium, 1519 jún. 27-től júl. 16-ig tartott, a katolikusok részéről főként Eck János, a reformáció vezérférfiai közül Luther és Karlstadt küzdöttek néhány főbb hittétel fölött. A diadal Eck részére látszott eldőlni, Luther pedig e vita következtében a reformátori pályán egy lépéssel előbbre sodortatott.

Lipcsemező (azelőtt: *Lipcsepolyána)*, kisk. Máramaros vm. dolhai j.-ban, (1910) 1736 rutén és német lak., u. p. Lipcse, u. t. Dolha.

Lipcseutcza, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 231 tót lak., u. p. és u. t. Zólyomlipcse.

Lipcsevára, l. *Zólyomlipcse*.

Lipcsey *Ádám (bilkei)*, hirlapíró, szül. Tisza-Füreden (Heves vm.) 1864 jún. 16., megh. Budapesten 1912 dec. 11. A gimnáziumot Egerben, a jogot Pesten végezte s doktori diplomával előbb a szegedi napilapoknál dolgozott s résztvett a Dugonics-Társaság megalapitásában, később a fővárosba jött a Nemzet és a Fővárosi Lapok munkatársának s szerkesztette a Községi Közlönyt, a jegyzők szaklapját. Dolgozótársa volt a Pesti Hirlapnak, szerkesztette a rövid életű Országos Hirlapot, végül a Borsszem Jankót. Halála előtt megválasztotta Miskolcz városa munkapárti programmal képviselőjének, de már a parlamentben nem szerepelt. Szatirikus, többnyire politikai versei a nagy közönség előtt is ismertté tették nevét. Önálló művei: *Víg irások* (elbesz. 1883); *Gyöngyvirág és kisebb versek* (1889); *Árnyék* (versek, 1891).

Lipe, adók. Lika-Krbava vm. gospiéi j.-ban, (1910) 267 horvát és szerb lak., u. p. és u. t. Gospié.

Lipeck, az ugyanily nevű járás székhelye Tambov orosz kormányzóságban, vasút mellett, (1910) 23.600 lak., vasöntőkkel, bőr- és szappangyártással; Nagy Péter emlékszobrával, vastartalmú ásványvízforrással és fürdővel.

Lipémia *(lipaemia)* a. m. zsírvérüség, a vér fokozott zsírtartalma. Súlyosabb esetekben a vérben annyi a mikroszkópikus kicsinységű zsírcsepp, hogy az egészen tejszerű. Normális körülmények közt is előfordul a L., ha túlsok zsírt veszünk magunkhoz; kóros körülmények közt előfordul a májbetegségeknél, krónikus alkoholizmusnál, csonttörések után, cukorbetegségben, stb.

Lipez, *Nevados de*, hófödte (kb. 6000 m. magas) hegycsúcs Bolivia magas platóján.

Lipicai ló, l. *Lipizzai ló*.

Lipice, adók. Lika-Krbava vm. brinjei j.-ban, (1910) 1152 horvát lak., u. p. Rezerane, u. t. Stajnica.

Lipik, adó- és pol. község Pozsega vm. pakráci j.-ban, (1910) 1188 horvát-szerb és magyar lak., vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal. A község közelében, 200 méter magasságban, kies völgyben fekszik az ugyanily nevű fürdő, melynek meleg, jódtartalmú égvényes savanyuvize Európa egyik legnevezetesebb — s mint meleg jódforrás páratlan — ásványvize. A L.-i jódforrás a Zsigmondy Vilmos által 231 méter mélységig fúrt artézi kútból fakad, hőfoka 64° C.; leginkább görvélykór, csont- és vérbetegségek, csúzos és szifilitikus bajok ellen használják kitünő sikerrel, azonkívül ivóvizül is szolgál. A fürdőházak kitünően vannak berendezve, a vendégek elhelyezésére több mint 600 szoba szolgál.

Lipine, porosz község az oppelni közigazgatási kerületben, (1910) 18,190 lak., kőszénbányászat, vegyészeti ipar.

Lipinski, *Karl Joseph*, lengyel hegedűművész és zeneszerző, szül. Radzynban 1790 nov. 4., megh. Ozlow nevű birtokán Lemberg mellett 1861 dec. 16. Beutazta egész Európát, mint virtuóznak nagy híre volt. 1839-ben a drezdai udv. zenekar hangversenymestere lett. Sok kompozicióval gazdagította a hegedű irodalmát, írt négy hegedűversenyművet is, melyek közül a második (d-dur, Militärkoncert) ma is kedvelt. Galiciai népdalgyüjteményt is adott ki (1834, 2 köt.).

Lipizza, Trieszt mellett fekvő község, ahol a híres lipizzai lófajt (l. o.) kitenyésztették.

Lipizzai ló *(lipicai* v. *lippicai ló)*, ausztriai, spanyol-olasz-arab vérű, könnyű kocsilófajta, melyet a lipizzai udvari ménesben és nálunk a fogarasi ménesintézetben (most már Bábolnán is) és számos magánménesben tenyésztenek.

Lipnik, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 538 horvát lak., u. p. Ribnik, u. t. Károlyváros.

Lipnik, község Biala galiciai kerületi kapitányságban, (1910) 10,701 lak., 3 likőr- és 2 posztógyár, szappan-, téglakészítés és gőzfürészmalom.

Lipno, az ugyanily nevű járás székhelye Plock orosz-lengyel kormányzóságban, (1907) 6807 lak., bőr- és sörgyártással. 1914 nov. a németek győzelmet arattak itt az oroszok felett. L. *Világháború*.

Lipochrom, l. *Lipokróm*.

Lipócz, kisk. Vas vm. németújvári j.-ban, (1910) 210 horvát és német lak., u. p. és u. t. Strém.

Lipóczi, helyesebben Lipóczi és Nekcsei-család, az Aba-nemzetség egyik ága, amelyből a *Lipóczy* és *Nekcsey* és a *Lipóczi-Keczer* család vette eredetét. Legelső ismert őse ez ágnak *Süküsd* (Sixtus), kinek fia, *Demeter* (1214—1243 között) Kálmán hercegnek nevelője, majd főétekfogó mester. Demeter fiai közül *Sándor* comestől (1241—1280) származik a *Nekcsey*-család, míg testvérétől, Pétertől a *Keczer*-család veszi eredetét. Első birtokszerzeménye a L.-családnak Lipócz volt, majd Demeter 1240. megszerezte Nekcsét. A család tagjai között kiváló szerepet játszott II. és III. Demeter és II. Sándor. II. Demeter (1263—71) a IV. Béla király és fia közti viszályban az öreg királynak volt mindvégig hű pártembere. III. Demeter (1282—1338) királyi tárnokmester és II. Sándor (1282—1320), a rozgonyi hős, az Anjou királyok alatt játszottak kiváló szerepet. A család történetét Demeter és Sándor történetével kapcsolatban részletesebben *Pór* Antal írta meg: Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor (Századok, 1890).

Lipodont, az olyan fogazat neve, melyben egy v. két fogféleség hiányzik. Ellentéte: plethodont.

Lipogrammatikus (görög-latin; a. m. betűelhagyó) játék, mely a versfaragók között már az ókorban divatozott s abban állt, hogy bizonyos betű, ill. hang mellőzésével irtak verseket.

A régiek is, a német próbálkozók is *r* betű nélkül írtak költői műveket (Brockes a XVIII. sz.-ban verset, Rittler Ferenc regényt, legújabban Schönthan Pál tréfás apróságokat); nálunk másfajta játékot kiséreltek meg: Gyarmathy Sámuel 1794. *Magyar nyelvmesteré*-ben az orosz-török háború történetét beszéli el ige nélkül, Orosz Ádám pedig 1832. írt egy ily című elbeszélést: *Ida vagy a pusztai sír. Beszély ige nélkül* (megjelent az Életképekben 1845). Az efajta játék a magyar nyelvben elég könnyű, mert a copula *(van)* tudvalevőleg rendszerint elmarad.

Lipoidok, igen komplikált, nagy fiziológiai jelentőséggel biró szénvegyületek; ide soroljuk általánosságban mindazokat a szervezetben előforduló anyagokat, amelyek zsíroldószerekben (alkohol, éter, benzin, kloroform stb.) oldódnak. A szervezetben nagyon el vannak terjedve, minden sejtnek lényeges alkotórészei. A L.-at négy csoportba osztjuk (Ivar Bang): 1. foszfatidák, 2. zsírok (l. o.), 3. koleszterinek (l. o.) v. szterinek, 4. cerebrozidák (l. o.). A legfontosabb L. a *foszfatidák* (phosphatida), ezek szént, hidrogént, oxigént, nitrogént és foszfort tartalmaznak. Kémiai szerkezetük és sajátságaik még teljesen megvizsgálva nincsenek, mert tiszta állapotban való előállításuk óriási nehézségbe ütközik. Kémiailag eszter (l. *Összetett éterek)* nevű testek, bennük glicerinfoszforsav (l. o.) van egy v. több zsírsavgyökkel (stearin, palmitin, ritkábban olaj-, linol- és linoleinsav) és valamely nitrogéntartalmú bázikus vegyülettel (legtöbbször kolinnal, l. *Cholin)*. A foszfatidák osztályozása a bennük előforduló nitrogén- és foszforsavgyökök száma szerint történik (Tudichum); így vannak mono, di, tri stb. amino-mono, di, stb. foszfatidák; ezenkívül a bennük lévő zsírsavak szerint lehetnek a foszfatidák telitettek és telitetlenek (Fränkel). A legismertebb és leggyakrabban előforduló foszfatida a lecitin (l. o.).

Lipokéle v. *liparokéle (hernia adiposa)*, l. *Faggyusérv.*

Lipokróm *(lipochrom)*, nitrogénmentes, ismeretlen összetételű szerves festékanyag, amely az állati zsíroknak, a tojás sárgájának, a vérsavónak sárga színét adja.

Lipóma, l. *Zsírdaganat.*

Lipomatózis, l. *Elhízás.*

Lipona *grófnő, Bonaparte Mária Annunciata Karolinának*, I. Napoleon császár legifjabb hugának, *Murat Joachim* nápolyi király özvegyének címe, melyet 1815. vett fel. A L. név anagramm Napoli-ból.

Lipoptena cervi (állat), l. *Szarvastetű.*

Lipót (ném. *Leopold, Leupold, Liutpold*, a *liut* (nép) és *bald* (vitéz) szókból, lat. *Leopoldus)*, több uralkodó neve.

Országok szerint.

Magyarország és a római-német császárság 1—2.	Belgium 23—24.
Magyarország és Ausztria 3—6.	Hohenzollern 25.
Ausztria 7—16.	Lippe 26—28.
Anhalt 17—20.	Nagy-Britannia 29.
Baden 21.	Római-német császárok 30—31.
Bajorország 22.	Toscana 32—33.

[Magyarország és a római-német császárság.] 1. *I. L., magyar király* és *római-német császár*, szül. 1640 jún. 9., mint III. Ferdinánd király és Mária Anna (III. Fülöp spanyol király leánya) második gyermeke, megh. Bécsben 1705 máj. 5. Eleinte papnak szánták és utóbb is megmaradt jezsuita nevelőinek befolyása alatt. Atyja halála után, 1657 júl. 27. magyar királlyá koronáztatott, 1658 aug. 1. pedig német-római császárrá választatott. Háromszor nősült; harmadik feleségétől, Pfalz-Neuburgi Eleonorától két fia született: *I. József* és *III. (VI.) Károly.*

L. uralkodása *Magyarországban* már eleinte nagy elégedetlenséget szított. A vallásbékék (bécsi 1606., linzi 1645.) pontjait a protestánsok nagy kárára nem tartották meg. A bécsi udvar kétszínű, önző magatartása hozzájárult II. Rákóczi György erdélyi fejedelem bukásához. Az erdélyi zavarokba való késő és oktalan beavatkozás végre is török háborúhoz vezetett, mely a szt.-gotthárdi győzelemmel végződött ugyan, de a bécsi udvar Magyarország szégyenére és hátrányára megelégedett a rendek meg a nádor tudtán kívül kötött *vasvári* békével (1664 aug. 14.). Az országgyűlést nem hívták össze törvényes időben. A háború végével az országban benhagyott sok idegen had, a többféle tünetben mutatkozó központosító törekvések — melyeket a gyenge L. rosszakaratú, magyarellenes tanácsosainak (Lobkowitz, Kollonich) nyomása alatt istápolt — mind rossz vért szültek. A közhangulat kifejezést nyert abban a főnemesi összeesküvésben (1664—1671), melynek élén Wesselényi Ferenc nádor, majd ennek halála után Nádasdy Ferenc állott. E titkos szövetség fölfedezése és tagjainak kegyetlen megbüntetése (1671) jelezte a minden téren megkezdődő reakciót, melynek célja volt Magyarország alkotmányát eltörölni, vallási és politikai életét abszolut önkény szerint szabályozni. L. a nádori tisztség törvénytelen eltörlésével 1673 febr. 27. Ampringen János Gáspárt nevezte ki teljhatalmú főkormányzóvá, aki Magyarországgal mint fegyverrel hódított tartománnyal bánt. A protestánsok fanatikus üldözése, lelkészeiknek és tanítóiknak gályarabságra küldése, a vagyonos hazafiaknak hadi biróság által való üldözése, törvénytelen adók erőszakos kivetése és behajtása, az osztrák tábornokok (Kobb, Spankau, Strasoldo) embertelen fosztogatásai és öldöklései végre maguk után vonták a XIV. Lajos francia királlyal szövetkezett Thököly Imre felkelését (1678). Mikor a diadalmaskodó Thököly nagy hódításokat tett és a török is háborura készült, L. véget vetett ugyan a 8 évi gyilkos zsarnokoskodásnak, de a háborgó kedélyeket nem tudta többé megnyugtatni. Thököly 1682. ismét felkelt a szabadság védelmére, Kara Musztafa pedig, az új török fővezér, 1683-iki hadjáratával végveszéllyel fenyegette a Habsburgokat. L. Linzbe, majd Passauba menekült, Bécset pedig a török ostrom alá vette. De a lengyel-német-francia segédcsapatok (1683 szept. 12.) fölmentették Bécset, mire új diadalok egész sorozata következett: 1684. Visegrád, Vácz; 1685. Érsekújvár, Arad; 1686. *Buda*, Pécs, Szeged; 1687. Eger, Mohács; 1688. Székesfehérvár, Belgrád; 1690. a megvert Thököly kénytelen kibujdosni; 1691. Szalánkemén, Nagyvárad; 1697. *Zenta*. E hadi

tények maguk után vonták a karloviczi békét (1699), melynek folytán egész Magyarország — az ú. n. temesi bánság kivételével — felszabadult a török járom alól. A magyar nemzet már előbb, az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen lemondott az aranybullában foglalt «ius resistendi»-ról (ellenállási jog), továbbá szabad királyválasztási jogáról és törvénybe iktatta a Habsburg-ház német meg spanyol férfiágának az elsőszülöttségi elv szerint való örökösödését. Az *erdélyi* viszonyok is új rendezést nyertek. Thököly pártja szétzüllvén, L. 1687. hadat küldött Erdélybe is, mely az országot az I. Apafi fejedelemmel kötött egyezség alapján megszállotta és az osztrák főhatóság alá kényszerítette. 1690 okt. 16. a híres Diploma Leopoldinum (l. o.) alapján Erdély teljesen a koronának az abszolutizmus szellemében kormányzott tartománya lett. Ettől fogva Magyarországon is Széchenyi Pál kalocsai érsek és más hazafiak ellenállásával szemben ismét fokozott mértékben nyilvánultak a kormány központosító törekvései. A Kollonich Lipót esztergomi érsek tervei szerint «Magyarország újjászervezésére» létesített bizottság be akarta hozni az osztrák örökös tartományok abszolut igazgatását nálunk is (l. *Kollonich)*; az ú. n. Neoaquistica-commissio, mely a törököktől visszavett részekben önkényesen rendezte a földbirtok viszonyait és számos német, szerb gyarmatost telepített le, a protestánsoknak és a politikailag gyanusaknak véres üldözése (l. *Caraffa)*, roppant adóknak törvényellenes kivetése, az ország feldúlása a német rablóhadak által: mind-mind éveken át érlelték az elkeseredést. A nemzeti visszahatás végül 1703. tört ki II. Rákóczi Ferenc fölkelésében, melynek végét a megrettent L. már nem élhette meg.

L. mint *császár* Hannover számára a kilencedik választó-fejedelmi méltóságot létesítette s egyezség útján ő szerezte meg a tiroli grófságot (1665). Szembeszállt XIV. Lajosnak világuralomra törő támadó politikájával s három nagy háborut viselt vele. Az első (1672—79), melyre L. császár, Spanyolország és Brandenburg szövetkeztek Hollandia megmentése végett, a hátrányos nymwegeni békével végződött. A második (1688—97), melyre XIV. Lajosnak betörése szolgáltatott okot s melyre L., Hollandia, Brandenburg, Spanyolország, Svédország stb. szövetkeztek, a ryswicki békével nyert befejezést. A harmadik a spanyol örökösödési háború (l. o.), melyet egy hatalmas szövetség élén 1701. kezdett meg L., hogy második fiának (VI. Károly) megszerezze a spanyol trónt. Ennek a hadjáratnak csak elején élt L., de még megérte Jenő és Marlborough herceg fényes hochstädti győzelmét a franciákon (1704 aug. 13.). L. egyéniségét családja iránti szeretet, vakbuzgó vallásosság és roppant türelmetlenség, a művészetek és tudományok iránti vonzalom, a spanyol etiquette pontos megtartása jellemzik. Önálló ítéletének és erélyének hiánya miatt nagyon is minisztereinek befolyása alatt állott. V. ö. *Wagner*, Historia Leopoldi Magni (1719—31); *Baumstark*, Kaiser L. I. (1873); *Rezek* u. *Svatek*, Die Regierung L.-s I. (1895); *Pribram*, Privatbriefe Kaiser L. I. (1902—3).

2. *II. L. Péter, magyar* és *cseh király, római-német császár*, Mária Teréziának és Lotharingiai Károlynak harmadik fia, szül. 1747 május 5., megh. Bécsben 1792 márc. 1. Nevelését egy ideig gr. Batthyány Károly, bátyjának, Józsefnek nevelője vezette. Tanulmányaiban legfőbb gondot a teológiára fordították. 1765-ban atyja halála után átvette Toscana nagyhercegségének kormányát és uralkodása alatt a felvilágosodott abszolutizmus egyik legeszesebb képviselője gyanánt tünt fel. Csakhamar sikerült az elhanyagolt, elszegényedett tartományt Európa egyik legvirágzóbb országává átalakítania. Legnagyobb tevékenységet az egyházi igazgatás terén fejtett ki. Levelezéséből kitűnik, hogy febroniánus egyházpolitikája még sokkal radikálisabb volt, mint II. Józsefé.

Ritkán jutott fejedelem súlyosabb viszonyok közt a trónra, mint L. bátyja, II. József halálakor, 1790 febr. 20. A török elleni háború még folyt, amellett Poroszország is hadra készült és összeköttetésben állott a felkelésre kész magyarokkal; Belgiumban már győzelmet aratott a forradalom; Csehország szintén erősen követelte különállását. L. a legnagyobb előrelátással és mérséklettel járt el. A magyaroknak már Bécsbe utazásakor megígérte alkotmányuk teljes helyreállítását. A porosz királlyal Reichenbachban 1790 júl. 26. megegyezett s lemondott Belgrádról, hogy egész erejét országai megnyugtatására fordíthassa. A magyar rendek követeléseit az ország teljes függetlenségének elismerése és a protestánsok jogainak becikkelyezése által teljesítette, de a korona jogát a végrehajtó hatalomra és a hadügy igazgatására teljes mértékben fentartotta. A rendek, látva, hogy a parasztok L. érdekében fegyverkeznek, a szerbek elszakadásra törnek és a porosz segélyre már nem számíthatnak, kénytelenek voltak mérsékelni magukat. L. csakhamar teljesen megnyerte bizalmukat és 1790 nov. 15. nagy ünnepéllyel megkoronáztatott királynak Pozsonyban. E bizalom másik, kiváló jele volt, hogy negyedik fiát, *Sándor Lipótot* megválasztották nádornak. Miután Csehországban is megkoronáztatta magát s 1790 végén Belgium is meghódolt, a török háborúnak pedig véget vetett a szisztovai béke: L. tekintélyben és befolyásban első lett Európa uralkodói közt. Oroszországgal szemben Lengyelország megerősítésén fáradott, melyet Szászországgal szeretett volna egyesíteni. Nagy gondot okozott neki a francia forradalom és húgának, Mária Antónia királynénak sorsa. De háborúra szándéka ott sem volt, sőt belenyugodott abba, hogy sógora mint alkotmányos király uralkodjék. Uralkodócsaládunk egyenes ágon az ő ivadéka. Fiai közt kiválnak: utódja *Ferenc*, *Károly*, a híres hadvezér, *Sándor* és *József*, Magyarország nádorai.

[Magyarország és Ausztria.] 3. *Sándor L.* főherceg, nádor, l. *Sándor*.

4. *L., osztrák főherceg, magyar királyi herceg*, Rajner főhercegnek, Lombardia alkirályának legidősebb fia, szül. Milanóban 1823 jun. 6., megh. Hörnstein kastélyban 1898 május 24. Az osztrák hadseregbe lépve 1848—49. Radetzki oldalán küzdött az itáliai harctéren. 1866-ban a VIII. had-

test parancsnoka volt. Benedek parancsa ellenére *Skalitz* mellett megütközött a poroszokkal (jún. 28.) és súlyos vereséget szenvedett. A königgrätzi csatában a szász hadtest mögött a bal szárny szélén harcolt. Mint lovassági tábornok vonult nyugalomba 1880. Családot nem alapított.

5. *L. Ferdinánd, volt osztrák főherceg és m. kir. herceg,* IV. Ferdinánd toscanai nagyherceg legidősebb fia, szül. Salzburgban 1868 dec. 2. Előbb az osztrák-magyar tengerészetben szolgált, azután 1894. átlépett a gyalogsághoz, hol 1900. az ezredességig emelkedett. 1902 dec. 29. lemondott főhercegi rangjáról bizonyos végkielégítés és évi járulék ellenében. 1903-ban Genfben telepedett le, felvette a *Wölfling* nevet s júl. 25. nőül vette *Adamovics Vilmát,* egy brünni postamester leányát. Ettől azonban 1907. elvált s másodszor *Ritter Lujzát* vette nőül.

6. *L. Szalvátor, osztrák főherceg, magyar kir. herceg,* Károly Szalvátor főherceg legidősebb fia, szül. Alt-Bunzlauban 1863 okt. 15. Katonai szolgálatának nagy részét a tüzérségnél végezte. Táborszernagy s a cs. és kir. tüzérség főfelügyelője. 1914-ben a német császártól a vaskereszt 1. és 2. osztályát kapta. 1889-ben nőül vette *Blanka* hercegnőt (szül. 1868 szept. 7.), Don Carlos spanyol trónkövetelő leányát; gyermekeik: *Maria de los Dolores Beatrix* (szül. 1891), *Mária Immakuláta* (szül. 1892), *Margit* (szül. 1894), *Rajner Károly* (szül. 1895), *Lipót* (szül. 1897), *Mária Antónia* (szül. 1899), *Antal* (szül. 1901), *Asszunta* (szül. 1902), *Ferenc József* (szül. 1905), *Károly Piusz* (szül. 1909).

[Ausztria.] I. *A Babenberg-házból:*

7. *I. L.,* a *Fenséges, osztrák őrgróf* (976—994). A hagyomány szerint a frank eredetű *Babenberg* családból származott s *Bertold* nevű testvérével együtt kapta 976. hűbérül II. Ottó császártól az újra felélesztett *Ostmarkot,* a Duna mindkét partján, Magyarország határán. Ez az Ostmark volt magja a későbbi Ausztriának. Az uralkodásban fia, *I. Henrik* követte.

8. *II. L., a Szép, osztrák őrgróf* (1075—95), Ernő őrgróf fia, megh. 1095 okt. 12. Kezdetben IV. Henrik császár pártján állott, majd Szt. László magyar királlyal szövetkezve, Rudolf ellenkirályhoz csatlakozott. Ezért IV. Henrik az Ostmarkot *Vratiszláv* cseh hercegnek ajándékozta, de később visszaadta azt L.-nak.

9. *III. L.,* a *Kegyes* v. *Szent L., osztrák őrgróf,* az előbbinek fia és utódja, szül. 1073 szept. 29., megh. 1136 nov. 15. 1096-ban kezdett uralkodni. Harcolt IV. Henrik oldalán a császárnak fellázadt fia ellen; nemsokára azonban maga is átpártolt a lázongó Henrik herceghez s 1106. nőül vette annak nővérét, *Ágnest,* Hohenstaufi Frigyes herceg özvegyét. Neje hozományát a szegények istápolására, templomok és kolostorok építésére fordította. 1108-ban V. Henrik kíséretében hazánk ellen küzdött, de Pozsony városát egyesült erővel sem bírták hatalmukba keríteni. Ő alapította 1135. a heiligenkreuzi cisztercita apátságot, valamint a klosterneuburgi kolostort. 18 gyermeke volt, közöttük a 2 híres püspök: Otto von Freising (l. *Ottó, freisingi)* és Konrad von Passau (l. *Konrád, mainzi érsek).* VIII. Ince III. Frigyes császár szorgalmazására 1485. szentté avatta s azóta Alsó-Ausztria védőszentjének tartják. Ünnepe nov. 15. V. ö. *Egger,* Sankt L. (4. kiadás, 1901); *Kralik* (1904).

10. *IV. L., osztrák őrgróf* (1136—41), az előbbinek harmadik fia, megh. 1141 okt. 18. Mostohabátyjától, III. Konrád császártól a Welf Henriktől elvett *bajor hercegséget* kapta 1139.

11. *V. L., osztrák herceg* (1177—94), Jasomirgott Henrik herceg idősebbik fia, szül. 1157., megh. 1194 dec. 31. Részt vett a 3. keresztes hadjáratban 1190—92., de Akkon bevétele után Oroszlánszívű Rikárd angol királytól megsértve hazajött. Nemsokára elfogatta Bécsben a hazatérő angol királyt és kiszolgáltatta VI. Henrik császárnak. 1192-ben, az utolsó stájer herceg halála után Stájerországot is megszerezte családjának. L. neje, *Ilona* (megh. 1199.) II. Géza magyar király leánya volt.

12. *VI. L.,* a *Dicsőséges, osztrák herceg* (1198—1230), az előbbinek ifjabb fia, szül. 1176 okt. 15., megh. 1230 júl. 28. Előbb Stájerországot kormányozta, majd bátyja, I. Frigyes halála után 1198. Ausztria hercege is lett. A német pártharcokban a Hohenstaufok oldalán harcolt. 1217. *II. Endre* magyar királlyal együtt ment a Szentföldre, 1218. pedig részt vett Damiette ostromában. San Germanóban halt meg, mikor II. Frigyes császár és IX. Gergely pápa között a békét közvetítette. Az uralkodásban fia, II. Frigyes követte, kiben kihalt a Babenberg-család.

II. *A Habsburg-házból:*

13. *I. L.,* a *Dicsőséges, osztrák herceg* (1308—26), Habsburgi Albrecht császár harmadik fia, szül. 1290 körül, megh. 1326 febr. 28. Részt vett 1310. VII. Henrik itáliai hadjáratában, azután bátyját, *Szép Frigyest* támogatta Bajor Lajos ellen. 1315 nov. 15. súlyos vereséget szenvedett a svájciaktól a *morgarteni* szorosban.

14. *III. L., osztrák herceg* (1365—86), II. Albrecht herceg legifjabb fia, szül. 1351., megh. 1386 júl. 9. Az 1379-iki családi osztozkodás alkalmával Stájerországot, Karintiát, Krajnát, Isztriát és Tirolt kapta. Ehhez még megszerezte Trieszt városát 1382., de a svájciak ellen indított háborúban a sempachi véres csatában seregével együtt elveszett.

15. *L., osztrák herceg, Tirol fejedelme* (1618—1633), Károly stájer hercegnek harmadik fia, szül. 1586 okt. 9., megh. 1633 szept. 3. Az egyházi pályára lépve 1605. passaui, 1607. strassburgi püspök lett, 1618. pedig Tirolt örökölte. 1626-ban kilépett az egyházi rendből és nőül vette Medici Klaudiát. E házasságából született fiai, *Ferdinánd Károly* (megh. 1662) és *Zsigmond Ferenc* (megh. 1665) követték őt az uralkodásban.

16. *L. Vilmos, osztrák főherceg,* II. Ferdinánd császár legifjabb fia, szül. 1614 jan. 6., megh. Strassburgban 1662 nov. 20. Egymásután elnyerte a passaui, strassburgi, halberstadti, olmützi és boroszlói püspökségeket és 1642. a német lovagrend nagymestere lett. A 30 éves háborúban két ízben (1639—42-ig és 1645—62-ig) volt a császári hadak fővezére a svédek és franciák ellen.

[Anhalt.] 17. *I. L., Anhalt-Dessau fejedelme* (1698—1747), porosz tábornagy, népiesen: *Der*

alte Dessauer, szül. Dessauban 1676 júl. 3., mint II. János György fejedelem és Orániai Henrietta fia, megh. Dessauban 1747 ápr. 9. Atyját 1693. követte a trónon, a kormányt azonban egyelőre anyjára bízta. Ő maga brandenburgi ezredek élén a franciák ellen harcolt Németalföldön. 1698-ban azután maga vette kezébe a kormányt és ugyanebben az évben *Föse* gyógyszerésznek Anna Lujza nevű leányát vette nőül. Sokat tett a következő békés években a hadsereg reformja érdekében. A brandenburgi hadseregben ő rendszeresítette az akkor feltalált vas töltő-pálcát. A spanyol örökösödési háborúban ő vezette a porosz csapatokat. 1712-ben tábornagy lett. Részt vett a *höchstädti* (1704) és *turini* (1706) csatákban, 1715. pedig elfoglalta *Stralsundot* és *Rügent* a svédektől. Utoljára 1742—45-ig harcolt az osztrák örökösödési háborúban. Vitézségével és egyéb katonai erényeivel nagy népszerüségre tett szert a porosz hadseregben.

18. *II. L. Miksa, Anhalt-Dessau fejedelme* (1747—51), az előbbinek fia, szül. 1700 dec. 25., megh. 1751 dec. 16. A *chotusitzi* csatában (1742) tanusított vitézségéért porosz tábornaggyá nevezte ki II. Frigyes.

19. *III. L. Frigyes Ferenc, Anhalt-Dessau fejedelme* (1751—1817), az előbbinek fia, szül. 1740 aug. 10., megh. 1817 aug. 9. Kezdetben nagybátyja, *Dietrich* gyámsága alatt állott, 1758 óta önállóan uralkodott. 1797-ben megszerezte *Anhalt-Zerbst* fejedelemséget. 1807-ben belépett a rajnai szövetségbe s felvette a hercegi címet. Ő alapította 1774. a dessaui *Philanthropinumot*.

20. *IV. L. Frigyes, Anhalt hercege* (1817—1871), Frigyes trónörökös fia, az előbbinek unokája, szül. 1794 okt. 1., megh. 1871 máj. 22. Az anhalti család mellékágainak kihalása után uralma alatt egyesítette *Anhalt-Köthen* (1847) és *Anhalt-Bernburg* (1863) hercegségeket. 1859-ben alkotmányt adott országának. A trónon fia, *I. Frigyes* követte.

[Baden.] 21. *L. Károly Frigyes, badeni nagyherceg* (1830—52), Károly Frigyes nagyherceg negyedik fia, szül. Karlsruhéban 1790 aug. 29., megh. u. o. 1852 ápr. 24. A trónt mostohabátyja, I. Lajos halála után foglalta el 1830. Bár a liberális reformok barátja volt, 1849. máj. mégis forradalom tört ki országában s a rendet a porosz fegyverek állították helyre. 1819-ben nőül vette *Zsófiát*, IV. Gusztáv svéd király leányát, kitől 7 gyermeke született. A trónon legidősebb fia, *II. Lajos* követte, de elmebaja miatt helyette öccse, *I. Frigyes* kormányozta Badent.

[Bajorország.] 22. *L. Miksa József, bajor herceg*, Luitpold régensherceg második fia, szül. Münchenben 1846 febr. 9. A bajor hadseregbe lépve részt vett az 1866. és 1870—71-iki háborukban s *Villepion* mellett meg is sebesült. További katonai szolgálatában 1905. a tábornagyi méltóságig emelkedett. 1873 ápr. 20. Bécsben nőül vette *Gizella* főhercegnőt (szül. 1856 júl. 12.), I. Ferenc József császár és király idősebbik leányát. E házasságából következő gyermekei születtek: *Erzsébet* (1874 jan. 8.), ki 1893. dec. 2. *Seefried* Ottó báróhoz (később gróf) ment nőül; *Auguszta* főhercegnő (1875 ápr. 28.), ki 1893 nov. 15 óta *József* főherceg és kir. herceg neje; *György* (1880 ápr. 2.), ki 1912 febr. 10. nőül vette *Izabella* főhercegnőt, Frigyes főherceg leányát, de e házasságot 1913. a bajor legfelsőbb törvényszék és a pápai kuria semmisnek nyilvánította és felbontotta; *Konrád* (1883 nov. 22.).

[Belgium.] 23. *I. L., belga király* (1831—1865), Ferenc szász-koburgi herceg legifjabb fia, szül. Koburgban 1790 dec. 16., megh. Laekenben 1865 dec. 10. Az 1813—14-iki háborúban az orosz hadseregben harcolt mint tábornok. 1815-ben Angliába ment s itt 1816. nőül vette IV. György király leányát, *Sarolta Augusztát*. De neje már egy év mulva meghalt és L. 1830-ig elvonultan élt claremonti jószágán. Ekkor felajánlották neki a görög királyi koronát, de L. visszautasította azt. 1831 jún. 4. a belga nemzeti kongresszus majdnem egyhangúlag királlyá választotta s L. a választást elfogadva, júl. 21. letette az alkotmányra az esküt. Mint a belgák első királya, erős alkotmányos érzésével, egyéni szeretetreméltóságával, a tudományok és művészetek pártolásával nagy népszerűségnek örvendett országában. 1832-ben nőül vette Lajos Fülöp francia király leányát, *Lujzát* (szül. 1812., megh. 1850.), kitől a következő gyermekei születtek: *II. Lipót* (l. alább), *Fülöp*, flandriai herceg (szül. 1837., megh. 1905.) és *Sarolta* (szül. 1840.), Miksa mexikói császár özvegye 1867 óta. V. ö. *Juste:* Léopold I., roi des Belges (Bruxelles, 1868, 2 köt.).

24. *II. L., belga király* (1865—1909), az előbbinek idősebbik fia, szül. Brüsszelben 1835 ápr. 9., megh. Laekenben 1909 dec. 17. Trónörökös korában a *brabanti herceg* címet viselte s már korán nagy érdeklődést tanusított kereskedelmi és pénzügyi kérdések iránt. Atyja halála után 1865 dec. 10. lépett a trónra s egészben véve annak alkotmányos szellemében uralkodott, bár az általános választói jog és a véderő kérdésében ellenkező véleménye volt a törvényhozás többségével szemben. 1876-ban nemzetközi kongresszust hívott össze Brüsszelbe, Afrika felkutatásának és gazdasági értékesítésének céljából. Ezért 1885. megalapította a független *Kongo-államot* (l. o.) s azt végrendeletileg Belgiumnak hagyományozta, de nagy anyagi kárpótlások fejében. L. 1853. nőül vette *Mária Henrietta* főhercegnőt (szül. 1836., megh. 1892.), József főherceg és nádor leányát, kitől a következő gyermekei születtek: *Lipót* trónörökös (szül. 1859., megh. 1869.); *Lujza* (szül. 1858.), Fülöp szász-koburg-gotai herceg neje 1875., elvált 1906.; *Stefánia* (szül. 1864.), előbb Rudolf trónörökös (1881—89.), azután Lónyay Elemér gróf neje 1900.; *Klementina* (szül. 1872.), ki 1910. Napoleon Viktor herceghez ment nőül. L. első neje halála után 1906. morganatikus házasságra lépett kedvesével, *Blanche Caroline Delacroix*-val, kit *Vaughan* bárónői rangra emelt. E viszonyból két fia született: *Lucien Philippe*, Comte de Tervueren és *Philippe*, Comte de Ravenstein. Vaughan bárónő 1910 aug. férjhez ment *Durieux* Emanuelhoz; 1915. Párisban agyonlőtte magát. V. ö. *Olschewsky* és *Garson:* Léopold II., roi des Belges (Bruxelles 1905).

[Hohenzollern.] 25. *L. István Károly Antal, Hohenzollern-Sigmaringen* hercege, Károly An-

tal herceg legidősebb fia, szül. Krauchenwiesben 1835 szept. 22., megh. Berlinben 1905 jún. 8. Neje *Antónia* (szül. 1845., megh. 1913 dec. 27.), II. Mária portugál királynő leánya volt s e rokonsága révén ajánlotta fel egyik spanyol párt neki a koronát. L. azonban III. Napoleon tiltakozása miatt I. Vilmos porosz király tanácsára nem fogadta el azt. E jelölésből származott bonyodalom okozta az 1870—71-iki nagy francia-német háborút. L. öccse, *Károly*, román király volt, kit 1914. L. második fia, *Ferdinánd* követett a román trónon.

[Lippe.] 26. *II. L. Pál Sándor, Lippe-Detmold fejedelme* (1802—51), I. Lipót fejedelem fia, szül. 1796 nov. 6., megh. 1851 jan. 1. Anyja gyámsága alatt állott 1802—20-ig. 1836-ban alkotmányt adott országának.

27. *III. L. Pál Frigyes Emil, Lippe-Detmold fejedelme* (1851—75), az előbbinek legidősebb fia, szül. 1821 szept. 1., megh. 1875 dec. 8. Eltörülte az 1849-iki szabadelvű alkotmányt és teljesen abszolut módon uralkodott. A trónon testvéröccsei: *Woldemar* (1875—95) és *Sándor* (1895—1905) követték.

28. *IV. L., Lippe-Detmold* fejedelme, Ernő gróf és lippei régens legidősebb fia, szül. Eberkasselben 1871 máj. 30. Atyját, ki 1897 óta az elmebeteg Sándor fejedelem mellett régens volt, 1904. követte e méltóságában. 1905 okt. 25. Lippe valóságos fejedelme lett. 1901-ben nőül vette *Berta* hesszeni hercegnőt. Legidősebb fia, *Ernő* trónörökös, szül. 1902.

[Nagy-Britannia.] 29. *L. George Duncan Albert*, Viktória angol királynő legifjabb fia, l. *Albany hercege*.

[Római-német császárok.] 30. *I. L., római-német császár* (1657—1705), l. *Lipót*, 1.

31. *II. L., római-német császár* (1790—92), l. *Lipót*, 2.

[Toscana.] 32. *I. L., toscanai nagyherceg* (1765—90), l. *Lipót*, 2.

33. *II. L., toscanai nagyherceg* (1824—59), osztrák főherceg, III. Ferdinánd nagyherceg fia, szül. Firenzében 1797 okt. 3., megh. Rómában 1870 jan. 29. Atyjával együtt 1799—1814. Ausztriában élt számüzetésben s azzal együtt tért vissza Toscanába, melynek kormányát 1824. vette át. Liberális szellemű uralkodó volt s nagy gondot fordított országa jólétének és műveltségének emelésére. 1848 márc. népe arra kényszerítette, hogy Ausztriának hadat üzenjen, 1849 febr. pedig el kellett menekülnie országából. De már aug. visszatért s tíz éven át abszolut módon uralkodott. Az 1859-iki háború kezdetén Firenzében is forradalom tört ki s L. ápr. 27. elhagyta országát. Vöslauban júl. 21. lemondott fia, *IV. Ferdinánd* javára. Második nejétől, *Mária Antóniától* (szül. 1814., megh. 1898), I. Ferenc nápolyi király leányától négy fia született: *IV. Ferdinánd* (l. o.), *Károly Szalvátor* (szül. 1839., megh. 1892), *Lajos Szalvátor* (szül. 1847) és *János Szalvátor* (szül. 1852, eltűnt 1890), a későbbi *Orth* János. L. hamvait 1914 febr. exhumálták és a bécsi kapucinus sírboltba szállították.

Lipót, kisk. Moson vm. magyaróvári járásában, (1910) 840 magyar lak., u. p. és u. t. Hédervár.

Lipótfalva, kisk. Vas vm. felsőőri j.-ban, (1910) 913 német és cigány lak.; u. p. Kiczléd, u. t. Alhó.

Lipót Ferdinánd főherceg, l. *Lipót* 5.

Lipót király oklevele, vagy *diplomája*, néha *hitlevele*, l. *Diploma Leopoldinum*.

Lipótmező, Budapest határához tartozó völgylapály, mely a budai hegység két csoportja, ú. m. a Hármashatárhegy és a Jánoshegy csoportja közt terül el; hegyektől övezett kies völgy, mely a fővárosi lakosság legkedveltebb nyaralóhelyei közé tartozik. A nyaralók nagy száma mellett itt van az országos elmekórház, van továbbá iskola, posta- és táviróhivatal.

Lipót-rendek. 1. *Osztrák* érdemrend (képét l. a *Rendjelek* mellékletén), I. Ferenc császár 1808 jan. 8. alapította, Ludovika osztrák-modenai hercegnővel való házassága napján, atyjának, II. Lipót császárnak emlékére, katonai és polgári kiváló érdemek jutalmazására. Eredetileg három osztálya volt: nagykereszt, parancsnoki és lovagkereszt, melyek rangban a Szt. István-rend megfelelő osztályai után jönnek. 1901 febr. 1. új osztállyal, az I. osztályú jelvénnyel bővült, amely a nagykereszt és középkereszt között foglal helyet. Hadi ékítmény is van a rendhez. A rend szabályait 1808 júl. 14. nyerte, változást szenvedtek ezek 1818 jan. 2. és 7., 1860 jan. 12., 23. és febr. 23. — 2. *Belga* királysági érdemrend, melyet 1832 júl. 11. Lipót király négy osztályban alapított: nagykeresztesek, parancsnokok, tisztek, lovagok. 1838 dec. 25. a rend még egy új osztállyal, a főtisztekével bővült. A rend jelenlegi alakját az 1839 máj. 16-iki rendelet állapította meg. — 3. *Lippei* fejedelmi érdemrend, IV. Lipót fejedelem alapította 1906 máj. 30. Két osztálya van (koronával és anélkül).

Lipót Szalvátor főherceg, l. *Lipót*, 6.

Lipót-tó a. m. *Leopold-tó* (l. o.).

Lipótvár, Nyitra vármegyében a Vág jobbpartján, Galgóczczal rézsút szemben, egészen a lapályon fekszik. L. erősséget I. Lipót Érsekújvár eleste után 1665. az olasz Palma nuova mintájára építtette. Előbb Thököly, majd 1705. Rákóczi hadai hasztalanul ostromolták. 1849 febr. 2. Simunics császári tábornok mindössze egy órai bombáztatás után Ordódy magyar őrnagytól elfoglalta; a vár feladásának b. Mednyánszky László alparancsnok és Gruber Fülöp ellene mondtak, amiért is Haynau mind a kettőt felakasztatta Pozsonyban jún. 5. Nagy jelentősége kedvezőtlen fekvésénél fogva sohasem volt. Jelenleg állami fegyintézet. L. Ujvároska községhez tartozik a galgóczi j.-ban, (1910) 905 magyar és tót lak., vasúti állomással, u. p. és u. t. Lipótvárfegyház.

Lipót Vilmos főherceg, l. *Lipót*, 16.

Lipova, községek, l. *Lippó* és *Tapolylippo*.

Lipovac, adó- és politikai község Szerém vm. šidi j.-ban, (1910) 1367 horvát lak., postahivatal, u. t. Morović.

Lipovánok, l. *Lippovánok*.

Lipovčani, adók. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1910) 822 horvát és szerb lak.; u. p. és u. t. Čazma.

Lipovec, az ugyanily nevű járás székhelye Kijev orosz kormányzóságban, kb. 7000 lak., hamuzsírkészítéssel és szeszégetéssel.

Lipovljani, adó- és politikai község Pozsega vm. novskai j.-ban, (1910) 1940 horvát, tót, rutén, cseh és magyar lak., vasútállomás táviróval, postahivatal.

Lipovniczky *István (lipovnoki)*, püspök, szül. Aranyosmaróton 1814 aug. 15., megh. Nagy-Váradon 1885 aug. 12. Pappá szentelték 1837. 1846-ban komáromi plébános lett, de a szabadságharc idején lemondott a plébániáról. 1854-ben főegyházmegyei könyvtáros, 1860. érsekujvári plébános, 1861 esztergomi kanonok, 1867. vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos, később arbei c. püspök, 1868. nagyváradi megyés püspök lett. Beszédei közül több nyomtatásban is megjelent. V. ö. *Zelliger* A., Egyházi irók csarnoka.

Lipovnok, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 360 tót lak.; u. p. Nyitrabajna, u. t. Radosna.

Lipovo Polje, adók. Lika-Krbava vm. perušići j.-ban, (1910) 1244 szerb lak.; u. p. Kosinj, u. t. Perušić.

Lipp *Vilmos*, régiségtudós, szül. Pesten 1835 dec. 11., megh. Keszthelyen 1883 jan. 3. mint gimnáziumi igazgató. A régészet iránti hajlamot Rómer Flóris keltette föl benne, midőn Szombathely római emlékeit együtt kutatta L.-el. A keszthelyi ásatásoknál egy népvándorláskori temetőt talált, melyről tanulmányt írt. Egyéb munkái: *Attila és a népvándorlás; Ötvös müipar Pannoniában;* több tanulmány az Arch. Ért.-ben.

Lippa, nagyk. Temes vármegye L.-i j.-ban, (1910) 7864 oláh, német és magyar lak., a járási szolgabirói hivatal székhelye, járásbirósággal, adóhivatallal, kir. közjegyzőséggel; van polgári és felső keresk. iskolája s a Maros partján Bonnáz püspök által 1862. alapított díszes leányiskolája apácák vezetése alatt, továbbá takarékpénztára, takarék- és hitelintézete, ecetgyára. Ipari termékeiből köcényei örvendenek legjobb hírnévnek. Van vasuti állomása (Radna-Lippa néven), posta- és távíróhivatala, telefonállomása. Közelében savanyúvizforrás van. Története régi várával függ össze, melynek ma már alig van nyoma. E várat még IV. Béla építtette. Róbert Károly díszes templomot s minoritazárdát alapított s új lakosokat telepített ide. Nagy Lajos idejében már kincstári sóraktár és pénzverő is volt itt. Zsigmond 1426. a bolgár fejedelem fiának, Sismannak ajándékozta. Mátyás alatt 1459. Szilágyi Mihály, 1461. Giskra, 1471. Bánffy Miklós kezére került, 1487. Korvin János, 1510. György brandenburgi választó-fejedelem lettek urai. 1514-ben Dósa György kezére került. 1516-ban Szapolyai János kapta, aki, már mint király, 1529 júl. 29. sz. kir. várossá tette s Buda főváros szabadalmaival ajándékozta meg; ugyanakkor itt fogadta az erdélyi részek hódolatát. Özvegye, Izabella, fiával, a koronával és kincseivel egy darabig itt talált menedéket s 1541 aug. 29. Szulejmán szultán ezt rendelvén székhelyéül, itt maradt 1542 májusáig, midőn Gyulafehérvár lett a főváros. 1551-ben a török elfoglalta, de ugyanez év nov. 7. Castaldo és Martinuzzi nagy küzdelemmel visszafoglalták. 1552 jul. 27., midőn a törökök újra L. ostromára készültek, Aldana várparancsnok a várat légbe röpítve, Erdélybe menekült. A törökök a várat felépítették, de Borbély György a többi marosmenti várakkal együtt 1595 aug. 19. visszafoglalta. 1613 jún. 24. újra török kézbe került, de 1688 jún. 24. Caraffa visszavette. 1690 és 1695 szept. 7. ismét a törökök hatalmába került, kik azonnal lerombolták. Végkép csak Temesvár bevétele után került vissza. 1718-ban Arad vármegyéből kikebeleztetett s az ú. n. Temesi bánsághoz csatoltatott. Ekkor csak 70 ház volt benne. 1804—14-ig ismételve visszakérte sz. kir. városi rangját. L. mellett két ízben volt nevezetesebb ütközet: 1659 júl. 24., midőn II. Rákóczi György itt Szeidi Ahmed budai pasát megverte és 1848 nov. 13., midőn Máriássy honvédőrnagy a Temesvár felől közeledő osztrákokat és oláhokat egy ideig föltartóztatta. V. ö. *Varga* Ferenc, L. város története (Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatai, 1872); *Márki*, Arad története, I—II. kötet, s ennek nyomán *Eisenkolb*, Lakóhelyünk multjából (Lippai polg. isk. ért. 1892—94, három közlemény); *Roth* A., A lippai gyógyforrás ismertetése (Arad 1871); *Braun* Róbert, L. és San Sepolcro (Huszadik Század 1908).

Lippai *Sámuel*, ref. lelkész, szül. Erdélyben 1622. Külföldi tanulmányai végeztével 1650. előbb sárospataki lelkész, utóbb u. o. tanár, majd nagykárolyi pap, 1659. pedig debreczeni tanár lett. Részt vett a presbiteriánus mozgalmakban s ily irányú nézetei miatt neki is szenvednie kellett a hivatalos egyháztól. Művei: Dissertatio de prima elevatione panis et vini in Coena Domini (Sárospatak 1654); Desperata causa prioris elevationis panis et vini in sacra coena, in quibusdam Ecclesiis usitatae (u. o. 1655).

Lippakékes (azelőtt: *Kékes)*, kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 753 oláh lak.; u. p. és u. t. Temesszékás.

Lippakeszi (azelőtt: *Keszincz)*, kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 2227 oláh lak.; u. p. és u. t. Temeshidegkút.

Lippay, 1. *György (zombori)*, esztergomi érsek, szül. Pozsonyban 1600. (v. 1604.), megh. u. o. 1666 jan. 30. A teológiát 1619., részben már mint egri kanonok, Rómában végezte. Felszenteltetvén, szempczi plébános és 1625. esztergomi kanonok lett. Pázmány bibornok bizalmasa. 1631-ben pécsi, 1632. veszprémi, 1637. egri püspökké, 1642. pedig esztergomi érsekké nevezték ki. L. Pázmány szellemében működött és a katolicizmus megszilárdítása körül érdemeket szerzett. 1648-ban nemzeti zsinatot tartott, amelyen többi között határozattá lőn egy országos papnevelő intézet felállítása, melyet 1649. tényleg felállítottak és később Pestre helyeztek át. A szegény lelkészek javára jelentékeny alapítványt tett. Tetemei Pozsonyban nyugosznak. Irodalmi művei: De dignitate et puritate Sacerdotum (értekezés az 1629-iki nagyszombati zsinaton, Péterffy, Concilia R. Hung.); Rituale Strigoniense (Pázmány kiadásának ismétlése, Nagyszombat 1656); Synodi Provincialis Decreta anno 1611 Tyrnaviae celebrata (Pozsony 1625). Érdeklődése a természettudományok terén összeköttetésbe hozta Nádasdyval és Wesselényivel, így részese lett az összeesküvésnek is. V. ö. *Zsilinszky*, Lippay Gy. (Századok, 1886. évf., 400.

2. *L. János,* botanikus, *L. 1.* öccse, szül. Pozsonyban 1606 júl. 30., megh. a trencsényi fürdőben 1666 jún. 2. A jezsuita rendbe lépett, később L. György primáshoz ment és a kertjét gondozta. Munkái: *Posoni Kert* (Nagyszombat 1664—1667, II. kiad. Győr 1753); *Virágos kert, Veteményes kert* (1664) és *Gyümölcsös kert* (1667); részleteket közölt belőle a Calendarium oeconomicum perpetuum (Pozsony 1661, Nagyszombat 1662 és még több kiadás); De insitionibus et seminatione (Pozsony 1663); De fontibus diversissimis producendis (u. o. 1666).

Lippe *(Luppia),* 1. a Rajna 225 km. hosszú jobboldali mellékfolyója Vesztfália porosz tartományban; Lippstadttól kezdve 12 zsilippel hajózható.

2. *L.*, vagy megkülönböztetésül Schaumburg-Lippétől: *L.-Detmold,* a Németbirodalomhoz tartozó *fejedelemség* Vesztfália, Cassel-kerület, Waldeck-Pyrmont és Hannover között, 1215 km² területtel. A kis fejedelemség É.-on és K.-en sík, DNy.-i részét a Lippei-erdő borítja. Folyói: a Werre, Exter, Kalle, Emmer, Weser és az Ems. Az éghajlat nedves s a földmívelésen kívül főleg az állattenyésztés virágzó. Az erdőgazdaság szintén jelentékeny. A lakosság 90%-a protestáns s 1910. számuk 150,937 volt. A holtkézi birtokok nagy száma miatt a kivándorlás évről-évre nő. Az ipar jelentéktelen. Az oktatásügy szolgálatában áll: 2 gimnázium (Detmold és Lemgo), egy reáliskola (Salzuflen), 2 felsőbb és 3 egyéb leány-, 7 rektorális iskola, 126 evangélikus, 11 katolikus és 10 izraelita népiskola, több alsófokú iparískola. A fejedelemség alkotmányos; 1866 aug. 18. lépett be az észak-német szövetségbe. Az 1836 júl. 6-iki alkotmány (módosítva 1867 dec. 8., 1876 jún. 3. és 1898., illetve 1912.) szerint a fejedelemség a lippei fejedelmi család férfiágában örökös. Az országgyűlés 21 tagból áll, akiket titkos szavazással 4—4 évre választanak. A legfőbb közigazgatási hatóság élén az állam-miniszter áll. Az igazságszolgáltatási forum a detmoldi törvényszék és mint fölebbviteli forum az 1879 jan. 4-iki szerződés értelmében a cellei porosz főtörvényszék. 13 járásból áll. Az 1914/15. évi költségvetés szerint a bevétel 2.935,015, a kiadás 2.963,341 márka. Az államadósság összege 1·3 millió K.

Története. L. fejedelemség a L. folyó felső folyása mentén alakult ki a XII. sz. folyamán. Első ura, *Bernhard* (1128—58) magát «*L. nemes urának*» nevezte. Utódai közül *V. Simon* (megh. 1536) felvette a grófi címet 1528. és bevezette országába a reformációt. *VI. Simon* (megh. 1613) fiai megosztoztak L. birtokán. Az idősebbik, *VII. Simon* (megh. 1627) alapította a *L.-Detmold* ágat, a fiatalabbik, *Fülöp* (megh. 1681) a *Schaumburg-L.* család őse lett. VII. Simon legifjabb fiától, *Jobszt Hermanntól* (megh. 1678) származott a *L.-Biesterfeld* grófi ág, ebből megint a XVIII. sz.-ban a *L.-Weissenfeld* család ágazott el. Az idősebb uralkodó ágból *I. Lipót* 1789. birodalmi fejedelmi címet kapott. Ő fia, *II. Lipót* (1802—1851), ezt meg egymásután három fia: *III. Lipót* (1851—75), *Woldemar* (1875—95) és *Sándor* (1895—1905) követték az uralkodásban. Minthogy ez utóbbi elmebeteg volt, egy 1890. kelt fejedelmi rendelet értelmében *Adolf* schaumburg-lippei fejedelem, II. Vilmos német császár sógora foglalta el a régensséget. Ez ellen azonban tiltakozott a közelebb álló *L.-Biesterfeld* és *L.-Weissenfeld* család. Egy választott biróság, melynek elnöke Albert szász király volt, 1897 jún. 22. *L.-Biesterfeld Ernő* gróf javára döntött, ki el is foglalta a régensséget. Ernő halála után 1904 szept. 26. fia, *Lipót* gróf lett a régens. Minthogy Sándorban 1905 jan. 13. kihalt a L.-család fejedelmi ága, egy újabb választott biróság L. trónját is a L.-Biesterfeld-családnak ítélte oda s Lipót gróf, mint *IV. Lipót* fejedelem, 1905 okt. 25. foglalta el a trónt. V. ö. *Falkmann,* Beiträge zur Geschichte des Fürstentums L. (Detmold 1857—1902, 6 köt.).

Lippe-Biesterfeld-Weissenfeld, *Armin*, gróf, német gazda és tanár, szül. Oberlösnitzben (Szászország) 1825 okt. 15., megh. oberschönfeldi birtokán 1899 ápr. 21. Saját és bérelt birtokain gazdálkodott. 1872—78-ig Rostockban gazd. tanár volt s ezalatt a mecklenburgi kisbirtokosok helyzetének javításán fáradozott: számos gazdakört alakított, szaklapot szerkesztett. Számos munkája közül kiemelendő: Landwirtschaftliches Lesebuch für den kleineren Landwirt (Dresden 1871—75, 2 rész).

Lippei erdő, l. *Teutoburgi erdő.*

Lippert *József (aradi),* építész, szül. Aradon 1826. Hamburgban elvégezte a műegyetemet és Németalföld kitünőbb műiskoláit látogatta. Ő végezte a bécsi Szt. István gótstílű dom csúcsműveinek kiegészítési munkálatait. Legnevezetesebb alkotásai: az olmützi érsekségnek tiszta román (XII. sz.) ízlésben épült szemináriuma Kremsierben; a győri püspöki vár csúcsíves (XV. sz.) kápolnájának restaurálása; a kalocsai székesegyház újjáépítése, a soproni régi gót dom stílszerű helyreállítása stb. Sokat utazott Ipolyival és felvette a honi műemlékeket az Akadémia kiadványai számára.

Lippert, 1. *Julius,* német műveltségtörténetíró, szül. Braunauban (Csehország) 1839 ápr. 12., megh. Prágában 1909 nov. 12. Mint gimnáziumi tanár és igazgató működött 1874-ig. 1870-ben beválasztották a cseh tartománygyűlésbe, 1888. pedig az osztrák képviselőházba. A csehországi német mozgalmak egyik vezére. Nevezetesebb művei: Christentum, Volksglaube u. Volksbrauch (Berlin 1882); Allgemeine Geschichte des Priestertums (Gera 1883, 2 köt.); Kulturgeschichte der Menschheit (Stuttgart 1886—87, 2 köt.); Deutsche Sittengeschichte (Prag u. Leipzig 1889, 3 köt.); Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit (u. o. 1896—98, 2 köt.).

2. *L., Philipp Daniel,* német rajzoló és mintázó, szül. Meissenben 1702 szept. 2., megh. 1785 márc. 28. A meisseni, majd a drezdai porcellángyárban tett kisérlete alapján előállított fehér anyagot régi metszett kövek reprodukálására használta föl. Ezek rajzait Dactyliotheca c., sokáig használt és elismert művében (Leipzig 1755—56) tette közzé.

3. *L., Woldemar,* német történettudós, szül. Drezdában 1861 okt. 17. A drezdai állami levéltárban működik 1893 óta. Főbb művei: Wettiner und Wittelsbacher sowie die Niederlausitz im 14.

Lippi cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

LIPPI FILIPPINO: A SZENT SZŰZ MEGJELENIK SZENT BERNÁT ELŐTT
(FIRENZE, CHIESA DI BADIA)

Jahrhundert (Dresden 1899); Die deutschen Lehnbücher (Leipzig 1903).

Lippi, 1. *Fra Filippo*, olasz festő, szül. Firenzében 1406 körül, megh. Spoletóban 1469 okt. 9. Mint a firenzei karmelita kolostor tagja, Masacciónak a kolostor-templom Brancacci-kápolnájában levő falképeinek erős hatása alatt állott, míg másrészt Fra Giovanni da Fiesole is befolyást gyakorolt fejlődésére. Művei az egyházi festészet ájtatosságának és a firenzei realizmusnak sajátságos egyesitését mutatják és kivált Madonna-képei (a firenzei Uffizi- és Pitti-képtárakban) a régi hieratikus felfogással szakítva Máriát mint szerető anyát és a kis Jézust mint eleven gyermeket világiasabb színben mutatják be. Legkiválóbb függőképei: Az angyali üdvözlet (München, Neue Pinakothek); Mária imádja a kis Jézust (gyönyörű, költői erdei tájban, Berlin, Kaiser Friedrich-Museum); Mária angyalok és szentek társaságában (1438, Páris, Louvre); Mária megkoronázása (1441, Firenze, Akadémia). Élete végén készített nagy freskósorozatai Ker. János és Szt. István vértanú történeteivel a pratói székesegyház szentélyében (1456—64), valamint Mária halálát és megkoronázását ábrázoló freskói a spoletói székesegyház szentélyében (1466—69) Masaccio monumentális stilusának a részletező realizmus irányában való továbbfejlesztését mutatják. V. ö. *Strutt* (London 1901), *Supino* (Firenze 1902) monográfiáit.

2. *L., Filippino*, olasz festő, állítólag *F. 1.* fia, szül. Pratóban 1457. v. 1458., megh. Firenzében 1504 ápr. 18. Fra Diamantenak volt tanítványa. Művein F. 1. és Botticelli hatásán kívül helyenkint már Leonardo da Vinci befolyása is észlelhető. Művészete a quattrocento második felének jellemző vonásait mutatja: az előző nemzedék erős realizmusával szemben finomságot, gyöngédséget, freskóiban már a XVI. sz. művészetébe átmenő sajátságokat. Kiváló függőképei: A királyok imádása (1496, Firenze, Uffizi-képtár;) Mária megjelenik Szt. Bernátnak (1480, Firenze, l. *a képmelléklet.)*; Krisztus a kereszten Mária és Szt. Ferenc közt (Berlin, Kaiser Friedrich-Museum). Közel áll hozzá a budapesti Szépművészeti Muzeumban levő kép, mely a Madonnát ábrázolja Szt. Antal és egy szerzetes képével. L. fejezte be a firenzei Sta Maria del Carmine-templomban Masaccio által megkezdett freskósorozatot Szt. Péter történetével. 1487—1502-ig a firenzei Sta Maria Novella-templom Strozzi-kápolnájában Ev. János és Fülöp apostol életéből vett jeleneteket festett, 1489-től a római Sta Maria sopra Minerva-templom Caraffa-kápolnájában freskókat Aquinói Szt. Tamás legendájából. Költői szépségű Pratóban egy ház külső falára festett Madonna-képe.

3. *L., Lorenzo*, olasz költő, szül. Firenzében 1606., megh. 1664. Festett is, de nevét (álnéven *Zipoli Perlone)* a humoros költészet terén örökítette meg Il Malmantile racquistato c. komikus eposzával. Ebben az van igaz jókedvvel és leleményességgel elmondva, hogy a szép Celidora miként hódítja vissza Malmantile nevű várát Bertinellától. L. bőven kiaknázta benne a legelső olasz népmesegyüjteményt, a Cunto dei Cunti-t, amivel új, értékes elemet visz be a műköltészetbe. Legjobb kiadása a Barbiera-féle, L.-nek Baldinuccitól való életrajzával.

Lippia *L. (Aloysia* Ort. et. Palav., *Acantholippia* Gris., növ.), a Verbenaceae (Vasfűfélék) génusza; 100 faja közül a legtöbb Amerika forró övén honos, 2—3 Afrikában. Cserjék v. félcserjék. A *L. citriodora* (Lam.) Kunth (citromkóró, puncskóró) délamerikai; rendkívül finom citromillatáért üvegházban tenyésztik, tea illatosítására is használatos.

Lippicai ló, l. *Lipizzai ló*.

Lippich *(koronghi)*, 1. *Elek*, író, miniszteri tanácsos, a közoktatásügyi minisztérium képzőművészeti osztályának volt vezetője, szül. Kunszentmártonban 1862 ápr. 2. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, Berlinben Mommsent és Curtiust, Lipcsében Anton Springert hallgatta s beutazva Közép-Európát, szorgalmasan tanulmányozta a művészeti intézményeket, aminek nagy hasznát látta, midőn a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban hivatalba lépvén, a képzőművészeti osztályt vezette. 1913. nyugalomba vonult. Munkálkodásának eredménye a rajztanítás reformjának elősegítése, a középiskolában a műtörténeti szempontok érvényesítése, a nyilvános művészeti előadások rendszeresítése. Számos tanulmányt írt e reformok érdekében. Ily művei: *A művészet és a stilus* (1908); *A finnek és a finn művészet* (1908); *La formation de l'Esprit artistique en Hongrie* (1901); azonkívül szerkesztette a *Művészeti Könyvtár* c. monográfia-gyüjteményt. Költeményei: *Egy élet tavaszából* (1883) és *Koronghi Lippich Elek költeményei 1880—1902*, Nagy Sándor és Kriesch Aladár illusztrációival (1903). Említendő még: *A magyar dráma gyermek-kora* (1884). Fiatal korában *Kadocsa* Elek néven írta verseit és egyéb dolgozatait.

2. *L. Dénes*, író, *L. 1.* fia, l. *Koronghy*.

3. *L. Teréz*, festő, szül. 1808. Első művészeti oktatását 1823. kapta Laibachban Langustól, majd Mária Anna királyné pártfogásával Velencébe került Lipparinihez. 1833-ban már kiállított Velencében s három miniatürje feltűnést keltett. 1838-ban u. o. kiállította *Szt. Sebestyén, Atala, Oedipus* és az *Alvó Endymion* c. képeit. Aztán Kösztler dr. német orvoshoz ment férjhez Grácban, ahol férjének a lelki betegekről írott könyvét litografiákkal illusztrálta s megfestette bátyjának, Ferencnek, a későbbi padovai egyetemi tanárnak arcképét, amelyet 1850. leplezték le a bécsi közkórházi klinika nagytermében (most az Allg. Krankenhaus igazg. üléstermében). Egy rajzát a Szépműv. Muzeum őrzi. V. ö. *Czakó E.*, Lippich Teréz (Művészet 1905 és 1907).

Lippincott, *Sarah Jane*, családi nevén *Clarke*, leginkább *Grace Greenwood* írói nevén ismert amerikai írónő, szül. Pompeyban (New York állam) 1823 szept. 23., megh. 1904. Művei a természet iránti rajongó szeretetről tanuskodnak. Kiemelendők: Greenwood Leaves (1850—52); Merry England (1855); Records of Five Jears (1867); New Life in New Lands (1873); Queen Victoria (1883); Stories for Home Folks (1885).

Lippmann, 1. *Edmund von*, német kémikus, szül. 1857 jan. 9. Bécsben. Előbb magyar cukorgyáraknál volt alkalmazva, azután német cukor-

gyárak igazgatója, majd 1901. tanár lett. Legismertebb művei: Die Zuckerarten u. ihre Derivate (Braunschweig 1882, a 3. kiad. címe: Chemie d. Zuckerarten); Geschichte d. Zuckers (Leipzig 1890) és Entwickelung d. deutsch. Zuckerindustrie von 1850—1900 (u. o. 1900).

2. *L., Gabriel*, francia fizikus, szül. 1845 aug. 16. Hallerichben (Luxemburg). Párisban és Németországban tanult. 1883 óta a Sorbonne-on a fizika tanára. Sokat foglalkozott a kapillaritással, termodinamikus kérdésekkel és bizonyos optikai kérdésekkel. Kapilláris elektrométere fontos mérőeszköz. Föltalálta a fénytalálkozás segélyével a spektrum színes fényképének előállítását, vizsgálta a színszűrők hatását és különböző fotográfiai mérő- és fölvételi módszereket dolgozott ki. L. 1908. a fizikai Nobel-díjat kapta. Előadásai Cours de thérmodinamique címen jelentek meg (Paris 1888). Továbbá megjelent tőle Leçons d'acoustique et d'optique (u. o. 1898) és Unités électriques absolues (1898).

Lippmann-féle kapillárelektrométer, lásd *Elektrokapilláris jelenségek*.

Lippó (azelőtt: *Lipova)*, kisk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 1074 német, szerb és magyar lak., postaügynökség, u. t. Főherczeglak.

Lippovánok *(lipovánok*, helyesebben *filippovánok*, oroszul *filippovci)*, így neveznek egy vallási szektát a rászkolnak nevezett orosz schismában. A L. eredetileg a Krimben verődtek össze, de onnan a tatárok kiszorították őket. II. József osztrák császár uralkodása idejében egy részük Bukovinába (hol most mintegy 3500-ra megy a számuk), más részük Oláhországba költözött, a szekta förésze azonban (számszerint 10—12,000) Oroszországban maradt. Bukovinában a XIX. sz. közepe táján hierarchiát alapítottak, melynek feje a bjelakrinicai (Bukovinában) metropolita. A metropolita fenhatóságát összesen mintegy 25 püspök ismeri el. A L. szorgalmas, tisztességes nép, de a szentírás téves magyarázása és a babonák folytán megvetik a földi életet, ezért gyakori köztük az öngyilkosság. Hitvallásuk tételeire nézve hasonlítanak a mi nazarénusainkhoz.

Lipps, *Theodor*, német filozófus, szül. Wallhalbenben (Rajnai Pfalz) 1851 jul. 28., megh. 1914 okt. 1877. bonni, 1890. boroszlói, 1894. müncheni egyetemi tanár lett. L. főképen a pszichologiával és esztetikával foglalkozik. Főbb művei: Grundtatsachen des Seelenlebens (Bonn 1883); Psychologische Studien (Heidelberg 1885); Aesthetische Faktoren der Raumanschauung (Hamburg 1891); Grundzüge der Logik (u. o. 1893 és 1912); Zur Psychologie der Suggestion (1897); Raumästhetik und geometrische Täuschungen (1898); Die ethischen Grundfragen (1897, 3. kiad. 1912); Aesthetik (2 köt. 1903—1906); Psychologische Untersuchungen (2. köt., 1908—12).

Lippspringe, fürdőhely Minden porosz kerületben, (1910) 4061 lak., ásványvízforrásokkal.

Lippstadt, az ugyanily nevű járás székhelye Arnsberg porosz kerületben, (1910) 16,360 lak., nagy vasművekkel. L. hanzaváros volt. 1666-ban Mark grófsággal együtt Brandenburghoz került az egyik fele, míg a másik fele Lippénél maradt; ezt csak 1850. szerezte meg Poroszország.

Lipschitz, *Rudolf*, német matematikus, szül. Königsbergben 1832 máj. 14., megh. Bonnban 1903 okt. 7. 1864-ben a bonni egyetem tanára lett. Önálló művei: Die Bedeutung der theoretischen Mechanik (1876); Lehrbuch der Analysis (1877, 2. köt.); Untersuchungen über die Summe von Quadraten (1886).

Lipsia, Lipcse új-latin neve.

Lipsiai Rheda *Pál*, 1596., Csáktornyai János halála után átvette a debreczeni városi nyomda vezetését s folytatta 1619-ig, midőn ez év nyarán meghalt. Lipcsei (Lipsiensis) eredetű német ember volt, a Rheda nevet csak fiai kezdték használni. Latinul tudó, u. n. tudós nyomdász volt. Tőle 36 magyar s 16 latin nyomtatvány ismeretes, melyek közül fontosabbak Gyarmati Miklós, Károlyi Péter, Félegyházi Tamás, Margitai Péter, Melotai István vallásos művei, Alvinczi Péter felelete Pázmánynak és Itinerariuma (1616), egy Verbőczy stb. Mint fordító kiadta németből a Lex politica dei-t 1610. és kiadta a szintén átdolgozott Practica Arithmeticát 1614., mely azóta kézikönyv lett a XVIII. sz. végéig; továbbá több latin előszót írt s kiadott több iskolai kézikönyvet, ref. énekes könyvet, halotti s más beszédeket, Batizi András, Vajdakamarási Lőrinc, Bogáti Fazekas Miklós, Sztárai Mihály, Frater Gáspár verses históriáit és évenként naptárt. Halála után fiaié, *Pálé* és *Péteré* lett a nyomda, de Péter vette át s kezelte 1630. bekövetkezett haláláig. Tőle ma 15 nyomtatvány ismert, köztük pár nagy terjedelmű, szép kiállítású mű, mint a Melotai Nyilas István Speculum trinitatis-a (1622); Pécsváradi Péter Felelete Pázmánynak (1629). Utána a nyomda hanyatlani kezdett. V. ö. *Csűrös* Ferenc, A debreczeni városi nyomda története.

Lipsicz *Mihály*, jezsuita fizikus, szül. Magyaróvárt 1703 szept. 19., megh. Győrött 1766 aug. 23. Tanár volt a gráci kollégiumon, később pedig Magyarország több helyén. Munkái: Algebra seu Analysis speciosa (Kassa 1739); Statica de varietate, ac proprietatibus motus naturalis et arteficialis (u. o. 1740).

Lipsius, 1. *Justus*, valódi nevén *Lips Joest*, németalföldi filológus, szül. Isscheben, Brüsszel mellett 1547 okt. 18., megh. Löwenben 1606 ápr. 24. Tanulmányait Löwenben végezte s római tartózkodása után Jenában az ékesszólás és történelem tanára, 1579., miután reformátussá lett, leideni egyetemi tanár; 1592. visszatért a katolikus egyházba, Löwenben nyert tanszéket és spanyol királyi történetíró címet kapott. Nagy érdemei vannak a római írók szövegkritikája és magyarázatai körül (Seneca, Valerius Maximus, de kivált Tacitus körül). Latinsága — «stilus Lipsianus» — sajátságos keveréke a régi latinságnak az Apuleius és Tertullianus korabelivel. Főbb művei: Variarum lectionum libri III. (Antwerpen 1569); Antiquarum lectionum libri V. (u. o. 1575—96); Epistolae selectae (1586—90); De militia Romana (1594). Összes műveit (Opera omnia) Burmann adta ki (1727). V. ö. *Reiffenberg*, Commentatio de L. vita et scriptis (Bruxelles 1823); *Nisard*, Le triumvirat littéraire au XVI. siècle (Paris 1852); *Amiel*, Un publiciste du 16. siècle, Juste L. (u. o. 1884).

2. *L., Justus Hermann*, német klasszikus filológus, szül. Lipcsében 1834 máj. 9. Meissenben és Grimmában gimnáziumi, 1877 óta lipcsei egyet. tanár. Átdolgozta Schömann-Meyer Der attische Process c. művét (Berlin 1883—87) és Schömann Griech. Altertümer-jét (u. o. 1897—1902). További művei: Von der Bedeutung des griech. Rechts (Leipzig 1893); Die Aufgabe der klass. Philologie in der Gegenwart (u. o. 1891); Das attische Recht und Rechtsverfahren (I. köt. 1905). Kiadta Demosthenes-nek a koszorúról szóló beszédét (u. o. 1876—87) és Andokidest (1888). Egyik szerkesztője a Leipziger Studien-nek.

3. *L., Konstantin*, német építész, *L. 2.* testvérbátyja, szül. Lipcsében 1832 okt. 20., megh. Drezdában 1894 ápr. 11. Ő építette a lipcsei Pétertemplomot s Hartellel együtt a gerai Szt. Jánostemplomot és a drezdai akadémia új épületeit. Megírta Semper Gottfried életrajzát is (1881).

4. *L., Marie, La Mara* néven ismert zenei szakíró, *L. 2.* testvérhúga, szül. Lipcsében 1837 dec. 30. Nevezetesebb művei: Musikalische Studienköpfe (5 kötet, Leipzig 1868—82, számos kiadást ért); Beethoven (u. o. 1873); Musikerbriefe aus fünf Jahrhunderten (2 kötet, u. o. 1886); Klassisches und romantisches aus der Tonwelt (u. o. 1892); Beethovens unsterbliche Geliebte, Das Geheimnis d. Gräfin Brunswik u. ihre Memoiren (1909). Kiadta Liszt Ferenc leveleit (8 köt., u. o. 1893—1905); Liszt és Hans Bülow levelezését (u. o. 1898) és Berlioznak Sayn-Wittgenstein hercegnőhöz írt leveleit (u. o. 1903).

5. *L., Richard Adelbert*, prot. teológus, *L. 2.* testvérbátyja, szül. Gerában 1830 febr. 14., megh. Jenában 1892 aug. 19. Lipcsében 1855., majd Bécsben a protestáns teológiai fakultáson 1861. tanár lett, honnan 1865. Kielbe, innen meg 1871. Jenába hívták meg, hol egyszersmind titkos egyházi tanácsosi állást is viselt. Mint bölcsész Kantnak, mint teológus pedig Schleiermachernek volt a híve s dogmatikájában visszavetvén a metafizikai tanokat, azt a keresztény község és az egyéni hívő vallásos tapasztalatára építi föl. 1875-ben alapította s azóta haláláig vezette a Jahrbücher für protestantische Theologie és 1886 óta szerkesztette a Theologischer Jahresbericht című egyházi folyóiratokat. Több dogmatikai, történeti s vallásbölcsészeti irányú könyvet is írt, melyek közül fölemlítendők: Lehrbuch der evangelisch-protestantischen Dogmatik (Braunschweig 1876, 2. kiad. 1879); Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden (2 köt. 1883—1886, kiegészítő füzet 1890); Philosophie und Religion (Leipzig 1885); Die Hauptpunkte der christl. Glaubenslehre etc. (u. o. 1889, 2. kiad. 1891); Luthers Lehre von der Busse (u. o. 1892). A fent említett folyóiratok kiadásán kívül munkatársa volt több más egyházirodalmi vállalatnak is. V. ö. A. *Neumann*, Grundlagen u. Grundzüge der Weltanschauung von R. A. L. (Braunschweig 1896).

Lipszky *János*, térképész, szül. Szedlicsnán (Trencsén) 1766 ápr. 10., megh. u. o. 1826 máj. 2. Katonai pályáján magyar lovaskapitány, később József nádor hadsegédje lett. 1798-ban Bogdanich csillagásszal együtt felmérte Magyarország határát s a belső terület egy részét. Térképei a következők: Mappa generalis regni Hungariae (Pest 1806, 12 lap); Tabella generalis regni Hungariae (u. o. 1810, egy lapon); Plan der beyden königl. freyen Hauptstädte Ungarns Ofen-Pesth (Wien és Pest 1810, 4 lapon). Ezenkívül nevezetes Schedius Zeitschrift von und für Ungarn c. folyóirata II.-ik kötetében közlött dolgozata több mint 50 magyarországi község helyhatározásával. V. ö. *Janovszky* László értekezését a Trencsén vmegyei természettudományi egyesület XV. évkönyvében (1892) és a Hadtörténelmi Közleményekben (1895).

Liptagerge, kisk. Nógrád vm. szécsi j.-ban, (1910) 652 magyar lak.; u. p. és u. t. Litke.

Liptai *Imre*, író, szül. Miskolczon 1876 aug. 27. Hírlapírói pályáját a Szegedi Híradónál kezdte, melynek helyettes szerkesztője is volt; 1907-től Budapesten több napilap dolgozótársa, majd 1912. a Pesti Napló felelős szerkesztője lett. 1910-ben mutatta be a Magyar Szinház *Rossz pénz nem vész el* c. vígjátékát, 1911. pedig a Nemzeti Szinház *Sarkantyu* c., Gábor Andorral együtt írt színművét.

Lipthay *(kisfaludi*, nemes és báró), magyar család, mely eredetét a liptómegyei Lubelle helységből veszi. A család első ismert őse, Myloth (1263—1298) Likva helységet bírta, melyet fiai 1341. elcserélték Lubelle helységgel és erre Róbert királytól adományt is nyertek. Ettől fogva írta magát a család Lubelleinek. Bálint (megh. 1435 előtt) már a L. nevet vette fel, fiai megszerzik többek között a nógrádmegyei Kisfaludot és utódai már a Kisfaludi előnevet használták. A családot az 1663. elhalt Imre fia, György vitte tovább. A család 1830. L. Frigyes személyében magyar bárói rangot nyert. A bárói ágból származott *L. Béla* Budapest közéletében játszott nagy szerepet, a nemesi ágból *L. István* földmívelésügyi miniszteri tanácsos és testvére, *Kornél*, ny. kúriai biró játszottak kiválóbb szerepet. V. ö. *Majláth* Béla, Liptómegye törzsökös családai (Turul 1891). — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *L. Antal* báró, altábornagy, szül. Szécsényben 1745., megh. Paduában 1800 febr. 17. A török háború elején Újpalánkánál ezrede négy századával 1788 szept. az ellenség partraszállását és hegyi útját megakadályozta; 1790 jan. 6. pedig fényes győzelmet vett a törökön Negotinnál. 1795-ben már mint tábornok Olaszországban harcolt s 1796 aug. 6. Castiglionenál nehéz sebet kapott; részt vett az 1799-iki olasz hadjáratban is. A veronai véres harcban nehéz sebeket kapott, melyekbe bele is halt. L. szerezte családjának a bánsági adományos birtokot és ő lett a *kisfaludi L.*-család bárói ágának megalapítója.

2. *L. Sándor*, műegyetemi tanár, szül. Tatán 1847., megh. 1905 máj. 1. Budapesten. *Schwarczel* családi neve helyett, anyja kisfaludi L. Borbála révén 1885. a király a kisfaludi L. nevet a nemességgel együtt reá átruházta. 1873-ban a magyar államvasutak osztálymérnöke, 1875. a műegyetemen a vasútépítéstan tanára lett s több ízben rektorrá választották. 1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia dicsérettel tüntette ki a *Keskenypályákról* írt pályaművét és 1891. tagjává választotta. A Magyar Mérnök- és Építész

Egylet elnöke is volt. Nevezetesebb művei: *Vasútépítéstan* 4 kötetben, melyek tartalma: *Általános rész*; *A vasúti felépítmény*; *A vágány*; *Kereszteződések és kitérők*; *Fordítókorongok és tolópadok*; *Felépítményi árelemzések*; *Vasúti alépítmények* (Budapest 1885–1897). E munkának egyik része Die Berechnung der Weichen und Geleisanlagen címen német fordításban is megjelent (1892). Egyéb művei: *A számítóléc alkalmazásának ismertetése* (Budapest 1887); *A vasutak jövedelmezőségéről* (u. o. 1892); *Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai* (u. o. 1895).

Liptó, hazánk dunabalparti részének egyik *vármegyéje*; határai É.-on Árva vármegye és Galicia, K.-en Szepes, D.-en Gömör és Zólyom, Ny.-on Turócz vármegye; határai majdnem kivétel nélkül természetesek.

Területe 2246 km². L. vm. hazánk leghegyesebb vmegyéi közé tartozik, melyet 3 nagy hegység hálóz be, u. m. a Központi Kárpátok, az Alacsony-Tátra és a Nagy-Fátra. E hegységek közt a Vág tágas völgye terül el, mely K.-ről Ny. felé húzódva, a vmegyét egy É.-i és egy D.-i részre

Liptó vármegye címere.

osztja; a Vág ezen lapálya Királylehotától Rózsahegyig mintegy 60 km. hosszban 8—15 km. szélességet ér el s tengerfeletti magassága 500 és 950 m. közt váltakozik; Rózsahegynél a lapály hirtelen véget érve, keskeny völgybe megy át, melyen át a Vág a turóczi lapály felé rohan. A Vág jobboldalán emelkedő Központi Kárpátok hatalmas láncolatából L. vármegye területére három főcsoport esik, ú. m. az Árva-Liptói mészkőhegység (l. o.), a Liptói havasok (l. o.) és a Magas-Tátra (l. *Tátra)*. Az Árva-Liptói mészhegység az Árva völgyétől a kvacsáni v. hutii völgyig húzódik, de főgerince már a vármegye határán kivül esvén, L. vármegyébe csak a mély völgyek által elválasztott D.-i mellékágak sziklás ereszkedői nyulnak át; főbb csúcsai itt az árvai határon emelkedő Síp (1169 m.), a Choes (1613 m.) és a Prószéki hegy (1373 m.). Jóval magasabb és zordabb jellegű a Liptói havasok (l. o.) hatalmas gerince, mely a hutii hágótól kezdve egészen a Magas-Tátra határpontjának tekintett Liliove-hágóig (1977 m.) légvonalban 35 km. hosszban a vármegye határbástyáját képezi s főbb csúcsaival (Banovka 2178 m., Velki vrch 2184 m., Jakubina 2189 m., Bisztra 2250 m.) a Magas-Tátra magasságát közelíti meg. Magának a Magas-Tátrának csak Ny.-i része esik a vármegye területére, névszerint a Kriván (2496 m.), Furkota (2405 m.), Szoliszko és Bástya csúcsok s a völgyek közül a Tycha, Koprova, Furkota és Mlinicza völgyek. A Központi Kárpátok ezen hatalmas láncolatával szemben s vele párhuzamosan a Vág lapályától D.-re az Alacsony-Tátra hegység terül el, a Királyhegy (1943 m.), Vapenicza (1692 m.), Gyömbér (2045 m.) és Prassiva (1754 m.) csoportjaival; e nagy hegységet a Stureczi-hágó (1010 m.) választja el a Revucza völgyétől Ny.-ra emelkedő hegyektől, melyek már a Nagy-Fátra rendszeréhez tartoznak s a vármegye területén 1568 m. magasságig (Rakitov) emelkednek. E hegységek a vármegyét minden oldalról annyira körülzárják, hogy szabad közlekedés csak a Vág völgyében (a lubochna-kralováni szoroson át) Turócz vármegye felé, K-en a Hochwald fensíkon át Szepes vármegye felé van. A hegységeken keresztül csak néhány helyen lehetséges a közlekedés; a Központi Kárpátokon keresztül a bresztovai nyergen át (730 méter) vezet az út Rózsahegyről Alsókubinba, ezenkivül néhány hegyi úton s turistaösvényen lehet még a gerincen átkelni. Az Alacsony-Tátrát is csak két országút hágja át, az egyik Rózsahegyről a Stureczen (1010 m.) át Beszterczebányára, a másik a boczai völgyön az Ördög lakodalma (Csertovicza 1238 m.) nevű hágón át a Garam-völgybe. L. vármegyében több nevezetes barlang is van, mint a deménfalvi (l. o.) jégbarlang s a Lászlófalva melletti baráthegyi (l. o.) barlang.

Folyóvizei kevés kivétellel mind a Vág adózói; magát a Vágot két folyó, a Magas-Tátrában eredő Fehér-Vág és a Királyhegy alatt fakadó Fekete-Vág alkotja; a Királylehota község mellett egyesülő s már tutajozásra alkalmas folyó egészben véve Ny-i irányt vesz s a liptói lapályt egész hosszában öntözvén, Rózsahegyen alul szűk völgyszorosban folytatja útját a turóczi lapály felé. Mellékvizei nagy számmal vannak s különösen a Központi Kárpátokból eredők igen bővizüek; ilyenek a Hibbicza, Béla (mely a Tycha-völgyben fakadó Tycha patak és a Szmrecsini tava lefolyását képező Koprova patak egyesüléséből képződik), Szmrecsanka, Jaloveczki, Kvacsanka; a baloldali mellékvizek közül az Ipolticza, Bocza, Styavnicza, Demenova, Krizsjanka, Lupcsianka, Revucza és Lubochna a legnagyobbak. Egyedül a Mlinicza-patak veszi útját a Poprád (s ezzel a Visztula és Keleti-tenger) felé. Tavak a L.-vármegyei hegységekben nagyobb számmal fordulnak elő; a Magas-Tátra tavai közül ide esik a Csorbai-tó (20·4 ha.), a Furkota- és Wahlenberg-tavak, a Kriván alatti Zöld-tó (2·13 ha.), a Szmrecsini-tó (12·2 ha.) s a Terianszko-tavak. Néhány apró tó van a Liptói havasokban is. Ásványos forrásai nagy számmal vannak; ezek közül legjelentékenyebbek a koritniczai és zseleznói földes vasas savanyuvizek s a lucskii vasas hévvíz, mely utóbbi rendkívüli ritkaság; ásványos vizek fakadnak ezenkívül még több helyen is. Itt említendő meg a Csorbai-tó is, mint klimatikus gyógyhely és hidegvízgyógyintézet.

Éghajlata meglehetősen zord, de egészséges; az évi közepes hőmérséklet a Vág lapályán 6—7°

C., a hegyek közt sokkal csekélyebb; a tél igen hosszú, közmondássá vált, hogy L. vmegyében 8 hónapig van tél, 4 hónapig hideg. A nyár csak néhány hétig tart, legszebb évszaka az ősz. A hőmérséklet legnagyobb foka rendszerint augusztus elejére, legalacsonyabb állása január utolsó harmadára esik. A csapadék évi összege Liptóújvárt 712 mm., a hegységben ezer mm.-ig is emelkedik. A hóvonal magassága 2180—2200 m. közt volna, de a nagy meredeksége folytán a hó állandóan legfeljebb néhány katlanszerű mélyedésben marad meg.

Terményei az *ásványország* köréből nem nagyon számosak; a vármegyében igen el vannak terjedve a turfaképződmények (a Svihrova nevű fensíkon, több helyütt kőszén is található (Hutti, Borove, Csorba, Kvacsán, Szmrecsán), mely azonban nem műveltetik; Bocza mellett arany, ezüst, réz és antimonra folyik bányászat, ugyancsak antimont bányásznak Királylubella és Dubrava határában és aranyat és antimont Magurka mellett, azonban a bányászat egyik helyen sem nagy jelentőségű. A Kriván csúcsa közelében arany- és antimon-erek vannak, melyeket valaha bányásztak. Kisbobrócz, Kvacsán és Hutti közelében kitünő minőségű márvány található, a Béla völgyében rézércek fordulnak elő. *Növényzete* az éghajlat zordságának bélyegét viseli magán; a vármegye termőterülete 208,355 ha., miből szántóföld csak 36,449, kert 921 ha., ellenben rét 24,852, legelő 36,405 (ebből mintegy 14,000 ha. havasi legelő) és erdő 108,715 ha.; a nem termőterület 11,249 ha A földmivelés tehát aránylag csekély területre szorul s itt is ritka a nemes gabonafajok művelése; búzával és rozzsal csak kis terület van bevetve, ellenben árpával és zabbal sokkal több. Termelnek még kendert és lent, burgonyát és takarmánynemüeket. A gyümölcstenyésztés igen jelentéktelen, a szőllő egyáltalában nem terem meg. Az erdőségek a vármegye területének felét foglalják el, kevés kivétellel mind fenyves. Nem kevesebb mint 63,000 ha. kincstári erdő, melynek kezelése kifogástalan és jövedelme évről-évre emelkedik; a községi és magán kézen levő erdő túlságos kihasználás következtében egyidőben sokat szenvedtek, azonban az erdők rekonstrukciójának munkája évek óta serényen és oly eredménnyel folyik, hogy L. vármegye rövid időn belül erdőkben ismét bővelkedni fog. Az *állattenyésztés* minőségre való tekintetben nem mondható kielégítőnek. A lóállomány a kincstári hágómének folytán javult, a lótenyésztés azonban alkalmas legelő híján nagy lendületet nem vehet. A juhtenyésztés legjobban virágzik s a juhturó előállítása meglehetős arányokat öltött, némi kivitel is tapasztalható. A sertéstenyésztés nem jelentékeny, újabban azonban a jobb tenyészanyag terjedése folytán némi haladást mutat. Az összes állatlétszám volt (1911) 33,373 szarvasmarha, 5215 ló, 2 szamár, 1 öszvér, 13,829 sertés, 41,618 juh és 568 kecske. A méhészet igen jelentéktelen. A vadállomány gazdag; medve, hiúz, zerge, őz, nyul, süket- és nyirfajd, császármadár és fogoly elég gyakori, a vaddisznó újabban nagyon elszaporodott; a hegyi patakokban a pisztrángok s más halak gyakoriak.

Lakóinak száma 1869. 79,273 volt, 1910-ben 86,906. Egy km²-re 39 lakos esik s így L. vármegye a ritkanépességű vármegyék közé tartozik. Lakói között van (1910) 4365 (5%) magyar, 2591 német s 78,098 tót (89·9%); a nem magyar ajkuak közül csak 8553 (10·4%) beszéli a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint van 47,772 római kat. (55·6%), 35,169 ág. evang. (40·5%) és 3237 izr. L. vármegye lakossága szorgalmas, békeszerető s az adott viszonyokhoz könnyen alkalmazkodó; bár bizonyos fatalizmus félre nem ismerhető s a pálinka káros hatása is szembeötlő: egészben véve L. vármegye népe józan s szorgalmas, szerény igényű és békés indulatú. *Foglalkozásra* nézve a lakosság ekkép oszlik meg: őstermelés 18,441, bányászat 227, ipar 10,762, kereskedelem és hitel 696, közlekedés 813, közszolgálat és szabad foglalkozások 965, napszámosok 1141, házi cselédek 1786; a keresők összes száma 35,803, az eltartottaké 51,103. Az őstermelés a népesség fő kereseti forrása; a mezőgazdasággal együtt a mezőgazdasági ipar egyes ágai is, kivált a szeszipar, kifejlődtek, a kiterjedt erdőségek faanyagát nagyobb fürésztelepekben dolgozzák fel. A hajdan virágzó kádáripar ma csekély; annál jelentékenyebb a bőripar, melyet számos timáron kivül Liptószentmiklóson 8 nagyobb gyár művel. Legjelentékenyebb iparág a textilipar, melyet a rózsahegyi gyár (legnagyobb gyáraink egyike, 2500 munkás) és több kisebb vállalat űz, ezenkívül még a papir- és cellulóz-gyártás, mely Rózsahegyen három igen jelentékeny ipartelepen folyik s közel 2000 munkást foglalkoztat. Nevezetesebb gyári vállalatok még a liptószentmiklósi háziipari vászonszövőtelep, a kispalugyai spódium- és csontlisztgyár, az ugyanottani bőrgyár, a maluzsinai képkeret- és lécgyár, a rózsahegyi szövőszékgyár és gyufagyár. Említést érdemel még a vándoripar, melyet Hutti és Borove férfilakói mint üvegesek messze földön (egészen a Keleti-tengerig) űznek. A kereskedelem főbb tárgyai a fa, szesz, sajt, gabona és liszt. A vármegye területén 8 bank és takarékpénztár és 7 hitelszövetkezet áll fenn. A gazdasági érdekek ápolására a liptóvármegyei gazdasági egyesület alakult. A *közlekedés* főere a kassa-oderbergi vasút, mely a vármegye területét hosszban szeli, ebből a koritnyiczai vonal és a csorba-tói fogaskerekű vasút ágazik ki. Az állami utak hossza 35 km., a törvényhatósági utaké 133 km. A Vág folyón ezenkívül jelentékeny tutajozás folyik; a tutajozás kiinduló pontja Liptóújvár, ezen felül, valamint a Vág mellékvizein csak faúsztatás folyik.

Közművelődés tekintetében a viszonyok meglehetősen kedvezők; a vármegye 6 éven felüli népességéből 78·7% írni, olvasni tud; a tanköteles gyermekek közül 1832 nem jár iskolába. A vármegye területén összesen 213 iskola van, és pedig 2 főgimnázium (Liptószentmiklós és Rózsahegy), 1 erdőőri szakiskola (Liptóújvár), 2 ipari és kereskedelmi iskola, 3 polgári iskola, 2 ipariskola, 99 elemi és 85 ismétlő iskola, 18 kisdedóvó és 1 börtöniskola. Ezeket az iskolákat összesen 15,909 (hozzászámítva a liptószentmiklósi főgimnázium 109 tanulóját: 16,018) tanuló látogatja. A szellemi élet központja Liptószentmiklós és Rózsahegy.

Közigazgatás L. vármegye 4 szolgabirói járásra oszlik, és van benne 1 rend. tan. város, ú. m.

Járás	Községek száma	Népesség száma	Ebből magyar	Ebből német	Ebből tót	Lakóházak száma
Liptószentmiklósi …	37	20,662	1,334	918	18,227	3,288
Liptóújvári	18	20,807	662	289	19,646	4,057
Németlipcsei	39	17,421	280	196	16,786	3,250
Rózsahegyi	15	15,767	354	157	15,099	3,000
Rózsahegy r.t.v. … …	1	12,249	1,735	1,031	8,340	1,302
Összesen…	110	86,906	4,365	2,591	78,098	14,897

A vármegyében van 12 nagyközség, 97 kisközség és 93 puszta és telep. A községek általában kicsinyek, 2000-nél több lakosa csak 10-nek van. Legnépesebb Rózsahegy 12,249 és Liptószentmiklós 3251 lakossal. Székhelye *Liptószentmiklós*. Az országgyűlésbe L. vmegye 2 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben L. vármegye 37 r. kat. egyházközsége a szepesi püspöki egyházmegyébe, 16 evang. községe a tiszai, 3 helvét flókegyháza a dunántuli egyházkerülethez tartozik; izr. anyakönyvvezetőségek Rózsahegyen és Liptószentmiklóson vannak.

Törvénykezési szempontból L. vármegye a rózsahegyi törvényszék területének része, kir. járásbiróságok ugyanott, továbbá Liptóújvárt és Liptószentmiklóson vannak, mindhárom telekkönyvi ügyekben birói hatáskörrel felruházva; illetékes kir. főügyészsége Pozsonyban, ügyészsége Rózsahegyen, bányabirósága Lőcsén, sajtóbirósága Pozsonyban és pénzügyi birósága Beszterczebányán székel; kir. közjegyzőség Rózsahegyen és Liptószentmiklóson van.

Hadügyi tekintetben az egész vármegye a kassai hadtestparancsnokság s az eperjesi 67. számú hadkiegészítési parancsnokság, valamint az iglói 9-ik számú honvédgyalogezred területéhez tartozik. Csendőrszakaszparancsnoksága Liptószentmiklóson van.

Illetékes pénzügyigazgatósága Liptószentmiklóson székel, adóhivatala és pénzügyőrbiztosi állomása Rózsahegyen és Liptószentmiklóson van. Ipari és kereskedelmi ügyekben a beszterczebányai kamara kerületébe van beosztva; államépitészeti hivatala Liptószentmiklóson, illetékes közúti kerületi felügyelője Liptószentmiklóson, posta- és táviróigazgatósága Pozsonyban székel. Kulturmérnöki ügyekben a beszterczebányai kulturmérnöki hivatal működési területéhez van csatolva. A vármegyében van 23 orvos, 51 bába, 10 gyógyszertár és 3 kórház (114 ággyal).

Története. A vmegye területén levő őskori pogányvárak, kő- és bronz-korszakbeli őstelepek és emetők kétségenkívülivé teszik L. vmegyének a magyar honfoglalást megelőzőleg régi idők óta lakott voltát. A honfoglalás idejében leghihetőbben már szláv lakói voltak. L. vmegye a honfoglalás keretébe csak a XI. sz. táján került. Mint önálló vármegye az egész Árpádkorszakon át nem szerepel, hanem Zólyom vármegyének tartozéka, mint «territorium, predium regale», királyi birtok. Mint ilyenen tesznek adományokat királyaink magyar uraknak és szász vendégeknek. A XII. és XIII. sz.-ban már sok magyar hely- és családnévvel találkozunk: Magyarfalu, Hódos, Hadáz, Zemche, Boda, Kevély, Pethew stb. A Szent-Iványi, Szmrecsányi, Baán, Pottornyay, Thuránszky, Okolicsányi, Pongrácz, Lehoczky, Bobrovnyiczky, Kiszely, Mattyasovszky stb. ma is élő családok ama ősrégi magyar adományos nemes uraknak utódai. A szász telepítés: Bócza, Lipcse, Rózsahegy stb. némelyek szerint már a XI. sz.-ból való. Valószinübb azonban, hogy a tömeges telepítés ott is a XII. sz.-ban történt. Erre mutat az, hogy a liptói szászok is, úgy mint a szepesiek, V. István királytól 1271. kapták szabadalomlevelüket. Ezek a szász vendégek Bóczán, Liptóújvár környékén és a Revucza völgyében már a XIII. sz.-ban kiterjedt aranybányászatot folytattak. Szabadalmaikat Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, I. Mátyás több ízben megerősítették. A vármegye nevezetesebb várai Ó-vár, Új-vár, Likava megelőzik a tatárjárást, ugyanazt megelőzőleg már több templomról és plébániáról van szó. A tatárok 1241. L. vmegyét is pusztították, de a bányaszabadalmaknak már IV. Béla általi megújításából és abból, hogy több mai templom eredete a XIII. sz.-ig visszavihető, látjuk, hogy a rekonstrukció ottan gyorsan ment. A tatárok elől menekült IV. Béla egy ideig L. vármegyében talált menedéket, utódai közül IV. László többször megfordult ott kunjaival. A vm. történeti eseményei a két nevezetesebb vár: Liptóújvár és Likava köré csoportosulnak. Legkiválóbb szereplése volt L. vármegyének a cseh világban, mikor Prokop Liptóújvárt már 1398. elfoglalta, ahonnan csak nehezen lehetett kiszorítani. Majd a XV. sz. elején Bubek Detrének, Likava urának Nápolyi Lászlóhoz pártolása hozott háborút L. vármegyére. Nem sokkal rá a husziták ütik fel állandó tanyáikat; Komorovszky, az Uderszkyak L. váraiból űzik rabló kalandjaikat, amíg Rozgonyi és az 1474. itt személyesen megjelent Mátyás király ki nem zavarták őket onnan. A husziták kiűzése után L. vmegyét Korvin János kapta hercegi címmel. Birtokából kizavarták a Szapolyaiak, kiknek uralma addig tartott, amíg 1527. I. Ferdinánd hadai Katzianer alatt a várakat tőlük el nem foglalták. A XVI. sz. pártviszályai közben a két ellenkirály párthivei kölcsönösen dúlták egymás birtokait. A Thurzók, Bebekek, Pekryek, Balassák, Báthoryak, Illésháziak váltakoznak a várak s ezzel a vármegye nagy részének birtokában. A XVII. sz. nemzeti felkelései közben az erdélyi fejedelmek hadainak a nyugati határok felé rendes útja L. vmegyén, a Vág völgyén át vezetett, mely éppen úgy megérezte Básta, mint Kemény János hadainak súlyát. A század vége felé Likava, mint a Thököly-család birtoka, L. vmegyét egyik támaszpontjává tette a Thököly Imre-féle felkelésnek. II. Rákóczi Ferenc felkelése is sok bajt hozott a vmegyére. Rákóczi hadai 1703. Likavát, 1706. Újvárt bevették, ahonnan aztán Heister, Löffelholz stb. német generálisok szorították ki. A szatmári békekötés nyugalmasabb időket hozott a vm.-re. Csak egyszer zavarta azt meg azóta a fegyverek zaja, amikor 1849 telén honvédeink végrehajtották a Revucza- és Vág-völgyén át a Szepesség felé tett híres hadi átvonulást. A békés idők és az egyes nemes családok kegyele-

tének emlékeiként több régi, a XIII–XIV. sz.-ból való templom van: Bobrócz, Németlipcse, Szt.-Iván, Szt.-Miklós, Rózsahegy, Okolicsno, Szentmária, Bodafalu stb. egyik-másik műtörténeti becsű falfestményekkel, L.-Turócz, L.-Mindszent. A hajdani szász telepek kiváltságaikat elveszítve, beolvadtak a vmegyébe és ma már teljesen eltótosodott községekké lettek. Liptószentmiklós és Rózsahegy már városias jelleggel birnak s mint igen élénk kereskedelmi és gyáripari forgalom gócpontjai örvendetes fejlődésnek indultak.

Irodalom. Majláth Béla, L. megye domborzati viszonyai. Magyar Karpategylet II. évk.; L. megye meteorológiai viszonyai, u. o. III. évk.; L. megye vizrajzi viszonyai, u. o. IV. évk.; L. megye földtani viszonyai, u. o. VI. évk.; Mihalik József, L. megye topográfiai tekintetben, u. o. XIII. évf.; L. megye őskori telepei, u. o. XVI. évf.; Szmrecsányi Arisztid, L. megye közgazdasági állapota, Megyei monográfiák, I. kötet, Budapest 1891; Majláth Béla, L. megye őstermelése, adó-, ipar- és kereskedelmi viszonyai, u. o. 1877; Archeol. ért. 1870—72., Archeol. közl. VIII—IX.; Lovcsányi Gy., A Vág és vidéke; Történelmi tár 1879. II. és IV., Századok, 1874. IV., 1884. II. (Ezekben Majlath B. becses cikkei); Wenzel, Magyarország bányászatának krit. tört.; Rupp, Magyarország helyr. tört. II.; Neues Ung. Magazin 1791. I.: Zeitschr. von u. für Ung. 1803. III.; M. Tör. Társulat liptószentmiklósi vándorgyűlése 1909. Századok, 1909, 803—952; Divald K., Liptómegyei kutatások, Muzeumi és Könyvtári Értesitő II. k. Számos helyrajzi cikk a Magyar Kárpátegyesület évkönyveiben és a Turisták Lapjában.

Liptobiolitok, l. *Kausztobiolitok.*

Liptód, kisk. Baranya vmegye mohácsi j.-ban, (1910) 1003 német, szerb és magyar lak.; u. p. Versend, u. t. Németbóly.

Liptói havasok, az ÉNy.-i Kárpátok kristályos vonulatának egyik tagja a Kis-Fátra és a Magas-Tátra közt, Árva s Liptó vmegyék és Galicia határán. Kezdődnek a kvacsáni völgy, illetőleg a hutii hágó mellett, végződnek a felső Tycha-völgy fölötti Lilijove-hágónál (1977 m.), főbb csúcsai a következők: Czerwony vrh (2128 m.), Kamenistye (2128 m.), Viszoki vrh (2170 m.). A L. egyike hazánk legmagasabb hegységeinek, sok tekintetben a Tátrához hasonló, főleg a Rohácscsoport, csak nem annyira zord. Glaciális völgyei azonban jóval kisebbek, mint a Magas-Tátráéi, ennélfogva gerince kevésbbé meredek és könnyebben megmászható, erdők gyakoriak, kiterjedt legelői vannak. Legmagasabb csúcsai azonban ép úgy, mint a Tátráé, nem a főgerincen, hanem oldalt vannak, ezek: Velki vrh (2184 m.), Jakubina (2189 m.) s a legmagasabb Bisztra (2250 m.). Nyergei: Palenicza (1574 m.), a Viszoki vrh melletti (1946 m.), a Fekete Dunajecz és a Kamenisti völgy közti (1789 m.) és a Tycha-hágó (1689 m.). Kisebb tengerszemei vannak a Rohács és Bisztra alatt, a Tycha-hágó mellett stb. A hegység leginkább gránitból áll, a D.-i lejtökön gnájsz lép föl s ezt fiatal üledékes kőzetek takarják el, dolomit a Sztudena völgyében fordul elő. Turistai tekintetben a L. el vannak hanyagolva, csak kevés turista-út van benne. V. ö. *Thirring* G., A L. (Magy. Kárpátegyesület Évkönyve XIV. 1887).

Liptói túró, l. *Túró.*

Liptószentmiklós, nagyk. Liptó vm. liptószentmiklósi járásában, a Vág folyó mellett, (1910) 3251 lak. (közte 900 magyar, 655 német s 1656 tót). L. a vármegye törvényhatóságának, a járási szolgabirói hivatalnak, kir. járásbiróságnak s telekkönyvnek, pénzügyigazgatóságnak, államépítészeti hivatalnak, állami állatorvosnak, királyi közjegyzőségnek, pénzügyőrbiztosi állomásnak és csendőrszakaszparancsnokságnak székhelye. Van itt adóhivatal, több hitelintézet, áll. főgimnázium, áll. polgári iskola, ipariskola, számos társas és közművelődési egyesület. L. lakói jelentékeny ipart is űznek, bőripara (4 bőrgyár és számos timár), len- és pamutszövő-, szűcs- és faipara, sajtkészítése igen élénk; ezenkívül van szövőgyára, damaszt- és vászongyára s több gőzfűrészmalma. L. a szeszkereskedés központja s élénk kereskedést űz bőrrel, faárúkkal és marhával. Van vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Az 1883. évi nagy tűzvész óta, mely az egész községet elpusztította, csinosbodva épült fel. Okmányilag legelőször 1268. említtetik mint Máthé comes földje, mely most Zent Miklósnak neveztetik. A telep e szerint előbbi időből való. Kat. temploma a XV. sz. jellegét viseli. Hajdan a Pongrácz-családé volt, mely előnevét tőle vette, a XVI. sz.-ban királyi birtokká lett. A vármegyével osztozott a husziták, a pártharcok és a nemzeti felkelések által okozott bajokban, de jelentékenyebb történeti szereplése nem volt.

Liptótepla (azelőtt: *Tepla)*, kisk. Liptó vm. németlipcsei j.-ban, (1910) 686 tót és magyar lak., vasútállomás, posta-, távíró- és telefonhivatal.

Liptóújvár *(Hradek)*, csinos kisk. Liptó vm. liptóújvári j.-ban, a Vág és Béla folyók egyesülése közt, (1910) 667 tót és magyar lakossal. L. a járási szolgabirói hivatal és járásbiróság székhelye, van pénzügyőrsége, kincstári főerdőhivatala s erdőőri szakiskolája. Központja egy nagy kincstári uradalomnak, melynek itt 63,000 ha. erdősége van; ebben az uradalomban vágott fát L.-ig úsztatják a Vágon s az itteni gőzfűrészekben deszkává, lécévé és gerendává átalakítva szállítják tovább. Van fűrésztelepe és fagyapotgyára. Az egykor itt volt fegyvergyár vasműhellyé s olvasztóvá alakult át, de hosszabb idő óta ezek sincsenek üzemben. Van vasúti állomása, posta-, táviró- és telefonhivatala. Bent a községben vannak Újvár (Hradek) romjai, amely már IV. Béla alatt fennállott.

Újvárat a XIII. sz. elején Donch fia Csorba építtette az általa több családtól erőszakkal elfoglalt vidék védelmére. A vár IV. Béla korában Hraduk néven a Pongrácz-család birtokába ment át, melynek tagjai azt 1374-ig birták, amikor királyi birtokká lett. 1433. a husziták foglalták el, de Borbála királynétól már 1435. adománylevelet kapott rá Tarkői Rikolf László. Utódai rablólovagokul garázdálkodnak a vidéken, a vár 1450. Komorovszky által elfoglaltatva, csak rablólovag urat cserélt. 1453. Szentmiklósi Pongrácz kapott a várra adományt, de a csehektől azt nem vehette el és mikor Rozgonyi Sebestyén a cseheket onnan kizavarta, 1458. ő kapott a várra adományt. Mátyás király 1459. jogos birtokul Komorovszkynak adta, aki innen féktelenkedett 1464-ig, amikor a várat Rikolffy Fogas Zsigmond kapta Mátyástól adományul. Komorovszky azonban a várat 1470. újra kezére kerítette s onnan addig rabolta a vidéket, amíg Mátyás király 1474. ki nem űzte. 1476-tól Trenka, majd Tarczy Tamás birja zálogban. 1479-től a Szapolyaiak kezén van 1527-ig,

amikor Ferdinánd király részére Katzianer tábornok foglalja el. Paczolt, Batthyány Ferenc, Basó Mátyás egymásután váltakozva adomány vagy foglalás címén birják, míg 1533. I. Ferdinánd Pekry Lajosnak adja. Ezután Malatesta Frigyes birja, majd 1554. 13,500 frtnyi összegért Balassa János kapja zálogul. Ennek utódai sokat civódva, 1601. a záloglevelet Sándorffyra ruházták át, kinek özvegye Zay Magdolna — 4 férjet böjtölve ki — 1623-ig birta a várat. Ekkor a vár 52,011 frt összegért zálogba Ostrosich István kezére került. Kemény János, I. Rákóczi György vezére 1644-ben elfoglalta, de a linzi békekötés után ismét Ostrosichékra szállt vissza, azonban a család hüségének dacára Thököly Imre felkelésekor Spork generális 1670. német hadakkal rakta meg a várat. 1678. Thököly kezére került, majd ismét a császári hadak foglalták el. II. Rákóczi Ferenc felkelése L.-t már romban találta. A szatmári béke után ezt is romjaiban hagyták. L.-t és uradalmát rövid ideig egy Liechtenstein herceg birta, de az ettől csakhamar visszavétetvén, kincstári birtokká lett és ma is az. V. ö. *Majláth* Béla, L. történetéből (Századok 1884 évf.).

Lipuria, zsirnak, illetőleg zsircseppeknek kiválasztása a vizelettel.

Liq., recepteken a *liquor* (l. o.) rövidítése.

Liquabilis (lat.) a. m. oldható; *liquefactio*, föloldás, fölolvasztás; *liquescens* az, ami folyó, olvadt állapotba kezd átmenni, ami már félig olvadt.

Liquet (lat.) a. m. világos, tiszta, nyilvánvaló; *non liquet*, nem világos, meghatározni nem lehet.

Liqueur (franc., ejtsd: likőr), l. *Likör.*

Liquid (lat.) a. m. lejárt, folyósitható; olyan követelés L., amely kifizetésének mi sem állja útját, amely számfejthető, pénzre váltható. Ellentéte *illiquid.*

Liquida (lat.), l. *Folyékony hangok.*

Liquidálás a. m. felszámolás (l. o.) vagy számfejtés (l. o.).

Liquidambar *L.* (növ.), *ambrafa, amberfa,* a Hamamelidaceae család génusza 4 fajjal. Fák. Levelük a juharfáéhoz hasonlóan 3—7 karélyú. Virágguk egylakú; a porzós virágok egészen aprók, felálló, tömött füzért alkotnak, virágguk párta-nélküli; vékony porzószáluk hosszabb a portoknál; a termős virágok a platánéhoz hasonló gömbölyű, csüngő füzérré egyesülnek; virágtakarójuk egymással és a magházzal összenőtt. Termésükön a bibeszál megmarad. A *L. orientale* Mill. Kis-Ázsia Karia és Licia tartományában honos. Ennek kérgéből folyik a folyékony sztórax (storax liquidus, l. *Storax),* mely orvosi célokra használatos. Kifőzött és megsajtolt kérgével görög templomokban füstölnek. A *L. styraciflluum* L. (amerikai ambrafa v. sztóraxfa) Közép-Amerikában és Észak-Amerika K.-i részén jellemző fa, 9—10 m. magas. Vén törzséből folyó sztóraxa (ambra liquida) csak Amerikában jut kereskedelembe, csekélyebb értékű, mint az előbbié. Európában a telet mint diszfa kiállja. Fája a délkinai *L. formosanum* Hance fajéval együtt az értékes *diószatinfa,* igen kellemes illatú.

Liquidatio (lat.) a. m. felszámolás (l. o.).

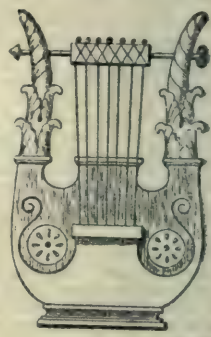
Liquidator (lat.) a. m. felszámoló.

Liquiritia (növ.), l. *Glycyrrhiza* és *Édesgyökér.*

Liquor (lat.) a. m. folyadék. *L. Halleri,* Haller-féle sav. Főkép etilkénsavat tartalmazó gyógyszer, mely a magyar gyógyszerkönyv szerint úgy készül, hogy 150 g. tömény borszeszhez 50 g. tömény kénsavat csöpögtetnek. Átlátszó sárgás szinű, borszesz- és éterszagú folyadék. L. *Etilhidroszulfát.* — *L. hollandicus,* l. *Etilénklorid.* — *L. Bürowi,* l. *Ecetsavas aluminium.*

Liquor cerebrospinalis (lat.), l. *Agygerincvelői folyadék.*

Lira (többesben *lire,* jele *£),* az olasz pénzrendszer egysége, tehát a frank neve Olaszországban = 100 centesimi = 95·2 fillér.

1. ábra. Lira.

Lira *(lyra),* 1. a kitharához hasonló ó-görög húros hangszer (l. az *1. ábrát)*; húrjait plektronnal pengették. Húrjainak száma 5 és 12 között ingadozott. Minthogy fogólapja nincs, inkább kisebb hárfához hasonlíthatjuk, mint gitár-, vagy lant-féle hangszerekhez. — 2. *L.* névvel jelölték egy vonós hangszert is, melynek a XVI.—XVIII. sz.-okban divott számtalan faját ismerjük. A hangszer fogólapja fölötti 4—8, sokféle hangközben elrendezett húrt a fogólap melletti burdo-húrok egészitették ki. Ismertebb válfajai: a *L. di braccio,* a *L. da gamba* (l. a *2. ábrát),* a *Lirone* v. *Archiviola da L.* — 3. *L.*-nak nevezik a katonazenekarokban használt ismert ütőhangszert is: L.-szerű keretben elhelyezett acélrudakat, miket egy vagy két kalapáccsal ütnek.

2. ábra. Lira da gamba.

4. *L.*, l. *Lírai költészet.*

5. *L.*, a gépészetben szerszámgépelem, melyet olyankor alkalmaznak, ha egy tengelyt egy olyan másik tengelyről akarnak forgásba hozni, amelyhez képest hosszirányban elmozogható és szög alatt elállitható és elforgatható kell hogy legyen. A L. öntöttvas szán, amely a hosszmozgásnak megfelelő vezetékkel bir és azonkivül körvezetékkel is el van látva, hogy rajta a csapágyöntvény elforgatható legyen. L. *Szerszámgépek.*

6. *L.*, már Eudoxus és Aratos emlitette csillagkép az északi égen. Főcsillagja a Vega, az É.-i ég legtündöklőbb állócsillagja; mellette kissé K.-re ε Lyrae negyedrendű csillag áll, mely már

operaüvegben is kettős, erősebb távcsőben négyes csillagnak mutatkozik. DK.-re áll Vegától β és γ; az első csillag feltünő spektruma és fényváltozása miatt nevezetes. A kettő között áll a gyűrűs Lyra-köd, melynek közepén Gothard Jenő fotográfiai úton csillagocskát fedezett fel. A L. 114 hetedrendűnél nagyobb csillagot tartalmaz, s a mitológia szerint Orpheus lantját örökíti meg.

Lírai költészet, a költészet egyik nagy ága, mely a külső világ eseményeit, helyzeteit értékesítő epikával és drámával szemben az ember belső világából veszi tárgyát s a lélek állapotait tünteti föl. Ezért szabatosabban alanyi (szubjektiv) költészetnek is nevezik, míg amazok tárgyiak (objektivek). A lírai költészet az érzelmek költészete, forrása a költő kedélyélete. Az epika és dráma nyiltan a közönség számára mutatja be az élet képeit, ábrázolja az eseményeket és cselekvényeket: a lírai költő a maga érzelmi feszültségén akar könnyíteni, szinte öntudatlanul fakad dalra s elsősorban magának dalol. A hivatott költő érzelmi megnyilatkozása azonban minden alanyisága mellett általános érdeklődést kelt: abban, amit magának dalol, gyönyörűséget talál a nagy közönség is. A nagy költői egyéniség a maga gazdag szívéletét olyan jellemzően, határozottan tudja megszólaltatni, hogy olvasóiban is ugyanazt a hangulatot kelti föl s ami a költőre nézve volt a lírai költemény a teremtése percében, az lesz elterjedve a közönségére is: a saját kedélyi szükségletének kielégítése. A L. hatása tehát azon fordul meg, mennyire tudja a költő azt, ami egyéniségének legsajátabb eleme, mások számára fölfoghatóvá, átérezhetővé tenni. Az érzelmek puszta föltárásától (pl. a beszélgetésben) pedig abban különbözik a L., hogy azokat a képzelet erejével prózai voltukból kivetközteti, átszűri lelkén, átalakítja, fokozza a lényeges elemeit, kiküszöböli az esetlegeseket, egy főhangulat (eszme) szolgálatába állítja s evvel illuziót kelt. Az illuzió maga is érzelem s ez lévén célja minden költői műnek, a L. legközvetetlenebbül valósítja meg célját, amiért sokan a par excellence költészetnek tartják.

A L. a költő lelki világának tükre lévén, ép oly gazdag és változatos, mint az ember érzelemvilága. Minden érzelem megtalálhatja a maga lírai kifejezését. A legnevezetesebb *tárgyköröket* említve: a vallásos érzelmek (vallásos líra, himnuszok, zsoltárok), a legmagasztosabb szociális érzelmek (hazafias líra), a szerelem, a L. örök, kiapadhatatlan forrása, továbbá a családi érzelmek, az ember életmódjától és a környezettől fölkeltett érzelmek (vitézi énekek), a természet hatása kedélyünkre, a lét nagy problemái, az emberiség legfőbb kérdései (halhatatlanság) nyomán feltörő érzelmek stb. Minél fogékonyabb a költő lelke a külvilág benyomásai iránt, minél mozgékonyabb az érzelemvilága s lendületesebb a képzelete, annál nagyobb az érzelmi skálája és hangulatköre, annál mélyebb a hatása. A hatás tényezői pedig, a L. sajátos tulajdonságai, a *frisseség*, mellyel a perc hangulatát tolmácsoló költeményt megszólaltatja, a *közvetetlensége*, mellyel az érzelem a lélekből föltör s mivel a költő valójában magának dalol, a megénekelt érzelmek *őszintesége* és *igazsága*. A lírai költemény *szerkezetét* természete határozza meg. Az érzelem gyorsan támad, gyorsan tűnik vagy módosul, így a lírai költemény a pillanat hangulatát tolmácsolva, aránylag rövid s egységes, noha ez az egység nem olyan külső, mint az elbeszélő művekben, hanem belső, a hangulat egysége s még a látszólag legmerészebb szökellésű ódák (saltus lyricus Pindarosnál és Petőfinél) képzeletköreinek távolát is egységbe foglalja a hangulat ereje. Ugyanezt szolgálják néha külső eszközök is (refrain). Általán a L. gondolatmenetét is a hangulat fejlődése s nem logikai formák határozzák meg; a költő a gondolatsort csak megindítja, az tovább rezeg az olvasók lelkében s ott fejeződik be. Rövidségéből és egyszerűségéből következik, hogy az előadása is kevés szóval sokat mondó, a nyelv egyszerű formáihoz (mellérendelés, hasonlat helyett metafora stb.) vonzódik s keresi a képekben való kifejeződést.

A L. két csoportra különül. Az egyikbe tartoznak a kedélyéletnek a külbenyomásra közvetlenül meginduló mozgalmai s ennek alfajai: a dal, elégia, óda, a másikba a reflexiv lelki mozgalmak, az elmélkedés keltette érzelmi megindulások, vagy a gondolatokká kristályodó érzelmek, a gúnyos és elmélkedő költemények (szatíra, epigramm, didaxis). A fokozatok azonban észrevétlen átmenetekkel vannak összekötve s az egyes költemények maguk is gyakran rokon műfajok elemeit olvasztják össze, úgy hogy a fajok az egész kört nem merítik ki, s a költemények beosztása az egyik-másik csoportba sokszor céltalan vállalkozás. A fölosztásnak is inkább instruktiv, mint normativ értéke van.

Története. A L. kezdete egykorú a költészetével, jóval régibb a drámánál, valószínűleg egykorú az epikával s az egyes lírai fajok énekelhetősége és zeneisége, általán az egész L. dallamossága visszamutat arra a korra, amikor a zene és költészet még természetes egységükben éltek. Hatása is közel áll a zenééhez, érzelmeket, hangulatokat kelt. A nép ajkán melódiástól élő dalformákból fejlődött ki az irodalmi líra, minden népnél külön-külön, de a fejlődés további folyamán mindegyik megérezte más irodalmak hatását, úgy hogy a lírának is rámutathatni egy világirodalmi fejlődésére, mely azonban nem oly egyenletes és összefüggő, mint a kevésbbé mozgékony egyéni drámáé vagy epikáé, noha e fejlődés láncszemei a L. életében is kimutathatók. A keleti népek szűkebb körű L.-e után, mely jobbára a kultusz (Egyiptom, a zend Aveszta) vagy a didaxis (Kina) szolgálatában állott (legliraibb még a héber L. és a hindu szerelmi költészet), a L. világirodalmi fejlődése a görögöktől indul ki. Az irodalmi L. náluk az epikusok (Homeros, Hesiodos) után alakult ki és sok alakot fejlesztett. A dóroknál a karének fejlődött ki, mely később is megtartva szociális tárgykörét és fölfogását, Pindaros győzelmi ódáiban tetőzik; az iónoknál a líra szubjektívebb műfajai, az elégia és az iambos alakult meg, míg végre a VII—VI. sz. fordulóján az eolok lírája megteremtette a leglirikusabb műformákat, a dal és óda tolmácsolására az ú. n. melikus költést (Sappho, Alkaios,

l. *Görög irodalom).* A római költészet átvette és utánozta a görögök műformáit, legeredetibb még a szatirában volt, de relativ értékénél nagyobb jelentőségű a hatása, melyet a nyugati irodalmakra (s a mienkre is) tett. A középkorban a mohammedánizmus fejleszt ki értékesebb lírát a perzsáknál s az araboknál, ez utóbbinak hatása alatt indul meg a keresztény világi líra Provenceban (főindítékai: szerelem, harci indulat; művelői a troubadourok) s terjed el onnan a román, majd germán népeknél. Ezzel párhuzamosan, de latin nyelven, kifejlik a vallásos himnusz-költészet, mely lassanként szintén megszólal nemzeti nyelven, mígnem a renaissance hatása alatt a L. egész Európában új lendületet vesz (l. egyenként *Olasz, Francia, Angol, Német, Spanyol irodalom).*

A *magyar* L. kétségkívül messze visszanyulik a honfoglalás előtti időbe, de emléke nem maradt még az Árpádok korából sem, amikor már hivatásos énekmondók adták elő. A legrégibb emlékeinket a középkor végéről bírjuk latin himnuszok darabos fordításaiban s egypár eredeti emlékdalban és alkalmi versben (Mátyásról). A XVI. sz.-tól kezdve mind a vallásos, mind a világi líra szervesebb fejlődést vesz. Az előbbit a protestánsok indítják meg zsoltárszerű költeményeikkel, majd a katolikusok a régibb himnuszok irányában. A XVII. sz.-ban Szenczi Molnár Albert Marot és Beza zsoltárait fordítva, egy századdal utóbb Ráday Pál a két irányt közelítve a legérdemesebb munkások, egy pár szép költeménnyel később is gyarapodott ez a műfaj is, de elsőrangú művelője nem akadt. A világi líra tulajdonképeni megindítója Balassa Bálint (1552—1594), erős lírai hevületű költő, aki kora külföldi lírájának hatását s a nép költészetét beolvasztotta erős egyéniségébe. Zrinyi Miklóson s a névtelen kuruc költőkön kívül, akikben a nemzeti érzés ritka erővel és élénkséggel nyilatkozik, vagy másfél századig az ő nyomán halad a magyar líra (nem méltatlan utóda Amade László a XVIII. sz.-ban), míg a fölújulás korában (1772 után) költőink jobbára a külföldi (francia klasszikus, német) líra hatása alatt írtak s csak elvétve álltak a népies alapján. A rendkívül gazdagkörű és változatos hangú Csokonai, a szinte kirekesztően szerelmi lírikus Kisfaludy Sándor, a legkiválóbb ódaköltőnk Berzsenyi s a mély honfibánatú Kölcsey után a reformkor nagy lírikusa, a mély hangulatú Vörösmarty lépett föl, majd legnagyobb lírikusunk, Petőfi, aki a L. tárgykörét a maga erős egyéniségével s áradó érzelmeivel kiterjesztette s a népies és nemzeti elem összeolvasztásával megteremtette a specifikus magyar dalt. A szabadságharc utáni líra nagyrészt az ő hatása alatt állt. Mellette kiváló hely illeti meg Tompát hazafias elégiáiért s allegoriáiért, valamint Aranyt, aki a lírában is, főként az elegikus és humoros nemben, legelső költőink egyike. A XIX. sz. második felében virágzottak Gyulai Pál (kerek belső forma), Vajda János (erős szenvedély), Lévay József (tiszta hangulat). Azóta líránk a nemzeti motivumok rovására az egyénieket fejleszti ki (Komjáthy Jenő, Reviczky) s noha sok jeles tehetség van lírikusaink közt (az erős magyar érzésű Endrődi Sándor, a zsidó érzelemvilág megszólaltatója Kiss József, az izmos tehetségét Arany-hagyományokon kifejlesztő Kozma Andor, az ódai szárnyalású Ábrányi Emil, a népköltészet alapján álló Szabolcska Mihály), olyant nem mutathatunk, aki a nemzet érzelmein uralkodnék. Legújabb költőink, Ady Endre és a Nyugat c. folyóirat, a líra és a nemzeti érzés kívánatos kapcsolatát széttépték s a külföldi modern lírikusok nyomán új ösvényen indulnak: az érzelmi elemnél többre becsülik a hangulatot, a nyelv festőiségét és zeneiségét akarják fokozni a világosság rovására.

Irodalom. Greguss Ágost, Magyar költészettan; Solymossy Sándor, A líra és epika eredete; Willemain, Pindar szelleme és a lantos költészet, ford. Csiky Gergely; P. Albert, La poesie; Carrière, Die Kunst im Zusammenhange der Kulturenentwickelung; Richard M. Werner, Lyrik und Lyriker; E. Geiger, Beiträge zu einer Aesthetik der Lyrik, továbbá Vischer, Carrière, R. Zimmermann és Volkelt esztetikái, Scherer, Wackernagel, Gottschall poetikái.

Lírai levelek, l. *Költői levél.*

Lírai szerelmes, az a színészi szerepkör, mely a szerelmes alakok érzelmesebb, kevésbbé drámai részét személyesíti. Ő játssza az ú. n. vígjátéki szerelmes-szerepeket is s a szerepkör itt érintkezik a bonvivant-nal.

Lírai zene, szemben áll az epikai (pl. az oratoriumi) és drámai (pl. az operai) hajlamú zenével. Ilyen többek közt a kantáta.

Liria, járási székhely Valencia spanyol tartományban, a Guadalaviar mellett, a termékeny Campo de L.-n, (1910) 8840 lak., olaj- és bortermelés. V. Fülöp Berwick marsalt L. hercegévé tette.

Lirikus, l. *Lírai költészet.*

Liriodendron *L.* (növ.), a Magnoliaceae család génusza; egyetlen faja a *L. tulipifera* L. (tulipánfa), 9—25 m. magas, északamerikai fa; Európában gyakori parkfa. Levele 4 karélyú, csonkítottnak látszik. Virága nagy, harangalakú, a tulipánéhoz hasonlít, átmérője 5 cm., a 3 külső levele csészeszerű, kihajló, a 6 belső felálló, sárga, sziromszerű. Zárt, egymagú termése van az elején szárnyas függelékkel. Fája kitűnő hajóépítőfa. Magvát, levelét, gyökerét (sárgafa) orvosságnak használják. Nálunk parkokban nem ritka.

Liriope graminifolia *Baker* (növ.), l. *Ophiopogon.*

Liriosma *Pöpp. et Endl.* (növ.), az Olacaceae család génusza; 14 faja délamerikai, forró övi fa v. cserje. A braziliai *L. ovata* Miers gyökereiből és fájából a *muira puama* (merev fa) nevű izgatószert állítják elő.

Liris, ókori folyó Itáliában, l. *Garigliano.*

Lirokonit v. *lencseérc* (ásv.), bázikus rézaluminium-arzenát, képlete:

$$Cu_6Al(AsO_4)_5.3CuAl(OH)_5 2OH_2O.$$

Apró monoklin prizmákban és piramisokban terem. Égkék v. zöld színű; üveg- v. gyantafényű, áttetsző. Hazánkban Úrvölgyön Zólyom vmegyében apró kis kristályokban és vaskos állapotban fordult elő. Cornwall több rézbányájában cm.-nyi kristályokban is terem.

Lis (lat.) a. m. per; *litigans* a. m. perlekedő (egyén); *temere litigans* a. m konok perlekedő, az ilyent a régi római jog szigoruan büntette (v. ö. Gaius IV. 171. §.); *inter duos litigantes tertius gaudet,* latin közmondás, a. m. két perlekedő (átvitt értelemben veszekedő) között a har-

madik jár a legjobban; *litigiosus* a. m. peres (ügy, dolog); *litigiositas* a. m. peresség, vitásság. *Lite pendente* a. m. a per tartama alatt; *litem denuntiare* a. m. pert bejelenteni *(litis denuntiatio* a. m. perbejelentés); *litem movere* a. m. pert kezdeni; *litem lite resolvere* a. m. valamely vitás ügyet más époly vitás kérdéssel megoldani akarni; *liti et causae renunciare* a. m. perről lemondani. *Litis consortes* a. m. pertársak. *Litis contestatio* a. m. perbebocsátkozás, a kereset érdemébe való belemenetele az alperesnek. A római jogban (l. *Formula, Legis actiones)* a litis contestatio a jogvita tárgyának a magistratus (praetor) által való megállapítását jelentette; ezzel végződött az «in iure» eljárás, ekkor rendeltetett ki a biró (iudex), aki azután a kérdést érdemileg letárgyalta (eljárás in iudicio). A római jogban a litis contestatioval ment végbe a keresetjog mérvadó érvényesitése: 1. a litis contestatio szakitotta meg a keresetelévülést, 2 konzumálta a keresetet (ugyanazon keresetet többé érvényesiteni nem lehetett: bis de eadem re ne sit actio; exceptio rei in iudicium deductae) és 3. alapja az itéletnek, amely a litis contestatio időpontjára hat vissza. *Adhuc sub iudice lis est,* idézet Horatius Ars poëtica-jából, a. m. a per még tárgyalás alatt van, átvitt értelemben a kérdés még vitás.

Lisaine (ejtsd: lizén), a Savoureuse mellékvize Haute-Saône francia départementban. Itt vívtak a németek győztes ütközetet a franciákkal 1871 jan. 15—17. Werder, ill. Bourbaki vezérlete alatt.

Lisboa, *Lisszabon* (l. o.) portugál neve.

Lisburn (ejtsd: lissbörn), város Ulster ir tartomány Antrim countyjában, (1911) 12,172 lak., vászoniparral, fehérítőkkel és kelmefestőkkel.

Lisco, 1. *Friedrich Gustav*, német evang. teológus, szül. 1791 febr. 12. Brandenburgban, megh. 1866 júl. 5. Berlinben, mint ottani lelkész. Főbb művei: Die Parabeln Jesu (Berlin 1861, 5. kiad.); Die Bibel mit Erklärungen (u. o. 1852—53).

2. *L., Hermann*, német jogász, szül. Berlinben 1850 jún. 30. Birói szolgálatba lépett, 1890. pedig mint tanácsos a porosz igazságügyminisztériumba került, ahol 1904. igazgató lett. 1907-ben a berlini kamaratörvényszék elnöke, 1909. pedig német birodalmi igazságügyi államtitkár lett. A szaklapokban megjelent értekezésein kívül művei: Verordnung über die Verhütung eines die gesetzliche Freiheit und Ordnung gefährdenden Missbrauchs des Versammlungs- und Vereinsrechtes vom 11. März 1850 (Berlin 1875); Die deutschen Vereinsgesetze (2. kiad., u. o. 1881).

Lisene, l. *Lizéna*.

Lisfranc-féle izület, a lábtőcsontokat és lábközépcsontokat egyesitő izülete a lábnak.

Lisfranc-féle műtét, a láb elülső részének eltávolitása a lábtő- és lábközépcsontok közti izületben. A műtétet felfedezőjéről, *Lisfranc* Jacques francia sebészről (1790—1847) nevezték el.

Lisičine, adók. Verőcze vm. szlatinai j.-ban, (1910) 796 szerb lak.; u. p. és u. t. Vočin.

Lisieux (ejtsd: liziő), város, L. járás székhelye Calvados francia départementban, a Touques és vasút mellett, (1911) 15,948 lakos, jelentékeny posztó- és kretonszövés, pamut- és vászonipar, gyapjumosók, cipőgyár és vegyi ipar. Székesegyházzal (XII. sz.). L. az ókorban Noviomagus, majd Lexovii volt. 1790-ig püspökség székhelye volt.

Lisinski, *Vatroslav*, horvát zeneszerző, szül. Zágrábban 1819 júl. 8., megh. u. o. 1854 máj. 31. Igen sok zenemű szerzője, de csak halála után ért el igazi sikert és elismerést két operájával: Ljubav i zloba (Szerelem és ármány) és Porin. Előbbit 1895., utóbbit 1897. adták elő Zágrábban. V. ö. *Kubač*, Vatroslav L. injegovo doba (Zágráb 1901).

Liskeard (ejtsd: liszkárd), város Cornwall angol countyban, (1911) 4361 lak. Ón-, réz-, ólom- és gránitbányákkal. Az 5 km.-nyire fekvő Looe kikötővel csatorna köti össze.

Lismore, 1. *L. and Appin*, Argyll countyhoz tartozó, 16 km. hosszú és 3 km. széles *sziget* Skócia Ny.-i partján, a Loch Linnhe bejáratánál, régi püspöki kastély romjaival; (1911) 3386 lak.— 2. *L.*, *város* Munster ir tartomány Waterford countyjában, (1911) 1725 lak., igen szép kastéllyal, amelyet 1185. János király alapított. L. egykor püspöki és egyetemi város volt.

Lišnica, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 543 horvát lak.; u. p. Netretić, u. t. Duga Resa.

Lisola, *François Paul*, báró, osztrák diplomata, szül. Salinsban (Franche-Comté) 1613., megh. Hágában 1675. III. Ferdinánd császár szolgálatában fontos diplomáciai megbizásokat végzett az angol, lengyel és spanyol udvaroknál. Utoljára a németalföldi rendeknél járt. Ő hozta létre 1673. Spanyolország, Hollandia és Lipót császár szövetségét XIV. Lajos ellen, kinek hódító politikáját szellemes iratokban is támadta. Ilyenek: Le Bouclier d'État et de Justice contre le dessein de la monarchie universelle (1667) és La politique du temps, ou conseil sur les mouvements de la France (1671). V. ö. *Longin*, Un diplomate franc-comtois. François de L. (Dôle 1902).

Lispe, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 263 magyar lak.; u. p. Szentadorján, u. t. Csömödér.

Lissa, 1. a déli dalmát szigetek egyike, kb. 90 km² területtel és (1910) 10,107 lak. L. az antik Issa. Mellette több tengeri ütközet történt: Kr. e. 384. szicíliai Dionysius legyőzte az illireket; 1811. az angol flotta a franciát; 1866 júl. 25. pedig Tegetthoff osztrák admirális Persano olasz vezér hajóhadát. Két emlék hirdeti e győzelmet.

2. *L. (L. an der Elbe*, csehül *Lysá)*, város Jung-Bunzlau cseh kerületi kapitányságban, (1910) 4716 lak., cukor-, sör- és téglagyártással, a Rohan hercegi család kastélyával.

3. *L. (Polnisch-L., Lézno)*, az ugyanily nevű járás székhelye Posen porosz kerületben, (1910) 17,156 lak., gép-, szivar-, likőr- és bőrgyártással. L., azelőtt *Leszczynsko*, a Leszczynski grófok ősi fészke. 1547-ben L. néven városi jogokat nyert; 1656. a lengyelek, 1707. az oroszok dúlták föl.

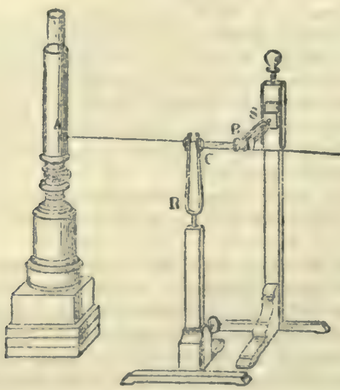
Lissabon, Portugália fővárosa, l. *Lisszabon*.

Lissai hős elnevezéssel gyakran illetik a Lissánál győzött Tegetthoff (l. o.) tengernagyot.

Lissajous (ejtsd: lisszasú), *Jules Antoine*, francia fizikus, szül. Versaillesben 1822 márc. 4., megh. Plombières-lés-Dijonban 1880. A párisi Collège St. Louis-on a fizika tanára volt; 1874. a chambéryi, 1875—79-ig pedig a besançoni akadémia rektora. Leginkább az általános rezgéstan- és hangtannal

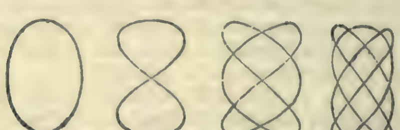
foglalkozott. Tanulmányozta a pálcák rezgéseit és a rezgési alakzatok feltüntetésére elmés módszert gondolt ki (l. *Lissajous-féle alakok).* Munkái közül nevezetesek: Sur la position de noeuds dans les lames qui vibrent transversalement (Ann. chim. phys. Sér. III. T. XXX. 1850); Mémoire sur l'étude optique des mouvements vibratoires (u. o. LI. 1857); Sur les vibrations transversales des lames élastiques (u. o. XLVI. 1858).

Lissajous-féle alakok. Ha két hangvilla közül az egyik vízszintes, a másik függélyes síkban rezeghet és valamely lámpából kis nyiláson át

1. ábra.

fénysugár esik az egyik hangvillán levő kis tükörre, onnan a másikon levő tükörre és végre valamely ernyőre (l. az *1. ábrát),* akkor a rezgő hangvillákról visszavert fénysugár az ernyőn bizonyos ábrákat tüntet fel (l. a *2. ábrát),* melyeknek alakja a hangvillák rezgésszámának viszonyától függ. Ezek az ú. n. L., melyeket négyszögű keresztmetszetű pálcákkal is elő lehet állítani, ha alsó végük szilárd, felső végük szabad és fényes gombban végződik. Ferde ütéssel két egymásra merőleges irányú rezgésre indíthatók; az ábrákat

2. ábra.

a fényes gomb mozgása láttatja (Wheatstone kaleidofonja).

Lissandrino, *il,* l. *Magnasco.*

Lissauer, *Abraham,* német antropológus, szül. Berentben 1832 aug. 29., megh. Berlinben 1908 szept. 30. A berlini és bécsi egyetemeken az orvostudományokat végezte. 1892-ben a berlini antropológiai társaság könyvtárosa lett, abbahagyta az orvosi működést s teljesen az antropológiának és prehistóriának szentelte magát. Nagyarányú irodalmi működést fejtett ki. Nevezetesebb munkái: Altertümer der Bronzezeit d. Provinz Westpreussen (Berlin 1891); Archaeologische u. antropologische Studien über die Kabylen (u. o. 1908).

Lissenko, *Nikolai Vaszilievics,* orosz zeneszerző, szül. Grinjkiben (Krementsug mellett), 1842 márc. 22. 1868 Kievben lett zenetanár. Kisorosz népdalgyüjteményeiről nevezetes (Ukrajnai énekek 1—4. rész, 1868—86. Lipcsében, 5—6. rész 1892—95. Moszkvában, összesen 240 dal); 80 orosz dal karra; írt operákat is.

Lissó (azelőtt: *Lisó),* kisk. Hont vm. ipolysági j.-ban, (1910) 505 tót lak.; u. p. Egyházmarót, u. t. Teszér.

Lissotriches (gör.) a. m. simahajuak, szemben a gyapjashajuakkal *(ulotriches,* l. o.). *Bory de Saint Vincent* osztotta először az emberiséget a haj alapján két nagy csoportra. Osztályozását *Müller* Frigyes és *Haeckel* tökéletesítették. A gyapjashajuaknál a haj keresztmetszete hosszúkás ovális, a simahajuaknál kerek. A simahajuak ismét merevhajuakra (euthycomi, l. az *ábrát)* és fürtöshajuakra (euplocomi) oszlanak.

Merevhajú patagoniai indiánus.

Simahajuak általában az ausztráliaiak, hyperboreusok, amerikaiak, malájok, mongolok, dravidák, nubák, Földközi-tenger vidékiek.

Lissza, község, l. *Fehérhalom.*

Lisszabon *(Lisboa,* l. *a mellékelt térképet),* a portugál köztársaságnak és Estremadura tartománynak fővárosa, érseki székhely, 7 dombon és a dombok mellett, az É. sz. 38° 42′ és a Ny. h. 9° 11′ alatt, a Tejo jobbpartján, annak 19 km. hosszú és 8 km. széles torkolatában, több vasúti vonal mellett. A tengerjárás Villa Franca de Xiráig ér föl. Az éghajlata enyhe; az évi középhőmérséklet: 15·6°, a télé 10·5°. Az évi esőmennyiség 748 mm. Nyara rendkívül száraz. A lakosok száma (1878) 242,297, (1911) 435,359; mintegy $^1/_{10}$ része idegen.

Fekvés, terek, épületek. L. fekvése szép. Az amfiteatrumszerűen épült városnak 4 kerülete (bairros) van és erődök veszik körül. Nagyobb nyilvános terei az Estrella-kert, a politechnikum botanikus kertje. Legelőkelőbb utcája a 80 m. széles Avenida Liberdade, két szökőkúttal és séta-

LISBOA (LISSZABON).

RÉVAI-LEXIKON.

RÉVAI KARTOGRAFIA.

hellyel. Terei még a Praça do Principe Real, a São Pedro de Alcantara; a Tapada (volt királyi) park; az állatkert; a Praça do Commercio, itt van az Alfandega (fővámház) és a tőzsde, a főposta és a minisztériumok; a Praça de Dom Pedro IV. L. sok temploma közt legrégibb a dos Martyres, melyet a L.-t elfoglaló (1147) keresztesek alapítottak. A düledező Sta Maria de Belem, bizánci-mór és gót ízlésben épült szép keresztfolyosóval, Nagy Emmanuel, III. János, IV. Alfonz, Vasco de Gama, Camoes és Henrik kardinális síremlékeivel. Az Estrella-templomban van az alapító, I. Mária értékes mauzoleuma. Gazdag temploma még a S. Roque, a São Domingo és São Vicente de Fora. A volt királyi kastélyt 1743. kezdték építeni és Necessidadesnek hívják. A d'Ajuda palotában természetrajzi és egyéb értékes gyüjtemények vannak. Jelentékenyebb épülete még a pénzverő (1720), az államnyomda, az országház állami levéltárral (Palacio das Cortes), egykori bencés kolostor; a városház; az arzenálok; a vásárcsarnok és a börtönök. Az emlékszobrok: I. József bronz lovasszobra, a terceirai és Sá da bandeirai hercegek, Camões költő szobrai, IV. Dom Pedro bronzszobra, Vasco de Gama és a Monumento dos Restauradores de Portugal, Portugáliának a spanyol iga alól felszabadításának (1640) emlékére.

Művelődési intézmények és közigazgatás. Portugália szellemi élete L.-ban összpontosul. A tudományos és művészi élet vezetői a kir. tudományos akadémia, a művészeti akadémia, az egyetem (827 hallgatóval), a politechnikum (232 hallgatóval), az orvosi akadémia; tudományos és művészeti intézmények: a tengerészeti iskola; a zene- és drámai konzervatórium; a kadet- és tüzérségi iskola; az ipariskola; az állatorvosi intézettel egybekötött mezőgazdasági főiskola (Instituto Real de Agronomia e Veterinaria); a földrajzi, orvosi társaság, a geodéziai intézet; a nemzeti könyvtár (200,000 kötet, kb. 1000 paleotipia, 10,000 kézirat és 40,000 érem); számos muzeum; a meteorologiai és csillagászati obszervatorium; a botanikus kert; közép- és népiskolák. Legnagyobb kórháza a S. José-kórház; van elmebetegek és vakok intézete, árvaháza; 7 szinháza van, nagyobbak a Dona Maria II. és a Theatro São Carlos; végül a bikaviadalok arénái. Villany- és gázvilágítása van. Az Aqueducto das Aguas Livres és az Alviella-csatorna látja el ivóvizzel; van azonkivül néhány ásványvizforrása is. L. az államfő, az országgyülés, a kormány, az érsek, a legfőbb biróságok, a követségek székhelye.

L. *ipara* fejlett, ékszereket, arany- és ezüsttárgyakat készítenek, jelentős a parafa-, kőedény-, azulejo- (l. o.), üveg-, papir-, konzerv- és szappangyártása, a pamut- és posztószövés. Vannak vasöntő, kelmefestő, cukorfinomító, bőrcserző, kémiai és gépgyárai; katonai felszerelési cikkek gyárai (ágyú, fegyver, puskapor, kötél). Egyedárusági dohány- és gyufagyár. L. egykor a föld első *kereskedő* városa volt, újabban kellő kikötői építkezések eredményeképen a jófekvésű kikötő forgalma emelkedett. Egyúttal fontos hadi kikötő. Kiviteli cikkei: parafa és parafaárúk, borok, tengeri só, olaj, füge, halak és gyümölcs; beviteliek: szén, épületfa, szövöttárúk, dohány, tőkehal, mindennemű vastárgyak, cukor és gabona. 1912-ben a bevitel árúforgalma 36.575,900, a kivitelé 20.333,700 milreis értékű volt. L. az Empresa nacional, Empresa Insulana de Navegaçao portugál hajóstársaságok székhelye, angol, braziliai és portugál gyarmathajójáratokkal.

Története. L. helyén az ókorban a *lusitani* kelta néptörzs *Olisipo* városa állott, mely a római uralom alatt *Felicitas Julia* municipiummá vált. A gótok visszaadták a város régi nevét *Olissipona* alakban, ebből származott később a portugál *Lisboa* név. 716-ban az arabok foglalták el, kiktől 1147. foglalta vissza *I. Alfonz* portugál király francia, angol és német keresztesek segítségével. Királyi székhellyé *III. János* (1521—1557) tette s a felfedezések által Európa egyik legforgalmasabb kikötővárosa lett. 1580—1640-ig spanyol helytartók székhelye volt, azután ismét az önálló Portugália fővárosa lett. 1755 nov. 1. rettenetes földrengés, tűzvész és vízáradás pusztította el L.-t, melynek kétharmada összedőlt és 30,000 lakosa elpusztult. Romjaiból *Pombal* miniszter buzgósága építette újra. 1807 nov.—1808 aug. a franciák tartották megszállva, kiket aztán az angolok szorítottak ki. 1908 febr. 1. L. egyik terén gyilkolták meg I. Károly királyt Lajos Fülöp trónörökössel együtt, 1910 okt. 5. pedig forradalom tört ki, mely II. Mánuel király elűzetésével véget vetett a királyságnak is. V. ö. *Freire de Oliveira*, Elementos para a historia do municipio de Lisboa (Lisszabon 1885—98, 9 köt.); *Mumm*, Lissabon 1897 (Strassburg 1898).

Lissza-hágó, a Magyar-Morva határhegységben levő 457 m. magas hágó, a Vág egyik oldalpatakjának s a Felső-Becsva egyik mellékvizének völgyét választja el.

List, *Friedrich*, német nemzetgazda, szül. Reutlingenben 1789 aug. 6., megh. Kufsteinban 1846 nov. 30. Közigazgatási szolgálatba lépett, majd 1818. egyetemi tanár lett Tübingenben, de állását 1819. politikai magatartása miatt el kellett hagynia. Szülővárosa 1820. a kamarába megválasztotta, de a közigazgatás és igazságszolgáltatás hiányait panaszló kérvénye miatt képviselői állásától 1821. elmozdították és tíz hónapi börtönre ítélték. A büntetés elől külföldre menekült, mikor pedig hazatért, elzárták (1825). Egypár hónap mulva azzal a feltétellel, hogy Amerikába kivándorol, kibocsátották. Amerikában kőszénbányát fedezett fel és ennek kiaknázására egy társaságot hozott össze. Már Amerikában felismerte a vasutak építésének fontosságát és ennek az eszméjének megvalósítása érdekében élénk tevékenységet fejtett ki. Itt írta Outlines of a new system of political economy (Philadelphia 1827) c. művét, melyben későbbi nagy munkájának fógondolatai már bennfoglaltatnak. Hazájába 1833. tért vissza, mint lipcsei amerikai konzul. Itt megalapította *Rotteck* és *Welcker* szerkesztése alatt a Staatslexikont és folytatta agitatórius működését vasutak építése iránt. Über ein saechsisches Eisenbahnsystem als Grundlage eines allgemeinen deutschen Eisenbahnsystems (Leipzig 1833) c. művében egyelőre a lipcse—

drezdai vasút kiépítését sürgette. 1837—40-ben Párisban élt és irodalommal foglalkozott. Visszatérvén, kiadta főmunkáját, Das nationale System der politischen Ökonomie (Stuttgart 1840, 1. köt., új, 8. kiad. Jena 1904, magyarul *Sasvárytól)* c. alatt, melyben Adam *Smithnek* a csereértékről szóló tanával szemben azt hangsulyozza, hogy előbb minden népnek saját erőit kell növelni, egyelőre lemondva a csereértékek nyeréséről is. Ebből az elméletéből kifolyólag a klasszikus angol iskolával szemben a még csak fejlődő ipar érdekében a védővámos politika mellett tör lándzsát. Ennek a politikának érdekében a szabadkereskedelmi rendszer ellen alapította meg Augsburgban 1843. a Zollvereinsblatt c. folyóiratot. 1844-ben hazánkban is járt és itt Magyarország fellendítése érdekében tanácsát is kérték. 1846. tett londoni útja után lélekben és testben megrendülve Kufsteinban agyonlőtte magát. Halála után összegyüjtött munkáit *Haeusser* adta ki: Gesammelte Schriften (Stuttgart 1850—51, 3 köt.).

List., természetrajzi nevek után *Lister* Martin (1638—1711) angol orvos nevének rövidítése.

Lista y Aragon, *Alberto, don,* spanyol költő és tudós, szül. Trianában 1775 okt. 15., megh. Sevillában 1848 okt. 5. Már 15 éves korában a matematikát tanította, később pap, majd sevillai kanonok lett. Mint a madridi San Mateo kollégium híres igazgatója, kiváló hatással volt kora költőire és politikusaira, az előbbiek mesterüknek is tekintették. A franciák iránti rokonszenve miatt több izben számkivetésbe ment. Visszatérve 1838. átvette a cádizi kollégium és akadémia vezetését, hol haláláig működött. Művei: Poesias, melyek klasszikus szépségükkel nagy tetszést arattak; Lecciones de literatura dramática española; Ensayos literarios y criticos stb. V. ö. *Kőrösi* Albin, A XIX. sz. sp. költői.

Lister (ejtsd: lisztr), *Joseph, sir,* angol sebész, az antiszepszis világhírű megalapítója, szül. Londonban 1827 ápr. 5., megh. u. o. 1912 febr. 10. Tanár volt Glasgowban, majd Edinburghban, mignem 1877. Fergusson William halála után, mint annak utóda Londonba kapott meghívást. Kezdetben élettani és szövettani tanulmányokkal foglalkozott, később tisztán a sebészetre adta magát; ő hozta be az antiszeptikus kötéseket, ami az újabb sebészet haladására korszakot alkotó hatásu volt. Számos nagybecsű dolgozata közül felemlítjük: Early stages of inflammation (1859); On excision of the wrist for caries (1865); The germ theory of putrefaction and other fermentative changes (Nature 1873). 1878. az edinburghi, 1879. az oxfordi, 1880. a cambridgei egyetem választották meg tiszteletbeli tagjukká, 1884. bárói ranggal tüntették ki. L. összes műveit németül Trendelenburg adta: Klassiker der Medizin Bd. 17. (1912). V. ö. *Turner,* Lord L. and surgery (London 1899).

Listera *R. Br.* (növ.), az Orchidaceae (Kosborfélék) génusza; 10 faja az É.-i mérsékelt öv füve. Virágtakaró leveleik körülbelül egyformák és szétállók; az ajak hosszú, keskeny, csüngő, a vége egyeseken kéthasábú. A virágzati kocsányon 2 átellenes, tojásdad levél van, így a nálunk is előforduló *L. ovata* R. Br.-on (tojáslevelű békakonty).

Lister-féle kötés volt az első, melyben a mai sebészet antiszeptikus elvei érvényesültek. A seb egész környezetének karbolsavas beporlasztása után a sebes felületre karbolos gyolcsot helyezett Lister nyolc rétegben; a két felületes réteg közé vízhatlan gummiszövet került s azután az egészet pólyával rögzítette a kóros testrészre. A kötés ilyen módja ma teljesen kiment a divatból, ellenben az elv, mely a baktériumok távoltartását tűzte ki célul, ma is alapelve a sebészetnek. L. *Antiszepszis.*

Lister-og-Mandal, Kristiansand norvég tartomány kerülete Nedenäs és Stavanger közt, 7264 km² területtel, (1910) 82,551 lak.

Listes d'émergement (fr.), l. *Émergement.*

L'istesso tempo (ol.), zenei kifejezés, a. m. ugyanazon tempóban.

Listi *(Listius),* l. *Liszty.*

Listriodon, a Disznófélék (Suidae) rendjébe tartozó kihalt emlősnem, melynek az európai miocénből három s a kelet-indiaiból két faja ismeretes. Legközönségesebb a *L. splendens* Meyer, melynek maradványai Magyarországon is, különösen a felsőmediterrán és szarmatakorú durvameszekben (Loretto, Pécs, Sóskút, Szentendre stb.) előfordulnak.

Lisza, kisk. Fogaras vm. fogarasi j.-ban, (1910) 1500 oláh lak., u. p. Posorta, u. t. Vajdarécse.

Lisza Gora *(Sandomierz,* lengy.: *Lysa Gora,* a. m. kopasz hegy), régi kőzetekből álló teljesen lekopott, összetöredezett, alacsony halomvidék Lengyelországban, a variszkuszi hegység egyik tönkje. Legmagasabb pontja 611 m., több helyen erdők takarják, vas-, rézérceket tartalmaz, továbbá szenet. A halomvidékről a Nigda, Czarna, Kamienka, Radomka, Pilica folynak a Visztulába. L. vidéke az 1914-iki háborúban heves harcok színhelye volt. L. *Világháború.*

Liszii osztrova, sziget, l. *Aleuták.*

Liszkai *Sámuel,* ref. esperes, szül. Magyarizsépen (Zemplén vm.) 1762 dec. 24., megh. Abarán 1831 febr. 15. Málczán, Palágyon, Bezőn, Nagykaposon, Abarán lelkészkedett, egyházmegyéje tanácsbiróvá, jegyzővé, 1810. esperessé választotta. A ref. énekeskönyvet, melyben a 224. és 232. dicséret az ő szerzeménye, némi kihagyásokkal tótra fordította s 1824. Sárospatakon az egyházmegyéjében levő tótajkú gyülekezetek használatára ki is nyomatta. Gyászbeszédeket is adott ki, melyeket Kazinczy Istvánné Jósa Mária (1815) és Kazinczy István (1828) felett tartott. Kéziratban is maradtak művei; ezek közt az ungfelső-zempléni egyházközségek története.

Liszkay, 1. *Gusztáv,* bányásztanár és szakíró, szül. Derencsényben (Gömör vm.) 1843 aug. 2., megh. Selmeczbányán 1889 jun. 3. 1873—1889-ig selmeczi bányaiskolai tanár volt. Művei nagyrészt a Bányászati s Kohászati Lapokban és a Földtani Közlöny köteteiben jelentek meg. Főkép Zsarnócza vidékének bányageológiai viszonyaival foglalkozott.

2. *L. József,* ref. teológiai író, szül. Balatonkisszőllősön (Zala) 1809 okt. 18., megh. Budapesten 1888 máj. 13. Iskoláit Pápán végezvén, 1838. Pápára választották meg tanárul, de széke elfoglalása előtt egy évre Berlinbe ment; öt évig műkö-

dött Pápán mint az írásmagyarázat tanára, ekkor ugyanitt lelkésszé választották meg; 1855—73-ig győri, 1873—77-ig ismét pápai lelkész volt, azután nyugalomba vonult. Főbb művei: *A nagy győri ev. ref. egyház multja és jelene* (1868); *A pápai ref. egyház levéltára 1510—1811* (1875); *Tóth Ferenc dunántuli ref. superintendens életrajza* (1877, A protest. teológ. könyvtár IX. kötetében). A helvét hitvallást a kerület megbízásából három izben adta ki, jegyzetekkel ellátva.

Liszkófalu *(Liszkova)*, kisk. Liptó vm. rózsahegyi j.-ban, (1910) 1543 tót lak., vasúti megálló, postahivatal, u. t. Rózsahegy. Közelében van a barlangjáról híres Baráthegy (l. o.).

Liszkovo, falu Nizsnij Novgorod orosz kormányzóságban, a Volga jobbpartján, (1907) 8473 lak., gabona-, fa-, len- és kenderkereskedéssel.

Lisznyai Damó *Kálmán*, dalköltő, szül. Herencsényben (Nógrád vm.) 1823 okt. 13., megh. Budán 1863 febr. 12. Apja, megyei pertárnok, verselgetett. Nógrádban lakott palóc földön, de székely elei a Háromszékből, Lisznyóból szakadtak Magyarországra. L. felsőbb tanulmányait Pozsonyban és Eperjesen végezte, ahol barátságot kötött Sárossy Gyulával és Kerényi Frigyessel. 1843.jelen volt a pozsonyi országgyülésen, mint Kubinyi Ferenc jurátusa, itt ismerkedett meg Petőfivel. Ügyvédi vizsgálatot tett s aljegyző, majd táblabiró lett. A megyegyüléseken gyakran szónokolt tüzes honszeretettel, keletiesen virágos nyelven. Az irodalom szeretete azonban a fővárosba vonta, ahol a fiatalabb költői nemzedék egyik sokatigérő és nagy népszerüségű lirikusa volt, a tizek szövetségének is tagja. 1848-ban a pesti ifjuságnak egyik kedveltje és ünnepi szónoka volt. Egyike volt ama tiz követnek, akiket Pestről Erdélybe az unió tárgyalására küldöttek. Résztvett a szabadságharcban, kapitányi rangban történetiró volt Görgey mellett, utóbb őrnagy lett. A világosi fegyverletétel után egy osztrák ezredbe sorozták, amelyből 1851. elbocsáttatván, Pesten irodalmi foglalkozásának élt. Időnként beutazta Vahot Imrével Magyarországot és nyilvános felolvasásokat, szavalatokat tartottak. Beszéde, társalgása szikrázott az ötletektől. Utóbb sokat betegeskedett. Neje, *Halász* Ida hű és önfeláldozó társa volt. Irodalmi működését Mátray Honművészében kezdte, de figyelmet csak az Athenaeumban megjelent Szivemhez c. költeményével keltett 1840. 1846-ban jelent meg első gyüjteménye: a *Szegény legény dalok*, ezt követték a *Tavaszi dalok* (Pest 1847), egy fiatalos és szabálytalan fantázia merész vonásaival, melyek sokban emlékeztettek Petőfire. Legnagyobb hatást *Palóc dalok* c. gyüjteménye tett 1851., melynek 2. bővitett kiadása (Pest 1852) 6000 példányban jelent meg. E kötettel L. az előbbi évtizedben felkarolt népies elemet specializálta; motivumait, képeit a palóc nép eszmeköréből vette, a palóc észjárást utánozta és tájszavakkal rakta meg stilusát. Közönségünk izlése akkor nagyon szerette az etnográfiai érdekességeket a költészetben is és szivesen fogadta L. költészetét. Az ő hatására indult meg az 50-es években az a vidékesen népies költészet (Szelestey stb.), mely tájnyelvi sajátosságokkal akart hatni s amelyet Erdélyi János kelmeiségnek nevezett. L. termékeny muzsája egymásután lépett elő verses gyüjteményeivel, melyeknek jórészt cifra címe a tartalmat is jellemzi: *Madarak pajtása* (Pest 1856); *Uj palócdalok* (u. o. 1858); *Dalzongora* (1858). Mindezekben nincs művészi fejlődés, aminthogy L. egész költői pályáján nincs. Majd minden költeménye rögtönzésnek tünik fel. Dalai és történeti balladái hirtelen, de épp oly muló hatást tettek. Számos darabját meg is zenésítették s külön füzetekben forogtak közkézen: L. két dala (Pest 1860); Nemzeti kördal (1861); A szerednyei bor (1861); Garibaldi nótája (1861); Parragh-csárda (1862) stb. Verseiből egy gyüjteményt Kertbeny németül adott ki (Gedichte, München), Thalès Bernhard pedig sok versét franciára forditotta.

Lisznyai Kovács *Pál*, ref. tanár, szül. Lisznyón 1630 jan. 4., megh. Debreczenben 1695. 1667-ben Kassára ment tanárnak, 1671. az üldözések beálltával pedig külföldre vonult. 1678-ban tért vissza hazájába, hol a következő évben a debreczeni kollégium tanára lett. Nagyobb művei: Professionum scholasticarum Opera etc. (Pars I—III., Debreczen 1683—1690); *Magyarok krónikája* (u. o. 1692); Origo gentium et regnorum postdiluvianorum (u. o. 1693); Chronologia sacra in septem aetates mundi distributa (u. o. 1693).

Lisznyó, kisk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 924 magyar lak., u. p. Bikfalva, u. t. Uzon.

Liszó, kisk. Somogy vm. csurgói j.-ban, (1910) 948 magyar lak., u. p. Somogyszentmiklós, u. t. Iharosberény.

Liszt, 1. a gabonaőrlés terméke. A legfontosabb kenyéranyag a búza-L., csekélyebb jelentőségű a rozs-L., alig méltó említésre az árpa, zab, tengeri, bükköny, köles, a hüvelyesek s a rizsből készített L. A L. a gabonamag belső anyaga, a magfehérje, durvább vagy finomabb porrá őrölve. Őrlés közben belekerül a L.-be a gabona héjából is. A megőrölt héj, némi, a héjon maradt liszttel együtt adja a korpát. Minél korpamentesebb a L., annál fehérebb, tisztább, értékesebb. Teljesen korpamentes L. nincs. A legjobban megközelítik a korpamentes lisztet a műőrlés szerint gyártottak.

A malmokban aszerint, hogy milyen rendszer szerint őrölnek, különféle lisztek állíthatók elő. Nagy malmaink rendesen a tőzsdei L.-tipusok szerint gyártják lisztjeiket. E lisztek egységesen megállapított normáliák szerint kerülnek forgalomba s míg a minálunk divatos számjelzés egyúttal a minőség jelzése is, addig a hangzatos star, diamond, Kaisermehl stb. nevek alatt forgalomba hozott L.-ről nem lehet tudni, hogy mit rejt a név magában?

Hazánkban a következő számok gyártatnak:

0, 1, 2 röviden fehér L. név alatt ismert számok,

3, 4, 5 röviden barna vagy közép-L. név alatt ismert számok,

6, 7, $7^1/_2$, $7^3/_4$ röviden fekete L. név alatt ismert számok,

8 takarmány-L.

Megkülönböztetünk sima, lágy liszteket és fogós, goromba, darás, érdes tapintatú liszteket. Az előbbeniek jobban, az utóbbiak kevésbbé szétaprított magfehérjerészekből állanak. Minthogy min-

den aprítás, bármily gonddal történjék is, némileg hátrányára van a minőségnek, a L. annál jobb, ugyanazt a búzaminőséget tételezve föl, minél érdesebb. Az ily L., ha egyébként tiszta és héjmentes, szebb, jobb, ízesebb és több süteményt ad, mint a lágy, miért is a pékek jobban is kedvelik.

Dercés L. a vámmalmokban használatos elnevezés s a takarmány-L. értendő e néven. A külföldön nincs annyi L.-fajta, mint minálunk; Francia-, Angol- és Németország 3—4 fajta lisztet ismer. Ausztriában éppen annyi szám használatos, mint minálunk. A kevesebb szám előállítása egyszerűbb, olcsóbb és jobb. A mi malmaink a fogyasztó közönség soknemű igénye folytán gyártják az igen sokféle számot.

A *búzaszem*, mint a búza.-L. nyers anyaga, szerves és szervetlen részekből áll. A szerves részek nitrogént nem tartalmazó szénhidrátok és nitrogént tartalmazó albuminátok vagy fehérnyeanyagok. A szénhidrátok közül vízben nem oldhatók: a keményítő, mely a búza súlyának 60—66%-a, továbbá a növényzsír, cellulóz és a növényolaj (leginkább a csirában). Vízben oldható szénhidrátok a dextrin, gummi és cukor. A szénhidrátok összege 70—75% s így a búzának legnagyobb része. Az albuminátok közül vízben nem oldhatók a sikér (kleber), ellenben vízben oldhatók a fehérje (albumin) és a cerealin. A nitrogéntartalmú anyagok a búza súlyának mintegy 13—15%-a. Szervetlen részek az oldható és oldhatatlan ásványi sók, melyek a búza tökéletes elégetése után hamualakban visszamaradnak s amelyeknek mennyisége nagyon változó, középértékben mintegy 2%. A szervetlen részekhez tartozik végre a víz is, mely a búzának légszáraz állapotában mintegy 14%-a. Az ásványi sókban legtöbb a foszforsav, mely az egész hamunak átlagos értékben 47·71%-a, van benne továbbá kálium, magnézium, kalcium, szilicium, foszfor stb.

A szénhidrátok a lélegzés által beszítt levegő oxigénjével vegyülve, táplálásunknál főleg mint melegfejlesztők szerepelnek. A nitrogént tartalmazó izomanyagok a táplálkozásnál a legfőbb szerepet játsszák, annyira, hogy nélkülük az élet fentartása lehetetlen. Ez albuminátok közül a sikér az az anyag, amelynek mennyisége és minősége a L. tápértékére a legnagyobb befolyással van. Mentől több a sikér, annál több a legértékesebb tápanyag; mentől jobb a sikér minősége, annál jobban kel a tészta, annál likacsosabb lesz a kenyér és sütemény, annál jobban lehet azt megemészteni. A sikért alkotó részek mennyisége a búzaszem közepéből a korpahéjak felé nagyobbodik, csakis a tökéletesen egyenletesen beérett búzaszem endospermájában találjuk a sikért egyenletesen elosztva. A 0-s L. a búzaszem legközepéből eredő s korpahéjaktól ment darából és dercéből készül, ellenben a következő L.-eket a magfehérjének egymást kifelé követő rétegei szolgáltatják. Ennélfogva a 0-s L.-ben a sikér kevesebb, mint a többi lisztekben, amelyekben a sikér annál több, mentől távolabb vannak a sorozatban a 0-s L.-től, tehát mentől sötétebbek. A legfehérebb és a legsötétebb L. sikértartalma közötti különbség azonban csekély. Mentől sötétebb továbbá a L., annál több korpával keverik a sikért is, már pedig a sikér minőségileg annál jobban viselkedik a sütéskor, mentől tisztább, korpamentesebb, s ennélfogva a fehérebb L.-fajoknál a sikérnek valamivel csekélyebb mennyiségét annak jobb minősége pótolja. Lényeges befolyással van a L. minőségére a keményítősejtek nagysága és állapota; minél nagyobb a keményítő és minél sértetlenebb a sejt, annál jobb a L.

Azt a L.-et, amelynek keményítősejtjei szét vannak zúzva, *agyonőrölt* L.-nek nevezzük. A búzában levő ásványi sók táplálásunknál hasonlóképen rendkívül fontos szerepet játszanak. A káli és a foszforsav, a magnézia és a mész mellett a leglényegesebbek s a hús- és izomképzésnél, illetőleg az idegszálak és a csont képzésére nélkülözhetetlenek. A korpának legnagyobb a hamutartalma s azért a korpa nagyobb mennyiségben tartalmaz sókat, mint a magfehérje, a sötétebb L.-ek tehát a korpájuk által szintén több sókat tartalmaznak, mint különben a fehérebb L.-ek. De gyomrunk a korpát még megőrölt por alakjában sem képes megemészteni; a benne levő sókat a L.-ből, ill. a kenyérből kivonni szintén nem képes. A felsoroltak következtében tápláló erő tekintetében még a legfehérebb 0-s L.-ünk sem áll a sötétebb L.-ek mögött s amellett a L.-nek annál nagyobb részét emészthetjük meg, mentül kevesebb korpával van keverve, tehát mentül tisztább, fehérebb a L.

A L. tisztaságának, korpatartalmának megvizsgálására a legjobb és a legáltalánosabban használt módszer a *Pekár Imre-féle lisztpróba*, amely lényegében a következő: Az összehasonlítandó lisztekből egy kis fekete fatáblán négyszögletes halmocskákat alakítanak s azokat szorosan egymás mellé helyezik. A halmocskák felső felületét egy üveglappal közös síkfelületté nyomják és simítják, úgy, hogy az egyes lisztek egymásba ne folyjanak, ezután a táblácskát a lisztekkel együtt óvatosan — nehogy légbuborékok keletkezzenek — ferdén a vízbe mártják és kiveszik. A vízbe mártás következtében a L.-ből kiválnak egyes oldható anyagok s ily állapotban a L. felületére rakódva a L.-halmocskák felső felületének a színe megsötétül s ekkor az egyes L.-fajták közötti legcsekélyebb színárnyalatbeli különbségeket is jól meg lehet különböztetni s ezáltal az összehasonlított L.-ek viszonylagos színére, esetleg korpatartalmára következtetni. Ezt az összehasonlító próbát a molnárok naponta többször is végzik, hogy ez úton az őrlés üzemét ellenőrizzék és arról is meggyőződjenek, hogy vajjon a gyártott L.-ek a szabványos, normál ú. n. tőzsdei L.-tipusok mértékét megütik-e v. sem. A kereskedelmi L.-nek hamisítás elleni megvizsgálása kémiai úton s mikroszkopikus vizsgálat által történik. L. még *Malom* és *Örlés*.

L.-termék nemcsak a hazai gabonafélékből őrölhető, hanem a köles, Digitaria sanguinalis, Glyceria fluitans fajokból, a rizs, Panicum frumentaceum, P. turgidum, muharfajok, cirok, kukorica, kanáriköles, jóbkönnye, Eragrostis abessinica, Eleusine Tocusso, Zizania palustris külföldi gabonákból, továbbá a tatárka, quinoa, Amarantus frumentaceus füvekből, sőt a Jatropa manihot, ba-

táta, Tacca, Dioscorea gumóiból, a pálmák szárának beléből, a Pteris esculenta harasztból, az izlandi és mannazuzmóból is.

Irodalom. Pekár Imre, Földünk búzája és L.-je, Budapest 1881; Belavári Burchard Konrad, A magyar malomipar jelen helyzete és jövője. Hivatalos jelentés a budapesti 1885-iki országos általános kiállításról; dr. Kosutány Tamás, A magyar búza és a magyar L.; dr. Varsányi Emil, A melegség, nedvesség s a különböző tisztítási módok befolyása a búzára s a malmi termékekre.

2. *L. a zúzóból* (bány.). A finom porrá tört zúzóérceket szükséges a porszemecskék együttülepedése szerint osztályozni, mert a széreken csak együtt ülepedő szemek közül választható ki jó eredménnyel az érc. Legalább háromféle osztályt különböztetnek meg: 0·5 mm.-nél nem nagyobb és 0·25 mm.-nél nem kisebb szemű *darát*, 0·25 mm.-nél nem nagyobb és 0·1 mm.-nél nem kisebb szemű *lisztet* és 0·1 mm.-nél kisebb szemű *iszapot*. L. *Ércelőkészítés*.

Liszt *Ferenc*, zeneszerző és zongoraművész, szül. Doborjánban (Sopron vm.) 1811 okt. 22., megh. Bayreuthban 1886 júl. 31. Édes atyja, L. Ádám, Esterházy herceg tiszttartója, maga is értett a zenéhez s fiát hat éves korában zongorára kezdte tanítani. L. 9 éves korában már hangversenyen is fellépett Sopronban és pedig olyan sikerrel, hogy több magyar mágnás ösztöndíjat alapított, hogy kiműveltetését lehetővé tegyék: hat éven át évi 600 forintnyi támogatásban részesítették. Az apa elhagyta állását és fiával együtt 1821. Bécsbe költözött, ahol Ferencnek a zongorázásban Czerny, a zeneszerzésben Salieri lett a mestere. 1823-ban Bécsből Párisba költöztek. Ferencet a Conservatoireba akarta felvétetni atyja, Cherubini azonban a felvételt megtagadta azzal az indokolással, hogy a Conservatoire külföldieket nem vehet fel növendékei sorába. L.-nek Czernyn kívül nem is volt más mestere a zongorázásban; a zeneszerzésben Paer és Reicha vezetése mellett tökéletesítette ismereteit. Párisból koncertturnékra indult. 1824-ben az angol közönséget hódította meg, később a francia vidéket. 1827-ben Boulogne sur Merben meghalt az édesatyja. L. ekkor magához vette az édesanyját és zongoraórák adásából tartotta fenn magát. Hírben, dicsőségben nem szenvedett hiányt. 1831-ben Paganini lépett fel Párisban; rendkívüli hatást gyakorolt L.-re. L. újra hozzálátott technikája kifejlesztéséhez és ebben az időben szerezte hasonlíthatatlan dologbeli készségét. Mély benyomást tett rá Berliozzal és Fétis-szel való megismerkedése. Berlioz lelkes propagálója volt a programmzene elvének, Fétis pedig a harmonizálás fejlődéséről tartott előadásokat. Úgy a programmzene, mint a tonálitás bilincsei alól felszabadult harmonizálás, jellemző sajátosságai lettek az ú. n. új-német iskola dolgozási módjának, amely L.-et vallotta mesterének. L. élete is nevezetes fordulóponthoz jutott: az első nagy szerelemhez. D'Agoult grófné, szül. Marie de Flavigny, irói néven Daniel Stern, elhagyta az urát s L. élettarsa lett. Szerelmukból három gyermek született: 1. *Cosima*, aki Hans v. Bülownak, majd pedig Wagner Richardnak lett a felesége, 2. *Blanka*, aki III. Napoleon utolsó miniszterelnökéhez, Ollivierhez ment nőül és 3. *Dániel*, ifjan elhunyt fia. L. 1839-ig élt együtt a grófnéval, akit ezután gyermekeivel együtt Párisba küldött az édesapjához. 1839—47-ig hangversenyeket adva, beutazta Európát. 1842-ben Weimarban udvari karmesterré nevezték ki és 1848—61-ig állandóan ott lakott. Életének ebben a periodusában Sayn-Wittgenstein Károlyné hercegné volt hűséges társa. L. feleségül is akarta venni a hercegasszonyt, aki azonban nem válhatott el az urától. A hercegné befolyására hagyta abba L. a koncertezést, hogy egész erejét a komponálásra fordíthassa. 1847 óta csak kivételes alkalmakkor játszott nyilvánosan. Weimari tartózkodása volt életének és teremtőerejének legragyogóbb korszaka. Weimarban írta szimfóniai költeményeinek nagy részét, amelyek alkotóegyéniségét leginkább reprezentálják, itt bontakozott ki nagy pedagógiai lángelméje és karmester-genieje; a tizenkilencedik század nagy zenei forradalmárjainak, különösen és elsősorban legjobb barátjának, Wagner Richardnak műveit itt vitte diadalra; művészek, tanítványok serege vette körül, fejedelmi életet élt. Weimar Európa zenei életének centruma lett. Kicsinyes intrikák azonban elkedvetlenítették, végül pedig elüldözték L.-et. 1861. Rómába költözködött, 1865. abbénak szentelték fel, élte végén kanonoki stallumot is élvezett. L. egész élete folyamán fentartotta az érintkezést hazájával. 1838-ban a pesti árvízkárosultak javára 24,000 forintot küldött. Először 1840 jan. 3. hangversenyezett Pesten, a Nemzeti Szinház alapja javára, óriási sikerrel. Minden további hangversenyének jövedelmét jótékony v. kulturális célokra fordította. Másodszor 1846. látogatott el Magyarországra. Ekkor írta hozzá Vörösmarty híres ódáját. 1857-ben Scitovszky hercegprimás kérésére megírta az Esztergomi misét, amelyet a bazilika felszentelésekor maga vezényelt. 1858-ban több zenekari estén dirigált a Nemzeti Szinházban és a Nemzeti Muzeum dísztermében. 1865-ben a Nemzeti Zenede fennallasának 25. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen mutatta be Szt. Erzsébet-oratóriumát. Ugyanebben az esztendőben jótékony célra fellépett hangversenyen is, a Vigadóban, Reményivel és Bülow-val egyetemben s ez a hangverseny 6000 frt tiszta jövedelmet eredményezett. 1868-ban a koronázás egyházi ünnepére Simor János hercegprimás kérésére megírta a Koronázási misét. 1869-ben Andrássy Gyula gr. miniszterelnök közbenjárására I. Ferenc József magánpénztárából 4000 frt évi tiszteletdíjat bocsátott rendelkezésére azzal a kikötéssel, hogy minden esztendőben néhány honapot Pesten kell eltöltenie és foglalkoznia zenei ügyeinkkel. 1873-ban művészi működésének félszázados jubileumát pazar pompával ülte meg Budapest. A főváros 10,000 frtos alapítványt tett nevére, az ünnep 3 napig tartott, a rendező-bizottság élén Haynald Lajos kalocsai érsek állott. L. ez alkalommal a Nemzeti Muzeumnak ajandékozta összes emléktárgyait s a Nemzeti Muzeum ereklyeszobát rendezett be a befogadásukra. 1875-ben az országgyűlés megszavazta az Országos Zeneakadémia felállításának költségeit, L. az intézet elnöke lett és az maradt haláláig. 1875-től kezdve esztendőnként karacsonytól husvetig Pesten, hus-

véttól szeptemberig Weimarban élt s az őszt Rómában töltötte. Mindenüvé elkisérték tanítványai, akiknek légiójából kerültek ki a mult félszázad legkiválóbb zongoraművészei, így: Bülow, Bronsart, Tausig, Menter Zsófia, d'Albert, Bendel, Stavenhagen, Siloti, a magyarok közül Gobbi H., Szendy Á., Juhász A., Thomán I. L. Bayreuthban halt meg. Budapesten az Operaház előtt és a Zeneakadémia homlokzatán áll szobra, van ezenkívül szobra Sopronban (1893. Tilgner műve), Weimarban (1902. Hahn készítette), Lipcsében (Max Klinger alkotása 1900.), Stuttgartban (Fremdtől 1903.). Születésének 100 éves fordulóját 1911. az egész világ megünnepelte. Budapesten egy hétig tartott az ünnep, az Operaház előadta a Szt. Erzsébet- és a Krisztus-oratóriumot, a Mátyás-templomban a koronázási misét, a Zeneakadémián pedig volt tanítványai műveiből zongoráztak. Doborjánban L.-muzeumot emeltek és felállították szobrát.

L. neve új fejezetet jelent a zenetörténetben. Hozzá fűződik a programmzene, az oratórium, az egyházi muzsika reformja; gazdagította a zenei kifejezés eszközeit, ő a megalkotója a zongorázás modern technikájának, új formákat (pl. a szimfóniai költeményét), új harmóniai megoldásokat talált, korszakalkotókat. Lángeszű interpretálója volt a régi mestereknek és lelkes, eredményes harcosa a XIX. sz. zenei forradalmainak, Wagner, Berlioz géniuszának. Műve sok és sokféle. Kompozicióinak opuszszáma 1250. A legnevezetesebbek a következők: 1. *szimfóniai költemények:* Ce qu'on entend sur la montagne (V. Hugo), Tasso, lamento e triomfo, Les Préludes (Lamartine), Orfeusz, Prometheusz, Mazeppa, Festklänge, Héroïde funèbre, Hungaria, Hamlet, Hunnenschlacht, Die Ideale, Von der Wiege bis zum Grabe, Dante, Eine Faust-Symphonie, Episoden aus Lenau's Faust, Künstlerfestzug, Gaudeamus igitur, Rákóczi-induló; 2. *zongoraművek:* 2 versenymű (Esz dur, A dur), Danse macabre, Concerto pathétique, 19 magyar rapszódia, Iola aragonese, H moll szonáta, Bach fuga, 2 ballada, berceuse, 2 legenda, 2 elégia, Capriccio alla Turca, Impromptu (Fisz dur), Consolations, Apparitions, Harmonies poétiques et religieuses, Années de pèlerinage (26 darab), Liebesträume, Chromatischer Galopp, sok parafrázis, transcriptio, arrangements, zongorára etüdök; 3. *vokális művek: a)* első és egyetlen *operája,* a Don Sanche 1825. került bemutatóra a párisi Nagyoperában; *b) misék:* Esztergomi mise, Koronázási mise, két orgona-mise (c-moll, a-moll), a XIII., XVIII., XXIII., CXXXVII. zsoltár, Requiem; *c) oratóriumok:* Krisztus, Stanislaus (befejezetlen), Szt. Erzsébet; d) *kantáték:* Die Glocken des Strassburger Münster, Die heilige Cäcilia, An die Künstler, Der entfesselte Prometheus, Beethoven Fest-Kantate (az 1870. bonni Beethoven-ünnepre), 4 szólamú férfi-karok, 60 dal; 4. *tanulmányok:* De la fondation Goethe à Weimar (1851); Lohengrin et Tannhäuser de R. Wagner (1851); Fr. Chopin (1852); Les Bohémiens et leur musique en Hongrie (1859, tévedésekkel teli hirhedt röpirat, melyben a magyar zenét a cigányzenével azonosította, élte végén visszavonta); Robert Franc (1872). Összegyüjtött munkáit Lina Ramann adta ki (6 köt., 1880—1883). Wagnerral való levelezése 1887. jelent meg 2 kötetben. Számos levelét adta ki La Mara (l. *Lipsius* Marie).

A L.-ről való irodalom rendkívül gazdag. Nevezetesebb művek: Rellstab, Fr. L. (1872); Richard Pohl, Fr. L. (1883); Göllerich, Fr. L. (1908); Nohl, Fr. L. (1887); Reuss, Fr. L. ein Lebensbild (1898); Rud Louis, Fr. L. (1900); Stradal A., Fr. L.'s Werke besprochen (1904); J. Kapp, A. Wagner und Fr. L. (1908); u. a., Fr. L. (1911); La Mara több műve; Wagner Cosima, Fr. L. (1911). Legterjedelmesebb életrajzát Ramann Lina írta meg: Fr. L. (1880—94, 3 kötet). Megjelent műveinek bibliográfiáját Göllerich August állította össze az Ungarische Zeitschr. f. Mus. 1888—89 évfolyamában. Összes művei új kiadását a L.-alapítvány (l. o.) segítségével a Breitkopf és Härtel cég eszközli.

Liszt, *Franz von,* német büntetőjogász, szül. Bécsben 1851 márc. 2. Jogot tanult és Grácban habilitáltatta magát, azután a giesseni, marburgi, hallei, végül 1899. a berlini egyetemen a büntetőjog tanára lett. Dohaw-val 1880. megalapította a Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft c. folyóiratot, majd 1889. Prins brüsszeli és van Hamel amsterdami egyetemi tanárokkal a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesületet, amelynek jelenleg is szellemi vezére. 1912-ben a birodalmi gyűlésbe választották. L. alaptanítása, hogy a büntetőjog feladata a védelemre szoruló érdekek fokozottabb oltalma a büntetés által; kezdettől fogva üldözi a fogalmi kultuszt, de annál nagyobb eréllyel értékesíti a kriminológia eredményeit. Számos kisebb-nagyobb dolgozata közül kiemelkedik: Lehrbuch des deutschen Strafrechts c. 1912. immár 19. kiadásban megjelent tankönyve; jelentősebb dolgozatai Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge címen összegyüjtve is megjelentek. Legutóbb élénk részt vett a német birodalmi btk. előkészítő munkálataiban. Nagyrészt az ő kezdeményezésére vezethető vissza a Vergleichende Darstellung des deutschen und ausländischen Strafrechts c. 16 kötetes monumentális munkálat. A hivatalos tervezettel szemben 1911. kiadott ú. n. Gegenentwurf-nak egyik szerzőtársa L. Lásd még *Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület.*

Lisztadó, l. *Gabonaadó.*

Liszt-alapítvány. Weimarban 1888. Mária hercegnő alapította Liszt Ferenc emlékére. Fiatal német zenei tehetségek és rokkant zenészek támogatására szolgál. Főgondnoka a szász-weimari nagyherceg. Hasonló alapítványt tett Budapest törvényhatósága 1873. Liszt félszázados művészi működésének jubileuma alkalmával, az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia legkiválóbb növendékei támogatása és ösztöndíjazása céljából.

Lisztártalom, a csecsemőkorban előforduló ártalom, amely azáltal keletkezik, hogy valamely csecsemő túlkorán (a 3-dik hó előtt) kap lisztet, v. főleg liszttel tápláltatik. Az ily csecsemő gyakran látszólag igen jól fejlődik, súlya nagy, de a súlygyarapodás főleg azáltal keletkezik, hogy a szervezet sok vizet tart vissza. Az ily csecsemőknek igen kicsi az ellenálló képessége. Hajlamosak a fertőzésekre (nátha, influenza, a bőr genyes betegségei) és feltűnő, hogy megbetege-

dések kapcsán igen nagy súlyveszteségeket szenvednek.

Lisztatka, l. *Atkafélék*.

Lisztbogár, l. *Lisztféreg*.

Lisztes berkenye, l. *Berkenye*.

Lisztesmagvuak (növ.), l. *Farinosae*.

Lisztféreg, *lisztbogár, lisztkukac (Tenebrio molitor* L.), a Bogarak rendjébe tartozó bogárfaj. Szurokfekete vagy barnafekete, gyengén fényló, finoman pontozott, alul és a lábak vörösesek. Hossza 13—15 mm. Egész Európában mindenütt közönséges. A kifejlődött bogár júliusban és augusztusban röpül és különösen éléstárakban, padláson, malmokban, pékműhelyekben stb. igen gyakori. Lárvái, amelyeket általában lisztkukac néven ismernek és amelyek a különböző szobamadaraknak kedvelt eledeleik, lisztben, kenyérben, korpában stb. élnek. A 2·8 mm. hosszú lárva hengeres, sárgásfehér szinű, csupasz, fényló, csápjai rövidek; 3 pár rövid, barnaszinű lába van. Ha nagyon elszaporodik, igen kártékony lehet. Teljes kifejlődésére körülbelül egy év kell.

Lisztgomba, *Clitopilus prunulus* (Scop.) Quel., *Hyporhodius p.* (növ.; képét l. a *Gombák I. táblájá*n). Ehető gomba. Kalapja 4—10 cm. széles, eleinte lapos, később behorpadt tetejű. Felül fehér v. világosszürke, nedves időben kissé ragadós. Karimája eleinte bekunkorodó. A lemezek eleinte fehérek, később rózsaszínűek, a tönkre lefutók. A tönk 3—6 cm. hosszú, tömött, fehéres, fent a kalapba tölcsérszerüen megy át. Nyáron és ősszel terem erdőben és tisztásokon. Ize kellemes, szaga a liszt szagára emlékeztet.

Liszharmat (növ.), az Erysibaceae családba tartozó gombagénuszok közös magyar neve. A gomba myceliumfonalai a gazdanövény felületét hálózzák be, az epidermiszsejtekbe szívótárcsákat bocsátva. A gazdanövényt beteggé teszi. Szaporodása oidiumkonidiumokkal és tömlősspórákkal történik. Az előbbiek lánc-sorban keletkeznek és milliónyi sokaságuk a gazdanövény leveleit fehérre festi. A L.-tól ellepett levél olyan, mintha liszttel volna behintve. A tömlősspórák keményfalú, parányi, gömbös, fekete tokocskákban keletkeznek egy v. több aszkuszban (tömlőben). A tokocskáknak rendszerint egyszerű vagy ágas függelékeik vannak.

A L.-gombáknak kb. 30 faja ismeretes Európában, mind a kultúr-, mind a vadon élő növényeken nagyon gyakoriak és többször igen nagy károkat okoznak; némelyik faj (pl. a szőllőlisztharmat) csak egy-egy gazdanövényre, más pedig (pl. a lóherelisztharmat, Erysibe Martii Lév.) több különböző nemű, sőt családú növényre van utalva. Említendő L.-gombák a Podosphaera tridactyla Lév., mely a szilvafán él; a P. leucotricha az almafán; a Sphaerotheca pannosa Lév. a rózsafán és a kétféle barackon; a Sph. castagnei a komlón; az Uncinula spiralis Berk. et Curt. (régibb neve Oidium Tuckeri Berk.), mely a szőllőn; a Microsphaera Lycii Lasch., mely a liciumon; az Erysibe graminis Lév. (l. *Gabona-lisztharmat*), mely a gabonaféléken él; az E. Martii Lév. a hereféléken és az Oidium Violae Pass. az árvácskán élősködik. Az egresen újabb időben nagy pusztítást okoz az *egres amerikai L.-ja*: *Sphaerotheca morsuvae*, amely az egres termését és lombozatát tönkre teszi. Az egres *európai* L.-ja (Microsphaera grossularia) korántsem olyan veszedelmes, mint az amerikai. *Tölgyfáink* sarjhajtásait egynéhány év óta egy új L. lepi el, melyet ideiglenesen *Oidium quercinum*-nak neveztek el.

A L. ellen biztos védekezést nyujt a növények zöld részeinek többszöri behintése közönséges kénporral vagy kénvirággal. A kénporhintést száraz, meleg időben kell alkalmazni s e célra legegyszerűbb eszköz a *bojtos kénező* és a *kénporfujtató*. Vannak háton hordozható kénporfujtató-gépek is, aminő pl. a Vermorel-féle Torpille. Újabban a L. ellen az Aschenbrandt-féle *rézkénport* használják.

Liszthűtőgép, hosszukás faszekrény, melynek egyik végén az őrlemény beömlik. A szekrényben szállítócsiga kotorja a lisztet a szekrény ellenkező végén levő kiömlési nyílás felé s ezalatt egy exhausztor a szekrényből szűrőszöveten át levegőt szív. A szűrőszövetre tapadó lisztet időközönként egy önműködő rázószerkezet eltávolítja.

Lisztilonca (állat), l. *Asopia*.

Lisztkészítmények, a rendes őrlési eljárás útján nyert liszttől annyiban eltérők, hogy a búzában eredetileg megvolt, a táplálkozás szempontjából legfontosabb alkotórészeket mesterséges úton növelik. Igy pl. sikérszegény liszthez sikért, közönségesen használt liszthez különféle sókat, malátakészítményeket keverve a lisztet bizonyos célokra alkalmasabbá teszik. Ilyen módon készíthetők lisztek gyönge gyomrúak, gyermekek, bél-, cukorbajosok stb. számára. A legújabb időben Humphries angol molnár a liszt keményítősejtjeit nagy nyomás alatt szétporlasztott vízzel bizonyos, a búzában eredettől megvolt s az őrlés következtében eltávozott nedvességgel telíti, amivel a liszt sütőképességét emeli. Ha a tiszta víz helyett olyan folyadékot használ, amelyben előzetesen sókat, malátát stb. oldott fel, a legkülönbözőbb céloknak megfelelő L.-et nyeri.

Lisztkeverő az őrlés folyamán nyert különböző lisztek összekeverésére szolgál s ezért csak a kereskedelmi célokat szolgáló malmokban nyer alkalmazást. A kereskedelmi malmok pedig rendszerint nagy teljesítőképességűek és már azért is két vagy több L.-vel rendelkeznek, de legalább is kettővel és pedig: 1 fehér L.-vel és 1 fekete L.-vel.

A L.-k berendezése körülbelül egyforma és lényeges eltérést csak a két főtípusnak megfelelőleg találunk. Ábráinkon *A—B* és *E—F* metszetek a fehér L.-t, *C—D* és *G—H* metszetek a fekete L.-t mutatják.

Mindkét L.-nek leglényegesebb része egy-egy tartály, az ú. n. L.-kamra, amelybe a megkeverendő lisztek az *1* szállítóhengerrel ellátott beöntőgaraton át, az *a* és a_1 pater-noster rendszerű serleges felvonó segélyével, a *h* és *j* nyilakkal jelzett csöveken keresztül jutnak. A kamrában a keverés már most úgy történik, hogy a benne levő nagy mennyiséget gyorsan egymásután és folytonosan kieresztik és ujra beeresztik. A kieresztést a fehér L.-nel a *b* l. és szállítóhengerek, míg a fekete L.-nél a *c*-vel jelölt ú. n. L. alsórész eszközli.

A fehér liszteknél a sima fogású liszteken kívül fogós, kétszer fogós, sőt háromszoros fogós faj-

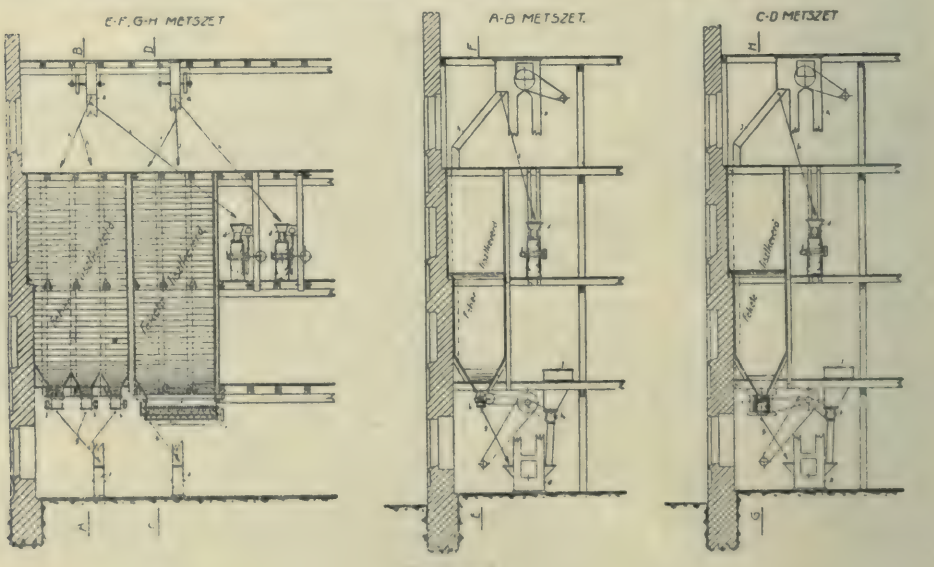
tákat is állítanak elő (O, Og, Ogg, Oggg), sőt itt a fogósabbak az értékesebbek és annál értékesebbek, minél érdesebb fogásuak. Minthogy bármilyen tolva-szállító szerkezet az erőművű hatás folytán az apró szemcséknek éppen a szögleteit tördeli ki, vagyis az érdes fogásától fosztja meg, azért a fehér L.-nél semmiféle szállító- vagy keverőcsigának közbeiktatva lennie nem szabad. Azért végzi a fehér lisztkamra kiürülését szállítóhengerrel, mely kagylóiba fogadja be a lisztet és a következő fordulatnál ebből a kagylóból egyszerüen kiönti. A hátsó lisztfajtáknál fogós lisztek nem fordulnak elő, másrészről itt erélyesebb keverés is szükségeltetik, miért is a fekete L.-nél a kamra kiürítését az ú. n. L. alsórész végzi; ez egy kavaró- és lazítóműből, továbbá szállítócsigából áll, ez utóbbi a lisztet előre tolva az *m* irányba, jó keverést végez.

A keverés maga különben nemcsak azáltal történik, hogy a keverőhengerek és a felvonó által az egész keverendő mennyiség folytonos mozgásban van, hanem azáltal is, hogy a L.-hengerek és a kavarómű a kamra nem egész hosszában adagolja le a lisztet, hanem egyenlőtlenül. A kamra egyik részéből kevesebb liszt megy, mint a másikból és így a folytonos mozgás alkalmával mindig újabb és újabb rétegek kerülnek egymással érintkezésbe. Az egyenlőtlen leadagolást azzal érik el, hogy a L.-szállítóhengerek különböző fordulatszámokkal bírnak; a kavaróműfelett pedig szakaszokra beosztott tolókák vannak, melyek szakaszonként kevésbbé, vagy jobban vannak kinyitva.

Maga a keverési folyamat teljesen önműködő és az embernek a liszttel való érintkezése teljesen ki van küszöbölve, ami egészségügyi szempontból elengedhetetlen feltétel. Ha azt véljük, hogy az anyag már elég homogén, kinyitjuk a *d* zsákcsomagológép zsákolócsövének fojtószelepét, amikor is a termék a felvonóból önmagától nem *h* és *j* nyilak irányában a kamrába, hanem az *i* és *k* csövekben a zsákológépre jön. Az első zsákból minta vétetik, ebből megállapítható, hogy az anyag eléggé meg van-e keverve. Ha ez nem kielégítő, visszaöntik és mindaddig folytatják a keverést, amíg teljesen homogén terméket nyernek.

Egész kis malmoknál, amelyek csak itt-ott őrölnek a kereskedelem számára, csak egy L. van. Az ilyen malom nem szokta minden őrletből az összes számokat előállítani, hanem csak azokat a számokat, amelyekre éppen szüksége van.

Az ilyen keverők a kavaróművel kombinált alsó résszel birnak, azonkívül ott, ahol a felvonó a kamrába adagolja a terméket, még egy szórótányér van elhelyezve. A liszt a fafogakkal ellátott, forgó szórótányérra jut, arról fátyolszerű vékony rétegekben lassan adagolja és keveri az anyagot.

Lisztkeverő.

Lisztkukac, l. *Lisztféreg*.

Lisztmoly *(Ephestia Kuehniella* Z., állat), a Kislepkék *Pyralidae* családjának *Phycitinae* alcsaládjába tartozó lepkefaj. Mellső szárnyai porszürkék, elmosódott sötét harántsávokkal, alsó szárnyai fehérek, félig áttetszők. Szárnyterjedelme 22—24 mm. Hernyója fehérszínű, barnafejű, egyenkint álló hosszabb szőrökkel fedett s a lisztben, korpában stb. él. A malmokban, lisztraktárakban közönséges s a liszt bepiszkítása, valamint azáltal, hogy nagyobb csomókban összeszövögeti, igen kellemetlen a jelenléte mindenütt s malmokban a csövek bedugulása miatt gyakran meg is kell állítani az üzemet. A malmokban egész éven át szaporodik. Bábja hosszukás, fénylő sárgásbarna. Irtása céljából legtanácsosabb a malmot s különösen a csöveket, tartályokat alaposan kitisztítani.

Liszt-muzeum Weimarban van, két teremből áll. Az egyik L. hálószobája, a másik a tulajdonképeni muzeumul szolgáló szalonja. Itt portrék,

kéziratok, emléktárgyak stb. vannak és a Liszt-könyvtár. A gyüjtemény darabjait ajándékozók adtak össze, köztük elsősorban Liszt egyetemes örököse: Sayn-Wittgenstein hercegasszony, illetve a leánya, Hohenlohe hercegné járultak hozzá jelentékenyen a muzeum gazdagításához.

Lisztpróba (bány.). A zúzóércek átlagos fémtartalmának megtudása végett próbát szoktak venni a zúzóércekből, mielőtt felzúzatnának; de ez a próba nem adhat pontos eredményt, mert a zúzóércdarabok nagyon egyenlőtlenek; pontosabb eredményt nyerünk, ha a zúzóköpüből kifolyó zagyot fogjuk fel koronként: ez a *zagypróba*, és még pontosabb eredményt nyerünk, ha a már osztályozott *liszteket* próbáljuk, csakhogy ez esetben az egyes osztályok súlyát is meg kell állapítani. — L. a malomiparban, l. *Liszt*.

Lisztrobbanás, a levegőben finoman eloszlott lisztpor lánggal érintkezve robbanva ég, mintha puskapor volna. Elégséges már 200—300 gramm egy köbméter levegőben, hogy ily robbanás keletkezzék, igen száraz lisztből még kevesebb is. A L. a legveszedelmesebb következményekkel jár s nemcsak rombadönti sokszor az épületet, hanem tűzveszélyt is okoz. A L. ellen csakis úgy lehet védekezni, hogyha megakadályozunk minden porképződést, ami porgyüjtők és szellőztető gépek segítségével el is érhető s eltiltjuk a nyilt láng használatát. A villamosvilágítás hiányos berendezése is oka lehet a L.-nak, pl. a lisztkeverő kamrában.

Liszty, 1. *(Listius) Anna Rozina*, Thurzó Szaniszló szepesi főispánnak és utóbb Magyarország nádorának neje, L. Jánosnak *Nauhaus* Anna bárónőtől született leánya. 1598-ban lett Thurzó felesége, kivel 25 éven át, annak haláláig együtt élt. Ez a rettenetes bosszuálló és kegyetlen nő környezetének zsarnoka, cselédjeinek gyilkosa volt és csejtei Báthory Erzsébet versenytársának mondható. Midőn urának 1625. történt halála után Pogrányi István felesége, majd annak özvegye lett, sok bűbájos és kuruzsló asszonyt gyüjtött maga körül, kik őt a boszorkányok «királyának» nevezték. Esterházy Miklós nádor 1637. vizsgálatot rendelt ellene s fő- és jószágvesztésre itélték, de III. Ferdinánd 1638. megkegyelmezett neki. A periratokat kiadta *Komáromy* A. (Tört. Tár. 1897, 627. l.). V. ö. *Szerémi*, Thurzó Szaniszló házasodása (Századok 1894. 74. l.).

2. *L. (Listi, Listius) János*, győri püspök megh. Prágában 1577. Mint az udvari kancellária titkára, Oláh Miklós primás öccsének Lucretia nevű leányával házasságra lépett. Nejének halála után azonban pappá lett és Oláh M. rövid idő mulva kanonokká tette. 1568-ban veszprémi püspök és kancellár, 1571 után győri püspök. L. volt az első, ki 1569. Miksa király és az együtt levő ország-nagyok előtt magyar nyelven szónokolt az országgyülésen. Irodalmi művei: Commentariolus De inauguratione Maximiliani II.; Adnotationes Bonfini-hez, melyeket a Zsámbokitól kapott példányhoz jegyzett. V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka és Századok (1893. évf.).

3. *L. László (köpcsényi és jánosházai)* báró, magyar verselő, szül. 1628., megh. 1663. Őseitől nagy vagyont örökölt és 1655. grófságra emeltték; de borzasztó életet élt s utoljára is vérpadon végezte pályáját. Csalt, gyilkolt, gyujtogatott, okiratot hamisított, gyermeket csempészett, erőszakoskodott és a leggyalázatosabb fajtalanságokat követte el. A büntetést sokáig kikerülte, sőt, mivel magát Wesselényi Ferencet, a nádort is megvesztegette, csaknem végkép megszabadult minden kereséttől. Azonban végül is pénzhamisításra vetemedett és a bécsi törvényszék halálra itélte. Verses műveit 1653. adta ki Bécsben kis folió-alakban, két kötetben, melyeknek elseje a mohácsi veszedelemről írt elbeszélést foglalja magában, 13 énekben, a magyar rendekhez intézett szép bevezető irattal; a második pedig a magyar hercegek és királyok versekbe szedett történetét s a «szerencse állhatatlanságáról» szóló didaktikus költeményt, végre a Máriához, mint Magyarország védasszonyához s a magyar címerről szóló énekeket. E művek a korhoz képest tudományos műveltségre mutatnak, bár költői értékük kevés van és maga a *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*, amely epopoea akart lenni, nem egyéb Brodarics István deák krónikájának verses átirásánál. Még legtöbbet ér a két utolsó helyen említett darab, lehet azonban, hogy ezek is átirások. V. ö. *Komáromy* András, L. László élete (Budapest 1887); L. László munkái, életrajzzal bevezette Komáromy András (u. o. 1891); Irodalomtört. Közl. (1894., 1895., 1897.); *Pintér* Jenő, L. L. Mohácsi veszedelmének forrásai (u. o. 1906. évf.).

Lit., a latin littera (betű) rövidítése.

Litaha *(Lita)*, Magyarország középkori vizrajzában a. m. Lajta.

Li-tai-pe, kinai költő, l. *Kinai nyelv és irodalom*.

L'Italia farà da se a. m. Olaszország saját erejével fog cselekedni. Olasz szállóige, mely 1848. keletkezett, valószinüleg *Károly Albert* szárd király kiáltványa nyomán. Jelentése az, hogy az olaszoknak nincs szükségük idegen segitségre az olasz egység megvalósításában.

Litánia (gör. λιτή, a m. alázatos könyörgés), magyarosan: *létánia, letenye;* kath. liturgikus nyelven *felváltva mondott imádság*, amely felszólításokból és az ezekre adott válaszokból áll. Tartalma: Isten irgalmáért és a szentek közbenjárásáért való esedezés. Ilyen L.-t a kath. egyházban ötöt használnak, és pedig a Mindenszentek, Jézus szt. nevéről, Jézus szt. szivéről, a Loretói és a szt. Józsefről való L.-t. Mivel a L. igen alkalmas kivált körmeneti ájtatosságoknál, azért egyes körmeneteknek is L. a nevük. És pedig *L. major* (nagyobb L.) az ápr. 25. szt. Márknapi körmenet; *L. minor* (kisebb L.) a 3 kérőnap áldozó csütörtök előtt. Vasár- és ünnepnapokon a Jézus szt. nevéről való, szombaton és Mária-ünnepeken a Loretói, körmeneteken a Mindenszentek L.-ja van előírva.

Litchfield (ejtsd: licsfild), város Illinois északamerikai állam Montgomery countyjában, 70 km. D.-re Springfieldtől, (1910) 5971 lak., gabonakereskedelemmel, szénbányákkal.

Litchi *Sonn.* (növ.), a Sapindaceae család génusza; egyetlen faja, a *L. chinensis* Sonn. (Nephelium L. Cambess, l. az *Eleségnövények* III.

mellékletén), kinai fa, levele szárnyas 2—3 szárnynyal; a levélkék alsó oldalukon szemölcsösek. Virága kocsányos, bugában áll, pártája nincs, porzója 8. Termése *(litchi-, licsiszilva)* tojásdad, egymagú, mogyorószerű, de a felülete kúposan v. gúlásan kiemelkedő, száraz állapotban kemény pajzsokból áll. Magván magköpeny található; ez nem, de maga a mag sülve ehető.

Lit de justice (franc., ejtsd: li dő zsüsztisz), szó szerint «az igazságosság ágya», jelentette azt az emelkedettebb helyen elhelyezett széket, melyen a francia királyok hűbéres nagyjaik jelenlétében igazságot szolgáltattak. Később a *parlamentek* (felsőbb törvényszékek) ama ünnepélyes üléseit nevezték így, amelyen a király is megjelent, hogy valamely fontos állami ügy eldöntését bejelentse. Mikor a parlamentek a XVII. sz.-ban a királyi rendeletek *becikkelyezésének* (enrégistrement) jogát megkapták és sokszor vonakodtak azokat becikkelyezni, a király ilyen L.-en rendelte el parancsainak becikkelyezését.

Litene *(Litona, Lythyne)*, a középkorban a sárosmegyei olejnoki viz, mely Pécsújfalutól D.-re szakad a Tarczába.

Liter (franc. *litre*, ejtsd: litr, jele: l), a méterrendszerben az űrmértékek egysége = 1 köbdeciméter. Az űrmérték többi egységei 10-zel, 100-zal vagy 1000-rel való szorzás vagy osztás útján keletkeznek. A sokszorozás útján nyert magasabb egységeknél görög (deka = 10, hekto = 100, kilo = 1000), az alacsonyabb egységeknél pedig latin (deci = $^1/_{10}$, centi = $^1/_{100}$, milli = $^1/_{1000}$) szavak használtatnak.

Litér, kisk. Veszprém vm. veszprémi j.-ban, (1910) 499 magyar lak., u. p. Hajmáskér, u. t. Szentkirályszabadja.

Litera (lat.), l. *Littera.*

Literális szerződés, a régi rj.-ban elismert négy contractus-típus egyike, mely a háztartási könyvbe eszközölt bevezetés alapján létesitett kötelezettséget az adóssal szemben. Amint ugyanis ma minden kereskedőnek rendszeres könyvvitelt kell folytatnia bevételeiről és kiadásairól, úgy Rómában minden rendes ember (paterfamilias) kasszakönyvet vezetett, amelybe a bevételeket és kiadásokat írta be (codex accepti et expensi). Később *fiktiv* fizetések (nomina transscripticia), azaz a tartozások, kontó-csinálások is beirattak a könyvbe a bevételek és kiadások közé, még pedig úgy, mintha az adós fizetett volna ugyan, de a hitelező az illető összeget kölcsön adta volna neki. Ez az átírás hozta létre a L.-t a két fél kölcsönös megegyezése alapján. A császárság korában a L. teljesen kiment a divatból s a mai jog se ismeri.

Literary gentleman (ang.), irodalmi műveltségű férfiak, műkedvelő írók elnevezése.

Literáti Nemes *Sámuel* hamisításai, l. *Hamisítás.*

Literatura *(litteratura*, lat.) a. m. irodalom.

Litéry-*ág*, az Aba nemzetségnek egyik ága, amely az 1335 előtt elhalt János atyját, Mártont vallja ősének; az 1335-ben szerzett Litéri falutól nyerte nevét. Többet ez ágról alig tudunk.

Litewka (lengyel), a litvániak által viselt, testhez álló, elől begombolt, térdig érő, alól bő kabát. Ennek mintájára készített felső ruhát viselnek több hadseregben a dzsidások és Németországban a rokkant katonák.

Litharġyrum, l. *Olom oxidjai.*

Litherland (ejtsd: liszerlend), város Lancashire angol countyban, Liverpool közelében, (1911) 14,796 lak. Jelentős pamutipar.

Lithgow (ejtsd: liszgo), város Új-Dél-Wales ausztráliai angol gyarmatban, a Kékhegyek között, (1910) 8260 lak. Kőszénbányái és vashámorai vannak.

Lithiasis, l. *Húgyhólyagkőbetegség.*

Lithion a. m. litium (l. o.).

Lithiotis, az osztriga-búb vastagabb, ellentálló részei, amelyek éppen ezért a régi geológiai korokból épségben fenmaradtak, míg a héj többi része elpusztult és amelyeket a geológusok és paleontológusok sokáig kövült növénynek tartottak. V. ö. *Lőrenthey* Imre, Néhány megjegyzés a L.-kérdéshez (Term. Füz., VIII. köt., 1895).

Lithistidae *(Kőszivacsok)*, l. *Szivacsok.*

Lithium, l. *Litium.*

Lithobius *(Pántlikaszázlábu*, állat), a Százlábuak osztályának Lábasajkuak (Chilopoda) rendjében a Lithobiidae család egyik fajokban leggazdagabb neme. Teste kissé lapított, ízelt, hát- és haspajzsainak száma 15 és lábpárja is 15 van, melyek közül az utolsó pár hátrafelé tekint és uszálylábnak nevezik. Szemeinek száma mindkét oldalon 2—40-ig váltakozik. Felső ajka középen háromfogú; csápjai meglehetős hosszuak, ostorformák, 17—70 ízüek. Több mint száz faja ismeretes s hazánkban is több él. (V. ö. *Daday* J., A magyarországi Myriopodák magánrajza.) Mindenik faj igen élénk, gyors futó, éjjeli ragadozó; csigákkal, rovarokkal táplálkozik, de egyik a másikát is megtámadja. A nagyobb fajok marása az ember testén a csalánégetéshez hasonló fájdalmat okoz. Rendesen a kövek, mohok, lehullott falevelek, fakérgek alatt és a földben tartózkodnak.

Lithocystis, l. *Kristályos sejt.*

Lithodomus (állat), l. *Datolyakagyló.*

Lithofracteur (görög-franc.), l. *Robbano szerek.*

Lithoglyphi (v. *lithomorphi)*, olyan kövek, amelyek külső alakjukra nézve valami idegen testet (állatot, növényt, tárgyat stb.) utánoznak. A L.-k részben kövületek, többnyire azonban csak a természet szeszélyes játékai. L. pl. a löszbaba, pápaszemkő.

Lithomorphi, l. *Lithoglyphi.*

Lithopaedion, l. *Kőmagzat.*

Lithopon, festék, l. *Cinkszulfid.*

Lithospermum (növ.), *gyöngyköles, madárköles, napkása, kőmag, tengeri köles*, a Borraginaceae-család génusza; 40 faja közül néhány délamerikai és délafrikai, a többi az É.-i félgömb mérsékelt övén él. Kórós növények v. félcserjék. Levelük váltakozó szőrös; viráguk kelyhe többé-kevésbbé mélyen 5 osztatú; pártája tölcséres v. tányérszerű, torka redős v. pikkelyes v. finoman szőrös; porzói hosszúkásak. 4 makkocskájuk tojásdad v. csúcsos, kőszerű, sima vagy ráncos felületű, fehér. A *L. officinale* L. (Mária könnye), 3—6 dm. magas kóró, ligetben s mezőn, főleg mészen elég gyakori, levele sűrű, lándzsás, virága apró, sárgás, makkocskája fényes, fehér, sima.

Ezelőtt *semina milii solis* (napkása v. napköles) néven kövesedés ellen használták, néhol a nép ma is teát főz vele (porcellantea). Csehországban termesztik. Leveléből készül a zöld és fekete tea *(cseh* v. *horvát tea)*, de a kinai teát is hamisítják vele. Forrázata aranyszinű és kellemes teaillatú. A mezei L. *(L. arvense* L.) gyökerének piros kérgében, mikor még fiatal, piros festék van; népies arcfesték volt.

Lithothamnion *Phil.* (növ.), a Pirosmoszatok Corallinaceae családjába tartozó génusz, melynek mintegy 80 faja a tengerben él. Jellemzi az erősen meszes, bütykös telep.

Lithothamnium (paleont.), az egyes geológiai korok rétegeiben lelhető meszet kiválasztó algák kövült maradványai. Épúgy, mint ma is, a L.-ok a régebbi földtani időszakokban a sekély tengerfenekeken bőséggel tenyésztek. Tömött, fehér, szabálytalanul ágas-bogas, gumószerű mészvázuk főleg hazai eocén mészköveinkben (budai hegyek, borsodi Bükk-hegység) és a felső mediterrán emeletbeli, úgynevezett lajtamészköveinkben (Lajta-hegység, Rákos) igen bőven fordul elő, sokszor egymaga kőzetalkotó. Utóbbiakban a *L. ramosissimum* nevű faj szerepel. A L.-meszeket sok helyütt a kőipar dolgozza fel.

Liti, l. *Lassi.*

Litia (gör.) a. m. könyörgés, neve a görög egyházban az egész éjjeli virrasztásnál végzett nagy ekteniának (l. o.), mely öt könyörgésből áll és Isten haragjának megkérlelésére szolgál.

Litiázis *(lithiasis)*, l. *Húgyhólyagkőbetegség.*

Liticines (lat.), l. *Lituus.*

Litigans (lat.), l. *Lis.*

Litigiosus, litigiositas (lat.), l. *Lis.*

Litin, az ugyanily nevű járás székhelye Podolia orosz kormányzóságban, (1907) 9420 lak., dohány- és bőrgyártással, faggyúfőzéssel.

Litinye, kisk. Sáros vmegye kisszebeni j.-ban, (1910) 597 rutén lak.: u. p. és u. t. Pécsújfalu.

Litis contestatio (lat.), l. *Lis.*

Litis denuntiatio (lat.), l. *Lis.*

Litispendentia (lat.), l. *Perfüggőség.*

Litium *(lithium)*, az alkáli fémek csoportjába tartozó egyvegyértékű pozitiv elem; kémiai jele Li, atomsúlya 7. Ezt az elemet *Arfvedson* fedezte fel 1817. a *petalit* nevű ásványban. Szabad állapotban a természetben nem található, vegyületei azonban nagyon el vannak terjedve, de mindig csak kis mennyiségben fordulnak elő. A L. igen sok ásványnak és kőzetnek alkotórésze, így a *trifillinnek, ambligonitnak, spodumennek, lepidolitnak*, némely *földpátnak* stb. Csekély mennyiségben előfordul a talajban, igen sok ásványvizben (borszéki, luhi Margit, Salvator stb.) és számos növény hamujában. Nyomai az állati szervezetben, izmokban, vérben és tejben is felismerhetők. A tiszta fémet legelőször igen kis mennyiségben *Davy* és később *Brande* (1820), nagyobb mennyiségben pedig *Bunsen* és *Matthiessen* állították elő (1855), a klórlitium vagy litiumklorid (l. o.) elektrolizise révén. A L. ezüstfehér szinű, késsel vágható fém. 180°-on megolvad. Fs. 0·59, tehát valamennyi szilárd test között a legkisebb fajsúlyú. A levegőn igen könnyen oxidálódik és ezért csak beforrasztott csőben vagy petroleum alatt tartható el. A vizet hevesen elbontja és ekkor litiumhidroxiddá alakul át. Oxigénben vagy levegőn erősen hevítve, erős fénytünemények között litiumoxiddá ég el. Klórgázban, úgyszintén bróm-, jód- vagy kéngőzben meggyulad és élénk fénnyel ég el. A L. sói, a *L.-karbonát* és *L.-foszfát* kivételével, vizben igen könnyen oldhatók és a szintelen Bunsen-lángot szép biborszinűre festik. Szinképében egy karminvörös és egy narancsvörös vonal látható, melyekről a L.-vegyületek könnyen felismerhetők.

Litiumbenzoát, *benzoesavas litium.*

$$C_6H_5COOLi,$$

vizben és szeszben oldható fehér por. Köszvénynél és húgykőnél gyógyszerül használják.

Litium-csillám (ásv.), egyrészt *lepidolit*, másrészt *zinnwaldit.*

Litiumfoszfát, *foszforsavas litium* Li_3PO_4. Ez a só úgy készül, hogy litiumklorid vagy litiumszulfát töményebb oldatához dinátriumhidrofoszfát-oldatot elegyítenek és az elegyet felmelegítik. Az oldatból a L. mint nehéz, fehér kristályos csapadék válik le, melynek összetétele $Li_3PO_4 {}^1/_2 H_2O$ képletnek felel meg. Fehér szinű, nehéz kristályos por, mely vizben igen nehezen oldódik (közönséges hőmérsékleten 1 sr. L. feloldására 2539 sr. viz szükséges), amiért is a litium quantitativ meghatározása e vegyület alakjában is történik. 100 C°-ra hevítve, kristályvizét tökéletesen elveszti.

Litiumkarbonát, *szénsavas litium.* Li_2CO_3, fehér, kristályos por, amely vizben a többi lúgfémkarbonáttól eltérően nehezen oldódik; kb. 50 sr. hideg v. 140 sr. forró viz oldja. Oldata hidrolizis folytán lúgos kémlőhatású. Savak pezsgés (CO_2-gáz fejlődése) közben elbontják. Készülhet vizben bőségesen oldható litiumsókból, pl. litiumkloridból, úgy, hogy ennek tömény oldatát ammoniumkarbonát-oldattal elegyítik és a kivált L.-ot vizzel v. szesszel mossák és megszárítják. Gyógyszerül használatos.

Litiumklorid, *klórlitium*, LiCl., litiumkarbonátnak sósavban való oldása útján készül; a töményített oldatból a L. kocka- vagy oktaéderalakú kristályokban válik ki. A levegőn szétfolyik; vizben, alkoholban igen bőségesen oldódik. Vörös izzáson megolvad és részben el is párolog. A L.-ot a litium-fém és egyéb litiumvegyületek előállítására használják.

Litiumnitrát, *salétromsavas litium.* $LiNO_3$. Előállítására litiumkarbonátot salétromsavban oldanak és a L.-ot az oldatból kikristályosítják. Szintelen, higroszkópos kristályok. Izzításkor elbomlik.

Litiumoxid és **litiumhidroxid**. A litium két oxidja a *litiumoxid* Li_2O és a kevéssé ismeretes *litiumhiperoxid.* A litiumnitrát heves izzításkor elbomlik és litiumoxidot hagy hátra. Ez utóbbi fehér kristályos tömeg; vizben lassan litiumhidroxiddá, savakban litium-sókká oldódik. *Litiumhidroxid* LiOH a káliumhidroxid módjára állítható elő úgy, hogy litiumkarbonát és mésztej keverékét forralják, majd a kivált kalciumkarbonátról, leülepedése után, lefejtett litiumhidroxid-oldatot bepárologtatják és a maradékot megolvasztják. A litiumhidroxid nem annyira

higroszkópos és nem oldódik vízben olyan bőségesen, mint a kálium- v. nátriumhidroxid, oldata nem is annyira maró, mint a káli- v. nátronlúg.

Litiumszulfát, *kénsavas litium*, Li_2SO_4, legegyszerübben litiumkarbonátnak higított kénsavban való oldása révén állítható elő. Az oldatból $Li_2SO_4.H_2O$ válik ki fénylő monoklin táblákban, melyek vízben könnyen, szeszben azonban nehezen oldhatók. Az alkálifémek szulfátjaival (kivált a kálium- és nátriumszulfáttal) jól kristályosodó kettős sókat alkot; hasonlóképen az aluminiumszulfáttal is. Ez utóbbi kettős só

$$(Li_2Al_2(SO_4)_4 24.H_2O)$$

oktaéderekben kristályosodik és a közönséges timsóval izomorf.

Litka, kisk. Abauj-Torna vmegye cserehàti j.-ban, (1910) 168 magyar lak., u. p. és u. t. Szemere.

Litke, kisk. Nógrád vmegye szécsényi j.-ban, (1910) 911 magyar lak., vasútállomás s ugyanott posta- és távíróhivatal.

Litó (azelőtt: *Luttó)*, kisk. Trencsén vmegye báni j.-ban, (1910) 247 tót lak., u. p. Bánluzsány, u. t. Alsóozor.

Litocisztisz *(lithocystis)*, l. *Kristályos sejt.*

Litofániák (gör.), így nevezzük azokat a domborumüves porcellán ablakképeket,melyek áttetsző fényben finoman árnyékolt képet mutatnak. Ezeket a képeket úgy mintázzák, hogy az árnyékos részeknek vastagabb, tehát kevésbbé áttetsző porcellánréteg feleljen meg, a világos helyeket pedig vékonyabb porcellánréteggel hozzák létre. A L.-at úgy készítik, hogy a viasszal egyformán bevont üveglemezen áttetsző fényben kikarcolják a kép világos részeit, míg az árnyékoknak megfelelően a viaszréteg vastagabb marad. A viaszminta után negativ gipszmintát öntenek, melylyel a pozitiv porcellánképet sajtolják.

Litofin (gör.), jó minőségű rektifikált terpentinolajnak lavendulaolajjal, sárga viasszal és aszfalttal való keveréke; a kőnyomásnál használják. Az átnyomatot határozottabbá s az elmosódó kőrajzokat nyomtatásra ismét alkalmassá teszi.

Litofiza *(kőzethólyag)*, a riolitoknál gyakran előforduló szferolitos alakulatok, amelyek koncentrikus vagy más válaszfalak által kamrákra vannak osztva. A L.-kat a lávából előálló vízgőz idézi elő. Nálunk is gyakoriak a hegyaljai riolitokban.

Litofon *(lithophon*, gör.), hallgatócsővel ellátott kőszonda.

Litogenezis a. m. *petrogenezis (kőzetképződés)*, l. *Kőzet.*

Litoglif (gör.) a. m. kőmetsző; *litoglifika* v. *litogliptika* a. m. a kőmetszésnek művészete.

Litográfia (gör.) a. m. kőre rajzolás, kőnyomat; l. *Kőnyomás.* — *Litográfus* a. m. kőnyomó.

Litográfia-érclemez, a kőnyomdászatban a solnhofeni kövek pótlására használt lemezek, ilyenek a cink-, aluminium- v. nikkellemezek, melyeknek a felületét megkeményedő masszával vonják be.

Litográf-kő, Bajorországban, Solenhofen vidékén századok óta bányásszák; vastagon palás, finom szemű meszes márga, melybe kitünően véshetni írást, rajzot stb., amiért is a litográfus használja. A geológiai másodkor juraszisztémájának ú. n. fehér vagy felső jurájában keletkezett és gyakorlati hasznán kívül még különösen arról nevezetes, hogy kitünően tartotta meg a belétemetett állati maradványokat. Egész sora a kiválóan nevezetes jurabeli kövületeknek a solenhofeni L.-ből került elő.

Litoidit, l. *Riolit.*

Litoklázis (ásv.) a. m. kőzetrepedés. Daubrée szerint megkülönböztethetők: 1. *leptoklázisok*, kis méretű repedések, pl. a láva lehülése alkalmával keletkeznek; 2. *dioklázisok*, a réteges kőzeteket nagy méretű részekre vágják szét, pl. a quaderhomokkő a Szász Svájcban; 3. *paraklázisok*, vetődési hasadékok, l. *Vetődés.* A L.-ok a gyakorlati életben fontosak. Ezeknek mentén szivárog el a csapadékvíz a mélybe s bukkanhat ismét elő források alakjában; ezek mentén hatol le legintenzivebben a kőzetek elmállása.

Litokromia (gör.) a. m. színes kőnyomás, l. *Kőnyomás.*

Litolapaxia, l. *Húgykőmorzsolás.*

Litolff, *Henry Charles*, elszászi eredetű zongoraművész és zeneszerző, szül. Londonban 1818 febr. 6., megh. Párisban 1891 aug. 6. 1840—45 között Párisban hangversenyeket adott, majd Varsóban szinházi karmester lett. 1845-ben Braunschweigban telepedett le, ahol nőül vette Meyer zeneműkiadó özvegyét s mint a zeneműkiadóvállalat tulajdonosa megalapította a zenei klaszszikusoknak «*Collection Litolff*» néven ismert kiadását. Mint zeneszerző különösen zongoraversenyeivel aratott sikert. Több dalművet, operettet, hangversenydarabot és számos dalt írt.

Litologia (gör.) a. m. kőzettan; ma a petrográfia név a használatos.

Litomio, így nevezik a lipcsei Sebald által 1901. föltalált litográfiai eljárást, mely szerint a követ, cink- v. aluminiumlemezt gummival és savval olyanformán preparálják, mint az a szokásos eljárásoknál közvetlenül a nyomás előtt történik. Ezután leöblítik, megszárítják, gyantás réteggel bevonják és erre átnyomják a rajzot. A karcolótűvel már most e réteget a rajz vonalainak helyéről eltávolítják, vigyázva azonban, hogy a követ meg ne sértsék. A kő ilyenformán föltárt fölületét ekkor olajos festék fölvételére alkalmassá teszik, azután átnyomó festékkel hengerelik be a követ és gummival kevert savval maratják. A sav csak a vonalak helyein hat az átnyomó festékre s engedi azt a kőbe szívódni, egyebütt megakadályozza ezt a száraz gyantaréteg. A szokásos gummizás és terpetinnel való lemosás után a kőről nyomtathatnak.

Litomorfok (gör.), l. *Lithoglyphi.*

Litona, l. *Litene.*

Litopedion (gör.) a. m. kőmagzat; értjük alatta azt az állatoknál gyakoribb, embernél ritkább jelenséget, midőn az embrióban az elhalás után mészsók rakódnak le s az ezáltal kőszerű kemény tömeggé alakul. Az ily elmeszesedett magzat évekig, sőt évtizedekig maradhat pl. a méhen kívüli terhesség esetén az anya szabad hasüregében eltokolt állapotban, ami mellett egy új terhesség

normális lefolyást is vehet. Ikerterhességnél is előfordulhat.

Litopon (*lithopon*), l. *Cinkszulfid.*

Litorale (lat.) a. m. tengerpart melléke: *L. Hungaricum* a. m. magyar tengerpart melléke; *litorális*, tengerparti.

Litorális képződmények (geol.) a. m. tengerparti képződmények.

Litorális plankton, l. *Édesvízi növényzet.*

Litorina (állat), l. *Particsigák.*

Litorina-tenger (geol.), a miocén időben az Északi-tengernek egy ága, mely Jüttlandon keresztül a Balti-tengert az Északi-tengerrel összekötötte.

Litorinellás mészkő és agyag (geol.), miocén lerakódások Litorinella (Hydrobia) csigahéjakkal.

Litoszféra (gör.), a Föld kérgének összessége szembe állítva a légkör összességével, mely *atmoszféra*, meg a víz összességével, mely *hidroszféra.*

Litosztereotipia, azoknak az eljárásoknak egyik összefoglaló neve, amelyekkel a litográfiai kő rajzát domborúra maratják, hogy úgy nyomhassanak róla, mint a könyvnyomtató. A gyakorlatban azonban még nem alkalmazható.

Litosztratum (gör.-lat.), szószerint kövekkel behintett tárgy, tehát kövezet, kőburkolat, a rómaiaknál többféle színű kődarabokból összerakott padozat, olyan mint a mai ú. n. *terazzo*, melyen a színes kövek nem alkotnak mustrát.

Litotesz (gör.), szóalakzat, látszatos kicsinyítés; pl. neki sincs ám galambepéje, a. m. ugyancsak indulatos; ez se szegény ember ám, a. m. ugyancsak gazdag; az efféle kifejezés éppen szerény formája miatt nyomatékos.

Litotipia (gör.), könyvnyomdai termékeknek a litográfiai kőre való átnyomására szolgáló eljárás. Föltalálói a Schilling testvérek Ichenhausenben. L.-nak nevezik sok helyütt a litográfiai dombornyomást is. L. *Kőnyomás.*

Litotipográfia (gör.), a párisi Dupon Paul és Auguste-től föltalált eljárás, régibb és újabb nyomtatványoknak, könyvnyomdai termékeknek, rézkarcoknak is kőre való átvitelére s erről való sokszorosítására. L. *Anasztatikai átnyomás* és *Kőnyomás.*

Litotomia (gör.), l. *Húgykőmetszés.*

Litotripszia (gör.), l. *Húgykőmorzsolás.*

Litotriptor, l. *Húgykőmorzsoló.*

Litovel, város, l. *Littau.*

Litre (franc., ejtsd: litr), a liternek francia neve.

Litri, l. *Erythrae.*

Litschauer, 1. *Lajos*, főbányatanácsos, szül. Szil-Sárkányon 1815 júl. 26., megh. Budapesten 1885 ápr. 4. 1844-ben lépett a bányakincstár szolgálatába. 1870-ben bányahivatali főnök lett Abrudbányán, ugyanabban az évben a bányamívelés első magyar tanárává nevezték ki a selmeczi akadémiához. Szakirodalmi főműve: *Vastag széntelepek vájása Franciaországban* (1875).

2. *L. Lajos*, bányatanácsos, az előbbinek fia, szül. Nagyágon 1858 ápr. 13. Bányászati tanulmányait a selmeczi akadémián, jogi tanulmányait Nagyváradon végezte. 1887-ben bányaiskolai tanár, 1894. főmérnök, 1910. bányatanácsos lett. 1911-ben a pénzügyminisztérium bányászati ügyosztályához rendelték be. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület titkára. Önálló nagyobb munkái: *Magyar bányajog kérdésekben és feleletekben* (Selmeczbánya 1882, 1885 és 1897); *A kutatás mint a magyar bányajog tárgya* (u. o. 1885); *Általános bányatörvény a reá vonatkozó rendeletekkel* (u. o. 1886); *A magyar viszonyokat teljesen felölelő magyar bányamíveléstan* (u. o. 1890—1894); *A fémes ásványok telepeinek ércezedésviszonyai* (u. o. 1891); *Hivatalos irálytan, különös tekintettel a bányászat, kohászat és erdészet kívánalmaira* (u. o. 1897); *Ásványtan* (u. o. 1898); *Földtan* (u. o. 1898); *Kőzettan és őslénytan* (u. o. 1899); *Telepismeret* (u. o. 1899); *Mélyfúrás, különös tekintettel Magyarország bányászati viszonyaira* (u. o. 1899); *Fejtéstan* (u. o. 1900); *Bányászati munkálatok és bányák biztosítása* (u. o. 1900); *Szállítás különös tekintettel Magyarország bányászati viszonyaira* (u. o. 1902); *Középítéstan* (u. o. 1907). A Bányászati és Kohászati Lapok szerkesztője. E Lexikonnak is munkatársa.

Litsea *Lam.* (növ.), a Lauraceae (Babérfafélék) család génusza; 100 faja Ázsia tropikus részén és Ausztráliában elterjedt fa. Levelük bőrnemű, örökzöld v. lehulló szárnyas erezetű. Kétlakú virágaik 4—6-ával állnak egy rövid virágzatban, néhány levelű közös burokba zárva. Virágtakarójuk rövid csövű, 6 hasábú. A *L. sericea* (Wall.) Hook a Himalája mérsékelt régiójában és más hegyeken elterjedt fa. A *L. sebifera* Bl. és mások bogyójából olajat nyernek s gyertyát készítenek belőle. Levelük és kérgük népies orvosság.

Litta, *Pompeo*, gróf, olasz történetíró, született Milanóban 1781 szept. 27., megh. 1852 aug. 17. Francia katonai szolgálatban volt 1801—14., azután visszavonult és történelmi tanulmányainak élt. 1848 márc. a milanoi ideiglenes kormányban hadügyminiszter volt, de aggkora miatt nem tudott ez állásának megfelelni. Fő történeti munkája: Famiglie celebri Italiane, 1819. indult meg, melyet halála után mások folytattak; ez 183 füzetben 75 híres olasz család történetét tárgyalja.

Littau (*Litovel*), város és az ugyanily nevű morva kerületi kapitányság székhelye, (1910) 4598 lak., gyapjúszövéssel és papírgyártással; közelében a Liechtenstein hercegek vadászkastélyával. 1241-ben a tatárok egészen feldúlták, de 1260. újra fölépítették.

Littera (lat.) röv. *Lit.* a. m. betű; többes alakja: *litterae*, a. m. betűk, levél v. írás. L. az értékpapírüzleti gyakorlatban az egyes címletkategóriák bizonyos nemének a megjelölése. Magánkötvények és vasúti részvények különféle kibocsátásait *betűkkel* (sorozattal) szokás egymástól megkülönböztetni. Lit A = A sorozat, Lit B = B sorozat stb. Az egyes Lit jelzésű címletek szelvénylejárata és törlesztése közti különbség az értékpapirosok szövegéből tűnik ki.

Litterae (lat.), a hazai jogban a. m. oklevél, hatósági irat, így *L. querrales*, birtoklevél, mely előbbi jogunkban a város pecsétje alatt kiadva, polgári javakban az örökjogú birtoknak szerzését bizonyította: *L. donationales*, adománylevél; *L. armales*, címerlevél: *L. convocatoriae*, idézőlevél; *L. executoriae*, végrehajtást rendelő levél, stb.

Litterae apostolicae (lat.) a. m. apostoli levelek. Tágabb értelemben minden pápai irat; szűkebb értelemben pápai felhatalmazás alapján szerkesztett és egyszerűbb alakban kiállított apostoli kiadványok (brevetti). L. még *Breve.*

Litterae avocatoriae (lat.), l. *Avocandi jus.*

Litterae breves (lat.,) l. *Breve.*

Litterae commendatitiae (lat. a. m. ajánló levelek), l. *Békelevél, Celebret* és *Epistolae formatae.*

Litterae dilatoriae, respirationis, securitatis (lat.), l. *Moratorium.*

Litterae dimissoriales (lat.), l. *Dimissoriae* és *Epistolae formatae.*

Litterae formatae, l. *Epistolae formatae.*

Litterae indulgentiales (lat.), l. *Búcsúlevél.*

Litterae inhibitoriales (lat.), l. *Inhibitio.*

Litterae laureatae (lat.), l. *Epistolae laureatae.*

Litterae pastorales (lat.), l. *Pásztorlevél.*

Littera scripta manet (lat.) a. m. az írott betű megmarad, azaz: az írott dolgot nem lehet letagadni.

Litteratura (lat.), irodalom; *litteratus,* az irodalomban jártas.

Litteris et artibus *(Pro L.),* érdemjel, l. *Pro litteris et artibus.*

Littke *Aurél,* geográfus, szül. Budapesten 1872 dec. 31. Egyetemi tanulmányainak végeztével 1901. a budapesti egyetem Földrajzi Intézetének tanársegéde lett. 1913-ban a polgári iskolai tanítóképzőintézethez a földrajz tanárává nevezték ki. Hosszabb időn át volt a Földrajzi Társaság titkára, melynek megbízásából 1913 óta a Földrajzi Közlemények szerkesztője. Főbb művei: *A Föld felfedezése* (Műveltség könyvtára, Budapest 1906); *Budapest a török uralom korában* (u. o. 1908); *Gyakorlatok a föld- és éggömbbel* (a Földrajzi Gyakorlatok című, szerkesztésében megjelenő vállalat első füzete, Budapest 1912); Kogutowicz K.-val együttesen szerkesztette a *Világatlaszt* (Budapest 1913—14). Fordításában megjelent: *Supan, A fizikai földrajz alapvonalai* (2 kötet, Budapest 1910—11).

Little (ejtsd: littl), 1. *Archibald,* angol származású kinai kutató, szül. Londonban 1838 ápr. 18., megh. Falmouthban 1908 nov. 5. Kinának kevésbbé ismert Ny.-i tartományaiban tett számos utazást, 1899. megalapította a Chunking Trading Companyt. A Jangcse-n Icsang és Csung-King között ő rendszeresítette a gőzhajózást. Nevezetesebb művei: Through the Yang-tse gorges, or trade and travel in Western-China (London 1888); The far East (u. o. 1905).

2. *L., Gordon Graham Ernest,* angol orvos, szül. Indiában 1868. Orvosi tanulmányait Londonban végezte. Igen sok kiváló bőrgyógyászati munkát írt és évekig társkiadója volt a British Journal of Dermatology-nak. Az University of England szenátora.

Littleborough (ejtsd: litlboro), város Lancashire angol countyban, (1910) 11,705 lak., gyapjú- és pamutiparral.

Little Falls (ejtsd: litl falss), város New York északamerikai állam Herkimer countyjában, a Mohawk és az Erie-csatorna mellett, (1910) 12,273 lak., szövőipar, papirosgyárak, vízerő-telepek.

Little-féle betegség *(diplegia cerebralis spastica),* az agyvelőgyuladásnak (l. o.) az az alakja, mely két oldalt okoz bénulásokat. A legnagyobb zavart mindig az alsó végtagokon okozza, ritkábban terjed át a felsőkre is; az ilyen gyermek lóláb állású, térdben, csipőben behajlított, egymáshoz feszített alsó végtagjaival csak igen bajosan mozog.

Littlehampton (ejtsd: litlhemptn), város Sussex angol countyban, (1911) 8351 lak., tengeri fürdő.

Little Hulton (ejtsd: litl hölt'n), gyárváros Lancashire angol countyban, (1911) 8113 lak.

Little Lever (ejtsd: litl liver), város Lancashire angol countyban, (1911) 5197 lak., szénbányászat.

Little Popo, l. *Kis-Popo.*

Little Rock (ejtsd: litl rokk), Arkansas északamerikai állam és Pulaski county fővárosa, kat. püspök székhelye, az Arkansas mellett, (1910) 45,941 lak. terménykereskedelemmel, egyetemmel (orvosi és ipari fakultással).

Littmann, *Max,* német építész, szül. 1862 jan. 3. Jelesebb művei: a Tietz-féle árúházak, a Münchener Neuesten Nachrichten üzletháza, a Dresdener Bank stb. Utóbbi időben főleg szinházépítéssel foglalkozik s ezen a téren nagy tekintélyre tett szert. A budapesti új Nemzeti Szinház tervpályázatának biráló-bizottságában, mint meghívott külföldi szakértő, két ízben vett részt. Ő építette a Münchener Schauspielhaus-ot, a Prinzregententheater-t, a Schillertheater-t, a weimari Hoftheater-t, a müncheni Künstlertheater-t, a stuttgarti két Hoftheater-t, stb.

Littre (ejtsd: littr), *Alexis,* francia orvos, szül. Cordesban 1658 júl. 21., megh. Párisban 1725 febr. 3., mint a Châtelet orvosa; ő írta meg először a róla elnevezett bélsérv (hernia Littriana) kórisméjét s ő foglalkozott először a húgycsőmirigyekkel (glandulae Littrianae) is.

Littré, *Émile,* rendkívül sokoldalú francia tudós, szül. Párisban 1801 febr. 1., megh. u. o. 1881 jún. 2. Eleinte orvostudományokat tanult, később a nyelvészet és történelem tanulmányozásához fogott. Mint orvos lefordította Hippokrates műveit és kiadta Dictionnaire de médecine című művét, mely 1905. 21. kiadását érte. Már a negyvenes évek elején főleg a filozófia felé fordult és Comte pozitiv filozófiájával foglalkozván, ennek leghatalmasabb támasza lett. Comte vallásos, misztikus irányáról azonban L. sohasem akart tudni; idevágó munkái: Analyse raisonnée du Cours de philosophie positive du Comte (Paris 1845); Auguste Comte et la philosophie positive (u. o. 1863). Legfontosabbak azonban nyelvészeti munkái: Dictionnaire de la langue française (4 köt. 1863—72, pótlék 1878); Histoire de la langue française (u. o. 2 köt. 1882); Littérature et histoire (u. o. 1876) stb. Irta továbbá: Études sur les barbares et le moyen-âge (u. o. 1884); lefordította Plinius természetrajzát, kiadta Carrel iratait, átültette Dante Poklát ó-francia nyelvre, stb. Politikailag a köztársasági párthoz tartozott, 1830. részt vett a barrikádharcban, de 1848 után visszavonult a politikai élettől. 1871. egyik képviselőjének választotta Páris városa, 1875. kine-

veztetett élethossziglan szenátorrá, 1874. az akadémia tagja lett. V. ö. *Sainte-Beuve*, Notice sur L., sa vie et ses travaux (u. o. 1863); *Caro* E., L. et la positivisme (u. o. 1883).

Littre-féle mirigyek, a Littre által felfedezett s leirt apró nyálkamirigyek a húgycső nyálkahártyájában.

Littre-féle sérv, l. *Sérv*.

Littrow, 1. *Heinrich von*, *L. 2.* fia, szül. Bécsben 1820 jan. 26., megh. Abazziában 1895 ápr. 25. A hadi tengerészetnél 1858 óta fregatt-kapitány és a kereskedelmi tengerészeti akadémia igazgatója volt Triestben, később m. kir. tengerhajózási felügyelő Fiuméban. Mint tengerészeti és mint szépirodalmi író működött. Munkái: Marinewörterbuch (Wien 1851); Handb. der Seemannschaft (u. o. 1859); Aus der See (Triest, 4. kiad. 1876); Reisebilder (1883); Lustspiele u. Novellen (1891).

2. *L., Joseph Johann von*, osztrák csillagász, szül. Bischofteinitzban (Csehország) 1781 márc. 13., megh. Bécsben 1840 nov. 30. Prágában jogot és teologiát végzett, később matematikát és asztronómiát tanult. 1807-ben Krakóban a matematika, 1810. a kazáni egyetemen az asztronómia tanara; 1816. *Budára* jött *Pasquich* (l. o.) mellé mint társ (socius) a gellérthegyi csillagvizsgálóhoz, 1819. a bécsi egyetemen a csillagászat tanára és a csillagvizsgáló igazgatója. A csillagvizsgáló újraszervezéséért, kiváló irodalmi s tanári működéséért 1836. osztrák nemességet kapott. Elméleti és szakmunkálatain kivül, melyek alapján *Plössl* a dialitikus messzelátókat készítette, L. főkép az asztronómia népszerüsítésével szerzett nagy érdemeket. Nagyobb művei: Theoretische und praktische Astronomie (Wien 1821—27, 3 köt.); Über Höhenmessung durch Barometer (u. o. 1821); Dioptrik oder Anleitung zur Verfertigung der Fernrohre (u. o. 1830); Gnomonik oder Anleitung zur Verfertigung aller Arten von Sonnenuhren (u. o. 1833); Über Sterngruppen und Nebelmassen des Himmels (u. o. 1835); Atlas des gestirnten Himmels (Stuttgart 1838); népszerű csillagászata: Die Wunder des Himmels (u. o. 1834—36, 3 köt., 8-ik kiadása 1894—97 Weisz Edé-től); Handbuch zur Umrechnung der vorzüglichsten Münzen, Masse und Gewichte (u. o. 1832); Kalendariographie (Wien 1828). L. a biztosítás terén is szaktekintély volt. Szépirodalmi munkái Vermischte Schriften címen jelentek meg (Stuttgart 1846, életrajzzal). L.-nak a budai csillagvizsgálón töltött idejéről lásd bővebben *Heller* Ágost, A gellérthegyi csillagásztorony (Természettudományi Közlöny, X. kötet, 107—109. füzet, 1878).

3. *L., Karl Ludwig von*, *L. 2.* fia és utóda, szül. Kazánban 1811 júl. 18., megh. Velencében 1877 nov. 16. Atyja oldalán 1831. asszisztens, majd annak halála után 1842. a bécsi csillagvizsgálónak igazgatója volt. 1835-ben kiadta Hell's Reise nach Wardöe und seine Beobachtungen des Venus-Durchganges im Jahre 1769. 1847-ben az orosz és osztrák fokmérés csatlakozásának megitélésére küldötték ki, 1848-tól fogva a bécsi akadémia emlékirataiban közölt több értekezést. 1841. Beiträge zur nautischen Astronomie címen könnyű módszert közölt a tengeren való helymeghatározásra. A bécsi csillagvizsgáló Annaleseiben kiadta *Piazzi* összes észleleteit, valamint az Argelander-Öltzen-féle csillagjegyzéket. Az ő igazgatása alatt épült fel a bécsi új csillagvizsgáló.

Lituolidae (állat), a Véglények *(Protozoa)* állattörzsébe, a Gyökérlábuak *(Rhizopoda)* osztályába, a Likacsosházúak *(Foraminifera)* rendjébe tartozó véglénycsalád. Jellemző rájuk, hogy házukat homokszemecskék beépítésével vastagítják, vagy pedig egészen homokból építik föl. Idetartoznak az egész rend legóriásibb tagjai, pl. a *Bathysphonea filiformis*, mely kb. 3000 m. mélységben él s 50 mm. hosszú csöves házat épít, v. a *Syringamina fragilissima*, amely 2000 m. mélységben él és mintegy 40 mm. átmérőjű gömbös homokházban lakik.

Liturgia (gör.-lat.), tágabb értelemben a Krisztustól rendelt s az egyház által áthagyományozott s kifejlesztett szent formák (szavak, cselekvények és jelek), melyek a papnak, mint Krisztus helyettesének és az egyház szolgájának közvetítésével Istennek a megillető tiszteletet, az embernek pedig az isteni kegyelmet adják. Szükebb értelemben a L. alatt kizárólag a szent misét értették, minthogy ebben majdnem az összes nyilvános istentisztelet összpontosult. L.-knak neveztetnek továbbá a különféle formulák, melyek szerint a szent miseáldozatot bemutatják. E tekintetben a L.-k keletiekre s nyugatiakra oszlanak. A *keleti L.* főbb ágai: 1. A *jeruzsálemi* egyház, vagyis Szt. Jakab apostol L.-ja, valószinüleg görög nyelven. Ez a legismeretesebb keleti liturgiáknak alapja. Az apostoli konstituciókban foglalt és római Szt. Kelemennek tulajdonitott L., az ős keresztény L., mely lényegében az apostoloktól származik és csekély eltéréssel az első századokban egyedül használták, a többi L. mind ebből fejlődött. 2. Az *alexandriai egyház L.*-ja, Szt. Márknak tulajdonítják s így is nevezik, görög nyelven. Ezzel a koptok és abesszíniaiak L.-ja van kapcsolatban. 3. A *konstantinápolyi egyháznak* két L.-ja van, melyeket fölváltva használnak, t. i. Szt. Vazul és Aranyszájú Szt. János L.-i. A konstantinápolyi L.-t Cirill és Method ó-szláv nyelvre fordították. Az örmények L.-ja ó-örmény nyelven a IV. sz.-ban a görögből keletkezett. *Nyugati L.-k*: 1. a *római L.*, melyet, főrészeit illetőleg, már I. Ince pápa Szt. Péter apostol koráig visz föl. Ennek legrégibb irott emlékei három sacramentariumban foglaltatnak: *a)* Sacramentarium Leonianum, *b)* Sacramentarium Gelasianum és *c)* Sacramentarium Gregorianum. 2. A *milanoi egyház L.-ja*, mely ambrosiana-nak is neveztetik: ezen egyház első püspökétől, Anatholontól, Szt. Barnabás egyik tanítványától ered, de jelenlegi alakját Szt. Ambrustól nyerte. 3. A *mozarab L.*, spanyol-gót, Izidor-féle s toledóinak is mondatik. 4. A *gallikán* egyház is a kereszténység behozatalától fogva különös, a keletihez hasonló L.-val birt, mely azonban már régen, Pipin s Nagy Károly óta kiment a szokásból. 5. Az *alemanni L.* Kétségtelen, hogy a legrégibb időben Felső-Németországban a Gelas-féle sacramentarium, Alsó-Németországban a római ritus, Felső- és Alsó-Pannoniában pedig Szt. Ambrus L.-ja volt használatban. Afrikában szintén külön L. volt használatban, az afrikai L. *Az említett*

nyugati L.-k helyébe a XVI. sz.-ban az V. Pius 1750. rendelte római missale lépett.

Liturgiai dráma, l. *Egyházi színjátékok.*

Liturgiai ének, az egyházak liturgiájával (l. o.) kapcsolatos, hivatalos énekek.

Liturgika (gör.) a. m. szertartástan; neve annak a könyvnek, amely az istentiszteletnél, a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásával használatos szertartásokat rendszeresen leírja és magyarázza. Három részben tárgyalja: 1. a szent helyeket és az egyházi szereket, 2. az istentisztelet szent cselekményeit és 3. a szent időket. Magyar L.-kat írtak róm. kat. részről: Tompa, Rácz, Lonovics, Szalik, Dallos, Némethy, Pokorny, Aubermann, Demkovits stb.; prot. részről pedig Tóth Ferenc, Tóth Mihály, Csiky Lajos, Mitrovics Gyula ref., Hörk József ág. hitv. ev. egyházi írók.

Liturgikon (gör.), a görög egyház templomi könyve, mely a három szent liturgiát foglalja magában és pedig első helyen az előkészületet, azután Aranyszáju Szt. János, majd Nagy Szt. Vazul liturgiáját és végül Szt. Gergely előszenteltek liturgiáját.

Liturgikus nyelv, l. *Egyházi nyelv.*

Liturgikus ruhák, l. *Egyházi ruhák.*

Litus (lat.) a. m. tengerpart.

Lituus (lat.), 1. az augurok görbe botja, melynek segítségével a madárjóslat alkalmából a világtájakat megjelölték. — 2. Katonai, egyik végén meghajlított érckürt a római hadseregben; harsogó, magas hangjával különbözött a mélyhangú, egyenes alakú tubától. Akik fújták, *liticines* néven voltak ismeretesek.

Litva, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 860 tót lak., postahivatal; u. t. Korpona.

Litvaberzseny (azelőtt: *Brezani),* kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 231 tót lak.; u. p. és u. t. Zsolna.

Litvailló, kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 756 tót lak., vasútállomás, u. o. posta- és távíróhivatal. L. még *Litvamező.*

Litvamező *(Ljetavalucska),* előbb önálló község Trencsén vm. zsolnai j.-ban; 1910. önállósága megszűnt s *Litvaillóval* (l. o.) egyesült.

Litván balzsam (növ.), l. *Nyírfa.*

Litvánia (ném. *Litauen,* orosz. és lengy. *Litva),* hajdan a lengyel birodalomhoz tartozó nagyfejedelemség, amely Lengyelország felosztása előtt a tulajdonképeni L.-ból (Vilna és Troki vajdaságok), Samogitia hercegségből és azokból a vajdaságokból állott, amelyeket a litvánok az oroszoktól vettek el (a régi Polesia, Fekete-Oroszország vagy Novogrodek és Fehér-Oroszország v. Minszk, Mszcisziav, Vitebszk, Szmolenszk, Polock és Lengyel-Livonia). Lengyelország felosztásakor e 275,000 km²-t meghaladó területnek nagyobbrésze Oroszországé, kisebb része Poroszországé lett, később pedig az egész terület Oroszország birtokába jutott.

Története. L. földjét a IX. sz. közepe óta az indogermán eredetű litván nép szállotta meg, mely több törzsre oszolva, több fejedelem alatt élt. A litván állam igazi megalapítója *Gedimin* nagyfejedelem (1315—40), ki egyesítette hatalma alatt az összes törzseket s az oroszoktól elfoglalta *Kievet.* Ő alapította *Vilna* városát is. Országát két fia közt osztotta fel, kik közül *Olgerd* (megh. 1377.) és *Keistut* (megh. 1392.) voltak a legkiválóbbak. Ezek szakadatlan harcban állottak a német lovagrenddel és a lengyelekkel. Ez utóbbiakat Nagy Lajos királyunk segítette több ízben a litvánok ellen. Olgerd legifjabb fia, *Jagello* (megh. 1434.) keresztény lett 1386. *Ulászló* néven s a lengyelek királyukká választották. Ugyanekkor nőül vette *Hedviget,* Nagy Lajos ifjabb leányát. L. nagyfejedelme 1392. a Jagellótól megölt Keistut fia, *Vibovt* (megh. 1430.) lett. Halála után öccse, *Zsigmond* következett, kit kegyetlensége miatt 1440. meggyilkoltak. Ekkor a litvánok III. Ulászló lengyel király öccsét, *Kázmért* választották nagyfejedelmüknek, kit 1446. a lengyelek is királyuknak választották. Kázmér halála után 1492. a litvánok annak harmadik fiát, *Sándort* választották meg, ki 1501. szintén lengyel király lett. Ezóta állandóan egy uralkodója volt a két országnak, mely a *lublini unióban* 1569. azután végleg egyesült, bár továbbra is megtartotta külön hatóságait. Lengyelország felosztásai alkalmával (1772, 1793 és 1795) L. területe részben orosz, részben porosz, 1814. pedig az egész terület orosz fenhatóság alá került. A lengyelek 1831 és 1863-iki felkelésében a litvánok is részt vettek. V. ö. *Schiemann,* Russland, Polen und Livland bis ins XVII. Jahrhundert (Berlin 1886—87, 2 köt.). L. még *Litvánok.*

Litván nyelv és irodalom. A litván nyelv az indogermán nyelvcsaládnak töredéke, legközelebb a szláv nyelvvel rokon s ezzel együtt a balti-szláv nyelvcsoportba tartozik. A L. a következő három rokon nyelvre oszlik:

1. A *porosz* (ó-porosz) nyelv, mely a XVII. sz.-ig teljesen kihalt; az Alsó-Visztula (Thorntól lefelé) és a Niemen közt beszélték s nyelvemlékeiből két káté (1545) s egy Enchiridion (1561) maradt fenn, meg egy német-porosz szótár a XV. sz. elejéről (Königsberg 1868). A porosz nyelv emlékeit kiadta Bezzenberger, Die preuss. Sprache (Strassburg 1896) c. művében.

2. A szorosabb értelemben vett *litván* nyelv, melyet a Polangentől Labiaun és Grodnón keresztül Dünaburgig húzott vonal, meg Kurföld D-i határa által bezárt területen beszélnek. A nyelvnek több tájszólása van, melyek közt a D.-i volt a porosz-litvánok irodalmi nyelve. A litván, mint irodalmi nyelv először csak a XVI. sz.-ban mutatkozik be s a legrégibb könyv egy 1547-ből való káté. A L. tudományos ismertetését megírták Schleicher: Handbuch der Lit. Sprache (Prag 1856—57); Kurschat: Gramm. der Lit. Sprache (Halle a/S. 1876); Wiedemann: Handbuch der Lit. Sprache (Leipzig 1897); legjobb szótárát Kurschat szerkesztette: Wörterbuch der Litauischen Sprache (Halle 1870—83); a régibb nyelvemlékeket újból kiadta Bezzenberger: Litauische und lettische Drucke des XVI. u. XVII. Jahrh. (Göttingen 1874—1884); ugyanő írta még: Beiträge zur Gesch. der Lit. Sprache (u. o. 1877) és Litauische Forschungen (u. o. 1882). A népies litván irodalom maradványai a következő művekben vannak összegyüjtve: Dainos od. lit. Volkslieder (Berlin 1843); Nesselmann, Lit. Volkslieder (u. o. 1853); Juszkiewicz, Lietuviškos dainos (Kazan 1880—82); u. az,

Lietuviškos svotbines dainos (Petersburg 1883); Schleicher, Litauische Märchen, Sprichworte, Rätsel u. Lieder (Weimar 1857); Leskien és Brügmann, Litauische Volkslieder u. Märchen (Strassburg 1882). A litvánok egyetlen, említésre érdemes költője *Donalitius* Keresztély (l. o.) volt.

3. A *lett* nyelv (l. *Lett nyelv és irodalom)*, mely a három nyelv közt a legifjabb s kb. oly viszonyban áll a litván nyelvhez, mint az olasz a latinhoz.

Litvánok (ném. *Litauer*, lengy. *litvini*, orosz. *litovci)*, a lettekkel, samogitákkal (zmudokkal) rokon, indogermán, közönségesen balti szlávnak nevezett nép. Területük az egykori Litvánia, továbbá Kurland, Livland és Vitebszk kormányzóságok területén, a tulajdonképeni L. Kovno, Suvalki vidékén, az ú. n. zmird-L. Poroszországban a Kuri-öböl vidékén Memel-Tilsit között zárt területen, ettől délre Insterburgig németséggel vegyesen élnek. Összes számuk meghaladja a 4 milliót. Az orosz alattvalók túlnyomólag katolikusok és evangélikusok, a porosz területen levők evangélikus hitűek és baptisták, katolikusok csak a Memel vidékiek. A porosz alattvalók már 1701 óta tervszerű germanizálás súlyát viselik, még szigorúbb az orosz uralom, mely még a litván szépirodalmat is fojtogatja. Ezek ellen küzd az Amerikából jövő litván irredentizmus. L. még *Litvánia*, *Litván nyelv és irodalom.*

Litvaszinye, kisk. Trencsén vm. zsolnai j.-ban, (1910) 746 tót lak.; u. p. és u. t. Litvailló.

Litwos, *Sienkiewicz* (l. o.) lengyel író álneve.

Litzmann, *Berthold*, német irodalomtörténész, szül. Kielben 1857 ápr. 18. 1885-ben Jenában, 1892 Bonnban egyetemi tanár. Szerkeszti a Theatergeschichtliche Forschungen c. vállalatot. Legfontosabb művei: Friedrich L. Schröder (1890—1894); Das deutsche Drama in den literarischen Bewegungen der Gegenwart (4. kiadás 1897); Goethes Lyrik (1903); Klara Schumann (3 köt., 1910); Goethe Iphigenie-jének (weimari kiad.), Hölderlin (1892, 2 köt.) és Wildenbruch (1911, 17 köt.) műveinek kiadása.

Liu-csiu, szigetcsoport, l. *Riu-kiu.*

Liudger, *szent*, l. *Ludger.*

Liudolf, *sváb herceg* (949—954), I. Ottó német király legidősebb fia, szül. 930., megh. 957 szept. 6. Atyjától 949. a sváb hercegséget kapta hűbérbe s 951. elkisérte azt itáliai hadjáratára. De itt összetűzött vele s mikor az nőül vette *Adelheidet*, féltékeny lett annak befolyására. 953-ban sógorával, *Konrád* lotharingiai herceggel szövetkezett és fellázadt atyja ellen. Erre ez megfosztotta hercegségétől s L.-nak, miután Bajorországban támasztott felkelését leverték, meg kellett hódolnia. Családi magánbirtokait visszakapta, de hercegségét elvesztette; 957. Itáliába vezetett hadat, de itt fiatalon elhalt. Fia, *Ottó* 973—982-ig sváb herceg volt.

Liudprand, l. *Liutprand.*

Liu-kiu, szigetcsoport, l. *Riu-kiu.*

Liuntin, l. *Levente.*

Liutax, a középkorban a Lajta egyik neve.

Liutizen *(Luzsica)*, l. *Lausitz.*

Liutprand, 1. *longobard király* (712—744), Ansprand herceg fia. Elfoglalta a görögöktől Ravenna vidékét, segítette Martel Károly frank háznagyot az arabok ellen 739., a spoletoi és beneventoi hercegeket pedig 742. hódolatra bírta s így majdnem egész Itáliát hatalma alá hajtotta.

2. *L. (Liudprand, Luitprand)*, cremonai püspök, szül. 915 táján nemes longobard családból, megh. 972 körül. Paviában, Hugo király udvarában nevelkedett. Berengár király őt 949 aug. 1. Konstantinápolyba küldte követül. 955-ben Németországba költözött. 961-ben I. Ottó német király Cremona püspökévé tette. Mint ilyen részt vett a 963-iki római zsinatban. 968 jún. 4. újabb fényes küldetésben érkezett Konstantinápolyba, Nikephoros császárhoz. Művei: 1. Antapodosis, a. m. visszafizetés, mert e munkával ellenségein, nevezetesen Berengár királyon és Villa királynőn boszut akart állani. E munka 6 könyvből áll, 958—62 között készült és a 886—950. évek történetét tartalmazza. 2. De rebus gestis Ottonis Magni imperatoris (960—64). 3. De legatione Constantinopolitana, Korfuból való elutazásáig terjed (969 jan. 7-ig). Műveinek legjobb kiadása *Pertz*-től, a Monumenta Germaniae historica III. kötetében. Külön kiadást rendezett Dümmler. Németre *Osten-Sacken* (Berlin 1853), magyarra *Jurkovich* Emil, *Gombos* Albin és *Gaal* Lajos fordította (Budapest 1909). Ebben l. különösen: L. és a magyarok (43—72. l.).

Liva, török közigazgatási kerület, kb. annyi, mint a szandzsák. L. *Ejalet.*

Livadia *(Livadie)*, 1. *járási székhely* Attika és Beocia görög nomoszban, (1907) 7089 lak., malmokkal és elég élénk kereskedéssel; L. az antik *Lebadia.* A török uralom alatt L.-ról, mint kormányzói székhelyről nevezték el egész Közép-Görögországot. — 2. *L., orosz cári birtok* Taurisz kormányzóságban, 5 km.-nyire Jaltától, a Krim félsziget D.-i partján, két palotával. II. Sándor cárnak volt kedvelt lakóhelye. III. Sándor cár itt halt meg 1894 nov. 1.

Livadjani, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1910) 187 szerb lak.; u. p. Čaglić, u. t. Lipik.

Livane, l. *Artvin.*

Livazény, kisk. Hunyad vm. petrozsényi j.-ban, (1910) 4158 oláh, magyar, német és egyéb lak., vasútállomás, u. o. posta- és távíróhivatal.

Livek *(livónok)*, finn-ugor eredetű nép, a kurok és észtek (l. o.) fajrokona, a lettek (l. o.) nyomása alatt a róla elnevezett Livlandban már kihalt. Kurland É.-i partján, a Rigai-öböl mellett, 12 faluban laknak és élesen különböznek szomszédaiktól, a lettektől. Fő foglalkozásuk a halászat és hajózás. Ők maguk nem ismerik a liv nevet és *randalistáknak* (partlakóknak) nevezik magukat. Evang. hitűek. V. ö. *Waldhauer*, Zur Anthropologie der Liven (Dorpat 1879); *Seraphim*, Geschichte Liv-, Est- und Kurlands (Reval 1904); *Sommer* D., Kurische Haff (Stuttgart 1898). Nyelvtanukat és szótárukat megírta: *Sjögren-Wiedemann* (Szent-Pétervár 1861); *Parrot*, Abstammung, Geschichte, Mythologie d. Liven (Stuttgart 1828).

Livens, *Jan*, l. *Lievens.*

Livenza (ejtsd: —ca), olaszországi folyó; ered a Monte-Cavallón (2247 m.) levő tóból Udine tartományban s az Adriába torkollik. Hossza 115 km., Portobuffolétól kezdve 78 km.-nyire hajózható.

Liverpool (ejtsd: livvörpúl), London után a brit szigetek legnagyobb és legélénkebb forgalmu városa, kat. és anglikán püspöki székhely, Lancashire countyban, a Mersey 1200 m. széles tölcséralakú torkolatának jobbpartján, (1911) 746,421 lak., Az iparágak közül a legfontosabb a hajóépítés és annak különböző ágai, továbbá a cukorfinomítás, vas- és acélművek, végül a kémiai ipar. Az iparnál azonban nagyobb jelentősége van a kereskedelemnek. Kiviteli forgalmát tekintve a világ legnagyobb forgalmú kikötői között ötödik helyen áll. Fontosabb beviteli cikkek: pamut, gabona, liszt és élelmiszerek, élőállatok, gyarmatárúk, mindenféle ipari nyersanyagok és félgyártmányok. A kivitelben a pamut-, gyapjú-, vászon- és jutaiparcikkek állanak az első helyen, ezeken kívül fontosabb kiviteli cikkek még a fém és fémárúk, gépek, szén, porcellánárúk, halak, főképen heringek. 1912-ben a beérkezett hajók t. tartalma 14·7 millió volt. Számosak a rendes hajóösszeköttetései főképen az amerikai kikötőkkel. L. félköralakban terül el a Mersey-öböl körül; a szűk utcákból és rosszul épített házakból álló régi L. egészen eltünt; helyét modern házak és főképen olasz renaissance-ízlésben épült paloták foglalják el, mint a városháza, a St-George's Hall (hangversenyterem), a vámház, a könyvtár és szépművészeti muzeum, a népház, a konzervatórium stb. Nagyobb parkok: a Sefton Park, mintegy 160 ha.-nyi területtel, a Prince's Park és a Watertree Park, amely össze van kötve a botanikus kerttel. A legélénkebb forgalmú utcák a Scotland-road, Dale-, Chapel- és Church-street. Emlékszobrok: Beaconsfield, Viktória királynő és Albert herceg lovas szobra, a Wellington-oszlop, Huskisson, Canning szobra stb. A legkiválóbb közművelődési intézetek: az University College, a L. Institute, a L. College, a Merchant Taylor's School, a széptudományok és matematika királyi intézete, botanikus és állatkert, számos népiskola, munkás-önképzőkör, csillagvizsgáló és különböző jótékonysági intézet. A kiválóbb szinházak az Alexandra-, Shakespeare-, Prince of Wales-, Gaiety-szinház. L. eredetileg kis halászfalu volt és Erzsébet királyné idejében még csak 138 házból állott. A spanyol örökösödési háboruban L. polgárai ragadták magukhoz a nyereséges rabszolga- és ezzel a gyarmatárúkereskedést; később pedig főképen Észak-Amerika felé fordították figyelmüket és a pamuttal való kereskedést ragadták magukhoz. 1700-ban még csak 5000, 1790. pedig már 56,000 volt a lakosok száma. V. ö. *Picton*, Memorials of L. (2 köt., 1907); R. *Muir*, History of L. (London 1907).

Liverpool (ejtsd: livvörpúl), az Arafura-tengerbe ömlő folyó Ausztrália-Northern Territory részében.

Liverpool (ejtsd: livvörpúl), 1. *Charles Jenkinson*, gróf, angol államférfiú, szül. Winchesterben 1727 ápr. 26., megh. 1808 dec. 17. Bute lord magántitkára volt s miután az alsóházba beválasztották, *North* kabinetjében 1778—82-ig hadügyi államtitkár volt. Ő volt a tory-párti kamarilla egyik leggyülöltebb tagja, kinek nagy része volt az amerikai gyarmatok elszakadását előidéző hibás politikában. Később az id. Pitt kabinetjében is helyet foglalt s 1796. az *Earl of L.* címet kapta.

2. *L., Robert Banks Jenkinson*, gróf, angol államférfiú, az előbbinek fia, szül. 1770 jún. 7., megh. Londonban 1828 dec. 4. Az alsóházba 1790. választották s 1801-ben *Addington* kabinetjében külügyi államtitkár lett. Mint ilyen vezette az *amiensi* béketárgyalásokat. Azután még tagja volt ifj. Pitt és Portland kormányainak különféle minőségben. Perceval miniszterelnök meggyilkoltatása után 1812 jún. ő állott az új kormány élére. 15 évi miniszterelnöksége alatt makacs ellensége volt minden reformnak. Különösen szomorú szerepet játszott 1820. Karolina királynő válópöre alkalmával. 1827 ápr. vált meg állásától, miután gutaütés érte. V. ö. *Yonge*, Life and administration of Earl L. (London 1868, 3 köt.).

Liverpooli nagy akadályverseny, a világ legnagyobb akadályversenye (táv 7200 méter), amelyet minden esztendőben Liverpool versenypályáján rendeznek.

Liverpool-leedsi csatorna, l. *Leeds-liverpooli csatorna.*

Liversedge (ejtsd: livvörszedzs), város Yorkshire angol countyban, (1911) 14,660 lak., vashámorokkal, drótkészítéssel és posztóiparral.

Livery (ang.), Londonban a választási joggal biró polgároknak összessége. L. tulajdonképen annyit jelent, mint egyenruha s a kifejezésnek értelmére világot vet az a körülmény, hogy a választói jog a céhtagsághoz simult, a céhszabályzatok szerint pedig évente egyszer, husvétkor minden céhtagnak igénye volt egyenruhára. Innen *liverymen* a. m. céhtag, vagyis választó.

Livia, 1. *L. Drusilla*, Augustus császár neje, ki előbb Tiberius Claudius Neróhoz ment nőül, de akit férje Kr. e. 38. átengedett, pedig akkor második fiát, Drusust, hordotta méhében. Szül. Kr. e. 55., megh. Kr. u. 29. Szépsége, okossága és erényei révén nagy befolyása volt Augustusra, akit arra is rávett, hogy első férjétől származott idősebb fiát, Tiberiust fiává fogadja s így ez Augustus fiuunokáinak halála után a trón örökösévé is lett. Egész életfelfogása nagy ellentétbe hozta Augustus ledér leányával, Juliával, ki Agrippa halála után Tiberiusnak lett a felesége. Az udvari pletykák L.-nak tulajdonították Julia száműzését (Kr. e. 2.) és Julia fiainak, Gaius és Lucius Caesarnak halálát. A gyanakvó és hatalmára féltékeny Tiberius nem volt hálás L. iránt, akinek trónját köszönhette és saját uralma alatt nem tűrte, hogy L. régi befolyását érvényesitse a kormányzásban. V. ö. *Ferrero*, A Caesarok nejei (ford. *Sebestyén* Károlyné, Budapest 1913).

2. *L.* vagy *Livilla*, az előbbinek unokája, Drususnak leánya, előbb Gaius Caesarnak, Augustus unokájának volt a neje, azután Tiberius császár fiához, az ifjabb Drusushoz ment nőül, akit szeretőjével, Sejanusszal Kr. u. 23. megöletett; de midőn ez 31. hatalmát elvesztette, összes híveivel együtt L. is kivégeztetett.

Livias, palesztinai város, l. *Bet Harám.*

Lividus (lat.) a. m. hullaszerű, fakó, piszkosan sárga, szürkésbe, barnába és zöldbe játszó; innen átvitten *lividitas*, irigység, kajánság.

Livigno (ejtsd: livinyo), község és a *Val di L.*, a Spöl folyónak 24 km. hosszú felső völgye Sondrio olasz tartományban. A Forcola di L.-tól

a Val del Gallo torkolatáig ér, ahol a Spöl az alsó Engadinba lép át, kb. 1000 lak. A Forcola di L. a Bernina-útra vezet.

Livilla, l. *Livia*, 2.

Livinallongo, község és híres fekvésű völgy, l. *Buchenstein*.

Livingston (ejtsd: livingsztn), kikötőváros Guatemala hondurasi öblében, a Rio Dulce torkolatánál, kb. 2000 lakossal, kávé-, cukor- és banánakivitel.

Livingstone (ejtsd: livingsztn), *David*, angol hittérítő és híres afrikai utazó, szül. Blantyreben (Glasgow mellett) 1813 márc. 19., megh. Ilalában, a Bangveolo-tónál (Afrika) 1873 máj. 1. A londoni hittérítő-társaság küldte ki 1840. a Fokföldre. 1849-ben a Becsuánaföldön levő térítőállomásától a Ngami-tóig, 1853. a Zambézi felső folyásáig jutott. 1853—1856. többször átutazta D.-Afrikát a Zambézitől Loandáig és vissza Quilimanéig és felfedezte a Victoria-vizesést. 1858. Charles fivérével és még öt európai kiséretében Quilimanéba és a Zambézi vidékére utazott, 1859 szept. 16. fölhatolt a Nyassza-tóig, fölfedezve a Sirva-tavat. A rabszolgakereskedés elleni törekvéseinek meghiusulta miatt 1864. visszatért Angliába, 1866 januárban újra Zanzibárban a Rovuma mentén halad felfelé, eljut a Nyasszához, azt délről megkerülve 1867 ápr. eléri a Tanganyikát, 1868. a Moero-tavat, júl. 18. fölfedezi a Bangveolotavat. Onnan a Tanganyika melletti Udzsidzsiba útazott vissza. 1869 júl. Manyemaország kikutatására indult. 1871 okt. 23. visszatért Udzsidzsiba. Ott találta őt betegen és nagy szorultságban Stanley (l. o.), kit Bennett J. G. küldött ki L. fölkeresésére. Ugyanakkor L. fölkeresésére az angolok Cameront küldték ki, aki nem találta meg L.-t, de átutazta D.-Afrikát. L. Stanleyvel 1871. a Tanganyika É.-i végéig ment, azután 1872 aug. egyedül tovább utazott Cazembe országig és a Bangveolóig, hol vérhasban megbetegedett és meghalt. Holttestét Londonban a Westminster apátságban helyezték el, Bangveolóban emlékoszlop hirdeti emlékét. Útleirásai: Missionary travels and researches in S.-Africa (London 1857, 2 köt., ujkiad. 1901; ném. Leipzig 1859, 2 köt.); Narrative of an expedition to the Zambesi and its tributaries (London 1865, németül Jena 1866—66, 2 köt.). Utolsó utazásának megmentett naplóit és térképeit *Waller* H. adta ki: The last journey of D. L. in Central-Africa from 1865 to his death (London 1874). Útleirásait magyarul *Sámi* Lajos ismertette. V. ö. *Stanley*, How I found L. (u. o. 1872); *Roberts*, Life of D. L. (u. o. 1874); *Blaikie*, L. (u. o. 1881, németül Gütersloh 1881); *Johnston*, L. and the exploration of Central Afrika (u. o. 1891). 1913. születésének 100 éves fordulójakor az angol folyóiratok igen behatóan foglalkoztak L.-nal.

Livingstone-hegység, 3 párhuzamos hegység Német Kelet-Afrikában, a Nyassza-tó ÉK.-i oldalán; 3000—3100 m. magas.

Livingstone-sziget, l. *Déli Shetland-szigetek*.

Livingstonia, az 1875. alapított hittérítő-állomás helyén 1895. létesült község a Nyassza-tó D.-i partján. Missziói iskoláiról, kórházairól és egyéb jótékony intézményeiről nevezetes.

Livistona *R. Br.*, *legyezőpálma* (növ.), a Pálmák génusza; 12 faja indiai-maláji területén és Ausztráliában honos. Magas vagy közepes magasságú fák, törzsüket a levélaljak borítják, levelük nagy legyezőalakú, a nyelén 2 sor tüske van. A virágok 2 ivarúak, igen aprók, nagy bugában állók, a porzók szabadok v. alapjukon kissé összenőttek; nagy bugában áll, ezen számos csöves buroklevél van. Bogyójuk kék, 1 cm. átmérőjű, kerek vagy tojásdad, belül csonthéjas. A *L. rotundifolia* Mart. (saribu-pálma) molukki és celebesi; fáját és leveleit házi célokra használják. A L.-kat különben szépségükért üvegházban szívesen tartják. Ilyen az említetten kívül: *L. chinensis* Mart. *(Latania borbonica* Hort.), *L. oliviformis* Mart. *(L. Hoogendorpi* Hort.), *L. australis* Mart., *L. humilis* B. Br. stb.

1. ábra. Livistona chinensis.

A *L. chinensis* (l. az *1. ábrát)* törzse csak vénebb korban nő ki. Levele nagy, élénkzöld, csaknem félköralakú, mélyen behasított, a metszetek csúcsa hátrahajló. A *L. australis*-szal *(2. ábra)* együtt ez látható a leggyakrabban, szobában is kitünően díszlik mindkettő. Ausztrália K.-i partján terem a *L. australis* Mart., 30 m. magas, 30 cm. vastag a törzse. Fiatal levelét eszik, az idősebbekből, ha még nem bontakoztak ki, kalapot készítenek.

Livius-*család*, híres plebejus nemzetség Rómában, egyik ága a *Drusus* utónevet (l. o.) viselte. Róma régibb történetében e család legkiválóbb tagja *Marcus L.*, ki censori évében (Kr. e. 204) a só árát felemelte s ezért a *Salinator* utónevet kapta. Első konzulsága idején (219) szerencsésen harcolt az illirek ellen; második konzulságában (207) pedig nagy veszedelemtől szabadította meg Rómát, midőn társával, Gaius Claudius Neróval együtt Hasdrubalt, ki testvérének, Hannibalnak segítségére nagy sereggel jelent meg Italiában, az umbriai Metansus folyónál megverte; később pedig Hannibal másik testvérét, Magót, sikerült távol tartania Italiától.

2. ábra. Livistona (Corypha) australis.

Livius, *Titus*, római történetíró, szül. Pataviumban (Padova) Kr. e. 59., megh. u. o. Kr. u. 17. Előkelő családból származván, kitünő képzésben részesült. 30 éves korában Rómába költözött s bár republikánus érzületével távol élt a közügyektől, mindig élvezte Augustus kegyét. Mintegy 40 éven át foglalkozott nagy műve megírásával, melyben Róma történetét adta elő a város alapításától (innen a címe: Ab urbe condita) Drusus haláláig (Kr. e. 9.). E 142 könyvre terjedő nagy műből csak 35 könyv maradt fenn, t. i. az 1—10. és a 21—45. könyvek. Legérdekesebb a II. pún háború drámája, melyet a 21—30. könyvek (a harmadik «dekas») foglalnak magukban. Az elveszett könyvek jórészének tartalmáról tájékoztatnak bennünket a régi korból fenmaradt tartalmi kivonatok (periochae), melyeknek számát a legújabb időben oxyrhynchosi (egyiptomi) papyrus-leletek is gyarapították. L. nem oknyomozó történetíró, nem kritikai szellem, forrásaiban nem válogatós, babonás; jogi, földrajzi, stratégiai ismeretei fogyatékosak. De amire törekedett, azt elérte: szépen, kedvesen, hazafias lelkesedéssel, költői lendülettel mesélte el Róma dicső multját s az igaz hazafiság ragyogó képeivel hatni akart az elpuhult nemzedékre. Az előadásába beszőtt számos beszéd megannyi szónoki remek. Jelesebb kiadásokat rendeztek Klaiber (Stuttgart 1820—1828); Madwig és Ussing (Kopenhága 1886 s köv.); Weissenborn (Leipzig 1860). Nevezetes szövegkritikai mű Madwig Emendationes Livianae (Kopenhága 1877). Nálunk csak szemelvényes iskolai kiadások vannak. Számbavehető magyar fordítása maig sincs.

Livius Andronicus, a római irodalom megalapítója, Tarentum elfoglalásakor (Kr. e. 272) mint 12 éves gyermek került Rómába, M. Livius salinator gyermekei mellé. Ura szabaddá tette és családi nevét is ráruházta. Iskolát nyitott s iskolai célra latinra fordította Homeros Odisszeáját az ősrégi római saturnusi versmértékben. 240 szept. 16. egy görögből fordított tragédiáját és komédiáját vitte szinre. Ezekben már változatosabb mértékeket alkalmazott s megteremtette a latin prozódiát. Állami megbizásból ünnepi költeményeket is írt, így pl. háladalt patronusa győzelmére. Műveiből csak gyér töredékek vannak. Kiadta Ribbeck, Scaenicae poesis rom. fragmenta (Leipzig 1871, 3. kiad. 1897). V. ö. *Ribbeck-Csiky*, A római költészet története.

Livland, l. *Livonia*.

Livni, az ugyanily nevű járás székhelye Orel orosz kormányzóságban, a Livenka és Szoszna összefolyásánál, vasút mellett, (1910) 22,300 lak., gabona- és marhakereskedéssel. Az 1586. alapított várost a tatárok kétszer földúlták.

Livno *(Ljevno, Hlievno)*, az ugyanily nevű járás székhelye Travnik boszniai kerületben, (1910) 4728 lak., élénk kereskedéssel. A L.-i síkság *(Livanjszko polje)* körülbelül 45 km. hosszú és 8—12 km. széles, termékeny föld, amelyet a Bisztrica öntöz.

Liv nyelv, a livoniai kis liv nép nyelve, melyet a finn nyelv dialektusának tekinthetni. Mindinkább elegyedik s lassanként egyesül a szomszéd lettek nyelvével. Nyelvtanát és szótárát megirta Sjögren (kiadta Wiedemann, Szent-Pétervár 1861). V. ö. *Setälä* Emil, A liv nép és nyelve (Nyelvtud. Közlemények 21. köt.).

Livóhuta, kisk. Sáros vm. szekcsői j.-ban, (1910) 258 rutén lakossal. L.-t a mult század végén a Forgách-család egyik tagja alapította; Csehországból való németek szállták meg, kiknek ivadékai eltótosodtak és nagy ügyességet fejtenek ki az üvegkészítésben.

Livonia *(Livland, Lifljandszkajagubernija*, lettül *Widseme)*, orosz kormányzóság, a Balti-tartományok egyike a Rigai-öböl, Esztonia, Pétervár, Pszkov, Vitebszk és Kurföld között, 47,030 km² területtel, amiből a Keleti-tengerben fekvő szigetekre (Ösel, Mohn stb.) 2898 km², a tavakra 1492 km² esik; 1.455,400 lak. A Rigai-öböl, a nagyobb tavak és folyók mellett lapályok terülnek el. Esztonia felől alacsony, lapos dombok (120 m. legnagyobb magassággal) nyúlnak be. Verrótól D.-re egy mélyedés választja el a Haanhof nevű 570 km² területű, 230 méter átlagos magasságú fensíktól. A Marienburgi tavaktól D.-re egy másik depresszió van, amelytől DNy.-ra az Aai fensík terül el. L. vizekben rendkívül gazdag; 325 folyó és mintegy 1000 tó van benne. A Rigai-öböl partvidékének hossza 297 km. A folyók a Rigai- és a Finn-öböl vízkörnyékéhez tartoznak. A jelentékenyebbek az előbbiek közt: a Pernava, a Salis (90 km.), a Sanct-Uppé, a Livoniai-Aa, a Düna az Ewsttel, a Bolder-Aaval. A Finn-öböl vízkörnyékéhez tartozik: a Kis- és Nagy-Embach. A nagyobb tavak: a Pejpusz, a Virc, a Luban, Burtnek, Babit. Az időjárás gyorsan váltakozó; a ködök gyakoriak. A bányászat meszet, gipszet, alabastromot, márványt és vasat szolgáltat. A vadállomány gazdag. A földnek 18·5%-a szántó, 24·4%-a erdő, 41·5%-a rét és legelő. A lakosok németek (7·87%), oroszok (4·71%), izraeliták (2·4%), lettek (42·72%) és észtek (41·49%). Vallás szerint leginkább protestánsok. A lakosság főfoglalkozása a földmívelés, állattenyésztés, halászat és vadászat. A lakosság 83%-a falusi. A főtermékek: rozs, zab, burgonya és len. Gyár van kb. 1400, 60,000 munkással és 43·7 millió rubel évenkénti termeléssel. A gyárak közül legtöbb a szeszégető és sörgyár, azután a gép- és drótgyár, fűrészmalom, posztószövő, dohány-, papirgyár stb. A kereskedelmi forgalom középpontja Riga. A kivitel főcikkei: petroleum, len és lenmag, kender, gabona és épületfa; a bevitelé: hering, só, szén, bor, gyarmatárúk, vas, mezőgazdasági és egyéb gépek. Fővárosa: Riga.

Nyugat-Európából a XII. sz.-ban először lübecki kereskedők keresték föl a Düna torkolatának környékét. 30 évvel későbben Meinhard ágoston-rendi szerzetes kezdte meg az ottani lakosság térítését. Albert püspök 1201. megvetette Riga alapját és 1202. a kardvitézek rendjét alapította, amely a német lovagrenddel egyesülve 1237 után egész L.-t, Kurföldet és Esztoniát hatalma alá hajtotta. A lovagrend feloszlása után 1561. L. lengyel tartománnyá lett, de már az 1629 szept. havában kötött fegyverszünetben Gusztáv Adolfnak és az 1660-iki olivai békében véglegesen Svédország-nak birtokába jutott. Az északi háborúban 1710. L. és Esztonia Nagy Péter cárnak vetette magát

alá és a nystadi békében Svédország le is mondott róluk. Dacára meghódolásuk alkalmával biztosított külön jogaiknak (vallásszabadság, saját közigazgatás és igazságszolgáltatás) 1881 óta kíméletlenül folyik bennök a russzifikáció.

Irodalom. Bray, Essai sur l'hist. de la L., 3 köt., 1819; Liv-, esth u. kurländisches Urkundenbuch, 1—11. köt., Reval és Riga 1852—1905; Winckelmann, Bibl. Livoniae historica, 1878; Menar K., Livland im Mittelalter, Reval 1895; Seraphim, Geschichte von L., Gotha 1905 és Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands, 2 kiad. Reval 1897—1904, 3 köt.).

Livónok, l. *Livek.*

Livor (lat.) a. m. kékszín, ólomszín; *L. mortis*, hullafolt.

Livorno, 1. legkisebb *tartománya* Olaszországnak, Toscanában a Liguriai-tenger partján, területe 343 km², (1911) 135,756 lak. Járásai: L. és Porto Ferrajo (Elba szigete). — 2. *L., fővárosa* L. tartománynak, püspöki székhely, Genova után az ország legjelentékenyebb piaca, a Liguriai-tenger partján, az Arnóval hajózható csatorna köti össze, (1911) 105,322 lakossal. Nagy, hadihajókat is építő hajógyár, vas- és rézöntők, üveg-, porcellán-, acél-, gép- és brikett-gyártás, korallcsiszolás, gyümölcscukrozás és vegyi ipar. Kereskedelme jelentékeny. Kikötője, a Porto Vecchio, nagyobb tengeri hajók részére sekély; 1855. félkőralakú mólót építettek elébe, ez védi az új kikötőt. Bevitele (1910) 141, kivitele 72 millió Lra volt. Beviteli cikkek: gabona, petroleum, cukor, festék, dohány, len, vas, pamut stb., kiviteliek: pamut, gyapjú, nyersselyem, szalmakalap, olaj, bor, borax, bórsav, kender, márvány, alabástrom, korall és bútor. L. kikötőjében (1910) 4485 hajó fordult meg 2.465,744 tonna tartalommal. Tanintézetei: tengerészeti akadémia, kereskedelmi tengerészeti műszaki iskola, liceum és középiskolák. Van nagy nyilvános könyvtára. Szép emlékszobrokban gazdag. L. egészségtelen talajon épült; jelentékenyebb épületei: a királyi kastély, a székesegyház és Olaszország legnagyobb zsinagógája. Okiratok 807. említik először. Virágzása a Mediciek alatt kezdődik. A kikötő alapját I. Ferdinánd (1593) vetette meg. 1792-ben létesült 22 km. hosszú vízvezetéke, amelyik a Colognolo hegyekből hozza a vizet. Tengerpartjain villanegyedek és fürdők épültek. Az ókorban valószinüleg Portus Pisanus v. ad Herculem volt.

Livornói aranyak. III. Medici Cosmas (1670—1723) Livornóban magyar érték szerint veretett aranyakat. Az előlapon a fejedelem koronás és páncélos álló alakja, körüle: COSMVS·III·D·G—MAG·DVX·ETR(uriae), a hátlapon négyszögű cartoucheban: AD BONITATE(m) AVREI HVNGAR(ici); LIBURNI 1691. felírás van.

Livornói tyúk, jó tojóképességéről nevezetes olasz tyúkfajta, melyet nálunk is tenyésztenek. A L. a magyar parlagi tyúkhoz hasonló nagytarajú, $2^1/_4$—$3^1/_2$ kg. súlyú; a füllebeny fehér; a szín sokféle, leggyakoriabbak a fogolyszinűek, fehérek és feketék. Kisigényű, edzett állatok. Évi tojáshozama 150—220 fehérhéjú, darabonként 50—90 gr. súlyú tojás.

Livre (franc., ejtsd: livr), a lat. Libra gallica szóból képezett nevű francia ezüstérme, melynek értéke 20 sousjával közelítőleg a mai frankkal egyezett. A francia érmerendszer egysége 1795-ig a *L. tournois* (Tours városából) volt, melyet akkor a frank szorított ki (80 frank = 81 L. tournois). L. egyúttal a régi francia súlymérték neve, a francia font = 489·506 g.

Livre d'heures (franc., ejtsd: livr dőr) a. m. imádságos könyv.

Livrée (franc.) a. m. bérruha, eredetileg az a panyóka, vagy prémes mente, melyet régente a francia királyok a nagyobb ünnepségeken személyesen nyujtottak át a zászlós uraknak és lovagoknak. Csak később használták azon ruházat megjelölésére, melyet a szolgáknak ingyen adnak s most már a L.-t csak ebben az értelemben ismerjük.

Livrée-szövet, cselédségi, inas-egyenruházatra alkalmas, sárgásbarna, kártolt gyapjú-posztószövet, centiméterenként $^{18}/_{18}$ fonallal, amelynek metr. finomsági száma 8—10. A *livrée-szatin* finomabb az előbbinél; fonalainak finomsága: 10—12, sűrűsége: 23—30, kötése pedig: *szatin*.

Livre sterling, a. m. sovereign (l. o.).

Livrets d'identité (franc.), l. *Postai azonossági könyvecskék.*

Livrets d'ouvrier (franc., ejtsd: livré duvrié) a. m. munkakönyv.

Lix *(Lixus)*, feniciai város, l. *Arais.*

Lixivium causticum, a kálilúg régebbi latin elnevezése, l. *Káliumhidroxid.*

Lizard-head, hegy, l. *Landsend.*

Lizéna (ném. *Lisene)*, az építészetben $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, sőt néha $\frac{1}{16}$ pillér, vagy vakolatsáv, melynek szerkezeti jelentősége nincs és csak a falfelületek függőleges tagozására szolgál.

Lizidin *(lysidin, methylglyoxalidin)*, $C_4H_8N_2$. Fehér, vízszínű kristályos tömeg, 50%-os oldatát használják köszvényes bántalmaknál.

Lizigén (növ.) L. eredetű valamely üreg a növény belsejében, ha az a sejtfalak feloldódásából keletkezik.

Liziméter, a talajba beszivárgó légköri csapadék mérésére szolgáló készülék, mellyel *Wollny* és *Ebermayer* különböző talajnemekre vonatkozó méréseket végeztek.

Lizinka (növ.), l. *Lysimachia.*

Lizis (gör.), l. *Láz.*

Lizoform *(lysoform)*, formaldehidtartalmú szeszes káliszappanoldat. 2—3%-os oldata jó és aránylag ártalmatlan fertőtlenítő.

Lizol *(lysol)*, nyers kreozotokat tartalmazó gyantaszappanoldat. 2—3%-os oldata jó, olcsó és aránylag ártalmatlan fertőtlenítő.

Ljachovi szigetek, l. *Ujszibiria.*

Lješij a. m. *Lésij* (l. o.).

Ljeskovac, adók. Zágráb vmegye dvori j.-ban, (1910) 858 szerb lak., u. p. Rujevački Bešlinac, u. t. Dvor.

Lještani, adók. Pozsega vmegye pakráci j.-ban, (1910) 116 szerb lak., u. p. Čaglić, u. t. Lipik.

Ljeszek, kisk. Árva vmegye trsztenai j.-ban, (1910) 1124 tót lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Ljeszkov, *Nikolaj Szemjonovics* (álneven M. *Sztelmickij)*, orosz regényíró, szül. az oreli kormányzóságban 1831 febr. 16. (ónapt. 4.), megh. Szent-Pétervárt 1895 márc. 5. (ónapt. febr. 21.). Első nagyobb munkája, mellyel a figyelmet ma-

gára vonta, a Nekuda (Nincs menekvés) c. regénye volt (1864). Munkáiban megkapóan rajzolja az orosz társadalmat, a radikális és nihilisztikus elemeket. Összes művei (12 köt.) megjelentek 1902—903. Szent-Péterváron a Niva mellékleteként.

Ljetava, l. *Zsolnalitva*.

Ljevitov, *Alekszander Ivanovics*, orosz író, szül. 1835 júl. 2. (ó-napt. jún. 20.), megh. Moszkvában 1877 jan. 13. (ó-napt. 3.). Valami politikai diák-zavargás miatt internálták és sokáig egy elhagyatott vidéken kellett élnie, ami testileg és lelkileg teljesen megtörte. Kora haláláig csatangoló életet élt. Kiválóbb munkái: Stepne očerki (Pusztai képek); Žiznj moskovskich zakoulok (A moszkvai lebujok élete) stb. Munkáit összegyüjtötte s a szerző életrajzával együtt kiadta Nefedov: Sobraine sočinenij L. címen (Szent-Pétervár 1884, azóta számos kiadásban).

Ljevno, város Boszniában, l. *Livno*.

Ljinevics, *Nikolaj Petrovics*, orosz tábornok, szül. a csernigovi kormányzóságban 1838 dec. 24., megh. Szent-Péterváron 1908 ápr. 23. Az 1859-iki krimi háborúban és az 1877—78-iki orosz-török háborúban kitünt. 1899-ben mint tábornok a transzkaspi tüzérdandár parancsnoka lett. 1900-ban Mandzsuriában az I. szibiriai hadtest élén állott. Az orosz-japáni háborúban L. volt az orosz sereg főparancsnoka Kuropatkinnak 1904 márc. havában történt megérkeztéig, aki a mukdeni csata után a főparancsnokságot ismét L.-nek adta át. Az utóbbi aztán 1905 augusztus havában a sereg romjait a Tjumönön át Kirinre vezette vissza.

Ljuba, adók. Szerém vm. újlaki j.-ban, (1910) 884 tót, horvát és szerb lak., u. p. és u. t. Erdővég.

Ljubartov *(Lubartov)*, az ugyanily nevű járás székhelye Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, a Vieprz mellett, (1907) 5237 lak. A járás méneseiről híres.

Ljubešćica, adók. Varasd várm. novimarofi j.-ban, (1910) 1490 horvát lak., postaügynökség, u. t. Novi Marof.

Ljubić (ejtsd: —ics), *Simon*, horvát történet- és régiségtani író, szül. Città-Vecchiában (Dalmácia) 1822., megh. Lesina szigeten 1896 máj. 19-én. Nevezetesebb művei: Opis jugoslavenskih novaca (Délszláv éremtan, Zagreb 1875); Listine o odnošajih izmedju južnog Slavenstva i mletačke republike (Oklevelek a délszlávok viszonyairól a velencei köztársasághoz, u. o. 1868—1890, 9 köt.); Commissiones et relationes Venetae (u. o. 1876—1880, 3 köt.). Ogledalo cím alatt megírta a horvát irodalom történetét (Fiume, 1864).

Ljubina, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 927 szerb lak., u. p. Rujevački-Bešlinac, u. t. Dvor.

Ljublin, l. *Lublin*.

Ljubljanica, folyó, l. *Laibach*.

Ljubotrn *(Ljubeten)*, a Sar dagh legmagasabb pontja (2510 m.), Prizren mellett Albániában.

Ljudevit *(Ljutovid)*, a szávamelléki Horvátország fejedelme vagy bánja volt (817[?]—823). Kezdetben frank fenhatóság alatt állott, de 819. népével fegyvert ragadott a frankok ellen. Három évi véres harcok után 822. a frank hadsereg Sziszek környékén teljesen megverte. Utódjának, Ratimirnek sikerült 828 körül országának függetlenségét a frankoktól újra kivívnia.

Ljungan, 325 km. hosszú folyó Norrland svéd tartományban; Sundsvallnál a Botteni-öbölbe ömlik.

Ljunggren, *Gustaf*, svéd esztetikus és irodalomtörténettudós, szül. Lundban 1823 márc. 6., megh. 1905 szept. Szülővárosában tanult, melynek egyetemén az esztetika, irodalom- és műtörténet tanára volt. Főmunkája: Svenska vitterhetens häfder efter Gustaf III. död (Lund 1873—1895), amely tüzetesen tárgyalja a XIX. sz. svéd irodalmának történetét.

Ljupina, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1910) 627 horvát lak., u. p. és u. t. Újgradiska.

Ljusne-elf *(Ljusnan)*, Herjeådalen és Helsingland svéd tartományok főfolyója; 868 m. magasban ered és 360 km. hosszú folyás után a Ljusne melletti nagy vasgyárak alatt torkollik a Botteni-öböl D.-i részébe.

Ljutovid, l. *Ljudevit*.

Lk, növénynevek után *Link* H. F. (l. o.) nevének rövidítése.

L. L., az angol *limited liability* rövidítése, l. *Limited*.

l. l., a latin *loco laudato* (az idézett helyen) rövidítése.

Llactacunga, város, l. *Latacunga*.

Llan (kimri nyelv) a. m. falu; összetételekben gyakori.

Llandudno (ejtsd: lendidno), város Carnarvonshire walesi countyban, (1911) 10,469 lak., igen látogatott tengeri fürdővel, rézbányákkal.

Llanelly (ejtsd: lenelli), 1. *város* Cermarthenshire walesi countyban, (1911) 32,077 lak., réz- és vasművekkel, kémiai iparral, nagy dokkokkal és jelentékeny szénexporttal Franciaországba és a Földközi-tenger mellékére. — 2. *L.*, község Brecknockshire walesi countyban, (1911) 11,050 lak., szén- és vasércbányászattal.

Llanes (ejtsd: lyaness), járási székhely Oviedo spanyol tartományban, az Atlanti-óceán Biscayai öble mellett, (1910) 18,700 lak., kis kikötővel, mezőgazdasággal.

Llano Estacado (ejtsd: lyáno esztakado, ang. *Staked Plain)*, pusztai jellegű táblás fensík Texasban, a Rocky Mountains K.-i lábánál, nagyobbára krétahomokkőrétegekből áll. Vize alig van és eső kevés éri. Magassága 970—1450 m. és a fensík meredeken végződik a 800 m.-rel alacsonyabban fekvő vidék felé, területe 70,000 km². Cölöpök jelölték a ritkán található víznyelőket és innen nyerte nevét. Ma hatalmas legelőterület.

Llanos (spany., ejtsd: lyánosz), a délamerikai Orinoko deltájától a Karibi-hegység és a Merida Cordillerák között elterülő síkságok neve. Területük 881,000 km² 250 m. legnagyobb magassággal. A folyók mély, cañonszerű völgyeket vágnak be és a közöttük levő magas táblák neve *meza*. Anyaguk breccia, törmelékhomok, kavics és agyag, amelyekből helyenként régi korok maradványai merednek ki; ezek a *galerák*. A síkságokat gazdag és buja füves növényzet borítja, amely a magasabban fekvő L.-ban ½, az alacsonyabb nedvesebb térszineken a 2 métert is eléri. A folyók partjain szavanna-területek vannak.

Éghajlata egy száraz (nov.—márc.) és egy nedves időszakból áll. júliusban 38—41°-os hőmérsékletei vannak. Az Orinoko jobbpartja melletti erdősebb területek már nem igazi L. és *szabana* a nevük. A L. főbb részei: a *cumanai*, ennek egyrésze már homoksivatagos terület, a *caracasi* és *carabobói* L., melyeken kisebb dombsorok vonulnak át, a *Barina* L. termékeny alluviális síkságok, az *Apure* L.-ban, Venezuela D.-i részében már őserdő-részletek is vannak, ez a terület igen hasonlít a délibb pampák fűtengeréhez. Lakói független indiánusok, akik azonban az újabb gyarmatosításnak nem állnak útjában. Terményei főleg cukornád, gyapot és dohány. V. ö. *W. Sievers*, Süd-und Mittelamerika (Leipzig 1903).

Llanos, *Los*, Palma (l. o.) spanyol sziget Ny.-i partján levő város, 6638 lak., selyemtenyésztéssel, bíbortetűkereskedelemmel.

Llanquihue (ejtsd: lyaakiue), parti tartomány Chile délamerikai köztársaságban, területe 92,014 km², (1910) 109,451 lak. Nevét az 585 km² területű L.-tóról kapta, amelyik az Osorno (2652 m.) és a Calbuco (1691 m.) vulkánok előtt van. L. nagy része erdős, nagyobbrészt sík területű, földjei jól öntözöttek, éghajlata meleg, nedves és egészséges. A gabonafélék sok helyen megteremnek, főleg talpbőr, mész- és viaszkivitele van. Departamentói L., Carelmapu és Osorno, fővárosa Puerto-Montt a Reloncavii-öböl mellett.

Llantarnam, város Monmouthshire angol countyban, (1911) 7059 lak., kőszénbányászat.

L. L. B. és **L. L. D.**, Angliában és Amerikában szokásos cím-rövidítés erre: *legum baccalaureus* és *legum doktor*, azaz a jogtudományok (szószerint a törvények) bakkalaureusza (jogvégzett egyén doktorátus nélkül) és a jogtudományok doktora. Ang.: *Bachelor of Laws* (ejtsd: bécsl'r of lóz), *Doktor of Laws*.

Llerena (ejtsd: lyerena), járási székhely Badajoz spanyol tartományban, az ólombányával bíró Sierra de S. Miguel lábánál, vasút mellett, (1910) 7000 lak., gyapju- és gabonakereskedelemmel. L. az antik Regina Turdulorum.

Lleyn, félsziget Carnarvonshire angol countyban, (1911) 16,839 lakossal.

Llobregat (ejtsd: lyo—), *L. mayor*, az ókori *Rubricatus*, spanyolországi folyó; a francia határhoz közel ered a Cerro de Tosa hegységben és 150 km. hosszú folyás után Barcelonától D.-re 6 km.-nyire torkollik a Földközi-tengerbe. Hajózhatatlan.

Llorente (ejtsd: lyorente), *Juan Antonio*, spanyol történetíró, szül. Rincon del Solóban 1756 márc. 30., megh. Madridban 1823 febr. 5. Az egyházi pályára lépve a spanyol inkvizíció szolgálatába állott, de az intézmény reformálására vonatkozó törekvései miatt főtitkári állását elvesztette; 1806. toledoi kanonok lett, 1808. pedig *Bonaparte József* királyhoz csatlakozott. Ezután több éven át az inkvizíció levéltárában kutatott, hogy megírja annak történetét. VII. Ferdinand trónralépése után 1814. Párisba menekült, de innen is kiutasították 1822. a pápákat sértő könyve miatt (Portraits politiques des papes). Főműve: Histoire critique de l'inquisition d'Espagne (Paris 1815—17, 4 köt.). Magyarul is megjelent: A spanyol inkvizició története (Pest 1863). Bár ez az első levéltári kutatások alapján megirt története a hirhedt inkviziciónak, még sem megbizható munka szerzőjének ellenséges érzületű elfogultsága miatt.

Lloyd (ang., ejtsd: lajd), több hajózási társaság és osztályozó intézet neve. Az elnevezés *Lloyd Elwardtól* származik, ki a XVII. sz. vége felé Londonban egy kávéházat alapított s ez csakhamar olyannyira gyülekező központja lett az angol üzletembereknek, hogy a vállalkozó szellemű Lloyd Edward nemsokára *Lloyd's News* címen egy kereskedelmi szaklapot indított meg, amely az egész világ kereskedelmi és hajózási viszonyait részletesen tárgyalta. E lap helyett később a *Lloyd's List* című szaklap indult meg, mely a tengeri hajózási kérdéseken kívül hajóépítési és biztosítási ügyekkel is részletesen foglalkozott s e téren csakhamar világhírre tett szert. Ez indította a Németországban és Ausztriában a XIX. sz.-ban megalakult két nagy hajózási vállalatot, t. i. az *Osztrák L.* és az *Északnémet L.* társaságot arra, hogy vállalatuknak a L. nevet adják. Az *Osztrák L.* hajózási üzemét 1836. kezdette meg, amidőn rendes hajójáratokat tartott fenn az Ión-szigetek, Görögország, Szíria, Egyiptom és az osztrák kikötők között. Az osztrák kormánytól a postaszállításért és azért a kötelezettségért, hogy háború esetén hajóit katonai célokra engedi át, évi segélyben részesült, mely azonban kezdetben nem volt elegendő arra, hogy a társaság a világforgalomban fennálló versennyel sikeresen megküzdhessen s így fejlődésnek indulhasson. Egyideig a magyar állam is évi segélyben részesítette e társaságot, de midőn az Adria-társaság vállalkozott a magyar tengerentúli kereskedelmi érdekek ellátására, a magyar állam ezt a társaságot segélyezte s az Osztrák L.-ot csak annyiban támogatta, hogy neki a Szuez-csatornán túl szállított magyar árúk után fizetett Szuez-csatornailletékeket megtérítette. Nagy támogatást élvezett az osztrák L. a Rotschild-cégtől is. Részint e segítségek, részint az ügyes üzletvezetés csakhamar nagyon virágzóvá tették a L.-ot, úgy, hogy hajójáratait a XIX. sz. vége felé Ázsia D.-i és Ny.-i, valamint Dél-Amerika fontosabb kikötőire is kiterjeszthette. A legnagyobb fejlődésnek a társaság az osztrák kormánnyal 1907. kötött hajózási és postaszerződés életbelépte óta indult. Az e szerződésben biztosított 7.000,000 korona évi segély alapján a L. alaptőkéjét 28.800,000 koronára emelte fel és számos nagyméretű, teljesen modern berendezésű gőzhajót szerzett be s állított a Földközi-tengeri és keletázsiai járatok ellátására forgalomba. Viszont azáltal, hogy az osztrák keresk. miniszternek úgy a fuvardíjak megállapítása, mint a menetrendek elbirálása és a gőzösök alkalmazása tekintetében szerződésszerűleg messzemenő jogok biztosíttattak, a L. szolgálata a kereskedelmi érdekeket is teljes mértékben kielégíti s ekként az osztrák közgazdaság fejlődésének hathatós tényezőjévé vált. L. még *Gőzhajózás*.

Az *Északnémet L.* (*Norddeutscher L.*), mely 3 gőzössel kezdte meg vállalatát s Németország-Anglia közt közvetítette a forgalmat, ma a világ legnagyobb gőzhajóstársasága. Megalakulása után

egymásután nyitott meg a forgalomnak új meg új vonalakat. 1858-ban a new yorki, 1866. a hetenkénti rendes északamerikai hajójáratokat indította meg, majd a baltimorei, new orleansi, braziliai, laplatai járatokat. Már 1867 óta ellátja az északamerikai postát, 1886. pedig átvette a keletázsiai és ausztráliai postahajójáratokat, amelyeknek mellékvonalai Japánba, Új-Guineába, Sziamba és Szumatrába ágaznak el. A XX. sz. elején hajójáratait óriási mértékben szaporította s jelenleg az egész világ főbb kikötőivel rendes vonalakat tart fenn. A társaságnak az 1913. év végén 122 modern berendezésű s nagy menetsebességű gőzösből álló hajóparkja volt 689,994 össztonnatartalommal. A L. osztályozó intézetek közül megemlítendők: *A német Lloyd-társaság* (Germanischer Lloyd), melynek működése abból áll, hogy tengerészeti, hajógépészi és hajóépítési mérnöki alkalmazottai által a tengeri kereskedelmi hajókat bizonyos időszakokban megvizsgálja és ezen vizsgálatok alapján osztályozási bizonyítványokat (ném. *Classencertificat)* állít ki, amelyek különösen a hajóbiztosítás szempontjából birnak nagy jelentőséggel, amennyiben a biztosító intézeteknek elsőrendű követelménye, hogy az általuk biztosított hajók osztályozási bizonyítvánnyal legyenek ellátva. A L.-nak működése főleg német hajóknak osztályozására terjed ki.

Az *angol L. (Lloyd's register of British and Foreign shipping)* működése az egész világra kiterjed s az általa évenként kiadott lajstrom a tengeri kereskedelmi hajók szerkezetére, anyagára, felszerelésére és karbantartására vonatkozólag a legmegbizhatóbb adatokat tartalmazza. — L. még *Lloyd-társulatok*.

Lloyd-George (ejtsd: lajd-dzsordzs), *David*, angol államférfiú, szül. 1863. Manchesterben. 1884-ben az ügyvédi pályára lépett s 1890. választották be az alsóházba, hol Wales érdekeit védte nagy hévvel *(Wales Parnell-je)*. A búr háború alatt *Chamberlain* gyarmatpolitikáját támadta kíméletlenül. A liberális párt uralomra jutásakor 1905 dec. *Campbell-Bannermann* kormányában a kereskedelmi hivatal elnöke lett s mint ilyen nagy érdemeket szerzett a londoni kikötő régóta sürgetett átépítésével. 1908 ápr. *Asquith* kabinetjében a kincstár kancellárjának nevezték ki. Az 1911. évi biztosítási törvény megalkotása az ő nevéhez fűződik. Munkái: The people's budgets (1909); The people's will (1910); The lords, the land and the people (1910); Better times (1910); The people's insurance explained (1911) stb. V. ö. *Edwards* és *Du Parcq*, Life of D. L.-G. (1913, 4 köt.).

Lloyd-Register, l. *Lloyd's biztosítók.*

Lloyd's biztosítók, kisebb-nagyobb számú magánemberek esetről-esetre való ideiglenes egyesülése abból a célból, hogy egy-egy bizonyos biztosítási ügyletet, amelyre éppen egyesültek, lebonyolítsanak. Ez az igen jellegzetes és csak Angliában divó biztosítási mód a XVII. sz.-ban keletkezett. Londonban egy *Lloyd* (l. o.) nevű kávés helyiségében jöttek össze a hajótulajdonosok, a hajóügynökök és itt bonyolították le fuvarozási üzleteiket. Itt támadt azután az eszme, úgy a hajókat, mint a rakományokat a kávéház egyéb látogatóinál biztositani és pedig akkép, hogy egy-egy ilyen magánszemély az egész biztosításból anyagi viszonyainak megfelelően néhány százalékot ($^1/_2$%-tól 5%-ig) átvett, illetőleg egy íven (biztosítási kötvényen) *aláírt.* Innen az ilyen magánbiztosító neve *underwriter* (ang. a. m. aláíró). Később ilyen aláírók rendesen 3—10-en kisebb csoportokban álltak össze és egy-egy ügynököt biztak meg, hogy nevükben bizonyos biztosítási részt írjon alá. A L.-nál való biztosítás csakhamar elterjedt. Lloyd E. 1726. *Lloyd's List* cím alatt csak hajózási ügyekkel foglalkozó lapot adott ki. Ez a lap rohamosan fejlődött és később odáig jutott, hogy minden év végén a világ összes tengeri hajóiról egy ma már nélkülözhetetlen hajólajstromot (a *Register of British and Foreign Shippinget,* mely *Lloyd-Register* vagy *Lloyd's List* név alatt az egész világon el van terjedve) ad ki. A lap terjedésével a biztosítási intézmény is mindinkább terjedt. A terjedés oka főképpen abban keresendő, hogy az angol udvar 1700 elején nagy pénzzavarokkal küzdött és hogy ezen segítsen, egyenként 300,000 font sterlingért két már fennálló biztosító-intézetnek 100 éves (1824-ben lejárt) monopóliumot adott azzal a kikötéssel, hogy más biztosító-intézet szállítmánybiztosítási üzleteket nem köthet. Igy volt az érdekelt közönségnek az a része, mely a két monopoliummal biró intézetet nem akarta igénybe venni, magánemberek biztosítására utalva, de e magánembereknek meg volt tiltva egymásért szavatosságot vállalni és rendszeres társaságokká összeállani. Ámde e magánbiztosítók megbizhatatlan és gyenge része sok bajt okozott, amiért is később kimondatott, hogy csak az jegyezhet *szállítmánybiztosítást,* aki 1000 font sterling óvadékot letesz, de még ez sem bizonyult elegendőnek. Az óvadékot fel kellett emelni, úgy, hogy 1871 óta már fejenként 7000 font sterlinget tesz ki. Közben — a mult század közepén — a kávéházból bevonultak az értéktőzsde palotájába. Azok, akik a nagy óvadékot nem tudták letenni, kiszorultak a szállítmánybiztosításból és más biztosítási ágazatokra vetették magukat. Később még tovább mentek és kijelentették, hogy akármilyen biztosítást is hajlandók elfogadni. Ezáltal ez a nem szabályozott része a biztosításnak a Lloyd's körében teljesen a fogadás jellegét vette fel. Hogy ilyen körülmények között ez a biztosítási módozat egészségtelen viszonyokat teremt, igen természetes. A L. a kontinensen is elterjedtek egész a legújabb ideig. De miután (1913-ban) nyilvánvalóvá lett, hogy az angol törvény azt rendeli, hogy, ha Anglia és valamely más állam között a hadüzenet megtörtént, az angol állampolgárok és a hadviselő állam alattvalói között fennálló szerződések mindaddig érvénytelenek, míg a háború befejezést nem nyert, kezd úgy a Lloyd's-okkal, mint egyéb angol biztosító-társaságokkal szemben a lelkesedés lelohadni.

Lloyd's List, l. *Lloyd's biztosítók.*

Lloyd-társulatok. *Lloyd* Edward volt londoni kávés neve után (l. *Lloyd)* L. elnevezés alatt bel- és külföldön számtalan olyan társaság, társulat v. egylet keletkezett, melyeknek célja az illető or-

ság, tartomány, országrész, megye vagy város kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági érdekeinek előmozdítása. Hazánkban a legrégibb a Budapesten székelő Pesti Lloyd-Társulat, mely a többi között a *Pester Lloyd* cimű nagy napilapot már 60 év óta kiadja.

Llullaillaco (ejtsd: lyulyailyako), vulkán Chile és Bolivia határán Antofagasta tartomány platójából kiemelkedve, kb. 6600 m. magas.

Llummayor (ejtsd: lyummajor), város Mallorca spanyol szigeten, termékeny síkságon, (1910) 8890 lak., szövőiparral, mezőgazdasággal. Mellette a Puig de Randa (549 m.), búcsujáró templommal.

l. m., a hangjegyirásban a latin *laeva manu* (balkéz) rövidítése, mely azt jelenti, hogy amely hangjegyek felett e két betű áll, azok a bal kézzel veendők. Ujabban inkább használják: a *m. s.* (manu sinistra), v. a francia *m. g.* (main gauche) rövidítést.

Lmk., természetrajzi nevek mellett *Lamarck* nevének rövidítése (l. o.).

Ló (*öt képmelléklettel*), közgazdasági szempontból nálunk a szarvasmarha után a legfontosabb háziállat. A világ nagyobb lótenyésztő államainak lóállománya összesen kb. 82 millió. Hazánk világhirű lótenyésztő állam és 2·3 millió a lóállománya. Az 1911. évben Magyarországból 61,693 lovat vittek ki külföldre 34·4 millió korona értékben.

A Lófélék (l. o.) családja a páratlanujjú patás állatok rendjébe tartozik és a ló, szamár és zebraféle állatok génusza által van képviselve, melyek egymással eredményesen pároztathatók. A basztardok közül a lókancától és szamárcsődörtől származó *lóöszvérnek* (mulus) van a legnagyobb jelentősége, mert az öszvér kitünő teherhordozó, igen munkabiró, kisigényű és szívós állat.

A mai Lófélék az *őslovaktól* származnak. A harmadkori geologiai formációkban talált elkövesedett leletek igazolják, hogy az őslovak kezdetben rókanagyságú, ötujjú, talponjáró állatok voltak (Phenacodus); az ujjak száma az idők folyamán redukálódott négyre (Orohippus), majd háromra (Mesohippus, Miohippus), utóbb a három ujj közül csak egy érintkezett a talajjal (Anchiterium, Hipparion), végül pedig egyujjú állatokká lettek s eközben a test nagysága fokozódott, a talpon való járást ujjon, majd ujjhegyen való járás váltotta fel és a fogak száma is redukálódott 44-ről 36-ra, illetőleg 40-re.

A ló (Equus caballus) egyik legrégibb háziállat, melyet az indogermánok már kb. 7000 évvel Kr. e. domesztikáltak. A lónak a régi kulturnépeknél fontos szerepe volt és a ló a vallási szertartások közben is alkalmazást nyert, így az ősmagyarok is fehér ménlovat áldoztak Hadúrnak.

A háziló polifilétikus származású állat, egy ázsiai és egy európai keletkezési helyet tételeznek fel. A vadlovak nagyobbára kihaltak, ezidőszerint csak a *Przewalski*-féle vadlovat ismerjük, régebben a *tarpánt* és a *kulánt* is valódi vadlónak tartották. A lovakat származás szerint keleti és nyugati származású lovak csoportjába szokás osztani. A *keleti származású* lovakat (equus cab. orientalis) másképen *melegvérüeknek* is mondják, mivel gyorsmozgású, kitartó, élénk vérmérsékletü állatok, a *nyugati származású* (equus cab. occidentalis), *hidegvérü* lovakkal szemben, mely utóbbiak tömeges testüek, lassúbbak és nyugodtabb temperamentumuak.

A gazdasági hasznosítás szerint hátas- és kocsilovakat különböztetünk meg. A hátaslovak csoportjába tartozik a közönséges hátasló, a luxus hátasló (vadászló, versenyló, női hátasló), a katonaló és a teherhordásra használt ló. Kocsiló van: könnyű (jukker), hintós (carossier), gazdasági, teherhúzó és katonaló.

A ló igen értelmes és rokonszenves háziállat, melynek tenyésztésével sokan kedvteléből foglalkoznak; főképen erőkifejtésével hasznosít és hadászati szempontból is nélkülözhetetlen. A húshasznosítás szempontjából alárendelt szerepű. A *lóhús* élvezetét a keresztény papság tiltotta el, a pogány népek szokásos lóáldozata miatt. A lóhús elleni megokolhatatlan ellenszenv ma is fennáll többé-kevésbbé s ennek folytán a lóhús csak nagyobb városok húsellátásában tudott kisebbnagyobb jelentőségre szert tenni.

A lovak közül a hímállatot ménnek vagy csődörnek, a nőstényt kancának, a fiatal és növendék állatot csikónak nevezzük. A heréltet illetőleg l. *Herélés*. A ló csontvázát és külső testalakulását, továbbá a különböző mozgásnemeket *képmellékleteink* tüntetik fel.

Lófajták (l. az *I.* és *II. képmellékletet*). Hazánk lóállományának alapját a keleti származású ősrégi *magyar parlagi ló* alkotja, mely kisebb testű (130—155 cm. magas), későn fejlődő, primitiv fajtát képvisel. Külső testalakulata több tekintetben kifogásolható ugyan, azonban szívóssága és kisigényüsége értékessé teszi. Hozzá hasonló, de kisebb és zömökebb a *székely ló*. A máramarosi és erdélyi havasokban honos aprótestű, bozontos, hosszúszőrű állat a *mokány ló* (hegyi ló). A hozzánk telepitett szászok és németek kezén nagyobb, nehezebb, nyugati származású lovak vannak: a *szász* és a *sváb ló*. A lóállományunk alapját alkotó magyar parlagi lovat *arab lóval* nemesitjük, újabban pedig *angolvérü lovakat* is igénybe veszünk e célra. Ilyenképen keletkezett a *javított magyar parlagi ló*, mely gyorsasága és kitartása miatt külföldön is keresett és nagyrabecsült könnyű kocsilófajtát (jukkerló) képvisel. A hazai kultúrlófajták közül az anglonorman származású *Nonius*- (leginkább kocsi- és hintóslovak), az angloarab *Gidrán*-, a *Furioso*- és *North Star*-törzsben tenyésztett mezőhegyesi angol félvérek, a magasvérű *kisbéri angol félvérek* és a *lipizzai (lipicai)* lovak érdemelnek említést. Hazánkban újabban a hidegvérű lótenyésztés is lendületet nyert; hidegvérű hazai tájfajta a *muraközi* és a *pinkafői ló*, melyeket francia *percheron* és ausztriai *pinzgaui* (gyakran tigristarka) lovakkal, újabban pedig leginkább a belga *ardenni* fajtával nemesítenek.

A részben már felsorolt külföldi fajtakon kívül az olasz-spanyol vérű ausztriai *kladrubi ló*, az *angol vadászló* (hunter, irlandi), *hackney*, *clevelandi*, a hosszú bokaszőrű angol hidegvérű lovak (shire, clydesdalei), a német *trakehneni*, *keletporoszországi*, *hannoveri*, *mecklenburgi* és

oldenburgi ló, továbbá az *orosz ügető* v. *orlow ló* és az *amerikai ügető ló* érdemelnek többek között említést. A fontosabb lófajták ismertetését l. a megfelelő címszók alatt.

Lótenyésztés. Lovat lehet tenyészteni gazdaságilag és ménesben; míg az előbbi esetben a tenyészkancát gazdasági munka végzésére is igénybe veszik, addig a ménesbeli lótenyésztés alkalmával a kancát kizárólag csak csikónevelésre tartják. Hazánkban igen sok híres magánménes (kb. 1000) és négy állami ménesintézet van. Jó ménesből származó csikót tüzes vassal égetett ménesbélyeggel szokás ellátni (l. a *szövegábrákat).* Miután a lótenyésztő tenyészcélt tűzött ki magának, tenyészállatait ennek megfelelően választja ki. A tételeményképesség kipróbálá-

Magyar állami ménesbélyegek. Magyar lótörzsek bélyegei. Radautzi (osztrák) ménesbélyeg. Törzsbélyegek. Porosz ménesbélyegek.

sára a lóversenyintézmény szolgál. A pároztatást leginkább tavaszkor foganatosítják; a kanca a ménlovat csak akkor veszi fel, ha ivarzik, vagyis ha sárlik. Egy ménre 40—50 kancát szoktak számításba venni. A vemhesség időtartama átlagban 335 nap, vagyis 11 hónap. A termékenységi százalék 60—85. A kanca rendszerint egy csikót hoz a világra, kivételesen ikerellés is előfordul. Az újszülött csikó a harmadik hétig kizárólag anyatejet szopik, később szénát és zabot is etetnek vele. (Kancatejből készítik Oroszországban a *kumisz* nevű italt, l. o.). Az elválasztást 5—6 hónapos korban szokás végrehajtani. Minthogy a fiatal csikónak nagy a növekedési képessége, ennek folytán különösen az első évben bőségesen kell táplálni zabbal és jóminőségű szénával. A gyorsan fejlődő hidegvérű csikó 2—3, a melegvérű $3^1/_2$—4 éves korban már annyira fejlett, hogy munkára, illetőleg tenyésztésre alkalmazható. A csikófelnevelés közben a legeltetésnek igen fontos szerepe jut, mivel a legelő a fiatal állat fejlődésére és ellenállóképességére rendkívül előnyös hatással van.

A lovak *takarmányszükségletét* a megkívánt munka nagysága szabja meg. Heverő kifejlődött lovak 1000 kg. élősúlyával 15—28 kg. szárazanyagot, 0·6 kg. fehérjét és 6·6 kg. keményítőértéket kell naponta etetni; az ezen felül etetett és felszívódott táplálóanyagok (szénhidrát, zsír és fehérje) keményítőértékük arányában vehetők igénybe a munka végzésére. 1 gr. keményítőérték 533 mkg. munka teljesítésére képesíti az állatot. Egy ló naponta 0·7—2·3 millió mkg. munkát végezhet. Kellner szerint a dolgos lovak napi táplálóanyagszükséglete 1000 kg. élősúlyra: 9—15 kg. keményítőérték. Különösen a gyorsmozgású lovakat száraz takarmányon kell tartani, mivel a vizenyős takarmányfélék a ló gyorsaságát és kitartását hátrányosan befolyásolják. Egy ló naponta 5—8 kg. szénát és 3—5 kg. zabot igényel. A zab a szervezetre legelőnyösebben ható abrak, zabon kívül árpát, tengerit, rozsot, korpát, melasszt stb. erőtakarmányféléket is szokás lovakkal értékesíteni. Naponta rendszerint háromszor etetnek, az etetés idejére 2—$2^1/_4$ órai pihenésre van szükség. Egy ló napi ivóvízszükséglete 15—30 l.

Egészségi szempontból kiváló figyelmet érdemel a *lovak kellő ápolása* és *gondozása.* A lovat az idő viszontagságai ellen a *lóistálló* védi, mely legyen megfelelő berendezésű és feleljen meg a higiéne követelményeinek. A *bőrápolás* módjai a tisztogatás, mosás, fürösztés, nyírás és letakarás. A *patákat* is kellő gondozásban kell részesíteni, a használati lovakat rendszerint patkolják, a csikók patáit pedig időnkint meg szokás faragtatni.

A használatra szánt csikót 2—4 éves korban be kell tanítani a megfelelő munkára és a szerszám viselésére. Adás-vétel, úgyszintén szállítás alkalmával a lovakat marhalevéllel kell ellátni.

Hazánk lótenyésztését emelő intézmények: az állami *ménesintézetek,* a *méntelepek* és a lótenyésztést szabályozó *hatósági intézkedések.* Az állami ménesintézetek Kisbéren, Bábolnán, Mezőhegyesen és Fogarason (legújabban megszünt) vannak elhelyezve, ahol értékes tenyészméneket nevelnek, melyek a négy méntelepre, ill. ménteleposztályokra nyernek beosztást. A fedeztetés idényére az *állami mének* a községekbe vonulnak, a fedeztetési állomásokra, ahol mérsékelt díjért a lótenyésztők által igénybevehetők. Az állam magánosoknak bérbe is adja a méneket *(bérmén),* a hidegvérű csödöröket pedig vállalkozó-tartásra adja ki. Az 1913-ik évben 3600 állami mén fedezett az országban, melyek közül 1948 az állami ménesintézetekből, 1652 pedig magántenyésztőktől származott. Az állam u. i. a ménszükségletet a ménesintézetekben nevelt csödörökkel nem tudván fedezni, magántenyésztőktől is vásárol alkalmas ménlovakat, részint teljeskoruakat, részint egyéveseket. Utóbbiakat a palánkai méncsikó-telepen neveli fel. Az állami méneken kívül *magánméneket* is használnak a

LÓFAJTÁK I. (HAZAIAK.)

Mezőhegyesi Gidran (XLI.) törzsmén.

Mezőhegyesi Nonius (V.) törzsmén.

Mezőhegyesi angol félvér (North Star XII.) törzsmén.

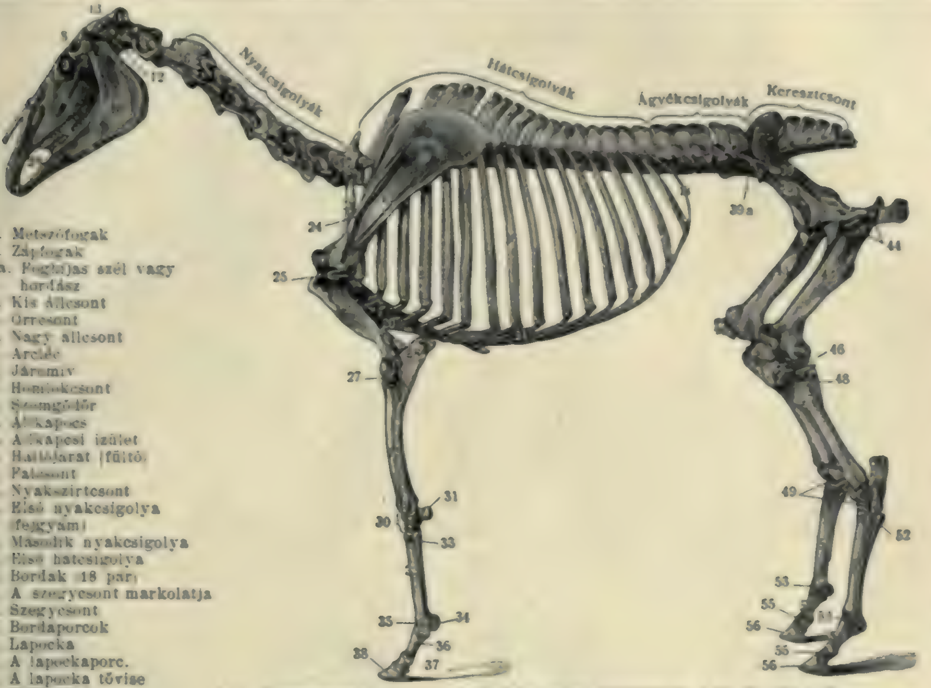
LÓFAJTÁK II. (KÜLFÖLDIEK.)

1. Arab ló. — 2. Angol telivér. — 3. Trakehni ló (porosz fajta). — 4. Shetlandi pony. — 5. Clydesdalei. — 6. Jukker ló. — 7. Oldenburgi. — 8. Orosz ügető ló. — 9. Belga nehézló.

A Ló cikkhez.

A LÓ CSONTVÁZA ÉS TESTALAKJA.

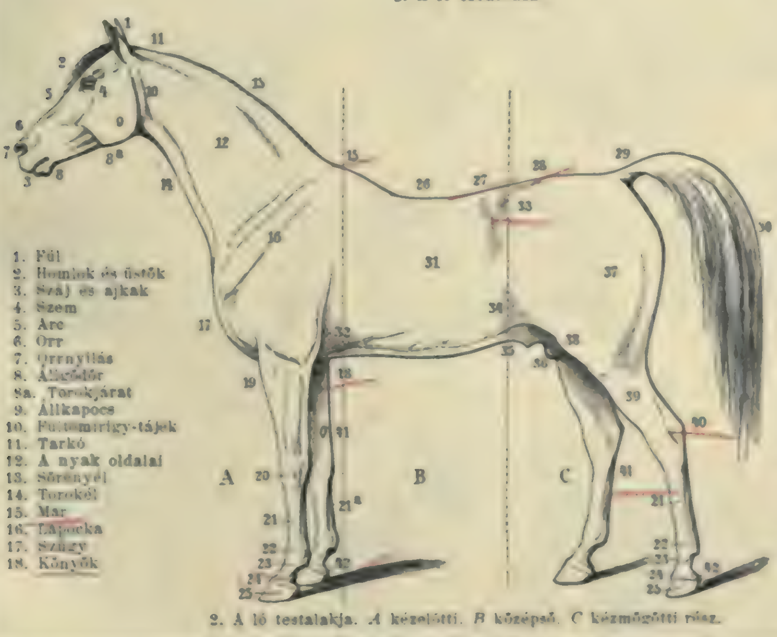

1. Metszőfogak
2. Zápfogak
2a. Foghíjas szél vagy hordász
3. Kis állcsont
4. Orrcsont
5. Nagy állcsont
6. Arcléc
7. Járomív
8. Homlokcsont
9. Szemgödör
10. Állkapocs
11. Állkapcsi izület
12. Hallójárat (fültő)
13. Falcsont
14. Nyakszirtcsont
15. Első nyakcsigolya (fejgyám)
16. Második nyakcsigolya
17. Első hátcsigolya
18. Bordák (18 pár)
19. A szegycsont markolatja
20. Szegycsont
21. Bordaporcok
22. Lapocka
23. A lapockaporc.
24. A lapocka tövise
25. Vállizület
26. Felső karcsont
27. Könyökizület
28. Könyökbúb
29. Alsó karcsont (orsócsont)
30. Az elülső lábtő csontjai
31. Járulékos csont
32. Az elülső lábközép csontjai
33. Kapocscsont
34. Egyenítő csontok
35. Csüdizület
36. Csüdcsont
37. Pártacsont
38. Patacsont

(36 és 37 között a pártaizület, 37 és 38 között a pataizület)

39. Csípőoszlop (baloldali)
39a. Külső csípőszeglet
40. Csípőoszlop (jobboldali)
41. Ülőcsont
42. Csípőizület
43. Felsőcombcsont
44. Nagy forgató
45. Térdkalács
46. Térdizület
47. Sípcsont
48. Fibula
49. Csánkizület
50. Sarokgumó
51. Hátulsó lábközépcsontok
52. Kapocscsontok
53. Csüdizület
54. Csüdcsont (első ujjperc)
55. Pártacsont (második ujjperc)
56. Patacsont (harmadik ujjperc)

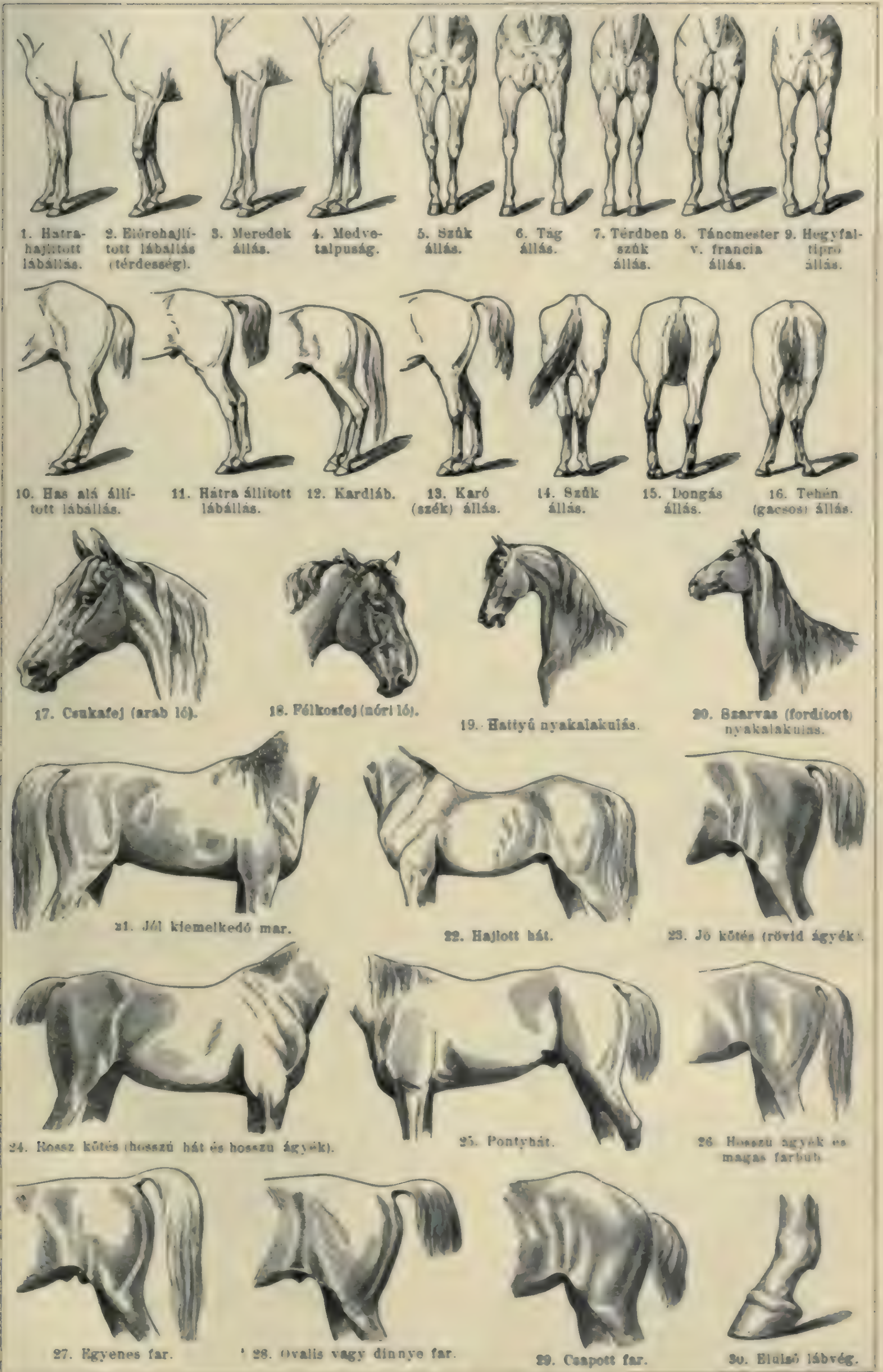
1. A ló csontváza.

1. Fül
2. Homlok és üstök
3. Száj és ajkak
4. Szem
5. Arc
6. Orr
7. Orrnyílás
8. Állgödör
8a. Torokjárat
9. Állkapocs
10. Fültőmirigy-tájék
11. Tarkó
12. A nyak oldalai
13. Sörényél
14. Torokél
15. Mar
16. Lapocka
17. Szügy
18. Könyök
19. Alsókar
20. Lábtő vagy elülső térd
21. Lábszár
21a. Hajlító inak
22. Boka
23. Csüd
24. Párta
25. Pata
26. Hát
27. Ágyék
28. Farbúb
29. Farektő
30. Farok
31. A mellkas oldala
32. Sarkantyúvivőer
33. Csípő
34. A has oldala
35. Tasak
36. Herék
37. Konc (felső comb)
38. Térd
39. Alsó comb
40. Csánk
41. Szárgesztenye
42. Sarokvánkos

2. A ló testalakja. *A* kézelőtti. *B* középső. *C* kézmögötti rész.

A LÓ TESTALAKJA.

1. Hátrahajlított lábállás.
2. Előrehajlított lábállás (térdesség).
3. Meredek állás.
4. Medvetalpuság.
5. Szűk állás.
6. Tág állás.
7. Térdben szűk állás.
8. Táncmester v. francia állás.
9. Hegyfaltipró állás.
10. Has alá állított lábállás.
11. Hátra állított lábállás.
12. Kardláb.
13. Karó (szék) állás.
14. Szűk állás.
15. Dongás állás.
16. Tehén (gacsos) állás.
17. Csukafej (arab ló).
18. Félkosfej (nóri ló).
19. Hattyú nyakalakulás.
20. Szarvas (fordított) nyakalakulás.
21. Jól kiemelkedő mar.
22. Hajlott hát.
23. Jó kötés (rövid ágyék).
24. Rossz kötés (hosszú hát és hosszu ágyék).
25. Pontyhát.
26. Hosszu ágyék és magas farbub.
27. Egyenes far.
28. Ovalis vagy dinnye far.
29. Csapott far.
30. Elülső lábvég.

A LÓ MOZGÁSNEMEI.

1. Lépés

2. Poroszkálás.

3. Rövid ügetés

4. Elénk ügetés.

5. Vágtatás balra.
A hátulsó jobb lábbal való ellökés pillanatában.

6. Vágtatás jobbra.
A felvétel pillanatában a jobb elülső láb érintette a talajt.

7. Versenyvágta (iramodás).
A levegőben való lebegés pillanatában.

8. Versenyvágta.
A két elülső lábnak a talajra való helyezése pillanatában.

köztenyésztésre, melyeket e célra a járási tenyészvizsgáló-bizottság engedélyez. L. még *Telivértenyésztés*. *Versenylovak*. *Lovaglás*.

Irodalom. Czájlik J., Csikónevelés, Kolozsvár 1898; Kovácsy B. és Monostori K., A ló és tenyésztése, Kassa 1892; Tormay B., Gazdasági lótenyésztés, Debreczen 1873; Bérczy K., Magyar méneskönyv. I. 1865.; Wrangel, Ungarns Pferdezucht in Wort u. Bild, Stuttgart 1893; Egan, Das ungarische Pferd und seine Leistungen, Berlin 1882—94.; Wrangel, Die Rassen des Pferdes, Stuttgart 1908—09; Lehndorff, Handbuch für Pferdezüchter, Berlin 1909; Dettingen, Die Zucht des edlen Pferdes, u. o. 1908; Podmaniczky Gy. báró, Magyarország ménesei és lótenyésztése, Budapest 1903.

Ló v. *Csikó*, csillagkép, l. *Csikó*.

Ló, a legkedveltebb tornaszerek egyike. Alkatánál fogva emlékeztet a lóra. 180 cm. hosszú hengeres fatest, mely az egyik végén: az ú. n. nyaknál keskenyebb, mint a többi részén; e fatest, melyet párnázott bőrrel vonnak be, négy emelhető lábon nyugszik. Magára a testre vállszélességben két fogó, ú. n. kápa van erősítve. A ló legrégibb alakja kétségtelenül az volt, melyet a rómaiak a «salitio equorum»-hoz használtak, annak rajza azonban nem maradt reánk. Rabelais Gargantua et Pantagruel c. munkájában külön fejezetet szentel e szernek és gyakorlatainak. Sok változáson, átalakításon esett át a ló, míg a mai formája kialakult. Gyakorlatai erőt, ügyességet fejlesztők s kerek, könnyed mozdulatokat eredményeznek. Kezdetben (a rómaiaknál) csupán fel- és leugrásokból állottak, de a hosszú fejlődés után anyaga igen terjedelmes és változatos lett. V. ö. *Maurer* János, A szergyakorlatok kézikönyve, A tornázás elmélete; *Ujhelyi* Sándor, A lógyakorlatok kézikönyve; *Cserjesi* Károly, A lógyakorlatok és a tornaló fejlődése.

Load (ejtsd: lód), angol súly- és űrmérték. Gabonánál = 10 quarter = 2907·8 l. Lisztnél, sörnél, szappannál = 12 barrel.

Lóadó, l. *Lótartási adó*.

Loal, régebbi orosz gabonamérték, Rigában 68·86, Revalban 42·37 l.

Lóáldozat. A turán vagy ural-altáji népeknél általánosan el volt terjedve az a szokás, hogy isteneiknek leginkább lovat, különösen pedig fehér lovat áldoztak, melynek húsát földarabolva egy nagy üstben megfőzték, egy részt belőle az istennek szentelve a tűzbe dobtak, a többit pedig az áldozatnál jelenvoltak megették. Ez a lakmározással egybekötött vallásos szertartás az, amit a magyar *áldomásnak* (l. o.) nevezett. A szokás a legősibb korba megy vissza. Herodotos szerint (IV. 60—61) megvolt már a régi szkitháknál, Béla Névtelen jegyzője szerint pedig szokásban volt a régi magyaroknál s a középkori utazók, Rubruquis, Marco Polo szerint az akkor még pogány tatároknál és mongoloknál. Megvan még ma is a pogány vogulolmál, osztyákoknál, votjákoknál, csuvasoknál és az Altai mentén lakozó török-tatár törzseknél. Elterjedt szokás volt az ural-altájisággal vegyült árja népeknél is, különösen a régi hinduknál és perzsáknál. Lovat áldoztak a turán népek a temetési tor alkalmával is. Nálunk különösen a népvándorlás korában a hunn- és avarkori, úgyszintén a pogány magyar sírokban fordulnak elő lómaradványok. Néha a lovat elevenen tették a sírba, miként az egykorú Albericus Monachus és Joinville a pogány kunokról írja. A régi magyarok nem az egész lovat, hanem csak a koponyáját és patáit temették el. Úgy látszik, ugyanabból a lóból tettek egy részt a halott számára a sírba, melynek másik részét a halotti tor alkalmával elfogyasztották. De fejedelmeknél több lovat is tettek a sírba. Albericus írja az 1241. Konstantinápoly alatt elhunyt Jonas kun királyról, hogy 26 lovat temettek el vele. A lóval való temetkezés szokása is elterjedt azoknál az árja népeknél, melyek a turánokkal érintkeztek, így a magyarországi germánoknál már a IV—V. sz.-ban szokásba jött, az északiaknál pedig a VIII—IX. sz.-ból vannak emlékei. Úgyszintén a szlávoknál is megvolt ez a szokás a népvándorlás korában.

Lóállítás *és lókisajátítás*. A hadseregnek általános vagy csak részben való mozgósításakor a király rendeletére a hadsereg lóállományát *országos lóállítással* egészítik ki, amikor minden hadiszolgálatra alkalmas lónak tulajdonosa köteles, ha erre felhívják, lovát elővezettetni és megfelelő áron a kincstár tulajdonába átengedni. Mozgósítás esetén lókisajátítási bizottságok alakulnak, melyek elé vezetendők mindazok a lovak, melyek az állítási évben *negyedik* évüket már betöltötték vagy betöltik; a bizottság az elébe vezetett lovakat megvizsgálja, a hadiszolgálatra alkalmasakat: *hátas*, *hámos* és *málhát hordó* lovakra osztályozza, megbélyegezteti, a kisajátítási árt kifizetteti s a lovakat ott helyben a kincstár tulajdonába véteti át. A L.-i kötelezettség alól fel vannak mentve: a király és az uralkodóház tagjainak udvartartásához tartozó és azok az állami szolgálatban levő lovak, melyek közérdeküknél fogva nem nélkülözhetők (pl. postamesterek, ménesek, stb. lovai).

Loanda (*São Paulo de Assumpção de L.*), a portugál nyugat-afrikai gyarmatoknak egyik kerülete és Angolának fővárosa, püspöki székhely, az Atlanti-óceán partján, 18—20,000 lak., akik közt alig van 1000 fehérbőrű. L. Afrika Ny.-i partjain a legnagyobb város; kikötőjét, amely annyira eliszaposodott, hogy a hajók a parttól 2 km.-nyire kénytelenek horgonyozni, 3 erősség (a legnagyobb San Miguel) védi, amelyeket még a XVI. sz. végén építettek. Kávé- és kaucsukkivitele jelentékeny.

Loango-part, Délnyugat-Afrikának mintegy 50—60 km. széles partvidéke, amely tágabb értelemben a Kongo-torkolattól a d. sz. 40°-ig, szűkebb értelemben pedig a Luemme és Kuilu között fekszik. Az 1885. a portugálok, a nemzetközi afrikai társaság és Franciaország közt kötött szerződések értelmében a Csiloangótól D.-re fekvő rész kivételével a franciák birtoka. Egykor a nagy Kongo-birodalomnak volt része; a XVI. században független országgá lett és 1750 körül virágzott. A francia birtokbavétel előtt apró törzsfejedelmek osztozkodtak birtokában.

Lóantilóp (*Hippotragus*, állat), az Antilopok (l. o.) csoportjába tartozó emlősállatnem. 5 élő és 5 kihalt faj ismeretes. A ma élők Afrika trópusi részeiben és a Fokföldön honosak, a kihaltak maradványait India és Európa pliocén rétegeiben találták. Ismertebb fajok: a fakó L. (*H. equinus* Is. Geoffr.) és a fekete L. (*H. niger* Harris).

Loasaceae (növ.), a szabadszirmú kétszíküek családja 230 fajjal Amerika tropikus és szubtropikus részén. Viráguk 2 ivarú, 4, 5—7 tagú, a vacok cső-, korong-, v. kúpalakú, a sziromlevelek néha összeforrtak. Magházuk alsó állású 3—7 termőlevélből nő össze, mindegyik 1—sok magkezdeménnyel, az utóbbiakon 1 integumentum van. Rendesen toktermésük van. Legtöbbjük fű, néha felfutó. Levelük váltakozó vagy átellenes, alakja igen változatos. Egyeseken csípős fullánkszőrök vannak, pl. a *Loasa urens* Jacq. szárán; ez a szép, sárgavirágú faj Peruból származó dísznövény; lugasra felfutó dísznövény a *Loasa lateritia* Hook. Chiléből. Ezeken kívül még néhány szépvirágú ültetett faj tartozik ide (l. *Cajophora, Mentzelia*).

Lóavatás, a hadsereg hátas, hámos és málhát hordó lóállományának kiegészítésére szükséges lovakat részint *pótló-* (avató-) *bizottságok*, részint pedig a csapatok maguk vásárolják össze (kézi bevásárlás).

Lóavató bizottság, l. *Lóavatás*.

Lob, l. *Gyuladás*.

Lóbab (növ.), l. *Bab* és *Bükköny*.

Lobacsevszkij, *Nikolaj Ivanovics*, orosz matematikus, szül. Nisnij-Novgorodban 1793 okt. 22., megh. Kazánban 1856 febr. 12. Szülővárosában végezte tanulmányait. 1814—46-ig a kazáni egyetem tanára volt. 1846-ban szembaja miatt visszavonult és halála előtt meg is vakult. L. Gauss-szal és Bolyaival állapította meg az ú. n. pangeometriát, mely a planimetria tételeit függetlenül Euklides azon posztulátumától, hogy a síkban egy egyeneshez egy adott ponton keresztül csak egy parallelt lehet húzni, vezeti le. Elismerésre csak a külföldön, Gauss révén talált. Nevezetesebb művei: Geométrie imaginaire (1835); Application de la géometrie imaginaire à quelques intégrales (1836); Théorie des parallèles (1840); Sur la valeur de quelques intégrales déterminées (1852). Összes művei Kazánban jelentek meg két kötetben (1883—86). Születésének 100-ik évfordulóján L.-díjat alapítottak, melyet minden három évben adnak ki.

Lóbagócs (*Gastrophilus equi* F., állat), a Legyek (Diptera) rendjébe tartozó rovarfaj. Hossza: 13—17 mm. Júniustól októberig repül s fehér, majd sárgaszínű petéit a ló, szamár v. öszvér szőrére rakja. A lárvák a gazdaállat szájához furakodnak v. pedig, midőn a bőr izgatása következtében az állatok szőrüket nyalogatják, lenyeletnek. Igy is, úgy is a gazdaállat gyomrába kerülnek, ennek nyálkahártyájába megkapaszkodnak, majd mélyedések keletkeznek itt, melyeknek genyszerű nedvével táplálkoznak. A lárvák hússzínűek, laposak és testgyűrűiken hátrafelé irányuló kettős horogkoszorúval felfegyverezettek. 10 hónap alatt kifejlődnek, ekkor a bélsárral együtt kiürülnek, rendszerint máj.-, jún.- és júl.-ban s a földben átalakulnak tonnabábbá, melyekből kb. 6 hét mulva kirepülnek a legyek.

Lóbák (paleont.). A Cephalopodák (Nautiloidea, Ammonoidea stb.) házai *kamarákra* vannak osztva s a kamarák közti válaszfalakat a *szeptumok* szabják meg. A szeptumoknak a héjhoz való tapadása adja meg a *varratvonalat* (sutura), amely a nautiluszoknál többnyire egyszerüen sarlóalakú, ritkábban zegzugosan megtörött; az ammonoideáknál azonban a szuturavonal hullámos, sőt többször feltünően előre és hátra kanyarodó. E vonal hátrafelé irányuló kanyarulatait *lóbáknak* (lobos a. m. lebeny), az előrenyomulókat ellenben *nyergeknek* (sellae) nevezik. A nyergek és a L. sokszor másod- és harmadrangú kisebb ráncosodások által igen cifrázottak lehetnek, ami faji és rendszertani szempontból, mint fontos jelleg, megfigyelendő. Megjegyzendő, hogy a szeptumok tapadási vonalait, vagyis a lóbavonalakat héjjas ammonit- vagy egyéb cephalopoda-példányokon külsőleg látni nem lehet. Előbb le kell a héját a kőbélésről fejteni vagy pedig héjatlan kőbeleket kell keresnünk, amelyeken azután a L. a legpontosabban kivehetők. L. az *Ammonitok* címszónál levő képmellékletet.

Lobanov-Rosztovszkij, *Alexej Boriszovics*, herceg, orosz diplomata, szül. 1825 dec. 30., megh. Kijev közelében 1896 aug. 30. Ősrégi főnemesi családból származott s a diplomáciai pályára lépve 1859-ben konstantinápolyi nagykövet lett. Innen 1863. távoznia kellett egy szerelmi kalandja miatt. 1867-ben Orel kormányzójának nevezték ki, 1868. pedig a belügyminiszter segédje lett. 1878 óta újból a diplomáciai pályán szolgált, mint konstantinápolyi, 1879—82-ig londoni, 1882—95-ig bécsi nagykövet. Girsz halála után 1895 márc. a cár őt nevezte ki birodalmi kancellárrá és külügyminiszterré, de már egy év mulva meghalt, mikor a cárt Bécsből hazakisérte.

Lobaria (*Schreb.*) *Hue* (növ.), a Zuzmók génusza, l. *Tüdőzuzmó*.

Lobato, *Gervasio*, portugál író, szül. 1850 ápr. 23-án, megh. 1895 máj. 26-án. Drámai műveit és regényeit jó megfigyelés és friss humor jellemzik. Vígjátékai közül legjobban tetszettek: O commissario de policia; az operettek közül: O burro do Senhor Alcaide; regényei közül említendők: A Comedia de Lisboa és Lisboa em camisa; továbbá A primeira confessada és Ramance de um amanuense.

Lobau, a Duna szigete Bécs közelében; ismeretes az Aspern (l. o.) mellett vívott csatákról.

Lobau, *Georges*, francia marsal, l. *Mouton*.

Lobbanás (franc.-ném. *Brisanz*). A robbanó gázokban rejlő erő a körülzáró anyagokra gyakorolt nyomásban nyilvánul. E nyomás ereje a gázfejlődés mértékétől függ. E gáznyomás fokozódását nevezzük L.-nak. A L. két tényező: az elégési gyorsaság és a gázfeszültség összmunkájának eredménye. Minél lobbanékonyabb (brizánsabb) valamely anyag, annál nagyobb a romboló hatása környezetére. Igen lobbanékony anyagok tehát robbantásra kiválóan alkalmasak.

Lobbantó, l. *Tapogató*.

Lobbantyú, l. *Lövőfegyver*.

Lobberich, község Düsseldorf porosz kerületben, (1910) 7815 lak., számos mechanikai szövőszékkel, bársony- és selyemszalagszövéssel.

Lobbes, falu Hainaut belga tartományban, (1910) 3335 lak. 1794 máj. 25. a franciák és az osztrák hadsereg között véres ütközet folyt itt.

Lobby (ang., ejtsd: labbi) a. m. előszoba, váróterem. Amerikában azokat is így nevezik, akik a

hivatalnokok előszobáiban magánügyeik sürgetése végett várakoznak.

Lobe, 1. *Johann Christian*, német zeneszerző és zenei író, szül. 1797 máj. 30. Weimarban, megh. 1881 júl. 27. Lipcsében. Riemann-tanítvány. 1821-ben írta első, Wittekind c. dalművét, amelyet még négy követett (Die Flibustier, Die Fürstin von Granada, Der rote Domino, König und Pachter). Számos zenekari művet is írt. Jelentékeny pedagógus volt és számottevő zenei író. Nevezetesebb munkái: Lehrbuch der musikalischen Komposition (1850—67, 4 kötet); Katechismus der Musik; Musikalische Briefe; Wahrheit über Tonkunst und Tonkünstler, von einem Wohlbekannten (1852); Fliegende Blätter über Musik (1853—57, 3 kötet); Aus dem Leben eines Musikers (1859); Konsonanzen und Dissonanzen (1869). Az Allgemeine musikalische Zeitungot is szerkesztette (1846—48).

2. *L., Theodor*, német szinész, szül. Ratiborban 1833 márc. 8., megh. Kötzschenbrodában (Drezda mellett) 1905 márc. 21. 1874-ben Bécsben a Burgtheater igazgatója lett, később Frankfurtban, Hamburgban működött. 1892-ben a drezdai udvari szinház főrendezője s tagja lett, 1897. nyugalomba vonult. Legjobban kivált a drámai jellemszerepekben.

Lobeck, *Christian August*, német nyelvész és archeologus, szül. Naumburg an der Saale-ban 1781 jún. 5., megh. Königsbergben 1860 aug. 25. 1814-től a klasszikus nyelvek tanára a königsbergi egyetemen. A tudományos görög grammatika terén nagy érdemei vannak. Idetartozó művei: Paralipomena grammaticae graecae (1837); Pathologiae sermonis graeci prolegomena (1843); Pathologiae sermonis Graeci elementa (1862); Aglaophamus (1829) c. műve korszakos a görög misztériumok ismeretére. Ma is számottevő Sophokles Aiasanak kiadása (1866, 3. kiad.). Ünnepi beszédeit Lehnerdt adta ki (1865). V. ö. *Lehrs*, Populäre Aufsätze (Leipzig 1875); *Friedländer*, Aus L.'s Briefwechsel (u. o. 1861); *Ludwich*, Briefwechsel von und an Lobeck und Lehrs (u. o. 1894).

Lobed, l. *Obeid*.

Lobeit, helység Kordofanban, l. *Obeid*.

Lobelia *L.* (növ.), a Campanulaceae (Csengetyükefélék) család génusza; 200 faja Középés Kelet-Európát és Nyugat-Ázsiát kivéve a föld forró és mérsékelt tájain elterjedt fű; egyesek félcserjék v. cserjék. Viráguk néha kétlakú, csészéje mélyen 2 hasábú; a párta csöve hátul a tövéig hasított. Porzóik a bibe előtt érnek. Tokjuk a csúcsán a válaszfalak között reped fel. A *L. inflata* L. (indian tobacco, indiánus dohány), északamerikai, egyéves, 30—60 cm. magas. Virága kicsi, halványkék. Európában ültetik. Füvét (herba lobeliae) használják asztmások nehéz lélegzése ellen, a magyar gyógyszerkönyvben is hivatalos; tinkturája is van. Lapos téglaalakba préselve jut a kereskedésbe. Hatóanyaga egy folyékony, könynyen bomló növényi bázis, a *lobelin*, mely a növényben a kristályos *lobeliasavhoz* van kötve. A lobelin ingerli a nyultvelő hányási és lélegzési gócait; nagyobb dózisban heves méreg. A kultivált fajok közül nevezetesebb: a *L. erinus* L., fokföldi, 12—15 cm.-nél nem magasabb, virága azurkék, a torkában fehér folttal. Számos változata virágszőnyegnek, v. virágágy beszegésére cserépnövénynek igen alkalmas. Szép piros virágú a mexikói *L. splendens* W., a *L. fulgens* W. és a karoliniai *L. cardinalis* L.

Lobelin, l. *Lobelia*.

Lóbenge (növ.), l. *Ezüsttövis*.

Lobenstein, város és 1824-ig székhelye a Reuss-L. hercegeknek, az ifjabb Reuss hercegségben, (1910) 3125 lak., vasas-, iszap-, fenyőfürdőkkel és hidegvízgyógyintézettel.

Lobisza, hegység, másként *Lobiza* (l. o.).

Lobito, öböl Dél-Afrika Angola tartományában, a Bihé-magasföldre vezető vasútnak kiinduló pontja.

Lobiza v. *Babiza*, hegység Délkelet-Afrikában a Bangveolo-tótól K-re, É.-on a Csambezifolyó határolja. Livingstone (1866—67) kutatta föl ezt a vidéket.

Lobkowitz, cseh főnemesi család, mely 1410 óta L. nevű várkastélyáról nevezte magát. 1459. *L. Nikolaus* (megh. 1462.) és *Johann* (megh. 1470.) testvérek birodalmi bárói rangot kaptak. Nikolaustól származott az idősebb, *hassensteini* ág, mely 1789. halt ki. Johann családja ismét a *chlumetzi* és *bilini* ágra szakadt. Ez utóbbi 1722. halt ki. A chlumetzi ágból való *Zdenko Adalbert* (szül. 1568., megh. 1628.) birodalmi fejedelmi rangra emelkedett 1624. Fia, *Wenzel Franz Eusebius* (l. alább) 1646. megvette a *sagani* hercegséget. Ennek fia *Ferd. August Leopold* (szül. 1655., megh. 1715.) volt, kinek fiaitól: *Philipp Hyacinth*-tól (szül. 1680., megh. 1735.) és *Johann Georg Christiantól* (szül. 1686., megh. 1755.) származik a L.-család idősebb és ifjabb ága. Philipp Hyacinth unokája, *Joseph Franz Maximilian* (szül. 1772., megh. 1816.) az elvesztett sagani hercegségért a *raudnitzi* hercegséget kapta 1785. s elsőszülött utódai a *Fürst von L., Herzog zu Raudnitz* címet viselik. Az idősebbik ág jelenlegi feje *Ferdinand Zdenko* herceg (szül. 1858.), az ifjabbé *Friedrich* herceg (szül. 1881.). A család nevezetesebb tagjai:

1. *L., August Longin* (az ifjabb ágból), herceg, *L. Anton Isidor* herceg fia, szül. Prágában 1797 márc. 15., megh. Bécsben 1842 márc. 17. Osztrák államszolgálatba lépvén, 1826. Galicia helytartója lett. Itt nagy érdemeket szerzett e tartomány anyagi és szellemi felvirágoztatása körül, de mivel 1831. a lengyel menekülteket tüntető szivességgel fogadta be Galiciába, 1832. állásából elmozdították. 1834-ben a császári bányaügyek és pénzverőhivatal élére állították. Ő szervezte a mintaszerű bécsi pénzverőhivatalt.

2. *L., Georg Christian*, herceg, az előbbinek fia, szül. Bécsben 1835 máj. 14., megh. Prágában 1908 dec. 21. Csehországban működött 1859 óta a közigazgatási pályán. A Schmerling kormányrendszer bukása után 1865., mint a cseh tartománygyűlés egyik vezére, Csehország történelmi jogainak helyreállításáért küzdött nagy hévvel és sikerrel. A feudális cseh főurak élén tiltakozott az 1867-iki kiegyezés ellen. 1871-ben *Hohenwart* minisztersége alatt a cseh tartománygyűlés elnöke *(Oberstlandmarschall)* lett, de Hohenwart

bukása után neki is távoznia kellett. 1873-ban az osztrák képviselőházba választották, hol az ó-csehek egyik vezére volt. 1881—83-ig az egyik alelnöki tisztet is viselte. 1884-ben újból a cseh tartománygyűlés élére állították s 1907 végéig viselte e méltóságát. A cseh nemzeti törekvések buzgó védője maradt ezután is s a csehországi németség elnyomásában nagy része volt.

3. *L., Johann Georg Christian*, herceg, osztrák tábornok, szül. 1686 aug. 10., megh. Bécsben 1755 okt. 4. 1732. lett Szicilia kormányzója. 1733-ban megkötötte a messinai kapitulációt s 1739. Erdély főkormányzója lett. Az osztrák örökösödési háború kitörése után Csehországban harcolt; de 1742. Sahay mellett, Broglie és Belleisle túlnyomó haderejével szemben vereséget szenvedett. 1743-ban az olaszországi Riminiből kiűzte a spanyolokat.

4. *L., Rudolf*, herceg, táborszernagy, szül. Frischauban (Morvaország) 1840 aug. 16., megh. Bécsben 1908 ápr. 9. Részt vett az 1859-iki olasz és az 1866-iki porosz háborúban. 1870-ben az uralkodó szárnysegéde lett. 1875-ben Budapestre helyezték át, mint az 5. tüzérezred parancsnokát és akkor magyar állampolgár lett s egyúttal birtokot is vásárolt Magyarországon. 1878-ban részt vett mint a IV. hadtest tüzérségének parancsnoka a boszniai okkupációban. 1886-ban a Kolozsvárott állomásozó 35. gyal. hadosztály parancsnoka lett. 1890-ben mint a IV. hadtest parancsnokát Budapestre helyezték át. 1900-ban nőül vette Kronau Friderikát, Edelsheim-Gyulai Lipót báró özvegyét.

5. *L., Wenzel Franz Eusebius*, osztrák államférfiú, szül. 1609 jan. 30., megh. Raudnitzban 1677 ápr. 22. Először a császári seregben szolgált s 1632—47-ig részt vett a 30 éves háború harcaiban. 1647-ben tábornagy, 1652. pedig a bécsi haditanács elnöke lett. 1657-ben nagy tevékenységet fejtett ki az ifjú I. Lipótnak császárrá választatásánál. Befolyása a császári udvarban egyre emelkedett s 1669. a titkos tanács első tanácsosa lett. L., mint a császári abszolutizmus feltétlen híve, ellenséges indulattal viselkedett Magyarország alkotmánya iránt. Nagy része volt a szégyenletes vasvári béke megkötésében s az ezt követő elégedetlenség felkeltésében. A szerencsétlen Wesselényi-mozgalom elnyomása után elsősorban L. bosszúja juttatta vérpadra Zrinyi Pétert, Frangepán Ferencet és Nádasdy Ferencet. Lipót az ő tanácsára fosztotta meg Magyarországot forma szerint is alkotmányától 1673., mikor Ampringen Gáspárt nevezte ki az ország kormányzójának. L. azonban gúnyolódó modorával és elbizakodott viselkedésével a bécsi udvarban is sok ellenséget szerzett magának. Ezeknek munkája volt aztán, hogy 1674 okt. 17. a császár összes méltóságaitól megfosztotta és raudnitzi birtokára száműzte. Bukásának igazi oka még nincs felderítve. Némelyek szerint XIV. Lajossal állott titkos érintkezésben, kinek államtitkokat árult el, mások szerint Claudia Felicitas császárné és a jezsuiták ellenségeskedésének esett áldozatul. V. ö. A. *Wolf*, Fürst Wenzel L. (Wien 1869).

Lobkowitz-kódex, 1514-ből való magyar nyelvemlék, 8r. papir-kódex. Leirói valószinűleg klarissza-apácák voltak. Imádságok, példák és legendák vannak benne. A Lobkowitz-hercegek csehországi raudnitzi könyvtárában van. Kiadta Volf Gy. a Nyelvemléktárban.

Lob-nor, tó, l. *Lop-nor*.

Lobocarcinus *H. v. Meyer*. Kövesült állat. A *Cyclometopidae*-k családba tartozó kihalt rövidfarkú (brachyur) ráknem. Legismertebb faja a *L. Paulino-Würtembergicus* H. v. Meyer, amely az egyiptomi eocénkorbeli képződményekben igen gyakori. Európából eddig csak egy példánya ismeretes a budapesti Kissvábhegy felső eocén korú nummulitmészkövéből.

Lóbogár, l. *Lótetű*.

Lobogó *(zászló*, l. *a két színes képmelléklelet)*, rúdra vagy kötélre erősített, többek által láthatóan magasra emelt vagy a magasban megerősített, különfélenemű szövetekből készített vagy különféle színű szövetekből összeállított jelvény, amely ráfestett, himzett v. másképen alkalmazott jelvényekkel együtt vagy azok nélkül valami összetartozásnak, hozzátartozásnak, figyelmeztetésnek v. megkülönböztetésnek jeléül szolgál. Az állami L. pl. az állami összetartozást, a tengeri hajók L.-ja az államhoz tartozást, a robbanószerek szállításakor alkalmazott L. figyelmeztetést, a díszlobogók megkülönböztetést jelentenek. Az állami L. színeit nemzeti színnek szokták nevezni. A magyar állam L.-ja piros-fehér-zöld, egymás alatt fekvő, egyenlő szélességű sávokból van alkotva, amelyekre az állami címert is alkalmazni szokták (l. *Magyarország* címere). A háromszínű L.-t azonban minden egyéb jelvény nélkül is alkalmazzák. (Magyarország társországainak L.-jára nézve l. *Horvát-Szlavonország;* a tengeri kereskedelmi L.-ra nézve l. *Kereskedelmi lobogó)*. Nemzeti ünnepek alkalmával a címeres nemzeti L.-t magánfél is kitűzheti (1896. évi 42519. BM. rend.), sőt ily alkalmakkor hivatalokra ki kell tűzni a címeres nemzeti L.-t, még akkor is, ha a hivatal a magánépületnek csak egy részét foglalja is le (1895. évi 88,155. BM. rend., 1898. évi 89,294 BM. rend.). Az 1879. XL. t.-c. 37. §-a értelmében 2 hónapig terjedhető elzárással és 600 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, aki az ország, a társországok v. az osztrák-magyar monarchiának nyilvánosan kitűzött zászlaját, úgyszintén, aki a polgári v. katonai hatóságok által e minőségük jelvényéül nyilvánosan használt zászlót meggyalázó szándékból bemocskolja, megrongálja v. leszakítja. A községi biró kötelessége az ország zászlaja tiszteletbentartásának megvédése, eltávolításának megakadályozása (Kúria 583/1897.). A nemzeti L.-nak az állam méltóságát sértő módon használata kihágás és 15 napig terjedhető elzárással és 200 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő (1908. évi máj. 8-án 20,345 BM. sz. a. kelt rend.). Az 1848. XXI. t.-c. 1. §-a a nemzeti színeket régi jogaikba visszaállította. Ugyane törvény 2. §-a akként rendelkezik, hogy idegen államok hajói magyar vizeken menetközben mindig, állásközben pedig vasár- és ünnepnapokon tartoznak a nemzeti L.-t felvonni. Az 1879. XL. t.-c. 36. §-a olyan zászló kitűzését, nyilvános használását, árulását v. másként terjesztését, amelynek kitűzése

LOB

A fontosabb hadi

»Lobogók« cikkhez.

Az Osztrák-Magyar monarchia hadi és

ÓK I.

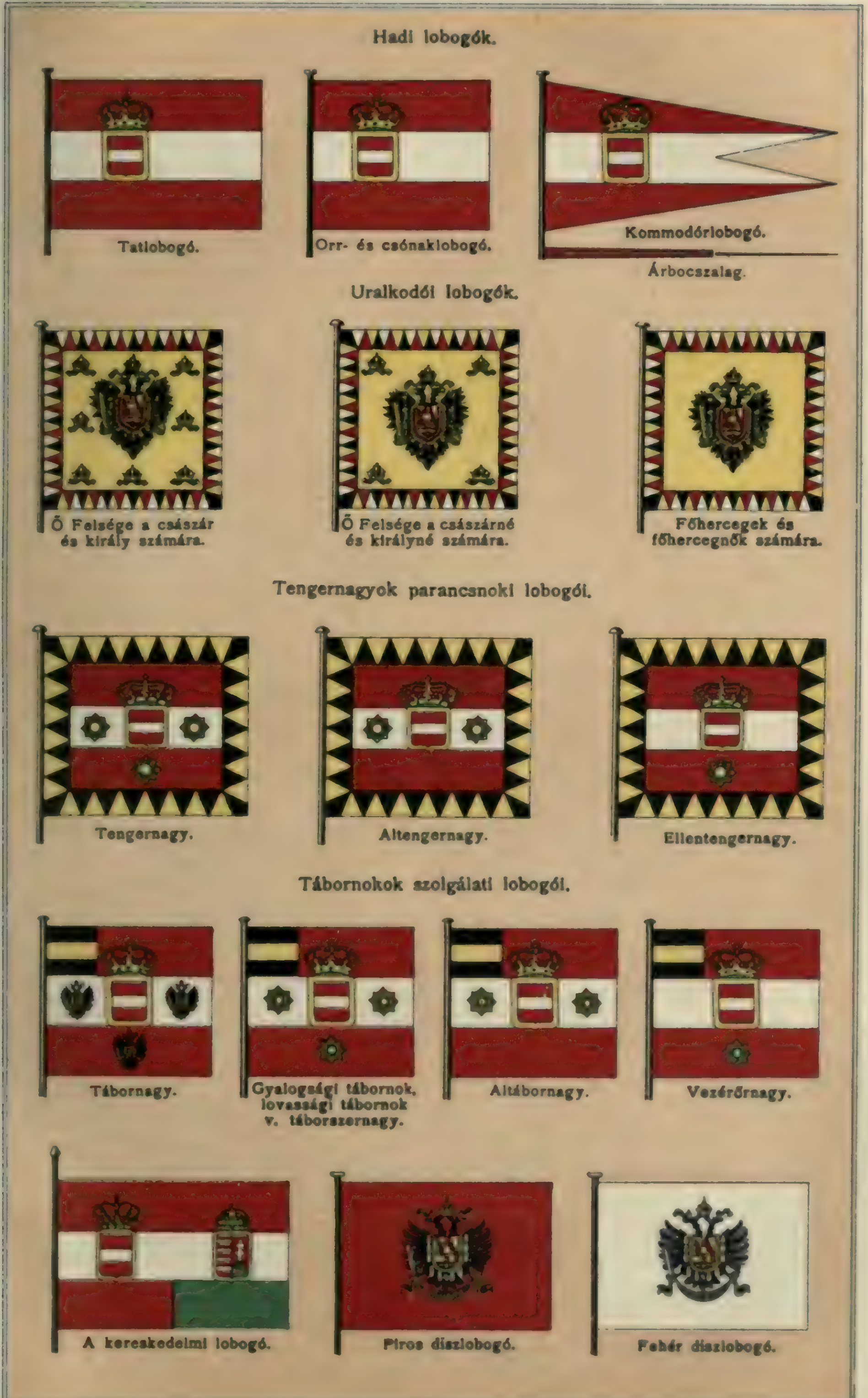
eskedelmi lobogók.

edelmi lobogóit lásd a Lobogók II. táblán.

LOBOGÓK II.

Az osztrák-magyar hadi és kereskedelmi tengerészetekben rendszeresített lobogók.

vagy használata az okból, mert azok az állam és törvényes intézményei iránt ellenséges irányzatok jelzeséül szolgálnak, miniszteri rendelet által tiltva van, kihágásnak minősíti és 15 napig terjedhető elzárással és 400 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel bünteti. Nem forog tehát fenn a 36. §. esete, ha az illető zászló használata v. kitűzése miniszteri rendelet által nincs megtiltva (Hb. 1909. VI. 14. 66/908., 1909. V. 3. 67/908.). Ilyen rendeletnek a 26,559/74. és a 62,693/85. BM. sz. rendeletek nem tekinthetők (Hb. 1909. VI. 14. 66/908., 1909. V. 3. 67/908.), mert ezek a rendeletek csak az idegen L. jogosulatlan használatáról rendelkeznek, az ilyen jogosulatlan használatot kihágássá minősítvén, de nem határozzák meg azt, hogy mily idegen L.-t nem szabad használni. Román nemzeti színű L. hordozása nyilvános alkalmakkor büntetendő (Bjt. VI. 391. l.). Vörös zászló tiltott használata a 62,693/85. Bk. sz. rend. al pján nem büntethető (1908. évi 1952. BM. rend.). A robbanó szereket szállító kocsit fekete L.-val kell felismerhetővé tenni (40,302/90. BM. rend. 50. §.) s az ily robbanó szert szállító hajót külön L.-val kell ellátni, amely folyamhajóknál fekete, tengeri hajóknál vörös színű kell, hogy legyen s szélcsendes időben kifeszitendő. Ha valamely hajón kolera v. koleragyanus megbetegedés fordult elő v. haláleset állott be, köteles a hajó vezetője a hajó fertőzött voltát, különbség nélkül mindenféle hajóra, nappal élénk sárgaszínű háromszögű csúcslobogóval a hajó árboc- v. őrfáján v. egy külön zászlónyélen felismerhetővé tenni (1892 okt. 20-án 703,818. KM. sz. a. kelt rend.). A vörös-keresztes fehér lobogóról a genfi egyezmény és a hágai egyezmények, mint a betegek és sebesültek ápolásával foglalkozó intézetek, hajók stb. megkülönböztető jelvényéről beszélnek. Ugyancsak a hazai egyezmények (v. ö. a szárazföldi háború törvényei és szokásai tárgyában létrejött IV. egyezményhez csatolt szabályzatot) a fehér L.-t a békekövet jelvényeként említik.

Az 1850 ápr. 16. kelt legfelsőbb elhatározás a kereskedelmi tengerészet részére kiváló tengerészeti érdemek és szolgálatok jutalmául *díszlobogót* alapított, melynek két osztálya van: *fehér* és *piros*. A dísz-L. selyemből van, közepén a császári sassal. Előlapján fekete keresztcsíkban aranybetükkel a fehér díszlobogónál: Merito navali (tengerészeti érdemek), a pirosnál: Fortitudini navali (tengerészeti vitézség), a hátlapon mindkét L.-nál: Viribus unitis szavak állanak. A kitüntetés a parancsnok személyét, nem a hajót illetvén meg, a kitüntetett a díszlobogót minden általa vezényelt hajó főárbocára kitűzheti s ünnepélyes alkalmakkor csónakján alkalmazhatja. A hajó-parancsnok elhalálozása esetében, amennyiben másképen nem rendelkezett, a díszlobogó születési helyének községi termében kifüggesztendő s megőrzendő. A tisztelgő ágyúlövéseknél a díszlobogó is bizonyos kitüntetésekben részesül. Díszlobogónak jogtalan használata 1000 K-ig, megszerzése hamis okiratok v. tanuvallomások alapján 2000 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

A *hajó-L.* (ném. *Flagge*; ol. *bandiera*; franc. *pavillon*; ang. *flag*) a hajó állami hovátartozásának ismertető jele, mi célból hadihajók a *hadi L.*-t, kereskedelmi hajók a *kereskedelmi L.*-t viselik (l. az *I.* és *II. képmellékletet*). A hajókon többféle L. van, melyek különböző célokra szolgálnak. Hadihajók, melyeken az uralkodóház tagjai tartózkodnak, a megfelelő *uralkodói L.*-t (ném. *Standarte*) vonják fel (l. a *II. képmellékleten*). Vezénylő tengernagyok hajójának árbocáról a rangjuknak megfelelő *parancsnoki L.* (ném. *Kommandoflagge*), szolgálati utazást végző tábornokok hajóján az illetékes *szolgálati L.* (ném. *Dienstflagge*) leng. A kommodór (l. *Commodore*) parancsnoklását külön L. jelzi. Azok a hadihajók, melyeken az említett L.-k egyike sincs felvonva, főárbocuk sudarán az *árboc-szalagot* (l. o.) viselik.

A nemzeti L. (akár hadi, akár kereskedelmi L.) mindig a hajó tatfedélzetéből kinyúló L.-rúdra v. pedig a keresztágra vonatik föl, mint *tat-L.* (ném. *Heckflagge*). Horgonyzó hadihajók nagyobb külföldi kikötőkben mindennap, belföldön csak vasár- és ünnepnap még egy *orrlobogót* (ném. *Bugflagge* v. *Gösch*) tűznek ki a hajó orrára. Kisméretű nemzeti L.-t viselnek csónakok is a taton, mint *csónaklobogót* (ném. *Bootsflagge*). Mindezeket l. a *II. képmellékleten*.

A cs. és kir. jachthajóraj (l. *Jacht*) jachtjai is jogosítva vannak a hadi L. viselésére, de ezenkívül a jachthajóraj jelvényét is viselni kötelesek.

A *díszlobogók* (l. a *II. képmellékleten*) kitüntetések, melyeket Ő Felsége oly osztrák v. magyar kereskedelmi kapitányoknak adományoz, kik maguknak háborúban (piros dísz-L.) v. békében (fehér dísz-L.) kiváló érdemeket szereztek. E jelvények ad personam adományoztatnak, tehát csakis az illető kapitány van jogosítva azt hajóján viselni.

A L. könnyű szines gyapjuszövetből, rendesen egyenszög alakban készül, de vannak háromszögalakú, több csúcsban végződő L.-k is. A L. és a szárazföldön használatos *zászló* közötti különbség az, hogy míg egyrészt egy és ugyanazon államnak kereskedelmi L.-ja a nemzeti szinekből állíttatik össze és így a nemzeti zászlóhoz többékevésbbé hasonlít, a *hadi L.* ettől egészen eltérő lehet (pl. Ausztria-Magyarország); másrészt a zászló szövetjével a zászlórúdhoz szögeztetvén, azzal egy darabot képez, míg a L. rúdjának ormáig zsineggel vonatik fel. Sík tengeren a hajók L.-ikat, azok kímélése végett, rendesen nem tűzik ki, de ha más hajóval találkoznak, vagy partok mentén, a L.-nak kitűzése szabály. A kereskedelmi hajók hadihajókkal szemben a L.-nak felvonására és annak háromszori lebocsátására és felvonására mint tisztelgésre kötelesek. Parti erődök körletében, amelyeken L. van kitűzve, minden hajónak mutatni kell nemzeti L.-ját, ellenkező esetben arra egy éles ágyúlövéssel kényszerítik. Bármely hajó csak a saját nemzeti L.-jának kitűzése mellett ütközhetik meg. A nemzeti L.-nak ütközetben való lehúzása (megkülönböztetendő a mindennap naplemenetkor eszközölt bevonástól) annyit jelent, hogy az illető hajó ellenfelének megadja magát. Béke idejében egy meghatározott órában, rendesen 8 órakor reggel vonja fel a hajó L.-ját, este naplementekor pedig bevonja. Ez a fel- és bevonás

mindenkor bizonyos szertartással történik; ahol zene van, ott a hajózene a himnuszt játssza. Fél orommagasságban mutatott L. a hajón bekövetkezett halálesetet jelent; a megfordítva nem a rendes helyre tűzött nemzeti L. pedig, amely közepén össze van kötve, azt jelzi, hogy a hajónak segélyre van szüksége.

Végre minden tengeri hajó a nemzeti L.-n kívül még *jelzőlobogókkal* is el van látva (l. *Hajójelzések).* Vannak továbbá a jelzőlobogókhoz tartozó L.-k, melyeknek általánosan ismert külön jelentőségük van. Igy pl. a kalauz-L. (ném. *Lotsenflagge)* hajókalauzok hivására szolgál; továbbá háború idején a nemzetközi tengeri jog törvényei szerint használandó, fehér szövetü hadikövet-L. (ném. *Parlamentär-Flagge)*; az e L. alatt utazó hajók megtámadtatásoknak kitéve nincsenek. A sárga *veszteglő* L. (ném. *Quarantänflagge)* azt jelenti, hogy az illető hajón fertőző betegség fordult elő v. hogy a hajó fertőzött kikötőből jön; míg a sárga L. leng, addig a hajóval közlekedni tilos. A *hajótulajdonos-L.* (ném. *Rhederflagge)* az illető cég v. társaság ismertető jelvénye, mely a hajó tulajdonosa. Nagyobb ünnepélyes alkalmakkor — kikötőben — a hajók úgy nemzeti, mint jelzőlobogóik felhasználása mellett a nagy *L.-díszt* (ném. *Grosse Flaggengala)* öltik fel; kisebb alkalmakkor a kikötőben, továbbá a tengeren és csatában a hajók a kis L.-díszt vonják fel. Az osztrák-magyar kereskedelmi L.-nak viselésére oly hajók jogosultak, melyeknek tulajdonosai az egyik vagy másik társállamban honpolgári joggal birnak és okmányilag bizonyítják, hogy hajójuk nevét a hajólajstromba bevezettették. Az egyes államok konzuljai a nemzeti L.-nak jogos használása tekintetében ellenőrzési joggal vannak felruházva.

Azt, hogy a hajók árbocain szines L.-kat már a középkorban használtak, bizonyítja a hamburgi 1276-ból származó hajózási jog, mely minden hamburgi hajónak meghagyja, hogy árbocán egy veres szárnyat viseljen; hasonlóan rendelkeznek az 1299. évi lübecki hajózási törvények és az 1303. évből eredő brémai hajózási törvény. A tulajdonképeni hajó-L. képeken azonban csak a XVI. sz.-ban található, mint pl. *Furttenbach* 1629-iki Architectura navalis-ában, melyben a legrégibb hajólobogók láthatók lerajzolva. A XVII. sz. közepéig a hajó-L. csak az anyakikötőt jelezte; ahány ilyen tengerparti kikötő, annyi L. s csak azóta keletkezett a tulajdonképeni nemzeti lobogó. Lásd még *Zászló.*

A főbb államok lobogóit az *I. képmellékleten* közöljük. Az ott nem szereplő országok lobogóit a következőkben ismertetjük: *Bolivia*: sárga-vörös-zöld, vízszintes pólyák. — *Costarica:* öt vízszintes pólya: kék-fehér-vörös-fehér-kék; a középső vörös pólya kétszerte szélesebb, mint a többi. *Haiti:* kék-vörös vízszintesen. — *Honduras:* kék-fehér-kék; vízszintes pólyák. — *Kongo-állam:* kék mező, a közepén ötágú arany csillag. — *Szibíria:* 11 vízszintes pólya, piros-fehér váltakozva. — *Monaco:* piros-fehér. — *San Domingo:* a mezőt fehér kereszt osztja négy részre, a felső jobb és alsó bal négyszög kék, a felső jobb és az alsó bal négyszög piros. — *Svájc:* vörös mező, közepében fehér kereszt, amelynek karjai nem érnek a zászló széléig. — *Számosz:* kék-fehér vízszintes pólya, a baloldalon, a pólyák határán fehér görög kereszt. — *Szerbia:* piros kék-fehér, vízszintes pólyák, középen a régi szerb címer. — *Zanzibár:* vörös.

Lobogó vagy *lobogófürdő*, az erős szénsavas források erdélyi magyar (székely) neve. Megfelel a német Sprudel szónak.

Lobogódísz, l. *Lobogó.*

Lobogófürdő, Szentegyházasfaluhoz tartozó kezdetleges fürdő Udvarhely vm. udvarhelyi j.-ban, dús vasas forrással; u. p. és u. t. Szentegyházasfalu.

Lobogópótlék, l. *Surtaxe.*

Lobogórúd, l. *Lobogó.*

Lobon de Salazar, *Isla* (l. o.) spanyol szatirikus író álneve.

Lobonya (azelőtt: *Lubina)*, kisk. Nyitra vm. vágújhelyi j.-ban, (1910) 3420 tót lak., postahivatal, u. t. Ótura.

Loboparadisea (áll.), a Paradicsommadár-félék egy neme. A *L. sericea* vörhenyes barna és sárgaszínű, mellén pedig halványkékes.

Lobor, az a gúlaalakú állvány, melyet lóhere s egyéb takarmányfélék szárítására használnak, l. *Gúlaszárító.*

Lóborsó (növ.), l. *Bükköny.*

Lobos, 1. a Kanári-szigetek (l. o.) egyike, Fuerteventura közelében. — 2. *L.*, sziget Uruguay partján, a La Plata torkolata előtt, május-júniusban fókavadászok keresik fel, 1909. Nagybritannia bérbe vette és szénállomást létesített rajta. — 3. *L. (Islas de L.)*, Peruhoz tartozó szigetek a perui parton; a L. de Tierra s a két L. de Afuera sziget alkotják, mely utóbbiakon nagy guanotelepek vannak; innen *Guano-szigetek*-nek is nevezik. — 4. *L.*, kerületi főváros Buenos-Ayres argentinai tartományban, 6500 lak., állattenyésztéssel.

Lobositz, város Leitmeritz cseh kerületi kapitányságban, (1910) 5076 lak., nagy cukor-, sör-, téglagyárral és mészégetőkkel, a Schwarzenberg hercegek kastélyával. Ismeretes e város az 1756 okt. 1. itt vívott csatáról, amelyben Browne osztrák vezér hadait Nagy Frigyes visszaszorította.

Lóbögöly, l. *Bögölyök.*

Lóbőr, l. *Bőr.*

Lobre (ejtsd: lóbr), *Maurice*, francia festő, szül. Bordeauxban 1862. Carolus Duran tanítványa. Intérieurfestő, képein főleg a versaillesi királyi kastély különböző belső helyiségeit dolgozza fel. Nevezetesebb művei: Kék szoba; Öltöző; XV. Lajos francia király szalonja: Mária Antónia fogadóterme; A chartresi székesegyház stb.

Lobstein, *Paul*, német protestáns teológus, szül. Epinalban 1850 júl. 28. 1877-ben teológiai tanár Strassburgban. Művei: Die Ethik Calvins (Strassburg 1877); Petrus Ramus (u. o. 1878); La notion de la préexistence (Paris 1883); La doctrine de la sainte cène (Lausanne 1889); Études christologiques (1890—94, 4 füzet); Réflexions sur le baptême des enfants (1892); Die Lehre von der übernatürlichen Geburt Christi (1896, 2. kiad.); Essai d'une introduction à la dogmatique protestante (1896, megjelent németül s angolul

is); Die altkirchliche Christologie und der evang. Heilsglaube (1896).

Lobuli corticales renis (lat.), l. *Ferrein-féle piramisok.*

Lobulus (lat.) a. m. karéjocska. A legtöbb tömött szerv kötőszövet által összetartott apró darabkákból áll; ezeket nevezzük L.-oknak.

Lobus (lat.), a. m. karéj, karély, lebeny (nem jó szó). Az anatómiában a több darabból álló szervek részeinek jelölésére használjuk, pl. az agyvelőnél, májnál, tüdőnél. — Növénytani értelemben a. m. karély: a levélnek egy-egy oldalán a feléig v. egyharmadáig haladó metszése v. cakkja.

Loca credibilia (lat.) a. m. hiteles helyek.

Local Boards (ang., ejtsd: lokel bórdsz), az 1875. évi angol közegészségügyi törvény (Public Health Act) által felállított egészségügyi kerületek élén álló hatóságok.

Locarno, város, L. járás székhelye Tessin svájci kantonban, a Lago Maggiore É.-i végében, a Maggia torkolatánál, 205 m. magasban, (1910) 5638 lak.; enyhe éghajlattal. Kikötője beiszaposodik. L. kiválóbb épületei a S. Antonio-templom (1674), a comói püspök és későbben a svájci vogtok kastélya, egy magaslaton a Madonna del Sasso búcsujáró templom. 1803—1878-ig Bellinzonával és Luganóval fölváltva Tessin fővárosa volt.

Locatarius (lat.) a. m. bérbevevő, bérlő.

Loca taxalia (lat.) a. m. taxás helyek.

Locatelli, *Pietro,* olasz hegedűművész és zeneszerző, szül. Bergamóban 1693., megh. Amsterdamban 1764 ápr. 1. Fejlesztette a hegedűtechnikát és a szonátaformát. Nevezetesebb munkái: 12 concerti grossi; fuvolaszonáták; L'arte del violino (12 versenymű és 24 caprice magánhegedűre); 6 introduzioni teatrali és 6 koncert; trioszonáták; 6 concerti a quattro; L'arte di nuova modulazione; Contrasto armonico. Műveit sokan kiadták újra (David, Alan, Riemann).

Locatio (lat.), l. *Haszonbérlet.* — *L. conductio,* l. *Bérszerződés.*

Locativus, l. *Eset.*

Locator (lat.) a. m. bérbeadó.

Loch (ang., ejtsd: lok) a neve Skóciában a glaciális tavaknak és tengeröblöknek (fjord) s így az ir *lough*-hal és a francia *lac*-kal azonos jelentésű.

Loches (ejtsd: los), város, L. járás székhelye Indre-et-Loire francia départementban, az Indre balpartján, vasút mellett, (1911) 5346 lak., gyapjuszövés, bortermelés és lóvásárok. L.-ban több középkori épület van, legjelentékenyebb emléke a St.-Ours temploma és az a börtön, amelyben Sforza Lajos volt fogva. A VII. Károly építtette kastélyban Sorel Ágnes síremléke van. L.-sal szemben van Beaulieu egykori apátság székhelye, XI. sz.-ból való haranglábbal

Lochgelly (ejtsd: lochelzselli), város Fifeshire skót countyban, (1911) 9076 lak. Kőszénbányászat, vasművek.

Lochia (gör.), gyermekágyi folyás, l. *Gyermekágy.* — Lochiometra, l. *Hematometra.*

Loch Leven, vár és tó, l. *Leven.*

Lochner, *Stephan,* német festő, szül. Meersburgban, megh. Kölnben 1451., ahova 1430 táján került. A Boden-tó mellékének haladó irányú művészetével, valószerűbb motivumaival megelevenítette az idealista irányú kölni művészetet. Híres főműve a kölni székesegyházban levő szárnyasoltár, melyet L. 1440 körül a kölni városház számára festett, középső képén a 3 királyok imádásával, a szárnyakon Szt. Gereonnal a thébai légió és Szt. Orsolyával szűzei kiséretében. Egyéb művei a kölni muzeumban: az Utolsó ítélet, Madonna a rózsalugasban, Madonna az ibolyával.

Lochosz, a görög hadseregekben átlag 100 gyalogharcosból álló csapatosztag, melynek élén a *lochagosz* (százados) állott.

Lochotin, fürdőhely Pilsen közelében, Csehországban.

Loci (lat., a locus-nak többese) a. m. helyek. *L. communes,* közhelyek; oly helyek, amelyek általánosságban sok írónál és sok munkában szoktak előfordulni és ezáltal már egészen elvesztették eredetiségüket. Ezt a címet adta Melanchton is dogmatikai munkájának (1521).

Loci communes (lat.), l. *Loci.*

Lóciprus *(Juniperus Sabina* L., növ.), lásd *Boróka.*

Lock, *Michael,* német szobrász, szül. Kölnben 1848 ápr. 27., megh. Berlinben 1898 febr. 20. Sok dekorativ szobrászati művet készített berlini nyilvános és magánépületek számára. Önállóbb jelentőségű művei: A keresztrefeszített Spartacus (1886); Krisztus levételét a keresztről ábrázoló nagy szoborcsoport a berlini dómban (1888); a haldokló I. Vilmos császár szobra a berlini Hohenzollern-muzeumban.

Locke (ejtsd: lok), *John,* angol filozófus, szül. Wringtonban, Bristol mellett, 1632 aug. 29., megh. Oatesban (Essex county) 1704 okt. 28. Tanulmányait a westminsteri kollégiumban, később Oxfordban a Christchurch Collegeban végezte. Oxfordban ismerkedett meg lord Ashleyval, a későbbi Earl of Shaftesburyval, kinek barátja és orvosa, később a fiatal gróf nevelője lett. Nagy munkájának: Értekezés az emberi értelemről (Essay concerning human understanding), első kidolgozása már 1670. készült, de többször átdolgozta s az egész mű végleges alakjában csak 1689—90. jelent meg, miután egy belőle készült kivonat francia fordításban már 1688. látott volt napvilágot. Már előbb 1685. tette volt közzé, névtelenül, első híres levelét a toleranciáról, 1689-ben a másodikat és harmadikat. 1689-ben ugyancsak névtelenül megjelent tőle két értekezés a polgári kormányzatról, mely a politikai liberalizmus alapvető műve. 1693-ban kiadta nevezetes művét: Néhány gondolat a nevelésről (Some thoughts concerning education), mely az ujabb pedagógia fejlődését indítja meg (magyarra fordította borosjenői *Székely* Ádám 1769., 2. kiad. 1829). A kereszténység észszerűsége című műve 1695. jelent meg s azt a toleranciát hirdeti, melyet később Voltaire ragyogó tolla tett nagy kulturai hatalommá.

Az emberi értelemről szóló mű mélyreható lélektani elemzések útján az ismerettan terén is a tapasztalati elvet juttatja érvényre. L. mindjárt műve elején kifejti, hogy hallván barátjai metafizikai vitatkozásait, melyek rendszerint semmi eredményre nem vezetnek, az a gondolata támadt,

hogy előbb «az emberi ismeret eredetét, bizonyosságát és körét, a hit, vélemény és helyeslés okait» akarta kutatni; előbb tudnunk kell, meddig ér az emberi értelem, mely tárgyakról szerezhet egyáltalán tudást? Mindenekelőtt azt a kérdést akarja eldönteni, vannak-e *velünk született ismereteink, eszméink?* Ezzel foglalkozik a mű első könyve, mely a legélesebb kritikával illeti a velünkszületett eszmék, képzetek (az angolban eszme, idea annyi mint a magyar képzet, a német Vorstellung) tanát. Az eredmény az, hogy ily eszméink nincsenek, hogy minden képzetünk a tapasztalatból származik. Sem elméleti igazságok, sem erkölcsi elvek nem lehetnek velünk születettek, még Isten fogalma sem az. E cáfoló rész után következik L. pozitiv nézeteinek kifejtése. A második könyvben L. kifejti, hogy a lélek olyan, mint a tiszta fehér lap, minden képzete a tapasztalatból ered. Műve harmadik részében a nyelvvel foglalkozik, a negyedikben a megismeréssel és véleménynyel. A szók csak jelek, a tárgyak képzetének jelei. A megismerés nem egyéb, mint saját képzeteink megegyezésének vagy meg nem egyezésének, kapcsolatának vagy elkülönítettségének fölfogása. A megismerés lehet szemléletes vagy intuitiv, midőn képzeteink megegyezését vagy összeegyezhetetlenségét más képzetek közvetítése nélkül fogjuk föl; lehet demonstrativ, amidőn közvetítve következtetünk; végül érzéki, mely rajtunk kívül levő tárgyak létére vonatkozik. Az utóbbi nem oly fontos, mint a két előbbi. Saját magunkat intuitive ismerjük meg, Istent demonstrative, a többi dolgokat érzéki módon. Igen valószinű, hogy külső dolgok vannak, de ez abszolut módon nem bizonyítható. Az igazságot ne keressük rajtunk kívül, hanem saját magunkban, nem a képzeteknek tárgyakkal, hanem a képzeteknek egymással való megegyezésében. Az észbeli megismerés körén túl fekszik az isteni kinyilatkoztatásba vetett hit, amelynek azonban nem szabad ellenkeznie az ésszel. Kinyilatkoztatásra, ugymond L., szükség van, de a kinyilatkoztatás is ugyanattól az istentől származván, ki észt adott az embernek, nem lehet észellenes. Igy akarja L. a dogmát a tudománnyal megegyeztetni. Neveléstani eszméi közt a legfőbb a természeti egyéniség szabad fejlődése; követeli, hogy az öntevékenységet fejlesszük a gyermekben, tanítsuk játszva tanulni, testi erejét és ügyességét is fejlesszük, szemléleti alapot vessünk oktatásának, legyünk tekintettel a növendék egyéni sajátságaira, fejlesszük az ifjú jellemét, egyszóval Rousseau előtt hirdeti azokat az eszméket, melyeknek azután Rousseau előadása és alkalmazása adott oly nagy erőt. Az államelméletben is megelőzi Montesquieut s az alkotmányos királyságnak ő adja első elméletét. Ő választja szét a politikai és egyházi hatalmat elméletében, ő fejti ki a képviseleti rendszer alapvonalait, külön választván az exekutiv hatalmat a törvényhozótól és a törvényhozó testületben helyet biztosítván a nemzet minden rendje, érdeke, történeti joga képviselőjének. A XVIII. sz. mozgalmas szellemi életének majdnem minden vezéreszméje L. műveiben találta először kifejezést. Munkáit sokszor adták ki, 1801. és 1812. tíz kötetben, 1853. kilenc kötetben. Filozófiai munkáit kiadta St. John (London 1854, 2 köt.). Az Essay concerning human understandingből *Fraser* C. rendezett új kritikai kiadást (u. o. 1894, 2 köt.). Életét megírta Lord King (új kiad. 1858) és Fox Bourne (1876, 2 köt.). V. ö. T. *Fowler*, Locke (London 1883); W. *Küppers*, J. L. und die Scholastik (Berlin 1895); Ed. *Martinac*, Die Logik L.-s (Halle 1894); A. C. *Fraser*, John L. as a factor in modern thought (1905). Bővebb irodalmi útmutatás a nagy Locke-irodalomban *Ueberweg* F., Geschichte der Philosophie (III.).

Locke-féle folyadék, kb. ugyanazon sókat és abban a koncentrációban tartja, mint a vérsavó; ezenkívül 1% szőllőcukor is van benne. Fiziológiai kisérletekben a túlélő szervek (l. o.) táplálására szolgál.

Lockhart (ejtsd: lokkert), *John Gibson*, angol író, szül. Cambusnethanben (Lanarkshire, Skócia) 1794., megh. Abbotsfordban 1854 nov. 25-én. 1820-ban feleségül vette Walter Scott leányát, Sophiet és 1825. átvette a londoni Quarterly Review szerkesztését. Több történeti regényt írt, amelyek azonban korántsem arattak oly nagy sikert, mint az ó-spanyol balladák fordításai (Ancient Spanish Ballads, 1823). L. két legismertebb és legértékesebb műve Burnsnek és Walter Scottnak életrajza (Life of Robert Burns, Edinburgh 1828 és Life of Sir Walter Scott u. o. 1838, újabb javított kiadás: London 1903, 5 köt.). V. ö. A. *Lang*, Life and Letters of John Gibson L. (London 1896, 2 köt.).

Lockhaven (ejtsd: lokkhevn), Clinton county székhelye Pennsylvania északamerikai államban, a Ny. i Susquehanna mellett, (1910) 7772 lak., faiparral.

Lock-out (ang., ejtsd: lokaut), a munkások kizárása a gyárból, l. *Krimicsau*.

Lockport, Niagara county székhelye New York északamerikai államban, a Hudson-Erie-csatorna mellett, (1910) 17,790 lak., nagy mész- és homokkőbányákkal; vízerő-telepekkel.

Lockroy (ejtsd: lokroá), *Edouard*, francia politikus, szül. Párisban 1840 júl. 18., megh. u. o. 1913 nov. 22. Résztvett 1860. Garibaldi sziciliai expediciójában, azután 1864. Renan kisérője volt annak palesztinai tanulmányútjában. Páris 1870—1871-iki ostroma alatt egy nemzetőrzászlóaljat vezetett. 1871 febr. beválasztották a nemzetgyűlésbe, 1876 óta pedig állandóan tagja volt a képviselőháznak, hol a szélsőbaloldalon foglalt helyet. Két izben volt (1895—96 és 1898—99) tengerészetügyi miniszter s több jelentős reformot alkotott. Több kortörténeti és tengerészetügyi munkát is írt: Les aigles du capitole (1869); La commune et l'Assemblée (1871); L'île revoltée (1877); La marine de guerre (1897, 2. kiad.); La défense navale (1899); Les marines française et allemande (1904).

Lockyer (ejtsd: lokkier), *Joseph Norman*, angol csillagász, szül. Rugbyban 1836 máj. 17. 1870-ben a Royal Commission on scientific instruction and the advancement of science titkára, 1871. assistant commissioner-je és a cambridgei egyetemen lecturer lett. L. főleg az asztrofizika fejlesztése körül szerzett nagy érdemeket. Főleg spektroszkópikus vizsgálatokkal és a Nap tanulmányozásával foglalkozik. 1866-ban ismertette módszerét,

mellyel az addig csak napfogyatkozásokkor észlelhető protuberanciákat bármikor meg lehet figyelni. 1870-ben a Sziciliába küldött angol csillagászati expediciónak volt vezetője, 1882. pedig Egyiptomban észlelte a teljes napfogyatkozást. A kemiai elemekről való ama nézete, hogy azok összetett testek, feltünést okozott, de elfogadásra nem talált. Főbb munkái: Elementary lessons in astronomy (1868 és azóta többször); Questions on astronomy (1870); Contributions to solar physics (1873); Spectroscope and applications (1873); Stargazing, past and present (1877); Studies in spectrum analysis (1878); The Meteoric hypotheses (1890); Suns place in Nature (1897) stb. L. a south-kensingtoni asztrofizikai obszervatóriumnak igazgatója, a The Heavens és a Nature cimű folyóiratoknak szerkesztője volt.

Locle, *Le* (ejtsd: lölokl), város, L. járás székhelye Neuchâtel svájci kantonban, a francia határ közelében, 922 m. magasban, vasút mellett, (1910) 12,759 lak., óraipar; órás-, mechanikai, kereskedelmi, iparos- és kézműves-iskola, botanikus kert, óramuzeum. Csokoládé- és cukorkagyár. Jean Richard 1680. itt készítette el első óráját és vetette meg az órásipar alapját; emlékét bronzszobra hirdeti. Közelében voltak a Moulins souterrains (a. m. földalatti malmok), amelyeket egy sziklarepedésben eltünő patak (Vied) vize hajtott. Már nem működnek, mert vizét elvezették.

Loco (lat.) a. m. helyben, azon helyütt. Rövidítve *L. citato* a. m. az idézett helyen; *L. laudato*, az említettük helyen. *L. sigilli* (rövidítve l. s.) a. m. pecsét helye, oklevelek másolatában azon helyre tétetik, melyen eredetileg, vagyis az oklevél eredetijén a pecsét volt. — *L.* a *hangjegyek* felett azt jelenti, hogy azok a maguk eredeti fekvésében vétessenek s nem egy nyolcaddal feljebb vagy lejebb, mint egy korábbi helyen.

Loco-árú, l. *Helyi árú.*

Locomotorikus mozgás, l. *Mozgás.*

Loco sigilli (lat.), l. *Loco.*

Lócs, kisk. Sopron vm. csepregi j.-ban, (1910) 508 magyar lak., postaügynökség, u. t. Bük.

Lócsimbe, l. *Kullancsfejyek.*

Lócsipa (növ.), l. *Gleditschia.*

Lócsiszár, gunyos értelemben a lókereskedő, mert eladandó lovait azáltal teszi tetszetősebbé, hogy a ló testét sokat keféli és törölgeti, mintegy kicsiszolja, hogy fényesebb legyen.

Lócsaka (állat, *Ampelis garrulus* L.), l. *Selyemfark.*

Locsmánd (Lutzmannsburg), nagyk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 1321 német és magyar lak., vasúti állomás, postahivatal, u. t. Sopronhorpács. L.-nak hajdan vára volt, mely már 1156. emlittetik, amidőn német vitézek birtoka. A vár a XIII. sz.-ban elenyészett, azóta nyoma sincs.

Locsmánd *vármegye*, a mai Sopron vm.-ben, L. nagyközség vidéket foglalta magában. Főispánjává IV. Béla Lőrinc grófot, Péter fiát tette, ki több locsmándi várjobbágynak földet ajándékozott. E vármegye a XIV. sz.-ban már megszünt. V. ö. *Stessel*, A várispánság határairól (Századok 1899) s L. vár és tartománya (u. o. 1900).

Locsoló a. m. öntöző edény, kanna. Az utcák öntözésénél kocsira v. gépkocsira van szerelve.

Locumtenens (lat.) a. m. helytartó.

Locus (lat.) a. m. hely, átvitt értelemben a könyvnek egy szakasza is, pl. *L. classicus* v. *L. palmarius* a. m. nevezetes v. bizonyító erejű rész valamely könyvben; *L. communis* a. m. közhely, amelyet mindenki ismer; *L. a quo*, az a hely, ahol a váltó v. utalvány kiállítója lakik; ellenben *L. ad quem* az a hely, ahol a váltót v. utalványt kifizetik; *L. natalis* a. m. termőhely.

Locus minoris resistentiae (lat.), a szervezetnek az a helye, amely bármi oknál fogva csökkent ellentállással bir. Igen gyakran használt orvosi kifejezés a zúzott, sebzett, vérszegény v. valami más módon elváltozott szövetekre, amelyeken aztán a baktériumok könnyen megtelepedhetnek. A L.-nek nagy szerepet juttatnak bizonyos fertőző betegségek fellépésében.

Locus regit actum (lat.), jogi elv, hogy jogcselekménynek, pl. szerződésnek alaki érvényét létrejötte helyének törvénye szabályozza.

Locusta viridissima *L.*, l. *Szöcskefélék.*

Locustella (állat), l. *Tücsökmadár.*

Locustidae (áll.), az Egyenesszárnyuak rovarrendjének egyik családja, l. *Szöcskefélék.*

Locutio (lat.) a. m. szó, beszéd, mondás, kitétel, kifejezés.

Locutorium (lat.), beszélő szoba a kolostorokban; *L. forinsecus*, beszélő szoba idegenek számára. Mindkettő a *clausurán* (l. o.) kivül.

Lócz, községek, l. *Alsólócz, Felsőlócz, Kislócz, Nagylócz.*

Loczka *József*, vegyész, szül. Németprónán (Nyitra vm.) 1855 márc. 14., megh. Budapesten 1912 márc. 8. A Magyar Nemzeti Muzeum ásványtárában dolgozott 1883 óta, mint muzeumi őr. Becses ásványelemzéseket végzett s a kémiai elemzés módszereit is javította. Számos tanulmányt és értekezést írt, melyek nagyrészt az Akadémia kiadványai között s a Földtani Közlönyben jelentek meg.

Lóczy *Lajos (lóczi)*, geológus és geográfus, Gömör-Kishont vármegyei régi nemesi családból szül. 1849 nov. 3. Pozsonyban, ahova a szabadságharc alatt szülei Arad vármegyéből elmenekültek, de csakhamar oda, Ópálosra (Paulis) visszatértek. 1869—1874 között a zürichi műegyetemen tanult s ez idő alatt az Alpokkal megismerkedett. 1874-ben mérnöki oklevelet szerezve, visszatért Magyarországba s a Magyar Nemzeti Muzeum ásványtárában segédőr lett. 1877 nov.—1880 máj. 1. között gróf *Széchenyi* Béla keletázsiai expediciójában vett részt s ez idő alatt Kina nagy részét beutazta. 1883-ban a m. kir. Földtani Intézetben osztálygeologus, 1886. a műegyetemen rendkivüli tanár lett s mint ilyen 1888-ig résztvett az országos geologiai felvételekben; 1888. az egyetemen a földrajz ny. r. tanára s 1908. a m. k. Földtani intézet igazgatója lett. 1888 óta tagja a M. Tudományos Akadémiának s 1900—1914-ig ismételten elnöke volt a Magyar Földrajzi Társaságnak. Számos hazai és külföldi tudományos egyesületnek tiszteleti tagja; 1894. a berlini Gesellschaft für Erdkunde a Karl Ritter ezüstéremmel s 1902. a párisi Académie Française a Csihacseff-díjjal tüntette ki. L. geológiai munkásságának betetőzése az Erdélyi Me-

dence fúrásokkal való feltárása, amelyet a pénzügyminisztérium 1907. az ő javaslatára rendelt el. Több száz kisebb-nagyobb értekezésén kívül nagyobb munkái a következők: *A kinai birodalom természeti viszonyainak leírása* (Budapest 1886); *A geológiai megfigyelések eredményei gróf Széchenyi B. keletázsiai utazásában* (u. o. 1890, I. kötet); *A fosszilis emlős és puhatestű állatmaradványok leírása gróf Széchenyi B. keletázsiai utazásában* (u. o. 1897, III. köt.); *A mennyei birodalom története* (a M. Földr. Társaság könyvtárának II. köt., 1901). Mindezek németül is megjelentek. Legnagyobb munkája *A Balaton környékének geológiai képződményei* címen 1913. 617 oldalon, 15 táblával és 327 szövegábrával illusztrálva jelent meg a *Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei* c. nagy vállalatban, amely kiadványt különben szintén L. szerkeszti. Munkatársa e Lexikonnak is.

Lódarázs, l. *Darazsak*.

Lodd., növénynevek után *Loddiges* Konrad hackmey-i (London mellett) kereskedőkertész és fiai: L. George (1784—1846) és L. William (1776—1849) nevének rövidítése.

Lodejnoje Polje, az ugyanily nevű járás székhelye Olonec orosz kormányzóságban, a Szvir mellett, kb. 1500 lak., fa- és gabonakereskedéssel. L.-ban építtette Nagy Péter azon hajóit, amelyekkel Schlüsselburgot ostromolta. Hajógyárát 1830. szüntették meg.

Lodelinsart (ejtsd: lodleñszár), község Hainaut belga tartományban, (1910) 10,005 lak., üveggyárakkal, szegkészítéssel és szénbányával.

Loden (ném.), a szövőszékről lekerülő *condra* gyapjuszövet, továbbá az erősen kallózott *daróc*szerű gyapjuszövetek s végre kártolt gyapjuból készült kallózott női szövet.

Lodève (ejtsd: lodév), járási székhely Hérault francia départementban, a Soulondres és Ergue összefolyásánál, (1911) 7668 lak., katonai durvaposztó-szövés, gyapjufonás, vegyi ipar, fa-, bor- és szövetkereskedés. 1709-ig püspökség székhelye volt. L. a régi *Luteva*.

Lodge (ejtsd: lodzs), 1. *Henry Cabot*, amerikai történetíró, szül. Bostonban 1850 máj. 12. A bostoni Harward-egyetem tanára 1876 óta. 1886-ban a képviselőházba, 1893. a szenátusba választották. Nevezetesebb művei: Short history of English colonies in America (New York 1883); Story of the Revolution (1903, 2. kiad.); War with Spain (1899); George Washington (Berlin 1912). Az amerikai kongresszus az ő sürgetésére adta ki az Affaires of Hungary 1849—1850. évi okiratait.

2. *L., Oliver Joseph, sir*, fizikus, szül. Penkhullban (Straffordshire) 1851 jún. 12. 1881 óta a fizika tanára Liverpoolban, 1887 óta a Royal Society tagja. Főleg a hő, elektromosság, mágnesség kérdéseivel és az éterrel foglalkozott. Munkái: Modern views of electricity (1892); Electrons, or the nature and properties of negative electricity (1907).

3. *L., Thomas*, angol író, szül. Londonban 1558., megh. u. o. 1625. Irodalomtörténetileg legérdekesebb műve a Lyly nyomán írt Rosalynde, Euphues his Golden Legacy (1590) c. regénye, amely Shakespeare «Ahogy tetszik» c. vígjátékának tárgyát szolgáltatta. Historie of Robert the Divel (1591) és Life and Death of William Longbeard (1593) c. epikus románcai bizonyos tekintetben a történeti regény első csirái az angol irodalomban. Nagy sikert aratott elegiáival és szonettjeivel (Phillis 1593), továbbá szatiráival (A Fig for Momus, 1595) is. V. ö. E. *Gosse*, Lodge's Whole Works (Glasgow 1878—82) és R. *Carl*, Lodge's Leben und Werke (Halle a. S. 1887, az utóbbi részletes bibliografiával).

Lodi, város, L. járásnak és püspökségnek székhelye Milano olasz tartományban, az Adda jobbpartján, vasút mellett, (1911) 28,032 lak., kötélgyártás, vászonszövés, selyemfonók, majolikakészítés, bortermelés és állattenyésztés, parmezánsajtgyártás. Jelentékeny épületei: a székesegyház (XII. sz.), az Incoronata-templom (1476), a püspöki palota és a városház. A XI. sz.-ban Milano után L. Felső-Olaszország legnagyobb városa volt; a ghibellin-háborukban azonban nagyon sokat szenvedett. 1796 máj. 10. Napoleon itt döntő győzelmet vívott ki az osztrákokon. Ny.-ra tőle van *L. vecchio* az ókori *Laus Pompeja* helyén.

Lodiculae (növ.) a. m. pikkelyecskék, a pelyvás füvek toklászán belül és vele váltakozva két, ritkábban három apró, színtelen, pikkelyféle szerv, mely a virág elsatnyult leplének felel meg.

Lódíjazás, lovaknak hippológiai szempontból való elbírálása. A legszebb példányok a lódíjazást teljesítő hivatalos közegek által pénzdíjazásban részesülnek.

Lóding, valószínűen a német Ladung (töltés) szóból származott szó; így nevezték nálunk azt a széles szíjat, melyet a bal vállról a jobb csípő felé átalvetve, karabély, töltényláda, kard stb. hordására használtak.

Lodnó, kisk. Trencsén vmegye kiszuczaújhelyi j.-ban, (1910) 667 tót lak., u. p. Kiszuczaújhely, u. t. Óbesztercze.

Lodoicea *Labill.* (növ.), a Pálmák génusza; egyetlen faja a *L. sechellarum* Labill. (Salamon csodadiója, tengeri kókusz, l. a *Pálmák* III. mellékl.). A Seychelles-szigeteken honos. Vastag, 20—28 m. magas, oszlopos törzsén 3—4 m. széles és 6—9 m. hosszú, simanyelű legyezőlevelekből álló levélkoronája van. 2 lakú, porzós virágait 20—30 tagú csoportokban 1 m. hosszú, vörösbarna, hernyóhoz hasonló virágzat viseli. Az óriási termővirágzaton kifejlődik fáinknak legnagyobb termése, melyben a kétkarélyú, rendesen 1 magú csonthéjat rostos és húsos burok veszi körül. A termés többnyire 45 cm. hosszú, 1 m. kerületű, 20—25 kg. nehéz. 10 év alatt érik meg. A növény már tudományos felfedezése (1742) előtt is rég ismeretes volt: a régiek *kettős kókuszdiónak* v. *malediviai diónak* hívták és mesés árakat fizettek érte. Gyógyító és méregtől megóvó hatást tulajdonítottak neki és drága edényeket készítettek belőle. Hazájában is igen különféle edénnyé alakítják. Éretlen állapotban kellemes táplálék. A fa törzsét szintén felhasználják. Levelével házat fednek, ezenkívül kalaphoz és rostjaival kosárhoz szolgáltat anyagot. Terméseért és leveleiért a L.-t idővel bi-

zonyára kipusztítják. Látható európai pálmaházakban is.

Lodomér, alkalmasint Hennyei Lőrinc fia, 1257—1260-ig veszprémi éneklő-kanonok, 1264—1266-ig V. István ifjabb király alkancellárja, 1268—79-ig váradi püspök, 1279 jún. 13. esztergomi érsek. Bámulatos erélyű, nevezetes államférfiú. Nagy érdemeket szerzett magának a IV. Béla és V. István közt kitört viszályok csendesítésében; azonban IV. László iránt, ki 1283. még mint a reformpárt bölcs emberét magasztalta, csakhamar elhidegedett. IV. Honorius pápa 1287. felszólította őt, hogy a kunok ellen keresztes háborut indítson s hatalmat adott neki a király kiátkozására. IV. Miklós pápának 1288 aug. 8-iki bullája alapján L. érsek a keresztes hadjáratot valóban kihirdette, de hadait IV. László szétverte. L. teljes hévvel csatlakozott az új királyhoz, III. Andráshoz és őt 1290 július 23. Székesfehérvárt királlyá koronázta. Midőn IV. Miklós pápa Martell Károlyt Nápolyban magyar királlyá koronáztatta, mint esztergomi érsek tiltakozott koronázó jogának ezen csorbítása miatt s a tényt és az eljárást megtámadta. Időközben 1286., 1292. és 1294. Esztergomban tartományi zsinatot tartott. Az 1291. évi országgyűlés határozatai értelmében lelkesen segítette a királyt a koronától elidegenített javak visszaszerzésében s 1297 jún. 27. VIII. Bonifác pápa is felhatalmazta, hogy az egyházi javakat visszatartó főurakat átok alá vesse. 1298 januárjában a felhévvizi keresztesek házában hunyt el. V. ö. *Wertner*, L. származása (Turul 1898).

Lodomeria, jobbára a mai Volhinia területén, a Bug mellett feküdt. Hagyomány szerint 888 táján a Kijev felől jövő magyarok előtt önként hódolt. Vezére Lodomér (a mai Vladimir v. Volinszkij) városban lakott. 1025 táján orosz befolyás alá került és csak a XII. sz.-ban, Román fejedelem alatt (1196—1205) vívta ki függetlenségét, mikor azonban Haliccsal egyesítették. Román fiát, Dánielt, 1206. II. András helyezte vissza trónjára, egyúttal azonban L. királyának kezdette magát címeztetni. További sorsa Halics történetéből ismeretes. 1214—19-ig Kálmán magyar herceg s 1370—82-ig Nagy Lajos király idejében közelebbi viszonyban állt Magyarországgal. 1390-ben teljesen kisiklott a magyar hatás alól s 1772-ig Lengyelországhoz tartozott. Mária Terézia ekkor, a magyar korona jogaira hivatkozva, Lengyelország első felosztásakor visszavette, de Ausztriához csatolta.

Lodormány (azelőtt: *Lodormán),* kisk. Kis-Küküllő vmegye hosszúaszói j.-ban, (1910) 625 oláh lak., u. p. Hosszúaszó, u. t. Mikeszásza.

Lodovérc v. *ludvérc*, l. *Lidérc.*

Lodovico (olasz, ejtsd: —viko) a. m. Lajos.

Lodur, l. *Loki.*

Lodz (lengy. *Łódź*, ejtsd: lodzs), iparos város és járási székhely Piotrkov orosz-lengyel kormányzóságban, a Lodka és vasút mellett, (1911) 403,720 lak., kb. 400 gyárral, amelyek 45,000 munkást foglalkoztatnak és 100 millió rubel értékű árút termelnek; e gyárak közül kb. 250 pamut-, gyapjú-, selyem- és félselyem-, vászon- és félvászonkelméket készít; ezekhez járul kb. 50 gyapjú- és pamutfonógyár. Ezeken kívül van L.-ban kelmefestő-, malom-, sör- és vasesztközgyár. Fölvirágzása újabbkori, mivel 1821. még csak kis falu volt, mintegy 800 lak. 1905-ben véres forradalmi események szinhelye volt. 1914 szept. és másodizben dec. 6. a német csapatok elfoglalták és megszállották. L. *Világháború.*

Loeb, *Jacques*, német fiziológus, szül. Mayenben 1859 ápr. 7. Orvosi tanulmányait Berlinben, Münchenben és Strassburgban végezte. 1886-ban a würzburgi, 1888. a strassburgi fiziológiai intézetnél, 1890. a nápolyi zoológiai állomáson lett tanársegéd. 1891-ben meghívták a pennsylvaniai Bryn Maior College biológiai tanszékére. 1892-ben a chicagói egyetemen, 1903 óta pedig Kaliforniában a berkeleyi egyetemen az élettan tanára, 1910 óta tagja a newyorki Rockefeller-intézetnek. Nagyszámú tudományos dolgozata, melyek az állatok heteromorfózisát, mesterséges partenogenezisét, a fiziológiás ionhatásokat, a heterogén hibridizációt stb. tárgyalják, igen értékesek. Művei: Einleitung in die vergleichende Gehirnphysiologie und vergleichende Psychologie (1899); Studies in general physiology (1905, 2 kötet); Untersuchungen über künstliche Parthenogenese u. das Wesen der Befruchtungsvorgangs (1906); Die chemische Entwickelungserregung des tierischen Eies (Künstliche Parthenogenese, 1909).

Loèche-la-Ville, l. *Leuk.*

Loeffler, *Friedrich*, német orvos, l. *Löffler.*

Loefl., növénynevek után *Loefling* Peter nevének rövidítése. Szül. Tollforsbrugban 1729 jan. 31., megh. Venezuelában, a Merercuri misszióállomáson 1756 febr. 22. Műve: Iter Hispanicum, (Stockholm 1758).

Loeper, *Gustav von*, német irodalomtörténetíró, szül. Wedderwillben 1822 szept. 27., megh. Berlinben 1891 december 13. Magyarázatokat írt Goethe műveihez (Faust, 2. kiad. 1879; Sprüche in Prosa; Gedichte 1882; Westöstlicher Divan, Dichtung und Wahrheit), kiadta Sophie Laroche és Bettina Brentano levelezését Goethével. Megindítója a weimari nagy Goethe-kiadásnak, megalapítója s elnöke volt a Goethe-társaságnak.

Lóerő, a munkasikernek (effektus), vagyis az időegységenként végzett munkának egysége. Nagysága = 75 kilogramméter másodpercenkint. Megjegyzendő azonban, hogy tartósan befogott lónak átlagos munkasikere jóval kisebb.

Loesche, *Georg*, német prot. teológus, szül. 1855 aug. 23. Berlinben. 1887 óta rendes teológiai tanár a bécsi prot. fakultásnál. Főbb művei: Augustin und Plotin (1880); Analecta Lutherana et Melanchthoniana (Gotha 1892); Johannes Mathesius (u. o. 1895, 2 köt.); Geschichte des Protestantismus in Österreich (Tübingen 1902). Kiadója a Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte des Protestantismus in Österreich (Wien) c. folyóiratnak. Magyarul megjelent: Kalvin hatása és a kalvinizmus Európa keleti országaiban, ford. *S. Szabó* József (Debreczen 1912).

Loevy, *Edouard*, lengyel festő és rajzoló, szül. Varsóban 1857 dec. 18., megh. Párisban 1910 dec. 21. A szentpétervári akadémián és Münchenben tanult. 1880 óta Párisban élt. Festményei közül nevezetesebbek: Jez lengyel író

képmása; Divánon fekvő férfi; Pestisbetegek a pusztában; Père Domenico; Breton temető stb. Élete második felében leginkább francia könyveket és folyóiratokat illusztrált.

Loew, 1. *Oscar*, német biológus, szül. Marktredwitzben 1844 ápr. 2. A washingtoni Expert of Chemical Physiology-n, majd a tokiói egyetemen volt az élettani kémia tanára. Számos fiziológiai kémiai dolgozata jelent meg. Nagyobbak: Ein natürliches System d. Giftwirkungen (München 1893); Die chemische Energie d. lebenden Zelle (Stuttgart 1898, 2. kiad. 1906); The Physiological Rôle of Mineral Nutrients (Washington 1900); Catalase (Rep. Nr. 68, U. S. Dept. of Agriculture); The Relation of Lime and Magnesia to Plantgrowth (Bull. Nr. 1. Bureau of Plant. Industry, 1901); On Fermentation of Cacao and Coffee (a Portorico szigetén levő mayagnezi mezőgazd. kisérleti állomás bulletinjeiben, 1907) stb.

2. *L.*, l. *Löw.*

Loew, természetrajzi neveknél *Löw* Hermann, német entomológus (szül. 1807 júl. 19., megh. Halléban 1879 ápr. 21.) nevének rövidítése. Sok tanulmányt írt a legyekről.

Loewe, l. *Löwe.*

Loewinson-Lessing *Ferenc*, orosz geológus, szül. Szent-Pétervárott 1861-ben. A szent-pétervári műegyetemen az ásvány- és földtan tanára. Egyik legkiválóbb petrográfus. Fontosabb munkái: Petrographisches Lexikon; Repertorium der petrographischen Termini und Benennungen (Jurjev 1893); továbbá: Note sur la classification et nomenclature des roches eruptives (St. Petersbourg 1897).

Loewy, *Maurice*, csillagász, szül. Bazinban (Pozsony vm.) 1833 ápr. 15., megh. Párisban 1907 okt. 15. 1864-ben a párisi obszervatórium, 1872. a Bureau des longitudes tagja, 1878-ban a párisi csillagvizsgáló aligazgatója, 1896. igazgatója lett. Bolygó- és üstököspályák számításában tünt ki. A refrakcióval, az aberráció állandójának meghatározásával, a telegráfikus hosszkülönbségek megállapításával foglalkozott. Tőle származik a könyöktávcső (équatorial coudé). Ilyennel készítette Puiseux-vel együtt kitünő holdfotográfiáit, melyeket az Atlas photographique de la Luneben tett közzé (1896 óta folytatólagosan).

Lófalu, kisk. Sáros várm. bártfai j.-ban, (1910) 535 tót lak., u. p. Bártfa, u. t. Hertnek.

Lófark (törökül *tugh)*, Törökországban hajdan a legmagasabb katonai rang külső jelvénye. Eredetére nézve a turáni nép legrégibb szokásaiból származik, mely a zászló használatát csak a perzsák- s arabokkal való érintkezése után kezdte alkalmazni. Alakjára nézve aranyfélholdon függő hosszú L., mely arany gombbal ellátott dorongról függ le. Mint méltósági jelvényt csak a szultán, a nagyvezér és a pasák használták. A szultánt hat, a nagyvezért és a vele egyrangú pasákat három, a II. rangú pasákat két, a III. rangúakat egy L. illette meg. Törökországban a rendes katonaság életbeléptetése óta e jelvény is megszünt, de Turkesztán lakosai közt még maig is használatos.

Lófark *(cauda equina)*, a gerincvelő ágyéki és keresztcsonti idegeinek a gerinccsatornában haladó darabjai L.-ra emlékeztető köteget alkotnak.

Lófarkfű (növ.), l. *Hippuridaceae.*

Lofcsa, török neve *Lovecs*-nek (l. o.).

Lófélék *(Equidae,* állat), a Patások *(Ungulata)* rendjébe tartozó emlősállat-család. Az összes Patások között a L.-nél csappant meg a legjobban az ujjak száma. Csak egyetlen egy ujj, a harmadik érinti a földet. Az első és az ötödik ujj teljesen hiányzik, a második és harmadik kézközép- és lábközépcsontjainak csökevényei csak egy-egy kicsiny nyelecske, az ú. n. kapocscsont alakjában illeszkednek a harmadik ujj kézközép- és lábközépcsontjaihoz. Az orsócsontnak (radius) és a szárkapocsnak (fibula) is csak a felső része van kifejlődve, alsó része tökéletlenül fejlett és a singcsonttal (ulna), illetve a sípcsonttal (tibia) nőtt össze. Fogképletük: $i\frac{3}{3}$, $c\frac{1}{1}$, $p\frac{3}{3}$, $m\frac{3}{3}$. Metszőfogaik lapos rágófelületén hosszúkás-tojásdad, központi fekvésű zománcsziget (ú. n. kupa) van, melynek alakja és nagysága az állat korával változik. Szemfogaik kicsinyek, tompa kúpalakuak. Zápfogaikra jellemző a hosszú korona és a rövid gyökérrész, továbbá az, hogy a korona rágófelületén a zománc négy, bonyolódottan kanyargó főredőt és egy belső, járulékos redőt alkot. Az alsó zápfogakon a zománcredők félholdalakuak. 72 kihalt és 12 élő faj ismeretes, melyeket két (Lóformák [Equus] és Szamárformák [Asinus]) alnembe osztanak.

Az igazi lovak (Equus p. d.) legnagyobb része, mintegy 20 faj, az amerikai pleisztocénben fordul elő, 2 kihalt faj a közép-ázsiai, indiai és kinai pliocén- és pleisztocén-üledékekből, egy pedig az európai preglaciális rétegekből ismeretes. Az egyetlen élő faj: a házi ló *(Equus caballus* L.), melynek több vadon élő és számos kitenyésztett rassza van, már az európai, észak-amerikai és észak-ázsiai pleisztocénben is előfordul. A Szamárformák közül ismertebb fajok: a kulán *(Equus homionus* Pall.), az indiai vadló v. gorkur *(Equus onager* Briss.), az afrikai szamár *(Equus africanus* Fitzing.), a házi szamár *(Equus asinus* L.), a kvagga *(Equus quagga* Gmel.), az alföldi zebra *(Equus Burchelli* Gray), a hegyi zebra *(Equus zebra* L.). L. még *Ló* és *Szamár.*

Lófi Jankó, magyar mesealak, l. *Fehérlófia.*

Lófogú borsó, l. *Borsó.*

Lófogú kukorica, másként *kupás kukorica*, nagy, hosszú, lapos, hegyén behorpadt szemmel; vannak fehér és sárga szemű változatai; bőtermők, de későérésüek. Hazánkban a sárga szemű *caraguai*-ból alakult *szalontai* kukorica elterjedt fajta. Meghonosodott továbbá a Preri királynéja, Mastodon és Bristol nevű L. (L. még *Kukorica.)*

Lofot-szigetek, Nordland és Tromsö norvégiai járásokhoz tartozó nagy szigetcsoport az Északi Jeges-tengerben, az É. sz. 67° 40′ és 69° 21′ között, a Vesteraal-csoportot is beleszámítva 3750 km² területtel és (1910) 47,801 lakossal. Az egyes nagyobb szigetek a következők: Voerö (18 km²), Moskenoes (210), Flagstad (106), Ny.-i Vaagö (427), Gimsö (48), Keleti Vaagö (728), Lille-Molla (10), Store (Nagy-) Molla (34), Hindö (2193), Ulfö (103), Langö (888), Skogsö (36) és Andö (594). Tulajdon-

képeni város a L.-en nincs; de K.-i Vaagön Kabelvag elég jelentékeny forgalmu hely.

Lofö, szép és termékeny sziget a Mälar-tóban, Stockholm közelében, a svéd királyi család Drottningholm nevű nyaralójával.

Lófőszékelyek *(primi pilus)*, a székely nemzet hajdani rangsorozása szerint lófő (lovasfő, lófejű) székelyek ama rendbeliek voltak, kik a hadban lóháton, a maguk lován voltak kötelesek szolgálni. V. ö. *Báthory* István levelét 1583-ból (Történelmi tár, VIII. 234. l.). L. még *Főrendek*.

Loftus, város Yorkshire angol countyban, (1911) 8872 lak. Vasbányászat.

Log, a hajó sebességének mérésére szolgáló eszköz, l. *Csomó* és *Sebességmérő*.

Logaédi versek (gör. *logos* beszéd, *aoidé* ének), azok az aeol költőknél kialakult görög versformák, melyekben az élénkebb daktylusi verslábak a rokonnemű, de csendesebb trocheusi lábakba mennek át. Tulajdonkép trocheusi versek ezek, csakhogy első felükben egy vagy két ütem daktylussá van aprózva. Ide tartoznak a sapphoi, alkaiosi forma, a glykoni szerkezetek, a hendekasyllabon (— ⏑ — ⏑⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑) stb.

Logan (ejtsd: lógen), *Mount-L.*, az Alaskai Kordillerák egyik csúcsa Brit-Kolumbiában, 1893-ban 5948 m. magasnak határozták meg.

Logan, *William Edmond, sir*, amerikai geológus, szül. a felsőkanadai Montreal-ban 1798 ápr. 20., megh. Walesben 1875 jún. 22. Tanulmányait legnagyobbrészt Európában végezte. 1818—1838 között kereskedő volt Londonban, de e mellett geológiai tanulmányokkal is foglalkozott. Legnevezetesebb műve Kanada geológiájával foglalkozik s 1865. Montrealban jelent meg.

Loganiaceae (növ.), a forrtszirmú kétszikűek családja; 550 faja többnyire trópusi; néhány mérsékeltövi; Európában egy sincs. Viráguk rendesen 2 ivarú és sugaras, 4—5 tagú; rendesen jókora pártája tölcséres v. korsóalakú. Porzó kivételesen 1, különben annyi, ahány a pártametszet. A magház felső állású, többnyire 2 üregű. Termésük rendesen (2 kopáccsal nyiló) tok. Fásnövények, egyesek füvek, levelük átellenes és különféleképen fejlett pálhákkal van ellátva. A virágok kettős bogasvirágzatot alkotnak. Egyik részükre jellemző sajátság a fán belüli (intraxiláris) háncs, másik részükre a mirigyszőrök. Hasznos génuszok: *Gelsemium*, *Strychnos*.

Loganit (ásv.), kloritosodott amfibol; lelőhelye Calumet Falls Kanadában

Logansport (ejtsd: logensport), Cass county fővárosa Indiana északamerikai államban, a Wabash és Eel-River összefolyásánál, (1910) 19,050 lak., vasúti műhelyek, fa- és gabonakereskedés.

Logaritmikus csigavonal, l. *Csigavonal*.

Logaritmikus vonal vagy *logisztikus vonal*, síkgörbe, melynek egyenlete: $y = \frac{\log x}{a}$. Ha ezen görbe néhány adott pontjának abszcisszái mértani haladványt alkotnak, akkor a megfelelő ordináták viszont egy számtani haladványnak a tagjai.

Logaritmus (ma már nem használt neveken: *arányszám, szorszám)*. Valamely számnak (numerusnak) egy bizonyos *alapra* vonatkozó L.-a az a kitevő, melyre az alapot emelnünk kell, hogy hatványul az adott számot nyerjük. Valamely u szám a alapu L.-ának jele: ${}^a\log. u$ (olv. a alapu L.-a u-nak). Pl. ${}^2\log. 8 = 3$, mert $2^3 = 8$. Megjegyzendő, hogy az a alap nem lehet egyenlő 1-gyel, mert az egységnek minden hatványa ismét 1, tehát nem lehet az egységtől különböző u-val egyenlő. Minthogy továbbá a számtanban tetszőleges valós kitevőre csak pozitiv alapot tudunk emelni (l. *Hatványozás)* és pozitiv alapnak bármely valós kitevőjű hatványa ismét pozitiv, azért a számtanban csak pozitiv számoknak pozitiv alapu L.-ai használtatnak. (Tetszőleges számok tetszőleges alapu L.-airól csak a függvénytanban lehet szó a *kitevős függvény* fogalmának legáltalánosabb megállapítása után.)

Az összes pozitiv számoknak *egy* bizonyos alapra vonatkozó L.-ai *logaritmus-rendszert* alkotnak. Elméleti vizsgálatoknál rendesen az úgynevezett *Neper-féle* v. *természetes* (hiperbolikus) L.-ok rendszere használatos, melynek alapszáma:

$$\overset{\circ}{e} = \lim \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n,$$

vagyis az a szám, melyhez $\left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$ minden határon túl közeledik, ha n helyébe rendre a természetes egész számokat helyettesítjük. Ezen alap értéke $e = 2{\cdot}718281828459\ldots$

A gyakorlati számításoknál viszont a *Briggs-féle* vagy *közönséges* L.-ok rendszere használatos, melynek alapja 10. Minthogy az e alapu és *10* alapu L.-ok majdnem az egyedül használatosak, azért ezekre különös egyszerűbb jelölések szokásosak, amennyiben ${}^e\log\ u$ helyett l.u-t (régebben log. nat. u) és ${}^{10}\log\ u$ helyett az alapszám elhagyásával log. u-t szokás írni. Az egyik rendszerről a másikra való áttérés a log. $u = M\,\mathrm{l.}u$ képlet segítségével történik, melyben az *M (modulus)* értéke:

$$M = \frac{1}{\mathrm{l.}10} = 0{\cdot}4342945\ldots$$

A 10 alapu v. közönséges L.-oknak más rendszerekhez képest az a nagy előnyük van, hogy magán a számon rögtön felismerhető, hogy 10 alapu L.-a milyen két egész szám közé esik. Ugyanis e két szám közül a kisebbik, az úgynevezett *karakterisztika*, csak attól függ, hogy az adott szám legmagasabb helyen álló (s a zérustól különböző) jegye az egyesekhez képest hogyan van elhelyezve. Ha k hellyel van az egyestől balra, a karakterisztika k, ellenben ha k hellyel az egyesektől jobbra van, akkor a karakterisztika $-k$, végre ha éppen az egyesek helyén áll, akkor a karakterisztika *0*. P. log 215, log 0·0215, log 2·15 karakterisztikai rendre 2, —2, 0. Viszont az a pozitiv tizedes tört, mely a karakterisztikához adva megadja a *10* alapu L.-t, csak attól függ, hogy az adott szám milyen jegyekből áll, ellenben független a tizedes pont helyzetétől. E tizedes törtnek *mantissza* a neve. Pl. log. 20 = 1·30103 karakterisztikája 1, mantisszája 0·30103.

A L.-ok nagy fontosságukat azon tulajdonságuknak köszönik, hogy két szám szorzatának L.-a egyenlő a tényezők L.-ainak összegével. Ha tehát a számok helyett L.-aikkal számolunk, ak-

kor szorzás helyett összeadást kell végeznünk. Hasonló módon egyszerüsbödik az osztás, hatványozás és gyökvonás is a következő tételek alapján: Hányados L.-a egyenlő a számláló és nevező L.-ának különbségével; hatvány L.-a egyenlő az alap L.-ának s a kitevőnek szorzatával; gyök L.-a egyenlő az adott szám L.-ának s a gyökkitevőnek hányadosával.

A L.-okkal való számolásnál a L.-okat kész táblákból, úgynevezett L.-táblákból keressük ki. Régebben rendesen 7 jegyü táblák használtattak, azaz olyanok, melyekben a számok L.-ai 7 tizedesig foglaltatnak. Ilyen táblák a *Schrön*-félék, melyek magyar szöveggel is megjelentek (Stoczek Józseftől). Kevésbbé pontos számításoknál azonban ma már csak 4 jegyü L.-okat használunk. Ilyen táblák találhatók pl. *Fröhlich* Matematikai repertorium c. művében. Ami az ily táblák készítését vagyis a L.-ok tényleges kiszámítását illeti, eredetileg a természetes L.-okat számítjuk ki, pl. a következő rekurziv képlet segítségével:

$$l.(N+1) - l.N = 2\left(\frac{1}{2N+1} + \frac{1}{3}\frac{1}{(2N+1)^3} + \frac{1}{5}\frac{1}{(2N+1)^5} + \ldots\right).$$

A közönséges L.-okat azután a modulusszal való szorzás segítségével nyerjük.

A L.-ok feltalálása *Neper* és *Briggs* (l. o.) érdeme, bár mások, különösen *Byrgi*, tőlük függetlenül szintén használtak L.-okat. A L. fogalmának oly általánosítását, hogy a numerusnak ne kelljen éppen pozitiv számnak lennie, *Euler* vezette be a függvénytanba. Megjegyzendő még, hogy újabban oly táblákat is készítenek (összeadási és kivonási L.-ok v. Gauss-féle L.-ok), melyek segítségével két szám L.-ából összegüknek, illetőleg különbségüknek L.-ai könnyen kiszámíthatók. E táblák úgy vannak készítve, hogy log x-hez log $(1+x)$ és log. $\left(\frac{1}{1-x}\right)$ értékét adják meg.

Logaritmus-papir, a számokkal kifejezhető jelenségeknek, főleg statisztikai számsoroknak grafikus ábrázolására használt, miliméter-beosztással ellátott papir. L. *Grafikus ábrázolás.*

Logau, *Friedrich* (írói álneve *Golaw*), német költő, szül. Dürr-Brockutban (Szilézia) 1604 jún., megh. Liegnitzben 1655 júl. 25. Első verseiben Opitz tanítványa. Jelentősége epigrammáiban van: Erstes hundert deutscher Reimensprüche Salamons von Golaw (Breslau 1638); Sal. von G. deutscher Sinngetichte drey Tausend (u. o. 1654); nevét Lessing kiadása tette népszerűvé. Legjobb kritikai kiadása G. Eitnertől való (Fr. L. Sämtliche Sinngedichte, 1872).

Logba, Nyugat-Afrikában a Misse és Volta közti síkon lakó nyugatszudáni nyelvcsalád önálló dialektusát beszélő négertörzs. Nyelvtanát kiadta Westermann (Leipzig 1907).

Loge (franc., ejtsd: lózs) a. m. páholy (l. o.).

Logeion, az ó-görög szinházban a proskenion teteje, a római szinházban az orchestrának a skéné felé eső része, mely az orchestra nézőtér felőli oldalának mélyítése következtében emelkedett volt; belőle fejlődött a szinpad.

Logement (franc., ejtsd: lózsmañ) a. m. lakás, szállás; a katonaságnál így nevezik a várostromok alkalmával az ellenségtől elfoglalt elsáncolásokban, aknatölcsérekben stb. rögtönzött erődítéseket, melyekkel az elsáncolás birtokába jutott fél elért sikerét biztosítja s további előnyomulását támogatja.

Lógesztenye (növ.). l. *Vadgesztenye.*

Lógga, a fejes domolykó népies neve. L. *Domolykó.*

Logger, l. *Lugger.*

Loggia (ol., ejtsd: loddzsa), egy, két vagy három oldalán nyilt csarnok, folyosó, melynek gerendás v. boltozatos mennyezete oszlopokon v. pilléreken nyugszik. Firenzében a *L. dei Lanzi* (a lándzsás őrség csarnoka) a XIV. sz. végén épült és szép arányainál fogva a legnemesebb e fajta építmény. Ugyanitt a *L. del Bigallo,* tulajdonkép előcsarnok, gazdag díszű és kecses építmény, de jóval csekélyebb értékű az előbbinél. Híresek Rafael loggiái a Vatikánban, a Damasus-udvart övező, Bramante által épített két emeletes épület második emeletének folyosója, melyet részben Rafael vázlatai nyomán tanítványai által festett falképek és groteszk ábrázolások díszítenek.

Loghem (ejtsd: lóhem), *Martinus Gesinus Lambertus van, Fiore della Neve* álnév alatt ismert németalföldi költő, szül. Leidenben 1849 ápr. 3. Az Amsterdammer, majd utóbb a Nederland c. folyóirat szerkesztője s az amsterdami kir. szinház titkára. Fő művei: Eene liefde in het Zuiden (1898. Egy szerelem délen) c. költői műve; Viktor (1888) és Fokel (1898) regények; Blond en Blauw (Szőke és kék, 1888), Fortuin (Szerencse, 1898) és Jonquilles (1901) elbeszélések.

Logia Jesu a neve Jézus 7–8 mondásának, amelyek a Grenfell és Hunt által Bethnesában (a régi Oxyrhynchusban) talált papiruszlapon állottak. Valószinüleg valamelyik apokrif evangélium kivonatai. Egyes mondások kánoniak, mások Jézus ajkán lehetetlenek. Kiadták a megtalálók 1897. V. ö. *Grenfell-Hunt,* New Sayings of Jesus and Fragments of a lost Gospel (1904).

Logice (lat.), logikaszerüen, észszerüen.

Logier (ejtsd: lozsié), *Johann Bernhard,* német eredetű zenész, szül. Kasselben 1777 febr. 9., megh. Dublinben 1846 jún. 27. Fiatalon került Angolországba, ahol eleinte katonai zenekarban működött, később Westport irlandi városban orgonista lett. Itt találta fel a soká becsben tartott *kiroplasztot,* azaz a kéztartás elsajátítását előmozdító mechanizmust. L. rendszeresítette az osztálytanítást vagyis több növendék együttes oktatását egy teremben több zongorán.

Logika (a görög *logosz*-ból), általában a gondolkodás elmélete; a lélektan a lelki jelenségeket csak mint természeti tényeket vizsgálja, a L. ellenben *e tények értékelésének alapelveit, normáit kutatja,* amiért ez utóbbiakat *normativ,* nem pedig természeti törvényeknek mondjuk. A normativ törvények értelme az, hogy amennyiben tényleges gondolkodásunk megfelel nekik, annyiban igazak; ezen igazságszerző erejük vizsgálatával az *ismerettan* foglalkozik. A L. így középhelyet foglal el a lélektan és ismerettan között; a lélektan szolgál neki alapul, ő meg az ismerettannak.

Ebből kitűnik egyszersmind, hogy a L. a filozófiának egyik része, a filozófia nem egyes tudomány, hanem a tudományok, helyesebben a tudás egyetemes tudománya; de akkor a L. mint az a vizsgálat, mely a gondolkodás igazságszerző normáit kutatja, a filozófiának lényeges része.

Ez általános meghatározások alkalmazásában sokféleképen eltérnek egymástól a logikusok. Vannak, akik szigoruan ragaszkodnak ahhoz, hogy a L. csakis e normativ törvényekkel foglalkozzék, tekintet nélkül a lélektanra s ismerettanra. Ez a *formális L.* álláspontja, ahogy legpregnánsabb módon Kant és Herbart fejtették ki. Ezzel szemben áll az a felfogás, hogy a gondolkodás és lét valójában és velejében egy, úgy, hogy a gondolkodás fejlődése egyszersmind a lété is, a gondolkodás kifejlése egyszersmind a valóság lényegének megismerése; ez a felfogás a L.-t azonosítja a metafizikával, ennek legfőbb képviselője Hegel, az ő L.-ja egyszersmind *metafizika*. E két felfogás közt áll az, melyet fent jeleztünk, amely hol azonosítja a L.-t az ismerettannal, hol igen benső kapcsokat létesít a kettő között. Ide tartozik a legtöbb modern logikus: *Ueberweg, Wundt, Lotze, Benno Erdmann, Sigwart, Mill* és mások. Legújabban a *pragmatisták* a L.-i normák legfőbbjének a hasznosságot tekintik. Igaz az, ami a tudományban hasznosnak bizonyul. (L. *Pragmatizmus.*)

A gondolkodás mivoltából következik a L. tudományának benső tagozása. A gondolkodás normáit, formáit abstrakt módon, általánosságban tekinthetjük; itt szóba jön főleg a fogalom, ítélet s következtetés; ezt a részt szokás *eleminek* nevezni. Ettől különválasztható az a vizsgálat, miképp élünk, illetőleg éljünk ezekkel az általános formákkal, hogy a gondolkodás célját általában elérhessük. Ez a L. *módszertani* része. Ide számítanak olyan eljárásokat, minő a bizonyítás, osztályozás, meghatározás, elemzés, összetételezés, indukció, dedukció stb. Ha pedig tekintettel vagyunk arra a körülményre, hogy ezek az általános eljárásai az elmének a különböző tudományokban bizonyos meghatározott módon módosulnak, úgy, hogy minden tudomány más-másképen él az általános módszerekkel, keletkezik a *részletes módszertan*, pl. a matematika, a természettudományok, a szellemi tudományok külön módszertana.

A L. mint külön disciplina Aristoteles nagy eszének alkotása. Aristoteles (l. o.) állapítja meg szigorubban a L.-i gondolkodás mivoltát s ő állítja össze rendszeresen formáit. Főleg a következtetés elméletét egészen új alkotásaként vezeti be a L.-ba. Utána főleg a stoikusok szereznek érdemeket a L. körül s ők az elsők, akik a már Aristotelesben kifejezésre jutott kapcsolatot L. és ismerettan közt tovább fejlesztik. A középkorban Aristoteles L.-ját tanítják az iskolákban, sőt mennél formalisztikusabb lett a skolasztika iránya, annál nagyobb súlyt helyeztek épp a L.-ra, míg Aristoteles egyéb művei egy ideig egészen háttérbe szorultak. A L. tovább fejlődésére nézve Bacon és Descartes föllépése korszakos. Mindkettő a szillogizmusnak a skolasztikában nyert egyeduralkodása ellen fordul és szinte egészen értéktelennek állítja. Bacon a szillogizmussal szemben az indukció fontosságára utal s ennek elméletét fontos gyakorlati és elvi fontosságú tételekkel gazdagítja. Míg Bacon inkább az empirikus kutatás példáiból indul, addig Descartes a matematikai gondolkodás elemzéséből jut új L.-i meghatározásokra és főleg az analitikai és szintetikai módszer fontosságát és sajátosságait emeli ki. A racionalizmus L.-jának Wolff, Leibniz tanítványa, adja meg azt a formát, mely a XVIII. sz.-ban közkeletü volt s Kantnak is induló pontul szolgált. Kant azt állítja ugyan, hogy a L. formális s hogy ez a formális L. Aristoteles óta egy lépést se tett előre, nem is kellett tennie, mert hisz ez befejezett tudomány, mindazonáltal az övé az érdem, hogy az ismerettannak új alapra helyezésével a L. fejlődésének is nagy lökést adott. Az újabb L. minden haladása az ő tanításából indul. Kant után Hegel a L.-t a metafizikával olvasztja egybe, míg Herbart ismét a formális L.-hoz tér vissza, de metafizikájában az ismerettani problemákat sajátos és termékeny módon fejtegeti. Nálunk főleg a Herbart-féle szellemben készült német tankönyvek (Zimmermann, Drobisch, Lindner stb.) fordításban vagy átdolgozásban terjedtek el; újabban *Pauer* Wundt irányát követi. A németek közt ma *Trendelenburg, Lotze, Wundt, Sigwart, Bergmann, Erdmann B., Husserl, Schuppe, Schröder* (Vorlesungen über die Algebra der Logik) művei újabb törekvések képviselői; az angoloknál John *Stuart Mill* (magyarra fordította *Szász* Béla, 3 köt., kiadta a M. T. Akadémia), *Whewell, Hamilton, Stanley, Jevons*; a franciáknál *Tissot, Duhamel, Delboeuf, Liard.* — L. még *Filozófia.*

Irodalom. Prantl, Geschichte der Logik im Abendland, München 1855—1870, 4 kötet (csak a XVI. sz.-ig terjed); Harms, Geschichte der Logik, 1880; Louis Liard, Les logiciens anglais contemporains, Paris 1878.

Logikai kalkulus, az a tudományos eljárás, mely a logikában a matematikai formulák alkalmazásához vezet. Ez némileg emlékeztet azokra a régi kisérletekre, melyek a logikai gondolkodást bizonyos fokig a nyelv használatától függetleníteni és ezzel biztosabbá, eredményesebbé akarják tenni; ilyen lingua universalisról (egyetemes nyelv) Leibniz is szólt. Az olasz matematikus Peano fáradozik a jelek ily nemzetközi rendszerének megállapításán. Főművek e téren: *Boole*, The mathematical analysis of logic (Cambridge 1847); *Peirce, Grassmann, Schröder*, Vorlesungen über die Algebra der Logik (I. 1890, II—III. 1891—1895) művei. A halmazelmélet a matematikában új ösztönzést adott e törekvéseknek. Így keletkezett *König* Gyula 1914. megjelent, hátrahagyott műve: Neue Grundlegung der Logik, Arithmetik und Mengenlehre.

Logikus, *logikai*, ami a logika követelményeinek megfelel, ami logikailag helyes; főleg akkor használják, amikor magukból az adott és igazaknak elfogadott tételekből, anélkül, hogy a tapasztalathoz kellene fordulni bizonyságtétel végett vonjuk le következtetéseinket. Ellentéte: *antilogikus*. *L. fő*, aki helyesen következtet, gondolkodik, aki egyáltalán a logika törvényeit természettől helyesen alkalmazza. *Logikai ellenmondás*, ami maga-magával ellenkezik.

Logisták, az ókori Athénben azok a főtisztviselők, akik minden hivatalnokot ellenőriztek, akire közpénzek kezelése volt bízva. Eleinte 30-an voltak, később csak 10-en.

Logiszmográfia. Amikor 1853. az olasz parlament törvénybe iktatta azt, hogy az államháztartás számvitelét a kettős könyvvitel alapján kell berendezni, különböző próbálkozások után Commandatore Giuseppe *Cerboni* megalkotta a L.-t, melyet, mint a legfőbb számvevőség vezetője, gyakorlatilag keresztül is vitt az olasz állami hivataloknál. Munkája, melyet Primi saggi di L. címén adott ki 1873., nemcsak közismertté tette könyvelési rendszerét, hanem közkedveltté is annyira, hogy Olaszország minden nagyobb vállalata ezt a módszert vezette be. Munkáját Clitofonte *Bellini* «La L. e le sue forme» című művével tökéletesítette és népszerűsítette. Ma a L.-nak Olaszországban nemcsak nagy irodalma, hanem több külön folyóirata is van. A L. lényege az, hogy a könyvelés szempontjából kétféle számlacsoportot különböztet meg: 1. a tulajdonos számláit (Proprietario); 2. az üzlet számláit (Agenti e Corrispondenti, vagyis kezelők és üzletfelek). A két számlacsoportnak egymást állandóan ki kell egészítenie, illetőleg végeredményben ugyanazt az eredményt kell mutatnia. Bár ezt a csoportosítást tekintik a logiszmográfia lényegének, alapjában véve ez nem más, mint a kettős könyvvitel alapelve. A L. formáját illetőleg a táblázatos könyvelési módot követi, de olykép, hogy az első főnapló csakis a legfőbb számlákat foglalja magában; a főnapló egyes számláinak további szétbontását alnaplók tartalmazzák, s az itt szereplő számlák ismét további alnaplóban bonthatók fel.

Logisztika a. m. számtan. *Logisztikai* v. *logisztikus vonal*, l. *Logaritmikus vonal.*

Logjegyzék, az a kézi napló, amelybe a hajón őrszolgálatonkint az előfordult események bevezettetnek, t. i. a hajó által betartott irány, meteorológiai feljegyzések, a hajó által óránkint megfutott távolság stb. A L.-et a szolgálatot végző tiszt vezeti.

Lógó, mellékrúd a lovas szekér oldalán, melyhez a harmadik vagy negyedik lovat fogják, midőn egy széltében két lónál többet fognak be.

Logográfok, helyesebben: *logografoszok* (gör.), a legrégibb eseményföljegyzők, krónikaírók. Ioniában kezdtek működni s ión dialektusban írtak. Főleg városok történetével s nemzetségek genealógiájával, idegen országok leírásával foglalkoztak. Legnevezetesebbek a miletosi Hekataeos és a mytilenei Hellanikos. Újabban inkább *logopoiszoknak* nevezik őket, s a logografosz nevet azokra alkalmazzák, akik mások számára törvényszéki beszédeket írtak. Töredékeiket *Müller* gyüjtötte össze: Historicorum graecorum fragmenta (Paris 1841). V. ö. *Creuzer*, Die historische Kunst der Griechen.

Logografusok, l. *Logográfok.*

Logogrif (gör.), szó- és betütalány, melyben valamely szó egyes betüknek elvétele és hozzátoldása, továbbá a benne előforduló betüknek áthelyezése által változó értelmet nyer.

Lógó has, így nevezik általában a tónusát vesztett, elhájasodott hasfalat, amidőn redőben a szeméremizület felé csüng, reá lóg, sőt a legsúlyosabb esetekben azon keresztül a combokra támaszkodik. Ez állapot műtéttel gyógyítható. Terhesség eseteiben a L. akkor is előállhat, ha a hasfal igen vékony és engedékeny s emellett rendszerint a magzat nagy, a medence szűk s az elől fekvő rész nem nyomulhat a kis medencébe.

Logolatria (gör.), a logosz (szó, ész) túlságos (bálványszerű) imádása.

Logomania, logomonomania (gör.) a. m. *logorrhoea* (l. o.).

Logométer, trigonometriai feladatok mechanikus megoldására szolgáló mérővessző.

Logone, 1. *vidék* Afrikában, Szudánban, 1894 óta Német-Kamerunhoz tartozik, mintegy 8000 km² területű, főhelye Karnak-L. 12—15,000 lak., elefántcsontpiaca Dzsinna. — 2. *L.*, a Sári *mellékfolyója*, Kamerun K.-i részén ered *Pennde* (Punde) néven a Yadé hegyekben, forrásától Nioyének is nevezik, termékeny vidékén mbaisz néptörzsek laknak.

Logoneurózis (gör.), neurózis tünetét alkotó beszédzavar, pl. dadogás, hisztériás beszédzavar.

Logopátia (gör.), l. *Beszédzavarok.*

Logopoiszok, l. *Logográfok.*

Logorrhoea (gör.), fecsegés, szünet nélkül való tartós és gyors beszéd, némely elmebajnak tünete. Alapja rendesen a gondolatok tolongása és szökellése.

Lógós, lógóba, a mellékrudra fogott ló, csikó; olyan ember, ki csak úgy könnyedén, mellékesen csinál valamit, mint a lógóba fogott csikó, melyet a kocsis nem igen szorít, hogy meg ne rontsa.

Logosz, igen különböző jelentésű szó a görögben, jelenti az észt, de a szót, nyelvet, beszédet általában is; továbbá gondolkodást, bizonyítást, okadatot, kutatást, rendszert, bölcsességet, logikát stb. A görög filozófiában a L. jelenti a világészt, mely a világot áthatja, benne rejlik; még fontosabb szerepe van a L.-nak azután az új-platonizmusban s a keresztény filozófia első századaiban, jelentvén itt a világ gondolatát Istenben, melyet Isten öröktől fogva gondol s mely a világ teremtésekor mintegy kivált Istenből s a világ teremtését közvetítette; az első keresztény bölcsészek azután Isten elsőszülött fiának nevezik a L.-t János evangelista nyomán, aki az új-platonizmus befolyása alatt állott (l. még *Isten igéje).* V. ö. *Duncker*, Zur Geschichte d. christl. Logoslehre (1848); *Heinze* M., Die Lehre vom L. in der griech. Philosophie (1872); *Aall*, Der L. Gesch. seiner Entwickl. in der griech. Philosophie (1896—99, két rész).

Logotéta (gör.), a keletrómai birodalomban a magasabb rangú pénzügyi tisztviselőnek és magának a birodalmi kancellárnak a címe; a görög egyházban az, aki a patriárcha rendeleteit aláírta; Moldvában és Oláhországban a legmagasabb rangú bojárok címe.

Logotipiák (gör.), a könyvnyomdászatban így nevezik az egybeöntött szavakat vagy szótagokat. Eddig leginkább csak az impresszumokat, számla-feliratokat s hasonló cím gyanánt szolgáló szavakat öntik össze. Történtek azonban kisérletek már a XVIII. sz.-ban is, hogy a L.-at a folyó szedésben is alkalmazzák, újabban Mün-

chenben Wiederanders is foglalkozik az egybeöntött szótagok meghonosításával, de a gyakorlatban meg nem használatos.

Logroño *(La Rioja)*, 1. *Spanyolország egyik tartománya* Ó-Kasztiliában, Alava, Navarra, Saragossa, Soria és Burgos közt, 5041 km² ter., (1910) 188,285, (1 km²-re 38) lak. A tartomány 9 járása: L., Alfaro, Arnedo, Calahorra, Cervera de Rio Alhama, Haro, Najera, Santo-Domingo de la Calzada és Torrecilla de Cameros. — 2. *L., fővárosa* L. tartománynak, az Ebro jobbpartján, XI. sz.-beli híddal, (1910) 23,876 lak.; gyümölcskonzerv-készítés, borkereskedelem, bőrgyártás, lószerszámkészítés. L. plébániatemploma állítólag még Nagy Konstantin parancsára épült. A középkorban *Lucronius* volt a neve.

Logrosan, jár. székhely Caceres spanyol tartományban, a Sierra de Guadalupe lábánál, a Pollares mellett, (1910) 4300 lak., közelében hatalmas foszfátrétegekkel.

Loheia *(Lohaja, Lohija)*, város és kikötő Yemen arab tartományban, a Vörös-tenger partján, kb. 10,000 lak., kávéexporttal.

Lohengrin, egy a XIII. sz. végéről való középfelnémet elbeszélő költemény hőse. A költemény 10 soros versszakokban van írva és valószinüleg egy türingiai származású költő műve. L., Parzival fia, hattyútól vont sajkán jön Brabantba, hogy Henrik császár előtt bajt vívjon Telramund Friedrichhel Elza hercegnő kezéért. Elza férje lesz. Nejének meg kell esküdnie, hogy kiléte iránt sohasem faggatja, de nem bir kiváncsiságával, mire nyomban megjelen a hattyú és a lovagot elviszi, ki a császárt elkiséri Magyarországba, hogy a szaracénok ellen harcoljon a pápa érdekében. A XV. sz.-ban a költeményt kibővítették és átdolgozták *Lorengel* néven. (Kiadta Steinmayer, Zeitschrift f. d. Alterthum 15.) A L.-mondát Wagner operája tette ismertté. A közép-felnémet költeményt először Gorres (1813), utóbb Rückert (1857) adta ki. V. ö. *Panzer*, Lohengrinstudien (Halle 1894).

Lohenstein, *Daniel Casper von*, német költő, szül. Nimptschben (Szilézia) 1635 jan. 25., megh. mint császári tanácsos Boroszlóban 1683 ápr. 28. Exotikus tárgyú, bombasztikus tragédiái: Ibrahim Bassa (1665); Cleopatra (1661); Agrippina (1665); Epichorus (1665); Ibrahim Sultan (1673); Sophonisbe (1680); virágos versei (Blumen 1680) s két hatalmas kötetre terjedő történelmi regénye (Grossmüthiger Feldherr Arminius oder Hermann, 1689—90) kultúrhistóriai hátterével és tudákosságával ma csak az irodalomtörténetet érdeklik. Műveinek gyüjteménye: Trauer- und Lustgedichte (1680—1689). V. ö. K. *Müller*, Weinholds Germanistische Abhandlungen (1882, 1.); P. v. *Wellenhof*, Zur Geschichte des Arminiuskultus (1887—1888).

Lóhere, néhol egyszerüen csak *here, bodorka* Békés vmegyében, *gombos here* Bars vmegyében, *fenyer* Somogyban *(Trifolium* L. növ.), vitorlás virágú fű, levele hármas, virágzata gömb, de a füzér v. ernyő felé is hajlik, ritkán van magános levélhónalji virága. A virág szine piros, fehér, rózsaszínű v. sárga, sohasem kék. Hüvelye hosszukás vagy fordított tojásdad, a csészébe v. gyakran a száraz szirmokba is zárt, 1—4 magú, nem v. alig szokott fölrepedni. A L.-t valamennyi vitorlás fűtől megkülönbözteti az, hogy porzócsöve hervadtan is a virágzatban maradó szirmokkal összenő. Mintegy 300 (hazánkban körülbelül 40) faja az északi földgömb mérsékelt és szubtropikus övén nő. Gyakorlatilag *piros* és *fehér* L.-t szokás megkülönböztetni.

A pirosviráguakhoz tartozik a *réti* L. (Tr. pratense L.), mely a lapályos réteken mindenfelé előfordul és a míveleti *vörös here* (Tr. pratense sativum), melyet stájer herének is mondanak. Elsőrendű takarmánynövény, melyet mindenütt nagy arányokban termesztenek az előhaladott gazdaságokban. Legjobban sikerül a nyirkosabb éghajlat alatt, de vetik szárazabb éghajlat alatt is. Takarmánya zölden is, szárazon is jóizű, tápláló; a zölden való etetés ügyeletet kíván, mert felfuvódást okozhat a kérődzőknél. Két évig hagyják meg a forgóban, a második év második kaszálásáról lehet magot venni, egy kat. holdról mintegy 1—2·5 q.-t. Száraztakarmánytermése a termőhelyekhez képest két kaszálásból 20—30 q.-t tehet. A *bíborherét* l. o.

A fehérviráguak közül kiválik a *fehér* v. *gyökerező L.* (l. *Fehér lóher*). Egyéb féleségekről l. *Herefélék.*

A L. tenyésztése a médek földjéről ered, ahol a lucernát nagyon régen termesztették. Innen Kr. e. 150—50. év közt Görögországba került, innen ismét Olasz- és Spanyolországba. A népek viszontagságai közben a L. termesztését elfelejtették, úgy, hogy a lucernát a piros L.-vel együtt Spanyolországból, ahol a mórok termesztették, csak 1550 körül kapta ismét Olaszország. Nem sokkal később a lucerna Franciaországba és Belgiumba is eljutott, ahol 1566 körül már a piros lóhere is ismeretes volt. Nemsokára a lucernát meg a L.-t Németországba is bevitték. Azután a L. lassan mindenfelé (kivált 1848 után) elterjedt, ami természetesen a marhatenyésztést is elősegítette. L.-maggal leginkább Szilézia, Stájerország és Franciaország déli része látja el Európát. Újabban Amerika is versenyt próbált, de csekély ellenállású fajaival nem tudott győzni. A L. magvát mesterségesen festett kövecskékkel ügyesen hamisítják, azért vételkor nagyon óvatosan kell eljárni. Nemcsak az említett, hanem valamennyi L.-faj jó takarmány, virágát pedig a méh szivesen látogatja. A piros L.-hez hasonló többnyári L.-fajokat (Tr. medium L., Tr. alpestre L., Tr. rubens L., Tr. montanum L. stb.) célszerűbb lenne termeszteni, de ezek később megkeményednek, a jószág nem eszi olyan jóizűen, mint a réti L.-t. Hegyi rétről különben gyakran a széna alkotórésze. Futó homokon a herehura L., nyullábfű, v. uborka-küszófű (Tr. arvense L.) működik jótevően.

A L. gazdasági értékén kívül mint *címernövény* és *szerencsefű* is nevezetes. A négyágú L.-t szerencsének tartják. A görögök azt hiszik, hogy a négyágú L.-vel kincset lehet a földből kiemelni s hogy a legveszedelmesebb bajt is meggyógyítja. A négyágú, kivált pedig a hétágú L.-nek Nagy-Britanniában is természet fölött való erőt tulajdonítanak. Az írek sham-

rockja a gyökerező L., mások szerint azonban helyesebben az *Oxalis* hármas levele. Az angol költők gyakran megénekelték, az ireknek nemzeti jelvénye s védőszentjük, Szt. Patrick tiszteletére viselik. V. ö. *Wittmack,* Gras und Kleesamen (Berlin 1873); *Nobbe,* Handbuch der Samenkunde (u. o. 1876); *Krafft,* Pflanzenbaulehre (4. kiad. u. o. 1885); *Harz,* Landwirtschaftliche Samenkunde (u. o. 1885).

Lóherealakú ív. Három körives részből a lóhere leveléhez hasonló alakban szerkesztett, ritkán alkalmazott ív. L. *Ív.*

Lóhere betegségei, l. *Herefélék betegségei.*

Lóherelevéldíszítmény. Körbe belerajzolt három ivből áll (l. az *ábrákat*). Kőből faragva, a

Lóherelevéldíszítmény.

legkülönfélébb változatokban előszeretettel alkalmazta a gót épitőművészet.

Lóheremagfejtő gép, l. *Cséplőgépek.*

Lóheremagszóró gép, l. *Vetőgépek.*

Lóheremagtisztító gép, oly készülék, mely lóherének, lucerna- vagy lenmagvaknak idegen gyommagvaktól, elsősorban arankamagtól való megtisztítására szolgál. Lényeges alkotórésze minden esetben egy vagy több, kis nyilásokkal biró sík v. hengeres rosta (szita), melynek nyilásain a rosta alternativ vagy forgó mozgása közben a gyommagvak áthullanak, a lóheremag azonban nem. A L. sokféle kivitelben készül. A Thallmayer-féle L. egyik végén felfüggesztett, másik végén lábakkal alátámasztott lejtős síkszitáját és etetőgaratját kézi erővel hozzák közvetlenül lengő mozgásba; előnye, hogy munka- és helyszükséglete más gépekéhez képest csekély. Minthogy a szétválasztandó magvak között a nagyságbeli különbség kicsiny, azért e gépek mindig többkevesebb magveszteséggel dolgoznak. L. még *Gabonatisztító gépek.*

Lóhere-rák (növ.), l. *Herefélék betegségei.*

Lóheresóska, (növ.), l. *Oxalis.*

Lóhereszú (*Hylastes trifolii* Müll., állat), a Szúfélék (*Ipidae-Scolytidae*) családjába tartozó bogárfaj. Barna v. feketeszínű; szárnyfedői világosabbak; lábai és csápjai vörösesbarnák. Hossza 1·7–2·1 mm. Lárvakorban a lóhere gyökerében él; kártétele jelentéktelen.

Lohija, l. *Loheia.*

Lóhimlő, l. *Himlő.*

Lohita-népek, Asszam és a szomszédos tartományok hegyi népei, Birma és Arakan rokon törzseivel együtt. A L. szoros rokonságban vannak a himalája-népekkel (l. o.), mintegy összekötő kapcsai Tibet, Birma és Jün-nan lakosságával. A Bramaputra folyótól É.-ra lakó törzsek a tibetiekkel, a D.-re esők a birmaiakkal rokonok (l. *Lolo*). V. ö. *Kuhn* E., Über Sprache u. Herkunft der transgangetischen Völker (München 1883); u. a., Beiträge zur Sprachenkunde Hinterindiens (u. o. 1889).

Lohmann, *Theodor,* német államférfiú, szül. Winsen an der Aller-ben 1831 okt. 18., megh. Grosstabarzban, 1905 aug. 31. Hannoveri igazságügyi, majd közigazgatási szolgálatba lépett, 1871. pedig a porosz kereskedelmi minisztériumba került és 1880-tól a belügyminisztériumba is be volt osztva. A balesetbiztosításról, valamint a betegsegítőpénztárakról szóló törvények első tervezetét ő készitette. 1891-ben a kereskedelmi minisztériumban igazgató, 1892. államtitkár lett. Műve: Die Fabrikgesetzgebungen der Staaten des europaeischen Kontinents (Berlin 1876).

Lohme, porosz falu és látogatott tengeri fürdő Rügen szigetén.

Lohmeyer, *Julius,* német író, szül. Neissében 1835 okt. 6., mh. Charlottenburgban 1904 máj. 24. Munkatársa volt a Kladderadatsch c. berlini élclapnak s 1873—93-ig szerkesztette a legjobb német ifjusági folyóiratot (Deutsche Jugend); megalapítója a Deutsche Monatschrift-nek. Irt ifjúsági iratokat, elbeszéléseket. Összegyüjtött versei halála után jelentek meg (Gesammelte Dichtungen 1904).

Lohne, község az oldenburgi nagyhercegség vechtai járásában, (1910) 5760 lak., vas- és gépgyártás.

Lohnstein-féle cukormeghatározó, igen használatos klinikai eszköz, amellyel a cukorbetegek vizeletének cukortartalmát igen kényelmesen és kielégítő pontossággal határozhatjuk meg. Lényege az, hogy a cukortartalmú vizeletet élesztő hozzáadásával valamely edény egyik szárában higany fölött elerjesztjük s a keletkezett szénsav által az edény másik szárába átszoritott higanyoszlop magasságából következtetünk a cukortartalomra.

Lohr, az ugyanily nevű járás székhelye a bajorországi Unterfranken kerületben a Majna mellett, (1910) 5269 lak., vasgyárral, üveghutával, fürészmalommal, hajóépítéssel.

Lohrmann, *Wilhelm Gotthelf,* német csillagász, szül. Drezdában 1796 jan. 31., megh. 1840 febr. 20. 1827-ben a drezdai matematikai szalon főfelügyelőjévé lett és a következő évben az akkoriban alapitott technikai intézetnek (a későbbi műegyetemnek), majd 1840. a kamerális felmérésnek igazgatójává. 1822–1836-ig *Enckével* megbeszélt terv szerint a Hold felületét rendszeresen észlelte. De e nagyszabású megfigyeléseknek csak egy részét közölte L. Topographie der sichtbaren Mondoberfläche címen (Leipzig 1824); az egész munkát *Schmidt* J. F. adta ki 1878. Mondkarte in 25 Sektionen címen (újabb kiadás Eberttől 1892).

Lohse, *Oswald,* csillagász, szül. Lipcsében 1845 febr. 13. 1882-ben obszervátor a potsdami asztrofizikai obszervatóriumban. Főbb művei: Beobachtungen und Untersuchungen über die physische Beschaffenheit der Planeten Jupiter und Mars (Leipzig 1878, 1882, 1884); Beobachtungen des Planeten Mars (1891); Funkenspektra einiger Metalle (1902); Neuer Stern im Schwan (Berlin 1877); Planetographie (Leipzig 1894).

Lóhúgysav, l. *Hippursav.*

Lóhús, mint emberi hústáplálék a közepes marhahúsnak felel meg, csupán zsírtartalma kisebb; a marhahúsé 7·4, a L.-é 2·5%, de ez is onnét van, mert csak elaggott s egyéb használatra alkalmatlanná vált lovak kerülnek a vágóhídra. A *lóhúsevés* az ural-altáji pogány népeknél volt szokásban, amelyek lovat (fehér lovat) áldoztak isteneiknek s ekkor a L.-on lakmároztak. E pogány szokás megszüntetése végett a kereszténység elterjedésével a papság a L.-fogyasztást megtiltotta, de inséges időben a szükség, megszorult hadseregeknél az élelemhiány rákényszerítette az embereket a L. fogyasztására. Erre vezetett a marhahúsnak folytonos drágulása is, úgy, hogy ma már a nagyobb városokban külön lóvágóhidakat s L.-kiméréseket rendeztek be, így Budapesten is. V. ö. *Monostori* K., A lóhús (1897). L. még *Hús* és *Húsforgalom*.

Lohvica, az ugyanily nevű járás székhelye Poltava orosz kormányzóságban, vasút mellett, (1907) 8911 lak., olajprésekkel és téglavetőkkel.

Loibl, 1370 m. magas hágó a Karavankákban a Zelenica (2179 m.) és a Baba (1969 m.) közt, a Klagenfurt-krainburgi út visz át rajta (épült 1670—80-ig, 60 km. hosszú).

Lóidomítás, l. *Lovaglás*.

Loigny la Bataille (ejtsd: loanyí la batej), francia falu, 415 lak., Eure-et-Loire départementban, a Chartres-Orléans közti országút mentén. Az 1870 dec. 2. közelében megvívott csatában a mecklenburgi nagyherceg visszaverte Chanzy tábornok francia csapatait és a falut elfoglalta; ugyanakkor a közeli Poupry mellett a poroszok szintén visszanyomták a franciákat. V. ö. *Kunz*, Die Schlacht von Loigny-Poupry (Berlin 1893).

Ló-influenza, l. *Influenza*.

Loing (ejtsd: loeñ), a Seine 160 km. hosszú baloldali mellékfolyója Franciaországban, ered Yonne départementban a Puisaye magaslaton. Északi irányú folyás után torkollik Moretnél. Montargistól kezdve, ahol a Briare-csatorna végződik, a torkolatig a *L.-csatorna* vezet (57 km. hosszú 22 zsilippel). A L. vízkörnyéke 4485 km².

Loir (ejtsd: loár), folyó Franciaország ÉNy.-i részében, Eure-et-L. départementban ered és 310 km. hosszú folyás után Briollaynél a Sartheba ömlik Angerstól 7·5 km.-nyire. Coëmonttól 115 km.-nyire hajózható 40 zsilippel.

Loire (ejtsd: loár), 1. Franciaország leghosszabb folyója; ered a Cevennesben a velayi magasföldön 1370 m. magasban a Gerbier de Joncon. Eleinte É.-i irányban folyik széles medencében. Mindinkább Ny. felé hajolva elfolyik Orléans és Nantes mellett, esztuáriummal torkollik az Atlanti-óceánba St.-Nazairenél. 1002 km. hosszú, vízterülete 121,000 km², 41 mellékfolyója van, ezek közül 13 hajózható. A L.-on Retournactól Noirieig 48 km. hosszuságban tutajok, 775 km.-en folyami gőzhajók, Nantestól 50 km.-nyire tengeri hajók is járhatnak rajta. Amikor a Cevennesben hóolvadás van, a folyó kilép medréből és kiárad, úgy, hogy Orléans vidékén nagy gátakat kellett építeni; Nantesnál 1900 m. széles s a tengerjárás a város fölött 30 km.-nyire is érezhető még. Nantes mint tengeri kikötő veszít jelentőségéből St.-Nazaire-rel szemben, mert a gyors folyású folyó zátonyokat rak le. A hajózás megkönnyítésére 1822. megkezdték a *Canal latéral à la L.-t*, amely Digointól Briareig terjed, 196 kilométer hosszú. A berryi és a montluçoni csatorna a felső Cherrel, a charolaisi csatorna a Saône-nal, az orléansi és loingi pedig a Seine-nel köti össze. A L. történelmileg is nevezetes, az ókorban Aquitania és Gallia Lugdunensis, később a nyugati gótok és frankok országa közt volt határ 507-ig. A rómaiak *Ligernek* nevezték. Az arabok elleni harcokban (toursi csata 732.), a száz éves háboruban (Orléans ostroma 1429.) s az 1871.-i németfrancia háboruban jelentős történelmi események szinhelye volt. A partjain épült városok és kastélyok frank és francia királyok kedvelt lakóhelyei voltak. V. ö. *Touchard-Lafosse*, La L. historique, pittoresque et biographique (5 köt., Nantes 1840—45); *Barron*, La L. (1888); *Dufresne*, Étude géogr. sur les rives de la L. (Le Globe 1888); *Joanne*, La L. (Paris 1899); *Barron*, Les fleuves de France, La L. (u. o. 1900).

2. *L.*, *département* Franciaország K.-i részében Saône-et-Loire, Rhône, Isère, Ardèche, Haute-Loire, Puy-de-Dôme és Allier départementok közt, területe 4798 km², (1911) 640,549 lak. Járásai: Montbrison, Roanne és St.-Étienne; fővárosa St.-Étienne. 1790-ben alakították főleg Forezből és Beaujolais, valamint Lyonnais részeiből. V. ö. *Thiollier*, Le Forez pittoresque et monumental. Histoire et descr. du dép. de la L. (Lyon 1889).

3. *L. (Haute-)*, francia départ., l. *Haute-Loire*.

Loire-Inférieure (ejtsd: loár enferiőr), *département* Franciaország Ny.-i részében Morbihan, Ille-et-Villaine, Maine-et-Loire, Vendée és az Atlanti-oceán közt, területe 6879 km², (1911) 669,920 lak. Járásai: Ancenis, Châteaubriant, Nantes, Paimboeuf és St.-Nazaire; fővárosa Nantes. 1790-ben a Bretagne D.-i részéből alakították. V. ö. *Maitre*, Géographie de la L. (Nantes 1902); *Quilgars*, Dictionnaire topographique du département de la L. (u. o. 1905).

Loiret (ejtsd: loaré), *département* Franciaország belsejében Seine-et-Oise, Seine-et-Marne, Yonne, Cher és Loir et Cher, Eure-et-Loir départementok között, területe 6811 km², (1911) 364,061 lak. Járásai: Orléans, Gien, Montargis és Pithiviers; fővárosa Orléans. 1790-ig Orléanais tartománynak volt része; ekkor alakították főleg Orléanaisből, valamint Gâtinais-Orléanais, Dunois, Berry és Ile de France részeiből.

Loir-et-Cher (ejtsd: loár e ser), *département* Franciaország belsejében Eure-et-Loire, Loiret, Cher, Indre, Indre-et-Loire és Sarthe départementok között, területe 6420 km², (1911) 271,231 lak. Járásai: Blois, Romorantin és Vendôme. Fővárosa: Blois. 1790-ben Orléanais, Blésois és Dunois részeiből, továbbá Touraine egy részéből alakították.

Lois. v. *Loisl.*, latin növénynevek után *Loiseleur* (l. o.) nevének rövidítése.

Loisach, az Isar 120 km. hosszú baloldali mellékfolyója; ered Tirolban, Bajorországban Wolfratshausennél torkollik.

Loiseau, *Jeanne*, francia írónő, l. *Lesueur*, 2.

Loiseleur (ejtsd: loaslőr), 1. *Jean Louis Auguste L.-Deslongchamps*, francia botanikus, szül. Dreux-

ben 1774 márc. 24., megh. Párisban 1849 máj. 13. Munkái: Flora gallica (Paris 1806—7, két köt., 2. kiad. Morquissal 1828); folytatása Mordant de Launaysval Herbier général de l'amateur címen (u. o. 1816—28, több kiad.); La rose, son histoire, sa culture, sa poésie (u. o. 1844) stb.

2. *L., Jules*, francia iró, szül. Orléansban 1816., megh. u. o. 1900. Számos történeti munkát írt, melyek sorából említhető: Problèmes historiques (1867); La masque de fer (1868); Ravaillac (1873). Uj adatokban bővelkedik két Molière-nek szentelt kötete: Les points obscures dans la vie de Molière (1877) és Molière, nouvelles controverses (1886).

Lóistálló, l. *Istálló*.

Loisy (ejtsd: loazí), *Alfred*, francia kat. teológus, szül. Ambrièresben 1857 febr. 28. 1879-ben lelkész lett, 1881—93-ig tanár volt a párisi Institut catholique-on, 1900—04-ig előadásokat tartott a Sorbonne-on. Egyike a legképzettebb egyháztörténészeknek s a francia modernizmus vezetője, úgyszólván megteremtője. A szentírás kritikáját tartalmazó műveivel ellenkezésbe jutott az egyház tanításával, amiért több könyve indexre került, őt magát pedig, mivel nem vonta vissza tanait, elmozdították tanári állásából, majd 1908 márc. 7. az egyházból exkommunikálták. 1909-ben a Collège de France egyháztörténeti tanszékére nevezte ki a kormány. Nevezetesebb művei: Histoire du canon de l'Ancien Testament (1890); Histoire du canon du Nouveau Testament (1891); Histoire critique du texte et des versions de l'Ancien Testament (1892—93-ig, 2 köt.); Études bibliques (1901, 3. kiad.); Études évangéliques (1902); L'Évangile et l'Église (1902, 3. kiad. 1904); Le quatrième évangile (1903); Les évangiles synoptiques (1908, 2 köt.).

Loix (ejtsd: loá), kikötő Ré szigetén (l. o.).

Loja (*Loxa*, ejtsd: loha), 1. tartomány Ecuador délamerikai államban, Peru határán, területe 18,800 km², 66,000 lak., kinafahéj-termelés, higanybányák, állattenyésztés. Fővárosa L. a köztársaság D.-i határa közelében, 2073 m. magasban, kb. 10,000 lak., posztókészítéssel. Állítólag a környékebeli erdőkben fedezték föl először a Cinchona-fát. — 2. *L., város*, L. járás székhelye Granada spanyol tartományban, a Genil völgyében, a Sierra Tejeda lábánál, vasút mellett, (1910) 19,140 lak., durva posztókészítés, papirgyártás és malomipar. Fölötte és alatta a Genil szűk szorosokon (los Infiernos) tör keresztül. L. az ókori *Hipala magna*.

Lojális (franc.: *loyal*) a. m. törvényes, méltányos; politikai tekintetben az uralkodóhoz hű; innen *lojalitás*, méltányosság, alattvalói hűség.

Lojka *Hugó*, lichenológus, szül. Gelsendorfban (Galicia) 1844., megh. Budapesten 1887 szept. 7. Botanikai munkálkodásai és szép gyüjtései már fiatal korában ismertté tették a nevét, de mégis küzdenie kellett, mig oda juthatott, hogy szaktanulmányát, a lichenológiát gond nélkül folytathatta; de még mielőtt csinos gyüjteményét és exsiccatáit feldolgozhatta volna, meghalt. Budapesten az állami felsőbb leányiskola tanára volt. Hazánknak nagyobb részét, Tirolt, Galiciát zuzmókért utazta be. Részt vett Déchy Mórral kaukázusi felfedező-útjában. Értekezései a bécsi Zool. botan. Gesellsch. Verhandlung-jában és a M. T. Akadémia Math. és Term.-tud. Közleményeiben jelentek meg. Gyüjteményének nagy része a *bécsi* Naturhistorisches Hofmuseum növénytárában van. Több növényt neveztek róla.

Lók, kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 599 német lak., u. p. Lakfalva, u. t. Doborján-Lakfalva.

Lóka (azelőtt: *Lauka)*, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 605 rutén lak., u. p. Oroszvég, u. t. Munkács.

Lokális (lat.) a. m. helyi, helyi érdekű; *lokalitás*, hely, helyiség.

Lokális áramok, olyan áramok, melyek valamely fémlemezek elektrolitba, vagyis áramot vezető folyadékba (pl. higitott savba) való bemerítésekor keletkeznek a folyadék egyes helyein, ahol idegen részecskék lebegnek, ha azok a lemezzel zárt galvánelemet alkotnak. Ezek az áramok csak ama részecskék közvetlen környezetére szorítkoznak.

Lokális opció, a szeszes italok árúsításának szabályozása oly módon, hogy az egyes községek szavazattöbbséggel határoznak afölött, hogy legyen-e italmérés, vagy sem. L. még *Antialkoholizmus*.

Lokális szín, így nevezik a festők a tárgyak eredeti szinét közelről s normális világításban nézve. A L. a világosság változásával szintén változik, ugyanez történik, ha a tárgyakat közelről s utána távolról nézzük. Egy hegy erdeje pl. közelről zöld lehet, távolról a levegőréteg megnövekedtével kékké változik. Különösen nagy kedvvel tanulmányozták a L. elváltozásait a XIX. sz. derekán a naturalista és impresszionista festők.

Lokalizáció (lat.), valaminek bizonyos helyre való szorítása (különösen a háborúkban használatos kifejezés), innen valamit lokalizálni a. m. azt bizonyos helyre szorítani. — A fiziológiában L. alatt egyrészt bizonyos szellemi műveleteknek az agyvelőkéreg bizonyos részeihez való kötöttségét értjük (l. *Idegrendszer)*, másrészt azt a jelenséget, hogy az ember az agyvelejében keletkező érzéseket a külvilágba vetíti ki (l. *Érzések*). Beszélnek még a betegségek L.-járól is, amin a különböző betegségeknek bizonyos szervekre, testrészekre való szorítkozását értjük.

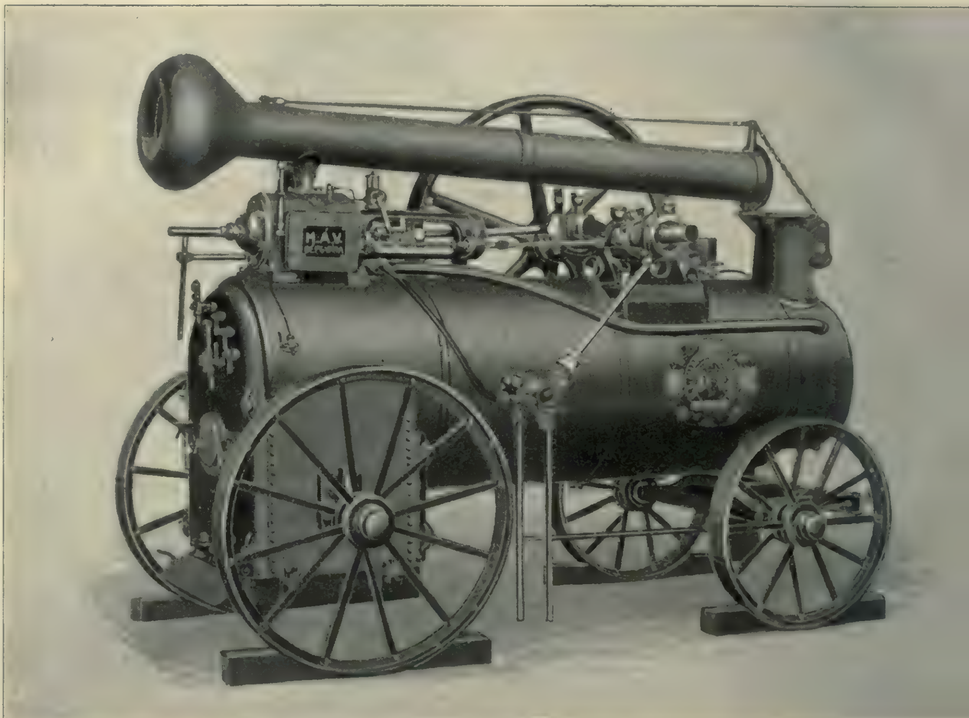
Lo-kao (növ.), a. m. *kinazöld* (l. o., *Benge* és *Festéknövények)*.

Lókapa v. sorkapa, a sorbavetett növényeknek fogatos erővel való megmunkálására szolgáló gép. L. *Ekeszerű gépek*.

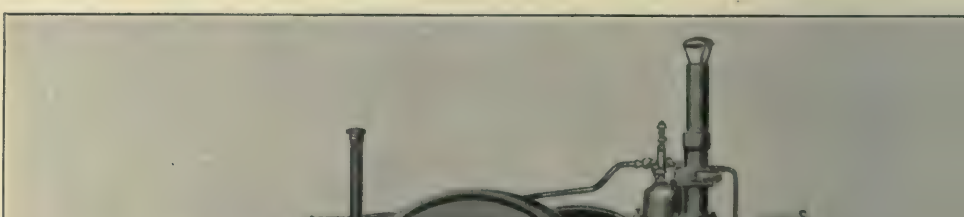
Lokcza, kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 929 tót lak., postahivatal, u. t. Námesztó.

Lokeren, város K.-Flandria belga tartományban, (1910) 22,675 lak., számos pamut- és gyapjúszövőgyárral, vitorlavászonkészítéssel, dohánygyárral és kémiai iparral; élénk gabona-, olaj-, vászon- és lenkereskedéssel. 1453-ban falai alatt verte meg Jó Fülöp Gent hadait. Az 1914-iki háborúban L. környéke október havában véres harcok szinhelye volt, amelyekben a belga-angol csapatok súlyos vereséget szenvedtek a németektől.

Loket, *Elbogen* város (l. o.) cseh neve.

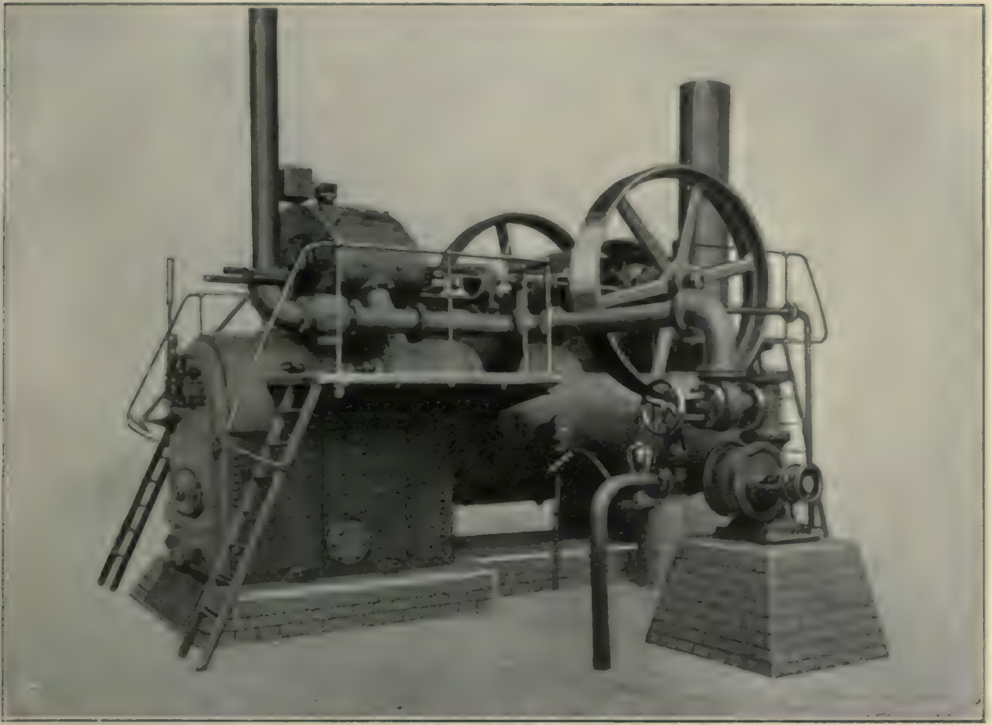

Magasnyomású egyhengerű lokomobil 10 légkörnyomásra szerkesztve.

Szab. «M. H.» szívógázlokomobil a MÁV. gépgyárból.

«Lokomobil» cikkhez.

Compound-rendszerű felstabil lokomobil körforgó rendszerű kondenzátor-szivattyúval a MÁV. gépgyárból.

20 lóerejű magánjáró benzin-lokomobil a Magyar Általános Gépgyár r.-t. gyárából.

Loki (*Loke* a. m. záró, befejező; más néven *Lodur* és *Loptr*), a skandináv mitológia és hősmonda alakja, Farbauti és Laufey fia. A vészthozó és mindennek végét okozó tűznek istene, egyáltalában a vész démona, az istenek és emberek minden bajának okozója s több szörnyetegnek: *Ferrir* farkasnak, *Hel* halál-istennőnek és a *Midgard-kigyónak* létrehozója. Ő az okozója *Baldr* halálának is. Az ázok gonoszságáért üldözőbe veszik, ő lazac alakjában elrejtőzik, de elfogják és megkötözik; csak a világ vége előtt szabadul fel. L. alakjával számos eddai dal foglalkozik.

Lokiec, a rőf lengyel neve = 0·570 m.

Lókimélő, a befogó készülék és a kocsi közé iktatott rugó, mely az állat egyenlőtlen járásából és az egyenlőtlen ellenállásokból származó

Sack-féle lókimélő erőmérővel.

lökéseket fogja fel. A gyakorlat igényeinek megfelelő, Sack Rudolf által szerkesztett L.-t mutatunk be az *ábrán*.

Lókisajátítás, l. *Lóállítás*.

Lokkum, falu Hannover porosz kerületben, (1910) 1807 lak. Mellette van az 1163. alapított ciszterci apátság és templom értékes archivummal, lutheránus szemináriummal és könyvtárral.

Lokmán, régi arab mondai bölcs neve, ki ily minőségben a koránban is említve van. A legendában majd mint délarábiai király, majd mint próféta, majd mint abesszíniai rabszolga szerepel. Az arabok sok gazdátlan bölcseséget L. nevéhez kapcsoltak; egy a XII—XIII. sz.-ból való állatmesegyüjteményt, melyből Európában számos kiadás jelent meg és mely nem egyéb, mint Aesopus meséinek vajmi pongyola arab átdolgozása, L. meséinek neveztek el. Berber fordításukat René Basset adta ki tanulmánnyal a mesék eredetéről és jellegéről (L. berbère avec quatre glossaires et une étude sur la légende de L., Paris 1890); *Chauvin*, Bibliographie des ouvrages arabes, 3. köt. (Liège 1898).

Loko, l. *Loco*.

Loko, 1. az alsó Benue 4 km. hosszú és $^1/_2$ km. széles *szigete*, az afrikai középső Szudánban. — 2. *L., város* az ugyanily nevű szigeten, mintegy 5000 lak., a város Afrika belsejéből jövő karavánoknak találkozó helye; fontos elefántcsontpiac.

Loko-árú, l. *Helyi árú*.

Lókod, kisk. Udvarhely vm. homoródi j.-ban, (1910) 240 magyar lak.; u. p. Homoródszentmárton, u. t. Székelyudvarhely.

Lokodzsa, az angolok kereskedő-állomása Gandóban, a Niger jobbpartján, 4 km.-nyire a Benue torkolatától, mintegy 8000 lak., hittérítő állomással. Itt összpontosul a Niger- és Benue-menti forgalom.

Lokomobil (l. a *képmellékletet*), olyan szállítható munkatermelő v. hajtógép, mely járó kerekekre szerelve dolgozik. Cséplőgépek, gabonatisztítók, gőzekék stb. működtetésére használják, valamint ott, ahol csak ideiglenes munkavégzésre s a gép gyakori helyváltoztatására van szükség. Az olyan L., mely saját erejéből, tehát külön állati erő nélkül képes tovamenni, magánjáró L., az olyan pedig, melyet munkába állításkor kerekeiről leszednek és külön alapra állítanak, *félstabil* v. fél-L. nevet visel. Az előbbit fuvarozási célokra is használják. A L. főrészei: a kazán, a gőzgép és a kocsiszerkezet. A L.-kazánok általában hengeralakúak, belső tűzhelyük van és a fűtőfelület nagyobb része vagy a víztérbe helyezett nagyszámú és kis átmérőjű tűzcsövekből áll, vagy néhány nagyobb méretű cső (forralócső) fekszik a tűzhelyben, mely csövek belsejében víz kering. A hengerkazán vagy függőlegesen vagy vízszintesen van elhelyezve, a gőzgép is megfelelőleg van elrendezve s eszerint a L.-okat álló és fekvő L.-okra különíthetjük. A fekvő L.-ok kazánja vagy tűzszekrénnyel, vagy fűtőcsővel készül. Az első szerkezetet lokomotivkazánnak is nevezik. Ilyen kazánjuk van a *képmelléklet* felső ábráin bemutatott L.-oknak. Kettős tűzszekrényből, vízszintes fekvésű hengerből s ebben elhelyezett tűzcsövekből és a hengeralakú füstkamrából állanak. A felső részt félhengeralakú hullámok merevítik. A rostély a belső tűzszekrény alsó felében van elhelyezve. A fűtőgázok a belső tűzszekrény oldalait érintve, a tűzcsövekbe jutnak s ezeken végigvonulva a hengerkazán hátsó végéhez csatolt füstkamrában gyűlnek össze, melyből a vaskürtőn át a szabadba jutnak. A tűzveszély elkerülése végett a kémény tetejére rendesen szikrahűtőt alkalmaznak. Ez réz- vagy vasdrótból készült kosár, melynek akkorának kell lennie, hogy a szabad nyílások összege akkora legyen, mint amilyen a kémény keresztmetszete. Szikrafogókat is használnak. Ezek a kéménybe vagy a kémény fölé helyezett egyes lemezekből állanak, melyek a gázokat kanyarulatos úton kényszerítik a szabadba s ezáltal a tüzes részeket visszatartják. Fűtőszerül szén, fa, turfa, fűrészpor, szalma, benzin, borszesz, nyersolaj stb. szolgálhat. Az anyag szerint némileg módosulnia kell a tűzszekrénynek, rostélynak stb. Lényeges dolog, hogy a L. belső részeihez könnyen hozzá lehessen férni, azokat kicserélni, tisztogatni lehessen. Tüzelőanyagban való megtakarítás érhető el a compound-rendszerű L.-oknál, amelyekben a gőz először magas nyomással működik egy kisebb hengerben s azután kerül csak alacsonyabb nyomással egy nagyobb hengerbe s onnan a levegőbe. A *képmellékleten* látható Compound-L. félstabil helyzetű. Nagy haladást jelentett a túlhevített gőz alkalmazása, melyet Wolf értékesít L.-jaiban. Ujabban igen elterjedtek a petroleum-, borszesz- és benzinfűtésre berendezett L.-ok, amelyekben a gép működése megegyezik az álló gázmótorokéval. Ilyent tüntet fel a *képmelléklet* két alsó ábrája. A dugattyú négyes ütemben dol-

gozik. Először gáz- és levegőkeveréket szív fel, azután ezt összenyomja, mire a gáz meggyujtása és explozioja következik be, továbbá a gáz nyomása alatt munkát végez, végre az égési termékeket kilöki. V. ö. *Weber*, Der Bau der Lokomobilen (Leipzig 1871); *Fritz*, Handbuch d. landwirtschaftlichen Maschinen (Berlin 1880); *Kosak*, Einrichtung u. Betrieb der L. (4. kiad. Wien 1895); *Lázár* L. Pál, A lokomobilok kezelése (Budapest); *Táborszky*, A L.-ok szerkezete (Budapest 1887).

Lokomotiv (l. *a képmellékletet)*, olyan jármű, mely önmagának és más járműveknek továbbítására szolgál. Három főrésze van, ú. m.: a *kazán*, *gépezet*, s e kettőt hordó *alváz* és *futómű*.

A L.-hoz tartozó, vele összekapcsolt rész a *szerkocsi*, amelyen a gőzfejlesztéshez szükséges viz- és szénkészlet, valamint a L. felszereléséhez szükséges tárgyak vannak. Ha a viz- és szénkészlet kisebb lehet, a L.-on helyeztetik el s ekkor a szertartányos L.-ot nyerjük.

A kazán. A szükséges gőz termelésére szolgál s kis súly mellett nagy gőztermeléssel kell birnia. Főrészei: a *tűzszekrény*, az *állókazán*, a *hosszkazán*, a *füstszekrény* és *kémény*. A *tűzszekrény* rendesen szekrényalakú s alsó részében a tüzelőanyag elégetésére szolgáló *rostély* van elhelyezve. Falait kivül viz boritja s igy itt a viz a tűz közvetlen hatása alatt fejlődik gőzzé, miért is a kazánnak ezt a részét *közvetlen fűtőfelületnek* nevezik. A tűzszekrény falai az ajtófal, a csőfal, az oldalfalak és a mennyezet, amelyek, hogy a külső nyomás alatt be ne horpadjanak, ki vannak merevitve. A mennyezet alakja szerint vannak *sík* és *domború mennyezetű* tűzszekrények. Az előbbiek *Belpaire*-rendszerűek, a mennyezet csavarokkal vagy hossztartókkal van kimerevitve, utóbbiak félkör alakban hullámos lemezből vagy «U» alakú ives tartókból készülnek. Az utóbbiak *Polonceau*-rendszerüeknek neveztetnek. Európában a tűzszekrények általában vörösrézből készülnek, Amerikában azonban majdnem általánosak a vastűzszekrények.

A *rostély* egymás mellé helyezett rudakból van alkotva, amelyek könnyen kicserélhetők. A rudak közti hézag nagysága az elégetendő szén minősége és halmazállapota szerint változó és 5—25 mm. lehet. A tűzszekrényben, a tüzelőanyag tökéletesebb elégetése céljából, a tűzcsőfalra támaszkodó s ferdén felfelé irányuló tűzálló (chamotte) téglákból épített boltivet szoktak alkalmazni, mely a vele érintkező lángot elterelvén, az égési termények keveredését és tökéletesebb elégését biztositja.

Gyakran alkalmaznak ezenkivül a tűzszekrényben különféle szerkezeteket, melyek a *füst emésztését* célozzák. Ilyenek többek között a *Langer*-féle füstemésztő, a *Tenbrink*-féle boltiv, a *Máv.-rendszerű* füstemésztő lyukas boltivvel stb.

A füst lehető csökkentésére sok, — főleg hosszú alagutakkal biró vasuton, — a *petroleumtüzelést* vezették be, valamint oly helyeken is, hol igen sok a petroleum, pl. Oroszországban, Galiciában, Romániában. A petroleumtüzelésnél a tűzszekrény bizonyos magasságig chamotte-téglával van kifalazva s a szerkocsin elhelyezett tartányból a petroleumot egy szivószerkezet a tűzszekrénybe lőveli. E L.-ok rendesen úgy vannak szerkesztve, hogy szükség esetében szénnel is tüzelhetők.

A rostély alatt van a *hamuláda*, ahová a hamu és salak jut.

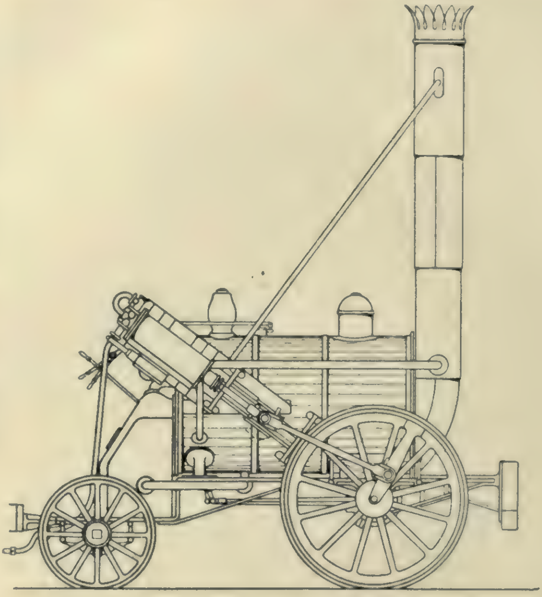
A tűzszekrényt az *állókazán* veszi körül, a kettő közötti teret viz tölti ki, s minthogy e térben a gőz nyomása uralkodik, amely a tűzszekrény- és az állókazánlemezeket szétfesziteni törekszik, a tűzszekrény és az azt körülvevő állókazán falait *támcsavarok* tartják össze. A tűzszekrény és állókazán mennyezetei egymással *mennyezet-csavarokkal* vannak összekötve. Az ajtófalon van mindkét lemezben az ajtónyilás, melyen át a tüzelés történik. Az állókazán előrészét, melyhez a hosszkazán van erősitve, *rákfalnak* nevezik s alsó részével, a tűzszekrénycsőfallal támcsavarokkal van összeerősitve.

Az állókazán és tűzszekrény alsó része tömör folytvaskerettel, az ú. n. *koszorú*- v. *fenékgyűrűvel* van összefoglalva. Az állókazán rendesen folytvaslemezekből készül. A hosszkazán hengeralakú s azt elől a füstszekrénycsőfal határolja. A hosszkazánban elhelyezett nagyszámú csövek a tűzcsövek, melyeken a füstgázok haladnak keresztül s igy a kazán nagyobbik, úgynevezett *közvetett* fűtőfelületét szolgáltatják, két végükkel a tűzszekrény- és füstszekrénycsőfalba vannak beerősitve. A *hosszkazán* rendesen két v. három egymáshoz szegecselt s folytvaslemezekből készült hengerből, az ú. n. toldatokból áll. Az egyik toldaton rendszerint a gőz összegyüjtésére szolgáló ú. n. gőzkúpot alkalmazzák. A tűzcsöveken áthaladó égési termények a füstszekrényen át a kéménybe jutnak. A *füstszekrényben* a kémény alatt, ill. annak középvonalában a tüzélesztésre szolgáló *fúvócső* van elhelyezve, melyen a gépezet fáradt gőze nagy sebességgel ömlik ki s erős léghuzamot létesit.

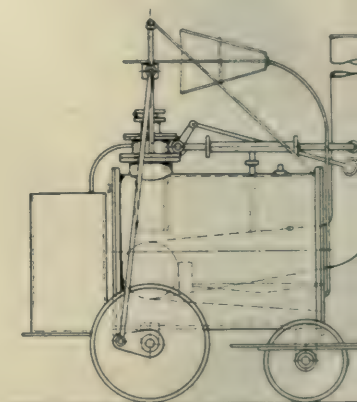
Minthogy a fúvócső csak a gép járása közben élénkiti a tüzet, a L. állása közben a begyujtáshoz szükséges léghuzam előállitására a kémény alatt egy *segédfúvó* is van alkalmazva. A nagy sebességgel kiáramló füstgázok nagymennyiségű pernyét is rántanak magukkal, amiből a szikrahányás keletkezik; ennek megakadályozása végett a füstszekrényben rendesen különféle *szikrafogó* szerkezeteket alkalmaznak.

A füstszekrény felett alkalmazott kémény helyes alakjának és méreteinek megállapitása a jó léghuzam létesitésére nagy fontossággal bir s ezért a kémény- és fúvócső-méretviszonyok nagy gonddal állapitandók meg. Sok kémény magában foglalja a szikrafogót is.

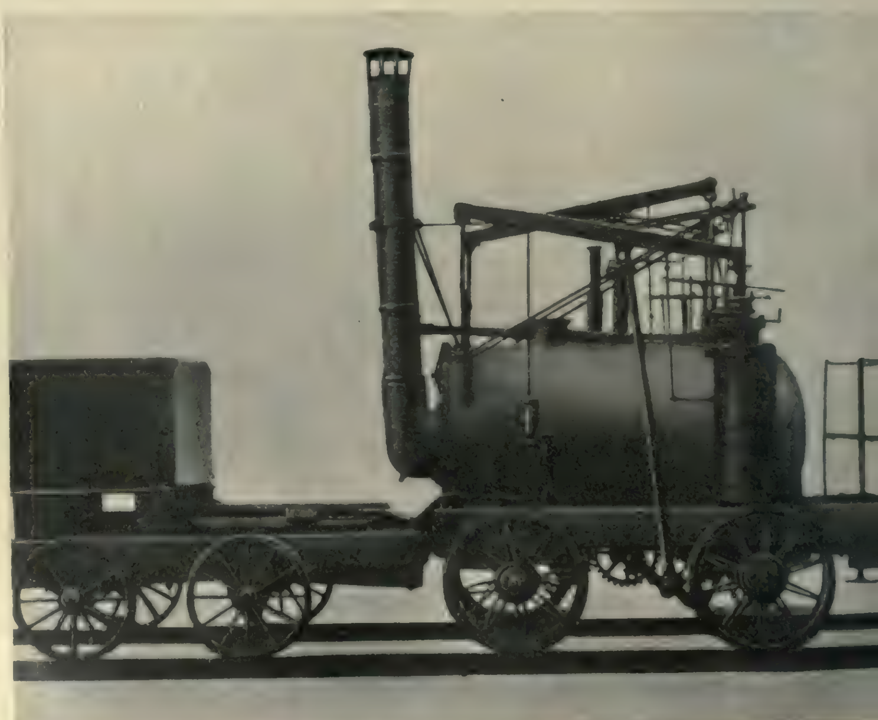
A kazán belsejét időnként tisztitani kell, mivel a gőz fejlesztésére szolgáló vizből felhevitéskor az abban feloldott alkotórészek kiválnak s a kazán belsejében lerakódva a *kazánkövet* képezik. A kazán kitisztitására s kimosására *tisztitó* és *kimosó nyilások* szolgálnak. A viz lebocsátására az állókazán legalsó részén vizlebocsátó csap szolgál. A kazánkőképződés csökkentése céljából újabban különféle *viztisztitó szerkezeteket* próbálnak ki. Ilyenek a *Brázda*-féle, *Gölsdorf*-féle s a *MÁV. rendszerű* viztisztitó szerkezetek. A legutóbbi a gyakorlatban teljesen bevált. V. ö. Mér-

Stephenson «Rocket»-gépe 1829.

Trevithicks első közúti lokomotivja 18

A «Puffing Billy» lokomotiv 1813-ból.

«Lokomotiv» cikkhez.

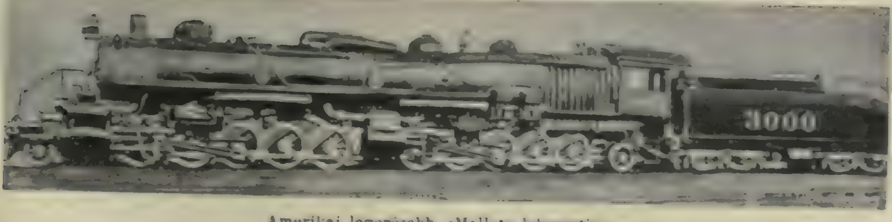
A Cugnot-kocsi mintája.

A M. kir. államvasutak 327. sor. lokomotivja.

A M. kir. államvasutak 301. sor. lokomotivja.

Amerikai legerősebb «Mallet» lokomotiv.

nök- és építészegylet, Organ stb. folyóiratok 1912. évfolyamát.

Kazánfelszerelési részek. (Armaturák.) *A gőzfeszültségmérők* (manométerek) a kazánban uralkodó góznyomást mutatják, a *vízállást jelző üvegek* és *próbacsapok* pedig a kazánban levő vízállás megfigyelésére szolgálnak és szerepük nagyfontosságú, mivel a kazánrobbanásnak oka a legtöbb esetben a túlságosan alacsony vízállás.

A biztonsági szelepek rendeltetése, hogy a kazánban a megengedettnél nagyobb góznyomás ne lépjen fel. *Közvetlen* és *közvetett terhelésű* szelep van, aszerint, amint a rúgó közvetlen vagy emeltyűáttétellel terheli a szelepet. A közvetlen terhelésű szelepek rendesen hirtelen nyitnak és zárnak *(Pop-szelepek)* s újabban mindinkább elterjednek. Minden kazánon legalább két biztonsági szelepnek kell lennie az előírások értelmében. A kazán táplálására a szivattyúk és lövettyük szolgálnak. Szívó és nyomó lövettyüket különböztetünk meg. Minden kazánhoz két tápkészülék alkalmazandó, amelyek mindegyikének egymagában is a kazánt a szükséges vízmennyiséggel el kell látnia.

A *gőzsíp* a különböző jelzések adására szolgál. A gőzszabályozó rendesen a gőzkúpba van elhelyezve s ezen keresztül jut a gőz a hengerekbe. Tolattyús és szelepes szabályozók vannak. A kazán vízzel a töltőnyiláson át töltetik meg.

Túlhevítővel bíró kazánok. Miután a gyakorlatban kiválóan csakis a *Schmidt-rendszerű* tűzcsöves túlhevítő vált be, csak ezt ismertetjük. A túlhevített gőz a telített gőzből keletkezik, ha azt a víztől elválasztva tovább hevítjük. A túlhevített gőz kiváló tulajdonsága, hogy rossz hővezető s így vízlecsapódás az alacsonyabb hőfokú henger- és egyéb falakkal való érintkezése alkalmával nem keletkezik, rendkívül folyékony s így a nyomásveszteségek kisebbek. E tulajdonságok a túlhevített gőz alkalmazását igen gazdaságossá teszik, annyira, hogy ezidőszerint már kb. 30.000 L.-nál van alkalmazva a Schmidt-féle túlhevítő.

A tűzcsöves Schmidt-féle túlhevítőnél a hosszkazánban a felső tűzcsövek helyén 2—4 sorban nagy átmérőjű tűzcsövek vannak, melyek mindegyikében két «U» alakra meghajlított csőből álló túlhevítő elem van alkalmazva, melyeknek végei a füstszekrényben elhelyezett gőzbeeresztő és elvezető öntvénybe torkolnak, úgy, hogy a gőznek hosszú utat kell megtennie, mialatt a felhevítése történik. A nagy átmérőjű tűzcsöveken a füstgázok átömlése egy csappantyúval szabályozható s ennek megfelelően a gőz túlhevítésének mérve is megfelelően módosítható, miáltal a gőz 300—350°-ra hevíthető. A tűzcsövek megfelelő készülékkel sűrített levegővel jól kitisztíthatók, az elemek pedig könnyen kicserélhetők.

A gépezet rendeltetése a kazánban termelt gőz erejének a kerekek hajtására való átvitele. Főbb részei a *gőzhenger, dugattyú, tolattyú, hajtómű, vezérmű.*

A kazánban termelt gőz munkavégzés céljából a gőzhengerekbe bocsáttatik s azokban a tömören illeszkedő dugattyukat elmozdítja, s azok ide-oda haladó mozgása a dugattyúrúd, hajtórúd és forgattyú segélyével forgó mozgássá alakíttatik át. A dugattyú ide-oda mozgása úgy áll elő, hogy a gőz felváltva annak egyik vagy másik oldalára bocsáttatik, a vezérmű által ide-oda mozgatott tolattyú segélyével. A gőzhengerben munkát végzett gőz, mint fáradt gőz a tolattyún és a már említett fúvócsövön keresztül ömlik ki. Gazdaságos üzem elérése céljából a dugattyú útjának csak egy részén (töltés) engedjük a friss gőzt működni, a hátra levő részen a gőz terjeszkedő ereje (expanzió) működik a dugattyúra. A gőz feszítő erejének tökéletesebb kihasználására az úgynevezett *compound-rendszer* szolgál, melynél az egyik hengerben már kiterjeszkedett gőz nem a szabadba, hanem további terjeszkedés céljából egy második (úgynevezett *kisnyomású*) hengerbe vezettetik. A biztos indítás és nyugodt járás tekintetéből legalább két gőzhengert kell alkalmazni.

A gőzhengerek a kereten kívül vagy azon belül vannak elhelyezve. A gőzhengerrel rendszerint közös öntvényt alkot a tolattyússzekrény, amelyben a gőz beömlését szabályzó tolattyú mozog ide-oda és felváltva hol a be-, hol a kiömlő csatornákat hozza összeköttetésbe a gőzhenger belsejével.

A hengerek öntöttvasból készülnek s a keretre vannak csavarokkal pontosan felerősítve. A belső hengerek rendesen a kazán alátámasztására is szolgálnak. A hengerek két végén alul a lecsapódott víz kibocsátására kifúvócsapok szolgálnak. Újabban a hengerfedeleken a vízütések elkerülése végett biztonsági szelepek, a füstgázok beszívásának megakadályozása céljából pedig *légszelepek* vannak elhelyezve. Abból a célból pedig, hogy üres járatnál a dugattyúk járása könnyebb legyen s a füstgázok beszívása meggátoltassék, az ú. n. *üresjárati berendezés* alkalmaztatik, melynek segélyével üres menetnél a henger két vége egymással közlekedhetik. A hengerben tömören mozgó *dugattyú* a dugattyúrúdra van erősítve s mozgásának két szélső végén, közte és a hengerfedelek között egy kis tér, az ú. n. *káros tér* van, nehogy a dugattyú a hengerfedelekhez ütődjék. A *dugattyúrúd* az egyenesbe vezetett *keresztfej* segélyével a *hajtórudat* mozgatja, mely másik végével a *forgattyúra* működvén, a kereket forgó mozgásba hozza. A kerekek egymással való összekötését a *kapcsolórudak* eszközlik.

A forgattyúk a L. két oldalán rendesen 90° alatt állanak, ami a helyes indítás és az egyenletes erőkifejtés szempontjából a legelőnyösebb elrendezés.

A tolattyúszekrényben van a *tolattyú*, mely *sík-* vagy *dugattyúalakú* lehet; ez utóbbi alak újabban kezd általánosabb lenni s túlhevítős L.-oknál csakis ilyen alkalmazható.

A tolattyú ide-oda mozgását a *vezérmű* végzi s működésének olyannak kell lennie, hogy segélyével a L. előre v. hátra járhasson, ezért a L.-vezérműveket *átkormányozható*-(reverzálható)nak nevezik. A vezérműnek főbb alkotórészei a hajtóforgattyú, mely excenternek is neveztetik s mely egy vagy két rúddal az ú. n. kulisszát mozgatja, melyben a tolattyú rúdjával összekötött kuliszszakő van elhelyezve. A kulissza v. kulisszakő

emeltyűk és rudazat közvetítésével, a kormány-emeltyűvel v. kormánycsavarral, vagy mindkettővel együttesen állítható s helyzetük változtatásával a L. előre v. hátra mozoghat s a gőzhenger töltése is változtatható.

Compound mozdonyoknál, minthogy a friss gőz csak egy hengerbe ömlik, külön *indító készülékeket* kellett alkalmazni, melyek segélyével a kisnyomású hengerbe is külön friss gőz ereszthető be, hogy az indítás ezzel a hengerrel is történhessék.

A *compound-rendszerű gépezet* előnyei, hogy gazdaságos üzem mellett nagyobb gőznyomás alkalmazható, az egyes hengerekben a hőmérsékletcsökkenés kisebb és így a lecsapódási veszteségek is kisebbek.

A compound-rendszerű lokomotivok megteremtője *Mallet* Francziaországban. További kifejlesztői *Webb, Worsdell, Borries, Gölsdorf*, Magyarországon pedig *Kordina Zsigmond*, a Máv. gépgyár elhunyt főfelügyelője.

A *túlhevítővel* biró mozdonyok 20—40%-kal működnek gazdaságosabban, mint a nedves gőzüek s ezeknél is alkalmazzák az iker- és compound-rendszert. A *Máv.* nagyszabású összehasonlítási kisérletei alapján az *ikerrendszer mellett foglalt állást*. Ikerrendszernél a kazán gőznyomása 11—12 atm. szokott lenni, compound-rendszernél 14—16 atm. Itt is két és négy hengert alkalmaznak.

Az alváz és futómű. Az *alváz*, amelyen a fentiekben ismertetett kazán és gépezet nyugszik, áll a két ú. n. *főkeretből*, melyek a L. két oldalán húzódnak végig s kovácsoltvas lemezekből vagy gerendákból készülnek (rúdkeret, Barrenrahmen) s keresztirányban elől a vonó- és ütközőkészüléket hordó mellgerendával, hátul a szerkocsival biró L.-oknál a kapocsszekrénnyel, szertartányos L.-oknál pedig a hátsó mellgerendával, közbeeső részeiken lemezekből és szögvasakból, v. acélöntvényből készült merevítésekkel vannak kimerevítve.

A keretekhez elől a kazán van hozzáerősítve, mely a meleg folytán hátrafelé terjeszkedhetik ki, az e célból a keretek hátsó részén elhelyezett kazántartókon. A keret elülső részén a gőzhengerek vannak felerősítve, valamint a keresztfejvezeték és vezérműcsapágyak is. A keret hátsó részén a vezérmű állását és a kazán felszerelési részeit védő sátor van felerősítve, mely utóbbi részben az állókazánon is nyugszik. A keretre vannak erősítve továbbá a L. oldalán végigvonuló *járdalemezek*, melyeken a L. hosszoldalain a L. elejéig végig lehet menni.

Szertartányos lokomotivoknál a szén- és víztartányok is a keretre vannak erősítve. A keret alsó részein, megfelelő kivágásokban a csapágyak vannak elhelyezve, melyek külső részükön a kovácsvas-vezetéket hordják, belső részükben a fémcsészék segélyével a tengelycsapon fekűsznek meg. A keretek által hordott teher súlya az egyes tengelyekre megfelelő erős, acélból készült *hordrúgók* közbeiktatásával vitetik át, hogy a pálya egyenlőtlenségei, valamint a L. nyugtalan járása által okozott lökések hatása enyhítve legyen. A rúgó a csapágyra az acélból készült rúgótám segélyével támaszkodik s a kerettel az állítható csavarokkal biró rúgófüggvasakkal van összekötve. A L. összes súlya a csapágyak közvetítésével a futóműre, a tengelyekre és így az ezekre erősített kerekekre vitetik át. A gépezet által hajtott kerékpárok hajtó és kapcsolt kerékpároknak, a többiek futókerékpároknak neveztetnek. A futóműhöz tartozik az úgynevezett *forgó állvány* is, melyre a főkeret egy forgócsappal nehezedik s így a L. súlyának egyrészét hordja, áll pedig szintén a főkerethez hasonlóan képezett kis keretből, melyben a két futókerékpár csapágyai vannak elhelyezve s a csapágyak és keret közé itt is hordrúgók vannak iktatva. A forgóváz a főkerethez képest rendesen oldalelmozdulással bir.

A L.-ok *belső* v. *külső keretűek*, aszerint, amint a keretlemezek, illetve tartók a kerekeken kivül v. belül vannak. Újabban a L.-ok már úgyszólván kizárólag belső keretekkel készülnek. A kerekek a tengelyre ékkel és felsajtolással vannak felerősítve s rendesen folytvasból készült kerékvázból s az arra melegen ráhúzott s tégelyacélból készült abroncsból állanak, mely utóbbiaknak a síneken gördülő felülete a sín szelvényéhez képest van kiképezve s hogy a kerék a sínről le ne csusszék, belül karimával, a *nyomkarimával* van ellátva. A *kerékváz* vagy küllős vagy tárcsás s a hajtó és kapcsolt kerekeknél a forgattyúk, valamint a L. nyugodt járására szükséges ellensúlyok is abban vannak alkalmazva. A tengely rendesen folyt- v. nikkelacélból készül.

A L.-ok akadálytalan közlekedésének kis sugarú ívekben is lehetővé tétele céljából *beálló szerkezeteket* alkalmaznak.

Legegyszerübb megoldás, ha a futó és esetleg kapcsolt kerékpárok is oldalirányban elmozdulhatnak. Ilyen szerkezet az *Adams-Webb*-féle, hol a csapágytok egy körívalakú vezetékben mozdulhat el; a *Bissel*-féle, melynél a futó kerékpár egy külön csap körül fordulhat el. A *Krauss-Helmholz*-féle kivitelnél a futó kerékpár a szomszédos kapcsolt kerékpárral külön kis forgóvázba van egyesítve oly módon, hogy a futótengely körívben, a vele kapcsolatos kapcsolt tengely pedig egyszerüen oldalt eltolható.

Vonóerő. A kerekek és a sín közötti tapadás annál nagyobb, minél nagyobb a kerekekre eső súly s minél szárazabb a sín. A L.-ok vonóerejének nagyságát ennek a tapadóerőnek a nagysága határolja. Nagy vonóképességű *tehervonatú* és *hegyipálya-L.-nál* tehát a tapadóerőnek nagynak kell lennie s ezt v. a keréknyomásnak v. a kapcsolt kerékpárok számának növelése által érjük el, ezért az e fajta lokomotivoknál rendesen valamennyi kerékpár, melyeknek száma 4—6—8, kapcsolva van s itt a kerekek átmérője is kicsi, 1·0—1·5 méter. Kisebb vonóképességű *személy- és gyorsvonatú L.-nál* a tapadóerő kisebb lehet s ezért ezeknél a *kapcsolt kerékpárok száma rendesen 2—3*, a *többi* kerékpár mind *futó* és csakis a L. súlyának hordására szolgál. Utóbbiaknál a kapcsolt kerekek *átmérője* rendesen *1·6—2·2 méter* között változik. A L. s azzal a tehernek továbbítása azáltal történik, hogy a gépezet a kerekeket forgó mozgásba hozza s ennek az említett tapadóerő ellenállván, a L. haladó mozgásba jut. Ha a gép által kifejtett forgató erő

nagyobb, mint az említett tapadóerő, a kerekek csak csúsznak s haladó mozgás nem áll be, pl. nedves síneknél, alagutakban, ködben stb. A kerékcsúszás megakadályozása végett a tapadóerőt növelik azáltal, hogy a sínre a L.-ra elhelyezett homoktartányból *homokot szórnak*, újabban a homok sűrített levegővel a kerék és sín közé fúvatik.

Néha hegyi pályákon oly nagy emelkedések vannak, hogy a sín és kerék közötti tapadóerő nem elegendő, ilyen esetben a *surlódó vagy fogas rendszert* kell alkalmazni, midőn a sínekhez erővel odaszorított kerekek növelik a tapadást, vagy pedig fogazott rúdba kapaszkodó fogaskerekek végzik a továbbítást.

A lokomotiv járása. A pálya egyenlőtlenségei s a L. gépezete is mozgás közben a L. nyugodt járását befolyásolják, úgy, hogy a L. ú. n. *káros mozgásokat* végez. Ilyenek a L. hossztengelyébe eső ide-oda mozgás, az ú. n. *rángatás*, a L. *hossztengelye körüli ingás*, a L.-nak súlypontján keresztül menő függélyes tengely körüli ide-oda mozgása, a *kigyózó mozgás* s végre a L. súlypontján keresztül menő vízszintes harántirányú tengely körüli ú. n. *bólintó* mozgás. *Legveszedelmesebb a kigyózó mozgás*, mely könnyen kisiklást is okozhat, *legkevésbbé káros a bólintó mozgás*.

A L. sebességének ellenőrzésére a *sebességmérő* szolgál, mely mutatóval jelzi s azonkívül papirszalagon fel is jegyzi a sebesség nagyságát; rendesen a hajtómű mozgatja.

A L. megállítására a *fékszerkezet* szolgál, melyet tehervonatú L.-oknál kézzel, személy- és gyorsvonatú L.-oknál *vacuummal vagy sűrített levegővel* hoznak működésbe (l. *Fék)*.

Rendeltetésük szerint vannak:

Személyvonatú lokomotivok, melyek személy- és gyorsvonatok továbbítására szolgálnak; ezek 1—3 kapcsolt kerékpárral, forgóvázzal s gyakran hátul futókerékpárral is bírnak; a kapcsolt kerekek átmérője 1·6—2·2 méter, sebességük 80—120 km. Amerika-, Anglia- és Franciaországban a rendes gyorsvonatok is 100—120 km.-rel, a kontinensen 80—100 km. sebességgel járnak. A L. és szerkocsi együttes súlya 60—160 tonna között változik és 200—600 tonna súlyú gyorsvonatokat továbbíthatnak. A *Máv.-nál* ily atlantic-típusú L.-val próbáknál elért *legnagyobb sebesség 145 km.* volt, 75 tonna terhelés mellett, ámbár azt még növelni lehetett volna. A *Máv.* legújabb gyorsvonatú L.-jai *(pacifik-típus)* képesek *700 tonna vonatsúlyt 100 km.-rel* továbbítani. A bajor államvasutak S $^{3}/_{6}$ sor. L.-ja a próbáknál 150 tonnát 154 km. sebességgel továbbított.

A II-od rangú pályák könnyű személyforgalmának lebonyolítására igen alkalmasak a Máv. 11 sorozatú L.-jai.

A *tehervonatú vagy hegyipálya-lokomotivokat* jellemzi a nagy vonóerő és ezzel együtt a sok kapcsolt kerékpár. Egy keretben rendesen 3—5 kapcsolt kerékpár van alkalmazva, melyekhez néha futókerékpár is csatlakozik. 4—5 kapcsolt kerékpárral bíró L.-oknál egy vagy két kerékpár eltolható.

A *Máv. legújabban* 2×3 csatlós és az elől i keretben még futó kerékpárral bíró, Brotan-kazánnal és túlhevítővel ellátott *108 tonna súlyú* L.-okat hoz üzembe a *cameral-moravica-fiumei* vonalon, amely a bajor államvasutak 2×$^{4}/_{4}$ kapcsolt Mallet-típusával ezidőszerint a kontinens legerősebb hegyipályamozdonya. Az *osztrák államvasutaknál* legújabban egy keretben ágyazott *6 csatlós* L.-ot hoztak üzembe, amely elől még futókerékpárral bír, ez azonban okvetlen mereven jár, ámbár 3 kapcsolt kerékpár eltolható.

A tehervonatú L.-oknál a kapcsolt kerekek átmérője rendesen 1—1·5 m., súlyuk 40—280 tonna között változik. Az ezidőszerint legnehezebb amerikai Mallet-L. és szerkocsi együttes súlya 380 tonna. A továbbítható vonatsúly 500—4000 tonna.

A tolató lokomotivok a vonatok rendezésére szolgálnak s rendesen szertartányosak. A fogaskerekű L.-ok v. tisztán fogaskerekű gépezettel bírnak, v. vegyes rendszerüek, amikor külön adhéziós és külön fogaskerekű gépezettel vannak ellátva.

A tűzveszélyes üzemekben gyakran alkalmazzák a forróvízmozdonyokat, amelyeknél a hengeralakú kazán $^{3}/_{4}$ része *200° C. vízzel* töltetik meg, rendesen 15 atmoszféra nyomású, s e forróvíz gőzét használják fel a gép hajtására mindaddig, míg a gőz nyomása 5—6 atmoszférára sülyed. A nátronlúggal működő *Honigmann-féle L.-ok* jelenleg már nincsenek alkalmazásban.

Még röviden a *L.-gyártásról* kell megemlékeznünk. A legnagyobb L.-gyárak Amerikában vannak és pedig a Baldwin Locomotive Co. gyára Philadelphiában, valamint az American Locomotive Co. gyára Schenectady-ban. Mindkét gyár teljes üzem mellett kb. 25,000 munkást foglalkoztat és évenként kb. 2000 L.-ot gyárt mindegyikük. Amerikán kívül jelenleg legintenzivebb a L.-gyártás Németországban. Az ismertebb német gyárak a *Henschel-féle* Kasselben, a *Borsig-* és *Schwartzkopf-félék* Berlinben, a *hannoveri*, *Maffei*, *Krausz-féle, chemnitzi, esslingeni* stb. L.-gyárak, amelyek évenkint 200—600 L.-ot képesek gyártani. Az angol vasutak L.-jaikat műhelyeikben készítik. A *francia, belga, olasz L.-gyárak* rendesen csak a hazai szükségletüket képesek fedezni. Az *osztrák L.-gyárak* ugyan a hazai szükségletnél többet képesek gyártani, de a külföldi konkurrenciában a német gyárakkal szemben rendesen hátrányban állanak.

Nálunk a *Magyar Államvasútak Gépgyára* teljesen fedezi az ország L.-szükségletét s jelenleg már *évenként 300 nagy* L.-ot képes szállítani. A L.-okat kitünő minőségben késziti s e tekintetben bármely külföldi gyárral kiállja a versenyt.

A lokomotiv fejlődésének története. A gőzgép által hajtott közúti járóművek a később síneken járó s gőzzel hajtott járóműveknek, L.-oknak képezték alapját. Az *első* gyakorlati alkalmazást nyert *közúti gőzkocsit 1769. Cugnot* francia mérnök készítette (l. a *képmellékleten*). 1772. az angol *Oliver Evans* próbálkozott ezzel s mindketten a síneken járó gőzkocsi-lokomotiv kérdésével már akkor foglalkoztak. *Trevithick* volt az első, ki ezen a téren számottevő eredményt ért el s első ily gépét 1801. hozta forgalomba közutakon (l. a *képmellékleten)*. E gép gőzhengere függélyes volt s a hosszkazánban volt elhelyezve. Ő volt *az első, aki a tűz élesztésére a fúvócsövet alkalmazta.*

Hogy a sín és kerekek közötti tapadó erő elegendő arra, hogy nagyobb terheket lehessen vontatni, *először Blacket* és *Hedley* mutatták ki, utóbbinak 1813. épített «*Puffing Billy*» nevű L.-ja (l. a *képmellékleten)* 1862-ig volt üzemben és sima kerekekkel sima síneken járt. *Stephenson* György már célszerű szerkezeteket talált. *Első L.-ja, a «Blücher»* sok tekintetben a «*Puffing Billy*»-vel *sem versenyezhetett* s *1815.* épült *második L.-nál* már javításokat végzett. Midőn 1823. a stockton-darlingtoni lóvasút igazgatója lett, Newcastle-on-Tyne-ban, *1825.* az első L.-gyárat alapította meg.

A L. leglényegesebb részén, a kazánon, a legjelentősebb tökéletesités a francia Séguintől eredt, aki az addigi lángcsöves kazán helyett a mai sok tűzcsöves L.-kazánt létesítette.

A L. fejlődésében fordulópontot képeztek az 1829 okt. 6—12-ike között Liverpool-Manchester közt megtartott próbák. Ezen a versenyen *4 L. vett részt*, melyek között az *első díjat* Stephenson «*Rocket*»-je (l. a *képmellékleten)* vitte el. Ez egy hajtó tengellyel és a kazán két oldalán ferdén fekvő hengerekkel birt, amelyek a hajtókerekeket 90° alatt ékelt forgattyúkkal hajtották. A kazán 25 drb. tűzcsővel és fúvócsővel birt. A L. súlya 4·5 t., a szerkocsi súlya 3 t., a gőznyomás 3 atm. volt. A L. 12·5 tonnás vonatot 21 km., 9 tonnát 38 km. és egy 30 embert befogadó kocsit 40 km. sebességgel továbbított. Üresen 47 km. sebességet tudott elérni.

A mai L. rendkívül gazdaságosan működő gépezet. A L. élettartama Amerikában átlag 15—20 év, Németországban 25—30 év, míg *nálunk* 40—50 év, tehát aránylag kevés mód van arra, hogy a modern forgalmi igényeket minden irányban kielégítő új L.-tipusokat készítsünk.

A Máv. újabb L.-jai (l. a *képmellékleten)* teljesítőképességüknél, jó és gazdaságos szerkezetüknél és szép külsejüknél fogva nemcsak hogy kiállják a versenyt az európai és amerikai L.-okkal, de lehet mondani, hogy a legújabb pacifik-típusú L.-jaival az európai gyorsvonati L.-ok között vezet. Legkiválóbb L.-szerkesztőnk *Pecz* Kornél államvasuti főfelügyelő. A cameral-moravica-fiumei vonalra épült és 1914. év elején üzembe került Mallet-rendszerű, Brotan-kazános, Schmidt-túlhevitővel és víztisztítóval felszerelt L. Európa legerősebb L.-ja lett. Amerika legerősebb L.-ja Mallet-rendszerű (l. a *képmellékleten)*.

A L.-ok száma jelenleg Amerikában ca 110.000 (1896-ban 40.000) darab, Angliában ca 30,000 (17,000), Franciaországban ca 20,000 (11.000), Németországban ca 35,000 (15,000), Olaszországban ca 10,000 (4000), Oroszországban ca 14,000 (3500), Ausztriában ca 10,000 (5000), Magyarországon ca 5000, a balkáni államokban (török, bolgár, szerb, görög) ca 1000 darab.

Irodalom. Magyarországon újabban már a szaklapok, a Magyar Mérnök- és Épitész-Egylet Közlönye s a Gőzmozdony című lap bőven foglalkoznak a L.-val s néhány könyv is jelent meg, így A gőzmozdony leírása, írta Steiner Mihály, 1912; A gőzmozdony, írta Gémes Imre és Havas Imre, 1906; Vasúti L.-ok, írta Pecz Kornél, 1908; A vasúti járóművek mozgásának elemzése, írta Szabó Gusztáv, 1908; A L.-ok gyártása, írta Pottyondy Tihamér, 1902. Felemlítendő az osztrák Die Lokomotive folyóirat, mely kizárólag csak L.-val foglalkozik. Osztrák: Dr. Freiherr v. Röll, Enzyklopädie des Eisenbahnwesens; Stockert, Bau und Einrichtung der Lokomotive. Fontosabb német szaklapok, melyek a L.-val is foglalkoznak: Zeitschrift des Vereines Deutscher Ingenieure; Organ für die Fortschritte des Eisenbahnwesens; Glasers Annalen. Német könyvek: Heusinger von Waldegg, Handbuch der speciellen Eisenbahntechnik, 3 kötet, 1882; Borries és Koch, Die Schule des L.-führers, legújabb; Bütte és Borriers, Die Nordamerikanischen Eisenbahnen, 18·2; Meyer G., Die Grundzüge des Eisenbahn-Maschinenbaues, 1883; Svoboda, Praktische Berechnung der Leistungsfähigkeit von Lokomotiven, 1887; Kosak, Katechismus der L.-Einrichtung und des Betriebes, 1892; Frank, Die Wiederstaende der Lokomotiven und Bahnzüge, 1886. Újabb fontosabb művek: Eisenbahntechnik der Gegenwart, die Lokomotive; R. Garbe, Dampflokomotiven der Gegenwart; Matschoss, Entwicklung der Dampfmaschinen; Troske, Allgemeine Eisenbahnkunde; Ludwig Ritter von Stockert, Handbuch des Eisenbahnmaschinenwesens; Wilh. Bauer und Xaver Stürzer, Berechnung und Konstruktion von Dampflokomotiven; F. Leitzmann und von Borries, Theoretisches Lehrbuch des Lokomotivbaues; Hugo Parnemann, Die preussiche Dampflokomotive; Georg Lotter, Handbuch zum Entwerfen regelspuriger Dampflokomotiven. stb. Angol folyóiratok: Engineering és The Engineer. Könyvek: J. F. Gairns, Lokomotive Compounding and Superheating; Woods, Compound Lokomotives; Chas. S. Lake, The Worlds Lokomotives. Francia folyóiratok: Revue Générale des Chemines de Fer. Könyv: M. Demoulin, La Locomotive Actuelle. Amerikai folyóiratok: Railway Review, American Engineer.

Lokomotiv-kazánrendszerek, l. *Lokomotiv.*

Lokomotiv-kilométer alatt a vasúti statisztikában az összes mozdonyok teljesítményét, vagyis az általuk befutott összes utat (kilométerekben kifejezve) értjük. E teljesítményhez hozzászámítják a mozdonyok tolatási munkáját és a készenlét gőzfogyasztását is. Miután a tolatás és gőzfogyasztás órákban van feljegyezve, ezeket L.-re úgy számítják át, hogy egy óra tolatást 10 km. úttal, egy óra gőztartást 2 km. úttal vesznek egyenértékűnek.

Lokomotivszín *(mozdonyszín)*, l. *Fűtőház.*

Lokomotiv-tipus, l. *Lokomotiv.*

Lokomotivvezető *(mozdonyvezető)*, a vasúti gőz-, elektromos- és hőmótoros-lokomotivok kezelője. Vasúti műhelyekben dolgozó géplakatosok mint L.-tanoncok kerülnek a lokomotivokra, ott elsajátítják a lokomotiv kezelését, gőzlokomotivokon 1—2 évig fűtői szolgálatot is végeznek és a vasutak elméleti kiképzésükről is gondoskodnak. A L.-knek ismerniök kell a vasúti forgalmi és jelzési utasításokat és az alapos vonalismeret is nélkülözhetetlen. Önálló szolgálatra csak a hatósági vizsga képesíti a L.-t.

Lokoüzlet alatt a tőzsdén készfizetésre kötött ügyletet értenek.

Lóköröm fű (növ.), l. *Tussilago.*

Lokri *(Lokroi Epizephyrioi)*, ókori görög gyarmatváros Alsó-Itáliában, Bruttiumban, a mai Gerace helyén.

Lokrisz, ógörög tartomány, melyet bajos meghatározott területhez kapcsolni, mert lakói, a lokrok (lokroi) sokfelé, részben az igazi Görögország határain túl elszórva laktak. Lokrostól, Amphiktyon unokájának fiától vették nevüket. A nyugati v. *ozoli lokrok* Etolia, Dorisz, Fokisz és a Korintusi-öböl között laktak. Főbb városaik Amfissza és Naupaktosz. A *keleti lokrok* két törzse az *opunti* és *epiknemidi lokrok.* A keleti lokrok keretében ezek a törzsek eleinte egy népet alkottak. Sajátságos volt e családokban az anyai rokonságra alapított nemzetségfa. Az *opunti lokrok* népes területe a Knemisz hegy oldalában volt,

azonkívül a fokiszi magaslatokon és a Plataniosz mentén. Fővárosuk Opusz volt. Az *epiknemidi* lokrok a Kallidromosz-hegy oldalában és a Boagriosz mentén laktak; ugyanezen folyóvíz mellett volt fővárosuk, Thronion is. A lokrok negyedik csoportja Alsó-Itáliában az *epizefiri* lokrok, kiknek városát (görögül Lokroi Epizephyrioi) az ozoli lokrok alapították Kr. e. 683. L. *Lokri.*

Lokundje, folyó Kamerunban (Nyugat-Afrika).

Lokusztafa (növ.), l. *Hymenaea.*

Lókút, kisk. Veszprém vm. zirczi j.-ban, (1910) 1753 magyar és német lak.; u. p. és u. t. Zircz.

Lokva-hegység, a Krassó-Szörényi hegyvidék egyik tagja Krassó-Szörény vm. DNy.-i sarkában a Duna és a Néra folyók közti zugban. Általában alacsony, legmagasabb pontja Újmoldovától É.-ra a Fontana Grosz (636 m.); az emellett levő nyereg, amelyen át az országút visz Újmoldováról Szászkabányára, a L.-et az *Almás-hegységtől* (l. o.) választja el. Erdők borítják a hegységet, egyetlen nagyobb völgye a Radimna-völgy.

Lokve, adók. és pk. Modrus-Fiume vm. delnicei j.-ban, (1910) 1489 horvát lak., vasútállomás, posta- és távíróhivatal.

Lóláb, l. *Lábelferdülések.*

Lola Montez, l. *Montez.*

Loligo (állat), l. *Kalamájó.*

Loliin, l. *Lolium.*

Lolium, *vadóc, perje, konkoly, palócfű* (növ.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza; 6 faja van. Kalászuk tagolatlan, a kalászkák oldalt

Lolium perenne.

összenyomottak, élükkel a tengely felé fordultak, csak 1 kalászpelyvájuk (a csúcson állónak 2) és több viráguk van. A *L. perenne* L. (többnyaras vadóc, angol perje, kutyazab, l. az *ábrát*), a hegyitáj rétjein, mezein gyakori. Évelő. Zárt pázsitot alkot, 3 dm.-nél magasabb, pelyvái szálkátlanok, a kalászpelyva hosszabb a kalászka félhosszánál. Nehéz, nedves talajon igen tápláló, dús takarmányt ad, de jól kell trágyázni és sűrün vetni. Háromszor kaszálható évenkint. Pázsitnak nagyon alkalmas. Termesztése az angoloktól ered; nagy pusztaságokat füvesítettek be vele. A *L. italicum* A. Br. (olasz vadóc v. perje) hasonlít az előbbihez, de magasabb; kalásza 24 cm. hosszú, külső pelyvái szálkásak, a kalászka pelyvája legfeljebb akkora, mint a kalászka fele. Könnyű talajon igen ajánlható. Oldalhajtásokat és sok szalmát ad. Lóherére kedvezőtlen vidékeken kiváló jelentőségű. A *L. temulentum* L. (szédítő vadóc, részeges fű, üszögös konkoly) főkép árpa- és zabföldön található, nedves években alkalmatlan gyom. Egyéves. Meddő hajtása nincs. Pelyvája a kalászkánál hosszabb, szálkás v. szálkátlan. Gyepet nem fejleszt. Ennek, valamint a lenvetésben található *L. arvense*-nek magvaiban is *loliin*, egy bódító, éterben oldódó anyag van, mely főfájást, hányást, szédülést, reszketést, érzékzavart, vizelethajtást okoz. Ez az anyag talán egy gombával való együttélés terméke; az illető gomba a magban mindig megtalálható. A vele megrontott kenyeret már a legrégibb korban ismerték. L. még *Bódító perje.* V. ö. *Borbás,* Lentermelésünk ellensége (Földmívelési Érdekeink és Egyetértés 1882).

Lolland, sziget, l. *Laaland.*

Lollardok, vallásfelekezet, mely a XIV. sz. elején keletkezett Németalföldön. Nevét a *lollen* szótól kapta, mely halk éneklést jelent az alnémet nyelvben. Az egyház eretnekeknek tekintette őket. Később *Wiclif* híveit is L.-nak nevezték Angliában.

Lolli, *Giambattista,* olasz sakkjátszó, az Osservazione teorico-pratiche sopra il giuoco degli scacchi szerzője. E nevezetes sakkmunka 1763. jelent meg Bolognában; a sakkjáték törvényeit, a játék tanítását, számos játszma megoldását és bevégzését tartalmazza.

Lollok *József,* lazarista atya, szül. Körmöczbányán 1824 nov. 16., megh. Budapesten 1913 okt. 12. Pappá szentelték 1848 ápr. 22. 1852-ben nagyszombati fógimn. tanár, 1861. bécsi pázmáneumi lelkiigazgató, 1876. esztergomi kanonok és papnevelő-intézeti kormányzó, 1882. pázmáneumi rektor. 1889-ben lemondott javadalmáról s összes méltóságairól és a lazaristák rendjébe lépett. Mint ilyen Magyarországban többször tartott missziókat. Irodalmi munkássága: Norma vitae sacerdotalis privatim et publice agendae (Bécs 1870); Preces in usum Coll. Pázm. (u. o. 1875). V. ö. *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

Lolo, 1. az ú. n. lohita népek egyike, valószínűleg Kína őslakóinak maradéka, ma szerény, elnyomott nép Jün-nan, Kvei-csou stb. kínai tartományok hegyvidékein. — 2. *L.*, a bantu négerek Ny.-i ágának ú. n. Közép-Kongo melléki nyelvjárása, a nagala, soko, kele stb. Francia Kongo, Gabun, Ogove vidékén élő törzsek gyüjtőneve.

Lom, 1. a Dunának két jobboldali mellékfolyója Bolgárországban; a nagyobbik a K.-i részén van; a Balkánról jövő Bjelij- és Csernij-Lom összefolyásából keletkezik, elfolyik Raszgrad mellett és Ruszcsuknál torkollik. A másik Lom, a Ny.-i, a Szerbia felőli határhegységben ered és Lom Palankánál torkollik. — 2. *L.*, város Bulgáriában, l. *Lom-Palanka.*

Lomami, 1. *(Boloko, Lubilas)*, a Kongo 1200 km. hosszú baloldali mellékfolyója Afrikában. Usszambi határán, Lupandi közelében ered, a Lukasszi fölvétele után hajózhatóvá válik s a Stanley-vizesések alatt torkollik. Cameron fedezte föl. — 2. *L.* vagy *Lubefu*, a *Szankuru* (l. o.) egyik jobboldali mellékfolyója.

Loman, *Abraham Dirk*, hollandi ref. hittudós, szül. Amsterdamban 1823 szept. 16., megh. u. o. 1897 ápr. 17. 1877-ben az amsterdami egyetem tanára lett. Az új hollandi esztetikai iskola főképviselője volt s az evangeliumi történetek jelképes felfogása mellett küzdött. A zenetudomány terén is nagy sikerrel működött. Főbb művei: De symbolische verklaring der evangelische geschiedenis (Utrecht 1884); De oorsprung van het geloof aan de opstanding van Jezus (a Gids-ben 1888).

Lomány, nagyk. Szeben vm. szászsebesi j.-ban, (1910) 1345 oláh lak.; u. p. és u. t. Szászcsór.

Lomb *(lombozat,* növ.), a növények lombleveleinek (l. o.) összessége, főképen a lombos fákon.

Lomb-alom, l. *Erdei alom.*

Lombard, kézizálogra adott kölcsön. Különösen pedig azokat a kölcsönöket nevezik L.-nak, melyek alapját, illetőleg kézizálogát értékpapirok képezik. Az erre vonatkozó ügyletek *L.-ügyleteknek*, az ügyletről kiállított okirat *L.-jegynek* v. csak egyszerüen *zálogjegynek* neveztetik. A L.-dal majd az összes bankok és bankárok foglalkoznak. A L.-kölcsön összege bizonyos arányban áll az értékpapirok értékével, mire nézve az Osztrák-Magyar banknál különös határozmányok állanak fenn, míg a többi bankok ezt esetről-esetre állapítják meg, de annak az elvnek a fentartásával, hogy a L.-kölcsön mindig csekélyebb, mint az illető papir értéke. A L.-kölcsönök után fizetendő kamatláb valamivel magasabb, mint aminőt a váltóleszámítolásnál számítani szoktak. Így az Osztrák-Magyar bank a saját záloglevelei, valamint a magyar és osztrák állampapirok után $^1/_2$%-kal, minden más értékpapir után 1%-kal magasabb kamatot számít a L.-üzletben, mint a váltóleszámítolásnál. A rendes L.-ügyletektől lényegesen különbözik az értékpapirok tőzsdeszerű zálogbaadása, az ú. n. *tőzsdei zálogügylet* (kosztüzlet). Ez utóbbinál a személyi hitel lép inkább előtérbe, míg a tulajdonképeni L.-ügyletnél tisztán a zálogtárgy a hitelezés alapja.

Lombard, *Johann Wilhelm*, porosz politikus, szül. Berlinben 1767 ápr. 1., megh. Nizzában 1812 ápr. 28. Hugenotta családból származott s még Nagy Frigyes uralkodása alatt a kabinetirodába került. III. Frigyes Vilmos 1800. titkos tanácsossá nevezte ki s diplomáciai feladatokat bizott reá. 1803-ban Napoleonnál járt küldetésben, ki őt annyira megnyerte, hogy ezóta Poroszország külső politikáját franciabarát szellemben vezette. A jenai katasztrófa után 1806. Lujza királyné elfogatta, de a király ismét szabadon bocsátotta s az akadémia titkárává nevezte ki.

Lombarda, felsőolaszországi jogkönyv a XI-ik sz.-ból. Szerzője ismeretlen.

Lombardi, pénz, l. *Bardói.*

Lombardi, olasz művészcsalád, l. *Lombardo.*

Lombardia, Olaszország egyik vidéke (compartimento) Svájc, Tirol, Venezia, Emilia, Liguria és Piemont között. Területe 24,323 km², (1911) 4.786,907 lakossal. Tartományai: Bergamo, Brescia, Como, Cremona, Mantova, Milano, Pavia és Sondrio.

Története: L. területén az ó-korban etruszkok, majd a kelta eredetű gallusok laktak, kiknek földje Kr. e. 222 óta *Gallia Cisalpina* néven római tartomány lett. A népvándorlás idején a keleti gótok, 568. óta pedig a *longobardok* szállották meg. Ezektől kapta a nevét is *(Longobardia)*. 774-ben a longobard királysággal együtt a frank birodalomhoz került. A frank birodalom felbomlása után az olasz királyság alkotó része lett (887). Nagy Ottó, német király, 962. Németországhoz csatolta s ezóta három századon át küzdöttek utódai L. birtokáért, melynek hatalmas városai *(Milano, Pavia, Cremona* stb.) függetlenségre törekedtek. A Hohenstaufok bukása után L. több városi köztársaságra bomlott fel, melyek közül *Milano* volt a leghatalmasabb. Milano urai a *Viscontiak* és *Sforzák* egész L.-t meghódították a XV. sz.-ban. 1547 óta L. spanyol tartomány lett *milanoi hercegség* néven. Az utrechti békében 1713. Ausztria kapta meg és bírta 1797-ig. Ekkor Napoleon a *cisalpini*, majd az *itáliai* köztársaságot alakította belőle, 1805. pedig olasz-királyságához csatolta. A bécsi kongresszus 1815. visszaadta L.-t Ausztriának s Velence területével együtt alkotta a *Lombard-velencei királyságot* (l. o.).

Lombardo *(Lombardi)*, lombardiai eredetű s Velencében megtelepedett olasz építész- és szobrászcsalád a XV. és XVI. sz.-ban. Legkiválóbb tagjai: 1. *Pietro L.* (megh. 1515). Főművei Velencében a Vendramin Calergi palota, a S. Giobbe és S. Maria dei Miracoli templom, Pietro Mocenigo doge síremléke a Ss. Giovanni e Paolo-templomban. 1480—83-ig Ravennában dolgozott, ahol más munkák mellett megfaragta Dante síremléke számára a költő dombormű́vű arcképét. — 2. *Tullio* (Tullo) *L.* (1478—1559), előbbinek fia, tőle való Andrea Vendramin és Giovanni Mocenigo síremléke a velencei Ss. Giovanni e Paolo-templomban, több dombormű a páduai Szt. Antal-templomban (Il Santo) s ő építette a trevisói székesegyház egyik kápolnáját, a Capella del Sacramento-t. Többnyire vele együtt dolgozott öccse, *Antonio L.* (megh. 1516). — Velencében több L. nevű építész és szobrász működött, így *Girolamo, Martino, Sante, Tommaso*, kérdéses azonban, vajjon ugyanazon családhoz tartoztak-e.

Lombard street (ejtsd: lomber-sztrit), utca London City negyedében, a legelső banküzletek székhelye; innen, átvitt értelemben, az angol pénzpiac közelebbi megjelölésére is használják. A L. elnevezés a hajdan ottlakott lombardiai pénzváltók idejéből maradt fönn.

Lombardus, *Petrus*, párisi érsek, skolasztikus bölcsész és teológus, szül. a XI. sz. végén valószinüleg Lumellóban Lombardiában, melytől előnevét is nyerte, megh. Párisban 1164 júl. 20. Tanítványa volt Abelardnak. Legnevezetesebb műve: *Sententiarum libri IV.*, amelyben a szentírás, a szentatyák és a zsinatok határozatai alapján előadja az egyház tanait. E munka rendszere divatos lett hosszú idők során át az ágazatos hit-

tan előadásánál s a bölcsészeti tudományokra befolyást gyakorolt. Szt. Tamás Summa teol. azonban háttérbe szorította. L. munkájának címe után a *Magister sententiarum* nevet nyerte. Művét sokszor kiadták (legrégibb kiadás Nürnberg 1474) és kommentálták.

Lombardügylet, *lombardüzlet*, l. *Lombard*.

Lombard-velencei királyság *(Regno Lombardo-Veneto)*, a régi milanói hercegségből és a velencei köztársaság szárazföldi területéből alakított tartománya Ausztriának, melyet 1815. a bécsi kongresszus juttatott neki. Ny.-i részéről, *Lombardiáról* az 1859-iki szerencsétlen háború után mondott le a *zürichi* békében (nov. 10.) Ferenc József császár III. Napoleon javára, ki azt viszont II. Viktor Emánuel, szárdiniai királynak engedte át. Velence és a várnégyszög *(Mantova, Verona, Peschiera* és *Legnago)* 1866-ig maradt meg Ausztria birtokában, mikor a königgrätzi vereség hatása alatt az okt. 3-iki *bécsi* békében erről is lemondott az olasz királyság javára.

Lombdísz, az építészetben stilizált növénymotívumokból álló plasztikus v. festett díszítmény, mely az egyes építészeti elemeket (párkányokat, oszlopfejezeteket stb.) behálózza. Legnagyobb virágzását a román korban érte el.

Lomberdő, lomblevelű fákból álló erdő, ellentétben a tűlevelű fenyőerdővel.

Lombernyő *(lombsátor)*, az erdőt alkotó fák koronájának egyesülése az erdő talaját többé-kevésbbé beárnyaló ernyővé v. sátorrá.

Lombevő v. *levélevő bogarak*, l. *Levélevő bogarak*.

Lombfa, l. *Lombos fa*.

Lombfalva (ezelőtt: *Limba)*, kisk. Alsó-Fehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 867 oláh lak.; u. p. Alsóváradja, u. t. Gyulafehérvár.

Lombföld, l. *Földek*.

Lombfűrész, jó acélból készült vékony fűrész, mellyel fém- és falemezből, furnérból finom díszítményeket fűrészelnek ki.

Lombhullás, a fáknak rendesen az őszi időszakban visszatérő levélhullása. Az őszi L.-t megelőzi a levelet leválasztó szövetréteg kialakulása, amelyből a levélripacs (l. o.) alakul. A L. oka a levél víztartalmának csökkenése, a párolgás gátolódása, a fény és a hőmérséklet csökkenése stb. Wiesner ettől megkülönbözteti a *nyári L.-t*, amely a szükséges fény élvezetének csökkenése folytán nyáron áll be fáink legtöbbjén (pl. zöld juhar, lógesztenye), ettől megkülönböztetendő a *hőokozta* L., amelyet szárazság és nagy meleg okoz. A L.-sal bíró *lombhullató* fáktól megkülönböztetik az *örökzöld fákat*, amelyek leveleiket több éven át megtartva egyenként folytonosan elhullatják, pl. fenyőink.

Lombik, üvegből való, igen gyakran használt kémiai eszköz. Alakja a kerti üveggömbhöz hasonló, de hosszabb nyakú, feneke lapos v. gömbölyű. Legtöbbször folyadékokat forralnak benne, ezért jó minőségű és gondosan hűtött üvegből kell készíteni.

Lomblevél *(nomophylla*, növ.), a hajtás allevelei felett és fellevelei alatti részében kifejlett és főképen a szénasszimilálás, vízpárologtatás és lélegzés céljaira megalkotott levél (l. o.). A rendszerint az egész levéldudorból fejlődő laposlemezes, klorofillos, zöld L. a legfejlettebb és legtagoltabb változatos alakú levélképlet; hosszabb életű, mint az allevél, fellevél v. viráglevél. Dudvákon a földalatti szár rügye a föld színére hajtva L.-rózsát fejleszt, amely később szárba hajt. A tőrózsa lomblevelei a *tőlevelek*, a száron levők a *szárlevelek*. A lomblevelek és fellevelek között dudvákon átmeneti levelek is előfordulhatnak. Ugyanazon a növényen a L.-ek különböző alakuak is lehetnek (l. *Felemáslomb, Heterophyllia)*, de általában a L. alakja, szabása, kifejlődése minden fajra jellemző és szoros összefüggésben van a növény életkörülményeivel.

Lombmű a. m. *lombdísz* (l. o.).

Lombok, a kis Szunda-szigetek egyike. Területe 4692 km². A termékeny völgyekben rizst, pamutot, dohányt, cukornádat, a dombokon indigót, kávécserjét termesztenek. Az állattenyésztés virágzó; bivalyok, szarvasmarhák és lovak kivitelre is kerülnek. A lakosok száma 327,200; legnagyobb részt szasszak, azután balinaiak, akik a szigetek igazi urai és végül malájok; mindannyian nagyobbára mohammedánusok; 1849 óta Balival együtt egy rezidensséget alkot, melynek fővárosa Beliling (Buleleng) Bali szigetén. 1894 aug. a bennszülöttek a hollandi őrséget és kereskedőket meggyilkolták, de a hollandi kormány csapatai a zendülést elnyomták és az uralkodócsaládot detronizálták. Fővárosa Mataram.

Lombos (azelőtt: *Brusztópatak)*, kisk. Bereg vm. szolyvai j.-ban, (1910) 87 rutén lak.; u. p. Zajgó, u. t. Szolyva.

Lombos fa *(arbor frondosa, harasztos fa, lomb-fa)*, a tűlevelű fák ellentéte, vagyis oly fás növény, melynek széles levele van s az északibb klima alatt lombját őszkor lehullatja. Ilyenek a lombhullató, levélhullató, lombváltó v. nyárizöld fák. Délen, kivált a mediterrán flórában, inkább az örökzöld v. télizöld lombos fák (magyal, narancs, oleander, babér, mirtusz) uralkodnak. A lombhullató L.-nak évgyűrűje is jól kiképződött. Szövettani szerkezete bonyolódottabb, mint a tűlevelű fáké. Módjukban van, ami a tűlevelű fáknak nincs, hogy kivágatván, tuskójukból v. a megsértett gyökerekből hajtásokat (tőhajtás, sarkvessző) v. gyöksarjakat bocsátanak. Egyes fajok, mint a nyárfa, hamvas égerfa stb. a sértetlen gyökérből hajtanak ilyen hajtásokat. L. *Fa*.

Lombozat v. *levélzet* (növ.), l. *Lomb*.

Lombroso (ejtsd: —osó), *Cesare*, olasz orvos és antropológus, szül. Veronában 1836., megh. Torinóban 1909 okt. 19. 1862-ben a pszichiatria tanára lett a paviai egyetemen, aztán pedig a torinoi egyetemen kapott katedrát, mint a törvényszéki orvostan s a pszichiatria tanára. Nevét különösen gyakorlati megfigyelései és filozófiai eszméi tették ismertté, melyekkel az elmebetegek, a gonosztevők és a prostituált nők erkölcsi elzüllését fizikai fogyatkozásaikból igyekezett magyarázni. Fejtegetéseit azonban úgy az orvosok, mint a jogászok nem fogadták el föltétlenül s a tőle alapított «scuola positiva» számos heves ellenzőre talált. Nevezetesebb munkái: L'amore nel suicidio e nel delitto (Torino 1881); Misdea, e la nuova scienza penale (u. o. 1884); L'uomo delinquente (5. kiad.

3 köt., 1896—97); Delitti di libidine (u. o. 1886); L'uomo di genio (6. kiad. 1894); La donna delinquente (Ferrero tanárral, u. o. 1894); Il delinquente politico e le rivoluzioni (Milano 1892); L'antisemitismo e gli ebrei (u. o. 1894); La grafologia (Milano 1895); Santo Caserio (u. o. 1894); Trattato di pellagra (Torino 1892); Ricerche sui fenomeni ipnotici e spiritici (Torino 1909) stb. Genio e folie (1864) c. művét Lángész és őrület címen dr. *Szabó* Károly fordította magyarra (1909). L. alapította továbbá az Archivio di Psichiatria és a Scienze Penali c. folyóiratokat.

Lombsárgulás (növ.), l. *Levél színe*.

Lombsátor, l. *Lombernyő*.

Lombtakarmány, a lomberdők törzseiről nyert takarmány. Vagy kézzel tépik le a lombozatot vagy lemetszik a legújabb hajtást egészen, az így gyüjtött L.-t szárítják és télen feletetik. Tápereje kisebb, mint a szénáé. A L.-nyerés rendkívül károsítja az erdőt s ezért csak inséges években, pl. nagy szárazság alkalmával engedhető meg, amidőn egyéb takarmányban nagy a hiány. Ekkor is inkább az elnyomott vagy közelebbről vágás alá kerülő törzsekről kell szedni a L.-t.

Lome, nyugat-afrikai kikötő s 1897 óta Togo német gyarmat fővárosa, (1910) 5500 lakossal. Az 1914-iki világháború kitörésekor aug. elején angol csapatok foglalták el és szállották meg.

Lomellina, É.-Olaszország egyik vidéke a Sesia, Po és Ticino közt; 1859-ig Novara tartományhoz tartozott, jelenleg Pavia tartomány Mortara nevű járása; nevét az Agogna melletti Lomello községtől nyerte, (1911) 2173 lak. Számos ókori és középkori épületmaradvánnyal.

Loménie (ejtsd: loméni), 1. *Étienne Charles de, Brienne grófja*, francia államférfiú, szül. Párisban 1727., megh. Sensban 1794 febr. 15. Az egyházi pályára lépvén 1763. a *toulousei* érsekségig emelkedett. 1787 máj. őt hívta meg XVI. Lajos király pénzügyminiszternek. De a kiváltságos rendeket nem tudta rávenni, hogy adót vállaljanak a pénzügyi helyzet javítására. Az ellenszegülő párisi parlamentet (főtörvényszéket) Troyesbe száműzte és néhány tagját elfogatta. 1788 aug. sikertelen működése után le kellett mondania s a király őt a *sensi* érsekséggel kárpótolta és megszerezte számára a biborosi kalapot. 1790-ben letette az alkotmányra az esküt, a rémuralom alatt 1793 nov. mégis elfogták és haláláig fogságban tartották. V. ö. *Perrin*, Le cardinal L. de Brienne (Sens 1896).

2. *L.*, *Louis de*, francia író, szül. St-Yrieixben (Haute-Vienne) 1815 dec. 3., megh. Mentonban 1878 ápr. 2. A francia irodalmat tanította a Collège de France-on, majd pedig a műegyetemen. Főbb művei: Galerie des contemporains (1840—1847, 10 köt.); Beaumarchais et son temps (1855); Les Mirabeau (1878) stb. V. ö. *Taine*, Derniers essais de critique (Paris 1894).

Lomentum (növ.), l. *Cikkes becő*.

Lommatzsch, város Drezda szászországi kerületi kapitányságban, (1910) 4179 lak., tésztagyártással, iparrajziskolával. L. Volkmann Róbert zeneszerző szülővárosa.

Lommel, *Eugen von*, német fizikus, szül. Edenkobenben, a bajor Pfalzban 1837 március 19., megh. Münchenben 1899. jún. 19. Eleinte Svájcban, később az erlangeni, majd müncheni egyetemen volt a fizika tanára. Vizsgálatai főleg az optika köréből valók. Lényegesen előmozdította a fluoreszcenciára és foszforeszcenciára vonatkozó ismereteinket. Főbb dolgozatai: Studien über die Besselschen Functionen (Leipzig 1868); Wind und Wetter (München 1880); Das Wesen des Lichtes (Leipzig 1874); Über die Interferenz des gebeugten Lichtes (Erlangen 1875); Lexikon der Physik und Meteorologie (Leipzig 1882); Die Beugungserscheinungen einer kreisförmigen Öffnung (München 1884); Lehrbuch der Experimentalphysik (11. kiadás, 1904 Leipzig). Azonkívül kiadta Fraunhofer, Huyghens és Ohm munkáit.

Lomna, 1. kisk. Árva vm. námesztói j.-ban, (1910) 720 tót lak., u. p. Krusetnicza, u. t. Klinzakamene. — 2. *L.*, kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 287 rutén lak., u. p. Sztropkó, u. t. Kelcse.

Lomnicz, községek, l. *Hollólomnicz*, *Kakaslomnicz*, *Kislomnicz*, *Tátralomnicz*.

Lomniczi csúcs, a Magas-Tátra magasságra nézve második csúcsa (2634 m.) Szepes vm. ÉNy.-i részén, Tátrafüredtől É.-ra. Egyike a könnyen megmászható és leglátogatottabb csúcsoknak. Tátrafüred felől a Kis-Tarpataki völgyön s a Tüzelőkövön át 5 óra alatt megmászható; a tetejéről a kilátás a többi csúcséhoz viszonyítva nem a legjobb.

Lomond, 1. *Ben L.*, hegycsúcs Skócia D.-i részén, a Loch Lomond balpartján, 973 m. magas. — 2. *Loch L.*, Nagybritannia legnagyobb tava Stirling és Dumbarton skót grófságok közt 6 m. magasban, 38 km. hosszú, 8 km. széles, 85 km² területű; D.-en 40 m., É.-on 192 m. mély. Glaciális eredetű tó számos (30) részben erdős szirtaszigettel, partjain nyaralókkal. A Douglas, Luss és Fruin ömlenek beléje, lefolyása a Leven. A szigetek egyikén: *Inch Cailoch* v. *Inchcailliach* szigeten (Vénasszonyok szigete) régi kolostor romjai vannak.

Lomonoszov, *Michail Vasziljevics*, orosz író és nyelvujító, szül. Denjiszovkában 1711., megh. Szt. Pétervárt 1765 ápr. 16. (ó-napt. 4.). 1734-től kezdve a kormány költségén Szent-Pétervárt és külföldön tanult. Hazatérve, 1741. a tud. akadémiánál kapott állást. Irt ódákat, egyházi és világi énekeket, tanköltem ényeket, episztolákat stb. Ő vetette meg alapját az orosz verstannak s ő írta az első rendszeres orosz grammatikát, mely alapjául szolgál a mai irodalmi orosz nyelvnek. Összegyüjtött munkáit a szent-pétervári tudom. akadémia adta ki 4 kötetben (1803 s azóta is többször; legutóbb 1898). A L.-ra vonatkozó bibliográfiát lásd: *Pekarskij*, Istor. akad. nank. 2. köt. (Szent-Pétervár 1873).

Lomont (ejtsd: lomoñ), *Montagne du L.*, a Júra hg. egyik lánca a Doubs folyótól K.-re, áthuzódik Bern svájci kantonba. *L. erőd* szolgál a vidék védelmére (833 m. magasban), ez egyike a Svájc és Németország felől való védekezés céljából emelt erődöknek.

Lom-Palanka *(Lom)*, az ugyanily nevű bolgár kerület székhelye, a Duna jobbpartján, a Lom torkolatánál, (1910) 11,081 lak., folyami kikötővel, erősséggel. Ny.-i Bolgárország kereskedelmi forgalmának középpontja.

Lompérd (azelőtt: *Lompért*), kisk. Kolozs vm. mezőörményesi j.-ban, (1910) 653 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Mezőszentmihály.

Lomzsa (*Lomża*), 1. *kormányzóság* Orosz-Lengyelország É.-i részében, 10,561 km² területtel, (1910) 683,600 lak. A lakosság főfoglalkozása a földmivelés, állattenyésztés és ipar. Van L.-ban kb. 800 ipartelep, melyek kb. 4000 munkást foglalkoztatnak. Első helyen áll a malomipar, majd a cukor- és a szeszgyártás. A kormányzóság járásai: L., Kolno, Makov, Mazoveck, Osztrolenka, Osztrov, Pultuszk és Scsucsin. — 2. *L.*, az ugyanily nevű kormányzóság és járás *székhelye*, a Narev balpartján, vasút mellett, 28,800 lak., fa-, gabona- és katránykereskedéssel.

Lónadály (állat), a. m. *lópióca* (l. o.).

Lónapoklostelke (azelőtt: *Poklostelke*), kisk. Szolnok-Doboka vm. szamosujvári j.-ban, (1910) 551 oláh lak.; u. p. Magyarderzse, u. t. Pánczélcseh.

Lonas *Adans.* (növ.), a Compositae (Fészkesviráguak) család génusza, egyetlen faja a *L. inodora* Grtn. (*Athanasia annua L.*) Afrika ÉNy.-i részében, Sziciliában és Nápoly környékén. Kerti növény, szép aranyszinű sátorozó virágfészekkel, melyet az *Ammobium alatum*-mal együtt, mint szalmavirágot, télen bokrétába kötnek.

Lonato, város Brescia olasz tartományban a Garda-tó közelében, magaslaton épült, (1911) 8493 lak. 1706 és 1796-ban L. mellett a franciák győzelmet arattak az osztrákok felett.

Lonc (növ.), l. *Lonicera*.

Lonchocarpus *H. B. K.* (növ.), a Hüvelyesek pillangós-virágú génusza; mintegy 60 faja fa v. magasra felfutó cserje Amerika, Afrika és Ausztrália forróövi vidékein. A nyugatafrikai *L. cyanescens* Benth. szolgáltatja a *yorubai indigót*. L. még *Yoruba*.

Londesz *Elek*, hirlapiró, szül. Debreczenben 1868 dec. 13. Tanulmányai végeztével 1898. a Pesti Napló londoni, majd párisi levelezője lett, a következő évben pedig e lap belső dolgozótársa. Önálló művei: *Kain*, drámai költemény (Debreczen 1886); *Képes könyv* (elbeszélések, u. o. 1892); *Egy falusi tanitó naplójából* (ifjusági elbeszélések, Budapest 1905); *A könyv* (ifjusági elbeszélések, u. o. 1906); Marlowe: *Doctor Faustus* (drámai költemény, angolból, Arad 1894 és Budapest 1908). Szerkesztette a Pesti Napló Shakespeare-albumát s Napoleon-albumát és perzsa eredetiből leforditotta Firduszi Sáhnáméjának néhány epizódját.

Londinium, *London* (l. o.) latin neve.

London, 1. (l. *a mellékelt két térképet*), Nagy-Britanniának fő és a földnek legnagyobb kereskedő városa, a 180—250 m. széles Themze mindkét partján, ennek torkolatától kb. 75 km.-nyire. Területe 305 km², amelyből 127·8 km² Middlesex, 90·8 km² Surrey és 86·4 km² Kent countyban fekszik. K.-ről Ny.-ra egyenes vonalban 23 km. hosszú s É.-ról D. felé 16 km. széles. A Themzétől É.-ra fekvő városrész hullámos felületű s 47—130 m. magas, a D.-i rész átlagos magassága 110 m. Éghajlata egészséges, az évi középhőmérséklet 9·7° C. (a nyári 16·9°, a téli 3·6°); az évi csapadék 650 mm. Fagy és hó ritka, ellenben a köd gyakori és igen sűrű.

A Themze két partján elterülő város 2 főrészből áll: a *Cityből* s a vele szoros összefüggésben levő *East End*-ből, továbbá a *West End*-ből. Az előbbi az ipari, kereskedelmi és pénzügyi, az utóbbi a tudományos, irodalmi és művészeti élet középpontja. Az elsőben vannak a legnagyobb bankházak, börze, iparvállalatok, a biztositó és szállitó részvénytársaságok irodái, a felsőbb biróságok, a Times kiadóhivatala és nyomdája s az egész környéket uraló Szent Pál-székesegyház; a másodikban a magánpaloták egész sora, a tudományos és művészi intézetek stb. foglalnak helyet. Főbb részek a Cityn kivül az East End-ben: a *Pater Noster Row*, a Szent Pál-templom mellett, a könyvkereskedelem középpontja; a *Clerkenwell*: Islington és Hatton Garden között, az órások és ércművesek városrésze, a Citytől D.-re van a *Whitechapel*, a ruházati iparosok negyede, továbbá a *Houndsditch és Minories*, a zsidónegyed; *Smithfield* vásárairól nevezetes; a Citytől É.-ra a *Bethnal Green*, *Spitalfields* és *Shoreditch* egy részében a butor- és cipőgyárak találtak elhelyezést. A Themze balpartján a *Wapping*, *Shadwell*, *Limehouse*, *Poplar* és *Millwall* a hajó- és kikötőmunkások, matrózok, szállitók, hajógyárak, hajózási és szállitási vállalatok városrésze, mig a City Ny.-i részén a *Chancery Lane* és *Inns of Court* az ügyvédek és birák lakóhelye. A *West End* L. újabb városrésze, a Templetől Ny.-ra terül el. Itt vannak a király és főnemesség palotái, a szebbnél szebb muzeumok, könyvtárak, szinházak, középületek, stb. A legelőkelőbb városrészek: a *Mayfair* a Bond Street és Park Lane között, a *Belgravia*, a hasonlónevű térrel, továbbá a *Tyburnia* és *Bayswater* a Hyde Park mellett. Westminster és Chelsea között terül el a Pimlico és ettől ÉNy.-ra a *Brompton* nevű városrész, mig a *Bloomsbury* a Tottenham Court és Gray utcák között fekszik. A Themze D.-i partján a Cityvel szemben *Southwark*, *Lambeth* és *Battersea* városrészek az üveg-, porcellán-, gép-, szesz- és sörgyártás főhelyei, *Bermondseyben* fonó- és szövőgyárak, továbbá hatalmas gyapot- és pamutraktárak vannak; *Rotherhithe* a hajó- és kikötőmunkások városrésze, mig *Deptford* állatvásárairól, *Greenwich* csillagvizsgálójáról nevezetes.

Utcák, terek, parkok. L.-nak több mint 8000 utcájából fontosabbak a Cityben a Poultry és Cheapside, a Holborn és Oxford Street, mely a Hyde Parkba vezet, azonkivül a Ludgate Hill-, a Fleet-, Moorgate- és Victoria Street. A West End legfontosabb utcái a Whitehall-, Regent- és Oxford Street. Az É.-i és D.-i városrészt a Themzén át 19 hid és 5 alagut köti össze egymással. Nagyobb terek: a Trafalgar-, Leicester-, Soho-, Parliament-, Caton-, Belgrave- és Russel Square. Nevezetesebb parkok: a St. James-, Green-, Hyde-, Regent-, Primerose Hill Park, továbbá a Kensington-kert és a Themzétől D.-re a Battersea- és Greenwich park.

Épületek és emlékművek. L.-nak összesen több mint 1600 temploma közül legszebb és legnagyobb a Szt. Pál-székesegyház a Cityben: 1675—1710-ig épült. Belsejét kiváló angol államférfiak és tudósok szobrai diszitik, mig kriptájában ugyanezek

hamvai nyugosznak. Hasonló nemzeti panteon a Parliament-squareon a Westminster-apátság. Itt helyezték el a legkiválóbb államférfiak szobrait, mint Pitt, Fox, Palmerston, Beaconsfield, a nagy művészek, mint Garrick, Kneller, Scott, a nagy írók, tudósok, mint Newton, Macaulay, Herschel, Darwin, Stephenson, Thackeray, Händel, Goldsmith, Shakespeare, Burns, Southey, Dickens, Sheridan, Chaucer, Longfellow, Tennyson stb. A keleti oldalon félkörben futó kápolnákban az angol királyoknak és királynőknek, továbbá néhány angol nagy férfiunak emlékét őrzik. A Cityben vannak a Szt. Pál-templomon kívül az 1123. alapított St. Bartholomew-the-Great, a St. John's Gate, a St. Mary-le-Bow; a Szt. István-templom s a St. Mary's church. A West Endben a jelentékenyebb templomok a St. Clement-Danes (1688), a St. James-church (1682—84), a St. Martin in the Fields, a St. Pancratius-templom stb. A D.-i parton a jelentékenyebb templomok a St. Saviour's church, a Szent György-székesegyház. A profán épületek közül jelentékenyebb épületek: a Guildhall (1411—31), nyilvános könyvtárral (60,000 köt.), képgyüjteménnyel (Corporation Art Gallery); továbbá a gót Crosby-hall (1466), egykoron III. Richard lakóhelye; a Somerset-house (1776—86. Chambers átalakította), egykoron királynők, most számos hivatal székhelye; a Marlborough-house (1710), a walesi herceg lakóhelye; a Lambeth-palota, a canterburyi érsekek lakóhelye, a Whitehall-palota, amely Wolseynek, Erzsébetnek, I. Károlynak, Cromwellnek és II. Károlynak volt lakóhelye, a parlament a Westminster-hallal. A St. James-palota III. Vilmostól kezdve IV. Györgyig a királyok lakóhelye; 1861. itt volt a Drawing-room; a királynőnek, ha L.-ba jő, most a Buckingham-palota szolgál lakóhelyéül; a Kensington-palota a Kensington-kertektől Ny-ra III. Vilmos idejéből való. A Hydeparktól K.-re és DK.-re az angol főúri családoknak vannak pompás palotáik. A minisztériumok White-hallban és Downing-streetben vannak; ezek közt a legnagyobb az ú. n. Public-offices (1868—1873. 500,000 fontért épült), amelyben a bel-, kül-, gyarmat- és indiaügyi minisztériumok működnek. Építészeti tekintetben az újabb épületek közt a a legkiválóbb az igazságügyi palota (Royal Courts of Justice) stb.

A két főtemplomban elhelyezett számos emlékszobron kívül a jelentékenyebbek az Albert-emlék a Kensington-kertben; a parlament mellett van Oroszlánszívű Richárd bronz lovagszobra (Marochettitől), a Charing-crosson I. Károly szobra 1633., a Holborn-cirkuszon Albert hercegé, a Szt. Pál-templom előtt Anna királynőé (1886. Belttől), White-hall kertjeiben II. Jakabé. A Trafalgar-squareon Havelock, Napier, IV. György és Gordon szobrai közt áll a Nelson-oszlop (44 m. 1843.) négy oroszlánnal és bronz-reliefekkel; a Parliament-squareon Canning, Palmerston, Derby, Peel és Beaconsfield bronz-szobrai, a Waterloo-téren a Krim-emlék és vele szemben Clyde, Lord Lawrence, Franklin és Burgoyne bronz-szobrai láthatók. A Cavendish-squareon áll Cumberland herceg lovasszobra és Bentinck lord bronz-szobra, a Britmuzeum közelében pedig Fox és Bedford hercegé; Peel a Cheapsideon, Sir Rowland Hill, Wellington és Peabody a börze előtt, Carlyle volt lakóháza előtt, Byron a Hamilton-kertekben, Shakespeare a Leicester-squareon, Jenner a Kensington-kertekben van megörökítve. Viktória királynő szobra a St. James-parkban, V. György királyé a Kristály-palota előtt, Wellington hercegé, valamint az Achilles-emlék a Hyde-parkban áll. Az egykori City-kapu helyén a Temple-Bar-Memorial (az 1666. évi tűzvész emlékeztetője), a Blackfriars- és Westminster-Bridge közötti parton a 21 m. magas Kleopatra-obeliszk látható. A többi tereket és utcatorkolatokat számos, inkább helyi jelentőségű és többé-kevésbbé művészi kivitelű szobor díszíti (kb. 155).

Lakosság és kultúrállapot. L.-nak 305 km² területe alkotja a *Registration District Londont*, vagy *Administrative countyt*, amelynek népessége 1911-ben 4.522,961 főből állott, ezzel ellentétben a hozzácsatolt külvárosokkal meggyarapodott ú. n. *Police District* vagy Greater London népessége ugyanekkor 7.537,600 főre rúgott. 1851 óta L. népessége megnégyszereződött s érdekes jelenség, hogy az így megnövekedett L.-ban több skót lakik, mint Skócia legnépesebb countyjában, Aberdeenben, több ír honos, mint Dublinben, több katolikus, mint Rómában és több zsidó, mint Palesztinában. L. népnövekedése azonban nem egyenletes. A belső részek lakossága egyre fogy, a külterületeké aránytalanul megnövekedik. A City népessége 1851. majdnem 100,000 volt, ma már a 20,000-et sem éri el s 1901 óta majdnem 8000-rel fogyott.

L. kultúrális viszonyait a következő adatok jellemzik: A közoktatásügy legfőbb foruma 1904 óta a 38 tagból álló *Educations Committee*, melynek kebeléből kiküldött 12 tag (ezek közül 5 nő) intézi az összes ügyeket. A népoktatás a városi iskolákban ingyenes. 1913-ban 575 városi és 400 magániskola (voluntary schools) működött L. területén, 18,000 tanítóval és kb. 800,000 tanulóval. Volt ezeken kívül 9 iskolája a vakok, 10 a süketnémák, 123 a gyengeelméjű gyermekek számára, 10 ipariskolája, 35 grammar school-ja, 20 középiskolája, 8 tanítóképzője, 17 ipari és 29 egyéb szakiskolája. Magasabb műszaki képesítést nyujtó iskolái közül nevezetesebbek: a Central School of Arts and Crafts, a South London School of Technical Art és a City and Guilds Finsbury Technical College. Legfőbb tanintézete, az University of L. tulajdonképen csak szigorlatoztat, a tanítást szemináriumi oktatás módjára az University College-ek végzik. Ezek nyújtják a tulajdonképeni hittudományi, jogi, orvosi, filozófiai, természettudományi és gazdasági szakoktatást. Az egyetemen kívül magasabb képesítést nyujt még: a bányászati főiskola, az állatorvosi College, továbbá a technikai, zene- és művészeti akadémiák. A különböző iskolákon kívül a felnőttek oktatásáról és továbbképzéséről a társadalom által fentartott szabad- és továbbképző iskolák, egyesületek gondoskodnak, mint az University Settlements, a Polytechnic Young Men's Cristian Association, a Working Men's College, a Birbeck Institution stb. A legszegényebb néposztály számára alapít-

Primrose Hill park
Állatkert
Regents park
Novény-kert
CAMDEN TOWN
Camden Town áll
Euston állomás
St.Pancras áll.
Marylebone áll.
Baker Str. áll.
MARYLEBONE
Paddington áll.
Edgware Rd áll
Lancaster Gate áll
HYDE PARK
Rangers Lodge
Serpentine
Kensington Gardens
Kensington palota
Rotten Row
Albert Memorial
Kensington Road
Knightsbridge
Royal Albert Hall
BROMPTON
KENSINGTON
S Kensington áll.
Piccadilly
Green park
St James's park
Buckingham palota
WESTMINSTER
Victoria áll
PIMLICO
CHELSEA
WEST BROMPTON
THAMES (Temze)
Battersea park
Charing Cross áll
British múzeum
Russell Squ.
Tottenham Court Rd
Oxford Str.
Bond Str. áll
Portman Squ
Grosvenor Square
Berkeley Squ
Belgrave Squ.
Vincent Square
Nat. gallery of Brit. Art
Lambeth híd
Vauxhall park
SOUTH LAMBETH
Chelsea Embankment
Grosvenor Rd

DON.

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

Nyugati hosszúság Greenwichtől.
Chiltern Hundreds
Chesham
Amersham
Beaconsfield
Rickmansworth
Watford
Barnet
Edgware
Harrow on the Hill
Uxbridge
Slough
Windsor
Eton
Staines
Egham
Ealing
Acton
Brentford
Chiswick
Kew
Richmond
Hounslow
Twickenham
Teddington
Kingston
Wimbledon
Willesden
Hendon
Surbiton
Chertsey
Weybridge
Woking Station
Esher
Epsom
Leatherhead
Cobham
Chobham
Sunningdale
Windsor Great Park
Northwood
Pinner
Wembley
Southall
Hayes
Feltham
Sunbury
Walton on Thames
Hampton Court
Ashford
Colnbrook
Datchet
Burnham
Farnham Royal
Stoke Poges
Gerrards Cross
Chalfont St. Giles
Chalfont St. Peter
Bushey
Elstree
Stanmore
Radlett
Shenley
Kings Langley
Abbots Langley
Bedmond
London Colney
Chorleywood
Ruislip
Ickenham
Northolt
Hillingdon
Cowley
Iver
West Drayton
Harmondsworth
Longford
Stanwell
Isleworth
Cranford
Heston
Hanwell
Greenford
Sudbury
Kingsbury
Wealdstone
Thorpe
Laleham
Shepperton
Addlestone
Byfleet
Pyrford
Ripley
Ockham
Send
Horsell
Knaphill
Bisley
Pirbright
Mayford
Claygate
Chessington
Ewell
Ashtead
Fetcham
Bookham
Oxshott
Malden
Morden
Sutton
M I D D L E S E X
S U R R E Y
0° 20′ Nyugati hosszúság Green

ÖRNYÉKE.

RÉVAI-KARTOGRAFIA.

ványokból állították föl az ú. n. People's Palacet; ebben kereskedelmi, technikai kurzusokat rendeznek, vannak benne olvasótermek, könyvtár, képkiállítás, orgona-koncertek, kertészet stb. A múzeumok és könyvtárak (kb. 80) közt az első helyet foglalja el a híres Brit múzeum (l. o.). A *Science and Art Department*-nek, a legfőbb tanügyi hatóságnak alárendelt *South Kensingt m-Museum* gazdag műipari tárgyakban (több mint 20.000 szám); épület- és szobrászati művek modelljeit és gipszmásolatait tartalmazza az *Architectural-court*. A South Kensington muzeum közelében van a *természetrajzi muzeum*, földünk leggazdagabb ásvány- és természetrajzi gyüjteményeivel. Az *India-muzeum* áttekintést nyujt a régibb és újabb indiai kultúra összes termékeiről. A képgyüjtemények közt az első helyet foglalja el a *National Gallery* a Trafalgar squareon, amelynek 22 termében angol, olasz, holland és spanyol mesterek művei (kb. 1400 db.) találtak elhelyezést. Egyéb képgyüjtemények: a *Soane-muzeum* Lincoln Inn Fields mellett és a *Doré-galerie*. Igen értékes képeket tartalmaznak a Hyde-park körül álló főnemesi paloták (Hertford-, Grosvenor-, Stafford-, Bridgewater- és Apsley-house) is. Modern festők műveiket évről-évre a Regent-streetben épült New-Galleryben, a Grafton-Galleryben és a Royal Academy of Artsban állíthatják ki. Az állatkert a Regent's parkban, a botanikus kert pedig Kewban van. A könyvtárak közül megemlítésre méltók az *Allan-*, *Wesleyan-Library*, a *guildhalli*, a *toynbee-halli* és a *L.-Institute-é*. 1886 óta a város különböző részein népkönyvtárak is vannak. Nagyon kifejlődött L.-ban a klub-élet. L. 58 rendes és 65 variété-szinháza közül a legkiválóbbak az új Hammerstein-operaház a Kingsway-n, a Covent-Garden, amelyben leginkább olasz operákat és koncerteket adnak; a Drury-Lane, ahol Kean, Kemble és Siddons játszottak, a Lyceum-, Haymarket-, St. James-, Daly- és Garrick-szinház drámai előadásokra, a Lyric komikus operák előadására, a Criterion- és Court-szinház vigjátékok előadására stb. A legnagyobb koncertcsarnokok az Albert-hall 8000 személy számára, a St. James-hall a filharmóniai koncertek számára, az Alexandra-palace, a kristálypalota Sydenhamben és az új Queen'shall a Langham-placeon. Zenecsarnok azonkívül van mintegy 400, amelyek némelyikében balletelőadásokat is tartanak. A L.-i sajtó az angol politikai, társadalmi és gazdasági élet irányítója: nemcsak az angol, hanem sokszor az európai közvélemény szócsöve. A napilapok, folyóiratok száma meghaladja az 500-at, s a Times, Standard, Daily News külön-külön is egy-egy nagyhatalom. (V. ö. Hazell's Annual.)

Ipar. Bár a kereskedelme teszi L.-t földünk legjelentékenyebb városává, iparát tekintve is a legelsők között foglal helyet. Így nyomdaipara a világon páratlanul áll, a butorgyártás 40.000, a gép- és vasipar 122,043, a hajógyártás 12.500, az elektrotechnikai ipar 17.466, a ruházati ipar 81.780 férfi és 159.582 női, az órás- és ékszeripar 27.142 munkást foglalkoztat. Fontosabb iparágak még: a hangszer-, óra-, bőr-, vegyészeti, fegyver-, üveg-, sör- és főleg a szövőfonóipar. Az ipari munkások száma meghaladja a 2 milliót. *Kereskedelem.* L. hatalmas fejlődését virágzó kereskedelmének és kedvező földrajzi helyzetének köszönheti. A Themzén nagy tengeri hajók még L.-on felül is közlekedhetnek s a világ minden részéből összehordott árúkat a hatalmas raktárakban kényelmesen elhelyezhetik. Legfontosabb kikötője a The Pool, a London Bridgetől lefelé kb. 40 km. hosszuságú. A több mint 1800 magántársaság birtokában levő dokkok az újabb kor igényeinek már alig feleltek meg, azért újjáalakításukról gondoskodni kellett. Az 1908. alakult Foreign Port of L. Authority a kikötők újjáalakítását elhatározta s 15 millió font sterlinget fordított az átalakítási költségekre. Az új, 15 m. átlagos mélységű kikötőkbe a legnagyobb tengeri hajók is bevonulhatnak s ezzel a L.-i kikötő befogadóképessége úgy megnövekedett, hogy vele csak New York és Liverpool versenyezhetnek 1913-ban a L.-i kikötőbe befutott hajók tonnatartalma 13.260,173 volt, az eltávozottaké 11 336,573 tonna. A bevitt árúk értéke meghaladta a 228 millió font sterlinget, a kivitt árúké a 360 milliót. Legnagyobb volt a forgalma a kelet-indiai gyarmatokkal, a német, holland, belga és francia kikötőkkel, továbbá az Északamerikai Egyesült-Államokkal. A bevitel főcikkei: élelmiszerek, gyapot, gyapjú és ipari nyersanyagok, a kivitelé: gépek, szövetek, kézműipari árúk stb. L. kereskedelmi s általában gazdasági életében jelentékeny szerepet játszó tényezők: a több mint 350 millió korona alaptőkével rendelkező Bank of England, a vele szemben álló tőzsde (Royal Exchange), a Stock Exchange, a szén-, gabona-, maláta- és gyapot-, illetve gyapjútőzsde, a Clearing House, a 16 vásárcsarnok, Tattersaal stb.

Forgalom. L. nagyságához és a kereskedelem élénkségéhez mérten a közlekedési eszközök forgalma óriási. Magába a város belsejébe 17 vasúti pályaudvar vezet s a villamos- és lóvasutak, kocsik és egyéb közlekedési eszközök torlódása néha oly nagy, hogy minden forgalom megakad. Az É.-i és D.-i városrészek között az összeköttetést 5 alagút, 19 híd, egy gőzkomp és számtalan csavargőzös-járat tartja fenn. A város belsejében keresztül-kasul száguldó gőz- és lóvasutak szerepét 1913 óta a város saját kezelésében álló villamos vasutak vették át. Ezeken kívül mintegy 12.200 bérkocsi, 5000 automobil, kb. 2000 autobusz bonyolítja le a forgalmat. London óriási forgalmára jellemző, hogy csupán a Cityben 24 óra leforgása alatt 1.200.000 ember és 93.000 kocsi és egyéb közlekedési eszköz fordul meg.

Közigazgatás, egészségügy, jótékonyság. Az 1889-ik évi Local Governement Act meghozatala óta L. külön grófságot (Administrative County) alkot, mely a Cityn és 28 Metropolitan Boroughs on kívül Middlesex, Surrey és Kent countyk egy részét is magában foglalja. A legfőbb közigazgatási hatóság a grófsági tanács (London County Council), mely 118 tagból és ezek közül 6 évre választott, de fele részben 3 évenkint új választás alá eső 19 alderman-ből áll. Feladata: az építkezések, közüzemek, víz-, gáz- és villamosáramszolgáltatás, nemkülönben a közlekedési és közegészségügyi viszonyok feletti felügyelet. L.

legrégibb és legfontosabb közigazgatási kerülete, a City of L. vagy City Proper, 26 ward-ra oszlik s ezeknek élén egy-egy alderman áll, akik közül választják évenkint a lord mayort. A Cityn kívül eső rész 28 Metropolitan Boroughra oszlik és pedig: Battersea, Bermondsey, Bethnal Green, Camberwell, Chelsea, Deptford, Finsbury, Fulham, Greenwich, Hackney, Hammersmith, Hampstead, Holborn, Islington, Kensington, Lambeth, Lewisham, Paddington, Poplar, St. Marylebone, St. Pancras, Shoreditch, Southwark, Stepney, Stoke-Newington, Wandsworth, Westminster és Woolwich. A kerületek élén egy-egy tanácsos (council) és kerületi főnök (mayor) áll. A Metropolitan Boroughs feladata a County Council határozatainak végrehajtása, főleg a közegészségügy, tűzrendészet és közlekedésügy ellenőrzése.

L. egész területén a legfőbb bírói hatalmat a békebíró gyakorolja; helyi bírói szervezetek: a 12 County Court, 2 városi és 16 rendőri bíróság.

L. közüzemei között legfontosabbak a *városi vízművek (Metropolitan Water Board)*, melyet 8 magántársaságtól 1904. vett át a város saját kezelésébe. Évi bevétele mintegy 4 millió font s a rendelkezésre álló napi vízmennyiség 1.200,000 m³. A *gáztermelés* 7 társaság kezében van s az évi gázfogyasztás meghaladja az 1300 millió köbmétert. A *villamosáramszolgáltatás* részben a város, részben magántársaságok kezében van s főleg a városi vasutak villamosítása óta (1913) vett nagyobb lendületet.

A világvárosok egyik nagy csapása, a nyomor és munkanélküliség enyhítésén 31 Boards of Guardians, 4 iskolai, 2 kórházi egylet s a hajléktalanokat védő egyesület (Metropolitan Asylums Board) fáradozik. Általában a jótékony egyesületek száma meghaladja a kétezret s az évente kiosztott összeg a 4 millió fontot. A kórházak száma meghaladja a 100-at, a nagyobbaké a 30-at s ezek közül 5 tisztán női és 5 tisztán gyermekkórház. A lakásnyomor enyhítésén s kislakások, kertes munkásházak építésében főleg a *Peabody Donation Fund*, *Guinnes Trust*, továbbá a *Rowton-*, *Carrington-* és *Bruce-House* alapítói, illetve megalkotói szereztek elévülhetetlen érdemeket.

Története. L. már a rómaiak idejében Augusta Trinobantum, Legio secunda Augusti, Lundinium és Londinium nevek alatt jelentős város volt. Nagy Konstantin mintegy 15 km.-nyi kerületben falakkal vétette körül. A kereszténység befogadása után püspöki székhely és Alfréd alatt az ország fővárosa lett. Hódító Vilmos kiváltságait megerősítette. János király 1210. a városnak megadta azt az alkotmányt, amely a mainak is alapja. Ragadós betegségek, lázadások, tűzvész a várost több mint 20-szor elpusztították és elnéptelenítették, de mindannyiszor új virágzásnak indult. A spanyol haderő ellen (1588) már 20,000 embert és 38 hajót állíthatott ki. Az 1665-iki pestis után, amely 68,000 ember életébe került és a következő évi tűzvész után, amely 13,200 házat hamvasztott el, gyors és állandó fejlődésnek indult, amely ma is folyton tart.

Irodalom. W. Besant, L. in the eighteenth century, 1902; u. az, L. in the nineteenth century, London 1909; u. az, L. City, u. o. 1910; Hutchings, L. town, past and present, u. o. 1909; Shelley, Inns and taverns of old L., historical and literary associations, London 1909; Kemmann, Der Londoner Verkehr, Berlin 1909; J. Lloyd, L. municipal government; H. D. Irvine, History of L., London 1912.

2. *L.*, székhelye Ontario kanadai tartomány Middlesex countyjának, a K.-i és É.-i Themze egyesülésénél, (1911) 46,000 lakossal, gyáripar és mezőgazdaság, egyetem, a White sulphur springs ásványvíz forrásai.

Londonderry (ejtsd: löndnderri) v. *Derry*, 1. county Ulster ír tartományban, az Atlanti-óceán, Antrim, Tyrone és Donegal közt, 2113 km² területtel, (1911) 140,621 lak.; 1841. 222,461 volt a lakosok száma s a nagy kivándorlás következtében azóta majdnem felére csökkent. — 2. *L.*, az ugyanily nevű county székhelye, (1911) 40,799 lak., bőrgyártással, vas- és rézolvasztókkal, jelentékeny vászonszövéssel, hajógyártással és lazachalászattal; élénk forgalommal, különösen Glasgow és Liverpool felé, amelyekkel rendes gőzhajójáratok kötik össze. Castlereagh nevű erősségét 1689. II. Jakab hadai 405 napon át sikertelenül ostromolták s a vár akkori védőjének, Walker Györgynek 1828. emléket is állítottak.

Londonderry, 1. *Charles William Vane, L. marquis*, azelőtt *Sir Charles Stewart*, angol hadvezér és diplomata, szül. Dublinben 1778 máj. 18., megh. Londonban 1854 márc. 6. Résztvett 1809—12-ig Wellington spanyolországi hadjáratában, melyet később meg is írt History of the war in Spain (London 1879, új kiad.) címen. 1813—1814-ig mint diplomata működött a szövetségesek táborában, azután Bécsbe ment követnek, de reakciós nézetei miatt visszahívták. 1837-ben lovassági tábornok lett.

2. *Charles Stewart Vane-Tempest, L. marquis*, angol államférfiú, szül. 1852 júl. 16., megh. 1915 febr. 8. Az alsóházba 1878. választották s Salisbury második kormányában Írország helytartója volt 1886—89-ig. Később Balfour kabinetjében a titkos tanács elnökségét viselte 1903—1905-ig.

3. *Henry Robert Stewart, L. marquis, Castlereagh lord*, angol államférfiú, *L. 1.* mostohabátyja, szül. 1769 jún. 18., megh. 1822 aug. 13. Előbb az ír parlament tagja volt, 1801 óta pedig az angol alsóházban foglalt helyet. Egymásután volt India államtitkára és hadügyi államtitkár *Addington* és *Pitt* kormányában (1802—1806). *Portland* alatt újból a hadügyi tárcát viselte 1807—1809-ig. *Liverpool* kormányában 1812 jún. külügyi államtitkár lett s mint Napoleon és a francia forradalmi eszmék elszánt ellensége tűnt ki. Rokonszenvezett a szent-szövetséggel és kíméletlenül lépett fel a népmozgalmakkal szemben. Később üldözési mániába esett s mikor a veronai kongresszusra volt indulóban, megölte magát. V. ö. *Alison*, Lives of Lord Castlereagh and sir Charles Stewart (London 1861, 3 kötet).

Londoni agyag, *londoni emelet* (geol.), az eocénkor alsó emelete, l. *Harmadkor*.

Londoni tengeri hadijogi értekezlet, l. *Tengeri háború*

Londoni tengeri hadijogi nyilatkozat. A hágai második békeértekezleten a hatalmak töb-

bek közt egy oly egyezményt irtak alá, amely a nemzetközi zsákmánybiróság felállításáról intézkedett. Ennek az egyezménynek, a mely sorrend szerint a 12. volt, 7. §-a akként rendelkezik, hogy amennyiben nemzetközi szerződésekben nem lehet a nemzetközi zsákmánybiróság elé kerülő kérdés megoldására alapot találni, a zsákmánybiróság a nemzetközi jog szabályait alkalmazza s ha elismert szabályok nem lennének, a zsákmánybiróság az igazságosságnak és méltányosságnak általános elvei szerint itél. Minthogy azonban a nemzetközi jognak a zsákmányokra vonatkozó szabályai ingadozók és hézagosak, minthogy továbbá a zsákmányjog kodifikációját a hágai 2. békeértekezleten nem sikerült megoldani, a nagybritanniai kormány indíttatva érezte magát arra, hogy a nagyobb tengeri hatalmakat Londonba értekezletre hívja oly célból, hogy ezen az értekezleten a zsákmányjog szabályai megállapíttassanak. Erre az értekezletre való tekintettel a hatalmak a hágai 2. békeértekezleten létrejött 12. egyezmény ratifikálását felfüggesztették. Az értekezlet 1908 dec. 4-étől 1909 feb. 26-áig tartott s eredménye egy nyilatkozat volt, amely L. néven ismeretes. Ez a nyilatkozat 9 fejezetben foglalja össze és állapítja meg azokat a szabályokat, amelyek a háborús tengerzárra, a hadi dugárúra, a semlegességet sértő cselekményekre, a lobogó változtatására, az ellenséges minőségre, a kiséretre, az átkutatásnál tanusított ellenállásra és a kártérítésre vonatkoznak. Ezen nyilatkozat elveinek szemmeltartása mellett a nagybritanniai kormány törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé (Naval Prize Bill), amely azonban a parlament elutasító magatartása folytán törvényerőre nem emelkedhetett. Ennek következményeként azután a hatalmak sem a L.-ot, sem a hágai 2. békeértekezleten létrejött 12. egyezményt nem ratifikálták. Ennek tulajdonítható, hogy sem a L., sem a 12. egyezmény nálunk törvénybe iktatva nincs. L. *Tengeri háború.*

Londonizmus (ang. *Londonism*), névvel jelölik a londoni nyelv különös kifejezéseit és szólásait. V. ö. *Baumann*, Londonismen (Slang und Cant); Wörterbuch der Londoner Volkssprache (Berlin 2. kiad. 1902).

London purple (ejtsd lŏndn pŏrpl), vegyi szer, melyet Riley washingtoni kertész ajánl a sáskák és általában a kártékony hernyók elpusztítására. A L. a rozanilin-gyártás egyik melléktermékе és 12·5% rozanilin, 43·65% arzén, 21·8% mész stb. vegyi összetételéből áll. A hasonló célokra használni szokott schweinfurti zölddel szemben az az előnye van, hogy nyomai maradnak a növényen, tehát a vele való mérgezés esete könnyebben elkerülhető.

Londres (ejtsd: lōñdr), *London* francia neve.

Londžica, adók. Pozsega vm požegai j.-ban, (1910) 517 szerb, horvát és tót lak.; vasútállomás távíróval, u. p. és u. t. Ljeskovica.

Long, kisk. Sáros vm. giráltí j.-ban, (1910) 159 tót lak.; u. p. és u. t. Girált.

Long, 1. *(Chaillé L.). Charles*, Afrika-kutató, szül. 1842 júl. 2. Princess Anneban, Maryland északamerikai államban. 1874-ben Gordon expediciójának tagjaként Ugandába küldetett és felfedezte az Ibrahim pasa-tavat. 1882-ben Alexandriában, 1887—89-ig Koreában volt konzul. Művei: Central Afrika Naked truths of naked people (London 1876); Three profets: Chinese Gordon, Mohammed-Ahmed, Arabi Pasa (u. o. 1884); La Corée, ou Tchosen, la terre du calm matinal (Paris 1894).

2. *L., George Washington de*, északsarki utazó, l. *De Long.*

Longa (lat.), a menzurális hangjegyirásban (l. *Hangjegyek)* a második legnagyobb hangjegy.

Longae possessionis praescriptio (lat.), l. *Elbirtoklás.*

Longaevitas (lat.) a. m. *élettartam.*

Longa manu traditio (lat.) a. m. kézrólkézre való testi átadás, l. *Átadás.*

Long Beach, tengeri üdülőhely Kalifornia északamerikai államban, a Csendes-oceán San Pedro öble mellett, (1910) 17,809 lak.

Long Branch (ejtsd: – brencs), város New Jersey északamerikai állam Monmouth countyjában, az Atlanti-oceán partján, New York közelében, (1910) 13,298 lak., tengeri fürdőkkel (évi 50,000 vendég), mellette a Monmouth Park lóversenytérrel. 1881-ben itt gyilkolták meg Garfield elnököt.

Longchamp (ejtsd: lōñsañ), Boulogne-sur-Seinetől 2 km.-nyire, Páris mellett fekvő helység, ahol egykoron egy apátság állott és ahol most a Boulognei-erdő széle és a Szajna jobbpartja közt van az a lóversenytér, amelyen április, május, június (a 100,000 frankos Grand Prix ekkor dől el) hónapokban és ősszel nagy lóversenyeket rendeznek.

Longe (franc., ejtsd: lōñzs), az a hosszú vékony kötél, melyen a lovászmester a lovat maga körül futtatva idomítja.

Long Eaton (ejtsd: —itn), város Derby angol countyban, fontos vasúti gócpont, (1911) 19,215 lak., gyapju- és pamutszövéssel.

Longemer (ejtsd: lōñzsmer), *Lac de L.*, tó Vosges francia départementben, 2 km. hosszú, 350—500 m. széles, 28 m. mély, 736 m. magasban fekszik. Tőle DK.-re van a vele a Bologne által összeköttetésben levő *Lac de Retournemer*, 778 m. magasban, 500 m. hosszú, 400 m. széles.

Longetta-borogatás, a borogatások olyan módja, hogy a kezelendő izületet vagy végtagot vizes vászon- v. flanellcsikkal szabályszerű rácsavarással bekötjük s e kötést ismételten megnedvesítjük.

Longfellow (ejtsd: —lō), *Henry Wadsworth*, amerikai költő, szül. 1807 febr. 27. Portlandban (Maine állam), megh. 1882 márc. 24. Cambridgeben (Massachusetts). A Bowdoin Collegeben nyerte kiképzését, majd hosszabb európai tanulmányutat tett. 1834-ben a Harvard egyetem modern nyelvi tanszékére hívták meg, amelyet 1854-ig töltött be. 1835. újabb európai tanulmányuton járt. Úti benyomásait Hyperion (1839) c. regényében dolgozta fel. Első verskötete (Voices of the Night, 1839) az irodalmat sok örökbecsű költeménnyel gazdagította, hasonlóképen Ballads and Poems (1841) c. kötete is. The Spanish Student (1842) Cervantes egy novellájának drámai feldolgozása. Evangeline, a Tale of Acadie (1847) egy szerencsétlen menyasszony története, akitől vőlegényét

elragadták és csak mint haldoklót látja őt viszont. L. e költeményét hexameterekben írta, nyelvezete és a leíró részletek páratlan szépségüek. A finn Kalevala hatása alatt írta L. Hiawatha (1855) c. idillikus eposzát (magyarra fordította *Bernátsky* Ferenc, Budapest 1883 és *Tamásfi* Gyula, u. o. 1885), melyben az indiánusok mitikus hősét dicsőíti. The Courtship of Miles Standish (1858) egy humoros epizód feldolgozása az amerikai gyarmatok alapításának idejéből. Tales of a wayside Inn (1863) kalandos költői elbeszélések gyüjteménye. L. már 1841. kezdett egy nagy drámaciklussal foglalkozni; legkorábban készült el a második rész: The Golden Legend (1851), amely Hartmann von Aue Szegény Henrikjének drámai feldolgozása (magyarra fordította *Jánosi* Gusztáv: Az aranylegenda, Budapest, 1886). A ciklus legjelentékenyebb első része: The Divine Tragedy (1871), Krisztus életét a középkori misztériumok modorában, hangulatos drámai képekben állítja az olvasó elé. Harmadik részül csatolta ezekhez New England Tragedies címen két régibb drámai költeményét: a John Edincott-ot (1857) és Giles Corey-t (1868), ez utóbbiak csak dramatizált történeti képek. Drámai erőt tanusít a Judas Maccabeus (1872, magy. fordította L. kisebb költeményeivel együtt *Szász* Béla, Budapest 1897). L. költészetének alaphangulata a minden jóért és nemesért való lelkesedés. Műveinek legteljesebb kiadása a Riverside Edition (Boston 1886, 11 köt.). Életrajzát legbővebben fivére írta meg: *Samuel L.*, Life of H. W. L. (Boston 1886, 2 köt.) és Final Memorials of H. W. L. (u. o. 1887). További monográfiákat írtak még: *Underwood* (Boston 1882), *Kennedy* (Cambridge 1882), *Austin* (Boston 1887), *Robertson* (London 1887), *Carpenter* (Boston 1901), *Higginson* (u. o. 1902).

Longford, county Leinster ír tartományban Westmeath, Cavan, Leitrim és Roscommon között, 1090 km² területtel, (1911) 43,794 lakossal, 1841. a lakosok száma 115,587 volt. Székhelye *L.*, (1911) 3725 lak., szép székesegyházzal.

Longford Castle (ejtsd: —kassl), Radnor gróf kastélya Wiltshireben (Anglia), Salisburytől 5 km.-nyire, 1561. épült, híres képtárral (Holbein, van Dyck, Rubens műveivel).

Longhand (ang., ejtsd: langhend) névvel jelölik az angolban a rendes írást ellentétben a gyorsírással, amelynek *shorthand* (ejtsd: sórthend) a neve.

Longhena, *Baldessere,* olasz építész, szül. Velencében 1604 körül, megh. u. o. 1682 febr. 18. Palladio és Scamozzi nyomán tovább fejlesztette és virágzásának tetőpontjára emelte a velencei barokkstílt. Ő építette 1631—56-ig Velence leggyönyörübb templomát: Sta Maria della Salute, továbbá a Sta Giustina (1640), a Sta Maria ai Scalzi (1646), a San Tommaso (1672) templomokat és számos palotát, köztük legremekebb alkotását, a Pesaro (1671) és a Rezzonico palotát (1680).

Longhorn-marha, hosszú és lefelé a száj irányába görbülő szarvú angol szarvasmarhafajta, melyet Bakewell R. (1725—1795) mesteri tenyésztési eljárással alakított ki első, korafejlődésű kultúrfajtává. Ma azonban a shorthornok háttérbe szorították és csak szórványosan fordul elő a belső countykban, leginkább Warwickshireben. Színe barna-, veres- és feketetarkában változik. Jól hízik; a tehenek súlya 500—600 kg., tejhozamuk közepes.

Longicornia (állat), l. *Cincérek.*

Longimanus (lat.) a. m. hosszukezű, I. Artaxerxes, perzsa királynak volt a jelzője.

Longiméter, görbék hosszuságának meghatározására szolgáló készülék.

Longimetria (gör.-lat.), így nevezik némelyek a geometriának pusztán egy egyenesben levő pontcsoportok vizsgálatára szorítkozó részét. Ez tehát hasonló viszonyban van a *planimetriához* (síkmértan), mint a planimetria a *sztereometriához* (térmértan).

Longinos, *Kassios,* újplatonikus filozófus és rétor, szül. Kr. u. 213 körül, lefejeztetett 273.; Zenobiának, Palmyra királynőjének minisztere lévén, a királynőt megerősítette Róma ellen való harcában; állítólag ő fogalmazta a királynő büszke, a békeajánlatokat visszautasító levelét, amiért Aurelianus császár Palmyra bevétele után a filozófust így büntette. L. Ammonios Sakkas, az újplatonikus iskola alapítójának volt tanítványa, de úgy látszik, inkább rétor, mint filozófus volt. Műveiből csak csekély töredékek maradtak fenn, ellenben az ő neve alatt fenmaradt értekezés, mely *a fenségesről* szól, nem tőle való, hanem a Kr. u. az I. sz.-ban keletkezett; e kis értekezés az első, mely ezt a fogalmat elemzi, igaz, hogy csak szónoklattani szempontból, de a legfinomabb érzéssel és ízléssel. Legjobb kiadásai: Roberts-é (Cambridge 1899) és Vahlen-é (Leipzig 1905). Magyar fordítása *Kis* Jánostól való (megjelent a Kisfaludy-Társ. Széptani remekírói között, 1846.).

Longinus, a római Cassius (l. o.) család egyik ágának utóneve.

Longinus, *Johannes,* lengyel történetíró, l. *Dlugosz.*

Longipennes (állat), l. *Hosszúszárnyuak.*

Long-Island (ejtsd: —ájlend), 1. *L.* v. *Yuma,* a Bahama-szigetek (l. o.) egyike Cat- és Crooked-Island között, területe 451 km², 2500 lak., valószinüleg Kolumbus: Fernandina szigete. — 2. *L.*, 192 km. hosszú és 32 km. széles, New York északamerikai államhoz tartozó sziget, a Hudson torkolatától a Connecticut torkolatán túlig terjed; a szárazföldtől a 176 km. hosszú, 48 km. széles, 50 m. mély L. Sound tengerszoros választja el, amelyik DNy.-on az East Riverrel, New York kikötőjével függ össze, itt óriási híd vezet át rajta. L. területe 3780 km², (1910) 2.700,000 lakossal. Az óceán felől egy lagunasor vonul rajta végig, itt a Jamaica, Great South stb. öblök nyulnak beléje. Látogatott tengeri fürdői Coney-Island, Brighton, Manhattan Beach, Long Beach stb. Világítótornyai Fire Island és Montouk Pointon vannak. V. ö. *Flint,* Early L., a colonial study (London 1896).

Long-Island-City (ejtsd: —ájlend szitti), külvárosa New Yorknak, Long-Island szigeten, Brooklyntól É.-ra az East-river mellett. 1898-ban Brooklynnal New Yorkhoz csatolták.

Longitudo (lat.) a. m. hosszuság; *longitudinalis,* hosszuságra vonatkozó, hosszbeli. *Longitudinális rezgések* a. m. hosszrezgések (l. o.).

Longjumeau (ejtsd: longzsümó), város Seine-et-Oise francia départementban, az Yvette és vasut mellett, (1911) 2425 lak. 1568 márc. 23. a katolikusok a hugenottákkal itt kötötték meg a (Petite paix) békét.

Longmans, Green and Co. 1726-ban alapított világhírű londoni könyvkiadócég. Első tulajdonosa Thomas Norton Longman volt. Társascéggé 1879. alakult át, addig állandóan az alapító egyenes leszármazottjai vezették a vállalatot. New Yorkban és Bombayban fiókűzlettel bírnak. A cég legnevezetesebb kiadványai iskolai, ifjúsági és orvosi műveken kívül enciklopedikus művek, ú. m. Ephraim Chambers' Cyclopaedia (London 1728 és 1788—91); Rees' New Cyclopaedia (45 köt., u. o. 1802—19); Lardners' Cabinet Cyclopaedia (133 kötet, u. o. 1829—46); Badminton Library of sports and pastimes (30 kötet, u. o. 1885—1902); valamint Macaulay, John Stuart Mill, Beaconsfield, Max Müller, Tyndall, Lecky, Gardiner stb. művei.

Longnon (ejtsd: lonyón), *Auguste*, francia történetbúvár, szül. Párisban 1844 okt. 18., megh. u. o. 1911 júl. 12. Kezdetben cipész volt, aztán saját szorgalmából elsőrangú tudóssá képezte ki magát s 1892. a Collège de France történelemtanára lett. Franciaország történelmi földrajzának legalaposabb ismerője volt. Főműve: Atlas historique de la France depuis César jusqu' à nos jours (1884—1907), befejezetlen.

Longobard jog, a longobard királyoknak törvényei (Edicta Regum Longobardorum), melyeknek egyik gyüjteménye a *Lombarda* (l. o.).

Longobardok *(langobardok)*, germán néptörzs, melynek eredeti hazája az Elbe alsó folyása mellett volt. Innen a Keleti-tenger partvidékére vándoroltak, majd az Odera mentén D.-nek fordultak s a mai Morvaországon keresztül a Duna mentén a Nagy-Magyar-Alföldre jutottak (510 körül). Mikor a keleti-gótok országa megdőlt, *Pannoniát* is megszállották *Audoin* királyuk alatt (546). Sokat harcoltak a gepidákkal, kiket végre az avarokkal szövetkezve véres harcokban kiirtották (566—567). Ezután *Alboin* (l. o.) királyuk alatt családostul Itáliába vándoroltak 568. s annak északi és középső részeit elfoglalták a görögöktől. Alboin halála után (572) kisebb hercegségekre bomlott a L. országa, miglen *Authari* (584—590) újból egyesítette azt. Authari özvegye, a bajor *Theudelinda, Agilulfot* (590—616) emelte a trónra s őt is meg a L.-at az ariánus hitről a katolikus vallásra térítette. Ettől kezdve a hódító L. és a legyőzött rómaiak könnyebben olvadtak össze. Igy keletkezett (VII—VIII. sz.) az *olasz* nemzet és nyelv. A későbbi királyok közül *Rothari* (636—652) összeiratta a L. törvényeit, *Grimoald* (662—672) pedig kiegészítette azokat. Bár ezek a királyok szerencsésen harcoltak a görögökkel és az avarokkal, a hatalmas hercegek *(Benevent, Spoleto, Trient* stb.) örökös lázongásai nagyon meggyengítették a L. országát. Utolsó királyaik arra törekedtek, hogy egész Itáliát egyesítsék hatalmuk alatt és hogy Rómát tegyék székhelyükké. *Liutprand* (712—744) el is foglalta a görögöktől Ravenna vidékét (az *Exarchatust*), de a pápákkal (II. és III. Gergely), kiket a frankok támogattak, nem boldogult. *Aisztulf* (749—756) elfoglalta 751. *Ravennát*, aztán Róma ellen indult. II. István pápát most Kis Pippin frank fejedelem mentette meg, ki Aisztulfot Róma alól elvonulni kényszerítette s hódításait a pápának ajándékozta, miáltal az *egyházi államnak* vetette meg alapját (756). A L. utolsó királya *Desiderius* (756—774) volt. Ez Kis Pippin fiával, *Nagy Károllyal* jutott összeütközésbe, mert annak elhalt öccse, Karlman fiait pártolta és a pápát is szorongatta. Nagy Károly 774 júniusban kilenc hónapi ostrom után Desideriust Paviában megadásra bírta és kolostorba záratta. Ezután ő maga vette fel a L. királya címét, különben meghagyta az ország külön igazgatását és törvényeit. 788-ban azonban a L. országát is beolvasztotta a frank birodalomba. V. ö. *Galetschky*, Die Urgeschichte der Langobarden (Weissenfels 1885); *Tamassia*, Longobardi, Franchi e Chiesa romana (Bologna 1888); *Bruckner*, Die Sprache der Langobarden (Strassburg 1895); *Hartmann*, Geschichte Italiens im Mittelalter (Gotha 1900, 2 köt.); *Blasel*, Die Wanderzüge der Langobarden (Breslau 1909).

Longodár, kisk. Nagy-Küküllő vm. kőhalmi j.-ban, (1910) 1056 oláh és cigány lak.; u. p. és u. t. Kőhalom.

Longomontanus (valódi neve *Severin* Christian), dán csillagász, szül. Longbergben Lemvig mellett 1564 okt. 4., megh. Kopenhágában 1647 okt. 8. 1589—1600-ig Tycho legbizalmasabb segédje volt, utóbb a matematika tanára a kopenhágai egyetemen. Nevezetes csillagászati munkát írt Astronomia danica (Amsterdam 1622) címen.

Longonot, 2650—3000 m. magas vulkánhegy a keletafrikai nagy árokban, a Naivasa-tótól D.-re.

Longos (latinosan: *Longus*), görög szofista, a Kr. u. III. v. IV. sz.-ból. Irt egy pásztori regényt (Poimenika) négy könyvben. Ebben kitünően rajzolja a falusi életet s megragadó naiv bensőséggel Daphnis és Chloe szerelmét. Mintája lett az újabb pásztori regényeknek. Kiadta Hercher, a Scriptores erotici graeci gyüjteményben (Leipzig 1858). Magyarra fordította Vajda Károly.

Long primer (ejtsd: —praimer), az angol könyvnyomdászok igy nevezik a *garmond* (l. o.) törzsű betűt.

Longton (ejtsd: longtn), város Staffordshire angol countyban, (1911) 37.481 lakossal, szén- és vasércbányákkal; fayence- és porcellángyártással.

Longueval (ejtsd: longvál), lüttichi (Belgium) születésű császári százados Lajos badeni őrgróf ezredében. Midőn Eperjesen szolgált, Dujardin ezredes kiséretében gyakran vendég volt *II. Rákóczi* Ferenc nagy-sárosi kastélyában. A fejedelem hamar megkedvelte a művelt fiatal embert s utóbb bizalmasává is tette, noha L. a bécsi császári udvarnak, jobban mondva a jezsuiták bécsi rendházának kémkedő ügynöke volt. Rákóczi a folyton közelében tartózkodó, végtelen ragaszkodást színlelő, alattomos embert három éven át elhalmozta jótéteményeivel és lassankint beavatta titkosabb ügyeibe is. Midőn 1700. őszen L. ezredét Árva vármegyébe tették át, a százados szabadságolttatta magát, hogy rokonait meglátogathassa. Útközben felkereste a Bécsben időző Rákóczit és felajánlotta neki hű szolgálatait arra az esetre,

ha valami külföldi megbizást adna számára. II. Rákóczi Ferencet épp ez időben biztatták XIV. Lajos bécsi követe, Villars és konstantinápolyi követe Ferriol, pénz és fegyveres segély igéretével, hogy szövetkezzék Franciaországgal és álljon a Habsburgokkal szemben a magyar felkelés élére. Rákóczi ebben az ügyben levelet írt XIV. Lajosnak (1700 nov. 1.), és mivel nem találhatott alkalmas egyént a leveleknek rendeltetésük helyére való szállítására, nagy örömmel fogadta a kedvelt L. ajánlkozását. Beavatta az egész titokba s utasításokkal ellátva, útnak indította. Az áruló L. a leveleket előbb átadta megbizóinak, a jezsuitáknak, kik azonnal közölték a császári udvarral is. Csak ezután vitte Versaillesbe, ahonnét 1701 elején tért vissza a francia király és külügyminisztere 1700 dec. 8. biztató levelével, melyben ez utóbbi Rákóczi párthiveinek névsorát is kéri. L. ezt a választ előbb ismét kezébe juttatta megbizóinak, aztán pedig megvitte Rákóczinak Sáros várába. A gyanutlan fejedelem 1701 febr. 11. megírta, hogy a pártfelek felsorolását a levél átadójára bizza. A bécsi kormány e levéllel is, Rákóczi félrevezetésére, még Linzig bocsátotta L.-t, ahol előzetes megállapodás szerint elfogták. Ez esemény következménye Rákóczi elfogatása (1701 ápr. 18.), Bécs-Ujhelybe vitele és állítólag felségsértő levele miatt törvénytelen biróság elé állítása volt. L. szerepelt mint vádló és egyetlen tanu, ki nem átallotta hamis esküvel is megpecsételni jótevője elleni vádját (melynek egyik pontja az volt, hogy Rákóczi Szirmay Endre, Vay Ádám, László, Mihály, Okolicsányi Pál társaival — kiket L. soha nem látott — összeesküvői értekezleteket tartott). A fejedelemnek a börtönből való szerencsés menekülése L. szereplésének véget vetett. V. ö. *II. Rákóczi* Ferenc (latinnyelvű) Önéletrajza (M. T. Akad., 1876); *Márki*, II. Rákóczi Ferenc, I., 169—176.

Longueville (ejtsd: longvill), város Seine-Inférieure francia départementban, (1911) 702 lak., várromokkal. Róla kapta nevét a L. hercegi család.

Longueville (ejtsd: longvil), francia hercegi család, mely *Lajos* orleánsi herceg (megh. 1407) törvénytelen fiától, *Dunois János* gróftól (megh. 1468) származott. János unokája, *Ferenc* (megh. 1512), a *L. hercegi* címet kapta 1505. Utódaikat később elismerték *vérbeli* hercegeknek (prince du sang). A család legnevezetesebb tagja volt *Henrik* (szül. 1595, megh. 1663), ki mint Franciaország követe 1645—48-ig résztvett a münsteri béketárgyalásokban. Azután a *Fronde-mozgalom* (l. *Fronde*) egyik vezéralakja lett. 1650 jan. Condé és Conti hercegekkel együtt fogságba jutott, de neje, *Anna Genovéva*, Condé herceg testvére (szül. 1619, megh. 1679), tovább folytatta a küzdelmet és hősiesen védte Bordeauxt a királyi csapatok ellen. A L. család 1648. megszerezte *Neufchatel* fejedelemséget, mely felett 1707. bekövetkezett kihalásáig felségjogokat gyakorolt.

Longulit (ásv.), l. *Krisztallit.*

Longum Pratum, Magyarország középkori földrajzában a. m. *Hosszúmező* Máramarosban.

Longus, görög író, l. *Longos.*

Longview (ejtsd: —vju), Gregg county fővárosa Texas északamerikai államban (1910) 5155 lak., szénbányákkal.

Longwood (ejtsd: —vúd), majorsági kastély Szt. Ilona szigetén, amelyben I. Napoleon a waterlooi ütközet után száműzetve töltötte élete végső éveit, 1815—21. A nevezetes épületet az angol kormány 1858. III. Napoleonnak ajándékozta.

Longwy, város és erősség Meurthe-et-Moselle francia départementban, a Chiers és vasút mellett, (1910) 11,144 lak., vasércbányák, vaskohók, agyagárúipar és ékszerkészítés. A nymwegeni békében (1678) Franciaországhoz került és Vauban erősítette meg. 1815. a poroszok elfoglalták, 1870—1871-ig a poroszok ostromának sokáig ellenállott, de jan. 25. a vár elesett. 1914 aug. 22—23. a német trónörökös serege nagy győzelmet aratott L. mellett a franciákon, mire L. erősség is néhány napi ellenállás után (aug. 26.) kapitulált. L. *Világháború.*

Lonicera *L.* (növ.), *lonc*, *lonicercserje*, a Caprifoliaceae (Bodzafélék) család génusza; 150 faja az É.-i félgömb álló v. felfutó cserjéje, főkép Kelet-Ázsiában és a Himaláján. Levelük átellenes, viráguk részarányos, kétajkú, a párta tölcsér- vagy harangalakú. A bibe kiáll a pártából. Termésük kevésmagvú bogyó. Virágzatuk alapjában mindig bogas. A *L. periclymenum* L. (búbos lonc) minden levele szabad. Virágai pirosak, bent sárgák, jóillatuak, kocsányos fejecskében állanak. El van terjedve Európa igen nagy részében, nálunk csak díszcserje. A *L. caprifolium* L. (jerikói lonc, kecskeszakállfű) virágos ágain az átellenes levelek alapjukkal összenőnek, a legfelső ilyen párban van a virágzat. Virága mintegy 5 cm. hosszú, kellemes illatú, halvány piros, ritkán fehér, elviruláskor sárgás. Könnyen szétterjed, ezért falat, kerítést, lugast stb. futtatnak be vele. Európa melegebb részein honos, de széltében kultiválják másutt is. A *L. xylosteum* L. (ükörke lonc, ebcseresznye, kutyacseresznye) felálló cserje. Levele tojásdad, kihegyezett, molyhos. Virága sárgás v. vöröses fehér, kívül, belül szőrös. Kemény fájából *(csontfa)* pipaszár, ostor- és seprőnyél készül. Csaknem egész Európában elterjedt, hegyvidéki erdőkben, cserjésekben található. Gyakori díszcserjénk a *L. tatarica* L. (tatár lonc). Levele kopasz, virága rózsaszínű, ritkán fehér, Oroszország és Szibiria a hazája, de ezt is széltében ültetik Európában. Az itt leírt fajok bogyója piros. Más díszcserjék: *L. coerulea* L., bogyója fekete, hamvas; *L. iberica* M. B., virága szennyesvörös, előlevelei összenőnek, bogyója piros; *L. fragrantissima* örökzöld, jóillatú virággal (Kinából). *Gyöngybogyó*, l. *Symphoricarpus.*

Lonigo, város, L. járás székhelye Vicenza olasz tartományban, a Guá és vasút mellett, (1911) 11,172 lak., vastartalmú ásványvízforrással.

Lonja, a Száva baloldali mellékvize, ered Varasd vmegyében az Ivanscsica-hegység D.-i lejtőin. Hossza kb. 160 km. A Száva s a L. közti vizes terület a *Lonjsko polje* (l. o.).

Lonja, adók. és pk. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1910) 725 horvát lak.; u. p. és u. t. Saš.

Lonjavölgyi h. é. vasút, Dugo selotól Novskáig és Banovajarugától Pakracig vezető, rendes nyomtávolságú, 114·3 km. hosszú, gőzüzemű h. é. vasút. Hasonnevű r. t. tulajdona. Megnyilt 1897. A Máv. kezeli.

Lonjica, adók. Belovár-Körös vm. kőrösi j.-ban, (1910) 1742 horvát lak., u. p. és u. t. Vrbovec.

Lonjsko polje *(Lónyamező)*, síkság Zágráb vármegyében, a Lonja (l. o.) és Száva összefolyása körül; legnagyobb község Topolovec.

Lonka, kisk. Máramaros vármegye tiszavölgyi j.-ban, (1910) 2385 rutén, német és magyar lak., vasútállomás, postaügynökség, u. t. Nagybocskó.

Lonkafalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. bethleni j.-ban, (1910) 515 oláh lak., u. p. Ispánmező, u. t. Retteg.

Lonkay *Antal*, hírlapíró, szül. Bocskón (Máramaros vm.) 1827 szept. 12., megh. Balatonfüreden 1888 aug. 29. Mint kegyesrendi növendékpap tanár volt Nagybecskereken. A szabadságharc alatt Perczel Móric tábornoknak segédtisztje volt. A temesvári csatában veszélyesen megsebesült. A szabadságharc lezajlása után sok üldöztetésnek lévén kitéve, hosszas rejtőzés után Pestre ment, ahol visszavonultan élt és irodalmi, pedagógiai s történelmi tanulmányokkal foglalkozott. 1856-ban megindította a *Tanodai Lapok* c. pedagógiai szakközlönyt (szerk. 1871-ig). 1860 jan. alapította az *Idők tanuja* c. kat. politikai napilapot. A kiegyezés után a budai, majd a pesti kat. főgimnáziumban a magyar nyelv és irodalom tanára volt. 1870-ben napilapja összeolvadt Török János Pesti Hirnökével *Magyar Állam* címen, melyet haláláig szerkesztett. Résztvett a Szt. István-társulat kebelében létesített tudományos és irodalmi osztály megalakításában, amelynek tagja is volt. Művei: *Irodalomtörténet szemelvényekben* (2 köt., 1856); *Az én első római utam* (Budapest 1877); *Az én második római utam* (u. o. 1880, 2 köt.); *Ébresztő szózat* (1872) stb. Magyarra fordította Cantu C. világtörténelmének nagy részét.

Lonovics *József (krivinai)*, csanádi püspök, kinevezett egri, kalocsai érsek, egyházi író, szül. Miskolczon 1793 jan. 31., megh. 1867 márc. 13. Pappá szentelték 1817. Szentszéki jegyző, majd érseki titkár volt Egerben. 1825-ben sajóvárkonyi (Borsod) plébános lett. A Klobusitzky József borsodvármegyei főispán fölött és Reviczky Ádám főispáni beiktatásakor mondott beszédeivel magára vonván a figyelmet, 1829. egri kanonok lett. Az 1830. és 1832—36. országgyűléseken mint káptalani követ vett részt. 1833 febr. 20. a vallási sérelmek ügyében mondott fényes beszédjével általános figyelmet keltett. Ez országgyűlés tartama alatt 1834. csanádi püspökké nevezték ki. Mint ilyen Temesvárt jogi és bölcsészeti tanfolyamu liceumot alapított, a tanyákon iskolákat, a városokban kisdedóvókat emelt, templomokat építtetett, az elaggott papok nyugdíjintézetének alapját vetette meg. Az Akadémia tiszteletbeli taggá választotta. 1841-ben a magyar püspöki kar Rómába küldte, hogy a vegyes házassági ügyek elintézést nyerjenek, mely megbizatásának sikeres eredménye volt. 1848-ban V. Ferdinánd egri érsekké nevezte ki, de székét a közbejött szabadságharc miatt nem foglalhatta el. A szabadságharc leverétése után, jóllehet a szabadságharci eseményekben legkisebb része sem volt, sőt a felsőházban a békés megoldás mellett kardoskodott, elfogták és több hónapi fogság után arra kényszerítették, hogy mind a csanádi püspökségről, mind az egri érsekségről lemondjon és hazáján kívül válasszon magának tartózkodási helyet. Egyideig a mölki bencések kolostorában, utóbb Bécsben tartózkodott. Csak 1860. térhetett vissza hazájába, amikor amasiai c. érsek és a hétszemélyes tábla ülnöke lett. 1866-ban kalocsai érsekké nevezték ki, de néhány hónap mulva elhunyt. Irodalmi munkássága: *Halotti oratio* (Klobusitzky fölött, Miskolcz 1825); A protestans reformatio históriája Angliában és Irlandban (ford., Nagy-Várad 1832); *A josephinismus* stb. (Bécs 1851); *Az angol türelem* (u. o. 1851); legnevezetesebb műve: *Népszerű egyházi archeológia* (Pest 1857, 4. kiadás 1870). V. ö. *Koncz Á.*, Egri egyhm. papok az irod. téren.

Lonovicsné *Hollósy Kornélia*, l. *Hollósy*, 2.

Lonquimai (ejtsd: —kimai), 2810 m. magas vulkán Chile és Argentina határán, az Andok főláncától Ny.-ra.

Lons-le-Saunier (ejtsd: loñ lö szonié), Jura francia département fővárosa, a Vallière völgyében, 250 m. magasban, vasút mellett, (1911) 13,927 lak., szeszégetés, cipőgyár, vasöntő és gépgyártás, takaró- és szőnyegkészítés; bor- és dinnyetermelés; sósfürdők, sófőzők; muzeumok; Lecourbe és Rouget de l'Isle (a város szülöttei) emlékével. Gallorómai neve Ledo Salinarius volt. 1815. Ney itt adta ki a Bourbonokat újból trónvesztetteknek nyilvánító proklamációt.

Lontár-cukor v. *lontárus cukor*, l. *Borassus*.

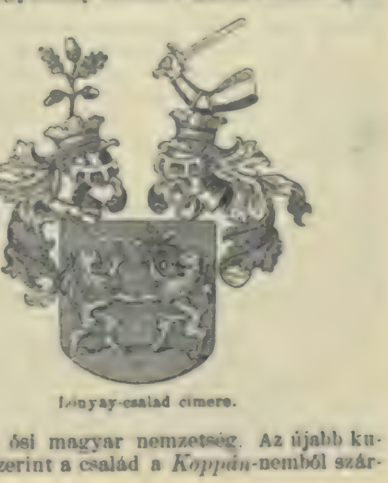
Lontó, kisk. Hont vm. vámosmikolai j.-ban, (1910) 822 magyar lak., postahivatal, u. t. Ipolyszakállos.

Lontor, sziget, l. *Banda-szigetek*.

Lónyabánya, kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 841 tót és magyar lak., vasúti állomással, posta- és távíróhivatallal. Hajdan arany-, ezüst- és ólombányái is voltak, de ezek már megszüntek, azonban előfordul most is klór-palakő, szerpentin és zöldkő kevés arany- és ezüstjelekkel. Régi protestáns temploma nevezetesség, amennyiben a lónyabányaiak vették föl legelőbb Nógrád vármegyében a protestantizmust.

Lónyamező, l. *Lonjsko polje*.

Lónyay-*család (nagylónyai és vásáros-naményi)*, a hagyomány szerint a *Kene* nemzetségből

Lónyay-család címere.

származó ősi magyar nemzetség. Az újabb kutatások szerint a család a *Koppán*-nemből szár-

mazik. A család szereplése a közéletben a XIII. sz.-ban 1261 táján kezdődik, de már a XIII. sz. elején is találunk működésük nyomára. IV. Béla király 1245. *Lászlót* a bécsújhelyi csatában tanusított vitézségéért, hol atyja és testvére is elhullottak, az I. Béla adományozta birtokokban megerősíti (*Fejér*, Cod. dipl. T. 4. V. l. 392., 393.). László fia, *Nánes* de Berencze s fia *Jakab*, Comes de Loinia, kit V. István 1271. Szatmár vmegye főispánjává nevezett ki, tekintetnek a család fejeinek, kiktől a későbbiek egyenes leszármazása okmányilag igazolható. *Jakab* Rusdi Mihály beregi főispán özvegyével szerezte vissza 1270. a család ősi birtokát, a lónyai uradalmat, melynek tulajdonában mai napig megmaradt. Hazai történetünkben számos L. szerepelt. Ezek közül a legnevezetesebbek: *I. Albert*, 1504. Magyarország követe Velencében, hol ő írta alá a szerződést, mely szerint a köztársaság évi 30,000 aranyat fizet a királynak a török háborúra. II. Ulászló francia menyasszonyát ő fogadta az ország határán. A mohácsi vész után a család Szapolyai János mellett küzd s tagjai közül számosan az erdélyi fejedelmek körül vitézkednek, mint vezérek, várkapitányok, udvari emberek és köztisztviselők. — *VII. István*, 1547—1615., híres törvénytudó s tokaji és szatmári várkapitány, Báthory Katalint vette nőül, kivel nagy birtokot kapott. Ennek fia volt: *I. Zsigmond*, 1593—1652., Bethlen Gábor tanácsosa és vezére, kit követségbe küldött a császárhoz s a fejedelem nevében a pozsonyi békét 1626. ő írta alá. Ugyanő alkudozott később Esterházy Miklós nádorral s nagy érdeme volt a linzi béke megkötésében 1645. Mint Kraszna és Bereg vmegyék főispánját, a protestánsok nádori méltóságra jelölték. II. Ferdinánd király utódaival együtt bárói méltóságra emelte. Fiutódot nem hagyott maga után; három leánya közül *Anna*, Kemény János erdélyi fejedelem neje tünt ki, aki ékszereit 116,000 tallérért zálogba vetette, hogy vőlegényét a tatár rabságból kiváltsa. Férje szerencsétlen halála után a kuruc hadjáratban élénk részt vett s birtokai elkoboztattak. Később I. Lipót azokat visszaadatta. — *XIII. János*, 1796—1859. alispán, országgyűlési követ, helytartósági és udv. kancelláriai előadó, Bihar és később Bereg vármegyék főispáni helytartója, az 1838-iki pesti árvízkor királyi biztos, itt a mentés, élelmezés és rend körüli érdemei jutalmául a királytól v. b. t. tanácsosi méltóságot nyert. Felesége L. *Florentine* volt, kinek Emlékiratai 1891. 4 köt. Munkács-Budapesten jelentek meg. Fiuk: *V. Menyhért* (l. *L. 2.)* 1871 aug. 3. grófi rangot nyert. — *L. Gábor* a reformkorszak neves politikusa (l. *L. 1.*). — *III. Albert*, Menyhért öccse, szül. 1823., 1860. Ugocsa vmegye főispánja, a család történetírója, megh. 1904. márc. 4. Fiai: a) *IV. Albert*, szül. 1850 dec. 20., lovassági tábornok, 1910. főpálcásmester és v. b. t. t., 1910 júl. 8. magyar grófi méltóságot kapott, 1914 máj. 20. a király a magyar testőrség kapitányává nevezte ki; b) *Géza*, szül. 1855., országos képviselő. — *III. Sándor*, szül. 1857., volt képviselő, Bereg és Ugocsa vármegyék főispánja, 1910 óta a főrendiház kinevezett tagja, megh. 1911 aug. 19. Özvegye *L. Sándorné* írónő (l. *L. 3.)*. — *L. Gábor* (l. *L. 1.)* unokái: *Gábor* és *Elemér* 1896 okt. 29. magyar grófi rangot nyertek. *L. Gábor* gróf szül. 1861 jan. 5., cs. és kir. kamarás, főrend; *L. Elemér* gróf, szül. Bodrogolasziban 1863 aug. 24., cs. és kir. kamarás, főrend, 1886—96. a diplomáciai pályán működött, 1900 márc. 22. házasságra lépett *Stefánia* főhercegnővel, Rudolf trónörökös özvegyével. V. ö. *Doby* Antal, L.-család stb. (Budapest 1895); *Lónyay* Albert, Emlék a L.-család multjából (u. o. 1890); *Karácsonyi* János, Az első Lónyayak (Nagy-Várad 1904).

Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *L. Gábor*, a reformkorszak politikusa, szül. Deregnyőn (Zemplén vm.) 1805 okt. 4., megh. 1885 aug. 5. Jogi tanulmányai befejezése után Zemplén vmegyében viselt közhivatalokat, majd az 1832—36-iki országgyűlésre követté választották s résztvett a reformkorszak valamennyi országgyűlésén. Kossuth Lajosnak pártfogója volt s országgyűlési tudósításai kiadatását első sorban L. tette lehetővé. 1830-ban egyike volt az országos magyar gazdasági egyesület alapítóinak, az ellenzék körében főleg közgazdasági és állampolitikai publicisztikai működésével tünt ki. Több izben megkinálták magas hivatalokkal, de ő nem engedvén önállóságában magát korlátoztatni, semmiféle hivatalt sem fogadott el. V. ö. Ország Tükre (1863. évf.); Vasárnapi Ujság (1870).

2. *L. Menyhért* gróf, államférfi és publicista, szül. Nagy-Lónyán 1822 jan. 6., megh. Budapesten 1884 nov. 3. Középiskolai tanulmányai után a bölcsészettudományokkal foglalkozott, majd nagyobb külföldi utat tett s ismereteit kivált közgazdasági téren gyarapította. 21 éves korában lépett közpályára és mint Bereg vm. egyik követe vett részt az 1843-iki országgyűlésen. A negyvenes évek publicisztikai harcaiban a centralisták oldalán vett részt. Midőn az 1847-iki pozsonyi országgyűlésre Bereg vm. újból követévé választotta, már az ismertebb politikusok közé tartozott. Az utolsó rendi országgyűlésen a liberális pártban inkább Széchenyi, mint Kossuth irányához szitott s ekkor írta a Kossuth pénzügyi terveit bírálgató *Pénzügyi levelek*-et. A Szemere-féle forradalmi kabinetben pénzügyi államtitkár volt. A világosi fegyverletétel után külföldre menekült, de királyi kegyelmet kapott s 1850. visszatérhetett hazájába. Itthon főleg közgazdasági és társadalmi téren működött. Egyike volt a Magyar Földhitelintézet és az Első Magyar Biztosító Társaság alapítóinak. Emellett sohasem szünt meg közgazdasági téren működni; egyideig Csengeryvel együtt a Budapesti Szemle szerkesztője volt. Különböző nemzetgazdasági és politikai tárgyú cikkeit *Közgazdasági ügyekről* címmel adta ki. 1858 óta az Akadémia igazgatóságának tagja s Eötvös József báró halála után elnöke lett. A kiegyezési tárgyalásokban döntő szerepet vitt, mint Deáknak és Andrássynak közgazdasági tanácsadója, majd mint az ország elismerten legelső pénzügyi kapacitása pénzügyminiszterként foglalt helyet az Andrássy-kabinetben. Ez állásában ő rakta le a magyar államháztartás alapjait. 1870-ben a közös pénzügyminiszteri székbe került, 1871-ben pedig grófi rangot nyert. 1871

okt. 31. a közös külügyi tárcát átvevő Andrássy gróf utóda lett, de miniszterelnöksége a Deák-párt jelentékeny része előtt nem volt népszerű. Főleg a keleti vasutak körül támadt bonyodalmakért, valamint az államháztartás reális egyensúlyának megzavarásáért sokan őt tették felelőssé. A Deák-párt bomladozása alatta indult meg, mire 1872 dec. 2-án kénytelen volt állásáról lemondani. A Deák-párt egy része (az ú. n. vacsorapárt) Lónyayt vallotta tovább is vezérének s a fuziós tárgyalások alkalmával is többször szóba került a neve, de sohasem került többé az államkormányzat élére. Az 1877-iki költségvetési tárgyalások alkalmával tartotta utolsó beszédét, amelyben kifejtette ellenzéki álláspontját Tisza Kálmán kormányzatával szemben. Ezután fokozott mértékben adta magát a közgazdasági tevékenységre s több pénzügyi és közgazdasági tanulmányt írt s angol pénzemberekkel egyesülve magyar tengerészeti konzorciumot akart alapítani. L.-t miniszterelnöksége idején ellenségei személyes gyanusításokkal is illették. Halála alkalmával azonban a gyanusítások elhallgattak s az ország és az uralkodó mély részvéte kísérte sírjába. Az Akadémiában Trefort Ágost mondott felette emlékbeszédet 1885 máj. 31. V. ö. Vasárnapi Ujság 1860. és 1871. évf.; Ország Tükre 1862. évf.; *Kónyi* Manó, Budapesti Szemle, 1885 jún.; *Doby* Antal, A Lónyay-család; *Halász* Imre, Egy letünt nemzedék, 1910.

3. *L. Sándorné.* Tasnádszántói *Becsky* Ida, L. Sándor főrendiházi tag özvegye, írónő, szül. Érdengelegen (Szatmár vm.) 1874 jún. 24. Már fiatalkorában irogatott, vidéki lapokban közölt is egyetmást, de írói működése tulajdonképen 1898-tól kezdődik, amióta fővárosi napilapokba ír tárcákat. 1904 óta Az Ujság állandó munkatársa. Dolgozik külföldi lapokba, a Lady's Realm-be, az Illustriertes Blatt-ba s francia nyelven a bukaresti Romanul-ba. Több éven át szerkesztette, Wohl Janka halála után, a Magyar Bazárt. Könyvalakban megjelent művei közül nevezetesebbek: *Jóslás a kézből*; *Egy árvaleány története*; *Röghöz kötöttek.*

Lónyelvű-fű (növ.), l. *Ruscus.*

Loo, *van,* németalföldi festő-család, l. *Vanloo.*

Loofs, *Friedrich,* német protestáns hittudós, szül. Hildesheimban 1858 jún. 19. 1888-ban Halleben rendes teológiai tanár lett. Művei: Antiquae Britonum Scotorumque ecclesiae quales fuerint mores etc. (1882); Leontius von Byzanz (1887); Die Handschriften der lateinischen Übersetzung des Irenäus (2. kiad., 1890); Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte etc. (Halle 3-ik kiad. 1893); Predigten (1892); Studien über die dem Johannes von Damaskus zugeschriebenen Parallelen (1892); Das Apostolicum in drei Predigten ausgelegt (1896); Die Auferstehungsberichte und ihr Werk (1898); Eustatius von Sebaste (1898); Anti-Haeckel (1900); Grundlinien der Kirchengesch. in der Form v. Dispositionen für seine Vorlesungen (1901); Symbolik (1902).

Look-out (ang. (ejtsd: lúkaut), tengeri hajón a parancsnoki hidon v. a hajó orrán felállított őrszem.

Loomis (ejtsd: lúmisz), *Elias,* amerikai matematikus és csillagász, szül. Wellingtonban (Connecticut) 1811 aug. 7., megh. 1889 aug. 15. New-Havenben. 1837-ben a természettudományok tanára Hudsonban, 1844-től a new yorki egyetemen, 1860-tól a Yale-College-on New-Havenben tanár. 1845—49-ig telegráfikus úton New York és más városok hosszúsági különbségeit, valamint az elektromos áram sebességét határozta meg. A viharokról, az északi fény időszakosságáról, a barometrikus maximumok- és minimumokról és a csapadékokról írt értékes dolgozatokat. Főbb munkái: Plane and spherical trigonometry (New York 1848); Progress of astronomy (1850—56); Natural philosophy (1858); Practical astronomy (1855—65); Treatise of meteorology (1868); Elements of astronomy (1869).

Loos, város Nord francia départementban, Lille külvárosa, vasút mellett, (1911) 11,468 lak., pamut- és lenfonással, vegyi gyárral, szeszégetéssel és sörgyárral; nagy javító intézettel, amelynek épületében az 1140. alapított ciszterci apátság volt.

Loos *József,* tót író, szül. Neczpálon (Turócz vm.) 1839., 1878-ban nyomtalanul eltünt Budapesten, valószinüleg fürdés közben a Dunába fult. 1872 óta a budapesti V. ker. kir. gimnáziumban volt tanár. Főműve egy 3 kötetes Tót-magyar-német, Magyar-tót-német és Német-tót-magyar szótár (Pest 1869—71).

Looy, *Jakobus van,* németalföldi író és festő, szül. Haarlemben 1855 szept. 12. Először mint könyvkötősegéd, majd mint szobafestő működött. 1877—84-ig Amsterdamban a művészeti akadémiát látogatta és ezóta festőművész. Mint író 1889. lépett fel Proza című gyüjteményes kötetével, melyet követett Gekken (Bolondok) és Feesten (Ünnepek, Amsterdam 1892—1903).

Looz-Corswarem, belga hercegi család, mely a hennegaui grófok egyik mellékágából származott. 1734-ben VI. Károly császártól hercegi rangot kapott. Belgiumban elveszített birtokaiért 1803. a *Rheina-Wolbeck* fejedelemséget kapta, mely azonban 1839. a rokon *Lannoy-Clervaux* családra szállott. A L.-család jelenlegi feje *Károly Emánuel* herceg (szül. 1860).

Loozi Zsófia, a belga Arnulfnak, a Limburg tartománybeli Looz urának leánya. Atyja 1089. halt meg; ő maga tehát a XII. sz.-ban élt s állítólag valamelyik magyar királyhoz ment férjhez, kitől gyermeke is maradt volna.

Lopás (lat. *furtum*). A római jog fogalommeghatározása három önálló büntetőjogi fogalmat foglal magában, úgymint: *a)* a dolog állagának ellopását (f. ipsius rei); *b)* az úgynevezett használati L.-t (f. usus) és *c)* a birtok L.-t (f. possessionis). A magyar Btkv. szerint L.-t az követ el, «aki idegen ingó dolgot másnak birtokából vagy birlalatából annak beleegyezése nélkül abból a célból vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa». A törvény a L.-t csak a dolog állagának ellopására szorította. A *használati L.* tulajdon elleni kihágás (kbtkv 127. §); a *birtok-L.* pedig a jogtalan elsajátításnak (l. o.) egy esete.

A L.-nak tárgya dolog levén, jog L. tárgya nem lehet, de el lehet lopni a jogok bizonyítására szolgáló okiratot, ami különösen oly okiratnál, amely önmagában érték (pl. váltó), vitán kivül áll. Ingatlan dolog nem lehet L.-nak tárgya. Azok a

természetüknél fogva ingó dolgok, amelyeket, mint az ingatlan tartozékait, ingatlanoknak tekint a polgári jog, ellophatók, épp úgy azok, amelyek elválasztás által ingókká válnak, pl. a kivágott fa, a lekaszált gabona, és pedig akkor is, ha a tolvaj az elválasztást a L. véghezvitele céljából eszközli. Az 1907. III. t.-c. 2. §. 3. bek. értelmében a villamos áram és technikai célokra értékesíthető minden más erő a L. szempontjából azonos az ingó dologgal. Saját dolgon L. el nem követhető, de közös dolgon igen, természetesen csak a tettes részét meghaladó érték erejéig. Teljesen értéktelen dolgon L. nem létesül, viszont bármily csekély, habár nem forgalmi s csak használati értéket elegendőnek kell tekinteni. Itt azonban a törvény három kivételt állapít meg. Az egyik a tulajdon elleni kihágás (ú. n. Munddiebstahl), a másik a *mezei*, a harmadik az *erdei* L. Az első a 10 korona értéket felül nem haladó élelmi vagy élvezeti cikknek, tüzelőszernek v. egyéb életszükségleti tárgynak ellopása, ha nincs oly körülmény, amely a L.-t bűntetté minősíti; ez a cselekmény nem L., hanem mint tulajdon elleni kihágás a sértett fél indítványára 8 napig terjedhető elzárással büntetendő (Bn. 51. §.); a másik szerint nem L., hanem a károsult fél indítványára 200 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő mezőrendőri kihágás gazdasági terménynek gyümölcsös kertből, szőllőből, faiskolából v. a mezőről ellopása, v. a földtől el nem választott terméknek jogtalan leszedése, levágása, ellopása, amennyiben a dolog értéke 60 K-át meg nem halad; de bűntett a mezei L., ha oly körülmény forog fenn, amely a L.-t, tekintet nélkül a lopott dolog értékére, bűntetté minősíti, kivévén a következő minősítési okokat, amelyek a cselekmény kihágás voltát meg nem szüntetik: a bekerített helyre való bemászás, a fegyverviselés és a visszaesés (1894. XII. t.-c. 93. §-a). A harmadik kivételt l. *Erdei kihágások*.

Az elvételnek másnak birtokából vagy birlalatából kellvén történnie, nincs L., ha a dolog senkinek sincs, v. magának az eltulajdonítónak van birtokában. A tettes birtokában levő dolognak jogtalan eltulajdonítása nem L., hanem *sikkasztás*; az elveszett s megtalált dolog eltulajdonítása pedig jogtalan elsajátítás. Az elvétel alatt nem érthető egyrészt a dolognak egyszerű elmozdítása a helyéről, de másrészt nem szükséges a dolognak a L. szinhelyéről elvitele. Alakját illetőleg pedig az elvétel nem szorítkozik a kézbevételre, hanem átöleli a birtokbahelyezés minden képzelhető eseteit, így pl. elhajtást, vagy mechanikai készülékek által való elvételt; pl. a világító gáznak a gáztulajdonos birtokában levő főcsőből a fogyasztó birtokában levő mellékcsőbe átvitele az ellenőrző készülék kikerülésével. Az eltulajdonítás célzata a tettesnek azt a célzatát jelenti, hogy a dologgal mint sajátjával rendelkezzék. Az *elzálogosítás* tehát az eltulajdonítás fogalma alá esik, a megsemmisítés v. megrongálás célzata ellenben nem. Jogtalan az eltulajdonítás, ha ahhoz a tettesnek joga nincs (objektiv jogtalanság). De az eltulajdonításnak alanyilag (szubjektive) is jogtalannak kell lennie, azaz a tettesnek tudnia kell, hogy az eltulajdonításra joga nincs, mert ellenkező esetben a tárgyi jogtalanság neki be nem számítható (Btkv. 82. §).

Hazai törvényünk szerint a L. vagy vétség v. bűntett. Bűntetté minősül a L.: 1. az érték alapján akkor, ha a lopott dolognak a lopáskori értéke 200 koronánál nagyobb (Bn. 48. §.). Ha a tolvaj több oly L.-t követ el, amelyek az érték alapján egyenként csak vétséget adnának, de összértékük 200 koronát meghalad, nem ugyanannyi L.-i vétség, hanem egy L. bűntette állapítandó meg; 2. a lopott dolog minősége s a L. helye alapján, tekintet nélkül az értékre, vallási szertartásokhoz tartozó vagy kegyes vagy jótékony célra szánt tárgyak, vallási szertartásokra rendelt helyiségben vagy temetőben holtak emlékére rendelt vagy holttesten levő tárgynak ellopása esetében; 3. az elkövetés módjánál fogva: be- és feltörés, bemászás, hamis vagy lopott kulcs használata esetében; 4. bizonyos más, a törvény által meghatározott esetekben, melyekben az idő, a személyes viszonyok s más körülmények irányadók, így különösen közveszély idejében, szolgálatban álló személy által, házközösségben v. közös háztartásban élő személy ellen, közhivatalnoki jellegnek felhasználásával vagy szinlelésével elkövetett L.; rabló- vagy tolvajszövetség; továbbá az úgynevezett fegyveres L. és visszaesés esetében. Amaz fenforog akkor, ha a tolvaj a L. elkövetésekor fegyvert viselt, habár azt sem nem használta, sem nem mutatta. A visszaesés pedig az, ha a tolvaj már előzőleg kétszer volt L., rablás, zsarolás, sikkasztás vagy orgazdaság miatt büntetve s az utolsó büntetés kiállása óta 10 év még el nem telt. A L. vétsége egy évig terjedhető fogházzal, a L. bűntette pedig 5 évig terjedhető börtönnel, bizonyos esetekben 5 évig terjedhető fegyházzal, sőt 10 évig terjedhető fegyházzal büntetendő a L. a Bn. 49 §-a értelmében, ha a lopott dolog értéke 4000 K-nál nagyobb és a cselekmény a lopott dolog értékére való tekintet nélkül is bűntett, ha visszaesés esetében az előző büntetéseket bűntett miatt szabták ki s a tettesnek újabb cselekménye más körülménynél fogva is bűntett; végre ha a tolvaj a L.-sal üzletszerűleg foglalkozik. L. miatt minden esetben hivatalvesztés s a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése is kimondandó. A L. rendszerint hivatalból, bizonyos esetekben azonban, a tolvaj és a sértett között fenforgó viszonyra való tekintettel (házastársi, rokonsági, gyámi, gondnoki, növendéki, szolgálati, háztartási viszonyok), csak a sértett fél indítványára üldözhető.

Lopás elleni biztositás, l. *Biztosítás*.

Lopašić (ejtsd: —sics), *Radoszlav*, horvát történetíró, szül. Károlyvárosban 1835 máj. 20., megh. Zágrábban 1893 ápr. 25. Nevezetesebb művei: Poviest i mjestopis grada Karlovca (Károlyváros története és topográfiája, Zágráb 1880); Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović (Két horvát hős, Mesić Márk és Ibrišimović Lukács, u. o. 1889); Bihać i bihaćka krajina (Bihács és környékének története, 1890); Acta historiam confinii militaris croatici illustrantia (u. o. 1884—89, 3 köt.); Hrvatski urbari (Horvát urbariális emlékek, 1893); Oko Kupe i Korane (A Kulpa és Korana folyók környékének története, 1895).

Lopatka *(Kapuri)*. 20 m. magas, kopár hegyfok Kamcsatka D.-i végében.

Lope de Rueda, spanyol költő, l. *Rueda*.

Lope de Vega Carpio, *Felix*, spanyol költő, a világ legnagyobb drámaíróinak egyike, szül. Madridban 1562 nov. 25., megh. u. o. 1635 aug. 21. Nemes kasztiliai családból származott, Madridban kezdte tanulmányait és már tíz éves korában az alcalai egyetemet látogatta. Legrégibb fenmaradt vigjátékai közül a Verdadero amante cimut már 13 éves korában előadták. 1582. résztvett az Azorok elleni háborúban, 1588. az armadában harcolt; 1585. Valenciába került, ahol szinpadi ismereteit gyarapította. 1595-ig Alba herceg, utóbb Lerma herceg titkára volt, 1605 óta Sessa herceg volt pártfogója és barátja. 1590 óta egész Spanyolország elismerte őt a költők, a szinpad fejedelmének. Népe őt a geniek fénixének nevezte. Mikor 1614. második neje elvesztése után kolostorba lépett, akkor is tovább folytatta titáni drámai munkásságát, élte végéig szakadatlanul. L. termékenysége közmondásos lett. Irt két epopeát: Angélica és La Jerusalém conquistada; öt mitológiai költeményt; négy történelmi költeményt; egy komikai hőskölteményt: La Gatomaquía; több leiró és didaktikai költeményt; számtalan szonettet, románcot, ódát, elegiát, episztolát és nyolc novellát. Legtöbb művét versben, de sokat prózában is írt. Spanyolország és a művelt világ bámulatát szinműveivel vívta ki. A spanyol nemzeti drámának tulajdonképen ő a megteremtője, aki a spanyol nemzeti érzést és a spanyol nép életét a leghívebben tudta visszatükröztetni drámáiban. Tárgyköre roppant széles, drámai invenciója csodás, nyelve gazdag, verselése zengzetes. Nevezetes volt L. termékenysége mellett még arról is, hogy mesés gyorsasággal dolgozott. Némelykor 3 óra alatt elkészült egy komédiával. A tárgyak, melyeket tragédiáiban, középfajú drámáiban, vigjátékaiban, bohózataiban feldolgozott, rendkívül változatosak. Nagyszámú drámáiból csak néhányat említünk meg: La estrella de Sevilla; El mejor alcalde el rey; Los Tellos de Meneses; Fuente Ovejuna; El castigo sin venganza; El villano en su rincón; La batalla del honor; La judía de Toledo; Si no vieran las mujeres. L. darabjait, főleg a francia drámaírók, nagyon kizsákmányolták. L. saját kijelentése szerint 1631-ig több mint 1500 komédiát, sok autót, loát és entremeset írt; ezekből mintegy 500 maradt ránk és körülbelül 320 a Comedias (28 kot., Madrid 1604—47) cimű gyüjteményében jelent meg. 112 darabot Hartzenbusch adott ki a Biblioteca de autores españoles 24., 34., 41. és 52. köteteiben. Összes műveit Menendez Pelayo rendezte sajtó alá a spanyol királyi akademia megbizásából (1890 óta, Obras de L. cím alatt). E kiadás első kötetében L. kimeritő életrajza is megtalálható. Az újabb időben a spanyol és külföldi kritika figyelme újból feléje fordul s teljes elismeréssel adózik csodás talentumának.

Lopenik, a Magyar-morva határhegység egyik tagja, Trencsén vmegye DNy.-i részében a határon. A Vág jobbpartján, a Bossác és Diltomica völgyei közt emelkedik 912 m. magasságig.

Lopér (Lopej), kisk. Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, (1910) 1847 tót és magyar lakossal, vasúti megállóval; u. p. Alsószabadi, u. t. Zólyombrézó. Hozzatartozik Zólyombrezó, nagy vasműtelep (l. o.).

Loperi, sziget, l. *Ambrym*.

Lóperje (növ.) l. *Phleum*.

Lópestis, *lóvész*, Dél-Afrikában az egypatás állatok fertőző, de nem ragadós betegsége, melyet láthatatlan virus okoz. Hevenyes eseteiben *(Dunkop-Paardziekte)* az általános rosszullét jelein kívül magas láz és később súlyos tüdővizenyő, lassabban lefolyó eseteiben *(Dikkop-Paardziekte)* azonfelül még vizenyős duzzanatok a fejen, a nyakon, a törzsön, valamint a lábakon kisérik. Gyógyulás csak lassú fejlődés esetén fordul elő. A L. terjesztői valószinüleg szúnyogok v. kullancsok. Előfordulása megakadályozható az állatoknak nyáron vészmentes legelőkön vagy pedig veszedelmes helyeken egyfolytában legfeljebb csak két napig tartó legeltetésével, továbbá a fogékony állatok immunizálásával úgy, hogy közel egy időben a betegekből vett fertőző vért és nagyobb mennyiségű immunsavót oltanak be az állatokba.

Lopez (ezelőtt *Cabo Lopo Gonçalves)*, fok a Guineai-öböl DK.-i végében Francia-Kongóban, a Fetis fokig nyúló *L.-öblöt* határolja. A franciáké 1862 óta.

Lopez (ejtsd: lopesz). 1. *Carlos Antonio*, Paraguay elnöke, szül. Asuncionban 1790 nov. 4., megh. u. o. 1862 szept. 10. Mesztic eredetű volt és az ügyvédi pályára lépett. 1844-ben köztársasági elnöknek választották meg s jó kormányzásával felvirágoztatta az országot. 1854-ben újból megválasztották s egész haláláig korlátlan hatalommal intézte Paraguay sorsát.

2. *L., Francisco Solano*, Paraguay elnöke, az előbbinek fia, szül. Asuncionban 1827 júl. 24., megh. 1870 márc. 1. Atyja kormánya alatt már 18 éves korában tábornok lett, azután Európában tartózkodott néhány évig. Atyja halála után 1862 okt. 16. az engedelmes kongresszus elnökké választotta. Gazdagságában elbizakodva Paraguay területét hódításokkal akarta gyarapitani. Ezért háborút kezdett Braziliával 1864., de ugyanekkor Uruguay-jal és Argentinával is háboruba keveredett. Bár az egyenetlen harcban vereséget szenvedett, mégis fenn tudta magát és hatalmát tartani, miglen Aquidaban mellett brazíliai lovasok reátámadtak és megölték.

3. *L., Narciso*, kubai felkelővezér, szül. Caracasban 1799., megh. Habanában 1851 szept. 1. Először Venezuela függetlenségéért harcolt, azután spanyol szolgálatba lépve, résztvett a karlisták elleni háborukban. 1841-ben elkisérte *Valdes* főkormányzót Kuba szigetére. Mikor azonban ennek utóda, *O'Donnell* megfosztotta állásától, a kubai forradalmi párthoz csatlakozott és 1849. New Yorkba menekült. Innen 1851 aug. egy kis csapat élén visszatért Kubába, hogy keresztül vigye annak egyesitését az Egyesült-Államokkal. Minthogy azonban kevesen csatlakoztak hozzá, a spanyolok elfogták és kivégezték Habanában.

Lopez de Recaldo, *Iñigo*, l. *Loyola*.

Lopez de Segura, *Ruy*, városi plébános Zafraban (Spanyolország), a modern sakkjáték elme-

letének megalapítója, a XVI. sz. közepén élt. A sakk elméletéről szóló műve 1561. jelent meg Alcalában. A játék megkezdésének egyik legalkalmasabb módját, a spanyol játszmát ő találta fel.

Lopez Dominguez, spanyol tábornok, l. *Dominguez*.

Lophius (állat), l. *Ördöghal*.

Lophobranchii (állat), l. *Bojtkopoltyúsok*.

Lophocomi (gör.) a. m. csomóshajuak; a gyapjas hajuak *(ulotriches)* egyik alosztálya. Ilyenek a hottentották (l. az *ábrát)* és pápuák,

Hottentotta főnök, csomós hajjal.

kiknél 5—6 hajszál egy-egy csomóba tekerődzik össze, úgy, hogy a csomók között a fejbőr kilátszik.

Lophodermium *Chev.* (növ.), a tömlősgombák génusza. A termőtest hosszukás, a gazdanövény epidermisze alatt képződik, majd azt áttöri és mint feketeszínű, vonalalakú rés jelentkezik. Különösen az erdészetben van jelentősége, mert e gomba több faja a fenyőfák levelét pusztítja. Ilyenek a *L. pinastri*, a *L. macrosporum* és a *L. nervisequium*.

Lophophanes *cristatus* L. (állat), l. *Cinegefélék*.

Lophophor, l. *Mohaállatok*.

Lophophorus (állat), l. *Fácánfélék*.

Lophophytum *Schott et Endl.* (növ.), a Balanophoraceae család génusza Dél-Amerikában, 4 fajjal. Mind a 4 fák gyökerein élősködik. Rhizomájuk felső részében pikkelylevelektől sűrűn borított. A virágzat számos fejecskéből áll; fehéres v. rózsaszínű, többnyire kétivarú virágokkal. Legismertebb a *L. mirabile* Schott et Endl. (l. az *Élősködő növények* I. tábláján), mely braziliai árnyas erdőkben főkép Mimosoideák (l. *Hüvelyesek)* gyökerén él. Gumórhizomája $^1/_4$—$^1/_2$ kg., de 15 kg. súlyú is, 4% keményítőt tartalmaz, hazájában orvosság.

Lophopoda (állat), l. *Mohaállatok*.

Lophortyx californicus *Shaw. et Nodd.* (állat), a búbos fürj újabban elfogadott tudományos neve. L. *Callipepla*.

Lophotes (állat), a Csontoshalak rendjébe, a Bóbitásfejű halak *(Lophotidae)* családjába tartozó halnem. Egyetlen faj: a bóbitáshal *(L. cepedianus Giorna)* tartozik ide. 1·5 m.-nél hoszszabbra is megnő. Színe ezüstfehér; úszószárnyai rózsaszínűek. A Földközi-tengerben és a Japánitengerekben nagy mélységekben honos. Életmódja ismeretlen.

Lophura (állat), l. *Vitorlás gyík*.

Lophyrus (állat), l. *Levéldarazsak*.

Lopichis, friauli longobard, 610. Friaul ostromakor az avarok fogságába esett s a mai Magyarországba került. Onnan kezében egy íjjal s eledelül pár darab csonttal és kenyérrel indult haza. Otthon mindent elpusztulva talált; de házat galyabított magának, megházasodott s tőle származott Arichis (Henrik), kinek fia volt Warnefrit s unokája *Paulus diaconus*, a longobardok történetírója, ki a rávonatkozó mesét a IV. könyv 37-ik fejezetében jegyezte föl.

Lópióca *(Haemopis sanguisuga* L.*)*, a Piócafélék rendjéből s az állkapcsos piócák családjából való féregnem. Külsőleg nagyon hasonlít az orvosi piócához; gyomrának vakbelei, az utolsó pár kivételével, igen kicsinyek vagy hiányzanak. Színe világos, vagy sötétbarna, gyakran zöldes is, hátán és oldalain sötét foltokkal; hossza 10—15 cm. Vizeinkben is nagyon közönséges; a vizet gyakran elhagyja s a partok közelében tartózkodik kövek alatt; nagyon falánk, különösen földi gilisztákat eszik, de pusztítja a csigákat, a rovarálcákat és a kis halakat is. Gyakran összetévesztik a vele együttélő ál-lópiócával *(Aulostomum* v. *Aulacostomum gulo* Mocq. Tand.), melynek állkapcsain lévő fogai még ritkábbak és tompábbak s belének csak egy pár vakbélszerű kitüremlése van.

Lop-nor *(Lob-nor, Lop-nur, Kara-kosun)*, helyét változtató, lefolyástalan pusztai tó Kelet-Turkesztánban, Közép-Ázsiában, a Takla-makán sivatagtól K.-re, 790 m. magasban (Przsevalszkij szerint). Ebben vesz el a Tarim folyó vize. A tó kinai források szerint először É.-on a Lop nevű vidéken volt, később (Przsevalszkij szerint [1876—1877]) D.-en Kara-kosun v. Kara-buran néven s jelenleg Hedin kutatásai szerint (1896) ismét É. felé vándorol. Helyén kívül a nagysága, alakja is rendkívül változó. Vize nov. közepén rendesen befagy és csak márciusban olvad föl ismét. Marco Polo után csak Przsevalszkij látta először. V. ö. *Kozlov*, Lob-nor (oroszul, Szent-Pétervár 1898) és *Sven Hedin* munkájának idevágó része.

Lopó vagy *borlopó*, a borszívó (l. o.) használatos neve.

Lóposzogó (növ.), l. *Pöffeteg*.

Lopótök (növ.), l. *Lagenaria* és *Borszívó*.

Lo Presti (ejtsd: -pressti), *Fontana d'Angioli*, bárói *család*, mely eredetileg Spanyolországból (Kasztiliából) származott, ahonnan a XIV. sz.-ban Sziciliába ágazott el; 1739. egyik ága Ausztriában telepedett meg, míg Magyarországban az 1764. országgyűlés XLVII. t.-c.-e értelmében nyerte el a

honfiusítást. A család nemzedékrendje *Péterig* vezethető fel, aki Kasztiliából 1391 Sziciliába költözött és V. Alfonz királytól vitézsége fejében birtokokat és nagy rangot nyert. Utódai nagy szerepet játszottak Palermóban. A spanyol örökösödési háború napjaiban a család Ausztriához szított és ezért a győztes spanyolok által minden hivatalától és birtokától megfosztatott. Emiatt *L. Ferenc* Sziciliából 1736. családostul Bécsbe költözött. *L. Rochus* ekkor már az osztrák hadseregben szolgált, előbb Olaszország, majd hazánk földjén harcolt (a törökök ellen) és végül a II. Frigyes porosz királlyal vívott hadjáratokat küzdötte végig. 1748-ban a vitéz Rochust az alsó-ausztriai urak jegyzékébe iktatták és bárói rangját elismerték; a magyar rendek pedig őt és fiörököseit 1764. honfiusították. Rochusnak több fia volt, ezek közül harmadik fia, *Lajos* (szül. 1767., megh. 1832.), Temes vmegyében telepedett le, hol Saurau osztrák pénzügyminisztertől Merczyfalva és Zsadány uradalmat szerezte, melyekhez 1826. az aradvármegyebeli Tok, Iltyó és Szelistye uradalmak járultak. Hitvesétől, Le Roy Lozembrune Jozefától 3 leánya és két fia született: *Lajos* (l. *L.* 2.) és *Árpád* (l. *L.* 1.).

1. *L. Árpád* báró, 1848—49-iki honvédőrnagy, szül. 1828., megh. Budapesten 1879. A szabadságharcot Görgey hadseregében küzdötte végig. A világosi fegyverletétel után külföldre emigrált. Az ötvenes években a Magyar Tudományos Akadémiának egyik mecenása volt.

2. *L. Lajos* báró, szül. 1823., megh. 1878 ápr. 10. A negyvenes és hatvanas években különcködéséről ismert főúr volt, aki saját költségén huszárcsapatot toborzott az 1848—49-iki szabadságharcban. Világos után Nápolyba emigrált, hazatérése után családja ellen egy hitbizományi oklevélbe becsúszott hiba következtében 114 pört indított. Utóbb technikai találmányokra adta magát. A többi között merészen koncipiált egyvágányú vasutat tervezett, melyet Diósgyőrött, iltyói birtokán és Albrecht főherceg tescheni uradalmában meg is épített.

Lopusna, fürdőhely, l. *Berhometh*.

Lopva menyegzés vagy *alattomos házasság* (lat. *matrimonium clandestinum*), a római katolikus egyházjogban az, melyet a tridenti közzsinat által előszabott ünnepélyesség nélkül (tehát nem az illetékes, illetve saját plébános előtt, legalább két tanu jelenlétében) kötnek meg. Az 1907 aug. 2. kiadott «Ne temere» dekrétum csak bármely plébános vagy az ordinárius, vagy ezek valamelyikétől felhatalmazott pap jelenlétét kívánja (s nem a saját plébánosét) a házasság érvényéhez s a proprius parochus közreműködését csak a házasság megengedettségének (de nem érvényének) teszi előfeltételévé. E dekrétum hatályba lépte (1908 ápr. 19.) óta tehát L. az olyan, amelyet nem plébános vagy ordinarius, avagy ezektől felhatalmazást nyert pap előtt s legalább két tanu jelenlétében kötnek.

Loquacitas (lat.), csacskaság, bőbeszédűség.

Lora del Rio, járási székhely Sevilla spanyol tartományban, a Guadalquivir jobbpartján, vasut mellett, (1910) 6770 lak. Közelében a Monte de Setefillas-hegyen búcsújáró-templom van.

Lorain (ejtsd: lorén), város L. countyban, Ohio északamerikai államban, a Black Rivernek az Eriebe való torkolatánál, (1910) 28,883 lak., acélművekkel.

Lóránd, több magyar főúr neve.

1. *L.* vagy Roland a Rátolt nemzetségből, IV. Béla és V. István egyik legkiválóbb híve. A tatárjárás idejében kezd szerepelni. 1248—1259-ig, valamint 1263—65 közt nádor és pozsonyi főispán s mint ilyennek főrésze volt 1254 ápr. 3. a IV. Béla s II. Ottokár cseh király között kötött békében; majd 1261—67-ig tótországi bán; e méltóságától azonban 1267 dereka táján megfosztotta IV. Béla, mert L. bán István ifjabb királlyal kezdett barátkozni. Résztvett az 1271-iki cseh háborúban. Kun László zavaros korában 1272, 1273 és 1274. három ízben is volt nádor, később országbiró 1277 nyaráig; azok közé tartozott, kik a Habsburgi Rudolffal való szövetséget pártolták s résztvett abban a követségben, mely 1277. Rudolffal megkötötte a szövetséget. Nemsokára ezután meghalt, 1278. már mint elhunytat említik. Két fia maradt, Rátolt és Mátyás bán, az utóbbitól származik a *Puksy*-család.

2. *L.*, Márk fia, 1272. résztvett a IV. László ellen támasztott lázadásban. Mint szepesi ispán elfoglalta az egész Szepességet, sőt utóbb Erdélyig a Nyirséget is. 1277-ben IV. László Sóvári Sós György és Finta mesterek vezetése alatt ellene küldte a fölkelt nemességet s az ütközetben L. elesett.

3. *L.*, Leusták fia a Rátolt nemzetségből, nádor III. Endre uralkodásának vége felé és az interregnum idejében. Legelőbb a hódmezei csatában tunt föl, később fölovászmester, 1298-tól pedig a Duna balparti részek nádora, míg a Duna jobbpartján a Pécz-nemzetségbeli Apor volt a nádor. III. Endre halála után a nemzeti párthoz csatlakozott, mely Vencel cseh királyt hívta meg a trónra, de már 1302. a pápai követ Róbert Károlynak nyerte meg s ő is résztvett abban a puccsban, midőn a Budán időző Vencelt meg akarták lepni. Jelen volt az 1304-iki pozsonyi gyűlésen is, ahol Róbert Károly és Rudolf osztrák herceg számos magyar és osztrák főúr jelenlétében szövetségre lépett a csehek ellen. Utoljára 1307. említik az oklevelek, úgy látszik, csakhamar ezután meghalt. Négy fia maradt: Vak Dezső, az *Ilsvay*-család őse, Leusták, Loránd, kit a régebbi zavaros genealógiák a *Loránttfy*-család ősének tekintettek és István.

4. *L.*, a Borsa nemzetségből, l. *Roland*.

Lorandit (ásv.), rendkívül változatos monoklin-kristályok, amelyek a miargirittel izomorfok; több irányban jól hasadnak. Gyémántfényű, kosenill- vagy karminpiros, néha felületén sötét ólomszürke és gyakran okker-sárga porral van borítva; karca sötét cseresznyepiros; áttetsző v. átlátszó. Tallium-arzén-szulfid, képlete ($TlAsS_2$). Allchar közelében, Makedóniában realgárra telepedve fordul elő. Krenner József budapesti egyetemi tanár fedezte föl és Eötvös Loránd tiszteletére L.-nak nevezte el.

Loránfi *Antal*, szobrász, szül. Kecskeméten 1856 szept. 5. A mintarajziskolában és a bécsi képzőművészeti akadémián tanult Hellmer és Zumbusch iskolájában. 1885-ben a közoktatás-

ügyi miniszter Párisba küldte a szalon-bronzokat tanulmányozni s onnan visszatérvén, az iparművészeti iskolánál felállított kisplasztikai tanszéket foglalta el. Szoborművei közül nevezetesebbek: a *Labdázó fiú*, a *Martirnő*, *Huszár Adolf mellszobra*, Gönczy Pál ötvenéves jubileumára jardinière, melyért az iparművészeti társulatnál az első díjat kapta; ezüst asztaldísz a főváros számára. Plaketteket is készített, ilyenek Tisza Kálmán, Gönczy, Széchenyi István stb. emlékérme.

Lorántffy *(serkei)*, kihalt előkelő magyar *család* a Rátolt-nemzetségből, közös eredetű a Feledy- és Ilsvay-családokkal. Az ősi nemzetségi címer (vörös pajzsban arany hárslevél) a későbbi időkben naturalisztikusabb formát nyert s *L. Mihály* 1614-iki pecsétjén a hárslevél már gallyas fatörzszsel is el van látva. Az első ismert ős, *Leusták*, IV. Béla korában élt s úgy látszik, Domokos tárnokmesternek, a Thary, Pásztóy, Putnoky és Kazai Kakas családok ősének, valamint Kővágó-Őrsi Olivérnek (alighanem a Ráday-család őse) volt a testvére, ezek ugyanis, illetőleg ivadékaik a Rátolt-nembeliek 1283-iki osztályakor közösen kapnak bizonyos jószágokat, míg a többi birtok id. Lóránd nádor ivadékaié (Paksy-család) és Keszi Lőrinc fiáé, Balduiné (Gyulaffy-család őse) lesz. A L. és a velük közös őstől származott másik két család elágazásán régebbi genealógusaink nem igen tudtak eligazodni. (V. ö. *Nagy* I., Magyarország csal., IV. 148., VII. 170.; *Wertner* M., Magyar nemz., II. 301.) A zavart az idézte elő, hogy Leusták ivadékai közt ugyanazon nevek (Lóránd, Dezső, Leusták) többször ismétlődnek s a valamelyik birtokról vett előnevek, melyekből a későbbi vezetéknevek alakultak, nemzedékről nemzedékre változtak. A család fiágban 1614. halt ki L. Mihályban, nőágban kihalt ennek leányában, Máriában, Apafi István nejében (1681). V. ö. *Siebmacher*, Ungarischer Adel, Text, 377. l.

L. Zsuzsánna, szül. 1600 körül, megh. 1660 ápr. 18. Rákóczi György Borsod vármegyei főispánhoz ment férjhez 1616., aki 1630 óta, mint I. Rákóczi György, Erdély fejedelme volt. Mikor erdélyi fejedelemasszony lett, az uralkodásnak és a roppant uradalmak gazdasági vezetésének fáradságában híven osztozott férjével. Hozományának legértékesebb része Sárospatak vára és uradalma volt. Az áldottlelkű, vallásos, művelt nő különösen a sárospataki református kollégium felvirágoztatását hordta szívén. Kitünő tanárokat hívott meg, tápintézeteket létesített, angol és hollandiai egyetemeken való teológiai továbbképzésre ösztöndíjakat alapított. A tudósokat előszeretettel hívta meg asztalához és buzgón vett részt hittani vitáikban. A sárospatakin kívül hathatós támogatásban részesítette a debreczeni, nagyváradi, kolozsvári és gyulafehérvári ref. főiskolákat is. A református teológiai írókat örömest pártolta műveik kiadásában; rendelkezésükre bocsátotta a sárospataki családi és a gyulafehérvári fejedelmi nyomdát; mindenfelé terjesztette könyveiket; maga is írt egy könyvet: Gyulafehérvárt, 1641. jelent meg *Móses és a Proféták* című munkája, mely nem egyéb, mint egyszerű antológia: szentírásbeli helyek, egybeállítva a református vallás 45 hitágazatának «győzhetetlen igazságtételei» gyanánt. A nagyszombati jezsuiták erre egy rendkívül éles névtelen választ írtak (1642), mely a felesége durva megsértésén haragra gerjedt Rákóczit arra bírta, hogy panaszt tegyen III. Ferdinándnál. A pör azonban minden eredmény nélkül szünt meg. L. Zsuzsánna különös szervező képességének adta tanuságát férjének felsőmagyarországi hadjáratában (1644—45). Míg a tulajdonképeni kormányzást György fia vitte, ő fogadta a csapatokat, azokat férje után küldte, a várak felügyeletéről, az Erdélybe küldött foglyok ellátásáról, a hadak pontos fizetéséről gondoskodott. Férje 1648. bekövetkezett halála után L. Zsuzsánna Zsigmond fiával Sárospatakra vonult vissza s élete alkonyán majdnem kizárólag a jótékonyságnak szentelte munkásságát.

Lorántffy Zsuzsánna-egyesület, alakult Budapesten 1892.; célja a keresztény szeretet gyakorlása és a keresztény erkölcsi élet felvirágoztatása különösen a nők között, mely cél elérésére a következő eszközök szolgálnak: az egyesület jövedelmei; a diakonissza-ügy fejlesztése; az egyesület tagjai által varrott vagy készíttetett ruhák és élelmi szerek kiosztása; a szegények meglátogatása; vallásos irányú lapok kiadása s evangeliumi szellemű irodalmi művek ajándékozása; felolvasások tartása, különösen nők részére; az egyesület által szervezett női énekkar; a cselédek erkölcsi életének megóvására irányuló intézkedések társadalmi úton, munka-otthon és penzió fentartása. Az 1913. évben 90,580 korona bevétele s 77,796 korona kiadása volt az egyesületnek.

Loranthaceae *(Fagyöngyfélék, Fakín-félék*, növ.), a szabadszirmú kétszíküek családja; 850 faja főkép trópusi. Viráguk többnyire sugaras, 2—3 tagú, leples; a lepel 4—6, nem mindig pártaszerű levélből áll; tövén egy részükön a vacok perem alakjában kiemelkedik. A magház a vacokkal teljesen összenőtt, majd a kettő együtt bogyószerű v. csonthéjas terméssé fejlődik, melyben a vacoknak egy belső rétege elnyálkásodik, ragadóssá lesz s ennek segítségével a termés a gazdanövény ágaira tapad. Félcserjeszerű vagy ritkán fűnemű zöld növények, legtöbbjük fán lakó, félig élősködő, amennyiben a fából szívógyökereikkel elvonják a nedveket. Levelük rendesen jól ki van fejlődve. Nálunk jólismert a *Viscum* (fagyöngy) és a *Loranthus* (fakín).

Lóránthháza, kisk. Szabolcs vm. nyírbaktai j.-ban, (1910) 491 magyar lak., vasúti megállóhely, u. p. és u. t. Nyírbakta.

Loranthus *L.* (növ.), *fakín, madárlép, gyimbor*, a Loranthaceae-család génusza; 300 faja néhány kivételével a forró övön honos. Kétszíkű, ritkán tülevelű fákon élősködő cserjék, vastag, épszélű, osztatlan levelekkel. Viráguk leple 4—6 tagú és ezek rendesen szabadok; a porzószálak a portok alatt nem keskenyednek, a portok tehát mozdulatlan. Murvájuk közvetlenül a virág alatt áll a kocsány végén. Nálunk csak a *L. europaeus* L. (európai fakín) ismeretes. Tölgyfákon gyakori pl. a budai hegyeken is. Szívókötegei a fa kambiumában és a fiatal farészben a faelemekkel párhuzamosan terjednek. Hengeres, barnás-zöld ágai vannak; levele átellenes, keskenylándzsás, sár-

gás-zöld, ősszel lehull. Bogyója tojásdad, sárga; madárlépet főznek belőle (l. *Lép*).

Lorarius (lat.), korbácsolómester, aki a rómaiaknál a rabszolgakon végrehajtotta a büntetést.

Lorca (ejtsd. –ka, az ókori *Eliocroca*), város, L. járás székhelye Murcia spanyol tartományban, a Serra del Caño lejtőjén, a Sangonera és vasút mellett, (1910) 69,000 lak., puskaporkészítés, ólomolvasztók, posztószövés. Középkori emlékekkel; közelében ezüst-, ólom- és kénbányászat; 1879. árvíz pusztította és kb. 600 háza összedőlt.

Lorch, 1. Felső-Ausztriában a Duna jobbpartján, az Enns torkolatánál fekvő jelentéktelen falu, (1910) 1243 lak. A rómaiak idejében itt állt *Lauriacum* gyarmat, mint az itáliai II. légió főállomása, fegyver- és pajzsgyárral s a dunai hajóraj főkikötőjével. Alkalmasint ez volt Noricum ripense fővárosa. Az V. sz.-ban a hunnok s 738. az avarok ismételve lerombolták s ekkor Passauba tették át a III. sz.-tól fennálló püspökségét. Később *Piligrim* passaui püspök, mint a L.-i püspökök jogutóda, igyekezett primátusát Magyarországra kiterjeszteni. Nagy Károly 791., három napig való ima és böjt után, L.-nál lépett át az Ennsen, hogy megtámadja az avarokat. Luitpold keleti őrgróf 900. e város romjainak közelében a magyar határon építtette Ennsburgot, hogy visszaverhesse a magyaroknak Bajorországba való betöréseit. — 2. *L. in Württemberg*, város Jagst kerületben, (1911) 3427 lak. ÉK.-re tőle a Liebfrauenbergen van az egykor híres L. bencés apátság, amelyet 1102. Frigyes hohenstaufi herceg alapított, 1525. a parasztok földúlták, 1531—47-ig ismét restaurálták. A Hohenstaufok 21 tagja templomában van eltemetve.

Lord (ang.), az angol főnemességet általában véve megillető cím. L. a. m. hűbérúr is, ellentétben a hűbéressel. *Lords of parliament* a. m. az urak házának tagjai. *Lords spiritual*, az urak házában üléssel bíró érsekek és püspökök. V. ö. *Pike* L. O., The constitutional history of the house of Lords (London 1894). — *L. Chancellor*, l. *Lordkancellár*. — *House of lords*, l. *Felsőház*.

Lord High Almoner (ang.), l. *Alamizsnás*.

Lord High Treasurer (ang.), l. *Treasure*.

Lord Howe Island (ejtsd —hau ájlend), 1. *L.* v. Liuniuva, Uj-Zélandhoz tartozó, 8 km² területű vulkáni sziget, 70 lak. Rajta a Glower 862 m. magas. Flórája és faunája ausztráliai. 1788-ban Bale angol kapitány fedezte föl. — 2. *L.* v. Utong Java angol fenhatóság alatt álló lagunacsoport a Salamon szigetek K.-i oldalán. Kb. 30 km. hosszú sor. A legnagyobb sziget a Kohau. Az összterület kb. 35 km², a lakosok száma 8000 polinéziai.

Lordkancellár (ang. *Lord High Chancellor of England*), Angliában a legfőbb igazságügyi tisztviselő, a nagy-pecsét őre (Keeper of the Great Seal), a High Court Chancery Divisionjának elnöke, a Court of Appeal elnöke, a Privy Council igazságügyi bizottságának tagja, a lordok házának elnöke, a kabinet tagja. L. *Privy Council*.

Lord Lieutenant (ang., ejtsd: — leitennent), Angliában a county, valamint Irország legmagasabb közigazgatási hivatalnokának címe. Az ír L.-t néha *Vice-roy*-nak (alkirály) is nevezik.

Lord Mayor (ejtsd. — me'r), szűkebb értelemben London első polgármesterének a címe. Ily címet viselnek azonban Birmingham, Dublin, York, Liverpool, Manchester és Belfast városok polgármesterei is. — *Lord-mayor's day*, Londonban az a nap (nov 9.), amikor évente az újonnan választott L.-t Westminsterből a Guildhallba ünnepélyes menettel eskütételre (az ú. n. Lordmayor's show) kisérik.

Lordózis (*lordosis*, gör.), l. *Gerincoszlopelferdülés*.

Lord Privy Seal (ang.), Angliában a titkos pecsét őre, l. *Privy Council*.

L'ordre de l'Éteignoir, l. *Éteignoir*.

Lordship (ang., ejtsd: —sip), a lord méltóság; az uradalom, mely e méltósággal hajdanta járt; végül a lordnak szokásos megszólítása, címe.

Lóré, l. *Lowry*.

Lorelei, 1. *(Lurlei)*, 132 m. magas, palákból álló *szikla*, a Rajna jobbpartján St. Goar és Oberwesel közt. A monda szerint egy vízi tündér lakik rajta, aki énekével a hajósokat magához csalja, mígnem a sziklához ütődnek s a hajó elsülyed. Számos költői feldolgozása közül a legismertebb a Heineé. Régebben a lábánál levő sziklák a hajókra csakugyan veszélyesek voltak. A XIII. sz.-ban azt hitték, hogy mellette van a Nibelungen-kincs a vízbe sülyesztve. Hátulról a csúcsra út vezet fel, amelyen 1 óra alatt a csúcson levő vendéglőbe lehet érni, ennek terraszáról pompás kilátás nyílik a Rajnavölgyre. V. ö. *Seeliger*, Die L.-Sage in Dichtung und Musik (Leipzig 1898). — 2. *L.*, a 165. *planetoida* neve.

Lorengel, l. *Lohengrin*.

Lorentz, *Hendrik Antoon*, fizikus, szül. 1853 júl. 18. Arnheimban (Németalföld). 1878 óta a fizika tanára a leideni egyetemen. Kutatásai főleg a kinetikai gázelmélet és a Maxwell-féle elektromágnesi fényelmélet körébe esnek. Az elektronelmélet megalapítója. 1902-ben Zeemannal együtt megkapta a fizikai Nobel-díjat. Munkái: La théorie électromagnétique de Maxwell et son application aux corps mouvants (Leiden 1892); Versuch einer Theorie der elektrischen und optischen Erscheinungen in bewegten Körpern (u. o. 1895); Lehrbuch der Differential- und Integralrechnung und der Anfangsgründe der analytischen Geometrie (németül Schmiedtől, Leipzig 1900); Sichtbare und unsichtbare Bewegungen (németül Sieberttől, Braunschweig 1902); Ergebnisse der Elektronentheorie (előadás, Berlin 1905).

Lorentz-féle egyenletek, l. *Maxwell-Hertz-Lorentz-féle egyenletek*.

Lorenz, 1. *Alfred*, német zeneszerző, szül. 1872 márc. 7. Strassburgban. Mottl-tanítvány. 1899-ben karlsruhei főzeneigazgató lett. Operái: Helges Erwachen (1896); Der Mönch von Sendomir (1907).

2. *L., Karl Adolf*, német zeneszerző, szül. 1837 aug. 13. Köslinben. Stettinben volt zeneigazgató. Több oratoriumot írt: Winfried (1888); Otto der Grosse; Krösus; Die Jungfrau von Orleans; Golgotha és Das Licht (1907), s egy operát: Harald und Theano (1893).

3. *L., Otto*, német származású francia bibliográfus, szül. Lipcsében 1831 jún. 8., megh. Párisban

1895 márc. 26. 1861-ben francia állampolgár lett, könyvüzletet alapított s mint bibliográfusnak híres műve a Catalogue général de librairie française, mely 1845—85-ig terjed s folytatása Quérard, Louandre és Bourquelot hasonló műveinek. Említett nagy művéből három sorozatban 11 kötetet adott ki, folytatója D. Jordell a XII—XXIV. kötetig (1886—1912). Kiadta továbbá 1876—84. a Catalogue mensuel de la littérature française-t, melyet K. Nilsson folytat.

4. *L.*, *Ottokar*, német történetíró, szül. Iglauban (Morvaország) 1832 szept. 17., megh. Jenában 1904 máj. 13. Először a bécsi levéltárban és egyetemen működött, melynek 1862. rendes tanára lett. 1865-ben kilépett az osztrák államszolgálatból s 1885-től haláláig a jenai egyetem tanára volt. Nevezetesebb művei: Geschichte König Ottokars II. von Böhmen und seiner Zeit (Wien 1866); Deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrhundert (u. o. 1863—67, 2 köt., befejezetlen); Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter (Berlin 1886—87, 2 köt., 3. kiad.); Lehrbuch der gesamten wissenschaftlichen Genealogie (o. u. 1898); Kaiser Wilhelm und die Begründung des Reichs 1866—71 (Jena 1902); Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte (Stuttgart u. Berlin 1908, 3. kiad.).

Lorenzelli, *Benedetto,* bíbornok, szül. Radiban (Bologna mellett) 1853 máj. 11. 1876-ban pappá szentelték. 1884—89-ig több külföldi követségnél alkalmazták, így Bécsben is volt; 1893. internuncius lett a németalföldi udvarnál; 1896. Münchenbe helyezték át és egyúttal Sardes címzetes érsekévé tették; 1899. Párisba nevezték ki nunciusnak. Innen 1904. lucai érsek lett és 1907 ápr. 15. bíbornok.

Lorenzetti, *Ambrogio* és *Pietro,* testvérek, olasz festők Sienában, a XIV. sz. első felében (talán az 1348-iki pestis alkalmával haltak meg). A trecento sienai festészetét mintegy tetőpontján képviselik. Pietrótól, az idősbiktől, néhány oltárképet ismerünk (az arezzói plébániatemplomban, a sienai akadémiában) és talán tőle valók a Krisztus kinszenvedését ábrázoló freskók az assisi alsó templomban. A budapesti Szépművészeti Muzeumban levő trónoló Madonna tőle vagy öccsétől, Ambrogiótól való, akinek oltárképeinél (a sienai és firenzei gyüjteményekben) nevezetesebb, a sienai monumentális festés legkiválóbb alkotásai az 1337—39. a sienai Palazzo Pubblico nagytermében festett nagy falfestmények, amelyek a jó és rossz kormányzatot, valamint azok következményeit allegoriák formájában, de figyelemreméltó realisztikus részletekkel szemléltetik.

Lorenzo (olasz, ejtsd: lorenco) a. m. Lőrinc.

Lorenz-puska, a közös hadsereg által 1856—1868. használt vontcsövű, elültöltő puska, melyet 1868—69-ben Wänzl rendszere szerint hátultöltő puskává alakították át.

Loretin, *jódoxikinolinszulfosav:*

$$C_9H_4NJ(OH)SO_2OH,$$

sárga, kristályos, csaknem szagtalan por. Víz, alkohol alig oldja. A sebészetben, a kellemetlen szagú jodoform helyett, hintőpor, kenőcs és gaze alakjában használatos antiszeptikum. Narancsvörös szinű, oldható nátrium-sóját is használják.

Loreto, 1. *departemento* Peru ÉK.-i részében Brazilia, Ecuador, Kolumbia, továbbá Amazonas, Libertad, Huanuco és Cuzco közt, területe 747,296 km², lak. 100,596 és még kb. 350,000 független indiánus. A Cordillera oriental és a Cordillera central takarják; jó része sík. Az Amazon és főmellékvizei, a Huallaga és Ucayali öntözik. Éghajlata forró és nedves, talaja termékeny. Nagy részét óriási erdők takarják. Kiviteli tárgyai: pamut, kávé, balzsam, szalmakalapok, besózott halak, mindezeket az Amazonon szállítják az Atlanti-óceánra. Fővárosa Moyobamba (l. o.), tartományai Bajo- és Alto-Amazonas, Moyobamba, Huallaga és San Martino.

2. *L.*, *olasz város* Ancona tartományban, közel a Musone torkolatához, (1911) 7066 lak., püspökséggel, gimnáziummal és technikai iskolával. L. központjában áll várszerü temploma, melyet 1465—1587. Majano és Bramanto építettek. A templom kupolája alatt áll a szent ház (Casa santa), amelyik a legenda szerint azonos azzal a názáreti házzal, amelyikben Szűz Mária lakott; belsejében, mely csak 5½ m. magas, áll egy díszes, cédrusfából készült, arannyal és elefántcsonttal gazdagon ékesített fekete Madonna-kép, állítólag Lukács apostol készítette. Kincstárát 1798. a franciák kirabolták, de ismét megtelt, évente kb. 50,000 ember fordul itt meg. V. ö. *Leopardi,* La santa casa (Lugano 1841); *Trede,* Das heilige Haus in L. (Barmen 1889); *Eschbach,* La vérité sur le fait de L. (1909); *Kresser,* Loretos Feuerprobe (1914).

Loretói litánia. Neve a b. Szűz Mária tiszteletét szolgáló litániának. Loretóinak mondják, mert legrégibb idő óta Loretóban (Olaszország) imádkozták és énekelték; valószinüleg onnan is származik. L. *Litánia.*

Lorette (franc., ejtsd: lorett), régebben a. m. *cocotte* (l. o.).

Lorettom *(Loretto),* kisk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, a Lajta-hegység északi tövében, (1910) 281 német lakossal, postaügynökséggel, u. p. Szarvkő. Híres búcsújáróhely, melyet Stotzingen János Rudolf lovag alapított, ki itt 1644. egy régi kápolna helyén új kápolnát építtetett, a bécsi udvari templom loretói háza mintájára. E kápolna hire gyorsan terjedvén, az alapító a kápolna mellé a szervita-rend részére kolostort is építtetett. 1651-ben Nádasdy Ferenc gróf új templomot építtetett, mely 1659. évben hét püspök jelenlétében felszenteltetett. 1683. a törökök felgyujtották, de Esterházy Pál nádor újból felépítteté. 1787-ben II. József eltörölte a kolostort. L. temploma ma is látogatott búcsújáróhely. A régi kolostor ma züllött gyermekek menedékháza. V. ö. *Mohl* Adolf, L. búcsújáróhely története (Budapest 1909); Der Gnadenort L. in Ungarn (Kismarton 1894); Századok (1894. évfolyam, 836. l.)

Lórév, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. ráczkevei alsó j.-ban, (1910) 692 szerb és magyar lak., u. p. és u. t. Ráczkeve. Bél Mátyás szerint hajdan itt szokták átvinni a királyi lovakat a folyam másik partjára s itt szokták itatni őket. A török uralom alatt elpusztult, később részint Szerbiából, részint a környékről, főleg Becséről jöttek

ide új telepesek. Itt akasztották fel 1848 szept. 30. gróf Zichy Ödönt.

Lorey, *Tuisko*, erdész, szül. 1845 ápr. 2. Darmstadtban, megh. 1901 dec. 27. Tübingenben. 1873-ban az erdészeti tudományok tanára a giesseni egyetemen, 1878-tól 1881-ig a hohenheimi gazd. akadémián, majd ettől kezdve haláláig a tübingeni egyetemen. Irodalmi tevékenysége az erdészeti kisérletügy, a termési táblák és az erdőbecsléstan terén mozgott. Más szakemberekkel együtt kiadta a Handbuch der Forstwissenschaft c. enciklopédiát (4 köt., Tübingen 1903). Szerkesztője volt az Allgemeine Forst und Jagdzeitung c. folyóiratnak.

Lorgnette (franc., ejtsd: lornyett) a. m. szemüveg, melyet nem szokás állandóan viselni, hanem csak időnkint nyelén fogva a szemek elé tartani (a francia L. alatt kisiny távesövet ért); valamit lorgnettezni: szemüvegen keresztül nézegetni, megfigyelni; *lorgnon* vagy *monocle* oly szemüveg, melyet csak egy szemen viselnek.

Lorgnon, l. *Lorgnette*.

Lorgues (ejtsd: lorgh'), város Var francia départementban, 225 m. magasan, vasút mellett, (1911) 3062 lak., XIV. sz.-beli városkapuval, márványbányával.

Lori (állat), 1. az Egykarmú félmajmok *(Lemuridae)* családjába tartozó emlős állatnem. A L.-k karcsú termetű, mintegy mókusnagyságú, farkatlan állatok, nagy fejjel, rövid, hegyes orral, igen nagy szemekkel, közepes nagyságú fülekkel s hosszú, karcsú végtagokkal. Lomba mozdulataikkal a lajhárokra emlékeztetnek. Legismertebb a karcsú L. (*Loris gracilis* E. Geoffr.); India déli részén és Ceylonban honos. — 2. *L.*, a *papagályok* (Psittaci) egyik családja *(Trichoglossidae)*, melynek nemeit főleg fonalas szemölcsökkel fedett s ecsetalakú hegyben végződő nyelv jellemez. A L.-k az ausztráliai regió lakói, csak kevés él a szomszéd indiai területen. Mindnyájan gyors repülők; a fákon ugrálva mozognak. Táplálékuk gyümölcsből s a virágok méznedvéből áll, melyhez ecsetvégű nyelvükkel jutnak; a *Nestor* nem fajai megtámadják a legelő állatokat, főleg a juhokat, hogy az erős, horgas csőrükkel ejtett sebből vért szívjanak.

Loria (állat), a Paradicsommadár-félék egy neme.

Loria, *Achille*, olasz nemzetgazdasági író, szül. Mantovában 1857 márc. 2. 1881-ben a sienai egyetemen a nemzetgazdaságtan rendkivüli, 1884. rendes tanára lett, 1891. a padovai, 1903. a torinoi egyetemre nevezték ki. Főbb munkái: La rendita fondiaria e la sua elisione naturale (Milano 1879); La legge di popolazione ed il sistema sociale (Siena 1882, 2. kiad. Padova 1897); La teoria economica della costituzione politica (Torino 1886, új kiad.: Le basi economiche della costituzione sociale, 1902, megjelent francia, német és angol fordításban is); Studii sul valore della moneta (u. o. 1891, 2. kiad. 1901); La terra ed il sistema sociale (Padova 1892); Il dazio sui cereali (u. o. 1892); Problemi sociali contemporanei (Milano 1895, megjelent francia és spanyol fordításban is); La proprietà fondiaria e la questione sociale (Padova 1897); La costituzione economica odierna (Torino 1899); La sociologia, il suo compito, le sue scuole, i sui recenti progressi (Padova 1900, megjelent magyar, német, lengyel, orosz és rutén fordításban is); Il capitalismo e la scienza (Torino 1901); Marx e sua dottrina (Palermo 1902); Il movimento operajo (u. o. 1903, oroszul 1906); La morphologie sociale (Paris 1905); Verso la questione sociale (Milano 1904, 2. kiad., 1908); La crisi delle scienze (Torino 1908); La sintesi economica, studio delle leggi del reddito (u. o. 1909).

Lorica (lat.), a rómaiaknál: 1. mellvért, bőrből készült és elől a mellen érclemezekkel volt fedve. *L. hamata* drótgyűrűs, *L. squamata* pikkelyes páncél; l. *Hippotoxoták*. — 2. *L.*, az erődített városok ostrománál a bástyák mellvédjei, melyeket az ostromlók emeltek.

Loricaria (állat), l. *Páncélos harcsa*.

Loricata (állat), l. *Vértes rákok*.

Loriculus (állat), l. *Denevérpapagály*.

Lorient (ejtsd: lorián), város, L. járás székhelye Morbihan francia départementban, elsőrendű hadi kikötő és erősség a Blavet és Scorff összefolyásánál, vasút mellett, (1911) 49,039 lak., hatalmas hajógyárakkal, amelyekben hadi és kereskedelmi hajókat, halászbárkákat építenek, azok felszerelését és felfegyverzését készítik. A falakkal körülvett város szabályos utcákból áll. Élénk forgalmú kikötőjében több mint 2000 hajó fordul meg évente. L. számos tengerészeti intézmény és szakiskola székhelye. 1664-ben a francia keletindiai társaság alapította l'Orient néven és itt állíttatta fel a hajógyárait. A társaság feloszlásakor L.-ért több mint 15 millió livret kapott.

Lóri-félék *(Lorisinae*, állat), az Egykarmú félmajmok *(Lemuridae)* családjának egyik alcsaládja. Idetartoznak a satnyaújjú félmajmok *(Perodicticus)*, a lajhármakik *(Nycticebus)* és lórik v. bagolyszemű makik *(Loris)*.

Lorillard (ejtsd: lorijár), romváros Mexikó D.-i részében, az Usumacinto mellett. 1880-ban Rockstroh fedezte föl és *Menchének* nevezte el. L.-nak Charnay nevezte el, aki 1881. kutatta át.

Lorinser, *Franz*, német kat. teologus, szül. Berlinben 1821 márc. 12., megh. Boroszlóban 1893 nov. 12. Pappa szenteltetése után nemsokára plébános Boroszlóban és szentszéki tanácsos, 1869. u. o. kanonok lett. Irodalmi munkássága: Entwicklung u. Fortschritt in der Kirchenlehre (1847); Buch der Natur (1876—80, 7 köt.); Geist u. Beruf des katholischen Priestertums (2. kiadás 1896); Verwaltung des heiligen Bussakraments (2. kiad. 1883) stb. Ezeken kívül lefordította Calderon misztériumait (1881—87, 18 köt.) és nagyobb vallásos tárgyú drámáit (1875—76, 7 köt.), valamint Lope de Vega két történelmi színművét (címe: Aus Spaniens Vergangenheit, 1877) stb. Szerkesztője volt a Schlesisches Kirchenblatt-nak (1852 óta). Életrajzát maga írta meg: Aus meinem Leben (2 kötet, 1892).

Lori-papagályok, l. *Lori*, 2.

Lorisz-Melikov, *Mihail Tarjelovics Tajnov*, gróf, orosz hadvezér és politikus, szül. Tifliszben 1826 jan. 1., megh. Nizzában 1888 dec. 22. Örmény családból származott s az orosz hadseregbe lépve 1847. *Voronzov* tábornok hadsegéde lett Kaukázusban. Karsz elfoglalása után 1855. a *Terek*-vidék kormányzójává nevezték ki. 1877-ben mint

az örményországi hadtest parancsnoka *Erzerumig* nyomult előre, de ennek közelében jún. 25. vereséget szenvedett Mukhtár pasától. Az év végén azonban (nov. 18.) mégis elfoglalta *Karsz* várát. Érdemeiért 1878. grófi rangot kapott. 1879-ben a volgavidéki pestis elnyomására küldték, azután charkovi főkormányzó lett s a nihilisták ellen fejtett ki erélyes akciót. 1880-ban belügyminiszterré nevezte ki II. Sándor cár, kit népképviselet egybehívására akart rávenni. A cár meggyilkolása után (1881 máj.) ő is elvesztette állását.

Loriti, l. *Glareanus*.

Lorković *Iván*, horvát politikus és publicista, szül. Zágrábban 1876 jún. 17. Vezére a horvát haladópártnak s főszerkesztője a Hrvatski Pokret című zágrábi napilapnak. Országgyűlési képviselő, a horvát regnikoláris bizottság s a magyar delegáció tagja.

Lorm, *Hieronymus*, valódi nevén *Landesmann Heinrich*, német író, aki *L.* álnéven adta ki munkáit, szül. Nikolsburgban (Morvaország) 1821 aug. 9., megh. Brünnben 1902 dec. 3. Már 15 éves kora óta süket és majdnem egészen vak volt. Sokat és sokfélét írt: elbeszélő költeményeket versben és prózában, filozófiai, esztetikai, irodalomtörténeti stb. műveket, vígjátékokat és regényeket stb. Darwin és Schopenhauer hatása alatt kifejlődött pesszimizmusa eleinte rányomta bélyegét minden művére s csak később adott derültebb világnézetnek helyet; a moralizálás és filozófia azonban végig jelentős eleme maradt költészetének. Költeményei: Gedichte (1870, 7. bőv. kiad. 1894). Regényei: Ein Zögling des Jahrs 1848 (1855, 4 köt., 3. kiad. e címen: Gabriel Solmar, 1863); Der fahrende Geselle (1884); Vor dem Attentat (1884); Auf dem einsamen Schlosse (1887) stb. Szinművei: Der Herzensschlüssel, Das Forsthaus, Die Alten und die Jungen (1875). Filozófiai főművei: Philosophischkritische Streifzüge (1873); Geflügelte Stunden (1875, 3 köt.); Der Abend zu Hause (1881) stb. Újabb költeményei 1901. jelentek meg 3. kiadásban.

Lórom (növ.), l. *Rumex*.

Lorrain (ejtsd: loréñ), 1. *Jean*, valódi nevén *Paul Duval*, francia író, szül. Fécampban 1856 aug. 9., megh. Párisban 1906 júl. 1. A festészetről tért át az írói pályára és regényeiben, a Goncourt testvérek hatása alatt, főleg a beteges, különleges személyiségeket rajzolja. Főbb kötetei: Très Russe (1886); Monsieur de Phocas (1901); M. de Bougrelon (1903); La maison de Philibert (1904). Magyarul megjelent: Hélie, a szobapincér. Ford. *Pataky* József (Budapest 1909). V. ö. *Normandy*, Jean L. (Paris 1907).

2. *L.*, *Claude*, festő, l. *Claude Lorrain*.

Lorraine (ejtsd: lorrén), francia neve Lotharingiának (l. o.).

Lorsch, község Starkenburg hesseni tartományban, (1910) 4818 lak. Közelében volt Németország egyik leggazdagabb klastroma és a fejedelmi jogokkal felruházott L.-i apátság, amely 1621. leégett; csak romjai vannak.

Lortzing, *Gustav Albert*, német operakomponista, szül. Berlinben 1801 okt. 23., megh. u. o. 1851 jan. 21. Autodidakszis útján képezte ki magát szinésszé, énekessé, zeneszerzővé és karmesterré. Hányatott életet élt, nyomorban halt meg. Nevét több meleg kedéllyel és igazi humorral teli dalműve őrzi, amelyeknek szövegét is maga írta. Nevezetesebb: Zar und Zimmermann (1837); Der Wildschütz (1842); Hans Sachs, Casanova (1844); Undine (1845); Der Waffenschmied (1846); Rolands Knappen (1849). Posthumus műve: Regina 1899. került szinre. Több szinrekerült magyar szinpadokon is. V. ö. *Düringer*, L. (1851); M. E. *Wittmann*, L. (1902); *Kruse*, L. (1899); u. a. L. leveleit is kiadta (1902). 1901-ben Pyrmontban, 1906. Berlinben állították fel a szobrát.

Loryma, ókori kikötőváros Káriában, Rhodosz szigetével szemben.

Lorze, a Reuss 30 km. hosszú mellékvize Zug svájci kantonban. 728 m. magasban az Ägeritóból ered s a Zugi-tóvá szélesül ki (417 m.). Vizierejét elektromos művekkel használják ki.

Los Andes, l. *Andes*.

Los Angeles (ejtsd: losz anchelesz). 1. *L.* v. *La Puebla de la Reina de L.*, székhelye L. countynak Kalifornia É.-amerikai állam D.-i részében, a L. mellett, (1880) 11,183 és (1910) 319,198 lak., fejlett fémiparral, petroleumkutakkal, hatalmas gyümölcstermeléssel. L. kertváros jellegű; a Federal Building és a Post Office, az igazságügyi palota, a városháza és a dél-kaliforniai egyetem főbb épületei. Éghajlata enyhe, a jan. hőmérséklete 11·7°. Kikötője San Pedro, 45 km.-re DNy. felé fekszik. L.-t 1784. a spanyolok alapították, 1846. került a köztársasághoz. — 2. *L.*, a chilei Biobio tartomány fővárosa, a Laja és Biobio folyók közötti termékeny lapályon, kb. 8000 lak. 1739-ben alapították. Mellette van *Human* német telep.

Los Anjeles, chilei város, másként *Los Angeles* (l. o.).

Los Arapiles, spanyol falu, l. *Arapiles*.

Loschwitz, község és látogatott klimatikus gyógyhely Drezda szász kerületi kapitányságban, (1910) 6793 lak., folyami kikötővel, számos nyaralóval, Richter Lajos és Schiller emlékszobrával.

Loserth, *Johann*, osztrák történetíró, szül. Fulnekben (Morvaország) 1846 szept. 1. Előbb a csernovici egyetemen tanított, 1893 óta a gráci egyetem tanára. Nevezetesebb művei: Hus und Wiclif (Prag 1884, angolul London 1884); Der Anabaptismus in Tirol (Wien, 1894, 2 rész); Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern (Stuttgart 1898); Geschichte des spätern Mittelalters 1197—1492 (München 1903).

Lóskay *Bekény*, művelődéstörténeti író, szül. Pápán 1828 febr. 29., megh. Nagyfalván 1905 szept. 21. Mint a bencés-rend tagja, 1848. honvédnek csapott fel. Világos után sok zaklatást szenvedett, veszprémi papnövendék is volt, végre a ciszterci-rendben talált menedéket. Tanított Egerben, Székesfehérvárt, Pécsett. Megunván a folytonos rendőri felügyeletet, 1865. plébániát kért apátjától s mint plébános 1881-ig Nagytevelen, azután Nagyfalván (Vas vm). működött. *A magyar nyelv, irodalom és műveltség története a mohácsi vészig* c. munkája 2 kiadást ért (Pest 1863 és 1871).

Losoncz, rend. tan. város Nógrád vmegyében, (1910) 1098 házzal és 12,939 lak. (közte 10,634 ma-

gyar, 428 német, 1675 tót; hitfelekezet szerint 7260 róm. kat., 2713 ág. evang., 724 helvet s 2135 izrael.). L. a L.-i járási szolgabírói hivatal, járásbíróság, adóhivatal, kir. erdőhivatal, pénzügyőrbiztosság, kir. iparfelügyelőség, Máv. forgalmi főnökség, állomásfőnökség, osztálymérnökség, kir. közjegyzőség, állami anyakönyvi hivatal, kir. sóhivatal, mértékhitelesítő hivatal, hordójelző hivatal, posta, távíró és távbeszélő, csendőrszakaszparancsnokság, kerületi munkásbiztosító pénztár s a 25. gyalogezred hadkiegészítő kerület s a 16. tábori tüzérezred székhelye; van állami főgimnáziuma (hajdan ref. főiskola), állami elemi tanítóképző intézete, községi polgári leányiskolája, alsófokú kereskedelmi és ipariskolája, állami elemi és 4 felekezeti elemi iskolája, 2 óvodája, nyilvános városi könyvtára (25,580 kötet), takarékpénztára, ipar- és keresk. bankja és népbankja, ipartestülete. Ipara újabban fellendült; van két nagy bádogedényzománcgyára, mezőgazd. gépgyára, nagy posztógyára, gőzmalma, sörétgyár, ezüstmű- és ötvösárúgyár, több gőztéglagyára és szeszfinomítója s egyéb kisebb gyártelepe. Élénk továbbá a kocsi- és asztalosipar, bőr- és gyapjupiac. Van továbbá számos közhasznú és jótékony egyesülete. A város újabban szép középületekkel gyarapodott; díszíti Kossuth L. szobra (Holló Barnabástól 1900) és Kármán József emlékszobra (Gerendaytól 1896), kinek szülőházán emléktábla van. L. közelében kedvelt sétáló és nyaralóhelyekül szolgálnak a *tugári*, de kivált a *losonczi fürdők*, mely utóbbinak gyenge kénes vizénél nagyobb vonzó erő a szépen gondozott erdő, melynek magaslatain villák épültek.

Losoncz város címere.

L.-ot (Lučeňec a. m. vízválasztó; lat. Lutetia Hungarorum) még a cseh hadak ideje előtt megerősítették és kőfalakkal vették körül; sokat szenvedett Giskrától, ki Hunyadi Jánost 1451-ben itt megverte, 1622. a kurucok sarcolták meg, 1719. pedig a pestis tizedelte meg lakosait. Ennek dacára a város a szabadságharc küszöbén egyike volt a legvirágzóbb magyar iparos városoknak. 1836 óta működő dilettáns szintársulata jelentékeny összeggel járult a pesti nemzeti színház alapjához. A szabadságharcban sokat szenvedett az átvonuló seregek követeléseitől. 1849 márc. 24. Beniczky Lajos honvédjei heves utcai harc után győzelmet arattak itt a császáriak felett. A L. környékén táborozó magyar guerillák 1849 aug. 1. megtámadták az orosz seregnek itt átvonuló betegeit, kik közül több elhalt; erre a Grabbe tábornok által vezetett oroszok bevonultak L.-ba és a lakosokra óriási sarcot vetettek ki. Aug. 7. éjjel a kozákok kancsukával kergették ki a lakosságot az elásott négy orosz katona sírjához, ezeket körmeikkel kellett a polgároknak kiásni és úgy temették el őket újra a legnagyobb katonai tisztességgel. 8-án elkezdődött a rablás, majd pedig a város gyujtogatása. Az elpusztult várost (500 ház közül 40 maradt épen, 6000 lélek közül 1400 élt) egyfelül az országos segély emelte fel újra, másfelül lakóinak szívós akarata. A forgalom és kereskedelem sohasem sejtett lendületet vett és így L. anyagilag is emelkedvén, egyik gócpontja a felvidék kultúrális mozgalmainak. V. ö. *Jeszenői*, L. története (Losonczi Phoenix, I. köt.); *Ambrus* Mór, A losonczi főgimnázium tört. (Losoncz 1895).

Losonczapátfalva, kisk. Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1910) 1071 magyar és tót lak., u. p. és u. t. Losoncz.

Losoncz-gácsi h. é. vasút. Losoncztól a gácsi posztógyárig vezető 7·4 km. hosszú, rendes nyomtávolságú, gőzüzemű h. é. v. Az ugyanily nevű r.-t. tulajdona. Megnyílt 1907. A Máv. kezeli.

Losoncznagyfalu (azelőtt: *Nagyfalu*), kisk. Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1910) 456 tót lak., u. p. Losoncz, u. t. Kálnó.

Losoncztamási (azelőtt: *Tamási*), kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 909 tót és magyar lak., vasúti megállóhely, postaügynökség, u. t. Gács.

Losonczvidéki h. é. vasút. Losoncztól Rimakokováig és Ipolyberzenczétől Katalinhutáig vezető, 51·5 km. hosszú, rendes nyomtávú, gőzüzemű h. é. v. Az ugyanily nevű r.-t. tulajdona. Megnyílt 1901. A Máv. üzemében van.

Losonczy-*család*. Magyarország egyik jeles, a Tomaj nemzetségből kiágazó családja. Eredetileg a mai Jász-Nagykun-Szolnok vmegyében Tisza-Abád körül lakott. A család őse, *Dénes* nádor 1220 körül kapta Losonczot (Nógrád) s a XIV. sz.-ban ivadékai erről kezdték magukat elnevezni. A család kiválóbb tagjai: *I. István* 1315. székely ispán, 1342—50-ig szörényi, 1350—51-ig horvát- és tótországi bán. Fiai: *Albert*, *II. István* és *I. László* nagy érdemeket szereztek maguknak 1387. a Horvati-pártiak leverésével. *I. László* győzte le Temesvárnál Horvati Lászlót s nagy részt vett a gomnecsi és medvevári erősségek visszavívásában. *Albert* a hűtlen Palizsnyay János helyett auraniai perjel lett. *II. István* I. László testvérével együtt 1387. szörényi, továbbá tót-, horvát- és dalmátországi bán volt s kapta a zaránd- (ma arad-)vármegyei Pankota és Dézna várakat. 1390—92-ig a macsói báni tisztet viselte. *II. László*, I. Dezsőnek (I. István testvérének) fia, 1372—1375-ig székely ispán, 1376—91-ig erdélyi vajda volt. Ő meg a gyulai (Békés) uradalmat kapta meg, de fiában már magvaszakadt s így az a kincstárra szállt vissza; 1385. Mária királynő követe volt a francia királyi udvarnál. V. ö. *Nagy* Imre, A Tomaj nemzetségbeli L. család őseiről (Turul, 1883. évf. 96. s köv. lap); *Nagy* Iván, A L.-ak és Bánffyak nemzedékrendje (u. o. 16. lap); u. a., Helyreigazítás a L.-ak és Bánffyak nemzedékrendjéhez (u. o. 1884. évf. 88.); *Varjú* Elemér, Tomaj nemzetségbeli L.-Bánffy-család története (I. Oklevéltár I. köt., Budapest 1908); *Pesty*, Szörényi Bánság, Krassó vármegye tört. (Századok 1890, 733, 741).

L. István, vitéz katona. Már 1542. Perényi Péterrel (l. o.) együtt a Joachim őrgróf vezény-

lete alatt Pestet ostromló seregben vitézkedett. 1547-ben Báthory András, Nádasdy Tamás és Castaldo János kiséretében Erdélybe ment, ennek Ferdinánd király számára való megszerzésére. Ugyancsak 1551. lett temesi főispán és Temesvár kapitánya. L. a vidéken portyázó törökök réme lett. Könnyű szerrel visszaverte Mohammed beglerbég ádáz ostromát. 1552-ben megújult a török ostrom, melyet ezúttal Ahmed pasa vezetett. Mivel sehonnan sem érkezett segítség, L. kénytelen volt, főleg a hosszas védelembe belefáradt német-spanyol zsoldosok fenyegetésére, a várat szabad elvonulás kikötése mellett a töröknek átengedni. A szószegő Ahmed vérengző katonái megrohanták a kivonuló lakosságot és az őrséget. L. hősies védekezésében halálos sebeket kapván, a törökök kezébe került, kik a haldoklót lefejeztették (1552 júl. 27.) és fejét a győzelem jeléül Konstantinápolyba küldték. Benne a L.-ak ágának magva szakadt.

Losonczy, 1. *István (hányoki)*, pedagógus, szül. Debreczenben (némelyek szerint Szilas-Balháson) 1709., megh. 1780 márc. 29. 1737—1739-ig Czegléden volt rektor. Czeglédről Utrechtbe ment, innen pedig 1741. a kőrösi főiskola igazgatására hivatott meg. Több művet írt, melyek közül azonban főkép a *Hármas Kis Tükör* nevezetes. Ezt 1854-ig használták sokszor átdolgozva s bővítve az iskolák, mikor aztán alkotmánytani része miatt a Bach-Thun-korszakban betiltották.

2. *L. László*, költő, született Kecskeméten 1812 máj. 25-én, megh. Budán 1879 aug. 2-án. A hittant és a jogtudományt a debreczeni főiskolában hallgatta, 1841. Érszalacson tanító lett, 1843. Bihar vármegye egyik követével mint fogalmazó Pozsonyba ment az országgyűlésre, 1844. a gyönki gimnáziumban lett tanár, 1849. pedig a kecskeméti főiskolában, ahol 1853 októberig maradt; ekkor Nagykőrösre választották meg, ahol akkor jeles írói gárda működött (Arany János is) és mint a magyar nyelv és irodalom tanára L. itt munkálkodott élte alkonyáig. Egyik kedveltebb és nagytermékenységű népies költőnk volt; természetes érzéssel dalolt és több dala elterjedt a nép közt is; hazafias irányú költeményeit szavalni szerették. 1853-ban adta ki *Költeményei* első kötetét, mely köztetszéssel találkozott. Versei második kötete 1857. jelent meg, *Ujabb költeményei* második kiadása pedig 1862-ben. Költeményeken kívül egyéb dolgozatokat is írt a szépirodalmi lapokba, különösen sikerült genre-képeket.

Losophan, l. *Lozofán.*

Lósóska (növ.), l. *Rumex.*

Los Rios, tartomány Ecuador köztársaságban Leon, Pichincha, Bolivar és Guayas közt, területe 5947 km²; 32,800 lak. A Guayas és mellékvizei öntözik. Kakaó-termesztés és állattenyésztés.

Lossen, *Wilhelm,* német kémikus, szül. Kreuznachban 1838 máj. 8., megh. Aachenben 1906 okt. 29. 1870-ben a heidelbergi, 1877. a königsbergi egyetemen tanár. 1875-ben felfedezte a hidroxilamint. A kokainnal és atropinnal is foglalkozott és elméleti vizsgálatokat végzett az atomról, a molekuláról és a vegyértékről.

Lossow, *Heinrich,* német festő, *L. Hermann Arnold* (1805—74) szobrász fia, szül. Münchenben 1843 márc. 10., megh. Heidelbergben 1897 máj. 19. Könnyed, olykor frivol genreképei, rokokójelenetei annak idején igen kedveltek voltak és reprodukciókban nagyon elterjedtek.

Los von Rom (ném.), l. *Elszakadás Rómától.*

Lósy, 1. *Imre,* esztergomi érsek, szül. Lóson (Sopron vm.) 1580 körül protestáns szülőktől, megh. Nagyszombatban 1642 nov. 7. A kat. egyházba térve, a papi pályára lépett és Rómában pappá szentelték. Egyideig a lelkipásztorkodás terén működött. 1605-ben nyitrai, 1607. pozsonyi, 1611. esztergomi kanonok; 1623. csanádi, 1625. nagyváradi, 1633. egri püspök, 1637 ápr. Pázmány Péter halála után, kinek 16 éven át helynöke volt, esztergomi érsek lett. Nevét emlékezetessé tette a pozsonyi kis szeminárium (Emericanum) alapításával és azzal, hogy a nagyszombati akadémián létesítendő jogi tanszékre jelentékeny hagyományt tett, amelyhez utóda, Lippay György, a hiányzó tőkét csatolta. Az 1639-iki közinség alkalmával összes jövedelmét az éhség enyhítésére fordította. V. ö. *Török,* Magyarország prímásai; *Bartay* Gusztáv és Ede, Magyarország primásai; *Zelliger* A., Egyházi írók csarnoka.

2. *L. József,* zoológus, szül. 1874 máj. 26-án Trencsénben. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1896-ban az egyetemen az állattan és összehasonlító bonctan tanársegédje, 1899. a Rovartani Állomás asszisztense lett. 1904-ben a főváros tanácsa polgári iskolai tanárrá, 1913. igazgatóvá választotta. Szakcikkein kívül tanügyi és szépirodalmi dolgozatokat is írt. Főbb munkái: *A méhtetű és méh együttélése* (Kisérleti Közlemények 1902); *Pozitiv adatok a fogoly életmódjához* (Aquila X. k. 1902); *Elvi szempontok a madárvédelem és a rovarirtás megítélésében* (u. o. XVIII. k. 1911); *A mételyférgek fejlődése* (Állattani Közlemények, 1908); *A mellékagancsok* (Term.-T. Közl. XCVIII—XCIX. Pótfüz.); *A korall-agancs* (Az Állatvilág 1908. évf. 15. sz.); *Anthropologia* (Tudom. Zsebkönyvtár, 1902); *Állattan* (Budapest 1905); *Embertan* (u. o. 1906, 2. kiad. 1913). Írt még több tankönyvet s lefordította és átdolgozta Brehm A. Állatok Világa c. művének IX. kötetét (Budapest 1906). Munkáit nagyrészt maga illusztrálta és mások szakmunkáit is ellátta rajzokkal. Munkatársa e Lexikonnak is.

Lószerszám, l. *Hám.*

Lószivacs *(Hippospongia equina* O. Schm., állat), a Szaruszivacsok (Ceraospongia, l. *Szivacsok)* csoportjába tartozó szivacsfaj. Rendesen kenyéralakú tömegekben fordul elő, melyeknek átmérője 45 cm. is lehet. A Földközi-tenger afrikai partjain fordul elő és a legkevésbbé becses szivacsféleséget szolgáltatja. Rokonfajai a nyugatindiai tengerben élnek.

Losznica, város Szerbiában, l. *Loznica.*

Lószőr, a ló farkát és sörényét képező szálak. A 60 cm.-nél hosszabb szálakból szitaszöveteket, ruhabetéteket s vonókat készítenek, a rövidebb szálakból pedig keféket. A L. kitünő párnázó anyag, csakhogy magas ára miatt mind szűkebb alkalmazást nyer. Párnázáshoz a lószőr csak göndörített állapotban használható; e célból erős sodratú kötelet fonnak a L.-ből, ezt 10—15 per-

cig forró vízben kezelik, azután kiszárítják és kisodorják.

Lószúnyog (állat), l. *Káposzta-szúnyog.*

Lot (ang., ejtsd: lat) a. m. sors, rész. Mint versenysport-kifejezés meg nem határozott számot, sokaságot jelent. Főleg az egy tréner gondozása alatt álló valamely meetingen résztvevő lovak csoportját nevezik így általánosságban.

Lot, 1. (ókori *Oltis*), a Garonne mellékfolyója; ered Lozère francia départementban 1500 m. magasban és Aiguillon közelében torkollik. Hossza 481 km., Entrayguestől (303 km.) hajózható.

2. *L. département* Franciaország DNy.-i részében Corrèze, Dordogne, Lot-et-Garonne, Tarn-et-Garonne, Aveyron és Cantal között, 5226 km² területtel, (1911) 205,769 (1 km²-re 48) lak. Járásai: Cahors, Figeac és Gourdon. Székhelye: Cahors. Guyenne középkori tartomány Quercy vidékéből alakították.

Lót, Mózes I. könyve szerint Harannak, Ábrahám fivérének fia. Atyja korai elhúnyta után Ábrahámmal Kánaánba vándorolt be; rövid idő mulva azonban békésen elvált tőle és nyájával a Jordán termékeny vidékén telepedett le. Szodoma és Gomorra elpusztulásakor Lót elveszíti a feleségét s a pusztulás színhelyéről két leányával együtt menekül el, akikkel azután mámoros állapotban vérfertőzést követ el s ezáltal a moabiták és ammoniták ősatyja lesz. A Holt-tenger partján álló egyik sóoszlopot a hagyomány Lót megkövesült feleségének tartja. Sírját Hebrontól K.-re, Beni Na'im faluban őrzik a mohammedánok.

Lota, kikötőváros Concepcion chilei tartományban, Arau-öböl mellett, rézkohókkal és nagy szénbányákkal (évi termelés kb. 6 millió t.).

Lota (állat), l. *Menyhal.*

Lótakaró, durva felszőrből készült, erősen kallózott szövet. Sűrűsége 6·5—7 cm. Fonalainak metr. finomsága 2—3.

Lotaringia, l. *Lotharingia.*

Lótartási adó, a fényűzési adók sorába tartozik és a vagyonosabb osztályok megadóztatását célozza. Rendesen a fényűzési célokra (lovaglásra, luxusfogatokra) használt lovak után vetik ki, minden ló után egyenlő adótétellel v. az egy tulajdonosnál levő lovak száma szerint progresszive emelkedő adótétellel. Mint állami adó előfordul Franciaországban, Angliában, Hessenben és Brémában. A bevétel jelentéktelen.

Lótenyésztés, l. *Ló* és *Telivértenyésztés.*

Lot et Garonne, département Franciaország DNy.-i részében Dordogne, Gironde, Landes, Gers, Tarn-et-Garonne és Lot között, 5385 km² területtel, (1911) 268,083 (1 km²-re 50) lak. Járásai: Agen, Marmande, Nérac és Villeneuve. Székhelye: Agen. Guienne és Gascogne egykori tartományok Agenais, Condomois és Bazadais, továbbá Gascognenak Lomagne nevű részeiből alakították.

Lótetű, *lóbogár, lótücsök (Gryllotalpa vulgaris* Latr., állat), az Egyenesszárnyú rovarok *(Orthoptera)* rendjének *(Gryllidae* családjába tartozó rovarfaj. Háta barnás, hasoldala világosabb színű. Rágó szájrészei hatalmasan kifejlettek; mellső kisebb szárnyai bőrneműek, a hátsók nagyobbak, hártyások; potroha végén két hosszabb farksertéje van. Három lábpárja közül legfeltűnőbb az első lábpár, mely alakjában hasonlít a vakond lábához, lapos, széles, ásóalakú combokkal és hasonlóan széles, lapos, de rövid lábszárakkal, melyeknek belső oldalán 5 erős fűrészfog van, ennélfogva az állatok vakond módjára jól tudnak a földben ásni. A nősténynek nincs tojócsöve. Hossza kb. 50 mm. Mindenfelé közönséges. A kissé porhanyós, száraz, humuszos talajokat kedveli, a laza homokos talajban nem tartózkodik. Elsősorban növényevő s a növények gyökereinek elrágásával a gazdaságban, kertészetben, erdészetben néha sok kárt tesz. De állati anyagokkal is táplálkozik, az élő rovarokat és gyakran saját ivadékát is megeszi. Föld alatt tartózkodik; földalatti járata, közel a felszínhez, szabálytalanul kanyarog. Párosodáskor (júniusban) éjjel a felszínre jön, kisebb távolságokra repül is s a hím a tücsökéhez hasonló hangot is ad. Jún. végén v. júl. elején földalatti járatát mélyíteni kezdi s mintegy 10—15 cm. mélységben egy tyúktojásnagyságú üreget ás. Ebbe rakja 200—300 drb. petéjét, melyekből 1 hét mulva kikelnek a kis L.-k. Eleinte együtt maradnak, ha nagyobbak, szétszélednek. A fészek elhagyása után már állati táplálékot is esznek. Vedlés céljából a föld mélyébe, különösen a trágyás helyekre húzódnak. Ötszöri vedlés után teljesen kifejlődtek, ami jún. táján következik be. Mert kártékony, irtani kell. Ügyeljünk arra, hogy a trágya L.-mentes legyen, hogy szét ne hurcoljuk vele a kártevőket. Párosodáskor a földbe ásott meredekfalú edényekbe (virágcserepekbe) sok L. hull be. Júliusban kikutatjuk a fészkét és kiássuk, hogy fiataljaival együtt elpusztítsuk. Legjobb eljárás, amennyiben keresztülvihető, a területnek vízzel elárasztása mintegy két hétre.

Lótetűlégy v. *lócsimbe*, a ló élősködője a bábtojó legyek *(Pupipara)* családjából, l. *Tetűlegyek.*

Loth, *Elodia*, szerb írónő, l. *Mijatovics.*

Lothár (a frank *Chlotar)*, több uralkodó neve:

[Franciaország.] 1. *L., francia király* (954-986), IV. Tengerentúli Lajos király fia, szül. Laonban 941., megh 986. Atyja halála után 954. a francia hűbérurak elismerték királynak. Hogy Lotharingiát visszaszerezze, 978. Aachenben ratámadt II. Ottó császárra, de támadása nem sikerült, sőt a császár egész Párisig elpusztította Franciaországot. L. ezután 980. végleg lemondott Lotharingiáról. A trónon fia, *V. Lajos* követte, kiben kihalt a Karoling-család francia ága.

[Frank birodalom.] 2. *I. L., római császár és frank király* (840—855), Jámbor Lajos császár legidősebb fia, szül. 795., megh. a prümi kolostorban 855 szept. 29. Még atyja életében résztvett az uralkodásban s 823. a pápa őt császárrá koronázta. Testvéreivel együtt ő is többször fellázadt atyja ellen s azt két ízben is (830 és 833) megfosztotta trónjától. Atyja halála után az egész frank birodalom ura akart lenni, de testvéröccsei, *Német Lajos* és *Kopasz Károly* szövetkeztek ellene és *Fontenoy* mellett 841 jún. 25. legyőzték őt. Erre következett a *verduni szerződés* 843 aug. 10., melyben L. a császári címen kívül Itáliát kapta és azt a földdarabot, mely a Földközi-tengertől az Északi-tengerig terjedt a Rhône és a Rajna balpartján. Még életében felosztotta országát három fia, *Lajos, II. Lothár* és *Károly* közt

aztán a prümi kolostorba vonult, hol nem sokára meghalt.

3. *II. L., frank király* (855—869), az előbbinek második fia, megh. Piacenzában 869 aug. 8. Atyjától 855. a Rajna balpartján a Schelde, Maas és Mosel folyók közt elterülő országrészt kapta, melyet az ő nevéről neveztek el aztán *Lotharingiának* (Lothari regnum). 857-ben eltaszította első nejét, *Theutbergát* és 862. az aacheni zsinat engedelmével nőül vette kedvesét, *Waldradát*. I. Miklós pápa azonban egyházi átokkal fenyegette és 865. törvényes nejének visszafogadására kényszerítette. Minthogy törvényes gyermekei nem maradtak, országán nagybátyjai, *Német Lajos* és *Kopasz Károly* osztozkodtak.

[Németország.] 4. *II. L., német király, római császár* (1125—37), szül. 1060 körül, megh. 1137 dec. 4. A *supplinburgi* grófok családjából származott s 1106. a Billung-család kihalása után megkapta a *szász hercegséget*. V. Henrik császárral ellenséges viszonyban állott, majd ennek halála után 1125 aug. 30. az egyházi érzésű német főurak királlyá választották. A Hohenstauf testvérek, *Frigyes* és *Konrád* azonban nem akarták uralmát elismerni, ezért L. a hatalmas *Welf*-családnál keresett támaszt s leányát, *Gertrudot* összeházasította *Kevély Henrik* bajor herceggel. 1133-ban visszavitte II. Ince pápát Rómába, ki őt aztán hálából császárrá koronázta. 1135-ben a Hohenstauf testvérek is meghódoltak előtte s L. a lengyel és dán királyokat is hűbéreseivé tette. 1136-ban másodszor indult Itáliába, hogy a lombard városokat és Roger sziciliai királyt hódolatra birja. De ez utóbbit nem sikerült teljesen legyőznie. Hazatértében Tirol egy kis falujában érte utól a halál. Halálos ágyán a szász hercegséget vejének, Kevély Henriknek ajándékozta. V. ö. *Bernhardi*, Jahrbücher des Deutschen Reichs unter L. von Supplinburg (Leipzig 1879).

[Olaszország.] 5. *L., olasz király* (947—950), Hugo király fia, megh. 950 nov. 22. Atyjának 931 óta kormánytársa volt s 947. nőül vette *Adelheidet*, II. Rudolf burgundi király leányát. A hatalmat helyette *Berengár* ivreai őrgróf gyakorolta, ki állítólag meg is mérgeztette. L. özvegye, *Adelheid* 951. Nagy Ottó német királyhoz ment nőül.

Lothar *Rudolf*, magyar származású német szinműiró, szül. Budapesten 1865 febr. 23. Tanulmányait részben Bécsben, részben Heidelbergben végezte. Párisi tartózkodása alatt a Goncourt-testvérek körében élt. 1889—1907-ig a Neue Freie Presse tárcaírója volt. A német szinpadokon állandóan műsoron levő szinművein kivül irodalomtörténeti és kritikai cikkeket és regényeket is írt. Egyideig Berlinben szinigazgató volt, de vállalkozása balul ütött ki. Munkái: Der Satan (vígjáték); Tantaliden (vígjáték); Der Zauberlehrling (vígjáték); Lügen (dráma, 1891); Der Wert des Lebens (dráma, 1892); Cäsar Borgias Ende (dráma, 1893, magyarra ford. *Meszlényi* Adrienne, Budapest 1897); Der Wunsch (dráma, 1895); Rausch (dráma, 1894); Ritter, Tod u. Teufel (dráma, 1896); König Harlekin (dráma, 1900, 3. kiad., 1904); Halbnaturen (regény, 1898); Septett (regény, 1905); Die Fahrt ins Blaue (regény, 1908); Der Herr von Berlin (reg., 1911) stb.

Lothárd, kisk. Baranya vmegye pécsi j.-ban, (1910) 627 magyar és horvát lak., u. p. Egerág, u. t. Áta.

Lotharingia *(Lotaringia*, franc. *Lorraine)*, Elszász-Lotharingia német birodalmi tartomány egy része, illetőleg egyik kerülete Luxemburg, a porosz Rajnai-tartomány, Bajor-Pfalz, Alsó-Elszász és Franciaország közt, 6228 km² ter., (1910) 655,211 lak., 9 járásból áll. L. még: *Elszász-Lotharingia*.

Története. L. nevét II. Lothár királytól kapta, ki 855. atyja, I. Lothár császár birtokából a Rajna balpartján elterülő földet kapta a Schelde, Maas és Mosel folyók közt *(Lothari regnum)*. Halála után 970. L.-nak nagy része Németországhoz került és 911 óta mint külön hercegség szerepelt. *Nagy Ottó* 959. ketté osztotta a túlságosan nagy hercegséget. É.-i feléből lett *Alsó-L.*, melynek utolsó hercege *Bouillon Gottfried* (l. o.) volt, kinek halála után 1100. kisebb területekre *(Brabant, Hennegau, Jülich* stb.) bomlott. D.-i fele (a Mosel mindkét partján) *Felső-L.* néven tartotta fenn továbbra a L. elnevezést. Ennek hercegei 1048—1431-ig *Gerhard* elszászi gróf családjából voltak. 1479-ben *Renée*, Vaudemont grófja kapta meg L.-t, kinek utódai 1738-ig uralkodtak itt. 1551-ben II. Henrik, francia király elfoglalta a L. területén fekvő *Metz, Toul* és *Verdun* püspökségeket s ettől kezdve L. is folyton ki volt téve a franciák hódításvágyának. Két ízben (1632—59-ig és 1670—97-ig) huzamosabb ideig meg is szállották azt. L. utolsó hercege, *Ferenc István*, Mária Terézia férje az 1738-iki békében végleg elvesztette őseinek országát s azt *Leszczynszky Szaniszló* volt lengyel királynak engedte át. Leszczynszky halála után L. 1766-ban Franciaország birtokába került. Az 1870—71-iki szerencsétlen háború után a franciáknak le kellett mondaniok L. német részéről Metz várossal együtt. V. ö. *Derichsweiler*: Geschichte Lothringens (Wiesbaden 1901, 2 köt.).

Lotharingiai Károly, l. *Károly*, 37.

Lotharingiai tűz, l. *Gyujtóelegyek*.

Lothians (ejtsd: lothien), *The L.*, Skóciának a Firth of Forth D.-i partján fekvő termékeny vidéke. Haddington, Edinburg és Linlithgow countykra oszlik, amelyeket East-, Middle- és West-Lothiannak is neveznek.

Lothrop, *Amy*, írói név, l. *Warner*.

Loti, *Pierre*, családi nevén *Julien Viaud* (ejtsd: vió), francia író, szül. Rochefortban 1850 jan. 14. Mint tengerésztiszt több földkörüli utazást tett. Leginkább ezekből az utazásokból meríti regényeinek tárgyát. Műveiben a jellemrajz és a mese háttérbe szorul, a fősúlyt az idegenszerű hangulatok, benyomások mesteri rajzára helyezi. Főbb művei: Aziyadée (1879); Le mariage de Loti (1880); Le roman d'un spahi (1881); Pêcheur d'Islande (1886); Mme Chrysanthème (1887); Ramuntcho (1897); La troisième jeunesse de Madame Prune (1905); Les désenchantées (1906); La mort de Philae (1909); Pélerin d'Angkor (1912) stb. Magyarul megjelent: Chrysanthème asszonyság. Ford. ifj. *Lónyai* Sándorné (Budapest 1899); Izlandi halász. Ford. *Kováts* S. J. (u. o. 1896); Tünő képek. Ford. *Marquis* Géza (u. o. 1901); Egyiptomi képek. Ford. *Balla*

Lotto cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

LOTTO LORENZO: FERFI KÉPMÁS
(BUDAPEST, SZÉPMUVÉSZETI MUZEUM)

Ignác (u. o. 1911); Az ébredők. Ford. *König* György (u. o. 1908, 2 köt.); India az angolok nélkül. Ford. *Novelly* Riza (u. o. 1908, 2 köt.); Aziyadée. Ford. u. a. (u. o.); Yves fivérem (Pesti Napló 1883); A tengerész (Pesti Napló 1899). V. ö. R. *Doumic*, Écrivains d'aujourd'hui (Paris 1903).

Lotichius, 1. *Petrus L. Secundus*, újlatin költő, szül. Schlüchtern mellett 1528 nov. 2., megh. Heidelbergben 1560 nov. 7. Résztvett a schmalkaldeni háboruban; majd Bolognában orvostudományt tanult és Heidelbergben orvos volt. Korának legnagyobb német lirikusa volt; költeményeit kiadta ifj. Burman Péter (Amsterdam 1754). V. ö. *Henkel*, Petrus L. Sec. (1873).

2. *L., Johann Peter*, az előbbinek unokaöccse, ki mint orvos és császári történetiró 1669. halt meg Franciaországban, szintén jeles latin költeményeket írt. Rerum Germanicarum partes II. c. könyvének tökéletlen térképei közt Magyarországé is megvan.

Lótifusz v. *petecskór*, a lovak sajátos, nem ragadós hevenybetegsége, mely többnyire mirigykór vagy tüdőgyuladás után szokott kifejlődni. A tünetek sorában legelőször apró vérzések jelentkeznek az orr nyálkahártyáján, melyek később egymással nagyobb véres aláfutásokká folynak össze, míg a nyálkahártya körülöttük erősen megduzzad, helyenkint elhal, amidőn már szenynyes és bűzös kifolyás is észlelhető az orrból. Az orrszárnyak, majd az ajkak és a pofák dagadni kezdenek, minélfogva az arc alsó része szélesbedik és a fej a nilusi ló fejéhez hasonló alakot ölt. Az orrjáratok szükülete miatt a beteg nehezen és szuszogva lélegzik, súlyos esetekben pedig végül meg is fulladhat. Hasonló, meglehetősen feszes tapintatú daganatok a test egyéb részein is fejlődnek, megdagadnak a lábak alulról felfelé, valamint a has alja is. Jellemző e daganatokra, hogy határuk az ép bőr felé éles, fokozatos átmenet nélkül s miattuk a beteg nem tudja a száját mozgatni, alig eszik, oszlopokhoz hasonló lábait nem lévén képes behajlítani, csak nehezen mozdulhat helyéről. E daganatok fölött az erősen feszülő bőr berepedezik és a repedéseken keresztül savó szivárog. Mindez a beteget kimeríti, úgy, hogy végül bekövetkezik a halál, föltéve, hogy valamely szövődményes bántalom, pl. tüdőgyuladás már előbb nem vetett véget életének. A betegség azonban fejlődésének bármely fokán megállapodhatik és az egészen könnyű, csak pár vérömléssel és csekély duzzanatokkal jelentkező esetektől az előbb jelzett súlyos kóralakig a legkülönbözőbb átmenetek léteznek. Nagy átlagban a betegeknek körülbelül 50%-a szokott gyógyulni. A kezelés a tünetek szerint módosul és az étrend megfelelő szabályozásán kívül főképen az orrnak öblögetésében, a daganatoknak terpentin-olajos szesszel való bedörzsölésében, fuldoklás esetén pedig légcsőmetszés alkalmazásában áll.

Lotine, adók. Zágráb vmegye dvori j.-ban, (1910) 239 szerb lak., u. p. Divuša, u. t. Volinja.

Lotium (lat.) a. m. húgy (l. o.).

Lotophagosok *(lótofágok)* a. m. lótoszevők, ókori mesebeli nép, mely az Odysseia IX. énekének 82—104. sora révén ismeretes, hol az van elmondva, hogy Odysseust és bujdosó társait a L. sziveseen fogadták és édes lótosznövénnyel oly jól tartották, hogy a hajósok az élvezettől egészen megfeledkeztek hazájukról. A történelmi korban Észak-Afrika egyik népét hívták L.-nak.

Lótorma (növ.), l. *Bércse*.

Lótos (azelőtt: *Lutissa)*, kisk. Trencsén vm. kiszucaújhelyi j.-ban, (1910) 958 tót lak., u. p. és u. t. Óbesztercze.

Lotosz (növ.), l. *Lótusz*.

Lotrit (ásv.), zöld szemecskék és levelek halmaza. Vas-magnézium-aluminium-szilikát, összetétele: $4SiO_2.2(Al,Fe)_2O_3.3(Ca,Mg)O.2H_2O$. A Páreng-hegységben a Lotru-völgyben klorit-palában vékony erecskék alakjában fordul elő.

Lót tava, l. *Holt-tenger*.

Lotteria, l. *Sorsjáték*.

Lotther, *Melchior*, szül. Aueben (Érchegység), könyvnyomtató Lipcsében 1491 óta Konrad Kachelofen nyomdájában, kinek elvette leányát, így üzlettársa s utóda lett. 1498-ban Lipcsében polgárjogot nyert. Kivált liturgiai műveket adott ki szép alakban, emellett volt könyvkereskedése, sőt korcsmája is. Ő adta ki 1517. Luther téziseit s más iratait, ezért 1519. Wittenbergben fióküzletet alapított, melyet fiai: *Melchior* s 1523 óta *Michael* vezettek. Ők adták ki Luther első bibliafordítását 1522 szeptemberében (Új-testamentum) s ők lettek e fordításnak állandó kiadói. 1524-ben azonban Szász Frigyes kegyét elvesztve, Melchiorról nem tudunk többet, Michael Magdeburgba költözött s ott 1554. halt meg. Az apjuk Lipcsében még a 30-as években is nyomatott s visszavonulva 1542. halt meg. V. ö. *Wustmann*, Aus Leipzigs Vergangenheit, N. F. (Leipzig 1898).

Lotti, *Antonio*, olasz zeneszerző, szül. 1667 körül Velencében, megh. 1740 jan. 5. mint a velencei Szt. Márk-templom karnagya. 16 éves korában tünt fel Velencében Giustino c. operájával. A velencei iskola reprezentáló egyéniségeinek egyike. 21 operát és számos egyházi zeneművet írt.

Lottinoplasztika, *Lottin de Laval* francia utazótól 1835. föltalált eljárás, amellyel plasztikus tárgyakat, főleg domborműveket és feliratokat több rétegben a tárgyra tett, megnedvesített és kefével hozzádörzsölt (paskolt) papirossal lemásolhatunk. Az ilyen másolat magyar neve: *paskolat*.

Lotto (olasz), l. *Sorsjáték*.

Lotto, *Lorenzo*, olasz festő, szül. 1480 körül Velencében, megh. 1556 szept. 18. és 1557 júl. 1. közt Loretóban. Giovanni Bellini tanítványa volt, majd iskolatársával, Palma Vecchióval együtt Giorgione hatása alá került. Főként Velencében és Bergamóban működött s dolgozott azonkívül Rómában (1506—12), Trevisóban (1503—06, 1532—45), a Marche-vidéken (1506, 1512) és Loretóban, ahol, egész vagyonát a Casa Santának adományozva, utolsó éveit töltötte. Csaknem kizárólag vallásos tárgyú képeket és arcképeket festett. A jellemzés mélysége, a lelki állapot éles megfigyelése különbözteti meg a többi korabeli velencei festőtől. Főbb művei: Szent család (Firenze,

Uffizi), Madonna szentekkel (Bergamo, Santo Spirito), Pietà (Milano, Brera), Mária mennybemenetele (Ancona, S. Domenico), Szt. Miklós apoteózisa (Velence, Carmine), Laura di Pola állítólagos arcképe (Milano, Brera), Építész arcképe (Berlin, Kaiser Friedrich-Museum), Jegyespár kettős arcképe (Madrid, Prado-museum), Férfi-képmás (Budapest, Szépművészeti muzeum; l. a *képmellékletet).* V. ö. *Berenson,* L. L. (3. kiad., London 1905).

Lottóigazgatóság, a lottójövedék ügyeinek vezetésével van megbízva. Hatáskörébe tartozik az osztálysorsjátéki vállalat kezelésének, valamint az államkincstár s a játszóközönség érdekeinek közvetlen felügyelete és ellenőrzése. A felmerülő panaszokat a L. intézi el. Sorsjátékok engedélyezése, állami jótékonycélú sorsjátékok rendezése és a sorsolás alá eső állami kötelezvények kisorsolása szintén a L. teendőihez tartozik. Közvetlenül a pénzügyminisztériumnak van alárendelve.

Lottójövedék, az államnak nyilvános sorsjátékból eredő bevétele. L. *Sorsjáték.*

Lotus *L.* (növ.), *kerep*, a Leguminosae (Hüvelyesek) pillangósvirágú génusza; 90 faja mérsékelt Európa és Ázsia, különösen a mediterrán vidék füve v. félcserjéje, néhány délafrikai és ausztráliai. Levelük ujjasan szárnyas, 4—5 épszélű levélkével. Viráguk sárga, rózsaszín v. vörös és ernyőszerű virágzatban áll, ritkán magános, csónakja csőrös. A *L. corniculatus* L. (szarvas kerep, l. az *ábrát)* szára többnyire heverő, levélkéi visszástojásdadok, pálhái lomblevélszerüek, virága sárga, vitorlája szegélye többnyire piros. Cserjés helyeken, mezőn, gyepeseken gyakori. Egész Európában közönséges, megvan Ázsiában és Ausztráliában is. Nagy elterjedésű a *L. uliginosus* Sch. is. A *L. siliquosus* L. (Tetragonolobus silignosus Roth, bársonykerep, bársonyborsó, bársonyvirág) levele rövidnyelű. Kocsánya hosszabb a levélnél, egyvirágú, ha levélhónalji a virág, akkor páros; színe fehéressárga. Hüvelyén 4 hártyás él van. Nedves réteken gyakori nálunk, a mediterrán vidéken és Észak-Afrikában is. Mind a három kitünő réti és legelőfű s mint mézfejlesztők, értékes a virágguk a méhtenyésztésben. A *L. tetragonolobus* L.-t (angol borsó) különösen Angliában borsó helyett termesztik, K.-i országokban, pl. Romániában, szintén főzeléknövény. Virága vérvörös v. sötétsárga. Hüvelye 5 cm. hosszú, többmagú. Dél-Európában a *L. edulis* L. fiatal hüvelye főzelék. A *L. pleiorrhynchus* Hook. a Kanári szigetekről származó, pompás ámpolna-dísz, virága skarlátpiros.

Lotus corniculatus. *1* a füve; *2* a vitorla; *3* a csónak; *4* az evező; *5* a kétfalkás porzók.

Lótusz (gör. *lotosz*, növény), kétféle van: az indiai L. *(Nelumbo nucifera* v. *Nelumbium speciosum,* l. *Nelumbo)* és az egyiptomi L. *(Nymphaea lotus,* l. *Nymphaea).* Az indiaiak és az egyiptomiak szent növénye, Indiában a Ganges, Egyiptomban a Nilus folyam jelképe; levelét és virágát utánozva, a művészet díszítményül használta, így az egyiptomi építészet a L. bimbóját s kinyilt virágát utánozva, kétféle oszlopfőt alkotott. V. ö. *Szutorisz* Frigyes, A növényvilág és az ember (Bpest 1905).

Lótuszfa (növ.), l. *Zizyphus.*

Lótuszvirág (növ.), l. *Nymphaea* és *Nelumbo.*

Lótücsök, l. *Lótetü.*

Lotvárd *(Lutuardus, Liutuardus),* Vercelli püspöke volt 899-ben, midőn Lehel, Bulcs és Botond portyázó hadai Lombardiára ütöttek. A Névtelen jegyző (53. fej.) őt «nagynevű férfiunak, néhai Kis Károly császár legbizalmasabb barátjának és leghűbb titkos tanácsosának» nevezi. L. a magyarok jöttének hirére tömérdek kincsével menekülni akart; véletlenül azonban a magyarokra bukkant, kik őt azonnal megölték, kincseit pedig elrabolták.

Lotyósneff *(Limosa* Briss.), a Szalonkafélék családjába tartozó madárnem. Csőrének csúcsa gyengén fölfelé hajlott, csüdje elől és hátul haránt rajzokkal van fedve és a csőrnél rövidebb. Felső kávájának egész csúcsa kemény. Öt ismert faja az óvilág északi részeiben tartózkodik. Hazánkban előfordul: a *nagy L. (L. limosa* L.), farka fekete, tövén fehér, nyáron rozsdaveres és barna-fekete foltokkal, télen földbarna. Szárnyán keresztül fehér szalag húzódik. Csőre barnás hússzínű, hegye felé barna. Lábai zöldesszürkék. Hossza 43, szárnyhossza 21, farkhossza 9 cm. Hazája Európa és Ázsia északi részei. Hazánkban március—októberig található, mocsaras helyeken költ. Költözködő madár. A *lapplandi L. (L. lapponica* L.) fehér farkán 8—10 sötétbarna haránt sáv van. Nálunk ritka, őszi átvonulás alkalmával található.

Lotz *Károly,* festő, szül. Hessen-Homburgban 1833 dec. 16., megh. Budapesten 1904 okt. 13. Mint gyermek került Magyarországba, anyjának szülőházájába s itt elsajátítva nyelvünket, magyar művésszé képezte magát. Mint fiatal ember Rahl legbuzgóbb tanítványa lett Bécsben. Haladása oly meglepő volt, hogy Rahl úgy a bécsi görög templom, mint a bécsi Heinrichshof freskóinak kidolgozásánál az ő segítségét vette igénybe. E sikerek következtében már véglegesen Bécsben szándékozott letelepedni, de magyarországi barátai s a hatvanas évek elején Pestről érkezett megrendelések másképen rendelkeztek jövője felől. L. Magyarországba költözött, hol az Alföld pusztái, ménesei s a nádfedelű korcsmák betyárromantikájukkal oly erősen hatottak képzelődésére, hogy a magyar népéletet kezdte festeni egész szenvedéllyel. Ez a vonzalom csábította őt Petőfi *János vitéz*-ének illusztrálására is (négy darab jelent meg közülök a *Magyar Művészek* c. díszműben). Később a magyar történet

Lotz cikkhez

Révai Nagy Lexikona

LOTZ KÁROLY: RÉSZLET AZ OLIMPUSBÓL
(MENNYEZETKÉP. BUDAPEST OPERAHÁZ)

nevezetesebb mozzanataiból merített inspirációt. Választott tárgyainak egy részéről kartonokat készített s ezek arra birták az illetékes köröket, hogy L. foglalkoztatásáról gondoskodjanak. Igy támadtak először a *Városi vigadó* (1866), aztán a *Nemzeti Muzeum* lépcsőházának freskói (1877), majd később az Akadémia falképei s az *Operaház* páratlanul díszes mennyezete, mely az Olimpust tünteti elénk (1884, l. a *képmelléklelet*), ugyanez évben festette a budapesti keleti pályaudvar 8 freskóját, 1885. a terézvárosi kaszinó falfestményét, 1895. a ferencvárosi templom belsejét ékesítette falképekkel, 1901. befejezte az új Országháza freskóit, miután már előbb falképekkel díszítette a Lloyd-épületet, Károlyi Alajos gr. palotáját, a budai kir. várat és Mátyás-templomot, a pécsi székesegyházat, a Lipthay-palotát, az új budapesti városházát, a Kuriát stb. E többnyire igen terjedelmes műveken kívül történeti festményeket is küldött a Műcsarnok kiállításaira, ilyenek: *Hunyadi János halála* (1880, Ipolyi Arnold-díj), *Kapisztrán János buzdítja a népet* (1881, vallásalap-díj), *Szt. István alamizsnát oszt* (1882, Ipolyi-díj), továbbá szebbnél-szebb arcképeket, egy ilyenre (Női arckép, 1896) állami aranyérmet kapott. Tervezett ezenkívül üvegfestményeket is (pl. a budai Koronázó-templom számára). E nagyjelentőségű munkálkodás elismeréséül tanárrá, majd mesteriskolai igazgatóvá nevezte ki a kormány, a király 1896. a Szt. István-rend kiskeresztjét, majd 1899. a Pro litteris et artibus érdemjelvényt juttatta neki, a magyar művészek és műintézetek pedig 1898. fényes ünnepélyt rendeztek tiszteletére, amelyen a Képzőművészeti Társulat évi 2000 K-t ajánlott fel L.-nak azzal, hogy e díjat évenkint tetszése szerint juttassa a legjobb történeti kép szerzőjének. Művészi hagyatékát, amely 1905 febr. ki volt állítva a Műcsarnokban, az 1907. évi XII. t.-c. intézkedése az állam tulajdonává tette s a több száz darabból álló gyüjteményt most a Szépművészeti Muzeum őrzi. V. ö. *Riedl* Frigyes, L. K. falfestményei.

Lotz, *Walter*, német nemzetgazdasági író, szül. Gerában 1863 márc. 21. 1890-ben a lipcsei egyetemen magántanár, 1891. Münchenben tiszteletbeli, 1882. rendkívüli, 1897. rendes tanár lett. Főbb munkái: Die Technik des deutschen Emissionsgeschäfts (Leipzig 1890); Die Ideen der deutschen Handelspolitik von 1860 bis 1891 (u. o. 1892); Die Handelspolitik des Deutschen Reichs unter Caprivi und Hohenlohe 1890–1900 (1901). 1893 óta *Brentanóval* kiadja a Münchner volkswirtsch. Studien (Stuttgart) című gyüjteményt.

Lotze, *Rudolf Hermann*, német filozófus, szül. Bautzenben 1817 máj. 21., megh. Berlinben 1881 júl. 1. Tanulmányai befejezésével először az orvosi, nemsokára rá a bölcsészeti karra is habilitálta magát a lipcsei egyetemen; első műveiben is majd az egyik szakmában, majd a másikban mutatkozik elsőrangú erőnek. Már 1842 a filozófia rendkívüli tanára Lipcsében, 1844 óta Göttingenben a filozófia rendes tanára és röviddel halála előtt elfogadja a berlini tanárságot. Filozófiai gondolatainak alakulására egyrészt Leibniz és Herbart, másrészt Hegel, illetőleg Weisze voltak nagy hatással; ő az első, ki az idealizmus és realizmus igazi modern szintézisét keresi. Ily szintézisre L.-t szuverén uralkodása a természettudományi és filozófiai tudományok fölött kiválóan képesíti. L. természettudományi művei közül fontosabbak: Cikkei, melyek Wagner fiziológiai lexikonjában (Handwörterbuch der Physiologie) jelentek meg, ezek közt első helyen az életerőről szóló értekezés. Továbbá: Allgemeine Pathologie und Therapie als mechanische Naturwissenschaften (Leipzig 1842). Henlével, a híres anatómussal együtt, e téren Virchow nézeteinek előkészítője. Allgemeine Physiologie des körperlichen Lebens (1851). Filozófiai művei: a legrégibb: Metaphysik (Leipzig 1841), melyben félreismerhetetlenül Herbart befolyása alatt áll; Logik (1843); Über den Begriff der Schönheit (1846); Über die Bedingungen der Kunstschönheit (1848). Mintegy középen áll a két tér között: Medicinische Psychologie oder Physiologie der Seele (1852), melyben egyrészt a külön lelki szubstancia létét a legélesebben formulázott okokkal védelmezi, másrészt néhány fontos felfedezéssel gazdagítja a tapasztalati lélektant. 1856. jelent meg főművének: Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit, első kötete és 1864-ig a 2. és 3. kötet; e mű 5 kiadást ért (1896) és a gondolatok gazdagsága, mélysége és kifejezése tekintetében remekmű. 1868-ban jelent meg Geschichte der Aesthetik in Deutschland c. műve. Mindezekután hozzáfogott gondolatvilágának rendszeres előadásához, a System der Philosophie-ben, de csak két kötet jelent meg belőle: Logik, 1874 (2. kiadás 1880) és Metaphysik, 1879 (2. kiad. 1884). Halála után tanítványai kiadták egyetemi előadásait. Ezekből fordított le *Kármán* Mór kettőt magyarra, a Logikát és Psychologiát (Athenaeum). Kisebb értekezéseit is összegyüjtve adták ki 4 kötetben: Kleine Schriften von H. L. (Leipzig 1885–91). L.-ról már nagy irodalom van, nevezetesek: *Pfleiderer*, *Caspari*, *Koegel*, Ed. v. *Hartmann*, I. *Falckenberg*, *Schoen*, *Wentscher*, *Cheling* stb. művei.

Loubet (ejtsd: lubé), *Emile*, a francia köztársaság 7. elnöke, szül. Marsanneban (Drôme dep.) 1838 dec. 31. Ügyvéd volt s 1876. választották be a képviselőházba, hol a mérsékelt köztársaságiakhoz tartozott. 1885-ben a szenátus tagja lett. 1887 dec.–1888 márc. *Tirard* kabinetjében közmunkaügyi miniszter volt. Ezután nem vállalt tárcát *Freycinet* visszalépéséig, mikor aztán 1892 febr. 27. ő állott az új kormány élére. Kormányának idejére estek a sűrű anarchista merényletek (*Ravachol*) és a *Panama*-botrány felderítése. Ez utóbbinak áldozatul esett L. kormánya is (1892 nov. 29.), bár egyéni becsületét nem érintette az ügy. 1896-ban a szenátus elnöke lett s mint ilyen pályázott a köztársasági elnökségre *Faure* Félix hirtelen halála után 1899 febr. 18. a kongresszus 483 szavazattal *Méline* 279 szavazata ellenében meg is választotta őt. Elnöksége alatt (1899–1906) szigorúan megőrizte az alkotmányosság formáit. Hivataloskodása után végleg visszavonult a politikai élettől.

Loubet-föld, délsarki földterület, amelyet 1908. Charcot (l. o.) fedezett fel, a Graham-földhöz csatlakozik.

Loud., növénynevek után *Loudon* John Claudius nevének rövidítése. Szül. Cambuslanyban, Edinburgh mellett 1783 ápr. 8., megh. mint kertész és író London mellett Bayswaterban, 1843 dec. 14-én. Munkái: An encyclopaedia of plants (London 1829, suppl. 1841); The Gardeners Magazine (u. o. 1826—43); Hortus Britannicus (u. o. 1830); Arboretum et fruticetum britannicum (u. o. 1838).

Loudéac (ejtsd: ludeak), város, L. járás székhelye Côtes-du-Nord francia départementban, az Oust és Larhon közt, vasút mellett, (1911) 5745 lak., almaborkészítéssel, bretagnei vászonszövéssel.

Loudon, 1. *Gideon Ernst*, l. *Laudon*. — 2. *L.*, l. *Loud.*

Loudun (ejtsd: ludőñ), város, L. járás székhelye Vienne francia départementban, a Petite-Maine forrásánál, vasút mellett, (1911) 4781 lak., paszománt- és csipkekészítés, mezőgazdasági ipar, környékén szarvasgombatermesztés, 3 (XII—XVI. sz.) régi templommal, XVI. sz.-beli kastéllyal.

Loudun (ejtsd: ludőñ, családi nevén *Balleyguier), Eugène*, francia publicista, született Loudunben (Vienne) 1818 júl. 8., megh. Párisban 1898. Faldoux miniszter magántitkára s 1881 óta a Revue du monde catholique kiadója volt. Érdekesek a II. császárságra vonatkozó emlékiratai, amelyeket részben Fidus álnéven adott ki.

Loue (ejtsd: lu), a Doubs legnagyobb, 120 km. hosszu mellékvize Franciaországban, Dôletól 8 km.-nyire torkollik.

Lougen, két folyó, l. *Laagen.*

Lough a. m. tó, öböl, l. *Loch.*

Loughborough (ejtsd: löffboro), város Leicestershire angol countyban, (1911) 22,992 lak., harangöntéssel, gyapjú- és pamutszövéssel, csipke- és tüllkészítéssel.

Loughton (ejtsd: löfftn), város Essex angol countyban, (1911) 5433 lak., régi erődítmények romjaival.

Lóugrás. A sakkjáték egyik figurájával: a lóval csak olyformán szabad tovább haladni, hogy az elfoglalt négyzetéről előre, hátra v. oldalt egyenes vonalban két négyzetet átugorva, a jobbra v. balra eső négyzetre tesszük. E haladási mód a L.

Louhans (ejtsd: luañ), város, L. járás székhelye Saône-et Loire francia départementban, a Seille összefolyásánál, vasút mellett, (1911) 4454 lak., XV. sz.-beli templom, vászonszövés, bőrcserzés.

Louis (franc., ejtsd: lui) a. m. Lajos. *L.-treize, L.-quatorze, L.-quinze, L.-seize,* a francia művészet különféle stilusai.

Louis, *Rudolf*, zeneszerző és zenei író, szül. Schwetzingenben 1870 jún. 30., megh. 1914 nov. 15. 1900-ban a Münchener Neuesten Nachrichten zenekritikusa lett. Művei: Der Widerspruch in der Musik (1893); Die Weltanschauung R. Wagners (1898); Franz Liszt (1900); Hector Berlioz (1905); Anton Bruckner (1905); Die deutsche Musik der Gegenwart (1909); Thuille-vel egy modern összhangzattant is írt: Harmonielehre (1908). Szerzeménye a Proteus c. zenekari fantázia.

Louisblanc (franc., ejtsd: luiblañ), máskép *Louis d'argent*, XVII. sz.-beli francia nagyobb ezüstpénz, megfelelt a 2 frtosnak.

Louisbourg, l. *Cape Breton Island.*

Louis d'or (franc., ejtsd: luidór), francia aranypénz XIII. Lajos ideje óta. Az 1640. először vert L. értéke 10 régi livre volt, a XV. és XVI. Lajos alatt vert daraboké 24 livre tournois. Volt kettős L. is, *doubles louis* vagy *doublon* elnevezéssel, a 4-, 6-, 8- és 10-szeres L.-ok csak érmek voltak. 1795-ben a L.-ok verését beszüntették és Franciaországban 20 és 40 frkos aranyak vannak jelenleg forgalomban. Németországban az 5 talléros aranyakat is L.-oknak nevezték.

Louise (franc., ejtsd: luíz) a. m. Lujza.

Louisette (franc., ejtsd: luizett), a guillotine (l. o.) tréfás neve.

Louisiade-szigetek *(Massims-szigetek)*, szigetcsoport Melanéziában, Uj-Guinea DK.-i végében, mintegy 390 km. hosszuságban, 2200 km² területtel. Lakói pápuák. Először Bougainville, később 1793. d'Entrecasteaux, 1849. Owen Stanley és 1888. Thomson kutatta át. 1885 óta angol birtok.

Louisiana (ejtsd: luiziána), az É.-amerikai Egyesült-Államok egyike a Mexikói-öböl, Texas, Mississippi és Arkansas közt; területe 126,180 km², (1910) 1.381,625 lak. (fele fehérbőrű). Prairie-vidékei vannak. L. magába foglalja a Mississippi egész deltáját; e folyó ellen hatalmas gátak védik a földeket, számos mellékágait bayousnak hívják, legnagyobbak a Lafourche, Macon és Tensas. Nagyobb folyója a Pearl és a Red-River, amely szintén számos ágra oszlik, fölveszi a Washitát. Éghajlata közel trópusi. New Orleans középhőmérséklete 20·7°, a januáriusi 12·1° és a júliusi 27·9°, az évi esőmennyiség 1405 mm. 60 zivataros nappal. Főtermékei: gabonanemű, cukornád, rizs és pamut. Állatállománya 392,014 szarvasmarha, 143,496 ló, 69,279 juh és 237,245 sertés. Erdői a terület 59%-át borítják. Folyóiban gyakoriak az alligátorok. Bányászata barnaszenet, petroleumot (18 millió K. értékben),ként, sót szolgáltat. Ipara főleg a nyers termékek feldolgozására szorítkozik. Az élénk kereskedelem középpontja New Orleans. 1910-ben 6966 elemi iskolájába 253,846 gyermek járt. Van egyeteme is és több főiskolája. L. fel van osztva 60 parishesre (a. m. county). Fővárosa Baton-Rouge (l. o.). 1879 óta minden 21 éves férfi polgár, ha egy éven át szakadatlanul az államban lakott. A kormányzót, a 36 tagú szenátust és a 101 tagú képviselőházat 2 évre választják, a kongresszusra L. 7 tagot küld. A legfőbb birákat a kormányzó nevezi ki a szenátus által kijelölt férfiakból.

A jelenlegi L. csekély része a régi L.-nak, mert annak területe 3.512,000 km² volt. Első gyarmatosai franciák voltak. 1712-ben Crozat francia kereskedő kereskedelmi szabadalmat nyert, amelyet 1717. eladott Lawnak (l. o.), aki 1720. megalkotta a csakhamar tönkrement Mississippitársulatot. A san-ildenfonsói szerződésben 1763. Franciaország a Mississippitől Ny.-ra fekvő részt Spanyolországnak, a K.-re fekvő részt pedig Angliának engedte át. 1803-ban Napoleon a francia birtokokat 15 millió dollárért eladta az Egyesült-Államoknak. 1804-ben territorium, 1812-ben állam lett. A polgárháboruban L. a konfederáltak pártjára állott. Mai alkotmánya 1876-ból való. V. ö. *Ficklen*, History and civil go-

vernment of L. (Chicago 1901); *Vieliers du Terrage*, Les dernières années de la L. françaises (Paris 1905); *A. Phelps*, L. (American Commonwealths' Series. Boston, Mass.).

Louisianai moha (növ.), l. *Tillandsia*.

Louis Philippe-föld, a Graham-föld (l. o.) K.-i része a D.-i Jeges-tengerben. 1838-ban Dumont D'Urville fedezte fel.

Louisville (ejtsd: luisavill), város, Jefferson county székhelye Kentucky É.-amerikai államban, az Ohio balpartján, (1910) 223,928 lak., vasművek, gazdasági gép-, kocsi-, bőrgyártás, malomipar, dohánygyárak. Kb. harmadfélezer gyártelepe 30.000-nél több munkást foglalkoztat, a termelt árú értéke meghaladja a 80 millió dollárt. Van egyeteme, képtára, gazdag nyilvános könyvtára. Nagyobb középületei: a vámház, a Court House, a City Hall, Polytechnic Society háza és a Farmer's Tobacco Warehouse. A várost 1778. George Rogers Clark alapította és XVI. Lajosról, a köztársaság első szövetségeseéről nevezte el.

Loukakő *(laukakő)*, sugaras-rostos szerkezetű gömbös aragonitkonkréciók; lelőhelyük Suchá Louka Morvaországban.

Loulé (ejtsd: lolé), város Algarve portugál tartomány Faro járásában, a Serra do Mahhão D.-i lejtőjén, a L. folyó két ága közt, (1900) 22,511 lak., ezüst- és rézbányászat; régi mór eredetű erősséggel. Közelében búcsújáró templom és L. erősség a L. folyónak az Atlanti-óceánba való torkolatánál.

Louny, cseh város, l. *Laun*.

Loupe (franc., ejtsd: lup), l. *Lupe*.

Lour., növénynevek után *Loureiro* Juan portugál jezsuita nevének rövidítése. Szül. Lissabonban 1715., megh. u. o. 1796. mint keletázsiai misszionárius. Munkája: Flora Cochinchinensis (Lisszabon 1790, másodizben Willdenow 1798. adta ki).

Lourdes (ejtsd: lurd), város Hautes-Pyrénées francia département Argelés arrondissementjában, a Gave de Pau és vasút mellett, 400 m. magasban, (1911) 8805 lak., márvány- és palabánya, téglagyártás, állatvásárok; erősséggel. L. a katolikusok egyik legkiválóbb búcsújáróhelye. 1858 febr. 11. itt megjelent a Szűz Mária Soubirous Bernadette 14 éves leánynak, majd febr. 15. a sziklabarlangban csodatevő forrás fakadt, melynek vizét palackokban világszerte szétküldik. A csoda helyén 1864. Mária szobrát állították fel és föléje 1876. templomot építettek, amelynek IX. Pius bazilika címet és előjogokat adományozott. A város környékén számos zárdát, 1883—1901-ig egy másik pompás — Szt. olvasó — templomot építettek. 1870 óta 100.000—$^1/_2$ millióra rúg évente a zarándokok száma. A L.-ban végbemenő hirtelen gyógyulásokat külön orvosi bizottság ellenőrzi, amely 1858—1904-ig 3353 természetes módon meg nem magyarázható gyógyulást állapított meg. A kat. egyház, habár senkit sem kényszerít, hogy Szűz Mária L.-i megjelenésében higyjen, annak mégis ünnepet szentel febr. 11.

Irodalom. Közel 2000 munka foglalkozik L.-dal. Nevezetesebbek: Lasserre (20. kiadás 1908, magyarul: Talabér János 1879); Boissaire, Hist. medical (1891, magyarul: L. története orvosi szempontból. Ford. Dr. Haiczl K. 1896); u. a Les grandes guérisons de L. (1900) és L'oeuvre de L. (1907); Cros (1901); Bertrin, Hist. critique des évén. de L. (19. kiadás 1908); Backer, L. et les médecins (1905); Lavrand, La suggestion et les guérisons de L. (1908) stb. Magyarul megjelent meg: Hérits Márton A lourdesi kegyhely rövid története (1871); Wosinszky Mór, L. csodaeseményei (ford. 1884) stb. és több emlékkönyv egyes magyar zarándoklatok alkalmából.

Loure (franc., ejtsd: lúr), dudaszerű elavult normandiai hangszer. Ettől vette nevét a L. nevű, $^3/_4$-es ütemű, lassú, vontatott francia tánc. A XVIII. sz.-ban írt szvitekben, valamint a francia balletekben a következő tipikus ritmussal jelenik meg:

Loureiro, *Juan*, l. *Lour.*

Lourenço Marques (ejtsd: lorensso markes), 1. Portugália keletafrikai gyarmatának egyik kerülete, Transzvál, az Indiai-óceán, Inhambane és a Lobombo-hegyek közt, kb. 40,000 km² ter. s mintegy 100,000 lak. — 2. *L.*, az ugyanily nevű kerület székhelye a Delagoa-öböl mellett, mintegy 10.000 lakossal és nagy forgalmú kikötővel. Fő kiviteli cikkei: bőrök, rizs, szezám, elefántcsont stb.

Lourenço Marques-öböl, l. *Delagoa-öböl*.

Louth (ejtsd: lauth), 1. *Irország* legkisebb countyja Leinster tartományban, Meath, Cavan, Monaghan, Armagh, a Carlingfordi-öböl és az Ir-tenger közt, 818 km² területtel és (1911) 63,402 lakossal. Székhelye: Dundalk. — 2. *L., város* Lincolnshire angol countyban, (1911) 9883 lak., vasöntéssel, szőnyeg- és takarókészítéssel, sör- és kötélgyártással.

Loutherbourg (ejtsd: luterbúr), *Philippe Jacques*, francia festő, szül. Strassburgban 1740 okt. 31., megh. Chiswickben 1812 márc. 11. Casanova Françoisnak volt tanítványa. Mozgalmas, hatásos tengeri, csata- és tájképei annak idejében igen kedveltek voltak és L. kora legtöbbre becsült festőinek egyike volt, míg ma alig emlegetik.

Louther Hills (ejtsd: lóther hillsz) v. *Lowthers*, alacsony halomvidék Skócia D.-i részén, 769 m.-ig emelkedik, híresek a leadhillsi és wanlockheadi ólombányái.

Louvain, város Belgiumban, l. *Löwen*.

Louvet de Couvray (ejtsd: luvé dö kuvré), *Jean Baptiste*, francia író és forradalmár, szül. Párisban 1760 jún. 11., megh. u. o. 1797 aug. 25-én. A forradalom kezdetén a jakobinus-klubba iratkozott be, majd a girondistákhoz csatlakozott. Amikor Robespierret 1792 okt. 29. azzal vádolta, hogy a diktatorságra törekszik, annak haragja elől menekülnie kellett Párisból, ahová csak az 1794 júliusi forradalom után tért vissza. Irodalmi művei közül legnagyobb népszerűségre a Les aventures du chevalier Faublas (Paris 1787—90) tett szert, amely mű az összes világnyelvekre és Faublas lovag kalandjai címen magyar nyelvre lefordítva is megjelent (Budapest 1883).

Louvière, *La* (ejtsd: luvjér), község Hainaut belga tartományban, (1910) 21,379 lak., szénbányával, vasművekkel.

Louviers (ejtsd: luvjé), város, L. járás székhelye Eure francia départementban, az Eure és vasút mellett, (1911) 10.209 lak., gyapjufonás, posztó- és vászonszövés, gépgyártás. Itt alapították 1681. Franciaország első posztógyárát.

Louvois (ejtsd: luvoá), *François Michel Le Tellier, marquis de L.*, XIV. Lajos francia király hadügyminisztere, szül. Párisban 1641 jan. 18., megh. 1691 júl. 16. Tagadhatatlan érdeme, hogy a francia hadsereget úgy fegyverkezés, mint harcképesség, valamint fegyelem dolgában az első helyre emelte, úgy hogy azután fél Európával mert bátran szembe szállani. Hazánkkal különösen a Wesselényi-féle összeesküvés napjaiban lépett összeköttetésbe, amidőn a főúri ellenzékben szította a tüzet, anélkül hogy azután az igért segélyt megadta volna. V. ö. *Rousset*, Histoire de L. et de son administration (Paris 1879, 4 köt., 6 kiad.); *Chotard*, Louis XIV. L., Vauban et la fortification du nord de la France (u. o. 1890).

Louvre (ejtsd: lúvr), palota Párisban, a francia építészet legkiválóbb emlékeinek egyike. Helyén a Fülöp Ágost király által alapított és utódai alatt kiépített várkastély állott, melynek átalakítását, modernizálását I. Ferenc király kezdte meg 1546., Lescot Pierre építész által, a renaissance szellemében, kiváló művészek, köztük Goujon Jean közreműködésével (l. *Francia művészet)*. A későbbi királyok alatt mind az építés, mind a belső díszítés folytatódott. 1624-ben Lemercier Jacques lett a L. építésze. XIII. Lajos a régi kastély még fennálló maradványait lebontatta. XIV. Lajos alatt a főhomlokzatra került a sor, melyre Bernini is tervet készített, azt azonban Perrault Claude 1667—70-ig építette föl. Ekkor indult meg a híres Galerie d'Apollon kiképzése is. A roppant épületcsoporton azonban még sok tennivaló maradt 1805 után is, midőn hivatalosan befejezettnek nyilvánították. A L.-nak idők folyamán különböző udvari és hivatalos rendeltetése volt. 1798-ban itt helyezték el a győzelmes hadjáratokban zsákmányolt műkincseket, amelyek ugyan nagyrészt ismét elkerültek innen, de megkezdődött a L.-nak mint művészeti muzeumnak kifejlesztése és az ma is a világ legkiválóbb gyüjteményeinek egyike. V. ö. *Babeau*, Le L. et son histoire (Paris 1895); *Guédy*, Palais du L. (u. o. 1905).

Louys (ejtsd: luisz), *Pierre*, francia író, szül. Párisban 1870 dec. 10. Hírnevét Chansons de Bilitis (1894) című kötetével vetette meg, mely állítólagos görög versek prózafordítását tartalmazza s korhűségével filológus szakértőket is megtévesztett. Páratlan sikere volt tov. Aphrodite (1896) c. regényének is, melyet sokan utánoztak. Magyarul megjelentek: Aphrodite. Ford. *Rózsa* Géza (Budapest 1898); Az asszony bolondja. Ford. u. a. (u. o. 1899); Aphrodite. Névtelen ford. (u. o. 1903). V. ö. *Gaubert*, Pierre L. (Paris 1904.)

Lovag, Ausztriában nemesi fokozat, mely rangra nézve a báró és a nemes között áll. Angolországban a *knight* cím személyhez kötött és át nem örökölhető. L.-nak nevezik általánosságban valamely rendjelkereszt tulajdonosát is (rendesen a III. osztályét.). Megjegyzendő, hogy néhány ily rendjellel együtt jár az örökös lovagi méltóság is, főleg az osztrák rendjeleknél. — L. még *Lovagintézmény*, *Lovagi rend*, *Lovagok*.

Lovagakadémiák, Németországban és Ausztriában a XVIII. sz.-ban alapított nevelőintézetek, melyekben nemesi családok fiai társadalmi állásukhoz illő nevelésben és oktatásban részesíttettek s magasabb rangú államtisztviselőkké v. katonatisztekké képeztettek ki. Ilyen pl. a bécsi Theresianum.

Lovagbirtok, különös kiváltságokkal összekötött földbirtok. Csak nemes származású férfiak örökölhettek vagy szerezhettek L.-okat s tulajdonosaiktól megkívánta a gyakorlat, hogy valamely lovagrend névkönyvébe fel legyenek véve, vagy valamely uralkodónak lovagi szolgálatában álljanak. Magyarországon mint a hűbéri birtok nem, úgy a L. sem fordult elő, a nyugateurópai germán és román eredetű államokban azonban nagyon el volt terjedve s csak a jobbágyság felszabadításával vesztette el kiváltságos jellegét.

Lovageredetű, lovagi, illetve ősnemesi származású az, aki 16 őst tud kimutatni.

Lovaggáütés, l. *Lovagintézmény*.

Lovaggomba, l. *Preszkergomba*.

Lovaghal *(Eques*, állat), a Csontos halak rendjébe, az Árnyékhal-félék *(Sciaenidae)* családjába tartozó halnem. Amerika trópusi részeinek Atlanti-oceáni partjai mentén 3 faja honos. Legismertebb a pásztás L. *(E. lanceolatus* L.); 15—20 cm. hosszú; Nyugat-India tengereiben honos.

Lovagintézmény, a középkori lovagság összes jellemző tulajdonságainak foglalatja. Eredetére nézve a középkori L. a régi rómaival (l. *Lovagok)* semminemű összefüggésben nincsen. A középkori L. az ú n. comitatus-ból, kiséretből eredt, melynek tagjai egy általuk választott vezér vezetése alatt állottak. Ilyenek voltak a szt. Grál lovagjai, Artus király köre stb. Egy-egy ily comitatus tagjai vezérüktől hűbért nyertek, melynek fejében a hűbérúr irányában különféle szolgálatokra, főleg katonai szolgálatokra voltak kötelezve. A hűbéri intézmény fejlődésével karöltve járt a L. fejlődése is, melyre különösen a keresztes hadjáratok voltak nagy befolyással. Ezek által érintkezésbe jutott a L. a délfranciaországi lovagsággal, melynek finom jellege átment a többi lovagokra is. Kifejezést nyert ez az egész L. finomodásában, erkölcsi fejlődésében és ezzel karöltve járt egy külön énekfaj, az ú. n. Minnesang fejlődése. Nagy hatást gyakorolt a L. fejlődésére a különféle egyházi lovagrendek alakulása, mely épp a keresztes hadjáratok alatt történt. A L. korául főleg a XI—XIV. sz. tekinthető. Hogy valaki a lovagi rendbe fölvétethessék, arra külön iskolát kellett végeznie. Hét éves korában a nemesi fiú valamely lovagi v. hercegi udvarhoz került, hol mint nemesi apród 14-ik évéig szolgált. 14. évében fegyverhordó lett s 21. évében lovaggá ütötték. A lovaggá ütést vallási gyakorlatok, böjtölés, gyónás és áldozás előzte meg. A kitűzött napon két lovagi tanuval, kik bizonyították a jelölt lovagi származását, kifogástalan erkölcsét és vagyoni viszonyait, megjelent a felavató előtt. Páncélosan, de sisak, kard és pajzs nélkül letérdelt a két tanu között, mire a felavató a meztelen karddal fején, vállán és arcán érintette a lovag-jelöltet, miközben így szólt: «Isten és Mária tiszteletére, tűrd el ez ütést és többé egyet sem. Légy bátor, igaz és derék; jobb lovagnak lenni, mint szolgának». Ezzel véget ért a *lovaggá ütés*, mire a jelöltre adták a kardot, pajzsot, sisakot és sarkantyúkat. A lovagnak joga

volt címerét és jelmondatát pajzsán viselni. Fegyverzetét és lovát büntetlenül elvenni nem volt szabad. Ha fogságba esett, lovagi szava mellett bilincsek nélkül járhatott; mindennemű adózás alól ment volt, ellenben alattvalóira adót vethetett ki stb. Önmagának is joga volt bárkit lovaggá ütni. A L. fényoldalai mellett azonban nem hiányoztak az árnyoldalak sem, mert a kóbor lovagok, főleg Francia- és Spanyolországban, a közbiztonságot nem egyszer veszélyeztették. Béke idején a lovagok váraikban egyhangú életet éltek, melybe csak a vadászat és a lovagjátékok (ú. n. tornák) hoztak változatosságot. A középkori intézmények bomlásával együtt járt a L. hanyatlása is, mely az ököljog korában már a *rablólovagok* intézményévé fajult el. A lőpor feltalálása adta meg a kegyelemdöfést a L.-nek, mely virágzása tetőpontját I. Miksa császár idejében érte el, kit kortársai az utolsó lovagnak neveztek. De még ennek halála után is jó ideig tartotta magát ez a dédelgetett intézmény és az ú. n. lovagi birtokok előjogai a XIX. sz. elején is még fennállottak. A lovagság egy része pedig a régebbi német császárság feloszlásakor is közvetlenül a császár és a birodalom rendelkezése alatt állónak jelentette ki magát, nem ismerve el maga fölött más urat.

Irodalom. Sainte-Palay de la Curne, L'ancienne chevalerie 1759—81, 1826, 2 kötetben, németül megjelent Nürnbergben, Klüber fordításában 1786—1791-ben; Busching, Ritterzeit und Ritterwesen, Leipzig 1824; Weber, Das Ritterwesen etc., Stuttgart 1822—24; Mills, History of chivalry, London 1825, 2 kötet; James, History of chivalry, London 1835; Reibisch, Geschichte des Ritterthums, Stuttgart 1842; Falke, Die ritterliche Gesellschaft im Zeitalter des Frauenkultus, Berlin 1862; Weinhold, Die deutschen Frauen im Mittelalter, Wien 1882; Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger, Leipzig 1880, 2 kötet; Gautier, La chevalerie, Paris 1884; Roth v. Schreckenstein, Die Ritterwürde und der Ritterstand, Freiburg 1886, hol az irodalom is össze van gyüjtve. A nagy közönség részére van írva Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, I. II. kötet, Leipzig 1888; Eberbach, Die Deutsche Reichsritterschaft in ihrer staatsrechtlich-politischen Entwicklung von den Anfängen bis zum Jahre 1495, Leipzig—Berlin 1913.

Lovagi rend (ném. *Ritterthum,* franc. *chevalerie),* a IX. sz. első felében keletkezett. Keletkezésének első oka lovas fegyveresekből álló katonaság alakításának szüksége volt. Kiváló tényezők voltak itt a magyarok, tisztán lovasokból álló seregeikkel. A lovasság, mely a nyugati népeknél addig alárendelt szerepet játszott, lassankint a seregek zömét kezdte képezni s a dolgok úgy alakultak, hogy a lovasokat a gyalog harcosokkal szemben előkelőbbeknek kezdték tartani, minek folytán a lovasok most már mint lovagok felsőbb társadalmi osztályt alkottak. Nagy befolyással voltak a L. alakulására a keresztes hadjáratok és az egyházi lovagszerzetek, ú. m. a templariusok; a János-vitézek (Milites Hospitalis S. Joannis Hierosolymitani) és a német rend (Ordo Beatae Mariae Teutonicorum). V. ö. *Perrot,* Collection historique des ordres de chevalerie; *Biedenfeld,* Gesch. u. Verfass. aller geistl. u. weltl. Ritterorden; *Oltványi* P., A jeruzsálemi szent sír és lovagrendjének rövid története (Szeged 1882); *Bertouch* E., Kurzgefasste Geschichte d. geistl. Genossenschaften etc. (Wiesbaden 1887); *Prutz* H., Die geistlichen Ritterorden (Berlin 1908). L. még *Lovagintézmény.*

Lovagjáték vagy *harcjáték,* l. *Tornajátékok.*

Lovagkor, a középkori *lovagintézmény* (l. o.) virágzásának kora, főleg a XI—XIV. sz.

Lovagköltészet alatt a középkori irodalom azon költői termékeit értjük, főképen lovagregényeket és költői elbeszéléseket, melyekben a lovagság világnézete és ideálja jut érvényre. Jellemvonásuk a regényesség.

Lovaglás, a lónak embervitelre való alkalmazása. A lovas csakis akkor veheti hasznát a L.-nak, ha lovát teljesen akarata szerint kormányozhatja és e mellett még más teendőt is végezhet, mint pl. fegyvert használhat stb. E követelményeknek csakis a L.-hoz szoktatott és arra tanított (idomított) lovon ülő, hosszas gyakorlat v. rendszeres oktatás által kiképzett lovas felelhet meg. A *lóidomításnál* megkülönböztetjük a közönséges L.-t a műlovaglásra való idomítástól, mely utóbbit «magas iskolának» is nevezik.

A *közönséges idomításnál* csakis arra törekszünk, hogy a ló kitartó és föltétlenül engedelmes legyen; készségesen előre menjen, a kívánt ütemet egyenletesen megtartsa, a közönségesen előforduló akadályokon készségesen és lehetőleg csekély erőkifejtéssel áthatoljon és valamennyi járómódban engedje magát fordítani és megállítani. A lóidomítás kezdetén a fiatal lovat csakis arra tanítják és szoktatják, hogy a lovast nyugodtan hordja; csakis amikor e célt már elértük, foghatunk a valódi idomításhoz. Mindenekelőtt a lovat fürgén járóvá teszik és arra tanítják, hogy a szár- és combsegítségeket megértse s azoknak engedelmeskedjen. E közben arra kell törekedni, hogy a helyes nyak- és fejtartást elsajátítsa, minden járómódban könnyen oldalt fordíttathassék s a vágtatásba való helyes beugrást megtanulja. Később a lovat már feszítőzablával kantározzák fel és végre következnek az edzési gyakorlatok. A ló idomítása közben az idomítónak mindig nagy türelemmel és lehetőleg jó bánásmóddal arra kell törekednie, hogy a ló megértse, hogy mit követelnek tőle; büntetni csakis akkor szabad, ha az idomító bizonyosan tudja, hogy a ló megértette ugyan, hogy mit követelnek tőle, de ezt nem akarja megtenni. A lóval való bánásmód az istállóban a ló jellemére, annak mikénti ápolása pedig egészségére s erőkifejthetési képességére nagy befolyást gyakorol, amiért is szükséges, hogy az idomító mind a két körülményre különös figyelmet fordítson. Természeténél fogva általában egy ló sem gonosz; csakis durva bánásmód által válik azzá, míg szelid bánásmóddal még a már gonoszá vált ló is javítható. Az idomítónak alapos lóismerőnek is kell lennie, mert csak ily egyén képes az idomítás alatt a ló alkatát, korát és erejét kellően tekintetbe venni.

A ló járómódjai: a lépés, az ügetés, a vágtatás és a futtatás (l. a *Ló* cikknél *A ló mozgásnemei* c. képmell.). A lépés az a járó mód, mely a lovat legkevésbbé erőlteti meg. A lépés élénk és annyira tért nyerő legyen, hogy a ló minden percben legalább 140 emberlépésnyi (105 méter) távolságra haladjon. A lépésnek egyik korcsneme a *poroszkálás,* melynél ugyanazon oldalú első és hátsó láb egyszerre lép ki. Az *ügetés* nagyobb távolságokra való haladásra a gyorsított járómódok közül a legcélszerűbb, mivel ezt a ló legtovább

győzi. Kétféle ügetést különböztetnek meg: a rövidet, mellyel egy perc alatt 300 lépésnyi távolságra (225 méter) kell jutni s a sebes ügetést, melyet csakis a lovak idomítása alatt alkalmaznak, hogy a lóban a menetösztönt felébresszék s annak menetképességét kifejlesszék. Az ügető lovaglásnak leghasználatosabb formája az ú. n. *angol* v. *könnyű ügetés*, mely lényegében abból áll, hogy a lovas egész testével ritmikusan követi a ló mozgását, ami lényegesen megkönnyíti a ló munkáját. A *vágtatás* nagyobb távolságra a lovat felette megerőltető járómód, a lovak azonban ebben is annyira gyakoroltassanak, hogy 3000—4000 lépésnyire ($2^1/_4$—3 kilométer) is vágtatva mehessenek, anélkül hogy kimerülnének. Utóbbi időben különben, főleg olasz tapasztalatok nyomán, megállapítást nyert, hogy kellő training mellett szinte hihetetlen módon fokozható a lónak vágtatásban való teljesítőképessége. Kétféle vágtatásban gyakorolják a lovat: a rövidre, melyet csakis a lovardában használnak azért, hogy a ló a vágtatás közben végrehajtandó rövid fordulatokhoz és a rövid megálláshoz szükséges egyensúly megnyerésében gyakoroltassék. Gyakorlatban mindig a sebes vágtatást alkalmazzák, mellyel a ló egy perc alatt 500 lépésre (375 m.-re) s átlag 9 perc alatt 3 kilométerre halad. A *futtatás* (carrière) a legnagyobb erőmegfeszítésig fokozott vágtatás és csak rövid távolságokra alkalmazható.

A lóidomítás alatt a lovat helyes «támaszkodás»-hoz kell szoktatni; ez abban áll, hogy a ló állkapcsai a zablában mindig némi gyönge támaszt keressenek; ha a támaszkodás felette kemény v. igen erős, akkor a lovas csak erőfeszítéssel képes lovát vezetni v. megállítani. «*Kéz-* vagyis *szár* mögött létel»-nek nevezik azt, ha a ló a zablára való támaszkodástól irtózik és nem akar előre menni; ez leginkább oly lovaknál fordul elő, melyek igen érzékeny szájuak és melyek a szárak túlságos meghúzása v. rángatása által a támaszkodástól elriasztattak.

A lónak fejtartására általános szabály nem állapítható meg; az a ló testalkotásától függ; általában az a fejtartás a legjobb, melylyel a ló legkényelmesebben járhat és még erősen megragadva is engedelmes marad. A legtöbb lóra a legcélszerűbb fejtartás az, amelynél a ló feje majdnem függőlegesen, orra pedig csípőivel egyenlő magasságban áll. Egyenes vonalon való járás alatt a ló feje egyenest állítandó; minden fordulatkor a ló feje kevéssé «befelé», azaz a fordulat oldala felé állítandó. A lófej oldaltartásához szükséges nyakhajlítás ott történjék, ahol a fej a nyakkal egyesül, t. i. az állkapcák mögött; a hajlítás csakis oly mérvű legyen, hogy a lovas a ló nyakán át lenézvén, a ló belső szemívét láthassa. A ló «összeszedése» alatt azt értik, ha a lovas mindakét szárnak erősebb meghúzása mellett még combjaival is szorítja a lovat; ekkor a lónak nyaka és feje magasabb állásba jut s a ló hátsó lábait jobban maga alá veszi.

Az oldaljárásokkal a lóval megértetjük, hogy a szármeghúzással és a combnyomással mit akarunk elérni. Közönségesen csakis a következő oldaljárások gyakoroltatnak: «vállat be», «féloldalzás», «fart be» és «egész oldalzás». A lovasnak mindig szem előtt kell tartania, hogy a ló főleg a szárakkal vezetendő és a combok a vezetést csak támogatják.

Az akadályokon való áthatolást eleinte lovas nélkül gyakoroltatják, hogy a fiatal ló bátor, nyugodt nekimenésre szoktattassék, anélkül hogy lábai a lovas súlya alatt cél nélkül megerőltetnének és a lovas veszélyeztetnék; mikor a ló lovas nélkül a közönségesen előforduló akadályokon nyugodtan és biztosan átugrik, hozzászoktatandó, hogy akadályokon lovassal is áthatoljon. Az árkok kezdetben egy, később két méter szélesek s a sorompók eleinte csak 45, később azután fokozatosan mindig magasabbak legyenek, míg végre 80 cm. magasságuak lehetnek.

Az úszást is előbb lovas nélkül kell gyakoroltatni; hogy a ló a vízbe való menéstől ne irtózzon, előbb 1—1·5 m. kemény talajú vizen kell néhányszor átlovagolni. Az úszást mindig *áramló* folyóvizeken gyakorolják, mert éppen az áramlat legyőzése képezi az úszás nehéz részét és következőleg ezt kell főleg gyakoroltatni.

A magas iskola szerinti idomításnak célja az, hogy a ló képes legyen oly testtartással is egyensúlyban maradni, mellyel a test súlypontján át képzelhető függőleges a csípőkön áthalad, míg a közönséges idomításnál megelégszünk, ha az említett függőleges valamivel hátrább esik, mint a nem idomított lónál. A magas iskola megkülönbözteti a földön és a föld fölött begyakorlandó mozdulatokat, melyek mindannyian a ló természetes járómódjainak és ugrásainak tökéletesbítései. A magas iskola járómódjai: a *passage*, a *piaffe* vagyis «büszke lépés» és a *redoppe*; a föld fölött azaz felugrás közben végzendő gyakorlatok: a *levade*, *pesade*, *terre à terre*, *mezaire*, *courbette*, *croupade*, *ballotade* és a *capriole*.

Embereknek a L.-ra való oktatására jól idomított lovakat használnak. Ha a kezdő lovas a lovon való üléshez már némileg hozzászokott, akkor nem lovagoltatják mindig ugyanazon az egy lovon, hanem folytonosan más-más természetű lovat adnak alája. Mielőtt a kezdő lovast a *vezetésre* oktatnák, a lépő, ügető és vágtató lovon való nyugodt és helyes ülésre szoktatják. A L.-ban való oktatást három időszakra osztják: az elsőben arra törekednek, hogy a kezdő lovas a lóhoz bizalmat és helyes, szilárd ülést nyerjen; a másodikban a csikó-zablával való vezetést és a harmadikban végre a feszítő zablával való lovaglást és annak lóháton való használatát tanítják.

Irodalom. L. von Heydebrand, Illustrierte Geschichte der Reitkunst, Wien 1892; Kästner, Die Regeln der Reitkunst, 4. kiad., Leipzig 1892; Monteton, Über die Reitkunst, Stendal 1877—79, két rész); Heinze, Pferd und Reiter, 6. kiad., Leipzig 1888; Der Reitkunst hohe Schule, u. o. 1898; Graf Wrangel, Das Buch vom Pferde, 4. kiad., Stuttgart 1902; Norman, Im Sattel und im Stall, Berlin 1905; Moravetz K., L.-ok a szabadban, tisztekkel, altisztekkel és a legénységgel, ford. Milodanovits S., Budapest 1888; Petheő D., A rendszeres L. alapszabályai, egy függelékkel a hölgylovaglasról, u. o. 1860; Széchenyi D., Eszmék a L. és kocsizás köréből, u. o. 1892; Waldbauer Henrik és Sárossy László, A messze-L. és a budapesti distáncverseny, Bécs 1909. A L. oktatására vonatkozó elvek a lovasság gyakorlati szabályzataiban vannak lefektetve.

Lovaglási díj a neve annak az összegnek, amelyet a versenyszabályok szerint a ló tulajdonosa a jockeynek, a lovászfiúnak v. az istálló-

gyereknek fizetni köteles azért, mert az a lovat a versenyben lovagolta. Ha külön egyezség nincs, az osztrák-magyar monarchia területén a jockey L.-a egy nyert versenyért 120, egy vesztettért 60 korona.

Lovaglási engedély, bármely állam vagy ország irányadó pályaegyesülete részéről szabályszerüen kiállított okmány, mely a *hivatásos lovasnak* jogot ad, hogy az illető ország v. állam területén fekvő versenypályákon rendezett versenyekben részt vehet, az egyes versenyistállóknál kötelezettségeket vállalhat, külön egyezség hiányában a megállapitott lovaglási díjakat igényelheti s általában mindazon jogokat gyakorolhatja és előnyöket élvezheti, amelyeket részére a versenyszabályok biztositanak. A L. csakis egy folyó versenyévre — még ha időközben adatik is ki — érvényes, dec. 31-ig bezárólag, amelynek elteltével annak kiadása iránt az írásbeli kérelem megújítandó. A L.-eket esetről-esetre hivatalosan közzé kell tenni.

Lovaglóiskola rendeltetése, hogy lovagló-tanárokat és lovaknak a magas iskolában való idomítására képes lóidomítókat képezzen ki. A magas iskolát (l. *Lovaglás)* tanulják az udvartartáshoz tartozó L.-ban, a közönséges, vagyis campagnelovaglást legalaposabban tanítják a közös hadsereg szakképzőintézetei közé tartozó katonai lovagló-tanári intézetben (Bécsben), melyben lovas-, tüzér- és vonat-*tisztek* egyöntetü alapelvek szerint képeztetnek ki lovagló-tanárokká és lóidomítókká.

Lovaglópálya, a lovaglás gyakorlására elkészitett útvonal vagy terület, így városokban a sétalovagláshoz, idomító telepeken, úgyszintén a lovaskatonaságnál a gyakorláshoz, versenytereken a futtatáshoz használt L. A L. talajának nem szabad sem keménynek, kövesnek és száraznak, sem mélynek lennie; a L. kellő állapotát megfelelő előkészítés után időnkint való boronálással, simítással (tövises boronával) és öntözéssel érik el és tartják fenn.

Lovagok (lat. *eques)*. Eredetileg a. m. lovon ülő harcos. A L. a régi Rómában és később a középkorban külön osztályokat alkottak. Rómában a L. intézménye Romulusra vezettetett vissza, ki a háromtörzsből: Ramnes, Tities és Luceres, három centuria lovast állított föl a háborúkban való szolgálatokra. Az első királyok alatt a centuriák száma hatra emelkedett. Servius Tullius, ki a római alkotmányt reformálta, a katonaságnál is új reformokat léptetett életbe, amennyiben Róma plebejus lakosait is kötelezte hadi szolgálatra. Azok közül, kiknek vagyona az általa alakított osztályok legelsejét fölülmulta, 12 lovas centuriát alkotott, ez az összesen 1800 főnyi csapat volt Rómában a lovagrendnek (ordo equestris) kezdete. Lovat az államtól kaptak, hasonlókép pénzsegélyt annak ellátására, de zsoldot nem. Nemsokára a lovagi rendre nézve is vagyoni qualifikációt állapítottak meg és pedig előbb 400,000, később 600,000 sestertiust. A lovagi qualifikációval birók száma egyébként már az első századokban nagyobb volt, mint amennyi hely a lovagi rendben volt. Ez utóbbiba való fölvétel, a létszám nyilvántartása s a rendből való esetleges kizárás a cenzor föladata volt. Idővel a lovag címbe azokat is befoglalták, kik a lovagrend tagjai ugyan nem voltak, de abba való belépésre jogosultak voltak, vagy lovagszolgálatokat önként, saját lovukkal teljesítettek (equites equo privato). A lovagrend tehát Rómában idővel egyesítette a város születési és pénzarisztokráciáját. Később változás állott be. Kr. e. 129. hozott néphatározat értelmében a szenátorok mindennemű nyilvános pénzügyletektől eltiltattak, és ekkor a lovagrend a tőkepénzesek és kereskedők rendjévé vált. Cajus Gracchus alatt nagyban emelkedett a lovagrend tekintélye, főleg miután Gracchus nekik engedte át Ázsiában az adóbeszedést. A 123-ik évi lex judiciaria az esküdtszékekben való részvételt majdnem kizárólag a L. kezébe adta. Egyidejüleg a L. küljelek által is jelezni kezdték magasabb állásukat. Igy arany gyűrűt kezdtek hordani az addig szokásos vas- v. rézgyűrű helyett; tógájukon pedig az angustus clavus-t, két keskeny szegélyből álló biborszegélyt viselték. Egyúttal a szinházakban külön helyeket biztosítottak maguknak. Sulla 82—79. alatt összes jogaikat elvette tőlük, ellenben Pompejus 70-ben és 67-ben ismét visszaadta nekik kiváltságaikat. Marius idejében a L. hadi szolgálata úgyszólván teljesen megszünt. Ők maguk egy városi élite-gárdát alkottak, mely főleg nagy ünnepélyek alkalmával szerepelt; vezérük a princeps juventutis volt. Az a csekély számú lovag, ki a hadseregben szolgált, rendesen a cohors praetoriában katonáskodott mint lovas, vagy tiszti állást foglalt el. V. ö. *Madwig*, Kleine phil. Schriften (Leipzig 1875); *Zumpt*, Über die röm. Ritter u. den Ritterstand in Rom (Berlin 1840).

Lovagpróba. Az őspróbánál annak kimutatása, hogy az illető ősei lovagi eredetüek.

Lovagregény, l. *Regény*.

Lovagrendek, l. *Lovagi rend*, *Lovagintézmény*.

Lovagvár, a középkorban különösen hegyes vidékek ormán épült erős vár, amelyet bástyákkal, árkokkal öveztek és felvonó híddal tettek hozzáférhetővé. A román és gót építő stilus számos példáját mutatja fel a L.-nak.

Lóvakaró, fogazott bordázattal és nyéllel ellátott fémlap, mely a háziállatok tisztogatása közben nyer alkalmazást.

Lovarda (franc. *manège)*, 18—22 m. széles és 36—40 m. hosszú négyszögletes tér, melyet mintegy 15—20 cm.-nyi vastag, kövecsek nélküli homok- vagy a timárok által már kihasznált cserhéj-réteggel borítanak. Zártnak mondják a L.-t, ha be van kerítve, nyiltnak, ha nincsen bekerítve, fedett pedig az a L., mely háztetőt tartó falakkal van körülvéve.

Lovaregylet, l. *Magyar Lovaregylet*.

Lovas v. *ló*, sakkfigura, l. *Sakkjáték*.

Pótlás.

A Révai Nagy Lexikona jelen kötetének megjelenését a háború okozta viszonyok késleltették. A kötet egy része már ki volt nyomatva, amikor 1914 augusztus elején a világháború kitört. Az azóta történt események a kinyomott ívekbe természetesen már nem voltak beilleszthetők, ezért a fontosabb pótlásokat az alábbiakban közöljük:

Kornis *Gyula* filozófust 1914. kinevezték pozsonyi egyetemi tanárrá.

Koser, *Reinhold,* német történetíró, megh. Berlinben 1914 aug. 25.

Kosutány *Tamás,* agrikultur-kémikus, megh. Budapesten 1915 jan. 19.

Kotur erődöt Aszerbeidzsán perzsa tartományban az 1914—15-iki orosz-török háború folyamán 1915 jan. 9. a törökök megszállották. L. *Világháború.*

Kovács *Gábor* kolozsvári egyetemi magántanárt 1914. debreczeni egyetemi tanárrá nevezték ki.

Kowalski-Wierusz, *Alfred,* lengyel festő, megh. Münchenben 1915 febr. 16.

Köprülü, volt török város a balkáni országok határainak végleges megállapításánál szerb birtok lett.

Körber, *Ernst von,* volt osztrák miniszterelnököt 1915 febr. 7. közös pénzügyminiszterré nevezték ki.

Kőrösmező Máramaros vmegyei nagyközség környékén az 1914-iki orosz betörés alkalmával ismételten véres harcok folytak. L. *Világháború.*

Körössebes Bihar vmegyei kisközség 1914 végén egyesült Drágánfalvával.

Krácsfalva Máramaros vármegyei községnél 1914 okt. havában az oroszok heves ütközetben vereséget szenvedtek. L. *Világháború.*

Krauss *Alfréd,* altábornagy, szül. 1862 ápr. 26. Zárában. 1883-ban a bécsújhelyi katonai akadémiát végezvén, hadnaggyá nevezték ki a 11. gyalogezredbe, 1886—1888-ig a hadiiskolát végezte; 1891. mint századost a pozsonyi 5-ik hadtest vezérkarába osztották be; azután vezérkari főnök lett Jaroslauban, majd Komáromban. Mint alezredest a 3-ik Landwehr-gyalogezredbe Grácba rendelték csapatszolgálatra, majd mint ezredes a katonai műszaki bizottság III. osztályának főnöke lett. 1910-ben a hadiiskola parancsnokává nevezték ki s ez állásában 1913 nov. altábornaggyá lépett elő. A háború kitörésekor 1914 aug. 26. a 29. gyaloghadosztály parancsnoka lett és 1914 szept. 6. ő fogta el Sasincinál, Mitrovica mellett a szerb Timok-hadosztály jelentékeny részét, mire a Szerémséget megtisztította a behatolt szerbektől; szept. 16. átkelt Jaraknál a Száván s a Szerbiából való kivonulásig egy kombinált hadtestet vezetett, míg 1914 dec. 22. a balkáni haderők vezérkari főnökévé nevezte ki a király. Irodalmi művei: Moltke, Benedek und Napoleon (Wien, 1901); 1805, der Feldzug von Ulm (u. o. 1912).

A XI. kötet *Kentaurosok* cikkének 12-ik sorában kezdődő mondat elején néhány szó kimaradt. E mondat helyesen így hangzik: Nagy Géza feltevése szerint (v. ö. A skythák, akad. értek. 1909., 88. s k. l.) a kentaurosok mondájának történeti magva az ... stb.

A NAGY LEXIKON

XII. kötetének munkatársai.

Agner Lajos dr. (keleti nyelvek).
Ákos István (gyógypedagógia).
Áldásy Antal dr. (genealógia és heraldika).
Alexander Bernát dr. (filozófia).
Alexics György dr. (román nyelv és irodalom).
Angyal Pál dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Antal Géza dr. (hollandi nyelv és irodalom).
Bakó Gábor (rovartan).
Bálint Imre dr. (balkáni ügyek).
Ballagi Aladár dr. (magyar történelem).
Ballai Károly (pedagógia).
Balló Alfréd (köztisztaság).
Balog Emil (hegyi vasutak).
Balogh Ármin (vasúti műhelyek).
Balogh Lóránd (építészet).
Bánki Donát (aviatika).
Bartha Richárd dr. (magánjog).
Bartucz Lajos dr. (antropológia).
Béldy Mihály (csendőrség).
Bénárd Emil dr. (közjog, magánjog).
Benczúr Elek (rovartan).
Berinkey Dénes dr. (nemzetközi jog).
Bodnár Gyula dr. (térképek).
Bonkáló Sándor dr. (északi szláv nyelvek és irodalmak).
Börcsök Andor dr. (birtokrendezés).
Braun Róbert dr. (szociológia).
Breit József (hadtudomány).
Breuer Szilárd (tűzoltás).
Bund Károly (erdészet).
Cholnoky Jenő dr. (ált. és leíró földrajz).
Colas Károly báró (boszniai ügyek).
Császár Elemér dr. (magyar irodalomtörténet).
Császár Károly dr. (magánjog, jogi életrajzok).
Csemez József (fizika).
Csengeri János dr. (klasszika filológia).
Cserjesi Károly (sport és játékok).
Csiky Lajos (ref. teológia és egyházi ügyek).
Czakó Adolf (anyagvizsgálat).
Dalmady Ödön (vasúti biztosító berendezés).
Dalmady Zoltán dr. (fizikai gyógyítás).
Dán Leó (szűcsipar).
Degré Lajos dr. (büntetőjog) †.
Demény Károly (posta- és távirda-ügy).
Divald Kornél (iparművészet.)
Dunay László dr. (kereskedelmi tengerészet).
Éber László dr. (művészettörténet).
Edvi Illés Aladár (vas- és fémipar).
Edvi Illés Károly (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Ekkert László dr. (kémia).
Entz Béla dr. (kórboncolástan, bakteriológia).
Ernyey József (etnográfia).
Farkas Géza dr. (fiziológia).
Fellner Frigyes dr. (közgazdaság).
Ferenczi Zoltán dr. (könyvtárügy).
Ferentzy József dr. (techn. kémia).
Feyér Gyula (fűtés, gáz- és vízvezeték).
Fiók Károly dr. (szanszkrit).
Fock Ede (kövezés, útburkolatok).
Fodor Gyula (zenetörténet).
Forbáth Imre dr. (városi üzemek, városrendezés).
Frisch Ármin dr. (héber teológia és irodalom).
Gálócsy Árpád (bányászat és kohászat).
Gálos Rezső dr. (német irodalom).
Gáti Béla (elektrotechnika).
Gaul Károly id. (faipar).
Gaul Károly ifj. (munkásvédelem).
Gebhardt Ferenc dr. (orvosi történelem, életrajzok).
Geréb József dr. (ókori történet).
Gerevich Tibor dr. (művészettörténet).
Goldziher Ignác dr. (arab nyelv és irodalom).
Gopcsa László dr. (örmény nyelv és irodalom, gyorsírás).
Gorka Sándor dr. (állattan).
Gönczy Béla (helyi érdekű vasutak).
Görög Samu dr. (keresk. számtan).
Görög Sándor (vasútépítés).
Gragger Róbert dr. (német irodalom).
Grecsák Károly dr. (keresk.-, váltó-, cégjog).
Gulyás Pál dr. (francia nyelv és irodalom).
Győry István dr. (kertészet).
Hankó Béla dr. (állattan).
Harmat Mór (könyvelés).
Harsányi Pál dr. (éremtan).
Heil Fausztin dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Heim Pál dr. (gyermekorvostan).
Hekler Antal dr. (ókori szobrászat).
Hothauser Imre dr. (magánjog).
Hollendonner Ferenc dr. (növény-anatómia).
Hornyánszky Gyula dr. (mitológia, ókori vallástörténet).
Hortobágyi Béla dr. (fiziológia, közegészségügy).
Horváth Cyrill dr. (magyar irodalomtörténet).
Horváth Mihály dr. (testegyenészet).
Hutyra Ferenc dr. (állatorv. járványtan).
Illés József dr. (jogtörténet).
Jakubovich Emil (paleográfia).

Jalsoviczky Géza (gépészet).
Jánosi Béla dr. (esztetika).
Jászay-Horváth Elemér (belmunkatárs).
Jónás Géza dr. (vasúti kereskedelem).
Kadocsa Gyula (rovartan).
Kallós Ede dr. (görög és latin mitológia).
Kaposi József (egyes cikkek).
Kelen Béla dr. (Röntgen-sugarak és fényképészet).
Kemény Ferenc (békemozgalom).
Kemény György dr. (leiró földrajz).
Kenessey Kálmán (belvizi hajózás).
Kerekes I. Zoltán (ált. földrajz).
Kerékgyártó György (szerszámok és szerszámgépek).
Kérészy Zoltán dr. (egyházjog).
Kiss Géza dr. (római jog).
Kiss Gyula (lósport).
Klein Gyula dr. (ipari növények).
Klemp Gusztáv (bőr- és festőipar).
Klimes Gyula (államszámvitel).
Klug Péter (gyógypedagógia).
Kneppó Sándor dr. (pénzügyi jog).
Kollarits Béla dr. (bőrgyógyászat).
Kont Gyuláné (háztartás).
Kormos Tivadar dr. (geológia : pleisztocén).
Kosutány Ignác dr. (egyházjog).
Kovách Imre (vasúti pályafenntartás).
Kovács Antal (méhészet).
Kovács Zoltán (szerkesztő).
Kőrösi Albin dr. (spanyol és portugál nyelv és irodalom).
Kőrösi Henrik (tanügy és iskolai közigazgatás).
Kőrösi Sándor (olasz nyelv és irodalom).
Kunos Ignác dr. (török nyelv és irodalom).
Landgraf János (halászat).
Láng Nándor dr. (archeológia).
Lányi Bertalan dr. (bányajog és hitbizományok).
Latzkó Hugó dr. (angol nyelv és irodalom).
Lévay Ede dr. (matematika).
Liffa Aurél dr. (ásványtan).
Lóczy Lajos (geológia).
Lukinich Imre dr. (vármegyék története).
Lux Ernő (pályaudvarok).
Lyka Károly (magyar művészettörténet).
Mágocsy-Dietz Sándor dr. (növényélettan).
Mahler Ede dr. (asszíriológia és egyptológia).
Marek József dr. (állatorv. belorvostan).
Márffy Ede dr. ifj. (pénzügyi jog).
Márki Sándor dr. (magyar történelem).
Markó Viktor dr. (belgyógyászat).
Marschalkó János dr. (magánjog, birós. ügyvitel).
Massány Ernő dr. (léghajózás.)
Masznyik Endre dr. (ág. ev. teol. és egyh. ügyek).
Mauritz Béla dr. (ásványtan, petrográfia).
Melles Emil (gör. kat. teológia és egyházi ügyek).
Mihailich Győző dr. (hídépítészet).
Milleker Rezső dr. (leiró földrajz).
Mocskonyi Károly (vasúti forgalmi ügyek).
Moesz Gusztáv dr. (alsóbbrendű növények).
Molnár Géza dr. (zeneelmélet).
Molnár Imre (könyvkereskedelem).
Nagy Ernő dr. (közjog).
Nagy Géza (magyar történelem) †.
Nagy József dr. (pedagógia).
Nagy László dr. (anatómia) †.
Nagy László (pedagógia).
Nagy Sándor (grafológia).
Négyesy László dr. (magyar irodalomtörténet).
Nékám Lajos dr. (bőrbetegségek).
Novák Sándor ifj. (kereskedelem és bankügy).
Novák Tivadar (vasúti ismeretek).
Pálfy Mór dr. (bányászati geológia).
Panian Ernő (horvát ügyek).
Papp Károly dr. (geol. életrajzok, paleontológia).
Páter Béla dr. (gazd. növénytan).
Paunz Márk dr. (orr-, torok-, gége- és fülbajok).
Pecz Kornél (lokomotiv).
Pekár Mihály dr. (fiziológia).
Pethő Sándor dr. (magyar történelem).
Petrik Lajos (agyagipar).
Petrovics Elek dr. (közigazgatási jog).
Pettenkofer Sándor (borászat).
Picker Rezső dr. (urológia).
Plósz Béla dr. (állatorv. sebészet).
Pogány Kálmán dr. (külf. modern művészet).
Polner Ödön dr. (közjog).
Poór Jakab (biztositásügy).
Popovits Iván (szerb nyelv és irodalom).
Preisich Kornél dr. (fertőzőbajok).
Raab Alajos (kertészet).
Radnai Mihály (nyomdászat).
Rátz István dr. (állatorv. kórbonctan).
Rédey Miklós (közrendészet).
Rejtő Sándor (szövő- és papiripar).
Reményi Ferenc (haditengerészet).
Rényi József dr. (közigazgatási jog).
Réthly Antal dr. (leiró földrajz).
Reuter Camillo dr. (ideg- és elmebetegségek).
Révész Mihály (szocializmus).
Rex Sándor dr. (kémia).
Ring Izsó (vasúti forgalom).
Róbert Ödön dr. (vasúti földrajz és történelem).
Romy Béla dr. (egyes cikkek).
Róna Zsigmond dr. (meteorológia).
Rózsa Dezső dr. (angol nyelv és irodalom).
Rubinyi Mózes dr. (magyar és ált. nyelvészet).
Ruffy Pál (gyermekvédelem).
Sajó Elemér (vízépítészet és kultúrmérnökség).
Sándor Mihály (lósport).
Sármezey Endre (mótorüzem).
Sávoly Mihály (vasúti vontatás).
Schafarzik Ferenc dr. (ált. geológia).
Schilberszky Károly dr. (kerti növények).
Schmidt Henrik dr. (germán nyelvészet és mitológia).
Scholtz Kornél dr. (szemészet).
Schréter Zoltán dr. (geológia, paleontológia).
Sebestyén Gyula dr. (magyar történelem).
Segesváry Ferenc (mótoros kocsik).
Seltmann Rezső dr. (világtörténet).
De Sgardelli Caesar (hadtudomány).
Sigmond Elek dr. (gazdasági kémia).
Siklós Albert dr. (hangszerek).
Siklóssy László dr. (gyűjtés).
Simonyi Zsigmond dr. (magyar nyelvészet).
Solymossy Sándor dr. (etnológia és folklore).
Straub Sándor (elektrotechnika).
Streer Ede (vasúti fék és mótorüzem).
Sugár Károly (vadászat).
Sulyok Imre (vasúti tarifa-ügyek).
Süle Antal (belmunkatárs).
Szabó Lajos (vasúti ismeretek).

Szabó Zoltán dr. (növény-morfológia; biográfiák).
Szabolcsy Antal dr. (vasúti ismeretek).
Szádeczky Lajos dr. (magyar történelem).
Szana Sándor dr. (gyermekhigiéne).
Szegő Ernő dr. (tőzsdeügyek).
Székely István dr. (bibliai tudományok).
Székely Izsó (vasúti biztosító berendezések).
Szende Gyula dr. (világtörténet).
Szerbák Elek dr. (vasúti jóléti intézmények).
Sziklay János dr. (belmunkatárs).
Szilágyi Oszkár dr. (boszniai ügyek).
Szinnyei József dr. (belső betegségek).
Szladits Károly dr. (magánjog).
Szterényi József (iparügy).
Sztrókay István (kis- és elektromos vasutak).
Szundy Károly (közművelődési egyesületek).
Szüts Andor dr. (állattan).
Takács Zoltán dr. (kinai és japáni művészet).
Tel Ferenc dr. (bűnügyi embertan és lélektan).
Térfi Gyula dr. (szakszerkesztő; polgári perrendtartás, birói szervezet).
Thienemann Tivadar dr. (német irodalom).
Thirring Gusztáv dr. (magyar földrajz és statisztika).
Tonelli Sándor dr. (közgazdaság).
Treitz Péterné (iparművészet).
Turóczy-Trostler József dr. (német irodalom).
Tuzson János dr. (növénytani rendszertan).
Vámossy Zoltán dr. (gyógyszerisme, méregtan).
Varsányi Emil dr. (malomipar).
Vágó Béla (vasúti ismeretek).
Vágó József (tőzsde-ügy).
Vámbéry Rusztem dr. (büntetőjog, börtönügy).
Varga Kálmán dr. (növénytermelés).
Verebélyi Tibor dr. (sebészet).
Veress Endre dr. (magyar történelem).
Vértesy Jenő dr. (szinészet).
Vész Béla (vasúti felépítmény).
Vig Albert (iparoktatás).
Vikár Béla dr. (finn nyelv és irodalom).
Vladár Endre (gazdasági gépészet).
Vörös Sándor (gazdasági üzemtan, gazd. irodalom).
Vörös Zoltán (vasúti szállítás).
Weber Arthur dr. (német irodalom).
Wellmann Oszkár dr. (állattenyésztés).
Wodetzky József dr. (csillagászat).
Zelliger Vilmos dr. (róm. kat. teológia és egyházi ügyek).
Zelovich Kornél (vasúti műszaki tárgyak).
Zimmermann Ágoston dr. (állatorvostan).

A XII. kötet illusztrációi és mellékletei.

A) Képmellékletek és térképek.

B) Szövegképek.

GOTTERMAYER KÖNYVKÖTŐ MŰINT. BUDAPEST.